

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

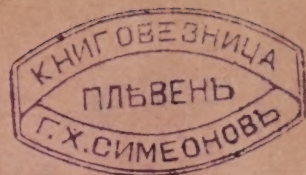
057.81

BUL

v.3

no. 6-12

XVCI - 1
13 - 509
4262

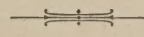
88

N=87 5
тте.

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

1892

05

СЕЛСКО-СТОПАНСКИ ТЕХНИКУМ - НАУЧЕН

№5022

1896.

КНИГА VI. — ЮНИ

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Прошекови)

1896

057.81

BVL

V. 3

no. 6-12

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА VI.

Стр.

Молитва на пресвитера Константина, отъ К. Христовъ . .	1
Соп fiocchi! Разказъ отъ Осипъ Шубинъ, продължение . .	3
Стихове отъ К. Христовъ	27
История за една брада. Отъ Agrád von Berczik, прѣв.	29
Интервю. Отъ М. Твенъ, прѣводъ	41
У седмиградскитѣ българи. Отъ Л. Милетичъ	46
Театраленъ излетъ на югъ. Отъ В. Халекъ, прѣводъ . .	65
Византийска музика. Отъ К. Маханъ	82
Уволнение на учителитѣ. Отъ д-ръ Г. Стрѣзовъ	90
Момичетата въ народнитѣ училища. Отъ Л. Доросиевъ .	94

Рецензии и книгопись.

Стојановиѣ Љ. Приступна беседа, говорена на свечаном скупу Академије 11. Јан. 1896. — Д. М.	103
„L'intervention et la péninsule balcanique“ — I. B.	108
Отговоръ на възраженията на г. И. Бешировски. — Г. За- нетовъ.	111
Систематическій обзоръ русской народно-учебной литературы. — Е. Спространовъ	115
Vondrák, dr. V. O mluvě Jana Exarcha bulharského. 1896. — Л. М.	121
Vondrák, dr. V. Frisinské památky. 1896. — Л. М. . . .	123
Статистички годишњак Краљевине Србије. 1893. — К. П.	123
Карѣвъ, Н. Ролята на идеитѣ, учрѣжденията и личноститѣ въ исторіята. Прѣвелъ отъ руски И. Ж. 1896. — В. Р. .	134
Нѣколко мисли за една хубава книга съ лошъ правописъ („Въ царството на мравкитѣ“ отъ Т. Богдановъ, 1896). — Д. М.	136
Адженовъ, Ив. П. Кратко обозрѣние върху литературната и общественна дѣятелностъ на Георги Савва Стойковъ Раковски. 1896. — Франговъ, С. П. Вѣлочерковската чета въ Дръновския мѣнастирь прѣзъ 1876. г. 1896. — Карагюлевъ, К. Рѣководство по правописа на български езикъ. 1896. — Докладъ на парламентарната анкетна коммисия.	

1895. — Балджиевъ, д-ръ В. Критика върху „Подъ игото“. 1896. — Острогорский, В. Двадесетъ биографии на образцови руски писатели съ портрети. 1896. — Копраловъ. Попъ-чорбаджия, комедия. 1895. — *А. Т.* . 138

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

- Утро, год. II. № 7. 1896. Уредникъ-издатель Д. Панайотовъ. — *Л. М.* 140
 Периодическо списание, книга LII—LIII. 1896. Подъ редакцията на В. Д. Стояновъ. — *А. Т.* 147
 Zeitschrift für den musikalischen Unterricht an den deutschen Lehranstalten. Herausgegeben von P. Stöbe. 1896. — *М-нъ.* , ... 148

Книжовни и научни вѣсти.

- Арпадъ фонъ Берцикъ. — *Д. Хр. Протичъ.* 149
 Премии за прѣвождане съчинения на класически писатели. — *И. Г.* 150
 Рентгеновитѣ лъчи въ минералогията. — Лорандитъ. — *Г. Б.* 152
 Румънското училище въ София. — *З.* 153
 Поправка отъ *Д. М.* 156
-

МОЛИТВА

ва

ПРЕСВИТЕРА КОНСТАНТИНА.¹⁾

О Господи, о Боже вездѣсѣщи,
О творче мой всеблагъ, всемогъщи!
Къмъ Тебе азъ отправямъ си молбата
Съсь мисли устремени въ небесата.

Създателю, сърцето ми жеднѣй
За твойтъ щедри милости! О влѣй
Въ гърдитъ ми безпомощни, разбити,
Слова утѣшни, думи грѣмовити;
Защото тѣвъ, които се стремятъ
Къмъ правия, спасителния пѣтъ —
Къмъ светото евангелско ученье —
Ще найдѣтъ въ тѣхъ подкрѣпа, утѣшене....

Днесъ племето славѣнско вече лети
Духътъ, сърцето си да просвѣти!
И катъ желай утѣха и спасенье,
Прѣгрѣща съ радостъ светото кръщение.
Къмъ Тебе вси простиратъ днесъ рѣцѣ,
О Господи, и съ трепетно сърце
Едничка милость тѣ отъ Тебе просиѣтъ:
Духътъ Ти светъ въ сърцата си да носиѣтъ....

¹⁾ Пресвитеръ, а послѣ епископъ Константинъ е отъ кръга на писателитѣ, съ които се прослави царуванѣто на Симеона въ края на IX. и началото на X. вѣкъ; вж. А. Теодоровъ, Българска литература, 90—91. Неговата книжовна дѣйностъ е разгледана въ монографіята на архимандрита Антония, прѣведена въ Периодическо Списание XXI—XXII. 373—425. Тукъ е напечатанъ по ръкописъ отъ XII—XIII. вѣкъ и стариятъ текстъ на азбучната молитва Константинова, която тъй вѣрно е възпроизвелъ по духъ и по мисли г. Христовъ; вж. за нея въ Български прѣгледъ, год. I. кн. 11—12., стр. 253—254. Антониевата монографія за епископа Константина биде подложена на послѣдѣкъ на разборъ отъ А. Михайловъ, Къ вопросу объ Учительномъ Евангеліи Константина епископа Болгарскаго, въ Древности, труды славянской комиссіи Импер. Москов. Археол. Общ., томъ I. 1895.

Но не оставяй, Троице света,
 Безпомощна и моята душа!
 Сърцето ми е за борба готово, —
 Но пѣма у менъ мощъ и грѣмко слово....
 О всеблагн! смирено всѣкой часъ
 Ржцѣ къмъ Тебе ще простирамъ азъ:
 Защото Ти си Тозъ, що сили дава, —
 Неджгави, немощни изцѣлява....

Царю небесни, избави ме Ти
 Отъ злоба адска, каински мечти!
 И злото въ мойта плѣтъ за да угасне,
 Прати ми мисли херувимски, ясни.
 О Троице всесвета, прѣвърни
 Въвъ радостъ моитѣ горчивини!...
 И ще възпѣжъ вдѣхновено азъ
 Прѣдивнитѣ Ти чудеса тогазъ.

Въоръженъ съ божественитѣ сили
 На ангелитѣ свѣтлошестокрили,
 Учителтъ си азъ като слѣдъ
 Свѣтовнитѣ злини ще побѣдъ,
 И на страдаещий за утѣшенъе
 Ще възвѣстъжъ христовото ученъе,
 Христовитѣ спасителни дѣла....
 И ще въздамъ смирено азъ хвала

На Троеличний Царъ на небесата, —
 На Тройцата всевѣчна и всевята!
 На нея, за която всѣка тваръ
 Днесъ химни пѣе и гради олтаръ
 И славослови името ѝ свято!
 На тройствената сила, прѣдъ която
 И мойтъ младъ народъ благоговѣй
 И вѣчно химнъ хвалебенъ той ще пѣй!...
 — — — — —

Да бжде честь и слава безконечна
 За вѣчний Духъ, за Силата прѣдвѣчна,
 Отъ всѣка тваръ и живина въ свѣта
 Отъ вѣкъ на вѣкове прѣзъ вѣчността!

1894. год.

К. Христовъ.

CON FIOCCINI! ¹⁾

Разказъ отъ Осипъ Шубинъ.

Още на сѣщия день, когато Георги и Бетушка се намѣрихъ, си дойде и графътъ. И макаръ да му не бѣше лесно да напуща дворецътъ, Георги пакъ намираще срѣдства и пѣтища да се срѣщне съ Бетушка.

Десетъ пѣти на день ще се измъкне изъ дворецътъ — само за една цалувка въ люляката или даже само за единъ погледъ прѣзъ градинската заграда. А щомъ го потърсѣтъ, ще намѣри винаги отдумка: билъ при ковача, за да пита, свършена ли е еди-коя-си поржчка, или — билъ при седлара, за да поржча нови ремици; или — ходилъ да види, да не е разваленъ пѣтътъ и пр.

Какво има? Та мигаръ ще иска нѣкой отъ него, щото лѣжата, която е тѣй хубаво изучилъ въ службата си при графа, да бже употребявана само въ полза на господарѣтъ му?

Кога му бѣше невъзможно да види Бетушка, той ще ѝ съобщи, че въ еди-кое-си врѣме ще кара каляска прѣзъ еди-дѣ-си. Въ такива случаи му послужваше неговия другаръ и приятель Новотни. Тогавъ Бетушка чисто облѣчена чакаше незабѣлѣзано на опрѣдѣленото мѣсто, а той ще ѝ се усмихне тържествено и гордо-гордо отъ високото.

Веднѣжъ пѣкъ караше графътъ, а Георги бѣше седналъ отзадъ съ рѣцѣ кръстобразно и щомъ графътъ съгледа Бетушка, обърна се къмъ Георги и го попита, кое е това „спретнѣхто“ момиче, що го срѣщатъ сега тѣй често. Георги не знаеше какво да каже, а графътъ се смѣеше.

Радостта трая докато трая лѣтото. Щомъ задуха есенникътъ, Бетушка станѣ блѣдна и тжовна, пѣкъ Георги — червенъ и замисленъ.

Таквозъ нѣщо Георги пѣмаше прѣдъ видъ, та и не помисляше за това. Ами сега?

¹⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ, год. III., кн. 5.

Бетушка нито му натакваше, нито го питаше, какво ще правятъ за напредъ, а си оставаше къмъ него сѣ тъй блага и тиха и нито дума за положението си. Да бѣше се баримъ оплакала, да бѣше се развилиѣла и разкрѣскала! Не! Когато веднѣжъ Георги ѝ загатнѣ, тя му каза просто: „Не бери грижа, то е моя работа!“

Разбира се, че тъй се случваше и на други, но други момичета ще плачатъ, ще пискатъ и най-сетнѣ твърдѣ ги не бѣше грижа, а тя, нито плачеше, нито пискаше, но потѣваше отъ срамъ. Георги казваше, че се срамува „като госпожица“.

На Георги бѣше много мѣчно, кога я видѣше вечеръ, какъ дебне задъ заградата, за да си види нѣкоя работа, пъкъ цѣль денъ не излизаше никаква. Между шавливитѣ си другарки тя бѣше изобщо най-смислена и нравствена и макаръ че бѣше тъй хубава, никакви думи не се чувахъ за нея. Георги щѣше сега да полудѣе отъ жалъ за нея. Да му бѣше възможно, щѣше ѣ сега да се ожени. Но той, сиромахъ яхачъ, зависѣше напълно отъ господаря си, а господарятъ му — това го знаеше — страшно мразѣше оженени слуги, т. е. ония слуги, които стоѣтъ по-близу до него.

Листитѣ наченяхъ да падатъ. Бетушка навеждаше повече глава, а Георги не можеше да спи. Единъ денъ Бетушка му каза, че ще бѣде най-добрѣ да се раздѣлятъ. Това нѣма да излѣзе, каже, на добъръ край, за това по-добрѣ да гледатъ да забравятъ единъ другия. Тя ще иде въ друго село при една своя роднина, отъ която нѣма да се срамува, защото и тя била прѣкарала такова нѣщо на младо врѣме. И на Георги желае всичко добро и хубаво, но само да го не вижда вече.

Когато на другата нощъ Георги похлопа на прозорчето ѝ, прозорчето ѝ се не отвори.

На другата вечеръ, една хубава топла вечеръ прѣзъ втората половина на септември, Георги седѣше съ рѣцѣ на колѣнѣтъ подъ кестенитѣ прѣдъ конюшнята и си блѣскаше главата за нѣща, които не сѣ вече за връщанье. Нѣкой влѣзе прѣзъ портата. Георги видѣ, че бѣше Венцелъ Новотни, който се връщаше отъ разходка.

Новотни дойде и седнѣ при него на пейката, па се изкашли два-три пѣти и както се виждаше имаше нѣщо на сърце, а не смѣеше да го каже. Най-сетнѣ въздъхнѣ; това бѣше начало. Въздъхнѣ и каза като за себе си: „Ама беля, ха!“ Това каза Новотни нѣколко пѣти и при това наричаше приятеля си отъ страна.

Георги заблѣжи това и му каза соннѣто :

— Я ми кажи, отдѣ идешъ ти сега?

Азъ ли? И Венцелъ се почеса по тилтъ, като кога се сбърка човѣкъ. — Отдѣ идж ли? Хж, отъ Бетушка идж!

— Отъ Бетушка? каза сепнѣто Георги, азъ пѣкъ мислѣхъ, че тя си е заминѣла вече.

— Не е още, утрѣ ще заmine.

— Така!

— Добрѣ ще бжде, да иде нѣкжде, че стариятъ ще я съсипе отъ бой.

Георги трепнѣ и наведе глава, па на единъ пѣтъ рече:

— Бихъ желалъ да знаж, какво ти влиза въ работа цѣлата история.

— Нищо. Ама да ти кажж ли? Ний се познаваме съ нея още отъ малки. Азъ съмъ я винаги обичалъ, а и тя мене.

— Тѣй! И тя тебе?

— И тя мене! Рѣшително отговори Венцелъ — само че не щѣ да ме земе.

— А!

— Не щѣ; и азъ бѣхъ се отчаялъ, па туку я избихъ по едно врѣме изъ главата си, но сега...

И Новотни въздъхнѣ, па зачеса съ двѣтъ рѣцѣ главата си намръщено, погледнѣ плахо-плахо Георги и го попита:

— Ти нали нѣма да я земешъ?

Никакъвъ отговоръ.

— Питамъ само! Па ако я не земешъ, да я земж азъ и да я отървж отъ туй ѣ положение.

— Да, ако те земе тя! му отговори прѣзрително Георги и го погледнѣ като че искаше да го одуши.

— Разбира се! каза съ въздишка Новотни и слѣдъ малко въздъхнѣ пакъ: „Ама бея, ха!“

Отъ конюшнята се чу нѣкакво тропанѣ и Новотни станѣ да види, какво има.

Георги останѣ да седи още на пейката самъ. Нощѣта бѣше вече настанѣла — тиха, омарна нощъ! Сухъ есененъ вѣтеръ шушукаше прѣзъ полунесъхналитѣ листи на кестенитѣ, а надъ стрѣхата на оборитѣ се показва пълниятъ мѣсець, голѣмъ, червенъ и безъ блѣсъкъ, па наченѣ да се движи полека по тъмносинѣто небе; колкото по високо се дигаше, толкова по-малкъ, по-блѣдъ и по-свѣтливъ ставаше.

Станѣло бѣше късно и Георги чу, какъ клопнѣхж портитѣ на двореца и какъ завъртѣхж ключоветѣ.

На около бѣше утихнало. Той прѣскочи прѣзъ портитѣ и наченѣ да тича, като че го нѣкой гонѣше, и тичешкомъ стигна до Бетушкината градинка, огрѣна отъ блѣда мѣсечина.

Цвѣта и всичко въ нея бѣше пусто и занемарено, като че нѣма кой да я полива. Само въ едно кюше се държеше още една туфа гергина съ пурпурни цвѣтове и тукъ тамъ стърчахъ срѣдъ изгорѣлата трѣва стъркове раменецъ. Стѣнитѣ на кѣщицата, както бѣхъ варосани, се блѣдѣхъ подъ черната сламена стрѣха, а мѣсечината се отражаваше отъ малкитѣ прозорчета.

Георги се приближи дебнешкомъ до единъ отъ прозорцитѣ и се вслуша. Отъ станцата му дойде до ухото плачъ и хълцанье. Той поклопа на джамоветѣ. „Бетушке!“

Никакъвъ отговоръ.

— Бетушке, отвори!

Прозорецътъ се не отвори.

— Сърдишъ ли ми се?

Тя почака още малко и отговори:

— Не, не ти се сърдж; не ти се сърдж, ами съмъ уморена. По-добрѣ е да се забравимъ! Много по-добрѣ!

Той въздъхна, но съ въздишката заедно като че искаше да се смѣе.

— Да се забравимъ? Ний двама? Разбира се, че би било най-хубаво, само да можехме! Ама на! Може да е за тебъ лесно, Бетушке, ама азъ не можъ. Какво сега?

Той се смѣеше сега шеговито и нѣжно и я молѣше умилно:

— Пиленце, гълъбче, отвори прозорецътъ!

Прозорецътъ се отвори и се подаде едно блѣдо, разплакано лице.

— Георге, Георге! Какво ще излѣзе отъ всичко туй? мѣнкаше момичето, Георге, остави ме баримъ на мира, ако друго не можешъ! Ти не си лошъ, и ти си бѣденъ като мене и не можешъ да свършишъ туй, каквото може би желаешъ, за това ме не мъчи вече, па да се свърши съвсѣмъ туй, що е вече свършено! Лека нощъ! И щѣше да затвори прозорецътъ, но той я бѣше хваналъ за рѣцѣтъ и я не пусна:

— Свършено? Кой казва, че е свършено? каза Георги сѣ съ онзи потуленъ смѣхъ и задавенъ гласъ. Свършено ли? Сега начеваме! Свадба ще правимъ!

— Георге! — думата ѝ се запрѣ на гърлото — Георге, какво казвашъ?

— Какво казвамъ, лудичка ти? Казвамъ, че ще те земъ и колкото по-скоро, толкозъ по-добрѣ, па ще видишъ толкозъ ли съмъ човѣкъ, да не можъ да свърши, каквото желаешъ? Ахъ,

либенеце, ангелче, пиленце — макаръ цѣлъ животъ картофи да копаж, пакъ ще те земж — и колкото по-скоро, толкозь по-добрѣ. Не мож безъ тебе и туй то! Ама сега ела, че поудявамъ! Само половинъ часъ ще си набѣбримъ.

Той я хванж подъ мишцитѣ и я изтегл прѣзъ прозореца въ градинката. Тогава ѿ възпретнхъ полека ржавѣтъ на дрешката и видѣ хубаво на мѣсечината петна по ржцѣтъ ѿ, па наченж изведнѣжъ да плаче като малко дѣте и цалуваше като лудъ измжченитѣ пѣлти на момичето.

Когато пропѣхж петлитѣ, седѣхж още подъ старата липа. А когато блѣдиятъ мѣсець станж по-блѣдъ прѣдъ утренната зора, стори се и на двама имъ, като че въ запустената градина израстохж нови цвѣтя.

* * *

Той удържа дума.

На другия денъ събра всицкия си куражъ и обади на господаря си, че ще да се жени. Съ това подигнж грѣмъ и мѣлния връзъ себе си. Слѣдъ като му изтърси половинъ дузина „магарета“ въ очитѣ, графѣтъ му каза като двѣ и двѣ четири: или — или; или Георги да се откаже отъ женидбата, или графѣтъ да се откаже отъ слугата си.

Георги се изчерви и както стоеше съ ржцѣ стиснхти на хълбоцитѣ и съ брада подирѣнж върху твърдата му яка, изразяваше статуя на безпомощно отчаяние. Перчимѣтъ му бѣше щрѣкнхлъ на темето. Изкашли се нѣколко пхти и почти разхѣлцанъ изрече:

— Господинъ графъ знае, колко съмъ му вѣрно прѣданъ. Азъ съмъ се тѣй приковалъ о господинъ графа, че не знаж, какъ бихъ могълъ да служж другиму. Но момичето нѣма да излѣжж, па макаръ и копалъ картофи цѣлъ животъ. Това бѣше най-голѣма само жѣртва за него и надъ тая готовность, да копае картофи, неговото геройство не виждаше възможность да иде по-далеко.

Графѣтъ бѣше много сърдитъ, та се и не присмѣ на Георгя, за думитѣ му. Той го само изгледа хубаво и като че му нѣщо свѣтнж.

— А, тѣй ли! Касае се навѣрно за хубавичкото онуй момиче, що го често срещаме пролѣтесъ и което сега гледамъ се развалило. Жалъ ми е за него, но каквото си дробилъ, сърбай. Азъ си остаямъ пакъ на думата: или — или!

Георги треперѣше цѣлъ, но рѣшението си държеше: — както заповѣдвате, милостиви графе, промѣлви жалостно.

И тъй господарътъ му отказа. Георги и не помислѣше, че слѣдъ такава дълга и добра служба, дѣто бѣше и яхачъ, и кочияшъ и за всичко потрѣбенъ човѣкъ, можеше сега да си намѣри по-добро мѣсто — не, туй му не идѣше на умъ. За него живота прѣставаше заедно съ службата при графъ Евгений Карсинъ. И той се влѣчеше сега като осжденикъ на смъртъ. Бетушка искаше да се жертвува за него, искаше да прѣнесе всичкитѣ ругатни и присмѣхи, само нему да не врѣди; но той си устоя честно сега — не я остави. Най-назадъ се уреди работата, защото старата графиня се смили надъ любовницитѣ. Освѣнъ че бѣше винаги лично разположена къмъ Георги, ами графинята си бѣше изобщо съ милостиво сърце и не търпѣше да страда нѣкой безъ да му помогне. Народътъ я много обичаше, защото бѣше освѣнъ милостива, но и скромна и защото правѣше добро — така отъ сърце, непрѣсторено и винаги намираше утѣшителни думи за сиромаситѣ, безъ да имъ огорчава живота съ строги съвѣсти, съ мъмрениця или пѣкъ да ги заплашва съ вѣчна мъка.

Единъ день, облѣчена както обикновено се носѣше — съ черни дрѣхы, мъжка шапка, мъжки чипици и възпрѣтнѣта рокля, а слѣдъ нея цѣла рота кучета и кученца, дойде гордо-гордо въ малката градинка, дѣто намѣри Бетушка, че вади рѣпа. Графинята искаше по-отблизу да види момичето и да го упознае.

Когато слѣдъ половинъ часъ разговоръ съ бѣдното момиче се върнѣ въ двореца си, читѣ ѝ бѣхъ просълзени. Тя обичаше да се радва на хубави, млади любовници, па биле тѣ и отъ най-долнитѣ обществени слоеве, но тъй сѣщо обичаше да има нравствено уредени отношения. Затова рѣши да настои, щото Георги да се ожени.

Синъ ѝ, графътъ, който ѝ слушаше още думата, най-сетнѣ пристанѣ, ала съ намърщено лице: тая работа му не бѣше никакъ по воля.

Слѣдъ шестъ недѣли Георги се вѣнча.

* * *

Туку слѣдъ свадбата Георги бѣше принуденъ да иде съ господаря си на Виена.

Както бѣше обичай, женитѣ на кочияшитѣ и яхачитѣ фърляхъ жребие по между си, коя да иде съ графътъ, да му готви и пере за извѣстна заплата. Жребието се не паднѣ на Бетушка и младоженцитѣ трѣбаше да се раздѣлѣтъ. „Може да е така по-добрѣ,“ каза Георги на прощаванье, за да ѝ даде куражъ — на нея и на себе си. Положението ѝ сега бѣше особено мъчи-

телно, а въ оная навалица въ Виена щѣше да ѝ бѣде още по-тежко; за това и тя каза рѣшително: „Да, така е по-добрѣ.“

Но бѣше ѝ страшно мъчно за него, а и нему за нея. Освѣнъ това Георги се много боеше, че тя ще въ туй врѣме да се прѣсили съ работа въ кѣщи и нѣма да се храни и пази добрѣ. Но какво да се прави? Служба е! Господарѣтъ му, графѣтъ, му бѣше сторилъ такива милости, че не смѣеше вече да му споменува за нови добрини. Трѣбаше да се покорн. Но прѣзъ туй врѣме си пишехъ твърдѣ често и то съ едно правописание — да ти настрѣхнѣтъ космитѣ. Писмата имъ бѣхъ пълни съ трогателни лиризми, съ каквито се отличава простия народъ въ славянскитѣ земи, та те подсѣщатъ на народнитѣ пѣсни. Почти всѣка недѣля два пѣти ще мине прѣзъ рѣката на графския вратарь едно писѣмце за „Господинъ Георги Прохаска“ и то въ простъ пликъ — безъ триндафилни пѣпки, ни помничета на него — но всѣки пѣтъ покрай адресѣтъ написано *h o n e m*, т. е. „бързо.“

Когато зимата бѣше на свършекъ, Бетушка доби слѣдъ ужасни мъки едно слабуняво момиче. Каквото си изпати съ това и каквото ѝ каза доктора, че трѣба да се пази прѣзъ цѣлия си животъ и че ще си остане сѣ слабичка — това не каза на мъжа си. Тя му писа само, какъ момиченцето вирѣе, какъ е хубавичко, какъ разумно гледка и какъ разбира вече, макаръ да е толкова малко.

Той ѝ проводи копринена кърпа и златни обеци съ сини камъчета, а за дѣтето пембяна фланелка и шапчица, зарадъ което Бетушка издѣзе извънъ себе си отъ радостъ — особено зарадъ фланелката: не може да спи — каже му въ писмото си — отъ радостъ и едвамъ чака да се върне, та да му покаже дѣтенцето въ новото му облѣкло.

Май мѣсецъ приближаваше да свърши, когато Георги се върнѣ. Той си дойде ненадѣйно и завари Бетушка въ същата кѣщица, дѣто си живѣеше и прѣди свадбата. Тя бѣше въ градинката и хранила малки, туку що се излупили пиленца, и както се бѣше затичалъ Георги, щѣше да стѣпче едно. Бѣлата квачка се разкуитри и разскача — да си пази пиленцето, пѣкъ Бетушка почти паднѣ въ несвѣсть. Щомъ дойде на себе си, заведе го на люлката и му показа пеленачето. То бѣше будно и се усмихваше. Тя го разви, за да му види Георги малкитѣ пембени крачка и рѣцѣ. Той се уплаши въ сърцето си, като видѣ, колко нѣжно бѣше дѣтенцето, но за да я не разочарува, похвали го и той. Макаръ извънредно слабичко, дѣтенцето бѣше мило и весело. Когато се наведе Георги надъ него да го

погали, то го сграбчи за ушитѣ. Това се ареса на Георги и той се смѣше и му се радваше още повече. Слѣдъ два дни се убѣди, че дѣтенцето не е толкова слабо, па даже му се стори сега твърдѣ оправено.

Когато и както само можеше, ще се измъкне Георги отъ двореца и ще иде при жената и дѣтенцето си. Господарѣтъ му, който ще го вика по десетъ пкти на день, се караше постоянно, щомъ Георги му не дойде веднага.

Единъ день прѣзъ Юли мѣсецъ дѣтенцето умрѣ ненадѣйно отъ гърчове. Георги се помоли да го пуснатъ него день за да го погребее. Графѣтъ не бѣше ядосанъ, но пакъ му не позволи, защото безъ Георги трѣбаше да откаже на цѣла една ловчийска компания, що я бѣше поканилъ тъкмо за тоя день. А други освѣнъ Георги не можеше да кара кочията, която щеше да заведе гоститѣ до една вила, дѣто щѣхъ да закусятъ и отъ тамъ да тръгнатъ за ловъ. И тъй Георги бѣше принуденъ и тоя день да сѣди на козякътъ отгорѣ. Той виждаше, че иначе не може и нищо не казваше.

Нали е служба, покори се, но когато срѣщнахъ малкото погребално шествие, потекохъ му едри сълзи по бузитѣ.

Сиромашко шествие бѣше — само попѣтъ, майката и три други жени. Майката носѣше малкиятъ киворъ сама и вървѣше право съ очи сухи, съ лице блѣдо и вкоченѣло, а устнитѣ ѝ бѣхъ посинѣли и сухи. На бѣдния Георги причернѣ прѣдъ очитѣ и той трепнѣ съ юздитѣ въ ржка, а конетѣ подскочихъ.

— Вагабонтино! извика графѣтъ ядосанъ. Но щомъ се обърнѣ Георги къмъ него и го погледнѣ плахо и жално, графѣтъ се уплаши отъ разплаканото му лице. Той бѣше забравилъ умрѣлото дѣте; сега разбра връзката между Георгевитѣ сълзи и бѣдното шествие и се засрами зарадъ грубостта си. „Нѣма нищо, Георге, други пжтъ внимавай по-добрѣ“ му каза съ добро и Георги бѣше покъртенъ отъ доброто сърце на господаря си, па и не помисли даже, че господарѣтъ му можеше да постѣпи въ такъвъ случай иначе.

Графѣтъ сега разбра, че не стори добрѣ, като не пуснѣ Георги. Когато го моли Георги за отпусъ, той си помисли, както си мислѣтъ повечето хора отъ неговата класа, че слугитѣ и долния слой хора ги не тревожи такава нѣщо — па най-сетнѣ, рече си, чемерчето е туку на четири мѣсеца. Впрочемъ тая цѣлата история му доказа още веднѣжъ, колко право бѣше прѣдубѣждението му противъ женени слуги.

Графѣтъ нѣма щастие на ловището; пропуснѣ три сърни, а погребалното шествие му не излѣзе изъ умѣтъ. Тѣй като тоя

часть нѣмаше сърце да се сърди на Георги, той се сърдеше на майка си, която стана причина за свадбата и за всичко. Георги щѣше да се остави най-послѣ отъ той си меракъ, а колкото за момичето — хмъ, кой ще бере грижа пъкъ и за него!

Но пакъ не можа да се успокои. Както си бѣше добродушенъ, чувствувахе, като че дължи нѣщо на Георги.

На другия день повика стария нагледникъ на оборитѣ (щалмайстеръ), който бѣше на служба у дворецътъ още прѣди графъ Евгенъ да види свѣтъ, и го попита, нѣма ли едно жилище при оборитѣ за Прохаска. Прѣди да се ожени, Георги живѣеше въ една стая близу до графа, но откакъ се ожени никой го и не попита, какъ се е наредилъ сега.

Работата излѣзе благоприятна за Георги. Най-стариятъ яхачъ бѣше вече неспособенъ за служба и щѣше да си ходи на село. Ето въ неговата квартира се посели Георги. Квартирата състоеше отъ стая, прустъ и кухня, бѣше туку до конюшнитѣ и съ градинка отпрѣдъ.

Въ това малко жилище се прѣмѣсти Бетушка и макаръ че бѣше скръбна зарадъ дѣтенцето си, пакъ се зарадва много като се сподоби съ жилище, каквото не бѣше виждала въ живота си. Тя нареди саксии по прозорцитѣ, окраси го съ синкаво колосани пердета и всичко изчисти, истри, та свѣтѣше за хубость.

Георги пъкъ обичаше картини и туку ще донесе нѣкой светецъ, я нѣкой царски човѣкъ и то съ бои и въ пиринчени рамки. Художественото му чувство се водѣше отъ вѣра и законность. Въ градинката пъкъ Бетушка правѣше чудеса: прѣдъ прозорцитѣ цѣлъ редъ триндафили, а пъкъ зеленчукъ — колкото щешъ видове, зеле и рѣпа.

Въ скоро врѣме младата женица спечели обичъ у всичкитѣ слуги въ конюшнитѣ, па както си бѣхъ съ Георги гостолюбива, та, дѣто е речено, и залъкъ да иматъ съ други ще го раздѣлжтъ, жилището имъ станъ общо сборище за цѣлата енория; даже и стариятъ щалмайстеръ дожаждаше сегизъ-тогизъ на приказка.

У своитѣ другари Прохаска спечели слѣдъ женидбата си по-голѣма популарность; а за това бѣше причина освѣнъ жена му съ оная своя кротость, простота и добро сърце, но и това, че съ женидбата си Прохаска загуби голѣма часть отъ прѣдишната си милость у графа. Графътъ сматряше тая женидба като невѣра надъ себе си, та за това и той не бѣше вече тѣй за-взетъ за стария си слуга. Освѣнъ това сърдѣше го и туй, че Георги направи, каквото си бѣ турилъ въ главата, а графътъ бѣ принуденъ да отетхпи.

Виждаше се по всичко, че първото сърдечно отношение между господарь и слуга се развали, щомъ се ожени Георги. Отъ тогава владѣеше помежду имъ известна натегнатостъ, която намѣсто да ослабва, още повече се усиляше.

Георги си бѣше още потрѣбенъ човѣкъ, безъ когото не можеше, но полека-лека графътъ наченж да го е ядъ, защо именно безъ Георги не може и да търси причина да го навика за нѣщо. И Прохаска чуваше сега твърдѣ нарѣдко ония думици, които го тѣй радвахъ и възхищавахъ: *Con fiocchi!*

Само веднѣжъ ги чу като му ги каза отъ сърце графътъ, когато Георги го докара единъ пътъ отъ желѣзницата въ двореца съ четирепрѣжна кочия. Конѣтъ бѣхъ луди, но Георги ги изкара твърдѣ сръчно прѣзъ кривинитѣ край рѣката и то въ усиленъ ишкинъ съ единъ тактъ и съ едно темпо дори до горѣ. Тогава на едно мѣсто при единъ твърдѣ несгоденъ завой съ издадена скала Георги възви съ такава вратоломна вѣщина, че графътъ извика: „Браво, Георге, и това бѣше *con fiocchi!*“

Отъ оня день скалата при оня завой се нарича „Георгиевъ подмолъ.“ Графътъ ѝ даде туй име и тѣй си останж между населението въ оня край. Но врѣмето на първата обичливостъ се пакъ минж; Прохаска осѣщаше това и му тегнѣше на сърцето.

* * *

Единъ день се разчу въ конюшнитѣ, че графътъ ще се жени. Най напрѣдъ не искаше никой да вѣрва, защото отдавна се бѣхъ свикижли съ мисльта, че графъ Евгень изобщо нѣма да се жени; но сега се видѣ, че сж се лѣгали.

Господинъ графъ се бѣше наистина годилъ; — Георги донесе повината отъ Виена, а Георги трѣба да знае, говорѣхъ по конюшнитѣ.

И по-напрѣдъ се чуваше на нѣколко пкти, че графътъ се билъ годилъ, но тогава Георги казваше: „Не е истина; стопанския съвѣтъ настоява, но графътъ не желае.“

Но сега бѣше истина. Георги трѣбаше да го знае и знаеше го съвсѣмъ точно; знаеше и какъ се е свършила цѣлата история. Тоя годежъ не станж по настояванье на стопанския съвѣтъ, който гледаше да се ожени графътъ, за да се поправѣтъ финанситѣ му, а бѣше просто напукъ на единъ неговъ сестринецъ, който прѣдъ видъ че графъ Евгень бѣше още ергень, считаше себе си вече за неговъ наслѣдникъ и съ тая мисль се разполагаше разкошно и правѣше огромни дългове.

— Ще му скърши надеждитѣ на туй момче, казваше графътъ въ Виенския Юкай-клубъ.

И наистина скърши му надѣждитѣ, защото слѣдъ три недѣли се сгоди. За жалостъ нѣма това щастие въ женидбата си, каквото неговия старъ любимецъ Прохаска. Както заснова изобщо женидбата си, не можеше иначе и да бѣде: нито най малка любовчица го раздвижи въ тая му работа. Той бѣше по принципъ противъ женидби по любовъ и ги наричаше „мж-тилище на разочарования“, споредъ и това постѣпяше.

Щомъ се рѣши вече да тури вратъ подъ хомотъ, изказа желанието си прѣдъ нѣколко свои приятели и веднага се явихъ нѣколко кандидатки, а стари жени, на които занаятъ бѣше това, наченяхъ да му идятъ съ прѣдложения.

Скоро се убѣди, че да избирашъ не е лесно. И за да тури край на своята нерѣшителностъ, рѣши да фърля жребие. Написа на седемъ визитни карти по едно женско име, тури ги въ цилиндърътъ си, бръкна вътрѣ и извади една картичка съ име Луиза Лийчъ.

„Хмъ!“ каза графътъ като му се падна именно тая картичка, на седна прѣдъ масата, подпрѣ си главата съ двѣ рѣцѣ и гледѣ втренчено петъ минути. Нему бѣше сега като кога човѣкъ се рѣши най-сетнѣ да иде да си вади зѣбъ, слѣдъ като се е канилъ дълго врѣме.

На другия день отиде въ двореца на овдовѣлата графиня Лийчъ и ѝ съобщи рѣшението си, че иска да земе дъщеря ѝ Луиза. Прѣдложението му се прие.

* * *

Ето тъй си намѣри жена графъ Евгенъ Карсінъ. Георги знаеше точно всичко — та дори и исторіята съ визитнитѣ карти, но това не казваше на другаритѣ си, защото не аресваше такъвъ изборъ, а не искаше да разказва работи, които нѣма да служатъ за похвала на сѣ още обичния му графъ. Това повѣри само на Бетушка. Прѣдъ нея само каза тъй също, че съжелява господаря си; „мене, каже, не би ми се аресала тая мома, па макаръ да е толкова богата“ — и при това щипна Бетушка за ухото.

— Ухъ, лудно! му каза Бетушка смѣешкомъ.

— Имамъ лошо прѣдчувствие, Бетушке, тая работа не ще излѣзе хубава.

— Какво знаешъ ти! му се присмиваше Бетушка.

— О, много знамъ! твърдѣше Георги. Азъ познавамъ нашия господаръ графътъ. Макаръ и нѣкой път да го прѣкалява —

и при тия думи Георги се огледа като нѣкой семинаристъ, кога се изнѣвери на Бога — макаръ и да го прѣкалява, той има добро сърце и нему трѣба жена пакъ съ добро сърце, а графиня Луиза нѣма добро сърце.

* * *

Георги имаше право; това се видѣ твърдѣ скоро. Графиня Луиза освѣнѣ че нѣмаше добро сърце, но имаше всички качества да направи единъ мжжъ нещастенъ: ограниченъ по остъръ, критически разумъ, който разчепкуваше всичко, високо мнѣние за себе си, твърда воля и тѣсно сърце. Освѣнѣ гова бѣше скжперница и — богата наслѣдница.

Едва се минахъ двайсетъ и четири часа откакъ се вѣнчахъ и графътъ видѣ, че въ живота си вече нѣма да има спокоенъ часъ.

Както се бѣше убѣдилъ, че любовта е опасенъ елементъ, който разваля домашното спокойствие, той можеше да гарантира сега, че отъ негова страна любовта не е въ голѣмо изобилие; но въ сжжденията си по тая тема той не земаше въ съображение, че любовта отъ другата страна не зависи отъ него. Ето и за това графътъ имаше хиляди неприятности.

Жена му го обичаше като луда и бѣше въ правото си да иска и той да я обича. Наслѣдница и разглезена както бѣше, графинята не можеше и да помисли, че ще има на свѣта нѣщо, което да не придобие — па макаръ и сърцето на мжжа си.

Тя бѣше безмѣрно припрѣна и при това тѣй жилава и твърда въ желанята си, такава безобзирна властолюбца, че завладѣ въ скоро врѣме она енергиченъ графъ и той ѝ вършеше всичко, що му искаше, само да има миръ. Дори се прѣструваше — съ потъ на челото — че я любя.

Освѣнѣ това, тая женидба му не помогна и откъмъ парична страна. Макаръ че бѣше тѣй залибена, графинята не пушаше изъ ржката си ни една хиляда отъ многото си милиони. Още повече тя прие да води и дѣлата на мжжа си покрай своитѣ, тѣй че графъ Евгенийъ, освѣнѣ че не получи отъ нея никакви имоти, но и своитѣ прибави къмъ нейнитѣ и скоро забѣлѣжи, че си оставя пакъ съ дълговетѣ си.

Само стопанскиятъ съвѣтъ при двореца се радваше на това промѣнение и хвалѣше финансовитѣ дарби на графинята, чрѣзъ които доходитѣ на двореца се умножихъ.

Какво го ползуваше бѣдния графъ, че доходитѣ се увеличавали като не можеше вече да разполага ни съ петъ пари безъ да дава смѣтка! А това го притискаше много! Но което му бѣше по-тежко, което го мжчеше, обезсърчаваше и засрамяше,

бѣше оная пестеливостъ и стиснатостъ, що ги въведе сега насѣ-
кхдѣ графинята.

Слугитѣ напр. ако и да не бѣхх кой знае какъ платени
прѣди, но имахх доста, а и прибавише имъ се сегизъ-тогизъ и
дворецътъ се не склѣпѣше да подържа болни слуги, да дава по
нѣщо пенсии на остарѣли и пр. Освѣнѣ това на слугитѣ се не
задирише много-много, ако се пооблажаватъ отъ двореца; но
сега младата г-жа тури край на тия „безнравствени и лекоумни“
отношения. Тя искаше за всичко смѣтка, сърдѣше се много, че
мжжа ѝ го лѣгали прѣди и сега се стареше да се не случва
такова нѣщо.

Тя би имала право най-сетнѣ да въвежда редъ, ако при
това бѣше уредила тѣй, че жертвитѣ на нравственото ѝ възму-
щение да имахх какъ да живѣятъ; а тя освѣнѣ че не покачи
никому платката, но я сне до минимумъ на сичкитѣ.

Графътъ го бѣше срамъ за това жестоко скѣперничество,
ала нѣмаме какво; съ графинята се не излизаше на глава. За
да го не безпокоятъ съ молби, които и не можеше да изпълни
при тия условия, графътъ избѣгваше подчиненитѣ си. Напрѣ-
жната му снизходителностъ изчезнѣ и хората му си думаша
сега: „Графътъ станхлѣ горделив!“

Тая промѣна чувствувахе най много прѣдишния графовъ
любимецъ Георги Прохаска. Покрай пестовната система графинята
бѣше въвела и единъ видъ клюкарска система въ двореца, та
бѣше вече узнала за Георги, каква рола е игралъ у графътъ
прѣзъ ергенството му. За това мразѣше Георги, като да бѣше
убѣдена, че той е виновенъ, щото графинята да не бѣде първа
любовъ на графътъ.

Бѣдния Георги! Парицитѣ, които му падахх на рѣка, та
си прѣкарваше по-хубаво живота, сега се прѣсѣкохх; сега едвамъ
виждаше господарѣтъ си, а за интимни разговори помежду имъ
— ни дума. Той надебелѣ, изгуби прѣдишната си елеганция и
не бѣше вече оня Георги, безъ когото графътъ не можеше.

Дарбата му да кара con fioschi четворни каляски не стру-
ваше много за графинята; четворни каляски — това не отго-
варяше на пестовната ѝ система. Тя не хвалѣше Георги никой
пхтъ, а напротивъ ще намѣри винаги нѣщо да го покори. Ко-
гато службата за първи кочияшъ останѣ празна, не я дадохх
на Георги; а когато прѣзъ зимата графътъ и графинята зами-
нххх за Виена, не го зехх.

Нему станх много криво, но най-послѣ всѣка година да
се дѣли съ жена си пакъ не бѣше добрѣ и се утѣши съ това,
че сега ще си остане при нея. Полека лека се омота като

паякъ въ оная самотия прѣзъ цѣлата зима и станъ тежъкъ, дебелъ и мързеливъ. Вечеръ или ще легне на осемъ часътъ, или ще иде на кръчмата.

И наченъ да пие. Бетушка забѣлѣжи това за голѣма своя жалостъ. Тя се стараеше да отблъсне злото, ала не можеше, защото нѣмаше съ какво да му замѣни бездѣлието прѣзъ зимата. Той наченъ да ѝ се сопа, кога му забѣлѣжи. А за обяснение ѝ казваше, че това не е пиянство, че това щѣше да бѣде нѣщо нечуто, единъ мъжъ да не смѣе да се подкрѣпи съ чашка ракия. Бетушка ще въздъхне и ще млъкне. Коренътъ на злото бѣше посѣянъ отдавна, знаеше го тя. Още като момче Георги обичаше да си понийнува. Тогава го не питахъ кога яде и дали яде, а кога, още не турилъ кафе или супа въ уста, господарь му го викнѣше за нѣщо, той ще си подкрѣпи гладния стомахъ съ чашка ракия и ще тича на работа.

* *

Въ едно само отговори графинята блѣскаво на всички изисквания, а то бѣше — да бѣде майка-родителка. Освѣнъ че изпълни най-точно длъжността си и даде наслѣдникъ на графа, но му народи още дѣ-да-си графчета. И за щастие всички приличахъ на баща си, бѣхъ чудесно хубави, добродушни и живи и като баща си питаехъ особена обичъ за коне, кучета и за — Георги Прохаска.

Когато ги видѣше Георги, че стѣпукать по двора, ще изпрѣвари всичкитѣ други слуги и ще ги посрѣщне той, па съ жена си, която нѣмъ вече дѣца, ще имъ се радватъ, ще играятъ съ тѣхъ до насита.

Особено мезинче и на двамата бѣше най-голѣмото момиченце на графа, едно червендалесто, жълтовласо, здраво и весело дѣтенце. И двамата се надпрѣваряхъ, кой да го милва и гледа повече. Бетушка намираше винаги нѣщо да му подари: лютива селска погача, или ягоди и малини, турени въ листъ отъ зеле. вглѣбнатъ като поварейка лъжица, а други пѣтъ само цвѣте или картинка.

А Георги намираше винаги да ѝ покаже нѣщо: я малки щенета, я зайчета, я морски свинчета.

Всичко това бѣше хубаво и забавно, ала най-голѣма радостъ бѣше за малката хубавица, когато Георги я турѣше на конь и я развеждаше по двора съ трепетно внимание, да не падне. Тя седѣше разбира се по мъжки, по право и не даваше да я крепѣжтъ. Мило бѣше да я погледашъ съ бѣлитѣ ѝ дрешки и кѣситѣ ѝ чорапци на голи крачка. Бетушка бѣше просто за-

любена у малката графиня и кога ще я снесе отъ коня, ще ѝ цалувне политѣ на дрешката, или нѣкой пѣть и — дебелото ѝ, пембѣно краче тъкмо подъ колѣното и ще си рече съ въздишка: „да имахъ такова момиченце!“

* * *

„Да, да имахъ такова момиченце, да имахъ изобщо дѣчица!“ тая тѣжба излизаше пѣ-често и пѣ-често отъ устата ѝ.

— Чувашъ ли, хемъ стига си плакала за дѣца, че ми омрѣзнѣ — ѝ каза единъ день ядосано Георги. — Трѣбаше вече да навикнешъ до сега!

— На какво да навикнѣ? попита Бетушка.

— На това, че нѣмашъ дѣца!

— Напротивъ, отъ день на день осѣщамъ повече, че ги нѣмамъ, въздѣхнѣ тя и каза полека: да имахъ дѣца, щѣше всичко инакъ да бѣде.

— Какво щѣше инакъ да бѣде? попита я Георги ядосанъ.

Тя помълча малко, па го погледнѣ остро въ очитѣ и промълви: ти щѣше инакъ да бѣдешъ. Бѣхъ въ малката си градинка, когато Бетушка каза това на мъжа си. Тя бѣше клекнѣла да плѣви една лѣха зеленчукъ, а той стоеше до нея и пушеше лулата си. Други пѣть ѝ помагаше да плѣви, но откакъ се запи, бѣше станълъ тежкъ и неспокоенъ. Изби го веднага потъ. Хмъ! — засмѣ се засрамено — защо да бѣдѣ инакъ? Не аресвамъ ли ти вече?

— На мене! въздѣхнѣ тя съ такъвъ сериозенъ, търпеливъ и нѣженъ изразъ въ очитѣ, че той речі оглуша и ослѣпѣ. „Любовта ми прѣнася всичко“ му казахъ приблизително очитѣ ѝ.

— Добра женица си ми ти, каза Георги и я гледаше отъ високо, — но си си турила нѣкакви брѣмбари въ главата безъ причина, безъ ни най малка причина. Какво има, ако ниж нѣкой пѣть чаша бира, или макаръ чашка ракия? Боже господи, нали трѣба да се разтуши човѣкъ сегизъ-тогизъ!

— Знаѣхъ, знаѣхъ, за това казвамъ, че да имахме дѣца, инакъ щѣше да бѣде. Тогава нѣмаше да бѣганъ отъ кѣщи, за да се разтушванъ. Разтуха щѣше да иманъ у дома си, а нѣмаше изобщо и да иманъ ни мъжи, ни грижа!

— Напротивъ, повече грижи! Дѣто има дѣца има и грижи!

— Но тѣ си наплащатъ грижитѣ, отговори тя.

Наведнѣжъ забѣлѣза Георги, че лицето ѝ бѣше плувнѣло въ сълзи и веднага я попита смилено.

— Какво е туй отъ тебе, жена?

— Нищо, отговори тя разхълцана, нищо, само — днесъ е смъртния день на дѣтето.

Той я погледа втръчено: лудо, лудо, още ли не си го забравила? ѝ каза.

Той се наведе надъ нея, потупа я по гърбътъ, па станъ и влѣзе въ кѣщи. Слѣдъ малко дойде въ градинката безъ горна дреха и съ градинскитѣ ножици въ рѣка. Това значеше, че иска да си остане въ кѣщи и да се откаже отъ кръчмата. Но едва бѣ захваналъ да подрѣзва една туфа буйно израсли триндафили, ето че засвири нѣкой край плета една улична пѣсенъ. Георги се смутн, нообърна глава само и наченъ съ по-голъма ревностъ да стриже по туфитѣ. Слѣдъ малко запѣшка, спрѣ се, смуснъ рѣцѣ, обърнъ се тукъ, обърнъ се тамъ, пипнъ тукъ, пипнъ тамъ като нѣкой, който не може да се рѣши да ходи ли нѣкъдѣ, или да не ходи, или който се срамува да се поддаде на нѣкое изкушение, па търси нарицало. Бетушка го гледаше, безъ да я вижда той. Тя знаеше, че тая примамлива свирка идѣше отъ единъ развратенъ коняръ, койго бѣше постѣпилъ отъ скоро на служба у графа и бѣше се спрителилъ веднага съ Георги. Тя си плѣвѣше ревностно, ала щомъ се обърнъ, Георги го нѣмаше. Влѣзе въ кѣщи, и тамъ го нѣмаше. Голѣма тѣга я нападна.

Тя отиде до плета на градинката, и гледаше. Задъ плета прѣко пѣтя се простираше една ливада чакъ до една борова горица. Отъ горицата идѣше борикова миризма, а отъ ливадата идѣше дѣхъ отъ влажна земя и чубрица. Срѣдъ тъмнитѣ борики свѣтѣше слънцето на зѣникъ. Тамъ задъ гората, дѣто зализаше слънцето, бѣхъ гробищата.

Бетушка оправи рѣкавитѣ на дрешката си, които бѣше възпретнѣла, влѣзе въ кѣщи, забради се съ чиста забрадка, заключи, пое пѣтеката прѣзъ срѣдъ ливадата и се опѣти къмъ гората и къмъ гробищата.

Тя стигнъ и прѣскочи прѣзъ дуварѣтъ — защото портата бѣше заключена — и отиде право въ едно кюшенце, дѣто бѣше погребано милото ѝ дѣте. Тя бѣше откупила гробчето и го бѣше насадила съ цвѣте. Но тѣй като отъ горещината цвѣтето бѣше исъхнало, тя бѣше насадила отново кръстъ отъ зайче-грозде. Като дойде, колѣничн прѣдъ гробѣтъ и милваше нѣжно всѣко листче като наричаше галени имена: „Сладкото ми, хубавото ми пиленце, ангелче!“ Най-сетнѣ прѣгърнъ гробѣтъ и го цалуваше и мокрѣше съ горещи сълзи. Тя видѣ малкото момиченце прѣдъ себе си, както го бѣше гледала толкова пѣти, когато слѣдъ кѣпанѣе го повиваше, а то шава засмѣно съ нѣжнитѣ си крачка

и ржчѣ; ти видѣ малкитѣ му крачка съ прѣстчета завити на вѣтрѣ и съ розови покѣтчета. То обичаше да маха съ ржчичкитѣ си отъ радостъ — като птиче съ крилцата си, кога се учи да фърка. А единъ день си разпери повече ржчичкитѣ п фъркнж далечъ, далечъ тамъ, дѣто бѣдна му майка нѣма никога да го намѣри. Тя хълцаше пò-силно и пó-силно и цалуваше сè пó-жарко хладната земя: „О мое ангелче, мое сладко пиленце, защо ме остави!“

Тя се мислѣше, какво ли щѣше да ѝ бѣде сега дѣтенцето, ако бѣше останжло живо: весело, игриво, синьооко, и доста голѣмо, за да бѣде полезно въ кѣщи, да тича бащи си на срѣща, кога се връща, да му услужва и да го забавя съ веселъ бѣбрежъ. Но ѝ минж прѣзъ умѣтъ, намѣсто сичко туй какво ще е останжло отъ него тамъ подъ земята — малко прѣстъ и двѣ-три кокалчета! Ами защо мисли таквизъ работи? Тѣ дѣтенцето ѝ е на небето, съ двой крилца на гърбѣтъ и съ златенъ ореолъ около кѣдравата му главича. Това ѝ каза дѣдо попъ. Да би могла да побѣгне при него — на небето!

Послѣдно врѣме, откакъ се Георги удари на пиянство, осѣщаше такова умора и тѣга, че би прѣдпочела да се удави, а не да живѣе. Но това щѣше да бѣде грѣхъ, освѣнъ това — какъ ще остави Георги? Не, не трѣба да го оставя, че той не е кривъ, а тя, за всичко тя е крива. Защо не му доби вече дѣца? Да бѣше имала дѣца, той нѣмаше да се разхайти, а щѣше да си стои дома.

Тя цалуваж земята послѣденъ пѣтъ, тогава ставж и си трѣгнж.

Намѣсто да удари по сѣщия пѣтъ отдѣто бѣше дошла, тя слѣзе отъ високото равнище, на което бѣхж гробищата, надолу въ селото.

Тя искаше да си даде единъ пѣтъ куражъ и да извади мѣжа си отъ кръчмата. Само да знаеше, въ коя се е заврѣлъ. Най-напрѣдъ го потърси въ голѣмата гостилница долу, дѣто обичаше да ходи. Нарече се, че ще купи нѣщо и влѣзе; нѣмаше го. Неприятна мисль я хванж. Тя зави въ една малка уличка и дойде прѣдъ една кръчма съ червени пердета. Тая кръчма я държеше единъ лихваринъ, който, като сѣщи живъ дяволъ, улесняваше на хората сички злини, само да пмъ направи пѣтъ за въ ада. Лжже-маже ще измами съвѣстѣта отъ човѣка и ще го отучи да го не е срамъ ни страхъ отъ злочинство. Който имаше работа съ него, биваше изгубенъ — ако не бѣше и той вагабонтинъ като него.

На Бетушка бѣше хемъ горещо, хемъ студено. Ако бжде се заблудилъ при тоя сатана! Тя бѣше подушила, че Георги има борчове, а кой ще му заема, ако не пакъ такъвъ нѣкой. Ахъ, боже, боже! На какво отгорѣ? Но може би напразно си блѣска главата; може би не е тука, а си е въ кѣщи и я чака съ нетърпение.

Задъ черковнитѣ пердета се свѣтѣше и една дрезгава латерна скърцугаше прѣсипнало, а пияни гласове грачехъ една грозна пѣсень. Сега прѣстаняхъ да пѣхтъ, а кряскахъ единъ прѣзъ други. Вратата се отвори хъ и се изхързули на-двѣ, на-три единъ пиянъ — види се изтласкахъ го отвѣтрѣ и той махаше съ рѣцѣ да държи ужъ равновѣсие, но паднхъ по очитѣ си на улицата.

Бетушка стоеше тамъ наблизу съ разтупано сърце. Ней не бѣше зарадъ пиянниятъ, той бѣше чужди човѣкъ, ами ъ бѣше зарадъ мѣжа ѣ, когото видѣ сега вѣтрѣ, че седѣше съ зачървено лице, отпрѣдѣ му чаша ракия, а въ рѣката му кирливи карти.

Тя се махнхъ отъ тамъ и си отиде, а той си дойде чакъ при-зори. Тя се прѣстори, че го не чу, когато си дойде. Той си легнхъ и заспа твърдо като пиянъ човѣкъ, но я въ тоя си дълбокъ сънъ пакъ пѣшкане.

* * *

Слѣдъ като свалихъ Георги полека-лека въ неговата служба, оставихъ му за утѣха още едно довѣрие, а именно да се грижи за зобѣта на конѣтѣ; и той изпълняваше и сега, както и по-напрѣдъ, службата си съ примѣрна честность. Даже и недо-вѣрчивата къмъ него графиня не можеше да изшпионира нито най малко злоупотрѣбление отъ Георгева страна.

На другия день, слѣдъ деньтъ когато Бетушка видѣ мѣжа си въ оная умразва крѣчма, Георги чакаше напразно една кола зобѣ, която отиде ужъ да докара отъ графския чифликъ едно конярче.

Бѣше тъмна, безлунна нощъ. Георги бѣше много безпокоенъ и най сетѣ се рѣши да иде да срѣщне момчето съ зобѣта. И какво да види! Колата катурнѣти край пѣтя въ хендекѣтъ, а момчето заспало до тѣхъ като пѣнъ пияно. Съ вико-ве и хокания го събуди Георги и му помогнхъ да извади хъ колата отъ хендекѣтъ и да вдигнѣти конѣтѣ.

Когато да приеме зобѣта, Георги видѣ, че липсватъ шестъ чувала. Момчето се уплаши и призна, че се отбило въ крѣчмата на Бекшайна, тѣй се казваше прочутиятъ лихваринъ — и пило двѣ-три бири. Какво се случило съ него послѣ, не знае, за-

щото го налегналъ тежъкъ сънъ. Момчето се извиная, чуи ржцѣ и се моли на Прохаска да го не обажда, че може да изгуби службата си, а майка му е болна и чака на него. Георги Прохаска го натупа хубаво, прости го и му обѣща да потули работата.

Въ двореца се не узна за изгубенитѣ шестъ чувала зобъ и въ конюшнитѣ никой не говорѣше за тѣхъ.

И чудно нѣщо, момчето, което чрѣзъ пиянското си невнимание нанесе тая загуба, скоро се утѣши, но Георги се не успокои вече и отъ тогава съвсѣмъ се промѣни. Нощемъ не спѣше никакъ, или спѣше съ лоши сънища и ту пѣшка, ту вика, докато се пакъ събуди цѣлъ облѣнъ съ студенъ потъ. Денемъ ходѣше като замаянъ и пито ядене му се услаждаше, нито нищо. Боята на лицето му повѣхна, а очитѣ му, които и по-напрѣдъ не бѣхъ изразителни, но бѣхъ весели, хубави сини очи, та съ тѣхъ и прѣдъ любимата си жена обичаше замамливо да погледне нѣкое хубаво момиче, тия очи гледахъ сега ту немирно, ту втрѣнчено, докато най сетнѣ не станяхъ кривогледа.

Нѣкой пжтъ денемъ ще го хване изведнѣжъ грозна треска; тогава пиеше ракия, сѣ ракия: една чаша, двѣ чаши, три и тогава ставаше припрѣнъ, готовъ за караница, фърляше ножове, чаши и чупѣше всичко, що му паднѣше на ржка.

Бетушка въздишаше и плачеше и не знаеше, какво станъ съ мжжа ѝ. Веднѣжъ я удари съ ржка, други пжтъ фърли върху ѝ една цѣпеница и то защото му отпрати два пжти едно съвсѣмъ невинно питане. Дървото я случи тъкмо въ челото и ѝ отвори кървава рана. Тогава пжкъ наче да цалува раната и да милва жена си — ще я задуши отъ прѣгрѣдки. Най сетнѣ падихъ, сломенъ и съкрушенъ душевно, падихъ и наченъ да плаче като малко дѣте. Па тъй като не можеше вече да крие мжката си, призна се въ онова си полусъзнание, призна се на жена си, какво му тежи на съвѣстѣта. Попита я, да ли се сѣща за оная история съ зобѣта. Да, Бетушка се сѣти и веднага поблѣднѣ като платно; имаше лошо прѣдчувствие.

— Ето нѣ тия шестъ човала ги открадихъ азъ — т. е. зе ги Бекщайнъ на моя отговорностъ.

— Георге, Георге, извика извѣнъ себе си Бетушка. какъ можѣ?

— Хмъ, какъ можахъ! Имахъ борчове. Ти знаешъ, че съ тая скудна платка сега не може да се живѣе, а когато бѣше болна ти, продадохъ сичко — даже и златния часовникъ, дѣто отъ господинъ графа. Бекщайнъ ме туку нудѣше съ пари и

най сетѣ ми ги шибна просто въ джебѣтъ. Цѣла година лихви ми не дирѣ и азъ си мислѣхъ, какъвъ добъръ човѣкъ; но слѣдъ това изведнѣжъ — иска човѣка да ми секвестира нѣщата! Моля ти се, тоя срамъ прѣдъ цѣлия дворецъ!

Тя слушаше и мълчеше.

— Азъ събрахъ каквото можахъ, но пакъ не стигаше; и златния си часовникъ продадохъ — пакъ не стигаше. Тогава ми прѣдложи да му дамъ ечемикѣтъ. Азъ не приставахъ, а той ми се смѣеше: това каже, правѣхъ сичкитѣ кочияши, и зобарѣтъ, който бѣше прѣди тебе, каже, и той го правѣше. Азъ му казахъ, че ми е сѣ едно, дали други крадѣтъ, и че, ако ми помене още веднѣжъ за такова нѣщо, ще го одушѣ. Тогава се скарахме, но пакъ се помирихме. Той ме почерпи и азъ изпихъ още нѣколко чаши, а виното ме замая. Тогава ми разправи, какъ правѣлъ прѣдишния зобаръ. Той, каже, се не боеше като тебе. И съвсѣмъ просто била скроена работата. Менъ ме стигнахъ, не знаехъ защо, и му казахъ: „Но, ако се върши такава работа, би трѣбало поне по-фино да се върши,“ и му дадохъ умъ да опише момчето и да земе чувалитѣ — слѣдъ това не знаехъ вече какво станѣ, само се сѣщамъ, какъ ме хвалѣше, че ми сѣчала главата. Ама бѣхъ пиянъ, жено, пиянъ! Най сетѣ му казахъ, да прави каквото знае. На другия день бѣхъ забравилъ, какво съмъ говорилъ. Само когато се забави Антонъ съ зобѣта, се сѣтихъ пакъ. Но какво можахъ? Бѣхъ вече влѣзълъ въ капанѣтъ. Бихъ далъ ржката да ми отрѣжатъ, само да се не случеше туй, но късно вече! На какво? Така, каже, правѣтъ всички!

Той погледваше жена си краденикомъ и си мислѣше, че това нѣма да ѝ падне тежко; но тя седѣше тамъ като поразена, а той, и той осѣти веднага, че му пламнѣ главата. Макаръ да се срамуваше още отпрѣди, но сега го бѣше десетъ пѣти повече срамъ и отъ срамъ бѣше като бѣсенъ; едвамъ се държеше да се не спусне връзъ жена си да я одуши — е тъй за нищо и никакво. Но силата му бѣше отпаднала и той се едвамъ движеше, а седѣше тамъ съ пуснѣти на долу ржцѣ и я само глѣдаше съ кървясали, насълзепи и уплашени очи.

Макаръ да я бѣше и нея срамъ, но веднага като че дойде въ себе си и искаше да го защити, да го оправдае.

— Боже Господи! извика тя като отъ замая пробудена, — ти си могълъ да не вършишъ това! То е ужасно, че си го свършилъ, но най послѣ колко човала бѣхъ? шесть? Но я се попитай, кой кочияшинъ слѣдъ двайсетгодишна служба не е зелъ повече отъ шесть човала зобъ? Тукъ има право Бекъ.

шайнѣ. Малко пѣщо зобѣ — туй не значи кражба. Ако да пѣмаше за коньетѣ — друго; но тѣ си иматъ нашъ доволно, нали? Нѣкой други да е ще земе, па пѣма и да му мисли, а други нѣтъ ще земе дванайсетъ човала; но ти — ти пѣмашъ мира, стаишъ си като лудѣ, та трѣба да те държатъ за пештъ да се не фърлишъ въ рѣката, — само защото за господаритѣ си умирашъ; прѣдъ тѣхъ не гледашъ ни себе си, ни бога. Дойде недѣля, ти се накаяшъ за въ черква, заповѣдатъ ти: ще излѣземъ, и туй то съ черквата: сѣдашъ на козиакътъ и возишъ господаритѣ си. А когато искаше да погребешъ дѣтето си. . . .

Ти издаде единъ писъкъ и затуди главата си съ прѣстилката.

Ти не знаешъ тия работи — ѝ отговори. Въ туй врѣме Георги бѣше дошелъ вече на себе си, бѣше отрѣзнилъ съ оная малодушна трѣзвеностъ, която дохожда обикновено слѣдъ пианство отъ ракия. Служба е туй. Господарѣтъ ми е много добъръ; нему не бихъ направилъ нищо. Колко пѣти е оставялъ ключоветѣ си, кое портфелѣтъ си пѣленъ съ банкноти! И азъ знаехъ, че той си не броеше паритѣ, но да зема отъ тѣхъ — никой нѣтъ; по-добъръ да ме убижтъ. За господарѣтъ си бихъ умрѣлъ съ радостъ, защото е добъръ господаръ.

— И азъ тѣй казвамъ; графѣтъ е харенъ и хрисимъ — само да имаше малко внимание къмъ насъ — щѣхме да бждемъ при него като въ рая! въздъхна жената. Но графинята — графинята е сѣщи дяволъ. А толкозъ богата госпожа — богата, че казватъ пари има съ човали въ подницата — да ги ринешъ съ лопати, пѣкъ като на насъ сиромаси, освѣнъ че не дава нищо, ами ни зема, дѣто речено, и хлѣбѣтъ отъ устата. Да свалѣхъ нѣкому платката, защото и господаритѣ сами пѣматъ — пѣма нищо и съ радостъ би приставялъ сѣки, щомъ му кажатъ съ добро. Но тая скѣпла, която освѣнъ че нищичко ти не дава, ами те ядосва, хока и отритва! На такава да ѝ запалишъ стрѣхата надъ главата не е грѣхъ — викаше Бетушка ядосана — слѣдъ сичко, що ти е сторила.

Тя изговаряше сѣка сричка отдѣлно съ крѣпеливъ гласъ, па наченъ да се прѣвива отъ смѣхъ, смѣхъ, който се чуваше като кашлица, слѣдъ това пѣкъ захлѣца дълбоко отъ гърдитѣ си докато станъ сивя-котлена въ лицето.

Тъкмо тѣй ѝ се случи, когато ѝ умрѣ дѣтето. Отъ тогава Георги не бѣше я виждалъ тѣй. Той я поля по тилѣтъ, намокри ѝ длани, слухове и устни съ оцетъ и тя прѣставъ да хѣлца, и наченъ пѣкъ да клопа съ жби. Слѣдъ малко дойде пакъ на себе си и първата ѝ дума бѣше: „Оная злица!“

Той намръщи чело и каза:

— Остави графинята на страна! Ти я хокаш само да ти отлекне, защото те е срамъ зарадъ мене.

— Пази боже! срамъ не е, а ми е жалъ за тебе — му отговори енергично. То станжло вече и го забрави, па слугувай на господаря си отсега вѣрно и честно и бѣди увѣренъ, че ако давашъ нѣкой пѣтъ прѣдъ бога смѣтка, малцина ще бѣдѣтъ тѣй праведни като тебе.

— Ами знаешъ ли, че Бекщайнъ ме плаши, че ще ме обади? каза Прохаска. А тогава? Прѣдъ цѣлъ свѣтъ ще излѣзѣ крадецъ и ще казватъ: Прохаска кралъ зобъ! Прохаска, който бѣше тѣй строгъ къмъ другитѣ, самъ кралъ зобъ! Ще ме сочатъ съ прѣстъ и най сетнѣ ще ме изидѣтъ. А она казва, ако му не дамъ още шестъ човала на мѣсто лихвитѣ, ще ме обади.

Бегушка се замисли дълбоко, па слѣдъ малко рече:

— Какъ ще те обади? Нали ще изкаже и себе си!

— Не е нужно, обясни Прохаска. Шестъ човала зобъ липсуваше — това го знае всѣки въ конюшнитѣ, а че азъ оставихъ да ги земе оня еврейнъ — и това го знае единъ отъ яхачитѣ. И какво? Бекщайнъ ще се озубри въ кантората съ едно смирено, свето лице и ще ме обади, а себе си ще прѣкрие съ лъжи. Но и да го накажѣтъ за това, че укрилъ крадено — Бегушке, чувашъ ли, че укрилъ крадено, нѣма и да го е грижа ни срамъ отъ хората, защото си е навикнѣлъ, че два пѣти е лежалъ вече въ дупката. Но менъ да затворѣтъ, по-напрѣдъ ще се обѣсѣ! Както говорѣше, сграбчи съ двѣ рѣцѣ дѣскитѣ на масата и гледаше вторачено жена си.

Тя пакъ помълча малко и каза спокойно:

— Има единъ изходъ. Тѣй като не можешъ сега вече да говоришъ съ графътъ, моли за аудиенция при него и му се повѣри. Кажи му, какъ те е уплелъ лихваринътъ и ти не знаешъ сега какъ и накѣдъ; защото не искашъ да откраднешъ и втори пѣтъ, а пѣкъ лихвитѣ не можешъ да намѣришъ, че съ тая платѣка не можешъ да живѣешъ безъ борчове.

Графътъ има добро сърце. А пѣкъ — тукъ гласѣтъ станѣ пакъ крѣсливъ и лицето ѝ се кривѣше на плачъ — а пѣкъ и да нѣма толкова добро сърце, както го знаемъ, а съвсѣмъ обикновено, той пакъ ще ти прости.

Малкия тоя графъ трѣба да ти прости зарадъ толкозъ години при него, дѣто си му служилъ на животъ и смъртъ както никой други отъ слугитѣ му!

Мѣтниятъ погледъ на Прохаска се разбистри, докато говорѣше жена му.

— Дали, дали? Мислиш ли? промълви той.

— Увѣрена съмъ, каза тя. А докато Прохаска стоеше смутенъ и гледаше несигурно като че търсѣше думи, съ които ще облѣче своята изповѣдь, тя сложи ржката си на рамото му и му каза: Искашъ ли да моля азъ за аудиенция, да кажж азъ на графа сичкото?

Най-напрѣдъ искаше да я остави, но слѣдъ малко махна съ главата и рече:

— Не бива ти, графинята гледа прѣзъ прозореца, кого приема графътъ и може да си помисли че е имало нѣщо между тебе и него и тогава сичко се разваля.

— Между мене и графътъ? каза тя и се погледна отгорѣ до долу съ тъжна усмивка, — мигаръ мож да възбудж азъ ревнивостъ у графинята!

И наистина нѣкогашната ѝ гъвкава снага бѣше сега доста натегнала, пѣкъ лицето ѝ напълнѣло; само очитѣ ѝ бѣхж още хубави и устата ѝ съ приятна усмивка и съ хубави бѣли зъби. Въ разплакванитѣ му очи свѣтнж сега нѣщо отъ старата му залибена почеть и той каза:

— Добрѣ, добрѣ, жена, ама ако и да си станжала малко дебела, пакъ ти се познава, че си била нѣкога най-хубаво момиче въ цѣло село Сватекъ. Той смѣкна синитѣ ржави на дрешката ѝ и гледаше трогнжто облитѣ и бѣли ржцѣ, които му бѣхж винаги гордостъ, и ги цалувнж горѣ надъ лактитѣ.

— Какъвъ си смѣшенъ! каза тя и безъ да ще се пипнж по челото, дѣто бѣше равата, която въ голѣмото си вълнение бѣше забравила.

— Боли те? попита смутено.

Тя дигнж рамена и се смѣеше.

— А, какво ще ме боли, тамъ малко одраснжто!

— Нали ми се не сърдишъ? ѝ каза съ дѣтинесто разглезенъ тонъ и я погледнж съ погледъ, който я подсети за отколѣшни дни.

— Да се сърдж? Не ставай дѣте! Жално ми е само за тебе, а не друго. Казвамъ си, какво ли трѣба да си изтърпѣлъ докато сторишъ това! Откажъ сме оженени още не си ме ударилъ, нито ми си лоша дума казвалъ, та сега да ти се сърдж, че си билъ извънъ себе си? Не, не!

— Харна моя женице! промълви Георги.

Мръкнж се и разнитѣ прѣдмети въ станцията наченхх да губжтъ формитѣ си: долапътъ, на който стоеше икона света Богородица въ стъкленъ иконостасъ, писанитѣ селски чинии по

полницѣ и пѣстритѣ картини по варосанитѣ стѣни; а червенитѣ карамфили на прозорецѣтъ станяхъ черни.

— Западѣ си дулата и си избий грижитѣ изъ главата, пъкъ азъ ще ти сготвиж вечеря, хемъ ще я направихъ прѣфирна, да ти се усади. Тезъ дене бѣхъ много загрижена, защо ми се не усажда яденето; сега знай, ти бѣдна душице!

Тя покри масата съ пѣстъръ месалъ и тури лампата отгорѣ. Слѣдъ това сложи двѣ чинии, двѣ зелени чаши, по два ножа и вилици съ черни дървени черени и единъ писанъ шолецъ за бира. Слѣдъ малко донесе едно блюдо съ картофи — дигатъ пара още — и друго едно съ пържени кървавици — най-обичното ядене за Георги.

— Да се не уплашишъ, че съмъ се много похарчила, му каза весело; кървавицитѣ получихъ подаръкъ отъ икономката.

— Ахъ, какви сж сладки! отговори и земаше вече втора; при това стискаше вилицата въ лѣва ръка, а съ ножътъ рѣжеше, та изглеждаше като че трие дърва съ трионъ. Слѣдъ толкова мѣсеци днесъ му се усажда първи пътъ; а прѣзъ сивата влажна пара отъ картофитѣ го гледане съжалително жена му.

Въ съвѣдната конюшня се чуваше какъ тропяхъ конетѣ и дрънкахъ сииджиритѣ имъ. Една саксия съ матичина издаваше меризма като отъ лютива ракия, а отъ черквата се чу вечеренъ звонъ, който като че залюляваше на сънъ. Георги се прѣкръсти, склопи ръцѣ и се молѣше. Тогава съ низъкъ, речѣ плашливъ гласъ рече на жена си:

— Бетушкѣ, тъй онѣй да кажемъ, ама пакъ не е ни било лошо до сега, а много честити дни сме прѣкарвали тука!

Туку що издума и се чу близу до прозорецѣтъ единъ крѣсливъ гласъ — като че се смѣеше нѣкой.

Той се уплаши много; стори му се, че нѣкой му шибна студено желѣзо въ тилтъ.

— Кукумявка! Не е на хубаво! Каза и фърли погледъ на кървавицитѣ, па прибави:

— Да знае икономката!

— Не ставай дѣте! му отговори тя; па не мисли се за туй!

Но веселото имъ разположение изчезна вече. И на двама имъ се струваше, като че нѣкой се е спотаилъ помежду имъ и ги слѣдва съ очи. Тѣ се хваняхъ за ръцѣ като дѣца, кога се боитъ, а Бетушка шепнѣше: „Оная злица! Оная злица!“

(Слѣдва).

СТИХОВЕ

отъ К. Христовъ.

СОНЕТЪ.

(На Е. Ф.)

Кога лазурна полунощъ настане,
Кога навредъ завлада тишина, —
По нашето последно обѣщанье
Азъ впивамъ взоръ въвъ ярката луна

Спокойно по земята и небето
Разпръска тя магически лучи, —
А мене трепетъ пълни ми сърцето
И сълзи блѣска въ моитѣ очи.

И знамъ азъ, че въ тази тягостна минута
И другъ скърбещъ и безутѣшенъ взоръ
Безъ миръ въ ефирний океанъ се лута.

И въ този мигъ, кога цѣлъ свѣтъ се люби,
Съ луната той е въ тѣженъ разговоръ
И блѣсъкъ въвъ напразни сълзи губи...

Изъ Сафо.

(по италиянския прѣводъ на Уго Фосколо).¹⁾

Ти равенъ си на бозитѣ небесни:
Непостижимъ те виждамъ азъ катъ тѣхъ,
Когато чужъ сладкитѣ ти пѣсни
И звънкій кършенъ смѣхъ.

¹⁾ За Ugo Foscolo, съвѣзмъ неизвѣстния у насъ модеренъ италиянски поетъ, авторъ на италиянския Werther — „Le ultime lettere di Jacopo Ortis“ и на чудесната поема „Dei Sepolcri“, ще поговоримъ какго трѣба и дѣто му е мѣстото, — именно при обнародваньето на тия негови два капитални труда, речи готови вече въ прѣводъ на български.

Стож ли съ тебъ азъ, безъ покой сърцето
Трепти; и въвъ блаженный този мигъ
Молитви не отправя къмъ небето
Скованиятъ езикъ.

Въвъ жилитѣ не кръвъ кипи, а лава;
Въ ушитѣ ми неясенъ шумъ ечи;
Нощъ непрогледна, мракъ дълбокъ настава
Прѣдъ моитѣ очи.

И леденъ потъ странитѣ ми облива;
Трѣперж азъ като есененъ листъ,
И същамъ смъртна блѣдностъ че покрива
Лицето ми тогизъ . . .

Е П И Г Р А М И.

I.

За Друмча.

— Какви чудесни кждри сж израсли
По тая гиздава глава!
— Да, надъ гнилакъ и мръсотия растне
Най-разкошната трѣва.

II.

За сжщия.

Въвъ огледалото се отражава
Всичко вѣрно. Но защо тогава
Друмчо цѣлъ день като се оглежда,
Истинский си образъ не съглежда?

III.

За единъ „живописецъ“.

Цѣлъ день затворенъ въ своя кабинетъ вълшебенъ
Тозъ мжжъ нарѣдко четката изпуша;
Но никой ошъ незнай, мадони ли той пише,
Иль вакува обща.

ИСТОРИЯ ЗА ЕДНА БРАДА

Хумореска изъ челядния животъ
отъ *Arpád von Berczik.*¹⁾

Венеция, 15. априлъ.

Едвамъ три дни има откакъ съмъ се омъжила, а вече успѣхъ да открия много нѣща въ тоя новъ животъ....

При дневната закуска, когато Лео искаше да ме цѣлуне, боднѣхъ ме нѣщо по лицето, — вършенцата на неговата токо що покарала брада! Азъ го погледнѣхъ, и за мое голѣмо очудванье видѣхъ, че лицето му, прѣди тѣй гладко, заприличало на пила: по цѣлата му повърхность стърчатъ остри влакна!

— Лео, ти не си се бръснѣлъ вече цѣли два дена! забѣлѣжихъ му азъ укорно. Той се наведе усмихнѣтъ, — ахъ, той се усмихва твърдѣ любезно! — пригърнѣ ме и ме попита шеговито:

— Не ти ли аресвамъ, мила Виктерино?

— Всѣкакъ не толкова, колкото съ гладко лице. Тѣй не си за търпенье.

— Толкозъ ли не съмъ за търпенье? дразнѣше ме той.

— Честна дума, — вѣрвай ме, много не си за търпенье!

— Е, е, та нема само за моята хубость си ме взела?“

— Разбира се, че една отъ причинитѣ може да се брои и тая; инакъ би се докачило моето самолюбие, ако мжжътъ ми не можеше да изказва претенции за човѣкъ хубавъ.

Лео се изсмѣ, извади изъ джеба си огледалце, огледа се и рече:

— Ехъ, азъ и тѣй не съмъ грозенъ, — наопаки... Азъ почвамъ самъ да се аресвамъ. Виждамъ въ огледалцето единъ много хубавъ момъкъ!

— Азъ съмъ съвсѣмъ на друго мнѣние и вѣрвамъ, че и ти самъ ще се довършишъ въ това отношение повече на вкуса на жена си, отколкото на своя, — думамъ му азъ ласкателно, и като го погледнѣхъ мило, добавихъ: ахъ, моля ти се, иди да се обръснешъ!

¹⁾ Вж. животописнитѣ бѣлѣжки за Берцика въ книжовнитѣ и научни вѣсти.

Азъ вѣрвахъ положително, че тая нѣжна молба ще накара мжжътъ ми да скочи изеднжжъ, да ме цѣлуне, да се затича при най-добрия figaro и слѣдъ четвъртъ часъ да излѣзе прѣдъ свѣта съ гладко лице, да колѣнчи прѣдъ мене и да извика: ето, глжбче, изпълнихъ ти желанието!

Но Лео се намира днесъ въ чудно разположение: очитѣ му блѣщжтъ лукаво, — види се, дяволъ му стои на вратътъ... О, той не се затича при бръснаря, но взелъ да ми разпирва, че искалъ да поноси тая трънлива брада още нѣколко дни!....

— Ала мжжо, азъ не мож да те разберж! му казвамъ азъ.

— Е, та има ли нѣщо по-просто отъ това? Азъ мислѣхъ, че съмъ те привлѣкълъ съ душевната си хубостъ, и сега трѣбало да откриж, че си ме обичала само заради моята вънщина. Азъ още не вѣрвамъ положително на това откритие и искамъ да изпитамъ, да ли можешъ да ме обичашъ и небръснжтъ. Но, драга моя, стѣкми се бърже, защото отъ Венеция сме видѣли до сега много малко. Вижъ само, колко хубавъ изгледъ има градътъ отъ тукъ... Ето го тамъ „Палатътъ на дожитѣ“.... Бързай, защото азъ искамъ слѣдъ единъ часъ пакъ да се върнж.

Азъ не шавнжхъ отъ мѣстото си.

Той излѣзе самъ!

Азъ останжхъ като убита.

Каква промѣна, Боже мой!

Едвамъ три дни откажъ ми е мжжъ, и не иска да изпълнява моитѣ желания! Дали съмъ мислила, че тѣй скоро ще запрати на страна сладкитѣ навици, които толкова ме ласкаехж прѣди сватбата? И това ли да узнаж, че мжжътъ още въ мигътъ, когато получи отъ своята избрана кобното „да“, промѣня душата си, прѣди това пълна само съ нѣжности? И това трѣбало да се разбере, че за жената остана златно врѣме отъ живота само годежното; че мжжътъ само прѣзъ това врѣме билъ любезенъ, отстъпчивъ, послушенъ и покоренъ! Дѣто ще рече, въображаваниятъ оня честитъ бракъ не билъ нищо друго, освѣнъ борба между двѣ неприятелски натурп!... Кой е мислилъ, че и той е такъвъ? По-прѣди изглеждаше тѣй отстъпчивъ и слабъ...

* * *

Флоренция, 20. априлъ.

Прѣзъ всичкото врѣме, което прѣкарахме въ Венеция, не му споменжхъ вече ни думица за брадата. Искахъ да чакамъ да видж само, какво ще направи, и дали нѣма най-сетнѣ отъ гризене на съвѣстѣта да се обръсне... Ала напразно бѣхж моитѣ надѣжди. Лео не чувствува никакви угризения: брадата

му расте отъ день на день все по-буйно, лицето му става все по-бодливо. . . Вижда се вече ясно, — той не иска да ме послуша и демонстрира противъ мене. Това оставяне на брадата е мълчалива обява на война срѣщу моето владичество. Ахъ Минке, Минке, колко право имаше ти, кога ми напомняше, че отъ Лео трѣба да се пазѣ! Той не е мжжъ, който да покори волята си на своята жена. Подъ маската на учтиви, сериозни и весели обноски криелъ той своятъ деспотически характеръ. . . И тази моя Минка ме събѣтваше добръ, още като годеникъ да го приучѣ на покорство; — тогава наистина бѣше по-леко. . . Тя отучи вече своятъ мжжъ отъ това негово пусто клатене на крактъ. Той имаше навикъ когато седне, да си мѣта единиятъ кракъ върху другия и горниятъ да клати. Минка го помоли да остави тоя си грозенъ навикъ, който я правѣше само нервозна. Той обѣща; но щомъ забравѣше, начеваше пакъ туй вѣчно клатене. . . Тогава тя му фърляше единъ многознаменателенъ погледъ, и той веднага, навикнхълъ на тоя неинъ знакъ, послушваше и спираше. Полека-лека тя го отвикнѣ съвсѣмъ.

— Моятъ Лео не си клати крактъ, думахъ ѝ азъ; но Минка отвърнѣ:

— Mon Dieu! Мислишъ ли, че той не ще има нѣкой другъ навикъ? Напримѣръ, той ще пуши. . . А, Викторино, дойде ми нѣщо по-добро на умътъ: ти трѣба да го накарашъ, да махне тая брада.

Азъ погледнхъ очудено своята приятелка. Каква странна мисль! Брадата му бѣше тѣй хубава, симетрично закржлена. И колко му приличаше тя! Съ тая брада той изглеждаше съ-кашъ много по-хубавъ.

— Това не мож да искамъ отъ него, възразихъ ѝ азъ.

— Хубаво, отговори Минка, — но тогава трѣба да се откажешъ и отъ властта си въ къщи.

— Та що отъ това, азъ и тѣй не съмъ жедна за такава власть, възразявахъ азъ.

Но Минка не се успокои. Тя почнѣ да ми разправя, че жената трѣба да води мжжътъ — не отъ жажда за власть надъ него, но за да има миръ въ къщи; — иначе той се развали. Особно подъ влиянието на другаритѣ си той може да стане лекомисленъ патронъ. Обаче щомъ остане подъ благоволното влияние на жена си, тя тогава нѣма отъ що да се бои.

— Освѣнъ това, ако той си пожертвува брадата, ти ще можешъ да познаешъ, дали твоятъ годеникъ те обича искрено, прибави Минка.

Азъ я послушахъ. Помолихъ съ прѣданостъ Лео да си махне брадата, защото никакъ не ми аресва... И той направи тая жертва.

Когато слѣдъ сватбата Минка ме придружаваше до гарата, откаждѣто заминяхме за Италия да прѣкараме медениятъ мѣсець, тя ми пришепнѣ на ухото: „Внимавай да не би Лео да се завърне съ брада!“

Сѣкашъ че е знаела, какво ще стане!

* * *

Флоренция, 21. априль.

Положението ми е наистина едно отъ труднитѣ. Какъ да постѣпѣя? Една жена може да си наложи волята съ помощта на три срѣдства: съ каранье, сълзи и срѣдня. Азъ не смѣхъ да прибѣгнѣ къмъ никое отъ тѣхъ, защото моето сърце ме съвѣтѣва да не употрѣбямъ ни едно.... Па и най-добрѣ ще бѣде, ако отетѣхъ съсѣ своето желание: — нека си пуска брадата колкото ще голѣма!... А Минка? Като че я виждамъ и чувамъ, какъ съ извѣртенъ присмѣшливъ тонъ, шомъ съзре брадата, дума обърнѣта къмъ мене:

— Ахъ, пакъ ли е пуснахъ брада?

Освѣнъ туй азъ се боѣ да не изгубѣхъ своето влияние върху мъжа си, защото ако е лишена жената отъ това влияние, лишена се въ сѣщото врѣме и мъжътъ отъ много нѣщо... Тѣй трѣба да стане: той безъ друго трѣба да се обрѣсне! казахъ си азъ, когато начудени на *Madonna della Sedia* крачихме къмъ *Piazza della Signora*, дѣто искахме да хапнемъ въ една нѣмска гостилница.

Въ тоя мигъ десетина крачки прѣдъ насъ азъ съгледахъ една бръснарница. Спрѣхъ се веднага и се обърнахъ къмъ Лео:

— Драги Лео!

— Заповѣдай либе?

— Знаешъ добрѣ, че откакъ сме излѣзли отъ Венеция не съмъ ти споменувала ни думица за тая брада. Ти искаше да опиташъ, да ли само за твоята хубость те обичамъ; а до сега, вѣрвамъ, си се убѣдилъ вече въ противното. Затуй ми се струва, че нищо не ти прѣчи да отидешъ...

Посочихъ му бръснарницата.

— Нѣмамъ врѣме сега, гладенъ съмъ ужасно! отвърнѣ той и си възвѣ гърбътъ къмъ бръснарницата.

— Какъ не се стѣснявашъ да ходишъ по улицитѣ съ такъво обрасло лице? забѣлѣжихъ азъ малко сърдито.

— Толкозъ ми чини. Тукъ не ме познава никой: пж-тувамъ incognito, рече ми той засмѣнъ. Той смѣхъ ме накара да киниш.

— Азъ не отивамъ съ тебе на закуска, докждъ не те видѣх обрѣснѣтъ!

Лео отговори сухо, че въ такъвъ случай каквото може да направи, то е да ми изпрати закуската въ стаята.

Тѣй и станихъ: заведе ме назадъ въ хотела, остави ме въ стаята, отиде въ гостилницата самъ, изпрати ми закуската, и трѣбаше да закусамъ него день сама. О меденъ мѣсецъ, о пж-туване! Тѣй ли мислѣхъ по-рано за васъ? . . .

* * *

Пиза, 24. априлъ.

Diuomo, Наведена кула, — отъ това азъ нищо не видѣхъ! Какъ ще видѣхъ, когато съмъ въ най-лошо разположение и нищо не ме радва?

А пъкъ той е станжлъ още по-веселъ! Всичко го радва; отъ него слушамъ само най-разни шегѣ и смѣхове. Цѣлува ме, па още и насипа! Не иска да знае за моята сръдня и не обръща никакво внимание върху строгитѣ ми погледи. Неговитѣ шегѣ често ме каратъ да се смѣя и противъ волята си. О, колко е злочесто да не може човѣкъ да покаже строго лице, както напримѣръ азъ! Моитѣ черти изразяватъ постоянно весело настроение и съмъ принудена да си налагамъ голѣма жжка, за да дамъ що годѣ сръдитъ изразъ на лицето си, кога пекамъ да се покажж строга. Ала и туъ не помага! Покажж ли се нѣкога съвсѣмъ сръдита, той се обърне къмъ мене, па рече:

— Е де, душке, недѣй се вжси така; то нѣма да ти помогне! — Раздразниж ли се повече, той каже: — Куклице, недѣй се прѣструва! — Винаги и всѣкога съмъ за него кукла!

Да, той ме смѣта за кукла, съ която само се играе, но той ще види . . .

* * *

Генуа, 26. априлъ.

На вечеря заржча Лео шампанско, но изипразни шишето самъ. Когато останжхме сами, той ме прѣгърнж, — ала азъ изпрѣварихъ да си покрияж лицето съ рждѣ.

— Какво ти е, куклице? запита ме почуденъ.

— Куклицата за нищо на свѣта нѣма да цѣлуне толкова бодливо лице! отговорихъ му рѣшително.

— Пакъ тая брада!

— Да, пакъ тя, като не искамъ да я обръснешъ!

Страшно остро трѣба да съмъ му говорила, защото Лео останѣ слисанъ. Изгуби тутакси веселото настроение и ме погледнѣ съвсѣмъ серпозно, токо речи сърдито, като че искаше да проникне въ дѣното на душата ми. И азъ не свадихъ погледътъ си отъ него... Ала въ сѣщия мигъ обърнѣ пакъ на веселъ, шеговитъ, малко надмѣненъ тонъ:

— Наистина ли си рѣшена, куклице, да не ме цѣлунешъ, докѣдъ не прибѣгнѣ къмъ помощта на figaro?

— Е да!

— Най-сетнѣ, нека да бѣде и тѣй; жертвувамъ тая разкошна брада. А сега цѣлуни ме! молѣше той ласкателно.

— Истина! извикахъ азъ, зарадвана извънъ себе си.

— Да, утрѣ рано.

Главата ми се въртѣше; умирахъ отъ радостъ! Не побѣдата ме правѣше тѣй честита, но доказателството, че ми е прѣданъ, че ме обича, че наистина ме обича! О, колко добъръ и благороденъ човѣкъ е моятъ мжжъ! Той ме обича, — и тѣй той още стои подъ моето влияние. Азъ нѣма да го изпуснѣ; ще внимавамъ да се не развали. Ала по тази причина азъ нѣма да го оставѣ да почувствува моята власть: ще го водѣ на тънка жица, която едвамъ да се види. Като се завърнемъ въ столицата, ще го накарамъ негли по моя воля да си пусне брадата отново.

Азъ се фърлихъ на вратѣтъ му. Нашитѣ устни се прилѣпихъ въ дълга гореща цѣлувка. Сладки думи потѣкохъ, и ние се помирихме. Ахъ, колко сладко нѣщо е мирътъ...

* * *

Ница, 27. априлъ.

На драго сърце желяехъ да видѣ Лео рано сутринната обръснѣтъ; ала трѣбаше да се откажѣ отъ това желание, защото влакѣтъ, съ който заминавахме, трѣгнѣ много рано, а пъкъ до тогава нѣмаше отворена нито една бръснарница.

— Нели, въ Ница, драги Лео?

— Да, да!

Не могъ да опишѣ, колко хубава и възхитителна е тая Riviera, особито пъкъ ако пътувашъ по нея до рамото на обичния си, и то единъ день слѣдъ помирението! Има ли нѣщо по-приятно отъ пътуванѣ прѣзъ медения мѣсець? Надали! А пъкъ тия тунели, — на всѣка крачка по единъ. Наистина, тая желѣзница е строена съ най-висока техника!

Съ насъ въ купето седѣше единъ англичанинъ. Слѣдъ десетия тунелъ той напуснѣ нашето купе и отиде въ съседния вагонъ.

— Ние го подплашихме: той избѣга отъ нашитѣ цѣлувки! смѣеше се Лео.

— Та какъ е забѣлѣжилъ, — ние се цѣлувахме въ тунелитѣ?

— Той не е видѣлъ нищо, но е чулъ всичко...

— Ахъ, какъвъ си злодѣй; защо ме цѣлувашъ толкозъ шумно?

* * *

Ница, 28. априлъ.

Прѣдателство! Азъ съмъ измамена! Лео ме излъга!...

Тая сутрина поржчахъ да повикатъ единъ бръснарь. Тѣкмо що се редѣхъ, figaro влѣзе. Лео не го ни погледнѣ, дори излѣзе. Върнѣ се пакъ, ала небръснѣтъ. Като го погледнѣхъ, не вѣрвахъ на очитѣ си.

— Дѣ ти останѣ общанието?

— Кое общание? попита той съвѣмъ невинно.

— Нели ми обща прѣди нѣколко дена въ Генуа, — знаешъ, оная хубава вечеръ, — че ще си обръснешъ брадата? отговорихъ му съ негодуване.

— Наистина, азъ ти общахъ, ала си мислѣхъ още тогава да не издържъ това общание.

Азъ останѣхъ като вцѣпена.

— И тѣй ти нѣма да устоишъ на думата си? извикахъ азъ гнѣвно.

— Съ удоволствие бихъ го направилъ, ала отъ нѣколко дена насамъ осѣщамъ страшенъ зѣбоболъ. Трѣба да съмъ настинѣлъ. А най-лошото нѣщо за зѣбобола е, когато се обръсне брадата, която дълго е стояла на лицето и то се е свикнѣло съ нея. Азъ съмъ рѣшилъ да си оставѣмъ пълна брада и не позволявамъ на никой figaro да си опята на нея ножницѣтъ.

Азъ го изгледахъ като убита, — унищожена.

— Е куклице, не щѣшъ ли да се поразходимъ малко? запита той речи съ открита насмѣшка.

— Не! отсѣкохъ кѣсо и остро.

Слѣдъ това той съ леки стѣпки и дори скокомъ излѣзе. Той ме подигра, излъга ме нарочно само да ме цѣлува... О, той нѣма вече да има тѣй щедро цѣлувки, както до сега!... Прѣдставямъ си, колко му е приятно да си трие злорадно рѣцѣтъ и да дума: — ахъ, какъ измамнѣхъ моята куклица! Тя бѣше тогазъ възхитена и любезна до край...

Когато се върнѣ Лео, намѣри вратата на стаята ми заключена. Похлопа нѣколко пѣти, но азъ му казахъ отвѣтрѣ, че не желаѣ да ме безпокои, защото ме боли глава.

Вечерѣта той се върнѣ късно. Билъ въ Monte Carlo. — По лицето му се гледаше, че тамъ се е веселилъ. Съ възхищение почнѣ да ми разправя за прочутата хубава мѣстность и за всичко подробно, каквото видѣлъ и срѣщналъ.

Азъ мълчахъ прѣзъ цѣлото врѣме.

* * *

Ница, 29. априлъ.

Не знаѣ, какво ще излѣзе отъ всичко това. Обидата е вече доста голѣма и за помпрение не може да става и дума. Досега азъ токо речи не искахъ да добивамъ тържество въ тая борба; ала най-послѣ трѣба да се узнае, кой отъ двама ни е по-силенъ. За днесъ рѣшихъ подъ прѣдлогъ, че съмъ боленъ, да останѣ цѣлъ денъ въ кѣщи; — искамъ да видѣ, дали ще се съжали надъ мене... Ала изглежда, че той не е наклоненъ за това.

Цѣлъ денъ се борихъ съ досадата, а той съвсѣмъ спокойно си се расхожда прѣзъ това врѣме по града. Вечерѣта се завърнѣ придруженъ отъ една стара жена, — една отъ най-досаднитѣ баби на свѣта. Тя бѣше госпожа Р., позната на Лео отъ столицата. Тя се оплакваше отъ досада, понеже нѣмала тукъ никого познатъ, и сѣкашъ се радваше, че азъ не съмъ добръ, та ще има случай да се развлича.

— Ще Ви бѣдж твърдѣ признателенъ, ако бѣдете тѣй добра да поразговорите моята драга Викторина, — думаше мжжъ ми. (О тоя прѣдатель! Той знае, що за жена е тя и че азъ не мож да я търпѣ при себе!)

— Съ удоволствие, — отговори сладко тя; — азъ обѣщавамъ на Викторина да я спохаждамъ всѣки денъ, докогато бѣде принудена да стои въ стаята.

— О, Вие сте много любезна! Съ това бихте зарадвали твърдѣ много жена ми, — нели тѣй, глѣбче?

— Безъ съмнѣние! (Какъ ли бихъ отговорила другояче?)

— Е, азъ мож вече съвсѣмъ спокойно да се отдалечѣ, като знаѣ, че въ такова общество нѣма да ти е мжчно. Крайно Ви благодарѣ, госпожо, за добрата воля. Сбогомъ, ангеле мой!

Като затваряше вратата Лео ми фърли още единъ погледъ, въ който ясно личеше дяволита насмѣшка.

* * *

Ница, 30. априлѣ.

Ахъ какви ужасни часове прѣкарвамъ! Да бждемъ въ Ница прѣзъ най-хубавото врѣме отъ годината и да стоимъ по цѣлъ день въ кѣщи! Докога ли ще имамъ да се изтезавамъ по тоя начинъ? Станѣла съмъ съвсѣмъ нервозна!...

Но бива ли да отстъпѣмъ? Азъ почнахъ така войната, — сама рѣшихъ да не излизамъ... Не можъ да напуснѣмъ стаята, прѣди да получѣмъ надлежното удовлетворение отъ негова страна. А тая брада?... Ухъ, какъ грозно расте тя: отъ день, на день става все пѣ-гхета!

Чудно ще бжде, ако не полудѣмъ отъ гнѣвъ!

* * *

Ница, 2. май.

Азъ казахъ на Лео, че по никой начинъ вече не искамъ да стоимъ въ тая Ница. Искамъ да отидемъ въ Парижъ.

— Е па, куклице, ти не си видѣла до сега токо речи нищо отъ прѣкрасната Ница?...

Чакай да го уплашѣмъ, мислѣхъ си азъ, и съ негодуванье забѣлѣжихъ, че Ница не ме интересува ни най-малко.

Отъ сто мъжии само единъ може да се намѣри, който да напусне Ница прѣди да се е разходилъ съсъ жена си по прочутата градина. Такъвъ единъ е Лео. Той заповѣда да свържѣтъ нѣщата и днесъ вечеръ ние ще отпѣтуваме.

Сърцето ми се кѣса отъ гнѣвъ, че не можахъ да видѣмъ тая прѣкрасна мѣстность, за която съмъ копнѣла толкова години. За винѣги я напускамъ, ахъ!... Моето честолюбие е докачено, страшно докачено. Цѣлувкитѣ отъ Генуа горѣтъ на устнитѣ ми, — трѣбаше да изтриѣмъ слѣдитѣ имъ!...

* * *

Парижъ, 10. май.

Тая вечеръ прѣкарахме въ Comédie française и мъжъ ми останѣ твърдѣ доволенъ. Нищо не е въ състояние да му развали доброто разположение: има много голѣмъ апетитъ, па и шампанското му аресва страшно, — ала азъ съмъ злочеста...

Или, или!

Като стигнахме въ хотела азъ се фърлихъ на креслото съ сълзи на очи. Болки притискахъ сърцето ми. А пѣкъ Лео съвсѣмъ спокойно се изтегнѣ на постелята, заспа, и дори почна да хърка!

Лео хъркаше!...

Азъ бѣхъ извѣнъ себе си. Когато азъ се задавамъ отъ плачъ, той си спи, като единъ отъ най-доволнитѣ, при това и хърка!...

Токо речи въ неувѣсъ го събудихъ азъ и взехъ да му думамъ, че искамъ да ми се прибержтъ нѣщата и да се завърнж въ столицата.

— Е. както щешъ; азъ не трѣгамъ, — отговори чудището.

— Тогава азъ трѣба сама да заминж?

— Отъ тебе зависи. — И продължава да си спи...

— Ти не бива да спишъ, не те оставямъ да спишъ!

— Ахъ, азъ съмъ много уморенъ; спи ми се.

— Ако!

Полузамаена азъ го прѣгърнжхъ съ думитѣ: — Ахъ ти невѣрнику, защо не ме обичашъ вече? О Боже, защо не си вече тъй добъръ къмъ мене?

— Отъ дѣ заключавашиъ това? попита той нѣжно и ме притискаше къмъ гърдитѣ си.

— Има ли защо да питашъ? Ти знаешъ много добрѣ.

Лео помълча една минута и слѣдъ това ми пришепнж на ухото: — Ахъ, неди за брадата?

— Разбира се!

— Защо не ти ареева моята брада?

— Когато бѣхме сгодени, стигаше само да ти подрекнж да я обрѣснешъ, а сега не помагатъ дори най-сърдечнитѣ мои молби! Естествено, азъ съмъ ти сега жена, а не годеница, както прѣди. . . .

— Ти ли искашъ да направихъ тъй жертва?

— Па азъ, а кой другъ?

— Да не е Минка? — забѣлѣжи той съ тежина.

Тоя въпросъ ме порази като свѣткавица. Кръвта ми възврѣ въ жилитѣ и сърцето ми почнж силно да тупа. — Той знае всичко, азъ съмъ уловена! . . . Исахъ да се оттеглихъ отъ него, ала той взе да ме тегли още по-страстно къмъ себе си.

Слѣдъ туй бръкнж въ своето тевтерче, извади едно писмо и ми го подаде съ думитѣ: — прочети това глѣбче!

Азъ прочетохъ слѣдното:

„Пеща, 12. априлъ.

Драги приятелю,

Ще се чудишъ негли на това, че приемашъ отъ мене писмо вече въ Венеция, първата станция на твоего прѣдначертано

пхтуване. Нѣмаше да ти пишж, ако нѣмахъ да ти съобщиж нѣщо особно важно; за щастие пѣкъ познавамъ и името на хотела, въ който си слѣзълъ. Избѣгвамъ всѣкакви подробности, а ти обаждамъ само това: надъ главата ти се върти голѣма опасностъ! Ето коя е работата. Азъ узнахъ отъ приятеля си З. една грамадна тайна. Жена му се научила отъ моя Минка за военното изкуство, което обичната твоя Викторина, по съвѣтитѣ пакъ на моя Минка, кроила да употреби противъ брадата ти. Ако се върнешъ у дома съ брада, връщанъ се и господаръ въ къщи; но върнешъ ли се безъ брада, знай, че ставашъ кукла на жена си! Заедно съ това се научихъ още, че моя Минка ме била отвикнжала да си клатиж кракътъ, само за да ме докара подъ чехъла си. Веднага слѣдъ тия важни вѣсти азъ се затичахъ въ канцеларията да ти напишж тия редове, за да бждешъ на шрекъ и да се ориентирашъ. Отъ сега нататѣкъ ще почнж пакъ да си клатиж кракътъ, както и прѣди женитбата; а тебе съвѣтвамъ да гледашъ колкото е възможно да пуснешъ по-голѣма брадата си.

Твой най-искренъ приятель
Артуръ“.

Азъ бѣхъ съвсѣмъ унищожена като прочетохъ това писмо. Но Лео е великодушень; той съгради златни мостове, докждъ сполучи да ми покрие лицето съ цѣлувки. — Никой отъ насъ нѣма да бжде подчинень, ний ще си подѣлимъ властѣта, рече той нѣжно.

* * *

Неща, 30. май.

Минка ме споходи днесъ за първи пътъ придружена отъ мъжа си.

Когато влѣзохж, тя ме прѣгърнж, а прѣдъ Лео се спрѣ изумена. Изгледа го нѣколко пъти, като че не можеше да го познае.

— Мжжътъ ти ли е това?

— Разбира се!

— Едвамъ можахъ да го познаж. Той пакъ пуснжлъ брада!

— Да, да! — отговори Лео. — Прѣзъ врѣме на пхтуването страдахъ отъ зхбоболъ и Викторина ме помоли да пуснж пакъ брада: може би болкитѣ ще прѣстанжтъ, — което и наистина станж.

Азъ му фърлихъ единъ признателенъ погледъ. Сега вече виждамъ, че имамъ примѣрно добъръ мжжъ.

Слѣдъ това седнахме. Артуръ почна да клати кракътъ си. Минка го погледна въпросително. Ала той не забѣлѣжи нищо и продължи още по-равностно това ненужно клатене.

Моята приятелка приблиди като мъртвецъ и почна да си хапе устнитѣ.

Той продължаваше . . .

— Артуре, ти ме правишъ нервозна съ тая си грозенъ навикъ! извика тя, излѣла извънъ себе си.

— Ахъ, pardon! каза той и слѣдъ една минута наченъ пакъ.

Прѣведе отъ нѣмски Д. Хр. Протицъ.

И Н Т Е Р В Ю.

Отъ Марка Твенъ.

Здравиятъ гъвѣкъ момъкъ седнѣ по моя покана, забѣлѣжи, че е сътрудникъ на „Дневния грѣмъ“. и прибави:

— Вие, надѣвамъ се, не ще се противите да Ви интервюирамъ.

— Да ме — ?

— Да Ви интервюирамъ.

— А-ха! Да, да, — добрѣ. Хмъ! Да, — добрѣ.

Азъ тая заранъ не бѣхъ съвсѣмъ въ редъ. Моятъ умственъ сили като че дѣйствително бѣхъ малко разстроени. Ала пакъ отидохъ къмъ библиотеката си, и слѣдъ като бѣхъ търсилъ шестъ до седемъ минути, видѣхъ се принуденъ, да се обърна къмъ младия посѣтителъ. Попитахъ го:

— Какъ пишете това?

— Какъ пишѣ? Какво?

— Интервюирамъ.

— Ти боже мой! Ами за какво пъкъ Ви трѣба да го пишете?

— Азъ не искамъ да го напишѣ; искамъ да погледнѣ, какво значи.

— А, туй е доста чудно, трѣба да признаѣ. Ами че азъ можъ да Ви кажѣ, какво значи, ако — ако. . .

— А, твърдѣ хубаво! И то бива, ще Ви бѣждъ много благодаренъ.

— Ин: и — н, тер: т — е — р, интер —

— Значи, Вие го пишете съ и?

— Ами разбира се!

— А, затуй търсѣхъ азъ тъй дълго

— Ами че, любезни господине, какъ искахте Вие пъкъ да го пишете?

— Азъ — азъ — не знамъ собствено. Азъ държахъ лексиконътъ и търсѣхъ татъкъ на край, надѣвайки се, да го на-

мѣриж нѣидѣ между картинитѣ. Ала лексиконѣтъ ми е старо издание.

— Е, любезни приятелю, картина за това не бихте намѣрили и въ най-повото — извинѣте, господине, нѣма да ми се сърдите — ала Вие не ми се виждате тъй — тъй — интелигентенъ, както очаквахъ. Не дѣйте се сърди — не дѣйте се сърди.

— Нѣма нищо. Менѣ често сж казвали, и то хора, които не ласкажѣтъ, и пѣматъ основание да ми ласкажѣтъ, че азъ въ това отношение съмъ комай чудноватъ. Да — да; говорѣжѣтъ съ възхищение за това.

— Мож да си прѣдставиж туй. Ала къмъ нашето интервю. Вие знаете, че е сега обичай, да се интервюира всѣки човѣкъ, който добие извѣстно обществено име.

— Тѣй ли? Азъ още не бѣхъ чулъ това. Трѣба да е много интересно. Ами какъ извършвате това?

— (Хмъ — хмъ — това ме обзсърдчава.) Трѣбало би понѣкога да се извършва съ сопа; ала обикновено то се състои въ туй, че оня, който интервюира, задава въпроси, а интервюираниятъ отговаря на нихъ. Туй е сега много на мода. Ще ли ми позволите, да се обѣриж къмъ Васъ съ извѣстни питання, които да извадижѣтъ на явѣ най-важнитѣ страни отъ Вашето публично и частно минжло?

— На драго сърце — на драго сърце. Азъ наистина имамъ много лоша паметъ, ала надѣж се, че Вие нѣма да ми хванете това кусуръ. Именно паметъта ми е твърдѣ нередовна — чудно нередовна. Понѣкога върви въ галопъ, а подирѣ пъкъ изисква до двѣ недѣли, за да прѣмине извѣстна точка.

— О, това не врѣди никакъ, само ако се съвземете малко.

— Колкото за това, нѣмайте грижа. Ще гледамъ да се държж добрѣ.

— Благодарѣж Ви. Готови ли сте да захванемъ?

— Азъ съмъ готовъ.

Въпросъ: На колко сте години?

Отговоръ: На деветнайсетъ, въ юни.

В. Какво говорите! Азъ бихъ Ви далъ трийсетъ и петъ до трийсетъ и шестъ години. Дѣ сте родени?

О. Въ Мисури.

В. Кога захванжхте да пишете.

О. На 1836. година.

В. А! — какъ е възможно това, когато сега сте тешърва на деветнайсетъ години?

О. Не знамъ. Не Ви ли се вижда туй чудновато?

В. Наистина, чудно ми се вижда. Кого смятате за най-заблѣжителенъ човѣкъ отъ ония, що познавате?

О. Аронъ Бъръ¹⁾.

В. Ама Вие не сте могли да познавате Арона Бъръ, ако сега сте на деветнайсетъ години?

О. Е, ако Вие знаете работата по-добъръ, тогазъ защо ме питате?

В. Изказахъ само своето очудване, нищо друго. Какъ се запознахте съ Бъра?

О. Бъхъ еднажъ случайно на неговото погребение, и той ми каза, да не правя такъвъ шумъ, и —

В. Ала за бога! Ако сте били на неговото погребение, тогава той трѣбало да бжде мъртъвъ; а като е билъ мъртъвъ, какъ е могълъ да се грижи за това, дали Вие дигате шумъ или не?

О. Не знамъ. Той винаги бѣше своеобразенъ човѣкъ.

В. Въ всѣки случай азъ не мож да разберъ това. Вие казвате, че той е говорилъ съ Васъ и билъ умрѣлъ.

О. Азъ не казахъ, че бѣше умрѣлъ.

В. Ами нима той не бѣше умрѣлъ?

О. Не знамъ, нѣкои казвахъ да, нѣкои казвахъ не.

В. А Вие какво мислѣхте?

О. О, то не бѣше моя работа! не мене погребвахъ!

В. Ами Вие — обаче не ще можемъ да излѣземъ на край по тоя въпросъ. Нека Ви попитамъ за нѣщо друго. Въ кой день сте родени?

О. Въ понедѣльникъ, 31. октомври 1693. година.

В. Какво? Не може да бжде! Тогава би трѣбало да сте на сто и осемдесетъ години. Какъ ще обясните туй?

О. Азъ нѣма и да го обяснявамъ.

В. Ала Вие казахте прѣди, че сега сте тепърва на деветнайсетъ години, а сега си давате сто и осемдесетъ години. Това е ужасно противурѣчие.

О. А! Заблѣзахте ли това. (Стисва му ржката.) Често и менъ ми се виждаше като противурѣчие, ала не знамъ, азъ не можехъ да се рѣшихъ да го признамъ. Какъ скоро заблѣзвате Вие подобно нѣщо!

В. Благодаръ Ви за комплимента. Имали ли сте или имате ли братя и сестри?

¹⁾ Аронъ Бъръ е билъ подпрѣдседателъ въ Съединенитѣ Държави и е убитъ на 1804. год. въ дуелъ заслужилитѣ държавникъ Александъръ Хамилтънъ.

О. Хмъ! Азъ — азъ — азъ мисля — да — ала не си припомнямъ добрѣ.

В. Е, туй е най-странната изповѣдь, която ми се е случило да чуя.

О. Какъ мислите това?

В. Какъ да мисля? — Моля, погледнѣте тукъ! Чий ликъ е тоя тукъ на стѣната? Не е ли това нѣкой Вашъ братъ?

О. О да, да, да! Сега ми текнува! Това бѣ мой братъ! То бѣ Вилхелмъ, — Билъ му казвахме ние. Бѣдниятъ Билъ!

В. Какъ? Нима той е умрѣлъ?

О. Не знамъ, прѣдполагамъ. Никога не можахме да кажемъ сигурно. То бѣ странна история.

В. Това е жално, жално. Значи той е изчезналъ?

О. Да, да, изчезна речн по най-обикновения начинъ. Ние го закопахме.

В. Закопахте! Закопахте го, безъ да знаете, дали е билъ умрѣлъ или не?

О. О не, не! той бѣ доста умрѣлъ.

В. Е, признавамъ, че не разбирамъ тая работа. Ако сте го закопали и знаехте, че е билъ мъртъвъ —

О. Не, не! Ние вѣрвахме, че е мъртъвъ.

В. А, разбирамъ! Той е дошелъ пакъ на себе си?

О. Нито му е дохаждало на умъ.

В. Е, такова нѣщо не бѣхъ чулъ въ живота си. Нѣкой-си билъ мъртъвъ. Нѣкой-си билъ закопанъ. Е, дѣ е тукъ гатанката?

О. А, именно това! Именно това. Видите ли, ние бѣхме близнаци — покойниятъ и азъ — и насъ ни смѣсихъ, когато ни кѣпахъ; бѣхме на двѣ недѣли, и единиятъ отъ насъ се удави. Ала не знаехме, кой. Едни мислѣхъ, че бѣ Билъ — други мислѣхъ, че бѣхъ азъ.

В. Е, туй е странно. Какво мислите Вие?

О. Кой знае! Азъ бихъ далъ цѣлиятъ свѣтъ ако бихъ знаелъ това. Тая страховита, ужасна гатанка фърли сѣнка върху цѣлия ми животъ. Ала сега ще Ви разкрия една тайна, която не бѣхъ съобщилъ досега на никое живо сѣщество. Единиятъ отъ насъ двама имаше особенъ единъ бѣлѣгъ — голѣмъ бѣлѣгъ на горната страна на ржката; то бѣхъ азъ. Това дѣте бѣше се удавило.

В. Е! Тогава не виждамъ, въ какво е работата таинствена.

О. Нима? Менѣ ми се вижда тя пѣкъ странна. Не разбирамъ, какъ хората сѣ могли да бѣдѣтъ тѣй слѣпи и да закопахтъ погрѣшно другото дѣте. Ала млъчете! — Не гово-

рете върху тая работа, за да не я узнае фамилията. И тъй тя има сърцераздирателни грижи.

В. Мислиж, че засега имамъ доста материялъ, и Ви съмъ много благодаренъ за Вашия трудъ. Ала оня разказъ за погребението на Арона Бъръ много ме заинтересува. Бихте ли ми казали, кое особено обстоятелство Ви кара да го считате за толкова забѣлжителенъ?

О. О! То бѣ една дребулия. Между петдесетъ души нито единъ не би я даже забѣлѣзаль. Когато се свърши надгробната рѣчь въ черква и проводѣтъ тръгъж за гробищата и ковчегътъ бѣ хубаво положенъ, той каза, че иска да фърли единъ послѣденъ погледъ върху гледката и притова станъ и седнѣ до возача. —

Слѣдъ това младиятъ човѣкъ си излѣзе. Той бѣ много приятенъ събесѣдникъ, и азъ го пуснахъ съ съжалѣние.

Прѣведе отъ нѣмски *И. 1.*

У СЕДМИГРАДСКИТЪ БЪЛГАРИ.

— — —
Въ Чергедъ.

Читателитѣ на „Български Прѣгледъ“ знайтъ вече отъ минхлогодишната статья на г. Цонева: „Трансилванскитѣ българи и тѣхнитѣ молитви“ (Бълг. Прѣгл. г. II. кн. I.), че до края на минжлия вѣкъ е имало въ Седмиградско (Трансилвания), и то въ околността на Карлсбургъ и Херманшадтъ, протестанти българи, които говорѣли на едно твърдѣ староврѣмско българско нарѣчие, запазено, за щастие, и до днесъ въ нѣколко записани черковни молитви, до като то само е вече изчезнало — седмиградскитѣ българи сега говорѣтъ само ромънски. Староврѣмскиятъ характеръ на седмиградско-българския езикъ, който станж извѣстенъ първомъ на 1856. година, когато Миклошичъ издаде образци отъ този езикъ въ съчинението «Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen» (Езикътъ на българитѣ въ Седмиградско), възбуди у учения свѣтъ голѣма сензация, и отъ тогава насамъ славиститѣ не сж прѣстанали живо да се интересуватъ за седмиградскитѣ българи и тѣхното минжло. Този интересъ се усили особено у насъ въ послѣднитѣ десетина години, откакъ се захваняхъ и отъ наша страна самостоятелни издирвания върху историята на българския езикъ. А именно за разяснение на тая история седмиградско-българскиятъ езикъ е отъ безцѣнна важность: той е въ много отношения ново-български езикъ, но той е запазилъ и немалко черти отъ онова състояние на цѣлокупния български езикъ, което съставя тѣй наречения „срѣдно-български периодъ“ на неговото развитие. И тъкмо този чуденъ консерватизмъ, що е спазилъ до края на XVIII. в. въ езика на седмиградскитѣ българи толкова староврѣмски особености (както напр. носово произношение, склоняванъ членъ), ни кара съ голѣмо любопитство да издираме и политическото минжло на тия българи, а именно кога се изселили тия българи отъ България и по какъвъ поводъ, кога се настанили въ седмиградско и при какви условия и какъ сж живѣли тукъ до края на минжлия вѣкъ, когато вече окончателно изгубили българскиятъ

си езикъ и приели ромънскиятъ за свой. По тия въпроси до сега много малко свѣдѣния сж публикувани. Че сж прѣселенци отъ България, положително доказва тѣхниятъ езикъ, който стои въ органична свръзка съ развитието на българския езикъ изобщо до срѣдно-българския периодъ, отъ когато датуватъ и първитѣ зачатъци на ония новобългарски форми въ седмиградско-българския езикъ, които се развили у него сетѣ, въ новото му отечество. А кога сж дошли въ Седмиградско? Д-ръ Амлахеръ съобщилъ прѣди деветъ години изъ единъ старъ документъ отъ 1399. год. едно мѣсто, въ което най-главното седмиградско-българско село, Чергедъ, се нарича „Български Чергедъ“ (Bolgar Cserged). И тази дата, 1399. год., се считаше за най-старо извѣстие по този въпросъ и за това се прѣдполагаше, че седмиградскитѣ българи сж прѣселенци отъ края на XIV. вѣкъ. Но ето сега азъ намирамъ по-старо извѣстие, което установява, че седмиградскитѣ българи сж били въ Чергедъ вече на 1306. година. Именно въ единъ латински документъ отъ сжщата год., който се пази въ архивата на града Херманщадтъ и който недавно е публикуванъ въ една колекция отъ стари трансилвански документи (отъ сжщата архива)¹⁾ Чергедъ се нарича „Български Чергедъ“ (Csergeod Bulgaricum).²⁾ Споредъ това чергедскитѣ българи сж дошли въ Седмиградско кждѣ края на XIII. вѣкъ! Сега излиза съвсѣмъ приемливо прѣдположението на д-ръ Пичъ (вж. Минист. Сборникъ IX. 273.) че дѣдитѣ на седмиградскитѣ българи може да сж били български богомили, които да сж избѣгали отъ България поради жестокитѣ гонения противъ тѣхъ. Д-ръ Пичъ допуска, че това може да е станжло „или прѣзъ врѣмето на гръцкото иго въ България (1018—1186) или пъкъ въ началото на XIII. в.“. Противъ първото прѣдположение, което допуша толкова ранно изселване, говори езикътъ на седмиградскитѣ българи; второто прѣдположение меже да се приеме, и то като се вземе втората половина или краятъ, а не началото на XIII. вѣкъ. Гоненията противъ богомитѣ въ България сж били достигнали до най-голѣми жестокости въ врѣмето на царя Борила. Емиграцията вѣроятно е станжала посетѣ отъ крайдунавска България, гдѣто е било богомилството най-много разпространено.³⁾ Вѣроятно е, че бѣжанцитѣ

¹⁾ Вж. „Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen“. Von Fr. Zimmermann. Bd. I. 1892. стр. 232, 233 и пр.

²⁾ За този документъ вж. въ статията ми „Седмиградскитѣ българи“, печатана въ XIII. т. на Мия Сборн. гдѣто съобщавамъ и други документи, относещи се до историята на седмиградскитѣ българи.

³⁾ Останжалитѣ въ България крайдунавски богомили (сетѣ павликяни) приехъ въ XVII. в. католичеството, а една частъ отъ тѣхъ въ края на XVII. в. се изсели — по едно случайно стечение на съдбата — пакъ въ Трансилванія и Унгарія.

сж прѣкарвали нѣкое врѣме въ Влашко около Римникъ и Крайово, и въ края на XIII. в. се принудили, както се види, и отъ тукъ да бѣгатъ прѣзъ близкия карпатски проходъ (Rotherthurmpass), що води право къмъ града Херманщадтъ (Сибинь). Една часть отъ тия бѣжачици се е настанила въ околността на този градъ, а една часть е отишла по-назападъ и се настанила въ околността на Карлсбургъ. Въ края на минжлото столѣтие е имало уцѣлѣли отъ тия българи само въ четири села: двѣ до Херманщадтъ, а именно въ селата Баумгартенъ и Райсдорфхенъ, и двѣ въ Блазendorfsката околия, а именно въ селата Голѣмъ Чергедъ и Малкъ Чергедъ, които сж едно до друго на четвъртъ часть расстояние. Фактътъ, че всички тия българи отсетнѣ, въ XVI. в., приели протестантизмътъ, ако и да сж били отъ всъжду заобиколени съ православни ромъни, говори много въ полза на прѣдположението, че тѣ прѣди това сж изповѣдвали богомилската вѣра.

Ако приемаме, че седмиградскитѣ българи сж били жестоко прѣселѣдвани бѣжанци отъ България, които поради своята еретична вѣра не сж могли да намѣржтъ спокойно прибѣжище нито въ съседната Влахия, кждѣто тѣй сжщо се е простирила властѣта на българската държава, трѣба да допустнемъ, че тѣ, като дошли въ Седмиградско, не сж могли при заселяването си да избиратъ сгодни условия и да претендуватъ на радушно гостоприемство, а още по-малко на нѣкакви привилегии: тѣ ще да сж били принудени да се заселжтъ при каквито и да е условия. Това прѣдположение потвърждаватъ всичкитѣ исторични данни, които намирамъ по тоя въпросъ Първомъ отъ историчнитѣ бѣлѣжки, които съобща на 1887. год. Д-ръ Амлахеръ (въ Věstník на чешката академия) излиза на явѣ, че и двата Чергеда редомъ сж били въ минжлитѣ вѣкове собственостъ ту на разни графове спахин, ту на трансилванскитѣ князье (войводи), ту на унгарската корона, ту пѣкъ на Вайсенбургската черква, до като найсетнѣ въ края на минжлия вѣкъ не попаднжлъ Малкъ Чергедъ въ ржцѣтъ на графа Банфи, протестантинъ, а Голѣмъ Чергедъ — на ромжнската униатска епископия, владиката на която е сѣдѣлъ въ ближния градецъ Блазendorff. Слѣдователно чергедскитѣ българи никога не сж били сжщински господари на своятъ имотъ. Заинтересуванъ по тоя въпросъ, азъ дирехъ въ маджарскитѣ архиви и у по-старитѣ трансилвански историци, за да се освѣтлж по-вече, и намѣрихъ нови исторични данни, отъ които сега излиза на явѣ, че чергедскитѣ българи сж прѣкарвали отъ край врѣме тежъкъ робски животъ, като сж били принудени въ качество на единъ

видъ крѣпостни, и то отъ категорията на тъй нареченитѣ „йобаги“ и „инквиллини“, постоянно да работятъ ангария по нѣколко дена въ седмицата за своитѣ господари — спяхин и да отдѣлятъ за тѣхъ частъ отъ своитѣ движими имоти, както и да търпятъ, беззащитни, всеѣкакви угнѣтения. За това често се е случвало, че нѣкой отъ тѣхъ въ крайно очаяние, като нѣмалъ друго срѣдство за да отбрани себе си, избѣгвалъ въ нѣкое отъ по-далечнитѣ чужди владѣния, гдѣто не е могло лесно да го стигне отмѣщението на господаря му. Таквъ единъ случай се описва въ Трансилванската история на Фелмеръ-Едера (Martini Felmer, *Historia Transilvaniae cum observationibus Jos. Car. Eder.*), отъ първата половина на XV. в., а именно отъ год. 1335. Тогава кралъ Сигизмундъ издалъ единъ указъ, съ който се заповѣдвало на Михаилъ Якшъ, Сикулски комесъ, и на брата му, Ладиславъ Якшъ, да повърнатъ двама йобаги, „рутени“, избѣгали отъ близкото до Чергедъ село Карачонтелке, което е принадлежало на Николай Апафи. Въ кралския указъ вистина се говори само за „рутени“, но нѣма съмнѣние, че въ XV. вѣкъ подъ името рутени, и то отъ околността на Чергедъ, не е могло да се разбира друго освѣнъ българи.¹⁾ Върху това робско положение на седмиградскитѣ българи, за което казаното извѣстие у Едера само загатва, по-добрѣ ни освѣтляватъ нѣколко нови документа, относещи се до тоя въпросъ, които намѣрихъ въ държавната архива въ Будимъ-Пеща. Тѣ именно съдържатъ три описа на Блазендорфския спахилтъкъ заедно съ 13 принадлежни нему села, между които и Голѣмъ Чергедъ; тѣзи описи сж направени на три пѣти: на 1721, 1723 и 1747 година. Въ тѣхъ има интересни данни, отъ които се вижда, въ какво състояние се намирали българитѣ въ Голѣмъ Чергедъ тогава, а сжщо така се вижда, че и въ нѣкои отъ другитѣ близки села е имало български сѣмейства. Когато сж правени първитѣ два описа, Блазендорфскитъ спахилтъкъ е принадлежалъ на принцеса Катарина Бетленъ, вдовица на Апафи²⁾ На 1738 год. сжщиятъ спахилтъкъ е билъ отстъпенъ въ владѣние на Блазендорфската ромънско-униятска епископия, така че на 1747 година пакъ се пристъпило къмъ новъ описъ на цѣлия спахилтъкъ. Този описъ е най-пълненъ и най-интересенъ по съдържание. Писанъ е на латински подъ заглавие: «*Urbarium*

¹⁾ По-подробни доказателства за това давамъ въ статията „Седмиградскитѣ българи“, която е напечатана въ Мин. Сборн. т. XIII. стр. 153—256.

²⁾ Отъ това сѣмейство е и оня Николай Апафи (Apatilius), който се е тжжилъ на царя Сигизмунда, да му се повърнатъ двамата избѣгали „рутени“, йобаги, както се каза по-горѣ.

seu conscriptio domini Balasfalva,¹⁾ mens. Septembris anno 1747.» Слѣдъ като се описва подробно главното мѣсто. Блазендорфъ, слѣдва подробенъ описъ на всичкитѣ лица отъ мъжки полъ въ другитѣ села, като се изброяватъ и движимитѣ и не движимитѣ имоти на всѣкого. Лицата сж раздѣлени на двѣ категории: йобаги и инквиллини, като се указватъ отначало длъжноститѣ на еднитѣ и другитѣ. Йобагитѣ отъ Блазендорфския спахилтъкъ били длъжни да работятъ за своитѣ господари рѣчна работа по четири дена седмично, а когато били съ волове, въпрегнати въ рало или кола, — по два дена седмично; инквиллинитѣ вършили сжщата работа, на половина помалко спр. два дена ангария седмично, а съ волове — единъ день. Имало е и една трета категория, тѣй нареч. *hurnbasones*, които били длъжни да работятъ само по единъ день седмично, докато нѣкои отъ тѣхъ се освобождавали отъ работа, като плащали само извѣстна такса. Освѣнъ ангарията жителитѣ отъ тоя спахилтъкъ давали на спахията десетъкъ отъ всичкитѣ си земни плодове и отъ домашния добитѣкъ даже и отъ пчелния медъ. Покрай всичко това сжществували още и други данъци («*census dominalis*» «*educillum*»). Както отъ другитѣ села, въ описа се изброяватъ всичкитѣ йобаги и инквиллини и отъ Чергедъ. Споредъ тоя описъ мъжката челядь отъ 29 чергедски сѣмейства работила ангария въ качество на йобаги, а отъ 34 сѣмейства — въ качество на инквиллини.²⁾

Особено интересна за насъ е рубриката «*fugitivi*» (избѣгали), която слѣдва слѣдъ изброяванъето инквиллинитѣ. Тукъ сж записани всички избѣгали отъ Чергедъ йобаги и инквиллини, като се указва, кога сж избѣгали и гдѣ сж се настанили. За спахиятъ е била голѣма загуба, когато се намалявала една работна сила заедно съ цѣлото ѣ сѣмейство, и за това се издирвало и записвало съ голѣмо усърдие за всѣки подобенъ бѣглець, гдѣ се намира, каквото да може спахията при удобенъ случай да изиска бѣглеца по нѣкой начинъ, както видѣхме по-горѣ случай съ избѣгалитѣ отъ имуществото на Апафи двама „рутени“.

Отъ описа на избѣгалитѣ отъ Голѣмъ Чергедъ се вижда, че тѣ всички бѣгали въ Унгария, която, види се, е прѣдставяла за бѣглецитѣ по-голѣма гаранция, че не ще бѣднатъ назадъ вържати и прѣдадени на жестокитѣ си господари, отколкото Трансилвания. Но отъ този описъ узнаваме и друго, твърдѣ важно нѣщо: нашитѣ чергедчани сж били узнали, че въ Ба-

¹⁾ Balasfalva е маджарското име на Блазендорфъ, ромънски: Блажъ.

²⁾ Вж. цѣлиятъ описъ на йобагитѣ и инквиллинитѣ отъ Чергедъ въ цитув. стат. въ Мин. Сбор. XIII. стр. 189—191.

натъ пристигнали новитъ български колонии, които се бѣхж настанили въ Винга и татѣкъ кждѣ Св. Миклошъ (Szent-Miklos), сир. кждѣ Бешеновъ и др. Прѣди това, а именно въ края на XVII. в. мнозина отъ нашитъ католици емигранти сж минжли отъ Влашко въ Трансилвания и се сирѣли нѣкои въ Херманщадтѣ, а повечето въ Алвинцъ и Дева. Именно въ Алвинцъ, който е съвсѣмъ близу до Чергедъ, се настанили католишки българи на 1700 год. Не е възможно, щото чергедскитъ българи, които, както ще видимъ, и днесъ запазватъ народното си име, да не сж се заинтересували за братията си, дошли въ Алвинцъ. Когато слѣдъ 39 год., а именно на 1739. год. стигнали отъ Малка Влахия въ Банатъ и другитъ католишки българи, разчуло се за това и въ Трансилвания; и веднага голѣма часть отъ българитъ, които били настанени въ Алвинцъ и Дева, се придружили къмъ своитъ новодошли братя въ Банатъ. Въ това врѣме, както се види сега отъ казанія описъ на бѣглецитъ, и въ Чергедъ нѣкои се възползували отъ случая и избѣгали въ Банатъ къмъ българитъ, които вече при настаняванъето си въ Банатъ се ползували съ особено покровителство отъ страна на царскитъ власти. Въ описа именно се казва, че нѣкой си Георги Никота избѣгалъ прѣди 7 год. (сир. на 1740 г.) „въ Банатъ, и се настанилъ въ новата колония, наричана Винга“. Въ сжщото врѣме избѣгалъ и нѣкой си Петъръ Пивка съ трима свои синове и се настанилъ на сжщото мѣсто, а сжщото направили още петорица заедно съ синоветъ си. Други избѣгали се настанили кждѣ „Св. Миклошъ“, (то ще да е въ Бешеновъ), или „близу до Клаудиополисъ“ или въ нѣколко други села въ Банатъ.¹⁾

Отъ казаното се вижда ясно, че протестантскитъ българи въ Чергедъ много добрѣ сж съзнавали и въ първата половина на XVIII. в., какво българскитъ католици, които сж били тогава надошли въ Трансилвания и Банатъ, сж тѣхни братия по народностъ. Че и самитъ тѣ се наричали съ името „българинъ“, се вижда и отъ самия описъ на Блазendorfsкия имотъ. Въ първитъ два екземплара отъ тоя описъ (отъ г. 1721 и 1723), които сж писани на маджарски езикъ, се споменуватъ между жителитъ на селото Петерфалва нѣколко души, които изрично сж означени съ прѣкоръ „българинъ“ (bolgár), а именно: «bolgár Istvan veje Balas Istok» сир. българинътъ Стефанъ, заедно съ Блажъ Стефанчо²⁾, е билъ сждия въ селото, поставенъ за такъвъ отъ страна

¹⁾ Вж. цѣлитъ описъ на избѣгалитъ въ цит. ст. Мин. Сб. XIII. стр. 193.

²⁾ Istok чети Истокъ. То е умалителна форма отъ Стефанъ, а не значи „Истокъ“, както тълкувамъ въ Мин. Сб. XIII. стр. 188.

на спяхията, а освѣтъ него българи сж били още пѣкой си Михаль (Bolgár Mihaly) съ три сина и Андранъ (Bolgár András) — съ четири сина.

Съобщенитѣ по-горѣ данни относително народното име и народното съзнание на чергедчанитѣ отъ XVIII. в. рѣшително оборватъ славния Миклошичъ, който, слѣдъ като на 1856. г. самъ призна чергедскитѣ жители за българи, като сждѣше по езика на тѣхнитѣ черковни молитви, сетнѣ, слѣдъ дваисетина години, изказа ново мнѣние, и то пакъ възъ основа на сжщия този езикъ, че чергедчанитѣ били ужъ прави потомци на дакийскитѣ славяни, та нарече езикътъ на чергедчанитѣ „дакийско-словенски“. Това мнѣние ние, както и мнозина други въ славистиката, не можехме да приемемъ, понеже ясно личи, че тѣй наречениятъ отъ Миклошича „дакийско-словенски“ езикъ въ основата си е български, но за да се рѣши окончателно този въпросъ, трѣбаше да се издирижтъ по-положителни данни. Съ тая цѣль азъ прѣдприехъ минжлата година да правя изслѣдвания по унгарскитѣ архиви и съ тая цѣль рѣшихъ да посѣтиж както Чергедъ така и другитѣ двѣ села, които сж въ околността на Херманщадтъ. Трѣба именно да забѣлѣжж, че прѣди мене никой отъ славиститѣ не е стѣпилъ нито въ едно отъ тия села, та нѣмаше положително никакви свѣдѣния въ науката за тѣхнитѣ жители и тѣхния сегашенъ животъ.

Разбира се, че при такива обстоятелства азъ трѣгвахъ да посѣтиж нѣкогашнитѣ седмиградски българи изпълненъ съ голѣмо любопитство и голѣми надежди. Тѣзи надежди не ме излъгахъ: азъ видѣхъ и узнахъ твърдѣ интересни и важни за науката нѣща, а въ М. Чергедъ още намѣрихъ и единъ непубликуванъ молитвеникъ (канционалъ) на „седмиградско-български езикъ“, отъ 1812. год., който съдържа осемъ неизвѣстни до сега молитви и 31 други, варианти къмъ издаденитѣ у Миклошича. Въ Херманщадтъ успѣхъ да намѣриж и неизвѣстнитѣ до сега нѣмски молитви, отъ които сж били прѣведени чергедскитѣ български молитви. Всичко това публикувамъ въ цитуваната статия въ Мин. Сборникъ, а тукъ искамъ на читателитѣ на Български Прѣгледъ само да съобщж, какъ прѣкарахъ въ Малкъ Чергедъ.¹⁾

* * *

На 25. августъ вечерята пристигнихъ въ Блазендорфъ, а на 27. с. м. заранята вече се възбѣхъ заедно съ блазендорфския

¹⁾ За посѣщението ми въ Баумгартенъ и Райседорфхенъ вж. ц. ст. Мин. Сб. XIII.

каноникъ г. Молдованъ, и професора на ромънската гимназия въ Блазendorff г. Алекс. Уйлаканъ въ посока къмъ Чергедъ. Каноникъ Молдованъ познава чергедчанитѣ отъ близу, понеже той има въ Малкъ Чергедъ голѣмо иманье и за това отколѣ е въ постоянни сношения съ селянитѣ. Почтениятъ каноникъ съ най-голѣма любезность прие да ме придружи до Чергедъ, а и проф. Уйлаканъ се възползува отъ случая да види чергедчанитѣ, за които до тогава не бѣ се интересува, ако и да живѣе отъ години въ Блазendorff. Бѣхме тръгнали на 6^{1/2} часа заранѣта и тъкмо на 8 часа стигнахме въ Малкъ Чергедъ, слѣдъ като минахме прѣзъ малкото село Веза, което е половинъ часть отъ Блазendorff. Мѣстностьта е хълмиста, пѣтьтъ ту се качва ту слиза по малки баирчета, до като най-сетнѣ въ една малка долинка не съгледашъ на дѣсно отъ пѣтя колкото на 1/2 часъ разстояние Голѣмъ Чергедъ (малж. Nagy Cserged), а слѣдъ малко и Малкъ Чергедъ (Kis Cserged), когато дѣли отъ първия само една малка възвишеность. Между двѣтъ села има разстояние около 20 минути. Ние изминяхме Голѣмъ Чергедъ не само защото на иманьето на г. каноника ни чакахъ всички удобства, каквито инакъ въ подобни села, гдѣто нѣма гостилници, не може човѣкъ ни да сънува, но защото прѣдварително знаехъ, че въ Голѣмъ Чергедъ, гдѣто сега има още само петъ сѣмейства протестантски (лутерани), безъ черква и безъ попъ, нѣма за какво да се ходи, когато въ Малкъ Чергедъ има до 600 души протестанти и черква, въ която се черкуватъ и ония петъ сѣмейства отъ Голѣмъ Чергедъ.

Малкъ Чергедъ не се вижда отъ далечъ добръ, защото по-голѣмата часть отъ селото е въ единъ долъ, всрѣдъ могилестовълновата почва. Надъ селото откъмъ сѣвероизтокъ се издига твърдѣ стрѣмно единъ хълмъ отъ 15 метра височина, а на върха на тоя хълмъ е построена малка, бѣла черквица, която отдалечъ се вижда сѣкашъ бѣла птичка, кацнала надъ самото село. Къщата на свещеника се намира близу до подножието на стрѣмния хълмъ. Отъ Молдована знаехъ, че свещеникътъ се казва Андрез и че е родомъ отъ Малкъ Чергедъ. Прѣди да отидъ при попа, още на влизанье въ селото мнозина селяни по пѣтя отъ дѣсно и лѣво съ голѣма почителность сваляхъ шапка и поздравяхъ, а г. Молдованъ, който знае всички чергедчани даже по име, непрѣстанно ми казваше, кой е протестантинъ и кой не. Трѣба да забѣлѣжъ, че сега въ Малкъ Чергедъ има до 200 души ромъни, унияти, каквито сж и жителитѣ отъ Голѣмъ Чергедъ, който е по-богата и по-голѣма община отъ М. Чергедъ. Него денъ бѣше недѣля, и азъ нарочно идѣхъ въ празникъ, за да

видѣ повече народъ на купъ въ черквата. Прѣди да захване литургията азъ побързахъ да посѣтъ свещеника. Стѣснението, което осѣщахъ, когато влизахъ въ епархиалния домъ, изчезна мигновено, щомъ се изправи прѣдъ мене личната фигура на седемдесетипетгодишния Андрезі, на когото едрата снага изобщо и хубавата физиономия както и благото ѝ изражение вдѣхвато само симпатия и уважение. Тукъ заварихъ и двамата селски учители, Михель Юга, отъ Чергедъ, учител и черковенъ пѣвецъ (канторъ), и Іоханъ Мигентъ, саксонецъ. Останѣхъ ми въ ума думитъ на добродушния попъ Андрезі, когато му казахъ, отъ гдѣ и за какво съмъ дошелъ: „Много сме ви благодарни, гдѣто сте се потрудили, да дойдете между насъ и гдѣто се интересувате, да знаете за насъ. Вие тукъ ще видите, че много малко е останало у хората отъ тѣхното бѣлгарско минало, но при все това всички знайтъ, че сѣ бѣлгари и макаръ че не разбиратъ вече езикътъ на своитѣ бѣлгарски черковни пѣсни, почитатъ ги като послѣденъ драгоцѣненъ споменъ отъ своето бѣлгарско потекло“. И тия думи изказа старецътъ Андрезі така сладко и плавно, въ хубавъ пѣмски стилъ, като че ли ги прочете отъ книга. Но да оставимъ това на страна, а зачуди ме именно туй, гдѣто каза, че и сега чергедчанитѣ „своитѣ бѣлгарски черковни пѣсни“ почитали. Азъ знаехъ до тогава за бѣлгарскитѣ молитви отъ Чергедъ само това, що бѣхъ челъ у Миклошича и Амлахера, та не ми минаваше и прѣзъ ума, че тѣ дори и сега служатъ при богослужението, и че селянитѣ знаели, че тия пѣсни сѣ „бѣлгарски“ и че сами тѣ били „бѣлгари“. Мислѣхъ, че не съмъ разбралъ добръ, а добриятъ попъ Андрезі, за да ме увѣри, обърна се къмъ двамата учители и ги помоли, да изпѣятъ прѣдъ мене нѣкоя отъ „бѣлгарскитѣ пѣсни“. И тѣ веднага запѣхъ съ единъ проточенъ гласъ, като отѣгахъ всѣка сричка, като че ли пѣятъ по псалтикия, слѣдниятъ текстъ, който слѣдъ това азъ записахъ по тѣхна диктовка:

„Забудете за карченіе, че боже іот чин ще ду сас голиама да іе путера, да зънди добрими харни. Тоги смехол го щем заби дъ съ ф аганіо ще изгоре, ато паулус іе бизентуващ“,

Този текстъ нѣкога е гласѣлъ тѣй: Събудете се кърстиене. че божиот син ще до съе голяма путере (румѣн. дума = сила), да сънди добри и нехарни; тогиз смѣхот го щем заби (=забрави), де всѣ ф огъньо ще изгори, както Паулус (=Павелъ) бизантува (мадж. д. = свидѣтельствува).

„Вие ще чуετε подиръ малко и въ черквата, гдѣто ще се пѣе и бѣлгарски“ увѣряваше ме попъ Андрезі. Сега узнахъ

и подробности, а именно че и сега още въ училището дѣцата учели наизустъ по-главнитѣ български черковни пѣсни и молитви, ако и да не разбирали ни дума отъ текста. Учителитѣ обѣщахъ да ми покажътъ единъ ржкописъ, въ който били записани тия пѣсни прѣди 60 години (въ 1833.), но твърдѣ „лопо“, както се изразихъ тѣ. Сетнѣ видѣхъ и канционалтѣ отъ 1812 г., за който споменяхъ по-горѣ. Той е собственостъ на общината и се пази като най-голѣма драгоценность у свещеника. „Да не бѣхъ тия два ржкописа, господине, българскитѣ пѣсни щѣхъ да изгинатъ до сега, защото учителитѣ повече по тѣхъ учятъ дѣцата“, каза свещеникътъ. Най-невероятна новостъ за мене бѣше, че самитѣ селяни отъ край врѣме и до денъ днешенъ наричатъ себе си българи (ромън. „болгари“), а езикътъ си български („болгареще“). Въ това ме увѣри и братовчедътъ на попъ Андреши, Данилъ Секели, единствениятъ по-образованъ човѣкъ въ селото. Азъ разпитвахъ сетнѣ въ селото и селянитѣ, а така сжщо и младиятъ бировъ (сждия), родомъ чергедчанинъ и свършилъ прогимназия въ Херманщадтъ, и отъ всички узнахъ все сжщото, а именно, че се казватъ българи, до като само ромънитѣ отъ сжщото село (униятитѣ) както и отъ околността ги наричали „шкеи“. Това име българитѣ не употрѣбаватъ, защото го считатъ за обидно. Младиятъ бировъ, комуто за жалость не забѣлѣжихъ името, ми казваше, че той често попитвалъ ромънитѣ да му кажътъ, що е това „шкеи“, „яде ли се, пие ли се“. Не трѣба да се забравя, че има антагонизмъ между българитѣ и ромънитѣ поради вѣрата, при всичко че езикътъ имъ е общъ — ромънски. На тоя антагонизмъ трѣба да отдадемъ и причината, гдѣто и до сега въ Малтъкъ Чергедъ се запазило името българинъ. Щомъ едно българско сѣмейство приеме униятството, прѣстая вече веѣка разлика — той става ромънинъ. Така е станжло съ българитѣ отъ Голѣмъ Чергедъ, които всички, съ изключение на споменжатитѣ петъ сѣмейства, приели поради извѣстни причини унията.

Чергедскитѣ българи и сега се отличаватъ съ своята голѣма, фанатична привързаность къмъ старитѣ си обичаи и народното си име. Освѣнъ че подържатъ дори и сега българскитѣ си черковни пѣсни, но и нѣкои отъ старитѣ си обичаи запазватъ съ най-голѣмъ консерватизмъ. Особено се уважава обичаятъ коледуванье, който се извършва на бждни вечеръ. Тогава ie служи литургия и се пѣе въ черква пѣсенята: „Родил са се Јесусъ мало дети“, а слѣдъ това млади момци ходятъ отъ къща

на кѣща. Единъ отъ момцитѣ похлопва на прозореца на стопанина и пита:

„Тука ли са?“

Стопанинътъ отговаря:

„С дека?“

Тогава момъкътъ казва:

„Добъръ бека, мандѣ, коландѣ, час, вас, породица серц' още не ще Бог.“

Слѣдъ това домакинътъ отваря и момцитѣ се даряватъ съ краваи и пр. И сега още този обичай, при който се изговорятъ цитуванитѣ думи, се държи строго.

„Знаете, господине, каза ми Данилъ Секели, ако би дошелъ днесъ нѣкой попъ или учителъ, който би искалъ да унищожи тия пѣсни, както и тоя коледенъ обичай, народътъ би се възбунтувалъ.“ Изобщо мѣчно било на селянитѣ, че изгубили езикътъ си, та за това съ още по-голямъ фанатизъмъ почитали българскитѣ пѣсни, защото всички знаели, че този е билъ езикътъ на тѣхнитѣ дѣди. Мѣчно имъ ставало, защо поне съдържанието на пѣснитѣ не разбиратъ. За това тѣ и не ще могатъ лесно се упазити дълго врѣме, понеже учителитѣ, като не ги разбирали никакъ, и дѣцата, като ги учили така папагалски, изопачавали съ врѣмемъ думитѣ, а нѣмало кой да ги поправи. Когато азъ имъ казахъ, че добръ разбирамъ, което е писано въ двата тѣхни ръкописа, тѣ неведнажъ ми казвахъ: „Много бихме ви били благодарни, да ни пратите единъ прѣводъ, ама така, да бѣде дума подъ дума, та да разбираме въ пѣснитѣ всичко.“ Горещиятъ патриотъ Данилъ Секели съ увлѣчение увѣряваше, че ако бихме имъ проводили единъ словарь и една граматика, че всички били наклонни да си възвърнатъ загубениятъ езикъ назадъ. „Дѣцата ще го научатъ, господине, колкото и да е мѣчно, дѣцата лесно ще го научатъ“ — увѣряваше той съ наивна убѣдителностъ. Та тѣ винаги обичали и подържали своятъ бащинъ езикъ, но съ сила ги принудили да го забравятъ. Ето какво ми разказа попъ Андрезъ по тоя въпросъ:

Майка му, Мина Андрезъ, която умрѣла на 83-годишна възраст, слушала още като дѣтѣ своитѣ родители да говорятъ „български“. Тѣ тогава обикновено си говорили у дома на български. Ала отъ какъ прѣминялъ Малкъ Чергедъ въ собственост на графа Банфи, който ималъ за управител на имотитѣ си нѣкого си Ласло (Lászlo) отъ Чанадъ, човѣкъ свирѣщъ и злобенъ, съвсѣмъ не смѣяли селянитѣ да говорятъ прѣдъ господаритѣ или прѣдъ тѣхнитѣ слуги на своя български езикъ, а само ромънски, защото ядосвало господаритѣ, гдѣто немо-

жели да разбиратъ, какво се говори. Майка му на попъ Андрези разказвала, какъ единъ пжтъ, когато била тя на работа (ангари) на господарскитѣ лозя, една отъ другаркитѣ ѝ жени се забравила и извикала на момитѣ, които копаели: „Агло, Марго, ад'ета буг'ета“ „oder: гугл'ета“ — поправи попътъ, като каза, че вече не помнѣлъ добръ думитѣ на майка си, само туй му останкло въ ума: „ад'ета“ и „буг'ета“ или „гугл'ета.“ Ласло, като чулъ това, повикалъ бирова и заповѣдалъ да ударжтъ на тая жена дванайсетъ пржчки. Съ своитѣ звѣрски постжпки този Ласло тогава пропждилъ отъ Чергедъ 12 сѣмейства, които отишли „кое въ Винга (въ Банатъ), кое въ Лугошъ, Липа и Баумгартенъ.“ Попъ Андрези се сѣща още, че майка му казвала: „кравата, овцата“ и прибави: „Krawata soll die Kuh sein.“ Тукъ ще забѣлжж, че сетнѣ срѣщнахме старата балдъза на попа, пакъ по име Мина, и на въпросъ, сѣща ли се нѣщо отъ старитѣ хора да сж говорили нѣкои български думи, тя каза, че майката на попъ Андрези знаяла много думи, но кой е мислилъ тогава, че е добръ да ги запомни човѣкъ. Сѣща се само, че казвала „буд'ета кравата“ и че на телето казвала „теленце“.

Понеже бѣше врѣме, да се иде на черква, тръгнахме всинца заедно. Една стрѣмна козя пжтека води на горѣ къмъ черквата. Стариятъ попъ Андрези трѣбаше да си почине малко, когато се изкачихме до половината на баира. „Сега се навършва двацетъ и една година — каза той — откакъ редовно веѣки день веднажъ, а по нѣкога и по два и три пжти изкачвамъ този пжтъ, зимѣ, лѣтѣ, безъ разлика. Сега е сухо, та е лесно, но да видите, когато се разкали...“ Но попъ Андрези, освѣнъ гдѣто служи 21 годин въ Чергедъ, по прѣди е служилъ като свещеникъ други 20 години въ близкото саксонско село Engenthal. Въ Чергедъ е дошелъ, когато се поминжлъ свещеникътъ Јоханъ Секели, баща на споменжтия Данилъ Секели. Черквата е тврдѣ староврѣмска, пострадала е нѣколко пжти, та зидоветѣ се изпопукали, поради което станжло нужда да ги стегнажтъ съ желѣза и пр. Черквата е вжтрѣ малка и тврдѣ бѣдно наредена. На прѣднитѣ скамейки, близу до олтаря, бѣхж насѣдали моми, а задъ тѣхъ на една скамейка пѣвцитѣ, а именно учителтъ Михелъ Юга и Данилъ Секели; при тѣхъ седнахъ и азъ. Отъ тукъ хубаво се виждаше всичкиятъ народъ, и то повече мъже, насѣдали по скамейкитѣ, до като момцитѣ бѣхж горѣ на галерията. Азъ не съмъ тврдѣ опитенъ, да сждъ за потеклото на хората по тѣхния типъ — физиономия. Особено въ Трансильвания този етнографиченъ критериумъ често пжти ми се чи-

нѣше твърдѣ несѣстоятеленъ, когато именно се вирахъ въ физиономитѣ на ромънското население. При все това нѣщо особено ми се фърли въ очи още на влизанье въ Чергедъ, когато срѣщнахме селяни по пѣти. Силно впечатлѣние ми направи именно типътъ на мнозина отъ тѣхъ: у тия едри, хубави хора, съ надолу засуканъ славянски мустакъ, съзрѣхъ сѣкашъ ония идеални славянски народни образи, каквито съмъ ги виждалъ изрисувани на исторични картини, съ типове отъ стария животъ на славянитѣ. На това впечатлѣние нарочно не давахъ значение, до като не видѣхъ повече хора отъ Чергедъ. За това именно съ особено любопитство изгледахъ събраниятъ народъ въ черквата, и това, което бѣше до тогава само неясно впечатлѣние у мене, избистри се сега въ твърдо убѣждение, че чергедчанитѣ прѣдставятъ типъ, и то все отбрани образци отъ чистъ югославянско-български типъ. Азъ много наблюдавахъ прѣзъ цѣлия день, що прѣстояхъ въ Чергедъ, тия едри хубави хора, сравнявахъ ги съ всички наши и чужди славянски селски типове, които съмъ виждалъ, и най-сетнѣ все дохождахъ до сжщото заключение, което казахъ по-горѣ. Ала и момитѣ се отличаватъ съ сжситѣ качества — едъръ ръстъ, стройна снага и хубаво лице. Момитѣ, които видѣхъ въ черквата, всички бѣхъ такива; тѣ бѣхъ облѣчени въ бѣли дрѣхи и всѣка държеше въ рацѣ освѣтъ молитвена книжка още и стъркъ босилякъ, та черквата бѣше размирисала отъ него. Прѣди да дойдъ въ Чергедъ, азъ имяхъ случай да наблюдавамъ физиономитѣ на банатскитѣ българки, ала чергедчанкитѣ по хубостъ далечъ ги надминуватъ. Когато сетнѣ сподѣлихъ тия свои впечатлѣния съ попъ Андреzi, той потвърди, че е истина, че чергедчанитѣ сж едри и хубави хора и че това на всѣкиго правѣло виѣчатленне, който за пѣрвъ пѣтъ ги види. Въ минжитѣ врѣмена имало още по-едри и по-високи хора.

Но да се върнемъ пакъ въ черквата. Попъ Андреzi безъ много церемонии започна службата, като покани на нѣмски езикъ органиста, да засвири арията къмъ пѣсенъта „Gelobt sey Gott и пр.“, която запѣхъ пѣвцитѣ, а съ тѣхъ заедно и момитѣ. Пѣхъ текстътъ по една нѣмска молитвена книжка. Слѣдъ като се изпѣ още една нѣмска пѣсенъ и попътъ при олтаря прочете нѣколко молитвени стихове пакъ на нѣмски, отиде на малкия амвонъ и отъ тамъ прочете апостолътъ на ромънски езикъ. Въ туй врѣме Даниелъ Секели ми подаде единъ старъ ръкописъ (безъ заглавие), разтвори го бързо, и като ми посочи съ прѣстъ едно мѣсто, запѣ заедно съ учителя, а подиръ тѣхъ и всикийтъ народъ, мало и голѣмо, съ сжщия оня развлѣченъ гласъ, на който пѣхъ учителитѣ прѣди малко у свещеника. Всички пѣхъ

наизустъ български „веарвам въ Бога“. Текстътъ, който Даниилъ Секели ми посочи въ ръкописа, бѣше написанъ твърдѣ неправилно. По-правилно е написанъ въ канционала отъ 1812, а именно:

„Веарвам ѱаѱ ѱедна Бога, присегешна баща, ѱто ѱе сторил небето и земата, и ѱаѱ Иесуса Христуса, ѱ тогова свента сина, наше господина, ѱто се е преѱел от свентнаго духа, родил са ѱе от чиста дивица Мариа, кишувахъ го пот Понциус Пилатуса, го растегнѣха, умре и го загребоха, слезе на праподеніе и на трети ден от смарт горе стана, отиде ѱаѱ небе, господину Богу на десна страна, от там ще би доденіе, да сънди живи и умарли. Веарвам ѱаѱ свентнаго духа, карстѱенска свента черква, свентцум заѱедно, наштим гресим прощеніе, трупни горе станантіе и виакуито живеніе. Амен“ (вж. М. Сб. XIII. 219).

Слѣдъ вѣруюто попѣтъ каза на ромѣнски езикъ малка молитва, а подиръ нея послѣдва тѣй наречениятъ ексордиумъ (встѣпление) къмъ проповѣдта, пакъ на ромѣнски, и пакъ народътъ въ черквата запѣ български:

„Христус ѱе станал горе, ѱалете Бога
Смъртата тоѱ ѱа бирува ¹⁾
Зарант наше веселіе
Другиот ден беше умрят“.

Пѣхъ се само тия 4 стиха. Сега попѣтъ каза „отче нашъ“ на ромѣнски езикъ и прочете пакъ на ромѣнски евангелието. Данилъ Секели между туй ми разправяше, какъ едно врѣме, когато билъ той малъкъ, и отче нашъ и много други български молитви се пѣли въ черквата, но ромѣнскиятъ езикъ отъ день на день прѣобладавалъ, понеже свещеницитѣ имъ, колкото и да желяели да одържатъ българскиятъ езикъ въ черквата, длѣжни били въ духа на протестанската вѣра да подържатъ езикътъ, който народътъ разбира. Опититѣ съ пѣмския езикъ остангли на пусто; чергедчанитѣ не можтъ да усвожатъ нѣмски, и туй то. Сега се пѣе само $\frac{1}{5}$ часть на български.

Когато се свърши евангелието, попѣтъ каза още проповѣдъ на ромѣнски езикъ и съ това се свърши литургията, като се изпѣ най-подирѣ още:

„Санто юме,²⁾ Боже, ни де(і) ни заѱърга зарант Христуса, даі ни т(в)оят(а) мила,³⁾ стори ни нам дял в небенско живени, да те сполаваме“.

¹⁾ Бирува — побѣждава.

²⁾ = Свето име.

³⁾ Мила — милость.

Слѣдъ като пустнѣ черква, разпитвахъ, да ли нѣма стари хора да помнятъ нѣщо отъ български езикъ или да знайтъ наизустъ нѣкои пѣсни, и узнахъ, че жената на покойния канторъ Петъръ Бласиусъ, по име Мина, сега вече близу на деведесетъ години, знаела много пѣсни. Тя била нѣкога прочута пѣвица въ черква и се итличавала съ извънредна дарба да помни. Тя била единствената отъ старитѣ жени, която наизустъ знаела много български пѣсни и изречения. Щомъ узнахъ това, ако и да бѣше вече късно и врѣме да трѣгнемъ за Блазendorfъ, отидохъ заедно съ проф. Уйлаканъ и Данилъ Секели да се увѣржъ лично за това. Като влѣзохме въ двора, въ който мигомъ се набра отъ сѣсѣднитѣ дворове любопитна младежъ, посрещнѣ ни дъщерята на мина Бласиусъ, сама вече 70 годишна жена. Попитахме за майка ѝ, а тя въ отговоръ ни посочи една бабичка, седнала въ двора подъ кѣшната стрѣха, опрѣна о зида. Отидохме при нея. Тя не само че слабо вижда, но и слабо дочува. Като ѝ се каза, че дошелъ отъ далечна страна единъ господинъ, който желае да чуе нѣщо отъ нейнитѣ български молитви, тя се смути, но слѣдъ малко, като ѝ се обясни, че то ще се напише въ книга, съгласи се да каже, каквото знае. Попитахъ я, много ли молитви знае, и тя отговори: „много“. Колко? попитахъ пакъ. „Могъ нѣколко часа наредъ да казвамъ,“ отговори тя простодушно. Изнесохъ една скамейка и ние седнахме срѣщу старата; излѣзохъ и снахитѣ — все стари жени, на безброй челядъ отъ тѣхната кѣща и сѣсѣдитѣ. Гласно се шептѣше на около ми като се споменуваше често думата „България“. Държахъ тетрадката въ рѣка и чакахъ, а старата все се стѣсняваше и найсетнѣ каза, да я питамъ, отъ кое искамъ. Напосоки рекохъ, знае ли да каже „Наш баща“, и тя веднага го изказа на единъ замахъ, безъ спиръ. Сега ѝ рекохъ, да го повтори полека, каквото господинъ професоръ да може да запише. Но сега настанъ мѣнотията: щомъ изговори полека десетина думи, сбѣрка се и почна изново; сѣщото се случи подиръ малко и пакъ се захващаше изново. Не бѣше толкова мѣчно при „Наш баща“, молитва, която найсетнѣ хиляди пѣти я повтаряла, но повече при другитѣ молитви. И тия сбѣрквания причинявахъ на бѣдната старица толкова стѣснение и душевна мѣка, че дори ми станъ съвѣстно, да ѣмъ мѣжъ по-нататкъ. Тя именно, щомъ сбѣркаше, върщаше се пакъ къмъ началото, но обикновено слѣдъ това, види се, за да покаже че знае, пакъ изказваше цѣлитѣ текстъ съ голѣма бързина, като завързваше думитѣ така, че не бѣше лесно да се отгатне контекстътъ. Тогава най-много пожалихъ, че незнамъ стено-

графіи. При тия мѣстни условия, записахъ само слѣднитѣ четири откаслека, като я оставихъ въ другитѣ случаи да казва бързо, безъ да пиша: помаменъ отъ текста, който съобщавамъ тукъ подъ 2), искахъ да чуж още пѣкой съвѣмъ непознатъ текстъ, но трѣбаше скоро да се спре изпитванетоъ, защото старата очевидно бѣше твърдѣ уморена и развълнувана, а вече се бѣ и стѣмпило. Ето какво записахъ отъ Мина Бласиусъ, точно споредъ нейното произношение. Азъ само раздѣлихъ думитѣ. Въ текста № 3 и 4 успѣхъ да запиша на много думи и ударението.

1. „Нашъ баща, ꙗко си (в) небе, посенти сънто іуме, да доіде тоі хора, да бѣнде тоі воліа, тоі сва небе, ден и земе, наш діаб кѣтадежни даі го боже несака нам, прости ни боже наште гресе то прости ни наште грешение, (не) де (і) ни зова (на) испитени, слободи ни цаколо тои хора, сила, путере в нине торно віакъ віакуито амин.“ (Вж. по-правилень текстъ Бѣлг. Пр. год. II. кн. I. 47. и Мин. Сбор. XIII. 210).

2. „Наш башта гоголовани(?) се веарва да ни ти на помо(щ) ꙗф саква неволіа, понови ни насъ, да са ꙗф небе ꙗто са пос(в)енти. Донедекуваш(?) криви нас, ꙗреде (= среде) нас, да ни загинеме.“

3. „Хар ти давини' ти споловини¹⁾ де небенцки баща божи, да ни се пази сѣзи дѣни сѣти гресе от сѣко зло, исправи та сѣко добра то мойме служи то верно служи, че ми ти даваш комендулувѣ і, тебе душѣ і трупѣ і, сете, то ни си дал сѣнт алдамаш, сѣнте рѣнце, сѣнти ѿнгели среде нас, да не мои гѣло добре тѣлмаш, путѣре на нас амин.“ (Вж. тази молитва съ по-правилень текстъ въ Бѣлг. Прѣгл. год. II. кн. I. 48. и Мин. Сбор. XIII. стр. 211).

4. „Забудете са карчени, че боже чеѣте духъ сѣи голіма даі путѣре, да сѣнди добри не хѣрни; тогис змехол тем саби, да се ꙗ ѿгнѣіо ште изгорѣ, ато Паулусъ бизантува.“ (Вж. по-правилень текстъ по-горѣ).

Слѣдъ пладне него день, както ставало винаги, имаше втора литургия, единъ видъ вечерня. И тогава на края на службата се изпѣ една бѣлгарска пѣсень: „Амен кажете сѣф, сас рѣнце, сас инсика, Христуса наши да ни си пази сас ѿгелето“ и пр. Слѣдъ вечернята присѣстствувахъ на едно кѣрще-

¹⁾ Сир.: Хар ти даваме и ти сполаваме.

ние въ черква. Даде се име „Мина“. Данилъ Секели при тоя случай ми каза, че въ Чергедъ почти всичкитѣ жени се казвали Мина. Отидохъ съ попъ Андреzi у дома му, за да разгледамъ епархиалнитѣ книги, каквото да узнамъ нѣщо за сегашнитѣ и стари сѣмейни и лични имена.

Най-старата епархиална книга въ М. Чергедъ, а именно книгата за ражданията, кърщенията и вѣччанията захваща първа отъ началото на този вѣкъ. Спорѣдъ попъ Андреzi въ минлия вѣкъ единъ пѣтъ върлувала въ Чергедъ чума така силно, че измрѣли повече отъ половината хора. Тогава била особено запустена и черквата, и каквито по-стари книги имало, пропаднали тѣй или били разнесени отъ чуждитѣ свещеници. Подирнитѣ били повечето саксонци. Изобщо тежъкъ животъ сж прѣкарвали чергедчанитѣ, понеже селото имъ отъ край врѣме принадлежало на разни велможи и спахии, като се прѣфърляло ту къмъ Чанадъ, ту къмъ други владѣния. Народътъ още помнѣлъ послѣдниятъ владѣтель на Чергедъ — графа Банфи, управителъ на Трансилвания. Голѣмъ Чергедъ принадлежалъ на Блазendorфския ромънски униатски владика. Подъ натиска на подирния почти всичкитѣ българи тукъ приели униата, и така черквата имъ запустѣла. Попъ Андреzi не знае, гдѣ се намиратъ сега епархиалнитѣ книги отъ Г. Чергедъ. Тамъ сега нѣмало нищо, защото черковнитѣ обреди за ония петъ сѣмейства, които още останали вѣрни на протестантската си вѣра, той ги извършва самъ.

Въ книгата: «*Liber ecclesiasticus*» отначало се казва, че на 1794. г. дошелъ въ Чергедъ на мѣстото на нѣкой си попъ Georgius Grail новъ попъ Nicolai Matya. Този, като не намѣрилъ редовно водени книги, погрижилъ се та се съставили редовни списъци: 1. на жителитѣ, които заварилъ въ Чергедъ, когато дошелъ; 2. на новороденитѣ; 3. на умрѣлитѣ; 4. на вѣнчаванията и 5. на черковнитѣ имущества. По този редъ сж водени тия списъци до денъ днешенъ. Съ тая цѣль била направена на 1804. г. главна ревизия въ М. Чергедъ, и се указало, че има 109 души мъже женени. Ето по-главнитѣ имена на българитѣ отъ 1804. г.: Михай Келезъ, Петъръ Баща, Махай Баща, Кърсте Нета, Петъръ Футила, Михай Ференцъ, Петъръ Орбанъ, Петъръ Серку, Матю Серку, Петъръ Добре, Петъръ и Мате Баща, Петъръ Данъ, Петъръ Коконъ, Іанонъ Секелъ, Михай и Иване Баща, Іанонъ Пароанъ, Кърсте Далко и пр.

Веднага ми направи впечатлѣние голѣмото еднообразие не само на личнитѣ, по и на сѣмейнитѣ имена: десетина имена се повтарятъ — все едни и сжщи. Като разгледахъ най-старитѣ

кърщавания отъ 1794. г. насамъ, намѣрихъ пакъ същото. Еднообразието на женскитѣ имена е поразително. Това, което ми бѣ казалъ Секели, че почти всички жени въ Чертедь се наричатъ Мина, издѣе доста основателно, защото като разгледахъ въ книгата на кърщаванията даванитѣ имена въ течение на 40 години, а именно отъ 1794—1833., намѣрихъ, че се повтарятъ само тѣзи женски имена: Каталина, Марга, Марина, Мина, Мария, Линка, Агла, Аглица; а отъ мъжкитѣ, както и въ по-горния списъкъ: на 30. октомври 1796 г. било кърстено мъжко дѣте съ име Интокъ, Кърсте, и пр. Ново име намѣрихъ само Палко; ново женско: Гица (1833. г.).

Види се, че чергедчанитѣ като живѣли потиснато отъ една страна, а отъ друга, като изгубили първитѣ си, безъ съмнѣние разнообразни народни имена, ограничавали се само съ тия нѣколко имена, които се запазили било въ първоначалната си българска форма, като Баща, Кърсте, Кристо, Добре, Кокосъ, или помаджарени, като Балашъ, Михай, Матяшъ и пр. или ромънски: Пароанъ вм. Първанъ. Народнитѣ форми на имената дълго врѣме ще да сж живѣли въ сѣмейството, до като въ официалнитѣ книги и прѣдъ началството тѣ ще да сж минавали въ маджарска форма. Това се върши и днесъ въ Банатъ, а така е било безъ съмнѣние по-прѣди и въ Трансилвания. Това се потвърждава и отъ единъ официаленъ маджарски документъ, писанъ на 1832/3. год., който сега се намира у каноника г. Молдованъ въ Блазендорфъ. Той съдържа описъ на ония лица отъ владѣнията, принадлежащи къмъ Чанадския спахилтъкъ, които сж били задължени, въ качество на йобаги и инквилини, да работятъ за господаритѣ си всѣка седмица по четири или два дена. Въ тая категория „робѣе“, които извършвали „ангария-работа“ всѣка седмица, сж били и чергедчанитѣ, както се потвърди и отъ споменатия по-горѣ документъ. Съгласно съ това и въ този маджарски документъ (заглавието е: A Szasz Csanádi Uradalom assignationis relatieja de annis 1832/3. Fasc. 48 № 43) фигуриратъ имена на чергедчани (подъ рубрика: Kis Cserged), раздѣлени на двѣ категории, а именно 1) българи, задължени да работятъ ангария по четири дена седмично («Négy napos bolgarok») ¹⁾ и 2) българи, задължени да работятъ по два дена седмично («Két napos bolgarok»). ²⁾ Лицата и отъ двѣтѣ категории се изброяватъ редомъ, написани съ чисто маджарска ортография, като напр.: Mátyás Nyikula,

¹⁾ Въ букваленъ прѣводъ: „четири-дневни българи“ (мадж. нар. — день. négy = четири).

²⁾ Két = двѣ; kétnapos = дводневни.

István Juga, Mihály Juga, Mátyás Futyila, Mihály Dan, Mátyás Szekely, Petru Balás и пр.

Този документъ има исторична важность особено поради названието «bolgarok», което въ единъ официаленъ документъ има голѣмо значение.

Въ заключение ще кажъ за Мал. Чергедъ, че азъ разпитвахъ и за мѣстнитѣ названия, съ цѣль да откриѣ слѣди отъ стария български езикъ. Само двѣ названия ми се видѣхъ важни: „Осой“, название, съ което означаватъ обърнѣтиятъ нахъмъ сѣверъ наклонъ на брѣга, на който стои черквата, и названието „Гаура черне“ сир. черна дупка, съ което означаватъ една друга мѣстность.

Л. Милетичъ.

Театраленъ излетъ на югъ.

отъ В. Халекъ. ¹)

Ние чеситѣ като искаме отъ своето театро, не сме никакъ скромни; — и имаме пълно право. Намъ е театрото нѣщо повече, отколкото на други: то е кжсъ отъ нашето пробужданье, кжсъ отъ нашата програма, и има да бжде голѣмъ кжсъ отъ нашата хвала. Затуй гледаме за него по-строго и по-трепливо: неговѣтъ напръдѣкъ е наша радостъ; неговѣтъ упадѣкъ е наша скърбъ. За насъ театрото небива да е заведение, устроено само за да уморимъ въ него изобщо два часа вечеръ. Тия два часа трѣба да ни бждѣтъ върхъ на цѣлия день, почивка, що въздига, благородна усада, радостна забава.

Не ще бжде негли излишно, ако се озърнемъ и надругдѣ, ако погледнемъ, какъ се грижѣтъ въ чужбина за театрото, което ние цѣнимъ толкова високо. Тогава ще ни бжде по-лесно да отмѣримъ и нашето театро както откъмъ своитѣ исканья. така и откъмъ неговитѣ резултати; — ще познаемъ, дали сме на по-утѣшителенъ пѣтъ, дали нашитѣ гласове не сѣ лихи, дали изобщо не възлагаме върху театрото си праздни надѣжди.

Пѣтътъ ще ни поведе прѣзъ Виена въ Грацъ, Загребъ, Триестъ, Фиуме, Венеция и Верона. То не е голѣмъ пѣтъ, ала вѣрвамъ да не бжде минѣтъ напразно.

Въ Виена моля читателѣтъ да се спрѣ съ мене само зарадъ едно нѣщо. Нѣма да го водѣмъ нито въ голѣмата опера,

¹) Vítězslav Hálek (* 1835, † въ Прага 1874) е чешки поетъ съ лирически таланти, който въ чешката литература слѣдъ 1850. година е виденъ застъпникъ на романтизма върху по-широка извъдомашна основа. Халекъ съ различенъ успѣхъ се е опитвалъ въ произведения отъ всички поетически видове; ала най-блѣжити сѣ нѣжитѣ му „Вечерни пѣсни“. Отъ поемитѣ се смѣта за най-добра „Мейрима и Хусениъ“, а отъ разказитѣ се отличаватъ съ възвишенъ усѣтъ за живота на простия народъ „Приказки отъ наше село“. Между драмитѣ ни е най-близка „Кралъ Вълкашинъ“. На български освѣтъ двѣ-три дребнички пѣсни отъ Халекъ е прѣведенъ разказътъ му „Подъ кухото дърво“ въ „Мисль“, I. годишнина.

Сѣбранитѣ съчинения на Халекъ издѣзохъ подъ редакцията на Фердинанда Шулицъ. Въ X. томъ сѣ помѣстени прозаичнитѣ му статии върху различни прѣдмети отъ обществено-книжовния животъ на чешкия народъ и нѣколко пѣтуванья. „Театралниятъ излетъ на югъ“, който взимаме отъ тамъ, е най-добъръ образецъ за волната ирония, съ която Халекъ прѣдава тѣй просто своитѣ впечатления. Въ прѣвода ние гледахме да запазимъ и всички особености на слога му.

А. Т.

пито въ придворното театро. Тия заведения се грижътъ за свѣтовенъ репертуаръ, не сж изрѣчно виенски и не се отличаватъ много отъ подобни театра придворни, и оперни. Ние ще отскочимъ до театрата въ прѣдградията, отъ които и нашето чешко театро дори днесъ¹⁾ има доста рѣшителностъ, да заима за насъ храната на тѣй нареченитѣ „виенски кжсове.“

Все едно е, каква пиеса тъкмо се прѣдставя: всѣка е парцалетина, ала е нагодена за виенци. Въвъ всѣка отъ тия пиеси трѣба да излѣзе виенски стопанъ на домъ, когото отлично играе актьорътъ X; виенско крачетало, което отлично играе актьорътъ Y; трѣба послѣ да излѣзжтъ псувни противъ чеситѣ, а тѣхъ отлично изрѣча субретката Z; трѣба най-сетнѣ да излѣзе глупакъ, за чиято рола е нарочито условенъ актьорътъ Q, за да има дѣ да паднжтъ суровоститѣ на стопана и псувнитѣ противъ чеситѣ. Отъ тая четворица състои всѣка виенска пиеса „изъ народа“, била се наричала комедия или фарсъ, и билъ нейниятъ авторъ който и да е. Щомъ излѣзе грубиятъ стопанъ, за когото иматъ актьорътъ X, публиката избухне въ шумъ; съ него всѣка грубостъ се аресва безкрайно; на публиката е канибалски добръ на сърцето подиръ суровости. Когато излѣзе виенското крачетало, за чиито роли иматъ г-на Y, виенската публика се види като на фотография: — ней е сѣкашъ че оня тамъ говори за всички нейни членове, изъ тѣхната душа и сърце; смѣхъ и плесканье оглушава театрото. А най-голѣмъ смѣхъ и най-голѣмъ плѣсъкъ се пада на субретката, когато си пусне пѣснитѣ и почне да хули чеситѣ. Похвалитѣ, що ни иджтъ отъ виенската сцена, се отнасятъ къмъ дребулийката, че дохаждаме въвъ Виена полуголи и съвсѣмъ орѣвани, полумъртви отъ гладъ и съвсѣмъ сурови, и че виенци ни облачатъ, нахранятъ, за да имаме и ние нѣщо въ своята „тиганеста корона.“²⁾ Инакъ обаче дойкитѣ изъ Чешко били най-добри, и за да докаже това субретката запѣва чешка пѣсенъ, както да люля — виенско дѣте.

При тия псувни противъ чеситѣ виенци се оеѣщатъ вече досущъ въ своя стихия. Тука смалъ не запрѣтатъ ржкави като касани; тукъ сме имъ подъ ножа. Тукъ тѣхниятъ характеръ се

¹⁾ Пиесано въ 1871. година. Отъ тогава работитѣ сж прѣтърпѣли несъмнѣно доста промѣни, и то несамо откъмъ отношението на чешкитѣ театра къмъ виенскитѣ театрални кжсове, но и откъмъ състоянието изобщо на всички театра, за които говори Халекъ въ тоя си излетъ. Ала тука важното е, какъ цѣни единъ литературенъ критикъ условията, срѣди които се развива културниятъ животъ на чешкия народъ.

²⁾ Това е загатка за борбата на чеситѣ, които били приели всичката си образуваностъ отъ нѣмцитѣ, а пъкъ искатъ да стожтъ наравно съ тѣхъ, па да възложжтъ на главата на австрийския царъ и своята чешка корона.

изказва въ безкраенъ плѣсъкъ; тука сѣкашъ гледатъ вече кладата, върху която се посича послѣдната глава отъ насъ. Тука сж по-справедливи отъ инквизиторитѣ; тукъ си отдѣхнуватъ напълно; тука е цѣлото имъ виенско величие въ своето неглиже и въ своя халатъ; ние сме причина, че имъ е днешниятъ день скжпъ.

На излѣзе още нѣкой глупакъ, комуто прилѣгатъ всички тия псувни, съ които той става чехъ. И той се аресва на виенци; и когато се свърши това, днешниятъ день „имъ е сторилъ пари“. А ще имъ стори пари и утрѣшниятъ, понеже пиесата, на която тъкмо бѣхме, ще се върти четирнайсетъ дена въ репертуара, винжги при безкраенъ плѣсъкъ ржцѣ, винжги при изпродадена каса. И какъ да не се върти? Авторътъ е писалъ роли тъкмо за тия актьори, и тъкмо за тая публика; актьоритѣ поднасятъ своитѣ фигури тъкмо тѣй типично, както си ги желажтъ виенци, и така всичко излиза за всеобщо задоволство.

И сега се питамъ: що иска да постигне нашето театро, като ни прѣдставя нѣкой виенски фарсъ? Виенски фарсъ, що е писанъ по виенски типове, които ние въ Прага нито знаемъ, нито пъкъ ни интересуватъ? Виенски фарсъ, що е писанъ само за виенски актьори, които ние въ Прага пакъ ги нѣмаме? Виенски фарсъ, що е писанъ само за виенска публика, отъ която се отличаваме по това, че сме пражани? Виенскиятъ фарсъ най-сетнѣ (всѣкой!) е писанъ за покруса на чешкото име; — и всичко това още бива да се поднася на чешкото общество, за да се бави и въздига? Казвамъ съвсѣмъ хладно: виенскиятъ фарсъ, прѣнесенъ върху чешка земя, нѣма у насъ смисълъ, е народенъ срамъ; а прѣводачътъ му и театралната управа може би и не досѣщатъ дори, какво унижение на чешкото име тѣ допусчатъ съ това. Що ще си мислжтъ за насъ виенци, ако четжтъ, че ония фарсове, що пишжтъ тѣ за наша хула, ние сами ги прѣнасяме въ чешка обработка върху своето театро, което наричаме народно, и че обществото не ги освирка? Нема не ще има пълно право виенецътъ да мисли, че наистина не чинимъ по-вече, че ония негови хули сж хули заслужени, па още и че не ни е дохулилъ както трѣба? За какво ни сж тия полинѣли цвѣтя, които щомъ излѣзжтъ изъ виенскитѣ улици, не сж нищо друго, освѣнъ изметъ, чиято мръсота е уречена намъ? Всѣкакви Церховци и Линднеровци сж авторитѣ на тия виенски фарсове; и нашитѣ автори, нашето театро имъ подаватъ ржка!? Кой грѣши въ сжщностъ повече, онуй виенското театро ли или това нашето?

Да не се извиняваме, че прѣдставяме фарсове по единъжъ за врѣме; петното е петно, и ако е насочено противъ честѣта ни, то е за наше безчестие!...

Изповѣдамъ си, че тия псувни противъ чеситѣ, каквито чухъ повсѣдѣ, не ме раздражихъ много; ала като си помислихъ, че сами си изкарваме тая стока на театро, като чехъ се засрамихъ. Това бѣ онуй единичко нѣщо, зарадъ което молихъ читателя, да се поспре съ мене въ виенскитѣ театра.

Стигнахме въ Грацъ, въ градъ, който се слави съ прѣ-красно положение и съсъ „изслужило“ общество. ¹⁾ Театралното извѣстие обажда, че се играе «Der Arcier», историческа комедия отъ нѣкого си Мюлера. Върху листа четемъ имената на царица Мария Терезия, на наслѣдника князь Йосифъ и на нѣколко езуита. Кжсѣтъ се играе втори пжтъ и грацкитѣ вѣстници го хвалятъ. Мюлеръ се вижда да е уроженецъ грацки.

Вечерѣта влизаме въ театрото. Сградата е просторна, вжтрѣ много по-голѣма отъ нашето театро. ²⁾ Седалата и ложитѣ сж пълни.

Като се вдигне завѣсата, узнаваме, че подъ жезѣла на Мария Терезия живѣятъ всѣкакви дивни народи, именно хървати и чеси, и затуй ней е тежко да владѣе. Нататѣкъ узнаваме, че тия сурови народи лесно бихж избили върхъ въ свѣта на царицата, съ което би настанжла опасностъ за културата съ цивилизацията. Покрай това въ двореца на царицата заплашватъ и езуити. Както виждаме, „историческата комедия“ е увела насъ чеситѣ въ хубаво общество и хубави връзки. Ала по-нататѣшниятъ ходъ на комедията скоро ни вкарва въ добро разположение. Чуваме, какъ залитатъ тукъ празни думи, та нито едно дѣйствиe не би могло да се доиграе на нашето театро. Виждаме, какъ залитатъ тукъ въ невинно самосъзнание актьори, та нито единъ отъ тѣхъ не би устоялъ на нашето театро. Излиза актьорката, що прѣдставя Мария Терезия; подпре хѣлбоци, па спусне въ оня прѣмилъ тонъ, който слушаме по пазаритѣ: „Ахъ, да знаехъ кждѣ се скита той моя Йосифъ! Тѣй ми се струва, че митка подирѣ момитѣ. Ала само да се научж азъ коя е оная повлекана, дѣто ми го е подлудила, дашж ѝ да разбере, колко пари ѝ чини пердухътъ“.

Моля читателѣтъ да ми вѣрва до некѣтъ, че съ такива и подобни думи говорѣше „въ историческата комедия“ на Мю-

¹⁾ Извѣстно е, че въ Грацъ се прибиратъ да прѣкарватъ остатѣкътъ отъ живота си виднитѣ пенсионери на австрийската държава.

²⁾ Тогавя чеситѣ нѣмажж още оня великолѣпенъ палатъ, който сега краси цѣлото брѣжје на Влтава откъмъ стария градъ; тѣ се свиѣахъ само въ оная сграда, която е днесъ просто като единъ видъ заденъ входъ въ новото театро.

лера актьорката, що прѣдставяше Мария Терезия. Въ това врѣме иде Йосифъ и отговаря по сжщата мѣрка. Не се подава на госпожа майка си и завършува съ това, че запала борината на народитѣ, съ което си заслужва голѣмъ плѣсъкъ.

Послѣ се намираме въ салона за аудиенции. Идхъ двоица езуити, и щомъ ги съзре публиката, избухне въ смѣхъ, та богобойнитѣ отци дълго не могатъ да си поемжъ думата. А щомъ си поехъ думата, мислеши, че игражхъ езуити, тия актьори сжщо тѣй прихвжхъ да се смѣжхъ и не могатъ нататѣкъ. Тогава публиката пакъ се залѣе съсъ смѣхъ зарадъ тоя тѣхенъ смѣхъ, и смѣжхъ се и зрители, и актьори. Напаконъ се смѣемъ и ние, и на оная публика, и на ония актьори, и малкиятъ театраленъ скандалъ трае толкова дълго, докждъ прѣстанжхъ да се кискатъ тия актьори езуити. . . Рекохъ, че сме въ салона за аудиенции у царица Мария Терезия. Мислж, че читателътъ се е досѣтилъ вече, какъ ауденцията въ грацкото театро ще се свърши по домашно. И наистина: езуититѣ се плачжхъ отъ Йосифа, че се скита, а Мария Терезия заповѣдва, че тая нощъ Йосифъ не смѣе да мръдне изъ кѣщи, че стражата гарантира за това, и че оная, който влѣзе при него (или оная, понеже може да бѣде „оная повлекана“), ще бѣде запрѣнъ. Харно. Ала тукъ има една млада графиня: тя се прѣоблѣче на войникъ и стои прѣзъ нощъта на стража. Йосифъ излиза, защото „стражата“ го пуца. Езуитинъ иде да го дири, и езуитинътъ вече не смѣе да мръдне, понеже е запрѣнъ. На това публиката и актьоритѣ безмѣрно се радватъ. То много имъ аресва тамъ; то е историческа комедия, а пѣкъ я написалъ Мюлеръ.

Пжхтъ по-нататѣкъ ни води въ Загребъ. На театралното извѣстие четемъ нова опера отъ Зайца „Жупни сждъ“. На театралното извѣстие стои „племенити“ Зайцъ, сирѣчь дворянинъ, което по наше извѣстие, ако се прѣдставя Зайцова опера, не се пише. Зайцъ е сега управитель на загребското театро; а когато бѣхъ лани въ Загребъ, той бѣше само капел-майстеръ. На театралното извѣстие стои, че операта води г. Зайцъ лично, че тая опера се играе днесъ втори пжтъ. Това е отлично, мислж си азъ, ще виджъ г. Зайца, ще се запознажъ съ новата му опера.

Началото на прѣдставлението е уречено за седемъ и половина часѣтъ. Недѣля е. Щомъ удари половина слѣдъ седемъ, отиваме въ театро, просторно, угледно¹⁾; тамъ сме въ седемъ и

¹⁾ Това е старото театро на Горни-градъ; лани се отвори великолѣпното ново хърватско театро срѣщу университета въ Долни-градъ. Вж. Български Прѣгледъ, III, 3. 162—164.

половина едничката публика. Нито долу, нито въ ложитѣ, нито по галериитѣ нѣма жива душа. Въ тая пустота се понесе къмъ насъ тътенъ отъ стѣпките на билетаря, та безъ малко не се уплашихме. Струва ни се, че сме се излѣгали, че сме влѣзли не тамъ, дѣто трѣба, че сме дошли много рано. Гледаме още еднѣжъ на часовника — седемъ и половина минува. И въ оркестра нѣма жива душа.

— Що, не се ли играе днесъ? питамъ билетарѣтъ.

— Ба, играе се, господине.

Харно Седихме си; все още сме сами, та ще можемъ да си разгледаме завѣсата. Тя ще да е завѣсена за да може човѣкъ да я разглежда, ако е въ театро̀то самъ, — както ни се подава албумъ, когато стопанката иска да поотскочи отъ салона. Завѣсата прѣдставя вѣтрило, както въ пражкото новоградско театро̀, и горѣ има слѣпецъ съ гусла и самовила.

Когато свършихме да разглеждаме завѣсата подробно, дойдохъ нѣколко лица. Слава богу; сега сме нѣколцина. Послѣ взехъ да се сипѣтъ все по-често, и когато станѣ часътъ близу осемъ и четвъртъ, театро̀то наистина бѣше токо-речи пълно. На наченѣхъ вече и да свирѣтъ.

— Чудно общество, си помислихъ, и взехъ да моля въ ума си нашето пражко общество да ми прости за всички укори, които съмъ му правилъ нѣкога че не знае, кога е часътъ седемъ.

Напоконъ дойде въ оркестра и г. Зайцъ. Висока снага, черна дълга коса, южно лице, енергично. Завѣсата се вдигна, и въ дѣтско облѣкло играеше солово явление нѣкоя си госпожица, пакъ „племенита“, както стоеше на извѣстieto. Като дѣте тя желаше да би могла да се омѣжи за нѣкой „племенитъ“ момъкъ. На зърна прѣвъ прозореца единъ офицеринъ, за когото знаеше, че е „племенитъ“, и той я поздрави. Чини ми се, че отъ него излѣзе сватба; нейното желание се изпълни. Това солово явление трая петъ минути. Слѣдъ него идѣше да се играе „Жупни сѣдѣ“, и г. Зайцъ си отиде отъ оркестра. Почивката между соловото явление и докладъ се върне пакъ г. Зайцъ въ оркестра трая тъкмо до осемъ и три четвърти.

— Чуденъ редъ, си помислихъ; чудно общество, помислихъ си още еднѣжъ, защото на обществото бѣше все едно за тоя редъ.

У г. Зайца ме интересуваше, какъ той диригува. Всѣкогажъ вдигаше и двѣтъ си ръцѣ високо нагорѣ, на въ темпоизеднѣжъ ги трѣспѣше надолу, сѣкашъ държеше въвъ всѣка по единъ лѣкъ.

Операта вървеше добръ; въ сжщностъ ти бѣ оперетка. Между пѣвцитѣ видѣхъ и г. Гербича, който пѣеше първата лирическа партия, ако и второстепенна въ тоя кжсъ. За загребци „Жупни сждъ“ бѣше новъ; менѣ ми бѣхъ познати мотивитѣ главно отъ „Ладия въ пристанището“ отъ сжщия компонистъ. Той не можалъ да се отърве отъ своитѣ собствени реминисценции, и свѣжата инакъ музика на Зайца съ това поне за мене изгуби допѣйдѣ отъ своята свѣжестъ. Къмъ края имаше малко плѣсъкъ и г. Зайцъ излѣзе два пжти да поблагодари, при всичко че азъ не чухъ да се вика неговото име.

Когато се свърши оперетката, часътъ бѣше деветъ и три четвърти; а съ това се свършаше и прѣдставлението. Тогава театралниятъ вечеръ е траялъ въ сжщностъ три четвърти отъ часа.

— Чуденъ театраленъ редъ, помислихъ си още еднажъ на излазанье съсъ всички изъ театро̀то. А трѣба да изповѣдамъ, че тоя театраленъ загребски редъ доста ме покърти. Обаче при това се оправдавамъ, че не бихъ искалъ да докачамъ братята хървати; азъ казвамъ само, що и какъ съмъ видѣлъ; па добавямъ още, че бѣхъ покъртенъ отъ това наистина твърдѣ чудно...

Пжтътъ ни води прѣзъ Люблина въ Триестъ. Помахъ се и въ Люблина, ала не споходихъ театро̀то (нѣмско), защото бѣше затворено (то бѣ прѣзъ май). За словинското театро̀, което е приставено къмъ тамошното нѣмско, сжщо не можъ тукъ да разправамъ, понеже и то имаше вакация.¹⁾

Въ Триестъ владѣеше Офенбахъ. Спеходихме театро̀то *Filharmonico*, чудна сграда въ чудна улица. По стълбитѣ се качихме на втория катъ: малкъ трѣмъ служеше за каса и прустъ; послѣ влѣзохме въ другъ, дѣто имаше около петнайсетъ реда столове, галерии отъ всека страна, стѣкмени на четири ложи, и туй е то.

Прѣдставяхъ „Хубава Галатея.“ Чудно бѣше онова общество, което ни се прѣдставяше, а още по-чудни гласовѣтъ, съ които имаме тукъ да се запознаемъ. Главниятъ комикъ умѣше да играе доста добръ, ала трѣбаше горкиятъ още и да пѣе, защото кжсетъ бѣше оперета, а той бѣ старъ, та нѣмаше и гласъ. Субретката имаше гласъ и бѣ млада, ала още — или вече не знаеше, що е пѣние и що е игра. И все пакъ играехъ, и пѣехъ, и се аресвахъ. При единъ куплетъ субретката биде

¹⁾ Тогава въ Люблина бѣше само отъ милость позволено, да се играе въ нѣмското театро̀ по еднажъ-дважъ въ седмицата и по словински. А сега и мѣничкиятъ словински народъ, — половината отъ насъ българитѣ въ княжеството, безъ князь и безъ правителство, безъ прозаични жезлоносци и поетични вѣнценосци, но съ доблестъ и пожертвеностъ, — и той има свой „Narodni dom“, свое чудесно театро̀, защото си има и хубава драматична книжнина.

извикана осемъ пхти, и всѣкогажъ трѣбаше да придаде по една нова строфа. А когато вече ѝ се изчерпа запасътъ, взе да пѣе отново и то още се аресваше на ония зрители.

Между ония, които споменяхъ, имаше още нѣколко стени доши пѣвци и доши актьори, които сѣщо тѣй се аресвахъ, о то ме изпълни съ голѣмо очудване. Ала на което се чудихъ още по-вече, то бѣ, че когато паднѣ завѣсата, зрителитѣ освиркахъ всичко, и актьоритѣ, и оперетката. Тукъ видимъ вече кжсъ отъ италиянско общество. Ала то не прѣчи на другия день пакъ да се ходи на сѣщото прѣдставление, та пакъ да се вика субретката осемъ пхти, и на края да се освирка и субретката, и оперетката. Италиянитѣ обичатъ да правятъ така.

Въ Триестъ виждаме сѣщо общество, което въ театроту не сваля шапка и което — ако му ареса една ария, пѣе наравно съ актьоритѣ и свирѣ да ги придружава. Нѣкога това съвмѣстно пѣние на обществото си има и добритѣ страни: прикрива недостатъцитѣ на гласа и на изкуството. Обществото сѣкашъ иска да му подадѣтъ само тамъ отъ сцената мотивътъ, и мѣничко да го поозначѣтъ съсъ своитѣ гласове, а другото то ще си допѣе само.

Въ Триестъ се запознаваме и съ характера на театралнитѣ италиянски трупи. Тѣ сѣ най-вече дружества кочовни въ подобъръ донѣйдѣ смисълъ на думата. Сега играятъ единъ мѣсець въ Триестъ, послѣ отиватъ въвъ Фиуме, а прѣди това сѣ били въ Венеция, и т. н. Щомъ си отиде една трупа, иде пакъ за мѣсець друга, която ще изиграе тука щото знае, и пакъ върви нататкъ.

Така именно, когато бѣхъ въвъ Фиуме, тамъ имаше една трупа извъпречно лоша, та не знаѣхъ, съ какво бихъ могълъ да я сравнѣхъ; ала тя си водѣше канканъ, и то стигаше, да бжде театроту прѣзъ цѣлия мѣсець все пълно. Канканътъ играехъ между дѣйствиата на оперното прѣдставление. Докждъ се играеше дѣйствие отъ операта, никой не слушаше: зрителитѣ си говорѣхъ високо, шетахъ насамъ — натамъ, дори ми станѣ жалъ за нещастнитѣ жертви за сцена. Обаче щомъ се свърши дѣйствието, въвъ фиумци влѣзе художественото настроение. Първитѣ звукове на канкана ги пронизахъ до ухватъ; а като затрепкахъ позѣтѣ на танчаркитѣ, лицата на фиумци се слѣхъ въ единъ образъ, а въ образа имаше единъ изразъ, единъ копнежъ на очитѣ, едни отворени уста; по всички лица, които си приличахъ едно на друго, владѣше животинска стрѣвнина. Живописецътъ би ималъ тука да избира; можеше да посегне кждѣто иска, повсждѣ го чакаше благодаренъ добивъ, повеждѣ ламтѣше ненаси-

тностъ, повсѣдѣ истинско затѣпенъе, галванизувано за единъ мигъ съ изредно раздражение.

Прѣстояхъ три седмици въвъ Фиуме, и всѣки день същото. И душата на фиумци е канкантъ; могатъ да кажътъ, че сж се видѣли.

Венеция! Италиянска Венеция! Дирете въвъ Венеция каквото искате: дирете изкуството въ най-краснитѣ му химни, дирете тамъ стѣпкитѣ на историята въ най-пишния имъ вървежъ; — само сегашното, само животътъ недѣйите дири тамъ, забoga! Ако се види въ нѣщо шеметниятъ упадъкъ, дори безнадѣжниятъ упадъкъ не Венеция, той се види прѣди всичко и най-ясно въвъ венетишкитѣ театра. Упадъкътъ е тѣй пѣленъ, той е тѣй свѣршенъ, че съ нищо не може да се прикрие; а съ нищо не могатъ да се заглушѣтъ и звучнитѣ тонове на тая дѣйстви-телностъ.

Билъ съмъ въвъ Венеция прѣди шестъ години, па бѣхъ въвъ Венеция и лани.

Прѣди шестъ години отъ петѣтъ или шестъ венетишки театра бѣхх отворени само двѣ. Най-хубавото театро Fenice бѣше затворено тогава поради народната жалейка, понеже Венетишко бѣ още подъ Австрия. То театро е въздигнато и се подѣржа съ акции, и акционеритѣ тогава се споговаряхх, дали не би било все пакъ добрѣ да отворѣтъ Fenice. Събрахх се на прѣдварителенъ съвѣтъ и дойдохх до прѣдварително гласуване, дали да се отвори театротъ. Мнозинството отгласува, че трѣба да се отвори. Ала когато станх извѣстенъ резултатътъ отъ това гласуване въ обществото, тука закипѣ доста лоша кръвъ. И венетичани също упражнихх влияние върху акционеритѣ, та когато се събрахх да гласуватъ свѣршено, нито единъ не даде гласъ да се отвори театротъ.

Тогава се играеше само въ Teatro Apollo и въ Teatro Malibran, въ онова опери, а въ това разговорни кжсове. И страшно бѣ тогава да се гледа и на операта, и на разговорния кжсъ. Трупитѣ, що играехх тамъ, бѣхх също така кочовни, за Венеция приврѣмenni. За да има читателътъ понятие, какъ се отглежда операта, ще кажж само, че хорътъ състоеше отъ четирнайсетъ лица: седемъ дами и седемъ господина. И то отъ дами, отъ които всѣка навърнаше четиресетъ, ако само не ги прѣскачаше много. Въ такива условия бѣхх и солиститѣ. Тежко бѣ наистина да се гледа на тогавашния Язонъ, на тогавашна Медея, ала още по-мжчно бѣ да се слушатъ и тия ми пѣвци, и тоя оркестъръ, чийто капелмайстеръ трѣбаше непрѣстайно да чука

съ пръчката си по тенекекия аналой, за да удържи всичко въ купъ.

Азъ можехъ затуй да си мисля може би съ пълно право, че тогава не съмъ позналъ венецианскитѣ театра; тѣ бѣхъ затворени поради народната жалейка, а ония, които бѣхъ отворени, играехъ отъ нѣмай-къдѣ. Толкозъ по-вече се радвахъ лани за улада отъ венецианскитѣ театра: народната жалейка бѣ минжала, и сега, си мислѣхъ, всички тия заведения ще да правятъ само надварянья за палма на първенството. Особно театроу Fenice си го мислѣхъ азъ пълно съ венецианци и венецианки. То ще е великолѣпно да се гледа, когато въ тия прѣкрасни ложи на просторната сграда насѣда цѣлтътъ на града, а отъ сцената запѣятъ именити художници. Ала както рекохъ, който иска да познае пълнитъ упадѣкъ на Венеция, нека види нейнитѣ театра. Въ днешна свободна Венеция сж затворени всички театра.

Споходихме и лани Fenice, обаче денемъ, само за да го разгледаме. Въ него изобщо не се играе. Били почнали казватъ да играятъ минжалата зима, ала само почнали. Знатнитѣ венецианци и тѣхнитѣ знатни дами не удостоили тия петъ реда най-елегантни ложи. Театроу е за 2000 зрители, ала зрителитѣ не ходили, и Fenice пакъ се затворило. Така прѣзъ цѣлата зима въ него не играли, па не играли и прѣзъ лѣтото. Като влѣзохме по пладне въ театроу, на сцената една балерина въ подубалетно облѣкло се упражняваше да си вдига дѣсниятъ кракъ. Тя го вдигаше съ голѣмо постоянство прѣзъ цѣлото врѣме, колкото ние разглеждахме помѣщението, украсено съ изкуство и богатство. Човѣкъ дори затреперяше при това. Въ най-хубавото театро, сега затворено, се упражнява балерина, за да не си забрави изкуството. За кого ли се упражнява? Венецианци се не грижатъ ни за цѣлото си Fenice, — бѣдна ти балерино!

Обаче въ едно театро все пакъ играехъ. Недалечъ отъ Canal grande има едно малко театърче на два ката, и то се казва Rossini. Кой би се съмнявалъ, че това театро е за опера, когато носи името на славния италиански компонистъ? Вие мислите, че е истина така! Прѣдставления съ кукли даватъ въ него, и тия прѣдставления съ кукли бѣхъ него врѣме единички прѣдставители на цѣлото театрално изкуство въвъ Венеция! Може ли да има по-краснорѣчиви думи отъ тоя фактъ? Венеция бѣше, но вече не е. Троя съсипахъ отъ основа, и Троя вече се не вдигна; Венеция не е съсипана, ала погледътъ на нея е може би още по-скърбенъ, отколкото да бѣше съсипана. Венеция е

изпаднахъ аристократъ, който надмѣрно проси; деспотъ, съ чисто лице вече се подигравать; тя е духъ на Хамлетова баща. Отъ Венеция се отвърнахъ духътъ на врѣмето; да я събини не трѣба вече да се грижи никой: тя сама пада. Докждъ я владѣше Австрия, Венеция още живорѣше. Австрийското правителство сѣкашъ знаеше, че ще я изгуби, та даваше годишно осемъ милиона да се подновяватъ художественитѣ паметници на Венеция; и да бѣше искала тогава Венеция до десетъ нови театра, тя щѣше да ги има. Каква опачина! У насъ по сѣщото врѣме правителството не ни позволи за наши пари нито два аршина по-голѣмъ портикъ прѣдъ театро, за което не помогнахъ съ нищо; а ние все пакъ ще си имаме свое театро, па до дваисетъ години може би ще имаме нѣколко театра, и безъ ония осемъ милиона годишно!

Ала зато венетишкото население все пакъ нѣкога при-вечеръ си заиграе самó театро: на гондолитѣ, по каналитѣ, при звукове на китари, по мѣсечина и съ факли. Така се случи еднижъ подъ нашитѣ прозорци. Въ хубавъ мѣсеченъ вечеръ чуваме подъ прозорцитѣ дуетъ, мъжки и женски. Отваряме про-зорецътъ, и ето озаренъ отъ факли стои на гондола момъкъ съ китара, и той самъ единъ изкарва она дуетъ. Натрупали се зрители, колкото можехъ да се нагнетятъ по мостовцитѣ около канала, и върху всички факлитѣ фърляхъ прѣкрасни зари. Пѣвецътъ имаше отличенъ гласъ, и тоя гласъ ечеше по канала като въ отличенъ акустиченъ салонъ. Пѣше като мъжъ и като жена, ала тѣй, че който го не виждаше би се клелъ, че тамъ пѣе до мъжътъ и жена. Пѣше, какъ се дѣли момъкъ отъ либе и отива доброволецъ у Гарибалди. То бѣ неговътъ постоянни рефренъ, а либето му го отвърща отъ тоя помисълъ. Ала най-сетнѣ склания и то, рѣшава се и то да иде у Гарибалди за маркитанка. И той ликува, и тя ликува, и нашиятъ импровизаторъ изкара това по такъвъ начинъ, че цѣлата публика бѣше извънъ мѣра разпадена. То бѣ истинска венетишка сцена, па бѣ сцена красна, при която сѣкашъ подъ вълшебна прѣчка по-тѣваме съ мисли въ стара Венеция; при която за единъ мигъ разбираме всичката прѣлестъ, всичката вълнба на венетишката веселостъ и буйностъ. Такава сцена сѣкашъ внезапно ни про-кхсва завѣсата, и ние изеднижъ виждаме всичко, що сме слу-шали нѣкога и чели за стара Венеция. Не ще и дума, че то е само илудия за единъ мигъ. Сега вече нашиятъ пѣвецъ, добро-вонецъ и маркитанка въ едно лице, събира за своето изкуство, отплува, факлитѣ се губятъ отъ очитѣ ни, и пѣсенъта изчезва, а прѣдъ насъ подъ свѣтлината на мѣсеца се лѣсне красниятъ —

трупъ на Венеция . . . А оня пѣвецъ? Кой знае, дали не е билъ отъ театрото Fenice!

Могълъ бихъ истина още да развождамъ читателтъ въвъ Венеция — тъй да кажъ — по „театрална почва“; могълъ бихъ да иджъ съ него до кѣщата на Дездемона, както ни я показва гондолиертъ, на Риалто, къмъ която тъкмо приближаваме, въ палата на Лукреция Борджия и т. н. Обаче тия редовци бихъ порасяжли противъ моето желание; по-добръ ще помолижъ читателтъ да дойде съ мене въвъ Верона, дѣто ще погледаме стѣпикитѣ, по които Шекспиръ е водилъ Ромео и Юлия. Ала бога ми би било по-добръ да не узнаваше читателтъ нищо за тия стѣпки; бога ми, нека по-добръ да носѣше въ гърдитѣ си непокътнѣжта онази омая отъ поетическия блѣсъкъ, която вълшебно е възбудилъ у него Шекспиръ! Не може да има по-крамолна протива, както между оная поезия и тая дѣйствителностъ. Отъ познанието на тия мѣста Юлини и Ромеови човѣкъ нѣма да спечели нищо. А ще изгуби твърдѣ много. Обаче и дѣйствителността има свое право: да не се боимъ, да не бѣгаме отъ нея.

Водачтъ ни води къмъ гроба на Юлия. Минуваме по тѣсни улици, стигаме до малка слѣпа уличка, и прѣдъ насъ се изпрѣчатъ порти, налѣво зидъ, надѣсно кѣща на два ката. Тая кѣща е манастирътъ, дѣто живѣлъ Лоренцо; портитѣ водѣтъ въ манастирската градина, дѣто споредъ нашия водачъ Лоренцо берѣлъ билки за лѣкове. Въ нея градина е гробницата на Капулети, гробътъ на двата любовника.

Похлопаме на градинскитѣ порти и чакаме. Изъ бившия манастиръ излѣзе на прагътъ женско лице и гледа на насъ, които хлопаме. Гледа на насъ съ такъвъ погледъ, какъвто живописцитѣ пишѣтъ на весталка, що нази огънътъ, ала по-добръ би го изгасида, да не свѣти на нейнитѣ прѣлести, когато махне отъ тѣхъ рухото прѣдъ мъжки очи. Само че тая манастирска весталка нѣмаше що да гаси и нѣмаше прѣлести. Похлопахме нѣколко пѣти, докѣдъ дойде да ни отвори градинарьтъ съ лопата въ една рѣка и съ ключове въ друга, и веднага ни казва, по колко ще му платимъ за входъ на лице. Щомъ влѣземъ въ градината, налѣво отстрана виждаме образъ на разпетия Христосъ, подъ който колѣничѣтъ нѣколко калугери; отъ тия калугери единъ въ мъжка пора, съ възплава брада и коса, сѣкашъ ни гледане: той е по думитѣ на нашия водачъ Лоренцо. Ние сме въ градината и отиваме къмъ гробницата. А въ тая градина отглеждатъ растини, на които ние въ Чешко казваме краставици, салата и др. т. За поливане тоя зеленчукъ посрѣдъ градината

има корито пълно съ вода, и това корито е въ сжщностъ гробътъ на Юлиа! . . . На това ни го разправятъ още съ всичка откровеностъ. Ала за да имаме все пакъ нѣкоя отплата, водятъ ни до мѣстото, дѣто въ сжщностъ е стояла гробницата. А то мѣсто до недавно било съединя, — сега го направили на единъ видъ параклисъ; лицето му образува три свода върху стълпове, задъ които пространството е затворено съ голѣма жолѣзна мрѣжа. Въ него параклисъ виждаме сжщо издѣлбанъ камъкъ, който е билъ може би частъ отъ гроба. Тамъ ни подаватъ въ сжщо врѣме и фотография. Мрѣжата била прѣпрѣчена, да не отнасятъ отъ тамъ чужденци кѣсове отъ камѣнитѣ ни Юлина гробъ; ала то ще е станжло вече късно, защото отъ тамъ вече нищо не може да се отнесе.

Отъ тукъ водачътъ ни води до кжщата на Капулети, която се намираше по-далечко въ града. Пжтемъ ни разправя всѣкакви подробности изъ живота на Ромео и Юлиа, които знае отъ Шекспировото произведение и отъ своя фантазия. Ново узнахме, че въвъ Верона всѣка година прѣдставятъ дваждъ-триждъ Шекспировата трагедия и че театротъ било винжги пълно. Радваше ме у тоя разказувачъ, че има едно домашно чувство за тия веронски достопамятности, и това си го разправяме ние пжтувачитѣ помежду си по чешки. Въ тоя мигъ обаче ни оттукъ, ни оттамъ напнятъ чичероне ни се обажда, че и той билъ въ Прага, че е хлѣбаръ, че пжтувалъ по Чаславско и по Таборско, че билъ най-напрѣжъ хлѣбаръ въвъ Верона, ала че му вървѣло злѣ и че сега е водачъ по Верона. Чешки вече много не знаеше, ала разбираше. *Slovan všude bratry má!*¹⁾

Кжщата на Капулети е тѣсна, висока, на нѣколко ката. Надъ входа виждаме каменна капела (*capello*, отъ тамъ *Capuleti*), на въ сжщото врѣме е окачена и истинска капела — цилиндъръ, понеже тамъ има складъ единъ капеларъ. Влизаме прѣзъ проходъ въ кжщата; — по дѣ сме ние? Въ дома на Капулети. у Юлини? На двора стождъ кола съ товаръ, кочишнитѣ се псуватъ, — струва ни се че сме пѣйдѣ на Порѣчье²⁾ въ нѣкоя кръчма. И то е наистина кръчма, кръчма отъ най-долна ржка, за която любезниятъ читателъ може да си избере което ще име, дори и най-лошото. Надъ насъ, надъ втория кровъ се издига дървенъ балконъ речи толкова голѣмъ, колкото селски амвонъ, а по балконитѣ на другитѣ кжщи, които виж-

¹⁾ „Славянитѣ има братя повсждѣ“; — то е рефренъ отъ една чешка пѣсенъ за просторното величие на славѣнското племе.

²⁾ Роѣи, махала край Прага.

даме отъ тукъ, сж прострѣни да се провѣтрятъ кирливи дрѣхи. О сцено на балкона! ¹⁾

На края на всичко водачътъ ни казва, че градината на Капулети била тамъ, дѣто сж другитѣ кѣщи. Не можемъ да утраемъ тукъ; бѣгаме отъ тукъ!

Напоконтъ нека се обърнемъ къмъ по-весели пѣща. Както се знае, въвъ Верона има огромно амфитеатро отъ римско врѣме цѣло още запазено. То побираше до 30000 зрители и тѣ могли да сѣдатъ; а побираше 60000, когато стояли. Па срѣдъ това театро, сирѣчъ въ цирка е въздигнато сега лѣтно театро, едничко, дѣто се играеше, защото другитѣ двѣ въ града сж затворени. Това лѣтно театро е тѣй оригинално и носи такъвъ италиански характеръ, че си чини да го видимъ.

По жловетѣ на улицитѣ огромни извѣстия ни обаждатъ, че се прѣдстави драма „Мжжътъ, що се смѣ“, споредъ извѣстия романъ на Виктора Хюго. Лица, които играятъ, не сж никакъ отбѣлзани на извѣстието. Къмъ шесть часътъ влизаме. Касата е въ прохода за амфитеатрото, въ староблѣдъ ходникъ, прѣзъ който нѣкога сж влизали да гледатъ борбитѣ на диви звѣрове и на човѣци. Тамъ си купуваме за нѣколко стотинки билетъ за партера, а въ партера ни даватъ за нѣколко стотинки столъ. Столоветѣ сж тамъ струпани на купъ както въ нашитѣ градински гостилници, и само когато си поржча нѣкой, билетарътъ вдигне столътъ отъ камарата и му го подаде. За малко пари донася още единъ столъ, за да можемъ се прострѣ на него, или да си опремъ краката. Имаше около 60 стола завзети, и можешъ да си намѣстишъ столътъ дѣто искашъ. Задъ партера има нѣкаква прѣградка, а задъ нея седятъ ония, които платятъ нѣкоя стотинка по-малко за входъ: тѣ живописно насѣдатъ по стѣпалата на старото амфитеатро дѣто си шжтъ. И това тъкмо общество е най-занимателното. Тукъ седятъ два работника токо както дошли отъ работа, съсъ запретнхти ржкави, боси. Тамъ седи дѣйка и кърми бозайниче. Татъкъ занаятчия, работникъ, всѣкой разтегнхтъ по кефа си и всѣкой съ дебелъ кривакъ въ ржка. Въ партера тичатъ и викатъ, че иматъ прѣсна вода и лимонада.

Театрото има и около шесть ложи, които стоятъ токо до сцената, тѣй че ония, които седятъ въ ложитѣ, могатъ много сгодно да приказватъ съ актьоркитѣ на сцената, и не пропуцатъ случаятъ.

¹⁾ Мисли се втората сцена отъ второто дѣйствие, когато Юлия се открива съ любовта си на Ромео, дошълъ прѣзъ градината срѣшу нейния прозорецъ надъ балкона.

Прѣди да се вдигне завѣсата въ оркестъра свирѣ музика; а ония, които седѣхъ задъ партера до прѣградката, чукатъ съ тояги по пармацитѣ и даватъ тактъ. Когато свърши музиката и завѣсата още не се вдига, захващатъ по цѣлото театро да викатъ: *musica, musica!* И музиката трѣба да почне новъ кжсъ. Колкото по-вече имъ аресва музикалниятъ кжсъ, толкова по-вече бѣхъхъ съ тояги въ прѣградката.

Играта на театротото не бѣше толкова отлична, ала не бѣше и толкова лоша; а главното бѣ, че публиката слѣдѣше играта съ безмѣрно участие. Въвъ второто дѣйствиѣ се чете хартия, пзвадена изъ шише, и която доказва, че Гвинплинъ е лордъ. Когато взехъ да четѣхъ тая хартия, изеднѣхъ задрѣнкахъ веронскитѣ звонове. А когато въ Италия почнѣхъ еднѣхъ да дрѣнкатъ, чини си да слушамъ, защото трае цѣлъ часъ. Щомъ задрѣнкахъ звоноветѣ, отъ сцената не се чуеше вече ни дума, и въ публиката настанѣ голѣма крамола. Актьоритѣ бѣхъ въ недоумѣние, що да правѣхъ, и искахъ да се махнѣхъ отъ сцената; ала публиката викаше да стоѣхъ. Актьоритѣ давахъ на публиката да разбере, че не можѣхъ да говорѣхъ; ала публиката викаше, че толкозъ ѣ чини. Тогава актьоритѣ почнѣхъ, а именно оня, който имаше да чете хартията, взе да чете. Ала публиката викаше, да остави това и да потрае, докѣдъ прѣстанѣхъ звоноветѣ. Публиката искаше да гледа актьоритѣ, когато не можеше да ги чува, па въ сѣщото врѣме не искаше да говорѣхъ сега, за да не изпусне ни една думица. И така Гвинпленъ си седнѣ хубавичко; оня, що имаше да чете, си седнѣ сѣщо, па седнѣ и Джосияна. Актьоритѣ се бавѣхъ помежду си, публиката сѣщо, а звоноветѣ имахъ соло. И тия звонове дрѣнкахъ цѣла четвъртъ часъ. Па когато вече издрѣнкахъ всичко, актьоритѣ станѣхъ, публиката си отдѣхнѣ, хартията се прочете и прѣдставлението се продължи. Гвинпленъ почнѣ да се чуди, че е лордъ, Джосияна сѣщо, и така веѣкой, както му бѣ прѣдписано.

Въ четвъртото дѣйствиѣ Гвинпленъ е въ парламента и казва къмъ лордоветѣ рѣчь, въ която разправя, що сѣ лордоветѣ и що е народътъ. Тая рѣчь изпълня кажи цѣлото четвърто дѣйствиѣ, само че нѣкой лордъ направи къмъ нея своя бѣлѣжка. Ала горко ономува, който се осмѣли да прави такива бѣлѣжки. На веронската публика Гвинпленовата рѣчь много се аресваше, и мислѣхъ, че който знае романътъ на Хюго, ще го разбере. Публиката одобряваше тая рѣчь гласно, съ вѣкъ и плѣсъкъ. Обаче споредъ драмата и споредъ своитѣ роли лордоветѣ трѣбаше да отговарятъ на Гвинплена, да мусе смѣхътъ, — и се

напарихх! Публиката, особно оная задъ паркета, задъ прѣградката, взе да вика на лорда: „да мълчишъ, обѣснико! Що го не оставяшъ да довърши! Та то е цѣла истина, щото дума! „Така и по такъвъ начинъ заплашвахъ лордоветъ съвсѣмъ сериозно, заплашвахъ и съ пестници, и съ тояги, и съмъ увѣренъ, че да имъ се паднѣхъ въ ржцѣ тия лордове, бихъ ги наложили както трѣба. У насъ разбира се въ такава сериозностъ на зрителитъ би се намѣсила услужливата полиция; въвъ Верона не се загрижи за това ни единъ стражаръ, и слѣдъ минута всичко бѣше въ редъ. Когато Гвинплень довърши, настанъ всеобщи плѣсъкъ.

Още една сцена дойде твърдѣ поразителна. Когато прѣдъ послѣдното дѣйствие музиката свърши своятъ кжсъ, музикантитъ почнхъ да си излизатъ отъ оркестра за дома, както правятъ и у насъ прѣдъ послѣдното дѣйствие. Ала горко имъ! Завѣсата още не се е издигнала, а италиянецътъ не може да издържи почивка между дѣйствията безъ музика. Публиката пакъ почнъ да вика: *musica, musica!* Занаставахъ и забухахъ съ тояги, а подиръ ония, които си отивахъ отъ оркестра, свиркахъ и пискахъ. Музикантитъ нанстина трѣбаше да се вържатъ, да за-свириятъ, и публиката задоволено заплѣска. Живописецътъ изобщо би ималъ въ тая веронска публика благодарни прѣдмети за изборъ.

Занимателенъ е сжщо суфлерътъ. Колибата му не е тъкмо такава, каквото да се скрие вжтрѣ цѣлъ. Публиката го вижда въ по-голѣма часть, па вижда и книгата, по която подрича. А суфлерътъ всѣкога се обръща и съ книгата си, и съ дѣсната ржка къмъ оня актьоръ, комуто иде редъ, тъй че публиката вижда отнапрѣжъ по суфлера, кой има да говори. Обаче такава небрѣжностъ не имъ прѣчи: човѣкъ навикнува на всичко.

На другия день имаше оперета: „Хубава Елена“ отъ Офенбаха, или както съобщаваше извѣстieto — отъ „Хофенбаха“.

Когато си купувахме отъ касата билети, касперътъ ни тикнъ въ ржка текстътъ на оперетата. Азъ рекохъ, че не ми трѣба текстътъ и че не го искамъ; а пъкъ касперътъ, че ми трѣба, че ще виджъ, че трѣба да си вземъ. И веднага си задържа за него паритъ. Помислихъ си: той би билъ добъръ праматаръ! Той не би трѣбало ни да си посегне въ пояса, и човѣцитъ би купували

Рекохъ по-горѣ, че ложитъ въ това театро надничатъ чакъ на сцената, и познахъ изгодата на тая наредба чакъ на „Хубава Елена“. Млади момци отъ ложитъ много добръ се бавѣхъ съ дамитъ отъ операта, когато тия се доближавахъ до тѣхъ и тъкмо не пѣхъ. А когато дамитъ не се намирахъ на-близу, пакъ не врѣдѣше. Въ хора непрѣстайно сповѣхъ насамъ

натамъ по сцената нѣколко малки дѣвойчета: по тѣхъ галантнитѣ господа прѣдавахъ на дамитѣ, каквото искахъ да имъ кажѣтъ, и дѣвойчето веднага донасяше отговоръ. И сладкиши имъ пращахъ по тия дѣвойчета, и работата вървѣше. А истината си е пакъ истина: такива дѣвойчета ще се научѣтъ да се движѣтъ на сцената, та ще бѣдѣтъ на нея както у дома си; а тия бѣхъ вече както у дома си.

Между играта често се случва, че дохаждатъ чужденци да гледатъ амфитеатрото и се разхождатъ нагорѣ по неговитѣ стѣпала. Ако се държи чужденецътъ тихо, добръ. Ала случватъ се между чужденцитѣ нѣмци, а между тѣхъ виенци, които си мислѣтъ, че съ дързость ще стигнатъ най-далекъ: говорѣтъ съ високъ гласъ и като че малко ги е грижа, че тамъ долу се играе. Обаче зло изпачатъ! Веднага екне отдолу съсъкъ, тропотъ отъ тояги, викъ, и чужденецътъ виенецъ токо виднѣвъ се спотаилъ, сѣкашъ си го залѣлъ съсъ студена вода.

И ако пита още най на края нѣкоя читателка, дали сж хубави или гиздави еднородкитѣ на Юлия, трѣба да ѝ отговорѣ, че не видѣхъ нито хубавитѣ, нито гиздавитѣ. Ала зато видѣхъ много възвишенъ веронски свѣтъ така грижливо натруфенъ — особно главитѣ, — че наша чешка майка би се почудила, какви сж тамъ разпасани женитѣ.

Когато се върнахъ отъ тоя излетъ въ Прага, и видѣхъ пакъ нашето театренце, почувствувахъ, че въ сравнение съсъ всички ония все пакъ си имаме пѣщичко.

ВИЗАНТИЙСКА МУЗИКА.

Подъ горното заглавие разбираме оня клонъ на музикалното изкуство, който се употрѣбѣя и до сега изключително само при богослужението въ славянската църква. У насъ е извѣстно подъ името псалтика.

Псалтиката е прѣма наслѣдница на старогръцката музика, а поради връзкитѣ, които я съединяватъ съ западната музика, е отъ голѣмо значение за цѣлото музикално изкуство. Трѣба слѣдователно да се чудимъ, че при тая ѣ важность не срѣщаме нищо за нея нито у старитѣ, нито у новитѣ музикални историци. Причината на туй нѣщо трѣба да търсимъ въ нотнитѣ бѣлѣзи на псалтиката, които нѣматъ нищо общо съ старогръцката семантика, съ срѣдновѣковнитѣ невми и табулатури, или пъкъ съ сегашнитѣ ноти, но сж съвсѣмъ особени, и затова за западнитѣ музиканти недостижни. При това нѣма никакви ржководства, които да обяснижтъ точно правилата на псалтиката, понеже сжществующитѣ по-нови: *Θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ* отъ Маргаритъ и *Λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς* отъ Филоксенъ сж проста панегирика на старогръцката музика, безъ всѣка научна стойность. Лексиконътъ дори не е довършенъ, а изкаранъ само до буквата М. Нашитѣ пъкъ ржководства на Икономовъ, Зографски и Трандафировъ стоижтъ въ туй отношение още по-долу и съ безцѣлнитѣ си прѣводи на гръцкитѣ термини заблуждаватъ човѣка по-вече нежели да го оправажтъ. Малко по-голѣма стойность иматъ трудоветѣ на нѣкои съврѣменници гърци, като Цецесъ, Параникасъ, Мариантей и др., разпрѣснжти по разни нѣмски списания. Тѣ, възползувани отъ недостижността на тоя музикаленъ клонъ за чуждия свѣтъ, уловили сж псалтиката като най-подходящо срѣдство, за да получатъ докторатъ. Най-точни свѣдѣния по псалтиката срѣщаме у съврѣменнитѣ чужди писатели, а не у гърцитѣ. Това сж: англичанинътъ Burney, французитѣ Villoteau, Burette, Martin и нѣмцитѣ: Bellermand, Christ, Kieseewetter и Westphal.

Отъ всичкитѣ най-ясно понятие за византийската музика има Вилото. Като членъ на научната комисия въ щаба на корсиканския авантюристъ при неговия походъ въ Египетъ, той бплъ натоваренъ специално да събира материалитѣ по музиката на пѣстрата смѣсъ народи, които населяватъ тая държава. Вилото е изпълнилъ много сполучливо възложената нему работа. Резултатътъ ѝ е напечатанъ въ съчинението на цѣлата комисия: *Description de l'Egypte*. Другитѣ музиколози сж работили по-вече върху основитѣ, положени отъ него. Но и той самичкъ не е могълъ да опрѣдѣли нищо положително, защото лицата, отъ които е черпалъ свѣдѣния, сж били хора безъ веѣко образование, прости пѣвци, които сж пѣли църковнитѣ пѣсни тѣй само, практически и по слухъ, както сж ги били научили отъ старитѣ. Отъ семантиката, която го е зачудила¹⁾, едвамъ е успѣлъ да изучи само четиринадесетъ знака; за останалитѣ петдесетъ — тѣй наречени *ὑποτάσεις* — учителятъ не можалъ да му даде никакви обяснения.

Въвъ византийската музика можемъ да разпознаваме ясно три разни епохи. Първата, която свършва съ VIII. вѣкъ; втората, прѣзъ която въ началото ѝ — при Ивана Дамаскинъ и неговитѣ послѣдователи — псалтиката е достигнала кулминационната точка на развитието си, но постепенно е унадала толкова, колкото западната музика е напрѣдвала; и най-подиръ третата епоха, която захваща съ сегашния вѣкъ и прѣзъ която псалтиката е почти забравена. Но понеже музиката въ първитѣ християнски врѣмена не е могла да бжде друга, а е била сжща, както и музиката на езичниците, защото — ако бѣ друга — църквата не би могла да постигне цѣльта си; затуй, когато говоримъ за византийската музика, трѣба да имаме прѣдъ видъ и старогръцката, защото тя е основа, върху която първата е съзидаана.

Музикалната система на старитѣ гърци, наречена у тѣхъ *ὀκτάημις πεντεκαίδεκάχορδος* се е състояла отъ слѣднитѣ звукове:

А Н с d e f g а h с¹ d¹ е¹ f¹ g¹ а¹

Това е обикновена дорийска гама (е — е¹), къмъ която има притурени още и два тетраchorда: е¹—а¹ горѣ, а Н—е долу. Освѣнъ това има още и тонътъ А, който е октава на срѣдния звукъ (а), а двойна октава на най-високия (а¹). Стпалата на цѣлата система сж се наричали тѣй:

¹⁾ De l'Etat actuel de l'art musical en Egypte, стр. 818. ... un ouvrage ingénieusement conçu, et savamment exécuté par des hommes de beaucoup d'imagination, de beaucoup d'esprit et très-instruits.

προλαβάνομενος	ὑπάτων				μέσων				διεξευγμένων			ὑπερβολαίων			
	ὑπάτη	παρυπάτη	λιχανός		ὑπάτη	παρυπάτη	λιχανός	μέση	παράμεση	τρίτη	παρανήτη	νήτη	τρίτη	παρανήτη	νήτη
	A	H	c	d	e	f	g	a	h	c ¹	d ¹	e ¹	f ¹	g ¹	a ¹

Тоноветѣ сж били отдалечени съ цѣлъ тонъ (τόνος) и съ полутонъ (ἡμιτόνιον).

Отъ тия тонове гърцитѣ сж правили мелодии съ три вида наклонения: диатонично (γένος διάτονον), хроматично (γ. χρωματικόν) и енхармонично (γ. ἐναρμόνιον). Но тия названия не се отнасятъ къмъ хармонията, както напр. у насъ терминитѣ dur и moll, а къмъ мелодията, т. е. къмъ разния редъ, по който тоноветѣ слѣдватъ единъ подиръ другъ.

При диатоничното наклонение тетрахордътъ се е състоялъ отъ два цѣли тона и единъ полутонъ:

$$e^1 \quad d^1 \quad c^1 \text{—} h$$

При енхармоничното наклонение лиханосътъ (паранете) веѣкогажъ се е поставялъ:

$$e^1 \quad . \quad c^1 \text{—} h$$

Двѣтѣ наклонения сж най-стари; къмъ тѣхъ сетнѣ е прибавено още и хроматичното. У него лиханосътъ се е повижавалъ съ полутонъ, така щото — въ съгласие съ сегашната хроматика — сж слѣдвали два полутона единъ подиръ другъ:

$$e^1 \quad . \quad \# c^1 \text{—} c^1 \text{—} h$$

Сжщо тѣй и разнитѣ имъ тональности сж имали значение само относително мелодията, а не хармонията. Затова тѣхнитѣ тональности не сж нищо друго, освѣнъ купчини отъ разни октави. Главнитѣ сж били: дорийската (e^1 —e), фригийската (d^1 —d), лидийската (c^1 —c) и миксолидийската (h—H). Отъ тия четири главни тональности сж направили още и четири второстепенни, които сж били съ една квинта по-низки отъ главнитѣ. Тѣ сж: хиподорийската (a—A), хипофригийската (g^1 —g), хиполидийската (f^1 —f) и хипомиксолидийската (e^1 —e). Това сж на кжео основитѣ на старогръцката музика.

Византийската музика прѣзъ първата си епоха не се различава никакъ отъ старогръцката ѣ прѣдтеча. Нѣма съмнѣние, че християнството, както е гледало да изучи и се ползува за цѣлитѣ си съ всичкитѣ науки на старитѣ гърци, е постѣпило сжщо тѣй и съ музиката. Първенцитѣ на църквата сж

се завзели да я изучатъ и да я разпространяватъ, като сж пѣли църковнитѣ пѣсни не само при богослужението, но на всѣкъдѣ при всички явни тържества. За вѣрване е, че тѣзи църковни мелодии не сж били друго, освѣнъ мелодии на разни езически химни, които споредъ думитѣ на Плутарха и Атеней сж се пѣли още въ тѣхнитѣ врѣмена (IV. столѣтие).

Прѣзъ тая епоха—споредъ Burney въ V. вѣкъ—е била изнамѣрена и византийската семантика, състояща отъ 14 главни знака (τόνοι) и 50 второстепенни (υποτάσεις). Разбира се, че това е билъ голѣмъ напѣдѣкъ, понеже новата семантика е била тѣй направена, дѣто е могла да отбѣлѣзва не само отдѣлни тонове, но и цѣли интервали и ритмусѣтъ. Въ туй отношение източната музика е била много по-напѣдѣ отъ западната, понеже тази едвамъ въ XI. вѣкъ е успѣла да се сдобие съ твърдѣ нищожна семантика, която далечъ не може да се сравни съсъ семантиката на източната музика.

Забѣлѣжително е, че нѣкои отъ френскитѣ учени, като Burette и Martin (отъ нѣмскитѣ единичкитѣ Böckh) искатъ да докажѣтъ, че въ това врѣме е била извѣстна у гърцитѣ вече хармонията, но не знаѣтъ, да ли е изнамѣрена отъ тѣхъ, или е заета отъ другъ нѣкой народъ. По-вече вѣрватъ послѣдното; особено Мартенъ извожда това заключение отъ Хорациевитѣ стихове:

Sonante mixtum tibiis carmen lyra
Nac dorium, illis barbarum.¹⁾

На сжщото мнѣние е и Бекъ²⁾. Но Бюретъ разбира подъ думата „barbarum“ лидийската тоналностъ, като казва, че не се отнасяла никакъ къмъ хармонията.³⁾ Споредъ мене това е най-подходно; само че гърцитѣ сж сматрали за чужди тоналности освѣнъ лидийската, още и фригийската. Но пѣкъ у Аристотела и Платона срѣщаме думата ἁρμονία речи въ сжщия смисълъ, както сега я разбираме, а за Мартеновата дефиниция, че гръцката хармония е „la convenance des sons successifs“ срѣщаме у тѣхъ думата μέλος.

Други подробности за тая епоха нѣмаме. Знаемъ още, че въ църквитѣ е пѣлъ хоръ отъ мъже, жени и дѣца⁴⁾ и че църквата, боещи се да се не развалижѣ напѣвитѣ, е прѣдписала

¹⁾ Etudes sur le Timée de Platon, стр. 17.

²⁾ De metris Pindari III., стр. 256.

³⁾ Memoires de l'Académie des inscriptions IV., стр. 130.

⁴⁾ При това ми дохожда на умъ, че лани Пловдивскитѣ владика и по негово настояване сѣтиѣ и минист. на Просвѣщението сж запрѣтили да пѣе смѣсенъ хоръ въ църква. Вижда се, че дѣдо владика е позабравилъ малко църковната история.

известни правила, които сж се съблюдавали точно отъ мелопойтъ. Въ ватиканската библиотека има много пѣсни, писани ужъ прѣзъ тая епоха, но както доказва Параникасъ,¹⁾ всичкитѣ сж лъжовни, защото нѣкои отъ тѣхъ иматъ форми, каквито се срѣщатъ тепърва подиръ VIII. вѣкъ.

Златното врѣме за псалтиката е настѣпило въ началото на IX. вѣкъ и е траяло до прѣвзиманieto на Цариградъ. Прѣзъ това врѣме срѣщаме помежду пѣвцитѣ дори имената на царетѣ и патриарситѣ. Отъ мелопойтъ на тая епоха най-прочути сж: Иванъ Дамаскинъ, Козма и Мануилъ Вриенски. Първитѣ двама особено пѣкъ Дамаскинъ, сж играли въ източната църква сжщата рола, както въ западната Амврозъ Милански и папа Григори, т. е. събрали сж и сж потирали разнитѣ напѣви, разпрѣснати по гръцкитѣ църкви, и опрѣдѣлили, кога коя пѣсень да се пѣе. А пѣкъ заслугата на Мануилъ Вриенски се състои главно въ това, че е написалъ едно обемно съчинение *Ἀρμονικῆ*, въ което — осланящи се на Аристоксена, Евклида и Птолемея — подробно описва правилата на византийската музика.

Семантиката е била измѣнена прѣзъ туй врѣме твърдѣ незначително; но затова мелодията и хармонията сж били прѣобразувани коренно.

Чакъ до Мануила Вриенски (XIV. вѣкъ) всичкитѣ мелопои сж се придържали о *ὀύστηρι* *πεντεκαδεκάχορδον*, като сж наричали стѣпалата съ старогръцкитѣ названия. Но начинайки отъ XV. вѣкъ срѣщаме сжщата система, само че съ друго название, заето отъ гръцкото азбукѣ:

πα, Βου, Γα, Δι, κЕ, Ζω, υН.

Въ сжщото врѣме нѣкои отфърлили и цѣлата система, като взели за основа на своята теория проста октава, която е обхващала срѣднитѣ човѣшки гласове отъ d—d¹.

d	e	f	g	a	h ¹	c ¹	d ¹
9	7	12	12	9	7	12	
πα	βου	γα	δι	κε	ζω	υη	πα

Отношенията на отдѣлнитѣ звукове по височината имъ сж били такива, както е означено чрѣзъ горѣприведенитѣ цифри. Отъ сжщитѣ цифри се вижда, че не сж се задоволили съ старото раздѣление на тоноветѣ на цѣлъ тонъ и полутонъ, но че разпознаватъ у тоноветѣ три величини: *τόνος μέζων* (12), т. *ἐλάσσων* (9) и т. *ἐλάχιστος* (7), съ което се доближаватъ до есте-

¹⁾ Triodion des h. Sofronius (Sitzungsberichte der kön. bayer. Akademie der Wissenschaften. 1870. II., стр. 54—55 I.).

стенната височина на звуковете, доказана от модерните ни физици.

Третия вид наклонения: диатоничното, хроматичното и енхармоничното са останали и през тази епоха, само че се различават много от старите си предшественици. Така напр. под $\gamma\epsilon\nu\omicron\varsigma\ \epsilon\nu\alpha\rho\mu\omicron\nu\iota\omicron\nu$ трябва да се разбира транспонираният диатоничен мелодия, въ който се срещат повишения ($\delta\acute{\iota}\epsilon\sigma\iota\varsigma$), или понижения ($\upsilon\phi\epsilon\sigma\iota\varsigma$). Най-чудноватото нещо е хроматичното наклонение, което самите по-нови мелодии не могат да си обяснят. Въ него се среща най-често октава, която — изразена с наши ноти — ще изглежда тъй:

c	des	e	f	g	as	h	c ¹
7	14	7	12	7	14	7	
νη	πα	βου	γα	δε	κε	ζω	κη

Тоналностите са останали непоколебими, само имената им са изменени. Вместо да казват: дорийска, фригийска, лидийска и пр. тоналности употребявали са: първи, втори, трети и пр. гласове ($\gamma\chi\omicron\iota$).

Но съ течение на времето настъпил въ псалтиката такъв хаос, че и самата църква не могла вече да се справи въ него. Затуй синодът през 1818. год. назначи въ Цариград една комисия, която да прегледа всичките песни и да избере от тях най-подходящите. Въ комисията са взели участие най-добрите тогавашни певци: Григори Протопсалт, Курмуцъ Картофилакъ и Хрисантъ Прусесъ. Трябва да забележимъ, че от тримата едничкият Хрисантъ е притежавал до някои теоретични познания, а пък другите двама са били прости практики, безъ всяко образование. Хрисантовите познания не са били основни, понеже са черпени от Вилото, за което по-рано споменяхъ, че е събиралъ сведенията си пакъ въ Египетъ от хора необразовани, които не са разбирали дори най-обикновените знакове. Понеже комисията съ византийската теория не е могла нищо да направи, прибегнала е къмъ западната музика и съ това е турпила цѣлата си работа върху съвсѣмъ крива почва.

Семантиката е пострадала най-много. Понеже нито единъ членъ от комисията не е ималъ нито понятие за нея, тъй са си помогнали по най-лесенъ начинъ: изфърлили всичките знакове, които не са разбирали, като оставили само означените от Вилото. По този начинъ са останали само 14 знака, а пъкъ 50 са унищожени. Разбира се, че съ този остатъкъ на семантиката не е било възможно да се патира точно, затова срещаме

въ гръцкитѣ (а също и въ нашитѣ) псалтични книги мелодии, които — ако и отпечатани добръ въ старитѣ издания — сега сж съвсѣмъ погрѣшни. Въ туй може да се увѣри всѣкой, който сравни новото издание съ старото. Когато това нѣщо се е случило съ напѣвитѣ, които комисията е имала на ржка точно напечатани, можемъ да си прѣдставимъ, какво е станжло съ другитѣ, нотирани по слухъ. При това послѣднитѣ сж въ голѣмо болшинство, защото комисията не е била въ състояние да избере и прѣпише първитѣ; затова е нотирала по-вече ония, които сама е знаела да пѣе.

За основа на мелодиката е оставена проста октава, само че отношенията между тоноветѣ сж били измѣненци, като сж дадени на $\tau\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ ελάχιστος 6 дѣления. Също тѣй сж останжли и тритѣ наклонения, но хроматичното е добило чрѣзъ повишението четвъртъ тонъ съ 3 дѣления, вмѣсто полутонъ, тѣй че е изглеждало така:

с	des	e	f	g	as	h	c ¹
7	18	3	12	7	18	3	
νη	πα	βου	γα	δι	κε	ζω	νη

За очудване е, какъ проститѣ пѣвци сж можали да правятъ толкова тънка разлика между четвъртъ тонъ и полутонъ. Азъ прѣдполагамъ, че тукъ именно лежи причината на безконечното извиванье на гласа, което сегашнитѣ пѣвци толкова обичатъ.

Относително тоналноститѣ комисията е съвсѣмъ сбъркала, въ което е виновенъ най-много самиятъ Хрисантъ. Понеже не разбиралъ старогръцкитѣ гами, употребилъ е западната музика, та е смѣсилъ ἦχος λύδιος съ ἦ. φρύγιος, т. е. третиятъ гласъ върви споредъ комисията както вториятъ, а пѣкъ вториятъ — както третиятъ. Съ това комисията е повторила грѣшката на западнитѣ музиканти, които — тълкуващецъ погрѣшно Птоломей — сж дали съвсѣмъ противно название на античнитѣ тоналности, тѣй че тѣ носятъ сега други имена, а не както у старитѣ гърци.

Мислѣхъ, че това стига, за да може всѣкой да си състави малко понятие за сегашната псалтика. Тя, изгубила — слѣдъ радикалната „поправка“ на Цариградската комисия — всѣка научна основа, е въ такова състояние, че дори самитѣ гърци се отказватъ вече отъ нея.¹⁾ Тя е можала да стане единъ отъ най-силнитѣ клонове на музикалното изкуство, ако да се е била освободила отъ консерватизма на църквата, който я е стѣгалъ

¹⁾ Tzetztes: Altgriechische Musik in der griechischen Kirche.

съ разни канони, докждъ не я удушилъ чрѣзъ комисията. При всичката поддржка на църквата тя е изтикана вече отъ всѣкждъ и едничкото ѝ прибѣжище сж още нашитѣ и грѣцкитѣ църкви.

Азъ се завзехъ да я изучж не за да покажж нейната несъстоятелность, но по друга причина. Както съседството ни съ грѣцитѣ е оставило дълбокъ отпечаткъ върху народния ни битъ, сжщо тѣй и тѣхната музика е имала рѣшаващо влияние върху народнитѣ ни пѣсни. Това влияние можемъ да оцѣнимъ само тогава, когато сме запознати добрѣ съ всичкитѣ фази на нейното развитие. Но то е доста трудно, защото нейнитѣ материали гнижтъ до сега въ ржкописи по библиотекитѣ въ Римъ, Монако, Виена и Мюнхенъ. Твърдѣ малка часть отъ тѣхъ има отпечатана въ Питровата *Hymnographie de l'église grecque* и въ Майовото *Specilegium romanum*. При това съчиненията по византийската музика сж голѣма рѣдкость, особено по-старитѣ, печатани най-много въ Венеция. Нѣкои отъ тѣхъ тѣрсихъ съ години, докждъ ги намѣрихъ. За влиянието на псалтиката върху напѣвитѣ ни ще поговорж други пжтъ по-вече.

Ломъ, май 1896.

К. Маханъ.

Уволнение на учителитѣ.

За никого не сж тайна произволитѣ, що се вършжтъ надъ народния учитель: уволнението виси надъ главата му като Дамоклевъ мечъ и тревожи сънътъ му, като страшна вѣда. Много и разни сж причинитѣ на туй несносно положение; но най-главната и най-опасна е оная, що се съгласили по насъ да наричатъ „партизанство“. Думата е вписана въ рѣчника ни отъ прѣди десетина години, за да покрие повечето пжти най-гнѣснитѣ пориви на човѣшката душа и да маскира животинскитѣ ѝ инстинкти.

Въ село К. учительтъ ималъ смѣлостъ да каже слово противъ пиянството. Кметътъ, първиятъ кръчмаринъ и изядникъ на с. К., кръвно обиденъ отъ тая нечута дързостъ, скроява една клюка и токо видишъ, десетъ дена подирѣ, учительтъ е уволненъ — поради „лошо поведение“. Въ друго едно село учительтъ си позволилъ (не бивало нѣщо!) да поздрави паднжлиятъ, — кого мислите, кметътъ ли? не, просто паднжлиятъ — полякъ (пждаринъ)! Държавна измѣна! Комплотъ противъ вжтрѣшната сигурностъ на България! И ето разнавалъ се она ми ти кметъ нагорѣ, надолу, — отива въ града, дохажда, рапортира писмено на околийския началникъ, устно докладва на „старшията“, приема прѣдписание отъ окржжния управителъ и въ резултатъ училищниятъ инспекторъ фърля срѣдъ улицата и учительтъ, и семейството му, съ майка, съ жена, и съ петъ дѣчица! Въ града Р. петима учители и деветъ учителки сж изключени. Защо? Защото не се съгласили да въведжтъ учебницитѣ на А, книжаринъ, единъ отъ силнитѣ на дена, а прѣдпочели учебницитѣ на Б, понеже ги намѣрили по-евтини и по-подходящи. Какво да правжтъ нещастнитѣ? Да бѣхж прѣдпочели учебницитѣ на А, пакъ схщата участъ ги очакваше: десетъ дена подирѣ уволнението имъ колелото се обърнж, и тоя пжтъ щастието се усмихнж на В, който се избра градеки съвѣтникъ. Поставени между два огъня тѣ пакъ щѣхж да бжджтъ изключени, само десетъ дена по-късно!...

Много уволнения, нѣма съмнѣние, сж твърдѣ законни и справедливи. Ала има случаи, дѣто и държанѣто на служба неспособни и развратни натури е незаконно, разбира се пакъ.

отъ „партизански“ съображения. Хитриятъ учителъ узналъ дѣе гдѣлѣтъ: женилъ се за дъщерята на сѣлския горгорбашия, вѣчниятъ кметъ на всички режими и партии, безъ да се изключи и туреката тирания; привлѣкълъ си симпатитѣ на поляка — нѣкой избѣгалъ или помилуванъ злодѣй — така станалъ стѣлбъ, сила, съ която трѣба да се разчита. Гордъ въ съзнанието на своето могущество, даскальтъ върлува, сѣче, коли, поставя се вѣнъ отъ законитѣ, дори и надъ тѣхъ. Той е умствената сила на властта, както полякътъ е физическата. Учителъ, кметъ и полякъ съставятъ тройца едносжцна и нераздѣлна: участъта на единиятъ е свързана неразвезно съ участъта на другитѣ двама. Учителътъ мѣти и издуия планътъ; кметътъ заповѣда, а полякътъ го изпълнява: бой, затворъ, мѣчения, убийства — всичко. Тѣй погледнѣтъ даскальтъ се явява най-важниятъ факторъ въ партизанскитѣ борби, поставенъ съ кмета наравно.

Кой да бѣде учителъ въ едно село, то е въпросъ, коя партия да надвие или да пропадне въ това село.

Такава е нашата конституционна „управа“, и нѣма защо да фърляме прахъ въ очитѣ на хората и да мижиме прѣдъ фактитѣ.

Така се обясняватъ повечето несправедливи уволнения и държанъето на ония некадърности, които позорѣтъ учителското звание. Но за послѣднитѣ случаи тукъ не е думата. Тукъ се търси срѣдство да се защити народниятъ учителъ, да му се даде възможность да добие удовлетворение по законенъ пѣтъ.

До скоро уволненията се сипѣхъ безъ четъ и безъ никакви речи формалности, но просто възъ основа на „устния рапортъ на старшия“, по бѣлгарски речено, по клевета отъ полицията. Днесъ тѣ сж порѣдки, забиколени съ по-вече формалности, на гледъ сж по-вече гаранции за учителя. Ала туй никакъ не показва още, че уволненията сж по-справедливи отъ по-прѣди, и че тѣ утрѣ не могатъ да се увеличѣтъ и да пометжтъ цѣли стотини учители, както нѣкоя буря.

Нѣма ли споредъ дѣйствуещитѣ въ Бѣлгарското княжество закони, срѣдство за обидения учителъ, да търси удовлетворение? Нѣма ли пѣтъ, по който да иска онеправданиятъ граждаинъ правосѣдие? Единъ примѣръ ще обясни и ще илуструва всичко.

Кметътъ на г. В., прѣдсѣдателъ по право на училищното настоятелство, обажда въ окръжния училищенъ съвѣтъ, че учителътъ Х. билъ немарливъ при изпълнение на своя дългъ, и зарадъ туй иска да се вземе рѣшение да се уволни срѣдъ годината. За да се изпълни подобно рѣшение нужно е да се потвърди то отъ министра на просвѣщеніето, и тогава учителътъ съ цѣлото си семейство, верѣдъ зима е фърленъ на улицата,

като дрипелъ. Какъвъ бѣ краятъ на тоя назидателенъ примѣръ, не ми е извѣстно. Но допустнете, че съвѣтътъ взе такова рѣшение и министърътъ го потвърди — една гола формалностъ, върху която той нѣма защо да се спира. Учителътъ е изключенъ. И е изключенъ твърдѣ основателно, по всичкитѣ правила и форми на закона. Ала на нашъ езикъ изтълкувано, учителътъ е жертва на своя дългъ и подигравка въ рѣцѣтъ на единъ по-силенъ отъ него кметъ.

Знаете ли коя бѣ сжщинската причина на това гонение, на туй отмъщение? Кметъ и училищенъ инспекторъ на градътъ В. се мразили и се гонили. И двамата сж началници на учителя Х. Ако единътъ му заповѣда едно, другиятъ му прѣдписва противното. Учителятъ ако и подчиненъ на кмета, като прѣдседателъ на училищното настоятелство, има си прѣмъ началникъ училищниятъ инспекторъ, и него трѣба да слуша. При тоя конфликтъ, при тия противрѣчиви заповѣди Х. послуша прѣдписанията на инспектора, по твърдѣ законно основание. Отъ тукъ и гнѣвътъ на кмета. И ето ти тебе немарливостъ при изпълнение на службата, и приложение на чл. 84. отъ закона за народното просвѣщение, който гласи: „за постоянна небрѣжностъ, за неизпълнение училищнитѣ закони и правилници, за непокорство, за буйства и пьянство учителитѣ се уволняватъ врѣменно или за винаги.“

На обидения учителъ, на несправедливо изключения, остава само едно срѣдство да търси удовлетворение: да се обърне къмъ правосъдието, и то по два пѣтя. Да подаде искъ противъ държавата по закона за чиновницитѣ и възъ основа на новия законъ за отговорността на държавата, не трѣба и да се мисли: всички форми и правила на специалния законъ сж спазени. Има рѣшение взето отъ окръжния училищенъ съвѣтъ; то е потвърдено отъ надлежния министъръ. Учителътъ е уволненъ по немарливостъ и непокорство. Прѣдъ кого ще се потъжи? Какво може да иска повече?

Обаче не е беззащитенъ учителътъ. Отварятъ му се два пѣтя къмъ правосъдието, ако и да сж трънливи, ако и да изискуватъ врѣме и пари.

Първо. Уволнениятъ учителъ, който е бѣденъ, ще почне углавно дѣло. Възъ основа на чл. 234. отъ наказателния законъ ще иска да накаже виновниятъ за обида и клевета: „който въ присѣствieto на друго съзнателно стори или каже нѣщо унизително за неговото достоинство или честь, наказва се за обида.“ А чл. 235. отъ сжщия законъ казва: „който разгласи обстоятелства, или дѣйствия позорни за честта на друго, или му припише прѣстѣпни дѣяния, наказва се за клевета.“ По слѣд-

ния членъ, п. 7., когато обидата или клеветата е нанесена отъ чиновникъ или органъ на публичната власть, когато обидениятъ или клеветениятъ си изпълнява служебнитѣ длѣжности, наказанието е: тъмниченъ затворъ до двѣ години и глоба до 5000 лева. Тукъ може да има мѣсто и приложението на чл. 200, 201. отъ сѣщия законъ за набѣда.

И наистина: не е доста да кажешъ, че учителътъ Х. е немарливъ къмъ длѣжността си и непокоренъ, или пѣкъ пияница и развратникъ. Трѣба да прѣдставишъ данни, доказателства и фактове, че това е тѣй. Нѣмашъ ли таквизъ доказателства, ти вършишъ прѣстѣпления: обида, клевета или набѣда, споредъ случая, — и се наказвашъ по цитиранитѣ по-горѣ членове съ двѣ години затворъ и петъ хиляди глоба. Редомъ съ това обидениятъ учителъ има право да изстѣпи като граждански ищецъ по това углавно дѣло и да иска обезщетение отъ обвинявания за врѣди и загуби въ размѣръ поголѣмъ или по-малкъ, — споредъ платата, споредъ общественото положение на клеветника и споредъ тежината на клеветата. Тоя пѣтъ е по лесенъ, като по-евтинъ и слѣдователно и по достъпенъ за бѣднитѣ хора.

Второ. По граждански редъ, възъ основа на членъ 56, отъ закона за задѣлженията и договоритѣ. Добрѣ е да се цитира и тоя членъ: „всѣко дѣйствиe на челоуѣка, което причинява врѣда на друго, задѣлжава тогова, по вината на когото е послѣдвало то, да поправи врѣдата.“ Уволнениятъ учителъ иска врѣди и загуби отъ кмета или кой да е другъ, който е станѣлъ причина съ лѣжовни доноси да бѣде изключенъ несправедливо.

Разбира се и по двата тия пѣтя учителътъ трѣба да установи прѣдъ сѣда, че не съществува законенъ поводъ да бѣде уволненъ и че прѣдставениятъ за такѣвъ е лѣжовенъ и клеветнишки. Допускатъ се всѣкакѣвъ видъ доказателни срѣдства: документи частни и официални, писма, търговски книги, свидѣтели, разпитъ на страната, самопризнание, рѣшителна клетва и дори прости прѣдположения (*presumptions simples*). Размѣрътъ на присѣденото обезщетение може да бѣде наистина по-голѣмъ, или по-малкъ; но това обезщетение всѣкога ще бѣде достатѣчно за да всели у учителя довѣрие и надѣжда, че има дѣ да се тѣжи противъ производитѣ на силнитѣ на дена, а на послѣднитѣ ще докаже осетно послѣдицитѣ отъ злоупотрѣбение съ властѣта.

Тая бѣ тъкмо и цѣльта, съ която сѣ написани по-горнитѣ редове.

Д-ръ Г. Стрѣзовъ.

Момичетата въ народнитѣ училища.

Никой, вѣрваме, нѣма да отрича истината, че въ първоначалното възпитание на дѣцата, главната роля се пада на майката: отъ нея дѣтето научва първата дума; съ нейна помощ то прави първитѣ толкова мили опити въ говоръ и ходене; отъ нея то възприема първитѣ понятия за всичко. Тя влага въ неговото сърце, въ неговата кръшка и нѣжна душа първитѣ сѣмена на човѣчностъ; въ нейнитѣ рѣцѣ е да кали или да похаби волята, да развали или да образува характерътъ на бъдещия гражданинъ.

„Майката, — право дума Шилеръ, — е душата на челядѣта“. Каквато е тя, такива ще бѣдѣтъ и дѣцата ѝ. Възпитана ли е тя, благовъзпитани ще бѣдѣтъ и дѣцата ѝ; отличава ли се тя съ грубостъ и развала въ нѣрава си, съ мекошавостъ на волята и лекота на характера, ще прѣдаде тия сжщитѣ качества и на дѣцата си; не е ли освободена тя отъ оковитѣ на суевѣрията и прѣдрасждѣнитѣ, и дѣцата ѝ не могатъ да не станѣтъ, поне въ ранната си възраст поклонници на прѣдрасждѣци и суевѣрия. Изобщо всичко, което изпълня майчината душа и сърце; всичко, което съставя майчинитѣ възгледи и разбиране, се отпечаатва въ сърцата и душитѣ на дѣцата като върху фотографска пластинка.

Ето защо да се занемаря образуването на бъдещитѣ майки — момичетата, е било и всѣкога ще бѣде една отъ главнитѣ причини и на неуспѣха въ учебното дѣло, и на слабото развитие на народната маса, и на грубостѣта на нѣравитѣ, и на цѣла редица грозни явления въ обществения и челяденъ животъ. Но нагледъ образуването на момичетата у насъ никакъ не е занемарено: отъ освобождението насамъ ние направихме твърдѣ

голѣмъ и еднакъвъ и за двата пола успѣхъ въ образуванието; момичетата се учѣтъ и получаватъ речи еднакво образувание съ момчетата.

Не можемъ наистина да не признаемъ, че грижитѣ, полагащи отъ освобождението насамъ отъ държавата, общинитѣ и окръжнитѣ съвѣти, па и отъ самитѣ родители по образуванъето на младото поколѣние сж дали досега резултати, съ които справедливо можемъ да се голѣмимъ: прѣди освобождението иммахме училища само въ по-скопитенитѣ градове и паланки, а сега имаме такива и въ най-затѣтенитѣ села, па дори и въ прѣснѣхти колиби; прѣди освобождението дѣвичитѣ училища бѣхж рѣдкость, а сега повсѣдѣ, дѣто има училище за момчета, има и за момичета; а тамъ, дѣто нѣма отдѣлни мжжки и дѣвичи училища, има смѣсени; прѣди освобождението за гимназиално образувание можехж да мислѣтъ само ония млади, които имаж възможность да отидѣтъ нѣкъдѣ въ странство, а сега имаме деветъ мжжки и седемъ дѣвичи гимназии, които се пълнѣтъ съ по нѣколко стотини момци и момичета, идещи често и отъ села, и отъ градове, и принадлежащи не само на заможни и отъ срѣдна рѣка родители, но и на родители доста бѣдни; прѣди освобождението хората съ срѣдно образуванъе бѣхж на прѣстѣе, а сега речи всичкитѣ градски и значителна часть селски учители и учителки сж съ срѣдно образуванъе; па освѣнъ това сега и момци, и моми взехж да не се задоволяватъ съ образуванъето, което може да се получи въ една гимназия или друго срѣдно учебно заведение, та всѣки ламти да свѣрши нѣкое висше училище. Обаче при всичкото ламтенъе, при всичкия силенъ стремежъ у нашитѣ млади за наука и образуванъе, при всичкото горещо желание на голѣма часть отъ нашитѣ родители да дадѣтъ колкото се може по-добро образуванъе на своитѣ момчета и момичета, пакъ остаяо ще много да се желае, докогато стигнемъ до удовлетворително състояние въ нашето учебно дѣло. Особено стоимъ още надирѣ въ образуванъе на нашата женска младежъ, както ни показватъ сухитѣ цифри на статистиката. Наистина, не можахме, при всичкото си желание, да съберемъ статистически дани за училищата въ цѣла България, ала мислимъ, че можемъ си състави понятие въ това отношение и отъ слѣднитѣ таблици, които съдържатъ свѣдѣния прѣзъ 1893—94. учебна година оамо за седемъ административни окръга, съдържещи въ района си 15 учебни окръжия:

I.

ОКРЪГЪ	Момичета на възраст отъ 6—12 г.	Отъ тѣхъ по- стѣпили въ началото на годината въ училището	Не посѣща- ващъ учили- щето
1. Търновско учебно окр. .	6046	3263	2783
2. Еленско учебно окр. . .	3771	1952	1819
3. Г.-Орѣховско учебно окр.	4123	2809	1314
I. Търновски админ. окр.	13940	8024	5816
4. Врачанско учебно окр. .	3338	1911	133
5. Орѣховско учебно окр. .	4533	957	1308
II. Врач. админ. окр. . .	7871	2868	1441
III. Силистренски окр. . .	1903	969	934
6. Берковско учебно окр. .	1719	724	995
7. Ломско учебно окръжие .	1634	789	845
IV. Ломски админ. окр.	3533	1513	1840
V. Хасковски окръгъ . .	6521	1626	4895
10. Ст.-Загорско учебно окр.	6301	3161	3140
11. Чирпанско учебно окр.	3963	1268	2695
12. Ново-Загорско уч. окр.	2275	1248	1027
VI. Ст.-Загорски адм. окр.	12539	5677	6862
13. Пловдивско учебно окр.	4155	2221	1934
14. Конушко учебно окр. . .	3702	1035	2667
15. Карловско учебно окр. .	6389	1640	4749
VII. Пловд. админ. окр. .	14246	4896	9350

Отъ тази таблица намираме, че отъ всички момичета на възраст за задължително учение сж посѣщавали прѣзъ 1893—94 учебна година училището въ :

II.

Пловдивски окръгъ	Старо-Загор- ски окръгъ	Хасковски окръгъ	Ломски окръгъ	Силистрен- ски окръгъ	Врачански окръгъ	Търновски окръгъ
34·36 ⁰ / ₀	45·27 ⁰ / ₀	24·93 ⁰ / ₀	44·82 ⁰ / ₀	50·91 ⁰ / ₀	38·99 ⁰ / ₀	57·56 ⁰ / ₀

Но и тия цифри не ни даватъ истинския процентъ на момичетата които сж посѣщавали прѣзъ тая учебна година училищата, защото отъ слѣдната таблица се вижда, че отъ постъпилитѣ въ началото на годината ученички сж напуснхли по разни причини въ течение на годината въ:

III.

Пловдивски окръгъ	Врачански окръгъ	Силистрен- ски окръгъ	Ломски окръгъ	Хасковски окръгъ	Старо-Загор- ски окръгъ	Пловдивски окръгъ
1537	666	287	522	679	1255	1714

Ще каже, че прѣзъ годината сж напуснхли въ:

IV.

ОКРЪГЪ	Отъ постъпилитѣ въ училищата момичета	Отъ всички мо- мичета на въз- растъ за задължи- телно учение
Търновски	19·15 ⁰ / ₀	11·02 ⁰ / ₀
Врачански	23·57 ⁰ / ₀	8·37 ⁰ / ₀
Силистренски.	29·61 ⁰ / ₀	13·50 ⁰ / ₀
Ломски	34·50 ⁰ / ₀	15·57 ⁰ / ₀
Хасковски	41·76 ⁰ / ₀	10·42 ⁰ / ₀
Старо-Загорски	22·10 ⁰ / ₀	10·— ⁰ / ₀
Пловдивски	35·— ⁰ / ₀	12·03 ⁰ / ₀

Споредъ това, прѣзъ 1893—94 учебна година отъ всички момичета на възраст за задължително учение сж слѣдвали въ училищата на:

V.

Търновски окръгъ	Врачански окръгъ	Силистрен- ски окръгъ	Ломски окръгъ	Хасковски окръгъ	Старо-Загор- ски окръгъ	Пловдивски окръгъ
46·54 ⁶ / ₀	30·62 ⁰ / ₀	37·41 ⁰ / ₀	29·25 ⁰ / ₀	14·51 ⁰ / ₀	35·27 ⁰ / ₀	22·33 ⁰ / ₀

Това за момчетата, а отъ слѣднитѣ таблици виждаме, какъ стопъ въпросътъ съ момчетата на възраст отъ 6—12 год.

VI.

ОКРЖІЪ	Момчета на възраст отъ 6—12 г.	Посѣщавали училищата	Не посѣща- вали учи- лищата
Търновски	18050	16742	1318
Врачански	11547	10106	1441
Силистренски	3392	2563	829
Ломски	7652	6606	1036
Хасковски	9121	7772	1349
Старо-Загорски	17872	15978	1886
Пловдивски	16444	13990	2587

Отъ тия ученици въ течение на годината сж напуснали въ :

VII.

Търновски окржгъ	Врачански окржгъ	Силистрен- ски окржгъ	Ломски окржгъ	Хасковски окржгъ	Старо-Загор- ски окржгъ	Пловдивски окржгъ
2873	1931	573	1581	2296	3202	4100

Ще рече, че прѣзъ 1893—94 учебна година отъ всички момчета на възраст за задължително учение сж слѣдвали въ училището въ :

VIII.

Търновски окржгъ	Врачански окржгъ	Силистрен- ски окржгъ	Ломски окржгъ	Хасковски окржгъ	Старо-Загор- ски окржгъ	Пловдивски окржгъ
13869	8185	1990	5025	5476	12776	9890

Или отъ всички момчета на възраст отъ 6—12 години сж слѣдвали въ:

IX.

Търновски окръгъ	Врачански окръгъ	Силистрен- ски окръгъ	Ломски окръгъ	Хасковски окръгъ	Старо-Загор- ски окръгъ	Пловдивски окръгъ
76.83 ⁰ / ₀	70.88 ⁰ / ₀	58.66 ⁰ / ₀	65.67 ⁰ / ₀	60.04 ⁰ / ₀	71.48 ⁰ / ₀	60.14 ⁰ / ₀

Като сравнимъ табл. V. съ табл. IX. намираме, че прѣзъ 1893—94. учебна година числото на момчетата — ученички е по-малко отъ числото на момчетата ученици въ

- 1) Търновския окръгъ съ 30.29⁰/₀, въ
- 2) Врачанския " " 40.26⁰/₀, "
- 3) Силистренския " " 21.25⁰/₀, "
- 4) Ломския " " 36.42⁰/₀, "
- 5) Хасковския " " 45.53⁰/₀, "
- 6) Ст.-Загорския " " 36.21⁰/₀, "
- 7) Пловдивския " " 37.81⁰/₀, "

Споредъ таблица IX. срѣдниятъ процентъ на момчетата отъ 6—12 год., които прѣзъ 1893—94. учебна година сж посѣщавали училищата въ разглежданитѣ седемъ окръга, е 66.24, т. е. само 33.76⁰/₀ отъ момчетата на възраст за задължително учение не сж били ученици, когато споредъ табл. V. срѣдниятъ процентъ на момчетата отъ 6—12 год., които сж посѣщавали училищата, е 30.85 — значи, че 69.15⁰/₀ отъ момчетата на възраст за задължително учение на сж били ученички. Дали ще намѣримъ цифрата 30.85⁰/₀ за момчетата въ цѣла България, много се съмнѣваме, защото между разглежданитѣ окръзи има три — Търновскиятъ, Ст.-Загорскиятъ и Пловдивскиятъ — които въ учебно отношение отдавна стоѣтъ по-добрѣ отъ всѣки другъ окръгъ въ България, когато много отъ овѣзи, за които ни липсватъ свѣдѣния, едвали не сж по-очукани и отъ Хасковския окръгъ, дѣто само 14.51⁰/₀ отъ момчетата за задължително учение сж посѣщавали училищата.

* * *

Цифрата 30.85⁰/₀ не може да ни не накара да се поспремъ и замислимъ надъ въпроса: защо по-големата частъ отъ

момичетата на възраст за задължително учение не посѣщаватъ училищата, когато и споредъ сегашния и споредъ напрежния училищенъ законъ първоначалното учение е задължително за дѣцата отъ двата пола, и наказанията, прѣдвидени за родители, които не пращатъ момчетата си въ училище, сж еднакви съ наказанията за родители, които не пращатъ момичетата си въ училището.

Споредъ насъ, — ако и да нѣмаме на рѣка никакви статистически свѣдѣния за причинитѣ, по които много момичета никакъ не виждатъ училище, а други постѣпватъ, но напущатъ, кои още отъ I., кои отъ II., кои отъ III. и IV. отдѣление, — главнитѣ причини сж слѣднитѣ:

I. *Кривиятъ у болшинството родители възгледъ за значението на жената.* — Мнозина, а особено селската маса, мислятъ, че на едно момиче не трѣба нито писмо, нито четмо, защото като порасте, нѣма да стане ни търговецъ, та да има зиманье — даване, ни чиновникъ, ни службашъ, ами ще бжде домовница, и като такава то ще има нужда да знае, какъ да си реди кѣщата, да умѣе да посготвя нѣщичко, да може да плете чорапи, да преде прежда, тѣче платно и шаякъ, да ходи на нивата да навижда работницитѣ, па и сама да жъне, и най-послѣ да знае, какъ да которка и привива дѣцата си, т. е. да ги неоставя гладни, голи, боси, несчесани и немити. Къмъ това сж насочени всичкитѣ грижи и старания на повечето отъ нашитѣ родители по отношение къмъ момичетата.

Азъ познавамъ заможни родители, които сж спирали момичетата си отъ III. отдѣление, защото, ако ги оставѣли да свършѣтъ I. или II. класъ, щѣли безъ друго да разбъркатъ умоветѣ имъ отъ учението, та послѣ не щѣли да могатъ да ги привиятъ и приучѣтъ на кѣщна работа. „Даскалица нѣма да я правѣж“, каза ми единъ баща, когато го убѣждавахъ да не спира момичето си отъ IV. отдѣление, ами да го остави да свърши поне III. или IV. класъ: „Дома, дома да помага на майка си и да се учи на работа, защото учж ли я до IV. класъ, тя безъ друго ще иска да слѣдва и по-нататѣкъ. На тогава? — Да я гледамъ само, че се кити и конти като кукла ли? На момиче, научи ли се да позаписва и почитва колко за себе си, не трѣба повече, защото иначе много надалече ще гледа и кѣщница нѣма да стане.“ И това, забѣлѣжете, сж думи на единъ баща — гражданинъ, човѣкъ доста

разбранъ и интелигентенъ.¹⁾ А ако такива хора мислѣтъ и говорятъ тъй, какво остая за масата селяни, които освѣнѣ чегледатъ на жената като на сжщество, родено само да слугува на мъжа, иматъ и повече домашна и полска работа, та и по-голѣма нужда отъ помощта на дѣцата?

II. *Бѣдността на родителитъ.* Много родители, ако и да иматъ най-горещо желание да държатъ дѣцата си повечко врѣме въ училището, сж принудени да ги спиратъ още отъ трето или дори отъ второ отдѣление, и то само затова, че не имъ стига рѣка да имъ купуватъ нужнитъ ученишки потрѣби. — „Осемъ гологана е, учителю“, думаше ми една майка за читанката, която трѣбаше да купи на дѣтето си, „ама що да сторѣж, като нѣма отъ дѣ да се изкаратъ. Мжжътъ се труди, не могж да го поклопамъ; трудж се и азъ — чужда работкиня съмъ, ала за какво по-напрѣдъ? Дали за хлѣбъ и дрешки, или за книги и букуваръ!“

Тази прѣчка на много мѣста не сжществува, защото нѣйдѣ общинскитъ управления, нѣйдѣ училищнитъ настоятелства отпущатъ извѣстни суми за учебници на бѣднитъ ученици, нѣйдѣ има особени дружества за помагане на такива ученици, а другдѣ учителитъ, кое съ литературни вечеринки, кое съ прѣдставления събиратъ по нѣкоя и друга пара и имъ купуватъ учебници и други ученишки потрѣби. Ала и тамъ, гдѣто бѣднитъ ученици се снабдяватъ съ учебници и други учебни помагала, злото пакъ не е досущъ унищожено. Дойде есенъ — завалихтъ дъждове; дойде зима — завали сиѣгъ; камъкъ отъ студъ се пука — трѣбатъ по-здравички дрешки, трѣбатъ и по-здрави обувки. Ще се на клетитъ родители да постегнатъ колко-годѣ дѣцата си, по отъ дѣ и съ какво? Дома нѣма клечка дърво, нито лиска брашно, та какви ти дрехи, какви ти обувки! Тичатъ дѣчицата боси и полуголи на училището, доклѣ простивнатъ и се поболѣжатъ, и това ти е училището. Доклѣ оздравѣжатъ, и то безъ всѣкаква лѣкарска помощъ, мине се мѣсець; доклѣ се постегнатъ — мине още единъ, и като видишъ годината се прѣполовила. Отиватъ постѣ такива дѣчица пакъ въ училището, но на изпита пропадатъ, остаятъ въ сжщото одѣление, и на другата година се прощаватъ окончателно съ училището: или ги оставятъ дома, та ако не вършатъ друго, поне до записватъ по-малкитъ си братчета и сестричета, или пакъ ги

1) Да не би тоя гражданинъ да има право, като погледнемъ наистина, какво учатъ нашитъ момчета по класовѣтъ и гимназиитъ, какъ го учатъ и за какво ще имъ служи то?

даватъ слугинчета, нѣйдѣ колко за хлѣба, а нѣйдѣ съ 4—5 лева мѣсечна заплата. А при това положение какво ти ученье, какво ти изпълнение на закона за задължителното учение!... Врѣме е да се промисли за запазването на бѣднитѣ дѣца отъ ноктитѣ на мизерията. Врѣме е да се изнамѣри сръдство, за да се даде на тия нещастни дѣца възможность да свѣршватъ поне курсътъ на задължителното учение. Но това не бива да чакаме отъ държавата, не бива и тукъ да скръстимъ рѣцѣ и да чакаме всичко на готово! Частната благотворителность, частната инициатива и инициативата на общинитѣ трѣба да се проявятъ. Обществото само трѣба да покаже, доколко има присърце интереситѣ на младото поколѣние. доколко е проникнато отъ дълга къмъ ближния, доколко добръ разбранитѣ човѣшки длъжности сж проникнали въ съзнанието на неговитѣ членове, и само да се погрижи за първоначалното образуване на тѣзи, подъ чиито гуреливи лица и дрипави дрѣшки се криятъ често пжти хора, прѣдоупрѣдлени да играятъ важни роли въ живота на народитѣ.

Но на страна това, този въпросъ заслужва да бжде разгледанъ отдѣлно.

* * *

Тѣзи сж, споредъ мене едни отъ главнитѣ причини на това неотраднo у насъ явление. Кой трѣба да отстраи тия причини? Какви мѣрки трѣба да се взематъ, та първоначалното образуване да стане достъпно на по-голѣмъ процентъ момичета? Какви сръдства сж необходими за повдиганье интересътъ на родителитѣ къмъ образуването на дѣщеритѣ имъ? — това сж въпроси, които, ако и да изискватъ грижливо изучаванье, не бихме оставили открити, ако ни липсуваше надѣждата, че ще обърнатъ вниманието на хора компетентни и ще получатъ отъ тѣхъ и по-сподобливо разрѣшение.

Л. Доросиевъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

Стојанович, Л. Приступна беседа, говорена на свечаном скупу Академије 11 Јан. 1896. Глас Српске Краљевске Академије, LII.

Познатиятъ и у насъ професоръ на Бѣлградската Велика Школа, г. Стојановичъ биде избранъ неотдавна за члѣнъ на Србската Краљевска Академија, и както е обичай, произнесълъ е вѣжпителна рѣчь, която и стои прѣдъ насъ отпечатана. Като честитиѣмъ новото звание на младия србски ученъ, мислиѣмъ, ще бжде добръ да запознаѣмъ четциѣ си съ неговата „бесѣда“ и да направимъ върху нея нѣколко бѣлѣжки. Тя третира много любопитенъ въпросъ, по какъвъ начинъ отъ единъ общъ праславянски езикъ сж се развили различниѣ славянски езици, западни и югоизточни, каквито ни сж извѣстни? Който разглежда тоя въпросъ, трѣба да ни уясни, гдѣ се е починло цѣпеннето на общия единъ славянски езикъ: дали тамъ, гдѣто всички племена, прѣдци на сегашниѣ народи, сж живѣли въ една обща маса, т. е. въ първата общославянска родина, или тепърва въ отдѣлниѣ краища, кждѣто сж се заселили отдѣлниѣ племена? И при това какъ е станжала дѣлбата, да ли отначало се развили два езика (или повече), на всѣки отъ тѣхъ се развили на нѣколко нарѣчия и сѣтиѣ — езици, или пѣкъ отведнажъ се явили въ разни пунктове зачетыциѣ на всичкиѣ днешни славянски езици?

Както се прѣдиполага, че прадѣдциѣ на славяните сж образували едно врѣме единъ народъ, който е говорилъ единъ езикъ, тѣй се допуща, че и прадѣдциѣ на славяните, литовците, германците, келтите, гърците, латините, албанците, индусите и персите сж образували въ доисторично врѣме сжщо така единъ народъ ариоевропейски, индогермански съ единъ езикъ. За обата доисторични праславянския и по-стария отъ него — ариоевропейски — важехъ едни и сжщи теории: по еднакъвъ начинъ си прѣдставяхъ учениѣ дѣлбата и цѣпенето както на праславянския езикъ, така и по-прѣди станжлото цѣпенне на ариоевропейския.

Мислѣше се, че тая дѣлба става по начинъ аналогиченъ съ разклонението на дървото: отъ общия коренъ трѣгватъ филизи, които ставатъ клонове, отъ които всѣки се развѣтвява на гранки, а тия гранки даватъ отъ себе си по-малки стебла и пр.

Но развитието на езициѣ не става само по вхтрѣшно движение. Истина е, че и езикътъ, както всичко на свѣта вѣчно се измѣнява, та по тоя начинъ единъ езикъ разпада на диалекти, които можѣтъ да се развижѣтъ на нарѣчия и езици; новите езици отъ своя страна сжщо тѣй се развѣтвятъ на диалекти и езици и т. н., и всичко това — съ по-голѣма или по-малка бързина, споредъ условията, въ

които живѣе племето. Но не бива си прѣдставяме, че развитието на езицитѣ върви само по прѣка прѣемствена линия. Праезикъ *A* може да ни се прѣдставя днесъ отъ нарѣчия *a*, *b*, *c*, които сж се развили въ езици, но така, че прѣдварително прадѣдитѣ на *a* и *b* прѣкарватъ съвѣстно единъ периодъ, а сетѣ, поради измѣнени условия, прадѣдитѣ на *b* и *c* отдѣлно прѣкарватъ общи животъ, на се отдѣлятъ. Като сж възможни такива кръстосования между диалектитѣ на единъ езикъ, образуването на нарѣчията и езицитѣ можемъ да си прѣдставимъ и подъ гледището на вълнообразни движения.

Покрай тия двѣ теории, които нѣмаме мѣсто да разяснимъ подробно тукъ,¹⁾ напоследъкъ се яви и третя теория за развитието на нарѣчия и езици отъ едно сѣмейство, отъ единъ коренъ. За неинъ прѣдставитель можемъ да броемъ Хермана Хиртъ, който обнародва на 1894 год. въ спис. *Indogermanische Forschungen* (т. IV. 36—45) статия за родствениѣ отношения на ариоевропейскитѣ (или индогермански) езици. Като сравняватъ свойствата на тия езици, филолозитѣ отдѣлятъ на страна ония черти, които сж общи въвъ всичкитѣ, или може да се смѣтатъ, че сж били свойствени на всичкитѣ, та по тоя начинъ възстановяватъ звуковетѣ и формитѣ, свойствени на праезика. Отъ тѣхъ прѣдполагатъ да сж произлѣзли чрѣзъ дифференцияция особеноститѣ на разнитѣ индогермански езици. Така се възстановява обликътъ на оня праезикъ, отъ който сж излѣзли синоветѣ езици: латински, гръцки, санскритъ, славянски и пр. Срещу това методологично правило Херманъ Хиртъ поставя мисълта, че нашата прѣдстава за (доисторическия!) праариевропейски езикъ ще бѣде повѣрна, ако сѣдимъ за тоя езикъ и за неговитѣ разклонения по аналогии съ живота на историческитѣ езици. Прѣдъ очитѣ на историята сж се извършили сума прѣселения, и какво виждаме? Покоренитѣ народи не винаги се изтребяѣтъ досушъ, а често се сливатъ съ завоевателитѣ, прѣтопяватъ се съ тѣхъ или имъ прѣдаватъ езика си, или усвояватъ тѣхния езикъ. Гдѣто се случи такова сливане, разумѣва се, усвояениятъ езикъ се полага на немаловажни промѣнения. Тия промѣни ще да сж отъ такъвъ родъ, каквито виждаме и днесъ да ставатъ при пзучването на чуждъ езикъ: русинъ като говори български, нам. *ѣ* и *ж* ще изговаря *ѣ* (Тырново), българинъ като говори руски неволно нам. *ѣ* ще изговаря често *ѣ* и пр. Цѣлата фонетика на езика се прѣправя въ тоя случай, не помалко и морфологията. Трѣба да се допусне, че индогерманскитъ праезикъ е билъ наложенъ въ Европа на иноплемени народи: затова той се е измѣнилъ толкова, инакъ разликата между гръцкия и нѣмския езикъ, между келтския и славянския и пр. щѣше да бѣде позначителна. Келтскитъ езикъ напр. отъ XI—XII се показва много по-отдалеченъ отъ стария праезикъ, нежели славянскитъ езикъ отъ сѣщото врѣме. Извѣстно е, че въ земитѣ, гдѣто се поселили келтитѣ, е имало повече инородци: по свидѣтелството на Ю. Цезаря, Галія била населена отъ келти, аквитани и белгийци, които се отличавали по между си по езикъ, обичаи и закони (*hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt*), значи били сж разни народи. Границитѣ между горно нѣмското и долионѣм-

¹⁾ Прѣдставитель на първата теория е Шлайхеръ, а на втората — Иоханнесъ Шмитъ. Вж съч. на О. Schrader: *Sprachvergleichung u. Urgeschichte*. II. Aufl. Jena 1890.

ското нарѣчие сж тѣкмо на такова мѣсто, че горнонѣмското нарѣчие завзема областта на нѣкогашнитѣ келти. Гдѣто ще рече, тия келти се погѣмчили и образували новъ нѣмски говоръ. Италиански, френски, испански и румѣнски сж роднински езици, но не бива да мислимъ, че тѣ възлизатъ къмъ единъ езикъ: то сж езици, образувани отъ сливането на латинския езикъ съ езика на испанцитѣ, френцитѣ, дако-славянитѣ. Тукъ можемъ да си спомнимъ и за сливането на аспаруховитѣ българи съ балканскитѣ славяни. Единъ и сжи езикъ у единъ народъ не доказва още, че тоя народъ е отъ едно и сжи расово потекло. Нѣма почти европейски народъ, чистъ отъ етнични примѣси.

По тоя начинъ, теорията за разклонението на индогерманския праезикъ излиза невѣроятна. Голѣмитѣ диалектични групи на индогерманскитѣ езици се обясняватъ главно съ това, че индогерманцитѣ, като завоеватели, сж прѣнесли езика си и сж го наложили на иноплеменни и другоезични роби, които сж оказали върху него различно влияние въ разни мѣста и сж породили разни индогермански говори и езици въ разни области.

Тая нова теория на Херманъ Хирта бѣ подготвена отъ трудоветѣ на филолози като Делбрюкъ, Шухартъ (който за чудо не се питува у Л. Стояновичъ), и нея иска сръбскиятъ академикъ да приложи при въпроса за дѣлбата на южнославянскитѣ нарѣчия. Извѣстно е, че Балканскитъ полуостровъ е билъ населенъ отъ илирийци на западъ и отъ тракийци на изтокъ. Дохождатъ югославянитѣ, и по-славянятъ тия два народа, които сж усвоили единъ юго-славянски езикъ, но измѣнили го всѣки по своему, и отъ това се родили два езика — сръбски и български. Последниятъ се отличава толкова по-рѣзко отъ другитѣ славянски езици, че трѣбало да погълне въ себе си и езикътъ на (малобройнитѣ) аспарухови българи. На западъ, гдѣто прѣстая илирското землище, явява се словенскиятъ езикъ. Ето споредъ Л. Стояновича, главнитѣ моменти въ развитието на тритѣ южнославянски езици, български, сръбски и словенски; ето какъ гласи накратко примѣненето, що прави той за южно-славянскитѣ езици отъ Х. Хиртовата теория. Той подкрѣпя мнѣнието си и съ примѣри, върху които нѣма защо да се спираме. Важното е, че тия примѣри не сж тъй нови, както би помислитъ нѣкой.

Противъ самата нова теория нищо не може да се каже. Ние се намираме тукъ спрѣмо тритѣ теории за начина на езиковното разиѣняне въ сжищото положение, както и при въпроса за произхода на народнитѣ творения. Покрай своята априорностъ, всѣка отъ казанитѣ теории има задъ себе си и наблюдения и фактове, но абсолютно примѣнение нито една отъ тѣхъ не може да има. Въ отдѣлни случаи трѣба да си помагаме съ тая теория, или съ тая комбинация отъ теории, която най-лесно ни обяснява фактоветѣ. Не може да се твърди, че теорията за разиоплеменния съставъ на южно-славянскитѣ народи е единичка въ състояние да ни обясни дѣлбата или разиѣнянето на южнославянския езикъ. И тая теория ще играе извѣстна роля въ нашитѣ дедукции, но не бива да ѝ се дава такава роля, както става у г. Л. Стояновичъ.

Ония черти, които отличаватъ българския езикъ отъ другитѣ славянски езици, не за пръвъ пхтъ се отдаватъ на народенъ елементъ — албански или тракийски. Но това мнѣние, което поддържаше осо-

бено Миклошичъ, може да се каже, пропаднах сега. Но новобългарскиятъ езикъ нѣма инфинитивъ и падежи. Та нима не виждаме наклонность къмъ сжщата особеностъ и у другитѣ славянски езици, които изравняватъ надежнитѣ окончанія? Нима не показватъ нашитѣ народни умотворения, че метаморфозата на старобългарския езикъ въ старобългарски и септѣ въ новобългарски е ставала по домашенъ пѣтъ, по естествено развитие? Отъ архаизмитѣ въ нашия езикъ виждаме, че той не отведнажъ е изгубилъ старитѣ надежни форми. Сжщото може да се каже и за развитието на члена въ новобългарския езикъ. Заче-тъци отъ него се намиратъ още въ старитѣ наметници.¹⁾ Ако се допусне етнично влияние, защо дѣйствува то едвамъ тогава, когато чуждитѣ етнични елементи на Балканския полуостровъ значително се вече слѣли въ славянския? Защо се наблюдава развитието на нѣкои членни форми въ руски говори? А изгубването на дължината въ повечето славянски езици, изработената строга акцентна система, — всичко това дали става подъ чужди влияния? ²⁾

Г-нъ Л. Стояновичъ показва съ убѣдителность, че особеноститѣ на сръбския езикъ спрямо праславянския се развили въ новото отечество на сръбския народъ, а не на славянската прародина. Но пита се, дали не сж се почивали тия особености още въ старото отечество? Дали не е общъ и естественъ тоя пѣтъ, по който е трѣгналъ сръбския езикъ, щомъ виждаме, че по сжщия пѣтъ трѣгватъ рано или късно и други славянски езици? За да бѣдъ ясенъ, ще вземж за примѣръ изгубването на носовитѣ, или развитието на общъ глухъ звукъ за ѣ и ѡ: въ тия точки новобългарскиятъ езикъ показва общность съсъ сръбския, а въ първата и двата тия езика — съ полския. То-

¹⁾ За прижбри и по-обстойно изложение отправямъ четеца къмъ статитѣ: А. Теодоровъ, Стариятъ български езикъ и новитѣ български нарѣчия, Псп. кн. XV.; Л. Милетичъ, Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия, Сборн. Мин. II, O glanu u bugarskom jeziku и др.

²⁾ Единъ примѣръ изъ нашитѣ говори. Въ Велешко, Прилѣпско, Охридско, Дебърско и отчасти въ нѣкои съседни краища давава правило за ударението: въ всѣка дума или синтактична единица ударението пада колкото се може по-нататкъ отъ свършка, но никога не по-назадъ отъ третия слогъ: вода, водата, воденица, воденница. Прѣдъ това зататно явление на единъ говоръ мнзина се позамислижъ, и наистина, единъ ученъ (Л. Мазингъ) се постара да покаже, че тоя законъ за ударението е тождественъ съ закона на латинския езикъ, гдѣто ударението пада или на прѣдпоследния, или ако той е краткъ, на третия слогъ отъ свършека. Твърдѣ просто: македонскитѣ говори схващатъ всѣки прѣдпоследенъ като краткъ, и тѣ турятъ ударението на третия слогъ. Но тази теория, колкото да е поамалива, не е за вѣрване, и азъ се изказахъ противъ нея въ Arch. f. slav. Phil. XI, макаръ че отначало мислехъ сжщо тъй за подобно нѣщо. По всичка вѣроятность, аналогията ще да е главниятъ факторъ, който е дѣйствувалъ на домашна почва при развитието на акцентната система въ западнитѣ български краища. Както въ сръбския езикъ, при аналогията взиматъ връхния формитѣ съ ударение на по-отдалеченитѣ слогове отъ свършека. Така се получаватъ многобройни категории думи съ ударение на 2-ия и 3-ия отъ края слогове. Но членнитѣ форми за имената и множественото число I. и II. л. за глаголитѣ сж имали ударение на 3-ия слогъ, и тѣ сж способствували за развитието на известния законъ. Подобно на това въ югозападнитѣ македонски говори се развива прѣдъ нашитѣ очи законъ за ударение на прѣдпоследния слогъ (ср. Д. Матовъ, За историята на новобългарската граматика, въ осмий годишенъ отчетъ на Солунската гимназия, стр. 20. Б. Цоневъ, За ударението въ български езикъ, Сборн. Мин. VI. 23 . 6). За влияние отъ ромънския езикъ не може да се мисли вече поради това, че въвъ влашкия езикъ ударението ни прѣдставя съвсѣмъ друго нѣщо: то задръжа онова мѣсто, което е имало въ латинския езикъ, та пада често и на последния слогъ, ако последниятъ е станжалъ краткъ и е изчезналъ.

гава каква рола ще играе тукъ иноплеменниятъ елементъ, който е влизалъ въ състава на сръбския народъ и българския?

Че е влизалъ чуждъ елементъ въ състава на тия народи, това е безъ съмнѣние. Значи, трѣба да се допусне, че и въ фонетиката и синтаксиса на южнославянскитѣ народи сж влизли инородни елементи, но тамъ е мжчното, че езикътъ на нашитѣ чужди етнични елементи не ни е извѣстенъ достатно, та не знаемъ, кои сж именно влизли. Можемъ да се надѣваме, че ще получимъ положителни указаниа за нѣкой словаренъ елементъ, влизалъ въ балканскитѣ славянски езици отъ тракийския езикъ, но надали — и за влиянието на тракийския езикъ върху фонетиката на тия езици. Поне длъжностъ бѣше на г. Л. Стояновича, да направи подобенъ опитъ, да покаже на отдѣлни случаи възможността на подобно влияние, вънъ отъ съмнителния случай съ глухитѣ гласни. Инакъ, освѣтъ верига отъ остроумни хипотези не може да свърз човѣкъ нищо въ неговата брошура.

И въ друга сжществена точка е непъленъ трудътъ на г. Л. Стояновича — въ опрѣдѣлението границата между тракийския и илирийския народъ. Авторътъ опрѣдѣля (на стр. 12) мѣстата на тия двѣ племена съ „сѣверозападния край“ (отъ Балканския полуостровъ) и съ „югоизточния“. Това е твърдѣ общо казано. Трѣбаше, доколкото е възможно, да се прѣтеглжтъ точни граници, и да се види, съвпадатъ ли тѣ съ ония граници, които науката прѣкарва между сръбскитѣ и българскитѣ диалекти. При това трѣбаше да се избѣгва терминътъ „прѣходни“ гѣвори между сръбския и българския езикъ. Между всѣки два сѣбѣдни роднински езика бочнитѣ гѣвори вредомъ повече си приличатъ, отколкото отдалеченитѣ, така ще бжде случаятъ и съ българскитѣ и сръбскитѣ гѣвори, но на всѣки случай сжществуватъ бѣлѣзи, по които всѣки даденъ говоръ снада въ едната или въ другата група. За неутрални говори и зони не може да става и дума. Не признава науката и неустановена славянска народностъ на Балканския полуостровъ, каквато приписва академикъ Новаковичъ на македонскитѣ българи. Наистина, мжчна задача е, да се прѣтегли тракоилирската граница, за която е дума, но при голѣмото море отъ вѣроятности, въ което се губи четецътъ на брошурката отъ г. Л. Стояновича, повече отъ странно е, че липсува всѣкаквъ опитъ за това. 1)

Въ рая разработка, каквато е далъ академикъ Стояновичъ на своята бесѣда, тя не може да прѣмахне мнѣнията, които царуватъ въ славистиката за разцѣпванѣто на праславянския езикъ на югоизточенъ дѣлъ и сѣверозападенъ, отъ които чрѣзъ постепенна дѣлба и разклонение се развили двешнитѣ славянски езици и нарѣчия. 2) Чуждитѣ елементи (фински, тюркски, тракийски), които въ извѣстна степенъ сж асимилирали съсъ себе славянскитѣ народи, сж влияли безъ съмнение при образуванѣто на народноститѣ и езицитѣ, но на бждещото прѣдстои да покаже, въ какво се е отличавало това дѣйствие отъ дѣйствието

1) Българскиятъ четецъ може да се ориентира въ мжчния въпросъ за старото население на Балканския полуостровъ отъ книжницата, която е посочена въ Бълг. Прѣгл., год. III., кн. II., стр. 44—8, и въ Юбилеенъ Сборникъ на Славянската Бесѣда“, (София 1895.) въ статията на И. Д. Шишмановъ, „Тракийската теория на Цаня Гинчевъ“.

2) Тия мнѣния сж изложени напр. въ книгата на Gr. Krek, *Etnleitung in die slavische Literaturgeschichte*, 211—222, 232—246. Тамъ е посочена и подлежащата литература по въпроса.

на географскитѣ прѣдѣли на самостояно развититѣ особности и на по-културнитѣ съсѣдни народи, които си запазили и до днесъ своята народностъ. Първенъ трѣба науката да се опита по домашенъ пѣтъ, безъ чужди влияния, да обясни животътъ на езика, и само тогава да прибѣгва къмъ неизвѣстни и неопрѣдѣлени влияния, когато се намѣри съвѣтъмъ натѣсно.

16. V. 96.

Д. М.

L'intervention et la péninsule balcanique. Par I. Béchirowský. Paris, 1892.

Въ книга IV., година III. отъ „Български Прѣгледъ“, г-нъ Занетовъ ми е направилъ честъ да разкритикува скромния ми трудъ «L'intervention et la péninsule balcanique». Колкото и да е трудно да защищавамъ самъ себе си въ тоя родъ прѣспирни, стори ми се, че дължа на г-нъ рецензента единъ краткъ отговоръ.

Прѣди вничю трѣба да изповѣдамъ, че г-нъ Занетовъ откровено и безпристрастно е изказалъ своето мнѣние — е изложилъ своята оцѣнка и своето убѣждение. Туй поне е моето впечатление. И то колкото се отнася до правната частъ на съчинението. Защо не се занимава и съ останалитѣ двѣ части, защо не ги подѣрля и тѣхъ на критика, та да ни покаже тѣхнитѣ недостатъци, или да ни открие тѣхнитѣ прѣимущества, които да изкушаватъ погрѣшкитѣ? (Туй е тайна на г-на критикувача, която и менъ принуждава да не ги засѣгамъ тукъ).

Уважаемия г-нъ рецензентъ намира, че задачата, която се гони съ «L'intervention et la péninsule balcanique» — да се постави постепенното освобождение на македонското население отъ азиатския деспотизмъ на правна основа, възъ чистото научно международно право и възъ позитивното, трактатитѣ — не е постигната. Отъ една страна най-енергически се подържа, че правото не признава никакво намѣсване, било то прѣдизвикано и отъ най-человѣколюбивитѣ идеи; а отъ друга страна, тутакен, признава се на единъ поробенъ народъ правото да се бори за свободата си, да иска помощъ отъ другитѣ държави, които съ дължни да се отзовжтъ на тази покана, на даже и сами да се притекжтъ на помощъ и да влѣзнжтъ въ съюзъ съ него, за да го отървжтъ отъ погтитѣ на тиранията. А пъкъ вничю туй не е нищо друго освѣтъ явно намѣсване. Цѣлата система се срутва, като неански кули. Очевидно противурѣчие, върху което г-нъ критикувача не иска даже да се спре (толкозъ е възмутенъ и си казва *in peto*: язкъ! за толкозъ трудъ, и врѣме, толкозъ хартия, нацапана съ мастило)!

Дѣйствително, тѣй погледитъ на работата изглежда, като че критиката е справедлива и твърдѣ умѣтна. Но таквазъ критика може да е резултатъ само на едно повърхностно изучаване на съчинението, на едно неразбиране основната идея, що се прокарва и се защищава въ него.

Правната наука е спекулативна; тя има много общи точки, съ които се докоснува до философията и до социологията. Отъ тукъ и веѣки юридически въпросъ може да ни се прѣдстави въ нѣколко вида, споредъ гледната точка, на която се поставяме: тѣ сж разнитѣ фазиси на едно и сжщо нѣщо. Не може да се отрече — на и азъ зато

никога не съмъ отричалъ — че положението, което една държава дава на единъ възстанѣлъ народъ за да се освободи, погледнато отъ една страна, може да ни се прѣдстави като чиста международна намѣса. Но не на тази точка съмъ се поставилъ азъ и не отъ тукъ съмъ схванѣлъ въпроса, и туй не е нито забранено, нито по-малко научно, стига да ми служи на цѣльта, що съмъ си задалъ. Г-нъ Занетовъ не е искалъ да види ли, заблудилъ ли се, та нemoжалъ да види, пезная, но той съвсѣмъ игнорира истинската почва, върху която е поставена цѣлата система на съчинението ми. И тя не е прикрита, не изисква особени затруднения за да се търси между редоветъ, та да се изнамѣри, — тя е открита, изказана на дълго и широко, на много мѣста напр. на стр. 16, 17, 18, 19, 21, 22, 215; тя е началото на народноститѣ (*le principe des nationalités*).

Не му е тукъ мѣстото да се впускамъ въ разяснения върху туй, що се разбира въ науката подъ начало на народноститѣ. Туй е врожденото естествено право на всѣки народъ да образува държава, съ отдѣлно землище, съ своя политическа наредба. Иначе изказано туй е принципътъ, който прогласява свободата на народитѣ. Повечето съврѣмenni автори, либерали, приематъ, че това начало е основата на международното право и само възъ тази основа може да се гради величественото и твѣрдѣ сложно здание на една дълготрайна държава. Други писатели, малцина, съ остарѣли понятия, вѣрни на прѣданието намиратъ, че човѣщината още не е готова за туй начало, елементъ на раздоръ и на разстройство по свѣта. Тѣ поставятъ като основа на правото и на държавата божественото право, легитимизма и други още отживѣли понятия.

Вие г-нъ Занетовъ, отъ кои сте? Принавате ли правото на единъ народъ да възстане противъ една шепа тиранн, да ги прокуди, да си основе самостоятна държава и да я управлява като суверенъ? Азъ велегласно приемамъ туй свещено право и ржкоплѣскамъ на роба, който дига ржка срѣщо топора, що го мачка. Ако това е тѣй, дѣ намирате противорѣчието? Ако пъкъ е основата на държавата — научно се допуска, че тя е единствената и че тя трѣба да царува единъ денъ, — не е ли тогазъ най-свещенъ дългъ на единъ народъ, на една държава, която не е нищо друго освѣнъ народътъ организиранъ съ землище и съ политическа наредба, не е ли нейнъ дългъ, да помогне на единъ заробенъ народъ да се освободи и той, както е направила държавата, що помага? Дѣ виждате тукъ нѣщо, което да е противъ логиката, противъ справедливостта, противъ чистата наука, противъ общечовѣскитѣ интереси и ония на цивилизацията? Защото, ако се не лѣжж, вие всичко туй сте умѣли да откриете въ безпретенциозната ми книжка.

Ако се вникнѣше добрѣ въ туй начало, щѣше да се види, че то съдържа въ себе си основата на единъ всемирненъ сѣюзъ на народитѣ, да си пазятъ добитата свобода и да си помагатъ, когато я изгубили, за да я спечелѣтъ. Не е ли тѣй справедливо и полезно за всѣки човѣкъ, за всѣки народъ и за цѣлата човѣщина? Не сж ли тия съставнитѣ елементи на всѣка правна норма? Лесно е да питате, дали всичко, що е справедливо (*juste*) и полезно, е и право. Отговарямъ ви, че всѣко право трѣба непрѣмѣнно да съдържа елементитѣ на справедливостъ и полезностъ — разбира се общечовѣческа и отдалечена справедливостъ. Защо пъкъ като питате, вие сами

не сте тъй добъръ да ни освѣтите и да ни покажете, кои сж съставнитѣ части на всѣка правна норма?

Струва ми се, достатъчно ясно прѣдставихъ, че противурѣчието, което уважаемия рецензентъ съглежда, е само въ неговитѣ очи и то защото не е могълъ да види основата, върху която е поставена тезата, що се защитава въ съчинението, — принципътъ на народноститѣ.

Слѣдъ като прави на прахъ и на пепелъ цѣлото ми съчинение, г-нъ Занетовъ е тъй добъръ, щото да благоволи да ми даде и нѣкои съвѣти: „Ако цѣльта на автора е била да установи, какъ стои въпросътъ съ правото за намѣсване, трѣбаше категорически да отфърли всѣко право на намѣсване. Ако ли нѣкъ главно е търсилъ срѣдство да спомогне на заробенитѣ християни въ Турско, както самъ казва, тогава трѣбаше да остави правото на страна и да търси други срѣдства за да достигне цѣльта си.“ Благодаримъ за съвѣтитѣ. Ама работата тъкмо тамъ е, я! да помогнемъ на заробенитѣ и да поставимъ тѣхното право на чисто научна почва. Тъжъ е била цѣльта ми и нѣмаме защо да бѣгаме отъ нея. Въ сжщности, както и тамъ съмъ го казалъ, една наука, която отрича правото на народитѣ да живѣятъ свободно и кади само темянь на силнитѣ, туй не е наука, — туй е просто орждие за тирания.

Прави ми се укоръ, че съмъ намалявалъ значението на българщината въ Македония и несправедливо съмъ осжждалъ българитѣ въ краенъ шовинизмъ. Възможно е да има тукъ доза отъ истина. Но и съ това въ очи ми се каза, па и се писа по гърцкитѣ и сърбски списания, че азъ подъ будото не науката съмъ издалъ едно съчинение за да защитѣмъ българската пропаганда въ Македония. Тамъ, дѣто му е било мѣстото, чини ми се, азъ съмъ умѣлъ пожежко да защитѣмъ интереситѣ и правдинитѣ на българщината въ Македония. Тукъ бѣхъ принуденъ, пакъ въ името на тази българщина, да бѣджъ сдържанъ и прѣдпазливъ. Защото, единъ университетъ, когато се произнася за една теза, никога не може да слѣзне отъ своята височина на законодатель, та да се обърне на простъ сждия, когато трѣба да се произнесе по единъ народенъ процесъ между гърци и българи, между българи и сърби.

Обвинявамъ се, че съмъ употребявалъ изобилно „помпозни фрази“ и че съмъ си служилъ съ компилативната метода. Възможно е да сж вмѣкнѣти въ съчинението ми таквизъ фрази. Но туй е станжло безсѣзнателно и се обяснява, чини ми се, отъ самото естество на сюжета и отъ изворитѣ, отъ дѣто съмъ черпилъ. Колкото за компилативната метода нѣма защо и да се защитавамъ. На всѣка страница на книгката е видно, кое е засто и кое е мое: или бѣлѣжки на авторитѣ, които се цитиратъ, а на края е приложенъ пълень списъкъ отъ 97 съчинения, отдѣто съмъ черпилъ. Поне менъ не можеше да ми се припишѣтъ ония способности, които сж на мода по насъ: да прѣведемъ повечето пати калшаво, единъ авторъ, да туримъ името си и да изненадаме българската публика, като нѣкой великъ списителъ, който създава епоха и прави революция въ науката.

„Не прави добро впечатление, че авторътъ често третира себе си паравио съ първитѣ авторитети по прѣдмета. Не е злѣ човѣкъ да бѣде по скромень“ е единъ любезенъ укоръ, който твърдѣ справедливо, тъй поне азъ мислѣ, повръщамъ на уважаемия рецензентъ. И дѣйстви-

телно, тезата, що защищаватъ, не е само моя. Прѣди менъ редъ учени, особито отъ италиянската школа: de Castelmola и Carnazza Amari бѣскаво я подѣркали и твърдѣ сподучливо я прокарвали. Отъ другитѣ ми критикувачи, професори при женевския университетъ, M-r Brocher de la Flechère и M. Engelhard извѣстенъ, авторитетъ по източния въпросъ, сж се произнесли много по спизходително отъ г-на Занетова. Първия даже публикува и отдѣлна брошурка, критика на тезата ми.¹⁾

I. B.

Отговоръ на възраженията на г-нъ И. Бешировски. Г-нъ И. Бешировски, или подобре г. Г. Стрѣзовъ — защото И. Бешировски е псевдонимъ на нашия извѣстенъ младъ писателъ — отговаря на моята рецензия за неговата книга и не е противенъ да добавя и азъ моитѣ бѣлѣжки къмъ отговора му. Азъ ще се сирѣж върху по съществениѣ точки на отговора му и ще гледамъ да не се отклонѣ отъ главната задача.

Въ рецензията си казахъ, че авторътъ има смѣтно понятие за „нормата на правото.“ Сжщото трѣба да кажъ и сега и да се постараѣ да прѣдставя нѣкои нови съображения. Прѣди всичко трѣба да се знае, че не е всичко право, което е право, т. е., има разлика между понятието „юридическо право“ и право въ обикновения смисълъ на думата. Понятието „юридическо право“ граничи съ много други понятия, прилични нему въ нѣкои отношения и различни въ други отношения. Тѣй напр. това понятие се приближава къмъ понятията „правствено“, „справедливо“, „негрѣховно“, „честно“, „полезно“ и пр. Всички тия понятия иматъ много общо съ понятието „юридическо право“, но и се различаватъ отъ него, защото принадлежатъ къмъ други категории духовни науки. Сжщо често употрѣбяваме думитѣ: „историческо, географическо, етнографическо и др. право,“ но всички тия така наречени „права“ стоятъ доста далечъ отъ „юридическото право“. Всички тия понятия се употрѣбяватъ въ обикновената рѣчь безъ особено точно разграничение и често се бъркатъ едни съ други. Обаче отъ всичкитѣ тѣхъ се отличава понятието „юридическо право“, което има една точно опрѣдѣлена мѣрка и всѣкога е една готѣма приблизителностъ може да се опрѣдѣли. „Юридическото право“ може да бѣде или законъ или обично право. Всичкитѣ юридически права подпадатъ подъ една отъ тия двѣ категории, къмъ който отдѣлъ отъ правната наука и да се отнасятъ. Сега: законъ е една норма утвърдена отъ една върховна властъ, която норма регулира правнитѣ отношения между хората. Обичното право е сжщо норма общо приета, която регулира правнитѣ отношения между хората. Разликата между двѣтѣ права е тази, че първото може да се наложи принудително, а второто се прилага само доброволно и гаранцията за изпълнението му служи съзнанието на хората. Въ отдѣлни случаи това послѣдното може и да не се прилага, но то се прилага изобщо, въ

¹⁾ Revue de droit international. t. XXVI, 1894, M. H. Broucher de la Flechère: Solidarité et souveraineté, à propos de „L'intervention et la Péninsule balkanique.“

Ibid. Tome XXV, 1894, M. Engelhardt Une nouvelle brochure: L'intervention et la péninsule balkanique.

повнечето случаи. Ако едно обично право захване да се прилага рѣдко, изгуби своята традиционалностъ и всеобщностъ, то прѣстая да бѣде право, ако може би и да остава като понятие „справедливо“. Ще рече, общата характеристика на закона и на „чистото право“ е, че тѣ трѣба да бѣдѣтъ общо правило, да се прилагатъ въ грамадното болшинство случаи. Всеобщото съзнание или върховната властъ трѣба да заповѣдватъ. Сега, това, което е въ всеобщото съзнание, може да се утвърди отъ върховната властъ и наопаки онова, което е утвърдено отъ върховната властъ, може да влѣзе въвъ всеобщото съзнание. Възможно е тия двѣ права да дойдѣтъ въ конфликтъ, за това върховната властъ трѣба да има грижа да узаконява приетото отъ народното съзнание. „Юридическото право“ се образува чрѣзъ веленията на върховната властъ, чрѣзъ умствената работа на обществото и на отдѣлни лица. Отдѣлнитѣ лица може да откриватъ и обясняватъ такива истини за правнитѣ отношения, които да убѣдѣтъ и слѣпнѣтъ, да се приематъ и изпълняватъ отъ всички или да се санкциониратъ отъ върховната властъ, да влѣзѣтъ въ съзнанчето на всички. Тогава тѣзи истини се обръщатъ въ правни норми. Но до като не станатъ общо правило, норма, по единъ или другъ начинъ, не може да се говори за право. Разнитѣ учени така сж умѣли да обставѣтъ своитѣ истини, да ги направятъ до толкова безпорни, че съ врѣме се обрънжли въ правни норми. По лесно се прокарватъ нормитѣ по законодателенъ редъ, отколкото чрѣзъ обичая; но и чрѣзъ обичая, чрѣзъ съзнанието пакъ се прокарватъ и приематъ. Международното право е живъ примѣръ за това. Отдѣлнитѣ договори съ врѣме сж станали общи правила. Трактатитѣ сж закони доколкото се изпълняватъ принудително или доброволно, но еднакво на всѣкъдѣ. Ако единъ трактатъ веднѣжъ се изпълнява, другъ пакъ не, въ едната си частъ и спрѣмо едни се пазѣ, а въ другата частъ и спрѣмо други не; ако той се пазѣ и изпълнява до толкова, доколкото изискватъ интереситѣ на едниѣ или другитѣ, а не по исканията на правното съзнание, тогава дѣ остава правото, дѣ е законътъ? Може ли да се говори въ такъвъ единъ случай за право или законъ; не трѣба ли да се каже, че тука има всичко, но не и право, и законъ и редъ?

Е добръ, правото на националноститѣ какво е тогава? Подпада ли то подъ едно отъ двата вида „юридическо право“? Влѣло ли е това право въ общото съзнание, примѣнява ли се на всѣкъдѣ, задължително ли е за всички ако не като заповѣдъ, а то поне като съзнание? Най-послѣ въ какво се проявява съществуванетоъ на това право? Кой иска да знае за правото на националноститѣ изобщо? Всѣки гледа своята националностъ и прѣслѣдва другитѣ. Ако има единици или едно значително меншинство, готово да признае принципътъ на националноститѣ като обща регулираща норма, тогава какво значение, каква сила има това съзнание на това меншинство? Но ще кажете: това съзнание ще порасте, ще се усили и повелително ще наложи своитѣ заповѣди. Но ще стане ли това и кога? И до тогава имаме ли право да говоримъ за „чистото право“ на националноститѣ? Гдѣ сж вашитѣ аргументи да убѣдите свѣтътъ да приеме вашето желание като общо правило? Правото на националноститѣ има много общо съ историческото, географическото и етнографическото право; но дали и всички тия права сж „чисто право“?

За да имаме едно „юридическо право“ не е достатъчно понятието да се чини или да е за насъ право, но то трѣба да е за всички право и да се изпълнява ако не принудително, а то поне доброволно. Ний може да искаме нѣщо да стане право, но не зависи само отъ насъ, всичко което ни харесва, да го направимъ право. За това напразно ме пита авторътъ, къмъ кои принадлежъ? Тукъ трѣба да се види какъ е и кое има възможность да стане, а не какъ намираме ний за добро и полезно да бѣде.

Ето сега видѣхме, че авторътъ своето желание взима за право; че за да убѣди и хората, какъ това е право, безъ други аргументи вика: „азъ велегласно приемамъ туй свещено право и ржкопескамъ на роба, който дига ржка срѣщу топора, що го мачка.“ И авторътъ ще каже, че тираниътъ нѣма право да отвръща съ сжщото на роба, и единиятъ и другиятъ ще спорятъ за правото си. до като изтѣзе правото на лице, т. е., правото на силния. Този ли резултатъ дири нашиятъ горещъ поборникъ за правата на угнетенитѣ? Това право е изнамѣрено отдавна, и ако стане нужда отъ него, нека бѣде увѣренъ въ поддржката на всинца ни. Ами дѣ остава всеобщата полезность?... Правото е правило и редъ, а не саморазправа и добро желание. Ако можете да убѣдите хората да въдворятъ редъ и да зематъ за норма националнитѣ интереси, добрѣ; ако ли не можете това, а можете само да поддржате възстанжлиятъ робъ, тогава не дѣйте безпокои правната наука.

Въ рецензията си показахме, какъ авторътъ освѣнъ че не доказва правото за намѣса, но не доказва и всеобщата му полезность; нѣщо повече: той не доказва полезността на намѣсата и за самитѣ притѣснявани народи, напротивъ, привожда краснорѣчиви доказателства за врѣдата на станжлитѣ до сега намѣси. Нѣма нужда ний да му обаряме идеята; най-добритѣ доказателства за нейната несъстоятелность се намиратъ въ неговата книга. Едно нѣщо трѣба да се помни само: азъ поддржамъ, че е несъстоятелна мисълъта за „правото на намѣса“ и не се обявявамъ абсолютно противъ фактическата намѣса. Признавамъ заедно съ автора, че повечето отъ намѣситѣ сж имали лоши послѣдници за поробенитѣ народи и не сж имали прѣдъ видъ нито правото, нито интереситѣ на тия поробени народи; но допускамъ, че нѣкои намѣси при извѣстни условия могатъ да бѣдѣтъ полезни и за поробенитѣ народи. Обаче това е другъ въпросъ, който не закачаме.

На края на рецензията си казахъ, че въ книжката на автора се срѣщатъ противурѣчия. За да не ме обвинятъ въ голословность, ще привеждъ два — три примѣра: „Може още днесъ да се повтори — казва авторътъ — това, което Шатобрианъ прокламира на Веронския конгресъ съ единъ възмутителенъ цинизъмъ: „намѣсата или ненамѣсата е една либерална или абсолютична наивность и не може да се побере въ една разумна глава. Въ политиката нѣма изключителни принципи; намѣсватъ се или не се намѣсватъ, съобразно съ интереситѣ на своята държава.“ Това е прѣкрасно; този откритъ и лояленъ възгледъ прави честь на Шатобриана. Азъ бихъ желалъ да чуя сжщиятъ езикъ отъ устава на съврѣмениитѣ държавни мъже...“ (стр. 212). Читателътъ не може да разбере, какво иска да каже авторътъ, циникъ ли е Шатобрианъ или заслужва

честь и хвала? Другъ примѣръ: „Малкитѣ балкански народи издигнахъ надъ развалинитѣ на великата османска империя, също иматъ да научатъ единъ добъръ урокъ: не трѣба никога да позволятъ една намѣса на чужденеца, ако не искатъ да дойдатъ въ положението на Турция, ако не искатъ да останатъ само като „народна маса“. Друго е съ Турция въ нейнитѣ отношения съ завоеванитѣ, но не асимилирани народности. Тукъ отъ намѣсата има необходима нужда“ (стр. 230). Това не ще рече друго, освѣнъ че „намѣсата е оръдие съ два края“ (стр. 40), съ което си служимъ, както ни иде на смѣтка и което на-да-ли е съобразно съ „чистото право.“ Трети и послѣдни примѣръ: „За щастие, интереситѣ на християнскитѣ народи и ония на Европа и цивилизацията се срѣщатъ; тѣ състоятъ въ ръководенъ освобождението на тия народи, да не имъ прѣпятъ въ пътя на свободата. Чл. 23 отъ Берлин. трактатъ, който постановява да се въведатъ реформи въ всичкитѣ провинции оставени на Турция, не е освѣнъ признание на този принципъ. Голѣмата грѣшка на Берлин. трактатъ е, че не обезпечи изпълнението му. Почти е извѣстно, че само грижата да се изпълни една формалностъ бѣше причина да се прѣдвиди този членъ, а не сериозното намѣрение да се изпълни“ (стр. 233). Най-послѣ, какво е чл. 23 се пита четателтъ? Една формалностъ или изражение на една новопрокарана идея, на единъ новъ принципъ?

Авторътъ намира за нужно да напомнимъ, че за съчинението си е черпилъ свѣдѣния отъ 97 книги, изброени на края на съчинението. Дѣйствиелно тукъ има толкова названия на книги на разни езици: френски, нѣмски и английски. Азъ ни най-малко не се съмнявамъ, че авторътъ ги е челъ всичкитѣ; азъ само не съмъ съгласенъ съ изведеното общо заключение.

Тайната, че се занимавамъ съ главната задача на автора, твърдѣ лесно се обявява: въ всѣка книга, прѣди всичко търсимъ главното; отъ друга страна и мѣстото не ни позволява да се занимаваме съ всичко. При другъ случай бихме разгледали и историческата частъ на съчинението, бихме указали на нѣкои нейни недостатѣци, и бихме видѣли до колко вѣрно уцѣлява автора политическото значение на събитията.

Нѣма съмнѣние, че самата задача на автора е била доста трудна: отъ една страна, той искалъ да напише съчинение съ политическа цѣль, отъ друга, трѣбало да направи това на тема по правото. Той мислилъ, че ще намѣри достатѣчно данни въ литературата на прѣдмета за цѣльта си и ще изкара дѣлото си благополучно до край. И наистина, той намѣрилъ много нѣща интересни за него, но всичко разфърлено, противурѣчиво и неговиятъ юношески умъ не е можалъ на бързо да се ориентира и да види, какво може да се направи отъ този материалъ. Това е моето мнѣние и вѣрвамъ, че и авторътъ ще се съгласи, че не съмъ далечъ отъ истината. Потвърждение на тази мисль намираме въ началото на съчинението: „като избирахъ своя прѣдметъ — казва авторътъ — азъ никакъ не знаехъ, че той образува единъ отъ най-остритѣ и най-досаднитѣ въпроси на международното право“ (стр. 9). Но слѣдъ като се приготвилъ, нему било невъзможно да се върне назадъ; той намѣрилъ, че трѣба да напише съчинението си и като бързалъ, не съгледалъ по нѣждѣ и явнитѣ противурѣчия. Обаче съчинението има и достоинства: авторътъ е съ-

бралъ въ него всичко писано по въпроса, привелъ материалътъ въ редъ и го осветлилъ съ една хуманна идея. При по-увердено обсъждане, той би достигналъ по-добри резултати, би избѣгналъ много неточности и баналности. Но и сега съчинението му е сериозенъ трудъ. Такива съчинения по научни въпроси у насъ се появяватъ крайно рѣдко: съ толкова поголъмо уважение трѣба да се отнесеме къмъ единичнитѣ явления. Младиятъ авторъ е искалъ да служи и послужилъ на една благодарна идея. Той се е мъчилъ да отговори на въпроса, какъ може да се разрѣши източниятъ въпросъ по единъ миренъ начинъ, да се избѣгнатъ периодическитѣ кръвопролития въ източна Европа, да се подобри положението на раята въ Турция. „Какъ да се закачи — пита той въ прѣдговора си — тая задача толкова обширна, тоя въпросъ толкова умѣло заплетенъ? Какъ да се отговори на тоя сфинксъ, който толкова врѣме чака своятъ Единъ и който отъ денъ на денъ става по-мъчно да се разрѣши поради нови мѣстни усложнения, добавени къмъ антагонизма на великитѣ сили... Какъ да се рѣши да закачъ това дѣло, надъ което сж се трудили видни държавни мъже и хора на науката? Азъ дълго врѣме се колебаехъ“ (стр. 7). Ний цѣнимъ чувствата и поривитѣ на автора и чувствуваме тъптенъето на сърдцето му за съдбата на угнетенитѣ и онеправданитѣ. Нищо не значи, чо той, по наше мѣние, не е намѣрилъ истината. Никой не може да се похвали, че я обладава; стига, че той я търсилъ.

Г. Занетовъ.

Систематическій обзоръ русской народно-учебной литературы. — Составленъ, по порученію С.-Петербургскаго Комитета Грамотности, спеціальною комиссіей. — Отдѣлы: I) по медицинѣ и гигиенѣ, II) по гимнастикѣ, III) по ручному труду, IV) по рисованію и черченію и V) по пѣнію. — Изданіе 2-е, исправленное и значительно дополненное. — С.-Петербургъ. 1895. Цѣна 1 рубль.

— Отдѣлъ по естествовѣднію. — Изданіе 2-е, исправленное и значительно дополненное. — С.-Петербургъ. 1895. Цѣна 50 коп. III + 131.

Въ кн. III, год. III на „Български Прѣгледъ“ говорихме за „Систематичния прѣгледъ на руската народо-учебна литература.“ Оная часть съдържае само „Отдѣлъ по родному языку“. Днесъ стоимъ прѣдъ насъ отдѣлитѣ по медицина и гигиена, по гимнастика, по рѣчна работа, по рисуване и чертане, по пѣние и по естествовѣдѣние. Първитѣ петъ отдѣла сж отдѣлни свезки съ отдѣлна нумерация въ единъ томъ, а послѣдниятъ — по естествовѣдѣнието — съставя отдѣлна свезка съ отдѣлна нумерация и се продава отдѣлно. Както въ отдѣла по родния езикъ, тъй и тука всѣки отдѣлъ е придруженъ съ по една ръководна статия. Цѣльта на всѣкоя отъ послѣднитѣ е да посочи значението и важността на науката, отъ която книги се изброяватъ и прѣглеждатъ. Тѣй: въ ръководната статия по медицината, като се говори, че било врѣме, когато лѣкаритѣ гледали на популяризацията на медицинскитѣ знания като на дѣло нежелателно и вѣдно за народа, казва, „че науката съществува не за себе си, а за живота, и че въ това именно се заключава и цѣлниятъ смисълъ на нейното съществуване.“ Оттамъ се прави заклю-

чение, че необходимо е тая наука да се популяризира, за да може самъ народътъ въ извѣстни случаи да дава бърза и истинска помощъ на болнитѣ. Ползата и важността отъ познанието на публиката съ медицината особено се проявява, когато втрлватъ заразителни болести, каквито сж холерата и др. Признацитѣ на такива болести обикновено сж ясни и понятни и за неспециалиста, а сжщо тѣй и срѣдствата на лѣкуванъето имъ сж повече или по-малко опрѣдѣлени; а между това бързото течение на заразнитѣ болести и важността на незабавната помощъ извиква необходимостъ да вземе участие за тѣхното прѣкръпяване всѣкой, комуто е сжкъ собствениятъ животъ.“ Обаче при прѣпоръчванъето на такива популярни съчинения да се обръща внимание, щото да се не прѣпоръчватъ такива, които съдържатъ разни врачуванья и баяния, а такива, които даватъ истински свѣдѣния по медицината и по болеститѣ.¹⁾

Непосрѣдствено съ медицината свързана е хигиената. „Безъ да гледаме на значителната разлика въ задачитѣ и срѣдствата на изпълнението, и медицината, и хигиената иматъ много общи нѣща. И едната и другата се грижатъ за благосъстоянието на човѣка, за отстраняване страданията на неговия организъмъ — едната въ бѣдѣще, другата — сега. Главната основа за дѣятелностъ и на едната, и на другата се явява въ надлежното знание на строенето и дѣйствиата на човѣшкото тѣло. Освѣнъ това, и медицината, и хигиената еднакво сж заинтересувани да знайтъ, при какви условия дѣйствуватъ на организма болезнотворнитѣ външни причини: хигиената насочва своята дѣятелностъ да прѣдупрѣди дѣйствието на тия причини върху здравето на човѣка; а медицината — да го отетрани при постелята на болния.“ Ако е тѣй, ако хигиената прѣдшествува медицината, защото се грижи да отстранява болезнотворнитѣ причини, тогава „по какъвъ начинъ да се въведе прѣподаванъето на хигиената въ народнитѣ училища?“ Да се мисли, че може да се въведе хигиената като особенъ самостоятеленъ прѣдметъ въ училището, едвали е възможно. „За това ученицитѣ не ще иматъ достатъчно врѣме, а учителятъ пѣкъ — нито сили, нито охота.“ Наистина, могло би прѣподаванъето на хигиената да се вржи на лѣкаритѣ; но лѣкари има твърдѣ малко у насъ за изпълнение и на правитѣ имъ длѣжности, пѣкъ и не е възможно всѣкого лѣкаръ да считамъ способенъ за прѣподаване: изкуството да лѣкувашъ има малко общо съ изкуството да прѣподавашъ.“ Тѣй като прѣподаванъето на хигиената като отдѣленъ прѣдметъ редомъ съ естественитѣ науки не е възможно въ народнитѣ училища и тѣй като хигиената е свързана съ естествената история, тогава първо, разширението програмата на хигиената въ педагогическитѣ училища е твърдѣ необходимо и, второ, самъ народниятъ учителъ е длѣженъ да бѣде заинтересуванъ съ тия прѣдмети, и ако той е познатъ съ законитѣ на природата, съ тѣхното влияние върху живота на организма, съ

¹⁾ Припомяне си полемиката, която изникна между д-ра Витанова и д-ра Молова по случай на изданието „Домашенъ лѣкаръ“ на последния въ Солунъ отъ книжарницата на Самарджиевъ и С-ѣе. Ако наистина тоя „Домашенъ лѣкаръ“ е plagiatъ, може д-ръ Моловъ да се кори; но да се кори защото се постаралъ да стѣкми такъва една важна книга за народа по медицината, споредъ насъ, не е право. Да се обрне внимание, дали медицинскитѣ свѣдѣния, които се даватъ въ нея, сж вѣрни или не. Иначе тя много на мѣсто си е толкозъ повече, че тя е издадена въ Солунъ и прѣдначена главно за Македония, където лѣкаритѣ сж кѣтъ.

ония страни на околния миръ, съ които ние можемъ да се ползуваме и които трѣба да отстраняваме отъ себе, тогава въ занятията си съ ученицитѣ не въ видъ на систематиченъ урокъ, но при всѣкой удобенъ случай и свободна минута, той ще бѣде въ състояние да интересува и своитѣ слушатели съ тия практични и важни за тѣхъ свѣдѣния, каквито всѣкога сж въ състояние да дадѣтъ естествениѣ науки и основаната върху тѣхъ хигиена.“ Прочее, желателно е сами народнитѣ учители да се стараѣтъ да прѣскаѣтъ повече свѣдѣния по медицината и хигиената измежду народа и ученицитѣ.

Слѣдъ отдѣла по медицината е хигиената слѣдва отдѣлътъ по гимнастиката. Тоя отдѣлъ е туренъ слѣдъ медицината и хигиената, защото и той се занимава съ здравето на хората. Тѣй като не е възможно да прѣдадемъ пълно тоя толкова важенъ и интересенъ отдѣлъ ще приведемъ само съдържанието на хубавата му ръководна статия. То е: Опрѣдѣление на гимнастиката. Педагогичното и хигиеничното ѣ значение. Необходимостъ да се въведе гимнастиката въ народнитѣ училища. Условия на рационалната гимнастика. Видове тѣлесни упражнения, които трѣба да се въведѣтъ въ народнитѣ училища: I) собствено гимнастически движения; II) фронтови построения; III) дѣтски игри и IV) излети). Примѣрна програма на гимнастическитѣ упражнения. Хигиенични и методични посочвания.

Най-малко книги сж разгледани по ръчната работа — всичко 13, но за то пѣкъ ръководната статия на тоя отдѣлъ е една отъ найдължитѣ. Тя състои отъ двѣ глави. Тѣхното съдържание е: I. Исторически очеркъ по ръчната работа, като прѣдметъ на възпитателно обучение. — Възгледитѣ по ръчната работа на Амоса Коменски, Ж. Ж. Русо, Песталоци и др. — Първитѣ опити да се въведе тоя прѣдметъ въ учебно-възпитателнитѣ заведения въ XVIII в. — Ръчната работа въ сегашното столѣтие. — Фребель и неговитѣ „дѣтски градини“. — Първото прилагание на ръчната работа къмъ народнитѣ училища (финландски). — Дѣятелността въ това отношение на Уто Цугнеусъ. — Данецътъ Клаусонъ-Каасъ и заслугитѣ му въ полза на разпространението въ Европа идеята за ръчната работа като учебенъ прѣдметъ. — Ръчната работа въ Швеция. — Шведътъ Отто Соломонъ ѣ основаната отъ него първа учителска семинария по ръчната работа. — Значението ѣ въ историята на този прѣдметъ. — Шведската система на ръчната работа и нейнитѣ особености. — Дѣятелността на Салисиса по въвежданъето и разпространението на ръчната работа въ французскитѣ училища и резултатитѣ отъ тая дѣятелность. — Положението на въпроса за ръчната работа въ другитѣ държави на западна Европа, а еднакво и въ другитѣ части на свѣта. — Втората глава на тая статия се занимава съ историята на ръчната работа въ Русия. Най-интересни мѣста въ тая глава сж ония, дѣто се говори за начинитѣ, чрѣзъ които народниятъ учитель може да се приготви за прѣподавателъ по ръчната работа въ народнитѣ училища, за примѣрния курсъ по ръчната работа въ сжитѣ училища — градски и селски, за устройството на училищна работилня, за числото и стойността на сѣчивата за работилнята и за дидактичнитѣ и методичнитѣ посочвания относительно процеса да се обучава въ училището по ръчна работа. Къмъ тая статия има още приложенъ и списъкъ на сѣчивата, необходими при прѣподаванъето на тоя прѣдметъ въ училищата. 1) за работи съ дърво и 2) за работи съ металъ.

Ето съдържанието на ръководната статия по рисуване и чертане: Значението на рисуването въ образователенъ и практиченъ смисълъ. Положението на тоя прѣдметъ въ рускитѣ учебни заведения. Прѣдимството на метода да се рисува отъ натура, сравнително съ копирането штампи. Нормалниятъ вървежъ на елементарното обучение по рисуване въобще. Мобелиране. Рисуването въ народнитѣ училища: стигмография, рисуване отъ дъската, стѣнни таблици, рисуване по паметъ и упражнения въ съчиняване орнаментални украшения. Какъ трѣба да съобщаваме на ученицитѣ понятие за перспективата? Нѣколко думи за чертанието.

Тѣй сѣщо не сѣ лишени отъ ръководни статии и отдѣлитѣ по пѣние и естествовѣдѣние, сѣщо много интересни и много важни.

Като говоримъ за всичко това, което става въ странство, не можемъ да се не обърнемъ къмъ насъ. У насъ, въ България, кждѣто и де се обърнешъ, кждѣто и да погледнешъ, все недостатѣкъ, все пропуски. Да вземемъ за примѣръ хигиената. Какви познания има нашиятъ селянинъ по тая толкова важна и полезна за здравето му наука? Ами учителитѣ какви познания даватъ на ученицитѣ по тая сѣщата наука? Желателно би било да се обърне по-голѣмо внимание върху тоя толкова важенъ въпросъ и у насъ. Нашиятъ селянинъ не само нѣма абсолютно никакво понятие отъ хигиена, но даже никой не се е постаралъ да му изясни и най-елементарнитѣ правила отъ нея. Иди по-слѣ чуди се, защо у насъ при такива добри климатически условия върдватъ всевъзможни болести! Трѣбало би учителитѣ да обръщатъ най-голѣмо внимание върху тоя прѣдметъ, макаръ и да не е прѣдвиденъ въ програмата; толкозъ повече, че ние нѣмаме почти никакви популярни книжки за народа по хигиената. За да видѣтъ читателитѣ какъ се стараѣтъ въ странство за здравето на народа, ще посочимъ, че въ разгледвания отъ насъ „обзоръ“ сѣ рецензирани 88 популярни книги по хигиената и 71 по медицината, които издържатъ критика и които всѣки единъ може да прочете съ голѣма полза, както за себе, тѣй и за другитѣ.

И гимнастиката сѣщо тѣй у насъ е съвсѣмъ занемарена, а допѣкждѣ и рисуването. За гимнастика прѣдвидени сѣ два часа прѣвъ седмицата въ народнитѣ училища. При все това на нея съвсѣмъ се не обръща внимание. Зимно врѣме никакъ не се прѣподава. Лѣтъ пъкъ или се прѣподава, или не. По нея нѣма нито ръководства, нито учебници. Това е една близна, върху която трѣбало би да се обърне най-сериозно внимание. Гимнастиката е твърдѣ полезна и твърдѣ необходима. Достатъчно е да се въведѣтъ у насъ систематично дѣтскитѣ игри и излети. Ами ако редовно се прѣподаватъ гимнастическитѣ движения и фронтовитѣ построения, които въ бѣдѣще ще улеснѣтъ твърдѣ много военната тегоба? За жалъ нито едното се практикува, нито другото! — По тоя отдѣлъ въ „обзора“ сѣ разгледани 36 книги и съчинения. И тукъ блѣсева явно сиромашията на нашата педагогична литература! . . .

За да видѣтъ читателитѣ, какво голѣмо значение има рисуването въ възпитанието на дѣцата, ще цитуваме слѣднитѣ нѣколко реда изъ ръководната статия по тоя отдѣлъ:

„Въ никой клонъ на човѣшкитѣ знания не се съединяватъ въ такъва степенъ идеалното съ ползвното, както въ рисуването; за

това на всекъдѣ, където починли да се отнасятъ къмъ него съ надлежащото внимание, то бързо заело важно мѣсто въ реда на прѣдметѣ на народното образование и всекой день принася плодове, които съ излишнѣкъ възнаграждаватъ грижитѣ за неговото разпространение.

„Въ образователенъ смисълъ рисуването прѣди всичко ни учи правилно да гледаме и, слѣдователно, по-точно да познаваме виднитѣ прѣдмети и по-вѣрно да сѣдимъ за всичко онова, което е достъпно на нашето зрѣние. Като ни учи да гледаме, то въ сжщото врѣме ни учи да сравняваме, да забѣлѣзваме и отличаваме прѣкрасното отъ безобразното. — слѣдователно, развива съображеніето и облагородява вкуса.“

„Макаръ всички да иматъ очи, но далече не всички и не въ една мѣра умѣятъ да се ползватъ отъ тѣхъ. Колцина има, за които изиящното въ природата и въ изкуството не сѣществува само за това, че тѣ никога не се учили да наблюдаватъ и да сравняватъ даже и ония форми, които непрѣстайно се намиратъ прѣдъ тѣхнитѣ очи! Тия хора приличатъ на слѣпцитѣ, — за тѣхъ е безразлична всекая форма; други — не могатъ да си даждъ ясенъ отчетъ, защо това или онова имъ се харесва повече или по-малко по външния си видъ. При съвършената неразвитостъ на способността да отличаватъ изиящното отъ неизиящното, единитѣ и другитѣ нерѣдко прѣдпочитатъ сакатото прѣдъ красивото или недѣлната мода и съ това спомагатъ за разпространението на нашия вкусъ. Това, на реда си, силно се отразява върху качеството на народната промишленостъ, която, угаждайки на лошия вкусъ на купувачитѣ, всекога е готова да се прѣправя, съ цѣль по-лесно да харчи своитѣ издѣлїя, и едвали тя първа ще почне да се грижи за тѣхното подобрене, баремъ за своитѣ съотечественици“.

Не е достатъчно само туй да накара народния учителъ да обърне сериозно внимание върху рисуването. За ръководства и таблици по тоя клонъ на наукитѣ нѣма що и да се каже — лишени сме почти отъ всекакви такива. На руски има 18 книги по рисуване и само двѣ по чертане.

Тукъ му е мѣстото да кажемъ нѣколко думи и за нашитѣ илюстрирани списания. Досега ние не сме имали нито едно такъво списание, което да се отличава съ своитѣ хубави и изиящи картини. Издаванитѣ у насъ дѣтски списания ужъ се илюстриратъ, а пъкъ вътрѣ намѣсто картини даватъ се нѣкакви образи, които могатъ да бждѣтъ всичко, но не и картинки. Наистина, дѣтето ще разбере, какво е изобразено въ тѣхъ, но какъ е изобразено и какъ трѣба да бжде, то не знае. Като вижда постоянно прѣдметитѣ изобразявани съ карикатуренъ видъ, то навиква на тѣхъ и почва да вѣрва, че тѣ трѣба тъкмо такива да сж и въ природата. Ето откъдѣ се започва развалата на вкуса и развитието на лошъ вкусъ у малкитѣ. За да не бжде това, за да не принасяме съ своитѣ списания намѣсто полза врѣда на нашитѣ дѣца, трѣба редакциитѣ на тия списания да се погрижатъ и да подобрятъ илюстрациитѣ въ тѣхъ. Наистина, нѣкои доста старание полагатъ въ това отношение, но нѣкои сж останали толкова назадъ, че списанията по-добъръ е да не се даватъ въ ръцѣтѣ на дѣцата, отколкото да се развива въ тѣхъ лошъ вкусъ.

Нѣколко думи по рѣчната работа. Прѣди двѣ-три години изпратихъ се въ странство нѣколцина учители, да изучатъ тая нова наука

и да могат да я въведат относелъ и у насъ. Тѣ доста съвѣстно бѣхъ изпълнили мисията си и на връщане изложихъ прѣдметитѣ, които бѣхъ изработили прѣзъ лѣтния кратковрѣмененъ курсъ. Оттогава досега изминѣхъ нѣколко години и нито поменъ останѣ за туй изложение, нито пъкъ се слуша да е въведена тя въ нѣкое народно училище. Каква е ползата отъ рѣчната работа, нѣма да описваме; но че тя намира широко разпространение и е въведена на всѣкъдѣ, нѣма никакво съмнѣние. „Идеята за рѣчния трудъ, казва се въ ръководната статия, като прѣдметъ на училищно обучение, проникнала тѣй сжщо въ Азия, ако не другадѣ баремъ въ Япония и въ Китай и даже въ Африка, а именно въ Абисиния, разбира се въ такъва форма, каквато отговаря на състоянието на народното образуване въ тия държави“. Нима ние стоимъ по-долу въ образователно отношение отъ китайцитѣ и отъ абисинцитѣ? Въ Америка рѣчната работа е намѣрила широко разпространение. Тя е въведена като прѣдметъ въ много основни училища на Сѣверо-Американскитѣ държави, въ Мексико, Колумбия, Уругвай и Чили. Ако се отдава такъво голѣмо значение на рѣчната работа по цѣлия свѣтъ, струва ми се, никой не ще откаже грамадната полза, която принася въ развитието на дѣцата и въ благосъстоянието на хората. Ако е тѣй, длѣжностъ е на Върховния учебенъ свѣтъ да извучи тоя въпросъ и да го въведе въ практика.¹⁾

Остава ни да говоримъ за пѣнието за естествовѣдѣнието у насъ. Ще се ограничимъ само съ по нѣколко думи, защото бѣлѣжкитѣ ни и безъ туй станѣхъ доста дълги. Кой не знае какво значение има пѣнието при развитието на дѣцата? Да оставимъ настрана, че то развива, но още и облагородява, възвишава душата на човѣка. „Морализуещето значение на пѣнието състои съвсѣмъ не въ това, че то поучава (това не е негова работа), а въ това, че то настройва човѣка по-високо, прави сърцето му достъпно за човѣшкитѣ движения“. Освѣтъ това пѣнието има покрай свето практическо значение още и национално въ развитието на народа. „Въ основата на народно-музикалното образование трѣба да лежи народната пѣсенъ, народнитѣ мотиви“. А кой не знае какъвъ богатъ материятъ има у нашия народъ въ това отношение? Че той много обича да пѣе, и че нашитѣ учители по пѣнието голѣма полза би принесли, както за себе, тѣй и за ученицитѣ, ако се обърнатъ къмъ народнитѣ мелодии при съставянieto на своитѣ сборки отъ пѣсни за дѣца, нѣма никакво съмнѣние. Практическото значение на пѣнието се състои въ това, че то, освѣтъ гдѣто облагородява чувството, развива прѣсени и здрави инстинкти, като изпълня празното врѣме на народа прѣзъ празниците. „може да служи като силно отвлекаеще срѣдство отъ механичѣ и пиянството“. Ето защо трѣба да се не замечарва пѣнието и да се развива любовъ къмъ

¹⁾ Рѣчната работа като прѣдметно обучение се въвежда не само въ народнитѣ училища, но и въ военнитѣ. Отъ 1890. год. военното министерство въ Русия всѣкоя година прѣзъ ваканцитѣ устройва курсове, за да се подготвятъ ръководители по рѣчната работа за военно-учебнитѣ заведения измежду офицеритѣ-възпитатели. На всѣкой курсъ въ течение на тѣзи петъ години работили отъ 20 до 26 офицери-възпитатели по програмата на С.-Петербургския учителски институтъ, благодарение на което военното вѣдомство има вече на свое разположение до сто подготвени учители по рѣчна работа. И въ сегашно врѣме тоя прѣдметъ се прѣпорѣчва въ всичкитѣ кадетски корпуси и то по една установена програма, — нѣщо, което го е нѣмало още въ гражданскитѣ училища.

него, както у дѣцата, тъй и у народа. — По тоя отдѣлъ въ „обзора“ сж разгледани 106 съчинения, раздѣлени на два подотдѣла: А) Помагала по теорията, историята и методиката на музиката и частично — на пѣнието и В) Материалъ за пѣние — единично и хорово, свѣтско и църковно. И двата подотдѣла стоиждъ подъ едно заглавие: *прѣгледъ на помагала за учителя*.

Какво значение има естествовѣдѣнието за нашия селянинъ, който стои постоянно до природата и който се занимава изключително съ земледѣлие, нѣма да говоримъ. Че той трѣба да знае много нѣща отъ естествената история, защото се намира постоянно въ борбата съ природата, вѣрваме, никой нѣма да откаже. Жаль е, че нѣма никакви книжки за народенъ прочитъ по тоя клонъ на наукитѣ. Наистина въ училищата се обръща доста внимание на естествовѣдѣнието, по това не е достатъчно за оня, който е свършилъ само IV. отдѣление и послѣ никога не е хващаль книга. Необходимо е да се създаде литературата по тая часть у насъ. На руски има около 200 съчинения по естествовѣдѣнието, раздѣлени на два подотдѣла: А) пособия за учителя и В) книга за дѣтско и народно ученье. Вторитѣ сж двойно повече отъ първитѣ.

Въ заключение ще кажемъ, че въпросиятъ „обзоръ“ трѣбало би да бѣде настолна книга за всѣкого, който иска да принесе колко-годѣ полза на народъ и учащитѣ се. Въ него ще наѣтри всѣкой указания за помагальни ръководства и книги по който иска клонъ на наукитѣ.

Е. Спространовъ.

O mluvě Jana Exarcha Bulharského. Příspěvek k dějinám církevní slovanštiny. Napsal Dr. Václ. Vondrák. V Praze. Bursík et Kohout. 1896. 4° 100. (Върху езика на Јоана Ексарха Български Приносъ къмъ историята на църковно-славянския езикъ Написаль Д-ръ Вацл. Вондракъ. Прага).

Извѣстно е, че Јоанъ Ексархъ си е оставилъ славно име въ историята на старата българска писменостъ главно съ двѣ свои съчинения, а именно съ прѣвода на Дамаскиновото „Богословие“ и съ тъй нареч. „Шестодневъ“, който е прѣвелъ и отъ часть съставилъ за царя Симеона. Освѣнъ тѣзи два труда нему се приписватъ и четири хомилии, отъ които най-главната съдържа „Слово на възнесение господа нашего Иисуса Христа“.

Върху „Богословието“ и „Шестоднева“ откопѣ е обрѣнжто вниманието на славянскитѣ филолози чрѣзъ изслѣдванъето на Калайдовича (1824. г.), по и до день днешенъ не сж опѣнени тия трудове както трѣба откъмъ тѣхния езикъ сирѣмо езика на най-старитѣ, тъй нареч. „панонско-словенски“ или, както ние ги казваме, „старо-български“ паметници. На това е донегдѣ причина, че Ј. Ексарховитѣ трудове не сж запазени въ първобитния си български оригиналъ, а въ старъ руски прѣписъ, въ който се вмѣкнжли немалко правописни и фонетични русизми. Но при все това може да се подложи езикътъ на Ј. Ексарха на специаленъ разборъ, понеже въ повечето случаи не е мжно да се отличатъ внесениѣ отъ руския прѣписвачъ измѣнения. Това се потвърждава сега и отъ цитувания по-горѣ трудъ на г. Вондрака, професоръ на Виенския университетъ. Г-нъ Вондракъ неуморно работи чрѣзъ послѣднитѣ десетина години въ областта на старобългар-

скитѣ студии, като се старае чрѣзъ критически разборъ на по-виднитѣ старобългарски паметници да освѣтли въпросътъ върху отечеството на тѣй наречения „черковно-славянски“ езикъ, съ който си послужихъ св. Кирилъ и Методи въ своята апостолска и книжовна дѣятелност. Съ тая цѣль г. Вондракъ обширно разгледа твърдѣ важниятъ старо-български нареч. паметникъ „Супрасълеки“ въ Sitzungsberichte на Виенск. Академия на наукитѣ, а съ тая цѣль той недавно издаде и Клоцовия паметникъ (Glagolita Clozûv. Vydal Dr. Václ. Vondrák. V Praze 1893).¹⁾ Отъ досегашнитѣ си студии по Кирило-методиевския езикъ г. Вондракъ извлича убѣждение, че този езикъ е старо-българско нарѣчие, което се е говорило въ Македония. И тѣй, съгласно съ отколѣ изказаното мнѣние на Ягича и съ мнѣнието на покойния Облакъ, и г. Вондракъ спомага, да си пробие път и въ западната славистика тѣй наречената „старо-българска хипотеза“ (или както сега тѣ я наричатъ „македонска хипотеза“), която и ние съ дълбоко убѣждение рѣшително защитаваме. Главнитѣ заключения, до които г. Вондракъ сега дохожда въ съчинението си върху езика на Ј. Ексарха Български, могатъ да се формулиратъ горѣ-долу така: 1). Ј. Ексархъ е писалъ своитѣ трудове на езикъ, който той основателно и майсторски е владѣлъ. 2) Този езикъ толкова се схожда съ Кирило-методиевския („съ черковно-славянския“ както се изразява г. В.), а отъ друга страна въ много случаи, особено лексикални, тѣй се показва самостоятеленъ спрѣмо подирния, че е явно, какво езикътъ на Ј. Ексарха и Кирило-методиевскитѣ езикъ сж двѣ нарѣчия отъ единъ и сѣщи езикъ. 3). Нѣма съмнѣние, че нарѣчието, на което пише Ј. Ексархъ, е източно-българско, до като Кирило-методиевското е — западно-българско сир. македонско. 4). Ј. Ексархъ е челъ и познавалъ ония книги, които сж били прѣведени отъ Кирила и Методия и ученицитѣ имъ, а именно св. писание, псалтирѣтъ, апостолѣтъ и пр., и немалко се е влиялъ отъ езика на тия книги, що се вижда ясно отъ много цитати изъ св. писание у него, досущъ сходни съ съответнитѣ мѣста въ Кирило-методиевскитѣ книги. Ала при все това не може да се каже, че Јоанъ Ексархъ своя книжовенъ езикъ е просто научилъ отъ Кирило-методиевскитѣ книги, защото а) езикътъ му, както се каза, не е подължно сходенъ съ подирния и б) защото тогава не е имало толкова книги, писани на Кирило-методиевски езикъ, каквото по тѣхъ единъ човѣкъ да е можелъ да усвои и да владѣе подирния тѣй, както виждаме у Ј. Ексарха. И тѣй, Ј. Ексархъ, като е писалъ, водилъ се е най-много по живото нему съврѣменно сир. матерно нарѣчие, макаръ че е челъ и ималъ при рѣцѣ и най-старитѣ книги, писани на Кирило-методиевско („черковно-славянско“) нарѣчие.

Цѣнна страна на съчинението сж лексикалнитѣ цитати изъ съчиненията на Ј. Ексарха както и обширнитѣ цитати изъ светото писание, които се срѣщатъ у Ј. Ексарха. По-слабъ е отдѣльтъ, въ който се разглеждатъ графичнитѣ и звуковитѣ особености (20 — 30); тукъ не е всичко ясно и убѣдително за читателя. Особено въпросътъ за тѣй нареч. отъ В. прѣгласъ на *ѣ* и за стойността на ероветѣ въ съчетанията *ѣр-рѣ*, *ѣр-ръ*, между двѣ съгласни, остая неразрѣшенъ отъ автора.

Л. М.

¹⁾ Вж и рефератътъ на П. Лаврова въ „Древности, труды Славянской коммисиі Импер. Моск. Археол. Общества“ г. I. 249—255.

Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví. Podává D-r. Václ. Vondrák. S devíti tabulkami. V Praze 4° 82. 1896. (Фрайзингенскія паметникъ и значението му въ славянската писменостъ. Отъ Д-ръ В. Вондракъ). Издание на Чешката Академия на наукитѣ).

Покрай старо-българскитѣ писмени паметници най-старъ е тъй нареч. Фрайзингенски паметникъ, писанъ съ латиница най-късно въ първата половина на XI. вѣкъ. Този паметникъ е единствениятъ източникъ, по който можемъ да сѣдимъ, какъвъ е билъ словинскиятъ езикъ, който се е говорилъ въ долина Панония (въ Щирія, Каринтия и Крайна) въ края на X. в., защото другитѣ стари словински паметници едвамъ достигатъ XV. в., и тепърва отъ врѣмето на реформацията захващатъ да се явяватъ въ по-голъмо количество. Но Фрайзингенскиятъ п. който е откъселекъ (фрагментъ), съдържащъ само три изповѣдни — покаятелни молитви, не е чисто словински паметникъ, понеже е писанъ на езикъ, що съдържа и примѣси старобългарски, върху които вече на 1865. година Срезневски, когато издаде тоя паметникъ заедно съ другитѣ филологически трудове на Востокова (Востокова Филологическія наблюдения), обърнѣ seriously внимание. Видно станѣ, че въ този паметникъ се е отразилъ старобългарскиятъ езикъ, който е билъ разпространенъ въ Панония въ врѣмето на Кирила и Методия. Покрай тая примѣсъ сега г. Вондракъ указва и друга, сръбско-хърватска, като подозира съ право, че непосредствениятъ оригиналъ е билъ хърватско-глаголически. Тази мисль е изказвалъ по-прѣди и Ягичъ въ своитѣ лекции. Сега лесно се разясняватъ ония непослѣдователности въ словинската частъ на езика, които не можехъ да се разтълкуватъ само като отражение на чисто словинския езикъ, напр. честитѣ форми, гдѣто ж е замѣнено чрѣвъ *у*, а не чрѣвъ *о*. Сега е ясно, че и честитѣ случаи, гдѣто се срѣща *к* срѣщу слов. *ч*, бълг. *щ*, трѣба да се считатъ за хърватизми, и да се чете буквата *к* като сръб.-хърв. *ћ* (ѣ), а не като твърдо *к*, както прѣдлагаше Миклошичъ.

Г. Вондракъ открива въ езика на паметника и баваризми, внесени отъ прѣписвача, баварски нѣмецъ, а именно въ втората молитва. Сѣщо така се указватъ и нѣкои чехизми (словацизми). — Изданието на г. Вондрака е изобщо цѣненъ приносъ къмъ историята на словинския и старо-българския езикъ и голѣмо улеснение за ученитъ, които ще можѣтъ сега лесно да се сдобиятъ съ това издание, що съдържа покрай богати езикови обяснения и цѣлниятъ паметникъ както въ транскрипция така и въ фототипична снимка (изваденъ е на деветъ таблици).

Л. М.

Статистички годишњак Краљевине Србије. (Издање статистичког одељења министарства народне привреде. Прва година 1893).

Статистическото одѣление при министерството на земедѣлието, търговията и индустрията въ Сърбия е започнѣло, по подражание на западно-европейскитѣ статистически учреждения, да издава общъ годишенъ статистически сборникъ (годишникъ, *annuaire statistique*) за кралство Сърбия, първата година отъ който, относеща се за 1893. г., излезе отъ печатъ въ началото на настоящата година. Съ това си прѣдприеманіе сръбското статистическо бюро прави една важна крачка

напрѣдъ въ тая областъ, и като се стрѣми да не остава назадъ отъ з.-европейскитѣ стари учреждения, припаса голѣма заслуга изобщо на статистиката, като наука и частно на сръбската държава, понеже дава материали за всеостранното и изучаване. Има доста врѣме, откакъ въ з.-Европа се е завела практиката, щото освѣтъ мѣсечнитѣ периодически и неперидодически статистически публикации, които стат. бюро издаватъ, да публикуватъ още за всѣка една година и особени статистически сборници, въ които да се съдържатъ въ екстрактъ всичкитѣ излѣзли прѣзъ годината стат. публикации. Такъвъ единъ сборникъ съ своитѣ обобщени и систематизирани стат. данни по всички проявления на общественния животъ е въ състояние да даде едно бързо и точно понятие за цѣлия тоя животъ. Въ подобенъ сборникъ читателятъ съ най-голѣма сигурностъ чете за географическото, политическото, економическото, финансовото и пр. положение на държавата, за народното образование, сѣдопроизводството, индустрията и пр. и пр. Сборникътъ прѣдставя цѣла колекция отъ фотографически снимки на цѣлия общественъ животъ въ съставнитѣ му елементи и въ всичкитѣ му най-разнообразни проявления, които снимки анализирани и синтезирани послужватъ за всеостранното изучаване на тоя животъ. И не само за отдѣлнитѣ държави въ з. Европа се издаватъ подобни сборници, но даже и за единични градове, какъвто е напр. Paris, се публикуватъ ежегодни стат. сборници. *Annuaire statistique de la ville de Paris* прѣдставя единъ грамаденъ томъ отъ 50—60 коли съ най-разнообразенъ стат. материалъ за гр. Парижъ.

Не ще и дума, че „Статистички Годишњаѣ“ стои доста назадъ отъ з.-европейскитѣ годишни стат. сборници, както по обилнето на стат. материалъ, така също и по всеостранното разработване на тоя материалъ; обаче, като едно ново начинание, прѣдприето въ една сравнително млада държава Годишњаѣтъ прѣдставя една сериозна и цѣвна работа. Въ държави, кждѣто обществото гледа съ пълно нехайство къмъ статистиката и кждѣто събирането и обработването на суровий стат. материалъ прѣдставя цѣлъ подвигъ, за който се изисква и непоколебима частна инициатива, и силна енергия и готовностъ за противустоение на лѣлъ рой прѣпятствия, ¹⁾ трудове като годишњаѣа съ неопѣзними. Въ това отношение Сърбия далеко не е останала назадъ. У насъ, при досегашното положение на статистическитѣ ни публикации, които се ограничаватъ почти изключително само съ външната търговия, пазарнитѣ цѣни и народонаселението, и дума не може да става за стат. годишенъ сборникъ. Врѣме е да се разбере у насъ важноста отъ статистиката и да се взематъ мѣрки за да не оставаме назадъ поне отъ Сърбия.

Годишњаѣтъ е раздѣленъ на 19 отдѣла. Отъ голѣмъ интересъ би била една сравнителна студия между Сърбия и България възъ основа на ония статистически данни, които сръщаме въ годишњаѣа; обаче, подобно едно прѣдприемане въ цѣлостъ е неизпълнимо, понеже за България нѣма публикувани никакви данни, освѣтъ гореспоменхтитѣ, па даже и самитѣ общи резултати отъ прѣброяването на народонаселението прѣзъ 1893. г. още не сѣ публикувани. Въ долуизложенитѣ

¹⁾ Въ прѣдговора си, началникътъ на стат. отделение Боголюбъ Јовановичъ се оплаква отъ затрудненията, които даже отъ самитѣ власти е сръщаль при приготвянето на годишњаѣа.

бѣлѣжки ще приведемъ само пѣкон общи данни изъ годишника, отъ които поне приблизително може да се сѣди за състоянието на Сърбия отъ разни гледища, като при това тукъ-тамъ вмѣкваме за сравнение и съответственитѣ данни за България.

Отдѣлъ I. Територия. Въ тоя отдѣлъ въ 8 странички се дава едно, ако и досущъ кратко, но сбито и прѣгълнено съ цифри описание на географическото протежение на Сърбия, пейната топография, хидрография, климатология, политическо подраздѣление и управление.

Отдѣлъ II. Пространство и народонаселение. Споредъ изложенитѣ въ тоя отдѣлъ данни Сърбия има 48,589.4 кв. километра съ 17 окрѣга, 71 околии, 1306 общини, 21 градове, 56 паланки (варошица), 4026 села и колиби и 4103 населени мѣста. (Ако сравнимъ тия данни съ съответствующитѣ данни за България, които сѣ: ¹⁾ 95,704.5 кв. килом., 22 окрѣга, 85 околии, 1858 общини, 78 града, 4620 села и колиби, 4698 населени мѣста, то виждаме че България надминава Сърбия съ 47,115 1 кв. килом (почти два пѣти по-голъма), 5 окрѣга, 14 околии, 553 общини и 595 населени мѣста). Народонаселението въ Сърбия споредъ прѣброяванъето на 31. дек. 1890. год. е било всичко 2,161,961 души, отъ които 286,466 души градеко и 1,875,495 д. селеко; общата гѣстота е била 44.5 д. на 1 кв. килом. (Споредъ прѣброяванъето на 1. януари 1888. ²⁾ населението въ България е било 3,154,375 души. Въ тоя отдѣлъ намираме слѣдующата твърдѣ интересна таблица за нарастванъето на народонаселението и гѣстотата на нас. въ Сърбия за единъ периодъ отъ 50 години:

въ 1834 год.	народонаселението е било	678,192 д.	съ гѣстота	18.0
1841	"	"	"	22.0
1846	"	"	"	24.3
1850	"	"	"	25.4
1854	"	"	"	26.6
1859	"	"	"	28.7
1863	"	"	"	29.5
1866	"	"	"	32.3
1873	"	"	"	36.0
1884	"	"	"	39.1
1893	"	"	"	44.5

Тия цифри ясно говорѣтъ за твърдѣ бързото нарастване на насел. въ Сърбия, което нарастване се констатира главно отъ измѣненieto гѣстотата на населението. — За периодъ отъ 50 год. тая гѣстота се е почти утроила като е станѣла отъ 18.0 на 45.5. Прѣзъ цѣлия тоя периодъ територията за 1834 — 1874 си остава 37,617.3 кв. килом., а за 1884 и 1893 се увеличава на 48,589.4. Жално е, че тая интересна табличка не се придружава и съ необходимитѣ за случая процентни отношения за двоякото нарастване — на територията и на народонаселението — чрѣзъ които отношения единствено само може да се констатира съ една най-голъма точностъ разнѣра на нарастванieto на народонаселението въ Сърбия. — Цѣла Сърбия се раздѣля на 4 епархии (съ 7 по-малко отъ България, кѣдѣто епар-

¹⁾ Списъкъ на населенитѣ мѣста въ княжество България споредъ прѣброяванieto на 1. януари 1893. София, 1894. г.

²⁾ Това прѣброяванъе стои най-близко до прѣбр. въ Сърбия прѣзъ 1890. г., затова навсѣгдѣ, гдѣто е възможно, ще се ползуваме отъ него.

хитѣ сж 11). — Споредъ прѣброяванието на 31 дек. 1890. г. населението въ Сърбия се е състояло отъ 1,109,885 души отъ мъжки полъ и 1,052,076 души отъ женски полъ, т. е. на 1000 мъже се падатъ 947 жени, отъ които 777₆ за градското население и 976₈ за селското. (Въ България мъжете съставляватъ 50.89 отъ цѣлото население, а женитѣ — 49.11, т. е. на 1000 мъже се падатъ изобщо 965 жени). — Въ цѣла Сърбия е имало 335,760 кшя, 48,875 градски и 286,885 селски, и 348,257 домакинства — 60,068 градски и 288,189 селски. (Въ България всичкитѣ домакинства възлизатъ на 556,400). Забѣлжително е, че отъ тия домакинства 1977 се състоятъ отъ по 21 — 30 души едното, което говори за спазванието още на битовата сръбска задруга. — По мѣсторождение 95.84 отъ всичкото население сж родени въ Сърбия, а 4.16 — въ странство. Отъ тия послѣднитѣ 4057 души сж родени въ България, 2124 души въ Македония и 9461 въ Стара Сърбия (?) Въ табл. 17 на тоя отдѣлъ между разнитѣ матерни езици, на които говори населението, срѣщаме и български языкъ, на който е отбѣлзано че говорятъ само 1359 души (0.06 отъ цѣлото население). Достоверността на това число е твърдѣ съмнителна, понеже народонаселението въ Пиротски, Нишки и Врањански окрѣзи възлиза на 289,744 души, а пѣкъ извѣстно е, че една значителна частъ отъ това население сж българи, слѣдов. и матерниятъ имъ езикъ не може да бѣде другъ, освѣнъ български. Сжщо тъй нищо не се споменува и за матерния езикъ на македонцитѣ, които както е извѣстно, живѣятъ въ не малко количество въ Сърбия. — Тукъ се чувствува една непълнота, понеже липсва таблица за разпрѣдѣление на населението по народности. Наистина таблица 18. е посветена на това подраздѣление, но въ неѣ населението се дѣли само на сърби и несърби.

Числото на говорещитѣ еврейския езикъ жители възлиза едвамъ на 4510 (0.21), отъ което може да се заключи, че въобще Сърбия не прѣдставя благоприятни условия за заселванието въ неѣ на еврейтѣ.

Въ Сърбия има 241,378 грамотни хора, които съставятъ 14.17 отъ цѣлото население. Тия 241,378 души се раздѣлятъ така: 110,577 (45.79) градско население и 130,801 (8.95) селски, 202,366 (23.02) мъжки полъ и 39,012 (4.74) женски полъ.

Особенъ интересъ прѣдставя табл. 25, „народонаселението по категории на занятията.“ Отъ цѣлото население 1,816,103 души сж земледѣлци и 1120 скотовѣдци, всичко 1,817,223 отъ които 275,708 прѣдприемачи-земледѣлци (едри земледѣлци), 12,829 помощници и 1,528,686 земледѣлци, които живѣятъ отъ труда си. И тука се чувствува една празнота, понеже липсватъ необходимитѣ проценти. Споредъ нашитѣ прѣсмѣтания, земледѣлцитѣ съставятъ 84.05 отъ цѣлото население, а отъ самитѣ земледѣлци 15.17 сж прѣдприемачи, 0.71 помощници и 84.12 дребни собственици. Въ България земледѣлческото население съставя 73.39 отъ цѣлото население (2,315,327 д.).

Другъ важенъ недостатѣкъ въ тая таблица е и негрупиовката на всички занаятѣчии въ едно. Наистина въ таблицата се даватъ подробни данни за всички категории занятия, но тамъ занаятѣчнитѣ сж размѣсени и съ проститѣ работници, добиватели на суровия материялъ,

а сѣщо тѣй и съ фабрикантитѣ, и отдѣлванието само на първитѣ (занаят.) прѣдставя извѣстно затруднение. Въ Сърбия, кждѣто з.-европейската конкуренция подбива и унищожава дребинитѣ занаятчии, и кждѣто процесътъ на замѣстванieto дребиото производство съ капита-листическото е въ дѣйствиe, отъ неопѣвима важностъ е да се държи най-точна и подробна сѣтка за състоянието и движението на занаятитѣ. — По бройността си, слѣдъ земледѣлцитѣ идхтъ търговцитѣ, — 42,253 души, чиновници (държавни и общински 32,749 и пр.

Отдѣлъ III. Движение на народонаселението. Това движение се изразява съ слѣдующитѣ данни: на 1000 жители прѣзъ годината се падатъ 10.52 сватби, 42.31 раждания и 29.58 умираия, слѣдов. 12.73 раждания има повече отъ умираиията. Тѣзи проценти се раздѣлятъ така:

за градското насел. 9.83 сватби, 34.04 раж., 31.83 ум. разлика 2.11 р.
за селското " 10.62 " , 43.52 " , 29.25 " " 14.27 р.

Отдѣлъ IV. Земледѣлие. — Тоя отдѣлъ, заедно съ послѣдующия, отдѣлъ V. скотовѣдство, съдържатъ твърдѣ цѣнни данни върху економическото положение на Сърбия. При това, тѣ сж и единъ отъ най-грижливо разработенитѣ отдѣли въ годишняка.

Споредъ табл. 1. на отдѣлъ IV. въ Сърбия е имало прѣзъ 1893. год. 326,994 собственици земледѣлци съ 479,474 глави работни животни (70,356 коне и жребци, 42,110 кобили, 361,233 волове и бикове, 2,548 крави, 3,227 биволи) и 180,446 броя кола (25,298 конски и 155,148 волеки).

Въ земледѣлието сж се употрѣбявали 106,841 плуга и 63,107 ралици, което говори добрѣ за нововедението поне въ това отношение.

Споредъ табл. 2. Сърбия има 2,709,164.70 хектара работна земя, разпрѣдѣлена по слѣдующия начинъ: 1,154,883.92 хект. подъ разни посѣви, 30,653.76 хект. градини, 29,276.46 хектара угаръ, всичко 1,214,814.14 хект.; отъ остатъка 350,971.26 хект. сж ливади и дѣтелина, 248,756.98 хект. пасбища, 60,989.92 хект. лозя, 484,647.66 гори. Плодородието на земята, засѣена съ разни зърна, и разпрѣдѣленieto на самата земя е слѣдующето:

Засѣено съ	хектара	даватъ жътва въ 100 кгр.	на декаръ се пада кгр.
Кукурузъ	532.005.54	4.578.482	810
Пшеница	317.201.25	2.354.398	700 зимн., 540 лѣтн.
Ржъ	59.820.—	322.963	630 " 590 "
Ечмикъ	92.121.42	538.788	630 " 570 "
Овесъ	106.053.29	467.968	530
Просо	1.381.24	7.926	520
Тютюнъ	1.432.23	14.931	790
Лозя	60.989.62 вино	420.977	543
{ Ливади 348.611.36 }		5.065.888	{ 1500
{ Дѣтелина 2.359.90 }			{ 2660

Изобщо, работната и неработната земя е 4.868.940 хект., отъ които 2.709.146.70 (56.64) частна и общинска и 2.159.775.20 (44.36) държавна.

Общата стойностъ на жътвата прѣзъ 1893. год. е била:

Отъ кукурузъ и др. храни	70.172.398 лева
" варива	3.006.331 "
" зеленчукъ (градини)	12.424.436 "

Отъ индустр. растения (ленъ и конопи)	6.735.712 лева
„ вино	17.915.827 „
„ сливи	36.686.135 „
„ сѣно	20.787.640 „
„ слама	18.790.930 „
„ тютюнъ	1.836.514 „

Прѣвъ годината е паднало градъ на 294 разни мѣста, който е поврѣдилъ 84.133 хект. земя съ загуби 6.136.418 лева.

Отдѣлъ V. Скотовѣдство. — Спорѣдъ прѣброяванието на 31. декември 1890. год. Сърбия е имала 5 374.956 глава домашни животни на стойност 108.766.012 лева, отъ които 163.391 коня на стойност 12.258.608 лева, 819.251 говеда на стойност 61.015.365 лева 8.494 бивола — 1.453.690 лева, 1.575 магарета и катѣри — 64.770 лева, 908 603 свинѣ — 10.105.698 лева, 2.963.904 овци — 20.374.668 лева, 509.738 кози — 3.466.213 лева. По отношение къмъ пространството на земята и народонаселението се падатъ на 100 хект. 3·36 коня, 17·03 говеда, 18·70 свини, 61·00 овце, 10·49 кози, всичко 110·58; на 1.000 жители 75·57 коня, 382·78 говеда, 420·27 свини, 1.370·93 овце, 235·78 кози, всичко 2.485·42.

На едно домакинство се падатъ за 406·65 лева домашни животни, а на единъ жителъ — за 50·31 лева.

Въ Сърбия е имало 124.600 кошари пчели на стойност 794·310. които се падатъ по 2·56 кош. на 100 хект. земя и 57·6 кошари на 1000 жители.

Отеѣлъ VI. Пазарни цѣни. — Въ тоя отдѣлъ сж дадени свѣдения за пазарнитѣ цѣни на множество артикли. Цѣнитѣ се отнасятъ до 40 различни пункта на кралството. Мѣжду другитѣ цѣни срѣдната пазарна цѣна на житото е била 100 кгр. 10·35 лева, кукуруза 7·45, ржжъта 7·97, ечемика 7·3, овеса 7·67.

Надницата безъ храна е била за обикновецъ надничаръ 1·52 лева (maximum 2·50, minimum 0·98), коначъ 1·56, (maximum 2·36, minimum 0·97), косачи 2·30 (maximum 3·57, minimum 1·58), зидари 2·80, (maximum 5·30, minimum 2·02).

Отдѣлъ VII. Тютюнъ и соль. — Прѣвъ 1893. е имало засѣено съ тютюнъ 1.527.04 хек. земя съ 66.531.769 стряка, отъ които исхнжли 13.208.068. Добитиятъ тютюнъ е билъ 903.243 klgr. на стойност 702.932.91 лева, т. е. срѣдно на хек. по 460.32 лева и за klgr. 0.78 л. Продадениятъ прѣвъ годината тютюнъ е билъ 852.343.27 klgr. на стойност 9.389.731.22 лева, отъ които е събрано монополъ 5.519.253.13 лева.

Отдѣлъ VIII. Мини. — Въ края на 1893. въ Сърбия е имало 16 рудника, отъ които държавата е експлоатирала само 2, а останалитѣ 14 сж се експлоатирали отъ частни прѣдприемачи. Първитѣ 2 се намиратъ въ Подринъ (оловна и антимонна руда) и въ Сень (каменна въглища). Отъ останалитѣ рудници 6 се намиратъ въ пожаревачки окръгъ, 2 въ тимочки, 2 въ крански, 1 въ моравски, 1 въ църнорѣчки, 1 въ ваљевски и 1 въ подунавски. Отъ 7 рудника се добива каменни въглища, отъ 3 „мрки уголь“ (черни въглища?) отъ 1 бакърна руда, отъ 1 (куйчайски въ Пожаревацъ) сребро, злато, олово и цинкъ, отъ 1 — живачна, сребърна и оловна руда и отъ 2 — олово и антимонъ. — Въ 16-тѣхъ рудника прѣвъ годината сж рабо-

тили 758 работници. Извадената руда и въгленъ възлиза на 118.485.856 klgr. на стойностъ 1.456.055.09 лева. Отъ горното количество задъ-граница се изнася 36.250.011 klgr., отъ които 30 534.600 klgr. въгленъ, 5.572.500 klgr. мрки уголь и 142.911 (всичката) бакърна руда.

Отдѣлъ IX. Индустрия. Прѣвъ 1893. въ Сърбия е имало 10 пивоварници, въ които е билъ вложенъ капиталъ 2.139.000 лева. Стойността на материала за фабрикация на пиво възлизалъ на 544.752 лева. Добити сж били 55.205 хектолитри пиво при работението на 161 работника. Единъ хектолитъръ е струвалъ 38,63 лева. Приходътъ е билъ 880.486 лева. Разходитѣ по подържаніе заведеніята и приготвяние пивата възлизатъ на 852.917 лева. Държавата и общината сж се ползували съ 23.417.16 лева.

Мелници за брашно е имало 105, отъ тѣхъ 95 парни и 12 водни, всички съ 295 камъка. Вложениятъ капиталъ въ сградитѣ и обратътъ е билъ 5.827.215 лева. Добито е било 50.813.979 klgr. брашно и др. произведения при работата на 575 работника. Общиятъ приходъ е билъ 1.531.760 лева. Държавата и общината се е ползувала съ 37.397.61 лева.

Освѣтъ тия пивовар. и мелници въ Сърбия е имало още други 26 индустриални заведения, 10 парни и 6 водни, всички съ 460 конски сили, 837 работника и 2.177.600 л. вложенъ капиталъ.

Отдѣлъ X. Трафикъ. — Въ Сърбия има 5 желѣзнопътни линии на протежение 540 километра, за които сж били изхарчени 90.78.914.56 лева (срѣдно по 168.294.30 лева кил.), а заедно съ инвентара, локомотиви, вагони и пр. 98.955.980.80 лева. — Всички станции сж били 49. — Прѣвъ годината сж пътували 9680 трена съ 173.646 вагона и сж изминжли пространството 1.005.926 километра. — Всичките пътници прѣвъ годината сж били 534.687, които сж заплатили 2.142.673 лева. Прѣнесено е било (вносъ, износъ и транзитъ) 167.909.4 тона стока.

Общиятъ приходъ отъ желѣзницитѣ е билъ 5.428.580.55 лева, разходъ — 3.284.269.17, слѣдов. чистъ приходъ въ полза на държавата е останалъ 2.232.549.12 лева.

Отдѣлъ XI. Търговия. Изобищо прѣвъ 1893 год. Сърбия е внесла стока за	40.922.584 лева
изнесла „ „	48 910.435 „
транзираля стока за	16.349.009 „
всичко	106.182.022 „

Отъ тия цифри 38.54 сж за вноса, 46.06 за износа, 15.40 за транзита. (За сжщата година България е имала вносъ за 90.867.900 л.	
износъ за	91.463.653 „
транзиръ за	106.835 „
антрепозитъ за	1.001.982 „
всичко	183.440.370 л.

75.07% отъ външната търговия (по стойностъ) Сърбия води съ Австрия, именно за 23.755.270 лева вносъ, за 43.196.000 износъ, за 12.761.027 л. транзитъ, всичко за 79.712.297 лева. Интересното е, че търговскитѣ отношения на Сърбия съ Австрия сж обратни на ония на България съ Австрия: до като Сърбия изнася въ Австрия за повече съ 19.440.730 лева, отколкото внася, България, напротивъ

внося отъ Австрия за 30.215.438 лева повече, отколкото изнася (вносътъ е билъ за 32.515.869 л. износътъ — 2.300.431, — 07% е отношението между вноса къмъ износа.¹⁾)

България заема 5-то мѣсто между разнитѣ държави, съ които търгува Сърбия. Общата сума на търговията между Сърбия и България възлиза на 1.976.490 лева, отъ които 91.173 вносъ. 667.404 износъ и 1.217.913 транзитъ. Интересно е, че тия цифри никакъ не съвпадатъ съ цифритѣ за външната търговия на България съ Сърбия прѣзъ 1893 год. Тия цифри споредъ публикацията на нашето Статистическо Бюро сж вносъ за 1,194,969 лева, износъ за 191,989 лева, всичко за 1.386.958 лева, слѣдов. съ една разлика за Сърбия въ вноса 100.816 лева и износа 527.565 л. Да ли тая разлика се дължи на твърдѣ евтиното цѣнение на стокитѣ въ Сърбия и твърдѣ скъпото цѣнение въ България, или на други нѣкои пострани причини — не се знае.

Равновѣсието между вноса и износа е запазено най-добрѣ въ търговскитѣ отношения съ Румъния (износъ изъ Сърбия 825.642 л., вносъ 619.400 л.) и Турция (износъ изъ Сърбия 2.098.677 л., вносъ 2.485.611 л.).

Отъ Америка Сърбия внася за 1.595 152 лева, а съвсѣмъ нищо не изнася.

Най-голѣмъ износъ Сърбия прави на земеделчески произведения — за 21.712.450 лева, животни и тѣхни произведения за 20 623.497 л. (отъ тѣхъ 12.932.170 л. отъ свини), а най-голѣмъ вносъ на памукъ, прежда и пр. за 7.567.854 л., колониални произведения за 4.669.087 л., метали за 3.908.393 л., дрехи за 3.001.432 лева.

Отдѣлъ XII. Финанси. Държавниятъ приходенъ бюджетъ за 1893. г. се е състоялъ отъ 18.650 194.88 (33.22%) прѣми данъци, 21.801.086.18 (38.83) косвени, 1.862.999.13 (3.32) сѣдебни и административни такси, 8.704.673.15 (15.51) приходи отъ желѣзници, рудници, пощи, телеграфи и пр., 600.000 (1.07) фондове, 4.518.672.50 (8.05) разни приходи, всичко 56.137.615.84 лева. Разходниятъ бюджетъ: 1.200.000 (2.02) цивилна листа, 20.695.024.75 (34.78) държавенъ дългъ, 462.620.43 (0.78) инвалиденъ фондъ, 683.965.15 (1.15) специални разноски, (за скупщината, държавния съвѣтъ, придворни чиновници), 451.269.33 (0.76) общи кредити, 1.842.130.63 (3.09) пенсии и издържки, 1.661.347.41 (2.79) министерство на правосъдието, 3.908.016.53 (6.57) м-ство на просвѣщенiето и църквата, 1.172.024.98 (1.97) м-ство на иностраннитѣ дѣла, 2.607.345.52 (4.38) м-ство на вътрѣшнитѣ дѣла, 6.412.476.04 (10.77) министерство на финанситѣ. 11.030.918 30 (18.54) м-ство на войната, 4.656.108.22 (7.82) м-ство на общ. сгради, 2.728.073.83 (4.58) министерство на търговията, земедѣлието и индустрията, — всичко 59.511.321.19 лева.

На 1-и януари Сърбия е имала всичко държавенъ дългъ 340.692.541.75 лева.

Бюджетитѣ на окръжията (Finances de départements) сж възлизали прѣзъ годината на 1.938.126.80 лева приходъ и 977.837.83 л.

¹⁾ Статистика за търговията на Княжество България съ чуждитѣ държави прѣзъ 1893 год. — София 1894 г.

разходъ, слѣдователно, въ окръжнитѣ каси е останжлъ излишѣкъ отъ 060.288.97 лева.

Бюджетътъ на общинитѣ се е състоялъ отъ 7.221.910.08 лева приходъ и 7.064.684.54 л. разходъ, значи излишѣкъ 157.225.54 лева. Отъ горнитѣ суми срѣдно се пада на община по 5.559.59 л. приходъ и 5.438.55 лева разходъ. Частно за г. Вѣлградъ общинскитѣ приходъ е 1.061.281.54 л., разходъ 1.005.977.01 л., излишѣкъ 55.304.53 лева.

Оцѣнката на всичкитѣ общински имоти въ Сърбия прѣзъ 1893. г. е била :

непокрити стезания	15,925.191.51	лева
покрити	796.719.09	"
пари	629.885.49	"
въ длѣжници	5,214,922.33	"
всичко	22.566.718.42	"

Орѣцу тѣзи имоти общинитѣ сж длѣжни на публичния фондъ и др. финансови учреждения	1.953.607.72	л.
на частни длѣжници	2.915.555.22	"
всичко	4.869.252.94	"

слѣдователно общинитѣ въ Сърбия притежаватъ 17.697.465 лева въ имоти и пари, освободени отъ веѣкакви длѣгове, която сума е разпрѣдѣлена различно между окръжията — най-добрѣ стои Подунавскитѣ окръжъ (2.810.416.83 лева излишѣкъ). Градътъ Нишъ е ималъ длѣгъ 5.299.36 лева.

Отдѣлъ XIII. Финансови учреждения. Въ Сърбия е имало 2 държавни кредитни учреждения — Direction des fonds publics и държавната спестовна каса. Първото учреждение прѣзъ 1893. год. е имало готови пари на 1. януари 1893. год. 167.652.83 л., капитали (частни, търговски, манастирски и др.) 10.380.250.78 лева, фондове (училищни, болнични и пр.) 24.012.231.61 л. Изплатено прѣзъ годината 42.710.660.12 лева. На това учреждение длѣжхтъ 9.288 души сумата 37.494.173.68 лева.

Държавната спестовна каса въ края на годината е имала капиталы 3.042.812.01 лева съ лихва 5% и 606.557.67 съ 3%, всичко 3.649.369.68 лева. Въ течението на годината сж постѣпили всичко 264.105.12 л., а сж били изплатени 438.377.13 лева. Прѣзъ цѣлата година касата е имала раздаденъ капиталъ 2.853.701.46 л., прѣснхти между 6156 длѣжника.

Освѣтъ тия двѣ кредитни учреждения прѣзъ с. г. въ Сърбия е имало още

4 банки съ внесенъ капиталъ	4.188.590.—	лева и обратъ	448.521.148 50	лева
2 „кредитни завода“	1.256.000.—	" " "	145.672.335.34	"
27 „задруге“	4.447.048.74	" " "	274.026.667.86	"
28 спестовни каси	3 615.961.50	" " "	270.319.892.76	"
61	всичко	13.507.600.24	1.138.540 044.48	лева

Забѣлѣжително е бързото растенѣ на числото на частнитѣ кредитни учреждения съ Сърбия, които въ 1888. г. сж били само 37 съ внесенъ капиталъ 8.676.972 85 лева и обратъ 251.474.729.66 лева, а слѣдъ 5 години (1893. г.) достигатъ до горнитѣ цифри.

Отдѣлъ XIV. Осигурителни дружества. Прѣзъ годината сж работили 4 осигурителни иностранны дружества върху животъ

и имотъ, които сж имали 2.125 осигурявания на сума 36.426.448 л. Получената сума е възлизала на 397.536.61 лева, а изплатената на 305.641.80 лева, значи чистата печалба на тия дружества е била 101.894.81 лева.

Освѣнъ четиритѣхъ дружества работило е и едно пето — Compagnie d'assurance générale de Trieste, обаче, то не е дало никакви свѣдения за своитѣ капитали и операции.

Отдѣлъ XV. Църква. Прѣзъ 1893 год. въ Сърбия е имало 570 черкови, 23 капели, 51 манастира, всичко 644 съ 1078 духовни лица. Оцѣнката на черковнитѣ имоти е възлизала на 4 005.157.14 лева, манастирскитѣ на 1.865.479.52 лева, всичко 5.860.636.66 лева, отъ които 2.611.728.37 лева сж били въ непокрити стежания и 3.248.908.29 въ чисти капитали.

Отдѣлъ XVI. Народно образование. — Даннитѣ въ тоя отдѣлъ се отнасятъ за 1890 год. Прѣзъ нея година въ Сърбия е имало :

1 вел. школа съ	46 проф.,	446 студ.	въ начал. на г. и	3756 въ края
8 гимназии	" 158 учит.,	3233 учен.	" " "	2747 " "
16 нижи гимн.	" 136 " 2350	" " "	" " "	2026 " "
2 реалки	" 32 " 408	" " "	" " "	359 " "
1 бог. учил.	" 11 " 112	" " "	" " "	108 " "
2 учит. учил.	" 24 " 479	" " "	" " "	447 " "
1 више ж. уч.	" 37 " 760	" " "	" " "	708 " "
1 търг. учил.	" 9 " 44	" " "	" " "	35 " "
1 землед.	" 7 " 87	" " "	" " "	83 " "
31 всичко ¹⁾	413 " 7473	" " "	" " "	6513 " "

За подържанieto на тия учил. е било изхарчено 1.365.381.31 л.

Основни училища е имало всичко 713, отъ които 651 мъжки и 62 женски, 137 градеки и 576 селски. Учителитѣ сж били 793, учителки 551, всичко 1344. Като сравнимъ числото на общинитѣ, 1306, и на населенитѣ мѣста, 4103, съ числото на основн. училища — 713, то виждаме, че не само въ всѣка община имъ училище, но и едно училище се пада на 17.3 населени мѣста! Това говори твърдѣ злѣ за степенята на народното образование въ Сърбия.

Основнитѣ училища сж били посѣщавани въ началото на учебн. год. отъ 55.972 дѣца отъ м. полъ и 9.688 ж. полъ, всичко 65.660, а въ края на годината — 48.383 м. п. и 8.209 ж. всичко 56.592. При това 1581 отъ ж. дѣца сж ходили въ мъжки училища.

За издържанieto на основн. училища държавата е изразходвала 1.357.872.52 лева, общината — 906.323.05 лева, всичко 2.264.195.57 лева, които се падатъ по 3.175.50 лева на 1 училище и 1.05 на 1 жителъ. Прѣзъ учебн. 1890/91 г. въ България е имало 4193 основни училища, съ 5943 учители и учителки, 196.615 ученици и 72.699 ученички; за подържанieto на тия училища е било изхарчено прѣзъ годината 4,381,584 лева.²⁾

Изобщо тоя отдѣлъ е единъ отъ най-слабо разработенитѣ. Никакви данни не сж дадени за училищнитѣ здания, успѣха на учени-

¹⁾ Безъ великата школа.

²⁾ Училищна статистика на Княжество България, за 1890/91 учебн. год. — София, 1892. год.

цитѣ, образователно състояние на учителския персоналъ и пр. необходимии данни даже и за една най-кратка училищна статистика. Особено се чувствува недостатъкътъ отъ процентнитѣ отношения, които свършено липсватъ.

XVII. Сѣдилища. — Прѣзъ 1893 год. въ Сърбия е имало 1 касационнитѣ сѣдъ, 1 апелативенъ, 23 първостепенни сѣдилища, (окръжни), 1 търговски сѣдъ, всичко 26 сѣдилища съ 26 прѣдседатели. 120 сѣдин, 30 секретари, 20 касиери, 2 архивари, 137 писари, 146 практиканти, — всичко 481 души. Освѣтъ тия сѣдилища имало е още и 28 сѣдебни слѣдователи съ 38 писари и 32 практиканти, всичко 98.

Въ течение на годината касационниятъ сѣдъ е ималъ 11189 дѣла, отъ които 2736 изостанжли и 8453 постѣпили прѣзъ годината. 2965 отъ тия дѣла сѣ били граждански и 8224 криминални. Разгледани сѣ били 8844 дѣла, а останжли за слѣдующата година 2345. — Апелативниятъ сѣдъ е ималъ 2280 кримин. дѣла и 1576 граждански. — Въ първостепеннитѣ сѣдилища дѣлата сѣ били всичко 21018, отъ които 7177 криминални и 13841 граждански. Обвиняеми е имало по криминалнитѣ дѣла 11474 (11048 м. и 426 ж.) души. Отъ обвиненитѣ по криминалнитѣ дѣла 4531 д. сѣ били освобождени по невинностъ и недоказаностъ, 2608 наказани (16 съ смъртъ, 632 съ крѣпостъ, 16 съ заточение, 1812 затворъ, 128 съ глоба и 4 на поправление) и 4335 останжли подъ сѣдъ. — Въ тоя отдѣлъ се намира една прѣ-красна сравнителна таблица за 6 години — 1888—1893 год. — на криминалнитѣ и граждански прѣстѣпления по глави отъ наказателния законъ. Въобще, тоя отдѣлъ е единъ отъ най-добрѣ разработенитѣ отдѣли.

Брачни процесии е имало 1341 съ 296 развода.

Общинскитѣ сѣдилища сѣ издали 15.203 прѣсѣди, отъ които I-степеннитѣ сѣдилища сѣ одобрили само 3869, унищожили сѣ 6471. повѣржли сѣ 2679 и останжли неразгледани 2184.

Прѣзъ годината е имало 896 фалита, отъ които свършени 173 съ състояние по инвентаръ 4.721.709.66 л., дългъ 8.687.228.57 л., признати искове отъ сѣда 5.901.702.66 л., разлика 2.785.525.91 лева.

XVIII. Войска. Сърбия е имала прѣзъ 1893 год. постояненъ кадъръ:

пѣхота	550	офицера,	9540	войника,	175	коня, —	кола, —	вола
конница	72	"	1285	"	1207	"	9	" — "
артилерия	215	"	3615	"	2156	"	224	" 150 "
инженерни части	51	"	1051	"	54	"	—	" — "
болничари	10	"	555	"	5	"	—	" — "
всичко	898	"	16082	"	3597	"	233	" 150 "

Редовната войска е възлизало на 125.619 войника, 26.925 коня, 8743 кола, 14736 вола, а заедно съ милицията — 268.259 войника, 46.280 коня, 13.398 кола, 21.706 вола.

Всички офицери въ Сърбия сѣ били 1.738, отъ които 981 дѣй-ствующи и 756 резервни. Освѣтъ това имало е още 20 жандарски офицери. Подофицеритѣ (долни чинове) сѣ били 2875, въ които влизатъ и юнкеритѣ. Военни чиновници 200.

XIX. Разни. Въ тоя отдѣлъ се съдържатъ твърдѣ интересни таблици за читалищата въ Сърбия, за самоубийствата, поднаванията,

публичинѣтъ търгове и пр. и пр. Размѣрътъ на настоящитѣ бѣлѣжки не ни позволява да приведемъ нѣкои отъ тия данни.

Въ заключение не можемъ да не забѣлѣжимъ, че техническата страна на „Годишника“ е прѣкрасна: букви чисти, хартия най-добра, подвезия изящна.

К. П.

Карѣвъ Н. „Ролята на идентѣ, учрѣжденията и личноститѣ въ исторiята, прѣвелъ отъ руски И. Ж., Варна, 1896, 8^о стран. 54.

Подъ горното заглавие се получи въ редакцията една брошура, която е прѣводъ на глава I подъ сѣщия насловъ отъ II т. на съчинението на Н. Карѣвъ: „Основныя вопросы философіи исторiи.“ Въпросътъ, съ които се занимава тая брошура, прѣдставя самъ по себе особенъ интересъ за всѣкой любознателенъ човѣкъ, независимо отъ това че той заема твърдѣ важно мѣсто въ историческата литература. Ето защо изборътъ именно на тая глава отъ споменжтото капитално съчинение за прѣводъ на български е твърдѣ сполучливъ; тоя трудъ можеше дѣйствително да бѣде полезенъ приносъ за нашата бѣдна историческа литература. За жалостъ обаче цѣльта, която е гонилъ авторътъ съ тоя прѣводъ не е постигнута; прѣводътъ е несполучливъ, тъменъ, небреженъ и въ нѣкои мѣста съвсѣмъ невѣренъ. Очевидно е че г-нъ И. Ж. владѣ слабо рускиятъ езикъ и нѣма необходимата подготовка за подобна работа. За доказателство ще посочимъ слѣднитѣ примѣри:

Рускиятъ текстъ

Прѣведено

(Стр. 162). „Видающаяся личность...“

(Стр. 163). „Не всѣ идеи, другими словами, управляютъ исторiей, ровно какъ не одними идеями направляется ся ходъ...“

(Стр. 163). „Критическія эпохи — тѣ, въ которыхъ совершается критика стихъ началъ, исканіе новыхъ...“

(Стр. 164). „Чтобы слѣдить за тѣмъ за измѣнявшеюся судьбою тѣхъ частей челоуѣчества, которые не остались въ первобытномъ состояніи...“

(Стр. 166). „Не подошли бы греческія политіи...“

(Стр. 166). „Какъ принципами аристотелевой политики...“

(Стр. 167). „Сталъ добиваться равноправности...“

(Стр. 4). „Напрѣдничавата личность...“

(Стр. 5). „Не всичкитѣ идеи, съ други думи, управляютъ исторiята, както не отъ едни идеи се опажтва нейния вържежъ...“

(Стр. 6). Критическитѣ эпохи — (?) тия, въ които се извършва критиката на тия начала, исканіето на нови...“

(Стр. 7). За да слѣди послѣ измѣняющата се отъ сждбата(?) ония части отъ челоуѣчеството, които не сж останали въ първобытното състояние...“

(Стр. 10). „Не би се приближили грѣцкитѣ политіи...“

(Стр. 11). „Както съ принципитѣ на аристотеловитѣ политики...“ Колко политики е ималъ Аристотель?

(Стр. 11). „Почналъ да придобива равноправность...“

(Стр. 168). „Поднятъ дѣйствительность до идеалнаго...“

(Стр. 169). „Но другимъ моментъ этого начала является образование политическихъ учреждений...“

(Стр. 186). „Указанный упрекъ мыслимъ только съ точки зрѣнія неправильнаго въ данномъ случаѣ противоположенія личности, какъ единицы, обществу, какъ совокупность подобныхъ единицъ, какъ-будто личность, вносящая въ жизнь инициативу, стоитъ внѣ общества, и какъ-будто послѣднее состоитъ не изъ личностей, способныхъ къ инициативѣ...“

(Стр. 187). „Хотя государство, право, экономическія отношенія и т. н. возникаютъ помимо сознанія человека...“

(Стр. 201). „Возьмемъ, напр., еволюцію срѣдновѣковаго католицизма, прямо стремившагося къ теократіи, какъ политическому принципу со всѣми его послѣдствіями для жизни духовной и общественной...“

(Стр. 202). „За то вторая (задача) не можетъ быть установлена иначе, какъ а priori...“

Горнитѣ примѣри сж достатъчно, за да убѣдѣтъ всекого колко небрѣжно е извършенъ тоя прѣводъ. Безполезенъ и даже врѣдителенъ е такъвъ прѣводъ, и ние съжеляваме трудътъ на г-на И. Ж., който той е могълъ да употребѣи за по-полезна работа. Независимо отъ погрѣшното разбиране на посоченитѣ по-горѣ мѣста поради незнаенъето на руския езикъ, г. И. Ж. и тамъ дѣто е разбиралъ мисльта, прѣдалъ я на български съ невъзможенъ български езикъ. Не можеше и да се очаква друго отъ авторъ, които незнае що значатъ рускитѣ думи: исканіе, помимо, добиваться, какъ-будто, примѣненіе и пр., или който нѣма понятие, що сж Ведитѣ и прѣвозда „мѣтология Ведъ“ съ „мѣтология за Веда,“ или допуца такова редакциона небрѣжностъ, че наприм. думата „етика“ излѣзла въ прѣвода му равна съ думата „статика“ и проч. и пр...

Като гледаме така на тоя трудъ ние никакъ не съжеляваме, че г. И. Ж. не е прѣвелъ изцѣло главата „исторія, еволюція и прогресъ“ (или ролята на идентѣ, учрежденията и личноститѣ въ исторіята) и е съвсѣмъ изоставилъ материала отъ 171—179 стр., въ който се излагатъ мнѣніята на разни писатели относително сжичността на исто-

(Стр. 14). „Да подѣме дѣйствительность до идеалнаго...“

(Стр. 15). „Но въ другъ моментъ на това начало се явява образованіето на политическитѣ учреждения...“

(Стр. 29). „Посочения упрекъ е мыслимъ само отъ точка зрѣніе на неправилното въ дадения случай противопоставяние на личность, както единица, обществото, както съвокупность отъ подобни личности, както личность, която внася въ живота своята инициатива, е внѣ отъ обществото и както послѣдното се състои не отъ личности, способни къмъ инициатива...“ (Колко е ясенъ рускиятъ текстъ, и каква галиматія прѣдставя прѣводътъ му.)

(Стр. 30). „Макаръ държавата, правото, экономическитѣ отношенія и др. и да възникватъ покрай съзнаніето на человека...“

(Стр. 52). „Да вземемъ, напри- мѣръ, еволюцията на срѣдновѣковния католицизмъ, който се е стрѣмилъ къмъ теокрацията, както и къмъ политическия принципъ(?) съ всичкитѣ му...“

(Стр. 53-54). „За това и втората не може да бжде остановена другояче, като а priori?...“

рическия процесъ, както и края на главата (202—290 стр.), гдѣто професоръ Карѣвъ се опитва да отговори на питанието, що е прогресъ. Заслужва обаче да се спомене за тая поспѣхка на г. И. Ж., толкова повече че той самъ нищо не казва за нѣкакво съкращение.

Б. Р.

Нѣколко мисли за една хубава книга съ лошъ правописъ.

Въ царството на мравкитѣ. Очерки изъ живота и правитѣ на мравкитѣ. Отъ Т. Богдановъ. (Прѣводъ). Съ 19 картини въ текста. София 1896. 40, 21. (Премия на сп. „Природа“ за III-та година).

Редакцията на хубавото и полезно списание „Природа“ заслужва похвала за добрия изборъ на своята премия. Книгата ни разпирва за интереснитѣ и поучителни животинки, които отъ нѣй-старо врѣме сѫ си спечелили човѣшкитѣ симпатии и сѫ приковавали върху себе вниманието на първостепенни философи.

Прѣводачътъ е ималъ прѣдъ очи най-вече младежъта, и неговиятъ трудъ може смѣло да ѣ се прѣпорѣчва. Ученицитѣ ще намѣрижътъ въ тая книга ясно описание на мравитѣ въвъ всички отношения, като се почне отъ тѣхното анатомично устройство и се свърши съ чуднитѣ имъ обществени уредби и обичаи. Този материялъ е раздѣленъ на 6 глави, озаглавени подробно и прѣгледно. Картинитѣ, що придружаватъ текста, сѫ доста ясни.

Езикътъ на г. прѣводача този пѣтъ ми се видѣ по-добъръ отколкото въ други негови прѣводи. Г-нъ прѣводачътъ примѣнява доста сполучливо български термини тамъ, гдѣто други лекоумно и прибрзано би си послужилъ съ русизми, и затова му захваляме. Но трѣба и въ това отношение още повече грижа. Хубаво прави прѣводачътъ (а може би — редакцията), че терминитѣ, които не сѫ изтикали още чуждитѣ думи, обяснява въ скоби съсъ синоними.

Необходимо е обаче да направимъ слѣднитѣ бѣлѣжки за езика на тая хубава книга.

Трѣба да се избѣгва натрунзването на отглаголни съществителни имена, ако искаме да пишемъ поясно и по правилно. Въ слѣднитѣ два примѣра у г. прѣводача намираме крупна грѣшка противъ това правило. Отъ поправката, която прѣдлагамъ, всѣки ще се убѣди въ това.

У г. прѣводача:

Може да се покаже на много подобни наблюдения, които доказватъ на проявлението у мравкитѣ съзнателно дѣйствующе начало — разсѣдѣкъ. (Стр. 6).

Насѣкомитѣ. . . спѣли тѣй дълбоко, щото неуспѣшали допиранито до тѣлото имъ тънкия край на едно гѣсче перо.

Трѣба да се оправи:

. . . . да се посѣжътъ много
. доказватъ, че у мравкитѣ се проявява съзнателно

.
. . . . не успѣшали, когато допирали до тѣлото имъ танкия край на едно гѣсно перо.

Г-нъ прѣводачътъ, при това, е направилъ въ обата случая грѣшка противъ синтаксиса, като е изоставилъ прѣдлогътъ на подиръ отглаголнитѣ имена: тоя прѣдлогъ се изостави само тогава, когато името замѣнява глаголъ отъ дѣйствителенъ залогъ, или когато има прѣдлогъ прѣдъ самото отглаголно име.

Нека се не зловиди на четците, че посвѣтвяваме толкова мѣсто на бѣлѣжки като горната. Въ дадения случай имаме работа съ грижливо съставенъ прѣводъ, който е минхлъ още прѣвъ ржцѣтъ на твърдѣ свѣтна и стѣветна редакция. Не показва ли това, че ние не маришъ за ония стилистични бѣлѣжки, които се обнародватъ въ списанията?

Нашата книжнина взе бързо да расте, и ние сме още по-вече длъжни да се грижимъ за чистотата на езика. Врѣме е да се уреди и правописниятъ въпросъ. При прочитанъето на горната книга азъ се убѣдихъ, че тоя въпросъ е способенъ да озадачи веѣко министерство и веѣки Учебенъ свѣтъ, който милѣе за доброто на училищната младежъ. Дадената книга е много полезна за нея, но знаете ли съ какъвъ правописъ е тя писана? Тъкмо съ такъвъ, който ще забърка значително ученикътъ, защото е въ разрѣзъ съ оня, що е прѣпоръчванъ отъ министеретвото. Тукъ ще намѣрите ъ въ: първия, твърдѣ, държатъ и пр., а отъ друга страна: мързелливците, зърно, извършване и пр., ще намѣри — а и я въ глаголнитѣ окончания, ще намѣрите глѣдамъ, близко, языка, влаканца, вмжквамъ (но и вмжкнато), сапѣръ, мишѣръ, вѣщъ, ройща, откъсне, вжшка, память и пр. и пр. Съ какво право ще искате тогава отъ ученикътъ опрѣдѣленъ и строго прокаранъ правописъ, когато списания като Природа, Периодическо Списание и Българска Сбирка не могатъ да му посочжтъ примѣръ достоенъ за подражание?

За насъ, които стоимъ за упрощение, е твърдѣ сгоденъ този фактъ, който се прѣмълчава у насъ. Когато редакторитѣ и главнитѣ сътрудници на списания като „Периодическо Списание“ и „Природа“ не могатъ да подържатъ извѣстенъ какъвъ годѣ правописъ, не доказва ли това, че тоя правописъ може да се усвоява само съ голѣмъ трудъ? Затуй нека да облекчимъ нашето бѣдеще поколѣние и му оставимъ по-упростенъ правописъ!

Не е истина, че тоя хаосъ произлиза у насъ само поради това, че нѣмаме съгласие, или че нѣма установенъ правописъ. Установени правописи има; има и цѣлъ редъ статии, които сж написани по тѣхъ, та могатъ служи за огледъ. Но кой ти гледа тебе правила? Когато дойде дума за упрощение на правописа, ние българитѣ се дѣлимъ на консерватори, педагози, патриоти, любители и закрилници на старото отъ една страна и лекоумни реформатори, нехайници и прѣдатели отъ друга страна. А когато дойде за дѣло, излиза, че консерваторитѣ още повече отъ другитѣ обичатъ лекичкото и простичкото. Тогава гдѣ е сжщинската разлика между еднитѣ и другитѣ? Кои мислжтъ по-всестранно върху въпроса? Кои сж по-педанти и по-педагози? Нека на тия въпроси си отговоримъ самъ читателятъ.

Ще ни кажжтъ г-да pleno педагозитѣ, патриотитѣ, любителитъ на езика и пр.: „ваша работа е, на филологитѣ, да ни „опрѣдѣлите и посочите“, гдѣ каква буква се пише по етимологията, установеете правописъ по нашитѣ начала, и да видите, какъ грижливо н умѣло ще го слѣдваме.“ Тая задача господа, може я изпълни и вашиятъ легионъ, но всичката мжнотия е тамъ, че и най-крайнитѣ консерватори изпомежду ви сж заразени отъ ересъта и показватъ въ по-голѣма или по-малка степенъ погълзновение къмъ упростяване. Ето ви за примѣръ и редакцията на „Природа“. Тя задържа ъ въ тия случаи, гдѣто при извѣстно съчетание съ р или л въ руския езикъ се вѣстява

е (държишъ, твърдъ и пр.), а въ глаголнитѣ окончания вижте какво хубаво начало е прокарано.

Ако е истина, че и най-консервативнитѣ елементи на книжовния нашъ свѣтъ съзнателно или несъзнателно прокараватъ началото за упрощение на правописа, защо се бои тогава министерството на народното просвѣщение да прѣдприеме оная ограничена реформа, която излѣзе като резултатъ отъ толкова засѣдания на двѣ комисии? Ако се прѣкарва изработениятъ отъ послѣдната комисия проектъ прѣзъ други стѣрги, това не бива да се отлага, защото година слѣдъ година минава, и неустановеността на правописа се отразява злѣ върху успѣхитѣ не само по български езикъ, но и по другитѣ прѣдмети.

Д. М.

Адженовъ, И. П. Кратко обозрѣние върху литературната и общественна дѣятелностъ на **Георги Сава Стойковъ Раковски**. Нарѣдилъ и издава — Руссе, Дробнякъ и Кръстевъ, 1896. 8°. стр. XVI + (49—80).

Подъ нумерация „свитѣкъ II-й“ е издадена тая книжка като продължение на излѣзлитѣ „Записки отъ живота на Георги Стойковъ Раковски“, свитѣкъ I. 1894 и свитѣкъ III. А и Б 1895, издадени отъ сродника на Раковски Никола Балкански. Уредникътъ на „запискиѣ“ и на това „кратко обозрѣние“ разполага, както се види, съ нѣкои книжа и други паметни вѣсти, които иматъ вѣчно значение за живота на чутния нашъ бунтовникъ-писателъ; г. Адженовъ намислилъ да издаде тия вѣсти, прѣдъ видъ на оскъдната изобщо биография на Раковски, която имаме въ досегашнитѣ малки и едностранни опити на нѣкои лица. Той скроилъ голѣмъ планъ за да допълни, или по-добрѣ — за да подаде най-истинската основа за бѣдеща достойна биография на Раковски, и почналъ да издава своитѣ „Записки“ на свитѣци и „обозрѣнието“ къмъ тѣхъ. Похваленъ е тоя помислъ на г. Адженова; но какъ го изпълня той, какъ пробира своитѣ материяли, отдѣ ги черпи и по каква система ги реди? Който читателъ вземе на рѣка свитѣцитѣ на г. Адженова и само ги прѣлистн, вече ще се натъкне на една безредица, на шарена смѣна отъ наслови, единъ за другъ неотговорни, на различенъ изборъ печатни букви безгрижно лѣпени по страницитѣ въ текстъ и бѣлѣжки, на различни прѣпечатвания изъ съчиненията на Раковски, кжсани и продължавани безъ да се свършѣтъ, на несвезна пагинация и напаконъ на едни сжщи картинки, вмѣтани въ свитѣцитѣ дѣ пѣло, дѣ не. Ако пъкъ читателътъ почне и да чете всичкото това печатарско благо, той буквално ще забърка концитѣ, защото наистина г. Адженовъ се погрижилъ тѣй да нареди своятъ материялъ, дѣто да не можешъ токо тѣй да си вървишъ спокойно отъ редъ на редъ, отъ страница на страница и неосѣтно да достигнешъ до края; — наопаки, щомъ влѣзешъ вхтрѣ и прѣкарашъ нѣколко реда, нѣколко страници, вече почне да ти става душно, вземешъ да се мѣташъ за изходъ и ще бѣдешъ твърдѣ остроуменъ, ако просто фърлишъ книгата изъ ржцѣ! Толкова е трудътъ на г. Адженова кроенъ и изпълняванъ неумѣло, грубо, безсмислено. Нашето сжждане може да му се види обидно; но увѣряваме го, че нашето впечатление отъ прочита на неговитѣ свитѣци налѣга и за още по-силни думи, за да бѣде изказано въ своята истинска форма.

Оня кръгъ читатели, къмъ които се отнасятъ „запискитѣ“ и „обозрѣніето“ на г. Адженова, познава отдавна съчиненията на Раковски „Горски пѣтникъ“, „Показалецъ“, „Българскитѣ хайдутѣ“ и др., та нѣма интересъ да ги гледа сега пакъ възпроизведени по-вечето на кжеове, въ едно издание, дѣто чака да види материяли за живота на тоя писателъ и за оцѣнка на неговата дѣйностъ. А което у г. Адженова е нагодено да посрѣщне тъкмо това наше очакванье, именно различнитѣ писма на Раковски и други книжа по неговитѣ политически замисли и постѣпки, то не е помѣстено ни на мѣсто, ни въвъ свръзка, но е доста замѣглено отъ самитѣ лични разсѣждения на издателя, лишени отъ всѣка книжовна обработка. Трудътъ на г. Адженова отива напразно, — което най-много може да жали г. Н. Балкански, понеже дава паритѣ си за цѣль много по-достойна за уважение.

Франговъ, С. П. Бѣлочерковската чета въ Дрѣновския мѣнастирь прѣзъ 1876. год. отъ —, изъ с. Бѣла-Черкова (Търновско). Второ допълнено издание. Търново, Пано Ивановъ, 1896. год. 8°. 102 стр. Ц. 60 ст.

Книгитѣ съ изложение на спомени отъ послѣднитѣ събития, които родихъ нашето освобождение, се умножаватъ у насъ доста правилно, и то не може да не ни радва. Писани добрѣ или злѣ, — стига да съдържатъ истината, тия книги ще бждатъ цѣнини за оновова, който пристѣпи нѣкога да изпише пълниятъ образъ на онова движение, което толкова врѣме бѣ единичкъ изворъ за всѣко въодушевление и идеали на българина. У писателитѣ на тия книги токо речи редовно срѣщаме натякванья, че сегашното поколѣние се прѣдало на служби и други печалби, а не мисли, че тия изгоди му идатъ отъ нашитѣ жертви, що сме дали на турския ятаганъ, и забравя съвсѣмъ борбитѣ ни съ тиранина. Тия оплакванья служатъ на писателитѣ за постоянно оправдание, че сж се наели тѣ именно, очевидци и дѣйци въ бунтовнитѣ ни движения, да списватъ спомени отъ подирнитѣ. Читателътъ сѣкашъ е наклоненъ да имъ прости тогава всички вътрѣшни недостатѣци на тѣхнитѣ съчинения; ала сжщото би направилъ той и безъ да му нареждатъ своитѣ неумѣстни натякванья.

Свещеникъ Франговъ е единъ отъ тия писатели, пѣргавъ и смѣлъ. Любимата негова тема е избиваньето въ 1876. г. на българскитѣ възстаници, които се бѣхъ затворили въ Дрѣновския манастирь. Той е дори драматизувалъ това събитие. Въ „Бѣлочерковската чета“ г. Франговъ описва всичко, което знае за образуваньето на четата, за борбата ѝ срѣщу Фазлъ паша, който я обсаждалъ въ Дрѣновския манастирь, за трагическия край на по-вечето нейни момци и за сѣдбата на ония, които се отървали отъ смъртъ, па избѣгали въвъ Влашко. Описанието въ това второ издание сѣкашъ е поправено. Има много работи, които можехъ да се кажътъ съ двѣ думи. Изобщо е развлѣчено, и важната историческа страна на събитието е въ сравнение съ останжлото доста скромна.

Докладъ на Парламентарната Анкетна Комиссия съ Прибавление на документи, намѣрени въ архивитѣ на разнитѣ учреждения въ Княжеството. София, Ив. Говедаровъ, 1895. 4°. стр. 11 + 614, + 15 лет.

Тоя голѣмъ томъ съдържа официални книжа и записки по дѣла, които е вършило българското правителство слѣдъ избора на княза Фердинанда, отъ 22 августъ 1887. г. до оттеглянето на покойния Стамболовъ отъ власть. Прочитѣтъ на книгата и запискитѣ е крайно поучителенъ: българскиятъ гражданинъ види вътрѣ, какъ може да управлява едно правителство като иска или не иска да тачи законитѣ; какъ въ управлението се пускатъ да се бъркатъ и лица, които нѣматъ никаква отговорност прѣдъ народното събрание; какъ най-сетнѣ се играе съсъ всички дадени на гражданина правдини споредъ както понася на правителството, и послѣ тоя гражданинъ се кара да му благодари. Това е прочитъ, който потресва, отчайва, убива. Потресватъ те вършени явни насилия надъ личността, безъ които правителството пакъ може да си държи безпечно властта; отчайватъ те всички твои правдини да избирашъ, да диришъ право, да теглишъ подъ отговорностъ, когато избраниятъ не е оня, когото желашъ, правото не е тамъ, дѣто мислишъ, а отговорниятъ просто не ти отговаря. Книжата и запискитѣ, обнародвани въ тоя томъ, говорѣтъ за насилия върху свободата на изборитѣ, на словото и на писмата, за шпионуване подиръ гражданитѣ, за бѣсни прѣслѣдванья, безчовѣчни мжчения, деспотизъмъ и безконтролно разсишничество за смѣтка на държавата. Докладѣтъ на парламентарната комисия само посочва тия злоупотрѣбения съ държавна власть и имоти и изказва прѣдъ народното събрание своето мнѣние за виновницитѣ на злоупотрѣбенията. Въ началото си тоя докладъ е държанъ като статия на български политически вѣстникъ и едвамъ по-нататѣкъ се опомня, че е дѣло на парламентарна комисия. Той се сключва съсъ списѣкъ на 8 живи лица отъ правителството, което е виновно по обнародванитѣ книжа и трѣба да се тегли на сждъ. Комисията е забравила още едно обстоятелство: не е опрѣдѣлила, кога да се сждѣтъ тия прѣстѣпници, защото най-сетнѣ нѣма сждъ по-правъ и пострашенъ отъ сждѣтъ божи, а той ще настане за всички виновни на второ пришествие.. И още едно трѣба да припомнимъ, че по българскитѣ вѣстници четемъ за всеѣкви злоупотрѣбения на наши правителства отъ 1879. г. до днесъ. Не заслужаватъ ли всички тѣ по една анкетна комисия? Нѣкои си позволяватъ да хулижтъ, че никой не е развратилъ българскиятъ народъ толкова, колкото собственитѣ негови правителства. Анкетнитѣ комисии за всички тия правителства ще покажѣтъ, иматъ ли право ония хулници, и ако излѣжѣтъ нѣкои правителства нанстина достойни за таково обвинение, ще се види поне, кои сѣ по-вече виновни, а кои по-малко, и нека тогава се плати всеѣкому споредъ заслугата.

Карагюлевъ, К. Ръководство по правописа на български езикъ. Часть I. Звукословни и етимологически бѣлѣжки. Състави —, учитель по български езикъ въ Казанлъшкото държавно педагогическо училище. Казанлъкъ, „Надѣжда“, 1896. 8°. стр. 78+IV+II. Ц. 1 левъ.

Радва ни явлението, че учителитѣ по български езикъ въ нашитѣ училища показватъ да съзнаватъ, че сж лишени отъ необходимитѣ ръководства по всички части на тоя сложенъ прѣдметъ на обучението, и че за него тъкмо не могатъ ни помогнѣ чужди ръководства. Тѣ всека година внасятъ въ нашата книжнина по една или друга книга по прѣдмета български езикъ съ явна цѣль, да поставихтъ обучението по тоя прѣдметъ именно върху потребната за него българска почва. При книгата на г. Карагюлева, която записахме по-горѣ, ни радва още и това, че авторътъ е единъ отъ дѣятелнитѣ възпитаници на Висшето училище. Г-нъ Карагюлевъ дава въ тая книга обяснения на нѣкои звукословни и морфологически особености на българския езикъ, па вади отъ тѣхъ правила, какъ трѣба да се пишхтъ думитѣ, дѣто се намиратъ тия особености. Той ще продължи трудътъ си още съ двѣ части, въ които ще даде ухътванья за извѣстни синтактични особености на езика ни и за употрѣбата на прѣпинателнитѣ знакове. Като имаме прѣдъ видъ, че нашитѣ учители по български езикъ бихж могли отъ много страни да си послужхтъ съ ухътваньята на г. Карагюлева въ тая първа часть на труда му, ние си позволяваме да я прѣпоржчимъ за сега безъ оговорки. Тия бихж си имали мѣстото само при единъ подробенъ разборъ на книгата му и съ огледъ къмъ второ едно, поправено издание.

Тукъ не можемъ да се въздържимъ отъ слѣдната бѣлѣжка. У наши по-млади книжовници се забѣлѣзва едно странно употрѣбение на прилагателни имена отъ мжж. родъ ед. число съ окончание на — ски. Странното състои въ това, че дѣто тия имена трѣба да се поставихтъ въ членувана форма, тая се избѣгва съвсѣмъ, и се подържа постоянно съчетание на прилагателното съсъ сжществително, каквото е съчетанието „(по правописа) на български езикъ“ въ наслова на книгата на г. Карагюлева. Работата е, че понятието „български езикъ“, ако и съставено отъ двѣ думи, може да бжде равносилно съ едно собствено име, каквото е напр. „Голи рѣтъ“. Таково е то, когато мислимъ подъ ония двѣ думи учебниятъ прѣдметъ „български езикъ“; таково значение има и думата „история“, когато мислимъ подъ нея учебниятъ прѣдметъ „история“. Обаче „български езикъ“, „голи рѣтъ“, „история“ могатъ да бхдхтъ покрай това и понятия чисто нарицателни, и тогава тѣхното употрѣбение въ рѣчята трѣба да върви по правилата за употрѣбение на нарицателнитѣ имена, които добиватъ членъ. Така ще имаме: „ние говоримъ за български езикъ, — за история, — за Голи рѣтъ“; ала „ние говоримъ за българския езикъ, — за историята, — за голия рѣтъ“ и пр. Върваме, че г-нъ Карагюлевъ, па и други, които сж си усвоили сжщата практика, ще забѣлѣжхтъ отъ нашитѣ примѣри, каква е разликата между „български езикъ“ и „българскиятъ езикъ“ и не ще си допускатъ грѣшки, каквато е и тая, що четемъ върху една брошура „по македонски въпросъ“:

Острогорский, Викторъ. Два десетъ биографии на образови русски писатели съ портрети. Съставилъ —, прѣвелъ отъ руски Д. Т. Велковъ, прѣподавателъ по руски езикъ при Врачанското V-то клас. училище, „Князь Борисъ“, Шуменъ, изд. и печ. на Вл. Р. Блъсковъ, 1896. 8^о стр. VI—152. Ц. 2 лева.

Потрѣбитѣ на рускитѣ ученици отъ 16. година нагорѣ да разбиратъ образуванъето на дарбата на чутнитѣ руски писатели и значението на тѣхнитѣ произведения, накарали авторътъ да състави тая книга за домашенъ прочитъ. Понеже споредъ рускитѣ учебни програми въ класовѣтъ се четатъ само рускитѣ писатели Ломоносовъ, Фонъ-Визинъ, Державинъ, Карамзинъ, Жуковски, Крыловъ, Грибоѣдовъ, Пушкинъ, Майковъ, Колцовъ, Лермонтовъ, Гоголь, Григоровичъ, Гончаровъ, Островски и Тургевенъ и се прави разборъ на тѣхни произведения, а не се обясняватъ произведения и на такива извѣстни писатели, както Некрасовъ, Достоевски, Писемски, Л. Толстой, авторътъ помѣстилъ въ своята книга биографиитѣ и оцѣнки на дѣятелността на всички тия писатели скупомъ, та да може ученикътъ да има за всички еднакво познание, щомъ у дома си дѣйствително чете тѣхнитѣ съчинения. Прѣдъ биографиитѣ Острогорски е написалъ пакъ за ученицитѣ отъ тая млада пора десетина страници, дѣто обяснява, що е съчинение, какъ се пише то, какви биватъ съчиненията на една литература и кои писатели се казватъ образцови. Книгата на Острогорски е прѣвелъ добръ на български г. Велковъ и я посветилъ „на искрения си другаръ Иванъ Кецовъ“. Това е съ чужди кравай помана да правишъ. Прѣводачътъ оцѣнилъ потрѣбата отъ тая книга за български ученици съ тия думи върху прѣдната корица: „Спорѣдъ програмата на нашитѣ училища тая книга може да служи като учебникъ по руски езикъ за ученицитѣ и ученикитѣ отъ 5-й кл.; като ръководство за г. г. прѣподавателитѣ по руски езикъ и е необходима всѣкому, който слѣди постоянното развитие на рус. литература.“ Като се вземе прѣдъ видъ, съ каква цѣль и за кого е съставилъ Острогорски своята книга, и що може да бѣде учебникъ по руски езикъ въ нашитѣ училища, не може да не се съгледа, че въвъ всички основи на оцѣнката или прѣпорѣката на г. Велкова има заблуждение.

Балджиевъ, Д-ръ В. Критика върху „Подъ игото“, романъ изъ живота на Българитѣ, отъ Ивана Вазовъ (1. издание въ сборникътъ за народни умотворения, наука и книжнина на Министерството на Просвѣщенieto кн. I. II. и III. и II. издание — Чипевъ). Отъ —. София, П. Калъчевъ, 1896. 8°. стр. 62. Ц. 1. левъ.

„Многобройнитѣ похвали, които оградихъ този трудъ на г. Ив. Вазова, ни побудихъ да напишемъ настоящето“, признава авторътъ на критиката вече въ първитѣ редове на своя трудъ. „Колкото едно нѣщо се намира подъ грѣмогласнитѣ звукове на рекламата, критическия духъ трѣба по-усърдно да бди.“ „Европейския печатъ не може и не е компетентенъ да се произнася върху нашитѣ национални чувства и духъ.“ Г-нъ Балджиевъ и подиръ тая книга имá случай да говори въ единъ нашъ вѣстникъ противъ рекламата, която се прави за романа на Вазова съ мнѣния на чужди списатели. Той може да има право въ това, защото неотдавна се поминъ въ Полша единъ вѣстникарски референтъ, отъ когото наши нѣкои вѣстници направихъ смалъ не най-великъ полски писателъ — и то единичко затуй, че бѣше тикналъ въ полски списания нѣколко лестни отзиви за романа на Вазова и изобщо за неговата личностъ. Какъвто и да бѣде човѣкъ,

стига да има здрави чувства за истината и за способитѣ на нейното разпространение, той ще се отзове противъ явнитѣ усилия на дяконитѣ на Вазова да каджѣ въввѣстници и списания таково пропичателно смирно. И г. Балджиевъ се възмутилъ отъ миризмата на това смирно, та рѣшилъ да я разпелѣ съсъ своя критика върху най-голтѣмото произведение на Вазова, романътъ „Подъ игото“. Ние намираме, че тоя поводъ на г. Б. е дребнавъ. Има поводъ по-достоеенъ за единъ писателъ, — поводътъ, да се разкрие истината тѣй, както се чувствува и намира отъ всѣкой жрецъ на тоя основенъ идеалъ на човѣщината. За романа на Вазова тая истина още не се е издирила. Дяконитѣ на поета само пѣхѣтъ „господу помози“ и навикватъ всѣкого, който не е съгласенъ съ тѣхъ. Г-нь Балджиевъ, както и всѣкой други, има право да изпита самъ, иматъ ли право тия дякони?

Критиката на г. Балджиева доказва, че дяконитѣ нѣматъ право, че смирното имъ е — както всѣко смирно — купено и платено. Смирното на истината не се купува, нито се плаща. Обаче доказитѣ на г. Балджиева не сж естествени; тѣ сж насилени, а при това и неясни, неубѣдителни. Той явно се стреми да изкара всичко въ „Подъ игото“ въ щета на Вазова. А и това е другъ видъ смирно, съ миризма съвсѣмъ противоположна на благоуханието. Случайното, съ което се е възползувалъ Вазовъ въ нѣкои мѣста за избавление на свои герои отъ погуба, се разбира отъ г. Балджиева тѣй широко и безъ стѣснение, че го уличва повсѣждѣ, дѣто Вазовъ е сполучилъ дори напълно художествено какъвъ-годѣ ефектъ или напрежение. Споредъ схващанъето на г. Балджиева за случайното трѣба да кажемъ, че и възстанието въ 1876. г. станж въ Панагюрище случайно и случайно дойде подиръ това освобождението, та случайно биде изгоненъ князь Александъръ, и по нѣкакъвъ случай Вазовъ се озова емигрантъ въ Русия, дѣто случайно написа романътъ си, за който случайно се обадижх добръ нѣкои чужденци, безъ да знажтъ, че въ това ще намѣри добъръ случай нѣкой си г. Балджиевъ за да имъ отмѣсти съ една случайна критика. Че Вазовъ се възползувалъ отъ друга страна съ чърти отъ живота на Левски за да облѣче главното лице на романа си, Бойчо Огняновъ, и че въ други ситуации показва отражения отъ извѣстни романи на Тургенева, особно пѣкъ на Викторъ Хюго, то още не е пѣкленъ грѣхъ. Работата е, какъ прилѣга това къмъ характера на лицата у Вазова; какъ е изпѣленъ образътъ на тия лица, изтъканъ отъ самия авторъ, съ тия или ония бон отъ живота, които можѣтъ да се намѣрижтъ еднакво и въ България, и въ Русия, и въ Франция; дали заетото или наподобеното у Вазова е главното, що оживява лицата и движи събитieto, или е само накитъ, що ни мами разположението за една минутка, или при единъ незначителенъ случай. А съображенията на г. Балджиева никакъ не ни освѣтляватъ и убѣждаватъ, че тѣкмо тия да речемъ чуждици въ романа на Вазова сж причината на извѣстни тамъ слабости или достоинства. Недостатѣци има въ „Подъ игото“, и недостатѣци доста важни; ала тѣ се откриватъ и безъ помощта на срѣдствата, съ които си помага тѣй самодоволно г. Балджиевъ. Той трѣбаше просто да държи такива интереси и ситуации въ романа, каквито е вече посочилъ въ отношенията между Огнянова, Рада, Муратлийски и Кондова, въ държанъето на Соколова

и Огнянова къмъ дѣлото на възстанието, въ чудеснитѣ услуги на Колча и др. т., та върху тѣхъ спокойно да изведе своята прѣсжда за инвенцията на автора и за неговата композиция. Ние знаемъ вече отъ другитѣ видове поезия на Вазова, съ какви детерминативни способности обладава той, какъвъ е размахътъ на неговото творчество. „Подъ игото“ ги показва още единъжъ събрани въ едно. Ала г. Балджиевъ повече се увлѣкълъ въ придишки за пострани явления, и затуй не успѣлъ да отдаде въ достатѣчна мѣра и оная справедливостъ на Вазова, която му се пада за романа въ отдѣлни епизоди, понеже той е романъ не съсъ срѣдище Бойчо Огняновъ, но прострѣнитъ върху тревожитѣ на лица отъ венчки положенія на българското общество въ послѣднитѣ дни на турското иго надъ насъ. Изобщо, за да се оцѣни критиката на г. Балджиева трѣба човѣкъ да направи пълна критика на „Подъ игото“, и тамъ да покаже невѣрноститѣ у г. Балджиева. А това не е нашата цѣль. Ние рекохме само да дадемъ нѣколко библиографически бѣлѣжки за тая критика, въ която привѣтствуваме фактътъ за по-строго отношение къмъ произведенията на нашата писменостъ, ала не и наблюдението, че това отношение трѣба да е възбудено отъ миризмата на чуждо смирение.

Въ своята критика г. Балджиевъ съобщава много теоретически мисли за единъ романъ, за едно поетическо произведение, за отношение на поета къмъ дѣйствителността историческа или поетическа, които сж несъмнѣно тъмни и за самия него, па не сж и съвсѣмъ вѣрни. Такава е на първо мѣсто мисълъта, че задачата на днешния романъ е „моралътъ“. Друго е искалъ вѣроятно да каже г. Балджиевъ, а друго излѣзло. Моралата отъ едно произведение ще си изкараме ние читателитѣ сами, ръководени отъ художеството на автора; — той е длъженъ само да ни изобразява човѣкътъ въ послѣдовността на неговитѣ постѣпки на тоя свѣтъ и въ сношенията съ подобнитѣ нему, въ неговитѣ стремежи къмъ една върховна идея на битието му. Сжщо така друго ще да е мислилъ г. Балджиевъ, когато е писалъ, че който поетъ копира природата, той е плагиаторъ. Такава мисль е невѣрна просто затуй, че природата въ своитѣ чудеса и творчество не е възможно да се копира или фотографира въ поетическо произведение. Задачата на истинския поетъ е само да произведе въ насъ онова сжщото впечатление, което произвождатъ естетичнитѣ явления на природата. Съ какви срѣдства ще то постигне, то е работа на неговия духъ; ала колкото повече тия срѣдства сж изъ нашия свѣтъ, естествени, толкова по-добре за художеството. Между туй г. Балджиевъ се поставя твърдо върху своитѣ възгледи за моралата на романа и за копирането на природата, и заключава положително за недостатѣци у Вазова.

Копраловъ. Попъ-чорбаджия. Комедия въ едно дѣйствие (изъ живота ни). Отъ —. Мусина, „Селенинъ“, 1895. 8°. стр. 18. Ц. 20 ст.

Лъже се, който мисли, че едноврѣмешниятъ български плодовитъ драматикъ, наслѣдникъ и безобразенъ обирачъ на Войникова, Т. Х. Станчовъ е изчезналъ, понеже умрѣлъ. Неговата безсмъртна душа се лута още жива между насъ, като изпѣква тукъ подъ псевдонимъ Ко-

праловъ, а тамъ подъ друго нѣкое все толкова скопосно име. Вземете „Попъ-чорбаджия“ на Копралова и коя да е отъ дребнитѣ комедии на Станчева, напр. „Нова-мода“, и ще видите, че и двѣтѣ сж отъ една фурна хлѣбъ, или поне теиджера и капакъ. Разликата е, че Станчевъ живѣ тѣлесно въ турско врѣме, а продължава да живѣе духовно и сега. И ще живѣе тоя пакостникъ Станчовъ въ тая наша измѣнена книжнина дотогава, докогато грубиятъ вкусъ и ограниченъ умъ е почетенъ гостъ на царската трапеза.

А. Т.

ИЗЪ НАШИТѢ И ЧУЖДИТѢ СПИСАНИЯ.

Утро, мѣсечно-литературно илюстровано списание. Год. II, Шуменъ, мартъ 1896. № 7, Търново. Уредникъ-издатель Д. Панайотовъ (въ Шуменъ).

Слѣдъ една година почивка, списанието „Утро“ ни изненади съ 7-ия си брой. Редакцията казва, че е подкачила отново да издава „Утро“ „главно заради нѣколцината абонати, които сж прѣдплатили“. На издателя прави честь старанието му, да устои на задълженията си спрѣмо прѣдплатилитѣ абонати, на макаръ да сж тѣ и само „нѣколцина“. За жалость новитѣ искания, които сегашното врѣме налага на журналистиката, никакъ не търпятъ такъвъ начинъ на отплащанье, сир. да се разтѣга изданието на една годишнина до безконечность, като се вади отъ врѣме на врѣме по една мършава книжка, защото изданието така губи своятъ периодиченъ характеръ и заради това не може да оправдава съществуванъето си. Затова, ако издателятъ сериозно мисли да продължи „Утро“, ще трѣба да се прости вече съ мисълта, че и день днешенъ може единъ човѣкъ самъ да „списва“ отъ кора до кора цѣло списание, както ставаше попрѣди, въ по-идилния периодъ на нашата журналистика. Многото списания, които се навѣдихъ у насъ, накарахъ читателитѣ да бѣдѣтъ по-придирчиви спрѣмо съдържаннето, съ което се пълни едно списание, а нѣма съмнѣние, че и литературниятъ вкусъ както и изобщо умственитъ потребби днесъ сж подигнати на по-висока степенъ. Самиятъ редакторъ на „Утро“ потвърждава това, като се изказва въ една рецензия неудовлетворенъ отъ нѣкои страни въ съдържаннето дори на „Български Прѣгледъ“. Какъ ще може тогава българскиятъ читателъ да се задоволи макаръ и колко годѣ съ съдържаннето напр. на 7-ия брой отъ „Утро“?! Но да оставимъ тоя въпросъ на страна и да се повърнемъ къмъ споменатата рецензия, защото тя именно ми даде поводъ да напишх тия редове. Въ рецензията се прави обща оцѣнка на „Български Прѣгледъ“ и то само за първата му годишнина, ако той сега и да е подкаралъ трета година. Рецензентътъ изобщо намира „Бълг. Прѣгл.“ за добро, даже и най-добро българско списание, а слѣдъ това, както е обичай, изказва и свои неодобрителни бѣлѣжки, като свършва съ приетитѣ благопожелания. Азъ ще се спрѣ малко при тия бѣлѣжки, не толкова като членъ отъ редакционния комитетъ на „Български Прѣгледъ“, колкото като лично засегнатъ отъ рецензента лице. Подирниятъ първожъ не одобрява, че въ критическия отдѣлъ на „Бълг.

Прѣгледъ“ за нѣкои важни за насъ чуждестранни съчинения се споменувало само накратко и отгорѣ-отгорѣ, а за други, „не до толкова важни за насъ“ се пѣли по нѣколко страници. Това ставало, споредъ рецензента, защото рецензиитѣ на нѣкои съчинения зависели „повече отъ извора, отъ гдѣто били черпани, отколкото отъ важноста на съчиненията“. Между посоченитѣ тукъ важни съчинения, неоцѣнени въ „Бълг. Прѣгледъ“, както би трѣбало, е и моятъ рефератъ върху съчинението на П. А. Лаврова: „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка“. Наистина азъ съобщихъ въ кратка библиографична вѣст за труда на Лаврова и не се впуснахъ въ подробна оцѣнка, понеже за такъвъ граматически трудъ не е умѣстно надълго да се занимава широката читателска публика на „Бълг. Прѣгледъ“. Но че азъ не съмъ ималъ нужда да аемамъ тая бѣльжкар отъ нѣкоя чужда рецензия, както иска да каже авторътъ, се вижда отъ моята обширна и самостоятелна рецензия върху сѣщия трудъ на Лаврова, която публикувахъ въ XII. томъ на Мин. Сборникъ и за която споменувамъ и въ казаното библиографично извѣстие въ „Бълг. Прѣгледъ“. Колкото е слѣдователно умѣстно подмѣтаньето на „Утро“ въ тоя случай по мой адресъ, толкова е и по отношение къмъ другитѣ автори на библиографичнитѣ вѣсти върху съчиненията на Будиловича, Махалъ, Халански и пр. Ако се е казало нѣщо повече за „дипломатическитѣ документи“ на Коталничану, то е за това, защото тѣхното съдържание е отъ голѣмъ интересъ за чителитѣ; тѣ се отнасятъ къмъ важнитѣ политически събития, които създадохъ свободна България.

По-нататкъ рецензията на „Утро“ подмѣта, че „Български Прѣгледъ“ обичалъ „попѣвогажъ“ да прѣмѣтчава и изворитѣ на „своитѣ съчинения“. А именно нѣкои отъ статитѣ въ „Български Прѣгледъ“ не били тѣй оригинални, както се прѣдставяли, а били или прости извлѣчения отъ чужди съчинения, или прости перифрази на тия съчинения. За такава статия се посочва напр. „Единъ опитъ за социално-религиозни реформи прѣвъ срѣднитѣ вѣкове“ на покойния А. Оденъ, която ужъ била просто перифраза на статията «Saint-François d'Assise et ses derniers biographes» (въ *Revue des deux Mondes* 1894. к. I.). Слѣдъ това рецензентътъ прибавя: „Не сж съвсѣмъ оригинални и статитѣ: „Изъ историята на българската католишка пропаганда въ XVII. вѣкъ“ и „Ново-българската писменостъ прѣди Паисия“ покрай статитѣ: „Католическая пропаганда въ Болгаріи въ VII. и VIII. вѣкахъ“ (Вѣстникъ Славянства кн. 2. и 3. 1888—1889) и сп. О *Srbsko-slovenskoj* и *Bug-slov. književnosti od XV. vijeka na dalje*“ (въ *Rad* XLIV). Азъ съмъ авторъ на статията „Изъ историята на бълг. католишка пропаганда и пр.“ и можъ въ своя защита да кажъ, че г. рецензентътъ се намира въ голѣмо заблуждение, като мисли, че открива въ даденъ случай плагиатъ, щомъ намѣри статии съ сходно заглавие или съ съдържание по една и сѣща тема. За да може единъ добросъвѣстенъ човѣкъ да каже, че нѣкой писателъ е плагириалъ сир. открадналъ отъ чуждо съчинение, трѣба първомъ да намѣри подирното, да чете, да сравни съ първото, да извади на явѣ доказателства и така да обнародва направеното откритие. А г-тъ рецензентътъ никакъ не е постигнулъ тѣй, защото иначе щѣше да знае, че между моята статия и цитуваната отъ „Вѣст. Славянства“ има до толкова общо, до колкото и на двѣтъ източникътъ

е изданието на отца Евсевия Ферменджина: «Acta Bulgariae ecclesiastica», що съдържа документи отъ XVII и XVIII. вѣкъ, относещи се до католичката пропаганда въ България прѣзъ тия вѣкове. Моята статия самостоятелно се основава върху изданието на Ферменджина и занимава се само съ пропагандата въ XVII. вѣкъ. Всичко туй е очевидно за вѣжкия, който вземе въ рѣцѣ тая моя статия, която е въ обѣмъ отъ четири печатни коли, и сравни съ нея статията въ Вѣст. Славянства, която е въ обѣмъ отъ една и половина печатна кола (кн. 2. стр. 130—144 и кн. 3. стр. 61—70). Въ тая статия се говори и за пропагандата въ XVIII. вѣкъ, до като у мене само за XVII. вѣкъ. Отъ цѣлото изложение, както и отъ съдържанието на двѣтъ статии е очевидно на първъ погледъ, че сж работени независимо една отъ друга. Най-сетѣ у мене сж цитувани и много мѣста отъ оригиналитѣ, както подъ линия така и въ текста, напр. и нѣколко писма отъ чирковчани, каквото нѣма въ цитуваната статия отъ „В. Славянства“. Слѣдователно рецензентътъ на „Утро“ клевети. Съжалявамъ, че съмъ принуденъ да кажъ това, но трѣба да го кажъ. Менѣ изобщо не е приятно, да се занимавамъ съ тия туку тѣй нафърлени подмѣтания на „Утро“, но като взехъ прѣдъ видъ, че „Вѣстникъ Славянства“ е рѣдко руско провинциално списание, което излизаше въ течение на нѣколко години (седемъ книжки, вѣрка въ обѣмъ отъ 8—9 коли, въ течение на 4—5 години!) и което освѣтъ въ библиотеката на Висшето училище надали ще се намира у насъ въ повече отъ 2—3 екземплара, та не ще бжде лесно на читателя самъ да се увѣри въ основността на рецензентовото подмѣтанье, рѣшихъ се да не мължъ. — Щомъ тѣй стои работата съ „неоригиналността“ (не знамъ най-сетѣ, да ли рецензентътъ разбира тая дума въ общоприетия ѝ смисълъ!) на моята статия, лесно е да се допусне, че и за другитѣ статии не бива да му се вѣрва на думитѣ, до като не даде фактове.

Л. М.

Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество въ Сръдець, подъ редакцията на В. Д. Стоянова Година десета, книжка LI—LIII. 1896. стр. 443—753, съ притурка „Мария Стюартъ“ отъ Шилера, прѣводъ на Л. Поповъ, 1—78 (слѣдва).

Отдавна не сме съобщавали нищо за „Периодическо списание“ или за „Книжовното дружество“, — двѣтъ тия научно-книжовни останки отъ робската ни епоха, и двѣтъ ржководени отъ друга останка отъ сѣщната епоха, г. В. Д. Стояновъ. Не че нѣмаше що да се съобщава; но каквото сме съобщили за тѣхъ, все ни се е взимало за зло, та мислѣхме поне да не даваме тѣй често поводъ на читателитѣ да мислѣтъ зли работи. Двойната книжка LI—LIII. е на гледъ доста пълна, ала въ материяла ѝ има доста работи празни, или по-право пакъ пълни, ала по другъ начинъ. Цѣлната статия на г-нъ Н. А. Начовъ „За пообратимството“ (444—568) се свършува тукъ и заслужва признанието на вѣжкого, който би се интересувалъ съ тоя въпросъ, изложенъ въз основа на български материяли и обставенъ съ мнѣнията и на други учени. Стрѣшена е откъмъ основата си „Студия върху стихосложението на нашитѣ народни пѣсни“ (509—575) на г. Н. Начовъ, при всичко че изкарва любопитни заклю-

чения за количеството на пѣсни съ единъ размѣръ спрѣмо пѣсни съ другъ размѣръ. Хърватскиятъ писателъ Т. Смичикласъ описалъ животътъ и дѣйността на покойния хърватски ученъ д-ръ Рачки; киевскиятъ професоръ Т. Флорински направилъ извлѣчение отъ труда на Смичикласа и го помѣстилъ въ „Кіевскія университетскія извѣстія“, а г. Миларовъ прѣвелъ извлѣчението на Флорински въ „Периодическо списание“ (576—628), защото българитѣ не биха могли да го взематъ направо отъ Смичикласа. „Екскурсия по Калоферската планина“ отъ Д. Илковъ (629—687) и „Взаимното училище въ Конпривщица прѣзъ 1837/8 и 1838/9 учебни години“ отъ І. Груевъ завършатъ отдѣлтъ на статитѣ. Иде отдѣлъ книжина (696—753), дѣто сж разгледани единайсѣтъ книги на български езикъ и единъ отговоръ отъ Д. Д. Агура на критика върху негова книга отъ нѣкого си Цвѣтанова. Тоя Цвѣтановъ билъ г. И. Миларовъ, който сега отвърща отговоръ на г. Агура. По обичая си г. Стояновъ направилъ подъ тоя отговоръ бѣлѣжка (697), дѣто съжالياва, че г. Агура разкрилъ въ своя „отговоръ г-ну Цвѣтанову“ псевдонимътъ на г. Миларова. Г-нъ Стояновъ увѣрява, че въ „Периодическо списание“ още отъ Браила мнозина автори на статии се подписвали съ псевдоними или съвсѣмъ не се подписвали, и това го правѣли отъ скромность, та отъ г. Агура било дребнаво, дѣто забѣлѣзаль, какъ отъ нѣкое врѣме въ „Периодическо списание“ влѣзълъ обичай да се пише противъ членове на Книжовното дружество подъ псевдоними. Длѣжни сме да поправимъ г. Стоянова въ двѣ грѣшки. Първо, въ браилското „Периодическо списание“ нѣма ни единъ псевдонимъ подъ статия. Второ, псевдонимитѣ въ софійското „Периодическо списание“ стоѣтъ подъ произведения съ нападателенъ характеръ, и тогава не сж диктувани отъ скромность; или пъкъ стоѣтъ подъ многобройни рецензии, или книжовни вѣсти съ пѣль, да се покажѣтъ различни лица като автори, та да се изплаща по-лесно хоноратътъ подъ различни имена въ единъ и сѣщи джебъ. Така се е подписвалъ съ псевдоними „Д-ръ В. Паунинъ“, „Вельо Патамански“ самиятъ г. Стояновъ; „Г. Славовъ“, „Цвѣтановъ“ е билъ г. Миларовъ; а въ тая книга той сѣщиятъ може би се крие подъ псевдонимитѣ „Невѣнъ“, „Леринъ“, „Св.“, „Бенковъ“, „Лировъ“, защото — *ex ungue leonem*.

А. Т.

Zeitschrift für den musikalischen Unterricht an den deutschen Lehranstalten. Herausgegeben von P. Stöbe. Zitaу i. S. — Нѣмцитѣ не само че сж първи, които чрѣзъ Матхесоновата »Musica critica« захваняха да обработватъ неблагодарното вѣстникарско поле на Евтерпа, но се стараѣтъ да задържѣтъ първенството си въ туй отношение, като основаватъ постоянно нови и нови вѣстници по разнитѣ клонове на музикалното изкуство. Така напр. по църковната музика иматъ повече списания, отколкото сж общитѣ музикални френски и английски скупомъ, а интереситѣ само на военнитѣ музика се защищаватъ отъ повече музикални вѣстници, отколкото ги имаме на всички славянски езици. Само музикалната педагогика бѣше лишена отъ особенъ застъпникъ; съ горното списание се прѣмахва и този недостатѣкъ.

Вѣстникътъ излиза отъ началото на тая година. Въ поканата, припурена къмъ І брой, се общава, че ще се разискватъ слѣднитѣ въпроси:

1) Уважава ли се музиката въ училището толкова, колкото тя заслужава като единъ отъ главнитѣ фактори на човѣческата култура?

2) Коя частъ на музиката трѣба да се изучава въ училището?

3) Коя метода трѣба да се приспособи, за да се получатъ по възможностъ най-добри резултати?

4) Коя е послѣдната цѣль на музикалното обучение въ училището?

Отъ излѣзлитѣ до сега 7 броя се вижда, че редакцията се старае всѣкакъ да удържи обѣщанието си, за което се е и обкржила отъ най-добритѣ музикално-педагогични сили. Въ всѣки брой има по нѣкое методично унѣтване, освѣнъ безброй разни други кѣси извѣстия. Отъ напечатанитѣ статии най-добри сж: „Пѣние по ноти въ основното училище“, „Методика на клавириото обучение“ и „Музикално-физиологичнитѣ причини за изникването на народнитѣ напѣви“.

Списанието не би трѣбало да липсува нито въ една училищна библиотека, особено при тая евгиния: струва за цѣла година само 7 марки.

М-нѣ.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВѢСТИ.

Арпадъ фон-Берцикъ.

Арпадъ фонъ Берцикъ е единъ отъ най-забѣлжителнитѣ маджарски хумористи. Съ триесетгодишна литературна дѣятелностъ той е обогатилъ значително отечествения си театъръ. Съ множеството весели произведения, които съставятъ сжществената частъ на унгарския театраленъ репертуаръ, той е спечелилъ голѣма популярностъ въ отечеството си. Както въ комедитѣ му изъ сегашния животъ, пѣленъ съ интриги, тѣй и въ фарсоветъ изъ грубия животъ на простия народъ блещи талантътъ му. Прѣзъ м февруари 1893. г. той получи първата, тѣй наречена „garaу-премия“. Неговата комедия въ три дѣйствия „Днешната мода“ биде призната за най-хубаво измежду подадениѣ литературни произведения и биде увѣнчана съ 3000 фр. парична награда. Той минува за единъ отъ най-плодовититѣ и щастливи младоунгарски театрални писатели.

Притежателъ на майсторска техника, силна дарба за изнамиране и психологическа характеристика, той произвежда единъ прѣсенъ, непринуденъ и натураленъ хуморъ, чрѣзъ който развеселява сърцата и прѣдизвиква публиката къмъ одобрение и ржкоулѣсканне.

Сжщитѣ качества, съ които Арпадъ фонъ Берцикъ се отличава като добъръ драматикъ, сж проявени и въ хумористичнитѣ му пувели, които красятъ маджарската литература съ своята художественостъ.

Арпадъ фонъ Берцикъ е роденъ на 8-и юли 1842. г. въ Темишваръ и произхожда отъ една стара благородна унгарска фамилия. Баща

му е билъ отначало комисаръ при католишкия капитель и послѣ окръженъ архиваръ. Като такъвъ той се ползувалъ съ голѣма извѣстность и уважение. Гимназиялното си образование е получилъ Арпадъ въ Будапеща, слѣдъ което постигналъ въ тамошня университетъ и свършилъ правнитѣ науки съ отличенъ успѣхъ. Благодарение на добритѣ си юридически познания и силенъ талантъ, той си отвори пътъ въ полето на държавнитѣ мѣже. Въ 1864. г. получи държавна служба при тогавашното кралско-унгарско замѣстничество. По сетиѣ биде повиканъ въ цензурното бюро на министъръ-президента, дѣто и до сега занимава длъжността министърски съвѣтникъ.

Още отъ деветнайсега година той работи неуморно на литературното поле и е прочутъ като добъръ нувелистъ, фелетонистъ и драматикъ. Съ своитѣ триесетъ комедии, фарсове, нувели и др. той поставя огледалото прѣдъ очитѣ на гражданското общество. При това не отстъпва никогда отъ правилата на приличнето, добрия тонъ и истинския моралъ.

Сжщо и въ хуморескиѣ му, които се числятъ къмъ най-добритѣ весели разкази въ свѣтовната литература, владѣе единъ здравъ духъ на хубавото и веселото, съвѣмъ свободенъ отъ фриволитетъ и обида.

Лудвигъ Хевези като разглежда съчиненията му се произнася тъй: „Той е поетътъ на веселото душевно настроение, на остроумната невинна шега; . . . той е усмивъ наблюдателъ и рисуващъ на днешния граждански животъ. Той живѣе и твори въ кръгътъ на малкитѣ радости и страдания на срѣдната маджарска класа, която е интересна смѣсь, образувана отъ благородство, гражданство и тъй нареченото латинство! Той е поетътъ на градската интелигенция, при все че музата му докоснува често и селскитѣ животъ. . . . Берцикъ, благодарение на своята непомрачена натура, описва животътъ до толкова, до колкото той се прѣдставя милъ. Неговата мѣжка сериозность плува въ леката му кръвъ. Едноврѣменно съ усмивката той мръщи и челото си. Той пресповѣда моралътъ въ развлѣкателна форма; не употрѣбъа камшикътъ, а съ шекерчета подбужда лопитѣ дѣца къмъ прилични обноски. Не раздражнява ранитѣ, а ина само съ върха на прѣтетътъ си по слабитѣ мѣста на обществото. Сжщо и противъ грѣховеѣ не роптае, но пзнася прѣдъ очитѣ безумното тъй, че то става по видимо“.

Берцикъ блѣснъ за първи пхтъ въ 1867. г. съ хубавата си комедия: „Fertály mágnások“ „(1/4 Голѣмци)“, прѣдставена въ Пещенския театръ. Добрѣ сж посрѣщити и другитѣ му комедии и нувели: „Царицата на балтъ“, „Протекция“, „Духовитата жена“, „Заслужилитѣ стари“, „Една илузия“, „Въ мѣстностьта на Секлеръ“, „Скептикътъ“, „Популярность“, „За благотворителна цѣль“. „Свещеникътъ въ Игмандъ“, „Синята стая“. „Майки и щерки“ „Сватѣтъ“ и др.

Арпадъ фонъ Берцикъ е вече отдавна членъ въ унгарската академия на наукитѣ.

Д. Хр. Протичъ.

Премии за прѣвождане съчинения на класически писатели.
— Въ книжката за м. мартъ отъ „Училищенъ Прѣгледъ“ срещихме напечатанъ „Правилникъ за раздаване премий за прѣводъ на класически писатели“. Споредъ тоя правилникъ министерството на народното просвѣщение учреждава премии за прѣвождане на извѣстни съчине-

ния отъ писателитѣ: Демостенъ, Есхилъ, Ксенофонтъ, Плутархъ, Тацитъ, Хораці, Калдеронъ, Молиеръ, Корнейлъ, Монтенъ, Гете, Лесингъ, Шекспиръ, Шели, Бърисъ, Томасъ Муръ, Пушкинъ и Мицкевичъ. Притова изиска се отъ прѣводача, щото къмъ прѣвода си да прибави и едно кратко животописание на автора и една студия за неговия трудъ. Прѣводитѣ трѣба да бждѣтъ прѣдставени най-късно до 31. декември 1897. год.

Инициативата на министерството е похвална. Нашата книжнина едва ли ще може засега да се снабди съ добри прѣводи на главнитѣ съчинения отъ чуждестраннитѣ литератури безъ подкрѣпа отъ страна на министерството. Обаче къмъ обнародвания правилникъ имаме да направимъ нѣкои бѣтъжки. Въ правилника нигдѣ не е казано, дали изброенитѣ въ § 1. съчинения на горѣпоменжатитѣ писатели трѣба да се прѣведѣтъ отъ оригиналния езикъ или прѣводѣтъ може да стане и отъ прѣводи на тия съчинения на други езици, напр. отъ руски езикъ. По наше мнѣние прѣводитѣ, щомъ се дава помощъ за тѣхъ, трѣба да се направихъ непрямо отъ оригиналния езикъ; не си е на мѣсто, да се поощрява прѣвежданъето на класически съчинения отъ прѣводи. Обаче изглежда, като че за министерството ще бжде все едно, отъ кой езикъ ще се извърши прѣводѣтъ, защото нито въ правилника се спомена нѣщо върху това, нито пъкъ въ доклада на постоянния учебенъ комитетъ, който като че нарочно избѣгва тоя въпросъ. Къмъ подобно заключение дохождаме и отъ това обстоятелство, че съчиненията, що има да се прѣвождатъ, сж изброени съ българскитѣ имъ названия вмѣсто съ тѣхнитѣ оригинални, както би трѣбало да бжде, особено ако се искаше, щото прѣводѣтъ да бжде направенъ отъ оригиналния езикъ. Сжщо не е казано, дали ония отъ съчиненията, които въ оригинала сж написани въ стихове, ще трѣба да се прѣведѣтъ пакъ въ стихове, или може българскиятъ прѣводъ, гдѣто това е възможно, да бжде направенъ и въ проза. Ако трѣба да си кажемъ своето мнѣние, ние бихме изискали, щото прѣводѣтъ въ това отношение да се съобразява точно съ оригинала. Така напр. при Шекспировитѣ драми би трѣбало да има покрай стиховетѣ и части въ проза, точно както въ оригинала. И върху това нищо не се говори въ доклада на комитета.

При Калдерона не се изброяватъ драмитѣ, които има да се прѣвождатъ, ами се казва изобщо, че трѣба да се прѣведѣтъ петъ избрани негови драми. Мислимъ, че както при другитѣ писатели, тѣй и тука би трѣбало да се изброятъ драмитѣ, които има да се прѣведѣтъ, а не да се оставя изборътъ свободенъ; а могло би да се укажѣтъ имена на петъ отъ главнитѣ Калдеронови драми.

Между писателитѣ личи съ своето отсъствие Шилеръ. Когато отъ Калдерона се прѣдлагатъ цѣли петъ драми, отъ Корнейля три, а отъ Гете е туренъ даже Фаустъ, чудно ни е, какъ е изоставенъ Шилеръ. Наистина нѣкои отъ неговитѣ драми сж прѣведени вече на български, ала сжщото може да се каже и за Хамлета, Макбета, Кралъ Лира и Отело отъ Шекспира, които тоже сж прѣведени вече на български. Обаче министерството като е поставило пакъ тѣзи драми въ списъка на съчиненията за прѣводъ, е искало очевидно или да възнагради съществуващитѣ вече прѣводи, ако тѣ се окажѣтъ добри, или пъкъ да прѣдизвика нови по-добри прѣводи на тѣзи драми.

Сжщото би трѣбало въ такъвъ случай да важи и за Шилера. Драми като Вилхелмъ Телъ, Валенщайнъ, Донъ Карлосъ, Мария Стюартъ, Орлеанската дѣвица, заслужаватъ толкова да бѣдхтъ прѣведени на български, колкото която и да било драма отъ Калдерона или Корнейля. А колкото за Гетевия Фаустъ, мислимъ, че той би трѣбало да се остави засега, когато още ни липсватъ прѣводитѣ на други класически съчинения. Който иска да чете Фаустъ, нека го чете въ оригинала или най-сетнѣ въ руския му прѣводъ. Добъръ български прѣводъ отъ Фауста съмнѣваме се че би могълъ да се появи скоро, а посрѣдственъ прѣводъ отъ него не ни е нуженъ.

Колкото се отнася пъкъ за лирическитѣ съчинения отъ Шели, Бърнса и Томаса Мура, нѣмаше защо да се иска, щото прѣводътъ на тѣзи съчинения да изпѣля непрѣмѣнно петъ печатни коли. Печалба ще бѣде за нашата литература, ако се яви хубавъ прѣводъ въ размѣръ и отъ една печатна кола, и то само отъ одного отъ тѣзи трима поети, та нѣма нужда да се принуждаватъ ония, които чувствуватъ въ себе си дарба и стремежъ, да снабдятъ книжнината ни съ прѣводи отъ творенията на тѣзи поети, непрѣмѣнно да гледатъ да изкаратъ петъ печатни коли, и то като взиматъ поеми и отъ тримата, когато това може да бѣде въ врѣда на тѣхната работа.

Най-сетнѣ е прѣкатено, да се иска прѣводъ на цѣлитѣ Опити на Монтеня, първо защото има много измежду тѣхъ, които не заслужаватъ да бѣдхтъ прѣведени, и второ защото тѣ изцѣло съставятъ едно съчинение отъ около 75 печатни коли, за прѣвода на което се иска много повече врѣме отъ онова, което е опрѣдѣлено въ правилника, и защото само за тоя прѣводъ би трѣбало министерството да издаде около 4—5000 лева.

Въ заключение ще кажемъ, че способътъ за възнаграждение на прѣводитѣ ни се види не еднакво умѣстенъ за всички съчинения. Ако министерството опрѣдѣля възнаграждението съ 45 до 70 лева за печатна кола въ проза и съ 75 до 120 лева за стихове, то тѣзи суми ще стигнатъ тъкмо за напечатване съчиненията. Прѣводачътъ въ такъвъ случай трѣба за своя трудъ да се ослани върху прихода отъ продажбата. Но между съчиненията има такива, отъ които едвали ще се продадхтъ много екземпляра; така напр. Лесинговиятъ Лаокоонъ или Опититѣ на Монтеня навѣрно ще пълнятъ дълго врѣме книжарницитѣ, когато може-би други отъ прѣводитѣ ще видѣтъ по нѣколко издания. А трѣбало би, щото всѣки прѣводачъ еднакво да има изгледъ, че ще получи не само морална, но и каква-годѣ материална облага отъ своя трудъ.

И. Г.

Рентгеновитѣ лъчи въ минералогията.

Недавна бѣше откритието на професора Рентгена, което произведе тревога въ цѣлия свѣтъ и ето че искатъ да го приложатъ по всичкитѣ клонове на науката. Такъвъ опитъ е направенъ и съ минералитѣ. Въ послѣдния бюлетинъ на француското минералогическо дружество професоръ Doelter отъ Грацъ съобщава, че рентгеновитѣ лъчи могатъ да се приложатъ и въ минералогията. Той съ опити доказва, че съ тѣхъ могатъ да се разлагатъ много сродни по вън-

кашния си видъ минерали, а тъй също да се различатъ естественитѣ минерали отъ имитациитѣ. Doelter констатира, че естествениятъ диамантъ е прозраченъ за рентгеновитѣ лъчи, а стъкленитѣ му имитации и минералитѣ топазъ, кварцъ, които го наподобяватъ, сж тъмни. Сравнилъ корундътъ съ минералитѣ синъ турмалинъ и шинелъ, които по нѣколко свойства го наподобяватъ, и забѣлѣзалъ, че се различава отъ тѣхъ, но не тъй ясно както диамантътъ. На основание на тѣзи опити той заключава, че рентгеновитѣ лъчи могатъ да се употрѣбаватъ въ бижутернитѣ, като сръдство за разпознаване сжщинскитѣ драгоценни минерали отъ имитациитѣ.

Авторътъ на опититѣ твърди, че прозрачността на разнитѣ минерали за тѣзи лъчи е различна и не може да се съпостави въ съотношение съ другитѣ имъ физически свойства. Правенитѣ му опити въ свръзка съ относителното тегло на минералитѣ напълно потвърждаватъ това. Той доказва, че диамантътъ и графитътъ сж въ еднаква степенъ прозрачни за рентгеновитѣ лъчи, при всичко че иматъ нееднакви относителни тегла и различни физически свойства. Въ противоположността на това взима минерали съ приблизително еднакви относителни тегла, като напр морска пѣна и янтъръ, и доказва, че тѣ сж въ разна степенъ прозрачни за лъчитѣ. Той установилъ, че много прозрачни за свѣтлината минерали сж непрозрачни или прозрачни за тѣзи лъчи; тъй напр сѣрата, реалгарътъ, смарагдътъ, епидотътъ, гранатътъ, баритътъ, ортоклазътъ и др. сж непрозрачни за тѣхъ, а прозрачни сж: слюдата, анализитътъ, амфиболътъ, церуситътъ, флуоритътъ, рутилътъ и др. Опититѣ му сж доказали, че прозрачността остава еднаква при дебелитѣ и тънки плочици.

Съ помощта на рентгеновитѣ лъчи той успѣлъ да открие най-ситнитѣ включения, които микроскопътъ не е можалъ до сега да докаже.

Г. В.

Лорандитъ.

Кренеръ въ Math. Nat. Ber. Ungarn XII, 1895, описва една минерална маса отъ Алхаръ въ Македония, като новъ минералъ, на който дава горното название. Формитѣ на този минералъ сж кжси призматични кристалчета, които по външния си изгледъ наподобяватъ моноклиниитѣ призма. Цвѣтътъ му е чървенъ кърмъзенъ, а прозрачността и жилавината гипсови. Съставътъ Ti As S_2 ; съдържа 19% S, 59-51% Ti и 21-48% As. Минералътъ е отъ особенъ интересъ, понеже е второ талиево съединение, което се срѣща въ природата.

Г. В.

Румжнското училище въ София.

На 24. юни т. г. случи ми се да присѣдствувамъ единъ часъ на изпититѣ въ Румжнското мъжко училище тукъ въ София. Това училище ако и да е открито сега наскоро — нѣма още една пълна година — при всичко това ми се видѣ доста добръ уредено. Ученици има около 50 души, отъ тѣхъ почти всички въ първото и второто отдѣлення; въ третото отдѣление има двама или трима, а въ четвъртото — само единъ. Главниятъ учителъ г. Лазареску, който говори доста добръ

български, обясни, че повечето отъ ученицитѣ сж били дѣца на македонски румжии, имало 10—12 еврейчета, а единиятъ ученикъ отъ третето отдѣление, който излѣзе да отговаря на изпитъ, билъ ерменецъ, синъ на тукашния ерменски свещеникъ. Ученикътъ отъ четвъртото отдѣление билъ родомъ отъ Витоля или Крушево, училъ се тамъ въ мѣстното румжиско училище двѣ, три години, сетнѣ напусналъ; послѣднитѣ двѣ години билъ тука, въ София, касапинъ, но като се створило училището, взели го и отворили за него четвърто отдѣление.

Ученицитѣ владѣхтъ добръ съ езикътъ, на който се учхтъ. Особено впечатление произвежда обстоятелството, че македонскитѣ румжичета, чийто матеренъ езикъ е доста различенъ отъ литературно-румжиския, смѣло и съ пълно разбиране техническитѣ думи, взети отъ латински и французки, отговарятъ на въпроситѣ, които имъ се задаватъ. Изпитътъ бѣше по граматика и история. Румжиската история се прѣподава както се види доста добръ, защото всичкитѣ ученици колкото се разпитахъ отговаряхъ почти безъ грѣшки и съ доста подробности за разнитѣ епохи отъ румжиската история. Въ първитѣ двѣ отдѣления се прѣдаватъ откъселеци отъ по-важнитѣ страници на сжщата история. Дѣцата знахтъ подробноститѣ за заселението на румжинитѣ въ Дунавскитѣ области, знахтъ, че „Михай Витязя повдигналъ война да изгони „турчина“ отъ Европа“; знахтъ подробно руско-турската война, въ която румжинитѣ земали живо участие; обясняватъ, какъ въ първото сражение отсамъ Дунава, когато падналъ убитъ първиятъ румжиски сержантъ, великодушната кралица Елисавета отишла сама на гроба му и турила единъ бронзовъ вѣнецъ; знахтъ, че когато румжиската артилерия бомбардирала Видинъ, подъ командата на краля, едно турско гюлле паднало и се пукило до самитѣ крака на кралъ Карла; обаче той не се уплашилъ, а весело извикалъ: „ето такава музика обичамъ азъ“. Всичкитѣ румжини въ разнитѣ държави били до единадесетъ милиона, а само въ Македония, Тесалия и Епиръ — единъ милионъ....

Изобщо човѣкъ остава учуденъ отъ всичко, което вижда въ това румжиско училище и излиза отъ тамъ съ едно чувство — чувство на завистъ. Тукъ виждате, че малкитѣ румжичета се хранятъ съ високо почитание къмъ всичко румжиско, учхтъ се да обичатъ своятъ народъ, своето отечество, да възхваляватъ подвизитѣ на своитѣ национални герои; още отъ младата си възраст тѣ навикнуватъ да гледатъ прѣвъ поетическа призма всичко свое, родно; и това чувство ще се вкорени дълбоко въ сърцата имъ, и когато порасихтъ и станхтъ зрѣли мъже, тѣ ще знахтъ да запазихтъ всичко, което имъ е мило. И това не е въ Румжия или даже въ Трансилвания, дѣто румжискиятъ елементъ е доста голѣмъ; не е нито въ Македония, дѣто всичкитѣ националности се борихтъ за първенство; това е въ София, дѣто до откриванъето на това училище никой не знаеше, че сжществуватъ румжини. Наистина, ний знаехме, че тукъ има нѣколко семейства македонски румжини, но тъй както тѣ всички знахтъ български, съ женитѣ и дѣцата си заедно, то никой не прѣдполагаше, че тѣ иматъ претенцията да образуватъ нѣкакъвъ си особенъ румжиски елементъ. Но ето, отворихъ румжиското училище и румжини се намѣрихъ повече отколкото се прѣдполагаше. Тѣзи дѣца, като порасихтъ, нѣма вече да се слѣхтъ съ българския елементъ, а ще образуватъ отдѣлна, съзнателна националностъ, ще искатъ да разпространихтъ румжиското влияние, да отварятъ училища и

въ крайдунавскитѣ градища и села. Македонорумжнитѣ и дакорумжнитѣ въ България, които сега може би не могатъ да се обясняватъ на своя си езикъ по между си, ще се съединятъ, ще се сплотятъ въ особена нация и ще пекатъ отъ насъ „право“. Разбира се, азъ не съмъ противенъ, румжнитѣ въ България да се учятъ по румжески и въ свой националенъ духъ; признавамъ, че това е тѣхно право; интереситѣ на цивилизацията и културата изискватъ да не се правятъ сѣнки на отдѣлнитѣ националности да се развиватъ, както обичатъ. Но този „общъ интересъ“ само тогава ще има смисълъ и значение, когато се пазятъ еднакво на всекъдѣ; ний трѣба да уважаваме чуждитѣ интереси, но трѣба и нашитѣ да ги уважаватъ. Най-печалното е, че когато другитѣ народности се стремятъ да подържатъ своята националностъ, да я създадѣтъ даже тамъ дѣто я нѣма, ний често не вършимъ и най-необходимото. Румжнитѣ се стараатъ да създадѣтъ една румжеска колония въ София, кждѣто до сега не се знаеше да съществуватъ румжии, а нашитѣ българи съ хиляди се губятъ въ Букурещъ и въ другитѣ румжески градове, безъ да говоримъ за Добруджа. Най-малкото, което трѣба да се прави е, когато правимъ нѣкои отстъпки на чужденцитѣ да си издѣйствуваме поне една взаимностъ за сѣщото. Ний дадохме на гърцитѣ да си направятъ грѣцка черква въ София, дѣто нѣма гърци, а не се постаряхме да земемъ отъ тѣхъ ни една гаранция за нашата националностъ въ Гърция, кждѣто тя вѣчно се прѣсѣдва. Ний правимъ разни отстъпки и комплименти на сѣрбитѣ и когато ни дождѣ на гости, избѣгваме всичко което може да имъ напомни, че и ний като тѣхъ имаме претенция за Македония, а пъкъ за българскитѣ земи въ Сѣрбия не смѣемъ и да помислимъ. Единъ нашъ вѣстникъ веднѣжъ пишеше, че българскитѣ колонии въ Русия „си изиграли вече ролата“ слѣдъ освобождението и нѣмало нужда да мислимъ повече за тѣхъ. Когато всичкитѣ други националности напръгатъ и послѣднитѣ си сили за своето запазване и възраждане, тамъ дѣто сѣ слаби, ний се занимаваме Богъ знае съ какво и като отдѣляме извѣстни грижи за Македония, мислимъ, че сме извършили всичко.

Нека ми прости строгиятъ читателъ тия нѣколко мисли, изказани подъ впечатленията отъ доброто състояние на румжеското училище въ София. Такова сѣщо училище румжнитѣ иматъ и за момичета.

Поправка.

Въ Бълг. Прѣгл. г. III., кн. I., стр. 162 — 5 азъ изложихъ на кжсо споменитѣ за П. Славейкова, обнародвани въ Новини 1895. г., бр. 79 нт.

Днесъ, благодарение на любезността на единъ старъ нашъ дѣецъ, можъ да направѣмъ една немаловажна поправка къмъ тия спомени. Въ втория отъ тѣхъ се казва, че на първата българска изложба въ Цариградъ Славейковъ билъ казалъ пламенна рѣчь, която сетнѣ била напечатана съ разноснитѣ на търговеца Стефанъ Иличъ. Обаче отъ свѣдѣніята, що ми се доставятъ сега отъ г. Т. Шишковъ, излиза, че Славейковата рѣчь била кжсъ експромтъ, за който и не станало дума да се печати. Затова и въ брошурата, въ която сж издадени рѣчитѣ, съ „изживение на г. С. Илича“¹⁾ не намираме тая рѣчь. Тукъ сж отпечатани рѣчитѣ 1) на Н. Вл. Екзарха, 2) на прѣдсѣдателя на Българското Благ. Братство г. Д. П. Ивановъ, 3) на Т. Н. Шишковъ, който е билъ управител на бълг. училище въ Фенеръ, 4) на г. П. Мусевичъ, който е взелъ голѣмо участие въ устройството на изложбата. Желателно е нѣкой да ни освѣтли подробно въпроса.

Д. М.

¹⁾ Слова произнесени при първото българско изложение въ Цариградъ на 29 Юніа 1873. Напечатахъ се съ изживеніето родолюбиваго г. С. Илича въ честь на Женск. Дружества изъ отечеството ни (извлечени отъ в. „Право“). Цариградъ. Въ печатницѣтъ на Араміана — Агопіанъ-ханъ 1874. Стр. 16^о—, 35.

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

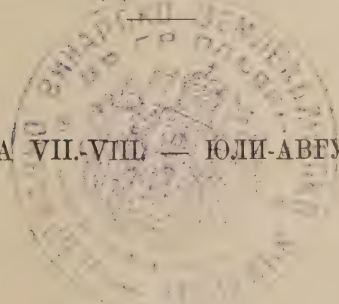
ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА VII-VIII — ЮЛИ-АВГУСТЪ

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Прошекови)

1896

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА VII—VIII.

	Стр.
Божествена комедия. Адъ. Пѣсенъ XXIX—XXXIII. Отъ Данте Алигieri, прѣв. К. Величковъ	1
Мисли отъ Хр. Бѣлчовъ	38
Con flocchi! Разказъ отъ Осипъ Шубинъ, прѣв. Б. Цоневъ. (Край.)	49
Слѣдъ празника. Отъ Леопарди прѣв. К. Христовъ	75
Тайната. Отъ К. Христовъ	77
Delirio. Отъ К. Христовъ	77
Кога се намѣрж на празденства бѣсни. Отъ К. Христовъ. Добрянковъ. Чертица отъ А. Т. Страшимировъ.	78
Пѣсенъта на Marie des Anges. Отъ J. Richerin, прѣв. Синьоръ Салваторе	79
Една разходка изъ Родопитѣ. Отъ К. Грънчаровъ	88
Робертъ Бърнсъ. Отъ Ив. Толевъ	89
Изъ стихотворенията на Робертъ Бърнса. Джону Андерсону. — Въ бурята. — Къмъ Шотландия. — Къмъ Мери въ небе сата. — Джонъ Ячмичното-Зърно. — Прѣв. Ив. Толевъ	96
Какъ е израстнѣла свободата на вѣрата въ Западна Европа и въ Америка. Отъ М. Драгомановъ.	106
Епархийското въ Пловдивъ училище „св. Кирилъ и Методи“. Отъ Иоакимъ Груевъ	111
Иванъ Добровски. Отъ Ив. Д. Шишмановъ	118
Отъ София до Скопие. Отъ Д. Мариновъ	139
Гражданската отговорностъ на учителя. Отъ Г. Стрѣзовъ.	187
Бѣлѣжки за нашитѣ читанки и христоматии. Отъ И. П. Плачковъ.	201
Неочакванитѣ теми. Отъ Ц. Балталонъ, прѣв. С. Аргировъ.	205
Единъ погледъ върху офицерския курсъ. Отъ X²	214
Ернесто Роси. Отъ Р. Канели.	220
	227

Рецензии и книгописъ.

Г. Шапкаревъ за Прилѣпъ и Охридъ — Н. Г. Енчеровъ	236
В. Каричъ, Сърбия и Балканския съюзъ, прѣв. Л. Вишинъ. — З. Иванъ Вазовъ, Нова Земя. — Б. Цоневъ	248
Юбилеенъ Сборникъ на Сухиндолското читалище „Трѣзвенностъ“. — Ал. Надѣлковъ	253
Политиката на турското правителство спроти бѣлгаритѣ въ Македония. — Л. М.	258
Г. В. Поповъ, Етимологически рѣчникъ на български езикъ. — Л. М.	262
К. Карагюлевъ, Ръководство по правописа на български езикъ. Часть III. — Л. М.	266
	269

	Стр.
Т. Херцлъ, Еврейска държава. — <i>И. Д. III.</i>	270
В. Я. Шульгинъ, Всеобща история. — <i>Д. Д. А.</i>	276
Ш. Дебьерръ, Първобитнитѣ люди, антропологически бe- сѣди, прѣв. Триндафиловъ. — <i>И. Д. III.</i>	277
Д-ръ М. И. Галанинъ, Писма къмъ майкитѣ за отглеж- дане на здравето и болното дѣте. — <i>I.</i>	278
Н. А. Начовъ, За побратимството. — <i>И. Д. III.</i>	280
Вл. А. Бошковъ, Бисерътъ на църквата. — <i>В. Ц.</i>	281
Юбилеенъ Сборникъ за 25 годишната книжно-обществена дѣятелностъ на Стефана С. Бобчевъ. — <i>В.</i>	281
А. П. Мутафовъ, Духъ, мисли и рeсвeждeния относително спиритизма. — <i>В. Ц.</i>	281
Книжки на Битолското недѣлно училище. № 6. Изъ жи- вота на благотѣлни хора. — <i>III.</i>	281
Д. М. Яблански, Земледѣлческата криза у насъ и срѣдства за нейното прѣмахване. — <i>Д.</i>	282
Ц. С. Арnaudовъ, Геометрия съ геометрическо чертание за трето и четвърто отдѣление. — <i>Ем. Ив.</i>	283
Ц. С. Арnaudовъ, Геометрия съ геометрическо чертание за първи класъ. — <i>Ем. Ив.</i>	283
Ц. С. Арnaudовъ, Геометрия съ геометрическо чертание за втори класъ. — <i>Ем. Ив.</i>	286
Ив. Петканчинъ и Зл. Ивановъ, Учебникъ по аритметиката за долнитѣ класове на гимназитѣ. — <i>Н. I.</i>	286
Упустава за проучавае села у Србији и оста- лим српскимъ земљама. — <i>И. Д. III.</i>	287
Др. Владанъ Борђевић, Грчка и српска просвета. — <i>И. Д. III.</i>	288
Národopisná Výstava Československá v Pra- ze. — <i>И. Д. III.</i>	291
S. Reinach, Monuments inédits du musée de Sofia. — <i>III.</i>	292

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Кіевскія Университетскія извѣстія. Априль 1896 года. — <i>И. Г.</i>	293
Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Януари-мартъ 1896. — <i>И. Д. III.</i>	296
Český lid, год. V., бр. 4. — <i>И. Д. III.</i>	297
The Contemporary Review. Августъ 1896. — <i>И. Д. III.</i>	297

Книжовни и научни вѣсти.

Висшиятъ учебенъ свѣтъ. — <i>Д. Д. А.</i>	299
Едно откритие отъ извънредно голѣмо значение — <i>А. К. Г.</i>	305
Хенрихъ Трайчке. — Отъ <i>М. Фалипсона</i> , прѣв. Г. Занетовъ	307
Юбилей на Васко да Гама. — <i>И. Г.</i>	310
Театрално издание въ Сараево	311
Населението и добитъкътъ въ Босна и Херцеговина	311

БОЖЕСТВЕНА КОМЕДИЯ.

(DIVINA COMMEDIA).

ОТЪ ДАНТЕ АЛИГИЕРИ.

Прѣводъ отъ оригинала.

АДЪ.

(Продължение и край.¹⁾)

ПѢСЕНЪ XXIX.

Видѣтъ на толковъ рани страховити
Така покъртилъ бѣ ме отъ печаль,
Що сълзи ми изпълнихъ очитѣ.

„Защо, каза поета, си се спрѣлъ?
На грѣшнитѣ безбройната дружина
Напраздно да изчислишъ би желалъ.

Не се изхожда цѣлата долина,
Тя кръгъ обхваща толкова голѣмъ!
Луната подъ нозѣтъ ни замина,

За нхъ отстъпеното врѣме намъ,
Кѣмъ края си вече бързо приближава —
И отъ това, което видишъ тамъ,

За виждане йощъ повече остава.“
„Учителю, казахъ, да би знаелъ,
Що ме накара тукъ да се забава,

Йощъ да останъ прошка би ми далъ“.
Догдѣто отговаряхъ на поета,
Той бѣше вече по-напрѣдъ тръгналъ

¹⁾ Вж. *Български Прѣгледъ* год. I. кн. V и VI. и *Мисль* год. 1894. и сл.

И пакъ темъ продължихъ така отвѣта:
 „Ненадано въ долината съзрѣхъ
 Духъ еднокръвенъ верѣдъ тълпата клета,

Кой плачеше, за него се и спрѣхъ“.
 „Не го жали, добръ е гдѣтъ остана“,
 Отвърнхъ той, „защото го видѣхъ,

Съ прѣстъ като сочеше къмъ тебъ съ закана.
 Отъ другитѣ Джери делъ Белло, чухъ,
 Че тазъ печална сѣнка би названа.

Догдѣ говореше съ английскій духъ
 Безъ да съгледамъ мълкомъ той отмина.“
 „О, ако ме ѣ изгледалъ съ укоръ глухъ,

Учителю, знамъ тайната причина,“
 Казахъ. „Убийца днитѣ му скрати,
 А никой не смисли до днесъ роднина

За неговата смъртъ да отмѣсти,
 И под-благочестиво съжаленье
 За туй душа ми въ тоя часъ сѣти.

Не трѣбва ли да гледа съ озлобленье
 На всѣки, кой отъ неговий е родъ?“
 Съ тозъ разговоръ между вожда ѣ мене

Стигнахме до скалата, своя сводъ
 Коя издига надъ дола десети.
 Ще помнѣхъ азъ прѣзъ цѣлий си животъ

Плача и воплитѣ и виковетѣ,
 Кои пронизахъ ме катъ стрѣли.
 Ушитѣ си запушихъ азъ съ ржцѣтъ.

Какъ на сърдцето ще ви заболи,
 Да бихте видѣли сганъта голѣма
 Отъ болни, страждущи отъ язви зли

Въ Сардиня, Валдеяра и Марена!
 Такъвъ душа ми жалба тукъ облѣ
 И смрадъ излизаше, що изказъ нѣма.

А при това по дългата скала
Слѣзнахме на брѣга послѣдни ние —
И тукъ долѣтъ прѣдъ мене се растла,

Гдѣ божий гнѣвъ наказува оние,
Които сж поддѣлници били,
И грозната имъ сганъ тукъ вѣчно вие.

Кога въ Егина отъ зарази зли
Безчетъ ведно съ човѣцитѣ сж мрѣли
Животнитѣ и червейтѣ дори,

И както сж поетитѣ писали,
Отъ име мравешко, по висша власть,
Излѣзли сж човѣци, свѣтъ видѣли,

Скрѣбъ островтъ не би внушилъ таквазъ,
Катъ тоя долъ, кждѣ безброй стенѣхъ
Души капнали съ умирающъ гласъ.

Едни възъ други тукъ едни лѣжахъ,
Простирахъ се други по коремъ,
А трети по ржцѣтѣ се влечахъ.

Ний гледахме, безъ нийдѣ да се спремъ
И нѣми, покрай наший пжтъ, душитѣ
Отъ болести изнурени съвсѣмъ.

Двамина тамъ съзрѣхъ ми очитѣ
Едни до другъ сѣднали на странѣ
Въ лицето и тѣлото си покрити

Съ ужасни и безчислени петна.
Не съмъ видѣлъ сеизинъ тѣй да шава
Чесалата по конскитѣ влакна,

Кога го господарятъ наблюдава,
Или кога натегва му сънятъ
Катъ тѣзи тукъ въ долината мъглява.

Видѣхъ, на люти болки отъ бѣсѣтъ,
Съ ногтѣ безъ спиръ да дръгнжтъ свойта кожа
И редомъ да я кжсатъ и держатъ.

Като на риба люспитѣ подѣ ножа
 На струеи я свличахъ они.
 Безъ трѣпки и да смисля туѣ не можъ.

На първий вождѣтъ ми каза: о ти,
 Кой кожата съ ожесточенѣ
 Съ ногтѣ си кѣсашъ, тѣй като съ клещи,

Италиянецъ тука, моля менѣ
 Кажу ми, можъ ли да видѣ азъ,
 И некъ съ ногтѣ си найдешъ облегчене.“

Отвърну грѣшникѣтъ съ плачевенъ гласъ:
 „Италиянци ний сме и двамина,
 Но кой си ти, кой идешъ въ тоя часъ?“

„Дошѣлъ съмъ ази въ мрачна долина,
 Да би видѣлъ тозъ живий, въ адский край
 На грѣшнитѣ печалната дружина

Какъ страшно се измѣчва и ридай.“
 При тия думи тѣ се раздвоихъ
 И съ погледъ, кой се мѣчи да познай,

Смутено къмъ менѣ лица възвихъ,
 И зайдно съ тѣхъ и много други йошъ,
 Кои зачухъ, погледъ въ мене впихъ.

„Разпитай ги“, каза ми моя вождъ.
 И азъ обърнахъ се къмъ тѣхъ тогава:
 „О вий, живущи въ тая страшна нощъ,

Свѣтътъ васъ още ако наумѣва,
 Гдѣ слънце лѣчи златни си струй,
 И името ви живо тамъ остава,

Кажете ми отъ гдѣ сте и кой,
 И да ми се разкрийте, некъ душа ви
 Отъ мѣжитѣ ви се не убой“.

„Духѣтъ ми, каза първий, нѣма да забрави
 И тукъ Аренцо: тамо се родихъ
 Алберо отъ Сиена ме отпрати

На клада, гдѣто живѣ изгоренѣ бихъ.
Но не за туй тукъ пѣшкамъ безъ разтуха.
На глума единъ день му азъ внушихъ,

Че знамъ изкуство да лѣтъ въ въздуха.
И лековѣренъ, той не бѣ прѣсталъ
Отъ тоя день да ми емуцава слуха,

Да му покажъ какъ лѣтъ; въ Дедалъ
Понеже не успѣхъ да го обърна,
На тозъ, кого е свой баща считалъ,

Прѣдаде ме, свѣтъ вече да не зърна.
Но за това, че алхимикъ азъ бѣхъ
Фърлилъ мей Миносъ въ тазъ долина черна.“

„О има ль, къмъ поета рѣчь подехъ,
Като Санесци лековѣрно плѣме?
И френцитѣ не надминуватъ тѣхъ.

Веднага другия прокаженъ: „Вѣрно
Е туй, каза, освѣтъ за Стракка, кой
Мѣрилъ е съсъ старание примѣрно,

Коего е харчилъ за дома свой,
А сжщо и за Никколò, кой първи,
Чрѣзъ навика богати, на безъ брой

Възточни нови пици ни нащърви,
И за дружината оназъ, въ коя
На Аббагаято се умѣтъ извърви,

А Каччйя си имота разпилѣ.
А за да знаешъ, кой е този, гдѣто
Тазъ песенъ за Санесци съ тебъ запѣ,

Погледай ме добрѣ — добрѣ въ лицето.
Капокио съмъ, и тозъ е моятъ грѣхъ:
Пари поддѣлвахъ, че любѣхъ златцето.

Ти знаешъ, че добра маймуна бѣхъ.

ПЪСЕНЪ XXX.

Кога Юнона, зарадъ Семелѣ,¹⁾
 Тиванския народъ е намразила
 И сѣвга прѣслѣдвала го е злѣ,

Тѣй Адаманту е духа смутила,
 Що своята жена като видѣлъ,
 Коя дѣца си за-ржка водила:

„Фърлете мрѣжи, съ бѣсенъ гласъ викналь
 Да хванемъ лвицата съ двѣтѣ-й вѣлчета“,
 И тутакси къмъ тѣхъ ржцѣ простналь,

Сграбилъ Леаркъ отъ майката му клета
 И го зафучилъ о една скала,
 А съ другий синъ, отъ луда скръбъ обзета,

Удавила се горката жена.
 Когато Троя повали сждбата
 И го прѣвърна въ грозна сѣсипия,

Хекуба плѣнна, която въвъ душата
 Тжжеше Поликсена и Приямъ,
 Кога на чуждъ брѣгъ мъртавъ на земята

Видѣ внезапно Полидора тамъ,
 Зави катъ куче бѣсно, и угасна
 На разума у нея свѣтлий пламъ.²⁾

Но фурий никждѣ тѣй съ яростъ бѣсна
 Ни въ Тива ни въ Приямовия градъ
 Не сж явяли своята власть ужасна

Надъ чловѣци, звѣрове или гадъ,
 Като въ два духа, кои катъ глигани
 Избѣгали, бѣсенѣущи отъ гладъ,

Търчехъ тука голи, разфучани
 И хапехъ печалнитѣ души
 Що срѣщахъ по пѣтя си настлани.

Единъ отъ тѣхъ Капокио сдуши,
Захапа го за тила съ зхбитѣ
Въ земята по корема го сннши

И го повлѣче измежду душиѣ.
Другарятъ му съ трепетъ ми каза:
„Тозъ духъ, кой тѣй бѣснѣе изъ мрачинитѣ,

Е Жанни Скики“³⁾. — „Дано участь зла
Катъ твоя другъ, казахъ, отъ духа втори
Не стигне тебъ, нъ мож ли узнѣ,

Той кой е“. „Туй е Мирра, отговори,
Коя любовъ безчестна утоли
И, като се подъ чужди видъ прѣстори,

Едно легло съ баща си сподѣли“⁴⁾.
А другий грѣшникъ за една кобила
Съ измама на Донато се сторѣ,

Кого смъртъта бѣ вече вледенила
И *другиму* имота завѣща.
За туй тукъ вѣчно ще тѣрпи патила.

Когато грѣшникътъ свърши рѣчъта,
И духоветѣ вечъ изчезли бѣхх
На грѣшниците други вѣвъ сганъта

Безбройна, пакъ очитѣ ми се взрѣхх.
Единъ видѣхъ съ такъвъ надутъ коремъ,
Що ако се краката му слепѣхх

На лаутъ сжщъ приличалъ би съвсѣмъ,
Почти не видеше му се главата,
И, катъ да носеше товаръ голѣмъ,

Висѣхх жукитѣ му надъ брадата
И пххаше съ раззинали уста.
„О вий, каза, незнающи бѣдата,

На майсторъ Адамъ“⁵⁾ вижте жалостъта;
Той всичко горѣ ѣмалъ е до щенеъ,
А тукъ копнѣй за капчица вода.

На Казентинъ просторитѣ засмѣни,
 Кждѣ потоци бистри се стружатъ
 Между ливади и хълми зелени

И въ Арно ширний ототвредѣ текжтъ,
 Безспирно мѣркжтъ ми се прѣдѣ очитѣ.
 И не напраздно тѣ ми се вѣстижтъ:

Тозъ образъ милъ подлютва ми бѣдитѣ.
 Тѣй правдата, която прогнѣвихъ,
 Си служи съ тѣзъ мѣста, кждѣ сж днитѣ

Протекли моитѣ и кждѣ сгрѣшихъ,
 Съ въздишки пѣ-жестоки да ме казни.
 Ромена тамъ е, гдѣто азъ правихъ

Съ неистинска цѣна монети разни
 И люта смъртъ отъ огнь прѣтърпѣхъ.
 Но жаждата, коя ме люто дразни,

Забравилъ бихъ, онѣзъ кои ме въ грѣхъ
 Въвлѣкохъ, да бихъ могълъ да виджъ.
 Единий тука вече билъ, узнахъ.

Но нестѣрпима ѣ моята обида:
 Азъ прикованъ съмъ тукъ за туй мѣсто
 И никадѣ не мож да отиджъ.

Да би се дало менъ въ години сто,
 Една едничка стжпка да направѣ,
 Тръгналъ бихъ верѣдъ туй смрадно общество

И нѣмаше кжтъ никой да оставѣ
 Въвъ неизходний тоя долъ, догдѣ
 Не ги намѣрихъ вси и не заставѣ

Гледжтъ ми катъ стрѣла да прободѣ
 Отровна тамъ на тримата сърдцата“.
 „Кои сж, рекохъ, тия души двѣ,

Кои лежжтъ до тебе на земята
 И пара пуцатъ тамо и димжтъ,
 Катъ въ студъ кога измокри се ржката?“

„Намѣрихъ ги, отвърнахъ ми, въ долѣтъ,
Кога самъ паднахъ въ тая урва черна,
И не мръднали сж отъ своя кжтъ.

Едната е оназъ жена безвѣрна,
Която Иосифа наклеветѣ. ⁶⁾
Синонъ измѣнникътъ ⁷⁾ въ тѣга безмѣрна,

Подобенъ ней, до нея тукъ седи:
Отъ треска пуцатъ пара тѣй голѣма“.
При тѣзъ слова Синонъ, катъ се възви,

Удари идропѣзика въ корема,
Кой като сжщи тжпанъ издумтѣ,
Но аретинецътъ не се одрѣма,

Ржцѣтѣ си и двѣтѣ извѣртѣ
И цапна ги Синону по главата,
Съ ржмженѣе глухо като изсумтѣ:

„Тѣлото не движи се, нѣ ржката,
Познай, че още служи ми добрѣ“.
Синонъ въ часа прѣсече му словата:

„Не те послуша огънятъ да спре,
Но слушаше — пари кога сѣчеше“.
„Въ туй правъ си, другий бързо се опрѣ,

Тѣй въ думитѣ си правъ защо не бѣше,
Кога за дървения въ Троя конъ
Да кажешъ истината прѣдлежеше“.

„Излжгахъ тамо, изрева Синонъ,
Но ти пѣкъ лжжеше свѣта съ паритѣ,
Опѣтъ отъ сладкий на златцето звонѣ“.

Извика първий, катъ скръцна съ зжбитѣ
„Черви се отъ грѣха, що тамъ стори,
И знажтъ го дѣцата въ пеленитѣ“.

„А ти отъ жаждата, що те гори,
Прѣкъсна го Синонъ, и отъ водата
Коя въ корема ти надутий ври

И прави ти невидима главата.“
Италиянецътъ възвиси гласъ:
„Язика нека ти се сплуй въ устата,

Кой въвъ злодумствата намира сласть.
Не се грижи, нещастнико, за мене,
За свойта жажда лѣкъ намирамъ азъ;

Но ти не би намѣрилъ облекчене,
Да би излочилъ всичкитѣ води
На вси морета и рѣки студени. . . .“

Съ вниманье слушахъ тѣзъ нечистоти,
Кога внезапно ми каза поета:
„Вижъ, сине, колко ме разсърди ти“.

При тѣзъ слова, съ душа така обзета
Отъ срамъ зърнахъ го, щото въ тоя часъ
Червѣхъ се йощъ, кога за туй се сѣтж.

На чловѣкъ въ този мигъ приличахъ азъ,
Кой срѣща зла сжнува, и лъжлива
Да би излѣзнала желай тогазъ.

„По-малкъ срамъ грѣхъ по-голъмъ измива,“
Каза ми той съ гласъ кроткъ на баща,
Отъ жалость некъ душа ти не изнива;

Но срѣщнешъ ли другъ пжтъ таквизъ нѣща,
За менъ, катъ тамъ да съмъ, смисли тогава:
Съ отрада който слуша мерзостѣта,

О сине мой, самъ себе унижава.“

Бѣлѣжки къмъ пѣсень XXX.

1. Семелѣ е била млада Тивянка, въ която се влюбилъ Юпитеръ и отъ която добилъ Вакха. Юнона, Юпитерова жена, отъ ревностъ, напразила отъ тогава цѣлия тивански народъ и почнхла всѣкакъ да го преслѣдва. Жертва на нейното мѣнение е станалъ тиванскиятъ царь, Адаманте, когото направила да побѣнтѣй, и веднажъ, като срещналъ жена си съ двѣтъ си дѣца, взелъ я за вълчица, а дѣцата за вълчета, и извикалъ: фърлете мрѣжи да ги уловимъ.

2. Хекуба, жена Приямова, е била взета въ плѣнъ, подиръ разорението на Троя, съ дъщеря ѝ Поликсена, която била заклана на гроба на Ахила. Като я водили за Гърция, тя съзрѣла на брѣга на Тракия мъртвия трупъ на сина си Полидора и отъ жалость полу-дѣла. Басията разказва, че боговетъ я прѣобразили въ кучка, за да ѝ отнематъ съзнанието на нещастията ѝ.

3. Жанни Скикки е билъ отъ рода на Кавалкантеви. Слѣдъ смъртта на Бозо Донати, който е билъ много богатъ и умрѣлъ безъ завѣщание, внукъ му, Симонъ Донати, като искалъ да си присвои всичкото му иманье, скрилъ трупа и накаралъ Жанни Скикки да се прѣстори на Бозо Донати и да продиктува, съгласно съ всичкитъ изискуеми правила, едно завѣщание, споредъ което Симонъ е билъ признатъ за единственъ наслѣдникъ на покойния Бозо. Жанни Скикки извършилъ всичко съ пълна сполука и приелъ въ награда една кобила.

4. Мирра се била влюбила въ баща си Симиръ, и, като се вмѣкнѣла съ измама въ леглото му, добила отъ него Адониса.

5. Майсторъ Адамъ, отъ Бресния, който, съ съучастието на графоветъ на Ромена, замъкъ надъ хълмоветъ на Казентина, е сѣкълъ калпави пари и за това прѣстѣпление е билъ хванатъ и изгоренъ живъ въ 1280.

6. Жената на Фараоновия съвѣтникъ, Путифаръ, която се била влюбила въ Иосифа, нѣ, като не могла да го накара да влѣзе съ нея въ прѣстѣпни отношения, го наклеветила тъкмо въ това, което не искалъ да направи и станѣла причина, да го фърлятъ въ тъмница, отъ гдѣто излѣзълъ и придобилъ голѣми почести, слѣдъ като изтълкувалъ фараоновитъ сѣнища.

7. Синонъ, който измамилъ Прияма, и го накаралъ да приеме вътрѣ въ стѣнитъ на Троя дървения конь.

ПѢСЕНЬ XXXI.

Съдържание. — Като се отдалечаватъ отъ послѣдната долина, поетитъ пристигатъ до ямата, прѣзъ която се слиза въ деветия кръгъ. Наоколо стоѣтъ гигантитъ, забити до поясъ въ ямата. Единъ отъ тѣхъ, по молба на Виргилия, взима въ ржцѣтъ си двамата поети и ги сваля въ послѣдната бездна на прѣизподнята.

Тозъ сѣщій гласъ, кой въ смущенье
И срамъ дълбокъ ме бѣше потопилъ,
Донесе ми пакъ сладко облекченье.

Тѣй, казватъ, съ копието си Ахилъ
И рани нанасѣлъ е смъртоносни
И сѣщо съ него пакъ ги е цѣрилъ.¹⁾

Оставихме тѣзъ зрѣлища неспособни
И съ вожда пхтя си подвзехме пакъ,
Мълчащи като монаси въ дни постни.

Не бѣше ни видѣлина ни мракъ,
И съ мжка можехъ прѣдъ менѣ читѣ
Да различаватъ каменистий брѣгъ.

Ненадано катъ грѣмъ изъ мрачинитѣ
Гласъ страшенъ се пронесе на трѣба:
Тѣй не е прозвучалъ посрѣдъ скалитѣ

Орландо подиръ страшната борба,
Гдѣ падна на великий Карлъ войската.²⁾
Смутенъ отъ страхъ за своята сѣдба

Възвихъ очи отгдѣ зачухъ трѣбата,
И кули съ всеѣкаква височина
Мѣрнахъ ми се тамо въ мрачината;

За туй: „Каква е, рекохъ, тазъ страна?“
И вождѣтъ тутакси отвѣрни менѣ:
„Зарадъ голѣмата далечина

Те лѣже твоето въображене.
Върви сега и ще познаешъ самъ,
Въ какво умѣтъ ти билъ е заблуждене.“

При туй, догдѣто азъ пристѣпяхъ нѣмъ,
Кѣмъ менѣ възви се, за рѣка хвана ма
И каза ми: „Прѣди да стигнемъ тамъ,

Узнай че тѣзи, за кои пита ма,
Не кули, а гиганти сѣ, кои,
До поясъ въ страшната зарити яма,

Издигатъ горѣ своитѣ главѣ.“
Както кога мъгла се разпилява,
Гледѣтъ, прѣдъ кой катъ було тя стои,

Полека-лека ясно разпознава
И вижда всеѣко нѣщо и прѣдмѣтъ,
Тѣй взе блужденето да ме остава,

Като все повече отивахмѣ на прѣдъ,
И страхъ захванъ да ме стига.
Тѣй както прѣдъ омаяния гледъ

Монтеррижйонъ³⁾ си кулитѣ издига,
Така на ямата противъ брѣгътъ
Единъ слѣдъ други въ кръглеста верига

Гигантитѣ ужасни тукъ стоѣтъ,
Изправени на горѣ съсъ главитѣ,
Катъ йоще Юпитера да грозѣтъ.

Азъ виждахъ вече на едни гърдитѣ
И страшното намусено лице,
Частъ отъ корема имъ и отъ странитѣ

Надолу спуснатитѣ имъ ржцѣ.
Природата, коя ги бѣ дарила
Съ таквизъ тѣла грамадни и съ сърдце,

Гдѣ сласть войната само е будила,
Заслужва благодарностъ и хвалби,
Че тѣхний родъ е вече прѣкратила; —

И ако китъ и слонъ тя йощъ плоди,
За туй не може тя да съжалява,
Защо боязнь има отъ бѣди,

Кога се силата съединява
Съ коваренъ умъ и съ воля зла.
Азъ виждахъ тука да се възвишава

На първий гигантъ облата глава
Катъ топката на Сан-Пиеръ голѣма;⁴⁾
По тозъ размѣръ бѣ цѣлата снага.

Да стѣпнѣтъ тукъ на зѣющата яма
И трима душъ фризонци⁵⁾ на брѣгътъ
Единъ възъ другъ, — ржцѣтъ имъ пакъ нѣма

На гйганта да стигнѣтъ до вратѣтъ.
Уста раззина и въздухътъ нѣми
Трепна на тия думи отъ звукътъ:

„Рафелъ май амехъ заби алми,“⁶⁾
Защо за страшния му гласъ
Не подобаватъ по-приятни псалми.

Сърдито вождѣтъ му каза тогазъ:
„О духъ безумни, ако ти гърдитѣ
Вълнува яростъ или друга страсть,

Съ рога,⁷⁾ що ти й прѣмѣтихтъ на плѣщитѣ,
Сърдце си хищническо успокой.
Отъ нищо не боѣхтъ се намъ душитѣ.“

И менъ каза: „Вини самъ себе той,
Немродъ е, кой съ зла мисль едно врѣме
Езицитѣ смѣси. Но тукъ не стой,

Неможемъ ние да го разбереме —
И не разбралъ би наший той езикъ:
Напраздно рѣчь съсъ него ще ведемъ.“

На разстоянье на единъ откликъ
Другъ гигантъ бѣ шръкналъ надъ брѣговетѣ,
Отъ първия по-страшенъ и великъ.

Верига му овързваше ржцѣтъ —
Отзадъ едната, другата отпрѣдъ;
Отъ шията доръ долу до нозѣтъ

Петъ пѣти го овиваше навредъ.
„Фиалтъ⁸⁾ се казва тозъ, каза ми вожда, —
Верига въ тозъ подземний мраченъ свѣтъ

Ржцѣ му неподвижни вѣчно гложда,
За да научи тука, какъ се смѣй
Противу Юпитера въ бой да се похожда.“

Казахъ: „Желалъ бихъ страшний Бриарей⁹⁾
Да видѣхъ, ако менѣ туй се пада.“ —
Ще видишь, ми отвърна той, Антей,

Кой ще ни введе въ джното на ада.
Говори и развързанъ той седи,
А другий, за когото питаешъ, страда

По-надалечъ и вързанъ тамъ ехти.“
Не бѣше изговорилъ йощъ поета,
Потръпнѣ Ефиалтъ съсъ сѣ грждѣ

И бездната потресе той проклета,
Какъ отъ землетресенье се тресхъ
У насъ села, градища и полета,

И страхъ такъвъ изпълни ми духътъ,
Що бихъ умрѣлъ, ако на великана
Не бѣхъ видѣлъ, че вързани стохъ

Ржцѣтъ и безвръдна пѣй закана.
Тръгнахме пакъ и въ мрачный небосклонъ
Прѣдъ назн недалечъ Антей застана.

„Отъ другий още по-високъ бѣ онъ.
О ти, кой нѣвга въ оня долъ щастливи,
Гдѣ Анибала разби Сципионъ,⁹⁾

Безъ страхъ гонилъ си леговетѣ дивн,
И кой въ борбата, може-би, успѣхъ
Дарилъ би на гигантитѣ гнѣвливи,

Да бѣше се рѣшилъ да идешъ съ тѣхъ,
Молбата благосклонно приеми ни
И гдѣ най-тѣжкий обитава грѣхъ,

При ледната Коцита ти снемн ни.
Зарадъ доброто що ще сторишъ намъ,
Когато този адский край прѣмине

И въ свѣтлий свѣтъ се върне горѣ-тамъ,
На живитѣ ще спомни твойта слава,
Защото на живота съ сладкий пламъ

Подъ слънцето се още наслаждава
И дълги йощъ години ще живѣй.“
Тѣй вождѣтъ говори. Ржка корава

Прострѣ веднага мощниятъ Антей,
И слѣдъ катъ вожда си въ ржцѣ ови ма
Той взе ни двама, ямата гдѣ зѣй.

Какъвто Каризенда¹⁰⁾ видѣ приима,
Кога минува облакъ изотгоръ,
Та още повечъ вижда се да клима,

Така Антей въвв мрачный тозъ просторъ
Видѣ се менѣ и въ изнеможенѣе.
Изтръпналъ цѣлъ отъ страхъ, закрихъ азъ взоръ,

Но той, и безъ най-малко сътресенѣе,
На дъното ужасно ни сложи,
Гдѣ Луциферъ въ безсилно озлобленѣе

На вѣчни вѣкове тѣжи
И Юда мѣчи се, злодѣй лукави.
Веднага чухъ го леко да рѣмжи,

И катъ мачта отъ корабъ се изправи.

Бѣлѣжка къмъ пѣсенъ XXXI.

1. Поетитѣ разказватъ, че Ахилото копие, което е принадлежало на баща му Пелея, е имало сръдство да изцѣрва ранитѣ, които е правило. Споредъ Овидия, това се е случило съ Телефа при обсадата на Троя. Той е билъ смъртоносно раненъ отъ Ахила, нѣ до като се допрѣло втори пѣтъ копието на героя до раната, тя веднага била изцѣлена.

2. При Ронсево Орландо, нападнатъ отъ мавритѣ е изтърбилъ тѣй силно съ своя рогъ, щото гласътъ му се е чулъ на осемъ мили далече.

3. Монтеррижйонъ, замъкъ при Сиена, заобиколенъ съ кули които образуватъ единъ видъ корона

4. Бронзова топка, която се намирала по-напрѣдъ върху гробницата на Адриана, а послѣ е била прѣнесена и поставена надъ храма на св. Петъръ. Тя е имала тридесетъ и шестъ крака въ окръжностъ. По това може да се види какви размѣри дава поетътъ на гигантитѣ.

5. Фризонитѣ сѣ жители отъ една областъ въ Холандия, прочути по високия си ръстъ. При всичко че гигантитѣ сѣ зарити до поясъ въ яда, ако отъ брѣга на ямата трима фризонци бихъ се покачили единъ възъ други, пакъ рѣцѣтъ имъ не бихъ стигнали до шията на гиганта. Тия подробности, чрѣзъ които поетътъ се старае да даде едно по-вѣрно прѣдставление за размѣритѣ на гигантитѣ, намаляватъ собствено ефекта, който е искалъ да произведе. Нашето въображение нѣма нужда отъ тѣхъ, за да остане поразено отъ вида на тия чудовища, които стѣрчатъ като башни около централната яма на осмия кръгъ. Впрочемъ гигантитѣ не сѣ тука само за единъ живописенъ ефектъ. Тѣ прѣдставляватъ и едно морално значение. По-неже тѣ сѣ злоупотрѣбили съ силата и разума, за да въстанатъ противъ Бога си, отъ когото сѣ били приели и едното и другото, тѣхното присѣтствие ни прѣдупѣждава за грѣхветѣ, които сѣ показани въ ямата, гдѣто тѣхътъ ония, които сѣ измѣнили на най-светитѣ връзки на човѣчеството.

6. Гигантътъ, който произнася тия безсмислени думи, е Немродъ или Нимродъ, който, споредъ свещенното писание, е билъ намислитъ да построи една кула, която да стига до небето. Богъ, за да го накаже, побъркалъ ума му и го накаралъ да забрави своя собственъ языкъ. Думитъ, които произнася, свидѣтелствуватъ за наказанието, което му е било навѣщено отъ безумното му прѣдприятие. Чрѣзъ тѣхъ той вини самъ себе-си, то естѣ показва, че е той, който е станалъ причина, съ мисълъта която е ималъ за построяване на кула, да се размѣкнѣтъ езицитъ. Нѣкои тълкователи сж искали обаче да изтъкуватъ тия думи. Споредъ едни тѣ сж арабски думи и значтъ: Възвеличи ме блѣсъкътъ ми въ ада, както бѣхъ възвеличенъ въ свѣта. Споредъ други, тѣ сж думи отъ сирійски езикъ и значтъ: О Боже! (рафелъ) защо азъ (май) въ тая яма (имахъ); върни се назадъ (забѣ), скрий се (адни).

7. Тоя рогъ, съ който Вирgili му казва да успокои яростта си, наумява и тука, че Нимродъ е билъ страшенъ ловець.

8. Фиалтъ или Ефиалтъ и Бриарей сж двама гиганти, които сж се показали особено силни и дързки въ борбата противъ Юпитера.

9. Сципионъ е разбилъ Анибала въ долината на Зама, гдѣто Луканъ казва, че е било царството на Антея. Антей не билъ взелъ участие въ борбата противъ Юпитера, и за това стои тука неовързанъ съ вериги като Фиалта и Бриарея. Вирgili, за да го направи благосклоненъ, хвали юначеството му като казва, че изходътъ на страшната борба би изтъзълъ може-би гибеленъ за Юпитера, ако се бѣше и той съединилъ съ другитъ гиганти и, като му обѣщава, че Данте, като се завърне въ горния свѣтъ, ще спомни тамъ за неговата слава.

10. Каризенда е кула въ Болоня, нарѣчена така отъ името на онзи, който я е построилъ. Тя е много наведена, и който сѣди подъ нея, като гледа на горѣ, когато минува облакъ по противоположно направление, отъ гдѣто е наведена, мисли, че не облакътъ, а самата кула, се движи и клима. Така се прѣдставлява на Данте Антей, като се навежда, за да ги свали въ дъното на бездната.

ПѢСЕНЪ XXXII.

Сдържанне. — Деветиятъ кръгъ се образува отъ замръзналитъ води на Коцита. Въ него сж наказани разнитъ видове измѣнници. Той е раздѣленъ на четире концентрически кръга, които се разпознаватъ по разнитъ положения на мъченицитъ. Въ първия кръгъ, нарѣченъ Каина сж наказани ония, които сж измѣнили на собствената си кръвъ. Въ втория кръгъ, нареченъ Антенора, отъ името на Антеноръ, който, споредъ нѣкои стари историци, е прѣдалъ Троя на гърцитъ, се истезаватъ ония, които сж измѣнили на отечеството си или на своята партия. Въ тая пѣсенъ поетътъ говори за нѣкои грѣшници, които срѣща въ тия два кръга.

Да имахъ рими жестки и грѣмливи,
Какви за ямата приличатъ тазъ,
Гдѣ всички се събиратъ скали диви,

По-пълно тука своята мисъл азъ
Исказалъ бихъ, нѣ нѣмамъ ги, и пѣсенъ
Захващамъ нова съ трепетъ въ тоя часъ.

Защото подвигъ не е никакъ лесенъ,
Тозъ крайний да опишешъ тукъ прѣдѣлъ,
Кой дѣно е на цѣлъ свѣтъ поднебесенъ;

Ни за езикъ, кой едва е взелъ,
Да изговаря звуци боязливи.
Надежда да постигнѣ своята цѣлъ

Въ васъ хранѣ, о дѣвици вѣчно живи,
Кои помогнахте на Анфионъ,
Да ограда съ стѣни високи Тиви.¹⁾

Отъ всички, кои въ мрачный небосклонъ
Живѣятъ адски, о вий, най-нещастни,
Тукъ на кои се чуѣ печалний стонъ,

По-харно би било за васъ, — безгласни
Скали илѣ звѣрове да сте били.
Едва наидохме се въ тозъ трапъ ужасни

И въ ограждающитѣ го стѣни,
Оплашенъ още взирахъ си очитѣ —
Подъ мене гласъ зачухъ да ми мѣлви:

„О ти, кой минвашъ тукъ прѣзъ мрачинитѣ.
Пази се да не стѣпишъ съсъ крака
На горкитѣ си братѣ на главитѣ.“

Обърнахъ се и видѣхъ въвъ мрака,
Че широко езеро прѣдъ менъ стоеше,
Коего ледъ бѣ оковалъ така,

Що цѣло на стѣкло прилично бѣше.
Кога най-люта зима свирѣпѣѣ
И съ снѣгъ небето и земята мѣши,

Тѣѣ яко Дунавъ пакъ не леденѣѣ,
Ни Донъ рѣката е така скована
Катъ езерото, тука що свѣтлѣѣ.

И Табернихъ и цѣла Пйетрапана²⁾,
 Да паднѣтъ, нѣма пакъ да поврѣдѣтъ
 На тазъ корава ледена поляна.

Както прѣзъ лѣтни нощи, на брѣгѣтъ
 На своитѣ блата, на вѣнъ главитѣ
 Си жабитѣ подаватъ, тѣй въ ледѣтъ

До поясъ грѣшници видѣхъ зарити
 И тамъ вковани съ двѣтѣ си рѣцѣ,
 И катъ на щрѣкъ имъ щракахъ жжитѣ.

Навеждахъ тѣ своето лице;
 Личеше по очитѣ, въ плачъ облѣни,
 Каква ги скрѣбъ ядеше на сърдце.

Когато се вгледахъ добрѣ, прѣдъ мене
 Видѣхъ на леденото азъ стѣкло
 Двамина грѣшници, кои допрѣни

Стояхъ толкозъ чело до чело,
 Що доръ космитѣ бѣхъ си смѣсили.
 „О вий, които, на патило зло,

Единъ общъ жребий схъ ви отредили,
 Кои сте вий?“ попитахъ азъ.
 Подигнахъ лицата си унили

Веднага тѣ, щомъ чухъ моя гласъ,
 Но сълзи отъ очитѣ имъ бликнахъ
 И, катъ се вледенихъ въ схщий часъ,

Ослѣпнахъ и се така чукнахъ
 Въ челата единъ другъ катъ два овна,
 Що съ жаленъ гласъ отъ болки зли ревнахъ.

Единъ, кой самъ стоеше на страна
 И който отъ мразъ загубилъ бѣ ушитѣ,
 Каза: „Защо ти въ назѣ тѣй вникна?

На тѣзъ³⁾, кои стоѣтъ ти прѣдъ очитѣ,
 Дѣца Албертови, е билъ долѣтъ
 Кждѣ Бизенцио си лѣй водитѣ.

Напраздно ти на Каина въ градътъ
Търсилъ би други, кой по-справедливо
Да е осъденъ, да лежи въ ледътъ :

Ни тозъ,⁴⁾ кому сърдцето нечестиво
Арту промуши съ бащинска ръка,
Нито Фоккачйя,⁵⁾ кой въ злодѣйство диво.

Убилъ е собствения си уйка,
Ни онзи, който тамо сълзи рони
И съеъ глава огражда ми така

Вида нататъкъ: той е Маскерони,⁶⁾
Когото всѣки флорентинецъ знай,
И, своята рѣчь да свършж, Кампчйони

Съмъ азъ, де Пацци,⁷⁾ който въ тоя край
Карлина чакамъ да затъмни мене
Съ грѣха, за който тука ще страдай.⁸⁾“

И хиляди лица йощъ вкоченени
Отъ страшний студъ изгледахъ тука азъ
И сѣщамъ трѣпки доръ сега студени,

Когато си припомнѣхъ оня мразъ.
И все вървѣхме ние къмъ срѣдата,
Кждѣ тегнѣе, по върховна власть,

На цѣлата вселенна тежината.⁹⁾
И измежду главитѣ, безъ да ща,
Върху една стѣпнихъ ми краката.

„Съ печаленъ гласъ веднага изпищѣ:
О, ако се не води отмъщенье
За Монтанерти¹⁰⁾ тука всрѣдъ нощта,

Защо ме тъпчишъ тъй безъ съжаленье?“
Казахъ на своя вождъ любимъ:
„Почакай да излѣзжъ отъ съмнение

И послѣ пжтя си ще послѣдимъ.“
Не бѣ прѣстаналъ грѣшниятъ да бърбори.
„О, духъ, отъ злоба който си томимъ,

„Извикахъ: Кой си?“ — Той ми отговори:
„Защо ти й туй? Кажи ми, кой си ти,
Кому върху глави ни въ тѣзъ простори

Ногата катъ на живъ човѣкъ кѣнти?“ —
И живъ съмъ, казахъ, и катъ те узнахъ
За тебъ ще спомнѣ, слѣнце гдѣ блѣсти.“

Отвърнхъ: „Азъ противното желяхъ,
За слава грѣшнитѣ не ламтахъ,
Кои сж тука, гдѣ и азъ страдахъ.“

Тогава за космитѣ на тилѣтъ
Хванахъ го и казахъ: „Нещъ остава,
Дордѣ не кажешъ ми, какъ те зовѣтъ.“

Но той отвърнхъ, безъ да дига глава:
„Тегли ги колко искашъ, бий, скуби,
Щакъ кой съмъ и що съмъ нещъ разправа“.

Ржка ми тѣй космитѣ му сграби
И почнхъ да ги скуби, що съ дълбока
До дънъ душата болка той зави.

Единъ до него се обади: „Бока,
Какво тѣй като куче виешъ тамъ,
Каква бѣда постигна те жестока?“

„Мълчи, казахъ тогазъ, сега те знамъ,
Прѣдателя проклети; твоего име
На поруганье горѣ ще прѣдамъ“.

Отвърнхъ: „Колко искашъ, позори ме
Но милость, моля, ми една сторѣ
И не забравяй който тебъ разкри ме:

Той плаче тука френскитѣ пари.
Видѣхъ, ти можъ да кажешъ тамъ, Дуера¹¹⁾“
И ако друга жажда те гори,

Да знаишъ, що сж тѣпкали честь и вѣра
И пжшкатъ подъ еднакъвъ съ менъ удѣлъ,
Вижъ тамъ Беккаря,¹²⁾ Жанни Солданѣра

И мръсний Ганелонъ ¹³⁾ и Тибалделъ, ¹⁴⁾
 Града кой сдаде, кога всички спѣхъ.
 Пакъ пжтя си напръдъ азъ бѣхъ подвзелъ,

Кога видѣхъ двамина че лежахъ
 Единъ надъ другия въ сѣщій леденъ гробъ,
 Тѣй що космитѣ смѣсени имъ бѣхъ,

И който бѣ отгорѣ, голий лобъ
 На другий грозно кжасаше съ жабитѣ
 Какъ нѣкога, на страсть безумна робъ,

На Менелипа ѣ блѣднитѣ ланити
 Тидей ¹⁵⁾ кжсалъ на смъртния си часъ.
 „Ти, кой показувашъ, какъвъ въ гърдитѣ

Противъ другаря ти вилнѣе бѣсъ,
 Кажи ми кой си, и вината
 Каква е негова, извикахъ азъ,

Та като се завърнѣ на земята,
 За тебъ свидѣтелство да носѣ тамъ
 И за гнѣва що пълни ти душата,

Отъ ада ако не излѣзѣ нѣмъ.“

Бѣлѣжки къмъ пѣсень XXXII.

1. Данте съ страхъ пристѣпя, да възпѣе зрѣлището, което се разстила прѣдъ очитѣ му въ послѣдния кръгъ. Страхътъ му произтича отъ двѣ причини, отъ една страна се съмнѣва въ своята дарба и отъ друга, това прѣдприятие не му се види по силитѣ на единъ езикъ, който едва сега захваща да се образува. За това и той се обръща за помощъ къмъ музитѣ, тия дѣви вѣчно живи, които сѣ помогнали нѣкога на Анфионъ, да огради съ стѣни градъ Тиви. Баснята разказва, че Анфионъ е каралъ съ звуковетѣ на своята лира камънитѣ да се търкалятъ отъ Китеронъ и да се нареждатъ сами около Тиви, който е билъ по тоя начинъ ограденъ съ стѣни.

2. Табернихъ и Пьетрапана сѣ двѣ високи планини, първата въ „Склавония“, втората въ Тоскана.

3. Това сѣ двама братия, синове на Алберто делѣ Алберти, който е билъ владѣтель на Фолтеронската долина, прѣзъ която тече Бизенцио. Подиръ смъртъта на баща си, тѣ почнѣли да вършатъ най-жестоки насилия надъ васалитѣ си и надъ съседитѣ си. Най-сетнѣ обаче се скарали за бащиното си наслѣдство и се избили единъ другъ прѣдателски.

4. Тоя грѣшникъ е Мордрекъ, синъ на английския царь Арту. Той искалъ да убие собствения си баща и го причакалъ въ една засада. Арту обаче се достѣтилъ, прѣдварилъ го и го промушилъ съ копие. Рицарекитѣ книги разказватъ, че прѣзъ раната минала една лъча отъ слънце, която тѣй ясно проблѣснѣла, че единъ отъ свидѣлитѣ на убийството можалъ, да я види.

5. Фокачѣя е принадлежалъ къмъ една могуща фамилия въ Пистоя, Кончилнери. Той е строилъ ржката на единъ свой братовчедъ и е убилъ уйка си. Това убийство е станало причина да се раздѣли градътъ на бѣли и черни.

6. Маскерони, отъ Флоренция, е сжщо билъ убилъ уйка си.

7. Камичѣони де Пацци, който е убилъ единъ свой роднина отъ фамилията на Убертовци.

8. Карлинъ, когото Камичѣоне чака, е ималъ на съвѣстѣта си грѣхъ, който е можелъ наистина да затми неговия. Карлинъ, който е билъ отъ Убертовия родъ и отъ партията на Бѣлитѣ, е прѣдалъ за пари на Чернитѣ единъ замъкъ, гдѣто сж били укрити много гибелини. Много отъ тия послѣднитѣ сж били избити.

9. Отъ тука захваща Антенора.

10. Грѣшникътъ, който говори, е Бока делѣи Абати, флорентинецъ; той е билъ гвелфъ, нъ за пари е направилъ прѣдателство, вслѣдствие на което 4000 гвелфи сж били избити при Монтаперти.

11. Дуера отъ Кремона е билъ поставенъ, да пази единъ проходъ противъ френцитѣ, които, прѣдводителствувани отъ Карлъ Анжуйски, сж воювали противъ гибелинитѣ, прѣдводителствувани отъ Манфреда. Френцитѣ обаче, споредъ нѣкой историци, го подкупили и той ги пропусналъ безъ съпротивление.

12. Беккарѣя отъ Павиа е билъ Валломброски абатъ; изпратенъ отъ папа Александръ IV като легатъ въ Флоренция, той е билъ уловенъ, че води прѣговори съ гибелинитѣ, за да имъ прѣдаде властѣта, и е прѣтърпѣлъ смъртно наказание. Папата, озлобенъ отъ тая смѣла постѣпка на флорентинци, е прѣдалъ на проклетіе града имъ.

13. Ганелонъ е измѣнилъ на Карла Велики. Вслѣдствие на тая измѣна мавритѣ сж нападнали при Ронсево войската, която е била прѣдводителствувана отъ Орlando, и сж избили 30 хиляди християни.

14. Тибалделъ отъ Фаенца е измѣнилъ на партията си и е прѣдалъ града.

15. Тидей, синъ на Калидонскій царъ Еней и Менелипъ отъ Тиви сж воювали заедно при Тиви и сж били двамата ранени смъртно въ сражението. Тидей на смъртния часъ е поискалъ да му донесжтъ главата на Менелипъ и почналъ, да я гризе отъ бѣснота. Минерва, която го била винаги покровителствувала, се разсърдила за това дивашко дѣло и го оставила да умре.

ПЪСЕНЬ XXXIII.

Съдържание. — Уголино разказва на Данте своята трагическа смъртъ. Отъ Антенора поетитѣ минаватъ въ Штоломея, гдѣто Албериго де Манфреди разказва, по какъвъ чуденъ начинъ божіето правосъдие наказва ония, които измѣняватъ на довѣрилитѣ се тѣмъ приятели.

Като чу ни грѣшникътъ, дигна очитѣ
И въ космитѣ на мръсната глава,
Що съ ядъ гризеше, си отри зхобитѣ.

„Ти искашъ, ка̀за, съ свонѣ слова
Тѣзъ рани на сърдце си да отворѣх
Що мхчатъ ме, прѣди йощъ да мѣлва.

Но ако можъ съ думи си да сторѣхъ,
Прѣдателя безчестѣе да слѣти,
Ще видишъ и да плачъ и говорѣхъ.

Незнамъ, кой си и въ тѣзъ темноти
Какъ си дошелъ, нѣ вѣрно по словата
Познавамъ, че си флорентинецъ ти.

Графъ Уголино¹⁾ бѣхъ азъ на земята.
А тозъ архиепископътъ Руджеръ,
И чуй, защо му тукъ гризѣхъ главата.

Че злобата на тозъ прѣдатель черъ
Станà на мойта пагуба причина,
Знай всѣки, кой е чулъ за тоя звѣръ,

Но съсъ каква жестока смъртъ загинахъ
Сега ще чуешъ първи пхтъ втрѣщень,
Какъ живи още въ гроба ни зарина.

Отвхтрѣ кулата, коя за менъ
Би кула на глада названа, гдѣто
Ще видѣхъ други сѣтния си день,

Прѣзъ тѣсна дупка не веднажъ въ небето
Луната да изгрѣва бѣхъ видѣлъ,
Кога въ единъ сънь своята честь прочетохъ.

Тозъ бѣше менѣ господарь станàлъ;
По ржта, Пиза кой отъ Лука дѣли,
На ловъ бѣ вълкъ съ вълчета той почналъ;

Съсъ сухи кучета разсвирѣпѣли
Гвиланди и Сисмонди нанепрѣдъ
Ведно съ Ланфранки бѣхъ улетѣли.²⁾

Вълкътъ съ дѣца си паднахъ, отворедъ
Окружени, и псетата месата
Въ часа разкъсахъ имъ съ бѣсъ проклетъ.

Кога станахъ на другий день, дѣцата,
Що бѣхъ съ менъ, да плачътъ, чухъ, въ сънятъ
За хлѣбъ, и менъ търсехъ ржката.

Жестокъ си, ако отъ сърцето ти плачътъ
Не рукне като чуешъ ми бѣдитъ:
Та за какво плакалъ би други пхтъ?

Събудихъ се тѣ въ часа, кога слугитъ
Хлѣбъ спущахъ, но въ всички насъ нощта
Съмнѣнья бѣ родила страховити.

Слѣдъ малко чухъ, съ ключъ долнитъ врата
Затворихъ на замка, и дѣцата
Изгледахъ, безъ да си издамъ скръбта.

Не плачехъ, вкамени ми се душата;
Тѣ плачехъ, Анселмо ми каза:
„Защо тъй гледашъ, тате, мълчишката?“

Въ очи ми не показва се сълза,
И нито отговорихъ на дѣтето:
Языкътъ като че ми се върза,

Нѣмѣхъ, дордѣ изгрѣ новъ день въ небето;
Щомъ малко светнѣ въ черния занданъ
Вида си азъ изгледахъ тѣмъ въ лицето;

Отъ скръбъ захапахъ съ яростъ свойта дланъ.
Мислейки, че ѣ гладътъ на туй причина,
Станяхъ тѣ, и съ ликъ въ сълзи облѣнъ,

Казяхъ: „Тате, съ тозъ видъ не мжчи на,
Наяжъ се съ насъ; месата клети намъ
Ги даде ти, отъ тѣхъ ти съблѣчи на.“

Успокоихъ се, дързостъ да имъ дамъ.
Тозъ день и другия седѣхме нѣми.
Земя, защо се не отвори тамъ?

„Въ четвъртий день синътъ ми по-голѣми,
Мой милый Гаддо, се прострѣ прѣдъ менъ,
Каза: „О тате, помощъ, сила не оста ми!“

И тамъ умрѣ; и всички, съ видъ студень,
Какъ ти ме видишъ, умаломощени
Видѣхъ ги азъ да мрѣтъ до шестий день.

Слѣпъ лазехъ по тѣлата имъ студени,
И два дни още ги наредъ викахъ,
Доръ уморихъ скръбъ и гладъ и мене“.

Прѣстанъ да говори и видѣхъ
Под-злобно си зжбитѣ вѣи въ главата
И трошеше кости на всѣкой махъ.

О Пизани, о позоръ на земята
Гдѣ чуй се si³⁾, понеже ви търпѣтъ
Съсѣдитѣ и въ казнѣ, съ ярость свята,

Не идѣтъ грозно да ви поразѣтъ,
Да би могли на устѣто на Арно
Горгона и Капрайя⁴⁾ да допрѣтъ,

Та съ вази, племе диво и коварно,
И цѣлий градъ да би се потошилъ!
Да бѣхте убѣдени йощъ по-харно,

Че Уголино вамъ е измѣнилъ,
Какво сторили бѣхъ ви дѣцата
И съ тѣхъ и Угочйоне и Бригата.⁵⁾

Съ учителя си пакъ напрѣдъ тръгнахъ
И люди многобройни, кои бѣхъ
По-цврѣсто скѣвани въ леда, видѣхъ.

Не по лице, а гърбомъ тѣ лежахъ
И сълзитѣ, които те струѣтъ
Отвѣтрѣ отъ очитѣ, не течахъ

А вледенявахъ се отъ студѣтъ,
И надъ веждитѣ катъ ограда
Тѣ стъклена се виждатъ да блѣстѣтъ:

Скръбъта, съ която имъ душата страда,
Като не може вѣнъ да се излѣй,
Съ по-ядни болки йоще въ нея пада.

Въ студа, отъ който всичко леденѣй,
Едва тѣло си можехъ азъ да сѣтжъ,
Но вѣтъръ менъ стори ми се да вѣй.

„Отъ гдѣ е тоя вѣтъръ? къмъ поета
Въпросъ зададохъ. Отъ кждѣ фучи
Катъ зракъ не стига въ ямата проклета? —

„Причината съсъ своитѣ очи
Ще видишъ скоро,“ ми отвърна,
И повечъ да ми каже, не рачи.

Едва млъкна, къмъ мене се обърна
Една глава съ печаленъ викъ:
„О вий, които въ тая яма чърна

Гнѣвъ божи праща на жестокъ ризикъ,
Снемете булото ми отъ считѣ
Да можъ да оттушж единъ мигъ

Скръбъта си люта азъ, прѣди сълзитѣ,
Кои ще рукнатъ, да замръзнатъ пакъ.“
„Кажи ми, рекохъ, кой си ти и днитѣ,

Гдѣ твойтѣ текли сж тамъ въ свѣтлий зракъ,
И ако твоята молба не сторжъ,
При тебе некъ останж въ тоя мракъ.“

„На грѣшника такъвъ бѣ отговора:
Отецъ съмъ Алберигъ, ⁷⁾ кой съ плодове
Повикахъ за убийство свойтѣ хора

„И тука плащамъ свойтѣ грѣхове.“
„Отъ удивление, казахъ, нѣмѣжъ,
Ти живъ си знамъ...“ — „Отъ тия духове,

Отвѣрнж, кои пшкаты въ Птоломея, ⁸⁾
Мнозина, прѣди днитѣ имъ смъртъта
Да е скратила, живи иджтъ въ нея,

И за да би сторилъ менъ милостъта,
Що просиж, знай, че кой съ дѣла безвѣрни
Заджне се до шия въ подлостъта,

Душата му дохожда въ тия щерни,
А доръ тѣлото въ горний свѣтъ се май,
Живѣе въ него единъ демонъ черни,

И тамъ що става съ него, тя не знай.
Тѣлото, може-би, живѣе горѣ
На тоя духъ, до мене кой ридай:

Ти знаешъ го, отъ свѣтлитѣ простори
Катъ идешъ: Бранка Д'Орѣя⁹⁾ го зовятъ "...
„Ти лъжешъ ме навѣрно, отговорихъ,

Не е стигнала Бранка Д'Орѣя смъртъ:
Облича се, яде и спи и пие.“ —
Повѣрвай че прѣди, подзе духътъ,

Да бѣше отишелъ да гние
Микеле Занке въ врѣлата смола,
Той слѣзе въ леденитѣ крайща тие

Съ другаря въ свойтѣ мерзкитѣ дѣла,
А дяволи двамина сж остави,
Да управляватъ тѣхнитѣ тѣла.

Сега сърдце ти нека ме пожали,
Очитѣ отвори ми ти, да би
Нашли оттуха моятѣ печали.“

Оставихъ го да плаче и реди,
И чловѣколюбье ме накара,
Та глухъ останахъ на жални му молби.¹⁰⁾

О Генуезци,¹¹⁾ о народъ безъ вѣра,
Кой само за злини и грѣхъ живѣй
И търси сласть на буйствата въ разгара,

Защо съвсѣмъ ви нѣкой не разсѣй!
Въ другарство съсъ душата най-лукава,
Що възъ Романа цѣла срамъ пилѣй,

Въ Коцита, коя вѣченъ студъ смразява,
Единъ найдохъ отъ васъ, чий духъ проклетъ
За своитѣ дѣла тукъ обитава,

А още живъ изглежда въ горний свѣтъ.

Бѣлѣжка къмъ песенъ XXXIII.

1. Уголино Гирардески, графъ на Доноратино, е билъ благороденъ пизанинъ и единъ отъ вождитѣ на гвелфската партия. Въ съгласие съ архиепископа Руджиери Убалдини той изпхдилъ Нино Галлура, синъ на една негова дъщеря, който билъ успѣлъ да завладѣе Пиза, и завзелъ неговото мѣсто. Руджиери сподѣлялъ съ него властта. Скоро обаче тѣ прѣстанали да се съгласяватъ. Руджиери, който е билъ гибелинъ, било по партизанска умраза, било защото е искалъ да отмъсти за единъ свой внукъ, убитъ отъ графъ Уголино, рѣшилъ да го погуби. Той прѣснхлъ въ народа слухъ, че графътъ е прѣдалъ на флорентинцитѣ нѣкои пизански замъци, и, въ дружба съ Гвиланди, Сисмонди и Ланфранки, разбунтувалъ тълпата, и, като се поставилъ на челото ѝ съ кръстъ въ ржката, нападнхлъ кхщата на Уголино, хванхлъ го заедно съ двамата му синове, Гаддо и Угочione и съ тримата внуци, Бригата, Арриго и Анселмуччио, фърлилъ ги всички въ кулата на Гвиланди, гдѣто, слѣдъ като ги държалъ дълго врѣме, ги оставилъ най-сетнѣ да умржтъ отъ гладъ. Споредъ нѣкои историци, жестокото рѣшение да се остави Уголино съ дѣцата си и внуцитѣ си да умре отъ гладъ е било взето не отъ Руджиери, а отъ графъ Гвидо да Монтефелтро, който е тогава управлявалъ града. Споредъ други историци, Уголино е билъ затворенъ първо въ друга тъмница и е билъ прѣнесенъ въ кулата на глада, само когато се е било взело рѣшение да го уморжтъ чрѣзъ гладъ. Данте, който е можелъ да знае всички тия подробности, е можелъ да ги пропусне безъ щета за историческата правда. Главната му цѣль е била да прѣдстави трагическата смъртъ на Уголино и картината, която е изобразилъ, е пълна отъ единия край до другия съ незамѣними и неподражаеми хубости. Трогательниятъ характеръ на разказа се развива съ една сила, която расте при всѣки стихъ заедно съ ужаса на описуемото събитие.

2. Сънятъ ни запознава съ другаритѣ на Руджиери. Кучетата, съ които излизатъ на ловъ, сж гибелинитѣ, съ чиято тълпа сж обсадили кхщата на Уголино. Вълкътъ и вълчицата, символъ на гвелфската партия, сж Уголино и неговитѣ дѣца и внуци. Тѣхната сухота е прѣдзнаменование на смъртъта отъ глада, чрѣзъ който ще загинжтъ. Лука е градъ не далече отъ Пиза, отъ който е раздѣленъ съ единъ хълмъ, Сан-Джулиано.

3. Земята, гдѣто се чье si, Италия. Si зачи на италиянски *да*.

4. Горгона и Капрайя сж двѣ малки островчета не далече отъ устието на Арно. Величественъ е гнѣвътъ на поета противъ Пиза, гдѣто можжтъ да се извършжтъ такива звѣрства. Пизанитѣ сж гибелини, нъ поетътъ, който се води отъ високи начала на чловѣколюбие и

правосъдие, забравя къмъ коя партия принадлежатъ прѣдъ прѣстѣпленieto, въ което сж се провинили. Това прѣстѣпление е толкова голѣмо, щото, понеже челоуѣцитѣ не искатъ да накажатъ виновниците, той призовава Божия гнѣвъ противъ тѣхъ.

5. Угочѣионе е втори синъ на Уголино, Бригата е неговъ внукъ. Другиятъ синъ и единъ отъ внуцитѣ сж наименувани по-горѣ. Остава неспоменатъ отъ поета само единъ отъ внуцитѣ, които сж загинали въ кулата (Вж. бѣл. 1). Данте сравнява Пиза съ Тива, който е билъ прочутъ като крайно жестокъ градъ поради многото звѣрски дѣла, извършени отъ жителитѣ му.

6. Данте справедливо се удивлява, че може да има вѣтъръ въ тая яма, гдѣто не прониква никакъвъ зракъ. Причината на вѣтѣра е слънцето, което стоплюва земята.

7. Албериго де Манфреди, френски благородникъ е билъ отъ обществото на веселитѣ братия. Вслѣдствие на вражда съ нѣкои свои събратия, той рѣшилъ да ги погуби и, подъ прѣдлогъ на примирение, повикалъ ги на обѣдъ у дома си. Когато казалъ да донесатъ овощия, слугитѣ, съ които е отрано билъ условенъ тоя знакъ, влѣзли съ ножове и оръжие и избили пирующитѣ.

8. Тая частъ отъ деветия кръгъ е наречена Птоломея отъ поета, споредъ едни тълкователи отъ името на египетския царъ, който измѣни на Помпея, споредъ други, отъ името на Птоломея, който е погубилъ чрѣзъ прѣдателство Симона Макавей съ синоветѣ му.

9. Бранка д'Ория, генуезецъ, който е убилъ прѣдателски дѣда си Микеле Занке, за да му отнеме управлението на Логодоро въ Сардиния. Той е ималъ за съучастникъ въ убийството единъ свой роднина. Поетътъ казва, че сж дошли въ Птоломея прѣди убитиятъ отъ тѣхъ, Микеле Занке, да е билъ падналъ за своитѣ грѣхове въ дола на продажниците (вж. пѣсень XX). Свалянието въ ада на душитѣ на ония, които сж измѣнили на своитѣ приятели, догдѣто сж още живи на земята, е една отъ най-хубавитѣ измислици. Догдѣто да умратъ единъ черенъ дяволъ влиза въ тѣлата имъ и ги управлява. Поетътъ е далъ осезателна смисълъ на изрѣчението, което така вѣрно се прилага на тоя видъ мерзавци: демони въ човѣшко тѣло.

10. Данте счита добродѣтелъ клѣтвопрѣстѣпничеството спрѣмо единъ такъвъ гнусенъ измѣнникъ като Албериго. Такъвъ прѣдателъ заслужвалъ би да се постыжи съ него много по-злѣ. Една италианска поговорка казва:

Rende giusto il tradimento
Chi tradisce il traditor.
Оправдава измѣната,
Който измѣни на измѣнникъ.

11. Разказватъ, че Данте, като отишелъ въ Генуа, намѣрилъ тамъ много лошъ приемъ. По подстрѣкателство на Бранка д'Ория противъ него се подигнали всички ония, които не сподѣляли неговитѣ политически убѣждения. Данте си е смислилъ оскѣрбленията, които е приелъ, и отмѣщава не само на Бранка д'Ория, а и на всички генуезци.

ПЪСЕНЬ XXXIV.

Съдържание. Въ последната частъ на деветиѣ кръгъ, кръстена по името на Юда, грѣшнитѣ стоѣтъ зарити вътрѣ въ леда. Прѣдъ поетитѣ се появява Луциферъ. Като се хванатъ за косматото му тѣло, тѣ отиватъ прѣзъ центра на земята, и като вървятъ покрай единъ потокъ, излизатъ отъ ада.

Vexilla regis prodeunt inferni ¹⁾
 Къмъ насъ. Каза ми вождътъ: „Тамъ се взри
 Добрѣ и ще го видишъ въ мрака черни“.

Голѣма кула менѣ се стори
 Че виждамъ, както отдалечъ очитѣ
 Мелница виждатъ, като се върти,

Въ мъгла или нощемъ вѣвъ мрачинитѣ.
 И послѣ вѣтъръ тѣй сѣтихъ голѣмъ,
 Отзадъ до вожда си опрѣхъ гърдитѣ,

Че нѣмахъ, гдѣ да се засълнѣ тамъ.
 Сега, и не безъ трепетъ и смущенье,
 Онуй кое съгледахъ ще прѣдамъ.

Въ ония бѣхъ мѣста, кждѣ заврѣни,
 Катъ слама подъ стѣкло, стоѣтъ
 Душитѣ грѣшни въ разнѣ положене:

Едни сѣ прави, други пѣкъ лежатъ
 А трети на дъга сѣ се извили
 Или на горѣ съсъ нозѣ стѣрчатъ.

Въ часа кога помисли вождътъ мили
 Да ми покаже тозъ, кому лице
 Черти небесни нѣвга сѣ Красици,

Отби се, и като прострѣ рѣцѣ:
 „Тукъ нужно е съсъ мѣжество, каза ми,
 Да въоружишъ своето сърдце:

Прѣдъ тебе Сатана е.“ — Съ уста нѣми,
 Изтрѣпихъ отъ неописуемъ страхъ,
 Кой облада при тѣзъ слова душа ми,

До вожда като вкамененъ остахъ,
 Ни живъ ни мъртавъ. На полвинъ отъ ледоветъ.
 Съ гърди стърчеше нанавънъ, видѣхъ,

Печалний властелинъ на мраковетъ.
 По-лесно съ гигантъ бихъ се азъ сравнилъ,
 Отъ колко гигантъ нему съсъ ржцѣтъ

Въ голѣмина да би се приближилъ.
 И ако на полвинъ такъвъ се види,
 Да бѣше правъ какъвъ голѣмъ би билъ!

Понеже той поиска да обиди
 Твореца, който съ хубость го дари,
 Отъ него трѣбва всѣко зло да иди.

О, какъ останяхъ въ чудо кога три ²⁾
 Видѣхъ лица че има на главата,
 И прѣдната катъ пламъ чървенъ гори,

А другитѣ двѣтъ сж отъ страната
 Едно надъ всѣка отъ двѣтъ плѣщи,
 И на третѣ допиратъ се челата

На гребена, отгорѣ кой стърчи:
 Едното жълто, другото е черно.
 По двѣ крила за всѣкой двѣ очи

Пространство обхващатъ тукъ безмѣрно;
 Море до днесъ корабъ съ таквизъ платна
 Не е виждало никое навѣрно:

По тѣхъ ни перя има ни влакна,
 На прилѣпъ на крилье прилични бѣхъ
 И троенъ вѣтъръ тѣ и хладина

Таквази правехъ катъ се движехъ,
 Отъ тѣхъ Коцита се покрива съ ледъ.
 И отъ шестѣтъ очи сълзи течехъ

И долу смѣсвахъ се ототвредъ
 Съсъ кървавата пѣна на устата;
 Съ збитѣ сп, които нѣматъ четъ,

Въвъ всѣка устна мълчишката
Захапалъ бѣше по единъ клетникъ,
Но бѣхж най-ненстови теглата

Отъ тримата на срѣдний мъченикъ:
Глава и плѣщи хапеше съ зхбитѣ
А отъ гърба безъ жалъ на всѣки мигъ

Дерѣше кожата му съсъ ногтитѣ.
„Тозъ, кой виси катъ риба въвъ неводъ,
Каза поета, и кому бѣдитѣ.

Най-страшни сж, е Юда Искарпотъ;
Отвждъ съ глава на долу устрѣмена,
Що видиши тамъ, е Брутъ, ³⁾ горчивий плодъ

Вкушава тукъ на своята измѣна;
А Касий тамо въ третята уста
Виси безъ глѣчъ съ прѣгнати колѣна.

Но вече приближава се нощта, ⁴⁾
Видѣхме всичко тука и е врѣме
Отъ тая да излѣземъ темнота“.

По воля негова катъ леко бreme
Овихъ ржцѣ о неговия вратъ;
Щомъ Сатана крилата си голѣми

Разтвори, за корема му косматъ
Хвана се той, и съ мене, по космитѣ
Спусна се до кората на ледатъ;

Кога стигнахме тѣй до слабинитѣ
Съсъ мжка що не казва се съ слова,
Като напрегна силитѣ си вситѣ

И като залови косми, глава
Постави гдѣто бѣхж му нозѣтѣ
И менѣ се показа по това,

Че ще възлѣзе въ ада пакъ проклети. ⁵⁾
Съ гласъ на човѣкъ чрѣзмѣрно уморенъ:
„О шията ми дрѣжъ ржцѣтѣ

Добрѣ овити, ка̀за вождѣтъ менѣ,
 Защото трѣбва по стѣлби такива
 Отъ тукъ на бѣлий да излѣземъ денѣ“.

Проврѣхме се прѣзъ дупка каменлива,
 И тихо ме остави на брѣгѣтъ,
 Да си починѣ на скалата дива,

Прѣзъ срѣдъ която бѣхме нашли пѣтъ.
 Погледнахъ, Луциферъ, да видѣхъ, гдѣ е,
 И видѣхъ, че нозѣтъ му стѣрчатъ.

Несвѣстниятъ невѣжа ще успѣе,
 Да си прѣдстави какъ съмъ билъ смутенъ,
 Той, който не ще нивга проумѣе,

Прѣзъ пунктъ какъвъ съмъ се пустилъ.
 „Сега стани, защото, ни остава“,
 Слѣдъ малко ми продума вождѣтъ милъ,

„Пѣтъ дълъгъ и труденъ йонѣ и приближава
 На изтокъ вече зората да изгрѣй“.
 По пѣтъ трѣгнахме, кой не е направа

На чело̀вѣчески рѣцѣ; тукъ зѣй
 На всѣка стѣпка пропасть и най-блѣда
 Тукъ свѣтлина не иде да свѣтлѣй.

Като станахъ, прѣди да го послѣда,
 Молба отправихъ азъ на своя вожда:
 „Като човѣкъ съмъ, който всеу гледа

И не различа нищо въ тъмна нощъ:
 Съмнѣние духътъ ми истезава
 И въ него да проникнѣ нѣмамъ мощъ.

Ледѣтъ гдѣ й, що Коцита оковава?
 Защо на тозъ нозѣтъ тѣй стѣрчатъ,
 Глава намѣсто горѣ да изправа,

И слънцето тѣй скоро твоя пѣтъ
 Отъ вечерѣта до заранѣта измина?
 Отвърнѣ: „Тебе мамѣ те духътъ,

Че тамъ сме още, гдѣто исполина,
Кой нѣвга се ѣ бунтувалъ, стои тихъ,
Отъ както Божий гнѣвъ го тамъ зарина,

И за когото азъ се уловихъ.
Тамъ бѣхме дордѣ слизахъ по ребрата,
Нъ върху себе кога се възвихъ

Прѣминъ ти прѣзъ центъра на земята,
Кждѣто всѣка тежестъ се стрѣми.
Подъ туй полукълбо ти е главата

Кждѣто нощнитѣ владѣхтъ тми,
Кога у насъ е день. Тебъ подъ нозѣтъ
Сж всичкитѣ населени земи,

Гдѣ неродений е за грѣховеѣ
На чловѣцитѣ кръвѣта си далъ;
Подъ нази въ ада Луциферъ проклети

Тѣй пакъ заритъ е, какъ си го видѣлъ;
Отъ тука отъ небето съсъ главата
Надолу нѣкога е той падналъ

И тѣй уплашена ѣ била земята
Що тукъ покрила се е съ води,
А къмъто насъ подула си кората,

А тая часть въ коя се той заби
Отъ тука планина пѣкъ образува“.
Далече, колко гробѣтъ гдѣ седи

Ужасний Велзевулъ,⁷⁾ потокъ се чува⁸⁾
Наведенъ слабо, който е пробилъ
Скалитѣ прѣзъ които прѣминува.

Край него тѣсенъ пѣтъ се е извилъ:
Тръгнахме, ако ѣ йоще уморени,
И прѣзъ едно отверствѣ видѣтъ милъ

На свѣтлитѣ свѣзди блѣсна надъ мене.

(КРАЙ.)

БѢЛѢЖИ КЪМЪ ПѢСЕНЬ XXXIV.

1. *Vexilla regis prodeunt inferni*, — знамената на царя на пъкѣла идатъ къмъ насъ, захващатъ да се показватъ къмъ насъ. Тия знамена сж голѣмитѣ крилѣ на Луцифера, които се размахватъ и чрѣзъ вѣтъра и хладината, които произвеждатъ, оковаватъ въ ледъ Коцита. Тритѣ първи думи сж началото на една черковна пѣсень, която се пѣе прѣзъ страстната недѣля въ римокатолическитѣ черкви въ възхваление на кръста господень.

2. Данте е билъ чудно вдъхновенъ, когато надъ грѣшнитѣ, които, зарити въ ледъ, изглеждатъ отъ тамъ като сламки подъ стѣкло, е оставилъ да владѣе пълна тишина. Страшнитѣ грѣхове, върху които тегнѣе тая тишина, неможехъ да намѣрихъ по-страшно наказание. Мисълта стои поразена прѣдъ тѣхъ и нѣмѣе отъ ужасъ. Това сж грѣшниците, които сж измѣнили на своитѣ благодѣтели. Грѣхътъ имъ ги смазва. Неможе да се каже обаче, че поетътъ е билъ сполучливо вдъхновенъ въ описанието на Луцифера. Идеята за Луцифера би ни много повече поразила ако поетътъ бѣше оставилъ на въображението ни, да си прѣдстави размѣритѣ му, образа му и страхотията, която трѣба да прѣдставлява. Тритѣ лица, съ които го е снабдилъ, не съдѣйствуватъ да ни го прѣдставятъ така страшенъ както сами бихме могли да си го обрисуваме. Вѣрва се, че тия три разноцвѣтни лица изображаватъ тритѣ познати тогава части на свѣта, отъ гдѣто падатъ безспирно души при властелина на мраковетѣ. Лицето, кое като пламъ чрвенъ гори, би изображавало европейцитѣ, жълтото — азиатцитѣ, чърното-африканцитѣ. И Луциферъ стои въ ада така щото съ първото лице е обрннатъ къмъ Европа, съ второто — къмъ Азия, съ третото — къмъ Африка.

3. Брутъ и Каси сж не по-малко грѣшни отъ Юда Искаріотъ прѣдъ очитѣ на поета, който въ монархията, първиятъ камѣкъ на която е билъ положенъ отъ Юлий Цезарь, вижда най-свършената форма на управление. Прѣдъ него тѣ сж виновни не само за убийството, което сж извършили, нъ и за убѣжденията, които сж ги подбудили къмъ това убийство.

4. Поетитѣ, които бѣхъ влѣзли въ ада, когато денятъ спадаше, сж прѣкарвали въ него една нощъ и единъ день.

5. Вирgili се спуща по косматото тѣло на Луцифера съ краката на долу, но когато стига до слабинитѣ, тамъ гдѣто поетътъ е прѣдположилъ, че е центрътъ на земята, той зима обратно положение, туря главата си тамъ, гдѣто бѣхъ позѣтѣ му, защото, като прѣминува въ другото полукълбо касае се вече не да слиза, а да се изкачва. Данте прѣдполага погрѣшно, че за да се излѣзе отъ ада трѣбва все да се слиза, и за това, като вижда че Вирgili се искачва на горѣ мисли, че изново се връщатъ въ пакѣла.

6. Вирgili обяснява добръ на Данте новото положение, при което се намиратъ като сж се проврѣли прѣзъ центра на земята. Тѣ сж вече въ друго полукълбо. Онова полукълбо, въ което бѣхъ по-напрѣдъ, е сега подъ позѣтѣ имъ. Тамъ сж населенитѣ земи, гдѣто Христосъ е пострадалъ. Тамъ е сега нощъ. Слънцето се намира надъ другото полукълбо, което е надъ главитѣ имъ. Това полукълбо е покрито съ води, между което се издига една планина която е чисти-

лицето. Отъ тая страна е падналъ Луциферъ отъ небето. Главата му е забита въ пъкъла отъ къмъ нашето полушарие, а краката му стърчатъ отъ къмъ полушарието, гдѣто се издига, заобиколено съ вода, чистилището. Земята, оплашена, се е подула отъ къмъ нашето полушарие, а се е слегнала отъ полушарието, отъ кждѣто е билъ строполенъ. Водитѣ отъ първото сж се оттеглили и сж нахлули подъ второто. Празднината, която се е образувала въ земята, гдѣто се е забилъ Луциферъ, е станала причина да се издигне посрѣдъ водитѣ оная планина, която служи за чистилище.

7. На расстояние колкото гроба, гдѣ сѣди Луциферъ. Може да се разбере и цѣлиятъ Адъ и само оня кръгъ, въ който е забитъ Луциферъ, и който може да се счита като неговъ гробъ.

8. Тоя потокъ, който иде отъ чистилището, означава, може-би, че въ ада протича всичко прѣстѣнно, отъ което се прѣчистватъ ония, които по стрѣминитѣ на чистилището се ухлѣтватъ къмъ небеснитѣ жилища на рая.

К. Величковъ.

МИСЛИ¹⁾

ОТЪ

ХРИСТО БЪЛЧОВЪ.

Парижъ, 7. Май 1882.

Единъ въпросъ е важенъ, когато има . . . разногласие.

8. май 1882.

Нѣма да забравя генерала Скобелева. Чистъ портретъ на Русия: нѣщо здраво, рѣшително, мощно и великодушно.

Отъ вчерашнитѣ свирни въ Tuileries, източната мелодия имаше увлѣкателна монотонность: такава е тънката и великата хармония на цѣлата вселенна; западната, като че ли бѣше пѣсень на една чувствителна — хоризонтална: смѣсь отъ умиление, изтощение, нехайство, разсѣдъкъ и . . . statu quo.

Какво голѣмо сходство между единицата и нулитѣ отъ една страна, гения или първенцитѣ и обикновенитѣ хора отъ друга! Сложи единицата на първо мѣсто и нареди нулитѣ слѣдъ нея, ще получишъ десетини, стотини, хиляди, милиони . . . съ една дума, колкото повече нули ѝ притуришъ, толкозъ по-значителна сума ще получишъ. Това ти е историята и на цѣлото човѣчество. Въ прѣдишнитѣ врѣмена, ако говоримъ изобщо, царетѣ прѣдставлявахъ единицата, народътъ нулитѣ: колкото по-голѣмо биваше числото на послѣднитѣ, толкова по-голѣмо ставаше значението на първитѣ. Подирѣ хората измислихъ

¹⁾ Измежду книгата на Хр. Бѣлчова се намери една голѣма подвързана тетрадка безъ надписъ. Въ нея той ималъ намѣрение, да си записва отъ врѣме на врѣме тия свои мисли, които занимавали по-живо ума му. Първиятъ листъ е писанъ въ Парижъ на 6. май 1882. година, послѣдниятъ въ Люцернъ и носи дата 11. септември сѣщата година. Както виждаме, Бѣлчевъ не твърдѣ дълго врѣме можалъ да устои на рѣшението си, прѣдизвикано у него отъ влѣчение за философско мисленіе, което се отразява и въ интересната му кореспонденция, и въ повечето отъ стихотворенията му. Колкото и да сѣ малки и кратки обаче тия „Мисли“ (названието е отъ насъ), вѣрваме, че читателитѣ ще ги прочетжъ съ интересъ, защото нѣкои отъ тѣхъ сѣ оригинални и духовити, а други рисуватъ много живо и вѣрно личността на тѣй рано починжлия писателъ и държавенъ мжжъ. Редакцията счита за длъжность да благодари на г-жа М. Бѣлчева, че тѣй любезно ѝ остави на разположение цѣлия ръкописъ.

дроби съ чертичка, и чело̀вѣчеството минѣ прѣзъ нея фаза: голѣмитѣ царства се разкѣсахъ на малки, духътъ на отцѣпле- нието и самостоятелността влѣзе въ владѣние. Въ днешно време вѣжливостта достигна крайнитѣ си граници: първенецътъ върви отъ подирѣ. Това не е ли образътъ на десетичнитѣ дробни, новото изобрѣтение? И тука законътъ е отъ чрѣзвичайна политическа важность: колкото повече пули има отпрѣдъ, толкозъ по-малка е стойността, и обратно. Тѣй щото, за въ бѣдѣще, не остава друго освѣнъ да се стараеме да обърнемъ всичкитѣ пули на единици, че тогава, туремъ ли ги отпрѣдъ или отзадъ, стойността нѣма да търпи никакви измѣнения.

На единъ математикъ ще трѣба да е много мжно, да се залюби. Съ първото основно правило: азъ и ти прави едно, той трѣба да си бѣхти ангелитѣ.

22. май 1882.

Най-лошавиятъ критикъ е този, който въ произведе- нията на другитѣ не вижда освѣнъ зло, лошиятъ, — който вижда само злото, а добриятъ — който вижда и доброто и злото на тия произведения.

Штутгартъ, 22. юли 1882.

Човѣкъ е наклоненъ да иска най-много отъ това, което му вреди. Въ най-голѣмата жегѣ, напимѣрь, той би пилъ кол- кото се може повече отъ най-студената вода, въ удоволствията си той е разположенъ да кара до злоупотрѣбение, въ болѣститѣ си най-често би искалъ да има отъ това, което ще ги подсърди и пр. Напротивъ, пакъ изобщо взето — защото похвалнитѣ исклю- чения сѣ рѣдки — когато се касае да направи нѣщо добро, той слѣдва съвършено противното направлѣние. Напимѣрь, когато ще даде помощъ за нѣщо, той мѣри съ голѣма точность доброто, което ще направи, и съ още по-голѣма — неприятноститѣ, които би произлѣзли отъ това за него, за неговитѣ или за обществото. Не прилагамъ, че колкото е по-умѣренъ въ даванетоъ си, тол- кова е по-неумѣренъ въ цѣната, която му придава, защото цѣльта ми е, не да отежчавамъ обвинение, а да учѣ, — та се въздържамъ да вадѣмъ отъ това заключение за несъвършенството на чело̀вѣческото естество или други подобни на тая и всѣкиму познати теории.

29. юли 1882.

И искренността не е всѣкога искренна.

30. юли 1882.

Между всички искусства музиката е най-невинното: тя не може да даде физическа форма на безнравствеността, като приемемъ, разбира се, че нравствеността има свой идеалъ.

3. августъ 1882.

Българитѣ нито обѣдватъ, нито вечерятъ; тѣ ѣдхтъ
хлѣбъ.

Солитюдъ въ околноститѣ на Штутгартъ, 6. авг.

Човѣкъ, кога изпира нѣкой хѣлмъ, е принуденъ да се прѣвие напредъ, и кога слиза да се държи назадъ, по закона на равновѣсието. Чудно ли е тогава, гдѣто тия, които искатъ да излѣзатъ отъ общата сфера и да се покачхтъ на по-висока степенъ, сж принудени да понавещатъ глава и да се попрѣгърбятъ? Идентичността е еднакво поразителна и когато тѣ слизатъ отъ достоинството си: тия, които не могатъ или не рачхтъ съ изпѣчени гърди и съ малки крачки да стѣпватъ надолу, а прѣвийхтъ вратъ, се струпулясватъ невѣзваратно.

Штутгартъ, 9. августъ 1882.

Подпълно съмъ съгласенъ съ Прудона, че еманципацията на женитѣ въ смисълъ на приобрѣтение за жената правото да извършва на равно съ мъжа всичкитѣ негови функции въ политическия и общественя животъ, води къмъ проституция, слѣдователно къмъ нищо добро. Още повече, ако съ унищожението на брака се разруши сѣмейството, висшата разлика на човѣка, моралното сжщество, отъ другитѣ животни. Разбирамъ равенство между мъжа и жената, нъ равенство въ степенята на първенството на всѣкиго отъ тѣхъ въ неговата сфера. Простата формула, въ която Прудонъ свежда функциитѣ на тѣхъ двамата, ми се чини, е въ висша степенъ сполучлива: мъжхтъ трѣба да прѣдставлява силата, жената хубостхъ; той материята, тя — формата, и както тия сж неразлжчни, тѣй и сѣмейството трѣба да бжде единицата и основата на общественя животъ. Признавамъ че идентичността между силата и хубостхъ и материята съ формата е непълна, защото материята не е всѣкога безформена като силата, но ний трѣба да създадемъ, ако нѣма, единъ идеалъ на човѣческия животъ. Инакъ, защо ни е общество? И азъ държж, че този идеалъ сжществува. Моята религия въ това отношение е утилитаризмътъ, както е образложенъ отъ Джонъ Стюартъ Мила въ неговата книга подъ това заглавие. Манифестацията на тоя идеалъ, въ основнитѣ му части, ще бжде сопряжена съ идеята за нѣщо, което има своя собствена форма, а това нѣщо, съобразно съ качествата и способноститѣ на мъжа, съобразно съ качествата и способноститѣ на жената въ тѣхното тройно обнаружванъе, физическо, нравствено и интелектуално, трѣба да бжде съединението и неразлжчимостхъта на силата мъжка съ хубостхъта женска. За мъжа

бурнитѣ външни, за жената тихитѣ вътрѣшни занятия. Той да бжде, както и е, силата, производителността, войникътъ, философътъ, съдията; тя да бжде, както и е, хубава, мила, тиха, скромна, срамежлива, любяща, прѣлестна, прѣдана, способна, въ нужда, на ангелско и героическо усилие, и длъжна, за да съществува, да се присъедини къмъ първия. Така ще се съдружи строгостта съ добротата, мускулътъ съ нервитѣ, на силата ще се даде хубаво направлѣние, мозъкътъ ще стѣпи въ същото кръгообръщение съ сърцето, — ще се образува организъмъ съ всичкия изискуемъ екилибъръ за приятно и полезно живѣние, напръдъкъ и добродѣтель. Тукъ се не дава прѣднина никому: всѣкой е господарь, всѣкой е първъ въ своята областъ, всѣкой натоваренъ съ функции отдѣлни, но отъ еднаква тежестъ за опазването и прѣусъгиванъето на републиката на брака. Рѣшающиятъ гласъ има общата честь въ двѣтъ ѝ значения, а ще го произнася взаимната прѣданность на съпружитѣ.

Този въпросъ може да се обсъжда и рѣши, колкото сериозно, толкова и съ чисти афоризми. Между безбройнитѣ приехди, които сѣ произведени и които още могатъ да се произведатъ, много ми харесва слѣдующата: „жена, която иска да играе ролата на мъжъ, е кокошка, която пѣе кукуригу“.

Че настоящето положение на жената не е удовлетворително, не е, което може и трѣба да бжде, не ще и дума. Тя има пълно право да се оплаква и да иска подобръние, но не равенство съ мъжа въ всичкитѣ политически и домашни функции, а постиганъе царуванъето въ своята си областъ, и да га отърве отъ узурпацията на мъжа. Направлѣнието на възпитанието не трѣба да има друга цѣль.

Прудонъ казва: мъжътъ въ сѣмейството — съдия; жената, жрица и идолъ.

10. августъ 1882.

Сѣщамъ се, че прѣди четири години четохъ въ едно нѣмско периодическо списание, какво Бенвенуто Челини казвалъ, че нещастieto не учело човѣка, защото се явявало всѣкога въ другъ видъ. Споредъ него прочее, неповторението на нещастieto въ същата форма е причина, гдѣто човѣкъ не може да докаже, че е придобилъ опитность отъ първото си нещастие. Макаръ че той не вижда отъ това нужда, но тази опитность може, споредъ него, да се прѣдположи за придобита, и азъ не намирамъ неговата максима изключителна, както е Прерадовичевата: *nevolja gola najbolja škola*. Ако съ максимата на Челини, която бие въ очи съ своята сполучливостъ, мѣримъ максимата

на Прерадовича, която отъ своя страна се чини претенциозна, ще видимъ че тази послѣдната се съдържа въ първата. И дѣйствително, азъ не вѣрвамъ Прерадовичъ да е мислилъ, че който е минялъ прѣзъ школата на нещастieto, може да прѣдупрѣди нещастieto. да отблъсне неговото случване, но чисто и просто, както не го казва самата максима, че когато човѣкъ падне въ нещастие, самото това нещастие го учи, нѣкакъ му показва само то, какъ и по кой начинъ да се освободи, да се отърве отъ истото.

Отъ една друга гледна точка взетъ, този въпросъ е отъ капитална важность. Пита се именно: нещастieto прави ли човѣка добъръ? Отъ сътворение мира до Боденштета всичкитѣ хора, а особено злочеститѣ, сж потвърждавали и потвърждаватъ, че злочестieto ни прави добри. Английскитъ поетъ Webster слага, че „людитѣ, както житата, сж толкова по-добри, колкото сж по-смлѣни“, слѣдователно смачкани. На мое звание Bodensiedt е първи който възстава, поне тъй блѣскаво, противъ тая изключителность. Азъ се присъединявамъ безусловно къмъ неговитѣ обяснения. Ето ги: 1. „Заблудение е да вѣрвашъ, че нещастieto прави човѣка по-добъръ. То би досущъ значило, че ръждата прави ножа по-остъръ, че нечистотията унапѣдва чистотата, че тинята прави вълнитѣ по-бистри“. 2. „Само както на полето плодътъ успѣва, когато има слънце и дъждъ, тъй е и съ дѣлата на людитѣ, когато има щастие и благословъ!“ 3. „Въ живота биватъ и случаи, гдѣто лѣкарятъ е прѣдписвалъ за оздравяване отрова, гдѣто отровата е прѣмахвала болестъта — но още никой не е билъ тъй припрѣнъ, да изведе отъ таквъ случай заключение, че за изцѣряването на всѣка болестъ трѣба да се взема отрова като храна“. Ще приложж още, пакъ отъ сѣщия поетъ, че „когато човѣкъ е честитъ и добъръ. това се показва на всѣка стѣпка; защото, който прави зло на този свѣтъ, влѣче съ себе си и наказанието си! Ти, който въ своята набожна яростъ си робъ на гнѣва и на умразата, ти не си честитъ, не си добъръ: твоята умраза е твоето наказание!“ Забѣлѣжително е, че нещастнитѣ сж именно, които най-много защищаватъ улучшаващата страна на злата честь. А и въ този фактъ азъ виждамъ противното: качество не е на добрия да прогласява добротата си.

Въ заключение, въ този въпросъ трѣба да се избѣгва изключителността повече, отколкото никѣдѣ другѣдѣ. А урокътъ, който има да извлѣчемъ е, че прѣдлежи да направимъ честития, които искаме да станѣтъ добри, както Buckle обуславя науката съ богатството, но за придобиванъто ѝ трѣба богатство;

тъй и добротата увеличава щастието, но трѣба щастие за да сме добри.

11. августъ 1882.

Възможно ли е приятелство между мъжъ и жена?

Слава Богу! Става петъ мѣсеца отъ какъ търехъ тази подпорка. Истина, въ Пушкиновата „Десятая заповѣдь“ има нѣщо подобно, но работата е разгледвана малко отъ по-друга гледна точка, и не може да ни снабди съ такова мирно утвърждение, каквото е Ламартиновото „Приятелство на жената“.

Азъ държж и потвърждавамъ, че на свѣта има истини, които можемъ само да чувствуваме, които не можемъ да докажемъ, за които не можемъ да си дадемъ смѣтка, но отъ които много можемъ да провѣримъ съ нашата вътрѣшна искренность. Причината на това, спередъ мене, лежи въ несвършенството на срѣдствата, които притежаваме за изслѣждане, а често и въ свършеното имъ отсъствие. Турямъ думата отсъствие съ го-мѣмо колебание, сащото за мене е немислимо съществуване безъ обобщение, и бързамъ да обяснж, че азъ съ нея само подражахъ на отчайнишкия въззивъ на изслѣдователя, когато е принуденъ, противъ себе си, да спрѣ изслѣжданъето си.

Както и да е, а приятелството на жената е една отъ тия истини, която, споредъ мене, всѣкой на себе може да провѣри, но за която още не можемъ да си дадемъ смѣтка, която още не можемъ да обяснимъ. Азъ подържахъ и поддържамъ, че приятелството между единъ мъжъ и една жена, която не е досущъ прѣкарала на хубость и на години, не е същото, каквото е е между двама мъже, и че то има отгѣнокъ на любовь. Нека ме укривява който ще въ безнравственность, но азъ до сега не срещнахъ нито единъ примѣръ отъ правилото, а все изключения като мене.

20. августъ 1882.

Трѣба ли имѣющитѣ извѣстно образование да се обучаватъ въ военното изкуство въ същото число години, като другитѣ?

Въпросътъ е важенъ, именно защото има . . . разногласие. Чухъ нѣкои да казватъ, отъ името на свободата, равенството и републиканския принципъ, че всичкитѣ способни трѣба да се обучаватъ еднакво число години въ военната служба, безъ да се дава прѣимущества на имѣющитѣ извѣстно образование. Е добръ; отъ името на свободата, равенството и републиканския принципъ, азъ казвамъ: не! Да го докажж. Вие се осланяте, защото това е единствената подпорка на вашия dossier, на принципа на равенството, и хорицата ви зѣнатъ съ улыбнжто благоговѣние въ желанието си за едно подобръние, и хорицата

ви иматъ за спасителъ. Но вие досѣщате ли се, че принесени отъ опопителния звонъ на хубавата дума равенство, вие вдигате кървавото знаме противъ напръдъка, вмѣсто да воювате за него, както се пжчите да ни увѣрите? Още повече, вие отричате съвършено съществуванъето на образованъето, вие отричате съвършено, че студиитѣ не развиватъ умствениитѣ способности. Вие искате да направите професора на политехниката равенъ съ орача, и вие не искате да направите орача равенъ съ професора на политехниката. Такова е вашето уравнение: вие искате да съборите за да уравниите, а не да градите за да достигнете; вие искате да докажете, че който до слѣдуюмата за служенъе възраст е свършилъ извѣстни науки, не е по-кадъренъ да изучи въ по скоро врѣме това, което има единъ невѣжа да учи. Но вие ще речете, както и казвате, че това е единъ дългъ на отечеството, за изплащанъето на който трѣба всички въ еднаква мѣрка да вземемъ участие. А азъ ще ви рекаъ, че не дългъ къмъ отечеството изплащатъ тия, които ядхтъ и спжтъ въ казармитѣ, а че само тѣ се приготвяватъ да го платихтъ достойно, когато му дойде врѣмето. И тоя, който е можалъ въ по скоро врѣме да се приготви, нѣма да се наслаждава отъ никакви привилегии, когато настане фаталната минута. Напротивъ, той е платилъ дълга си съ по-голѣма полза за отечеството, защото не е ялъ отъ неговия гърбъ за приготвянето си. И вий си присвоявате хубавото име на економисти, добри распоредители съ народното богатство!

Друго. Вие още казвате, че съ такива отстъпки, се съставлявали нѣкакви привилегировани класове. Нито нѣкому отстъпка ще направите, нито нѣкаква привилегирована класа ще съставите. Напротивъ, вие нѣма да бждете никога по-справдливи и никога по-въодушевени отъ духъ на равенство, отколкото когато може да се каже за васъ съ думитѣ на Спасителя „всѣкому споредъ дѣлата“. Ако единъ човѣкъ може да си приготви дължимата сума по-рано отъ срока, това не е привилегия, която му вие отдавате, това е негова честь и негова заслуга. Гонители на съревнованието, вие искате да изтрѣгните клицата на напръдъка.

Този въпросъ, слѣдъ като се разгледа отъ всичкитѣ му страни и допълни съ очевидни примѣри и съ резултатитѣ на науката може да се въздигне дори до абсолютенъ принципъ. Тукъ е взетъ въ най-общи черти, просто като бѣлѣжка. Ще приложж само, че опитътъ е доказалъ, какво солдатуванъето е правило и прави на селянина повече добро, отколкото зло, и напотивъ, ако на имѣющитѣ извѣстно образуванъе се отне-

меше правото да прѣкарватъ въ по-кратко врѣме военното обучение, би се нанесло голѣма врѣда не само тѣмъ, но и на цѣлия народъ. Ако вие искате да ме упрѣкаете че моето намѣрение е да правя на сила добро, ние влизаме въ другъ въпросъ, въ атрибуциитѣ на народното управление; това, което имамъ да ви отговоря тука е, че вашето пѣкъ намѣрение е да направите двойно зло.

28. августъ 1882.

Прѣзъ денъе-си пишехъ на единъ отъ най-добритѣ си приятели, Ж. З., въ видъ на шета, че естествентѣ науки трѣба да избършхъ думата привлѣкателность, и да я замѣстятъ на вредъ и за всѣкога съ думата любовь. Види се, че това е било прѣдзнаменование за днешния щастливъ случай. Съ жажда и на единъ духъ поглътнхъ *Die Wahlverwandtschaften* на Goethe. Колко очуденъ и задоволенъ останхъ отъ това скъпоцѣнно и живо очертание на сжщата идея, която азъ тогава повече чувствувахъ, отколкото обяснявахъ! Тукъ е критериумътъ на романитѣ и пиеситѣ, тукъ е тълкувателятъ на животнитѣ произшествия, тука е оцѣнителятъ на законитѣ, които управляватъ човѣшкитѣ общества. Въ романитѣ и пиеситѣ ний ще разпознаемъ правата отъ повърхностната, колкото и фатална любовь, — въ нравственитѣ, политическитѣ и гражданскитѣ закони, ний ще цѣнимъ срѣдствата за прѣслѣдуемото отъ искони и отъ всички щастие на човѣческия родъ. Да, цѣлата природа е единъ безкрайно сложенъ химико-физически процесъ съ тъмно начало, съ доволно свѣтло развитие, и пакъ тъменъ конецъ. Непрѣстанната еволюция, която естествентѣ науки неопровержимо констатирахъ въ всичката жива и мъртва природа, не ни дава освѣнъ благоприятията на едно дрезгаво бѣдѣще. Доброто е, че както варъта, кога дойде въ сношение съ симпурна кислота се явява като гипсъ, а нѣжната кислота, която по-напрѣдъ се съдържаше въ тая варъ излиза и отива да се съедини съ водата и като минераленъ изворъ да служи за развлѣчение и оздравление на здрави и на болни, тѣй и въ интелектуалната еволюция отъ врѣме на врѣме се освобождаватъ нѣжни духове, които поставятъ ума въ по-благоприятни за обработване условия, и естествено се стрѣматъ да се съединятъ съ морето на човѣшкия родъ, за да му дадхъ укрѣпителна сила. Ще ли човѣшкиятъ духъ да открие такъвъ алкалий за съединението на двѣ несродни живи сжщества, какъвто е алкалиятъ, чрѣзъ който химикътъ съединява маслото съ водата! И не ще ли бѣде необходимо, щото това да се практикува само въ случай

на нужда? Това сж въпроси, отговоритѣ на които историческата наука още едвамъ срѣща. И въ политическо отношение, въ което свѣтътъ не е прѣстаналъ да се революционира, отъ когато е свѣтътъ, имаме зрѣлището на процесъ, гдѣто елементитѣ се освобождаватъ отъ неудовлетворителнитѣ съединения, придобиватъ своята свобода на изборъ за нови съединения, въ които да прѣбиваватъ възъ основание на своето вътрѣшно сродство и то на своята угода, и които при дадени обстоятелства да напуснатъ за да стѣпнатъ въ други по-сгодни и тѣй нататѣкъ, до като най-сетнѣ срещнатъ съвършено сроднитѣ си елементи, за да се съединятъ съ тѣхъ неразривно и на вѣки; дава зрѣлището на борба, въ която индивидумътъ търси своята самостоятелностъ за да се присѣдини волно, кждѣто трѣба и стѣпи въ условия нему по-износни. Питанье е, трѣба ли господаритѣ, като изкусни химици, да поддържатъ съединения за своята нужда и удоволствие, и още повече, ще ли могатъ да отстранятъ за винаги обстоятелствата, въ които се намиратъ подчиненитѣ имъ народи и които тѣй благоприятствуватъ развитието на индивидуалната самостоятелностъ, щото изборното начало за тѣхнитѣ съединения и сношения е повече отъ въпиюща, отъ настояща необходимостъ? Тѣ нѣмаха силата да отстранятъ стечението на тия обстоятелства, и повече отъ вѣроятно е, че тѣ нѣма да иматъ ни силата, ни умѣянето да изведатъ прѣвратъ, за да обърнатъ свѣта на лаборатории или на музеи.

Обширното, неизмѣрното поле на естественитѣ науки, които въ малко врѣме направиха такъвъ грамаденъ прогресъ, е още едвамъ заорано. Тѣмъ, и на някои други, прѣдлежи всичкото бѣдѣще, тѣ сж единственитѣ, които ще ни научатъ, що сме за хора, трѣба ли сѣмейство, какъ трѣба да се организира обществото, съобразно съ свойствата и способноститѣ ни. Химията и физиката сж основнитѣ науки на свѣта, математиката е тѣхното изражение. Всичкитѣ други трѣба да бѣдѣтъ тѣхни чада, и като такива, да растѣтъ и да уголѣмяватъ сѣмейното имъ щастие. И тѣй като асоциацията на идеитѣ ме принуждава, нека ми бѣде позволено да приложѣ безъ да пророчествувамъ, че конечната единица на обществото е сѣмейството. Може, въ развитието на процеса, самостоятелността на индивидумитѣ да придобие една минута най-голѣмото си отражение, да настане идинъ видъ комунизъмъ; но отайката не може да бѣде освѣтъ кристали на сѣмейства, по слѣдующитѣ прости премиси: 1. присѣщо е на човѣческия родъ нуждата и удоволствието да се поддържа, и 2. когато се намѣрятъ и по слѣдствие съединятъ помежду си сроднитѣ елементи, развѣзката имъ е немислима

sous peine на разложение или на второ-, трето- и т. н. степени нови съединения, лишени отъ крѣпкостта на онова първостепенното. И въ случай че сждбинитѣ на веществената природа сж само вѣчно и безконечно стрѣмление къмъ съвършенство, естествената наклонност на сроднитѣ и нейното влияние връзъ другитѣ елементи не може да се откаже. По тази причина, и тъй като ний можемъ смѣло да се надѣваме, че науката ще изпълни въ сравнително кратко врѣме много отъ грамаднитѣ настоящи празнини въ познаванъето човѣшката натура, — а може и нови условия на живота да поематъ ролята на алкалий, — ний се принудяваме да се присъединимъ къмъ мнѣнието на единъ руски статистичаръ, който недавно утвърдяваше, че бракътъ се стрѣми къмъ чистотата си

Рѣкохъ още, че изборното сродство, свойствено на елементитѣ е критериумътъ на романитѣ и пиеситѣ. Да вземемъ нѣкои отъ тия, които ми иджтъ сега на ума. Защо ние се тъй сладко се топиме, кога четемъ Херманъ и Доротей, защо се толкова въвличаме, когато гледаме Ромео и Юлия, защо трѣперимъ надъ сждбата на Едуарда и Олимпия, и защо, напротивъ, страданията на Вертера ни иджтъ като отъ боленъ човѣкъ, Клавиго не ни дава примѣръ за послѣдванъе и пр.? Защото елементитѣ въ най висша степенъ сродни, като доджтъ единъ срещу други, немогжтъ да се избѣгватъ съ рискъ на каквото може да стане или може да послѣдва. Херманъ и Доротей отъ първата си срѣща не се поколебахъ нито една минута въ желанието си да се виджтъ съединени; Едуардъ и Олимпия обратенъ ли сж примѣръ? А какво да кажъ за всеизвѣстната развѣзка или свѣзка на Ромео и Юлия? Напротивъ, елементитѣ, кото не сж въ най-висша степенъ сродни не се и стрѣмжтъ единъ къмъ други съ сжщия напѣнъ: по подобие на Нютоновоио начало може да се установи: стрѣмлението са съединение е въ прямо отношение съ степенъта на сродството и въ обратно отношение съ квадратитѣ на разстоянията. Зарадъ туй Вертеръ и Лота, Клавиго и Мария сж елементи сродни отъ втора рѣка. Не искамъ да кажа, че за *chef d'œuvre* дѣйствието на елементитѣ въ висша степенъ сродни е изключителното условие; и гениятъ на художника трѣба да покаже всичката си сила. Исто тъй авторитетни дѣла могжтъ да бжджтъ и дѣйствиата на елементи отъ второстепенна сродностъ, само ако очертаването излиза отъ ржцѣтъ на масторъ, който ви дава една истина. Това което съставлява първенството на прѣднитѣ е, че тѣ прѣбиваватъ навредъ и на всѣкждѣ вѣчна истина.

Констанцъ, 5. септември 1882.

Говори се за поземелната рента. Принципътъ е хубавъ, защото нѣма нищо по-прѣвъзходно отъ да царува навредъ истинската справедливостъ. Духътъ и буквата му е да направимъ всичкитѣ хора съучастници по равно на богатата, които щедро ни подава нашата обща майка земята, толкова повече, че тѣ сж общо наслѣдство на цѣлия чововѣчески родъ. И хубавъ е изгледътъ на Алпийскитѣ планини, и вълшебнo е огледалото на тѣхнитѣ тъмно-сини езера, и дивни сж всичкитѣ случайности на почвата, която ги носи, и великолепно е тъмнуженото имъ небе, и живописна е цѣлата околностъ, и възхитителенъ е въздухътъ, който ги гали, и блаженство е за тоя, който може да се наслаждава отъ всичко това, но . . . цѣлиятъ, цѣлиятъ чововѣчески родъ не може се сбра въ очарователна Хелвеция.

Риги-Кулмъ, 10. септември 1882.

Залисанъ отъ исполинската панорама, която разточително се развива въ подножието ми и граничи съ хоризонта, плѣнъ съмъ на възторгъ и таинственъ и невиненъ, какъвто никога не съмъ доживѣвалъ. Риги-Кулмъ е дѣйствително мѣстопоклонството на любителитѣ на природата.

Люцернъ, 11. септември 1882.

Сбогомъ ските, привѣтъ вамъ горди хълмове! Но каква тжга се вси надъ моето сърдце, и що се вълнува изъ моитѣ гърди? Съ сълзи се дѣлжъ отъ тебе, граде странный, и отъ твоитѣ гигантски пазачи. Като философъ добродѣтеленъ, оттегленъ отъ мълвитѣ на столиченъ шумъ, приязно си наднесълъ ведрото си чело изъ своето живописно прибѣжище. Или давамъ ухо на тая обаятелна и славословяща нѣкой неизвѣстенъ духъ хармония на горския шумъ и на лекия зефиръ, на стройния токъ на тъмозеленитѣ кристални вълни? О, гледахъ и азъ тия вълни и бродихъ замисленъ отъ едина до другия край на твоето Четирекантонско огледало, и сега не отнисамъ отъ това освѣнъ една печална мъдростъ: азъ не видехъ въ една вълна два пжти сжщиятъ образъ. Една слѣдъ друга тѣ заминаватъ и припомнятъ тока на днитѣ. Човѣкъ стои, а тѣ единъ по единъ се низхатъ, и всѣкой показва негова промѣненъ образъ.

Споменитѣ, които отвличамъ отъ Люцерна, и отъ нейнитѣ околности сж, не знажъ защо, и сладки и меланхолични, тъкмо както отъ опоението, което ме обладава кога четж дивнитѣ поезии на Осана

CON FIOCCHI! ¹⁾

Разказъ отъ Осипъ Шубинъ.

На другия день Прохаска молѣ за ауденция. Дадохъ му я и той отдѣхнѣ. Мислеше си: „Да можехъ да поговорѣ съ господаря си, да му изкажа всичко, и той ще ме прости. Най-сетнѣ ще му паднѣ на колѣнѣ, ще му цалувамъ рѣка и той ще ми каже добродушно: „Какво искашъ, бре магаре? Пакъ нѣкои лудории? Казвай де“!

Но щомъ наближи врѣмето, налегнѣ го ужасенъ страхъ и той глътнѣ чашка ракия за куражъ. Като отиваше въ дво-реца, срещнѣ го Бекштайнъ, който бѣше дошелъ да си иска паритѣ: „Ще ли бѣде скоро, господинъ Прохаска?“ Георгия го бѣше хванѣла ракията, а въ такива случаи ставаше горделивъ и му отговори стреснѣто:

— Да, да, скоро ще си получишъ всичкитѣ пари; ще ти ги фърля въръзъ главата — а и друго нѣщо съ тѣхъ.

— Ще ми бѣде драго, отговори Бекштайнъ и се хилеше. Тая Георгиева грубостъ му направи впечатление и му даде надежда, че ще си вземе паритѣ. Прохаска му се стори сега човѣкъ за почетъ и се каеше, че прѣди го тѣй притискаше за паритѣ си. Стори му се, че не е хубаво да разваля дружбата съ графовия любимецъ — макаръ и да казвахъ нѣкои, че въ послѣдно врѣме любимецътъ ужъ билъ паднѣлъ въ немилостъ.

— Ще ми бѣде драго, господинъ Прохаска, повтори лихваринътъ и си триеше рѣцѣтъ. — Господинъ Прохаска да се не сърди, че единъ бѣденъ търговецъ, какъвто съмъ азъ, се бои за паритѣ си!

Но Прохаска го заминѣ съ едно прѣзрително движение и безъ да мисли повече за него, влѣзе въ двореца.

По-прѣди Георги познаваше двореца отвънъ и отвътрѣ най-добрѣ отъ всички други слуги. Но сега гледаше — прѣ-образено всичко — освѣтъ стѣлбитѣ и коридора; за това и

¹⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ, год. III., кн. 5. и 6.

не можа да намѣри самъ приемната стая на графа, а го заведе единъ слуга.

Приемната или аудиенчна стая бѣше голѣмо, свѣтло помѣщение съ една карта Чехия на една стѣна, и съ еленски рога по другитѣ стѣни, а освѣнъ това за мебели имаше въ нея само една каса, една писмена маса и два-три стола.

Слугата, който го заведе, му каза да почака, за да го яви на графовия личенъ служителъ — нарѣченъ ловецъ. Минж се доста врѣме, докато се яви нѣкой. Тогава забѣлѣжи Прохаска нѣколко банкноти на масата, които вѣтърътъ развѣя по подътъ. Георги се наведе, събра ги и ги тури пакъ на масата като ги притисна съ една хрѣтка отъ черна бронза, прѣдметъ нему твърдѣ добръ познатъ.

Сега дойде графовиятъ ловецъ съ сиви панталони, отъ странитѣ на които личахъ тъмнозелени ширити. Ловецътъ имаше и внушителна брада и мустаки. Тая брада и мустаки ядосвахъ винаги Прохаска, особено мустакитѣ; ловецътъ се много пѣчеше, че отъ слугитѣ само той смѣе да носи мустаки. Изобщо между Георги и тоя ловецъ имаше отдавна обтегнати отношения, защото Георги на врѣмето си заемаше мѣстото и службата му прѣдъ графа.

— Господинъ графъ ще дойде веднага, извѣсти ловецътъ.

— Добръ, азъ ще чакамъ докато господинъ графъ благоволи, отговори Георги. Двата се прѣмѣрихъ съ очи. Георги, който обичаше да се разпорежда и който прѣзъ врѣме на любимството си искаше винаги да заповѣдва и да знае всичко най-добръ, и сега се почувствува принуденъ да направи една бѣлѣжка на ловеца.

— Чуешъ ли, каза, не виждашъ ли, че тия пари не трѣба да стоѣтъ така разфърляни?

— Какво има? отговори ловецътъ. Ще ги открадне ли нѣкой? Такива хора нѣмаме въ двореца.

— Не е дума за крадене, бе говедо, викна му Георги както бѣше разпаленъ отъ ракията, — ами вѣтърътъ бѣше ги развѣялъ по стаята, пѣкъ азъ ги събрахъ и ги турихъ пакъ на масата подъ натискалото.

Въ туй врѣме се отворихъ вратата и графътъ влѣзе. Прохаска изтрѣпна; буйността му изчезна въ единъ мигъ. Чуденъ страхъ и срамъ го закова о земята, щомъ си помисли, защо е дошелъ и защо тъй буйно твърдѣше, че „не е дума за крадене“.

Господарятъ му стоеше прѣдъ него остарѣлъ и промѣненъ, откакъ не бѣхъ се виждали. Но пакъ си бѣше она правъ,

строенъ, измиченъ графъ съ фини черти и малка черна брада. Носеше сивозелени ловчийски дрехи, вълнени дълги чорапи и жълти гайтанлии чипици.

Бѣше со приготилъ за ловъ и, както се виждаше, бързаше да свърши по-скоро ауденцията. Но щомъ погледнѣ Георгия въ очитѣ, забрави че бърза и стоеше съ внимание. Лицето му прие състрадателенъ изразъ и въ сърцето му нѣщо му продума за неговия старъ довѣренникъ и слѣпо прѣданъ слуга.

— Какво има Георге? Какво ти е? Развалилъ си се, проговори графътъ.

Щомъ чу Георги приятния гласъ на графа, изчезнѣ отъ него и страхъ и всичко.

— Ахъ, милостиви графе, не ми е добръ — имамъ дългове! промълви Георги и въртѣше шапката изъ ржцѣтъ си.

— Тѣй ли! То печално! Ама ако нѣма друго нищо. азъ ще кажъ въ кантората да ти даджтъ на заемъ. Сбогомъ, глава горѣ! Па ще бжде по-добръ!

Графътъ искаше да излѣзе, но Георги се хвана за ржака му и боязливо му каза:

— Ахъ, какво ми помага заемтъ; то е пакъ дългъ! Ами платката! Съ тая платка не излизамъ на глава!

— Хубаво, ще ти принадимъ; азъ и не знаехъ, че ти е малко, каза графътъ и станѣ малко безпокоенъ; защото не бѣше първи пѣтъ, какъ му се оплакватъ слугитѣ. Но Прохаска го трогнѣ най-много и той му каза:

— Веднага ще кажъ въ кантората.

— Ахъ, милостиви графе, това не помага! Ако се яви въ кантората, ще ме изпядѣтъ и азъ нѣма вече да стѣпѣ втори пѣтъ. Господинъ графъ не заминува сега вече къмъ насъ от-татѣкъ, а пѣкъ ние сега синца сме въ лошо положение; пѣкъ азъ съмъ най-отпаднажлъ отъ всички — а най-лошото е, че азъ азъ

Той паднѣ прѣдъ графа на колѣнитѣ и намисли всичко да му каже. Въ туй врѣме чухъ се стѣпки отвѣнъ. Графътъ фърли погледъ къмъ масата, дѣто бѣхъ банкнотитѣ и взе една отъ сто фиорина. Въ сѣщо врѣме се отвори вратата откъмъ спалнитѣ и графинята влѣзе.

Прохаска изтрѣпнѣ цѣлъ отъ страхъ и едвамъ се дигнѣ да посрещне господарката си и да ѣ цалуне ржака. Но тя се дръпнѣ отъ него като отъ чумавъ. На Георгия се зави свѣтъ и видѣ, че е всичко изгубено.

Тя стоеше тамъ руса висока, суха съ тънки жестоки устни, които загрозявахъ красивото ѝ, но безпрѣлестно лице; стоеше и гледаше твърдо съ сивитѣ си очи.

Погледътъ ѝ падна първомъ на господаря, послѣ на слугата и подиръ пакъ на господаря.

Когато влѣзе жена му, графътъ скри банкнотата въ ржката си, но бѣше късно, защото, графинята го попита съ кратки и бързи движения по француски: «*Que voulez-vous faire de cet argent?*»

Наведнажъ мъжътъ се възмути отъ тиранията на жена си и той ѝ отговори: «*Mon amie, il me semble, que cela ne peut guère vous intéresser.*»

Но тя безъ да гледа, какъ ѝ отговорихъ, погледна мъжа си твърдо въ очитѣ и каза: «*Le donner à cet ivrogne, je suppose!*»

Графътъ млъкна. А и не можеше да се отрича, че Прохаска не бѣше трѣзенъ, защото дѣхтѣше на ракия. Графинята му посочи вратата и му викна: „навънъ!“

Прохаска се растренера цѣлъ, а очитѣ му се намокрихъ. „Господинъ графе! Милостиви графе!“ мънкаше той.

— Какво иска собствено? Попита графинята мъжа си по нѣмски.

— Има дългъ, бѣдниятъ, и ме молѣше за помощъ, каза графътъ.

— Тѣй ли! Споредъ мене, да поддържашъ такива нехранимайковци е неморално, обясни графинята; па се обърни къмъ едноврѣмешния любимецъ графовъ и му каза: „Тука се поддържатъ хора, които заслужаватъ! Слѣдъ като се научимъ, че заслужавашъ, тогава: а сега — маршъ!“

Но той се не помръднѣ, а стоеше като закованъ. Бѣше за оплакване, сиромашѣтъ: погледътъ му втрепенѣ, лицето му зачървено и подпухнало отъ ракия и отъ мъка. Бѣше за оплакване, но пакъ си бѣше Георги Прохаска, потрѣбниятъ, покорниятъ и нѣкогажъ тѣй спретнатиятъ ахачъ, съ когото бѣхъ свързани за графътъ хубави спомени отъ младо врѣме. Той го обичаше едно врѣме, а сега му бѣше жалъ за него и не му даваше сърдце да го наскърби. Но волята на жена му бѣше силна, пѣкъ неговата слаба и щомъ графинята му заповѣда съ високия си студенъ гласъ: «*Mettez le à la porte, cet impertinent!*» той каза на Прохаска: „върви си!“

Прохаска въздъхна, па излѣзе и не видѣ, какъ слѣзе пѣкъ стълбитѣ.

Свърши се. Оставаше му да избира едно отъ двѣтѣ: или да кради още, за да задоволи заимодавеца си, или да се изкаже самъ и да го изпядятъ.

Да го изпядятъ — него, Георги Прохаска, който гледаше до сега тъй високомѣрно венчки наоколо си!

А пъкъ още маалко и щѣше да му се помогне. Графѣтъ бѣше разположенъ, щѣше да го послуша; той бѣше даже взелъ паритѣ въ ржка, да ги даде на Прохаска; а щѣше и да му прости и всичко щѣше да излѣзе благополучно, ако не бѣше дошла графинята. Тя е сигурно слушала задъ вратата, а той това и не е прѣдполагалъ.

А сега? Той държеше още шапката въ ржцѣтъ си; бѣше забравилъ да я наложи. Сега му станх по-тежко щомъ си спомни за лихваря. Защо го раздражни съ високомѣрието си?

Въ къщи пъкъ Бетушка го чакаше въ страхъ и стѣснение. Какво ще ѝ каже и ней?

Бѣше хубавъ септемврийски день. Въздухѣтъ бѣше позлатенъ отъ кѣситѣ лъчи на есенното слънце. Триндафилитѣ прѣдъ двореца бѣхж цѣфнжли, а бѣли паяжини фъркахж отъ дърво на дърво. Отдалекъ пухтѣше пѣйдѣ машина-вършейка, и се чувахж сегизъ-тогизъ пушкания.

Прохаска вървѣше съ наведена глава покрай двореца. Въ трѣвата, тъкмо подъ аудиенчната стая на графа, му се мѣрнж нѣщо подъ краката; най-напрѣдъ помисли че е пеперуда, или шарена хартия; погледнж по-отблизу — а то банкнота отъ сто фиорина.

* * *

Щомъ излѣзе Прохаска, графинята отиде при масата на графа и видѣ банкнотитѣ подъ бронзовата хрътка.

— Отдѣ имашъ тия пари? попита.

А графѣтъ ходеше ядосанъ по стаята, недоволенъ отъ бога и отъ свѣта, недоволенъ отъ жена си, а най-много недоволенъ отъ себе си.

— Да, отдѣ имамъ туй, отдѣ имамъ онуй! отговори графѣтъ сопнжто.

— Азъ питамъ само.

— Продадохъ една кобила — Аурора.

— Хаа! За колко!

— За хиляда и петсотинъ фиорина.

Графинята прочете банкнотитѣ и каза:

— Тукъ сж само тринайсетъ, четирнайсетата държишъ ти въ ржката си, а дѣ е петнайсетата стотица? Сигурно си я далъ на протежѣто си, она хубостникъ Прохаска.

— Нищо не съмъ му давалъ. Ето я стотицата, гдѣто щѣхъ да му я дамъ, п ти влѣзе — каза графѣтъ и фърли смачканата банкнота на масата си. Щѣхъ да му я дамъ, а не смѣехъ; да, на единъ човѣкъ, който отъ двайсетъ години ми вѣрно служи, и който сега се нуждае, не смѣехъ да подаря нищо и никакви сто фиорина, защото се стѣснявамъ отъ тебе! Чудно ли е, че нѣмамъ респектъ прѣдъ мене, когато азъ прѣдъ себе си нѣмамъ.

Графинята и не чуваше тѣзи ядосани думи; тѣ се плѣзгахъ по нея, както се плѣзга пѣната, кога удари нѣкоя вълна о скала.

— Ако не си далъ нищо на Прохаска, ако и не си харчилъ за друго нищо, тогава липсува една цѣла стофиоринна банкнота — обясняваше съ увѣреностъ графинята.

— Какъ ще липсува? каза графѣтъ ядосано. Или не си ги броила добръ, или пъкъ нѣкоя банкнота ще се е заврѣла между книгата на масата.

Графинята прѣобърнхъ хладнокръвно всичкитѣ книжа на масата, но банкнота не се намѣри.

— Трѣба да се намѣри! каза графѣтъ. Кой ще я вземе? Тукъ не е влизалъ други, освѣнъ ловецѣтъ. Мигаръ ще обвинишъ него въ кражба?

— Ловецѣтъ не, но — графинята направи тукъ едно театрално замѣлчаване — Прохаска!

— Прохаска! викнхъ графѣтъ. Нему азъ вѣрвамъ като на мене си. Той бѣше такъвъ-онакъвъ, той ми четѣше писмата, носеше ми дрехитѣ, но за пари — ни крайцаръ ми не е взималъ. А паритѣ ми бѣхъ винаги на лесно.

Въ туй врѣме дойде ловецѣтъ и яви, че ловджийскитѣ кола чакатъ.

— Я слушай, Грюблеръ, обърнхъ се графинята къмъ него. Прохаска стоя ли самъ въ тая стая?

— Да, милостива графиньо, когато влѣзохъ тука, намѣрихъ го самъ.

— Какво правеше, когато го завари?

— Нареждаше банкнотитѣ подъ натискалката и каза, че вѣтърѣтъ ги билъ прѣснхъ по стаята. И съ особена фамилиарностъ, на каквата графинята бѣ научила слугитѣ си, когато ще ѝ съобщаватъ нѣкоя шпионщина, ловецѣтъ попита:

— Защо питате, милостива?

— Защото на графѣтъ се губи една банкнота сто фиорина.

— Но азъ ти казвамъ, че не е загубена, ще се намѣри!

— Ще видимъ, каза графинята. А сега желяж ти ловчийско щастие!

— Нѣмамъ вече воля за ловъ, каза графътъ ядосано. Грюблеръ, върни колата! И излѣзе отъ стаята съ тежки ядосани стъпки.

— Тая работа не е чиста, Грюблеръ, каза графинята, слѣдъ като излѣзе мжжъ ѝ. Понагледвайте Прохаска; днесъ или утрѣ може да се узнае, че е развалялъ нѣйде стофиопринтна банкнота.

— Слушамъ, милостива графиньо!

*
*
*

Бетушка чакаше и чакаше, както чакатъ извѣстие за нѣкоя операция, гдѣто е въпросъ за животъ или смъртъ.

Господинъ графъ трѣба да му прости, както му простихъ азъ — думаше си тя, за да си дава куражъ. При това знаеше, че въ широкия свѣтъ никой други нѣма да му прости, освѣнъ жена му и господарятъ му — единичкитѣ двѣ души, къмъ които и той е показалъ добритѣ си страни.

Но ако му е нѣщо попрѣчило да си признае грѣшката прѣдъ графътъ, — той е изгубенъ. Но графътъ е добъръ човѣкъ и ще му даде самъ куражъ да се изповѣда, та подиръ това да му даде прошка.

Врѣмето минаваше. Нея не свѣрташе на работа, а туку ходеше въ градинката, да гледа прѣзъ плета, да ли си иде мжжъ ѝ. Сѣди, сѣди и туку впери очи прѣзъ високитѣ жълти слънчогледи и червени гергини къмъ двореца, дано го види.

Той не идваше още. Други единъ отъ конюшната заминъ и тя го попита:

— Не сте ли видѣли моя нехранимайко?

— Да, ъ сега го срещнахъ, че отиваше, струва ми се, у Бекштайна.

Аха, помисли си Бетушка и сърцето ѝ трепна отъ радостъ; господинъ графъ му е далъ пари и той отишелъ да си плати дълга. Разбирамъ, че бърза, спромахътъ, ама защо се не е отбилъ по-напрѣдъ при мене, за да ме успокои. Чакай да си дойде, ще му кажъ азъ! Но хубавъ обѣдъ му готвиж! И като си тананикаше нѣщо, отиде въ кухнята и се улови да прави тѣстени топки съ сливи — това бѣше на Георгя любимото ядене. Само чакаше да си дойде Георги, за да ги на-туря въ тенджерата.

Какъ ще му се усладѣтъ! Ама него нѣмаше още. Студенъ страхъ я обзе и задуши ѝ надеждата. Защо не идеше

още? Ако бѣше отишелъ къмъ лихварина само да си плати дълга, до сега трѣбаше да си дойде вече. А защо го нѣма?

Въ туй врѣме чу навѣнка гълчава, гълчава която звучеше, като кога вѣтъръ помете земята прѣди още да захване гърмежъ и дъждъ. Сжща такава гълчава чу веднажъ, кога бѣше пожаръ и други пжтъ, когато бѣхж докарали отъ ловъ единъ упушнжтъ.

Тя се затича на вѣнъ.

— Откраднжлъ е, казвамъ ви, откраднжлъ! викаше единъ гласъ. Уловили го; ловецътъ го хванжлъ за ржкава тѣкмо, когато искалъ да пжхне стотицата на Бектшайна въ ржката.

— Не може да бжде! Прохаска!

— Да, да, Прохаска, гордѣливиятъ, финиятъ господинъ Прохаска — никой други.

Тѣй си приказваха четири-петъ жени съ опнжти вратове и съ ржцѣ на хълбоци.

Тя полетѣ да падне. Стариятъ ѝ приятель Новотни се спуснж и я заведе въ кжщи:

— Недѣйте го вѣрва, госпожо, каза ѝ; то е неспоразумѣние само! Не е истина!

Ней притѣмнѣ прѣдъ очитѣ, станж ѝ лошо, а Новотни искаше да я вкара по-навжтрѣ въ кжщи. Но тя се откопчи отъ него, защото — хе тамъ — кого видѣ? Него, замаянъ и безъ шапка, съ разчорлена глава, ококорени очи и разтреперени устни, а около него нѣколко души, като че го пазехж; между тѣхъ: ловецътъ, икономътъ и каснериятъ.

Той вѣрвѣше посрѣдъ тѣхъ и не гледаше ни лѣво, ни десно — като бжкъ, кога го воджтъ на клане. Но щомъ съгледа жена си, стреснж се и си затули очитѣ съ ржа.

Идежъ да разтърсватъ кжщата на крадеца. Когато ловецътъ го хванж при лихварина и го попита, отгдѣ има тия пари, той отговори, че графътъ му ги далъ: а щомъ ловецътъ му възрази, че това не е възможно, че графътъ самъ търси тия пари и не може да ги намѣри, той напуснж сички лукавинни и си каза истината: господинъ графъ щѣлъ да му даде паритѣ самъ, да не била дошла госпожа графиня; но слѣдъ това, като си отивалъ въ отчаяние, не щешъ ли, намира банкотата туку подъ прозорцитѣ на приемната графова стая. Той знаелъ, че тази банкнота е отъ ония, които бѣхж оставени просто на масата и че трѣбаше да я занесе на графа, но си рекълъ, че графътъ искалъ по-прѣди да му я даде, слѣдователно съ това, като я зема сега, не прави никакво прѣстжпление; освѣнъ това той ще се признае самъ прѣдъ

графа, щомъ го намѣри пѣкога на саме. Това не е право, ала най-сетѣ и не е такъвъ грѣхъ, за който не ще може му прости господарятъ му или Господь; а пѣкъ какво ще кажѣтъ другитѣ — за това го не е грижа, а най-малко го е грижа, какво ще каже графинята, защото графинята е жена лоша, скъперница и жестока; „да я убие Господь!“ каза Прохаска съ дигнатъ пестница.

Всичко бѣше изгубено за Прохаска. Даже и онѣя, които го поддържахъ, оставихъ го, защото не можеше да му се прости.

Това го знаехъ всички, ала най-добрѣ го знаеше лихваринтъ, който изяви — когато го питахъ за отношенията му съ Прохаска — изяви, че отъ по-напрѣдъ не искалъ да казва, защото не искалъ да разваля другарството съ господинъ графовия zobарь, а то още отъ по-напрѣдъ му се струвала тая работа съмнителна. И разказа историята за шестѣхъ чувала зобъ — разбира се, разказа я, както нему понасяше.

Всички бѣхъ противъ него: който краде зобъ, той може да открадне и пари. И чудно бѣше, какъ тъй само една единичка банкнота да фрѣкне прѣзъ прозореца — само за да я намѣри Прохаска; най-вѣроятно бѣше за сички, че Прохаска си я е скрилъ въ джеба, като билъ самъ въ стаята и туй то.

Наченахъ да разтърсятъ изъ къщи. Георги бѣше седналъ на столъ въ едно кюше и си бѣше навелъ главата. Жена му стоеше до него, като да го пазеше отъ лошитѣ погледи на тия хора, които сега ровехъ изъ къщи и прѣвѣрняхъ всичко. Очитѣ ѣ бѣхъ сухи и свѣтли, а лицето ѣ зло и опорно. Само когато чуждитѣ хора издърпахъ отъ едно чекмедже една розова фланелка, що я бѣше пратилъ Георги отъ Виена, лицето на Бегушка трепнѣ.

Разбира се, тършуването не даде никакъвъ резултатъ. Но какво? Касперинтъ, още новъ чиновникъ, маща на графинята, и твърдѣ ревностенъ прѣслѣдвачъ, обяви, че, каквото е прѣфиненъ, Прохаска ще е зель мѣрки да скрие, каквото е открадналъ. И сега всичко, що бѣше изгубено въ двореца отъ десетъ години на самъ, считахъ го за откраднатъ отъ Прохаска.

Туряхъ го на мжки и го принуждавахъ да признае работи, които трѣбаше подпърва да измисли. Той не каза нищо друго, освѣнъ истината, самата истина. Той се и не опитваше даже да си помогне съ лъжа, на която бѣше особенъ майсторъ. Шестѣхъ човала зобъ взелъ, защото жена му била болна и

билъ направилъ дългове, а въ контората ходилъ да моли нѣколко пѣти за пари на заемъ — не му дали. Но това прѣстѣпление го мѣчило страшно и той именно зарадъ това се явилъ при графа, да му се изповѣда и да иска прошка. И графътъ щѣлъ да му прости, ако не била дошла графинята; щѣлъ да му прости графътъ, защото го познавалъ за добъръ човѣкъ. Банкнотата не трѣбаше да взема, макаръ да я е намѣрилъ, казва се, на пѣти, но господинъ графъ му я билъ вече далъ и това е то началото и края на прѣстѣплението му.

Щомъ се свърши тършуванъето, дадохъ му да разбере, че нѣма да го даватъ подъ еждъ, — само прѣдъ видъ на дълговрѣмното му служение при графа, но веднага да се сбира и да се махне отъ тука.

Прохаска бѣше като грѣмнхтъ и нищо не разбираше. А щомъ разбра най-сетнѣ, помоли за свидѣтелство и то чрѣзъ стария конюшенъ нагледникъ, но той му отказа: при такива обстоятелства не може да бѣде и дума за свидѣтелство. Тогава помоли Георги за послѣдна срѣща съ господаря си, но отговоръ още нѣмаше.

* * *

Въ конюшнитѣ владѣеше пълна тишина; само сегизъ-тогизъ ще си пришепнхтъ нѣщо — като че наблизу имаше мъртвецъ. На всичкитѣ другари бѣше жалъ за Прохаска, макаръ че не смѣхъхъ явно да го кажхтъ; но тайно дохаждахъ единъ слѣдъ други и му стискахъ ръка.

Прохаска и не забѣлѣзваше, какво става съ него; обърнхтъ къмъ прозореца гледаше и слушаше, какво извѣстие ще му дойде отъ двора.

Тамъ графътъ крачеше изъ стаята си нагорѣ-надолу и никого — даже и жена си — не пушаше въ стаята си. Когато му явихъ за молбата на стария му служителъ, той не каза нито да, нито не. Когато му напомнихъ пакъ за това, той отговори: „хубаво де, чухъ!“ и показа вратата на тоя, що му долагаше.

Бѣше блѣденъ като платно. Спомни си минжли години, години сладки, въ които Георги Прохаска играеше винхги рола. Спомни си, колко потрѣбенъ му бѣше едно врѣме тоя Прохаска, и колко пѣти съ гениалнитѣ му уйдурми се е спасявалъ отъ опасностъ. И питаше, на какво се основавахъ тия гениални уйдурми? — на лъжа и на измама. И за тѣзи лъжи той — графътъ — го хвалеше — т. е. не хвалеше, а по

нѣкой пѣтъ го и навикваше, но веднага слѣдъ туй го потупаше и му дадѣше бакшишъ.

Тѣй сериозно като сега графѣтъ още не бѣше помислялъ за себе си и за живота си — може би, защото никой други пѣтъ му не е бивало тѣй мѣчно като сега. Едно мѣтно съзнание се яви у него, а именно, че моралнитѣ принципи на тоя бѣденъ, необразованъ човѣкъ се разклатихъ тѣкмо въ службата му при графа и че тая кражба, извършена въ страхъ и трепетъ, не е нищо наспротивъ толкова лъжи, употрѣбени отъ Георгя за графова облага. Потъ му потече по челото.

Какво сега? Развълнувано едно и неясно чувство кипѣше въ него. Струваше му се, че и други пѣтъ е прѣживѣлъ такъво нѣщо. Веднѣжъ едно любимо негово куче бѣше ухапано отъ бѣсно псе; всички му думяхъ да застрѣли кучето; двайсетъ и четири часа не можеше да се рѣши; най-сетнѣ го натупа хубаво за послѣденъ пѣтъ и тогава го застрѣли.

Сжщо нѣщо чувствуваше графѣтъ и сега като си мислеше за Прохаска. И сега му дойде едно лудо желание да натупа и Георгя тѣй за послѣденъ пѣтъ, па да го застрѣли и него. Това бѣше най-голѣма милость, която можеше да стори за него; но това не бѣше възможно, а трѣбаше да се измисли нѣщо, което може да стане.

Прохаска откраднѣлъ подъ обстоятелства, които го оправдавахъ. Графѣтъ бѣше увѣренъ, че тая сутрѣнь, Георги щѣше да му се повѣри; и той щѣше да го прости, слѣдъ като му надумаше хубаво и слѣдъ като му дадѣше извѣстна сума; съ това щѣше да си осигури за винѣги единъ слѣно прѣдаденъ слуга. Да бѣше само първата кражба и да не бѣше се разчуло, графѣтъ щѣше да му прости и да го задържи; но къмъ първата кражба се присѣдини и друга — стотѣхъ флорина — които подъ каквито и обстоятелства да сж били намѣрени, пакъ го не оправдаватъ.

Най-малко петнайсетъ души знаехъ вече за това, а до като слънце залѣзе, ще знахтъ стотина. Тѣй щото за прошка не можеше да се мисли. Прощка въ тоя случай би значило да се подкпоае моралниятъ принципъ между графовитѣ слуги. А свидѣтелство да му се даде, не бѣше тѣй сжщо пѣтно, защото да издадешъ на крадецъ свидѣтелство значи да лъжешъ хората. Самъ да го задържи, макаръ да му знае кражбитѣ, би могълъ; но да го прокара чрѣзъ свидѣтелство въ чужда кѣща — това не можеше никакъ.

А сега искаше сиромаштъ още и послѣдна срѣща съ графа. За какво? Само за да стане раздѣлата между господарь и слуга по-мжчителна.

Но пакъ... но пакъ... Графътъ сѣ си спомнѣше ухапаното куче; него той изгуба прѣди да му удари куршума; но какво е да застрѣлишъ едно куче и да изпядишъ единъ човѣкъ, безъ да му дадешъ възможностъ да си намѣри дѣгодѣ поминѣкъ.

Минж единъ часъ и графътъ сѣ още ходѣше по стаята си.

* * *

Въ малкото жилище на Прохаска бѣхж събрани трима души: Прохаска, жена му и Новотни. Слѣдъ като минж толкови врѣме безъ отговоръ отъ графа, Георги наченж да се надѣва. Господинъ графъ мисли сега, каза си, а щомъ помисли, ще се смилн. Но какъ невъзможно бѣше да го оставатъ още при двореца, това Георги не разбираше съ малкия си разумъ. Споредъ неговия умъ сичко зависи отъ графътъ; бѣше навикнжлъ да почита графа като нѣщо всесилено: съвѣсть, длѣжностъ, надежда, отчаяние — всичко се въртѣше около господарътъ му. Само една дума съ господинъ графа и Както бѣше замисленъ въ отчаянието си испущаше сегизъ-тогизъ думи, съ които търсеше надежда и растуха.

Венцелъ Новотни млчеше, а Бетушка събираше едно-друго.

Едно конярче дойде тичешкомъ и каза, че търсятъ Новотни, да впрегне и да излѣзе съ господинъ графа. Сега знаеше вече Георги, че е свършено вече. А щомъ чу каляската че слизаше на долу, стори му се, че заедно съ нея и неговиятъ животъ се търкаляше по стрѣмния брѣгъ.

Щомъ заминж каляската, яви се при Георгия конюшнятъ надзирателъ съ единъ пликъ отъ графа. Може би свидѣтелство? Не, а 300 фори́на за поштнина. Щомъ ги видѣ Георги извика ядосано:

— Да ги върнете на господинъ графа. Паритѣ вече му ги не щж! по-добрѣ да умрж!

На Бетушка по бузитѣ излѣзохж двѣ червени петна и очитѣ ѝ свѣтехж като лѣскавъ мечъ, а когато стариятъ надзирателъ искаше да подаде ней паритѣ, тя ги отблъснж още по енергично, отколкото мжжъ ѝ.

Надзирателятъ направи едно неспошно движение и си отиде.

Сега дойде ловецътъ на графа и каза, че Георги трѣба да си иде веднага. Жена му може да поостане, докато събере

едно-друго, но Георги трѣба да напусне веднага двореца, защото иначе ще го дадѣтъ подъ сѣдѣ.

Георги се фърли на земята, удряше съ челото си пода и викаше: „Не щѣ, не мож да си идѣ!“ Ловецѣтъ го заплашваше съ полиция, а Георги ту крѣщѣше, ту кълнѣше, ту плачеше. Бетушка помоли ловеца да си иде, а тя сама ще умири и склони мѣжа си. Ловецѣтъ си отиде и сега задъ вратата се чуваше говорене, шѣпнене, умирителни звукове — като че нѣкоя майка разтушва болното си дѣте.

Слѣдъ единъ часъ Георги се яви съ граждански дрехи и съ едно кофърче въ рѣка. Бѣше готовъ за пѣтъ и погледваше плахо-плахо наоколо си. Искане му се да иде още единъ пѣтъ при конетѣ и да си земе сѣбогомъ отъ тѣхъ.

Прѣдъ конюшнитѣ имаше поставена стража. Графинята се побояла, да не би тоя лошъ човѣкъ да имъ направи нѣщо. Кога разбра, каква е работата, Георги фърли кофърчето си на земята и се спусна върху пазача като дива котка: — хванѣ го за врата и искаше да го одуши. Но слѣдъ малко го пусна, хванѣ се по челото и трѣгна, а кофърчето му останѣ тамъ.

Бетушка туку сновеше между стаята и кухнята, туку похващаше туй-онуй; бѣрзаше ужъ да вързува едно-друго, пѣкъ отъ сичкото ѣ бѣрзана само безредица излизаше.

Тя съгледа нареденитѣ сливени топци, що си лежахъ още на масичката въ кухнята, сѣ жълтеникави и съ брашно посипани — и си обѣрна главата. Бѣше тихо около нея, тихо и таинствено. Първи пѣтъ сега съзна ясно, че нейниятъ охолень животецъ, що го прѣминѣ тука, се свърши вече. Тя се примѣкна къмъ масата, на която ядохъ вчера, примѣкна се и седна, защото колѣнитѣ ѣ не дѣржахъ вече.

Чухъ се звонове за вечерня — най напѣдъ отъ далекъ, подиръ и отъ Сватекъ. Тя погледа около себе си. Карамфилитѣ на прозореца мериха. Тежка мѣжа ѣ стисна сърцето и си каза: „Той нѣма да изтѣрши!“ Забради се съ една кърпа, заключи и даде ключоветѣ на единъ коняръ, комуто зарѣча да ги прѣдаде на Венцелъ Новотни, щомъ се завърне; тя ще му обади послѣ, какво да прави съ нѣщата. Тогавѣ трѣгна бѣрзо и то напѣко прѣзъ стрѣмния долъ къмъ рѣката и тѣрсеше Георгия. Съгледа го отъ далеко, че вървѣше край рѣката отсамъ прѣградата и гледаше въ рѣката, па се спрѣ и се наведе прѣзъ прѣградата. Жена му изкрѣска нѣщо, улови го бѣрзо и го истегли на страна:

— Не бива! Не бива! извика тя.

Той искаше да се откопчи отъ нея.

— Не можж изтърпѣ, каза; хората се обръщатъ всички да ме гледатъ и ме сочатъ съ пръстъ; гледай тамъ хе, гледай!

И наистина двама души се доближихъ съ цѣль да видятъ по-отблизу крадеца, пришъпнахъ си нѣщо и си отидохъ пакъ. Но и слѣдъ като си тръгнахъ обърнахъ се още два-три пѣти.

Прохаска си удари съ двѣтъ ржѣ лицето, па въздъхна и каза:

— Какъ можж изтърпѣ това?

— Зажуми, не гледай! му каза Бетушка, азъ ще те водж!

Той затвори наистина очи и вървѣше слѣдъ жена си съ несигурни крачки, като се прѣпъваше сегизъ-тогизъ о нѣкой камъкъ.

Тя го водеше като слѣпецъ. Вечернитъ зари загаснахъ надъ рѣчнитъ вълни; повредъ настанж черна нощъ — жална утѣха за ония, които ги е страхъ отъ видѣло.

* * *

Колко години се минахъ отъ тогава, Прохаска не знаеше. Всичко, що му се случи, откакъ напусна Сватекъ, струваше му се, че бѣше едно паданье въ нѣкоя дълбока бездна, която бездна ставаше надолу сѣ по тѣсна и по-тъмна.

При това сърцето му притискаше постояненъ страхъ, дѣха му спираше едно стѣснение, отъ което за кратко се отърваше само кога пийнеше ракия.

Той си пиеше и отъ по-напрѣдъ, но сега станж сжщи пияница.

Твърдѣ късно въ живота си научи, що е срамъ и сега неможеше да го изтърпи, не можеше да му привикне.

А тоя животъ въ третия катъ на една крайградна кжца и отъ тамъ сѣки день да търещъ работа въ града!

Какъ имъ бѣше умразно и на двамата въ оная стапца! Тѣсна, тѣсна да не можешъ да се обърнешъ, а наоколо сѣ кжщи, които запрѣчатъ погледа, отегчаватъ дѣха. Намѣсто чистъ въздухъ, на който бѣхъ научени — сега пушкъ, сажди и смрадъ, който идеше отъ дълбокия дворъ нагорѣ.

Бетушка наченж да боледува. Веднага слѣдъ първия мѣсець, откакъ напустнахъ Сватекъ, забѣлѣжи че здравieto ѝ се поврѣди и че нѣма дълго да изтрае. И тозъ животъ неинъ не бѣше за изтрайване! Да влачи вода по толкова стълби на горѣ, да стои затворена цѣль день въ оная стапца, безъ никаква работа, освѣтъ малко готвенье и пранье — то убива! А нѣма ни пиленца, ни гжечици да храни, нѣма цвѣти

да гледа — нищо, нищо нѣма за работа, освѣнѣ да се грижи за голѣмото си дѣте, да го разтушава и да го пази!

Пиянството го бѣше тѣй завладѣло, че ти му не довѣряваше вече петъ пари, а даже ще му изпразни джебовеѣ, прѣди да го прати изъ кѣщи. Но и туй не помагаше; той намираше хиляди срѣдства, само да се докопа до нѣкоя пара за да пие. Веднажъ си дойде въ кѣщи безъ дреха, защото я продалъ за ракия.

Ако му забѣлѣжеше Бетушка, той я набиеше, та я направеше синя-котлена, а щомъ изафрези, плаче като дѣте и го бѣше срамъ. Порокътъ го бѣше тѣй налегналъ, че не можеше вече да се дигне изподъ него.

Нѣкой пѣтъ се зарѣчеше да не пие — зарадъ жена си. Тогава ходеше като замаянъ по затѣнениѣ улици, не купуваше за въ кѣщи нищо, едвамъ възлизаше изъ стѣлбитѣ на горѣ, а на яденѣе ни залѣкъ не може да хапне; сълзитѣ му течахъ и той се срамуваше отъ себе си, па ще седне въ най-тъмното кюше задъ дулапа и ще гледа къмъ стѣната.

Тогава се смиляваше надъ него жена му и не можеше да го гледа, безъ да му не подаде сама чашка ракия, за да забрави поне за малко отчаянието си.

Тя сѣ още го подканяше да търси служба. Тѣй като чрѣзъ бюро не можеше, защото нѣмаше свидѣтелство, тя го караше да се помоли нѣкому отъ тия, които бѣше запозналъ по кръчмитѣ, та чрѣзъ тѣхъ дано получи нѣйдѣ мѣсто.

Два-три пѣти го викахъ въ нѣкои кѣщи, да го видѣтъ.

Тогава тя го изчистеше хубаво, дадѣше му най бѣла риза изчеткаше му най-внимателно дрехитѣ и му надумаше хиляди съвѣти, какъ трѣба да се държи сърчено и право и какъ трѣба да гледа господаритѣ си въ очитѣ. Тя му правѣше самолюбието кораво, както му правеше корави якитѣ и при това биваше весела, и шѣташе пѣргаво по малката стаица. Като излѣзеше мжжъ ѝ, тя се услушваше въ стѣннитѣ му и когато ги не чуеше вече, въздѣхне и седне на нѣкой столъ. Спусне глава на гърди и ржѣ на долу отъ умора и болки: кръстъ я болѣше, кокали я болѣхъ и дишанѣто ѝ ставаше сѣ по-мжчно.

И тѣй стоеше по часове безъ работа — макаръ да бѣше трудолюбива — стоеше и мислеше за дома си. Прѣзъ ума ѝ минуватъ минжли спомени: дѣхъ отъ чубрица, какъ иде отъ ливадата задъ градинката ѝ прѣдъ малкото имъ жилище, а отъ горицата задъ ливадата дѣхъ отъ борики. Надъ чернитѣ борики сребърниятъ мѣсеченъ сѣрпъ; небето става тъмно-синьо

мѣсечниятъ сърпъ начева да свѣти повече, а въздухътъ става по-хладенъ. Чубричната миризма става по-силна, а тъй сжщо и борикевиятъ дѣхъ, който се усилюва и отъ разбѣленитѣ борови кори.

Тѣй си мислеше Бетушка и едвамъ се дигна отъ мѣстото си, па наченъ да пере; прѣдъ прозореца ѝ се дигаше една кхща съ сивата си задна стѣна, която ѝ запрѣчаше изгледа къмъ небето, а подъ прозореца ѝ дълбокъ дворъ съ лоша воня.

Тогавъ си дойде и Георги съ разтреперани ржцѣ и съ окорени очи и я увѣряваше, че не пилъ нищо.

* * *

Най-сетнѣ Георги намѣри служба чрѣзъ единъ щалмайстеръ, който познаваше още отъ по-напрѣдъ неговитѣ способности и не искаше свидѣтелство, подъ условие щото Георги да му дава 20⁰/₀ отъ платата си.

До едно врѣме вървѣше много добрѣ. Жена му наченъ да се радва. Но случайно го познахъ нѣколко кавалери, които го бѣхъ виждали на служба у графа. Той прѣдчувстваше, че ще распитватъ господаритѣ му за него и отъ страхъ улови та се напи хубаво, забърка конетѣ и туй му бѣше новата служба.

Сега потърси служба у по-долнитѣ класове и намѣри мѣсто при единъ скоро забогатѣлъ търговецъ, комуто се искаше да има кочияшъ отъ високи хора. Тамъ можеше да мине твърдѣ хубаво, защото платката му бѣше богата, а и добрѣ го гледахъ. Но той не бѣше наученъ на такава служба, гдѣто да гледа самъ конетѣ, да ги чеше, да имъ чисти, да ги разхожда и да ги разтрива, та и пайтонъ да мине.

Бетушка му помагаше тѣй, че по-добро конярче не би могълъ да си намѣри; тѣй го държа извѣстно врѣме съ луда енергия; но дълго врѣме пакъ не отиде, защото го налегна пианството, и той наченъ да се кара съ всекого, който му се изпрѣчи — даже и съ господаря си.

И той падаше сѣ по-низко: отиде въ едно дружество за погребение, подиръ станъ коларъ за въглища и слѣдъ това и уличенъ метачъ.

Слѣдъ като не можеше вече да се прѣхраня самъ, жена му се трудеше да го прѣхраня съ работа: перѣше и гладеше на чужди хора — на работници, защото не можеше да стигне до богати мющери; но работницитѣ, за които ѝ гжбясвахъ ржцѣтѣ, плащахъ много лошо. Дреха слѣдъ дреха, една покхщина слѣдъ друга продадохъ или заложихъ. Та и защо имъ е покхщинна въ тая дупка, гдѣто се заврѣхъ сега?

Тамъ далече въ едно село, което бѣше като прѣдградие на прѣдграднето, съ отровена вода и въздухъ, до голѣми гробища, гдѣто населението състои отъ прѣстѣпници и гладници, тамъ ги тласна най-подиръ съдбата имъ да живѣятъ въ една низка мизерна стая заедно съ друга една фамилия.

Най-сетнѣ жената падна. Отъ нѣколко врѣме бѣше станала тѣй дебела, та едвамъ вървѣше, а Георги ѝ каза веднажъ: „Каква е тая работа, не ядешъ нищо, а сѣ дебелинешъ!“ Тя не отговори; на устата ѝ още не излѣзе думица да се оплаче, а напротивъ употребяше геройски усилия прѣдъ мъжа си, да не я познае, че тегли; не искаше да го безпокои; спрямахътъ, думаше си, той тегли самъ доста! И готвеше му още супа и тѣстени тонки като отъ нищо.

Но дишаннето ѝ станало храпаво. Това не можеше вече да скрие. Веднажъ като си идеше Георги въ къщи, видѣ я прѣзъ прозореца, какъ сѣдѣше на единъ столъ отчаяна и полумъртва съ ржѣ спуснати на долу. Тръпки го побиха, защото видѣ, какво го чака. И рѣгна да бѣга прѣзъ игонищата, изъ които пъпреха блѣдни, скрофулозни дѣца да търсятъ имане между четина, пепель, чирепи и сѣкакви боклуци, бѣгаше прѣзъ буренаци, които прѣскаха горчиво-сладка воня — бѣгаше, плачеше и чупеше ржѣ. На послѣдно врѣме нѣкакъ му се не харесваше Бетушка; сърдеше го, като я гледаше тѣй дебела и неспокосна, като гледаше, какъ ѝ падаше косата и какъ се бѣше занемарила. По нѣкой път ставаше нетърпѣливъ, като я гледаше тѣй, па си рече: „Боже, що не умре, баремъ ще бѣда свободенъ и ще си опитамъ щастнето самъ на свѣта!“ Що не умре! Той не знаеше, какво е това; сега чакъ го разбра и го хвана отчаяние, каквото не бѣ го хващало още.

Какво му оставаше още на тоя свѣтъ, ако умрѣше тя? Ней бѣше той сѣ още милъ и врѣденъ, макаръ и да падаше сѣ надолу. Тя сѣ намираще у него нѣщо за похвала и съ това го подигаше и укрѣпяваше малко въ живота; тя съ него бѣше като майка съ неджгаво дѣте и като сжщо дѣте се държеше и той за политъ ѝ и го бѣше страхъ да не остане самъ на тъмно. Той нѣмаше нищо друго освѣнъ нея, само нея.

Той прѣстанал да пие отъ страхъ за нея, а за да ѝ по добри храната, просеше тайно по уличнитѣ кюшета. Сега носеше намѣсто нея вода, чистеше стаята, готвеше супа и не ѝ оставаше вече да работи.

Бетушка най-напрѣдъ му бранеше добродушно, ала послѣ го остави, защото не можеше вече да става.

Прѣзъ срѣдъ малката стая бѣше теглилъ вжже, а на него метнжлъ единъ чаршавъ и едно скжсано одѣяло — за да отдѣли жена си и себе си отъ другитѣ жители на стаята, та да бжде поне сега на самѣ съ жена си, когато умираше бѣдната.

Тѣлото ѝ бѣше изгубило вече формата си, а краката ѝ бѣхж отекли като стомни, но отъ восъчното ѝ лице сѣ още се усмихвахж приятнитѣ ѝ очи и милитѣ ѝ меки устни.

Често не можеше по цѣли часове да говори нищо. А когато заговореше, увѣряваше Георгия, че мрѣннето не боли; боли я само като гледа, какъ се страхува Георги за нея. Па му стиснеше ржката, въздъхнаше и рече: „спромашкиятъ ми!“

Лѣтнитѣ дни ставахж сѣ по-сухи и по-омарни. Дивата круша прѣдъ прозореца бѣше цѣла побѣлѣла отъ прахъ. Когато въ края на Юли дойде докторътъ, яви му, че нѣма надежда. Той се разсърди на доктора, като че докторътъ съ прѣсждата си ускори смъртта на жена му.

Тя помоли за свещеникъ. Въ горчиви сълзи Георги гледаше, какъ ѝ давахж послѣдно причастие. Свещеникътъ си отиде и Георги седнж при нея и ѝ хванж ржката. Сегизъ-тогизъ постискваше му слабо и тя неговата и го погледваше нѣжно съ голѣмитѣ си тъмни очи.

— За какво мислишъ, попита я Георги.

— Азъ...? За Сватекъ отговори шепнешкомъ. Слънцето залѣзло, въздухътъ става хладенъ, отъ горицата мирише на хубаво — ахъ какъ мирише!

Чувствата ѝ се побъркахж, дъхътъ ѝ ставаше по-силенъ и по-краткъ. Искаше да стане отъ леглото си, а не можеше. Търсеше нѣщо, а не знаеше какво. Отъ движенията и отъ разкжсанитѣ ѝ думи Георги разбра, че иска да иде на Сватекъ, при гроба на малкото си момиченце.

— Занесъ ме тамъ! Каза му умилно и го прѣгърнж прѣзъ врата, а щомъ се погледнж, каква е, продължи: Не, не можешъ; такова кюлче, каквото съмъ сега, не можешъ дигнж; него ще го дигнжтъ мъртвешкитѣ кола. Но душата ми... тя е само дъхъ. Дъхъ може носи и птичка: о, да занесѣше нѣкоя птичка душата ми на Сватекъ, при гроба на мъничкото ми дѣтенце! Но тукъ нѣма сжщински птички — само врабчета, грозни врабчета, които стоѣтъ сѣ по стрѣхитѣ, а не фъркатъ на далечъ. Тя заплака, помоли го да я прости, че го мжчи, и му цалунж ржката.

Станж тъмно. Задъ вжжето, на което бѣше метнжто одѣяло, се чуваше глъчка. Мжжътъ се бѣше върнжлъ отъ кръчмата и биеше жена си. Най-сетнѣ утихнж всичко и мжжътъ захърка.

Хъркането се смѣсваше въ ухото на Георгия съ прѣд-смъртното дишанье на жена му и той вече не можеше добръ да различава едно отъ друго. Но веднажъ му се стори, че жена му вече не поема, но тъй като и ламбицата угаснѣ, защото ѝ се свърши газътъ, Георги се питаше въ тъмното: „да ли е свършила?“

Тогава хванѣ ржката на смъртницата. Ржката ѝ бѣше още топла и макаръ да бѣше увѣренъ, че това ще трае само съ часове или даже съ минути, пакъ му станѣ леко и приятно, защото не бѣше още самъ на тоя свѣтъ. Прѣститѣ ѝ още стискаха неговитѣ — макаръ вече съвсѣмъ слабо. И въ най-гореща галня прѣзъ тѣхната млада любовъ не бѣ осѣщалъ Георги такава радостъ, като сега отъ това бѣдно, слабо ржко-стискание на смъртницата.

Сива дрезгавина трепнѣ въ тихата нощъ. Тъмното изчезваше и кресливи врабчета зацъркахъ по стрѣхитѣ. Едно птиченце кацнѣ на побѣлѣлата отъ прахъ круша, току до прозореца. Очитѣ на смъртницата се заковахъ о това птиченце съ такова жедно жадуване, че на Георгия сърдцето се про-низа. И безъ да ще, сви си устнитѣ и му свирнѣ да го при-мами, както мамеше птичкитѣ по гората едно врѣме.

Птиченцето долетѣ вътрѣ и обиколи два-три пѣти леглото на смъртницата и наведнажъ ѝ кацнѣ на челото, но веднага распери крила и фрѣкнѣ високо въ небето. Неволно го прослѣди Георги съ очитѣ си и слѣдъ това погледна жена си. Посинѣлитѣ ѝ устни, блѣдното ѝ лице съ безболезненъ, празненъ изразъ го уплаши. Стиснѣ и ржката, а тя му не отговори вече и, докато я държеше още, осѣти, какъ изтичаше.

Свърши се. Животътъ му станѣ сега студентъ, тъменъ, грозенъ.

* * *

Едвамъ го отдѣлихъ отъ трупа; бѣше се уловилъ о него като нѣкой лудъ, а когато да изнисать тѣлото, трима души го държахъ. Прѣзъ нощъта прѣскочи прѣзъ дувартъ въ гробищата, издебнѣ до черквицата, па удрише главата си о затворенитѣ ѝ врата, валяше се по земята и ровеше съ прѣсти.

Хората, които познавахъ жена му само въ болестъта ѝ, не разбирахъ отчаянието му: та смъртъта ѝ бѣше отърване за него и за нея, си думашъ.

Да, отърване! Това можехъ да казватъ другитѣ, на които оставаше още нѣщо на тоя свѣтъ. Но той... Щомъ угаснѣ окото ѝ, угаснѣ и послѣдната лѣча отъ интересъ къмъ живота:

за него нѣмаше нищо друго наоколо му, освѣнѣ гнусъ и прѣзрѣние.

И заедно съ бѣдния кифоръ — отъ дѣски намазани съ бѣлъ восѣкъ — що го спуснахъ въ черната земя, заровихъ всичко, що бѣше останало още човѣшко у тоя мжжъ.

Нощта слѣдъ погребението прѣкара на гробищата, а другата нощъ — въ кръчмата.

Той и не мислеше да си уреди колко-годѣ живота, а гледаше само да заглуши мжката, що я носеше въ сърцето си. Двоенъ страхъ го мжчеше: страхъ отъ живота и страхъ отъ смъртта.

Никой пжтъ му не идеше на умъ да придобие нѣщо въ живота, а напровивъ винаги му идеше да бѣга отъ нѣщо, отъ нѣщо голѣмо, омразно, черно, що нѣмаше никаква форма.

И бѣгаше, но кждѣ? и самъ не знаеше. Безъ пжтъ, безъ цѣль, шуркаше се по свѣта, докато не стигнѣ пакъ до Сватекъ. Описницата му се умори да го прѣслѣдва и смли се, та му даде най-доброто, що можеше да му даде: единъ сънъ, който го прѣнесе въ минжлото му.

* * *

Той спа въ обора, както отъ дълго врѣме не бѣше спалъ.

Въ съня си станѣ пакъ младо момче и пакъ я държеше въ ржцѣтъ си. Какъ хубава, нѣжна и съ тънка снага бѣше! Като малко дѣте, като кукла! И съ какви голѣми, свѣтли, горди очи го гледаше! И съ каква нѣжностъ му се галеше! Караше пакъ четворна каляска, бързо и стройно, край „Георгиевъ подмолъ“ и господарятъ му пакъ му рѣче: „Браво, Прохаска, и това бѣше *con fiocchi*!“

Слънцето го огрѣ чрѣзъ една пролука на стрѣхата и той се събуди.

Той спа тѣй дълбоко, че забрави послѣднитѣ години отъ живота си, а кога се събуди, питаше се, гдѣ е той и малко останѣ да се пита, кой е той.

Съзнанието му дойде най-напрѣдъ като сърбеливо безпокойствие, а послѣ като лудо отчаяние.

Колко пжти е гледалъ отъ тая схща градинка, какъ изгрѣва слънцето! Струваше му се, че и сега тѣй го гледа, какъ се дига надъ росата, струваше му се, че усѣща и миризма отъ цвѣти, че чува да църкатъ птички и да шумоли утрень вѣтрецъ прѣзъ клонитѣ.

Но въ сжщностъ? Всичко почернѣло, нѣма листи, нѣма цвѣтя, а всичко гние въ есенна влажностъ. Отъ малкия куминъ не излизаше димъ и къщицата се виждаше празна.

Той дойде полека до прозорчето, на което прѣзъ лунна една нощъ похлопа, за да възвѣсти на Бетушка рѣшението си, да я вземе.

И стори му се, като че прозорецътъ ъ сега ще се отвори и ще му се засмѣе насрѣща едно лице, крайно честито, че му се възвѣстява такова щастие. Но прозорецътъ се не отвори, а намѣсто мплото, блѣдо лице Бетушкино, опули се насрѣща му единъ грозенъ образъ, отъ който се уплаши. Той бѣше неговиятъ образъ, отразенъ въ стѣклото.

Тпя стари спомени, като че го магьосахж; нему дойде желание, каквото отколѣ не бѣше ималъ — а именно да се омие и оглади. Въ единъ кѣтъ на градинката намѣри чпбъръ съ дъждовна вода, въ която плувахж сухи листи. Тамъ се изми и слѣдъ това очисти, до колкото бѣ възможно, старитѣ си дрехи. А сега, какво да прави? Той знаеше още само двѣ занятия; да пие и да проси. Но днесъ се гнусѣше и отъ двѣтѣ. Наведнѣжъ усѣти любопитство да узнае, какво е станало съ хората, които му бѣхж познати въ Сватекъ. Само ако се не боеше толкова, да го не познажтъ!

Той се измъкнж на улицата и вѣрвѣше по сѣнка съ наведена шапка, а подъ набранитѣ си вежди гледаше само отпрѣдъ си съ кървясалитѣ си очи. Но страхътъ му бѣше напразно, защото хората минувахж покрай него и, както се струваше, въ родното му мѣсто други не можа да го познае, освѣнъ кръчмарката долу.

И тѣй дойде най-сетнѣ въ една малка, проста, но чиста гостилница и намѣсто ракия заржча си бѣло кафе. И докато си бъркаше кафето съ тенекияна лъжичка, попита за туй, за онуй, приструвайки се, че е новъ тука.

— На кого е Сватекъ? попита.

— На графъ Карсинъ.

— Жененъ ли е графътъ?

Да, жененъ билъ, отговорихж му, но жена му умрѣла прѣди двѣ години. За нея жалѣли само съ дрехи, а не и съ сърце, защото била много лоша жена. Даже и любовта ѣ къмъ графа била наказанце за него, защото била много ревнива и просто го тиранизирала. Най-сетнѣ не могли да се търпѣтъ и въ послѣдно врѣме живѣли отдѣлно. Тя била много скжперница и подгаряла слугитѣ, а графътъ не можель да търпи това.

Имало нѣкаква си история съ единъ яхачъ ли, кочияшъ ли — гостилничарятъ не знаеше точно, защото се случило прѣди още да се прѣсели въ Сватекъ, но знае само, че билъ голѣмъ любимецъ на графа и графинята го тѣй прѣслѣдвала, че го обвинили даже въ кражба. Боже, господи, на слугитѣ се плащало тѣй лошо, че и друго имъ не оставало, освѣнъ да крадѣтъ. Какъ било всичкото гостилничарятъ не знае, но знае само това, че яхачътъ билъ изпжденъ, а графътъ не можалъ да прости за това на графинята.

Слѣдъ това се запалилъ дворецътъ и графътъ явно се произнесълъ, че както се прави графинята умразна на слугитѣ, нѣма и какво добро да се чака.

Най-сетнѣ графинята била наказана за твърдосърднето си и то съ това, че се разболѣла и слѣдъ дълги, страшни мжки умрѣла: задавило я въ гърлото и тя не можела да гълта нищо, докато умрѣла най-сетнѣ отъ гладъ.

На графа майка му още жива, а най-голѣмата графова дъщеря се годила за единъ принцъ.

Графътъ билъ много благодаренъ и слугитѣ сж като въ рай при него.

Не е хубаво да се радва човѣкъ на смъртъ, но слѣдъ смъртъта на графовата жена отлекнж на всички.

Всичко това узна Георги малко-по-малко и си пиеше кафето. А слѣдъ всичко чуто му станж тѣй приятно, както никой пакъ. Всичко, що чу за стария си господарь бѣше като балсамъ на ранената му душа. И тѣй пакъ тежко било на господаря му да се раздѣли съ него! Каква утѣха за Георгия! Нѣщо го тласкаше да иде при господаря си, да му падне на колѣнѣ и да му каже: „Ето какво станж съ мене! Но лошо момче пакъ не бѣхъ, и живота си винаги бихъ далъ за господаря си, господинъ графа, за неговата плътъ и кръвъ!“

Но срамъ го притискаше. Не, не! Тѣй пропаднжлъ да излѣзе прѣдъ него! Не! Това не би направилъ.

А какво? Отъ врата на врата, отъ кръчма на кръчма, и отъ хендекъ на хендекъ — това ли? И това не! А какво? И първи пакъ, слѣдъ като жена му го бѣше дръпнжала отъ рѣката, му дойде сега пакъ на умъ да свърши веднѣжъ съ живота. Слѣдъ като заплати кафето си, излѣзе.

Рѣката свѣтѣше на слънцето; водитѣ ѝ се удрежж о единъ бентъ, който ѝ прѣчеше пѣтятъ и я правеше полезна.

Той си желаше смъртъ, но го бѣше страхъ отъ студената вода, а боеше се и отъ пѣкъла.

На единъ пътъ чу страшенъ викъ: единъ мъжъ и двѣ жени тичахъ изъ баира надолу и викахъ: Боже, света Богородице! Контесата и принцътъ!

Крясъкътъ ставаше сѣ по-силенъ, а задъ него се чуваше трополенье като грѣмотевица. Какво бѣше? Гърмежъ отъ копита, колела и камъне. Срѣдъ камъне отъ шосето показа се една четворна каляска, и на нея между другитѣ лица едно момиче съ златоруса коса. Георги съгледа само момичето и видѣ въ каква гибелъ се намираше то: конетѣ се бѣхъ подплашили, а кочияшинътъ не можеше да ги спре и тѣ тичахъ като стрѣла изъ стрѣмния пътъ на долу. Туй дойдохъ до завоя при „Георгиевъ подмолъ“ и, както бѣхъ се устремили, нѣмаше да завижтъ, а щѣхъ да вървятъ на право, щѣхъ да строшятъ слабата дървена прѣграда и щѣхъ да се търколятъ надолу изъ урвата.

Лицата въ колата се готвехъ вече да скочятъ съ опасностъ на живота си, защото въ колата който останеше, чакаше го явна смъртъ.

Товага наведнѣжъ се затпча единъ човѣкъ съ просешки дрехи, изпрѣчи се на срѣдъ пътя и съ невѣроятна срѣчность хванъ юздитѣ на прѣднитѣ два коня и ги дръпнъ съ такава сила назадъ, щото заднитѣ два коня възседнахъ прѣднитѣ и устрѣменитѣ кола намѣрихъ отпоръ и се спрѣхъ.

Когато лицата, които се возехъ, излѣзохъ отъ колата и се поокопитихъ отъ смъртния страхъ, попитахъ за човѣка който ги спаси на тоя чуденъ начинъ.

И когато контесата попита за него, кой е той? Гдѣ е той? — извлѣкохъ го изподъ прѣднитѣ коне съ раскъсани дрехи и въ кръвъ облѣнъ.

— Да не е умрѣлъ! Каза контесата.

— Не, отговорихъ ѝ, живъ е, но дълго нѣма да живѣе.

— Въ двореца! Носете го въ двореца и проводете за докторъ!

Между туй навредъ по селото дори до двореца се разчу, какъ младитѣ господари — годеници — се спасили отъ явна гибелъ. Слугитѣ отъ двореца се трупахъ да видятъ ранениятъ спасителъ. Между тѣхъ бѣше и Венцелъ Новотни — стариятъ Георгиевъ приятелъ. Щомъ го видѣ, изтрѣпнъ отъ страхъ и слѣдъ малко плѣнъ рѣчѣ и каза:

— Боже, господи! То билъ нашъ Георги! Георги Прохаска!

Когато Георги се свѣсти, видѣ се, че лежи на чисто легло въ прани чаршави и въ сжщата стаячка, въ която живѣеше съ бѣдната Бетушка, до като бѣше въ Сватекъ.

Венцелъ Новотни сѣдѣше до него. Щомъ Георги дойде въ себе си и си спомни станжлото, попита веднага:

— Конетѣ — има ли имъ нѣщо?

— Само единъ си строшилъ колѣното; на другитѣ нѣма нищо, му отговори Новотни.

— Инакъ не можехъ да се спржтъ; трѣбаше да паднжтъ, мѣлвѣше Георги, като да искаше да се извинява. А слѣдъ малко попита: Карà ли се господинъ графъ?

Прѣди да му отговори Новотни, влѣзе въ стаята единъ слуга и яви, че графинята и малката контеса искатъ да виджтъ болния.

Щомъ чу Георги „графиня“, уплаши се като помисли за графовата жена; но бързо се сѣти, че тя не е вече жива и се успокои. Тогава влѣзохъ при него старата графиня — графова майка — и нейната прѣлестна унука.

Очитѣ на Георги се спрѣхъ върху младото момиче и той го гледаше занесенъ, гледаше му прѣмилото, триндафилно лице, окржжено съ златоруса коса — като сжщи ангелъ.

Тя му благодари съ насълзени очи и съ трепетенъ, тихъ гласъ, за гдѣто ѝ спаси живота, като принесе въ жъртва своя. Такава похвала отъ нейнитѣ уста го забърка; той не разбираше, какво искаше да му каже, само разбра, че контесата бѣше къмъ него много любезна и за да ѝ благодари, станж съ голѣма мжка и ѝ цалунж ржка.

Тогава приближи къмъ него и старата графиня, която, макаръ че бѣше въ прѣклонна възраст изглеждаше още здрава и пѣргава. Тя го попита съ треперливъ гласъ, желае ли си нѣщо.

Георги не знаеше какво да каже. Лицето му трептѣше, а устата му не можехъ да изкажатъ туй, що имаше на сърцето си. Старата госпожа се наведе надъ него да чуе отъ него нѣщо, но като не чу нищо, каза му:

— Помисли си малко, Георге! Желаетъ ли си нѣщо?

Лицето му светнж, като чу, че му казахъ „ти“ и „Георге“. Това му звучеше като отъ старо врѣме, като че бѣше още на служба у тѣхъ. Сега се рѣши да каже, какво иска и пришепнж:

— Бихъ желалъ да видж още веднѣжъ господинъ графа!

— Проводихме вече за него и той ще дойде. Но ти се не безпокой, Георге; гледай да оздравяшъ!

Да оздравя! той знаеше, че нѣма да оздравя, а и не го желаше: че ако оздравя, ще трѣба да си иде пакъ отъ тука, защото му се струваше, че тѣ сж къмъ него тѣй любезни, само защото лежи на смъртъ.

Тѣ си отидохъ, а прѣзъ деня нѣколко пжти провождахъ да питатъ, да ли му трѣба нѣщо. Той сѣ питаше, гдѣ е графѣтъ.

Слѣдъ обѣдъ дойде пакъ докторѣтъ, прѣгледа го и обяви, че ако се причестява, врѣме е вече.

Слѣдъ малко графинята му проводи домашния си свещеникъ, когото Георги прие съ дѣтинско упование; изповѣда се, помоли се, но и когато му давахъ послѣдно причастие, сѣ погледваше къмъ вратата, да види, не иде ли графѣтъ.

Щомъ си отиде свещеникътъ и Георги падна въ блѣнъ; мислитѣ му се удрехъ ту въ една, ту въ друга точка отъ живота му:

Бѣше съ младия си господарь край море; морето свѣтеше отпрѣдѣ му съ гладка, злата равнина, пѣкъ по края се дигахъ шумливи талази, дигахъ се високо и по-високо, а изъ тѣхъ излизахъ до половина — диви, бѣли конѣ, които прѣхкахъ на срѣща му и му не давахъ да отиде въ мирното, гладко море, за което жадуваше. Той се борѣ съ конѣтъ, докато прѣстанъ да диша; тогава конѣтъ стѣпихъ на гърдитѣ му и го натѣкахъ съ копита въ земята. Той се събуди и усѣщаше ужасни болки, а мислитѣ му сѣ блуждаехъ насамъ-нататѣкъ; и въ това си положение пакъ питаше: Не иде ли още графѣтъ? Па наченъ да кжса постелкитѣ си и да плаче отъ безсвѣсть и нетѣрпѣние. Мърмореше си, че го само залгватъ и че графѣтъ нѣма да дойде. Силитѣ му вече отпаднаха и блъцванията сега миняхъ на друга страна:

Сѣдѣше на конѣ и прѣпускаше на кушия; като крилатъ прѣскачаше прѣчка слѣдъ прѣчка — една отъ друга по-високи — докато стигна до най високата, прѣзъ която не можеше вече да се види; зави му се свѣтъ и страхъ го обзе.

Тогава... какво бѣше туй? Едвамъ, едвамъ като отдалеко чу единъ гласъ. Отвори очи и видѣ прѣдъ себе си високъ, строенъ мжъ; космитѣ му бѣхъ сѣди, а брадата му пълна, изострена. Георги го не позна отъ най-напрѣдъ. Тогава човѣкътъ се наведе надъ него и му пришепна: „Бѣдниятъ мой Георги! Е, какво е?“

Лицето на тоя човѣкъ Георги не позна, но му позна гласа и усмивката: туй бѣше господарятъ му! Съ сълзи на очи му продума Георги:

— Искахъ само да моля господинъ графа за прошка!

На графа очитѣ се тъй сжщо просълзихъ и той каза:

— Добрѣ, добрѣ, и азъ дойдохъ да ти благодаря. Браво Георге, видишъ ли, и туй бѣше *con flocchi*!

* * *

Сега вече Георги не усѣщаше болки. Околъ него които бѣхъ, казахъ, че това е вече край.

Графътъ останъ при него до послѣдно дихание. Прѣдъ него лежеше смъртникътъ съ прѣобразено лице и хъркаше още слабо.

Бѣше горещо, затова бѣхъ отворили прозореца, за да му иде въздухъ. Той погледнъ прѣзъ прозореца къмъ горичата, надъ която се виждаше мѣсецътъ и задъ която бѣше гробътъ на дѣтенцето му; и веднага му дѣхна на борики и на чубрица. На единъ триндафилъ бѣше кацнжло птиченце и го гледаше съ милитѣ си очички. И въ това си прѣдемъртно полусъзнание спомни си Георги за милата си, починжла жена.

Сега му дойде пакъ безпокойство и блѣнъ. Пакъ прѣпускаше и пакъ прѣскачаше прѣчкитѣ една слѣдъ друга, докато дойде до най-високата, задъ която не можеше да се види и отъ която се много боеше.

Хърканъето му станъ по-силно, а по челото му излѣзохъ едри капки потъ.

Щомъ наченъ да се мръква и починъ.

Прѣскочи и послѣдната прѣчка — *con flocchi*!

СЛѢДЪ ПРАЗДНИКА.

ОТЪ

ЛЕОПАРДИ.

Прѣвелъ отъ италиански Кирилъ Христовъ.

Лазурна, тиха нощъ. Нѣмѣхтъ вѣтри.
Сияй и прѣска мѣсецътъ омайно
Лучи надъ сѣнни двори и кѣща —
И открояватъ се вѣлшебно тамъ
Далечни планини вѣвъ крѣгозора.
Пустѣй полето — и градътъ пустѣе,
Тукъ-тамъ за мигъ затрепне верѣдъ нощта
Вѣвъ нѣкой прозорецъ внезапно лучъ —
И пакъ дѣлбока нощъ.

О, мила моя,

Почивашъ си и ти сега спокойно
И грижи не смущаватъ твоя сѣнь —
И ти не мислишь, ангелъ мой, — не знайшь
Какъвъ вулканъ въ гърдитѣ ми отвори...
Ти спишь... а азъ вѣвъ тази нощъ омайна
Излизамъ вѣнь съсъ сълзи на очи,
Кѣмъ празнично сияйний сводъ, привѣтъ
И горестни молитви да отправиж...
Всесилень Духъ, Природо, що на вѣки
Осжди ме ти ошъ отъ пѣрвий день?...
„Убий ъ! задуши ъ! — за всегда
Надеждата!...“ ми каза ты. Ахъ, даже
Надеждата!...“ „И нека твойтѣ очи
Отъ сълзи само да сдобиватъ пламъ!“ ...

Тѣржественъ день бѣ днешний — и сега,
Дѣте, почивашъ ти отъ лудинитѣ —

И може би въ тозъ мигъ, ахъ, да сънувашъ
 Тѣзъ що омая днеска ти и тѣзъ,
 Чий образъ влѣзе въ твоето сърдце.
 Но азъ, уви!... не се надѣвамъ ази,
 Да се вѣстѣхъ въвъ твойто сновидѣнье...
 Ахъ, не!... И вопли къмъ Твореца азъ
 Стрѣлѣхъ и питамъ ядно: колко ощъ,
 Ощъ колко ми остава да се мъчя?...
 О, страшни дни на толкозъ ранна младостъ!...

Но чуй! внезапни звуци въ нощний миръ
 Забликахъ — ахъ, то е пѣсенъта
 На бѣдний селенинъ, коя печално
 Срѣднощното мълчанье нарушава.
 Слѣдъ веселбитъ празнични, сега
 Прибира се въ колибата си той
 По късно. Вслушвамъ се азъ въ тия звуци —
 И тайна мъка свива ми сърдцето
 При мисълъта, какъ всичко въ тоя свѣтъ
 Лѣти и даже не остава слѣдъ.
 Ей отиде си веселиятъ празникъ
 И дни на трудъ наслѣдоватъ го него —
 И врѣмето отнася безъ възвратъ
 На всѣкой мигъ човѣшкитъ дѣла.
 Кждѣ сж днесъ на древнитъ народи
 И славата, и подвижитъ шумни?
 На римското величье гдѣ ѣ гръмътъ
 И блѣсъкътъ на славнитъ войни,
 Що озари земи и океани?
 Пустѣшъ и тишина навредъ царува —
 Свѣтътъ забрави даже вечъ за тѣхъ
 И съ нови ги дѣла погребѣ той.

Припомнямъ си, какъ въ своето дѣтинство
 Очаквахъ ази съ трѣпетъ свѣтлий празникъ.
 Каква бѣ радостъ то!... А вечеръта,
 Кога затихваше послѣдний глъчъ,
 Азъ гушехъ се нажаленъ въвъ леглото
 И дълго сънь не склопваше очи ми.
 Тогава като чуехъ въ късна нощъ
 Такава пѣсенъ, да се понесе
 Надъ сънното село и да замира

Едвамъ дочута низъ полето глухо —
 Тогава още непонятно въ менъ
 Се свиваше подобно туй сърдце . . .
 Триестъ, 1895.

ТАЙНАТА.

Азъ знаехъ я, Ерминьо, твойта тайна —
 Но ти не щешъ да ми я кажешъ менъ.
 Узнахъ я азъ, о, красота омайна,
 Отъ твоя взоръ замисленъ и студентъ.

Щомъ твоята уста ми заговори,
 Кога до тебъ смутено доближж —
 Азъ гледамъ, какъ въ очитѣ ти се бори
 Изповѣдта съсвѣдѣната лжжа.

А 'га усмивка заиграй случайна
 По устнитѣ ти — въ твоитѣ очи
 Всегда ревниво пазената тайна
 Прѣдъ моя взоръ най-ясно поличи.

Що я не изповѣдашъ ти тогава?
 Нима да любишъ грѣхъ е, иль позоръ?
 Признай, признай се, о, душа корава,
 Въ туй стотний пѣть що казва твоя взоръ

Признай! — иль дай ми знакъ да изповѣдамъ,
 Азъ самъ страстьта си — смъртния си грѣхъ,
 Защото нѣмамъ сила вече да страдамъ, —
 Защото много вече азъ страдахъ . . .

Триестъ, 189.

Кирилъ Христовъ.

DELIRIO.

Въвъ кой ли край далеченъ, гдѣ ли, гдѣ ли подъ небето
 И други пламенни гърди за обичъ искрення горятъ?
 Кждѣ ли, Боже мой, страдай и мжчи се сърдцето,
 Що мосто очаква — дружно двѣтѣ да трептихъ?
 Кждѣ ли то нечуто за любовь купише клето? —
 Въвъ кой ли свѣтъ, въвъ кой ли тихъ, потаенъ земенъ пѣтъ,

Съсѣ погледъ взрѣнъ нетърпѣливо на сждбата въ мрака,
Отъ часъ на часъ да се яви то своѣто родно чака?

Дали е то сърдцето, що нивга още не е любило
И иска слѣпо да се влюби — и да полѣти
Къмъ друго, що вече толкозъ пѣти му се ѣ присѣнило, —
Щото не знае, но съзира въ своитѣ мечти? —
Или е то катъ мойто разнебитено, унило,
Кое еднажъ измамено, катъ роза разцвѣти, —
А послѣ укопитено, то търси нови сили
Измамата за да повтори . . . съ редъ измами мили.

Каквото и да си — ела! о, мое утѣшенъе,
Отъ мойта страствна младость азъ остатока да ти дая!
Но да изпитамъ още еднажъ любовно упоенъе
И съ радостъ още еднажъ да срещна майската заря —
И всичкий пламъ на мойто юношеско вдѣхновенъе
Ще бѣде твой до сѣтний мигъ, — догдѣ щастливъ умрѣ:
И, вѣрвай нѣма да угасне блѣсъкътъ небесни
На росний твой вѣнецъ, увитъ отъ мойтѣ тъжни пѣсни!

София, 1896. год.

Кирилъ Христовъ.

*
* *
*

Кога се намѣръж на празденства бѣсени,
Притиснахъ въ тѣлпата — свидѣтель неволни,
Когато се вирамъ въ тѣзъ хѣра несвѣстни,
Въ тѣзъ погледи тѣни и . . . самодоволни;

Когато достигнахъ ми менъ до ушитѣ
Безсмисленни плѣсъци и ликованъя, —
Умраза и злоба ми бликва въ гърдитѣ,
Сърдце ми Нероновски пълнѣхъ желанъя.

Но нѣмамъ азъ сила, тѣй както прѣзирамъ
Съ единъ махъ да наидъ удовлетворенъе . . .
И сѣ пакъ, о червеи, азъ го намирамъ
Въ дълботото свое къмъ вази прѣзрѣнъе!

София 1896 год.

Кирилъ Христовъ.

ДОБРЯНОВЪ.

(Чертница).

Доведохъ ме кжсничко и изглеждаше, че ще прѣношувамъ въ участъка. Старшиятъ стражаръ посумтѣ и отиде да пита, — при стражаритѣ ли ще останъ, или . . . Па слѣдъ малко се завърнъ ведно съ него — съ Добрянова.

Не бѣхъ го виждалъ отъ години, но той малко бѣ се измѣнилъ: — намѣстото на мѣха подъ носа и странитѣ, сега се гиздехъ руси мустачки и остра брадица; рѣстъ все срѣденъ, само нѣщо по плещестичкъ, косата по-низко подстригана и лицето нѣкакъ по-нѣжно, а синитѣ очи не тѣй добро весели като тогазъ, но за това гледахъ по-благо, нѣкакъ по-искренно, но не вече наивно. И сега облѣченъ бѣше той пакъ скромно, само по-спретнѣтичко.

Протегнѣхъ му рѣка и, навѣрно, въ лицето ми се четѣше недоумѣние. Той се изчерви, смути се, но стиснъ ми горещо рѣката.

— Нищо; — ще я уредимъ, — каза на старшия, па погледнъ ме още веднажъ и стори ми се, че тѣга пролѣтѣ по тихото му хубаво лице. — Почакайте! — рѣче и щурнъ по широкитѣ коридори на тоя палатъ — полицейски домъ съ страхоносна подница.

Старшиятъ станъ любезенъ.

— Виджъ, вие сте се познавали съ подсекретаря! — каза ми той и не ме гледаше вече изподъ вѣжди.

— Та подсекретаръ ли е Добряновъ?

— Да, да, г-нъ Добряновъ е подсекретаръ.

Горчива усмивка ми изкриви устнитѣ. И обяснимо, — полицейството е тѣй осрамено! А азъ познавамъ Добрянова другъ, съвсѣмъ другъ.

Синъ на срѣдня рѣка бакалинъ, палавъ ученикъ, послѣ безплатенъ библиотечаръ на работническо читалище . . . Но сега прѣдъ менъ се мѣркаше — и мѣркаше се най-живо — вничко отъ послѣдната ни срѣща. Всѣкоги, кога виджъ купчина

младежъ съ възбудени лица, пламнали погледи — прѣдъ менъ се рисува и озарява утѣшно моята душа едничката тази сцена отъ моитѣ спомени. Тая ни срѣща бѣ въ едно село — той тамъ бѣше учителъ, за пѣрва година. Нѣколко минути слѣдъ като си стиснахме рѣцѣ, азъ вече знаехъ всичко за близкото минало и за настоящето на живота въ туй селце: — за злото и дори имената на всички лица, въ които се олицетворява туй зло; за добритѣ зачатъци и какъ ги е той — Добрянковъ — подхванялъ; какво е вече сколасалъ да направи и какво се надѣва да постигне за милнотото близко — пробуда на гражданственостъ, просвѣта, братство . . . Той се скаралъ съ дѣдо пона и пакъ се помирилъ. Зеръ, дѣдо попъ, край безбройнитѣ суевѣрия, притурилъ още едно: кога вѣнчавалъ, вземалъ отъ младоженцитѣ и по единъ чифтъ навои, на които тѣ стѣпвали докато траялъ обряда. Безъ това дѣдо попъ не вѣнчавалъ — да се стѣпва на навои, значело прѣзъ цѣлия си животъ младоженцитѣ да бѣдѣтъ обути. Добрянковъ още при пѣрви случай изобличилъ пона, завела се скарня, па той му се закарналъ, че ще го опише въ вѣстницитѣ и ще го обади въ архиерейството. Слѣдъ день-два попътъ умекналъ, извѣртѣлъ, че това е старъ селски обичай, обѣщалъ, че ще го махне, па се помирилъ. Дори и нѣщо повече: попътъ самъ почналъ сегизъ-тогизъ да идва въ вечерното училище, па да насърдчава и другитѣ. Добрянковъ смогналъ троица, да изучи на четмо. Той се скаралъ и съ елиня отъ най-безбожнитѣ селски лихвари — прѣдпшеникъ кметъ, но тоя и тѣй билъ мразенъ въ селото, та не му прѣчалъ.

Всичко туй Добрянковъ ми разправи тогизъ като нѣрви необходимими думи. Слушахъ го азъ и съ рѣдка радостъ се възрахъ въ това младо жизнерадо лице, което тѣй и сочеше, че всичко е и трѣбва да е за грижовния катадневенъ животъ и нищо вѣнъ отъ него; че той може да диша — да живѣе само въ непосредствена общностъ съ тия, що го обкръжаватъ, да живѣе само съ тѣхнитѣ грижи и съ гласежъ, често илузоренъ, за да се удовлетвори тѣхнитѣ нужди.

И заведе ме той въ кръчмата.

— Не може, бе, — оплака ми се; — видѣхъ трѣбоватъ знания, трѣбва да се позатварямъ и да четъ . . . Азъ пъкъ четъ, туку тегли ме все тамъ, между тия добри хора . . . Да видишъ само! Право, малко го познаваме ние него, тоя окалянъ нашъ народъ!

А кръчмата заварихме пълна съ селяни — бѣ празникъ. Седнахме и скоро се видѣхъ като верѣдъ близко познати

хора. Добрянновъ се велушваше въ разговоритѣ край всѣко газено съндяче, па съ рѣдка шеговитость подмѣташе навредѣ по една-двѣ думи, прѣдизвикваше всѣкого на приятелски и благи закачки. И всичко тѣй просто, естествено, — изглеждаше да е расълъ и порасълъ между тѣхъ.

Па верѣдъ шеги и черпни седнахме да се хранимъ — Добрянновъ, азъ, общинскиятъ писаръ и бакалинтъ. Гостбата бѣ богата, вино не лицеуваше, веселие рѣдко — никой не би помислилъ, че ще свършимъ тѣй, както се случи.

Озова се прѣдъ дюкена конникъ — горски старши, Поехъ му коня, па той влѣзе въ кръчмата, дигна фуражка на теме, забърса си потното чело и изгледа всички съ мхтенъ нѣкакъ погледъ. Той бѣше късъ, плещестъ и тлѣстичкъ черноокъ младъ човѣкъ, 25—26 годишенъ. Лицете му, въздълго и подпухнало, се губеше въ черни и гѣсти брада, вси, вѣжди и коса, която почти покриваше челото му.

— Даскалче бе, тебъ дирж! — и той наближи; отъ коги чухъ, че си тукъ, и все не могъ да наминъ!

Излизааше, че той — нарѣче се Парушевъ — е съгражданинъ, па дори и съсѣдъ на Добрянова, въ дѣтинството бхталъ го е три пѣти.

— Не ми е до ѣдене, отвърна Парушевъ на показнитѣ ни; цѣла нощъ сме пили, на вижте! — посочи ни той рѣцѣтъ си, които силно треперяхъ.

— Отъ каквото дошло отъ таквозъ и ще се махне, — каза кръчмарятъ и му поднесе пелинъ.

Парушевъ отказа; заповѣда на кехаята да остави другиму коня, а самъ да отърчи нѣйдѣ за армия.

— Оставете се, заразправи ни той; отъ три деня очи не сме отваряли. Бѣхме по сюзена за министритѣ. Ама сюзенъ бѣше де! Пихме на сермия. Оная вечеръ прѣспахъ на Буженци въ хана, а цѣла нощъ бѣ прѣдъ прозорцитѣ имъ сѣдѣнка — сами поискахъ; дори повикахме и отъ Дервента момъ — хубаво пѣхъ. Инспекторътъ ви, като бѣше се опопилъ, само да го видите! Закача момитѣ, прави такива.... А отъ вхтрѣ голѣмцитѣ се кикотяхъ, подкочоросватъ го и той още по-вече. . . . Веселие толкозъ вече бива; ала всичкиятъ смѣхъ бѣше послѣ, на заранѣта. Куню ханджията гостувалъ ги бѣше съ двѣ пуйки, па кога да тръгнѣхъ, не щете ли, бае ви Куню се подвѣ при министра, запита го, кой ще му плати пуйкитѣ. . . . Ха, ха, ха!

— Какво кажешъ?! — пита го министрътъ.

— Пуйкитѣ, г-нѣ . . . Кметътъ може да не. . . .

— Каквоо?!

— Пуйкитѣ . . . гдѣто ви гостувахъ, г-нѣ. . . .

— Хей, старшия! Я закарайте тогова въ яхъра, па го научете по-за-свѣта да приказва! — и министрътъ се намръщи.

Ний си го пипнахме на часа . . . Смѣхъ де! А той горкиятъ, сви се въ ржцѣтъ ни — топка.

— Е, е, оставете го! — иземѣ се министрътъ; — той сбърка. . . . Па и ще ви почерпи отгорѣ. . . .

— Щж, щж! — шепне Куню . . .

Ха, ха, ха! И почерпи ни . . . изпратихме министритѣ и ни почерпи . . . той едно, ний двѣ, че цѣлъ день, послѣ цѣла нощъ. . . Оставете се, уфъ! — свърши старшиятъ.

Слѣдъ тоя веселъ разказъ азъ неволно спрѣхъ очи на Добрянова: обикновената дружелюбность бѣ изчезнѣла отъ лицето му; той бѣше серпозенъ, дори и намръщенъ, а стори ми се, че и устнитѣ му треперехъ.

Кехаята дофтаса съ пълна прѣстена паница армея въ ржцѣ и жедниятъ старши напи съ разтреперенитѣ си ржцѣ. Гърлото заигра, лицето се зачервяваше и все по се подуваше, а очитѣ се насълзвахъ. Но изведнажъ той се цѣлъ потресе, зафърли паницата на земя, безъ да я е изпилъ дори напoлу.

— Пфу, никаквикъ! Това е прѣсолъ бе . . . мухлѣсълъ прѣсолъ! Армея ти казахъ, куче! — крѣенъ той на кехаята.

Помамениятъ старши правеше такива гримаси, тѣй се потресваше, че менъ се отѣде.

— Ще ме отровишъ бе, дърти пърчо! — викнъ той и се впуснъ врѣхъ кехаята.

— Нѣма, г-нѣ старши, още е рано . . . не наидохъ фтасала, — плахо задума старшиятъ кехая и дигнъ ржцѣ да се пази.

— Волъ, сволочъ! Армея да ми донесешъ, ей сега! — завика Парушевъ и лудо изрита навънъ стареца.

Въ тоя мигъ азъ съпикасахъ и се сепнахъ: — Добряновъ се бѣ изправилъ, насочилъ бѣ вратъ къмъ старшии, а цѣлъ тѣй и трепереше. Но Парушевъ не успѣ да се извърне къмъ насъ и да го види: — кехаята се повърнъ въ крѣчмата, па зафърли кехайовската си тояга прѣдъ селенитѣ.

— Условете си другиго, комшии! Мене оставете . . . вече не щж! — проговори той и сълзи заиграхъ по старешкитѣ засѣхнѣли рѣдки клѣпачи.

— Ще вървишъ! викнъ му старшиятъ.

— Азъ имамъ чеда колкото тебъ, бре! И турчинъ не ме е билъ, г-не! — отвърнхъ кехаята вече прѣзъ сълзи.

— Армея ще ли ми донесешъ бре! изкрѣска пакъ Парушевъ и насочи ржка къмъ обидения старецъ.

— Не ме бутай! — ревнхъ кехаята и черното старешко лице грозно пламнхъ.

Това бѣше съвсѣмъ неочаквано и Парушевъ се сепнхъ: — двѣ луди плѣсници се залепихъ по загорѣлитѣ страни на стария кехая.

Масичката прѣдъ насъ се катурнхъ.

— Сега, сега, — проговори прѣзъ жбѣи и се втурнхъ. Добряновъ — разтреперенъ като листъ ръмжеше — едва поемаше дѣхъ...

Бѣхъ слисанъ и не видѣхъ какво станхъ. Въ мигъ всички бѣхъ на нозѣ: — едни ржцѣ изфърлихъ на вѣнъ кехаята, а други — тикнахъ „младото учителче“ въ емишлика, успокоявахъ го, а то отпървомъ бѣбреше несвързано — „влодѣй... готованъ... побойникъ“, — а послѣ заплака, заплака като обидено дѣте...

Старшиятъ гордъ, но все и позачуденичккъ, стоеше срѣдъ крѣчмата, па по едно врѣме поклати глава, поцѣка и излѣзе. Слѣдъ малко той си яхнхъ коня и зѣрихъ го — яростно прѣпуснхъ, отмахнхъ се.

Дълго не можахъ да успокоя Добрянова.

— Бижтъ го народа... като бащини си слуги го бижтъ: шепнеше прѣзъ време той и чиститѣ му сълзи се ронехъ...

И азъ сега недоумѣвахъ, не, а като да ми се не щѣше да повѣрвамъ, че заварвахъ него, Добрянова, службашъ въ полиция.

— Отъ много врѣме ли е той тукъ? — попитахъ полицея.

— Че азъ го заварихъ. Писаръ бѣше, па послѣ го повишихъ.

Слѣдъ малко Добряновъ отърча съ нѣкаква прѣписка, която подаде на старшия.

— Занесете ги на слѣдователя и чакайте отговоръ, — каза той, па като се видѣхме на самѣ, наведе свѣнливо очи.

— Дано слѣдователя се съгласи да сHEME още сега дознание, — ала личеше, че се прѣсила, само за да се покаже спокоенъ.

— Ако не днесъ, то утрѣ, — отвърнахъ.

— Да, но да не прѣспивате тамъ... Секретарятъ поръча да ви затворятъ долу...

— Нищо, — това ще е само за една вечеръ. Па и вече попрѣвикнахме. Да не би да има и нѣщо друго, а то...

— Тѣ васъ не смѣятъ, туку влага, студъ, задуха — ужасъ е тамъ, право!

— Нека. То е, ако питашъ, и по добрѣ: — иначе азъ нѣ да ли нѣкоги ще видя тия катокомби, а тѣ сж вече прославени, чини си да ги поразгледа човѣкъ! — отвърнахъ шеговито.

Добряновъ се усмихна тъжно и въздъхна.

— Ами ти... какъ тѣй? — попитахъ азъ нетърпѣливъ.

— Че какъ я, — повече той да отвърне, па заекна се, седна на столъ, наведе глава; — животъ нѣ! — додаде той и слѣдъ нѣкои още одумки, изказа се. — Не знамъ дали и вие ще мислите като другитѣ, — зарасправи; — но, видите ли, осаждаатъ ме... А бе то е тѣй; по нѣкоги и азъ намирамъ нѣщо таквозъ... криво нѣ, като че не живѣя отъ свой трудъ, и като да не съмъ срѣдъ свои хора... Вслушвамъ се въ шума, слѣдя борбитѣ, цѣлъ съмъ въ тѣхъ, ама... нѣ, все съмъ вѣнъ отъ тѣхъ... Наистина, че живѣхъ и азъ, не че не живѣхъ, само че малко, много малко! Па и сега е друго, сега е тъкмо врѣме да протегне всѣки ръка... Нѣкоги ме жегне мисль, пѣ домилѣе ми за ония врѣмена! Помнишь Парушева, старшия? Послѣ той ме срѣща, чуди ми се и ми се извинява. Той поправо е добрякъ, тѣ и другитѣ сж такива, но навикнали тѣй... Потегли си тогизъ горниятъ старецъ, — кехая. Колчимъ си го спомня, все ми домишлява. Па и другитѣ — ония весели и бѣдни хора... Ехъ, добри спомени, право! Въ три села учителствувахъ, — знаешъ, мѣстехъ ме всѣка година. Не че бѣхъ злѣ съ инспектора наопаки, той ме дори обичаше, ама все ще ми подметне: „трѣба да ви мѣстимъ, — каже; — за да просѣете вредъ идеята“... както видишь, добрякъ, ама пустъ; И това мѣстене не бѣ лошо, туку измѣчваше много баща ми! болѣше го, горкия, да ме гледа, че се скитамъ. Старъ човѣкъ, знаешъ, не можеше ни на косъмъ да разбере това, което бѣше у насъ. „— Въ турско врѣме, кажй го, имаше по какво да се тича, — упрѣкаваше ме; — ама сега, сега е само бѣл-

гарска неразбория!“ Боли ме, право, тъй ми се и кѣса сърдце, като си го спомниж. До като бѣше живъ, азъ и не мислехъ, че нѣкогн тъй ще милѣж за него! Едвамъ кретеше, горкиятъ. съ дюкения, зеръ малпенска бакалия и то останхла отъ турско врѣме. . . Хората се разшавахъ, а той все по старому я караше. Пѣкъ сестритѣ ми три достигахъ вече на години, харчътъ растеше, а при това и азъ прѣзъ лѣтото оставахъ на неговъ гърбъ, — зеръ заплата никаква, пѣкъ затѣнтѣхъ се въ село, туй трѣба да получавахъ, онуй да изпишешъ. . . И все не забѣлѣзвахъ, до като най-послѣ той, баща ми, легна боленъ и дюгениятъ се затвори. Прибрахъ се чакъ тогизъ. Отъ първомъ все още не можахъ да разберж, какво ме чака, — занимавахъ се, събирахъ сили за по-нататѣкъ, кога тате се пздигне. . . крояхъ планове слѣдъ планове! Досмѣшава ме, като си спомниж. . . Едва слѣдъ година почнахъ да се замислювамъ. — баща ми заболяваше все по-злѣ, а малкото, що имахме въ ржцѣ, се пропи. . . Ехъ, погребяхме го най-послѣ! Това е, — нагърбоихъ се отъ тогизъ, па и да искашъ, нѣма на кждѣ да шавниж. . . кажи го, като въ задрѣстенъ пхтъ!

Тѣй довѣрши Добряновъ и мѣчеше се да се усмихне, ала неканенитѣ сълзи вече играехъ по полуотворенитѣ клѣпки надъ горко тѣжнитѣ му въ тоя мигъ очи.

Азъ мѣлкомъ стиснахъ отпушенѣтата ржка на тоя обичливъ момѣкъ.

— Да казва кой какъ ще, — додаде той! — ала стара майка, три сестри. . . Двѣтѣ вече оженихъ, но останж най-възрастната, знаешъ. . . Па и майка ми нехари. Добрѣ, че се родѣж съ градоначалника. Но и нищо не правѣж, — нѣма защо да ме пждѣхъ.

.

Слѣдъ малко старшиятъ се завърна съ писмо: — слѣдователятъ ме викаше и отидохме заедно съ Добрянова. Работата бѣше проста, — хванжли бѣхъ едно екзалтирано приятелско писмо до менъ и ме питахъ за една пакъ шумна афера. Подписахъ дознание, па ме освободихъ.

Добряновъ съ сепнало лице ме хванж подъ ржка и отидохме у тѣхъ. — Прѣгърбеничка баба, но съ добро още лице: стара мома — грижна шетница и едва нѣщо 24 годишния този момѣкъ — кжщовникъ, настанени тукъ, въ тая стара, дървена и едноетажна кжщица съ низки прозорци, що гледахъ въ бѣдна градинка: — тоя животъ ми бѣше познатъ, близко познатъ и все пакъ чуждъ. . . Чисто нашенскитѣ по-

кжщини и облѣкла; общото въ лицата на тая майка, дъщеря и синъ — готовата имъ въ устни усмивка на дружелюбност и гостоприемство; тоя тихъ тѣхенъ животъ съ прѣлѣститѣ на роденъ кжтъ: — всичко туй пробуди у менъ благитѣ жежки, но и мимолетни чувства, що обхващатъ душата, кога слѣдъ дълги години се срещне срѣдъ живота нѣкой скжпъ другарь отъ дѣтннството, но другарь, чийто пжтъ е далечъ отъ твоя. . . Ала слѣдъ малко ний бѣхме въ самата стаичка на Добрянова и азъ се видѣхъ, тъкмо като въ своята си стаичка — не въ сегашната, а въ оная, въ която съмъ прѣживѣлъ първото бо-
лестно пробуждане, въ която до маса прѣдъ прозорчець азъ съмъ осъмнувалъ край пушлива лампичка, ровайки она новъ тогава за менъ миръ, необятно високъ и широкъ, тѣй чуждъ отъ това, що ме обкржжаваше. Тукъ, въ стаичката на Добрянова, за мигъ у менъ се слѣ билото съ днешното: — между два прозореца стоеше масичка, притрупана съ книги; надъ нея висеше портретъ, изъ който ме стрелнах орлови погледъ на идеализиранъ още отъ нашето дѣтннство народенъ герой и свѣтило; отъ страни по стѣнитѣ висехъ още два портрета на близки до душа дѣйци; на масата въ купа отъ книги азъ намѣрихъ много отъ туй, което се валеше и по моята маса, а намѣрихъ още и това, отъ което се задрѣстваше тогава джебътъ на всѣкого отъ насъ — оппозиционнитѣ вѣстници. . .

И отъ злобата на ония дни азъ си спомнявамъ само сладкитѣ часове, що прикарвахъ въ това тихо сѣмейство. Тенекпеното самоварче закипѣваше и ние около низката масичка засърбвахме чая, приказвахме безъ спиртъ, разсмивахме се отъ сърдце съ занимателни питанки, четѣхме вѣстницитѣ. . . Често срѣдъ таквото четение азъ поглеждахъ Добрянова: — отпущаше той очи и горка тжга играеше по лицето му. Азъ го разбирахъ, да! Това, което ний прѣживѣвахме съ шумове, изразъ, често съ излишни буйства: — той, навѣрно, го изплакваше въ своето неволно уединение. — Попослѣ, слѣдъ най-голѣмия разгаръ на тогавашнитѣ отношения, когато полицията диреше единъ вѣстникъ и подъ земя за да го конфискува, ний прочетохме скжния този вѣстникъ въ самата канцелария на градоначалството. . . Добряновъ ми бѣ нарочно скроилъ тая изненада: — нагласилъ планъ да си достави вѣстника по пощата и то безъ харчъ, па писалъ на единъ свой другарь, близкъ на редакцията на този вѣстникъ, и въ единъ праздниченъ день повика ме съ разсиленъ въ канцеларията си, па ми подаде пликъ, съ разрѣзани жгли, отъ които се подавахъ печатни листове, а на пликътъ пишеше „корек-

тури“... Това бѣше страшиниятъ вѣстникъ! — Зачетохме го: — едно многотумно и най-нецензурно възвание къмъ народа за битиѣ противъ властитѣ. Напуши ме неодържимъ смѣхъ, но изведнажъ се сепихъ: — Добряновътъ гласъ се разтрепера, прѣсече се, той вече не четеше — сълзитѣ му закапахъ по вѣстника... Да, той бѣше по-екзалтиранъ и отъ насъ!

А все пакъ, когато министерството паднѣ, Добряновъ не дойде на тържественния народенъ митингъ.

— Азъ нѣмамъ право! — каза твърдо той.

И слѣдъ нѣколко дни, когато изключихъ и него веднага съ другитѣ службаша на прѣдишнитѣ управници, той бѣше горко замисленъ, но не чухъ го да се оплаче... Като че оправдаваше и това!

.

Сега Добряновъ — изключенъ службашъ — е прошено-писецъ при единъ адвокатъ.

А. Т. Страшимировъ.

ПЪСЕНЬТА

на

MARIE DES ANGES

отъ

J. Richerin.

(Прѣводъ отъ французскя).

Деветъ годинъ черни младость губи
 Лудо младо
Деветъ годинъ черни младость губи
И безъ умъ и разумъ нея люби.

Тичай и донесъ ми — тя го учи —
 Лудо младо,
Тичай и донесъ ми — тя го учи —
Майчино сърдце на мойто куче.

Тича и убива майка драга,
 Лудо младо,
Тича и убива майка драга
И назади съсь сърдце и бѣга

Ала спънува се тичишката
 Лудо младо —
Ала спънува се тичишката
И сърдце му литнх изъ ржката.

Щомъ като се на земя събори
 Лудо младо,
Щомъ като се на земя събори,
Майчино сърдце му проговори.

И попита жалостно сърдцето
 Лудо младо,
И попита жалостно сърдцето:
— Злѣ ли се удари, чедо клето?...

София, 7. юни 1896. год.

Синьоръ Салваторе.

Една разходка изъ Родопитъ.

Бѣхъ на Бегова вода. — То е малко, студено, гиздаво изворче, увѣнчано съ здравецъ и теменужки и скрито въ подножието на грамада скали, обрасли съ лѣщакъ. Водата на това изворче е синя, синя е като ясното небо и бистра е като сълзата, що трепти по дѣтскитѣ рѣсници. Въ тази бистра синевина има нѣкаква необяснима прѣлестъ, която напомня кроткия погледъ на милата синеока дѣвойка. Прѣдъ него има равнище, заградено съ голѣми камъни и засѣнено съ гъсти лѣшкови клоне; задъ равнището — поточе, а задъ поточето — гора. Прѣдъ гората се простира друга малка полянка, постлана съ гъстъ зеленъ губервъ, изпъстренъ съ цвѣта, между които се подаватъ тукъ-тамъ гиздавитѣ листца на ягодата. Отъ тукъ се почва гората, отначало като малки храстчета, които по-нагорѣ растятъ и се обръщатъ въ великолѣпни джби, буки, прошарени съ явори, липи, а по-натѣтъкъ и съ тънки борички. Отъ самата полянка се открива прѣкрасниятъ изгледъ на планинскитѣ хълмчета и върхове, които надничатъ единъ задъ другъ и потъватъ, колкото се отдалечаватъ, въ една лека синкава мъглица, гдѣто едва се очертаватъ тъмнитѣ силуети на послѣднитѣ високи върхове. Между тѣзи върхове зѣгнѣ дълбоки тъмни долини, прохладнитѣ източници на прѣсния планински вѣтрецъ, нѣкои отъ които сж пълни още съ сутрѣшна мъгла; тя се вдига постепенно къмъ върховетѣ и се изпарява назабѣлжно подъ коситѣ лучи на слънцето. На горѣ, отъ двѣтъ страни на поточето, висѣятъ остри голи скали, готови, сѣкашъ, на всѣкой мигъ да се сгромолясатъ въ пропастьта и да затрупатъ немирното поточе, което тъй безразсѣдно подяжда основитѣ имъ. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ, расте на купове здравецъ и пълни въздуха съ прѣсната си горска меризма. Гъсти лѣшкови клони засѣиватъ изворчето и правятъ около него една прохладна сѣнка, която заедно съ сладостната тишина, що владѣе тукъ, прѣкъсвана само отъ бѣбривото поточе, успокоява уморения пѣтникъ и го прѣдрасполага къмъ мечтателность. Цѣлата тази мѣстность около изворчето носи неговото название — Бегова вода. Отъ гдѣ е взело изворчето това название азъ научихъ по-послѣ въ село. Въ турско врѣме около това село живѣялъ въ чифлика си нѣкой бегъ. Той обичалъ да ходи на ловъ изъ тази мѣстность и еднажъ, като се скиталъ изъ нея, намѣрилъ това изворче, водата на което много му се харесала. Тогава той заповѣдалъ да му носѣтъ все отъ тука вода, като запрѣтилъ на селянитѣ да пиятъ вече отъ нея. Отъ това врѣме изворчето нарѣкли Бегова вода, а заедно съ него и околната мѣстность.

Незнамъ другаритѣ ми, които ме бѣхъ довели тука, да ли чувствуваша прѣдъ хубавата горска природа, тази почти дѣтиска радостъ,

която изпълваше цѣлата ми душа. Може би, тѣ бѣхъ навикнали вече на тѣзи хубости, защото постоянно бродехъ изъ горитѣ. Не е чудно и да бѣше тѣй; нѣ това не можеше да се каже за мене. До сега азъ живѣехъ въ шумната тракийска столица, всрѣдъ това нескончаемо движение, всрѣдъ тѣзи борби, страсти и калове, които ме притискахъ, задушавахъ ме и не ми давахъ да се издигна надъ дневната злоба. Азъ не излизахъ внѣ отъ града; на и да излизахъ по нѣкога, връщахъ се по-умисленъ и по-разочарованъ отъ печалния видъ на изгорѣлото поле. Моя хоризонтъ се простираше до тамъ, до гдѣто се свършвахъ послѣднитѣ окайни градски къщици. Нито въ шумния градъ, нито въ пожълтѣлото поле можехъ да намѣря оная свѣжестъ, оная простота и оная задушевностъ, къмъ която се стремѣше младешката ми, незаразена още отъ страститѣ, душа. Задушената атмосфера, въ която се въртѣхъ, не можеше да събуди въ мене друго чувство освѣнъ униние. И често азъ съ жадностъ се взирахъ въ Родопитѣ и се мъчехъ да открия съ погледитѣ си хубоститѣ, за които толкова бѣхъ слушахъ отъ другаритѣ си и които горѣхъ отъ желание да видя. Най-сетнѣ менѣ се даде възможностъ, не само да видя тия хубости, нѣ и да прѣживѣя цѣлъ единъ периодъ отъ своя животъ срѣдъ тѣхъ: азъ бѣхъ назначенъ за учителъ въ едно спретнато родопско селце, което се славеше съ хубавото си мѣстоположение и съ славното си минжло. На тая случка азъ се радвахъ още повече и затова, че една частъ отъ идеала ми се сбѣдваше: азъ искахъ, въпрѣки подмѣтанията и искрениѣ съжаления на моитѣ другари, да отида учителъ въ нѣкое малко селце при простодушния нашъ селянинъ, когото така старателно избѣгваше, на и днесъ още избѣгва нашата златна младежъ. Желанието ми да вкуся по-скоро отъ този простъ, селски животъ, патриархаленъ и идилличенъ; негърпѣливото ожидание, да завзема по-скоро званието учителъ, звание, колкото високо-апостолско, толкова и прѣзрѣно у насъ и удоволствието, най-сетнѣ, което прѣдвкушавахъ прѣдъ мисълта, че ще видя хубавитѣ гори, се сливахъ въ едно смѣтно, нѣ радостно чувство, което ми даваше непрѣживѣна до тогава енергия. Това чувство, именно, ме накара прѣждеврѣменно да дойда въ моето село, гдѣто намѣрихъ двама откопѣшни другари К. и Д., които тоже имахъ слабостта да любятъ разходкитѣ и да си късатъ дрехитѣ изъ гѣстацитѣ. Азъ бѣхъ омаянъ отъ расказитѣ имъ за околнитѣ мѣста и по моя покана рѣшихме още на другия день да направимъ една разходка изъ близкитѣ гори. Трѣба да призная, че имахъ малко криво понятие за горитѣ; мислехъ, че тѣ ще ме поразятъ само съ своята необятностъ, грамадностъ и недосегаема величественностъ, като не подозирахъ даже, че едно малко изворче, като това, ще ме плѣни съ своята проста, нѣ очарователна хубостъ и ще възбуди у мене толкова приятни и нѣжни чувства.

Тукъ подъ сѣнката на изворчето ний се сирѣхме да си отдѣхнемъ, прѣди да навлѣземъ въ гората. Слѣдъ като си починяхме и прѣзполвихме закуската, която бѣхме взели, ний се напихме съ хубавата вода на изворчето, отъ която прѣди врѣме е пиялъ само каприциозниятъ бегъ и се охтихме прѣзъ поточето по една стрѣмна и тѣсна пѣтека, която лавеше по гърба на срещния хълмъ и потъваше въ гѣстата зеленина на гората. Бѣше горещо и задушно, догдѣ вървѣхме изъ низкия хресталакъ; нѣ щомъ влѣзохме въ гората, по лицата ни лѣхнѣ приятна прохлада и ни направи да задихаме по-свободно. Слънчевитѣ лъчи,

които прѣди малко тѣй немилостиво горѣхъ лицата ни, сега се изгубихъ и само тукъ-тамъ се провирахъ прѣвъ гжститъ клони и падахъ ту върху високата трѣва. изъ която прозираше нѣкое горско цѣтѣ, ту върху нѣкое бумче закѣсѣли теменужки, които издигахъ виолетовитъ си главици и блѣстѣхъ отъ радостъ. Пжтеката се вдѣлбочаваше все на вжтрѣ и на вжтрѣ и съ трудъ се вече съзираше между високитъ трѣви. Гората на вжтрѣ ставаше по-тиха и по-безмѣлвна, като храмъ. Само тукъ-тамъ нѣкое птиче шумулене изъ клонетъ или нѣкоя бистра струвица шуртѣше изъ камънацитъ, обрасли съ мѣхъ и обиколени съ здравецъ, просичаше пжтечката и се изгубваше изъ трѣвата. На всѣка крачка сухитъ наанадали клончета трѣщѣхъ подъ краката ни и изпращахъ громки протести къмъ небесата, но ние едва обръщаме внимание на това: ний бѣхме се обжрнали цѣли на зрѣние. Скоро нашата пжтечка ни измѣни въ ролата си на водачъ, но не закѣснѣхме да найдемъ друга по-услужлива, която обѣщаваше да ни прѣведе прѣвъ най хубавитъ мѣста на гората. Трѣгнѣхме по нея и не останѣхме излѣгани. На всѣка стѣпка се отвारेхъ прѣдъ насъ нови картини, които затѣмнѣвахъ първитъ и ни поставехъ въ нови екстази. Всѣко малко кжтче прѣдставяше пейзажъ, достоенъ за четката на художника; всѣка кривина, всѣко чудновато заплитанье на черти отъ върхове, вериги и стрѣмнини; всѣки суровъ брѣгъ съ своята вратоломна и смѣла стрѣмностъ; всѣка стѣлнообразна напукана скала съ стройна елха на върха си; всѣка пжтечка най-сетнѣ ни даваше ново задоволство и ни туряше въ ново възхищение. О, тия дви горски пжтечки! Прѣди двѣ минути вий минавахте по едно паногорнище; отъ двѣтъ ви страни се наредили, като спонци на грѣцки храмъ, сиви, още непопукани букови стѣбла, накрити съ тъмозеленъ сѣнникъ. Сега пакъ пжтувате прѣвъ единъ гжстакъ отъ папрати, високи трѣви, горски храстчета, лѣскови и липови клончета и за да можете да вървите напредъ, вий си простирате ржцѣтъ, хващате спончета гранки, размахвате ги на страна и си провирате главата, увѣнчана като на нѣкой триумфирующъ римски цезарь, съ всѣкакви листовѣ, които имали случая да паднатъ върху нея. Двѣ минути по-късно стоите прѣдъ единъ ронливъ брѣгъ въ една клисура. На лѣвата ви страна една малка долиненска вадица скача отъ висока бѣла скала и ви разхлажда съ студнитъ си капчици; на десно по ронливия брѣгъ се простѣгли дълги букови корени, прѣплитатъ се и образуватъ стѣлба. Изкачвате се по нея на върха; обаче изгубили сте пжтечката и сѣта грижливо трѣба да откачате ту палто, ту панталони, ту шалка отъ досадливитъ храстчета, догдѣ стигнете на пжтя т. е. на слѣдата, която конете направили, като слизали съ дърва и издѣлбали на чудни стѣпала. По такъва пжтечка достигате до билото на нѣкой хѣлмъ, все така кичестъ и нареденъ съ буки, джби, борики и спирате до купчинката скали. Прѣстѣпате още двѣ крачки и вие увисвате надъ страшна пропасть: цѣлъ долъ, частъ дълъгъ и широкъ, потѣнжлъ въ зеленина, се вълнува подъ васъ, като море. Искате да знаете, що бучи тамъ долу? — Това е потокътъ: той сега е сърдитъ. Изъ далечни крайнини се е помамилъ той все надолу и надолу и то по какъвъ пжтъ! Тукъ язъ отъ гладки камъни, тамъ водопадъ съ остри скали на дъното, а по-нататкъ паднало дърво, старецъ, комуто дошло, като на всѣка тваръ, невеселата кончина: падания, блѣскания, въртѣния — прѣмалѣлъ горкиятъ потокъ, сърди се, пѣни се отъ гнѣвъ и се закая.

— Оставяте го да си лудува, и се връщате назадъ, за да мините прѣзъ друго мѣсто, да видите други хубости, да се начудите на други дивности, да потреперите прѣдъ други страхотии или да рискувате негдѣ твърдѣ евтино да счупите скъпия си вратъ. Ето ви що значи да пътувате изъ хубавитѣ Родопи. Скали, долове, върхове, рѣтлинни, тѣснини, папратъ, джби, явори, борове и буки, клади и цвѣта, здравецъ и биле, зари и силне небо, и всичко това смѣсено въ най-чудни, въ най-прости и въ най-смѣли табла!

Врѣдъ тоя разнообразенъ миръ азъ пропътувахъ съ другаритѣ си огромни пространства, безъ да усѣтиж умора и безъ да ми дойде на умъ за почивка. Чудни, възхитителни картини се мѣркахъ една прѣзъ друга прѣдъ умореното ми око и не му давахъ покой. Ту лудотичаше прѣзъ клади, прѣзъ скали, прѣзъ пропасти и ту кацне на далечния високъ връхъ, ту се понесе заедно съ орлитѣ около голото чело на колосалната остра скала, ту полази по отвѣсната стѣна и потъне въ сводовидната врата на тъмната пещера, ту се спусне по разпъненитѣ води на водопада и се изгуби изъ пропастьта, ту изкочи на близката трѣвица и се спре възхитено на хубавитѣ пѣстри калинки, които невинно пълнѣхъ по нея или пѣкъ подкача отъ клонъ на клонъ изъ джбравата и гони фърчащата птичка. А въ това врѣме, когато окото ми блуждаеше тѣй на около, въ душата ми се въртѣше нѣщо необяснимо: разсѣянитѣ ми мисли сѣкашъ се събирахъ отъ кристалнитѣ горски вирчета и се съсърдоточавахъ негдѣ дълбоко, дълбоко, въ моята душа, въ нѣкое заглѣхнало и забравено кѣтче, гдѣто затрепѣ нова, непозната до сега мене, струна. Азъ усѣтахъ постепенно да се възраждамъ; усѣтахъ, че всичко кално, низко и дребнаво, което е намирало до сега мѣсто въ моята душа, изчезваше, като отстъпваше мѣсто на доброто и благородното. Моятѣ идеали сега ми се виждахъ по-свѣтли, по-възвишени и азъ се чувствувахъ силенъ да се впусна въ нѣкоя борба, но висока, но идейна борба. Тогава твърдо се увѣрихъ, че наистина природата обуздава и облагородява човѣшкото сърдце.

Слѣдъ много скитанне незабѣлѣзано се бѣхме изкачили на единъ невисокъ връхъ. Отъ тукъ се откриваше изгледътъ на цѣлата родопска верига, която като огромна тъмно зелена грамада се спущаше вълнообразно къмъ полето и се прѣобрѣщаше въ малки, голи бърда прѣсички изъ него. Денятъ се прѣвляваше и ний трѣбаше да помислимъ вече за връщанне. Починихме си малко, на се спуснахме надолу и прѣзъ многобройни криви пътечки достигнахме до изворчето, отъ което бѣхме тръгнали. Оставаше още да се прѣфърли и срѣщаниятъ рѣкъ, за да се наклонимъ къмъ село, пъ мене не ми се щѣше да напусна тѣй скоро хубавитѣ гори. Нѣщо силно ме привличаше къмъ тѣхъ и въскъй пѣтъ, кога си помислехъ за отиванне, обладаваше ме едно тежко неудоволствие. Искаше ми се да останя и прѣзъ нощта тукъ, пъ трѣбваше да склоня на това и другаритѣ. Тѣ се съгласихъ много по-лесно отъ колкото прѣдиполагахъ: скъпото чувство, види се, обладаваше и тѣхъ. Раздѣлихме остатъка отъ закуската и се прѣснихме изъ шумака да събираме дърва за да накладемъ огънь прѣзъ нощта.

Слънцето захождаше. Последнитѣ му лъчи се подхлѣзнахъ по наклоността на срещния хълмъ, сирѣхъ се на върха му, позлатихъ нѣколкото борички, затрепѣхъ и изчезнахъ. Скоро захванъ да се смрачва. Тъмнитѣ силуети на високитѣ върхове изчезнахъ съвършено

въ мрака, който, съкашъ, извираше изъ дълбокитѣ долини и потопяваше постъпено хълмоветѣ, скалитѣ, дървесата и цѣлата природа. Итичиятъ хоръ, що надвечеръ бѣ захванхлъ да оглашава гората, сега утихваше полека-полека и съ изчезването на послѣдното дърво прѣдъ очитѣ ни, замръхх и послѣднитѣ нѣжни нотки отъ нѣситѣ на милитѣ пѣвци. Настанх пълна нощъ — прѣкрасна, очарователна нощъ!

Слушалъ бѣхъ да говорятъ за хубоститѣ и страхотитѣ на горската нощъ, нѣ не бѣхъ изпитвалъ това чувство, подъ влиянието на което всичко около васъ приема нѣкакъвъ тайнственъ видъ. Свѣтулките блѣстѣхъ низъ невидимитѣ шубрачки и приличатъ на блуждающи души въ нѣкой загробенъ миръ, чийто въздишки, като че ясно се чуватъ между листата, полюшвани отъ слабия вѣтрецъ. Рѣчицата пѣе монотонната си пѣсень и ви се струва, че ви говори нѣщо на своя тайнственъ и непонятенъ езикъ, а пѣснитѣ на неуморимия шурецъ се сливатъ съ шумолението на листата и съ бучението на поточето въ една чудесна хармония, прѣкъсвана сегиз-тогизъ отъ зловѣщия гласъ на бухала. Отъ врѣме на врѣме наоколо изъ гората се разнасятъ крѣсливи гласове, които уприличаватъ ту на човѣшки говоръ, ту на овчарско подсвиркване, ту на виението на нѣкой дивъ звѣръ. Тръпки побиватъ цѣлото ви тѣло. Като чужденецъ стоите въ този миръ, когото чувствувате около васъ и въ когото прѣкрасното и страшното се смѣсватъ, попълватъ се и образуватъ величественото, възвишеното. Вий не можете да правите друго, освѣнъ да слушате и да слушате. И слушате съ цѣлата си душа настрѣхнали, смаяни, нѣми...

Запалихме огънь. Сухитѣ вършини запръщхх, игриви пламъчета заскачахх между тѣхъ и ярка свѣтлина облѣ околнитѣ хълмове съ кдравитѣ имъ шумаци. Тѣ ту се показвахх, ту се скривахх и фантастични сѣнки плзѣхх по тѣхнитѣ височини. Ето онзи джобъ е прострѣлъ изсѣхналитѣ си клони, като ржѣтъ на нѣкое страшно индияско божество, а по-нататкъ онѣзи освѣгени скали приличатъ на чуденъ сръдниевъковенъ замъкъ съ стѣни, покриви и назбени кули. Струваше ми се даже, че виждамъ да се мѣркатъ лѣскави шлемове и шупести брони, и ухото ми като че се мѣчеше да схване нѣкакви войнствени викове и дръкване на оръжия. Огнятъ постепенно огасваше, нѣ скоро луната изгрѣ и потопа въ мека нѣжна свѣтлина долината съ окръжающитѣ хълмове. Подъ влиянието на тази свѣтлина всичко изгуби прѣдишния си мраченъ характеръ и прие по-нѣженъ, нѣ по фантастиченъ видъ. Бѣлитѣ букови стѣбла се замѣркахх като самодиви изъ тъмната гора, въ която се чуваше пакъ дръзгавиятъ гласъ на бухала, нѣ не вече тъй зловѣщъ, както прѣди малко въ тъмнината. Върховетѣ пакъ прѣкихххх въ ясното небо и луната съ слаба усмивка се носеше като свѣтълъ призракъ надъ тѣхъ и се мѣчеше да надникне въ най-тъмнитѣ кѣтчета на гората и да зърне най-дребнитѣ цвѣтѣнца, скрити въ гѣстата трѣва.

Като гледахъ тази хубава, тиха природа, неволно си спомнихъ нашия общественъ животъ съ всичката му дребнавостъ и пустота и искрено съжалявахъ тѣзи, които всецѣло се вдаватъ въ неговитѣ низки страсти безъ да обърнатъ внимание на това, съ което природата ни окръжава. Тя ни отваря обятията си, пълни съ обаяние и поезия, а ний ги избѣгваме: тя се стрѣми да ни облагороди, да ни възвиси съ своитѣ хубости, и ний си затваряме очитѣ за тѣхъ. Не-

благодарници! Като че ли въ нищожните борби, въ страстите и въ казъта се съсърдоточава единствениятъ ни идеалъ, единственната ни радост!

Полегнахъ на трѣвата и вперихъ погледъ въ свѣтлото небо. Прѣдъ очитѣ ми изкочи новъ миръ необятенъ и лъчезаренъ. Цѣли рояци звѣзди посипали ясното небо. Нѣкои отъ тѣхъ свѣтихъ съ ярка, равна свѣтлина, други блѣстяхъ като брилянти съ разноцвѣтни лъчи, а трети потънхли нѣгдѣ далечъ въ пространството едва мъждяхъ съ умираща свѣтлина. Ту уединени, ту на двойки, ту на цѣли купове тѣ спокойно и бавно вървяхъ по начертания си пътъ, безъ да се смущаватъ отъ туй що става на земята. По тѣхния ликъ, всекога тѣй ясенъ и чистъ се познава, че тѣхъ ги не трѣвожатъ ни скърбитѣ, ни страститѣ, ни кумиритѣ, които царуватъ надъ нещастната земя. Тѣ се задоволяватъ само да хвъргатъ къмъ нея безстрастни погледи и да си разпираятъ шепиншкомъ нейните злочестини. Тѣ сж прѣлестни и невинни.

Дълго врѣме се вирахъ въ тѣхъ и погледътъ ми се спираше ту, на квачката, ту на колата, ту на ралицата, които лесно се различаваха между другитѣ звѣзди. Чудни названия, напстина! Нашиятъ селянинъ, като че ли не е могълъ да погледне на небото, безъ да види и тамъ своитѣ кокошки, орала и коля, които го придружаватъ прѣвъ цѣлия му животъ. Чудно е, че не е успѣлъ до сега да качи на небото и своитѣ лихвари, па и своитѣ бирници които като ралото и колата не го напущатъ никога. а най старателно го забикалятъ... Другаритѣ ми бѣха заспали край огъня, гдѣто догаряхъ съ прѣщение нѣколко сухи вѣйки и прѣскаха на около си слаба червеникава свѣтлина. Азъ турихъ още дърва върху тѣхъ, па сложихъ главата си на ржката, погледахъ още малко звѣздитѣ, които ме гледахъ все тѣй спокойно и мило, и скоро задрѣмахъ.

— Ставай, извика нѣкой и азъ отворихъ очи. Свѣжа хладина полѣхъ по лицето ми и ме разбуди съвършено. К. разбъркваше съ една тояжка пепелъта, гдѣто се изкреха нѣколко вжглена останали отъ снощи, и туряше снощи сухи прѣчки, които скоро запалатѣха. Бѣше ми студено. Азъ скочихъ, сѣднхъ на единъ камък до огъня и фърлихъ погледъ наоколо. Гората неясно се мержувѣше прѣвъ прозрачния полумракъ и тихъ вѣтрецъ вѣеше откъмъ нея. като пълнеше гърдитѣ ми съ благоуханни струи. Изтокъ бѣ яла мжлъ: огроменъ пожаръ, сѣкашъ, горѣше тамъ задъ хълма, който се очѣртаваше рѣзко на огнено-червения фонъ. Звѣздитѣ бързо поблѣдняваха и изчезаха; Малки розови облачета се гонеха на западъ по утреното небе, а луната се луташе, като сѣнка между тѣхъ и се мъчеше да избегне сияющитѣ погледи на зората. Но всеко листо, по всеко стъркче, по всека трѣвица блѣстѣха едри капки роса, като бисери, които нѣкоя щедра ржка бѣ посипала прѣвъ нощта. Кѹда птици съ слабо гъгнене прѣфрѣкаха надъ срещнитѣ скали, които снощи подъ червеникавото сияние на огъня бѣха взели такива чудновати форми. На ближното дърво се обади славей; послѣдва го другъ, трети, четвърти, и въ единъ мигъ гората се изпълни отъ сутрѣшния химнъ на земнитѣ херувими, които посрѣщаха деня. Разсъмна се съвършено. Ний прѣскочихме поточето, което сънливо тънаникаше сега нѣкакъвъ си тъженъ напѣвъ и поехме нѣтеката по хълма за къмъ село. Отъ върха на този хълмъ се

виждаше пространното тракийско поле, покрито съ тънка мъгла, която се вдигаше вече и лазеше по ръбовете на Сръдния гора. Моето бѣдѣще село дрѣмеше въ политѣ на Родопѣ, потъйнала още въ дълбокъ сънъ подъ бѣлата нощна покривка, и сънуваше, може би, че башибо-ауцитѣ го обикалятъ пакъ и се готвятъ да го запалиятъ втори пѣтъ. Скоро полето се изчисти отъ мъглата и се показахъ множество селца обиколени съ зеленина и съединени съ гъста мръжа пѣтища, изъ които се чернѣехъ тукъ-тамъ нѣкои подранили кеврани. Далечъ прѣзъ полето се влачеше лѣниво Марица. Всичко това бѣше унило и заспало; само нѣкаква червена свѣтлина трептѣше на изтокъ и позлатяваше краищата на бѣлитѣ облачета, що пѣплехъ нататѣкъ. Тая свѣтлина постоянно захванъ да се усилюва и изведнѣжъ върховете на планинитѣ, задъ които трептѣше тя, блѣснѣхъ като разтопено злато. Рой лучи полетѣхъ къмъ всичкитѣ страни на хоризонта. Нѣкои отъ тѣхъ пад-пѣхъ върху моето село и то се стрѣснѣ, събуди се и се засмѣ. Родопѣ се събуждаше, бѣлата ѝ пухова покривка се размърда и тукъ-тамъ се оголихъ великолѣпнитѣ ѝ гърди. Глухъ шумъ се зачу отъ къмъ събуденитѣ села. Ний погледахме още малко тази утрѣнна картина, на се смѣкихъ отъ хълма и азъ влѣзохъ въ село съ изтъркани обуца, но съ порастнѣла душа.

К. Грънчаровъ.

РОБЕРТЪ БЪРНСЪ.

(По поводъ на стогодишнината отъ смъртта му).

I.

Борбитъ и размирицитъ прѣзъ XIV. и XV. в., които разклатихъ основитъ на цѣлия тогавашенъ общественъ строй въ Европа и които намѣрихъ за себе си изходъ въ реформацията, бѣхъ, при всичката си жестокость за старитъ наредби, велики прѣдвѣстници на още по-велики и крупни събития въ бѣдѣщото. Дълго врѣме италианската литература бѣше извора, отъ гдѣто черпехъ вдѣхновението си мнозина европейски поети и драматически писатели, особено първитъ тогавашни корифеи на английската литература. Ала тази послѣдната се изправи на нозѣтъ си въ царуванъето на кралицата Елисавета, и почна нормалното си напрѣдване въ царуванъето на кралицата Ана, въ втората половина на XVII. вѣкъ. Въ това врѣме най-блѣстѣжитѣ английски поети и писатели, като Поупъ и Свифтъ, първиятъ въ своята дидактична проза, а вториятъ въ сатирата си, създадохъ новъ прозаиченъ слогъ, като си взехъ за образецъ класичнитѣ писатели на Франция. По-късно, въ края на XVIII. вѣкъ, когато умственото движение на континента се отрази и върху Англия, появихъ се нѣколко блѣскави свѣтила на небото на английската книжовность. Тѣ сж Байронъ, Шели, и др. Единъ отъ най-младитѣ измежду тия жреци на Аполона е Робертъ Бърнсъ, съ името на когото озаглавихме тази статия.

Робертъ Бърнсъ, сто-годишнината отъ смъртта на когото се падна на 21. юли тази година, се е родилъ на 26. януари 1759. година въ една глинена кѣшичка въ Аловей недалеко отъ града Айръ (Ayr) въ Шотландия. Обстоятелствата на живота му до 1787. г. сж описани отъ самия поетъ въ едно писмо до извѣстния докторъ Муръ. Ето какво пише той за себе си.

„Баща ми се е родилъ въ сѣверния край на Шотландия и бѣше синъ на единъ земеделецъ — фермеръ. Той много

рано прѣтърпѣ голѣми несполуки и останѣ безъ никакви срѣдства. Слѣдъ многогодишенъ работливъ скитнически животъ, той придоби достатѣчна опитностъ и знания, на които азъ дължъ много мои притезания на умъ и наблюдателностъ. Прѣзъ първитѣ 6—7 години отъ моя животъ, той служеше като градинарь при единъ благороденъ и богатъ господинъ, който владѣше голѣмо пространство земя, наблизу при Айръ. Като останѣ той въ това звание, азъ трѣбаше да станѣ простъ работникъ; но бащиното ми завѣтно желание бѣше, да уреди живота си така, че като самостоенъ домакинъ, да прѣглежда лично възпитанието на дѣцата си, и съ помощта на великодушния господарь той сполучи да си купи единъ малкъ чифликъ.

„Въ дѣтинскитѣ и младежкитѣ години азъ много дължехъ на една жена съ прѣкарала възраст, която живѣше у насъ и която знаеше много пѣсни, прѣдания и стари балади съ фантастично съдържание. Нейнитѣ разкази спомогнахъ да се развие въ мене зародиша на поезията, но затуй пѣкъ толкова силно подѣйствувахъ на мене, че впечатлѣнието отъ тѣхъ не е изгладено и до сега, макаръ и да не съмъ ни най-малко наклоненъ къмъ суевѣрие. Първитѣ двѣ книги, които прочетохъ тайно и които ми доставихъ неизяенима наслада, бѣхъ: „Животътъ на Ханибала“ и „Животописътъ на Уйляма Уолеса“. Ханибалъ ми внуши воинствени идеи, а Уолесъ събуди въ мене националния шотландски духъ, който ще угасне въ мене, само когато угасне и животътъ ми. Живѣнето ми въ Айръ имаше своитѣ добри страни. Азъ се сдружихъ съ врѣстницитѣ си, които стояхъ по-високо отъ мене по общественото си положение, съ младитѣ артисти, които бѣхъ вече репетирвали блѣстещитѣ си роли, що трѣбаше да изиграхъ на жизнената сцена, когато азъ, уви, трѣбаше да стоѣ задъ кулиситѣ. Въ тази нѣжна възраст младитѣ аристократи съвсѣмъ рѣдко си съставятъ точно понятие за неизмѣримата пропастъ, която ги отдѣля отъ тѣхнитѣ другари — изпаднахъ. Само допираньето до обществото внушава на бѣдещитѣ велики дължимото прѣзрѣние къмъ сиромаситѣ, проститѣ селяни и работницитѣ, които сж се родили въ едно и сѣщо село съ тѣхъ. Моитѣ другари нито веднажъ не ме оскърбихъ, макаръ и самъ да ходехъ слѣдъ плуга и боситѣ ми крака да се подфърলেখъ подъ дѣйствието на лошото врѣме прѣзъ цѣлата година. Тѣ ми подарявахъ книги и даже ме понаучихъ малко по френцуски; раздѣлата ми съ нѣколцина отъ тия другари ме наскърби доста, но наскоро ме постигнахъ много по-сериозни неприятности. Покровителитъ на баща ми умрѣ, чифликътъ бърже се съсипа

и ние попаднѣхме въ нощитѣ на лихваря, който ми послужи за моделъ въ „Разказа за двѣтъ кучета“. Баща ми бѣ се оженилъ късно и азъ бѣхъ най-голѣмиятъ отъ седемѣтъ му дѣца; ние се рѣшихме да се възползуваме отъ послѣднитѣ двѣ години на арендата и затуй намалихме, колкото бѣше възможно отъ всекъдѣ разпоскитѣ си и живѣехме твърдѣ бѣдно. Здравьето на баща ми ослабнѣ, но азъ бѣхъ вече доста възрастенъ и изкусенъ работникъ, затова въ всичко му помагахъ.

„Ей така, азъ живѣхъ усамотено и подъ натиска на тежкия трудъ достигнѣхъ шестнадесетата година. По това врѣме за първъ пѣтъ прѣгрѣшихъ съ ритмата и възпѣхъ работещата съ мене въ полето прѣлестна дѣвойка, която бѣше една година по-малка отъ мене. Азъ не можахъ да сторя това на чистия английски езикъ, но нашата шотландска рѣчь, проста, безхитростна, омайна, лесно ми се вдаде, като ми внуши оная страсть къмъ поезията, която като не обръща внимание на горѣстѣта отъ разочарованието и на книжната философия, за винаги ще остане най-велико щастие и радостъ на земята.

„По такъвъ начинъ азъ узнахъ за първъ пѣтъ поезията и любовта, които сж се слѣли за мене въ едно. Баща ми постигнѣ цѣльта на трудовѣтъ си и ние се прѣмѣстихме на другъ, по-голѣмъ чифликъ, до десетъ мили далечъ отъ първия. Тамъ прѣкарахме доста добръ около четири години, но несъгласията, които възникнѣхъ между баща ми и чифликчията, станѣхъ причина да се заведе съдебенъ процесъ противъ насъ, и само охтиката, която заплашваше баща ми прѣзъ послѣднитѣ двѣ години, го избави отъ затвора и го свали въ гроба, гдѣто най-послѣ той намѣри покой.

„Прѣзъ тия четири години животѣтъ ми тамъ се отличаваше съ извѣстно разнообразие. Въ началото на прѣселуваньето ни азъ бѣхъ най-непохватниятъ отъ всичкитѣ момчета въ околността. Отъ старитѣ учебници добихъ тукъ-тамъ нѣкои понятия за граматиката, историята, географията, а пѣкъ своитѣ свѣдѣния за литературата, общежитието и критиката дължъ на «Spectator». Той, заедно съ съчиненията на Попа и трагедиятъ на Шекспира, бѣхъ единичката ми книга за прочитъ. Събираньето на пѣснитѣ ми докарваше най-голѣма услада; като си отивахъ на работа и като си вървѣхъ слѣдъ плуга, азъ ги повтаряхъ пѣсень подиръ пѣсень, редъ по редъ, като отдѣляхъ всеко истинско-велико, силно и дълбоко отъ фалшивото и надутото.

„На седемнадесетата си година, съ щъл да си придамъ извѣстна лѣскавина и въпрѣки желанието на баща си, отидохъ въ едно танцовално училище, което се намираще наблизо и се посѣщаваше отъ околната младежъ.

„Непокорството ми разгнѣви баща ми, който отъ тогава като че ли ме разлюби и това негово охлаждаване бѣше причината на разсѣянния ми животъ, какъвто прѣкарахъ прѣзъ слѣднитѣ години. Азъ се нуждаехъ отъ ръководачъ, въ мене се показвахъ честолюбия, но тѣ приличахъ на опитванията на слѣпеца да излѣзе на свобода. Само два начина имаше, за да мож да спечелиш богатство: съ помощта на просияшка икономия или съ хитро лихварство. Но първиятъ начинъ бѣше тежкъ за мене, а вториятъ ми внушаваше отвръщение. Безъ въѣкаква щъл за напредъ, лишенъ отъ нравствено ръководство, надаренъ съ живъ характеръ, азъ естествено се стремѣхъ къмъ обществото, а репутацията ми като човѣкъ начетенъ, съ извѣстенъ здравъ смисълъ и хуморъ, правеше да ме припматъ въѣкхдѣ, като очакванъ гостъ. Днитѣ прѣкарвахъ на работа, а вечеритѣ въ компании.

„Прѣстояването ми въ извѣстното училище, гдѣто изучавахъ какъ се измѣрватъ земи, гномониката и пр., бѣше едно обстоятелство, което значително измѣни моитѣ възгледи и маниери. Макаръ тука и да научихъ да си напълнювамъ чашата, но занятията ми съ геометрията отивахъ успѣшно, до гдѣто слънцето не влѣзе въ знака дѣвица. Запознаването ми съ една очарователна мома принуди тригонометрията да изфъркне изъ ума ми и прѣзъ послѣдната недѣля сѣкашъ нищо не вършехъ въ училището.

„Азъ се завърнхъ у дома си доста поправенъ отъ нѣкои недостатѣци, трѣбаше да видѣж живота отъ опаката му страна, и съ много другари кореспондирахъ, нѣщо, което благоприятно повлия на моя слогъ.

„Поезията оставаше като по-прѣди моето любимо занятие, но на нея се прѣдавахъ само подъ впечатлѣнието на минутата, като работехъ едноврѣменно нѣколко работи, които напускахъ тутакси, щомъ ми домжчнѣше. Моятъ девизъ прѣзъ това врѣме бѣше: „Да живѣе любовта и веселието!“

„На двадесетъ и третата година въ мене се появи желание самостоятелно да се заемж за работа и постъпихъ при единъ разчесвачъ на ленъ въ съседния градъ Ирвайнъ.

„Работата излѣзе несполучлива, защото въ надвечернето на новата година, когато щѣхъ да се довършатъ работитѣ,

фабриката изгорѣ и азъ, като истински поетъ, останяхъ безъ счупена пара.

„Когато баща ми умрѣ, имотътъ ни прѣминя въ якитѣ рѣцѣ на законниците. Но ние съ по-малкия ми братъ Жилбертъ събрахме една малка сума и арендовахме съседния чифликъ. Лишенъ отъ моето горещо въображение и отъ наклонноститѣ къмъ любовни увличания, братъ ми се отличаваше съ по-голямъ здравъ смисълъ и въ много отношения стоеше по-горѣ отъ мене. Щомъ встъпихъ въ управлението на чифлика, турехъ си на ума да не се отбивамъ отъ правия пътъ: четѣхъ книги по земледѣлието, прѣсмѣтвахъ плодоветѣ, самъ отивахъ на пазаръ, но на втората година ние изгубихме, а това толкозъ злѣ подѣйствува на благоразумието ми, че азъ отново прѣгърняхъ старитѣ навици.

„А по това врѣме наоколо се разчу за моето стихотворство. Първата фиданка на моята муза бѣше разпространената отъ самия мене, като отъ името на нѣкой неизвѣстенъ авторъ, хумористична поема, която закачаше калвиниститѣ и която произведе голѣмъ шумъ въ публиката и размирица върѣдъ духовнитѣ лица.

„Слѣдъ туй азъ прѣдадохъ частта си брату си и почнахъ да се готвиж, да отпихтувамъ за Ямайка, но прѣди да напусна отечеството си, рѣшихъ да издамъ своитѣ поемн. Като ги прѣтеглихъ и обсѣдихъ съ най-голѣмо безпристрастие, дойдохъ най-сетнѣ до убѣждение, че тѣ притежаватъ извѣстни достоинства, и мисълта, че ще ме похвалятъ, макаръ и никога да не бѣхъ чулъ такъво нѣщо, ми бѣше приятна. При всичката ми бѣдность и неизвѣстность, азъ и тогава бѣхъ за своитѣ произведения на сжщото мнѣние, както и сега, когато тѣ сж признати отъ публиката и критиката. Азъ всекога бѣхъ убѣденъ, че погрѣшкитѣ ни отъ религиозна и обществена гледна точка произхождатъ отъ недостатъчното ни познаване на собствената ни личностъ. Като имахъ прѣдъ очи това, азъ се стараехъ да изуча и познамъ самъ себе си, като се сравнявахъ съ другитѣ; азъ искахъ да опрѣдѣля, да анализирамъ своитѣ свѣтли и тъмни страни.

„Въ успѣха на поемитѣ си бѣхъ почти увѣренъ; въ противенъ случай, мислѣхъ си, шумътъ на Атлантическия океанъ ще заглуши ропота на неодобрѣнията, а промѣната на мѣстото и положението, заедно съ новитѣ впечатлѣния, ще ми помогнатъ да се утѣшя. Стиховетѣ ми бѣхъ напечатани въ 600 екземпляра, но за 350-тѣ отъ тѣхъ бѣхъ се вече записали прѣдварително нѣкои мои познайници, което нѣщо примами автор-

ското ми самолюбие. Слѣдъ като си заплатихъ всичкитѣ раз-
носки, останахъ ми двадесетъ фунта стерлинги, които щѣхъ да
ми послужатъ за пътуване. Нѣколко дена наредъ азъ трѣ-
баше да се крия, тъй като нѣкои мои неприятели обърнахъ
вниманието на блюстителитѣ на закона върху ми. Нѣщата ми
вече бѣхъ прѣнесени въ Гринокъ и азъ написахъ слѣдната
пѣсень: „Сгъстява се бързо мъглата полнощна,“ когато полу-
чихъ отъ единъ мой приятель, докторъ Блейклокъ, писмо,
което прѣобърна всичкитѣ ми планове, като отвори нови пъ-
тища за моето честолюбие. Той изказваше мнѣние, че азъ трѣба
безъ друго да отидя въ Единбургъ, за да прѣдприемамъ второ
издание на стиховетѣ си. Тамъ щѣлъ съмъ да намѣря голѣма
поддръжка и насърчение. Неговото писмо възбуди въ мене
такива надежди, щото азъ незабавно заминахъ за тоя градъ,
безъ да познавамъ тамъ нѣкого и безъ да нося съ себе си
нищо едно прѣпоръчително писмо.

„Но този пътъ звѣздата ми, която до тогава не ми обѣ-
щаваше нищо добро, ме опъти по вѣрния пътъ. Провидѣнието
ми дарува покровителъ въ лицето на единъ отъ най-благород-
нитѣ хора въ Единбургъ, лордътъ Гленкернъ.

„Под-нататъкъ нѣма нужда да разказвамъ. Единбургъ бѣше
за мене новъ свѣтъ, запознахъ се съ хора отъ разни съсло-
вия и ги изучавахъ съ най-голѣмъ интересъ.“

Тукъ се свършва писмото на Бърнса до доктора Мура.
Отъ биографията на мистеръ Локхарта: „The life of Robert
Burns. Edinburgh, 1828“, се научаваме под-нататъкъ за жи-
вота на поета въ столицата на Шотландия. Писателитѣ го
премали навсѣкхдѣ съ голѣми почести. Даже най-високитѣ
кръгове отъ тамошния beau monde съ голѣмо удоволствие пос-
рѣщали самобитния поетъ, красивитѣ и изящнитѣ прѣдста-
телки на милия полъ се надпрѣдварвали въ своитѣ лас-
кания и въ своето внимание къмъ него. Но той ималъ въз-
можность не само да взима участие въ всичкитѣ обществени
удоволствия, а сполучилъ да изпълни и най-голѣмото си же-
лание — да посѣти всичкитѣ разкошни шотландски мѣстности,
които били прочути по своята живописна хубость и истори-
ческо минало. Слѣдъ половинъ-годишно отсъствие той се за-
върналъ въ родното си мѣсто при бѣдната си майка и братя.

Такъвъ билъ живота на Робертъ Бърнсъ до 1787—88.
година. Неговата любовъ къмъ Джени Армуръ, „милата, ве-
селата, младата хубавица съ невинно сърдце,“ дъщеря на
единъ зидаръ, не била угасила, а се развила въ гърдитѣ
му съ всичката сила и пламенность. Оженването му за нея

по-напрѣдъ било му отказано, поради несъгласието на баща ѝ, но сега той сполучилъ да измоли отъ послѣдния ржката ѝ и поетътъ поздравилъ встѣпването на хубавицата Джени въ новата си кѣща съ едно прѣлестно стихотворение: «I have a wife o'my own». (Азъ си имамъ своя собствена жена).

Пропуснахме да споменемъ, че още когато Бърнсъ билъ въ Мосджилъ съ брата си, той се влюбилъ въ Мери Кемпбелъ, на която той посветилъ нѣколко отъ своитѣ най-трогателни пѣсни. Но наскоро слѣдъ туй тя внезапно умрѣла и поетътъ, поразенъ отъ тази нейна трагическа смъртъ, написалъ елегията „Къмъ Мери въ небесата“ (To Mary in heaven), която даваме по-долу въ прѣводъ.

Слѣдъ като прѣживѣлъ нѣкоя година въ Елислендъ, гдѣто надглеждалъ чифлика си и изпълнявалъ длъжността акцизенъ надзирателъ, въ края на 1791. г. Бърнсъ напустилъ тоя градъ и се прѣмѣстилъ да живѣе въ Деймфрайсъ. Ние нѣма да се занимаваме тука съ скандалнитѣ истории, които се разправятъ отъ нѣкои негови биографи и критици за нѣкакво негово безпиравствено поведение. Долнитѣ два факта достатъчно освѣтляватъ четеца въ несъстоятелността на нападатѣ върху поета.

Прозъ, който добръ е познавалъ Бърнса, твърди, че послѣдниятъ си изпълнявалъ акуратно и честно служебнитѣ си задължения, старателно надглеждалъ възпитанието на дѣцата си, че неговата „весела Джени“ съ силно негодувание отблъсвала всички фърляни на нейния адресъ недостойни клевети, и че братъ му Жилбертъ открито и публично се е застъпвалъ да защити паметта на поета, като е прославялъ горещо и страстно вроденото благородство и мъжествена честност на душата му. Освѣнъ това, не трѣба да забравяме, че въ такъво врѣме, когато бѣдността притискала Бърнса и когато „месото било неизвѣстна храна въ неговата кѣща“, той умѣлъ честно да води работитѣ си, безъ да прави дългове. Разумѣва се, това послѣдното не би било възможно, ако отистина Бърнсъ се би прѣдавалъ на приписванитѣ му пороци.

Отъ октомври, 1795. до януари, 1796. год. случайна болестъ, придружена съ припадъци отъ ревматизмъ, го задържали у дома. Той починалъ да губи сила и апетитъ, ржцѣтъ му захванжли да треперятъ и гласътъ му ослабналъ. Сърцето му тупало бърже и неправилно, а силнитѣ болки въ члѣнветѣ, въ горнитѣ и долнитѣ краища на тѣлото му не му давали възможность да заспи. Той отишълъ въ Брау да прави морски бани и макаръ слѣдъ туй и да почувствувалъ малко

намаление на ревматичнитѣ болки, но треската го принудила да се завърне у дома си на 18. юли 1796. год. Въ продължение на три дена той лежалъ въ голѣма слабостъ и найсетѣ на 21 юли, на тридесетъ и осемъ годишна възраст, се починалъ. Погребението му се извършило съ голѣми военни почести и въ присъствението на около десетъ хиляди души.

Робертъ Бърнсъ билъ високъ около два метра, ималъ здраво тѣлосложение и билъ много подвиженъ и пьргавъ. Разговорътъ му се отличавалъ съ хуморъ и свидѣтельствувалъ за неговия впечатлителенъ умъ, за дълбочината на мислитѣ и рѣдката правилностъ на сжжденията.

Въ 1800. г. докторътъ Къри (Currie) издалъ въ полза на вдовицата и четиритѣ му дѣца всичкитѣ му стихотворения въ $\frac{1}{4}$ части, но въ тѣхъ липсватъ много отлични негови стихотворения, нѣкои отъ които сж помѣстени въ изданието на Кромекъ: *Reliques of Robert Burns*. London 1808.

За да могатъ да се разгледатъ безпристрастно и съ всичката справедливостъ на една подобна оцѣнка произведенията на Бърнса, необходимо е да се иматъ прѣдъ очи нѣкои важни обстоятелства изъ живота му, игнориранъето на които би ни повело къмъ погрѣшни резултати.

Прѣдъ насъ стои Бърнсъ — сжщество самооптно, неподправено, родено и расло въ страна, гдѣто природата е изиспала едновременно всичкитѣ си прѣлести и всичкитѣ си непривлѣкателности. Душата на поета е имала възможность да вкуси, така да рѣчемъ, отъ самия пзворъ на тия хубости, да се омае почти непосредствено отъ тѣхъ и да ги възпѣе сжщо така прѣлестно, мило и искрено, като имъ „прѣдаде своя поклонъ.“ Тамъ, гдѣто грозниятъ сѣверъ непривѣтливо е проявявалъ и напомнювалъ своето сжществуванъе на сина си, гдѣто фантастичнитѣ и таинственитѣ жгълчета въ околността, въздухътъ на която е билъ първата храна на поета орачъ, сж еспирали дѣха на послѣдния и сж ускорявали пулса му, тамъ безподобниятъ шотландецъ е умѣлъ да съпостави остритѣ ласки на жестокия януарски вѣтъръ съ леденитѣ милувки на горчивата сждба, съ жежкитѣ капки на челото си... „Духаше януарския вѣтъръ, духаше въ лицето на Робина“ и то прѣзъ цѣлия му мъченически животъ. Другаръ нераздѣленъ на плуга, слуга и царъ въ едно и сжщо врѣме, той се е родилъ на земята, за да живѣе на небесата! Кой запали искрата въ гърдитѣ му, цвѣтията, струитѣ, птичкитѣ ли, или изсѣхналата, горещата отъ слънчевия пекъ прѣстъ, въ която газехж боситѣ му крака?! Ето единъ примѣръ, който съ ослѣпителна

очевидностъ ни доказва, каква е силата на природата, когато тя твори истински човѣшки същества и божии синове.

Поезията на Роберта Бърнса се отличава съ голѣма пълнота, каквато не се срѣща въ други английски поети, освѣнъ въ Шекспира. Гѣвкавостъта на шотландското нарѣчие отъ една страна, съвършенството и неподражаемата сила и изразителностъ въ устата на Бърнса сж главнитѣ причини, гдѣто той никадѣ не употребява излишни изрази, които бихж затъмнили или усложнили изказваната мисль; съ едно кратко прѣдложение той прѣдставя изведнажъ прѣдъ духовнитѣ ни очи цѣлата картина, за скициранъето на която други на мѣстоту му бихж турили въ тревога всичкото си разнообразно филологическо съкровище. Напримѣръ, въ стихотворението му „Веселитѣ сиромаси“, „as they held the splore to drink their orra duddies“, „какъ тѣ продължавахж да се веселятъ и да пропиватъ парцалитѣ си“. На никое друго нарѣчие, на никой другъ езикъ не може да се прѣдадѣтъ точно такива фрази, като прѣвъзходната „bickering brattle“, за да се опише малкото полско мишле, гнѣздоту на което било съборено отъ плуга и което въ ужасъ се спасява въ бѣгството си. Тия двѣ думи изобразяватъ не само припрѣността на изплашеното мишле, но даже и звука, що се издава изъ-подъ краченцата на животното, което бѣга по поженхтата нива.

Произведенията на Бърнса сж напълно искрени и вѣрни съ дѣйствителностъта. У него нѣма никаква фалшивостъ, никакво лицемерие или пѣкъ измислени сцени и обстоятелства, които да повлияхтъ минутно на чувствителния четецъ и да привлѣкхтъ неговитѣ врѣмenni и скоротечни симпатии и антипатии върху извѣстенъ прѣдметъ. Напротивъ, той винаги рисува истински факти изъ дѣйствителния животъ, кара ни да се смѣемъ надъ такива човѣшки комедии, на които той самъ се е смѣлъ, принуждава ни да плачемъ надъ такива страдания, надъ които той е изсушилъ до дѣно всичкото богатство на слъзния си източникъ... Той самиятъ е прѣтеглилъ всичко, което ни описва. Ето отъ кѣдѣ произтича изкреностъта на думитѣ му. Но това не дава никому право да укорява Бърнса, че той „рабски копира реалното“... Отъ друга страна, както мислхтъ великосвѣтскитѣ поети и писатели, той е нѣмалъ просторъ да избира или даже да намира сюжети, а ние виждаме, както загатиххъ и малко по нагорѣ, че той черпелъ материалъ за вдѣхновение и въ най-нищожното и незабѣлѣзваното движение на най-миниатурното животно, въ най-простата участъ на едно кокиче. Той не се различавалъ на полето отъ съседния си

работникъ-селянинъ и „гордо и радостно вървѣлъ слѣдъ своя плугъ“. Селскиятъ битъ, народнитѣ обичаи и празници той описа неподражаемо въ своитѣ идилии.

Искреността на мисълта му е продиктувала и искреностъ на формата на неговитѣ творения. Ние ясно забѣлѣзваме, че неговитѣ изражения се отличаватъ съ една непринуденостъ, почти наивна непристореностъ, съ което можемъ най-много да си обяснимъ и неподражаемата музикалностъ и приятностъ на стиха му. По този поводъ единъ остроуменъ англичанинъ се е изразилъ, че стиховетѣ на Бърнса „немогътъ се тури на музика, защото тѣ сж сами музика“.

Освѣнъ това той биваше извънредно смѣлъ въ израженията си; окото му не мигваше прѣдъ никакви прѣдвzeti мнѣния на нѣкои негови съотечественици, прѣдъ никакви лоши впечатлѣния или сериозни послѣдствия, които би могли да произведхъ думитѣ му отъ страна на тия, къмъ които е хранелъ справедлива ненавистъ. И отистина въ такъво общество, гдѣто тартюфството е взело толкова голѣми размѣри, гдѣто бихж могли да се вършхтъ и най-грознитѣ дѣла, най-свѣтотатственитѣ дѣйствиа подъ „прикриванъето на Свещеното Писание“, гдѣто шотландскитѣ свещеници и еднбургскитѣ прѣзвитериани сж искали „да заслужхтъ небесното блаженство, като прѣвърнхтъ земята на адъ“, въ такъво фарисейско общество е немислимо единъ човѣкъ като Бърнсъ, да не протестира, да не издигне смѣло и безстрашно гласа си противъ лицемѣрието, противъ неправдата. Стихотворението му «The cotter's saturday night» (сѣботната вечеръ), като рисува отъ една страна домашния му битъ, доказва отъ друга, че той самичкъ не е билъ противъ истинската праведностъ и добродетелъ, както го обвиняватъ нѣкои недобросѣвѣстни критици, а е билъ врагъ на фалшивостта, на вкоренената прѣкаленостъ въ религиозността на духовенството. Въ стихотворението си „Светиятъ панаиръ“ (Holy Fair) той справедливо казва: „едни сж пияви отъ благочестие, а други отъ ракия“.

Но при всичкото това неотстъпно, открито прѣслѣдване на духовнитѣ лица, той не е билъ нетърпимъ за слабоститѣ и недостатѣцитѣ на хората, а е казвалъ:

„Снизходително гледай на своя събратъ-човѣкъ. Още по-снизходително на жената-сестра, когато тѣ вървхтъ по лѣжливъ пътъ. Да се заблуждава е свойствено на човѣка; само едно остава всѣкога тъмно за насъ, причината: защо именно тѣ така постѣпватъ, и второ, което ние не можемъ да знаемъ: до колко тѣ се разкайватъ за своята постѣпка“.

Отъ всичкото, кето казахме до тука, четецътъ може да си състави горѣ-долу понятие за характера на Бърнсовата поезия.

Не ще пропуснемъ да отбѣлѣжимъ нѣщо на кратко за нѣкои отъ другитѣ по-малки пѣснички, които при все туй сж прѣситени съ дълбоко чувство, а нѣкои динатъ съ голѣмъ романтизъмъ. Въ стихотворението „Кѣмъ кокичето“, изровено отъ неговия плугъ, той изобразява по най-трогателенъ начинъ собствената си сѣдба. Въ пѣсенъта «John Anderson, my Jo, John» (Джонъ Андерсонъ, другарю, Джонъ) описва въ кратки, но силни думи, какъ може да бѣде трайна истинската привързаностъ.

Но за най-хубава негова поема може да се счита, както мисли и самиятъ Бърнсъ, неговата поема-балада «Tom O'Schanter». Иполитъ Тенъ не е до тамъ правъ, като казва, че „Веселитѣ сиромаси“ е «son chef d'œuvre pareil à celui de Beranger, mais combien plus pittoresque, plus varié et plus puissant».

Ние ще свършимъ, защото за да се напише биографията на единъ такъвъ книжовенъ великанъ, и за да се даде една цѣнна характеристика на неговата книжовна дѣйностъ, малка въ количествено, но голѣма и велика въ качествено отношение, изискватъ се по-други условия, които, изповѣдваме, ние не притежаваме. Българскитѣ любопитни четци, които бихх се интересуваели да научатъ нѣщо повече и по-подробно за свѣтилата на чуждитѣ литератури, когато ние пѣмаме и надали ще имама въ скоро врѣме свои, ще намѣрижтъ, надѣваме се, въ краткия ни този очеркъ поне потикъ за поменжтата цѣль.

И ние ще бѣдемъ доволни отъ това.

Из. Толевъ.

II.

Изъ стихотворенията на Робертъ Бърнса.

Джону Андерсону.

Джонъ Андерсоне, в'първий
 Отъ дружбата ни день
 С'коси ти бѣше черни
 И с'лобъ ненабразденъ.
 Сега, о Джонъ, коси ти
 Покрива вече снѣгъ,
 Но ти благослови ги
 Джонъ Андерсонъ, мой драгъ!

Джонъ, помнишъ ли, скитниѣ
 Но гореки висини
 И колко тамъ щастливи
 Живѣхме ние дни.

Сега вървимъ на долу.
 Насъ вика тъженъ звонъ.
 Гдѣ двама ще заспиме,
 Джонъ Андерсонъ, мой Джонъ!

Въ бурята.

Сънувахъ долина, залѣна съсъ блѣсъкъ,
 Сияеше пролѣтенъ день,
 И вадичка, тичаща съ радостенъ плѣсъкъ,
 И пѣсни въ букака зеленъ.
 Но въ мигъ страхотийтъ отъ гърма далеченъ,
 Катъ стонъ се раздадохъ тамъ,
 И брѣстътъ наведенъ, на гибель обрѣченъ,
 Запраска въвъ трепетъ голѣмъ . . .

Тѣй станъ и съ мене: намѣсто лазуря,
 Що грѣйше щастливо тогавъ,
 Задуха злокобно суровата буря,
 Довѣя ми сѣтния часъ . . .
 Завлѣче съсъ себе вихрушката дива
 Цвѣтешото щастье завчасъ,
 Но сѣ пакъ стоѣ, като джбъ, горделиво,
 Съ гърдитѣ си срѣщамъ я азъ.

Къмъ Шотландия.

Сърдце ми е далечъ, сърдце ми е далечъ.
 Сърдцето ми ѣ въ Шотландия гориста,
 Обичамъ слѣдъ рогачи на суетенъ ловъ
 Да лазиж самъ по урва камениста.
 И гдѣто и да съмъ отъ родния покровъ,
 Сърдцето ми ѣ въ Шотландия гориста.

Шотландио, родино, Сѣвере, прости!
 Ти, люлка на юнаци храбри, смѣли!
 Кждѣто ѣ да се скитамъ, все безспиръ лѣти
 Сърдцето ми къмъ твоитѣ прѣдѣли!

Прощавайте, гори, покрити съ снѣгове
 И пълни съ царска мощъ, гори скалисти,
 Поля, ливади и вълнисти лѣсове
 И вие вадички съ струитѣ си сребристи!

Сърдце ми е далечъ, сърдце ми е далечъ,
 Сърцето ми ѣ въ Шотландия гориста,
 Обичамъ слѣдъ рогачи на суетенъ логъ
 Да лазѣ самъ по урва камениста.

И гдѣто и да съмъ отъ родния покровъ,
 Сърцето ми ѣ въ Шотландия гориста.

Къмъ Мери въ небесата.

(To Mary in heaven).

Късна звѣздице съсъ блѣдно сиянье,
 Нѣжно посрѣщашъ ти сутрени часъ,
 Тъжний день спомнювашъ, въ който съ риданье
 Мери изгубихъ тогазъ.

Мери, душице! Катъ сѣнка изчезнѣ.
 Твоятъ духъ тихичко гдѣ си лѣти?
 Виждашъ ли, какъ отъ тѣгата азъ чезнѣ?
 Стона ми чувашъ ли ти?

Ахъ, не забравямъ светата минута!
 Гдѣ лжкатушно извива се самъ
 Айръ въвъ лѣса, катъ усойница люта,
 Съ Мери се срещнихме тамъ.

Цѣлата вѣчностъ отъ ревностъ не скрива
 Нашия чистъ и любовенъ възторгъ,
 Твоя ликъ въ нашата цѣлувка звѣлива,
 Взора ти свѣтълъ, дълбокъ!

Ахъ, не узнахъ, въ тазъ минута печална,
 Че тя ще бжде цѣлувка прощална.

Ближеше Айръ своя брѣгъ каменисти
 Въ сѣнката гжста на лѣса зеленъ.
 А надъ насъ бѣше отъ клонье и листи
 Гореки вѣнецъ изплетенъ.

Цвѣтна постелка се смѣйше надъ нази,
 Нотки любовни — въ птичия гласъ.
 Боже, туй щастье защо не запази
 Вѣчно да свѣти надъ насъ?

Тамъ паметьта ми унило се лута,
 Мжчи сърдцето безспиръ.
 Врѣмето дава ѣ сила нечута . . .
 Тѣй и поточето всѣка минута
 Тъне въ подземния миръ.

Мери, душице! катъ сѣнка изчезнѣ.
 Твоятъ духъ тихичко дѣ си лѣти?
 Виждашъ ли, какъ отъ тѣгата азъ чезнѣ?
 Стона ми чувашъ ли ти?

Джонъ Ячмичното-Зърно.

Балада.

Веднажъ три източни кралѣ,
 Прочути наедно,
 Сторихъ клетва: „смъртъ на Джонъ
 Ячмичното-Зърно.“

Тогава съ тежка, влажна прѣстъ
 Заровихъ го въ мигъ.
 „Смъртъ на Ячмичното-Зърно!“
 Заканихъ се съ викъ.

Слѣдъ врѣме духъ пролѣтъта,
 И прѣсенъ дѣждъ падна.
 Вижъ, Джонъ Ячмичното-Зърно
 Изъ гроба си скокна.

Скокна си той на пукъ на тѣхъ! . . .
 По-силно слънце грѣй —
 И все по-силенъ става той,
 И весело вирѣй.

Но ей, въ единъ нещастенъ день
 Той съ копъя заграденъ!

Но дойде вече есенъта
 И почнѣ да блѣднѣй,
 Ослабнѣ и се прѣгърби
 И все вѣхнѣй, вѣхнѣй . . .

Нараства бърже болестъта, —
 Той всѣки день слабнѣй,
 А вражиятъ съюзъ безспиръ
 Злорадствува, бѣснѣй.

Съ оржѣе врѣхлѣтѣхъ тѣ,
 Катъ яростни оси —
 Скосихъ го безжалостно
 Съсь остритѣ коси.

Излѣхъ всичкия си ядъ
 Съ тоягитѣ си зли
 И сетнѣ го отвѣвахъ
 По всичкитѣ страни.

И грубо въ ровъ дълбокъ съ вода
 Го стиснаххх добръ,
 Тамъ Джонъ Ячмичното-Зърно
 Да плува илъ да мре.

Оттамъ го пакъ измъкнаххх —
 За мжки дойде редъ,
 Едвамъ, горкиятъ, шавне ли,
 Прѣбивать го отведъ.

И мозъка му въ коститѣ
 Огънятъ изсуши,
 А воденчарятъ съ камъни
 Почих да го души.

И тъй изсмука му кръвта,
 Отъ нея пихх тѣ
 И тѣмъ пѣ-милу се стори
 Туи земно битие.

Ехъ, Джонъ Ячмичното-Зърно
 Бѣ рицаръ и герой,
 И отъ кръвта му, който пий,
 Безстрашенъ става той.

Тя може миръ да ни внуши
 Духа да възвиси,
 Вдовицата заставя съ гласъ
 Да пѣе прѣвъ сълзи.

Наздравица, другари, съ звонъ
 Чукнете чаши изедно
 За здравъето на свѣтли Джонъ
 Ячмичното-Зърно.

Ив. Толевъ.

Какъ е израснѣла свободата на вѣрата въ Западна Европа и въ Америка?¹⁾

Нека видимъ какъ сѣ вървѣли вѣроизповѣднитѣ дѣла въ тия страни, които влизахъ въ състава на западната римска империя, и въ ония, които приехъ християнската вѣра отъ нея.

Тукъ отначало хората бѣхъ по-малко свѣдущи въ дѣлата на вѣрата, отколкото въ източната империя; за това спорове за вѣра и богослужение тукъ бѣхъ по-малко и току рѣчи всичкитѣ християни слушахъ наставленията на римския епископъ, който се нарича папа, сир. отецъ. И богослужението всѣду ставаше на римски или латински езикъ, даже и въ нѣмскитѣ, славянскитѣ и други земи, които получихъ християнството отъ Римъ. Съ врѣме се появихъ въ римското богослужение отличия отъ източното или грѣцкото, а сѣщо и нѣкои различни учения; напримѣръ, грѣцитѣ учехъ, че духъ свети изхожда отъ отца, а римлянитѣ прибавехъ: „и отъ сина.“ Най-послѣ папата съ монаситѣ постепенно установи, свещеницитѣ да се не женятъ. Така наченъ да се различава латинската, или римско-католическата, или западната отъ източнитѣ черкви; а къмъ това се прибави още спорътъ между източния, цариградски патриархъ и римския папа за старшинство. И двѣтѣ страни се скарахъ и наченяхъ да се считатъ една друга за разколнически. Но понеже християни отъ източно вѣроизповѣдание имаше малко на западъ, то отъ тия спорове между западнитѣ християни не произлѣзохъ голѣми борби, съ изключение, може би, въ славянскитѣ земи, (срѣдни между латинската и грѣцката черква), които искахъ да притеглитъ на своя страна кога римскитѣ папи, кога грѣцкитѣ патриарси. Най-много борби и кръвопролития между християнитѣ отъ римската и грѣцката черква имаше въ България и Украйна, когато послѣдната при-

¹⁾ Печатаниятъ тукъ очеркъ е извлѣченъ отъ едно популярно съчинение на покойния професоръ и незабравимъ нашъ другаръ, М. П. Драгомановъ, върху свободата на вѣрата въ Източна Европа, (особено) Русия въ Западна Европа и Америка. То е неговиятъ послѣденъ книжовенъ трудъ.

надлежеше на полската държава. Тукъ римскитѣ католици се стараяхъ да привлѣкхъ грѣцкитѣ въ своята черква, или поне да ги прѣобърнхъ въ унията сир. съединение съ Римъ подъ условие, че могатъ да си запазхъ грѣцкото богослужение, но да признаватъ за глава на черквата си римския папа. Отъ тука произлѣзохъ между римскитѣ католици и униятитѣ отъ една страна и грѣко-русинитѣ отъ друга цѣли войни, които докарахъ разпаданието на полската държава.

Но полека лека и въ западната черква се появихъ не-съгласия за вѣрата. И тукъ се породихъ разни учения, а освѣнъ това мнозина наченхъ да намиратъ нерезонно че богослужението въ всичкитѣ земи на западната черква се извършва на непонятния за народитѣ латински езикъ, че папитѣ забраняватъ да се прѣвежда светото писание на новитѣ народни езици, и несправедливо, гдѣто духовнитѣ иматъ особни прѣимущества прѣдъ свѣтскитѣ: не плащатъ данѣкъ, не се подчиняватъ на общия за всички сѣдъ и т. н. Епископитѣ и папитѣ наченхъ да взематъ строги мѣрки противъ хората, които изказвахъ такива мисли и противъ разновѣрцитѣ, като еретици. За тѣхъ се установихъ особни сѣдилища отъ монаси, нарѣчени сѣдилища на светата инквизиция, сир. сѣдилища на светото издаване, които наказвахъ еретицитѣ, запирахъ ги въ затвори и ги изгаряхъ върху костри. Противъ градоветѣ, гдѣто имаше много еретици, и противъ правителствата, които не искахъ да изтрѣбхъ еретицитѣ, папитѣ обявяхъ свещени войни, като изпращахъ срѣщу тѣхъ войскитѣ на послушнитѣ тѣмъ правителства. Съ такива войни биде опустошена южна Франция. При това послушнитѣ на папитѣ войски на сѣвернитѣ французи убивахъ безъ разлика и еретици и католици. Когато казали за това на единъ началникъ на папскитѣ войски, той отговорилъ „убивайте всичкитѣ, а Богъ на другия свѣтъ ще види, кой е праведенъ и кой еретикъ“.

Но всичкитѣ тия строгости не успѣхъ да запазхъ едно-вѣрието въ земитѣ на римската черква. Съ врѣме се появихъ тамъ учители, които се наричахъ евангелици, защото тѣ признавахъ задължителни за християнитѣ само тия наставления, които съдържа евангелието, а всичкитѣ други учения, наредби обичаи и обреди на римската черква признавахъ като незадължителни, или даже съвѣмъ ги отфрляхъ. Евангелицитѣ се стараехъ да прѣвеждатъ евангелието и другитѣ свещени книги отъ стария и новия завѣтъ на понятнитѣ за проститѣ хора народни езици. Такива бѣхъ между другитѣ и свещеницитѣ и професоритѣ отъ висшитѣ училища (университетитѣ), англичанинтѣ

Иванъ Виклефъ и чехътъ Иванъ Хусъ. Първиятъ биде проклетъ отъ папата, но паството не позволи да му се отнеме свещенството, а вториятъ биде осъденъ отъ събора на епископитъ въ Констанцъ и изгоренъ, при все че императорътъ му бѣ далъ охранителна грамота за свободенъ проѣздъ до събора и назадъ. Папата и епископитъ убѣдили императора, че не трѣба да се придържа о общанието, дадено на еретика, и че за еретицитъ нѣма другъ законъ, освѣнъ смъртъта. Много отъ чехитъ и тѣхнитъ съѣди взехъ страната на Хуса и затова въ чешката земя и въ съѣднитъ избухна война между Хусити и католици, въ която загинахъ много свѣтъ.

Най-напоконъ, сто години слѣдъ смъртъта на Хуса, въ шестнадесетия вѣкъ слѣдъ Рождество Христово евангелицитъ станяхъ толкова много въ западна Европа, че черковното единство тукъ биде окончателно прѣкъснато и работата дойде до черковно промѣнение, или, както казватъ по латински, до реформа или реформация. Между евангелицитъ и реформатитъ нѣмци се отличи съ усърдието си Лутеръ, изъ срѣдата на французитъ — Калвинъ, и затова тѣхнитъ привърженици се нарекохъ лутерани и калвинисти. Наричатъ ги тѣхъ, а сжщо и другитъ послѣдователи на подобни учения, протестанти, защото, когато германскиятъ императоръ заповѣда на лутеранитъ да спржтъ черковната реформа до рѣшението на духовния съборъ, тѣ протестирахъ противъ тая заповѣдъ.

Между евангелицитъ и протестантитъ се появихъ голѣми разновѣрия, защото тѣ признавахъ, че всѣкой може да чете и да разбира библията, както му диктува неговата съвѣсть, а заповѣдитъ на свещеницитъ не считахъ за задължителни. За това възникнахъ разпри и цѣли войни не само между разнитъ протестантски секти. — Толкова малко хрумваше още нѣкому на ума, че вѣрата трѣба да се остави съвсѣмъ на свободната съвѣсть на хората, щото всѣкое правителство, не само царското, но и градското, искаше непременно да принуди разновѣрцитъ къмъ своята вѣра и своята черква. Тогава измислихъ таково правило, че чието е правителството, на тогова трѣбва да принадлежи и вѣрата. Подобна мисль бѣ изказалъ още нѣмскиятъ императоръ Карлъ V., при когото се наченъ реформата и който много се стара, да запази единството на черквата и много протестантска кръвь пролѣ. Когато той, вече уморенъ, се билъ отказалъ отъ царството и прѣкарвалъ врѣмето си съ правение на часовници, забѣлѣжилъ, че и мъртвитъ часовници не може да се устройтъ така, щого да вървижтъ съвсѣмъ еднакво: „Така ли

е то!“ казалъ той, „а пакъ азъ искахъ да настроѣмъ еднакво челоувѣческитѣ души!“

Като виждали, колко безполезно безпокойство и мжки припаса на хората вмѣшательството на правителствата въ дѣлата на вѣрата, нѣкои разсудливи хора размислявали надъ това порано и по-дълбоко, отъ Карла, и дошли до убѣждение, че вѣрата трѣба да бѣде дѣло на свободната съвѣсть на всѣкой човѣкъ, и че и да има вѣри прави и неправи, то наградата и наказанието за това трѣба да се остави само на Бога, а правителствата не трѣба да се коснуватъ до вѣрата.

Още когато славахъ спороветѣ за реформата, първи додохъ къмъ такива мисли тия отъ нѣмскитѣ евангелисти, които се нарекохъ анабаптисти, сир. прѣкрѣстители, а послѣ баптисти, сир. кръстители. (Отъ тия баптисти произлѣзохъ и украинскитѣ баптисти или штундисти). Нарекли ги така, защото тѣ признавали неразумно да се кръстятъ дѣца, които не могатъ да разбираатъ вѣрата, прѣкрѣщавали възрастнитѣ хора, които се прѣфѣрляли къмъ тѣхъ. и кръщали своитѣ дѣца вече въ зрѣла възраст, слѣдъ като тѣ изучавали вѣрата. Затова тѣхъ не ги търпѣли и католицитѣ и голѣма часть отъ протестантитѣ и ги прѣслѣдвали по всѣкой начинъ, наказвали ги даже съ смъртъ. Въ скоро врѣме подобни мисли за свободата на вѣрата наченяхъ да изказватъ и тия протестанти, които послѣдвахъ учения италианецъ Социнъ, който непризнаваше св. Троица, а само едноличния Богъ, и които се нарекохъ социнци (имало е нѣкоги социнци и въ Полша, Бѣлорусия и Украина. Сега тѣ иматъ свои братства въ Унгария, Англия и Америка). Когато началникътъ на французкитѣ протестанти, Калвинъ, убѣди правителството на свободния градъ Женева, да изгори социнцианеца, испански докторъ Серветъ, то единъ ученъ французинъ, Кастелионъ написа, нѣколко съчинения, че правителствата нѣматъ право никого да наказватъ за вѣра, или да принуждаватъ нѣкого да вѣрва, каквото и да било.

Отъ тогава, ако и твърдѣ бавно, образованнитѣ хора въ Западна Европа наченяхъ да усвояватъ такива мисли и да прокарватъ постепенно въ законитѣ свободата на вѣрата. Отначало биде установена не пълна свобода на вѣрата, а само вѣротърпимостъ или търпимостъ поне за по-главнитѣ вѣроизповѣдания въ една държава.

Така въ Швейцария или въ Швейцарския Сѣюзъ отначало католицитѣ и калвиниститѣ се карахъ и воювахъ помежду си, като искахъ всѣки да наложи своята вѣра другиму, а послѣ се съгласихъ да разгранижатъ по-между си окръжитѣ

и епориитѣ и пакъ да си останжтъ въ общия съюзъ. Подобно споразумѣние станж и между градоветѣ и княжествата въ Германия, слѣдъ дългъ редъ войни, отъ които едната се продължи цѣли 30 години. Още прѣди тѣхъ холандскитѣ калвинисти, които имаше да се боржтъ срѣщу притѣсненията на испанския краљ, комуто бѣше подчинена земята имъ по наслѣдство, като желяхж да устрожтъ свободенъ съюзъ отъ всичкитѣ области (щати), признаж свободата на вѣрата и за католицитѣ.

Но всичко това бѣ непълна свобода и даже непълна вѣротърпимостъ, защото даже въ протестантскитѣ части на Германия и Швейцария и въ Холандия не се допускахж много протестантски общества, несъгласни съ ученията на Лутера, или на Калвина. Първата държава, въ която биде установена пълна свобода на всичкитѣ вѣри, християнски и нехристиянски, биде основана отъ английскитѣ баптисти въ 1639 г. За това струва да се каже нѣщо повече. Англия отначало бѣ католическа държава. Отъ врѣмето на Виклефа въ нея се появихж евангелицитѣ, които католическитѣ епископи, съ помощта на крадскитѣ правителства, по всѣкой начинъ изтрѣбахж. Когато въ други страни се появи черковната реформация на Лутера, Калвина и пр., то и числото на евангелицитѣ въ Англия наченж да расте, при всичкото прѣслѣдване на краля Хенрихъ VIII, който получи за това отъ папата титлата „защитникъ на вѣрата,“ (тая титла английскитѣ краље я носжтъ до сега). Между това краљ Хенрихъ намисли да обърне дѣлото на черковната реформа, която всички желяхж, въ своя полза. Той обяви себе си глава на английската черква, вмѣсто папата, затвори манастиритѣ, отве тѣхнитѣ имоти, призна нѣкои отъ протестантскитѣ учения, съкрати богослужението, но запази епископитѣ, които самъ назначаваше като свои помощници. Така биде уредена въ Англия епископалната черква, съвсѣмъ зависима отъ крадското правителство, и английскитѣ краљ станж почти Халифъ. Но много англичани останхж въ римско-католическата вѣра, и много други си усвоихж разни протестантски учения и основахж свои черковни братства. Крадското правителство прѣслѣдваше както католицитѣ, така и тия братства, съ една дума всичкитѣ хора, несъгласни съ него и независими отъ него въ вѣроизповѣднитѣ дѣла.

Дълго врѣме се продължавахж поради това междуособицитѣ и мжченията, така че много отъ англичанитѣ, особно отъ евангелицитѣ, наченхж да се изселяватъ съ сѣмействата си отвждь океана, въ новооткрытата земя, Америка. Но и тамъ хора отъ разни вѣри не можхж отначало да се примиржтъ по между сп,

а се стараехъ да живѣхътѣ всѣка черковна секта отдѣлно. Между прѣселеницитѣ изъ Англия въ Америка имаше и баптисти, които търпѣхъ тамъ притѣснения даже отъ другитѣ евангелисти. Тогава едно малко число баптисти се рѣшава да основе въ Америка едно общество въ Родъ-Айландъ, въ което да бжде призната отъ законитѣ пълна свобода за всичкитѣ вѣри. Уставътъ за Родъ-Айландъ съ такъвъ законъ написа учениятъ Роджеръ Вильямсъ въ 1639 год., английското правителство се съгласи да утвърди тоя уставъ за една такава далечна земя. По тоя примѣръ и другитѣ английски колонии въ Америка наченхъ да допушатъ у себе си свободата на вѣритѣ, поне за християнскитѣ.

Тоя примѣръ на Америка наченъ помалко да влияе и върху Западна Европа. Отначало въ Англия, слѣдъ като въ 1688. год. биде изгонено царското сѣмейство, което искаше да управлява самовластно държавата, безъ да обръща вниманието на постановленията на парламента, — биде призната свободата на вѣрата за всичкитѣ протестантски секти въ 1688. г. Послѣ такава свобода наченъ да се установява и въ другитѣ протестантски държави на Европа.

Въ това врѣме английскитѣ колонии въ Америка направихъ още една стъпка напредъ. Въ 1776. год. тѣ пожелахъ да се отдѣлихъ съвсѣмъ отъ английското кралско правителство и да образуватъ свободенъ съюзъ. При това тѣ поправихъ своитѣ уставы и съставихъ конституция за цѣлия съюзъ, въ началото на която написахъ обявлението на естественитѣ права на човѣка, които никой не може да отнема, и между тия права турихъ и свободата на вѣрата. Тая свобода биде опрѣдѣлена въ американския съюзъ така, че не само всѣкой е свободенъ да слѣдва, каквато ще вѣра и черква, или да не слѣдва никаква, но и никое правителство не може да издава отъ общата хазна никаква заплата или помощ на никое духовенство или черква, а всѣко духовенство или черква се съдържа отъ доброволни подаяния на своитѣ вѣрующы. Това се нарича пълното отдѣление на държавата отъ черквата.

Скоро слѣдъ освобождението на английскитѣ колонии въ Америка отъ кралското правителство и французитѣ убѣдихъ, въ 1789. г., своя кралъ да свика народното събрание отъ избраници на всичкитѣ съсловия и това събрание наченъ да изработва уставъ или конституция за Франция. По примѣра на английскитѣ американци и то състави обявление за правата на човѣка и гражданина и записа въ числото на тия

права свободата на вѣрата. По тоя примѣръ всичкитѣ държави въ Западна Европа наченяхъ да обявяватъ свободата на вѣрата, споредъ както въ тѣхъ се установяваше участието и на народното прѣдставителство въ управлението на държавата. До американското раздѣление на черквата и държавата, европейскитѣ държави още напълно не сж достигжли. Въ много отъ тѣхъ още оставатъ държавни черкви, на които правителствата плащатъ повече, отколкото на другитѣ. Но затова пъкъ, поне ни въ една държава отъ Западна Европа никой не се принуждава противъ неговата воля да принадлежи къмъ коя и да е черква, нигдѣ не се забранява проповѣдта, или богослужението на коя да е вѣра и всежду всичкитѣ разновѣрци иматъ еднакви права. Така би трѣбало да бжде и въ Русия.

М. Драгомановъ.

Епархийското въ Пловдивъ училище „св. Кирилъ и Методий“.

Между училищата, които най-много сж спомогнали въ работата на народното ни прѣбраждане, почетно мѣсто се стои на епархийското въ Пловдивъ училище „Св. Кирилъ и Методий“. Основано въ срѣда заражена и задушена отъ враждебна чуждица, това училище бѣ повикано съ общо образование, давано на матеренъ езикъ, да възпита младо поколение въ патриотически духъ и да пробуди у стари заспалото народно чувство. То бѣ нарѣчено епархийско, защото основателитѣ му го тъкмили за разсадникъ на подготвени учители и свещеници, които да разнасятъ свѣтлина на българското население по Пловдивската епархия, като го учятъ съврѣменно да обича и почита своето.

Като свидѣтель и много години участникъ въ полезната дѣйность на това народно будилнице азъ смѣтамъ да му очертаж историята, която въ сжщо врѣме е история и на съживената българска народность въ Пловдивъ и въ околнята.

До половина на настоящето столѣтие у Пловдивъ било угаснжло съзнанието за българска народность; тамъ смалъ не всичко дѣхало на грѣцко: по църкви се чело грѣцки, по училище се учило грѣцки, въ отбрано общество се говорило грѣцки; всѣки добъръ християнинъ и уреденъ гражданинъ, за да бжде въ почетъ прѣдъ владиката като облагороденъ и прокопсанъ ромеекъ, трѣбувало да бжде грѣкъ и да мрази дебелоглавитѣ българи, даже и свои родители и роднини. Съ една дума българинътъ билъ чужденецъ или изгубенъ у бащиното си огнище. Верѣдъ тая омая на добъръ часъ нѣколцина уцѣдѣли въ народното си чувство заможни българи се наели да свѣстижтъ заблуденитѣ си братия. Силнитѣ тогава Чалжковци настояли и спомогнали, та се съградили въ прѣдградията Марашъ и Каршиака български църкви и училища, а въ 1848 и 1849 г. се зачело и заучило по български. Нѣ тия училища, както и светотрой-

ческото въ града, обръхто на българско, били първоначални; въ тѣхъ се учило само едно четение и писание съ начала отъ Божи законъ и отъ аритметика ¹⁾. За колкогодѣ по-широко образование служило елинското тѣй нарѣчено голѣмо училище; нъ отъ него за българи не само облага, нъ имало и пакостъ и врѣда: съ елинския езикъ постари класици, съ елинската история, укитена съ измислици и съ прѣувеличения, съ въспитание въ елински духъ това училище изъ оградата си отпущало младитѣ българи фанатизирани елиномани, върли пакостници и гонители на всичко българско. ²⁾ Такъво противонародно възпитание съ грознитѣ си послѣдци глеждало на чувството на уцѣлѣлитѣ родолюбци българи и тѣ най-сетитѣ сторили намѣрение да поставятъ учителъ и за български езикъ въ това общо градско училище, та да го нагодятъ да бжде и за българи колко годѣ полезно, или божемъ не толкозъ пакостливо. Това си намѣрение тѣ заявили на владиката съ слѣдното писмо:

(Прѣводъ отъ грѣцки)

„До всечестния архиерей и почтената градска община.

„Усердието, което съгражданитѣ ни всѣкога сж показвали за всяко общеполезно подканя долуподписанитѣ да Ви прѣдложатъ една тѣхна идея, вдѣхната отъ сжщото чувство.

„Понеже срѣдоточното ни елинско училище, при всяко че е добрѣ уредено, недостатъчно е да бжде отъ по-обща полза, когато по проста причина, която здравъ разумъ лесно е да разбере, трѣбуваше да бжде усѣвършенствуваще учебно заведение за цѣлата епархия.

„Понеже при други езици, каквито се учятъ, турски и французски, трѣба да се прибави и български езикъ въ по-висока степенъ, отъ колкото се прѣподава по села и малки градове, прѣдлагаме да въведемъ и тоя езикъ и молимъ багороднитѣ ни съграждани да взематъ прѣдъ видъ колкава нужда и ние самитѣ имаме отъ знаение тоя езикъ повече, навѣрно, отъ колкото отъ французския, който ни е потрѣбенъ както и турскиятъ за търговскитѣ ни и всѣкакви други сношения, каквито всѣка минута всѣки отъ насъ има съ хора, които не знаятъ другъ езикъ освѣнъ своя.

¹⁾ Първи учители били: въ Марашкото Хилендарецъ х. диаконъ Илариовъ, въ Каршиашкото Златанъ, настоящи славенски митрополитъ, въ светотроицкото Вельо Пицелко и Георги Груевъ.

²⁾ Българскитѣ имена на ученицитѣ въ елинското училище се прѣкръщаваха и обръщаха да приличатъ на грѣцки. Въ 1844 г. като ученикъ въ това училище азъ бѣхъ записанъ въ католога *Ἰωακείμ Γρηγορίου*, а другъ единъ ученикъ отъ Калоферъ Стойо Стойовъ бѣ погрѣченъ на *Στέφανος Στεφανίου*.

„А защото срѣдствата ни сж недостатъчни и даже съвършено недостигатъ за поддържаніе учителъ за тая цѣль, а пакъ съществующитѣ учители не знайтъ тоя езикъ па и врѣме нѣматъ за да го прѣподаватъ, на ума ни лесно се прѣдстави начинъ за поддържката му, и то е по доброволно прѣдложение въ разни врѣмена отъ мнозина прѣдни жители по малки градове и села, които съ благодарение бихж спомогнали за да могатъ, които искатъ, да изучатъ дѣцата си лесно, а не да се радватъ на тая облага, само които сж въ състояние да си прашатъ дѣцата по чужди страни, когато и тѣ сжщитѣ не сж толкова благодарни и зарадъ голѣмитѣ разноски, и защото дѣцата имъ на чуждо мѣсто мѣняватъ нѣрави, та се явяватъ като чужденци въ лоното на отечеството си.

„За това прѣдлагаме да се отнесемъ до голѣмитѣ общини за да ни помогнатъ всѣка една по силитѣ си, до когато училищиятъ имотъ порасте за да посреща разноскитѣ и за тоя учителъ; а това нѣщо, както се разбира отъ горѣрѣченото, общинитѣ ще строжатъ доброволно, защото дѣцата имъ ще да се усъвършенствуватъ въ българския езикъ, ще учатъ живия гръцки езикъ и турския, а при това ще се образуватъ като живѣйтъ въ градъ одушевенъ отъ търговията си.

Не можемъ, високопрѣосвещеній и благородна общино, да имаме и най-малко съмнѣние за усърдието ви, съ което ще посрещнете прѣдложението ни: здравиятъ разумъ и правотата на сърдцето ви бихж били турени въ съмнѣния, а такава обида не е простено отъ наша страна.“

16/4 априли, 1850. тука.

Подписали:

Стоянъ Теоодоровичъ. Салчо Іоановичъ, Христу І. Гешоолу, Евстратій І. Гешоолу, Димитръ І. Гешоолу, Атанасъ В. Чалики, Георги С. Чалхолу, Теоодоръ С. Чалхолу.

Това скромно прѣдложение, прѣдставено по такъвъ учтивъ начинъ, не било удостоено съ внимание; гръкоманитѣ, наострени отъ фанариотина Хрисанта, по никой начинъ не склонили да се въведе български езикъ въ това общо училище. Докачени въ честолубието си родолюбивитѣ български дѣйци се сдумали да уредятъ чистобългарско срѣдно училище. Чорбаджи Стоянъ Теоодоровичъ съ компанията си подарилъ мѣсто, на което съ срѣдства, завѣщани отъ покойната му съпруга Елена, се съ-

гради до елинското училище съгдно помѣщение за епархийско българско училище.

Посветено на покровителство на българскитѣ просвѣтители Кирила и Методия новото училище било отворено и начнѣло просвѣтителната си служба прѣзъ октомври 1850. год. Прѣвъ учителъ въ него бѣ Н. Геровъ, доведенъ отъ Копривница. За прѣвъ пжтъ се събрали нѣколко десетини ученици, повечето отъ въикашни общини, а твърдѣ малцина отъ града. Прѣподавание се начнѣло на матеренъ езикъ и успѣхътъ показанъ отъ ученицитѣ на публиченъ испитъ прѣзъ лѣтото на 1851. г. по езици, по математика, физика и пр. задоволилъ и зарадвалъ ревнителитѣ на българското учение и стопилѣ мнозина хладнокръвни българи. Изненадни отъ такъвъ невиденъ въ елинското училище успѣхъ, запаленитѣ елиномани въ злобата си трѣсили утѣха въ присмивки, въ укори и въ псувни противъ всячко българско. Фанатикътъ, Г. Цукала, пришлецъ отъ Ионическитѣ острови, поддигналъ кръстоносенъ походъ противъ българския езикъ, противъ българското училище, противъ учителитѣ и основателитѣ му; въ злобни и клеветнически дописки по грѣцки вѣстници той се напиналъ да прѣдстави училището за панславистично дѣло, устроено за политична пропаганда, та да го компрометира и прѣдъ обществото и прѣдъ правителството. Нъ при всячки гонения, хули и подигравки училището „Св. Кирилъ и Методий“ подъ защита на заможнитѣ си основатели и настояници търпѣливо си караше работата напредъ.

За втората 1851/2 училищна година набрали се повечко ученици, и размѣстени въ четири класа слѣдовали: Божи-законъ, математика (аритметика, алгебра, геометрия), български езикъ, всеобща история, землеописание, физика и езици руски и грѣцки.¹⁾ За да уздравятъ редовна и трайна поддръжка на училището основателитѣ му се погрижили да му събератъ и наготвятъ достатъченъ фондъ; съ такъво намѣрение била направена слѣдующата покана за доброволни помощи:

„Ученолюбиви и милостиви граждани,

„Новосъставеното въ Филиппополъ учебно заведение съ име училище на просветители Свети Кирила и Методия ожива отъ васъ помощъ и пособие, та както другитѣ учебни заведения, да се исправи съ нея и да принесе плодъ. Съ вашата помощъ щете станете причина, ученолюбиви граждани, да се образуватъ достойни свещеници и христолюбиви учители, които

¹⁾ Програмата е обнародвана отъ „Цариградскій вѣстникъ“ брой 51 за 1851. год.

щятъ излѣзятъ отъ това заведение съ потрѣбни познания и съ свѣдѣния въ Еллинскій, и, ако е воля Божия, и въ други европейски езици, та да украсятъ филиппополската епархия. Стѣдователно намѣрението на това заведение е священо. Помогнитѣ прочее, покажѣте вашето благородно честолюбие. Отъ васъ зависи да постигне то намѣрението си. Вашитѣ имена за благодарѣнието ви щятъ се запечатлѣтъ въ срѣдцата на сиромаситѣ ученици; а Господь Иисусъ Христосъ, Богъ милости и щедротъ, ще благослови имането ви и ще въздаде сторишно и въ сей и въ бѣдѣнъ вѣкъ. Аминъ.“

Филиппополъ, 20. Ноемврий 1851. год.

На тая покана първи се отзовали слѣднитѣ пожъртвователи:

Стоянъ Теодоровичъ съ гроша . . .	40,000 1)
Георги Стояновичъ Чалжолу . . .	5,000
Салчо П. Чомаковъ . . .	5,000
Теодоръ Стояновичъ Чалжолу . . .	3,000
Братия И. Гешови . . .	3,000
Михаилъ Гюмюш-герданъ . . .	3,000
Дръ Стоянъ И. Чомаковъ . . .	3,000
Аргиръ Захаралж . . .	1,000
Василъ Я. Милковъ . . .	500
Павелъ Куртовичъ . . .	1,000
Константинъ Нешовичъ . . .	600
Христодулъ Вулчу отъ Хасково . .	500
Бачковски манастиръ . . .	2,000
Симоначо Евреинъ . . .	1,140
Дулчо Иоанъ Гаджоолу . . .	2,000
Х. Иеронимъ отъ Сопотъ . . .	1,513
Архимандритъ Калиникъ . . .	1,035
	73,288

На поканата, както влждаме, личятъ и подписитѣ на владика Хрисанта и на архидиакона му Игнатия; но тѣ отъ людски срамъ подписали помощъ, и както съмъ слушалъ, не я внесли. А Михаилъ Гюмюш-Герданъ и Симоначо подписали и внесли, за да се покажѣтъ услужливи на българскитѣ чорбаджии, защото сж имали интереси въ прѣкупнически прѣдприятія.

При горѣзабѣлѣнитѣ първи пожертвования изпослѣ се прибавили и други отъ частни лица и отъ общини, отъ

1) Чорбаджи Стоянъ Теодоровичъ доживѣлъ, да види училищната сграда свършена и на смъртния си часъ (4 окт. 1851) завѣщалъ за училището единъ бивши турски конакъ, който, продаденъ, далъ горѣпоказаната сума, внесена отъ синоветѣ му.

които нѣкои се задължили съ записи да внасятъ всѣка година известна помощъ за училището.¹⁾ Така малко по малко се съставилъ фондъ, достатъченъ за първо врѣме да посрѣща редовнитѣ разноси по поддръжка на училището и да му оздрави трайно съществуване. Така закрѣпено училището съ дѣйността си по-вече и по-вече влязло въ очи и сърдило недоброжелателитѣ на народния ни развой; омразата имъ противъ българитѣ давала поводъ на постоянни прѣпири и на ожесточена газетарска борба. Г. Цукала ядовитѣ си изливаше въ „Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου“, а г. Геровъ му отговаряше въ „Цариградскій Вѣстникъ“, (брове 68, 69, 74 и 75). Найнапоконъ враждата се усили до съвършенъ раздоръ и раздвои дотогавашнитѣ братия ромеи на два противни лагера на елини²⁾ и българи. Всичко българско станжло прѣдмѣтъ на язвителни подигравки и ругания: списание „Μίροσρενίε“ отъ покойния И. Добровски, щомъ се явило въ Пловдивъ, фанатици гърци взели го на смѣхъ и безъ да разбирагъ значението на думата, при други обидни епитети, съ каквито китехъ изявенитѣ Българе, прикачахъ имъ и титла: м и р о з р е н и.

Враждата между гърци и българи отъ Пловдивъ наскоро се прѣнесе и въ околни градове, особено въ Т.-Пазарджикъ и въ Хасково, гдѣто се намирахъ по нѣколцина поборници на елинизма: въ Хасково бивши владиговъ кафеждия Х. Ставре Примовъ отъ Станимака, въ Т.-Пазарджикъ цинцари Анастасъ и Тудори Карканьоти. Като агенти на владиката Хрисанта тѣ подъ негово покровителство развѣвали знамето на елинизма и гонили всичко българско; прѣдни Българи като Христодушъ Вулчовъ въ Хасково, Х. Михалъ Костадиновъ и Кара Никола Ангеловъ въ Пазарджикъ не еднажъ били клеветени, бѣдени и сждени като немирници. Като слѣдствие отъ изострената вражда е и скръбната случка съ българския учителъ въ Хасково, отецъ Атанасъ Чолаковъ, убитъ на 31 мартъ 1852, когато по великенския разпустъ отивалъ за Стара-Загора.

При такива несгоди и мжнотии Н. Геровъ слѣдваше да работи търпѣливо; той учителствовѣ докждѣ края на учебната 1852/3 год., и въ надвечерието на руско-турската война напусти и заминъ за Русия. На мѣстото му останъ за учителъ дотогавашниятъ му помощникъ, братъ му Константинъ Ге-

¹⁾ Копривщенската община бѣ се задължила на училището съ записъ 10,000 гр. и всѣка година редовно дори до 1875 г. внасяше лихвата имъ по 1000 гр.

²⁾ Название елини намѣсто ромеи влѣзе въ обща употреба между гърцитѣ слѣдъ раздора имъ съ българитѣ.

ровъ, който кръпи училището прѣзъ всичкото врѣме, докѣ трая войната и слѣдъ изпита на ученицитѣ въ 1856 г. напусти и отиде да допълни образованието си въ Русия¹⁾.

Настойниците на училището „Св. Кирилъ и Методи“ възползувани и обнадеждени отъ прогласенитѣ слѣдъ Кримската война реформи, погрижихъ се да дадѣтъ новъ потикъ и животъ на училището; съ дописка въ брой 291 отъ Царигр. Вѣстникъ се яви, че се пазначаватъ нови учители и се въвежда въ училището новъ редъ съ по-широка програма, въ която влиза и изучаванieto на османския езикъ. За учителъ и управителъ на училището повикахъ мене. Азъ заварихъ училището разнебитено и съ твърдѣ малко ученици, по причина, види се, че обстоятелствата и разни мъчнотии прѣзъ минжитѣ двѣ години не бѣхъ му позволили да покаже добъръ плодъ. Училището за новата 1856/7 учебна година се отвори на 5. септември; ученици наскоро се забрахъ и се набрахъ около 80 души, между които бѣхъ и първитѣ ми ученици, приведени отъ Копривщица. Спорѣдъ възрастта и развоѣ си тѣ бѣхъ смѣстени въ четири класа и прѣподаване се начнѣ по слѣдната програма: законъ божи, български, черковно-славянски езикъ, математика (аритметика, начала отъ алгебра и геометрия), всеобща и българска история, земеописание, физика, османски и грѣцки езикъ. Османскиятъ езикъ, който онова врѣме въ единичкото това училище се прѣподаваше методично, привлѣче отъ много общини доста възрастни ученици, жедни да научѣтъ тоя толкова потрѣбенъ за мѣстото езикъ, и числото имъ отъ година на година все повече и повече растѣше. Така ученици се набрахъ не само отъ околни градове и села, а и отъ далечни общини изъ Сѣверна България. Първата година въ началото имавъ само единъ помощникъ за приготвителния класъ, а прѣзъ мартъ 1857. г. повиканъ бѣ за учителъ на грѣцки езикъ, покойниятъ Райно Поповичъ, който другарува съ мене до края на 1858. учебна година, когато по старостъ бѣ принуденъ да се оттегли. Въ началото, когато дойдохъ азъ намѣрихъ въ Пловдивъ враждата поутихнѣла и първитѣ мѣсеци не само не срещихъ никакви мъчнотии въ учителската си работа, но даже се и радвахъ на благоволенieto, ако и присторено, на владиката Хрисанта, който за да се прѣпорѣча за добъръ пастиръ и на българското си паство, порѣча ми да му прѣведѣ отъ грѣцки на български една книга подъ заглавие: „Конфѣуци“, за да я

¹⁾ Константинъ Геровъ като възпитаникъ на Денкооду свършилъ курсъ на филологическия факултетъ въ Москва и се завърналъ за учителъ въ София, гдѣто наскоро се и поминѣлъ.

напечата: той се и похвали съ това въ „Цареградски Вѣстникъ“ брой 316 отъ 1857. г., а не я напечата, и трудътъ ми отиде залудо.

Верѣдъ тая тихота на зълъ часъ наскоро избухнѣ бурна разпря, която заплаши да егрѣмоляса всичко сполучено, и училище и всѣки починъ за бѣдѣщи напрѣдѣкъ на българщината. Въ Пловдивъ изявиени българи, които имахъ доблесть, да стоѣхъ на лице, да настояватъ за народния развой и да се не плашѣхъ отъ поставянитѣ имъ мѣнотин, въ онова врѣме бѣхъ твърдѣ малцина; по-лични между тѣхъ бѣхъ: Салчо и д-ръ Стоянъ Чомакови, Георги Стояновичъ Чалоолу, Павелъ Куртовичъ, Искро Кесяковъ, братя И. Гешоолу, Цоко Каблешковъ, Никола В. Чалджи. Тѣхъ Хрисантъ не можеше да търпи, защото му прѣчели на производитѣ и на злоупотрѣбенията. Той дебилъ случай да имъ напакости и да ги опроста и налучилъ го. Гражданитѣ, безъ разлика на гърци и българи, пожелахъ и Хрисантъ пристанѣ най-напоконъ да се състави при митрополията полития или съвѣтъ отъ по двама избрани отъ всѣка епория. Назначението на тоя съвѣтъ бѣ, подъ прѣдсѣдателството на владиката да се грижи за общинскитѣ работи, да надзирава черкви и училища и да разглежда и рѣшава бракоразводни и други такива дѣла, подсѣдими на митрополията. Слѣдъ като се състави тоя съвѣтъ и вѣдомството му се уреди съ правилникъ, Хрисантъ видѣ, че властѣта му се ограничава за своеволия. За да развали направеното съ негово съгласие, а главно за да се отърве отъ омразнитѣ нему български водители, той ги посочи на патриаршията и на правителството за смѣтителѣ на настоящия редъ, за немирници и инициатори за съставяне въ митрополията меджлисъ, въ който искали да разглеждатъ и рѣшаватъ дѣла отъ административна и сѣдебна компетентность. Такива клевети смѣтихъ правителството, и Одринскитъ валия Исмаилъ пана по заповѣдъ на Високата порта ненадѣйно на 27. януари 1857. пристигнѣ въ Пловдивъ за да търси и изслѣдва посоченитѣ немирници. ¹⁾ Народенъ интересъ налагаше обща длѣжность да се работи съ задружни сили, за да се омие петното, ленижто на пловдивскитѣ българи въ лице на тѣхнитѣ водители, та клеветенитѣ да се оправдажѣтъ и клеветникътъ да се накаже. Дълга и буйна разпрания съ Хрисанта и съ патриаршията, негова защитница, тури въ движение смалъ не цѣлата епархия, и училището св. Кирилъ и Методи, като съзнаваше опасността,

¹⁾ Въ броеве 316 и 318 отъ „Цариградскій Вѣстникъ“ дописки отъ Пловдивъ подробно излагатъ обстоятелствата и клеветитѣ по случай на съставената полития.

която плашене самото му съществуване, ако, недай Боже, наклеветенитѣ нѣкакъ си пострадахъ, принудено бѣ да се намѣси въ борбата и да послужи като срѣдище за съвѣшания и за ръководение движението. По недостатъкъ отъ работници въ тая народна борба и азъ при редовната си училищна работа бѣхъ принуденъ да отдѣлямъ врѣме и трудъ за писание писма до общинитѣ и дописки по вѣстници за съставяне и подпечатване махзари до Високата Порта, а често и да пишъ прошения (арзухали) по общински и частни работи съ намѣрение да се държътъ и привличатъ общини и селяни на народна страна. Съ такава усилена работа и съ влиянието на заинтересуванитѣ постигнахъ се задружна подкрѣпа отъ българскитѣ общини въ епархията и наклеветенитѣ Салчо Чомаковъ, Георги Стояновичъ и Павелъ Куртовичъ, придружени отъ Цока Каблешковъ и отъ прѣдставителитѣ на главнитѣ общини, слѣдъ деветмѣсечно настояване въ Одринъ и Цариградъ, сполучихъ най-сетнѣ да се сжидятъ съ Хрисанта и да се оправдажтъ прѣдъ върховния съвѣтъ на правосъдието (Ахкам-и-Адлие), а клеветникътъ посраменъ биде отчисленъ отъ Пловдивската епархия и замѣстенъ съ извѣстния Паиси.

Борбата е животъ; и наистина борбата противъ клеветника, послѣдена съ побѣда съживи българщината и нанесе страшенъ ударъ на народнитѣ ни недоброжелатели и пакостници. Настрѣвени отъ прѣва сполука българскитѣ дѣйци наскоро заявихъ желание да се въведе божемъ въ една отъ градскитѣ църкви славянски езикъ въ богослужението. Паиси припознаваше за справедливо това желание, нъ не смѣеше отъ самосебе да даде какво-годѣ удовлетворение на българетѣ, а Патриаршията не хаеше и не даваше ухо на такива заявления. Това пехайство на църковната властъ и чести подигравки съ богослужебния славянски езикъ отъ страна на западени елиномани най-напоконъ изкарахъ изъ търпѣние нѣкои буйни млади и училището „св. Кирилъ и Методи“ даде сигналъ за нова борба. Единъ отъ ученицитѣ пансионери въ училището, по име Нешо П. Брайковъ, бѣ нагласенъ да изчете въ църква Св. Богородица апостола на славянски; за прѣвъ пхтъ не сполучи на 14 Ноемвр. 1859, а на 30 Ноемвр. запазенъ отъ другаритѣ си слѣдъ едно сборичкване сполучи да изчете апостола по славянски. Тая смѣлость на ученицитѣ разсърди гърцитѣ; побѣсенѣли отъ гнѣвъ събиратъ се въ митрополията и искатъ наказание на учителя и на ученицитѣ, които посегнали да сквернижтъ съ варварски езикъ църквата и да безпокожтъ благочестивитѣ енорити на връхъ празника

Св. Андрей, именния день на едного отъ пришелцитѣ елиномани. Съ прошение молятъ и патриаршията да се застъпи, та да запази постояннитѣ обичаи и редъ и да покаже смѣнителитѣ пововъводители. Отъ своя страна и българскитѣ дѣйци, въсползувани отъ случая, залавятъ се по дѣятелно да осмѣстятъ проявеното желаніе за въвождане славянски езикъ въ богослужението. Съ прошения до В. Порта и до Патриаршията молятъ да се дозволи да се чете славянски божемъ въ църква Св. Богородица, та да се даде край на тая разпри, която плаши съ неизбѣжни грозни послѣдци. По натискъ, вѣроятно отъ правителството, Патриаршията се принуди да даде едно малко удовлетворение по тоя въпросъ. Съ синодално отъ дек. 1859 год. патриархъ Кирилъ съ синодалнитѣ старци съвѣтува и заповѣда да се чете въ църква Св. Богородица и Св. Димитъръ отъ десна страна по гръцки, а отъ лѣва по славянски; въ случай че се не сполучи съгласие по тая спогодба, то единъ празникъ въ едната църква, да се чете само по гръцки, а въ другата само по славянски; въ слѣдующия пакъ празникъ, да се размѣняватъ, та въ който прѣжниятъ празникъ се чело по гръцки да се чете по славянски, а въ другата църква и редомъ така нататкъ. На 20 Декемвр. 1859 бѣ опрѣдѣлено да се прочете синодалното въ църквата Св. Богородица; гръцитѣ съ намѣреніе да не оставятъ да се прочете синодалното, бѣхъ прѣпълнили църквата съ доведени отъ Станимака помощници, въоръжени съ тояги, ками и пр. Въ църква бѣхъ се събрали и много българи, за да чуятъ разрѣшението на тая интересна разпрѣя. Когато се начнѣ да се чете синодалното набранитѣ гръци надахнахъ викове: δὲν θέλωμεν βουλγαρικὰ (не щемъ български) и се спустихъ да свалихъ атъ амвона днакона, който четѣше писмото. Страшна олелія настанѣ тогава: съ свѣщници въ ржцѣ, съ тояги, съ изкъртени столове налѣтѣхъ едни противъ други гръци и българи, и слѣдъ една кратка буйна разпрѣя нападателитѣ и смѣнителитѣ бѣхъ изтикани изъ църква и литургията се свърши съ славянски припѣви отъ ученицитѣ. Побѣснѣли паликаreta нападихъ извънъ църква на българскитѣ ученици съ камъние и отъ гръцкото училище гръмихъ съ пушки, отъ които единъ куршумъ паднѣ въ стаята ми въ училището безъ да стори пакостъ. Мѣстната власть, увѣдомена за станалитѣ безредици, взе строги мѣрки, излови и запрѣ главнитѣ причинители на буйствата; тогавашниятъ пловдивски управитель, Азизъ паша, слѣдъ като изслѣди, даде благоприятенъ за българитѣ рапортъ на правителството. Недоволнитѣ отъ патриаршеското рѣшеніе пратихъ въ Цариградъ

Д-ръ М. Владоса, единъ отъ тогавашнитѣ горещи поборници на елинизма, за да ходатайствува и дѣйствува прѣдъ патриаршията и прѣдъ елинскій сплосогъ за отмѣнение на правото патриаршеско рѣшение.¹⁾ Въ надежда да сполучатъ да взематъ църквата въ свое изключително вѣдомство енорититѣ гърци се оттеглихъ да се черкуватъ въ ближната църква Св. Димитъръ, и така за пръвъ пѣтъ богослужението въ църква Св. Богородица изцѣло се извърши на славянски на 25 Декемвр. 1859. Оттогава тая църква остана въ вѣдомство на българитѣ и прибра и мнозина отъ други енории любители на народния езикъ.

Сполуката съ българската църква въ града помогна и на инициативата, вземана отъ епархийското училище за тържествено празнувание паметъта на славянскитѣ просвѣтителѣ. Посветено на покровителство на Св. Кирила и Методия училището прѣзъ лѣтото на 1856 г. се сдобѣ и украси съ иконата имъ: ученицитѣ тогава се задоволихъ само съ нѣколко църковни пѣснопѣния прѣдъ иконата имъ въ училището, и посветихъ оня день на благоговѣйно възпоминание за началото на българската книжнина и на народното просвѣщение. Съ намѣреніе да подсѣтъ за тоя народенъ празникъ, азъ обнародвахъ въ 316 брой отъ „Цариградски Вѣстникъ“ слѣдующата дописка отъ Пловдивъ съ дата 16 Апр. 1858.

„Прѣди 1000 години близу българскій народъ безкниженъ, не освѣтленъ отъ лучи на истинската вѣра лежеше въ мракъ отъ невѣжество. Свети Кирилъ и Методий дошли помежду насъ, наредили настоящата ни азбука, прѣвели на нашъ езикъ св. Писание, проповѣдали ни истинската вѣра и ни просвѣтили. За тѣхнитѣ голѣми трудове и услуги, за тѣхний свети животъ църквата ги причете въ лика на светцитѣ отреди да имъ се съвършава паметъта на 11 Май.²⁾ Потънжли обаче изпослѣ въ простота ние заборавахме за тия свети наши прѣвучители, така щото и деньтъ, въ който се съвършава паметъта имъ остана на повечето неизвѣстенъ. Днесъ въ честитото царствование на Н. П. В. възлюбеній ни Господаръ, Султанъ Абдулъ-Меджидъ, когато, вдадени въ изучаваніето си, начиняхме да оцѣняваме и почитаме своето си, трѣбува ли и прилича ли

¹⁾ Прошенията имъ изпълнени съ невѣрни показания и оплаквания сж изложени въ брошура печатана въ Атина на 1860 подъ заглавие: *Περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων ὧν προκίται ἡ μεταβληθῆ ἢ Φιλιππούπολιν τῆς Πλόβδιν*. Безименниятъ съставитель на брошурата се труди да докаже, че само гърцитѣ имали право на църква Св. Богородица.

²⁾ Въ единъ киевскіи молитвословъ отъ минждото столѣтіе бѣхъ намѣрилъ заблѣжено, че паметъта на Св. Кирила и Методия се празнува и славѣ на 11 Май.

да оставяме въ небрѣженне длъжността си относително паметта на нашитѣ прѣви просвѣтители? У други по-просвѣтени народи има обичай да почитатъ за патронъ на учебнитѣ си заведения нѣкой отъ светцитѣ, и въ деня, когато се съвършава паметта му, празнуватъ тържествено, отиватъ съ литии по училищата си, та правятъ водоосвещение, приказватъ слова поучителни и ободрителни за просвѣщение и събиратъ произволна помощъ за учебнитѣ си заведения. Да ли неще да е сгодено и за насъ да подражаемъ на тоя примѣръ, та да почетемъ като покровители на нашитѣ учебни заведения нашитѣ просвѣтители Св. Кирилъ и Методия, и деня 11 Май, когато се съвършава паметта имъ, да почетемъ съ тържествено празнуване и съ водоосвещение по нашитѣ училища?“

Тая дописка и частни мои покани до учители по околни главни общини намѣрихъ благоприятенъ отзивъ и 11 Май 1858 и въ слѣдующата 1859 г. се празнува въ Пловдивъ и въ нѣкои общини като училищенъ празникъ вхтрѣ въ училищата безъ участие отъ народъ и духовенство. Блѣскаво празнуване св. Кирилъ и Методи се начнъ въ Пловдивъ на 1860 г. когато градътъ се сдоби съ българска църква. Стѣдъ тържествено богослужение въ църква св. „Богородица“ духовенството придружено отъ ученици и народъ съ литий отиде въ училището, гдѣто слѣдъ водосветъ се изрече поучителна рѣчь съ обяснение за значението на празника. По обѣдъ изявени българи съ челедѣта си и ученицитѣ прѣкарахъ деня съ пѣсни и веселби на едно избрано мѣсто извънъ града. Така се положи основа на тържествено празнуване празника 11 Май, който отъ година на година се обобща не само по Пловдивската епархия, но и по цѣла България, и отъ училищенъ, какъвто бѣше въ началото, достигна да стане всеобщъ народенъ Великденъ.

Тържествата на народния празникъ не оставяхъ на мира противницитѣ на българския напредъкъ; злобата увеличапе нѣкои фанатици въ неприлични постѣпки въ врѣме на църковно шествие, и въ оскърбителни усмивки и подигравки съ нечестиви хули противъ самитѣ светци. Но това тѣхно поведение, безъ да имъ помогне въ нѣщо, ползуваше българитѣ, като имъ дразнеше народното чувство и честолюбие, и докара най-напоконъ раздоръ по еснафитѣ. Дотогава гръци и българи съставяхъ задружни еснафи, ръководени смалъ не всекога отъ гръци прѣвомайстори и касиери, които по еснафски празници си служехъ еснафски служби по гръцки църкви. Когато се въведе славянски езикъ въ богослужението българи отъ нѣкои

еснафи поискахъ да си служатъ на еснафския празникъ въ църква св. Богородица и да си празнуватъ 11 Май; тѣхнитѣ другари гръци се възпротивихъ на желанието имъ и не имъ дадохъ отъ еснафската каса за разноски по службата въ българската църква. Тоя отказъ даде поводъ на раздвоение на еснафитѣ; слѣдъ опорити прѣпирни и разправи по сѣдилища най-послѣ се съставихъ отдѣлни български еснафи, които съ особенитѣ си еснафски печати помогнахъ доста въ разни мѣстни разправи и въ борбата по църковния въпросъ.

Напрѣдъкътъ на българщината въ Пловдивъ наскоро се отзова и въ погръчения градецъ Станимака. Българскитѣ махали въ тоя градецъ бѣхъ изложени на изнародяване и на произволи и угнетения отъ гръци или погръчени чорбаджии, които бѣхъ си присвоили право да размѣтатъ данъцитѣ и да товарятъ българскитѣ махали съ тежки дѣлове и разноски. Нѣколцина отъ жителитѣ на Багче-махла най-напрѣдъ се сътихъ, че сж българи и като такива поискахъ и съ помощъ отъ пловдивскитѣ дѣйци сполучихъ, да си отдѣлѣтъ опрѣдѣленъ дѣлъ отъ наложения на Станимака данѣкъ и да си го събиратъ и внасятъ сами. Така се състави една малка българска община¹⁾ въ Багче-махале, гдѣто на 1863 г. имъ се прати отъ Пловдивъ учителъ и се отвори първо българско училище; слѣдъ нѣкоя година се съгради въ Кюмюрджи-махала българска църква св. Димитъръ и при нея се отвори и българско училище. Така се положи основа за свѣстяване българщината въ тоя погръченъ градецъ, а покрай него и въ Конушката околия, обирана дотогава отъ гръцки попове и лихвари.

На православна недѣля 12 Мартъ 1861 г. въ църква св. Богородица се прогласи, че Пловдивъ съ епархията заедно нѣма да припознава гръцката патриаршия, а за свое духовно началство ще припознава врѣмения свещеноначалникъ Иларионъ Макариополски. На литургията владика Паисии биде заставенъ, да не спомене името на Патриарха. Тая негова смѣлостъ навлѣче му гнѣва на фенеръ и Паисии по висока заповѣдъ на 15 Апр. ненадѣйно биде грабнатъ и изпратенъ на заточение въ Света-Гора. Тая незаслужена строгость огорчи Пловдивскитѣ българи, но намѣсто да ги сплаши, тя ги насърчи въ борбата за църковна независимостъ. За прѣдставителъ по тоя въпросъ бѣ вече изпратенъ Д-ръ Стоянъ И. Чомаковъ въ

¹⁾ Първи дѣйци за съставяне българска община въ Станимака бѣхъ: Динчо Х. Кузмовъ, Х. Стоянъ, Желю, бирникътъ и Христовъ Димоолу; тоя послѣдниятъ най-много настоя за съграждане църква и училище въ Кюмюрджи-махала.

Цариградъ, гдѣто наскоро пристигнахъ прѣдставители и отъ други епархии.

На 30 априлъ, Томаша Недѣля, събра се въ епархийското училище съборъ отъ 60 свещеници и 200 душъ миряни отъ разни общини на епархията. Тоя съборъ одобри вземаното рѣшение за неприпознаване фанариотската патриаршия, избра епархийско църковно настоятелство отъ 8 душъ почтени граждани подъ прѣдсѣдателство на духовно лице, за да управля духовнитѣ работи на епархията, и демонстративно заяви чрѣзъ мѣстната властъ на правителството, че не припознава патриаршията нито нейния пратеникъ, и че епархията припознава за мѣстно духовно началство съставеното епархийско църковно настоятелство до свършено рѣшение на църковния въпросъ. Нова работа се отвори: трѣбваше да се пишѣтъ окръжни за свѣти и назидание, да се съставятъ прошения, да се пращатъ дописки по вѣстници, да се държи кореспонденция съ прѣдставителя по връвежа на работата и пр. и всичко това се чакаше отъ учителя. Патриаршията и изпратениятъ ѝ намѣстникъ се опитахъ да разтурятъ чрѣзъ властѣта избраното настоятелство, нъ то съ постоянство можѣ да се закрѣпи, изпрѣво трѣпимо, а най-послѣ припознано и отъ мѣстната властъ за българско духовно началство, и прѣдсѣдателятъ¹⁾ му биде приетъ за члѣнъ въ управителния свѣтъ (идаре меджлиси) като духовенъ прѣдставителъ на епархията. Църковното настоятелство приврѣтъ при себе българскитѣ общини и всѣка година на православна Недѣля свикваше епархийски съборъ отъ прѣдставители на по-главнитѣ общини, по единъ свещеникъ и по двама миряни отъ всѣка една, и слѣдъ тържествено богослужение даваше въ училището отчетъ по управата си, по връвежа на църковния въпросъ и смѣтка за събранитѣ и разнесенн парн. Съ такъва уредба Пловдивъ можа да задържи въ сговоръ и единство цѣлата епархия, да спечели довѣрието ѝ, та съ срѣдствата ѝ да улесни и поддържи борбата по църковната разпрания до свършеното ѝ уреждане.²⁾

¹⁾ Пръвъ прѣдсѣдатель на настоятелството бѣ за нѣколко врѣме п. Златанъ, а слѣдъ него Архимандритъ Дамаскинъ, който прѣдсѣдателствова до 1872 г., когато биде рѣкоположенъ за Велески митрополитъ.

²⁾ По равностѣтка сключена на края на февр. 1871 г. въ разстояние на 10 години отъ Май 1861 до февр. 1871 г. епархийското църковно настоятелство събрало и разнесло:

за поддръжка на Паисия	зл. гр.	277.547
„ „ „ вѣдствателя Стоянъ Чомаковъ	„ „	344.019
„ „ „ пладика Панарета	„ „	12.329
„ „ „ Българския Синодъ	„ „	6.760
за разноски и разни въ настоятелството	„ „	185.994
всичко	зл. гр.	826.649

Осжществениѣ сполуки по народното прѣпораждане и брѣзнятъ напрѣдѣкъ на епархійското училище му спечелихъ широка извѣстность и общо внимание и довѣрие. Старѣи отъ разни общини, родители и роднини на ученици непрѣстайно слѣдувахъ да навѣждатъ училището, гдѣто имаше да чуѣтъ нѣщо утѣшително по вървежа на народнитѣ работи, и съвѣтъ по общинскитѣ си работи въ случай на изпрѣчени мѣчнотии. Публичнитѣ изпити, заобиколени съ блѣскава тържественость, привличахъ многобройни слушатели, любопитни да чуѣтъ и видѣтъ що се учи въ него; и успѣхитѣ на ученицитѣ стрѣвехъ и примамвахъ отъ година на година все повече и повече млади, жедни за наука, така щото училищното помѣщение станъ тѣсно и потрѣбова, да се купи въ 1864 друга по-голѣма къща. Въ нея на пролѣтъта 1865 се прѣнесе епархійското училище, а въ прѣжното му помѣщение се намѣсти дѣвическото училище, което, основано на 1861 г.), дотогава се държеше въ единъ метохъ, подаренъ отъ божигробския патриархъ чрѣзъ ходатайство на Гаврила Моравеновъ.

Самитѣ мѣстни власти, окръжниятъ управитель, административнитѣ и сѣдебни чиновници, благодарехъ се, да присѣтствуватъ на годишнитѣ изпити и успѣхътъ на ученицитѣ на официалния езикъ извикваше отъ тѣхна страна похвални отзиви. А пакъ освѣтлението, което се даваше съ отчетъ на турски върху вървежа и цѣлѣта на училището, която бѣ да приготви и отъ българи просвѣтени и полезни за държавата граждани и, осуецяваше сплетнитѣ и клеветитѣ на недоброжелатели, които непрѣстаяхъ да сочѣтъ училището като панславистическа пропаганда. Доброто миѣние придобито по такъвъ начинъ за епархійското училище и благосклонното внимание и благоволение на пловдивския управитель, Ата бей, лично къмъ мене вдѣхнахъ ми мисълъ да се възползуваме отъ благоприятния случай, та да се опитаме, да ли не може се изпроси отъ правителството дозволение, за да се събира чрѣзъ финансовитѣ чиновници урѣчена годишна помощъ за епархійското училище отъ българското население по пловдивската каза (сегашниятъ окръгъ). Прѣдложението ми, обсъдено, одобри се отъ училищнитѣ настояници, и съ съгласието на по-голѣмитѣ общини приготви се и се изпрати до Високата Порта махзаръ. Въ това общо прошение се изложи потрѣбата и ползата отъ едно по-добрѣ уредено българско училище въ Пловдивъ, въ което да се учѣтъ и да се сдобиватъ съ колко-годѣ сериозно образование млади българи за свещеници, учители и търговци, и се посочи на интереса, какъвто имаше и народътъ и държавата да се дава

такъво образование у дома, а не по чужди страни, гдѣто при голѣмѣтъ вещественни жъртви младитѣ сж изложени и на нравственни повреди. Прошението, поднесено на великия везиръ, Аали паша, и подкрѣпено съ потрѣбни обяснения отъ прѣдставителя Д-ръ Стоянъ И. Чомаковъ, биде обсъдено въ държавний съвѣтъ и по начало прието въ внимание отъ министерския съвѣтъ. Съ висока заповѣдь отъ 22 Мартъ 1865 подъ № 228 Аали паша като одобри прѣдложението, поиска чрѣзъ одринския валия отъ мѣстната власть свѣдѣния за потрѣбата и ползата отъ такъво училище, за размѣра на проектируемото му помѣщение, и за начина, по който би било най-сгодно да се събира разметнатиятъ училищенъ налогъ. Тогавашиятъ управителъ, Ата бей, добрѣ разположенъ къмъ училището и доволенъ отъ успѣха на ученицитѣ въ османския езикъ, даде благоприятни свѣдѣния и прѣпорѣка за училището и за главния учителъ въ него. Вслѣдствие на тоя благоприятенъ рапортъ наскоро пристигна висока заповѣдь да се облага въ полза на българското училище въ Пловдивъ съ върхнина по 52 пари на година всѣки българинъ въ пловдивската каза, който плаща беделъ (военна помощъ), и тая върхнина събрана отъ държавнитѣ бирници да се прѣдава на училищното настоятелство. Така училището св. Кирилъ и Методий се сдоби съ редовенъ годишенъ приходъ отъ 68000 гр. и обаянието му порасте и прѣдъ населението и прѣдъ властитѣ.

Съ събраната за двѣ години върхнина и съ доброволни пожертвования отъ граждани въ 1868 г., се съгради ново помѣщение ¹⁾ за епархийското училище, и одринскиятъ валия, Хуршидъ паша, отъ своя страна го почете съ прикрѣпена на стѣната му мраморна плоча съ стихотворенъ надписъ, съставенъ отъ сжщия за ознаменованіе датата на съгражданіето.

Правителственото благоволение, оказано на българитѣ въ Пловдивъ, разлюти старата рана отъ вражда и завистъ у народнитѣ ни недоброжелатели. Тѣ се опитахъ съ клевети и интриги да осуеятъ сполучената трайна поддръжка на училището; прѣзъ патриаршията и прѣзъ вѣстници се надсирѣваряхъ да сочатъ епархийското училище като уредено за политическа пропаганда. „Νεολόγος“ пишеше „че нѣкои българи се трудили да устройтъ въ Пловдивъ славянско училище и се очудва, какъ е пристанжло населението да плаща данѣкъ по 50 пари на беделъ за това училище;“ „Ἀναθολικὸς Ἀὴρ“ се сърдеше защо вилаетскиятъ вѣстникъ „Одринъ“ да се издава на български и въ него елинскиятъ градъ Φιλίππουπολις да

¹⁾ Това помѣщение сега служи за общинско начално училище.

се казва Пловдивъ,¹⁾ и да му се урежда голѣмо българско училище.“ Въ другъ вѣстникъ „Επταγορος“ една дописка се оплаква, че българитѣ били избрали Φιλippoύπολις за столица на интригитѣ си, и три четире бегличкиски кѣщи, прѣселенци отъ Копривщица, се борѣтъ за црѣковни правдини; при това се чуди и пита: що търси български лицей въ тоя чисто елински градъ.“ (Македония бр. 8 и 23 отъ 1868 г.).

Такива клеветнически статии публикуваше и „Τηλὲγραφος τοῦ Βοσπόρου“, но всички тия противодѣйствиия и подстрѣжательства не можахъ да поколебахъ довѣрието на правителството и на населението; училищниятъ налогъ се събираше редовно и епархийското училище начнѣ новата си 1868/9 учебна година съ нови срѣдства въ ново пѣ-широко помѣщение. Въ първитѣ години отъ основанието си училището се поддържаше, както се каза, отъ съставения прѣвоначалентъ имотецъ; а когато по борбата съ Хрисанта тоя имотъ се потрѣби по разноси на прѣдставители, училището се намѣри въ мѣчно положение и учителитѣ една двѣ години бѣхъ принудени съ мѣсеци да чакатъ, за да получатъ нѣщо отъ скромната си заплата. Отъ 1860 год. положението му се подобри съ приходитѣ отъ црква св. Богородица и съ лаицизиранитѣ помощи, годишно около 18 хил. гроша, на така нарѣченитѣ кутии: божегробска и синаитска, които дотогава се събирахъ и прахосвахъ отъ грѣцки калугери. Съ узаконения найпослѣ налогъ училището се оздрави съ достатѣчни срѣдства, за да може съ увеличенъ учителски персоналъ да разшири кръга на учебната си дѣйность.

На помощъ на епархийското училище въ просвѣтителната му служба дойде и съставеното на 16. февруари 1869. год. „Българско читалище.“ Младитѣ члѣнове на това учебнолюбиво побратимство подъ ръководство на просвѣтенитѣ си прѣдсѣдатели²⁾, освѣтъ грижитѣ за свое самообразование съ прочитъ и съ общеполезни сказки, развихъ прѣгава дѣятел-

¹⁾ Старовръмското название Пловдивъ или Пловдинъ бѣ се запазило между стари люди по нѣкои срѣднегорски общини. Дѣте още, азъ прѣди 60 години въ Копривщица често слушахъ да се приказва, че еди-кой си отишълъ въ Пловдивъ, или дошелъ отъ Пловдивъ. Употрѣбенето на това название въ писмени езикъ е въведено, до колкото знахъ, отъ г. Н. Герова слѣдъ основанието на училището „Св. Кирилъ и Методи.“ Това название бѣ тръгъ въ очи на запаленитѣ елиномани, които, колчимъ намѣрехъ стоденъ случай, повдигахъ гонения противъ които го употрѣбяхъ. По вѣстанието въ 1876. год. при други обвинения, за които ме държахъ въ затворъ и подъ изслѣдвание, тежеше ми и обвинение, че ужъ азъ съ политическа цѣль съмъ билъ измислилъ името Пловдивъ и съ книгитѣ си съмъ билъ разпространилъ употрѣблението му.

²⁾ Прѣдсѣдатели на настоятелството редомъ сѣ били: за 1869. г. А. Мадѣвъ, за 1870. г. Консуловъ, за 1871. Д. Славиди, за 1872. Христо Д. Павловъ, за 1873., 1874. и 1875. Иванъ Е. Гешовъ.

ность и за расширение на началното учение въ града. Въ разстояние на шестъ години отъ 1869. до 1875. год. българското читалище въ Пловдивъ съ помощи отъ родолюбиви граждани купи помѣщение и отвори начални училища на 1869. въ Нова-махала, и на 1872. въ махала Гюл-бахче, поднови срутеното помѣщение на светотроицкото училище и поддържа и тритѣ тия училища. То продължи съществуването си до въстанието въ 1876. год.; а въ освободеното ни отечеството, както и всички народополезни уредби отъ частна инициатива, разнебитено загинѣ.

Слѣдъ дванадесетгодишно учителствование отъ 1856. до 1868. год. азъ се оттеглихъ отъ училището „Св. Кирилъ и Методий“ защото бѣхъ повиканъ на държавна служба като муавинъ (помощникъ) на пловдивския окръженъ управитель. На мѣстото ми за главенъ учитель бѣ назначенъ А. Бѣляевъ, а слѣдъ него прѣзъ 1869/70. у. ч. управитель учитель бѣ покойниятъ Христо Стояновъ. Тая година на училището се даде название семинарія; причина за това прѣименование бѣ страхътъ да не би и то, като свѣтско училище, да бѣде подложено подъ надзоръ на турската администрация, споредъ както се кроило по законопроекта, приготвенъ въ 1867. год. отъ Мидхатъ паша въ дунавския вилаетъ. Съ дадения му видъ на духовно училище поизмѣни се и програмата му съ прибавка на два специални класа за богословско образование, които право да си кажъ, останахъ да личатъ само въ програмата. Слѣдъ едногодишно учителствование Хр. Стояновъ напусти, и по него едно по друго учителствувахъ като главни учители: Д. Благоевъ, Христо Павловъ и Василъ Поповъ.

Въ 1874. г. на 21 януари по покана отъ митрополита Панарета основа се „Дружество за училищентъ имотъ.“ По устава му участницитѣ въ това дружество се задължаваха да внасятъ всѣка година доброволни помощи въ броеви или въ лихвоносни записи; събранитѣ количества се даваха подъ лихва или се обличаха въ държавни облигации. Тоя имотъ се прѣдназначаваше за резервенъ фондъ, който, увеличаванъ всѣка година, да послужи слѣдъ врѣме за разширение на кръга на учебната дѣйность. Събраниятъ за една година имотъ, споредъ равномѣтка сключена на 2 мартъ 1875. г., възлизаше на 72000 зл. гр. За жалость обстоятелствата не само не помогнаха за по-нататъшното му увеличение, нѣ и събраното се разнесе по други настанѣли нужди.¹⁾

¹⁾ Последниятъ касиеръ на тоя имотъ п. Марко Савовъ трѣба да знае и да каже, гдѣ и въ що се е употребилъ събраниятъ имотъ.

На 1875. год. априлъ 17. събра се въ Пловдивъ пръвъ учителски съборъ отъ учители по главнитѣ общини въ епархията, съ цѣль да промисли за подобрене на учебното дѣло. Въ 11 засѣдания, държани въ помѣщеніето на семинарията отъ 17 до 23 априли, той ето що извърши: 1) разпрѣдѣли училищата на първоначални, срѣдни и главни, първоначалнитѣ и срѣднитѣ по три класа, а главнитѣ отъ по шесть класа; 2) прѣпоръча еднообразни програми и методи; 3) прѣдложи да се уреждатъ педагогически курсове прѣзъ лѣтния разпускъ; 4) прѣдложи да се назначаватъ отъ епархийския съвѣтъ училищни надзиратели, които да наглеждатъ училищата; 5) състави списъкъ на прѣпоръчани учебници за употрѣбение въ училищата; 6) обсъди въпроса за езикоучението и прие за основа етимологическия правописъ.

Подъ название семинария училището св. Кирилъ и Методи редовно функционира до края на априлъ 1876. г., когато вслѣдствие на срѣднегорското въстание то биде затворено; отъ учителитѣ едни се изпокрихъ, други заедно съ чужденци ученици бидохъ пропждени по недовѣрие и по злобно настояване отъ нѣколица фанатици гърци, които въ злочестината на българитѣ намирахъ сгоденъ случай да си отмъщаватъ и на невинни. 1) Семинарията просъществова криво-лѣво и прѣзъ 1876/7. уч. г. и прѣзъ освободителната война 1877/8. уч. г. бѣ обърната на болница. На 1878/9. уч. г. бѣ обърната на реално училище отъ три класа, а отъ 1880. г. съществуваше като реална гимназия.

При горѣзабѣлѣженитѣ главни учители въ училището „св. Кирилъ и Методи“ сж работили и слѣднитѣ учители:
Димитъръ Славиди отъ 1858 до 1860 и отъ 1869 до 1874 уч. г.

Спасъ Зафировъ	отъ	1860	до	1876
Никола Ковачовъ	„	1860	„	1867
Димитъръ Павловъ	„	1863	„	1865
Яковъ Д. Змѣйковичъ	„	1864	„	1868
Христо Писаровъ	„	1866	„	1870
Богданъ Горановъ	„	1866	„	1868
Цвѣтко Недѣлковъ	„	1867	„	1869
Константинъ Поменовъ	„	1868	„	1869
Христо В. Пулековъ	„	1869	„	1871
п. Златанъ	„	1869	„	1871
Дияконъ Евтими	„	1869	„	1872

1) И спесовното дружество „Пчела“ бѣ подказано като бунтовническо и нѣкои отъ члѣноветѣ му прѣтеглихъ затворъ и изслѣдвания.

Христо п. Марковъ	отъ	1870	до	1873
Петко Радомировъ	„	1870	„	1871
Михаилъ Кумановъ	„	1870	„	1877
Петко Горбановъ	„	1872	„	1874
Генчо Бѣлчовъ	„	1874	„	1876
Григоръ Караджовъ	„	1873	„	1877
П. Набодковъ	„	1875	„	1876
А. Малаковъ	„	1875	„	1876
Малѣй Лулчовъ	„	1873	„	1877
Иванъ Чунчовъ	„	1873	„	1874
Кръстьо Мариновъ	„	1874	„	1875
Стефанъ Еневъ	„	1874	„	1877
Моско Добриновъ	„	1874	„	1876
Д. п. Тодоровъ	„	1875	„	1876.

Първитѣ години учителитѣ срѣщахъ голѣми мѣнотии при обучението. Учебници и учебни пособия току-рѣчи нѣмаше никакви; всичко което че учеше трѣбаше да се събира, да се пише и прѣписва; всѣки урокъ, по който прѣдмѣтъ и да било, трѣбаше да се прѣведе и да се даде на ученицитѣ записка, за да учатъ по нея прѣподаденото. Настоятелната потрѣба отъ учебници подкани ме да прѣведж и да съставиж нѣкои отъ най-необходимитѣ като: българска граматика, география, всеобща история, физика, логика, учебникъ за османския езикъ и пр. Тия учебници въ съдружие съ г. Христо Г. Дановъ издадохъ едно по друго заедно съ нѣколко общеполезни книжки. Така на 1858. г. въ Пловдивъ се основа и първа българска книжарница съ фирма: „Хр. Г. Дановъ и съдружие“, която съ врѣме разви широка книжарска търговия и за много години тя единичка доставяше на всѣки български училища потрѣбнитѣ учебници.

Първитѣ години настоятели на училището бѣхъ основателитѣ му; отъ 1870 се начина избирание училищни настоятелства. А училищни каснери редомъ сж били:

Георги Стояновичъ Чалжолу	отъ	1850	до	1856
	и отъ	1860	„	1863 год.
Братия И. Гешеви	„	1856	„	1849
Никола В. Чалжки	„	1863	„	1864
Х. Костадинъ Стоевъ	„	1864	„	1868
Архимандритъ Дамаскинъ	„	1868	„	1869
Константинъ Нешовъ	„	1869	„	1873
Михаилъ Милковъ	„	1873	„	1875
И. Лиловъ	„	1875	„	1876
Т. Власаковъ	„	1876	„	1877

По равномѣткитѣ на горѣзабѣлѣженитѣ каснери сключена е обща равномѣтка прѣзъ марта 1875 г. и по нея отъ 1850 до края на марта 1875 за училището Св. Кирилъ и Методи заедно съ дѣвическото имало е събрани и разнесени 1,241,492 зл. гр. или 12,000 т. лири.

Забѣлѣжка. Училищата въ Мараша и Каршиака отдѣлно се поддържахъ отъ приходитѣ на църквитѣ въ тия махали; а Светотроицеското, Ново-махленското и Гюл-бахченското се поддържахъ, както се каза, отъ българското читалище.

Въ началото си отворено съ два класа и нѣколко десетини ученици подъ ръководство на двама учителя, епархийското училище постепенно се развива и въ послѣднитѣ години достигна до съставъ отъ шестъ класа съ около 300 ученика и съ 8 учители. Така то на врѣмето си прѣдставляше отъ себе порядъчно сръдне учебно заведение. Програмата му, съразмѣрно съ увеличаваното число на учителитѣ, отъ година на година, ако и да се разширяваше, по нужда все си оставаше ограничена въ най-сѣщественото, като се имаше на око: да се даватъ на ученицитѣ кратки, нѣ здрави полезни, познания и начала, които да имъ послужатъ за основа на по-нататъшното имъ самообразование. Съ такъвъ скромнѣ наборъ отъ познания и съ подкваса отъ възпитание въ народенъ духъ, въ краткъ периодъ отъ 25 години, въ оградата на Епархийското училище „Св. Кирилъ и Методи“ получихъ първото си образование толкова си млади възпитаници, отъ които мнозина съ усърдно и съвѣстно служение на отечеството отерамихъ своитѣ наставници и се отличихъ като плодови учители въ разни общини, като сръдцати обществени борци за църковни и политически правдини, а не малцина и като държавни мъжие и чиновници въ освободеното ни отечество.

Пловдивъ, 24 Иуни, 1896.

Іоакимъ Груевъ.

ИВАНЪ ДОБРОВСКИ.¹⁾

(По лични спомени и съобщения.)

Прѣзъ януари 1894. год. избухнѣ единъ отъ многобройнитѣ ученишки бунтове, които принадлежатъ вече отдавна къмъ хроничнитѣ патологични явления въ живота на Пловдивската гимназия, и писачътъ на тия редове имà сжмнителното щастие, да бѣде „немедленно командированъ“, да изслѣдва причинитѣ на тоя бунтъ — като че тѣ не бѣхъ извѣстни до насита — и „да положи, всички свои старания за неговото бързо потушение“.

Пристигнѣхъ въ Пловдивъ съ ужасенъ нравственъ катаръ, усиленъ въ мене отъ съзнанието, че всичко, което ще можъ да сторѣжъ, нѣма далечъ да отстрани дълбокитѣ, сжщинскитѣ причини на повечето ученишки размирици и че всичко ще се свърши, *comme toujours*, съ изключванието на нѣколко буюка — споредъ приказа „на вѣки и отъ всички учебни заведения“, а по правичка — до най-близката сесия на народното събрание. . . . Вѣчностъ, вѣчностъ, какъ лесно се съкратявашъ понѣкога даже ти, кога загърми стенторскиятъ гласъ на депутата-роднина изъ министерскитѣ прустове!

Съ тия тѣжни мисли азъ се извлѣкохъ отъ трена, и слѣдъ половинъ часъ се тѣтрузахъ вече по печалния пѣтъ отъ хотела до гимназията. Но въ това мое „хождение по мукамъ“ — прѣзъ най-грознитѣ и гадни митарства, една свѣтла луча озари внезапно душата ми. Тѣкмо като завихъ край единъ рухналъ жгълъ, потѣнялъ въ шоколадна смѣсница отъ лапавица и глибъ, азъ дигнѣхъ очи и зѣрнѣхъ прѣдъ себе два стареца, — единиятъ на видъ по-младъ, снаженъ, съ червендалести,

¹⁾ За Добровски въ нашата книжнина има до сега само двѣ кратки биографични бѣлѣжки, едната отъ Ю. Ивановъ въ неговата История на бѣлг. печать, другата отъ С. С. Бобчевъ въ Фотиневския Юбилеенъ Сборникъ. („Прѣгледъ на бѣлгарския периодически печатъ отъ 1844—1894“). И двѣтѣ наедно, като оставимъ оцѣнката на писателската дѣйностъ на Д., едвамъ изпълнятъ една печатна страничка. (Животописната чертица къмъ портрета на Добровски въ илюстр. списание „Свѣтлина“, год. VI, 1896, февр. кн. II, стр. 25 е буквално прѣпечатана отъ Ивановия трудъ).

свѣжи бузи, обраснали съ тънка, кждрява, мелезна брада, грижливо и чистичко облѣченъ, другиятъ сухъ, нервень, съ Дарвиновска глава, — negligé до нѣмай-кждѣ.

— Ma che! Da quando sei qui? Отъ кога си тукъ? пзвика по-младиятъ, и ми подаде сърдечно ръка.

— Дѣдо Добровичъ!

Да той бѣше, старѣятъ на нашитѣ живописци, симпатичниятъ Сливенецъ, който неотдавна бѣше се завърнѣлъ отъ Италия, гдѣто бѣ прѣкаралъ цѣли десетки години, единъ отъ легионеритѣ на Гарибалди.

— А тозъ не познавашъ? се обърнѣ къмъ мене Добровичъ, завалено български. . . Добровски, il mio amico Добровски! Сме и двамата отъ Сливенъ.

„Тозъ“ бѣше, значи, Добровски, редакторътъ на „Міро-зрѣніе“, когото два пѣти бѣхъ търсилъ залудо, поне отдалечъ да го зѣрнѣ! Тозъ — тайнствениятъ старецъ, отшелникътъ отъ моста на Марица, за когото бѣхъ ми приказвали толкова неимовѣрни анекдоти, — тозъ, човѣкътъ съ ежата кожа, който, казвахъ ми, не пропущалъ никого въ мрачната си, неметена съ години квартирка въ единъ отъ най-мизернитѣ пловдивски ханища, тозъ — мистикътъ, който продължавалъ още да търси квадратурата на кръга. . . ¹⁾

Азъ се усѣтихъ като Вагнеръ прѣдъ Фауста и очаквахъ да чуѣ нѣкоя кабаистична фраза отъ тия устни, които, не знамъ защо, ми се показвахъ въ тоя мигъ твърди, склопени като съ катанецъ; но какво бѣше моето очудване, когато тѣ слѣдъ малко неочаквано се развѣрзахъ и отъ тѣхъ се разлѣ цѣла струя бързи, скокливи думи, които зазвучахъ удивително приятно на слуха ми. . . Изненада, пълна изненада! Азъ се вслушахъ и едва можехъ да повѣрвамъ, че прѣдъ менъ наистина стои легендарниятъ Добровски.

Не се минѣха нѣколко деня и ние — можете ли си прѣдстави? — бѣхме приятели. На какво има да дѣлжъ това щастие толкова по-цѣнно за мене, колкото Добровски ниѣкъ

¹⁾ Това понятие за Добровски бѣ се усилило у мене още по-вече слѣдъ прочитанието на частното писмо, помѣстено за характеристика на стареца въ труда на Иванова, стр. 18: „Сегашниятъ му животъ е твърдѣ редовенъ. Всичко, каквото върши (ядене, спане, расхождане и пр.) прави го въ опрѣделено врѣме и мѣсто, т. е. той прѣдставлява нѣщо като възпроизвеждане на Жуль-Верновия Филеасъ Фогъ на българска почва. Съ никого не се срѣща. Той живѣе въ хотелъ Марица въ една стая, въ която въ продължение на четири години, никого не е пускалъ въ нея. Какво прави тамъ, никой не знае. Казахъ ми, че когато случайно сж оставали отворени вратата на стаята му, виждали, че писвалъ нѣщо и че ималъ голѣмъ купъ ръкописи, но какво именно писвалъ — неизвѣстно, па и на мене нищо не е расправи, при все че се опитахъ съ разни забикалки да узнамъ що-го-дѣ“.

минаваше за недостъпнѣнъ, не можъ да знамъ положително, но съмнявамъ се, че въ нашето сближение не малка рола е играла и топлата прѣпорѣка на другия мой уважаемъ приятель-ветеранъ, Добровичъ. Тѣй ако е, нека приеме отдалечъ моята искрена благодарность, безъ тая прѣпорѣка азъ не бихъ могълъ негли, да извлѣкжъ отъ Добровски любопитнитѣ материали, които служатъ за основа на биографичната ми чертица. Никога нѣма да забравя особено приятнитѣ часове, които прѣкарахъ въ една отъ пловдивскитѣ гостилнички въ общество на двамата стареца. Бѣхъ ги поканилъ, да обѣдваме заедно. Мене се искаше, да ги видя въ интименъ кръжецъ, да чужъ приказкитѣ имъ при дружинска чашка винце: не че се надѣвахъ съ това да развържжъ полесно езика имъ (азъ не можахъ, да се оплачжъ отъ тая страна ни отъ единия, ни онъ другия), а да заличжъ и последната сѣнка отъ официалность въ нашитѣ отношения и да прѣдразположжъ особено Добровски, да излѣе сърдцето си.

Случи се тоя денъ за бѣда, че разпитванието на „бунтовницитѣ“ ме задържа по-късно въ хотела (о, да знаехъ великитѣ прѣстѣпници, съ какво нетърпѣние гледахъ да се свърши мжчителното дознание!), и азъ се явихъ на своето rendez-vous половинъ часъ по-късно. Монѣ гости сѣдѣхъ вече на трапезата единъ срѣщу други, и си разправяхъ нѣщо тихичко, като се гледахъ съ навирени бради право въ очитѣ прѣзъ голѣмитѣ старешки очила. Азъ неволно се спрѣхъ за мигъ при вратата, да се насладжъ на оригиналната идилия и тая гледка тѣй силно ме е поразила, щото тя и днесъ ми се мѣрка, щомъ помисля за единия или другия.

Срѣщата ни бѣше необикновенно шумна. Помня, че нѣкои отъ гоститѣ на околнитѣ маси бѣхъ особено скандализирани отъ грохотливитѣ привѣти на Добровски, който съ своя basso profundo заглушаваше цѣлата стая. Най-сетнѣ седнѣхме. Успокоихъ старцитѣ, че нищо не ми се е случило, че съмъ закъсенѣлъ по работата си и обѣдътъ се наченжъ. — Да ви увѣрявамъ, че прѣзъ всичкото врѣме, до като услужливиятъ келнеръ поднасеше ястията, не съмъ ималъ уши и очи за друго, освѣнъ за своитѣ необичайни гости, е излишно. Менъ бѣше особено интересно, да схванжъ чертитѣ и вънкашностьта на Добровски, отъ когото никога не бѣхъ виждалъ портретъ и който, прѣдполагахъ, никога нѣма да се съгласи да седне прѣдъ фотографическия апаратъ.¹⁾

¹⁾ Тоя ми страхъ за добра честь излѣзе безосновенъ и Добровски по моя просба прѣклони по-послѣ да се фотографира у Д. Карастоянова. То е сжщиятъ портретъ, който е помѣстенъ въ „Свѣтлина“ и който редакцията на това списание има любезностьта да отстѣпи и намъ.

Още пазѣ листенцето, на което тайно, на украдки, съ нѣколко кривашки черти съмъ се опиталъ да надрацѣ оригиналната физиономия на стареца, та да мож колко годѣ да подпрѣсямъ паметъта си, когато единъ день Добровски не ще бѣде вече между живитѣ. Днесъ, за добра честь, тая ми скица е излишна, но не е излишно, може-би, да кажъ нѣколко думи за вънкашността на стареца, за която фотографическия апаратъ съ своето несъвършенство не може, за жалость, да ни даде точна прѣдстава. Моето описание се основава на непосредно наблюдение, и като такова има негли нѣкоя цѣнка.

По рѣстъ Добровски правеше впечатлѣние на нисѣкъ човѣкъ. Отъ цѣлото дребно тѣло биеше на очи прѣди всичко покритата само надъ ушитѣ и на тила съ бѣли дълги остри влакна лиса глава, съ малкитѣ хлѣтнѣли, но изразителни очички, съ дебелиѣ възчерни вежди, съ червеникавия и широко-ноздрестъ носъ, съ пожълтѣлитѣ, нечисти, и на върха завити еп сгос мустаки и дългата метловидна, бозава брада. О меситѣ уши се крѣпѣхъ, възсѣднѣли дебелия носъ, едни голѣми очила, стѣклата на които бѣхъ тѣй зацапани, щото Добровичъ право забѣлѣза единъ път, когато Добровски се оплакваше отъ слабитѣ си очи, че вината лежи въ нечиститѣ му очила. Отъ останѣлия старецъ впечатлѣние правехъ само мъничкитѣ му и удивително нѣжни рѣцѣ, съ дългнеститѣ завити нозти. Въ тѣхъ имаше изражение, имаше душа. Бѣхъ рѣцѣ не на една груба натура, а на единъ човѣкъ, който повече живѣе съ ума си, па било и съ една *idée fixe*.

Облѣченъ бѣше Добровски крайно небрѣжно, при всичко че въ туалета му не липсваше — поне на гледъ — ни една съставница отъ пълния съврѣменъ мъжки костюмъ. Ризата бѣше нѣкога колосвана и съ яка, но толкова често и непрѣстайно употребяна, щото бѣше се обърнѣла на отрѣбка. Прѣзъ едничката дупка за градното копче би можѣлъ да провере човѣкъ малкия си прѣетъ, тѣй бѣхъ се разнишили краищата ѣ. Около смачканата яка се виеше хлабаво едно черно пращило — нѣщо като вратовръзка. Носеше ли Добровски надъ ризата жилетка или друга дрешка, не можеше да се види, защото никога не снемаше дебелото си черно палто, което лѣщеше отъ масть. Панталонитѣ, колкото можеше да се види по крачулитѣ отъ дългото палто надолу, бѣхъ сури шейчени, по изнищени и орѣфани, „като че патки ги бѣхъ щипали“.

Това бѣше външниятъ Добровски, какъвто можеше всѣки да го види, какъвто го знаехъ и дѣцата въ Пловдивъ. Вътрѣшниятъ Добровски ми се откри полека-лека и него

малцина сж видѣли. Кой би повѣрвалъ, напримѣръ, че тоя небръжно облѣченъ старецъ, тоя скжперникъ за приказъ, въ общество бѣше необичайно деликатенъ. Менъ не малко ме очуди, че той не прояви ни най-малка жедность и лакомия на едничкия, може би, обѣдъ, гдѣто отъ дълго врѣме му се даваше случай да похапне и пийне по-добрѣ. Напротивъ, колкото и да го силихъ, той се задоволи съ едно-двѣ ястия, и то не най-избранитѣ и скжпитѣ. При това постоянно слагаше вилицата си, да ми разправя епизоди отъ своя богатъ и талазенъ животъ.

Обѣдътъ се свърши, трапезата се разчисти и азъ можахъ най-сетнѣ да пристѣпж къмъ главната цѣль, съ която бѣхъ повикалъ стареца. Добровичъ си отиде по работата, излѣзохж си единъ по единъ и другитѣ гости, като фърлехж коси погледи къмъ насъ, и скоро останжхме ние самички въ цѣлата гостилница.... Каквото ми е разказалъ тукъ Добровски, въ разстояние на три часа (прѣзъ което врѣме едничкиятъ келнеръ сѣдѣше като на тръни, до като най-сетнѣ захванж безцеремонно да трупа столоветѣ по маситѣ и да подмита), каквото съмъ си записалъ на прѣсѣклници нѣколко деня на редъ въ своята стаичка въ хотела, гдѣто Добровски ме посѣщаваше всѣка заранъ, прѣди да отидж на своята инквизиторска работа, това е изложено въ слѣднитѣ редове. То е систематизиранъ сводъ на отговоритѣ, които старецътъ е давалъ на моитѣ стотини въпроси, — едничкиятъ способъ споредъ мене, да се извади нѣщо отъ толкова рѣдкитѣ вече наши ветерани, ако има въобще охота у нѣкои млади да послѣдватъ моя примѣръ.

Азъ се убѣдихъ напоконъ, че планината никога нѣма да отиде при Мухамеда, не остава освѣнъ Мухамедъ да отиде при планината. Нашитѣ подканвания, молби, увѣщания, даже заплашвания — не произвеждатъ никакъвъ ефектъ. Не дѣйте вѣрва на обѣщанията. Доброто желание още не е достатъчно. Не давайте голѣмо значение и на автобиографиитѣ. Ако нѣкои, като Доброплодни, Юрданъ Неновъ, Пърличевъ и др., се рѣшжтъ до геройския подвигъ, да седнжтъ и да запишжтъ, каквото помнжтъ отъ живота си, то е обикновенно тѣй непълно, тѣй тѣснобочно — щото не твърдѣ голѣма цѣна може да има за историка, за когото е по-интересна епохата, отъ колкото личността. Въпроситѣ които се поставятъ на изпитванитѣ трѣба да бжджтъ обаче систематични и прѣдварително обсждени: старитѣ много пжти не сж въ състояние да различжтъ сжщественното отъ случайното, значителното отъ дребнавото. Азъ имахъ не малка мжка и съ самия Добровски, който на всѣки

мигъ скачаше отъ прѣдметъ на прѣдметъ, впиташе се въ съвсѣмъ излишни подробности и едвамъ ми позволяваше, да го водѣхъ гдѣто искахъ и гдѣто ми бѣше нужно.

Каквото слѣдва е написано много пхти по диктовката на самия старецъ. То не може да има претенция на пълна биография, а иска да бѣде взето по-вече като градиво за историята на нашето възраждане въобще. Отъ туй гледище азъ се старахъ, да изчерпѣхъ отъ Добровски всичко по-интересно, не само за характеристика на неговата дѣйность, а и за характеристика на съвременицитѣ му и на цѣлата епоха, която още тѣй малко е позната. Нашето възраждане е такъвъ единъ загатенъ фактъ, неговитѣ начала сѣ още тѣй малко изслѣдвани, щото всѣка една нова луча е цѣнна за неговата освѣта.

Като черпени отъ не до тамъ свѣжата паметъ на единъ 82 годишенъ старецъ, (всичко ми е разказано на приѹмница) бѣлѣжкитѣ ми не могатъ, разбира се, да бѣдѣтъ лишени отъ грѣшки. Има нѣкои неточни дати, нѣкои факти не сѣ изложени съ потрѣбната пълнота, други нѣкои сѣ, може би, много субективно украсени, но азъ казахъ вече, че тукъ не се касае за критична биография, а за лични спомени, къмъ които историкътъ има да приложи още своя критерий. Най-жално е, че много отъ нашитѣ данни ще останѣтъ въобще за винаги непровѣрени. Така напримѣръ, важнитѣ съобщения за Андроското българско ученолюбиво дружество, за неговия уставъ, неговитѣ цѣли. Кой ще ни каже, колко въ тѣхъ има вѣрно и колчавъ е коефициентътъ за грѣшкитѣ, неизбежни при една перспектива отъ такова далечно разстояние. Другаритѣ на Добровски, които еднически биха могли да отговарятъ на тоя въпросъ, отдавна не сѣ вече между живитѣ: Чомаковъ, Иларионъ, Михайловски, Струмски, Бусилинъ заминахъхъ мълкомъ. И сърдѣхъ се „нашитѣ ветерани,“ че не ги оставяме въ покой. Не, каквото щѣтъ да говорѣтъ, тѣхното мълчание — казвамъ го пакъ — е прѣстѣпленіе къмъ потомството.

* * *

Иванъ Добровски е роденъ въ Сливенъ на 1. Априли 1812 година. ¹⁾ Баща му Хаджи Добре си забѣлѣзаль даже деня и часа въ единъ караманлийски псалтиръ, отъ който, като хаджия, всѣка сутринъ четѣлъ прѣдъ иконата по двѣ катизми (понедеѣльникъ, 9 часа по турски). Иванъ билъ

¹⁾ Въ „Свѣтлина“ погрѣшно — 1810 год.

най-стариятъ отъ 6 дѣца, (5 братия и едно сестриче)¹⁾. Дѣдо му, по баща,—Жельо, се прѣселилъ, неизвѣстно, кога въ Сливенското прѣдградие, Клуцохоръ, отъ едно одринско село и билъ по занаятъ терзия. Майка му на Хаджи Добря. То маица, била дъщеря на знаменития на свое врѣме сливенски джинджия, Зафиръ, който билъ се прочулъ съ това, че притежавалъ една книга „Соломоникия“ (Добровски не знаеше на кой языкъ била писана), съ която събиралъ дяволитѣ въ кхщата си. За тая цѣль той се затварялъ по 2—3 дена въ стаята си, простиралъ на земята една голѣма бройница, сѣдалъ въ срѣдата и заклевалъ демонитѣ. Съ помощта на дяволитѣ Зафиръ цѣрѣлъ отъ всекакви болести, кхщата му била пълна за това съ пациенти отъ всека поръ и полъ, но особено билъ популаренъ той между кадынитѣ. — Дълго врѣме Клуцохорскиятъ Фаусть изпълнявалъ своя доходенъ занаятъ, но какво се случва единъ день? — Като събралъ дяволитѣ въ своята лаборатория, изгубилъ власт надъ тѣхъ и не успѣлъ да ги разпрѣсне. Тогава тѣ го уловили разярени и го фърлили отъ горния катъ на кхщата му въ двора, гдѣто си строшилъ крака и отъ тамъ останкло, да го наричатъ Топалъ Зафиръ Джинджия. — Добровски съ особено удоволствие се повръщаше да ми говори за тоя свой оригиналенъ прадѣдъ, кръвта на когото той незалудо усѣщаше и въ своитѣ жили. „Често кога съмъ говорилъ на приятели за дѣда Зафира, казваше ми той, азъ съмъ имъ викалъ, да бѣгатъ отъ мене, че може Соломоникията му е да останжли у мене, та ако имъ пратѣхъ една рота дяволи, гдѣ ще се дѣвятъ.“ — Въ тая невинна шега имаше, може би, много по-вече истина, отколкото прѣдполагаше самъ Добровски. Между Соломоникията и заклинанията на прадѣда Зафира и чудацината на правнука, който до смъртта си търси квадратурата на кръга, който бѣ способенъ да живѣе въ най-голѣмата мизерия съ една доста голѣма пенсия, — има връзки, които носятъ печата на наслѣдственността. —

За роднинитѣ отъ майчина страна Добровски не знаеше да ми каже нищо друго, освѣнъ че били се прѣселили въ Сливенъ отъ Жеравна, за който градецъ той имаше много високо понятие. „Майчинитѣ ми дѣдовци и прадѣдовци бѣхъ отъ

¹⁾ „Азъ на родителитѣ съмъ първиятъ. Подиръ него имаше едно сестриче, то умрѣ; слѣдъ него единъ братъ, Димитъръ, и той умрѣ отъ сипаница, третиятъ бѣше Панайотъ. Подиръ Панайота имаше двѣ братчета, единътъ Захария. Той бѣше дохождалъ да ме търси въ Виена, отъ тамъ слѣзълъ въ Цариградъ гдѣто се изгубилъ. Другиятъ — Николчо умрѣ малъкъ още. Най-малкиятъ ми братъ, гдѣто е сега въ Сливенъ и има бакалско догненче, викатъ го Георги. И той не е жененъ. Може да има сега 65 години (1894)“. За Панайота ще кажемъ нѣколко думи по-долу.

Жеравна, и замѣтелно е, че отъ Жеравна гдѣто сѣ дохождали хора, все сѣ ставали отлични. Види се климатътъ имъ помагъ. Даже и гайдари като Жеравненци нѣма други.“

Жители на бѣдното прѣдградие Клуцохоръ, родителитѣ на Добря принадлежали къмъ тѣй нарѣченитѣ „турлаци“, които въ края на минлия и въ началото на настоящия вѣкъ се отличавали рѣзко, даже въ облѣклото си, отъ така нарѣченитѣ гърци, които населявали центра на града, (кафтанджийската или гръцката махла), занимавали се повече съ търговия и образували единъ видъ аристократска каста. Добровски още помнеше най-подробно разликата между мъжката носия на еднитѣ и другитѣ (за женската той не се сѣщаше). Гърцитѣ носели като делибашинитѣ цилиндрични „къръмски“ калпаци отъ кавърджикъ кожа съ черни сукнени или кадифени дѣна, шалвари отъ тънка синя аба, сукнено кюркче, и салтамарка. Турлацитѣ, които живѣяли въ пѣ-крайнитѣ махли и въ Клуцохоръ, се обличали само въ аба самочернка (естественъ цвѣтъ). Калпацитѣ имъ били качули. Тѣхъ ги работели не калпакчинитѣ, а кюркчинитѣ. „Тѣ бѣхъ отъ овча кожа съшити (жълто-черна, натурална боя), отдолу съ бѣла кожа подплатени, като я дръпнешъ, ставаше като тулумъ.“ — Намѣсто шалвари турлацитѣ имали потури отъ сура аба, намѣсто кюркчета — абички. Прѣди завѣрата и гърци и турлаци носели червени пояси, но отпослѣ турцитѣ имъ запрятили и червената краска била замѣнена съ черна. Обущата и на еднитѣ и на другитѣ били еминии, само че еднитѣ ги носели отзадъ съ опашки (турлацитѣ), а другитѣ (гърцитѣ), безъ опашки. — Турлацитѣ си бръснели цѣлата глава и само на върха оставели чамбасъ, не твърдѣ дълъгъ, пѣ-късъ отъ педя, въ който затѣквали и гребеня си. Гърцитѣ само малко се подбръсвали. У турлацитѣ малки и голѣми се обличали еднакво, а гърцитѣ имали за дѣцата си особени костюми: — момчетата носели сукнени шубурки и до като подраснахъ не имъ бръснели главата, а имъ оплитали косата като на момиченца.

Добре се родилъ въ бащината си къща въ Клуцохоръ около 1778 год. и чиракувалъ на млади години у кръстника си, нѣкой си дѣдо Еньо, който му станжалъ послѣ кумъ и по името на когото е нарѣченъ и Добровски. Майка му (Томанца) го дала на калпакчийски занаятъ, който по онова врѣме билъ първъ въ Сливенъ, тѣй като и турцитѣ носели калпаци — кауци. Добровски помнеше, че баща му още на стари години турелъ такъвъ единъ каукъ, зеленъ и напълненъ съ памукъ. У кръст-

ника си малкият Добре прѣтърпѣлъ много, защото Х. Енѣо билъ „тамахкяринъ и лошъ“, пращаль го на вода, на лозе да копае и пр. „Да потрепера човѣкъ!“ Чирацитѣ, както и до скоро, се вземали на всички занаяти за три години. Първитѣ двѣ години ги турели на тежки работи, и едва на третата година ги учали на занаятъ. На четвъртата година излѣзвали калфи. Всички тия степени прѣкаралъ и Добре, но съ голѣма мъка. Най-сетнѣ дошелъ Видовъ-денъ и за него: Добре станалъ майсторъ калпакчия и отворилъ дюкянъ въ сливенската чаршия. Но дълго врѣме на калпакчиѣлка не било писано да цѣвти. Когато Турцитѣ прѣстанали да носятъ кауци, тоя разкошенъ нѣкога занаятъ пропадналъ и на негово мѣсто се продигналъ абаджилѣкътъ. Заедно съ това и Добре билъ принуденъ да търси друга прѣхрана. Въ гръцката махла, гдѣто баща му на Добровски се прѣселилъ, (майка му, сестритѣ му и единъ братъ останали въ Клуцохоръ), той се сприятелилъ много близу съ единъ търговецъ, на име Хаджи Георги, който не знаелъ гръцки, но „много билъ успѣлъ въ карманлийския езикъ, та за това и турцитѣ много го уважавали“. ¹⁾ Хаджи Георги ималъ бакалски дюкянъ и държалъ като калфа у себе си едно момче, което толкова му харесвало съ своето скромно поведение и способностъ, щото посвѣтвалъ другаря си Добря, да понека ржката на сестра му. Споредъ момчето той сѣделъ, че и момичето трѣбва да е врѣдно. „Момчето е отъ сой, да гледашъ да го вземашъ“, казвалъ той. Добре се съгласилъ и пратилъ сватове за момата; пратилъ веднажъ, пратилъ дважъ, но понеже не билъ отъ гръцката махла, т. е. не билъ отъ „чорбаджийски сой“, не го щѣли и все отлагали. Тогава Х. Георги посвѣтвалъ Добря, да отиде на Божи гробъ, че като стане хаджия, ще стане чорбаджия и благороденъ, и тогава нѣма вече да го вращатъ. Добре послушалъ другаря си и като се върналъ отъ Ерусалимъ — дѣйствително родителитѣ на момчето признали Клуцохорския плебей достоенъ за ржката на една патрицияка — и Добре се оженилъ. „Хаджийството бѣше едно врѣме много почетно, каквото баронъ гдѣто се казва въ Европа.“ — Добре купува една къща въ срѣдата на Сливенъ, въ най-хубавата частъ на града и турлакътъ става гъркъ. Отъ нѣкои показалци се вижда обаче, че той не забравилъ съвсѣмъ

¹⁾ Много любопитно би било да се изслѣдва значението на караманлийската книжнина за просвѣщението у насъ прѣди основанието на по-високитѣ гръцки училища и разпространението на гръцкия езикъ. Колкото и слаба (тя е състояла отъ нѣколко черковни книги), тая книжнина писана на турски езикъ, достъпна на по-голѣмата частъ отъ нашето градеко население, е замѣстала много пакти непонятнитѣ за масата славянски евангелия, псалтири и пр.

своето скромно потекло; въ първото врѣме имало даже нѣкои леки спрѣчки между аристократката жена и мъжа — *rag-venu*, както показва и слѣдниятъ епизодъ. Когато първородниятъ Иванъ подрасълъ и билъ изпратенъ въ училището, облѣченъ и накиченъ като чорбаджийскитѣ дѣца, съученицитѣ му, повечето турлачета, захванжли да му се присмиватъ, че ходелъ съ плетени косички и се кжпелъ съ женитѣ. Малкиятъ Добровски се оплакалъ на баща си, и поискалъ да му обрѣсне главата и му направи перчанъ. Бащата, турлакъ, се съгласилъ, но майката силно се възпротивила. Единъ день обаче, Хаджи Добре безъ да пита жена си, завежда любимеца си на берберина и му стѣкмява прическа по турлашки. — Бѣдната майка безъ малко щѣла да се повали отъ одъра, като видѣла хубавитѣ руси косички на първия си синъ, но нѣмало какво да прави. Тоя пжтъ турлакътъ побѣдилъ. Инѣкъ Добре живѣялъ съ жена си въ любовъ и съгласие. „Баща ни бѣше строгъ съ насъ, но много ни обичаше. Майка много ни галеше, но много залѣгаше да се учимъ.“ — И въ послѣдно отношение имало, както се вижда, едно малко принципиално разногласие между младитѣ съпрузи. Бащата, неукъ, не твърдѣ високо цѣнилъ учението. Майката, излѣзла отъ образовано за врѣмето си сѣмейство, искала да прати сина си Ивана на училище още на четире годинки, ала Добре не скланялъ. Обаче патрицийката не отстъпала, и единъ день, когато мъжътъ билъ заминалъ за Цариградъ по търговията си, тя турила момченцето си на гърба на една храненица загорка и насила го закарала на даскала.

Тая рѣшителна стѣпка тя прѣдприела, защото Хаджи Добре, като оставилъ калпакчийството, билъ се заловилъ съ търговия и често по цѣли мѣсеци отсъствувалъ. Той билъ захванжлъ най-напрѣдъ да прѣкупува шаяци въ Сливенъ, валсвалъ ги и ги носелъ въ Цариградъ и на Св. Гора, гдѣто ималъ братъ. Тоя му братъ се учелъ тамъ на псалтикия у нѣкой си калугеринъ Стоянъ. По-послѣ, слѣдъ завѣрата Х. Добре почнѣлъ да търгува и съ памукъ. — Братъ му събиралъ стока въ Сересъ и Мала Азия и я изпращалъ въ Брашовъ, отгдѣто Добре донаселъ гайтанъ (тогава около 1820 год. въ Сливенъ и Габрово нѣмало още чаркове). Така малкиятъ Иванъ още отъ крѣхка възраст останѣлъ почти подъ изключителното влияние на много по-деликатната и развитата майка, но, за жалость, безъ водилото на по-характерния баща.

Добровски много добру си припомнеше още първия си учител, Тодораки, и първитѣ си ученишки години. „Даскалъ Тодораки“, българинъ, хромъ съ единия кракъ, билъ „слѣдвалъ“ въ Сливенъ и учелъ дѣцата на гръцки прочитъ безъ самъ да разбира една думица гръцки. „Школата му бѣше въ собствената му къща — въ гръцката махала — въ една стаичка, въ която се събирахъ до 20—30 момчета. Сѣдѣхме всички на земята. Всѣки си посеше една малка постилчица и на нея сѣдаше. Даскалътъ сѣдѣше на едно по-височко мѣсто. Викваше ученицитѣ по редъ. Той чете, а ученикътъ слуша. Слѣдъ това изпитваше. Ако нѣкой неотговореше или немируваше, наказваше ни съ пръчка и фалага. Да пишемъ не ни учеше, а едва ли и той самъ знаеше гръцко писмо. Учението се захващаше съ една филада (5—6 листа) отъ алфа-вита, послѣ идеше октоихътъ (ние го казвахме „уфтиф“), псалтирътъ и найсетнѣ апостолътъ (дѣянията на апостолитѣ и посланията). До апостола обаче малцина отивахъ, единъ отъ тия малцина бѣхъ и азъ. Прѣди да почнемъ алфавитата казвахме, „Ставре войти му“ (крѣстче помогни ми, а такова крѣстче имаше на истина на филадата), алфавитата учехме да четемъ и напрудъ и наопаки. Слѣдъ това сричахме вита-алфа ва, гама алфа-га и пр. Въ първата година научвахме наизустъ и гръцкото Отче нашъ. — Дѣцата понеже не разбирахъ какво четятъ, бѣхъ си измислили свои шеговити тълкувания: алфа — азъ ви съмъ калфа, вита — главата ти пробита, гама — главата ти голѣма, делта — главата ти желта и т. н. Отче нашъ на шега се изговаряше: „Патеръ имонъ — патка съ лимонъ, о ендисъ уранисъ, — миспрка съ оризъ, агиа щито — кокошка съ жито, то тели масу — теле съ масло и пр.“ — Прѣсветая богородице: „Теотоки партени — деветъ оки сърчени и пр.“

Кога Х. Добре слѣдъ нѣколко мѣсеца се завърнхълъ отъ Цариградъ, малкиятъ Иванъ билъ научилъ вече да чете алфавитата и наопаки. Тоя неочакванъ успѣхъ поразилъ тѣй силно коравото сърдце на турлака, щото той рѣшилъ да прѣклони глава прѣдъ свършения фактъ. „Като четѣхъ тѣй, баща ми се ухилваше и много бѣше благодарень, макаръ че безъ негова воля ме проводи майка ми на училище.“

Като свършилъ учението си при хромия Тодораки, малкиятъ Добровски поискалъ отъ баща си, да го остави да слѣдва въ елинското училище при даскалъ Николака, който билъ синъ на владишкия екзархъ Кириякъ, родомъ българинъ, и ученикъ на знаменития по онова врѣме педагогъ-гркъ Неофитъ Дука, училището на когото било най-напрудъ въ Букурещъ, а послѣ

въ Брашовъ. Николаки по онова врѣме билъ около 35 — 40 годишенъ човѣкъ. Х. Добре не скланялъ да даде сина си на Николаки, защото билъ още много малъкъ (едва 7 години), обаче нѣкой си Папа (попъ) Янко, сжщо българиинъ, който се билъ училъ въ Николакевото училище и прѣподавалъ въ първия класъ, обичалъ и хвалелъ много малкия Добровски. Той знаелъ, че Х. Добре много искалъ, да се научи синъ му да канерва въ черква, и го посѣтвалъ за това да го даде на училище, макаръ да е малъкъ, защото е способенъ.

Училището на Николаки състояло отъ два пригответелни и 4 редовни класа. Въ първия пригответеленъ класъ новитѣ ученици захващали само да поразбиратъ гръцки. За основа на прѣподаването се полагалъ новогръцкиятъ прѣводъ на Есоповитѣ басни и на извѣстния «Magasin des enfants» (Αποδῆχῃ τῶν παιδῶν). Дѣцата четѣли и превеждали на български. Тукъ прѣподавалъ сжщо единъ ученикъ на Николаки. Въ втория пригответеленъ класъ се почвало пакъ съ Есоповитѣ басни, но тоя пѣтъ се прѣвеждало отъ старогръцки на новогръцки. Правело се и граматически разборъ. Слѣдъ това ученицитѣ четѣли многотомната енциклопедия на Патуса. Добровски помнеше, че тя се почвала съ диалозитѣ на мъртвитѣ отъ Лукиана, съдържала избрани кѣсчета отъ Ксенофонта, Плутарха и пр.¹⁾ Два тома били пълни съ образци отъ черковнитѣ списатели, другитѣ съ произведения на Платона, съ поезии и пр. Прѣподавало се и аритметика (четиретѣ дѣйстви-вия) и география. Въ втория пригответеленъ класъ Добровски не само се отличилъ, но и станжлъ причина да се слѣе тоя класъ съ първия, въ който прѣподавалъ самъ Николаки. Ето какъ станжло това. Добровски сѣдѣлъ до прозореца, прѣзъ който се слушало всичко, каквото се чете и учи въ съсѣдната стая (I класъ). По тоя начинъ той успѣлъ да схване правилата на гръцкото правописание, както Николаки ги излагалъ на по-възрастнитѣ ученици, вникнжлъ и въ тайнитѣ на граматическия разборъ и единъ день поискалъ отъ майка си пари, да даде на единъ ученикъ отъ първия класъ, да му прѣпише точно всичкитѣ „канони“ (правила). Съ тия записки въ ржцѣ Добровски събралъ 5—6 ученика и почнжлъ да имъ прѣподава сжщото, каквото учалъ и Николаки. Когато дошло врѣме за изпитъ, указало се, че ученицитѣ отъ втория пригответе-

¹⁾ Енциклопедията на Ιωάννης Πατούσας биде дълго врѣме употребяна въ гръцкитѣ училища, до като биде замѣстена отъ Στοιχεῖα τῆς Ἑλλην. γλώσσης, на Теоклита Фармакидисъ, Виена 1815, и по-сетнѣ отъ Христоматията на А. Рангависъ и С Визандвосъ.

ленъ класъ въ граматика и „технология“ (граматически разборъ) не стоѣтъ подолу отъ другаритѣ си въ първия класъ и Николаки се рѣшили да ги слѣе.

Завѣрата заварила малкия Добровски въ училището на Николакия. Отъ това толкова важно за насъ политическо движение той помнеше само, че по едно врѣме у тѣхъ въ долния етажъ надъ избата въ едно кюше се появили около 20—30 нови пушки, правени вѣроятно въ Сливенъ, който градъ се славелъ и съ своя голѣмъ тюфекчийски и кондакчийски еснафъ. Добровски не зналъ за какво сѣ тия оружия. Послѣ, като се разчуло, че въ Гърция има въстание и че патриархътъ е обѣсенъ, пушкитѣ изчезнали. Добровски още се гнѣвъше, че не питалъ на врѣмето баща си, кждѣ ги е дѣнхлъ. Като дошли руситѣ въ 1829. година, Х. Добре разказвалъ, че главатаръ на бунтовниците въ Завѣрата щѣлъ да бѣде нѣкой си Хаджи Михалъ, отъ Жеравна, заможенъ търговецъ, който се отличаваъ и съ извънредна юнащина и смѣлость. Той щѣлъ да бѣде войвода на въстаницитѣ въ Сливенъ. Добровски като прѣвъ стѣнъ се сѣщаше, че го е видѣлъ. На Х. Михала баща му се казвалъ Х. Василъ.

Слѣдъ Завѣрата Добровски продължилъ учението си при Николакия (1821—1825.), но не можалъ да довърши, защото се разболѣлъ отъ гърди. Единъ практикъ лѣкарь отъ св. Гора, отецъ Венедиктъ, го съвѣтвалъ да напусне учението. Тогавъ родителитѣ му рѣшили, да го даджтъ на занаятъ и Добровски става абаджия. За да не губи синъ му цѣли три години, Х. Добре се съглавява съ единъ майсторъ, нѣкой си Сотиръ Х. Баевъ, да изкара Ивана за двѣ години калфа и да не го праща на тежки работи, — а срѣщу това Х. Добре се обѣщалъ, да даде на майстора една-двѣ торби Брашовски гайтанъ. Условието било сключено, младиятъ чиракъ почнхлъ да избада, но и тоя пхтъ не можалъ да изтрае. Отъ навеждане, гхрдитѣ пакъ го заболѣли и тѣй се видѣлъ принуденъ да залови нѣкой занаятъ „на крака“. Тѣй го съвѣтвалъ и бившиятъ му учитель Николаки, който на млади години сжщо билъ страдалъ отъ гърди. Тогавъ Добровски постхпва въ бакалския дюкянъ на стрика си.

На тоя занаятъ го сварва руско-турската война. Отваря се голѣма работа за търговцитѣ. На мазата пмало 2—3 момчета, които едвамъ сваряли да продаватъ. Въ разстояние на 6-тѣ мѣсеца, до като руситѣ били въ Сливенъ, Добровски съ строга диета, и съ систематични тѣлесни упражнения, се по-

правиль. Между друго той ставалъ рано и сѣчалъ дърва за уйка си, който билъ нежененъ. За руситѣ Добровски помнеше, че били причакани отъ българитѣ съ неописуемъ възторгъ. Имало примѣри, че хора умирали отъ радостъ. — Слѣдъ сключването на Едирненския миръ сливенци, обзети отъ паника, се рѣшаватъ да се изселятъ съ рускитѣ войски. Тѣ се бояли, че турцитѣ жестоко ще се отмъстятъ за убийствата, грабежитѣ, обезчестяванията, извършени отъ волентиритѣ българи надъ турското население. Отъ 3000 сѣмейства само 30 се усмѣлили да останатъ въ Сливенъ. Другитѣ се задигнали съ цѣлото си движимо имущество — едниѣ за Бесарабия, другитѣ за Ромъния. Но още прѣди да минатъ Дунава мнозина захванжли да се завръщатъ. Повече отъ половината се прибрали въ Сливенъ слѣдъ една, двѣ и три години.

Грамадната емиграция вървѣла по сухо най-напрѣдъ до Анхпало и отъ тамъ покрай морето до Добруджа. Тукъ се раздѣлила на двѣ рукла. Тия, които се рѣшили, да се заселятъ въ Бесарабия, одарили прѣзъ Добруджа, другитѣ, които прѣдпочели Влашко, изтѣзли при Хърсово. Съ послѣдния клонъ билъ и керванътъ на Х. Добре. Отъ Хърсово прѣселенцитѣ отишли на Бузъу и отъ тамъ на Плоещъ, гдѣто се установили. Тукъ сливенци рѣшили да основатъ градъ и да го нарѣкнатъ „Новъ Сливенъ“, но единъ милионеръ сливенецъ, Андоносъ Поану, който живѣлъ въ Брашовъ, и се билъ обѣщавъ да купи за съгражданитѣ си мушията „Берязка“, на половинъ часъ разстояние отъ Плоещъ, неизвѣстно защо, се докачилъ отъ прѣселенцитѣ и оттеглилъ думата си. Въ туй врѣме случавъ се, че по-големиятъ синъ на сѣщия оня Хаджи Михалъ, който щѣлъ да стане сливенски войвода въ врѣме на завѣрата, се завръща въ Букурещъ отъ Парижъ, гдѣто билъ изпратенъ да учи земедѣлие отъ пзвѣстния по онова врѣме богатъ гъркъ баронъ Сакелария, та да може да управлява мушпитѣ му. Какъ Хаджи Михалевиятъ синъ (Василъ) е станалъ възпитаникъ на барона Сакелария, Добровски не можеше да ми каже, но знаеше положително, че Василъ се застъпилъ горещо за своитѣ съотечественици прѣдъ благодѣтеля си и го склонилъ, да купи мушията Берязка и я прѣдаде на Сливенци съ условие полека-лека, да му я изплатятъ. Сакелари изпълнилъ пробата на възпитаника си. Отъ най-напрѣдъ позволилъ имъ, да си раздѣлятъ земята и да я обработватъ като своя, но по-послѣ захванжлъ да се отнася съ тѣхъ, като съ „клакаши“ (роби на боеритѣ). Сливенци силно се възмутили и проводили на барона Сакелария една депутация,

да му каже, или да държи условията (прѣселенцитѣ да иматъ право полека-лека да изплатѣтъ земята и станѣтъ господари на цѣлата мушия Берязка), или пъкъ всички ще се изселятъ. Въ тая денутация влѣзълъ и Добровски като прѣводачъ. Той написалъ и прошеннето, но още прѣди да се отсѣче спорътъ, замѣнѣлъ за Одеса и едва тукъ узналъ, че сливенци разтурили Берязка и си принесли градивото въ Плоещъ.

Въ Одеса Добровски станѣлъ писарь на единъ търговецъ, грѣкъ отъ гагаузко потекло, нѣкой си Парашкева Николау, който билъ безграмотенъ, но обичалъ да бѣде спомоществателъ на разни грѣцки книги, та билъ събралъ доста богата библиотека. Добровски погълнѣлъ всички книги за кратко врѣме. Господарятъ му, като го видѣлъ толкова петименъ за учение, пратилъ го единъ день на чаршията, да си купи френски дрехи. „Ти момче, търговецъ нѣма да станешъ, а ще станешъ словеснѣйшии (λογιστάτος). Иди баремъ се пооблѣчи!“

За Парашкева Добровски помнеше, че ималъ държанка, която руситѣ били заробили отъ Туреко. Тя била се оженила, овдовѣла и най-послѣ се прибрала при богатия гагаузинъ. За нея заслужва да се помене една дума, защото щѣла безъ малко да стане причина, Добровски да се ожени въ Одеса. Парашкева ималъ една племенница на 13 — 14 години. Единъ день като била самичка съ Добровски, тя си позволила да го дръпне за коситѣ. Въ тоя мигъ влѣзва държанката и почва да гълчи момчето. Минаватъ се 2—3 мѣсеца, и единъ день Парашкева повиква Добровски, повиква и племенницата си и почва да го тъкми за зетъ. Отъ тогава го титулиралъ всѣ ѱ γαμψρδς, (зетятъ). Но на Добровски това безцеремонно отнасяние не му харесало, па и момчето не му било по воля, защото било много гордо. Въ такова критично положение той се рѣшава да напусне мѣстото си и единъ день дѣйстви-телно изчезва отъ Одеса.

Тоя пъкъ Добровски отива въ Цариградъ при уйка си, Димитраки, синъ на единичкия въ завѣрата убитъ Сливенецъ, Х. Коста. Д. Х. Костовъ билъ доста богатъ, но полуграмотенъ. Кога пишелъ писмо, никой не можалъ да го чете; смѣткитѣ си сѣщо не можалъ да води самъ, затова билъ принуденъ да държи писари, които ужасно го експлоатирвали. Добровски билъ дошелъ въ Цариградъ съ намѣръ, да моли уйка си, да го поддържа, да довърши въ Атина, но въ туй врѣме Д. Х. Костовъ малко оставало, да фалира. „Има врѣме; ако щешъ, казалъ той, стой сега при мене 5—6 мѣсеца и ще видимъ“. Добровски поелъ тефтеритѣ и намѣрилъ че писарятъ, неговъ

прѣдшественникъ, злоупотрѣблялъ. Съ своето умѣние и честность той сполучилъ да поправи финансиитѣ на уйка си, при когото останялъ цѣли двѣ години, намѣсто 6 мѣсеца, и при сключването на смѣткитѣ се указало, че има печалба 80000 гроша.

Насърденъ отъ своитѣ първи успѣхи, Добровски безъ малко щѣлъ да се посвети всецѣло на търговската кариера, ако за щастие не билъ се прочулъ по това врѣме единъ новъ гръцки учителъ, знаменитиятъ Каири, който основалъ училище на О-въ Андросъ и при когото почнали да се стичатъ жедни за учение отъ всички страни, гдѣто елинизмътъ ималъ нѣкакво значение. Добровски „не рачилъ да пропустне случая“, и поискалъ оставка отъ уйка си. Той служилъ при него безъ никакви писани условия, но когато заминалъ за Андросъ, получилъ възнаграждение за своята двѣгодишна служба 5000 гроша, съ която сума се поддържалъ всичко врѣме, до като се училъ у Каири, почти три години (1836 до 1839) т. е. както ще видимъ по послѣ: отъ откриванieto до закриванieto на знаменитото Андроско заведение.

Андроското училище и нашитѣ първи възпитаници въ него сж играли такава важна рола въ националното ни възраждане и особено въ черковния въпросъ, тоя фактъ при това е толкова малко извѣстенъ, щото заслужва да се кажатъ нѣколко думи повече за него.¹⁾ Ще го опишемъ тѣй, както ми го е изложилъ самъ Добровски. Нѣкои неточности ще се посатараж да поправимъ подѣ чертата (вж. особ. бѣл. 2).

Прѣди завѣрата Гърцитѣ притежавали нѣколко знаменити главни училища (единъ видъ гимназии) въ Янина, Хиосъ, Смирна, Цариградъ, на Атонъ, въ Димитанн (Пелопонесъ) и Кидония (Айвали). — Въ послѣдното се училъ и основателятъ на Андроското училище Каири,²⁾ при единъ свой роднина, на име

¹⁾ Кратка бѣлѣжка за андроскиятъ български кржецъ намѣрихъ само у Бобчева, Юбил. Сборн. Свѣдѣнията си авторътъ е черпилъ, ако не се лъжемъ, пакъ отъ Добровски.

²⁾ Даннитѣ на Добровски за живота и дѣйността на Каири се съгласяватъ въ общи черти съ бѣлѣжкитѣ, които можахъ да намѣрижъ въ *Λεξικὸν ἱστορίας καὶ γεογραφίας* на Σ. Ι. Βούτορα, (т. III., стр. 51), въ Историята на новогръцката книжнина отъ Рангабе и Сандерсъ (Gesch. der neugr. Litter. стр. 40 и слѣд.), и тая на Д-ръ Р. Николаи, едничката литература, която ми бѣ тукъ на рѣка по въпроса, но тѣ сж непълни и не винаги точни. За да може читателятъ да си състави една по-ясна и вѣрна прѣдстава за оригиналната личностъ на гръцкия реформаторъ, която заслужва една специална монографія, ние заемаме отъ горнитѣ съчинения слѣднитѣ по-подробни данни. Θεόφιλος Καίρις е роденъ въ Андросъ на 19 Окт. 1784. Баща му, Николай, билъ единъ отъ най-виднитѣ маже на острова; майка му, Асими́на, произлѣзвала отъ рода Камбани. При кръщенieto малкиятъ Каири полу-

Григорѣ, който билъ главенъ учителъ и директоръ на заведението. (Това е само отчасти вѣрно. Виджъ бѣлѣжка 2). Като свършилъ въ Кидония, Капри билъ изпратенъ, споредъ Добровски, отъ Григория да слѣдва въ Пиза и въ Парижъ, слѣдъ

чиль името Тома. Още отъ дѣтска възраст той се отличавадъ съ сериозенъ характеръ.

Като стигналъ на 8 години и завършилъ първоначалното си образование въ родния си градъ родителитѣ му, които рано забѣлѣзали голѣмата му наклонность къмъ ученето, се прѣселили въ Кидония, нарочно за да могатъ да му дадатъ едно по-високо образование. По онова врѣме градътъ Кидония (Айвали) въ Мала-Азия се славялъ съ своитѣ отлични професорски сили. (Вж. за Кидония нашата биография на Фофинова Сб. М. XI. стр. 624 сл.). Директорътъ на заведението, Григори Сарафи (*Σαραφης*), когото Добровски погрѣшно мисли за роднина на Капри, билъ мжжъ добродѣтеленъ и голѣмъ патриотъ. Той прѣподавалъ гръцки езикъ и началата на философията. Неговтъ другаръ, Венеаминъ Лесбийски, билъ професоръ по математика и естествени науки. И двамата упражнили силно влияние върху младия Капри, но неговата дѣлобака философска натура починжала да се развива и независимо отъ официалното прѣподавание. Казващъ, че още въ Кидония той прѣкарвалъ цѣли нощи, да размишлява върху истинското божество. Понеже по-голѣмитѣ му братия били се покалугерили или измърѣли, родителитѣ на Капри рѣшили, да го задоволятъ, та той поне да продължи рода. Били му намѣрили вече една прѣкрасна и богата годеница, но Тома като видѣлъ, че планътъ му, да отиде да слѣдва въ Европа, ще се осуети съ женидбата, взелъ рѣшение, да развали комбинацитѣ на родителитѣ си съ единъ махъ. Той имъ заявилъ, че желае да се покалугери и дѣйствително слѣдъ нѣколко врѣме съ тѣхно съгласие билъ постриганъ въ чинъ дияконъ. Сега Капри билъ свободенъ, да се прѣдаде на своитѣ любими занятия. Оставало само да се намѣриятъ срѣдства за поддръжката му въ странство. Тия срѣдства му далъ, споредъ едни, уйка му по майчина линия, Софрониосъ Камбанисъ, а споредъ други, Капри билъ стипендиантъ на Кидонийската община. (Добровски мисли, че го е поддръжалъ директорътъ. Това не е вѣрно). Както и да е, младиятъ дияконъ заминалъ за Италия, гдѣто се записалъ на университета въ Пиза слушателъ по физико-математическитѣ прѣдмети. Слѣдъ нѣколко врѣме обаче ние го намѣрваме вече въ Парижъ, гдѣто слуша лекциитѣ на извѣстния тогава апологетъ на християнството Freissinous, който произвелъ извънредно впечатлѣние върху младия студентъ. Фрейсину билъ необикновенъ ораторъ, той разисквалъ съ увлѣчение общи религиозни въпроси, безъ да се впуска нѣкога въ догматическа теология и именно съ това далъ най-силенъ попитъ, да се развие критическата мисль у ревностния му ученикъ. Слѣдъ осемгодишно прѣбивание въ Франция, Капри се завърналъ дома си (1810. год.), прѣдшествувалъ вече отъ репутацията на високоученъ мжжъ, който владѣе и практически нѣколко европейски езика.

Капри билъ наскоро назначенъ за прѣподавателъ при знаменитото на онова врѣме гръцко протестантско училище въ Смирна, а слѣдъ нѣколко мѣсеца билъ повиканъ въ Кидония на катедрата на покойния си професоръ Венеаминъ Лесбийски, като прѣподавателъ по физико-математика и астрономия. — Съ своето необикновено краснорѣчие, съ своята доброта, съ своята висока нравственостъ, съ своитѣ естествени педагогически способности Капри скоро се прочува по цѣлния гръцки миръ и Кидония става центъръ на елинското образование. Въ туй врѣме избухва гръцкото въстание. Капри, посветенъ нѣколко мѣсеца по-рано въ тайната на революционнитѣ комитети (*Ἐταιρία τῶν φιλικῶν*), се прѣселява съ родителитѣ си въ Андросъ и отъ тукъ при пуканieto на първата пушка, тръгва като Петра Амиевски, да проповѣдва новия кръстоносенъ походъ. Но Капри не се задоволява само съ дѣйствието на своята пламена рѣчь, а се записва въ единъ отъ отредитѣ, който ималъ да дѣйствува около Олимпъ. Въ едно нещастно сражение съ турцитѣ Капри билъ раненъ въ колѣното и едва сполучилъ да се спаси. Славата на идеалния патриотъ още повече нараства слѣдъ тоя юнашки подвигъ. Капри отъ сега нататкъ играе роля на примирителъ между разнитѣ партии въ народнитѣ сборища, на авторитетенъ и мждъръ съветникъ въ трудни въпроси. Слѣдъ стжлването на власть на Каподистрия и слѣдъ разтурението на панелинския съборъ, Капри, който въ Егина бѣ посрещналъ новия държавенъ глава съ възторжена и съдържателна рѣчь, прѣдвиджа, че усилената оппозиция противъ Каподистрия нѣма да има добри послѣдци за Гърция и за това рѣшава, да се откаже отъ всѣка политическа дѣйностъ и да се прѣдаде пакъ

което се покалугерилъ и прѣподавалъ нѣколко врѣме въ Кидония. Главниятъ му прѣдметъ билъ физикоматематика. Между туй избухва гръцкото въстание и Капри отива съ бунтовниците въ Елада. Съ своето необикновено краснорѣчие той билъ способенъ да разпали цѣла армия, прѣтещавалъ като калугеръ раненитѣ, давалъ имъ послѣдното утѣшение и т. н. Слѣдъ въстанието Капри се прѣселилъ въ Гърция, гдѣто билъ извъстенъ и многоуважаванъ като *ἀγωνιστής* (така се наричали първитѣ поборници). Слѣдъ Одринския миръ Капри поискалъ разрѣшение отъ Каподистрия, да събира доброволни помощи отъ богатитѣ гръци-търговци изъ Европа и да основе съ събранитѣ суми едно сиропиталище (*Ορφανοτροφείον*), въ което да се възпитаватъ и образоватъ дѣцата и сирачетата на жертвитѣ за гръцкото национално освобождение. Каподистрия му далъ на драго сърдце позволение, и Капри посѣтилъ поредъ всички градища, въ които знаелъ че има по-заможни гръцки търговци. Идеята му била посрещижда съ възхищение. Не слѣдъ много врѣме Капри се завърнхлъ съ една значителна сума, съ голѣмъ брой помагала за прѣподаване на естественитѣ науки, физика и химия, и съ богата библиотека. — Съ събранитѣ помощи той построилъ на островъ Андросъ едно специално здание на два ката за сиропиталище. При училището имало и пансионъ. Обаче ученицитѣ не били само сирачета на паднхлитѣ за освобождението герои. Репутацията на Капри порасижда така, щото въ скоро врѣме числото на сирачетата, които живѣли въ пансона, било надминхто отъ числото на частнитѣ ученици (повечето учители и търговски синове, между които имало и възрастни хора).

Привлѣчени отъ блѣсъка на Капревата слава, постепенно надошли на о-въ Андросъ и нѣколко българчета. Единъ измежду първитѣ се явява и Добровски.

на просвещението. Тогава той намисля, да основе онова сиропиталище, за организацията на което Добровски ни дава подробни свѣдѣния. Трѣба да се помене само това (което Д. не знаеше), че прѣди да замине за странство, да събира помощи, Капри станалъ по-пъ, за да увѣри по-лесно обществото въ добритѣ си намѣрения. Въ своето пътешествие той се старалъ и да изучи уредбата на европейскитѣ сиропиталища.

Твърдѣнието на Добровски, че Капри билъ убѣденъ демократъ е вѣрно; то се доказва отъ слѣдния фактъ, който е отбѣлзанъ и у Вутира: когато се завърнхлъ отъ своята обиколка по Европа, Капри билъ награденъ отъ Отона съ златния медалъ на Спасителя за голѣмитѣ му заслуги къмъ отечеството; но Капри отказалъ да го приеме. По-късно, когато му прѣдложили, да стане доцентъ по философията на Атинския университетъ, той отклонилъ тази честь, защото не искалъ да прѣподава съ заплата и билъ убѣденъ, че човѣкъ може да бже навредъ полезенъ. Училището било свршено и открито на 9 януари 1836. год. — Капри прѣподавалъ: гръцки езикъ, филология, математика, астрономия, философия и други още науки. Той билъ самъ. За опжтвание на начинающитѣ употрѣблялъ по-възрастнитѣ си ученици.

Учението на младия гръцки професоръ било въ всѣко отношение оригинално. Капри не билъ само отличенъ вѣщакъ на древната гръцка книжнина, като Логоди, Дука, Кума, Вамва и толкова други знаменити негови колеги, а съединявалъ въ себе си граматикътъ съ дълбокия мислителъ. Възпитаникътъ на Кидонийското училище ненапрасно прѣкаралъ нѣколко години въ отечеството на Волтера. Наклоненъ къмъ философска спекуляция, той си изработилъ още въ Франция една особена метафизично-религиозна и политическа система, която държалъ тайно и съобщавалъ само на своитѣ най-интимни ученици.

За жалость официалнитѣ актове на гръцкия синодъ, въ които еретичното учение на Капри по-послѣ биде осждено, не ми сж подъ рѣка, сжщо така ми липсва тукъ и гръцката литература за Капри и неговата система,¹⁾ така щото не ми е възможно да провѣряхъ по-точно, до колко е вѣрно туй, което Добровски ми е съобщилъ за своя учителъ и за неговото религиозно-философско учение. Ала колкото непълно и неточно да бжде, то има значение за историка на Каиревата секта. Въ него се отражава сжждението на единъ чужденецъ, който гледа на Капревото учение не толкозъ отъ религиозно, колкото отъ национално становище, и слѣдователно е свободенъ отъ фанатизма, който тѣй грозно бие въ очи въ прѣслѣдванието отъ страна на висшето гръцко духовенство на „модерния гръцки Сократъ“, както нѣкои наричатъ Капри.

Споредъ Добровски, Капри билъ си поставилъ за задача, да осжществи великата гръцка идея, нѣ въ много по-голѣми размѣри. Той билъ краенъ демократъ, и като такъвъ ималъ непримирима вражда къмъ царетѣ. Политическиятъ му идеалъ била Платоновата република, но една република, поставена на своеобразни религиозни начала.

Капри и ученицитѣ му отфърляли Христа и библията, но били действн, припознавали сжществуването на единъ Богъ. Своята религия гръцкиятъ реформаторъ наричалъ теосевия, (Θεοσεβεία, богопочитание), а привърженицитѣ му, които образуваха тайно дружество — се казвали теосевисти.

Капри билъ си въображавалъ, че понеже неговата вѣра отговаря на духа на модерната наука, то всички образовани народи ще я прѣгърнатъ и тя ще стане всемирна. За тая цѣль той

¹ За Капри и неговата ересь имало интересни свѣдѣния въ гръцкия вѣстникъ Σωτήρ отъ 1839. год., гдѣто сж напечатани и обвиненията на гръцкия синодъ. Нѣкои бѣлѣжки по тоя въпросъ сдържатъ още слѣднитѣ съчинения: Ἀπολογία Θ. Φαρμακίδου, Атина, 1840. год., стр. 183 и сл. Brandis, Mittheilungen über Griechenland I, p. 299 сл., III. 35 и сл.; Rangabe u. Sanders, Geschichte der neugriech. Litteratur стр. 39—40.

гледалъ да образува отъ най-способнитѣ си ученици ревностни апостоли. Споредъ Добровски, Капри казвалъ на гърцитѣ: „Ние, елини, които сме просвѣтили цѣлия свѣтъ, не е ли за насъ крайно посрамлѣние, да приемаме за началникъ на религията си единъ еврейнъ?“ — Горещъ патриотъ, Капри припознавалъ само една народностъ — гръцката. Който прѣгърнелъ религията му, се задължавалъ да говори само старогръцки и то дорически диалектъ, защото повече се приближавалъ до другитѣ индоевропейски езици. („Напр. обикновеногръцки *Ἑρῆνη*, а дорически *Εἰράνα* и пр. Символътъ на вѣрата му се почваше тъй: *Πιστεύω εἰς ἕνα θεὸν τὸν πατέρα (нам. ποιητήν), τὸν προπατέρα (а не προνοητήν) и пр.*“ (Добровски не помнеше за жалостъ повече отъ това толкова интересно Вѣрую).

Така когато всички народи приематъ Капревата религия и се задължатъ да говорятъ само гръцки, ще дойде врѣме, когато цѣль свѣтъ ще се елинизира. Глава на всемирната република щѣлъ да се избира споредъ Платона, а за себе си Капри задържалъ правото, да бѣде шефъ на религията.¹⁾

Поставенъ въ всѣко отношение на еднакви условия съ гръцкитѣ ученици, възпитани въ гръцки духъ, способни да се изразяватъ по-книжовно само на гръцки, повечето отъ тѣхъ живи и развити, нашитѣ българчета не можахъ да останатъ съвсѣмъ незаचेкижти отъ тайното движение, което бѣ обзело по-интимнитѣ ученици на Капри. Бѣлѣжкитѣ, които ми е далъ Добровски, за сношението на нашитѣ ученици съ основателя на теосевизъма и за неговото влияние върху тѣхъ сж крайно интересни. Доста е само да поменемъ, че въ андроския кржеецъ влѣзвахъ, освѣнъ Добровски, — Захари Струмски, Георги Пала-Илиевъ отъ Батакъ (който подъ име Бусилинъ издаде въ Москва извѣстния букваръ), Иларионъ (Макариополски), Никола и Димитръ Михайловски, Атанасовичъ (бивши министръ на народното просвѣщение у насъ), Стоянъ Чомаковъ, за да се види цѣлото значение на Капревата школа.

Нѣкои отъ тия българчета били „катиписани“ и били се записали вече члѣнове на тайното дружество, което се събирало редовно нощѣ. Най-ревностниятъ капристъ измежду тѣхъ билъ Струмски. Той просто обожавалъ своя учителъ. Капристъ билъ и Чомаковъ, но не тъй слѣпо прѣдаденъ на неговото учение. Новитѣ прозелити се опитали да увлѣкхъ и Добровски, но той категорически отказалъ. Той не само не приелъ да

¹⁾ Политическитѣ цѣли на теосевизъма ми се виждатъ прѣувеличени отъ Добровски. Това сж, май, волни съображения на единъ ревностенъ българинъ-патриотъ, който въ всичко гръцко подозира по инстинктъ панелински стрѣмежи.

стане члѣнъ на тайното дружество, панелпнскитѣ стрѣмежи на което той рано съзрѣлъ, но станжлъ причина да се отцѣпхтъ всички българчета отъ Капри.

„Като говорехъ съ тѣхъ, азъ имъ казвахъ: За насъ началникъ на вѣрата да ни е евреинъ или гъркъ, все едно е, все е чуждъ, за туй нѣмаме нужда да напускаме вѣрата си. И Капристи да станемъ, пакъ на чужденецъ ще се подчинимъ. Освѣгъ туй нашитѣ хора сж набожни, като чужтъ, че ученицитѣ имъ ставатъ Капристи, ще се отвърнхтъ отъ учението, и това ще бѣде много злѣ“.

Какъ Добровски дошелъ до това убѣждение още въ едно врѣме, когато патриотическата искра, фърлена отъ Папсия, за плашваше да огасне въ задушителната атмосфера на елинизма, въ която дишаше всичко интеллигентно у насъ, това самъ старецътъ ми го разправи така:

Първитѣ понятия за славянството и за своята народность Добровски получилъ още въ училището на Николая въ Сливенъ, който прѣподавалъ наистина само по грѣцки, но по нѣкога разправялъ на ученицитѣ по нѣщо и за славянскитѣ народи. Той даже сравнявалъ много често нѣкои старогрѣцки рѣчи съ старославянски, сжщо като Икономосъ.¹⁾ Самъ родомъ българинъ, той зналъ по нѣщо славянски. Тия елементи възбудили желание у Добровски и други нѣкои негови съученици, да се научатъ да четятъ и по български. — Въ Сливенъ имало тогава единъ калугеръ, българинъ, чрѣзъ когото общината събирала жито, ечмикъ и други пожертвования въ натура за училището. Той се казвалъ отецъ Сава. — Добровски (тогава на 12—13 години) го помолилъ, да му даде едно славянско букварче, и о. Сава му далъ. Това букварче имало само десетина листа; на края се свършвало съ буквата Ц. Други пхтъ подобно букварче Добровски не видѣлъ. — Като го изучилъ, поискалъ отъ сжщия калугеръ единъ часословъ и прочелъ и него. До тогава Добровски четѣлъ „на сонъ грядущий“ — (аподипно) все по грѣцки прѣдъ светицата. Домашнитѣ обикновенно се събирали, около огъня, и слушали. — Единъ день обаче малкиятъ патриотъ рѣшава да замѣсти грѣцкото, „аподипно“ съ славянско. „Азъ грѣцкото аподипно го разумѣвахъ. Като четѣхъ и славянското, научихъ да разбирамъ и славянски. Отъ тогава взехъ да четж вечерната не на грѣцки, а на славянски. Една вечеръ като четѣхъ тѣй, свършихъ и седнхъ при огъня. Баща ми, който

¹⁾ Тукъ Добровски имаше на умъ известното съчинение на Константиносъ Икономосъ: *Δοκίμιον περὶ τῆς πλησιεστάτης συγγενείαν τῆς Σλαβωνο-Ρωσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν*, три тома, Петербургъ 1828.

ме бѣше слушалъ, се обърнѣ къмъ мене и ми каза: Холанъ, момче, отгдѣ ти се е поревнѣлъ тоя варварски езикъ? — Азъ се обидихъ много и взехъ да му приказвамъ, че то не е варварски, а богатъ езикъ, както бѣхъ чувалъ и отъ учителя си. Всички езици биватъ най-напрѣдъ безъ книга, по-слѣ ставатъ като всѣки благороденъ езикъ, каквото бѣхъ чулъ отъ учителя си. — Ето, виждашъ какъ станяхъ патриотъ: — отъ аподипното, гдѣто научихъ славянски“

Съ таква идея Добровски билъ сигуренъ да не падне въ мръжата на Каирититѣ. Но той не можелъ да не скърби, като виждалъ, че най-способнитѣ му другари се увличатъ отъ новото учение до тамъ, щото да забравятъ народността и вѣрата си, и за това намислилъ да ги изтръгне отъ опасността, като противопостави на теосевиститѣ едно специално „Славяно-българско ученолюбиво дружество“, което да култивира славянския духъ между члѣноветѣ му. Слѣдъ дълги съвѣщания и убѣждения, дружеството било основано подъ гръцкото име „Σλαβένο-Βουλγαρικὴ φιλεμπαιδευτικὴ ἐταιρεία.“ Уставътъ (цѣла кôла пълна) билъ написанъ също на гръцки, тѣй като всички до тогава говорили помежду си само „елински“. Въ него се казвало че цѣльта на дружеството е да се помогне за националното пробуждане на българитѣ изключително чрѣзъ просвѣщенiето и училището. Инициаторитѣ се въздушевявали прѣмо отъ идеитѣ на знаменития гръцки ученъ Кораи, който поддържаше, че за да може единъ народъ да напрѣдва, трѣба да се учи на матерния си езикъ, слѣдователно гърцитѣ не бива да се увличатъ отъ идеитѣ на Неофита Дука, (който прѣпоръчваше на съотечесственницитѣ си, да приематъ за литературенъ езикъ староелинския), а да се учатъ на народното си нарѣчие, като се стараятъ да го облагородяватъ. Тѣй като е, си казвалъ Добровски, то и нашиятъ народъ, за да успѣе въ учението, трѣба да се учи на своя езикъ. Това постигне ли се всичко друго ще дойде отъ само себе си! „Понеже Каиръ, въ разрѣзъ съ Неофитъ Дука и други, които искаха да въведатъ старогръцкия езикъ, твърдѣше, че народътъ трѣбва да се учи на простиа си матеренъ езикъ, за да може да прѣуспѣва въ учението, а не на елински езикъ, който на народа не бѣше понятенъ, затуй и азъ захваняхъ да разсѣждавамъ, че тогава и нашиятъ народъ трѣбва да се учи на матерния си езикъ по същитѣ причини, които Кораи изказваше за гърцитѣ, именно — за да прѣуспѣва въ учението, а не на гръцки. Ето така ние рѣшихме и въ тайното си дружество, при всичко че между себе си говорехме все гръцки и си пишехме по гръцки протоколи

и уставнѣ, че за напредъ ще работимъ за просвѣщеніето на народа си, като българи и посредствомъ матерния си езикъ. А понеже мислехме, че гръцкитѣ владици нѣма да закѣснѣятъ, да ни попрѣчатъ въ тая пропаганда, ние рѣшихме, да впишемъ въ своя таенъ планъ изпѣжданіето на гръцкитѣ владици и замѣстваніето имъ съ българи. Така се породѣ между насъ, благодарение на гръцитѣ, и въпросътъ за черковната ни независимостъ, който послѣ станж жизненъ въпросъ за цѣлия ни народъ“. ¹⁾

Споредъ устава всички члѣнове били задължени да внасятъ по 100 гроша годишно. Макаръ и да не си поставяло никакви прѣми политически цѣли, дружеството трѣбало да се държи тайно, но всеки члѣнъ се задължавалъ, като отиде да работи между съотечественицитѣ си, да прави пропаганда за него и записва нови члѣнове, на които обаче може да се довърри всичко. Отъ доходитѣ на дружеството се мислело, да се отвори едно централно славяно-българско училище въ Бѣлградъ, като по-свободно мѣсто.

Въ нѣколко врѣме отгорѣ Добровски успѣлъ да убѣди всички българи да се запишатъ члѣнове; даже най-отчаянитѣ Капристи Струмски и Чомаковъ, влѣзли най-напредъ въ новообразувания кръжець. Дошло врѣме да се избира настоятелство. За прѣдсѣдател билъ еднодушно избранъ Добровски, но той се отказалъ. „Азъ и да бѣдъ прѣдсѣдателъ, и да не бѣдъ, все ще дѣйствувамъ за дружеството“, казалъ Добровски, и поставилъ кандидатурата на Струмски, който, като владишки синъ, тѣй да се каже, (като посиненикъ на най-влиятелното лице въ гръцкия синодъ) и като личенъ човѣкъ, можалъ да бѣде много полезенъ. Добровски знаелъ освѣнъ това, че е хладнокрѣвенъ и искалъ съ избора му за прѣдсѣдателъ, да възбуди честолубіето му и го спечели за дѣлото. Струмски приелъ прѣдложеното мѣсто, а Добровски станжлъ дѣловодителъ. За касиеръ билъ избранъ Чомаковъ,²⁾ когото нарѣкли „първозванний (като Андрея Първозванни), защото Добровски най-напредъ него билъ „катихизиралъ“.

За члѣноветѣ на дружеството Добровски не знаеше, колко сж били точно, но за нѣкои отъ тѣхъ той можеше още да ми разправи по нѣщичко. Така за Илариона той помислѣ, че билъ дошелъ въ Андросъ съ единъ Хилендарски калугеринъ,

¹⁾ Вж. и нашата биография на Фотинова, МСб. XI. стр. 642.

²⁾ Прѣдположението на Добровски, че Струмски, като го избержъ прѣдсѣдателъ, ще работи по-дѣлно за дружеството, се оказало за жалость неоправдано. „Струмски бѣше студентъ човѣкъ, ума му все за жени бѣше“.

на име Пантелеймонъ, който умрѣлъ по-послѣ въ Атина; но и двамата били „много аджамии“, незрѣли още за системата на Капри и слѣдвали въ пригответелното отдѣление.

При Капри се учили собствено само двама — Добровски и Струмски, който като ученикъ на другъ единъ знаменитъ тогавашенъ грѣцки учителъ, Логади, билъ приетъ право въ Каиравитѣ класове. — Всички други българи били записани въ пригответелното отдѣление. За Струмски Добровски знаеше, че се пишелъ тогава Захариясъ Михаилидесъ. (Самъ Добровски се подписвалъ Иоанисъ Хаджи Добри). Той билъ възпитаникъ на единъ отъ най-влиятелнитѣ члѣнове на грѣцкия синодъ, който го билъ взелъ отъ Македония.

Струмски живѣлъ въ Андросъ въ пансиона, и за това въ първо врѣме не се срѣщалъ често съ другитѣ българи. Както видѣхме, той билъ ревностенъ Каиристъ.

Георги Атанасовичъ билъ изпратенъ при Капри отъ брата си, търговецъ въ Цариградъ, и живѣлъ съ плата. Той билъ по-развитъ отъ Илариона и Пантелеймона, но все пакъ „доста аджамия“.

Георги Папа Илиевъ (Бусилинъ) отъ Батакъ, слѣдъ като заминалъ отъ Андросъ, свършилъ гимназията въ Атина, записалъ се послѣ на университета въ Москва, гдѣто и починалъ.

Имало въ Андросъ и единъ Христо, българинъ отъ Самоковъ, който билъ посиненикъ на Логофети („като Богориди единъ отъ главнитѣ първенци на християнитѣ“). Той послѣ прѣкаралъ повече отъ 10 години въ Киевъ, като еремонахъ и архимандритъ, подъ името Хрисантъ (за него ще кажемъ още нѣколко думи по-долу).

Най-интелигентенъ отъ всичкитѣ андроски българи, тоя съ когото Добровски завързалъ най-близо приятелство, билъ Стоянъ Чомаковъ (тогава Иоанидесъ). Той и Георги Атанасовичъ идвали най-често у него. „Особенно гледахъ обаче, че Чомаковъ отъ всички други най-ревнителъ се гледа и ще стане способенъ човѣкъ, (пакъ и най-често ме намираше вечеръ), за това съ него излизалъ на разходка и все за Каириевския планъ и за нашитѣ работи се разговарялъ.“ Къмъ тоя по-тѣсенъ кръгъ се примѣкнѣлъ по-послѣ и Папа-Илиевъ. Съ Чомакова имало и другъ единъ българинъ, Андоначи, който билъ станѣлъ писаръ на Гююшъ-Гердана въ Цариградъ, разболѣлъ

се, и като оздравѣлъ останѣлъ „сакатъ.“ Какво е станѣло послѣ съ него, Добровски не знаеше.

На втората година отъ основанието на дружеството (1838?) Иларионъ, който живѣялъ въ една стая съ калугерина Пантелеймона, получилъ извѣстие отъ братията си (търговци въ Цариградъ), че баща му умрѣлъ. Тоя билъ чорбаджия и ималъ „рапъ“ на които давалъ пари съ безбожни лихви (рап ги наричали, защото не можали да се освободятъ отъ дългове). Иларионъ заминалъ, да се погрижи за наслѣдството си и, като се завърналъ въ Андросъ, довелъ братията си Никола и Димитъръ. При дѣлежа на бащиния имотъ, търговцитѣ взели недвижимитѣ имущества, а на Илариона, Никола и Димитра дали пари, да довършатъ науката си. Когато Никола и Димитъръ дошли въ Андросъ, тѣ не знаели ни дума грѣцки и трѣбало да захванатъ отъ алфавита, но български и славянски знаели прѣвъзходно. Никола пишелъ даже български стихове.

При завръщанието му отъ Елена Добровски посѣтилъ Илариона и го съвѣтвалъ да се пази отъ Каириститѣ, които може да се опитатъ, да го катихисатъ. Не се минѣло много врѣме и наистина единъ попъ отъ Андросъ, невѣжа, но фанатиченъ теосевистъ, се сближилъ съ Илариона и почналъ да го посвещава въ новата вѣра, но Иларионъ още отначало се отнесълъ отрицателно. Попътъ единъ день го изгледалъ и му рѣкълъ: „Тия рѣчи не сѣ твои, тѣ сѣ на влаха“ (така наричали Добровски въ Андросъ, защото билъ дошелъ съ влашки паспортъ). Отъ това Добровски се увѣрилъ, че Каириститѣ сѣ узнали за съществуването на славенобългарското дружество. Да не би, да усилятъ още повече подозрѣнието имъ, българитѣ рѣшили да не се отказватъ всички отъ тайния съюзъ на теосевиститѣ, а да оставятъ поне одного, който да съобщава, какво се върши и въ случай на нужда да прѣдупрѣждава другаритѣ. За такъвъ таенъ прѣдставителъ на дружеството между Каириститѣ билъ избранъ Чомаковъ, който официално не се отказвалъ отъ тѣхъ.

Така Чомаковъ съобщилъ единъ день, че въ едно отъ събранията на теосевиститѣ билъ разискванъ и въпросътъ, какви мѣрки трѣба да се взематъ противъ българчетата, които отказватъ, да се запишатъ въ тайното общество, и особено противъ Добровски. Всички били на мнѣние, че трѣба да се прѣслѣдватъ, само единъ племенникъ на Хиоския владика и ученикъ на Логати, Димитриосъ Мусеосъ, възразилъ, че трѣба да се остави всѣки свободенъ, да вѣрва, каквото обича. „Ние ужъ прогласяваме свободата на съвѣстѣта въ нашата република, а искаме

да вземемъ изключителни мѣрки противъ тия, които не щатъ да се подчинятъ на нашата воля.“

Като узналъ Добровски, какво се тъкми противъ българитѣ и противъ него лично, отишелъ при единъ роднина на Каири и далъ честна дума, че никога нѣма да прѣдаде тайната на теосевиститѣ. Тамъ билъ и другъ единъ гъркъ, Спиридонъ Главкопидисъ, съ когото Добровски не се съгласявалъ по идеи, но често разисквалъ съ него философски въпроси.

Най-сетнѣ всичко стигнало до знание на Каири, който разбралъ, че главниятъ виновникъ за отцѣпванието на българитѣ е Добровски и рѣшилъ да го повика, та дано лично повлияе на него. Това го съвѣтвалъ да направи и Мусеосъ, който билъ защитилъ Добровски и българитѣ въ събранието на теосевиститѣ. Добровски взелъ съгласието на члѣноветѣ, и една вечеръ късно се отправилъ въ квартирата на учителя си. Никола Михайловски го придружилъ съ фенеря въ ржка. Каири живѣялъ въ панспона. Добровски билъ приетъ въ единъ видъ приемна стая. Като влѣзълъ, съгледалъ тамъ Спиридона Главкопидисъ (родомъ отъ Мала-Азия), който изпълнявалъ при реформатора рола на апостолъ Павелъ. — Каири не скрилъ своето негодувание, но и Добровски ималъ куражъ, да му възрази, че българитѣ не се отдѣлятъ, защото иматъ нѣкакви задни мисли, а защото сж убѣдени, че безъ вѣра не ще имъ бжде възможно да работятъ между своитѣ крайно набожни съотечественици. — Каири тогава се опиталъ, да му повлияе съ убѣждение, доказвалъ му, че вѣрата трѣба да се основава на разума, а не на чувството, но дебелоглавиятъ българинъ постоянноувалъ на своето. „Азъ имамъ убѣждение, казалъ Добровски, че и вие ще се разцѣпите, и ще захванете да гоните сектитѣ си.“ — Каири не се отчаялъ и още два пѣти викалъ при себе си невѣрния Тома, но пакъ никакъвъ резултатъ.

Въ дружеството члѣноветѣ се събирали редовно два пѣти въ недѣлята и се занимавали съ четение на славянски книги. Иларионъ прѣвеждалъ псалтира отъ славянски на български; Добровски четѣлъ отъ една руска книга (прѣводъ на едно съчинение отъ Жанъ Жакъ Русо), правилъ и граматически разборъ и т. н.

* * *

На Каиревото училище не бѣ дълго писано да съществува. Още прѣди да довърши Добровски курса си въ Андросъ, Каири рѣшилъ да се оттегли отъ учителската кариера и да се прѣ-

даде всецѣло на своитѣ религиозно-философски спекулации¹⁾. Като узнали повечето българи че заведението ще се затвори, 10—30 дена по-рано се прѣмѣстили въ Атина. Най-късно останялъ въ Андросъ Добровски, но и той най-сетнѣ се присѣдинилъ къмъ другаритѣ си. Въ Атина заварилъ Илариона, Димитра и Никола Михайловски, Пантелеймона, Атанасовича и други нѣкои. Българитѣ, за жалость, тукъ вече били успѣли да се скаратъ, но когато Добровски пристигналъ, всички се събрали пакъ около него. Дружеството било подновено. Въ него влѣзли нови членове — по-послѣдниятъ владика Панаретъ (тогава Петъръ) и още единъ българинъ, името на когото Добровски не помнеше. Чомаковъ билъ се запозналъ много близко съ Роби отъ Македония, но Добровски съвѣтвалъ, да не го приематъ още.

Рѣшенъ да не остане дълго врѣме въ Атина, Добровски свикалъ наскоро члѣноветѣ и имъ съобщилъ, че ще отиде при роднинитѣ си въ Влашко. При раздѣлата той имъ казалъ, че

¹⁾ Защо Андроското училище биде затворено, това не е прѣдадено вѣрно отъ Добровски. А може-би самъ Каири да е искалъ, да прикрие истинската причина, та е оставилъ да вѣрватъ ученицитѣ, че той по своя воля затвара курса си? Сега знае, че Каири билъ принуденъ да напусне учителството отъ грѣцкото прави тѣлств което още на 10 юли 1839 година поискало чрѣзъ грѣцкия синодъ, да узнае, въ какво се състои повата вѣра *Θεοσεβία*. Каири отказалъ да даде писмено обяснение. Въ отговора си той неприявилъ никакво безбожие, но и не приелъ никаква християнска догма. Правителството, недоволно отъ уклончивия отговоръ, поискало на 25 Августъ втори пътъ обяснение, но той постѣпилъ по щция начинъ. Тогава правителството рѣшава (14 септ.), да вземе сериозни мѣрки: началникътъ на флотата, Канарисъ, получавая заповѣдъ, да замине за Андросъ и докара Каири въ Атина, като поджедакъ. Тукъ той билъ повиканъ да отговаря прѣдъ синода, но пакъ отбѣснѣлъ исканieto на духовната власть, писмено да изложи принципитъ на своята религия, и протестиралъ противъ поведението на правителството, което иска да насили съвѣстѣта му и да въведе инквизицията. Поради смѣлото му поведение и настойното му отказване, да се подчини на волята на синода, Каири билъ разпопенъ на 25 окт. сѣп. год. и правителството го изпратило на заточение въ Скиатския мѣнастиръ (о-въ *Σκιάθος* въ Спорадитѣ). Понеже тукъ калугеритѣ се отнасили много варварски съ него, правителството го прѣмѣстило на о-въ Тира (Санторинъ), гдѣто билъ изпратенъ Теоκληтъ Фармакидъ, да го увѣщява, та дано се откаже отъ своето „заблуждение“, но Каири останалъ непоколебимъ на вѣрата си. — Той молилъ само, да го оставятъ свободенъ да се изсели отъ Гърция. Правителството се съгласило и Каири се заточилъ неволно въ Англия, гдѣто живѣлъ до 1844 год. Когато съ Конституцията била прогласена и свободата на съвѣстѣта въ Гърция, той се върналъ въ Андросъ, гдѣто, вече старъ, прѣподавалъ на бѣднитѣ дѣца, но понеже и сега съ нищо не показалъ, че се е покаялъ, той билъ пакъ обвиненъ въ 1852 год., като глава на една неизвѣстна ересь и билъ присъденъ на 2 години и единъ мѣсецъ затворъ, и на 7 год. полицейски надзоръ слѣдъ изтичанieto срока за наказанието. Заедно съ него били осъдени и ученицитѣ му Спиридонъ Главкопидисъ, когото поменува и Добровски, Деспотопулосъ, Лулудисъ и др. Каири не можалъ да изтърпи правевеннитѣ и физически мъчения и починалъ въ затвора на 12 януари 1853 год. Тѣлото му, като на прѣстѣжникъ, било погребено безшумно, задъ Сирската карантина. — Роднинитѣ и приятели на Каири протестирали противъ осъжданieto му и Върховниятъ Сждъ отмѣнилъ рѣшенieto на Окржжия, но било вече късно. Каири лѣжалъ вече отъ една недѣля въ хладната земя, „която той тѣй често поливалъ съ съзлитѣ и и кръвѣта си, и по която бѣ тичалъ верѣдъ найголемия пекъ и студъ — босъ и голъ“. — Това сж собственитѣ му думи, които мъченикътъ произнесълъ прѣди да напусне отечеството си и да замине за Англия.

отъ сега нататъкъ всѣки трѣба да си търси поминѣкъ и да дѣйствува въ духа на устава между народа, а понеже мнозина оставатъ още въ Атина, нека избѣржтъ, кому Добровски да прѣдаде статутитѣ. Тогава всички събрани рѣшили, да остане уставътъ у Добровски, понеже повечето щѣли да отиджтъ да продължаватъ учението си.

Добровски се простилъ съ другаритѣ си и тръгналъ за Влашко, но не минжлъ прѣзъ Цариградъ, а избралъ пжтя прѣзъ Бѣлградъ, за да види и отблизу града, въ който мислелъ, да се отвори бѣлгарското централно училище. Това било въ 1839. година.

Отъ Атина Добровски, прѣзъ Сира, се отправилъ за Солунъ. Тукъ той се запозналъ съ единъ бѣлгаринъ архимандритъ (Добровски не помнеше вече името му), ¹⁾ „който билъ дошелъ отъ Божи гробъ и билъ отворилъ бѣлгарска печатничка и издавалъ разни малки книжки, нѣкои и на турски езикъ съ бѣлгарски букви“. Архимандритътъ го приелъ много радушно. Отвнѣъ Солунъ имало едно дервишко теке. Архимандритътъ казвалъ, че веднажъ въ недѣлята ходелъ съ своитѣ печатари (5—6 души) тамъ. Като дошелъ Добровски, дали и нему единъ конъ и го завели на текето. „Какви смѣтки имаше обаче архимандритътъ съ дервишитѣ не можахъ да узнажъ“.

Въ Солунъ Добровски прѣстоялъ само десетина дена. Когато на слѣдната година (?) минжлъ пакъ прѣзъ града, печатницата била погълната отъ пламъцитѣ на голѣмия пожаръ, който унищожилъ цѣлата солунска чаршия. Архимандритътъ (тогава 50—60 годишенъ, и както се виждало, заможенъ човѣкъ), билъ изчезвалъ заедно съ своитѣ слуги и словослагатели.

Отъ Солунъ Добровски тръгналъ за Бѣлградъ съ кираджийски кове. Гдѣто минувалъ разпитвалъ хората, какви сж по народностъ. Много отъ тѣхъ не знаели, и казвали, че сж кѣури (гяури, както ги викали турцитѣ).

Слѣдъ 5—6 дена керванътъ стигналъ на сръбската граница — въ Алексинацъ. Тукъ Добровски се видѣлъ принуденъ да варди 40 дена карантина. Неизвѣстно отъ какво (Добровски мислеше — отъ развалено свинско месо), се разболѣлъ. „Удари ме въ гърлото и едва слѣдъ 2—3 години можахъ да се излѣкувамъ съ строга диета. Отъ страхъ се хранехъ почти само съ сухъ хлѣбъ и вода“. Като се освободилъ отъ карантината, нашиятъ пжтникъ минжлъ „прѣзъ шестъ кази, които Милошъ съ помощта

¹⁾ Това е Хаджи Папа Теодоси, синаитски архимандритъ, роденъ отъ Дойрянъ, за когото дава нѣкои бѣлѣжки А. Шоповъ въ своята статийка „Изъ новата история на Македония“, Мин. Сборн. III. р. 48 и слѣд.

на Русия бѣше отнелъ отъ Турція. Отъ другитѣ чувахъ, че били български“. Прѣди да стигне въ Бѣлградъ, Добровски узналъ, „че Милошъ билъ изгоненъ и по-голѣмиятъ му синъ Миланъ билъ станалъ князь“. По пхтя му казали, че и султанъ Махмудъ, „гдѣто развалилъ еничаритѣ“ билъ умрѣлъ.

Въ Бѣлградъ Добровски си наелъ една малка кхщица. Столицата на Сърбия била тогава още съвсѣмъ турски градъ; имало само едно здание „европейска направа“. Понеже рѣшилъ да прѣкара лѣтото тукъ, до като му прѣмине болестъта, той се запозналъ съ единъ книгопродавецъ, и, за да не стои празенъ, взелъ отъ него съчинението „Новий Плутархъ“ (на сръбски) и почналъ да го прѣвежда на български, но скоро му минжала охотата, не само да се занимава съ литературенъ трудъ, а и въобще да живѣе въ Бѣлградъ. — Добровски срещналъ отъ вредъ такова враждебно отношение къмъ българитѣ, щото се отказалъ даже и отъ идеята, да прѣнесе главното огнище на българската просвѣта въ Бѣлградъ. „Въ Сърбия никакъ не ми хареса. Гледамъ сръбитѣ неприятелски разположени къмъ българитѣ. Искахъ непрѣменно да се казваме сръби, и езикътъ ни да бѣде като тѣхниятъ. Особено ни се смѣхъ на члѣноветѣ тѣ, та, то Па не само въ Бѣлградъ, но и въ Виена, когато отидохъ, сръбскитѣ студенти отъ университета не искахъ да чуятъ за българска хората“

Не се понавило на Добровски и по други причини. „Отъ Милоша още бѣше останала една такава тирания, такъвъ тероръ, щото хората треперехъ отъ сѣнката си и никой не смѣеше дума да каже противъ правителството. Слѣдъ изпжжданieto на Милоша, бѣхъ направили ужъ нѣщо като конституция, но правитѣ на сръбитѣ не се съгласявахъ съ конституцията имъ Тогава азъ си помислихъ, че не е тука мѣсто за центъръ на нашето просвѣщение“

Добровски толкова билъ напласенъ, че не се усмѣдилъ даже да напише на другаритѣ си въ Атина, защо се отказва отъ Бѣлградъ. Чомаковъ, комуто той адресувалъ първото си писмо, се чуделъ въ отговора си, защо не казва нищо за общия имъ планъ, но послѣ разбралъ, че Добровски се боялъ, да не му отворятъ писмото.

Слѣдъ 2—3 мѣсеца Добровски напусналъ непривѣтливия Бѣлградъ, разочарованъ окончателно въ своя идеалъ, и съ единъ турски салъ, който каралъ кересте, слѣзълъ по Дунава до Галацъ. Отъ тукъ потеглилъ за Букурещъ, (1840 год.) гдѣто заварилъ баща си и по-малкия си братъ Панайота.

Тукъ му е мѣстото да кажемъ нѣколко думи за тоя братъ, който има не по-малко оригинална история отъ Добровски, и за когото до сега нищо не бѣ извѣстно.

Панайотъ, слѣдъ прѣселението на Сливенци въ Пловдивъ, билъ даденъ да се учи въ гръцкото училище въ тоя градъ и тукъ научилъ прѣвзходно славянски. Когато Добровски дошелъ въ Букурещъ, съвѣтвалъ го, да изучи и френски, защото съ това ще му се отвори новъ свѣтъ. (Той самъ билъ захваналъ да изучава френски въ Андросъ, кое съ учителъ, кое самъ, и билъ успѣлъ, не само да разбира, каквото чете, но и да приказва криво-лѣво). Панайотъ го послушалъ, хваналъ си единъ учителъ и почналъ да се занимава съ френската литература и особено съ съчиненията на Жанъ-Жакъ-Русо. Романътъ „Нова Хелойза“ му направилъ такова силно впечатление, особенно описанието на Женевското езеро тъй го възхитило, щото той рѣшилъ, да се прѣсели въ Женева. Колко врѣме е билъ и какво е вършилъ тукъ не се знае. Слѣдъ нѣколко години Добровски получава писмо отъ него отъ Парисъ, въ което му съобщава, че нѣколко врѣме (слѣдъ Женева) билъ въ Марсилия частенъ учителъ въ сѣмействата на богатитѣ гръцки търговци и най-сетнѣ постъпилъ на служба у знаменития френски издателъ Firmin Didot, като коректоръ и прѣводачъ отъ гръцки. Въ Парисъ той се казвалъ Добриядисъ. Богоровъ билъ го видѣлъ и казвалъ послѣ на Добровски въ Ромъния, че братъ му често ходелъ въ националната библиотека, гдѣто четѣлъ до късно. Панайотъ се събиралъ понѣкога и съ Андроскитѣ другари на брата си. Отсетнѣ той дълго врѣме не се чулъ и видѣлъ, до като по-послѣ Добровски случайно узналъ, че братъ му напусналъ Дидота и билъ се условилъ професоръ въ Смирненското гръцко главно училище, отъ гдѣто се прѣмѣстилъ най-сетнѣ (пакъ като учителъ) въ Сира. Тукъ и тамъ той преподавалъ френски. Отъ Сира, нѣкои казвали, че той ималъ намѣрение да отиде въ Иерусалимъ, но това Добровски не можалъ да провѣри. Толкова само се знае, че отъ Сира се изгубватъ окончателно слѣдитѣ на Панайота. Добровски прѣдполагалъ, че той отдавна трѣбва да е умрѣлъ.

Въ Букурещъ Добровски се срещналъ между друго и съ котленченина Анастасъ Кишиловски, когото познавалъ още отъ Сливенъ, гдѣто билъ идвалъ по-рано. Тогава той билъ 20—30 години по-старъ отъ него, и билъ се оженилъ въ Букурещъ за една влахия. Кишиловски разпитвалъ подробно Добровски, гдѣ и какво се е училъ, и какви намѣрения има за напредъ.

Въ Букурещъ Добровски малко се бавилъ, защото баща му и другитѣ му роднини били рѣшени, да се върнатъ въ

Сливенъ и желаели да го видѣтъ учитель въ родния си градъ. Тогава той намислил да замине още прѣди тѣхъ прѣзъ Русчукъ (1840—1841.).

Въ Сливенъ Добровски заварилъ като главенъ грѣцки учитель извѣстния Цукала, който билъ сѣщо кратко врѣме ученикъ на Капри, но понеже имало въ Андросъ повече отъ 300 ученика, не можалъ да се запознае лично съ него. Цукала билъ вече възрастенъ човѣкъ и жененъ за една хубавица, която имала само единъ недостатъкъ, че била слѣпа на едно око. Като дъщеря на първенецъ, тя му била донесла добра зестра. Цукала ималъ контрактъ за три години и му оставали още 5—6 мѣсеца, да дослужи, но билъ станхлъ тѣй омразенъ на сливенци, щото тѣ гледали часъ по-скоро да се изтика, и за това съ отворени обятия приели Добровски, като се съгласили даже да изгубѣтъ сумата, която се пада на гърка до изтичанieto на контракта му. Цукала наистина билъ несносенъ, прѣзиралъ гражданитѣ, злословелъ противъ тѣхъ, единъ пѣтъ даже си позволилъ да бие единъ търговецъ. Всички тия безобразия той вършелъ, защото турчинтъ управитель го поддържалъ. Цукала му давалъ съвѣти като „хекиминъ“, а пашата му давалъ властъ, да върши, каквото обича. — Къмъ Добровски, Цукала се отнесълъ, много добръ, особено като узналъ че е ученикъ на Капри, когото много уважавалъ; постоянно го канелъ у себе си, но Добровски странѣлъ, — толкова повече че сливенци отъ день на день по-силно настоявали, да го замѣсти като главенъ учитель.

При най-доброто желание обаче, Добровски не можалъ да приеме тѣхното прѣдложение, защото патриаршията била издала обявление, че всички бивши ученици на Капри, кога се завърнатъ въ Турция, сѣ длѣжни да се явятъ прѣдъ една нарочно назначена комисия въ Цариградъ, прѣдъ която трѣба да се отрѣкнатъ отъ Каприевата ересь и да го прокълнатъ. Комисията състояла отъ члѣнове на синода, а прѣдсѣдатель билъ управителятъ на Куручешменското училище.

Като пристигналъ въ Цариградъ, Добровски се спрѣлъ на Баль-капанъ. Тукъ той узналъ, че разпорежданieto да се състави специална комисия за изпитване на Каиревитѣ ученици било дадено отъ самия патриархъ Григория Синайски. За добра честъ при него служилъ тогава като еродиаконъ сѣщиятъ оня Христо (по-послѣ Хрисантъ), който билъ съученикъ на Добровски въ Андросъ. Той прѣдставлялъ просителитѣ на патриарха и още по-рано билъ далъ най-добри свидѣтельства за благонадежността на българитѣ — Каиреви ученици. Така, когато се явилъ Ила-

рионъ прѣдъ комисията, той нѣмалъ много думи да говори за свое оправдание, защото поведението му било извѣстно. Добровски прѣдполагаше даже, че патриаршията е имала „сгледници,, (шпиони) още въ Андросъ и е била добрѣ увѣдомена за дѣйствиата не само на учителя, а и на ученицитѣ. При разпитванието всички българи, които се явили прѣдъ патриарха, признали, че слѣдвали въ Андросъ, но заявили, че никога не сж били послѣдователя на Каири — благодарение на увѣщанията на своя съотечественикъ Добровски. Така той билъ най-добрѣ прѣпоръчанъ, и за това съ леко сърдце излѣзълъ и прѣдъ патриарха.

Въ патриаршията Добровски попиталъ за бившия си другаръ Хрисанта. Той излѣзълъ, посрещналъ го много любезно и го въвелъ при патриарха, който сѣдѣлъ на една маса и прочиталъ нѣщо. Добровски му се поклонилъ, цѣлуналъ му рѣка и му казалъ, защо е дошелъ. — „А, ти ли си оня, казалъ патриархътъ, благодарение на когото вашитѣ не приели Каиризма. Синодътъ много те похвали за влиянието, което си упражнилъ върху тѣхъ, похвали те, не само че си успѣлъ да запазишъ бащината си вѣра, но и да завардишъ отъ погибель толкова млади души. Прѣдсѣдателятъ на комисията е билъ по онова врѣме члѣнъ на синода, и знае, какво се е говорило за тебе“.

Като излѣзълъ отъ патриаршията Добровски отишелъ на Куру-Чешме, да се срещне съ директора на училището. Той го приелъ сжщо много любезно и казалъ, че нѣма нужда да се явява прѣдъ комисията, защото убѣждението му е познато.

Въ Куручешменското училище Добровски видѣлъ Доброплодни и Раковски, който още тогава билъ „разпаленъ патриотъ“. Раковски развелъ госта изъ градината и двамата дълго врѣме приказвали съ ентузиазъмъ за просвѣщението на българския народъ и за замѣнението на гръцкитѣ владици. Въ Цариградъ всички млади дѣйци признали, „че българския патриотизъмъ били го получили отъ Гърция, а именно отъ тия, които се върнали отъ Андросъ“.

Въ Куру-Чешме по онова врѣме билъ и Иларионъ. Той прѣвеждалъ катихизиса на московския митрополитъ Платона. Добровски приспалъ у Илариона.

Отъ Цариградъ Добровски написалъ едно дълго послание (отъ 2—3 коли) до другаритѣ си въ Паризъ, въ което ги увѣщавалъ, да не забравятъ цѣлитѣ на дружеството и особено да помнятъ, че въ единъ члѣнъ се прѣдвиждало, всѣки по-способенъ, да прѣвежда на годината извѣстенъ материалъ за училищата. Въ това писмо той имъ съобщилъ, че има намѣ-

рение, да отиде при Кръстевича, да го моли да ходатайствува прѣдъ Берона: инструментитѣ по физика и химия, които той (Беронъ) мислелъ да подари на котленското училище, да се прѣдадѣтъ на дружеството, а то да ги запази за централното училище, което споредъ устава трѣбало да се основе.

Добровски дѣйствително изпълнилъ намѣрението си. Отъ Цариградъ той се отправилъ за Самосъ, гдѣто тогава билъ Кръстевичъ при Вогориди. Прѣди да прѣдприеме това си пѣтешествие, Добровски билъ поканенъ отъ богаташа Славчевичъ, когото познавалъ отъ Атина, да стане учителъ въ гръцкото училище въ Едрене, съ условие по 2—3 дена въ недѣлята да прѣподава и по български. Добровски билъ приелъ, но владиката не се съгласилъ, за да не става раздоръ между народа.

Въ Самосъ Добровски отишелъ само за кратко врѣме, но по съвѣта на Кръстевича приелъ да остане тукъ учителъ и като такъвъ прѣкаралъ на острова цѣли три години.

Тукъ въ Самосъ Добровски намислилъ да издава българско списание по образца на гръцкото „Λόγιος Έρμης“, което издѣзвало още прѣди Завѣрата и спрѣло въ 1821 год.¹⁾ Отъ него били се появили нѣколко тома и Добровски винѣги го четѣлъ съ голѣмъ интересъ. Понеже спис. „Λόγιος Έρμης“ се печатало въ Австрия, Добровски рѣшилъ да почне и своето списание въ същата държава. Още и друга една важна причина го заставила, да прѣнесе своята литературна дѣйность въ Австрия. Въ оная епоха (1848—1849 г.) славянитѣ били въ империята на Хабсбургитѣ на голѣма честь, „защото били спасили императора отъ либералитѣ и маджаритѣ“. — Като стигналъ обаче Добровски въ Триестъ, гдѣто мислелъ да се установи, славянитѣ съ които се запозналъ, го съвѣтвали, да отиде по-далечъ, въ самия центъръ на империята, гдѣто има българи-търговци и които ще могатъ да му помогнатъ въ експедицията, а може би и въ печатанието. Добровски послушалъ тоя практиченъ съвѣтъ и, безъ да се бави въ Триестъ, заминалъ за Виена, гдѣто не слѣдъ дълго врѣме почналъ да реди първия брой отъ „Μίροзрението“ въ печатницата на Мехитариститѣ.

Мене ми бѣше важно, да узнаѣмъ, да ли Добровски самостоятелно е намислилъ да издава своето списание, или идеята му е била внушена отъ друго. Прѣдполагахъ, че може би при-

¹⁾ Списанието Λόγιος Έρμης ή Φιλολογικαί Αγγελίαι било основано по съвѣта на Адамандиосъ Коранъ отъ извѣстния издатель на елинската библиотека, Антиѣъ Гази, (родомъ отъ Милее), въ Виена (1811. год.) и подъ опитната редакция на К. Кокинаки отъ Хиосъ и Теоклитъ Фармакиди получило най-голѣмо разширение. То е цѣлъ архивъ на новогръцката култура и книжнина прѣди вѣстанието въ 1821. год., въ която година то прѣстанѣ да издѣзва.

мърътъ на Фотинова да е повлиялъ върху рѣшението му, но Добровски отказваше всѣкакво външно въздѣйствиe. Съ Фотинова той се запозналъ въ Смирна, гдѣто отивалъ по ваканциитѣ отъ близкия о-въ Самосъ. Двамата говорили често за патриотически работи. Добровски съ интересъ четѣлъ и „Любословіето“, макаръ и да критикувалъ езика му. „Даже ставаше рѣчь: че гдѣто го е нарѣкълъ Любословіе не е по свойството на славянския езикъ, трѣбваше да се казва Словолюбіе. Кръстевичъ казваше: Чунки тая рѣчь е станѣла обикновена, нѣма зараръ“. — Ала Фотиновъ да го е насърдчилъ съ примѣра си да издава Мірозрението, Добровски това го отказваше категорически. Образецътъ му билъ, както видѣхме, съвсѣмъ други — грѣцкото списание „Λόγος Ἑρμῆς“. ¹⁾ Най-много се „разпалилъ“ Добровски да издава журналъ, като видѣлъ, какъза мощъ може да има едно списание като »Revue des deux mondes«, което той често четѣлъ. Не е ли негли въ свръзка съ тая мисль и самото название, което Добровски е далъ на списанието си: „Мірозрение“ (Revue du monde?). За него той ми каза, че самъ си го измислилъ. „Това име си го турихъ на ума още отъ Грeция. Още въ обявлението бѣхъ казалъ, че тѣй ще го назовъ“.

За да покрие разносиктѣ за първия брой отъ Мірозрението, Добровски се видѣлъ принуденъ да заеме 300 фиоринта отъ Андонъ Кирияка (Цанкова), който билъ тогава комисионеръ въ Виена. Андонъ Кириякъ се патоварилъ доброволно и съ администрацията на списанието. Отъ хилядата екземпляра, които се печатали, пращали се за Пловдивъ 100, за София 50 и т. н. Редакторъ и администраторъ жпвѣли най-напрѣдъ въ най-добри отношения, но по едно врѣме се явилъ Драганъ Цанковъ и поискалъ да стане съредакторъ на списанието. Добровски не се съгласилъ и отъ тогава се почнѣла силна вражда между него и братия Цанкови. Драганъ посѣвѣтвалъ Андона, да не дава вече никаква помощъ за Мірозрението и даже да не се труди за разпространението му, а най-сетнѣ работата отишла до тамъ, щото Андонъ турилъ ржка на книжиктѣ.

Въ Виена Добровски прѣстоялъ близу 3 години. Въ туй врѣме той успѣлъ да издаде само 5 броя, при всичко че списанието трѣбало да излиза на мѣсець. (Първиятъ брой излѣзе прѣвъ 1850 година, мѣс. Септември. Последниятъ носи дата

¹⁾ За Любословіето Добровски мислеше, че било захванато съ съгласието и поддржката на единъ архимандритъ българинъ, който билъ дошелъ отъ Ерусалимъ. Прѣкъсването на списанието той го отдаваше погрѣшно на обстоятелството, че може архимандритътъ да си билъ заминалъ отъ Смирна.

Junia, 1851.) „Бѣше ужъ на мѣсецъ, но излизаше, когато можеше“. Голѣми мжнотни срѣщаль Добровски и въ събиранieto на материалъ. Всичко пишеть повече самъ. „Имаше много нѣща взети отъ едно протестантско периодическо списание, което се издаваше на гръцки отъ протестантитѣ“. — Историята на Елачича, която се протака въ два броя¹⁾, била прѣведена отъ нѣмски отъ Огняновича, който тогава билъ въ Виена. Той билъ избѣгалъ прѣди години още отъ Турско, гдѣто оставилъ жена и дѣца, и се прѣселилъ въ Австрия. Добровски билъ чулъ, че Огняновичъ билъ замѣсенъ въ нѣкакво тайно поляшко (?) дружество, та за туй билъ принуденъ да избѣга. Въ Виена той получавалъ ужъ помощъ отъ австрийското правителство за нѣкои особенни работи, „може би съгледничество. Отъ нищо не може да се живѣе я!“ На Добровски Огняновичъ помагалъ по нѣкога въ коректурата, ходель въ печатницата, но най-главно му услужвалъ, кога трѣбвало да си мѣнява квартирата: развеждалъ го изъ улицитѣ, четѣлъ обявленията по вратата и се разправялъ и спазарявалъ съ „хазяитѣ“, защото Добровски, въпрѣки своето доста дълго сѣдѣние въ Виена, не успѣлъ да се научи да говори нѣмски. Съ българитѣ говорель български, а съ чужденцитѣ — даже съ чехи и поляци — криво-лѣво френски.

Мірозрєніето създаде на Добровски репутация не само между сънародникитѣ му, а и между първитѣ славянски политически и литературни дѣйци въ Австрия. Благодарение на своето списанийце той имѣ честь да влѣзе въ доста близко сношение съ корифейтѣ на чешкия народъ: съ Шафарика, съ Палацки, съ Йосифа Иречека (баща на нашия историкъ) и др., които съ най-голѣма симпатія се отнесли къмъ прѣдприятието му. Още като излѣзълъ първиятъ брой на Мірозрєніето, Шафарикъ, Иречекъ и редакторътъ на виенския чешки вѣстникъ *Vídeňský Denník* Вотка, посѣтили Добровски въ квартирата му, но не го намѣрили и „оставили имената си.“²⁾ По-послѣ Добровски се виждалъ съ Иречека почти катадневно. Тогава той билъ 25—26 годишенъ момъкъ. „Шафарикъ много го обичаше, сетнѣ го направи зеть.“ — Единъ

¹⁾ Слѣстѣк, 4 и 5. „Животопис на бана хърватскі цезаро-кратевскі ѣ Военачалик Барби Геласич в Пбвѣстност тѣ безсмъртнѣ ѣ јунак ѣ истинскѣ Отечестволюбитель.“ Статията не носи никакъвъ подписъ. Тя останѣ недовършена.

²⁾ Съ Шафарика и Иречека наедно Добровски е можалъ да се види въ Виена само въ 1851 година, когато двамата влѣзвахъ въ комисията назначена, да изработи (подъ прѣдсѣдательството на Шафарика) научна терминология за гимназитѣ и реалнитѣ училища. Йосефъ Иречекъ (род. 1825) билъ тогава дѣйствиелно около 25 до 26 години и участвувалъ въ редакцията на основания отъ чешката аристокрація виенски чешки вѣстникъ *Vídeňský Denník*. По-рано съ него Добровски не е можалъ да се срѣщне, защото той прѣди 1850 г. билъ въ Прага, гдѣто заведувалъ чешката трансплатура при управлєніето и работель на народопоисната карта на Кралевство Ческо.

день Иречекъ му казалъ, че намѣрилъ въ Виенската библиотека пѣтописа на единъ чesки дипломатъ, който билъ проведенъ отъ Виенското правителство до Султана и „гдѣто минѣлъ — всичко описалъ.“ „Иречекъ ми каза, че било на нѣмски. азъ чунки нѣмски не знамъ, той ми каза: азъ ще ти го прѣведж на французки, пакъ отъ французки ти ще го прѣведешъ на български. Тѣй и направихъ.¹⁾“ — Шафарика Добровски видѣлъ у други единъ чesки патриотъ, Бекъ, който билъ на служба въ едно отъ министерствата²⁾. „Шафарикъ дохождаше редовно у Бека — а punto — щомъ свършваше обѣда.“ Шафарикъ го разпитвалъ за българския народъ и за българскитѣ диалекти, каралъ го, да му говори български. „Често прѣзъ дума ме прѣсичаше, да ме пита, какво значи туй или онуй“. — И Шафарикъ и Иречекъ му казвали, че разбиратъ много добръ Мiрозрението, кога го четжтъ, „но на разговоръ инѣкъ много се затруднявахъ“; за това обръщали пакъ на френски. Съ Иречека, Бека и Шафарика Добровски се виждалъ и въ една гостилница, гдѣто се събирали чesкитѣ патриоти да вечерятъ. Тамъ се запозналъ единъ день и съ Палацки³⁾.

Отъ Шафарика Добровски получилъ и нѣкои рекомендаѣи, съ които намѣрилъ достѣпъ и въ правителственитѣ кръгове, но като видѣлъ че „правата на славянитѣ въ Австрия постепенно ги отнематъ и ги даватъ на маджаритѣ“, — той се разо-

¹⁾ Вж. Мiрозрение, сѣстѣкъ 4 р. 65 и сл. Това е извѣстиятъ пѣтописъ на Вацлавъ Вратиславъ изъ Митровицѣ. Прѣведената частъ прѣпечатаме въ Сбм. V. като прибавка къмъ статията си „Стари пѣтувания прѣзъ България“ и пр. стр. 172. Най-интересни сж тукъ коментаритѣ на самия прѣводачъ, Добровски. На края на пѣтописа, четемъ: „П. С., Ако можѣмъ да получѣмъ друго то последованіе на тѣзъ пѣтнически денѣк, до в Цариград, отъ Люборѣднѣтъ Редакторъ на тѣкашнѣтъ Чехо-Славенески Денѣкъ Господѣна I. Вѣтка i ако благоизволи Г. Х. Иречекъ... да-н изяснѣ нѣкоѣ мѣстѣ които немѣжѣмъ твърда добра да разумявамѣ, тогас ще гу сместѣмѣ нѣго послѣдствіевъ подѣрнѣ те чѣсла за любѣзитнѣ те Съѣтѣчественнѣцѣ.“ Туй ме прави да се съмнявамъ, че не Юсифъ, а Херменегилдъ Иречекъ ще е прѣпорѣчалъ на Д. да прѣведе пѣтописа на Вратислава изъ Митровица, Добровски смѣсва, може би, лицата.

²⁾ Антонъ Ярославъ Бекъ, роденъ при Емнице въ Моравия 6 Януари 1812 г., училъ правото въ Виена и свършилъ съ тѣта докторъ. Билъ възпитателъ въ дома на Княза Шварценбергъ и въ 1848. година избранъ за депутатъ въ Австр. законодателно събрание, гдѣто принадлежалъ къмъ най-консервативната фракѣия на славянската десница. Пѣ-послѣ билъ назначенъ редакторъ на чesкия прѣводъ на Държавния Законникъ, министерски секретаръ и члѣвъ на комисѣята, въ която влѣзвалъ и Шафарикъ и която имала задача, да състави правна терминология за всички славяни въ Австр. империя. Тая терминология излѣзе въ 1850 год. съ прѣдговоръ отъ Шафарика подъ надсловъ Juridisch-politische Terminologie für die Slawischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-Böhmische Ausgabe. Въ чesката литература Бекъ е познатъ съ нѣкои статѣи въ разни списания, особено въ Musejnik (год. 1843, 1845, 1847). Вж. Slovník naučný I. 561.

³⁾ Въ втория брой на Мiрозрението Бекъ, Юсифъ и Херменегилдъ Иречекъ и Вѣтка личжтъ вече между спомоществувателитѣ подъ слѣднитѣ титли:

Господѣнъ Др. Антонѣ Бекъ, Мѣистерскѣ Тѣѣникъ въ Мѣистерство то Правосудѣя.
Господѣнъ Юсѣфъ Иречекъ, Чѣѣвникъ на Мѣистерство то Просвѣщенѣя.

Господѣнъ Іоанъ Вѣтка, Редакторъ ѣ на Вѣенскѣтъ Денѣкъ (заедно съ „почтѣенното нѣгово Учрѣднѣчество (Рѣдакѣія).

чаровалъ въ нейната славянска мисия, намразилъ и Виена и рѣшилъ да прѣнесе своята дѣйностъ на друга почва — въ Русия.¹⁾ Въ Виена не искали да го пуснатъ, да замине, но Добровски билъ твърдо рѣшенъ, да не отстъпва отъ плана си. Самъ министрътъ(?), при когото Добровски ходилъ да се прѣдстави, му обѣщавалъ 500 фиоринта на мѣсецъ, ако продължава да печата Мѣрознѣніе въ 1000 екземпляра и му рѣкълъ, че правителството, ще се постарее за разпространението имъ чрезъ консулитѣ. Добровски обаче отказалъ и се извинилъ съ здравословни причини. Тогава министрътъ му прѣдложилъ, да го пратятъ на лѣчение на банитѣ въ Германия, но Добровски и тоя пжтъ останалъ твърдъ на рѣшението си и прѣпоръчалъ да вземжтъ, ако обичатъ, Огняновича за редакторъ на едно списание, подобно на Мѣрознѣніе, само не подъ сжщо име.

Скоро слѣдъ аудиенцията си у министра Добровски замивжлъ за Букурещъ и отъ тамъ за Русия. Съ каква цѣлъ австрийското правителство е правило такива прѣдложения на Добровски, не можахъ да узнажъ добрѣ; но отъ факта, че той прѣпоръчалъ за редакторъ Огняновича, когото подозираше въ съгледничество, ме кара да мислж, че се е касаяло за „нѣкои особени работи“, може би, за организация на австрофилска пропаганда между българитѣ. Още единъ фактъ говори въ полза на това прѣдположение, то е че Драганъ Цанковъ, споредъ увѣренпето на Добровски, явно го обвинявалъ въ Виена въ австрофилство, нѣщо което собствено не отказваше и обвиняемиятъ. Добровски изпърво искрено билъ убѣденъ, че отъ Австрия, гдѣто живѣжтъ толкова славяни, ще може да се дѣйствува и между българитѣ. Това оболщение не траяло обаче дълго врѣме и Добровски намѣрилъ достатъчно сила въ себе си, да скжса всички връзки съ своята мнима благодѣтелка.

Въ Русия Добровски искалъ да отиде да продължи изданието на списанието си, но и да подаде единъ мемуаръ до руското правителство, въ който доказвалъ, че ако България получи каква-годѣ автономия, то ще бжде и въ интереса и на Русия. (Подобни мемуари Добровски билъ подавалъ и на други правителства. Тѣхъ пишелъ той по гръцки). — Прѣди да тръгне отъ Виена, отишелъ при свещеника на посолството²⁾ и го помолилъ да му даде прѣпоръчително писмо

¹⁾ Като се оплаквалъ единъ день на Палацки за враждебното отношение на австрийското правителство къмъ славянитѣ, тоя се обърнулъ и му казалъ: „Вамъ чудно ли се вожда това? Маджаритѣ сж малко, че не ги е страхъ отъ тѣхъ, а ние сме много за това ни притѣсняватъ“.

²⁾ Името му е показано въ списъка на спомоществалитѣ (Мѣрозн. цит. брой): „Пречестнейшій Господинъ Мѣхѣилъ Івановичъ Рѣвскі, Священникъ при Россійско то Посланичество“.

до нѣкои влиятелни лица въ Русия, но оня отказалъ. „Каза ми, писмо прѣпорчително не мож ти да, но ще пишж на нашия императоръ. Да ти дамъ писмо, могатъ да те прѣтърсѣтъ и ще пострадашъ.“ — Добровски не взелъ това обща-ние твърдѣ сериозно, и се рѣшилъ да трѣгне безъ прѣпорѣжа.

За да намѣри срѣдства до Петербургъ, той се видѣлъ придуденъ да посѣти прѣдварително Букурещъ и Цариградъ, та да събере поне нѣщо отъ абонамента за Мірозрението, но въ Цариградъ не намѣрилъ огрѣвка. Добровски билъ изпратилъ до Александра Екзарха 60 — 100 екземплара отъ Мірозрението, съ просба, да ги разпространи между съотечественицитѣ, въ замѣна на една услуга, която билъ му направилъ. (Екзархъ му билъ писалъ да купи отъ Мехитариститѣ букви за печатницата му въ Цариградъ). Като отишелъ обаче въ Цариградъ Екзархъ му казалъ: „какво искашъ отъ мене, азъ не съмъ ти искалъ Мірозрението. Ако сж го приемали хората ми, добръ“. — При всичко че се намѣрили лица, които казвали, че сж получили Мірозрението отъ Александра и си били заплатили, той отричалъ. „Какво да го правишъ, да дигнѣ давия противъ него? На имаше по онуй врѣме въ Цариградъ единъ българинъ владика, „личенъ като сърбинъ.“ Направихъ протестъ до него противъ Александра, но тъй си останѣ всичко.“

Отъ Цариградъ Добровски заминалъ за Одеса, да събере поне тукъ абонамента за списанието си, но сжщинската му цѣль била, както видѣхме, да отиде до Петербургъ. Тая цѣль той държалъ въ най голѣма тайна. Въ Одеса на българитѣ, съ които се запозналъ (Шалаузовъ, братия Тошковичъ и др.), казвалъ, че отива въ Киевъ, да разгледа нѣкои документи, важни за българската история, които може да му догрѣбать за Мірозрението. У Тошковича, който ималъ обичай, да кани всѣка недѣля и празникъ у себе си гости, Добровски се срещалъ съ поподирѣшния владика Натанаилъ, който билъ дошелъ отъ Киевъ, гдѣто се билъ училъ, и който му казалъ, че напразно отива въ Киевъ, защото тамъ документи каквито търси, нѣма; но Добровски се прѣсторилъ, че знае положително за сжществуването имъ и заминалъ. Въ Киевъ той намѣрилъ своя нѣкогашенъ другаръ отъ Андросъ — Хрисанта, еродиакона на Григория Синаитски. Той билъ проведенъ отъ Цариградъ въ единъ метохъ при Каиро, Египетъ. Метохътъ се казвалъ Джувания и отъ него се управлявала Синая, на която Григори билъ егуменъ. Тукъ Хрисантъ билъ писаръ на калугерското братство. По-сетнѣ Хрисантъ се върнѣлъ въ Цариградъ, а отъ тукъ билъ изпратенъ въ Бесарабия, гдѣто имало

спинаитски мушини. Управителятъ на тия имоти билъ нѣкой си архимандритъ, който билъ спечелилъ огромни богатства. Калугеритѣ като подушили това, сторили намѣренне да го убиятъ и дѣйствително изпълнили прѣстѣпния си кроежъ, но архимандритътъ се досѣща по-рано, че може да си изпати отъ събранията, написва своитѣ подозрѣния на една книжка и я пѣхва между разтрогитѣ на пода. — Слѣдъ нѣкое врѣме Хрисантъ, като човъркалъ по дѣскитѣ, извлѣкалъ книжката, отишелъ при калугеритѣ, показалъ имъ я и само съ огроменъ откупъ се съгласилъ да я онищожи и да се общае, че нѣма никому нищо да гѣкне.

Като стигналъ въ Киевъ, Добровски се настанилъ въ една къща отвънъ и не се обадилъ на Хрисанта, но той пратилъ да го викатъ въ метоха, гдѣто имало и черква, далъ му двѣ голѣмички стаички, прѣпоръчалъ го много добръ на разни влиятелни личности, между друго и на нѣкого си Іосифа (?), който билъ надзирателъ на училищата. Тоя господинъ го поканилъ, да посѣщава еженедѣлнитѣ събрания, които ставали всѣки четвъртъкъ у дома му, и тукъ Добровски разширилъ кръга на своитѣ познайници, много отъ които косвено го карали да отиде въ Петербургъ, а чрѣзъ Хрисанта му дали и една значителна сума за пътъ.

Отъ Киевъ Добровски трѣгналъ за Москва съ проста „повозка“, а отъ Москва продължилъ съ желѣзница. По пътя за Москва му се случилъ единъ инцидентъ, който ще разкажъ по-добръ съ думитѣ на самия старецъ, да дамъ на читателитѣ поне едно малко понятие за Добровски като *causeur*! „Въ моята повозка искахъ да трѣгнатъ и двама млади момци. Тѣ ме придружихъ до Москва. Азъ отъ всичко заключихъ, че тия хора трѣба да сж шпиони, и за туй се отнасахъ много добръ съ тѣхъ. Вардехъ се, да не продумамъ лошо за Русия и най-паче за императора. Единъ день кундисваме наедно по пътя на единъ трактиръ. (Много интересно бѣше, че гдѣто кундисвахме, все расколници бѣхъ). Въ траткира вхтрѣ, разбира се, непрѣменно — чай. Сѣдамъ да пия единъ чай и запалямъ една пура. Па да видишъ, тѣзи расколници, тютюна го имали за дяволско нѣщо. Взахъ да мърморятъ. Азъ ги питамъ: „Господа, видяли ви, свиня чтобъ курила“. Тѣ безъ да се сѣтятъ, какво ги питамъ, казватъ, „не!“ — Тогива се обръщамъ къмъ хозяйитѣ на трактира: „Вотъ!“ — Тѣ дигнахъ единъ смѣхъ, а ханджитѣ страшно се ядосвахъ. — Хубаво, но сетнѣ си споминихъ, гдѣто съмъ чувалъ, че императоръ Николай не пушелъ, ами ако дойде до него хаберъ! . . . Нейсе, прѣ-

мълчахъ. На другия девъ запушихъ пакъ едно цигаро. Ето ти идхъ двама жандарми. Направихъ си и тѣ цигари. Единиятъ подаде на другия, а той каза „не хочу“. — „Извольте курить!“ — „Ето свини не курятъ“. — На акъла си рѣкохъ, направихъ отмъщение, искать да ме слѣдятъ“.

Въ Москва малко прѣстояли, та Добровски не можалъ да се види съ никого отъ българитѣ. Въ Петербургъ прѣстигнахъ единъ подиръ обѣдъ и слѣзълъ на единъ хотелъ при желѣзницата. Първата му разходка била по Невския проспектъ. Като дошелъ до зимния дворецъ, спрѣлъ се прѣдъ паметника на Александра I. По едно врѣме вижда, че откъмъ палата бърже иде единъ човѣкъ. Той му обяснилъ, какъвъ е паметникътъ и го поканилъ, да му покаже двореца. Непознатиятъ господинъ го развелъ изъ всичкитѣ стаи, показалъ му и прѣстола на царя. Отъ всичко това мнителниятъ Добровски заключилъ, че дѣйствително сж го слѣдили и очаквали, „защото туй не го правятъ на всѣкиго“.

Въ Петербургъ отъ 3 години насамъ върлувала чумата, но била вече поотслабнѣла. И Добровски се заразилъ по пътя отъ Москва за столицата, но съ диета се излѣкувалъ скоро.

Като прѣстоялъ нѣколко дена въ Петербургъ, той се рѣшилъ, да поиска аудиенция отъ тогавашния управителъ на азиатския департаментъ, Любимовъ. Прѣдставилъ му се и дълго врѣме говорилъ „за българскитѣ работи и какъ ше бѣде ползовито за Русия, ако се освободи България“. Любимовъ му казалъ, да напише всичко туй и да му го донесе. Добровски поискалъ срокъ единъ мѣсець и на урѣченото врѣме го занесълъ, а Любимовъ заповѣдалъ да му дадхъ една значителна помощъ. Съ полученитѣ пари Добровски мислелъ, да продължи въ Петербургъ издаванието на Мірозрєніе, но избухването на Кримската война осуетило кроежа му.

Ненаученъ да стои въ бездѣйствие, вѣчно заетъ съ нѣкоя идея, па била тя и най-бизарна, Добровски напуска Русия, и на 25. марта, когато Нева била още замръзнѣла, се отправя — прѣзъ Берлинъ за Хамбургъ и отъ тамъ съ параходъ за Англия — до градъ Hull. Отъ тукъ взема желѣзницата, прѣсича Англия „прѣзъ срѣдата“ („минажме и балканъ подъ тунелъ“) и слѣзва въ Ливерпулъ. Отъ Ливерпулъ си взема билетъ и прѣзъ Атлантическия океанъ стигва — въ Нью-Йоркъ!

Каква е била цѣльта на това му съвсѣмъ неочаквано пътешествие Добровски не рачи да ми каже, колкото и да го молихъ. „Благодари се и съ толкозъ!“ ми каза най-сетнѣ, когато просбитъ ми захванхъ да му додѣватъ, и се намуси. Отъ страхъ,

да не ми избѣга, азъ трѣбваше да се откажъ отъ своето любопитство. Той само толкова ми каза, че въ Нью-Йоркъ прѣстоялъ цѣли шестъ мѣсеци; тукъ узналъ за смъртта на императора Николая. „Тогава Нью-Йоркъ имаше 500,000 жители, 40,000 френци, 100,000 нѣмци, другитѣ англезѣ“. Най-интересното е, че английски не знаелъ „хичъ“. Вѣроятно той ималъ сношение само съ гърци. Единъ день, като минавалъ прѣзъ една улица, обрѣсна се къмъ него единъ отъ гърцитѣ търговци и, безъ нѣкога да го е видѣлъ, казалъ му. „Ти си братъ на Панайота, азъ съмъ отъ Сира“. Отъ този грѣкъ Добровски узналъ, какво станало съ брата му, когато напусналъ Паризъ.

Слѣдъ шестъ мѣсеци Добровски се отправилъ пакъ назадъ за Ливерпулъ, но тоя пътъ не рачилъ да се завърне въ Русия, а намислилъ да слѣзе въ Цариградъ, за туй се качилъ на единъ параходъ, който отивалъ прѣзъ Срѣдиземното море. За 18 дена платилъ 18 английски лири. Въ парахода Добровски се запозналъ съ двама шотландски офицери, които се мъчали да рѣшятъ нѣкаква трудна задача, „но за англезина нищо невозможно нѣма на свѣта. Думата невозможно е изгонена отъ английския рѣчникъ“. Тия офицери го завели да разгледа Гибралтаръ. „Пътятъ е издѣланъ въ канарата. Отъ мѣсто на мѣсто има отверстие за топове. Качихъ се чакъ горѣ; погледнѣхъ, отистина много крѣпко нѣщо. Долу има градъ, пъкъ между града и крѣпостта има пазаръ. Видѣхъ, че се продаватъ смокини, половинъ ока едната. Тѣхъ ги носехъ отъ Африка“.

Въ Сира пътниците трѣбало да пазятъ 14 дена карантина. Добровски се възползувалъ отъ случая да разпита за брата си и дѣйствиелно намѣрилъ се единъ грѣкъ, който му казалъ, че като билъ на Измиръ, Панайотъ му билъ учителъ.

Въ Сира далечниятъ пътникъ внезапно измѣнява маршрута си, и намѣсто да отиде въ Цариградъ, гдѣто се боялъ, да не го заподозрѣтъ въ нѣщо турскитѣ власти, отправя се прѣзъ Триестъ за Виена. Тукъ той прѣстоялъ малко. Като узналъ Петръ Беронъ, който тогава живѣялъ въ мушията си при Крайова, че Добровски е въ Виена, писалъ му да мине прѣзъ Крайова, защото има да му говори за една важна работа. Добровски приелъ поканата и узналъ отъ самия Берона, че го вика, да му прѣдложи учителско мѣсто въ Котелъ. Въ тоя градецъ Вогорида билъ изпратилъ единъ учителъ, но той билъ напусналъ. Котленци писали тогава на Берона, да имъ намѣри другъ кандидатъ.

Добровски приелъ прѣдложението на Берона. „Съгласихме се. Той ми каза че нѣма да плаща цѣлата учителска плата, да

не се научватъ соотечесъвеницитѣ ми, да искатъ всичко на готово. Нека плащатъ половината тѣ“. Така Добровски получавалъ 125—150 жълтици отъ Берона и 150 отъ Котленската община. — Отъ Крайова тръгналъ съ единъ младъ Бероновъ човѣкъ. Като минжли прѣзъ Букурещъ намѣрилъ го единъ българинъ (Добровски мислеше, че е сегашниятъ прѣдприемачъ Хаджиеновъ), и му казалъ: „Много ти здраве отъ Раковски. Той се научилъ, че отивашъ за Котелъ и иска да се види съ тебе. Той ли да дойде тукъ нѣкоя нощъ, или да ти покаже мѣстото, гдѣто се крие?“ — Раковски по онова врѣме билъ извършилъ нѣкакво прѣстѣпление, билъ се скаралъ съ единъ влахъ и го убилъ. „Такива нѣща той за нищо ги нѣмаше“, прибави Добровски съ спокойствие. „Азъ рѣкохъ: сега отивамъ за Турско. Раковски е много компрометиранъ и прѣдъ турското и прѣдъ влашкото правителство, за туй не ми понася, да се видимъ. И тѣй не се видѣхме“.

Отъ Русчукъ Добровски ударилъ съ другаря си прѣзъ Ески-Джумая. За по-голяма сигурностъ взели си вѣренъ ясакчия турчинъ и най-сетнѣ стигнали благополучно въ Котелъ. Тукъ Добровски билъ приетъ съ отворени обятия. Общината на драго сърдце се съгласила да плаща половината. Въ Котелъ имало и други учители, но тѣ прѣподавали въ основнитѣ училища. „Всички вкупомъ наѣда ли получавахъ повече плата, отъ колкото азъ самъ. На главното училище бѣхъ самичкъ, но азъ имахъ една система, която бѣхъ научилъ отъ даскалъ Николака въ Сливенъ. По-способнитѣ отъ ученицитѣ натоварвахъ да прѣподаватъ съ мене. Моитѣ класове бѣхъ 3 или 4. Имаше и едно отдѣление момичета. — Въ Котелъ прѣподавахъ по грѣцки, но отъ грѣцкото всичко имъ тълкувахъ и по български. Въ недѣлята веднажъ ги учехъ и французки. Освѣнъ граматика и литература прѣподавахъ имъ аритметика, начална алгебра; мислехъ и геометрия да наченъ, но бѣхъ твърдѣ аджамии. Физика, химия — нѣмаше такива работи, но география учехъ. Имаше една много хубава сфера, която бѣше проводилъ Кръстевичъ отъ Паризъ. Азъ имахъ единъ атлазъ, извадихъ картитѣ и ги налепихъ по стѣната. За старата география имаше и карта на Палестина. Като заминяхъ, оставихъ всичко въ училището“.

Въ Котелъ Добровски учителствувалъ три години ¹⁾. Слѣдъ това си отишелъ въ Сливенъ, защото баша му билъ много старъ

¹⁾ Тукъ той захранялъ да се подписва Добровски. До тогава се казвалъ Добровичъ, а най-напрѣдъ, както видѣхме, Йоанисъ Х. Добри. „До като отидохъ при уйка си Д. Х. Коста въ Цариградъ, азъ се пишехъ Йоанисъ Х. Добри. Той ми каза

вече и боленъ. „Въ туй врѣме се разгареше черковниятъ въпросъ. Цѣлитъ на нашето дружество не се осъществихъ, както мислехме, но за туй всички члѣнове отдѣлно се старахъ да прокаратъ нашитъ идеи, които станяхъ постепенно общо достояние на цѣль български народъ“. — Когато стигнахъ въ Сливенъ гражданитъ били въ силно вълнение отъ униатската пропаганда на Цанкова чрѣзъ вѣстника „България“. Нѣкогашниятъ врагъ на Каири, горещиятъ защитникъ на праотеческата вѣра и тоя пѣтъ не можалъ да се стѣрни, и подигналъ кръстоносенъ походъ противъ Цанкова, съ когото ималъ стари смѣтки. „Въ кафенето гдѣто ходяхъ въ Сливенъ и се събирахъ чорбаджиитъ, четѣхъ Цанковата газета и ме питахъ за моето мнѣние. Азъ, разбира се, взехъ да викамъ противъ унията и имъ казвахъ, че тиранията на католическото духовенство не е по-малка отъ фанариотската. Ако фанариотското иго е сега като единъ хомотъ овехтѣлъ, очервивелъ и лесно може да се счупи, — папскиятъ хомотъ е желѣзенъ, съ него шега не бива“. Всичкитъ слушахъ съ радость тая проповѣдь. „И рѣчь не биваше за уния“.

Съ такива „проповѣди“ Добровски снечелилъ за кратко врѣме довѣрието на съгражданитъ си, които го избрали и за прѣдставителъ на града въ събранието при българската черква въ Цариградъ, когато се разисквалъ въпросътъ за отдѣлението отъ патриаршията. Като се закрили засѣданията на събора, Добровски се върналъ въ Сливенъ да даде отчетъ за своята дѣйность.

Слѣдъ това (1861—1862) Добровски вече не ставалъ учителъ. На 60 годишна възраст старата страсть, да редактира литературно списание го обзела пакъ и Добровски заминжалъ за Букурещъ, гдѣто издалъ два броя отъ своето Мірозрѣніе (тоя пѣтъ съ прибавка „или български Инвалидъ“ Окт. и Ноем. 1870). Обаче не била тая едничката цѣль на доброволната му емиграция. Добровски прѣдприелъ още едно пѣтешествие до Петербургъ съ политическо намѣрение, да работи въ сѣщата посока, като пѣкога прѣдъ Любимова. И тоя пѣтъ той криялъ отъ всѣкого истинскитъ си намѣрения. Въ Одеса казвалъ, че отива по тър-

да си промѣнхъ името. При него имаше единъ помощникъ Тодоръ Милановичъ, та покрай него по подражание взехъ и азъ да се подписвамъ Добровичъ. *Добровски* захваняхъ да се казвамъ, като отидохъ на Сливенъ учителъ и още на Котелъ, защото учителитъ бѣхъ взели да ги подозиратъ турцитъ. Като чуяхъ име на — вич, викахъ: „бу я сърбъ гауру, я московъ гауру“. За туй и азъ (каквото и Раковски и Каракановски и много други по тѣзи причини, а най паче учителитъ) го видѣхъ като една нужда отъ вич да промѣнхъ на ски: защото — ски като чуехъ бѣше за турцитъ като рекомендація, защото викахъ: еди кой ски, бу полякъ, денля сърбъ, денля москв, бу душманъма душманъ“. На първото Мірозрѣніе Добровски се подписва още Добровіч, на второто вече Добровски.

говия, да купува бутуши. Само правителственитѣ хора въ Русия знаели, за какво билъ дошелъ.

Отъ Петербургъ Добровски се завърнхлъ въ Сливенъ. Това било въ 1872—1873 година. Между туй баща му билъ вече умрѣлъ. Добровски съобщилъ на най близкитѣ си роднини и приятели подъ секретъ, че скоро ще се начене движение за освобождението на българитѣ. „Азъ думамъ на нашитѣ, че силитѣ още не могатъ да се съгласятъ, да изгонятъ турцитѣ отъ Европа, но за автономия има надежда да се даде на българитѣ“. Когато избухнхло въстанието въ Херцеговина и Босна, Добровски намѣрилъ за пд-сигурно, да се прибере въ Цариградъ, „Баташкитѣ звѣрства можахъ да се повторятъ навредъ, освѣнъ въ Цариградъ“. Тукъ Добровски прѣкаралъ отъ 1874—1879 година, но вече не вземалъ никакво участие ни въ политическитѣ, ни въ обществѣннитѣ борби. „Азъ въ послѣдно врѣме бѣхъ се поотдрѣпнхлъ, правехъ си една моя особна работа (Добровски не ми каза, каква), пишехъ си. Ходехъ въ едно гръцко кафене, гдѣто ме принуждавахъ да укорявамъ българитѣ. Но азъ имъ казвахъ, че не мож да осждамъ ни гърцитѣ, ни българитѣ. Нѣмамъ вражда къмъ никого“.

Най важното събитие въ Цариградския животъ на Добровски е едно примѣждие, при което той безмалко щѣлъ да бжде смазанъ. Старецътъ ми го разказа така: „Като вървѣхъ единъ день около моста — отъ моста нататкъ продаватъ хлѣбъ, ябълки и други нѣща — виждамъ една кола съ два коня. Азъ се отбивамъ, а тя отгорѣ ми. Пакъ се отбивамъ, тя пакъ отгорѣ ми. Държахъ една омбрела въ ржка. Паднххъ, коньетѣ не ме стжкахъ, но колелата минххъ надъ свиркитѣ ми, малко останъ да ми ги строжатъ. Искамъ да трѣгнъ, да си идъ, не можъ. Качихъ ме на колата и ме закарахъ на едно мѣсто. Азъ не можахъ да стоъ на крака, и седнххъ. Тогава заповѣдахъ на нѣколко турски солдати, да ме заведатъ на друго мѣсто. Викамъ, кждѣ ме каратъ. Не обаждатъ. Стигнххме на едно мѣсто. Имаше двама-трима писарии. Седнххъ, но като сѣдѣхъ пд ме болѣхх краката. Поискахъ извинение. Подиръ малко рѣкохъ, ще си отидъ. Когато обичате, потърсете, ще ме намѣритѣ. Писаритѣ ме погледнххъ и ми рекохъ: „Ние те знаемъ, но хайде вървиси“. — Като си отидохъ отъ тамъ, още 2-3 дена ме поболѣхх краката“.

Явно се вижда, че на тоя съвършенно случаенъ инцидентъ Добровски иска да придаде прѣднамѣренъ характеръ. Наслѣдникътъ на Зафировата соломоникия полека-лека пада напълно въ власть на демонитѣ. Ужасното чувство, което го кара да подозира задни мисли и въ най-невиннитѣ намѣрения, постепе-

пенно го отдалечава отъ обществото. Мнителенъ по натура (при-
мѣри за това могатъ да се намѣрятъ много рано въ живота му)
Добровски съ течението на врѣмето бѣ станалъ мизантропъ,
за когото само едно нѣщо има важно на свѣта: собстве-
ната личностъ. Нека не ни се види за това чудно, че слѣдъ
освобождението на България и учреждението на княжеството
болезнено настроениятъ старецъ не се завърнѣ въ отечеството
си да види отчасти и плода на своята дѣйностъ, а да лѣкува
своя ревматизмъ. Казалъ му нѣкой, че въ София има добри
симпурни бани и той тръгналъ за младата българска столица,
но по пътя се спрѣлъ въ Пловдивъ и — „по различни при-
чини“ — рѣшилъ да не отива по-нататъкъ. Тукъ той се уста-
новилъ окончателно и не слѣдъ много врѣме получилъ
пенсия. „Пенсията ми я дадохъ, когато бѣше още Богориди
управителъ. Бѣхъ му казали, че съмъ писалъ въ Мирозрението
за баща му. Повика ме при себе си, пита ме познавалъ ли
съмъ баща му. Послѣ остави на Кръстевича да ми опрѣдѣли
една пенсия“. Въ 1894. год. Добровски получаваше 113 лева
и 50 стотинки мѣсечно „съгласно приказа на главния упра-
витель и дирекцията на народното просвѣщение отъ 5. май
1885, № 88 и възъ основа на едно рѣшение на областното
събрание.“ По едно врѣме били му я увеличили на 166 лева,
но послѣ, неизвѣстно защо, му явили, че пакъ се намалява.
Старецътъ много благодареше, че съ въвежданието на пенсион-
нитѣ книжки, изтеглянето на пенсията вървѣло много лесно
и редовно....

* * *

Ний бѣхме вече на края. Съ послѣдното съобщение До-
бровски бѣ стигналъ до прага на настоящето. Тайнственото му
минало стоеше прѣдъ мене отбулено и азъ можахъ съ единъ
погледъ да обгърнѣ цѣлия тоя кривуличенъ пътъ, който ста-
рецътъ бѣ извървѣлъ, до като стигне въ моята стаичка, прѣдъ
моя любопитенъ взоръ. Какво разнообразие, какви перипетии въ
тоя оригиналенъ животъ. Едно едничко нѣщо още ми се искаше:
да видѣмъ квартирката на Добровски, и мѣничко съвѣсмъ мѣ-
ничко да поразгледамъ неговитѣ ръкописи, но мнитѣ „тънки
загатвания“ не произведохъ искания ефектъ и азъ отъ дели-
катностъ трѣбаше да се откажѣ отъ тазъ си мечта...

Официалната ми мисия въ Пловдивъ се прѣвърши и азъ
бѣхъ принуденъ да заминѣ. Рано сутренъта въ деня на тръг-
ванието, нѣкой потропа на вратата ми: — дѣдо Добровски!

Той носеше въ ржка, навити на тржба, двата броя отъ букурешкото си „Мирозрєніе“ съ единъ трогателенъ надписъ.

Бѣше дошелъ той да си вземе сбогомъ и да ме помоли, нищо да не публикувамъ отъ туй, което съмъ чулъ, прѣди смъртъта му.

Макаръ и съ тежко сърдце, азъ трѣбаше да се обрѣкж. Келнерътъ влѣзе, да вземе багажа ми, — още едно сърдечно стискание на ржката, още единъ погледъ, и вече втори пѣтъ не видѣхъ характеристикната Дарвиновска глава. . . .

* . *

Тѣкмо двѣ години слѣдѣ първата ни и послѣдна срѣща печатътъ разнесе тѣжната вѣсть, че Добровски, редакторътъ на Мирозрєніе, старѣятъ на българскитѣ журналисти, починѣлъ въ своето мизерно жилище — безъ нѣга, безъ милувка, но билъ погребенъ доста тържественно на общински разноси, съпроводенъ отъ литератори, учители и ученици.

Отъ пѣтници, които бѣхж дошли съ увеселителния тренъ въ София за праздненствата по случай на 2. февруари, узнахъ, че при прѣглежданieto наслѣдството на стареца, били намѣрени и нѣкои ржкописи. Съставена била комисия, да направи описъ на останѣлитѣ нѣща и да се погрижи за съхранението имъ. Незнайки, отъ кои лица състои комисията, азъ се отнесохъ до г. Максимова, редакторъ на списанието „Учитель“, съ просба, да ми яви, да ли не би могълъ да ми съобщи нѣщичко за послѣднитѣ мигове на стареца, за погребението му, за състоянието, въ което е била намѣрена квартирката му при смъртъта му, за литературното му наслѣдство, за резултатитѣ отъ труда на особната комисия, за числото и имената на члѣноветѣ и т. н.

Г. Максимовъ бѣ тѣй любезенъ да ми отговори подробно на повечето отъ тия въпроси, за което му изразявамъ своята пълна признателность. При това той ми съобщи и нѣкои данни за живота на Добровски прѣзъ послѣднитѣ му години, които ми показватъ още веднажъ, съ какво особено благоволение съмъ билъ обещанъ отъ покойния.

Сега ми става ясно, че съобщенията, които ми е далъ, сж били неговата прѣдсмъртна изповѣдь.

Ето и интересното писмо на г. Максимова:

. . . . Съ покойния старецъ се запознахъ прѣзъ 1891 год. Неговото минхло като учителъ и журналистъ, неговото настояще (тогавашно) твърдѣ мрачно, да не кажж мизерно — всичко това много ме интересуваше и азъ употрѣбихъ всичко, за да се оближж съ него. На праздно отидохж старанията ми.

Слѣдъ много опити дойдохъ до убѣждение, че имамъ работа съ единъ човѣкъ, който отдавна се е затворилъ самъ въ себе, човѣкъ забравилъ, може би, всичко минѣло, или пъкъ не намѣрващъ за нужно да го открива, комуто и да било. Такъвъ е билъ покойникътъ не само къмъ мене, но и къмъ всичко окръжающе го. Помнихъ само единъ случай, когато успѣхъ да го извадижъ изъ това му пасивно състояние: то бѣ, когато единъ день заговорихъ за неговото „Мірозрѣніе“. Свѣтънѣхъ читѣ на изнемощѣлия старецъ, заприказва, развълнува се, но изведнажъ нѣкакъ прѣсѣкиж, като нѣкоя стара струна на отдавна непирана цигулка. Забравихъ да ви споменѣ, че по онова врѣме покойникътъ се хранеше въ една гостилница съ мене и азъ имахъ възможность да го наблюдавамъ дѣсита. Ала каква полза да гледашъ единъ здраво заключенъ ковчегъ? Храната бѣ всекога една и сѣща: попара отъ супа и пържени кюфтета, сто драма вино и, лѣтно врѣме, плодове. За неговата вънкашность нѣма що да ви разправямъ, понеже сте го виждали: всекога небрѣжно облѣченъ, а по нѣкога даже и мръсно.

Днитѣ си прѣкарваше съ четене въстници, гръцки и български. Отиде въ нѣкое отъ по-добритѣ кафенета, събере прѣдъ себе всички въстници и догдѣто не ги прочете, не става отъ мѣсто. Всека вечеръ излизаше на разходка до гарата; това той правеше всеки день, въ хубаво и лошо врѣме. Работилъ ли е нѣщо у дома, никой не знае.

Поминѣхъ се на 28 януари т. г. прѣзъ нощта, слѣдъ кратко боледуване, по всека вѣроятность отъ простуда, съприжена отъ голѣмо старческо изтощение¹⁾. Печалепъ бѣ краятъ на този злочестъ старецъ! Нѣма да описвамъ, какво нѣщо прѣдставляваше неговото жилище, (една стая въ хотелъ „Марица“ „Куршумъ-ханъ“), когато отидохъ да го видѣ на смъртното лѣгло. Прѣдставете си само една доста широка стая съ понадхлѣжъ таванъ, съ мръсни стѣни, още по-мръсно дюшеме, непрѣвѣтрена и непомѣтена цѣли 10—12 години, единъ стромешъ желѣзенъ креветъ, единъ скъсанъ сламеникъ съ нѣколко парцали, 2—3 сандѣка, потънѣли въ прахъ и паежина, както и всичко вътрѣ въ стаята, единъ кунъ пепель насрѣдъ дюшемето (тамъ е било зимно врѣме мѣстото на мангала), на друга страна разни вехтории и какви ли не дреболии, една маса на която лежѣтъ нѣколко пергела — ето жилището на този отшелникъ: мизерно до невъзможность²⁾.

Погребението му станѣ на общински разноси. Погребалната кола се съпровождаше отъ нѣколцина учители и журналисти. Държана биде и... надгробна рѣчь.

.... Всички мислѣхъ, че той е много бѣденъ, макаръ и да се знаеше като пенсионеръ. Слѣдъ смъртта му, обаче, се видѣ, че старецътъ си е билъ голѣмъ скъперникъ. Въ единъ отъ сандѣцитѣ му се намѣрихъ 5577-45 лева въ сребро, наполеони, лири и рубли. Комисията, назначена отъ град. управление, за да опише останалото отъ покойника се е състояла отъ: С. С. Бобчевъ, Ив. Найденовъ, Д. В. Ман-

¹⁾ Споредъ С. С. Бобчева — отъ инфлуенца. Вж. краткия некрологъ въ Българска Сбирка, 1896. Февр.

²⁾ Учителятъ по рисуване при Пловдивската мъжка гимназия, г. Ангеловъ ималъ, както ни съобщава г. Максимовъ, шастливиятъ мисълъ да фотографира вътрешната обстановка на това оригинално жилище. Може би, редакторътъ на спис. „Свѣтлина“ ще има добрината да воспроизведе любопитната снимка.

човъ, Т. Начовъ, Юрданъ Михайловъ и М. Икономовъ. Тази комисия е направила описъ на книгитѣ и др. и ги е прѣдала на съхранение въ Държ. Библиотека. Г-нъ Аргировъ, директорътъ, е избранъ за попечителъ и той може да ви даде по-точни свѣдѣния за ръкописитѣ и прѣписката. Азъ говорихъ съ него по тоя въпросъ, но той казва, че нѣмало нищо важно. Впрочемъ, едно внимателно прѣглеждане още не е станкло.

За наследникъ се е обявилъ нѣкой си Георги Х. Добревъ изъ Сливенъ, братъ на покойния.

* * *

Отъ писмото на г. Максимова се вижда, че С. Аргировъ е най-добрѣ въ състояние, да ни запознае съ литературното наследство на Добровски, толкова повече, че той добрѣ владѣе и гръцкия езикъ. Ние сме въ правото си, да очакваме отъ него единъ подробенъ рефератъ за съдържанието на ръкописитѣ и прѣписката на покойния, за книгитѣ, които е притежавалъ и т. н., Особено интересно би било да се види, дали нѣма да се намѣри между книгата уставътъ на Андроското българско ученолюбиво дружество, и дали не сж се запазили копия отъ мемуаритѣ, които Добровски е подавалъ на разни правителства. Само едно грижливо прѣглеждане на всичко, което е останало отъ Добровски въ ръкописи и други книжа, въ свръзка съ единъ подробенъ разборъ на Мірозрението, ще ни даде възможность да оцѣнимъ напълно неговата книжовна, обществена и политическа дѣйность. Добровски има голѣми заслуги, за които до сега само се е загатвало: той е първъ, който заговорилъ за свободна, автономна България и първиятъ, които подигналъ знамето на общославянската взаимность у насъ.

Ако прибавимъ къмъ това заслугитѣ му за основанието на Андроския кръжецъ, и заслугитѣ му като редакторъ на „Мірозрение“ — трѣба да припознаемъ, че Добровски има право, въпрѣки чуждащинитѣ на старческата му възраст, да живѣе въ паметъта на потомството като единъ отъ най-заслужилитѣ синове на отечеството. Критиката ще има още да потвърди това мнѣние, но азъ не се съмнѣвамъ, че и въ тоя случай тя ще ни даде пълно право.

Ив. Д. Шишмановъ.

ОТЪ СОФІЯ ДО СКОПИЕ.

Пътни бѣлѣжки.

Бѣхъ почнахъ да пиша житията на отцитѣ: св. Іоакимъ Осоговски, св. Гавриилъ Лѣсновски и св. Прохоръ Пчински които, заедно съ св. Иванъ Рилски, сж просияли въ нѣдрата на Българската църква отъ IX. до XI. столѣтіе. Бѣлѣжитѣ, които намѣрихъ тукъ-тамъ за тия свети отци, както и за светитѣ обители, които сж основани въ тѣхна паметъ, ми се видѣхъ непълни. Едно да дотѣкна, и друго да провѣря тия бѣлѣжки, азъ рѣшихъ да посѣтя лично тия мѣста. Слабитѣ срѣдства, съ които разполагахъ, както и слуховѣтъ за спѣнкитѣ, които имало да срещна отъ страна на турекитѣ власти, карахъ ме да гуждамъ това мое желание въ областъта на мечтанията. Два мѣсеца мислехъ върху тоя свой кроежъ, открихъ и на нѣкои мои приятели туй свое мѣрканье, но всичко пакъ се спираше тамо: невъзможно е да се иде въ Турция. Така се ми-нахъ нѣщо още двѣ недѣли, когато единъ день се срещнахъ съ Високопрѣосвещени Григори, комуто сжщо открихъ тоя мой планъ. Той ме насърди и още ми даде нѣкои съвѣти. Благодарение на неговата прѣпорѣка и на неговото спомаганье, азъ бѣхъ снабденъ съ едно отворено писмо до властитѣ въ Косовския вилаетъ, което писмо има добрината да ми даде тукашниятъ царски комисаръ Ниязи бей. Въ това писмо азъ бѣхъ нарѣченъ български историкъ, защото за думата етнографъ не можало да се намѣри въ турския езикъ подходящъ терминъ, и се казваше още, че азъ отивамъ за исторически изслѣдвания. „Историкъ и исторически изслѣдвания — това на турски значи: още на границата да те хванѣтъ и изпратѣтъ въ Солунъ“, ми каза единъ приятель, като ми напомни случката съ Облака, Лъндеа и други, които имахъ не писма, но берати. Тия думи на тоя приятель ме много смѣтихъ; и наистина, какво значи едно писмо прѣдъ единъ невѣжа каймакаминъ! Ала азъ бѣхъ рѣшилъ да отидѣ, и на 6. май на конь и съ свои слаби срѣдства тръгнахъ.

Прѣди да тръгнѣхъ взелъ съ себе всичкитѣ бѣлѣжки, които можахъ да извлѣкѣхъ отъ различнитѣ записки за онѣя мѣста; тия бѣлѣжки щѣхъ да ми послужатъ за упътване. Когато стигнахъ въ Кюстендилъ, другъ единъ много добъръ приятель, като видѣ бѣлѣжкитѣ и географическата карта, засмѣ се и рече: „Ти, види се, незнаешъ кѣдѣ отивашъ! Тия бѣлѣжки и тая карта не само ще бѣдѣтъ взети отъ тебе, но нѣщо повече: тѣ ще послужатъ, да бѣдешъ обвиненъ и изпратенъ нѣкъдѣ на заточение!“ — „Но азъ имамъ писмо съ себе си“ — отвърнахъ азъ. Приятелятъ пакъ се засмѣ и ми каза: „Ти знаешъ! Азъ ти казвамъ да оставишъ всичко, а пакъ тамъ твоя воля“. И азъ го послушахъ: съ себе си взехъ само единъ моливъ.

Тия нѣща нарочно излагамъ, защото, както ще се види по-послѣ, по прѣпорѣката на Ниязи бей, царскитѣ власти ми готвехъ едно голѣмо изненадване. Като приготвихъ нуждитѣ книжа за пограничнитѣ власти, на 8 май тръгнахъ за границата, придруженъ отъ своя роднина А. Сиромаховъ. Отъ Кюстендилъ за Криво-рѣчна Паланка води шосе, което е правено още въ врѣмето на Митхатъ паша; по тоя друмъ се вървѣло още отъ пами-вѣка, защото само на това мѣсто Осоговската планина е най-низка и само прѣзъ това мѣсто може да се мине съ кола отъ Кюстендилската долина въ Криво-рѣчната клисура и отъ тамъ въ сѣверна Македония. Точката, гдѣто е поставена междата между нашата и турската държава, е върхътъ „Деве-багъръ“; отъ Кюстендилъ до тая точка има 21 километра. „Деве-багъръ“ прѣдставлява едно сѣдло, на което сѣдалото е равна полянка, дълга нѣщо сто, а широка нѣщо петнадесетъ-двадесетъ метра. На тая полянка е протегната междата и то тъкмо прѣзъ срѣдата, гдѣто стѣрчи изправенъ единъ високъ два метра, а широкъ повече отъ метъръ камъкъ; на тая полянка отсамъ стои нашата стража, а оттаткъ турската. Отъ къмъ България, за да се изкачишъ до „Деве-багъръ“, трѣба да пълзишъ по ребрата му нѣщо четири километра, броено отъ селото Гѣошево, което се намира при самата долна пола на върха. Около обѣдъ азъ бѣхъ на самия връхъ, стояхъ при самата межда. Полянката, и отъ лѣво и отъ десно се спуска въ дълбоки долове, покрити съ непроницаемъ хрусталакъ, и то лѣвото осое е въ българска а десното — въ турската държава. Отъ самъ камъка стѣпване будно и бодро нашиятъ войникъ, а отъ таткъ крачеше турскиятъ. И нашиятъ войникъ, и турскиятъ низаминъ дождахъ до камъка, спирахъ се до него и пакъ кръгомъ си отивахъ. Двама братия, единиятъ отъ таткъ а другиятъ отсамъ камъка стояхъ и приказвахъ; тѣ се ржухахъ

прѣзъ камъка, но нито онзи, нито този не смѣхъ да прѣкрачѣтъ междата, отбѣдѣжена съ камъка, а тѣ бѣхъ раздалечъ всичко половинъ метъръ. Тоя въ България се считаше свободенъ български гражданинъ, а онзи отатѣкъ считаше се за турска рая. Чуденъ камъкъ! Азъ гледахъ на него дълго врѣме, и той роди въ мене цѣлъ роякъ мисли. . . .

На „Деве-багъръ“ отъ наша страна има построени три здания отъ кирпичъ и камъкъ. Отъ тѣхъ двѣтъ сж кръчми, а едното е казармичка за нашитѣ войници, въ която едвамъ могатъ да се смѣстятъ 15 войника.

Като е думата за „Деве-багъръ“, за границата, нека ми бѣде позволено да кажъ нѣколко думи върху единъ въпросъ, за който, отъ 20 години, едвамъ ли се е помислювало.

Едната кръчма е построена до самия камъкъ и кръчмари-нѣтъ ако плисне вода изъ прозореца, водата ще отиде въ турската държава; другата кръчма е построена малко по на вжтрѣ, но отъ десно и така е построена, щото една частъ отъ стѣната ѝ е въ турска земя; ако речешъ, да си протегнешъ ръката изъ кръчмата на десно, ти вече се намирашъ, и то безъ никакъвъ пашапортъ, въ турска територия. Казармата на войникитѣ е построена на страна, на срѣдата, но така, щото войникътъ не може да види нищо, що се върши нито въ едната, нито въ другата кръчма. Това положение на двѣтъ кръчми е родило мнѣнието и убѣждението, че тѣ сж свърталища на контрабандисти, влагалища и хранилища на контрабандни стоки и нѣща. И нека ми е позволено да утвърдиж, че това мнѣние на народа е много основателно.

Отъ горѣказаното се види, че на самия връхъ, на самата гранична межда има двама кръчмари, 40 — 50 мушери, и 15 войници и нека притуримъ единъ младши пѣши стражаръ. „А митнически стражари, а офицеринъ, а пашапортенъ приставъ, а телеграфна станция?“ — ще попита нѣкой. Ще обясниж: пограничниятъ митнически пунктъ, състоящъ отъ двамина стражари, се намира долу въ селото, далечъ отъ границата четири километра, така щото, какво се върши горѣ въ кръчмитѣ митничната властъ нито знае, нито вижда.

Офицеринътъ комуто е повѣрена границата, живѣе въ карантиннитѣ бараки, които лежатъ на западъ, прѣзъ два върха въ единъ долъ, на далечъ отъ граничната межда, нѣщо четири километра; тоя офицеринъ прѣзъ цѣлото денонощие на границата се навъртва едвамъ ли три-четири часа, а прѣзъ най-важното врѣме, а именно нощно врѣме, когато би трѣбало да се бди най-будно, и около обѣдъ, когато прѣминава прѣзъ грани-

цата най-много свѣтъ, офицеринѣтъ се намира въ казанитѣ бараки, а границата остана въ ржѣтъ на единъ младши пѣши стражаръ.

Пашапортенъ приставъ се намира въ Кюстендилъ и тамо си визиратъ пътниците пашапортитѣ.

Телеграфна станция нѣма, и за всѣкое приключение се съобщава и донася съ писмо, изпращано съ пѣшия войникъ, комуто трѣбать повече отъ шесть часа, догдѣто стигне въ Кюстендилъ. Така щото, ако се случи нѣкога нѣкое отъ много голѣма важностъ събитие на границата, то властитѣ въ Кюстендилъ могатъ много неприятно да бждѣтъ изненадани.

Ето защо азъ бихъ рѣкълъ, че трѣба да се откупятъ и двѣтъ кръчми, и въ тѣхъ да се смѣстятъ: офицеринѣтъ, митничниятъ пунктъ, телеграфната станция и пашапортното отделение. Това е полезно за пътниците и нужно за правителството, а разносики никакви не ще трѣбать.

На „Деве-багъръ“ прѣсѣдѣхъ до вечерята, прѣзъ нощта и едвамъ на другия день около обѣдъ бѣхъ освободенъ отъ пограничния офицеринъ да прѣминѣ границата. „Защо?“ — ще попита нѣкой. Да бихъ зналъ и азъ! И днеска усѣщамъ мъка, когато си спомнѣхъ за 24-часовното си стояние на границата, за неоправданата съ нищо спѣнка, но като българинъ искамъ да забравѣхъ, то говори само противъ насъ. Прѣди да свършѣ тия редове, а заедно съ тѣхъ и споменитѣ си за туй ми спиране, ще помоля, когото трѣба, нека офицеритѣ, на които се повѣрява границата, бждѣтъ по-грижливо избирани и пробирани.

Бѣше 12 часа, 9 май, когато прѣминѣхъ оттатѣкъ магичния камѣкъ, бѣхъ вече въ турска земя, отъ гдѣто неможехъ да се върнѣ безъ особени формалности. Неволно се прѣкрѣстихъ. Когато срещнѣхъ такава спѣнка отъ нашитѣ погранични власти, то какво ли ме чека на турска земя! — си помислихъ азъ и пакъ жедно погледнѣхъ нанаяздъ. Опростихъ всичко на офицера, защото той носеше българския мундиръ — символа на българската свобода, на българското величие.

Спрѣхъ се прѣдъ митницата турска, и попитахъ стражара, той ли ще ми прѣгледа вѣщитѣ; азъ бѣхъ почнѣлъ да разкопчвамъ дисагитѣ, дори и суртата си, понеже ми бѣхъ казали че ще прѣтърсѣтъ и мене самага. Какво бѣ моето удивление, когато намѣсто стражарѣтъ да дойде да ме прѣтърсва, азъ чухъ: „букюръ ефенди, букюръ!“ Не разбрахъ нищо. Тия думи се повторихъ и изъ митницата се подадохъ три глави. Единиятъ бѣше юзъ-башията, Мустафа ефенди, другиятъ бѣше митничниятъ управителъ, тоже Мустафа ефенди, а третиятъ бѣше пашапортниятъ

чиновникъ Мехмедъ ефенди. „Буюръ ефенди, ичери!“ ми каза юзъ-башията и тримата съ дълбока темена ме поздравихъ съ: „хошъ гелдинизъ!“ Влѣзихъ въ митницата, а отъ тамо въ една стая на казармата, гдѣто живѣше юзъ-башията. „Ще закупнемъ малко!“ — ми каза юзъ-башията на турски и ме покани да седнахъ край сложната маса. Азъ останхъ поразенъ и незнаехъ защо всѣкоя любезность на тия турски чиновници ме мѣчеше. Да скратя. Обѣдвахме, разговорихме се и тръгнахъ за Егри-паланка. Не само че не бѣхъ прѣтърсванъ, но не пипнахъ се и дисагитѣ. Всичко това бѣше за мене необяснимо. Мустафа-ефенди юзбашията, за да покаже своята любезность, бѣше приготвилъ двамина войници, да ме съпроводжтъ до града, но азъ не приехъ, и войниците останяхъ. За послѣденъ пътъ погледнахъ на българската страна, прѣкръстихъ се и гавнахъ да слизамъ низъ „Дева-багъръ“ надолу. Отъ „Деве-багъръ“ до долу, клисурата, изъ която шава и криви рѣката „Крива-рѣка“, има нѣщо три километра. а отъ тамо до Егри-паланка има още десетъ километра. Изъ пѣтя срѣщахъ селени, които дохождахъ спроти мене, гуждахъ си рѣка, а нѣкои и двѣтъ рѣцѣ, на гърдитѣ си, покланяхъ се и казвахъ: „живо-здрово ефенди!“ а когато азъ ги поздравлявахъ съ „добра срѣща“ тѣ оставахъ смаяни и послѣ дълго ме изгледвахъ.

Вечерята бѣхъ въ Егри-паланка; най-напрѣдъ трѣбаше да се яви на каймакамина. Отидохъ въ дома му, и той ме прие любезно. Казахъ му кой съмъ, отъ кѣдѣ и защо съмъ дошелъ, като му подадохъ и отвореното прѣпорѣчителено писмо. Той каза хладнокрѣвно „пеки!“ и показа, като че дохожданъето ми никакъ не го е изненадило, като че е очаквалъ таково посѣщение. И това ме турна още въ по-голѣма загадка. Като изпихъ кафето, което ми донесохъ, той ме попита, като въ кои мѣста и села ще ходя, и трѣба ли ми запитие, та да нареди да назначтъ още отъ сега такъвъ стражаръ. Азъ му благодарихъ и му съобщихъ, че имамъ намѣрение да обиколя най-напрѣдъ Братовската и Кумановската кааза, а на връщане ще обиколя и Егри-паланската. И понеже пѣтятъ отъ Егри-паланка до Кратово е шосе, то нече имамъ нужда отъ запитие. Той одобри това мое мнѣние. Раздѣлихме се много приятелски.

Бѣше още рано и азъ искахъ да пообиколя изъ града, защото мѣркахъ сутренъта рано да излѣзняхъ.

Криворѣчна-паланка или по турски Егри-паланка не е старъ градъ; отъ надписа на единъ камѣкъ, запазенъ въ стѣната на джамията, се виждало, че градътъ е заселенъ нѣщо не по-късно отъ 300 години. Казвамъ „виждало“, защото за тоя ка-

мѣкъ и за тоя надписъ азъ се извѣстихъ на връщанье и когато бѣхъ горѣ на границата, та нѣмахъ възможность да го видѣхъ самъ и прочетъ писаното. Градътъ е разположенъ на двата брѣга на рѣката Крива-рѣка и въ една тѣсна клисура; това обстоятелство е направило, та градътъ е тѣсенъ и дълъгъ, улицитѣ тѣсни, а къщитѣ, особено тия, що сж на лѣвия брѣгъ, сж набити една върху друга. Тѣкмо прѣзъ срѣдата на града отъ лѣва страна тече друга малка рѣчица, нарѣчена Дурачка-рѣка и се влива въ Крива-рѣка. Улицата, или шосето, което минава прѣзъ срѣдата на града и отъ тамо за Куманово, сѣче се отъ Крива рѣка; и понеже нѣма мостъ, то шосето или улицата, кривѣтъ прѣзъ тѣсната чаршия. Когато надойде Крива-рѣка, прави голѣми поразии въ града; а пакъ, когато се сдружи съ Крива-рѣка и Дурачка-рѣка — тогава въ града е напасть. Понеже улицитѣ сж тѣсни и всичкитѣ смѣтъ се фѣрля въ Крива-рѣка, то за града въ хигиеническо отношение е благодать, ако Крива-рѣка придоиде, защото отнася всичкитѣ натрупанѣ на купища и камѣри смѣтъ. Когато бѣхъ въ Крива-паланка, както на отиванье, така и на връщанье, тия купища бѣхъ станѣли много високи, та по тѣхъ пладнувахъ съ стотина люди и овци, въ пазарния день. Чистъ градъ.

Населението въ града е мусулманско и християнско, а има и нѣколко еврейски къщи. Християнското население е чисто българско; нѣщо прѣди десетина години сръбската пропаганда е била отворила училище и потрудила се да посѣе и тука сѣмето на сърбизма; но сѣмето, или е било ялово, или пакъ почвата не била удобна, не можало да никне и да хване корень.

Сръбска пропаганда! Съ това трѣбаше за моя голѣма скърбъ да се срещнѣ още като прѣкрачихъ прага на нашето отечество. Мене се не искаше да се срѣщамъ съ това име, защото то не говори добро, нито за нашето, нито за сръбското щастливо бѣдѣще; но, като на пукъ, то ми кръстосваше пѣтя все по-често, все по-кривинката. Сърдцето ме болѣше, когато виждахъ, че сърбитѣ, безсилни да отидѣтъ тамо, гдѣто е тѣхно, прѣскочили си дебнешката въ чужда нива и сѣхътъ сѣме на раздоръ, сѣме на омраза. За тая „шупля“ пронаганда, както я нарѣче единъ високопоставенъ турски чиновникъ, която повече говори за нашето нехайство, отъ колкото за нѣкакво сръбство въ тоя край, азъ ще поговорѣ по-послѣ, когато ще бѣдѣ изложилъ всичкитѣ си срѣщи съ сръбскитѣ пропагандисти и когато бѣдѣ изложилъ тѣхнитѣ слаби страни и нашата мързель. Тогава не ще има нужда да правѣ повторения.

Посѣтихъ училището и черквата, но съ учителитѣ и свещеницитѣ нѣмахъ щастие да се срещнѣ. Изходихъ чаршията, видехъ дюкянетѣ и изложениѣ нѣща за проданѣ. Егри-паланка е плочарски градъ, т. е. въ него се правѣтъ плочи (подкови) за добитѣка, които плочи държатъ прѣво мѣсто и отъ гдѣто се разпрашатъ на всѣкъдѣ. Въ турско врѣме, когато не е имало граница на „Деве-багъръ“, паланскитѣ плочи сѣ донасяни въ София, и отъ тука се разпращали на всѣкъдѣ: стигали сѣ въ всичкитѣ крайдунавски градове. Днеска, когато вече има граница, когато има митница — плочитѣ пакъ проникватъ у насъ, по съ голѣма мѣка; тия палански плочи отиватъ на югъ, въ другитѣ македонски градове, а у насъ, на мѣстото на тия палански плочи, сѣ наводнили виенски или пещенски плочи. Отъ тука, види се, е дошелъ и упадъкътъ на плочарството въ Паланка. На друго мѣсто съмъ казалъ, и тука ще повторѣ: ако всичката вънкашна политика на нашитѣ правителства бѣде насочена къмъ тоя правецъ, щото да бѣде прѣмахнѣта митничната верига между нашата и турската държава и произведенията на двѣтѣ страни да прѣминаватъ свободно, то съ това ще се помогне много въ поминъчно отношение на двѣтѣ страни. Тия двѣ страни, отдѣлени сега съ единъ камъкъ, сѣ живѣли заеднички животъ прѣзъ цѣли тисячилѣтия и тѣхвото сега раздѣление влияе много гибелно на поминъка имъ. Това го съзнаватъ и самитѣ турци, и самитѣ турски власти.

Сутренѣта рано — 10. май — азъ бѣхъ на пѣтъ за Кратово. Отъ Егри-паланка за Куманово води шосето, което иде отъ Кюстендилъ за Егри-паланка. По сѣщото шосе до нѣкъдѣ се върви и за Кратово, което все шава изъ клисурата, по край Крива-рѣка. Между селата Мождивякъ и Глѣбчица шосето се дѣли на два клона: старото върви долу по течението на Крива-рѣка, която тука просича една висока скала, а новото се отбива, на лѣво и завива горѣ, та обикаля по гърба на тая скала или върхъ. Като просѣче скалата, Крива-рѣка се отърва отъ тѣсната криворѣчка клисура, и охолно заталазва низъ хубавото Славичко поле. Тѣкмо на мѣстото, гдѣто Крива-рѣка се изплъзва изъ клисурата, сѣ разположени нѣколко ханове, които сѣ въ землището на селото Псаче. Тая мѣстность, гдѣто се намиратъ тия ханове се нарича „Чифте-Ханъ“, защото нѣкога сѣ били само два хана. Тѣкмо около обѣдъ азъ стигнѣхъ въ Чифте-ханъ, гдѣто трѣбваше да обѣдвамъ и да си отпочинѣ. Ханджията на първия ханъ, много добъръ човѣкъ ме посрещнѣ много плахо, и като ме имаше за нѣкой ефендия, бѣше много сдържанъ. Поздравихъ го съ

„помага Господъ“ и го попитахъ, какво има да се хапне. Българската рѣчъ го окопоти, а още като узна, че иджъ отъ София, той бѣше възражданъ до захласване. Когато му разказахъ за какво и защо ходжъ, той ме погледнжъ много изпитателно: погодиохъ, че той ме взе за съмнителенъ човѣкъ и станжъ по прѣдпазливъ; той се боялъ, както ми се изповѣда послѣ на връщанье, да не бжджъ политически агитаторъ, а отъ такива люде тѣ бѣгатъ, защото нищо друго не имъ донасяли, а само „бела на главата.“ Успокоихъ го, да се не бои, но той все ме погледваше изподъ око. Догдѣто обѣдвахъ, въ хана пристигнжъ единъ кратовченинъ Г., който идеше отъ Егри-паланка. Тогова кратовченина бѣхъ видѣлъ въ схщия ханъ, гдѣто прѣнощувахъ; той дойде и ме поздрави много любезно и ми събщи, че до Кратово, ако съмъ искалъ, щѣли сме да бждемъ другари. Азъ не само приехъ тая покана, но му отгорѣ още и благодарихъ. Ханджията, като видѣ какъ бай Г. се разговаря съ мене, повика го на страна, ужъ да му покаже нѣщо, и слѣдъ петъ минути се върнххъ засмѣни. Забравихъ да кажжъ, че бай Г. постоянно ходи въ Егри-паланка, той купува грънчарски работи и ги носи въ Кратово за проданъ. Ханджията бѣше спокоенъ и веселъ. Той ми разказа, че нѣщо половинъ часъ надъ селото Псаче, имало много староврѣмска църква, въ която сега се черкували. При всичко че бѣхъ оставилъ обиколката си по Егри-паланската каза за послѣ, на връщанье, понеже имаше още врѣме, азъ рекохъ да виджъ тая черква. Черквата бѣше току изподъ върха, крайна пола на планината Лисецъ, която дѣли водотека на Крива-рѣка отъ тоя на кратовската рѣка. Тоя день бѣше сѣбота, а още и задушница. Въ църквата бѣхжъ сѣбрани селенки и селени отъ двѣ села: Псаче и Одрено, и това още повече ме накара да отиджъ да виджъ църквата. И наистина, азъ видѣхъ такава задушница, каквато може да стане само отатѣкъ Осоговската планина. Двѣ хиляди свѣтъ, насѣдалъ на четири дълги трапези, подъ сѣнкитѣ на шестѣ вѣковни джбове, ѣдѣхжъ и пиехжъ за „богъ да прости,“ правехжъ приносъ за душитѣ на своитѣ умрѣли роднини. Свещеникътъ, едно наскоро ржкоположено и младо попче, сѣдѣше на чело на една отъ тия трапези, на която бѣхжъ насѣдали само мжъбе, между които и селскитѣ първенци. Щомъ ме съзрѣхжъ, че отивамъ право къмто черквата, забѣлѣжихъ го, тѣ прѣстанххъ да ѣдхтъ, и, когато вече бѣхъ при черквата и слѣзнихъ отъ коня, тѣ настаяхжъ на крака. Видѣхъ, че тѣ ме взехжъ за турчинъ и се смжтихжъ. За да ги успокожъ, азъ ги поздравихъ съ „помага Господъ“ и съ „Богъ да прости!“ и ги поканихъ да продъл-

жавать обѣда. Свещеникътъ и трима, види се, отъ по-първитѣ седени дойдохъ при мене и азъ цѣлувахъ рѣка на свещеника. Послѣ имъ казахъ кой съмъ, отъ гдѣ съмъ и за какво ходя по тѣхнитѣ мѣста. „Отъ София!“ бѣ общъ кликъ, и всичкиятъ тоя събранъ свѣтъ ме обиколи, за да ме види.

Прѣгледахъ черквата, видѣхъ хубавитѣ костюми, разпитахъ нѣкои баби за шаркитѣ на хлѣбоветѣ и други обичаи, свързани съ обряда задушница и сетнѣ, испращанъ отъ множество благопожелания, слѣзнихъ при Чифте-ханъ, гдѣто ме чакаше бай Г. да тръгнемъ за Кратово.

Пятятъ за Кратово при Чифте-ханъ се отдѣля отъ шосето Егри-паланка — Куманово (което се заплаща на долу по течението на Крива-рѣка) и възвива по политѣ, и сетнѣ и по гърбината на „Лисецъ“, минава прѣзъ мѣстата Одринъ, Опила, Крилатица, Котарница и Джендемъ дере, и най-послѣ се спуска въ клисурата кратовска, нѣщо половинъ часъ изподъ Кратово. Тука имаше ханче и ние трѣбаше да отседнемъ, едно за да поимъ конѣтѣ, и друго да си поотпочинемъ отъ ходенъето. Ходенъе — защото спускътъ е стръмъ и трѣба да се ходи пѣша.

Бѣхъ напоилъ коня и се канехъ да си пойдя, когато на същото ханче стигна единъ свещеникъ, който идеше отъ долу, низъ рѣката. Тоя свещеникъ ме поздрави, и така станя, та тръгнахме наедно. Свещеникътъ ме бѣ взелъ за турчинъ, но когато азъ му заговорихъ на български, той ме изгледа и ме попита, какъвъ съмъ и отъ кждѣ идя. Казахъ му кой съмъ и за какво ходя, и заблѣжихъ че той станя смѣтенъ. Като го попитахъ за името, той ми каза, че се именувалъ Михаилъ. Влѣзохъ съ него въ по-дълбокъ разговоръ, като го разпитвахъ за различни обществени дѣла. Бай Г. бѣше ми споменялъ нѣщо пѣзъ пята за сърбската пропаганда въ Кратово, но, както споменяхъ и по-горѣ, мене се не искаше да говоря върху тоя въпросъ, не заради друго, а само защото ми бѣше тежко да гледамъ, какъ петстотингодишнитѣ теглила не сж можали да научатъ и насъ и сърбитѣ на умъ и разумъ.

Дѣдо попъ Михаилъ отговаряше на моитѣ нескончаеми въпроси, или съ мълчание или съ половинъ уста. Това негово поведение бѣше за мене необяснимо. Въпросътъ, познамъ какъ, се обърна за черквитѣ въ Кратово, и азъ бѣхъ любопитенъ да знамъ, колко черкви има и коя кога е правена. Това ми питанъе откри въпроса и за свещеницитѣ па и за екзархията и училищата. Дѣдо попъ Михаилъ станя по-смѣтенъ, а бай Г., заблѣжихъ го, — по-веселъ и се подсмиваше. Той, виждаше

се, усѣти, че азъ ще нагазѣ пакъ на омразния за мене въпросъ. И наистина, какво бѣше моето изненадване, когато дѣдо попъ Михаилъ, макаръ и много смѣтено, ми откри, че той е свещеникъ и прѣдсѣдатель на сърбската черква и община... „Ами ти сърбинъ ли си, дѣдо попе?“ — го попитахъ азъ. „Така ме казватъ, па така и азъ се казвамъ“ — отговори той, като наведе глава на долу.

Сърбската пропаганда, както виждате, пакъ ми кръстоса пхтя и то въ една тъмна кривина, и азъ трѣбаше да се запознаѣ съ нея. Поведохъ съ дѣдо попъ Михаилъ разговоръ, който трая, дори до влизанието ни въ града. Тоя разговоръ за мене бѣше интересенъ, защото сърбската пропаганда, въ лицето на дѣдо попъ Михаила, ми посочи всичкитѣ ония аргументи и основания, по които сърбитѣ сега считатъ тия страни за свои и съ всеѣкакви срѣдства се трудѣтъ да ги посърбѣтъ. Тоя разговоръ ще бѣде интересенъ и за читателитѣ, защото въ него ще се откриѣтъ много нѣща, върху които не искамъ поспелъ да говоря, когато се докоснѣ нарочно до трѣнливия въпросъ: „сърбската пропаганда и нашата мръзелъ и нашето неумѣние.“ Разговорѣтъ между дѣдо попъ Михаила и мене се водеше съ въпроси и отговори, т. е. азъ го запитвахъ и той ми отговаряше. Азъ щѣ прѣдамъ тоя разговоръ, но не съ въпроситѣ и отговоритѣ, защото ще бѣде много обширно, а въ излагане кратко, като се потрудѣ да не изпуснѣ нищо отъ тоя разговоръ.

Дѣдо попъ Михаилъ е родомъ отъ гр. Кратово, баща му и майка му сѣ били българи, той се училъ при даскалъ Стефчо, знае хубаво български, сърбски не познава и мѣчно дори може да бие на сърбски акцентъ; прѣди десетина години и самичкъвъ той е билъ българинъ, но отпослѣ, като го убѣдили, че е сърбинъ, той станалъ такъвъ и днеска е свещеникъ и протопопъ на сърбската община. На моитѣ по нататъшни въпроси: кой и съ какво доказателство го е убѣдилъ, че е сърбинъ, дѣдо попъ Михаилъ продължи отговора си така. Като изучилъ историята сърбска, той се убѣдилъ, че тия мѣста сѣ сърбски. Въ тая история той видѣлъ: 1. че сърбскитѣ крале сѣ владѣвали по тия мѣста, правили сѣ цркви и мѣнастири, въ които и днеска сѣществуватъ надписи — а това не е можало да бѣде, ако тия мѣста не сѣ били сърбски. Когато го запитахъ заради езика, какъ мисли той: тоя езикъ, на който ми говори сега, на който е говорилъ баща му и на който говори учителятъ му, Стефчо — какъвъ е: сърбски ли е или български? дѣдо попъ Михаилъ се призна, че не е сърбски, но далече

билъ и отъ българския. Дѣдо попъ Михаилъ свърши и сега дойде редъ и за мене. Както виждате, сръбската пропаганда е убѣдила дѣдо попъ Михаила, че той е сърбинъ, па убѣждава и всичкитѣ, че сж сърби, на тѣзи исторически данни: гдѣто сръбски крале сж владѣяли тадѣва; че тѣ сж градили цркви и манастири; зографисвали сж ги съ сръбски светци, като сж зографисвали и себе си, и че и днеска сж запазени надписи отъ това врѣме. За езика, и сръбската пропаганда се убѣдила, че не е сръбски, но билъ далечъ и отъ българския. Тия съображения мене не изненадахъ, па нѣма да изненадатъ и друго, защото всички знаемъ всичката имъ неоснователность. Върху тѣхъ се е много писало, но тука азъ обръщамъ пакъ внимание на тѣхъ, защото, ако тѣ сж никакви прѣдъ учения свѣтъ и науката, за дѣдо попъ Михаила въ Кратово, за дѣдо Стояна отъ Старо-Нагоричене и за бай Стоичка отъ Старецъ сж съблазнителни и каратъ ги да падатъ въ съмнѣние, като нѣма кой да имъ разправи. Азъ изслушахъ съображенията на дѣдо попъ Михаила, и като свърши той, азъ го помолихъ да послуша па той мене.

1. За историята на сърбитѣ, споредъ която тѣхнитѣ крале сж владѣяли нѣкога по тия страни.

Казахъ на дѣдо попъ Михаила, че това е наистина така, т. е. че сръбскитѣ крале сж владѣяли по тия мѣста, но забѣлжихъ: по-нататкъ, по-напрѣдъ, много по-напрѣдъ, тия мѣста сж били български и владѣяли сж ги български царѣе. Ако сърбитѣ сж владѣяли тадѣва, то сж владѣяли не повече отъ 50 години, та нека кажемъ сто години. Българитѣ пъкъ сж владѣяли не само по тия мѣста, но и цѣла днешна Сърбия, чакъ до Будимъ и Пеща повече отъ шестстотинъ години; повече нѣщо, Самуилъ, който е ималъ своя прѣстолъ въ Охрида, е образувалъ българско царство, въ което сж влизали не само Македония и България, но още и днешна Албания; и тая държава, създадена отъ македонецъ българинъ (защото Самуилъ бѣше отъ Македония), отъ македонцитѣ войници се наричала не друго, а българска държава, и гръцкия императорътъ Васили, като покорилъ това царство, надѣнхълъ си титлъ „Българоубиецъ“. Защо това е станало още прѣди деветстотинъ години? За това, защото още тогава македонцитѣ се казвали българи, както се казватъ и сега.

Ако рѣчемъ сега, дѣдо попе, че сърбитѣ иматъ право да ви каратъ да се казвате сърби, тогава ние имаме по-големо право, да караме не васъ да се казвате българи, защото вие сте били такива, па и сегичка сте си такива — не васъ маке-

донцитѣ българи, а тѣхъ сърбитѣ. Ако вземемъ владѣнието като основа за националното произхождение, тогава сърбитѣ сж българи, тогава днешна Сърбия е българска страна, защото ние сме владѣяли оттаткъ днешния тѣхенъ Бѣлградъ. „Гледа се по-новото“ — ме прѣкъсна дѣдо попъ Михаилъ. Тогава още по-злѣ и за тѣхъ и за насъ, защото излиза, че сърбитѣ и българитѣ не сме ни сърби, нито българи — но турци, понеже турцитѣ, каже се, до вчера владѣхъ въ Сърбия и въ България, а тука владѣхъ и сегичка. Какъ мислите, право ли е да се казваме турци само затова, защото сме били подъ турцитѣ, и дали турцитѣ иматъ право да ни каратъ да се казваме турци само затова, защото сж ни владѣяли или защото ни владѣхъ. А сърбитѣ такова нѣщо искатъ; а ти, дѣдо попъ Михаиле, такова нѣщо поддържашъ. Сега право ли е това?

Той мълчеше, но ме гледаше съ отворени уста.

Сега да видимъ другата страна на въпроса.

2. За църквитѣ и манастиритѣ, които сж градили сръбскитѣ крале.

Азъ не бѣхъ още виждалъ църквитѣ и манастиритѣ, за които е рѣчь, та доводитѣ на дѣда попъ Михаила взехъ за основателни. Сега, когато видѣхъ тия църкви, посѣтихъ тия манастири и прочетохъ надписитѣ, съмъ убѣденъ, па и всѣкой ще се убѣди, че доводитѣ на сръбската пропаганда, че църквитѣ въ Осоговския, Лѣсковския, Старо-Нагориченскиятъ, Пчинския мѣнастири и по другитѣ села сж съградени отъ сръбски крале, сж повече неоснователни, както това съмъ споменалъ въ „Религиозни разкази“ и както това ще споменъ тукъ на свое мѣсто. Казвамъ, взехъ доводитѣ на дѣдо попъ Михаила за основателни и вѣрни.

И пакъ сърбитѣ нѣматъ право да ви казватъ, че сте сърби, дѣдо попе; и пакъ сж стѣпили на гнила дѣска. Ако рѣчемъ да вземемъ тая дума за права, т. е. за това тоя край е сръбски, защото нѣкогашнитѣ крале сж градили църкви — тогава Сърбия е турска и сърбитѣ сж турци; не само сърбитѣ, но и маджаритѣ сж турци. Както въ Будимъ, въ Пеща и въ другитѣ маджарски градища, така и въ Бѣлградъ и въ другитѣ сръбски градища има джамии, има тюлбета, има чешми и мостове съ хубави надписи. Сега, поради тия джамии, тюлбета, чешми, мостове и калета, турцитѣ иматъ ли право да наричатъ сърбитѣ турци. Днеска изъ нашитѣ градища въ македония има сума нѣмски, френски и италиянски църкви католически; ще иматъ ли право нѣкога френцитѣ, нѣмцитѣ или италиянцитѣ да ни казватъ френци, нѣмци или другакви? Не. Сръбскитѣ

кралѣ завладѣли сж тия мѣста, и като християне, съградили сж тия црѣкви, както сж сжградили црѣкви и на Св. Гора. Сега иматъ ли право сърбитѣ само заради тия црѣкви да ви каратъ да се казвате сърби?

Дѣдо попъ Михаилъ климна съ главата си отрицателно.

Да дойдемъ на третата точка на въпроса, а именно:

3. Гдѣто дѣдо попъ Михалъ се убѣдилъ, че тия мѣста сж срѣбски и че той е срѣбинъ.

Да оставимъ на страна, гдѣто вие македонцитѣ още прѣди деветстотинъ години сте се казвали българи и Македония се наричала България; да оставимъ на страна, че Охридската патриаршия се наричала българска патриаршия, а да дойдемъ до друго по-ново обстоятелство. До прѣди сто години нѣщо, и вие и ние не бѣхме българи, а бѣхме всички гърци; за гърци ни взимахъ гърцитѣ, за гърци ни взимахъ турцитѣ, за гърци ни знаехъ европейцитѣ, па за гърци се показвахме и ние самички. Единъ българинъ Стоянъ Петковъ отъ Габрово се пише: „Стоянъ Петку елинось апо тонъ Гамбровонъ“. Значи, до прѣди сто години ние не знаехме че сме българи; тогава нѣмахме и история.

Единъ отецъ Паиси, македонецъ, излиза, та написва едно малко книжле, което е нарѣкълъ „Българска История“ и вика, та се чуе чакъ до небото, че ние не сме гърци, а сме българи. Тоя светъ старецъ прѣди 150 години ни каза, че сме българи, че сме имали българско царство, български патриарси и български светии. Послѣ него, другъ старецъ, отецъ Неофитъ, пакъ отъ Македония, пакъ македонецъ, пише българска граматика и буди народа, да се свѣсти и да съзнае, че е български народъ. По него други мжжѣ отъ Струга, отъ сърцето на Македония, братя Миладиновци, събиратъ пѣсни и приказки изъ селата и тржбятъ, да се чуе до девето небо, че ние сме българи, че македонцитѣ сж българи.

Единъ срѣбинъ, Верковичъ, събира пѣсни, приказки и други обичаи и казва: македонцитѣ сж българи.

Послѣ тия мжжѣ има пѣла верига отъ други македонци, които ни будихъ и ни казвахъ, че сме българи.

Но да оставимъ другитѣ на страна, а да вземемъ вашенцитѣ старци: перомонахъ хаджи Иоакимъ Кърчовски, или Кратовски, родомъ отъ Осломеви въ Кичевско и Кирилъ Пейчиновичъ, родомъ отъ Тетовското селце Теарце; тия старци още прѣди седемдесетъ години будехъ и насъ, и васъ, и ни казвахъ, че сме българи.

Ние послушахме тия македонци, повървахме ги и тръгнахме слѣдъ тѣхъ — нарекохме се българи, па и не сгрѣшихме, защото тия вашенци — македонци — сж имали право: ние ги послушахме, па и вие ги послушахте, защото тѣ бѣхж по-близо до васъ, помежду васъ. Сега, да дойде единъ Милоевичъ, та съ нѣкаква тъмна история да ви казва, че сте сърби, ще повървате ли?

Дѣдо попъ Михаилъ ми стиснж ржката.

Колкото до четвъртата точка на въпроса, че вашиятъ езикъ не е сръбски, но е далечъ билъ и отъ българския, то попитай, дѣдо попе, майка си или баща си.

Бѣхме влѣзнали вече въ града, та не оставаше врѣме да се простираме, за това азъ прѣкратихъ разговора. Дѣдо попъ Михаилъ ми стиснж ржката, каза ми „сбогомъ“ и „добро-виждане“ и си отиде, а азъ още кривѣхъ изъ Кратовскитѣ тѣсни улици, за да стигнж до хана.

Изъ пжтя обаче мисълта върху тая четвърта точка на въпроса ме не оставаше, и азъ продължавахъ да размишлявамъ. Тая точка бѣше тъмна за мене; по-послѣ, когато се срещнахъ съ повечко лица, и наши, и сръбски, и когато подочухъ нѣкои и други работи, то прѣдъ мене светнж, и азъ видѣхъ ясно всичко. Сръбската пропаганда, като се видѣла безсилна да по-сърби населението въ тоя край, изобрѣтила идеята на разцѣплението. И туй, което е най-важното, най-гибелното, е, че тая идея е намѣрила нѣколко поклонници и у нашитѣ; отъ свѣдѣнията и доказателствата, които събрахъ, излиза, че на чело стои едно високо прѣосвещено лице. Азъ останжхъ грѣмнжтъ. Но когато му дойде редътъ.

(Слѣдва).

Д. Мариновъ.

Гражданската отговорност на учителя.

Въ време на междучасието ученицитѣ излѣзли на двора тичатъ, припкатъ, играйтъ на всевъзможни игри. Вие, уморени отъ цѣль день уроци, облегнали сте се на стола и грабвате три минути почивка за да си изпушите една цигара. Но и това не можете направи: дига се писъкъ, олелия, излизате на двора и намирате ученика А., прострѣнъ на земята. Що станало? Проста работа: трима живи другари се скарватъ, се сбиватъ и го повалятъ на земята. Единиятъ му държи краката, другиятъ ржаѣтъ, третиятъ, единъ малъкъ вагабонтинъ на единадесетъ години, му стъпва на гръдитѣ и по мѣха. Додѣто да се изясни работата, и тримата ученици офейкали, та се невидѣли.

Ученикътъ А. три деня подиръ случката умира отъ нанесената му тѣлесна поврѣда. Нѣкой адвокатъ безъ работа — ще ги имаме доста за напрѣдъ — научва бащата, пише му прошение, и срещу васъ е подигнато дѣло прѣдъ съда. Викатъ ви, питатъ ви, и вие прѣспокойно разправяте какъ е станала работата; излишни сж всѣкакви други доказателства, нѣма нужда отъ отлагания. Рѣшение: осжждате се да заплатите на бащата, Х. лева обезщетение. Смаянъ, елисанъ, убѣденъ, че въ нищо не сте се провинили, апелирате туй чудовищно рѣшение; пакъ ви осжждатъ; касирате: безполезно — и оттамъ ви отговарятъ съ чл. 58. отъ Закона за договоритѣ и задълженията. Малко време се измива, и съдебниятъ приставъ влиза въ ролата си. Не притежавате ли къща, кошара? нѣмате ли ни куче, ни коте? Тура ржака на платата ви и въ продължение на петъ-шестъ години $\frac{1}{3}$ отъ нея намѣсто да влиза въ вашата кесия, отива въ джеба на бащата.

Не дѣйте се възмущава, не дѣйте се провиква срещу тая вѣпнюща неправда. Не знаѣхъ дали е имало досега у насъ такъво дѣло и таквазъ присѣда. Туй обаче още не значи, че е невъзможно или пъкъ ще бѣде противозаконно. По другитѣ

държави, отгдѣто е заето и нашето законодателство, има сума примѣри, едни отъ други по-назидателни.

Но кой отъ нашитѣ учители, селски, общински или държавни, се е осъмнилъ поне за съществуванъето на чл. 58. отъ Закона за договоритѣ и задълженията? Да го прочетемъ за да видимъ, що казва. Ето текстътъ:

„Всѣкой тъй също е отговоренъ не само за врѣдата, която причинилъ съ своето дѣйствие, но още и за онъзъ, що е причинена отъ дѣйствието на лицата, за които той е длъженъ да отговаря, или отъ прѣдметитѣ, които има подъ своя надзоръ.

Бащата, а въ негово отсъствие майката, отговарятъ за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ непълнолѣтни дѣца, които живѣятъ съ тѣхъ; настойниците — за врѣдитѣ, причинени отъ находящитѣ се подъ тѣхно настойничество лица, които живѣятъ съ тѣхъ. Господаритѣ и уполномочителитѣ — за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ слуги и пълномощници при изпълнението на длъжноститѣ, на които тѣ сж ги поставили: притежателитѣ и управителитѣ на желѣзнитѣ пѣтища, както и на други заведения и прѣдприятия — за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ подчинени по изпълнение на службата имъ; учителитѣ и занаятчиитѣ — за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ въспитаници и ученици, догдѣто се намиратъ подъ тѣхното надзираване“.

„Тъзи отговорностъ не съществува, когато бащата и майката, настойниците, учителитѣ и занаятчиитѣ докажатъ, че тѣ не сж могли да въспрѣпятъствуватъ дѣйствието, за което би трѣбвало да бѣдѣтъ отговорни“.

Споредъ самия текстъ на закона и споредъ тълкуванъето му, учителятъ отговаря за всѣка поврѣда и пакостъ, причинена отъ ученикъ на ученикъ, или пъкъ отъ другъ нѣкой подведомственъ чиновникъ. При това, не е нужно тия лица да сж непрѣмѣно малолѣтни; могатъ да бѣдѣтъ и пълнолѣтни. *Lex non distinguit*. Така, за поврѣдата, нанесена отъ единъ надзирателъ на пансона, може да се тегли да отговаря директорътъ на пансона; за пакостъ, направена отъ разсипшия на гимназията при изпълнение на службата му, отговара директорътъ на гимназията. Напримѣръ: управителятъ на едно училище заповѣдва на слугата да спре, да изпѣди единъ изключентъ ученикъ. Слугата затласква ученика; послѣдниятъ пада и си изважда окото. Заповѣдайте, господинъ директоре, да заплатите врѣди и загуби за загубеното око. Гражданската отговорностъ, която

се диктува отъ чл. 58. е тъй широка, щото може да засѣгне и самата държава за врѣда, причинена отъ управители и директори, назначавани отъ нея, защото тя е най-подиръ виновна, че назначава чиновници немарливи и невнимателни. Размѣрътъ на обезщетението, на което може да бѣде осѣденъ учителятъ, може да бѣде повече или по-малко голѣмъ. Сѣдѣтъ взима въ внимание поврѣдата, общественото положение на уврѣдения и имотното състояние на учителя. Така, за изгубване на едно око, ако ученикътъ е отъ по-видна кѣща, учителятъ може да бѣде осѣденъ на 20,000 обезщетение или пъкъ на годишна рента отъ 500 лева въ продължение на цѣлия животъ. Съ други думи, учителятъ може да бѣде осѣденъ да робува прѣзъ цѣлия си животъ за единъ нещастенъ случай, въ който той не се е провинилъ въ нищо направо.

Тази гражданска отговорностъ на учителя почива върху законното прѣдположение, че той се е провинилъ съ своята немарливостъ и невнимателностъ. Законътъ трѣгва отъ тази права мисль, че учителятъ съ малко повече внимание и брига (грижа) би билъ въ състояние да прѣдотврати нещастнитѣ случаи. Не го направилъ, случило се нѣщо, той е виноватъ; нека отговаря парично.

При толкозъ гнили основи, законътъ би билъ дѣйствиелно драконски, ако не допущаше на учителя да докаже, че той е направилъ всичко що е зависело отъ него, че той си е изпълнилъ най-добросѣвѣстно длѣга си, но пакъ му било невъзможно да попрѣчи, да прѣдвиди, да прѣдотврати причинената поврѣда, за която е отговоренъ. Сѣщиятъ члѣнъ дава това право на учителя, да докаже тази невъзможностъ. И подобни доказателства твърдѣ трудно се събиратъ, а още по-трудно се установяватъ прѣдъ сѣда. Положението на уврѣдения баща, ищецъ по дѣлото, е твърдѣ прѣдпочтително. Той е длѣженъ да установи само фактитѣ: това сполучи ли, законътъ му дохожда на помощъ и казва: виновенъ е учителятъ. Нека благоволи той да докаже, че е невиненъ. Тукъ работата е съвсѣмъ наопаки противъ общеприетитѣ правила и начало на правото. Законътъ е поставилъ учителя на едно твърдѣ незавидно положение. Какъ, съ какво ще докаже, че той е направилъ всичко що е зависело отъ него, за да прѣдотврати случката? Ако има стотина ученика подъ своя надзоръ, може ли да отива подиръ всѣкого и да го слѣди, що прави? Законътъ иска отъ учителя почти невъзможни доказателства.

Забѣлѣжете, че цитираниятъ члѣнъ не прави никаква разлика между учители и учителки. И послѣднитѣ, наравно съ

учителитѣ, сж отговорни и могатъ да бжджтъ осждени на врѣди и загуби.

Тукъ не му е мѣстото да се влиза въ дълги и широки разисквания по този доста важенъ, струва ми се, въпросъ. У насъ скоро се надѣваме да се развижтъ гимнастическитѣ игри въ училищата и при нашитѣ ученици, ще е твърдѣ лесно да се направи нѣкой неприятенъ сюрпризъ. Цѣльта на тия редове е само да открие съществуванъето на тази отговорностъ, сигурно неизвѣстна на нашитѣ учители, и да обърне вниманието имъ върху послѣдствията, на които ги излага.

Д-ръ Г. Стръзовъ.

Бълъжки за нашитѣ читанки и христоматии.

Върху никой въпросъ въ педагогическата литература не се говори тъй често въ наше врѣме, колкото върху моралното възпитание на юношеството. Че „цѣлната на човѣка е въ неговото сърдце“ е истина не вече проповѣдвана само отъ учителитѣ педагози, като Дистервега, а припозната отъ цѣлия училищенъ свѣтъ. И днесъ въпросътъ е, какъ да се изнамерятъ най-добритѣ срѣдства, чрезъ които да може училището, да възпита най-добръ сърдцето на ученика възъ основа на единъ здравъ моралъ.

Да се възпитава е много по-трудно, отколкото да се учи, и то не затова, че липсватъ срѣдства, съ които учителятъ би могълъ да влияе върху характера и сърдцето на ученика, а главно за то, че всѣки моментъ въ училищната практика влияе тъй или иначе върху нравитѣ, наклонноститѣ и чувствата на младитѣ души. На всѣка стѣпка въ училището, при всѣки урокъ и всѣка дума учителятъ трѣба за това, да се пита, какво влияние могатъ да иматъ неговитѣ думи, уроци и практика върху образуването на нравитѣ и развитието на чувствата и волята у повѣренитѣ му ученици. Това наистина е мъчно; а тамъ, гдѣто като у насъ има още учители, които дѣлѣтъ възпитанието отъ обучението, като искатъ за първото да има „специалисти“, както имаме специалисти по химия, напримеръ, това е особно мъчно. Отрадното явление, обаче, което ни прѣдставя развитието на нашата педагогическа книжнина отъ три години насамъ, дава надежда, че и у насъ върху тая най-главна задача на училището ще захване да се фърля повечко свѣтлина.

Цѣлѣта и на тия редове е, ако не да се фърли свѣтлина въ тая посока, поне да се възбуди единъ въпросъ, който има нужда отъ освѣтление. Ние ще посочимъ тука нѣкои видове статии, които се срѣщатъ често изъ нашитѣ читанки и христоматии и на които, споредъ насъ, не имъ е мѣстото тамъ.

Въ една христоматия не трѣба да има статии, въ които се разправя за тържествуванъето на злото, въ какъвъ да било видъ. Че съ лъжа, съ измама, съ ласкателство, или съ какво да е несправедно дѣло, понѣкога въ живота хората достигатъ нѣкой добъръ резултатъ, не може да се откаже; но такова поведение обществениятъ моралъ винаги е осждалъ. Прочее, картини, гдѣто се вижда, че злото тържествува, ще възпитаватъ противъ тоя моралъ. — Статии съ подобно съдържание се избиратъ понѣкога за нашитѣ христоматии изъ народната ни устна литература, изъ народнитѣ пѣсни и приказки. Такава е напимѣръ приказката за „човѣка и мечката“, която се срѣща не въ една наша христоматия. Въ тая приказка се разправя, какъ човѣкътъ, въ ортаклъка си съ мечката, лъгалъ послѣдната, като я накаралъ да вземе стеблата на посѣяния отъ двамата плодъ, кога били посѣяли барабой, а той взелъ коренитѣ; и послѣ тя да вземе коренитѣ, кога посѣяли жито, а той взелъ класовѣтъ на житото. Тука виждаме явно, какъ помнниятъ мамъ по-простия. Дѣцата, разбира се, съ удоволствие ще четатъ тая приказка; но това удоволствие, трѣба да помнимъ, влиза въ асоциация, свързва се, съ единъ видъ измама, извършена отъ единъ по-разбранъ върху единъ по-простъ и изостря у оня, който я чете, наклонность къмъ същото.

Но нашитѣ христоматии избиратъ статии съ подобно съдържание и изъ личната ни литература. Въ една басня, помѣстена въ една христоматия за III класъ, четемъ че лъвътъ учрѣдилъ единъ пхтъ съвѣтъ. Понеже не намѣрилъ толкова слона (т. е. умни животни), колкото трѣбало да засѣдаватъ въ новия съвѣтъ, той взелъ та натурялъ за члѣнове отъ съвѣта и нѣколко магарета (т. е. вироглави животни). И какво се случило? — „Клепоухотото магаре побъркало ума на своитѣ другари“, отъ което излиза, че неразбранитѣ, макаръ и по-малко, повели слѣдъ себе си умнитѣ. Подобно тържество на неразбранщината е ненормално обществено явление и не би трѣбало също тъй чрѣзъ систематическо четене да се свързватъ мислитѣ на младежитѣ съ него.

Статии съ подобно съдържание въ нашитѣ христоматии все пакъ сж малко сравнително съ други, които възпитаватъ у младежитѣ ненормални чувства и наклонности. Повече сж статитѣ, които, като говорятъ за злото въ свѣта, вселяватъ въ младитѣ души песимизмъ, отчаянъ песимизмъ. Кой каквото ще да казва, но песимизмътъ не е здравъ факторъ въ обществения животъ; и колкото по-малко отчаяние ще има въ едно младо поколѣние, толкова по-добъръ ще бѣде за едно об-

щество. И наистина, не е ли тровене на младото сърдце да го привързвате къмъ духа на отрицанието чрѣзъ четене, обясняване и учене наизустъ стихове като слѣднитѣ:

Въ тосъ свѣтъ, — гостинница нищожна,
Азъ вси лишения прѣтърпѣхъ

. , ...
Величие недѣйствително търси,
Человѣшкий блѣсъкъ е химера.

Или като слѣднитѣ:

Щомъ настане първа тъга,
Момичето остарѣва;

.
А скърбта е многотрайна.
Тя прилича на коприва:
Ти ѝ тѣпчешъ, ти ѝ скубишъ,
А тя двора пакъ покрива.

Даже и като слѣднитѣ, които отъ друга страна сж тѣй художествени:

Ти ще се сблъскашъ въ тъга свѣтовна
Съ тайни голѣми, за тебе скрити,
Съ нужди студени, съ бѣди отровни,
Съ надежди пусти, съ мечти разбити.
И твойта сждба ще да захване
Дни все горчиви за тебъ да ниже,
И твойто сърдце изворъ ще стане
На скърбъ, сумниѣния, тревоги, грижи.

.
.
И ще поискашъ младенецъ ясенъ,
Засмѣявъ, невиненъ ти пакъ да станешъ,
И да повторишъ този животъ красенъ,
И вѣчно въ него ти да останешъ“.

Всичкитѣ тия стихове и други тѣмъ подобни намираме въ христоматии, назначени за долнитѣ класове на нашитѣ училища. Ако въ едно събрание нѣкой се случи да заговори за болестъ, нещастие или какво да е зло, нашитѣ прости, суевѣрни хора ще го прѣкъснатъ, и ще му кажтъ, да не говори повече. Тѣ вѣрватъ, че като се говори само за злото, то ще дойде. — Колко хубаво бихъ направили, въ интереса на здравия моралъ, съставителитѣ на христоматии, ако и тѣ внимаваха да не допускатъ статии, прѣпълнени съ жлъчь, отчаяние и неизцѣримъ песимизмъ, по подражание на нашитѣ суевѣрни хора!

И ние сме на мнѣние, че не трѣба да се допускатъ въ нашитѣ христоматии не само статии, които съ една субектив-

ностъ, съ една нарочна тенденция, проповѣдватъ отчаяние и песимизъмъ, а още и такива статии, които най-обективно рисуватъ злото въ свѣта, безъ да съдържатъ елементи, смекчаещи лошото впечатлѣние отъ една картина, що рисува мрачната страна на живота, т. е. елементи, които да даватъ да се разбере, че и при най-лошитѣ обстоятелства, човѣкъ може да излѣзе на спасителенъ край.

Колкото истинна да бѣде, напимѣръ, слѣдната сцена, все не би трѣбало да се допустне тя гола, както е допустнѣта въ една наша христоматия, да се даде въ рѣцѣтъ на крѣхкото юношество:

„Въ 1771 година Москва не горѣла, по улицитѣ не се пушели скелетитѣ на кѣшитѣ: кѣшитѣ, както и по-напимѣръ, били на мѣстото си; ала онѣзи заковани врати, напимѣръ, съ дѣски прозорци, онѣзи бѣлѣзи на смъртъта — червенитѣ кръстове по вратата на зачуменитѣ кѣщи, които, като два реда голѣми гробове се простирали по двѣтъ страни на улицата, не сѣ ли сто пѣти по-страшни отъ всѣки пожаръ? Прибавете къмъ това почти пълното безначалие, гробната тишина въ пимѣръ, страшнитѣ викове на разбунтувания народъ всимѣръ града, на онази безумна тѣлна, която, като изпивала крѣвъта на онѣзи, които работели за спасението ѣ, разбивала, грабила крѣчмитѣ и покривала съ заразенитѣ си трупове опустѣлитѣ улици на Москва“.

Тая статия срѣщаме въ една христоматия за II класъ. И ние пимѣръ, че тя е вмѣстена отъ съставителъ, който не е ималъ дѣца, или е ималъ само такива, които сѣ били още много млади, за да разберѣтъ разправеното въ горната статия. Инакъ той не вѣрваме, че би се рѣшилъ, да я даде като срѣдство за възпитание на сърдцето.

За да не бѣдемъ криво разбрани, нека още сега забѣлѣжимъ, че тука не е въпросъ, трѣба ли да се говори въ нашитѣ христоматии за злото въ свѣта или не трѣба, а въпросъ е, какъ трѣба да се говори за това зло. Обществото е въ правото си да иска отъ училището граждани, които като знаѣтъ, какво зло ги чака въ живота, да знаѣтъ въ сѣщото вѣрме, какъ да посрещнатъ това зло и да иматъ куражъ да излѣзатъ на срѣща на това зло. Слѣдователно, злото въ свѣта трѣба да се рисува въ нашитѣ христоматии само въ тая своя форма, която поражда куражъ за борба срѣщу злото и която оправдава заключението, че въ честността, човѣколюбнето и борбата съ злото се заключаватъ най-висшитѣ и най-идеални стремѣжи на живота. И така не на отчаяното поражение на чо-

вѣка трѣба да се спиратъ нашите христоматии, а на неговата побѣда върху злото; защото щастливъ е оня, който е рѣшенъ да не падне въ борбата съ злото, и щастливо е онова общество, на което повечето члѣнове иматъ вѣра въ себе си и сж готови да се борятъ съ всички неволи. Това като се има прѣдъ видъ, ние трѣба да искаме да се изгонятъ изъ нашите христоматии не само всички статии, които проповѣдватъ песимистично отчаяние, а и всички, които даже обективно рисуватъ едно отчаяно състояние на човѣчеството.

Да прѣминемъ сега на други елементи. Има статии, които сами по себе не прѣдставятъ нѣщо лошо, но които не би трѣбало да се допускатъ въ една христоматия споредъ асоциациите, които тѣ е възможно да възбудятъ. Единъ много добъръ учителъ ще успѣе винаги да оползотвори за възпитанието на добрите нрави и развитието на нѣжните чувства у своите ученици само най-добрите асоциации, които е възможно да възбуди изображената въ една статия картина, или фразите, съ които се изображава тая картина. — Но за болшинството учители все е по-добре да се избиратъ за нашите христоматии само такива статии, които е сигурно, че нѣма да възбудятъ лоши, развращаещи, асоциации. Който е билъ учителъ, само той ще знае, колко неделикатно е да карате ученици млади отъ I. II и III класъ, да четатъ, обясняватъ или декламираатъ стихове като слѣдните, извадени изъ една христоматия за II класъ:

Обрѣснъ си (дѣдо) бѣла брада,
Подстрига си мустачките,
Че отиде на хорото;
Улови се до момите,
Искачи се прѣдъ булките,
Криви крака, играй дѣдо,
Та че пита и момите:
„Хубавъ ли съмъ, дѣдовата,
Играхъ ли, като ергень.

Но тия стихове, колкото лоши „мечти и мисли“ да възбудятъ не сж тъй безобразни, като статии въ една христоматия, каквито сж слѣдните:

„— Невѣсто, невѣсто!
Момко ти е боленъ,
Боленъ, та умира.
— Да мре, да умира,
Азъ се неприбирамъ:
Тамамъ е хорото
Сега най-доброто;
Хоро не оставямъ

Тамянь да му търсѣхъ;
 Жълта воденица
 Тамъ сѣ у пезуля.
 — Невѣсто, невѣсто!
 Момко ти починѣхъ.
 — Ако е починѣхъ,
 И азъ ще починѣхъ,
 Сега е хорото
 Тамамъ най-доброто;
 Хоро не оставамъ
 Д'идѣ да го плачѣ".

Като привождаме тия стихове, намъ остава само да попитаме, мислил ли е съставителятъ на христоматията, въ която тѣ сѣ помѣстени, като каква бесѣда би било възможно да се завърже съ едни второкласници върху една подобна тема и върху мислитѣ и чувствата, изказани въ горнитѣ стихове?

По нѣкой път асоциацията, възбуждана отъ една статия, може да не бѣде направо развращаеща, но все пакъ да не бѣде деликатно за младитѣ умове, да се дразнятъ отъ нея и не деликатно за учителя, да завежда бесѣда върху нея. И статии даже съ подобно съдържание не би трѣбало да фигуриратъ въ една христоматия. Такава е, напримѣръ, слѣдната пѣсенъ, която срѣщаме все въ една христоматия за долнитѣ класове:

„Плувай, плувай, зеленъ вѣнецъ,
 Да отплувашъ въ юнакови,
 Въ юнакови равни двори,
 Ако излѣзе юнакови,
 Юнакови мили татко,
 Недѣй му се въ рѣка дава,
 Недѣй съ него ти приказва;
 Ако излѣзе юнакова,
 Юнакова мила майка,
 Да не ѝ се въ рѣка давашъ,
 Нито да ѝ ти приказвашъ;
 Ако излѣзе младъ неженецъ,
 Нему въ рѣка да се дадешъ,
 Нему да си поприкажешъ".

Деликатно ли е, да попитаме още единъ път, да се бесѣдува върху тия стихове съ една ученичка на 13—14 години или съ единъ ученикъ все на сѣщата възраст?

Важенъ елементъ е въ художествената литература хуморътъ. Неговитѣ корени, макаръ и да се тажатъ въ злорадството на човѣчеството, въ слабостта на човѣка да чувствува удоволствие при унижаваньето, сгрѣшаваньето и лекото нещастие на неговия ближенъ, той все пакъ, изображаванъ въ извѣстни форми, доставя материалъ, за който се е лакомила

все́ка читаеща публика, съ колкото и изтънченъ художественъ вкусъ да бѣде тя. Лакомията на читателитѣ въ това отношение е карала мнозина писатели да дирижтъ остроумия въ всичкитѣ области на живота и да изваждатъ на подемиѣ и подобниѣ все́ка човѣшка слабостъ и наивностъ, която може да се срѣщне подъ нашето слънце. Въ литературата, на общото тържище, подобни крайности все още може да се търпятъ; но въ христоматитѣ тѣ трѣбва да се избѣгватъ. А въ нашитѣ христоматии човѣкъ срѣща и подобни крайности. Ето за примѣръ, какъвъ материалъ за литературенъ разговоръ между учителъ и ученикъ ни дава една христоматия за I класъ съ слѣднитѣ стихове:

— Братче имашъ на небето,
То ме все́кога слушà;
За туй Божи ангелъ горѣ
Зе му нѣжната душа.
— Научи ме мила мамо,
Какъ тебъ мож огорчи
Божи ангелъ да не може
Отъ тебъ да ме разлѣчи. —

Религията, и тя си има своитѣ права въ една христоматия. До тогава, докато едно общество трѣбва да има религия, въ училищата не трѣбва да се проповѣдватъ и одобряватъ работи противоположни на прѣдписанията на господствующата религия. Не можемъ, прочее, да разберемъ, какъ единъ, който държи ключоветѣ на нашия свети синодъ, е допустилъ въ една съставена отъ него христоматия приказка, въ която се разправя слѣдното:

„Единъ владика намѣрилъ единъ златаръ, че работи и въ света недѣля. Той влѣзълъ въ дукия на златаря и му се скаралъ. Златарьтъ объяснилъ, че искаравалъ на день само три пари, съ които могълъ да живѣе само единъ день, та трѣбвало да работи все́ки день. Владиката запиталъ по-нататѣкъ златаря, какъ се поминува съ три пари. Той объяснилъ: „едната пара изѣдвамъ, другата давамъ съ лихва, съ другата старъ борчъ плащамъ“. Тия думи били обаче алегорични и значали: „съ една пара хранимъ майка, — дългъ исплащамъ; съ друга хранимъ дѣца, та съ лихва давамъ, пъкъ друга за менъ си ходи“. — Остроумието искупува всичко. Владиката „далъ прошка на златаря все да си работи и въ света недѣля“. — Гдѣ остава, тогава, хармонията между законъ Божи и другитѣ прѣдмети, за която, казватъ, че билъ особно загриженъ, напоследѣтъ, светиятъ синодъ?

Въ обществото има винаги стари идеали и нови идеали. И старитѣ сж въ борба съ новитѣ. Тамъ, гдѣто не е сигурентъ изходътъ на борбата, училището добръ ще стори да си мълчи, то естъ да не взема партията ни на едни, ни на други, или както бѣ изразено единъ пѣть на страницитѣ на „Български Прѣгледъ“ : душата на учешитѣ се трѣбва да бѣде въ такива случаи въ вѣчно образуване, да се не приковава ни къмъ тая теория, ни къмъ оная. Върху такива спорни въпроси, прочее, не трѣбва да се помѣстятъ статии въ една христоматия за юношеството. Отъ тая страна ние не одобряваме, напримѣръ, приказката, обнародвана въ една христоматия за II класъ, въ която се разправятъ слѣднитѣ немодерни възрѣния за жената :

Единъ пѣть свети Петъръ се молепсалъ отъ новата болестъ по женския въпросъ и поискалъ да еманципира жената. Молилъ се за това на Господя и Господъ се съгласилъ. Оставилъ „женитѣ да царуватъ.“ — Отишли слѣдъ това дѣдо Господъ и свети Петъръ по ревизия като божещи. Искатъ да прѣношуватъ въ една кѣща. Мжжътъ ги не пуца, защото ще му се кара еманципираната жена. Най-послѣ като се почесълъ „въ тила“, позволилъ имъ да влѣзжтъ. Св. Петъръ и дѣдо Господъ ся снели торбата, легнали и заспали. Ето ти че иде жената. Щомъ влѣзла и взела да хока мжжа, че оставилъ ястнето да истине, че въ кѣщи било непримѣтено, че дѣцата заспали гладни, че квачкитѣ не били прибрани и пр. и пр. — Най послѣ съгледала и просецитѣ, че легнали на една страна; взела кобилицата, па цапъ! та тупъ! че строшила кокалитѣ на св. Петра, който не се забавилъ да помоли Бога да възобнови царството на мжжетѣ.

Е, какъ ви се види тая приказка? Не е ли добръ пригодена да възпитае нашитѣ селени, които иматъ обичай да турятъ женитѣ си, да ходѣжтъ пѣша и да водѣжтъ воловетѣ, а тѣ легнали да се изтѣгатъ въ сънъ и почивка на колата!

Има другъ родъ статии, въ които нѣма ни една отъ горѣ изброенитѣ лоши страни и които, при все това, ние сме на мнѣние да не се турятъ въ училищнитѣ христоматии. Тѣ сж статии, въ които се очертаватъ какви да сж ненормалности въ живота. Това се отнася особно до биографическитѣ и исторически статии. Събития изъ живота на тоя или она великъ човѣкъ, които сж свързани съ нарушението на нѣкой мораленъ принципъ или които извикватъ у младитѣ груби чувства и инстинкти и жажда за разорение, непокорство и непочитане на всекакъвъ общественъ авторитетъ, трѣба да се избѣгватъ

въ една христоматия. — Отъ тая страна ние не можемъ да одобримъ, напримѣръ, гдѣто въ една наша христоматия е вмѣстена биографията на Байрона съ всевъзможни подробности. Не би трѣбвало също тъй, да се държатъ мислитѣ на младитѣ и върху всевъзможнитѣ подробности изъ живота и на наши нѣкои минжли дѣйци.

Съ тия бѣлѣжки, разбира се, ние не смѣтаме за изчерпано всичко, що може да се каже за възпитателното значение на читанкитѣ. Както казахме и въ началото на тия редове, цѣльта ни е да извикаме повече внимание върху единъ важенъ въпросъ.

И. П. Плачковъ.

НЕОЧАКВАНИТЪ ТЕМИ.¹⁾

(Тѣхното педагогическо достойнство и влияние)

отъ Ц. Балталонъ.

(Прѣводъ).

Характерътъ на матуритетнитѣ писменни изпити, начинътъ и условията при които се изпълняватъ, иматъ грамадно значение въ живота на срѣдното училище. Направете, каквато щете идеална обмислена програма, въведете въ училището най-рационалната метода на прѣподаване по тази програма, и при все това разумността и цѣлесъобразността на вашия трудъ не е обезпечена до тогава, до когато туй, което искате отъ вашитѣ ученици при матуритетнитѣ изпити, не се постави въ хармония съ учебната система, съ метода на прѣподаването. Опитътъ показва, че ненормалното положение на матуритетнитѣ писмени изпити по материяния езикъ може да отклони отъ правилния пътъ и да разбърка метода на най-способния и добросъвѣстенъ прѣподавателъ по словесността, който не иска да постави ученицитѣ въ противорѣчие съ исканията при изпита.

Извѣстно е, колко дълбоко вълнува ученицитѣ очакването на матуритетнитѣ писменни изпити, съ какво внимание тѣ се слѣдятъ отъ учебното началство, като прѣдметъ на тѣхенъ личенъ контролъ, съ какъвъ интересъ, най-послѣ, се отнася къмъ писменнитѣ работи самото общество, когато слуховетѣ за постигнатитѣ резултати получатъ нѣкой отгласъ въ печата . . . Безъ да засѣгаме всичко това, ние сега искаме да разгледаме само една страна на въпроса. Ние се питаме, въ какво състоятъ педагогическитѣ достойнства на практикувания сега начинъ на матуритетнитѣ писмени изпити въ реалнитѣ училища и какво е неговото влияние върху хода на учебното дѣло?²⁾

¹⁾ Рефератъ, четенъ въ втория конгресъ на рускитѣ дѣятели по техническото и професионално образование, въ секцията на реал. училища, на 4. Януари 1896. г.

²⁾ Въпросътъ, повдигнатъ отъ почитаемия авторъ на горната статия относително вниманието на практикувания сега начинъ на матуритетнитѣ писменни изпити въ реалнитѣ училища и всичко туй, което е изказано въ тази статия за разяснение на повдигнатия въпросъ, отнася се, разбира се, въ сжщата мѣрка и къмъ матуритетнитѣ писмени изпити и въ нашитѣ гимназии. Много желаемъ, щото Министерството на Народното Просвѣщение да обърне нужното внимание върху повдигнатия отъ автора на статията въпросъ и да го разрѣши както трѣбва, споредъ истинскитѣ педагогични искания. (Ред. на „Русская Школа.“)

Практикуваната у насъ система състои въ туй, че за матуритетнитѣ изпити се назначаватъ теми отъ Мин. на Нар. Просвѣщение и се разпращатъ въ всички реални училища, като се пази най-голѣма тайна до самия день на изпита и като се взиматъ нужднитѣ мѣрки, щото ученицитѣ да нѣматъ възможность да се възползватъ за своето съчинение отъ каквито и да било източници или материалъ. По такъвъ начинъ, въ този съждоносенъ моментъ на своя животъ, като изпълняватъ неочаквано зададената имъ писмена работа, тѣ, въ труднитѣ случаи, могатъ да прибѣгватъ за помощъ само къмъ своята паметъ и въображение. Вслѣдствие на това, свърѣмениятъ образъ на матуритетнитѣ писмени изпити по матерния езикъ може да се рисува съ три характерни черти: неподготвеность, неочакваность и тайна за ученицитѣ и за учителитѣ. Нормално ли е това положение на писменитѣ изпити въ реалнитѣ училища?

Учебниятъ контролъ, заради който, нагледъ, се поддържа тази система, трѣба да бѣде насоченъ къмъ тази страна на обучението, която въ дадения случай подлежи на оцѣнка отъ контролиращитѣ лица, безъ да се усложнява отъ никакви странични, чужди за интереситѣ на дѣлото цѣли; такъвъ контролъ трѣба да гледа, да проявятъ своята производителна дѣятелность само тѣзи сили и способности на ученицитѣ, безъ проявлението на които не би била възможна правилна оцѣнка. Безъ всѣко съмнѣние, отъ реалиститѣ, които свършватъ училище, трѣба да се изисква, щото тѣ да умѣятъ да излагатъ въ всѣко отношение правилно и литературно своитѣ мисли за извѣстни тѣмъ прѣдмети въ форма на писменно съчинение: ето цѣльта на контрола върху писмения изпитъ по матерния езикъ. За други цѣли, за изпитванъето на ученицитѣ по количеството и качеството на придобититѣ познания, както по словесность, тѣй и по други прѣдмети отъ курса на реалнитѣ училища, съществуватъ други за туй назначени изпити. Само съ продължителната и едностранчива практика на въведената система за изпититѣ може да се обясни разпространениятъ у насъ прѣдразсѣждкъ, че въ писмения изпитъ по матерния езикъ трѣба да се съсрѣдоточаватъ, като въ нѣкой фокусъ, всичкитѣ лучи на умственото развитие и умствената зрѣлость на ученика, че съчиненията по словесность трѣба да иматъ всеобщъ, енциклопедиченъ характеръ и че ученицитѣ трѣба да бѣдѣтъ готови да отговарятъ въ тѣхъ на всички въпроси по науката, живота, литературата и морала. При такъвъ прѣувеличенъ, страненъ възгледъ за ролата на матуритетното съчинение, забравя се, че пълна картина на умствения развой и познания на ученика

може да се състави само отъ сбора на всички неговѣ отговори не само по матерния езикъ, но и по чуждитѣ езици, по естествениѣ, математически и други прѣдмети, по които сжщо тѣй съществуватъ и устни изпити; съчинението по матерния езикъ трѣба да има за своя главна, права цѣль да покаже степенъта на достигнатата отъ ученика грамотность, правилность и литературность на изложението. Като се признае за главна цѣль на писменния изпитъ изкуството писмено да се излагатъ мислитѣ, училището е длъжно да вземе мѣрки за отстранение на всичко, което може безъ нужда да забави и затрудни изпълнението на този процесъ въ момента на изпита. Най-важна отъ тѣзи прѣчки при писменното изложение е недостатъкътъ отъ такъвъ фактически материалъ: ученикътъ, който пише матуритетно съчинение, трѣба не само да обсъжда своитѣ мисли и да ги облича въ съответствена писмена форма, но и да търси въ своитѣ възпоминания тѣзи данни, които би могли да възбудятъ неговата мисль въ исканата посока.

Лесно ли е да се изпълни цѣлата тази работа, особено, когато темата принадлежи въ областъта на моралнитѣ сентенции или пословици, като: „Какъвто се провикналъ, такъвъ се и отзовалъ“ и др.? Ако ние желаемъ, щото ученикътъ да покаже своето умѣние да се излага писмено, то имаме ли право изкуство да го лишаваме въ този труденъ моментъ отъ реалната почва, отъ живитѣ впечатлѣния, които могатъ да възбудятъ неговата умствена дѣятелность? Не сме ли длъжни, напротивъ, да му улечимъ задачата въ този моментъ на срочната изпитна работа, щото да нѣма нужда, въ безплодни напръгания на паметъта, да търси думи намѣсто мисли, и да не губи сили, когато въображението му търси факти, които му се неподдаватъ. . . Безъ съмнѣние е, че само увѣреното и спокойно състояние на всѣки, който пише съчинение, е естествено и нормално. Ако ние искаме, напр., щото ученикътъ да напише характеристика на Хамлета или да обясни смисъла и значението на нѣкои отъ неговитѣ монолози, ние трѣба да му дадемъ текста на самата трагедия, който ще му послужи като източникъ на възобновениѣ живи прѣдставления. За изпълняване на тема, която изисква отъ ученика сравнение на два типа отъ историческо посвѣствование, напр. сравнение на „Куликовската битка“ у Карамзина съ „Куликовската битка“ у Соловьевъ, ние трѣба да му дадемъ възможность изново да прѣгледа тия двѣ статии, даже и тогава, когато той е длъженъ прѣлестно да знае тѣхното съдържание. Необходимостъта на такова именно положение на ученика, който пише съчинение, произтича прѣди всичко отъ туй методично

правило, споредъ което, учителятъ, при изучаването на сложнитѣ явления, приучва ученицитѣ да прѣминаватъ отъ наблюдението и анализа на фактитѣ къмъ дедукции и заключения, а не наопаки; — също и туй съображение, че 16 или 17 годишенъ момъкъ притежава много незначителенъ запасъ отъ обмислени факти и твърди възгледи, щото да мисли обикновено по пътя на дедукцията. Въ въведенитѣ „учебни плапове за реалнитѣ училища“ не единъ пътъ се повтаря добриятъ съвѣтъ къмъ прѣподавателитѣ, щото той, заедно съ ученицитѣ да изкарватъ общи сжждения и заключения отъ разбора на самитѣ произведения, но за какво ще послужи този съвѣтъ, когато типъ на изпитната работа ще бжде умственъ процесъ, диаметрално противоположенъ на класнитѣ работи, който се състои въ прѣминаването отъ каквато и да е обща сентенция къмъ примѣри и доказателства? Изпитната работа на ученика не може да изгуби своя самостоятелъ характеръ, когато има източникъ, който му дава живъ потикъ къмъ писмено излаганье на мислитѣ. Напротивъ, такава работа ясно ще покаже, какво го е училъ прѣподавателятъ, колко е той усвоилъ и прѣработилъ неговитѣ обяснения, до колко ги е попълнилъ съ собственъ прочитъ и размишление. Духътъ на съврѣмената наука и животъ, особено посоката на естественитѣ и исторически науки, изискватъ отъ образования човѣкъ умѣние да наблюдава, сравнява, класифицира фактитѣ и да прави точни сжждения и заключения. Всѣки съврѣменъ ученъ, студентъ, художникъ, техникъ, провинцияленъ дѣятелъ, статистикъ, селски стопанинъ пишжтъ именно тѣй своитѣ съчинения и доклади, пишжтъ възъ основа на опрѣдѣленъ, прѣдварително изученъ и по-рано обмисленъ материалъ. Защо тогава реалиститѣ, които свършватъ курса на учението, за да получатъ възможность и право да стѣпнатъ въ реда на тѣзи дѣятели, трѣба да покажжтъ умѣние да съчиняватъ „експромпто“, главниятъ източникъ на който сж мѣтти възпоминания и фантазия? Кому и за какво сж нужни въ сегашно врѣме схоластичнитѣ начини на разсжждение, съ тѣхнитѣ общи мѣста, примѣри и доказателство pro и contra, на каквато щете тема? И дѣйствително, сегашната система на изпититѣ контролира не толкова грамотността на изложеното, колкото изкуството у младитѣ хора, лишени въ момента на изпита отъ спокойствие и свобода на мисльта, да изработватъ стѣ зададена тема само общи мѣста и то съ изкуствено приведени къмъ тѣхъ примѣри и аргументи. Всѣка тема, пратена въ училището отъ далече и на посока, туря ученика въ тѣсно и безизходно положение, когато трѣба, както и да е да доказва и развива темата, безъ да чувствува подъ себе си никаква реална почва.

Практикуваната система по писменитѣ изпити много влияе, освѣтѣ това, и върху въведената метода на прѣподаването словесността и върху посоката на педагогическата литература. Учителитѣ по словесностъ, като се страхуватъ отъ неочакванитѣ теми, несполучливото изпълнение на които ще ги понижи прѣдъ очитѣ на учебното началство, безъ да щатъ почватъ да гледатъ съ прѣувеличено око на писменитѣ упражнения, като на най-главната, ако и не единствена цѣль на прѣподаването на своя прѣдметъ. Тѣ по цѣла недѣля и мѣсеци обсъждатъ съ своитѣ ученици различни отвлечени или, по-точно да се изразимъ, пусти, на нищо не основани теми, които нѣматъ никакви връзка съ курса по словесностъ, съ надѣжда да подготвѣтъ по тоя начинъ своитѣ възпитаници за неочакванитѣ теми при изпита. За тази цѣль тѣ ги каратъ да пишѣтъ съчинения върху всевъзможни теми изъ областта на морала, естествентѣ и други науки, по които нерѣдко тѣ сами сѣ малко компетентни. По-голѣмата частъ отъ този родъ експромтни теми, като напр.: Трудътъ всичко надвива. — Подиръ свършването на училището, ние продължаваме да се възпитаваме и учимъ. — Каквото посѣешъ, такова и ще пожънешъ. — Нѣма по-голѣмо зло отъ безначалието. — Умѣреността и скромността сѣ доказателства за истинско образуване. — За значението и подзата отъ изкупуването и т. н. — не се отнасятъ къмъ никоя опрѣдѣлена наука и изискватъ само свободна фантазия, игра на въображението. За жалъ, тѣзи искрени усилия на прѣподавателитѣ да усъвършенствуватъ дресировката на младитѣ умове оставатъ, въ повечето случаи, безплодни: за неочакванитѣ теми нѣма никаква възможностъ да се пригответишъ както трѣба. А при това, като гледатъ да развиватъ изкуството да се разсѣждава върху всевъзможни тѣми, въ училището ослабва нуждата сериозно да се изучаватъ произведенията на великитѣ писатели. Въмѣсто нежъ развива се страстта къмъ измислюване нови теми и планове, като че именно въ туй, въ измислюването и задаването на теми, а не въ изучаването на материала, се заключава всичката мѣжнотия на методическото прѣподаване.

Възъ основа на изказанитѣ съображения, ние дохождаме до слѣднитѣ заключения:

Системата на матуритетнитѣ писмени изпити, която се състои въ назначаването теми отъ мип. на нар. просвѣщение, не достига своята сжществена задача: тя контролира не толкова истинскитѣ успѣхи на ученицитѣ въ изкуството да излагатъ писмено мислитѣ си, както проявлението на тѣхната механическа паметъ и способността имъ къмъ импровизации въ писмена форма.

Системата на неочакваните теми възбужда съзнанието на недовърше към члѣноветѣ на педагогическитѣ съвѣти и поражда обширни злоупотрѣбления отъ страна на ученицитѣ.

Влиянието на сегашнитѣ писмени изпити върху учебната практика се състои въ това, че прѣподавателитѣ по словесность, отъ страхъ къмъ неочакваните теми, насочватъ по-голѣмата частъ отъ своето внимание да обучаватъ младежта въ писмени импровизации отъ най-разнообразенъ и фантастиченъ характеръ, въ врѣда на спокойното и внимателно прѣкарване материала по словесность.

Сегашната система на писменитѣ изпити поддържа съ своето влияние въ живота на нашето срѣдно училище отживѣлия типъ на училищна работа: схоластично разсѣждане отъ дедуктивенъ характеръ.

А при това съврѣмената наука, практическитѣ животъ и педагогическитѣ съображения изискватъ отъ училището: да научи реалиститѣ писмено да излагатъ мислитѣ си върху добръ извѣстенъ и добросъвѣстенъ материалъ, т. е. да съчиняватъ по източници.

За това трѣба да се прѣдпочете такъвъ родъ при матурирелнитѣ писмени изпити, споредъ който назначаването на тема да зависи отъ прѣподавателя по словесность и отъ педагогическитѣ съвѣти и при изпълнението на темата да се позволи на ученицитѣ да се ползува отъ текста на разгледаното въ класъ произведение.

Като разгледаме сегашната система на зрѣлостнитѣ изпити отъ разни страни, както отъ гледище на учебния контролъ, тъй и отъ гледище на разумността на метода и на начина на изпълнението, ние не намираме въ нея никакви достоинствата, нито педагогически, нито практични. Тѣй като отъ друга страна, вредното влияние на тази форма на изпититѣ върху хода на учебното и възпитателно дѣло е ясно като день, то е желателно да се ходатайствува прѣдъ министертвото на народното просвѣщение да отмѣни въ реалнитѣ училища тази форма на писменитѣ зрѣлостни изпити и да остави правото да назначаватъ теми за зрѣлостнитѣ съчинение на педагогическитѣ съвѣти по прѣдложение на прѣподавателя по словесность. ¹⁾

Пловдивъ.

С. Аршировъ.

¹⁾ Важността на прѣдмета, който се разглежда въ горната статия, печатана въ мартовата книжка на „Русская Школа“ ни накара да я прѣведемъ съ нѣкои измѣнения и съкращения и на български, като вѣрваме, че ще обърне вниманието на тѣзи, на които е възложена грижата за напредъка на учебното дѣло у насъ и на всички, които занимива повдигнатиятъ въ статията въпросъ.

Единъ погледъ върху офицерския курсъ.

Историята на офицерския ни курсъ е тъй нова и толкова кратка, щото може да се каже, че тя се изчерпва собствено съ заповѣдта по военното вѣдомство № 442/94 год. Въ тази заповѣдъ обаче намираме само слѣдующето: „Съ съизволението на Н. Ц. В. при Военното Училище ще се открие курсъ съ назначение, да се даде на офицеритѣ въ войската възможность, да разширихтъ познанията си по военното дѣло и да се подготвяхтъ за по-нататъшно усъвършенствувание. Свършившихтъ съ успѣхъ този курсъ ще придобивахтъ право да се командировахтъ въ странство за свършване въ иностранный висши военно-учебни заведения“.

Ето, това е всичко официално, отъ което могатъ се почерпи свѣдения за цѣльта и функцията на това ново военно образователно заведение у насъ.

Прѣди всичко нека си зададемъ въпроса, каква насѣщна нужда е изникнала въ нашата армия за откриванieto на единъ офицерски курсъ?

На пръвъ погледъ твърдѣ лесно се отговаря на този въпросъ. — Нищо по-благородно отъ идеята, да се сформира още едно учебно заведение, което да дава по-сOLIDна военна подготовка, обаче тоя отговоръ би билъ повърхностенъ, защото не очертава ясно основната цѣль.

Всѣко сериозно прѣдприятие обаче трѣбва да бѣде прѣдшествувало отъ една строго опрѣдѣлена цѣль. Ний не бихме знали, кой пакъ да уловимъ, ако да не знаехме, кѣдѣ трѣбва да отидемъ. Цѣльта отъ друга страна, за да получи въ скоро врѣме и сигурно реализирането си, трѣбва да бѣде обусловена отъ началнитѣ располагаеми срѣдства. Иначе, често ще кроимъ грандиозни планове, осъществяването на които, благодарение на отсъствающитѣ съответни срѣдства, ще се спира и отлага до тогава, до когато или планътъ падне или му ограничимъ размѣритѣ (въ обемъ и съдържание) споредъ располагаемитѣ срѣдства.

При това трѣбва да се припомни, че при вземането на извѣстно рѣшение, всѣкога трѣбва да се съобразимъ съ обстановката въ даденото врѣме и пространство.

Какъ сж се взели въ съображение тѣзи принципи въ разгледвания въпросъ? За отговоръ нека се обърнемъ пакъ къмъ положенитѣ начала за отварянieto на курса въ поменхтата заповѣдъ. Едната поставена цѣль е подготовка на офицеритѣ за изпращане въ чуждестранни висши военни заведения. Осъществяването на тая цѣль иска извѣстна програма и извѣстно врѣме,—каква и колко тукъ, не ще разглеждаме, защото ние се занимаваме тукъ съ единъ свършенъ фактъ

и едва се чувствуваме въ сила да даваме проекти за подобни подготвителни програми. Обаче толкова сме длъжни да кажемъ, че даване на офицеритѣ по-висши военни подготовки е задача съвършено отдѣлна и различна отъ първата, тя ще иска за разрѣшението си особена програма и време. Въ смѣсването на двѣтъ тѣзи цѣли ние търсимъ слабата основа и неопредѣленность за функцията на офицерския курсъ.

И не е ли съвършенно странно отсъствието на всѣкакъвъ планъ и ръководство въ курса, не е ли чудно, че функциониранieto му се кара по свой произволенъ начинъ отъ страната на тѣзи които сж си възложили такава една висока мисия — откриванieto на едно ново учебно заведение? И какъ другояче да си обяснимъ това, освѣтъ че или идеята не се е формулирала ясно, или пъкъ твърдѣ повърхностно и не обмислено е изникналъ замисълътъ за откриванieto на офицерския курсъ. За да бъдемъ по-ясни, позволено ще бъде да извадимъ на яве само едно обстоятелство: До деня въ който се повикаха удовлетворившиятъ условията за постъпване въ курса офицери, нищо не е било пригответо за започването занятията съ тѣхъ. Нито строго е било разпрѣдѣлена властта по администрацията и завежданieto учебната частъ въ курса, нито пъкъ на професоритѣ е била указана опредѣлено цѣльта, която съ прѣподаването на съответственния прѣдметъ, ще преслѣдватъ. Трѣбва да се забѣлжи при това, че и до сега нѣма нѣщо официално по това: колко години ще се четатъ лекцитѣ въ офицерския курсъ и какво ще бъде положението на свършившиятъ го офицери. Една отъ причинитѣ която ни подбуди къмъ писанieto на настоящата статийка, е носившиятъ се напоследъкъ слухъ, че било взето рѣшение, отъ когото зависи, за въ бѣдъще да се прѣкрати изпращанieto въ странство въ висши военно учебни заведения офицери отъ армията, както до по-мнѣжлата година това се практикуваше. Не можемъ да не се спремъ на този възгледъ толкова повече че това рѣшение споредъ насъ е взето тѣй ненадѣйно и е тѣй опасно, че не заслужава прѣнебрѣгване. Твърдѣ тѣсна ни се вижда свръзката на това мнѣние съ исказани нѣкои възгледи по подготовката на офицера въ „Студията за дѣятелностьта и пр. на офицера“ отъ ****XX**, затова не можемъ да не се обърнемъ къмъ тѣзи студия по интересуещия ни въпросъ съ двѣ думи. Г-нъ ****XX** исказва мнение че, „сѣществующия софийски висши (?) офицерски курсъ, за да може да служи като срѣдство за подготовка за офицеритѣ отъ армията, трѣбва да се откаже да подготвява офицери за изпращане въ чуждестраннитѣ висши учебни заведения, трѣбва самъ да се издигне на височината на самостоятелно висше военно-учебно заведение и да даде на армията, най-първо, достойни ротни командири, — стѣлпове на армията; отъ срѣдата на които ще да излѣзнятъ и достойнитѣ дружинни и прочее командири“ (стр. 190). Какъ да се издигне курса на такава сравнително голѣма висота, авторътъ на студията не ни казва. Той не си задава за задача да анализира скромнитѣ срѣдства, съ които армията ни разполага съ неподготвенъ съответственно професорски персоналъ и учебни подобия, а само прѣдлага горнитѣ самообѣдителни желанія. Намъ се струва че по такъвъ важенъ въпросъ не трѣбваше съ толкова малко да се задоволи г-нъ ****XX**, още повече като се съпостави това съ грамадния материалъ, който той е отдѣлил за обяснение на нѣкои въпроси отъ чисто-

физиологически или психологически интересъ, но тукъ не му е мѣстото да указваме на подобни недостатѣци, а нѣка продължимъ по-темата. Да се прѣкрати изпращанieto въ странство на наши офицери, — това ни се вижда безразсѣдно. Едно малко сравнение. Вземаме ромѣнската армия, която може да претендира на извѣстно първенство между малкитѣ държавици по подготовката на офицерския си корпусъ. Тамъ не се рѣшаватъ да се ограничѣтъ съ подготвение у себе, а търсятъ въпрѣки устроения прѣди нѣколко години свой висши офицерски курсъ, да изпращатъ, колкото е възможно, по-вече свои офицери въ чуждестранни висши военно-учебни завѣдения, а ние, ние умишлено отъ тѣхъ да отбѣгваме, още при началото на организиранieto на нашия офицерски курсъ, — това не можемъ никакъ да разберемъ. У насъ на всѣка крачка, — вземете най-висшия органъ въ армията — военното ни министерство, — ваканции стоѣтъ незаети, благодарение на отсѣтствието на офицери съ висше образование за заеманieto имъ. Ний не можемъ въ военното си училище да намѣримъ постоянни прѣподаватели по военнитѣ прѣдмети, отъ една страна защото сѣ малко свършившитѣ офицери, а отъ друга защото се прѣвеждатъ ежегодно ту въ щаба на една дивизия, ту въ друга, ту въ министерството и пакъ обратно, а искаме да изпустнемъ случая, да си подготвимъ по-скоро офицери въ чуждестранни висши военни школи.

Какъвъ наученъ, практически или материаленъ разчетъ може да има това нежелание?

Да прѣдположимъ, че въ нашия офицерски курсъ се прѣподаватъ всички прѣдмѣти, както и въ другитѣ висши военно учебни завѣдения, нека допустнемъ, че за това имаме напълно подготвени професори, слѣдва ли отъ това че трѣбва да прѣстанемъ да изпращаме офицери и на вънъ? — Никакъ не. Нищо не може да има лошо въ обстоятелството, че ще имаме свършивши и въ странство офицери. Напротивъ всѣкой надлежашъ въпросъ подигнатъ за разрѣшение въ армията ни най-добръ ще се разтълкува тогава, когато го трактуватъ офицери съ подготовка въ разни учебни заведения. Единъ въпросъ най-правилно се разрѣшава, когато се погледне отъ всевъзможни становища, а не когато се посочи една та страна. Ще рѣче, може да се установи, че въ научно отношение ползата е на страна на мнѣнието за изпращанie офицери отъ армията ни и въ чужди висши военно-учебни завѣдения.

Да погледнемъ на въпроса и отъ практическа гледна точка. Командиранитѣ въ курса офицери естествено сѣ освободени отъ всѣкакво изпълнение на службата въ полковетѣ, значи прѣзъ врѣмето на слѣдването имъ армията се лишава отъ извѣстни сили, за врѣме не по-малко, както изглежда, отъ 3 години. Като се прѣдложи мѣрката за изпращанie въ странство офицери слѣдъ свършване I-ий или най-късно II-ий курсъ и като се задължатъ тѣ да постѣпѣтъ веднага въ академията, гдѣто се командироваатъ, ще получимъ едно врѣме отъ 4—5 год. до свършване на чуждото висше учебно заведение. Възможността за постѣпване направо безъ прѣдварителна подготовка въ езика на странитѣ, се оправдава съ това, че материалътъ, който ще слуша изпратения, го е прѣминѣлъ въ миналитѣ тука въ офицерския курсъ занятия, тъй щото не ще му остава за I-та год. освѣнъ да изучи езика и въ края на годината да се яви на экзаменитѣ.

Отъ материална страна ще кажѣтъ нѣкои че е по скъпо, по не е така; ще се съгласите, че еднакво ще коштува до свършването единъ офицеръ въ странство и единъ тука, понеже трѣбва да се вземе въ внимание и тука не малко сумми се изхарчаватъ за поддържане професорския персоналъ (за лекциитѣ), за учебни пособия и пр. Но и да излиза съ нѣщо по-вече, нѣка не забравяме обстоятелството, че свършившиятъ на вѣнъ ще донесѣтъ, тѣй да се рѣче, цѣла военна литература съ себе, тѣ ще могатъ да се ползватъ прѣкрасно отъ единъ чуждъ езикъ, чрѣзъ което по нововѣжданията, откритията и изобилъ развитието на военното искусство въ една чужда много по-добъръ устроена, армия отколкото нашата, ще извличатъ необходимото и ще ни го съобщаватъ за усвояване отъ всички офицери.

Въ поменѣтата студия, както процитирахме, се искава мнѣнието че висшия курсъ трѣбва да подготви стѣлповетѣ на армията — ротнитѣ (батар. и ескадр.) командири. Намъ се вижда че тази идея е, ако не прѣждевременна, то поне не отговаряща у насъ на злобата на деня. Да се обяснимъ. Ний загатихме по-горѣ, че въ нашата армия голѣмъ недостигъ се чувствува отъ офицери съ висше военно образование. Посочихме, мимоходомъ, че липсватъ ни прѣподавателски сили въ самото първоначално военно образователно заведение, а искаме изведнажъ да направимъ такъвъ скокъ, да имаме всички ротни командири свършивши! По настоящето положение на нашия офицерски корпусъ това ни се вижда ще произведе цѣла аномалия.

У насъ би трѣбвало, спорѣдъ г-нѣ **XX, да се освободи армията отъ всички сегашни полкови, дружинни и ротни командири и да се повикатъ на тѣхнитѣ мѣста само господа свършивши висше военно заведение. Това поне за скоро врѣме е невъзможно. Струва ни се за по цѣлесъобразно една по-тщателна подготовка и единъ по-сериозенъ экзаменъ на кандидатитѣ за щабъ-офицерски длѣжности капитани. Програмата на тѣзи экзамени коренно трѣбва да се измѣни, за да се отдаде подобающето значение на произвежданието экзаменитѣ съ тѣзи офицери, защото ние въ тѣхъ виждаме бѣдѣщитѣ полкови и по-високи командири, а не трѣбва да се забравя, че младитѣ офицери крачатъ съ теоретическата си подготовка тѣй бързо, щото сериозно трѣбва да се тича по слѣдитѣ имъ, иначе ще се отзовемъ въ трудното положение на възпитателя, който по-малко знае отъ възпитанника си. Какви могатъ да бѣдѣтъ послѣдствията освѣнъ присмѣха който ще потърпи възпитателя? — Тѣй щото, нашето искрено убѣждание е, че по-голѣма полза ще се добиѣ не само като се въздѣйствува отдолу на горѣ т. е. когато се подготвятъ добри младшитѣ офицери за командование на ротитѣ, но да се обърне и сериозно внимание на подготовката и отъ горѣ. — Като добро срѣдство за контролъ по тази подготовка, нека се възползуваме отъ экзамена за производство въ щабъ-офицерски чинъ. Прочее, ако принципиално сме напълно солидарни съ възгледитѣ за подготовката на офицера, изказани въ „студията“, то по приложението имъ у насъ не можахме да не направимъ горнитѣ забѣлѣжки. Надѣваме се че по този важенъ въпросъ не ще чакаме дълго да се изкажатъ мнѣния и отъ мѣродавнитѣ кръгове.

Но веднажъ курса учрѣденъ при каквито и да било обстоятелства, мислимъ че трѣба да се положѣтъ грижи, да се обърне подоба-

ющото внимание отъ зависящитѣ, за поставението му на оная висотата, на която би трѣбало да се постави.

Не трѣбаше да се изпуща изъ видъ, че прѣди да се вземе извѣстно рѣшение по нѣкой сериозенъ въпросъ, необходимо е да се взематъ мнѣнията на много компетентни лица по него, но веднажъ това рѣшение взето, изпълнението му и нататѣшната отговорностъ за успѣха на прѣдприятието трѣба да се възложи на едно лице, което да бѣде въ състояние да работи и слѣди всичко по въпроса. Въ дадения случай, искаме да кажемъ, че най-добръ щѣше да бѣде, ако управлението на офицерския курсъ се възложеше на единъ офицеръ, който, по възможность, или никакъ, или твърдѣ малко, да бѣде ангажиранъ въ други обязанности, та да регулира функциониранieto на курса.

При това може тука да се припомни, че колкото участвуващитѣ въ едно дѣло иматъ по-голъмо довѣрие въ достиганieto на поставената му цѣль, толкова повече може да се има разчетъ за постиганieto ѝ.

Иначе изразено, у професоритѣ и слушащитѣ въ курса трѣба да не е разколебано довѣрието въ задълженията имъ, било чрѣзъ липсуванието на контролъ, било чрѣзъ това, че положението имъ прѣдъ външнитѣ офицери или обществото не е поставено официално на подобающата висота. Не искаме да кажемъ че вънкашността, напр. даване едно по-громко име на курса, ще задоволи участвуващитѣ и на вънъ, или че това ще служи за мѣрка на образованието на свършившитѣ, но какво да правимъ, когато въ настоящия въкъ, ако не по-голъма частъ, то поне равно отдаватъ въ оцѣнката на всѣко явление, на съдържанието толкова колкото и на формата му?

Да отидемъ сега малко по-нататъкъ и погледнемъ въ бъдѣщето, което очаква свършившитѣ нашия офицерски курсъ, колкото и тъменъ да е този въпросъ. Нпй-напрѣдъ ще се присѣдинимъ къмъ мнѣнието на автора на „студията“ изказано на стр. 213, гдѣто, слѣдъ като се повтаря идеята за даване висше военно образование на ротнитѣ командири, се забѣлѣзва слѣдующето:

„Свършванието на подобна висша военна школа трѣба да бѣде послѣдвано съ нареждане на свършившитѣ по ново старшинство съгласно съ успѣхитѣ и критеринитѣ установени въ сѣщата школа“. И това е много справедливо. Старшинството получено въ първоначалното военно училище може да има само врѣменно значение; въ полка живота и условията могатъ да повлияятъ така, щото подиръ двѣ или три години сравнителна оцѣнка на ума, морала и дѣятелността за дадения моментъ между нѣколцина отъ единъ и сѣщъ випускъ, може да се получи тъкмо обратна на дѣхното дѣйствително старшинство. Сѣщо такива обратни резултати може да се получатъ и въ прѣдметното висше военно учебно заведение. Справедливостта, а сѣщо така интереситѣ на армията изискватъ щото на напрѣднатитѣ личности, които чрѣзъ теоретическитѣ и практическитѣ успѣхи въ школата сѣ засвидѣтелствували личния си умственъ и мораленъ напрѣдъкъ, да се даде заслужената прѣднина посрѣдствомъ ново старшинство. Естествено е, че съгласно това ново старшинство ще трѣба да послѣдва както производството така и врѣчанieto на ротитѣ (батареитѣ и

ескадронитѣ). Не ще съмнѣние, че свършившиятъ офицерския курсъ ще се турятъ на десния флангъ на випуска си.“

Перспективата за едно бждѣще ново разпрѣдѣление на старшинството ще има своето полезно влияние върху младитѣ офицери; то ще бжде импулса за саморазвитие и благородно съревнование между тѣхъ.

По-нататъкъ може да се прибави, че отъ свършившиятъ подобенъ висши курсъ могатъ да се изберѣтъ слѣдъ една провѣрка (напр. рѣшаване на нѣколко сложни задачи теоретически и практически по военното дѣло) офицери за попълване генералния ни щабъ, професорския персоналъ въ Военното ни училище, за заемане длѣжности въ Военното министерство, за прѣподаватели въ дивизионнитѣ учебни команди и пр.

Тукъ трѣба да се направи една забѣлѣжка за сложността на програмата и многочисленността на предметитѣ въ офицерския ни курсъ.

Единъ виденъ нашъ книжовникъ и професоръ казалъ прѣдъ нѣколко офицери отъ курса: „заинтересува ме тази сложностъ на вашата програма и по събранитѣ ми свѣдѣния, по програмитѣ на всички висши учебни заведения, не можахъ да намѣрижъ такава прѣтрупаностъ!“

Слѣдъ като се попълни армията ни съ свършивши висши учебни заведения въ странство и у насъ, тогава можемъ да помислимъ за идеята, щото всички ротни и по голѣми командири да сж свършивши, което до сега едва ли е достигнала и най-добръ уредената европейска армия.

Не би ли било по-добръ ако поне отъ II-я курсъ (прѣдполагаме че офицерския курсъ както продължава занятията си ще има 3 годишна организация) офицеритѣ се раздѣлжтъ на три отдѣления: пѣхотно и кавалерийско, артиллерийско и инженерно и всѣкой слѣдва отдѣлението споредъ рода на оржияето си. Нека въ I. курсъ, като общъ, да се допълнятъ свѣдѣнията по общеобразователнитѣ предмѣти, а да се не размѣсва както сега всичко наедно, та не може да се разбере, кое е важно и кое по-малко важно.

Друго, трѣба да се забѣлѣжи, че извънредно дълго врѣме се губи въ произвежданието на экзаменитѣ, а това произлиза отъ това:

първо, както се поменж. предметитѣ сж много, второ часоветѣ за прѣподаването въ день сж повече отъ всѣко висше училище, тѣй щото не остава никакво врѣме прѣзъ годината, да се приготвяватъ учащитѣ се за экзамени, и естествено слѣдствие е исканieto имъ, щото отъ прѣдмѣтъ до другъ прѣзъ экзаменитѣ да се оставятъ 7—8 дена. Трето, мислимъ че много би се облекчили слѣдвавшитѣ, ако экзаменуванята сж на семестри, и то тѣй, че като се нареджтъ извѣстни прѣдмѣти съ повече часове въ едиото полугодие, слѣдъ свършването на материята имъ, да се държи экзаменъ по тѣхъ и въ второто полугодие да се прѣподаватъ пакъ останалитѣ прѣдмѣти. По този начинъ и обучающитѣ се облекчаватъ и уголѣмява се ползата, защото това, което се усвоява въ по-дълго врѣме (като иматъ свободно врѣме за подготвяние прѣзъ учебната година), по мжчно се забравя, изученото за 7—8 дена, толкова и ще се усвои.

Доста сериозенъ пропускъ ни се вижда въ изоставението въ програмата на курса практическитѣ занятия. Изкуството, каквото е военното, не може да се изучи само по теорията, а главното му назначе-

ние е прилаганието на тази теория, а най-рационално приложението може да се види, когато самият професоръ го покаже.

Не може да не се помене, че изпущание и занятията по фъдата и фехтовката има голѣми несгоди. Въ нашата армия има офицери, на които нито конь се е случвало да фъдкът нито отъ сабята да знаятъ да се бранятъ. Собствено за насъ, понятието за офицеръ, като че неразривно е свързано съ знанието фъдата и фехтовката. А гдѣ по-удобенъ случай, отъ този да се обучатъ въ тѣзи изкуства офицеритъ въ курса, които въ послѣдствие може да принасятъ голѣма полза като ръководители на другаритъ си които не сж имали случая съ тѣхъ да се запознайтъ?

Ний да свършваме като сме убѣдени, че съ това ни най-малко не сме изчерпали въпроса за урежданието на нашия офицерски курсъ. Ний зачекнахме мимоходомъ толкова жизненни въпроси по нашата армия, които чакатъ своето разрѣшение, щото благодарни ще бждемъ, ако поне обърнемъ вниманието на г. г. офицеритъ за изказване мнѣния, по които и да било отъ тѣхъ.

София, 24. VI. 96 год.

X²

ЕРНЕСТО РОСИ.

Въ вѣстникъ „Прогрессъ“ казахъ нѣколко думи за знаменития драматически артистъ, който се поминѣ на 4. Юни. Тѣснитѣ колони на единъ вѣстникъ не ми позволихъ да се разпространѣ по-вече върху дѣйността на този бѣлѣжитъ труженникъ. Менъ ми е драго за това, че редакцията на Бѣлг. Прѣгледъ ми дава възможность да продължѣ малко възпомяването за него. Уви, славата на единъ драматически артистъ живѣе обикновенно съ него; затвори ли той очи всички го забравятъ. Участъ жестока несправедлива, нѣ неизбежна. Право казва Шилеръ въ своето прѣдисловие къмъ Валенщайна: „Скоро минува славата на актьора — и много скоро тя изчезнува отъ паметъта на хората“. И наистина авторътъ живѣе въ своитѣ произведения, а този, който се е мѣчилъ да въпроизведе, да обезсмърти образитѣ на тѣзи творения; този, който несъзнателно най-много е работилъ за славата на автора, той умира безъ да остави слѣда за себе си, при всичко, че е изучвалъ, и е работилъ не по малко отъ самия авторъ. Но даже и прѣзъ живота си остава злѣ възнаграденъ: нѣколко рѣкоплѣскания, нѣколко похвални отзиви, между редоветѣ на които пакъ се чете може би злобата, нѣкой лавровъ вѣнецъ и съ туй се свършва всичко. Рѣдки сѣ изключенията и още по рѣдко сѣ тѣзи актьори, на които сѣ въздигнали паметници: въ Руссия единичниятъ Щепкинъ, а на истинския основателъ на Руския театръ, Волковъ, не се знае даже и гробътъ. Ето участъ. А за Роси би трѣбало да се говори и помни до като свѣтъ сѣ ществува, до като страститѣ царуватъ, до като тупа човѣшко сърдце. Този титанъ на драматическото искусство спечели всичко: слава, пари, ордени, нѣ и до послѣдната минута не прѣставаше да работи за него. Смъртъта на Роси облѣче въ трауръ не само цѣла Италия, но и образования свѣтъ. Обаче дълго ли ще бѣде туй жалѣние? Едва ли. Кой знае, да ли то ще прѣживѣе настоящето поколѣние. Слѣдъ като то изчезне, ще изчезне и паметъта за артиста. Тазѣ мисль покойниятъ ар-

тистъ я изказва и въ своитѣ мемуари съ такива правдиви меланхолични думи: „Актьорътъ прилича на художника, който съ смъртта унесе въ гроба всичкитѣ си картини и статуи“. И това е истина!

Още за сега тѣзи, които сж видѣли Роси, които сж чули да се говори за него, могатъ да си прѣдставятъ неговата фигура, неговитѣ жести, блѣсъка на очитѣ му, усмивката му, благородното изражение на лицето му, но малко по малко тѣзи свѣтли възпоминания ще изблѣднѣтъ, до като съвършено се изгубятъ! *Pulvis et umbra!* . . . Справедливо възкликва Панцакки: „Какво станх съ погледа и трептящия гласъ на Давида Гаррика¹⁾, когато въ Отело въ първия моментъ той проявява своята ревнивостъ, която желае да скрие, и отоваря на Иго: „О не, не, азъ не съмъ развълнуванъ?“ *Pulvis et umbra!* . . . Запази ли се нѣщо отъ отчаяния викъ, съ който Густавъ Модена, въ ролята на „Гражданина Генза“ упрекава Оранския принцъ въ бездѣйствиe? *Pulvis et umbra!* И кой може сега да възпроизведе този страстенъ и поетически поривъ на Ернесто Роси, когато Хамлетъ, колѣничилъ на студената платформа на Елснора, чува отъ сѣнката на баща си за неговото убийство и скоро се изправя съ вика: „o profetica anima mia!“ и послѣ пакъ съ благоговѣние пада на колѣнѣ? *Pulvis et umbra!*

Драматическото изкуство найъ вече отъ всичкитѣ изкуства олицетворява мисълта на поета, дава му лица, които сж облечени въ плътъ и кръвъ затова може бѣ, че е много близко до реалния животъ и е кратко, както и самиятъ животъ. Туй съзнание е найъ тѣжно за артиста, който вдъхва душа въ едно бездушно създание и знае, че то ще умре съ него.

Стариятъ, боленъ Донатело можеше още, макаръ и съ мъка, да се качи на звънарницата на църквата Maria del Fiore и при блѣдото освѣтление на луната да се любува на чуднитѣ си, пълни съ животъ статуи, които бѣ изработилъ въ младостта си. А актьорътъ е лишенъ отъ тази радостъ! Тѣзи причини ни обясняватъ, казва Панцаки, нежеланието на Роси, да остави сцената, и неговата фанатическа, идолопоклонническа любовъ къмъ изкуството, при всичко че бѣше обрѣмененъ съ почести, слава и пари. Да, драматическото искуство бѣше за Роси „неговото божество и неговия монархъ“.

Ернесто Роси е роденъ въ Ливорно споредъ едни на 27. Априли 1830. Баща му Джузепе Роси билъ кавале-

¹⁾ Знаменитъ английски актьоръ.

рийски офицеръ отъ армията на Наполеонъ I. Родителитѣ му го пригавляли за адвокатъ и поради това, слѣдъ свършване на срѣдното му образование го изпратили въ Пиза, за да постъпи въ университета на юридическия факултетъ. Но правнитѣ науки не били толкова по душата на младия Роси и за това той неможалъ да имъ се прѣдаде всецѣло. Верѣдъ многобройнитѣ занятия той пакъ намиралъ врѣме да чете най-образцовитѣ съчинения по драматическото изкуство и въобще по изкуството. Никакви усилия не помагали да се изкорени отъ младото сърдце на Роси непрѣодолимото стрѣмление къмъ театра, който билъ за него всичко. Него не привличала нито блѣстящата дѣйность на адвоката, нито славата на учението, нито наслѣдството на бащата. Като не намѣрилъ достатъчно сили да противустои на тази страсть къмъ театра, Роси напусналъ университета и безъ стотинка въ джеба си, се присѣдинилъ къмъ една странствующа труппа актьори, съ които отишълъ въ Фояно, малкъ Тоскански градъ.

На първия дебютъ въ градеца Лука, той блистателно... пропадналъ, защото събркалъ думитѣ *faccia franca e cor sincero*. Той получавалъ за всѣко прѣдставление по единъ франкъ. Нъ за първъ пътъ Роси игралъ още на 14 години. Баща му веднажъ отсѣствувалъ отъ къщи. Малкиятъ Роси се възрадувалъ отъ това отсѣствие и прѣобърналъ къщата на театръ и заедно съ нѣкои свои другари прѣдставили драмата на Федорчи: „Дамонъ и Питипасъ“. Баща му, като се върналъ, страшно се разсърдилъ когато видѣлъ тази сцена и тутакси прѣдалъ на Ауто-да-фе, прѣдъ разплаканитѣ артисти, всичкитѣ декорации, кулиси и аксесуари. Нъ нищо не помогна! Роси станж актьоръ. Слѣдъ безврѣменното напусане на университета баща му се скаралъ окончателно съ него и го лишилъ отъ наслѣдство. Така почна своята артистическа дѣятелность човѣкътъ, който поспечели такава голѣма извѣстность въ Европа и Америка! Необходимо е да се кажатъ нѣколко думи и за самата външность на актьора. Той бѣше човѣкъ съ високъ ръстъ, съ тъмно-кестеняви, възкждрави коси, срѣдни нъ изразителни очи. Внимателенъ, наблюдателенъ до крайность, той произвеждаше впечатлѣние като че ли си познатъ отдавна съ него. Гласътъ му бѣше много звученъ особено на сцената. Ала Роси бѣше не само талантливъ, а и извъпредио образованъ и много начетенъ.

Нъ 1849 г. Роси оставилъ труппата въ която служелъ до тогава и постъгилъ въ труппата на Марки. Това се случило въ Генуа. Прѣзъ това врѣме се намиралъ тамъ и Густавъ

Модена, най-знаменитиятъ и образованъ италиански актьоръ на тогавашното врѣме, когото мнозина считатъ за истински родоначалникъ на новата школа (други считатъ за такъвъ Роси). Модена билъ пристигналъ въ Генуа съ цѣль да състави труппа отъ най-добритѣ актьорски сили. Слѣдъ една година Роси билъ приетъ въ тази труппа, която се прослави съ такива артисти, като Томазо Салвини, Помпей, Белоти Бонъ, Аделаида Ристори и др. Не се мина обаче много врѣме и западна Европа призна Роси за по-талантливъ, защото по-вечето отъ поменжитѣ артисти принадлежатъ къмъ класическата школа, а Роси е реалистъ. Когато той съ Густавъ Модена се намиралъ въ Милано прѣзъ това врѣме пристигналъ и баща му. Като узналъ старецътъ, че синъ му е въ сѣщия градъ, той отишелъ въ театра, за да го види въ ролата на Саулъ отъ драмата на Алфнери. Слѣдъ свършването на трагедията, баща му слѣзълъ на сцената и като се срещналъ лице съ лице съ сина, му казалъ: „Азъ мислехъ, че отъ Васъ нищо нѣма да излѣзе освѣнъ едно куче, (сane), нъ сега виждамъ, че съмъ се излъгалъ и за това ви прощавамъ!“ Тогива тѣ се примирили. Слѣдъ туй Роси се раздѣлилъ съ Модена и основалъ своя труппа, съ която пѣтхшествувалъ и на всѣкжде ималъ успѣхъ. Слѣдъ това той постѣпилъ въ „Сардинската Кралевска труппа“ която се поддържала отъ Пиемонтския кралъ. Той игралъ въ Туринъ и Кареняно и ималъ голѣми успѣхъ въ драматическитѣ роли. Въ 1855 година заедно съ Аделаида Ристори той отишелъ въ Парижъ, гдѣто въ кратко врѣме станалъ любимецъ на публиката. Жюль Жаненъ, Теофилъ Готье, Сень-Поль, Викторъ, Александръ Дюма, Араго и други знаменитости отъ онуй врѣме му направили голѣми почести и се отнасяли съ него съ голѣмо уважение. Професоритѣ отъ Ecole des Beaux Arts довеждали ученицитѣ си на прѣдставленията на Роси и указвали на него като на най-голѣмия трагикъ между съврѣменитѣ актьори. Той имъ служелъ за образецъ по позитѣ, жестоветѣ и облѣклото. Директорътъ на театра въ улицата Ришелъе, Сансонъ, искалъ да привлече Роси въ своя театръ, нъ за щастие на Италия, той се отказалъ. Въ 1856 год. когато се прѣкратила субсидията на „Сардинската труппа“, Роси отново съставилъ своя труппа и съ нея тръгналъ за Виена и послѣ по други германски градове. Тукъ той запознавалъ публиката съ най-добритѣ италиански реалистични писатели като Голдони, Ферари и пр. Слѣдъ като се завърналъ отъ тази обиколка въ отечеството си Роси почналъ да играе трагедитѣ на великия английски драматургъ, Шекспиръ, и се отдалъ всецѣло на изучаването му. Отъ

начало италианците не разбирали тѣзи трагедии. нъ Роси ги популаризиралъ и принудилъ италианците да възлюбятъ Хамлета, Отело, Кралъ Лира и всичките други. Ала като игралъ и се възхищавалъ отъ Шекспира, той не забравялъ и своите отечествени писатели, Луратори, Помела, Нобиди и винаги ималъ успѣхъ въ тѣхните комедии, както и въ трагедията на Шекспира. Като реалистъ и обладател на грамаденъ и най-разнообразенъ талантъ, Роси избиралъ отъ реалното само прѣкрасното и изящното и го прѣдавалъ тъй както си е, безъ да насила природата. А кой може да направи подобно нѣщо освѣнъ истинскиятъ, дѣйствителниятъ художникъ? Роси е извѣстенъ въ Италия не само като актьоръ, но и като драматически писателъ. Той написа драмата *Adela* за Систори, *Le Jene*, социална комедия, *La preghiera di un soldato*, лични въспоминания, *Studii drammatici, quarant'anni di vita artistica* и много статии и брошури по драматическото изкуство въ Италия и въ странство и много критики. Ученикъ на знаменития Августъ Модена, той наслѣди отъ великия си учител всичко, което изисква изкуството: техника, трудъ, знание което съединено съ гения, създаде артиста достоенъ да носи това звание, артиста, който надмина и славния си учител.

Като образецъ на неговия възгледъ къмъ драматическото изкуство, азъ ще прѣведж изцѣло неговото писмо, което е било прѣдизвикано отъ една напечатана статия въ „*Bibliothèque Universelle*“ въ октомврийската книга на 1876. година, подъ заглавието: „*Hamlet à Genève*“. Статията е посветена на Роси. Женевския критикъ като нарича Хамлета „продуктъ на сѣвера и мжлата“ упрекава Роси въ излишна страстность, която той влага въ ролата на Хамлета. Ето и писмото на Роси до редактора на списанието, напечатано въ февруарската книга на същото списание.

Болоня, 3 ноември 1876. год.

Уважаеми Господине,

„Славата на драматическия артистъ е кратковрѣменна. Тя обикновено изчезнува заедно съ поколѣнието, къмъ което е принадлежалъ актьора. Слѣдъ туй отъ тази слава остава само едно име, което постепенно се губи докато стане единъ отдалеченъ отзвукъ, който не обръща вече вниманието на потомството. Ако името му остане напечатано въ заглавието на нѣкоя книга, то на него гледатъ като на образецъ отъ стока,

която възбужда любопитство да са види самата стока. Купувачът минава и се спира прѣдъ другъ магазинъ; той се паза-рува и, най-послѣ, се рѣшава да купи вмѣсто исканата стока нѣкоя лоша фалшификация.¹⁾

Такава е била сѣдбата на Гарика, Кина, Талма и Модена; защо сѣщата история да не се повтори и съ мене, който стоѣх, може би, по-долу отъ тѣхъ? Но когато артиста, верѣдъ своитѣ странствувания, срѣща люди, които умѣятъ да анализиратъ неговитѣ дѣла, да ги обсеждатъ, да проливатъ нова свѣтлина въ неговата дѣйностъ, да му даватъ поучителни указания, таково внимание достатъчно възнаграждава артиста за неговия трудъ, мпри го съ настоящето и го успокоява относително бъдещето и той не се страхува толкозъ отъ забвѣнieto, благодарение на впечатлѣнието което е произвелъ на разумната критика. Тѣзи мисли прѣдизвикахъ въ мене прѣди нѣколко дена, вашата прѣкрасна, обмислена статия за трагедията Хамлетъ на Шекспира и изграванието ѝ отъ мене. Азъ високо цѣня тѣзи указания, които ми правите относително възпроизвежданieto на този толкозъ мъченъ типъ, указания, които се основаватъ на коментаритѣ на много знаменити хора въ това число и на коментаритѣ на Гете, които вие цитирате. При всичко това азъ мисля, че нѣма да заслужи укоръ въ самоопѣване, ако кажъ, че по нѣкои точки ние сме въ раз-ногласие.

Азъ тѣй сѣщо се наехъ да коментирамъ общочовѣшкия поетъ и да възпроизвеждамъ неговитѣ идеи. Азъ казвамъ „общочовѣшки“, защото желяхъ да се сирѣжъ именно върху тази дефиниция, съ цѣль да оправдаяхъ по възможностъ моето прѣдставление за Хамлета и начинътъ за възпроизвежданието му. Въ злосчастния дански принцъ азъ не виждамъ нѣкой чудноватъ човѣкъ, синъ на сѣвера, който се е образувалъ подъ влиянието на мъллитѣ, на природата която го окръжава. По моето мнѣние, този човѣкъ е сътресенъ отъ двѣ страшни прѣстѣпления: убийството на баща си и прѣлюбодѣянieto на майка си. При тѣзи условия, той и да бѣше роденъ подъ свѣтлосиньо небе, сѣгрѣно отъ слънцето, не би заблѣлзалъ красотитѣ на това небе, и не би усѣщалъ благотворното влияние на това слънце. Неговата душа би се терзала отъ сѣщото отчаяние, неговия

¹⁾ Роси съ туй загатва за биографиитѣ на актьоритѣ, които сѣ ужъ образецъ на тѣхната минала дѣйностъ, но които по нѣкога сѣ тѣй злѣ написани, че не даватъ понятие за актьора; но колкото и добръ да е написана подобна биография, все тя не може да даде ясно прѣдставление за труда на актьора, както дава картината за художника, операта за комзитора и статуята за ваятеля.

умъ би се възпувалъ отъ сжщитѣ противурѣчия и съмнѣния, тѣлото му би ослабувало при сжщото бездѣйствие. Хамлетъ е всемирненъ типъ! Той принадлежи на всѣчкитѣ врѣмена и на всѣчкитѣ народи; отстранете всѣчкитѣ тѣзи видѣния, ледове и мыли съ които го окръжава авторътъ, заведете го въ Неаполъ, и нека той бжде изложенъ на сжщитѣ удари на сждбата и вие ще го видите такъвъ, какъвто е у Шекспира, отчаянъ, терзанъ отъ съмнѣния и нерѣшителенъ въ дѣйствиията си. Ако Шекспиръ искаше да прави изключения, той значително би намалилъ това колосално творение. Както Есхилъ е псалъ съ своя Прометей да изобрази човѣчеството, тѣй сжщо и Шекспиръ, като е създалъ Хамлета, е казалъ на вселенната; „Вижъ си човѣка, вгледай се въ него и ти ще познаешъ сама себе си“. Тѣй разбрахъ Хамлета и като го възпроизвеждахъ, мжчихъ се да му придамъ не нѣкои черти, които характеризиратъ нѣкоя специална мѣстность или националность, нѣ черти, свойствени на всѣчкитѣ страни и всѣчкитѣ националности. Въ изкуството нѣма нищо по-пагубно отъ традициитѣ; нейнитѣ лоши плодове ние виждаме въ Англия. Това което е било дворець — станало колиба, а корабътъ се е прѣобърнулъ на орѣхова чурупка.“

Като се прѣброихъ овацнитѣ, които сж били направени на Роси почти въ цѣлпя цивилизованъ миръ, трѣбва да се каже, че най-грандиознитѣ му биле направени задъ океана. Слѣдъ като посѣтилъ Испания, Португалия и Бразилия, гдѣто на всѣкждѣ е събралъ лаври, Роси тръгналъ за Ла-Плата, Уругвай, Чили и Перу. Неговитѣ почитатели се увеличавали тукъ съ веѣки часъ и прѣди да се завърне въ Европа той билъ обеспанъ, въ пълната смисълъ на думата, съ злато, драгоценни камъни, ордени и цвѣта. Въ Чили, слѣдъ послѣдното прѣдставление, като излѣзълъ отъ театра, за да си иде въ къщи, народътъ, който го чакалъ на вратата, вдигналъ го на ржцѣ и го занесалъ до квартирата му.

Като живѣлъ въ Америка, верѣдъ едно общество отъ художници и поети, съ които се билъ сдружилъ, Роси участвувалъ въ нѣколко литературни вечеринки въ полза на бѣднитѣ, на които вечеринки декламиралъ стиховетѣ на любимитѣ американски поети. Въ Чили Роси пожертвувалъ една голѣма сума за направата на едно училище. Покритъ съ слава той се върналъ въ Италия. Юни и юли 1873. той прѣкаралъ въ Виена въ врѣме на всемирното изложение, гдѣто далъ нѣколко прѣдставления въ голѣмия императорски виенски театръ.

Не било възможно човѣкъ да намѣри мѣсто за прѣдставленията на Роси, ако не се билъ взелъ билетъ нѣколко дена по-рано. Въ Пеща, Прага и Берлинъ имало повече желаючи, отколкото мѣста въ театра. Въ Неаполъ, Венеция, Туринъ, Палермо достатъчно било да се тури неговото име на обявлението, за да се напълни театра.

Въ 1867. год. въ Парижъ Роси игралъ на френски езикъ Сида прѣдъ двора на Наполеонъ III и излъзълъ побѣдителъ. Въ Франция Роси станъ толкозъ популаренъ както и въ Италия. По желанието на белгийския кралъ Роси билъ показанъ и въ Брюкселъ, гдѣто далъ нѣколко прѣдставления, ималъ голѣмъ успѣхъ и билъ обекпанъ съ вѣнци. Отъ тамъ отишелъ въ Холандия, гдѣто тѣй сѣщо далъ нѣколко прѣдставления съ извънреденъ успѣхъ. Отъ всичкитѣ европейски градове само Лондонъ не оцѣни Роси, при всичко, че театрътъ винаги биваше пълненъ. Английската преса мълчеше или искаваше само съжалѣние, че Роси е италианецъ, въ жилитѣ на когото тече лава.

Въ Петербургъ Роси почнъ своитѣ гастролъ съ Отелло. Въ ролята на Мавра, гдѣто той се мѣчи по-вече отъ това, че е обезчестенъ и излъганъ, отъ колкото отъ чувството на ревнивостъ, Роси бѣ великолѣпенъ. Той съ неспоканено искусство прѣминаваше отъ вътрешното *fortissimo* къмъ *pianissimo*. Ту се фѣргаше той като звѣръ върху Яго, ту ридаше като дѣте и молеше прошка.

Монологътъ съ който той се обръща къмъ трупа на Дездемона: „Нещастна, какъ ти си се изпълнила“ Роси го изпълняваше прѣвѣсно. Образцова бѣше и неговата защитителна рѣчь прѣдъ Дожа и сенаторитѣ на венецианската република! тя се отличаваше съ извънредна простота, ала една простота въ която се вижда художественостъ и искусство:

Азъ нѣма да говоря за изпълнението на другитѣ роли като Хамлетъ, Макбетъ, Лиръ, Луиовикъ XI и пр. тѣ бивахъ интерпретирани все съ сѣщата художественостъ, чувство и любовь.

Въ послѣдно врѣме Роси игра Иоана Грозни отъ Ал. Толстой.

Тази роля е една отъ най-любимитѣ на рускитѣ артисти. Роси петъ години изуча тази роля, ходи въ Русия, на кара да му прѣведжтъ по значителнитѣ съчинения, въ които се описва епохата на Иоана Грозни и неговата личность и слѣдъ този трудъ създаде нѣщо дѣйствително величествено,

художествено. За тази рола той биде избранъ члѣнъ на Руското Литературно общество, честъ съ която до сега никой чужденецъ не е билъ удостояванъ.

На банкета, който билъ даденъ въ негова честъ въ Петербургъ, пзвѣстниятъ руски списатель и прѣподаватель на драматическото изкуство, Боборыкинъ, казалъ една прочувствана рѣчь за интереса, който е възбудилъ съ своитѣ прѣдставления италианскиятъ трагикъ въ образованото руско общество и за това умствено наслаждение, което той е доставилъ. „Вие се явихте прѣдъ насъ, продължилъ Боборыкинъ, като изтълкователь на шекспировскитѣ типове и прѣдизвикахте цѣль редъ статии пълни съ ентузiazъмъ. Шекспиръ пакъ се яви между насъ; той е пакъ на първо мѣсто, него оцѣняватъ повече, отъ кого и да е. Вашата полява въ колосалнитѣ творения на Шекспира даде окончателенъ потикъ за възстановлението на неговитѣ велики типове. Ето какво вие направихте прѣзъ краткото си прѣбывание между насъ. Като ви изразяваме нашата признателность, привѣтствуваме въ Вашето лице истинното и вѣчно искусство — реално, поетично, челоуѣшко“.

Роси отговорилъ въ тази смисълъ, че тъй като актьорътъ съществено се отличава отъ другитѣ артисти, и че той умира заедно съ създаденитѣ си произведения, то неговата работа не е дълговѣчна и всѣки знакъ на симпатия къмъ актьора прѣзъ живота му дълбоко го трогнува и утѣшава за бждщето.

Роси се поминъ на 68 годишна възраст въ Пескара, оплакванъ отъ Италия и цѣлия образованъ свѣтъ.

Извадки отъ мемуаритѣ на Роси сж направени на руски отъ г-жа Лаврентьева и издадени отъ Кесмана. Не би било злѣ напистѣ актьори да ги прочетатъ, ако тѣ въобще четатъ нѣщо.

Радулъ Канели.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЬ.

Г. Шапкаревъ за Прилѣпъ и Охридъ. Отъ много врѣме и по разни периодически списания и вѣстници се води гореща препирня между г. К. А. Шапкаревъ отъ една страна, г. г. Ю. Ивановъ, Хр. П. Константиновъ и г. Баласчевъ отъ друга, по историята за възражданieto на българщината въ Македония. Подобна една полемика намѣрваме и въ книги VII и VIII отъ II годишнина на периодическото списание „Български Прѣгледъ“, писана отъ Шапкарева. Като знаяхъ, че г. Шапкаревъ е единъ отъ малцината българи, комуто Македония е задължена за по-точното и подробно описание на много нейни части въ географическо, историческо и филологическо отношение; че той е събиралъ и записалъ съ хиляди народни пѣсни, прѣдания, обичаи, приказки, гатанки и пр., и това въ течение на повече отъ 30 год. и при най-лошитѣ условия за подобенъ родъ работа, — азъ очаквахъ да намѣрихъ и въ тая му критика нѣщо по-вѣрно и по-точно изложено, отколкото у другитѣ писачи. Обаче, за съжаление, това мое прѣдположение не се сбѣдна въ тоя случай, особено въ описанитѣ отъ него събития, извършени въ г. Прилѣпъ прѣди 35 години. Понеже съмъ прѣкаралъ доста дълго врѣме въ тоя градъ, твърдѣ близко до прѣди описанитѣ случки и съмъ слушалъ много разкази отъ очевидци по тия събития, азъ забѣлѣжихъ много нѣща невѣрно изложени отъ г. Шапкарева. Сжщото нѣщо се съглежда обаче и въ описанието му на Охридъ. На много мѣста въ това описание, за да потвърди нѣкои свои данни, той привождатъ за свидѣтели повече своитѣ родове и роднини. Отъ внимателното прочитане на рѣчената критика отъ г. Шапкарева се забѣлѣзва въобще, че, когато я е писалъ, у него вече сж е била породила наклонность да се прѣдставя, че той е билъ единствения на врѣмето си родолюбивъ българинъ въ цѣла Македония, и че само той и роднинитѣ му, сж знаели и умѣли свѣстно и разумно да ръководятъ и направляватъ българщината въ цѣла Македония, безъ да прѣмисли, че събужданieto и възражданieto на една цѣла областъ не може да се извърши въ една двѣ години, нито отъ единъ човѣкъ, какъвто извънреденъ гений и исполнилъ да би билъ той. Види се редакциониятъ комитетъ на Български Прѣгледъ, като е ималъ прѣдъ видъ тая истина, е отфърлилъ отъ себе си всяка отговорность за казаната критика. Цяво има и г. Шапкаревъ да казва, че отъ тая негова критика мнозина ще да останатъ недоволни, и твърдѣ за вѣрване е че отъ мнозината тия, пръвъ г. Шапкаревъ ще бѣде недоволенъ; защото историята излага събитията тъй както сж станали, безъ да се грижи, че това не се харесвало на тогова или оногова.

За по-добра провѣрка на критиката на г. Шапкарева, азъ се отнесохъ и до нѣкои стари Прилѣпчани, живуци въ ст. София, които сж били очевидци, а нѣкои отъ тѣхъ сж вземали и живо участие въ тия „народни работи“ на врѣмето си, и които съ нищо не сж заинтересовани въ нашитѣ разправии. Събраши материялъ по това нѣщо раздѣлихъ на нѣколко части или периода.

I., възраждане българщината въ Прилѣпъ;

II., тържественото отпразднувание паметъта на славянскитѣ просвѣтители св. Кирилъ и Методия въ Прилѣпъ;

III., отваянието на първото дѣвическо училище, и

IV., кратка критика на изложения отъ него материялъ по възражданieto на българщината въ гр. Охридъ.

Понеже I-й отдѣлъ е тѣсно свързанъ съ живота и дѣйността на г. Шапкарева въ Прилѣпъ, то за да се разбере всичко казано прѣзъ тоя периодъ, необходимо сме принудени да кажемъ и нѣколко думи за него.

I.

Възраждането на българщината въ Прилѣпъ.

Слѣдъ унищожението на охридската архиепископия, каква е била участъта на българщината за всякой градъ и градецъ въ Македония, твърдѣ малко се знае и повече на догадки се говори за нея: въ нѣкои отъ тѣхъ по-вече или по-малко е прѣобладавалъ гръцизмътъ, а въ други даже и сърбизмътъ, само за Прилѣпъ се знае положително, че той никакъ не е познавалъ, що е това гръцизмъ до 1838 и до 1846 год., когато сж съградени единствената църкова св. „Благовѣщение“ и училището. До това врѣме прилѣпчани сж се църкували въ Варошкитѣ църкви, на брой 40, въ които не се помни да се е служило поне единъ пжтъ въ една отъ тѣхъ по елиински; а за училища имъ сж служили частни кжщи, въ които се е прѣподавало покрай църковното учение и много нѣща отъ практическия животъ. Тия частни училища сж спомогнали, всичкитѣ свещеници да бждатъ родомъ българи, и почти всичкитѣ грамотни сж могли да четатъ и пишатъ само по славяно-български языкъ. Отъ това правило не сж се изключавали дори и самитѣ прилѣпски цинцари освѣтъ, ония, които сж ходили въ странство да се учатъ, или сж се прѣселили по-послѣ.

Отъ съгражданieto на църквата и училището въ Прилѣпъ се захваща усиленъ трудъ за погърчванието и на тоя градъ, защото отъ тогава се въвежда да се чете отъ десната страна въ църквата и пѣе по гръцки, а отъ лѣвата — по български; отъ училищното здание половината да служи за изучаванието на гръко-елиински языкъ, а другата българо-славянско. За учители въ българското отдѣление се избирахъ мѣстни жители, които да прѣподаватъ наустница и псалтирь, нѣщо отъ ракамъ и нисание. Въ гръцкото отдѣление имаше всѣкога по двама учители: единъ за алилодидактиконъ — взаимното, а другия за елиинското — главното;¹⁾ въ българекото, освѣтъ

¹⁾ Първъ страненъ учитель въ българското въ Прилѣпъ училище е билъ Юрданъ Константиновъ (Джинотъ), послѣ Гюка (Георгия), единъ пияница и съвсѣмъ разваленъ сърбинъ, подиръ него дохождатъ Василъ Алексиевъ и Георги Икономовъ. В. Алексиевъ е въвелъ пръвъ българскитѣ учебници въ прилѣпското българ. училище.

многого други недостатъци, нѣмаше дори и черна дѣска за писанне. когато гръцкото отдѣление бѣ заприличало на манастиръ — стени тѣ му украсени съ изрѣчения отъ елинскитѣ философи, съ географически карти и всички други училищни принадлежности. Въобще, то бѣ наредено по системата на тогавашнитѣ атински учебни заведения. Въ първото постѣпвали за ученици само синоветѣ на еснафлинтѣ и земледѣлцитѣ, когато въ второто постѣпвали синоветѣ на по-заможнитѣ, търговцитѣ, или дѣцата на благородната класа, състояща отъ всичкитѣ въ града власи и българи, които сж се мъчили истински да се облагородѣхтъ съ изучаване языка на Плутарха. Учителитѣ въ гръцкитѣ училища сж се изпращали направо отъ гръцката митрополия. Изгърво тѣ сж били по народностъ повечето българи, Д. Миладиновъ, Райко Живзифовъ, К. Шапкаревъ и др. Голѣмо внимание се е обръщало, щото никакъ да не се допустне, да встѣпи въ гръцкото училище нѣкой българинъ отъ Сѣверна или Южна България, каквито ги е имало доста много по онова врѣме. Както се види, гръцкитѣ владици съ тая си постѣпка сж имали за цѣль да употребѣ-баватъ казанитѣ учители повечето за свои агенти и агитатори помежду прилѣпското население, отъ колкото за учители въ училището, които чрѣзъ своята българщина по-лесно и по-успѣшно ще могатъ да прокарватъ владишкитѣ планове; освѣнъ това, чрѣзъ тѣхъ да могатъ своеврѣменно да се увѣдомяватъ за всичко, каквото се върши или замислюва отъ прилѣпското имъ паство. Смѣтката е била оправдана само съ нѣкои отъ тѣхъ.

Кои и какви сж били първоначалнитѣ гръцки учители, много малко се знае, повечко нѣщо се знае само за учителствуванието на г. Шапкаревъ. Прѣзъ лѣтото на 1861 г. пристигна, или по-добрѣ биде патрапенъ отъ Венедикта (гръцкия въ Битоля владика) за гръцки учителъ въ Прилѣпъ единъ младъ момъкъ, по име Кузма А. Паскалиди. Тоя Паскалиди не бѣше никой другъ, а самъ г. Шапкаревъ. Въ продължение на петъгодишното си учителствование въ Прилѣпъ, той се трудеше повече, чини ни се за себе си, отъ колкото за ученицитѣ си. Въ обществото той дружеше съ влашкитѣ голѣмци, а въ училището съ българската младежъ, ала и нѣмаше какво да направи, защото живѣеше въ една отъ училищнитѣ стаи на горния етажъ, а пакъ младежитѣ, слѣдъ затварянието на чаршията, вечеръ или въ празникъ, се трупахъ все въ училището, гдѣто прочитахъ вѣстници или се прѣпирахъ и разисквахъ тоя или она въпросъ. Подиръ тригодишенъ монотоненъ животъ и безполъзенъ трудъ да погърчи власитѣ и българитѣ, като видѣ, че българизмътъ отъ день на день се усиља все по-вече и по-вече, че българскитѣ учители се повече уважаватъ, а гръцкитѣ захващатъ да се отритватъ и прѣзиратъ, г. Паскалиди се рѣши да се обади публично за българинъ и съ помощта на В. Алексиевъ и В. Икономовъ започна да изучава българ. языкъ; но това се не поправи на Венедикта и власитѣ, та на другата 1865 г. го накарахъ да напустне Прилѣпъ и той отиде въ Кукушъ за български учителъ, отъ която дата се захваща българщината на г. Паскалиди. По тоя начинъ Прилѣпъ побългари г. Паскалиди, като му прикачи и българското прѣзиме Шапкаревъ, което носи той и до днесъ. 1868/69 г. той повторно се завърна въ Прилѣпъ и биде условенъ за учителъ, да прѣподава гръцки езикъ въ българското училище. Прѣзъ тая година власитѣ бѣхъ лѣткани съ-

вѣмъ отъ училището и църквата и бѣхъ започнали да си градятъ отдѣлни такива. Както се споменъ по-горѣ, Шапкаревъ въ разстояние на 5 годишния си животъ като учителъ въ гръцкото училище, явно прѣдъ свѣта минаваше за грѣкъ и дѣйствуваше противъ българщината, а прикрито минаваше за българинъ (славянинъ¹⁾) и дѣйствуваше противъ Венедикта и власитѣ и съ това свое двоеличие ставаше причина да закъсѣе осъществлението на народний идеалъ — сливането на цѣлото училище въ едно. Съвсѣмъ друга изглѣзе работата, когато се махнъ отъ Прилѣпъ Г-нъ Шапкаревъ и за грѣцки учители Венедиктъ изпрати чисти, фанатици грѣци. Отъ тогава се захванъ явно борбата помежду български и власи за училищата и църквата и слѣдъ три годишна усилена борба българитѣ сполучихъ да станатъ господари и на едното и на другото.

Въ кн. IX—X па Б. Пр. (стр. 275 и 280), г. Шапкаревъ като разправя за събужданieto на българщината въ гр. Охридъ, на много мѣста съ презрѣние и сарказми споменува, че въ Прилѣпъ съществували и нѣкакви си частни — домашни училища на Котевци и Х. Поповци съ псалтиритѣ му, паустиницитѣ му и съ турския му почеркъ цифри. Намъ се чини, че по-похвално, по патриотски и по човѣшки е, да разпространявашъ българската книжевностъ помежду съотечественицитѣ си българи ако и отъ началото, съ псалтиръ и паустиница, отъ колкото да бждешъ грѣцки учителъ, да разпространявашъ грѣцки языкъ, да калжшишъ отъ българи грѣцки патриоти и да мжчишъ ученицитѣ си да изучаватъ разни грѣцки схоластици и единъ съвсѣмъ непонятенъ за тѣхъ языкъ. А знае ли г. Шапкаревъ че подобни частни български училища сж очували българ. народъ здравъ и читава до днесъ? При това не е да не знае г. Шапкаревъ, че ученицитѣ отъ тия училища не сж били съвсѣмъ буквоядци, за каквито иска да ги прѣдстави. Тѣхнитѣ ученици сж могли самостоятелно да си водятъ кореспонденцията си на единъ славяно-български языкъ; умѣли сж да съставляватъ разни контракти, договори, па дори и крѣпостни актове, каквѣто се печата единъ подобенъ актъ минжлата година въ в. „Съгласие.“ Отъ казанитѣ училища сж излизали прочути пѣвци и свещеници, каквито сж: Х. Христю, Илия Бозевъ, Коне Илиевъ, Сакелари Х. П. Константинъ, икономъ П. Димитри, бр. Кусеви и др. Съ една дума тѣхнитѣ съчинения можли сж, да служатъ за образецъ па мнозина охридчани, които сж хвалжтъ, че били свѣршили янинската гимназия, па и на учители, които се надуватъ съ голѣми претенции. Петгодишното учителствување на г. Шапкарева въ Прилѣпъ е прѣминжло, смѣло може да се каже, на пусто, защото той не може да посочи ни на единъ отъ тогавашнитѣ си ученици, който да знае щогодѣ понѣ грѣцкия языкъ. Азъ знамъ, че г. Шапкаревъ ще се оправдава пакъ съ изтѣрканитѣ фрази, че е прѣкарвалъ врѣмето си, да побългарява българскитѣ учители, или да крои нѣкакви си планове за събужданieto на българщината въ Македония. Който иска, свободенъ е да му вѣрва — ние не сме отъ тѣхъ.

¹⁾ Расказва се, че г. Шапкаревъ съ вуйко си, Стрезиди, когато се принудили да се опростѣжтъ съ грѣцизма, изпърво се казвали не българи, а славяни. Това се потвърждава и отъ ревността му, да облича разнитѣ учебници Груеви и Манчови въ другъ диалектъ, когото той нарѣче македонско нарѣчие, и чрѣзъ които учебници, доста се потруди да може да докара разцѣпление помежду македонци, тракийци и жазийци.

II.

Тържественото отпразднувание паметъта на славянскитъ просвѣтителъ св. Кирилъ и Методий въ Прилѣпъ.

При все че г. Шапкаревъ се хвали въ началото на своята критика, че ще да изложи подробно и точно събитията, които сж се случили въ Прилѣпъ прѣди 30 години, описанието му за новото тържествено отпразднувание тоя празникъ въ Прилѣпъ е съвсѣмъ сухо и по нѣгдѣ невѣрно. До колкото можахъ да събера свѣдѣния по тоя прѣдметъ, тѣ се свеждатъ въ слѣдующето:

Въ 1861. год. на Прилѣпския панаиръ¹⁾ се вѣстява и единъ български книжаръ, по име Василь Михайловъ,²⁾ изпратенъ отъ книжарницата на г. Хр. Г. Дановъ, да продава български книги. Безъ прѣувеличение може да се каже, че той прѣвъ е запозналъ Прилѣпчани съ българската печатна книга. Прѣвъ врѣмето на панаира доста много Прилѣпчани сж се навъртували около книжарския дюкянъ на Михайлова, който имъ прочиталъ и разказвалъ откъселеци отъ Царственика, Асѣнъ I и други български книги, колкото сж били издадени на врѣмето си и съ това привлѣкълъ любовта и вниманието на Прилѣпчани, които, като видѣли, че той е човѣкъ доста начетенъ и много кроткъ и тихъ, пожелали да го иматъ за свой български учителъ, което лесно сполучили. За него е била отредена отначалото една отъ училищнитѣ стаи, гдѣто прибралъ първитѣ си ученици и почналъ да имъ прѣподава уроцитѣ по български учебници. Въ по-голѣмата частъ отъ българ. училище слѣдваше още двѣ години, да се прѣподава светчето и псалтира, до когато Михайловъ пристигнахъ да приготви ученици, които да поемжтъ да прѣподаватъ по взаимната метода, а той останж главенъ учителъ и прѣподаваше вече на класове.

Въ 1862. год. когато пристигналъ деня 11 май, Михайловъ събралъ ученицитѣ си и нѣкои отъ еснафитѣ, и слѣдъ като имъ разказалъ житието на св. Кирилъ и св. Методи и имъ обяснилъ какво значение има тоя празникъ за българския народъ, слѣдъ като изпѣли ученицитѣ нѣкоя и друга пѣсень, разпусилъ ги да празнуватъ. Така се е отпразнувалъ за прѣвъ нхтъ празника св. Кирилъ и св. Методи въ Прилѣпъ. На втората година тоя празникъ се празнува и отъ наустничаритѣ ученици, а на 3 година присхтствувахъ на тържеството и много отъ еснафитѣ, но само догдѣто трая словото и пѣнитѣ, послѣ всѣкой си отиде пакъ на дюкяна да работи. Така отъ година на година тоя празникъ се празнуваше по-тържествено. На това спомогнахъ не малко: 1) пространитѣ описания, помѣстени въ Ца-

¹⁾ Въ Прилѣпъ до Боснянското въстание отваряше се всяка година панаиръ, който траеше отъ 1 до 15 августъ, и подиръ Озунджовскитъ бѣше прѣвъ въ цѣла Турция.

²⁾ В. Михайловъ е билъ родомъ отъ с. Маврово. Слѣдъ Кримската война баща му дошелъ въ Пловдивъ заедно съ 15 — 16 годишния си синъ, да търси работа, дюлгерликъ, а Васила далъ да слѣдва въ тогавашното българско училище при Конст. Геровъ. Слѣдъ двѣ години баща му се поминж, та Васила го прибра свещеникъ Златанъ, сегашниятъ Сливенски митрополитъ Серафимъ и го прати въ училището други още двѣ години, слѣдъ което врѣме се услови да работи въ книжарницата на г. Хр. Г. Дановъ.

риградскитѣ вѣстници, за тържественото отпразнуване на тоя празникъ по другитѣ градове на България, които статии се четѣхъ отъ Михайловитѣ ученици, и 2) всякогодишното събиране и разговаряние на прилѣпчани съ другитѣ българи, които по причина на нанаира дохождахъ въ Прилѣпъ почти отъ всичкитѣ краища на България.

Прѣзъ 1865. год., 5 дни прѣди 11 май, бѣхъ се разпратили поканителни билети до устабашиитѣ на всичкитѣ еснафи, съ които се призовавахъ на тържеството и водосвета, които ще се извършѣтъ на 11 май въ училището. Агитаторитѣ, които се бѣхъ вече доста намножили, отъ които по-забѣлѣжителни бѣхъ: на първо мѣсто Тодѣ Кусевъ, Бр. Биволчеви, Бр. Пешкови, Бр. Фукаровци, Бр. Кряпчевци, Конѣ Чешларъ, К. Пърцанъ, Адамче Зуграфо, Марко Цѣпенковъ и др. сновехъ изъ чаршията и махалата, да агитиратъ за тая идея помежду населението.

На 11 май въ църквата се бѣ събралъ доста много народъ. Слѣдъ църковния отпускъ свещеникътъ, който служеше, отъ царскитѣ двери объяви, че днеска не е празникъ, та всякой да си гледа работата. Отъ това обявление агитаторитѣ останѣхъ като грѣмѣщи и не знаяхъ какво поведение да държѣтъ: едни се карахъ съ свещеницитѣ, други помежду си, въ църква критикувахъ поведението имъ. Въ това смущение и перазбория народътъ бѣше трѣгнѣлъ да си отива, когато пеалтѣтъ Илия Бозовъ, съ грѣмливия си гласъ запѣ: „Яко Апостоловъ“ и трѣгнѣ напрѣдъ съ другитѣ си помощници пѣвци къмъ училището, гдѣто щѣше да стане тържеството. Народътъ го послѣдува и изпѣлни цѣлото училище, гдѣто намѣри наредени ученицитѣ и учителитѣ. Нѣколкомина устабашии замолихъ Сакелария Х. и. Константиновъ да разрѣши на свещеницитѣ да свѣтѣтъ вода въ училището. Сакелари разрѣши на архимандрита попъ Константинъ (Бечва). Слѣдъ водосвѣта взаимниятъ учитель Хр. Колчаковъ прочете едно дълго слово, прѣписано отъ единъ български вѣстникъ, който се издаваше въ Браила и се изпѣхъ нѣколко училищни пѣсни. Това слово произведе добро впечатление помежду присѣтствующитѣ. Прѣзъ цѣлия тоя день повечето еснафѣли не работехъ, че си ходехъ по визита и се разхождахъ по полето, като си разказвахъ за впечатлѣнието, което бѣ произвело това тържество и приповтаряхъ нѣкои откъсѣлици отъ словото.

Ето това е въ подробностъ описанието на първото тържествено празнуване паметътъ на българскитѣ просвѣтители св. Кирилъ и св. Методи въ Прилѣпъ, а никакъ не, както иска да каже г. Шапкаревъ въ книжка VIII. ст. 132, че той се е празнувалъ за пръвъ пѣтъ въ 1865. год. и то по подбуждението на нѣкакви си задкулисни и тайни вилушки (пружини), които г. Шапкаревъ скришно е движелъ.

III.

Дѣвическото училище въ Прилѣпъ.

Отъ краткото описание на училищата въ Прилѣпъ отъ 1861. до 1865. учебна година се оказа, че въ Прилѣпъ е имало само едно училищно здание, раздѣлено на двѣ части: грѣцко и българско. Грѣцкото се посѣщаваше изключително отъ влашета и нѣкои отъ синоветѣ на по-заможнитѣ българи. Тия ученици бѣхъ прошарени и отъ около десетина момичета. Въ българскитѣ мъжки училища на уче-

ническитѣ столове никога не е сѣдѣла ученичка. Прилѣпчани още отдавна чувствувахъ нужда и отъ дѣвическо училище, но не можехъ да постигнатъ това свое желание по причина, че почти цѣла Македония се лишаваше не само отъ учителки, но и отъ жени, които да знайтъ що-годѣ да четятъ и пишатъ. Щастieto обаче ненадѣйно имъ спомогна, да се сдобиятъ и съ учителка. Ето какъ стана това: Баба Недѣля, тогава Недѣля Петкова — Караиванова, родомъ отъ Сопотъ, която бѣше учителствувала въ Сопотъ, София и Кюстендилъ, за която справедливо може да се каже, че бѣше прѣхванхъта отъ мания, да отваря дѣвически училища въ градоветѣ изъ отечеството ни, гдѣто ги нѣмаше, и слѣдъ кратко врѣме бързаше да ги затвори, кждѣ края на мѣсецъ юли 1865. год., заедно съ панаирджинтѣ се вѣстива и тя придружена отъ двѣ моми: Катеринка — дъщеря ѝ и Конка — племенница и си прѣдлага услугитѣ. Прилѣпчанитѣ, по-сѣбуденитѣ и които цѣлѣха значението и ползата отъ едно дѣвическо училище, захванхъхъ да агитиратъ затова помежду населението и старшинския съвѣтъ.¹⁾ Стар. съвѣтъ слѣдъ двѣ засѣдания рѣши да не улава за учителка не само баба Недѣля, но и веѣка друга, която и да била тя. Това рѣшение се не удобри и отъ разпаленитѣ и патриотични младежи, които бѣхъ рѣшили за каквато и да е цѣна да не изпущатъ баба Недѣля. Тѣ отправятъ своитѣ усиленни агитации помежду еснафинтѣ. Организируютъ по-добрѣ дотогавашинтѣ 22 еснафа, промѣняватъ нѣкои отъ устабашинтѣ (главатаритѣ) съ човѣци по-дързостни, направятъ имъ се отдѣлни печати, устави и пр. Така приготвени еснафитѣ, свикватъ устабашинтѣ на общо еснафско събрание, гдѣто биде повикана и условена баба Недѣля за учителка. За нейното поддържане, както и за поддържанieto на дѣвическото училище се рѣши, штоо всякой отъ еснафитѣ да внася сѣразмѣрната часть, споредъ броя на члѣноветѣ, отъ които се състоеше. Първи и най-богати еснафи бѣхъ: бакалскиятъ и казанджийскиятъ. Еснафитѣ въ Прилѣпъ състоятъ изключително отъ българи, власитѣ се занимаватъ само съ търговия, терзиликѣ — сѣрмакешъ и ханджилхѣ, които не съставляватъ особени еснафи. Това събитие е забѣлжително още и по това, защото за прѣвъ пътъ веѣ вражда измежду българи и власи и даде възможность на еснафитѣ да познайтъ своята мощъ и тежестъ въ обществото и да замислятъ за изтикването на власитѣ отъ общественитѣ български работи, та слѣдъ 21²⁾ годишната усиленна борба българитѣ сполучихъ да немѣстятъ власитѣ заедно съ грѣцкия езикъ и отъ училището и отъ черковата, подирѣ

¹⁾ На врѣмето си църковно-училищнитѣ работи се управлявахъ отъ единъ съвѣтъ, въ който влизахъ всички по-зможни граждани безъ разлика на народность и безъ да е опрѣдѣленъ броя имъ, нѣ понеже власитѣ се занимавахъ повечето съ търговия, то и броятъ на Стар. съвѣтъ се пълнеше повече отъ тѣхъ. До толкова бѣ порастигало тѣхното влияние, штоо въ повечето събрания се говореше по влашки, въ Прилѣпъ българитѣ повечето владѣхъ свободно влашкия и арнаутския языкъ. Тоя Стар. съвѣтъ веѣкога имаше за прѣдсѣдатель духовно лице, повечето влашкия намѣстникъ. Той избираше отъ помежду си особени настоятели (епископи) за черквата и училищата, и слѣдъ като избѣрѣхъ нѣкого за настоятель, или спазарѣхъ учитель или другъ нѣкой общественъ служителъ, за затвърждаване на избора или пазарлъка, той бѣ длъженъ да цѣлува ржката на прѣдсѣдателя и да се ржкува съ сѣбравшитѣ се тамъ члѣнове, които му честитяхъ новата длъжность. Веднажъ извршенъ тоя обредъ, никой не бѣше вече въ сила да отнеме мандата на казания служителъ безъ да навърши урѣченото врѣме. Всичко това се е правело безъ никакви писани контракти и протоколи.

това се състави първата 12 члѣнна българска община, състояща се повече отъ еснафитѣ, съ прѣдсѣдатель Х. П. Константиновъ, а секретаръ Тоде Кусевъ, съ редовни протоколи и черновки отъ кореспонденцията, и заседаваше редовно въ една отъ училищнитѣ стаи на горни етажъ. (Дотогавашниятъ Старешки съвѣтъ се събираше повечето по ханищата безъ всѣкаква канцеларска формалностъ).

Отъ краткото до тукъ описание, както за отварянieto на първото българско училище и съставянieto на първия български общински съвѣтъ въ Прилѣпъ, става явно, че до прѣди 1868. год. общественитѣ заведения тамъ сж се управлявали повечето отъ власитѣ и гръкомапствующитѣ българи. Не е вѣрно твърдението на г. Шапкаревъ (книжка VII. стр. 124—125), че общественитѣ заведения сж се управлявали повече отъ българи. За да искара това свое твърдение за правдоподобно, той струналъ на едно мѣсто имената на училищнитѣ и черковнитѣ настоятели отъ разни врѣмена, а прѣмълчава влашкитѣ. Така, въ врѣмето, за което е въпросъ, училищни епитропи бѣхъ: Константинъ Врета и Константинъ Митровъ — власи, Даме Петровъ — българинъ, а църковни настоятели: Гьорчо Миховъ (Гьорчо Влашето) — влахъ и Стефанъ Поповъ — българинъ. Отъ тѣхъ първиятъ бѣше касиеръ, а вториятъ му бѣше помощникъ. Споменува се, че прѣди Гьорчо черковенъ епитропъ е билъ нѣкой си Коста Гировъ, влахъ, който злоупотрѣбилъ 24000 гр. черковни пари.

Така сжко като споменува, че въ хюкумата (разбирай, идаре меджлиси — управителния съвѣтъ), имало два члѣна християни: влахоарнаутинѣтъ Михалъ Калогрея и българинѣтъ Константинъ Бутле, прѣмълчава двойцата власи, които заседаваха въ сѣдилището при кадията.

Не е вѣрно още, че въ това врѣме въ Прилѣпъ е имало нѣкаква община, състояща се отъ 8 души члѣнове, взети измежду еснафскитѣ устабашии, защото, както се каза по-горѣ, въ Прилѣпъ се организираха еснафитѣ едва въ 1865. год., отъ когато взеха да взиматъ участие въ общинскитѣ работи.

Не е вѣрно сжко и твърдението на г. Шапкарева (книжка VIII. стр. 129), че Прилѣпската черква и училището не сж имали други приходи освѣнъ 12 черковни дискоси,¹⁾ когато червата наброяваше нѣколко свои дюкяни, които се даваха подъ наемъ. Освѣнъ това тамъ съществува отъ основанието още на черквата похвалниятъ обичай, щото всякой, билъ той богатъ или сиромасъ, прѣди смъртта си да завѣщава на черквата извѣстно количество пари или друго имущество. Ако той приживѣ не е пристигнувалъ да изпълни тоя общеприетъ обичай, извършваха го неговитѣ родове и наслѣдници. Това се доказва отъ църковния регистръ, въ който се вписваха подобни пожертвувания и който се прочита въ черквата всѣка година на 1 януари на всеуслухание отъ анвона, когато се служи и панихида нарочно за тѣхъ. Тоя обичай напослѣдъкъ се усили до толкова, щото въ регистра

¹⁾ Въ черквата циркулираха два диска за черквата и единъ за свещеницитѣ. Само когато потрѣбаше да се събере нѣкоя извънредна помощ за нѣкоя благотворителна цѣль, свещеникъ-служителъ отъ царскитѣ двери ще обяви на всеуслухание тая цѣль и пръвъ пуцаше въ диска своята помощ. Прѣзъ празниците се пуцаше единъ особенъ дискосъ, но той се поднасяше само до ония, на които тоя празникъ имъ бѣ имениниятъ день. Той се посече отъ черковний епитропъ.

има писано сумата отъ 300 па дори и 500 лири турски, завѣщани отъ едно лице.

Твърдението на г. Шапкарева въ VIII. книжка, стр. 132, че прѣзъ второто годишно учителствование на баба Недѣля, т. е. 1866. год., власитѣ сж били съвсѣмъ отрицателни отъ общественитѣ работи, заедно съ отфърлянието на грѣцкия владика, съ патриаршията му, е тѣй сжщо невѣрно. Това се е случило много по-късно, а и самъ г. Шапкаревъ забравя, що е казалъ за това въ стр. 130.

Никой въ Прилѣпъ не помни, да се е говорила нѣкога рѣчь отъ нѣкой си класень, бившъ грѣцки учителъ (разбира се отъ г. Шапкарева), за възпитанието на жената (стр. 134). Отъ словата, казани отъ него, помнятъ се само разказитѣ му по Българската История, казани въ читалището.

При всички неточности, трѣба да благодаримъ обаче на г. Шапкарева за подробното описание поведението на баба Недѣля, както въ училището, сжщо и помежду обществото, които до нѣгдѣ сж вѣрни и точни. И наистина ентузиазмътъ, съ който се посрѣщашъ въ началото баба Недѣля, ако да бѣше на мѣстото ѝ друга учителка съ по-нравствено поведение, съ по-тихъ и кроткъ нравъ, тя щѣше чудеса да направи въ Прилѣпъ измежду тогавашното набожно и нравствено население, което отъ жажда за наука и възпитание и ризата отъ гърба си съ готовностъ би продало; за жалостъ съ оначното си поведение баба Недѣля ритна, така да се каже, надирѣ съ ѝ и повече години образуваието на женския полъ въ Прилѣпъ.

IV.

Охридъ.

Съ баснословни разкази е изпълнено и описанието на Шапкарева по историята за възражданieto на българщината въ гр. Охридъ, помѣстено въ книжка IX—X стр. 269 отъ Български Прѣгледъ. Помѣжду многото разкази, чути повече отъ баба му, татко му, майка му, вуйка му (Стрезовъ¹⁾) и пр. свои роднини и родове и съ това се сили да имъ придаде извѣстенъ авторитетъ помежду охридското общество прѣди 100 год. Самъ г. Шапкаревъ казва, обаче че нѣкой отъ нихъ сж били готвачи при тогавашнитѣ грѣцки владиици, а други сеизи у Джелялединъ бегъ. Като неграмотни твърдѣ е съмнително да сж се интересували съ сѣдбицитѣ на съоте-

¹⁾ Тоя Стрезовъ, за когото на много мѣста г. Шапкаревъ плете вѣнци хвалежня, до прѣди 1878 год. самъ се именуваше Стрезиди и до това врѣме бѣше постоянно грѣцки учителъ и не знаеше да чете по български. Подиръ послѣдната руско-турска война, като видѣ, че не останж вече хлѣбъ за грѣцки учители помежду българитѣ, г. Шапкаревъ, съ нѣколко лекции по българ. языкъ, метаморфозира вуйка си отъ Гръкъ въ Българинъ и го прѣкръсти отъ Стрезиди въ Стрезовъ, и подиръ това го прѣпорѣчи на Екзархията за българ. учителъ. Каго такъвъ той е учителствувалъ въ градоветѣ Водень, Пловдивъ и Кюстендилъ, но нигдѣ не можа да хване корень, защото бѣше прѣмънжалъ врѣмето да се учителствува само съ самохвалство, а се изискваше сериозна работа. Г. Стрезиди или Стрезовъ е дохождалъ много пати въ Прилѣпъ и е водилъ прѣпирня съ тогавашнитѣ българ. учители и интеллигентнитѣ младежи върху потеклото на македонцитѣ. Той допущаше, че македонцитѣ може да бѣдѣтъ всѣкакви, но не и Българи. Тоде Кусеевъ, сегашния С. Загорский архиепископъ, знае колко и какви главоболия е прѣтегилъ да се труди да го убѣждава, че той е чистъ българинъ.

чѣственицитѣ си, а камоли като Българи да сж бѣлѣжили всички приключения и схбития на врѣмето си, а особенно по българското събужданіе въ Охридъ, та послѣ да го разказватъ на внука си.

Като невѣрно още съглѣдва се и твърдѣніето на г. Шапкарева, че ужъ свещеници въ Охридъ прѣди 100 год. освѣнъ гдѣто сж ошѣвали мрътавцитѣ на говоримия бѣгарски езикъ, прѣведено отъ грѣцкия текстъ, но още и много тропари и кондаци, па даже и цѣлата служба знаели и все на говоримия языкъ, и то безъ да сж знаели славянския текстъ! Да се твърди и допуца подобно невѣзможно нѣщо, то е само да се каже, че и охридчяни не сж били по долни отъ пригѣпчани, че и тамъ се е чело въ църквитѣ, ако не по славянски, то поне по бѣгарски языкъ. Ние сме увѣрени, че ако бихме дали не на ония прости свещеници, които твърдѣ за вѣрваніе е, че не сж разбирали четенитѣ отъ тѣхъ молитви по грѣцки, а и на самия г. Шапкаревъ, който си служи много добрѣ както съ грѣцкия, сжщо съ бѣгар. и славянския езици, да ни прѣведе отъ грѣцки на просто бѣгар. языкъ само тропара и кондака на св. Никола, безъ да има прѣдъ себе си славянски текстъ, щѣше да срещне не малки затрудненія. Другояче щѣше да бжде, ако тия нѣща бихж се знаели прѣдварително по славянски, защото тамъ, гдѣто се срещне нѣкоя отвлѣчена дума, която не се употрѣблява въ говоримия языкъ, щѣше да се остави сжщата славянска рѣчь, безъ да се развали смисъла.

Подобна невѣрностъ е и твърдѣніето му въ стр. 279, че прѣзъ това врѣме грѣцкитѣ учители прѣвождали на ученицитѣ си елинскитѣ списатели и на бѣгар. езикъ. За да ни увѣри по-добрѣ, показвали и запазенитѣ у него подобни тетрадки; не само това, но още склонявали и спрежавали прѣведенитѣ грѣцки думи и по бѣгарски, и то писмено. Безъ да задаваме и тукъ въпроси г. Шапкареву, та да го убѣждаваме, че това не е било възможно на тогавашнитѣ охридски грѣцки учители, които надали сж знаели, че думата *κλίσις* се е прѣвождало на бѣгарски съ думата склонение или спряжение, а камо ли да знажтъ имената на надежитѣ и врѣмената на глаголитѣ съ тѣхнитѣ наклонения и видове. Това не може да го направжтъ, безъ да сж се учили прѣдварително разни Пасхалидовци и Стрезидовци. Подобни учители съ своитѣ неразбрани прѣводи отъ грѣцкия езикъ сж станали причина да се обезобрази македонското нарѣчие, като сж въвели въ него грѣцки идиотизми. И до днесъ още нѣкои македонци казватъ: „го имашъ пулено на баща ми“, вмѣсто: видѣлъ ли си баща ми.

На друго мѣсто (стр. 281), г. Ш. се мѣчи за да докаже, че охридскитѣ прочути учители, при все че сж се учили отъ грѣцки и ако да сж били грѣцки учители, пакъ не сж прѣставали да бжджтъ отлични бѣгарски родолюбци. То е така, обаче г. Шапкаревъ, чини ми се, не ще да успорява, че веѣкой отъ тѣхъ, освѣнъ грѣцки, е знажтъ много добрѣ бѣгарския и славянския езикъ. Прѣдставете си, г. Шапкаревъ, какво впечатлѣніе щѣше да произведе прочутото слово, което произнесе д-ръ Чомаковъ прѣдъ бѣгар. съборъ въ Цариградъ, когато се издаде ферманътъ за Екзархията, ако да бѣше казано на грѣцки; или Папаретъ, когато се завѣрихъ за прѣвъ пжтъ въ Пловдивъ, да бѣше извършилъ богослужението на грѣцки езикъ? Веѣко нѣщо си има и своето мѣсто. Едно е да знаешъ единъ чуждъ езикъ, а съвършено друго е да се трудишъ за неговото разпространение и популаризирание

пomeжду населението; а именно това послѣдното сж вършили прочутиѣ охридски учители.

По на надолѣ (стр. 282) Г. Шапкаревъ, като разправя, че отъ всички македонски градове, Охридъ още на 1858 г. е билъ изпълненъ съ български чистонароденъ духъ, и то благодарение все на неуморимата дѣйностъ на гръцкитѣ учители, че той — Охридъ е служилъ като пжтеводна звѣзда на българщината въ тая страна, за доказателство на това се посочва на факта, че охридчани още въ 1859 год., слѣдъ смъртѣта на владиката Иоаникия, били подавали заявление да искатъ български владика, безъ да се каже кому и гдѣ е било подавано подобно заявление и на какъвъ езикъ е било написано това заявление; да ли сж постоянствували да поддържатъ това си заявление, и когато, вмѣсто българ. владика, имъ се натрапи на пукъ най-умразниятъ гръцки владика, Мелетия, дали сж поне протестирали. За прилѣпчяни г. Ш. казва, че тѣ до 1867 год. сж се кланяли като на светецъ прѣдъ най-вѣрни отъ гръцкитѣ владици — Венедикъ. Безъ да искаме да отнимаме палмата на Охридъ по църковно-народнитѣ работи, ще кажемъ само нѣколко думи за Прилѣпъ: Прилѣпската каза, както е извѣстно, съставлява $\frac{1}{3}$ часть отъ пелагонийската епархия, на която срѣдоточенъ градъ и сѣдалище на митрополията е гр. Битоля. Въ въпросното врѣме градътъ Битоля е билъ съвсѣмъ заглъхналъ въ елинизма. Въ него българитѣ сж се броили на прѣсти, и тѣ сж били повечето прѣселенци прилѣпчяни и велешяни, като: Бр. Каранджулови, Х. Петко, попъ Георгия отъ Прилѣпъ, Димко Радевъ (паша Димко) и Димко Отцевъ — велешяни и Наумъ терзията отъ Струга. Другото население, ако повечето и да бѣше българско, то бѣше съвсѣмъ индиферентно къмъ народното движение. Търговията и занаятитѣ бѣхъ въ рѣцѣтѣ на власитѣ и арнаутитѣ, които бѣхъ най-влиятелнитѣ въ града и много разпалени гръкомани. Извѣстно е, че за да може нѣщо да се работи общо за цѣлата епархия, трѣбва инициативата да се дава отъ главния градъ, а какво можехъ да свършатъ само 5—6 души въ единъ градъ? Почти нищо. Какво можеше да стори напрѣдъ пловдивската епархия прѣди да се събуди народниятъ духъ въ гр. Пловдивъ, когато е знайно, че градоветѣ около него като: Копривщица, Панагюрище, Карлово, Калоферъ и пр. бѣхъ чисти български и въ училищата и църквитѣ имъ сж четѣше по български и славянски, и които при това се славахъ съ отлични родолюбци; когато е знайно, че пловдивската епархия направи чудеса въ развитието на църковния въпросъ само слѣдъ като взе прѣдводителството градътъ Пловдивъ. Това като знаехъ прилѣпчяни, трудехъ се по всѣкакъвъ начинъ да размърдатъ плѣсениясалото въ елинизмъ блато — Битоля. Тѣ много пѣти сж ходили на чети въ Битоля и на сила сж чели по славянски въ църквата св. Недѣля, дори въ 186... год. станж годѣмъ побой между подобна една чета прилѣпчяни и битолскитѣ гръкомани. Така се работеше, до когато се появихъ Бр. Робевъ, К. Мишайковъ и др. и най-послѣ се сполучи да се състави българ. община, български училища и да се придобие църквата св. Недѣля. Отричанието на Прилѣпъ отъ гръцката патриаршия принуди и битолци да послѣдватъ тѣхния примѣръ, а статията помѣстена въ в. „Македония“, въ която се описваше подробно това отрицание, разпали честолюбието и въ другитѣ близосѣдни градове на Прилѣпъ, та и тѣ, за

да не останѣтъ по долу, извършихъ сѣщето. Впрочемъ това нѣщо се припознава и отъ самия Шапкаревъ по надолѣ, въ стр. 292—293.

Като пишѣ тия нѣколко редове за възражданieto и развитието на българщината въ Битоля, иде ми на умъ, че бѣхъ челъ нѣщо по тоя прѣдмѣтъ, помѣстено въ поддистника на издаваемия се въ столицата в. „Съгласие“: Изъ възпоминанията на единъ старъ учителъ, вѣроятно писани отъ редактора на рѣчения вѣстникъ, г. Димитръ В. Македонски. Понѣже не ми е подъ рѣка за сега рѣчениятъ вѣстникъ, се обѣщавамъ другъ пѣтъ да се повѣрѣя и да кажѣ нѣщо подробно и за събитията, станѣли въ гр. Битоля прѣзъ периодъ отъ 1860 до 1872 год., а за сега не можѣ да замина да не изкажѣ въ общи думи впечатлѣнието, което ми произведохъ тия „възпоминания“.

За г. Димитръ В. Македонски може да се каже, че той не е нищо друго, освѣнъ второ издание на г. Шапкарева. Тѣ въ всичко си приличатъ по самохвалството. Както единия отъ началото е слѣдвалъ въ гърцкитѣ училища и слѣдъ излизанието му отъ тамъ е билъ прозелитъ и служилъ за опекуиъ по разпространяванието на еленизма по-между християнското население въ Македония; така сѣщо и другиятъ е вървѣлъ по неговитѣ стѣпки, съ тая само разлика, че когато първиятъ е проповѣдвалъ божественостъта на елинския языкъ на българитѣ въ Прилѣпъ, вториятъ—Д. В. Македонски, подъ името Д. Василиядисъ, е вършилъ сѣщото помѣжду власитѣ въ Влахоклисури. Когато г. Василиядисъ е писалъ историята за възражданieto на българщината въ Битоля, той не е ималъ прѣдъ видъ да изложи фактитѣ вѣрно и точно по хронологически редъ, нѣ е гледалъ да надмине въ самохвалствата и своя масторъ г. Шапкарева. Така, споредъ увѣрението на Македонски, той е сполучилъ да побългари черквата св. Недѣля въ Битоля! И знаете ли какъ? Като втикнулъ на кръста си револверъ и кама и съ тѣхъ накаралъ да избѣгатъ грѣкоманитѣ отъ църква! Е, за Бога, може ли да се твърди подобно нѣщо отъ сериозенъ човѣкъ? Кой е отворилъ първото българско училище въ Битоля? Непрѣменно пакъ Македонски, нѣ какво да се прави съ г. В. Манчовъ, който се изпрѣчва прѣдъ него и който прѣди него е учителствувалъ тамъ? Той трѣбва да се прѣмахне, да се унищожи, като се каже, че той е билъ католикъ, католишки проповѣдникъ и турски шпионинъ! Ако г. Македонски би изучилъ по добръ дѣйността на г. В. Манчова въ Битоля и ако намѣрението му бѣ да каже истината, то той никакъ не би дрѣзнулъ да окачи подобно петно на челото на единъ образованъ българинъ и примѣренъ родолюбецъ, който прѣвъ е проповѣдвалъ българщина въ Битоля и първъ на свои разноски е отворилъ българско училище въ тоя градъ. Това се потвърждава и отъ Миле Скопакътъ, старъ бъл. учителъ въ Битоля, по настоящемъ църковенъ нѣвецъ въ София и отъ Ив. Каранджуловъ, члѣнъ въ Върховния Кассационенъ Сѣдъ, единъ отъ неговитѣ ученици.

Въобще образованието, рѣшителността и самопожертвуванието на г. В. Манчевъ доста много сѣ спомогнали за възраждане българщината въ Битоля. Неговитѣ умни и патриотични свѣсти сѣ въодушевявали не само българската младежъ въ Битоля, нѣ и прилѣпската, а може би и на другитѣ общини, близки до Битоля: той е насърчавалъ и прѣдвождалъ прилѣпската чета, когато отиваше да чете по славянски въ черквата св. Недѣля. Прилѣпчани, когато сѣ ходили на

пазаръ въ Битоля, всекога сж посѣщавали г. Манчова. Тоя неговъ разпаленъ патриотизъмъ станж причина, та той горчиво okayва живота си съ нѣколко годишно заточение, заключенъ въ влажнитѣ задани на Акия (Сенъ Жанъ д'Акръ). Истина е, че той е прѣподавалъ български языкъ на българскитѣ ученици въ католишкото училище въ Битоля, нѣ това не е грѣхъ; ако подобно нѣщо се брои за прѣстѣпление, то и г. Македонски не е чистъ отъ него, защото въ 1879 год. той е учителствувалъ въ еврейското училище въ Софія.

Отъ всичко казано до тукъ става явно, че както г. Шанкаревъ, сжщо и г. Македонски, когато сж написали своитѣ статии, сж се самообълщавали до най-висша степенъ. И единиятъ и другиятъ подскачатъ като убодени, когато имъ се спомни, че е имало прѣди тѣхъ, или заедно съ тѣхъ и други заслужили народни дѣятели; нѣ българскиятъ народъ нѣма причина да угажда само тѣмъ, а съ благодарностъ ще споменува имената на Пърличева, Диамандиева, В. Манчева и др. за голѣмитѣ заслуги, принесени и извършени отъ тѣхъ.

Както и да е обаче, все пакъ ще има да се благодари както на г. Шанкарева, сжщо и на г. Д. В. Македонски, че съ своитѣ статии помагатъ, да се разясни историята на възражданieto и развитието на българщината понѣ въ нѣкои градове въ Македония, което нѣщо желателно би било да се направеше и за другитѣ градове.

Н. Г. Енчеровъ.

Сърбия и Балканския съюзъ отъ В. Карича, прѣвелъ отъ сърбоци Л. Вишинъ Софія, 1895 г. стр. 140.

До освободителната руско-турска война сърбската интелигенция мечтаеше да образува отъ Сърбия югославянски Пиемонтъ и като прѣдъявяваше претенция на цѣлия Балкански Полуостровъ, това го правѣше не толкова въ името на сърбството, колкото въ името на югославянството. Следъ 1878 год. мечтитѣ за славянски Пиемонтъ се разрушиха, и на сцената изкокожх идеята за Велика Сърбия. Милоевичъ, Средковичъ и С-не се турихх на работа, да разширочхтѣ прѣдѣлитѣ на сърбството за смѣтка на българитѣ. Скоро това течение обхванжх цѣлата сърбска интелигенция; състави се дружеството Св. Сава което отвори училище да въспитава учители за Македония; отпуснахх се голѣми суми и се пратихх агитатори въ Македония, да отварятъ сърбски училища. За по-успѣшно работене, подкрѣвихх се съ поддържката на Австрия, която тогава противодѣйствуваше на българитѣ отъ други видове. Най-послѣ, избухнжх българското съединение и сърбитѣ помислихх, че настанжх врѣме да се обогатихх съ още нѣкоя провинция отъ „Стара-Сърбия“. Но войната излѣзе безуспѣшна, дѣйствиата на дружеството Св. Сава бѣхх безплодни, а българчетата, които се учеха за агитатори въ Македония, заявихх, че желажтѣ да си останжтѣ българи. Всичко това не отчая сърбитѣ; неуспѣха си тѣ приписахх на случайни причини и слабата организация на агитацията. За да поведжтѣ по-смѣло борбата въ Турция, тѣ потърнихх единъ надѣжденъ съюзникъ, вѣтрѣ въ страната, и намѣрихх такъвъ въ лицето на гърцитѣ. Освѣнжх това назначихх се сърбски консули въ по-главнитѣ градове въ Македония. Въ Скопие

бѣше назначенъ за такъвъ В. Каричъ, уменъ и интелигентенъ сърбски патриотъ, родомъ, ако не се лъжемъ, отъ битолскитѣ влашки села. Той дойде въ Скопие да посърби българитѣ и разви една трѣскава дѣятелность: отваря сърбски училища, присвоява църкви, затваря български манастири, лично агитира въ български сѣмейства, донася противъ тѣхъ на турското правителство. Но най-настъпне, слѣдъ нѣколко врѣме, той писа въ Сърбия, че сърбската пропаганда въ Скопие е безнадеждна. Малко по-сетѣ, той издаде цитираната брошура, въ която проповѣдва братство и съюзъ между сърби и българи и напада по най-жестокъ начинъ гърцитѣ, сърбскитѣ съюзници въ Македония. Гдѣто Каричъ отъ нашъ неприятель е станжлъ нашъ приятель и намразилъ гърцитѣ, никой нѣма да каже че е лошо; напротивъ, всинца ще си помислимъ, че той се е освѣтлилъ, разбралъ истината, и ще си отворимъ обятията да пригърнемъ „блудния“ си братъ. Обаче, прѣди да го пригърнемъ, нѣка видимъ отъ неговата книжка, кои сж причинитѣ на такава „перемѣна фронта“ и до колко сж приемливи братскитѣ му чувства.

Въ прѣдисловието на брошурата, прѣводачътъ казва: „Въ интелигентнитѣ кръгове на братския намъ сърбски народъ, все по-вече и по-вече прониква мисълта, че съюзътъ е единчкото срѣдство, чрѣзъ което малкитѣ балкански държави ще мохътъ да се избавихъ отъ гибелнитѣ покровителства и вмѣшательства на голѣмитѣ европейски държави. . . Днесъ го повдигатъ (въпросътъ за съюза) най-интелигентнитѣ синове на сърбския народъ, часть отъ които бѣхъ се провинили прѣдъ свещенната идея. . .“ А самиятъ авторъ поддържа сжщото: „Ето виждаме отъ нѣкое врѣме какъ нѣрвитѣ хора отъ дружеството (Св. Сава?) отъ 1885 год., нѣкон съвсѣмъ остантативно прѣзиратъ за сближението между Сърбия и България. Въ редътъ на тия хора виждаме Шаръ-планинеца — който псевдонимъ не може вече да скрие надлежната личность отъ хората посветени въ въпроса; слѣдъ него виждаме г-на Чedomилъ Миатовичъ, а сега, въ най-ново врѣме г-на М. С. Пирочанца (прѣводачътъ показва още Д-ръ М. Г. Миловановича). Похвално и патриотично дѣло, когато държавнитѣ ни мъже, като сж видѣли, че сж на кривъ пѣтъ, отбиватъ се отъ него и отиватъ по правия (96—97). На друго мѣсто въ брошурата пакъ се казва: „Има три-четири години, откакъ у насъ захваняхъ по-живо да се занимаватъ съ въпросътъ за здружаванieto на балканскитѣ народи. Но минжлата пѣкъ година, тоя въпросъ изникна ненадѣйно въ форма приблизително съвсемъ акутна. Даже почнаха, макаръ и по единъ твърдѣ чуденъ и необмисленъ начинъ, да се правихъ чакъ и приготовления за неговото разрушаване. Въ това врѣме у менъ бѣше се породило желанието да изнесъ на яве нѣколко мисли за рѣшенieto на тоя въпросъ. Но причини, които лежахъ въ тогавашното ми служебно положение (консулъ въ Скопие) желанието ми не можа да се усжществи. Читателитѣ ще виджтъ, да ли това закѣсняване е било въ врѣда на туй мое прѣдприятие (11)“.

Отъ цитираното виждаме двѣ нѣща: първо, че въ Сърбия въ постѣдно врѣме има едно ново течение за съюзъ съ България, прѣдвождано отъ видни държавни мъже и второ: прѣдприетото отъ сърбина Каричъ дѣло за Балкански съюзъ освѣнъ че не се удобрява отъ Карича, но и строго се усжжда. Ако дѣлото на Карича бѣше само

легкомисленно, безуспѣшно, нѣмаше защо нашиятъ авторъ, толкова да му се сърди; Катичъ се заловилъ за сжщото дѣло, за което работи и Каричъ; въ най-лошъ случай, той не заслужва повече отъ едно-снизходително прѣнебрѣжение. А ние виждаме че Каричъ не го щади и жестоко го подиграва: „Катичъ се отличава съ пасивенъ стоицизмъ, а на помощника му Вукотичъ въ главата веѣкогашъ сж се въртѣли само химери. За такава работа се изискватъ голѣми маси познания които се добиватъ чрѣзъ ревностно изучаване, пжтувания, наблюдения и изпитвания; дѣлото на Карича е слабо-смысленно и дѣрако (26)“. На пръвъ погледъ това осжждане ни се вижда необяснимо, но то може да се обясни понадолу, като видимъ, крайното заключение на автора.

И така за достигане идеала си Велика Сърбия — сърбитѣ бѣхж си избрали за помощници Австрия и Гърция и работехж противъ България. Сега пѣкъ търсѣтъ приятелството на българитѣ и се отказватъ отъ първитѣ си съюзници.

„Както прѣди първата война (1876 г.) се знаеше че Босна и Херцеговина бѣха опредѣлени за Австрия, тѣй сжщо и прѣди втората (1885 г.) се знаеше, че между Австрия, Русия, Германия и Италия е било уговорено: границата между Сърбия и България да остане сжщата, каквато и да бжде краятъ на войната. Нѣка тогазъ се попитаме, гдѣ ли бѣхме, гдѣ ли воювахме, гдѣ ли лудо изгубихме глави? У насъ не бѣше прието да знаеме за какво воюваме, но да се облегнемъ на единъ царъ; и най-голѣмата политическа мждростъ на нашитѣ държавници бѣше вмѣсто една подпорка, да вземемъ друга, да държимъ съ австрийски или руски царъ (17)“. „По този начинъ ний само си изгубихме драгоцѣното врѣме и се излагахме на под-смивка, както на тѣзи, съ които се водихме, тѣй и на онѣзи върху които викахме (18)“. Сърбитѣ отначало се разочаруваха въ Русия че не имъ даде югославянството, а сега се разочаруватъ въ Австрия че не имъ помага за Велика Сърбия. Извѣстно е, че Австрия, която на Берлин. Конгресъ и сетне поддържаше Сърбия, слѣдъ 1885 година захванж да държи друга политика; за това и братята сж недоволни.

Още по силно се изразява недоволството противъ гърцитѣ. Тѣзи добри приятели и съюзници на сърбитѣ сж изобразени като изчадия на пѣкъла. Автора захваща отъ Адамъ и Ева; прѣди венчко въ сегашнитѣ гърци нѣма нищо грѣчко, защото тѣ сж погърчени славяни и албанци, а името имъ Румъ, Романосъ-Римлянинъ, е чуждо; сетивъ тѣ притежаватъ най-лошитѣ качества на старитѣ елини, за които римлянитѣ казвали: *graeca fides nula fides*, а рускиятъ лѣтописецъ Несторъ пише, „суть бо греци льстиви до сегодня“. За доказателство на това се привеждатъ маса цитати отъ стари и нови автори. А главно то е че гърцитѣ гонѣтъ „мегали идея“ и искатъ да вземѣтъ цѣла Македония за себе си. Въ 1886 год. тѣ обявихж, че заедно съ сърбитѣ ще запазѣтъ равновѣсието на Балкан. Полуостровъ, дигнхжж врѣва, а не помогнххж нищо. Въ Македония, на мѣсто да помогнатъ на сърбската агитация, тѣ ѣ тургатъ всевъзможни спѣнки. Авторътъ като сърбски консулъ въ Скопие, лично се убѣдилъ въ противодѣйствието на сърбитѣ и привежда за това писмени документи. Ъто защо той дава да се разбере, че служебното му положение му е по-

могнѣло да си състави по-ясенъ възгледъ за бѣдния сѣюзъ. Умразата между гърци и славяни на полуострова не позволява да се мисли за сѣюзъ между тѣхъ. „Когато гърцитѣ споменуватъ за сѣюзъ, тѣ мислятъ само за сѣюзъ ad hoc, до гдѣто добиждатъ онова, що сѣ изгубили; за жертвитѣ пъкъ, които би трѣбало да направятъ, въ такъвъ единъ сѣюзъ, тѣ си правятъ оглушки (81)“. Къмъ това трѣба да прибавимъ и по-послѣднитѣ несполуки на кралъ Александра въ Цариградъ, да издѣйствува сѣрбски владци за Македония.

Ще рѣче: сѣюзницитѣ имъ измѣнихъ, пропагандата не върви, дружеството св. Сава пропада. Какво трѣба да се прави? Сѣрбитѣ видѣхъ, че у тѣхнитѣ неприятели, българитѣ нѣма такава яростъ противъ тѣхъ, че тѣ сѣ меки, отстъпчиви и може би при едно съглашение да спечелитъ повече. Българитѣ освѣнъ че не сѣ шовинисти, както нѣкои безсмисленно ги обвиняватъ, но тѣ често не сѣ достатъчно националисти. „Дружеството св. Сава — казва Каричъ — е показало че опасността за сѣрбитѣ грози само отъ българитѣ въ Македония, та сѣ това е дало на българитѣ много по голѣма важностъ, отъ колкото тѣ, въ дѣйствителностъ я иматъ. Сѣрбитѣ въ Турско иматъ много по силенъ и по опасенъ врагъ отъ българитѣ, които никога не сѣ имъ били такива неприятели (95)“. Затова сѣрбитѣ измѣняватъ тактиката. Че не се отказватъ сѣвършено отъ Македония, се вижда отъ това, че тѣ продължаватъ тамъ борбата въ сѣщото направление, вижда се и отъ долужложеното. Но тѣ дохождатъ до убѣждение, че „за споразумѣние между народитѣ, отстъпкитѣ сѣ абсолютно необходими и който не би умѣялъ да се рѣши на тѣхъ, той всѣко споразумѣние би направилъ невъзможно (32)“.

За Душаново царство не може ни дума да става. „У насъ — казва автора — хората, даже онѣзи, които нѣщо знаятъ, не сѣ съгласни напр. въ това: кое е именно сѣрбски народъ? Защото отъ тѣхъ има такива, които отчуждаватъ отъ себе си онѣзи, които говорятъ и пишѣтъ на най-чистъ сѣрбски языкъ, а живо присвояватъ онѣзи, чийто языкъ, да се изразимъ най-добрѣ, е отъ съмнителна чистота (22)“. „Тѣй сѣщо и съ нашитѣ етнографически граници. Въобще по този въпросъ не сѣ се забъркали само Драгичевичъ, Сречковичъ и Милоевичъ; първитѣ двама уравниватъ нашата етнографическа граница съ най-широкитѣ исторически граници на сѣрбската държава, които и днесъ още не сѣ добрѣ испитани, а Милоевичъ ги уравнива съ нашитѣ прѣдисторически граници, които сѣ съвсемъ въ гѣста магла. Останалитѣ наши политикани, които се интересуватъ съ тѣзи въпроси, работятъ нѣкои въ плоча, нѣкои въ клинъ. Най-голѣмата пъкъ частъ изъ между тѣхъ е полудѣла за Душановото царство (23)“.

За това автора се обръща къмъ българитѣ — отъ които сѣщо чака отстъпки — съ слѣдующитѣ прѣдложения: да се оближимъ чрѣзъ уравнивание, правописа, календаря, църковния и книжовния языкъ и книжевността (120). „Чрѣзъ мѣшението и взаимното запознавание макаръ и да не би могли да изгладимъ много различия, вѣроятно би намѣрили много точки въ които би били съгласни. И ний и тѣ бихме се ползовали съ нѣкой компромисъ, съ който на останалитѣ различия, би отбили остритѣ върхове и би имъ оставили свободно течение, като се очаква врѣмето въ което и тѣмъ би се намѣрило лѣкъ та и тѣ да се изгладятъ (108)“.

„Ако се иска съюзътъ напълно да отговаря на испжкнжлата потребба би трѣбало да обеме всичкитѣ народи на полуострова. Съюзътъ слѣдъ това би трѣбало да опрѣдѣли правата и длѣжноститѣ на всѣки народъ и да има такава форма, щото въ сжщностъ да може да носи на знамето си надписътъ: „единъ за всички и всички за единъ“. При опрѣдѣлението пѣкъ правата и длѣжноститѣ на отдѣлнитѣ народи въ съюза не би трѣбало никому отъ тѣхъ да се направи несправедливостъ и на първо мѣсто би трѣбало да се осигури сегашната територия на държавитѣ на полуострова утвърдена било отъ давнашно, било отъ скорошно минало. Съюзътъ по начало би трѣбало да приеме да не се облѣга на никоя велика сила (18)“.

Но г-нъ Каричъ иска отъ насъ и по-сериозни отстъпки: „найсетитѣ, ако по-край гръцкия владика може да сѣди и ерменския, български, униятски, католишки, какво би било извънредно, ако по край тѣхъ би се виждалъ и сѣрбски владика? — Та зеръ и въ Македония сѣрбски владика, може нѣкой да пошита, па даже и нѣкой руски дипломатъ (?), комуто сѣрбъ миллети въ Македония никакъ не дохожда нито въ главата, нито на смѣтката, защото за него е етнографическо евангелие познатата карта на Комарова. — Безсъмнено и въ Македония ще отговорятъ сериознитѣ изслѣдователи (!) на тази страна, които сж безъ предразсѣждаци и шовинизмъ“.

„Македония — продължава той — е единственъ мозаикъ отъ народи, който е въ състояние да забърка и съвсѣмъ непристрастнитѣ хора. Нито най-чистата етнография, не би знала да се ориентира въ чудното прѣминаване и смѣсване на сѣрбскитѣ и българскитѣ славянски диалекти... По неразбиране, на първата етнографическа карта на Турция, Македония бѣше прѣмазана съ българска боя и сетитѣ така остана у всичкитѣ, които по кжсно сж правели етнографически карти на полуострова. Онѣзи пѣкъ които по кжсно сж посѣщавали Балкан полуостровъ пакъ за изучаване, вече сж наченали да внасятъ повече свѣтлина въ етнографията на Македония и повечето свѣтлина, винаги е отивало въ полза на сѣрбската народност (132—133)“.

При всичко това, авторътъ е съгласенъ да приемемъ македонскитѣ сѣрби за македонски славяни, между които има сѣрбофили и българофили. „Прочее ний мислимъ чо македонскитѣ славяни въ това отношение твърдѣ добръ сж познати на сериознитѣ хора въ Сѣрбия и България и че до сега вече ясно имъ е станало, какъ тамъ въобще не се приема никое друго влияние, освѣнъ културно. Ако съ въстановлението на Ипекската патриаршия би се призналъ филетизма на сѣрбската църква, онѣзи македонски славяни, които говорятъ или чисто сѣрбски или на диалекти по близко до сѣрбския, би се събрали заради защитата на своята черква около Ипекската патриаршия и нейнитѣ митрополити и владци, а своето просвѣщение би черпали изъ сѣрбската книга, изъ сѣрбската книжевностъ. Онѣзи пѣкъ македонски славяни, които говорятъ на диалекти по-близко до български или по силно пропитани съ него би останали заради защитѣ цѣли и за напръдъ около екзархията и нейнитѣ митрополити и владци и напоявали би се съ просвѣщение отъ българскитѣ книги и българската книжевностъ. По тоя начинъ би се отдѣлили една отъ друга двѣ културни области, безъ никакво облѣскване по тихо и

мирно, по съвѣемъ естественъ (?) начинъ и мирно една по край друга би успѣвали и напръдвали (135)“.

Излиза че Каричъ предлага съюзъ и братство, но съ извѣстни условия; отъ тука става явно защо той толкова се възмущава отъ проекта на Катича, когато намира за глупавъ, недипломатъ.

Преводача въ предисловието си казва, че превѣлъ брошурата „съ възхищение“, а тамъ гдѣто не е съгласенъ съ автора, прави нужднитѣ бѣлѣжки. Понеже за туко-що цитиранитѣ мѣста, той не прави никакви бѣлѣжки, трѣба да се приеме, че той напълно е съгласенъ съ мнѣнието на автора. Ний разглѣдахме тази брошура, и се спирахме да видимъ, какво е „най-новото течение“ въ Сърбія, какво искатъ сърбитѣ отъ насъ и какво ги е накарало да си измѣнятъ досегашното поведѣние. Остава сега нашата мисляща интелигенция да се произнесе, съгласна ли е на условията на Карича, които сж ежщо и на прѣводача, или мисли по-другояче?

3.

Иванъ Вазовъ, **Нова Земя**, романъ изъ живота на българитѣ прѣвъ първитѣ години слѣдъ освобождението. Въ седемъ части. Съ 19 иллюстрации отъ Обербауера, Мърквичка, А. Митова и Канелла. София, 1896.

Съ радостъ отбѣлѣзваме едно крупно явление въ нашата белетристика — единъ български романъ отъ 542 страници! И отъ кого друго ще е това огромно произведение, ако не пакъ отъ неуморния нашъ Вазовъ, който — нека си го кажемъ — единъ чкъвъ поддържа още българската белетристика и дава животъ на литературната българска шияца. Това като му признаваме обаче, струва ни се, че се не лишаваме отъ правото си да направимъ нѣкои критични бѣлѣжки върху новото му дѣло, бѣлѣжки, съ които да изкажемъ на кратко впечатленията си отъ „Нова Земя“.

Надали се е чакала българска книга съ по-голямъ охота отъ книгата „Нова Земя“, а и не вѣрвамъ да се е чела друга книга съ такова жедно любопитство като нея. За едното и за другото причина бѣхъ до нѣкъдѣ прѣдварителнитѣ чести разгласи, които изострихъ любопитството у българската критическа публика и я накарахъ да чете съ двойно внимание новата книга на Вазова. Оттамъ — и разочарование отъ нѣкои страни.

„Нова Земя“ е видъ продължение на „Подъ Игото“. Докато „Подъ Игото“ съдържа епизоди отъ прѣди войната прѣвъ кинѣжътъ на въстанията, „Н. З.“ описва обществено-политическото положение на българитѣ отсамъ и отатъкъ Балкана слѣдъ освобождението имъ дори до съединението. Па както „Подъ Игото“, тъй и „Нова Земя“ е пълна съ хубаво рисувани сцени изъ българския животъ по онуй врѣме, когато става прѣходъ отъ робство къмъ свобода, отъ тирания къмъ парламентаренъ животъ. Тя сцени — тукъ сериозни, тамъ комични — придружени съ прѣкрасни описания на мѣстности и природни хубости, подправени и съ нѣкои любовни историйки, съставятъ съдържанието а и — достоинството на романа. Четхтъ се съ интересъ и всѣка за себе си е, можемъ каза, безукорна „драска“ или „шарка“, но всичкитѣ скупомъ не даватъ едно цѣлоуино съдържание, та като ги изчетешъ да ти остане въ паметъта нѣщо цѣло, нѣщо органически свързано,

както остава, кога четешъ нѣкой хубавъ чужди романъ. Това произлиза оттамъ, че и новиятъ романъ на Вазова има сѣщия недостатъкъ, какъвто го има и „Подъ Игото“, а именно липсува му единство. Безъ да разправяме на дълго и широко, какво е то единство на единъ романъ, ще кажемъ само, че безъ това свойство романътъ не е сѣщи романъ, както изобщо и никое словесно произведение не може безъ безъ него. Единството въ романа свързува лицата и събитията въ едно цѣло, групира характеритѣ тѣй, че отъ тѣхнитѣ взаимни или противни дѣйствия да се постигнхтъ двѣтѣ интересни точки на романа: вѣзка и развѣзка. А въ „Нова Земя“ нито лицата сѣ свързани съ дѣйствията си по между си, нито пъкъ дѣйствията имъ водихтъ къмъ една и сѣща главна цѣль, а като че цѣлиятъ романъ е сборъ отъ епизоди, наредени единъ до други въ седемъ групи или части, безъ никаква зависимость помежду имъ. Истина въ романътъ на Вазова не липсватъ заплетни и то твърдѣ интересни, ала тия заплетни нѣматъ общъ характеръ, сирѣчь не служатъ като завръзка на нѣкое главно дѣйствие въ романа, а сѣ и тѣ само епизодни заплетни. Та за право рѣчено въ тоя романъ и нѣма главно дѣйствие; изчетешъ книгата до самия край и пакъ не знаешъ, каква е била крайната цѣль на автора? Дали да опише, какво е видѣлъ и прѣживѣлъ главниятъ му герой Найдень Стрѣмски, който наистина съставя единъ видъ нишка на цѣлия романъ, или да опише съединението, съ което се наистина и свърша романътъ, но за което собствено се говори само въ послѣдната — седма — часть. Ако е било да се опишхтъ любовнитѣ и други авантюри на Стрѣмски, тогава много глави отъ романа ставатъ съвѣсмъ излишни; ако ли пъкъ цѣльта е била, да се изрисува единъ важенъ моментъ отъ нашия политически животъ, а именно съединението, което най-сетнѣ заслужва и по-големъ романъ, то не знаемъ защо сѣ първитѣ 325 страници въ романа, когато въ тѣхъ не срѣщаме никаква подготовка къмъ това дѣло? За какво е най-сетнѣ и главниятъ му герой Найдень Стрѣмски, който нито съ нѣщо помага, нито съ нѣщо прѣчи на това дѣло, защото авторътъ намѣрилъ за добръ да го проводи прѣзъ туй важно врѣме, когато избухва съединението, въ Швейцария на разходка съ булката му.

Ето на тѣй разцѣпилъ Вазовъ романътъ си и развалилъ, като че нарочно, единството му: отъ една страна Найдень Стрѣмски съ всичкитѣ свързани и несвързани съ него епизоди, отъ друга — съединението, при което главниятъ герой изчезва, а оставатъ да дѣйствуватъ лица като Рангелъ и Боримечката!

А тоя Найдень Стрѣмски — да останемъ при първата половина и при главното ѣ лице — тоя Найдень Стрѣмски изобщо слабо свързува лицата и събитията къмъ себе си; той е повече очевиденъ, отколкото дѣятель, повече фигурантъ отколкото герой. Тоя спокоенъ духъ и трѣзвенъ умъ тѣй малко дѣйствува, щото мицува като сѣпка прѣзъ цѣлия романъ, безъ да му дава животъ, както прилича на главенъ герой. Всичко вършхтъ за него други, а каквото той самъ върши, е или е излишно, или го не характеризира добръ. Кака Гинка му избори прави, кака Гинка му жена избира, пъкъ Рангелъ разбойникътъ и Боримечката — само да потрѣбать за нѣщо — веднага изпъкватъ като по магия и вършхтъ гдѣ-да-си работи. А главното е, че Найдень Стрѣмски се ползува на всекъдѣ и у всички съ нео-

бикновенъ авторитетъ, безъ да знаешъ, отгдѣ е спечелилъ, какъ си е придобилъ това всеобщо уважение. Изобщо авторътъ оставя много явления въ „Нова Земя“ недостатъчно мотивирани, та се струватъ тѣзи явления или неестествени, или необикновено случайни. Нека припомнимъ за примѣръ епизода съ Драгината сестра — Свѣтлина въ Русчукъ, който епизодъ ще обясни много добръ това, що казахме.

Г-жа Свѣтлина Голичева, сестра на Стрѣмскиевата любовница, Драга Филовичъ, избѣгва отъ мъжа си съ единъ руски офицеринъ, отъ Русчукъ за Гюргево, та на Букурещъ и когато домашнитѣ ѝ отчаяни се съвѣтватъ, какво да правятъ, дохажда имъ на умъ за Стрѣмски, проваждатъ, да го викатъ слѣдъ полунощъ и му съобщаватъ печалната случка, като го молятъ, да имъ намѣри и възвърне Свѣтлина. Стрѣмски, запознатъ едвамъ прѣди четире мѣсеца съ фамилия Филовичъ, приема на драго сърце тая мисия, отива и съ неизвестна магическа сила напистина възвръща забѣгналата съпруга. Този епизодъ, съединенъ съ хиляди прѣчки и вмѣкнатъ между единъ балъ и дуелъ, освѣнъ че е съвсѣмъ излишенъ за общия ходъ на романа, но е и слабо мотивиранъ. Първо и първо въ една фамилия, гдѣто иматъ мома за женене (Драга), нѣма да повѣрятъ такава мисия на човѣкъ ергенинъ, едвамъ що запознатъ съ тѣхъ и освѣнъ това бѣдещи кандидатъ за дъщеря имъ; второ, една жена, която се рѣшила веднажъ да бѣга отъ мъжа си, мажно ще я придума да се върне единъ скоро запознатъ приятель, а трето и най-главно, авторътъ не ни обажда, на кой начинъ Стрѣмски убѣждава Свѣтлина да се върне при мъжа си? Той ни само казва, какъ Стрѣмски я намира въ букурешкия хотелъ „Гривица“, какъ влиза при нея въ стая **№** 17 и туй то! На другия день мадамъ Свѣтлина се разхожда край Дунава съ мъжа си подъ ржка: ни лукъ яла, ни лукъ мирисала, а читателътъ да си разбива главата, защо и какъ ставатъ тия работи.

Твърдѣ неестествено, а освѣнъ това и лошо характеризира главния юнакъ Стрѣмски и това, гдѣто той спасява единъ явентъ разбойникъ — Рангела — безъ да има прѣдварителни мотиви за това. Тая постѣпка на Стрѣмски стои въ разрѣзъ съ идеалната му честность, която авторътъ е тѣй хубаво прѣдставилъ въ XVII. и XVIII. глава на втората часть отъ книгата си. Но като не считаме тая случка съ Рангела, Стрѣмски е прѣдставенъ за идеаленъ мъжъ и прѣвъзходенъ патриотъ. Винѣги, когато се вдаде случай, авторътъ му полага думи въ устата, които изказватъ благородни и зрѣли мисли: Стрѣмски прѣдставлява трѣзенъ патриотъ, който има винѣги прѣдъ видъ пародното благо и безпощадно поразява всички безчестни спекуланти и шарлатански партизани. Авторътъ е ималъ видимо за цѣль да изобрази въ лицето на Стрѣмски юнакъ на мисльта и словото, както бѣше изобразилъ въ лицето на Огнянова юнакъ на дѣлото. Но ако Огняновъ направи малко съ дѣлото си, Стрѣмски извършва още по-малко съ мисльта и словото си. Печална истина!

Както рѣкохме, авторътъ не е си билъ ясно опрѣдѣлилъ, какво да е главната цѣль на романа — дали Стрѣмски или съединението; а тѣй като тия двѣ нѣща не отиватъ заедно, той ги отдѣлилъ, като пратилъ Стрѣмски въ Швейцария, тѣкмо когато става съединението. Но единъ ижъ главното лице отдѣлено, съединението става като нѣщо отдѣлно отъ романътъ и нищо го не свързва съ другитѣ му

части: нито лице, нито нѣкои прѣдварителни подготовки. Такова едно-важно историческо събитие, което за право би трѣбало да съставя кулминационна точка на романа и гдѣто всичкитѣ лица би трѣбало да проявятъ най-голтѣма дѣятелность, авторътъ го оставя да си стане като отъ само себе си. Може би, съ това е искалъ да прѣдстави чисто народния характеръ на това дѣло; на освѣнъ това, каква роля би далъ на Стрѣмски и на цѣлата му партия, която на 6. септември осѣмва въ едно комично положение? Да се противи — патриотизмътъ му не позволява; да вика ура — честолюбието му не дава; най-добрѣ да го нѣма тамъ. Но съ това Стрѣмски, главниятъ юнакъ, ужъ сто-жерътъ на цѣлия романъ, става излишенъ за цѣлата развѣзка, сирѣчь за края на романа, и съ това авторътъ показалъ, колко лабаво сж свързани лицата и събитията по между си въ романа му, когато могатъ едно безъ друго, безъ да се осѣща нѣкоя липса. Това показва, че „Нова Земя“ не е романъ, а само сборъ отъ епизоди, за които подипсала нужната творческа сила да ги сплоти и свърже въ едно цѣло и да ги устрѣми къмъ една главна цѣль, за да се постигне нужното единство на романа. Не знаемъ, дали г. Вазовъ е съзнавалъ тоя важенъ недостатъкъ на послѣдното си дѣло, но струва ми се, че би избѣгналъ много неприятности, ако не бѣше употребилъ въ заглавието громкото название „романъ“. Това название, турено веднага подъ заглавието на книгата, може би и безъ голѣми претенции, ще навлѣче на Вазова остри критики, защото съчинението му, разгледвано като романъ, има голѣми недостатѣци. Тия наистина вѣщо скроени епизоди, нанизани като броеници около едно главно лице, но само хронологически, а безъ каузална връзка помежду имъ, приличатъ повече на една голѣма драска или шарка — каквато бѣше оная подъ название „Кардашевъ на ловъ“ — отколкото на романъ. Съ това не отказваме значението на „Нова Земя“. Тя е книга, която ще чете всѣки съ любопитство, който е прѣкаралъ тоя прѣходенъ периодъ отъ 1877 до 1885. година, а тѣй сжщо и ови, който желае да се запознае съ обществено-политическото състояние на българския народъ по онуй врѣме. На освѣнъ това тия прѣкрасни сцени и картини се четжтъ и съ увлѣчение, защото имъ не липсва художественость; но отъ тѣхъ до романъ има още разлика.

Слѣдъ като изтъкахме главния недостатъкъ на Вазовия новъ романъ, недостатъкъ, отъ който произлизатъ още много други, нѣма защо да се внушае въ подробности, които могатъ да бжджтъ прѣдметъ на по-обстойна критика, а ще кажемъ нѣколко думи и за това, какъ се е отнесълъ Вазовъ къмъ едно историческо събитие, което съставя послѣдната частъ на романътъ му — именно съединението.

Съединението на сѣверна и южна България е единъ отъ най-бляскавитѣ моменти на българската политическа и културна история. То заслужва да бжде описано и възгивано още за дълго врѣме, защото съ непрѣдвидѣнитѣ си послѣдствия то съставя твърдѣ интересна епопея отъ нашия народенъ животъ; то трѣбаше до сега да бжде прѣдметъ на много поетически възпроизведби, защото удвои, нѣ, повиши стократно силата на българския народъ, тури го на лице прѣдъ цѣль свѣтъ и го прослави като народъ съ хубава бжднина. И ако до сега тая народна Илиада не е намѣрила още своятъ Омиръ, причината е, че у насъ изобщо нѣма още Омировци. Много се надѣ-

вахме на Вазова — нашиятъ сега за сега Викторъ Хюго — да се одушеви съ тая тема и да прослави перото си съ „Нова Земя“, като исторически романъ отъ българското съединение. Но за злa честъ, случило се, че г. Вазовъ, като човѣкъ, се брои, или го броихъ къмъ оная политическа партия, която имà нещастieto да бѣде на властъ по врѣме на съединението. За това, каквото и да напише по тая тема, неговитѣ политически противници ще го счетатъ за пристрастно, партизанско. Тѣй и сега се чуватъ гласове, че Вазовъ се сторилъ адвокатинъ на партията си. Но трѣба за честъ на Вазова да констатираме, че тия гласове произлизатъ просто отъ партизански инстинктъ, който ни кара да виждаме и въ най-голѣмото безпристрастие на противникитѣ си порицание за нази-си. Защото най-сетнѣ и като защитникъ на партията си, Вазовъ не показва никакво пристрастие въ книгата си, а се държи о една златна срѣда, която може да му служи само за похвала. Ако е казалъ нѣкоя неласкава дума за нѣкои партии, той не гали сжщеврѣменно и партията, къмъ която има честъ или нещастие да припада, а напротивъ, казва си ѣ право въ очитѣ грѣшката, която стори, а именно, че докато се борѣше противъ Румелия, щомъ дойдѣ на властъ и наченъ да поддържа тая Румелия, противъ която устройва толкова митинги. Какво по-джентлименско самопризнание отъ това? — Въ каквото можемъ да обвиняваме Вазова, то е, че съединението у него е изложено нѣкакъ блѣдо, сирѣчь нѣма оново одушевление, каквото бихме очаквали, като знаемъ, какво еднодушие владѣеше между българитѣ по тоя въпросъ и какъвъ възторгъ облада цѣла България. щомъ се прѣснъ радостната вѣстъ за съединението. Ний се надѣвахме, че Вазовъ ще земе съединението за главна тема на романа си, че той ще умѣе да направи отъ него центъръ на всичкитѣ лица и дѣйствия въ „Нова Земя“, а то виждаме, че и на това най-важно събитие въ романътъ на Вазова е даденъ епизоденъ характеръ: и съединението въ „Нова Земя“ не е нищо друго, освѣнъ единъ по-голѣмъ епизодъ, притуренъ къмъ края на книгата, не съ цѣлъ да се възпроизведе поетически едно историческо събитие, колкото съ цѣлъ да се даде по-голѣмъ заключителенъ ефектъ на романътъ. Освѣнъ това, не сторилъ добръ Вазовъ, че се спира тѣй дълго да описва момчешкитѣ развеждания на губернатора по Пловдивъ, докато можеше да снее други по-характерни моменти отъ това интересно събитие. Пада въ очи тѣй сжщо, че Вазовъ не споменува ни съ една думица князь Александра, който, както щемъ да мислимъ, има важни заслуги за това дѣло, зарадъ което най-сетнѣ и станъ самъ жертва. А като че нарочно Вазовъ прѣкъсва романътъ си тѣкмо съ третия денъ отъ съединението, сирѣчь съ она сжщи день, когато първия български князь влѣзе най-тържествено въ румелийската столица!

Могатъ да се наброихъ още нѣкои дребни недостатѣци, но ние ги нарочно замълчаваме, защото цѣльта ни бѣше въ тая си оцѣнка да се досегнемъ само до най-сжщественитѣ точки на романа.

Недостатѣцитѣ въ „Нова Земя“ произлизатъ освѣнъ отъ индивидуалната сржчностъ на писателя, но произлизатъ и отъ тамъ, че „Нова Земя“ е видъ исторически романъ, а историческитѣ романи сж свързани съ много и разни мжчнотии. Първо и първо „Нова Земя“ третира единъ периодъ твърдѣ близенъ до нашитѣ дни, описва съ-

бития, за които още не можемъ да сѣдимъ хладнокрѣвно и за които нѣма още ясно и опрѣдѣлено мнѣние. Кѣмъ тая трудность, която прѣчи на писателя да вземе опрѣдѣлено становище, се прибавя още една и тя е, какъ да третира писателятъ такива събития: да ли да ги описва прозаически, сирѣчь да ги копира, или да употреби фантазия, за да ги поиделизира малко. Едното и другото е Скилла и Харибда за единъ поетъ у насъ; нито едното, нито другото ще срѣщне одобрение, защото ако описва събитията, както би ги описалъ нѣкой историкъ, книгата му нѣма да бѣде романъ, а история; ако пъкъ даде воля на фантазията си съ цѣль да възпроизведе висши идеали, нашия прозаически свѣтъ нѣма да му вѣрва, а ще му каже, че не пише истина, а фантазия. Като имаме прѣдъ видъ тия мѣждоти, нека не задираме много-много Вазову, а да приемемъ отъ него туй, що е могълъ да ни даде; защото други наши писатели до сега и туй не сж ни дали, а кой знае, кога ще наченжтъ да ни даватъ. Може Вазовитъ произведение да иматъ недостатѣци, може зли критици да ги искаравтъ даже за нищо негодни, но тѣ пакъ си оставатъ като художествени произведения надъ сички български оригинали отгорѣ и съставятъ съществена душевна храна за нашата публика. Защото сичко въ тоя свѣтъ е релативно, сичко се цѣни споредъ врѣмето и мѣстото му; за това кога цѣнимъ Вазовитъ съчинения, трѣба да имаме винаги прѣдъ видъ, че ги е писалъ нашъ българинъ, българинъ, прѣкаралъ половина животъ подъ турско робство, а не прѣфиненъ французинъ или нѣмецъ, роденъ и отрасълъ въ охолень животъ, срѣдъ хиляди възможности да развие духтъ, умътъ и вкусътъ си.

Б. Ц.

Юбилеенъ Сборникъ на Сухиндолското читалище „Трѣзвенность“ по случай отпразднуванието 25-та му годишнина. Издание на читалището. Печатница „Селянинъ“, с. Мусина. 230 стр. Ц. 1.50 л.

Има повече отъ една година, откакъ Сухиндолското читалище „Трѣзвенность“ отпразднува 25-годишния си юбилей, при който се взе достапохвалното рѣшение, да се издаде единъ юбилеенъ сборникъ. Прѣзъ мѣсець юни тая година биде издаденъ горѣозаглавениятъ юбилеенъ сборникъ. Цѣлиятъ сборникъ е раздѣленъ на три дѣла: исторически, литературенъ и напоконъ допълнителенъ. Съдържанието и въ тритѣ отдѣла е разнообразно, но не и напълно задоволително.

Историческиятъ дѣлъ съдържа три статии: Отчетъ за състоянието и дѣятелността на Сухиндолското читалище „Трѣзвенность“ отъ 1870. — 1895. год. отъ М. К. Вачковъ, даскалъ Василь Недѣлчевъ, основател на Сухиндолското читалище „Трѣзвенность“, отъ Н. Бакевъ и с. Сухиндолъ отъ Н. Мънковъ.

Първата отъ тѣзи три статии е непълна, бѣгла и не ни дава яко пъленъ образъ за всички перипетии, които е прѣминжло читалището „Трѣзвенность“ при 25-годишното си сѣществуване. Обаче, като се вземжтъ прѣдъ видъ прѣиятствията, трудноститѣ, които е срещналъ авторътъ при съставянето на горния 8-листень „отчетъ“, трѣба да сме благодарни и на това. Този отчетъ е билъ четенъ отъ автора на юбилейния празникъ 22. май 1895. год. Въ втората подъ редъ статия се описва биографията, ако може тѣй да се нарече, на основателя на Сухиндолското читалище, даскалъ Василь Недѣлчевъ. Слѣдъ единъ

погледъ върху това, що сж извършили въ турско врѣме читалищата и каква полза сж принесли за българския народъ, който погледъ — както и цѣлата биография — е съставенъ невѣщо, сухо и блудкаво слѣдва краткиятъ животописъ на скромния Сухиндолски дѣятел и просвѣтителъ, а послѣ мъченикъ за българската свобода, В. Недѣлковъ. Трѣбало би читалището „Трѣзвенностъ“ да събере повече данни и най-главното, да ги изложи по-умѣло и по-добрѣ за заслужилия. Както повечето отъ помѣстениѣта статии въ „Сборника“, тъй и тая страда отъ лошо изложение на материала. За примѣръ ще привеждъ слѣдния откъселекъ: „Ако имаше нѣщо, което да хвърлѣше въ меракъ нашия орачъ, който по цѣли дни се пражеше подиръ кривото орало отъ немощното горѣщо слѣнце, и щомъ си отиде въ дома да хване вѣстникъ или книга, то бѣше читалището, ако имаше нѣщо, което припуждаваше българския овчаръ и козаръ въ свирепата зима да остава добитѣка си на сѣидбата му, и той да слуша по цѣли нощи народния учителъ, като имъ чете или разказва, (по нѣкога да чете) прѣдъ скромното гасче или разгорѣлия огънь въ овчарската си колиба, то бѣше читалището“. ¹⁾ Една отъ най-добритѣ статии на „Сборника“ е всеостранното описание на село Сухиндолъ отъ г. Н. Мънковъ. Историческитѣ и др. данни за с. Сухиндолъ изобилватъ въ тази статия. Тѣ сж цѣнни и интересни и трудътъ на г. Мънкова не е отишелъ напразно, той заслужава похвала и пълно внимание.

Литературниятъ дѣлъ състои отъ слѣдующитѣ 25 статии: „Ползата отъ селскитѣ читалища и библиотеки“ — Юрд. Каролиева; „Нѣколко думи за селскитѣ библиотеки“ — Т. Г. Влайковъ; „Двѣ думи и за нашата селенка“ — Х. А. К-ва; „Ахмедъ, Мехмедъ се за захметъ“ — д-ръ К. Кръстевъ; „Разсждай патриотически“ — А. С. Цановъ; „Какъ се управляватъ нѣкои Швейцарски кантони?“ — В. Т. Велчевъ; „Какво нѣщо е болестъ, кои сж нейнитѣ причини и какъ да се защитиме отъ нея“ — д-ръ Витановъ; „Птицитѣ покровители на посѣвитѣ и лѣсоветѣ ни и борбата имъ съ врѣдителнитѣ насѣкоми“ — Г. К. Христовичъ; „Болѣсти и недостатѣци на вината и срѣдства за цѣрението имъ“ — Хр. С. Георгиевъ; „Учителска пѣсенъ“ — Ив. Ст. Андрейчинъ; „Отмѣщение“, разказъ — Д. И. Поляновъ; „Униние, „Желание“ — Н. Начовъ; „Дружество „Въздържание“ разказче — А. Константиновъ; „Не съмъ се питалъ“ стихонизъ — И. Вазовъ; „Въ прѣдвечерието на освобождението ни“, въспоминания — С. Мутафовъ; „Спомѣни“ стихотв. — Мирчо; „Пропилъ“, разказъ — Т. Г., прѣв. Г. А. Миндовъ; „Зима“, „Къмъ дѣтето“, „Напрѣдѣкъ“ — П. Мънковъ; „Баберки“ — В. Благоева; „Пѣсенъ на косачѣтъ“, „Лудъ“ — Церковски; „Заговорѣтъ на кукумявкитѣ“ приказка отъ Павла В. Засодимски, прѣв. Г. Недѣлковъ. Статията „Ползата отъ селскитѣ читалища и библиотеки“ отъ Юрд. Каролиева, както и слѣдующата на г. Влайкова, разисква единъ важенъ въпросъ, отъ разрѣшенieto на който зависи бѣдѣщето на нашата селска маса. Селскитѣ читалища и библиотеки, ако бѣдѣтъ ръководени така, както трѣба, ще извадѣтъ нашия селянинъ отъ невѣжеството, въ което е потъналъ, ще го избавѣтъ отъ сегашното му несносно положение и ще му отворѣтъ пътя къмъ прогреса. Чрѣзъ тѣхъ само той ще може да съзнае своитѣ политически

¹⁾ Стр. 20. Съмнявамъ се, дали всичко това е вѣрно.

права и ще умѣе да се ползува отъ тѣхъ; само тогава той нѣма да бѣде стадо, тѣла, *vulgus*, която ще се лѣже и води подиръ разни политически лѣжци и шарлатани — молихъ за изражението — както е сега. Важна и интересна е статията на г. Т. Г. Влайковъ и особено списъкътъ на книгитѣ за общодостъпнитѣ селски библиотеки, макаръ и непълнъ, което и самъ авторътъ признава. Въ „Двѣ думи и за нашата селенка“ отъ К. А. К-ва за пръвъ пѣтъ, както забѣлѣзва и самата авторка, се подига дума за нашата забравена селянка. Тукъ се обръща внимание на невѣжеството, което е пустило още по-дълбоки корени у нашитѣ селянки и за изкореняването на което малко, ако не никакъ не сж се погрижили, или пакъ не се грижатъ. Сжщо се обръща внимание ина обстоятелството, че нашата селянка е много повече трудолюбива и много повече работа извършва отъ селянина, отъ когото се третира като робиня и слугиня, е угнетена и най-малко възнаградена.

На г. д-ръ Кръстевия литературно-политически ескизъ „Ахмедъ, Мехмедъ се за захметъ“ не му е мѣстото тука, а въ „политическия прѣгледъ“ на сп. „Мисль“, та затова нѣма и да се спирамъ, макаръ и да има нѣщо да се каже и за него. — Г-нъ А. С. Цановъ ни съвѣтства да „разсжждаме патриотически“, като ни привежда за примѣръ несъгласията и раздора, които сж съществували между синоветѣ на послѣдния самодържавенъ български царь Александъръ и които сж били една отъ причинитѣ за паданъето на българското царство подъ игото на турцитѣ. „Затова (е паднало българското царство), казва г. Цановъ, защото не сж разсжждавали патриотически (българскитѣ царѣ, князѣ и боляри).“¹⁾ Тази малка статийка трѣба да се прѣпорѣчва на днешнитѣ наши политикани.

Г-нъ В. Т. Велчевъ ни запознава, какъ се управляватъ нѣкои отъ Швейцарскитѣ кантони, или по-добрѣ описва примитивната форма на управление въ кантона Ури, което съществувало и въ кантонитѣ Гларусъ, Унтервалденъ и Апенцелъ. Тази статийка е доста интересна, понеже ни рисува едно почти идеално за насъ самоуправление въ нѣкои малки планински и бѣдни Швейцарски кантони. — Едно хубаво опрѣдѣление на понятието „болестъ“ и нейнитѣ причини ни дава г. д-ръ Витановъ. На края обаче при посочването срѣдствата за прѣдпазване отъ болести се увлича и справедливо натяква на нашитѣ министерства, които вмѣсто да се погрижатъ за свѣстяването и просвѣщаванъето на народа ни и особито на селската маса чрѣзъ отваряне на селски библиотеки и читалища, израсходватъ голѣми суми, за да поддържатъ шпиони и да прѣслѣдватъ своитѣ политически противници и врагове. „Ние поддържаме, казва г. Витановъ, тукъ и въ странство разни продажни вѣстници, за да ни поддържатъ и хвалятъ, а нашитѣ най-добри списания, които разпространяватъ свѣтлина изъ народа, ги оставяме да се борятъ съ нѣмотията и само отъ врѣме на врѣме имъ хвърляме по едно плѣсенясало парче хлѣбъ да глождатъ.“

Г. Витановъ завършва своята хубава статийка съ едно патетическо обръщане къмъ България — негово нещастно отечество. — Статията на г. Г. К. Христовичъ „Птицитѣ покровители на посѣвитѣ и лѣсоветѣ ни и борбата имъ съ врѣднитѣ насѣкоми“ и тая на г. Хр. С. Георгиевъ „Болѣсти и недостатѣци на вината и срѣдствата на цѣ-

¹⁾ Стр. 76.

рението имъ“ и особено последната си иматъ съвѣстъ мѣстото въ „Юбилейния Сборникъ“ на читалището „Тръзвенностъ“, защото сборникътъ най-вече е прѣдначенъ за селската маса, която има голѣма нужда отъ такива полезни свѣти. Първата статия, извлѣчена отъ сп. „Природа“, е илюстрирана съ 6 фигурки. Стихотворенията въ сборника изобщо сж слаби и особито тия на г. П. Мъиковъ, които не е трѣбало никакъ да се помѣстятъ. Стихонизътъ „Не съмъ се питалъ“ на г. Вазова е доста хубавъ, но вториятъ стихъ въ края е непонятенъ и навѣрно ще е нѣкаква печатна грѣшка. Азъ го възпроизвеждамъ цѣлия.

Защо и за кого тѣзъ ритми азъ нареждамъ?

Що гоня въ тѣхъ? кому обричамъ ги тозъ часъ?

Уви, туй тръзво питанье — вината си обаждамъ,

Не съмъ слагалъ до днесъ прѣдъ пѣсенята си азъ.

Разказътъ на г. Д. И. Поляновъ — „Отмъщение“ — е несполучливъ и слабъ по съдържание. Началото и краятъ сж само по-хубави. Събитието отчасти е възможно, но е прѣувеличено, при това личността „бай Вълко“ е изкуствена, такива лица още не сж се явили между нашитѣ селяни.

Авторътъ е трѣбало по-напрѣдъ хубаво да обработи разказа и тогава да го изважда на „бѣлъ свѣтъ“, — това нека му служи за поука. Г. А. Константиновъ изкарва отново на сцената — за жалость тоя пѣтъ безъ голѣмъ успѣхъ — всѣкому извѣстния бай Ганю, който сега се заелъ да основе едно въздържательно дружество.

Възпоминанията на г. С. Мутафовъ „Въ прѣдвечерието на освобождението ни“ се четятъ леко, но не сж добръ обработени.

Прѣведенниятъ отъ руски разказъ „Пропилъ“ на непознатъ писателъ (Т. Г.) отъ г. Г. А. Миндовъ е слабъ, сжщо и прѣводътъ. Чудно ми е какъ г. Миндовъ не е можалъ да намѣри за прѣводъ изъ богатата руска литература нѣкой по-съдържателенъ и по-хубавъ разказъ отъ тоя и отъ нѣкой извѣстенъ, чутенъ писателъ. Подобни на тия разкази има доста и оригинални изъ нашитѣ мѣсечни списания. „Баберки“ отъ В. Благоева се хубаво четятъ. Приказката „Заговорътъ на кукумявкитѣ“ отъ Павла В. Засодимски е сполучливо избрана и хубаво прѣведена отъ Г. Недѣлковъ. Тя е едно художествено написана приказка, каквато едвали има друга въ нашата литература. Не можъ да се въздържъ да не приведа единъ откъслекъ.

„Срѣднощъ.

И земята, и подъ земята — всичко тихо. Спиктъ хората уморени — едни отъ тежка работа, други отъ забавления. Не спиктъ само кахъра и злобата, но тѣхъ не ги е чутъ: въ тишината тѣ мислихтъ своитѣ мисли. . . . Спиктъ животнитѣ! Заспали и трѣвитѣ и цвѣтята. . . . Само зминтѣ въ гората, като шумолѣхтъ, прѣвиватъ се подъ храститѣ; шумътъ и вряканieto на жабитѣ отъ далечното блато едва се чува. Тъмно и мрачно е въ гората. . . . Само тукъ-тамъ прѣзъ гжстата зеленина пробива мѣсечната свѣтлина и на блѣдни ивички, като разбойникъ, крадишкомъ пада на тъмнитѣ неподвижни листи, на тъмнитѣ нападали по земята сжчки, по бѣлия дънеръ на брѣста. . . .“ Г. Гено Недѣлковъ е извѣстенъ на нашитѣ начетени селяни като прѣводачъ на нѣкои отъ книжкитѣ, издадени отъ Мусинското читалище подъ името „Евтина библиотека“.

За допълнителния дѣлъ нѣма що да се каже, тъй като той съдържа: 1) Отзивитѣ на нѣкои наши по-видни писатели, а именно на покойния Тр. Китанчевъ, Ст. Заимовъ, Н. Начовъ, Т. Г. Влайковъ, Г. К. Христовичъ и А. Кочовъ, на поканата отъ редакционния комитетъ, за да вземътъ участие въ „Юбилейния Сборникъ“; 2) Уставъ на читалището „Трѣзвеностъ“ и 3) Вътрѣшенъ правилникъ на читалището.

Направихъ горния кратъкъ прѣгледъ на помѣстенитѣ статии въ „Юбилейния Сборникъ“ на читалището „Трѣзвеностъ“, за да покажъ, кои отъ тѣхъ сж заслужили направената имъ честъ да бѣдѣтъ помѣстени въ такова едно издание, каквото е настоящето, и кои не. Ако и съдържанието да не е до тамъ задоволително, както се вижда това отъ направения прѣгледъ, за което не е въ нищо виноватъ редакционниятъ комитетъ нито пъкъ читалището „Трѣзвеностъ“, а самитѣ автори: то пакъ сборникътъ е интересенъ и заслужва прѣпорѣка. „Сборникътъ“ е печатанъ въ с. Мусина доста красиво, само че сж допуститѣ много печатни грѣшки. Желателно щѣше да бѣде, ако бѣше спасенъ единъ и сжщъ правописъ въ всички статии, а не както сега, да прѣдставлява единъ смѣсъ отъ разни, противурѣчиви, повечето неправилни правописи. Напаконъ цѣната на книгата при тоя обемъ (14½ коли) е доста умѣрена, което, вѣрвамъ, ще привлѣче голѣмо число купувачи.

Ал. Недѣлковъ.

Политиката на турското правителство спроти българитѣ въ Македония. Отъ **. Leipzig, Central Buchdruckerei. 1896. 8°, 72. Цѣна 50 стот.

Пакъ нова българска брошура върху Македония! Кой не знае съдържанието ѝ? Нали и послѣдниятъ българинъ е убѣденъ, че Македония е българска страна и че прѣкарва окаянъ животъ подъ турското иго? — Да, това е истина, и който е доволенъ да знае само нея, не трѣба да чете тази брошура, защото тя стократно я потвърдява. — Какво ще стане съ Македония? — Теглата ѝ кога да е ще се прѣкратитъ, и тя все ще си остане българска страна! — Това е нашиятъ оптимизъмъ. И който не иска да се прости съ тоя оптимизъмъ, нека не чете тая брошура, защото сърдцето му ще потрепери отъ скърбъ и страхъ.

Не съ буйни думи, а съ подробни, твърдѣ важни данни тукъ се рисува ужасната картина на Македония — на нейното сегашно и скоро бѣдѣще. Читателятъ ясно съзнава, че това, което до сега се е вършило отъ наша страна, за да се облекчи положението на Македония, не е никакъ достатъчно; убѣждава се, че трѣба да се заловимъ за работа съ много по-голѣми усилия, за да прѣдотвратимъ злото. Това е трайното впечатлѣние, което остана отъ тази брошура у читателя, и затова трѣба всеѣки да я прочете, отъ послѣдния до най-високия у насъ.

Народъ и правителство — по този въпросъ трѣба да вървятъ отъ сега нататкъ по-задружно. Може да се каже, че не е човѣчно да сжществуватъ и занаяпрѣдъ раздори по отношение на тоя толкова важенъ, общъ български въпросъ. Той е наистина общъ, заседналъ въ сърдцата на всички ни: разлика въ чувствата нѣма, но има разлика

въ степенъта на оня оптимизъмъ, който мнозина кара да дѣйствувать по-малко или даже и да бездѣйствувать. Нека да прогонимъ този прѣкаленъ оптимизъмъ и ще се намѣримъ венчки еднакво съгласни и готови за работа. Всичкиѣ наши усилия трѣба да се насочятъ направо противъ коварната турска политика, която си е поставила за цѣль, да съсипе и омаломощи българскиятъ елементъ въ Македония. Брошурата доказва това ясно, надъ всѣко съмнѣние. Чуждите пропаганди въ Македония не бихъ могли да вирѣятъ ни денъ до пладне, ако не ги подѣржаше Турция явно и съ всички сръдства. Относително сръбската пропаганда „турското правителство прави такава смѣтка: сръбитѣ не ще могатъ да добиѣтъ прѣобладающе положение въ Македония, и затова нѣма да бѣдѣтъ опасни за турската власть, но сръбитѣ ще парализиратъ българската мощъ, която е опасна за властѣта.“ (Стр. 19). Че тази смѣтка въ голѣма степенъ е сполучлива, брошурата доказва съ цѣль редъ поразителни фактове. Скопскиятъ валия Хафъзъ паша безъ всѣко стѣснение управлява сръбската агитация противъ българитѣ. Той съ груба сила отнелъ отъ българитѣ Нерезския мѣнастиръ, и по негова заповѣдь турската полиция по цѣлата скопска епархия е повела борба противъ българскиѣ общини. Стига единъ двама въ едно село да се провъзгласятъ за сърби, и властѣта ги признава за община и тѣмъ се прѣдава черквата на селото. „Хафъзъ паша, като личенъ врагъ на българитѣ, се е завзелъ да прѣвиши десетократно това, що се иска отъ него. Той е рѣшилъ да сломи окончателно българското дѣло въ своя вилаетъ. Полицията, жандармерията и каймакамитѣ сж подкупени отъ сръбитѣ, както бихъ могли да се подкупятъ отъ всѣкого, та още по-ревностно изпълняватъ порѣчкитѣ на валията. Благодарение на тия мѣрки въ нѣколко години сръбитѣ сж направили въ скопската епархия извѣстенъ усѣхъ. Въ скопската кааза сж отцѣпени 10 села отъ българската черква, въ кумановската — 6, въ кратовската — 2, въ кочанската — 2, въ малешевската — 1, въ тетовската кааза — 5 и въ гостиварската епархия 10. Въ всичкиѣ тия села сж отворени сръбски училища. Въ всѣко едно отъ тѣхъ има българска партия, но лицата, които още упорствуватъ, се прѣслѣдватъ“ (стр. 25). Много чудно е, което разказва авторътъ за обноскитѣ на руския консулъ въ Скопие спрѣмо българитѣ: „Най-послѣ притурѣте и съдѣйствието, което руския консулъ оказва на сръбитѣ. Скопското руско консулство се отличава отъ руското само по знамето си. Всичкиѣ чиновници и слуги въ него сж чисти сърби, самия консулъ говори само сръбски, и всичкиѣ чиновници въ главѣ съ своя консулъ сж прѣдадени и духомъ и тѣломъ на сръбската мечта за посърбяванъето на града. Господинъ Лисевичъ лично увѣщава и селяни и граждани, да отварятъ сръбски училища, той дига процеси противъ българскиѣ учители и ученици, защото шумно минавали покрай домътъ му; той не приема българския владика на официална визита, той не стѣпва въ българско училище или черква и пр. и пр.“ (стр. 20). Гдѣто сж гърцитѣ по-слаби, сжщата турска политика и по сжщия начинъ ги подѣржа въ борбата имъ противъ българскиѣ общини. (Вж. стр. 30 ит.). Всичко туй се върши толкова явно и по толкова варварски начинъ, че би било невѣроятнo, ако да не знаехме и безъ това, що е турска администрация. Въ послѣдно врѣме турцитѣ си служатъ и съ влашката и съ униятската пропаганда противъ българитѣ, а свѣрхъ това вече и направо сж на-

сочили стрѣлитѣ си въ сърдцето на македонския българинъ — неговитѣ училища.

Домогванията на турцитѣ, да спрѣтъ просвѣщението на македонскитѣ българи, датуватъ отъ прѣди 15 години. Едвамъ що се бѣ окопитила Турция отъ страшния ударъ, който ѝ нанесе войната съ руситѣ, а именно наскоро слѣдъ 1880 год., вече се явихъ признаци, насочени противъ българското училищно, дѣло въ Македония. Създадохъ се въ вилаетскитѣ градове особени дирекции на просвѣщението „моарифъ комисионъ“, на които се възложи да се грижѣтъ, за да се подигнатъ турскитѣ училища, както и да надзираватъ християнскитѣ училища, ала най-главно да прѣчѣтъ на развитието на българскитѣ училища, защото „специално за българскитѣ области въ Турция моарифекитѣ комисии трѣбаше да опрѣдѣлятъ, кои лица могатъ да учителствуватъ въ българскитѣ училища. Всичкитѣ български учители трѣбаше да държѣтъ изпитъ прѣдъ тия чисто турски комисии. Това бѣше първата важна спънка, която се тури на българското образование. На нѣкоя друга нация учителитѣ не се подхвърлихъ на тоя законъ. Всичкитѣ религиозни общини освѣнъ българскитѣ имахъ право, сами да опрѣдѣлятъ, кои лица могатъ да имъ бѣдѣтъ учители. До колко тая мѣрка спираше успѣха на българскитѣ училища, може да засвидѣтелствува веѣки учителъ отъ онова врѣме. По цѣли мѣсеци българскитѣ училища стоехъ затворени, до като учителитѣ имъ се снабдѣхъ съ турски свидѣтелства. За да получи единъ учителъ такова свидѣтелство, трѣбаше да се снабди съ свидѣтелство отъ казалийския мезличъ, че е честенъ и вѣрноподаденъ; това свидѣтелство трѣбаше да се потвърди отъ санджакския мезличъ и тогава да се приеме отъ вилаетския моарифъ комисионъ и слѣдъ това да се изпита кандидата отъ невѣжествени ходжи, да даде рушветъ и да чака още два мѣсеца, до като му се изтъкми свидѣтелство. Не се минѣ много врѣме, и тая мѣрка се видѣ недостатъчна. Понѣ се, щото, ако единъ учителъ мине въ другъ вилаетъ, да държи и тамъ наново изпитъ. Край на това изтезаване на българскитѣ учители се тури въ началото на 1894 г. подиръ една жестока борба на българскитѣ общини съ турското правителство. На моарифекитѣ комисии се възложи длъжността да опрѣдѣлятъ, кога и кѣдъ могатъ да се отварятъ нови български училища. Изпърво се опрѣдѣли, че за да си отвори една община селско училище, потрѣбно е 30 къщи да искатъ това нѣщо; мѣстниятъ каймакамъ съ учебната комисия, що е при него, да дадѣтъ „мазбата“, че общината има нужда отъ училище; мутесарифа съ учебния съвѣтъ да потвърдятъ мазбата, тогава моарифната комисия при вилаета издава „рухсатнаме“, което се подписва отъ валията. Има много села и общини, въ които се изпълнявахъ всички тия условия, и позволение пакъ не се получаваше. Напр. отъ селото Киречъ-къой 100 къщи потърсихъ да си отворѣтъ училище; 3 години обикаляхъ конацитѣ, но не получихъ и до денъ днешенъ нужното позволение. Въ Солунския кварталъ Пирги българитѣ 4 години наредъ се мѣчихъ, до като имъ се позволи да откриѣтъ едно първоначално училище. По едно врѣме турското правителство видѣ, че тия мѣрки сѣ недостатъчни, за да се сгъне образованието на българитѣ, та потърси нови. Прѣзъ 1892 г. изтѣзе едно министерско разпореждане, съ което

се искаше унищожаванъето общинскитѣ училища и замѣняванъето имъ съ частни. Тази мѣрка се отнасяше отначало до всичкитѣ християнски училища, но понеже гръцката и арменската патриаршия се ослонихъ на своитѣ стари училищни правдини, то правителството ги остави на мира и се завзе съ българскитѣ училища. Българскитѣ общини и българската екзархия съзнахъ всичката опасностъ на това разпореждане и почнахъ да противудѣйствувать. Наченъ се тежка борба. . . която се спрѣ прѣзъ 1894 г. съ извѣстното султанско ираде, което опрѣдѣля, да се даджтъ „рухсатнамета“ на името на българскитѣ владци, дѣто има такива, и на прѣдсѣдателитѣ на общинитѣ, дѣто нѣма владци. Но работата не е свършена, защото и до сега не сж издадени рухсатнаметата.

„Друга мѣрка, която има турското правителство въ рѣцѣтъ си, за да спира училищния успѣхъ на българитѣ, се състои въ това, че то не позволява да се градѣтъ нови училищни помѣщения. Измислени сж голѣми формалности, за да се прѣпятствува на работата. За да се съгради ново училище въ единъ градъ или въ едно село, потрѣбно е, да се издѣйствува за това султански ферманъ. А за да стане това, потрѣбни сж прѣдварително съгласието на градскитѣ съвѣти, на каймакамина, на неговия мезличъ, на мутесарифа, на валията, на министра на изповѣданията, на държавния съвѣтъ, и най-сетнѣ, когато селската просба прѣмине всичкитѣ тия капи, дохожда до императорския кабинетъ, дѣто се издава ферманъ. . . Има общини, които по 5 години сж чакали, до като получатъ ферманъ за училище, а други никога не го получаватъ. Колкото пари сж потрѣбни да се съгради помѣщението, толкова трѣба да се даджтъ по рушвети. . .“ (13—16).

При това окаяно положение на македонскитѣ ни братя, съ право се очакваше, че провъзгласенитѣ неотдавна „реформи“ ще донесжтъ облекчение поне за развитието на училищното дѣло. Ала за жалостъ излѣзе тъкмо противното. Авторътъ на брошурата подлага тия реформи на подробна критика и съ право дохожда до убѣждение, че тѣ сж и по отношение къмъ училищата „най-новъ опитъ на турското правителство, съ който хитро посѣга върху малкото още запазени правдини на българскитѣ общини. Въ тия „реформи“ се казва: „Управителната служба въ селскитѣ училища ще се подобри. Първоначалнитѣ и други училища, на които отварянъето се рѣшава отъ министерството на просвѣщението, ще се отварятъ навсѣкждѣ, дѣто се намѣри за нужно. Заплатитѣ на учителитѣ по турски езикъ, които ще се назначжтъ въ християнскитѣ класни училища, ще се плащатъ отъ приходитѣ за народното просвѣщение“. Съ това постановление хитро се загатва, че турското правителство се стреми щото „управителната служба“ на селскитѣ и градскитѣ училища, която до сега бѣше изключително право на българскитѣ общини, да вземе въ свои рѣцѣ, „за да я подобри“, и да назначава то само учителитѣ по турски езикъ въ класнитѣ училища, когато до сега назначаванъето и на тия учители ставаше направо отъ общинитѣ и екзархията. Такива сж и всичкитѣ други обѣщани реформи — плодъ на коварна, адека политика.“ Прѣпорѣчвамъ всѣкому, да прочете подробната оцѣнка на тия реформи, която авторътъ прави на стр. 52—58, защото тя е отъ естество да убѣди и най-голѣмия оптимистъ, че отсега нататъкъ не трѣба да очакваме отъ Турция никакви ре-

форми за българитѣ въ Македония, понеже завѣтното желание на турското правителство е, да ги съсипе материално и морално, за да не ѝ бѣдѣтъ опасни. Ще се съгласимъ съ автора и въ това, че когато турцитѣ изчерпихъ всичкитѣ си лукавини отъ рода на казанитѣ „реформи“ и най-сетнѣ се видѣхъ на тѣсно, принудени да направихъ съществени отстъпки, ще посегнатъ и къмъ най-варварски сръдства, да колихъ населението, както сега става съ арменцитѣ. Затова ние не трѣба така да стоимъ, а да се готвимъ да дадемъ сериозна помощ на отчаянитѣ братя.

Л. М.

Етимологически рѣчникъ на българския езикъ съ другитѣ индо-европейски езици. За помагало на ученицитѣ въ сръднитѣ учебни заведения и за самообучение. Съставилъ **Г. В. Поповъ**, учителъ въ Мариинската Старо-Загорска държавна дѣвическа гимназия. Книжка първа. Въведение. Казанлъкъ, Дружествена печатница „Надѣжда“, 1896. 8°, 139. Първо издание. Цѣна 2 лъва.

Както е видно отъ приведеното заглавие, тази книга е само „въведение“ въ единъ голѣмъ „етимологически“ рѣчникъ, за който на корицитѣ допълнително се извѣстява, че щѣлъ да „излиза периодически на книжки въ форматъ, както въведението, отъ по 10-ина коли всѣка една“.

Слѣдователно имаме работа съ едно голѣмо по обема си книжовно прѣдприятие и поради това умѣстно е, да се освѣтлѣхъ читателитѣ, доколко ще бѣде то голѣмо и по съдържанието си. Бомбастичното заглавие, въ което сж примѣсени и всичкитѣ индо-европейски езици, настройва читателя съ лоши прѣдчувствия. Съ недовѣрие разгрѣхашъ първитѣ страници на това развлѣчено „въведение“ и нервозно търсехъ разяснение отъ автора, като какво разбира той подъ „етимологически рѣчникъ на българския езикъ и на другитѣ индо-европейски езици“. Отъ V-та страница се узнава, че то щѣло да бѣде „сравнителенъ етимологически рѣчникъ на българския езикъ“, въ който щѣли да бѣдѣтъ събрани „всички българско-словѣнски корени съ произлѣзлитѣ отъ тѣхъ думи чрѣзъ прѣдставки, наставки, мѣнитви; чуждитѣ думи, които сж влѣзли въ българския езикъ, частицитѣ, служебнитѣ и двукореннитѣ думи. Съ една дума тукъ щѣлъ да бѣде показанъ „цѣлиятъ съставъ на българския езикъ“, като щѣли да бѣдѣтъ съпоставени „българскитѣ корени“ съ по нѣколко теми (!) отъ всичкитѣ, по възможность езици отъ индо-европейската група“. Значи ще се сдобиемъ съ единъ видъ сравнителенъ рѣчникъ на индо-европейскитѣ езици, на чело съ българския езикъ, пѣщо като Фиковия рѣчникъ! И наистина, тъкмо такава била и мисълта на автора, когато се наелъ съ тоя грамаденъ трудъ. Той откровенно казва въ края на въведението (стр. СXXXV): „Отъ състава на рѣчника и раздѣлението му на четири отдѣла лесно може да се види и цѣлтъ на издаването му. Тя се заключава въ това: 1. да запознае тѣзи, които се занимаватъ съ езикочучението (!), съ едно отъ прѣкраснитѣ филологически издирвания на германския ученъ професоръ Фикка *Vergleichen des Wörterbuch der Indogermanischer (sic) Sprachen*. То не е прѣводъ, а само думитѣ отъ индо-европейскитѣ езици, по сходството на коренитѣ имъ, сж съпоставени споредъ него, като сжщеврѣ-

менно сж показани и венчикът думи, произведени отъ българскитѣ корени; 2. да покаже на учащитѣ се тия много важни за тѣхъ данни, които по етимологията имъ се излагатъ въ гимназинтѣ и, заедно съ това, да направи и филологическитѣ занятия още по-плодотворни въ дѣлото на умственото развитие и 3. да покаже и състава на езика, който се распада на четири дѣла“ (!).

И тъй ще имаме Фиковиятъ рѣчникъ на български, за българскитѣ гимназиални ученици! Безъ шега авторътъ на нѣколко мѣста се блазни съ надѣжда, че трудътъ му щѣлъ да бѣде полезно ръководство на гимназиститѣ даже отъ първия класъ. Ето и негови думи: „Какъ и да е, ний сме напълно увѣрени, че нашия трудъ ще бѣде полезенъ не само за горнитѣ, но и за долнитѣ класове на гимназинтѣ, като наченемъ още отъ първия“ (СХХХVІ). За разяснение нека да забѣлѣжжмъ още, че авторътъ като тъкми рѣчникътъ си за училищно ръководство, не счита, че то е много учено написано, сир. недостъпно за бѣдѣщитѣ си малки читатели, защото самъ казва: „Прѣдлагаемия отъ насъ «сравнителенъ-etimологически рѣчникъ на болгарскій езикъ» е далечъ отъ всѣка претенция на ученостъ, понеже всичко почти е извлѣчено изъ капиталнитѣ трудове на Фикка, Миклошича, Меценауера, Густавъ Майера, Чихача, Шерця, Изюмова, Буслаева, Будиловича, Григоровича, Дювернуа, Н. Герова, изъ Сборника на Министерството на Народното Просвѣщение, Периодическото Списание, Жива Старина, изъ сборникитѣ на Шанкарова, Илиева и др.“. Излишна е тази скромностъ на автора, защото видно е на всѣки редъ, че имаме работа съ чисто учено съчинение, та ще оставимъ съвѣстѣмъ на страна авторовото заблуждение, че то щѣло да може прѣкрачи прагътъ на нашитѣ гимназии, а ще го оцѣняваме споредъ научната му стойностъ, безъ огледъ къмъ каквито и да е практически прѣдназначения. И наистина, може ли да става и дума за такива, когато само отъ това „въведение“ ти се завива свѣтъ, като четешъ на всѣка страница хиляди „корени“, „теми“, „думи“ отъ всичкитѣ езици на свѣта — цѣло лингвистично стѣлпотворение! Всички тия чужди думи авторътъ изважда на прѣгледъ, за да покаже „чрѣзъ сравнения“, колко сж сродни индоевропейскитѣ езици! Да, сравненията сж неговата слаба страна, и разбира се, че у Фика е намѣрилъ за тая своя слабостъ неизчерпимъ източникъ. Да е знаелъ авторътъ, че сравнителниятъ методъ безъ историческия може да доведе човѣка до най-голѣми абсурди, въ каквитѣ бѣ попаднахлѣ Раковски и много други, нѣмаше да трѣгва по тоя лѣзгавъ пѣтъ. Напр., кой може да каже, защо е взелъ авторътъ да сравнява на пълни четири страници (VIII до XII), какъ се казвали думитѣ слово, гласъ, говоръ, говорѣж, звукъ, слава, слухъ, езикъ, казвамъ и мисль въ езицитѣ: санскритски, зендеки, „древне-арийски“ (sic!), грѣцки, латински, старобългарски, готски, литовски и нѣмски! Именно съ тия думи никакъ не се доказва ясно, че „всичкитѣ споменѣти езици воджтъ началото си отъ единъ първоначаленъ езикъ, та затова сж несъмнѣно и сродни помежду си“. Сжщо така е чудно, какъ му е дошло на умъ да сравнява сродни корени въ санскритския, латинския и грѣцкия езикъ на цѣли 18 страници (XXIX до XLVI), когато то никакъ не показва, че именно тия езици трѣбало да се изучаватъ въ гимназинтѣ наедно, и когато тоя въпросъ изобщо не влиза въ темата. Другитѣ сравнения, съ които е изпълнена книгата,

авторътъ мотивира съ това, че трѣбало читателитѣ му да получатъ прѣдварителни понятия за сравнителната фонетика на сроднитѣ езици и за бѣлѣжитѣ фонетически отлики на славянскитѣ езици. Съ тая цѣль се дава кратка характеристика на всѣки славянски езикъ отдѣлно. Че цѣлният материалъ не стои въ никаква методична свръзка и че е сбирщина отъ всевъзможни области на фонетиката, морфологията и етимологията, не трѣба доказване, то се види на всѣка страница, на всѣки редъ. При това всѣка страница изобилва съ чудовищни въ научно отношение форми и тълкувания — пѣщо, което не може да се окачества иначе освѣнъ съ цитати. Никакъ не е чудно, че авторътъ, на когото, види се, липсва всѣка научна подготовка, се е забъркалъ въ прѣнаучнитѣ тълкувания до тамъ, че въ повечето случаи не е разбиралъ смисълътъ или е разбралъ съвсѣмъ изопачено.¹⁾ Да чете човѣкъ Миклошича, Фика, Шлайхера, Потеня и пр. и пр., безъ да е ориентиранъ въ различнитѣ езикословни школи, безъ да е подготвенъ да разбира истинския смисълъ на прѣразличнитѣ бѣлѣзи въ пѣстрата фонетика на индоевропейскитѣ езици, значи да попадне въ единъ лабиринтъ, отъ който едвамъ се излиза здравъ и читавъ. Това се е случило и съ автора, който и безъ това, както се види, е наклоненъ да умува и върху най-метафизичнитѣ въпроси на езикознанието, както е въпросътъ за произхождението на езика, въпросъ, който съвсѣмъ не бѣше нуженъ за неговия „рѣчникъ“. Авторътъ се поставя на библейска почва и отъ тамъ разсѣждава напр. така: „Свещеното писание ако и да казва ясно, че отъ синоветѣ на Ноя произлѣзли три главни народа: Азиятскій, Европейскій и Африканскій, нѣ то нищо не споменува, че тѣ до смѣсванието си се (sic!) говорили и на разни езици. Ний обаче, трѣба да знаемъ, че тѣмъ езикътъ имъ у всичкитѣ е билъ единъ общъ и че само, подиръ Вавилонската катастрофа, хората сѣ (sic) прѣнѣжли по цѣлата земя, т. е. по вѣсточнитѣ прѣдѣли на Азия и на западъ въ Африка...“ (XV). „...Стане ли еднѣжъ коренътъ дума, той става вече прѣдметъ на ново издирване (!) и се нарича тема (!!), и ако тя означава нѣкой прѣдметъ, то съ прибавяние на суфиксъ при тази дума може да се произведе новъ прѣдметъ (!!) или признакъ...“ (XXI). „...На кой собствено езикъ сѣ биле съставени думитѣ на човѣческиятъ езикъ и да ли сѣ дошли, макаръ и нѣкои само думи, отъ първоначалния тоя езикъ до Вавилонското смѣшение — намъ не ни е възможно да отговоримъ направо на този въпросъ ни положително ни отрицателно. Не можемъ каза ний, че нѣматъ нищо общо съ това индоевропейскитѣ езици; нѣ нито пъкъ можемъ и това каза, че и до наше врѣме сѣ дошли думи отъ допотопния езикъ, запазенъ въ Ноевия ковчегъ подиръ потопа, който поглѣнъ цѣлъ човѣчески родъ, съ изключение на осемъ тѣхъ души въ ковчегъ...“ (XXII). — Авторътъ е просто влибенъ въ тѣй нареченото отъ него етимологическо разлагане на думитѣ въ саставнитѣ имъ части. Чудовищното съдържание на неговото въведение, споредъ собственитѣ му думи, служи само и само да може читателътъ да открие философскитѣ камъкъ на обичното автору етимологизуване: „...За необходимо считаме да

¹⁾ Между другото срѣщамъ и единъ цитатъ божествъ отъ моята старобългарска граматика (вж. стр. 41), когато въ сѣщностъ на посочената тамъ страница у мене нѣма ни поменъ отъ това, което казва авторътъ.

изложимъ, възможно вкратцѣ, тия отъ филологическитѣ данни, безъ които мъчно може да се разбере, какво значи да се разложи една дума на съставнитѣ си части и да се обясни, какво е сродството и разликата между думитѣ на единъ езикъ и тия на други. Колкото и лесна да се види всѣкому тая задача, макаръ и до нѣй дѣ запознатъ съ филологическитѣ работи, все пакъ областта на езикознанието е тъй голѣма, щото безъ достатъчно къмъ тѣхъ (!) приготвление би било безполезно да се залавяме съ тѣзи занятия“ (VII). Значи съзнава мъчнотинитѣ, но при все това се залавя за занятия, за които не е пригответъ.

Не ще бжде вече чудно на читателя, че авторътъ, чиято грамотностъ блѣщи въ всѣки отъ цитуванитѣ редове, наопако е изтъкувалъ даже и най-лекитѣ части отъ фонетиката на славянскитѣ езици, за които е могълъ да чете ясно писани обяснения, достъпни за всѣки гимназистъ. Слѣдъ всичко туй не можемъ да очакваме нищо по-добро и отъ обѣщания рѣчникъ.

Л. М.

Ръководство по правописа на български (sic) езикъ. Часть III. Прѣпинателни знакове. (По В. А. Зелинскій). Състави **К. Карагюлевъ**, учителъ по български езикъ въ Казанлъшкото държавно педагогическо училище. Казанлъкъ, 1896. 8°, 163. Цѣна 1 л. 30 стотинки.

Приятно ми е, че тъй наскоро слѣдъ първата часть¹⁾ можемъ да извѣстимъ на читателитѣ и за цитуваната по-горѣ книга на г. Карагюлева, съ която продължава ръководството си по правописа. Съжалявамъ само, че г. К., който показва и въ това съчинение, че може да пише не само гладко и ясно и правилно въ синтактично отношение, не е взелъ въ внимание умѣстната бѣлѣжка на г. Т. (вж. Бълг. Прѣгледъ, кн. VI, год. III, 141) относително атрибута „български“ въ заглавието: „ръководство по правописа на български езикъ“. Синтаксисътъ изисква тукъ членувана форма на прилагателното, та трѣба да се каже българския. Никакво изключение тукъ нѣма и не може да има мѣсто. Който и да употребѣя тая форма тъй, както я поставилъ г. К. въ заглавието, пише погѣшно и дава поводъ да пишѣтъ така и други, по-неуки отъ него. Колкото се отнася до самото съдържание на книжката, ще кажѣ, че изобщо прави най-добро впечатление и ще ползува не малко всѣкого, който се чувствува слабъ въ правилното употребѣние на прѣпинателнитѣ знакове. Правилата съясни, примѣритѣ сѣ даже и прѣзисобилни и доста сполучливо подобрани. За по-голѣма прѣгледностъ можехъ първомъ да бждѣтъ указани всичкитѣ правила за всѣки знакъ отдѣлно, напр. за запетаята, въ десетина точки, и слѣдъ това да слѣдватъ изново точка по точка съ примѣри. Но то е маловажно. Съгласенъ съмъ, че трѣба да се избѣгва излишно трупанье на запетая, каквото правѣтъ мнозина у насъ (вж. образци у К., стр. 50), и отъ това становище бихъ прѣпоръчалъ да се изпуска запетаята и прѣдъ освѣтъ, покрай, вмѣсто, спрѣтъ (вж. § 11, стр. 36), докато напротивъ не съмъ съгласенъ да не се отдѣля съ запетая приставеното отъ главното изречение, колкото кже и да

¹⁾ Вж. Бълг. Прѣгледъ, кн. VI, год. III, стр. 140.

е първото (вж. стр. 44). Правилото, да се отдѣля съ запетая приставеното отъ главното изречение, трѣба да си остане изцѣло, слѣдователно да се пише както е въ лѣвия стълбецъ, а не дѣсия, напр.: мислиж, че имамъ право, а не мислиж че имамъ право; ти си този, що наказва, а не — този що —, и пр. Кога е изречението кжсо и кога е кратко — за това не може да се даде норма, а освѣнъ туй всичкитѣ доводи въ полза на запетаята иматъ мѣсто и тукъ, както и прѣдъ по-дълго приставено изречение. Изключението, което г. К. допуска тукъ, може да поведе само къмъ произволна безредица. Изобщо логически правила, съ които нѣкои искатъ да прѣобразуватъ интерпункцията, не могатъ да бждатъ тукъ по-мѣродавни отъ строежа на синтактичнитѣ форми. Г-нъ Ив. Славейковъ напр. възъ основа на логиката иска да прокара изключението на г. Караюлева изобщо прѣдъ приставено изречение свързано съ който, която, което. (Вж. Българ. Прѣгледъ год. III, кн. V, статия „Библиотеката и ръкописитѣ на П. Р. Славейкова“ стр. 65 и т. н.) Но колко е именно това изпусканье на запетаята само прѣдъ „който“ нелогично и непослѣдователно — лесно вижда, вѣрвамъ, и г. К. Затова нека си бжде въ дадения случай правилото правило!

Л. М.

Еврейска държава. Опитъ за модерно разрѣшенне на еврейския въпросъ отъ Теодоръ Херцлъ, докторъ на правото. Прѣведе отъ нѣмски: дружеството „Ционъ“ въ София. 1896.

Утопия или мистификация? — Ни едното ни другото, отговаря д-ръ Херцлъ, най-новиятъ апостолъ на еврейския национализъмъ, а сериозенъ и практиченъ показалецъ, какъ да се разрѣши единъ отъ най-старитѣ и сжщоврѣменно най-модернитѣ въпроси: еврейския. — Д-ръ Херцлъ категорично отфрля блѣнове, като „Свободната страна“ на своя събратъ Херцка — „тая умна фантазия, измислена отъ единъ съвършено модеренъ, национално-економически образуванъ духъ и толкова отдалеченъ отъ реалността, колкото онази екваторска планина, на която той гради своето вълшебно царство“, — тая „сложна машинерия съ много збнци и колела, които даже се срѣщатъ, но не могатъ да се турятъ въ движение“.

Напротивъ проектътъ за една „Еврейска държава“ съдържа, споредъ автора, „приспособленieto на сжществующа въ дѣйствителностъ двигателна сила“. Збнци и колелата на прѣдполагаемата машина Херцлъ „само скромно поменува“, защото не се довѣрва всецѣло на слабитѣ си сили, но той е увѣренъ, „че ще има други по-способни отъ него механици за доизкарването ѝ“.

„Това зависи отъ двигателната сила. А коя е тази сила? — Еврейската мизерия.“

Настъ ни гонятъ, прѣзиратъ, мачкатъ, изтезаватъ, — налитѣ най-искрени желанья, да се асимилираме съ народноститѣ, всрѣдъ които живѣемъ, се посрѣщатъ съ отвържение и умраза, какво ни остава друго, освѣнъ пакъ да се оттеглимъ въ себе си. — Днесъ наистина вече не сж възможни срѣдновѣковитѣ Ghetti.¹⁾ Колкото и да желятъ нѣкои правителства и класове, да ни изстребятъ отъ лицето на земята, или

¹⁾ Особени мизерни квартали, въ които еврейтѣ бѣхж принудени да живѣятъ.

поне да ни притиснатъ въ мръснитѣ еврейски квартали, та да се залушимъ тамъ въ собствената си смрадь, тѣ сж чада на „просвѣтения“ XIX вѣкъ и не смѣжатъ явно и нагло да даджтъ свободенъ ходъ на низкитѣ си страсти. Не смѣжатъ тѣ да създаватъ Ghetto, както не смѣжатъ вече да ни прѣдписватъ и изключителни позорещи облѣкла. Но патискътъ, ако не е явенъ, не е по-малко дѣйствителенъ. Какво да се прави въ такъвъ случай.

— Да си отидемъ, отговаря д-ръ Херцлъ. Да си отърсимъ праха отъ Мисраимъ (Египетъ) и се прѣселимъ купно въ старата и вѣчно нова обѣтована земя — Палестина, или, ако не може, да си основемъ една нова Палестина въ — Аргентина. Това ще бжде новата „Еврейска държава“, въздигнахъ върху неизблемитѣ начала на свободата, равенството и братството.

Д-ръ Херцлъ съвсѣмъ не желае да го смѣсватъ съ ония еврейски филантропи, които като баронъ Хиршъ мечтажатъ да рѣшжатъ еврейския въпросъ съ частични колонии, съ инфилтрация на еврейския елементъ въ чужди нему страни. Милионитѣ, които се прѣскаатъ съ тая цѣль, се прѣскаатъ за една химера. Залудо сж и мечтанията на ония, които си въобразяватъ, че еврейскитѣ въпросъ ще изчезне отъ земното лице, ако еврейскитѣ пролетариатъ се прѣбобърне въ земледѣлческа класа.

Д-ръ Херцлъ иска не филтрация, не изолирани колонии въ чужди страни, а политически самостоятелна еврейска държава, съ своя конституция, държавенъ глава, войска, свои финансии и пр.

Д-ръ Херцлъ е прѣдвидѣлъ всичко, до най-малкитѣ подробности. Той прѣдполага даже, какво ще бжде еврейското държавно знаме: „Азъ си прѣдставлявамъ едно бѣло знаме съ 7 златни звѣзди“. Бѣлото означава новия чистъ животъ, а седемтѣ звѣзди означаватъ „седемтѣ златни часове на еврейския работенъ день“, защото д-ръ Херцлъ е модеренъ реформаторъ и знае много добръ всичкото значение на длъжнината на работния день за пролетариата, съ който той неизбежно ще има най-напрѣдъ работа.

Еврейската конституция ще бжде изработена отъ единъ особенъ свѣтъ — все държавни правовѣдци. Основниятъ законъ трѣба да бжде колкото е възможно по-модеренъ. Д-ръ Херцлъ не мисли, че ще бжде честитъ да вземе дѣйно участие въ уредбата на новото отечество, ала не смѣта пакъ за безполезно, да каже още отъ сега своето мнѣние, кои форми на управлението му се виждатъ най-добри. Той счита за най-благородни политически форми демократическата монархия и аристократическата република. Врагъ на парламентарнитѣ дърдорения и на професионалнитѣ политици, убѣденъ, че сегашнитѣ народи не сж годни за неограничена демокрация, за референдумъ и други подобни политически форми, той би прѣдпочелъ една монархическа уредба, „защото допуска една постоянна политика“ и прѣдставя „единъ свързанъ съ държавното съществуване интересъ на едно историческо семейство, родено и възпитано за да владѣе“. Но отъ гдѣ да се намѣри такава еврейска династия? — Като я нѣма, не остава нищо друго, освѣтъ еврейската държава да стане аристократическа република. „Нѣкои наредби на Венеция ми изчкватъ прѣдъ очитѣ, но трѣба да избѣгваме всичко, отъ което е пропаднала Венеция“. Въ всѣки случай не теокрация, не! „Вѣрата ни съединява, науката ни прави сво-

бодни. Ние нѣма да допуснемъ никакви теократически изстѣпления на нашето духовенство. Ще знаеме да го задържимъ въ синагогитѣ му, както ще задържимъ въ казармитѣ професионалната наша войска“...

„Всѣки е толкова свободенъ и неограниченъ въ изповѣданието или безвѣрнето си, колкото и въ своята народностъ, ние ще ги покровителствуваме почтено и ще имъ даваме равни права“.

Значи модерната еврейска държава ще се откаже отъ основния принципъ, който върви като червена нишка прѣзъ цѣлата древна история на нейната политическа самостоятелностъ: националното божество, и вѣлѣдствие на това нетърпимостъта, изключителностъта, надменностъта, свирѣпостъта и прочее хубави качества, които сѣ най-вѣрнитѣ спътници на всѣки религиозенъ фанатизъмъ, туй кръвожадно магаре, както духовито го нарича единъ френски писателъ.

Значи, вѣрата и Іехова нѣма да бѣдѣтъ най-важнитѣ учредителни фактори въ новата еврейска държава. Ще се допуца пълна свобода на съвѣстѣта. Който обича, може да бѣде и атеистъ. Ще се търпятъ и друговѣрци и „почтено“ ще се покровителствуватъ. Но въ такъвъ случай, гдѣ е цементътъ, ще се попитатъ мнозина, който ще спои новата еврейска народна сграда? — Самъ д-ръ Херцлъ, когато се рѣшава да избере Палестина прѣдъ Аргентина за бѣдѣще отечество на евреитѣ, се води отъ традиционнитѣ чувства на своя народъ. Той не е толкова наивенъ да не знае, че самото име „Палестина“ е силенъ сборенъ позивъ. — Но тоя позивъ е силенъ най-главно, ако не единствено, за това, защото отваря омайната за еврейна гледка къмъ Ционъ (не е ли характеристично че евреитѣ-националисти се наричатъ ционисти?), а на върха на Ционъ се издига Соломоновиятъ храмъ, а въ тоя храмъ царува Іехова, еврейскитѣ богъ, богъ Аврамовъ, богъ Исаковъ, богъ на еврейскитѣ праотци.

Махнѣте отъ очитѣ на простия еврейнъ неговия богъ, и самото понятие „държава“ губи много отъ своето значение. — Неговата държава бѣ и е (днесъ само латентно) — прѣимуществено теокрация, божие управление. Това трѣба да се вземе толкова повече въ съображение, че другата важна стихия, която създава и е създала повечето модерни политически независими държави, липсва за жалость у евреитѣ — това е общиятъ езикъ.

Ако Вавилонското съгнотворение е басня, то смѣшението на езикитѣ съвсѣмъ не е такава — за евреитѣ. Прѣсиджти и развѣяни по цѣлъ свѣтъ, тѣ говорѣтъ днесъ толкова езика и жаргона, колкото страни обитаватъ, ако не повече. Единичкитѣ равини култивиратъ още старото нарѣчие на псалмитѣ и талмуда, но го прѣподаватъ като мъртъвъ езикъ. Печални остатѣци отъ държавния и литературния езикъ на едно високо даровито племе!

Националенъ еврейски езикъ, като общъ органъ на всички евреи, нѣма и нѣма да има, това признава и д-ръ Херцлъ. Но споредъ неговата важна липса съвсѣмъ не съставя същика за образуванѣето на „Еврейската държава“. — Трѣба да се прави разлика между националностъ и държава. И това е съвсѣмъ вѣрно. Евреитѣ не образуватъ вече една националностъ, но това не имъ прѣчи, казва Херцлъ, да си създадѣтъ обща държава, по образеца на Швейцария, гдѣто намѣрваме тоже нѣколко народности въ най-тѣсни и другарски политически сношения. На това може обаче да се отговори, че Швейцария е един-

ственъ по своя съставъ исторически продуктъ, създаденъ не изкуствено, а въ течение на дълги вѣкове, възъ основа на дълбоки общи интереси, съзнати и осъществени отъ всички. Ала и да не съществувахе това възражение, все пакъ хаотичното смѣшане на езицитѣ, които еврейското население ще донесе съ себе си въ новото си отечество и които ще образуватъ толкова прѣгради между отдѣлните еврейски групи и ще стѣсняватъ поне за отдѣлните личности свободния изборъ на поселението, не може да се отстрани тъй лесно, и това е щета. Колкото и да е хубавъ примѣрътъ на Швейцарската федерация, ще стане нужда, да се признае единъ отъ европейскитѣ езици за общъ, или, както казва д-ръ Херцлъ, „за главенъ“.

Кой ще бѣде тоя привилегированъ езикъ? — испанскитъ, рускиятъ, нѣмскиятъ, френскиятъ, английскитъ, италианскиятъ и пр.? — Прѣдвидливиятъ д-ръ Херцлъ е мислилъ наистина и за това и ни отговаря, че „като главенъ езикъ ще се въведе непринудително онзи, който най-много ще послужи въ общитѣ сношения“. Но кой ще бѣде той и за колко врѣме приблизително ще може да се наложи на другитѣ, това д-ръ Херцлъ, който е прѣдвидѣлъ толкова детали, не ни казва. А тукъ именно е, ако не се лъжемъ, и най-слабата страна на цѣлия му проектъ. Каквото ще и да казва почитаемиятъ реформаторъ, липсването на живъ националенъ еврейски езикъ е единъ голѣмъ недостатѣкъ въ неговата еврейска държава. Безъ него тя се лишава отъ една велика спойна сила и се опасавя да се прѣобърне въ единъ чисто социаленъ експериментъ, не по-добъръ или по-лошъ стѣ фаланстеритѣ на единъ Фуриѣ. — или пъкъ въ теокрация, която съ своя консерватизмъ ще иска Израилъ да усвои отново стария си езикъ, което собствено е най-консеквентно, ала и не твърдѣ лесно изпълнимо.

Всичко друго е собствено играчка, споредъ насъ (можемъ впрочемъ и да се лъжемъ), покрай мъжнотиятъ, които произтичатъ за организацията на еврейската държава отъ липсата на общъ еврейски езикъ.

Ние сме готови да признаемъ на д-ра Херцла, че ще се намѣриятъ единъ милиардъ марки, за да се откупи Палестина отъ султана и се засели постепенно. Висшата ли банка или срѣдната ще даде цѣлата сума, или ще се събере тя съ общоеврейска подписка — това е второстепененъ въпросъ. Когато Ротшилдовци, Блайхредеровци, Гюнсбурговци или Хиршовци се убѣждятъ, че Ционъ може и трѣба да се купи за единъ милиардъ марки — милиардътъ ще бѣде готовъ. Ще бѣде той готовъ и съ жертвитѣ на срѣдната борса, и съ лепота на хамалина. Не е трудно да се създадѣтъ и двѣтъ организации, които ще има да се грижатъ за осъществение на Херцловитѣ идеи: Jewish Society (еврейското общество), голѣмото нравствено лице, жесторѣтъ на еврейтъ, което ще състои „отъ най-чиститѣ ни и най-добритѣ ни мъже, които не могатъ и не бива да извлѣкѣтъ отъ дѣлото никоя печалба“, и Jewish Company (еврейска компания), която ще бѣде основана като акционерно дружество, „съ английска правна субективностъ“, по законитѣ и подъ покровителството на Англия, и ще отговаря на голѣмитѣ поземелни дружества, — та ще бѣде нѣщо като еврейска Chartered Company, едно чисто търговско прѣдприятие, и ще има прѣди всичко за задача, да ликвидира недвижимия имотъ на отиждующитѣ евреи. Въ тая ликвидация, както и въ начина на заселението и основанието на независимата еврейска държава, мнозина

ще съгледатъ, може-би, непрѣодолими трудности, мнозина ще се попитатъ, какъ еврейтъ, ненаучени на тежъкъ трудъ, ще си правятъ сами колибитъ, („необученитъ ни работници, които най-напрѣдъ ще дойдатъ отъ голѣмни руски или румънски резервуаръ, тоже трѣба взаимно да си строжатъ кѣшитъ си“), когато, споредъ Херцла, е абсурдно да се изисква отъ тѣхъ въ сегашнитъ имъ отечества, да се прѣвърнатъ въ земледѣлци, — но всичко това насъ не ни смущава. Туй, което е важно да знаемъ и за което не намѣрваме отговоръ въ проекта на д-ра Херцла, то е: отъ какво ще се въодушеви масата, за да се прѣсели въ една пустиня, макаръ и принадлежаща ней нѣкога. Какъ ще се постигне „феноменътъ на множеството“, съ какви сръдства? Херцлъ отговаря: „Едва ли ще има нужда отъ ускорителното подбуждане на движението. Вършатъ го за насъ антисемититѣ“. Но антисемитизмътъ е едно врѣменно явление и не може да послужи за оправдане на еврейската държава. Щомъ антисемитизмътъ прѣстане, тя губи своя *raison d'être*. Колкото песимистично и да гледаме на антисемитизма, чини ми се, не можемъ да не признаемъ, че въ сравнение съ сръдвовѣковитѣ мъчения на еврейтъ — той е цѣлте.

Еврейската мартирология отдавна не прѣдставя това богатство отъ примѣри, като едно врѣме. Ако има страни като Русия, гдѣто за еврейтъ се създаватъ изключителни закони, има такива, гдѣто тѣ сж напълно равноправни. Когато въ XV. вѣкъ „черната язва“, чумата, покоси половината Европа, простолюднито въ нѣкои страни почна да обвинява еврейтъ, че сж отровили изворитѣ и кладеницитѣ, та отъ това мрѣтъ хората. Никой не искаше да знае, че еврейтъ не по-малко отъ христианинѣ падатъ подъ ударитѣ на грозната болестъ. И почнаха се кланета и прѣслѣдвания на еврейтъ, каквито Европа не е запомнила други. И това въ вѣка на възражданъето на наукитѣ и изкуствата, въ вѣка на Петрарка. И което е още по-ужасно, това антисемитско движение се почна въ сжщата тая страна, която д-ръ Херцлъ днесъ дава за образецъ на циониститѣ — Швейцария! Нека се опита днесъ нѣкой въ Женева или Цюрихъ, да повтори сжщитѣ звѣрства.

Така само антисемитизмътъ не може да бжде достатъчно причина за исканъето или мечтаннето на една независима еврейска държава. Отъ антисемитизма могатъ еврейтъ да се спасятъ и съ инфильтрация, съ бѣгство отъ тия страни, гдѣто ги прѣслѣдватъ, а има и друго по-дѣйно сръдство: то е да намѣрятъ по-дълбокитѣ социални и философски причини на антисемитизма, който и споредъ д-ра Херцла не трѣба да се смѣсва днесъ съ религиозната умраза противъ еврейтъ отъ нѣкогашнитѣ врѣмена, и да се постараятъ да ги отстранятъ, доколкото това лежи въ силитѣ имъ. Тукъ тѣ ще бждатъ подкрѣпени отъ всички, които взиматъ нравствеността *en bloc* и не правятъ разлика между племена, народности и лица. Ала тукъ име несъмнено и една опасностъ: това е пхтятъ къмъ пълната асимилация на еврейството съ тия етнически елементи, между които сж се намѣрили по необходимостъ. Тоя пхтъ съ право не се харесва на циониститѣ, но той, за жалостъ, е прѣдначертанъ на голѣма частъ отъ еврейтъ отъ нещастнито, което сж имали, да изгубятъ своя националенъ езикъ. Прѣдначертанъ, защото религиозното чувство, единичкото което съединява днесъ още дѣцата на Израилъ, отслабва, губи се, а заедно съ него и послѣднитѣ основи за една еврейска държава. Могатъ ли

еврептъ да се върхят пакъ на своето нарѣчие, могатъ ли да го съживятъ, да го приспособятъ къмъ всичкитѣ нужди на модерния животъ и модерната мисълъ, — *à la bonheur* — еврейската държава е само въпросъ на врѣмето и на Ротшилдовци. При все това пакъ има опасностъ, пламениитѣ аденти на д-ра Херцла, каквито притежава и България, доколко може да се сжди отъ прѣдсловieto на прѣводачитѣ и отъ новия органъ „Еврейски гласъ“, да не би да срещихтъ на края на своята ревниостна дѣйностъ, когато се надѣватъ да пожнатъ плода на посѣяното сѣме, — да не би да срещихтъ една съвсѣмъ нова схватка на национализъма, даже една чувствителна охлада къмъ неговитѣ благодѣяния, които се изплащатъ по нѣкога твърдѣ скъпо съ пожертвуването на обществената и личната свобода.

Национализъмътъ, казвали сме го и други пжтъ, има значение само като срѣдство, а не като цѣль за себе си. Народниятъ езикъ трѣба да ни е особено скъпъ, защото е единичниятъ органъ, съ който може да се дѣйствува на широката маса, признаваме и ползата отъ отдѣлни национални типове, защото съревнование и прогресъ ни сж синоними. Признали бихме така и една еврейска народностъ, но за жалостъ такава нѣма — липсва даже единъ хомогененъ еврейски типъ, липсватъ и съвсѣмъ еднакви нрави. Или ще кажете, че по физически типъ, по характеръ и темпераментъ има нѣщо общо между френския, полския и шпаньолския евреи. Това сж почти три различни раси. Има наистина обща еврейска религия, силенъ стимулъ за образуване на единъ общъ държавенъ организъмъ (примѣръ ни дава империята на султана съ своето мухамеданско население отъ разни народности), но, както казахме вече, тя е хлабава въ горнитѣ слоеве на еврейското общество и прогресивно ще отслабне съ проникването на свѣтлината и въ долнитѣ.

Ционизъмътъ, доколко знаемъ, е ново движение. Възбуденъ до известна степенъ отъ европейския национализъмъ, той, благодарение на силното развитие на антисемитизма, пуца въ по-ново врѣме доста дълбоки корени и отъ мъгляво чувство се прѣобръща въ теория. Плодъ неговъ е и книгата на д-ра Херцла, която съдържа сигурно нѣкои слабости, но не е лишена отъ интересъ. Тя подига въпроси отъ голѣма обществена важностъ, тя се труди да рѣши въковни проблеми съ всичкитѣ срѣдства на една тънка диалектика, та заслужва да се прочете не само отъ еврейтъ, но — и отъ антисемититѣ даже.

Увлѣченнето на една частъ отъ нашата еврейска младежъ отъ д-ръ Херцла и неговитѣ кроежи е, както ми се чини, много силно. Отхранена въ отечеството на единъ Левски, Ботевъ и Каравеловъ, зашемедена отъ блѣскавитѣ резултати на единъ послѣдователенъ национализъмъ, тя мечтае за Израилъ, за богатата на една свободна държава като България. Нея не задоволяватъ и най-широкитѣ политически правдини. „Колкото признателни и да бждемъ за всѣко право, за всѣко приравнение, всѣки може да ни нарѣче подли, ако за това ний се откажемъ отъ своята народностъ.“

Като всички нови оглашени, младитѣ наши ционисти сж прѣдадени съ жаръ на своята идея, което имъ прави голѣма честь. Обаче голѣмитѣ идеи иматъ туй свойство, да съсрѣдоточаватъ като увеличително стѣкло вниманието на младитѣ въ единъ фокусъ, който пали и опожарва, ала не винаги на врѣме и на мѣсто. Като такива, тѣ увеличаватъ извѣнмѣра и ликовеѣ на тия, които се явяватъ

като тѣхни носители. Сѣщото не се ли е случило мѣничко и съ д-ра Херцла? Вѣроятно симпатиченъ и по външностъ, краенъ идеалистъ, той е обаялъ сърдцата на нашитѣ млади ционисти, и той е днесъ тѣхенъ идолъ, тѣмъ не имъ е доста да го нарежтъ благодѣтель на своя родъ, тѣмъ трѣбать по-силни епитети и сравнения. Въ неговата книга тѣ прѣмо съглеждатъ очертанъ „величествения ликъ на единъ апостолъ на свободата, който само двѣ до три десетилѣтия подиръ Раковски, Каравеловъ, Ботевъ и Левски, като тѣхъ, (говорѣ) отъ името на единъ отдавна заробенъ народъ“.

Аналогията, може-би, е малко прѣсилена, но патосътъ е хубавъ, достоенъ за едно велико дѣло. Такова имъ се прѣдставя мечтаното възобновение на еврейската държава. Можемъ ли да ги винимъ? Всѣко увлѣчение има нѣщо божествено въ себе си, а ако не божествено, то демоническо — и слѣдователно свѣрхчовѣшко, а свѣрхчовѣшкото (das Uebermenschliche на нещастния нѣмски философъ Нице) винаги ще плѣнява силнитѣ натури, които трепнатъ прѣдъ всѣки необикновенъ подвигъ. Така и „Еврейската държава“, желана страстно, защищавана страстно, не може да не увлѣче мнозина, но — добръ е да се помни, че държави, и особено държави като д-ръ Херцловата, не се създаватъ само съ младешки ентуспазъмъ, а иматъ нужда отъ трезви мислители и много строга и основна критика. „Еврейската държава“ на д-ръ Херцла — говориж за книгата — при всичкитѣ свои голѣми достоинства сигурно има нужда още отъ една малка ревизия на основнитѣ ѝ принципи. Особено би било добръ, да се обмисли по-дълбоко въпросътъ за общоеврейския езикъ, който ни се прѣдставя още тъй труденъ, щото прѣчи даже на идеята, да се създаде изкуствено една република Палестина, както се основа напр. република Либериа въ Африка за освободенитѣ въ Сѣдненитѣ Държави негри, които донесоха своя държавенъ езикъ (английски) готовъ отъ Америка.

Прѣводътъ на книгата е несносенъ, езикътъ — тежъкъ, което е допѣждѣ вина и на оригинала. Съ такъвъ езикъ, бож се, че идентъ на д-ра Херцла нѣма да бѣждѣ съвѣтъмъ понятни на нашата еврейска народна маса.

И. Д. III.

Всеобща история отъ В. Я. Шулгинъ, прѣведена отъ руски и издадена отъ книжарницата на Г. И. Пенковъ, въ Казанлжкъ.

Учебникътъ на Шулгина се получи въ редакцията ни въ три тома, старата, сръдната и новата история, прѣведени първиятъ и третиятъ томъ отъ 6-то руско издание, а вториятъ — отъ 8-то. Главното достоинство на Шулгиновата история състои въ богатитѣ обзори и характеристики, които придружаватъ всѣкой по-важенъ периодъ въ историята, и въ особеното внимание, което се дава на вътрѣшното развитие на народитѣ въ политическо и културно отношение; външната страна на събитията е прѣдставена по-ограничено, дати и имена иматъ твърдѣ малко. Но именно за туй историята на Шулгина се явява за по-млади и неподготвени ученици малко отвлѣчена и недостѣпна и изисква старателни допълнения и разяснения отъ опитния учитель. Само при такива условия може да бѣде полезенъ тоя учебникъ за нашитѣ гимназии. Независимо отъ това, историята на Шулгина е малко оста-

рѣла и нѣкой мѣста можехъ вече да се прѣработѣтъ въ нея. На стр. 40 отъ „Новата история“ четемъ, напримѣръ, слѣдното: „а въ сегашно врѣме на пръвъ редъ стои Сардинското кралство, около което се групира стремящата се къмъ единство Италия“. Въ сѣция томъ забѣляваме, че историята на Русия никакъ не е засегната освѣнъ въ външната ѣ часть. при все че Русия се подигнѣ и зае даже първо мѣсто между европейскитѣ държави къмъ края на новото врѣме. Причината на това се обяснява отъ самия авторъ, който указва, че тоя материалъ ще се мине въ специалния курсъ на руската история. Щомъ учебникъкъ е нареденъ обаче за български гимназии, той трѣбаше да се допълни отъ прѣводника и съ тая часть на матернала, защото у насъ нѣма специаленъ курсъ по руска история.

Шулиновата история на руски езикъ е едно отъ най-художественитѣ съчинения по фирма; езикътъ е избранъ, слогътъ е богатъ, изложението е живо и картинно, съ една дума формата напълно отговаря на богатото съдържание на учебника. За жалость въ прѣвода тия достоинства на учебника сѣ затъмнени; има много неясности, а понѣгдѣ даже и невѣрности въ българския прѣводъ. За примѣръ ще укажемъ на слѣднитѣ редове: „На 4 Май 1661 г. той умрѣлъ (думата е за Мазарини), като оставилъ Людовика XIV, всичкитѣ си огромни капитали и Франция увеличена съ Елзасъ, споредъ вестфалския миръ, съ Артуа и Русилонъ, споредъ пиринейския съ Испания и съ явно наддѣление на двата клона на хабсбургския родъ въ западна Европа“ (стр. 130, Нова история). Мжно може да разбере нѣкой, какво е искалъ да каже авторътъ на прѣвода; отъ горния цитатъ излиза даже, че Испания била присъединена къмъ Франция по пиринейския миръ, което е абсолютно невѣрно. На стр. 165 (Нова история) четемъ: „Държавата била раздѣлена на военни окрѣзи: всѣкой окрѣгъ се е намиралъ подъ протекторътъ на Англия за свой протекторъ. Самъ папата, началството на воененъ генералъ“?? При толкова грамаденъ трудъ, какъвто прѣдставя прѣводътъ на тоя учебникъ, струваше да се даде по-голѣмо внимание и да се не допустѣтъ такива груби погрѣшки. Въ „Новата история“ има и други такива тъмни мѣста и погрѣшни фрази. Срѣдната и старата история сѣ нѣщо по-внимателно прѣведени. Прѣводътъ на Шулиновата история можеше да бѣде цѣненъ приносъ за нашата историческа литература, ако да бѣше извършенъ по-внимателно и ако бѣхъ направени въ него необходимитѣ поправки и допълнения.

Д. Д. А.

Първобитнитѣ люди, антропологически бсѣди на Шарль Дебьерръ. Прѣвелъ отъ руски Триндафиловъ съ 84 рисунки и притурка: Първобитнитѣ люди въ България отъ Шкорпилъ, съ 4 рисунки. Пловдивъ, 1896.

Трѣба да се благодари на г. Данова, че е издалъ тая полезна книжка, която ще отвори на многома нови крѣгозори. Прѣдметътъ е новъ и за европейската публика. Особено прѣдисторическата археология, науката за епохата отъ първата поява на човѣка до първитѣ му паметници отъ какъвто и родъ да били тѣ, които означаватъ началото на историята, е наука още дѣвствена; тя датува едва отъ нѣколко десетолѣтия. При всичко това тя е паправила вече грамадни успѣхи.

Въ първо врѣме игнорирана или заподозрѣна и даже жестоко прѣслѣдвана отъ официалната наука и религия, тя разполага днесъ съ нѣколко университетски катедри, има специални конгреси, които се събиратъ редовно и се занимаватъ съ праисторическия човѣкъ и неговата култура; специалнитѣ изслѣдвания вече не се броитѣ. За жалость до сега нѣма още едно по-популярно, сбито рѣководство, което накратко да ни запознава съ всички по-важни резултати на прѣдисторическата археология. Съчинението на Мортилье „*Le préhistorique, antiquité de l'homme*“ (Парисъ 1883) е систематично съставено, но много специално. Отъ такъвъ характеръ сж и трудоветѣ на д-ръ М. Hørnes „*Die Urgeschichte des Menschen* и пр.“ и д-ръ Л. Нийдерле „*Lidstvo v době předhistorické*“.

Рѣководството, което г. Триндафиловъ (псевдонимъ) е избралъ да прѣведе на български слѣдъ това на Заборовски, се доближава негли най-много до идеала на едно научно-популярно ужитване, ала и то е още много тежко за новаци.

Ние мислимъ да се повърнемъ още веднажъ върху добритѣ и слабитѣ страни въ самия трудъ на Дебьерра и върху българския му прѣводъ, който очевидно е направенъ отъ лице, незапознато по-основно съ самия прѣдметъ. Тоя пхтъ ще се задоволимъ само да го прѣпорѣчаме заради интересното му съдържание на нашата младежъ, която обича да чете, но много пхти не знае какво? Ето една книга, която заслужва пълно вниманието ѝ. Отъ сухитѣ, но извънредно интересни факти, които сж цѣли сюрпризи и за много учени, тя може да извлѣче не само полза за ума си, а и за сърдцето. Историята на човѣка прѣди историята, ако можемъ да се изразимъ така, ни учи да любимъ и уважаваме човѣшкия гений, който съ собственитѣ си сили се е извлѣкълъ отъ калъта, отъ която е направенъ и въ която е тлѣлъ безбройни вѣкове. Когато видимъ, какво огромно пространство е извървѣлъ тоя червей, както пѣкои малодушно наричатъ човѣка, докато стигне на тая степенъ на материалното и духовното развитие на която се намѣрва днесъ, когато сравнимъ неговото плачевно пѣрвобитно състояние съ сегашното му, когато прослѣдимъ неговия напѣдѣкъ въ течение на хилядитѣ вѣкове, ние не можемъ да не кажемъ съ гордостъ: „Човѣци сме“ и да се усмихнемъ на ония клетници, които отиватъ до тамъ, да отричатъ даже всѣки прогресъ и да завиждатъ на животнитѣ. А вѣрата въ прогреса е необходима, особено за насъ, които сме още единъ младъ, несформиранъ, но пълнъ съ жизнени сили народъ. Ние имаме нужда отъ идеали и идеалисти. Горко на тоя народъ, който е изгубилъ своя компасъ — своя идеалъ, горко на тая човѣщина, която се е отчаяла въ себе си!

И. Д. III.

Д-ръ М. И. Галанинъ, **Писма къмъ майкитѣ за отглеждане на здравото и болното дѣте**. Приложение: Диететика на трудостъта, ражданието и периода послѣ ражданието отъ лѣкарката Никольска-Щечкина. (Безплатна премия къмъ II. год. на списанието „Медицинска Бесѣда“.) Прѣводъ отъ руски. 1896.

Редакцията на „Медицинска Бесѣда“ е направила съ горната книга единъ твърдъ цѣненъ подарѣкъ на своитѣ абонати. Едва може да иска човѣкъ отъ една редакция по-подходяща и по-сполучлива

премия. Писмата на д-ръ Галанина сж съ такова богато и полезно съдържание, щото тѣ трѣбало би да сжставихтъ „вѣрую“ за всѣка майка. Въ тия писма се разгледватъ всички най-важни въпроси, които се отнасятъ до отглежданѣето на болното и здравото дѣте въ първия периодъ на живота му. Всеко писмо разгледва обстоятелствено по единъ въпросъ. Тѣй въ първото писмо се говори върху въпроса: какъ и съ какво да се храни дѣтето прѣвъ първата година? Тукъ съ статистични данни се доказва, че майчиното млѣко е най-добрата храна, като се изброяватъ и критически разгледватъ по-нататѣкъ случаитѣ, въ които майката не трѣба да кърми дѣтето. Подиръ млѣкото на майката най-добрата храна за дѣтето е млѣкото на дойката (кърмачка); по тоя поводъ въ писмото (първото) се разисква, какви условия трѣба да изпълнява дойката, какъ трѣба да се храни тя, какви срдѣства трѣба да се употребяватъ за увеличение количеството на млѣкото. Най-послѣ се разгледва въ сжщото писмо изкуственото кърмене. На първо мѣсто дохажда кравешкото млѣко; прави се сравнение съ млѣкото на жената, доказва се по единъ неоспоримъ начинъ необходимостта да се вари кравешкото млѣко, прѣди да се дава на дѣцата и пр. Слѣдъ кравешкото млѣко се разгледватъ поредъ: швейцарското сжстено млѣко, каймачената смѣсъ на Бидерта, особеността на храносмилателния апаратъ въ дѣтето, Лийбиговата супа, брашното „Нестле“, скорбялевата храна за дѣцата, колко често трѣба да се кърми дѣтето.

За да дадемъ на читателитѣ едно още по-ясно понятие за съдържанието на д-ръ Галаниновитѣ писма, излагаме по-долу отдѣлнитѣ въпроси, които се разгледватъ въ тѣхъ:

Писмо второ. Кога и какъ трѣба да се отбие дѣтето отъ цица; съ какво да се хранихтъ дѣцата въ първитѣ години слѣдъ отбиванѣето имъ.

Писмо трето. Диететика на зхбитѣ.

Писмо четвърто. Грижата за кожата; значението на въздуха и свѣтлината; облѣклото на дѣтето.

Писмо пето. За съна на дѣтето.

Писмо шесто. Отглеждане на новороденото дѣте.

Писмо седмо. За болното дѣте въобще и за неговото отгледване; болестта на устата и на гърлото.

Писмо осмо. Болестта на стомаха и червата.

Писмо девето. Английската болестъ и скрофула.

Писмо десето. Болести на дихателнитѣ органи.

Писмо единайсето. Остриѣ заразителни болести у дѣцата (сипаница, скарлатина, дифтеритъ и пр.).

Писмо дванайсето. Болести на мозъка; грижата за нервната система у дѣцата и за нервнитѣ имъ болести.

Писмо тринайсето. Грижата за органитѣ на зрѣнието и слуха.

Писмо четиринайсето. Сифилисъ и кожитѣ болести у дѣцата.

Писмо петнайсето. Помощъ при нещастнитѣ случаи у дѣцата.

Диететиката на Никольска-Щечкина, която служи като приложение къмъ горнитѣ писма, разгледва почти въ сжщия духъ, както тия писма, тритѣ твърдѣ важни моменти: трудността, ражданѣето и периода слѣдъ ражданѣето. Тия три периода, които прѣкарва всѣка майка, сж разгледани обстоятелствено съ всички подробности и научни данни.

Както д-ръ Галаниновитѣ писма, тъй и приложението къмъ тѣхъ сж написани на единъ ясенъ и гладкъ езикъ; прѣводътъ е сполучливъ, книгата се чете ясно безъ никакво прѣпятствие.

Редакцията е направила съ своята премия единъ скъпоцѣненъ подаръкъ не само на своитѣ абонати, ами и на всички български майки, които трѣба съ благодарностъ да го приемжтъ.

I.

За побратимството отъ Н. А. Начовъ. Срѣдецъ 1896. год.

Студията, която г. Начовъ публикува въ Периодическо Списание и отъ която е извадилъ и нѣколко отдѣлни отпечатъка, може да се причисли къмъ добритѣ произведения не само на нашата млада още научна книжнина, но и на общославянската. Тя може въ нѣкои отношения да се постави наравно съ по-новитѣ изслѣдвания на д-ръ Фр. Краусъ, Джовани Тамасия, Т. Волковъ и др., а въ други нѣкои — особено по богатството на материалитѣ изъ областта на българския обичай. тя ги заминава далечъ. Г. Начовъ разгледва най-напрѣдъ историческото развитие на побратимството, дава една изчерпателна класификация на разнитѣ видове побратимство (на-рочито и случайно), описва народния ритуалъ на побратимяването, като се спира особено на побратимството по кръвъ и побратимството — деверство. По-нататкъ ни запознава съ отличителнитѣ черти и дѣйстви-я на побратимството, съ неговия дълбоко нравственъ характеръ, съ религиозния му синкретизмъ (побратимство се свързва и съ друго-вѣрци и другородци). Цѣла глава посвещава г. Начовъ на отраже-нията на обичая въ народната поезия, религия и бигъ и особено въ епоса, гдѣто ясно се вижда неговиятъ военно-дружиненъ характеръ.

Най-напоконъ авторътъ разглежда важния и трудния въпросъ за произхождението на побратимството, което се срѣща у разни на-роди. но особено е запазено у южнитѣ славяни. Въ срѣдния вѣкъ, както се доказва отъ нѣкои книжни паметници, обичаятъ е билъ раз-пространенъ между всички славяни. сжществувалъ е той и между германитѣ (повече съ воененъ характеръ), а имае свидѣтелства, че е билъ много добръ познатъ и на византийцитѣ подъ името *αδελφο-ποιῖα* (братотворение). За византийското побратимство сжествува доста богата литература, но отъ нея не може да се види, отъ гдѣ е заето самото битово явление. Цахарие фонъ Лингенталъ (*Geschichte des gr.-röm. Rechts*, p. 96) прѣдполага, че обичаятъ е старъ източенъ. Дюканжъ го смѣта за принадлежностъ на варварскитѣ сѣверни князѣе (*princes barbares et septentrionaux*), а Тамасия категорически го отдава на южнитѣ славяни и привежда голѣмъ брой доста тежки мо-тивни за подкрѣпа на своето прѣдположение. Къмъ тия г. Начовъ. който изобщо е наклоненъ да смѣта византийската *αδελφοποιῖα* за заета отъ славянитѣ, прибавя още три аргумента, обаче при все това мисли, че докато не се изслѣдва по-подробно обичаятъ у гърцитѣ-докато не се опрѣдѣли критически произходътъ на църковното бра-тотворение, по-добръ ще бжде, да се счита въпросътъ за отворенъ. И това е, при сегашното състояние на изслѣдването, най-умно.

И. Д. III.

Вл. А. Бошковъ, бисерътъ на църквата, съврѣменна драска. Написалъ и издава — София, 1895. Стр. 9. Цѣна 10 ст.

Отъ тая драска, макаръ написана съ доста правилень езикъ, нищо не разбрахме; но се не сърдимъ толкозъ на автора ѝ, колкото ни е гнѣвъ на Вазова, че измисли и введе въ езикътъ ни много-значната и твърдѣ егодна дума „драска“, та даде възможность на дѣ-да-си луди-млади, щомъ надраскатъ нѣщо, и да го издаватъ подъ име „драска“, па било то и сѣща драсканица.

Б. Ц.

Юбилеенъ Сборникъ за 25-годишната книжно-обществена дѣятелность на Стефана С. Бобчевъ. (Съ три ликове на юбиляра.) Пловдивъ 1896.

Тая книжка е издадена отъ пловдивското печатарско дружество „Единство“ като единъ видъ „дѣлгъ“ къмъ юбиляра, който четири години наредъ билъ печаталъ всичкитѣ си издания и трудове въ печатницата на дружеството. Тя съдържа извѣстната студия на И. Савова върху литературно-публицистическата дѣятелность на Бобчева, печатана въ нѣколко броя на Българска Сбирка, съ два нови портрета: Бобчевъ въ медицинската школа въ Цариградъ и Бобчевъ съ родителитѣ си.

Вториятъ отдѣлъ на брошурата е посветенъ всецѣло на описанието на самия юбилей. Печатани сѣ всички рѣчи, казани на банкета въ честь на юбиляра, всички поздравителни депеши и писма и най-сетитѣ нѣкои отзиви изъ нашия печатъ по юбилея, гдѣто, разбира се, не твърдѣ благоклоннитѣ сѣ минѣти безъ внимание.

Брошурата по всичко е съставена по образецъ на книжката, която Чипевъ издаде за споменъ на Вазовия юбилей.

В.

А. П. Мутафовъ, Духъ, мисли и разсѣждения относително спиритизма. Брошурка І. Руссе 1896. Стр. 30. Цѣна 40 ст.

Бай Мутафовъ отъ село Балбунаръ иска да ни разкрива въ редъ брошури тайнитѣ на спиритизма. Най-сетитѣ и малко спиритизмъ не е лошо, но ако тоя балбунарски спиритистъ си бѣше изложилъ мислитѣ понятно и логически, та като се поинтересува нѣкой за книжката му, да може и да я разбере. А тѣй четешъ, четешъ и освѣиъ че не ставашъ по-умень, ами те стига ядъ за 40-тѣхъ стотинки; ако пъкъ ти се е надпхало да я прѣгледашъ даромъ, жалъ те е за издателя, че харчилъ пари за вѣтъръ, защото книжката е написана съ ужасно калпавъ езикъ и правописъ. Дано другитѣ му брошури излѣзжѣтъ по-добри, но ако не излѣзжѣтъ съвсѣмъ, ще бжде още по-добри.

Б. Ц.

Книжки на Битолското недѣлно училище. № 6. Изъ живота на благотѣлнии хора. София 1896.

Тая по редъ шеста книжка отъ цѣлата серия популярни съчинения, което дѣйното Битолско недѣлно училище публикува съ по-специаленъ огледъ на македонската четеща публика, ни внушава

уважение, сжщо както повечето други издадени до сега книжки, не толкова съ своята вътрѣшна стойностъ, колкото съ общата идея, която е водила неуморимитѣ народници въ избора ѝ. Цѣльта е била, да се даджтъ на масата една редица примѣри за подражание изъ живота на нѣколко добродѣтелни хора. Цѣль хубава, но за жалость отдѣлнитѣ примѣри не сж всичкитѣ еднакво добръ избрани и назидателни. По заглавнето човѣкъ очаква да намѣри само фактични, исторически образци, и дѣйствително повечето сж такива; но какво търсѣжтъ тукъ № 3 „Человѣколюбieto на единъ владика“ и 4 „Едно великодушно дѣло“, гдѣто главнитѣ дѣйствуещи лица сж анонимни, та разказитѣ правѣтъ впечатлѣние на невѣроятни басни? — Всичкитѣ примѣри сж 6 на брой. Нѣкои сж взети отъ съчинението на Gustave des Es-sards „Галерия отъ Монтионовски премии“. Тукъ намѣрваме и биография на самия Монтионъ, който завѣща (1819) 20000 лева за двѣ награди, раздавани и до днесъ отъ френската академия, едната за добродѣтелни подвизи, другата за съчинения, които най-много сж помогнали за подобръние на правитѣ. Книжката се завършва съ единъ обстоенъ животописъ на Евлогия Георгиева, който съ право се дава като образецъ на български благодѣтель. — Езикътъ, съ който сж изложени шеститѣ чертици, не е еднакъвъ. Вижда се, че книжката е съставена отъ нѣколцина. Сравнително най-добръ е написана биографията на Е. Георгиева. Въ другитѣ разкази бие особено силно на очи небръжната и хаотичната употреба на глаголитѣ врѣмена. Въ прѣвода има доста грапели. За една мома (болна отъ проказа) се говори, че оставена отъ всѣкого, сама лѣжала „подъ слона“ (abri), гдѣто никой не смѣлъ да я види. Въ разказа № 4 неизвѣстно защо името на заробеня въ Африка баща е прѣведено Бог олюбъ. (Въ оригинала вѣроятно е Теофилъ.) Защо тогава е оставено името на спна — Аристидъ?

Популарни книжки трѣба да се пишжтъ на популаренъ, чистъ, гладкъ езикъ, иначе половината отъ цѣната имъ се губи.

III.

Земледѣлческата криза у насъ и срѣдства за нейното прѣмахване отъ Д. М. Яблански. София 1896. (Отдѣленъ отпечаткъ отъ 4 книжка на „Списание на Бѣлг. Икономическо Дружество“.

Тая брошурка произведе заслужено впечатлѣние и биде подробно анализирана въ нѣкои вѣстници. За прѣдложенитѣ реформи може сигурно да се спори и дѣйствително се спори, туй което не може обаче да се откаже на г. Яблански, то е, че разправата му е написана съ серпозно желание, да се помогне на земледѣлческата криза у насъ, и свидѣтелствува за извѣстна начетеность на автора въ специалната литература по въпроса. — Аналогнитѣ съ Дания сж, може-би, малко натегнати, но има нѣкои прѣдложения, които ни се виждатъ практични и приемливи: устройството на модерни земледѣлчески ферми (цѣлата страна да се раздѣли на 10 и повече земледѣлчески района и въ всѣки районъ да се уреди по една практическа ферма) и особено: повикването на войската, да вземе участие въ економическото развитие и повдигане на страната. „Като се има прѣдъ видъ, че почти $\frac{1}{5}$ отъ населението на княжеството е земледѣлско, и слѣдователно такъвъ же процентъ понада и въ войската, то не би ли се намѣрило за възможно, щото една малка частъ отъ новобранцитѣ —

земледѣлчески синове, същеврѣменно когато отбиватъ военната повинностъ да прѣкаратъ въ фермитѣ единъ практически курсъ по земледѣлнето и скоговедството? Его наистина една добра идея, но какво ще кажѣтъ г-да военнитѣ? Нѣма ли да остане много малко врѣме за паради?

Д.

Ц. С. Арнаудовъ, **Геометрия съ геометрическо чертанье** за трето и четвърто отдѣление. Първо издание. Ц. 50 ст. Пловдивъ, Д. В. Манчовъ, 1896.

Въ обнародваната 1894 отъ министерството на просвѣщението програма за основнитѣ училища геометрията съ геометрическото чертанье като отдѣленъ прѣдметъ е изфърлена. Тая мѣрка на министерството заслужва похвала, защото чрѣзъ нея се дава възможностъ на малолѣтнитѣ дѣца, да изучаватъ съ по-голѣмъ успѣхъ несравнено по-важнитѣ прѣдмети, като четенье, писанье, смѣтанье и пр. И дѣйствително какви геометрически познания могатъ да се изискватъ отъ единъ 9-годишенъ нашенски ученикъ? Всичко, което може съ успѣхъ да научи безъ ущърбъ на познанията му по другитѣ прѣдмети, това той го научва въ рисуването, и то по единъ естественъ и нагледенъ начинъ. Да се прѣдлагатъ на ученицитѣ отъ отдѣленията (III и IV) точни научни дефиниции, да се прави класификация на линии, жгли, фигури, да се прѣдлагатъ геометрически задачи, задачи за смѣтанье и конструирване, всичко това е прѣсилване на дѣтинския умъ, поне въ днешното състояние на нашитѣ училища.

Види се, министерството на просвѣщението по нѣкои съображения не ще приложи новата програма за III и IV отдѣление прѣзъ настѣпающата учебна година, и затова г. Арнаудовъ е съставилъ горния учебникъ. Както и да е, но това, което той ни прѣдлага за III и IV отдѣление, е прѣкалено. Досегашниятъ опитъ е показалъ, че за да има пълненъ успѣхъ, не трѣба да се дава на ученицитѣ отъ долнитѣ класове на гимназиитѣ много повече материалъ отъ това, което г. Арнаудовъ ни прѣдлага за III и IV отдѣление. Безъ да се впускамъ въ по-нататъшно разгледване на учебника, ще изкажѣ тука това мнѣние, че г. Арнаудовъ много добръ ще стори и ще принесе извѣстна услуга, ако той, догдѣто още е рано, промѣни адреса на учебника си и вмѣсто „III и IV отдѣление“, пише „долнитѣ класове на гимназиитѣ“, като въ същото врѣме замѣни разнитѣ „оригинални“ дефиниции въ първитѣ 8 страници съ по-общоприети.

Ем. Из.

Ц. С. Арнаудовъ, **Геометрия съ геометрическо чертанье** за първи класъ на гимназиитѣ и народнитѣ училища. Второ прѣработено и допълнено издание. Пловдивъ, Д. В. Манчовъ, 1896. Цѣна 70 стот.

Бързото появяване на второто издание отъ тоя учебникъ (първото излѣзе прѣзъ 1894/95 уч. година) показва донѣгдѣ, че той е намѣрилъ добръ приемъ въ нашитѣ училища. Новото издание е значително прѣработено и допълнено; г. Арнаудовъ е помѣстилъ даже повече материалъ, отколкото изисква програмата. Споредъ мене ав-

торътъ не е ималъ нужда да издава въ второ издание за I класъ особенъ учебникъ, защото тоя, който той е назначилъ за III и IV отдѣление, може напълно да се приспособи както за I, тъй и за II и III класъ на гимназиитѣ.

Като оставимъ на страна въведението, гдѣто се срѣщатъ нѣкои необикновени дефиниции, за които ще поговоримъ по-долу, останалата по-голяма частъ на новия учебникъ съдържа общоизвестнитѣ най-елементарни геометрически познания, които г. Арnaudовъ е изложилъ твърдѣ хубаво. Тука заслужва да се спомене, че г. Арnaudовъ притежава единъ много хубавъ кратъкъ, ясенъ и точенъ математически езикъ, и поради това неговитѣ учебници ще взематъ скоро прѣднина, щомъ той употреби повече внимание и на педагогическата страна.

Въ въведението на учебника си (въ новото и старото издание, както и въ учебника за III и IV отдѣление) г. Арnaudовъ е приелъ нѣкои дефиниции, заети повече отъ г. Гюзелевата Геометрия, и които не могатъ по никой начинъ да се наречатъ сполучливи. Безъ да се спирамъ на даденитѣ дефиниции за материя, физическо тѣло, пространство, ще обърнѣ на първо мѣсто внимание на тия за геометрическа повърхнина, линия и точка. Въ § 6 срѣщаме:

„1. Стѣна, която нѣма вещество, се нарича геометрическа повърхнина. И така, геометрическитѣ повърхнини сж прѣдѣли на геометрическо тѣло.“

„2. Рѣбъ, който нѣма вещество, се нарича геометрическа линия и пр.“

3. „Върхъ, който нѣма вещество, се нарича геометрическа точка и пр.“

Въ тия опрѣдѣления се заключаватъ логически погрѣшки. Ако се говори за стѣна, която нѣма вещество, то трѣба да се подразбира, че има и стѣна съ вещество; въ тоя послѣдни случай стѣната прѣдставя физическо тѣло, отъ което като отнемемъ веществото, ще добиемъ геометрическо тѣло (вижъ § 4), а не геометрическа повърхнина. Въ обикновения животъ ние употребяваме думата стѣна съ двойко значение: или означаваме съ нея думата „зидъ“, или пакъ подъ „стѣна“ разумѣваме лице на зидъ. Ако стѣната означава зидъ, то тя е физическо тѣло, а стѣна безъ вещество ще е геометрическо тѣло, а не повърхнина. Ако обаче подъ „стѣна“ разумѣваме лице на зидъ, тогава тая дума означава сама по себе си геометрическа повърхнина, и въ такъвъ случай е неумѣтно да казваме „стѣна, която нѣма вещество“. Сжщото може да се каже сега и за „рѣбъ, който нѣма вещество“ и за „върхъ, който нѣма вещество“. Въ сжщия § срѣщаме: „геометрическа повърхнина можемъ да си прѣдставиме съ единъ листъ съвсѣмъ тънка книга“; това прѣдставяне, азъ мисля, е отъ естество по-скоро да заблуди ученика, отколкото да му даде какво-годѣ ясно понятие за повърхнина. До такива абсурдни дефиниции и примѣри може да дойде човѣкъ, когато се стреми да дефинира всичко и да докаже всичко, безъ да вземе въ внимание, че разлаганьето на понятията и истинитѣ въ по-прости не можемъ да караме до безконечность.

Въ § 8, гдѣто се говори за разнитѣ измѣрения, се срѣща: „Повърхнината, като прѣдѣлъ на тѣлото, не може да има дебелина. Наистина, ако допустнемъ, че повърхнината има и

най-малка дебелина, то и пр.“ Това „доказателство“, че повърхнината нѣма дебелина, е като че нарочно турено, за да заблудява ученицитѣ. Дефинира се извѣстенъ прѣдметъ чрѣзъ нѣкое негово свойство, а послѣ се доказва, че тоя прѣдметъ има това свойство. Горниятъ цитатъ прилича на това, да дефинираме напр. трихгълника като частъ отъ равнината, заградена отъ три прави линии, и да доказваме слѣдъ това, че трихгълника непрѣмѣнно има три страни, защото ако имаше той 4 или повече страни, той щѣше да прѣдставя частъ отъ равнината, заградена отъ 4 или повече прави, а не отъ три. Отъ дефиницията за повърхнина се изключва отъ само себе си понятието за дебелина, и ние не можемъ да си прѣдставимъ иначе повърхнината; защо се отваря тогава въпросъ за дебелина на повърхностъ? Въ сѣщия § срѣщаме аналогично:

„Линията, като прѣдѣлъ на повърхнина, не може да има широчина; защото и пр.“

„Геометрическата точка, като край или прѣдѣлъ на линията, не може да има дължина; защото...“

Въ § 9 се дава слѣдующето опрѣдѣление за „величина“:

„Всичко това, което подлежи на измѣрване (или което може да бѣде по-голѣмо и по-малко), се нарича величина“.

Тука собствено се съдържатъ двѣ опрѣдѣления за „величина“, едната е турена въ скоби. И двѣтъ тия опрѣдѣления сѣ несполучливи. Въ първата: „всичко, което подлежи на измѣрване, се нарича величина“ прѣди венско глагола „подлежи“ е неумѣстно употребенъ, защото „величината“ не ни кара непрѣмѣнно да я измѣримъ; по-добрѣ е било да се каже: Всичко, което може да се измѣри или което допуска измѣрване, се нарича величина. Но и въ тоя случай дефиницията е неудовлетворителна, защото не можемъ да дефинираме едно понятие чрѣзъ друго, което произтича отъ първото. Можемъ ли ние да имаме понятие за мѣрка и за измѣрване, докато не знаемъ, какво е величина? Не. Напротивъ ние дохождаме до понятието за мѣрка и измѣрване, чакъ когато почнемъ да сравняваме величинитѣ една отъ друга. Втората дефиниция: „Всичко това, което може да бѣде по-голѣмо или по-малко, се нарича величина“ е тъй сѣщо неудовлетворителна, едно защото тя обема въ себе си нѣща, които могатъ да бѣдатъ и по-голѣми и по-малки, безъ да сѣ величини, както напр. радостъ, жалостъ и пр., друго защото тя може да води и до недоумѣние; напр. метрътъ е величина, но той не може да бѣде нито по-голѣмъ, нито по-малкъ, отколкото е. Най-добрѣ е за величина, като основно понятие, да не се дава никакво опрѣдѣление, а да се обясни само съ примѣри; ако обаче е желателно да се дефинира тая дума, то най-приемлива дефиниция споредъ мене е: „Всѣко нѣщо, което е съставено или можемъ да си го мислимъ съставено отъ еднакви части, се нарича величина“.

Въ § 10 срѣщаме слѣдующето: „Всѣко мѣсто на линията, зето безъ дължина, прѣдставя геометрическа точка; всѣко мѣсто на повърхнината, зето безъ широчина, прѣдставя линия и пр.“

Въ § 6 се дефинирахъ геометрическитѣ повърхнини, линии и точки като стѣни, рѣбове и върхове безъ вещество; въ § 10 се дефиниратъ сѣщитѣ образи като мѣста по линии, повърхности и тѣла безъ дължини, или безъ дължини и ширини и пр. Тия дефиниции

счелъ г. Арnaudовъ недостатъчни, и затова той въ § 12 ни дава нови, като въвежда, както обявява въ прѣдговора си, своето ново понятие „протегение“. Ето това понятие: „Всичко, което може да се измѣри по дължина, по широчина и по височина, или само по дължина и по широчина или най-сетнѣ — само по дължина, се нарича протегение“.

Отъ това „ново“ понятие г. Арnaudовъ вади слѣдующитѣ дефиниции:

„1. Геометрическо тѣло се нарича онова протегение, което има три измѣрения“.

„2. Геометрическа повърхнина се нарича онова протегение, което има двѣ измѣрения и пр.“

Както въ „новото“ понятие, тъй и въ изведенитѣ отъ него дефиниции има цѣлъ редъ абсурди. Тѣй напр. отъ дефиницията за „протегение“ слѣдва: всѣко физическо тѣло е протегение; дефиницията за геометрическо тѣло може буквално да се приложи и за физическото тѣло, а отъ тамъ слѣдвало би, че всѣко физическо тѣло е и геометрическо тѣло.

Азъ съмъ противенъ и на даденитѣ дефиниции за права и крива линия и повърхнина въ § 13. и 14. По тия въпросъ съмъ говорилъ въ „Бълг. Прѣгледъ“ при разгледване геометрията на г. Гюзелева.

Както казахъ и по-горѣ, ще прибавя тука още, г. Арnaudовъ ще направи много голѣмъ успѣхъ съ учебницитѣ си, ако той се придържа по-строго о общоприетитѣ и избѣгва своеобразнитѣ и спорнитѣ дефиниции.

Ем. Ив.

Ц. С. Арnaudовъ, **Геометрия съ геометрическо чертанье** за втори класъ на гимназиитѣ и народнитѣ училища. Второ прѣработено и допълнено издание. Пловдивъ, Д. В. Манчовъ, 1896.

Г. Арnaudовъ въ тоя учебникъ се е увлѣкълъ до толкова, щото инерцията го е довела чакъ въ IV гимназиаленъ класъ. Това, което той ни прѣдлага за II класъ, е съ малки изключения тъкмо това, което ученицитѣ трѣба и могатъ да научатъ въ IV класъ. Тука ще изкажъ, както и за учебника за III и IV отдѣление, същото мнѣние, че г. Арnaudовъ ще направи много добръ съ врѣме да промѣни адреса на тоя си учебникъ и да го прати въ IV класъ. Азъ се надѣвамъ, че и учители и ученици ще останжтъ доволни отъ това.

Ем. Ив.

Учебникъ по аритметиката за долнитѣ класове на гимназиитѣ и за трикласнитѣ училища. По П. Никулцева, наредили Ив. Петканчинъ и Зл. Ивановъ, учители въ Пловдивската държавна дѣвическа гимназия. Книжка I за първи класъ, книжка II за втори класъ, книжка III за трети класъ. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1896. Цѣна 40 ст. за всѣка книжка.

Г-да Петканчинъ и Зл. Ивановъ издадохъ мнѣхлата година единъ твърдѣ богатъ сборникъ отъ аритметически задачи, съставенъ отъ най-добритѣ руски сборници, който по голѣмото количество задачи, избора имъ и по систематичното имъ нареждане прѣвъзходствувахе всички

излизали до сега у насъ аритметически сборници. Тоя трудъ на казанитѣ господа е намѣрилъ добъръ приемъ въ нашитѣ училища, и това ги е насърдило, да прѣведжтъ руския учебникъ по аритметиката на П. Никулцева, който е прѣпоръчанъ въ Русия отъ министерството на просвѣщеніето за учебникъ въ мъжкитѣ и двѣпческитѣ гимназии, въ реалнитѣ и духовнитѣ училища. Прѣводътъ не е навсѣгдѣ букваленъ; разни мѣста прѣводачитѣ сж излагали самостоятелно, особено при описанието на мѣрки, теглилки, пари, именувани числа, примѣри и задачи върху именувани числа и отдѣла за общитѣ числа въ кн. III и пр.

Това, съ което се отличава тоя учебникъ отъ много други, е, че както авторътъ, тъй и прѣводачитѣ сж се придържали строго о правилата, които трѣба да се съблюдаватъ при съставянъето учебникъ по аритметика. Краткостта, ясността и прецизността въ изражението, прѣгледността на отдѣлнитѣ части и изобщо, ето цѣннитѣ качества, съ които разгледваниятъ учебникъ може да съперничи съ най-добритѣ учебници.

Единъ недостатъкъ, който може да се припише на тоя учебникъ, и то отъ гледището на нашата програма, е, гдѣто въ него е проведена френско-руската система, споредъ която отначало се излагатъ основнитѣ дѣйствия само за цѣли числа, а слѣдъ това дохождатъ поредъ дѣйствия съ прости и десетични дроби, тогазъ като въ нашата програма е приета нѣмската система, т. е. цѣлитѣ и десетичнитѣ числа се разгледватъ отъ самото начало още съвмѣстно. Тоя недостатъкъ прѣводачитѣ могатъ лесно да отстранижтъ, като при второ издание на учебника си прѣработижтъ само I-та книжка въ духа на нашата програма.

Друга една малка несъобразностъ съ програмата прѣдставя и отдѣлтъ на общитѣ числа, който е помѣстенъ въ края на III книжка, тогава като тоя отдѣлъ е трѣбало да се тури ако не въ началото, то поне прѣди да се почижтъ правилата за лихви и пр. Това обаче е единъ недостатъкъ, ако може да се употреби тая дума, който всѣкой учителъ самъ може да прѣмахне.

При второ издание на учебника си бихме посвѣтвали г. г. прѣводачитѣ, да изфърлижтъ съвсѣмъ отъ него отдѣла за аритметически отношения и пропорции, помѣстенъ отъ автора навѣрно споредъ прѣдписанието на руската програма, който обаче е безъ никакво значение и приложение.

Напоследъкъ ще споменж, че макаръ у насъ учебницитѣ по аритметика да избилдствуватъ, пакъ добритѣ инострани учебници, добри прѣведени и приспособени, трѣба да се приематъ съ благодарисетъ. Въ единъ новъ оригиналенъ учебникъ отъ познатъ авторъ всѣкога ще намѣри човѣкъ нѣщо ново, нѣщо прѣдпочтително, било въ дефинициитѣ, било въ изложението, било въ примѣри и пр.

Н. И.

Упуста за проучаванье села у Србији и осталим српским земљама. Београд 1896.

Географическиятъ институтъ при бѣлградската Велика Школа, основащъ и управляванъ съ рѣдко умѣние отъ професора Ј. Цвијића, развива при всичката си младостъ необикновена енергия, както свиѣтелствува между друго и „Прѣгледътъ на географическата литература

върху цѣлия Балкански полуостровъ“, за който имаме вече случай да кажемъ тукъ нѣколко думи.

Вижда се, че проф. Цвијић е успѣлъ въ кратко врѣме да си изобразува отъ своитѣ ученици единъ солиденъ шабъ отъ сътрудници, обикнали силно своя прѣдметъ и прѣдадени всецѣло на една отъ главнитѣ задачи, съ които институтътъ се откри и поддържа — изучаването на сръбското отечество въ географическо отношение. За тая цѣль е било съставено и специалното уѣжтванье, което ни занимава тукъ. Проф. Цвијић си е поставилъ за задача да изучи сръбскитѣ села, и съ това да дошълъни прѣкрасния трудъ на Стојана Новаковића върху сръбското село изобщо въ неговото историческо развитие.

Уѣжтваньето е написано въ видъ на въпросникъ и се дѣли на седемъ части (съ единъ малкък въводъ и обяснения при всѣки по-труденъ въпросъ):

I. Положај села, II. Тип села, III. Кућа, дворъ и окупница, IV. Појате или станарнице, колибе, пивнице, V. Приче и тумачења о именима села, заселака и нѣхових крајева, VI. Порекло становништва, постанак села, помештање села, селишта, сашораванье, VII. Занимање становништва.

Добрѣ е лицата, които ще бѣдѣтъ натоварени съ географическия отдѣлъ на „Българско отечество“ да иматъ прѣдъ видъ между друго и прѣкрасното уѣжтванье на проф. Цвијића, което може напълно да се приспособи и къмъ нашитѣ мѣстни условия.

И. Д. III.

Грчка и српска просвета, написао Др. Владан Ђорђевић. Београд 1896. (Издание на Сръбската Кралевска Академия.) 275 стр.

Озаглавениятъ трудъ на извѣстния сръбски държавенъ мжъ и списатель, нѣкогашенъ редакторъ на списанието „Отаѣбина“, което днесъ вече не излѣзва, може да се нарече произведение на случай въ най-добрия смисълъ на думата. Въ него авторътъ развива идеитѣ, които бѣ изложилъ въ своя една лекция, четена въ Сръбската Академия — „съгласно параграфъ 14 отъ нейния основенъ законъ“, който задѣлжава всѣки новъ члѣнъ, да прочете нѣкоя разправа по оня клонъ, въ който е избранъ. — „Бивши одреѣен за члана академије философскихъ наука, ја сам изабрао за предмет ове расправе упоредно студију о двојници философа из XVIII века. Ти су философи Доситеј Обрадовић и Адамантио Коранс“. Да избере тая тема, г. Ђорђевић билъ побуденъ и отъ обстоятелството, че писмото на академијата, съ което му се съобщавало за избора му, го заварило случайно въ Атина, гдѣто той изпълнявалъ длѣжността на сръбски официаленъ прѣдставителъ при гръцкия дворъ. „Имајући и по самој службеној дужности да радим на утврђивању пријатељскихъ односа између нашихъ држава, ја сам с искреномъ љубављу према Србији и Јелади проучавао историју одношаја између српскога и грчкога народа, одношаја који трају још од насељенја нашега народа у земљама у којима и данасъ живи, дакле још од времена византијскога цара Ираклија па до данасъ.“ При всѣчко това г. Ђорђевић не малко се видѣлъ въ недоумѣние, какво да напише, за да изпѣлни дълга си споредъ чл. 14 отъ академския уставъ, защото „за 34 године свога књижевногъ и публицистичногъ

рада“ не билъ ималъ „када ни помислити, а камо ли заслужити научним радовима“ (честьта, която му била направена). — Дѣйствиелно тежко положение, но какво е послѣдниятъ мотивъ въ сравнение съ изчовѣдъта, която четемъ по-нататъкъ и въ която г. Ъорђевић откровенно ни обажда, не само че смѣта своя изборъ за незаслуженъ, но и че съществуванъето на цѣлата Сръбска Академия съ всичкитѣ нейни секции и подсекции му се вижда прѣждевременно, не по-малко отъ съществуванъето на великата школа, тая фурина, която изважда, споредъ него, само хиляди недопечени умове и създава единъ „врло образован али е тога врло опасан“ пролетариатъ. А чия е вината? се пита г. Ъорђевић (хумористичниятъ читателъ се чувствува почти принуденъ да допълни: „дѣто съмъ избранъ сега за члѣнъ на академията и съмъ принуденъ да пишъ по неволя встѣпнителна рѣчь, като всеѣки академикъ, qui se respecte). — На ония патриоти (читателю се иска да допълни пакъ: „д. . . да ги вземе, да ги нѣмаше, нѣмаше да има и академия, нѣмаше да бѣдѣ избранъ и задѣлженъ да пишъ встѣпнителни рѣчи“), които мислятъ, че културниятъ развой на единъ народъ може да се форсира само съ родолюбие, които не разбиратъ, че за това се изисква, много и много генерации дълго врѣме да работятъ. „Има народа који мисле да крајнимъ напрезањемъ свију својихъ снага, могу прескочити много стоне поступнога културногъ развијања. Има ихъ и таквихъ које спољни врло моћни фактори приморавају да из патријархалногъ стања, на једанъ махъ ускоче у облике државнога и друштвеногъ живота, који су обично резултатъ тек лаганогъ вековногъ развијања.“ Какъ ви се прави тоя пасажъ? Не е ли прѣборителна „выходката“ на новия академикъ противъ самото заведение, въ което вѣзва като члѣнъ на сѣмейството? Когато френскиятъ списатель Пьеръ Лоти заяви въ своята уводна лекція прѣдъ останалитѣ 39 безсмъртни, между които седи сега и той, че никогъ въ живота си не чете — *je ne lis jamais* —, това направи грамадна сенсация. Какъ единъ списатель и академикъ да не чете! — Но какво би било да станеше той и да обяви, както прави Ъорђевић, че френската академия, напримѣръ, *est plus qu'un crime — une faute*, че нейното съществуванъе е абсурдъ. — Нанстина и въ Франция има списатели, които по една или друга причина прѣзиратъ академията или се старажатъ да подкопажатъ авторитета ѝ, — Додѣ, Гонкуръ, който основа даже съ особено завѣщанне една академия, члѣноветѣ на която се задѣлжаватъ никогъ да не приематъ да бѣдѣтъ „безсмъртни“, но тия фронтдери сѣ вѣнъ отъ официалния храмъ на безсмъртнето, а г. Ъорђевић е члѣнъ на Сръбската Академия!

Впрочемъ, нека се надѣваме, че безцеремонната оцѣнка на академията отъ страна г. Ъорђевића е само една духовита бутата. Той сигурно не по-малко отъ насъ е убѣденъ въ истината, че „дѣтето е баща на мъжа“ (*the child is the father of the man*), и знае сигурно, че новитѣ институти при сгодни условия сами създаватъ работници и трудове, както желѣзнициѣтъ — ижтници, а Сръбската Академия отдавна вече не е дѣте, тя прѣкара единъ доста плодovitъ периодъ като „Сръско Учено Друштво“, може да се гордѣе съ нѣколко прѣкрасни издания и трудове и притежава всички условия за едно бѣскова бѣдѣще развитиѣ. Ако г. Ъ. е позакачилъ академията, това може-би е направилъ най-сетѣ и съ умната цѣль, да обезоржжи до-

нѣгдѣ критиката, която е въ правото си, да иска отъ единъ академикъ по-самостоятелни изслѣдвания и мисли, — и ако това е било намѣрението, той е донѣгдѣ сполучилъ.

Трудътъ на г. Борѣвиѣа — откровенно казано — е една обикновена, но въ всѣки случай много полезна компилация. Тя съдържа много нѣща поучителни и за насъ българитѣ, макаръ да се занимава само съ сръбската и гръцката просвѣта. Авторътъ се е ползувалъ щедро отъ книгата на Викеласъ »La Grèce byzantine et moderne« (Paris 1893), за която дадохме обширенъ рефератъ въ една отъ минжлитѣ книги на Българ. Прѣгледъ, отъ Крумбахеровата История на византийската литература, отъ съчинението на Рамбо »L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète. Paris 1870.

За по-новитѣ врѣмена (състоянието на учебното дѣло въ врѣме на турското владичество) г. Т. е черпилъ интересни даннѣ отъ съчинението на Параника: „За състоянието на писмеността на гръцкия народъ слѣдъ паданъето на Цариградъ (1453) до XIX. вѣкъ“.

За приликата на Корансъ (реформатора на гръцкия писменъ езикъ) съ Доситей Обрадовичъ (който играе подобна роля у сърбитѣ) авторътъ се е ползувалъ главно отъ труда на гръцкия списатель Терианосъ, автобиографията на Корансъ и др.

Най-важниятъ за насъ отдѣлъ отъ книгата на г. Т. е несъмнитѣно вториятъ: „Од пропасти византийске и старе српске државе до Коранса и Доситеја“. Първиятъ — по необходимостъ — е по-бѣденъ и не ни дава собствено нищо ново. Заслужва да се похвали обаче горещото застъпване на г. Т. за обидената Византия. Той се води наистина почти буквално по Викеласъ и Рамбо, но идеитѣ, които изказва, заслужва да се популяризиратъ повечко.

Т. се явява защитникъ и на Турция противъ фалшивото, но разпространено мнѣние, че османцитѣ сж били отъ самото начало най-големѣ врази на християнската школа и учение. Истина ли е това? Г. Т. привежда изъ съчинението на Викеласъ, отъ Новаковиѣа и др. цѣль купъ докази, които говорѣтъ съвършено противното. Турция не се е грижила наистина за образованието на своитѣ християнски поданиници, но не имъ е и прѣчила, да си отварятъ школи. Когато Мухамедъ II. прѣвзе Цариградъ, той повърж на патриарха правото на юрисдикция върху христианиитѣ. Патриаршийската школа, която се дѣлѣла на два факултета, философски и граматически, не била закрыта, а продължавала да образува голѣмъ брой ученици, които послѣ довършвали наукитѣ си въ Венеция, Римъ, Болоня и другитѣ италиянски университетски градища.

Сто години подиръ паданъето на Цариградъ намѣрваме добра гръцка школа въ Одринъ.

Числото на гръцкитѣ училища на цѣлия Балкански полуостровъ още въ 15.—16. вѣкъ е въобще значително. Параника (op. cit.) между друго описва гръцки школи въ Пловдивъ, Силимврия, Солунъ, Воденъ, Мелникъ, Серезъ, Костуръ (тукъ сжществувало училище още отъ 1660. год.), Шатиста (отъ 1710. до днесъ), Кожани (отъ 1660.). Гръцко училище имало много рано и въ Търново „за просвѣта на българитѣ“ „*προς φωτισμόν τῶν Βουλγάρων*“, които освѣтъ това имали тукъ още въ 1590. год. особена „далматинска“ школа.

Че гръцкото учебно дѣло било доста развито въ XVII. вѣкъ въ южната частъ на Балк. полуостровъ, се вижда и отъ показанията на турския географъ Хаджи Халфа, който описва или поменува школи отъ Солунъ до Шкодра. Като говори за Скопие, той казва, че отъ тоя градъ излизали много учени хора. — Впечатлѣние му направили и еврейскитѣ училища въ Солунъ, гдѣто прѣподавали повече отъ 200 учителя.

Турцитѣ не сж специално гонили и сръбскитѣ училища. Това се доказва отъ факта, че въ Сърбия имало училища още до 1684. — 1690. год., — 300 години слѣдъ косовската битка, а при Ипекската патриаршия дори до Арсения Чернојевића.

Трѣба да са съжелява само, че г. Т. не е прѣгледалъ, освѣнъ Хаджи Халфа, многобройнитѣ стари пѣтописи, гдѣто би могълъ да намѣри негли и нѣкои нови данни за състоянието на просвѣщението въ Сърбия въ минхлитѣ вѣкове.

За България напр. ние знаемъ отъ пѣтописа на Герлаха, че още въ 16. вѣкъ имало при черквата въ София училище за попове.

Г. Т. бѣ длѣженъ да обърне по-голъмо внимание и на келинитѣ, които въ историята на нашето и сръбското образование игражтъ особена рола. Такива келии ще е имало и у насъ и въ Сърбия непрѣкъснато още отъ паданъето на двѣтѣ държави. Дамаскинитѣ сж тѣхно произведение. Една българска рѣкописна книжка, писана въ 1773. г. отъ „Попъ Стоіанъ ю село Кувалинакъ (Кувалинъкъ), Сръдны Чухвликъ“, която имавъ случай да прѣгледамъ набързо въ 1892. год. (тя принадлежеше на тогавашния училищенъ инспекторъ, Кефсизовъ) носи слѣдното характеристично заглавие „Посчєнію къ дѣтемъ оучившихся на кѣлію. Изложеніє въ кратцѣ ѿ Свѣтѣй Троицѣ и ѿ вѣрѣ.“

Не се спирамъ върху успоредицата на Коранъ съ Обрадовића, понеже не прѣдставя непосреденъ интересъ за нашитѣ читатели. Тя ни се вижда доста основна, но малко разфърлена. Изобщо книгата на г. Т. заслужва обаче да бѣде прѣпорѣчана на всички, които се интересуватъ за историята на просвѣщението у насъ и съседнитѣ страни.

Пѣтемъ нека ми бѣде позволено да попитамъ: Нѣма ли да се намѣри нѣкой, да ни запознае по-отблизу съ съдържанието на Параниковата книга, колкото се касае до състоянието на просвѣщението въ границитѣ на сегашната наша етнографическа областъ отъ XV—XIX. вѣкъ. Ето пълниятъ ѝ надсловъ: „Ματθαίου Κ. Παράληα. Σχεδιάσμα περί τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνεστῶσης, Ἰ. Θ. ἐκατονταετηρίδος“. Цариградъ, 1867. Който би се заелъ съ тоя трудъ, би принесълъ една голѣма полза.

И. Д. III.

Národopisná Výstava Českoslovanská v Praze, 1895. (Народописната чехословянска изложба въ Прага.) Читателитѣ на Български Прѣгледъ знажтъ отъ нашата малка статийка „Впечатлѣния отъ пражката народописна изложба“ цѣльта и усилѣха на това научно-патриотично прѣдприятие. Сега организационниятъ комитетъ и чешкото етнографическо дружество сж прѣдприели да ни даджтъ въ единъ

редъ голѣми (4^о) разкошно илюструвани свезки систематично описание на изложбата. Редактори сж К. L. Klusáček, Em. Kovář, L. Niederle (сегашниятъ директоръ на чешкия етнографски музей), Fr. Schlaffer и F. A. Šubert (директорътъ на изложението). Описанията на разнитѣ отдѣли носѣтъ енциклопедиченъ характеръ. Броятъ на сътрудницитѣ е голѣмъ. До сега сж излѣзли 14 свезки, всѣка по 80 кр. (1-60 л.). Ето единъ добъръ споменъ за тия, които посѣтихъ минжлата година пражкото изложение.

И. Д. III.

Momuments inédits du musée de Sofia (Bulgarie) par M. Salomon Reinach. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Bulletin archéologique. 1894.

Това е лекция, която извѣстниятъ френски археологъ Ренакъ е челъ въ парижката „Академия за надписитѣ“ (Académie des inscriptions) и въ която той съобщава резултатитѣ отъ изслѣдванята на г. Добруски, трудолюбивиятъ директоръ на нашиятъ народенъ музей, който първъ слѣдъ френскитѣ археолози Dumont и Homolle се опитва сега да запознае учения свѣтъ съ нашитѣ археологически богатства — и, можемъ да кажемъ — съ насърчителенъ успѣхъ. Благодарение на обстоятелството, че Министерскитъ Сборникъ, въ който и г. Добруски печата своитѣ трудове, се доставя на мнозина европейски специалисти, ние заблѣзваме въ послѣдно врѣме въобще живъ интересъ за научното движение въ България. Особено внимание се обръща и на археологичнитѣ намѣри, които, колкото и да сж скждни, прѣдставятъ много важни приобрѣтения, — ако скждимъ по отзивитѣ на единъ Ренакъ, единъ Успенски или Конце, защото у насъ, вижда се, още много ще се чака, докато научниятъ трудъ бѣде оцененъ по достоинство.

Дано поне благоприятнитѣ сжждения на европейскитѣ учени ни накаратъ, да погледнемъ съ малко по-голѣмъ интересъ, между друго и на огромнитѣ богатства, които се крижтъ въ недра на нашата класическа земя. Ние имаме единъ музей, за съществуванъето на който въ София почти никой нищо не знае, и който, както виждаме отъ чужденцитѣ, при всичкитѣ скждни срѣдства, съ които разполага, успѣва да обогатява всѣка година науката съ нови открития.

Какво би било, ако тоя скжщиятъ музей би ималъ материална възможность да прѣдприеме нѣколко систематични разкопки въ страната, каквито се правѣтъ напр. въ Гърция или Мала-Азия. Резултатитѣ отъ подобно едно изслѣдванъе не можѣтъ още да се прѣдвиджѣтъ, но че тѣ ще надминжтъ и най-високитѣ очаквания, въ това не можемъ да се съмняваме, като вземемъ минжлото на страната. Врѣме е, чини ми се, да се заинтересуватъ компетентнитѣ кръгове за дѣйствиата и нуждитѣ на музея и да се аспигува за цѣлитѣ му една по-значителна сума, съ която да се начене, колкото е възможно по-скоро, експлоатацията на отечеството въ археологическо отношение. Сжщо така е врѣме да се постави и самиятъ музей така, щото съкровищата му да станжтъ достъпни и на по-широката публика, а не само на малчината специалисти. Пространната джамия, която е избрана за помѣщение на музея, отговаря на своето ново назначение, но трѣба, отъ гдѣ да е, да се намѣрижтъ още нѣколко хиляди лева за една малка пристройка и за инсталация на централното отопление. Нима тѣ нѣма да се намѣрижтъ?

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Кіевскія Университетскія извѣстія. Априль 1896 года. — Въ тая книжка срѣщаме между друго една статья отъ проф. С. И. Чирьева подъ заглавие „Нова хипотеза за осѣщанъето на боитѣ“, съдържаннето на която излагаме тукъ накъсо.

Собствено съществуватъ само двѣ хипотези за осѣщанъето на боитѣ, а именно старата хипотеза на Young'a, развита и допълнена отъ Н. Helmholtz'a, и хипотезата на E. Hering'a. Споредъ първата хипотеза нашитѣ цвѣтни осѣщанія сж слѣдствие отъ същоврѣменното възбуждане на три различни нервни елемента на мрѣжницата, които влизатъ въ състава на периферическия край на всѣко влакно отъ оптическия нервъ. Единъ отъ тѣзи елементи се възбужда най-силно отъ червенитѣ лъчи на спектра и сравнително по-малко отъ другитѣ спектрални лъчи; вториятъ елементъ се възбужда най-силно отъ зеленитѣ лъчи и сравнително по-малко отъ другитѣ спектрални бои, и най-сетнѣ третиятъ елементъ се възбужда най-много отъ моравитѣ лъчи на спектра. Когато всички три елемента се възбуждатъ еднакво силно, тогава поражда се осѣщане на бѣла боя. Черната боя пъкъ е онова състояние на мрѣжницата, когато отсъствува всѣкакво възбуждане, когато тя значи е въ съвършено спокойствие.

Споредъ хипотезата на Hering'a на всѣко мѣсто на мрѣжницата съществуватъ три химически-различни вещества, отъ което всѣкое дава двойко осѣщане, — споредъ това: дали свѣтлината дѣйствува на него дисимилирувайки или асимилирувайки; едното вещество дава при-туй осѣщане на бѣла или черна боя, другото на червена или зелена и третото на жълта или синя боя. По тая хипотеза черната боя не е отсъствие на всѣкакво осѣщане, ами също такава осѣщане, каквото е и бѣлата боя, само обусловено отъ другъ химически процесъ, именно отъ асимилацията на същото вещество, дисимилиацията на което възбужда въ насъ осѣщане на бѣла боя.

Противъ тѣзи двѣ хипотези обаче говорѣтъ важни съображения. Хипотезата на Young-Helmholtz'a не удовлетворява напълно закона за специфическитѣ енергии на Joh. Müller'a, споредъ който всѣко различно адекватно дразнене е способно да възбуди само едно кое-да-е нервни влакно или елементъ на сѣтивнитѣ органи, и слѣдователно да извика всѣки пхѣ само едно и също осѣщане, докогато по горната хипотеза всѣка спектрална лъча отъ опрѣдѣлена боя може да раздразни всички три елемента на мрѣжницата въ различна степенъ, и слѣдователно да извика три разни осѣщанія. Сетнѣ тая хипотеза не може никакъ да обясни случаетѣ на дѣйствителната цвѣтна слѣ-лота (далтонизма), както и зеленикаво-жълтата боя, въ каквато се

показватъ блѣтитъ и блѣстещи прѣдмети на лица, що сж взели въ себе си сантонинъ.

Хипотезата на Hering'a пѣкъ напистина добрѣ обяснява случаетъ на далтонизма и ония явления, които настѣпятъ при вжтрѣшно припманѣ на сантонинъ, обаче тя срѣща пѣкъ други мжчнотии.

Всички тѣзи мжчнотии се отстраняватъ, ако законътъ за специфическитъ енергии на Joh. Müller'a вземемъ не въ горѣказаната тѣсна форма, както сж го разбирали досега, ами въ по-широка форма, именно: че всѣко крайно нервнo влакно или собствено съединениятъ съ него краенъ апаратъ на сѣтивнитъ органи е способенъ да се възбужда отъ однородни, но качествено различни, адекватни дразнения и да извиква въ нашето съзнание однородно, но качествено различно осѣщанѣ; и второ, ако допуснемъ въ външния слой на мрѣжницата, пменно въ слоя на пржчицитъ и вретенцата, присѣствие на особено фотохимическо или оптическо (зраково) вещество отъ двоякъ родъ: едно около пржчицитъ, способно да се измѣнява само количествено, когато пада на него различно количество лжчи, безъ да има различие въ дължината на вълната на послѣднитъ, което извиква въ нашето съзнание осѣщания отъ различна степенъ безцвѣтна или бѣла боя — и друго около вретенцата, способно да се измѣнява не само количествено, но и качествено, съобразно съ различната дължина на вълнитъ на свѣтлината или на боята, което извиква въ нашето съзнание не само количествено разни осѣщания на безцвѣтна или бѣла свѣтлина, ами и качествено различни спектрални бои.

Истинността на послѣдното утвърждение се доказва отъ разни хистологически и физиологически данн относително устройството и дѣятелността на оня слой на мрѣжницата, койго възприема дразненията на свѣтлината. Отъ тѣзи данн излиза, че пржчицитъ служатъ като периферически апарати, прѣдзначени само за възприиманѣ осѣщанията на свѣтлината и тѣхнитъ количествени различия, и тѣ извикватъ въ съединенитъ съ тѣхъ клѣтки на зраковитъ центрове само осѣщания на безцвѣтна или бѣла боя отъ различна сила; напротивъ, вретенцата пѣкъ се явяватъ като периферически апарати, които служатъ не само за възприиманѣ количественитъ разлики на осѣщанията на свѣтлината, ами които възприиматъ въ сжщо врѣме различнитъ качества на послѣднитъ, обуславяни отъ различитъ въ дължината на вълнитъ, и слѣдователно тѣ извикватъ въ съединенитъ съ нихъ клѣтки на центроветъ не само осѣщания отъ различна сила на безцвѣтна или бѣла боя, ами и осѣщания отъ различно качество, именно различни спектрални бои.

Други изслѣдвания даватъ да се прѣдположи, че краищата на зраковия нервъ въ око̀то, т. е. пржчицитъ и вретенцата, заключаватъ въ себе си нѣкакво фотохимическо или оптическо (зраково) вещество; това вещество, когато дѣйствуватъ на него лжчи отъ свѣтлина, се разлага и съ това извиква раздражение на съотвѣтното

зраково влакно, което отъ своя страна възбужда съединената съ него клѣтка на зраковитѣ центрове, която отговаря съ осѣщанье извѣстна боя. Между оптичeskото вещество, що се намира въ пръчицитѣ и вретенцата, съществува разлика. Когато първото вещество, т. е. веществото на пръчицитѣ се разлага толкова повече, колкото е по-голъмо количеството на лъчитѣ, що падатъ на него, безъ разлика на тѣхната цвѣтна окраска, или, което е същото, на дължината на тѣхната вълна, второто вещество, т. е. веществото на вретенцата е способно не само да се разлага повече или по-малко, споредъ по-голъмото или по-малко количество падаща свѣтлина, ами е способно да се разлага и нѣкакъ иначе, качествено, — споредъ това: дали вълната на свѣтлината има по-голъма или по-малка дължина. Слѣдствие отъ разлаганъето на веществото въ пръчицитѣ биватъ въ зраковитѣ центрове осѣщания на безцвѣтна или бѣла боя отъ различна сила; а слѣдствие отъ разлаганъето на веществото на вретенцата биватъ не само осѣщания на безцвѣтна или бѣла боя отъ различна сила, ами, въ зависимостъ отъ различната дължина на вълнитѣ на дразнещата свѣтлина, и осѣщания на различна спектрална боя.

Относително разлаганъето на оптичeskото вещество на вретенцата, съобразно съ различната дължина на вълнитѣ на свѣтлината, трѣба да се каже слѣдното. Безвѣтната или бѣла свѣтлина разлага веществото на вретенцата въ всичкия му обемъ; зеленикаво-жълтата свѣтлина го разлага въ малко по-малкъ обемъ, така щото осталата негова неразложена частъ е способна да се разлага отъ допълнителната ѝ моравя свѣтлина; жълтата свѣтлина разлага веществото на вретенцата въ сравнително още по-малкъ обемъ, а осталата негова частъ се разлага отъ допълнителнитѣ сини лъчи; протокалевата свѣтлина разлага това вещество въ още по-малкъ обемъ, а осталата неразложена частъ се разлага отъ допълнителната зеленикаво-синя свѣтлина; най-сетнѣ, най-малко се разлага това вещество отъ червената свѣтлина, и неразложената частъ е способна да се разложи отъ допълнителната зелена свѣтлина, и обратно: ако това вещество се разлага отъ лъчитѣ на дѣсната половина на спектра, начинайки отъ зеленитѣ и свършвайки съ моравитѣ, то въ него остая такава неразложена частъ, която може да се разложи отъ лъчитѣ на лѣвата половина на спектра, отъ червенитѣ до зеленикаво-жълтитѣ.

Багренитѣ (пурпуровитѣ) лъчи най-сетнѣ дѣйствуватъ на фотохимическото вещество на вретенцата както прости спектрални лъчи (макаръ багрената боя да е сложна боя, защото се получава отъ смѣсанье на червена съ синя боя), а именно тѣ го разлагатъ малко по-малко, отколкото червенитѣ лъчи, а неразложената частъ отъ веществото може да се разложи отъ допълнителнитѣ имъ жълтеникаво-зелени лъчи. И осѣщанъето, което извикватъ раздраженитѣ влакна въ зраковитѣ центрове, ще бѣде просто багрено, а не сложно осѣщанье, съставено отъ двѣ прости осѣщания: червено и синьо.

По-нататкъ проф. Чиревъ показва, какъ тая хипотеза за осѣщанъето на боитѣ обяснява напълно удовлетворително както самото

осѣщанье на боитѣ, така сжщо и случаетѣ на цвѣтната слѣпота и вижданьето въ зеленикаво-жълта боя бѣлитѣ или безцвѣтнитѣ блѣтещи прѣдмети, когато взима човѣкъ сантонинъ.

Колкото се отнася най-сетнѣ до бѣлитѣ лъчи, за които обикновено се казва, че произлизатъ отъ смѣшението на всичкитѣ спектрални лъчи на свѣтлината, проф. Чиревъ казва, че като разглеждалъ подъ микроскопа разни бѣли прѣдмети, като: хартия, платно, снѣгъ, порцеланъ, варъ, кола, млѣко и пр., не намѣрилъ въ тѣхъ нищо бѣло, ами намѣрилъ различни влакнѣца, зрънца, кристалчета и пр. съвършено прозрачни, т. е. пропускащи безцвѣтна свѣтлина. Съ една рѣчь, въ всички непрозрачни прѣдмети, които иматъ бѣла боя, при микроскопическо изслѣдванье нѣма никакви бѣли или отражаващи бѣла свѣтлина частици. Докогато, напротивъ, непрозрачнитѣ прѣдмети отъ всички други бои, включително и черната, и при най-голѣмо увеличение на микроскопа се показватъ съставени отъ частици или поврѣхнини, които отражаватъ еднаква съ прѣдмета боя.

Ако въртимъ хартиенъ дискъ, боядисанъ съ допълнителни бои, получаваме впечатлѣние на бѣла или синкава боя; ако пъкъ смѣсимъ непосредствено допълнителни спектрални лъчи межю себе си — или ако смѣсимъ съ помощта на въртялката свѣтлина, която минува прѣзъ стъкла, боядисани съ допълнителни бои, тогава нѣма да получимъ никаква бѣла свѣтлина, ами ще видимъ много или малко тъмникава безцвѣтна свѣтлина.

Отъ всичко това можемъ заключи, че бѣлата свѣтлина не е проста или примитивна боя, ами е нашето субективно осѣщанье на обикновена безцвѣтна свѣтлина, когато тая свѣтлина се отражава отъ маса много малки частици, поврѣхнинитѣ на които сж разположени една къмъ друга подъ разни ъгли.

Пита се сега, какво е тая бѣла боя, въ която видимъ хартийния дискъ, боядисанъ съ допълнителнитѣ бои, койго се върти бържѣ? Впечатлѣнието на бѣлъ дискъ се получава отъ това, че образувалата се отъ смѣсването на двѣ допълнителни бои свѣтлина, като се отражава отъ различно разположенитѣ едно къмъ друго влакнѣца, произвежда въ насъ осѣщанье на бѣла свѣтлина.

И тѣй бѣла боя, подобна на проститѣ спектрални бои, не сжществува; а свѣтлината, която се получава отъ смѣшението на всички спектрални бои, е безцвѣтна свѣтлина; осѣщаньето пъкъ на бѣла свѣтлина се получава само когато се отражава безцвѣтна свѣтлина при особени, специални условия.

И. Г.

Гласник земадьског музеја у Босни и Херцеговини. Уредник Коста Херман. Януари-мартъ 1896.

На друго мѣсто (Мин. Сборникъ) имахъ случай, да обърнѣ внимание на голѣмата важность на това издание за изучаваньето на славянския югъ — особено въ исторично, археологично и природоизпитателно отношение. Тази е вече осма година, откато Гласникътъ сжществува, благодарение на щедрата поддържка на босенското пра-

вѣдѣство, и трѣба да се признае, че голѣмитѣ суми, които се харчатъ за него, не сж отишли залудо. Науката се е обогатила съ нѣколко цѣлни студии и материали. Въ книжката, която разглеждаме, привлича вниманието ни обширното изслѣдванье на Фердинанда Шишиѣа: „Битката при Никополь“ (15. септ. 1396) стр. 49—96, което има важность и за нашата история. Авторътъ дава най-напрѣдъ единъ подробенъ прѣгледъ на изворитѣ и литературата по прѣдмета (извори французки, бургундски, нѣмски, маджарски и хърватски, полски, италиански, византийски и турски), слѣдъ това говори за напрѣдваньето на турцитѣ въ първитѣ години отъ владичеството на мадж. кралъ Сигизмунда (глава I.), за съюзницитѣ на Сигизмунда (II.), за самата битка (III.), за първитѣ послѣдци отъ злочестия бой (IV.), за откупа и връщаньето на заробенитѣ (V.) и най-сетнѣ за послѣдницитѣ отъ Никополската битка за Маджарско и Хърватско.

Изслѣдваньето на Шишиѣа доаждѣ да допълни въ нѣкои отношения досегашнитѣ съчинения върху Никополската катастрофа, а именно «Die Schacht bei Nikopolis 1396» отъ Алоизъ Браунеръ (Бреслава 1876), «Die Schlachten von Nikopolis und Warna» отъ пруския генералъ Келеръ (Бреслава 1882), който оцѣнява битката най-главно отъ стратегично гледище, и капиталния трудъ на Делавиль ле Ру «La France en Orient», 2 кн. Парижъ 1886. Стр. 209. и сл.

При тоя случай обръщамъ вниманието на нашитѣ пенезари (нумизматици), че въ юли-септемврийската книжка на Гласника (год. 1894.) е напечатанъ отъ Т. Трухелка единъ подробенъ списъкъ на босенскитѣ, сръбскитѣ и бѣлгарски монети, които притежава сараевскиятъ земски музей и между които има нѣкои неотбѣлѣзани въ студията на Ат. Илиева (Мин. Сборникъ, кн. I.).

И. Д. III.

Český lid, год. V. (1896), брой 4., 15. мартъ. Въ тоя брой на чешкото фолклорно списание, което продължава все тъй вѣщо да се редактира, намѣрваме нѣколко кратки, но любопитни бѣлѣжки за произвежданьето на „живъ огнь“ у южнитѣ славяни (посрѣдствомъ търканьето на двѣ сухи дървета) отъ Влад. Тителбахъ. Текстътъ е придруженъ съ изображения, между които намѣрваме едно отъ сѣверна България и друго отъ Македония.

Нѣма ли да се намѣри нѣкой у насъ да се позанимае по-специално съ прѣдмета на Тителбаховата студийка? Който иска да се освѣтли повечко за значението и разпространението на самия обичай, останжлъ у насъ като прѣживѣлица, ще намѣри упжтванье въ съчинението на професоръ д-ръ Ченекъ Зибртъ (редакторъ на Český lid) «Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII věku и пр.», стр. 90 до 95 (1895, издание на чешката академия) и въ статията на нѣмския ученъ д-ръ Leopold v. Schroeder: «Erzeugung von Feuer durch Reibung и пр.» въ Съобщенията на Виенското антропологическо общество, 1895, XV, 67.

И. Д. III.

The Contemporary Review, № 368. Августъ 1896. Въ тая книжка на авторитетното английско списание намѣрваме една много интересна студия отъ извѣстния английски писателъ, критикъ и фолк-

лористъ, основателъ на тъй наречената антропологическа школа въ изучаванъето на народната словесность, — Андру Лангъ, въ която той между друго засѣга и единъ нашъ курioзенъ обичай, отбѣлѣзанъ и описанъ отдавна отъ Славейкова и подробно изложенъ въ Мин. Сборникъ, т. VI, стр. 227 и сл. Статията носи заглавие »Passing through the fire« (Минаване прѣзъ огъня), а обичаятъ е извѣстенъ у насъ въ нѣкои села на Лозенградско подъ име — нестинарски. Нестинаритѣ иматъ тая способностъ, когато се намѣрватъ въ религиозенъ екстазъ, да могатъ да танцуватъ въ огъня, безъ да се поврѣдѣтъ. Въ една отъ идущитѣ книжки на Бѣлг. Прѣгледъ ще запознаемъ читателитѣ по-подробно съ нашия обичай, и съ неговото разпространение въ други страни (той цѣлти днесъ особено у нѣкои диваци — фиджийцитѣ), за сега ще помолимъ отъ страна на английския ученъ, комуто бѣхме доставили нѣкои материали, всички ония лица, особено екзархийскитѣ учители, които биха могли да ни кажтъ за нестинаритѣ нѣщо повече отъ това, което знаемъ за тѣхъ отъ Мин. Сборникъ и Славейкова (най-добрѣ нека се види за посл. Христоматията на Вазовъ и Величковъ, т. I.), да го запишѣтъ и изпратѣтъ на нашъ адресъ. Особено важно би било, да се знае точно: въ кои села е разпространенъ обичаятъ, има ли го и отсамъ границата и гдѣ, при кои случаи се извършва, — нестинаритѣ наистина не се ли поврѣждатъ никакъ отъ жаравата, не оставатъ ли на позѣтъ поне прищипки? Извънредно полезна би била една фотографическа снимка на нестинаритѣ въ момента, когато скачатъ въ огъня.

И. Д. III.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Висшиятъ Учебенъ Съвѣтъ. На 5. августъ се отвори сесията на Висшия Учебенъ Съвѣтъ отъ главния секретаръ на министерството на народното просвѣщение, чрѣзъ прочитанье на изпратената изъ странство за тая цѣль рѣчь на г-на министра на народното просвѣщение, която се обнародва на врѣме въ вѣстниците. Това е едва втората сесия на В. У. С. отъ неговото учредяване, та ние не можемъ още да се произнесемъ за неговата полезность или безполезность; врѣмето и дѣлата ще покажатъ, благоврѣменно ли е било неговото учредяване. Въ всѣкой случай, при нашето общо желание, да се тури на по-здрави основи народното образование, отъ което ще зависи най-паче нашето бѣдѣще между малкитѣ балкански народи, ще е смѣло, да се произнесемъ по принципъ противъ В. У. С.; ръководителитѣ на учебното дѣло сж искали да привикатъ чрѣзъ неговото учредяване съвѣта и помощта на повече компетентни лица, и затова едва ли ще се намѣри нѣкой да ги вини.

При отварянъето на сесията прѣдставителътъ на министерството внесе въ В. У. С. редъ проекти за разглеждане.¹⁾ На първо мѣсто се разгледа правилникътъ за ученическитѣ квартири. Очевидна е причината, която е потикнѣла министерството да внесе за разглеждане такъвъ единъ правилникъ. Въпросътъ за ученическитѣ квартири прѣдставя голѣмъ интересъ за училището и за обществото. У насъ още отначало при първата организация на училищата, пансионни при самитѣ училища не се допуснахъ по разни мотиви, възпитателни и економически. Самото това обстоятелство обаче трѣбаше да застави министерството, да се погрижи отколѣ за урегулиранъето въпроса за квартиритѣ на ученицитѣ; защото, кому не е извѣстно, колко злѣ влияйтъ квартиритѣ за успѣха и поведението на учещата се младежъ въ нашитѣ срѣдни училища. Споредъ насъ това е било най-главната причина за недобрия вървежъ на работитѣ въ срѣднитѣ училища. По-голѣмата частъ отъ ученицитѣ въ тия училища идѣтъ отъ вънъ въ централнитѣ градове, за да продължатъ образованието си, още въ най-младата си възраст, и понеже нѣма специални заведения, гдѣто да намѣрятъ прѣхрана и поддържка и отъ гдѣто да могатъ да слѣдватъ въ училището, сж принудени съ скромнитѣ си срѣдства да живѣятъ въ най-мизернитѣ квартири и да се хранятъ по ханищата и кръчмитѣ, често пѣти между

¹⁾ Инструкция за управлението и уредбата на народнитѣ училища, програма за педагогическитѣ училища, правилникъ за ученическитѣ квартири, правилникъ за ученическитѣ библиотеки въ срѣднитѣ училища, правилникъ за учебницитѣ, законопроектъ за дѣвическитѣ гимназии.

най-разваленитѣ градски елементи бѣхъ никакавъ надзоръ. При такава обстановка и най-невиннитѣ и добрѣ възпитанитѣ дѣца неволно се развалятъ. Имали сме случай да видимъ дѣца съ отлично домашно възпитание, да сж се разваляли въ течение на една година, въ новата си обстановка, до неузнаваемость. До сега ученицитѣ сж живѣли въ такива квартири безъ никакъвъ контролъ отъ страна на училището. Съ новия правилникъ се поставятъ ученицитѣ, които живѣхтъ въ чужди квартири, подъ надзора на учитилитѣ, а и самитѣ квартири подпадатъ подъ контрола на училищнитѣ власти. Доколко положенията въ тоя правилникъ ще бѣдѣтъ удобоизпълними, ще покаже приложението имъ. При разглеждане на тоя правилникъ се изказахъ и отрицателни мнѣния. Нѣкои отъ членовеѣ на В. У. С. се изказахъ даже за съвършеното отфърляне на правилника, подъ прѣдлогъ, че не могатъ да се очакватъ отъ него какви-годѣ добри резултати. Това мнѣние обаче не се прие, и грамадното болшинство на В. У. С. одобри правилника съ нѣкои малки измѣнения. Ние мислимъ, че и най-малкитѣ добри резултати, които бихъ могли да се получатъ чрѣзъ прилагането на тоя правилникъ, ще бѣдѣтъ отъ голѣма полза за дѣлото. Въ Германия младежъта намира виняги убѣжище въ добри семейства, които се поминуватъ даже съ поддържане на ученици. Затова тамъ пансионъ при държавни училища нѣма. У насъ малко порядъчни семейства сж наклонни да извършватъ това, и ученицитѣ сж принудени даже да се помѣщаватъ въ ханищата. Ето защо е необходимо, да се намѣсхтъ училищнитѣ власти да упражнятъ извѣстенъ надзоръ върху ученическитѣ квартири. Минѣлата година въ София се основа по частна инициатива единъ пансионъ за ученици отъ гимназията. Ако тоя пансионъ е добрѣ уреденъ, това е едно добро начало, което заслужава подкрѣпа отъ страна на обществото и властѣта. Всичкиятъ въпросъ е тамъ, щото да могатъ да се избавятъ часъ по-скоро ученицитѣ отъ лошата развращающа срѣда, въ която сж принудени да живѣхтъ, по нѣманье удобни квартири въ централнитѣ градове.

Втората работа на В. У. С. бѣше разглеждането програмата за педагогическитѣ училища. Тая програма, както тя се изработи и прие, излѣзе една отъ най-подробнитѣ, каквито имаме за нашитѣ училища. Цѣльта е очевидна. Имало се е прѣдъ видъ, щото педагогическитѣ училища, които сж разсадницитѣ за приготвяне на народнитѣ учители, да се поставятъ на по-ясна и опрѣдѣлена основа; трѣба точно да се знае, какво има да се прѣподава на народния учител. Съ тая програма се прокарватъ двѣ хубави нѣща за педагогическитѣ училища: 1) увеличава се курсътъ за прѣподаване отъ три на четири години и 2) усилюва се практическата частъ на прѣподаването, която до сега е била слабо прѣдставена, поради краткия тригодишенъ курсъ. Съ това се туря много на по-широка основа прѣподаването въ педагогическитѣ училища, дава се на ученицитѣ възможность да се усилятъ въ знанията си и да станѣтъ по-зрѣли, чрѣзъ по-систематическо изучаване на общитѣ прѣдмети и чрѣзъ по-добра практическа и теоретическа подготовка за тѣхната бѣдѣща дѣятелность. До сега много отъ общообразователнитѣ прѣдмети, които сж отъ голѣма важность за развитието на ученицитѣ, бѣхъ слабо застъпени въ педагогическитѣ училища. Тоя недостаткъ сега се прѣмахва, и всеобща история, напримѣръ, се прѣдвижда да се изучава приблизително въ

размъритѣ на гимназиалната програма. Независимо отъ това, и то е най-важното, въ новата програма се дава твърдѣ широко мѣсто за теоретическото изучаване на дидактиката и на специалнитѣ методики, които се минуватъ въ III и IV курсъ паралелно съ хоспитиранъето и практическитѣ упражнения. Програмата се прие приблизително по проекта, радикални измѣнения въ нея не станяхъ. Въ проекта се вижда прокаранъ единъ планъ, споредъ който тритѣ първи курса сж прѣдзначени за общообразователнитѣ прѣдмети, както и за теоретическата частъ отъ педагогиката и спомогателнитѣ ѝ прѣдмети, а четвъртиятъ — за практическитѣ упражнения на ученицитѣ и за теоретическото затвърдяване познанията на ученицитѣ по специалнитѣ методики на прѣдметитѣ. Но тоя планъ не е напълно издържанъ въ програмата и нѣкои общообразователни прѣдмети, напримѣръ, се довършватъ въ четвъртия курсъ. Добрѣ щѣше да бѣде, ако се прокараше напълно горниятъ планъ, и четвъртиятъ курсъ останѣше посветенъ изключително за практическитѣ упражнения и за специалнитѣ методики на прѣдметитѣ, които не бихъ могли да се минатъ въ третия курсъ. Въ всѣкой случай приетата отъ В. У. С. програма прѣдставя голѣми прѣимущества, и трѣба да се надѣваме, че отъ свѣтното ѝ прилагане ще можатъ да се получатъ добри резултати.

Третата работа, прокарана въ свѣта, бѣ инструкцията за управлението и уредбата на основнитѣ училища. Такава подробна инструкция за основнитѣ училища до сега не е имало, и сж се търпѣли отъ това голѣми несгоди. Самиятъ фактъ обаче, че тая инструкция иде така късно, ни гарантира, че тя може да бѣде най-усвѣршеното узаконение по управлението на училищата; седемнайсетгодишенъ опитъ е градилъ положенията, които сж легнали въ основата на тая инструкция. Тя не е простъ прѣписъ на чужди узаконения, както бѣхъ едно врѣме туку-речи всички наши закони, а е плодъ на дългогодишенъ опитъ и резултатъ на наши собствени наблюдения. Проектътъ на инструкцията не прѣтърпѣ въ свѣта голѣми измѣнения, именно защото бѣше работенъ и прѣработенъ върху основа на практикувани дълго врѣме распореджания. При все това при разглежданъето му се възбудихъ доста дълги прѣбния и се засегнахъ въпроси отъ много голѣма важность въ нашето народно образование. Особенъ интересъ възбуди главата за „изпити и свидѣтелства.“ Тукъ станяхъ коренни измѣнения въ проекта. Измѣненията, които се направихъ, се диктувахъ отъ педагогически начала и отъ забѣлѣзани до сега недостатѣци въ изпитната система. Цѣлниятъ свѣтъ бѣше на мнѣние, да се улесни годишниятъ изпитъ за ученицитѣ, който е цѣло истезание за дѣцата; повечето приехъ, щото вмѣсто единичния изпитъ да се употреби групната система за изпитване, въ която участвуватъ всичкитѣ ученици и която на дѣло е въведена въ нашитѣ основни училища при прѣподаванъето и изпитванъето на ученицитѣ въ класъ отъ учителя и не се практикуваше само при годишнитѣ изпити, гдѣто се заназва до сега старата система за изпитване. По тоя въпросъ В. У. С. бѣше се раздѣлилъ на два лагера. Едни бѣхъ за прѣмахвање на годишнитѣ изпити, понеже тѣ не можели да иматъ никакво значение за оцѣнение знанията на ученицитѣ, и поддържахъ да се запазятъ тѣ само за форма, и то въ

видъ на бѣсѣди, за удовлетворение на родителитѣ и на обществото, което е навикнало да гледа на годишния изпитъ като на единъ народенъ празникъ. Други сѣщо защитявахъ прѣдложението, да се замѣсти единичното изпитване съ групното, по-леко изпитване, но това го правѣхъ съ цѣль, да се облекчи само изпитътъ за ученицитѣ, а не да се прѣмахне съвсѣмъ на дѣло и да се прѣобърне, както бѣше се изразилъ единъ отъ членовѣтъ на съвѣта, въ единъ видъ парадъ; тѣ настоявахъ, щото годишниятъ изпитъ да се запази и да бѣде като до сега публиченъ, за да може да се поддържи чрѣзъ него традиционната свѣрзка между обществото и школата и да се възбужда интересъ въ долния слой на населението къмъ народното образование. Тоя мотивъ признавахъ и противницитѣ, затова и тѣ запазвахъ изпита въ видъ на бѣсѣда съ ученицитѣ, или на групно изпитване, но тѣ не бѣхъ съгласни, да се поставятъ оцѣнки за годишния изпитъ, сир. запазвахъ формата, а същността прѣмахвахъ. При все че имъ се възразяваше, че това е прикрито унищожение на изпита, което не може да се допустне още у насъ, и че ако се признава полезността отъ годишнитѣ испити за нашето общество и се допуща тѣхното съществуване даже само въ видъ на бѣсѣди, не може да се не констатира извършването имъ чрѣзъ извѣстни оцѣнки, тѣхното мнѣние прѣводолѣ, и годишниятъ изпитъ de facto е унищоженъ за народнитѣ училища. Споредъ нашето мнѣние, годишниятъ изпитъ трѣба да съществува прѣдъ видъ на свѣрзкитѣ на народното училище съ обществото и при сегашната неподготвеностъ и необезпеченостъ на народния учителъ. Правилното прѣминуване на ученицитѣ отъ едно отдѣление въ друго ще бѣде по-обезпечено, когато то бѣде поставено подъ извѣстенъ контролъ на обществото и властитѣ чрѣзъ единъ, колко и да е лекъ, годишенъ изпитъ. Годишниятъ изпитъ е едно срѣдство за отличие на добрия учителъ и подбуждане за слабия, да се усѣвършенствува. Той е въ сѣщо врѣме поле за надпрѣварване на ученицитѣ, което обстоителство не трѣба да се прѣнебрѣгва. При тоя случай станихъхъ сериозни прѣния и по въпроса, съ какви оцѣнки да се оцѣняватъ успѣхитѣ на ученицитѣ, и дали трѣба да има градаця при оцѣнение на успѣхитѣ или трѣба просто да се бѣлѣжи, че ученикътъ удовлетворява или не удовлетворява, и съобразно съ това да се прокарва или не отъ едно отдѣление въ друго. Защитницитѣ на идеята да нѣма годишни испити отричахъ и полезността на градацията на оцѣнкитѣ и намирахъ, че съ развиване въ ученицитѣ желанието да се отличатъ отъ другаритѣ се поощрявало развитието на егоизма и чрѣзвѣрпното чистолюбие и др. себелюбиви чувства, и заради това по-добрѣ било, казвахъ тѣ, да се крие отличието и да се не развива нацрѣварването у ученицитѣ, съ рискъ да иматъ тѣ по-малко знания, отколкото да се развиватъ въ тѣхъ инстинкти, неблагоприятни за общежитието и другарството. Ние мислимъ, че развитието на такива инстинкти може да се парализира, като се прѣслѣдватъ и наказватъ съ врѣме тѣхнитѣ проявления, и като се твърди постоянно на ученика, че отличието въ училището е за негово собствено добро и че то му не дава никакви особени прѣимущества надъ другаритѣ. Освѣнъ това при отектствие на много други условия у насъ, които могатъ да развижтъ у дѣтето любознателностъ и интересъ къмъ учението, съревнованието и отличието сѣ най-силнитѣ срѣдства за дѣйстви

върху развитието на ученицитѣ, и до тогава градацията на оцѣнкитѣ трѣба непрямо да се запази. Друго едно обстоятелство, което е още по-важно и говори въ полза на градацията на оцѣнкитѣ, е фактътъ, че както за властитѣ, тъй и за родителитѣ е необходимо да знайтъ, какви сж успѣхитѣ на ученицитѣ по-точно, а и за самитѣ учители такава градация е абсолютно необходима, защото иначе тѣ не бихж могли да изучатъ ученицитѣ си и да дѣйствуватъ съобразно съ това за изправленнето имъ. Не е достатъчно да се знае, че ученикътъ удовлетворява, а трѣба да се знае и какъ удовлетворява, за да може, напримѣръ, родителътъ да вземе мѣрки за поправяне на дѣтето си, ако то е показало само удовлетворителенъ успѣхъ. Много важни доводи се доведохж въ полза на едното и на другото мнѣние. Възтържествува мнѣнието, че трѣба да се запази градацията на оцѣнкитѣ и, ако и да се изостави шестобалната система, тя се замѣсти съ четирибалната, която сжщо допуща градация. Споредъ тая система се прииматъ за оцѣнение на успѣхитѣ бѣлѣжкитѣ слабъ, удовлетворителенъ, добъръ, много добъръ.

Четвърта работа на В. У. С. бѣше прѣглеждането инструкцията за изпититѣ въ сръднитѣ училища, която бѣше издадена отъ министерството на народното просвѣщение прѣзъ минжлата учебна година и която причини доста шумъ въ печата и доста безпокойствия въ училищата. Понеже тая изпитна система бѣше въведена само за опитъ, то тя се подложи сега на разглеждане на В. У. С., който трѣбаше да се произнесе тъй или иначе върху основа и на станжлия опитъ. За разглеждането на тоя въпросъ се употрѣбихж много засѣдания отъ тазгодишната сесия на съвѣта. Както е извѣстно, по инструкцията се прѣдвиждахж три срочни композиции прѣзъ годината и една годишна по цѣлия материалъ, независимо отъ устнитѣ урочни прѣпитвания и внезапнитѣ писмени работи, които можехж да се даватъ въ класъ за провѣрка, дали ученицитѣ се учятъ и сж усвоили прѣминжлия материалъ. Отъ това се вижда, че изпититѣ бѣхж се прѣобържли само въ писмени работи или въ композиции, защото устнитѣ урочни прѣпитвания нѣмахж туку-рѣчи никакво значение. Тая изпитна система наистина сжществува въ нѣкои други държави въ Европа, но тя не е въведена въ велики държави, като напр. въ Германия, класическата страна на педагогията. Освѣнъ това за нашитѣ училища тая изпитна система показва много неудобства. Не може да се отрече обаче, че приспособена по-умѣрено споредъ силитѣ на нашитѣ ученици и учители, и сжщеврѣменно съединена съ устнитѣ изпити така, щото да може да се балансира въ устнитѣ и писменитѣ изпити и да се прѣдварватъ несправедливитѣ оцѣнки, тя би могла да принесе голѣмо подобрене въ нашето сръдно образование. Не вижжги писмената работа може да послужи като справедлива оцѣнка за знанието на ученицитѣ; за писмената работа се изисква извѣстна сръжностъ, богата фангазия, бърза съобразителностъ, извѣстна опитностъ и изкуство, ако щете, качества отъ голѣма цѣна за всѣкой ученикъ, но отъ които се лишаватъ често пѣти най-добритѣ ученици. Може ли да се отрече, че отъ еднаково знаещи ученици едни ще изложжтъ по-добрѣ знанията си, други по-лошо, защото не сж опитни въ композиция, а не защото не знажтъ прѣдмета си. Ако би било иначе, всичкитѣ образовани хора би били и велики писатели, когато това не е тъй. Това не доказва ли, че не вижжги писмото може да даде вѣрна оцѣнка

за знанията на ученицитѣ. Ето защо добръ е и да се провѣрватъ знанията и чръзъ устенъ изпитъ; най-добръ и най-точно се провѣрватъ знанията на ученика чръзъ устенъ изпитъ. Дѣйствително чръзъ композиция се извиква на работа повече разсѣдѣкътъ на ученика, логическото схващанье на материала въ неговата генетическа свързка по-добръ се изказва чръзъ писмена работа, добрата композиция прѣдполага, че материалътъ е усвоенъ основно, но способността за такова изложение пълно и всестранно не е достояние на много отъ ученицитѣ. Съчинителната способностъ прѣдполага не само знание, но и извѣстна дарба, която се добива слѣдъ дълъгъ опитъ и не може да се усвои въ срѣднитѣ училища до толкова, щото да може да служи за върно опѣненіе успѣха на ученицитѣ. Щомъ това знание може да бѣде провѣрено устно, устниятъ изпитъ трѣба да се запази, безъ да се отфърля обаче писмениятъ, който е цѣненъ най-паче като срѣдство за развитието на ученицитѣ и за доброто усвоение на материала отъ тѣхъ. Рѣководимъ отъ горнитѣ съображения, В. У. С. прие два вида изпити, писмени и устни, като мисли, че чръзъ съчетанието на писменитѣ и устнитѣ изпити ще се постигне по-добръ цѣльта, която се прѣслѣдва отъ инструкцията. Отъ друга страна числото на писменитѣ работи се намали, и по тоя начинъ се облекчиха учителитѣ отъ непосилната работа, която имъ бѣше възложена отъ новата инструкция. Инструкцията се видоизмѣни тъй: Годишниятъ материалъ се раздѣля пакъ на три части, но вмѣсто да има четири композиции, три срочни и една годишна, оставиха се само двѣ за първия и втория срокъ, а изпитътъ за третия срокъ ще става устно заедно съ годишния изпитъ, който замѣства, слѣдователно, композицията отъ третия срокъ и годишната композиция. Така че ще има занпрѣдъ два срочни писмени изпита и единъ устенъ годишенъ изпитъ. Всичкитѣ други нови положения сѣ запазени съ твърдѣ малки измѣнения въ подробноститѣ, композициитѣ се допущатъ съгласно съ инструкцията по всичкитѣ прѣдмети, и въ двата курса, горни и долни, и не само по езицитѣ, и математика, както бѣше до сега, и както и занпрѣдъ се иска да бѣде отъ нѣкои учителски съвѣти. При тоя случай се обещи и въпросътъ, какви и колко изпита трѣба да има, безразлично устни ли или писмени, за прѣминуване на ученицитѣ отъ единъ класъ въ други. Прѣоблада изказаното по-горѣ мнѣние, да има два срочни изпита и единъ годишенъ. Но имаше и друго мнѣние, за възвръщанье старата полугодишна изпитна система, споредъ която годината се дѣли на два семестра, отъ които всѣки се свѣршва съ полугодишенъ завършенъ изпитъ. Полугодишната изпитна система прѣдставя, може-би, едно удобство въ това отношение, че раздѣля изпитниятъ материалъ и улеснява ученицитѣ, но тя е не-сгодна въ много други отношения. При строгото раздѣление на работата и на успѣхитѣ по полугодия, какъ ще става промоцията на ученицитѣ отъ класъ въ класъ, когато тя е годишна? Щомъ имаме години, а не семестри, то послѣднитѣ трѣба да се слѣждъ чръзъ единъ общъ годишенъ изпитъ. Освѣнъ това, на края на годината ще става споредъ приетата изпитна система отъ В. У. С. повтарянето на годишния материалъ особено въ тия части, които прѣдставятъ свързката на материала, което споредъ насъ съставя най-важната и ползната частъ отъ инструкцията; ученицитѣ, при рационалното

повтаряне на годишния материалъ, ще могатъ по-добрѣ да асимилиратъ материала, който при първото изучаване винаги се показва тъменъ и за най-добритѣ ученици. Разумѣва се, тая система има значение само за тия прѣдмети, които продължаватъ прѣзъ повече семестри и години; но понеже тия прѣдмети сж най-многочислени и важни, то споредъ тѣхъ трѣба да се уреждатъ програмитѣ и да се установяватъ изпититѣ. Всичкиятъ интересъ на обучението изисква, щото прѣдметитѣ да се взиматъ по възможность въ тѣхната цѣлость, за да може да се обхване тѣхната сжщность и значение отъ вси страни. Това ще може да се постигне по-добрѣ при системата, която В. У. С. прие, отколкото при полугодишната система. Висшиятъ учебенъ съвѣтъ прочее, безъ да наруши принципа, прокаранъ въ инструкцията за срочнитѣ изпити отъ три на три мѣсеца, и безъ да отфърли композициитѣ, ползата отъ които той напълно призна, упрости изпитната система въ това, че композициитѣ намали отъ четири на двѣ и вмѣсто годишната композиция въведе устенъ годишенъ изпитъ, като по-сигурно сръдство за вѣрна оцѣнка на успѣхитѣ на ученицитѣ, слѣдъ като има вече двѣ оцѣнки отъ срочнитѣ композиции.

24/VIII 96.

(Слѣдва.)

Д. Д. А.

Едно откритие отъ извънредно голѣмо значение. Д-ръ Alfred Coehn е съобщилъ въ едно отъ засѣданията на електротехническото дружество въ Берлинъ едно свое откритие, което, както се изразява професоръ Ostwald, ще направи такъвъ прѣвратъ въ цѣлия ни индустриаленъ и промишленъ животъ, щото прѣдъ него блѣднѣе прѣвратътъ, направенъ съ откритието на парната машина. Работата се състои въ туй, че Coehn е успѣлъ да устрои една електрическа батерия, въ която намѣсто скжпия цинкъ той е поставилъ вжглень. При окиселяването на вжглень въ вжглenna киселина химическата му енергия се прѣобръща въ електричество, и още при сегашнитѣ първоначални опити се е получилъ токъ достатъчно силенъ, за да се употреби въ работа.

Значението на това ще разбере веднага всѣкой, който знае, що е електрическа батерия и динамомашина. За добивание на електрически токове, които могатъ да се употребяватъ за движение на машини, сж си служили до сега съ механическо добиване на електричество. За това сж нужни динамомашини, при които, за да се приведжтъ въ движение, се употребяватъ или водни сили (рѣки съ стрѣмно течение или водопади) или пѣкъ, гдѣто тѣхъ нѣма, парни машини. Употрѣбата на парнитѣ машини, както е извѣстно, е свързана съ изгаряне на каменни вжглища. При процеса на изгарянето обаче по-голѣмата частъ отъ химическата енергия се изгубва безполезно; едвамъ десетата частъ се прѣврѣща въ енергия — топлина, която служи да движи динамомашинитѣ, а тѣ отъ своя страна възбуждатъ електричество чрѣзъ триене.

Тѣй щото една парна машина, за да извърши такава работа, която отговаря на химическата сила, находаща се въ 10 кгр. вжглища, ѝ сж нужни 100 кгр. вжглища. Естествено е, че употребяването на такова голѣмо количество вжглища струва не само скжпо и е свързано съ много неудобства, които придружаватъ горенето, но

е и твърдѣ неутѣшително, защото е прѣсмѣтнато съ доста голѣма точност, че вѣглищата, които се съдържатъ въ недрата на земята, ако се експлуатиратъ, както до сега, въ продължение на 6—7 стотинѣ години свършено ще се изчерпятъ.

Необходимостта, да се спестява този драгоцѣненъ материалъ, който ни доставя сила, свѣтлина и топлина, е подбуждала къмъ опити, да може химическата енергия на вѣглищата да се прѣобърне направо въ механическа сила, безъ тѣ да се изгарятъ. За положително се знаеше, че тази цѣль може да се постигне само чрѣзъ прѣвождане на химическата енергия въ электричество. Освѣнъ по механически начинъ, както е извѣстно, электричеството се лобива и чрѣзъ галваническитѣ батерии. Но тъй като въ тѣхъ се употребяватъ скѣпи метали (цинкъ), затуй сж и много скѣпи за добиване на сила, а освѣнъ туй нужнитѣ метали не се намиратъ въ достатъчно количество. — Сега се е именно удало на Coehn, да замѣни цинкова елементъ чрѣзъ вжгленъ елементъ, и по този начинъ е получилъ токъ съ 1.03 волта напрежение, т. е. петъ до шестъ пѣти по-силно напрежение, отколкото съ по-прѣдишнитѣ опити е можало да се достигне. Не ще съмнѣние, че този резултатъ, който още сега може да е употребѣн за извѣстни цѣли, подлежи на по-нататъшно усъвършенствуване. „Coehn, казва професоръ Drossel, рѣши стариятъ много оспорванъ въпросъ за электрическото изгаряне въ утвърдителенъ смисълъ; той обясни сжщественитѣ условия, при които вжгленътъ трѣба да дѣйствува въ галваническитѣ елементи, които го разяждатъ. Затуй неговиятъ вжгленъ елементъ ще образува основата и изходната точка за всички изслѣдвания по този пѣпросъ, който ще ни донесе бжджцето. Отъ дена, когато вжгленътъ ще ни доставя ефтини электрически токове и се намѣри удобенъ способъ за произвождането имъ въ голѣмо количество, отъ тогазъ ще настѣпи една всеобща промѣна въ индустрията и въ частния животъ. . . . Почти всичко, което днесъ се постигва чрѣзъ горение на вжглища, ще се извършва безъ огънь и димъ съ помощта на течещитѣ по телове электрически токове, които излизатъ отъ безшумно и невидимо работещитѣ батерии съ вжглени елементи. Както въ човѣшкия организмъ циркулирующитѣ прѣзъ нервитѣ электрически токове на всѣка точка отъ своя пѣтъ упражняватъ или възбуждатъ най-различна дѣятелностъ, тъй сжщо ще бждѣтъ поставени връзки отъ мѣдни телове, които вървятъ по направление на улицитѣ и се разпрѣсватъ изъ зданията въ много-разклонена мрѣжа, за да извършватъ най-разнообразни работи. Съ электричество ще се готви, ще се вари, ще се пече, ще се произвежда свѣтлина и ще се движѣтъ машини. Безъ всѣко съмнѣние къмъ всичко туй, което днесъ може да се постигне чрѣзъ электрическия токъ, ще се прибавѣтъ и още много работи, щомъ электричеството започне да завладява цѣлия човѣшки животъ. Вѣкътъ на царата ще отстѣпи на вѣка на электричеството, а царитѣ машини полека-полека ще бждѣтъ зафърлени при старитѣ желѣза.“

Мюнхенъ.

А. К. Г.

Хенрихъ Трайчке.

(Отъ М. Филиппсона изъ „Revue Historique“, tome LXI—II.)

На 28. априль 1896. год., слѣдъ една твърдъ тежка болестъ на хобрецитѣ, починахъ Хенрихъ Трайчке — единъ отъ най-характернитѣ, най-виднитѣ личности на съврѣмenna Германия. Трудно е да се прѣвеличи влиянието, което той упражни върху просвѣтеното си отечество въ развитието на чувствата за обединението. Но отъ друга страна, този публицистъ-историкъ съ краснорѣчието си съгрѣ и възбуди, повече отъ веѣкиго, шовинистически и абсолютически тенденции въ германската младежъ. Той е най-блѣстещиятъ и най-даровитиятъ прѣдставителъ на онова духовно движение, което захванъ съ мечти за обединението на Германия въ либерализма и свърши, подъ влиянието на гения на Бисмарка и побѣдитѣ на пруската армия, съ признаване абсолютизма и милитаризма.

Роденъ въ Дрезденъ на 15. септември 1834. г., Трайчке бѣше синъ на единъ саксонски гапиралъ. Слабитѣ и смѣшнитѣ страни на малкитѣ германски държавици, които той отъ малкъ изучи, вдѣхнаха му безпрѣдѣленъ ентузиазмъ за обединението на Германия, което не можеше да се осъществи освѣнъ съ пруска хегемония и изключване на Австрия отъ съюза. Това бѣше убѣдението му прѣзъ цѣлия му животъ. Вжтрѣшната му борба съ себе си и оная съ окръжаващата го срѣда увеличихъ и раздразнихъ стремлението му къмъ обединението. Никой не е билъ по-убѣденъ отъ Трайчке. Той не бѣше привързанъ къмъ една политическа партия; той просто посвети високитѣ си публицистически и писателски качества на идеята за обединението, въ което виждаше спасението на германската нация. Всичко, което можеше да води къмъ тази цѣль, нему се виждаше добро; всичко, което по негово мнѣние би могло да врѣди на величието и блѣсъка на отечеството му, бѣше му омразно. Притова той бѣше поетическа натура: първитѣ му литературни произведения бѣхъ двѣ книжки стихотворения, публикувани прѣзъ 1856. и 1857. година. Отъ тукъ на тѣй той всецѣло се прѣдава на публицистиката. Първиятъ му наученъ трудъ бѣше озаглавенъ *Die Gesellschaftswissenschaft* (Социология) и излязе въ 1859. год. Тѣзи съчинения характеризуватъ неговия начинъ на разбирање исторіята; той не бѣше историкъ за исторіята, а историкъ-поетъ, историкъ политически мжжъ.

Трайчке се установи като приватъ-доцентъ въ саксонски университетъ, въ Лайпцигъ. По случай голѣмия празникъ на нѣмскитѣ гимнастици въ 1863. г. той съ краснорѣчиво прославенъ обединението на нѣмцитѣ подъ рководството на Прусия привеле въ ентузиазмъ голѣмата си аудитория; и това въ момента, когато Вилхелмъ и министрътъ му Бисмаркъ, съ ожесточената си борба противъ парламентаризма, бѣхъ турили народа въ грижи и бѣхъ възбудили всеобща антипатия. Но пророческото слово на Трайчке, въпрѣки това, увлѣче слушателитѣ. Той остана пророкъ прѣзъ цѣлия си животъ; въ това състоеше слабостъта му като историкъ и публицистъ, но въ сжщо врѣме това бѣше секретътъ на колосалния му напрѣдъкъ; подобно на пророцитѣ отъ библията, той умѣеше да плѣнява душитъ, да ги подчинява на своитѣ идеи и чувства.

Такъвъ човѣкъ не бѣше възможно да го търпѣтъ дълго врѣме въ тогавашната анти-пруска официална Саксония, и той напустихъ

Лайпцигъ, когато го повикахъ професоръ въ фрибургския университетъ, въ Баденъ, — центра на германското обединително движение. Но той и отъ тукъ си даде оставката, когато великото херцогство бѣше накарано отъ съседитѣ си, да обяви война на Прусия (юни 1866. год.). Като възнаграждение за това, Трайчке още същата година получи професорско мѣсто въ Килъ и станъ прусака, за да се върне, слѣдъ нѣколко врѣме, пакъ въ Баденъ, като наследникъ на Бауера, а сетнѣ въ Хайделбергъ, на катедрата по новата история. Цѣлата му кариера е толкова по за очудване, че Трайчке още отъ дѣтинството си бѣше почти съвършено глухъ, което правѣше и езика му невразумителенъ за ония, които не бѣхъ се свикнали съ него. Но щомъ слушателятъ привикваше на рѣчта му — която бѣше почти едно лаене — и ето че се намираше подъ очарованието на буйното и неудържимото му краснорѣчие, въодушевано отъ искрено краснорѣчие и дълбоко убѣждение.

Въ продължение на 17 години Трайчке бѣше членъ въ райхстага, безъ да играе по-значителна роля. Глухотата му прѣчеше да слѣди дебатитѣ, а силната му индивидуалностъ не му позволяваше да се подчини подъ ярема на нѣкоя партия. Неговата вдъхновена натура бѣше малко способна за практическа работа, за честитѣ дребнавости на парламентарния животъ. Той упражняваше много по-силно влияние като директоръ на полу-научното, полу-политическото списание — *Preussische Jahrbücher*, което се ползуваше съ голѣмо уважение особено за своитѣ очерки, писани съ чужда разпаденостъ и съ стилъ на единъ отъ първитѣ прозаци въ Германия. Отсѣтнѣ тѣ сж издадени въ два сборника: Исторически и политически очерки и Десетъ години нѣмски борби. Тѣй като въ това врѣме Прусия и Германската империя се намирахъ още подъ влиянието на либералнитѣ идеи, които се сливахъ съ обединителната тенденция, затова и Трайчке въ тѣзи блѣкави очерки се явява умѣренъ либералъ, но всекогажъ готовъ да пожертвува либералнитѣ теории за мотиви повече съобразни съ минхлото на Прусия.

Въ 1874. г. Трайчке повикахъ въ най-голѣмия германски университетъ — въ берлинския; това станъ противъ желанието на Ранке, който му отричаше качеството историкъ, като го признаваше само за публицистъ. И дѣйствително не можеше да има по-поразителенъ контрастъ отъ начина, какъ схващаше историята, отъ една страна великиятъ учитель, отъ друга — Трайчке: Ранке искаше отъ историята да направи истинска наука, възъ основа на най-обширни издирвания и възъ основа на една критическа метода, точна като онази на естественитѣ науки; той искаше да бѣде съвършено безпристрастенъ, да прѣдстави истинската и абсолютната истина (*la verité vraie et absolue*). Но очевидно тукъ имаше единъ непостижимъ идеалъ, защото политическиятъ, философскитѣ и социалнитѣ убѣждения на историка всекога ще влияятъ на начина му, да обяснява личноститѣ, събитията и историческата еволюция. Това е само единъ идеалъ за прѣслѣждане; освенъ безпристрастието на историка нѣма друга гаранция за вѣрността на историческото изложение. Пристрастната история прѣстава да бѣде наука, става игра на лични и партийни чувства. Но Трайчке не бѣше освенъ субективистъ; ръководенъ отъ поетическо вдъхновение, прѣди всичко политикъ, търсещъ всекогажъ да

наложи своитѣ лични убѣждения на всички, той се прѣдаваше всецѣло на онова, което мислѣше, че е въ интереса на отечеството му, инстинктивно не виждаше историята освѣнѣ чрѣзъ призмата на своитѣ идеи и тенденции. Трайчке не искаше да фалшифицира историята; той бѣше открил характеръ, съ високо благородство на чувствата; той приготвяше своитѣ литературни произведения съ най-голѣма грижливост и съ голѣми издирвания. Но неговитѣ очи не признавахъ въ историята освѣнѣ онова, което му се искаше въ нея да намѣри; хората, събитията и даже доктринитѣ подъ негова рѣка получвахъ формата, вродена на автора. И сетѣ, той не искаше една история тържествено обективна, безпристрастна; артистътъ и публицистътъ въ него желяхъ прѣди всичко той да направи едно произведение на изкуството, едно дѣло на пропаганда. Той удивително сполучи въ това, чрѣзъ силата на своето убѣждение и чрѣзъ несравненитѣ си писателски качества. Обаче, опасността отъ този начинъ да се пише историята бие въ очи. Историкътъ става слуга, помпозно украсенъ, но въ сѣщностъ твърдѣ раболѣпенъ. По такъвъ начинъ ний ще имаме пруска, французка, австрийска и Богъ знае какви истории; ще имаме либерална, социалистическа, католическа, мохамеданска история; това ще рече, да осъдимъ на смъртъ историческата наука.

Като професоръ въ Берлинъ, въ продължение на 22 години, Трайчке имѣ несравненъ успѣхъ. Не само студентитѣ, но и чиновницѣ, офицеритѣ, любителитѣ отъ всичкитѣ класове на населението съ стотини-стотини нахлувахъ въ неговата аудитория. Трѣба да се каже, че тия успѣхи се дължахъ не само на неоспоримата оригиналност на идентъ му, на ентузиазма и краснорѣчието му, но още и на омразата, кръвнитѣ, често вулгарнитѣ сарказми, съ които — за голѣмо оживление на слушателитѣ — той нападале всичко, което му се чинѣше антигерманско. Французи, англичани, поляци, евреи; сетѣ либерализмътъ, парламентаризмътъ подъ всичкитѣ имѣ форми — излагахъ се подъ удара на неговия присмѣхъ. Споредъ него, обществено мнѣние, наука, литература пѣматъ *raison d'être*, освѣнѣ подъ условие, да служатъ — не на обществото — а на държавата. Този старъ либералъ, слѣдъ новия реакционенъ обратъ на Бисмарка, бѣше станалъ почитателъ на абсолютизма, милитаризма, бюрократията, всемогществото на държавата, славословѣше силата, съ подигравки и псувни нападале слабитѣ. Всичко, което не сполучеше, бѣше безмилостно осъждено, осмѣяно. Очевидно, това е една тенденция абсолютно противоположна на всѣка научностъ, защото първото условие на научността е спокойствието и справедливостта.

Нѣма да говоримъ тукъ за най-важното му съчинение: Историята на Германия въ XIX. вѣкъ, петтѣхъ тома на което ни водятъ до навечерието на революцията отъ 1848. г. Виднитѣ писателски качества на Трайчке, често новитѣ и поразителнитѣ му идеи, чудесно артистическитѣ му картини, каратъ ни да съжалимъ, че този извънреденъ талантъ слѣдвѣ туку-що споменѣтия пхтъ.

Трайчке упражни печално влияние надъ нѣмската историография, която нѣколко врѣме култивира всичкитѣ му грѣшки и не съумѣ да подражае добритѣ му качества. Обаче затѣмнѣнието не трая дълго врѣме, и отъ нѣколко години насамъ тази историография влѣзе въ свѣтлия пхтъ, единствения, който води къмъ истината и знанието — ижтъ, блѣскаво начъртанъ отъ Ранке и неговитѣ ученици.

Послѣдствията отъ доктрината на Трайчке на политическа и социална почва не ще бѣдѣтъ тъй леко изтрети; и само когато изчезнатъ съвършено, критиката ще може да оцѣни безпристрастно тения и характера на Хенрихъ Трайчке.

Прѣвелъ *Г. Занетовъ.*

Юбилей на Васко да Гама.

Прѣзъ идещото лѣто ще се изпълнятъ четири столѣтия, откакъ смѣлятъ Васко да Гама се бѣ уплътилъ съ четири кораба и многоброенъ екипажъ да търси морски пътъ за Индия, който и дѣйствително откри, като на 22. ноември 1497. год., четири мѣсеца и половина слѣдъ отплуването на експедицията отъ Лисабонъ, минѣ благополучно покрай носъ Добра Надежда. Въ споменъ на това важно за цѣлото човѣчество откритие Португалия, на отечеството на смѣлния мореплавачъ, тъкми да нареди особени грандиозни тържества. За участие въ тоя юбилей ще се поканятъ всички цивилизувани народи на цѣлия свѣтъ. Програмата на юбилея е твърдѣ богата. Ще се устроятъ изложби отъ природни и умствени произведения, било отъ днешния вѣкъ, било отъ миналото; особено подробно ще бѣде изложенето на португалскитѣ произведения, въ което ще бѣдѣтъ застъпени земедѣлното и скотовѣдството, занаятѣтъ и художествата, етиографията и хидрографията, флората и фауната на Португалия и на нейнитѣ колонии. На устието на Тежо ще се съберятъ военни кораби отъ всички поканени държави и търговски кораби отъ най-виднитѣ морски градове и корабни дружества. Между друго ще се устрои международна регата отъ Тежо до Синесъ, родния морски градъ на Васко да Гама. Отъ разнитѣ конгреси, които ще се съберятъ по случай на юбилея въ Лисабонъ заабѣлѣжителенъ ще бѣде конгресътъ на общественитѣ дружества за взаимна помощ и благотворителностъ. Въ историческо отношение готвятъ се монографии върху най-важнитѣ явления на португалския животъ и история, особено на португалското мореплавателство. Националната печатница ще издаде монументално издание отъ Camões'овитѣ *Os Lusíadas*, херой на които е прочутиятъ мореплавателъ. Тъкми се да се устроятъ и прѣдставления на стари португалски драми и концерти отъ португалски композиции, както и да се поканятъ поети, живописци, ваятели, композитори, да съставятъ юбилейни произведения. Днитѣ 8., 9. и 10. юли 1897. год. (новъ сгилъ) ще се празнуватъ тържествено въ цѣла Португалия както и въ колонитѣ. При-зори на 8. юли 1897. год. (на 8. юли 1497. год. е отплувалъ да Гама съ малката си флота отъ Лисабонъ) крѣпоститѣ и военитѣ кораби ще издигнатъ националното знаме, което ще поздравятъ съ сто топовни гърмежа, а звънциѣтъ на всички черкви ще зазвѣнятъ тържествено. Въ Лисабонъ ще се построи за юбилея великолѣпна сграда, гдѣто ще могатъ да станѣтъ всички изложби, конгреси, примания и пр. По случай на юбилея ще се издадатъ и особени златни и сребърни монети, медали отъ всички метали и специални пощенски марки. Съ устройството на юбилея е натоваренъ особенъ централенъ комитетъ, комуто сѣ дадени най-обширни пълномощия и на чело на който като прѣдсѣдателъ стои Francisco Joaquim Ferreira do Amaral.

И. Г.

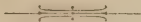
Театрално здание въ Сараево. — Четемъ въ „Босанска Вила“, че Сараевската градеко-общинска управа е избрала комисиия, която да се постарее за въздиганье театрално здание, отъ което отдавна се чувствувала голѣма потреба. По прѣдварителната смѣтка, зданието, което ще има ложи и галерии и 600 мѣста въ партера, ще стори около 100—120 хиляди лева, които ще се набавятъ съ четири-процентови акции, платими въ 30 години, прѣзъ което време зданието ще бѣде свободно отъ всѣкакви данѣци.

Населението и добитѣкътъ въ Босна и Херцеговина. — Споредъ послѣдното прѣброяванье, извършено на 22. априли 1895. год., въ Босна и Херцеговина има 1,591.036 жители, отъ които 828.190 мъже и 739.902 жени. Отъ тѣхъ земледѣлческото население брой 1,385.591 души, други занятия 182.201 д., чужденци освѣтъ войници 70.848 д., войници 22.944 д. По вѣроизповѣданье населението състои отъ 673.246 православни, 549.632 мохамедани и 334.142 католици и разни. — Въ края на сжщата година е прѣброенъ и добитѣкътъ въ Босна и Херцеговина и е намѣрено, че е имало 232,322 коня, 622 мъски, 304 мулета, 5378 магарета, 1,416,394 говеда, 947 бивола, 3,230,720 овци, 1,547,049 кози, 662,242 свини. На единъ квадрат. километъръ се падатъ споредъ това 32.48 кжса едъръ добитѣкъ, 104.66 кжса дребенъ добитѣкъ. Освѣтъ това имало е 41,187 пчеларя съ 140,061 коша. — Отъ цѣлата производителна поврхнинна на Босна и Херцеговина 20% сж ниви, 18% паши, 53% гори и 7% градини, лозя и ливади.

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА IX-X — СЕПТЕМВРИ-ОКТОМВРИ

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Прошекони)

1896

Погрѣшки.

Стр.	редъ		Да се чете:
32	8 отд.	Ширеръ	Шиллеръ
35	9 отд.	замъкъ	замкъ
37	12 отд.	Делфобовъ	Делфобовъ
39	6 отд.	неизказна	неизказно
"	10 отд.	нея и	нея, а
"	8 отд.	навчасъ	завчасъ
40	4 отд.	Диматъ	Димасъ
41	14 отд.	свекърва	свекъра
44	20 отд.	дарданци.	дарданци.
45	616. бѣл.	Европала	Еврпнала
46	16 отд.	долъ	домъ
47	16 отд.	какъ	както
48	21 отд.	копия	гърци

Въ минжлата (VII—VIII) кн. подъ портрета на И. Добровски
да се чете: 1812—1896.

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА IX—X.

	Стр.
Сърце ми го шъпнеше. — О, ти си жива. — Майчина грижа.	
Стихотворения отъ Б. Юнъ	1
Щастието на Ревунския Станъ. Отъ Бретъ Хартъ. Прѣв.	
И. Г.	4
Сърцето. — Есененъ мотивъ. Стихотворения отъ З. Кировъ.	17
На Югъ! Отъ Авенариуса. Прѣв. Хр. Драгоевъ	20
Леокрокотъ. Сатира отъ Х.	26
Вергилиева Енеида. Пѣсень втора. Прѣв. Р. Горановъ. .	28
Чанакчийскитѣ топли бани. Отъ П. Ивановъ.	51
Нови извѣстия за Петъръ Парчевичъ и врѣмето му. Отъ Г.	
Занетовъ.	60
Пакъ за нашето правосѣдие. Отъ Г. Стрѣзовъ.	76
О има минути жестоки. Стихотвор. отъ К. С. М-нъ . . .	83
Азъ помнѣхъ чудно мигновенье. Стихотвор. отъ Пушкина.	
Прѣв. Н. Д. Юрдановъ.	84
Че какво му сторихъ? Разказъ отъ А. Т. Страшимировъ.	85
Петю и Хинка. Приказка отъ П. Пейверинта. Прѣв. Б. Ц.	132
Бащината кѣща. Разказъ отъ Де-Амичисъ. Прѣв. Юрд.	
Арнаудова	155
Отъ София до Скопье. Пѣтни бѣлѣжки отъ Д. Мариновъ.	165
За свободата на вѣрата. Популярни чѣртици отъ М. Дра-	
гомановъ.	177
Сѣнища и тълкуваньето имъ у народа. Отъ А. Стоиловъ.	187
Географията въ програмата за педагогическитѣ училища.	
Отъ А. Иширковъ.	209

Рецензии и книгописъ.

Б. Райновъ и Ан. Байчовъ, Уроци по словесността, ч. I.	
Стилистика. — Б. Цоневъ.	212
Методий Велечкий, Възпитанието въ духътъ на християн-	
ството и пр. — А. Недѣлковъ.	234
И. Михайловъ, Повѣсти, разкази и студии. — А. Недѣлковъ	238
М. В. Веселовић, Статистика српскихъ школа у турескомъ	
царству за 1892/3 и 1893/4 школ. годину. — А. П. С.	240
П. Мансионъ, Въведение къмъ теорията на детерминантитѣ.	
— С. В.	241
Д. Благоевъ, Рѣководство по руский езикъ и Руска Христо-	
матия. — Б. Ц.	242

	Стр.
Elsa Asenieff, Ist das die Liebe? — <i>В. Миницесъ</i> . . .	243
Lydia Schischmanoff, Légendes religieuses bulgares, traduites par — <i>В. Ц.</i>	245
Heinrich Renner, Durch Bosnien und Hercegovina kreuz und quer. — <i>Л. Милетицъ</i>	245
Jan Badeni, Miedzy Slowianami	248
M Czerminski, W. Dalmaciji i Czarnogórze	249
Robert Munro, Rambles and Studies in Bosnia, Hercegovina and Dalmatia	249
Guil. Capus, A travers la Bosnie et l'Herzégovine. — <i>Л. М.</i>	249
Grabstele des Anaxandros. — <i>И. Д. III.</i>	249
К. Радионовъ, Службата на войника въ военно време. — Войнишки Календаръ.	250
Програма за педагогическитѣ училища.	251
Оцеола, Навѣяни мисли	251
Димитъръ А. Спировъ, Арменцитѣ и Султанъ Абдулъ Хамидъ	251
Д. Н. Маминъ Сибирякъ, Старото врабче. — <i>В. Ц.</i> . . .	
Л. Н. Толстой, Християнство и патриотизъмъ. — Изъ съчи- нения на Лева Толстой — Е. Зола и А. Дюма . . .	252
Sokolsko vjezbanje. — Претходни резултати пописа ста- новништва у Краљевини Србији 31 Дец. 1895	253
Н. О. Сумцовъ, Сказанія о провалившихся городахъ — <i>А. П. С.</i>	253

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Списаніе на българското икономическо дружество, Год. I. кн. 1—5, Априль — Августъ — <i>В. Миницесъ</i> .	254
Библиотека, год. III. кн. XIV—XV. — <i>Л. М.</i>	261
Die Zeit, IX. Band. № 105. 3. October 1896. — <i>Ив. Георгиевъ</i> .	263
Дело, год. III. Септембар, 1896. Београд — <i>В.</i>	273
Balkan, Jedinstvu i bratskoj slozi. Svez. I. Zagreb — <i>Л. М.</i>	278
„Новитѣ извѣстия“ на Г. Занетова за Н. Парчевича. (По поводъ на статията на стр. 61—75 отъ тази книга на Бълг. Прѣгледъ) — <i>Л. М.</i>	278

Книжовни и научни вѣсти.

Царь Симеонъ Велики на сцената въ Загребъ. — <i>Л. М.</i>	283
Драматична школа въ Загребъ. — <i>Л. М.</i>	285
Прѣдисторични романи	286
Екскурсия на сръбскитѣ гимназисти и учители отъ Враня до Скопье — <i>Л. М.</i>	286
† Д. А. Матовъ. Отъ <i>И. Д. Шишмановъ</i>	288

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Сърце ми го шъпнеше.

Когато първа ми цалувка даде
И съ нея вѣчна вързахме любовъ,
Въ сърце ми нѣщо тайно се обади:
„Да ли ще спазишъ този прѣкрасенъ ловъ!“

Когат' завѣтна даваше ми дума
Да бждешъ моя, моя до животъ,
Въ сърце ми нѣщо тайно ми продума:
„Да ли ѣ за дълго този безцѣнъ имотъ!“

Когат' си спомнѣхъ старото сказаніе,
Че пълно щастіе въ тоя свѣтъ не трай,
Въ сърце си чувахъ кобно прѣдсказаніе:
„На твойто щастіе ще е скоро край!“

Докѣтъ отъ день на день те по обиквахъ
И въ тебъ откривахъ нови драгости,
Въ сърце си чувахъ, нѣщо ми подвиква:
„Слѣдъ туй блаженство идатъ жалости!“

А щомъ заклопи тѣзъ очи омайни
И менъ зарови въ горестни сълзи,
Сърце проплака съ думи вечъ нетайни:
„Отъ пълно щастіе се пази, пази!“

О, ти си жива!

О, ти си жива, жива и задъ гроба,
Съ душа си пълнишъ читавъ божи миръ,
Сѣ тѣй добра, безъ кривдина, безъ злоба —
Въ сърце ми таенъ ти си пакъ кумиръ.

Ликътъ ти вѣчно прѣдъ очи ми свѣти
 Кат' ангелъ божи сяно озаренъ;
 О, този ликъ бѣ плътенъ ми въ ржцѣтъ
 И този ангелъ бѣше менъ даренъ!

Морфей ме вечеръ съ твоятъ ликъ приснива
 И съ него сладки сънища плете;
 Зора ми сутренъ съ твоятъ ликъ открива
 Очи уморни да ми день даде.

И дѣто ходѣ по свѣта широки,
 Било срѣдъ хора, било на самѣ,
 Въ гори високи и доля дълбоки —
 Ме твоятъ образъ слѣдва на сждѣ.

Вѣтрецъ ли духне, листе ли полюшне,
 Зеленъ ли яворъ си поклати клонъ —
 Помислямъ, нѣкой твойто име шушне,
 А то сърце го шѣпне съ тежъкъ стонъ.

О, ти си жива, жива и задъ гроба,
 Съ душа си пълнишъ читавъ божи миръ,
 Сѣ тѣй добра, безъ кривдина, безъ злоба —
 Въ душа ми таенъ ти си пакъ кумиръ!

Майчина грижа.

Въ сълзи ѣ въздишки горестни
 На черъ я гробъ прѣдадохме;
 Погълна я неситната
 Въ нѣдра си черни безъ-врѣме,
 Заклопиха се двѣ очи,
 Що толкозъ мило гледахъ,
 Затулихъ се двѣ уши,
 Що тѣй доброто слушахъ,
 Закрихъ се устата ѣ,
 Що толкозъ умно думамъ,
 Затвори се за тоя свѣтъ
 Полвина отъ сърцето ми,
 Затрупахъ се въ черната
 Сѣ хубости и драгости
 И тазъ снага Венерина

Ще стане скоро черна пръстъ. . . .
Но майка си е милостна —
За гледане ѝ грижата
И на гробарка думаше :

Гробарке стара, снуждена!
Добрѣ да гледашъ щерка ми,
Че тя е харно гледана
Отъ майка си и татка си,
Отъ първо либе — най-много.
Свѣщица сѣка сутрена
Прѣдъ слънце да ѝ палнувашъ,
Жалейното ѝ цвѣтиче
Съ водица да поръсjuвашъ
И за душа ѝ праведна
Ти богу се помолювай!

Тѣзъ думи жални-милостни
Сълзи ми пакъ помамихъ,
Сърце ми болно, капнѣло
Се стисна, писна болестно.
И рекохъ: Майко жалостна!
То гледане се свършило!
Ний двама ще се гледаме,
И ти и азъ попарени
Отъ черна, зла орисница,
Ний двама ще се гледаме
Кат' гълъби ограбени,
Кат' любики посърнали;
Че богу тѣй се свидѣло:
Единъ му ангелъ трѣбвало
Отъ насъ, злочести, грабна го!

Б. Юнѣ.

Щастието на Ревунския станъ.

Отъ Бретъ Хартъ.¹⁾

Въ Ревунския станъ имаше голѣмо вълнение. Причината не можеше да бѣде нѣкакво сбиванье; защото на 1850. год. такова нѣщо не бѣше доста ново, за да дигне на кракъ цѣлото заселище. Опустѣли бѣхх не само минитѣ и златнитѣ мивници, ами дори и Тѣтловата кръчма бѣше отдала своитѣ неуморни играчи, които други пѣтъ, както се помни още, продължихх спокойно играта си, когато единъ денъ French Pete и Kanaka Joe бѣхх си пробили единъ другиму главитѣ съ куршумп. Цѣлниятъ станъ бѣ се натрупалъ сега прѣдъ една груба колиба на самъ-края на заселището. Шушнѣше се тихичко; ала често се чуеше името на една жена — име доста познато въ стана — Cherokesen-Sally.

Колкото по-малко кажемъ за нея, толкова може-би по-добрѣ. Тя бѣ една грубо издѣлана и, бонмъ се, твърдѣ грѣшна жена. Но тя бѣ по това врѣме едничкото женско сѣщество

¹⁾ Francis Bret Harte, синъ на единъ професоръ, е роденъ въ града Албани въ държавата Нью-Йоркъ на 13/25. августъ 1837. год. На 17-годишна възраст, когато вече отдавна бѣше изгубилъ баща си, той се изселва въ Калифорния, дѣто живѣе въ златнитѣ мини като учителъ и пощаджия. Въ 1857. г. става слово-слагателъ въ печатницата на единъ вѣстникъ въ Санъ-Франциско, въ който вѣстникъ печата и разни скици изъ живота въ Калифорния. Издателътъ на вѣстника, като забѣлзва избѣреденъ писателски талантъ у младия Бретъ Хартъ, назначава го за сѣтрудникъ въ вѣстника. Слѣдъ като отпидирѣ бѣ ръководилъ редакцията на литературния седмиченъ журналъ „The Californian“, той въ 1864. год. бива назначенъ за секретаръ на клона отъ монетния дворъ на Съединенитѣ Държави въ Санъ-Франциско, която служба завзема до 1870. Въ това врѣме той си спечелва име съ своитѣ поетически трудове, печатани въ разни вѣстници и журнали. Въ 1868. год. поставя се младиятъ писателъ на чело на новоснования журналъ „Overland Monthly“, въ чиято книга за м. августъ се появи най-бѣлѣжитата му новела, „The Luck of Roaring Camp“ (която печатаме тукъ въ прѣводъ отъ нѣмски). Въ януарската книга на слѣдната година излиза сѣтъ въ втората важна новела, „The Outcasts of Poker Flat“ („Изгнаниѣтъ отъ Поукъръ Флатъ“), която заедно съ първата създава славата на Бретъ Хартъ като националенъ американски повелитѣл. Подирнитѣ му съчинения не достигатъ до висотата на тѣзи два прѣкрасни разказа, които тѣй хубаво рисува въ известни страни изъ живота на първитѣ златокопачи въ Калифорния. Въ 1870. год. той бива назначенъ за професоръ по новата литература на калифорнския университетъ, обаче твърдѣ скоро напусна това мѣсто както и редакторството на поменатия журналъ и се прѣсели въ Нью-Йоркъ (1871). Въ послѣдно врѣме той е бивалъ консулъ на Съединенитѣ Държави въ разни мѣста въ Англия.

въ Ревунския станъ, а въ тоя мигъ, когато ѝ бѣше тъй потрѣбна помощъ отъ страна на нейния полтъ, тя пшкеше въ най-силни болки. Разпуснхята, порочна и непоправима наистина, но все пакъ тя сега се намираше въ голѣми мъчения, които сж доста тежки и тогава, когато състрадни женски ржцѣ ги облекчаватъ, а сега въ нейната самотия бѣхж вече съвсѣмъ ужасни. Онова проклетие, отправено противъ родоначалницата на човѣшкия родъ, я бѣ намѣрило тъкмо въ това чудновато осамотение, което наказанието на първия грѣхъ прави несравнено по-страшно. Може-би частъ отъ изкуплението да се състоеше именно въ това, че тъкмо въ тоя мигъ, когато тя имаше най-голѣма нужда отъ женска помощъ и гледанье, тя виждаше полупрѣзрителнитѣ лица на своитѣ мъжки съселенци. Но пакъ, мислѣ, нѣкои отъ зрителитѣ осѣщахж състрадание, като гледахж нейнитѣ мъки. Така Landy Tipton бѣ на мнѣние, че наистина мъжитѣ на Sally сж прѣголѣми, и прѣдъ видъ на нейното достоплачевно състояние той даже за мигъ забрави факта, че имаше въ ржавитѣ си едно асо и двата най-голѣми адута.

И наистина, трѣба да признаемъ, че ситуацията бѣ нова. Смъртни случаи не бѣхж рѣдкость въ Ревунския станъ, ала ражданье — това бѣ нѣщо съвсѣмъ ново. Мнозина вече бѣхж изпроводени за винаги и безъ всѣка възможность за връщанье; ала туй бѣ пръвъ пхтъ, дѣто единъ индивидъ се възводеше отъ самото начало въ стана. Ето отъ тамъ идѣше вълненнето.

„Иди най-сетнѣ ти вжтрѣ, Стъмпи“, обърнж се къмъ одного отъ запнхлитѣ виденъ единъ гражданинъ на стана, познатъ подъ името Кентъкъ. „Иди най-сетнѣ ти и вижъ, какво можешъ да извършишъ. Ти си опитенъ въ тия работи.“

Може-би изборътъ не бѣше лошъ. Стъмпи въ други краища бѣше билъ вѣроятенъ глава на двѣ семейства. И наистина именно на нѣколко противузаконни постѣпки въ тая посока Ревунскиятъ станъ — прибѣжище за хора, що бѣхж се облѣснхли съ законитѣ на страната — имаше да благодари за удоволствието, да брои въ своята срѣда тоя гражданинъ. Тълпата одобри избора, а Стъмпи бѣ доста уменъ, да се подчини на мнозинството. Вратата се затвори хж задъ импровизираната повивачка, а Ревунскиятъ станъ насѣда отвѣнъ, запуши лула и чакаше края.

Обществото броеше около сто мъже. Нѣкои отъ тѣхъ бѣхж въ сжщность бѣжанци на справедливостта, нѣколцина бѣхж прѣстѣпници, но всички бѣхж людѣе, които не знаехж, нито

що е принципъ, нито що е опасностъ. Въ физическо отношение нищо не показваше тѣхния характеръ и тѣхния прѣдишенъ поминѣкъ. Най-голѣмиятъ разбойникъ имаше лице като Рафаела, окръжено съ цѣлъ рой кждрици. Oakhurst, играчѣтъ, имаше меланхоличната, дълбокомислено-бълнуваща физиономия на Хамлета. Най-хладнокрѣвниятъ и най-сърцатиятъ човѣкъ бѣ високъ едвамъ петъ крака, имаше кротѣкъ гласъ и въздържани, боязливи манери. Названието „сурови нехранимайковци“, което имъ се отдаваше, бѣ повечето отличие, нежели опрѣдѣление. Въ нѣкои малки подробности, като прѣсти, уши и пр., станѣтъ може-би имаше извѣстенъ недостигъ; ала тѣзи дребни недостатѣци не врѣдѣхъ никакъ на задружната сила. Най-силниятъ човѣкъ имаше само три прѣста на дѣсната си рѣка, най-добриятъ стрѣлецъ само едно око.

Такѣвъ бѣ физическиятъ изгледъ на мъжетѣ, ще седѣхъ около колибата. Станѣтъ бѣ разположенъ въ една тригълна долина между два хълма и рѣка. Едничкиятъ излазъ бѣ една стрѣмна пѣтека прѣко билото на единъ хълмъ, що се нахождаше срещу колибата и който сега бѣ озаренъ отъ изгрѣващия мѣсець. Страдната жена можеше да види тоя пѣтъ отъ коравото си легло — да го види, какъ се внесе като сребърна нишка нагорѣ, докато се изгуби тамъ между звѣздитѣ.

Огънь отъ сухи борови клончета придаваше извѣстна задушевностъ на събранието. Малко по малко природното лекомислие на Ревунския станъ зе пакъ врѣхъ. Прѣдлагахъ се и се приемахъ многобройни облози върху изхода на работата; три противъ петъ, че Sally ще уцѣлѣе; равно противъ равно, че дѣтето ще остане живо. Сетиѣ покрайни облози върху пола и цвѣта на очаквания чужденецъ. Върѣдъ една жива прѣпирня стигна викъ отъ групата на ония, що седѣхъ близу до вратата, и станѣтъ онѣмѣ, за да се услуса. Надъ люлѣнието и скърцанѣто на бороветѣ, бързото шумоленѣ на рѣката и прѣщенѣто на огъня бѣ се чулъ остъръ, плачливъ викъ — викъ, какѣвто не бѣ се слушалъ досега въ стана. Бороветѣ прѣстаняхъ да скърцатъ, рѣката поусека въ шумоленѣто, огънятъ въ прѣщенѣто, и изглеждаше, като че самата природа бѣ прѣкъснѣла своята дѣйностъ, за да се услушва и тя.

Станѣтъ скокна на крака като единъ човѣкъ! Направи се прѣдложение, да се запали едно буре барутъ; ала прѣдъ видъ на положението, въ което бѣ майката, прѣдолѣхъ подобри съвѣти, и станѣтъ се задоволи съ нѣколко гърмежа отъ револвери. Защото Cherokeesen-Sally отиваше бърже къмъ своя свършѣкъ — или защото импровизираниятъ помагачъ.

въ ражданъето бѣ си извършилъ лошо своята служба или пъкъ поради нѣкоя друга причина. Слѣдъ единъ часъ тя, да се изрази тѣй, бѣ възлѣзла по оная стрѣмна пжтека, която водѣше къмъ звѣздитѣ, и бѣ напуснала за винаги Ревунския станъ съ неговия грѣхъ и срамъ. Не вѣрвамъ, тая вѣстъ да обезпокояваше яко хората; — ала дѣтето?

„Ще ли остане живо?“ попитахъ Стѣмпи.

Отговорътъ бѣ неопредѣленъ. Едничкото сѣщество въ заселището, което бѣ отъ пола на Cherokesen-Sally и което се намираше въ сѣщитѣ матерински условия, бѣ една магарица. Сѣмнѣвахъ се донѣкъдѣ, дали тя ще бѣде годна; но опитъ се направи. Работата бѣ по-малко проблематична; отколкото нѣкогашното отгледване на Ромула и Рема, и по всѣкъ изгледъ еднакво успѣшна.

Надъ това минъ още единъ часъ. Като се нареди всичко, отвори се вратата, и любопитната навалица, която бѣ се поставила въ редица, влѣзе единъ по единъ. До низката пейка, на която ясно се очертаваше фигурата на майката подъ нафърленитѣ покривки, стоеше маса отъ борово дърво. На нея бѣ турена една кутия отъ свѣщи, а въ послѣдната лежеше, завитъ въ ясно-червена фланела, най-новиятъ пришелецъ на Ревунския станъ. До кутията бѣ поставена шапка, цѣлътъ на която веднага се обясни.

„Господата“, каза Стѣмпи съ особенъ смѣсъ отъ службено достоинство и званично самодоволство, „господата ще влазятъ прѣзъ прѣднитѣ врата, ще дефилиратъ покрай масата и ще пзлизатъ пакъ изъ заднитѣ врата. Ония, които желаятъ да дадѣтъ нѣщо за сирачето, ще намѣрѣтъ тамъ една шапка.“

Първиятъ, който влѣзе, имаше шапката на главата си, но като се поогледа, сие я и така несъзнателно даде примѣръ на другитѣ. Въ такива общини добритѣ както и лошитѣ дѣйствия сѣ прилѣпчиви. Докогато шествието дефилираше, чуввахъ се всѣкакви заблѣжки — критики, които може-би повече бѣхъ насочени къмъ Стѣмпи въ качеството му на изложителъ.

„Туй ли е?“ — „Огромно малъкъ екземпляръ!“ — „Нѣма цвѣта на майка си.“ — „Па не било по-голѣмо отъ единъ револверъ.“

Така сѣщо бѣлѣжити бѣхъ дароветѣ: сребърна кутия за тютюнъ, дублонъ, морски револверъ съ сребърна справа, малка торбица съ златенъ прахъ, много хубава, везена женска кърпа (отъ Oakhurst играча), елмазена карфица, такъвъ прѣс-тенъ, прашка, библия (подарителътъ не можа да се узнае),

златенъ ѝздашки шипъ, сребърна чайна лъжица (инициалитѣ, съ съжалѣние трѣба да прибави, не бѣхъ на подарителя), хирургически ножици, лансета, петъ лири въ нота отъ английската банка, и най-сетнѣ въ текуща златна и сребърна монета около двѣстѣ долара.

Въ врѣме на тѣзи произшествия Стѣмпи пазѣше мълчание тѣй пълно, както и починхлата отъ лѣвата му страна, и сериозностъ тѣй непроницаема, както и новороденото отъ дѣсната му страна. Само една дребна случка прѣкъснѣ еднообразието на тая чудновата процесия. Когато Кентъкъ се наведе полу-любопитенъ надъ кутията отъ свѣщи, дѣтето се обърнѣ, улови въ едно болезнено трепване неговиятъ прѣстъ и го стиснѣ за малко врѣме. Кентъкъ показа глупаво и срамежливо лице, и нѣщо като червенина се опита да се покаже на неговитѣ образи, почернѣли отъ врѣмето.

„Проклетъ малъкъ ракъ!“ каза той, като освободи прѣста си, може-би съ повече нѣжностъ и прѣдпазливостъ, отколкото можеше да се очаква отъ него. При излизанье той държеше прѣста малко настрана отъ другитѣ и го гледаше внимателно. Това разглеждане прѣдизвика схщата оригинална забѣлѣжка относително дѣтето. Като че му правѣше удоволствие, да я повтаря. „Той лазѣше по моя прѣстъ“, забѣлѣжи той къмъ Типтъна, държейки високо прѣста; „проклетъ малъкъ ракъ!“

Бѣше часътъ четири, когато станътъ най-сетнѣ помисли да иде да спи. Въ колибата, дѣто седѣхъ вардачитѣ, горѣше свѣщъ; защото Стѣмпи тая нощъ не си легнѣ. И Кентъкъ не спа. Затова пъкъ той пиеше още повече и разказваше съ голѣма наслада своето приключение, като притова всѣкога свършваше съ характеристичното проклинанье на новия гражданинъ. Съ туй той мислѣше, че прѣмахва всѣкакво несправедливо подозрѣние, като че е чувствителенъ; защото Кентъкъ имаше слабоститѣ на по-благородния полъ. Когато всички други бѣхъ си легнали, той слѣзе на рѣката, умислено свирейки една пѣсень; сетнѣ минѣ покрай колибата нагорѣ къмъ урвата, като притова все още свирѣше прѣдъ себѣ си съ афектирано равнодушие. При единъ голѣмъ боръ той се спрѣ, върнѣ се пакъ и изново минѣ край колибата. На половинъ пътъ къмъ рѣката той повторно се замисли, свърнѣ и похлопа най-сетнѣ на вратата на колибата.

Стѣмпи отвори вратата.

„Какъ отива?“ каза Кентъкъ, като гледаше прѣко Стѣмпи къмъ кутията отъ свѣщи.

„Всичко добръ“, отвърнѣ Стѣмпи.

„Нѣма нищо?“

„Нищо.“

Пауза — мжчна пауза настъпи, прѣзъ която Стѣмпи все още държеше вратата. Сетнѣ Кентъкъ прибѣгна къмъ своя прѣстѣ, който простия прѣдъ носа на Стѣмпи. „Лазѣше по него — проклетъ малъкъ ракъ!“ каза той. Слѣдъ това дръпна се назадъ.

На слѣдния день погребяхъ Cherokesen-Sally — толкова тържествено, колкото позволявахъ обстоятелствата на Ревунския станъ. Слѣдъ като биде прѣдаденъ трупътъ на склона на хълма, станътъ се събра на тържествено събрание, за да се посвѣтватъ, какво да стане съ дѣтето. Едногласно и съ въодушевление зе се рѣшение, да го адоптиратъ. Ала жива прѣпирня се възбуди относително начина и възможността, да се погрижатъ за неговитѣ потребности.

Странно бѣше, че най-буйнитѣ личности, съ които обикновено се водѣхъ дебатитѣ въ Ревунския станъ, тоя пѣтъ се държехъ надалечъ отъ аргументитѣ. Типтънъ прѣдложи, да се прати дѣтето въ „Червеното куче“ (заселище отдалечено на четиресетъ английски мили), дѣто би могло да му се намѣри женска рѣка за отгледване. Ала това нещастно прѣдложение срѣщна силно и единодушно противенъе. Явно бѣ, че планъ, който съдържаше въ себе си раздѣла отъ тѣхната нова придобивка, нѣмаше да намѣри одобрение нито за единъ мигъ.

„Притова“, каза Томъ Райдъръ, „хлапацитѣ татъкъ въ Червеното куче бихъ могли да го размѣнятъ и да ни дадѣтъ нѣкое друго дѣте вмѣсто него.“

Недовѣрието въ честността на другитѣ поселения бѣ тѣй силно въ Ревунския станъ, както и въ другитѣ колонии.

Сѣщо и прѣдложението да докаратъ отгледвачка въ стана, срещна съпротивление. Възрази се, че почтена жена едвали ще склони да дойде въ Ревунския станъ; „а една отъ другия сой“, така свърши говорителътъ, „не щемъ вече никакъ“.

Това неласкаво посочване на починхлата майка, колкото и да изглежда сурово, бѣ пръвъ избликъ отъ чувство на приличие — пръвъ бѣдѣтъ за възраждане на стана. Стѣмпи се въздържаше отъ всѣкакви прѣдложения. Може-би извѣстно чувство на деликатностъ го караше да се не мѣси въ избора на свой наслѣдникъ по служба. Ала когато го попитахъ, той смѣло твърдѣше, че той и „Джени“ — горѣспоменхтото бойно животно — ще могатъ да отхранихъ дѣтето. Въ тоя планъ имаше нѣщо оригинално, независимо и хероично, и това

се понрави на стана. Стъмпи си запази службата, а известни прѣдмети докарахъ отъ Сакраменто.

„Помни добръ“, казваше ковчежникътъ, като подаваше на нарочния пратеникъ една торбичка съ златенъ прахъ, „най-хубавото, което може да се намѣри — дантели, знаешъ, и филигранова работа и кждрици (рюшове) — каквото и да струва, малко ни е еня!“

Чудно наистина, но дѣтето успѣваше. Може-би укрѣпителниятъ климатъ на стана, който се нахождаше въ планинска краина, натѣкмяваше материалнитѣ лишения. Природата сама зе сирачето на своята грждъ. Въ оная рѣдка атмосфера на хълмистата покрайнина на Сперитѣ — въ оная въздухъ наситенъ съ балсамически дѣхъ, въ онова етерическо укрѣпване на сърцето — дѣтето може-би найде храна и питие, каквито му трѣбахъ; — възможно тоже, щото поради единъ субтиленъ химически процесъ магарешкото млѣко да се обръщаше въ варъ и фосфоръ. Стъмпи клонѣше къмъ мнѣнието, че причината бѣ магарешкото млѣко и неговото добро гледанье.

„Азъ и магарищата“, обичаше той да казва, „сме му баща и майка! А ти“, прибавяше, като се обръщаше къмъ безпомощния възрастъ прѣдъ себе си, „да се не обърнешъ никога противъ насъ!“

Когато дѣтето бѣ на единъ мѣсець, почувствува се нужда, да му се даде име. Досега бѣше известно като „еренце“, като „Стъмповото момченце“, „вълкътъ“ (съ посочване на неговитѣ крѣпки дробове), и дори подъ галеното Кентъково име „проклетиятъ малъкъ ракъ“. Но чувствуваше се, че тѣзи означаванья сѣ много общи и недостатъчни, така че скоро подъ друго едно влияние ги напуснахъ. Играчи и авантюристи сѣ обикновено суевѣрни, и Oakhurst обяви еднанъ день, че дѣтето е докарало „щастieto“ въ Ревунския станъ. И наистина напоследъкъ работитѣ бѣхъ трѣгнали добръ. И тъй „Щастие“ бѣ прѣкорътъ, върху който се съгласихъ; а за по-голъмо удобство прибавихъ още и кръстното име Томп. Майката тукъ никакъ не се споменуваше, а бащата бѣ неизвѣстенъ.

„По-добръ е“, каза философътъ Oakhurst, „да се захване играта отъ начало. Назовѣте го «Щастие» и му дайте добри карти въ рѣцѣтѣ.“

Опрѣдѣли се день за кръщението. Какво се мислѣше съ тоя обредъ, може лесно да си въобрази четецътъ, който вече ще си е составилъ идея за безочливата безбожностъ на Ревунския станъ. Церемонимайстеръ бѣ нѣкой-си „Бостънъ“,

познатъ шегачъ, и случаятъ като че му обѣщаваше най-хубава шегъ. Тоя остроуменъ сатирикъ бѣ употребилъ два дни да приготви една травестия на тая църковна церемония, травестия — набита съ остри локални посочвания. Хорътъ биде грижливо съставенъ и обученъ, и Типтънъ бѣ опрѣдѣленъ за кръстникъ. Ала когато шествието съ музика и байраци бѣ стигнало при горичката, дѣто имаше да стане кръщението, и когато вече дѣтето бѣ сложено върху приготвения за пародията олтаръ, възтѣпни се Стъмпи прѣдъ ожидателната тълпа.

„Не е мой обичай, да развалямъ шегъ, момчета“, каза дребното човѣче сърцато, като гледаше твърдо въ лицата наоколо си; „ала тоя нхтъ, струва ми се, работата не е въ редъ. Нѣма никакъ, смисълъ да примѣсваме нашето бебе въ една игра, отъ която то нищо не разбира. А ако има тукъ нѣкой да бѣде кръстникъ, тогава искалъ бихъ да видѣмъ оно-гова, който би ималъ повече право на това отъ мене.“

Дълбоко мълчание послѣдва рѣчта на Стъмпи. Пръвъ, който даде право на Стъмпи — трѣба да се отдаде тая честь на хумориститѣ —, бѣ сатирикътъ, който по тоя начинъ се лиши отъ своето удоволствие.

„Но“, каза Стъмпи, като схванъ своето прѣдимство, „ние сме се събрали тука за кръщаване и ще си го извършимъ. И така давамъ ти името Тома Щастие, споредъ законитѣ на Съединенитѣ Държави и на държавата Калифорния — нека Богъ ми помага.“

Пръвъ нхтъ сега се споменуваше въ стана името на божеството не по богохуленъ начинъ. Формата на кръщението бѣ може-би още по-смѣшна отъ оная, що бѣ измислилъ сатирикътъ, — ала за очудване никой не съзна това и никой не се смѣ. „Томи“ биде кръстенъ тѣй серпозно, както би билъ кръстенъ подъ покрива на една християнска църква; и при това той вика и биде успокояванъ също така, както го изисква строговѣрниятъ обичай.

И така поченъ дѣлото на прѣбраждането въ Ревунския станъ. Почти незабѣлѣзано се извърши прѣобразуване въ заселището. Колибата, която се опрѣдѣли за „Тома Щастие“ — или за „щастие“, както го наричахъ по-често —, първа зе да показва слѣди отъ поправа. Тя биде измазана отново и се държеше чиста. Люлката отъ розово дърво — осемдесетъ английски мили трѣбаше тя да извърви на гърба на едно муле —, по изречението на Стъмпи, „удари кракъ“ на другитѣ мебели. Така прѣправката на колибата бѣ станъла необходима. Хората, що се мъкихъ при Стъмпи, за да видѣтъ, „какъ отива

щастieto“, одобрително приемахъ промѣнението. Едничкото заведение, що съперничеше, „Тътловата кръчма“, не можеше дълго да издържи конкуренция: въ интереса на самосъхранението тя се видѣ принудена, да си набави килими и огледала. Дѣйствието пъкъ на послѣднитѣ върху вънкашния изгледъ на Ревунския станъ бѣ такова, щото станътъ зе да придобива подобри навици откъмъ личната чистота. Сетиѣ налагаше Стѣмпи на ония, които се стремѣхъ къмъ честта и прѣдимството, да подържатъ на рѣцѣтъ си „щастieto“, единъ видъ карантина. Жестоко наказание бѣ за Кентъка, да се види изключенъ отъ тая прѣднина поради извѣстни прѣдпазителни съображения; защото въ безгрижността на една гениално надарена природа и споредъ обичаитѣ на пограничния животъ той бѣ захваналъ да смятъ всѣкакъвъ видъ облѣкло като втора кожа, която, подобно на оная на змията, се смѣква, само, когато е съвсѣмъ изхабена. Обаче това пововѣведение имаше туй спасително дѣйствие, че той отъ тогава вече всѣки слѣдъ-обѣдъ редовно се явяваше съ чиста риза и съ лице, което още лъщѣше отъ измиванъето.

И законитѣ на нравствената и социална хигиена не се занемаряхъ. Томи, за когото се приемаше, че ще мине цѣлото си съществуване въ непрѣстайно чезненъе къмъ покой, не биваше да се смуцава отъ никакъвъ шумъ. Виканъето и ревенъето, което бѣ дало на стана неговото нещастно име, вече не се позволяваше на раздалечъ, отъ кждѣто можеше още да се чуе въ колибата на Стѣмпи. Людѣтъ сега се разговаряхъ шепнешкомъ или пушехъ своитѣ лули съ индианска важность. Нечестиви рѣчи мълчешкомъ бидохъ прогонени отъ тѣзи свещени краища, и въ цѣлия станъ извѣстни любими форми на чувствено излияние, като „проклето щастие!“ или „проклето лошо щастие“ бидохъ напуенъти, защото отсега можехъ да иматъ лично отношение.

Вокална музика не бѣ забранена, защото неи се приписваше успокоително и укротително дѣйствие, и една пѣсенъ, която обичаше да пѣе „Джекъ, морскиятъ юнакъ“, дезертеръ отъ австралийскитѣ моряшки колонии на нейно британско величество, бѣ особено обикнъта като успивателна пѣсенъ. Тя бѣ меланхоличенъ разказъ за херойскитѣ подвизи на „Аретуза, носеща двайсетъ и четири топа“, който се движеше въ нисъкъ миноренъ тонъ, що свършваше при всѣки стихъ съ проточения рефренъ: „На ко—о—орабъ Аретуза“. Хубава гледка бѣ, да видишъ Джека, какъ държеше „щастieto“ на рѣцѣтъ, какъ се клатѣше отъ една страна къмъ друга, като че по-

дражава клатенъето на кораба, и притова рѣмжеше своята моряшка пѣсенъ. Дали отъ необикновеното клатушканье на Джека или отъ дължината на ромаса — той съдържаше деведесетъ станции и съ добросъвѣстно изпълнение се изпѣваше до скръбния край — обикновено пѣсенъта произвеждаше желаното дѣйствие. Въ такива врѣмена златокопачитѣ обичахъ да лежатъ въ благия лѣтенъ сумракъ, цѣли изпружени подъ дърветата, да пушатъ своитѣ лули и да сърбатъ мелодичнитѣ звукове. Една неопрѣдѣлена прѣдстава за блаженството на едно аркадично съществуване обхващаше тогава цѣлия станъ.

„Такова нѣщо“, казваше Cockney Simmons, като се опираше умислено върху лакъта, „такова нѣщо е съвсѣмъ небесно.“ Наумѣваше му Грийнвичъ.

Прѣзъ дългитѣ лѣтни дни „щастieto“ занасяхъ обикновено въ урвата, изъ която Ревунскиятъ станъ черпѣше своятъ златенъ имотъ. Тамъ го слагахъ на вълнена постелка, която простирахъ върху борови клонье, а златокопачитѣ работѣхъ долу въ минитѣ. По-нататѣкъ направихъ не твърдѣ изкусенъ опитъ, да украсяхъ неговата бесѣдка съ цвѣтя и благоуханни хрусталаци, а отъ врѣме на врѣме пѣкой му донасяше китка отъ дивъ кози листъ, отъ азалеи или отъ пѣстрия цвѣтъ на марипозитѣ. Златаритѣ внезапно бѣхъ дошли до съзнание, че въ тѣзи незначителни нѣща, които тѣй дълго бѣхъ тѣкали равнодушно съ нозѣ, се крие хубостъ и значение. Едно парче пѣстъръ кварцъ, единъ лѣскавъ кремъкъ отъ матката на потока станъ отъ сега хубавъ въ тѣхнитѣ очи — полека-лека избистрени и укрѣпени — и редовно се туряше настрана за „щастieto“. Чудно бѣ, какви съкровища изкарвахъ на явѣ гори и хълмища, които съкровища всичи „бѣхъ годни за щастieto“. Обиколенъ отъ играчки, каквито извънъ вълшебнитѣ страни никое дѣте прѣди него не бѣ притежавало, Томи навѣрно бѣ доволенъ. И той изглеждаше дѣйствително щастливъ, въпрѣки дѣтската сериозностъ и дълбокомисления блѣсъкъ на неговитѣ валчести сини очи, върху който Стѣмпи понѣкога се осѣщаше доста безпокоенъ. Томи бѣ винаги тѣй послушенъ и миренъ! Разказваше, че когато еднажъ изпѣлѣлъ изъ своята „ограда“ — плетъ отъ заплетени борови клончета, които окръжавахъ неговото легло —, падналъ съ главата надолу прѣко насипа въ меката земя и, съ крачката въ въздуха, стоялъ петъ минути въ това положение, безъ да напусне своята сериозностъ. Извадихъ го отъ тамъ, безъ да кресне. Азъ се въздържамъ да съобщя многото други примѣри отъ неговия разбранъ натурелъ, понеже всички тия примѣри се осланятъ върху свидѣтелството

на неговитѣ толкова прѣдзети за него приятели. Особено нѣкои отъ послѣднитѣ не бѣхъ съвѣмъ свободни отъ суетвѣрие.

„Тъкмо се катерѣхъ по брѣга“, казваше единъ день Кентъкъ въ крайно развълнувано положение, „и дяволъ да ме земе, ако го не видѣхъ да говори съ една сойка, която бѣ кацнала на корема му. Тѣ стоехъ тѣй свободно и братски, както не може по-добрѣ, и бърборѣхъ си единъ съ други като двѣ свраки.“

Както и да е, било че пълзѣше прѣко боровитѣ клончета или лежеше лѣниво на гърба и мигаше къмъ шумака надъ него, — все за него чуруликахъ птичкитѣ, за него цвѣтѣхъ цвѣтата, за него шумолѣхъ катеричкитѣ въ листака. Природата му бѣ кърмачка и другарка. Заради него пропускаше тя златни слънчеви лъчи прѣзъ гъстия листакъ на дървесата, които падахъ тъкмо въ областта на неговитѣ ръчички; за него прашаше тя вѣтреца, наситенъ съ благоуханията отъ лаврови дървета и клей; нему смивахъ умилно и сънливо величавитѣ червени букове, за него бръмчахъ оситѣ, за него крѣщѣхъ вранитѣ.

Такова бѣ златното лѣто на Ревунския станъ. То бѣхъ „цвѣтещи врѣмена“ — и щастieto бѣ съ тѣхъ. Златнитѣ мини бѣхъ необикновено благодатни. Станътъ бѣ ревнивъ за своитѣ прѣдимнини и гледаше всеки чужденецъ съ недовѣрчиви очи. Приселяването не се подкрѣпяше, а за да стане по-съвършено туй отстраняване, откупн се земята отъ обѣтѣ страни на бърдата, що окръжаваха стана като зидъ. Тая обстоятелство, както и репутацията, че умѣйтъ отлично да бораватъ съ револверъ, запази прѣдѣлитѣ на Ревунския станъ неповрѣдени. Скороходътъ — единчкитъ посрѣдникъ между тѣхъ и околния свѣтъ — разказваше попѣкога чудновати истории за стана.

„Ревунитѣ“, казваше той еднажъ, „иматъ една улица, прѣдъ която всички улици въ Червеното куче трѣба да се скрижатъ. Около къщитѣ си иматъ лози и цвѣта, и два пѣти въ день тѣ се мижатъ. Но къмъ чужденцитѣ сѣ страшно груби, и обожаватъ едно индианско пеленаче.“

Съ процѣпяването на стана яви се желание за нови подобрения. Направи се прѣдложение, да се построи на пролѣтъ единъ хотелъ и да се поканижъ нѣколко прилични челяди, да се настанѣтъ въ него — разбира се, въ интереса на „щастieto“, комуто може-би ще поспори женско общество. Жертвата, що коштуваше тази отстъпка на тия хорица, които

бѣхъ много скептични въ въпроса за добродѣтель и полезность, може да се обясни само отъ тѣхната любовъ къмъ Томи. Нѣколцина наистина още опонирахъ. Ала планътъ можеше да се извърши тепърва слѣдъ три мѣсеца, и тѣй малцинството кротко отстъпи съ надѣжда, че между това ще настане нѣкое непрѣдвидѣно събитие?

И такова събитие настъпи!

Дълго врѣме още ще се помни въ ония прѣдѣли зимата на 1851. година. Въ Сперитѣ лежеше дълбокъ снѣгъ, и веѣки горски потокъ станъ рѣка, веѣка рѣка — езеро. Веѣка урва, веѣки улей се обръщаше въ мощенъ пѣниливъ водопадъ, който бѣсно се фърляше надолу по скалитѣ, откъртваше великански дървета и покриваше цѣлата поляна съ навлѣчени съсипни отъ веѣкакъвъ видъ. Червеното куче вече два пѣти бѣ потънало въ вода, и Ревунскиятъ станъ бѣ прѣдупрѣденъ.

„Водата“, казваше Стѣмпи, ще ни докара злато въ урвитѣ. Тя вече е бивала и другъ пѣтъ тука и пакъ ще дойде!“

И тъкмо въ оная нощъ внезапно изкочи Сѣверната вилица изъ своето легло и прѣлѣ брѣговетѣ и нахлу дори до тригълната долина на Ревунския станъ.

Въ бъркотията на шумещата вода, на разрушителнитѣ дървета и на съ трѣсъкъ сгромолясанитѣ греди, и въ тъмнотата, която зе да прижида заедно съ водата, и която изглеждаше да измита отъ лицето на земята хубавата долина, можеше много малко да се направя, за да се свикатъ на едно мѣсто хората на стана отъ разпръснатитѣ жилища. Когато пукна зора, бѣ вече завлѣчена колибата на Стѣмпи, която се нахождаше най-близу до рѣката. Малко по-горѣ въ урвата намѣри се трупътъ на нещастния ѝ стопанинъ; ала гордостъта, надѣждата, радостъта, щастието на Ревунския станъ бѣ изчезнало. Съ утѣснено сърце хората се върнахъ назадъ, когато единъ викъ отъ брѣга ги викна изново.

Викътъ идѣше отъ една враница за спасяване, която плуваше нагорѣ по рѣката. Нѣщо двѣ мили по-долу, разказвахъ хората, прибрали единъ човѣкъ съ дѣте, и двама почти до край изнеможѣли. Дали ги познава нѣкой и дали принадлежатъ тѣ тука?

Доста бѣше единъ погледъ, за да стане явно, че прѣдъ тѣхъ лежеше Кентъкъ — жестоко смазанъ и прѣбитъ, но все още държещъ въ рѣцѣтъ си щастието въ Ревунския станъ. Когато се наведоха надъ тая чудновато съединена двойка,

видѣхъ, че дѣтето бѣ студено и че пулсътъ му бѣ прѣстанялъ да бие.

„Мъртво е“, каза единъ. Кентъкъ отвори очи.

„Мъртво?“ повтори той съ слабъ гласъ.

„Да, приятелю, и ти си на умирање.“

Една усмивка разведри очитѣ на умирающия Кентъкъ.

„На умирање“, повтори той, „той ме зима съ себе сп . . . кажете на момчетата, че сега за винѣги ще имамъ при себе си щастieto.“

И силниятъ човѣкъ, уловилъ се за слабото дѣте, както, казватъ, се улавя давящиятъ се о сламката, плувнахъ въ ония сѣнчести води, които вѣчно се утичатъ къмъ непознатия океанъ.

Прѣвелъ *И. Г.*

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I

Сърцето.

Въ грждитѣ необятни на чловѣка,
Въ тозъ скритий миръ — хранилница света,
Сърцето живѣе... Вечъ отъ памтивѣка
То събаря, руши и зида пакъ свѣта.

Сърцето живѣй тамъ... Съсъ своитѣ права
Високи и светѣ... И ту въ боль се губи,
Ту гордо повдига човѣшката глава,
Въздиша, ликува, обиква и любѣ.

Сърцето! О, лъчи чисти му дайте вѣй,
И дайте му просторъ!... То съ сълзи радостни
Земята страдална прѣзъ кръста ще обвий
И ще я поведе въ пѣтъ новъ, въ нови страни!

II

Есененъ мотивъ.

(Посветено.)

Тихо, сладко. Въ миръ, въ тишина
Плува, носи се нощъта;
Мракъ припаднѣлъ. Въ мойта стая
Свѣтка само, тлѣй свѣщъта.

Стоѣж, мислѣ... А сърцето
Болно свива се, копнѣй:
О, за дружка непорочна
То блѣнува и милѣй.

Тръпватъ нейдѣ по небето
 Модри, хубави звѣзди;
 Свѣтъ почива... Само мойтъ
 Млади дигатъ се гръди.

Тѣ се дигатъ... Ехъ, отдавно
 Тѣ не знахтъ миръ свещенъ
 И не търсятъ го... покоя
 Сладкий — вече е смутенъ.

Бързо врѣме ще отлита,
 Младѣ сърце ще копнѣй;
 Зарадъ дружка непорочна
 То ще тжжи, ще милѣй.

Ето, идхтъ дни студени,
 Зима люта ще се свий,
 По полята безконечни
 Вѣтъръ бѣсенъ ще завий.

И щхтъ пѣснитѣ да екнхтъ
 Подъ сюрмашки светъ покровъ,
 Ще запѣхтъ млади моми
 По седѣнки — за любовь.

И щхтъ толкозъ чисти, души
 Да се радватъ, да трепхтъ,
 Зли спомени, люти болки
 Ще заглъхнхтъ, ще замрхтъ.

Нъ сърцето въ мойтъ гръди
 Ще се свива, ще копнѣй
 И за дружка непорочна
 То ще тжжи, ще милѣй.

А ще минхтъ бури, вѣтъръ,
 Тепло слънце ще огрѣй,
 Чучулига по небето
 Сладко, нѣжно ще запѣй.

И щхтъ цѣфнхъ пѣстри цвѣта,
 Теменужка и лале
 Кадифяно — ще заблѣсти
 Бѣлоснѣжното поле.

И ще всичко да се радва
Подъ небесенъ, чистъ покровъ,
И съсъ жажда ще поглъща
Нѣга сладка и любовъ.

Нъ сърцето въ мойтѣ гръди
Ще се свива, ще копнѣй
И за дружка непорочна
То ще тѣжи, ще милѣй!

III

Азъ не за менъ се моля и мойто щастіе
Не е моя девизъ, ни мой идеалъ —
Народъ обичний мой, народъ страдалний мой,
Народъ, кой порои, рѣки кръвъ е пролѣлъ!

Ти най-достоеенъ си да бѣдешъ идеалъ,
И ето, смирено, прѣдъ чистий образъ твой
Прѣкланямъ се азъ, народе страдалний,
Коленичж тепло — приими поклона мой!

И въ редоветѣ — макаръ и послѣдни —
На честни труженци прѣдъ твоя светъ олтарь
Вмѣсти и този ти! Народе страдалний!
Приими сили слаби, сърце, младешки жаръ!
1896. год.

З. Кировъ.

НА ЮГЪ!

Отъ В. Авенариуса.

Бѣше есенъ. Пожълтѣлото листѣе бѣ опадало отъ дърветата. Прѣлѣтнитѣ птици, които гостуватъ цѣло лѣто на сѣверъ, приготвили се бѣхъ закъмъ югъ, тамъ да зимуватъ.

Събрали се бѣхъ за пѣть и градскитѣ ластавици, които бѣхъ си направили гнѣздата подъ стрѣхитѣ на високитѣ богатшки къщи. На единъ прозорецъ, надъ който има, въ едно гнѣздо, весело ластавиче семейство, имаше хубава клѣтка, а въ нея сѣдеше малко, жълто канарче.

То се е родило тъкмо въ сщия градъ, но е слушало отъ майка си, прѣзморска канарка, за далечниятъ югъ, — за това и не искаше да пѣе; седѣше мълчаливо съ наведена главица.

Изведнжъ надъ него весело се зачуроллика.

— Отиваме на югъ! Отиваме на югъ!

Канарчето си певдигнъ главицата и забѣлѣжи прѣдъ прозореца познатата му ластавица.

— Щастливице! — въздъхъ канарчето. — О, да могъ и азъ да отлѣтъ съ васъ!

— Какво ще правишъ и ти на югъ? — поинти го ластавицата. Ти ще прѣживѣешъ тука до нѣ-пролѣтъ на топло; за тебе не ще има ни снѣгъ, ни бури.

— Що е това снѣгъ? Що е това бури? — попита канарчето.

— О, ще ги видишъ прѣзъ прозореца!

— Ахъ не! Азъ желяхъ да отидъ на югъ, на югъ!

— Когато ти е толкозъ тежко да стоишъ тука, защо пъкъ да не идешъ? Ние, ластавицитѣ, знаемъ пѣтя.

— Да, ако ме не държахъ тука затворено! Нѣ, ако е рекълъ Богъ, утрѣ ще дойдатъ дѣцата да ми сипятъ сѣме, ще забравятъ да затворятъ вратцата и, азъ ще излѣзъ и ще отлѣтъ съ васъ!

— Добрѣ. Ще чакаме до утрѣ. Ние и тѣй сме закѣснѣли. Утрѣшния день, е — послѣденъ день.

Чакайки сутрешния день канарчето неможѣ да заспи цѣлата нощъ. Пъкъ за нещастие дѣцата тази вечеръ били на гости, та на сутринята се успали и вмѣсто тѣхъ слугинята се погрижи за птиченцето: отвори му клѣтката, сина му храница, налѣ му водица и чврѣсто притвори вратцата.

И ето, ластавицата пакъ се спусна на отворения прозорецъ и се вгледа въ канарчето.

— А, душице, какъ е, не си ли се докопало още до свобода?

— Ухъ, дѣцата още не сж станяли! — отговори бѣдното птиченце. Отлѣтете и безъ мене. Може-би да ви застигнѣ.

— Не, не, не ще ни стигнешъ — каза ластавицата: — самичко не ще можешъ намѣри пхтя. Тогава до година! Ние ще се върнемъ на лѣто пакъ тука. А за сега остани съ здравье, сбогомъ.

— Сбогомъ — повтори тжжно канарчето. — Добъръ пхтъ!

Познайницата на канарчето отлѣтѣ съ весела пѣсень, па възви нагорѣ и се изгуби.

А нашето канарче останѣ още по-нажалено. Малкото му сърдценце така го болѣше, че едвамъ търпѣше и отъ болки запѣ жална пѣсень: като на птиче сълзи не сж дадени, то плаче съ пѣсни.

— Какво е станжло съ нашето птиченце? Защо ли тѣй особено пѣе? — говорѣхъ дѣцата. — Да не е заболѣло?

Но канарчето сѣмо въздиша, тжжи, а тжгата е болестъ душевна, която често пхти е по-тежка и отъ тѣлесна болестъ.

— Не, това не можъ прѣтърпѣ! — говореше канарчето на себе-си. — Ще търсѣ случай да излѣзѣ.

Но день слѣдъ день — днитѣ си минаватъ, а сгоденъ случай за това не се удава. Настанѣ зима, стрѣхитѣ на кжщата побѣлѣхъ отъ скрѣжъ.

— Както и да е, и каквото ще да е врѣмето — каза канарчето — азъ искамъ свобода — на югъ!

И ето, единжъ дѣцата случайно не притворили, както трѣба, вратцата на клѣтката, канарчето ги бутне и хайде къмъ полето.

— Държете го! Държете! — викахъ дѣцата, като търчахъ по стаята подиръ птиченцето.

Но то се на даде, отъ като забѣлѣжи, че прозорецътъ на кжщата е отворенъ.

— Затворете вратата на двора! — привика майката на дѣцата: — тамъ прозречето е отворено!

— „Отворено!“ — Дѣцата до като извършатъ майчината заповѣдъ, а канарчето вече прѣлѣтѣ прѣзъ двора, колкото може по-бързо, до прозорецѣтъ, като зачурулика: „сбогомъ!“ и — вече се не видѣ!

Ето го на свобода! Но като непривикнхλο още да фърчи, едва достигнх до отсрѣщния покривъ, кждѣто се спрѣ да си почине.

— Ето го! ето го срѣщу насъ, на покрива! — крѣщѣхъ дѣцата, като го забѣлѣжихъ прѣзъ прозореца.

„Да, да, крещѣте вие, крѣщете!“ — мислѣше си канарчето — „отъ сега нататкъ не съмъ ви другаръ, не ще ме стигнете!“

Навѣнъ захванъ страшенъ мразъ но на канарчето отъ трѣпканье и маханье на крилцата бѣше топло. Като си отдѣхнх малко прѣлѣтѣ на други покривъ и отъ втория на третия.

„На свобода! О, чудно чувство!“

Изведнжъ отъ стрѣхата на близната къща се показва усмихната котешка глава. Като приковано канарчето се вгледа въ лукавитѣ зелени очи на лукавия звѣръ. А звѣрътъ съ подмилкване, полека-лека се привлѣча до него и изведнжъ скочи върху му. . . .

Едвамъ се одържа съ опашката си на покрива; и котката пакъ успѣ да му отскубне двѣ-три перца, които вѣтъра отнесе надалечъ, много надалечъ. Но като се посвѣзе, съ все сила, фъркнх пакъ напрѣдъ, на кждѣто му очитѣ видѣтъ, прѣзъ къщи и дворове, до като съвсѣмъ се умори.

Тука се спуснх на единъ дървенъ плетъ, въ двора, на крайната къща на градѣтъ. По край плетѣтъ имаше наредени нѣколко чували съ жито; по земята пѣкъ, около чувалитѣ, подскачаше весела врабчова чета и кълвеше до-сита, разсипания зобъ.

Чакъ сега канарчето за първъ пътъ се сѣти, че отъ тази заранъ не е нищо хапнхло. Унижено слѣтѣ долу и отиде тѣй също да кълве разнесеното жито. Тази храна бѣше много невкусна, ала кждѣ ще? Като е до толкозъ огладнѣло!

— Чирикъ! Чирикъ! Откждѣ сте вий? Пѣкъ и съ какво право? — избѣбра му една стара врабка.

— Пѣкъ и какво е хубаво, съвсѣмъ е жълто! — подхванх друга врабка, като оправяше проститѣ си сиви пера.

До този часъ канарчето бѣше увѣрено, че нейното златно-жълто облѣкло не е до тамъ за завиждане, а сега изведнжъ го намѣри за прѣлѣтно.

Щастливото ято врабци заобиколи невиканото гостенче и съ радостни викове почнаха да го разпитватъ: откъдѣ е то, кждѣ отива и защо?

— Азъ избѣгнахъ отъ робство и отивамъ на югъ! — Отговори канарчето. — Знае ли нѣкое отъ васъ, на коя страна отфърчаха ластавицитѣ? Азъ радостно бихъ ги стигнало!

— Ние се не познаваме съ тѣзи охолници! — Отговори завистливо старата врабка.

— Зеръ вие пакъ не можете ли ми показа на кждѣ е югъ?

На кждѣ югъ не е ходило нито едно врабче затова и не знаеха на кждѣ е. Случайно чу този разговоръ съ канарчето гълба, който стоеше близо до тѣхъ.

— Слѣдъ ластавицитѣ ти, душке, недѣй отива, — рече гълба: — до югъ има да фърчишъ много, много дни, а най-послѣ трѣба да прѣфъркнешъ едно голѣмо море, кждѣто нѣма на какво да си починешъ. Крилцата ти, както виждамъ, сж слабички и не ще тѣ прѣнесахъ.

— Азъ ще отидж, — рече канарчето. — Зеръ никой не иска да ми каже, кждѣ е югъ?

— Иди попитай вѣтропоказателя на покрива, той най-добрѣ знае.

Канарчето изфъркна на покрива и замоли вѣтропоказателя. Той му показа най-сигурния пѣтъ за югъ. Канарчето му поблагодари и отфърча на кждѣто му посочи.

Безъ умора и отдохъ фърча канарчето до като крилцата му наново отмалѣха. При това се и смрачи, пѣкъ трѣба да мисли и за прѣношуванье. На брѣста, който стоеше до пѣтя, заблѣжи отсрѣща праздно гнѣздо, па се смѣсти въ него. Прѣвъ нощта застина още по-вече и то силно простина, нѣ на сутринята го малко огрѣ, то се приготи да фърчи по-нататѣкъ.

Настанж и четвъртия день отъ какъ е на свобода. Ахъ! вече не смѣта свободата, както ѣж мислѣше първия день.

Фърчи сиромашкото вече четири дни по пусети мѣста: изпърво надъ блатища, а послѣ надъ гори, а не е клѣвнало нито зрънце. Надъ всичко това и дѣждѣтъ му навкаси шубицата чакъ до послѣднѣото перце; та едвамъ си махаше крилцата, а прѣдъ него все гора и пакъ гора.... Тука изъ гѣстата шума достигна до него тѣжовна човѣшка пѣсень.

— „Човѣкъ!“

То бѣга отъ човѣци, а тука този гласъ му се чува като да е майчиниятъ му.

То фъркнѣ къмъ гласътъ на пѣсенъта. Гледа: въ шума подъ една стара сѣнчеста ела сѣди единъ старецъ съ пѣтна торбичка на колѣнѣ; въ ржцѣтъ си държи едно парче чърнъ хлѣбъ, и тъкмо се канѣше да яде. Канарчето се спуснѣ на едно клонче отъ близнитѣ дървета и зацъртъ да го чуе.

— Хе ти, канарченце! Откъдѣ си дошло? — зачудено попита стареца. — Не би ли пожелало да закусишъ?

Едно комаче отъ крайщникъ падна при краката му. Плашливото птиченце отъ първо неповѣрва миролюбивостъта на двуногого страшилище, и си останѣ на клончето.

— Навѣрно се боишъ отъ дѣда? — усмихнѣ се той. — Ей, ей, я си яжъ! Ако не щѣшъ прѣдъ мене, азъ ще вървя ей тамъ — на кждѣто отивамъ.

Като изѣде комачето си той станѣ, каза на канарчето: „Сбогомъ! птиченце“ и отиде по пътя си.

То безъ да му мисли много-много, спустѣ се къмъ фърления му просѣшки подарѣкъ.

То яде отъ него, а остатѣка захапа съ малката си клюничка и весело се издигнѣ нагорѣ — пригответи се за югъ. Като затрѣпка съ крилицата си, изъ гжсталака се зачу дрѣзгавъ гласъ:

— Що е това, дѣто носишъ, ей?

Срѣщу него се появи такѣва черна, голѣма и начумерена врана каквато то за първъ пътъ вижда.

— Това е. това е парченце хлѣбецъ. — отговори то, като се прѣстраши.

— Дай да видѣмъ.

— Не се боѣ; това комаче е мое, мене ми го фърли прѣди малко единъ човѣкъ.

— Не бѣри по-вече! то е мое! — прѣсече го бързо враната. — Дай го тука!

— Увѣривамъ ви, че онзи човѣкъ раздѣли комачето си съ мене: „каквото имамъ“ каза той „това и ще раздѣлимъ.“ А азъ ще ви моля да го раздѣлимъ и съ васъ.

— Хей, какво голѣмо великодушие! Дай, или сега ще ти оскубѣ перата!

На канарчето станѣ много тежко: самѣ отъ глади примира, съгласява се да го раздѣли, а тя иска отъ устата му да му го грабне.

— Нъ това е вече разбойничество! — рече то съ голѣма мъжественостъ.

— Що? Що? — закрѣщѣ враната. — И още ти се иска правда!? Ахъ ти такова я онаково.

И съ голѣмия си остъръ клонъ удари малкото птиченце нѣколко пѣти немилостиво; то се замая и падна като мъртво.

Прѣлежа тука канарчето твърдѣ дълго врѣме, а като се свѣсти, вече се бѣше смрачило, нѣма ни врана, ни комаче. Отъ тъмното небе се сипѣхъ по очитѣ му бѣли мухи.

— „Ако това е снѣгъ, то спукана е“ помисли си канарчето, като си прѣглеждаше ранитѣ, нанесени му отъ враната; крилицата се вкочанили и цѣлото му тѣло трѣпереше отъ острия вѣтръ, който го пронизваше.

Вѣковната ела, що се издигаше надъ него и тя се разтужи, широко разпусна надъ нещастното своитѣ иглести клони. Ала силния вѣтръ недава ѝ мира: прѣвива се, скърца, шуми, а въ този шумъ и скърцанье се стори на канарчето, че чува добъръ старешки гласъ:

— Бѣдно създание! Мило сърдченце! Остани тука, отморси се, азъ ще те запазя отъ студения вѣтръ. Прислони си близо при мене главицата и се държи за клончето!

И прислони се замаяното птиченце къмъ старата ела и хванъ се за наклоненото и клонче. Нъ ранитѣ му, както и прѣди го боляхъ, тѣлото му трѣпере, а гладътъ — охъ! червата му къркоряхъ.

— Да ми е поне едно зърнце, да ми е поне единъ слънчевъ лучъ! Въздишаше то тихо.

Прѣминъ нощта, а слънцето още нѣма, като че-ли забрави замята. Снѣгъ се сипе безъ край на едри парцали, а вихруриката го подима и го занася тамъ, кждѣто иначе не може влѣзнѣ. При всичката защита отъ страна на старата ела, нашето канарче още малко и снѣгътъ ще го засипе.

— Държъ се чврсто! Държъ се чврсто! Мило мое! — поповикваше старата ела. Тукъ никой другъ не можеше да помогне на бѣдното птиченце.

Тѣлото замръзна, очитѣ сами взехъ да се заклопватъ. Остава само да разпѣри крилицата и вече не ще го има.

— „Край. . . .“ помисли си канарчето, „а толко ми се искаше да отидъ на югъ!“

Очицата му се склопихъ; отъ слабостъ не можеше вече да се държи за еловото клонче, търколи се въ мѣкия снѣгъ, който като въ гробъ завчасъ го закри. И станъ му тука, подъ снѣгътъ, изведиъжъ така топло, че болкитѣ оздравяхъ и присъни му се, че е тамъ, на далечъ, въ слънчевиятъ югъ.

Прѣвелъ отъ хърватски *Хр. Драгановъ*.

ЛЕОКРОКОТЪ.¹⁾

(Léocrocotte).

„Забѣлѣжка. — Туй стихотворение — quasi una fantasia — нема да бжде, увѣрени сме, злѣ претѣлкувано; това е проста една приказка, една Юмористическа басничка, съвършено незлобива“. „Sanctus Johannis, Patronus Bulgariae“ — „Коледна приказка“ Novissima Verba, г. II. Currente Calamo, Руссе, 1890 стр. 18.

Четецо, чувате ли, какъ за туй „плашило“ днесъ говори
Полкѣвникътъ на нашитѣ писатели, бездарниятъ Боянъ?
Какъ съ цѣль да укроти на ритмитѣ безсмислени раздорѣтъ
И да омие — чистиятъ елмазъ! — отъ себе си позорѣтъ,
Самъ себе си бичува и крѣщи, че винѣги е шарлатанъ?

За нѣкакъвъ ужасенъ звѣръ учительтъ му билъ разказалъ,
Звѣръ — „мелезъ отъ хиена, тигъръ, левъ, чакала“ — ужъ
отъ незнаенъ родъ.

Великодушниятъ Боянъ остроумѣише си билъ казалъ,
„Туй басня нагласена е отъ него!“ — но и не отрѣзалъ...
Само кога надъ нашия народъ
„Звѣрствуваха палачи бѣсни“, той разбралъ, що е Леокрокотъ!

О ти богатъ словоборче, рицарю прѣвсесвѣтлѣйши,
Цинцарино книжовни съсъ едемски прѣсни лаври увѣнчанъ;
О тѣпане тривеличайши и великословѣснѣйши,
О първородни Зевсовъ сине, сатирико всеилнейши,
Едничкѣ, безъ съперникъ великанъ
На всѣка ясла книжна; първъ велможа ясенъ и богоизбранъ!

Отъ менъ двѣ думи първо-сѣтни: щомъ ни подари съ смиренѣе
Глупейшия Първанъ книжленце нѣкоє, веднага твоятъ духъ

¹⁾ Вж. сп. „Мисль“, год. V, кн. IV, 377 — Ст. Михайловски, философически и сатирически сонети. София, 1895 стр. 56: Леокрокотъ, (Léocrocotte), monstrum horrendum.

Се разтревожи, пламне, и по туй „книжовно прѣстѣпленье“
 Или камшикътъ ти плющи, или прѣзрѣши го катъ бръмчене,
 Що дразни прѣтънчайшиятъ ти слухъ,
 И — клетникътъ Първанъ е безпощадно вече направенъ въ
 прахъ и пухъ!

„Но какъ? кой смѣй тамъ долу въ вашия кръгъ малъкъ, мра-
 кобѣсни,

„Главата си да вдига къмто моя тронъ най-хубавъ, най-богатъ?

„О газетари мерзески и витии зловни и безчестни,

„Постойте! Не зовете ме безспиръ палячо салъ словесни —

„Не вѣсвайте на всѣкъждѣ развратъ!...“

Тѣй викашъ ти всегласно отъ любовь къмъ свой родъ, тѣй
 бълвашъ ядъ.

Отъ всѣки стихъ твой грѣмъ грѣми, отъ всѣка буква съска жило!
 За нашитѣ стрѣли безвредни въ непристѣпъ е твоятъ станъ:
 Не можемъ ний уязви същинското това „плашило“;
 Не можемъ ние угаси грѣмещето това свѣтило.

Ти все си тозъ, великиятъ Боянъ,

Ти все ликувашъ, въ славата си всесвѣтовна кхнешъ се пиянъ!

„Цѣлъ сонмъ държавници леокрокоти края нашъ врѣхлѣте“,
 Застена, слѣдъ дѣжда, народу ти, свирѣни братъ на Аполонъ,
 „Грѣбнака не прѣгъвайте прѣдъ тѣхъ, безстрашно се борете“
 „И ако паднете въ тозъ бѣй, то прави вие тамъ паднете...“

А пѣ прѣди въ роскошния салонъ

Почтено, скромно, честно, прѣдъ „леокрокота“
 стори ти поклонъ!..

И въ колко други въ живота едри-дребни прѣгрѣшеня,
 О мухоловски паяко, ти падна! Но и всѣкъ „арабски атъ“
 Тваръ дългоуха вижда въ тебе, въ левска кожа прѣмѣнена,
 А въ ноткитъ на пѣсенята ѣ трѣпка мъдрость позлатена!

Салъ въ тинята задушливиятъ смрадъ

Прѣзъ устнитъ на жабата гнуснава чистъ не става ароматъ!...

София, Ноември, 1895.

ВЕРГИЛИЕВА ЕНЕИДА.

ПЪСЕНЪ ВТОРА.

(Падането на Троя.)

СЪДЪРЖАНИЕ.

Еней, поканенъ отъ картагенската царица Дидона да разкаже за сѣдбата на отечеството си, се извинява едно съ дълбоката скръбъ, възбудена отъ възпомяването за него, друго съ късното врѣме (ст. 1—10); но при все това отстъпва на нейното силно желание и почва накратко (11—12). Дървениятъ конь (13—56). Гъркътъ Синонъ се прѣдава доброволно на троянцитѣ и ги измамва съ лъжливи разкази за коня (57—198). Смъртъ на Лаокоона и синоветѣ му (199—233). Троянцитѣ вкарватъ коньтъ въ града (234—249). Гърцитѣ завладяватъ градътъ (250—267). Сѣнката на Хектора се явява насънѣ Енею и го подбужда да бѣга (268—297). Еней се пробужда и, като вижда всичко въ огнь, рѣшава се на послѣденъ бой (298—317). Въ сѣщото врѣме узнава отъ свещеника Пантоя за отчаяното положение на града (318—335) и тогазъ потегля съ своитѣ другари на бой (336—370). Срѣща съ гърка Андрогей. Троянцитѣ убиватъ и него и другаритѣ му и се въоръжаватъ съ гръцко оружие (371—401). Гърцитѣ влачатъ Приямовата дъщеря Касандра като плѣнница. Почти всички другари на Еней падатъ въ борбата за нейното освобождение (402—437). Бой при двореца на Прияма (438—805). Пиръ убива Прияма до олтаря (506—558). Еней вижда убийството и си спомня за домашнитѣ (559—566). На пътѣ си за у тѣхъ съглежда Елена, много се разгнѣвава и намисля да я убие (567—587); но майка му Венера го възпира и, като го увѣржава въ неминувата гибелъ на Троя, съвѣтѣва го да бѣга съ своитѣ (588—623). Еней отива у дома си. Баща му Анхизъ се отказва да бѣга (624—670). Еней се готви да се върне наново въ боя, но въ това врѣме се показва чудесно знамение, слѣдъ което Анхизъ се скланя да бѣга (670—704). Еней и домашнитѣ му бѣгатъ (705—729). Жена му Креуза изчезва (730—795). Съ другитѣ бѣжанци Еней се отправя на планина Ида (796—804).

Всички мълкнѣхъ и очи внимателно въ него втрѣнѣхъ,
И тогава дѣдо Еней, начнѣ отъ дивана:

„Страшна скръбъ ще разбудѣ, царице, ако разкажѣ,
Какъ загинѣ троянската мощъ и плачевното царство

Стихъ 2. Еней, синъ на Венера и Анхиза, родоначалникъ на римлянитѣ, за което е и нареченъ „дѣдо.“ Слѣдъ разрушението на Троя трѣгва съ 20 кораби за Хесперию (Италия), но се скита дълго врѣме покрай Тракия, гдѣто при устието на рѣка Марица основава градъ Еносъ (сега Еносъ), послѣ Делосъ, Критъ, Едиръ, Сицилия, Картагенъ, пакъ Сицилия и най-подиръ намира обѣтованата за троянцитѣ земя. На неговия родъ била прѣдопрѣдѣлена властъ надъ цѣлия свѣтъ, а на самия него безсмъртностъ. — Говори отъ дивана, на който билъ седнѣлъ още отъ вечерята.

4. Троянци, народъ въ Мала-Азия, получили името си отъ царъ Троса. Вергили ги нарича и другояче напр. дарданци по царъ Дардана.

Отъ данайци, което нещастие азе самъ гледахъ 5
И отъ което много теглихъ. При такива разкази
Кой мирмидонецъ, долопецъ и даже войникъ на коравий
Уликса би си спрѣлъ сълзитѣ? Наваля веч' ето
Влажната нощъ, звѣздитѣ изчезватъ и казватъ да спиме.
Впрочемъ щомъ толкова искашъ да знаешъ за нашата участь 10
И накратко да чуешъ за крайнитѣ мъки на Троя,
Азе, макаръ че треперѣ и и трѣпнѣ, като си го спомнямъ,
Пакъ ще захванѣ. Отъ бойове и отъ сѣдба разорени
Най-подирѣ слѣдъ толкозъ години данайскитѣ вожди
Зграждатъ съ Палладино боже искусство като планина конѣ 15
И зглобяватъ коремътъ му съ дѣлани дъски елови
Ужъ за оброкъ, че се върщатъ: такъвзи слухъ се разнесе,
Въ сѣщностъ взематъ по жребе отборъ юнаци и тайно
Турятъ отъ двѣтѣ страни възъ стѣнитѣ му, послѣ напѣлватъ
Цѣлата вхтрѣшностъ и коремътъ му съ готови войници. 20
Срѣщу Троя отпрѣдъ стърчи всеизвѣстниятъ островъ
Тенедъ, богатъ, догдѣто трая властѣта на Прияма,
А сега салъ съсъ заливъ и лошъ отбой за корѣби:
Тамъ отплувватъ тѣ и се скриватъ задъ пустата суша.
Ние си мислѣхме, тѣ сѣ заминжли чакъ къмъ Микена, 25
Та на всичката Троя отлекнѣ отъ дълго тѣжене
Сетнѣ отворихме портитѣ и отидохме да видимъ
Голѣна брѣгъ и станѣтъ имъ и си показвахме съ прѣсти:
Тукъ бѣ долопскиятъ лагеръ, тукъ на Ахила свирѣпи,
Тамъ бѣ флотата, тамъ пѣкъ особно се врѣхѣ въвъ боя 30
Други се чудѣхѣ на смъртоносния даръ на Минерва
И се маехѣ прѣдъ грамадниа конѣ. И тогава
Тиметъ прѣдложи да го закараме въ градската крѣпостъ,
Може като измѣнникъ, а може би богъ бѣ рѣшилъ тѣй
Капи обаче и всички по-далновидни казахъ 35

5. Давайди, аргийци, арголци, ахайци, пелазги сѣ все гърцитѣ, които, както и троянциѣ, Вергили за разнообразие именува различно.

7. Мирмидонци и долопци били тесалийци, доведени при Троя първитѣ отъ Ахила, а вторитѣ отъ сина му Пира или Неоптолема.

8. Уликсъ (грѣцки Одисей), царъ на о-въ Итака и околността му, най-хитриятъ отъ всичкитѣ гърци. — Отъ 8-ия и 9-ия ст. се вижда, че полуношь било минжло.

15. Паллада, „копиемахачка“, прѣкоръ на Минерва (гр. Атина), богиня на мъдростѣта и искусствата, покровителка на грѣцкия народъ.

16. Отдѣлни части на коня сѣ били отъ разнo дърво, гл. ст. ст. 112. 186, 258.

25. Микена, столица на Агамемнона, тукъ е употрѣб. вмѣсто Гърция.

33. Тиметъ, единъ отъ троянскитѣ старѣйшини. Споредъ прѣданието неговиятъ синъ се родилъ въ сѣщия день, въ който и Парисъ Приямовъ; но понеже оракулътъ прѣдказалъ, че единъ синъ, роденъ въ този день, ще съсипе Троя, Приямъ заповѣдалъ да убиятъ Тиметовиятъ синъ.

35. Капи, троянецъ, слѣдъ паданието на Троя сплътникъ на Енея. По негово име билъ нареченъ градъ Капуа.

Да главутнемъ нечистий данайски даръ въ морето,
 Я пъкъ да вземеме огънь и да го изгориме,
 Или да го пробиеме и разгледаме вътрѣ.
 Смутний народъ се разцѣпи на двѣ противни посоки.
 Тукъ на чело на много голѣма навалища хора 40
 Лаокоонъ се спусти разарянь отъ високия замокъ
 И отъ далече крѣщѣше: „Нещастници гдѣ е умътъ ви?
 Мигаръ вѣрвате вий, че ги нѣма? Данайски подарѣкъ
 Бива ли безъ лукавство? Не знаете Уликса вие!
 Вътрѣ въ туй дѣрво я се намиратъ скрити ахайци, 45
 Я пъкъ то е машина за гибельта на града ни,
 Съсъ която да гледатъ кжщата ни и да прѣскачѣтъ,
 Или е друга измама: не вѣрвайте въ коня троянци!
 Мене все ме е страхъ отъ данайци, макаръ че даряватъ“.
 Съ тѣзи думи зафърли съсъ всичка сила огромно 50
 Копие отъ страна въ издутый коремъ на чудатий
 Конь, което, като се заби, затрептя, а коремътъ
 Се разтърси и кухината екнѣ и издѣднѣ.
 И да щѣше салъ богъ и ние да бѣхме съсъ всичкий
 Умъ, непрѣменно щѣхме откриемъ арголската тайна 55
 И Илионъ би остана и ти, вишний замокъ Приямовъ!
 Въ същото врѣме пастири идѣхъ съ крѣськъ при царя
 И му завождахъ юноша съ вързани рѣцѣ назади,
 Който, безъ тѣ да го знаѣтъ, имъ се показалъ нарочно
 Само да го доведѣтъ, та подиръ да отвори вратата 60
 На ахайци, като се рѣшилъ, или да сполучи
 Съ хитрость, или въ противенъ случай да загине сигурно.
 Отъ всѣдѣ летѣхъ троянчета тамъ да го видѣтъ
 И се надваряхъ общо да се подиграватъ съсъ роба.
 Гледай сега данайска хитрость, и по единъ салъ 65
 Примѣръ сѣди за всички!
 Щомъ се намѣри верѣдъ толкова душъ безоръженъ, смутенъ и
 Самъ съсъ очи забѣлѣжи безброй троянци, извика:
 „Боже, коя земя и кое ли море ще може
 Менъ да побере? Нещастенъ! Какво остава за мене 70
 По-нататѣкъ, когото данайци не щѣтъ и отгорѣ

41. Лаокоонъ, троянецъ, жрецъ на Аполона (ст. 201 на Нептуна), отровенъ заедно си синоветѣ си отъ двѣ змии, гл. ст. ст. 200—230. Той изшѣлъ отъ замока, защото тамъ билъ Аполоновиятъ храмъ, ср. ст. 319.

56. Илионъ или Троя, първото име отъ основателя на града Ила, а второто отъ баща му Троса; ср. забѣл. к. ст. 4. — Приямъ, троянски царъ, при който падна Трой, баща на Хектора и Париса, тестъ на Енея.

66. Съ прѣкръпяването на стиха настѣпва по-дълъжка пауза, въ което врѣме Синонъ гледа да расположи троянцитѣ къмъ слудѣющитѣ си съобщения. Гл. ст. ст. 233, 346, 468, 614, 623, 640, 720 и 767.

На това враждебни дарданци искатъ смъртта ми?⁷⁵
 Този плачъ прѣобърнѣ сърцата на всички троянци
 И ги смекчи. Тогазъ го накарахме да изповѣда,
 Отъ кждѣ е, що знае и на какво се обсланя.

75

Той се съвзе отъ страха и изказа слѣднитѣ думи:

„Царю, каквото ще да е послѣ, азъ ще ти кажѣ
 Всичко, азъ не искамъ да криѣ, че съмъ арголіецъ;

Туй едно; сждбата, макаръ че съсипа Синона,
 Но лъжецъ и безчестенъ нѣма тя да го прави.

80

Ако нѣкога си чувалъ въ разговори случайно

За прочутата слава и име на Паламеда

Беловъ, когото пелазгитѣ ужъ за измѣна по гнусенъ

Доносъ, защото бѣше противъ войната, убихъ

Безъ вина; а сега, откакъ умрѣ, го оплакватъ:

85

Съ него като другаръ и роднина по кръвъ ме изпрати

Бѣдний ми татко тука, като се отвори войната.

До когато той бѣ войвода и виденъ въ свѣта

На царетѣ и ние имаме име и почетъ;

Но откакъ по завистъ на лукавия Уликсъ

90

— А това е познато — се раздѣли за всегда отъ

Живитѣ, азъ се збъркахъ, отъ жалъ свѣтътъ ми дотегнѣ,

Всѣкога мислѣхъ все участъта на невинний приятель.

Па, нали бѣхъ глупавъ, не си мълчахъ, но казахъ, че,

Ако се върнѣ назадъ побѣдителъ, салъ да ми падне,

95

Азъ ще му дамъ, та си навлѣкохъ страшна омраза.

Отъ тогава захванѣ мойто тегло, отъ тогава

Уликсъ почнѣ да ме гони, да ме обвинява прѣдъ всички

И да гледа дано ме погуби, понеже бѣ гузенъ

И не прѣстанѣ, догдѣто не се намѣси Калхасъ. —

100

Впрочемъ защо разправамъ тѣзъ неприятности всеу:

Що ви задържамъ? Ако вий считате всички аргійци

За еднакви, то е доста, убивайте вече;

И Итакиецътъ иска това, па и двата Атриди.“

Но тогазъ ний ламнѣхме да знаемъ тазъ работа въ
 смѣхность,

105

Безъ да усѣтимъ таквозъ пелазгійско злодѣйство и хитрость

75. На какво се обсланя, сир. за спасение, както излиза отъ ст. ст. 70 и 71.
 82, 83. Паламедъ Беловъ, синъ на евбейския царъ Навплия и потомъкъ на
 египетския царъ Бела.

84. Противъ войната, именно троянската.

96. Му, сир. Улику.

100. Калхасъ, жрецъ и най-вѣщъ прѣдказатель на гърцитѣ въ врѣме на
 троянската война.

104. Итакиецътъ, сир. Уликсъ, а двата Атриди сѣ братята Агамемнонъ и
 Менелай Атрееви.

Той разтреперанъ съ притворно сърце продължи понататъкъ:

„Често данайцитѣ искахъ вече да бѣгатъ отъ Троя
И, уморени отъ дълга война, да отидатъ дома си;
Ахъ да бѣхъ направили тъй! Но ги плашеше много 110
Лютата морска буря, както и южния вѣтръ.
А особно, когато свършихъ съ греди отъ кленово
Дърво коньтъ, бури фучехъ по цѣлото небо.
Слисани, ние пратихме тогазъ Евритила да пита
Фебскій оракулъ, но той се върнхъ съ отговоръ прѣпечаленъ: 115
„Съ кръвъ и убийство на дѣва омирихте вий вѣтроветѣ
Първомъ, когато да потеглите за троянското царство
Съ кръвъ и убийство само на нѣкой аргиецъ вий трѣбва
Пакъ да се върнете!“ Щомъ дочухме горнитѣ думи
Ний се вдърихме, студени тръпки почнахъ да тичатъ 120
По тѣлата отъ страхъ, кого ли ще взематъ за жертва.
Уликсъ тогава доведе пророкътъ Калхаса и му
Рече да каже, каква е волята на боговетѣ.
Менѣ мнозина вече прѣдказахъ грозната хитрость
На кознодѣя и гледахъ само, какво ще излѣзе. 125
Калхасъ мълча и таи до десетъ дни, безъ да откопче
Дума за нѣкого, или да го прѣдаде на убийство.
Най-подирѣ, накаранъ отъ громкия Уликсовъ кръсъкъ,
Той проговори и, както било скроено, обрече
Мене на смъртъ. Тогава всички се съгласихъ 130
И, като отървани, веднага приехъ смъртта на
Другого. И ужасниятъ день настанхъ, готови
Бѣхъ за жертвата и посолено брашно и везки
Но, признавамъ го, азъ се спасихъ, разкъсахъ вървитѣ
И въ тъмнината се скрихъ въ трѣстѣта на блѣтото, гдѣто 135
Мълкомъ чакахъ, догдѣто да си отплуватъ обратно.
Азе не вѣрвамъ вече да видѣ, ни стариятъ бащинъ
Край, ни мойтѣ мили дѣчица, ни скѣпиятъ татка
Може би даже тѣ да загинатъ за моето бѣгство
И невинно съсъ своя животъ да изкупятъ грѣхътъ ми. 140
За това те моля въвъ името на боговетѣ,

114. Еврипилъ, единъ тесалийски князъ, който споредъ Хомера дошълъ при Троя съ 40 кораби.

115. Фебскій оракулъ е орак. на Фебъ Аполона, но кой именно, не се знае. Ширеръ прѣдполага делфийскиятъ, обаче по-лесно е да се мисли за тимбрийския въ Мала-Азия, който имъ билъ по-близо.

116. Гърцитѣ смирили вѣтроветѣ, като принесли въ жертва Агамемновата дъщеря Ифигения.

125. На кознодѣя, сир. на Уликса.

133. Съ посолено брашно порѣсвали жертвата по главата. — Везкитѣ, които били подобни на диадеми, съставлявали принадлежностъ на жрецитѣ, жертвитѣ и изображенията на боговетѣ. Съ везки щѣли ужъ да вържатъ и Синону главата наоколъ.

Тие виждатъ правото: ако има на тозъ свѣтъ
Нѣкакъ вѣра, смилн се за мойтъ страдания царю,
И съжали единъ неправедно гоненъ нещастникъ.“

Този плачъ ни покърти и ний му дарихме животътъ. 145

Самъ Приемъ заповѣда, да му развържатъ рѣцѣтъ
И слѣдъ туй ето колко любезно му проговори:

„Слушай, било що било, да забравишъ вашитъ гърци,
Ти ще си вече нашъ, а сега ми кажи туй, но право:
Що сж оставили този стихненъ конь и кой го измисли? 150

Що имъ е билъ? Оброкъ ли е, или военна машина?“

Той, пълнъ съ лукавство и пелазгийска хитростъ, издигнх
Свойтъ развързани рѣцѣ къмъ звѣздитъ и рече:

Вие свѣтила съ вашата нивга нетлѣнна светиня,
Вие алтари и страшни ножове, отъ които бѣгахъ и 155

Вие божествени везки, бждете свидѣтели тука!

Азъ разкъсвамъ съ грѣцитъ вече свещенитъ връзки,

Азъ ги мразя и за туй издавамъ тѣхнитъ тайни,

Азе нѣмамъ отечество и съмъ вѣнъ отъ закона.

Само ти, Тройо спасена, да пазинъ своята дума 160

Вѣрно, като ти кажъ право и ти помогнъ!

Всѣчкия куражъ и надежда на грѣцкый народъ се градѣше

На помощта на Паллада. Но щомъ зломислени Уликсъ

И Диомедъ нечестиви се рѣшихъ да дигнатъ

Изъ свещения храмъ орисний Палладий, за който 165

Тѣ убихъ стражата на крѣпостта, та изнѣхъ

Божата статуя и посмѣихъ съсъ кървави рѣцѣ

Да досегнатъ везкитъ на прѣсветата дѣвица:

Отъ тогава надеждата на данайци изчезнъ;

Тѣхната сила прѣстанъ, откакъ Паллада изстинъ. 170

Свойта ненавистъ тя изяви съ чудеса несъмнѣни:

Щомъ ѝ поставихъ образътъ въ стана, веднага рукнахъ

Пламъци изъ очитъ ѝ и солени потове

Се лейнахъ по нея, сетнѣ — наистина чудно —

Рипна трипяти съ копие и съсъ щитъ отъ земята. 175

Още тогава си Калхасъ каза да си идятъ аргийци,

Тѣй като Пергамъ не може да падне, до гдѣто

154. Синоновата клетва е лъжлива, защото вика за свидѣтели звѣздитъ, които нищо не видѣли, и олтаритъ, ножоветъ и везкитъ, отъ които той бѣгалъ.

164. Диомедъ, аргоски царь, единъ отъ най-храбритъ гърци въ троянската война.

165. Палладий, статуя на богиня Паллада съ щитъ и копие, която се намирала въ Палладиния храмъ на троянската крѣпостъ. Тѣй като отъ присѣствнето на тазъ статуя зависѣла, споредъ прѣданието, и сждбата на Троя (за това „орисний“ Палладий), то Уликсъ и Диомедъ се наели да я откраднатъ.

168. Дѣвица, сир. Паллада.

177. Пергамъ, крѣпостта на Троя.

Си не отидяхъ за нови прѣдвѣстия въ Гърция и не
 Върнахъ Палладия, който занесохъ заедно съ тѣхъ си.
 За това се отправихъ съ добъръ вѣтъръ въ Микена, 180
 Та да се стегнахъ повече и да смиляхъ божествата
 И слѣдъ туй пакъ ще дойдатъ тукъ, както викаше Калхасъ.
 Той ги накара и да поставятъ вмѣсто Палладий
 Дървенъ конь, дапо да изкупятъ съ него грѣхътъ си;
 Но заръча да издигнатъ тази безмърна отъ яки 185
 Дѣбови труне сградена стихия чакъ до небето,
 Съ цѣль да не може да влѣзе прѣзъ портитѣ вѣтрѣ въвъ Троя
 И да закриля троицитѣ, както първомъ Палладий.
 Петина да поврѣдите нѣкакъ Минервина даръ безъ
 Друго голѣмо нещастие, само нека се струпа 190
 Калхасу, ще постигне и тебе, па и народа;
 Но да го вкарате леко въ града си, тогава напротивъ
 Троя сама ще отвори на Гърция тежки войни и
 Злото ще се стовари на нейнитѣ клетки потомци.“
 При такава Синопова лъстъ и такава измама 195
 Ние повѣрвахме: хитрость съ притворни сълзи побѣднихъ
 Хора, които не побѣди, ни Тидидъ, ни Ахилъ, ни
 Десетгодишна война, ни хилядото кораби даже.
 Но и друго за насъ нещастници! Ние видѣхме
 Много ужасно зрѣлище, то ни смая съвършенно. 200
 Лаокоонъ, избранъ случайно за жрецъ на Нептуна,
 Колѣше въ жертва на бога едъръ бикъ прѣдъ алтаря.
 Въ сжщото врѣме двѣ змии, да се стреснешъ отъ тѣхъ, се
 Виехъ страшно откъмъ Тенедъ прѣзъ тихото мѣре
 И се стрѣмѣхъ къмъ нашия брѣгъ и двѣтъ еднакво 205
 Съ дигнати грѣди и алени уши, които стърчаха
 Надъ вълнитѣ, а другата частъ се влѣчеше отзади
 По водата, като се виеше на криволици.
 Тутакси взе да шуми по пѣнистото мѣре, змнитѣ
 Вече достигнахъ края, очитѣ имъ бѣхъ пламнали, 210
 И токо фучахъ и плезѣхъ свойтѣ езици.
 Ний поблѣднѣхме отъ страхъ и бѣгахме, а тѣ отидохъ
 Право на Лаокоона и най-напрѣдъ заловихъ
 Двамата негови сина, увихъ се около тѣхъ и
 Взехъ да рафатъ месото на нещастнитѣ жертви; 215
 Сетнѣ смотяхъ и него, както летѣше на помощъ,

180. Микена, ср. заб. къмъ ст. 25.

192. Тебе, отнася се до Прияма, комуто разказва.

197. Тидидъ, т. е. Диомедъ Тидеевъ; гл. заб. къмъ стр. 164.

201. Нептунъ, гръцки Посейдонъ, братъ на Юпитера (Зевса), богъ на водитѣ.

204. Тенедъ, островъ, гл. ст. 21 и 22.

Чинно го стегнахх въ свойтъ голѣми извивки
 И, макаръ че дваждь му опасяхх кръстътъ и дваждь и
 Гуната, пакъ вирнахх глава и шия надъ него.
 Той се опита дано ги разкъса съ ржцѣ, но напразно, 220
 Везкитъ му потънахх въ гнойна кръвъ и отрова,
 И тогава нададе чакъ до небето ужасенъ
 Ревъ, подобно на бикъ, когато ударенъ побѣгне
 Отъ алтаря и зипне отъ врата си топоря.
 А змнитъ рѣгнахх къмъ високия замѣкъ за 225
 Храма на ужасна Тритония, гдѣто се скрихх
 До самитъ богинини крака подъ кръга на щита.
 Но сега сърцата на всички почнахх да тупатъ
 Наново, всички казахх, че Лаокоонъ бѣ наказанъ
 По заслуга за негова грѣхъ, защото удари 230
 Съ пусто копие отъ страна свещеното дърво,
 И закрѣстѣхх да вкараме коньтъ вжтрѣ въвъ храма,
 Па да се молимъ за милость,

Ний прѣломихме стѣната, и градската крѣпость изтъкнах.
 Всички зашѣтахх, кой колелета сложихх подъ коня, 235
 Кой пъкъ кълчишни вжя на врата му. И той, да покаже,
 Търга плененъ съ войници за Троя, а около него
 Млади момчета и момичета пѣхтъ свещени
 Пѣсни и съ радостъ гледатъ да похванжтъ вжжето.
 Стига и до града и клони да влѣзе и въ него. 240
 Ахъ отечество, ахъ ти, благословенъ Илионе,
 Ахъ вий юнашки стѣни дардански! Четири пѣти
 Се спира на прага и четири пѣти зрѣннѣ, но
 Ний си напинахме, безъ да се сѣтимъ въ слѣпата рѣвностъ,
 И вкарахме проклетиятъ конъ въ свещения замокъ. 245
 Тукъ и Касандра отвори уста за близката участь,

213—222. Изобразената отъ Вергилия смрътъ на Лаокоона и синоветъ му е прѣдставена съ незначителни отстъпления въ знаменитата „група на Лаокоона“, произведение на родоската школа въ периода на нейния разцвѣтъ (323—146). Нейни творци били ваятелите: Агезандъръ, Полидоръ, и Атенодоръ. Групата, която се счита за чудо на изкуството, била найдена въ 1506 год. въ Римъ, гдѣто се пази и сега въ ватиканския музей (Pio-Clementino). Когато я намѣрили, било заповѣдано да ударижтъ всичкитъ камбани въ Римъ. Тя е описана майсторски отъ Лесинга и Винкелмана.

226. Тритония „Тритонска“, прѣкоръ на Минерва, споредъ едни отъ Тритонъ (океанъ), споредъ други отъ беотийската рѣка или либийското езеро Тритонъ, гдѣто по прѣданието била родена, — споредъ трети отъ „трито“ (глава), защото изкочила изъ главата на Зевса.

231. Свещ. дърво, сир. коньтъ, ср. ст. 51.

232. Храма, именно на Минерва.

246. Касандра, дъщеря на Прияма. Тя получила отъ Аполона дарба да прѣдказва бъдѣщето, но, понеже отфрлила неговата любовъ, той внушилъ на всички хора недоувѣрие къмъ прѣдказанятия ѝ.

Но троянци по божия воля не вѣрвахъ нея,
Даже, когато тозъ день билъ послѣденъ за тѣхъ, украсихъ
Всички храмове по града съсъ празнични вѣнци.

Вече небесниятъ сводъ се изви и нощта се надвѣси 250
Изъ океана, като потули въ дебелина сѣнка
Небо, земя и гръцката хитростъ; ний се прѣснахме
И тихнахме, че бѣхме капнали за сънъ отъ умора.
Тѣкмо въ туй врѣме аргийци се връщатъ готови отъ Тенедъ,
Подъ приятно безмълвие на мълчеливия мѣсецъ, 255
Къмъ брѣга. Когато съгледва на адмиралскій
Корабъ огньтъ Синонъ, за зло запазенъ отъ бога,
Тайно отключва боровий изходъ и освобождава
Скрититѣ въ коня гърци. Тогава изъ куклото дърво
Бързо изкачатъ съ радостъ отвѣнъ войводи Тесандъръ, 260
Също Стенелъ, жестокиятъ Уликсъ и всички се смѣкатъ
Долу по единъ конопещъ съ Акамаса, Тоаса,
Неоптолема Ахилонъ, отлични херои Махаона,
Па Меналаа и самия майсторъ на коня Енея.
Тѣ нападнатъ на упоений отъ сънъ и отъ вино 265
Градъ, избиватъ троянскитѣ стражи, разтварятъ и всички
Градски порти и пушатъ при насъ нагласенитѣ трупи.

Врѣмето бѣше, когато настѣпва първиятъ сънъ и
Сладко-сладко като благодать отъ бога припѣля.
Насънъ азъ като че видѣхъ прѣдъ менъ Хектора много 270
Тъженъ и че проливаше сълзи порои, на изгледъ
Както бѣ нѣкога слѣдъ колесницата: тъменъ, оцапанъ
Съ кръвъ и прахъ и вързанъ съ ремикъ за отеклитѣ крака.
Боже, какъвъ бѣ! Колко бѣ различенъ отъ онзи
Хекторъ, когато дойде съ облѣклото на храбрый Ахила 275
И когато запали гръцкитѣ кораби съ огнь!

247. По божия, именно Аполлонова воля.

250. По възгледа на старитѣ, небето се въртѣло денемъ съ слънцето отъ изтокъ къмъ западъ, а нощемъ съ излѣзлата изъ океана тъмница — отъ западъ къмъ изтокъ.

257. Огньтъ билъ сигналъ за Синона.

260. Тесандъръ се вижда (по другаритѣ му), че е билъ виденъ херой, но у Хомеровитѣ поеми не се срѣща.

261. Стенелъ, аргийски вождь, другаръ на Дномеда.

262. Акамасъ, атински херой, синъ на Тезея. — Тоасъ прѣдводителъ на етолийцитѣ.

263. Неоптолемъ или Пиръ, синъ на Ахила, прѣдводителъ на долопцитѣ. — Махаонъ, синъ на Асклепия, знаменитъ гръцки лѣкарь и херой.

264. Хекторъ, синъ на троянския царъ Приама, най-храбриятъ херой отъ троянска страна.

272. Както бѣ нѣкога слѣдъ колесницата, именно когато Ахилъ го убилъ и повлѣкълъ слѣдъ нея.

275. Хекторъ взелъ Ахилоното облѣкло, когато убилъ Ахилониятъ приятель Патрокла, който билъ обрѣженъ съ негово оружие.

А сега съсъ кална брада, космитъ слѣпени
 Съ кръвъ и съ ония рани, които получи за свойто
 Мило отечество. Азъ като че неволно изплакахъ
 И се обърнахъ къмъ него съ тѣзи печални въпроси: 280
 „О светило дарданско, о вѣрна надеждо троянека!
 Що се бави тѣй дълго? Отъ гдѣ си идешъ ти, драги
 Хекторе? Какъ да те видимъ сега, откакъ доживѣхме
 Толкозъ убійска на вашитѣ и всевъзможни тегла за
 Градъ и хора? Каква причина е огрозила 285
 Твоего ясно лице? Отъ що сж тѣзи ти рани?“
 Той не отвърна и не щѣ да се мае съсъ мойтъ
 Празни въпроси, но въздъхна дълбоко и рече:
 „Бѣгай, богининъ сине, бѣгай отъ тѣзи огниове!
 Ето врагътъ е вхтрѣ; крѣпката Троя загива. 290
 Доста за царъ и отечество! Да е могло съсъ дѣсница
 Да запазимъ Пергамъ, то би билъ запазенъ съсъ мойта.
 Тебѣ оставя Троя своитѣ светини; вземи ги
 За другари, гледай да имъ издигнешъ и градъ и
 Най-подиръ слѣдъ дълги странствия ти ще издигнешъ 295
 Градъ великъ“. Това ми каза и донесе съ ржцѣ изъ
 Храма везкитѣ, мощната Веста и вѣчниятъ огънь.

Между туй вопли изпълватъ цѣлния градъ, и, макаръ че
 Кжщата на баща ми Анхиза бѣ отдѣлена
 И прикрита съ дървета, шумътъ започва да става 300
 Ясенъ и страшното дръккане вече да ни приближава.
 Азъ се събудихъ, па се покачихъ на покрива горѣ
 Най на високата частъ и се спрѣхъ съ наострени ўши:
 Тѣй и, когато пожаръ обземе нива при силенъ
 Вѣтъръ, или когато буйна вода залѣе 305
 Ниви, залѣе засмѣни сѣидби, гдѣто волове
 Сж пшкали и забере дървета, — овчарътъ
 Се диви на шуменето, както стоп на скалата.
 Моятъ сънь се сбодна, данайскитѣ козни блѣснахъ.
 Вече пространниятъ домъ Делфобовъ падна подъ гигантскій 310
 Огънь, ето съсѣдътъ ни Укалегонъ се запали,
 И широкий сигейски заливъ се озари отъ

289. Богининъ сине, ср. заб. к. ст. 2.

296. Градъ великъ, разбира се Римъ, изникването на който сѣ подготвило съ основания отъ Енея градъ Лавиний.

297. Веста, богиня на домашното огнище и покровителка на кжщния миръ и блаженство.

310. Делфобъ, синъ на Ирияма, подиръ Хектора единъ отъ най храбритѣ троянци.

311. Укалегонъ, т. е. домътъ му.

312. Сиг. заливъ, до носъ Сигей прѣдъ Троя.

Пламъка. Чу се и хорски викъ и звукъ отъ трѣбитѣ.
 Азъ дръпнахъ оружје, ако и то да бѣ глупостъ,
 Но кръвта ми кипѣше да збѣрж отрядъ и отидж 315
 На крѣпостта: отъ яростъ и гнѣвъ азъ бѣхъ се забравилъ
 И си помислихъ, че е прѣкрасно да ѹмрж въвъ боя.

Заедне съ туй съгледахъ Пантоя Отрисовъ, свещеникъ
 На Аполона въ замка, че бѣга отъ бѣснитѣ гърци
 Съсъ побѣденитѣ вече светини и малкото внуше 320
 И уплашенъ бърза у назе. Азъ му извикахъ:

„Какъ е Пантое, да не е паднала и самата крѣпостъ?“
 Азъ едва изрекохъ и той нажаленъ отговори:

„Краиниятъ день дойде, наста неизбѣжниятъ часъ за
 Троя! До тукъ троянци, до тукъ Илионъ и до тукъ 325
 Тѣхвата слава: безмилний богъ прѣдаде на гърци
 Всичкото; тѣ господствуватъ въвъ пламналата Троя.

Верѣдъ града изъ високия конь изкачатъ войници,
 И Синонъ, като побѣдителъ, салъ се смѣе и
 Пали. Едни на хиляди врѣтъ прѣзъ двукрилнитѣ врата, 330
 Толкози много, че повече не е могло да се збѣржтъ;

Други завзели съ оружје тѣснитѣ улици и ги
 Пазѣтъ: острилата на пожеветѣ свѣтътъ готови
 За убийство. Само първитѣ стражи рѣшихъ
 Да захванжтъ бой и имъ се противжтъ слѣпенската“. 335

Влѣдствие тази Пантосева вѣсть и по божия воля
 Азъ се фърлихъ въ огъня и боя, гдѣто зовеше
 Мрачната Фурия, гдѣто бѣ шумъ и викъ до небето.
 Съ мене дойдохъ Рипей и юнакътъ Ешитъ, а слѣдъ тѣзи,
 Както ни зѣрижжъ на мѣсеца, се придружихъ 340

Още Хипанисъ, Димасъ и младий Коребъ Мигдоновъ.
 Коребъ туку бѣ пристигналъ възпламененъ до полуда
 Отъ любовъ къмъ Касандра, и като бѣдѣщи зетъ той
 Искаше да помага Прияму и на троянци,
 Но нещастенъ, че не послуша съвѣта на своята 345
 Тѣй вдѣхновена любовница.

Азъ, като ги видѣхъ събрани и жѣдни за битки,
 Ги разпалихъ тѣй: Момци напразно сте храбри, когато
 Искате да вървите съ човѣкъ на всичко готовъ, вий

322. Отъ бѣгството на свещеника Еней заключава, че и крѣпостта, гдѣто билъ Аполоновиятъ храмъ, е въ неприятелски рѣцѣ.

338. Фурии, „Бѣсени богини“, мѣчили грѣшницитѣ и внушавали на хората страсть къмъ убийство.

339—341. Тѣзи Енееви другари не се споменуватъ въ Хомеровитѣ поеми. За Рипей в. ст. 426. — Коребъ билъ синъ на фригийския царъ Мигдона.

343. Касандра гл. ст. 246 и 403.

Виждате, гдѣ клони то: божята милость, съ която 350
 Нашето царство съществува, го остави съ олтари
 И светилища; вий сте тръгнали за градъ изгоренъ май:
 Брати да мремъ съ оржжне въ ржка! За побѣдени
 Нѣма друго спасеніе, освѣтъ да не чакатъ спасеніе.“
 Буйнитѣ момци настрѣхнахъ съ тази рѣчь неизказна. 355
 Хищни вълци какъ летѣтъ въ мъглата, когато
 Ги заслѣпи и нагъне гладътъ и когато вълчета
 Виждатъ съ прѣсѣхнали гърла, така се хвърляхме ние
 Прѣзъ стрѣли и прѣзъ врагъ на сигурна смъртъ и летѣхме
 Сѣ къмъ срѣдата, закрити отъ черната нощна тъмнина. 360
 Кой би прѣдалъ съсъ думи венчки кланета въвъ тази
 Нощъ и кой би прѣдставилъ съсъ сѣлзи венчки патила?
 Гинеше древенъ градъ, цвѣтѣлъ отъ толко години.
 Колко трупове бѣхъ прострѣни тогава по нѣтъ, по
 Къщи и даже по самитѣ божии домове? Обаче 365
 Не едни троянци падахъ: силата нѣкоя
 Нѣтъ се връщаше у побѣденитѣ, въ този случай се
 Гѣтахъ гърци, макаръ и побѣдители. Веѣкждѣ ужасъ,
 Веѣкждѣ страхъ и трепетъ и веѣкждѣ само мренета
 Най-напрѣдъ ни срѣщна Андрогей съ голѣма дружина 370
 Той не ни позна, а помисли, че ние сме гърци,
 Та се обърнѣ къмъ назе като къмъ другари и рече:
 „Бързайте хора! Защо се бавите толкова дълго?
 Другитѣ вече грабѣтъ горящия Пергамъ и отнасятъ
 Всичко, а вие стигате чакъ сега отъ морето“. 375
 Но едва проговори, разбра, тѣй като не получи
 Вѣрний паролъ, че е вдрѣснѣлъ въ неприятелски ржѣ.
 Той се сепна, на отстѣпи и онѣмъ съвѣршено:
 Както когато нѣкоя внезапно настѣпи змия въвъ
 Търнето и отеднажъ уплашенъ се секне назадъ отъ 380
 Нея и тя фучи и надува сивята шия —
 Тѣй се дръпна и втрѣщи Андрогей, като ни угади.
 Ний налѣтѣхме на тѣхъ и навчасъ ги набишкахме околъ
 Назе, защото незнаехъ мѣстото и се смутихъ.
 Значи сѣдбата ни се усмихна на първия опитъ. 385
 Коребъ тогазъ, възхитенъ отъ такъвъ усиѣхъ, се провикна:
 „Братя, напрѣдъ по този нѣтъ, по който сѣдбата
 Ни указва спасение и прояви благосклонность!
 Да размѣниме нашитѣ щитове и да наденемъ
 Гръцко оржжне! Съ хитростъ ли, съ храбростъ ли — въ бой се
 не пита. 390

Тѣ сами ще дадѣтъ оружје.“ Послѣ изхлузи
 И си тури Андрогеева гривестъ шлемъ и изящний
 Неговъ щитъ и опаса гръцки мечъ отъ страната.
 Сѣщо сторихъ Рипей, Диматъ и всичкитѣ други
 Юноши: до единъ се обрѣжихме съ новата плячка. 395
 Щомъ се прѣдreshихме, ний се смѣсихме съсъ самитѣ гърци
 И прѣзъ врѣме на тъмната нощъ имахме доволно
 Битки, въ които отпратихме много гърци въвъ Ада.
 Други бѣгахъ къмъ флотата, само дано се избавятъ,
 Трети за срамъ и позоръ се качихъ отъ страхъ на огромний 400
 Конь обратно и тамъ се скрихъ въ извѣстний желудкъ.

Впрочемъ безъ божия воля всѣка надежда е праздна.
 Ето че влачатъ Касандра Приямова съ чорлави косми
 Изъ свещений Минервинъ храмъ, която безъ полза
 Си обрѣщаше свѣтлитѣ очи нагорѣ, защото 405
 Нейнитѣ нѣжни рѣцѣ бѣхъ склопени въ окови.
 Коребъ, като я видѣ, не може се стърпи но скришнѣ и
 Тутакси се фърли верѣдъ строя готовъ да загине,
 А по него и ние нападнихме въ гѣста колона.
 Тукъ отъ високия покривъ на храма самитѣ троянци 410
 Ни обеспахъ съ градъ стрѣли. и започна нещастно
 Братоубийство, защото ни взехъ за гръцки войници.
 Гърцитѣ се разбѣснихъ зарадъ момата, отъ всѣка
 Странъ се срукиахъ и вкупъ нахлухъ съ жестокий Аякса,
 Двата Атреевци и съсъ всички долопски отряди. — 415
 Тѣй се биятъ въ бѹря противнитѣ вѣтрѣ: зефирътъ,
 Южный и източний, който прѣпуска съ коне на зората:
 А горитѣ трещатъ, пѣнистий Нерей се вълнува
 Съсъ тризбеца и разрива до дѣно водитѣ.
 Скоро изпъкнахъ и онѣзи, които разбихме 420
 Съ хитрость въ мрактъ на тъмната нощъ и гонихме по цѣлий
 Градъ; тѣ най-напрѣдъ познахъ, че ний сме троянци
 Съ гръцко оружје, щомъ заблѣжихъ разность въ акцента.
 На часътъ ни подавихъ множество гърци, и Коребъ
 Първъ падна подъ десницата на Пенелея при храма 425
 На Минерва. Падна и Рипей; той бѣше безъ друго
 Най-справедливий и честенъ човѣкъ отъ всички троянци,
 Ала богу инакъ било угодно! Загина
 Сѣщо Хипанисъ съ Димаса, и Пантъ не можѣ се спаси съсъ

404. Аяксъ, локрийски вождъ на връщане отъ Троя убитъ съ грѣмъ отъ Минерва, защото билъ осквернилъ троянскитѣ ѣ храмъ.

417. Старитѣ често си прѣдставлявали вѣтроветѣ на коне.

418. Нерей, морски богъ, синъ на Понта (морето).

429. Пантъ или Пантой, гл. стр. 318.

Свойта велика набожностъ и везката на Аполона. 430
 Развалини илпонски и вне, троянски останки!
 Вамъ се кълнѣ, че въ послѣдний ви часъ азъ не съмъ се пазилъ отъ
 Гръцки стрѣли, ни битки, и, стига сѣдбата да щѣше,
 Азъ бихъ издъхналъ. Ние съ Ифита и Пелия трима
 Се изкубахме живи, макаръ че Ифитъ бѣ грухналъ отъ 435
 Старостъ и Пелий че бѣ раненъ отъ Уликса тежко,
 И се отправихме по гласа къмъ дома на Прияма.

Тамъ заварихме страшна битка, като че на друго
 Мѣсто нѣмаше нищо и никой не бѣше загивалъ;
 Тамъ видѣхме свирѣпностъ безъ край и отчаянъ напоръ отъ 440
 Гърцитѣ за вѣвъ царекій палатъ отъ външнитѣ порти.
 Тѣ прислонихъ и стълби, съ които да се покатерѣтъ
 Горѣ, като се вардѣхъ съ лѣвата ръка чрѣзъ щита,
 А съсъ дѣсната глѣдахъ да досегнатъ покрова.
 Нашитѣ пѣкъ трошахъ кули и покривъ: понеже 445
 Крайниятъ часъ бѣ насталъ, въ това найдохъ едничко
 Орѣдство да се защитѣтъ за послѣденъ пътъ прѣдъ смъртта си;
 Нѣкои фърлѣхъ и позлатени греди, гордостта на
 Царекитѣ праотци; други стояхъ при кѣщнитѣ врата
 И ги пазѣхъ съ голе мечове. Моето сърдце 450
 Наново взе да тупа за царекія домъ, ний припахме
 Да помогнеме и подкрѣпимъ отмалѣлитѣ братя.

Задъ палата имаше тайна пѣтека съсъ скришенъ
 Входъ до всичкитѣ неговѣ стаи. Отъ тамъ Андромаха
 Често, когато Приямъ бѣ царъ, самичка безъ всѣка 455
 Свита влизаше при свекърва си и свекърва и
 Носѣше Астианакса да го повиди дѣда му.
 Та и азъ по тозъ пътъ отидохъ на високи покровъ, отъ
 Гдѣто нещастни троянци напразно фърляхъ свойтѣ
 Копия. Надъ палата отпрѣдъ се издигаше въ сине 460
 Небо една кула, отъ която се виждаше цѣла
 Троя, както и грѣцкитѣ лагеръ съсъ всичката флота.
 Ние я обиколихме съ желѣзни пѣрте, забихме
 И между зида и гредитѣ и тѣй я подзехме
 И тласнахме надолу. Тя се срупа съсъ ужасенъ 465
 Трѣсъкъ и падна на широко връзъ грѣцкитѣ трупи.
 Но слѣдъ тѣхъ се явихъ други, тогачъ заплочѣхъ
 Камъни и стрѣли безъ брой.

На самѣто прѣддверие се опълчи блѣснелий

434. Ифитъ и Пелий не се споменуватъ у Хомера.

537. По гласа, именно който чували откъмъ палата.

454. Андромаха, жена на Хектора, майка на Астианакса.

- Отъ лъщивото мѣдно оръжие снѣ на Ахила 470
 Пиръ, като змия, кога се нахрани съ отровни
 Злакове и прѣзимува въ земята, па послѣ излѣзе
 На свѣтлина подмладена съ нова кожа и буйность,
 При което гръдитъ ѝ щръкватъ, гърбътъ ѝ се впе 475
 А расохатѣй езикъ постоянно играе въ устата.
 Съ него насипихъ още херой Перифантъ и другарѣтъ
 На Ахила оръженосецътъ Автомедонтъ съсъ
 Младитѣ скироски момци и палнахъ палата.
 Самъ той изкочи отпрѣдъ, изсѣче прагътъ съсъ брадва 480
 И подкърти отъ него съ мѣдъ обкованитѣ врата;
 Сетѣ отбѣли мѣдѣта, разби джбѣвитѣ дѣски
 И отвори голѣма дупка — просто прозорець.
 Вжтрѣшността на двореца свѣтна съсъ дългитѣ зали
 И красивитѣ стаи на царъ Прияма и много 485
 Древни царе. Блѣснихъ и сѣрашитѣ вжтрѣ войници.
 Цѣлий палатъ грѣмѣхъ отъ плачъ и жалко сметене,
 Празднитѣ стаи екнахъ отъ женско риданье, тѣхний
 Вѣкъ стигна до звѣздитѣ; а близливитѣ майки
 Туку се лутахъ по пространитѣ стаи, ту тукъ, ту 490
 Тамъ, като прѣгръщахъ и цѣлувахъ вѣска
 Врата. Пиръ напѣнъ съ Ахиловска сила, рѣза и
 Стража не го възпрѣхъ; вратата отфрѣкна отъ силний
 Ударъ и се прѣмѣтихъ напрѣдъ съсъ самитѣ подпорки.
 Гърцитѣ вече пахлухъ, избѣхъ прѣднитѣ стражи 495
 И на часѣтъ обзехъ голѣма частъ отъ двореца.
 Точно свирѣна не е ни пѣшистата вода, когато
 Срива язове я не зачита никакви прѣчки,
 Но потопява ливадитѣ и замита стадата
 Засдно съ кошаритѣ. Самъ азъ видѣхъ кръвожадний 500
 Неоптолема и двата Атриди, видѣхъ и Хекуба
 Съ нейнитѣ сто невѣсти и закланѣй Прияма,
 Както опръска свещенѣй олтаръ и огънь съ кръвѣта си.
 Петдесетъ младоженски спални, надежда на толко
 Внуци, стѣни потънжли въ злато — всичко изчезна.
 Гдѣто огънь не довтаса, тамъ грѣцка рѣка наваса. 505
 Може би ти ще попиташъ за крайния часъ на Прияма.
 Той щомъ видѣ градътъ разоренъ, вратата сломени
 И неприятельтъ въ самѣй си домъ, макаръ че отъ старость

478. Скироски, отъ о-въ Скиросъ въ Архипелагъ, отъ гдѣто Одисей довелъ Пира подъ Троя.

500. Хекуба, жена на Прияма.

506. Ти, отнася се на царица Дидона.

Се люлъеше и бѣ отвикижлъ вече отъ брони,
 Накъ я облѣче връзъ слабитѣ плѣщи, опаса и сабля 510
 И потегли на явна смрътъ противъ враговетѣ.

Въика на двора имаше дивенъ олтаръ и до него
 Старо лаврово дърво, което се бѣше наднесло
 Надъ алтаря и осѣняваше всички светини.

Тамъ се бѣхж привили Хекуба и нейната женска 515
 Челядь, като отъ буря подплашени гължби, гдѣто
 Само прѣгръцахж, но безъ полза, светитѣ икони.

Тя като видѣ Прияма младежки обржженъ
 Рече: „Злочести мжж, какво си намислили да правишъ
 Съ твойто оржжне? Гдѣ си тръгнжлъ? Не помага такава 520

Помощъ; такава защита сега е съвсѣмъ безполезна,
 Даже и милии ми Хекторъ да бѣше живъ и при назе.

Я ела при алтаря; той е едничка защита,
 Ако пъкъ не, то да мреме наедно.“ Послѣ пристъпи
 И поведе стареца къмъ свещеното мѣсто. 525

Точно тогазъ синътъ имъ Политъ, избѣгнжлъ отъ Пира,
 Тичаше прѣзъ врагове и стрѣли по дългия портикъ

И облѣнъ отъ кръвъ поглеждаше пуститѣ зали
 За убѣжище. Пиръ летѣше по него съсъ страшна
 Ярость и, тъкмо когато да го улови и проникне 530

Той достигнж до олтаря, но паднж прѣдъ очитѣ
 На баща си и майка си и издъхнж веднага.

Въ този случай Приямъ, при всичко че бѣ полумъртавъ,
 Все таки не можн се сдържи и гнѣвно извика:

„За това злодѣйство и дързостъ богъ да ти върне, 535
 Ако има божи съдъ за подобни злосторства!

Той да те награди, страшико, както заслужавашъ,
 Гдѣто прѣдъ мене дръзнж та уби рождено ми чедо.

И оскверни съ нещастно убийство бащина погледъ!
 Другъ човѣкъ бѣ Ахилъ, отъ когото ужъ ти произхождашъ, 540

Другъ бѣ той къмъ Прияма. Когато помолихъ Ахила
 За безжизнений трупъ на Хектора, той не отказа,

Но ми го даде и ме пуснѣ безъ поврѣда за Троя.“
 Съ тѣзи думи злочестий старецъ едва се заспи

И фърли връзъ Пира своето копие, ала 545
 То опрѣ о мѣдъта и увиснж въ срѣдата на щита.

Пиръ на часътъ изкрѣща: „Като е тѣй, хайде да носпшъ
 Много здраве на тата, хемъ да му кажешъ за всички
 Мои злодѣйства и че азъ не приличамъ на него.

Скоро!“ И изеднажъ го зграби и секиж къмъ алтаря, 550
 Както се люшкаше май да падне въ кръвта на сина си.

Тамъ му уеука космитѣ, послѣ измѣкнѣ лѣщивий
 Мечъ и цѣлъ го заби въ ребрата до самата дрѣжка.
 Тѣй загина Приямъ, комуто било прѣдрѣшено
 Съ очи да види Пергамъ на прахъ и Троя на пепель, 555
 Този бѣ краятъ на гордый властитель надъ толко народи
 И земи. Огромний му трупъ останѣ на мореский
 Брѣгъ, глава на една странъ, тѣло безъ име — на друга.

Чакъ тогава азъ се уплашихъ и взехъ да треперѣ.
 Тутакси си помислихъ за тата, като забѣлѣжихъ 560
 Царя, който бѣ въ сѣщата връстъ, че изпущаше духъ отъ
 Тежката рана, и си прѣдстави хъ Креуза самичка,
 Домъ готовъ за грабежъ и сѣдбата на малкий ми Юла.
 Азъ се извърнихъ да видѣхъ, имали ли още другари,
 Но до единъ тѣ били отмалѣли отъ боя и всички 565
 Бѣхъ скочили едни на земята, а други въ огъня.

Само азъ бѣхъ осталъ и внезапно съгледахъ Елена
 Въ храма на Веста, гдѣто бѣ се потаила и скрила
 Близу до входа; пламъкътъ самъ ми свѣтѣше, както
 Ръшнѣхъ и се озъртахъ на всѣкъдѣ. Тамъ бѣ бѣгала 570
 Отъ разгнѣвенитѣ за гибельта на Троя дарданци.
 Отъ яростта на данайци и първий си мжѣ Меналая.
 Тя бѣ съзнала, че тя бѣ общиятъ бичъ за Пергамъ и
 Гърция, та бѣ се заврѣла въ священото мѣсто.
 Азъ пламнѣхъ отъ ядъ и намислихъ да си отмѣстихъ за 575
 Жалката Троя и да накажѣ тазъ проклетница.

„Тя да види здрава и читава своята родина
 Спарта, да влѣзе съ триумфъ като сѣщинска царица,
 Да намѣри съпругъ, родители, кжца и челядь
 И се пери съ съ сонмъ троянски робини и робе? 580

А Приямъ да загине, Троя да изгори и
 Нашата кръвъ да се лѣе на вади по бойното поле?
 Не! Макаръ че убийството на жена е безславно
 И побѣдата да не заслужва никакъ похвала.

Азе пакъ ще бѣдѣ похвалентъ, като ще прѣмахнѣ 585
 Злото съ нейната смъртъ, освѣнѣ туй менъ ще отлекне
 Много, щомъ си оттушѣ за толкозъ убити граждани.“
 Тѣй си говорѣхъ въ яда си, по отеднажъ се изправи
 Прѣдъ очитѣ ми ясна, каквато никога още,
 Мама и засия въ тъмнината, както сияе 590

562. Креуза, дъщеря на Приама, жена на Енея.

563. Юлъ или Асканий, сина на Енея, родоначалникъ на Юлиева родъ въ Римъ.

567. Елена, дъщеря на Юпитера и Леда, жена на Меналая, била открадната отъ Париса, за което се и водила троянската война.

578. Спарта, главенъ градъ въ Лакедемонъ, столица на Меналая.

И изглежда, кога се явява между божествата.
 Тя ме запрѣ, като ме хванѣ съ дѣсната рѣка
 И ми рече съсъ свойтъ розоцвѣтни устенца:
 „Сине, каква печаль възбужда тъй силно гнѣвътъ ти?
 Що си ядосанъ? Или забравяшъ свойто семейство? 595
 Мигаръ не помнишъ, гдѣ си оставилъ баща си Анхиза?
 Знаешъ ли ти, дали е жива жена ти Креуза
 И синътъ ти Аскани? Тѣ всички сѣ заградени
 Съ гръцки войски и, ако азъ не бихъ ги пазила,
 Тѣ отдавна да сѣ заклани или изгорени. 600
 Не омразната тебѣ гръкния Елена, нито пъкъ
 Бѣдний Парисъ, но божя жестокость, синко съспива
 Вашето царство и разорява могщата Троя.
 Гледай нататкъ! Азъ ще разсѣжъ мъглата, която
 Те обикаля и отхпява твойто човѣшко 605
 Зрѣние. Ти съвсѣмъ не трѣбва да се страхувашъ
 Отъ съвѣта ми, но послушай, какво ще ти кажъ:
 Видишъ ли тамъ онѣзи срупани зидове, гдѣто
 Камъкъ на камъкъ не е останъ и се дига нагорѣ
 Облакъ прахъ? Тамъ Нептунъ събаря съ грамадный тризбецъ, 610
 Съ който разбива стѣни и темели и рине изъ дъно
 Цѣлиятъ градъ; а тамъ на скейскитѣ врата стои и бѣснѣе
 Съ мечъ свирѣпа Юнона, която маха и вика
 Другитѣ гръци отъ флотата.
 Я погледни пъкъ назади и вижъ Паллада на самий 615
 Замокъ, какъ блѣщи и се кани съ ужасна Горгона.
 Юпитеръ самъ подкрѣпя гръцитѣ съ духъ и съсъ сила,
 Той зове боговетѣ противъ нещастната Троя.
 Нѣма спасение, бѣгай вече, прѣстани да се блещъ!
 Азъ ще бѣдѣ съ тебъ и ще те пазѣ, догдѣто си идешъ.“ 620
 Щомъ си свърши рѣчъта, тя се скри въ тъмнината, и менѣ
 Взехъ да се мержѣтъ онѣзи ужасни лица на
 Всички враждебни намъ божества.
 Чакъ тогава видѣхъ, че Троя загива отъ огънь
 И крѣпостъта ѝ се срива до самитѣ основи. — 625
 Както старъ планински ясенъ, кога го забержтъ

602. Парисъ, синъ на Приама, който откраднѣлъ Елена.

612. Скейски („лѣви“, но и „западни“, защото гръцкитѣ птицегадатели се обръщали при гаданията на сѣверъ. слѣдов. лѣвата имъ рѣка била откъмъ западъ), западнитѣ врата на Троя, прѣдъ които билъ гръцкия лагеръ.

613. Юнона (гръцки Хера), сестра и жена на Юпитера (Зевса), царица на боговетѣ.

616. Горгона е общо наименование на три сестри: Стеноя, Европада и особено на Медуза, които съ ужасния си погледъ прѣобрѣщали хората на камѣни. Медузината глава била изобразена на Палладиния щитъ

Селяни съ брадви и заедно удрятъ по дебелѣй му дънеръ
 Съ цѣль да го гътижтъ долу, а той непрѣстайно си клати
 Върхътъ и трѣска клонето и листата, догдѣто
 Малко по малко отслабне отъ многобройнитѣ рани, 630
 Най-подиръ изтрещява и силно се згрѣмолясва.
 Азъ слѣзихъ отъ замока съ божята помощ на мама,
 Безъ да ме лизне пламъкъ или досегне данаецъ.

Ала когато пристигнахъ у насъ въ обширния бащинъ
 Домъ, баща ми, когото най-напрѣдъ потърсихъ 635
 И помолихъ да го отнесъ въ гората, отказа
 Да продължи животътъ си другадъ слѣдъ гибелта на
 Троя и рече: „Чада, впе, които сте още
 Съ млада кръвъ и тъкмо въ най-цвѣтущата сила,
 Впе мислете за бѣгъ! 640

Ако богъ би искалъ да живѣя, то той би оставилъ
 Този долъ. Доволно е, синко, доволно за мене:
 Азъ съмъ прѣкаралъ вече едно разоренье на Троя.
 Хайде елате при мене да се простимъ, па вървете!
 Азъ желая тукъ да загинъ, даже и самий 645
 Врагъ да би ме пожалилъ; азъ не искамъ тържественъ
 Погребъ. Отъ малко ли врѣме се влачъ за нищо ненуженъ
 И омразенъ на бога? Отъ кога всемогщия
 Юпитеръ ме е ударилъ съ грѣмъ и парализиралъ?

Тѣй отговори тате и не мръднъ отъ леглото, 650
 А Креуза, Аскани, азе и всички остали
 Взахме да плачемъ и да го молимъ, дано да пристане
 И не излага цѣлния домъ да го гнета сѣдбата.
 Той обаче не искаше и си поддържаше своето.
 Азъ отъ мъка намислихъ да влезнъ повторно въвъ боя 655
 Салъ да загинъ; друго вече не останахъ за мене.

И плачешкомъ извикахъ: „Нема ти мислишъ, че азъ ще
 Тръгнъ безъ тебе? Такава мисль бива ли, тате?
 Ако богъ е рѣшилъ досущъ да изтрѣби великий
 Градъ и тебъ е угодно безъ друго и ний да изгинемъ 660
 Заедно съ него, то смъртта ни не е далече:
 Пиръ сега е ще дойде, обагренъ съ кръвта на Пряма;
 Той убива дѣца прѣдъ бащи и бащи прѣдъ олтари.
 За това ли ме, мамо, спаси прѣзъ стрѣли и огньове,
 Та да видъ жестокиятъ гъркъ въ самия ни домъ и 665

643. Троя била разоравана и въ царуванieto на приямовия баща Лиомедона отъ Херкулеса, за гдѣто Лаомедонъ му не далъ дъщеря си Хезиона.

619. Юпитеръ го грѣмилъ, защото не тайлъ сношенията си съ Венера.

662 и 663. Ср. ст. ст. 526—553.

Какъ ще се търкалятъ убити тате, Аскани
 И Креуза въ кръвта единъ на други взаимно?
 Не! Не щж се оставя, дайте оржие! Тъй и
 Тъй ще мреме, азъ ще отидж на бой съ враговетѣ.
 Нека взмремъ, но поне да прѣмахнж нѣколко гърка.“ 670

И веднага опасяхъ мечъ, слѣдъ него нахлузихъ
 Щитътъ на ливата ржка и тръгнххъ къмъ вратата,
 Но Креуза пристжпи на прага и ме прѣгърнж,
 Па ми подаде дѣтето и взе да плаче и вика:
 „Ако отивашъ на смъртъ, вземи тогава и назе, 675
 Ако ли вѣрвашъ, че оржие все ще помогне
 То защити домътъ си. Кому оставашъ ти своятъ
 Синъ и куму баща си и мене клета съпруга?“

Тя така ридаше, щото палатътъ ехтѣше,
 Но отеднажъ се случи едно неочаквано чудо: 680
 Какъ стоехме печални и държахме дѣтето
 Въ ржцѣ, внезапно видѣхме на върхъ главата му много
 Свѣтълъ пламъкъ, който полека се внешне околъ
 Стѣпнитѣ очи по мекитѣ и кждрави космици.

Нпй се уплашихме и почнххме да търсимъ космитѣ 685
 И да заливаме съ вода свещениятъ огнь,
 Но баща ми се страшно зарадва; той си издигнж
 Двѣтѣ ржцѣ нагорѣ и се помоли на бога:

„Боже всесплни! Ако приемашъ мойта молитва,
 То погледни къмъ назе и, ако заслужваме милость, 690
 Дай ни нѣкакъвъ знакъ да разберемъ сегашното чудо.“.

Щомъ той изрече, веднага гръмнж на изтокъ съсъ страшенъ
 Трѣсъкъ и една звѣзда съ ослѣпителенъ блясъкъ
 Се затирнж по небесния сводъ нанадолу.

Нпй я съзрѣхме, тя минж надъ покроя на наший 695
 Домъ и се скри далечъ задъ него въ гористата Ида,
 А слѣдъ нея останж дълга свѣтлива бразда и
 Цѣлата мѣстность наоколъ се размириша на сѣра.

Тате тогава се убѣди, той погледнж небето,
 Послѣ се поклони на звѣздата и богу и рече: 700
 „Нѣма що да стож; сега ще дойдж и азе.

Боже, ти съхрани домътъ ми и милото внуче:
 Тази помощъ е твоя, Троя е въ твоята воля.
 Сине, азъ съмъ съгласенъ и азъ ще бждж съсъ тебе.“

Въ сжщото врѣме огньтъ вече силно прашеше 705
 И пожарниятъ зной захванж да ни приближава.

696. Ида, планина близу до Троя.

698. Сѣрата се считала, както сега тихиянѣтъ, за священо благоухание.

„Мили ми тате“, рекохъ азе, ха възсѣдни ме“ —
 И се подложихъ — „твойто тѣло не ще ми дотегне.
 Всичко каквото се случи, зло ли добро ли и двама
 Ведно ще теглимъ. Юлча ще водѣ зарѣзка съ мене,
 А Креуза да слѣдва по насъ и погледва назади. 710
 Вамъ пѣкъ слуги и слугини ето що имамъ да кажа:
 „Както знаете, не далече е бърдото съ вехтий
 Храмъ на Церера и старо отъ много години живѣло
 Съ вѣрата на бащитѣ ни кипарисово дърво: 715
 Тамъ, но отъ разни страни, да се събереме всинца.
 Тате, светинитѣ трѣба ти да вземешъ при тебе;
 Азе, който туку съмъ излѣзълъ отъ толкозъ убийства,
 Считамъ за грѣхъ да ги пипна, догдѣто се не омиа
 Съ чиста вода.“ 720
 Съ тѣзи думи азъ си метнахъ на врата и плещитѣ
 Дреха и риждава лѣвска кожа и бързо намѣстихъ
 Тата отгорѣ си, послѣ хваняхъ дѣтето съ едната
 Рѣзка и то заприпка съ дребни крачки до мене,
 А жена ми тръгна отидрѣ. Тѣй забързахме 725
 Изъ тъмнината, и мене, когото прѣди, ни стрѣли, ни
 Хипляди копия не можехъ да уплашатъ, тогазъ и
 Вѣтърътъ взе да стрѣска; едва да шумнѣше нѣщо,
 Азъ подскачахъ отъ страхъ за тата и за дѣтето.
 Май приближихме до градскитѣ врата и азъ си помислихъ 730
 Вече, че сме се спасили, но отеднажъ се зачухъ
 Стѣпки отъ много хора: баща ми погледна нататкъ
 И ми извика: „Сине, бѣгай, ето го, бѣгай!
 Тѣ сж, на металътъ се лѣска по тѣхъ отъ огъня.“
 Азъ се уплашихъ и по божия воля изгубихъ 735
 Всеки разсѣдѣкъ, защото веднага ударихъ да бѣгамъ
 Прѣзъ затѣнтени улици; но въ туй врѣме Креуза,
 Безъ да я видимъ, липса, неизвестно, дали бѣ се спрѣла,
 Или сбъркала, или седнѣла нѣгде за одихъ.
 Тя бѣ изчезнѣла за всегда отъ нашитѣ очи! 740
 Азъ пѣкъ и не се сѣщахъ за нея, догдѣто стигнахме
 Горѣ на бърдото при свещения храмъ на Церера;
 Чакъ като се събрахме, видѣхме, че само жена ми
 Нѣма, което смая и другари и Юлча и мене.
 Въ моята скръбъ азъ похулихъ и бога и хора и всичко; 745
 Друго по-ужасно отъ туй до тогава не знаехъ.
 Послѣ оставихъ дѣтето, баща си и всички светини

714. Церера, сестра на Юпитера, богиня на земледѣлието и въобще на културата.

При другаритѣ си въ една долина, а азе
 Самъ се стегихъ съ оружие и се опяхъ назади
 Наново се накахъ да се подфърлиж на венчки 750
 Бѣдствия, но да пропрошиж на всеждѣ цѣлата Троя.
 И се отпавихъ къмъ стѣнитѣ и тъмнитѣ още
 Врата, отъ гдѣто бѣхме излѣзли прѣди, а отъ тамо
 Взеохъ да гледамъ и стѣпамъ все по мрѣтъ си стѣпки
 Ужасъ на всека страна, а особно въ таквазъ самотия. 756
 Тѣй отидохъ да видѣж, не е ли се нѣкакъ върнѣла
 Пакъ у дома, но кѣщата бѣ завладѣна отъ гърци
 И губителний огънь обземаше вече покровѣтъ.
 Вѣтръ бучеше, а пламъкъ летѣше и страшно пищѣше.
 Азъ заминехъ на прѣдъ къмъ палата и стрѣмната крѣпость, 760
 Гдѣто въ празнитѣ на Юнонина храмъ галереи
 Самъ съгледахъ Уликса заедно съ Феникса, както
 Павѣхъ плячката. Колко троянски съкровища бѣхъ
 Сбрани на купъ изъ горящитѣ храмове! Жертвени маси,
 Чаши отъ чисто злато, одежды — всичко бѣ тамо. 765
 А до тѣхъ наредени на кръгъ стоехъ дѣвица
 И разтрепепрани майки.
 Азъ не можихъ се стѣршиж, но почнахъ да плачѣ съсъ всичкий
 Гласъ и да тичамъ изъ тъмнината като полудѣлъ отъ
 Горестъ, като викахъ безъ одихъ само: Креузо, Креузо! 770
 Тѣй като я търсѣхъ и рѣшихъ отъ кѣща на кѣща,
 Най-подирѣ прѣдъ менъ се изправи нещастниятъ неинъ
 Призракъ и сѣнка, но въ по-голѣмъ видъ, отъ както я знаехъ.
 Азъ се вдървихъ, гласътъ ми се спрѣ и косата настрѣхъ,
 Тя обаче начна така да ме утѣшава: 775
 „Мили Енее, защо скърбишъ и плачешъ напразно?
 То не помага; всичко става по божята воля.
 Отъ сега не можъ да ме имашъ за своя другарка.
 Тѣй не е писано, самъ небесниятъ царъ не допуща.
 Тебъ прѣдстои далеченъ пѣтъ прѣзъ морски талази: 780
 Ти ще идешъ въ Хесперию, гдѣто лидийскитъ Тибъръ
 Тихо тече прѣзъ обработени и плодородни полета.
 Тамъ те чака ново блаженство и царство и друга
 Царска съпруга; за мене вече не трѣбва да плачешъ.
 Азе нѣма да идѣ въ долопскитѣ и мирмидонски 785

752. Тѣмни сѣ наречени вратата, защото било пощемъ и огънятъ не билъ близо до тѣхъ, за да ги освѣти.

762. Фениксъ, възпитателъ и другаръ на Ахила.

781. Хесперию, „западна страна“, название на Италия, гл. заб. к. ст. 2. — Лидийскитъ Тибъръ, вѣдето етруски, защото етрускитѣ, прѣзъ земята на които тече Тибъръ, споредъ прѣданието били отъ лидийско произхождение.

Горди палати и нѣма да бждж грѣцка робиня,
 Азъ дъщеря на Прияма и снаха на Венера.
 Твоята Креуза е тука при божята майка Цибела.
 Сбогомъ сега! Обичай нашето общо дѣтенце!“
 Щомъ изрече, веднага изчезнѣ, а мене остави 790
 Самъ да плачѣ и жалѣ много, много да кажѣ.
 Трипѣти азъ посегнахъ къмъ нея, дано я прѣгърнѣ,
 Но и третѣ пѣти досегнатѣй образъ бѣгà отъ
 Мене като привидѣние или нѣкакъвъ вѣтъръ
 Тѣй прѣкарахъ нощта и тогазъ се завърнѣхъ обратно. 795
 Тамъ за мое очудване азъ заварихъ голѣмо
 Множество нови спѣтници, както жени тѣй и мъже,
 Цѣла войска бѣжанци съсъ съзпи да ги не оплачешъ.
 Всички се бѣхѣ стекли съ животъ и имотъ и на драго
 Сърце ме молѣхѣ да ги водѣ, гдѣто азъ искамъ. 800
 Вече и зорницата се издаде надъ Ида.
 И отвори деньтъ, данайцитѣ бѣхѣ завзели
 Всичкитѣ градски порти, за насъ не останѣ надежда:
 Азе се примирихъ и поехъ съсъ тата гората.“

Прѣвелъ отъ латински: *Р. Горановъ.*

788. Цибела, фригийска, споредъ древнитѣ теогонии най-стара богиня, за това „божи майка“.

Чанакчийскитѣ термални бани.

I.

Мѣстоположение.

За да отиде човѣкъ отъ Ст.-Загора за Чанакчийскитѣ бани, трѣба да прѣмине прѣзъ Срѣдна-Гора, чрѣзъ клисурата, нарѣчена „Боаза“, на с.-и. отъ Ст.-Загора. Слѣдъ единъ часъ пѣтуванье прѣзъ речената клисура, която, като всѣкоя клисура, не е лишена отъ приятни за окото картини, човѣкъ пристига до село Дервентъ, нѣкога наречено Змѣвево, разположено току до политѣ на единъ отъ най високитѣ върхове на Срѣдна-Гора, „Битеря“ нареченъ. Отъ това село до наклонѣтъ на Срѣдна-Гора къмъ Казанлъшкото поле човѣкъ пѣтува по едно горско равнище, водораздѣла на Срѣдна-Гора, наречено „Дервентъ Догру“, сир. Дервентско Равнище. Слѣдъ половинъ часъ пѣтуванье по това равнище, човѣкъ захваща да се спуска къмъ Казанлъшкото поле, къмъ прочутата и прославена у насъ Розова Долина. Отъ най-високата точка на падината къмъ Казанлъшкото поле, прѣдъ очитѣ ни се изпрѣчва една очарователна картина. Прѣди всичко величествената Стара Планина, която въ гигантски силуети се обрисува въ равното поле и хоризонта, отведнажъ привлича вниманието на пѣтника. Положението на картината е почти сѣщо, каквото е онова на Софийското поле, гледано отъ Вакарелскитѣ височини. Само че Софийското поле се прѣсича отъ рѣка Искъръ напрѣки, отъ югъ къмъ сѣверъ, а Турджа въ Казанлъшката долина, се протака отъ западъ къмъ изтокъ по всичката долина на полето. И до като въ Софийската котловина растителността е оскѣдна и бѣдна, въ казанлъшката котловина тя е разкошна и богата. Всѣко село тукъ, съ малки изключения, се крѣе въ буйна зеленина, която плѣнява окото. А Тунджа, съ своитѣ многобройни балкански притоци, водитѣ на коитѣ сѣ бистри като сълза, каприциозно опасва селата, и прави атмосферата въ най-голѣмитѣ жегѣ благорастворна и прохладна. За това

и казанлъчани прѣзъ горещитѣ лѣтни дни не се мърдатъ отъ мѣстата си.

Ето въ тая великолѣпна долина, заградена отъ сѣверъ съ Балкана, а отъ югъ съ Срѣдна-Гора, се намѣрватъ Чанакчийскитѣ бани, наречени така отъ близкото село Чанакчий.

Чанакчийскитѣ бани се намѣрватъ туку до самия пѣтъ, който съединява Ст.-Загора съ Казанлъкъ. Банитѣ сж на самата половина отъ пѣтя, който съединява тия два града. Но не сж само Чанакчийскитѣ бани въ Казанлъшката котловина. На западъ отъ Казанлъкъ, на едно разстояние отъ $1\frac{1}{2}$ часъ, се намѣрватъ Карагитлийскитѣ бани, наречени така отъ близкото село Карагитлии; на югъ отъ Казанлъкъ се намѣрватъ Емишлерскитѣ бани, наречени така отъ близкото село Емишлери. И тритѣ тия термални източници, единъ отъ други по-богати по своитѣ цѣлители свойства, могли би да послужатъ на нуждаещитѣ се като прѣвъзходни естествени болници; но, за голѣма жалость, тѣ по своята обстановка и по своята първобитностъ прѣдставляватъ най-жалко и мизерно положение, тъй щото мнозина, които сж принудени да потърсятъ тѣхната помощъ, често пѣти се излагатъ на голѣми опасности, едно отъ голѣмитѣ нечистотии, които владѣятъ въ тѣхъ, а друго отъ неудобствата да си достави човѣкъ потребитѣ за ядене. Човѣкъ, който пожелае да се лѣкува на банитѣ, ако не желае да се изложи на безбожна експлуатация отъ грубитѣ и мръсни бакали, наемателитѣ на банитѣ, трѣба непрѣменно да занесе съ себе си: постилки, завивки, брашно, ношви, корито, тенджери, паници, перутини, машини, съ една дума цѣлата си поклащина. Мене ми се случи слѣдното обстоятелство: пожелахъ да си изпекж хлѣбъ въ фурната на наемателя и поискахъ дърва. Той ми даде. Послѣ като си разчитвахъ смѣтката намѣрихъ, че за петъ хлѣба ми се иска единъ левъ пиширме, значи, по 20 стот. на хлѣбъ, когато за 20 стот. човѣкъ въ града купува една цѣла ока хлѣбъ. За проходещитѣ за единъ такъмъ хавлии въ правилника, който обикновено се крие въ въ кюмюрлюка, е прѣдвидено да се взема право по 30 ст., наемателтъ обаче безцеремонно събира по 60 ст. отъ пѣтницитѣ. Мимоходомъ споменувамъ за тия безбожни експлуатации, които, ако захванж едно по едно да изброявамъ, съвсѣмъ би се отдалечилъ отъ прѣдмета си. Естеството богато е надарило нашето отечество съ прѣкрасни естествени лѣчебници, но нашето нехайство и невѣжество се стрѣматъ да ги прѣобърнатъ въ сѣщи мъчилища.

II.

Постройките около Чанакчийските бани.

До прѣди трийсетъ години Чанакчийските бани сж прѣд-
ставлявали едно просто блато отъ топли води. Нпкакви пос-
тройки не сж ежществували около тѣхъ. Обаче които намирали
отъ банитѣ, и подъ открито небе, изцѣление, обърнали вни-
манието на пѣкоп чловѣколюбиви хѳра, да се заинтересуватъ
и да построятъ отъ малко - малко нѣкакъвъ си подслонъ за
приходящитѣ на лѣчение болни. Споредъ полученитѣ ми свѣ-
дѣния, извѣстия по своето влияние прѣдъ турското прави-
телство казанлъшки първенецъ Стоенчо Грueолу, първъ е взелъ
инициатива да се съгради сегашния резервуаръ на Чанак-
чийскитѣ бани и стантѣ около него. Турското правителство не
е похарчило нито единъ сантимъ за това прѣдприятие. Насе-
лението отъ околнитѣ села съ ангария докарало каменния и
дървенъ матерпалъ, а надницитѣ на дюлгеритѣ сж изплатени
съ доброволни пожертвования. Когато захванжли да разчистватъ
блатата, оказало се че отъ незапомнени години е имало основи
отъ резервуари. Настоящия резервуаръ, който се оказалъ най-
широкъ, послужилъ за основа на постройката. Резервуара
има форма на правилень четвероѳгълникъ широкъ прибли-
зително 5—6 метра. Около тоя резервуаръ е подигната една
четвъртита кръстообразна груба каменна сграда, покрита съ
дървенъ покривъ и единъ сводъ въ срѣдата съ рѣшетка за
да излиза парата и да се прѣчиствя въздуха. Между резервуара
и стѣнитѣ е оставенъ единъ ходникъ отъ два метра; отъ тоя
ходникъ се минава въ празнитѣ пространства на около, гдѣто
публиката си съблича и облича дрехитѣ, когато ще се кѳни.
Вжтрѣшността на банята може да си прѣдстави човѣкъ горѣ
долу като вземе прѣдъ видъ Софийската баня; само че тамъ
гдѣто сж курнитѣ въ Софийската баня тукъ хората се събличатъ.
Ето въ единъ такъвъ резервуаръ страждущитѣ дохаждатъ да
се кѳиятъ за да получатъ изцѣление на недѳгитѣ си.

Странна и отвратителна картина прѣдставлява тоя резер-
вуаръ, когато хѳра отъ разни съсловия и националности, съ
разни болки и рани, голи се наръгатъ въ него. Тогава той
прилича на една голѣма тенжера въ която врѣтъ чловѣчески
тѣла. Едни отъ кѳпещитѣ се плаватъ, други се боричкатъ,
трети по бай - Ганюевски се фъръгтъ отъ софитѣ въ водата и
до толкова я разклащатъ и прѣскатъ, щото сѣкашъ че се на-
мѣрвашъ въ нѣкое развълнувано море. Едни се миѣтъ съ са-
пунъ и цѣли вади отъ мръсна вода се влива въ резервуара,

други направили гемия¹⁾ отъ чловѣчески тѣла и като обикалятъ покрай банята, колкото ги гласъ държи пѣхтъ турската пѣсенъ: Биръ геминшъ варъ саллаж вердимъ енгине . . . Трети, други пѣсни пѣхтъ и такъвъ шумъ и дандания се дига, щото мислишъ, че се намѣрвашъ въ Дантова Адъ.

Така изтощени и уморени окъпалитѣ се юнаци излѣзватъ вънъ на плочитѣ и завити въ хавлии чакатъ да имъ мине потътъ, която операция често се продължава по цѣли часове, Непростително е отъ страна на казанлъшкото градъ. Общинско Управление, гдѣто то като експлоатира банитѣ, до сега не е взело мѣрки да се направихтъ дървени миндери около влажнитѣ зидове за да се не излагатъ на простуда сгорешенитѣ посетители на банитѣ, а ги е оставило да се ваятъ по калъта и влажнитѣ плочи, отъ което често пхти вмѣсто да се излѣкуватъ отъ ревматизъмъ, разболѣватъ се отъ пневмония. До сега казанлъшкото градъ. Общ. Управление е взело приблизително около сто хиляди лева приходъ отъ тия бани, а не е похарчило нито сто лева за поправката имъ. Не е право да мълвимъ една млѣчна крава, а да не ѝ даваме поне трици да яде.

Въ Чанакчийскитѣ бани е заведенъ редъ, щото до 11 часа прѣди обѣдъ да се къпихтъ мъжетѣ, а послѣ това врѣме резервуара се отстъпва на женитѣ. Вече отъ къпанъето на мъжетѣ водата до такава степенъ се омърсява, щото е гнусъ човѣкъ да погледне на нея, а камо ли да се къпи. Но женитѣ съ голѣма охота се фърлятъ въ водата и сега вече настава върхътъ на безобразнето. Нали сега владѣе пуста равноправностъ, за това съ първо излизание на мъжетѣ най-напрѣдъ се впускатъ въ водата околнитѣ циганки, които всѣки день се перятъ на единъ отъ горещитѣ извори и така съ сукманиитѣ си, съ мръсотинитѣ си захващатъ да се миятъ, да се чешатъ, а паразитнитѣ имъ животни, ихъ же нѣсть числа, захващатъ да плуватъ надъ водата. Напразно нѣкои госпожи викатъ, че ако нѣматъ пещимали, по-добрѣ съвсѣмъ голи да се къпихтъ, отъ колкото съ сукманиитѣ си и мръсотинитѣ си, обаче нѣма кой да слуша. Ползуещи се отъ обстоятелството, че при голи жени полицията не може да има достъпъ, циганкитѣ най-безобразно се издѣватъ и подиграватъ съ гражданкитѣ и тия послѣднитѣ безъ да се потопихтъ въ водата, излѣзватъ си наскърбени и охулени отъ циганкитѣ. Други злѣ въспитани жени

¹⁾ Гемия се прави тѣй: единъ здраванакъ се изправи въ срѣдата, а други четири души си заплетяхъ краката около му и като налѣгатъ на гърба си срѣдния ги нося по лѣжджата.

понесѣхъ съ себе сп гребени, сапунъ, хума, кана и други женски боклуци и въ малко врѣме цѣлата баня се прѣобърне на една безцвѣтна каша отъ която и дивола би се погнусила. Да ставаше това нѣщо въ страни, гдѣто хората разбиратъ малко нѣщо отъ хигиена, полицията съвсѣмъ би задрѣстила тия води, отъ колкото да служѣтъ като проводници на всѣкакви зарази. Но ние гледаме на всичко равнодушно и простотията и невѣжеството твърдо вѣрва, че има гражданско право за сжществуване. Кога ли у насъ ще се заведе едипочното къпане? Кога ли нашитѣ хора ще разберѣтъ, че термалнитѣ извори не сж мѣсто за кефъ и за прѣкарване празното си врѣме?...

Посѣтителитѣ на Чанокчийскитѣ бани не се освидѣтелствуватъ прѣдварително отъ никой докторъ, (защото такъвъ на банитѣ нѣма), дали топлата вода ще бѣде полезна или щетна за тѣхъ. За това мнозина, на гледъ здрави людѣе, често пѣти се връщатъ дома си съвсемъ отслабнали и болни. Нѣкои пѣкъ ходѣтъ на банитѣ не защото иматъ нужда, а защото намѣрватъ квартири на полето, за да прѣкаратъ горѣщитѣ дни на лѣтото и отпослѣ да иматъ да приказватъ: какъ весело сж прѣкарали на банитѣ и какви джумбуши и колко гемии отъ живи хора сж направили. Какво криво разбиране назначенето на минералнитѣ бани!

Нека сега фърлимъ единъ бѣгълъ погледъ върху жилищата, построени за посѣтителитѣ около банята.

Както казахъ по-горѣ, сградата на резервуара и жилищата около него сж построени съ ангария отъ населението на околнитѣ села, прѣди тридесетъ години. Затова и населението е прѣнасяло каквото се намѣрило въ двороветѣ му: стари и пѣждени отъ чървоедина дървета. Отъ тоя материалъ е направено едно двоетажно дървено здание около резервуара, съдържаше 15—20 стаи. Зданието има форма на Г. Прѣдъ стайтѣ на горния и долни етажи има единъ отворенъ коридоръ — сайвантъ. — Отъ като сж построени тия стаи, никакви поправки не сж видѣли. Тѣ сж пълни съ дървеници и бѣлхи. Коридора или сайванта нѣма таванъ и за това изгнилитѣ греди и керемиди се виждатъ. Като гледа човѣкъ тия греди и керемиди припомня си че се намѣрва въ нѣкоя плѣвня или копюшня. Таванитѣ на стайтѣ сж опушени отъ димъ и низки; стѣнитѣ сж изшарени съ всевъзможни надписи, подписи и мръсени изрѣчения на адресъ на нѣкоя хубавелка посѣтителка.

Вѣнецътъ обаче на всичката тая галиматия се намѣрва къмъ источната страна на зданието — тамъ гдѣто се намѣрва

дюгенътъ — ресторантътъ — на наемателя, бай Тотя. Той дюгенъ смѣстенъ на първия етажъ прѣдставлява най-мизерно явление, което човѣкъ може да си прѣдстави. Вънъ прѣдъ дюгенътъ има една стрѣха подъ която околорѣстътъ сж направени пейки за сѣданье, но до толкова високи и вънъ отъ мѣрквата на обикновенъ единъ столъ, щото човѣкъ за да сѣдне трѣбва да има стълба, или да се надържа на ржчнитѣ си мускули, за да се опре на тѣхъ и да се сложи върху пейката. Прѣдъ тия високи пейки има поставена една маса, върху която човѣкъ не съ лактитѣ си може да се наблегне, а съ краката си. Вжтрѣ дюгенътъ, не дюшедисанъ съ дѣски, прѣдставлява цѣлъ редъ могили и долини. Масата и пейкитѣ завзематъ сжщото положение каквото ония прѣдъ дюгенътъ. Венчката стока на бай Тотя може да се оцѣни за около стотина лева. Малко захаръ (бомбони), малко кашкавалъ, малко соджуци отъ Дервента, малко кисело вино и ракийца. Ето всичката провизия, която бай Татю държи подъ разположение на посѣтителитѣ. Тежко и горко на оня нещастникъ, който не си вземе потрѣбнитѣ за еденъе отъ дома си и се рѣши да отиде за лѣчение на Ч. бани!

Бай Тотю, наемателътъ на банитѣ, е хрпсимъ и добъръ човѣчецъ, но твърдѣ равнодушенъ къмъ нуждитѣ на посѣтителитѣ. Петъ пжти трѣбва да му извикатъ, колкото те гласъ държи, за да ти донесе едно кафе. Неговото внимание изключително е погълнжто отъ неговитѣ тефтери. Той постоянно мисли, кой какво е взелъ на вересия и да го пише два пжти за да се не забрави. По нѣкой пжтъ обаче той твърдѣ авторитетно си дава миѣнието по нѣкои въпроси, отъ които нѣма ни хаберъ. Прѣзъ младитѣ си години е билъ абаджия за доказателство на което служатъ неговитѣ колчаклии потури, съ които той не може да се прости, а сега, на стари години, станжлъ угостителъ на Чанакчийскитѣ бани, отъ който занаятъ той толкова разбира, колкото камила отъ копринарство. Но съ помощта на своето благочестиво семейство, бай Тотю успѣшно се подвизава въ ресторатерството и той е доволенъ. За нуждитѣ на посѣтителитѣ той се не тревожи. Но когато нѣкой отъ посѣтителитѣ стори умисълъ да си върви и да се избави отъ немилото гостолубие на бай Тотя, тогава той става извъпрядно любезенъ и очитѣ му необикновенно засвѣтлаватъ при разгледвание смѣткитѣ.

За по тежката работа бай Тотю си има двама помощници, и двамата цигани — едина коритаръ, дригя калайджия. Тия

двама помощници на бай Тотя сж поставени да бдижтъ надъ чистотата на банитѣ. Едина отъ тѣхъ, калайджията, е такава песносна бѣбрица, щото дотѣгва на човѣка да го слуша. Той постоянно се разправи съ женитѣ, че не държели чистота по нужниците и двора, та му създавали излишна работа. Когато захване да чисти, такива безцензурни думи говори, щото женитѣ захващатъ да се затварятъ въ стаятъ си. Но българската публика е толерантна; тя мисли че това *така трѣбва да бѣде* и затова се не смущава.

Не падатъ по доло отъ поменхитѣ цигани служители и нѣкои младежи посетители на банитѣ. Една вечеръ пристигнаха изъ Ст.-Загора 4—5 души младежи, цѣлѣта на които не бѣше да се канижтъ въ банитѣ, а да покажтъ юнащината си въ пиянство и порнология. Споредъ както че научихъ тия младежи били нѣкакви си писари въ Ст.-Загорскитѣ правителствени учрѣждения, и единъ ученикъ. Тѣ се установихъ на срѣдъ полето срѣщу прѣзорцитѣ на стаятъ, запалихъ десетина свѣщи, съблѣкохъ си палтата и ги завихъ на главитѣ си като турски чалми; запалихъ огънъ, извадихъ шинетата съ ракията и пиянството се захванъ. Боже мой! Цѣла нощъ тия хѫра ревахъ като звѣрове и пияхъ като казаци. А псувнитѣ, които излизахъ изъ устата имъ, бѣхъ неокачествими, особено ученика най много се отличаваше въ това отношение. Прикомандирувания стражаръ къмъ банитѣ ходи нѣколко пѣти да ги усмирява, но замѣленитѣ мозѣци отъ нищо не вземахъ. Нѣкои млади хѫра въ Ст.-Загора и Казанлъкъ мислжтъ, че банитѣ сж мѣста, гдѣто човѣкъ е свободенъ да върши всичко безнаказано. На другия денъ, сутринѣта, когато публиката се възмути въ дѣното на душата си и поиска отъ стражара да приспособи закона за пиянството и порнологията срѣщу безчинниците, тѣ неосѣтно изчезнаха отъ сцената. Кога ли нашата нация ще се освободи отъ порока на псувния! Псува Българина и майка и сестра и баща и вичко. Селенина псува вола си въ рогата, бивола въ чървата, коня въ копитото. Но най грозно се явява тоя порокъ у ученицитѣ. Заминете покрай кое да е училище и вие ще чуете най-безобразни псувни. Това е скърбно явление, но е цѣла истина. Изтѣзлитѣ отъ първобитно състояние народи не псуватъ. Не псуватъ майка си, сестритѣ си, бацитѣ си нѣмцитѣ, французитѣ и англичанитѣ, а отъ Славянитѣ не псуватъ само чехитѣ. Варварската псувня е характеристика на варварски народъ . .

III.

Отъ какъвъ химически съставъ сж Чанакчийскитѣ минерални бани?

На тоя въпросъ азъ научно не съмъ компетентенъ да отговорѣя. Но отъ практически наблюдение и по свѣдения на вѣщи по тая частъ людѣе, може да се каже, че Чанакчийскитѣ термални води сж отъ сумпуренъ съставъ съ примѣсъ отъ сода и малко желѣзо. Най-малко сумпуръ има голѣмия резервуаръ, който по-горѣ описохме. Освѣнъ тоя изворъ има открити още други два, вѣнъ отъ оградата на банитѣ, до самитѣ входни врата. Едина отъ тия извори, който едвамъ минжлата година е заграденъ съ дъски отъ газени сандѣчета, несъмнено съдържа голѣмо количество сумпуръ. Среброто и смѣсеното злато почерняватъ въ него като вжгленъ. Такова сжщо влияние иматъ върху металитѣ и Емишлерскитѣ бани, а за тия положително се знае, че сж сумпурни. Втория вѣншенъ изворъ, въ който тоже се забѣлѣзватъ стари постройки, служи за перачница на близкото село Чанакчи. Но какъвъ е съставътъ на водата му, за това нищо не мож да кажж. Едно нѣщо забѣлѣжихъ, че водата изпира много добръ мазни дрехи безъ сапунъ, а това доказва, че извора е богатъ съ сода, безъ съмнѣние съ примѣсъ отъ сумпуръ. Водата, която се изтича отъ перачницата и отъ дъсчената баня, минава въ една мжтна и гжснава вода покрай самитѣ основи на стаитѣ и отъ тая смѣсъ на разни нечистотни се изпаряватъ нетърпими мназми, които особено нощъ остро се чувствуватъ. Покрай тая вода минаватъ и административни и санитарни чиновници, но никому на умъ не дохожда, че тѣ сж убийствени за здравнето на българскитѣ данѣкоплатци и че трѣба да се взематъ мѣрки за отклонението имъ. Сжщо така никому на умъ не иде, че трѣба да се запрети на селянкитѣ да не пержтъ мръсенитѣ си дрехи въ едно мѣсто, гдѣто хората сж дошли да се лѣкуватъ и да дишжтъ чистъ въздухъ, а не да дишжтъ тѣхнитѣ мназми и да слушатъ буханѣто на бухалкитѣ имъ въ тѣмни зори, когато най-много иматъ нужда отъ почивка. Но ситъ гладному вѣра не хваща, а и здрави за болни не искатъ да знажтъ. И ние имаме претенции на християнско милосърдие и чловѣколюбие! Богъ да ни е на помощ!

При всичкитѣ неудобства на банитѣ, пакъ човѣкъ вижда, че минералнитѣ води правжтъ чудеса като нѣкогашната кжпалня Витеода въ Иерусалимъ. Въ прѣблванието си на банитѣ азъ самъ видѣхъ единъ човѣкъ отъ село Рѣжена, че дойде на двѣ патерици и въ разстояние на нѣколко дни, като

се къпа въ дъсчената баня, станъ на крака и фърли патерицитѣ. Хората по истинктъ се стичатъ за помощъ около минералнитѣ бани и оцѣняватъ естествената имъ медицинска помощъ, но равнодушната българска натура на управниците не имъ позволява да се погрижтъ за подобрѣнето на естественитъ божи дарѣ. Благодарение на турската администрация, че ни е оставила тия мизерни поделони около банитѣ. Ние обаче какво сме направили? Нищо и буквално нищо. Тая година имаше едно голѣмо стечение народъ въ Ч. бани. Посѣтители имаше отъ разни точки на нашето отечество, дори и отъ Варна и мнозина лежаха подъ стрѣхитѣ до като се упразни нѣкоя стая. Посѣтителитѣ, а слѣдователно и доходитѣ на банитѣ, отъ година на година би се увеличили, ако да имаше по-модерни удобства и повечко редъ и чистота въ банитѣ. Единъ интелегентенъ посѣтителъ отъ Варна водеше единъ день твърдѣ курпозенъ разговоръ съ бай Тотя по неудобствата на банитѣ и му думаше: „Слушай! Осигори колкото стока имашъ на нѣкое осигорително дружество и тегли единъ кибритъ на всички тия гнилотини, за да станешъ причина да се направятъ банитѣ споредъ днескашнитѣ нужди на хората.“ Бай Тотю прѣдпазливо се озърташе и лукаво хилѣше.

Народното събрание нѣщо прѣди три години бѣше гласувалъ нѣкакъвъ си законъ за благоустройството на минералнитѣ води въ България. Тоя законъ не се положи въ дѣйствиe и минералнитѣ бани пакъ останахъ да се експлуатиратъ отъ общинитѣ, или отъ окръжнитѣ съвѣти, които нищо не сж направили за подобрѣнето имъ. Казватъ че Новозагорската община направила нѣщо по човѣшко за Кортенскитѣ бани а Хасковски окр. съвѣтъ за Хасковскитѣ, но не сѣмъ видѣлъ какво сж направили.

Врѣме е вече правителството да тури рѣка на минералнитѣ бани въ отечеството ни и като вземе примѣръ отъ образованитѣ страни да се погрижи за подобрѣнето имъ и коренното имъ прѣобразование. Държавния бюджетъ съ това прѣдприятие не би се натоварилъ, защото доходитѣ на банитѣ сж достатѣчна гаранция за изплащане заемтъ, който трѣба да се направи за благоустройството имъ. Правителството трѣба часъ по-скоро да отнеме минералнитѣ бани отъ общинитѣ, които безъ всѣко право ги експлоатиратъ, а нищо не правятъ за тѣхното подобрѣние.

Ст.-Загора, 15. августъ 1896.

И. Ивановъ.

Нови извѣстия за Петъръ Парчевичъ и врѣмето му.

Томъ XVI отъ Аналитѣ на Румънската академия¹⁾ изцѣло е посвѣтенъ на единъ наскоро намѣренъ исторически паметникъ отъ срѣдата на XVII столѣтие. Този паметникъ е едно съчинение на католическия Марцианополски архиепископъ, Марку Бандинъ, нарича се *Codex Bandinus* и носи още слѣдующето подробно заглавие: „Общо прѣглеждане на всичкитѣ римокатолически черкви въ провинция Молдава, отъ мене братъ Марку Бандинъ, отъ Скопие ученикъ отъ францисканския орденъ отъ Босна Аргентина... архиепископъ Марцианополския, въ Долна Мизия, и кралство България, администраторъ на Доростолъ — въ същата Мизия, и кралство България — на Томисъ (Добруджа) въ Скития до Черно Море и на Молдова. Захваната на 19. октомври 1646. год. и довършено въ Бакъу на 2. мартъ 1648. год.“

Това съчинение въ оригиналъ отъ 196 стр. се подраздѣля на нѣколко глави; глава първа: *Proemium*; глава втора: *Enaratio* съ повече параграфа, въ която се расправя пътуването на автора до Бакъу, и прѣбиванieto му тамъ на първо врѣме, трета глава съ повече подраздѣления: *Informationes Visitationis moldavicae*; тукъ се даватъ разни свѣденія за 40 молдавски градове и села, въ които живѣятъ католици. Слѣдъ това слѣдва списѣка на всичкитѣ католици отъ горнитѣ села и градове. Като приложение на главната часть отъ съчинението, слѣдватъ други 30 глави, въ които се даватъ разни свѣденія за Молдова, господаря на страната, бояритѣ и населението. Това съчинение е било написано като докладъ до папата за състоянието на католическитѣ черкви въ областъ Молдова

Румънския дипломатически агентъ въ Римъ, извѣстния румънския историкъ Есарку, прѣди нѣколко години, вед-

¹⁾ *Analele Academiei Romane. Tomul XVI. 1893—1894. Memoriile secțiunei istorice. București 1895. стр. 335.*

нажъ като прѣглеждалъ книгитѣ на единъ римски букинистъ (продавачъ на стари книги), намѣрилъ съчинението на Бандина въ ръкописъ, купилъ го и го испратилъ на румънската академия въ Букурещъ. Румънския историкъ и членъ на академията В. А. Уреке, прѣдставилъ на академията едно изложение за съдържанieto на това съчинение, което заедно съ оригиналния текстъ на Бандина и нѣколко приложения сега се обнародва въ XVI книга на аналитѣ.

Понеже Марку Бандинъ е билъ архиепископъ на Марцианополската архиепископия, която е обхващала североизточната частъ на България, страна съседна съ Молдова, читателя се надѣва да срѣдне въ това съчинение много свѣдения и за българитѣ. За жалостъ Бандинъ като описва само „провинция Молдова“ почти нищо или твърдѣ малко, и то мимоходомъ, говори и за наше отечество. При всичко това и тия кратки извѣстия на нашия архиепископъ сж доста важни и фърлятъ една нова свѣтлина върху нѣкои събития отъ българската история отъ срѣдата на XVII столѣтие.

Прѣди всичко за Марцианополската архиепископия. Както се види отъ заглавието на Бандиновото съчинение, той е билъ архиепископъ на Марцианополската архиепископия, която се намирала въ Долна Мизия и кралство България. На Доростолъ, Добруджа и Молдова той е билъ само администраторъ, а не и архиепископъ. Това съобщение иде въ противорѣчие съ извѣстното до сега отъ историята. Въ историята на българитѣ отъ Иречека се казва: „Въ XVII столѣтие въ вѣсточна България е имало архиепископство, което е носило римското название Марцианополъ; но архиепископитѣ не сж имали резиденцията си въ Прѣславъ — който се отождествявалъ тогава съ Марцианополъ, а въ Бакъу, въ Молдова. Епархията на това архиепископство обхващала: Молдова, дубровнишкитѣ колонии въ Добруджа и срѣдня България, рѣкитѣ Серетъ (?) и Искъръ сж били западната граница на марцианополската архиепископия, първия архиепископъ на която билъ Марку Бандинъ изъ Скопие (отъ 1643. до 1650 г.) а втория — великия български патриотъ Петъръ Парчевичъ.“¹⁾ Л. Милетичъ въ статията си за католическата пропаганда въ България, твърди че софийската архиепископия е обхващала и Молдавия и Влахия и че Петъръ Деодотъ прѣдложилъ на конгрегацията въ Римъ да раздѣли тази архиепископия на двѣ, като образува още една нова архиепископия, която да

¹⁾ Иречекъ, История Болгаръ. стр. 597.

обхване въсточна България, Влахия и Молдова съ центъръ Бакъу. Конгрегацията разрѣшила да се образуватъ двѣ архиепископии, но намѣрила че столицата на втората — марцианополската — да бѣде въ Силистра. ¹⁾ Обаче тѣзи твърдения на Иречека и Милетича се убожаватъ не само отъ заглавието на това съчинение на Бандина, но и отъ други мѣста на съчинението, сѣщо и отъ приложенията къмъ този томъ отъ анализѣ. Именно приложението „меморала на католическата черква въ Яшъ“ съдържа двѣ интересни глави: първа «*Serie die Vescovi di Bacov*» и втора «*Serie die prefetti di Moldavia*.» Въ първата спомената глава се пзмѣняватъ всичкитѣ епископи на баковската епископия, които сж на брой 32, наредени въ хронологически редъ. Въ този редъ, въ хронологически порядъкъ, сж отбѣлзани и други събития (единъ видъ хроника), а особито посѣщанията на разни високопоставени духовни лица, пратениници отъ папата. Така подъ № 16 епископъ Джеовани Батиста Замойски (1633—1649 год.) отъ долу е забѣлзанъ съ кръстъ „година 1644 г. бѣше апостолически ревизоръ (*visitatore*) монсенъоръ Марку Бандинъ, архиепископъ марцианополски, генераленъ викарій и нашъ шести префектъ (Бандинъ въ съчинението си се нарича администраторъ).“ Понадолу слѣдъ № 17, е отбѣлзано съ кръстъ „1650 год. бѣше апостолически визитаторъ, монсенъоръ Томасо Парчевичъ, българинъ отъ миноритския орденъ, девети префектъ.“ Въ слѣдующата глава, въ списъка на префектитѣ е забѣлзано: подъ № 1 „Патеръ Андрей Богославлевичъ, далматинецъ, отъ миноритския орденъ, 1623 год. този бѣше за Молдова, Валахия и България.“ По-надолу подъ № 9 „Патеръ Томасъ Парчевичъ, префектъ и епископский викарій при цариградската патриаршия 1650.“ Слѣдъ него подъ № 10 *Gabriel Tomatis* 1650 год.²⁾ (за този се споменава у Милетича стр. 71). Отъ тѣзи списъци се вижда че Бандинъ е билъ само визитаторъ, испратенъ отъ папата въ Молдова и префектъ или администраторъ, а не архиепископъ на Молдова или епископъ въ Бакъу. Първия списъкъ изрежда имената на Баковскитѣ епископи, и не споменува нищо за архиепископи въ Бакъу, защото ги нѣмало такива, а имало само епископство. За Петъръ Парчевичъ въ тия списъци нищо не се споменува. Отъ изложеното до тука трѣба да се вади заключение, че дѣйствително марцианополската архиепископия не се е рас-

¹⁾ Л. Милетичъ. Изъ историята на българската католическа пропаганда въ XVII вѣкъ. Вж. Българ. Прѣгледъ 1894. год. кн. VIII стр. 78.

²⁾ *Analele* стр. 166—169.

пространявала вѣнъ отъ българскитѣ прѣдѣли, че Молдова и Валахия сж имали самостоятелни епископии и че само по некога въ отсъствието на титуларни епископи, тѣ сж управлявали отъ други духовни лица, като администратори или отъ викарии. Професоръ Уреке не закачи този въпросъ, и ний не знаеме какъ стои той въ румънската историческа литература.

Отъ изложението на Бандина се вижда, че отдавни врѣмена въ Молдова е имало католическо епископство съ седалище въ Бакъу, но повечето или нѣмало назначени епископи или ако е имало, управлявали сж епархията си отъ други държави, гдѣто сж имали постоянното си мѣстожителство. Въ врѣмето на Бандина, Баковски епископъ е билъ Дженовани Батиста Замойски (1633—1650 г.), който живѣялъ въ Полша и само веднажъ въ 1636. год. посѣтилъ епархията си и пакъ си заминалъ. Молдавския князь, Василь Лупу, два пѣти е писалъ на папата да иска постояненъ епископъ, който да живѣе въ Бакъу. 1) Прѣди идването на Бандина тази областъ посѣтилъ Соф. архиепископъ Петъръ Деодотъ, вѣроятно по настояване на папата. Той обиколилъ по-главнитѣ мѣста на страната, ржкоположилъ свещенници, билъ приетъ отъ княза Василь Лупу и за всичко прѣдставилъ докладъ на папата, въ който ще да е искалъ и желание да се образува нова марцианополска архиепископия съ сѣдалище въ Бакъу, но папата като се съгласилъ да се състави нова архиепископия, не се е съгласилъ въ нея да влезе и Молдова, а само источна България и да има за сѣдалище Силистра. Но понеже Замойски не искалъ да живѣе въ Бакъу, то Бандинъ за това вѣроятно е билъ натоваренъ да ревизира тази областъ, да прѣдстави докладъ на папата и врѣменно да бѣде управитель на Баковската епископия.

За себе си Бандинъ, на едно мѣсто дава мимоходомъ слѣдующитѣ свѣдения: билъ отъ Скопие, «a Skopia Bosnensis»; но прѣди билъ испратенъ отъ папата при мисията въ гр. Карансебешъ, гдѣто светитѣ отци отъ ордена на Исуса несправедливо били малтретирани отъ еретическия князь на Трансилвания. Сетнѣ по заповѣдь на светата конгрегация отишелъ въ Чипровецъ, въ България, за да установи границитѣ между марцианополската и Софійската архиепископия (заедно съ П. Деодота). Слѣдъ това отъ Чипровецъ отишелъ въ Босна за да се ржкоположи за архиепископъ. 2)

1) Analele стр. 72—74.

2) Analele стр. 175.

Като дадохме тия прѣдварителни свѣденія за положението на Бандина като марциополенски архиепископъ и администраторъ на Молдова, ще приведемъ най-сжществената за насъ часть отъ съчинението му, съ която ще си послужимъ да обяснимъ нѣкои и други събитія отъ онова врѣме. Въ началото на съчинението въ главата Enaratio, Бандинъ излага своето пътувание до Бакъу и прѣбиванието му тамъ на първо врѣме. Той захваща съ обяснение, че билъ назначенъ за архиепископъ отъ Папа Урбанъ VIII. Тогава отъ Чипровецъ, въ България, прѣминалъ въ Босна Аргентина (*in nostram provinciam Bosnae Argentinae*) въ гр. Олово, находяще се въ турска земя, гдѣто по причина на сѣсѣдство и за по-голѣма леснина (намѣсто да отиде въ Римъ) билъ ржкоположенъ за архиепископъ отъ Петъръ Деодота отъ Чипровецъ, Софійски архиепископъ, съ други двама епископи. Отъ тукъ трѣгнали заедно съ Деодота, който отивалъ за своята резиденция въ Чипровецъ, а Бандинъ за своята администрация въ Молдова. Въ Чипровецъ не прѣстояли по причина на една инфекционна болестъ, а заминали за Желѣзна (*zelezna*) кадѣто пристигнали уморени. Тукъ Бандинъ прѣстоялъ по-дълго врѣме (отъ 18 Августъ до 2 Октомври 1644 год.) у братията францисканци, защото се билъ разболѣлъ, по нѣманне проводници и защото черковнитѣ му одежди били вехти и недобри, та чакалъ да му правятъ нови.

На 2 Октомври 1644 год. Бандинъ трѣгналъ отъ Желѣзна и сжщия день пристигналъ въ Клисна, гдѣто прѣнощувалъ у францисканитѣ. На трети Октомври слѣдъ черква — заедно съ секретара си, Петъръ Парчевичъ, българинъ, свещеникъ и ученикъ на папа Урбанъ, трѣгнали къмъ Дунава като имали съ себе си двѣ кобили, двама слуги и придружени отъ нѣколко души Чипровчани. На 4 Октомври се раздѣлили отъ чипровчанитѣ и се приготвили да минжтъ Дунава. Пограничния началникъ поискалъ да знае, какви сж хора и тѣ му отговорили че сж търговци и носятъ нѣщо стока за Търговище. Чиновника искалъ да види, каква стока носятъ, но Бандинъ като не жалаалъ да му покаже черковнитѣ си одежди, подкупилъ го съ осемъ талера отъ дѣсетѣхъ които ималъ. Благодарение на единъ търговецъ, Галъ Иосефъ, който ги зель съ себе си, могли благополучно да пристигнатъ въ Търговище, иначе безъ срѣдства и като незнаели езикътъ и обичаитѣ на страната, почти навѣрно би загинали.

Слѣдъ осемъ дена отъ тръгванъето си пхтинцитѣ съвсѣмъ уморени, пристигнали въ Търговище, столица на Влахия.

Щомъ милостивия господаръ влашки узналъ за пристиганieto на католический архиепископъ, веднага му испратилъ тайнъ¹⁾ отъ хлѣбъ, вино, месо, свѣщи, ечмикъ и сѣно за коньстѣ и заповѣдалъ да имъ даватъ отъ сжщото всѣки день въ достатъчно количество. Нѣколко дена наредъ ватѣло дъждъ и едвамъ на четвъртия день — недѣленъ день, Бандинъ можатъ да се прѣдстави на княза въ ауденция, която веднага му била дадена, щомъ я поискалъ.

Бандинъ се явилъ въ двореца, ниско и почтително поздравилъ княза и му благодарилъ за гостолюбieto и снисходителността му. Матей Басарабъ билъ окръженъ отъ всичкитѣ боляре. Секретари на архиепископа, Петъръ Парчевичъ, обръналъ се къмъ княза съ една дълга рѣчь на латински езикъ, отъ името на архиепископа; той говорилъ умно и смѣло, и на края благопожелалъ на господаря и страната му всѣкакви блага отъ Бога.

Матей верѣдъ боляритѣ си, веселъ и съ учудване слушалъ такова ново и необикновено нѣщо. Неговия секретаръ по полски и латински езикъ, стоялъ отъ едната му страна. Когато Парчевичъ свършилъ рѣчъта си, княза съвсемъ доволенъ и веселъ, попиталъ секретаря си: «*cse dzicse?* (какво казва?) *hoc est quid dicit?*». Секретаря за удоволствие на всички прѣвелъ цѣлата рѣчь. Княза останалъ благодаренъ и не пожелалъ да седне до като по-напрѣдъ не седналъ Бандинъ. Слѣдъ това той захваналъ да приказва милостиво и попиталъ за здравieto на папата и на всичкитѣ му кардинали. Въ присѣтствието на православния митрополитъ (който пристигналъ) Бандинъ отговорилъ че той отъ двѣ години е билъ въ Римъ и че е испратенъ отъ турска земя по заповѣдъ на папа Урбанъ да ръководи и управлява католическитѣ черкви.

Въ това врѣме влиза единъ дяконъ, придруженъ отъ нѣколко черковни служители, съ кръстъ въ ръка, ръсenci вода съ китка босилекъ. Става митрополита, зема босилека отъ дякона, ръси присѣтствующитѣ и дава да цалунатъ кръста. Княза не приелъ да цалуне кръста и да бже поръсенъ прѣди Бандина. Като се свършило и това, митрополита прѣдалъ кръста на дякона и захваналъ да благопожелава на княза, боляритѣ и цѣлата страна. Слѣдъ това заудряли камбанитѣ и

¹⁾ Уреке прѣвежда думата *portio* съ *tainu*.

княза съ митрополита и боляритѣ тръгнали за православната черква, а Бандинѣ съ своитѣ — за католишката.

На тръгване отъ Търговище, Бандинѣ билъ приетъ отъ княза на прощална ауденция. Господаря излѣзалъ извънъ двора да го посрещне и общалъ прѣзъ цѣлия си животъ да почита католическия прѣстолъ. Туку що се върналъ Бандинѣ въ квартирата си, слѣдъ него дошелъ секретаръ на княза, послѣдванъ отъ слуги и му занесълъ дарове, нови копирени дрехи, една сива дреха за Парчевича, двадесетъ жълтици и пжтни писма за сводобно прѣминаване. Слѣдъ малко още, му донесли провизия за ядене и пиене до Яшъ и даже му пратили хора да го придружаватъ отъ мѣсто на мѣсто, които не билъ искалъ.

Бандинѣ повторно поблагодарилъ на княза прѣдъ секретаря му, когото като испроводили, твърдѣ весели седнали да се нахранятъ и пили наздравии за щастieto и дългоденствието на господаря, боляритѣ му и за съхранението на цѣлата му държава. Туку що свършили общда, ето че пристигнали и колята съ кочияши изпратени отъ княза. Слѣдъ това натоварили си нѣщата и още сжщата вечеръ тръгнали за Молдова.

Въ Яшъ, Бандина освѣтъ че не го приели така добръ, но даже молдавския господаръ не искалъ да го признае за папски пратеникъ, защото не носилъ отъ него писма. Бандинѣ сп показалъ книжата които си ималъ: 1) папскитѣ були, 2) акта за назначението му архиепископъ и 3) рѣшението на конгрегацията за границитѣ на софійската и марцианополската архиепископии, съ което се доказало че той нѣма властъ надъ Молдова и което било по-добръ да не го вземе съ себе си. Слѣдъ дълги молби на Бандина му било позволено да отиде въ Бакъу и да живѣе въ епископската къща, като простъ священникъ, до получването на акредитивнитѣ му писма. Той побързалъ да замине, като взелъ на заемъ петъ лева отъ викаря (замѣстникъ на архиепископа), Иванъ Лило, българинъ, защото нѣмалъ пари за пжтни разноски. Въ прѣдпоследния день на октомври Бандинѣ испратилъ вѣщитѣ си съ двамата си слуги въ една кола съ два вола за гр. Котнаръ, за кадѣто, на другия день тръгналъ и той, придруженъ отъ секретара и викаря си и тримата на конѣ (преди Бандина, когато Деодотъ посѣтилъ Молдова, вѣроятно е оставилъ за викарь въ тази страна българина Иванъ Лило¹⁾), който ималъ постоянно мѣстожителство въ гр. Котнаръ). Слѣдующия день, като влизали, тримата пжт-

¹⁾ У Милетича стр. 74—75, X се говори вѣроятно за сжщия Joannes Lyllo, както го пише Бандинѣ.

ници въ Котнаръ, пристигнали колата, които сѣщо влизали въ градътъ. Тукъ спрѣли въ кѣщата на свещеника, гражданитѣ ги посрѣщали тържествено и ги угостили съ прѣкрасна вечеря. На другия день — празника „на всичкитѣ светии“ — Бандинъ служилъ литургия за пръвъ пѣтъ слѣдъ посвещаванieto му въ архиепископски санъ, макаръ и не като архиепископъ, а като простъ калугеринъ и пѣтникъ. На трети ноември Бандинъ тръгналъ за Бакъу, кждѣто пристигналъ на 5. ноември 1644 год. истоощенъ и изнуренъ отъ дългия и трудния пѣтъ. Така той се надѣвалъ да намѣри успокоение на душата си и почивка на тѣлото, както и една сума пари отъ доходитѣ на епископството. На трѣгванието му за Молдова, Францискъ Ингулусъ, секретаръ на светата конгрегация и софійски архиепископъ му говорили, че тукъ ще намѣри пълно щастие и златни планини, обаче нито четвъртъ отъ това не се сбдждало¹⁾.

Писмото на папата до молдовския господаръ, съ което го моли да признае Бандина, носи дата 10. май 1645 год. Било получено сѣщо писмо и отъ епископа Замойски, който моли княза да признае Бандина за неговъ замѣстникъ съ всички права.

Понататѣшното изложение на Бандина, като нѣма за насъ специаленъ интересъ, нѣма да цитираме тука.

Приведенитѣ извлечения допълнюватъ и разясняватъ нѣкои събития отъ срѣдата на XVII столѣтие. Въ това врѣме както се знае отъ историята, българиѣ, подъ ръководство на соф. архиепископи Петъръ Деодота и Петъръ Парчевича, кроели едно всеобщо въстание въ Турция и се стараяли да привлѣкѣтъ къмъ тази борба и европейскитѣ християнски държави. За да бждѣтъ по-ясни нашитѣ бѣлѣжки за тия събития, тукъ ще приведемъ по една цитата отъ историята на Иречека и горепоменатата статия на г-на Милетича. „Отварянието на Турско-Венецианската война въ 1645 год. — казва Иречекъ — произведе голѣмо движение въ Балканскитѣ земи. Православни и католици помислихъ, че е настѣпилъ часътъ на освобождението, ако само Полша и Императора се присѣдинихъ къмъ Венеция. Валахския господаръ Матей Басарабъ билъ на чело на заговора. Най-необходимо било да се привлѣче полския кралъ Владиславъ IV, прославенъ съ своята побѣда надъ турцитѣ при Хотинъ и твърдѣ извѣстенъ на всѣтокъ, както се вижда отъ поемата „Османъ“ на Иванъ Гундулича. Петъръ Парчевичъ отъ Чипровецъ, потомъкъ отъ старо

¹⁾ Analele стр. 177—182 и 186—187.

български родъ, краснорѣчивъ, знаещи много езици, докторъ на богословията и викарий на марцианополския архиепископъ билъ испратенъ при Владислава, който го приелъ много добръ и на връщане го надарилъ съ много подаръци, единъ свой портретъ въ пълно въоръжение и едно червено копринено знаме. Владиславъ се готвелъ за война, но умрѣлъ въ 1648 год., слѣдъ което се разрушили и надеждитѣ на българитѣ.

Обаче движението не прѣстанало; въ 1649 год. всичко било готово за въстание. Архиепископъ Деодотъ, единъ отъ главнитѣ заговорници, съ голѣмъ трудъ успѣлъ да спре прибрзаното движение. На 18. декември началницитѣ на движението пакъ се събрали у князь Матей Басараба въ Търговище и за втори пѣтъ пратили Парчевича въ Полша, също у императора и въ Венеция. — „Българскиятъ левъ — пишатъ тѣ въ своитѣ писма — макаръ и да дрѣме, но е още живъ“ и съвѣтватъ да не се пропусне удобната минута за съвкупно нападение на Турция и за въстановление нѣкога твърдѣ славнитѣ словенски царства. Парчевича на всѣкъдѣ приемали съчувствено, особено въ Венеция. Но тогавашнитѣ отношения на европейскитѣ държави не позволили да се осъществи съюза¹⁾“.

За третето (въ 1655 г.) и четвъртото (1673 г.) ходение на Парчевича по европейскитѣ дворове, тукъ нѣма да говоримъ.

Въ статията на Милетича тия събития, освѣнъ че не се обясняватъ по-добръ, но още по-вече се забъркватъ. Така напр. второто ходене на Парчевича въ Полша и първото въ Вiena и Римъ се отнася отъ него къмъ 1654 год., когато и споредъ Пречека то е било въ 1649 и 1650 години. Освѣпъ това Милетичъ намира, че Парчевичъ по-напредъ ходилъ въ Римъ и сетиъ въ Вiena, когато въ същностъ е станало обратното. Милетичъ поддържа още, че Парчевичъ билъ пратенъ въ Полша при Владислава като посланикъ отъ Бандина, за да привлече Владислава въ заговора, на чело на който е стоялъ влашкиятъ войвода Матей Басарабъ. Това е било въ 1645 г.²⁾

И споредъ Пречека и споредъ Милетича излиза, че българитѣ въ това врѣме сж били въ части и тѣсни сношения съ Валахия и Матей Басараба, който билъ главния инициаторъ на движението и че тѣ се познавали много добръ едни други. Обаче отъ приведенитѣ извлѣчения отъ съчинението на Бандина излиза, че Бандинъ и Парчевичъ прѣзъ 1645 год. за

¹⁾ Пречекъ стр. 607—608.

²⁾ Милетичъ кн. XI стр. 171—172.

пръвъ пътъ отивали въ Влашко, не познавали нито езика, нито хората на тази страна и не сж имали по-рано никакви сношения съ Матей Басараба. Благодарение на единъ дубровчанинъ търговецъ тѣ пристигатъ въ Търговище, гдѣто сж припудени да се обясняватъ по латински чрѣзъ чужди прѣводачи, защото власитѣ не знаели латински. Че Бандинъ не е знаялъ влашки, се вижда и отъ едно друго мѣсто на съчинението му. Когато обикалялъ епархията си, въ гр. Хушъ, искалъ да земе съ себе си за другаръ патеръ Гаспаръ, вице-префектъ на францисканитѣ въ Молдова, не защото му билъ потрѣбенъ, тѣй като Гаспаръ не знаялъ влашки, но отъ почитъ къмъ чина му Обаче сетнѣ взелъ мѣстния свещеникъ, който знаелъ езика и жителитѣ на страната (Бандинъ воделъ съ себе си още патеръ Павелъ Беке, който му служилъ за прѣводчакъ по маджарски, тѣй като почти всичкиятъ католици въ Молдова били маджари ¹⁾). Отъ казаното слѣдва, че Матей Басарабъ не е знаялъ нищо за Бандина и Парчевича до идването имъ въ Търговище въ края на 1644 год. нито пъкъ е знаялъ нищо за заговора, толкова по-вече не е можелъ да стои на чело на движението до тази дата. Всичко е било скроено и наредено въ София и Чипровецъ отъ самитѣ българи подъ впечатлението отъ побѣдитѣ на Владислава IV и на венециянската война посетилъ въ 1645 год. Българитѣ сж били въ течението на европейската политика, чрѣзъ сношенията си съ Римъ, чрѣзъ дубровчанитѣ и генуезцитѣ търговци, които ги имало на всѣкадѣ въ България и които сж имали сношения съ цѣла Европа.

Прѣзъ 1646 година отъ Бакъу Парчевичъ заминава за Полша при Владислава, за която цѣль е билъ изпратенъ отъ България, и само за да се прикрие е билъ назначенъ за секретаръ на Бандина. По онова врѣме Владиславъ IV., като побѣдител на турцитѣ и прославенъ въ Балк. полуостровъ чрѣзъ поемата на Гундулича, е привличалъ най-много вниманието на всичкиятъ поробени християни и възбуждалъ у тѣхъ надежда за свобода. При това въ XVII. столѣтие Полша е била една отъ най-силнитѣ християнски държави и християнитѣ въ Турция на нея сж гледали сжщо тѣй, както въ XVIII. и XIX. столѣтие сж гледали на Русия, т. е. като на своя бждеща освободителка. За това само Владиславъ, полски кралъ, е могълъ да бѣде прѣдназначенъ и избранъ да стои на чело на движението, а не съ нищо неизвѣстния Матей

¹⁾ Analele стр. 33, 36.

Басарабъ, който, както се вижда отъ гореприведенитѣ цитати изъ Бандина, е билъ много добъръ господарь, но отъ нищо не се вижда да е билъ и добъръ воинъ. Нѣма съмнѣние, че Парчевичъ, като е билъ пратенъ въ Полша, ще да е билъ натоваренъ да сондира почвата и въ Дунавскитѣ княжества и въ Трансилвания, та да подготви владѣтелитѣ на тия страни къмъ всеобщия съюзъ, което той извършилъ доста сполучливо.

Че прѣзъ 1646. год. Парчевичъ е заминалъ за Полша се вижда отъ едно мѣсто на Бандиновото съчинение, гдѣто се казва, че на 19. откомври 1646. год., когато Бандинъ се готвилъ да замине по обиколка изъ епархията си и да трѣгне отъ Бакъу за Яшъ, той не можалъ да трѣгне съ собствената си кола, защото ималъ на разположение само единъ конь, тѣй като съ другия (конетѣ съ коитѣ излѣзли отъ България) Парчевичъ билъ заминалъ за Полша. За това Бандина закаралъ до Яшъ католичкия свещеникъ отъ съседното село Бая, братъ Симеонъ, далматинецъ, съ собствената си каруца. Съ него отивалъ за Яшъ и нѣкой-си търговецъ Иванъ Златоний, дубровчанинъ, който идѣлъ отъ Валахия и билъ на Бандина гостенинъ въ Бакъу.¹⁾

Твърдението на Милетича, че Парчевичъ е заминалъ за Полша изпратенъ отъ Бандина, се показва невѣроятно, защото отъ цѣлото съчинение на послѣдния се вижда че той е билъ тихъ, кроткъ, болезненъ и всецѣло прѣдаденъ на уреждане епархията си; освѣнъ това въ Молдова той е билъ новъ човѣкъ, безъ сръдства, и окръженъ отъ маджари католици, съ които не е могълъ да има революционни свѣръзки.

Прѣзъ 1647. год. Парчевичъ пакъ се вѣстѣва въ Търговище. Споменатиятъ по-горѣ патеръ Гаспаръ, по причина на нѣкои неприятности и неспоразумѣния избѣгалъ отъ Молдова и отишелъ въ Търговище, гдѣто се прѣдставилъ на князь Матей, като пратеникъ отъ папата. Матей го приелъ много добръ, но отсетнѣ се разбрало, че Гаспаръ е излѣгалъ княза. За тая работа на Бандина му разправилъ секретаря му Парчевичъ, който по това врѣме билъ се намиралъ въ Търговище.²⁾ Това ходение на Парчевича въ Търговище, ще да е било при възвръщаннето му отъ Владислава, когато е носилъ въ България дароветѣ и портрета на полския кралъ. При това ходение на Парчевича въ България ще да е станжло и съглашението да се съберхтъ водителитѣ на заговора въ Търговище прѣзъ декември 1649. година.

¹⁾ Analele стр. 194.

²⁾ Analele стр. 270.

За ходеннето на Парчевеча по европейскитѣ дворове прѣзъ 1649. и 1650. години, както видѣхме, Пречекъ дава твърдѣ кратки свѣдѣния, а Милетичъ съвеѣмъ ги забърква. За това ходенне ний намираме нѣкои по-подробни извѣстия, които ще приведемъ тука.

Свѣдѣніята на Пречека сж черпени отъ неиздаденитѣ прѣзъ 1876. год. документи на графъ Пеячевича. Тѣзи документи отестнѣ сж били попълнени и издадени прѣзъ 1880. г.¹⁾ съ които пакъ се е ползувалъ румънскиятъ историкъ Понеску-Джонъ въ съчинението си: Людовикъ XIV. и Константинъ Бранкованъ.²⁾ Г-нъ Милетичъ въ споменѣтата си статия се старае подробно да изложи политическата дѣятелность на Парчевича, но както се види, той не е знаалъ за изданието на графъ Пеячевича, защото не се е възползувалъ отъ неговитѣ документи. Това издание намъ не ни е достъпно за сега, за това ще се ограничимъ само съ извлѣченията, които намираме у Понеску-Джона. Макаръ документитѣ на графъ Пеячевича да сж обнародвани прѣзъ 1880. година, но понеже тѣ сж останѣли неизвѣстни за нашата читающа публика, ний съ право можемъ да ги смѣтаме за нови извѣстия, и ако и прѣзъ втори рѣцѣ, да запознаемъ читателитѣ си съ тѣхъ.

На 18. декември 1649. год. Парчевичъ се намиралъ въ Търговище, гдѣто получилъ писма отъ трансилванския князь Ракоци. Слѣдъ тази дата той трѣгва за Полша съ писма отъ българскитѣ заговорници, датирани сѣ отъ Търговище съ дата 18. декември, което показва, че всички тия лица тогава се намирали на събрание въ Влашката столица. Въ едно отъ тия писма, писано отъ името на мнозина видни българи до Венецианската република, между другото казватъ, че тѣ идатъ *con il barbe bianche, con il capo canuto, son il dorso incurvato de la tirania, con li ochi incavati, con le forze debile* и я молятъ (републиката) да имъ помогне противъ турцитѣ. „Имаме съ насъ — казватъ тѣ — полскиятъ кралъ Владислава, имаме Матей Басараба, господаръ Влашкий, чиято войска стои готова и чака само знакътъ на почтеннейшата република за да нахлуе въ Турция. Нека Венеция изсвирни съ рогъ, за да ни даде този знакъ, нека благоволи да събуди заспалниятъ български левъ, който ако и да дрѣме, но е

¹⁾ Archiv für Oesterreichische Geschichte (LIV Band) Wien 1880 г. студията: Pater Freiherr von Parcevici, Erzbischof von Mertianopol, apostolischer Vicar und Administrator der Moldau, bulgarischer Internuntius vor kaiserlichem Hofe und kaiserlicher Gesandter bei den Kosaken-Hetman Bogdan Chmelnicki 1612—1674 г.

²⁾ Ludovicu XIV, si Constantinu Brancovénu. Studiu asupra politicei Francese in Europa resarităno (1534—1715) de Jonescu-Gion. Bucuresti. 1884.

живъ още (*Vogli il lione di Bulgaria adormito eccitare, respirat enim, adhuc quamvis totaliter non spiret*)¹⁾

Отъ това писмо се вижда, че на 18. декември 1649. г. българскитѣ вѣстаници не сж знаели още за смъртъта на Владислава, полски кралъ, който е умрѣлъ още прѣзъ 1648. год. За това казахъ, че събранието въ търговище е станхло по сговоръ още отъ 1647. год., когато Парчевичъ е ходилъ въ България. Очевидно по причина на труднитѣ съобщения, извѣстията се получавали много късно и съглашенията за срѣщитѣ не сж могли да ставатъ освѣнъ за по-отдалечени срокове.

Между другитѣ писма Парчевичъ е носилъ едно отъ Деодота до Венецианския Сенатъ и друго отъ Францискъ Марконичъ, католически префектъ на България, адресувано до „Почтенѣйшата Венецианска република, славната кралица на свѣта“. Отъ Матей Басараба Парчевичъ не носилъ писма. Този князъ се ограничилъ само да заяви „че той ще бѣде готовъ, когато и другитѣ съюзници бѣдхъ готови“²⁾ Това заявление на Матея е още едно доказателство, че всичкитѣ надежди вѣстанничитѣ възлагали на Владислава IV и Венецианската република, и че главнитѣ пинципатори сж били самитѣ българи на чело съ Деодота и горещия патриотъ Парчевичъ, а Матей Басарабъ много слабо е гледалъ на тази работа. Парчевичъ ще да е автора-съчинителя на писмото до европейскитѣ дворове писани съ такова голѣмо въодушевление — отличителна черта на Парчевичевитѣ рѣчи, говорени на много мѣста.

Когато Парчевичъ пристигналъ въ Варшава, Владислава го вече нѣмало, а на негово мѣсто на полския прѣстолъ седѣлъ Иванъ-Казимиръ. Този приелъ българския пратеникъ много любезно, похвалилъ ревността на малкитѣ князѣ (Матей, Ракоци), обѣщалъ помощъ, но заявилъ, че той нѣма да се тури на чело на движението (на лигата). Той, Иванъ-Казимиръ, като кралско величество, съ своята власть (полскитѣ крале имали претенцията да смѣтатъ Валахия, Молдова и Трансилвания за свои васални владения) назначава за глава и главенъ ръководителъ, Матей Басарабъ, господаръ на Валахия. Парчевичъ съ тази вѣстъ се върналъ въ Търговище при Матея. „Подмладѣ отъ радостъ многоуважаемия старецъ, като му съобщихъ това“ пише по-сетнѣ Парчевичъ въ меморандума си до Венецианския сенатъ. Матей не захжнѣлъ да

¹⁾ Ионеску-Джонъ стр 93.

²⁾ Ионеску-Джонъ ст. 92.

сѣбощи тази вѣстѣ въ България и сключилъ сѣюзъ съ трансилванския князь Ракоци.¹⁾ Молдавския князь, Василъ Луну, се намиралъ въ постоянна вражда съ Матей Басарабъ, искалъ да му отнеме прѣстола за това не било възможно да се привлѣче и той въ заговора. Колкото за сношението на Матей съ българитѣ, тѣ сж могли да ставатъ чрѣзъ онии многочислени българи, които служили у него като наемна войска.

Прѣзъ пролѣтѣта 1650 год. Парчевичъ за прѣвъ пѣтъ трѣгва за Виена. Като пристигналъ въ императорската столица, той обиколилъ всичкитѣ министерства и всичкитѣ посланници. Императорския дворъ му отговорилъ, че нищо не му е тѣй близко до сърдцето, както прѣдприятието на нещастнитѣ българи, но че за сега сж въ миръ съ Турция. При все това му казали, на Парчевича, ако Венецианската република се произнесе положително въ полза на българитѣ, императора който е естественъ защитникъ на християнитѣ, ще си измѣни мнѣнието и ще сжсѣ свързания договоръ съ Султана.

Венецианския посланикъ въ Виена, Н. Сагредо, щомъ се научилъ отъ гдѣ и за какво е дошелъ Парчевичъ въ столицата на императора, веднага сѣбощилъ за това на сената и републиката. Сагредо заедно съ полския посланикъ Вискошты, който покровителствовалъ и помагалъ на българския пратеникъ, дали му рекомендателни писма до Венецианския догъ — Франческо де Молина.

Въ сношенията на Парчевича съ министритѣ на императора живо участие е зималъ и посланика на испанския кралъ Филипъ IV.

Въ Венеция Парчевичъ билъ приетъ отъ сената на 6. юли 1650. год. Писмата които донесълъ отъ християнитѣ били прочетени. На 7. юли догѣтъ изслушалъ рѣчьта на нашия дипломатъ, който му изложилъ работата и му разказалъ различнитѣ фази, прѣзъ които е минълъ въпроса въ Търговище, Варшава и Виена. Франческо де Молина му отговорилъ уклончиво. Между 7. и 12. юли Парчевичъ прѣдставилъ на сената, дога и на държавнитѣ секретари (министритѣ) разни меморандуми, въ които излагалъ обширно и защищавалъ дѣлото на християнитѣ. Въ единъ меморандумъ, прѣдставенъ на сената на 9. юли 1650. година, Парчевичъ настоява върху единъ пунктъ, отъ който се вижда, каква роль е играелъ въ това прѣдприятие Матей Басарабъ. Въ този меморандумъ Парчевичъ обяснява: „за да може да успѣе въстанieto

¹⁾ Ионеску-Джонъ стр. 94.

на българитѣ, трѣба прѣди всичко да имаме на наша страна Матей Басарабъ, да го назначимъ началникъ на лигата, да му покажемъ даже, че имаме намѣрение да го изберемъ за князь на Вѣстока. Матей отъ все сърдце иска да се отърве отъ турцитѣ, но не може да излѣзе съ войскитѣ си отъ държавата си, защото Василъ Лупу (молдовски князь), неговия неприятелъ, би му прѣвзелъ прѣстола. Полскиятъ кралъ назначи Матей Басараба «*generalissimo di tuto l'Oriente*», и ми обеща, че и той малко по-късно ще дойде съ много войска да спомогне за побѣдата на кръста и изгонването на турцитѣ.

Отговоритѣ на императорския дворъ Парчевичъ ги изложилъ така, както сж били дадени, безъ да прѣувеличи нѣщо.

На 13. юли 1650. год. Парчевичъ билъ приетъ отъ дога и сената на прощална аудиенция, слѣдъ което тръгналъ за Римъ съ рекомандателни писма до посланика на републиката. Прѣдадени му били и отговоритѣ на писмата на българитѣ и католишкото духовенство. Въ тия писма догътъ и сенатътъ отговарятъ слѣдующето: „Ний сме за война съ турцитѣ; кой добъръ и благочестивъ християнинъ нѣма да бѣде за тази света и достойна за споменъ война? . . . Но не се произнасяме още отъ сега; ще пишемъ по-напрѣдъ на нашитѣ посланици при чуждитѣ дворове, да видимъ и тѣхното мнѣние, да узнаемъ какво мислятъ и мнштритѣ на държавитѣ, при които сж акредитирани. А на васъ ви съвѣтваме да подържите народитѣ, които пасете и ръководите, за светата борба на кръста съ полумѣсеца, съ сжщата ревностъ, както сте ги подържали и до сега. ¹⁾

„Документитѣ на графа Паячевича — казва Ионеску-Джонъ — не ни разправятъ нищо за пътуванието на Парчевича въ Римъ. А събитията, които послѣдвахъ слѣдъ тази мисия, не се отнасятъ къмъ нашия прѣдметъ. ²⁾

Отъ цитираното до тука, читателя може да сѣди отъ какъвъ интересъ ще да сж за българската история, документитѣ, издадени отъ графъ Паячевича и колко по-интересна щѣше да бѣде напр. статията на г-на Милетича, ако бѣше се възползувалъ отъ тия документи.

Тукъ прикѣсваме изложението на събитията отъ живота на великия Парчевичъ, съ надежда, чѣ другъ пътъ ще бѣдемъ щастливи да прѣдадемъ още нѣкои черти отъ грандиозната личностъ на нашия дипломатъ отъ седемнайстото столѣтие.

¹⁾ Ионеску-Джонъ стр 95—99.

²⁾ Сжщо стр. 100.

Тази си статия ще свършимъ съ два малки цитата отъ съчинението на Бандина, върху което се спирахме по-горѣ.

Както казахме въ началото на изложението си Бандинъ е обиколилъ 40 градове и села на Молдова, които ги описва подробно въ съчинението си. Когато описва гр. Галацъ, а именно мѣстоположеніето и околноститѣ му, той казва че градътъ е расположенъ на брѣга на Дунава, задъ който се виждатъ градини, твърдѣ красиви гори, прѣсечени тукъ тамъ съ поляни, а на двѣ мили разстояние се виждатъ планинитѣ на България.¹⁾ Ще рече че и Добруджа, която Бандинъ въ заглавието на съчинението си турга отвънъ България тука я смѣта като частъ отъ нея.

Като говори за населението на гр. Яшъ, столицата на Молдова, Бандинъ казва че тамъ живѣли освѣнъ власи още: маджари, ерменци, гърци, българи, албанци, турци, татари, поляци, русини, саксонци, руси и нѣколко души италианци.²⁾ Отъ това се вижда че международното общение въ XVII столѣтіе е било доста голѣмо и че българи търговци е имало въ отдалечени мѣста отъ прѣдѣлитѣ на България.

Г. Занетовъ.

¹⁾ Analele стр. 204.

²⁾ Analele стр. 257.

Пакъ за нашето правосъдие.

Читателитѣ на „Български Прѣгледъ“ знайтѣ, че въ тия статии се говори на разбрани хора и съ разбранъ езикъ. Юридическиятъ истини, освободени отъ голата школка фразеология и отъ надутата аргументация на занаятчинтъ, що държатъ монополътъ на правосъдието, ставатъ достъпни и за проститѣ смъртни, надарени съ обикновена доза здравъ разсудкъ. Чувството на туй, що е право и на туй, що е криво е по-развито и по-будно, чини ми се, у проститѣ хора, отколкото у пѣкоп жреци на Темида, които не могатъ се срѣщна на улицата, безъ да се усмихнатъ, като нѣкогашнитѣ римски авгури.

Има ли нѣкой да успорва безспорнитѣ начала, че правосъдието е основата на всѣка държава? — Че за да има добро правосъдие, потребни сж добри закони и че, за да се прилагатъ свѣстно и съвѣстно, тия закони, потребни сж хора просвѣтени и безукоризнени съдци? Да влезнемъ ли въ хаоса на българскитѣ закони, закончета и правилници? Да потърсимъ ли, колко пѣщо има разфърляно, несвързано и противорѣчиво, прѣсадено отъ Русия, отъ Белгия, отъ Франция, отъ Италия, отъ Германия, отъ Турция и отдѣ не другадѣ? Туй е цѣлъ лабиринтъ, безъ пѣтеводна нишка, въ който немогѣтъ се движи даже и специалиститѣ, навикнали въ него да живѣятъ — сжща галиматия, която по-добрѣ ще сторимъ да не закачаме. И най-добрия законъ безразсочно присаденъ на чужда почва, безъ да се иматъ прѣдъ видъ мѣстнитѣ нужди и условия, само врѣда може да принесе. Да се спирамъ ли върху начинътъ, по който се приготвятъ, се внасятъ и се вотиратъ въ народното събрание тия закони? Нека оставимъ тази работа на народнитѣ избраници. Безочливостъта на българина въ това отношение е неподобна. Хванете за вратътъ първия човѣкъ, що ще срѣщнете по пѣтя; кажете му, че е повиканъ да сѣдне на министерско кресло. Не само не ще се очуди, не само ще приеме, но ще претендира отведнѣжъ да бѣде пре-

мперъ, понеже счита себе си призванъ да ръководи съдбинитѣ на България. Не е далечъ денътъ, когато ще имаме въ народното събрание толкова партии, колкото и глави, понеже сѣки депутатъ ще иска да бѣде шефъ на своя партия. Нашето законодателно събрание съ сичко друго се е занимавало, но не и съ работата си. Да се прѣмѣстятъ, уволняватъ и назначаватъ съдии, прокурори, учители и други чиновници, фаворити и протежета, туй е било и ще бѣде най-първото и най-важното занятие на нашитѣ „законодатели“. Кои и какви сж слѣдствията отъ такава една бърканица на властитѣ въ държавата, да си мисли народътъ. Ама той нищо не е способенъ да мисли. Толкозъ по-злѣ за него; кой му е виноватъ? Сѣки народъ е достоенъ за онуй управление, що търпи.

Да оставимъ на страна нашитѣ закони и ония, що ги създаватъ. По-важно и по-интересно е да видимъ, кои и какви сж хората, що сж повикани да ги прилагатъ. На първо мѣсто съдникитѣ.

Да допуснемъ, че нашитѣ съдии сж хора просвѣтени, сериозно подготвени и опитни магистрати. Кой незаинтересуванъ човѣкъ, ще вѣрва, че тѣ могатъ да стоѣтъ на опасна висота, на която ги поставя основния законъ, конституцията? Азъ не искамъ отъ тѣхъ да не прилагатъ извѣстни закони, които сж издадени въпрѣки конституцията (и таквизъ ги има много), както правятъ съдникитѣ въ Швейцария и въ Съединенитѣ щати; не искамъ да рѣшаватъ спорове между двама министри; искамъ само да сж безпристрастни, независими и самостоятелни магистрати, когато съдятъ поше обикновенитѣ смъртни. Може ли при положението, въ което сж поставени, да вдѣхватъ довѣрие? Каква гаранция ще имашъ отъ хора, поставени между залька хлѣбъ и между угодничеството на силнитѣ на деня? Да ги туришъ въ такава дилема и да искашъ непрѣменно да излѣзатъ побѣдители, туй значи да ги изкарашъ сички герои. Единъ съдия, който, за да си запази мѣстото, е принуденъ да се моли и да се кланя, комуто и да е, не е съдия. Ама какви сж тия съдии, почти малолѣтни, прѣсно излюпени отъ университета, сѣднали на почетното крѣсло да съдятъ хората и да имъ управятъ работитѣ? Има и таквизъ, които едва притежаватъ третокласно образование; слѣдвали сж по кръчмитѣ на нѣкои мними университети, като ония въ Fribourg или Freiburg, подигнали се до бираритѣ въ Lausanne, че оттамъ въ Bruxelles и ето ти ги върнали се въ майка България, двойни и тройни доктори на сичкитѣ права и науки.

За съдебнитѣ слѣдователи, за мировитѣ съдии и за съдебнитѣ пристави, не се изисква почти никаква подготовка. Съдебенъ слѣдователъ може да бѣде сѣки православенъ българинъ, стига де е грамотенъ. Слѣдователя е слѣзнулъ у насъ отъ висотата на съдия до равнището на единъ простъ писарь — слѣпо орхиде на прокурора.

Мировитѣ съдии особито въ нѣкои затѣнтени дупки на провинцията, се обърнали на парцали въ ржцѣтъ на силнитѣ на деня. Съдебнитѣ пристави — за тѣхъ, и дума не може да става. А за прокуроритѣ и тѣхнитѣ помощници — положението имъ е много по-несигурно и по-неопредѣлено, отколкото онуй на съднитѣ.

Редомъ съ тия обикновени органи на правосъдието, дохождатъ извънреднитѣ — народниятъ елементъ, съдебнитѣ засѣдатели, избрани изъ срѣдата на гражданитѣ. Може би, ще се намѣрихъ хора, които да се въсхищаватъ отъ тѣхната справедливостъ и отъ тѣхното безпристрастие, може да има други, които да желаятъ, щото сичкитѣ съдии въ България да станатъ като съдебнитѣ засѣдатели, избраници на народа, както било въ нѣкои щастливи страни. Колкото за менъ, азъ просто негодувамъ и се възмущаватъ отъ тоя чудовищенъ институтъ, принесенъ у насъ отъ чужди държави. Чудовищна и хибридна наредба, наистина, защото нашитѣ съдебни засѣдатели не сж нито английскитѣ и френскитѣ *juges*, нито пъкъ сж коронни съдии, нѣщо отъ двѣтъ, а въ сжщностъ — нищо. Тѣй е по теория; а на практика тѣ се явяватъ като пето колело, което само врѣда може да принесе. Съдебнитѣ засѣдатели служатъ у насъ или за да оправдаватъ доказани прѣстѣпници, или за да осжждатъ невиннитѣ по вдѣхновение, що получаватъ отъ силния на деня адвокатинъ и по съображения, да ли е той отъ „нашата партия“ или пъкъ е отъ противната.

Вижте какъ и отъ какви хора се избиратъ тия народни съдии. Не изпускайте, че въ тѣхни ржцѣ е повѣрена свободата, имотътъ и животътъ на гражданитѣ; иматъ властъ да те тикнатъ въ затворъ до животъ, да те окачатъ на въжето; и въсхищавайте се подиръ, когато четете по вѣстницитѣ телеграми, въ които се расправя, че опозицията въ с. Дивени била поразена, тѣй като избранитѣ съдебни засѣдатели били отъ „нашитѣ“.

Ролята на съдебнитѣ засѣдатели, тѣй както сж наредени у насъ, може да бѣде само врѣдна за правосъдието. Този институтъ или трѣба да се прѣработи отъ коренъ, или пъкъ трѣба да исчезне, да се махне съвършено. Колкото по-рано,

толкозъ по-добрѣ. Повечето отъ тия хорпца сж, речи, безграмотни, не проумѣватъ, защо стоѣтъ тамъ като истукани и не отбиратъ нито що се говори въ сѣдѣтъ, нито що се питатъ въ съвѣщанието; сичко за тѣхъ е неясно, непонятно, мъгляво: немогатъ да иматъ прѣдставление, за послѣдствіята отъ тѣхния отговоръ. Само едно виждатъ ясно: когато засѣдаватъ, имъ плащатъ. Това имъ дава куражъ да търпятъ душевното изтезание на което се подлагатъ. Съ таквиъ магистрати, когато недохождатъ съ готово мнѣние, подкрѣпено отъ заплашването на нѣкой адвокатъ, горгорбашия на деня, или подпрѣно о нѣкой внушителенъ подкупъ, прѣсѣдателя на сѣда си играе като съ кукли.

Моля, изслушайте единъ отъ многото примѣри, що срѣщахъ прѣзъ кратковрѣменното ми сѣдѣйство. Сѣдѣтъ одного — Х. Сѣдебенъ засѣдателъ е и А. Раскрива се прѣдъ сѣдѣтъ, че наистина подсѣдимия се опиталъ да убие Х. Самия той не отказва, и повтаря: и днесъ да го намѣрѣхъ при сжщитѣ обстоятелства, пакъ ще искамъ да го убия, защото се доказа че Х е билъ заваренъ съ жената, въ собствената къща на подсѣдимия. По изричното прѣдписаніе на закона, той не може да бѣде осѣденъ. А повлича другаритѣ си и г-да сѣдебнитѣ засѣдатели го намиратъ за виновенъ. Короннитѣ сѣдѣщи го освобождаватъ. Утринята ще се разгледва, едно дѣло по насилственото обезчестяване на една дѣвица. Сичкитѣ фази на прѣстѣпленіето сж въстановени прѣдъ сѣда, ясно като бѣлъ день; свидѣтелитѣ, дѣвойката и даже самия подсѣдимъ расправятъ грозната история; докторътъ констатира по тѣлото на жертвата рани и знаци отъ насилие; ногти сж били забивани по мѣсата ѝ; единъ свидѣтель видѣлъ обвиняемия надъ момата съ револверъ въ рѣка. Е, добрѣ! какво мислите? Ако имаше правосѣдие въ България, този прѣстѣпникъ трѣбаше да лежи тоже десетъ години въ окови. Нѣ вий забрѣвате народнитѣ магистрати; правите смѣтка безъ г-нъ А. Милостята му завлича другаритѣ, безгласни истукани, и подсѣдимия е оправданъ. Защо тѣй? Едвай подиръ три-четири дена можахъ да се научж. А билъ роднина и съдружникъ съ лицето, което се сѣдеше съ Х, че се опиталъ да го убие; понеже сѣдиитѣ оправдали Х, тоя модеренъ сѣдия, за да си отмѣсти, оправдава виновния по обезчестяването. И туй било сѣдебенъ засѣдателъ! И туй клето човѣче имало съвѣсть и е дало клѣтва! Г-нъ А бѣ длъженъ по закона прѣди сичко, да се отведе. Нѣ що съмъ седналъ да ви расправямъ и да си изливамъ ядѣтъ? Липсuvatъ ли ви примѣри? назнайте ли още по-гнѣсни, по-отвратителни? Ни-

кога другъ пхтъ не съмъ се погнусвалъ отъ тоя институтъ толкозъ, колкото въ тоя случай; Никога не съмъ се раскайвалъ, дѣто употребихъ цѣли 20 години, додѣто свършхъ правото. Нъ когато научихъ мотивитѣ, що движили тоя безсѣстенъ сѣдня, проклевахъ сѣдбата, която ме е заставила, да постявамъ подписа си до ѱеговия и да изпълнявамъ волята на единъ уличенъ вагабонтииъ. Оттогазъ дваждъ съмъ срѣщналъ обезчестената дѣвойка, която зла сѣдба бѣ докарала да дири правосѣдие отъ нашитѣ сѣдпилица. Незнаж да ли ме познава, нъ азъ добрѣ я познавамъ. Червенина покрива лицето ми, навеждамъ очи и бързамъ да я отмина.

Нъ и съ засѣдателитѣ сичко не се свършва. По сѣдпилицата не по-малка роля играятъ адвокатитѣ, помощницитѣ на правосѣдието, както ги нарича закона. Нъ тѣй ниско е паднало туй съсловие прѣдъ очитѣ на обществото и прѣдъ собственитѣ си очи, щото за мнозина адвокати, епитетитѣ, които ни сж останали още отъ турско врѣме: „башъ-мюзевиръ,“ „ашикяре-хайдутъ,“ „батакчи,“ „янъ-кеседжи“ и днесъ имъ се прилагатъ въ същото значение и съ еднаква сила, както новитѣ термини: фалшификаторъ, мошеникъ, лъжесвидѣтель, клетвопрѣстѣпникъ и др. т. заети изъ богатия рѣчникъ на Наказателнъ Законъ. Врѣме е да се турн вече край на туй неспосѣло положение, въ което се намира адвокатското съсловие; врѣме е да се исчисти отъ ония гадници, които намѣсто да помагатъ на правосѣдието, отдавна трѣбаше да си платятъ дълговетѣ къмъ него съ желѣза на краката; врѣме е вече да се турн прѣграда, та да не могатъ стѣпн мръснитѣ крака на тия поганци въ храмътъ на Темида.

Да не ми се впише въ вина, че употребявамъ силни думи и съ туй исказвамъ гнѣвътъ си. Нѣма защо да го крижъ. Гнѣвъж се и пукамъ отъ ядъ, защото не говориж на вѣтъръ, а се опирамъ на факти. Само срѣщу единъ такъвъ помощникъ адвокатъ, който бѣ расплакалъ цѣла една околия, заведени сж повече отъ десетъ дѣла за фалшификация на частни и официални документи, за мошеничество, за лъжезаклевание и за лъжесвидѣтелство. Срѣщу другъ единъ „пъленъ адвокатинъ“ — голѣма птица въ врѣме оно, ministeriable, да не ви се зловиди, заведени сж намъ-колко си дѣла за подобни прѣстѣпления. Само онзи на когото било писано да се движи въ тая срѣда и да диша отровната атмосфера на тоя свѣтъ, е въ състояние да узнае мизерията въ която се валя по-голѣмата частъ отъ нашитѣ адвокати. Отъ най-високото звание въ една свободна държава адвокатството е слѣзло до пай-низкия занаятъ.

Да кажемъ сега, че гражданинъ благополучно е изминалъ прѣзъ сичкитѣ тия митарства, получилъ е вече едно рѣшение, една присѣда и ще ги изпълнява. Слѣдъ като е изхабилъ цѣли десетъ години, да чака прѣдъ вратитѣ на всевъзможни мирови, окръжни, апелативни и касациони сѣдилища, слѣдъ като е прахосалъ, сичко що е ималъ по прошеносици и адвокати, по мита, канцеларски и сѣдебни разноски, сега вече ще изпълнява. Нъ той е много бързъ, то тѣй не върви. Нека благоволи да почака още петъ поне години, додѣто се свърши изпълнителното дѣло, като допуснемъ, че длъжникътъ му не е прѣпродалъ още на врѣме сичко на жена си. Подиръ петнайсетъ години „ходенъе по мукамъ“ испрѣчва се прѣдъ единъ сѣдебенъ приставъ, който е извършилъ десетина фалшификации и е злоупотрѣбилъ съ нѣколко вспекатели. Гаранцията му е недостатъчна да удовлетвори поне единия и той си остава голъ, съ прѣстѣтъ въ уста.

Сѣдебенъ приставъ, който да е излизалъ чистъ отъ участъка си, е голѣма рѣдкостъ. Назначаватъ се безконтролно, споредъ вѣтъра, що духа, и се рекрутиратъ, между най-негоднитѣ и най-разваленитѣ елементи. Като най-доходни длъжности, тѣхъ раздаватъ само на „наши“ и само таквизъ се търпятъ.

Друга една язва, още по-голѣма отъ изпълнението на гражданскитѣ дѣла, лежи въ изпълнението на углавнитѣ дѣла, въ злоупотрѣбението съ помилванъето. И дѣйствително, както се раздава у насъ помилванъето е чистъ скандалъ, злоупотрѣбение съ най-възвишената и най-благородна прерогатива на короната, туй е отричание на сѣко правосѣдие — прѣстѣпление надъ прѣстѣпленията. Въ науката е споренъ въпроса и откритъ на разискванъе, да ли държавная глава има право да помилва. Нъ както и да е поставенъ академически тоя въпросъ на практика еднакво е разрѣшенъ у сичкитѣ образовани държави въ положителна смисълъ. И у насъ, Господаря има това право. Нъ, Господи, Боже мой! Какво злоупотрѣбение и каква търговия съ туй свещено право!

Трѣба да помните шумѣтъ, що се подигна прѣди двѣ години за нѣкакви си расписки, открити въ пловдивския затворъ. Кое е вѣрно и кое не е, мъчно може да се провѣри, понеже сичко, що се пише по нашитѣ вѣстници, трѣба да се приема подъ строго поръчителство. Когато заговорятъ партизанскитѣ страсти, справедливостта трѣба да мълчи. Но независимо отъ тоя случай, безстыдната търговия съ помилванъето върлува по затворитѣ и подконава отъ коренъ държа-

вата. Помникът се таквизъ случаи, когато кръвопийци сж били прѣдставяни за помилване и сж били помилвани прѣди още да влѣзе въ законна сила присѣдата. Това сж вършили и вършатъ адвокати-депутати отъ сичкитѣ партии и фракции, *de tout poil et de toute plume*. Мнозина даже за това ставатъ партизани, за да могатъ по този пѣтъ свободно да упражняватъ търговията си безъ страхъ отъ конкуренция, като си поставятъ въ затвора свои хора, за директори, надзиратели, ключари и пр. Каква прония! Да влачишъ подсѣдимия по сѣдилищата нѣколко години, да го накарашъ да фигурира въ комедията на сѣденъето, да го пращашъ по апелации и касации, и слѣдъ като го осѣдишъ на смѣтръ, подиръ шестъ мѣсеци да го помилвашъ на 15 години окови и подиръ три още други да го освободишъ срѣщу единъ подкупъ отъ 50 до 100 и повече наполеона — наречете ги ако искате, възнаграждение за трудътъ на адвокати́на, не измѣнява работата — туй е позоръ за бѣлгарското правосѣдие! По този начинъ се губи сѣко понятие за правда и се подкопава държавицата ни отъ коренъ.

Новия наказателенъ законъ е взелъ нѣкои мѣрки за прѣсѣчанието на злото и е наредилъ особенъ пѣтъ за помилването. Незнамъ защо обаче прѣдписанията на закона не сж още изпълнени и нареденитѣ комисии за помилване не сж още сформирувани.

Туй сж въ кратко и набърза рѣка засегнатъ нѣкои отъ язвитѣ, що разяждатъ тѣлото на нашето правосѣдие. Да ги избличава човѣкъ, да ги разкрива, за да се заинтересува обществото и да търси лѣчението имъ, чини ми се, не е грѣхъ, нито прѣстѣпление, а наопаки, длѣжностъ на сѣки гражданинъ. Особено внимание заслужва персонала на нашитѣ сѣдебни мѣста. По пѣтя, що вървимъ, за скоро врѣме въ сѣдилищата ни ще останатъ или само некадърни, или само безхарактерни сѣдии, и едниѣ и другиѣ, еднакво врѣдителни. Заедно съ туй цѣлия механизъмъ на нашето правосѣдие ще се търколи по едно нанадолнище, на края на което е пропастьта на пълното банкрутство.

Г. Стръзовъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

О има минути жестоки.

О има минути жестоки,
Кои то гърдитъ разбиватъ,
О има страданья високи,
Когато сълзи се проливатъ;

Когато в'душата царува
Мракъ грозенъ и нощъ непрогледна,
Кога отчаянье властува,
И губи се сила послѣдна;

Когато мечтитъ желани,
Мъртвѣхтъ, сърцето замръзва:
О има моменти незвани,
Когато живота омръзва; —

И нека е пролѣтъ любовна,
И нека свѣтътъ да плѣнява,
О какъ на душата тѣжовна
Смъртъта е най-сладка тогава.

Видинъ.

К. С. М-нъ.

АЗЪ ПОМНѢЖ ЧУДНО МИГНОВЕНЬЕ.

Отъ Пушкина.

Азъ помнѢж чудно мигновенье :
Прѣдъ менѢ яви се ти въ свѣта,
Кат' мимолетно менѢ виденье,
Кат' гения на хубостьта.

Въ мѣчтения, скърби безнадежно,
Въ тревожни, шумни суети,
Звучеше ми гласътъ ти нѣжни,
Сънувахъ твоитѢ чърти.

Мина вѣрѣме. Поривъ метеженъ
РаспрѣснѢ прѣжнитѢ мечти,
Забравихъ азъ гласа ти нѣженъ,
НебеснитѢ твои чърти.

Самотно, въ мрачно заточенье,
Течахъ тихо мойтѢ дни
Безъ божество, безъ вдѣхновение,
Безъ обичъ, безъ животъ, сълзи.

Въ душа настанѢ пробужденье ;
И пакъ яви се ти въ свѣта,
Кат' мимолетно менѢ виденье,
Кат' гения на хубостьта.

Сърце затупка въ упоенье,
Ти пакъ за него въскреси,
И божество, и вдѣхновение,
И обичъ, и животъ, сълзи.
Лѣсковецъ.

Н. Д. Юрдановъ.

Че какво му сториха?

(Разказъ).

I.

Тренътъ пристигна и изъ единъ вагонъ се показа височъкътъ, хилътъ, съ женствено лице черноокъ младежъ. Това бѣше 19—20 годишенъ момъкъ, облѣченъ съ хубавки черни дрехи съ закончено до горѣ, хлабаво около тѣнитѣ му гърди, кжсо палто; носѣше длъжка, възкжда коса, покрита съ гиздава сива шапка. Той се втренчи съ изнурени очи въ навалищата посрѣщачи и понаведе се жегнхтъ, устнитѣ му се свиха, скочи и скоро бѣше въ прѣгрждкитѣ на разплакана майка — низка, съ болнаво блѣдо лице, но богатко облѣчена, нѣщо 40 годишна жена. При това понамръщенъ, съ строгъ и сухъ погледъ, чакаше високъ човѣкъ — бащата. Той бѣше нѣщо 45 годишенъ съ въздълго мургаво лице, низко подстригана и вече прошарена черна коса. Странна чърта придавахъ на тая, инакъ правилна и почетна физиономия, голѣмитѣ черни очи, що се покривахъ отъ възсини клепащи съ рѣдки реси; — тия очи бѣхъ студени, безжизнени, сѣкашъ стъклени. Сега той бѣше стегнхтъ въ не новъ, но чистъ рединготъ и носѣше плитъкъ цилиндъръ, наведенъ на напрѣдъ до самитѣ му вѣжди. Напаконъ слѣзлия момъкъ се обърна и къмъ него — баща си, протегна му ръка, но не издигна очи, лицето му изразяваше и смущение, и огорченостъ нѣкаква.

— Е, Коце, вижъ на, какъвъ си се развалилъ! А тукъ ще ти прие, — прошепна бащата и самодоволна, но мимолѣтна усмивка се мѣрна на устнитѣ му, на цалунъ и той нѣжната буза на сина си.

Коцю пакъ се просълзи, стисна бащината си ръка и безъ да я пусне пое съ другата си ръка оставеното на земя кофърче и напуснахъ перона.

Прѣдъ гарата ги чакаше файтоъ, въ който бѣхъ двѣ дългокоси момиченца, едното 7—8, а другото нѣщо 10 годишно.

Тѣ бѣхъ сестричета на Коця и вече отъ дълго ги не сдържаше въ файтона, — прави, съ отмалѣли вече личица, извърщахъ се припрѣно на четире страни за да зърнатъ тия, що чакахъ. Личеше, че никакво благонравие на гувернантки не бѣ ги прѣсушило; — освѣнъ хубавкото имъ облѣкло, всичко друго у тѣхъ сочеше естествена, обичлива простота. Напаконъ голѣмкото плѣсна рѣцѣ, викнѣ. Коцю, който още не бѣ се сѣтилъ да запита за сестричетата си, се изненада, спрѣварил родителитѣ си, зафърли кофърчето си до файтонджиятъ и съ свѣтнѣло сега отъ пълна радостъ лице прѣгърна едното си сестриче, скочи на файтона, притегли при себе си и другото, зацалува ги и скоро се раземѣхъ; — на младия момъкъ съ рѣдка лекостъ се удаде да махне отъ себе и отъ сестричетата си обтегнѣността при срѣща слѣдъ дълга раздѣла; тѣ скоро бѣбрѣхъ за нѣща, които като да бѣхъ се случили вчера, а не прѣди една година. Дори и майката се увлѣче, написаше се въ това невинно бѣбренѣе и щастлива милавостъ все по се разстилаше по блѣдото ѝ лице, сълзи бликвахъ по очитѣ ѝ, усмивка разтреперваше устнитѣ ѝ. Само бащата бѣ все сухъ, слабо мекъ и мълчаливъ.

Файтонътъ скоро ги понесе и се изгуби изъ Софійскитѣ улици.

Това бѣше семейството на Павлина Стаменковъ — единъ отъ кореннитѣ, па сега и заможни столични жители.

Освобождението завари Стаменкова бакалинъ, а такъвъ си останѣ той и до день днешенъ, само че бакалницата се прѣобрази на съврѣменна, — има сега и питеино отдѣление, а широкото отъ години празно мѣсто задъ нея Стаменковъ сполучи да купи, направи хубава градина, въ единътъ ѝ край уреди удобна игра на кегли, та сега си има редовни посѣтители — чиновници и нѣмски работници. Съ течиние на врѣмето, неосѣтно за съсѣди и роднини, Павлинъ Стаменковъ сгради въ двѣ лични мѣста на столицата огромни здания, едното отъ които дори можѣ да даде подъ наемъ на едно държавно учреждение. Знаино бѣше на мнозина, че Стаменковъ е нагърбенъ съ многоко товаръ отъ банката, но не бѣ пѣкъ скрито-прѣкрито, че той притежава цѣлъ санджкъ акции отъ почти всички акционерни дружества. Изобщо тия, що го познавахъ, често си шушукахъ съ важни лица за неговитѣ смѣтки, — не че ги мислѣхъ за събъркани, наопаки всѣки, макаръ и безъ най-малко основание, бѣ наклоненъ да прѣдполага, че Стаменкову се е паднѣло нѣкога отъ нейдѣ нѣщо и то нѣщо много. А шушукахъ си важно такъвато, само

защото на всички се сочеше, че той, Стаменковъ, сѣкашъ самиятъ дири да показва прѣдъ хората смѣтките си за обѣр-кани... — Отъ начало Стаменковъ даваше ухо на всичко, що би се говорило за него, но послѣ вече не придирваше: — отдалъ се бѣше на смѣтките си и ставаше все по-сериозенъ, па и все по-строгъ, дори и къмъ дѣцата си, които нѣй вече видѣхме — двѣ момиченца и единъ синъ — отрасналия Коцю. Той бѣше лани свършилъ класическата столична гимназия и слѣд-ваше отъ една година въ Франция, отъ кждѣто се днесъ и връщаше. Коцю отъ малъкъ бѣше слабъ, хилавъ, а при туй лани се опрѣ — иска да слѣдва по медицина. Пъкъ това разваляше планътъ на баща му, кроенъ отдавна, или по-право прѣдложенъ Стаменкову отъ братовчедъ му, Славча Кировъ, учителъ въ гимназията, и дълго обмислюванъ. Той често спохождаше Стаменкова и тѣ рѣдко пропускахъ разговоръ, безъ да размѣнятъ по нѣкое и друго шушуканье относително Коця, за това, на какво да го посвѣтятъ. Отъ начало тия шушукания за Стаменкова бѣхъ само залъгалка за прѣкарване на врѣме. Но послѣ Славчо Кировъ зарисува работата тъй съблазнително, че бащата се почувствува баща и у него вече станъ просто слабостъ да приказва все върху тая тема — бж-дѣшето на Коця —, макаръ че иначе въпросътъ бѣше вече съвсѣмъ ясенъ и рѣшенъ: — Коцю е много слабъ, за да из-държи силна наука, па и друго — трѣба да се съобразява, кога се говори за Коця; нему не трѣба да се дири занаятъ — защо му е? Учителъ, специалистъ нѣкакъвъ, па дори и лѣкаръ, — това сж добри, мирни, па и нѣкои много доходливи про-фесии, ала сж за човѣкъ, който ще мисли само какъ да си оешури залъкътъ. А Коцю може и по-дружко... може! На г-на Стаменкова и сега му се чуе гласътъ, пъкъ сж врѣме — още повече. Ако Коцю свърши напр. по право... по пъкъ и то е трудничко, главоболно е... Тукъ най ще прилегне, ако Коцю свърши напр. по административнитѣ науки — нѣщо за двѣ или най-много за три години. — Ако Коцю свърши по тоя клонъ, то ще може изведижъ да се свре въ мини-стерството, а отъ тамъ лесно е да подскочи нѣйдѣ управителъ, пъкъ сетнѣ неосѣтно да се завърне множко близо до мини-стерството, ако не и...

И разправяхъ туй лани на Коця, разправяхъ му го почти ката день. Ала той си бѣше нѣкакъ опакъ.

Коцю бѣше роденъ не въ тая кжца, въ която тѣ сега живѣяхъ, а въ друга по-малка. Стаменковъ слѣдъ освобожде-нието купи съсѣдна турска кжца, съедини двата двора, прѣ-

прави половината и обърнѣ на хубава градина съ редъ овощни дървета; останалата частъ на дворѣтъ покри съ хубавки плочи, купи вода и издигнѣ чешма, а не далечъ отъ нея сгради хубавъ павильонъ, който сега ката лѣто се губи въ зеленина. Къщата е твърдѣ голѣма, съ лице къмъ дворъ, съ гърбъ къмъ пѣтя — турска къща. Вътрешно Стаменковъ съвсемъ я бѣше измѣнилъ. Въ долния етажъ, който бѣ много нисѣкъ, той завари конюшна, зимникъ и кухня, а сега бѣше раздѣлена сѣщо на зимникъ, кухня и една широчка свѣтла стая, въ която Стаменкови се обикновено хранѣхъ. Горниятъ етажъ, който бѣше много по-обширенъ отъ долния и се подпираше съ редъ стълбове, сега бѣше съвсемъ прѣобразенъ, — едничка стая отъ турския ѝ планъ бѣше останала одаята (турска гостня) съ голѣмо огнище, сега любимъ свѣртенъ кѣтъ на Стаменковица. Инакъ всичко бѣше ново: стълбитѣ водѣхъ въ едно антрѣ съ шарени прозорци, отъ което се влизаше въ единъ почти кръговитъ салонъ прѣко ширината на къщата, — отъ една страна се излизаше на балконъ надъ пѣтя, а отъ друга — пакъ на балконъ надъ градината. И около тоя салонъ бѣхъ вратитѣ на редъ стаи. До балконѣтъ надъ градината бѣше голѣма свѣтла стая, богато мебелирана, съ креватъ и отъ нея се влизаше въ малка стаичка въ жѣла на къщата. Отъ годни вече тия двѣ стаи бѣхъ заети само отъ домакинѣтъ: голѣмата му — бѣ спалня, а малката — кабинетъ. До тия двѣ стаи бѣше друга голѣма — гостната стая: а до нея една малка продълговата стаичка, що гледаше къмъ пѣтя, бѣ паречена Коцюва, защото нему бѣ отетѣнена, откакъ порастна. Почти сѣщия редъ стаи имаше и по другата страна на салонѣтъ, оставени подъ пълното разположение на домакинята и дѣцата: въ тая страна бѣше и одаята. — Коцю не помнѣше не само старата къща, въ която бѣше роденъ, но и поправката на новата. Той я завари почти такава каквато бѣше тя сега, — опомни се въ нея, въ нея и порастна. Той отъ своето дѣтинство помнѣше собствено само бакалницата на баща си, кждѣто почнахъ да го задържатъ много отъ малъкъ. което стѣ първомъ го радваше, защото прѣвъ Коцювото дѣтинство у тѣхъ въ къщи бѣше глухо и тѣжно нѣкакъ, та дѣгонѣтъ бѣше за него весела промѣна. Коцю до 10-та си година бѣ самичко на майка: намѣрвахъ му се братчета. но не живѣхъ — и отъ тукъ — чернило за майката, а за слабичкия Коцю — рѣдѣкъ случай да се усмихне. Въ бакалницата него малко-помалко приучихъ да помага на слугата. Макаръ и да бѣше тѣй болнавичѣкъ, баща му

все намираше, защо да го позгълчава, па даже да му подръпва и ушитѣ. Въ ония врѣмена Стаменковъ попиюваше; обичаше много да приказва; отъ нищо кипваше, па случвало се бѣ тѣй, отъ нищо, срѣдъ день хрумне му, па натири слугитѣ, заключи бакалницата и си отиде дома сърдитъ, страшенъ. Тогизъ съвсѣмъ отушаваше въ кѣщи у Коцеви. Отъ тия дни още бѣ и отдѣлната спалня на г-на Стаменкова при кабинетчето му: — при лошо настроение той се затваряше въ тѣхъ и никой не смѣше да влѣзе при него. Коцю сетнѣ си спомняше, че въ ония врѣмена нѣколко пѣти се бѣ случвало да види майка си сврѣла се въ нѣкой жгълъ на двора и хленче. Той се слисваше, погледаше я, повъртѣше се около нея, па — разплачене се и самъ. Пригърнѣше го майка му, поплачехъ си и отминѣше се това, развеселѣше го тя, караше го да играе и нему ставаше драго, поусмихнуваше се тѣй и разваряхъ му се устата, безъ да ще. Инакъ Коцю, какъвто бѣше тогизъ слабичкѣ, бѣ съвсѣмъ осѣдчивъ: въ кѣщи ли е, често ще зачопли нѣщо въ рѣцѣ и ще стои на едно мѣсто по часове или пѣкъ ще се мѣсти изъ кѣщи отъ прозорецъ на прозорецъ и ще се забравя, гледайки на вѣнъ. опрѣлъ горещото си челце о студеното стѣкло; въ бакалницата ли е — безучастно, дори и лѣниво ще върши всичко. какъвто му каже слугата или пѣкъ ще му дотежее главата, ще отпусне погледъ на земя, па макаръ и да чуе поржчикитѣ на слугата, не ще се сѣти да му се отзове. Въ такива случаи слугата почти му крѣснѣше. А баща му се намѣсѣше, чуеше оплакванията на слугата и сопнѣше се на Коця. — „Цѣлъ день си сѣдяло въ училището, кукувало си, — думаше баща му: — а сега потичай, да те не мързи, умори се, че довечера да ядешъ!“ — Ама по нѣкоги въ такива случаи Стаменковъ крѣснѣше пѣкъ на слугата, дръпнѣше сина си при себе, попииваше му челцето, разпитваше го, да му не е нѣщичко. па случваше се дори да го земе на колѣнитѣ си и да го зацалува по страничкитѣ. Нѣщо жалко ставаше тогизъ на Коця, отпуснѣше мѣничката си глава на гърди и тѣй ѣ, свиеше се като топка въ рѣцѣтѣ на баща си. И тогизъ нему биваше особено приятно. Въобще на Коця тогизъ нигдѣ и никакъ не му биваше съвсѣмъ приятно, тѣй гдѣто да отпусне сърце, — нийдѣ, освѣнъ, може би, нѣкоги, кога сгълчанъ отъ баща си, отидеше си дома разтреперанъ, съвсѣмъ слабъ и заленчеше още отъ пѣтнитѣ врата, а майка му отърчеше, прѣгърнѣше го и зараснитваше, какво сж сторили пакъ на миличкото ѣ, болничкото ѣ. Тогизъ на Коця ставаше тѣй мило

на сърце, че и самъ обвинеше ржцѣ около майчиното си лице и задавенъ отъ благатѣкъ плачъ, зацалуваше я.

А тия смѣтнѣ дни спомнюваше си Коцю послѣ, съвсѣмъ послѣ. Инакъ той не забѣлѣза, кога почнѣ баща му вече да става по-редовенъ, да не пие, да не дрънка, да не подиграва, да не хока. А това бѣше се случило слѣдъ като Стаменовъ прѣлежа редъ мѣсеци твърдѣ боленъ, а домакинята му все просълзена не се отдѣляше отъ него. Слѣдъ тая болестъ е и Стаменковото лице тѣй набръчкано и мургаво, а очитѣ му стѣклени. Прѣди — странитѣ му бѣхъ тъмно-червени, очитѣ подпухнали и често слизаше кръвь на тѣхъ. Тая болестъ направѣ чудо съ Стаменкова: — той промѣни живота си не само вънъ отъ кѣщи, а и вжтрѣ въ кѣщи. Отдѣлната му спалня редъ години стоя тѣй, само защото отъ прѣди бѣше наредена. — Стаменковъ вече не се затваряше въ нея. Почти сѣщото бѣше и съ кабинетчето му, — слѣдъ болѣстѣта той си правѣше и най-мжнитѣ смѣтки, като сѣдѣше срѣщу жена си до огнището въ одаята и пишеше на колѣно. Дори изглеждаше, като че се боеше вече да излиза нощѣ или дори да остава на самѣ. — Коцю и не забѣлѣза тая промѣна: — той запомни, че баща му боледува, слѣдъ туй все бѣше слабъ, послѣ оздравя и всичко трѣгнѣ пакъ безъ особености. Нему твърдѣ се бѣше впечатлило въ паметѣта единъ пролѣтенъ день. Той отъ прѣди слушаше, че баща му ще гради кѣща, па и една вечеръ видѣ какъ родителитѣ му влѣзохъ въ една отъ стантѣ и слѣдъ туй дочу звѣнъ отъ много пари, като да се сипѣтъ. А единъ день баща му го зима за рѣка и разведе го по зидарскитѣ стѣлби на огромно каменно здание, що се градѣше. Коцю бѣше тѣй възрадвавъ, че дори и попита: „ама наше ли ще бѣде тазъ кѣща, бе тате?“ — И отъ ония врѣмена той само туй бѣше най-добрѣ запомнилъ.

Коцю бѣ десетгодишенъ, когато се намѣри първото му сестриче. До една-двѣ години нему бѣше не до тамъ хубаво, защото майка му бѣ занета почти само съ малкото. Но по-послѣ туй отмина, особено когато се намѣри и второто му сестриче. Сега въ кѣщи бѣ по-весело, баща му бѣ станѣлъ по-обичливъ, па и Коцю бѣше поотраснѣлъ. Течахъ днитѣ иѣкакъ неосѣтно, той и не забѣлѣза, кога вече прѣстанѣ да шета въ бакалницата, а слабо помнѣше и много други работи до втори и трети класъ, до което врѣме той все повече привличаше вниманието и грижитѣ на родителитѣ си съ това, дѣто често лѣгашо отъ главоболне и винѣги малко ядеше. Отъ трети класъ на горѣ за Коця бѣше всичко по друго: по книжарници.

при обушаръ, да се стриже той ходѣше самъ и вредъ безъ да хаби дума за цѣна и пари, — тѣ го познавахъ, па му викахъ дори и на „Господинъ“. Пъкъ въ по-горнитѣ класове за него станж обикновено да се абонира почти на всички списания и книги, за които попадахъ въ гимназията покани. Баща му и незнаеше, какво харчи, спнѣ му но личеше, че не ще е противъ такивато Коцюви харчове, защото той самъ на пр. единъ день изненада и списа всички въ кѣщи: — донесе на Коця една хубава физармоника. Това бѣ съвсѣмъ извънредно, защото Стаменковъ бѣше вече много пзмѣнилъ отъ ониято отношения съ домашнитѣ си, които бѣхъ настанжли слѣдъ боледуванъето му: — прѣди Стаменковъ бѣ въ течението и на най-дребнитѣ домашни случки, а Стаменковица знаеше и най-далечнитѣ прѣднамѣрвания на мжжа си: Но послѣ смѣткитѣ и прѣдприятіята на домакиня се усложнихъ, че жена му не можеше да ги слѣди, още по-вече като тя все повече се поглѣщаше отъ нарасналитѣ съ дѣцата домашни грижи. И лека-полека Стаменковъ се отдѣли пакъ, както прѣди, отъ домашнитѣ дреболии, но не вече припрѣнъ и раздраженъ, а сериозенъ, съвсѣмъ строгъ, отдаденъ цѣлъ на работата си, затворенъ въ прѣдишнитѣ си отдѣлни спалня и кабинетъ. А домакинята му по цѣли дни шураше изъ дома, въ кухнята, въ перачницата, караше се на дѣцата, ядосваше се на слугинята. Така че мжжъ и жена често се срѣщахъ само на трапезата и то огрижени, измжчени. А това лека-полека внесе въ кѣщи нѣкаква глухота. Павлиница все поотпущаше лице, повеселяваше всекоги, шомъ сѣднѣше на трапезата до мжжа си; но съ Стаменкова това ставаше все по-на рѣдко и дойде до тамъ, че шомъ той си бѣше дома, можеше да се чуе и муха кога хвърчи... Отъ начало това позагрижи домакинята, тя се дори осмѣли еднажъ-дважъ да каже на мжжа си, да поотпусне и той сърце, та да се поразвесели и кѣщата. Стаменковъ направи оглушки, а веднажъ ѝ отвърнж — да си гледа дѣцата, всичко вървѣло добрѣ. Па Павлиница привикнж на тоя редъ, приравни се на дѣца и на слугиня — не смѣеше и тя да шумолне, кога домакинятъ ѝ си бѣше дома. А пъкъ и съвсѣмъ по редъ бѣше туй: господаръ въ кѣщи е той; той за всичко е нагърбенъ и навикътъ за това му стана такъвъ, мълчаливъ, не че има нѣщо друго. Павлиница по нѣкоги се взираше въ блѣдото мургаво лице на мжжа си и чувеше ли шумолъ прѣзъ нощта въ спалнята му, то отърчваше до вратата, вслушваше се, да не би да му е нѣщо, я да бълнува, като прѣди, я... Не чуваше нищо: — ясно бѣше, че туй у мжжа ѝ, дѣто не

е нѣкакъ веселъ, е само навикъ, господарски навикъ въ кѣщи. Тя се увѣряваше въ туй и отъ вѣнъ: — узнала бѣ, че мжжъ ѝ на дюгена на пр. поразвѣрзва езикъ, особено съ братовчедата си Славчо, учителтъ въ гимназията. И успокояваше се се тя. Но все пакъ на времени ѝ домжчняваше за дѣто мжжъ ѝ не се и досѣща да помилва дѣцата. — Но сега, когато Стаменковъ ги изнада съ физармониката за Коця, цѣла кѣща се слиса, сѣйна нѣкакъ. И Коцю порасна и прѣдъ домашнитѣ си, и прѣдъ себе си. Той свирѣше сега и кога си е баща му дома и случваше се да дигне такъвъ шумъ съ сестричетата си, че майка му се просто уплашваше. Пъкъ Коцю все по съ сърце се заиграваше съ сестричетата си. Но можеше да се заблѣжи, че той най-прави туй не защото е самъ веселъ, а като да му дотегнува, омръзва въ стаичката му и дори да се размѣе. Инакъ, кога се случеше да го увлече нѣкое много интересно четенье, той не поглеждаше никого, а дори заповѣдваше, да нѣма никакъвъ шумъ въ салонътъ. И послушвахъ го, може да се каже, почти съ същата плахостъ, както и баща му. На тѣй си бѣ станало. неосѣтно — Коцю бѣше по-малкия господаръ въ кѣщи. — Ама все пакъ бѣ съвсѣмъ за невѣрване туй, което стори една вечеръ Коцю: — той се нахрани отъ рано и отиде — нѣйдѣ щѣли да се събиратъ другари, па се завърна кждѣ срѣдъ нощъ. Намржши се баща му вечеръта, нищо не каза на жена си, ала на другия денъ по обѣдъ пригоди уста и запита сина си, но мѣко — кждѣ е ходилъ. Коцю и не се смути, а каза сериозно, че се сдумали другари да се събиратъ по една вечеръ въ недѣлята и да говорѣтъ за „разни въпроси“.

— Вечеръ е хладно, — отговори баща му сухо; — а ти си слабъ — не бива. Ще потърпишъ още една-двѣ години, па тогисъ.

Коцю не възрази. Но каза послѣ на майка си, че сега му е врѣме да понаучи нѣщо повечко, а не само „въ кѣщи да кукува и учебници да зубри“. Тия думи бѣхъ буквално прѣдадени Стаменкову, той поклати глава, помръщи се, намисли да върне сина си отъ тия незнайни нощни излизания, но не стори това самъ, защото Славчо Кировъ се обѣща, като учителъ, да смѣри Коця. Ала Коцю не зема и отъ него, пъкъ и баща му прѣмълча, така че той си ходѣше редовно по една вечеръ въ недѣлята да говори съ другари по „разни въпроси“.

И излѣзе на край това, че Коцю нѣколко дни, слѣдъ като си зима матуритетното свидѣтелство, по обѣдъ на трапезата се поискашъ и сериозно каза съ тѣпия си вече дебелъ гласъ:

— Тате, азъ не съмъ ти казвалъ, а слушамъ, че си мислѣлъ, да се учж за адвокатъ или друго. . . — ако ще може, азъ искамъ по медицина.

Бащата прѣвзето обърнж ухо къмъ сина си.

— Ала . . . бива де, — продума той прѣзъ носъ; — много отъ рано си се загрижилъ. Нека изтече лѣтото, че ще видимъ.

Стаменковъ изговори това тѣй, че ясно личеше незадоволството му. И още сжщата вечеръ имъ гостува съ дѣцата си Славчо Кировъ, па учителъ и баща застъпихж Коця.

Отъ тогизъ, че дори до началото на септември на Коця се твърдѣше едно и сжщо: — ти си слабъ, особена професия не ти трѣба, медицината съвсѣмъ не е за тебъ, дори не чини и правото, а най-добрѣ е за една-двѣ години да земешъ единъ докторатъ по държавнитѣ науки. Коцю отъ начало тѣй се и топѣше отъ гнѣвъ и това личеше, макаръ че иначе той не смѣше яко да възразява на учителя и на баща си. А тия забѣлѣзвахж туй и отдавахж го на подучване отъ вѣнъ. гледахж, че Коцю се събира съ завърнжли се отъ странство студенти и съ други таквизъ — рошави . . . Послѣ Коцю почна да не дава никакъ ухо на своитѣ наставници, но на край постресна се пакъ, почнж по цѣли нощи да не спи . . . Напаконъ той спрѣ на — „ще идж, ще видж“. Ала и на това го не оставихж: — той даде дума да слѣдва по държавнитѣ науки. И постжи въ Парижъ. Но срѣдъ годината слиса и баща, и майка; той имъ писа, че се прѣмѣства въ медицинския факултетъ, защото понаучилъ вече френски езикъ, та можелъ сега да се занимава и съ уроци, а друга наука, освѣнъ медицината, не искалъ да учи . . . И ако тѣ, родители му, не се съгласяватъ, то нека му пишжтъ, че да се завърнѣлъ . . .

Стаменковъ отъ първомъ тѣй и кривнж глава па се усмихна, както не бѣ се отдавна усмихвалъ.

— Крушата не пада далече отъ крушката! — шепнѣше си той иѣкакъ весело! — инатътъ му е инатъ, като у мене!

Ала Стаменкова обхванахж пакъ изгодитѣ на стария, дълго кроения планъ — да види Коця ей тѣй скоро при управителъ, послѣ управителъ, при министъръ . . . и т. н. Та че и 5—6 години медицина да учи, съ отрови и ножове да играе той — слабичкия Коцю . . . Туй, не чини!

А Коцю писа, че прѣзъ лѣтото не бива да се завърне (по-право той се боеше отъ своитѣ наставници), трѣбало езика хубаво да усѣвършенствува, па и да походи, да повиди свѣтъ.

Тукъ вече Стаменковъ се разсърди и съ едно отворено писмо сухо заповѣда на сина си веднага, щомъ ги разпуснѣтъ, да си дойде.

И Коцю си дойде.

Файтонътъ скоро спрѣ прѣдъ прѣправената голѣма турска кѣща и възражданото семейство се прибра около трапеза въ павильончето на двора до чешмата. Слугиня зашури съ ястия и плодове, а разчувствуваната майка тѣй непритворно трупаше почти всичко прѣдъ Коця, че на тоя бликвахъ пакъ сълзи на очи, а на сестричетата му ставаше просто смѣшно.

Сухитѣ очи на Стаменкова рѣдко спирахъ врѣху сина му; тѣ най-често гледахъ безъ направление. Само веднѣжъ-дважъ той запитва сина си и то сухо, като че не за въ работа: — „е какво видѣ, какво научи?“ — На Коця не прилѣгаше да отговори на тия питання, погледнѣше нѣкакъ стѣснено баща си, кажеше нѣколко одумки и заговорѣше пакъ шеговито за дреболии, които залѣгвахъ майка му, размивахъ сестричетата му.

По едно врѣме се озова и Славчо Кировъ съ семейството си — нарочени за „добрѣ дошълъ“ на Коця. Павильончето едва ги побра; драгостта се усили; Коцю, колкото и да му бѣ неприятно, прѣсилваше лице, изравняше се на общото веселне, но все неволно очакваше нѣкакви назидания отъ тоя неканенъ наставникъ. И това се не забави. Донесохъ кафета и Кировъ заговори съ Коця вече като приятелъ за — за всичко. Па неосѣтно подведе той работата да сравнява нашенския животъ съ външния, различнитѣ въ тѣхъ условия въобще и въ частности — за интелигентния човѣкъ. Неосѣтно се залови мекъ споръ между бившитѣ учителъ и ученикъ. Коцю си прѣцѣждаше думитѣ, отбѣгваше умѣло възклицанията, но учителъ и ученикъ бѣхъ твърдѣ далечъ единъ отъ други.

— Ето какво ще ти кажъ азъ, Коце, — отсѣче скоро Кировъ: — и азъ съмъ прѣживѣлъ твоето врѣме, всѣки го е прѣживѣлъ... мечти, идеали, всѣкакви... И хубаво е то въ младини, ала не трае за дълго, не трае! Само дѣто се измѣчва човѣкъ, па и посбѣрква по нѣкоги за цѣлия си понататъшенъ животъ. На медицина си поелъ да учишъ... Защо ти е? Животътъ ти е като тепеня прѣдъ очи, мисли! ще сбъркашъ и нѣма връщане! Съ медицината ще се тровишъ прѣзъ цѣлия си животъ — въ болници и при болни... тѣй! А за тебъ еж само една крачка далечъ най-почетнитѣ обществени положения!

— Може и така да е, — отвърна Коцю поусмихнатъ: — но крива е науката, въ която вий ни посветявате; крива е тя, че ни увлича, че прави да я обикнемъ и за нея да забравимъ всѣкаквито прѣхвалвани пакъ отъ васъ блага! Медицината ми прѣдвѣщавала мъченъ животъ. Простете ме, г-нъ Кировъ, но пъкъ това, което вий ми прѣпоръчвате, не само ми прѣдвѣщава, но и осигорява единъ — низкъ животъ! — Коцю изговори това меко, съвсѣмъ не съ тонъ, който да отговаря на думитѣ, но свѣтналихъ очи сочехъ какво му е на душа.

— Не, не очаквахъ чакъ и до толкозъ, ха, ха! — изсмѣ се Кировъ; ами че то, споредъ васъ, министри, депутати, управители — всички сж низки хора?! Ха, ха, ха!

— Мислете, както щете, — изчерви се Коцю; — но за нищо не ще съглася да се учя, за да ставамъ голѣмецъ!

— Ще се съгласишъ, Коце, щешъ! — намѣси се Стаменковъ сухо, макаръ и не строго.

Коцю се сепна, загледа за мигъ баща си, трѣпнахъ му устнитѣ, изви на страна глава и се отдрѣпна отъ трапезата, па млъкна.

Неговата сърдния се отрази на всички; разговоръ вече не потръгваше, макаръ че слугинята още дълго дрѣмаше до стѣлбитѣ.

II.

Коцю се мъчеше, — обтѣгаше си често хилитѣ една педя гърди и въздишаше. А баща му наопаки често се показваше прѣсилено веселъ, дори шеговитъ и отъ лицето му не бѣгаше една прѣвзетостъ, сѣкашъ мисълта — „крушата не пада далечъ отъ крушката, ама...“

— Мамо бе, не страя Коцю и заговори една вечеръ на майка си, кога тая сама му отвиваше креветътъ за спанье: — кажи му ти! не чини това, на което той иска да се учя!

— Че какъ, бре Коце, отвърна благо майката — татко ти все по — ще знае... и отъ тебъ може по — да знае: — той пита, разпитва, все за твое добро, Коце!

Коцю изви глава, помълча, а станя му много мъчно.

— Мамо бе, обърна се той тъжно; — искашъ ли да послушашъ татя, а да си заключя сърдцето, да ми не е радостъ ни учение, ни послѣ и животъ?

— Божичке! Ами защо думашъ тъй, бре Коце? — жегна се клета майка и го приближи.

— Ей, защо, мале, дигнѣ Коцю гордо глава: — не искамъ азъ готованъ да бѣдж! Не искамъ богатство и голѣмство, а празна глава! Ти сама можешъ да го разберешъ мале, че не е то доброто!

Коцю закричи изъ стаята и продължи:

— Да се изучѣ истински, па послѣ тихо и честно да работѣ, каквото ми е менъ на сърце, за сиромаси било, за народъ било, — каквото ми дойде отъ-рѣки... това азъ искамъ, мале! У насъ всичко работѣтъ за пари, само за пари, — азъ не щѣ. Петъ години ли ще живѣѣ, десетъ ли, колкото ще е тамъ, ала оставете ме да живѣѣ тѣѣ, както е най-право, най-честно, най-хубаво! Оставете ме, бе мале! Нека да не трѣба никому вратъ да прѣвивамъ, а наопаки да мож... Съ истинско учение много се може, мале!

Гласътъ на Коця все по се разтреперваше.

— Ама що се косишъ на халостъ, бре чедо?! Ти се изучи на каквото дума татко ти, па послѣ пакъ си пригаждай!

— Разбери, бе мале: — тате пека да се научѣ на туй, дѣто като си дойдѣ, само чиновникъ мож да станѣ... Само за туй да се учѣ, за да се уврѣ между най... Не щѣ, мале! Ако ще е тѣѣ, не щѣ и да се учѣ! Нѣма хичъ да ми е мъчно! Ще идѣ на нѣкъдѣ и бѣдно ще живѣѣ... между прости хора... прости, но честни...

Коцю бѣ починалъ натѣртено, а свърши съ туй, че благитѣ му очи плувнахъ въ сълзи.

Майка му се слиса, нажали и усмихна.

— Вижъ го ти! — наближи го тя и се взрѣ съ майчина любовъ въ просълзенитѣ му очи: — хемъ ще заплачи! А, бе, Коце, че ний мислимъ, ти само се инатишъ? Като е тѣѣ, пъкъ ще бѣде каквото речешъ, бре синко!

— Ще направите да ми се отще всичко! — промълви Коцю и готова сълза се протѣрколи по бузата му.

— Нѣма, Коце... милото ми! — наведе му лицето разчувствуваната майка и му благо обѣрѣа сълзата; — баща ти има бре, що се косишъ! Ще те учи, ако щешъ, и десетъ години!

— Само петъ години, бе мале. Хемъ азъ бѣдно ще живѣѣ, нѣма да харчѣ много... Па и, като си дойдѣ, ако пека, малко по малко ще му ги върнѣ...

— Мълчи, бре глупаво! Баща ти има и десетъ синове да изучи... Има, бре Коце, баща ти, не бой ми се! Ти още не знаешъ...

— Може и да има, мале, ала азъ...

— Има, бре, чедо... ти още не знаешъ, а попаднахъ ми се много... Богъ ли, да речешъ, ни помогна, ама така дойде, дѣто го и не сънувашъ въ живота си...

— Тазъ година ли нѣщо? — едва се интересува Коцю.

— Не е бро! — усмихна се важно майка му, прѣблѣднѣ нѣкакъ, посви устни, понадикна прѣзъ вратата на вѣнъ, поогледа се, па затвори прѣдпазливо и наближи Коця; — имаме, бре глупаво! — продължи нѣкакъ задавено; ти вече не си малтъкъ, бива да знаешъ. Имамъ ний и не отъ сега, а още отъ руситѣ. На, тазъ къща, гдѣто живѣемъ днесъ, ти вече знаешъ, турска е, бейска къща. Асжлъ нашата бѣше тамъ, дѣто е сега градината. Та съсѣди бѣхме съ тия бейове, сине. А много богати бѣхъ тѣ и само четирки хора въ къщи: старата бейка, двѣтѣ ѝ дъщери и единъ синъ. Едната ѝ дъщеря бѣше оженена, но пакъ живѣеше при майка си. Та дигна се войната, синъ ѝ и зетъ ѝ отидохъ, а дъщеритѣ ѝ останяхъ въ къщи. Кучешка вѣра, сине: — дъщери и майка се ядѣхъ день и нощъ. А старата много обичаше сина си, пкъъ всичко бѣше въ нейни ръцѣ: стария бей ней бѣ оставилъ и пари, и имотъ, а послѣ тя продаде и чпфлика, що имашъ, спрѣташе отъ всѣка страна, каквото бѣ за спрѣтанье и не криеше, че всичко ще остави нему, на тоя си синъ. На менъ най-вече, горка, изказваше си и сърцето... Богъ да я прости... добра жена бѣше, сине... менъ отъ смъртъ повърна...

Коцю все по се почудваше: — майка му говорѣше нѣкакъ плахо, прѣглъщаше често, а на послѣднитѣ думи изхленча дваждъ-триждъ, но безъ сълзи, нѣкакъ странно.

— Те, кога се ти намѣри, Коце, тогашъ бѣше, — Поболѣла се бѣхъ, причестявали ме бѣхъ дори. — Па тя, бейката, ми повърна живота, — знаеше много, идѣше ѝ отъ-ръжи — Така бѣ, та и азъ ѝ прислужвахъ, твърдѣ се имашме. И кога, сине, се чу, че руситѣ идятъ, всички турци се задигахъ — да бѣгатъ. Па една вечеръ отърча у насъ бейката — разтреперала се, а въ ръката ѝ бохча, — едвамъ я носи... Менъ тъй ми и станъ страшно. Това на, че прѣзъ деньтъ дъщеритѣ ѝ я наплашили въ къщи, думаше, некали да я душихтъ... тя се била заключила... Послѣ дошле двамина още съсѣди — турци, придумвали я да бѣгатъ, пкъъ и дъщеритѣ ѝ, окротѣли, и тѣ я придумвали да бѣгатъ... Обояла се, сине, зеръ богата жена, знайно бѣше за всички, че е много богата. Та разплака се, замоли ни: — „добро съмъ ти сторила, ми дума; опази ми живота! Битката, казва, ще мине, ще си дойде синъ ми, — да му остави, каквото имамъ, па послѣ

нека умрѣ... Тѣй ни се молѣше, сине и прибрахме я...
Защо да я не окриемъ въ таквоя врѣме... зеръ, знаяхъ ли...
Дадохме ѝ стайчка, захранихме я, та послѣ нѣ, сине... Коце...
отъ нея тѣ остана ни... нѣ, богатството...

Коцю, безъ особена мисль, настрѣхъ: — рѣцѣтъ на
майка му треперяхъ, гласътъ ѝ прѣсипваше, погледа ѝ не спи-
раше на едно мѣсто, а послѣднитѣ думи изговори съвсѣмъ
глухо и забърса си очитѣ, като при плачъ, макаръ че тѣ бѣхъ
сухи и гледахъ безсмислено.

— Че какъ, мале? — запита я той, а думитѣ едва не
замръхъ на устнитѣ му.

— Случи се тѣ... тя умрѣ...

— Умрѣ ли?

— Умрѣ, бре! Заварихме я въ стаята — умрѣла...
Отъ тогавъ — набра ми се на сърце — набрахъ си страхъ
— и до сега —

Тия думи Стаменковица изговори съ прѣкъсване, лицето
ѝ обърнато къмъ Коця, изглеждаше като да се бърчи и клек-
нитѣ ѝ силно мигахъ.

— Ами послѣ? — запита не, а едва чуто пришепна
Коцю, съ проточенъ вратъ и неволно намръщенъ.

— Азъ се бѣхъ замапла, бре сине, замапла се бѣхъ...
Никой нѣ, не знаеше, че е у насъ... Татко ти тѣй нареди —
и не обадихме. — Въ бохтата бѣхъ много пари — тапи —
Сетнѣ — дъщеритѣ ѝ бѣхъ избѣгали — ключоветѣ на кѣ-
щата бѣхъ у нея... та ти си ходѣше прѣди често, гледахъ
я — та послѣ и въ кѣщата намѣрихме пари.

— Ама какъ мале, на ли я погребяхте — умрѣлата?..
Не я ли дирихъ?

— Погребяхме я, бре... ние, въ двора... никой
не видѣ?... ..

Павлиница бѣ зарасправяла съ минутното хрумване
да довѣри най-послѣ на сина си домашната тайна. Тя не
бѣ прѣдначѣтавала, какво ще разправи. И на край едва из-
държѣ да се не обърка. Това я замъчи: чигъше ѝ се, че още
трѣба да разправя, а нѣмаше вече какво и ѝ бѣ нѣкакъ
чогъль. Тя забърза да нарежда креватя и почти повтаряше
едно и сѣщо:

— Тѣй, сине имаме — ти се не бой — имаме...

А и Коцю не се чувствуваше по-спокоенъ: — той бѣ
изслушалъ нѣщо съвсѣмъ странно, нѣщо което силно засѣгаше

него, а все пакъ бѣ възъ отъ него. Пъкъ смущението на майка му тъй затъмняване всичко, което той бѣ чулъ и което иначе също бѣ не малко загодочно, щото той дирѣше да я запита за разяснения, а все не намираше, какъ да я запита. Прѣзъ минутното млчание Коцю несъзнателно дирѣше нишката отъ добитото впечатление, а майка му още по се смутяваше и туку се извърна:

— Хайде сега си поспи! — каза му и си излѣзе.

Коцю постоя мигъ съ очи къмъ вратата и послѣ поклати глава, но все още безъ особена мисль, само съ неясно чудене.

— Ама какъ тъй?! — прошепна послѣ, станъ и на устнитѣ му се мѣрихъ едва забѣлѣзана усмивка прѣдъ нѣщо таинствено.

Това бѣ мигъ. Усмивката се прогони отъ силно намръщване.

— А! — почуди се плахо, отпуенъ се на стола и си подпрѣ челото съ прѣсти.

Не можеше да се изтъкне ни една мисль въ главата му. Жегихла го бѣ страшна догатка, нѣ не подпри да си я разясни, по-право, като че не смѣеше. Дори станъ и закрачи, като за да отмахне тая догатка. Почти по същото влечение помъчи се въ смѣтната си сега прѣдстава да нареди излупаното, но замѣркахъ му се само откъслеци отъ тъй неочаквано разкритата нему тайна.

— Но кждѣ сж я погребали? — запита се той, като му се стори че това е същественъ пунктъ въ цѣлата случка.

Слѣдъ мигъ той и забрави това питанье. Но послѣдваното друго той не изговаряше, — то бѣше отъ начало тъмно и бѣ дошло не отъ същата нишка на мисльта, отъ която бѣ горното питанье; наопаки то като че ли противъ волята му се сврѣ въ редъ и се оформи — „какъ тъй за една нощъ е умрѣла?“ — Но това Коцю не изговори, спрѣ се прѣдъ прозореца и загледа на възъ. Бѣ лунна нощъ. Сѣнкитѣ на високитѣ къщи се сливахъ съ самитѣ малки, фенеритѣ блѣдо свѣтѣхъ, далечъ се тъмнѣеше Витоша и надъ всичко туй бѣ възблѣдото небе. Наслаждението отъ тихата гледка лека-полека се приравняше въ младата душа съ смѣтната неочаквана и странна загатка. Напоконъ той махна ръка. Наплихъ спомени отъ четеното и слушано за неотдавнашното тъмно минъло. Съ тѣхъ неволно се вреди и хрумнала физиономия — на старата бейка...

— По добрѣ бѣ да не го узнаехъ! — пришепна, затвори прозорецътъ, съблѣче се бавно, огаси свѣщъта и си легна.

Дълго се въртѣ на кревата. Възбуденъ неосѣтно, мисълта му своеволно се мѣташе по случки, четено, и срѣдъ Софийски другари, и въ Парижъ. Спомни си, че трѣбва да пише на една стара рускиня — студентка, която го бѣ обикнала и привлѣкла също симпатитѣ му като сестра. Отъ нейния животъ мисълта му го отнесе въ Русия, тамошнитѣ борби, които тѣй добръ знаеше, както и всѣки интелегентенъ русинъ. — Спомнѣше, мислѣше, мечтаеше Коцю, а все край всичко туй се точеше нѣщо, което собствено му не даваше и да се унесе, заспи; нѣщо, което сегизъ-тогизъ го жегваше — гузностъ нѣкаква отъ разкритата му тазъ вечеръ семейна тайна. Напokonъ той се обхванъ пакъ отъ злобата — Кировъ, баща му, медцина... Това насмалъ щѣше съвсѣмъ да го разсѣни, но на край той се прѣспли, закри лице на възглавницата и сполучи да заспи.

На другия день до обѣдъ Коцю почти осѣднѣ отъ снощното впечатление. Само на врѣмни се втренчеше безъ направление, а послѣ пзкривѣше устни, като да си каже — „е... не чини и да се мисли!“

Обѣдвахъ мълчаливо. Коцю нѣколко пкти се вгледва въ бащиното си лице, тѣй, нарочно, но все пакъ не смѣло, нѣкакъ крадишкомъ и слѣдъ туй веднага се извърѣщаше на страна и въ лицето му би се прочело осѣвѣствяване отъ сами себе.

А вечеръта, слѣдъ като се нахранихъ, Стаменковъ се понамръщи, изкриви глава и загледа сина си обидно.

— Азъ те мислѣхъ за уменъ, Коцю, за по-уменъ! А ти да плачешъ — отъ инатъ! Не ти прилича бре?

Клетата майка се изчерви.

— Ама кой ти каза, че е плакалъ бе, — намѣси се тя; — той не е плакалъ!

— Недѣй кри, мале, — менъ ми бѣ на плачъ, може и да плачъ, защото ми е мъчно... А тате нека казва. — Кажй, тате, каквото ще казвашъ! — отвърна Коцю.

— Я го гледай, пъкъ бе! изправи глава Стаменковъ; — това ще ти кажъ, бре: — баща ти съмъ и ще ме слушашъ!

— Тате, то не е физически трудъ... Каквото ще учъ, трѣбва да ме интересува... Инакъ ще занамарѣмъ всичко... на празно ще харчъ пари.

— Ахъ, азъ пъкъ не знаехъ, че за паритѣ си му мислилъ!... Хе, какъвъ си инатъ ти! Да мълчинъ, бре! За тебъ съмъ ги печалилъ, — нѣма да ги носѣмъ при баща си! Хъ, сѣднѣлъ да мисли за харчѣтъ.

— Не е тъй, тате. И азъ имамъ лице, — трѣбва срѣщу харчѣтъ да изкарамъ нѣщо...

— Чуй ме, бре, ти нѣма да ми умувашъ много, чу ли? ще ме сторинишъ да ти покажж бакалницата... тъй да го знаешъ! Сѣднѣлъ да ми умува! Да се спретаишъ и да гледаишъ туй лѣто да се усилишъ, че до есенъ ще вървишъ, кждѣто те пратишъ! Хайде де, смѣтки ще прави! Направилъ съмъ ги азъ бре! Живота съмъ си почернилъ — за васъ — за тебъ! Хж! — кривнѣ глава гнѣвно Стаменковъ и трѣгнѣ да излиза.

— Тате, чуй ме, — повърнѣ го Коцю; — то се не може на сила! Азъ не щж на друго да се учж и ако не скланяишъ, кажи ми, че ъврѣме да се настанѣ нѣйдѣ учителъ.

Блѣдото лице на Коця се позачерви, погледа му бѣ устременъ нейде на страна, гласѣтъ му не бѣ тъй дебелъ и тѣпъ, а малко по-ясенъ и треперливъ, аленитѣ му устни сжщо треперѣхж.

Стаменковъ се спрѣ, загледа пзъ криво сина си, отъ първомъ почуденъ и сърдитъ, па се, разгнѣви пристѣпи близо до него и подрѣпна му косата надъ чело:

— Я ме поглежъ бре, тъй, на очи!

— Тате, недѣй ме... менъ ми стига набраното! — смѣнка Коцю цѣлъ разтреперанъ, — бѣ го доболѣло отъ дрѣпнатата коса.

— Какво ти стига, бре?! Гладенъ ли си билъ, жеденъ ли или босъ си ходилъ? — сопна се Стаменковъ, но си отдрѣпна ржкатж.

За до сега — благодарж ти, тате; но отъ сега — не щж ти нищо! — намръщи се Коцю и станж съ наведена глава.

Стаменковъ приоблѣднѣ; една зла усмивка се мѣрнѣ на устнитѣ му.

— Я го кажи още веднажъ... кажи го, да чуж!

Мигъ бѣ грозно мълчанье.

— Ой проклето чедо! — крѣснѣ Стаменковъ забравенъ отъ мигновенъ гнѣвъ и тупнѣ съ кракъ ъ-земи; — говори, или ще те ударж!

Коцю не бѣ виждалъ баща си никоги тъй разгнѣвенъ, станж му съвѣстно, но и обидно. Той дигнѣ лице къмъ него и се помжчи да бжде спокоенъ.

— И не хаешъ! Синъ! И ти си синъ! А бре, ти знаешъ ли какво съмъ азъ за тебъ сторилъ, за тебъ?! Какво мукашъ, гледай ме, ей тъй! — дрѣпнѣ Стаменковъ пакъ косата надъ Коцювото чело; — гледай ме! Учителъ ха?! Питамъ те,

бре... какво треперишъ, какво се боишъ... баща ти съмъ... азъ те питамъ... видишъ ли, вижъ тая ржка, проклето, проклето дѣте! Знаешъ ли какво е сторила за те-ебъ бре! за ва-асъ бре!

Коцю се бѣше съвсѣмъ разтрепералъ и това поколеба яростта на бащата, но на край тоя пакъ се забрави, крѣщеше и сочеше на Коця дѣсната си ржка, но съ така изкривени показалець и срѣденъ прѣстъ срѣщу палець, че неволно напомняше — душенъе... Коцю отъ първомъ не заблѣзза това. Но Павлиница настрѣхнѣ.

— Ама Павлине, Павлине! — почнѣ глухо тя и задърпа мжжа си.

— Ахъ, проклетъ синъ, проклетъ! — издума вече прѣзъ жбѣи Стаменковъ, пое дѣхъ и грозно трѣшнѣ вратата задъ себе си — излѣзе

Гнѣвътъ и смущението отъ скарния у Коця се прѣсече отъ обхванятия го още неясенъ и мигновенъ ужасъ отъ намекътъ, грозния намекъ на баща му. Настрѣхнѣлъ и съ чувство на право да узнае, той изправи чело.

— Мамо, какво искаше да каже тати? Какво е той сторилъ? — издума той съ единъ дѣхъ къмъ майка си, като съ луда бързина скръсти на гърди ржѣ и се насочи на на-прѣдъ цѣлъ изтрѣпнѣлъ и блѣденъ съ съвсѣмъ неясни мисли и намѣрение.

Майка му се обѣрка — изблѣщи очи, замърда устни, но гласъ се не чу, — тя само издигнѣ безсмислено дваждъ раменѣ.

Коцю замѣжа, изви се бързо, хрумнѣ му — запуши си и ушиѣ, па съ несъзнателна бързина отърча си въ стаята и се заключи.

— Защо питамъ?! Нима не е ясно, нима не е ясно?! — пришепна глухо той и се скова правъ срѣдъ стаята.

Слѣдъ малко нѣкой плахо почука на вратата, — навѣрно бѣ майка му. Коцю не се и обърнѣ, — той се занисаше поразенъ, обезсиленъ да мисли, да съобразява.

Неспокойствието, което бѣ тъй ясно обхванжло Коця снощи, кога майка му съ странно смущение му разкри неизвѣстната до тогизъ за него семейна тайна, бѣше по-скоро единъ страхъ за възможна опасностъ, размѣсено съ слаба нишка на осъвѣстяване у младата идеалистична душа и то повече за обраното отъ родителитѣ му чуждо богатство и съвсѣмъ малко влѣдствие неволното съмнѣние за по-голъма нѣкаква прѣстѣпностъ. Туй послѣдното не можѣ изъ цѣло

да го обхване: то бѣше вслѣдствие почти на своеволни прѣдположения, които съвсѣмъ обезсилвахъ чувственото впечатление отъ извършеното, още повече, че то бѣше отъ много години, почти забравено.

А сега, слѣдъ тая сцена съ баща му, въ него не се прояви и колебанье, — той бѣше чувствено поразенъ. Наближаваше го грозенъ ужасъ, който още не можеше да го обхване изцѣло, но слѣдъ мигъ ще го обхване, трѣба да го обхване или — обхваняло го е... Коцю крачеше изъ стаята, еопихто спираше, мърдаше вѣжди, стискаше си челото, сключваше ржцѣ — правѣше всичкитѣ тия постъжки и движения, които съответствуватъ на истински ужасъ, правѣше ги сжщо като актьоръ, проникнжтъ дълбоко отъ силния моментъ въ играта си, но безсиленъ подпълно да се забрави, да се прѣобрази. Ала съ Коцю бѣ дѣйствителността — остра, отъ начало тѣка струя болка въ душа, която нарастна, разплу се и прогони оная нишка на смжтно съзнание, що ржководѣше движенията му, той прихлупи лице на кревата и — проплака... Мигъ бѣ туй, издигна се, сълзи се застояхъ на клепкитѣ му, отпусна се на столъ и бездвиженъ засѣдѣ.

А въ съзнанието му нищо се не уясняваше, наопаки помрачение все повече обезсилваше всѣка мисль, смразяваше чувствата, гжрдитѣ се вече не подувахъ, притискахъ се и все повече ослабвахъ тѣй, че той безъ да се съзнава, едва дишаше.

— Убийца! — прошепна по едно врѣме, като че неволно; станж и закричи бърже.

Първото пришепване на тая дума бѣше послѣ, много послѣ, отъ какъ тя дълго се въртѣ въ съзнанието, слиза до езикътъ. И когато тоя първъ личенъ шепотъ достигна до слухътъ му, той се не сепна, само като да зафуча въ ушитѣ му, сключихъ му се за мигъ устата.

— Убийца, убийца! — издума слѣдъ туй вече съ гласъ Коцю и се хванж за челото.

Той потрепера, намръщи се съ все-сила и тукъ почувствува пакъ остра болка въ душа, прѣтѣмни му, отпусна се на стола, закри лице.

Слѣдъ минута той си потри челото.

— И това е тѣй, — пришепна; — тѣй... синъ на убийца....

— Синъ на убийца! — почти викна Коцю, потресе се цѣлъ и — заплака, заплака съ дълбокъ хленчъ....

А тихо бѣше въ цѣлата кжща, тжжно и глухо около него. Прѣзъ прозорецътъ прониквахъ блѣдитѣ миротворещи

лунни лучи. Коцю плачеше и собствения му хленчъ долиташе до слухътъ му, пронизваше го цѣлъ съ чувство на безкрайно окаянство, свивахъ се хилитѣ му гърди и плачътъ му все по се разливаше, па скоро ужасния поводъ бѣше потъмнѣлъ, останалъ нѣйдѣ надъ него, а около него и вжтрѣ въ него бѣше пакъ оная безсилна и безгранично плачлива тъга, която обхващаше въ ранни години нѣжното болѣзнено дѣте, ненаклонно да играе, неразвличано отъ никого, обиждано отъ баща, съжелявано отъ майка.

III.

А Стаменковъ, разгнѣвенъ тѣй, както отъ години не бѣ му се случвало, прѣминъ бързо прѣзъ тъмната спалня, влѣзе си въ кабинетътъ и се тръшна на канапенце до прозореца. Червенъ свѣтликъ на фенеръ отъ пята се сливаше съ луннитѣ лучи и цѣлише малката стая съ едно странно межделение на сѣнки, които при влизанье отъ свѣтло неприятно заблуждавахъ погледа. Това отдавна не бѣ правило Стаменкову какво да е впечатление. А прѣди — много отъ колѣ — той просто бѣше рѣшилъ да прѣмѣсти фенерътъ отъ това му мѣсто на улицата, но послѣ привикнъ вечеръ да влиза тукъ съ запалена ламба. А сега, влѣзълъ бърже, при първата още стѣжка зимахъ му се очитѣ, станъ му неприятно, почти неволно зампжа и кога се отпусна на канапето, инстинктивно си притисна съ прѣсти слѣпитѣ очи. И не дигаше глава. Срѣщу него, на срѣдъ стаята бѣ работното му бюро — наклонена на двѣ страни маса и на ржбътъ ѝ по срѣдъ прикрѣпени редъ рамки, запразнени съ тефтери, книжа.

Стаменковъ бѣше дошълъ на право тукъ по навикъ — слѣдъ вечера да поразлисти нѣкой и другъ отъ тефтеритѣ си, да впише по нѣщо отъ дневнитѣ си работи. Това бѣше тѣй отъ години и почти неизмѣнно, въпреки какво да е настроение, — наопаки той именно въ тая си работа можеше на пълно да се унесе, успокои. Ала възбудата му сега бѣше извънредна и той още за минута — двѣ не можеше да се накани на работа.

— Проклетъ спнѣ, проклетъ! продума напokonъ той и станъ.

Драснъ се кибритъ въ спалнята му — Павлиница сама палѣше ламбата. Стаменковъ влѣзе при нея. — „Гдѣ е слугинята? Ти ли ще палишъ ламбитѣ?“ — понече да ѝ каже, но не проговори, — бѣше още доста гнѣвенъ.

— Ами що ти трѣбаше, Павлине, — продума боязливо жена му.

— Хайде, върви при дѣцата?

— Азъ ще идъ... Ама на Коця му станъ нѣщо много мжчно... приплѣднѣ такъвъ...

— Е, е... хайде сега! — пое Стаменковъ ламбата.

— Не биваше да му казвашъ тъй... Разтрепера се, че ме и пита... пита ме, какво си сторилъ...

— Ахъ! — зинъ прѣзрително Стаменковъ.

— И не чака да му кажъ нѣщо... фукна на вѣнъ... запуши си дори и ушитѣ...

— Бре, бре! — смѣнкъ Стаменковъ и лицето му се набръчка отъ прѣзрѣние и злѣчь.

— Не биваше! — додаде Павлиница.

— Де, върви тамъ, при дѣцата! — изпрати я Стаменковъ, влѣзе си въ кабинета, положи ламбата и сѣднъ до бюрото, заработи.

Работѣше, и все по го задѣваше туй, дѣто Коцю „фукнахъ на вѣнъ“... „запушилъ дори и уши.“

— Ама инакъ де! — промѣлви той по едно врѣме неволно, дойде му да се усмихне, но усмивка се не мѣрна на свититѣ му сини устни, остави перото и отпуснъ рѣцѣ съ склучени прѣсти на масата, па се втренчи, като да се замисли.

Мѣркаше му се прѣдъ очи блѣдото лице на Коця.

— Хмъ! — кривнъ той глава, зема пакъ перото, но слѣдъ мигъ ржката му затрепера. Намръщи се, поизви очи, станъ разтревоженъ и безъ да има защо, закрачи прѣдпазливо, почти на прѣсти, излѣзе въ салона, поогледа се и влѣзе въ спалнята на дѣцата. Тукъ бѣше глухо: — Двѣтѣ сестричета отъ грозотата на домашната скарня бѣхъ си лѣгнали прѣгърнати, завити почти прѣзъ-глава и мълчахъ. Павлиница се сепнъ, загледа плахо мжжа си. Тоя фърли прѣдпазливъ погледъ къмъ дѣцата и се наведе до самото лице на жена си.

— Казвала ли си му ти нѣщо... нему, на Коця? — попита задавенъ.

— Какво да му съмъ казвала? потрепера майката.

— Това — за бейката — хъ?

— Азъ — казахъ му — друго —

— Х—х—х... какво му каза! — Никаква! никаква! — надвеси се Стаменковъ върху ѝ.

— Че бе — за паритѣ — че останахъ... отъ нея —

— Ти, никаква! Защо му ка-аза?! — долови Стаменковъ ржката на жена си.

— Ами заплака... мислѣше — сме сиромаси!

— Нека мислѣше! А какво, какво му каза?!

— Че умрѣ... тя... И скрихмем...

— Пфю! — блѣснѣ ѿ ржката Стаменковъ, излѣзе съвсѣмъ сърдитъ и вече съ твърди стѣпки си отиде въ кабинетътъ.

— И защо, защо е говорила?! — изпуснѣ той прѣзъ зѣбци, закрочи изъ стаята и все по го догнѣвяваше. А послѣ се помѣчи да мисли; съобрази че отъ туй не може нищо да излѣзе; намираше, че нѣма защо да се гнѣви; поотпуснѣ глава и хрумнѣ му, че най-послѣ може да склони, Коцю да се учи на каквото си иска... А все пакъ обхванѣлото го смѣтно неспокойство нарастваше; по едно врѣме неволно цѣлото му лице се бърчеше, застиска си пѣстниците, несъзнателно цѣкаше. Минѣ нѣщо часъ врѣме, той се опитва на нѣколко пѣти да заработи, но още не сѣднѣлъ на стола, прѣснѣтитѣ книжа по бюрото ставахъ му противни, несносно, болезнено противни и станѣше пакъ, закрачеше, а неспокойството му нарасте до тамъ, че починѣхъ да го побиватъ трѣпки и скратяваше той стѣпките си, прѣмѣсти се въ спалнята и все по-плахо пристѣпваше вече само край креватътъ. И по едно врѣме изправи лице, склочи челюсти, сви конвулсивно пѣстникътъ на дѣсната си ржка. Напokonъ потресе грозно глава и се отпуснѣ безсиленъ на кревата. Мъркахъ му се треперливи свѣтли кълба и макаръ безъ никакъвъ образъ въ тѣхъ, той все по изтрѣпваше и несъзнателно съ всичка сила мѣжеше очи.

Отдавна не бѣ се случвалъ Стаменкову тоя припадѣкъ и сега му бѣ ужасно, — той съзнаваше приближаванѣто му. Измѣченъ, той се протегнѣ на кревата и приклопи очи. Скоро изглеждаше като съвсѣмъ ужасенъ. А слѣдъ врѣме потрепера цѣлъ, издигнѣ глава, лицето му бѣ съвсѣмъ прѣбѣлѣло, огледа се страховитъ, примѣкнѣ се надъ възглавницата и се облегнѣ на лакти, па съ проточенъ вратъ прѣстоя мигъ-два. Глухъ стонъ се изпрегна, като че не отъ него, извѣрнѣ се той бърже, стиснѣ си лицето въ ржцѣ, потрепера пакъ, пое дваждъ прѣкхванъ, задавенъ дѣхъ и се отпусна.

Отъ начало, прѣди години, съ Стаменкова не се случваше такъвъ припадѣкъ. Той тогисъ сънуваше; съ мѣчителенъ, ужасенъ блѣнъ дълго врѣме само сънуваше. По-послѣ „оживѣ му на душа“, както той казвѣ веднаждъ на жена си; това, което той сънуваше, слѣдѣше го вече непрѣстанно и го завали на легло. Тѣ бѣхъ най-страшнитѣ дни за Стаменкова. Още не задрѣмалъ, той се стрѣсваше отъ безформенъ страхъ, а въ тоя мигъ прѣдъ него се мѣркаше нѣкогѣ дори и най-слабъ

откъслекъ отъ цѣлото, той се виѣпняваше и слѣдъ още мигъ оставаше се безсиленъ прѣдъ ужаснитѣ впечатления, които прѣлѣтвахъ въ скованата му прѣдстава сѣщо мимолѣтно и често безъ редъ, докарвахъ единъ моментъ на разкъсване и той — той се съзнаваше въ тоя моментъ — притѣмняваше му и отпущаше се въ безсвѣсть минута, двѣ.

Сега той отъ първомъ стисна челюсти, като за да устои срѣщу това, което го обхващаше; побудителното чувство бѣ страхъ, размѣсенъ съ безпричинна и безсилна яростъ. Туй ставаше и прѣди. Това смѣсено чувство отмахваше за мигъ всичко прѣдъ него, той стискаше очи, за да се съвѣмъ забрави и слѣдъ врѣме идваше моментъ на изтръпване отъ безформения страхъ, послѣ което се мѣрваше нищо. Сега бѣ му се мѣрвало — дори нѣкакъ по-ясно по-осѣзателно, отколкото другъ пътъ — образътъ на бейката съ полу-отворено едно око, кога тя се събуждаше и той бѣ надъ нея...

Тукъ Стаменковъ настрѣхна и кога се примъкна надъ възглавницата и се облакѣти, то още за мигъ-два впечатления продължихъ остро и съ гробна студенина; — той допрѣ вкоченѣлитѣ си прѣсти до хилата ѝ гуша, а ѝ говорѣше, че не ще ѝ стори нищо, дори мислѣше, че ѝ се усмихва. Тя заби слаби некте въ ржката му, а той съ една ржка ѝ затисна устата, а съ другата си ржка, забравенъ вече, изви ѝ гръклянѣтъ така, че той се проточи... Послѣ замап се за мигъ, не си мърдаше ржката, а гръклянѣтъ горещъ... Сепна се, протегна свободната си ржка до бохчата, развърза я съ блѣсканье ђ-земи, а — пари не дрънкахъ... Съ лудъ ужасъ разфърля свързанитѣ въ нея нѣща — пари нѣмаше... Затрепера надъ жертвата въ пълно недоумѣние и неописуемъ страхъ. И стрѣлна го догатка, отчаянно дръпна възглавницата изподъ люшкалата се глава — прѣкоси го остро студения и силенъ звѣнъ... Той ги вече не дирѣ — съ послѣдни сили души души...

Глухо, мъртво бѣше въ стаята, ламбата слабо мѣждѣше. Напokonъ въздишка или по-право прѣкъсенътъ стонъ се понесе въ тишината — Стаменковъ си затѣрка челото и потѣнжлѣ въ студенъ потъ, въ полусвѣсть още, завика слугинята. Тяпъ и треперливъ бѣше гласътъ му; и грозно се понесе той въ нощната дрѣмота.

Вратата се отвори и тихо влѣзе — Павлиница. Тя не бѣ се и събличала, навѣрно е дрѣмала прѣдъ мжжовата си спалня, вслушвала се е.

— Какво ти е, Павлине... какво искашъ?

Стаменковъ откри очи, погледа я мигъ.

— Дай ми малко вода... нищо не ми е... вода ми дай! — пришепна.

Накваси си той устнитѣ, издигна се и поклати глава.

— Хи, невидѣло се! — пришепна. И слѣдъ минута мълчанье додаде: — Коцю спи ли?

— Трѣбва да спи, — отвърна глухо Павлиница и не махаше погледъ отъ грозно измъченото лице на мъжа си.

— Хж... кажи му... кажи утрѣ... нека се учи, каквото ще!...

.

IV.

Слънцето бѣ вече огрѣло стайката на Коця. Той още спѣше — облѣченъ, само безъ палто и незавитъ. Напोकнъ дигна той глава, и като жегнахъ станъ, — слѣзе отъ кревата. Постоя мигъ, като да се опомняше, наболѣхъ го гърдитѣ и се отпусна на столъ. Слѣдъ малко почувства едно пълно физическо отпадение, размѣсено съ безсилна досада къмъ мъчителнитѣ чувства и мисли, които го обхващахъ пакъ: дори почувствува единъ видъ отвърщение къмъ всичко — безформеното всичко...

Прѣстоя тъй нѣколко минути. Съзнанието се оведряше, мисълта своеволно заработи, наистина безстрастна, като машинално, но все заработи. Коцю си обтѣгна пакъ понаболѣлитѣ гърди, па неволно и дълбоко въздъхна.

Той станъ, прѣкрати, спрѣ се и пакъ прѣкрати.

— И какъ... какъ всичко туй?! — прѣмисли, па обхванъ за мигъ пакъ неясното желанье — да отмахне туй, мъчителното, да се унесе въ тихо нехайство или — или нѣйдѣ, гдѣто не би го нищо дразнило, гдѣто...

Това бѣше мигновено хрумнуване, което не отиде подалечъ.

— Събуди ли се, Коце? — обади се майка му отъ вѣнъ.

— Защо? — отвърна тоя и неволно се намръщи.

— Чухъ, че шумолишь... Излѣзъ да си пиешъ млѣкото, — ще истине.

— Нека — не ми се пие —

— Азъ ще кажъ на слугинята да ти го донесе, — додаде, като помълча, майка му и се отдалечи.

Слѣдъ малко слугинята потропа и Коцю отвори. Тя сложи млѣкото на масата и понече да си излѣзе, но тукъ Павлиница надникна отъ вратата,, поуемихна се:

— Коце, баща ти склони... ще се учишь, каквото рачишь... Азъ ти рекохъ, — той ще склони!

Коцю се бѣше извърналъ къмъ прозорецътъ и потресе едва забѣлѣзвано глава, кога се поменъ за баща му. На другото той не даде ухо, макаръ и да разбра: то дори му искара на устнитѣ слаба, но горка усмивка. Майка му го погледа отъ подиръ милозливо, отдръпна се да мине слугинята, а послѣ и сама тръгна слѣдъ нея съ бързички стѣпки, нѣкакъ по-бодро.

Млѣкото остана непожтнхто. Коцю, безъ да си облѣче палтото, отпусна се пакъ на стола и закри лице. Той искаше да мисли, но не мислѣше, — бѣ замжалъ и би задрѣмалъ, ако неосѣтно го обхващаше пакъ снощното дълбоко болезнено чувство, което сега не побуждаше никакви движения, но за това грозно се усиляше и го давѣше. Гърдитѣ му се притискаха, почувствува пакъ да го наболяватъ, напоконъ изтръгна се отъ тѣхъ още една въздишка, той станъ, намѣтна си палтото и съ наведена глава слѣзе на чешмата въ двора, оми се. Слугинята му подаде кърпа и той се върна въ стайката си безъ да се огледа настрани, безъ да види нѣкого. Кога си рѣшеше дългата и хубава черна коса срѣщу огледало, него задави пакъ въздишка и сѣкашъ именно въ тоя мигъ се поклати мисълта му отъ тамъ, кждѣто бѣ спрѣла снощи.

— Тѣй... ето какво ми прѣдстояло! — пришепна и съ наклонена на рамо глава загледа въ огледалото образътъ си, чернитѣ си похлѣтнхли сега очи.

И унесе се тѣй минута. Обхванъ го горка тъга, пронизваше го остро, но не събираше се въ едно чувство, а само отдѣлни моменти повдигаха пламъ къмъ лицето, набираха се сѣкашъ и сълзи, нѣ стояха още затаени, не избликваха на очи, а само смущаваха изстъкванъето на мисли въ своеволния разсѣдкъ, тамъ се мѣркаха само откъслеци отъ съображения или хрумвания.

На изведнажъ той дигна глава, посбърчи лице и заоблича се бърже. Наложил си шапката, изгледа околорѣстъ и пи отъ млѣкото, но го не донесъл, потресе се, остави чашата, зима си чадърътъ и съ бързи стѣпки излѣзе. Не поглеждаше на страни и не видѣ пакъ никого. На пѣтя наведе още по-вече глава и закри, сѣкашъ безъ посока. Стѣпките му го изведоха вниъ отъ градътъ. Слѣдъ часъ той още крачене по

хълмоветѣ къмъ Витоша, и глава не бѣ дигналъ. Напаконъ подпрѣ рамо на хилаво дърво, скръсти рацѣ и дълго стоя тѣй.

Не мислѣше, нито се колебаеше прѣдъ нѣщо, — той бѣ рѣшилъ почти още снощи. Ала и туй му рѣшение, и идването му до тукъ, и самата грозна причина на това му състояние: всичко туй сега, въ единъ мигъ му се стори като да не е за въ работата... и, като че не съ него ставаше всичко туй...

Той бѣ мислилъ снощи — да се прѣмахне. Сжщото — туй бѣ му хрумнало и сега, па станъ рѣшение — той излѣзе вънъ отъ града. А на кждѣ? Той бѣ отложилъ да мисли за това; смѣтното рѣшение бѣше — нѣйдѣ, въ неизвестностъ, па било кждѣ и да е. А сега всичко туй за мигъ се отчужди отъ него.

Коцю сѣднѣ на земята и машинално заскуба палѣгалата на около му трѣва.

Слѣдъ малко вече мислѣше пакъ ясно и строго: на кждѣ?

Той не бѣ ходилъ нигдѣ изъ България. А не познаваше вънъ отъ София нѣкого или нѣ, познаваше мнозина — бивши съученици отъ гимназията, сжщо и български студенти отъ университетитѣ въ странство. Дори му хрумнѣ да запита — той знаеше копъ въ София — за адреситѣ на негови другари или на други, слушани дѣйци изъ провинцията. Това бѣше утѣшна минутка, която отлѣтѣ... Бихъ го запитали — кждѣ? защо? — Но, той трѣба да се уедини — безвѣстенъ! — Наведе тжжно глава и горчиво се усмихна.

— Нѣкоги, може би... да! Но не и сега, не и сега! — пришепнѣ.

Въ болезнената му прѣдстава се зарисува таинственъ животъ нѣйдѣ въ затѣнено село, между непознати, съвсѣмъ непознати хора, откъснѣтъ, изчезналъ безслѣдно за всички — за цѣлия другъ свѣтъ... И тѣ...

Тукъ Коцю се жегнѣ: обхванъ го за мигъ колебливо чувство — тжга и омиление, че ще го диригътъ и озлобление — да избѣга!

Овлажихъ му се очитѣ.

— Да, тѣзъ, еднички които азъ обичахъ... — Коцю искаше съ задушена скърбъ да каже — „тѣ ще ме диригътъ!“ — но не доиздума, чувството на омиление се задуши още при първата искра.

— Но то е вънъ отъ всичко! — вънъ, вънъ отъ всичко! — Азъ не ще се завърна! — издума съ гласъ, дигнѣ чело, втрени смѣлъ погледъ, па станъ и закричи — нататѣкъ.

— Тѣй... далечъ! — пришепнѣхъ, а слѣдъ малко мисълта отиде напредъ, прѣфърли врѣмето:

Години сѣ се изминѣли и той узнава — баща му се е поминѣлъ... А самъ вече е здравъ и силенъ мжжъ, живѣе бѣдно, облѣченъ найпросто... И — озовава се у тѣхъ... Майка му — грухнѣла отъ старини, почернена цѣла, безутѣшна — недовѣрява му, притегля лицето му до очи — милия ѝ навикъ — гледа го и изведнажъ го познава, писва и замира на гръдитѣ му...

Поройни сълзи се заронихъ по нѣжнитѣ бузи. Ала сладка бѣше тѣжната илюзия, помаменото въображение се силѣше и картината се разви до край, до оня край, въ който мечтата рухва, облѣскана съ своята първоначална нишка изъ дѣйствителността: — послѣ той, Коцю, ще наслѣди бащиното си богатство.

Послѣдва едно потѣмнение въ душата, едно набръчване на челото, послѣ на цѣлото лице. Но не слѣдъ много въображението пакъ изплава: — сестритѣ му ще се задомѣтъ и той ще ги остави, а ще земе майка си при себе... ще отведе и нея тамъ, далечъ.

По обѣдъ Коцю се бѣше повърнѣлъ въ градътъ. Отби се въ една бакалница, купи хартия, пликъ и пѣлѣзе. Поогледа се, понече да се повърне въ сѣщия дюгента, но нозѣтѣ му го отведоухъ на долѣ по улицата. Слѣдъ малко се усмихваше, смачка пликътъ и хартията, па ги зафърли и се запхти за пощата. Тукъ купи отворена карта, зема перо и не мислѣ, а цѣлъ треперѣше, прѣститѣ му едва се оправяхъ. Той написа само единъ редъ.

„Тате, азъ заминавамъ. Най-добрѣ е да ме не дирѣшъ!“

И съ трѣскава бързина надписа адресътъ на баща си, наближи пощенската кутия, вмѣкнѣхъ писмото, като го държеше съ два прѣста, па постоя тѣй мигъ и пуслихъ го, но прѣститѣ си още за мигъ не оттегли.

Слѣдъ това го наби студентъ потъ, вече не треперѣше, пѣлѣзе на улицата, пое дѣхъ изъ дълбоко и спрѣ, задири да спомни нѣщо, като човѣкъ, който е билъ дълбоко замисленъ и комуто нѣщо случайно е объркало нишкитѣ на мисълта. Ала въ сѣщностъ Коцю нѣмаше какво да дирѣ: отъ вчера въ неговия разсѣдѣкъ не се измѣкнѣ ни една мисълъ съ дълѣшѣкъ ходъ. Той бѣ отъ начало настрѣхнѣлъ, послѣдва тъмно

състояние, което чрѣзъ сълзи се завърза съ едно екзалтирано влечение и сега, съ писмото до баща си, той изпълни първата стъпка отъ това се влѣчение. Прѣзъ всичкото туй врѣме никаква мъчна мисль не бѣ му погълнѣла съзнанието.

А все пакъ той дирѣше; застоялъ като почуденъ и съ напрегнато лице мъчеше се той да си спомни нѣщо, което му бѣ хрумвало или не, а нѣщо, което бѣ твърдѣ опрѣдѣлено, но го бѣ за мълко забравилъ. Това нѣщо му бѣ твърдѣ на сърце, би му докарало голѣма приятностъ, но — не можеше да си го спомни.

Какво бѣше туй? — Коцю тѣй се и не досѣти. Машинално закрачи по една улица. По едно врѣме се сепна: попрѣди той бѣ смислилъ да се облѣче съ вѣтитѣ си дрѣхи, да забѣгне именно съ тѣхъ. А тая ли бѣше изтърваната мисль, която той тѣй съ присърце дирѣ, — не можи да си обясни. Ала и споминаньето за вѣтитѣ дрѣхи го сладостно възбуди, — той припрѣсно закрачи за у тѣхъ. Писмото, напестина, бѣше вече пуснато, но то ще се получи едва слѣдъ обѣдъ.

И приближаваше домътъ, а съ това все по се смущаваше, задъхваше се, засъхвахъ му устата. Мѣрихъхъ му се напоковъ прозорцитѣ, прозорецътъ на неговата стаячка... И масичката, и оставенитѣ книги, и науката, и френски езикъ — всичко туй въ единъ мигъ като да откъснѣхъ нѣщо отъ сърце, бликнахъ му сълзи на очи, но мигновено пакъ засъхнахъхъ: — едноврѣменно той съпникаса на другъ прозорецъ личицето на по-голѣмкото си сестриче, сепнахъ се и инстинктивно се закри въ единъ жгълъ на улицата. Той сега цѣлъ треперѣше. Въ тоя мигъ чу да бие градския часовникъ. Машинално извади и своя и се порази — часътъ бѣше 12... Тѣ сж тамъ, на трапезата, чакатъ него... Болезнено му се сви сърце, па — наби го пакъ студенъ потъ. И все стоеше задъ жгъла. А устнитѣ му вече съвсѣмъ се свивахъ, той ги захапа и сълзи бликнахъхъ на очи. Коцю пристѣпи крачка, понаведе се и задири прозореца, кждѣто бѣ съзрѣлъ сестричето си. То бѣше още тамъ, загледало се благо, невинно по пхтя. Коцю бѣ мъртво блѣденъ, взрѣ се въ тѣй милото нему дѣтско личице, постоя мигъ, па дигна треперлива ръка и — прѣпрати жечка цѣлувка съ прѣститѣ си... Двѣ едри сълзи се заронихъ по пламникитѣ му бузи; съ дълбока, прѣснчана въздишка махна той ръка и бързо закрачи назадъ.

V.

Обѣдъ бѣше минълъ. Затаената тревога въ домътъ на Стаменкова изблнкваше. Бѣхъ се вече нахранили, а какво храненіе — тѣ знаехъ. Надѣвахъ се; счуеше ли се шумъ дори отъ нѣтъ, — всички се извъръцахъ, чакахъ. А него, Коця, го нѣма. Разбира се, ще се завърне. Ала и на Павлиница, и на Стаменкова, на врѣмени хрумваше, тѣй, издалечъ, — може и да не се завърне... Но какъ да не се завърне? Че какво му сж сторили? — И чакахъ. Пъкъ той се не завърнѣ. Часътъ удари единъ, кѣщата цѣла заглѣхна; ржката на Павлиница се застоа на загорѣлото ѣ чело, па тѣй и не се сѣщаше да си я снеме. А самъ Стаменковъ, съвсѣмъ слисанъ, закрачи по спалнята, прѣзъ кабинета си — не го сдържаше. — Твърдѣ измѣченъ, прѣсушенъ за да се разчувствува, разтѣхка, — той бѣше и твърдѣ минителенъ за да се уговаря самъ, да се успокоява. Напoкoнъ не страа, зима си цилиндра и излѣзе.

Запхти се у братовчеда си Славча Кировъ. За Коця той можеше да тича само при него; съ него само можеше да размѣни само двѣ, макаръ и лѣжливи отъ негова страна, думи по случката. А той се измѣчваше, той трѣбаше да поговори съ нѣкого за това, отъ което го тѣй заболѣ не, а отъ което той вече се плашеше.

Купъ дѣца едно отъ друго по-малки играехъ въ низкия прустъ. Самъ Кировъ, разфърлянъ, по чорапи, обтегналъ се бѣ на тѣсенъ миндеръ и прѣглеждаше ученически тетрадки, като мѣркаше да подрѣмне. Сухичтъкъ, дребенъ и слабъ човѣкъ, съ чудо бръчки на лицето, той сочеше много по-старъ отъ колкото бѣ — 37—38 годишенъ.

Стаменковъ биде посрѣщнатъ, както мязаше, — той почти никoги самъ не бѣ навѣстивалъ братовчеда си. И тоя при пръвъ още погледъ сега се увѣри, че има нѣщо много особено — може-би, нѣщо, което и него ще ползува; и се увѣри тѣй, че отъ любопитство просто не можеше да придаде на лицето си обикновения изразъ, което му се чинѣше да е твърдѣ необходимо за случая.

— Е, що е, що?

— Това — нашъ Коцю тазъ заранъ е излѣзалъ и до сега не се е ни обадилъ!

— Туй ли е! — смѣнка почти недоволно Кировъ, но се съвзе, направи пакъ любезно лице; — ами че кѣдѣ ще да е?

— Това е нѣ... знаемъ ли го?

— Хж, кждѣ ще е отишълъ... нийде! Ако сте го поразсърдили нѣщо, може да е шавиялъ на нѣкждѣ вѣнъ отъ градътъ и довечера ще си се завърне... Азъ рекохъ, бо зна какво е... Тѣ, младитѣ, знаеме ги!

— И азъ то думамъ. А майка му се разтяхкала... Снощи го посгълчахъ — пакъ за учението му... Искане по моему и туй то! Нѣма да я бжде, братовчедъ, ще трѣба да го остави, на каквото ще.

— Както щешъ, ама ако питашъ, — хичъ биле не трѣба. Ще дойде врѣме, кога самъ ще види, колко леко и добръ ще му е, на ще благодари не, ами... Та пакъ вече както ти знаешъ!

— Ама нѣма какъ сега... иска — нека върви!

— Нека, бе. И азъ не думамъ нѣщо.

Лицето на Кирова бѣше вече съвсѣмъ студено, дори се разлѣ по него дасада. Все пакъ поржча да купиътъ вино. развесели се при черпнята, и кога вече Стаменковъ забърза да си ходи, Кировъ бѣше съвсѣмъ любезенъ, задържаше го дори.

— Позапалила му се е главата, ще полута нѣйдѣ изъ Куру-багларъ, па ще осѣднатъ идеалитѣ му... ха, ха! И ще се върне довечера умореничкъ, за да се нахрани като хората... Гледай си работата, братовчедъ, — не е да не ги знаешъ младитѣ! — изпрати весело Кировъ гостътъ си.

А Стаменковъ на връщане намина въ дюгения си, но не сдържа го — забърза пакъ за дома си. да види самъ за Коця. На пѣтнитѣ врата посрѣщияхъ разносвачъ — оставилъ му писмо, отворено и отъ тукъ — отъ градътъ. Нѣщо пожегна Стаменкова, забърза той по стълбитѣ и скоро бѣ въ кабинетътъ си, кждѣто оставяхъ писмата му.

Писмото бѣше Коцево.

Стаменковъ го чете, прочете, и прѣпрочете, а все като да не можеше да го разбере. Пъкъ инакъ нему бѣ хрумвало, че Коцю може да стори нѣщо такова. Странни чувства се размѣстихъ въ него. Тѣ бѣхъ по-мекъ отъ неясния страхъ слѣдъ неявяванието на Коця по обѣдъ. Но бѣхъ чудно смѣтни — Коцю бѣше неблагодаренъ, пъкъ това не гнѣвъ, какъвъ да е, пробуди у Стаменковъ, а като нѣщо омилна молба да не е такъвъ, той, неговиятъ единственъ синъ, къмъ него... Послѣ за мигъ го обхваня сърдия къмъ жена му, но все мѣка, намръщи се, като си спомни спорътъ за Коцювото слѣдване и пакъ се повърна къмъ дѣдривостта на жена му; тукъ петръпна за мигъ, прихана, безъ да се съзнава, устнитѣ си. Слѣдъ малко съ иетвърди стѣпки отиде при жена си. Въ

първия му фърленъ къмъ нея погледъ се четѣше и упрѣкъ, и тъга, и гузностъ, като да ѝ казваше: „на какво сторн!... какво сторихме!“

Клетата майка пъкъ съвсѣмъ не разбѣпраше. Тя на два пѣти протри очи, надникна въ писмото, а бѣше неграмотна.

— Е, гдѣ е отишелъ?

— Че казва ли? Нали чу, — да не сме го дирѣли!

— Ама като не му е станжло нѣщо, — смѣнка майката! ти все по-се разтреперваше и дирѣше да прогони неразбраната грозота.

Стаменковъ неосѣтно се раздражняваше.

— Я си помисли ти още веднажъ: казва ли му, че азъ склонихъ за учението? — запитва той жена си, а вече не му се чакаше и отговоръ.

— Че на ли ти рекохъ, — казахъ му още отзаранка.

Съ въздѣхъ вече злобенъ излѣзе Стаменковъ отъ кѣщи. На улицата той сирѣ. Бѣ се захитилъ — пакъ у Кирова, но изведнажъ му станахъ съвсѣмъ противни и сѹхото лице, и любезния му смѣхъ, и разглѣзенитѣ му купъ дѣца... Устнитѣ му се сгърчихъ.

— Гледай ти! — почуди се той, изкриви глава.

Това бѣ казано машинално, като зададе ходъ на мисли.

— И кѣдѣ ще е отишелъ? — запитва се вече но тѣй безцѣлно и понаведе глава; — ще се залута на нѣкъдѣ... хх! — додаде и се захити съ бържи крачки; — мисли, ще го оставѣ!

Отиваше въ градоначалството.

Стаменковъ сега не чувствуваше особена тъга и никаква болка; първото му слисанье се пилѣеше и само му бѣ много криво; гузността му се замѣни съ една неприятностъ, страхъ отъ голѣмо осрамване.

Градоначалникътъ бѣше новъ и студенъ човѣкъ, та Стаменковъ не бѣ тѣй лесно да се изкаже

— Ще ви моля, дано узнаете кѣдѣ е, — довърши той твърдѣ стѣсненъ.

Полицеятъ се силно заинтересува.

— Но вий мислите, че само е заминѣлъ на нѣкъдѣ? — запитва.

— Какво може да е друго. Не сме му сторили нѣщо... Подирете го, за бога! —

Стаменковъ се бъркаше. Той обади, че се е поспрѣчкалъ съ сина си, но за неговото писмо не споменѣ и бѣше доволенъ,

че го не разпитвахъ. Ала кога трѣбваше да каже бѣлѣзитѣ на Коця, той настрѣхнхъ — тъй грозно му се видѣ туѣ.

— Но, г-нѣ Градоначалникъ, ще ви моля, нѣкакъ мѣко... Само да се узнае кѣдѣ е, — послѣ азъ самъ ще идж при него...

— Е, да, да, — бждете спокойни! — успокояваше г градоначалника, като изъ тежко записваше бѣлѣзитѣ на изогубения.

Слѣдъ часъ телеграфнитѣ жици носѣхх на врѣдъ заповѣди — за Коця.

VI

Бѣше по обѣдъ прѣзъ единъ отъ първитѣ дни на Августъ. Пловдивъ бѣ пещъ — горещо и задушно; дюгенитѣ глухи, улицитѣ пусти и само тукъ-тамъ се мѣркатъ понаведени, съ черни и потни лица селяни, занаятчии — поносливъ работенъ народъ. И срѣдъ тая жегла влѣзе въ градътъ и закрете безъ направление младъ, височкъ черноокъ малкъ съ изгорѣно отъ слънцето нѣжно лице, хлѣтнхли очи и понаведенъ подъ откритъ чадъръ. Личеше, че иде отъ дългъ пхтъ: бѣше цѣлъ въ прахъ, а обущата му — съвсѣмъ жълти. Той се вгледваше вѣло по надписитѣ на дюгени отъ двѣтъ страни на улицитѣ, като да дирѣше нѣйдѣ да спре, но не намираше, по-право не се наканваше. Прѣдъ едно голѣмко кафене той спрѣ, мѣркаше да влѣзе, но си погледа дрехитѣ, обущата и — подминж. Въ изнуреното му лице се четѣше недоумѣние, размѣсено съ безсилно нехайство. По едно врѣме той бѣше надъ Марица, по моста. Вгледа се на долѣ, сѣнката на тихитѣ върби го привлѣче, изгледа околорѣстъ и като да го досрамѣ да слѣзе, па спрѣ тжженъ погледъ надъ водитѣ. Скрытъ подъ чадърътъ си, той като да не чувствувахе жегата. Скоро двамина стражари минххх край него; тѣ говорѣххх високо съ посинѣли отъ горещина лица, попрѣгърбени, сѣкашъ отъ слънчевия пекъ и не поглеждахх на страна. Младия пхтникъ ги изгледа нѣкакъ гузно и пое противното имъ направление. Послѣ малко зѣрна отъ дѣсно надъ голѣма врата надписи: „Околийско управление“, „Тюрма“ и далечъ въ двора другъ надписъ „Училищна Инспекция“. Послѣдния тозъ надписъ го заинтересува, той дори поспрѣ, но веднага пакъ отминж съ по-бържки стѣпки, лицето му изрази огриженостъ, ама слѣдъ малко бѣше пакъ само измѣчено и нехайно. Напokonъ той спрѣ прѣдъ голѣми портѣ на ханъ. Купъ мла-

дежъ въ униформа на ученици отъ Садовското земледѣлческо училище стояхъ прѣдъ тия порти. Пятникътъ се обърнъ къмъ единъ отъ тѣхъ, що стоеше малко по на страна.

— Вий сте отъ Садовското училище, на ли?

— Да, господине.

— Можете ли ми каза, колко точно е далечъ то отъ тукъ?

— 15 клм., — не по-вече. Да не постъпвате и вий?

— А не, — искамъ само да намина тамъ. Азъ слѣдвамъ въ странство.

— По земледѣлие ли?

— Не, — по медицина. Прѣдприехъ туй лѣто обиколка пѣшъ... та ще искамъ да намина и въ Садово.

— Значи така... Е, да се запознаемъ!

— Стаменковъ! — рѣкува се Коцю, — читателятъ вече го е позналъ.

Той не забави да си каже първата болка — че е твърдѣ изморенъ, и новия му познайникъ прѣпорѣча единъ ханъ, — нечистъ по евтинъ.

Послѣ часъ Коцю спѣше въ една тъмна стая и на такъвъ гнхсенъ креватъ, какъвто навѣрно не бѣ виждалъ.

Смрачаваше се, когато се събуди. Виеше му се свѣтъ, но неспокойството, почти като у изгубенъ човѣкъ, го отрѣзви при първи още мигъ на пробудата. Запали той свѣщъ, що бѣ поставена на масата, поотърси се отъ прахътъ, оми се и вчеса, па слѣзе въ ниската крѣчма — гостинница. Той не бѣше гладенъ, само се чувствуваше силно слабъ и се намери да вечеря, но поднесенитѣ двѣ ястия не му се усладихъ. — Порѣча си кисело млѣко, разрѣди го съ вода и изсърба. Слѣдъ това ханджията му поднесе книгата за пятници — да се запише. Коцю се осерпизи и се записа само „Павлиновъ“, но и че иде отъ София. Скоро напуснъ крѣчмата, излѣзе на двора. Глухъ и противенъ му се видѣ сега тоя ханъ, нечистъ и по турска направа — около четвъртитъ дворъ стаи на два етажа съ коридори отпрѣдъ.

— Нека! — Усмихнъ се Коцю, — прѣдстави си, че неосѣтно слиза въ тъмна и гъста сръда, кждѣто ще омотае своитѣ слѣди, ще се изгуби.

Той бѣ пѣтувалъ до тукъ все пѣшъ прѣзъ гори и поля; прѣспивалъ бѣше въ села и тъмни ханища. Съ все по-измѣчваната си душа прѣживѣлъ бѣ хиляди чувства и мисли саминъ — подъ открито небе, верѣдъ великата и таинствена природа. Плакалъ бѣ прѣдъ първитѣ лучи на слънцето и, макаръ отдавна безъ вѣра въ богъ, не бѣ далечъ да се моли... Очак-

валъ бѣ съ скръстенъ ржцѣ надъ освѣжени гърди изплаванѣто на пълната луна... Унисълъ се бѣ съ часове, вгледанъ въ звѣздния миръ, кога той тѣй дивно трепти и тайнствено шепне за непостижната вѣчностъ, безначалното и безкрайно битие и издига насъ — невидими зрънца въ безпрѣдѣлната вселенна — издига ни надъ самитѣ наши дребни, жалки грижи и страдания....

Въ тия дни Коцю бѣ прѣживѣлъ оня моментъ, който не всѣки прѣживява, — момента на пълно съзнаваното вѣчно „защо;“ младата душа бѣ прѣнесла дълбокото колебане и само сблъскванѣто съ милиони жизнерадъ роденъ свѣтъ; съ ония наивни, дѣтски понятия и едноврѣменно тѣй неправдиво, невѣроятно тегло; личното сблъскванѣ съ туй бѣ дало изходъ на създаденитѣ широко разбиране и волни пориви: Коцю за пръвъ пхтъ и на пълно тукъ махнѣ ржка на привычката да се чувствува не зазрѣлъ, не възмжалъ... Тукъ изпъкнѣ у него подпъленъ свой стрѣмежъ; той тжгуваше ведно съ поета, когато декламираше елегията му, и тжгуваше широко, волно толкозъ, колкото можеше неговата млада душа, застанѣла днесъ на свои нозѣ прѣдъ хилядитѣ прѣчки прѣзъ живота; той се торгваше, унисаше наравно съ поета, кога декламираше неговата „Молитва“, унисаше се съ непоколебима вѣра въ своитѣ сили за борба — непунктувана, но велика борба; унисаше се, като съ трепетъ отъ радостъ се чувствуваше воленъ, необвързанъ съ никого и съ нищо... Независимъ духъ, безгранична самонадѣяностъ, задушевенъ тласкъ къмъ прѣдприетото — това се изтъкнѣ въ младата душа прѣзъ тия дни и то го крѣпи срѣщу непосилнитѣ за слабия му организъмъ физически трудности. Тамъ, въ народа, за безвѣстна до гробъ дѣйностъ! — това бѣ ненаписания му девизъ.

Но сега, неоведренъ още отъ тежкия сънь слѣдъ убийствена умора, ненахраненъ и — подложенъ подъ полицейски контролъ: сега Коцю бѣ съ безсилна мисль и чувства, въ едно неясно разположение на духътъ. Прѣмисленото и прѣживѣното, причинитѣ и послѣдствията на положението му въ тоя мигъ, — всичко туй се сливаше своеволно и смѣтно, създаваше едно безразлично, но и отегчително настроение, помалко раздраженостъ, повече като прѣдчувствуванѣ нѣщо лошо.

Той изправи глава и понамръщенъ тръгнѣ да излѣзе на улицата. Прѣдъ вратата до фенеръ разговаряхъ пакъ нѣколцина ученици отъ Садово. Между тѣхъ бѣше и тоя, съ когото Коцю се бѣ запозналъ. Ржкувахъ се и заприказвахъ. Долитахъ звукове на музика отъ градската градина. Стѣдъ малко

Коцю се захвати съ познайника си за тамъ. Тоя скоро му се разкри — степендиянтъ и тѣй сиромакъ, че дори и ваканцията е принуденъ да прѣкарва въ училищния пансионъ.

— И азъ не ходж много отъ прокопсия, — поде Коцю; — пжтувамъ, но и мѣркамъ да си намѣриж едно хубаво село за да учителствувамъ.

Разговорътъ имъ до край бѣ все по това — село за учителствуване. Рѣшихъ, на заранята ведно да идатъ до Садово, па отъ тамъ може пакъ наедно да заобиколятъ околнитѣ села.

Сутринята Коця причакваше стражаръ — викалъ го приставътъ. Това, отъ което Коцю мисленно най се боеше, сега на първъ мигъ го само леко смути, той дори се поусмихнж. Но сжщо тѣй скоро съвѣмъ отпадна духомъ, кога тръгна съ стражара.

Приставътъ го изгледа отъ глава до петн, опита се да го разпитва, но Коцю отговаряше сухо — гордо. Заяви му се, че има заповѣдъ да го държатъ подъ строгъ полицейски надзоръ — ще се явява въ участъкътъ триж на день.

Туй се свърши, и Коцю се завърнж въ ханътъ. На врѣмени пакъ се усмихваше, най-напрѣдъ прѣзрително, послѣ злобно, а напослѣтъ отпуснж глава мрачно, седнжлъ до една отстранена маса въ крѣчмата.

— Е, хайде да тръгваме! — дойде по едно врѣме ученикътъ.

Коцю дигнж глава, като замаянъ, погледа мигъ познайника си и пъргаво станж.

— Хайде! — отвърнж твърдо и тръгнахъ.

* * *

На другия день по обѣдъ тренътъ сие въ Пловдивъ огрижения Стаменковъ. Той слѣзе направо въ градоначалството, а тукъ го посрѣщна съобщението, че слѣдитѣ на Коця сж пакъ изгубени.

Ний сега сами го диримъ, — заяви полицеятъ; — той прѣстъпва заповѣдитѣ на властта.

Стаменковъ и не се замисли върху тия думи. Той все по се чудеше и се одума:

— Той май че мисли да става учитель... може да е ходилъ въ училищната инспекция.

Запитахъ и въ инспекцията — Коцю не се е явявалъ тамъ.

Стаменковъ отиде въ хотелъ, а нийдѣ го не съдържаше. Слѣдъ обѣдъ той чакаше въ градоначалството още прѣди,

много прѣди да е дошълъ самия градоначалникъ. Тоя го упокояваше съ привичната полицейска студенина; — писалъ въ околийското управление и навѣрно е вече прѣснхто окръжно по всичкитѣ общини за Коцювото докарване; сжщо е помолилъ и училищната инспекция, щомъ постъпи заявление отъ изгубения или самъ той се яви тамъ, та да съобщятъ на властитѣ.

— И подъ земя да се скрие, пакъ ще го намѣрятъ, — свърши полицаятъ.

— Знаете, само да го чуемъ кждѣ е, — смѣнка той.

— Казахме, до день-два тукъ, при насъ ще го намѣрите, — отвърна нетърпеливо градоначалника и намръщенъ си заработи.

Стаменковъ си излѣзе замаянъ и уплашенъ. Значи, ще го доведатъ него, Коця, съ стражаръ?! — Никоги тоя баща не бѣ се чувствувалъ тъй, както сега — обиденъ, съкрушенъ, безсиленъ.

— Но тѣ нѣматъ право! — смѣнка той все по-слисанъ, като спрѣ прѣдъ полицейския домъ.

Ала нѣма смѣлостта да се завърне пакъ при коравия полицай, да разправи, да му се обясни. Тукъ никой го не познаваше и — нѣмаше кой да го зачита... Стаменкову станъ болезнено жалко, па и грозно. — „Защо направи тъй, бре сине!“ — щѣше му се да каже, но непривични му бѣхъ мекитѣ изрази, мълчеше и неволно си прѣдставяше Коця, свиваше му се сърцето и напokonъ пришепна:

— Нека само се намѣри... да го завърни, че... Ехъ, другото се забравя!

Крачеше, а по едно врѣме прѣблѣднѣ му лицето, изтрѣпнѣ. Послѣ наведе глава и продължи си пътя къмъ хотела.

— Не може да бжде! — шепнѣше си; — само дѣто се лута п той и азъ.

Шепнѣше това, и все гнѣздѣше се у него нѣйдѣ страшното питанье: — ами ако се изгуби?...

Надвечеръ пловдивския училищенъ инспекторъ съобщи въ градоначалството, че е постъпило прошение отъ Коцю П. Стаменковъ, който се намиралъ въ с. К., за да бжде назначенъ въ сжщото село учителъ, а и писменна молба отъ тамошното училищно настоятелство за въ полза на тоя кандидатъ. — Градоначалника се отнесе до околийското управление и на другия день рано конникъ стражаръ прѣпущаше къмъ с. К. да доведе — Коця.

VII.

Коцю бѣ мѣчталъ доста за скроеното си учителствуванье въ село, срѣдъ народа, но все не очакваше това, което му прѣдстави дѣйствителността. Въ с. К. той отиде ведно съ познайникътъ си отъ Садовското училище. Надвечеръ тоя го остави за малко въ една отъ кръчмитѣ и шурна на нѣкждѣ. Не се бави много и завърнѣ се саминъ. А слѣдъ малко свърнхх се въ кръчмата спретни селски млади и стари и всички чудно любезни, прости, добродушни и особено внимателни къмъ Коця. Ученикътъ отъ Садово приказваше съ всички, като старъ познайникъ, като живѣлъ и прѣживѣлъ срѣдъ тѣхъ, а Коцю бѣ повечко мълчеливъ, но не свѣнливъ. Единъ младъ селянинъ, училищенъ настоятелъ, не страя, помжчи се съ забиколки, но не му се удаде и туку запита Коця.

— Ваша милостъ мислили сте да ставате учителъ?

Садовчанчето бѣ вече на самѣ прѣхвалило Коця, тоя самъ не се натрапваше, па селската мнителностъ у училищнитѣ настоятели не се и пробуди — сговорихх се тѣй просто и обичливо, както се рѣдко случва.

На заранѣта Садовчанчето си отиде, а у Коця, останхлъ на самѣ, червеятъ на неспокойството се усили. Болезнено му се свиваше сърце, като гледаше, какъ му се радвахх тии простодушни хора. Особено младия училищенъ настоятелъ — той се и не отдѣляше отъ него: — направи саминъ писмо отъ страна на настоятелството до инспекцията, намѣри нароченъ човѣкъ да го испрати ведно съ заявлението на Коця въ града, развожда самия Коцю по редъ хубави мѣста около селото, гостува го у дома си и съ рѣдката откровенностъ на благъ и любознателенъ баща му изказваше радостта си, че ще има напоконъ и въ тѣхното село учителъ, що е ходилъ и по чужди страни на учение...

А срѣщу всичко туй можеше... можеше нѣщо да се случи. Коцю си и недопущаше ясно да помисли, че веѣки мигъ може да се озове стражаръ за него или пѣкъ самия кметъ да получи нѣкаква заповѣдь... Той това не смѣеше ясно да си помисли; положението му бѣше като сладка илузия и черната грижа стоеше надъ нея, но на страни, далечко като заплашителенъ облакъ. Ала все бѣ грозенъ тоя облакъ, — отъ врѣме на врѣме Коця набиваше студенъ потъ. И това искрено довѣрие въ неговитѣ знания, и това радванье лично нему, и либавото гостоприемство — всичко изведнажъ може да рухне, дори да се обърне въ прѣзрение къмъ него, въ

убийствена насмѣшка спроти него, па и спроти тоя тѣй обичливъ, довѣрчивъ младъ човѣкъ — училищенъ настоятелъ. . .

Той, Коцю, лъжеше — казваше, че е бѣденъ, дори, че нѣма баща. . . И можеше ли другоаче ?

Коцю бѣше въ общинската канцелария на самъ съ писаря, когато пристигна стражарьтъ. Той изтръпна отъ първия му още погледъ; замая се, когато му се съобщи заповѣдта и първата мисль, която му хрупна слѣдъ това, бѣше — да вървѣтъ, да тръгнатъ още сжщата минута. . . Обужасяваше го мисльта, че ще срѣщне нѣкого отъ тия добри хора тукъ, които тѣй му се бѣхъ възраждали и които той — лъжеше. . .

А писарьтъ хитро измѣни лице, загледа Коця недовѣрчиво изпитателно. Пъкъ стражарьтъ нехайно заповѣда на кехаята да му развежда коньтъ, самъ клекна на нозѣ, заправи си цигаръ, па загледа Коця сжщо дяволито и позамижа.

— Трѣба да имате нѣщичко. . . да сте сторили нѣщо, — каза му нѣкакъ подигравателно.

Коцю се разтрепера. Ако не бѣ съвсѣмъ разбитъ, той се би тѣй разфучалъ, че и тоя простъ писаръ, и безчувствения стражаръ, тѣ, бихъ тѣ, видѣли. . .

А дойде и кметътъ. Въ първи мигъ той зина — отъ слисване; а послѣ направи сжщо хитро, изпитателно лице.

Туй бѣше вече много. Коцю почувствува нозѣтъ се прѣкосени, задави се, поклати глава, притѣмнѣ му на очи, прѣви се, притисна си рѣцѣтъ надъ сърце и се завали. . . Бѣ му затреперало сърцето. И като падна, гърдитъ му вече не се подуваха, а грозно биеха. . .

Разкопчаха му дрѣхитѣ, покриха го. Слѣдъ 5—10 минути, Коцю се добрѣ освѣсти, намръщи и стана пакъ на нозѣ.

— Посѣдни сега, съжали го кметътъ, — не бива тѣй да се стрѣскашъ, — грѣшка може да е. . . или за войникъ нѣщо ви дирижтъ или. . .

— Знамъ го, какво е. . . знамъ го! — изпусна прѣзъ жбѣи Коцю, безъ да мисли и въздѣхна изъ дълбоко, дигна глава кѣмъ кмета, искаше да каже нѣщо, но пламна му лицето, наби го потъ и макъръ едва се държеше на нозѣ отъ слабостъ и отъ инстинктивната плахостъ слѣдствие на страшния припадѣкъ, той все пакъ пристѣпи, исправи се до вратата па съ тѣпа, безучастна покорностъ зачака стражара.

Тоя напokonъ се накани и тръгнаха. Коцю се раздѣли съ кмета почти мълкомъ. На край селото той, като да се пробуди, сви му се сърце бликнаха сълзи на очитѣ му, но той

ги прѣглътна, наведе глава и закрачи край коньтъ на стражара прѣтръпнжлъ, равнодушенъ.

А жегата ставаше все по-несносна и кога излѣзохъ на Чирпанското шоссе, Коцю едва се помнѣше, погледътъ му се земаше отъ напечения бѣлъ пѣтъ и той крачеше почти мижешкомъ. Мълчеше и стражарьтъ, отпуснахъ лѣниво на своя конь.

На лѣво се мѣрна Садово, послѣ малко миняхъ край ханче, — Коцю нищо не видѣше. Той дигна глава вече привлѣченъ отъ приятно румолене на вода — бѣхъ на сѣнка подъ гѣсти върби по мостъ на бистра рѣка. Коцю поспрѣ, огледа се, — отъ едната страна брѣгътъ бѣше наклоненъ и зеленъ — мислеше да слѣзе до водата. Коцю произдигна глава и съ нехайството на унесенъ човѣкъ се отби отъ моста и заслиза къмъ рѣката. Стражарьтъ зинъ отъ това своеовладство.

— Хей, чакай, кждѣ?! — викна му и се усмихна почуденъ.

Ще пиж вода, — отвърна Коцю, като дигна спокойно лице къмъ него.

— Ами ей сега миняхме край ханчето, — да бѣше пилъ тамъ! Върви сега тукъ, въ пѣтя! ..

Коцю го погледа накриво. Страненъ бѣше тоя погледъ: и гордъ, и злобенъ, а лицето изразяваше дълбока, луда досада.

— Тебе думамъ, — върви тукъ! Нѣма да пиешъ въ тая горещина! — понамръщи се стражарьтъ.

Но Коцю вече гребѣше съ шепа вода и пиеше жадно. Стражарьтъ все по-се раздражняваше. Коцю се напи, поплиска си лицето.

— Хайде, бре момче! Стига си се плискалъ съ тая вода въ тая горещина ... нѣмамъ врѣме послѣ да те носѣ! — викна му пакъ съобразителния полицей.

Коцю не се и обърна. Потърка си и челото съ вода, па извади пошъ и, сѣкашъ прѣвзето забърса се съвсемъ бавно.

— Хх! — кипваше стражарьтъ.

Коцю се обърса, па се изви къмъ една върба, пристъпи до нея, изгледа я отъ дънеръ до клоне и мѣтнхъ насмѣшливъ погледъ къмъ стражара.

— Хубава сѣнка, дяволъ да го земе! — рече и се прострѣ на трѣвата ... Въ тоя мигъ бликняхъ му пакъ сълзи на очитѣ.

Гледай го бе! Напи се уморенъ и лѣга на влажната земя! — издума почуденъ и намръщенъ стражарьтъ, па се разгнѣви и скочи отъ коня; — хей, момче, само на мене не продавай това непокорство! — крѣснхъ му.

Коцю бѣ приклопилъ лице на трѣвата и не мръдваше.
— Слушай върви тукъ! заповѣдвамъ ти! Или . . . ще играе камшика! — ревнѣ стражарѣтъ и наистина камшикѣтъ плюшнѣ
— върхѣ коня, що се опираше да слиза по брѣгѣтъ.

Коцю потресе глава, издигнѣ снага въ трѣпки отъ хладѣ и отъ обидното заплашване, па сѣднѣ — затѣрка си очитѣ.

— Не се сърди бе! Ще дойдѣ . . . сега, — отвѣрнѣ той глухо съ треперливѣ гласѣ.

— Ще ти покажѣ едно противене! — ежеше се стражарѣтъ.

Коцю станѣ и съ наведена глава го наближи. Тоя се насочи върху му, безсиленѣ да си въздържи гнѣвътъ. Коцю, безѣ да го погледне отминѣ, пое пѣтя.

Слѣдѣ малко той крачеше край коня пакѣ унесенѣ подѣ ужасната жегѣ, замижалѣ надѣ напечения бѣлѣ пѣтъ.

А полето се съвсѣмъ разтвори, тепетата на Пловдивѣ се вече видѣхѣ тѣй близо, като да напичахѣ и прѣдѣ очитѣ — въздухѣтъ играше отъ нагорещената земя, па ставаше задушно, несносно. Коцю като да не чувствуваше нищо, само все по се вдаваше нанепрѣдѣ, наврѣмени се сѣщаше, помѣчеше се да се изправи, но тѣй му се неудаваше за дълго и кретеше като машинално съ пламнѣло до посиняване лице. По едно време той на два пѣти инстинктивно дигнѣ рѣка, опрѣ се о коня на стражара, но слѣдѣ малко и това му дотѣгваше, отпуснѣ си рѣцѣтъ дори отъ рамене, а крачеше все еднакво, равномерно.

— Е, поседни, ако се много умори! — досѣти се по едно врѣме стражарѣтъ.

Коцю поклати глава — и разбра, и недоразбра — задушваше се, а продължаваше, като по инерция, равномерноитѣ стѣпки. Стражарѣтъ се сениѣ, сениѣ коня. Съ тѣй той спрѣ и Коцю, по-право тоя се полюля, като въ недоумѣние, понече да дигне глава, да се огледа, но не можѣ, застоя се мигѣ и като съзнателно, пристѣпи двѣ крачки на страна и се повали въ граничното на пѣтя трапче, върхѣ прѣгорѣла трѣва, отъ която се дигнѣ облакѣ.

Слѣдѣ малко минаваше брѣчка съ пѣтници. Стражарѣтъ покачи въ нея безсѣвѣстниятѣ Коця и прѣпуснѣхѣ къмѣ Пловдивѣ.

VIII

Стаменковѣ чакаше прѣдѣ самото здание на градоначалството, чакаше и прѣсилено се мръщеше, като за да въздържа щуренѣто на чувствата и мислитѣ въ себе си. И все по му

се замаиваше главата, понаболяваше го и на врѣмени той си протриваше слѣпитѣ очи. Дълго прѣстоя той тъй. Послѣ го нѣкакъ досрамѣ отъ стражаритѣ, отъ хората, що минавахъ, макаръ, че никой го не познаваше. Излѣзе, па сѣднѣ на страна въ отсрѣщно кафене и зачака.

Бричката спрѣ прѣдъ управлението, нѣ Стаменковъ, макаръ още нищо да не бѣ прѣдполагалъ за начинътъ на Коцовото довеждане, все пакъ най-малко очакваше отъ тая кола да изкаратъ негова синъ. Той дори се и не взрѣ добрѣ, па и не можеше да види, — закритата кола бѣ между него и вратитѣ, на управлението; изтеглени човѣкъ се закриваше и и само кога стражари го вкарвахъ прѣзъ вратата, Стаменковъ съзрѣ клюмнѣла безъ шапка глава съ лѣскава черна коса. Той изтрѣпнѣ побихъ го трѣпки и забърза, взирайки се прѣзъ колата.

Коцю бѣше освѣстенъ или по-право повърнѣто му бѣ диганѣто, а инѣкъ не можеше се опрѣдѣли помни ли се той кждѣ е и какво правѣтъ съ него, — очитѣ му бѣхъ мѣтни, погледѣтъ страненъ, грозенъ . . . Вкарахъ го въ салонъ прѣдъ канцеларията на градоначалника и положихъ на канапе. Той сѣднѣ, устнитѣ му мърдахъ, като да шепнѣше, дори дигнѣ рѣжа. Синитѣ му сега клепащи се отпуснѣхъ надъ хлѣтнѣлитѣ му очи, лицето му бѣ мъртво, блѣдо, дори прѣстено и застои неподвиженъ.

Стаменковъ го съзрѣ прѣзъ нѣколко стражари, направѣ още една стѣпка и се вкамени. Огледа се плахо, неволно се отдрѣпнѣ крачка назадъ, обхвањѣтъ отъ неясенъ ужасъ или — пѣлно недоумѣние. Въ тоя мигъ излѣзе въ салона и самия градоначалникъ, приближи Коця, па се усмихнѣ.

— Е, какво ти е? — запита го и побутнѣ по челото.

Коцю дигнѣ мѣтни очи, погледа го и — замижа пакъ.

— Лошо ли ти е, хъ?

Коцю въздѣхна.

— Лошо ти е зеръ . . . да ти е за урокъ! — отвърнѣ градоначалника шеговито и се обърнѣ къмъ стражаритѣ: — настанете го въ вашъ единъ креватъ и повикайте градския лѣкаръ, — заповѣда и понече да се повърне въ канцеларията си.

Тукъ Стаменковъ разтреперанъ промѣкна се прѣзъ стражаритѣ, приближи полицаѣ, заекнѣ се и едва чуто заяви — да земе сина си въ хотела.

— Ахъ, вѣй сте, — осерпозѣ се началника, който не бѣ до тогизъ съпикасалъ Стаменкова; — то е по-добрѣ, земете го!

Но Стаменковъ бѣше замаянъ — какъ да го земе? — Градоначалника като да разбра положението му, заповѣда на стражаритѣ да докаратъ файтонъ, а на другъ — да отърчи за лѣкаръ.

— Нищо му не е, г-не, — успокояваше той Стаменкова, като се чувствуваше и самъ гузенъ; — отъ горещината е, навѣрно, или може да не се е хранилъ... Ей! — наближи той Коця; — я поглежъ, баща ти е тукъ!

Коцю поклати глава, като на съгласие срѣщу въпросъ. Ясно бѣше, че не разбира. Стаменковъ, настрѣхналъ, несъзнателно пристъпи къмъ сѣна си.

— Баща ти, бре! — додаде градоначалника.

— Коце, азъ съмъ тукъ... ще ти мине то, сине, — зашепнхъ бащата, като го хванхъ за ръка, а лицето му се сгърчи, но опрѣдѣлено нѣкакво чувство то не изразяваше, стѣкленитѣ му очи се смалихъ и клепкитѣ силно играяхъ надъ тѣхъ.

Коцю дигнхъ лице. Каква изтънченостъ изразяваше то сега! Но въ погледа му се четѣше пълно недоумѣние, плахостъ, послѣ почудване... И потрепера, протегнхъ ръка, лицето му се сви на молба и плачъ... Баща му пое ръката, наведе се до него.

— Коце, азъ съмъ!

— Тате! — простене Коцю и се притиска о гърдитѣ на баща си, хленчеше безсилно, трепереше и все по се притискаше, като си криеше лицето у родителскитѣ прѣгърдки.

Нѣщо като да се развърза въ сърдцето на окаяния баща — развърза се — слѣдъ, слѣдъ колко ли години? Поройни сълзи оросихъ сухото черно лице, жизнена влага и топликъ дадохъ на истиннитѣ стѣклени очи; хленчеше тоя баща, навѣрно, като никога въ живота си; плачеше, притискаше сина си до сърце и цѣлуваше го, какъ нѣжно, съ какъвъ трепетъ го той цѣлуваше!

И това не трая дори ни минута!

Коцю отдръпнхъ назадъ глава, изгледа опуленъ баща си, извърнхъ послѣ лице, па макаръ още ржѣтъ му да бѣхъ на татковитѣ му раменѣ, почнхъ да се измича, да се отпуска къмъ канаето... Стаменковъ плахо го отпусна, дори настани и се наведе надъ него. Той не разбираше какво става съ Коця и му бѣ само грозно. А Коцю малко по малко извърнхъ съвсѣмъ гърба спротивъ баща си, все по-невеждаше глава и синитѣ му клепки пакъ закрихъ очитѣ. У Стаменкова нѣщо се кѣсаше въ сърдце, оживяваше въ душата му смъртелна тѣга, но тя като да бѣше прѣходна — тѣй се чувствуваше той. Макаръ

и болезнено мнителенъ, той не можеше нѣщо по-вече да прѣдсѣща: — минутното щастие въ тѣй силно чувствуванa обичъ. каквато той като да не бѣ прѣживявалъ; това минутно щастие бѣ доста силно за да го окончателно омекчи, да раздвижи всичко човѣшко у него и инстинктивно да го обнадежди въ прѣдстояща, близка и непрѣдполагана чудна сладость въ живота. А обхванхлата го грозна тъга като да бѣ послѣдната вълна отъ многото черно изъ миналото, която сега, при дълбокото разчувствуване, бѣ остра, твърдѣ силна. Но тя ще отминe... Тая надежда не се чувствуваше самостоятелно, тя бѣше размѣсена съ самата тъга и придаваше ѝ наврѣмени мека струя — сълзи се мѣркахъ въ поуспокоенитѣ клепки на Стаменкова...

Файтонътъ дойде. Градоначалникътъ обѣща да прати лѣкаръ въ хотела и издигнахъ Коця да се качи на файтона. При първата стъпка той се полюлъ, стисна си очитѣ — види се, притъмнѣ му. Но слѣдъ мигъ той се огледа наоколо съ сепнало лице, усмихна се дори, но въ всичко туй имаше грозна чѣрта — чѣртата на радостъ отъ хрумнжло спомняне за нѣщо при — помраченъ разсѣдѣкъ... Слѣдъ тоя мигъ Коцю се съвзе, закричи свободно, дори издигна рѣцѣ, като за да ги освободи отъ подкрѣпката на стражара и баща му. И вече до файтона лицето му бѣ пламнало, очитѣ блѣснжли. Ала тукъ той сбора нозѣ, спрѣ, поколеба се сѣкашъ и понече къмъ файтонджиятъ.

— Тукъ, сине... тукъ! — опъти го баща му.

Коцю изгледа настрѣхнжлъ около си, въспротиви се и слѣдъ мигъ се отпусна на рѣцѣтъ, що го издигахъ за въ файтона, па — люшня глава...

На рѣцѣ го държахъ въ файтона, на рѣцѣ го снехъ и въ хотела, — той бѣше пакъ въ несвѣсть, наврѣме само извиваше мжтни очи.

Лѣкарътъ бѣше сериозенъ, като че не можеше да разбере болестъта, поне тѣй се сочеше това Стаменкову. Тоя се опитва да му разправи по-подробно за цѣлата случка съ Коця, но лѣкарътъ го и недоизслуша: заповѣда да се туржтъ на прозорцитѣ по-плътни завѣси и да се пазн голѣма тишина. Стаменковъ изпълняваше всичко, тичаше самъ за всичко, — той бѣше нѣщо повече отъ баща: и чувствата, и мислитѣ, и грижитѣ, и недоумѣнието му бѣхъ майчински, меки, почти плачливи. Каква омиленость чувствуваше той! Ето едно извлѣчение отъ първото му писмо до Славча Кировъ, който сега се грижеше за дома му.

„Коцю е злѣ, — пишеше той; — отъ първомъ, мислѣхме, ударило го е слънцето; послѣ, — че е ялъ нѣщо лошо или пилъ нечиста вода. А не е туй; пъкъ не му се разбира, какво е. Чакъ и докторътъ се чуди. Винаги е унесенъ, бълнува и все такива имена — непознати... Братовчеде, тѣй ми се и не махатъ сълзитѣ отъ очи! Ахъ, какъ го сторихме туй, какъ го сторихме! — Ти успокой майка му, не ѝ казвай всичко. Богъ ще се смили, ще го опази... едничкия ми синъ!“

Кога пишеше Стаменковъ това писмо, кога си го и самъ послѣ прочете, — той плачеше. Той плачеше и кога останѣше насамъ въ стаята на сина си, надвесенъ надъ мъртвоблѣдното му лице при сънъ; ако би можилъ да го цалунѣ или само да си допрѣ лицето до неговото, той чувствувахе, че би се разхленчилъ като дѣте и съвсѣмъ друго би му станжло на душа. Но докторътъ забраняваше всѣко обезпокояванѣ и Стаменковъ тжгуваше мълкомъ, бездвиженъ и се унисаше; сѣкашъ се задоволяваше само кога вършеше нѣкоя поржчка отъ лѣкарътъ за болния.

Напосконъ Коцю се подпѣлно съзна. Тоя тѣй очакванъ мигъ се горко потѣмни за окаяния баща. При болния бѣше само той и лѣкарътъ. Коцю си смръщи челото прѣсилено, протри го и спрѣ траенъ погледъ на лѣкаря. Напосконъ, види се, спомнилъ си бѣ всичко, изви лице, загледа се въ прозорцитѣ и направи знакъ да дигнатъ завѣситѣ. Послѣ извърна той лице къмъ баща си, загледа го — страненъ погледъ, отъ първомъ нѣкакъ спокоенъ, послѣ тжженъ и сѣкашъ съ упрѣкъ. Близко минута трая този погледъ — минута, която за клетия баща бѣ безкрайна. И — Коцю се задави въ хленчъ тихъ, задушевенъ...

Докторътъ се поселиа. Бащата се наклонваше къмъ крестѣ на сина си, нѣмъ, въ горко недоумѣние. Още мигъ и, може би, той се би усмѣлилъ да го прѣгърне... Но Коцю фърли отчаянъ погледъ къмъ доктора; лицето му изразяваше дълбоки терзания, непосилностъ и — молба. Устнитѣ му се разтрѣперяхъ, помжчи се мигъ-два да продума, блѣдитѣ му бузи слабо пламняхъ и пришепна той — не чу се... махнхъ ржка къмъ баща си... Докторътъ не разбра. Коцю махнхъ още веднажъ ржка и заклопи очи — унесе се пакъ. Знакътъ бѣше доста ясенъ, но Стаменковъ не искаше да разбере... Докторътъ моко го подеѣти и той слисанъ, съвсѣмъ замаянъ, кљомнхъ глава и напуснхъ стаята.

Нанизахъ се дни. Павлиница все поуниваше; на нѣколко пѣти се накая сама да отърчи при сина си. А двѣтѣ сестричета съ все по-плахо недоумѣние се притискахъ въ пригрядкитѣ на винаги просълзената си майка. Славчо Кировъ наминаваше ката день у нея, да я утѣшава и да ѝ съобщава извѣстията отъ мъжа ѝ. Слѣдъ първото писмо той ѝ обади, че Коця го ударило слънце. Миняхъ се два дни, а извѣстие за Коця нѣмаше. Напаконъ получи се и второ писмо отъ Стаменкова,

„Коцю се освѣсти, — се казваше въ това писмо; — измъчи ни само, това е. Ще оздравя и ще си дойдемъ. И все е съ прѣдшния си умъ, — сърдитъ ми е... Не иска дори и да ме види! Помисли си, братовчедъ, не иска и да ме види! Твърдѣ ми домашнѣ, твърдѣ, ама думамъ си — нека оздравя, та нека върши каквото ще. Като не иска да ме види — нека не иска! Да върви да учи кждѣто ще, — нѣма да му думамъ нищо, никогі нѣма нищо да му думамъ. Само да оздравя, братовчедъ! А ти, молимъ те, успокоявай майка му! Аслъ нѣма да му е нищо!“

„Бе брате, — се почваше третото Стаменково писмо — помисли си бе! Хрумнало му, иска да го закарамъ въ болницата... въ болницата! И защо? Нѣмамъ ли азъ да го цѣря, да го издържамъ? Нѣмамъ ли? Тѣй ме и прѣкоси братовчедъ, туй момче живота ми прѣкоси! И все още се губи, нѣма вече да бълнува, тихъ е, но на времени тѣй въздиша, тѣй пѣшка... сърце да ти се скжеа! Какъ му го сторихме, какъ! Сѣди до вратата на стаята му, вслушвамъ се, а спомни си, какъ ми той викнѣ, какъ ме прѣгърнѣ, кога първомъ го нахѣрихъ... Изплакахъ си, бротовчедъ, очитѣ! А ти не казвай на майка му, утѣшавай я!“

Още въ двѣ други писма на Стаменкова не личеше нищо, да ли подобрява Коцю, или става по-злѣ. Спминаше се, че докторътъ билъ добъръ човѣкъ, увѣрявалъ, че болестята на Коця не е опасна, само трѣбало да му се не дига никакъвъ шумъ. Явно бѣше въ тия писма само туй, че бащата все по се измъчва. И свършвахъ тѣ еднакво: — „дано се посъземе малко, па да си го доведъ въ къщи, а то“...

Прѣди послѣднѣото писмо на Стаменкова съ Коця се бѣ случило нѣщо особено. — Докторътъ бѣ казалъ, че на болния му върви много добрѣ и поръча много да се пази тишина, никой да не влиза при него, защото щѣлъ да епи дълго. Стаменковъ доволенъ потриваше рѣцѣ, често наминаваше край болничната стая, дори и откренуваше вратата, пристѣпваше

и жадно се взираше въ лицето на сива си. Тоя спѣше спокойно и дълбоко. Измѣнения баща плахо се отдръпваше, сѣднѣше вѣнъ, на столъ до вратата и вслушваше се пакъ. По едно врѣме се чу неравно дишанье, а послѣ въздишки, изкашливание. Стаменковъ не страя, — разтреперанъ, натисна мандалото, откренх вратата и надникна пакъ. Коцю лежеше гърбомъ, полуотвитъ и цѣлъ въ пара отъ потъ. Очитѣ му бѣхъ полуотворени, главата почти изплъзнѣта отъ възглавницата. Стаменковъ болезнено загледа сина си, пристѣпи... поколеба се, да ли да иде да го настани на възглавницата. Скрѣцването на вратата като да постресна болния; остреми той погледъ, отпървомъ слабъ, безсиленъ, послѣ все по-настрѣхнѣлъ опулваше очи. Клетиятъ баща се уплаши, тихо се отдръгна, затвори задъ себе вратата, а тя пакъ скрѣцна... Той мислѣше да повика прислужницата да настани Коця, но тукъ счу се шумъ въ стаята. Слѣдъ затварянето на вратата Коцю потрепера, настрѣхна цѣлъ и се задърпа плахо къмъ жгѣла въ кревата: — нему се мѣркаше нищо, що го ужасяваше; това бѣ кметѣтъ, она отъ селото, но въ стражарски дрѣхѣ и съ камшикъ въ ръка. Той пристѣжваше къмъ него. Коцю простенѣ, послѣ заговори несвързано... станъ отъ кревата и бързо си облѣче палтото, прѣкрачи и зави му се свѣтъ, повали се...

Стаменковъ, забравенъ, влѣзе, дигна на ръцѣ сина си, настани го на кревата и прати за доктора; тоя се забави; уплашения баща прати за другъ докторъ.

Така вечеръ се състоя докторски консултъ за Коця. Клетиятъ баща нищо не разбра.

Слѣдъ туй бѣ послѣдното му писмо до Славча Кировъ.

— „Отъ заранъ Коцю бѣ добръ, — се почваше туй писмо; — тѣй каза докторѣтъ... Той ли не разбра или зло ни е сѣдено, братовчедъ, не знамъ, съвсѣмъ не знамъ!... Че тѣй ли пѣкъ отъ нищо, бе брате! — До нѣкое врѣме му бѣ добръ, спѣше си тѣй сладко... Надзѣрихъ, погледамъ го и ми отлекваше на душа... А послѣ... Ама какъ да го разиравѣхъ бе! Единъ синъ, единчѣкъ синъ, братовчедъ! Каквото ми се е набрало на душа... само дано ме богъ опази! Свикахъ тази вечеръ троица доктори... Приказвахъ, шушукахъ — само дѣто ми клсаяхъ сърцето на парченца, това е! И говорѣхъ ми послѣ сладко... Ахъ, братовчедъ, какъ я изкарахъ и какъ ще я изкарамъ! Говорѣтъ ми, а азъ ги не слушамъ, — зеръ, то личи, досущъ личи, че и тѣ не знайтъ!

Очи не склопвамъ и нѣма да склопнѣ, докато се сами не склопнѣтъ! Молихъ Бога... не съмъ се нивга тѣй молилъ! Молете се и виѣ, братовчедѣ; утѣшавайте майка му, недѣйте ѣ казва: нека гледа дѣцата. А мене оставете... менъ ми стига... стига ми, стига ми!“

Това писмо Кировъ чете ведно съ жена си. Тѣмъ прѣди и не хрумваше, че съ Коця може нѣщо... Тѣ и сега още не допушахъ това, но вече съвсѣмъ плахо заговорвахъ за Коця.

Нѣколко дни нѣмѣ никакво извѣстие отъ Стаменкова. — Бѣше по обѣдъ. Нахранени, Кировъ сѣдѣше съ жена си още до трапезата и заговаряхъ пакъ за Коця. Кировица държеше пелиначето си на рѣцѣ и, нажалена за Коця, играеше милаво съ прѣсти по гушката на своето дѣте. И — влѣзе разсиленъ, подаде телеграма. Мажъ и жена изтрѣпиха — тя бѣше отъ Стаменкова и суха, грозна:

„Коцю ни остави. Подгответе майка му. Утрѣ го носѣ.“

— Бе Божке... че какво му сторихъ! — простене Кировица, порони изкрена сълза и притиснѣ пелиначето си до гърди.

.

Студено вѣе вѣтрецътъ надъ прѣсния гробъ, неокрасенъ още отъ богатството, пустъ, спротски — купчина рохка прѣсть....

И често заранъ, кога слънцето изгрѣва, спира надъ него безсилна майка, пискатъ горко двѣ сестричета и до зеленъ вѣнецъ надъ черния кръстъ застава високъ човѣкъ. Очитѣ на тоя човѣкъ сега сѣ мѣтнѣ; кожата на лицето мъртвешки тънка и неотлѣжима отъ коститѣ; косата съвсѣмъ побѣлѣла и — натежала е старешката глава, ниско се надвѣсва тя надъ майка земя. — Сѣди той дълго тѣй надъ синовния гробъ, по-безмълвенъ и отъ студената черна прѣсть... Той не плаче, но и нечува се неговото дѣшанѣ и кога момиченцата — изплакани, изтощени — го заобиколихъ, хванехъ го за вкоченѣлитѣ рѣцѣ, той болезнено поклатва глава и тогазъ, като съ послѣдни сили откъснѣхъ сълза се отронва, овлажава изсѣхналитѣ бузи и пада надъ ранния гробъ... Нѣжнитѣ дѣтеки прѣсти освѣстиватъ поразения баща, тѣ го потеглихъ, водихъ го пакъ назадъ, подъ натежалото бремене на живота.

А. Т. Страшимировъ.

ПЕТЮ И ХИНКА.

Приказка отъ П. Пейверията¹⁾.

Имаше едно врѣме въ село Ронкола (Финландия) единъ богатъ чифликчия на име Филипъ. Чифликътъ му бѣше на едно височко мѣсто и се виждаше отъ далеко и широко, а наоколо му земята бѣше всичката разработена. Камънитѣ отъ тая земя бѣхъ събрани и отъ тѣхъ съзиданъ около нивитѣ и зградитѣ голѣмъ дуваръ тѣй, че цѣлия чифликъ бѣше обграденъ съ каменна стѣна и приличаше на крѣпость. Въ тая крѣпость се виждахъ наредени здания и хамбари. Въ хамбаритѣ имаше храна, събрана отъ нѣколко години, а само единъ хамбаръ съдържаше нѣ храна, а борови кори.

Въ село Ронкола нѣмаше никой пѣтъ гладни години, ама нѣмаше и спорни години. Това звучи малко чудно, ама си е тѣй. Защото колкото и богата жътва да имаше въ Ронкола, пакъ ще смѣсватъ борови кори въ брашното. Ако пѣкъ излѣзѣше жътвата лоша — дори ако слѣдвахъ нѣколко лоши години — хлѣбътъ си бѣше въ Ронкола пакъ сѣщи, както и въ добри години, защото храната и коритѣ стигахъ. Това бѣше икономия по старъ фински обичай.

Дѣдо Филипъ, чифликчията, бѣше минялъ вече педесеттѣхъ години, но пакъ залѣгаше за спчко въ кѣщи. Той бѣше твърдѣ редовенъ човѣкъ: кога дойдеше за дългъ, първи ще си плати дългътъ, а пѣкъ кога дойдеше за пиење послѣденъ ще пие. Обичаше да му дохаждатъ гости; а хубаво яденѣе, чистъ рѣженъ хлѣбъ и крѣпка ракийка, имаше винаги нѣ-рѣжки, щомъ му дойдеше пѣкой. Често му идѣхъ чужденци и той ги приемаше еднакво, безъ да различава богати и сиромаси. А и високи хора идѣхъ по пѣкой пѣтъ нѣгости у него, па даже и управителътъ се е отбивалъ нѣколко пѣти и винаги е излизалъ благодаренъ.

¹⁾ За Петръ Пейверията, фински писателъ, гледай „Бълг. Пр.“ год. III кн. III.

Дѣдо Филипъ имаше голѣмо влияние въ общината и за всичко питахъ него, а когато прѣдложение въ общинското засѣдание нѣщо, непрѣменно ще се приеме то.

И на сиромаситѣ помагаше дѣдо Филипъ кое съ пари, кое съ храна. Но кога помагаше, изпитваше точно, да ли се ползува добрѣ оня, комуто помага. „Защото, казваше дѣдо Филипъ, щомъ човѣкъ е нехаенъ и несмѣренъ — и господъ не може му помогнѣ“.

Кога помагаше нѣкому, ще му каже, че ще го чака до еди-кога си и, ако до туй врѣме длъжникътъ се не исплати, дѣдо Филипъ си иска заемътъ чрѣзъ сждѣ. Веднѣжъ му дойде единъ длъжникъ и го помоли да му продѣлжи срокътъ, че не може сега да си плати. „Нѣ, отговори му дѣдо Филипъ, не може ни часъ, защото ще се отпуснешъ и ще задлъжнибешъ още; а това не е добрѣ ни за тебе, ни за народа“. Макаръ че дѣдо Филипъ се виждаше строгъ господаръ, но въ сжщностъ бѣше благъ и не земаше никогашъ лихва; „на оня, казваше, който има нужда отъ заемъ, е доста мѣка да си плати само дългътъ, та и безъ лихва!“

Щомъ се земе всичко туй прѣдъ видъ, не бѣше чудно, че дѣдо Филипъ имаше таквоякъ влияние и почетъ прѣдъ сички; той бѣше, тѣй да кажемъ, селски князь.

Макаръ че бѣше го тѣй обдарило щастието, дѣдо Филипъ пакъ не бѣше доволенъ отъ нѣщо, а именно отъ това, че имаше само едно дѣте, при всичко, че инакъ съпружеския му животъ бѣше най щастливъ. Едничкото му дѣте бѣше момиче и казвахъ го Хинка.

По онуй врѣме, когато начева тая приказка, Хинка бѣше вече порасла, т. е. имаше около двацетъ години. Тя бѣше на гледъ хубаво момиче, а по обноскитѣ си бѣше двашъ по хубава, па се и носеше винаги чисто и спретнато. Като едничка дъщеря, тя бѣше богата наслѣдница; па когато, зачервена и усмихната като пролѣтно клонче, постилаше съ малкитѣ си бѣли ржчички още по-бѣлия месалъ на масата, или когато служеше на гоститѣ, нѣмаше човѣшко сърце, което да не осѣщаше симпатия къмъ това невинно и мило създание. То се знае, че много младежи, отъ близо и далечъ, фърляхъ лакоми погледи на Хинка. Въ сърцата на всички горѣше една и сжща мисль, макаръ и да не смѣхъ всички да подигнатъ очитѣ си до нея. Нѣкои богатски синове я вече искахъ, но Хинка и баща ѝ ги отблъсвахъ, защото бѣхъ всички развалени хора.

„Азъ не съмъ отгледалъ дъщери за такива господа и не съмъ работилъ за това, щото нѣкой, който си изялъ-испилъ сич-

кото, въ двадни-тридни да пръсне и мойта мъжа, па да опропасти и дѣтето ми. Азъ търся достоенъ мъжъ; менъ ми трѣбва такъвъ, който се не срамува отъ работа и който умѣе да работи“.

Тѣй бѣше казалъ дѣдо Филипъ на единъ снубникъ и той трѣбаше да се задоволи съ тоя отговоръ, макаръ и да употребяваше всичкото си краснорѣчие въ защита на дѣлото си.

На половинъ миль отъ чифликътъ бѣше едно малко, отскоро основано селище, наречено Карпи. Жителитѣ на това селище, още откакъ сѣ го основали, се борятъ съ тъмни, сѣдобради борики, но за сѣ-мжки и борби скудната природа и яловата земя имъ пакъ не давахъ пълна прѣхрана. А пъкъ фамилията въ това селище не бѣше малка: петъ дѣца — три момчета и двѣ момичета. Най голѣмото момче, Петю, бѣше малко по-голѣмо отъ Филипова Хинка. Още отъ малкъ, Петю се отличавахе съ необикновенъ умъ и сърченостъ, а изобщо бѣше достоенъ момъкъ. Бѣше голѣмъ и снаженъ и вече на шеснайсетъ години изглеждаше като цѣлъ мъжъ. Помагаше вредомъ на родителитѣ си и не бѣгаше и отъ най тежка работа. А щомъ порасте, разви се у него и мъжка хубостъ наравно съ тѣлесната му снага. Както бѣше благъ и кроткъ, обичахъ го всички. На шеснайсетъ години отиде каикчия и въ малко врѣме се изучи да кара ладии и прѣзъ най опасни вирове. За това му и плащахъ добръ, та изкарваше много повече, отколкото ако работѣше при баща си. Каквото му оставаше отъ платката, прашаше на родителитѣ си и тѣ можехъ сега да смѣсватъ повече брашно съ боровитѣ кори и да наваксатъ туй, що имъ не даваше скудната природа.

Петю научи занаята си както трѣба. Караше и управляваше ладии като най искусенъ кърмиларъ. Кога стоеше мъжки и мирно до кърмилото на ладията си, а тя пращи ли пращи; кога обиколень отъ огромни вълни и шумни бранове едвамъ-едвамъ се вижда отъ брѣга — окото му и не мигваше отъ страхъ, а твърдо и сигурно си караше ладията прѣзъ вълни и въртопи, безъ да го е грижа, че всѣки мигъ е въ опасностъ за живота си — само малко да сбърка.

А кога си дойдѣше въ къщи, бѣше цѣла радостъ у тѣхъ. Всичкитѣ му братя и сестри го заобиколяхъ, па ще го цалуватъ, ще му се радватъ, не само защото си го обичахъ, ами и защото знаехъ, че Петю имъ носи нѣщо армаганъ. А и родителитѣ му се радвахъ, едно че го гледахъ живъ и здравъ и друго, за-

щото Петю ще им донесе винаги нѣщо за въ кѣщи и ще имъ поработи.

Още отъ малѣкъ Петю обичаше да играе съ Хинка. И макаръ кѣшитѣ имъ да не бѣхъ тѣй на близу, тѣ пакъ се срѣщахъ често. Ако пратѣхъ Петя нѣкой пѣтъ у Хинкини за нѣщо, той ще се забрави у тѣхъ, защото Хинка ще го земе и ще го заведе да играхъ и тѣй имъ минаваше приятно врѣмето въ невинни детински игри.

Щомъ порастохъ, оставихъ игритѣ и играчкитѣ; отворихъ имъ се други изгледи и други занятия, които изисквагъ дълбоко мислене и сериозни усилия. Съ токѣтъ на възрастта имъ появи се помежду имъ полна срамежливостъ, която ги раздѣли едни отъ други. Но съ това заедно се появи въ сърцата имъ едно жадуване, което най напредъ не разбирахъ. И както растѣхъ и се развивахъ външно, растѣше и развиваше се и непонятното чувство въ гърдитѣ имъ и щомъ прѣфърлихъ дѣтскитѣ години почувствахъ и двамата, че единъ безъ други не могатъ живѣ. Тѣхната дѣтинска обичъ се разви сега въ сѣща чиста любовъ. макаръ и да не смѣхъ това нито прѣдъ сами себе си да признаятъ, камо ли прѣдъ други да го кажатъ.

* * *

Макаръ да бѣше Хинка едничко дѣте на богати родители, пакъ я не оставяхъ безъ работа. Още отъ малка я учехъ да работи и докато порасте, вече не можеше безъ работа — тѣй бѣше привикнала. Между другата работа Хинка изкарваше по нѣкога и кравитѣ на паша, на седнѣше подъ нѣкое дърво на сѣнка и цѣлъ день се мъчеше да си обясни тая липса и ожидня, що я носѣше тайно въ сърцето си и често свършеше съ порой горки сълзи.

Настана есенъ и Петю отъ своя страна осѣщаше особена мъка. Сърцето му теглѣше къмъ нѣщо-си и сѣ нѣщо му липсуваше. Какво? Знаеше Петю какво е, но въ сѣщо врѣме знаеше че *та* нѣма да бѣде негова, тя, зарадъ която сърцето му толкози мъки теглѣше! Отъ ранно утро се залавяше за работа, дано забрави и му полекне, ала напразно.

Единъ день, веднага слѣдъ обѣдъ, земѣ Петю брадвата и отиде въ гората съ намѣрение да обиди клюситѣ и примкитѣ си. Но бѣше тѣй разсѣянъ и замисленъ, че едвамъ прибра птичкитѣ, които се бѣхъ хванали, но да постави отново примкитѣ — не му и дойде на умъ.

Като си вървеше тѣй, бѣше се отдалечилъ доста отъ кѣщи и чу наведнажъ звънецъ. Той се спрѣ и се велуша. Наистина,

звукъ отъ звънецъ, желъзенъ, говежди звънецъ, ала нему се стори тоя нехармониченъ звукъ твърдѣ приятенъ, защото идѣше отъ пашата на дѣдови Филипови и му бѣше познатъ. Никой пжтъ не би си желалъ Петю по-хубава музика отъ тая! Но съ това не му станж по-леко. Той се сѣти, че тукъ на близу ще е Хинка съ говедата, както е бивала и други пжтъ. Какъ би било хубаво да я срѣщне! Но пъкъ каква полза отъ туй! „Да можехъ да я зярна поне прѣзъ дървията, може би ще ми поотлекне!“ помисли си Петю, но рѣши да не отива къмъ нея, и тръгнж по друга посока. Но какъ е вървѣлъ, задълбоченъ въ безнадежни мисли — и той не знае, защото веднага забѣлѣжи, че се намира съвсѣмъ близо до Хинкинятъ крави, та и виждаше даже нѣкои отъ тѣхъ прѣзъ клонитѣ.

Въ сжщия мигъ се чу до него крѣсѣкъ и говедата наченхх да мучжтъ. Въ крѣсѣкътъ Петю позна веднага Хинкинятъ гласъ, па се спуснж като стрѣла къмъ него — и какво видѣ! Една голѣма, сива мечка нападнаше първата крава — югичката! Петю не губѣше врѣме, а се фърли между кравитѣ, които се разскачахъ пагорѣ-надолу. И тъкмо когато мечката бѣше скочила врѣзъ кравата, Петю я удари тѣй силно съ брадвата, че меца намѣри за добрѣ да остави плячката си и да се обърне къмъ храбрия нападачъ, който невиканъ се намѣси въ работата ѝ. Положение опасно; мечката се изправи на задни крака, изрева и распери къмъ него страшнитѣ си нокте и шѣпи, а отъ зинжлото ѝ гърло блѣщѣхъ блѣлитѣ ѝ кръвнишки зжби и червен езикъ. Петю видѣ опасното положение, но куражъ не изгуби. Още прѣди да го нападне мечката, той я удари още веднажъ — тозъ пжтъ съ острото на брадвата и звѣрътъ паднж по гърбътъ си, да се не дигне вече. Още нѣколко удара и борбата се свърши. Огъ раната ѝ потече толкова кръвъ, че Петю въ борбата се накърви цѣлъ, но излезе безъ рана, а само по кълкитѣ бѣше одрасканъ.

Чакъ слѣдъ като събори неприятеля, помисли Петю за оная, на която дойде на помощъ. Той се огледа бързо-бързо и съгледа на близу една женска снага нà-земи прострѣна. Сърцето му силно затупа, когато се приближи и видѣ Хинка, че лежи въ несвѣсть. Слѣдъ като я прѣгледа нà-бързо, да не би да я е ранила мечката и се увѣри, че не е, занесе я на по хубаво мѣсто и ѝ тури подъ главата кървавата си дреха. Слѣдъ това отиде и почерпи въ шапката си вода отъ една бара, па поли съ нея главата, слуховѣтъ и челото на момичето. Тѣлото ѝ бѣше още мѣко и топло, а отъ това заключи, че Хинка е жива,

но само е свѣсть изгубила. И наистина, слѣдъ малко Хинка наченх пакъ да си диша.

— Слава богу, жива е! си каза тихо Петю, щомъ забѣлѣжи, че Хинка дохожда въ себе си.

Най-послѣ Хинка отвори очи.

— Петю! промѣлви тя полека и съ пълно довѣрие за-жумѣ пакъ.

— Не бой се, мила Хинке, ти си спасена и си въ добра защита! каза Петю съвсѣмъ тихо, като се наведе надъ момичето.

— Да имаше прѣсна вода! каза слѣдъ малко Хинка, безъ да отвори очи.

Петю отлупи кора отъ една брѣза, направи я на фуния и донесе въ нея чиста вода отъ бижиятъ изворъ.

— Ти бѣше въ голѣма опасностъ Хинке, каза ѝ Петю, слѣдъ като видѣ, че Хинка полека-лека иде на себе си.

— Въ голѣма, въ смъртна опасностъ; самъ господъ ти е отправилъ стѣпките насамъ за мое спасение, миличкъ Петю! каза Хинка.

Слѣдъ това наченххх да си разказватъ, кое какъ било. Хинка му каза, че не прѣдчувствувала никакво нещастие. прѣди да види мечката, че иде насрѣща ѝ съ зингло гърло. Звѣрътъ билъ съвсѣмъ до нея, когато извикала, но какво било послѣ, се не сѣща. Когато Петю ѝ поливалъ челото и слуховѣтъ, ней се струвало, че мечката я ближе, та я било страхъ да отвори очи. Но щомъ ѝ дошло куражъ да отвори очи, та погледнала и видѣла Петя, всичкиятъ ѝ страхъ изчезналъ. — И Петю трѣбаше да разкаже, какъ е дошелъ до нея, но той ѝ разказа отгорѣ-отгорѣ, защото не можеше да ѝ открие безпокойството и жадуванъето на сърцето си.

Въ туй врѣме говедата се бѣхх прѣснѣли по гората.

— Ами какво станххх кравитѣ ми? Нито ги виждамъ, нито ги чувамъ! Навѣрно ги е издавила мечката! каза Хинка.

— И тѣ сж спасени; само югичката ще е ранена. Ха да ги потърсимъ! каза Петю усмихнатъ.

— Боже мой! Ами че ти си цѣлъ кървавъ! Какво е стангло, Петю? извика Хинка уплашено, защото сега чакъ забѣлѣжи кървавата му дреха, що бѣше свита подъ главата ѝ.

— Нѣма ми нищо, ами ела съ мене, да ти покажх нѣщо! каза Петю.

— Не можъ, безъ сила съмъ! Помогни ми! замоли го Хинка и му подаде ржката си.

Съ радостъ пое Петю малката ѝ ржчица и помогна ѝ да стане. О какъ би притисналъ тая ржчица до устнитѣ си, или на сърцето си! Ала не смѣеше, защото знаеше, че много нѣщо ги дѣлѣше, че той не е достоенъ да се дигне дори до нея.

Тѣй дойдохъ до онова мѣсто, дѣто лежеше трупътъ на мечката.

— Вижъ, ето кой ме окървави и кой тебе уплаши! каза Петю.

Страниниятъ изгледъ на мъртвия звѣръ тѣй уплаши Хинка, че тя наченъ да трепери и да се люшка, а за да не падне, държеше се о Петя.

Тѣ седнахъ тамъ близу на една чуклянка.

— Ти ли направи туй, Петю! каза Хинка покъртено.

— За тебе, Хинке!

— Ти си най сърчениятъ юнакъ по цѣлъ свѣтъ, Петю! Като тебе нѣма други! каза Хинка и се опрѣ по-близу до Петя, а той ѝ отговори:

— Обичамъ те, Хинке, обичамъ те отъ сичко сърце и отъ давна те обичамъ! Бива ли? Да, азъ знамъ, че между насъ има голѣма далечина, ама нищо, пакъ те обичамъ. Азъ опитвахъ, дапо задушмъ огньтъ въ сърцето си, но колкото го потискахъ, той ставаше по-силенъ.

Най-сетнѣ осмѣли се Петю да каже, каквото му бѣ на сърце, но Хинка се не умили никакъ отъ тия думи. Тя само затули съ ржцѣ лицето си и се облегна о Петя, а той я прѣгърна и притисна на гърдитѣ си.

— О, какъ ми отлекна, Петю! Отъ дълго врѣме вълнувахъ и мене подобни чувства, но сега ми отлекна. Азъ съмъ твой на вѣки! пришепна му Хинка.

— Трѣба да се раздѣлимъ, че се мръква. Тоя день спечелихъ много, много! каза най сетнѣ Петю.

— Ами кравитѣ?

— Тѣ сж си тръгнали, може би, сами за въ къщи.

— Но азъ не можж и страхъ ме е да си идж сама. Ела съ мене Петю!

И тръгнахъ двамата къмъ село. Той си фърли чантата връзъ мечия трупъ и зѣ само кървавата брадва.

— Какво ще каже баща ти, като се научи, че сме си дали дума? запита Петю и го обзе страхъ, щомъ си помисли за това.

— До прѣди бѣше може би невъзможно да се съгласи, но слѣдъ сичко това, що се случи, вѣрвамъ да се съгласи. Баща ми е великодушентъ човѣкъ; ний ще му разкажемъ случката,

но че сме си дали дума, нѣма да казваме още нѣкое врѣме. Баща ми не оставя добро дѣло безъ награда.

Тѣй говорѣше Хинка, а Петю почувствува голѣмо облекчение.

Както каза Петю, кравитѣ си бѣхж отишли сами въ село, щомъ се отървахж отъ кървавия поздравъ на мечката.

Будното око на Хинкиния баща веднага забѣлѣза, че се е случило нѣщо въ гората. Югичката бѣше ранена и кръвь течеше отъ раната ѝ, но отъ кравитѣ ни една не липсуваше. И се чудеше, какъ сж могле само съ туй да минхтѣ. Но главното — нѣмаше Хинка, а това именно раздвижи цѣлия чифликъ. Вече се мръкваше и дѣдо Филипъ дигнж хората си да идхтѣ да търсхтѣ дѣтето му. И тъкмо се разпореждаше, кой накждѣ да иде, когато се обади единъ отъ ратаитѣ:

— Почакайте, господарьо, че изъ горската пжтека вървхтѣ мжхтѣ и жена; може би е Хинка, ако нѣ пѣкъ, може да ги попитаме, знахтѣ ли нѣщо за нея.

— Чакайте! извика дѣдо Филипъ и сички се спрѣхж.

И наистина бѣше Хинка съ Петя.

— Слава богу, каза дѣдо Филипъ и повика сичкитѣ въ стаята.

Като влѣзохж въ стаята, Хинка имъ разказа, каквото се бѣше случило. Тя разказваше съ такова чувство, че на сичкитѣ очитѣ се наляхж съ сълзи, а сълзи въ бащинитѣ очи бѣхж добро прѣдзнамение за Хинка и за Петя.

Слѣдъ като свърши Хинка, дѣдо Филипъ станж и се обърнж къмъ Петя, който бѣше седнхлж на прагътъ, и му каза съ тържествено лице:

— Ела по-близу, храбри момко! Добро си направилъ, и добро ще намѣришъ. Ти си спасилъ чардата ми, а на дъщеря ми — едничкото ми чедо — си билъ защита и подпора; това не трѣба да остане безъ награда. Югичката крава е мое най-добро добиче; щомъ оздравя, земи си я заедно съ кърма за цѣла зима; ако не, земи си която искашъ. За единъ день е това добра печалба — една мечка да убиешъ и най-хубавата млѣчна крава да земешъ. Сѣки не може толкова да заслужи, но ти си го заслужилъ честно и почтено. Ти си най-храбро момче на цѣла енория. Остани сега да спишъ у насъ и утрѣ иди си прибери мечката.

Петю поблагодари срамежливо и каза, че той си е изпълнилъ длѣжността, за това и нѣма право за отплата. Но

господаръръ му отговори, ча това, що е казалъ веднажъ, трѣба да се изпълни.

Щомъ чу тия думи, Хинка фърли къмъ Петя единъ погледъ, пълненъ съ надежда. Но Петю би се отказалъ на радо сърце отъ тая печалба — отъ мечката и отъ общаната крава —, ако Хинкинътъ баща намѣсто това му бѣше загатналъ поне отъ мило-малко, че ще получи нѣкой пхъ ржката на Хинка.

* * *

Дойде вече зима. Ранената крава се оправи и я закарахъ на Корпи. Дѣдо Филипъ самъ я закара. А щомъ паднхъ снѣгъ и трѣгнххъ шейни, заржча да ѝ закаратъ двой кола сѣно. Той одържа дума; та и чудно щѣше да бѣде сега да си не одържи думата, когато отпрѣди никоѣ пхъ не е се посрамялъ.

Двамата любовници се срѣщахъ пакъ често и врѣзкитѣ имъ ставахъ сѣ по-яки. А и надѣвахъ се повече, защото и отъ Хинкинътъ баща излизахъ сѣ похвални думи за Петя. Щомъ чуеше Хинка нѣкоя такава дума, веднага ще я каже съ сичкитѣ ѝ подробности на Петя и двамата заключавахъ отъ това, че дѣдо Филипъ ще пристане; защото човѣкъ най-много вѣрва, това, що му се желае.

Тѣй прѣкарахъ зимата въ най-сигурна надежда и най-чиста любовъ. Дойде пакъ пролѣтъ и цѣла природа се освободи отъ властѣта на зимата. Рѣки и езера фърлиха ледената си покривка и водитѣ набуихъ и забучахъ. Освободи се и Петьовата драга рѣка Уля съ огромнитѣ си въртопи и вирове. И Петя зе да го влѣче нѣщо къмъ водата, защото сега сърцето му бѣше безъ грижа за Хинка, тѣй като знаеше, че тя го либи. Но прѣди да замине, искаше да земе дума и отъ родителитѣ на Хинка. Той се двоумеше, дали да иде, или не, а Хинка му туку даваше куражъ и надежда.

Бѣше пролѣтенъ день. Слънцето печеше, земята се зеленѣеше, а птичкитѣ пѣхъ весело по клонитѣ и си виехъ гнѣзда. Петю облѣче празничнитѣ си дрѣхи и отиде у дѣдови Филипови, както бѣше се общалъ на Хинка.

— Кждѣ ще идешъ тѣй наконтенъ, Петю? попита го дѣдо Филипъ, щомъ го видѣ.

— Не по-далечъ отъ тука. Съ васъ имамъ работа! каза Петю.

— Е, какво има?

— Азъ — обичамъ ваша Хинка!

— Не се съмнявамъ.

— И Хинка ме обича.

— И то може да е истина.

— За това дойдохъ да ви я искамъ, сирѣчь да моля за вашето съгласие и благословия.

Дѣдо Филипъ станъ, зѣ тържествена мина, както си имаше обичай, когато трѣбаше да земе нѣкое рѣшение, на си помисли малко и каза:

— Ти си достоенъ момъкъ, това никой го не отказва и азъ самъ съмъ го казвалъ и ще го казвамъ винаги, защото у тебе има качества, които заслужаватъ почетъ и признание. Но и ще ти кажъ право въ очитѣ, Петю, че Хинка не може да бѣде твоя, защото, какъвто и да си, тя не е за тебе отгледана. Туй то рѣшението ми.

— Какво казвате, дѣдо Филипе! Ами че азъ отървахъ ваша Хинка отъ зхбитѣ на мечката! осмѣли се да каже Петю.

— Това е само фантазия на твоята слѣпа любовъ. Ти не си отървалъ Хинка отъ зхбитѣ на мечката, а си отървалъ югичката крава, а нея ти дадохъ вече. Задоволи се съ тая награда и си потърси другдѣ другарка. А за да се избѣгне всѣко недоразумѣние, ще ти обадъ, че Хинка е вече обѣщана другиму: нея ще я земе Янко, на сѣдията въ Метелово синъ му! Ето чу сега всичко, драги Петю, и задоволи се, защото иначе не ще може. Но да се не раздѣляме като неприатели! Азъ желяж, щото прѣдишното приятелство и любовъ да си останжтъ по между ни, както до сега. И за напрѣдъ ще съмъ готовъ да ти помагамъ и кхщата ми ти е пакъ отворена, а и мнѣнието ми за тебе ще си остане пакъ сжщо, именно, че ти си най храбриятъ и най почтения младежъ на цѣла околия.

Слѣдъ като каза тия думи, дѣдо Филипъ излѣзе изъ стаята.

Хинка бѣше тамъ, но мълчеше. Тя не смѣеше нищо да каже, защото знаеше, че дѣдо Филипъ не прави думата си на двѣ. Но щомъ чу тая строга прѣсѣда, поблѣднѣ като платно. И Петю не каза вече нищо, защото разбра, че дѣдо Филипъ се не шегува.

И тѣй двамата любовници чухъ тѣкмо противното отъ онова, що очаквахъ. Сърчено и безъ страхъ заявихъ тѣ за свойта работа, но имъ се отговори като съ смъртна прѣсѣда и сърцето имъ се изпълни съ неописана тжга.

Ами кой бѣше тоя честитъ Янко отъ Метелово? — Той бѣше синъ на единъ чифликчия, който бѣше сжщеврѣменно сѣдебенъ засѣдатель, и се казваше Лаври. И той бѣше богатъ като дѣда Филипа и посѣше на гърдитѣ си винаги една свѣтла сребърна медали — сжща, каквото имаше и дѣдо Филипъ, но която не посѣше винаги, защото не бѣше суетенъ като Янковъ баща.

Тия нѣща се случихъ въ седемнайстия вѣкъ, когато имаше много усилни години. Извѣстно е, че Финландия бѣше тогава подъ Швеция, а пограничното население бѣше въ вѣчна борба: тая борба се водеше най много между Карелцитѣ, които спадахъ къмъ Русия, и жителитѣ на Остерботската областъ въ Финландия. Но нѣкой пѣтъ и самитѣ правителства подѣмахъ тая борба и воювахъ по между си, но повече нѣти самитѣ граничари си се тупахъ, макаръ правителствата и да си живувахъ въ най-добъръ миръ.

Цѣли войни и упутошения ставахъ на границата и то за нищо и никакво, а само за отмъщение. Щомъ се счепкатъ за нѣщо селянитѣ, минѣтъ тѣзи оттаткъ, или — онѣзи отсамъ, па удри, пали докато не станѣтъ нѣколко селища на пепелъ и се не убиятъ или осакатѣтъ стотини души.

Такава погранична война бѣше избухнула тѣкмо и сега. Веднага слѣдъ Петьовото злочесто дѣвоснубство се прѣснѣ извѣстието, че неприятеля навлѣзълъ въ земята. Испълненъ съ безнадежно отчаяние Петю се вмѣкнѣ въ редовѣтъ на защитницѣ и си мислѣше, че въ ония борби и тревоги ще забрави мѣкитѣ си.

Както бѣше храбъръ, силенъ и рѣшителенъ, скоро го избрахъ за войвода на Финландцитѣ и въ малко врѣме станѣ страхъ и трепетъ за неприятеля. Но макаръ Финландцитѣ и да надвивахъ вредомъ, не можехъ пакъ да задрѣжатъ сичкитѣ сточинства на Карелцитѣ. Колко селяни оплакахъ изгорѣнитѣ си къщи, ограбеното си имане, или пѣкъ жена си и дѣцата си, които неприятеля бѣ отвлѣкълъ роби! Колко годенички плачехъ за годеницитѣ си!

Слѣдъ като отказахъ на Петя, Хинка се покрусѣ и разтѣжи. Не стигаше, че отказахъ да я даджѣ на тогова, у когото бѣше неизказано залибена, ами ѣ казахъ отгорѣ, за кого искатъ да я женѣтъ — за оногова, когото не искаше и да види, защото бѣше глупавъ.

Хинка сега най обичаше да бѣде самичка въ гората. Тя си караше пакъ кравитѣ на паша, макаръ и баща ѣ да ѣ забраняваше, защото отъ оная случка съ мечката сѣ се боеше за нея: пѣкъ му се и струваше, като че Петю е отървалъ и друго нѣщо отъ мечѣ вѣжи, а не само кравата.

Хинка минуваше по цѣль денъ въ гората. Тамъ ѣ бѣше тѣй хубаво! Седнѣше на чулянката, па мислѣше и мислѣше. Но нѣкой пѣтъ ѣ се стори, като че иде на срѣща ѣ голѣма, сива мечка съ зипѣли уста и като че ѣ пакъ припада. Ето, ето идва Петю и полива ѣ слухове и чело, а тя не смѣе да отвори

очи, да не побѣгне Петю; но щомъ най-сетнѣ отвори очи и погледа — нѣма ни Петя, ни мечка: гола дѣйствителностъ на-мѣсто сънъ. И като си помислѣше, какъ е въ сжщностъ работата, горко заплаче. Въ такива случаи Хинка се връщаше по-късно отъ кравитѣ у тѣхъ си.

Неприятелитѣ бѣхъ узнали за богатството на дѣда Филипа и турихъ на умъ да плякосатъ чифликътъ му. За тая цѣль се отдѣлихъ петнайсетъ души отъ главната сила, като мислѣхъ, че повече не сж нужни, защото чифликътъ бѣше уединенъ и освѣнъ това щѣхъ да го нападнахъ тайно и ненадѣйно.

Петнайстѣхъ души пристигнахъ една сутрина рано прѣдъ чифликътъ. Понеже бѣхъ сигурни за успѣхътъ си, не щѣхъ и да чакатъ вечерта, а нападнахъ веднага. Тѣ мислѣхъ, че ратаитѣ сж сега прѣснати по работа и не прѣдполагахъ сериозенъ отпоръ.

Но дѣдо Филипъ бѣше колкото старъ, толкозъ и уменъ човѣкъ. Щомъ подуши, че Карелцитѣ иматъ намѣрение да плѣнятъ чифликътъ му, проводи шпиони, да ги разузнахъ, нахдѣ сж. Едно отъ проведенитѣ момчета се върнхъ и каза, че Карелцитѣ сж на близо. Дѣдо Филипъ събра колкото хора и оржие имаше и имъ заржча да се не отдѣлхъ. Само едно го безпокоеше, че Хинка бѣше отишла съ кравитѣ, още прѣди да се узнае за неприятеля.

Бързо-бързо затворихъ входоветѣ на чифликътъ, а каменнитѣ зидове около него бѣхъ добра защита, та съ това се изравнявахъ силитѣ на защитницитѣ и нападателитѣ. Освѣнъ това въ чифликътъ знаехъ вече, колко сж неприятелитѣ и отдѣ ще нападнахъ, докато самитѣ нападатели съвсѣмъ не знаехъ, какво имъ се тъкми.

Дѣдо Филипъ се нареди съ дружината си задъ дуварѣтъ и на то оная страна, отдѣто се очакваше нападението и заржча да стрѣлхъ само тогава, когато неприятеля наближи на десетъ крачки.

Не се минхъ много и неприятеля се показа отъ гората. Щомъ излѣзохъ на отворено и наченхъ да дебнахъ задъ трънацитѣ, а като се свършихъ трънацитѣ и тѣ нападнахъ ти-ченкомъ на чифликътъ. Щомъ наближихъ на двацетъ крачки, извикахъ като дивнъ: ура! Но въ сжщия мигъ се гръмнахъ нѣколко пушки отъ чифликътъ и тройца отъ неприятелитѣ се повалихъ въ трѣвата, а другитѣ се спрѣхъ наведнѣжъ уплашени и не знаехъ, какво да правхъ; но веднага се рѣшихъ пакъ и наорихъ отново, като мислѣхъ, че защитницитѣ сж само трима души — колкото гръмнахъ. Двама отъ неприятелитѣ

се качихъ дори на дуварътъ, но и двамата, получихъ такъвъ ударъ, че се повалихъ мъртви. Уби ги съ буздоганъ дѣдо Филипъ и единъ ратай. Това ненадѣйно поражение обезкуражи неприятелитѣ и тѣ се оставихъ отъ нападението, а се разбѣгахъ кой както можеше. Въ туй врѣме стрѣлцитѣ си напълнихъ пакъ пушкитѣ, и дадохъ още единъ залпъ връзъ разбойниците, но сега нищо имъ не сторихъ, защото се бѣхъ прѣснѣли вече.

Тѣй се отби опасността, безъ да пострада нѣкой отъ защитниците на чифликътъ. За това бѣше голѣма радость.

Настанъ вечеръ и кравитѣ си дойдохъ сами. Но Хинка нѣмаше! Цѣла нощъ минъ, утро настанъ, а Хинка никой не видѣ. И когато се готвѣхъ да идятъ, да я търсѣтъ, научихъ се, че Хинка я отвели неприятелитѣ вързана.

Именно когато се вращахъ, Карелцитѣ минѣхъ прѣзъ гората, дѣто бѣше Хинка съ кравитѣ.

— Вижъ, вижъ! Чие момиче си? попитахъ я.

— Азъ съмъ отъ чифликътъ, отговори Хинка, безъ да прѣмисли.

— Ахъ, добъръ ловъ! Ржцѣ на опетъ! викнѣ войводата и завчасъ Хинка бѣше вързана.

— Недѣйте! Оставете ме! викаше момичето.

— Мирно? че ! каза войводата и замахнѣ буздоганътъ си надъ главата ѝ. Тя се покори мълчаливо.

Това извѣстие причини голѣма скѣрбъ и отчаяние въ чифликътъ. „Дѣтето ми, бѣдното ми дѣте!“ викаше замаянъ дѣдо Филипъ и чупѣше ржцѣ.

Въ туй врѣме дойде ергенъ Янко въ чифликътъ. Той не знаеше нищо за неприятелитѣ и тѣхнитѣ насилия. Той бѣше сторилъ намѣрение сега да иска Хинка и за това бѣше дошелъ съ още единъ човѣкъ.

— Освободи дѣтето ми! Бѣдното ми дѣте! извика дѣдо Филипъ, щомъ съгледа Янка.

— Какво казвате? Какво има? Питаше Янко зачудено.

— Карелцитѣ грабнѣли Хинка!

— Че какъ ще я спасѣ? фѣфдѣше Янко.

— Любовь може много! Опитай се! Рѣши се! думаше му дѣдо Филипъ.

— Азъ не мога я спаси. Ако сѣ я грабнѣли, грабнѣли сѣ я! каза годежникътъ.

— А, тогава нѣмашъ работа тука! викнѣ му дѣдо Филипъ, както бѣше извѣнъ себе си.

— Тукъ нѣма да има свадба, че нѣма невѣста; за това да си ходимъ, каза Янко на другаря си, па трѣгнѣ да

си иде, като остави дѣда Филипа и дружината му въ онова отчаяние, безъ да каже баримъ нищо за отърването на злочеста Хинка.

Неприятелитѣ се канѣхъ вече да се отеглижтъ съвсѣмъ. Финландцитѣ ги побѣдихъ въ много битки и най сетнѣ ги при- нудихъ да оставихъ земята имъ.

Петю се бѣше отдѣлилъ отъ главната си дружина, за да види, какво мислижтъ и кроижтъ неприятелитѣ. Въ туй врѣме посѣти съвсѣмъ набързо родителитѣ си и се научи, какво се случило съ Хинка. Гръмотевица не би го блъснѣла по-силно, отколкото го порази тая вѣстъ. Но куражъ и свѣстъ не изгуби ни минута. „Трѣба да я отървѣ, па макаръ ми струвало не знамъ какво!“ си каза той, щомъ се посвѣзе отъ изненадната забуна.

— Да я отървешъ? Невъзможно! За това и недѣй се фърля въ явна опасность! съвѣтвахъ го родителитѣ му.

— Недѣй братко! Остани тука! молѣхъ го и сестритѣ му.

— Не мож, инакъ не мож! каза Петю и излѣзе, а до- машнитѣ му го изгледахъ разплакани, докато се не изгуби между сѣнкитѣ въ есенната вечеръ.

Слѣдъ като ходи цѣла нощъ и другия день до пладнѣ да разпитва за неприятеля, научи се най сетнѣ, че Карелцитѣ ще се собиратъ до голѣмото езеро, отдѣто изгича рѣка Уля, и оттамъ ще трѣгватъ на лодки за земята си.

Още се научи, че на туй мѣсто има събранъ вече до че- тирийсетъ души и че при тѣхъ е и Хинка. Другитѣ отдѣления се очакватъ и тѣ тамъ да пристигнатъ.

Какво сега? да събира хора и да нападне на многоброй- нитѣ неприятели — не оставаше врѣме. Освѣнъ това тѣй на- дали можеше освободи Хинка.

Бѣше рѣшителна минута. Едно та — едно рѣшение трѣбаше да земе. И Петю се рѣши веднага.

Той намѣри бързо една лодка и една бѣчва ракия. На лодката натовари едно-друго за ядене, а бѣчвата скри между яденето. Щомъ се помръкнѣ, той се качи на лод- ката и наченѣ да кара между островитѣ около лагерътъ на Карелцитѣ. Стражата забѣлѣжи веднага лодката и помислихъ, че е шпионинъ. Но се прѣсторихъ, че го не виждатъ, за да се приближи повече, та да го хванѣтъ. И радвахъ се вече въ сърцето си, че ще иматъ хубавъ ловъ. Петю забѣлѣза това, но и той отъ своя страна се прѣструваше, като че дебне. Щомъ Карелцитѣ видѣхъ, че лодката на Петьа е довольно близу, за да

я хваняхъ, викнахъ отъ радостъ и се спуснахъ веднага съ три лодки на срѣща му. Петю се прѣструваше, като че иска да имъ убѣгне. Прѣслѣдвачитѣ му се смѣхъ отъ цѣло гърло за напразното му усилие, па насилихъ съ лодкитѣ и го обиколихъ; а той, като че искаше да се брани, грабна веслата и ги чакаше и даже, като го приближихъ, удари двама души тѣй силно, че се повалихъ въ лодката му. Най-сетнѣ го хванахъ и вързахъ яко.

Неприятелитѣ се радвахъ до нѣмай-къдѣ зарадъ тоя ловъ, защото въ лицето на плѣнника си познахъ Петя — най-опасния си врагъ и си мислѣхъ, че това имъ е най-сжпа плячка отъ всички други.

— А, то било Петю! Петю дяволтъ! Добрѣ си вързанъ сега! викахъ неприятелитѣ и влачехъ Петя въ лагерътъ. Тамъ се радвахъ и другитѣ, щомъ се научихъ кой е плѣнникътъ.

Щомъ съгледа Хинка хванятия Петя, своя другаръ и любовникъ, не можа да се одържи, а извика отъ ужасъ и чудо, но Петю ѝ фърли особенъ погледъ и тя се успокои.

— А, момиче, това трѣба да е твой приятель, или даже годеникъ! Но бѣди спокойна, утрѣ ще правимъ свадба! Тѣй се подсмивахъ неприятелитѣ.

Слѣдъ това прѣтършувахъ лодката на Петя и между друго намѣрихъ бѣчва съ ракия; радостта имъ нѣмаше край. Единъ отъ тѣхъ за по-голѣма сигурностъ опита течността, и щомъ видѣ, че е сжща ракия, викна радостно:

— Ракия, ракия! Донесълъ ни хубава черпня! Какъвъ добъръ човѣкъ!

Всичкитѣ се радвахъ за това откритие, но и на Петя очитѣ свѣтѣхъ отъ тайна радостъ

Наченъ да се мръква. Накладохъ огньове и турихъ стражи околъ лагерътъ. Но прѣди да идятъ стражитѣ на служба, която изисква кученка будностъ, глътнахъ си хубавичко отъ ракията — за утѣшение.

Останалитѣ въ лагера насѣдахъ край огньоветѣ и се подкрѣпѣхъ отъ бѣчвата на Петя.

— Оставете ми ракията! викаше имъ само за лице Петю.

— Мълчи, куче! Ти бѣше я назначилъ за твоитѣ хора, ама тя дойде въ по-добри уста.

И до като се веселѣхъ съ ракията, съвѣтвахъ се, какво да правятъ съ плѣнника. Слѣдъ дълго дивашко съвѣтване, съгласихъ се най-послѣ, щото на другия день да вържатъ и двамата плѣнници и да ги изгорятъ живи на слабъ огънь.

Щомъ чу това Хинка заплака съ гласъ, а Петю ги молѣше да го пуснатъ, че ще имъ даде богатъ откупъ.

— Толковѣ пари нѣма въ цѣла Финландия, за да се откупишъ. А ний сега ще ти платимъ за всичкитѣ пакости, що си ни ги причинилъ! Скоро ще ти правимъ свадбата! каза оня Карелецъ, който пазѣше Хинка и го удари съ една сопа по гърбътъ. Другитѣ се иземѣхъ, пъкъ Петю само стисна зѣби и не каза нищо.

Отъ умора и главно отъ ракията Карелцитѣ начевяхъ единъ слѣдъ други да падатъ по очитѣ си и да заспиватъ. Нѣкои още пиехъ, но и тѣ забихъ носове. А и стражаритѣ край брѣга, които си наливахъ нѣколко пѣти ракия, не можехъ вече да стоѣтъ будни. Петювѣтъ планъ се изпълни.

Когато вързувахъ Петя, прѣтърсихъ го, да нѣма нѣкое оръжие, но не намѣрихъ въ рѣкава му едно парче коса, което си бѣше скрилъ нарочно.

Слѣдъ като изпозаспахъ всичкитѣ, Петю извади съ голѣма мѣка отъ рѣкава си парчето коса и наченъ лека-полека да реже вѣжето, съ което бѣше вързанъ. И наистина можѣ да освободи рѣцѣтъ си, а слѣдъ това и краката си — които сѣщо бѣхъ вързани.

Слѣдъ това станъ и се огледа внимателно. Неговия вардачъ и вардачѣтъ на Хинка бѣхъ заспали и силно хъркахъ, а и другитѣ въ лагера спѣхъ дълбоко. Както още свѣтѣше единъ отъ огньоветѣ, Петю забѣлѣжи, че Хинка го гледа и той ѣ даде знакъ да мълчи и да внимава. Тогава Петю отиде къмъ брѣга, и слѣдъ като се увѣри, че и тамъ стражата си спи, тласна лодката си, слѣдъ като намѣсти въ нея двѣ хубави весла — тласна я въ рѣката и се върна пакъ въ лагерѣтъ.

Зората начеваше да позлатява небето съ първитѣ си лучи, когато Петю си каза: „сега или никога!“

Съ прѣстъ на уста Петю пристѣпи къмъ Хинка. Нейния вардачъ си бѣше овилъ за по-голѣма сигурность вѣжето, съ което бѣше вързана Хинка, около рѣката. Петю наченъ да развива внимателно вѣжето отъ рѣката на стражара. Съ това стражарѣтъ се събуди на половина и се опита да стане, но Петю го удари тѣй силно по главата, че той падна и вече се не опита да прѣчи на освобождението. Едно трѣперенѣ на рѣцѣтъ и краката му бѣше единственъ знакъ още за животъ у него.

Петю взе на рѣцѣ Хинка и занесе тоя скѣпъ товаръ на ладията си. Тамъ я намѣсти на дѣното, както си бѣше вързана, защото нѣмаше врѣме да я развързува. Слѣдъ това оттласна ладията си отъ брѣга и подкара полека низъ рѣката. Слѣдъ

като измива едно парче, каза си: Слава богу! Спасени сме! Сега наченя да развързува Хинка.

Тя му каза само: „Петьо!“ но тъй тихо и умирно, щото отъ тая думица дъхаше неизказано довѣрие къмъ спасителя ѝ.

Въ туй врѣме единъ отъ стражаритѣ на задната страна отъ лагера чу нѣкакъвъ шумъ. Тѣй като бѣше далечъ отъ лагерътъ, тоя стражаръ бѣше буденъ, защото пи само веднѣжъ отъ ракията. Той се затича въ лагерътъ и — какво да види: плѣнниците нѣма, а Хинкинътъ стражаръ убитъ! Веднага — тревога, и другитѣ наскочахъ, до колкото имъ позволяваше снощната ракия. Щомъ разбрахъ, каква е, пуснахъ три лодки и отидохъ да гонятъ бѣжанцитѣ.

Въ сивата дрезгавина Петю и Хинка чухъ виковетѣ отъ лагера и разбрахъ, че бѣгството имъ е открито. За това Петю наченя съ сичка сила да кара къмъ водопада. Но прѣслѣдвачитѣ имахъ повече весла, та карахъ по-бързо и слѣдъ малко съгледахъ Петювата лодка — тъкмо когато се приближаваше до водопада.

— Проклето куче! викахъ слѣдъ него, но той караше сега лодката си като стрѣла по опасния бързей. Тѣ го сѣ гонѣхъ и малко бѣше останало да го стигнатъ, когато една отъ лодкитѣ — най прѣдната — се удари о единъ подмолъ и се разби на парчета, а хората ѝ се удавихъ. Другитѣ двѣ лодки трѣбаше да забиколятъ опасното мѣсто, а въ туй врѣме Петю отмичаше на прѣдъ. Но слѣдъ малко двѣтѣ лодки пакъ го наближихъ. Щомъ видѣ Петю, че ще го стигнатъ, събу си обувката, и съблѣче си дрѣхитѣ — до риза, па зе въжето, съ което бѣше вързана Хинка и го върза около кръста си като остави единътъ му край да висн.

— Тия разбойници ни гонятъ още и най назадъ ще ни съсипнатъ, каза Петю. — За да имъ убѣгнемъ, ще трѣба да се фърлимъ въ рѣката. За това, щомъ ти кажъ, да се хванешъ о въжето, що го вързахъ о мене, ти да се не уплашишъ, а се хвани и се дръжъ яко, а като влѣземъ подъ водата, мъчи се да не поемашъ, докато излѣземъ пакъ. Обѣщавашъ ли ми се, мила Хинке?

— Давамъ ти се на смъртъ и животъ, Петю! Па и да умремъ тука въ тия талази — не се божа, защото съ тебе заедно — и смъртта ми е сладка! Това каза Хинка съ спокойно увѣрение.

— Нека ни е господъ на помощъ! Зарадъ тебе, Хинке, сичко се наемамъ! каза Петю и хваня съ якитѣ си жилести ръцѣ кърмилото. Бѣхъ на едно мѣсто, дѣто водата буйно извиваше

между скали и подмоли и дѣто като гледа човѣкъ отъ страна, ще му се стори, че ладия не може минѣ отъ тамъ; но опитенъ кърмиларъ си знае работата. На туй мѣсто Петю погледнахъ къмъ високия скалистъ брѣгъ и съгледа единъ човѣкъ, че иска да му каже нѣщо, нѣ отъ шумѣтъ на вълнитѣ не можа да го чуе. Тоя човѣкъ позна Петя и видѣ че го гонѣтъ, та искаше да му каже начинъ за спасение, но гласѣтъ му се не чу.

Петю погледа задъ себе си и видѣ, че една отъ неприятелскитѣ лодки — а ха да го стигне и чу даже, какъ викахъ отъ радостъ, че ще го хванѣтъ пакъ.

— Хвани се за вѣжето! каза Петю бързо на Хинка и тя се хванѣ. Въ сѣщо врѣме Петю отправи нарочно лодката си къмъ една скала въ бързея. Лодката се разби, а Петю и Хинка скочихъ въ запѣненитѣ вълни. Неприятелската лодка минѣ по сѣщия пѣтъ и разбира се не остана здрава.

— Тѣкмо тѣй трѣбаше! други исходъ нѣмаше! каза си човѣкѣтъ, що бѣше горѣ на брѣгѣтъ. Да бѣше Петю самъ, щѣше лесно да се спаси, но той иска да спаси и момичето, за това ме е страхъ, че и двамата ще загинѣтъ. Това е много смѣло отъ него. Да видимъ какво, ще излѣзе. Карелцитѣ си зехъ, каквото имъ се падаше: ни единъ отъ тѣхъ нѣма да остане живъ.

Тѣй си думаше човѣкѣтъ и гледаше отъ високия брѣгъ, какво ще стане. Не минѣ много врѣме и Петю се подаде между запѣнени въртопи и се напѣваше да извади и Хинка надъ водата. Въ туй врѣме ги подѣ бързеятъ и ги закара въ единъ завој, дѣто ги тласна о скалистия брѣгъ; но благодарение, че имаше насрѣщни вълни, които ослабихъ ударѣтъ, и помогнаха на Петя да се хване о единъ издаденъ камѣкъ, на който се покатери самъ, па извлѣче и Хинка. На камѣкѣтъ имаше мѣсто тѣкмо за двама души. Щомъ видѣ Петю, че Хинка му е жива и здрава, много се зарадва; а и тя отъ радостъ се притискаше о спасителя си съ пълно довѣрие.

Карелцитѣ въ другата лодка забѣлѣзахъ, какво станѣ съ двѣтъ лодки прѣди тѣхъ и се отбихъ отъ опасния камѣкъ. И когато Петю и Хинка бѣхъ вече на сигурно мѣсто, ето и тая лодка бърза на срѣща имъ. Карелцитѣ псувахъ и кълѣхъхъ връзъ Петя и Хинка, но не можахъ да отбиятъ къмъ тѣхъ, защото бързеятъ ги завлѣче и малко по-долу имъ разби лодката на парчета. Тѣй загинѣхъ и послѣднитѣ имъ гонители. А Хинка се притискаше пò съ голѣма любовъ къмъ избавителя си.

— Чакай, Петю, чакай малко! Азъ отивамъ за помощъ! каза човѣкѣтъ, що стоеше горѣ на скалистия брѣгъ и слѣдъ

малко доведе и други хора, които спуснахъ въжя и тъй изтеглихъ горѣ на брѣга по-напрѣдъ Хинка, и подиръ и Петя.

— Петю! Спасени сме! пришепна Хинка на Петя, щомъ се видѣхъ двамата на стрѣмния рѣченъ брѣгъ. Но Петю я погледна жално-жално и въздъхна. Дойде му нѣщо на умъ и мислѣше.

— Тъкмо тъй трѣбаше да сторишъ! каза му сега човѣкътъ, който ги бѣше видѣлъ най-напрѣдъ. И азъ това искахъ да ти кажъ, ама ти ме не чу. Азъ си знаехъ, че си добъръ пловецъ, но дяволъ да те земе, ти си билъ цѣла пловка! Да не бѣхъ видѣлъ съ очитѣ си, нѣмаше да повѣрвамъ. Да спасишъ не само себе си, ами и друга душа и на тоя начинъ — това не е се виждало тука други пѣтъ. Ама и хубава е дяволъ да я земе! Зарадъ нея си струва да се удави човѣкъ. Е, е, не черви се, момиче! Азъ виждамъ, че сте си вѣрни другари! Но и Петя го бива за тебе, защото други не би те избавилъ отъ таквазъ гибель. Па и какъ си отмъсти на ония разбойници тамъ! — Но елате сега да се прѣоблечете, па да похапнете и да си починете.

Петю се погрижи, щото Хинка да има сичко, що и трѣбаше, и заръча да я проводятъ веднага на родителитѣ ѝ, щомъ се оправи хубаво. Слѣдъ това се простихъ и той замина, а на двамата очитѣ се налѣхъ съ сълзи.

Петю намѣри другаритѣ си и съ тѣхъ нападнхъ още нѣколко пѣти на Карелцитѣ, които побѣгнахъ съ голѣми загуби въ земята си слѣдъ като оставихъ много роби и плячка.

* * *

Слѣдъ малко врѣме на границата утихна. — Двата братски народи се помирихъ и се заловихъ на мирна работа.

Хинка си бѣше дошла при родителитѣ. Дѣдо Филипъ и цѣлата му къщна дружина се зарадвахъ до нѣмай-къдѣ, когато я посрѣщнахъ, защото я считахъ вече за изгубена. Съ наперени уши изслуша дѣдо Филипъ, каквото му разказва Хинка и когато чу, какъ Петю се пожертвувалъ, за да я спаси, той поблѣднѣ като платно и не каза нищо, а щомъ свърши Хинка и той се оттегли въ стаята си.

Нѣколко дена слѣдъ това въ чифлика се разшавахъ. Въ село се мълвѣше, че дѣдо Филипъ ще дава гошавка. Това излѣзе истина, защото не минхъ много и по-първитѣ фамилии отъ селото, както и всичкитѣ властелини въ околността бѣхъ

поканени у дѣдови Филипови. Поканенъ бѣше и сѣдната Лаври съ сина му Янка, но и Петю не бѣ забравенъ. Тая гощавка се тълкуваше различно, ала сѣщинския поводъ за нея не можехъ да си обяснѣтъ.

Въ деньтъ на гощавката наченяхъ още отъ рано да приждатъ кола и кочии съ хора въ празнични дрехи. Близу при чифликътъ се срѣщняхъ Петю и Янко: и двамата отивахъ нагости; на Янка бѣ главата пълна съ високомѣрни мисли и сърцето му тупаше радостно. Петю напротивъ треперѣше отъ страхъ, да не изгуби и послѣдната свѣтулка отъ надеждица: защото се почуваше, че съ тая гощавка дѣто Филипъ иска да прослави годявката на Хинка съ Янка.

— На кждѣ? попита Янко малко ревниво.

— Поканенъ съмъ у Дѣдови Филипови, отговори Петю скромно.

— За тебе е се едно, дѣто си, но мислѣ, че ще сторишъ по-добрѣ, ако се върнешъ, отдѣто си дошелъ.

— Азъ не съмъ тука подъ твоя заповѣдъ, а и не ме е грижа, какво мислишъ или казвашъ. Азъ искамъ да видѣ Хинка още елинъ пѣтъ, па макаръ било и послѣденъ! Отговори Петю нажалено. Докато се разговаряхъ тѣй, стигняхъ до чифликътъ. Тамъ ги заведохъ въ голѣмата отъ чамови дѣски съградена и празнично украсена гостна стая. Опушенитѣ дѣски бѣхъ сега наново рендосани и лѣснѣти. Подътъ бѣше хубаво омитъ и посипанъ съ борова игловица. Голѣмата и дълга маса бѣше покрита съ чершавъ, бѣлъ като снѣгъ. Блѣда, но спретнатъ и пѣргава, шѣташе Хинка и нагаждаша едно-друго за гоститѣ; както бѣше мила и гиздава, както нѣжно и ситно стѣпаше, всѣки се извиваше да погледа нажаленото ѣ лице. А пѣкъ Янко тѣй се заплеснѣ въ нея, че я зяпаше съ зинжли уста и не можеше да се начуди на хубостѣта ѣ.

Когато влѣзе и Петю, бѣхъ вече всички насѣдали. На срѣща сѣдѣхъ селскитѣ старейшини, а на единътъ край на масата бѣше седнѣлъ дѣдо Филипъ въ празнични дрехи, пѣкъ до него Лаври, Янковътъ баща, самъ Янко и братъ му Гасперъ, а Петю седнѣ на единъ пѣнь до вратата. На сѣщия пѣнь бѣше седнѣлъ и тогава, когато бѣше дохаждалъ да иска Хинка, та му я не дадохъ. Щомъ влѣзе Петю, и дѣдо Филипъ го изгледа нѣкакъ чудно, а Петю спуснѣ очи и го бѣше срамъ да гледа. На Петя се стори, че Хинкинъ баща крои нѣщо, ама какво, и той не знаеше.

Слѣдъ малко дѣдо Филипъ станж, а слѣдъ него и — всичкитѣ гости. Лаври, сѣдебниятѣ засѣдатель, изпжчи гърди, за да му се види медалята по-добрѣ, а Янко си играеше съ посребрената си лула. Щомъ видѣ Хинка, че баща ѝ ще говори нѣщо, не можеше вече да се държи на крака, а седнж на една пейка. Тя прѣдчувстваше нѣщо, боеше се нѣщо, а Петю я погледваше съ нажалени очи,

— Почитаеми гости! наченж дѣдо Филипъ. Днесъ ви повикахъ за да бждете свидѣтели на една работа, за която се рѣшавамъ, слѣдъ като си обмислихъ дълго врѣме. (Янко промѣни кракъ). Годиניתѣ ми наведохъ главата къмъ гроба, а житейското брѣме ми побѣли космитѣ. Остава ми още една твърдѣ важна длѣжностъ, а именно да изберж за дѣщеря си другаръ, комуто мож да се повѣрж и който да поведе единственото ми дѣте — цѣлата ми радостъ и надежда — прѣзъ житейскитѣ бури. (Янко промѣни пакъ кракъ, пакъ баща му си изпжчи още гърдитѣ) Това може да се стори нѣкому своеволно и круто, но единъ баща трѣба да има това право. Знаж, че ще ме земжтъ за твърдосърденъ човѣкъ, но съмъ увѣренъ сжщо, че бждния ми зетъ нѣма да се кае. Азъ ще го изберж днесъ и ще го прѣгърнж, като най-добра подпора на дѣтето ми.

Янко не можеше вече да се стърпи, а разгърнж ржцѣ, отиде при дѣда Филипа и рече:

— Драги тесте, тукъ съмъ!

Но дѣдо Филипъ му забрани съ ржката си и му отговори:

— Чакай малко, младо момче!

Янко си отиде на мѣсто, а Петю и Хинка поблѣд-нѣхж още.

Дѣдо Филипъ продължи:

— Прѣзъ пѣлия си животъ съмъ се стремилъ да търсж истината и можж каза, че съмъ я винаги намиралъ. Но сегиз-тогизъ съмъ се лѣгалъ, и то въ сърцето си съмъ се лѣгалъ и съмъ избиралъ кривото намѣсто правото. — Недѣй сѣдѣ вече тамъ на пѣньтъ, храбри Петю, защото сега ще се изпълни думата, която казва, че който се понижава, ще бжде пивишенъ. Азъ не съмъ те право оцѣнявалъ, но винжги съмъ те сматрялъ за сърчено и благородно момче. Една отъ грѣшкитѣ въ моя животъ бѣше пменно тая, че азъ държахъ земното, материално, богатство по-горѣ отъ душевното, отъ благородството на сърцето. Сега чувствавамъ добрѣ, колко нѣщо направи ти за мене: два пжти спаси чедото ми отъ явна гибель, и два пжти

ми го пакъ повърнѣ здраво и читаво. Това нѣщо си направилъ — само защото си го чувствувалъ за благородна длѣжностъ и защото си билъ надѣханъ отъ сѣща любовъ къмъ Хинка. Та какво щѣхъ да бѣдѣ сега безъ едничкото си чедо? — Мъртво, изгнило и безплодно дърво, което скоро ще стане прѣстъ и прахъ. — Стани, Петю, ела насамъ, ти отбрано и защито на твоя народъ! Ела близу, да те прѣгърнѣ! Ела и ти, Хинке, да ви благословѣ бащински и да ви свѣржж съ вѣчна и света женидба!

Горещи сълзи потекохъ отъ очитѣ на Петя и Хинка. Тѣ и не сънувахъ да чуѣтъ такива думи отъ дѣда Филипа, защото никоѣ, — и Хинка сама не знаеше, какво има на умъ баща ѣ.

Станхъ двамата и трѣгнхъ къмъ масата. Наведнѣжъ Петю се спрѣ, като че се двоумѣше. Въ туй врѣме Лаври извика ядосанъ и зачуденъ:

— Ради бога, Филипе, полудѣлъ ли си? Нали обѣща отъ толкозъ врѣме дѣщеря си на сина ми! Като говорѣше това, гърлитѣ му не бѣхъ вече тѣй изпжчени, като прѣди. А и Янко се намѣри въ чудо и не си играеше вече съ лулата.

— Напротивъ, сега ми дойде умѣтъ въ главата, защото се увѣрихъ, че на Янка мжжеството зависи отъ баща му. Дѣ е Янко, дѣ е Петю! каза дѣдо Филипъ.

Въ туй врѣме Петю и Хинка се окопитиха отъ пѣрвата изненада и дойдохъ при дѣда Филипа и той ги прѣгърнѣ двамата като каза:

— Земи за храбритѣ си дѣла най-добрата награда, каквато мож да ти дамъ, юначе! Богъ да ви благослови!

Петю и Хинка не можехъ да кажѣтъ ни дума. Тѣ бѣхъ тѣй покѣртени, че само плачехъ, хлѣцахъ и милвахъ добрия старецъ.

— Тогазъ не сѣдявамъ тука! А и никога нѣма да ви дойдѣ — каза Лаври и грабнѣ шапката си.

— Недѣѣ се сърди, Лавре! му каза дѣдо Филипъ. Нека си бѣдемъ пакъ приятели и пакъ си ми дохождаѣ нагости, какта и до сега.

— Никога! отговори Лаври.

— Е, ти знаешъ тогава! му каза дѣдо Филипъ, а Лаври излѣзе и си отиде съ синоветѣ.

Захванъ се обѣдѣтъ и сички останѣли — горни и долни хора — рекохъ, че дѣдо Филипъ добрѣ направи. Петю и Хинка се уталожихъ полека-лека и прѣди да се свѣрши обѣдѣтъ Хинка се осмѣли да каже:

— Ахъ тате, какъ си мислѣхъ! — какво ли зло ме чака! И първи пътъ, откакъ съмъ жива, щѣхъ да бѣдъ принудена, да те не послушамъ, ако ме насилѣше да земъ Янка!

— Слава богу, че не станъ тѣй! отговори дѣдо Филипъ.

* * *

Петю и Хинка живѣхъ дълго и отъ сички почитани въ Ронкола. Хинка погледнѣше често Петя въ очитѣ и му кажеше: „Какъ е хубаво сега, че не съмъ принудена да си желая мечка, за да ме спасявашъ ти!“ А Петю ѝ се усмихваше задоволено.

Дѣдо Филипъ остави домакинството на Петя, а той си живѣеше мирно и се радваше на Хинкинитѣ здрави, хубави и живи дѣчица. И кога дойдѣше нѣкой чужденецъ на чифликътъ, дѣдо Филипъ ще го запита, знае ли историята за Петя и Хинка; ако я не знае, ще му я разкаже подробно тѣй, както е написана тука.

Прѣвелъ *Б. Ц.*

БАЩИНАТА КЪЩА.

(Изъ въспоминанията на Вилхелма фонъ-Минденъ.)

Нувелла отъ де-Амичиъ.

..... Много пѣти ми се е щѣло да си отидѣ въ родното мѣсто Калмертъ, да видѣ пакъ къщата, гдѣто съмъ се родилъ и гдѣто съмъ прѣкаралъ първитѣ петнайсетъ години отъ живота си. Но всеки пѣтъ, когато съмъ се наканвалъ, смѣлостта ме е напущала. Въ тоя градъ се случи случка, която разпрѣснѣ семейството ни; въ тая къща изпитахъ първата голѣма скръбъ въ живота си — въ нея умрѣ баща ми; — заради това се бояхъ, като се завърнѣ тамъ, да не се разтѣжѣ отново. Така отлагахъ отъ година на година, като се надѣвахъ, че слѣдъ година може да се почувствувамъ посиленъ. Тѣй се миняхъ почти дваѣсетъ години и то, трѣба да кажѣ, — най-добрата частъ отъ живота ми. Но една сутрина прѣзъ януари най-сетнѣ, като съзрѣхъ, когато се чешехъ, нѣколко бѣли косъма на главата си, рекохъ рѣшително самъ на себе си: — врѣме е, — и трѣгнахъ същата сутрина, за да могъ да се завърнѣ вечерта въ Буа-ле-Дукъ. Дваѣсетъ години! мислѣхъ си по пѣтъ, като гледахъ прѣзъ прозорцитѣ на вагона. Бѣхъ надебелѣлъ, бѣхъ пуснѣлъ брада, па и Борнейското слънце ме бѣше много измѣнило; никой нѣма да ме познае; никой нѣма да дойде да ме отвлѣче отъ тѣжната, а заедно съ това и драга цѣль на пѣтешествието ми; могъ да отидѣ тамъ съ спокойно сърце.

И наистина, както си мислѣхъ, така се и случи. Валѣше снѣгъ и полето бѣше вече бѣло. Тренътъ бѣ почти празенъ. Съпътницитѣ ми щомъ стигнахъ въ Калмертъ се качихъ въ каруци и изчезнахъ; азъ трѣгнахъ самъ къмъ града и за петъ минути стигнахъ до главната улица, развълнуванъ отъ любопитство и нетърпѣние.

Тукъ се спрѣхъ и съ изумление гледахъ наоколо си.

Познахъ улицата и зданията, но нѣкои нѣща ми се показахъ чудно промѣнени : улицата бѣ станжала извънрѣдно тѣсна, кѣшитѣ смалени, стѣнитѣ остарѣли, нѣ на дваисетъ години, а на цѣль вѣкъ. Всичко станжло черно, мрачно, печално. Чинѣше ми се, че гледамъ градъ, постигнатъ отъ голѣмо нещастие, въ който зданията стояхъ тѣжни и замислени. Тръгнѣхъ напрѣдъ и на всѣка крачка познавахъ нѣкое жгълче, нѣкой прозорецъ, врата, дюгенъ, които възбуждахъ у мене стотини спомени. Скоро се намѣрихъ въ центра на града, всрѣдъ тѣлна господа и госпожи, които излѣзвахъ изъ черква. Бѣше недѣля и тѣкмо се свършваше, както прѣди дваисетъ години, пладненската господарска литургия. Въ по-малко отъ петъ минути познахъ повече отъ сто души; но колко промѣнени! Въ първитѣ минути ми се чинѣше невѣроятно, че дваисетъ години сѣ можле да промѣнятъ населението; помислихъ, че нѣкой пагубенъ духъ бѣ помагалъ на разрушителното дѣло на врѣмето. Тия, които бѣхъ оставилъ съ черни косми, бѣхъ посивѣли; които бѣхъ оставилъ сиви, бѣхъ побѣлели. Единъ се пригърбилъ, други охромѣлъ — като че врѣмето минувайки надъ тия хора оставило у тѣхъ своенравни и свирѣпи слѣди: едному поврѣдило окото, другиму свалило космитѣ, на трети избило зѣбитѣ, а на четвърти издѣлбало странитѣ. Видѣхъ нѣкои отъ моитѣ училищни другари — едно врѣме тѣнки като прѣчки, а сега тѣй надебелѣли, че ги познавашъ само по изражението на лицето имъ. Момиченца, които ходѣхъ тогава на училище, леки като переруди, съ закуска въ кошничка, станжали сега серпозни и тихи жени, обиколени съ купъ дѣца. Маже, които бѣхъ оставилъ цѣфнали въ младостъ и веселие — сега повѣхнали, набърчали се, навели глава и очитѣ имъ се прѣмрѣжили. Семейства, едно врѣме многочислени, сега останжали съ по двама-трима души. Гледамъ пакъ лица, които бѣхъ изчезнали отъ паметта ми; виждамъ като призраци пакъ нѣкои отъ моитѣ учители, които мислѣхъ за отдавна измрѣли. Младежи, които бѣхъ виждалъ дѣца на рацѣтѣ на слугинитѣ, сега насѣдали въ донжуански пози край кафенетата. Освѣтъ това гледамъ сганъ нови дечурлига и множество непрѣдвидѣни и неочаквани брачни двойки. Виждамъ голѣмо число личности израсли на бой, снишили се, надебелѣли, отжнѣли, прѣгърбени, пожълтѣли, разхубавѣли, обезумѣли. И макаръ че измѣнението бѣше не само къмъ лошо, но и къмъ добро, но всички ми се показахъ сега тѣжни, утегчени, и просто ги съжелявахъ, като ги гледахъ, какъ завивахъ чифтъ слѣдъ чифтъ, семейство слѣдъ семейство изъ тая крива и тъмна

уличка, и изчезвахх едни слѣдъ други подъ нискиѣ врата на малкиѣ къщници.

Слѣдъ нѣколко минути останяхъ самъ. И прѣминяхъ така много малки и мрачни улички забиколени съ мръсени къщници и излѣзохъ на оная улица и видѣхъ оная къща. Силно вълнение ме обзе, но скоро го покорихъ.

Потърсихъ съ очи вратата на къщата, на двора, на градината, на обора — и всички бѣха затворени или полуотворени; улицата бѣше пуста и по снѣга почти не стъпано.

Тръгнахъ къмъ голѣмитѣ входни врата на двора и се спрѣхъ прѣдъ малката портичка, но никого не видѣхъ.

Влѣзохъ: Вратата на стаичката, дѣто бѣше вратарьтъ бѣ затворена; тръгнахъ полека напредъ подъ една дълга асма, която отиваше направо до стълбата. Сърцето ми до сега само слабо тупаше; но когато се намѣрихъ прѣдъ самитѣ къщни врата, въ това малко пространство, гдѣто е погребена най добрата и приятна частъ отъ споменитѣ ми, когато видѣхъ вратата на бащиния си кабинетъ оная терраса, ония прозорци, обвити съ лоза, — всичко още такова, каквото го бѣхъ оставилъ, тогава ненадѣйно се почувствувахъ обзетъ отъ силно вълнение, и очитѣ ми се наляхъ съ сълзи.

Погледнахъ въ прозорцитѣ — нѣмаше никого. Обърнахъ се назадъ къмъ стаята на вратаря — пакъ никого. Всички врати бѣха затворени, и всичко бѣ побѣлѣло отъ снѣга, който продължаваше да вали.

Какъ ми тупаше сърцето! Колко хора въскръсняхъ за мене въ тая самотия! Стария къщень лѣкаръ минава съ леки стѣпки прѣзъ двора, слугини слѣзватъ по стълбитѣ съ кошници въ рѣцѣ, приятели мои — дѣца като мене — играхъ подъ портата, а домашния ми учителъ по латински поглежда скришомъ отъ бѣсѣдката; баща ми излиза отъ кабинета си и пѣхва очилата си въ кутийката имъ, майка ми ми прави знакъ отъ прозореца да не стоѣ на слънце — да не слычасамъ; старата ни черна котка се катери по лозата, а канаркитѣ ми пѣхътъ весело въ зеленитѣ си клѣтки; вратата и прозорцитѣ се отварятъ и затварятъ; всичко се движи, всичко говори, всичко ме гледа. И азъ стояхъ тамъ подъ тия хиляди погледи, и средъ тия хиляди гласове, притиснатъ отъ неизразимо чувство, размѣсено съ любовъ, меланхолия и пзумление, безъ да можъ да рѣшъ, да останъ ли, или да побѣгнъ.

Малко снѣгъ, паднахъ отъ едно дърво прѣдъ краката ми, и проижди всички тия призрази и азъ дойдохъ на себе си. Тогава захванхъ да разглеждамъ внимателно мѣстото. Какъ всичко станало малко и тѣсно! Тая къща, която всѣкога ми се чинѣше като голѣмо здание, сега не е друго, освѣнъ малка селска къщица; което ми се чинѣше много високо, го стигахъ сега съ шапката си: градинския плетъ — прѣзъ когото не можехъ никакъ да се прѣфърля, сега, безъ да се надигамъ, можехъ да прѣскоча; чинѣше ми се, че съмъ станалъ гигантъ, че никдѣ не се хващамъ; и не знаехъ защо това ми бѣ неприятно. Почти че се натъжихъ, дѣто толкова съмъ порасналъ. Струваше ми се, че всички прѣдмѣти около мене ми казвахъ: — Кой е тоя лошъ човѣкъ? Ний не го познаваме! — Нѣкои далечни мѣста отъ двора и градината се бѣха оближили; дуваритѣ на оградата се бѣха стѣснили. Похванхъ вратата на градината; тя бѣ отворена, и азъ влѣзохъ. Снѣгъ покриваше лѣхи, пжтечки, чемшири, цвѣтя, трапове, но азъ разпознахъ всичко отъ прѣви погледъ. Видѣхъ отново прозорчето на бащиния ми кабинетъ, на което прѣди двацѣтъ и три години, едно априлско утро, той се показва и ми каза съ гласъ веселъ и младежки: — Вилхелме, въ тоя часъ струвамъ шейсетъ и четири години! — Видѣхъ отново яминовата бесѣдка, въ която се приготвѣхъ за първото си причастие, и гдѣто бѣхъ прѣкаралъ много часове неподвиженъ и замисленъ деньтъ, и когато, като се връщахъ отъ училище, прѣви пжтъ видѣхъ трупъ. Видѣхъ отново малкия трѣсталакъ, отъ който прѣзъ много години съмъ си късалъ саби и копия за малката ми дружина, състояща отъ одърпани момчетия, които се сражаваха подъ моя команда съ измѣнниците на Свети-Аброзиевата енория. Задъ всѣки храсталакъ се издигаше нѣкой образъ; отъ всѣка страна изникваха стотини спомени: за измрѣли лица, за думи казани отъ забравени хора, за сцени смѣсени съ дѣйствителностъ и мечта; сцени отъ дъждовни дни и отъ слънчеви утрини, благовоненъ въздухъ, четене книги, разни прищѣвки, дѣтеки съжаления, намѣрения да си промѣниж живота; спомнихъ си за нѣкои клонища, какъ бѣхъ наведени по извѣстно направление, за нѣкои насѣкоми, видѣни тамъ и тамъ на еди-кое-си дърво, за първитѣ неочаквани и таинствени вълнения на кръвта ми щомъ видѣхъ, че иде на срѣща ми срѣдъ зеленина и сѣнка, легка и бѣла фигура — тринасетгодишната ми братовчедка. И колкото по отивахъ напредъ, толкова образитѣ ми се прѣдставяха по-живи и по-ясни. Азъ вече не обръщахъ внимание на снѣга, не мислѣхъ, че нѣкой може да ме види отъ прозорцитѣ

и да ме сторн на лудъ или крадецъ. Сърцето ми и паметъта бѣха въ миналото. Чинѣше ми се, че много тихи гласове ме зовѣха по име, или ми казвахъ хиляди неразбрани нѣща, и азъ смутено отговаряхъ, оправдавахъ се и не знаехъ що обѣщавахъ, и гледахъ наоколо съ уважение и съжаление, като че тая градина бѣше гробища, и като че тия купове снѣгъ крижтъ мъртъвци.

Така стигнахъ подъ единъ сайвантъ на края на градината. Сѣднхъ срѣщу прозорецътъ и почнахъ да мисля. Мислитѣ ми навѣяха горчиви чувства за човѣшка суетность. — Ахъ, колко съмъ остарѣлъ, си казахъ. Ако едно врѣме, когато тичахъ изъ тая градинка, още малко момче, нѣкой ми прѣдскажеше това, което послѣ ми се случи, щѣше да ми се чини, че съмъ призованъ за неизказано блаженство. Между това азъ днесъ отъ това блаженство съмъ, може би, по далечъ, отколкото въ ония години. Заминахъ отъ тука пѣленъ съ надѣжда и честолюбие, съ страхъ въ душата, че живота може да не е достаточнo дълъгъ и земята достаточнo широка за това, което искахъ да извърши и вкусъ; и ето че слѣдъ малко години се завръщамъ тука още младъ, нѣмамъ вече друго желание, освѣнъ да отидъ да довърши младостта си далечъ отъ свѣтовнитѣ вълнения, въ нѣкое уединено градче, съ семейството и книгитѣ си. Много бѣхтанье, нѣколко удоволствия, едно скоропрѣходно удовлетворение на честолюбието, и всичко се свърши. Едва тръгнахъ за голѣмото пѣтешествие, ето ме, че се връщамъ вече. Не желяхъ вече друго освѣнъ спокойна свѣсть и тихъ животъ. Не усѣщамъ вече ни най малко горчивината на заблуждението. Лъжливи приятели, лъжливи надежди, суета, малки удоволствия, дребнави страсти на изживѣния до сега животъ, ги виждахъ прѣдъ краката си, и ги гледамъ безъ ядъ, безъ съжаление. Нито ненавиждамъ, нито обвинявамъ нѣкого въ нѣщо, нито се считамъ за по-добъръ отъ подобнитѣ на мене; чувствавамъ само едно пълно прѣсищанье, дълбоко отегчение, неоторима нужда за уединение и спокойствие. Който обича свѣтътъ, нека тича на прѣдъ, пѣтътъ му е отворенъ да тържествува, блѣщи и се упива; азъ нѣма да му завиждамъ ни най малко. Азъ не прося вече друго нищо отъ свѣта, освѣнъ малко зеленина и малко въздухъ, и отъ Бога сила да устою на отчаянието въ деньтъ, когато останъ самъ на земята

Въ туй врѣме видѣхъ, че се показва задъ стѣклото на единъ прозорецъ едно лице, което не можахъ добръ да отличъ прѣзъ падащия снѣгъ. Показа ми се, че ме гледа. Помислихъ

си тогава, че трѣбаше или да си отидѣ, или да излѣзѣ горѣ да обяснѣ, защо съмъ дошелъ тука. Това размишление ми даде смѣлость да направѣ това, що по-напрѣдъ не помислѣхъ: да поискамы позволение да разгледамы вѣтрѣ къщата.

Излѣзохъ изъ градината, покачихъ се по стѣлбата и почукахъ на вратата, която ненадѣйно се отвори и ми показа едно очудено лице, което повидимому ме очакваше. Това бѣше домовладиката; той бѣше около петдесетъ годишенъ и имаше добродушенъ изгледъ. Задъ него се виждаше една застарѣла госпожа, съ кротко и тжжно лице, която вѣроятно му бѣше жена.

Казахъ името си и обяснихъ желанието си.

Името нищо не повлия, но развѣднования ми гласъ обясни по-добрѣ чувствата ми отъ думитѣ; поканихъ ме да влѣзѣ.

И азъ влѣзохъ.

О драги, благословени, незабравими стѣни на бѣдната ми къща! Освѣтъ стѣнитѣ, всичко бѣше промѣнено; но азъ на часа познахъ всѣко жгълче и видѣхъ всѣко нѣщо на мѣстото му, както бѣше въ дѣтинството ми. Хиляди гласове изедно отъ всички страни ме зовѣхъ: — Вилхелме! Вилхелме! Тукъ е — той е — завърнѣлъ се — малкия Вилхелмъ! А мама! А братята ми! Гдѣ сѣ? Гдѣ сѣ били? Какво сѣ станѣли? — Но още отъ първия моментъ образътъ на баща ми възкрѣсна най-силно и затѣмъ всички други възпоминания. Виждахъ го да се показва на прага на всички врати, чувствувахъ го че ходи задъ всички стѣни и прѣгради, виждахъ, като че бѣше отраженъ въ хиляди огледала, въ стотини образи: тукъ сѣди до масата и прѣглежда училищнитѣ ми тетрадки, тамъ облегнѣтъ на камината въ поза да ми декламира, ето го по-нататѣкъ внимателно разглежда на стѣната една рамка, въ която бѣ турнѣлъ една моя скица, изображаеща сражение; тая скица я бѣхъ нарисувалъ въ петата си година и баща ми казваше, че тя показва въ мене бѣдѣщи гений. Всѣко жгълче, всѣка педя отъ стѣнитѣ ми припомнише нѣкоя негова работа, думи, или привычка. И колкото вървѣхъ по-нататѣкъ изъ стѣнитѣ, осветени съ равна и блѣдна светлина, отъ отражението на свѣта, толкова образа му ставаше по-живъ, и до толкова даже — щото въ нѣкои минути трѣпки ме обземахъ; струваше ми се, че щомъ се обърнѣ, непрѣменно ще го видѣ нѣгдѣ. Видѣхъ стаята, гдѣто майка ми отчаяно извика, когато стария ни докторъ, като излѣзе изъ бащината ми стая, ѣ каза съ покоренъ гласъ: — Имайте куражъ, госпожо... свърши се! — Минѣхъ въ съседната стая, видѣхъ се изтегнѣтъ на леглото

си, боленъ отъ крупъ; баща ми, малко по-надалечъ, рисува портрета ми съ карандашъ и отъ врѣме на врѣме си бърше очитѣ; и майка ми колѣничила прѣдъ смъртния ми одъръ, държи дѣсната ми рѣка и се мъчи да запуши риданията си. Колко образи, колко възпоминания за болести, скърби, страхове, разкази за вълшебници, за буйни игри, за стари дрехи на майка ми и сестра ми, които бѣхъ изчезнали отъ паметта ми отъ толкова години. Влѣзвайки въ всеѣка нова стая, бивахъ принуденъ да се спирамъ обхванхъ отъ вълна възпоминания, която идѣше насрѣща ми. Единъ прозорецъ на послѣдната стая ми спомни, като на сънъ, какъ се скарахме съ по-стария си братъ, който умрѣ на петъ години и отъ когото помнѣхъ само едни голѣми черни очи, които постоянно ме гледахъ. Спомнихъ си, че това скарване ми причини голѣма скърбъ. Отъ стая въ стая паметта ми се разясняваше, като че се дигаше отъ нея мъгла, задъ която ми се показвахъ първитѣ пробуждения на умѣтъ и съвѣстѣта, и за пръвъ пѣтъ разбрахъ нѣкои и други проявления на характера си, изказани въ продължение на послѣднитѣ години; и на тоя освѣтенъ фонъ на дѣтството ми, се движехъ и групирахъ фигуритѣ отъ разнообразенъ и метеженъ свѣтъ, що го узнавахъ като младежъ и човѣкъ: елегантни профили на прѣкрасни патрицианки, славни глави на поети, юначни и любезни солдатски лица, далечни градове и морета, и стапчки пълни съ карти и книги, надъ които съмъ оплаквалъ майка си; и почувствувахъ, че въ сърцето ми се ражда и расте грижа, не знаѣхъ за какво, тяга, уплаха, желание да се фърля на земята и да плачъ.

Стигнахъ най-сетнѣ въ послѣдната стая.

— Това е спалнята ми, каза господаря на къщата, като отвори вратата. Тя бѣше стаята, гдѣто умрѣ баща ми. Спрѣхъ се на прага, защото почувствувахъ, че силитѣ ми ме напущатъ.

Свърѣлъ бѣхъ едно легло въ сѣщия ягълъ, гдѣто стоеше и леглото на баща ми, и ми се показа, че той още трѣба да е тамъ, неподвиженъ и блѣдъ, съ распетieto въ рѣцѣ, между двѣ запалени свѣщи. Домовладиката ме разбра и скромно се оттегли назадъ. Азъ се затекохъ самъ въ стаята и са фърлихъ на колѣнитѣ прѣдъ одъра. О! никога, никога нѣма да забравя тая минута! Чинѣше ми се, че усѣщамъ въ рѣката си, студената рѣка на горкия си баща, чинѣше ми се, че издъхва сега; дѣдоха ми на умъ послѣднитѣ му думи, движения, погледъ, който ме търсѣше, мене, малкия Вилхелма, послѣдния си синъ, когото оставаше още неопятенъ въ живота, и за ко-

гото съ скърбъ говорѣше въ послѣднитѣ дене на живота си! Само тогава, когато си припомнихъ дългия му животъ, пѣленъ съ трудъ и само-жъртви, разбрахъ какво струва тоя човѣкъ; почувствувахъ всичко, което му дължи сърцето ми и паметта ми; съзнахъ, че не съмъ го доста обичалъ, че въ чувствата ми къмъ него е имало повече уважение, отколкото обичъ, че съмъ несправедливъ, неблагодаренъ, и го молѣхъ за прошка съ кръстосани ръцѣ, като плачехъ съ горещи сълзи и цалувахъ леглото, както прѣди петнайсетъ години цалувахъ бездушната му ръка! Прѣкарахъ тукъ въ размишление нѣколко врѣме, въ което се рѣши сѣдбата на живота ми. Като се окопитихъ отъ скръбта, която ме обзе при видѣтъ на леглото, азъ се попитахъ, защо ми остава въ сърдцето такава голѣма тѣга, защо отъ толкова врѣме се чувствувамъ тѣй утегченъ отъ живота? Защо като гледамъ въ бѣдността я виждамъ тѣй пуста и тѣй меланхолна? Защо почти най-веселитѣ спомени отъ дѣтството ми огорчаватъ душата? Какво трѣба да сторѣхъ, за да оживѣхъ умѣраща си младостъ, и да възкресѣхъ мртвата си надежда? Какво ми не достига, какъвъ новъ животъ трѣба да почнѣхъ да живѣхъ? И тогава отъ всичкитѣ стаи на кѣщата, отъ градината, отъ двора, всички ония гласове, които ме поздравихъ на влизанье, ми отговорихъ сега всички изедно: — Вилхелме, и ти питашъ? Нѣма нужда да връщашъ изтеклото врѣме, да поправяшъ старата кѣща, да турашъ всичко на мѣстото му и да възкресявашъ малкия Вилхелма и малкитѣ си братя, да възобновявашъ смѣшнитѣ игри, да ти поправятъ училищни тетрадки и да декламирашъ стихотворения! Нѣма нужда да захващашъ отново пѣтя, Вилхелме! — Хиляди пѣти вече ми е дохаждала на умъ тая мисль, но тоя пѣтъ ми го говорѣше моята кѣща, то бѣ съвѣта, който ми даваше старата ни градина; то бѣ молба, която мѣлвѣше стария ми баща и за пръвъ пѣтъ душата ми тукъ отговори съ любовь и рѣшителность.

Въ единъ мигъ, като че отъ магия, умътъ ми се избистри; всичко наоколо се показва промѣнено; едно име, което отдавна е мило на сърцето ми, ми дойде въ устата и азъ три пѣти радостно го извикахъ: — Лиза, Лиза, Лиза! и се оглеждахъ наоколо, като че духътъ на баща ми бѣше тукъ и ме чувствуваше; сетнѣ скочихъ и излѣзохъ изъ стаята подмладенъ, силенъ, спокоенъ, съ чело свѣтнѣло отъ зората на новъ животъ. И догдѣто се прощавахъ съ домовладиката, догдѣто минавахъ, прѣзъ другитѣ стаи, слѣзвахъ стълбата, прѣминавахъ прѣзъ двора, чинѣше ми се, че хилядитѣ гласове на кѣщата тържествено шѣпнѣхъ: — Сбогомъ, Вилхелме! сбогомъ, Вилхелме!

Той е — малкия Вилхелмъ, който отива да повърне истеклото врѣме, да прѣправи старата къща, който иска отново да захване пѣтя! До виждане, Вилхелме! — И когато дойдохъ до срѣдъ улицата, озърнахъ се да погледна къщата за послѣденъ пътъ, спрѣхъ очитѣ си върху прозореца на послѣдната стая, и ми се стори, че виждамъ образа на баща си, който ме благославяше, говорейки: — Сбогомъ, малки ми Вилхелме! Бъди благословенъ, сине мой, който отивашъ да ми построишъ нова къща и да ми приготишъ новъ животъ! До скоро виждане, Вилхелме! — Щомъ пристигнахъ въ Буаде-Дукъ, затекохъ се при бащата на Лиза и му направихъ прѣдложение, що го отдавна чакаше.

И до сега отъ него день се изминахха други петнайсетъ години: азъ съмъ на четирийсетъ и петъ години и главата ми е съвсѣмъ сива. Но повърнахъ изгубеното врѣме и почти всичкитѣ ми желанія сж изпълнени. Живѣя въ Девентеръ, въ една хубава къща, която има малка портица, градина съ бесѣдка, и една дълга асма. . . Отъ стаята, въ която стоя и пиша, гледамъ малкия десетъ-годишенъ Вилхелмъ, който дига врѣва въ двора съ училищнитѣ си другари, виждамъ малката му сестра Юлия, която полива цвѣтята въ градината, чувствамъ първородния си Албертъ, че чете съ високъ гласъ въ стаята си, а добрата Лиза вика отъ прозореца на Вилхелма да не ходи по слънцето. Виждамъ домашниятъ учителъ по латински, че поглежда отъ бесѣдката, виждамъ какъ котката се катери по асмата, виждамъ старата слугиня, че се връща отъ пазаря съ кошница, канарейкитѣ пѣятъ весело въ зеленитѣ си клѣтки, вратата се отварятъ и затварятъ, всичко се движи, говори, всичко е пълно съ веселие и животъ, и всичко ми напомня старата къща въ Калмертъ. Азъ самъ забѣлѣжвамъ, че малко по малко придобивамъ привычкитѣ на баща си, неговия вървежъ, неговитѣ жестови, неговата интонация въ гласа. И по нѣкога странни мечти ме налѣгатъ: чини ми се, че съмъ самъ той, подмладенъ на двайсетъ години, и че моя духъ е минялъ въ малкия Вилхелмъ, когото виждамъ на двора; ето виждамъ трети малкъ Вилхелмъ, когото ще гледа сетнѣ моя, а другъ, когото ще гледа оня, и още безконечна върволица малки Вилхелмовци, която се губи далечъ, далечъ въ лазурния хоризонтъ и ми се струва че съмъ безсмъртенъ и честитъ. При всичко това често мисля за смъртта, но не както въ младостта си, съ чувство на тъга или ужасъ, а мисля за нея спокойно, като работникъ доволенъ отъ себе си, седналъ на весела трапеза, мисли, че ще отиде да си почине отъ чест-

нитѣ трудове на възглавница непосѣщавана отъ лоши сънища. Само винаги си казвамъ: желалъ бихъ да умрѣ прѣзъ пролѣтъ, въ задната стая на кѣщата си, съ прозорецъ отворенъ къмъ градината, отстрана съ моята Лиза, съ синоветѣ си наоколо, да съмъ въ състояние да ги распознавамъ, да ги зовѣ по име, да ги прѣгрѣщамъ до послѣдния мигъ, и да кажѣ на всички съ ясенъ гласъ, прѣди да склопѣ очи: — Синове, когато сторите трийсетъ години и почнете да се чувствувате утегчени отъ живота, прѣправете кѣщата и захванете отново пѣтя!

Прѣведе отъ италянски *Юрд. Арнаудова.*

ОТЪ СОФІЯ ДО СКОПИЕ.¹⁾

Пътни бѣлѣжки.

Раздѣлихме се съ дѣда пошъ Михаила и азъ пойдохъ изъ улицата, която водѣше за хана. Не бѣхъ извѣрвѣлъ нито десетина крачки, а прѣдъ мене изпъкнѣхъ изъ една тѣсна уличка двамина турци, които, отгорѣ се виждаше, не бѣхъ отъ долна рѣка люде. Тѣкмо на това мѣсто двѣтъ улици се прѣсичахъ, и азъ изгубихъ пътятъ за хана. Азъ спрѣхъ конѣтъ и канѣхъ се да ги попитамъ за хана, но по-ниския отъ тѣхъ, който имаше по-малко просѣдѣла брада, ми посочи улицата, която водѣла направо за хана. Азъ му благодарихъ за тая любезностъ и зехъ посочената отъ него улица която и наистина ме заведе въ хана.

Ханѣтъ, дѣто слѣзнихъ, бѣше единствения ханъ въ цѣлия градъ Кратово; по причина на курбанъ-байрамъ, той бѣше напълненъ отъ арнаути работници, които работѣхъ на новото шосе отъ Крива-Паланка за Куманово и които бѣхъ дошли въ Кратово, за да прѣкаратъ байрама. Ханджията ми обади, че всичкитѣ стаи сѣ заети, па заети бѣхъ и коридоритѣ, и работата изгледваше, че азъ ще бѣдѣ принуденъ да спѣ въ кръчмата. Азъ познахъ, че и ханджията се безпокоеше, дѣто се случило, та не може да послужи на единъ свой гостъ изъ България и София. Това наше смѣщение и безпокойствие уталожи майсторъ П., който прѣдложи да прѣнощувамъ въ неговата стая. Тоя майсторъ П., изреденъ и прѣдобъръ майсторъ изъ Охридско, работѣше въ окръга Кратовски съ своя синъ и държеше въ хана една стая подъ наемъ. Въ тая своя стая той ме покани да прѣнощувамъ.

На сутринята 11. май турцитѣ имахъ курбанъ-байрамъ а българетѣ — своя голѣмъ националенъ и черковенъ празникъ, св. Кирилъ и Методий. Понеже въ Кратово нѣма други народности освѣнъ турци и българе, то и цѣлата чаршия

¹⁾ Вж. „Бѣлг. Прѣгледъ“ кн. VII—VIII. стр. 186.

бѣше затворена, и съ това се даваше по-голѣма тържественостъ на празниците.

Първата ми грижа бѣше да се явя на каймакамина; понеже още бѣше много рано, а като празникъ каймакаминътъ щѣше да закѣснѣе, азъ счетохъ за по-добрѣ да отидѣ въ конака и да се явя на полицейския началникъ. Упхтенъ отъ ханджията, азъ намѣрихъ конака. Тамо заварихъ петъ-шестъ заптиета. Обадохъ имъ, кой съмъ и отъ дѣка съмъ дошълъ, и ги помолихъ да извѣстятъ на каймакамина, като имъ съобщихъ, че по-късно и самичкѣ ще дойдѣ слѣдъ черква.

Като не знаехъ, дека е черквата, попитахъ заптиета: да ли ще бѣдятъ добри да ми покажатъ черквата. Едно заптие, по-младо, ми отговори, че имало двѣ черкви и на коя искамъ да отидѣ. Азъ отговорихъ: на която и да бѣде, за мене е все едно. Това младо заптие тръгна и азъ слѣдъ него; слѣдъ нѣколко минути кривенѣе изъ тѣснитѣ улици и шаванѣе, заптието се спрѣ прѣдъ една врата и ми посочи да влѣзнѣ въ посочения дворъ. Азъ му дадохъ обикновения бакшишъ и влѣзохъ въ двора: това бѣше наистина църква. Какво бѣше моето недоумѣние, когато влѣзохъ въ църквата и я видѣхъ празна! Нѣмаше никакъвъ човѣкъ. Да е пуснѣла черква, си помислихъ, не е възможно, защото бѣше още много рано. А пакъ за започванѣе не бѣше рано и трѣбаше въ това врѣме да е почнѣла. Додѣто се борѣхъ съ тая мисль, единъ срѣденъ човѣкъ, но вече почнѣлъ да побѣлява, влѣзнѣ въ черквата. Той ме позна, че съмъ странецъ, защото ме попита, отъ дѣка съмъ и какво желая. Казахъ му се, че съмъ отъ София и че съмъ дошълъ да се черкувамъ. Той ми отговори, че тоя денъ не е празникъ, затова не ще има и св. литургия. „Какъ“ — казахъ азъ учуденъ — „зеръ вие не знаете, че днеска е св. Кирилъ и Методи и зеръ вие не празнувате тоя празникъ.“ Човѣкътъ се позасмѣ и отговори: „ние празнувахме нѣкога тоя празникъ, но сега го не празнуваме, защото св. Кирилъ и Методи сѣ българи, а владиката и сръбския консулъ отъ Скопие не даватъ да се празнува тоя български празникъ.“ Ето сега трети пѣтъ какъ на пѣтѣтъ ми се испрѣчва сръбската пропаганда. Азъ се сѣтихъ за вчерашната си срѣща съ дѣда попъ Михаила и разбрахъ, че тая черква е, която турското правителство отстѣпило на десетината къщи, които сѣ останѣли подъ гръцката патриаршия духовно, а национално се казватъ сърби.

Азъ излѣзнѣхъ изъ черквата и черковния дворъ съ убито сърце. Сега видѣхъ венчката пропасть, който кона тая про-

паганда между насъ и сърбитѣ. Да дойде кинешътъ на страститѣ и шовинизмътъ до тамо, щото и светцитѣ да се дѣлжтъ на гърци, сърби и българи, и празници велико-черковни, какъвто е празникътъ св. Кирилъ и Методи, да се не празнува само затова, защото тия велики черковни и славянски свѣтила сж българи — това е върхътъ на умопомрачение. Може ли почтенния сръбски консулъ въ Скопие, ако се не лъжемъ, г-нъ Петровичъ, да дойде въ София, та да види мощитѣ на св. Милутина и да види съ какво тържество черковно се празнува 30. октомври — неговия день? Може ли да отиде тоя въ Скопие прѣдставитель на сръбската пропаганда (а не на сръбския народъ) въ мѣнастира Горно-Банский св. Кралъ и да види какъ се тачи и уважава тоя свети Божий угодникъ? Може ли ни посочи господството му, ревностния сѣячъ на омраза между сърбе и българе, може ли ни посочи нѣкъдъ изъ Сърбия, изъ сръбскитѣ мѣнастири подобенъ примѣръ?

Ето въ какво се състои нашата сила, г-не Петровичъ, ето кждѣ е нашето надмощие надъ вашата зловѣща за самитѣ васъ пропаганда и идея. Ний празнуваме св. Сава, св. Кралъ Милутинъ, св. Симеонъ, св. Максимъ, св. Стефанъ и много други угодници божии, които сж просияли въ света сръбска черква, защото сж божии угодници и нѣмаме отъ тѣхъ никакъвъ страхъ, както заради нашата народностъ, така и заради нашето бѣдѣще. А вий? Вий не само не празнувате и не знаете празниците: св. Наумъ, св. Климентъ, св. Теодоси, св. царъ Борисъ, св. царъ Петъръ, св. Евтими и други, които сж просияли въ светата българска черква, но гоните още и тоя празникъ, който, повече е всеславянски, отколкото български празникъ — празникътъ на светителитѣ всеславянски Кирила и Методия. Напрасенъ трудъ. Не се гаси туй, що не гасне; не може се затъмни туй, що е свѣтло. Не е далечъ деньтъ, когато 11. май ще бѣде празникъ на цѣлото славянство, и, може би, самичкъ г. сегашния сръбски Скопски консулъ ще стои гологлавъ на св. служба, която ще се извършва въ паметъ на тия велики черковни и славянски свѣтила. Да, тоя день не е далечъ, и тоя день ще бѣде смъртъта на тия сѣячи на омраза между двата братски народи, които подъ булото на нѣкаква си велика сръбска идея, прахосватъ на вѣтъра туй, що е земено отъ зальга на сръбския селянинъ.

Съ такива тежки мисли азъ се опжтихъ да търся другата черква. И кой знае, колко щѣхъ да се шурамъ и лутамъ изъ кривитѣ и тѣсни Кратовски улици, ако не бѣхъ стигналъ

единъ по-старъ човѣкъ отъ тая грѣцка махала, който самичѣкъ отиваше на българската черква. Изъ пътятъ тоя кратовецъ ми разправи, че отивалъ на българската черква да се черкува, защото въ тѣхната махленска черквица днеска се не служила св. служба, а пѣкъ тѣ сж навикнали отъ старо врѣме да празнуватъ тоя празникъ. „Ти какво си“ — го попитахъ: „сърбинъ или българинъ?“ „Азе съмъ българинъ, а синъ ми е станалъ сърбинъ, защото...“ Тука помълча па рече: „Сърбитѣ гонѣтъ нѣщо, ама нѣма да го стигнатъ“ — рече старецътъ и разговора ни се прѣкъсна, защото вече бѣхме дошли до черковнитѣ врата. Вѣнцитѣ, съ които бѣхж накічени, както вѣнкашнитѣ, така и вѣтрѣшнитѣ черковни врата, показвахж, че черквата празнува голѣмъ знаменитъ свой празникъ. Службата божия бѣше тѣкмо дошла до „благословено царство:“ черквата бѣше пълна, натѣпкана съ богомолци; въ пѣвницитѣ пѣхж петъ-шестмина пѣвци, а светата литургия извършваше архиерейския намѣстникъ. Присѣтствующъ на това черковно и национално тържество, азъ се прѣнесохъ тридесетъ-четридесетъ години на назадъ — въ онова врѣме, когато тоя празникъ бѣше тлѣчъ на свѣсть, на пробужданье; когато вдѣхваше надежди за по-добро бѣдѣще. Това сжщото значение тоя празникъ има и днеска въ тая несчастна страна.

Послѣ св. литургия. духовенството, учителитѣ съ ученицитѣ и ученичкитѣ, послѣдвани отъ цѣлия тоя събранъ народъ потеглихж съ лѣтия за въ училището. Въ училищния дворъ, потѣнжлъ въ вѣнци и цвѣти, духовенството свети вода, рѣси събрания народъ. а послѣ това учителитѣ приемахж гости въ горния училищенъ салонъ. Додѣто траеше рѣсенъето, ученицитѣ пѣхж черковни пѣсни, а най-често тропаритѣ на Светителитѣ Славянски. Казвамъ тропаритѣ, защото, ако у насъ се пѣе само единъ, познатия тропаръ, то въ Македония, или поне въ Кратово, се пѣхтъ още други два тропари. Познатия намъ тропаръ е: „Ико апостоловъ“, а другитѣ два тропари, които въ България не сж познати, сж слѣднитѣ:

„Единокровнии и сѣще по плоти едіномѣдренно равно-апостольскій подвигъ совершите в' странахъ словенскихъ: изъ тми бо невѣденіа извлекше люди словенскіа и писменно предавшє имъ догмати благочестіа, к' свѣтѣмъ благоразуміа приведете ихъ; тѣмже свѣтѣю вашѣ память честно совершающе. оусердно к' вамъ вопіемъ: прѣблагеніи Кириле и Методіе, испросите намъ оу Христа Бога миръ и единомысліе и душамъ нашимъ велию милость“.

Третия тропаръ е такъвъ:

„Звѣзды Българскы отъ Голѹна възсѣлавшѣ и чрѣзъ Константина града доидѣ Българовѣ достигшѣ, и тамо его кръстиша; послѣди же всю Българскѹю земяю кръщеніемъ и оученіемъ просвѣтиша. Оублажимъ златословенскыя оучителие Кирила и Мѣодіѣ. Ти бо намъ Българомъ писмена сътвориша и книги приложиша; и хже молитвами Христе Боже спаси дѣши нашѣ.“

И двата тия тропари се пѣхъ на първи гласъ. Въ срѣдата на духовенството, на учителитѣ и на гражданитѣ личеше единъ старецъ, който отъ всичкитѣ най-много ми направи впечатление. Тоя старецъ показваше се, че чувствува най-много голѣмото значение на 11 май; когато пѣхъ ученицитѣ тропара: „Звѣзды Българскы“, той имъ пригласяше съ младежки възторгъ и пламъкъ, а като погледнѣ у мене, той погледнѣ къмъ небето и двѣ едри сълзи се търколихъ по старческото му лице. Не бѣхъ се запозналъ още съ него, но това му не попрѣчи да ми пришъпне: „тия звѣзди български сѣ нашата надежда, даскале!“ Любопитенъ да знаѣхъ, кой е тоя симпатиченъ старецъ, главния учителъ ми обади, че това е даскалъ Стевчо, шейсетъ годишния учителъ и просвѣтителъ на тоя край. Даскалъ Стевчо или Стефанъ Максимовъ е днеска на 79-годишна възраст. Той прѣзъ цѣлния си животъ се е борилъ съ гръцкитѣ владици, а днеска се бори и съ сръбската пропаганда; не веднѣжъ тая пропаганда се е опитвала да го подкупи и привлѣче на своя страна, но всекога се е връщала посрамена. Той е авторътъ на двата тропара, а особено на „Звѣзди български“, който тропаръ е написалъ като отговоръ на едно таково опитванье на сръбската пропаганда да го подкупи. Никѣдѣ не е излизалъ изъ Кратово: тамъ е училъ и тамъ и въ околността е учителствувалъ. Краткото му животоописание съмъ написалъ въ списанието „Религиозни Разкази“, книжка пета и шеста, за мѣсеци май и юни т. год. Днеска даскалъ Стевчо е прѣостарѣлъ, а при това се намира и въ голѣма сиромашия. И тамо бѣхъ помолилъ г-на министра на народното просвѣщение, ча и тука ще повторѣ своята молба, да се даде на тоя многозаслужилъ старецъ нѣкаква пенсийка, та да прѣкара малкото останали дни въ миръ и спокойствие.

Дѣдо Стевчо заслужва таково внимание. Като се свърши водосвета, и като се почерпихме, азъ се опростихъ съ дѣда Стевча, съ учителитѣ и учителкитѣ и съ другитѣ първенци и отидохъ си на хапа, отдѣто отидохъ на конакъ, едно

да се прѣдстави на каймакамина, а друго да му честитѣ байрама. Азъ бѣхъ въ просто пѣтнишко облѣкло, но, казахъ ми, това нѣмало що да прѣчи. Заптийето ме въведе въ залата, дѣто бѣше каймакаминътъ. При него заварихъ още двамина, отъ които, единия бѣше кадията, а другия бѣше кратовски първенецъ Хаджи Мехмедъ Ефенди Грушчи. Каймакаминътъ, Ибрахимъ Сядкий ефенди ме прие много любезно. Какво бѣше обаче моето удивление, когато въ лицето на каймакамина и въ това на Хаджи Мехмедъ ефенди Грушчи, азъ познахъ вчерашнитѣ двамина турци, които ме упѣтихъ за хана. До дѣто ги гледахъ и се мъчехъ да ги позная, да ли тѣ бѣхъ сѣщитѣ вчерашнитѣ лица, или азъ ги само уприличавахъ, каймакаминътъ, види се, позна моя трудъ и ми каза: „ние съ Хаджи Мехмедъ ефенди ви познахме, че сте странецъ, когато ви показахме ханътъ“. Азъ имъ поблагодарихъ.

Послѣ обикновенитѣ запитвания дойде редъ да се обадѣ. кой съмъ, отъ дѣка съмъ и за какво съмъ дошълъ. При това извадихъ, та подадохъ и прѣпорѣчаното писмо, което ми бѣше далъ Н. Прѣвосходителство Ниази бей. Както въ Егри-паланка, така и тука въ Кратово, не показахъ онова изненаждане, което азъ очаквахъ; и тука познахъ, че властитѣ бѣхъ прѣдупредени за моето пристиганье. Каймакаминътъ съ готовность опредѣли единъ коненъ стражаръ, който щѣше да ме придружава въ моята обиколка изъ Кратовско, до Лѣсковския мѣнастиръ и до Злетово. Като му благодарихъ, азъ излѣзнихъ и се упѣтихъ да отидѣ при бинбашията, който стоеше съ войската вънъ отъ градътъ, та и нему да честитѣ байрамътъ. Види се, азъ съмъ малко закѣснѣлъ въ хана, дѣто бѣхъ се отбилъ да кажъ да приготвятъ конътъ за трѣгване, защото, когато отидохъ при чадъритѣ, азъ сварихъ тамо каймакаминътъ, кадията и десетина душъ отъ Кратовскитѣ турски първенци: прѣдъ чадъра стоеше една полурота, която бѣше опредѣлена да дава почетъ на тия високи гости. Онъ-башията ме прие много любезно и се впусна да ме разпитва за София. Малко послѣ. Каймакаминътъ съ другитѣ първенци станяхъ да си отидѣтъ: азъ помислихъ че и за мене бѣше врѣме да трѣгна, но бинъ-башията ме задържа.

Когато си отидохъ турекитѣ първенци, единъ отъ мулязимитѣ дойде та извѣсти, че сѣ дошли българекитѣ първенци, и бинъ-башията заповѣда да ги въведѣтъ. Послѣ нѣколко минути въ чадъра влѣзнихъ: Архирейския намѣстникъ и петъ-шестъ мина български първенци; тѣ едвамъ бѣхъ свършили своитѣ поздравления и бѣхъ сѣднали, когато въ чадъра влѣзна

и попъ Михаилъ. Както се отпослѣ научихъ, тоя попъ Михаилъ ходилъ при нашитѣ първенци и изявиѣ желание да отиде съ тѣхъ да направи своитѣ честитявания, но нашитѣ му от-казали. Азъ не удобрихъ тая постъпна на нашитѣ и имъ казахъ, че ако умеятъ какъ да постъпватъ съ него, тѣ ще успѣятъ да се повърне пакъ въ тѣхнитѣ редове; за мене той се видѣ много наклоненъ да фърли отъ себе си тая чужда дреха, която той бѣше надѣхалъ вслѣдствие на нѣкакво оскорбление. Бинъ-башията го прие съ сжщата любезность и го попита: „защо така самичкъ?“ Но тоя въпросъ попъ Михаилъ се много смъти и отговори само съ една мимика.

Отпослѣ разбрахъ причината на тоя въпросъ. Бимбашита Сеидъ-ефенди е много уменъ човѣкъ и познава много изъ основа положението на сръбската пропаганда и българскитѣ работи. Ако и отскоро дошълъ въ Кратово, той билъ успѣлъ да изучи положението на сръбската пропаганда и се увѣрилъ, че сърби сж станжали само десетина къщи и то отъ крайната махла, дѣто сж най-долната рѣка людие; тѣхъ наричатъ въ Кратово магаретари, защото ходятъ съ магарета въ близната планина за дърва. Тия людие сж станжали сърби, защото всѣ-коя къща получвала отъ Скопския Сръбеки консулъ по десетина и повече лева мѣсечно. Попъ Михаилъ не е можалъ и не може да поведе никого отъ своитѣ люди, защото като сиромашни людие тѣхъ нѣма да приематъ никждѣ; ето защо той ходи самъ, и ето защо шеговатия Сеидъ-ефенди му зададе въпросъ: „защо така самичкъ?“ Отпослѣ, като провѣрихъ, туѣ излѣзе всичко вѣрно. „Но тогава, защо сж имъ отстапили цѣла черква?“ ще попита нѣкой. „Защото така е изисквала политиката на турското правителство — отговаряме ний, за което нѣщо има да поговоримъ по-послѣ.

Като станяхъ да си излѣзняхъ българскитѣ първенци, станяхъ и азъ, защото бѣхъ поканенъ въ одного отъ тѣхъ на обѣдъ. Но Сеидъ-ефенди ме задържа за да обѣдваме заедно съ него въ тѣхния лагеръ. Мъчихъ се да му откажъ, но той настоя съ такава любезность, щото азъ се склонихъ. Въ врѣме на обѣда ни свирп военната музика и той бѣ извънредно любезенъ. Отъ него пръвъ чухъ голѣмото значение на това, дѣто Н. Цар. Височество, нашия Князь, е възвисенъ въ турската армия на чинъ маршалъ или, както тѣ наричатъ тоя чинъ „Екреми-мюширь“. Той ми каза, че това е първия случай, дѣто единъ Християнинъ се възвишава на тоя високъ воененъ чинъ и му се дава въ турската армия такова високо мѣсто. Това значение ще ми повторятъ, както ще видимъ и

други високостоящи лица, но той пръв ми заговори за него съ една голѣма откровеностъ. Сеидъ-ефенди, за да ми обясни по-лесно това голѣмо значение, приведе ми тоя примѣръ: „Ако, каже той, Князътъ би дошълъ на границата, ний, безъ да искаме никакви инструкции, отъ Ц-градъ, или отъ Скопие, ще трябва, както нашия Лива, така и всички ний, съ всичката войска да излѣзнемъ да го поздравимъ; и ако той би пожелалъ да отиде нѣкой отъ насъ съ него, ний бихме извършили това безъ никакъвъ страхъ, защото тая заповѣдъ ни дава единъ Екреми-мюшуръ. Така, каза той, не стои работата, нито съ сръбския кралъ, нито съ австрийския императоръ, нито съ друго. За да се поздравятъ тия владѣтели и да имъ се даждътъ военни почести, трѣба да ни дойде заповѣдъ отъ Ц-градъ, а пъкъ да се покоримъ на нѣкаква тѣхна заповѣдъ, то, ни дума неможе да стане безъ прѣдварителни инструкции и заповѣди.

Сеидъ-ефенди ми говори и то много откровенно и за други нѣща по тоя въпросъ, които повтори и едно много високостояще лице въ Скопие. Значи, турскитѣ мжжѣ бѣхъ схванжли много по-добрѣ голѣмото значение за българския народъ на това отличие и повишение, въ което той бѣ удостоенъ въ Ц-градъ. И че тѣ се до нѣждѣ не лѣжехъ, ще имаме случай да поговоримъ по-послѣ.

Сеидъ-ефенди е билъ дълго врѣме въ Щипъ и познава мнозина отъ нашитѣ дѣйци въ София, които сж били въ Щипъ. Той ми разказа съ всичкитѣ подробности за сбиванията, които е имала неговата войска съ нашитѣ въстанници и не може да нахвали храброто държанье на ония наши двамина офицери, коитѣ бѣхъ прѣминжли съ бунтовниците и които оставихъ коститѣ си въ Кратовското землище. Той отпослѣ, отъ хвантитѣ бунтовници, узналъ билъ, че тѣ сж български офицери. „Имате, каза той, добра войска; но това и доказахте при Сливница“. Притури той съ самозадоволна усмивка. Послѣ, като помисли нѣколко минути, той ме погледнхъ право въ очитѣ и рече: „Знаеш ли, Димитри-ефенди, че нашата и вашата войска подъ една команда бпхъ извършили побѣдитѣ на еничеритѣ!“ Азъ разбрахъ, че той искаше да каже за нашитѣ офицери, за това му отговорихъ, че и въ турската армия има добри офицери, добра команда. Сеидъ-ефенди замълча и не каза нищо, само си поклати главата така, щото можеше да се разбере полу-съмнѣние.

„Колко хубаво щѣше да бжде Сеидъ-ефенди“ — му казахъ азъ: „ако вашитѣ ученици отъ военното ви училище до-

хаждахъ въ София да учятъ въ нашето военно училище, а нашитѣ отивахъ въ вашето морско училище.“ Ахъ, камо това да станѣше — ме прѣкжени Сеидъ-ефенди съ една явна радостъ. „Ако това не може“ — притури той — то нашитѣ свършивши ученици да отиватъ за едно кратко врѣме въ вашата войска, а вашитѣ да дохаждатъ въ нашата. Ний сме едно любезни ефенди“ — свърши той.

Вече бѣхме свършили обѣдътъ, и понеже вече бѣше врѣме да се трѣгва за Лѣсковския мѣнастиръ, то азъ се опростихъ съ Сеидъ-ефенди и му благодарихъ за гостопримството. „На връщане пакъ да се видимъ“ — каза той, като ме изпрати до послѣдната барака на лагера имъ.

Когато стигнахъ на хана, стражарътъ вече чакаше, а и конѣтъ ми бѣше готовъ. Отъ Кратово за Лѣсковския мѣнастиръ има нѣщо два часа пътъ, и стражарътъ ме успокои, че до вечерта ще стигнеме рано-рано.

Като заплатихъ на ханджията длъжимото, ний тръгнахме съ стражара.

Пътътъ, който води за село Лѣсково и Лѣсковския мѣнастиръ, минава прѣзъ много стрѣмни и зли долове и върхове; по тоя пътъ вървѣхме и ний сега съ стражарина. Турцитѣ въ Егри-паланка и Кратово говорятъ български, както и въ цѣла Западна България; тѣ не сж българи, а чисти турци, но научили езика отъ мѣстното население; съ Абдулахъ-ага, моя стражаръ, азъ се сношавахъ на български; той ми разправяше подробно, както за названията на различнитѣ върхове и долове, така и за прѣданията, които сж запазени за различнитѣ събития и случки, станали по тѣзи върхове и долове. И това ми разправяше Абдулахъ-ага съ единъ такъвъ лекъ и плавенъ стилъ и езикъ, щото ме накара да го попитамъ: „Абдулахъ-ага, ти аслх турчинъ ли си или потурнакъ?“ На това ми питанье, той се засмѣ и рече: „Азъ, дѣда ми и прадѣда ми сж чисти турци, а български сме научили отъ раята.“

Тоя отговоръ на Абдулахъ-ага ми даде нова мисль. Може би, че тая мисль не е толкова практична, но азъ ще я кажа. За да се види, кждѣ и въ кои страни мѣста и области се говори български, да се прибѣгне до езика нетурски, който говорятъ турцитѣ или помуслюманенитѣ християне. Тия нѣкогашни християни и рая, като сж приели отпослѣ муслюманската религия, сж останали вѣнъ отъ влиянието на нѣкаква си литература история или Екзархия. Тѣ сж запазили чистъ

своя езикъ, такъвъ, какъвътъ сѣ говорили нѣкога, когато сѣ били християне.

Не безъ основание говорѣ така. По послѣ, когато бѣхъ въ Куманово, срѣщнахъ се съ нѣкой си Мехмедъ-ага, много заможенъ турчинъ въ Прешово и членъ въ Идаре-меджлиси. Той бѣ родомъ отъ Призренско и то отъ плѣмето, което наричатъ „Торбеши.“ Тоя Мехмедъ-ага прѣдъ каймакамина се споразумяваше съ мене на български езикъ. Любопитенъ да узнаѣ отъ кѣдѣ е родомъ, когато говори единъ диалектъ съ всичкитѣ свойства на българската рѣчь, той ми обади, че е родомъ отъ Призренско и то отъ Торбешитѣ и че всичкитѣ тия Торбеши говорили такъвъ езикъ.

За това обаче ще се повѣрѣ, когато стигнахъ въ Куманово.

Безъ никаква случка ний стигнахме въ Лѣсковския мѣнастиръ вечеръта много раничко. Мѣнастирътъ Лѣсковски съмъ описалъ въ списанието „Религиозни разкази“ кн. V—VI за мѣсеци май и юни т. г., за това считамъ за излишно да повтарямъ тукъ това описание.

Въ тия книжки ще се видѣтъ и други свѣдѣния за селото Лѣсково и за библиотеката въ лѣсковския мѣнастиръ, както и за надписитѣ, запазени до сега.

На другия день — 12. Май — около обѣдъ ний тръгнахме за Злѣтово. Като посѣтихъ нѣкои и други мѣстности, свързани съ историята на мѣнастира, около икиндия стигнахме въ Злѣтово. Отъ Лѣсковския мѣнастиръ за Злѣтово трѣба да се мине прѣзъ единъ много голѣмъ и зѣлъ планински върхъ и да се слѣзе въ съвършено отдѣлна отъ Кратовската долина — въ Злѣтовската долина. Прѣзъ тая Злѣтовска долина отъ западъ къмъ истокъ и сѣверо-истокъ тече Злѣтовската рѣка, която извира изъ Лисецъ-планина, а се влива въ Брѣгалница. Злѣтово е село, въ което има, и българи и турци. Нѣкога това село е било градецъ и сѣдалище на епископъ. Домътъ на епископията е разваленъ, но има остатъци отъ стѣнитѣ на оградата, и една малка кула. Едвамъ що бѣхъ стигнали въ селото и азъ бѣхъ почналъ да заглѣдвамъ старинската черквица, при насъ дойде мулязиминътъ Тайяръ ефенди, който командувахе една полурота войска, разположена надъ селото, за да пази входа въ Злѣтовската клисура. Прѣдъ видъ на минжло-годишнитѣ случки, турското правителство бѣше разпрѣснжло и разпрѣдѣлило войскитѣ си покрай нашата граница, щото нито единъ входъ въ нѣкоя клисура, нито единъ върхъ, отдѣто можеше да се съгледа и най малкото движение не бѣхъ останали не заети отъ редовна войска. Нѣкои отъ тия постове бѣхъ чисто

наблюдателни постове, които имахъ за цѣль повече да наблюдаватъ, отколкото да защищаватъ. Такъвъ наблюдателенъ постъ бѣше и постътъ на Тайяръ ефенди, който имаше за цѣль да наблюдава както долината на рѣка Злѣтово, така и върховетъ на Лисецъ и Кутка, прѣзъ дѣто миналата година била минала една чета и се опитала да мине прѣзъ Злѣтовската долина въ Щипската.

Тайяръ-ефенди, дали бѣше прѣдизвѣстенъ за моето пристиганье или не, не зная, но той ме покани да отидемъ въ неговия чадъръ. Понеже не бѣхъ свършилъ своята работа, то помолихъ да почака. Като прѣгледахъ, колкото стари книги имаше въ черквата и като разгледахме и развалинитъ на нѣкогашната епископия, азъ отидохъ съ мулязина въ чадъра му. Тайяръ ефенди бѣше излѣзнулъ изъ училището нѣщо прѣди една и половина година и бѣше отъ табура на Сеидъ-ефенди. Той, е по народностъ черкезинъ; видѣ ми се много живъ и интелигентенъ момъкъ; мѣчеше се да говори френски езикъ, който продължаваше да учи и самичкѣ дори въ чадъра.

На часътъ ни се донесе кафе и се впуснахме въ разговоръ. Тайяръ ефенди искаа сжщитъ възгледи и мисли, каквито и Сеидъ-ефенди. Дали Сеидъ-ефенди бѣше вдъхналъ такива мисли на свойтъ офицеръ, или тѣзи мисли бѣхъ проникнали въ цѣлото турско офицерство, не знамъ, по подобни възгледи и мисли за едно по-тѣсно сдружаванье между България и Турция азъ срѣщнахъ и въ Скопие и то въ много високитъ кръгове.

Тайяръ-ефенди, който се бѣ срѣщалъ на границата съ нѣкои наши офицери, много хвалѣше тѣхното военно дръжанье. [Ето защо азъ пакъ щж помоля, когото се слѣдва, да испраща на границата по-добри и пробрани офицери]. Той не се стѣсни да каже и това: да може и да му се позволило той би дошълъ да служи нѣкое врѣме въ нашата войска, която той уприличаваше на руската и въ която той се надѣваше да увеличи своитъ военни знания. Нѣма съмнѣние, че такива похвали, исказани за нашето офицерство и за нашата войска — които сж нашата народна гордостъ — ме много обрадва. Азъ пъкъ отъ своя страна похвалихъ турската войска. Тайяръ-ефенди отговори; „да, нашитъ войници сж добри и храбри, но, офицери нѣмаме. Азъ мисля, че подобно едно откровенно самопризнание е плодъ на голѣмъ патриотизмъ. Наистина Турция нѣма добри офицери, и добритъ сж малцина.

Нашия разговоръ щѣше може би да се продължи още но Абдулахъ-ага, заптието, дойде и ми извѣсти, че вече е врѣме за

тръгване. Тайяръ-ефенди настоя да му бждъ гостъ прѣзъ тая нощъ, като каза, че има мѣсто и за насъ и за коньетѣ, но азъ му благодарихъ и му обяснихъ, че утрѣ рано трѣба безъ друго да отиджъ въ Куманово. Опростихъ се съ него много приятелски и тръгнѣхме съ Абдулахъ-ага пакъ за Кратово. Отъ Злѣтово за Кратово води едно шосе, това е сѣщото шосе, което иде отъ Кочани и минава прѣзъ села Добрево и Дрѣново. Отъ Злѣтово до Кратово има нѣщо два часа, и ний стигнѣхме вечерята малко късно.

Ханджията ми обади, че дохаждали да ме тражѣтъ учителитѣ. Занятъ съ работа азъ неможихъ да намѣрихъ врѣме да се срѣщна нито съ одного отъ тѣхъ, и много ми бѣше тежко. Сега пъкъ бѣше вече късно.

Бѣхъ почнѣлъ да вечерамъ, и Сеидъ-ефенди, бинъ-башията дойде, за да ми върне визита. Азъ му похвалихъ Тайяръ-ефенди мулязиминътъ, и Сеидъ-ефенди каза, че той е единъ отъ най-добритѣ млади офицери.

Слѣдъ половинъ часъ разговоръ Сеидъ-ефенди си отиде, и азъ отруденъ отъ пѣтя си легнѣхъ, защото на другия день трѣбаше отново да се пѣтува.

Бѣше още рано, когато бѣхъ готовъ за пѣтъ. Полицейския мулязиминъ дойде въ хана и ми съобщи, че сѣщия стражаръ ще пѣтува съ мене и до Куманово, но ще пѣтува съ васъ още и единъ арестантинъ. Тя наредба каза той, е направена, защото нѣмаме стражари, всичкитѣ сж изъ окръга. Добрѣ, казахъ азъ, но тогава ще изгледва, че и азъ съмъ арестантинъ. Мулязиминътъ се позамисли и отиде. Слѣдъ половинъ часъ нѣщо той се върнѣ, а съ него заедно дойде и Абдулахъ-ага и единъ селянинъ. „Ето рече мулязиминътъ тоя е арестантинътъ; ако се обѣщае, че нѣма да избѣга, ще го откараме невързанъ и то само заради тебе. Селянинътъ ми се обѣща че нѣма да бѣга, и мулязиминътъ го остави свободенъ. Тоя селянинъ бѣше единъ отъ заможнитѣ селяни отъ селото О. на име Хр. К. Той бѣ направилъ нѣкакви прѣстѣпки, които властитѣ счели за голѣмо прѣстѣпление и той се откарваше за Скопие, дѣто имаше да бѣде сѣденъ. За тежкото прѣстѣпление на тоя бай Хр. и за резултата на неговото сѣдене ще поговоримъ по-подирѣ, защото случката е крайно интересна.

Така, азъ, бай Хр. арестантинътъ, комуто позволихъ да си наеме и конь, и Абдулахъ-ага, тръгнѣхме за Куманово.

Д. Мариновъ.

За свободата на вѣрата.¹⁾

(Популарни чѣртици).

1. Свободата на вѣрата въ сегашна Русия. До колко е Русия православна държава.

Русия често се нарича православна държава. Но вѣрно ли е това название? Жители отъ грѣцка черква, която нарича себе си православна, се броили

въ Русия на 1870 год.	60.204.736
а римски католици	7.546.973
протестанти не руски	4.429.930
евреи	2.797.880
мухамедани	1.428.658
и други разни вѣри христ. и нехрист.	1.701.340

Освѣнъ това между рускитѣ православни има не малко разновѣрци, напримѣръ старообредцитѣ, които грѣцко-руското духовенство нарича разколници. Колко сж тѣ всичкитѣ, това никой точно не знае, защото тия хора не могатъ свободно да обявяватъ вѣрата си. Правителството счита старообредцитѣ, записани само въ книгитѣ, 1.171.006, но хора, които знайтѣ, увѣряватъ, че ги има много повече незаписани. А освѣнъ това, колко има още разни безпоповци, молокани и други духовни християни, баптисти или щундисти и т. н.! Вѣщи хора твърдятъ, че всичкитѣ тия разновѣрци, заедно съ старообредцитѣ, ще сж около 15 милиона, а може би и повече. Така ако приемемъ, че всички тия руски разновѣрци сж само 10.000 000 и снемемъ това число отъ православнитѣ и го прибавимъ къмъ 24.818.587 жители, които и споредъ правителствената статистика се считатъ неправославни, то ще излѣзе, че въ Русия на 50 милиона грѣцко-руси ще има 34 милиона жители отъ други вѣроизповѣдания. Може ли слѣдъ това да се нарече Русия православна държава?

¹⁾ Вж. бѣлѣжката ни въ Бѣлг. Прѣгледъ год. III. кн. VII—VIII, стр. 111.

Може би за това Русия ще е православна държава, че нейният владѣтель, царятъ, е отъ грѣко-руската вѣра. Но държавата и царятъ не е все едно. И минххх онѣя врѣмена, когато поданицитѣ на държавата се считахъ за собственост на владѣтеля, тѣмко като стадо овци. Сега разумнитѣ хора разбиратъ всѣмуду, че държавата е общество отъ люди, които се държатъ заедно подъ едно управление, за да могатъ подобро да живѣятъ, — за да се защищаватъ заедно отъ чужди нападения, да поддържатъ съ общи сръдства пштина, сѣдилища, училища и т. н. Въ една държава никой отдѣлно, — нп единъ човѣкъ, нито една частъ отъ жителитѣ, даже и голѣма, — не може да каже, че държавата принадлежи нему, а може да се каже така, че всѣкой, който дава войници и плаща данътъ, — той е и господаръ въ държавата и самичѣкъ царятъ е само най-висшниятъ чиновникъ въ държавата. Ще рече, въ вѣроизповѣднитѣ дѣла, както и въ всѣкитѣ дѣла, всѣкитѣ жители на държавата трѣба да иматъ равни права. И правителството въ Русия трѣба еднакво да служи на всѣкитѣ вѣри.

Но така ли е то въ дѣйствителность?

Всѣкой знае, че това не е така.

Руско-гръцката вѣра въ Русия се счита господствуваща и нейното господство състои не само въ това, че на нейното духовенство се отдава повече почетъ и се плаща отъ общата хазна повече пари. — а и въ това, че хората отъ гръко-руската вѣра, като че сж господари, иматъ повече права, а жителитѣ отъ другитѣ вѣри нѣматъ по нѣкога и най-необходимитѣ права.

Така, напиримѣрь, католицѣ и еврентѣ не се приематъ въ много мѣста на държавна служба, въ училищата и т. н. На еврентѣ не се позволява да живѣятъ въ по-голѣмата частъ на Русия. Гръко-руситѣ могатъ да обръщатъ въ своята вѣра другитѣ, а другитѣ се наказватъ ако обръжатъ въ своята вѣра гръко-руситѣ. Ако водихъ нѣкой с записанъ като гръко-руси, даже и насилъ или безъ негово знание, то вече нито неговитѣ дѣца, нито внуцитѣ, никой отъ потомцитѣ му не смѣ да промѣни вѣрата си, ако ли не, то него го безпокоятъ по веѣкой начинъ, даже и дѣцата му отнематъ. Ако гръко-руси се жени съ иновѣрка или иновѣрецъ съ гръко-рускиня дѣцата непрѣмѣнно трѣба да бѣдѣтъ гръко-руси, ако и да ни бѣ желали това тѣхнитѣ родители, и ако ставаше поне тѣй както това се позволяваше въ Русия още нѣколко десетини години прѣди, щото синоветѣ да иматъ вѣрата на бащата, а дѣще-

ритѣ — вѣрата на майката. Ако нѣкоѣ неправославенъ свещеникъ, даже и християнинъ, даде комка на нѣкого отъ смѣсенъ бракъ, той поднада подъ строго наказаніе.

Но жителитѣ отъ неруско произхождение, които припадежхтъ къмъ вѣритѣ, наречени въ Русия иностранци, като римскитѣ католици, лутерани, евреи, мухамедани и др., ако и да търпихтъ несправедливости, иматъ поне право явно да принадлежатъ къмъ своята вѣра, да иматъ свои черкви и молебни домове. А жителитѣ отъ руско произхождение, — великоруси, бѣлоруси и малоруси, сж задължени отъ закона за вицѣги да оставатъ въ грѣкоруската вѣра, ако би тѣхната душа и да ги тегли къмъ друга вѣра. Излиза наистина чудно, че въ Русия напримѣръ полякътъ или нѣмецътъ може да бѣде полски католикъ, лутеранинъ, или отъ друга нѣкоя християнска черква или братство, може и да прѣмине къмъ друга черква, само да бѣде християнска, когато русинътъ не може да пристане къмъ никоя друга такава вѣра. Напримѣръ много руски безпоповци иматъ съвѣмъ почти такава вѣра, както протестантитѣ, но тѣмъ не имъ се позволява да обявяватъ своята вѣра, да иматъ молилни и да се събиратъ въ тѣхъ, като чуждитѣ протестанти. И за сжщата вѣра, каквато е позволена на неруситѣ, руситѣ се прѣслѣдватъ, затварятъ, даже се изпращатъ въ Сибирь. Така сега особено се прѣслѣдватъ украинскитѣ баптисти или шундисти, при все че нѣмскитѣ баптисти иматъ явно свои молитвени домове въ Петербургъ.

Може леко да си прѣдстави човѣкъ, колко мажн търпихтъ милиони руси отъ тоя родъ: тѣхнитѣ бракове, изключени въ православнитѣ черкви, не се считатъ законни, полицията и православнитѣ свещеници вицѣги могатъ да ги безпокожтъ само за това, че тѣ се събиратъ заедно и четжтъ евангелието на руски езикъ и т. н. Едно врѣме, въ царуваніето на царя Александра Николаевича бѣше имъ поулекихло малко на венчкитѣ тия иновѣрци: тоя царъ ако и да не промѣни стѣснителниятъ за разновѣрцитѣ законъ, заповѣда поне на властитѣ да не ги безпокожтъ твърдѣ много. И при царя Александра Александровича въ врѣме на коронацията бѣхж обѣщани нѣкои облекчения за разновѣрцитѣ. Но скоро слѣдъ това тѣхното прѣслѣдване се поднови и сега милиони жители въ руската държава сж угнетени за вѣрата си, а мнозина отъ тѣхъ сега търпихтъ даже такива прѣслѣдвания, като затворъ, заточение въ манастиръ, изселване въ далечни земи, въ Сибирь и т. н.

2. *Отдѣ е произлязло прѣсѣдванието на вѣрата въ Русия?*

Защо се въведе въ Русия такъвъ вѣроизповѣденъ порядъкъ и полезенъ ли е той за руската държава?

На това може да отговори само тоя, който знае законитѣ за вѣрата въ старитѣ държави, отъ които ги взехъ рускитѣ управители, и който знае старитѣ и новитѣ закони за вѣрата въ другитѣ държави, близки на Русия.

Черковнитѣ закони, както и християнската вѣра, приехъ руситѣ отъ гръко-римското царство. Въ това царство се намираше едно врѣме и еврейската земя, въ която взе началото си и християнската вѣра. А въ еврейската земя, както и въ много други древни царства, гдѣто законитѣ се писали отъ свещеницитѣ, имало такива закони, които не позволявали на евреитѣ въ вѣроизповѣднитѣ дѣла ни най-малко да се отклоняватъ отъ постановленията на свещеницитѣ отъ храма на бога Ехова въ Перусалимъ. Въ книгата на еврейския законъ, която се нарича „Второзаконіе“, — въ 13 глава, — се казватъ: „Ако твоятъ братъ, синътъ на твоята майка, или твоятъ синъ, или твоята любима жена, или твоятъ близъкъ другаръ ти каже тайно: „да служимъ на други богове,“ — то ти да го не слушашъ; ти нѣма да го пожалишъ, не ще го пощадишъ на смъртъ. Твоята ръка първа ще му нанесе смъртъ, а ръцѣтъ на цѣлия народъ ще се присѣднѣтъ къмъ това. Вие ще го убиеете съ камъни на смъртъ.“ „Ако се научите, че въ нѣкой градъ, който Ехова, вашиятъ богъ, ви е далъ за живѣнье, съ се появили хора, които съблазняватъ своитѣ съотечественици, като казватъ: „да служимъ на други богове!“ — вие изучете работата и ако се окаже че дѣйствително е така, то вий избийте съ мечъ жителитѣ на това мѣсто, като го осждите на погуба съ всичко, що се намира въ него, и като избиеете и добитъка; слѣдъ това, ще съберете всичкото имущество на тоя градъ срѣдъ площадъта и ще изгорите съ огънь градътъ съ всичкото му имущество, като жертва на Ехова, вашия богъ; и той ще остане на вѣки грамада отъ развалини и никога не ще бѣде застроенъ.“

На основание на тоя законъ еврейскитѣ свещеници осждихъ на разпятие Исуса Христа, избихъ съ камъни Стефана първомъченика и други християни, при все че тѣ не проповѣдвахъ поклонение на други богове, а само учехъ за вѣрата несъгласно съ мнѣніята на свещеницитѣ.

Такъвъ бѣ еврейскитъ законъ относительно разновѣрцитѣ между самитѣ евреи. Колкото за чужденцитѣ отъ друга вѣра,

въ еврейскитѣ свещени книги често пѣти се говори, че богъ заповѣдва на евреитѣ, когато додѣтъ въ опрѣдѣлената имъ отъ бога земя, да изтрѣбѣтъ всичкитѣ ѳ жители, които се покланятъ на други богове, и послѣ да се не женѣтъ съ жени отъ чуждитѣ народи, щото чрѣзъ тѣхъ да се не отклонѣтъ отъ своя богъ.

Когато еврейската земя бѣше завоювана отъ грѣцитѣ, а послѣ, заедно съ грѣцкитѣ земи, бѣше присѣдинена къмъ римската държава, то и евреитѣ трѣбаше да се приспособѣтъ къмъ грѣцкитѣ и римскитѣ вѣроисповѣдни обичаи. А у грѣцитѣ и римлянитѣ имало такъвъ обичай, че всѣкой градъ можель да има своя черковна наредба, само че нови наредби никой нѣмалъ право да завежда въ нѣкой градъ безъ разрѣшение на властитѣ. Римскитѣ и грѣцкитѣ власти повечето пѣти били снисходителни къмъ нововедения, и търпѣли въ всичкитѣ градове всѣкакви черковни братства, но по нѣкога наченвали да прѣслѣдватъ чуждитѣ и новитѣ вѣри, прѣнесени отъвнѣ въ тѣхнитѣ градове.

Когато римската държава завоюва много земи тъкмо прѣди врѣмето, когато въ страната на евреитѣ се роди Исусъ Христосъ, то въ тая държава се намѣрихъ множество вѣри и черковни братства, многобожни и еднобожни. Тѣ се ползувахъ всички съ достатѣчна свобода, само въ столичния градъ властѣта забраняваше всѣка вѣра въ чужди богове и искаше, щото всѣтѣ римляни, чиновници и войници, да се покланятъ на бога гърмоносецъ Юпитера, който се считаше като особенъ покровитель на градъ Римъ. Освѣтъ това римскитѣ императори искахъ, щото всичкитѣ да принасятъ жертва на боговетѣ за императора, върху алтаря за жертвоприношение. Понеже въ всичкитѣ тогавашни стари вѣри имало много сходство и всичкитѣ възнасяли молитвитѣ си заедно съ жертвоприношения, то поради такива искания на римското правителство спорове нѣмало. Изъ между грѣцкитѣ царѣ, рѣдко нѣкои принуждавали своитѣ къмъ богослужение по грѣцкия обичай, а римлянитѣ оставяли евреитѣ въ тѣхната земя да пзвѣршватъ своето богослужение свободно, а въ чуждитѣ земи тогава евреитѣ храмове не строели, защото тѣхнитѣ законъ имъ заповѣдвалъ да иматъ само единъ храмъ, въ Йерусалимъ.

Но християнската вѣра се яви като вѣра, която въ никаква земя не се признаваше като родна. Тя признаваше само единъ богъ и не го наричаше съ особно име, а освѣтъ това не употребяваше жертва отъ животни. За това християнитѣ наченхъ да се показватъ на римското правителство като отетжници,

или даже безбожници. А когато християнитѣ се отказвахъ да принасятъ жертва за императора по установения обичай, римскитѣ управители ги считахъ за бунтовници. За това римското правителство често пѣти прѣслѣдвало християнитѣ, мнозина мѣчили и не веднѣжъ се залавяло даже съвѣстѣ да изтреби християнската вѣра. Християнитѣ, като очаквали за себе награда на небото за мъченията, които трѣпѣли за вѣрата си, отначало даже съ радостъ прѣнасяли прѣслѣдванята и раздражавали властитѣ чрѣзъ порицанието на нехристиянскитѣ вѣрвания и обичай, — но послѣ мнозина отъ тѣхъ наченжли да подаватъ на римскитѣ власти заявления противъ прѣслѣдванята.

Въ тия заявления и въ други подобни съчинения християнскитѣ учители казвали, че християнитѣ сѣ сѣщо такива вѣрни подданици на римската държава както и другитѣ, плащатъ данѣци и служатъ въ войската и се молятъ за държавата и за господари, ако и по своя обичай, и че собствено вѣрата трѣбва да бѣде дѣло свободно. Тѣ казвали, че не е справедливо и разумно да се налага на човѣка вѣра, която той не признава въ съвѣстѣта си, че не може да се застави човѣкъ да има не такива мисли, каквито той има вътрѣ въ душата си, а да се принуждава човѣкъ явно да показва богопочитание, което той самъ не признава, значи да се осѣрбява самия богъ, защото и човѣкъ даже не желае за себе притворено почитание. Отъ тукъ извождали разумнитѣ християнски учители заключение, че вѣрата е дѣло прѣмо между бога и човѣшката съвѣстъ и че правителството въ това дѣло не трѣбва да се мѣси. Много отъ римскитѣ владѣтели се съгласявали съ тия въззрѣния и спирали прѣслѣдванята противъ християнитѣ, до като най-послѣ императоритѣ Лициний и Константинъ, тогава още некръстенъ, издали въ 313 г. слѣдъ Р. Хр. едикта, чрѣзъ който обявили свобода на християнитѣ и на всичкитѣ вѣри.

Но тая свобода не се запази дълго врѣме, защото самитѣ християни, като станяхъ силни, усвоихъ старитѣ еврейски попятія, че трѣбва съ сила да се изтрѣбятъ невѣрниците. И срдѣ християнитѣ, когато числото имъ нарастна, не можа да се запази еднообразие на мислитѣ относително вѣрата и на богослужението. Появихъ се у тѣхъ разни мнѣния за Бога Св. Троица, за божеството и човѣчеството на Исуса Христа, за Божя майка, поклонеието на светцитѣ и на иконитѣ и т. н. Християнскитѣ свещеници, особно епископитѣ, които се появихъ 150—200 г. слѣдъ Христа, наченяхъ да взематъ

мѣрки, да се установи еднообразие въ мислитѣ относително всичкитѣ такива прѣдмети. събирахъ се на събори и проклиняхъ тия, които не се съгласявахъ съ постановлението на болшинството. Когато римскитѣ владѣтели станяхъ благосклонни къмъ християнитѣ, то християнскитѣ епископи наченяхъ да се обръщатъ къмъ тѣхъ за помощъ противъ разновѣрцитѣ, които били признати отъ епископитѣ като еретици. При императора Константинъ, срѣдъ християнскитѣ учители се появи споръ относително това, какъ да се признава Исусъ Христосъ единъ осущенъ ли съ бога отца или само подобосущенъ. Епископитѣ помолиха Константина, който билъ още некръстенъ, но ималъ властъ на най-високия свещеникъ въ дѣлата на старата римска вѣра, да свика вселенски съборъ на християнскитѣ епископи и да заповѣда на всичкитѣ християни да се подчиняватъ на това учение (символа на вѣрата), което ще постанови болшинството на тия духовници. Такъвъ съборъ се събра въ 325 г. въ града Никея, гдѣто присѣтствувахъ 318 епископа отъ всичкото римско царство. Болшинството на епископитѣ на тоя първи вселенски съборъ обяви, че Исусъ Христосъ трѣбва да се признава като единъ осущенъ съ бога отца, както учелъ Атанасій, а не подобосущенъ, както проповѣдвахъ Ария, а неговитѣ послѣдователи наченяхъ да наказва. А слѣдъ четири години ариянитѣ притегляли Константина на своя страна: тогава Ария освободили, а Атанасия заточили. — и отъ тогава римскитѣ императори наченгли да се мѣсятъ въ дѣлата на християнскитѣ учения, като защищавали то едно учение, то друго, и наказвали то едни, то други. Прѣдъ смъртта си Константинъ се кръстилъ и отъ тогава римскитѣ императори станяхъ християни и наченяхъ толкова повече да се считатъ въ правото си да се мѣсятъ въ вѣроизповѣднитѣ дѣла, колкото и самитѣ християни бѣхъ усвоили старо-еврейскитѣ понятия за необходимостта да се поддържа въ цѣлата империя единоувѣрнето, чрезъ наказване на иновѣрцитѣ.

Половина вѣкъ приблизително слѣдъ Константина, когато епископитѣ признали за светия, императоръ Теодосій забрани всичкитѣ стари богослужения на различнитѣ народи, или озици. Съ еврейтѣ не знаели, какъ да постѣпнѣтъ; тѣхъ то ги тѣрихъ въ римското царство, което бѣше станжло християнско, защото тѣхната вѣра е еднoboжна и защото, слѣдъ разрушенieto на Иерусалимъ и на неговия храмъ отъ римлянитѣ, поради въстанието на еврейтѣ, у тѣхъ другъ храмъ вече нѣмало и нѣмало затова и жертвени богослужения, а остангли само молитвени събрания (синагоги), — то ги прѣстѣдвали. Под-

лагали се на дѣйствителни гонения въ римското царство самитѣ християни взаимно едни други.

Християнскитѣ учители сега туку речи всички сж забра-
вили тия мисли за свобода на вѣрата, които сж се изказвали
отъ тѣхнитѣ прѣдшественици, когато християнитѣ бѣхж въ
меншество и когато ги прѣслѣдвахж евреитѣ и римскитѣ упра-
вители. Сега християнскитѣ епископи наченхж да учатъ, че
християнския императоръ като поставенъ отъ бога да упра-
влява хората, трѣба да се грижи не само за тѣлото, но и за
душата на поданицитѣ си, да наказва невѣрующитѣ, ерети-
цитѣ, да ги принуждава съ сила да встѣпватъ въ правосѣр-
ната или православната черква, за тѣхната собствена полза,
за спасение на тѣхнитѣ души и т. н. Нещастieto бѣше само
въ това, че всѣкой считалъ своята вѣра за православна, —
и за това християнското правителство днесъ прѣслѣдвало едни
за ересь, а утрѣ признавало еретницитѣ за православни, а
прѣслѣдвало ония, които вчера признавало за православни.
Тоя вѣроисповѣденъ порядъкъ е билъ толкова безчеловѣченъ,
щото нехристиянитѣ наченгли да казватъ „че християнинъ
за други християнинъ е петински вѣлкъ.“ А освѣнъ това тоя
вѣроисповѣденъ порядъкъ се оказа гибеленъ за самата римска
държава.

3. Какъ поврѣди прѣслѣдванието на вѣрата на грцкото и турското правителство?

Римскиятъ императоръ Теодосій раздѣли римската дър-
жава, за по-добръ управление, между двамата си сина на двѣ
половини: Источна, въ която прѣобладаваше грцкиятъ езикъ,
съ столицата Константинополъ или Цариградъ, — и Западна
съ прѣобладаващи латински езикъ и съ столица Римъ. Да ви-
димъ, до какво докарахж прѣслѣдванията поради вѣрата Из-
точната или грцката половина на прѣдишната римска империя.

Тукъ спороветѣ по въпроса, ще е православие, и що е
ересь не се свършвали, а и императоритѣ приемали кога ед-
ната страна, кога другата и прѣслѣдвали то еднитѣ, то дру-
гитѣ. Това докарвало до истински войни, въ които се опу-
стошавали и обезлюдвали цѣли земи. Много отъ разновѣрцитѣ
избѣгвали въ чуждитѣ, нехристиянски земи, наприм., въ
Персия, гдѣто намирали спокойствие и свобода на вѣрата.
Чрѣзъ това грцката империя ослабвала и персийцитѣ често
я побѣждавали. Най-напokonъ въ седмото столѣтие слѣдъ Р.

Хр. се появи въ съсъдство съ гръцкото царство въ Арабия нова вѣра на Мохамеда, който бѣ заелъ твърдѣ много изъ вѣрата на старитѣ персийци, евреи и християни. Мохамедовата вѣра скоро испаднѣ туку речѣ съвсѣмъ християнството отъ повечето земи на гръцкото царство. Мохамедъ признавалъ Аврама, Мойсея, Исуса Христа също за пратеници божии, за свои прѣдшественици и при все че обявявалъ своето учение за право-вѣрно, но признавалъ свободата на еврейтѣ и на християнитѣ, като не се вмѣсвалъ въ тѣхнитѣ спорове. Мохамедъ сполучилъ да основе въ Арабия своя вѣра и въ също врѣме държава, въ която той станжлъ халифъ, сир. първосвещеникъ и царь. Като се укрѣпилъ, Мохамедъ наченжлъ да разпространява своята вѣра не само съ слово, но и съ мечъ, като завоювалъ съседнитѣ земи и като обръщаль тѣхнитѣ жители въ своята вѣра. Но той все пакъ не унищожаваль всичкитѣ вѣри, които признавали единъ богъ, като вѣрата на еврейтѣ и християнитѣ, а ги търпѣлъ съ извѣстни условия.

Мохамеданитѣ станжли въ черквата на Мохамеда и на неговитѣ наслѣдници първи прѣдъ другитѣ единобожци. Само мохамеданитѣ можели да бжджтъ управители и войници; другитѣ плащали голѣми данъци и трѣбало да се откупватъ отъ военна служба. Но все пакъ въ мохамеданската държава еврейтѣ и християнитѣ се допускали да живѣжтъ свободно и свободно да изповѣдватъ своята вѣра, по съвѣстьта си. Поради това много християни отъ гръцкото царство, измжчени отъ постояннитѣ прѣслѣдвания поради вѣрата, били доволни отъ мохамеданското завоевание, така че мохамеданитѣ въ кратко врѣме завоювали всичкитѣ почти земи на гръцкото царство въ Азия и Африка. Съ врѣме много християни отъ тия земи и съвсѣмъ прѣминяжж въ мохамеданство, така че мохамеданското царство станж по-силно отъ гръцкото. Най-сетнѣ мохамеданскитѣ царѣ турски, които прѣбодолѣжж въ Азия надъ арабитѣ и станжжж калифи, завоювахж гръцкитѣ земи и въ Европа и наченжжж да живѣжтъ въ самата столица гръцка, въ Цариградъ, а също завоювахж и съседнитѣ земи славянски (сръбската и българската) и влашката земя, въ които християнството се разпространи отъ гърцитѣ, както и у руситѣ по-послѣ, а заедно съ това приехж и черковнитѣ и държавнитѣ наредби на гръцкото царство. И въ тия земи се влачехж постоянно спорове и прѣслѣдвания за вѣрата и турското завоевание принесѣ извѣстно спокойствие и свобода на вѣрата. Слѣдователно може да се каже, че гръцко-християнскитѣ държави загиняжж главно поради религиознитѣ прѣслѣдвания,

поради това, че правителствата се вмѣсихъ въ дѣлата на своитѣ поданици, и не имъ давахъ свобода въ тия дѣла.

Но при все че мохамеданскитѣ правителства давахъ на своитѣ поданици повече свобода въ вѣроизповѣднитѣ имъ дѣла, отколкото гръко-християнскитѣ, все пакъ пълна свобода и равенство на всичкитѣ разновѣрци тѣ не давахъ, а поради това съ врѣме наченяхъ да страдатъ и мохамеданскитѣ държави, въ това число и турската. И между мохамеданитѣ съ врѣме се появихъ различни мнѣния за вѣрата и богослужението. И тукъ се явихъ свои православни и еретици, и тѣ наченяхъ да се мразятъ и прѣселѣдватъ един други и чрѣзъ това да ослабватъ държавата. Освѣтъ това и християнитѣ въ мохамеданскитѣ държави не можехъ да бѣдѣтъ доволни съ това, че правителството ги туря тѣхъ по-долу отъ мохамеданитѣ. Таке това, че само мохамеданитѣ се приематъ въ войската, давало, безъ друго, на християнитѣ извѣстна стода, но имало и незгода, — понеже мохамеданитѣ, вижги въоръжени, се считали въ всичко по-добри и по-благородни, отколкото християнитѣ, позволявали си да обиждатъ християнитѣ, да ги грабятъ и даже да ги убиватъ. А и мохамеданскитѣ правителства сѣщо считали мохамеданитѣ за по-добри и въ всѣкой случай ги имали като свои, а къмъ това още ги и почитали като хора въоръжени, държали тѣхната страна прѣдъ християнитѣ и не бързали да ги наказватъ зарадъ „невѣрнитѣ“ християни.

За това наприм. въ турската държава християнитѣ станихъ постепенно недоволни и се радвахъ, когато съсѣднитѣ християнски държави, въ това число и руската, наченяхъ да побѣждаватъ турцитѣ на бойното поле. Малко по-малко християнитѣ отъ турската държава наченяхъ да възставатъ противъ нея, особено въ врѣме на войнитѣ ѝ съ съсѣдитѣ, така че турското царство въ Европа току речѣ съвсѣмъ пропадна: отъ нея се отдѣлихъ прѣдъ наши очи всичкитѣ християни гръцитѣ, сърбитѣ, власитѣ, българитѣ, а сега искатъ да се отдѣлижъ тия арменци, които още не сѣ завоювани отъ Русия.

Така и мохамеданската турска държава, която нарича себе си правовѣрна, и която бѣше завоювала току речѣ всичкитѣ земи на православното гръцко господарство, се разпада поради туй, че не дава на своитѣ подданици равноправностъ.

М. Драгомановъ.

Сънища и тълкуването имъ у народа.

I.

Ни единъ отрасълъ отъ науката не прѣдставлява такъвъ интересъ, като етнографията. Всѣки отъ насъ се е срастижалъ съ елементитѣ, отъ които се състои тази наука. Интересно е да чуешъ и да кажешъ другиму за онова, що те е вълнувало отъ дѣтство, съставяло е твой духовенъ животъ и пр. Като се изучаваме, ний се оцѣняваме и обичваме. Необходимо е да се знаемъ. Въ народната ни маса е доброто. Добритѣ стрѣ-межи иска да иматъ природна основа, ако желаемъ да бждемъ полезни.¹⁾ За да направимъ единъ прѣгледъ на творенията на единъ народъ, съ който живѣемъ, откакъ съществуваме, необходимо е да прослѣдимъ, какво е задържалъ отъ общата гранка, какво е заимствувалъ отъ други народи и какво е създалъ. Въ такъвъ случай най-задоволителни резултати ще получимъ, ако се ръководимъ главно по сравнителния методъ на Т. Бенфай. Отъ тукъ става явно, че кръгътъ на етнографията, колкото е интересенъ, толкова е и сложенъ.²⁾

Отъ най-старо врѣме човѣкиятъ умъ виждалъ въ сънищата едно отъ най-големитѣ срѣдства да подигне таинствената завѣса на бѣдѣцето. Вѣрата въ пророческото значение на сънищата съществува у всички народи, които стоѣтъ на по-низка степенъ откъмъ образование. При всичкитѣ усилия на черквата да прѣмахне тѣзи вѣрвания, както и други, не успѣла, защото народа си ги поддържалъ.

Това ни потвърдяватъ съчиненията по тѣхъ, които съществували. Въ молитвеника на Киприяна (XIV. в.), освѣтъ че запрещава други противохристиянски книги, споменува и „сносудецъ“, т. е. тълкувания на сънища³⁾ Раковски също споменува за „сносудецъ“ и мисли за това съчинение да е извадено отъ индийски оригиналъ.⁴⁾

¹⁾ Вж. Д. Матовъ, Вѣлѣжии върху българската народна словесност, отд. ент., 3 стр.

²⁾ Н. О. Сумцовъ, Этнографическія замѣтки, 1 стр.

³⁾ А. Баловъ, Сонъ и сновидѣнія въ народныхъ вѣрваныхъ, въ Живая Старина, III в. 208 стр.

⁴⁾ Показалецъ, XVI стр.

Съ сънища и тълкуванъето имъ се занимаватъ повече женитѣ, защото мъжетѣ сж изложени на по-голѣми физически работи, нежели женитѣ, и заради туй по-малко виждатъ сънища. Споредъ свѣдѣніята на Е. Романовъ и В. Каллашъ ¹⁾ бѣлоруситѣ вѣрватъ за всѣки сънь, че ще да се изпълни макаръ и слѣдъ седемъ години. Въ нашитѣ повѣрия намираме сжщото.

Многозаслужилиятъ за народната словесность г-нъ М. К. Цѣпенковъ съобщава 29 сънотълкувания отъ гр. Прилѣпъ въ СбМ. XIII., стр. 149—163 подъ заглавие: „Пророчески сънища и тѣхното изпълнение“ въ разкази отъ лица, които сж ги сънували и какъ се е изпълнило тѣхното пророческо сказание, макаръ и слѣдъ дълго врѣме. Тѣзи сънотълкувания сж важни още по това, че съ тѣхъ си обясняваме, какъ дълбоко въ душата на човѣка се втѣлняватъ такива вѣрвания и всѣка случка станжала въ жпвота му, слѣдъ като сънувалъ съньтъ, мисли си, че тя му е била прѣдизвѣстена много по-рано въ видъ на сънь. Отъ тази сборка привеждамъ, съньтъ изцѣло: Да се намѣришъ въ непозната градина.

„Снаа ми Мариа во Битола прет 7—8 години, кога беше девоиче, видела еден сон, како да прескокнала зидот от бафчата и се нашла в една друга бафча у комшиите; арно ама бафчата не можела да сети, оти била от комшиитѣ, како да не ја познала, чииа јет; отъ таа бафча пак прерипала зидо во друга; пак мислела, оти у комшиите била, арно ама и неа не а познала и тамо векѣ се разбудила.

Ја прашала баба е за тој сон, што може да излезе: баба е је го истолкувала, — кѣ се качила на конь и кѣ оди на тугина да се мажи. Арно ама никога не вѣрувала Мариа, чункѣ во тиа дни и иделе стројници от градо Битола, и денеска утре била работата да се сфјрши: на конец била векѣ, со бофчалхците на земп; саат на саат чекала да се сфјрши за едно момче битолчанче. Туку не знам, како станало, некој чоек беше му кажал на татка е и на мајка е, оти момчето имало некоа голема маана и до вечерта беше се расипала работата.

Три дни не оде, ја сфјрши син ми Коста, и ја донесоа на конь во Прилеп. Ето како се сфјрши сонот, што беше го видела и што не беше го познаала Прилеп, како што не ја познааше бафчата отъ комшијата.

Второј зид, што беше прескокнала, тоа е излезе иденъето во Софиа; и Софиа не беше ја видела и ја виде. Ете како

¹⁾ Этнографическое Обзорѣніе, кн. III, 55 и 210 стр. Москва.

му се извърши сонот на Мария, дето се стори мукает на ошто кѣ излезит¹⁾

Сънотълкуванията сж въ тѣсна връзка съ народнитѣ повѣрїя и легенди. Какъвто погледъ човѣкъ има за прѣдметитѣ въ дѣйствителностъ, естествено е, че и такова тълкувание ще даде на сънѣтъ. Споредъ тълкуванията, ако боленъ човѣкъ даде дрехи нѣкому, послѣдниятъ щѣлъ да добие болестъ, а болниятъ ще се изцѣри.²⁾ Явно е, че тукъ имаме работа съ понятието за прѣнасяние прилѣпчива болестъ.

До сега сънотълкуванията, може да се каже, че никакъ не сж подлагани на научни изслѣдвания, освѣнъ кратки бѣлѣжки тукъ тамъ³⁾. За обяснение на сънищата трѣба да излизаме отъ другитѣ видове словесни произведения, защото много отъ тѣхъ не сж друго нищо, освѣнъ повторения въ врѣме на спанье на нѣкои прѣдмети или явления, каквито сж станжали прѣдъ очитѣ ни, или за които ни е очудвало тѣхното устройство или промѣнение.

Голѣма е връзката между народната етимология и сънотълкуванията. Е. Романовъ навежда слѣднитѣ примѣри отъ народна етимология: *лошадь* — *ложь*, *воши* — *гроши*, *сныгъ* — *смѣхъ*, *мукá* — *мúка*, *вовки* — *говки* и пр.⁴⁾. По сжщиятъ начинъ обяснава и Колосовъ сънотълкуванията: *вино* видѣтъ или пить — битъ *обвиненнымъ*; *груши* — *грусть*; *жать* хлѣбъ — *урожай* хлѣба; *дѣвиц* видѣтъ — *удивленіе*; *лошади* — *ложный* обговор; На *гору* иди — *горе*; *печь* — *печаль* и др. ⁵⁾.

Въ нашитѣ сънотълкувания само единъ такъвъ примѣръ намираме. То е: *Попара* да ядешъ — *пари* ще найдешъ⁶⁾.

Голѣма часть сънища се тълкуватъ по външна прилика на прѣдметитѣ или явленията; напр.: *бисеръ* — *плачь* ⁷⁾, *платно*. *вжже* — *пжтешествие*⁸⁾, *яйце* — *сиромашия*⁹⁾; противоположность: *смѣхъ* — *плачь*¹⁰⁾, *благо* — *горчиво* и *обратно*¹¹⁾ и др. Особенъ цикълъ сънотълкувания образуватъ тѣзи,

¹⁾ Сбм. XIII, 150 (№ 2).

²⁾ Сбм. XIII, 149 (№ 59).

³⁾ О. Вуслаевъ, Русская народная поэзія (Историческіе очерки русской народной словесности и искусства), т. I. Спб. 1861. 40—42 стр.

⁴⁾ Этн. Обзор. III кн, 55—56 стр.

⁵⁾ Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Приносъ къмъ българск. нар. Етимол., въ Сбм. IX, 507—508 стр.

⁶⁾ Сбм. XIII, 149 (№ 49).

⁷⁾ Сбм. VII 130 стр. (№ 49).

⁸⁾ Сбм. VII 130 стр. (№ 17; ив. № 18; сПсп. XII—XIII, 950 стр. (№ 9) и др.

⁹⁾ Сбм. VII (№ 30) 30 стр.

¹⁰⁾ Шапк. VII 204 стр. (№ 18).

¹¹⁾ Сбм. VII 131 и 133 стр. (№ № 3—63).

въ които се явяватъ покойници. Различно тълкувание се дава на такива сънища: или покойника извиква нѣкой отъ домашнитѣ¹⁾, или обажда пмањето на наследниците²⁾, или трѣба да се молимъ за тѣхъ³⁾ и под. Освѣтъ това, споредъ народното вѣрване, често се явяватъ покойници, убити насилствено, на убийците и ги мъчатъ. Разкази за такива сънища сжществуватъ и у другитѣ народи. По всѣка вѣроятностъ, такива сънища можемъ да приемемъ, че сж подъ влияние на халлюцинации⁴⁾.

Безъ съмнѣние, нѣкои сънища сж получили нови тълкувания подъ влияние на прѣводнитѣ книжовни „Съновници.“ Че въ старо врѣме ний сме притежавали такива съчинения и сж били обикнати отъ народа ни, свидѣтельствува Киприянъ. Относително влиянието на книжовнитѣ сънотълкувания върху народнитѣ можемъ да говоримъ само тогава, когато има повече събрани материали. Въ досегашнитѣ записани материали твърдѣ малко намѣрихъ книжовно влияние. Сравнението между нашитѣ и рускитѣ сънища ще ни покаже архаистичността на нѣрвитѣ. Първъ прѣводенъ „съновникъ“ въ новобългарската книжнина е отъ П. Р. Славейковъ. Съновникъ. Прѣдвѣщанне или пълно тълкувание на сънищата. Цариградъ 1870.

Най-много сънотълкувания се основаватъ на символи. Азъ нѣма сега да се впускамъ върху причинитѣ на символитѣ, а само ще наведѣ нѣкои нататѣкъ, които изваждамъ отъ прѣкрасното съчинение на великиятъ А. А. Потебня, О нѣкоторыхъ символахъ въ славянской народной поэзии. Харьковъ 1860. Относително символнишкото значение на сънотолкуванията, ще се занимавамъ въ другъ трудъ.

Както казахъ и по-горѣ, до сега твърдѣ малко се е обръщало внимание на сънотълкуванията и за това почти въ всичкитѣ славянски народи сж записани малко такива материали. Руситѣ притежаватъ най-голямъ сборка — 580 сънотълкувания отъ Е. Романовъ въ Этн. Обзор. кн. III, 54—72 стр., 50 отъ А. Баловъ въ Живая Старина. кн. III 210—211 стр. и др. Въ нашата книжнина, макаръ въ послѣдно врѣме и усърдно да се събиратъ народни творения, сравнително другитѣ материали, сънотълкувания притежаваме твърдѣ малко — 345.

Да може науката да се ползува въ даденъ случай отъ българскитѣ сънотълкувания, рѣшихъ се да издамъ този скро-

¹⁾ Сбм. XIII, 155—156 (№ 14).

²⁾ Ib. 159 стр. (№ 22).

³⁾ Ръкописъ отъ С. Лешко (Горно Джумайско).

⁴⁾ А. Баловъ, op. cit, 213 стр.

менъ трудець на бѣлъ свѣтъ, въ който ще дамъ по възможности пълнѣнъ библиографически прѣгледъ на сънотълкуванията. Понеже сънотълкувания, както е знайно има и въ пѣснитѣ, то азъ раздѣлямъ трудътъ си на двѣ части: въ първата часть ще влизатъ сънотълкуванията отъ народнитѣ пѣсни а въ втората такива, които намѣрихъ въ фолклорнитѣ сборки подъ рубриката „съновникъ“ и „сънотълкувания“¹⁾. Отъ първата часть пѣкои пѣсенни сънотълкувания ще сравня съ сърбски и отъ части съ руски такива пѣсни, а втората часть, къмъ които ще подберя и пѣсеннитѣ сънотълкувания, ще сравня съ руски сънотълкувания. Освѣтъ това втората часть ще раздѣля на отдѣли, спорѣдъ характера на сънотълкуванията.

Сънотълкувания отъ народнитѣ пѣсни.

1) Софинска кралица сутринъ въ недѣля сънувала:

Сво е поле магла нападнало,
Низъ маглата ели проникнали,
Ясно слънце у кърви ута'нало,
Ясенъ мѣсець у злато окованъ.

Кралътъ разтълкувалъ сънътъ така:

— Да што си е она силна магла, .
Това си е силна турска войска;
Да што са си тиа тенки ели,
Това са си сабли и ножове;
Да што си е това ясно слънце,
Това че ни се крайнина отме;
Да што си е тоя ясенъ мѣсець,
Да што си е у злато окованъ,
Това си е турски, оле, царь!²⁾

Въ вариантитѣ у Кач. № № 117 и 175 и Шл. № 139 вмѣсто магла паднала, стои „Слънцето се прѣдвоило“. У Шапк. кн. III и IV № 387 такъвъ сънъ сънувало Сѣкула дѣтенце Майка му го растълкувала така:

„Ай ти, синко, Сѣкула Дѣтенце
Месѣчина — тѣоіа старà-майка;
Іасно солнце — тѣоіата нѣвеста;
Дрѣбни дзвезди-тѣобите дѣчина;

¹⁾ Едва часть отъ тия сънотълк. съмъ обнародвалъ въ в. „Новини“, VI (1895), 21 бр.; тукъ и тѣ ще влѣзжтъ.

²⁾ Кач. № 112, Шапк. № 364; Бог. № 36; Л. Кар. I. т. № 43. СбМ. I 51 стр.; i б. II 129, 131; i б. XII 77 № 6; Сп. „Китка“ I г. 234 стр.; Мил. № 64; Ст. II № 12.

Таѣа дзвезда на небо, шчо стои,
Таѣа миѣ тѣоѣа мила-сестра!“

У Верков. I № 201 падание на небото се тълкува съ дохаждане на либето отъ чуждина.

2. Янкулица сутринь въ недѣля сънувала:

— Изникнала яболшница,
Стреде дворѣ песочина,
Стребренъ коренъ, злато гранки,
Завжрзала петъ яболка,
Петъ яболка позлакени.

Янкуль го растълкувалъ така:

Янкулице, бре невѣсто,
Тоа ли ти не текнуеть?
Яболшница — сама ти си,
А яболка — наши деца ¹⁾

Този сънь въ много нѣща ни напомува рускиятъ пѣсенъ сънь на царь Владимира; и двата може да сж отъ единъ изворъ. Той е разгледанъ отъ А. Н. Веселовскій въ „Славянскія сказанія О Соломонѣ и Китоврасѣ“. Спб. 1872. 178 стр. н. т.

Царь Волонтоманъ (Владимиръ) казалъ на Давида този сънь:

Какъ въ моемъ ли било зеленомъ саду
Вырастало деревце сахарное,
Изъ далеча изъ чиста поля
Прилетела пташечка малешечка,
Садилась на деревцо сахарное,
Распускала перья до сырой земли:
Ужъ ты можешь ли, царь прото вѣдати?

Давидъ растълкувалъ съньтъ:

Въ твоємъ ли было зеленомъ саду
Вырастало деревцо сахарное:
У твоей царицы благовѣрныя
Народится дочь Саламидія (Соломонида,
Саламанида, Саломонидія);
Изъ далеча изъ чиста поля
Прилетала пташечка малешечка,
Садилась на деревцо сахарное,
Распускала перья до сырой земли:
Какъ моя царица благовѣрная
Родить сына Соломона,

¹⁾ Мил. № 622.

А етому сыну моему

На той дочери женату бытъ ¹⁾.

3. Янкулица пита съпруга си да ѝ разтълкува съниѣтъ:

— Двори ти са вода потанали,

Та пливнаа три дзевгоре биволе,

И пливнаа деветъ врани коны.

Той отговорилъ:

— Това не е матна вода,

Туку си е тие клетки турци

Янкуль отишелъ на черква; когато се върнжлъ, намѣрилъ двора си плененъ съ турци.

Товариа три коли иманье,

Товариа деветъ врани коны,

Заробиа Янкулица млада ²⁾

Поетически е сръбскиятъ вариантъ къмъ този мотивъ. Въ него сж групирани нѣкои сънища отъ прѣднѣтъ и слѣднѣтъ пѣсни.

Стана на граховската кула сънувала сънъ, който съобщила на либето си Яковъ.

Послѣдниятъ разтълкувалъ сънѣтъ тѣй:

— Мучи, Стано, стало јој каменом!

Ласно ти се томе присјетити:

Што је ладна вода проревала

Од Клобука и брда Бојана,

И погане корјепиѣке жупе,

То су нама Турци ударили;

Што је кулу Андру занијела

И његове овце и торине,

И његова танка цеввердана,

И десну му у рамену руку,

То је њему Шуњо погинуо,

Бијела му кула изгорјела;

Што се пољем вода узмутила,

Што је поље војска притиснула;

Што ј' у воду борје поникнуло,

То је, љубо, бијело чадорје;

Што су подањ несите хаждаје,

То су, богме, муселими царски;

А што од њих живи огањ скаче,

То су, љубо, соколови турци;

¹⁾ А. Н. Веселовскій, *op. cit.* 178—180 стр.

²⁾ *Кач.* № 195.

Што је вода у цркву удрила,
 Из ње златне крсте изнијела,
 То ће наши момци изгинути,
 А пуста ће црква останути;
 Што је попу кулу изнијела,
 И његово око искочило,
 То ће њему Митар погинути,
 Бијела му кула изгорјети;
 Што се ладна вода оставила,
 То је, љубо, војска починула;
 Што је пало тридес кукавица
 На механу Поповића Божа,
 То је, љубо, тридес удовица
 Од Грахова поља широкога,
 Ту ће, љубо, долазит' невјесте
 И жалити своје господаре;
 Што је мутна вода ударила
 Широким друмом низ Грахово,
 То су силни соколови турци
 На атима и на паратима;
 А да мечитъ ђедовину траже,
 Ту се хоће уставити турци
 И бијело попети чадорје,
 Мене бити и бијелу кулу;
 Што су воде распуштите гране,
 Моја, љубо, на четири стране,
 То су турци разтурили страже,
 Па разгони моје Граховљане;
 Што су, љубо, три сокола сива,
 Те су нашој кидисали кули,
 То су, богме, три газије царске,
 Затекле се цару и везиру,
 Да ће моју донијети главу
 И узети перјаницу златну;
 Што се браним у бијелу кулу,
 То се моји бију Граховљани;
 Што се димљак с куле саломно,
 То б' изгинут' моја породица,
 Што ми сломи двије пушке мале,
 То ту, љубо, посироџет' тешко;
 Што је тебе прстен саломно,
 То је, богме, лако погинуо,
 Који ти је прстен добавио,

Куку мене и срцу мојему;
 Што полете триста соколова,
 А пред њима несита хаждаја,
 Из зуба јој жива ватра скаче,
 И долеће у горицу црну,
 То б' у помоћ црногорци дојди
 И бога ми, љубо, изгинути;
 Што се куле по Цетињу пале,
 То ће изгинут' браство владачин.¹⁾

4. Марко Краlevичъ сънувалъ:

— Излезнеше три люте змие,
 Та уапаше младо Андреаше.

Шомъ се събудилъ Марко, право отива въ механата и пита за брата си Андреаше. Механджийката му казала, че Андреаше става вече деветъ години, откакъ не е дохождалъ въ механата ѝ. Марко не далъ вѣра на думитѣ и разтѣрсилъ всждѣ механата. Намѣрва брата си убитъ отъ негови трима непријатели.²⁾ Въ Сбм. XII, 54 стр., ст. 125—125 сънѣтъ на Марко е билъ такъвъ:

Чи услишѣал кѣнѣ Шарколија,
 Услишѣал е и сѣс двете очи.

5. Кралица Гюрица сънувала сѣнъ за Косово поле:

Се Косово зеленѣ ливѣгѣ,
 Насрѣт ливѣгѣ тој гѣста тржница,
 У тржница змиа тројоглава.

Кралѣтъ разтѣлкувалъ сѣнѣтъ:

Што си гледѣла зеленѣ ливѣда,
 Зеленѣ је ливѣда големи ѣадове;
 Што је гѣста тржница, оно је голема кавга
 Што је змиа тројоглава,
 Сила се је сѣс мене заѣала³⁾.

6. М. Краlevичъ на св. Никола се прибралъ у дома си да служи. Казалъ на слугитѣ си да даватъ на конѣтъ му вино съ най-малката чаша — 12 оканицы, а тој легналъ да спи; бърже се дига отъ постелата, защото видѣлъ лошѣ сѣнъ;

— Де ми двори утайнали,
 Претѣ портите цериѣ бариякъ побненѣ,
 У стретѣ двори това сухо дерво!
 А на ѣферово (?) на дервото
 До три куковици:

¹⁾ В. Карац. IV № 56.

²⁾ Кач. № 138.

³⁾ Сбм. II, 90 стр.

Една кука вечеръ и па вечеръ —
 Като кука, вече ичъ не може;
 Друга кука нощи — полунощи,
 Като кука, друга (?) изговара,
 Трета кука заранъ, та па заранъ —
 Като кука ошокнала (?)

Слугитѣ го изтълкували така:

— Пленена е робена господна —
 Еве сега три години време,
 Какъ си е она запленена —
 Пленилъ я е Янко отъ Косово;
 Това що са до три куковици:
 Тай що кука вечеръ, та па вечеръ —
 Това си е твоя стара майка;
 Щото кука нощи — полунощи —
 Това ти е твое първно любне,
 Щото кука заранъ, та па заранъ,
 Она ти е сестра Ангелина¹⁾.

7. Марко Кралевичъ прѣди да погуби Гино Арнаутче,
 сънувалъ:

— Окол нѣго маглà припаднàла,
 Низ маглàта ситна рòса пада,
 Навали му калпàк на главата,
 Калпàк падна, та му кон потплаши²⁾.

8. Прѣди да бѣде Момчилъ юнакъ хванхъ отъ Вѣлка-
 шина, по прѣдателството на жена му, сънувалъ:

— Пошѣл бѣше по гòра по лова,
 Ка излезнà на пòлье ширòко,
 Не се чуди Момчил дòбар iунак,
 Не се чуди ка се гарга наиде,
 Но се чуди ка iа зèмiа држжй.
 Стрèде гàрги еден голèm орèл
 Голèm орèл, Бог да го убие!
 Излезнiа до три лyти àли,
 Девет гòдин што не са дуàли,
 Та погнаа Момчила iунака.
 Он си, бегà до бèлите порти,
 А пòртите беа заклyчени:
 Стигнаа го до три лyти àли,
 Обърнà се Момчил да се брàни,

¹⁾ Коч. № 158, Сбм. IV 72 стр. (№ 2).

²⁾ Сбм. XII 68 стр. (№ 5).

Та погуби до две лъ́ти а́ли,
 Две погуби, една му ут́ече,
 Ут́ече му она́ го изе́де
 Изе́де го за де́сната ра́ка¹⁾.

9. Русалка дѣвойка затворила Марка Кралевича, Момчила войвода и Реля Крилатина, защото ѝ земали китката. Рельо се освободилъ отъ затвора като се обѣщаль, че ще да я вземе за жена; той я убива. Прѣди да ѡбже убита Русалка дѣвойка, видѣла сънъ, който казала на майка си:

— Отишла́ сѣм по гора зелéна,
 На сре́шта ми до три лъ́ти зми́и:
 Две уте́па, една ме изе́де²⁾!

10. Марко Кралевичъ, въ врѣме на пи́ршество съ 70 краля, легналъ да спи, и видѣлъ сънъ;

— Мо́гла Прилеп ми го покло́нила;
 Низ мо́глата ситне́ роса ро́сит,
 Низ мо́глата сиви́ го́лоб ле́тат,
 А по не́го една ере́бица,
 Ме́гьу ни́ми едно бе́ло пи́ле,
 А по ни́ми си́лни ве́тър ве́е!

Дѣ́те Дукати́нче разтъ́кувалъ съ́ня така:

— Мо́глата ти је майкѣ́ни ти жалѣ́би,
 Ситна́ роса — майкѣ́ни ти съ́лзи,
 Сиви́ го́лоб — Ве́льо от Косово,
 Бе́ло пи́ле — тѣ́ое мо́шко де́те;
 Шо́то ти дойде ку́рвино ко́пице,
 Ти ја гра́би мла́да Марко́вица,
 И ти гра́би тѣ́ое мо́шко де́те,
 И ти гра́би са́бия раме́нлиа,
 И ти гра́би ча́ша ведо́рница.

Тѣ́й и станѣ́ло. Марко оти́шълъ въ Прилѣ́пъ и намира майка си, че плаче. Тя му казала, че Ве́льо дошълъ отъ Косово, по пока́ната на жена му, и зе́лъ жена му. Той се прѣ́правя на калуге́ръ и отива при Ве́ля тъ́кмо на сва́дбата му. Тукъ сполучи́лъ да уби́е Ве́ля и зе́ма жена си надирѣ́. По́слѣдната, прѣ́търѣ́ла смър́тно нака́зание въ присѣ́ствие на 70-тѣ́хъ кра́ла³⁾

11. До́йка Не́гуша́нка сре́щу не́дѣ́ля видѣ́ла сънъ:

— Цѣ́рна ху́та на гла́вата но́сит,
 Ма́тна во́да пот са́райот те́чит!

¹⁾ Сбм. XII 61 стр.

²⁾ Сбм. II 107 стр., иъ. X 80 стр. иъ. X 87 стр.

³⁾ Шапк. № 487.

Когато разправила този сънъ на комшинитѣ си, Лабутъ-паша издалъ заповѣдь:

— Шчо ie тѹрчин до тѹрчина,
Да се наидит прет града Нѣгуша,
Кѣе сѣчиме негѹшани¹⁾!

12. Когато Смиленъ юнакъ се тѣкмилъ да отива, за да тѣрси двѣ снахи, да сж близнакини, за синовѣтѣ си, жена му казвала да не отива, понеже видѣла лошъ сънъ:

— Долетеше два сива гóлуба —
Ка дойдеше, созъ глава дойдеше,
Ка отоше, безъ глава отоше!

Това не вѣрвалъ Смиленъ. Намира двѣ сестри близнакини и отива съ сватове да ги доведе. Когато дошли у момини двори, извикали на Смилена да доведе синовѣте си. Той ги потѣрсилъ между сватовѣтѣ, но не ги намѣрилъ. Врѣща се надирѣ и ги намира на срѣдъ пята съ отсѣчени глави²⁾.

13. Питали Страхила войвода дружината му, защо е невеселъ, а той отговорилъ, че видѣлъ лошъ сънъ:

— Огдолу иде потеря,
До седемдесетъ татари,
До седемдесетъ читаци,
Сжсъ седемъ сини байраци.

Не се минжло много врѣме, наистина дохажда потеря, която убива страхила и дружината му.³⁾

14. Питали дружина-тѣрговци Тодора, защо е невеселъ, а той отговорилъ, че видѣлъ лошъ сънъ:

— Ф мурѣту рíбж лувьяхми,
Кличóвитж ми пáднжхж,
Ф мурѣту чакъ нж джнугу,
Пáднжхж, íоште држннжхж,
И нж сýрцѣ мѣа зжболѣа.
Нж нáс ли нѣшту шж стáни,
Нж нáс ли, нж кунé ли ни,
Ил' ф сѣлу нж дицáта ни?

Слѣдъ малко врѣме получава извѣстие отъ дома си, че кжщата съ дѣцата му изгорѣла.⁴⁾

15. Шилигаръ Тоньо видѣлъ лошъ сънъ:

— Чи сж хѹбаву примѣанí,
Чжрѣн си поѣжс упáса.

¹⁾ Кач. № 281.

²⁾ Кач. № 97.

³⁾ Кар. I. т. № 18, Кач. № 190 СбМ. XIII, 75 стр. (№ 4).

⁴⁾ СбМ. V 76 стр. (№ 2).

Дохождатъ хайдуци и му искатъ рогатото овие да имъ заколи. Той имъ давалъ сичкото стадо, само да му оставятъ овнето. Разлютилъ се войводата, и застрѣлилъ Тоня¹⁾. Споредъ варианта въ СбМ. VIII 86—87 стр. овчаръ Димо прѣди убийството му, сънувалъ:

— Пушка му звизди мѣриши,
Сабѣа му зимѣ ровини.

16. Димитъръ прѣди да бѣде убитъ отъ турци, видѣлъ сънъ:

— Алено чубе на мене,
Аленъ се фесъ накривилъ,
Чѣfte пиштовѣ затакналъ,
Руси мустаци засукилъ.²⁾

17. Прѣди Аврамъ да принесе сина си Исака въ жертва, видѣлъ синъ:

— Бре аѣде, Аврам, дете за́коли,
Не ли ще дадѣш курбѣан на Бога?³⁾

18. Света Недѣля заспала на скута на св. Петка. Когато се събудила, съобщила този сънъ на св. Петка, който видѣла въ това врѣме:

— Сестро ми свѣта и Петко,
Малко ми дремка фатила,
Да чуденъ сонокъ сонвала:
Стредъ море дърво израсло,
Израсло дърво високо,
Въръ небо дърво крепеше,
Да подъ дървото два лиска,
Два лиска били широки,
Свата ѣ зема покриватъ!
Тие не биле два листа,
Туку си биле две книги,
Що ѣ пеетъ попови,
Да завѣруватъ рисани,
Да си държатъ празници,
Свѣтаа Петка, Недѣля.⁴⁾

19. Божа майка видѣла сънъ:

— Израсло ѣ само дърво,
Само дърво столовато,⁵⁾

¹⁾ Ib. 76 стр. (№ 3).

²⁾ Кач. № 208.

³⁾ СбМ. X 11 стр. (№ 3), ib. 41 стр. (№ 30).

⁴⁾ Мил. № 65, СбМ. XI 4 стр., Ястр. 453 стр.

⁵⁾ Столовато, клончесто.

Столовато той клонато:
Столято му сребарени,
Клонята му позлатени,
Вършане му ситен бисер.

Отива въ рай при св. Петъръ да ѝ изтълкува съня; той го изтълкувалъ така:

— Само дърво — сам си Господ,
Клонята му — сички святци,
Вършато му — све християне.¹⁾

20. Свети Никола сънувалъ:

— Имаше дърво високо,
А на дървото широки вети,
А на коренотъ проклети оси,
На върхъ имаше ройови пчели!

Света Недѣля изтълкувала съня така:

— Проклети оси, проклети евреи,
Ройови пчели, божи рисани.²⁾

21. Царъ Константинъ, прѣди да почне да гради мѣнастиръ, видѣлъ сънъ:

— Сон те сонил малко пиле,
Дек му дошло на главата,
Та му велѣ ем говори:
— Стани стани цар Кустадин,
Тебе те чакат майсторето,
Майсторето, дюлгерето,
Да направиш мал манастир,
Мал манастир сфети Гьоргьѣ!³⁾

22. Стоянова майка видѣла сънъ:

— Чи ми сѣ душлѣ три жени,
Три жѣни, три самудѣви,
Та си Стоѣну искажъ,
Прет Богъ дж го заведжъ,
На Гбспут изметъ дж прѣви.

За да отърве майката Стояна отъ самовилитѣ, праща го въ Света-Гора. Щомъ излѣзълъ на пѣти, срѣщатъ го самовилитѣ и го умъртвяватъ.⁴⁾

23. Стоянъ сънувалъ:

— Ангели Божи спаднали,
На Стоѣана зборували:

¹⁾ Ил. № 121.

²⁾ В. Икон. № 172.

³⁾ Шапк. № 129.

⁴⁾ СбМ. IX 20 стр. (№ 2).

„Стояне, море Стояне,
Да не ти је нѣашто мило,
Че ние тебе ште земем?“

Въспрѣки желанията му: да сгради черква, за майка, за стадо, ангелитѣ му взематъ душата. ¹⁾

24. Стоянь въ петрѣзвено положение, слѣдъ като убиль сестра си Тодора, яхнѣлъ коня си и излѣзълъ по планината; тукъ той заспалъ и видѣлъ сънь:

— Воалци му стаду еадеаха,
Беали кучеата лѣеаха,
Лѣута го змѣеа ухапа,
Бѣалу му соарцае изеадеа!

Майка му изтъкувала съна така:

Сину лиу, сину Стѣеанае,
Воалкувеа-неа са, сину лиу,
Кунацки млади сеаймѣнеа:
Кучеата-на са, сину лиу,
Ф селу-ну чѣурбажѣеа-неа;
Лѣута еа змѣеа, сину лиу,
Твоеа-на сестра Тудорка! ²⁾

25. Ника механджийка, въ отсъствие на мъжа си, често имала свиждане съ любовника си. Понеже се страхувала, че мъжкото ѝ дѣте ще съобщи на баща си беззаконнитѣ ѝ дѣяния, натопила главата му съ вода, ужъ да го обричи любовника ѝ. Той вмѣсто да му бричи главата, „Бог да го убие“, отсѣкалъ му главата. За това убийство баща му видѣлъ въ чужбина сънь:

— Го укѣса люта-змиа,
Мею двѣте цѣрни-очи. ³⁾

26. Младоженецъ, който наскоро оставилъ булката си слѣдъ свадбата, заминѣлъ въ чужбина, булката му се прѣмжва за другъ: това той узналъ отъ сънѣтъ който видѣлъ:

— Имафъ една еребица,
Ми летна и ми избѣга! ⁴⁾

27. Когато Дафининиятъ бѣдѣщъ свекъръ дошѣлъ при домашнитѣ ѝ, да се споразумѣтъ за свадбата, Дафина молила свекѣра си да не дохожда, понеже видѣла лошъ сънь:

— Мѣтна вода дотече,
Бащи ми двори потопа,
На ижу балван ѣскурти!

¹⁾ Гл. X 13 стр. (№ 5.)

²⁾ Сл. „Сл. Гори“, VII 42 стр., Вонч. № 56, Бл. „Момина Свѣза“, IV 39 стр.

³⁾ Шапк. №№ 520, 618, 754.

⁴⁾ Н. Тах. 133 стр.

Свекърътъ не далъ ухо на този сънъ; слѣдната недѣля дохажда съ сватове, но намира мрътва Дафина.¹⁾

28. Петкана сутринъ въ недѣля станшла рано, наклала огъня и сѣдѣла, та плакала, защото видѣла „горокъ сънъ“:

— Два ми галаба летѣа,
Като летеа, гжрмеа,
Когá паднае, треснае,
И двата беа без-глави!
„Това е, мали, на белѣк —
Умрѣли са ми два брата,
Два брата, два близнака!“

Свекърва ѝ се мъчи да я убѣди, че този сънъ е лъжовенъ:

— Заман си сáнок не угажда —
Сабóта спрóти неделъа.
Кога си санок угажда? —
У пéток спрóти сабота.

Въ това врѣме дохажда Петканиниятъ чича да я кани за свадба на двата ѝ брата. Петкана се стрѣсншла, понеже нѣмало погача и бѣклица отъ домашнитѣ ѝ. Чича ѝ се извиная, че ужъ турци му взели калеската. Петкана трѣгншла съ чича си, и когато били прѣзъ гора зелена, Петкана почувствувала миризма отъ темянъ и восъкъ. Чича ѝ казалъ, че сега трѣвитѣ цвѣтитѣ, за туй издаватъ различна благовонна миризма. Петкана слуша плачъ, а чича ѝ казва, че това не е плачъ, а момитѣ пѣсни пѣхътъ и вихътъ вѣнци за братята ѝ. Когато наближила дома, срѣщатъ братята ѝ на носила.²⁾

30. Никола взема оржжето си и отива при годеницата си Мария, за да види, да ли е готова за свадбата. Прѣди да влѣзе въ кѣщи, наслушва отъ прозореца, какво говори тя за него. По него врѣме майката ругала Мария, защо не става рано да готви дарове за прѣдстоещата свадба. Марпя клела дароветѣ, защото годеника ѝ билъ пияница, но майка ѝ я утѣшавала, защото щѣла да бѣде болярка. Още повече се отчайвала отъ този бракъ, понеже видѣла лошъ сънъ:

— Мамо ле, моя майчице,
Каква сжмъ сжна гледала:
Че шиехъ на шаренъ гергъовъ,
Че шиехъ сивиа сжколъ,
На шията му златъ звянецъ,
На крилете му две мрежи.

¹⁾ Спсп. кн. XIX—XX 254—5 стр.

²⁾ Шапк. М.М. 207, 603, Мил. М. 229, Ст. I М. 6, Ястр. 216 стр.

Майка ѝ дала неистинско тълкувание на този сънъ, и то тъй:

Я не грижи се, Марио,
Тая е сжна на добро,
Че ще да се оженишъ:
Гергьова ти е трапеза,
Сивия сжколъ — Никола,
Златния звжнецъ — сваките,
Двете си мрежи — попове,
Щото щатъ да ви венчаютъ!

Мария се сътпила, че майка ѝ не казва сжщинското знание на съня, за това тя го разтълкувала така:

— Мамо ле, моя майчице,
Стара си, а безумна си,
Ти са на сжня не сящашъ:
Азъ ще млада да умра:
Гергьова ми е носила,
Сивия сжколъ съмъ азе,
Златния звжнецъ — твоя гласъ,
Двете са мрежи попове,
Щото ща да ме опяватъ!

Излиза Мария вънъ да си мие лицето. Тукъ я фаща Никола и ѝ отсича главата. Езика на отсѣчената ѝ глава говорилъ:

— Мамо ле, моя майчице,
Ти ли ми сжня не сящашъ,
Че ще Мария да умре? ¹⁾

29. Яница прѣдъ свадбата си видѣла сънъ:

— Де Миленъ гради чардаци,
На чардаците пиргове,
И на пиргове сивъ соколъ;
Сурвеха му се чардаци,
Камыкъ отъ камыкъ біеха;
На миленова ножница
Мъртва кошута лежеше!

Яница се уплашила отъ този сънъ и молила майка си да развалижтъ годежа. Майка ѝ, за да отвлѣче мисълта отъ този сънъ, дала му неистинско тълкувание:

— Не бой се, щерко Янице,
Това си сама тизека;
Що се сурвеха чардаци,
Това са твои сфатове;
Щото е было сивъ соколъ,
Това е Миленъ младъ юнакъ.

Милень дошълъ съ сватове и взелъ Яница. Когато били прѣзъ гора зелена, сватовеѣ се затичатъ по кошута и Яница остангла сама. Яшния конь се подплашилъ отъ пиле, което прѣфъркнжло надъ него; прѣкровката ѣ се закачила на елха; вика на помощ да я откачатъ; Дохажда Милень. Когато я откачалъ, изтъргнали му се случайно ножовеѣ, проболъ Яница въ сърцето. ¹⁾

Къмъ горнитѣ (№ № 29 и 30) два варианта подобень е слѣдниятъ руски мотивъ, въ който въ снъ се рисуватъ бѣдджитѣ членове на момчевата фамилия: снувала сгодена мома и съобщава на майка си снътъ. Последната го разтълквала така:

Ты дитя ль мое, дитятко!
 Ужь какъ я тебѣ сонъ раскажу,
 По словамъ я тебѣ раскажу:
 Что пустая хоромина —
 Чужа дальня сторонушка;
 Углы гугочь отвалилися;
 По вревну раскалилися —
 Родъ — племя отступилися;
 На печищѣ котищѣ лежитъ —
 То лютой свекоръ — батюшка:
 По полу ходитъ гусыня —
 То люта свекровь матушка;
 А по лавочкамъ голуби —
 Деверья ясны соколы,
 По окошечкамъ ласточки —
 Что золовки — голубушки;
 Впереди младъ ясенъ соколъ
 То (имя жениха) ²⁾

31. Стана видѣла снъ:

Че само се платно сновало,
 Само се навивало,
 И сами ватали тжкали!

Този снъ съобщава на мъжа си Стояна, който се тъкмилъ да отива на гости съ нея при баба си. Когато вървѣли, срѣщили на пътя „двама луди“ на бѣли конѣе, които говорили по влашки да убиятъ мъжътъ, защото не билъ личень за булката; а пъкъ последната да взематъ, защото приличала на сестра имъ Стана. Въмѣсто Стояна да убиятъ, той ги

¹⁾ Чол. № 75; Шапк. № № 317, 517, 601; СбМ. III, 61 стр.

²⁾ О. Буслевъ, *op. cit.* I-ий, 42 стр.

убива. Когато отишли при родителитѣ на Стана, указало се, че това сж били Стоянови шурѣ, Станини братя ¹⁾

32. Елигъ Дойна, везеки сърменъ голанъ подъ кжпина въ градина, заспала и сънъ видѣла:

— Чудно джрво чудновато:

Вжршето му дор до небо,

Сжлшето му дор до земи,

Листата му маламѣни;

Родъ родило две ябжлки.

Значението на сънътъ било такъво:

Штотó билó чүдно джрво,

Оно билó тешка свадба;

Штотó билó две ябжлки,

Онó билó до два млади,

До два млади под два венци ²⁾.

Споредъ варианта у СбМ. III, 16 стр. (№ 19) сънътъ на момата билъ такъвъ:

Припаднá ми тевна маглá

Из, маглáта два гжлабé,

Дүри лéта, пера рóна!

Майка ѝ разтълкувала сънътъ така:

— Штотó ie тевна маглá,

А товá ie тешка свадба,

А штотó са два гжлабе,

А товá са два дéвере.

Споредъ варианта у СбМ. IV 1 стр. сънътъ на момата билъ такъвъ:

Тжмнж мжглá

Ран бусилжкж,

Нóж кулá

Фторж кйткж

У кулáтж

Жэлтж ружж,

Ду три китки,

Третж кйткж

Пржвнж кйткж

Чирвén злжтор.

Зела медници и отишла на извора на вода. Тукъ заварва. Божя майка съ младенеца и ѝ разправила сънътъ:

Тжмнж мжгла —

Фторж кйткж

Тешкж свадбж;

Жэлтж ружж —

Нóж кулá —

Сжма си ти

Свждбáрити;

Млáдж бұлкж;

Пржвнж кйткж

Трétж кйткж

Рán бусилчиц —

Чérвин злжтор —

Млхдуженец;

Млат девирку.

¹⁾ Шапк. № 633.

²⁾ СбМ. I, 19 стр. (№ 5), i в IV 35 стр. В. Ик. № 98; Исп. XXI—XXII 554 стр.

33. Стоя везла кошуля на първъ день на великденъ, като подкава слънцето да грѣе по-дълго врѣме, за да свърши шаркитѣ по нея. Когата довезла кошулята, ослѣпила съ двѣтъ си очи. За изцѣренье майка ѝ сънувала:

Да собере Стойнините,
Стойнините мили дружки,
Да развезатъ кошулята,
Кошулята ученичка,
Нето конче да не скинатъ,
Нито игла да не скършетъ,
Такай Стоя ќе прогледне.¹⁾

34. Питала стрина болна Цѣнка, защо е толкозъ кахърна; а тя ѝ казала, че видѣла лошъ сънъ:

— На сон доіде, стрино,	Облечи се,
Вуіко попот	Салт кошула,
С млат Алекса,	Вжрс кошула
Стрино, Марин,	Антериа
И ми рече:	Селемна,
„Аіде, Ценко,	Сме донеле
Промени се,	Четвѣр кола
Накѣйти се,	С два бивола! ²⁾

35. Дъщеря на майка си казва сънъ;

— Да си имѣахме	Терзиіе-не штат
На двор калинка,	Да са увидат;
До калинка-на	Фтору-ну пиле
Тьоанка съульвиіка,	Пеае, казува:
До съульвиіка-на,	Дульгѣре-не са
Чеарвѣн треандѣфел,	Збират тоарнуват;
На треандафела-н	Трѣту-ну пиле
Ду три пилъчкове;	Пеае, казува:
Поарву-ну пиле	Кундураджиіе штат,
Пеае, казува:	Туф да си сидѣаот,
	Моми да галеат. ³⁾

36. Мома проклинѣ вѣтъра, че я събудилъ отъ сънъ:

— Добѣр си сѣнѣк гледае:
Девет су године минуле
Како си брата не видо,
Сега го на сѣн гледае,
Прет наше оро играше:

¹⁾ Вѣрк. № 147.

²⁾ Сбм. IX 119 стр. (№ 11).

³⁾ Ib. I 35 (№ 13).

На бела ретка кошулка,
На чисти бели тхрлжци. ¹⁾

37. Мома подъ дърво маслиново спѣла и сънувала:
Цариградъ се градеши,
Кжкъ се градеши й ронеши.

Разбудила се вслѣдствие силниятъ вѣтъръ, който духалъ:
тя почишла да го кълне: вѣтърътъ откършилъ гранка отъ
дървото и убилъ момата. ²⁾

38. Гюргя заспала въ широко поле подъ маслиново
дърво. Вѣтъръ духналъ, та разбудилъ момата, която гле-
дала сънъ:

Поминаха до три луди млади:
Първото ми даде мене яболко,
Второто даде златъ пржстенъ,
Третото мене, джанимъ, цалива
Той що ми даде, джанимъ, яболко,
Какъ него, Боже, да сѣ тхркалитъ;
Той що ми даде, джанимъ, златъ пржстенъ,
Низъ него, Боже, да се провриетъ;
Той що ме мене, джанимъ, целива,
Дай ми, мили Боже на яве,
Вежъ да поминамъ, Боже, сосъ него. ³⁾

39. Лудо младо видѣло сънъ:
На сон дошла малка мома,
Легнала му на раката
Бржкнала му у пазуха. ⁴⁾

40. Ергенъ пита мома, да ли е видѣла сънъ за него, а
тя казала:

— Видоф, видоф, юначе, сон за тебе,
Сон за тебе, се за мене:
Ти ми беше сивй — сокол,
А аз си беф еребица. ⁵⁾

Сърбо-хърватски варианти.

- а) Любовница казва на либето си сънъ:

¹⁾ Ib. XI. 14 (№ 5), Кар. I. т. № 11, СПсп. кн. XXXIV 575 стр.

²⁾ Бонч. № 124.

³⁾ Мил. № № 340, 291, Верк; I № № 74, 306; Шанк. № № 889, 949, 988, 1019, 1020, 1053; Сбм. II 40 стр. (№ 4), Ib. VI 28 (№ 3), Ib. 29 стр., Ib. IX 107 стр., Ib. 12 стр. (№ 15) Ib. XIII, 111 стр.

⁴⁾ Шанк. № № 220, 108, 879; Сбм. X 46 стр. (№ 5); Чол. № 43; Тах. 116 стр.

⁵⁾ Шанк. № № 146, 1004; Сбм. VI 78 стр. Ib. XIII, 31 стр.; Мил. № 312; Верков. № № 30, 254.

Да је трава по авлији никла,
А по трави чудна роса пала,
И по роси стр'јеле попануле.

Либето њ разтълкувало сѣнѣтъ така :

Што је трава по авлији никла,
То су јади и твоји и моји,
Твоји за мноѣ, моји за тоѣом,
Што је роса по трави попала,
То су сузе и твоје и моје,
Твоје за мноѣ, а моје за тоѣом;
Што су стр'јеле по роси попале,
То су косе и твоји и моје,
Твоје за мноѣ, моје за тоѣом.¹⁾

б) Люѣовникѣ казалѣ на люѣовницата си сѣнѣтъ, а тя го растълкувала тѣѣ :

— Što je krupa pala preko puta,
To je naše iz mala gledanje;
Mutna voda i tamo i vamo,
To je od suza i mojich i tvojih;
Što je pukla puška iza paza,
To ćeš, dragi, brzo haber čuti;
Što je sahat pao iz nidara,
To ja, dragi, odoh za drugoga.²⁾

А. П. Стоиловѣ.

¹⁾ Караѣ. 2 I № 640.

²⁾ Kamilo Blagajić, Hrvatske narodne pjesme i pripovijetke iz Bosne. Zagreb. 1876. № XXXVII.

Географията въ програмата за педагогическитѣ училища¹⁾.

Какво е назначенето на нашитѣ гимназии и на какви призвания се прѣдаватъ обитурientитѣ имъ, още не е установено²⁾ и затова учебнитѣ имъ планове сж много своеобразни и, ако иска човѣкъ да ги критикува, не знае отъ кое становище да погледне на тѣхъ. Съ педагогическитѣ училища обаче работата е съвсѣмъ друга. Назначенето на тѣзи училища е точно опрѣдѣлено: да приготвятъ учители за първоначалнитѣ училища. Имаме ли веднашъ това прѣдъ очи и като знаемъ задачата на първоначалното училище, можемъ лесно и вѣрно да схванемъ и задачата на всѣки учебенъ прѣдметъ въ педагогическитѣ училища.

Ще говорѣмъ само за географията.

Главната задача на първоначалното училище е да направи дѣцата способни да дѣйствуватъ въ бждешитѣ сфери на призванията си като човѣци, членове на общината, граждани на държавата, да ги снабди до тамъ съ познания и сръчности, щото да сж въ състояние да вникнатъ добръ въ достъпнитѣ за тѣхъ клонове на призвания и да слѣдятъ щогодѣ разбрано културнитѣ работи на другитѣ съсловия и отрасли на промишлеността³⁾. Отъ тука слѣдва логически, че Отечеството и настоящето трѣба да заематъ първо мѣсто въ програмитѣ на първоначалнитѣ училища.

Най-малко ^{3, 4} отъ дѣцата ще отраснатъ и прѣкаратъ живота си въ онова село или градъ, гдѣто сж се родили. А всѣка покрайнина на нашето отечество има особенъ характеръ. Въ Дунавската равнина вирѣе другъ родъ поминѣкъ и интереситѣ на тамошнитѣ хора сж по-други, отколкото въ планината, сжщото межемъ да кажемъ и за противоположността на крайморекитѣ поселища и тѣзи що сж въ вътрѣшността. Дѣтето ще израстне въ родината си, разбираана въ най-тѣсната смисълъ на думата, тамъ то ще се срещне за първи пѣтъ съ дѣйствителността и, за да стане то добъръ работникъ и полезенъ гражданинъ, тя трѣба да му се раскрие. И Първоначаленъ Учитель, който ще се нагърби съ тази задача, трѣба да схване добръ

¹⁾ Държавенъ Вѣстникъ, год. XVIII брой 222: Училищенъ Прѣгледъ год. I, кн 9.

²⁾ Утѣшителенъ е факта, че Министерството на Нар. Просвѣд. е почнало да събира данни, на какви призвания се прѣдаватъ обитурientитѣ на нашитѣ гимназии.

³⁾ Гледай брошурата на Анхалтското учителско дружество: Welche Stoffe sind nach den Forderungen der Gegenwart aus dem Lehrplan der Volksschule zu entfernen bezw. demselben einzufügen? Dessau und Leipzig. 1896. стр. 12.

и всестранно характера на природата и живота на хората въ оная страна, гдѣто той ще обучава, а за това се изисква да познава:

1) Твърдата земна повърхнинна заедно съ хидросферата и атмосферата, разгледани морфологически, хилологически (споредъ материаленъ съставъ), динамически и генетически, като се има за ръководителна точка промѣнливитѣ отношения на тритѣ природни царства помежду си и къмъ земната цовърхнинна.

2) Растителната покривка и животния миръ, разгледани въ тѣхнитѣ промѣнливи отношения къмъ земната повърхнинна по сжщитѣ четири принципа.

3) Човѣка и отдѣлни моменти на неговата материална и духовна култура, разгледана отъ сжщата точка зрѣние и по сжщитѣ четири принципа (Dr F. v. Richthofen: Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie. Leipzig. 1883).

Дали ще даджѣт педагогическитѣ ни училища такива познания по география, щото първоначалнитѣ учители да можѣтъ да схванѣжѣт самостоятелно поне видѣтъ на облѣклото, направата на кжщитѣ, поминѣка на хората въ зависимостъ съ формата на земната повърхнинна, състава на почвата, поението климата растителността и животнитѣ, ще ни покаже самата програма.

Въ първитѣ три курса на педагогическитѣ ни училища ще се изучава съ малки съкращения почти сжщия материалъ, както и въ първитѣ три класа на класнитѣ ни училища, съ тази само разлика, че въ класнитѣ училища разполагѣтъ за това съ 7 часа въ седмицата, а въ педагогическитѣ само съ 3! Въ програмата не е казано, какъ да се гледа на прѣдвидѣния географически материалъ: Като прѣговоръ ли, тѣй като всички ученици сж свършили три класа и сж прѣкарали цѣлия курсъ на географията, или като разширение на изучения материалъ въ класнитѣ училища. А такова ощущение е голѣмъ недостатѣкъ за една програма. Въ IV курсъ се изучава Математическа география, разпрѣдѣлена въ 18 параграфа, отъ които само половината принадлежатъ неѣ, а другитѣ трѣба да се отнесѣжѣт къмъ Астрономията. За физическа география, биогеография и антропогеография (културна география) и споменъ нѣма! Защо сж изоставени именно тѣзи части отъ географията, които съставляватъ сжщността ѣ?? — Ученицитѣ трѣба сега да изучавѣтъ подробно отечеството си, въ физическо отношение безъ да сж учили физическитѣ свойства на земята, безъ да можѣжѣтъ да различавѣтъ формитѣ на земната повърхнинна и да иматъ що-годѣ понятие за тѣхното моделиране; тѣ трѣба да изучавѣтъ подробно отечеството си въ политическо, етнографическо и статистическо отношение, безъ да знаятъ за дѣйствието на природнитѣ условия върху човѣка. И това е болестъ обща на всички наши програми, за всички учебни прѣдмети.

Като наблѣгамъ най-много на това: да се даджѣт на ученицитѣ отъ педагогическитѣ училища такива познания по география, щото тѣ да можѣжѣтъ съ тѣхъ да схванѣжѣт самостоятелно теренѣтъ на коя да е страна и неговото влияние върху живота на хората въ тази страна и като имамъ прѣдъ очи, че отечеството и настоящето трѣба да сж изходната точка на първоначалното учение, прѣдлагамъ слѣднитѣ измѣнения на програмата:

1) Отъ единайсеттѣхъ часа прѣдвидѣни за история и географія да се прѣдставятъ на географіята най-малко половината.

2) Да се изучатъ главно принципитѣ на Физическата Географія и Антропогеографіята¹⁾, като се прѣговаря същеврѣмено учението за земитѣ.

3) Отъ Математическата географія и Астрономията да се вземжтъ само най-главнитѣ нѣща, а да се обърне особно внимание на отдѣла: Географическата карта. Първоначалния учител трѣба не само да разбира добръ картитѣ, а да може и самъ да ги чѣртае, да прави релефни карти, да изработва профили и да се справя добръ съ всички сръдства за нагледно обучение.

А. Иширковъ.

¹⁾ Съдържание на Антропогеографіята:

а) Учение за факторитѣ на географическото разпространение на човѣцитѣ и на тѣхнитѣ творения: механическа часть на Антропогеографія.

б) Учение за географическото разпрѣдѣление. форма, голѣмина на народитѣ и на тѣхнитѣ държави: статистическа часть на антропогеографіята.

За сега принадлежатъ къмъ нея още:

1) Етнографія, която само случайно е прѣминала отъ областта на историята къмъ Антропогеографіята.

2) Учение за държавитѣ, което възъ практически основи е прѣминало отъ областта на политическата икономия къмъ антропогеографіята (Prof. Dr. F. Ratzel: Antropo-Geographie, Erster Theil. Stuttgart 1882, стр. 17.).

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЬ.

Б. Райновъ и Ан. Байчовъ, Уроци по словесността.
Часть I. Стилистика. Руссе, 1896. Стр. 135. Цѣна 1-70 л.

Твърдѣ неохотно се наехме да изпълнимъ едно обѣщание, вече два пѣти заявено отъ редакцията ни, а именно да разгледаме новата словесность, съ която г-да Райновъ и Байчовъ, учители при Русенската държавна гимназия „Князь Борисъ“, удостоихъ българската учебна литература. Неохотно казваме, не защото подобна една рецензия изисква доста работа, но защото знаемъ отъ напредѣ, че г-да съставителитѣ нѣма да останжтъ благодарни отъ оцѣнката ни и „ще я погледнжтъ съ хладнокрѣвие“, сирѣчъ нѣма да я земжтъ въ внимание — както се изразяватъ сами въ прѣдговора си. А да пишешъ нѣщо, безъ да заинтересуважшъ поне оногова, за когото пишешъ, значи по простому да лаешъ на аба. Но въ България не сж учители само Райновъ и Байчовъ, а ги има слава богу още много други и тѣ сигурно чакатъ отзивъ за тая нова словесность, която се фърля съ такъвъ апломбъ между българския школки свѣтъ. Ето за тѣхъ пишешъ тия редове. На най-сетнѣ и самитѣ ѣ съставители не върваме да заминжтъ туку-тъѣ рецензията ни, а сѣ ще се позамислжтъ върху нѣкои наши бѣлѣжки и не ще ги изпуснжтъ изпрѣдъ видъ при възможно второ издание. За това не трѣбаше тѣ да се заканватъ въ прѣдговора си, че „ако би се намѣрили нѣкои г. г. критици, които би си позволили да надминатъ границата на приличнето и безосновно би ни злословили и нападали, ще погледнемъ съ хладнокрѣвие на тѣхнитѣ бѣлѣжки и ще ги сметемъ за такива, които нѣматъ за цѣль да ни спомогнжтъ, за исправяние дѣйствителнитѣ грѣшки и недостатѣци на учебника“. Съ това си заканване г-да съставителитѣ на новата словесность нито ще уплашжтъ нѣкого, нито пъкъ ще убѣджтъ българския народъ, че словесността имъ е най-добра.

I.

Докато прѣгледвахме първата часть отъ словесността на г-да Райновъ и Байчовъ, именно Стилистиката, постоянно ни се мѣркаше въ умѣтъ единъ и сжщи въпросъ: На какво сж се опирали г-да съставителитѣ на тая словесность, като се рѣшили да излѣзжтъ на свѣтъ съ нея? Съ други думи, съ какво надминава тая нова словесность другитѣ наши досегашни словесности, за да оправдае човѣкъ нейното появяние? Дали е прокаранъ въ нея нѣкой новъ, по-лесенъ методъ? Дали е изложена по-ясно и по-точно? Дали е по-кратка отъ другитѣ? Или най-сетнѣ, дали е по-ефтина? Слѣдъ като я прѣгледвахме отъ край до край, дойдохме до заключение, че тая словесность нѣма никакви

прѣимущества прѣдъ другитѣ наши словесности, защото: нито ѝ е методътъ по-лесенъ, нито е изложена по-ясно, нито е по-кратка, а нито е по-ефтина отъ другитѣ.

1. Методътъ, по който е прѣдставенъ материала въ словесността на г. Р. и Б. не е нито новъ, нито пъкъ по-лесенъ отъ досегашнитѣ; той е „повече синтетически“, казватъ сами г-да съставителитѣ въ прѣдговора си, но тоя „синтетически“ методъ е тъй прѣплетенъ съ многословни обяснения, щото прилича повече на аналитически отколкото на синтетически. На съставителитѣ види се не е било възможно да се държатъ о единъ и сѣщи методъ, защото словесността имъ е компилация отъ учебници съ разни методи: кое както намѣрили, тъй го изложили. Па както е изложено всичкото безъ редъ и прѣгледъ, правилата се просто губятъ изъ разнитѣ примѣри и обяснения, та ученикътъ не ще знае просто, какво да учи за урокъ и какво не. Съставителитѣ имали похвално намѣрение — да улеснятъ ученицитѣ, като имъ дадатъ такава ръководство, „отъ което да могатъ да си съставятъ лесно изводитѣ отъ всѣкой урокъ, отъ всѣко класно занимание и когато си приготвяватъ уроцитѣ дома, да знайтъ какво и що да научаватъ при всѣки урокъ“, но лошо изпълнили това си намѣрение, защото освѣнъ че прѣтрупали учебникътъ си съ излишни пасажки, но и не се погрижили да изтъкнатъ на лице онова, което ще се иска отъ ученицитѣ, сирѣчь не се ползували отъ разнитѣ шрифтове въ учебника си, а ги нафърляли безразборно тъй, че не знаешъ, кой шрифтъ имъ е за по-важни, и кой — за по-неважни правила: За правила съ еднаква важность употрѣбляватъ ту курсивъ, ту обикновено писмо, а тъй сѣщо и примѣритѣ — на мѣста печататъ съ обикновено писмо, на мѣста съ курсивъ, на мѣста пъкъ съ дребно писмо. Изобщо техническата страна въ учебника на г-да Б. и Р. си много пострадала, а съ нея заедно си пострадала и самата стойность на учебника, защото, както е печатанъ сега, нѣма никаква прѣгледность. Освѣнъ това разнитѣ отдѣли въ словесността се кръстосватъ безсистемно, та замѣгляватъ още повече общия прѣгледъ на учебника. Въ началото напримѣръ, докато се начене отдѣлятъ за съчинението не виждашъ нѣкоя постепенность, а забѣлѣвашъ, че разнитѣ глави и отдѣли се движатъ и слѣдватъ кретава и на прѣскакулки — безъ да има помежду имъ систематична връзка. Ъто напр. какъ слѣдватъ една слѣдъ друга първитѣ нѣколко глави — дори до отдѣлятъ: „За съчинението“: На първо мѣсто въ словесността стои едно *въведение*, заглавието на което е напечатно съ такива голѣми букви, щото мислишъ, че цѣлата книга е „въведение“; защото ни едно друго заглавие въ книгата не личи съ такива едри заглавни букви. Въ туй въведение се говори за разликата между устната и писмена рѣчь — както и за цѣлътъ и а човѣшката рѣчь изобщо. То твърдѣ хобаво: а и слѣдната глава „Опрѣдѣление на словесността“ си е сѣщо на мѣсто. Но веднага слѣдъ нея дожда една глава за „Значението на словесността прѣдъ другитѣ изящни искусства“, и захваща съ думитѣ: „Най главнитѣ видове на изящнитѣ искусства сѣ: живописъ, ваяние, архитектура“ и пр., безъ да се е казало ни думица по-напрѣдъ за „искусства“, нито за „изящни искусства“. А слѣдъ тая глава иде пъкъ глава за „раздѣление писменнитѣ произведения на два отдѣла“ (прозаически и поетически), за да се върнемъ слѣдъ нея пакъ къмъ

дѣлението на словесността на двѣ части: История и теория на слов., та слѣдъ това да се поучимъ и за „признакъ, впечатление и прѣдставление“, че тогава чакъ да минемъ къмъ „сѣчинението и съставътъ му“. Още повече, за общо удивление, отдѣлитѣ, подотдѣлитѣ и главитѣ въ учебника на г-да Р. и Б. не сж означени съ никакви числа или букви, както прилича за едно „систематическо“ дѣло, за каквото считатъ учебникътъ си г-да съставителитѣ. Нали за това казватъ въ прѣдговора си че „прѣподаванието на словесността трѣба да бѣде *систематическо*, за да можѣтъ ученицитѣ да си съставятъ лесно изводитѣ отъ всѣкой урокъ“, а щомъ самиятъ учебникъ не е изложенъ систематически, каква система ще искашъ отъ ония, които прѣподаватъ или учѣтъ по такъвъ учебникъ? Както е нафърляно всичко безъ планъ и система, човѣкъ не знае, какво е отдѣлъ, какво е подотдѣлъ въ учебника на Р. и Б. Тѣй напр. науката за сѣчинението и съставътъ му би трѣбало да бѣде единъ главенъ отдѣлъ и всички заглавия, които слѣдватъ слѣдъ него и говорѣтъ за сѣчинението, би трѣбало да бѣдѣтъ подотдѣли и глави и слѣдователно би трѣбало да се отличаватъ отъ главното заглавие вѣчъ по самото си писмо. Но такова нѣщо нѣма, защото второто заглавие „сѣдържание на сѣчинението“ е пакъ съ сѣщи букви, каквото е и първото; третото „видове на сѣчинението“ и четвъртото „форма на сѣчинението“ — пакъ съ сѣщи букви. Четвъртото заглавие „форма на сѣчинението“ обема три глави: А. планъ, В. способъ за излаганieto на мислитѣ споредъ лицето, което ги излага и С. слогъ на сѣчинението. Сега какво по-естествено отъ това, да си слѣдватъ заглавията на тия три глави съ по-малки букви. Но нѣ, заглавието на първата глава А. планъ е напечатано съ по-едри букви отъ сичкитѣ други заглавия — като че е главенъ отдѣлъ; втората глава В. способъ и пр. личи тѣй сѣщо съ голѣми бѣкви, а трето заглавие С. слогъ липсува съвсѣмъ, а на негово мѣсто слѣдва: Часть I. Стилистика, та слѣдъ нѣколко реда пакъ да се върнемъ къмъ сѣчинението съ заглавие „Изложение на мислитѣ въ сѣчинението“. Ето туй е то системата на г-да Р. и Б. въ новата имъ словесность.

2. Материалътъ въ учебника на Р. и Б. не е изложенъ ни по-ясно, ни по-точно, а напротивъ, има често и такива стутаности, каквито човѣкъ не би прѣдполагалъ отъ съставители на словесность. Прѣшкитѣ въ туй отношение досѣгатъ както фактическата страна, сирѣчь материалътъ на учебникътъ, тѣй и формалната му страна, сирѣчь езикътъ и стилътъ на съставителитѣ му.

Веднага въ началото, гдѣто се говори за значението на човѣшката рѣчь, че чрѣзъ нея човѣкъ влиза въ сношение, сдружава се, търгува и т. н. т. слѣдва една твърдѣ неточна дефиниция: „устната и писменна рѣчь указва *срѣдствата*, които помагатъ на човѣка да достигне своитѣ цѣли“. Неточна е тази дефиниция за това, защото прѣди нея не се говори нищо за писменна рѣчь, а само за устна — за писменната рѣчь е дума по-долу: слѣдователно или самата дефиниция трѣбаше да слѣдва слѣдъ като се обясни и какво е писмо, или пъкъ като се е турила по-горѣ, не трѣбаше да се споменува въ нея за писменна рѣчь. Освѣтъ това

неточна е схщата дефиниция и за това, защото устната и писменна рѣчь не указватъ само срѣдствата, а сх сами срѣдство на човѣка и то не за цѣлитѣ му, а за умствено съобщение съ другитѣ хора.

Слѣдъ това не се минува веднага къмъ обяснението на писменната рѣчь, а се казва, че „сѣ *дарбата на рѣчта* човѣкъ има за цѣль да достигне три главни *нѣща*: 1) да научи нѣкого на какво да е нѣщо; 2) да го убѣди въ нѣщо и 3) да му направи удоволствие. Тѣзи три *нѣща* напълно отговарятъ на тритѣ душевни способности на човѣка: волята, чувството и разума. Тука бихме очаквали, душевнитѣ способности да бѣдѣтъ наредени тѣй: разумъ, воля и чувство, и освѣнъ това на мѣсто щѣше да бѣде, ако се забѣлѣжеше, че споредъ туй и словеснитѣ произведения се дѣлѣтъ на три главни вида: прозаически, ораторски и поетически, на които отговарятъ и три отдѣла въ словесността: прозаика, риторика и пштика.

Слѣдъ туй не твърдѣ умѣстно вметнато отдѣлче за цѣльта на човѣшката рѣчь, иде обяснение на това, що наричаме писмо, и се свършва съ тия думи: „А за да може всѣкий не само да го разбере, а и да го убѣди въ това което казва, *писаното му* трѣба да бѣде изложено тѣй, както е *нуждно*, а това се постига съ *писменната наука*, наречена словесность“ тукъ освѣнъ нескопосно изложение забѣлѣзваме и това, че словесността се нарича писменна наука. Това изтъкваме, защото по-долу словесността наведнѣжъ става пѣкъ искусство, защото на стр. 3 четемъ: „*Науката* словесность има, каже, различни значения: първо словесность наричатъ сборътъ на всичкитѣ *словесни* паметници, въ които се изразява духовния животъ на народа и неговото развитие, послѣ, словесность се нарича тази *наука*, която излага законитѣ и формитѣ на *писменнитѣ* произведения“. Въ тия опрѣдѣления има пакъ двойна неточность, произлѣзла едно отъ употрѣбението на думата наука въ началото, и друго въ употрѣбението на терминитѣ словесни паметници и писмени произведения. Най-напрѣдъ се казва, че словесността е наука, а подиръ това се казва, че словесността е сборъ на всички словесни произведения. Тука има противорѣчие, защото, ако словесността е наука, тогава сборътъ на слов. произведения не е словесность, защото такъвъ сборъ не е наука, както и сборътъ на всичкитѣ природни прѣдмети не е Естествена история. Друга неточность пакъ въ тия опрѣдѣления състои въ това, че единъ пѣтъ словесността е сборъ на всичкитѣ словесни паметници като се изключватъ писменнитѣ произведения, а веднага слѣдъ това словесността „излага законитѣ и формитѣ (*само*) на писменнитѣ произведения“, като се изключаватъ устнитѣ. Истина, слѣдъ това слѣдва единъ пасажъ, който казва право, че словесността изучва „всичко, що е създадено отъ човѣчeskото слово, било то устно, или писмено, или пѣкъ печатно“, но съ това се не поправя първата неточность.

Не знаемъ изобщо, какво разбиратъ Г-да съставителитѣ подъ терминътъ „писмени произведения“, като го употрѣбаватъ тѣй неправилно: „По произхождението си, казватъ (на стр. 4), писменнитѣ произведения се раздѣлятъ: на 1) *устни* или народни и 2) *искусствени* или писмени“ По нашиятъ простъ разумъ писменнитѣ произведения не могатъ да бѣдѣтъ ежщеврѣменно и устни.

Въ отдѣльтъ за значението на словесността прѣдъ другитѣ изящни искуства (стр. 4) се изброяватъ „най главнитѣ видове на изящнитѣ искуства“, които сж: „живопись, ваяние, архитектура музика и поезия“ и веднага слѣдъ това слѣдва: „словесността занимава първо мѣсто между всичкитѣ изящни искуства...“ безъ да се е казало по-напрѣдъ, че словесността е нѣкое искуство; защото по-горѣ като се опрѣдѣля значението на словесността, нарича се само наука, а не искуство: „Науката словесността има различни значения: първо, словесностъ наричатъ сборътъ на всички словесни паметници“ и пр.; послѣ, словесностъ се нарича тази наука, която излага законитѣ и формитѣ на писменнитѣ произведения“ (стр. 4). А веднага слѣдъ това на сжщата страница словесността става наведнѣжъ искуство. Точностъ ли е това? и ще ли бжде ясно за ученицитѣ?

А ето какъ точно и разбрано г-да Р. и Б. опрѣдѣлятъ поетическитѣ произведения: „Тия отъ произведенията на човѣческото слово, които ни рисуватъ картинитѣ на събитията и явленията изъ народния животъ, създадени отъ поета подъ извѣстни впечатления отъ дѣйствителността и служащи за най нагледно изказване на заключающитѣ се въ тѣхъ негови мисли или идеи, се наричатъ поетически. Въ словесността тѣ съставятъ особенъ отдѣлъ, особна областъ на произведенията отъ фантазията, дѣйствуващи съ силата на своитѣ образи на нашитѣ чувства, поради което тѣ иматъ възпитателно морално значение“ (стр. 5 и 6). При такива галиматии не знаемъ, кого повече да съжаляваме; да ли учителятъ, който ще си бие ангелитѣ да разбере такова едно опрѣдѣление, за да го прѣдаде въ класъ, или нѣкъ ученикътъ, който ще си пълни главата съ такива безмислици.

Между отдѣльтъ за раздѣлението на словесността и между отдѣльтъ за съчинението и съставътъ му има вмѣкнато едно отдѣлче подъ заглавие: признакъ, впечатление и прѣдставление, което нѣма абсолютно никаква връзка нито съ прѣдния, нито съ слѣдния отдѣлъ, а стои съвсѣмъ уединено. Това отдѣлче освѣнъ че разваля редътъ и системата на учебника, но съдържа и нѣкои понятия, които нито ще ги разбержтъ ученицитѣ, а нито отъ тѣхъ ще се ползватъ нѣщо. Говори се тамъ за сжществени и несжществени признаци; сжществени сж: *коренътъ* на растението, *разумътъ* у човѣка, *сърцето* у животнитѣ, а несжществени или случайни признаци сж: *цвѣта* на кожата у човѣка. Отъ тия опрѣдѣления ученикътъ не може друго понятие да получи, освѣнъ това, че за да различаваме животнитѣ напр. помежду имъ, не трѣба да гледаме кожата имъ или други нѣкои външни признаци, а трѣба да имъ гледаме сърцето, защото то е сжщественъ бѣлѣгъ; тѣй сжщо за да различаваме човѣцитѣ по между имъ не трѣба да имъ гледаме външната, а трѣба да имъ гледаме разумътъ. Като се говори въ една словесностъ за признаци, трѣба да се приведе това въ нѣкоя връзка съ останалия материалъ, а да се не дава тѣй само да прѣтрупва учивото на ученицитѣ, безъ да имъ обяснява нѣщо.

На стр. 9 се говори, че по нѣкога заглавието показва неточно прѣдмета на съчинението и се даватъ несполучени примѣри: Стана,

Рада Ключарката и Асѣнъ I! Ами че отъ тия заглавия се вижда твърдѣ хубаво, за какво се говори!

На 17. стр. слѣдъ като се дава главното опрѣдѣление на монологическата форма, опрѣдѣление прѣписано отъ Момчилова и отъ Станева, ето какъ г-да Р. и Б. обясняватъ и отъ своя страна монологическата форма за излаганье мислитѣ: „Всѣки отъ насъ като вземе да чете другиму мислитѣ исказани въ реченото съчинение, ще види, като че той (читателя) лично отъ себе си излага прѣдъ другитѣ мислитѣ си за описания отъ автора прѣдметъ.“ А за диалогическата форма пъкъ се даватъ тѣзи обяснения: „Внимателно прочитанне на добри съчинения, написани въ тази форма прѣдставлява на читателя твърдѣ добро сръдство за развитието на неопитното още обмислюване и за приучванието му къмъ логическа послѣдователност. Освѣнъ това *тя* е удобна и умѣтна тогава, когато прѣдметътъ на съчинението се явява въпросъ споренъ или окончателно неизработенъ. За това тая форма често се употрѣбява въ философскитѣ съчинения; съ нея се ползватъ и въ историческитѣ статии, когато желахтъ по-ясно да прѣдставятъ възгледътъ на едно или друго историческо лице на извѣстно събитие.“ Почтеннитѣ автори забравили да кажхтъ най-важното, именно, че диалогическата форма се употрѣбява и въ катехизиситѣ!

А ето какъ ясно и пълно се обяснява смѣсената форма за излаганье мислитѣ (стр. 20): „Тази форма се употрѣбява прѣимуществено въ повѣститѣ и разказитѣ, романитѣ и други произведения; така напр. въ разказа: „Дѣдо Любенъ и Хаджи Генчо“ ний виждаме изложение отъ личността на самия авторъ напр. при описанието на мѣстността, гдѣто е живѣлъ Дѣдо Любенъ, покрай това сръщае и разговоръ между дѣдо Любена, домашнитѣ му и Хаджи Генчо, измисленъ отъ автора, за да раскрие извѣстни мисли *въ него*“ (въ кого?).

А разликата между езикъ и стилъ г-да Р. и Б. обясняватъ тѣй: „Езикътъ е сбора на всички думи, които съществуватъ въ народа, а слогъ въ общо значеніе е извѣстния *строй или характеръ* на рѣчта, *по който* чловѣкъ *исказва* мислитѣ си, — въ частенъ и повече тѣсенъ — литературенъ отпечатѣкъ на индивидуалната личностъ на писателя. Освѣнъ това езика прѣдставлява този материалъ, отъ който писателя образува, обработва *езика си*, слѣдователно, езикъ и слогъ не е едно и сѣщо.“

На стр. 27. дѣто се говори за „позволителнитѣ варваризки“ г-да Р. и Б. казватъ, че гръцкитѣ думи, като: ангелъ, евангелие, църква, и пр. биле заети „отъ гръцитѣ при ввежданieto на християнството *въ време на фанариотското шо*“ (!)

На стр. 29, тѣкмо дѣто се расправя за „ясностъ въ рѣчта“ има твърдѣ много неясности и граматически неправилности: „Ясното, разбраното, обмисленото знание на прѣдмета *отъ* писателя и добротѣ владѣние на езика сѣ най-главното за ясността *въ* самото изложение“ казватъ г-да съставителитѣ и навеждатъ за това най-лоши примѣри: Напр. казватъ не е добро да се каже: „защо всѣкой отъ другитѣ по-нещастенъ себе си *почита*“ а трѣбало да се каже: „Защото всѣки *почита* себе си по-нещастенъ отъ другитѣ“. Почтеннитѣ съста-

вители се не догадали тука, че глагольтъ „почита“, както е употребенъ. съставя много по-голяма грѣшка, отколкото редътъ на думитѣ, зарадъ който навеждатъ тоя примѣръ.

Ето пъкъ съ каква точностъ и ясностъ г-да Р. и Б. обясняватъ значението на синонимитѣ (стр. 31 — „Точностъ на рѣчъта“!): „Употрѣбението на синонимитѣ придава живостъ на слога, защото съ помощта имъ прѣдмѣта се характеризира съ различни черти, прѣдставлява се отъ различни точки на гледанието и съ това указва (кой, що?) на различнитѣ впечатлѣния производими отъ тѣхъ (отъ кои?) на думата на наблюдателтъ, като *му* (кому?) даватъ същеврѣменно и различни наименования“.

Въ отдѣльтъ за „слогътъ въ художествена страна“ (стр. 59) се казва, че съ художественъ слогъ се постига пластичностъ на отвѣчената мисль и ето какъ се тълкува това: „Напр. отвѣчената мисль: „Никога не трѣбва да излѣгвашъ“ (а защо не: да не лѣжешъ?), въ художественъ езикъ *тя* получава живописенъ, благозвученъ и приятенъ за въображението и слуха образъ: „хлѣбъ и солъ да ядешъ, но право да казвашъ.“ Въ тази пословица мисльта е прѣдадена художествено: тука има и живописъ (гостътъ се изображава седящъ на трапезата, *който* обѣдва, а истината направо исказва въ очитѣ на стопанина) и благозвучие — стройна форма на периодъ (отстъпителенъ) и измѣрена рѣчь — на края *да* има съзвучие: да ядешъ и казвашъ“ (стр. 60). Безъ да гледаме, отдѣ съхъ приписвали г-да съставителитѣ цитирания пасажъ, казваме имъ направо, че това е просто галиматия, защото въ тия редове нито ясностъ и точностъ има, нито има граматическа правилностъ и логика, нито пъкъ има вѣрно схващане на примѣра; Защото отъ общия смисль на пословицата „хлѣбъ и солъ да ядешъ, но право да казвашъ“ не излиза, че оня, комуто се казва *тя*, трѣба да бѣде непрѣменно гостенинъ, а се разбира изобщо, че „по-добръ човѣкъ *гладенъ да стои*, отколкото да лѣже“, сирѣчь тукъ отвѣчената мисль „гладенъ да стоишъ“ се изказва чрѣзъ конкретна: „хлѣбъ и солъ да ядешъ“ и въ туй състои фигуралността на речената пословица, а не въ нѣкаква си трапеза и гостенинъ

Сжщото обяснение продължава:

„Като обръща мисльта въ художественъ образъ, писателтъ съ думитѣ като живописеца съ боитѣ, рисува картина, или отъ думитѣ, като виртуозъ (искусенъ свирачъ) отъ звуковетѣ съставява приятна гармония, или най-сетнѣ като скулптура отъ думитѣ, като отъ ираморъ, издѣлва изящни картини“ (стр. 61). Колко ясно, точно и гладко!

А значението на епитетитѣ се тълкува тъй: „Подобни епитети, като означаватъ на прѣдмѣта *неговитѣ постоянни, сжществени* свойства и съ това, като указватъ на впечатлѣнieto, което *тъ* (кои?) произвеждатъ, прѣдизвикватъ въ нашето въображение живо, нагледно прѣдставление на прѣдмѣта и като че рисуватъ неговия образъ“. (стр. 62).

А за епитети се навеждатъ между другитѣ и тия несполучливи примѣри: чисто поле и червено слънце — навѣрно зети отъ нѣкоя руска словесностъ (срв. Ан. Филоновъ стр. 28: поле чистое, солнце красное!) Несполучливи и неточни сж тѣзи епитети за

това, защото на български се не казва чисто, а *равно* поле, както се не казва и червено слънце, а *ясно* слънце! И това ли не сж знаели г-да съставителитѣ! Освѣнъ това епитетъ било и „сабя на двѣ строшена!“

Изобщо примѣритѣ на господа Р. и Б. сж много често погрѣшени т. е. или не подхождатъ къмъ правилото, или пъкъ сж нескъпоно съставени. Сравни: „скърбилъ се е, като дѣдо“ (стр. 65), или: „нѣкои госпожи отънжли въ коприна и бѣдхтъ на сребро“ (стр. 70). На сжщата страница: примѣрътъ за метонимия: „той е тъканъ съ злато“ се тълкува пакъ съ метонимия: „той е пленъ съ пари“. Шестия видъ метонимия се обяснява съ лоши примѣри: „Князь Александъръ направи съединението (вмѣсто българския народъ)“. „Подполковникъ Николаевъ разби сърбитѣ при Сливница (вмѣсто българската войска)“ (стр. 71).

Примѣритѣ за синекдоха сж объркани тъй сжщо: като примѣръ за употрѣбение частъ намѣсто цѣло или обратно се навежда и тоя: „Хиляди уста гракнхх“. А за „употрѣбление на единствено число вмѣсто множественно и обратно“ ето примѣри: „И нашия народъ може да се гордѣ съ Ботевци, Каравеловци, Хаджи Димитровци и пр“. Това е истина, синекдоха, ала не е ѝ тука мѣстото. „Българитѣ разбихъ Милана (т. е. войската му)“ — гдѣ е тука множ. ч. намѣсто единств. или обратно?

Третия видъ синекдоха: „Употрѣбление *името* на опрѣдѣлено число вмѣсто *името* на неопрѣдѣлено е обясненъ съ два лоши примѣра: *седмина* (нѣколцина) едного не чакатъ; (Тукъ г. Ив. Момчиловъ има да се радва, че българскитѣ словесничари осваиватъ вече неговия хубавъ стиль и примѣри! Сравни ръководството му на Сл. стр. 18 буквално сжщо опрѣдѣление и сжщи примѣри!) Къмъ тоя примѣръ г-да Р. и Б. прибавили „отъ себе си“ и този: Той наговори „единъ купъ глупости“. Тия два примѣри сж лоши, защото първиятъ е криво изказанъ; По право български и фигурално се казва: „петима Петка не чакатъ“, а не „седмина едного на чакатъ“, което може да се каже, но не като обща фигура, а като частенъ случай, сирѣчь кога наистина седемъ души и чакатъ едного. Вториятъ примѣръ е несполучливъ, защото „единъ купъ“ не е никакво опрѣдѣлено число, както нѣма да бѣде опрѣдѣлено, ако кажемъ и два купа, или три купа; а въ тая фраза „единъ купъ глупости“ — купъ означава тъкмо едно неопрѣдѣлено число. Примѣрътъ щеше да бѣде на мѣсто, ако се кажеше: „Наговори му *триста* глупости“, а не „купъ глупости“.

Хипербола се обяснява така: „Хипербола е такъвъ начинъ на изказание, въ който прѣдмета, дѣйствието или свойството му, за да се прѣдстави (кое?) по-впечатлителенъ (?) или по-изразителенъ (?), се извънредно прѣувеличава или умалява. Този начинъ на изказание рѣчьта има основание въ самата природа на чловѣка и произхождението му намира обяснението си въ различнитѣ отношения, които сжществуватъ между душевнитѣ способности на чловѣка въ даденъ моментъ“ (стр. 72). И това е значи единъ отъ ония „вѣрни точни и правилни изводи на класнитѣ уроци“, съ които господа Р. и Б. пожелали до помогитѣ на клетитѣ ученици! Любопитно е да знаемъ,

какво ще искатъ г-да „сѣставителитѣ“ отъ ученицитѣ си, като имъ да-
дѣтъ на рѣка тая стилистика; да ли ще имъ искатъ да имъ учѣтъ
буквално тия „вѣрни, точни и правилни изводи“, или ще имъ искатъ
урокъ, изказанъ самостоятелно. Нито едното, нито другото е възможно
по учебника на Р. и Б., защото изводитѣ имъ не сѣ нито вѣрни, нито
точни, а нито правилни — пѣкъ надъ сичко отгорѣ не сѣ и я с ни,
та ученикътъ не ще може ги разбра, за да ги каже съ свои думи.
Ако ги учи пѣкъ наустъ, освѣнъ че нѣма пакъ нищо да разбере, ами
и ще усвои за своя щета всичкитѣ стилни и граматически неправил-
ности на г-да Р. и Б. Па се питаме, защо нашитѣ ученици нѣматъ
правилень стилъ и логика. Та отдѣ ще я черпѣтъ тая правилность,
щомъ самитѣ имъ учебници, които иматъ назначение да ги учѣтъ на
стилъ, сѣ писани тѣй безграмотно.

Въ единъ отъ примѣритѣ за хипербола, а именно:

Долня устна поясъ му бие.

Горня рилка, челобинка му удря

виждаме, колко лошо е, кога човѣкъ не знае да прѣправи нѣщо на по-
добрѣ. Примѣрътъ е зетъ отъ г. Станевата Стилистика, дѣто четемъ
на стр. 52:

Горня рилка дори до челбинка

Долня рилка дори до пояса,

значи съвсѣмъ правилни стихове. Но г-да Р. и Б. види се да бѣдѣтъ
„по вѣрни, точни и правилни“ прѣправили хубавата народна дума
„челбинка“ на „челобникъ“, но развалили съ това и размѣрътъ
на стиховетѣ.

На сѣщата страница криво цитиратъ познатия стихъ на Вазова
като казватъ „Ти вѣжди намръщишъ — *трепери* Цариградътъ „на-
мѣсто „*блѣднѣй* Цариградътъ“.

Освѣнъ това, чуйте още, какво е хипербола:

„Лакомството, подмазванието, раболѣпството, под-
лизванието и пр. *человѣчески недѣзи* не сѣ нищо друго освѣнъ
неумѣстни хиперболически изречения“ !! (стр. 74). А заедно
съ примѣри като: „За твоео добро готовъ съмъ да се хвърля въ
огньтъ“ и пр. навежда се и примѣръ: „сѣ ликъ опасахъ *село*го“!
Каква а сега тази хипербола и къмъ кой отъ горнитѣ чловѣчески
недѣзи пада? Пѣкъ и отдѣ зехъ тоя примѣръ г-да Р. и Б.? Или и
тукъ има своеволна прѣправка. Защото, до колкото знаемъ, тоя при-
мѣръ се употрѣба за хора, а не за село. „Сѣ ликъ ще ме запа-
шешъ, проклети сине!“ казва баща на синъ, намѣсто да му каже:
„ще ме опропастишъ“.

Да цитирамъ ли още примѣри, отъ които да се види, какъ
„вѣрно, точно и правилно“ сѣ изложени тия чудни уроци по словес-
ността? Нѣ, такива примѣри сѣ толкова много, щото бихме напълнили
сума страници, защото стилистиката на г-да Р. и Б. е пѣло небрано
лозе отъ грѣшки: гдѣто посегнешъ, грѣшки намирашъ, гдѣто не раз-
гърнешъ, тамъ не блѣсва босотата на сѣставителитѣ.

На 85. страница сѣставителитѣ говорѣтъ за фигура, наречена кли-
мансѣ — намѣсто климаксѣ и, види се, не е печатна грѣшка, защото
на три пѣкти се срѣща въ текста, па и въ съдържанието стои пакъ
климансѣ! Освѣнъ това погрѣшно дѣлѣтъ климаксѣтъ на силенъ
и слабъ намѣсто на: нанагоренъ, нанадоленъ, Първиятъ

примѣръ за климаксъ не е отъ Барка, а отъ *Борк-а*, пъкъ вториятъ примѣръ за „слабъ“ (= пападолень) климаксъ: „Азъ не съмъ ви расправялъ за неговитѣ чувства, за неговитѣ душевни вълнения и постигнѣлата го бѣда,“ — не е сполучливъ, защото и той е „силенъ“ (= анагорень).

Въ отдѣльтъ за стихосложението постоянно се говори за кжси и дълги (стр. 92), високи и низки слокове въ български езикъ, намѣсто за ударени и неударени срички. Това е види се подъ влиянието на Начевото ръководство, подъ чието влияние ще е и това, че „стихотворното ударение било *искусствено*, притѣкмено за стихъ“ (93) и че „една дума може да има едно граматическо ударение, а двѣ-три стихотворни“. Освѣтъ това г-да Р. и Б. опрѣдѣлятъ ударената сричка като броитѣ сричкитѣ отъ началото къмъ края на думата, и приемжтъ; че „страданіе“ напр. има ударение на втория слогъ, съ вършенство — на третия, „удовлетворение“ — на петия! Така не брои никой сричкитѣ, защото съ това се не отдѣля нищо: всичкитѣ думи не сж съ еднакво число срички, та като се каже, че въ еди кой си езикъ ударението стои на третата сричка, да се знае веднага, какво е ударението, но щомъ се каже „на третия слогъ отъ края“ — веднага знаемъ, какво е.

Любопитно е тѣй сжщо, че г-да съставителитѣ, подведени, види се, оттамъ, че класическитѣ езици иматъ „метрическо“ стихосложение, не приемжтъ „ударение“, а само „дълги и кжси слокове“ за гръцки и латински езикъ; тѣй на стр. 93 четемъ: „Правилата за разположенията на ударенията въ думитѣ у разнитѣ народи сж различни: това зависи отъ свойството (?) на езицитѣ. Тѣй напр.: въ гръцкия и латинския езици словетѣ се дѣлятъ на дълги и кжси. Въ полския и чешкый (?) езици ударението се намира на прѣдпоследѣдния слогъ, въ английския — на първия, въ френския — на последния и т. н. т.“ Въ тия редове има и друга неточность, а именно, че въ чешки ез. ударението не е като въ полски — на прѣдпоследѣдния слогъ, а е като въ английски — сирѣчь на първия.

Ето още единъ цѣлъ купъ грѣшки и неточности само въ шестъ реда: „Отъ славянскитѣ нарѣчия никое не може да има метрическо стихосложение, защото у *никое нѣма* кратки и дълги *букви*; тѣ (кои?) всичкитѣ се произнасятъ еднакво. Тѣй като въ българския езикъ гласнитѣ *букви* не се дѣлятъ на дълги и кжси, такова стихосложение е невъзможно, и опитваніето да го введатъ у насъ, на основание казаното (!), не е довело до никакъвъ резултатъ“ (стр. 95).

1) Не е истина, че никое „славянско нарѣчие“ не различава дълги и кратки гласни, защото чешки и сръбско-хърватски езикъ различаватъ твърдѣ добрѣ.

2) Ако се казва единъ пжтъ, че никое славянско нарѣчие „нѣма кратки и дълги букви“, излишно е да се говори за българско метрическо стихосложение и за нѣкакви опитвания.

3) Опитвания за метрическо стихосложение, до колкото знаемъ, не сж ставали въ българската литература възъ основа на „дълги и кратки“ срички, а пакъ възъ основа на ударението, а именно като се зема за стихика тоически, а не метрически дактиль.

4) Такива опитвания, за каквито говоржтъ г-да Р. и Б., сж ставали у чехитѣ и у сърбохърватитѣ, а не у българитѣ.

б) Погрѣшно е, кога се говори за дълго и кратко произношение на гласни звукове да се употребя дума „буква“, както г-да съставителитѣ и на други мѣста правятъ тая грѣшка.

Изобщо много въпроси и отъ този отдѣлъ сж неясни за съставителитѣ, за това и неясно ги изложили. Тѣй напр. тѣмъ е сѣ едно да говорятъ за тоническо стихосложение, а да привеждатъ примѣри отъ силлабическо, както що сж примѣритѣ за дактилъ (Я надуѣ дѣдо кавалтъ!) стр. 97 и за „смѣсени стихове“ — (Цигуларъ кѣща не храни!) стр. 99. Примѣрътъ за анапестъ (Бжди гордъ вѣвъ бѣдата) стр. 98. не е правилно раздѣленъ на стѣпки, а „Вдовица“ отъ II. Ивановъ не е „по смѣсенъ размѣръ“, а е въ правилни хорен.

3. Словесността на г-да Р. и Б. не ще бжде ни по-кратка отъ досегашнитѣ наши словесности, защото само стилистиката имъ обема 116 страници, безъ приложенията, а съ приложенията наедно се набиратъ цѣли 168 страници, докато Станевата стилистика при всичката си развлѣченостъ има 105 страници, а стилистиката у Мишева има само 74 страници — да не говоримъ и за словесността на Момчиловъ — Елѣницкѣй, която въ това отношение стои най-добрѣ, защото въ нея стилистиката е изложена само на 49 страници! Е, когато сж имали не умъ г-да Р. и Б. да съставятъ уроци по словесностъ, сирѣчь „да прѣдставятъ въ общъ видъ най-важния материал“, както казватъ сами въ прѣдговора си, защо не сж гледали да имъ бжде книгата колкото се може по-кратка? Или тоя прѣдговоръ сж написали само да ги ловятъ хората въ непослѣдователностъ?

4. Словесността на г-да Р. и Б. не ще бжде ни по-евтина отъ другитѣ наши словесности, защото само първата ѣ часть (Стилистика) струва 1.70 л., па ако прѣдположимъ, че и другитѣ ѣ двѣ части (Шеизия и Проза) ще струватъ най-малко по толкова (впрочемъ втората часть, която издѣе вече, струва 2 лева), то ще видимъ, че цѣлата словесностъ на Р. и Б. ще струва най-малко 5.10 л., а то е вече голѣма сума за една словесностъ отъ малка полза.

II.

Слѣдъ всичко това, що казахме за словесността на Р. и Б. едно остава, което би говорило въ нейна полза, а то е, като си помислимъ, че словесностъ да съставишъ, не е лесна работа, па да кажемъ: ехъ, мѣчили се най-сетѣ хората, защо да имъ се не признае мѣката? Но вижъ, че и въ туй отношение г-да Р. и Б. не заслужватъ похвала ни милость, защото словесността имъ не е самостоятелна работа, а безбожна кражба отъ чужди учебници. Въ прѣдговора си, истина, казватъ сами съставителитѣ, че „сѣ се ползували отъ много русски учебници и отъ ония наши, които сж били употребявани отъ гимназитѣ“, но това не е достатъчно извинение за тѣхния плагиатъ; защото кога човѣкъ се ползува отъ нѣкоя книга, той си я обажда явно, както правятъ почтенитѣ хора. За това и г-да Р. и Б. трѣбаше да си кажатъ въ прѣдговора: ползувахме се (т. е. прѣписвахме) отъ:

1. Н. Станевъ, Стилистика, учебникъ за IV. кл. на държавнитѣ и общински училища, второ издание, Пловдивъ 1895. г.

2. К. Елѣницкѣй, Теорія словесности, курсъ среднихъ, учебныхъ заведеній. Спб. 1886.

И отъ нейния български прѣводъ:

3. Ив. Ив. Момчиловъ: Ръководство по теорията на словесността. Първо издание, София, 1895.

4. Андрей Филоновъ: Учебникъ по словесности. Издание пятое. С.-Петербургъ, 1887.

5. А. Радонежскій: Уроки теории словесности. Издание третье. С.-Петербургъ, 1889.

6. Д. Мишевъ и Ст. Костовъ: Ръководство по словесността. Първо издание. Пловдивъ, 1889.

7. Н. Мининъ: Учебная теория словесности. С.-Петербургъ, 1867.

8. Н. Начевъ: Ръководство за стихосложението. Първо издание. Пловдивъ, 1894.

На къмъ това да прибавятъ: „и отъ други още употребителни и неупотребителни словесности“. Съ това щѣхъ г-да „съставителитѣ“ да смекчатъ негли прѣстѣпленieto си, но да го оправдаятъ съвѣсмъ — пакъ нѣ; защото ползуване отъ ползуване има разлика: друго нѣщо е да земешъ мислитѣ или теоритѣ на нѣкого и да ги изложишъ съ свои думи, а друго е да прѣпишешъ отъ чужди книги цѣли страници, както правили г-да Райновъ и Байчевъ. Истина, учебна книга не може да бѣде друго, освѣнъ изводъ или съкращение отъ едно или нѣколко по-голѣми съчинения, но този изводъ трѣба да се прави нѣ машинално, а разумно, сирѣчь трѣба да се смели най-напрѣдъ добръ материала, отъ който ще се тѣкми учебника и подиръ това да се изложи ясно и разбрано, та да се види, че наистина владѣешъ прѣдмета, за който си се наелъ учебникъ да пишешъ. А г-да Р. и Б., освѣнъ че обкрали орталѣкътъ, за да „съставятъ“ учебникътъ си, ами не се погрижили поне да изложатъ „заетиятъ“ готовъ материалъ ясно и понятно, а го стутали и замотали тѣй, че на всѣка страница отъ учебника имъ блѣщи некадърность, нехайность и незнание. Ний си дадохме трудъ и намѣрихме почти всичкитѣ извори на тоя новъ учебникъ и межемъ отъ край до край да посочимъ странаца по странаца, кое отдѣ е земено — освѣнъ нѣкои и други пасажи, които не можахме да издебнемъ, но пѣкъ които, за пакость, се отличаватъ съ не обикновена безграмотность, та бихме прѣдположили, че сж отъ самитѣ съставители. Щомъ човѣкъ влѣзе въ дирята на това своеобразно „съставяне“, увѣрява се, до колко мизерна е такава една фабрикация на учебници, въ която собствения трудъ състои само въ машинално прѣвеждане отъ чужди и прѣписване отъ наши учебници. А пѣкъ ужъ за да ги не уловятъ, г-да Р. и Б. поизмѣнявали тукъ-тамъ прѣписаното по тѣй, че и малко дѣте ще ги хване; защото измѣнението имъ състои повече пакти въ това, че се ползуватъ съ еднозначни думи; ако напр. у Станева или Мишева стои „нека да кажемъ“, съставителитѣ го измѣнили на „нека прѣдположимъ“: ако Станевъ или Момчиловъ казалъ „иска се“, г-да Р. и Б. казватъ „изисква се“; ако Станевъ рекълъ „два вида“, Р. и Б. казватъ „два рода“ и т. н. И съ такива хитри измѣнения почитаемитѣ съставители си мислятъ, може би, че никой нѣма право да ги обвинява въ плагиатъ. Отъ примѣритѣ, които привеждаме надолу ще се види, като какъ сж се ползували г-да Р. и Б.

съ „нашитѣ и чужди“ учебници. Тия примѣри нека служатъ същеврѣменно и за огледъ отъ стилътъ и езикътъ на г-да Р. и Б.

На първата (начална) страница отдѣлътъ „Опрѣдѣление на словесността“, който съдържа петнайсетъ реда, е „съставенъ“ или по-добрѣ, „нескопосно прѣведенъ“ отъ двѣ руски словесности, а именно: първитѣ му деветъ реда — отъ Филонова, а слѣднитѣ шестъ — отъ Радонежскій; гледай:

Райновъ и Байковъ стр. 3.

Филоновъ стр. 1.

Опрѣдѣление на словесността *Понятіе о Словесности.* — *Слово* *Наука*та Словесность има раз-во „Словесность“ имѣеть разныя лични значения: първо словесность значенія: во первыхъ, словесно-наричатъ сборътъ на всички словесни паметници, въ които сѣ изразява духовния животъ на народа и неговото развитие; послѣ, Словесность е тази наука, която излага законитѣ и формитѣ на *писменитѣ* произведения. Въ болѣе обширномъ значеніи

Въ по-широко значение подъ подъ словесността се разбира тая наука, созданное словомъ челоѳическимъ, която има за прѣдметъ изучаванieto на всичко това, което е създадено отъ челоѳическото слово, било то устно (приказки, притчи, пословици, гатанки), или писмено, или пъкъ печатно.

Радонежскій стр. 1.

По произхождението си *писменитѣ* произведения се раздѣ-По своему происхожденію произведенія словесности раз-лятъ: на 1) *устни* или народни, дѣлятся: на 1) устные или насъздадени отъ самия народъ, като родныя, составленныя самымъ напр. приказкитѣ, притчитѣ, пословицитѣ, гатанкитѣ и пр.; и 2) искусственныя или искусственныя или *писмени*, принадлежаща произтѣзли отъ перото на извѣстенъ писатель, напр. стихотворенията на Вазова, повѣститѣ на Л. Каравеловъ и др.

Едно просто сравнение на тия редове, ще покаже, какъ сѣ черпали материалъ за учебника си и до колко сѣ разбирали прѣдмета си г-да Р. и Б. Въ рускиятъ оригиналъ стои „слово словесность“ — тѣ казватъ „*науката* словесность; на руски е казано „произведенія *слова*“ или „произведенія *словесности*“ — тѣ казватъ „*писмени* произведения“ — безъ да мислятъ, въ каква конфузия се замотаватъ само съ това замѣнение на думитѣ.

Страници 4. и 5., въ които се разглежда „значението на словесността прѣдъ другитѣ изящни искусства“ и „раздѣленіе писменитѣ произведения на два отдѣла“ — като че сѣ „самостоятелни“, по нѣкъ за туй не сѣ по-грамотно изложени отъ останалитѣ отдѣли. „Словесността, каже, занимава първо мѣсто (забѣлѣжи!) между

всичкитѣ изящни искусства, защото обладава най богато сръдство за изложение цѣлитѣ и чувствата (само това ли?) и само тя може да изобразява *свойствата на искусстваа*“ (!) Както се вижда, тукъ се говори за словесность като изящно искусство, а прѣди това като се изброяватъ на схщата страница „най главнитѣ видове на изящнитѣ искусства“, наведатъ се само: живопись, ваяние, архитектура, музика и *поезия*, но за *Словесность* — ни дума. Освѣтиъ това Словесностьта занимава, каже, първо мѣсто между всичкитѣ изящни искусства, а по-долу, дѣто се говори за живописъта, казва се: „Отъ всичкитѣ изящни искусства на първо мѣсто стои живописъта“ стр. 5. Иди имъ разбери! Г-да съставителитѣ смѣнили на чуденъ начинъ понятията „словесность“ и „поезия“ — оттамъ тия противорѣчия. А за „поетическитѣ произведения“ ето какво казватъ — види се пакъ отъ себе си: „Тия отъ произведенията на човѣческото слово, които ни рисуватъ картинитѣ на събитията и явленията изъ народния животъ, създадени отъ поета (явленията ли?) подъ извѣстни впечатления отъ дѣйствителностьта(?) и служащи за най нагледно изказвание(?) на заключащитѣ се въ тѣхъ негови мисли или идеи, се наричатъ поетически.“

Страница 6. у Б и Р. отговаря на стр. 1. у Радонежскій:

Райновъ и Байцовъ.

Радонежскій.

Два способа за изучаване на Теорія и исторія словесности. словесностьта. Словесныя произведения

Писменнитѣ произведения могатъ бытъ изучаеми двояко: те могатъ да се изучаватъ 1) теоретически и 2) исторически. Теоретическото изучение словесности стоить въ разматриваніи лучшихъ и совершеннѣйшихъ образцовъ на добритѣ и съвършенни литературны образци отъ разни врѣмена и народи, съ цѣль да се опрѣдѣлятъ правилата и законитѣ, на които се подчиняватъ тия словесни произведения въ направата си.

Къмъ тия заети мѣста, е прибавенъ, види се отъ съставителитѣ, единъ пасажъ за дѣлидбата на словесностьта, въ който ето какъ се опрѣдѣля първата часть на словесностьта; — „Стилистиката ни учи за законитѣ и правилата, отъ които зависи(?) ясностьта, музикальностьта, точностьта и привлекательностьта на нашата *ръчь*.“ Нали гладко и правилно?

Отдѣлътъ „Признакъ, впечатление и прѣдставление“ (стр. 7) е съставенъ по Мишевата словесность (стр. 3 и 4) — или е поне отъ единъ и сѣщи изворъ.

Отдѣлътъ „понятие за съчинението и съставътъ му“ (стр. 8) е съставенъ по Станева (Стилистика 2 изд. стр. 9 и 12); Мишева стр. 26, Ельницкій—Можилонъ стр. 1, Радон. стр. 5 и 7, а отъ неизвѣстенъ изворъ има още и тая галиматія: „За какъвто прѣдметъ и да се заемаме да пишемъ, цѣлесъобразното разположение мислитѣ

на съчинението може да бѣде добито не иначе освѣнъ отъ обстоятелственното запознаване съ прѣдмета, който подлежи на изложение и пълното му вътрѣшно усвояване съ неговото сѣщество“ (стр. 10).

А ето останалото отъ тоя отдѣлъ какъ е „сѣставено“:

Райновъ и Байчевъ стр. 8.

Станевъ, Стигматика стр. 9.

Нека прѣдположимъ, че намъ ни е зададено да опишемъ нѣкой прѣдметъ. За да можемъ да напишемъ нѣщо за тоя прѣдметъ, ний, разбира се, по-напрѣдъ трѣба да се запознаемъ съ него. Запознаването става като съберемъ за този прѣдметъ нѣкакви свѣдѣния, нѣкакъвъ материалъ, а този материалъ за прѣдмета можемъ да добиемъ, или като наблюдаваме самия прѣдметъ, или като четемъ нѣкакви книги, или отъ други хора, които били запознати вече съ прѣдметътъ, или най-послѣ като слушаме разказитъ за него отъ другитъ хора. Така като наблюдаваме нѣкой прѣдметъ, напр.: дърво, забѣлѣзваме неговитъ природни свойства и виждаме, че дървото има корень, стѣбло, клони, цвѣтъ, плодове и пр. или като наблюдаваме нѣкое животно, забѣлѣзваме въ него разни части, отъ които всѣка си има отличителни признаци.

Нека да кажемъ, че намъ е зададено да раскажемъ или да напишемъ нѣщо за нѣкой прѣдметъ. За да можемъ да напишемъ нѣщо за тоя прѣдметъ, или да раскажемъ нѣщо по зададеното намъ, ние, разбира се, по-напрѣдъ трѣба да се запознаемъ съ прѣдмета, за който ще пишемъ. Запознаването става, като съберемъ за тоя прѣдметъ нѣкакви знания или свѣдѣния, нѣкакъвъ материалъ; а тоя материалъ ние можемъ да го добиемъ: 1) или като наблюдаваме сами прѣдметътъ, 2) или като четемъ нѣкои книги, въ които се говори нѣщо за тоя прѣдметъ, 3) или, най-сетнѣ като слушаме отъ другитъ хора раскази за него. Така, като наблюдаваме нѣкой прѣдметъ, напр. дървото, ние забѣлѣзваме неговитъ признаци; виждаме, че дървото има корене, дѣнеръ, клоне, листе, плодове и др. Така сѣщо, ако наблюдаваме животно, ще видимъ, кои отъ признацитъ му сѣ постоянни, кои се измѣняватъ, кои сѣ неговитъ отличителни черти и пр.

Страница 10, 11 и 12 — „Сѣдържанне на съчинението“ сѣ смѣсь отъ Ельницкій — Момчиловъ, Мининъ, Радонежскій и Мишевъ. а именно правилата сѣ на просто копирани отъ словесността на Ельн. — Момч., а другото е зобано отъ тукъ отъ тамъ:

Райновъ и Байчевъ.

Отъ сѣдържанието на всѣко едно съчинение се изисква:

Отъ сѣдържанието на всѣко съчинение се изискватъ слѣдующитъ условия:

1) Единство на темата, т. е. щото въ съчинението да се говори само за това, което се отнася до темата, да се развива само единъ опрѣдѣленъ погледъ на прѣдмета. Главната мисль да служи като сръдоточие, като краекъгленъ камъкъ, около който се концентриратъ, сгру-

а) Единство въ тетата, т. е. щото въ съчинението да се говори само за това, което се отнася до темата му (*Ельн. — Момч.* стр. 2) чтобы въ съчиненіи развилась непременно одна основная мысль, одинъ опредѣленный взглядъ на предметъ, а не болѣе, и чтобы та-кимъ образомъ эта мысль служила ссредоточіемъ всѣхъ второстепен-

пирватъ всичкитѣ други второстепенни мисли, които произтичатъ отъ темата. || Второстепеннитѣ мисли и суждения трѣба да се намиратъ въ таква отношение къмъ главната, въ каквото се намиратъ обяснителнитѣ и допълнителнитѣ думи къмъ подлежащото и сказуемото въ изречението. || Всека една мисль, която не пояснява главната мисль и не е ятко свързана съ нея, разваля единството на темата, защото отвлича вниманието на читателя.

Прѣдметитѣ, които сж далечни отъ темата или главния прѣдметъ на съчинението, само тогава могатъ се вмѣкнж въ него, ако сж потрѣбни за раскриванieto и разясненieto прѣдмета на съчинението. Въ такъвъ случай могатъ се допуснж въ съчинението епизоди (отстъпления), които макаръ да говорятъ за нѣкой частенъ прѣдметъ, но се пакъ служатъ за разяснение на главната мисль на съчинението, или пъкъ иматъ нѣкое отношение къмъ нея.

2) Пълнота въ развитието, т. е. темата или основната мисль на съчинението да е раскрита до толкова, щото да не се испуска отъ главнитѣ части нѣщо, което се отнася до раскриванieto на темата. Ако автора е далъ прѣдпочтение на случайнитѣ признаци прѣдъ съществениитѣ, темата не може да се счита развита (стр. 12).

3) Съразмѣрность въ частитѣ т. е. всека частъ на съчинението трѣбва да бжде развита съобразно съ своето значение т. е. главнитѣ части на съчинението трѣбва да бжджтъ по пълно развити отъ второстепеннитѣ.

4) Съгласие между частитѣ т. е. да се не забѣлѣзва противорѣчие между частитѣ на съчинението.

ныхъ мислей вытекающихъ изъ темы (Мининъ 62).

Второстепенныя мысли и сужденія должны стоять въ такомъ же отношеніи къ главной, въ какомъ объяснительныя и дополнительныя слова — къ подлежащему и сказуему въ прѣдложеніи (Радон. 6).
Всякая мысль, которая не поясняетъ главной и не находится въ ближайшей связи съ нею, вредитъ единству содержнія, отвлекая вниманіе читателя отъ темы. (Мининъ 62).

Прѣдметитѣ, които сж далечни отъ темата или отъ главния прѣдметъ на съчинението, могатъ да влѣзатъ въ съчинението само тогазъ, ако сж потрѣбни за разясняванieto или раскриванieto на самий прѣдметъ въ съчинението.

Въ този случай по нѣкога се допусчатъ въ съчинението епизоди, съ които макаръ и да се говори за нѣкой частенъ прѣдметъ, но се пакъ отъ тѣхъ се разяснява главната мисль на съчинението, или пъкъ тѣзи, които иматъ нѣкакво отношение къмъ нея. (Момчиловъ 2).

б) Пълнота въ развитието, т. е. щото темата или основната мисль на съчинението да е раскрита до толкова пълно, щото да не се испустне отъ главнитѣ части нѣщо, което се отнася до раскриванieto на темата (Момч. 2). Темата не ще бжде напълно развита, ако авторътъ е далъ прѣдпочтение на второстепеннитѣ признаци прѣдъ съществениитѣ. (Миш. 28).

в) Съразмѣрность въ частитѣ, т. е. щото всека отъ частитѣ на съчинението да е развита споредъ значението си: главнитѣ части трѣбва да сж развити по пълно отъ второстепеннитѣ (Момч. 2).

г) Съгласие между частитѣ, т. е. щото частитѣ въ съчинението да не си противорѣчжтъ по между си (Момч. 2).

Райновъ и Байковъ.

Станевъ.

1) Планъ се нарича този извъстенъ поредѣкъ, по който излагаме мислитѣ си въ съчинението.

Прѣди да почне съчинението си писателя, като има на ума си съдържанието, което трѣба да влѣзе въ съчинението му, умствено рѣшава, по какъвъ редъ да изложи това съдържание, т. е. прави планъ на бѣдѣщото си съчинение. Но много писатели прѣди да напишѣтъ своето съчинение, за да се придържатъ въ плана си, написватъ го на книга.

2) Отъ планътъ на вѣко съчинение се изисква, щото мислитѣ да текѣтъ въ единъ извѣстенъ редъ и щото въ слѣдующитѣ части на съчинението да не се повтаря онова, за което се е поменѣло по-напрѣдъ.

3) Расположение на мислитѣ по единъ или по другъ планъ зависи отъ волята на писателя и отъ течението на мислитѣ му.

Твърдѣ често планътъ самъ се съставя: или отъ послѣдователността на врѣмето и събитията, които се излагатъ въ съчинението, или отъ странитѣ на разгледвания прѣдметъ, или отъ логическата послѣдователност на мислитѣ.

На стр. 14, 15 и 16 слѣдватъ нѣколко плана за съчинение, разбира се, пакъ заети, но то най-сетнѣ много не врѣди; но друго нѣщо забѣлѣзахме въ тия планове, което за внимателни ученици ще съставя недоумѣние. То е именно, че докато на стр. 7 се учи, че съществѣнъ признакъ за дървото е коренътъ му, то на стр. 14 въ планъ „Луна“, дѣто се изброяватъ 16 „главни“ и 25 „второстепенни“ части на това дърво, не се споменува нищо за неговия „съществѣнъ признакъ“ — коренътъ. На тѣй сѣщо и въ втория планъ „Пеперуда“, въ който се изброяватъ тѣй сѣщо 11 „главни“ и 14 „второстепенни“ части, не се споменува нищо за „съществѣния признакъ“ на всѣко животно — сърцето — споредъ стр. 7. За да се избѣгне това недоумѣние г-да съставителитѣ трѣбаше или да обяснѣтъ по-хубаво отдѣлгѣтъ „Признакъ, впечатление и прѣдставление“ на стр. 7, като го приведѣтъ въ извѣстна връзка съ описание и съчинение — или пъкъ, най-добрѣ, не трѣбаше изобщо никакъ да говорѣтъ за нѣкакви си признаци и прѣдставления, защото съ тѣхъ се не обяснява нищо въ слосесността.

6. Планъ се нарича редѣтъ, по който сѣ расположены мислитѣ въ съчинението. Прѣди нѣкой да земе да пише съчинение, той, като има вече въ ума си материяла или съдържанието, което трѣбва да влѣзе въ съчинението, умствено си начертава въ какъвъ редъ ще изложи това съдържание, съ други думи, съставя планъ на бѣдѣщото си съчинение. За да не забравятъ нѣщо и за да можѣтъ да се придържатъ постоянно въ плана, когато пишѣтъ съчинение, мнозина прѣдварително си забѣлѣжаватъ тоя планъ на книга

Отъ плана се иска, щото мислитѣ да вървѣтъ въ извѣстенъ послѣдователенъ редъ и щото въ слѣдующитѣ части да не се повтаря това, което е казано вече въ прѣвитѣ.

Расположението на мислитѣ по такъвъ или онакъвъ начинъ зависи отъ волята на оногova, който пише, отъ вървежа на мислитѣ му.

Много пѣти планътъ самъ по себе си истича отъ послѣдователното вървѣне едно подиръ друго на събитията, които се описватъ въ съчинението, или отъ страитѣ, които се разглеждатъ въ прѣдмета, или отъ логическата послѣдователност на мислитѣ.

Страници 17, 18, 19 и 20, дѣто се говори за монологическа, диалогическа и пр. форми, сж заети отъ Ельницкѣй — Момчиловъ стр. 5 и 6 (правилата и нѣкои примѣри), подиръ отъ Мишевъ 32, отъ Станевъ 14, 15, 17, а останалото, що не можахме да издирихъ си е тѣхно, ама е цѣла семковщина.

Райновъ и Байчевъ.

Монологическа форма се казва тази, въ която автора на едно съчинение излага мислитѣ си лично отъ себе си, безъ да измислюва за това други лица и въ разговора имъ да изяснява това, което е искалъ да каже. — За по лесно изказване на мислитѣ си автора самъ си възражава и самъ опровергава себе си. Тази е най-обикновенната форма на изложението мислитѣ и поради това, тя като най-сгодна се употребява най-много и е приета комахай въ всичкитѣ съчинения.

Всичкитѣ раскази, описания, а така сжщо и научнитѣ съчинения, както и учебницитѣ сж написани по тази форма. Тикива сж напр. описанията: „Копривщица“ отъ Л. Каравеловъ, „Жеравъ и лебедъ“ отъ И. С. Аксаковъ, „За Источно-Българския вокализъмъ“ отъ Б. Цоневъ, „Българскитѣ юнашки пѣсни“ отъ Г. Поповъ. Описанията на животнитѣ, птицитѣ(?) и др. въ Зоологията.

Монологическа форма е тази, въ която авторътъ на едно съчинение излага мислитѣ си лично отъ себе си, т. е. безъ да измисли за това лица и въ разговора имъ да раскрива онѣзи мисли, които е искалъ да искаже самъ. (Момчиловъ 5). — Той самъ си възражава, ако е потрѣбно и самъ опровергава възраженията си, за да може по-лесно да искаже мислитѣ си. . . Ето защо и изложението на мислитѣ отъ едно лице е най-естествената форма и поради това, тя, като най-сгодна се употребява най-много, и е приета комахай въ всичкитѣ съчинения. (Станевъ 14, 15).

Всичкитѣ раскази, описания, а тѣй сжщо и научнитѣ съчинения, както и учебницитѣ сж съставени по тази форма. Таквизи сж напримѣръ: . . . „Копривщица“ — Л. Каравеловъ, „Лебедъ“ — Аксаковъ; „За Источно-българскій вокализъмъ“ — Б. Цоневъ, „Българскитѣ юнашки пѣсни“ — Г. Поповъ, описанието на слона, мечката и др. въ Зоологията. (Момчиловъ 5).

Тука слѣдватъ нѣкои объяснения къмъ правилото, но тѣй замотани, щото и самитѣ съставители нѣ-дали ги разбиратъ.

2) Диалогическа форма. Веѣкога автора не говори отъ свое име, а за да раскрие една извѣстна мисль прѣдъ читателитѣ си или слушателитѣ си, излага мислитѣ си въ видъ на измисленъ разговоръ, като изважда двѣ или обикновенно повече лица, и ги кара да се разговарятъ сами вмѣсто него. — Изобщо, диалогическата форма се употребява, когато се изобразява дѣйствиe, борба. Хубостъта на диалога зависи отъ талантътъ и искуството на писателятъ да изобразява разговорящи

6) Диалогическа форма се нарича тази, съ която авторътъ на съчинението, за да раскрие една извѣстна мисль прѣдъ читателитѣ или слушателитѣ си, излага самитѣ си мисли подъ будото на измисленъ отъ него разговоръ. Въ този си разговоръ той извежда, споредъ нуждата, двѣ или повече лица (Момчиловъ 5). Изобщо диалогическата форма се употребява, когато трѣба да се изобрази дѣйствиe, борба. Хубостъта на диалога не зависи толкова отъ прѣдмета,

лица. Числото на разговаряящите лица зависи отъ числото на разнитъ страни, които писателятъ намѣрява да раскрие въ съчинението. Колкото и различни да бѣдѣтъ миѣннията на разговаряящите лица, трѣбва да раскриватъ и допълватъ темата, защото иначе ще отсъства единство на темата.

колкото таланта и искуството на писателя да изображава разговарящи се лица. Числото на разговарящите лица зависи отъ числото на разнитъ страни, които авторѣтъ тъкми да раскрие въ съчинението. Миѣннията на разговарящите лица, колкото и различни да бѣдѣтъ, трѣбва да раскриватъ и доказватъ темата, иначе въ съчинението не ще има единство на темата. (*Мич.* 32),.

Отъ само себе си се разбира, че езика трѣбва да бѣде простъ(?) и всѣки отъ изваденитѣ лица въ измисления разговоръ (диалогъ) да говори на своя езикъ: селянинъ, на примѣръ, по селски, чиновника — по книжно, а търговеца — не така, както първитѣ двѣ лица.

Отъ само себе си се разбира че всѣко отъ изваденитѣ лица въ измисления разговоръ си говори на своя езикъ: селянинъ, на примѣръ, си приказва по селски, чиновникътъ по книжно, а търговецътъ не тъй, както първитѣ двамина (*Момчиловъ* 5.)

Тука слѣдватъ дълги обяснения, отъ които могатъ да се извадятъ хубави бисери за стилъ и логика.

3) Епистоларна форма се казва тази, въ която автора излага мислитѣ си въ видъ на писмо и то или отъ себе си лично, или отъ измислени отъ него лица || къмъ друго лице, което отсъствува, се намира въ другъ градъ или държава. Има цѣли голѣми съчинения, които сж изложени въ форма на писмо отъ едно лице къмъ друго. || Отъ само себе си се разбира, че съдържанието, характера, и тона на писмото зависи отъ отношенията на лицата, които си пишѣтъ по между си. На примѣръ: писмото на единъ синъ до баща ще се различава по духътъ си отъ писмо на единъ подчиненъ до началника си.

4) Смѣсена форма се казва тази, въ която се срѣща изложение отъ лицето на самия авторъ, разговоръ между извадени отъ него личности, или пъкъ писма отъ едно лице до друго, които, разбира се и тѣ биватъ измислени отъ самия авторъ... Така напр. въ расказа: „Дѣдо Любенъ и Хаджи Генчо“ ние виждаме изложение отъ личността на самия

в) Епистоларна форма се нарича тази, въ която авторѣтъ излага мислитѣ си въ видъ на писма (послания), и то или отъ себе си лично, или отъ измислени отъ него лица || къмъ друго лице, което отсъствува, намира се далече въ друга държава или въ другъ градъ. ... Има цѣли съчинения, които сж изложени въ форма на писма отъ едно лице до друго. (*Стан.* 17) || Съдържанието, характерътъ и тонътъ на писмата зависи отъ самия прѣдметъ, както и отъ отношението между лицата, които си пишѣтъ; на примѣръ писмото на синъ къмъ баща ще се отличава по тона отъ писмото на единъ подчиненъ къмъ началника му. (*Мишевъ* 33)

г) Смѣсена форма се нарича пъкъ тази отъ формитѣ за изложението, въ която се срѣща и изложение отъ лицето на самия авторъ, и разговоръ между изваденитѣ отъ него лица, или пъкъ писма отъ едно лице до друго. Тѣй на примѣръ, въ повѣстѣта „Дѣдо Любенъ и Хаджи Генчо“ ний

авторъ, напр. при описанието на виждаме изложение отъ лицето на мѣстността, гдѣто е живѣлъ дѣдо Любенъ, покрай това срѣщаме и санието на мѣстността, гдѣто е разговоръ между дѣдо Любена, до живѣлъ дѣдо Либенъ, а покрай машинитѣ му и Хаджи Генчо измис- това срѣщаме и разговоръ между лень отъ автора за да раскрие из- дѣда Либена и Хаджи Генча, лица вѣстни мисли въ него. (Колко ясно!) изведени отъ поета. (Молч. стр. 6)

Страница 20 (опредѣление на думата Стилистика) е споредъ Филоновата словесностъ стр. 2 и 3. На сжщата страница има вѣт- нхто едно отдѣлче подъ заглавие „Изречение на мислитѣ въ съчинението“, което продължава на стр. 21, 22 и 23. На това отдѣлче не можахме да намеримъ дирята, но иска ни се да вър- ваме, че то — заедно съ други нѣкои пасажки е зето отъ запискитѣ на единъ бивши наши достоенъ прѣподавателъ по Словесностъ, който не е вече въ състояние да контролира, но би се възмущилъ, да бѣше могълъ да види, какъ сж му осакатили хубавитѣ записки г-ла Рай- новъ и Байчовъ. Следниятъ отдѣлъ „Отличие на слога отъ езика“ е скърпенъ по *Филонова* стр. 3 и *Станева* стр. 24:

Райновъ и Байчовъ.

Станевъ стр. 23 и 24.

Двѣ страни на слога: ло- Двѣ страни на слога —
гическа и художествена. логическа и художествена.
Понеже прозаическитѣ и поетически § 13. Понеже всичкитѣ въобще
произведения се различаватъ по словесни произведения се дѣлятъ
между си не само по цѣлѣта, но и на два рода: прозаически и пое-
по способа или формата на изра- тически, които се различаватъ по
жението на мислитѣ и изображе- цѣлитѣ си, то и слогътъ, като
нието на прѣдметитѣ и явленията, срѣдство за достиганьето на тия
то и слогътъ (рѣчѣта по своя строй особенни цѣли, свойствени на това
и характеръ) като срѣдство за до- или онова словесно произведение,
стигание особенни цѣли свойственни трѣба да съдържа въ себе си два
на една и другия родъ, писменни вида условия, които би могли да
произведения, е длъженъ (?) да за- удовлетворитъ цѣлѣта на едното
ключаватъ въ себе си два рода усло- или другото словесно произведе-
вия, които бихж могли да удовле- ние; сирѣчь такъви условия, които
творитъ цѣлитѣ и свойствата на сж необходимими и за прозаическата
тия произведения, именно — усло- рѣчь и за поетическата. . . . По-
вията, които сж необходимими за про- ради това, рѣчѣта на прозаичес-
за прозаическата и поетическа рѣчь. Тѣй, китѣ съчинения, споредъ особе-
рѣчѣта на прозаическитѣ съчине- нитѣ тѣхни свойства, изисква отъ
ния, по сжщественнитѣ свойства на писателя да пази най-вече логи-
този родъ произведения, изискватъ(!) ческитѣ условия на слога, съ които
отъ писателътъ спазването на тѣй се опредѣля не само правилността
нарѣченитѣ логически условия на и разбраностъта на рѣчѣта, но и
слога, съ които се опредѣлятъ не нейната сила; рѣчѣта пъкъ на пое-
само правилността и лесно-раз- тическитѣ произведения, но тѣх-
бираемостъта на рѣчѣта, но и ней- нитѣ свойства, изисква отъ поета
ната чистота (елегантностъ) (?); а да запази не само логическитѣ,
рѣчѣта (?) на поетическитѣ съчине- но и художественитѣ условия на
ния по тѣхнитѣ особенни свойства(?), слога, които спомагатъ за образ-
изисква отъ поета спазване не ното и картинното прѣдставление

само на логическия, но и художественния условия на слога, които спомогат за образното, картинното представяне на предметите и явленията, а така също за плавното, музикалното течение на речта.

Вследствие на тия два рода условия, искани от слога съ особенни свойства(?) и цели на прозаическите и поетически съчинения. Слогът може да бъде разглежданъ въ стилистиката отъ двѣ страни: Логическа, която излага свойствата и условията на прозаическата речъ и художествена, която излага условията и свойствата на поетическата речъ.

Обърнете внимание, читателю, върху тия „логически и художествени“ периоди!

„Слогътъ отъ логическа страна“ заедно съ отдѣлитъ и подотдѣлитъ му, а тъй също и всичкия материалъ до края не е друго, освѣнъ промѣненъ прѣписъ отъ българските словесности и калнавъ прѣводъ отъ руските съ нѣкои лоши прибавки и отъ тѣхна страна. За това ако продължавамъ сѣ така успореднитъ цитати, рецензията би нарасла до цѣла книга: защото Стилистиката на г-да Р. и Б. е отъ край до край цѣла кърпотина и то главава кърпотина. Може г-да Р. и Б. да възразятъ, че тѣ сж се ползували отъ сжщи руски извори, отъ които и другите наши словесничари (Момчиловъ, Станевъ, Мишевъ), за това тая прилика между тѣхната Стилистика и другите български словесности. На това ще имъ кажемъ, че ний имаме прѣдъ очи и руските оригинали и отъ сравнението се уверихме, че г-да Р. и Б. сж прѣписвали именно отъ българските словесности. защото каквито отклонения отъ руския оригиналъ срѣщаме въ бълг. словесности, сжщитъ отклонения срѣщаме и въ новата стилистика на Р. и Б. То едно; и друго: каквито примѣри намираме въ българските словесности, такива почти примѣри срѣщаме и у г-да Р. и Б. И най сетѣ, трето, сами г-да съставителитъ се уловили тукъ-тамъ съ нѣкои неволни грѣшки, които се обясняватъ само, ако се прѣдположа че сж имали именно българските словесности на рѣцѣ. Тѣй напр. на стр. 78 г-да Р. и Б. привеждатъ за примѣръ на повторение едно стихотворение подписано *Славейковъ*, а то не е отъ Славейкова, а е отъ Стамболова! Какъ е станжло това? Просто така: примѣрътъ е зетъ отъ Станевата Стилистика (стр. 63), дѣто това стихотворение е безъ подписъ, а веднага слѣдъ него слѣдва друго стихотворение съ подписъ „Славейковъ“. На г-да съставителитъ се харесало само първото стихотворение и него прѣпечатали въ книгата си, но зели подписа на второто, като помислили, че и двѣте стихотворения сж отъ Славейкова. — на 87 страница има тъй също единъ куриозъ, произлѣзълъ отъ несъглеждане. За примѣръ отъ какофония се навежда това: „Просо прострѣхъ по пространитѣ пространства“. Това е неволно съединение на два подобни примѣра отъ

на прѣдмета и явлението, а така също за плавното и музикалното течение на рѣчта. — Поради такива два вида условия, които се изискватъ отъ слога, споредъ особенитѣ свойства и цели на прозаическите и поетически съчинения, слогътъ може да се разглежда въ стилистиката отъ двѣ страни: отъ логическа, излагающа свойствата и условията на прозаическата речъ, и отъ художествена, излагающа свойствата и условията на поетическата речъ.

Станевата Стилистика (стр. 70), дѣто единъ слѣдъ други сж наведени тия примѣри: „Тлъстъ постлахъ, просо прострѣхъ, пжтешественника пжтешествува по пространнитѣ пространства“. Туки г-да съставителитѣ прѣскачали напосто единъ редъ и получили новъ примѣръ за какофония! Излишни сж мислимъ, още доводи, за това че Стилистиката на г-да Р. и Б. не е самостоятелно дѣло; защото и да го признаемъ за самостоятелно, то е тъй некадърно, щото само по себе си пада.

Накрай — нѣколко думи и за граматиката на г-да Р. и Б. Ний истѣкнахме тукъ-тамъ недостатѣцитѣ откъмъ стилна страна въ Стилистиката на Р. и Б. и приведохме доста примѣри за това. Но съ туй не се изчерпва, разбира се, голѣмия запасъ отъ грѣшки въ тая славна Стилистика. Защото, освѣнъ наведенитѣ, можтъ още много да се изброжтъ, които засѣгатъ не само стилтъ, но и простата граматика и даватъ лошо свидѣтелство за филологическитѣ знания на г-да съставителитѣ.

Като говоримъ тука за граматични и правописни грѣшки нѣма да се взираме въ буквитѣ, сирѣчь нѣма да гледаме, да ли е прокарано послѣдователно правописание, защото откъмъ правописание най-сетнѣ и други много съ по-голѣми претенции учебници купчатъ. За това, не е чудно, че и г-да Р. и Б. пишжтъ единъ пжтъ дѣлѣтъ, други пжтъ дѣлятъ, (93, 95) веднѣжъ введѣтъ, други пжтъ введатъ (95), пѣрво и пѣрво (5), ядене, и ѣдене наѣлъ (111), облъченъ и отвлеченъ, исказвамъ и изказвамъ (6), дѣйствиува и дѣйствиова (31) или че употрѣбятъ успоредно: *се, сѣ и все, по нѣ и по-*, или най сетнѣ, че пишжтъ *гармония, лане* (намѣсто *лани*) 111, *пилинъ* (78) намѣсто *пелинъ* и пр. Па най сетнѣ прощава имъ човѣкъ и ония варварски причастия на — *ажщи, ужщи* — (заклучажщи, дѣйствиужщи), но у тѣхъ има грѣшки, които не би трѣбало да си позволява никой български писателъ, именно грѣшки, не противъ звуковетѣ, а противъ духътъ и смисълътъ на езика. Тѣй напр. ако г-да Р. и Б. пишжтъ прѣдава намѣсто придава стр. 30, 78, то вече не е проста правописна грѣшка, а грѣшка, която разваля смисълъта и не е простителна. Па тѣй сжщо непростителни сж и всички грѣшки, които досѣгатъ синтаксата, като напр. употрѣбението на прѣдложитѣ; сравни: „коренътъ на растението, разума у човѣка, сърдцето въ животнитѣ“ стр. 7, докато би трѣбало и въ третѣ случая да се употрѣби единъ и сжщи прѣдлогъ *у*. Тѣй сжщо на стр. 68 четемъ: „да се произведе по-силно впечатление въ читателътъ“. Или на стр. 72. „Хипербола е такъвъ начинъ на исказвание, въ който . . .“ Или: „На нему лежи обязаността да създаде въ читателя убѣждение . . .“ стр. 9., „подобно него“ стр. 19.

Както изобщо по-слабитѣ писатели у насъ, тѣй и г-да Р. и Б. си служатъ много често съ глаголни сжществителни и прѣтрупватъ стилтъ си съ излишни членове, та го правжтъ неясенъ: „Цѣлесобразното расположение мислитъ въ съчинението меже да бжде добито не иначе освѣнъ отъ обстоятелственното запознавание съ прѣдмета, който подлежи на изложение и цѣлото му вътрѣшно усвоявание съ неговото сжщество!“ стр. 10! „да не утегчава умътъ си въ еднообразното четение за прѣдмета“ стр. 11. — „Причината на това дѣленне въ съдържанието

на съчинението на три части се заключава въ самата природа.“ страница 12. — „За избѣгването имъ, (думата е за стилни грѣшки!) писателятъ трѣбва добръ да помни, че грамматиката трѣба да бѣде за него краегѣлния камѣкъ при занимаването му съ словесността.“ стр. 25. А какъвъ ли „камѣкъ“ е граматиката за словесници като Р. и Б.? — „Макаръ, нѣма съмнѣние, че четеннето на книгитѣ е най-доброто, най-благородното и най-полезното занимание на младитѣ хора; но то, безъ добро направление и изборъ, може да вѣвлѣче неопитнитѣ въ опасна заблуждение“ стр. 38. — „За защита ванье независимостта си.“ стр. 38. — „Ти се смѣшъ на неговото беззащитно положение и държане високо челоуѣческото си достоинство“ стр. 45. — „Благозвучението се състои въ приятното за слуха и лекото за произнасяние построение на рѣчта. Подобно построение на рѣчта спомага за по-доброто ѣ разбиране и усилва — производимото на слушателя или читателя впечатление“ стр. 86. Поне тукъ, като е дума за благозвучие, не можахъ ли господа съставителитѣ да се изразжъ по-гладко? Изобию гладкостъ, точностъ ясностъ и понятностъ сж свойства, които не намиращъ нийдѣ въ египетиката на Р. и Б. Напротивъ — грапавостъ и ступаностъ — дѣто щещъ. Напр. „Нъ въ езика като вѣрно отражение на живота всѣко обществено събитие, което измѣнява положението на народа и създава други условия на живота, други понятия и възгледи, създава естествено и нови думи за изказване на новитѣ явления въ живота“ стр. 30. — „За точността на рѣчта особено помагатъ вѣщото употрѣбление на така нареченитѣ думи синоними и омоними.“ стр. 30. — „Плеоназми се наричатъ употрѣбление на излишни думи...“ стр. 33. — „Тавтологически се наричатъ изречения, когато къмъ една дума се присѣдинява въ рѣчта друга, която изразява сжщото понятие и произхожда отъ сжщия корень“. стр. 33. — „Да покажемъ, че извѣстно явление е причина отъ друго явление“. стр. 43. — „Сжщо било би груба погрѣшка противъ точността, ако на старитѣ вѣщи, които сж добръ запазени, *нарекати* ветхи“!! стр. 32. — „Атила въспитанъ и роденъ отъ варварски родители, подобно на сегашнитѣ дивни плѣмена, станжлъ е единъ отъ знаменититѣ пѣлководи“ стр. 36 и то на два пѣти!: — „Подобни епитети, като означава въ прѣдмета неговитѣ постоянни, сжществени свойства и съ това като указватъ на впечатлѣнието, което *тъ* произвеждатъ, прѣдизвикватъ въ нашето въображение живо, нагледно прѣдставление на прѣдмета“. стр. 62. Ученикъ, кога пише такива гламавщини, даваме му двойка и го оставяме въ сжщи класъ; а какво заслужватъ за тия сжщи грѣшки коскоджамити съставители на словесности — нека сжди обществото.

Б. Ц.

Методий Велечкий. Въспитанието въ духътъ на християнството или безбожието води къмъ безправственностъ, създава тирания, робство, отчаяние и социални несчастия. Съчинено отъ Управляющий Ст.-Загорската Епархия. Казанлъкъ. Друж. печ. „Надѣжда“. 1895 година. Минхлата година по това врѣме се появи тукъ означената книга на Н. П. Методи Велечки, врѣменно управляющъ Старо-Загорската

епархия, а сега вече избранъ и негли утвърденъ за постояненъ неинъ духовенъ началникъ. Въ това си съчинение авторътъ разглежда два доста важни въпроса: възпитание въ духа на християнството и възпитание въ безбожието, и слѣдствията отъ едното и отъ другото възпитание. Съчинението е разработка, както явява авторътъ въ предговора си, на една негова рѣчь, държана на празника „Въведение въ Храмъ Приснодѣви Марии“ въ черква „Прѣсвятии Богородици“ въ гр. Стара-Загора.

Слѣдъ едно кратко въведение и опрѣдѣляне значението на горния празникъ, авторътъ пристѣпя къмъ разглежданъето на толкова важнитѣ и тъй жъдни въпроси: що е душа? каква е нейната природа? прѣдмета на възпитанието, безсмъртието на душата и отдѣ се вижда то? храната на душата и мн. др. Какъ е изцѣлено това и до колко сполучливо, нѣма да разглеждамъ, понеже разглежданъето на всичкото съдържание би ни завело далеко. — азъ искамъ само, като фърля единъ бѣгътъ погледъ върху цѣлото съчинение и укажъ на нѣкои негови недостатѣци, да обърнъ вниманието на четенцата ни публика върху него.

Още отъ начало авторътъ почева да води полемика и да оборва писаното въ двѣ дописки въ починялия вече социалистиченъ вѣстникъ „Работникъ“ (издаванъ въ Търново) и въ „Прогрессъ“. Като има на рѣка излизлото вече отъ печатъ на български съчинение на Ив. Скалцуни „За произхождението на човѣка“ той привежда мнѣнията на разни безбожници и послѣ ги оборва, и въобще въѣкакъ се труди да докаже несъстоятелността, лъжливостъта на материалистичното, социалистично и атеистично учение, да покаже лошитѣ слѣдствия, вредността отъ възпитанието въ това направление. Тука авторътъ не се сжъпи ни съ думи, ни съ книга и по въѣкакъвъ начинъ се стараету съ примѣри,¹⁾ ту съ доводи нерѣдко подкрѣпени и съ извадки изъ „распона Пелагичъ“, Скалцуни и др., да съине, да унищожи „материалиститѣ“ и „атеиститѣ социалисти.“ Напаконъ свършва рѣчъта, или по-добрѣ книгата си, като вѣрва, че напълно е сполучилъ въ цѣльта си — да обори социализма — и спокойно казва „аминъ!“ Ала авторътъ се твърдѣ много лъже ако мисли, че така лесно безъ въѣкакви доводи, основания и докази може да се обори едно учение, макаръ и социалистично. Това може да бѣде направено отъ други, но не и отъ Н. прѣосвещенство, и то само *sine ira et studio*.

Не на едно мѣсто авторътъ се заема да изброява лошитѣ слѣдствия отъ социализма, атеизма и материализма „тиранията“, „отчаянието“, „робството“, „социалнитѣ несчастия“ и мн. др. На стр. 35, като привежда думитѣ на Шопенхауера, че „въ отчаянието си нека възтапемъ противъ това злобно и тираническо начало — живота“ се стреми да докаже, само да обори писаното въ в. „Работникъ“, че „безсмъртния творецъ на «Молитвата ми», така и мнозина отъ другаритѣ му безбожници не се жертвуважъ отъ набожностъ за България“ т. е. че Ботевъ се е пожертвувалъ не отъ набожностъ и патриотизмъ — тъй като безбожницитѣ не могли да бѣдѣтъ патриоти —, а отъ

¹⁾ Особно курьозенъ ми се вижда примѣра съ циганитѣ, който привежда авторътъ за утоинята на социалиститѣ, че тѣ били, ужъ социалистична партия въ Египетъ, която, побѣдена, се принудила да напусне отечеството си и да се скита сега по цѣлия свѣтъ.

отчаяние, поради своето неспособно положение задъ граница. Тъй щото споредъ уважаемия авторъ на горното съчинение не трѣба да славословимъ Ботева като патриотъ и дѣецъ, който пожертвувъ живота си за нашата свобода, а да поставимъ подъ неговото име вмѣсто досегашното „патриотъ“ — „тиранинъ“!

Въ главата „Отношението на човѣка къмъ тваритѣ“ стр. 104. се докосва до благодарността като нравственъ дългъ къмъ благодѣтелитѣ, и слѣдъ като привежда единъ анекдотъ, въ който се разказва за привѣрзаността на единъ левъ къмъ своя благодѣтель „прѣподобнаго Герасима“, казва буквално слѣдното: „Социалиститѣ напирмѣръ и тъй нареченитѣ либерали, враждебни и непримирими помежду си лагери, първитѣ като демократи ужъ, а вторитѣ като тирани, така считани отъ първитѣ (разбира се и отъ васъ?), съгласни сж помѣжду си що се касае за враждата имъ противъ освободителката. Това съгласие не е ли за това, че и еднитѣ и другитѣ сж материалисти?“ И това знаете ли защо? „Защото егониститѣ по своя мораленъ складъ, не могатъ да търсятъ и нейнитѣ олицетворители“ и отъ това слѣдвало, че за разни *sui generis* материалисти, социалисти и безбожници благодарностъ не съществува! Какво логично заключение! — Авторътъ се занимава и съ въпроса „за освобождението ни отъ Русия“, въпросъ толкова важенъ и тръгливъ, комуто мѣстото далечъ не е тука, и още повече въ една поучителна пастирска рѣчь.

Като à propos авторътъ се занимава и съ нашитѣ двѣ противни една на друга политически партии: „русофилска“ и „русофобска.“ И слѣдъ като казва нѣкои справедливи мисли, доказва много лесно, че „русофобитѣ сж атеисти.“ „Това (неблагодарството на русофобската партия къмъ освободителката ни Русия) се обяснява още и съ егонистическото начало на безбожието, споредъ което материалиста е наклоненъ да стане тиранинъ на отечеството по механическото движение на мозъчнитѣ молекули.“! Отъ всичко въ съчинението на Н. Прѣосвященство се види, че той не прави никаква разлика между социалисти, атеисти и материалисти, смѣсва ги и ги замѣнява едни съ други. Уважаемиятъ авторъ се е толкова много влюбилъ въ думата „тиранинъ“ и нейнитѣ производни, щото не се минава страница и листъ, дѣто да не повтори по нѣколко пѣти „тиранизиране“, „тиранско“ и др. и. Тая дума, която прѣди двѣ-три години бѣше тъй рѣдка дори и въ устата на самитѣ социалисти, е сега любима дума на мнозина наши писатели и се употребява тъй, както и отъ дечурлигата модернитѣ „долу“! и „горѣ.“!

На стр. 130 се казва: „убиванието и нараняванието на враговете въ бойното поле не сж актъ, който би съдържалъ въ себе си изражението на враждебни отношения. Напротивъ въ него може да се каже, че се изразява разумна любовъ къмъ врага.“ Лишни сж коментари. „Въ своето екзалтирано заблуджение, подъ влиянието на плотскитѣ и егонистическитѣ страсти, тѣ (социалиститѣ) искатъ унищожението на военнитѣ сили, на обществената и държавния строй, безъ да могатъ да разбератъ най-елементарната, най-очевидната истина, че тѣ въ това си стрѣмление се явяватъ несъзнателно прѣдатели на отечеството, готватъ почвата за да бѣде изложено на нападенията на всѣкой вънкашенъ и вътрѣшенъ врагъ, плячка на всичкитѣ звѣрове.“

Тѣй щото трѣба вече да прѣстанѣтъ проповѣдницитѣ за унищожаванieto и дори намаляването на войската, защото всички сѣ „прѣдатели“, а не доброжелатели. Ще има още дълго врѣме у насъ, както и другадѣ, да владѣе милитаризма, като има такива ревностни защитници, каквѣто е Н. П. Методи Велешки. Единѣ листѣ задѣ този пасажъ се говори слѣдното: „Нека положимъ (защо не прѣдположимъ?) че подирѣ едно социално въстание, слѣдѣ едно всеобщо разрушение се въстанови желязмото равенство, тогава, като ще нѣма правителство, войска и полиция, неще ли да станѣтъ пакѣ тирани египетитѣ изъ средата на самитѣ социалисти, не ще ли да грабнатѣ въ рѣцѣтъ си богатата и народа да оставятѣ пакѣ да робува, нѣ на нови, по-усилни, по жестоки господари?“ И прибавя: „Не видѣхме ли тѣхнитѣ у насъ прѣдпшественици, — какви тирани се показахъ, когато имъ падна въ рѣцѣтъ имъ властта?“ Азъ до колкото знамъ, социалисти па и атеисти управници не сме имали, кой знае пакъ, негли въ Казанлъжската или Старо-Загорската царщина е имало и такива? — Свѣтъ голѣмъ! Това послѣдното наше прѣдположение се потвърждава отъ слѣдното писано на стр. 146 отъ горѣ: „Не се качихъ ли на народната трибуна чрѣзъ това сръдство и да си пълнитѣ кишинѣ съ пѣтни и дневни? Не се ли рѣжваха и цѣлуваха съ самитѣ свои довчерашни врагове, тѣй нареченитѣ либерали тирани?“ Прѣди това се говори и има свръзка съ него натякването на социалиститѣ, „които проливатѣ крокодилски слъзи за бѣдния народъ, които въставатѣ противъ буржуазията, противъ голѣмитѣ заплати, взели по двадесетъ лева дневни отъ потѣта на народа и други пѣтни на единѣ прѣдставителъ по толко, по колкото сѣ много за двадесетъ селени да отпѣтуватъ?“ Това е хубаво, ала не само социалиститѣ-прѣдставители получаватѣ въ врѣме на засѣданията на Народното Събрание, но и всички други не атеисти и не социалисти прѣдставители. Н. П. Методи трѣбало би да съжалява повече за народнитѣ пари, които се получаватѣ отъ мнозина наши народни прѣдставители, за дѣто дрѣмѣтъ въ врѣме на разискванията и сѣ готови винѣги да съставѣтъ болшинство на правителството съ своето „да, приема се!“ или „не, отхвърля се!“.

Въ главата подѣ надсловѣ „Коренѣтъ на злото за аномалното положение на учебното дѣло лъжи въ материалистическата безбожническа подкладка (?) въ преподаването“¹⁾ се излагатѣ нѣкои мисли, които искаме да разгледаме. „Когато въ Висшето училище занимаватѣ професорски катедри лица, прочути по своя нихилизмъ, по своитѣ скептически и материалистически тенденции; когато единия отъ тѣхъ счита за своя специалность да чете отъ катедрата лекции съ прѣдвзето (?) намѣрение да излѣзе като доказва ужъ, че священното писание е съставено въ послѣдне врѣме, измислица, състояща отъ басни, а другия, че «мозъчнитѣ молекули раждатѣ мисълта и обуславятѣ духовната страна на човѣка», какви мѣрки биха биле въ състояние да дадатѣ друга насока на учебното дѣло, за да се въспита юношеството съ благородни чувства?“ Слѣдѣ това на цѣла страница се натяква на нашитѣ професори при Висшето Училище, че нѣмалѣ научна „подкладка“, че били съ „тенденциозно-

¹⁾ Стр. 146.

направление,“ че единъ билъ „скептикъ,“ а другъ „материалистикъ професоръ“ и мн. други бледословия. Авторътъ се докосва и до „материалистическитѣ“ статии на г-на Бахметьева, напечатани въ „Бълг. Прѣгледъ“ год. II. кн. за м. ноември 1894. г. — Какъ се дресиратъ молекулитѣ“ и „Послѣдѣйствието“ — „Бълг. Пр.“ с. г. кн. за м. декември и най-много го тревожи и не може да се примири съ твърдението, че „мозъчнитѣ молекули раждатъ мисълта и обуславятъ духовната страна на човѣка.“ Дѣйствително, какво смѣло и ненаучно твърждение!? Ами тогава дѣ останж душата, чието съществуване и природа толкова много се мжчѣ да докаже и разясни Н. П? П слѣдъ всички опровержения на пенаучнитѣ теории на нашитѣ професори въ Висшето училище, г. авторътъ извиква своето „εἰρηνα“ съ слѣднитѣ думи: „Ето гдѣ е коренътъ на злото въ нашитѣ училища.“ Ако авторътъ, знаещъ дѣ е коренътъ на злото, би ималъ на рждѣ сила и възможность, той тутакси би изфърлилъ изъ гимназинтѣ прѣподаванието на физика, психология и др. иѣкои науки, защото развалятъ, развращаватъ юношеството и неговитѣ „благородни чувства“ и приготвятъ отъ него „атеисти,“ „материалисти“ и напokonъ „тирани.“

Къмъ края на съчинението е прибавено и едно „послѣсловие“, на което мислимъ да не се запираме.

Какво да кажемъ сега пъкъ за безпринципното, „българско-руско“, непослѣдователно правописание! Азъ вѣрвамъ, че читателътъ си о съставилъ за него понятие отъ приведенитѣ не малко извадки изъ разни части на съчинението, та мислиж ще бжде лишно и отекчително да правж нови извадки и да давамъ примѣри за безграмотността на г. автора. Къмъ това трѣба да се притури иголѣмото число печатни грѣшки, които поне не трѣбало да допусне.

И. Михайловъ. Повѣсти, разкази и студии (въ оригиналъ и прѣводъ). Томъ първи. Варна, 1896. г. Печатница К. Николовъ. Цена 1 левъ.

Не отдавна излѣзе отъ печатъ горѣозаглавената книга на г-нъ Михайловъ, който мислѣлъ да издаде всичкитѣ си оригинални и прѣводни съчинения въ петъ тома подъ редъ, ала хладнокрѣвнието, съ което посрѣщнахла нашата четеща публика неговитѣ покани го „обезсърчило“ и той рекълъ да издаде само два, първия отъ които е вече прѣдъ насъ. Съдържанието на излѣзлия първи томъ е таково: Оригинални: I. Вдѣхновеннето ми (младежки онитѣ). II. Семейни въпроси (студии), III. Гимназисти (разказъ изъ живота на ученицитѣ), IV. Черкези (исторически разказъ), V. Въ село (картинки). Прѣводни: VI. Феличиано (разказъ (?) отъ Карносъ Франтауръ — единъ отъ сврѣмешнитѣ испански писатели), VII. Двѣ красоти (разказъ, отъ В. В.), VIII. Скрѣбъ (разказъ, отъ Ек. Лѣткова), IX. Лихваринъ, (разказъ, отъ кого?), X. Първия хонораръ (разказъ изъ живота на единъ писател, отъ Г. Мачтетъ), XI. За послѣденъ пътъ (разказъ, отъ В. Быстриинъ), XII. Приятель (разказъ, отъ Ж. Ронни), XIII. Чудната (очеркъ, отъ Вл. Короленко), XIV. Кузмичъ (разказъ, отъ Ив. Бѣлоусовъ), XV. Милосърдието на инквизицията (исторически разказъ, отъ Артура Педжа), XVI. Тъмната пролѣтъ (скица, отъ Коррадо Риччи), XVII. Желѣзницата иде! (разказъ, отъ Миерса).

Повечето отъ горнитѣ разкази — прѣводни и оригинални — сѣ печатани въ ученическото списание „Изворъ“, („Кузничъ“, „Тъмната пролѣтъ“, „Скрѣбъ“, „Първия хонораръ“ и др.) по до колкото помияхъ, азъ никѣдъ не съмъ срѣщалъ подписа на г. Михайлова, което навѣрно е правилъ отъ скромность, и сегашното му появяване съ цѣлъ тоякъ оригинални и прѣводни съчинения ме доста много очуди. Новъ има само единъ разказъ — Гимназисти —, въ който се описватъ старанията на нѣколко ученици да отвѣрнѣтъ своя другаръ Славковъ да не ходи по градини съ пѣвачки. Дѣто, споредъ неговитѣ думи, „се възпитаватъ чувствата“, и напokonъ опозоряването му и справедливото му наказание верѣтъ една крайморска Варненска градина.

Стихотворението „Вдѣхновението ми“ е доста слабо и наистина младежки опитъ, та по-добрь щѣше да стори авторътъ, ако съвсѣмъ не го извадише на бѣлъ свѣтъ. Прѣведенитѣ разкази сѣ доста сполучливо избрани, съ хубаво, увлѣкателно съдържание и добра форма. Особно е хубавъ очеркътъ на Вл. Короленко „Чудната“, въ който се разказва за заточаванieto и смъртъта на една руска „чудна“ социалетка. Г. Михайловъ не е показалъ на нѣкои разкази, като „Феличиано“, „Приятель“, „Тъмната пролѣтъ“ и др., отъ кой езикъ ги е прѣвелъ, но прѣдполагамъ това да е направилъ отъ руски, както е влѣзло въ обичай у насъ да се прѣвеждатъ чуждитѣ английски, френски, нѣмски, на дори чески, полски или сръбски писатели. Прѣводитѣ въ всѣки случай сѣ направени сполучливо, гладко и съ увлечение се четѣтъ.

Ще се посрѣж малко повече върху „Семейнитѣ въпроси“, четиритѣхъ студии на г. Михайлова, като нѣщо оригинално и по-крупно. Тукъ госп. авторътъ привождатъ нѣколко примѣра изъ българския животъ и изъ литературата (Что дѣлать? Кто виноватъ? Анна Каренина), чрѣзъ които се старае да открие причинитѣ на семейнитѣ нещастия, недоразумѣния, раздори, разводъ и дори убийства.

Споредъ автора бракътъ, съпржжеството не трѣба да се сключватъ само по едно чувство и така „нарѣчената любовь“, но по други подлѣпки, по-солодни мотиви, защото различието на основнитѣ идеи и принципи или нетвърдостъта имъ въ тѣхъ можело да се отрази гибелно върху живота не само на „двоицата встѣпивши въ вѣченъ свѣмѣстенъ съпружески животъ, но и връзъ живота на цѣло поколение“. Друга причина на съпружескитѣ нещастия г. Михайловъ намира въ нееднаквитѣ „възглѣдове“, като изисква еднакъвъ уметственъ уровень, еднакви убѣждения. „Безъ тѣзи еднаквостъ бракътъ е невъзможенъ; лицата еднакво трѣба да вѣрватъ и се стремѣтъ къмъ единъ и сѣщъ идеалъ — само тогава бракътъ е мислимъ и възможенъ, само тогава има въ него и голѣма вѣроятность да даде истински, полезни членове на обществото; иначе той е само едно частно и общо нещастие“. ¹⁾ Ала и това не е достатъчно за добрия и щастливия съпружески животъ. Съпржжитѣ не трѣба само да прѣживяватъ растителенъ, физиологически животъ, както бабитѣ, не е достатъчно само мжжѣтъ да е „благодаренъ“, съ „стопански родителски и съпружески скъпоцѣнни дарби, благопристойни наклонности и навици, удовлетворителни

естетически качества, воля и характеръ, но — и съ удовлетворително духовно единство.“

Като осжда онѣзи младежи, които отчаяни отъ семейнитѣ нещастия — нерѣдки въ настояще врѣме — дохождатъ до крайность и Толстовщина добавя: „... всичко това ще бѣде плодъ на помрачени умове — всичко това ще доказва само едно, че тѣ незнайтъ и немогътъ да разбержтъ истинскитѣ причини на скръбнитѣ слѣдствия въ съпружеския животъ, които обикновенно лѣжжтъ отчасти въ вънкашнитѣ имъ и вътрѣшни качества, а най вече въ нееднаквостъта на тѣхнитѣ идеали, на тѣхнитѣ духовни интереси и стремления, както и въ днешния домашенъ битъ, икономически и социални условия.“¹⁾ „И тѣй, какъвто край и да зематъ такива съпружески потрѣсающи душата на човѣка истории, въ всички случаи факта е очевиденъ, че не може да се живѣе на свѣта безъ висше духовно съдържание и идеалъ, че немислимо е да се създаде истинско съпружество и домочадие безъ това духовно съдържание, и че единичкото спасение въ всички тия нещастия е — да се намѣри висшия смисълъ на живота, да се усвои и съумѣе да се вдѣхне този смисълъ и въ другаря по жизнения пѣтъ.“²⁾

Въ правописа г. Михайловъ е слабъ и си допуца волности и непослѣдователности. Ще посочж само нѣкои отъ набързо забѣлѣзанитѣ ортографични погрѣшки, ако не сж достатѣчни и тия, що се срещатъ изъ приведенитѣ нѣколко цитата. Горѣщо (стр. 94), спомънувай (стр. 98), вѣтрѣ (стр. 175), кожухъ (стр. 238), памѣтенъ (стр. 9), стоѣше (стр. 12). Особно често се срѣща ѣдхъ (стр. 96), доведѣхте (стр. 240) и др. подобни глаголни форми вм. ядохъ, доведохте. Пропуснажти сж и не малко печатни грѣшки.

А. Недѣлковъ.

М. В. Веселовиѣ Статистика ерпскихъ школа у туреском царству за 1892/3 и 1893/4 школку годину. Београд 1896.

Прѣзъ 1893 г. г. Веселовиѣ печати статистика на сръбскитѣ училища въ Турция въ Бѣлградското сп. „Учитель“ за учебн. г 1891/2 подъ сжщото заглавие, въ която изброяваше 112 сръбски училища съ 4551 ученици на 150 учители и учителки; отъ тѣхъ 80 училища въ Скопския и Битолскиятъ вилаети. Прѣзъ 1892/3 и 1893/4 уч. г. числото на училищата и ученицитѣ се е увеличило значително. Споредъ г. В. прѣзъ 1893/4 уч. г. въ Турция имало 125 сръбски училища съ 5384 ученици и ученички на 173 учители и учителки; освѣнъ това и двѣ сръбски гимназии въ Цариградъ и Скопье! Излишно считамъ да споржъ съ г. Веселовиѣ и С-не за тази глупава и съвѣтъ невѣрна статистика, тѣй като всѣки му е извѣстно, че въ Македония има само 30 сръбски училища съ около 1000 ученика, срещу 482 български училища съ 27429 ученика (вж. подробно Д. Матовъ, Македония споредъ най-новитѣ вѣсти, въ „Български Прѣгледъ, II год. кн. 12 стр. 71—73).

А. П. С.

¹⁾ Стр. 40.

²⁾ Стр. 47.

П. Мансионъ, професоръ при университета въ Гандъ. **Въведение къмъ теорията на детерминантитъ**. Съ множество упражнения. Прѣвелъ Т. П. Шишковъ. Сливенъ, скоро-печатница „Българско Знаме“ 1896. Цѣна 50 ст.

Теорията на детерминантитъ е вече въведена въ елементаренъ видъ въ нѣкои отъ сръднитъ училища на Западъ, затова на чужди езици се появяватъ вече елементарни ръководства по нея. Такава е и настоящата книжка, която авторътъ е назначилъ за помагало на учещитъ се въ сръднитъ учебни заведения въ Белгия. При всичко че програмата на нашитъ гимназии не прѣдвижда изучаването на тая хубава теория, прѣводътъ на тая книжка е пакъ отъ голѣма полза за по-любопытнитъ гимназисти, които попрочитватъ и нѣщо вънъ отъ уроцитъ си. А колкото за нашитъ студенти отъ Висшето училище, тя като първа по рода си въ учебната ни литература, ще бѣде много голѣмо улеснение, защото отъ една страна ще си подготви къмъ по-пълно запознанство съ теорията на детерминантитъ, а отъ друга ще ги запознае съ многобройнитъ ѝ приложения въ математиката.

Книжката е раздѣлена на три глави. Въ първата глава авторътъ ни излага опрѣдѣлението на детерминанти отъ 4 и 9 елемента, образуването имъ и по-важнитъ имъ свойства. Въ втората се запознаваме съ изчисленията на детерминантитъ, като ни се даватъ послѣдователно опрѣдѣлението и свойствата на миньоритъ, принципи за събиране на линиитъ, събирането и умножаването на детерминантитъ. Въ третата глава сж изложени приложенията на детерминантитъ. Въ нея се обяснява, какъ се рѣшаватъ и изслѣдватъ уравнения съ двѣ и три неизвѣстни отъ първа степенъ, а сетиъ се излагатъ хомогеннитъ уравнения и уравнения отъ по-висока степенъ. Тукъ сж дадени същеврѣменно и понятия за елиминантъ и резултатно уравнение. Въ допълнение къмъ тая глава сж изложени на кратко още методата на Tschirnhausen'a за рѣшаванье кубическото уравнение и елиминацията по способа на Cauchy.

Най-послѣ е прибавена една притурка, въ която детерминантитъ се опрѣдѣлятъ чрѣзъ размѣствания (inversion) и чрѣзъ символически произведения.

Всичко това е изложено много просто, ясно и по единъ съвсѣмъ елементаренъ начинъ.

Книжката е попълнена съ много примѣри (23); почти всѣко правило е придружено съ единъ два такива и е послѣдвано отъ пояснителни забѣлѣжки. Къмъ всѣкой параграфъ сж притурени и по нѣколко упражнения (всичко има 54), които сж тъй добръ избрани и отъ тѣхъ до общата теория на детерминантитъ остава само една крачка. Приложението на детерминантитъ за рѣшаванье уравненията, което съставлява половината отъ цѣлата книга, съ добръ подобрѣнитъ примѣри, много лесно пояснява на учещитъ се тая частъ отъ алгебрата, която изслѣдва съвмѣстимостта на системитъ уравнения. Ибо всичко е тъй ясно, просто и практично изложено, че книжката е достъпна и за нашитъ ученици отъ гимназиитъ, които сж се запознали вече съ рѣшаванье уравнения съ повече неизвѣстни.

За по голѣмо улеснение на начинаещитъ нѣкои части отъ изложението, които при пръвъ прочитъ, като по-трудни, могатъ да бѣждатъ изоставени, сж означени съ една или двѣ звѣздички.

Нѣколко думи и за прѣвода. Той е извършенъ доста добръ, макаръ негдѣ да е доста букваленъ. Нѣкои термини сж запазени (френски), както си сж въ текста, при всичко че могатъ да се замѣнятъ съ български. Така напр. можело да се употребятъ български думи вмѣсто: генерализация, индекси, редуциране, декомпозиране, девелогирание. По-добръ би било, мислижъ, да се казва линейно вмѣсто линейно. Срѣщатъ се и нѣкои грѣшки, така на стр. 16 и 22 е оставена думата сливане вмѣсто по върното приведение. Хомогени е написано на всѣкъждѣ хомогенни. На стр. 19 «cas particulier» е прѣведено отдѣленъ случай. На стр. 3 подъ чѣртата не сж приведени думитѣ въ текста *sil'on veut*. На стр. 17 свойство VII. трѣба да бѣде въ курсивъ. На стр. 17 чрѣзъ 21. редъ липсува § 9. На стр. 30 24. редъ отъ долу е изоставено *y*. Последнитѣ три погрѣшки впрочемъ могатъ да се считатъ между печатнитѣ, които за голѣмо съжаление изобилствуватъ въ цѣлия прѣводъ. Повечето страници сж прѣплетени съ погрѣшки въ букви, индекси, знакове, скобки и пр. Въ една малка книжка отъ 35 страници прѣводачътъ можеше и трѣбаше да избѣгне това, толкова повече, че тя е прѣдназначена за начинаещи.

Безъ тия погрѣшки тая полезна книжка е сполучливо прѣведена, за това я прѣпорѣчваме на любознателнитѣ читатели, които ще почерпнатъ отъ нея ясни елементарни понятия за детерминантитѣ. Такава е и цѣльта на г. прѣводача, упомената въ неговия прѣдговоръ.

С. Г.

Д. Благоевъ, Рѣководство по руский езикъ, часть I. Етимология. Пловдивъ 1896. стр. 64, цѣна 1 л.

— **Русска христоматия, т. I.** (недовършена).

Щомъ се въведе отново руски езикъ въ нашитѣ срѣдни училища, ето вече ревностнитѣ „съставители“ на учебници бързатъ да снабдятъ младежта съ рѣководства и по тоя прѣдметъ. Похвална ревностъ, истина, ала ний бихме прѣпорѣчали на г-да съставителитѣ да не бързатъ толкова, а да обмислятъ и прѣправятъ добръ учебницитѣ си, на тогава да ги издаватъ. Това рѣководство на г. Благоевъ напр. макаръ да не е до тамъ лошо, пакъ бихме рекли, че то би излѣзло много по-добро, ако г. Благоевъ бѣ го прѣгледалъ още веднажъ и дважъ, та да заприлича на обмислена и свѣтна работа, а не тъй да го издава скоро-скоро, безъ да се е погрижилъ за най главното. Ний виждаме напр., че липсува въ тоя учебникъ онова, което най много прѣчи на единъ българинъ да говори руски, а то е — ударението: руски учебникъ безъ ударение нѣма никой пътъ да постигне цѣльта си. Покрай ударението виждаме че липсува и подробно означение на произношението, което тъй сжщо би трѣбало да съставя главна точка въ единъ учебникъ по руски езикъ. Тѣй напр. за произношението на *e* като *йо* въ руски се навеждатъ 9 правилни примѣри и 7 изключения, но безъ да се дава изрично правило за това произношение, та да знае ученикътъ, кое *e* въ руски се изговаря като *йо*! Изобщо фонетиката е изложена твърдѣ неудовлетворително, и единъ, който начева руски, не ще може много да се ползува отъ тия кратки и сухи правила за руското произношение и мѣняване на звуковетѣ, които г. Благоевъ излага само на четири

страници. А подиръ туй виждаме, че г. Благоевъ малко внимание обърналъ и на ония точки отъ етимологията (склонение и спрежение), които съставятъ главна мъчнотия за единъ българинъ. Туй напр. значението на надежитъ и употрѣбението имъ се обяснява съ твърди кратки правила и съвършено малко примѣри. На туй сѣщо и оная глаголна форма, която е туй важна за руски, пъкъ липсува въ бълг. езикъ — а именно инфинитивната форма — трѣбаше по широко да се обясни. Изобщо речено граматиката на г. Благоева изглежда на прѣбързана работа и ако съставителятъ ѝ желае да принесе истинска полза, нека се постарее да приготви по-скоро второ издание, като вземе прѣдъ видъ недостатъци тѣх на сегашното и ги поправи.

Отъ сѣщия авторъ получихме и Христоматия къмъ тая граматика. Отъ външния видъ на тая христоматия се вижда най-добръ, колко е бързалъ г. Благоевъ (или издателятъ му?), да не би да го прѣвари нѣкой други съставитель, та изпроводилъ само изтѣзлитъ до сега три първи коли отъ христоматията — безъ прѣдговоръ, безъ външни корици! Относително изборътъ на четивото въ тая христоматия нѣма какво да кажемъ, но колкото за означението му, ще забѣлжимъ, че и тукъ съглеждаме сѣщитъ недостатъци, каквито забѣлжихме въ граматиката му: думитъ безъ ударение, а освѣнъ това изключителнитъ произношения не означени. Разбира се, за другитъ по-дребни недостатъци, каквито ще се намѣрижтъ още, не говоримъ тука, защото за тѣхъ би трѣбало по-подробна рецензия.

В. Ц.

Elsa Asenieff, Ist das die Liebe? (Елза Асеньева, Това ли е любовъ?) Leipzig. Verlag von Wilhelm Friedrich, 143 стр., in — 16°

„Малки психологически разкази и наблюдения“, така опрѣдѣля авторката своето художествено създание. Ужъ български животъ е прѣдставенъ въ тази любопитна книга, български типове ужъ сѣ нарисувани въ нея! „Тигърътъ Стамболовъ“ малкиятъ, „ангелско-кротки Ленавцовъ“, „младиятъ поетиченъ Миларовъ“, тайниятъ идеалъ на всичкитъ момичета, „прочутиятъ български държавенъ мъжъ Каравеловъ“, „Черната джамия“, „кебабчета“ и други подобни детали наистина напомнятъ, че дѣйствието става въ българска срѣда, обаче, ако нѣкой въщъ прѣводачъ би се заловилъ съ мъчната задача да прѣдаде добръ на български „духътъ“ на тѣзи разкази, на-да-ли ще остане нѣщо истинско българско въ тѣхъ, освѣнъ поменжитѣ дребнщини. При все това тази сборка заслужва интересъ отъ наша страна, защото не ще съмнѣние, че авторката, ако и не българка, все пакъ, както се вижда отъ нейнитъ трудове, се намира до нѣйде подъ влиянието на столични впечатления. Написани съ живъ, по нѣкога малко прѣкаленъ езикъ, нейнитъ новели „Любовъ“ (стр. 1—3), „Гувернантка“ (стр. 40—60), „Мжка“ (94—100), „Райна Караджова“ (стр. 100—108), които авторката нарича „разкази изъ българския животъ“ и други отъ българския иматъ нѣщо общо, нѣщо, което дава на авторката право да се бори между „модернитъ“, като една отъ „най-модернитъ“. Мечтателенъ символизъмъ, прѣкаленъ натурализъмъ, незнающъ граници на литературно приличие, отсъствие на всѣкаква архитектоника, ли-

тературни сгради безъ глава и опашка, вмѣсто свѣршкъ — лукаво намекуване, вмѣсто характеристики — слаби контури, вмѣсто драматическо дѣйствие, — сантиментално-натуралистични философствувания; форма — отъ Зудермана Morituri, духъ — отъ Толстия — Крейцеровата Соната! Литературно-естетично потиури, въ което сж сбъркани аскетични възгледи на срѣдновековнитѣ църковни писатели и литературнитѣ похвати на парижката булевардна фелетонистична преса à la вѣстникъ „Le Journal“. Обаче ще сторимъ несправедливостъ, ако помислимъ, че авторката не се е отнесла съ на й-го лѣ ма сериозностъ къмъ зачекнитѣ отъ нея въпроси, — въпроса е само да ли въпроситѣ сж сериозни.

Два примѣра ще стигнатъ. Въ първия — „Любовъ“ се запознаваме съ една „оригинална“ българка, Вита, на която тежко става обр а щ е н и е т о на мъжа ѝ, особено когато той иска отъ нея „да изгълни съпружескитѣ си длѣжности“. Неговата грубостъ, невъзпитаностъ, неговото пиянство изгълватъ прѣдъ нея особено, когато тя го сравнява съ другаря му Марко Петруновъ, единъ мъченикъ за своитѣ убѣждения подъ „кръвения режимъ“ на стамболовщината. Тя се увлича отъ тази спокойна, но не робска натура. И Петруновъ, като че ли и той се увлича отъ Вита, и . . . въ момента на първото тайно свиждане той идеално спокоенъ или спокойно идеаленъ герой, не може да се прѣсили, пламва и . . . приема обликътъ на нейния прѣзиранъ отъ нея мъжъ, именно когато този иска по единъ грубъ начинъ, щото тя да му бжде „жена“. Като гръмнѣхъ, напуща Вита своя платонически любовникъ, отъ горчиво съзнание, че и той не е нищо друго освѣнъ . . . „мжжъ“. Нали тежко за една „задоблачна българка“, когато тя се събуди отъ своето „полудуфантастично сънуване“ и, о ужасъ, вижда, че . . . нейниятъ идеалъ не е ефирно създание?! Новелата „Daseinselend“ рисува млада неопитна невѣста, която за първъ пътъ трѣбва да изгълни своитѣ съпружески длѣжности, и ужаситѣ, които отъ това тя изпаща. А какъвъ е моралътъ отъ всичко това? На това авторката не дава отговоръ. Та и какъвъ отговоръ може да, освѣнъ въ художествена форма хубаво облѣчени питання и възклициания! „Тѣзи разкази, изповѣдва авторката въ прѣдговора си, сж взети отъ живота и сж писани съ кръвта на сърдцето“. Трѣба да ѝ вѣрваме, защото наистина лирическитѣ моменти, които изпльватъ разказитѣ ѝ, показватъ истиността на горнитѣ думи. Авторката се възмущава отъ грубостта на мъжетѣ, какъвто е мъжътъ на „българката“ Вита. Прѣзигълнена отъ този „протестенъ гнѣвъ“, тя гледа прѣзъ Толстойски-сентиментални очила на живота, вижда въ с и ч к о черно, описва едностранчиво освѣтени явления, сгъстява до крайностъ бонтѣ и, издигайки калъ, вика съ емпфаза: това ли е трапдафилъ?! Да, вонеща калъ не е мирисливо цвѣтѣе, както не сж любовъ и такива проявления на любовта. Това наистина не е любовъ, ала не е ни художество! Тѣзи жени, добри за педагогично-психологични па даже анатмично-физиологични студии, въ черчетветата на художествено произведение произвеждатъ тежко, па даже неприятно впечатлѣние, ако и благородната тенденция на мечтателно-наивната авторка да не може да не спечели нашитѣ симпатии, защото с а м о мечтателна наивностъ можа да даде на най-идеалнитѣ женски „въздишки“ едно толкова антихудожествено, модерно-

поринографическо облъкло! Ще кажемъ само заедно съ Овидия: *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas!*

В. Минцесъ.

Légendes religieuses bulgares, traduites par Lydia Schischmanoff. Paris, Ernest Leroux, 1896. стр. 300 + V.

Подъ това заглавие Парижката фирма, Ernest Leroux, издава една сбирка отъ български народни приказки съ легендарно съдържание, които избрала и прѣвела на французски Г-жа Л. Шисманова. Книгата съдържа 99 приказки, извадени повечето изъ Министерския Сборникъ (отъ книга I до IX) и само нѣколко има зети и отъ Шапкарския. Както казва сама прѣводачката, цѣльта ѝ е била да направи достъпни за западнитѣ учени нѣкои наши фолклорни материали, които иначе биха останали още за дълго врѣме неизвѣстни, по причина че славянскитѣ езици се изучаватъ още слабо на Западъ. Но трѣба да кажемъ, че тая книга не е само за учени хора, българскитѣ приказки въ нея сж прѣведени тѣй хубаво, че ще послужатъ за добро четиво не само на Западъ, но и у насъ — на ония, които знаехтъ френски, или биха желали да се учатъ. И какъ хубаво се четатъ тия български легенди на френски! За насъ, които сме порасли, забавяни и приспивани съ приказки, за какъ ходилъ Дѣдо-Господъ по земята и училъ хората на умъ и разумъ, за какъ станжло небето, земята и живинитѣ — за насъ иматъ особена прѣлестъ тия наивни приказници, облѣчени въ художествена форма на езикъ установенъ и обработенъ, какъвто е френския. А за достоинството на прѣвода, както изобщо и за достоинството на цѣлата книга, нѣма защо и да говоримъ; ще кажемъ само, че излиза като XXI томъ на «Collection de contes et chansons populaires» — единъ видъ библиотека за народни умотворения отъ цѣлъ свѣтъ, която речената парижка фирма издава отъ нѣкое врѣме насамъ. А къмъ това ще прибавимъ още и туй, че прочутиятъ французски филологъ-романистъ, Gaston Paris, е указалъ и самъ съдѣйствието си при издизаньето на книгата — както четемъ въ прѣдговора на г-жа Шисманова.

Книгата е посветена въ паметъ на покойния професоръ М. Драгомановъ, който, както е извѣстно, се занимаваше твърдѣ ревностно тъкмо съ българскитѣ легенди и написа върху тѣхъ редъ статии въ Министерския Сборникъ.

Като сърадваме г-жа Шисманова за прѣкрасната ѝ намисль — да запознае чуждия свѣтъ съ хубавитѣ наши народни умотворения, надѣваме се, че скоро слѣдъ тая първа сбирка ще послѣдва и друга, та полека-лека да се изважда прѣдъ свѣта народната ни богата словесность.

В. Ц.

Heinrich Renner, Durch Bosnien und Hercegovina kreuz und quer (Хайнрихъ Ренеръ, По Босна и Херцеговина (на ширъ и дължъ). Berlin 1896. Dietrich Reimer 8° 481. (Съ 35 пълни картини и 253 въ текста, и една географична карта).

Въ послѣдно врѣме зачестихъ въ чуждестранната литература публикации върху Босна и Херцеговина, които се надпрѣварятъ, коя

по-благовидно да изтъкне не само голѣмитѣ природни хубости и богатства на окупиранитѣ области, но още повече реформитѣ на дѣятелното босненско правителство, които то до сега е провело както въ социално-економичния животъ на страната така и въ областта на народното образование, науката и художествата. Нѣма съмнѣние, че за тия чести и добри печатни отзиви трѣба да припишемъ немалка заслуга и на самото босненско правителство, което, освѣнъ че то само, чрѣзъ своитѣ печатни органи, се старае да разгласи резултатитѣ на своята дѣятелность, но още и твърдѣ любезно подпомага всѣки частенъ починъ въ тая посока отъ страна на чужди прѣдставители на науката и журналистиката. И авторътъ на цитуваната книга не може да прѣмълчи въ прѣдговора си, че е изпълненъ съ „безгранично почитание сирѣмъ ония мъже, които въ качество на чиновници и сжщеврѣменно носители на културата сж спомогли да се обмдне тоя всеобщъ на-прѣдѣкъ на страната, който така високо я издига надъ повечето други земи на европейския югоизтокъ.“ Изобщо авторътъ е очаруванъ отъ сегашното на Босна и Херцеговина, въ сравнение съ тѣхното недавно минало: „Слѣдъ неуморна и тежка работа отъ нещълни двѣ десетолѣтния стои сега Босна извѣстна и почитана прѣдъ свѣта“ — казва авторътъ. Споредъ него това, що се е извѣщило напоследѣкъ въ Босна, било почти безпримѣрно въ колониалната история на всички врѣмена. Ако и да е писалъ авторътъ своитѣ очерки като любителъ за туриста, който би се рѣшилъ да отиде въ Босна и да я проиштрува по неговия примѣръ, пакъ е на мѣстѣ, че книгата му ще прѣдстави и картина, ако и нещълна, на сегашното и миналото на Босна. Колкото се отнася до постѣдното, авторътъ е прѣувеличилъ значението на книгата си, но инакъ, можъ да кажъ, добръ е опрѣдѣлилъ нейниятъ характеръ, понеже тя не е нищо друго освѣнъ ихтеводителъ по Босна, написанъ духовито и вѣщо, а при туй и така разкошно илюстриранъ, че само чрѣзъ тая своя страна заслужено заема видно мѣсто между най-добритѣ отъ тоя родъ съчинения въ свѣтската литература. Авторътъ прѣди всичко е голѣмъ обожателъ на природнитѣ красоти, и затова не е пропустилъ да отбѣлѣжи всичко по-забѣлѣжително отъ тая страна, което му се е мѣрило на неговия маршрутъ. Вездъ възхитенъ отъ природата, той е изобщо оптимистично настроенъ, и съ окото на любопитния туристъ той забѣлѣзва много подробности и изъ живота, ала обикновено това, що съставя външната му, лека страна, да речемъ лицето. Мнозина, що знайтъ и опакото на тоя животъ, върху което немалко свѣдѣния вече сж изнесени на явность, ще намѣрѣтъ голѣми празнини и недостатѣци въ книгата на Ренера. Но, разбира се, това може и отнапрѣдъ да се прѣдположи за една книга, която има задача, както казахъ, да рѣководи ихтника, що е трѣгналъ по Босна не съ цѣлъ да си смѣщава духътъ съ студии надъ човѣшки тегла и тежки несъобразности, произлѣзли отъ двѣ противоположни течения — стария традиционенъ животъ на босненци, и сегашното му изкуствено и бързо модернизуванѣ съ антинационални тенденции — а повече въ приятно развѣгчение да схване особеноститѣ ѣ както въ природно така и въ културно-економично отношение.

Авторътъ се смира при всички новоизникнали индустриални прѣдприятия, като напр. сахарната фабрика въ Усора и нейното значеніе за подиганѣто на народното стопанство. Вече на 1894. год.

се е създало цѣѣло, до прѣди малко неизвѣстно на населението, въ 18 околии на пространство отъ 2000 хектара и още въ сѣщата година сѣ били изплатени за цѣѣло на стопанитѣ до 320,000 флорина. Съ сахарната фабрика е съединено и едно заведение за угояване рогатѣ добитѣкъ, който се изнася въ Маджарско. Въ свръзка съ сѣяньето на цѣѣлото се извършва и заселяването на 400 до 500 въшши, най-повече чески сѣмейства между гр. Добой и Зеница. Повечето отъ тия чески сѣмейства сѣ опитали прѣди това щастieto си въ Русия, и слѣдъ като не имъ повървѣло, рѣшили да го потърсѣтъ въ Босна. Така се сѣира авторътъ редомъ при всичко, що е важно въ економично отношение, като не пропуска и веѣко друго нововъведение, къмъ която областъ на културата и да принадлежи. Така напр. освѣнъ върху новата хартийна фабрика въ Зеница авторътъ ни обръща вниманието и върху новия централенъ затворъ, устроенъ по прогресивната (нрландска) система; сѣщо така се описватъ цвѣтущето сѣстояние на жѣлѣзнитѣ рудници при Ворешъ, каменовжлденитѣ мини въ Крека и пр. — Твърдѣ грижливо и живо сѣ описани градовѣтъ, разбира се най-добрѣ поетичното Сараево съ неговитѣ стари и нови монументални сгради, а особено ориенталния колоритъ на живота въ него — най-интересната черта за западния европеецъ. На тоя животъ е посветена отдѣлна глава («*Leben und Treiben in der bosnischen Hauptstadt*»). Тази глава, заедно съ втората слѣдъ нея («*Die Neuzeit in Sarajevo*») даватъ много замамлива картина на босненската столица. Немалко прибавятъ къмъ туй и хубавитѣ многобройни илюстрации, отъ които голѣма частъ сѣ снимки на извѣстнитѣ вече отъ сѣне. „Нада“ високо художествени рисунки на познатия и у насъ Арндтъ-Чеплинъ. Особено поетично ни настройва описанието на домашния битъ въ Босна, както е изложенъ и илюстриранъ въ главата «*Aus den bosnischen Leben und Treiben*». А пъкъ като прочетешъ и полетното описание на близкитѣ до Сараево бани „Илидже“, които авторътъ въ заглавието е нарекалъ „Босненски бисеръ“, туку ти се поисква да отидешъ да видишъ това чудо отъ хубостъ и европейска изтънченостъ, заобиколено отъ всжду съ груби източни рамки. Но да оставимъ това на страна и да се взремъ по-добрѣ въ многобройнитѣ илюстрации и мимоходни описания, що прѣдставятъ народниятъ животъ, напр. селскитѣ типове, живо схванати въ моменти отъ тѣхнитѣ катадневни житейски грижи и работи. Колко и да не сѣ пълни тия етнографични части на съчинението, тѣ сѣ особено за насъ твърдѣ понятни, защото ни поразяватъ съ типични свойства, които изобщо характеризуватъ селянина и дребния занаятчия не само въ Босна, но и по цѣлия Балкански полуостровъ. Вижда се ясно, че тукъ имаме работа само съ слѣди отъ влиянието на турската петвѣковна култура, но и съ отпечатѣкъ на старата източно-византийска култура, що е дала, смѣсена съ турската, еднакви типични образи. Най-повече бие въ очи откъмъ казаната страна народното облѣкѣю. Па както ни се чинѣтъ съвѣмъ познати тия разнообразни типове отъ селяни, турци, цигани и евреи, така ние наизустъ четемъ и цѣлата пѣрвобитностъ на живота имъ: по оная бѣѣлица, що е изрисувана въ рѣцѣтъ на селянитѣ изъ околността на Сараево (103 стр.), ние си прѣдставяме вече и сѣромашниятъ сухъ обѣдъ на тия селяни, какъвто е и у наситѣ! Кой европеецъ ще може като насъ на пѣрвъ погледъ тѣй добрѣ да отгатне, какво символическо значение иматъ въ народно-стопанско отношение онѣя три фигури на картината

подъ надписъ «Holzverkäufer» (123 стр.).?! Нема не е ясно, че този, който ще вземе за тия два никакви конски товара дърва и за дървената люлчица, що е вързъ дървата на единия конъ, всичко на всичко десетина гроша, не ще може човѣшки да изкара храната на своитѣ добичета и на себе си? И като гледаме тия хора по илюстрацитѣ, както и различнитѣ дървени къщици, що прѣдставятъ „градове“ по Босна и Херцеговина, хубаво прозираме и въ тѣхната бѣдна вътрѣшна обстановка, напълно съотвѣтна на стегнатитѣ до минимумъ потребности на живота, какъвто е и у насъ. И така, Босна е хубава и прѣхубава природно — това блѣскаво се вижда отъ описанията и илюстрацитѣ на това дѣло — тя крие въ себе си и голѣми природни богатства, има условия и бързо да напрѣдне (досущъ както и нѣкои други дѣйствиени страни), но въпросъ е, какво ще стане съ това оголѣло и невѣжо босненско население, ще ли може именно то да се ползува най-много отъ напрѣдъка, както има на туй естествено и исторично право? Ето въпросътъ, който загриква приятелитѣ на народитѣ и който бързо затъмнява розовитѣ впечатлѣния, що непосредствено остажатъ у читателя, слѣдъ като е прочелъ Ренеровата книга. И ние имаме подобенъ въпросъ, ако и съ по-добри изгледи за щастливо разрѣшение, и затова не е злѣ да слѣдимъ развитието на народния поминѣкъ и на народното образование въ Босна, да изучаваме изкуственитѣ културни двигатели, що сѣ турянтъ сега тамъ въ движение за да ускорятъ подиганьето на народното благосъстояние, та да се ползуваме съ врѣме отъ придобития тамъ опитъ. Не всѣка добра мѣрка, прѣдприета сега въ Босна, се харесва на самитѣ босненци, защото тамъ се гледа и кой я прилага и за кого се готви богатата жетва, но, разбира се, за насъ е това безразлично, стига да е тя изобщо добра.

Л. М.

Miedzy Słowianami. Przez Ks. Iana Badeniego, Krakow, 1896.

Паданьето на Полското царство станѣ причина, щото поляцитѣ да възненавидѣтъ за дълго врѣме не само руситѣ, но покрай тѣхъ и всичко славянско. Докато у другитѣ славяни въ първата половина на нашия вѣкъ заедно съ тѣхното духовно възраждане растѣше и идеята за славянската взаимностъ, която се изразяваше и въ литературата чрѣзъ многобройни съчинения, прѣдпазначени по-отблизу да запознажатъ славянскитѣ народи междусобно, у поляцитѣ напротивъ тая идея се по-срѣщаше хладно, дори непринятелски. Затова славянскитѣ студии изобщо у поляцитѣ останяхъ надирѣ. Но, слава Богу, и тоя прѣдразсѣдѣкъ вече е свършено прѣмахнахъ. Това се забѣлѣзва отъ день на день по-добрѣ въ полската литература, за което най-ново свидѣтелство е и горѣприведеното съчинение на прочутия полски писателъ Бадени, „Между славянитѣ“, излѣзло въ двѣ части. Въ отдѣлни картини авторътъ майсторски рисува впечатлѣнията отъ своитѣ пътувания по славянскитѣ земи, като се показва проникнатъ отъ горещи симпатии къмъ подирнитѣ. Въ първата часть говори за словенцитѣ, за хърватитѣ, специално за Загребъ, и за словацитѣ; въ втората часть ни води въ хуцулскитѣ гори, отъ тамъ въ Моравия, като описва и станалиятъ католички конгресъ въ Брюнъ (Brünn), сегнѣ на пражкото изложение отъ тамъ въ Далмация, Черна Гора, и завършва най-сетнѣ съ лужичанитѣ.

W Dalmaciji i Czarnogórze. Przez Ks. Marcina Czerminskiego. Tekst ozdobiony 75 rycinami, planem i dwoma mapkami. W Krakowie, 1896.

И това съчинение свидѣтелствува за живия интересъ, който се е появилъ напоследѣкъ у поляцитѣ за славянитѣ.

Въ прѣдговора авторътъ казва, че липсването на специално съчинение върху Далмация и Черна Гора го потъкнало да издаде тази книга. Хубавитѣ илюстрации правятъ съчинението особено интересно.

Robert Munro, Rambles and Studies in Bosnia, Hercegovina and Dalmatia. Edinburgh and London, 3°. 385. 1896
Съ 33 таблици и 144 картини въ текста.

Писателятъ е участвувалъ на археологичния и антропологичния конгресъ, който станалъ на 1894 год. въ Сараево. Въ дванайсетъ отдѣла той описва: пътуването си въ Сараево и самиятъ градъ; конгресътъ на антропологитѣ; неолитескитѣ открития въ Бутмиръ; прѣдисторичнитѣ гробница на Гласинецъ и Іезерине; градътъ Мостаръ и околността му; старо-християнскитѣ паметници въ Солинъ и Киниъ; неписменитѣ паметници и Босна и Херцеговина въ историческо врѣме.

Въ свръзка съ съчинението на Munro ще споменемъ и туку що излѣзлото француско съчинение на:

Guil. Capus, A travers la Bosnie et l'Herzégovine, Paris, 1896, 8° 350 стр. съ 154 илюстрации. Писателятъ прѣди двѣ години е пропътувалъ Босна и Херцеговина, и сега въ 13 отдѣла описва тия двѣ страни като се спира особено при Сараево.

Л. М.

Grabstele des Anaxandros Отдѣленъ отпечатѣкъ отъ годишника на ц. Германския Археологически институтъ. т. XI, 1896, 3. кн.

Въ 1895 год. биде случайно открита въ Созополъ, древната Apollonia, една надгробна плоча отъ бѣлъ мраморъ, 1'31 м. висока, 0'48 м. широка и 0'12 м. дебела съ единъ чудесенъ релефъ — изображение на нѣкого си Анаксандра, погребенъ на това мѣсто. Наметижтъ съ мантия. Анаксандъръ стои обрънатъ на десно и се подпира съ прѣвита къмъ грждитѣ лѣва ръка на една дълга тояга, а въ десната държи единъ овчи кракъ, вѣроятно остатѣкъ отъ печено, и го показва отъ високо на едно куче, което скача да ланне мѣската. Господарътъ гледа съ неизразимо мила усмивка върния си другаръ. — Тоя прѣлестенъ наметникъ на ранната гръцка пластика (плочата съ релефа се смѣта да бѣде най-малко отъ 5. или 6. вѣкъ прѣди Христа) е днесъ едно отъ най-хубавитѣ украшения на нашия народенъ Музей, и продължава да привлича въ висша степенъ вниманието на чуждия ученъ свѣтъ, както доказватъ отзивитѣ за него въ европейскитѣ археологически списания. — Българскитѣ читатели могатъ да намѣржатъ изображение на паметника въ XIII. т. на Мин. Сб. Тукъ г. Добруски, прилежниятъ директоръ на музея, ни дава и подробно описание. При тоя случай не можемъ да не изкажемъ повторно своята скѣрбъ, че богатствата на нашия националенъ музей, които отъ година на година растатъ и възбуждатъ възхищение у чужденцитѣ, оставатъ свършено неизвѣстни на нашата публика по единичката причина, че пузятъ нѣма още свое собствено здание, достатъчно широко, да отвори вратитѣ си за всички, или по-добрѣ казано: защото държавата не

може още да намъри нѣколко хиляди лева, да да довърши ремонтътъ на централната джамия, назначена за цѣлитѣ на музея. Имаше още една малка барака за канцелария на дирекцията и нѣколко казана за централно отопление. — И за тѣзи багатели (защото такива сж тѣ въ сравнение съ много по-грамаднитѣ суми, които се прахосватъ за други по-ефимерни цѣли) — ще трѣба ли да чакаме още дълго врѣме, да ни учжтъ чужденцитѣ, че нашиятъ музей крие съкровища, достойни за единъ Louvre или British Musaeum?

И. Д. III.

Поручикъ К. Радионовъ, Службата на войника въ военно врѣме — за долнитѣ чинове на българската армия, (съ 18 чъртежи). Първо издание. София, 1896. Печатница „Воененъ Журналъ“. Стр. 132. Цѣна 1 левъ.

Не знаемъ дали тая книга „съдържа и недостатъци“, както скромно признава авторътъ ѝ въ прѣдговора си, но намъ се стори на първи прѣгледъ твърдѣ съдържателна книга и като за долни чинове тя обема не само най-потрѣбнитѣ, но почти всички познания по устройството и задачата на войската ни въ мирно и въ военно врѣме — както и нѣкои свѣдения за населението на княжеството, а тъй също и кратко описание на сръбско-българската война. Откъмъ съдържание, значи, нѣма недостатъци. Но ний не забѣлжихме голѣми недостатъци и откъмъ формата, сирѣчь изложението на тая книга, а напротивъ можемъ събѣло да похвалимъ съставителятъ ѝ, че се изразява просто и ясно — като да го разбержтъ долнитѣ чинове. А което най-много ни се хареса въ тая полезна книга, то е, че е написана съ бодъръ и живъ езикъ — съ явна цѣль да буди у войника патриотизмъ и любовъ къмъ своето. Не е лошо тоя духъ да се всадѣше и въ нашитѣ учебници, дѣто е потрѣбно да се пробуди заспалото народно чувство у нашата младежъ, — стига тоя космополитизмъ, сръдѣ такива шовинисти събѣди около насъ. Отъ равнодушние къмъ нази си дошле сме до тамъ, че сме забравили вече задачата си като народъ и намѣсто да поддържаме всекояко патриотически духъ у младежъта, ний като че нарочно окастряме програмитѣ въ противна посока. Тѣй не е чудно, разбира се, ако свършени матуранти не знажтъ вече, какъ се казва общия глава на българския народъ, та адресирате прошенията си на 1896 г. „до Негово блаженство, български екзархъ, Антимъ 1-й, въ Цариградъ“!

Сжиятъ поручикъ, К. Радионовъ, съставилъ тъй сжщо твърдѣ вѣщо и единъ

Войнишки календаръ за 1897, 1898, 1899 и 1900 год. съ разни наставления, свѣсти, поучителни разкази и пр. София, Печатница „Напрѣдъкъ“. Стр. 56. Цѣна 40 ст.

Програма за педагогическитѣ училища. Издава Министерството на Народното просвѣщение. София. Печатница на Ив. Г. Говедаровъ и С-ие. 1896. Стр. 46.

Тая нова програма за педагогическитѣ училища ни се вижда въ много отношения по-добрѣ — на, ако има още нѣкои недостатъци.

и тѣ ще се прѣмахихтъ стѣдъ врѣме. Особено ни се хареса програмата по български езикъ — само че ще е мъчно изпълнима съ досегашнитѣ ни учителски сили. За тая програма трѣба учители съ пълно знание на стариятъ и новъ български езикъ, учители добри запознати съ историческото развитие на български езикъ — а такива сж твърдѣ малцина у насъ. Тукъ би трѣбало да се дойде на помощ и съ едно свѣтено ръководство споредъ тая програма, та да се улесни колко-годи мъжната задача на учителитѣ по бълг. езикъ въ педагог. училища.

Оцеола, Навѣяни мисли, стихотворни мотиви, второ издание. София, 1896 стр. 43, 16 цѣна 30 ст.

Тая книжка съдържа 29 парченца „навѣяни мисли, „стихотворни мотиви“ или стихотворения въ проза — както ще ги речете. Въ малкия си прѣдговоръ авторътъ казва, че ги кръститъ „стихотворни мотиви“, защото щѣли да съставятъ една сбирка стихотворения, ако авторътъ имъ да не билъ случаенъ (?) поетъ. Той ги печати, защото знае, че формата, която имъ е далъ, не прѣчи на цѣльта имъ: да повдигатъ мисли, съмнѣния и желания.

И ний сме благодарни автору, че ни дава мислитѣ си въ разумлива проза, отколкото ако бѣше ги забутилъ съ иѣкои непонятни и лоши стихове — както правятъ мнозина млади автори.

Колкото за мислитѣ на Оцеола, тѣ сж мисли, навѣяни отъ песимистенъ духъ и то въ душа хладна, душа, която въ сжшность иѣма смилание надъ човѣшкитѣ болки, макаръ да ги споменува и вижда на всѣка крачка. Повечето „мисли“ не заслужаватъ особено внимание, защото сж или кратки и като че ежжсани, или иѣкъ защото се не порсѣщатъ съ общия възгледъ на мнозинството върху свѣта и хората. Като по-сполучени „мисли“ ще споменемъ: „Прочетъ Шекспира“, „Дреболитѣ“, „Двѣ майки“ и „Свѣта е старъ“. Но съ това не искаме да откажемъ достоинството на тая книжка, защото виждаме, че тя е много по-добра отъ стотини други и че авторътъ ѝ, Оцеола, има дарбица.

Димитъръ А. Спировъ. Арменцитѣ и Султанъ Абдулъ Хамидъ (по поводъ поголовнитѣ (?) кланета на Арменци въ Цариградъ и, турската въобще, унищожавща политика християнитѣ. Казанлъкъ, Печатница „Надѣжда“, 1896 г. Стр. 33. Цѣна 30 ст.

Г-нъ Спировъ намѣрилъ интересенъ въпросъ за брошура, но както може да сѣди човѣкъ още отъ самото ѝ заглавие не му било сръжки да изложи мислитѣ си ясно и разбрано, а разбъркалъ вѣничко тѣй, че брошурата му прилича на ония книжлета, що ги издаватъ Костенцевъ и Никола Слѣпня.

Дѣтека илюстрирована библиотека. **№ 1. Д. Н. Маминъ. Сибирякъ.** Старото врабче, издание първо, София, 1896 г. Стр. 17. Цѣна 20 ст.

Това е нова библиотека, за дѣтски, издания която урежда г. Ц. Сталийски, съ цѣль да издава „такива разкази, които сж прѣпоръчани

било отъ нашитѣ, било отъ иностраннитѣ педагогически списания“. Въ годината ще излизатъ не по-малко отъ десетъ книжки и ще се намиратъ за продажъ въ книжарница „Дѣтска градина“, София, улица Витошка 84 и при редакторътъ Ц. Сталийски учителъ въ София. — Първия нумеръ отъ тая библиотека е доста хубава приказница за дѣца и добръ прѣведена — само за напрѣдъ г. Сталийски да обръща внимание върху употрѣбенето на спомагателния глаголъ (*е* и *сж*) и да не пише: „зимата се *е* измивала“, и дърветата *сж* набѣбнали“ (по-добъръ: напжнали), „той *е* билъ опитенъ старъ врабецъ“ и пр., защото не е употрѣбително така. Като прѣпоръчваме, впрочемъ, „Дѣтската илюстрирана библиотека“, желаемъ ѝ добъръ успѣхъ.

Leon N. Tolstoi, **Християнство и патриотизъмъ**. Съ приложение на едно писмо отъ Толстой до полскитѣ революционери. Прѣводъ отъ руски (а прѣводачъ?). Издава книжарницата на В. Божиловъ. Варна, 1896. Печатница „Взаимность“. Стр. 99, цѣна 50 ст.

L. Tolstoi, **Изъ съчиненията на Левъ Толстой**, прѣводъ (отъ кого?). Съдържание: I. Що е патриотизъмъ. II. Държавната машина. III. Днешното робство. IV. Държавната властъ и Милитаризмътъ. V. Николай Палкинъ. VI. Паритѣ. VII. Що е собственостъ. VIII. Женскиятъ въпросъ. — Издава централната книжарница на Т. Ф. Чишевъ въ София. Печатница Ив. Д. Даскаловъ и С-ие, 1896 г. Стр. 80, цѣна 60 ст.

L. Tolstoi, **Е. Зола и А. Дюма** — съ кратически бѣлѣжки отъ Левъ Толстой. Прѣвелъ отъ петото френско издание Стоянъ Е. Русевъ. Издава централна книжарница на Т. Ф. Чишевъ въ София. Печатница Ив. П. Даскаловъ и С-ие. Стр. 48, цѣна 50 ст.

Прѣводачитѣ и на тритѣ горни книжки, турили и тримата името на Толстой съ латински букви най отгоре на заглавния лмстъ. Ний забѣлѣзахме, истина, че има тѣсна връзка между двѣтѣ първи книжки, но дали Толстоевото име е полатинчено по общо споразумѣние, не знаемъ. Ще кажемъ само, че това нѣма за българскитѣ читатели никаква смисълъ, щото и Толстой самъ като русинъ си се подписва съ нашески букви — ъ защо да го пишемъ пъкъ ний на френски? Брошуркитѣ съдържатъ общоизвестни мисли на Толстой върху нѣкои обществени въпроси и четятъ се приятно, ала съвѣтвамъ младежитѣ да не земжтъ сичко отъ Толстой за принципъ.

B. Ц.

Sokolsko vježbanje. Uputa za ustrojenje sokolskih društva i sistematičko-gimnastičko vježbanje, sa hrvatsko-njemačko-českim i njemačko-hrvatskim riječnikom gimnastičkog nazivlja. Zagreb, 1896. Цѣна 50 крајц.

Стремението, да се разироотрани гимнастиката колкото се може повече между младежта, е общо признато, и дори у насъ вече захващатъ да се образуватъ гимнастични дружества по образецъ на чешкитѣ и хърватскитѣ „sokoly“. Понеже има изгледъ, че у насъ гимнастичнитѣ дружества ще се умножжтъ и че ще стане нужда да се организуватъ въ единъ съжъз както и да си изработжтъ една обща гимнастична терминология. добръ е, да се обърне внимание и върху ци-

туваното по-горѣ хърватско издание, въ което особено важенъ за насъ е хърватско-иѣмско-чешкиятъ и иѣмско-хърватскиятъ словарь на гимнастическитѣ термини.

Претходни резултати пописа становништва у Кралевини Србији 31. децембра 1895 године Издао статистичко одељење министарства народне привреде. Аеоград, 1896. XIII. 107. 8°.

Тази публикация на сръбското статистично бюро съдържа само прѣдварителни резултати отъ прѣброяванъето на населението въ Сърбия, станъло на 31. Декемврия 1895. год Цѣлото население е 2,314,153, и то мъже 1,188,909 и жени 1,125,244. Изобщо на единъ квадратенъ километъръ се падатъ по 47.9 жители. Всичко има 1,313 общини, отъ които сомо 78 градеки. Има 210 общини съ население до 1000 души; 1010 общини — отъ 1000 до 3000 души; 68 общини съ население отъ 3000 до 5000 души; 18 общини съ население отъ 5000 до 10000 души; и 7 общини съ население по-голъмо отъ 10,000 д. Столицата Бѣлградъ има 58,992 д. жителя, а Нишъ — 21,049 жит. Градски жители има до 342,347, а селски 1,971,806. Само въ 86 общини се констатувало по-малобройно население отъколкото е било споредъ прѣброяванъето отъ 1890 година. Най-много отъ тия общини се падатъ въ Враньския окръгъ (срав Бѣлг. Прѣгледъ год. III. кн. IV. стр. 123—134, гдѣто сж указани подробни статистични данни отъ прѣдпослѣдното прѣброяване на населението въ Сърбия).

P.

Н. Ѳ. Сумцовъ, Сказанія о провалившихся городахъ, Харьковъ. 1896. 8° 9 стр.

Г-нъ Сумцовъ навежда въ озаглавената статия малоруски и нѣкои словѣнски сказанія за пропаднжли градове, села, манастири, здания и др. и ги сравнява съ подобни изъ други народи, прибрани въ „Revue d. traditions populaires“ отъ 1888 г. Въ основата на такива легенди лежи или мораль — наказание за лоши людѣ — или откликъ отъ библейското сказание за Содомъ и Гомора, каквото е българското „Какво е станала мечката, мамуната и славето“ (СбМ. VII, 204), или пъкъ дѣйствителна случка, станъла отъ наводнение или посивване, и често украсена отъ народната фантазия, та мъчно се открива сжщинската причина. Статията на г. Сумцова има празноти и сирѣмъ българскитѣ сказанія. Освѣнъ цитиранитѣ три сказанія на 3 стр. у г. Сумцова (СбМ. II, 20; ib. VII, 204; Мил., крайната пѣсенъ), принадлежатъ още и сказаніята: 1) За Дойранското („Солунски книжици“, кн. III, 30 стр. (1889), 2) Лештанското (Спец. XLIV, 277) и 3) Прѣспанското озеро (СбМ. IV, 33—4).

A. П. С.

ИЗЪ НАШИТЕ И ЧУЖДИТЕ СПИСАНИЯ.

Списание на българското икономическо дружество. Урежда редакционния комитетъ. Издава българското икономическо дружество. София, държавна печатница, год. I, кн. 1, 2, 3, 4, 5, априль—августъ 1896. год.

Българското икономическо дружество има безъ съмнѣние, дълбоки корени въ развитието на най-повитъ течения на економичната мисль въ България, и то не само въ срѣдата на интеллигенцията, но даже и на най-проститъ производители, като фабрикантитъ и занаятчиитъ. Това обстоятелство е най-краснорѣчиво доказателство, че економичното дружество има не само *raison d'être*, но при извѣсна поддръжка на обществото ще може да тури солидна основа за умствено-економично събуждане на народа. Въ тежката борба за материалното съществуване, българскиятъ фабрикантъ и занаятчия, разбира се, е прѣди всичко наклоненъ да иска, щото правителството да го защити отъ вънкашна конкуренция и да му бжде и енергиченъ покровителъ на вътрешния пазаръ. При съществуващитъ интернационални митнически задължения—плодъ на историчното минало—правителството има досга ограничено поле за митническа политика, па и изкуственото покровителство е въ рѣцѣтъ на правителството въ висша степенъ опасно, двуостро оръжие: въ повече случаи нтереситъ на производителя и потребителя сж диаметрално противоположни. И да имаше правителството свободни рѣцѣ въ това отношение, и да можеше да налага каквито и да иска мита, нѣ-да ли би отговорило на исканията на економичната наука, въ случай че би поискало, безъ най-серioзни издирвания, да се притече на отчаянитъ викове на индустриалнитъ производители и да имъ изпълни незабавно тѣхнитъ митнически искания. Отъ друга страна за активната дѣйность на обществото и законодателя излъкватъ стотина други социални и економични въпроси, разрѣшаванieto на които може да бжде опитано пакъ само въз основа на най-детални статистични и економични издирвания и обсъждания. Създаването на търговоко-индустриалнитъ камари наистина туря краегъленъ камъкъ въ това отношение, но, за жалость, общитъ условия на българския общественъ животъ допустиххъ, щото за сега тѣзи камари само до нейдѣ да оправдажтъ възлаганитъ на тѣхъ надежди. Па и несправедливо би било да се разочаруваме отъ резултатитъ на тѣхната дѣйность: господствуващата сиромашия откъмъ научно-економична подготовка на обществото, печалното липсуване на най-необходимитъ изучаения на българския стопански животъ, пълното отсъствие на учебна и научна економична литература турягъ извънредно голѣми прѣчки за напрѣдка на економичното самосъзнание въ България, а който, безъ

да се опира върху строго научна диагноза, поиска да борави съ социално-икономичната терапия, той, съ рѣдки изключения, ще се бори по единъ повърхностенъ палиативенъ начинъ само съ симптомитѣ на икономичнитѣ болки, или пъкъ ще се лута безъ компасъ и кърмилъ въ непостояното море на заплетения икономиченъ животъ.

Даже и повърхностниятъ наблюдател, който е присъствувалъ на 19-й Март м. г. на свиканото по частна инициатива икономично събрание въ Славянска Бесѣда, можа да се убѣди, какво въ българското общество е съзнанието узрѣло, че то трѣбва по този или другъ начинъ да се стресе отъ своята апатия и да потърси бързи и сигурни лѣкове противъ бързото и сигурното упропастяване на отечественото производство. Обявяването война на „гнили, скжши и фалшиви стоки“ и лозунгътъ „прѣдпочитай своето“, нѣщо, което, отъ много години насамъ се чува постоянно низъ българскитѣ вѣстници и списания, естествено станж *mot d'ordre* на това събрание, което щѣше, както обикновено, да се свърши само съ нѣколко пламени патротични рѣчи и платонични викове, да не бѣхъ се намѣрили въ събранieto интеллигентни инициатори, изпълнени отъ дълбоко съзнание, че въ даления случай се изисква извънреденъ упоритъ трудъ, догдето зачекнатитѣ въ събранието въпроси придобиятъ онази форма, онѣзи солидни основи, безъ които не може и да стане дума за тѣхното трайно и здраво разрѣшаване. И ето още въ сжщия мѣсецъ мартъ се създаде за първъ пътъ въ България икономично дружество съ толкова широка програма, споредъ която, освѣнъ едно главно сѣдалще въ столицата, въ цѣла България се създаватъ икономични клонове. „Между прѣдвиденитѣ въ чл. 3 отъ устава задачи на дружеството има и такива, за постигането на които се искатъ и срѣдства голѣми, та и доста врѣме, — нѣща, съ които едно младо дружество не може да разполага; такива сж между другитѣ: основанието на промишлено-търговски музеи за българскитѣ произведения и отдѣление за изпитване доброкачествеността имъ, а тѣй сжщо отварянието на практични недѣлни и вечерни училища за занаятчий. За това, като изоставя за сега тия задачи, настоятелството на икономичното дружество пристъпн къмъ възможното осжществение на първитѣ три задачи: „проучване производството на страната ни, освѣтляване чрѣзъ сказки обществото върху началата и срѣдствата за икономичното ни подигане, както и издаването на единъ журналъ, който да служи на интереситѣ на дружеството“.)

Първитѣ петъ книги на дружественото списание, което вѣщо се издава отъ единъ редакционенъ комитетъ (Прѣдсѣдателъ Т. Ивановъ, директоръ на статистичното бюро, редакторъ В. Атанасовъ, началникъ на огдѣлен. при Минист. на Търговията и Земледѣлието, членове Б. Боевъ и г. Калужки, прѣподаватели въ Висшето училище, И. Сарановъ и А. Манушевъ, по-видни чиновници) показватъ нагледно, че литературната дѣйность на дружеството, неговитѣ първи стѣпки му даватъ право да се гордѣе вече сега съ своитѣ опитвания, да създаде

1) Ср. интерес. отчетъ „По съставянieto на икономическото Дружество“ отъ Б. Боевъ. Спис. на В. П. Д. априль, стр. 8—9.

единъ сериозенъ умственъ центъръ за събуждане българската економична мисль. Ще фърлимъ прочее бързъ погледъ върху значението и съдържанието на първитъ петъ книжки.

На първо мѣсто трѣбва да туримъ интересниятъ приносъ на Т. Иванчова „Аналитически прѣгледъ на търговията на България съ чуждитъ държави прѣзъ 1895 година“ (Спис. на Б. И. Д., кн. I, стр. 10—38, кн. II, стр. 69—101) Статистика и пакъ статистика! Безъ нея е невъзможно нито съществуване на една серпозна економична наука въ България, нито трайно и здраво социално-економично законодателство. Обаче колко малко е направено въ Княжеството откъмъ тая страна! Разбира се, освѣтъ сравнително скромнитъ срѣдства, които официално се харчятъ за статистични издирвания, немалко сж криви и онѣзи обстоятелства, които до сега попрѣчихъ, щото въ Княжеството лека-по-лека да се организува научно подготвенъ персоналъ за тѣзи работи. Ето защо всѣки такъвъ приносъ трѣбва особено да ни радва. Не би било злѣ да се издадѣтъ лека-по-лека, разбира се въ прѣводъ на български, и всички онѣзи статистични материали, относително България заедно съ тѣхнитъ коментари, които сж разпрѣснати измежду разнитъ нѣмски, английски и други консулски рапорти или пъкъ разнитъ посещателни публикации, толкова повече, че ако отъ една страна горѣдолу рационална търговска статистика на съединена България съществува отъ 1888 година, все пакъ тѣзи сухи данни не винаги могатъ да бѣдѣтъ добрѣ освѣтлени, щомъ ние нѣмаме други коментари, съ които, за жалость, безбройното количество на партизански органи за този — за този ли само?! — периодъ не се е занимавало. Студията на Т. Иванчова помага да се ориентуваме въ най-новитъ публикации на статистичното бюро, дава една по-упростена, по-сбита класификация на издадения материалъ. Че още отъ самото начало Економич. Дружество се е рѣшило да върви по строго обективния, ще кажемъ, научния пътъ, се вижда отъ интереснитъ заключителни думи на автора, които показватъ, че не слѣпо отношение къмъ най-труднитъ между народни търговски въпроси и не безсмислено викане противъ „гнили стоки“, а строго критично внимание къмъ езика на фактитъ — сж единичкитъ водачи на членовеѣ на Дружеството. Асж може ли другояче да бѣде, щомъ това Дружество не търси ефтинитъ лаври на агитаторитъ-драскачи, а иска да отвори очитъ на българскитъ производители и потребители, защото интереситъ имъ трѣбва да бѣдѣтъ еднакви сжии за всѣки сериозенъ изслѣдователъ. Като ни показва, че въ сравнение съ Англия и Германия Австро Унгария е внесла прѣзъ 1895 г. по-сжии дрѣхы, авторътъ съ фактове възстава противъ онѣзи, които мислѣтъ, че всички „ефтини“, по-лоши стоки идѣтъ отъ послѣдната държава. „Вичкитъ горѣпоменати държави (Англия, Франция, Германия, Австро Унгария) внасятъ у насъ и сжии и ефтини стоки, отъ добро и отъ долно качество, а именно таквитъ, каквито ний имъ искаме, каквито нашитъ търговци купуватъ отъ тѣхъ и могатъ да харчѣтъ у насъ. Всѣки фабрикантъ и търговецъ се старае да има най-голѣмо разнообразъ стокитъ си, за да може да угоди повече на мющеринѣ си, да имъ достави стока отъ вкуса имъ и по силитъ имъ; и ако нѣщо ни се зловиди въ внасянитъ у насъ стоки, то не трѣбва да се стѣрдимъ за това на друго, а само на себеси: отъ вкуса и потребителната способностъ на населението зависѣтъ най-много видѣтъ,

качеството и количеството на вноснитѣ стоки на една страна“. „Друга една погрѣшка, продължава понататѣкъ авторѣтъ, правятъ всички ония, които мислятъ, че ние можемъ по волята си да измѣняме търговската си политика, ако такава сме имали до сега, по такъвъ единъ начинъ, щото да даваме каквото щемъ направимъ на износъ, и вносната си търговия: да изнасяме повече въ една държави и да внасяме по-малко отъ други. Нѣма съмнѣние, че това зависи повече отъ экономичнитѣ условия на разнитѣ държави, отъ тѣхнитѣ нужди, отъ производителността имъ, земеделска или промишлена, и отъ разни естествени, политически и други условия“ (кн II, стр. 99).

Като, най-сериозното изучаване вътрѣшниятъ и външниятъ потребителъ трѣбва прѣди всичко да бѣде задачата на производителя. Подигнатѣ културната височина, потребитѣ, вкусътъ на милиони български потребители и тогава за произведителя ще се отвори голѣмо вътрѣшно тържище, и безъ намѣсата на правителството, която не винаги е възможна, ще се затворятъ вратата на „гнилитѣ стоки“; подобрѣте добротѣта твемостѣта на българскитѣ храни и вина, на българския добитѣкъ и на фабричнитѣ произведения, тогава лека-по-лека ще се разширочи и външниятъ пазаръ. Наистина и помощта на правителството е отъ извънредно голѣма важностъ, но по-важно отъ всичко е самосъзнанието и самопомощта, нѣща, безъ които всѣки народъ на даже съ най-силното, най-могъщественото правителство рано или късно економически ще се съсипе.

Схияниятъ духъ на строгокритично самопознание има и малката, вѣщо написана статия отъ В. Атанасовъ, „Какво трѣбва на нашата текстилна индустрия? скн. III., стр. 186 и сл.) Въ тази статия авторѣтъ посочва върху опасността отъ ненормалното нарастване на фабричнитѣ заплатове, въ сравнение съ потребността на пазара, — „ние бързаемъ да произвеждаме, безъ да правимъ прѣдварителна точна сметка кому ще продаваме“. „Нашитѣ фабриканти, казва понататѣкъ авторѣтъ — нека ни позволитѣ искрената забѣлѣжка — търсятъ все по-лесния пѣтъ за напръдѣка на своето производство; тѣ настояватъ напр. да се задължатъ чиновницитѣ да носатъ дрѣхы отъ тѣхнитѣ заплатове, за да не сѫ принудени да слѣдватъ по-трудния пѣтъ на конкуренцията, да утвърденствуватъ шакетъ, за да се прѣдпочита, както и да помогнатъ нѣкакъ на западнѣлото кройчество. А безъ мѣка и жертви нѣма успѣхъ въ никоя работа!“ (стр. 188). И тъй, ако искаме да осигуримъ едно бѣдѣще на нашата текстилна индустрия, и за да може да се постигне правилното ѣ развитие, необходимо е да се създадатъ по-голѣми пазари въ съседнитѣ намѣ държави и да се подѣржа доброто име съ изнасяне здрави по възможностъ още по-усѣвършенствувани вълнени платове. Инициативата за прилагане тия мѣрки всецѣло се пада на нашитѣ фабриканти. Не изключваме напълно и съдѣйствието и помощта на правителството, особено въ началото на работата. Но за да стане нѣщо, а не само да се говори и пише, трѣбва дѣла и воля“ (стр. 189).

И тази лаконична статия ни показва, до колко сериозно Дружеството е схванѣло своята просѣтителна, научно-теоретическа и практическа популарна задача, защото истинската популарностъ е искреното

общепонятно посочване истинитѣ, колко горчиви и да сѣ тѣ. Само по такъвъ начинъ Дружеството ще може рационално да научи народътъ: „да мисли за бѣдѣщето си, да милѣе за своето“. ¹⁾ Разбира се, че и народътъ трѣбва да се научи да жертвува и да помага за развитието и подобреието на домашното производство, щомъ производителитѣ отъ своя страна еднакво ще правятъ жертви. И въ това отношение Дружеството, покрай строго-критически, научни задачи, има и чисто просвѣтително-агитаторски цѣли, за които става дума въ едно друго възвание: „Нашето дружество ще захване съ приготвянето на първата точка отъ задачата си, съ свѣстяване на запалитѣ си събратия, съ вселяване въ тѣхъ чувството за прѣдпочитане своето, и отъ тукъ дружеството ще развива дѣятелността по другитѣ точки. Нашето дружество трѣбва да работи за бѣдѣщето защото иначе то ще удари въ пълна несполука“ ²⁾ Намъ ни остана да зачекнемъ съ няколко думи други по-видни студии отъ списанието на Дружеството.

Въ третата книжка се намира единъ твърдѣ интересенъ приносъ отъ Ст. Караджова „Спестовнитѣ дружества въ България“ (стр. 153—169). Такива приноси сѣ извънредно важни, защото тѣ улесняваа работата на бѣдѣщитѣ экономични изслѣдователи и историци на Книжеството. Ние бѣхме искали, щото авторитѣ на такива студии да ни запознайтъ, било въ видъ на бѣлѣжки, било пъкъ въ видъ на притурки къмъ статитѣ си, съ онѣзи извори — печатни или архивни — отъ гдѣто тѣ черпихтъ своитѣ данни, понеже по такъвъ начинъ единъ авторъ често може да помогне на другъ. Желателно би било само, щото авторътъ да приготви още по детални изслѣдвания по този толкова важенъ въпросъ, за който той сѣди съ вѣща обективностъ; но и за това, което той дава, трѣбва да му бѣдемъ благодарни. Къмъ цѣроветѣ, които прѣдлага авторътъ, трѣбва да се прибѣгне най-скоро, защото отъ това зависи понататѣшниятъ напредѣкъ на тѣзи дружества: „Отъ приведенитѣ по-горѣ статистични данни, казва авторътъ къмъ края на своята студия, извличаме тоя фактъ, че числото на малкитѣ дружества у насъ расте постоянно и прогресивно ³⁾, обаче това не трѣбва особено да ни радва, защото бързото уголѣмяване числото на дружествата и тѣхната безпрограмна дѣятелностъ не съставятъ още траенъ залогъ за прѣуспѣването имъ: за послѣдното се изисква добра администрация и строгъ надзоръ. Въ началото на статията си още ние казахме, че не ни е възможно да вникнемъ въ всичкитѣ подробности и тънкотини на нашитѣ дружества, защото само една незначителна частъ отъ тѣхъ дава отчетъ за дѣятелността си. Останалото абсолютнo множество извършва операций си въ своя тѣсенъ кръгъ, който не се подава на наблюдението и надзора на посторонно око. А извѣстно е, че кооперативнитѣ дружества не могатъ да напредватъ, нито да правятъ услуги на обществото, ако не се управляватъ вѣщо и по всичката строгостъ на уставитѣ имъ, — усло-

¹⁾ вж. Възванията на Българск. Икон. Дружес. Спис. на Б. П. Д., кн. 5, стр. 357.

²⁾ ib., стр. 360.

³⁾ До освобождението е имало 5 дружества, въ 1880 г. бѣхж основани 3 дружества, въ 1881—3, 1883—1, 1884—3, 1885—3, 1886—4, 1887—4, 1888—4, 1889—15, 1890—33, 1891—40, 1892—34, 1893—33, 1894—55, 1895—61 == Всичко 303. вж. таблицата I, стр. 154.

вия, мажнo истъинни у насъ вслѣдствие на слабия умственъ уровень и подготовка на членовѣтъ — акционери.

Това ни навежда на мисълъ да настояваме и доказваме, че отъ голѣма полза ще бѣде у насъ, ако се държѣтъ сиестовингѣ дружества въ респектъ отъ централната властъ, която да имѣа право да имъ се мѣси въ операциитѣ, но да може всѣкога, когато счете за пужно, да имъ прави ревизии и провѣрка на сметкитѣ имъ. Нашето убѣждение е, да се прѣдстави пълна свобода на населението да си избира то само тиѣа на дружествата, които иска да създаде у себе си; обаче, за подобрата уредба и функционирание на постѣднитѣ, необходимо е единъ специаленъ законъ да опрѣдѣли положението и атрибуциитѣ имъ“ (стр. 164—165). „Ние нарочно се сивраме повече върху слабитѣ страни на нашитѣ дружества, казва понататѣкъ авторѣтъ, съ цѣль да обърнемъ внимание на когото трѣбва, за да се вземѣтъ по-скоро цѣлесъобразни мѣрки за прѣмахванѣто на злото, което може въ основата да подкопае похвалната инициатива на нашитѣ граждани, които десетки години наредъ вече се трудѣтъ да откриватъ тѣя толкова полезни кредитни учреждения. За това имѣа да прѣмѣлчимъ да огбѣлжимъ и тоя не по-малко печаленъ фактъ, че въ затѣтититѣ кюшета на България се срѣщатъ, и то не като изключение, а като общо правило, такива настоятелства и дружества, които стоѣтъ на чело само да злоупотрѣбятъ и вършѣтъ безнаказано най-голѣми произволи“. (стр. 166).

Въ четвъртата книжка ние намираме двѣ интересни студии: отъ Д. М. Яблански „Земледѣлческата криза у насъ и срѣдства за нейното прѣмахване“ (стр. 233—249) и отъ Б. Боева, „Едно възможно направление на съединителната желѣзница между Сѣверна и Южна България“. Въпросѣтъ, зачекнѣтъ отъ автора на първата статия естествено трѣбаше да прѣдизвика полемика, защото той съставява ахилесовата пета на всичкитѣ земледѣлчески държави, особено на такива като България, економичното съществуване на която почти изключително зависи отъ производителнитѣ и търговскитѣ сполуки на нейното земледѣлческо население. Авторѣтъ енергично възстава противъ изкуственото създаване на индустрията: „Ние сме противъ всѣкакви жертви, които се правѣтъ за повдигане на мѣстната индустрия. Тя не може да вирѣе у насъ, страна безъ капитал и оитни работници. Нашия работникъ ни е потребенъ за полето, за чистъ въздухъ и посрѣдъ хубавата природа да работи и да живѣе, а не въ прашнитѣ и миризливи работилници. Хиляди пѣти ний ще бѣдемъ пѣ-щастливи, ако се отворятъ австрийскитѣ, английскитѣ и др. пазари за нашитѣ храни и добитѣкъ, ний съ удоволствие, въ замѣна, ще имъ отворимъ нашитѣ граници за тѣхната индустрия. — Да ни помогне щастieto да изписаме на вънъ, като Дания за 100—140 милиона лева масло и за други 100 милиона храни и добитѣкъ, ний ще се простимъ доброволно съ индустрията и имѣа като днесъ да виждаме селското население да напуска земята, като неблагоприятна производителность, и да бѣга въ градоветѣ да увеличава мизерията, а на всѣки ще бѣде съсрѣдоточено вниманието въ земята, като единственъ и най-благодаренъ источникъ за живота и обогатяванieto. Поразителенъ е за сега факта, че земледѣлческата индустрия е оставена изключително на най-невѣжата, пѣй-западнѣлата селска класа (въ България, трѣбаше да добави авторѣтъ). Горѣ-долу

сѣбудиначия селянинъ напуска свободния животъ въ селата и емигрира въ градовете да търси прѣхрана за смѣтка на държавата, било като писаръ, разселенъ или стражаръ“... „Споредъ насъ, школата, която трѣба да прѣвине нашия земеделѣлецъ и която да послужи като разсадиникъ на всичко модерно и усвѣтвенствувано по земеделѣното и скотоводството сж модернизираните земеделѣлчески ферми (чишлици)“ (стр. 244—245). Размѣрѣтъ на този рефератъ не ни позволяватъ, за жалостъ, да се впуснемъ въ по-подробенъ разборъ на изказанитѣ отъ автора мисли, отъ които много заслужаватъ пълно одобрение. Прѣди всичко тази статия е интересна въ симптоматическо отношение като протестъ противъ крайното увличане съ идеята за изкуственото, скъпо разсаждане на индустрията въ България. Обаче, не трѣба отъ една крайност да се хвърляме въ друга; »man soll eines tun, das andere nicht lassen,« казватъ пѣлицитѣ, — „трѣба едно да вършимъ, и другото да не изоставяме,“ особено като вземемъ въ внимание онова печално обстоятелство, че даже такива опитни, интелигентни, на може да се каже, учени селяни стопани — чифличкии, каквито притежава сѣверна Германия, че даже и тѣ не могатъ почти нищо да направятъ въ отчаяната си борба противъ общото паданье на цѣнитѣ и конкуренцията на Америка и Австралия, макаръ че германското правителство съ всички възможни сръдства ги защитава.

Напечениа въ Княжеството трѣба да се направи всичко, щото да се подобри начинътъ на обработване земята, особено отгледването добитѣка и по-рационалното обработване животнитѣ продукти и виното, както изобщо индустриалнитѣ растения, обаче, какви чифлици правителството и да създаде, безъ частната инициатива, която въ повечето случаи не се ръководи отъ патристични съображения, но само отъ народно-стопански условия на вътрѣшния и външния пазаръ. — всички тѣзи опити ще коствуватъ извънредно скъпо и ще дадѣтъ сравнително извънредно слаби сетинии.

Никой не може да отрича,¹⁾ че много печаленъ е фактътъ, гдѣто „отъ 217 ученика, свършнвши до днесъ Садовското училище, само 8 души се прѣдали на земеделѣното, а останалитѣ сж чиновници или учители“ (стр. 248), ние ще добавимъ илѣ се намиратъ въ „дружината на устрения пролетариатъ,“ обаче прѣмахването на това зло е до нѣгдѣ съвсѣмъ невъзможно при сегашното културно състояние на българското селско население и доходността на селскитѣ имоти. Колкото се отнася до проекта на автора, щото „десетата частъ отъ 20.000 новобранци да прѣкара лѣтното врѣме въ фермитѣ на практически занятия по земеделѣното и скотоводството,“ то, разбира се, прѣди всичко ние треба да се питаме, кой ще ги учи: българския селянинъ, който самъ се нуждае отъ учители, или неопитната шена свършнвши въ земеделѣлческитѣ училища, които едвамъ съ врѣме, сирѣчь слѣвъ много години практическа дѣятелностъ въ една въ селско стопанско отношение много по-напрѣдѣла сръда, отколкото е българската, би могла да вземе върху себе си отговорната и яжна задача, да научатъ инатливо-консервативния селя-

¹⁾ Ср. нашата статия „Економич. състояние на България“ по докладъ на окръжнитѣ управители. Бълг. Прѣгл. год. кн. , стр. 102—103.

нии да промѣни прадѣдскитѣ си земледѣлчески похвати съ нѣщо по-културно и по-изисно? При все това зачеканитѣ отъ автора въпроси сѣ отъ такава важностъ, щото заслужватъ да бждатъ обмислени отъ всеки интеллигентенъ читателъ, и ето защо надѣваме се при другъ случай да ги разгледаме по-нашироко, въ свързка съ онѣзи практически опитвания, които въ подобни случаи сѣ направени въ други страни.

За съдържателната статия на г. Боева, оригиналенъ опитъ да се изслѣдватъ проектиранитѣ желѣзнопѣтни линии прѣди всичко отъ гледището на народно-стопанскитѣ интереси, както и за статията на Т. Данаилова, Нашата финансова политика (кн. 5, стр. 313—338) свършкътъ на която ще се появи въ идещата книжка и въ която авторътъ се опира и върху солидното изслѣдване на М. К. Сарафова „Бюджетитѣ на Княжество България прѣзъ десетолѣтието 1879—1888, Бълг. Прѣгледъ, год. I, кн. II—IV, VI—VII и IX), ще поговоримъ по-подробно въ идещата книга на Бълг. Прѣгледъ, когато ще имаме на рѣцѣ свършкътъ на послѣдната студия.

Мислимъ, прочее, че до нѣгдѣ освѣтлихме пзвъиредното значение на органа на Икономическото Дружество, който има да изпѣли голѣма празнична въ българската литература и който, ръководенъ отъ мъдрото народно изречение „Богъ дава, ама въ кошара не вкарва“, само тогава ще може да напѣдва, да се разширочава и усъвършенствува, когато намѣри нуждната поддръжка въ обществото. Дано този органъ съ врѣме да сполучи да има горѣ-долу схщиятъ дълготраенъ успѣхъ, както »Journal des Economistes,« органътъ на френското економично дружество!

В. Минцесъ.

Библиотека, год. III., книга XIV. и XV. 1896. Пловдивъ.

Заслужва да обърнемъ особено внимание върху пѣтнитѣ бѣлѣжки на г. В. Кънчевъ, изложени въ статията му „Света Гора“ (Вибл. XIV—XV). Вече мнозина славянски посѣтители сѣ описвали впечатлѣнията, които сѣ изнесли отъ очарователния Атонъ, ала всички тия описания слабо прилѣгатъ на сърдцето на нашата четеща публика, понеже тя прѣди всичко се интересува за оная традиционна у насъ Св. Гора, въ която отъ вѣкове не само сѣ отивали на поклонение хиляди българи, но и отъ която хиляди български синове сѣ излизали, подготвени да кръпѣятъ народа си като негови свещеници и учители. Нѣма съмнѣние, че само отъ наши книжовници трѣба да очакваме такава описание, въ което би се отразили безбройнитѣ спомени и рефлексии върху цѣлото наше духовно минало, които Св. Гора на всѣка крачка възбужда специално у единъ свой български гостъ. За да се опишѣтъ подцѣлно българскитѣ светогорски старини въ този духъ, потребно е по-дълго прѣбиване на Атонъ и специално изучаване всички подробности, а не туристично посѣщение отъ 2—3 дена, каквото е могѣлъ да направи този пѣтъ г. Кънчовъ. Но пакъ той е успѣлъ и въ туй кратко врѣме (отъ 24—29 мартъ т. год.) да направи интересни наблюдения и още по-интересно да ги изложи за българския читателъ. Разбира се, че главниятъ му интересъ е билъ съ-срѣдоточенъ върху сегашното и миналото на чисто българския манастиръ Зографъ. Не сѣ безъ историченъ интересъ свѣдѣнията,

конто четемъ за нѣкои българи, благодѣтели и ктитори на манастира прѣзъ 17. и 18. в. И за историята на облѣклото, което сж носили нашитѣ видни чорбаджии и граждани въ тия врѣмена на турското иго, сж важни описанитѣ отъ автора ликове, хубаво запазени и до днесъ въ манастира и принадлежнитѣ му черквици, като напр. ликътъ на Хаджи Василия отъ Ловечъ (1768. г.), който го прѣдставлялъ съ дълга черна брада, съ чернъ валчестъ калпакъ (съ червено тене), зеленъ юркъ съ ржжави до рамената, червена антерия, сини шалвари и жълти обувки. И Хаджи Вълчо отъ Банско билъ изрисуванъ съ чернъ, високъ калпакъ, съ синя горня дреха и надъ нея червена антерия, въ тъмносини шаечни дрехи съ окичени гайтани и съ плитки, жълти чехли на нозѣтъ.

Не по-малко интересни подробности дава авторътъ и за сръбския манастиръ Хиландаръ, който отъ 17. вѣкъ почналъ да се поддържа почти изключително отъ българи поклонници, най-повече копривщенци, сетнѣ видинци, русчулки и пр. Съ тѣхна помощъ сж направени отъ края на минжлия вѣкъ насамъ всички видни нови постройки, както и подновения на старитѣ здания въ манастира. Единъ параклисъ (св. Сава) е билъ направенъ отъ нѣкой си чорбаджи Геро отъ Копривщица: тукъ билъ запазенъ и неговиятъ ликъ и ликътъ на сина му, киръ Добре. И чорбаджи Геро постѣлъ голѣмъ, валчестъ калпакъ, съ червена чоха на върха; облѣченъ билъ въ жълта горня дреха, подъ която се виждала друга по-къса, синя въ сини гащи, и жълти чизми. Въ притворъ на сжкия параклисъ отъ дѣво били изрисувани видянитѣ киръ Х. Николай, киръ Теодоръ и киръ Х. Томо. Тѣхното облѣкло било друго: имали високи калпаки, на които горнята частъ била по-широка; облѣчени били въ дългъ червенъ юркъ съ кожени подплати, подъ юркъ синя антерия, широки червени шалвари и жълти чехли. Авторътъ е узналъ и нѣкои подробности за Неофита Бозвели, когато билъ той затворенъ въ кулата на лаврата св. Атанасий.

Статията на г. К. ще се продължава.

Въ XV книга на Библиотека се завършватъ многоважнитѣ статистични свѣдѣния върху състоянието на българскитѣ училища въ Турция, които се печатахъ редомъ въ три книги. Тукъ ще съобщимъ само общиятъ резултатъ:

Въ Скопския вилаетъ е имало а) основни училища и забавачници: 80 мжж., 8 дѣвически и 38 смѣсени, всичко 126, съ 5100 момчета и 1294 момичета; б) класни 6 мжж. 1 дѣв. и 5 смѣсени, всичко 12 съ 384 момч. и 78 момич.

Въ Солунския вилаетъ а) основни училища съ забавач. 120 мжж., 20 дѣвич. и 108 смѣс. всичко 238 съ 10, 359 момч. и 2604 момич.; б) класни училища: 13 мжж. 4 дѣв. и 15 смѣс. всичко 32 съ 774 момч. и 162 момичета.

Въ Одринския вилаетъ а) основни училища: 66 мжж., 8 дѣвич. и 34 смѣс., всичко 108 съ 4950 момч. и 1244 момич.; б) класни уч.: 6 мжж., 2 дѣв. и 2 смѣс., всичко 10, съ 261 момч. и 46 момич.

Въ Битолския вилаетъ а) основни уч.: 97 мжж., 19 дѣв. и 77 смѣс. всичко 193 съ 8146 момч. и 2811 момич.; б) класни. учил.: 6 мжж., 3 дѣв. и 5 смѣс. всичко 14 съ 419 момч. и 140 момичета.

Въ Цариградския вилаетъ а) осно. учил. 2 смѣсени съ 94 момч. и 21 момич.; б) класни уч.: 1 духов-семинария съ 86 момчета.

Всичко а) основни училища 667, съ 36.623 ученици. б) класни училища 69 съ 2350 ученици. Обучението сж ръководили а) въ основнитъ училища 791 учители и 158 учителки, всичко 949; б) въ класнитъ училища: 202 учители и 44 учителки, всичко 246.

Л. М.

Die Zeit. Wien, den 3. October 1896. IX. Band. Nummer 105. — Въ тоя брой на списанието *Die Zeit*, което излиза отъ около двѣ години насамъ въ Виена, намираме една статийка отъ професора на бѣлградската велика школа и редактора на „Дело“ д-ра М. Г. Миловановича, озаглавена «*Die macedonische Frage*» (Македонскиятъ въпросъ), въ която нахкѣе се разглежда възникването и развитието на така наречения македонски въпросъ и неговото сегашно положение. Прѣди да пристъпимъ къмъ оцѣнение на изказанитъ въ тая статийка възгледи, ще прѣдадемъ накратко нейното съдържание. Днешна Македония е главно славянска страна, тъй като три четвъртини компактно население принадлежатъ на славянското племе, а останалата частъ се състои отъ гърци, власи и албанци (ами турци?). Славянското мнозинство обаче нѣма еднакви политически идеали и не прѣстъдва еднакви цѣли. Сърби и българи сж обърнали страната въ бойно поле за своитъ национални борби, като и двата народа се позиватъ еднакво на етнографски и исторични аргументи, за да докажатъ, всѣкой за себе си, че иматъ изключително право върху по-голѣмата частъ отъ Македония. За осъществение на своитъ желанія, всѣка отъ двѣтъ борещи се страни развива жива пропаганда, която не се смира прѣдъ никакви спънки. Особено българитъ, за да постигнатъ своята цѣль, по-скоро отъ сърбитъ сж се рѣшили да си служатъ съ развратъ и подкупъ, като даже не сж се сепнали при случай да извършатъ и едно прѣстѣпление. Още не се било забравило въ Сърбия позорното убиванье на възторжения защитникъ на сръбското дѣло по брѣговетъ на Охридското езеро, пона Стояна Крестича, който падналъ подъ ударитъ на убийци, подстѣкнати отъ самия тогавашенъ охридски български владика Синеси, сега въ Скопье.

И до днесъ въпросътъ, коя отъ двѣтъ народности има, възъ основа на езика, на исторически традиции и политически стремежи, по-голѣмо право върху Македония, срѣща трудности мжко разрѣшими. Понеже вѣра и обичаи у двата народа сж еднакви, а езицитъ много сродни, така щото твърдѣ лесно можтъ се разбра бѣлградскиятъ или сараевски сръбинъ съ търновския или пловдивски българинъ, заради това не би могло лесно да се опрѣдѣли, дѣ захваща въ Македония сръбската частъ, дѣ българската.

При все това неоспоримо е, че днесъ за днесъ официалната турска статистика, както и голѣмъ брой учени и пжтешественици считатъ славянското население въ Македония за българско. Причината на това се крие въ туй обстоятелство, дѣто за българинъ се смѣта тамъ всѣки привърженикъ на екзархията, значи всѣки славянинъ, но се не подчинява на пращанитъ отъ цариградския патриархъ свещеници, които не се ползватъ съ добро име между тамкашното население.

Когато въ 1870. година подъ руско покровителство се учреди българската екзархия, не е било въпросъ да се опрѣдѣли българ

скиятъ елементъ въ македонското славянско население, ами населението е трѣбало да избира между новоуредената църковна властъ и между вселенската патриаршия. Въпросътъ е билъ значи поставенъ: славянинъ или гъркъ, така че тогава не е било дума за сърби и българи. Образованъето на екзархията е било срѣдство, дадено на македонскитѣ славяни, за да се освободѣтъ отъ тежкитѣ окови на църквата. Ето какъ се обяснява, защо огромно количество славяни се било произнесло за екзархията, безъ да е мислило, че тоя изборъ ще се земе нѣкога като доказъ за българщината на населението.

А защо се е далъ въ такъвъ случай на новата църква, която била прѣдзначена да обгърне голѣма частъ славяни въ империята, що не били отъ българска народностъ, именно български характеръ? И на тоя въпросъ г. Миловановичъ намира отговоръ, какъвто му иде на смѣтка. Сърбитѣ, които разполагали по онова врѣме вече съ двѣ държави и въ началото на столѣтнето били дали съ своята борба за освобождението сигналъ за национални въстания и за разпадане на държавата, минавали тогава за революционеренъ елементъ, докогато българитѣ се показвали мирна рая, и разбира се, че поради това Турция е гледала да подкрѣпва мирния елементъ въ врѣда на немирнитѣ сърби. Сърбитѣ изначало не проявили никакво безпокойство, напротивъ посрещили учредяванъето на екзархията съ искрена радостъ, защото виждали въ него побѣда на сръбското дѣло, което било насочено къмъ обединението на балканскитѣ славяни подъ сръбско прѣдводителство, надъ византийския елинизъмъ. Но когато станало явно, че екзархията приема чисто националенъ български характеръ и устрема всичката си дѣятелностъ къмъ това, да побългари славянското население въ Македония и Стара Сърбия, тогава Сърбия се видѣла принудена да се примѣси, за да спре разширението на екзархията. За тая цѣль трѣбало е на глѣдъ да помага тя на Фенеръ, за да поурѣчи на побългаряванъето на своитѣ сънародници. Ала като видѣли сърбитѣ, че патриаршията нѣма да имъ помогне въ тѣхната задача безъ одобрението на Гърция, тѣ се потърсили да се споразумѣхтъ при посрѣдството на Атина. Но и тукъ трудитѣ имъ излѣзълъ напрасенъ! Гърция не искала да се откаже отъ своитѣ притезания върху по-голѣмата частъ отъ Македония, така щото сърбитѣ трѣбало да прѣкъснхтъ прѣговоритѣ, защото видѣли, че нѣма да ги огрѣе никаква облага отъ сближението съ Гърция и съ патриаршията.

Въ сагашино врѣме националнитѣ стремежи сж насочени въ три посоки: гърцитѣ си служели за своитѣ цѣли съ патриаршията, българитѣ съ екзархията, а сърбитѣ имали особена опора и трѣбало да си извоюватъ всичко малко-по-малко, като искали скромни отстъпки направо отъ Портата. И при всичко това трудно положение, въ което било поставено сръбството въ Турция, сръбската пропаганда днесъ можела да посочи извънредни сполуки, които надминували и най-оптимистичнитѣ надѣжди. Така въ Скопье, Куманово и въ сѣвернитѣ части на Битолския вилаетъ сръбското дѣло сигурно щѣло да постигне въ най-близко врѣме своя пълненъ успѣхъ. И то заради това, защото винаги живата сръбска традиция въ тия прѣдѣли, макаръ и заспала, се пробуждала при първъ позивъ. Днесъ вече не можели да се прѣнебръгнхтъ сърбитѣ въ Македония, ако се потърѣло мирно и справедливо рѣшение на македонския въпросъ.

А рѣшението на този въпросъ не можело вече да се протака дълго. Авторътъ е убѣденъ, че само тогава щѣло да се намѣри добро и окончателно рѣшение, ако прѣдварително се споразумѣли българи и сърби. Защото несъмнено било, че балканскитъ славяни имали право на Македония и тѣхното естествено пристанище било Солунъ. А това споразумѣние можело да стане само, или ако се съединятъ българи и сърби въ една държава, която да обгръща и Македония, както и всички други славянски области на полуострова, или ако и двѣтъ държави запазятъ своитъ индивидуалности и си разпрѣдѣлятъ Македония, като зематъ въ съображение нуждитъ за съществуване на всѣка отъ двѣтъ държави, и като се водятъ отъ съзнанието на историческата истина, че и двѣтъ държави сж си потребни една на друга, и че добръ разбиращиятъ интересъ на всѣка една изисква изрично, щото и другата да разполага съ необходимитъ ѝ за нейната политическа и економическа независимостъ отъ чужбина условия.

Не умѣятъ ли сърби и българи да въспрѣмътъ своя ламтекъ и да се спогодѣтъ, тогава ще се обистини и тукъ старата пословица: Когато двама се каратъ, третитъ се радватъ.

Читателитъ виждатъ, че г. Миловановичъ не е показалъ особено безпристрастие при разглежданѣто на македонския въпросъ. Прѣди всичко бие на очи, какъ той изначава историята на черковния въпросъ, като твърди, че въ борбата за църковната самостоятелностъ не е игралъ роля националниятъ моментъ. Отъ кжсото изложение на г. Миловановича излиза, като че първъ и главенъ потикъ за учреждаването на екзархията е дошелъ отъ вѣнъ, а не изъ самата ерѣда на народа. А така понася г-ну Миловановичу да прѣдстави работата, защото наистина иначе не може той да се одържи на своето становище, споредъ което населението въ Македония е неопрѣдѣлено славянско, а не чисто българско. Извѣстно е, че борбата за църковна независимостъ изникна въ самата ерѣда на народа, макаръ и въ привечернието на нейния край да дойде въ помощъ на народнитъ желанія и руското влияние въ Цариградъ. Както обаче г. Миловановичъ иска да прѣдстави работата, излиза, като че изпърво била учредена екзархията, а отсетнѣ било поканено „славянското“ население въ Македония да оптира между патриаршията и екзархията. Нима г-ну Миловановичу не е познато, че още въ 1833. год. населението въ Самоковъ и Скопъе поиска български владци намѣсто гръцкитъ, и че и оттодирѣ, въ 60-тѣ години, най-ожесточено се водѣше борбата за църковното освобождение и за български владци въ Македония, а особено въ Велесъ, Прилѣпъ и Битоля? И въ тѣзи борби населението не е искало само освобождение отъ гръцкото духовенство, ами и положително е заявявало, че желае български владци, а не нѣкакви-си славянски епископи. Всички тогавашни македонски борци по народното възраждане и свѣстяване, отъ братя Миладинови, Гр. Пърличева, Кирила Нейчиновича, отца Неофита Рилски, Панарета Пловдивски — до Йордана Джинотъ, Райка Жинзифова, К. Шапкарева, В. Диамандиева и пр., всички тия отлични дѣйци сж били българи и високо сж заявявали своята народност. Ако г. Миловановичъ не знае историята на народното свѣстяване въ българскитъ земи и особено на църковната распра, прѣпоръчваме му да прочете за свое освѣтление поне обективното изложение на историята на тоя въпросъ отъ В. Тешлова (Греко-болгарскій

церковный вопросъ по неизданнымъ источникамъ. С-Петербургъ 1889), за да види, че отъ самото начало още въпросътъ е билъ рѣзко поставенъ като въпросъ националенъ български, а не само като споръ за нова църковна власть, противна на вселенската патриаршия. Самъ патриархъ Григори VI., като е прѣдложилъ въ 1867. год. своя проектъ за уречение на спора, е съзнавалъ тая важна страна въ въпроса, като е казалъ на руския посланикъ Игнатъевъ въ Цариградъ: „Je bâtis de mes mains un pont à l'indépendance politique des Bulgares.“¹⁾ А пъкъ сръбския митрополитъ Михаилъ въ своя отговоръ на окръжното послание на патриарха „высказывается за удовлетвореніе требованій Болгарскаго народа, желающаго имѣть пастырей рожденныхъ среди его.“²⁾ И именно защото както проектътъ на Григорія VI., така и подирнитѣ отъѣздки отъ страна на патриаршията не сж били съобразни съ националнитѣ идеи и стремехи на тогавашнитѣ народни борци, затова и българитѣ не се съгласявали съ прѣдложенията, които имъ сж били правени отъ гръцка страна, макаръ често икти да е употребялъ руския посланикъ всичкото свое влияние, за да накара прѣдставителитѣ на българския народъ да склонятъ. „Болгары не удовлетворились проектомъ Григорія VI потому, что епархіи въ Фракіи и Македоніи оставались въ прежнемъ положеніи.“³⁾ Тѣ не веднажъ сж заявляли на правителството, че спорътъ не е вече чисто църковенъ въпросъ, а народно дѣло, съ благоприятното рѣшеніе на което искатъ да бждѣтъ поставени наравно съ другитѣ народности прѣдъ правителството на султана.⁴⁾ „Болгары рѣшилились откровенно высказать, что распря ихъ съ Греками имѣетъ характеръ исключительно народный, направленный къ возсозданію Болгаріи какъ отдѣльной національности.“⁵⁾ Даже често графъ Игнатъевъ се е виждалъ принуденъ да въздържа българитѣ и да ги успокоява относително тѣхния страхъ, че ако се оставятъ извѣстни части отъ земитѣ, които сж смятали тѣ за български, тѣзи земи могатъ да изгубятъ своята народность.⁶⁾ А че българитѣ сж се държали твърдѣ самостоятелно и срещу съвѣтитѣ на руския посланикъ, признава не на едно мѣсто Тепловъ въ своето съчиненіе. Даже по поводъ на самоволното служеніе литургия на Богоявление 1872. год. Тепловъ забѣлзва: „въ этомъ насильственномъ поступкѣ нельзя не видѣть слабости нашего вліянія на народъ, нашими же преимущественно усиліями вызванный къ сознательной жизни, связанный съ нами узами вѣры и крови и имѣющій къ тому же крайнюю нужду въ нашемъ покровительствѣ.“⁷⁾ А по-нататкъ: „... совѣты посла не слушались ни въ Фанарѣ ни въ Ортакеѣ.“⁸⁾

Г-нъ Миловановичъ излага работата така, като че слѣдъ учреждаването не екзархията било поканено населеніето, да избере между новата църковна власть и патриаршията, когато е всеизвѣстно, че още прѣди учреждаването на екзархията населеніето отдавна вече по собствено свое побужденіе се бѣ произнесло въ полза на български

¹⁾ Тепловъ, *op. cit.*, стр. 56. — ²⁾ Тепловъ, стр. 70. — ³⁾ Тепловъ, стр. 58. — ⁴⁾ Тепловъ, стр. 75.

⁵⁾ Тепловъ, стр. 76.

⁶⁾ Тепловъ, стр. 77: „Графъ Игнатъевъ старался разсѣять опасенія Болгаръ въ томъ, что оставшіяся въ рукахъ Грековъ болгарскія земли утратить свою народность.“

⁷⁾ Тепловъ, стр. 101. — ⁸⁾ Тепловъ, стр. 107.

владци, безъ всѣкава подкана отъ вънъ. Не е истина, че тая подкана била срѣдство, дадено въ рѣшѣтъ на македонското население, за да се освободи то отъ оковитѣ на гръцката църква, защото срѣдството никакъ не бѣ дадено отвънъ на населението, ами населението само, подъ влиянието на народното самосъзнание, което съ елементарна сила зе да си пробива пътъ между българския народъ отъ началото на сегашния вѣкъ, потърси това срѣдство, за да се освободи отъ петърнишния вече гнетъ на гръцкото духовенство и да се постави на собствена национална нога.

Г-нъ Миловановичъ се опитва да обясни по опакъ начинъ и обстоятелството, защо на екзархията, която била прѣдначинена да обгърне въ себе си и голѣма часть небългарски славяни въ турската империя, още отъ начало билъ даденъ български характеръ. Тукъ г. М. подмѣта, като че българскиятъ характеръ на екзархията не е билъ слѣдствие отъ вътрѣшната борба за независимостъ на народа, ами като да е получила тя тоя характеръ отъ вънъ, подъ влиянието на обстоятелства, що не сж били дотамъ въ зависимостъ отъ ония вътрѣшни фактори, които извикахъ появлянето на „новата църква“. Отъ неговитѣ макаръ доста завъртѣни думи може да се разбере, като че е имало борба противъ гръцкото духовенство изобщо въ тогавашнитѣ владѣния на султана, и че въ тая борба подкрѣпа намѣрили у правителството само българитѣ, тъй като тѣ не се считали тогава за опасенъ елементъ, докогато сърбнитѣ минавали за революционерна нация. Че турското правителство обаче не е гледало въ начало съ добро око на това българско движение, свидѣтелствува между други и Тепловъ, който казва на стр. 57: „Проектъ патриарха встрѣтилъ еще враговъ въ лице турецкихъ министровъ, совѣтъ которыхъ высказался противъ созданія новой національности, — болгарской — называя идею эту русскою. Они опасались, чтобы вопросъ, касающійся духовнаго управленія, не породилъ новаго политическаго тѣла, съ которымъ Турціи придется считаться впоследствии. Порта боялась самаго имени Болгаріи...“¹⁾ Отъ тукъ е явно, че още при възникването на въпроса е излизалъ на явѣ неговиятъ националенъ, български характеръ. А ако отнодируъ Портата е зела да гледа по-инакъ на желанията на българитѣ, то е затова, защото е видѣла, че ако не удовлетвори упорнитѣ искания на българския народъ, могатъ да се явятъ такива усложнения, които ще иматъ лоши послѣдствия за цѣлата империя, толкова повече че бѣхъ вече и захванали да се появяватъ въстанически чети въ прѣдѣлитѣ на Дунава.

А и тогавашното сръбско правителство е виждало, че въ нашата борба за църковна независимостъ играе роля националниятъ моментъ; за това свѣдочи заявлението отъ страна на тогавашното сръбско регенство прѣдъ Портата, че ако се отдѣлихъ никска и охридската областъ отъ вселенската патриаршия, трѣба правото за назначаванье владци въ тия области да се отдаде на сръбския митрополитъ, тъй като тия области били принадлежали иѣкога на Стара Сърбія. „Графу Игнатеву стоило не мало труда убѣдить сръбское правительство въ несвоевременности такихъ заявленій, которые возбудили бы недовѣріе Порты и повели бы, съ другой стороны, къ разрыву съ Болгарами.“¹⁾

¹⁾ Тепловъ, стр. 57. — ²⁾ Тепловъ, стр. 76—77.

Явно е слѣдвателно, че екзархията още при самото ѝ учреждаване е носила националенъ характеръ, а не е получила тоя характеръ отпослѣ; защото и въ основата на църковната борба лежахъ повечето национални мотиви, а не чисто вѣроизповѣдни, както излиза спорѣдъ твърдѣнията на г. М. Впрочемъ, доколко г. М. не е правъ въ тия свои утвърждения, се вижда отъ това обстоятелство, че сръбското население на Балканския полуостровъ, а именно въ Босна и Херцеговина, както и въ Новопазарско, което не по малко е имало причина да се оплаква отъ владицитѣ на патриаршията, нито водѣ борба за освобождение изподъ игото на гръцкото духовенство, нито пожела да влѣзе въ състава на екзархията, а си останѣ дори до влизанъето на австро-унгарскитѣ войски въ тия мѣста подъ вѣдомството на патриаршията. А също така и дѣйствиетѣ, които водѣхъ опоритата борба въ Цариградъ, не сж помисляли, като сж имали въ видъ чуждата народностъ на това население, да включватъ и тия земи въ прѣдѣлитѣ на бъдещата независна църква.

Всички тия обстоятелства не можѣтъ да не бѣдѣтъ неизвѣстни г-ну Миловановичу, обаче изглежда, като че ония, на които е прѣдоставено да ръководѣтъ общественото мнѣние въ Сърбия, сж си поставили напослѣдъкъ за цѣль, по-скоро да заблуждаватъ както общественото мнѣние въ самата Сърбия, тѣка също и публиката въ странство, която би се заинтересувала за македонскитѣ работи. И ето че наистина се появяватъ напослѣдъкъ статии въ „Дело“, въ „Die Zeit“, въ разни френски и нѣмски списания, прѣвождатъ се шовинистични брошури на чужди езици, които всички като въ unisono сж се завзели да стрѣлятъ противъ екзархията, да изопачаватъ по най-явенъ начинъ историята на нейното образуване. Въ тая група дѣйци за жалость сж попаднали и хората, що боравѣтъ въ „Дело“, което ужъ искаше да се грижи за сближаванъето между двата едноплеменни и едновѣрни братски народа! На и самиятъ уредникъ на „Дело“ се е завзелъ да защитава сръбското дѣло съ досущъ нечисти сръдства. Защото не можемъ приписа на незнание ония извѣртаня, съ които г. Миловановичъ иска да прѣдстави прѣдъ външната публика въ лоша свѣтлина нашата екзархия и цѣлата наша църковна борба. Г-нъ М. даже отива дотамъ, че фърля безъ всѣко стѣснение въ лицето на българския народъ едно грозно прѣстѣпление, извѣршено ужъ отъ прѣосвещения Синесия съ цѣль, да се махнѣтъ единъ опасенъ (!) сръбски противникъ. Нима г-ну М. не сж извѣстни обстоятелствата по убийството на попъ Стоянъ Кръстева, или както г. М. го нарича: Крстича? Попъ Стоянъ отъ Лабунница, който наистина бѣ влѣзълъ въ стѣлководие съ владиката Синесия, подъ чието вѣдомство той се нахождаше отначало, бѣ убитъ отъ негови неприятелѣ арнаути съ цѣль за отмъщение и обиръ, това е всичката истина. Обаче на сръбския консулъ въ Витоля понасяше да прѣдстави това убийство като извѣршено отъ страна на българитѣ, и то право по внушение отъ самия владика, ужъ за да се отстранѣтъ единъ „въодушевенъ защитникъ на сръбското дѣло“ въ ония краища. Така бѣдниятъ попъ Стоянъ станѣ едвали не мъченикъ въ очитѣ на сръбския народъ, а сръбската журналистика не закѣсѣ по онова врѣме да открие вдъхнователя на това убийство въ лицето на самия владика, който по случайно съвпадение не малко слѣдъ това слѣбитие бѣ при-

пудентъ да научише своята епархия, дѣто той не бѣ могълъ да спечели любовта на своето цѣство. А понеже дѣдо Синеси дойде тогава за малко време въ България, сръбскитѣ вѣстници видѣхъ въ това обстоятелство бѣгство прѣдъ турскитѣ власти, които били успѣли да открихъ стѣнитѣ на убиството. Но ето че дѣдо Синеси скоро пакъ се сзова въ Македония, безъ да се бои отъ турското правителство, което, разбира се, ако владиката да бѣше билъ и най-малко замѣшанъ въ приписването му прѣстѣпление, не щѣше поне да го остави да управлява епархия въ държавата. Нима такива убиства не сѣ пѣщо обикновено въ турската империя? Новъ примѣръ имаме и отъ неотколѣшно време. Именно споредъ послѣднитѣ достовѣрни извѣстия пѣзъ Македония, на 6. октомври т. г. били убитъ вѣроломно отъ своя сѣйменишъ пугментъ на манастира Св. Иванъ Кръстителъ при Дебъръ, отецъ Михаилъ, съ цѣль за обиръ. Както изглежда, прѣстъ въ това убиство иматъ турски бегове отъ Дебъръ, които искатъ да турхъ рѣка на богатствата на манастира. Подобно бѣ и убиството на попъ Стояна, а г. М. не се стѣснѣва да обвинява безосновно цѣль народъ въ това убиство.¹⁾ Отъ приведения долу пасажъ се вижда, какъ г. М. съзнава, че сръбската пропаганда въ Македония за достиганье на своята цѣль употребѣ сръбства, недостойни за единъ народъ, който уважава себе си. Но за да оправдае това, той гледа да припише сжщитѣ сръбства и то въ по-голямъ размѣръ, намъ; съ тая цѣль той и цитува случката съ убиството на попъ Стояна. А г. Свет. въ своята рецензия върху брошурата „Политиката на турското правителство сироти българитѣ въ Македония“ въ „Дело“ (год. III., септември) отива още една крачка по-нататкъ, като приписва на българитѣ дѣяния, съ които се онепти именно сръбската пропаганда въ Скопье. При всичко че самитѣ турски власти неволно извадихъ на бѣлъ свѣтъ пѣлата работа съ бунтовническото знаме въ Скопье, приготвено въ сръбския пансионъ и дадено тамъ на единъ бѣднякъ българинъ, за да го забѣе вѣтъ отъ града, та да се оклевети българската община и да се очерни прѣдъ валията нашето дѣло, при всичко това г. Свет. не се стѣни да твърди, че българитѣ подметихъ това знаме, за да поврѣдхъ на сръбското дѣло въ Скопье. Ако трѣба да се приписватъ вѣкому нѣзки сръбства въ воденье на пропагандата въ сѣверна Македония, то тѣ трѣба да се отдахъ именно на сърбитѣ, както показва случаятъ както съ знамето, така сжщо съ бунтовническитѣ писма, подметихъ на нѣвинни български учители отъ г. Поксичъ. Сръбската пропаганда асѣ и не може да напѣдва въ ония краища освѣтъ съ такива сръбства и съ подкупъ. Не е мѣстното население, което иска по своя собствена инициатива отварянето на сръбски училища, освѣтъ въ краища, дѣто не отказваме сжществуващо на сръбски елементъ, както въ земитѣ на сѣверъ отъ Скопье и отъ Шаръ-Планина; така че ако сърбитѣ успѣватъ да отварятъ училища и въ

¹⁾ Ето цѣлитъ интересенъ пасажъ въ оригиналъ: Die Bulgaren haben sich rascher als die Serben dazu entschlossen, um ihre Zwecke zu erreichen, sich der Corruption ganz unbedenklich zu bedienen, und sie thaten dies so ausgiebig, dass sie gelegentlich auch vor einem Verbrechen nicht zurückscheuten. Noch hat man nicht in Serbien die schändliche Ermordung eines begeisterten Anwalts der serbischen Sache, des Popen Stojan Krstitch, vergessen, der an den Ufern des Ohrida-Sees fiel, auf Anstiften des damaligen bulgarischen Bischofs von Ohrida, Sinesius, der noch heute dieselbe Würde in Skoplje bekleidet.

мѣста, дѣто тѣ можѣтъ да се набројѣтъ на прѣсти, то е благодарение на огромнитѣ суми, които сръбското правителство прѣска отъ десетина години насамъ по агитации въ сѣверна Македония. И дѣйствиелно, отъ десетина години насамъ сръбското правителство ежегодно прѣд-вижда въ бюджета си една сума отъ 500.000 лева „на достојније заступанье државних интереса на страни“, т. е. за създаване сръбски елементъ и тамъ, дѣто нѣма и поменъ отъ него, като притова въ послѣдно врѣме министерството на въшнитѣ дѣла, въ което спада горѣпоменх-тиятъ кредитъ, е авторизирано да похарчи за иститѣ тия „државни инте-ресы“ и всички остатъци по бюджета на това министерство: „Овлашћује се Министар иностранных дела, да све уштеде по буѣтетскимъ партијама може унети у партију VIII — на достојније заступанье државних инте-реса на страни“. А разбира се, че съ 5—600 000 лева, прѣснати съ агитационна цѣль на едно сравнително малко пространство, може да се постигне поне това, што да се отворѣтъ и поддържатъ нѣколко учи-лища тукъ-тамъ въ български мѣстности, за да може сѣтиѣ съ апломбъ да се каже, „че не може да се прѣскочѣтъ сѣрбитѣ, когато дойде редъ да се рѣшава македонскиятъ въпросъ“. Г-нъ М. даже твърди, че въ най-близко врѣме сръбското дѣло щѣло да постигне своя оконча-теленъ успѣхъ въ нѣкои мѣстности, които екзархията е имала подъ своя власть, а именно въ Скопье, Куманово и въ сѣвернитѣ части на Битолския вилаетъ. А въ какво се състои този окончателенъ успѣхъ, г. М. не иска да ни каже. Явно се вижда, че сръбската агитация се е устремила къмъ това, да създава насипа сръбски елементъ тамъ, дѣто до сега едвали е имало такъвъ, затова и е събрѣдоточила вни-манието си върху ония части отъ Косовския вилаетъ, които сж на-селени ако не изключително, поне въ огромно болшинство съ бъл-гари, като занемаря, както се вижда, чисто сръбскитѣ земи. Така до-когато прѣзъ 1894/95. год. ние сме имали въ Косовския вилаетъ 138 училища съ близу 7000 ученика, въ цѣлата Рашко-призренска епархия, която по пространство е най-малко два пѣти по-голѣма отъ българ-скитѣ земи въ Косовския вилаетъ, прѣзъ 1895/96. година е имало всичко 57 училища съ около 3000 ученика. А тъкмо въ тѣзи области, въ които все повече и повече напрѣдва албанскиятъ елементъ, сръб-ската народностъ е въ голѣма опасностъ. Ала за това сѣрбитѣ малко ги е грижа, стига да успѣятъ тѣ да отворѣтъ тукъ-тамъ по нѣкое училище въ сѣщинска Македония, за да може да се каже, че и тамъ има сръбски елементъ, който не може да се прѣнебрѣгне при „дѣлежа“ на Македония. А като се земѣтъ прѣдъ видъ огромнитѣ суми, които отъ нѣкое врѣме се харчѣтъ за пропаганда върху едно малко про-странство, наистина успѣхътъ на тая пропаганда не е много обезпокои-теленъ. Докогато по нашитѣ прѣсмѣтания за българскитѣ училища въ цѣла Македония, Одринско и Цариградъ, между друго и за ду-ховната семинария въ Цариградъ и за пълната солунска гимназия съ нейнитѣ педагогически курсове, се харчѣтъ годишно всичко 1,300.000 лева, съ които се поддържатъ 736 училища съ 1195 учителя и около 40000 ученика, сръбското правителство е поставило въ бюджета си за агитация върху едно едвали не десетъ пѣти по-малко пространство една сума отъ 5—600.000 лева. Ако читателътъ земе въ внимание, че споредъ бюджета за 1896. год. въ самата Сърбия се харчѣтъ годишно всичко 2,000.000 лева за 2000 основни учители, може да си прѣдстави той, за какво се харчѣтъ ония 5—600,000 лева, дали само за

поддържане на сръбските училища въ турската империя или и като средство за пропаганда въ ржцетъ на сръбските консули въ Македония. Та и за какво сж ония 4 консули въ Турция, и то въ Солунъ, Битоля, Скопье и Прищина, когато вънъ отъ тѣхъ Сърбия има консули само още въ Пеша и Триестъ? Ако консулствата въ Турция имъ махъ за цѣль, освѣнъ да служатъ за сръбските подданици въ турските земи и за търговията, тогава би трѣбало да има Сърбия поне по толкова консули и въ Унгария, Босна и България. Така щото нека г. Свет. не нарича така леко подвѣтаньето, какво турски чиновници се подкупватъ отъ сръбска страна, проста „измисльотина, којом се хоће да забушари успех ерпекго покрета“.

Но нека се върнемъ къмъ статията на г. М. Стѣдъ като уважаемиятъ професоръ излага по такъвъ обективенъ (!) начинъ историята на образуваньето на екзархията, той съобщава накжео за прѣговоритѣ, водени отъ страна на сърбитѣ изпърво съ патриаршията, а сетнѣ съ гръцкото правителство за взаимна спогодба. Цѣльта на тая спогодба е била задружно дѣйствиe въ борбата на двѣтѣ страни противъ екзархията и противъ „все повече разпростиращата се схизма“. Но скоро сърбитѣ видѣли, че споразумѣние съ гръцитѣ е невъзможно, защото послѣднитѣ въ тия прѣговори сж заявявали права надъ по-голѣмата частъ на Македония. Патриаршията се оказала не черковна институция, ами гръцко-национално учреждение, което както и сама Гърция прѣслѣдвало напелински блѣнове, именно възстановление на древната византийска държава. Като видѣла патриаршията, че сърбитѣ захващатъ да придобиватъ „значителни сгоди“ въ Македония, тя открила и въ тѣхъ свои врагове и, разбира се, не нашла за добръ, още да подпомага на тия сръбски усѣхъи.

Ето ключътъ на всички опити за сближение съ българитѣ. Стѣдъ като хлонули на всички порти и не могли да намѣрижтъ износенъ за тѣхъ приемъ, нашиѣ едноплемени братя най-сетнѣ се обръщатъ къмъ насъ, като намиратъ, че само въ споразумѣние съ насъ могълъ да се рѣши македонскиятъ въпросъ. За жалость обаче г. М., който самъ се е убѣдилъ на края, че трѣба ние помежду си прѣди всичко да се споразумѣмъ, не е могълъ да разбере, че прѣди всѣко споразумѣние трѣба да прѣдшествува взаимно искрено запознаване, което и покойниятъ Каричъ туряше въ основата на всѣко сближение, съобразно съ духа на сръбската пословица: Знано во.ѣно, незнало непитано. „Това сближаване, запознаване и взаимно духовно проникване трѣба изпърво мѣ, междуособно, да се извърши отъ сръбската и българската интелигенция.“ Ала ето че тъкмо най-мѣродавниятъ сръбски журналъ, какъвто е безспорно „Дело“, въ послѣдния си брой донася една статия, писмата изъ Турско на Галибъ-Ефендия, па и самиятъ уредникъ на „Дело“ обнародва въ чужбина статия, които и двѣтѣ по най-очевиденъ начинъ извращатъ съзнателно фактове, що принадлежатъ вече на историята, така че вмѣсто да освѣтляватъ общественото мнѣние било въ Сърбия, било въ странство, тѣ напротивъ още го заблуждаватъ, а притова сръбското общественое мнѣние могатъ само враждебно да настроижтъ противъ насъ, защото ние не можемъ да дѣлимъ екзархията отъ себе си.

Колкото се отнася до прѣдложенията, които прави г. М. за спогодба съ насъ, тѣ сж малко неясни. Или трѣба, казва той, Сърбия

и България да образуватъ една единствена държава, като обгърнѣтъ въ себе си и всички други славянски области на полуострова, или да си подѣлятъ Македония така, щото да се запазятъ за всѣка отъ двѣтъ държави необходимитъ за нейната политическа и економическа независимостъ условия. А тѣзи условия сѣ за Сърбия, това може да се чете между редоветъ на статията, или по-ясно може да се узнае отъ поманхтата критика на г. Свет : да излѣзе Сърбия непрѣмънно на Бѣло Море! „Притиснута са севера и запада областима, којима Аустрија заповеда, а немајући, као што има Бугарска излаза на море, Србија је осуђена, не само да буде васал Аустрији, него да, економски разривена, изгуби и своју политичку самосталностъ, ако за времена не успе ослободити се овихъ стеча — излазомъ на море“ — „Признамо ли једни другима потребу да изиђемо на Бѣло Море, остаје намъ да се согласимо о начину како да се, заједничкимъ старањемъ, у Македонији створи стање, које би намъ омогућило слободан пролазъ и излазъ на Бѣло Море.“ Не е въпросъ тука, разбира се, да дѣлимъ вече сега Македония, защото има още кой да ни побърка въ това, ако бихме искали да приведемъ още сега въ практика такава спогодба, ами трѣба въ теория да се спогодимъ, коя частъ отъ Македония да се прѣдостави на сърбитъ, коя на българитъ, на ако настѣпи нѣкога денътъ за ликвидация на турскитъ владѣния въ Европа, заедно да се застъпимъ за защитата на Македония противъ всѣко чуждо посѣгателство, като по такъвъ начинъ сѣ съединени сили запазимъ всѣкому неговата частъ. Така се прѣдстави плавиниѣтъ планъ. А тоя планъ се прѣдлага отъ сръбска страна не затова, защото частъта, която би се отстъпила на сръбското влияние, е етнографически сръбска, това при всечко укривање се чете между редоветъ, ами защото за Сърбия е въпросъ за животъ, да излѣзе непрѣмънно на Бѣло Море. И именно за да спасимъ Сърбия отъ неизбежна погибелъ, намъ се прѣдлага, да се откажемъ отъ голѣма частъ свои сънародници въ Македония. Ала едвали ще се намѣри българинъ, а още по-малко македонски българинъ, който би се согласилъ на такъвъ дѣлежъ. Доколкуто зависи отъ македонцитъ, тѣ нѣма никога да позволятъ да става спогодба на тѣхенъ гърбъ, на чинто интереси и да изискватъ подобна дѣлба. Ако бжде прѣдметъ на спогодбата задружно дѣйствиє за облекчение участиѣта на тамошното население, на каквато народностъ и да принадлежи то, или въ случай на освобождение, да влѣзе Македония цѣла цѣлничка въ единъ общъ балкански съюзъ, македонцитъ ще ржкопѣтицѣтъ на такава спогодба и сѣ всички сили ще помагатъ за нейното изпълнение, ала за произведенъ дѣлежъ за интереса на тогова или оногова и дума не може да става. Ето защо по наше мнѣние всички опити за сближение ще оставатъ ялови, докогато искрено не се остави Македония настрана като цѣна на спогодбата.

Въ заключение ще приведемъ тукъ пакъжъ единъ разговоръ, който имавъ прѣвъ лѣтото на 1887. год. въ швейцарския климатически курортъ St. Beatenberg съ покойния Émile de Laveleye. Извѣстно е, че негова любима идея бѣ, да се образува между балканскитъ народи съюзъ, та по такъвъ начинъ да се рѣши източниѣтъ въпросъ. Laveleye притова считаше за невъзможно, да се приеме въ тоя съюзъ и Турция, понеже бѣ на мнѣние, че тя никога не може да се прѣвърне въ истинска културна държава. Балканската конфедерация би могла

да се образува между другитѣ държавици по образа на швейцарския съюзъ. Когато азъ му възразихъ, че жично ще можемъ да се споразумѣмъ съ сърбитѣ заради Македония, и че обстоятелствата на балканския полуостровъ, независимо отъ историческитѣ условия, сж други, тъй като тукъ имаме малки народи, отъ които всѣки се стреми да увеличи числото на своитѣ сънародници често пхти за смѣтка на другитѣ народности, каквото не се срѣща между голѣмитѣ нации, що влизатъ въ състава на швейцарската конфедерация, той отговори, че би трѣбало Македония да влѣзе като самостоятелна областъ въ състава на съюза, и населението по такъвъ начинъ да бѣде свободно да се смѣта къмъ оная народность, къмъ която то желае. На такова условие, отговорихъ азъ, ние българитѣ, особено македонцитѣ, напълно сме съгласни, обаче не вѣрвамъ да бѣдѣтъ съгласни съ подобно рѣшение сърбитѣ, тъй като тѣ непрѣмънно искатъ да излѣзѣтъ на морето и да обсебѣтъ ако не цѣла, то поне голѣма часть отъ Македония. Ето наистина единствената основа, която би могла да послужи за споразумѣние. Нека двата народа се съгласѣтъ да се борѣтъ заедружно, за да придобѣѣтъ правдини за населението въ Македония, както и въ другитѣ земи на Европейска Турция, а когато удари часътъ за окончателна ликвидация, нека тѣ заедружно дѣйствувать, щото Македония да влѣзе като самостоятеленъ членъ въ бѣдещия балкански съюзъ. Ако у сърбитѣ има искреность въ желаніята за спогодба, тѣ трѣбва да се откажѣтъ отъ мечтата да дѣлѣѣтъ Македония.

II. I.

Дело, год. III. Септембар 1896. Београд.

Въ послѣдния брой на сръбския журналъ „Дело“ сж помѣстени нѣкои трудове, които заслужаватъ вниманieto на българската четеща публика, защото се касаѣтъ до животрепещи за насъ въпроси. Подъ насловъ „Писма изъ Турске“ е обнародвана една статийка за българската екзархия; въ отдѣла „Критика и библиография“ сж разгледани съчинението «L'intervention et la Péninsule Balcanique» отъ I. Béchirowsky и брошурата „Политиката на турското правителство спроти българитѣ въ Македония“, а въ края на книгата е помѣстенъ единъ некрологъ за покойния Димитъръ Матовъ. Тукъ ние ще кажемъ нѣколко думи за първата статия, а другитѣ прѣпорѣчваме на нашитѣ писатели, които се занимаватъ съ трактуещитѣ въпроси.

Лицето, което пише „Писма изъ Турске“ и се подписва „Галиб-ефендия“, ще да е безъ друго нѣкой отъ по-виднитѣ службани при сръбското дипломатическо агентство въ Цариградъ. Неговиятъ погледъ върху българската екзархия е важенъ за насъ, защото той ни показва, какъ гледатъ въ извѣстни сръбски кръгове на централното българско духовно управление въ турската столица. Освѣнъ това отъ тази статия ние виждаме, какви мнѣния се разпространяватъ между сръбската четеща публика за българската черква и за нейния началникъ отъ важни и сериозни сръбски журнали, какъвто е „Дело“. Ако да не бѣхъ тия поводи, нѣмаше да се занимаваме съ труда на Галиб-ефендия, понеже той е много слабъ и нѣма вътрѣшна стойность.

Българската екзархия споредъ сръбския писачъ е дѣло на графъ Игнатиева, който я създаѣтъ чиста и идеална, за да брани православ-

нитъ догми и славянството. Обаче екзархията не се задържала на тази висота, а станжала оръдие на шовинисти, които съ нея се завзели да служатъ на българскитъ шовинистически планове. Затова екзархията се унижавала и за пакостъ на православието влизала въ сношение съ протестантитъ, кокетирала съ пезуптитъ, като е имала прѣдъ видъ тѣхнитъ дълбоки и прѣпълнени съ наръ каси (стр. 455). Руситъ късно сж се сѣтили, че екзархията не отговаря на идеалитъ на славянството и на православието, и то едвамъ когато българскиятъ екзархъ честитилъ католишкия бракъ на българския князь. Тогава руситъ затворили касата на Славянското благотворително общество за екзархията. Обаче съ това не може да се залечи раната, която българскитъ дѣла сж нанесли на славянството, а главно на сръбството. Подиръ смъртта на прочутия Стефанъ Стамболовъ работитъ се поизмѣнили, но това е врьжнено нѣщо. Ще дойде врьме, когато руситъ изново ще се ядосватъ, но пакъ ще пращатъ сръдства. Руситъ иматъ нѣкаква особена слабостъ къмъ българитъ. Авторътъ не знае, дали това произлиза отъ нѣкоя особена симпатия, или отъ другъ *raison* (стр. 456).

По-нататкъ Галиб-ефендия пише за устройството на българската екзархия и за сегашния екзархъ Иосифъ. Споредъ него екзархията е натъкмена по образа на патриаршията, като ѝ е даденъ такъвъ духъ, щото да служи изключително на българската идея. Екзархътъ Иосифъ е човѣкъ силенъ както физически тѣй и интелектуално. Той е уменъ и хитъръ и умѣе да чува своето достоинство. Той олицетворява цѣлата екзархия. Отъ служещитъ при него лица най-виденъ е Шоповъ, който служи всецѣло на шовинистическитъ български цѣли. Той е и редакторъ на в. „Новини“, противъ волята на правителството, което чрѣзъ Пандурова искало да го отстрани, но екзархътъ го задържалъ (стр. 458).

Авторътъ се е убѣдилъ, че българскиятъ екзархъ Иосифъ I. е дукавъ дипломатъ, който умѣе да си служи и съ англичанитъ и съ австрийцитъ, когато има нужда. Прѣди прѣкръстваньето на князь Бориса отношенията между екзархията и англичанитъ до тамъ се оближили, щото английскитъ консули изъ Македония станжали каснери и посрѣдници на българскитъ пропагандистически комитети (стр. 458). Следъ прѣкръстваньето работата се измѣнила. Хитриятъ екзархъ успѣлъ да убѣди наново добродушнитъ руси, че той е тѣмъ прѣданъ, и да фърли всичката кривизна за дотогавашнитъ работи върху Стамболова. Прѣкръстваньето на князь Бориса довело до разрывъ между екзархията и царството (стр. 458, 459), което е правило голѣми услуги на българитъ, като е разширявало посрѣдствомъ своитъ школи българския езикъ и българската култура. Тукъ се разправятъ дѣтнски приказки още за униятския епископъ Младеновъ, отъ когото екзархътъ искалъ да откопчи голѣмото му иманье.

Най-сетѣ авторътъ ни разправя и за въпроса по диганьето схизмата. Този въпросъ споредъ него е билъ подигнатъ отъ руския цариградски посланикъ Нелидовъ, който искалъ съ рѣшаваньто му да спечели любовта на царя и на славянския благотворителенъ комитетъ (стр. 459). Руската дипломация съ диганьето на схизмата е тъкмѣла да постигне разни цѣли. Прѣди пепчко тя е искала да поправи една голѣма своя грѣшка, като дигне българската екзархия отъ Цариградъ, която толкова много пакости е правѣла на руситъ, на славянството и

на православieto! Съ това щѣло да се въведе единство въ православната черква, щѣлъ да се тури край на католицизма въ Македония, и екзархътъ, като стои въ София, щѣлъ да има на око княза Фердинанда и дѣлата на католическитѣ мисионери, които иматъ голѣмъ успѣхъ въ България.

Българскиятъ князь е водилъ лични прѣговори съ грѣцкия патриархъ въ присѣствіието само на Константиновича, първия секретаръ на българското агентство въ Цариградъ. На всичката работа побъркалъ българскиятъ екзархъ, който силно вѣстанялъ противъ прѣмѣстванъето на екзархията и повдигналъ цѣлото българско духовенство противъ това нѣщо. Прѣговоритѣ били отложени да се продължатъ въ Петербургъ. Екзархътъ постигналъ тѣй, защото съ диганъето на екзархията не ще има кой да ръководи тѣй добръ българската пропаганда въ Македония и въ южнитѣ части на Стара Сърбия (стр. 462). Патриаршията е била заставена отъ общественото грѣцко мнѣние да откаже, че е водила прѣговори за диганъе на схизмата. Гърцитѣ не желаѣтъ да се дигне схизмата, защото се боятъ, че като се намѣстятъ български владци (споредъ прѣговоритѣ) въ македонскитѣ епархии и въ патриаршеския синодъ, ще дойде единъ день работата до тамъ, да се натъкми единъ русинъ за патрикъ, и тогава ще се каже на гърцитѣ: ора кали! (стр. 463).

Македонскитѣ „бугарши“ иматъ другъ погледъ на работата. Тѣ желаѣтъ да се прѣмѣсти екзархията въ София, но въ замѣна на това искатъ да се поднови охридската македонско-българска църква. Екзархията това не иска и по тая причина праща македонцитѣ учители въ България, а българи отъ вѣнъ довежда въ Македония. Това сѣщото прави и съ поповетѣ.

Статията се свършва съ нѣколко думи, казани за униатската църква и за протестантитѣ, които разпространявали българщината въ злочестата Македония. Българската пропаганда помага на униатитѣ (стр. 465) отъ политическа смѣтка. А вселенската патриаршия, заслѣнена отъ панеленизма, не обръща нужното внимание върху това нѣщо.

Отъ всичко горѣизложено се види, че сръбскиятъ ученъ Галибефендия отъ една страна не познава добръ българската екзархия, а отъ друга страна си служи съ неистински доношения, да клевети и позори най-високото българско духовно учреждение и неговия началникъ.

Всѣки, който що-годѣ е прослѣдилъ вървежа на българо-грѣцката черковна распра, знае, че основаванъето на българската екзархия е плодъ на една тежка и жестока 40-годишна борба, а не дѣло на едно лице, на било то и графъ Игнатиевъ. Отъ 1833. год., когато сконскитѣ и самоковскитѣ граждани потърсенихъ български владци отъ патриаршията, до 1870. год., когато излязе извѣстниятъ султански ферманъ, съ който се призна правото на българитѣ, да иматъ отдѣлна своя църква, българитѣ отъ Мизия, Тракия и Македония дадохъ грамадни жертви за своята черковна самостоятелностъ, като бѣхъ дълбоко убѣдени, че безъ отдѣлна черква тѣ не могатъ да съществуватъ като народъ. Колко души загубихъ своето иманъе, колко души пожертвувахъ живота си за народния идеалъ! Сръбскиятъ писателъ лекомислено игнорира цѣлата тази епоха, която създаде българския народъ, и съ двѣ души опредѣля създаванъето на българската екзархия. Да бѣше прочетъ поне трудътъ

на руския ученъ по черковния български въпросъ Тепловъ, „Галиб-ефендиѣ“ щѣше да се позамисли, прѣди да се произнесе за създаването на екзархията.

Писачътъ не познава и организацията на българската екзархия, той още не знае, че подиръ руско-турската война сѣхсеніята сѣвѣтъ не се състави вече, макаръ да се е работило доста много за неговото подновяване; той не знае, че екзархийскія синодъ засѣдава за сега въ София, а не въ Цариградъ. Той споменува на произволъ имена и лица, които нѣматъ нищо общо съ това, за което иска да говори. Напр. пише за нѣкой си „старъ делия Григори“, който е замѣствалъ екзарха въ врѣме на неговото дохождане въ София за миропомазането (стр. 458), а пѣкъ извѣстно е, че никакъвъ Григори не сѣществувалъ въ екзархийското управление, а замѣстникъ на екзарха бѣше митрополитъ Максимъ. Като говори за унията (стр. 461), писачътъ замѣства името на архимандритъ Иосифъ Соколски съ нѣкой си „дедо Игнатиѣ“!

Види се, че въ сръбското посолство въ Цариградъ зорко сѣ слѣдили въпроса за схизмата, затова „Галиб-ефендиѣ“ повече се разпростира по него. Но и тукъ той леко е погледилъ на сѣщността на работата. Като ни разправя за разни прѣговори, които сѣ вършени въ Цариградъ, той свършва съ твърдѣнието, че въпросътъ не се разрѣшилъ, защото българскія екзархъ се възпротивилъ и повдигналъ българското духовенство съ себе си. Трѣбаше почтеніята авторъ да вземе прѣдъ видъ, че такива важни въпроси не се рѣшаватъ тъй лесно отъ поединични лица. Нито българскія екзархъ, нито Нелидовъ, нито българското правителство бихъ били въ състояние да разрѣшятъ българо-гръцката черковна распра, безъ да взиматъ прѣдъ видъ общественото мнѣние на българския народъ. Цѣли 10 вѣка има отъ покрѣстването на българитѣ, и прѣвъ всичко това врѣме се е продължавала една непрѣкъснатъ борба между българския народъ и цариградската патриаршия за черковна самостоятелностъ. Едвамъ слѣдъ ужасни жертви и усилия българитѣ сполучихъ да постигнатъ една завѣтна своя цѣль, като спечелихъ мѣсто въ стѣнитѣ на Цариградъ за своя духовенъ началникъ, като създадохъ единъ мощенъ духовенъ центъръ за своя народъ. Може ли да се мисли, че тъй леко се измѣства тоя центъръ! Само нѣкои голѣми катастрофи, които бихъ измѣнили основно картата на Балканския полуостровъ, бихъ могли да измѣстятъ духовното българско управление отъ босфорския градъ. На всякой случай доброволно такова нѣщо не ще се извърши, понеже никой народъ не ще се съгласи да се самоубива, като унищожаватъ това, което е създакъ съ неизброими жертви.

Свършено неосновно е твърдѣнието на автора, че българската екзархия докарва въ Македония учители и свещеници отъ България, а македонски праща въ България. Споредъ най-достовѣрни свѣдѣния, които имаме на рѣка, сега за сега въ цѣла Македония има едва 7 души учители, които не сѣ родомъ отъ Македония. Отъ тѣхъ 4-ма сѣ учители въ Солунъ, 1 въ Витоля, 1 въ Скопье и 1 въ Струмица. Колкото се касае до попове, то отъ всичкитѣ, които сѣ подвѣдомствени на екзархията, ние не познаваме нито единъ, който не е родомъ отъ Македония. Истина е, че въ княжество България има мнозина учители и свещеници отъ Македония, но за тѣхното дохождане тукъ най-малко ще е виновна българската екзархия. За нея би било желателно, мнозина отъ тия хора да си бѣхъ по домоветѣ.

Иде редъ да кажемъ нѣщо за множеството клевети, съ които „Галиб-ефендиѣ“ е намѣрилъ за добрѣ да отрупа българската екзархия. Намъ е жалъ, като виждаме, съ какви долни сръдства се старае сръбскиятъ писателъ да позори българската черква, жалъ ни е още, че сериозниятъ журналъ „Дело“ е допустилъ тази статия безъ всѣкакви оговорки отъ страна на редакцията. Нали ужъ ще се стараемъ да изгладимъ отношенията между двата братски народа!

Българската екзархия се обвинява, че е имала близки отношения съ униятската и съ протестантската пропаганда, даже, че се е ползвала съ парични сръдства, взимани отъ католицитѣ. Който знае, каква люта борба е водила и до сега води българската екзархия съ униятството, никога нѣма да допуци мисълта, че сж възможни нѣкакви близки отношения между тия двѣ църкви. А за писателя на статията е непростително да не знае тия работи. Българската черква, още непризната и неуредена, подъ началството на Илариона Макариополски нанесе жестокъ ударъ на унията въ Цариградъ и я разсипа още при появяването ѝ. Българската екзархия още отъ самото си основаване взема всичкиятъ мѣрки, да унищожи униятството въ Македония, и прѣзъ послѣднитѣ години тя постигнх блѣскави резултати. Въ Гевгелійската, Енидже-Вардарската и Полянинската каза унията е окончателно унищожена, а въ Кукушката каза сж останжли едва 50 кжщи унияти въ града Кукушъ, а въ селата почти нищо не е останжло. Всичкитѣ бивши унияти сж днесъ православни, подвѣдомствени на екзархията. Само единъ голѣмъ невѣжа или безобзиренъ врагъ на българската черква може при тия фактове да твърди, че тя нѣкога е работила въ съгласие съ католическитѣ патери. За протестантството нѣма да говоримъ нищо, защото въ цѣла Македония едвамъ се наброяватъ 200 български фамилии негови послѣдователи, и то всичкитѣ сж заварени отъ екзархията. Подиръ 1870. год. протестантството въ Македония не само че не е направило успѣхъ, но е изгубило всѣко значение.

Клевета е сжщо тъй твърдѣнието на писача, че българската екзархия е получвала сръдства отъ Славянското благотворително общество. Българската екзархия се е поддържала отъ самото си създаване до днесъ изключително на сръдствата на българския народъ и никога не е търсила отъ гдѣ да е външни помощи. Съ това далечъ не искаме да отричаме добринитѣ, които сж видѣли българитѣ отъ това благородно общество, което е помогнжло на мнозина младежи да добижътъ по-лесно образование въ Русия, но това сжщото общество е правило и прави до днешенъ день подобни добрини и на сърбитѣ.

Когато почтениятъ „Галиб-ефендиѣ“ говори за Шопова, то той се обръща на доносчикъ. Какво друго означава неговото твърдѣние, че Шоповъ е анонимътъ Офейковъ, който е писалъ книгата «La Macédoine» (стр. 447)? Окончателно гнусенъ става писачътъ, когато говори за нѣкакви си распри между Шоповъ и нѣкой секретаръ и съ много нелѣпи загадки се е помжчилъ да фърля лични клевети вѣрху българския екзархъ. Ние не искаме тукъ да опровергавае тия инсинуации, защото достойнството на българския екзархъ, което сръбскиятъ ефендия напусто се е постаралъ да унижи, е познато много добрѣ не само на българитѣ, но и на всичкитѣ чужденци въ Цариградъ, които сж имали какви годѣ сношения съ него.

Несравнено по-голѣма полза щѣше да принесе авторътъ на писмата отъ Цариградъ на сръбската четеща публика, ако се бѣше постаралъ

намѣсто блѣднали клевети да достави истински свѣденія за българската екзархия.

Много пхти редакцията на „Дело“ е изказвала мисълта, че доброто шастие на двата еднокръвни и едновѣрни народа много зависи отъ тѣхното приятелско живѣние помежду имъ. За да се постигне това нѣщо, трѣба тия народи да се опознажатъ добръ единъ другъ. Вѣстникитѣ и журналитѣ могатъ много да послужатъ въ това отношение. Обаче обнародванъето на статии като Галиб-ефендиевата докарватъ до противуположни резултати, защото, като вѣдватъ лъжливи свѣденія между четещата публика съ тенденциозни цѣли, прѣдизвикватъ увеличаване на омразата.

B.

Balkan, Jedinstvu i bratskoj slogi. Izdao uz sudjelovanje mnogih prijatelja sjedinjenja crkava D-r Alexander Bresztyenszky. Svezak I. Zagreb, Cijena 60 krajc.

Цѣльта на това издание е да пробива пхтъ на идеята за съединението на двѣтъ черкви — римската и източната, особено между еднокръвнитѣ братя, на които вѣрскитѣ разлики сж докарали и ще докаратъ безкрайни бѣди. Въ уводната статия „Zadaća Balkana“, редакторътъ подробно излага цѣльта на списанието. Споредъ него разликитѣ между източната и западната черква не сж толкова голѣми, щото да не може да се проведе разумно междуособно изравнение и съединение на двата религиозни мира. Списанието ще излиза неопрѣдѣлено, въ отдѣлни книги. Първата книга съдържа: 1. Поздравъ отъ спис. „Балканъ“. 2. Поздравъ отъ горнобосненския архиепископъ Йосифъ къмъ братята сърби. 3. Източнитѣ обреди и светата римска столица. 4. Папа Левъ XIII. и Антижъ, патриархъ цариградеки. 5. Пхтна чертица (върху единството на старитѣ богослужения). 6. Устройството на Песу-совата черква прѣвъ първитѣ два вѣка. 7. Прѣгледъ на източната черква въ Австро-Унгария. 8. Черковни обреди и християнски обичаи. 9. Аутономията на сръбската православна черква въ Хърватско и Унгария.

Забѣлжително явление е, че въпросътъ за съединението на черквитѣ пакъ се подига отъ страна на хърватитѣ, и то отъ видни католици, на чело съ редактора Д-ръ А. Брещенски, бивши професоръ по правото на загребския университетъ.

.I. M.

Новитѣ извѣстия на г. Г. Занетова за П. Парчевича и врѣмето му. (По поводъ на статията на стр. 60—75 отъ тази книга на „Българ. Прѣгледъ“).

Не ще бжде мъчно на читателя, който по-горѣ е вече прочелъ статията на г. Занетова „Нови извѣстия за П. Парчевичъ и врѣмето му“, да се досѣти, що ме е подбудило да обърна тѣй скоро и тѣй особено внимание върху ѝ. Тия мои редове щѣхъ да се явятъ като редакционна бѣлѣжка непосредствено подиръ статията на г. Занетова, да не бѣше случайно тя вече приета отъ нашата редакция и напечатана, когато азъ въ началото на октомври пристигнахъ отъ странство. На драго сърдце бихъ отложилъ за по-сетнѣ критическитѣ бѣлѣжки, които правя по-долу по поводъ на „Новитѣ извѣстия“ на г. Занетова.

ако биваше една редакция съзнателно да допуска въ своя органъ неразбории и криви тълкувания по извѣстни научни въпроси, та отсетивъ дори да ги освѣтлява, откакъ се прѣдизвикать недоумѣния. А тъкмо това би значило въ дадения случай, слѣдъ като статията на г. Занетова е била вече приета въ този си видъ, ако се пропуснѣше тя безъ коментарии. Тия коментарии сж необходими не само по отношение къмъ ония мѣста на статията, гдѣто г. Занетовъ оправя Пречека и кори мене, че съмъ забърквалъ въпроситѣ, но сжщо тъй и къмъ нѣкои отъ самостоятелнитѣ заключения на автора.

Своитѣ нови извѣстия г. З. е черпалъ отъ двѣ съчинения — издадения отъ В. А. Уреке кодексъ на епископа Бандина и съчинението на Ionescu-Gion «*Ludovicu XIV și Constantinu Brancoveanu*». Отъ първия източникъ г. З. е извадилъ нѣкои подробности, които направо се отнасятъ къмъ събития изъ живота на Марка Бандина и съ които е изпълнилъ първитѣ 7 страници на съчинението си, и слѣдъ това, като цитува нѣкои мѣста изъ българската история на Пречека и изъ моето съчинение „Изъ историята на българската католич. пропаганда въ XVII. вѣкъ“, прѣминава къмъ втория си източникъ, изъ който цитува 4 страници ужъ нови данни за Нарчевича, безъ свързка съ прѣдмета на първитѣ 7 страници — Бандина. Слѣдователно г. Занетовъ неорганически е свързвалъ въ едно двѣ теми, отъ които едната се отнася къмъ Бандина и Марцианополюската архиепископия, а другата къмъ дипломатическата дѣятелностъ на знаменития Нарчевичъ. Въ края съвсѣмъ à propos се съобщаватъ двѣ дребуили пакъ отъ кодекса на Бандина, безъ свързка съ Нарчевича. Разбира се, че споредъ това заглавието „Нови извѣстия за Н. Нарчевича“ излиза неумѣстно. Азъ ще се позанимажъ отдѣлно съ първия и втория прѣдметъ на „Извѣстията“.

Подробноститѣ относително пжтуванѣето на Бандина прѣзъ Търговище и Ишъ до Бакъу сж доста интересни и нѣма какво да се спораме при тѣхъ, а ще прѣминемъ къмъ вопроса за границитѣ на Марцианополюската епископия, който г-нъ З. тукъ подига. (Споредъ него тя се е състояла само отъ „Долна Мизия и кралство България“, до като Доростолъ, Силистра, Добруджа и Молдова не влизали въ нея, поради което Бандинъ, като свѣдѣль въ Бакъу, самъ се наричалъ само администраторъ на послѣднитѣ три страни, а не епископъ (вж. по-горѣ стр. 61 ит.). Съ това се оборвали твърденията на Пречека и Милегича (стр. 62).“ Ала тия послѣднитѣ не можътъ да бѣдѣтъ оборени, понеже тѣ въ нищо не противуречѣтъ на „откритието“, направено отъ г-нъ З. и понеже тѣ се основаватъ на цѣлъ редъ автентични документи, които можеше и трѣбаше г. Занетовъ, щомъ дотамъ го е заинтересувалъ въпросътъ, да потърси въ изданието на Ферменджина и да се освѣтли както трѣба по него. Наистина въ Бакъу е трѣбало да сѣди титулярътъ на старата молдовска „Баковска епископия“, но въ сжщностъ тъй нареченитѣ „Баковски епископи“ живѣли въ Полша и и рѣдко се вѣставали въ Молдова. Поради това софийскитѣ архиепископъ Деодатъ въ качество на апостолнич. викарь на Влахия и Молдова е ималъ на своя грижа и тия двѣ страни, освѣнъ гдѣто подъ негово вѣдомство се падала и източна България. Съгласно съ това и титулата му е била: *Archiepiscopus Sardiciensis administrator regni Bulgariae et vicarius apostolicus in provinciis Valachiae et Moldaviae*

(вж. у Ферменджина LXVIII—LXIX). Това е накарало Деодата да прѣдложи да се раздѣли софійската архиепископия на двѣ, като се избере новъ епископъ за „оная частъ отъ България, що е задъ рѣката Осъмъ и за цѣла Молдавия“ а нему (Деодату) да се остави останалата частъ отъ България и Влахия.

Деодатъ въ своя рапортъ (LXX) подробно мотивира своето прѣдложение и между друго казва, че самъ молдавскиятъ войвода не искалъ епископъ отъ Поляша, понеже поляцитѣ (повече такива сж били Баковскитѣ епископи, назначавани отъ полския кралъ) не искали да сѣдѣтъ въ столицата си, а той жалаелъ епископъ, който да сѣди («Il principe vol che risieda il vescovo et li Polacchi non risiedono»). Споменува се, какъ баковскиятъ епископъ Замойски (Zamoscius) не дохождалъ въ епархията си и пр. и пр. Съ всички тия доводи кардиналитѣ Памфилиусъ и Палотусъ се съгласили и рѣшили (LXIX. 1643 год. 14 Апр.) да се създаде Марцианополска архиепископия съ сѣдалище въ Силистра, въ която да влизатъ още и Молдова и Влахия. Но понеже Деодатъ жалаелъ да остане Влахия подъ негово вѣдомство, съгласилъ се съ Бандина, да се състои Марцианополската епископия отъ сѣв.-източна България заедно съ Добруджа и отъ провинцията Молдова, въ която ще можелъ Марцианополскиятъ епископъ да живѣе¹⁾ (сир. въ Бакау, а не въ Силистра, както е било отначало опрѣдѣлено). Въ този смисълъ сж опрѣдѣлени границитѣ на Марцианополската архиепископия и въ указа, съ който е назначенъ Бандинъ за архиепископъ (вж. LXXXI. 1644 г. 23 Декемвр.). И тъй Бандинъ, макаръ че е ималъ отначало неприятности, заседналъ въ Бакау като Марцианополски епископъ имайки подъ свое вѣдомство и чаството въ Молдова. Титлата: „Баковски епископъ“ формално е останяла на полския „молдавски“ епископъ Замойски, съврѣменикъ на Бандина, поради което подирниятъ седѣлъ въ Бакау подъ титла на Марцианополски архиепископъ и апостолич. викарь и администраторъ на Молдова.

Ето тъй стои въпросътъ, и както вижда читателятъ нищо противурѣчиво нѣма на туй нито у Иречека нито у мене, а противурѣчие се показало само на г. Занетова, който си помислилъ, че открилъ новостъ.

Въ втората частъ на съчинението си, г. Занетовъ първомъ разказва, че отъ казаната статия на Юнеско Джонъ недавно узналъ, че имало специално съчинение върху живота и дѣятелността на П. Нарчевича, издадено отъ графа Іулия Пѣячевича, още на 1880 год. и понеже това съчинение за сега (!) не му било достъпно, рѣшилъ да съобщи на българската публика само ония цитати изъ съчинението на Пѣячевича, които намѣрилъ у Юнеско Джонъ. При това, като били тия свѣдѣния за Нарчевича съвсѣмъ нови за г-на Занетова, помислилъ си, че има право да ги прѣдстави и на науката като „нови извѣстия“ та далъ и такова грѣмко заглавие на статията си. Нѣма съмнѣние, че данни, отколѣ извѣстни на науката, не бива да се прокарватъ за нови. Съ това не се отказва г. Занетову правото, да съобщи съдържанieto на казаната монография на Пѣячевича, излѣзла на нѣмски

¹⁾ „Al arcivescovo di Marcianopoli sia concessa la sua chiesa di Marcianopoli con le sue suffraganee e la provincia o vero chiesa di Tomi, che confina con la sua et la proovincia di Moldavia, dove potrà fare la residenza, essendo provincia libera et dove potrà haver commodita di vivere“ (вж. LXVIII.).

езикъ, въ изводъ на български, но разбира се, подъ съвсѣмъ друго, по-скромно заглавие и то възъ основа на самия оригиналъ, а не на цитати. А защо не е било това съчинение достъпно Г-ну Занетову? Немъ е полезно за българската наука да се съобщава съдържанието на едно толкова важно съченение, излѣзло прѣди 16 години и достъпно въ книжарската търговия всѣкому, който го потърси, само по чужди цитати? Естествено е, че по едни откъсочни свѣдѣния не може да се вникне основателно въ една толкова сложна политическа дѣятелность, каквато е развилъ Парчевичъ въ своя буренъ животъ. Когато Иречекъ е написалъ собитиѣ свѣдѣния за Парчевича въ своята българска история, той прѣдварително е билъ изучилъ по-голѣмата часть отъ тоя материалъ, що излѣзе четири години по-сетѣ обработенъ въ монографията на Пѣячевича.

Когато и азъ мимоходомъ се докоснахъ въ своето съч. върху католишката пропаганда о политическата дѣятелность на Парчевича, цитувахъ повече Иречека, и прибавихъ само нѣкои данни за Парчевича, които намѣрихъ у Ферменджина. Тогава азъ не знаехъ за съчинението на Пѣячевича, па и темата ми не бѣше въ толкова тѣсна свръзка съ политическата и дипломатич. дѣятелность на Парчевича, та можехъ да минжъ съ краткитѣ свѣдѣния, що имахъ на рѣцѣ. Госп. Занетовъ, който не е взелъ въ рѣцѣ Ферменджиновитѣ документи и които се извнисява, че не е челъ и съчинението на Пѣячевича, толкова ясно схванжлъ всичко, че се впуска да полемизува и съ Иречека, като дава нѣкакви свои прѣдположения за характера на Матея Бесараба и ролата му въ политическия заговоръ съ българскитѣ католици. и пр. Освѣнъ това той отрича факти, които азъ твърджъ възъ основа на документи. Разбира се, на г. Занетова се виждатъ нѣкои нѣща забъркани, понеже той не е дочелъ това, що не е цитувано у Йонеску Джонъ.

Понеже въ послѣдно врѣме ме занимава историята на нашата католишка емиграция, заинтересува ме повече и животътъ на Парчевича, и тъкмо върху съчинението на Пѣячевича недавно лично ми бѣ обърижлъ вниманието самъ г. Иречекъ. Като имамъ на рѣцѣ съчинението на Пѣячевича, можъ и по него да провѣрижъ не само това, що г. Занетовъ знае, но и това, що не знае по въпроса. Ще остави на страна, всички прѣдположения на г. Занетова, подкрѣпени съ „вижда се“, както нпр. че не е било възможно Вандинъ да е вземалъ участие въ заговора, че не било вѣроятно „щото съ нищо неизвѣстния Матей Басарабъ“ да е билъ на чело на заговора и пр. и пр., защото тѣ сами се оборватъ отъ другитѣ свѣдѣния даже у самия г. Занетовъ. Ако бѣше прочелъ г. З. съчинението на Пѣячевича, не щѣше да излиза съ такива прѣдположения. Ще отговорижъ само на неговитѣ бѣлѣжки относително онова мѣсто у мене, което споредъ него „забъркано“ и невѣрно прѣдавало историята.

Датата 1654. год. у мене не се отнася къмъ първото ходене на Парчевича въ Виена и Римъ, а къмъ второто му ходене въ Римъ и отъ тамъ посетитѣ въ Виена, за което г. Занетовъ не знае, ако и да е споменжто за това отъ часть у Ферменджина, а подробно у Пѣячевича (Archiv f. österr. Geschichte 59. Bd. 2 Hälfte 376). Тогава, именно на 1654. Парчевичъ е ходилъ въ Римъ и то нагледъ само по въпроса за неговото назначение за епископъ, та стоялъ тамъ двѣ

години. Разбира се, и тукъ той е дѣйствувалъ въ полза на своите политически планове, защото наскоро слѣдъ завърщанъето си отъ Римъ е станало важно съзакятнишко съвѣщание между него, Кирила (Търновския митрополитъ) Гаврила (сръбския патриархъ), сепиѣ молдавския войвода Стефанъ XIII., влашкия войвода Константинъ Басараба и пр. Отъ страна на заговорниците Парчевичъ отишелъ повторно въ Виена на 1656. г. въ августъ.¹⁾ Колкото се отнася до първото ходенѣ на Прачевича въ Полша на 1648. г., у мене е изрично споменато (Български Прѣгледъ XI—XII. 171), а сѣщо така у мене е споменато и второто ходенѣ на Парчевича въ Полша (ор. с. 171)., като се споменува и заговорътъ отъ 18. декември 1649. год. У мене само не е казано, че Парчевичъ се е бавилъ подълго врѣме на второто си идване въ Римъ (1654), което добръ се разяснява отъ съчинението на Пѣячевича. —

.I. M.

¹⁾ „Er übernahm bei seiner unfreiwilliger Masse auf kirchlichem Gebiet, jedoch nicht ohne Vorwissen seiner Vorgesetzten den ebenso ehrenvollen als schwierigen Auftrag und begab sich nach Wien, wo er nach mühevoller Reise in August 1656. eintraf“ (ор. с. 379).

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Царь Симеонъ Велики на сцената въ Загребъ. Въ края на минхлата театрална сезона, а именно на 29. априли и 5. май т. г. е била прѣдставена въ загребския театъръ нова историческа трагедия «Simeon Veliki» (Симеонъ Велики), написана отъ д-ръ Тресичъ-Павичичъ (Tresić-Pavičić). Нѣма съмнѣние, че насъ особено интересува тая нова хърватска драма, и бихме съобщили за нея нѣщо повече, стига да бѣше напечатана и съ това и намъ достъпна. За сега ще дадемъ накратко съдържанieto, споредъ както е изложено въ сръбския журналъ „Дело“, а слѣдъ това ще приведемъ изцѣло и една оцѣнка на драмата, която намираме въ загребското списание «Vienac» бр. 19., колкото да могатъ читателитѣ ни да си съставятъ приблизително понятие за нейната стойностъ.

„Византийскитѣ императоръ Константинъ Порфирогенитъ се сгодилъ съ хубавата Райна, дъщеря на Симеона. Райна обича хърватския кралъ Томислава и тѣгува, че баща ѝ я дава другиму, когото тя не обича. На Симеоновия дворъ се намира и сръбскитѣ жупанъ Захария Прибисавльевичъ, като неговъ плѣнникъ, и той се опитва да се освободи съ помощта на Райнината любовь. Но тя не го обича и насмалко не го погубватъ поради прѣголѣмата му смѣлостъ сръбъ Райна. Тѣкмо му прощаватъ животътъ, достига извѣстие отъ Цариградъ, че Константинъ не иска Райна. Симеонъ обяснѣ отъ ядъ и се пригавя да отпѣсти. Между туй пристига пратеникъ отъ краля Томислава, да иска ржката на Райна за своя кралъ. Симеона туй радва, защото се надѣва, че по този начинъ най-лесно ще си подчини Томислава, което той отколдъ желае. Готви се за борба противъ Византия. Захария всичко чува и иска да развали плановѣ на Симеона. Тукъ се свършва първото дѣйствие. Въ второто дѣйствие се прѣдставя бойно поле на р. Марица. Отъ едната страна е Симеонъ, а отъ другата византийската войска заедно съ сръбската. На чело на сръбитѣ е князь Павле Брановић, когото Захария отъ душа мрази. Захария почва да отпѣцава на Симеона: крипомъ убива сина му Ивана и изнася мртвото тѣло на Павла, като го клевети, че той е убилъ Ивана. Симеонъ му повѣрва и му възвръща сръбското княжество. — Върхътъ на дѣйствието е въ третия актъ: Симеонъ принуждава Цариградъ да се прѣдаде, и тѣкмо да се подинше договоръ за миръ, както го е той желаялъ, пристига извѣстие, че Захария нападналъ столицата му Преспа и че проводилъ помощъ на Цариградъ. Симеонъ ведихга напуца Цариградъ и побързва въ държавата си. Захария не мирува. Той всекакъ се стреми да скара Симеона съ Томислава и най-сетѣ сполучва. Томиславъ не иска по

желанието на Симеона да прѣдаде сръбските бѣжанци, и войната се почва. Томиславъ побѣждава Симеоновия войвода, който въ името на Симеона е билъ управителъ на Сърбия. Противъ Томислава се задига самъ Симеонъ, ала не сполучватъ да се помириктъ. Симеонъ иска да има властъ надъ всичкитѣ балкански славяни, а Томиславъ не се съгласява. Захваща се бой. Българитѣ попадатъ въ хърватските засади и изгинватъ. Загинва и самъ Симеонъ, и надъ неговия трупъ се кължатъ балканскитѣ славяни, че никога вече нѣма да воюватъ единъ противъ други. Захария загинва още прѣди туй, като го издава прѣстенътъ на убития Симеоновъ синъ, Ивана. — Хърватитѣ вече прогласиха «Симеона Велики» за най-добрата трагедия отъ тия, които иматъ до сега въ своята литература“. (Дело, Јули 1896. 179).

Ето и рецензията на „Vienac“: „Симеонъ Велики, царь български, напада на Византия, слѣдъ като е освоилъ Сърбия. Захария, сръбски жупанъ, който би желалъ да владѣе надъ Сърбия, а отъ друга страна е обидилъ Симеоновата дъщеря, получилъ плесница отъ брата ѝ, Ивана. Въ битката при Едрене Захария си отмѣщава, като убива Ивана, а вината стоваря върху жупана Павла, когото тѣй сжщо убилъ, ужъ да отмѣсти за смъртта на Ивана. По този начинъ Захария става управителъ на Сърбия. Византийцитѣ сж побѣдени, Симеонъ се намира прѣдъ Цариградъ. Царь Романъ Лакапенъ, жена му Зое и патриархътъ моликтъ Симеона, да спре обсадата. Тенѣрва слѣдъ като му донасятъ главитѣ на неговитѣ вожди, които между туй погубилъ Захария, дига обсадата отъ Цириградъ и нахлува въ Сърбия, която опустошава. Захария избѣгва при новокоронования хърватски кралъ Томислава и памѣрва у него защита. Симеонъ изисква отъ Томислава да му прѣдаде Захария, но той отрича това. Дохакда до война и първомъ бива побѣденъ българскиятъ вождъ Алагоботуръ, а сетнѣ и самичкъкъ царь Симеонъ пада въ боя.

Това е накратко съдържанието, което на първъ погледъ показва, че „Симеонъ Велики“ е „history“ съ панегирична тенденция подобно на Шекспировия Хенрикъ VIII. Съ развитието на самата драма излиза на явѣ двойна тенденция. Отъ една страна силниятъ Симеонъ, комуто се кланя цѣлиятъ Балканъ (I. дѣйств.), който побѣждава гръцката войска (II. дѣйств.), комуто се кланя самиятъ византийски царь, като посиналъ дори главата си съ пепелъ (III. дѣйств.), който опустошава цѣла Сърбия (IV. дѣйств.), намира силенъ противникъ и побѣдителъ у хърватския Томиславъ (V. дѣйств.). Симеонова идея е, да съедини подъ единъ „български“ скиптеръ балканскитѣ славяни. И Томиславъ се застъпва за идеята, да се съединиктъ балканскитѣ славяни, ала не да бѣдѣтъ едни на други подчинени, но междусобно независими. Затова Томиславъ защитава Брана, Чеслава и Захария, а Симеонъ опустошава Сърбия. Тенденцията на съгласието се изразява въ всѣко дѣйствие: и сръбинътъ Чеславъ, и Симеоновиятъ синъ Боянъ, и хърватинътъ Томиславъ често пхти я изказватъ, докато най-сетнѣ надъ Симеоновия трупъ я утвърдяватъ. Тѣзи идеи прѣобладаватъ до такава мѣра, че самото драматично дѣйствие на много мѣста се губи. Конфликтътъ, въ който влиза Симеонъ, съвсѣмъ слабо е изтъкнхтъ, и настая въ всѣко дѣйствие другъ. Въ третото дѣйствие се показва баща между двата си сина: чудатиятъ хуманенъ поетъ Боянъ надумва баща си, да нападне Цариградъ, защото съглежда византийското вѣроломство, докато Петъръ

го отдумва отъ туй, защото люби измѣнчивата грѣцка принцеса Елена. Главитѣ на войводитѣ Сегрицъ и Мармай рѣшаватъ този споръ. Слѣдѣния конфликтъ се показва тегърва въ петото дѣйствие, гдѣто се борятъ славолубието и бащинската любовъ.

Споредъ това, що се каза, всѣко дѣйствие съчинява единъ видъ отдѣлна цѣлостъ, която при това е слабо свързана съ другитѣ. Патриотичната тенденция, която се протака прѣзъ цѣлото съчинение, както се казва „като червена нишка“, освѣтлява всичкитѣ лица съ нѣкаква очарователна свѣтлостъ. Характеристиката на отдѣлнитѣ лица не е съвсѣмъ прецизирана. Най-сполучена фигура всѣкакъ е Захария. Трогательно и интересно е бащиното тѣхуване за сина — сѣмънско поетично художество. Боянъ, Симеоновъ синъ, е най-чудната фигура въ цѣлата драма — нѣкаква Касандра, би могло да се каже. Той постоянно прѣдусѣща злото и прѣзъ всичкото врѣме съпровожда баща си, а този при все туй дѣйствува противъ неговитѣ свѣти. Право да си кажемъ, този Боянъ съ своитѣ привидѣния е „пето колело“, което ни най-малко не засѣга въ дѣйствието. Мислимъ, че г. авторътъ е вилелъ Бояна само по тая причина, че е намѣрилъ въ историческитѣ паметници неговата панетина оригинална и доста поетична фигура. Синътъ Петъръ, който въ третото дѣйствие доста влияе върху драмата, той (казахъ нѣкои) види се остана на бѣлитѣ грѣди на царевна Елена въ Цариградъ, защото никой нищо не знае вече за него. Той просто избѣгва изъ драмата слѣдъ третото дѣйствие.“

Слѣдъ нѣколко още бѣлѣжки, споредъ които би трѣбало да се поправятъ нѣкои мѣста въ драмата, оцѣнката завършва съ благоприятна прѣсѣда.

Надѣваме се, че ще можемъ тая драма да видимъ единъ день достойно прѣдставена и на нашата сцена.

Л. М.

Драматична школа въ Загребъ. Въ края на мѣс. септември (1. октомври по нов. ст.) се отвори въ Загребъ въ зданието на хърватската консерватория драматична школа, на която задачата е да пригавя добри сили за театрална кариера. Школата се състои отъ два курса; тази година се отваря само първиятъ. Съгласно съ цѣлта на заведеннето, ученицитѣ ще се упражняватъ въ декламуване, драматично прѣдаване и прѣдставяне. Освѣнъ това сѣ основани специални курсове за душевно и тѣлесно усвѣршенствуване на ученицитѣ. Въ първия курсъ ще се изучаватъ 13 прѣдмета, като ще се обръща най-голямо внимание върху хърватския езикъ, понеже прѣди всичко актьорътъ трѣбва съвършено да владѣе правилниятъ и чистъ книжовенъ изговоръ до най-малкитѣ тънкости както въ формитѣ така и въ звуковетѣ и ударението. Покрай хърватския езикъ ще се изучава французки и нѣмски, сѣтѣ хърватска поетика, естетика, история на всеобщата литература, драматична мимика, история на театралното изкуство, драматично прѣдставяне, исторически чертици съ огледъ къмъ драматичнитѣ произведения, танецъ и фехтуване. Между преподавателитѣ на школата се именуватъ извѣстниятъ професоръ Будмани, проф. Милеръ, д-ръ Шеноа, д-ръ Флориницъ, и примабалетината Грондона. Въ първия курсъ се записали десетъ ученика. Ученицитѣ, които свършатъ съ успѣхъ вториятъ курсъ, ще бѣдѣтъ ангажувани за

народния театъръ въ Загребъ, а постепенно отъ тѣхъ ще се организува театрална втора трупа, която постоянно ще дава прѣдставления, като клоуз на народния театъръ, по градоветъ въ провинцията.

Тия свѣдѣния за хърватската драматична школа даваме съ цѣль да обърнемъ вниманието на нашитѣ мѣродавни кръгове, които безъ съмнѣние иматъ присърце идеята за създаването и у насъ народенъ театъръ, върху сѣществуванъето на тая школа, въ която слѣдъ една прѣдварителна подготовка по български езикъ бихм могли и наши млади таланти да получатъ солидно драматично образование.

Л. М.

Прѣдисторични романи. Между разнитѣ крайности, които сега характеризуватъ литературнитѣ течения особено въ Франция, може да се отбѣлжи като особенъ видъ на сѣщински »fin de siècle« и стремението на романиста М. Rosny, да основе и „прѣдисторична“ литературна школа. Той е издалъ вече три романа „Vamireh“, »Eyrimah« и »Les Hipéhuз« въ които се рисуватъ лица и общества отъ прѣдисторично врѣме. Въ първия романъ, »Vamireh«, се рисува епоха отъ двадесетъ хиляди години прѣди историчната епоха, сир. отъ врѣме, когато мамутътъ спокойно е пасълъ по европейскитѣ ливади. Въ тогавашна Европа живѣхтъ — далечъ единъ отъ другъ — хора съ дългнестъ черепъ (долхокефали), които като диви звѣрове се крихтъ по пещеритѣ. Главниятъ герой на романа е главатаръ на едно троглодитско племе, у когото се поражда желание да види свѣтъ и затова се прощава отъ своитѣ еднородци и трѣгва да пътува къмъ изходъ слънце. Съ голѣма вѣщина рисува писателътъ, какви сѣпки трѣба да одолѣе героятъ му по пътя, като се лута по дѣвствени паралѣсове и като прѣминава грамадни рѣки. Най сетнѣ достига до истокъ и тукъ намира невѣста, съ която се вѣнчава. Описватъ се хора, които живѣхтъ по клоноветѣ на дърветата — нѣщо срѣдно между горила и човѣкъ — разказва се за едно племе хора, които се хранихтъ съ червеи, и живо се рисува учудванъето на троглодита, когато първъ пътъ се срѣща очи въ очи съ кучето. Чудно е само, че героятъ мисли и чувствува като парижки французинъ отъ XIX вѣкъ! И другитѣ романи сж такива. У »Eyrimah« се описватъ швайцарекитѣ „езерници“, хора, що живѣхтъ по езерата, гдѣто на яки колове градихтъ дървени колиби, и тѣхнитѣ кръвни неприятели, които се спускатъ прѣвъ глечеритѣ въ долините, приблизително както правахтъ и днесъ швайцарекитѣ алпийски водачи. — Изобщо трѣба да се признае, че романитѣ на Розни сж интересни, именно че фантазията на автора е буйна. Той е единъ видъ прѣдисторически Валтеръ Скотъ и — разбира се! — съотечественикъ на Жюль Верна. Споредъ догадкитѣ на англичанина Gosse въ спис. »Cosmopolis«, името М Rosny било псевдонимъ на двама братя, отъ които единиятъ билъ писателъ, а другиятъ ученъ. (По »Vienac« бр. 42).

Екскурсия на сръбскитѣ гимназисти и учители отъ Враня до Скопье. Въ „Извештај Враньске гимназије за школску 1895/96 годину“ съ съобщава за една екскурсия, която прѣдприели ученици отъ Враньската гимназия въ Скопье. Ето това съобщение изцѣло и безъ коментари отъ наша страна:

„Понеже тази екскурсия е по-голяма и свързана съ по-голями разходи, затова взехх участие само 34 ученика — пѣвци и 7 учителя. Тръгнѣхх съ желѣзницата отъ Враня на първия денъ на св. Троица, на 12 Май сутринта, и около 1½ часа слѣдъ пладне стигнѣхх въ Скопѣ. И прѣподавателитѣ и ученицитѣ бѣхх въ Скопѣ добрѣ приети отъ страна на валията, отъ муарифа (главния инспекторъ на всичкитѣ училища въ Косовския вилаетъ) и учителитѣ на турскитѣ ученици, както и отъ страна на сѣрбитѣ. Първиятъ денъ разгледахх градътъ. На втория денъ учителитѣ заедно съ ученицитѣ отидохх въ конака на валията, гдѣто подиринятъ хубаво ги посрещнѣх. Оттамъ отидохх въ турскитѣ училища, гдѣто ги дочекахх турскитѣ учители заедно съ ученицитѣ, парадно поставени, разведохх ги и имъ показахх всичкитѣ училищни помѣщения, и макъръ че бѣше мухамедански признакъ, учителитѣ изпитахх нѣколко ученика по география и французки езикъ. Въ това училище имаше ученици отъ мухамеданско вѣроизповѣдание но отъ сръбско потекло изъ Нови Пазаръ, Прищина, Нови Градъ, Приенопѣ, които всички говорѣхтъ на хубавъ юженъ диялектъ. — Него денъ вечерята нашитѣ учители устройхх банкетъ въ честь на муарифа и на турскитѣ учители. На другия денъ муарифътъ покани у тѣхъ си на обѣдъ нашитѣ учители и 12 по-възрастни ученика. Слѣдъ обѣдъ ученицитѣ заедно съ учителитѣ се ухлтихх къмъ желѣзопѣтната станция, кждѣто ги изпроводихх нашиятъ консулъ съ своята свита, муарифътъ, турскитѣ учители, директорътъ на сръбската гимназия въ Скопѣ, управителътъ на сръбскитѣ основни училища и мнозина видни сѣрби“.

.I. M.

Д. МАТОВЪ.

* 15. Май 1864. † 15. Септември 1896.

.... На широкия, полуспуснахъ прозорецъ въ единъ отъ вагонитѣ на международния влакъ стои той гологлавъ, блѣденъ, съ изпито лице и болезнена, нервна усмивка. Очитѣ малки, остри се вили жедно въ сбраната купчинка роднини и другари, дошли да го изпратятъ до гарата. Какво изразява тоя необикновенъ погледъ? — Безкрайна благодарностъ ли за указаното внимание, или нѣкакво мъчително чувство, таено дълго врѣме въ гърдитѣ, смѣсь отъ умиленіе и безнадежда, отъ заровени мечти и минжло щастіе? Кой знае! Още единъ, послѣденъ знакъ и трепътъ ще го лѣфне отъ нашитѣ очи. Стоимъ и дума вече не иде на хладнитѣ отъ вѣлиѣние устни. Верѣдъ задушнитѣ горещини на Софійското лѣто — рждѣтъ зебяхтъ. Случвало ли ви се е, да изпращате нѣкое близо до сърдцето си лице? Помните ли тежкитѣ минути прѣдъ колата, прѣдъ вагона, когато вече всичко е казано и послѣдната цѣлувка запечатана на устнитѣ? — И тоя човѣкъ, до вчера почти чуждъ на повечето отъ тѣзъ, които, безъ да знахтъ, придружаватъ послѣдния му ходъ въ живота, съ каква чародѣйна сила ги е привързаль къмъ своята на видъ тѣй скромна, тѣй малко блѣсава личностъ, че стоахтъ въ тоя мигъ прѣдъ него съ влажни очи и трескавъ пулъсъ?

И гледамъ го и тажни спомени ме обземать, спомени отъ срѣщитѣ ни въ послѣдно врѣме, когато здравіето му бѣ се разклатило, та всѣка по-силна умствена или тѣлесна умора се отразяваше гибелно на слабия му организъмъ. — Нѣмаше той навикъ да се оплаква и проси съжалѣние отъ другаритѣ, не бѣше той отъ ония натури, които пиятъ приятелскитѣ съзвн като балсамъ, съ нѣкаква тайна, демоническа наслада, на които е душа и свѣтъ, да изтезавать когото срещнахтъ съ болкитѣ си, и плаххтъ съ смъртъта си. Ала нерѣдко бѣ вѣзвзаль той слѣдъ лекциитѣ си въ Висшето училище въ общата ни станчка съ очи уморени, съ бузи хлѣтнхли, на видъ два пхти по-блѣдни отъ смолитѣ гжети вхси и вежди, съ уста полуотворени отъ умора и рждѣ, висихли като отрѣзани въ широко-станжлото палто. — Тия признаци, уви, говорехх по-високо отъ всѣко оплакване.

— „Какво Матовъ? Ти днесъ пакъ си плячка на песимизма! Ободри се, челото на горѣ! — Не те е срамъ, да се подавашъ тѣй леко на отчаяніето?“

Намѣсто отговоръ, той се усмихне скептично, но по лицето му мине искрица отъ крѣпителна надежда, погледътъ свѣтне и ангелската душа изплува на гладчината на неподобното по своята чистота око.

— „Знамъ, какви идеи те мъчятъ. Не крий. Ти пакъ си си въобразилъ, че съ те налѣтели всички тресавици на пона Іеремия“, опитамъ се азъ, да подбѣжъ разговора на шега. „Минхлата година бѣхх ти внушили, да търсишъ помощъ у натера Кнайпа, тази година те пращатъ при други чудотворци. А пъкъ азъ, който те виждамъ всѣки день, и знамъ какъ докторитѣ безсѣвѣстно нарушаватъ душевното ти равновѣсие, съвѣтвамъ, да вземемъ шанка и бастунъ и да излѣземъ да подишаме чистия въздухъ на пешинерата.“

Усмивката стане вече по-увѣрена, по-сърдечна. Тази душа очевидно чакаше съ жедностъ и най-малкото утѣшение, най-малката морална подкрѣпка, за да се изправи. Излѣземъ и Матовъ не е вече същиятъ. Полека-лека мрачните мисли се развѣятъ, и крѣхкиятъ смѣхъ се смѣси въ шеговития разговоръ. На връщанье болникътъ и не усѣтилъ, че направилъ нѣколко километра пътъ, безъ особено физично изтощение. — Докторитѣ казвахъ, че това е ефектътъ на силната неврастения, отъ която Матовъ страдалъ. Отдавахъ го и азъ отчасти на самовнушението, на въображението (бѣднитѣ *malades imaginaires*, като че въображаемата болѣсть не е често по-мъчителна отъ дѣйствителната; тая се подава поне на микстури, хапове и наливки, когато оная се лѣкува често само съ най-рѣдки психични срѣдства!), — ала колкото куражъ и да си давахъ, бивахх моменти, когато разнебитениятъ изгледъ на бѣдния другаръ ми впушавахх сериозенъ страхъ. Въ послѣдно врѣме къмъ тия признаци бѣхх се прибавили други нѣкои отъ чисто нравственъ характеръ. Нѣколко недѣли прѣди да замине, Матовъ бѣ се загрижилъ, да уравни всичкитѣ си задължения спрѣмо другари и познайници. Като никоя друга година, той бѣ върналъ всички книги, заети отъ частни лица или отъ библиотекитѣ. Може би това да бѣ и случайно, но въ свързка съ другитѣ симптоми тази обща ликвидация ми се видѣ странна. Друго. Кратко врѣме прѣди да замине, безъ да обади нѣкому нѣщо, (скри той и отъ мене, защото не бѣхх никакъ съгласенъ съ него), той си подаде оставката отъ катедрата, която заемаше при Висшето училище, направо въ министерството. Помниъ, каква бѣше изненадата на колежитѣ, когато въ Академическия съвѣтъ имъ се съобщи свършениятъ фактъ. Въ първия моментъ негодуването за прѣнебрѣженнето къмъ училищнитѣ власти, за безцеремонното „бѣгство“ надви у мнозина, по другаритѣ, които го знаехх по-добрѣ, не се усъмнихх ни единъ моментъ, че и тукъ Матовъ е останалъ вѣренъ на себе си, и че е свършилъ тоя *coup de tête* отъ крайна добросѣвѣстностъ и безкористие. И наистина, не се минахх нѣколко дена и въ отговоръ на едно мое писмо, въ което му съобщавахъ за произведения отъ оставката му ефектъ, той ми писа: „Гдѣто сте разсѣждали в съвѣта за оставката ми отъ В. Уч., било не умѣстно. Не се оттеглямъ по недоволство, по недоразумѣния с ректор или съвѣтъ или министерство, — а по болѣсть! Да бѣхх искал отпущъ за година, щѣх да го полужъ (всичко става с приятели), по отгдѣ да знамъ, как ще бѣдъ до година? Тогавъ защо да не влизамъ въ царството Божие и другитѣ да не пуцамъ? Сирѣчь, защо да стоимъ ученицитѣ безъ този прѣдметъ? И безъ това бѣше моето

положение неприятно в В. Уч. Сега ми е леко и съвѣста ми е чиста“. Съвѣст чиста! Запомнѣте тия двѣ кратки думи. Въ тѣхъ се крие цѣлниятъ Матовъ. Тѣ бѣхъ девизътъ на цѣлия му животъ.

. . . . Локомотивътъ изпищѣ. Вагонитѣ се счукахъ съ звѣкъ отъ първия тласкъ, и въ мигъ дългата вагонна верига се обтегна и се повлѣче съ гладкостта на една змия по релситѣ. . . Нѣма да забравя тия моментъ. Матовъ още по-блѣденъ, съ аскетично изражение на лицето, стои на същото мѣсто на прозореца. Врагъ на бурнитѣ излияния и на южнитѣ жестове, при всичката си живостъ ниѣкъ въ обществото. (той бѣше отъ тия рѣдки натури, които смѣтатъ, че бихъ профанирали чувствата си, ако ги изложехъ прѣдъ любопитния взоръ на всички). Матовъ праща послѣдното си сбогомъ само съ леко кивание на главата, но очитѣ, тия неподобно умни и нѣжни очи, говорихъ повече отъ всѣки жестъ, отъ всѣка актерска въздушна цѣлувка. . . .

Тѣй ми се е запечаталъ той въ паметта, тѣй го виждамъ прѣдъ себе си и въ момента, когато пиша тия редове. Отъ толкова пози — тази бѣ най-естествената и най-идеалната, въ каквато Матовъ бѣ ми се явявалъ. Малцина сж тия, които сж имали щастие, да очуватъ лика на своитѣ мили, ако не въ най-хубавия, то поне въ най-характерния моментъ на живота имъ, когато цѣлото имъ същество се е проявявало въ най-идеалната пълнота. Колко нѣти грозниятъ печатъ на прѣдсмъртната агония е развалялъ паметта и на най-хубавото и мило лице! Не за туй ли, може би, че сме отъ тия малцина, намъ се и не вѣрва, че той е загиналъ на вѣки? Не за туй ли и днесъ ни се чини, че не може да бѣде, да лежи той тамъ далечъ отъ насъ, въ хладната земя, и че всѣки моментъ трѣба вратата да се отвори и да влѣзе пакъ при насъ нашиятъ, незабравимиятъ Матовъ, съ блага усмивка и дискретенъ поздравъ?

Не за туй ли и самата вѣстъ за неговата смъртъ ни, се вижда такава жестока шега, щото перото се отказва, да съчетае ужасната дума „покойнииятъ“ съ хубавото, звучното му име и самиятъ некрологъ неволно взема характеръ на приятелски споменъ?

За първи нѣтъ видѣхъ Матова въ 1890 година, прѣзъ лѣтото. Той бѣше тогава 26-годишенъ момъкъ, слабичкъ, но еластиченъ, черноокъ, блѣденъ, съ хубаво широко, гладко чело и твърдѣ сериозни за възрастта му очи. Движенията му бѣхъ малко неочупени, но въ тѣхъ имаше, бихъ рѣкълъ, нѣщо искрено — безъ всѣкаква прѣвземка и приучка. Той бѣ току що напусналъ учителската си служба при Солунската гимназия, въ която бѣ прѣкаралъ двѣ години отъ 1888—1890 и се намѣрваше на нѣтъ за Виена и Линиска, гдѣто отиваше да се усъвършенствува. Въ София бѣше се спрѣлъ, да си осигури една малка помощъ отъ Министертвото на Народното Просвѣщение и при тия прѣлѣтъ се запознахме. Както съ жнозина, случи се и съ мене; още отъ първия погледъ, отъ първитѣ думи той ме привлѣче. —

Прѣмотата на неговитѣ сжждения, ясността и опрѣдѣлеността на желанията му, неговата неутолима жажда за учение, въ ущърбъ на каквито и да било материални блага, трагизмътъ на конфликта му съ родители и роднини, които не прѣставахъ, да мечтаятъ за младия филологъ нѣкоя по-доходна кариера, — дълбокиятъ интересъ за духовнитѣ произведения на народната маса, за фолклора

и етнографията, всичко това ми го направи въ висока степен интересъ. Азъ знаяхъ вече начинающия младъ ученъ отъ първитъ му научни опити, чувалъ бѣхъ много симпатични отзиви за неговата солидна подготовка и непрѣгайнитъ му занятия, ала че Матовъ, частниятъ характеръ, нѣма да отетжни на Матова, младия ученъ, това не можехъ да прѣвидѣхъ. Колко рѣдко е за жалость успоредницата на умствената и нравствената личность! Направи ми силно впечатлѣние и завършеността въ характера на тоя 26 годишенъ юноша, нѣщо рѣдко у млади хора въ тая възраст, една завършеност не съ примѣсница на болезнена мждрость, *Altklugheit*, а съвършено естествена, здрава, плодъ на силна воля и усиленъ трудъ. Въ това имахъ по-послѣ напълно възможност да се убѣдѣхъ, особено когато узнахъ вървежа на умствения му развой. Матовъ бѣ получилъ първоначалното си образование въ родния си градъ Велесъ, гдѣто бѣ довършилъ и трикласното училище. Винаги отличенъ ученикъ, съ голѣми умствени способности, той рано привлѣкълъ вниманието на учителитъ си, които и съвѣтвали родителитъ му, да го изпратятъ да слѣдва въ Русия. Въ началото на 1878—79 учебна година Матовъ заминахъ за Николаевъ, гдѣто постѣпилъ въ II. кл. на тамшната Александровска класическа гимназия. Слѣдъ свършването на IV класъ (въ 1881 год.), 17 годишниятъ гимназистъ, вече тогава юноша съ твърдъ характеръ и жельзна воля, се рѣшава да напусне Николаевъ и се прѣмѣсти въ Харьковъ, съ дръзката почти цѣль, да се приготви и прѣскочи наведѣжъ два класа — отъ IV прѣмо въ VII! Туй, което на всѣки по-малодушенъ би се показало вратоломно *salto mortale*, малкиятъ Матовъ го извършва съ куражъ и плъненъ успѣхъ — и то едва слѣдъ едногодишна подготовка! Тоя необикновенъ умственъ подвигъ е за биографа на Матова отъ неоцѣнима важность. Нигдѣ не се е портретиралъ той тъй добръ съ всичкитъ типични черти на своя характеръ и умствения си складъ. Въ септември, 1882 г., слѣдъ успѣшно издържанъ изпитъ, Матовъ постѣпва въ VII класъ на първата Харьковска гимназия, а слѣдъ двѣ години (19 авг. 1884) се записва редовенъ студентъ въ историко-филологическия факултетъ на Харьковския университетъ, гдѣто слѣдна прѣимуществено лекции у Потебня и Дринова. Съ енергиченъ устрѣмъ той се фърля сега въ широкото море на науката, като че ще трѣбва да го прѣидува за нѣколко кратки години. Той се рови въ библиотекитъ, чете безъ спирка, прѣписва, прави си извадки, и трупа материали за бъдещитъ си студии. Плода отъ тази му първа подготовителна научна дѣйность всѣки интименъ другаръ можеше да види въ стаячката му, прибранъ въ нѣколко голѣми картонни кутии. — Но Матовъ не е само *Bücherwurm*. Покрай книгитъ той не забравя и приятелитъ и съученицитъ си. По натура веселъ, шеговитъ, той не избѣгва обществото и плѣнява всички съ своята искреность и скромность. Какви голѣми симпатии бѣ успѣлъ Матовъ да си спечели и въ Харьковъ, това се вижда ясно отъ прочувствания некрологъ на М. Маслова въ Харьковскія Вѣдомости отъ 6 окт. 1896 год. „Я не берусь дѣлать оцѣнку его трудовъ —, пише младиятъ руски ученъ, это будетъ сдѣлано, несомнѣнно, спеціалистами: въ этихъ строкахъ я хочу только отдать послѣдній долгъ замѣчательному человеку, любимому всѣми товарищу, о которомъ съ душевною болью, не вѣря самому себѣ, приходится теперь говорить, какъ о мертвомъ. И въ гимназiи, и въ университетѣ, не смотря на большія способности и огромныя знанія,

Д. А. не видѣлялся не потому что не могъ, а потому что не хотѣлъ“ — И това е много вѣрно казано. То потвърждава още веднажъ моето мнѣние, че Матовъ, въпрѣки привидната несложност на своята натура, дължеше хармонията на своето уравновесено същество най-главно на себе си, на силната си, несъкрушима, но разумна воля. Туй което у него на първъ погледъ сочеше натура, бѣше често плодъ на една дълга, търпѣлива култура. Матовъ, не по-малко отъ всеки другъ даровитъ юноша, бѣ минавалъ чрѣзъ нравствени и умствени кризи, и той не по-малко отъ други бѣ се дуталъ по морижтини и заблуждавалъ се бѣ и разочаровавалъ, ала отъ всичко това свѣтътъ не видѣ нищичко или съвсѣмъ малко. И много добръ. Свѣтътъ сѣди само по резултатитѣ. Мене ми е извѣстно напр., че въ Николаевъ младиятъ Матовъ, заразенъ отъ врѣмenna една поетическа епидемия въ Минковия Южнославянски пансионъ, билъ усѣтилъ внушението на музата и съчинилъ голѣмъ брой лирични и епични стихотворения. Но отъ тия поетични излияния на една млада душа българскиятъ читающъ миръ не чете ни едно. Младиятъ поетъ имѣ силна и критическа дарба, да се уцѣпи самъ по достоинство и да погребе на врѣме младата рожба на своята фантазия. Колцина сѣхъ тия, които бихъ направили същото, когато у насъ и най-нещастниятъ стихопетъ може да намѣри приемъ въ периодическитѣ списания или вѣстниците! Харковския университетъ Матовъ свърши безъ да чака да си спечели учената титла кандидатъ: още една характерна черта, достойна за забѣлѣзване. Не че той не можеше, а защото не искаше, защото не отдаваше прѣвеличена важностъ на научни титулатури. По-послѣ проф. Дриновъ, който обичаше Матова като роденъ синъ, сполучи да му издѣйствива кандидатско звание за единъ малкъ, но хубавъ филологически трудъ, печатанъ въ Солунскитѣ книжници, и това неенкамо признание на способноститѣ му, бѣ му направило наистина голѣмо удоволствие. Прѣди да свърши курса на учението си, Матовъ взе въ 1886 год. участие и въ студентския легионъ заедно съ другитѣ български студенти, дошли съ малки изключения отъ всички краища на Европа съ твърдо намѣрение, да сложятъ коститѣ си за свободата на своето отечество. Благодарение на блѣскавичния вървежъ на войната, студентитѣ пѣмахъ случай да влѣзатъ въ сражение, но колкото пронычно и да се отнасятъ извѣстни кръгове къмъ тѣхния походъ, той бѣ диктувалъ отъ искренъ, пламененъ патриотизъмъ и заслужва своя историкъ. Въ всеки случай съ своето участие и въ легиона, Матовъ прибави още единъ листъ къмъ своя вѣнецъ. Той доказа, че милѣе не само за своя роденъ кѣтъ, а и за цѣлкупното отечество. Тоя широкъ патриотизъмъ не отиваше обаче никога у него до фанатизъмъ, както се вижда и отъ примирителния му възгледъ въ схватката на тѣй нарѣчения македонски въпросъ. Никой като него не бѣ тѣй добръ въоръженъ, съ научни и диалектични сръдства, да брани правата на македонцитѣ-българи, — свидѣтелства за това има доста въ политическитѣ и етнографическитѣ му разправи —, ала Матовъ никога не пожертвува справедливостта за слѣпия шовинизъмъ и въ практическото рѣшение на македонския въпросъ той изискваше прѣди всичко политически права за всичкитѣ националности на Македония, безъ да се пита, въ политѣ на коя отъ балканскитѣ държавници би паднѣла тя единъ денъ като зрѣлъ плодъ. Той, който обладаваше такъвъ критически умъ, не можеше да не прѣд-

вижда, че за българския елементъ отъ горното рѣшение не може да има никаква опасностъ.

Както не можеше да се очаква нищо, Матовъ слѣдъ свършването на университетския си курсъ, се завържи въ родния си край, и то не въ свободното княжество, а въ нещастната своя Македония. Той си предложи услугитъ на Екзархията и биде назначенъ (1888) за учител по български езикъ въ Солунската бъл. гимназия „Св. Кирилъ и Методи“. Тукъ той прояви плодотворна педагогична, литературна и научна дѣйностъ. Отъ тукъ сж подписани първитъ му филологически оцити, които го направиха извѣстенъ у насъ. Тукъ узрѣ въ него окончателно и планътъ, да отиде да се усъвършенствува въ Виена и Липска при Ягича и Лескина. Идеята за една научна екскурсия бѣ се явила въ него мислитна още въ Харковъ, но липсата на парични срѣдства бѣ го принудила да служи по-напрѣдъ, та да спести нѣкои малки срѣдства. Въ едно писмо отъ Виена, съ дата 24 IV. 1891. год. той ми пишеше: „Увѣренъ съмъ че и Вие, както и другаритъ Ви и самъ г-нъ Министерътъ, не ще намѣрите за излишно да се даде пособие на единъ любитель на филологията, който заради нея оставя и спокойствие и печалба и служба. Едничката спънка, която ме и накара прѣдидѣвъ години изпървенъ да служж и сетнѣ да се пускамъ въ научни екскурсии, то е че баща ми не пада никакъ въ категорията на бѣднитъ и пр.“ —

За по-скорошното му напуцане на Солунъ се вижда обаче да е виновенъ до нѣкъдѣ и училищниятъ отдѣлъ при екзархията. „Може би, сте имали случай да се научите за моето положение“, пишеше той въ друго едно писмо. „Азъ намѣрихъ за по-благородно да ритнж кокала, който ми се подхвърли отъ Цариградъ, отколко да идж на совѣтъ нечестивыхъ. На и не могълъ бихъ да дотраж тамъ до края на годината“. — Какви сж по интимнитъ причини на тоя охлада между Матова и началството му, не е мѣсто тукъ да се говори, обаче не е излишно да се укаже и тукъ, до колко Матовъ бѣ неспособенъ да прави компромисъ съ свѣстѣта си.

Въ Виена Матовъ работи усърдно въ Славянския семинаръ подъ ръководството на такъвъ единъ майсторъ като Ягича, а слѣдъ година замина за Липска, да слуша прѣподаванията на проф. Лескина. Както въ Виена, тъй и тукъ той не се ограничи само съ лекциитъ, а работи непрѣстайно въ библиотекитъ. „Азъ съмъ страшно прѣтрупанъ съ работа. Искамъ да наваксамъ двѣтъ год. въ Солунъ и първитъ студентски години въ Харковъ, и ето че то е мѣчно, когато трѣба да се пише въ сжщото врѣме“, ми пишеше той на 27. III. 1892. год., въ сжщата година, въ която се и завържи въ София отъ научната си екскурсия. Ако да останеше на него, той би приелъ и сега пакъ на драго сърдце нѣкое учителско мѣсто въ Македония, но съ чиновничкия персоналъ въ Екзархията, който бѣ си останалъ още сжщиятъ, той не искаше да трактува, а имаше и друга по-важна причина. Когато бѣдниятъ Облакъ биде уловенъ отъ турскитъ власти, случайно било намѣрено между книгитъ му и едно писмо отъ Матова. Ако и да не съдържало нищо политическо, полицията се разтревожила и разпитала роднинитъ на Матова, гдѣ се намѣрва той и съ какво се занимава. — Това съвсѣмъ безосновно подозрѣние стана и най-глав-

ната причина, Матовъ да се установи въ Княжеството. Успѣлъ да се прѣпоръчва отъ най-добра страна съ нѣкои хубави трудове, напечатани въ „Сборника за народни умотворения, наука и книжнина“ редактируванъ отъ пишущия тия редове и Ат. Илиева, Матовъ получи отъ Мин. на Народното Просвѣщение прѣдложение, да приеме мѣстото на прѣподавателъ по български езикъ при Соф. мъжка Гимназия. Матовъ прие, толкова повече че му се отваряше перспектива, да заеме катедрата по славянска етнография при Висшето училище. Имаше и друга причина, която накара министерството, да привлече Матова въ София. Отъ нѣколко врѣме моятъ другаръ Илиевъ се уеѣщаваше разстроенъ и изъясняваше желание, да се оттегли отъ редакцията на Сборника и отъ столицата въобще. Освѣтъ Матова друго подходящо лице, да го замѣсти, нѣмаше. Неговитѣ обширни познания по етнографията и фолклора, неговото голѣмо трудолюбие и акуратностъ го прѣпоръчваха на първо мѣсто и въ всѣко отношение. Така Матовъ въ края на 1892. год. биде прикомандируванъ въ редакцията на Сборника и при нея остана той до смъртта си. Тритѣ години, които прѣкарахме въ редакцията въ взаимна дѣйностъ, ще ми останатъ вѣчно паметни. — Часоветѣ на общия, безкористенъ трудъ за едно дѣло, зачетъто съ най-добри намѣрения, часоветѣ на сладкитѣ разговори и сериознитѣ спорови, — тѣ не се забравятъ! Сега азъ се убѣдихъ още по-добѣтъ, какво съкровище се крие въ това златно сърдце, въ тази силна, дисциплинирана глава.

Но Матовъ не се ограничи само съ Сборника. Той не можа да се стърпи, да дѣли врѣмето си между коректуритѣ и лекциитѣ си въ Висшето училище. Стѣдъ нѣкои колебания, той вѣзе и въ редакционния комитетъ на Български Прѣгледъ, и всѣки знае, че това не бѣше само за очи. Неговитѣ студии, критики и рецензии, печатани тукъ, сѣ още прѣсичи въ паметта на всички читатели. Нѣкои отъ тѣхъ биха могли да красятъ страницитѣ на което и да е европейско списание. — Матовъ взе най-живо участие и въ правописната комисиия като единъ отъ най-рѣшителнитѣ поддръжници на реформата. Той не трепнахъ отъ инсинуациитѣ на политиканитѣ и закоравилитѣ рутиниери и убѣденъ въ раниия или късния успѣхъ на дѣлото, продължи да прави пропаганда за него почти до послѣдния си дихъ. — Съ още по-голѣмъ жаръ се прѣдаде Матовъ на македонското дѣло, като прие да стане даже члѣвъ на Върховния Македонски комитетъ, и това бѣше голѣма жертва отъ негова страна. Неопитенъ въ активната политика, чуждъ на дребнавитѣ интриги, наивенъ идеалистъ, той изведнажъ се видѣ фърленъ въ кипене на пай-бурнитѣ страсти. Неговата дѣйностъ тукъ по много причини не се подава за сега на оцѣнка, отъ нѣкои показатели може да се заключи обаче, че присъствителството на Матова въ заседанията на Комитета, не е останало все пакъ съвършено безслѣдно, ако това лично и да го коштуваше често много скъпо. Не си ли позволи единъ печаленъ скрибентъ, скритъ задъ прѣдписанията на дружествената тайна, да се усъмни даже въ честността на Матовия характеръ! Този невѣроятенъ фактъ заслужа сигурно, да остане мѣрило за вѣстникарската нравственостъ у насъ въ края на XIX вѣкъ.

Че подобни инсинуации вѣдно се отражаваха върху Матовото здравие, — трѣбва ли за това особено увѣренне? Той приемаше на

гледъ всичко равнодушно, но вътрѣ въ него кипѣше, и кой не знае, че такива натури сж по-нещастни отъ експлозивнитѣ.

Така отъ умора на умора, отъ тревога на тревога, Матовъ стигна най-сетѣ до тамъ, да търси лѣкъ въ специални санатории и да прави опити съ всевъзможни лѣчебни сръдства: хидротерация, Кнайпова система, масажи и пр. Жизнерадостенъ, богатъ съ планове за бъдещето, той искаше да живѣе. Песимизмътъ, който го улавяше по нѣкога, нѣмаше нищо общо съ маразма на отчаянитѣ Шопенхауерови поклонници, а бѣше дълбока тъга за изгубеното здравие, най-силна проява на инстинкта за животъ.

За здравнето си той се рѣши и тая година, да се подложи на систематично лѣчение, най-напрѣдъ въ Гайнфаригъ при Виена, а по-послѣ въ заведението на Д-ра Ламана при Дрезденъ. — Отъ писмата му се виждаше, че резултатитѣ на лѣкуването не бѣхж твърдѣ блѣскави, при всичко че врѣмешно бѣхж удовлетворителни, ала нищо не даваше, да се прѣдполага, че ще настѣпн тѣй скоро криза. Още една недѣля прѣди смъртта си той ми писа, че желяе силно да види Берлинъ. „Ако оздравѣ слѣдъ 3—4 дена ще заминаж безъ друго за Берлинъ. Изложбата трае още 10-тина дена. Хвалѣтъ особено отдѣла за колониянтѣ и стария Берлинъ (подражание на стара Прага). А отколѣ искамъ да видѣж и етнографския музей тамъ.“

Но не било писано Матову, да излѣзе отъ Дрезденъ! Едвамъ напушта санаториума на Д-ра Ламана, появява се абсцесъ, настѣпватъ нетърпими болки. Оставенъ самичкъ на себе си, безъ другаръ, безъ помощникъ, Матовъ не съобразява, че на два часа разстояние отъ Дрезденъ — въ Линиска, има първостепенни болници, и се рѣшава да се подложи на тежка операция въ хирургичната клиника на нѣкой си англичанинъ — Д-ръ Бхтеръ. Операцията, споредъ увѣрението на самия лѣкаръ, излѣзла сполучлива, не се явили никакви усложнения, и всичко давало надежда, че болниятъ скоро ще се продигне, но нечаяно на 7. день отъ операцията настѣпва слабостъ на сърдцето, тежкъ collaps и отъ него вече Матовъ не се пробужда . . .

Че дѣйствително до послѣдния день М. се усѣщашъ сравнително добръ, това се показва отъ нѣколкото му отворени писма, писани може би само нѣколко часа прѣди смъртта. Послѣднитѣ му нѣколко реда до мене, датувани по погрѣшка Дрезденъ 16./28. IX, иматъ слѣдното съдържание: „Ето още една станция, на която дълго ще се посрѣж. Мене оперирахж и извадихж камъка. Подробноститѣ още не знаж, не мож доста да говорѣж (Ако можеш, пиши ми по-дълъжко нѣмски). Ужасна диета. Вече 6. день — не съмъ кусналъ нищо, освѣнитъ лѣжица вино, блюдецъ компотъ, 2 чаши рѣдъкъ бульонъ. Стари системи. Ще върви най-малко 3 недѣли. Ако можеш, научи се що станѣж с моя отпускъ. Трѣба ли нови постѣпки? До вчера свѣта ми бѣше крив Сега пекамъ разтуха. Молиж пиши. Д. М.“

Уви, разтухата бѣ вече излишна!

Смѣната нощъ, часа къмъ 3 Матовъ лѣжеше вече мъртавъ.

По едно фатално стечение на обстоятелствата той издѣхна на чужбина, немилъ-недрагъ. Ни другаръ, ни роднина нѣмѣ, да му заклопи уморенитѣ очи, да протѣе една сълза на гроба му, ала въ неговото отечество вѣстията за смъртта му поддѣйствува толкова по-силно; тя поразя не само всички, които бѣхж познавали Матова лично, а и тия,

които го знаехх само по неговата дѣйност. — И кой наистина не оплака тежката загуба за нашата млада наука, за литературата, за Висшето Училище, за Македонското дѣло? Само тоя, който нищо не бѣ чувалъ за даровития младъ мъжъ и неговитѣ трудове. — Нѣщо рѣдко, органитѣ на всички партии въ отзивитѣ си за Матова забравихх тоя нѣтъ дребнитѣ ежби и всички дойдохх да признахѣтъ високитѣ заслуги на бѣлѣжития човѣкъ, горещия патриотъ, солидниа ученъ. — Когато даже чужди хора не можахх при първата вѣстъ, да съдържатъ съизитѣ си, нека се измѣри, каква е горестита на тия, които познавахх най-отблизу Матова, неговото сърдце, достойно за единъ светецъ, неговия умъ, украсенъ съ най-солидни познания и при това подвиженъ, отзивчивъ за всичко хубаво и добро, еднакво прѣдаденъ на науката, както и на обществото, на цѣлия миръ, както и на по-тѣсното отечество....

Нашиятъ Матовъ нищо не мразеше повече отъ грѣмжитѣ думи. Той прѣдпочиташе дѣлата. Не е ли тогава най-цѣлесходно да покажемъ съ нѣкое дѣло, че неговата паметъ ни е мила? Има единъ достоенъ начинъ, да засвидѣтелствуваме, колко той ни е билъ скъпъ, то е да се погрижимъ за едно цѣлокупно издание на неговитѣ трудове, съ което ще дадемъ възможностъ, плодътъ на неговата дѣйностъ да се очува по-добъръ и да стане достъпенъ на единъ по широкъ кръгъ читатели.

Ние, най-близкитѣ другари на Матова, колегитѣ отъ редакцията на Български Прѣгледъ, сме рѣшили въ всѣки случай, да прѣдприемемъ такова едно издание съ подробна биография и критична оцѣнка на всѣки по-важенъ трудъ, като мислимъ, че това ще бѣде и най-хубавиятъ и най-трайниятъ наметникъ, що бихме могли да му издигнемъ. Единичното, което искаме за сега отъ многобройнитѣ приятели и почитатели на незабравимия другаръ. — то е да ни помогнатъ материално. -- За изданието се изисква наистина единъ доста значителенъ фондъ, но ние сме твърдо убѣдени, че той ще се събере безъ всѣкакви трудности, нитѣкъ би трѣбало да се усъмнимъ въ зрѣлостта и некрещиността на нашата интелигенция, която пролѣ толкова топли сълзи за незамянимата загуба, а такава обида ние не можемъ и — не смѣемъ, да ѝ нанесемъ.¹⁾

Изв. Д. Шишмановъ.

¹⁾ Въ идущата книга редакцията ще напечата специална покана за проектираното издание, ще даде портрети на Матова и списъкъ на неговитѣ съчинения заедно съ кратка оцѣнка на филологическитѣ, фолклорнитѣ и полемическитѣ му статии.

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА XI. — НОЕМВРИ

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Прошекови)

1896

D. Karmov

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА XI.

	Стр.
Вѣковѣтъ. Отъ Овидия. Прѣв. Р. Горановъ	1
Манастиръ Сендомиръ. Отъ Franz Grillparzer. Прѣв. Е. М. Платнаровъ	4
За свободата на вѣрата. Популярни чертици отъ М. Драгомановъ	28
Въ мъгла. (Откъслекъ.) Отъ А. Т. Страшимировъ	33
Димитъръ Матовъ. (Съ портрета му.) Отъ Л. Милетичъ	55
Религия на хубавото. Ржскинъ. Отъ Robert de la Sizéranne. Прѣв. Хр. Берберовъ	76
Отривка. Стрихотворение по Бърнеса. Отъ Ив. П. Славейковъ	101

Рецензии и книгописъ.

Йорданъ Ивановъ, История на славянскитѣ литератури. — <i>Б. Ц.</i>	102
П. К. Шрепловић, Атлас Српскихъ земаља и Балканскогъ полуострова са земљописом. — <i>С. С. П.</i>	103
Ц. С. Арнаутовъ, Аритметика за първи класъ на гимназиитѣ и народнитѣ училища. — <i>Н. И.</i>	108
Werner Sombart, Friedrich Engels, ein Blatt zur Entwicklungsgeschichte des Sozialismus. — <i>Б. Минцесъ</i>	111
Алоисъ Стрънадъ, Стереометрия; Праволинейна тригонометрия; Сферическа тригонометрия за горнитѣ класове на гимназиалнитѣ училища. Прѣв. А. В. Шоурекъ. — <i>Н. И.</i>	114
Василь Н. Икономовъ, Аритметика за първи и втори класъ на срѣднитѣ училища и горния курсъ на основнитѣ училища. V. издание — Аритметита за трети класъ на гимназиитѣ и народнитѣ класни училища. III. издание. — <i>Н. И.</i>	115
Антунъ Цувай, Смѣтане съ прибавка изъ геометрическото чъртане за четвърто отдѣление. Прѣв. В. Н. Икономовъ. — <i>Н. И.</i>	116
Дръ Фр. Райдтъ, Обща аритметика и алгебра. Прѣв. П. Пучневъ. — <i>Н. И.</i>	116

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Единъ отговоръ. (Дело, год. III., септембар.) — *В.* . . . 117

Книжовни и научни вѣсти.

Висшиятъ Учебенъ Съвѣтъ. — *Д. Д. А.* 142

Къмъ вѣститѣ за историята на о. Паисия Хилендарски. — *А. Т.* 147

Географията на държавния изпитъ за учители въ срѣднитѣ ни училища. — *А. Иширковъ* . . . 152

Животътъ върху мѣсеца. — *Прѣв. И.* 152

ВЪКОВЕТЪ.

Отъ
ОВИДІЯ.

Първиятъ вѣкъ билъ златниятъ, който безъ всѣка подкана
И законъ доброволно почиталъ вѣрность и правда.
Страхъ и мъки нѣмало, нѣмало и мѣдни скрижали
Отъ грозни закони, кроткитѣ хора не треперали
Отъ сѣдни, но и безъ тѣхъ си били тѣ сигурни. 5
Борътъ не слизалъ отъ високитѣ вършета и не
Странствувалъ съ бистри вълни на никждѣ по свѣтоветѣ:
Хората знаели само своя брѣгъ и прѣдѣли.
Стрѣмни обкопи нѣмало тогазъ около градоветѣ,
Също нѣмало мѣдни извити трѣби и рогове. 10
Кой ти е знаелъ шлемъ и мечъ? И пакъ си живѣли,
Ако и безъ войнство, весело и прѣспокойно.
Тлъстата почва раждала отъ само себе си всичко,
Безъ да я порижтъ съ рало или копажтъ съ мотика;
Всѣкоѣ, доволенъ отъ толкозъ готова храна си събиралъ, 15
Колкото искалъ, планински ягоди, морски черешни,
Дрѣвки, увиснали на трѣнливи храстаци кѣпини
И накапалъ отъ клонестий джобъ на Юпитера жълждъ.
Тѣхната пролѣтъ била безкрайна, тихиятъ вѣтрецъ
Клатилъ безбройнитѣ отъ човѣкъ несадени цвѣтенца. 20
При това и хранитѣ никнжли безъ оранъ самички,
Пълни класове се жълтѣли всждѣ по нивята.

Ст. 3. Мѣдни скрижали. Римянитѣ изрѣзвали законитѣ на мѣдни плочи и ги излагали на открити мѣста за общо свѣдѣние.

6. Борътъ, вмѣсто корабитѣ, които се строили отъ боръ.

16. Морски черешни, възмисели, подобни на ягоди плодове на единъ храстъ, нареченъ отъ Лине *arbutus unedo*, който расте въ Италия.

18. Юпитеръ (Зевесъ), синъ на Сатурна, мъжъ на Юнона, главенъ римски и гръцки богъ. — Съ изброената храна се указва на независимостта на тогавашнитѣ хора.

Цѣли рѣки вѣрвѣли съсъ сладко вино и млѣко
И постоянно капѣль медъ отъ зеленитѣ джѡбе.

Слѣдъ като Сатурнѣ билъ фѣрленѣ въ мрачния тартарѣ 25
И зацарувалъ синѣтъ му, настанѣлъ сребѣрний, вторий
Вѣкъ, по-лошавѣ отъ златния, но по-добѣръ отъ мѣдний.
Новиятъ богъ съкратилъ вѣчността на прѣдлинната пролѣтъ
И раздѣлилъ годината вече на четири части:
Кратка пролѣтъ, лѣто, мѣнлива есенъ и зима. 30
Отъ пековетѣ въздухѣтъ почнѣлъ да жеже и да тлѣе.
А водата отъ мразовититѣ вѣтри да мрѣзне.
Хората зели да тѣрсежѣ тогазъ подслонѣ въ пещеритѣ
И гѣтацитѣ, или въ колиби отъ лико и прѣтъе.
Тѣ начнѣли да сѣжѣтъ храна въ набразденитѣ ниви 35
И юницитѣ запѣшкали за всегда подъ ярема.

Двата прѣдлинни вѣка замѣстилъ третиятъ, мѣдний,
Който билъ много жестокъ по природа и склоненѣ на битки.
Но непрѣстѣпенѣ. Послѣдниятъ вѣкъ е коравожелѣзний,
Особно лошавѣ. Въ него се вмѣкнѣли веднага 40
Всички пороци: правда, вѣрность и срамъ не остана:
Тѣхното мѣсто заели измами, хитрости, козни,
Страшни насилия и ненаситна страсть за богатство.
Смѣлий морякъ заплувалъ, макаръ непознатъ съ вѣтроветѣ
И стоявшитѣ на високитѣ горески усои 45
Кораби зели да цѣпѣжѣтъ опаснитѣ морески талази.
Общата по-прѣди, подобно на свѣтлината
И на въздуха, земя се дѣлила съ точни слогове.
Отъ прѣщедрата почва почнѣли да искатъ не само
Плодове и храни, но се врѣли и вѣтрѣ въ нея 50
И изкопавали скрититѣ чакъ до стигийскитѣ сѣнки
Нейни съкровища, тѣзи причини на всички злодѣйства.
Врѣдний металъ желѣзото и по-врѣдното злато
Вече изкачатъ; повеждатъ се войни и съсъ двѣтъ,
Свѣтлото звонко оружје дрънка въ кървави рѣцѣ. 55
Обирѣ храни човѣка: хазяинѣ треперѣ отъ госта,

24. Листата на зимзеления джѡбъ (*quercus ilex*), палмата и други дървета дѣйствително се покриватъ съ сокъ, подобенъ на медъ.

25. Сатурнѣ (Кроносъ), синъ на небето, баща на Юпитера.

39. Низходящиятъ редъ на металитѣ злато, сребро, жѣдъ и желѣзо указва на постепенния упадѣкъ на човѣчеството.

44. Значи постѣтъ числи между разнитѣ пороци на желѣзния вѣкъ и изкуството на мореплаванѣто, въ което древнитѣ виждали нѣкаква дързость на човѣка.

45. Корабитѣ стоели въ горитѣ, додѣто били живи дървета.

51. Стигийски сѣнки, вмѣсто дълбокото подземно царство, дѣто текла рѣката Стиксъ.

54. И съ двѣтъ, т. е. съ желѣзото като срѣдство за оружје, а съ златото като поддѣръжка и подкупъ.

Тестъ отъ зетя, па и братската обичъ е рѣдка.
 Мжжъ се стреми да погуби жена си, а тя пъкъ мжжътъ си;
 Страшнитѣ мащехи правятъ смъртоносни отрови;
 Синъ разпитва отрано, кога ще умре баща му. 60
 Благочестие нѣма, тогазъ и дѣвица Астрея
 Най-подирѣ напуца кръвнишкиятъ свѣтъ на земята.

Прѣв. отъ латински: *Р. Горановъ*.

57. Тестъ отъ зетя. Може-би че се намеква на отношенията на Цезаря и Помпея.

61. Астрея, тукъ богиня на справедливостта, иначе единъ отъ знаковетѣ на Зодиака, извѣстенъ подъ името „Дѣвица“.

Манастиръ Сендомиръ.

Отъ

Franz Grillparzer.

Лъчнитъ на вечерното слънце позлатявахъ една отъ най-прѣлестнитъ долини въ войводство Сендомиръ. Като за прощална цѣлувка тѣ почивахъ върху стѣнитъ на богатия откъмъ източна страна съ прозорци и блѣтящъ манастиръ, когато двама ѣздачи, придружени отъ нѣколко слуги, достигнахъ рѣба на сресчулежещата хълмиста верига и, прѣдупрѣдени отъ вечерната камбана, слѣдъ кратко размишление бутнахъ коньетъ си въ по-бързъ рисъ и завихъ прѣзъ долината право къмъ манастира.

Облѣклото на тия късни гости показваше, че сж чужденци. Широкиѣ, покрити съ пера шапки, броненото оклопѣ на гръдитъ, тѣсно прилежещитъ долни дрехи и високитъ подвърнати чизми не позволявахъ да ги земе човѣкъ за родени поляци. На и не бѣхъ такива. Като пратеници на германския императоръ, сами германци, тѣ заминавахъ за двора на войнствения Иванъ Собнески, и застигнати отъ вечерята, подирихъ леговище въ близкия манастиръ.

Затворенитъ вече порти се отворихъ за пѣтницитъ, и тѣ бидохъ поканени въ просторната гостоприемна стая, дѣто, както имъ се каза, щѣли да намѣрятъ нѣщо за яденѣе и нощенъ покой, макаръ, както портнерътъ съ извинение добави, игуменътъ и другитъ калугери, вече събрани на вечерня, за тази вечеръ не ще могатъ да привѣтствуватъ скъпитъ гости. Думитъ на донѣгдѣ недовѣрчивия човѣкъ се потвърдихъ отъ монотонния акордъ на полу говорещитъ и полу пѣещи гласове, които, като идѣхъ отъ глуха далечина и се извилахъ прѣзъ кръглитъ сводове, издавахъ доста ясно хоровата пѣсенъ на една духовна община.

Двамата чужденци влѣзохъ въ показаната тѣмъ стая, която, макаръ, както и цѣлиятъ манастиръ, неотдавна изкарана, бѣше отъ старовѣмски готически стилъ. Малко, но прилични

мебели и посѣди бѣхъ наредени около стѣнитѣ. Високитѣ, закрѣглени прозорци се издавахъ свободно навънъ, дѣто изгрѣващата мѣсечина, въ борба съ последната вечерна видѣлина, оскѣдно освѣтяваше възвишеноститѣ на хълмистата почва, когато въ гънкитѣ на долината и подъ дърветата на гората бавно се спущаше нощта съ своята тъмна свита, и тихъ, приятенъ покой простираше своето було подъ всичко одушевлено и неодушевлено.

Слугитѣ на рицаритѣ донесохъ вино и сложихъ вечера. Една грубо сглобена маса, втикнухъ въ вгълбѣнѣтината на отворения сводообразенъ прозорецъ, прие уморенитѣ гости, които, седнали на високи кресла, се любувахъ на магическата игра на мѣсечината, и повръщайки се къмъ виното и храната, подкрѣпяхъ тѣлото си за утрѣшното пѣтуване.

Нѣщо около единъ часъ може да бѣ се изминхъ така. Нощта бѣше се въцарила, камбанния звонъ и хоровото пѣние отдавна бѣхъ мълкнали. Изпратенитѣ на покой слуги бѣхъ запалили една слабо свѣтеща верѣдъ стоята лампа, и двамата рицари все още продължавахъ да седятъ въ живъ разговоръ на прозореца: може-би за цѣлѣта на тѣхното пѣтуване, но очевидно за нѣщо важно. Въ това врѣме съ крѣпка ръка се потропа на вратата, и прѣди още да се каже „влѣзъ!“, вратата се отвори и влѣзхъ една странна човѣшка фигура, която попита: не искатъ ли огънь?

Влѣзхълиятъ бѣше завитъ въ едно износено, на много мѣста закрѣпено калугерско расо, което особено биеше въ очи срещу плътното, сбито тѣло. Макарь малко наведенъ отъ старостъ и не голѣмъ на ръстъ, пакъ едно особено изражение отъ рѣшителностъ и сила се забѣлѣзваше въ цѣлото му същество, така щото, ако не гледаше на облѣклото му, наблюдателтъ по-скоро би го зель за всичко друго, но не и за миренъ служителъ на черквата. Брада и коси по-прѣди очевидно черни като смола, а сега повечето прошарени и, въпрѣки дължината си, кждрави, заобикаляхъ плътното челото, устата и странитѣ. Очитѣ, монашески наведени, се повдигахъ рѣдко: но когато се отворѣхъ, поражавахъ като мълния — така страшно блѣщѣхъ чернитѣ звѣзди изъ пепеливо-блѣднитѣ бузи, и човѣкъ чувствуваше нѣкакво облекчение, когато дългитѣ клѣпачи отново ги покриехъ. Такъвъ и така облѣченъ, калугерътъ се яви съ малко дърва подъ мишницата прѣдъ чужденцитѣ и ги попита: не желажтъ ли огънь?

Двамата се спогледахъ очудени отъ странното явление. Между това калугерътъ клекнъ до огнището и почнъ да кладе

огънь, безъ да обръща внимание на забѣлѣжката на гоститѣ, че не е студено, и че трудътъ е излишенъ. Нощитѣ ставали вече студени, казваше той и продължаваше да си кладе. Слѣдъ като си свърши работата, и огънятъ се запали хубаво, той постоя нѣколко минути до огнището, грѣещецъ ржцѣтъ си, а подиръ това, нагледъ безъ да се грижи за чужденцитѣ, тръгнѣ мълчешкомъ къмъ вратата. Той вече бѣше на вратата и бѣ уловилъ ржчката да отвори, когато единъ отъ гоститѣ продума: „Като сте тука, свети отче —“

— „Брате!“ поправи го, като съ негодуване калугерътъ, който безъ да се обръща, съ наведена глава спрѣ до вратата.

— „Добрѣ тогава, свети брате!“ продължи чужденецътъ: „като сте тука, обяснѣте ни нѣкои работи, които бихме желали да знаемъ.“

— „Питайте!“ каза калугерътъ, като се обърнѣ.

— „Тогава знайте“, проговори чужденецътъ, „че прѣкрасното мѣстоположение и архитектурата на вашия манастиръ ни възхитихъ, но най-много, че е толкова новъ и изглежда да е свършенъ неотдавна.“

Чернитѣ очи на калугера се повдигнахъ при тия думи и се устремихъ съ единъ видъ свирѣпо изражение върху говорещия.

— „Минахъ се врѣмената“, продължи той, „когато правенъето на такива богоугодни заведения не бѣше рѣдкость. Отъ кога съществува този манастиръ?“

— „Да не би да знаете?“ попита калугерътъ, като свали очитѣ си, „или не знаете?“

— „Ако знаехме, азъ нѣмаше да питамъ“, отвърнѣ чужденецътъ.

— „Случва се понѣкога“, пробѣбри калугерътъ. „Три години има вече, откакъ съществува тоя манастиръ. Трийсетъ години“, прибърза той да се поправи, безъ да вдигне очи.

— „Но какъ се казва основателятъ му?“ попита по-нататѣкъ чужденецътъ. „Какъвъ богоугоденъ човѣкъ!“ При тѣзи думи калугерътъ се иземѣ пронически. Столтътъ, на който се бѣше подирѣлъ, се сломи съ трѣсѣкъ подъ неговия натискъ: сѣкашъ цѣлъ адъ бликаше отъ неговия погледъ, който той отправи къмъ чужденцитѣ, и като се обърнѣ изведнажъ, той съ крѣпки стѣпки тръгнѣ къмъ вратата и излѣзе навънъ. Двамата още не бѣхъ се окопитили отъ своето очудване, когато вратата се отново отвори и влѣзнѣ същиятъ калугеръ. Като да не бѣше се случило нищо, той пристѣпи къмъ огнището, разрови огъня, турнѣ дърва и почнѣ да духа. Слѣдъ

това, като се обърнѣ къмъ тѣхъ, каза: „Азъ съмъ най-долниятъ отъ слугитѣ въ този домъ. Менѣ сж възложени най-долнитѣ работи. Къмъ чужденци азъ съмъ длъженъ да бѣдж услужливъ и да отговарямъ, когато ме питатъ за нѣщо. И вие бѣхте запитали. Какво бѣше то?“

— „Ние искахме да знаемъ нѣщо за основанието на този манастиръ“, каза по-стариятъ отъ двамата германци, „но вашиятъ страненъ отказъ —“

— „Да, да!“ каза калугерътъ, „вие сте чужденци и не познавате страната и хората. Много по-приятно би ми било да не удовлетворявамъ вашето безумно любопитство, но вие ще ме обадите на игумена, и той пакъ ще ме гълчи, както по-прѣди, когато уловихъ палатина Плоцкъ за гушата, понеже ругаеше името на моитѣ бащи. Вие отъ Варшава ли идете?“ продължи той слѣдъ малко.

— „Отиваме тамъ“, отговори единъ отъ чужденцитѣ.

— „Варшава е проклетъ градъ“, каза калугерътъ, като седнѣ. „Всичкото зло иде отъ тамъ. Ако основателятъ на този манастиръ не бѣше ходилъ въ Варшава, той нѣмаше изобщо да прави манастири, тука нѣмаше да има калугери, и азъ нѣмаше да бѣдж такъвъ. Щомъ не идете отъ тамъ, може да сте добри хора, и азъ ще ви разправѣхъ исторiята. Но не ме прѣкъсвайте и, като свършѣ, не ме питайте по-нататкъ. Най-послѣ азъ самъ понѣкога обичамъ да говорѣхъ за това. Само да не бѣше такава мъгла, — едвамъ се вижда старата кула, па и мѣсечината грѣе така слабо.“ Послѣднитѣ думи се изгубихъ въ едно неясно мърморенѣ, и най-послѣ настѣпни мрътва тишина. въ врѣме на която калугерътъ съ прѣсти заврѣни въ широкитѣ рѣкави и обвиснѣла на грѣдитѣ глава, седѣше неподвиженъ. Гоститѣ вече мислѣхъ, че той съжалява за даденото обѣщание и искахъ да се оттеглѣтъ, когато той внезапно се изправи съ силно поиманѣ. Очитѣ му, вече не тѣй страшни, гледахъ почти нажалено: той подпрѣ главата си, обърнѣта наполовинъ къмъ мѣсечината, съ рѣка и захванѣ:

„Старшенски се казваше човѣкътъ, графъ по произхождение, комуто принадлежеше пространната околностъ и мѣстото, дѣто стои този манастиръ. Но тогава нѣмаше манастиръ. Тука браздѣше ралото, а той самъ живѣеше тамо горѣ, дѣто сега се отражава мѣсечината въ поцуканитѣ зидове. Графътъ не бѣше лошъ човѣкъ, ако и да не бѣ дотамъ добъръ. Въ войнитѣ го хвалѣхъ за юнакъ: иначе той си живѣеше мирно и уединено въ своя дворецъ. Върху едно нѣщо се чудѣхъ хо-

рата най-много: никога не бѣхъ го видѣли благосклоненъ къмъ нѣжния полъ; той явно избѣгваше дамскитѣ общества. Затова минаваше за неприятели на женитѣ; при все това той не бѣше такъвъ. Едно по естество срамежливо чувство и — чакай да видимъ дали ще го улучи!“ каза калугерътъ, като се изправи — „едно всичко прѣвипаващо самодоволство до тогава не бѣхъ му позволили никакво сближение. Той не бѣше отъ онѣя, които не обичатъ веселието. — Имате ли още вино? Дайте ми една чаша! — Графътъ не бѣше толкова лошъ.“

Калугерътъ изпи чашата, слѣдъ това продължи:

„Така живѣеше Старшенски, така мислѣше и да умре. Но иначе му било писано. Единъ сепмъ го повика въ Варшава. Възмутенъ отъ алчността на тѣпната, дѣто всѣки се грижеше за своя джобъ, когато се касаеше за общото благо, той една вечеръ трѣгва изъ улицитѣ на града; черни облаци висѣхъ на небето, готови всѣка минута да се излѣбятъ, гѣстъ мракъ наоколо. Въ това врѣме той внезапно чува задъ себе си единъ женски гласъ, който, задавенъ отъ съзвн, го заприказва: Ако сте човѣкъ, смилѣте се надъ единъ нещастникъ! Като се обръща бързо, графътъ съглежда едно момиче, което умоляващо простираше ръцѣ къмъ него. Нощниятъ мракъ не позволяваше да се различи нищо. Облѣклото изглеждаше бѣдно, вратътъ и ръцѣтъ се блѣхъхъ въ мрачината. Графътъ трѣгнъ слѣдъ момичето. Не минъхъ десетина крачки, тя влиза въ една бѣдна кѣщица, Старшенски подирѣ ѝ, и слѣдъ малко той се вижда самичтъль съ нея въ тъмния коридоръ. Една топла, мека рѣка улавя неговата. „Вие да не сте рицаръ отъ нѣкой орденъ?“ каза калугерътъ, обърнѣтъ къмъ по-младия отъ чужденцитѣ. „Що означава кръстътъ върху Вашата мантия?“ „Азъ съмъ малтезецъ“, отговори този. „И Вие сѣщо?“ каза калугерътъ къмъ втория. „Никакъ не“, рече той. — „Имате ли жена и дѣца?“ — „Нито едното, нито другото.“ — „Така! така!“ прошепнъ калугерътъ, като климнъ съ главата си, слѣдъ това продължи:

„Едно до тогава непознато нему чувство обхванъ графа при допиранѣто на топлата рѣка. Въ една източна приказка се говори за нѣкого, който внезапно получилъ дарба, да разбира езикътъ на птицитѣ и другитѣ природни създания, и който слѣдъ това, лежещъ на сѣнка до единъ потокъ, съ радостно чувство разбиралъ думитѣ и смисъла тамъ, дѣто по-напрѣдъ чувалъ само шумъ и звукове. Тѣй станъ и съ графа. Прѣдъ него се откри новъ свѣтъ, и той треперещъ трѣгнъ слѣдъ водачката, която отвори една малка врата и съ него влѣзнъ въ една малка, слабо освѣтена стая.“

„Първиятъ лъчъ отъ свѣтлината падих върху момичето. Старшенски се зарадва отъ дъното на сърдцето си, като видѣ, че дѣйствителността потвърди онова, което прѣдчувствието бѣше му обѣщало. Момичето бѣше хубаво, хубаво въ всѣко отношение. Черни, кждрави коси се завипахъ около челото и врата ѝ, а и чернитѣ ѝ клѣпачи повишавахъ до немовѣрностъ привлѣкателността на свѣтлосинитѣ ѝ очи. Устата съ тънко очертанитѣ, почти прѣкалено червени устни ни най-малко не се обезобразявахъ отъ една малка рѣзка, която като се спущаше като тѣсна бѣлизнава ивица надолу, изгубваше се въ кармина на горната устна. Имъчки въ подбордката и бузитѣ: чело и носъ, както може-би и живописецътъ не си ги прѣдстави. допълняхъ изражението на плѣнителното лице и стоехъ въ хубава хармония съ формитѣ на едно тънко-високо, напълно развито тѣло. бѣдното облѣкло на което повече увеличаваше разкошната хубостъ. Нали! Вие малтезци не знаете нищо за това? Да, да, стариятъ калугеръ пакъ се запали! Да пиемъ още по една! — Тѣй, сега е добръ.

„Графътъ стоеше изгубенъ въ разгледване на момичето и едва можа да заблѣжи, че въ единъ жгълъ на стаята, сложено върху гнила слама, съ скжсано седло подъ главата вмѣсто възглавница, покрито съ дрипи, лежеше жалкото тѣло на единъ старецъ, който сега извади ржката си изподъ бѣдното покривало и съ изгасналъ гласъ попита: Ти ли си, Елго? Кого си ми доведла тука? — Ето нещастника, рече момичето, обърнато къмъ Старшенски, за когото, накарана отъ крайна нужда, попросихъ Вашата милость Той е мой баща, благородникъ отъ старо потекло, съ прѣслѣдвания докаранъ до това стѣпало. — Като каза това, ти отиде при стареца, и наведена надъ леглото му, стараше се да нареди прилично покривалото и дрипитѣ, въ които бѣше затрупанъ.

„Графътъ пристѣпи по-близу. Той научи историята на болния, който се казваше старейшина Лашекъ. Той и двамата му синове бѣхъ се уплели въ политически заговори, които отечеството не одобряваше. Тѣхнитѣ комплоти бидохъ открити. Двамата синове заедно съ нѣколко други непрѣдпазливи съучастници бидохъ заточени: бащата, лишень отъ имѣнията си, живѣше въ бѣдствие.

„Изпървенъ, когато Старшенски чу името Лашекъ, той вече знаеше, че това положение на нещастника не бѣше съвсѣмъ безъ вина, защото, макаръ да не можеше да се докаже неговото непосредствено участие въ заговоритѣ на синоветѣ му, то пакъ съ лекомислие въ младостта си и лошо стопан-

ство на старостъ той бѣше затруднилъ напрѣдванъето по законенъ начинъ на синоветъ си и сега трѣбаше да одобри тѣхната рискувана постѣпка. Всичко това за графа не бѣше тайно. Но тукъ се касаеше, да се спаси единъ нещастенъ човекъ, и Елгиниятъ баща имаше най-краснорѣчивия застъпникъ въ лицето на дъщеря си при запаления за нея графъ.

„Лашекъ биде прѣведенъ въ прилично жилище; той и дъщеря му се снабдихъ съ нужното за живѣние. Старшенски употрѣби своето влияние, своитѣ връзки съ високопоставени лица; той даже не се спрѣ прѣдъ разноски и подарѣци, за да издѣйствиува възстановлението на сваления, освобождението на заточенитѣ. За добра честь опасността отъ заговоритѣ отдавна бѣше се измнижла. Даде се амнистия. Заточенитѣ се готвѣхъ да се завърнатъ по домоветъ си. Мнозина отъ тѣхъ, върни на своето лекомислие, постѣпихъ на чужда служба: само двамата синове на Лашекъ и единъ далеченъ роднина на тѣхната фамилия, по име Огински, се възползувахъ отъ мъчно издѣйствиуваното позволение. Ежедневно се очакваше тѣхното пристиганъе.

„Но връщанъето на Лашековитѣ секвеструвани имущества се оказа отъ малка полза. Всѣки день се явявахъ нови кредитори. Главницата и незаплатенитѣ лихви далечъ надминавахъ стойността на съществуващитѣ недвижими имущества. Старшенски пое работата възъ себе си, заплати дълговетъ, обремени съ дългове собственитѣ си имѣния, и при все това едвамъ можа да отърве само една незначителна часть отъ старитѣ притежания на Лашековата фамилия.

„По-честитъ бѣше графътъ въ своитѣ домогвания за Елгиното сърце. Когато момата за пръвъ пѣтъ пакъ се видѣ облѣчена въ прилични дрехи, тя съ викъ отъ радостъ се фърли на врата му, и една сладка цѣлувка отъ горещитѣ ѝ уста възнагради неговото старание, неговия трудъ. Тази първа цѣлувка остана приврѣменно и послѣдната, но при все това Старшенски се ласкаеше съ надѣжда, че не е вече равнодушенъ на нейното сърце. Тя обичаше неговата дружба по общество, тя чувствуваше неговото отсъствие. Често той изненадаваше нейното око, което умислено и наблюдателно бѣ устремено къмъ него; да, нѣколко пѣти той само съ бързо отдръпване можеше да попрѣчи, да не му се лепне на ржката му една цѣлувка, която отъ сърце желаше на устнитѣ си. Той бѣше изпълненъ отъ най-сладкитѣ надѣжди. Но наведнажъ сцената се измѣни. Елга станъ мрачна и замислена. Когато по-напрѣдъ не веднажъ бѣ проявила по най-нагледенъ

начинъ своята наклонность къмъ забавления, хубави дрехи и охолоенъ животъ, понѣкога даже малко прѣкалено, сѣга тя зе да избѣгва всѣчко това; противурѣчиви мисли зехъ да помрачаватъ гладкото ѝ чело: мжтнитѣ ѝ очи говорѣхъ за сълзи; и не рѣдко по нѣкоя отъ тия безпокоителни гостенки погледваше изподъ бързо сваленитѣ клѣпачи. Старшенски забѣлѣзваше, какъ слѣдъ това баща ѝ я погледваше сериозно, почти заплашително, и нѣкоя изкуствена усмивка на момата проявяваше нейното стремение, да подави една тайна скърбъ. Веднажъ, минавайки набързо прѣзъ малката стая къмъ вратата на приемната, Старшенски чу гласа на старейшината, който личеше да е силно разсърденъ, понеже произнасяше твърдѣ груби думи. Графътъ отвори вратата, огледа се наоколо, но не видѣ нѣкое трето лице, а само дъщерята, която безъ плачъ и развълнувана, отвърнхъта отъ баща си, стоеше на прозореца. Онѣзи ругателни думи трѣба да сж били отправени по неинъ адресъ. Тогава графътъ се рѣши твърдо въ себе си, съ бързо исканье ржката на момчето, да тури край на една мжчителна неопрѣдѣленостъ.

„Когато той си избра кжсо врѣме за постиганьето на цѣльта, и Елгината веселостъ полека-лека се възвърнж, пристигнхъхъ и заточенитѣ лица. Елга изглеждаше, че чувствува по-малко радостъ отъ повторното добиванье на толкова дълго остѣтствувалитѣ братя, отколкото графътъ прѣдполагаше. Но най-много биеше въ очи нейната донѣмай-кждѣ студена, даже груба обноска спрѣмо братовия ѝ другарь по вина и наказание, бѣдния братовчедъ Огински, когото тя едвамъ удостояваше съ единъ погледъ. Съ стройна снага и хубава вънкашность, както бѣше, той изглеждаше съ нищо да не заслужва такова прѣзрѣние: напротивъ въ неговото почти унижително поведение се забѣлѣзваше желание да спечели разположението на всѣкого. Никаква грубость не бѣше въ състояние да го разсърди; само като че ли нарочно се стараеше да избѣгва почти прѣзрителната обноска на Елга. Най-послѣ той изчезнж съвършено, и никой не знаеше, кждѣ бѣ отишелъ.

„Графътъ излѣзнж открито съ своето прѣдложение. Старейшината пролѣ сълзи отъ радостъ, Елга, зачервена, и безъ да каже дума, паднж въ неговитѣ обятия, и съюзътъ бѣше свѣрзанъ. Шумни тържества обявихъ на столицата щастieto на Старшенски, и повторно други многочислено посѣтени тържества го увѣрихъхъ въ всеобщото съчувствие. Свѣрзанъ чрѣзъ почетна служба съ двореца, той наскоро привикнж на шуменъ и разкошенъ животъ, даже почнж да намира удоволствие въ

него, поне доколкото го намираше Елга, на която вкусътъ за шумни увеселения се проявяваше все повече и повече. Но не бѣше ли тя млада, не бѣше ли хубава? Нѣмаше ли, слѣдъ толкова лишения и нещастия, всѣка радостъ и веселие за нея двойна прѣлестъ? Графътъ одобряваше всичко това и бѣше щастливъ. Само едно липсуваше за пълното му щастие: вече минаваше цѣла година, откакъ бѣ се задомилъ, а Елга все още не даваше надѣжда, да стане майка.

„Но наведнажъ опоеението на щастливия съпругъ биде нарушено по единъ много чувствителенъ начинъ. Завѣдващиятъ стопанството на графа, човѣкъ съ изпитана честностъ, се яви, съ скърбно изражение по набръчканото му чело, при графа. Тѣ се заключихъ въ една стая, смѣтахъ, сравнявахъ, и наскоро се оказа повече отъ ясно, че съ туй, което графътъ бѣ направилъ за Елгинитѣ роднини и съ безкрайния разкошъ въ послѣдно врѣме, неговото богатство бѣше силно разклатено и изискваше бързи мѣрки за поправяне. Най-големата вина за това се падаше на двамата Елгини братя. Както въобще нещастиего поправа сѣмо способнитѣ за поправяне, така при лекомислената двойка жаждата за удоволствия прѣвзъ дългитѣ лишения бѣше загорѣла още повече. Изоставени за своето поддържане на графовата каса, тѣ се ползувахъ отъ тая отстъпка най-разточително, и слѣдъ като графътъ на запитването на своитѣ угрижени служещи бѣ отговорилъ, че не трѣба толкова да се взиратъ въ смѣткитѣ на неговитѣ шурей, тѣзи въ своитѣ искания и зимания се бѣхъ забравили свършено.

„Графътъ съ единъ погледъ видѣ опасността на своето положение, и като човѣкъ, който обичаше реда, за него бързото повръщане отъ кривия пътъ не бѣше трудно. Само мисълта за Елга го плашеше. Да не би веселото сѣщество, което така невинно се радваше на хубавия животъ, да —? Но туй трѣбаше да стане, и графътъ направи, което бѣше длъженъ да направи. Съ треперещо сърце той влѣзе въ Елгината стая. Но колко приятно биде изненаданъ, когато още не ѝ описалъ добри своитѣ работи и необходимостта да напуснатъ града, за да поправятъ разточителността на послѣдното врѣме, когато още при първото загатване Елга се фърли на грждитѣ му и заяви, че е готова и даже се радва на това промѣнение. Тя го увѣри, че съ готовностъ и послушностъ приема всичко, което той иска, което заповѣда. Притова ѝ рукнахъ съзри отъ очитѣ, и тя щѣше да колѣннчи, ако той не бѣ я спрѣлъ и задържалъ въ обятията си.

„Бѣхъ зети всички мѣрки за отпътуванье. Старшенски, който още отъ дѣтинство бѣше навикнхль на осамотенъ животъ и намираше удоволствие въ дворцовитѣ и градски развлѣченія, само доколкото тѣ се харесвахъ на жена му, почти благослови нещастията, които го карахъ да се върне въ бащиното си жилище. Елга събра едно-друго за пхть, и въ първитѣ прѣдобѣдни часове на единъ топълъ майски день тѣ пристигнххъ въ староврѣмския дворецъ, който, прѣустроенъ и прѣкрасно приготвенъ, съ пѣнието на славейтъ и благоуханието на цвѣтата съревнуетелно замѣняваше онова, което единъ разгаленъ вкусъ, навикнхль на градскитѣ палати, би намѣрилъ за недостатъчно.

„Скоро подиръ пристиганьето се разясни, защо Елга така лесно се помира съ промѣненнето на досегашния си животъ. Тя стоеше въ първитѣ мѣсеци на една до сега прикривана бременность, и Старшенски, като видѣ всичкитѣ си желанія изпълнени, не можеше да се нарадва на щастieto си.

„Пролѣтъта и лѣтото минахъ въ нареждания и радостни очаквания. Когато шумата отъ дърветата бѣ паднхла, и сурови, бурни вѣтрове, първитѣ прѣдтечи на зимата, залюлххъ прозорцитѣ на двореца, тогава за Елга настѣпи многоочаквания и страшенъ часъ: тя роди, и едно хубаво като ангелъ момиченце биде сложено въ рхцѣтъ на графа, който съ радостни сълзи ороси дъщеря си. Както ражданьето, така и слѣдствията отъ него прѣминххъ леко, и Елга наскоро пакъ цѣвнхъ като трендафилъ.

„Тѣзи и други радости за жалость се размхтихъ отъ неприятни извѣстия изъ столицата. Старейшината, Елгиниятъ баща, бѣше умрѣлъ и оставилъ работитѣ си въ най-голѣмъ безпоредкъ. Двамата му синове, вече не подпомагани въ разточителността си отъ тѣхния зетъ, трупали дългове възъ дългове, и тѣхнитѣ кредитори, които чакали да имъ се изплати отъ наслѣдството слѣдъ смъртъта на стареца, се видѣли отчасти излѣгани въ свейтъ надѣжди, защото въ завѣщанието на старейшината бѣ прѣдвидѣна, вслѣдствие единъ по-рано оформенъ подарѣкъ, една значителна сума за бѣдния братовчедъ Огински. Този братовчедъ, както знаемъ, бѣ изчезнхль отдавна. Но при все това той трѣба да е билъ живъ, и неговото мѣстопрѣбыванне трѣба да не е било за всички тайна, защото опрѣдѣлената за него сума се поиска, зе се, и работата бѣше изравнена.

„Къмъ разточителността на двамата Лешакови синове се присѣдинихъ още и слухове, че тѣ отново кроили за-

претени заговори и търсели съмишленици за нѣкои опасни за държавата нововъведения. Старшенски се видѣ въ чудо отъ двамата си шуреп и тѣхнитѣ кредитори, но той, слѣдъ като изправи всичко, както му позволявахъ силитѣ, отфърли мжжествено всичкитѣ по-нататъшни искания и има удоволствието да види, че Елга напълно сподѣля неговитѣ възгледи. Да, когато братята, като за послѣденъ пътъ, се явихъ въ графовия дворецъ, сестра имъ ги отрупа съ купъ упреkania, и тѣ се раздѣлихъ почти неприятелски съ нея.

„Така се изминахъ повече отъ двѣ години, и кжщното спокойствие, слѣдъ толкова потресения, се върна напълно. Ако графътъ въ желанието да добие мжжко дѣте се виждаше излѣганъ, то затова той обърна всичката си грижа и любовъ къмъ милото, единствено дѣте.

„И едвамъ ли можеше да има нѣщо по-привлѣкательно отъ малкото, бързо напръдващо момиченце. Вѣрно копие на майка си въ всичкитѣ форми, творещата природа като че бѣ намѣрила удоволствие въ една странна игра на хубавата му главница. Ако Елга при чернитѣ си коси и черни вѣжди особено плѣняваше съ свѣтло-синитѣ си очи, то при дѣтето тая опасност на обикновеното бѣ подражана, но пакъ наопаки; защото златни коси се виехъ около красивата главница, и подъ дългитѣ руси клѣпачи се криеше, като разбойникъ отъ свѣтлина, голѣмо черно око. Графътъ често се шегуваше надъ тая, както той я наричаше, опасна подобностъ, и Елга тогава по-сърдечно притискаше дѣтето въ обятията си и нейнитѣ устни се лѣбвахъ върху хубавитѣ малки уста на щерка ѝ.

„Графътъ посвети всичкото си свободно отъ кжщнитѣ радости врѣме изключително на уреждане своитѣ — благодарение главно на неговата щедростъ къмъ ближнитѣ роднини — разстроени финанси и поправяне на земленитѣ си имѣния. Съ цѣли дни той забикаляше обори, хамбари, ниви и гори, постоянно придружаванъ отъ своя икономъ, старъ, честенъ човѣкъ, който бѣ получилъ тая длъжностъ наслѣдствено отъ баща си и се радваше на пълното довѣрие на графа. Отъ отдавна Старшенски бѣ забѣлѣжилъ особена мрачностъ въ чертитѣ на стареца. По нѣкой пътъ, като се обърнѣше неочаквано къмъ него, той издебваше неговия, иначе всѣкога веселъ погледъ, устременъ почти нажалено къмъ господаря му. Но човѣкътъ си мълчеше. Веднажъ, когато и двамата бѣхъ се изморили заедно съ жетваритѣ подъ горешитѣ слънчеви лъчи, и графътъ, легналъ подъ сѣнката на едно дърво, съ удоволствие пиеше студена водица, стариятъ му

служителъ развълнуванъ извика: Какъ хубаво божията щедростъ се е изтъла върху полята и сѣидбитѣ! Колко щастливъ може да се счита отъ това господарѣтъ! — Та и той се счита за такъвъ. отговори графѣтъ. кимѣ съ глава и повторно повдигнѣ да пие. — Разбира се въ веѣки случай още, продължи старецѣтъ, че въ градищата има недоволни, които подравятъ реда и тишината въ държавата и които властѣта не може да задоволи съ нищо, но тукъ подъ отвореното небо, въ горитѣ и полята се забѣлѣзва ясно, че най-послѣ пакъ Богъ управлява всичко; и той до денъ днешенъ всичко е запазилъ добръ. Но недоволнитѣ не мирясватъ, докато не разбъркатъ всичко, докато не увѣлѣжѣтъ въ примкитѣ си и баща, и братя, и сестри, и зетове. Гръмъ да ги удари! — Графѣтъ бѣ станхлѣ. — Азъ забѣлѣзвамъ, каза той, че ти цѣлишъ върху братята на жена ми. Да не си чулъ нѣщо ново за тѣхъ! — Старецѣтъ се фърли въ краката на Старшенски и съ сълзи на очи извика: Господарю! пазѣте се отъ тѣхъ! Мислѣте за жена и дѣца! За Вашитѣ имоти! За славното име на Вашитѣ прадѣди! — Какво ми бръщолевихъ тука? извика графѣтъ сърдито. — Господарю, каза старецѣтъ, Вашитѣ шурей не Ви мислѣтъ доброто, и Вие знаете тѣхнитѣ намѣрения! — Ти лудъ ли си? изкрѣщѣ Старшенски. — Азъ знаѣ, какво говорѣхъ, отвърни старецѣтъ. Едно довѣрено лице на Вашитѣ шурей дохажда тайно въ Вашия дворецъ. Тайно го пушатъ вхтрѣ. По цѣли дни той се крие въ полуразрушената кула на западния край отъ звѣрника. — Кой казва това? — Азъ, който съ очитѣ си видѣхъ. — Да идва тайно въ двореца? — Тайно въ двореца! — Кога? — Често! — Довѣрено лице на моитѣ шурей? — Въ Варшава го виждахъ съ тѣхъ. — Знаешъ ли името му? — На Васъ е добръ извѣстно, че азъ бѣхъ само единъ пхтъ въ Варшава, и тогава имахъ да вършѣ много по-важна работа за Васъ, отколкото да се грижѣ за имената на другаритѣ на Вашитѣ шурей. Но че го виждахъ съ тѣхъ заедно, въ туй се никакъ не съмнѣвамъ. — По кое врѣме го вижда да идва въ двореца? — Нощемъ! — При този послѣденъ отговоръ Старшенски неволно потръпнѣ, макаръ едно кратко размисление да му прѣдстави толкова много обяснения на тия загадъчни посѣщения, щото, като стигнѣ у дома си, тѣй почти напълно бѣ се успокоилъ. Само че попита Елга като мимоходомъ: дали отъ отдавна не е получвала извѣстие отъ братята си? — Откато бѣхъ сама тука, никакво извѣстие не съмъ получвала, отговори тя съвършено хладнокръвно. Графѣтъ зановѣда на стария икономъ.

комуто лесно разгони патриотичнитѣ опасения, да пази най-дълбокото мълчание върху всичката тая работа, но самъ рѣши да издирѣ всичко по-основно.

„Нѣколко врѣме се изминѣ, когато единъ подиръ-обѣдъ той бѣ се качилъ на коня, за да посѣти едно отъ по-далечнитѣ си имѣния, дѣто мислѣше да прѣкара нѣколко дена. Той бѣше изминѣлъ доста пътъ, и бѣ вече захванѣло да се мръква, когато задъ себе си чу да се вика силно и уплашено неговото име. Като се огледа, той позна стария икономъ, който, възседнѣлъ на единъ прѣкаралъ конь, запххтѣнъ и безъ душа, се силѣше да го стигне, и съ виканье и маханье ржѣ да ваше на господаря си знакъ да спре и го дочека. Графѣтъ дръпнѣ юздата на коня си и спрѣ. Съ пристиганьето си старецѣтъ се мушнѣ близу до него и му пришепнѣ на ухото. Причинителтъ на неговитѣ опасения, загадѣчниятъ непознатъ пакъ билъ се явилъ наблизу до двореца. Графѣтъ обърнѣ коня си, и двамата прѣпуснѣххъ назадъ, съ трудъ послѣдвани отъ слугитѣ. На прилично разстояние отъ двореца двамата слѣзоххъ отъ коньетѣ и ги прѣдадоххъ на слугитѣ, които получиххъ заповѣдъ, да чакатъ на едно означено мѣсто. Прѣзъ гжсталака тѣ удариххъ право къмъ оная кула, дѣто чужденецѣтъ най-много се явявалъ. Между това бѣше се вече мръкнѣло, и мѣсечината, макаръ прѣдизвѣстена съ една свѣтлива бразда на хоризонта, още не бѣше изгрѣла. Въ това врѣме прѣзъ гжето сплетенитѣ клонища въ очитѣ имъ удари свѣтлина отъ сжщата посока, въ която се намираше и кулата.

„Тѣ побързаххъ къмъ края на гората и вече бѣххъ пристигнѣли въ подножието на голия хѣлмъ, дѣто бѣше кулата. Но никаква свѣтлина не се забѣлѣзваше прѣзъ разкъртенитѣ прорѣзи на кулата; никаква слѣда отъ хора. Наистина, стариятъ икономъ прѣдполагаше, че вижда при туку-що изгрѣлата мѣсечина прѣсни стѣпки по земята, па и не бѣше си въ реда, дѣто вратата на кулата бѣше отворена; но първиятъ знакъ можеше да измами, второто лесно можеше да се обясни съ немарливостѣта на дворцовия стражъ.

„При по-леко диханье графѣтъ слѣзнѣ заедно съ слугата си отъ хѣлма и отиде право къмъ двореца. Мѣсечината прѣскаше сребърнитѣ си лъчи надъ тихо спещата околностъ и прѣвръщаше стоещия отпрѣдѣ имъ дворецъ въ вѣликобѣнъ палатъ. Въ душата на Старшенски възникнѣ въ всичкитѣ прѣлести жена му. Тепърва сега той призна, че една частъ отъ възникващото въ него подозрѣние се отнася до нея, и чувствайки своята неправда, нему се прѣдстави нейниятъ

образъ, какъ ти безгрижно си лежи въ моминския креватъ, и въ неговата вжтрѣшность се яви едно желаніе, каквото не бѣше чувствувалъ до сега отъ врѣмето, когато за прѣвъ пътъ бѣ и видѣлъ и когато тя бѣше негова годеница.

„Така мечтаеше той така вървѣше. Наведнажъ той почувствува едно събутване. Туѣ бѣше слугата му, който съ прѣстъ сочеше въ освѣтленото поле. Старшенски трѣгнж въ тая посока и видѣ една мъжка фигура, която, безъ да ги забѣлжи, излека пристѣпнаше къмъ двореца. Графътъ не бѣше вече господарь на себе си. Съ силенъ викъ и гола сабя въ ржката си той се спусна къмъ фигурата. Чужденецътъ, на врѣме прѣдупрѣденъ, избѣга на страна и се скри между дърветата. Вече въ намѣрение да го прѣслѣдва въ тая посока, графътъ биде спрѣнъ отъ едно второ явление, което се промжкваше близу покрай стѣнитѣ на двореца. Туѣ явление скоро биде достигнато и съ треперение по цѣлото тѣло се издаде за Дортка, стайната слугиня на графинята. На първия въпросъ: що прави тука? ти изказа нѣкои несвързани извинения; на втория — вмѣсто нея отговори се отъ отворената малка вратица, която, обикновено заключена, можеше да се отвори по заповѣдь на графа съ ключъ, който той носѣше съ себе си.

„Венчкитѣ опити, да се изтрѣгне отъ момичето нѣкое признание, бѣхх напусто. Графътъ, силно развълнуванъ и ядосанъ, я улови за ржката и съ сила я повлѣче прѣзъ разни извити коридори къмъ стаятъ на своята съпруга, които намѣри още не затворени и освѣтени. Сама Елга бѣше будна и несоблѣчена. Графътъ съ прѣсѣкванъ отъ ядъ гласъ ѣ разправя за станжлото и поиска, щото момичето на часа да се изповѣда или пъкъ да напусне кжщата му. Дортка бѣ паднжла на колѣнитѣ, плачеше и треперѣше.

„Старшенски си мислѣше, че ще намѣри съпругата си смутена или съгласна съ неговия справедливъ гнѣвъ. Нито едното, нито другото. Студена и безучастна, тя въ началото го помоли, да не нарушава съ вѣканъето си кжщната тишина, а когато той не прѣставаше да иска изгонванъето на момичето, ти съ растеща горещина заяви, че е нейна работа, да бди и сжди за поведението на своитѣ слугини; тя сама щѣла да изслѣдва случката и да рѣши, какво да прави. Графътъ, вжнъ отъ себе си, улови слугинята за едната ржка и я потегли навжнъ, но Елга, червена отъ ядъ, грабнж другата ѣ ржка, притегли я къмъ себе си и извика: Добръ, тогава и мене изгони изъ кжщи, защото, както виждамъ, на тамъ сочи работата! Жално, че по-напрѣдъ не съмъ те познала както сега! Не-

щастна азъ, продължи тя съ сълзи на очи; обидена, жестоко оскърбена! Но невинни слуги не бива да страдатъ заради мене! — При тѣзи думи тя съ прѣстъ посочи на слугинята вратата на спалнята ѝ; тази разбра нѣмата заповѣдъ и бързо влѣзѣнѣ вжтрѣ. Елга я послѣдва и заключи вратата.

„Старшенски стоеше като грѣмѣжъ. По едно врѣме той се съвзе и трѣгнѣ къмъ стаята на жена си; но едвамъ стигнѣ до срѣдъ пѣтъ, той се спрѣ и отново се впуснѣ въ размишления. Тогава икономътъ прѣстѣпнѣ къмъ него и му каза нѣколко думи, но графътъ, безъ да отговори, заминѣ покрай него и по дългитѣ коридори отиде право къмъ стаята си, която бѣше въ противоположното крило на двореца. Стигнѣ на прага, той се обърнѣ, като съ рѣка даде знакъ на слугитѣ си, да не го придружаватъ, и вратата се затвори задъ него. Какъ е прѣкаралъ тая нощъ — кой може да знае? Слугата, който на сутринята влѣзѣнѣ при него, намѣри го облѣченъ, седещъ на единъ столъ. Изглеждаше, че спи, но по-отблизу погледнѣто, се виждаше, че очитѣ сѣ отворени и втрѣчени нѣгдѣ въ простора. Слугата трѣбаше да произнесе нѣколко пѣти името му, докато се мръднѣ отъ мѣстото си. Тѣпърва сега той каза, защо е дошелъ, като го помоли отъ името на графинята, да закуси въ нейната стая. Старшенски не малко се почуди, но слѣдъ това станѣ и мълчешката трѣгнѣ подирѣ слугата.

„Весела и засмѣна, като да не бѣше се случило нищо, Елга го посрещнѣ привѣтливо; въ полушеговитъ тонъ тя споменѣ и за случката прѣзъ минѣлата нощъ. Слугинята биде обвинена въ тайна любовъ, повикахѣ и самата Дортка, която доста сплетено разправи една небивала история. Най-послѣ ти помоли за прошка, която графинята, прѣдъ видъ на досегашното ѝ добро поведение, ѝ даде великодушно въ свое име и въ името на мѣжа си. Запитанъ за съгласието си, графътъ го даде, като кимнѣ съ глава, и слугинята останѣ и занаврѣдъ въ кѣщата.

„Мълчаливо закуси Старшенски, мълчаливо излѣзѣнѣ изъ двореца Стариятъ икономъ, който го посрещнѣ, не се осмѣляваше да наруши мълчанието, и само въ изкривенитѣ черти на господаря си дирѣше отговоръ на своитѣ неизказани въпроси и съмнѣния. Така вървѣхѣ тѣ, така си вървѣхѣ дневнитѣ работи както други пѣтъ, както всѣкога. Графътъ се стараеше да не мисли за вчерашнитѣ случки, и той дѣйствиелно не мислѣше нищо. Както прѣслѣжданото камилско птиче, кога си скрие главата въ гжетака. вѣрва, че като не вижда

опасността, тя същовременно и не съществува, така и човекът въ подобни случаи не постъпва иначе. Безъ да ще, той си затвори очитѣ прѣдъ настъпващата неизбѣжностъ, — и най-послѣ всѣко сърце си има своитѣ тайни, които нарочно крие отъ себе си.

„Нѣколко дена слѣдъ това Старшенски бѣ пошелъ да влѣзне при жена си. Каза му се, че ти е въ банята, но той чу гласътъ на дѣтето си въ близката стая и влѣзънъ вжтрѣ. Тамъ намѣри малката, че седи на земята посрѣдъ единъ безпоредъкъ, който бѣше направила около себе си. Елгинитѣ украшения и скъпоцѣнности лежахъ разфърлени около дѣтето, и отвореното извънржто долапче на скъпоцѣннитѣ украшения до смѣкнатата покривка на туалетната маса показваше ясно начина, какъ дѣтето бѣше се сдобило съ скъпоцѣннитѣ играчки. Старшенски го погълча бащински, отне му парче по парче плячката и се опита да турне свѣтещитѣ камънѣ пакъ на мѣстото имъ. Затворътъ на долапчето, очевидно двоенъ, при паданъето отъ масата бѣше се разглобилъ, и понеже графътъ съ натисканъе се опита да го докара въ първоначалното положение, вжтрѣшната му частъ падънъ на земята, и въ празното му дъно се показа единъ портретъ, който, като слабо прикрѣпенъ, лесно се измѣсти и който графътъ зе съ разтреперена ржка въ себе си.

„Това бѣше образътъ на единъ мъжъ въ полско народно облѣкло. Чувството на едно невѣроятно сходно приличие натиснъ като скала върху сърцето на графа. Тукъ се виждаше оная игра на природата съ чернитѣ очи и руситѣ коси, както при неговото дѣте. Той погледва дѣтето, слѣдъ това портрета. Тѣзи черти той бѣше видѣлъ и другъ пжтъ нѣкъждъ; но кога? къждъ? — Студени тръпки миняхъ по цѣлото му тѣло. Той пакъ погледнъ. Тогава дѣтето съ голѣмитѣ черни очи погледнъ въ него, и руситѣ коси пламкахъ като огънь, и възпомянието за онзи прѣзрѣнъ братовчедъ въ Варшава изпъкнъ грозно прѣдъ него. — Огински! извика той и се улови за масата, а зхобитѣ въ устата му почнахъ да тракатъ като воденица.

„Шумъ въ близката стая го смути. Той закрѣпи затвора на мѣстото му, заключи долапчето, и съ портрета въ пазвата избѣга като подплашенъ убийца.

„Този день той не се яви въ двореца. Неговото мѣсто на обѣдната маса останъ празно. Привечеръ той се озова въ стаята на бавацката и попита за дѣтето. Той го хванъ за ржката и го доведе въ градината при осамотената мъхова колиба. Тамъ, слѣдъ единъ часъ търсене, го намира стариятъ

икономъ, облеглихъ на една скамейка. Дѣтето между колѣнѣтъ му, а той самъ държи единъ портретъ въ ржката и гледа ту на него, ту въ дѣтето, като човѣкъ, който сравнява, — казваше старецътъ.

„На другия день Старшенски бѣше отпътувалъ, никоѣ не знаеше накждѣ. Но той бѣше въ Варшава; тамъ изпитваше — много късно! — за по-напрѣжния животъ на Елга. Той узнава сега, че тя и Огински, който бѣше възпитанъ въ кжщата на баща ѝ, още отъ рано се любили: че отъ страхъ прѣдъ растещата интимностъ безнадѣжниятъ братовчедъ билъ отстраненъ изъ кжщата, че като се завърнжлъ отъ своето заточение, малко прѣди оженванъето на Старшенски, той отпново заявилъ своитѣ претенции, и онази значителна сума пари, която била опрѣдѣлена въ завѣщанието на стария Лашекъ, отчасти е била цѣната за неговото отстъпване, че Елга само съ мъка се раздѣлила отъ него и че неговата бѣдность и богатството на Старшенски, съединени съ натиска отъ страна на роднинитѣ, сж били главната причина за нейното съгласие да се ожени за графа. Всичкитѣ тѣзи тайни трѣба да е издалъ за пари единъ отъ Елгинитѣ братя, къмъ когото графътъ отрано се показалъ щедъръ, като му съобщилъ и мѣстото, дѣто Огински, съгласно дадената си клетва, се криелъ.

„Въ двореца въ това врѣме владѣеше грижа и безпокойствие. Елга сама повидному бѣше отъ всички най-спокойната. Тя очевидно отдаваше странната обноска на мъжа си на онова нощно приключение, за което, понеже никоѣ не можеше да се обвини съ сигурностъ, графътъ, както тя се надѣваше, най-послѣ ще се успокои. Слугинята все още бѣше на служба при тѣхъ.

„Слѣдъ нѣкое врѣме графътъ неочидано се яви въ своитѣ владѣния, придруженъ отъ една затворена кола, за съдържанието на която никоѣ не знаеше нищо. Една забулена фигура, може-би съ запушени уста да не говори, биде извадена и прѣдадена на иконома. Старата кула, която до сега стоеше всекога заключена, се отвори и прие на съхранение тая странна фигура, и толкова слухове се прѣснжжж помежду населението въ околността.

„Графътъ отиде въ своя дворецъ. Съ викъ отъ радостъ го посрещнж Елга, съ дѣтето на ржцѣ. Той чу, какво безпокойствие било произвело внезапното му заминаване, съ какво нетърпѣние се очаквало неговото завръщанъе. Бидохж разхвалени успѣхитѣ на дѣтето, нѣколко проби отъ възприетата лов-

костъ и умѣние се дадохъ на часа. Понеже бѣше врѣме за вечеря, Старшенски се извини, че е неразположенъ и уморенъ отъ пътуването. Той отиде въпрѣки всичкитѣ възражения самичкъ въ стаята си и се заключи вътрѣ. Но неговата нужда отъ покой не бѣше истинска, защото прѣзъ нощта той напусна двореца и отиде самичкъ на кулата, дѣто останъ дори до зори.

„На слѣдния день Елга бѣше сърдита, неразположена. Нощната изходка на графа не бѣше останъла незабѣлѣжена. Елга се видѣ занемарена и изказа своето незадоволствие. Старшенски прѣкъснъ оплакванията ѝ, като заговори за тѣхното взаимно положение. Той каза, че при послѣдното му прѣбиванне въ Варшава, при новото виждане на забавленията въ онзи градъ на удовольствията, му станъло ясно като день, че едно толкова хубаво, жедно за животъ сѣщество, като Елга, вънъ отъ града съвсѣмъ не е на мѣстото си. Той я попита, дали не би прѣдпочела живота въ столицата? Съ него заедно, да, отговори тя. Той самъ, увѣрява графѣтъ, е свързанъ поради търговски дѣла съ имѣнията си навънъ; неговитѣ смѣтки били много по-разбъркани, отколкото се мислѣло, той трѣбало да остане на имѣнието си. Тогава и тя оставала, забѣлѣжи Елга. Съ него тя искала да живѣе, съ него да умре. Тя проклѣняше двамата си братя, които съ безочливитѣ си искания поставили прѣдобрия съпругъ въ нѣкои и други затруднения, като увѣряваше, че отъ сега нататкъ не иска да ги знае. Ако би даже братята ѝ да висѣхтъ като просяци на вратитѣ, тя пакъ нѣмала да имъ отвори. Графѣтъ зема отчасти на себе си защитата на братята ѝ. Той билъ говорилъ съ тѣхъ въ Варшава. При тѣхъ билъ и единъ отъ тѣхнитѣ другари — заточеници —, какъ се казваше той? попита графѣтъ. Елга сѣщо зе да мисли. Огински! извика той и бързо я погледнъ. Тя не измѣни лицето си и рече: другаритѣ на моитѣ братя всички сѣ лоши, но този е най-лошиятъ! — Кой? — Дѣто го споменъ сега. — Че кой бѣше той? — Ехъ, Огински! отговори тя, и едно леко зачервяване се яви на лицето ѝ.

„Графѣтъ бѣше се подпрѣлъ на прозореца и гледаше навънъ. Елга прииде до него и облегнъ ржката си на рамото му. Графѣтъ стоеше неподвиженъ. — Старшенски, каза тя, азъ забѣлѣжвамъ голѣмо промѣненне у тебе. Ти вече не ме обвиняшъ както по-прѣди. Ти ми замълчавашъ нѣкои работи. — Графѣтъ се обърнъ и каза: Добрѣ, тогава да приказваме, щомъ искашъ. Голѣми нещастия сѣ ме сполетѣли. Ти знаешъ разнебитването на моето състояние, ти знаешъ и причината на това.

Какво вънъ отъ това ме мъчи, това знаех само азъ. Ако слѣдъ това тѣзи неприятности ме притискать, то не по-малко ми тежи мисълта, че азъ самъ съмъ си причината за туй. Наистина, лекомислието, съ което управлявахъ бащиното си наслѣдство, бѣше осждително; може-би даже заслужвахъ наказание, когато азъ, твърдоглавиятъ, навикнхлиятъ на осамотенъ животъ, поискахъ ржката на жедното за удоволствия момиче, безъ да питамъ за посоката на нейниѣ чувства и наклонности, безъ да питамъ за това, дали, като стане тя моя жена, азъ нѣма да я осжди на единъ животъ, чието еднообразие съ врѣме може да ѝ стане нетърпимо. — Старшенски! извика тя и го погледнх съ ласкаво упреkanie. — На мене прѣдлагахъ служба въ странство, и, по-добръ погледихто, може-би ще е най-благоразумното, да се отдалечъ за нѣкое врѣме, даже за по-дълго, отъ отечеството си. Още вчера азъ се колебаехъ. Но размишлението прѣзъ минжлата нощъ ме убѣди, че това рѣшение е най-доброто. — Минжлата нощъ, каза Елга недовѣрчиво. минжлата нощъ си размишлявалъ? И кждѣ ли? Да не е въ оная кула? — И понеже Старшенски отвърнх: Да не съмъ те? — тя продължи: Отъ тамъ черпишъ ти своитѣ опасения. Отъ тамо желанието ти да пътувашъ? Ами спътницата ти? По слухове азъ трѣбаше да научъ, какъ тамо била свалена една забулена фигура, вѣроятно нѣкои по-щастлива любовница, съ която ти сега всѣка нощъ дѣлишъ своята нѣжностъ, която подъ клетва прѣдъ олтара си обѣщаль менѣ? Това ли е моето възнаграждение? Хайде! рече ти къмъ близу стоящото дѣте, хайде да си вървимъ! Ние сме му омръзнали! Той се е запозналъ съ по-други радости, нежели въ кръга на своитѣ домашни! Като каза това, тя се обърнх да си иде. Единъ грѣмоглазень, извителень смѣхъ, отъ който той самъ се уплаши, се изтрѣгна изъ устата на графа. Елга се извърнх назадъ. — Азъ знаехъ добръ, каза ти, че всичко туй е шега. Но ти нѣма да ми скриешъ тайната на оная кула. Азъ трѣба сама да видъ, какво се крие тамъ. Обѣщавашъ ли, че ще ме заведешъ тамо? Графътъ бѣше паднхлъ на една скамейка и закрилъ лицето си съ двѣтъ ржцѣ. Слѣдъ малко се отвори една врата и той прѣзъ прѣститѣ си видѣ слугинята на жена му, която се готвѣше да влѣзне съ спалната дреха на господарката. и какъ Елга съ лукавъ погледъ ѝ даде знакъ да се отдалечи. — Ела, Старшенски, да заключимъ миръ! Ние толкова дълго вече не сме се разговаряли безъ свидѣтели! Съ това тя наклони своята буза върху неговата и притегли едната му ржка до сърцето си. Единъ ужасъ обхванх графа. Съканъ цѣлъ адъ, притъмнѣ прѣдъ очитѣ му. Той блѣснх жена си и избѣга.

„Срѣднощъ бѣше настѣпила. Всичко въ двореца бѣ млъкнало. Елга спѣше въ стаята си. По едно врѣме тя почувствува чужда рѣка, която я теглѣше, и като се събуди, тя видѣ при свѣтлината на нощната лампа мѣжа си, който, снабденъ съ фенерче въ рѣка, ѝ казваше да стане и се облѣче. На въпроса ѝ: защо? той отговори, че тя изказала желание да се запознае съ потайноститѣ на кулата. Прѣзъ дена туй не ставало, но ако тя не се боела отъ нощната тъмнина и хладния въздухъ, то да дойдѣла подирѣ му. — Но да нѣмашъ нѣкое лошо намѣрение? каза графинята; ти снощи бѣше така раздражителенъ. — Ако не искашъ да дойдешъ, тогава си остани тука! каза Старшенски и трѣгнѣ да си върви. — Чакай! извика Елга. Ако страхливостѣта е всеобщо достоиние на женитѣ, то азъ не съмъ жена! Най-послѣ това съмнѣние трѣба да изчезне. Може-би ти си се вразумилъ, съзналъ си — Ако искашъ да се убѣдишъ, рече Старшенски, стани и ела подирѣ ми! Елга бѣше скокнѣла отъ кревата и бѣ се наметнѣла съ единъ кожухъ. Ти се готвѣше да трѣгне, но въ това врѣме се събуди дѣтето, което бѣше спало до нея въ кревата. То захваща да плаче. Твоето дѣте ще разбуди хората въ дрореца, каза графѣтъ. Елга, безъ да каже дума, зема момиченцето, уви го въ едно топло одѣло, и съ дѣтето на рѣцѣ трѣгнѣ подирѣ мѣжа си.

„Нощѣта бѣ хладна и тъмна. Наистина, звѣздитѣ блѣскаха на скърбното небе, но никаква мѣсечина не освѣтляваше осамотената пѣтека на блуждаещитѣ пѣтници, само нощното фенерче фърляше оскѣдна свѣтлина по земята и най-долнитѣ листа на дрѣмещия гѣсталакъ.

„Така тѣ бѣха прѣминѣли тѣй наречената животинска градина и вече бѣха пристигнѣли до кулата, петинската цѣль на тѣхното пѣтуване. Тогава графѣтъ се обърнѣ къмъ жена си и рече: Сега ти си дошла да изпиташъ най-скрититѣ тайни на мѣжа си. Ти искашъ да го сваришъ надъ погазването съпружеската вѣрность, да го изобличишъ въ присѣтственото на една развратна любовница. Справедливо е, щото опасността и ползата да бѣдѣтъ еднакви за двѣтъ страни. Прѣди да влѣзнешъ вътрѣ, закълни ми се, че ти сама никога не си направила подобно нѣщо, че ти си чиста отъ прѣстѣпленieto, въ което обвинявашъ мѣжа си. — Ти дѣришъ заобиколки, каза Елга. — Жено! продължи графѣтъ, прослѣди на паметъ минѣлия си животъ, и ако намѣришъ нѣкой порокъ, азъ не искамъ да кажъ клеймо, въ него, тогава не влизай въ тая кула! Елга се натиснѣ покрай графа къмъ входа. Той от-

ново се изпрѣчи прѣдъ нея, като каза: Нѣма да влѣзнешъ вжтрѣ, прѣди да ме увѣришъ съ клетва. Сложи ржката си върху главата на дѣтето си и се закълни! Тобава Елга положи дѣсницата си върху главата на спещото дѣте и каза: Колкото излишна да ми се види една такава клетва, колкото и ти самъ да си увѣренъ въ това, то азъ пакъ потвърждавамъ! — Стой! извика Старшенски, туй е достатъчно. Влѣзъ вжтрѣ и вижъ!

„Графътъ отключи. Тѣ влѣзнихъ по една тѣсна, извита стѣлаба, която водѣше къмъ една затворена врата. Графътъ отвори и тая, и тѣ влѣзохъ въ една просторна стая, на която задната частъ бѣше отдѣлена съ една тъмна завѣса. Графътъ нареди столове до една маса, запали отъ фенерчето си двѣ восчени свѣщи въ тежки бронзови свѣтилници, извади изъ скривачката на масата единъ вързопъ книжа и даде знакъ на жена си да седне, като и той самъ седнѣ. Елга зе да се оглежда наокло, но не забѣлѣжи нищо. Тя седнѣ на масата и чакаше.

„Графътъ се приближи до свѣтлината, разрови книжата и захванѣ да чете: „Ожщо признавамъ, че съмъ поддържалъ непозволенни сношения съ дъщерята на старейшината Лашекъ, прѣди и послѣ оженването ѝ за графъ Старшенски. Единственото отъ нейния бракъ дѣте —“ Нечувана клевета! изкрѣщѣ Елга, като скокнѣ отъ мѣстото си. Кой си позволява да ме черни по такъвъ начинъ? — Огнески! извика графътъ, стани и потвърди показанията си! Притова той дръпнѣ завѣсата, и една мъжка фигура, лежеща на слама и свързана съ вериги за стѣната, се показа насрещу имъ. Кой ме вика? попита окованиятъ. — Елга е тукъ, рече графътъ, и пита, дали е истина, че си билъ въ нѣжни сношения съ нея? — Още колко нѣти трѣба да го казвамъ? рече човѣкътъ, като се обърнѣ въ веригитѣ си, азъ съмъ се наслаждавалъ отъ нея! — Чува ли? извика графътъ къмъ жена си, която стоеше блѣдна и вицпенена. — Земи тука ключеветѣ и отключи веригитѣ на този човѣкъ! Елга не се рѣшаваше. Графътъ дръпнѣ сабята наполовинъ изъ ножницата, и тя отиде. Съ звънтение надихъхъ веригитѣ, и Огнески се изправи прѣдъ тѣхъ. — Какво искате отъ мене? каза той. — Ти си докачилъ най-чувствително моята честь, каза графътъ. Ти знаешъ, какъ мъже и благородни хора рѣшаватъ подобни разправии. На, земи този мечъ, продължи той, като извади изподъ връхната си дреха още една друга сабя, и застани насрещу ми! — Азъ не желямъ да се сражавамъ! каза Огнески. — Ти си длѣ-

женъ, изкрѣщѣ Старшенски и се устреми къмъ него. Въ това врѣме на стълбата чу се шумъ. Елга, която до сега стоеше неподвижна, се спуcкн къмъ вратата и се опита да я отвори, като извика съ всичка сила за помощъ. Старшенски я прѣварц, и тъкмо когато бѣше уловила дръжката на бравата, я тласн назадъ и заключи вратата. Отъ този промежутъкъ се възползува Огински, и когато графътъ още бѣше занятъ при вратата, той съ едно блѣсканье отвори прозореца и скокнх долу. Паданьето не бѣше дълбоко; Огински неповрѣденъ се намѣри на земята, и когато графътъ се спуcкн отъ вратата къмъ прозореца, стѣпкитѣ на избѣгалия се чуехъ издалечъ.

„Сега графътъ се обѣрнх къмъ жена си. Твоятъ съвиновникъ избѣга, каза той, но ти нѣма да ми избѣгашъ. — Можеш ли да вѣрвашъ въ такава клевета? продума Елга задавено. — Азъ вѣрвамъ въ това, което знамъ, каза Старшенски, и въ приликата на чертитѣ съ това дѣте. Ти трѣба да умрешъ, каза той, и то тука немедленно! Елга бѣше паднхла на колѣнѣ. — Смили се надъ живота ми! извика тя, прави съ мене, каквото щешъ! Заточи ме! Прогони ме! Затвори ме въ нѣкой манастиръ, въ нѣкой занданъ, тамъ да довършх днитѣ си, само живота ми пощади, ахъ, живота! — Графътъ си помисли малко, на рече: Понеже ти цѣнишъ този позоренъ и отвратителенъ животъ повече отъ всичко, то знай: има само едно единичко срѣдство да се спасишъ. — Кажй го, кажй го! извика Елга. — Клеймото на моята честъ, каза графатъ, е туй дѣте. Ако неговитѣ очи заклопи смъртьта, кой знае, дали моятъ гнѣвъ нѣма да се уталожи. Ние сме сами, никой не ни вижда, нощъ и мракъ прикриватъ дѣлото. Иди и убиий дѣтето! — Какъ, азъ? изрева Елга, да убиихъ дѣтето си? Варваринъ! Нечестивецъ! Какво искашъ отъ мене? — Добрѣ тогава! каза Старшенски и дигнх отъ земята фърлената сабя. — Стой! изпищѣ Елга, стой! Ще го направя! Тя се спуcкн къмъ дѣтето си, и го цѣлува, стиска го на грждитѣ си, облива го съ сълзи. — Ти се бавишъ? извика Старшенски, и направи едно движение срещу нея. — Не! не! каза Елга. Господъ да ме прости за това, което съмъ принудена да направя, което не могъ да изоставя. Прости ми и ти, за нещастие родено! При тѣзи думи тя отново притиснх дѣтето на грждитѣ си; съ отвѣрнжти отъ него очи тя изтегли една голѣма игла, която държеше кожата ѝ; оржднето свѣти, въоръжената рѣка — Стой! изрева Старшенски. Азъ до тамъ искахъ да те докарамъ! да видя, дали въ тебе се крие още нѣкое побуждение, достойно за дневната свѣтлина. Но сега е тъмно, нощъ. Твоето дѣте не трѣба да умре,

но ти, позорна, ти! Притова той я ръгнѣ съ сабята въ слабинитѣ, щото кръвѣта руцнѣ като порой, и тя се снижа до неповрѣденото дѣте.

„Таа нощъ бѣше ужасна за околнитѣ жители. Уплашени отъ огнена червенина на небето, тѣ тичатъ на тамъ и виждатъ старата кула въ свѣтли пламъци. Всички опити да гасятъ бѣхъ напусто, слѣдъ малко тамъ останяхъ само черни зидове подъ изгорѣлитѣ, димещи развалини. Затекохъ се да събудятъ графа; него нѣмаше въ двореца, нѣмаше и жена му, дѣтето му. Пожарното мѣсто биде протърсено и човѣшки кости се намѣрихъ, но нима туй бѣхъ останкитѣ на трима човѣци?

„Но същата нощъ прѣдъ зори една вжлярка въ планината се почувствува най-честита между смъртнитѣ. Защото, когато тя си спала въ колибата заедно съ мъжа си, потропва се на вратата. Тя става и отваря: въ полумрака на сипващата се зора тя вижда прѣдъ себе си едно плачещо дѣтенце отъ около двѣ години, завито въ широкъ шалъ. до него едно долапче. Отворено, то показва повече злато, отколкото бѣдната двойка е сънувала нѣкога. Една увита книжка съ нѣколко редовце прѣпоръчваше дѣтето на тѣхната грижа и въ бѣдещо обѣщаваше още парични помощи.

„Слѣдъ два дни графътъ пакъ се яви между своитѣ хора, но само за да се приготви за пъть къмъ Варшава. Тамъ пристигнѣлъ, той поиска и получи лична аудиенция при краля. слѣдъ свършването на която владѣтелътъ, очевидно дълбоко трогнатъ, повика своя канцлеръ и му заповѣда, да издаде на графа Старшенски позволителни писма, въ силата на които той, като послѣденъ потомецъ отъ графския родъ, да има право, свободно да разполага съ своитѣ земи и чифлици. Отъ самитѣ земи една часть бидохъ разпродадени, и паритѣ се употребихъ за изплащанье на дългове, друга часть се подари за направата на единъ манастиръ, който се направи недалечъ отъ мѣстото, дѣто е била старата изгорѣна кула. Туй е историята на този манастиръ,“ свърши калугерътъ.

„Ами графътъ?“ попита единъ отъ чужденцитѣ. „Азъ още отъ началото ви прѣдупрѣдихъ“, каза калугерътъ, „като свършъ да не питате по-нататкъ; при все това вие пакъ питате! Много панихиди се отслужихъ [за успокоение душитъ на ония, които нѣкоя бърза немислена постыжка е вмѣкнѣла въ грѣхъ, за опрощение грѣховетѣ на оня нещастникъ, който въ осждителна бързина наказалъ прѣстѣплението съ прѣстѣпление. Графътъ бѣше станѣлъ калугеръ въ основания отъ него манастиръ. Въ началото той намиралъ разтѣха въ тиши-

ната на манастирския животъ, въ еднообразието на своитѣ покаяния. Но врѣмето вмѣсто да затъпи жилото, все по-грозно му прѣдставяше прѣстѣжението. Въ него възкрѣснѣ енергията на стария графски родъ, и осамотената манастирска келия се обърнѣ въ мѣсто на изтезание. Въ разговоръ съ духове и свирепствуващъ противъ себе си, него го пазѣхъ нѣколко години като лудъ. Най-послѣ изцѣренъ, той се луташе денемъ нагорѣ-надолу; всѣка работа му се харееваше, той изпитваше силата си надъ дърветата въ гората. Само нощемъ, по врѣмето, когато е извършено скърбното дѣло, първиятъ часъ слѣдъ полунощъ, когато почне тържеството на мъртвитѣ“ До тамъ бѣ дошелъ той въ разказа си, когато изъ манастирската черква се чухъ първитѣ звукове на духовния хоръ; същоврѣменно камбаната удари часътъ единъ.

При първитѣ звукове той се разтрепера, колѣнитѣ му се разиграхъ, збитѣ се разклопахъ, и той насмалко щѣше да падне. Въ това врѣме внезапно се отвори вратата, и игуменътъ на манастира, високо изправенъ, съ кръстъ на грждитѣ, яви се на прага. „Къдѣ се дѣвашъ. Старшенски?“ извика той, „часътъ за покаяние настанъ.“ Калугерътъ почнѣ да стелне, и прѣвитъ у-двѣ, като нѣкое наранено животно, зе да тича подобно на куче, което се бои отъ наказание, въ голѣми крѣгове, и се шмугнѣ къмъ вратата, която игуменътъ, като отстъпи, му остави свободна. Стигнълъ на прага, той излѣзе като стрѣла навънъ, а игуменътъ подиръ него затвори вратата.

Още дълго чужденцитѣ слушахъ манастирския хоръ, докато най-послѣ всѣчко млъкнѣ въ нощната тишина, и тѣ полегнахъ за кратко врѣме.

На сутринята тѣ се простихъ съ игумена, като му поблагодарихъ за любезния приемъ и доброто гостяване. Помладиятъ отъ тѣхъ имѣ смѣлостта да попита за калугера отъ минхлата нощъ, на което игуменътъ, безъ да отговори, имъ пожела добъръ пѣтъ.

Тѣ заминахъ за Варшава, и на връщанье мислѣхъ да се отбѣжѣ въ манастира и съберѣхъ нѣкои свѣдѣния за състоянието на калугера, въ лицето на когото бѣхъ познали нещастния графъ Старшенски. Но едно измѣнение на работата имъ прѣдписа другъ пѣтъ за връщанье, и тѣ никога слѣдъ това не чухъ нѣщо за калугера, нито за манастира Сендомиръ.

Прѣвелъ отъ нѣмски *Е. М. Платаровъ.*

За свободата на вѣрата.¹⁾

(Популарни чертици.)

4. Отъ кѣдѣ трѣба да се очаква въ Русия свободата на вѣрата?

Прѣди триста години, когато въ Западна Европа вече бѣше наченѣла да се изработва мисълта за свобода на вѣрата, въ Московското господарство, отъ което съ врѣме израснѣ Руската империя, за тая свобода никой не мислѣше, а и разновѣрие тамъ туку-речи нѣмаше. Наистина московскитѣ царѣ, слѣдъ като завоювахъ татарскитѣ махометански царства, казанското и астраханското, се видѣхъ принудени да търпятъ тамъ татаритѣ-махометани и даже, като се нуждаехъ отъ войска, привличали ги на своя военна служба. И сега въ източна Русия има чиншовници татари, отъ мохамеданска вѣра, които понѣкога даже приематъ ордени за туй, че насилствено помагатъ на православнитѣ свещеници да кръщатъ, или да удържатъ въ православната вѣра разни чужденци и чуждовѣрци, като чувашитѣ, вотякитѣ и др. Но най-многого население въ Московското царство се считаше православно, а малкото еретици, ако и да се появявахъ повечето въ прѣдшнитѣ свободни градове Псковъ и Новгородъ, изтрѣбяхъ ги съ мечъ и огънь, при което нѣкои епископи указвали даже и на примѣра на светата инквизиция въ римската черква. Само малцина, като напр. благочестивиятъ монахъ Нилъ Сорскі, въ Новгородската земя, не одобрявалъ такова насиліе, а съвѣтвалъ да се обръщатъ еретицитѣ чрѣзъ увѣщания.

Но полека-лека наченѣхъ да се заселяватъ въ московската земя християнски разновѣрци отъ Западна Европа. Самото правителство ги извиквало, като се нуждаело отъ изкусни майстори, търговци и войници, каквито въ московската земя нѣмало. Царь Петръ I., двѣстѣ години прѣди, привикалъ много такива иностранци и имъ далъ вѣротърпимостъ, съ

¹⁾ Вж. Вълг. Прѣгледъ, кн. IX—X., стр. 177.

условие обаче, щото тѣ да не обръщатъ въ своята вѣра православнитѣ руси. Той даже позволилъ на лутеранскитѣ нѣмски пастори въ Москва да осждятъ на смъртъ и да изгорятъ единъ нѣмецъ, който проповѣдвалъ учение, сходно на анабаптистекото, което послѣ се яви като учение на рускитѣ духовни християни, които наричатъ себе си „божи людѣ“. (Не отколѣ. въ 1862. год., руското православно правителство, по молбата на лутеранскитѣ пастори, изгони изъ Русия проповѣдниците на баптистекитѣ нѣмци, които проповѣдвахъ въ нѣмскитѣ колонии около Одеса.) Но такава търпимостъ и даже помощъ на правителството се е давала въ Русия само за чуждитѣ вѣроизповѣдания, а не за рускитѣ. Когато при патриарха Никола, около 250 години прѣди, се появихъ въ московската земя старообрядцитѣ, послѣ безпоповцитѣ и други подобни братства, всичкитѣ били прѣслѣдвани отъ правителството, което ги подѣрляло даже на смъртно наказание съ огънь и мечъ. Мнозина отъ прѣслѣдванитѣ самички се изгаряли, съ стотини, само да не попаднатъ въ ръцѣтъ на правителството.

Отъ половината на минжлия вѣкъ западно-европейскитѣ мисли за вѣротърпимостъ наченххъ да проникватъ и въ Русия у по-образованитѣ хора, и самото правителство наченъ да се срами да наказва съ смъртъ рускитѣ разновѣрци. Но тѣхното прѣслѣдване, както е извѣстно на всички, не се спрѣ и по-нѣкога даже се усиляше, както напримѣръ при царя Николая I. и при Александра III. Тия прѣслѣдвания сж толкова повече оскърбителни, че тѣ сж противни на съвѣстѣта даже на по-голѣмата частъ хора отъ господствуващата черква. Смѣло може да се каже, че туку-речи всички ония, които сж минжли чрѣзъ срѣднитѣ и висшитѣ училища, считатъ поне вѣротърпимостѣта нѣщо разумно, а прѣслѣдването заради вѣра считатъ за несправедливо и неразумно. По тоя начинъ даже по-голѣмата частъ отъ чиновницитѣ, които изпълняватъ притѣснителнитѣ закони и разпореждания на висшето правителство спрѣмо разновѣрцитѣ, вътрѣ въ своята съвѣсть не одобряватъ тия закони и разпореждания. Сжщото може да се каже и за пошироката публика. Въ Русия, както е извѣстно, прѣстѣпленията противъ черквата, ако се подлагатъ на сждъ, сждятъ се при присяжни само отъ православно вѣроизповѣданье. И все пакъ има много примѣри, че такива сждилица сж оправдавали обвиняемитѣ, напр. руски баптисти. Може да бждемъ увѣрени, че ако се положи дѣлото за вѣротърпимостъ на рѣшението на избрано народно прѣдставителство даже само изъ гръко-руско вѣроизповѣданье, то това събрание би отмѣнило

сегашнитѣ притѣснителни за разновѣрцитѣ закони и би узаконило въ Русия пълна вѣротърпимостъ.

Това най-добрѣ ни обяснява и въпроса, отъ кого и отъ що трѣба да се чака въ Русия вѣротърпимостъта и свободата на вѣрата. Отъ народно прѣдставителство!

Това ни учятъ и примѣритѣ отъ чужди земи, за които казахме по-горѣ. Отъ тия примѣри се вижда, че свободата на вѣрата се появи заедно съ другитѣ свободи, когато подданицитѣ на разнитѣ държави получавахъ право, чрѣзъ свои избрани да раздѣлятъ управлението на държавата съ царьетѣ, или да се управляватъ безъ тѣхъ чрѣзъ изборни управители — министри и прѣдсѣдатели. Тогава народнитѣ прѣдставителства и обявявахъ неотемнитѣ човѣшки права, като правото да не бѣдешъ наказванъ безъ явенъ сѣдъ отъ съграждани, правото свободно да изказвашъ своитѣ мисли, правото свободно да печаташъ книги и вѣстници, правото на събиране за обсъждане на общественитѣ дѣла и нужди и за подаване за тѣхъ заявления и прошения на правителството, правото за сдружаване и съюзи за общи дѣла и т. н. Въ числото на тия права всхдѣ се поставяла и свободата на вѣрата. Освѣнъ това правото за свобода на вѣрата може да вирѣе само при другитѣ подобни права, защото ако обявите свобода на вѣрата, а оставите на властѣта правото да арестува хората и да ги наказва безъ явния присяженъ сѣдъ, то усърдниятъ началникъ може да накаже човѣка за това напримѣръ, че той не ходи въ черква, не дава на черквата пари и т. н. Оставѣте на началницитѣ, особено на духовнитѣ, правото, което тѣ сега иматъ въ Русия, да не позволяватъ да се печататъ книги, неодобрени отъ тѣхъ, то тѣ ще иматъ възможностъ да забранятъ молитвеницитѣ и други духовни книги на разновѣрцитѣ. Въ Русия сега никой не дръзнува да напечата молитвеникъ или друга книжка за духовнитѣ прѣдмети на руски езикъ безъ разрѣшението на гръко-руския духовенъ началникъ (цензора). А прѣводитѣ на священото писание на руски езикъ може да печата само гръко-рускиятъ светѣйши синодъ. Така сега въ Русия даже протестантитѣ, ако искатъ да печататъ свой молитвеникъ не по нѣмски, а по руски, длъжни сѣ да го прѣдставятъ на православния цензоръ. А священото писание на руски езикъ синодътъ дълго врѣме не искаше да печата, и сега ако го печата, то само на великоруски езикъ, а на бѣлоруски и на малоруски, или украински не иска, и не позволява да се докарватъ въ Русия украински прѣводъ на новия завѣтъ и молитвеникъ, напечатани задграница, въ Ав-

стрия. Не позволява той да се напечататъ и каквито и да е книжки духовни на бѣлоруски и малоруски.

Така сѣщо, ако се обяви въ Русия свобода на вѣрата, а не се обяви свобода на книгопечатанъето, рускитѣ разновѣрци и даже православнитѣ бѣлоруси и украинци пакъ могатъ да останатъ безъ духовни книги, ако това пожелае грѣко-рускиятъ синодъ.

Така сѣщо, ако се не обяви свободата на сдружаванията, православната полиция може да не позволи на разновѣрцитѣ да се събиратъ въ братства, да събиратъ пари за своитѣ молилни, училища, болници, за подпомагане единъ другиму и т. н., и да отниматъ събранитѣ пари, като незаконно събрани, да наказватъ разновѣрцитѣ за такива братства и събирания, като противозаконни, и т. н.

Такива примѣри може да се посочятъ твърдѣ много.

И така, който иска, щото въ Русия да нѣма притѣснения за вѣрата, а да има поне вѣротърпимостъ, както въ другитѣ европейски земи, той трѣба да желае, щото и въ Русия въ управленъето на държавата и въ съставяне на законитѣ да участвува народно изборно прѣдставителство (земска дума), както въ тия земи. Такъвъ поредѣкъ, когато се признаватъ човѣшкитѣ права и когато сѣществува народно прѣдставителство, се нарича държавна свобода. Само държавната свобода може да даде и на Русия отначало поне вѣротърпимостъ, а послѣ и пълна свобода на вѣрата!

Да се надѣваме въ това дѣло на нѣщо друго е неразумно. Така неразумно е въ това дѣло да се надѣваме на царя. Защото нигдѣ туку-речи търпимостъта не е била установена отъ царетѣ, а всжду се установи отъ народнитѣ събрания. А ако и да имаше царѣ, които установихъ извѣстна вѣротърпимостъ, тѣхнитѣ наслѣдници я прѣмахвахъ. Въ Русия единъ само царъ, Петъръ III., бивши лутеранинъ, който не обичаше грѣцкото изповѣданъе, мислѣлъ да обяви вѣротърпимостъ и облекчилъ притѣсненията на старовѣрцитѣ (затова тѣ и почитатъ неговата паметъ), но той царствува малко, а неговиятъ наслѣдникъ и не мислилъ за вѣротърпимостъта. Даже при единъ и сѣщи царъ въ Русия обръщанъето на правителството съ разновѣрцитѣ не бѣше еднакво. Така при Александра II. тѣхното положение бѣше ту подобро, ту по-лошо; ако отлекваше на старовѣрцитѣ и лутеранитѣ, то ставаше тежко на католицитѣ, а рускитѣ унииати чиновницитѣ отъ името на царя насилствено присѣдинявахъ

къмъ православната черква, като ги запрахъ въ затворитѣ и даже разстрѣлвахъ непокорнитѣ. При Александра III., въ врѣмето на коронацията и малко послѣ, рускитѣ разновѣрци осѣтихъ облекчение, но послѣ пакъ още по-тежко имъ бѣше отклонлѣнето при неговия баща.

Отъ това явно се вижда, че всичкитѣ разновѣрци въ Русия трѣба да се стремѣтъ, щото въ нея да се установи господарствена свобода. Такава свобода желахъ и всичкитѣ разумни руси отъ православно вѣроизповѣданье, особено ония, които сѣ получили висше образование. Всичкитѣ хора, които желахъ вѣротърпимостъ и държавна свобода, трѣба да размисляхъ помежду си, какъ да се постигне тая свобода. Не трѣба да се гледа, отъ каква черква и вѣра е всѣкой, а нѣкой свободомисленикъ може-би и къмъ никоя да не желае да принадлежи. Всичко това е дѣло на съвѣстѣта на всѣкого, а въ общитѣ дѣла трѣба да се върви заедно къмъ това, което на всички е нужно и износно. А свободата на съвѣстѣта, както и обществената свобода е потрѣбна и износна за всички, които не желахъ да живѣхъ съ неправда и съ притѣснение на другитѣ. Всички прочее трѣба да се съгласѣхъ помежду си, за да постигнѣхъ тия изгоди. Така правехъ умнитѣ хора въ чуждитѣ държави, напримѣръ въ Англия. Тамъ останяхъ още понѣгдѣ задължителнитѣ за всички налози за поддържката на епископалната черква. Но сега срещу това излизатъ и римскитѣ католици, и разнитѣ секти евангелисти, и свободомисленицитѣ, при все че още не отколѣ католицитѣ проклиняхъ евангелицитѣ, като порождение на дявола, а евангелицитѣ наричахъ папата антихристъ, а всички черковници мразехъ свободомисленицитѣ. Умнитѣ хора сега разбиратъ, че вѣрата е дѣло лично, а данѣнитѣ и държавната наредба сѣ дѣло общо, и за вѣрата може и да се спори, а въ общитѣ дѣла да се върви съгласно къмъ общата цѣль.

Така и въ Русия сега трѣба всички разумни хора да се стремѣхъ съ общо съгласие къмъ държавна свобода, съ която ще се добие и свободата на вѣрата. Чрезъ кой способъ да се стремѣхъ? Той ще се намѣри, когато всички се съгласѣхъ за това, което трѣба да се иска. Всѣко едно правителство ще отстъпи, когато се срещне съ голѣмо число хора, които знахъ, какво имъ е потрѣбно, и които заявихъ за това право.

М. Драгомановъ.

ВЪ МЪГЛА.

(Откъслекъ.)

I.

ИМА НАДЪЖДА-

Прѣди нѣщо дваѣсетъ и шестъ години въ една кѣщица у Х. до самия брѣгъ на пѣнлива рѣка се бѣ явило на свѣтъ едно дребничко и крѣсливо дѣте, рожба на веселъ баща и припрѣна хубавелка майка. То бѣ заварило само едно сестриче, а пѣкъ бѣше четвъртото дѣте на родителитѣ си, — другитѣ сж се повръщали отъ пѣтя. Кръстили го бѣхж Вѣнчанъ; до четвъртата му година го викахж Вѣнчето, и бѣше чудо за родъ и съсѣди: болестъ нѣкаква го бѣ сковала — снага малка. глава голѣма и цѣлъ обрасълъ въ мѣхъ. Една баба го изцѣри: тя въ тъмни зори напълни единъ бакрачъ отъ деветъ чешми, окѣпа съ тая вода болното, порѣча деветъ дни да се не гаси домашниятъ огънь, и въ уречения день залѣхж огнището съ цѣлителната вода. И Вѣнчето оздравѣ; туку не можеше още да се изправя, — главата бѣ голѣма и тежка, а снагата и нозѣтѣ съвсѣмъ слабички. Станжло бѣ нужда, да му подшиятъ панталонкитѣ съ кожа, — то се влачеше и оставяхж го така да излиза дори и на пѣтя. Жалко бѣ да го гледа човѣкъ. Майка му, сама сжщо болнава, тѣй се топѣше; зерѣ една — единичка мжжка рожба, а вече пета година караше, пѣкъ не бѣхж го виждали да се застои на нозѣ! Мжчихж се да го приучятъ нѣкакъ, но личеше, че всичкото е въ нозѣтѣ — не държатъ! На и то само бѣ припрѣно: заучятъ го, а то писне, стисне очи, посинѣе му болиавото лице — не е за пипанье! И — почти бѣхж го занемарили. Но напаконъ то само се сѣти: единъ день сестра му играеше съ него по пѣсъка у улея срѣдъ улицата, и — Вѣнчето изпжшка, издигна се на нозѣ, на ухиленичко загледа и то свѣтъ. Сестра му за мигъ се слиса, на се втурна да възрадва майка си. Тая тѣй се и просѣзла отъ радости, ала въ сжщия мигъ понесохж се дѣтеки

гласове отъ пѣтя — кола стѣпкала Вѣнчето... Горка майка, не се помнѣше — три години го бѣ тя сукала, вече петъ години не си бѣ доспивала за него! А Вѣнчето не бѣше никакъ наврѣдено, — то бѣ посниѣло отъ страхъ и плачъ: мѣнинката снага бѣше останѣла между колелата. Но майка му не видѣше: тя го притиснѣ о гърди, едва свари до въ кѣщи и примрѣ. — Не слѣдъ много Вѣнчето бѣ съвсѣмъ здраво, а майка му се поминѣ — пѣщо, което то съвсѣмъ не разбра. Опулено, то бѣ спрѣло до безжизненото лице на покойната, милваше го, плахо побутваше... а послѣ писнѣ, разплака се... Отъ тогавъ привикнѣхъ да му викатъ Вѣнко.

На шестата си година Вѣнко бѣ здраво и палаво, винаги занято съ чопленѣе пѣщо, чупенѣе, крѣсѣщи съ съсѣдни дѣца и не рѣдко съвсѣмъ опърничаво. Сега то бѣ забравило първата си майка — имаше втора: обичахъ го, а особено баща му. Той си имаше далечъ отъ дома имъ дѣгень, а ходѣше и по селата и търгуване съ кожи, но прѣзъ вечеритѣ Вѣнко при баща си се уписаше отъ нѣлната дѣтска радостъ: правѣхъ му се смѣхурии, карахъ го да пѣе, и често заранъ баща му го будѣше, подфърляше го по патлитѣ, а не рѣдко цѣлуе го, па му даде каймено грошле, което Вѣнко не цѣнѣше, та сестра му го глезѣше — за да му го земе... Послѣ, слѣдъ години, тѣ — вече сираци — спомнѣхъ това и горко, горко се смѣхъ.

Напоконъ Вѣнко се накаши, — една заранъ съ съсѣдни дѣца отиде на училище. Баща му мислѣше, че ще го упѣдѣтъ: дребно бѣ Вѣнко: а пѣкъ не само че не го упѣдихъ, ами насмалъ да стане и нѣщо друго. Училището бѣше, както всички тогавашни: дѣца много и отъ всѣка възраст, пѣкъ учители малко. Ученицитѣ бѣхъ размѣстени въ малки стапки, и единъ учителъ водѣше по нѣколко отдѣления, ту оставяше едни, за да ходи при други. Когато учителтъ не бѣше въ стапта, кѣдѣто поставихъ Вѣнка, дѣцата крѣсѣхъ, блѣскахъ се, па Вѣнко скоро изгуби първата си плахостъ и свари вече да се сблъска съ едно отъ дѣцата. Учителтъ дойде сърдитъ, качи нашия немирникъ и противника му на гърба па по единъ възрастенъ ученикъ и зима прѣчката... Вѣнко онѣмѣ, закри лице задъ рамото на възрастния ученикъ и, настрѣхнѣлъ, зачака първия ударъ на страшната учителска прѣчка. Тя не послѣдва, — учителтъ нажули Вѣнковия противникъ, а Вѣнка прости — за пръвъ пѣтъ... Съ какви опулени очи гледаше той послѣ учителя! Ала все пакъ, още прѣди да ги пуснѣтъ, Вѣнко си отиде — бѣше огладнѣлъ. Затова учи-

тельтъ слѣдъ обѣдъ го постави на колѣнѣ. Вѣнко се пона-мръщи, но имаше и други дѣца наказани, тѣ се размивахъ, на размѣхъ и него. А слѣдъ нѣколко дни Вѣнка вече не сдържаше въ кѣщи: широкъ бѣше училищниятъ дворъ и оглушаванъ отъ дѣтскитѣ крѣсци, срѣдъ които Вѣнко се унисаше като риба въ вода.

Той скоро научи „а—бе“, пѣше го и въ училище, и въ кѣщи. Ала не доизкара се тая година. Загърмѣхъ по едно врѣме топове. Водихъ и него да посрѣщатъ руситѣ. Вѣнко не бѣ виждалъ до тогизъ такива голѣми, грѣмовити трѣби и тѣпани, та бѣ цѣлъ унесенъ, — не ги забрави вече. Още двѣ нѣща незабравимо запомни той отъ онова врѣме, що оставаше за него въ гѣста мъгла. Отъ невидѣло у тѣхъ се бѣ озовалъ единъ старъ, твърдъ окѣсанъ и прѣгърбенъ негръ съ свое внуце — тънко, та високо негрче. Вѣнковиятъ баща бѣше купилъ талига съ конь, па негрътъ впрѣгаше тая талига, та че върнеше и други домашни работи — бѣше слуга у Вѣнкови. Но кога баща му бѣ приставилъ тоя негръ и кога послѣ го изпѣди, Вѣнко не запомни. Въ паметта му бѣ останало най-приятното: прѣзъ дългитѣ зимни вечери Вѣнко седѣше съ сестричето си до огнище, майка му готвѣше, па идѣше негрътъ съ внука си и заразправяше дивни приказки. а внукъ му, такъвъ малъкъ, но все на мѣсти го поправяше — той знаеше приказкитѣ по-добрѣ. И всичко туй на твърдѣ смѣненъ турски езикъ. Вѣнко се цѣлъ забравяше при тия приказки. Една отъ тѣхъ той цѣла запомни — за единъ арапинъ — човѣкоядецъ — и единъ хитъръ Куцко, що смогналъ да закове страшния арапинъ въ сандѣкъ и да го фърли въ морето. — И сетнѣ всичко туй изчезнѣ, замѣсти се отъ второ унисанье: единъ руски офицеринъ живѣше въ съседна отъ Вѣнкови кѣща и по цѣли часове се застояваше на прозореца, па отъ тамъ, благо ухиленъ, зафърляше различни нѣща тѣмъ — на махленскитѣ дѣца. Офицерскиятъ вѣстовой отпѣдваше по-възрастнитѣ дѣца, и най-малкитѣ си изподирахъ очитѣ за офицерскитѣ подарѣци — пари, лѣскави копчета и сладки работи, завѣти въ книжки. Вѣнко цѣлъ се унисаше въ тая борба и надвиваше, връщаше се дома си съ пълни джобове...

И хубаво бѣше а послѣ — послѣ се случи нѣщо съвсѣмъ друго: баща му почнѣ да носи пушка, пѣше, свпрѣше и изведнажъ станѣ нѣщо такова, което слика, укроти и съ болки замали Вѣнка, папомни му единъ отъ кѣшечкия му още животъ, въ който той бѣ твърдѣ много плакалъ; поминѣ се и баща му. Какъ се изминѣ това, и слѣдъ колко

врѣме Вѣнко отиде пакъ на училище, — всичко туй останѣ въ мѣгла. Едно той съвсѣмъ не разбра: единъ денъ дойде вуйка му съ много хора у тѣхъ, продаде всичкитѣ покъщнини, дори и патлитѣ, на които спѣше Вѣнко, па зима него и сестра му у тѣхъ си. Втората му майка отиде нѣкъдѣ съ другъ човѣкъ. Вѣнковата сестра, която вече прѣфѣрляше четиринайсетата година, плачеше тихо, тѣй само съ сълзи; ала Вѣнко не плака, не му дойде на плачъ, — той бѣ захапалъ прѣстъ и не знаеше, какво да прави.

Послѣ тѣ заживѣхъ при вуйча си. Той бѣше махленски приматаринъ, кжсъ, твърдѣ сухъ и мълчаливъ човѣкъ. Жена му бѣше подпѣлна, хубавелка, съ дебелъ гласъ жена, която, като се размѣеше, екваше кжщата. Тѣ нѣмахъ дѣца, но все пакъ не се твърдѣ радвахъ на сирацитѣ — Вѣнка и сестра му, поне тѣй го чувствувахъ тия, защото нито вуйка имъ, нито вуйната се залъгвахъ съ тѣхъ. „Сирачетата“ ги наричахъ тѣ, кога станѣше дума за тѣхъ, и той бѣше мекниятъ изразъ, що тѣ чувахъ. Ала Вѣнковата сестра скоро се привикна съ вуйна си, а покрай нея и Вѣнко. По-послѣ станѣ по-дружко: вуйната често шепнѣше нѣщо скрито съ сестра му, седѣхъ до прозорецъ надъ пѣтя, а Вѣнка отпѣдвахъ — да играе. Доброто бѣ, че Вѣнко все по се залъгваше въ училището. Тамъ идваше единъ човѣкъ, който не бѣ учителъ, а поучаваше и самия учителъ, пѣкъ тоя го слушаше. Тоя човѣкъ бѣше много добъръ и веселъ — като Вѣнкова баща. Той самъ понѣкоги обучаваше дѣцата, правѣше имъ смѣхове, пишеше гатанки на таблата — и пишеше бърже, пѣкъ съ лѣвата си ръка, а дѣцата четѣхъ и отгатвахъ. Вѣнко прѣвъ прочиташе, но ни една гатанка не можеше да отгатне, — той не бѣ слушалъ гатанки. И мѣчно му бѣше за това, най-вече, че нему неосѣтно бѣ се много дощѣло, тоя човѣкъ да го обича. Слѣдъ години Вѣнко срещна тоя човѣкъ и мило му станѣ, па и мѣчно. . . . Ама тоя не бѣ опозналъ Вѣнка, макаръ че Вѣнко бѣ прѣвъ въ игритѣ на топъ. Бѣхъ купили ластични топове, и човѣкътъ, що пишеше съ лѣвата ръка, играеше само съ най-малкитѣ: раздѣляше ги на двѣ групи и подфѣрляше топа. Слѣдъ нѣколко такива игри тоя човѣкъ все Вѣнка зимаше прѣвъ и при него отдѣляше другитѣ дѣца за противна група, защото Вѣнко най ловѣше топа. И какъ драго бѣ на Вѣнка! Кога послѣ училището се затвори и Вѣнко срещнеше обичливия тозъ човѣкъ, свиваше му се сърце, загледаше го, усмихнѣше се, усмихваше се и той, но не спираше да заприкаже Вѣнка. . . не бѣ го опозналъ!

Прѣзъ послѣдващата година Вѣнко бѣше въ второ отдѣленіе; учителѣтъ бѣше другъ и учехъ въ ново училище. Не идѣше вече и оня човѣкъ. Това му ученичество останѣ въ мъгла. За щастіе въ това врѣме Вѣнко намѣри новъ добъръ човѣкъ — у тѣхъ си. То бѣше единъ русъ младъ момѣкъ, който отъ невидѣно починъ да идва у Вѣнкови, и кога срещнѣше Вѣнка нѣйдѣ, земѣше го за рѣка, водѣше го съ себе си, дори му купуваше туй-онуй и го милваше тѣй, както никоѣ сега го не милваше. По едно врѣме излѣзе, че тоя човѣкъ ще му става свако. Вѣнко се скрито радваше, скрито, защо и скритомъ му бѣхъ пришепнали, че ще го земѣтъ при себе си . . . не ще живѣятъ вече при вуйна имъ, която тѣй лошо се смѣе. . . . Па дигнѣ се свадбата, Вѣнко се много радваше, туку въ самия день твърдѣ му домѣчнѣ: срѣдъ навалицата и шума него го бѣхъ забравили. . . . Ала по едно врѣме сестра му сама го подири. Тя бѣше въ дълга бѣла рокля, но си бѣ все като прѣди мѣнинка, хубава, дѣтски хубава въ лице. Тя се разплака, прѣгърнѣ Вѣнка, па сви се и нему сърцето, обвѣсп се о сестра си, захленчи като възрастенъ и — не пуца я!

На заранѣта Вѣнко се събуди щастливъ. Сестра му я нѣмаше у тѣхъ, но той знаеше, кѣдѣ е тя, и бързаше да иде. Ала вуйна му го нареди на работа: въ кѣщи всичко бѣше разфърлено, като слѣдъ свадба, и трѣбаше да се нареди. Случи се, че Вѣнко свали таблата съ сладко и купъ чаша, отъ които се строшихъ само двѣ. Той и не се уплаши, врѣдата бѣ малка. Ала вуйна му се разлюти повече отъ всѣкоѣ, па наплѣска Вѣнка комай немилостиво. Цѣлата прѣживѣна вчера радост се прѣобърчи въ тоя мигъ у Вѣнка на нечувствувана до тогизъ горка обиденостъ; той се разплака и мѣчеше се самъ да млѣкне, а не можеше — плачѣтъ го давѣше. . . . Вуйна му не страя, наплѣска го още веднажъ. Туку вече Вѣнко се забрави, писнѣ съ все сила и търти, избѣга отъ кѣщи. Искаше да отрѣчи при сестра си, а отцѣ му се. . . . Подпрѣнѣ до една стѣна на пѣтя, навелъ глава, той поемваше прѣкъсванъ дѣхъ и не мислѣше нищо, не искаше нищо, само нѣкакъ тѣй отслабваше. И засѣхнѣхъ му сълзитѣ. Послѣ закрачи сърдито по улицата безъ посока, безъ цѣль. По едно врѣме засвири съ уста. Случи му се на пѣтъ локва; той я прѣгази, дори скочи срѣдъ нея и се хубавѣ измокри. Другъ пѣтъ той не бѣ правилъ това, само бѣ виждалъ други дѣца да го правятъ, и сега, измокренъ, станѣ му гузно. Той седнѣ на едни камѣње срещу слѣнце и, като се поизсуши, трѣгнѣ кѣдѣ дома, дѣто бѣ сестра му. По пѣтя почнѣхъ ди го побиватъ трѣпки, по-

заболѣ го коремъ, а когато влѣзе въ клѣсти, той бѣше съвсѣмъ блѣденъ, отслабваше. Посрещна го майката на свака му, зима го на рацѣ, а той отпусна глава. . . .

Редъ мѣсеци Вѣнка тресѣше, — обѣрижлъ се бѣ на сѣнка. А бѣше пакъ при вуйка си, — сестра му не посмѣи да го прибере при себе, за да не огорчи вуйната, на която тя дължеше много за щастieto си. Но туй сега бѣ за Вѣнка безразлично, — той бѣше боленъ, все сѣнливъ, на и който го видѣше, все го съжалѣваше, казваше му добри думи, а това бѣ за него сега доста. Така се измина тая учебна година. Треската напokonъ незабѣлѣзвано напусна Вѣнка, и кога се отвори хъ изново училищата, той постѣпи пакъ въ второ отдѣление. Караше вече деветата си година, но бѣше слабъ, сухъ и повече си седѣше на чина, не мамѣхъ го още игритѣ. А около му бѣхъ сръдни, блѣсканици, боричканья. Учителѣ бѣше младъ, биеше доста, много се гевезѣше, а късно влизаше въ часъ и рано излизаше. Въ туй междуврѣмѣ бѣ най-бурното боричканье: двѣ групи отъ по 5—6 дѣца съ свои водители изпаднахъ отъ гоненица. Едно отъ тия дѣца, тънко и високо, съ игриви и голѣмки очи, поласка Вѣнка, па неосѣтно и тоя почна да се намиса въ боричканьята. Единъ денъ Вѣнко се сѣбори съ едно дѣте отъ противната група — по-възрастно отъ него, дебело и съ голѣмо лице. Вѣнко надви; първи пѣтъ се не хванъ, ала Вѣнко и втори пѣтъ надви, противникътъ се разлюти и ухапа Вѣнка за ржката, а тоя го би и заплака. Обади хъ ги на учителя, но тоя и не се дори намръщи, — ухиленъ, присмѣ се на по-възрастното дѣте, потегли ухото на болнавия Вѣнка, па тѣй приятелски, че тоя се хилѣше. И отъ туй Вѣнко се съживи, окуражи, порастна прѣдъ себе и прѣдъ другари. Ала скоро се случи нѣщо, което развали цѣлия тозъ редъ: изключихъ учителя имъ; узнахъ послѣ: той билъ откраднѣлъ отъ нѣйдѣ нѣкакъвъ часовникъ. Допушихъ на учителя да се прости съ ученицитѣ си, и той имъ говори така умилно, че самъ се заплака, па заплакахъ се и нѣкои отъ дѣцата, та кога да си излиза — не се знае, подеѣти ли ги самъ или не — но нѣколко ученика търти хъ по учителя си плаченикомъ, а по тѣхъ почти и цѣлото отдѣление. . . . Между първитѣ бѣше и Вѣнко. Цѣлъ денъ бѣ рѣдка история: малкиятъ тозъ дѣтски миръ бѣ забравилъ боричканьята, сръднитѣ и прѣтърпѣнитѣ учителски прѣчки; той се бѣ обхванѣлъ отъ чудно, невѣрвано еднородие — не си даватъ учителя! Съ-

брахъ се другитѣ учители. доведохъ и новия учителъ, прѣхвалихъ го и усмирихъ дѣцата. Новиятъ учителъ бѣше по лице черенъ и съ рошава брада. Въ първото междучасие ученицитѣ бѣхъ тихи, и само единъ възрастенъ ученикъ — слуга нѣйдѣ — каза надутъ:

— Може и тозъ учителъ да е добъръ, ама мѣза на влахъ!

— Не щемъ ние тозъ учителъ! мърѣхъ гласове.

— Азъ нѣма вече да ходя на училище! не щя тоя учителъ! отвърна изведнажъ Вѣнко и си зима книгата.

— Иди си пъкъ! иземѣ се ученикътъ, когото Вѣнко бѣ бѣхталъ.

Вѣнко почна да го бие, а тоя избѣга право при учителитѣ. Поставихъ и двамата на колѣнѣ, оставихъ ги на самѣ. И седѣхъ тѣ, подмѣтахъ си думи, а Вѣнко блѣднѣше, треперѣше, едва се сдържа, — ще стане да бие. Ала учителътъ дойде скоро и ги прости.

Отъ тая случка Вѣнко заеде омраза; той дълго на самѣ съ свѣтнали очички мечтаеше, какъ ще хване противника си нѣйдѣ на пята, какъ ще го завали. А то, Пенчо го викахъ, скоро забрави всичко, дори се увираше и въ такива игри, дѣто на чело играеше Вѣнко; тоя сърдито го отивдваше.

Новиятъ учителъ бѣше строгъ и придирчивъ, на боричканията укротѣхъ, почнахъ се мирни игри, въ които Вѣнко — вече съвсѣмъ здравъ — се унисаше пакъ както прѣди. Тѣй се свърши годината. Прѣзъ пролѣтѣта и лѣтото на Вѣнка бѣ особено добръ: съ сестра си и свака си ходѣше на лозята, тичаше, пѣше, викаше. Само на врѣмени ще се блѣска съ нѣкое дѣте, а свако му ще го кара да разправи, какъ е сторилъ и — смѣхъ, драгостъ.

— Азъ да можъ да срещна Пенча! казваше имъ Вѣнко по нѣкога; той имъ бѣ разправилъ, какъ намери Пенча.

Вѣнковиатъ вуйка бѣ набоженъ, не пропускаше литургия; въ петъкъ и сръда постѣше и причастявахъ се всѣки постъ, — но не и вуйна му, ти се много караше съ съседкитѣ си — грѣшеше. По Св. Богородица Вѣнко пакъ пости и на самъ денъ трѣбаше да се причасти. Срещу самия денъ вуйка му го заведе на вечерня. Черква се пука и Вѣнко останъ съ други дѣца за жито. Житото се раздаваше въ пруста прѣдъ черквата; епитроповиятъ синъ — възрастно момче — пукаше дѣцата едно по едно да се вреждатъ за жито. При него бѣше и Пенчо — намразеното отъ Вѣнка дѣте; и то се намисаше гордо да врежда дѣцата, защото се родѣше съ епитропови. Наближаваше редъ за Вѣнка; то се блѣскаше петърпѣливо.

Тукъ станѣ нѣщо. Отъ невидѣло прилѣпи се добъръ плѣсникъ на Вѣнковата буза... Пенчо го бѣ ударилъ и се скри задъ епитропова синъ. Разярения Вѣнка изфърлихъ на вѣтъ. Нему тъмнѣеше прѣдъ очи, и чакаше. Ала нѣмаше какво да чака, сега не можеше да си извърне; па и не биваше сега, — утрѣ ще се причастява. Вѣнко си отиде. Плѣсникътъ си бѣше плѣсникъ, той кога да е ще си го върне, а все пакъ... Вѣнко треперѣше отъ гнѣвъ, тая вечеръ едва яде. На заранѣта го причастихъ, и вуйна му ведно съ него застоя прѣдъ черквата край други жени — чакахъ да минѣтъ нѣколко кръщения. Ако тя би знаела, какво ще стане. то би яко държала ржката на божемъ смирения причастенъ Вѣнко. Показа се отъ черковнитѣ врата малко кръщелно шествие и се запилѣ, — купъ само жени тръгнхъ по малкия кръстникъ съ дѣтето и свѣщитѣ въ ржка — той бѣше Пенчо. Неприятелитѣ — Вѣнко и малкиятъ кръстникъ — се съпикасахъ, вториятъ се поизпжчи, усмихнъ се... дали той направи и друга мимика, незнайно е, но никой не се сѣти да попрѣчи у-врѣме на туй, което се случи: двѣ малки ржцѣ запъпрахъ надъ важния кръстникъ, заплѣскахъ го... Бѣше невиджано чудо, вуйната на Вѣнка се забрави отъ срамъ, долови малкия лудетина за ухото и понече да го заплѣска, но спомни, че е причастенъ, па прѣхапа устни, въздържа се. Та че и нѣмаше, какъ да го нагазватъ: Вѣнко тѣй и личеше, че не е въ себе си — цѣлъ треперѣше и блѣденъ — сжщъ мъртвецъ! Заведохъ го въ кжщи, гълчѣтъ го, говорѣтъ му, а той сѣкашъ и не чува — навелъ очи, и сълзи протичатъ по бузитѣ му...

По едно врѣме дойдохъ гости — Вѣнковиятъ свако, сестра му и единъ момъкъ съ тѣхъ, високъ, черноокъ, още голобрадъ, но съ дълга, кждрава коса. Той билъ учитель нѣйдѣ, а занпрѣдъ щѣлъ да се учи още тукъ въ гимназията. Вѣнко гузно се скри въ една отъ стаитѣ, но и не го подирихъ, — доведениятъ момъкъ интересуваше и домакинята, и тия, що го водѣхъ. Той бѣше красавецъ, съ обло пълно лице, държеше се право, гиздаво, а и свободно до нескромность гледаше съ голѣмитѣ си черни очи. Отъ нѣкое врѣме се сприятелили съ Вѣнкова свако, който бѣше писаръ въ пнсекцията, та тоя още отсега се грижеше да го настанѣ за до година на квартира при познати хора. Домакинята загледа още по-любезно момъка, па по едно врѣме каза, че и тя може да една стая подъ наемъ. Това съживи разговора имъ.

— Ами вие не знаете, какво стори днесъ Вѣнко! сѣти се по едно врѣме домакинята, иземъ се съ гърлестия си гласъ

и като изгледа особено момъка, додаде: — имаме едно палаво въ къщи, само да го видите!

Тя разправи за случката. Вѣнковата сестра се горко изчерви: свако му се чудеше добродушно, а бъдещиятъ гимназистъ тъй и зинх:

— Туй е невъзможно, госпожо! Такова буйство . . . това е феноменъ! Забога, азъ искамъ да видж туй дѣте!

Прѣдъ възторжения дългокосъ момъкъ се изправи кжео, но плещестичко дѣте, облѣчено въ спретни дрешки отъ възникавъ дебелъ шаякъ; лице дългнесто, кокалесто, съ възблѣди страни, по които сега играеше свѣтла червенина; низко подстригана черна коса по обла и голѣмка глава; широчко и право, безъ изпъкнѣтини, чело, що граничеше съ тънки, но извити вѣжди, подъ които бърже се движехъ дълги клѣпки надъ черни и свѣтли очи.

Момъкътъ погледа Вѣнка, изкриви глава.

— Юначина! продума и се усмихнх.

— Онова дѣте трѣба нѣкога да му е сторило нѣщо, но не казва, намѣси се вуйната.

— Той на менъ ще каже! — хванх Вѣнка за ръка свако му; а, Вѣнко, да не те е било то прѣди?

— Той не може да ме бие . . . Ама вчера ме удари въ черквата и избѣга . . . епитроновиятъ синъ ме изпѣди . . .; продума Вѣнко и задѣха нервно.

— Браво! плѣснх рѣцѣ гимназистътъ; гледай, още го боли! Ей, право, такъвъ бѣхъ и азъ въ дѣтинство! Ела, Вѣнко, при менъ, ние ще се сприятелимъ.

Разправихъ на Вѣнка, че тоя човѣкъ ще дойде да живѣе у тѣхъ. А пъкъ момъкътъ самъ не снимаше очи отъ Вѣнка, гледаше го право въ очитѣ и прѣзето се усмихваше. Поухили се напоконъ и Вѣнко.

— Да видишъ, какви приказки ще ти разправамъ азъ! казваше му гимназистътъ.

Вѣнко постѣпи въ трето отдѣление. У тѣхъ вече живѣеше дългокосиятъ гимназистъ — той бѣ постѣпилъ въ IV. класъ, бѣше единъ отъ възрастнитѣ между другаритѣ си, и денъ се не минаваше, да се не събиратъ у тѣхъ гимназисти. Тѣ бѣхъ опознали Вѣнка, закачахъ го весело, дори и кога го срещнѣтъ по пѣтя, отъ което Вѣнку бѣ твърдѣ драго. Ама тазъ година за Вѣнка въ училището бѣ по-дружко. Учителътъ бѣше новъ и твърдѣ лошъ човѣкъ: идваше често пиянъ, пи-

кога не се усмихваше и — твърдѣ лошо биеше. Още на втория мѣсецъ Вѣнко се спретнѣ, станѣ почти прѣвъ ученикѣ въ отдѣленнето. Учехѣ славянски езикѣ, мъченѣ имѣ бѣ той, а учителятъ нареди за една грѣшка, дори и въ ударенията на думитѣ, да удря по една прѣчка, послѣ по двѣ, по три, че до шестѣ прѣчки на грѣшка! Нѣкога се набирахѣ на единѣ ученикѣ по трийсетѣ прѣчки на урокѣ, отъ които детскитѣ шени едва половината прѣнасяхѣ — изприщвахѣ се. Учителятъ съ свити устни точно си изпълняше работата, — другата половина отъ ударитѣ оставаше за смѣтка на дѣтекния гърбѣ. Той бѣ почти главната причина, Вѣнко да се спретне: той се боеше отъ учителя, треперѣше, кога си четѣше урока, но го изучаваше добрѣ и не грѣшеше. Не слѣдѣ много учителятъ почти прѣстанѣ да изпитва Вѣнка, — зерѣ, не грѣши, не се дава да го биѣтъ. И добрѣ бѣ за Вѣнка. Туку яви се друго. Близу до Вѣнка седѣше едно малко слабичко дѣте. То правѣше много грѣшки, а учителятъ го биеше наравно съ другитѣ. И безѣ да знае защо, лека-полека на Вѣнка станѣ съвсѣмѣ мъчно да слуша, какѣ хленчи туй дѣте. А лошо хленчеше то: треперѣше цѣло, поимаше изѣ дълбоко и тѣй глухо, грозно прѣсѣчаше хленча си, като че нѣ, ще се задави. Пъкѣ още по-грозно бѣше, кога отчаяно, съ посинѣло лице занищѣше туй дѣте. Вѣнко изтрѣпваше, наведѣше глава, а на врѣмени дори цѣлѣ се сврѣше подѣ чина. И слѣдѣ туй лицето му биваше по-блѣдо, колкото обикновено, устнитѣ му треперѣхѣ и не можеше да се застои въ едно положение на чина: нозѣ ще люлѣе, ще се изкривява ту на една, ту на друга страна. Учителятъ по нѣкога му креснѣше, Вѣнко се едърѣше като свѣщѣ, а болка нѣкаква, както и плахость, и ядѣ, жегнѣше го, свиеше му сърцето. — Една заранѣ, прѣди още да сѣ дрънкали за въ часѣ, онова дѣте съ жалния хленчѣ се разплака само отъ себе си. Вѣнко го разпита: снощи го карали, съ сестра си да носи вода, че днесѣ щѣли да перѣтъ и — и не училѣ урока. Вѣнко се залови да му помогне, — учихѣ мъчинитѣ ударения прѣвъ двѣтѣ междучасия. Отъ тогазѣ туй дѣте всеѣка заранѣ си прочиташе урока прѣдѣ Вѣнка, тоя го поправяше, на все по го обикваше. А — случи се нѣщо твърдѣ лошо: еднажѣ единѣ отъ ученицитѣ случайно блѣснѣ Вѣнковото другарче по стѣлбитѣ: дѣтето слѣдѣ нѣколко дни се лошо поболѣ, а слѣдѣ мѣсецъ — поминѣ се. Вѣнко ходи съ погребението и плака, най-вече кога пищѣше майката надѣ гроба. И на заранѣта Вѣнко въ училището бѣше намръщенѣ; прѣстанѣ да приказва съ единѣ.

постѣ съ други, съ трети. Излѣзо, че той не ще приказва съ никого, който се води съ ученика, що бѣ блѣснѣлъ покойното. Вѣнко надви, лека-полека виновниятъ ученикъ бѣше отстраненъ отъ шумнитѣ игри, въ които Вѣнко неосѣтно зимаше първенство. Тая сръдня тѣй си и останѣ до край годината. Прѣзъ ваканцията Вѣнко дваждъ срещнѣ виповното дѣте и то, страхливо, щомъ го зърнѣше, прѣпваше да бѣга. Вѣнко се смѣеше и възгордяваше. Веднажъ той срещнѣ страхливия си противникъ ведно съ баща му и го изгледа тѣй остро и гордо, че бащата на дѣтето неволно се втрени въ него, кривнѣ глава . . . На въ началото на годината Вѣнка повикахъ въ учителската стая: бащата на страхливото дѣте го бѣ довелъ самъ и оплакалъ се бѣ отъ Вѣнка. Учителитѣ го посмърхѣхъ, ала Вѣнко и не даде ухо на това, — имаше нѣщо по-интересно: прѣзъ тая година щѣше да ги обучава една стара учителка. Тѣй и зинѣхъ всички дѣца, кога Вѣнко съобщитуй въ отдѣлението.

— Ами ти що се оплаквашъ бе? обѣрнѣ се Вѣнко къмъ наплашения отъ него ученикъ; като искамъ азъ да те биѣ, не ще ли можѣ? На, сега имаме учителка, нѣма съ какво да ме плашишъ, стига да искамъ! Ама азъ не щѣ! Азъ ще те накарамъ рѣка да ми цѣлунешъ!

Слѣдъ нѣколко минути стаята бѣ потъмнѣла отъ прахъ, — дѣцата припахѣхъ, блѣсахъ се и борѣхъ отъ радости: учителка ще ги учи, нѣма да ги бие.

Вѣнко се завърнѣ у дома си съ свѣтнѣло лице. Той разправи всичко на гимназиста за учителката, па и за плашливия ученикъ, и за оплакванията на баща му. Гимназистътъ не знаеше нищо за поминѣлото се Вѣнково другарче, за сръдния му къмъ ученика, що бѣ блѣснѣлъ нещастното, а Вѣнко това разправи съ такава наивна припрѣнѣсть, че гимназистътъ тукъ съ истинско вече чувство похвали Вѣнка, а и говори му нѣщо повечко, отъ което у Вѣнка останѣ само туй, че той вече не е дѣте, и че гимназистътъ ще му дава книги да чете. Първитѣ книги, които Вѣнко прочете, бѣхъ „Портупей прѣпорщикъ“ — фантастична приказка — и „Какъ единъ войникъ спасилъ живота на Петра Велики“. Гимназистътъ го кара да му ги разправи, и прѣдъ своитѣ другари не можеше да се нахвали съ „малкия херой“, а тия единъ по другъ прѣпорѣчвахъ четиво за него: „Жилъ Блазъ“, „Убийството на Каварнея“ или понапрѣдъ „Животописанието на Гарибалди“, на Левски

И четѣше Вѣнко тия херойства, а въ училище лудуваше прѣзъ-глава. Устроивахъ шумни игри, въ които Вѣнко не само

бѣше прѣвъ, но и цѣлъ распоредитель: което отъ дѣцата не му харесваше, или биваше малко своенравно, той го отпихдваше. И веселитѣ, игрицитѣ дѣца гледахъ да се харесатъ на Вѣнка, а самотнитѣ, твърдѣ малкото тежки и безъ туй рѣдко напущахъ чина, не значехъ нищо сръдъ шумния животъ въ отдѣлението. И — свѣртѣла се бѣ около Вѣнка група отъ найпалавитѣ ученици. Единѣтъ отъ тѣхъ бѣ братовчедъ съ страховитото дѣте, на което Вѣнко се сръдѣше отъ лани; то се мъчеше да помири Вѣнка съ виновното.

— Ама азъ казахъ бе! отвърнахъ веднажъ Вѣнко; азъ ще го накарамъ ржка да ми цѣлуне! Да кара той баща си да ме обажда на учителитѣ, хх!

Вѣнко съвсѣмъ не мислѣше да му се цѣлува или не ржката, кога казваше това; той го казваше само отъ възгордѣване. А излѣзе, че виновното дѣте е съгласно да му цѣлуне ржка. . . .

— Добрѣ! каза натъртено Вѣнко, а видѣ му се неудобно това да стане въ двора, и изпжченъ отиде въ отдѣлението, па задраска на черната дъска. А тукъ тая работа му се видѣ още по-негладка. Но и не му хрумна да въспре. Другаритѣ му доведохъ виновното, затворихъ вратитѣ, и то смпрено наближи Вѣнка, пое му ржката и вече допрѣ устни . . . Въ всички лица личеше, че тая постыжка не е хубава, но и не е съвсѣмъ нѣкаква. . . .

— Остави бе! дръпна си ржката Вѣнко и лицето му се странно сгърчи; — не съмъ пощъ да ми цѣлувашъ ржка, хайде, ще играешъ, и ти ще играешъ съ насъ! — додаде, изсвири съ уста и фукна къмъ двора, а по него и всички.

Учителката бѣше 40-45-годишна, едра, стройна и благодушна, но строга жена. Това, което единъ учитель не би постигналъ съ прѣчката, тя го постигна по единъ страненъ начинъ. Опрѣдѣли тя една „черна тетрадка“ — въ нея ще отбѣлѣзва най-лошото, което извърши нѣкой ученикъ; послѣ една „бѣла тетрадка“ — за поведението и похвалнитѣ постыпки; и трето „бѣлѣжна тетрадка“ — за успѣха. Тетрадкитѣ бѣхъ всѣкога подъ ржка и прѣдъ вниманието на нехайнитѣ още ученици. Опитната учителка изкусно си водѣше работата. Прѣвъ първия мѣсець тя изпитва само изучения въ трето отдѣление материялъ, бѣше съвсѣмъ снизходителна, но безъ похвали, суха и съ рѣдки укори меки, но вѣщи, които пронизвахъ поамениитѣ пинакъ отъ благостта дѣтеки души. И до края на мѣсеца

само двамина ученици се запознахъ съ „черната тетрадка“ — единъ по кражба на едно ножче, а другъ по побой на ученикъ отъ първо отдѣление. А отъ „бѣлѣжната тетрадка“ бѣхъ почти всички доволни. Учителката не споменъ нищо само за „бѣлата тетрадка“. Иъкъ това, което тя очакваше, бѣше вече създадено — интересътъ у дѣцата за нея. — Ами „бѣлата тетрадка“, „бѣлата тетрадка“? запитахъ наивно помаменитѣ дѣца.

— Съ „бѣлата тетрадка“ още никой не се е сприятелилъ, дѣца! отвърнихъ ти; и мѣчно е приятелството съ нея! Азъ виждамъ, има мнозина отъ васъ, които ще го заслужатъ, но сека още врѣме. Да видимъ, кой ще е първи, кой ще е най-достоеенъ. Дѣца, „бѣлата тетрадка“ — това сѣмъ азъ; който ме слуша и който се най труди, неговото име ще се запише първо въ тая тетрадка!

— Моето име ще се запише първо? завикахъ дѣцата въ междучасието.

— Моето ще се запише, бе! — махна ржка самоувърено Вѣнко.

И въ края на втория мѣсецъ първото име, що се прочете въ „бѣлата тетрадка“, бѣше Вѣнко Сейменовъ. И не бѣ чудно: Вѣнко най-малко се смущаваше прѣдъ учителката, макаръ инакъ и да прѣблѣдняваше; смѣташе най-бистро; запомняше урока, още кога се разправяше въ часъ; а четѣше тъй хубаво, че очудваше и учителката.

Редътъ на учителката постигаше своята цѣль: почнахъ се рѣдко надпрѣварване между дѣцата и все по се ежеше. Въ първо врѣме надпрѣварването бѣ най-остро по краснописанье. Учителката задаваше всѣкиму по една буква, и чието писанье ѝ харесваше, даваше му нова. Инакъ слаби дѣца спрѣварихъ въ краснописанье и Вѣнка, и другитѣ нѣколко силни ученика. Това ги озлобяваше. Вѣнко дори веднажъ каза, че неговитѣ букви сж по-хубави и отъ учителкинитѣ, а това не размѣши другитѣ, защото и наистина Вѣнковитѣ букви бѣхъ обли, красиви. Ала послѣ Вѣнко се спретна, единъ недѣленъ денъ изписа цѣла тетрадка, усвои учителкина начинъ на писанье буквитѣ, па скоро бѣше и по краснописанье прѣвъ не, а много напрѣдъ отъ всички други.

И неосѣтно оживѣваше слѣдъ тоя безгриженъ прѣди дѣтеки миръ завистъ, злобливость, хитрости; усилявахъ се ведно съ уваженieto къмъ магьоснитѣ тетрадки и букви на хитрата учителка. Дори нѣкои отъ тия пѣргави дѣца почти занемарихъ игритѣ — четѣхъ, учехъ . . . Вѣнко дяволито се подбиваше съ такивато, — той си бѣше пакъ прѣдшниятъ,

дори нѣщо повече: той сега носѣше и въ училище книгитѣ, що му даваше гимназистътъ да чете, и разправяше на другарчетата си писаното въ тѣхъ. По едно врѣме прѣзъ зимата дори бѣ станжло привично, да идва рано въ училището и край разгорѣната голѣма соба да разправя на дѣцата чуднитѣ истории, що четѣше. Случваше се, начугулижтъ се около му купъ дѣца, притиснажтъ го, а той разправя, маха рѣцѣ, извива очи, а устнитѣ му прѣсърнахли, запѣнени. Веднажъ го слуша и единъ отъ дежурнитѣ учители, — Вѣнко не бѣ го забѣлѣзаль, а послѣ, като го видѣ, поизчерви се, сниши гласъ, но все пакъ продължи. — Та леко бѣ на Вѣнка и смѣеше се на тия, що се прѣсирваха да учатъ; а смѣеше се, закачаше най-вече тия, що бѣха близу да се равнажтъ съ него. Такъвъ единъ ученикъ бѣше и едно слабо, дребно, богато дѣте, което учителката забѣлѣзвано обичаше. Това дразнѣше Вѣнка. Той нѣколко пѣти казва на туй дѣте: „а бе, ти и да се сжквашъ, пакъ не можешъ ме стигна!“ А единъ день станжтъкмо противното. Имаше да разправятъ за кръвообращението въ човѣшкото тѣло и да рисуважтъ сложната рисунка на артерии и вени. Урокътъ бѣше повече отъ мѣченъ; Вѣнко научи да рисува картината, но съдържанието на урока разправяше съвсѣмъ кратко, не по учебника. Учителката дига нѣколкомина — непригответни. Запита, кой е пригответъ. Никой не дигна рѣка, освѣтъ — Вѣнка. А слѣдъ него се насърдчихъ още двамина, — единътъ бѣше слабото богато дѣте. Учителката сега нарочно пишеше бѣлѣжнитѣ бавно, ясно, за да може всички да разберяжтъ по перото. На Вѣнка се извъртѣ шесторка: на богатското дѣте сжщо шесторка, но и кръстъ отгорѣ — то бѣ изучило урока споредъ учебника. Вѣнко се намръщи, възмути се. Въ междучастието има скарня за шесторката и оная съ кръсчето. Изкарваше се учителката за несправедлива, — Вѣнко се рѣши най-напрѣдъ да каже урока, нему трѣбало да се пише по-добрата бѣлѣжка.

— Все ти пѣкъ бе! Да има леснина, и рѣка ще цѣлунешъ на учителката, за да ѝ се харесашъ!

Това бѣ казано на Вѣнка — казано му бѣ отъ единъ възрастничѣкъ ученикъ, добъръ неговъ приятель, който сжщо се надпрѣварваше съ него прѣдъ учителката. Вѣнко се обиди и си седна сърдито на мѣстото. А кога слѣдъ обѣдъ дойде въ училището, той завари ученицитѣ въ игра — срѣдъ тѣхъ бѣ ученикътъ, що го бѣ обидилъ, а сжщо и обичаното отъ учителката дѣте. Вѣнко се колеба, да прости или не, а го обзе и свѣтъ, намръщи се и си седна, не ходи да играе. Звънецътъ

ударил, събрахъ се ученицитѣ, а Вѣнко никого не поглежда. Играчитѣ продължавахъ да приказватъ за играта си, — никой не се сѣти да продума нѣщо на Вѣнка. Той се почувствува още по-обиденъ и въ междучастието пакъ не ходи да играе. Сръдната му се разбра и посрещна сръдния. Вѣнко бѣше випагил безъ строшена парница, а противникатѣ му се задоволявахъ съ лакомство, купувахъ ластични тонове и друго. Дребната сръдния се поведе отъ противникитѣ му сериозно, а Вѣнко и не помислише, какво може да излѣзе, той се сръдѣше и сръдѣше се като на всички. Една пладнина той бѣ дошелъ рано въ училището и свѣртѣ игра съ нѣколцина отъ ученицитѣ. Скоро се набрахъ противникитѣ му, закрѣсахъ, заблѣсахъ тонове, наредихъ голѣма игра, на Вѣнко и не осѣти, какъ биде уединенъ — дѣцата, що играехъ съ него, се намѣсихъ въ голѣмата игра . . . Вѣнко бѣше поразенъ; станъ му грозно; той прѣвъ пътъ се почувствува дълбоко обиденъ, унизенъ; наведе глава, отиде си въ отдѣлението, а динна бърже, мръщи се и по едно врѣме нѣщо го задави — той бѣше за мигъ въ колебание между плача и злословието. Въздъхна и изпсува . . .

Два дни наредъ Вѣнко не спрѣ въ училищния дворъ, на и не продумва никому. Напokonъ не страя, оближи се съ двамина ученици отъ трето отдѣление и заигра съ тѣхъ. Това обърна вниманието на противникитѣ му; тѣ насмѣшливо го засочихъ съ лица и прѣсти на другитѣ, смѣхъ му се. Той чувствуваше все по-силно обидното си положение, но за изходъ и не помисляше, макаръ и нѣвга да му се силно дощѣваше да поприказва съ едного отъ противникитѣ си, когото Вѣнко обичаше и който му се сръдѣше безъ причина. Ала само едно чисто влѣчение; ни една малодушна мисль не се яви у Вѣнка; нѣщо повече, той все по-се озлобяваше; дори като седѣше на чина, оглеждаше си мѣстото, измѣрване, дѣ ще се хване съ едната си ръка и какъ ще се пази съ другата, ако противникитѣ му ненадѣйно го нападнатъ . . . Въ продължение на двѣ недѣли лицето му се изнѣжи, но и отслабна; очитѣ му хлѣтвахъ и ставахъ все по-свѣтли; косата му край ушитѣ се издигаше на чорлаво, а като че все по-затвърдѣваше. А и противникитѣ му все по-разбирахъ окаяното положение на Вѣнка, и това имъ правѣше удоволствие. Минавахъ тѣ край него изпчени, изглеждахъ го надменно . . . Вѣнко почна да идва по-късно въ училището. Еднажъ влѣзе въ двора, минъ намръщенъ край заигралитѣ се дѣца, а единъ подвижнъ у-у-у! Подбехъ вика сума гърла. Вѣнко потрепери, притѣмнѣ му на очи, спрѣ и изгледа лагера противници. Мнозина бѣхъ тѣ, а

той, уви, самъ! Но все ако нѣкой въ тоя мигъ отдѣлно би го закачилъ, не се знаеше, какво би излѣзло; — виковетѣ се прѣсѣкнахъ, а гледахъ го насмѣшливи лица. Вѣнко кривна глава, изпяхи се и гордо си отиде въ стаята. Ала озлоблението му бѣ твърдѣ силно, за да може се застои; остави си той книгитѣ, полута се извъ стаята, ходи въ стантѣ и на другитѣ отдѣления, па по едно врѣме неосѣтно озова се на улицата, закрачи и се загледва. Зима единъ камъкъ, помѣри го въ пѣсника си и го зафърли; зима другъ — зафърли и него — и въздъхна, закрачи по-нататъкъ. По едно врѣме съ свѣтнали очи той се наведе, пое нѣщо отъ земята. Това бѣ една кокалена дръжка отъ счупенъ бастонъ съ тежка топка. Вѣнко очисти потрѣбната му вещь отъ калъта, туря я въ джеба накриви калпакъ, па се повърна въ училището. Още не бѣ ударилъ звънецътъ, и въ стаята имаше само нѣколцина ученика, що си четѣхъ уроцитѣ съ гласъ. Вѣнко бѣ въ странно настроение, — такова въодушевление за бой, като че имаше цѣла армия задъ себе си. Спрѣ той прѣдъ черната дѣска, зима тебиширъ и задраска — имената на противниците и съ най-обидни епитети. Па и хрумна му, застави нѣколкото ученика по чиновѣтѣ да прочетатъ написаното. Смѣхъ се нѣкои — не смѣхъ, ала Вѣнко се кискаше отъ цѣло гърло, пъкъ смѣхътъ му съвсѣмъ не мѣзаше на смѣхъ. Тукъ единътъ отъ ученицитѣ изведнажъ си скри книгата и хукна на вѣнъ. Вѣнко трепна, смути се, обърса написаното, седна бърже на чина и зачете уроцитѣ си. Слѣдъ минута бурно се втурнахъ въ стаята купъ наежени дѣца. — „Какво е писвалъ бе?“ запитахъ тѣ другитѣ ученици, а Вѣнко прѣблѣднѣ, но не издигна глава. Тукъ отъ невидѣло бърсалката зафуча връхъ Вѣнка, — единъ отъ по-първитѣ му противници бѣ го умѣрилъ. Туй бѣше мигъ. Прѣди пѣкой да се опомни, Вѣнко скочи и се развъртѣ: съ намѣрената кокалена дръжка удари силно одного, — тоя пиенъ; друго ритна по слабинитѣ и го завали, а послѣ нанесе най-неочакваната побѣда: лудо се втурна надъ най-възрастния отъ противниците си и, безъ да съзнава самъ какъ, завали го, скочи надъ него съ обущата си; слѣдъ туй завъртѣ се несъзнателно между останжалитѣ. . . Нѣщо — прѣстъ пѣчий — му закачи едното око, разярна се съвсѣмъ и се спусна връхъ единъ ученикъ, — той търти на вѣнъ. Вѣнко го погна, и се струпалихъ по стълбитѣ.

На шума отърча въ стаята дежурниятъ учителъ. Купъ дѣца му разправихъ за случката и трѣгнахъ по него да посочатъ Вѣнка, — учителътъ бѣше младъ и новъ, водѣше

второ отдѣление. Вѣико бѣ сколасалъ да се поопомни, и сирѣлъ, като еписанъ, съ тъмно-синьо лице, търкаше си наврѣденото око. Учителтъ го наблѣжи, поизгледа го очуденъ и поиска тежката бастонена топка. Вѣико потрепери, не отговори, не се и помръднѣ. Учителтъ се поразсърди.

— Чий си синъ ти бе? попита.

Вѣико пакъ не отговори.

— Е, отговори де, на менъ вече нѣма какво да се перишъ. Кажи, чий си синъ?

— Ничий! отвърнѣ Вѣико, сви устни, просълзихъ му се очитѣ, извърнѣ гърбъ и потегли къмъ отдѣлението си. Учителтъ, сконфузенъ, трѣгнѣ по него и въ стаята хванѣ го за ухото, па постави го на колѣнтѣ и отърча въ учителската стая да съобщи странната случка.

Учителката не завари Вѣика — той си бѣ отишелъ. Разправеното отъ ученицитѣ нищо не ѝ обясняваше; тя дори и не забѣлѣза, че повечето дѣца бѣхъ намразили Вѣика. Това, отъ което тя се сепнѣ, бѣ, че омаята на нейнитѣ „тетрадки“ се руши — зеръ, първитѣ ѝ ученици да извършхъ такова нѣщо.

А Вѣика цѣлъ денъ го нѣма, нѣма го и на втория денъ до обѣдъ. Дълбоко се врѣза въ дѣтската душа споменътъ отъ тия черни часове. Той крѣпеше у дома си, че не ходи на училище — боеше се отъ вуйка си, отъ вуйна си, отъ гимназиста, боеше се отъ всички, макаръ че съвсѣмъ нѣмаше, защо да се бои, защото вуйка му не проговорваше съ него ни добро, ни зло; вуйна му, макаръ и да бѣше злоблива къмъ него, но ежщо го бѣ занемарила, не го караше почти на никакви работи, па и нѣмаше на каква работа да го кара, ала тя винаги се одумваше — „не ми трѣба работата му: веднажъ го сгълтахъ и — гледахъ го година боленъ; нека играе, па да помни, какъ е живѣлъ при вуйна си“. — Нѣмаше Вѣико отъ какво да се бои, а се боеше... една грозна, мжчителна гузностъ тегнѣше надъ крѣхката душа: нѣкакъвъ прѣходенъ моментъ прѣживѣваше тя; въ нея бѣ се набрало неизмѣрима злоба, а тя бѣ прѣживѣла вече смѣлички моменти, суровости и малко бѣ ласкана отъ обичъ, за да бѣде мека, да се разлѣе въ слъзи — да се умиротвори. Притова въ борбата Вѣико бѣше надвилъ, той бѣше силенъ, — и не бѣше ли той пръвъ ученикъ? А учителката... Прѣзъ тия дни Вѣико често си спомняше една случка, що се бѣ дълбоко врѣзала въ съзнанието му. Учителката имъ зададе веднажъ домашно упражнение — всѣки да напише по една приказка, ако се може, да я измисли. На Вѣика хрумнѣ най-напрѣдъ да опише приказката

за арапица, що бѣ слушалъ въ дѣтинство отъ стареца негъръ. Послѣ намѣри, че тя не прилѣга за въ случая, па и защо да не измисли съвѣсъмъ тѣй нѣкоя? И измисли. Наскоро бѣше прочелъ книжка „Наводненіето на Дунава“. Вѣнко написа приказка много прилична не, а малко прѣиначена отъ тая въ споменѣтата книжка. Неговото упражнение бѣше най-дълго — нѣщо шесть листа. Учителката зима тетрадитѣ у дома си, па ги повърна на ученицитѣ една вечеръ, кога ги разпущаше. Вѣнко бѣше изтрѣпналъ, той вече се мръщѣше, защото прочете се отпусната молитва, учителката завика единъ по единъ ученицитѣ — все по-първитѣ ученици отначало —, връщаше имъ тетрадитѣ, правѣше своитѣ бѣлѣжки, и ученицитѣ си отиваха, а — Вѣнка не повикваше. Напokonъ измѣзоха всичкитѣ ученици. — Вѣнко бѣше оставенъ най-подиръ. Смутенъ, той наближи учителката.

— Ела сега ти, Вѣнко, повика го тя: оставихъ те най-подиръ, защото искамъ да ти кажъ, трѣба да ти кажъ двѣ добри думи. Чуй ме, мое дѣте, земи си тетрадката: тя е вѣнецъ, вѣнецъ за тебе! И знай, че ако все тѣй се трудишъ, ти ще станешъ първенецъ българинъ, великъ синъ на своето отечество, нашата България!

Вѣнко изтрѣпна, а послѣ свѣтнаха му очитѣ, просълзиха се. Учителката се трогна сама, извърна глава. Вѣнко едва чуто каза своето „сбогомъ“, тръгна си съ нерѣшителни стѣпки, при вратата забърза, а по стѣлбитѣ вече лудо летѣше унесенъ.

За тая случка той не разправи никому; а слѣдъ нѣколко дни като да бѣ я забравилъ. Но сега, почувствувалъ се неосѣтно като чуждъ въ живота, той неволно си спомняше тия тѣй силни за него думи, пламваше му лицето, бѣше близу да заплаче, но съ чувство не на окаяństwo, а като на закана. Тукъ го обхващаше чогѣлъ, като кога му липсува нѣщо. Отъ това неясно чувство той лека-полека се обхващаше пакъ отъ мжката на трудното сп. съвѣсъмъ трудно положение. Ами че днесъ или утрѣ трѣбаше да иде въ училището. Нему и не бѣ хрумвало съвѣсъмъ да напусне. Но какъ да иде? Отначало не можеше да намисли нищо, — озлобението като да бѣ го затапило. Послѣ почна да клони, по право, да мечтае какво sankимъ би било, ако се яви въ училището ей тѣй, да влѣзе тъкмо кога сѣ на прѣданіе... ще се изпичи, ще се намръщи... и учителката... Мечтата скоро рухваше, обхващаше го мжкителната гузнось и не сдържаше го нийдѣ. Само край пѣниливата рѣка той се унесе: зафърляше камънье по водната повърх-нина тага, че да ставатъ скокове. Ала скоро му омръзваше

туй, засвирѣше съ уста, — омръзваше му и то. Спрѣлъ се бѣ за единъ мигъ надъ една скала. Личеше, — ще е дълбоко. — „Какво ще стане, ако се фърлиж?“ хрумнѣ му. „Ще изплавамъ“, каза си и отминѣ. Надвечеръ бѣше въ лозята и срещнѣ двѣ хили циганчета, задѣнати съ дърва. Той се спрѣ, загледа ги, па дълго ги гледа. Тѣ почнахъ да се извърщатъ, па напоконъ го нагрубихъ. Вѣнко потръгнѣ къмъ тѣхъ, а послѣ махнѣ ржка, повърнѣ си. „Като ги погнѣ съ камънѣ, това ще имъ е“, каза си сухо усмихнѣтъ. — Втория денъ прѣдъ-обѣда Вѣнко прѣкара повечето врѣме край една керемидчийница; гледаше като мѣсятъ калѣта, вираше се въ по-синѣлитѣ лица на момчетата, малко по-възрастни отъ него, що тичахъ съ тежитѣ калѣни въ ржѣ. „И азъ можъ да вършѣ туй“, хрумнѣ му; „колко ли имъ плащатъ?“ А послѣ неосѣтно го жегнѣ мисълѣта, че и той е тукъ — съ прѣстилка, окалянъ, като тия момчета, слѣдъ тѣхъ е... и тѣ — Вѣнко извърнѣ глава. Тѣ, неговитѣ противници, да го видѣтъ между тия окжсани хора. — Съ бързи крачки той се отдалечи.

По обѣдъ отиде си дома, а вуйна му го прати съ стомна за вода. Това другъ пѣтъ му бѣ досадно, ала сега машинално зима той стомната и съ бързи стѣпки, но безъ да се съзнава, отиде на чешмата. Единъ старецъ — турчинъ — се миеше за обѣдна молитва. Той треперѣше и едва мърдаше ржѣ, та се мѣ твърдѣ дълго. На Вѣнка почнѣ да дотѣгва чаканѣто, той бѣше и огладнѣлъ, па прикани стареца да прибърза. Тоя го изгледа кисело, изу си емениитѣ и си зами нозѣтъ. Вѣнко кривнѣ глава, сви устни нетърпѣливо. А турчинѣтъ запухтѣ съ уста, и сѣкашъ нарочно още по-бавно се миеше.

— Ама по-скоро де! повтори Вѣнко; дома ме чакатъ.

— Мълчи, бре хмѣжръ! изрѣмжа неочаквано старецѣтъ.

Вѣнко се сепнѣ, ала старецѣтъ цѣлъ треперѣше, едва стоп на нозѣ, и тъкмо това несъзнателно възпираше Вѣнка отъ каква да е постѣпка. Но набожниятъ турчинъ прѣкалѣ — почнѣ да мие и емениитѣ си. Тукъ вече Вѣнко не страѣ: хванѣ кротко отзадъ стареца, па блѣденъ, но и усмихнѣтъ отстрани го отъ чучура, обърнѣ му послѣ гърбъ и съ студено нехайство настани си стомната и се опрѣ съ латѣтъ на колѣно. — Намокрената емениѣ на стария турчинъ се залѣпи по пламнѣлата буза на Вѣнка... Тоя и не бѣ смислялъ за такъвъ край; скочи, спуенѣ се върху стареца, долови разтреперенитѣ му ржѣ... Вѣнко се поколеба, дали да удря, не отъ страхъ, а отъ неясно иѣкакво чувство па свѣнъ, което въ тоя мигъ го накара да се огледа, дали го не вижда иѣкой... Тукъ

нѣчия ржка долови Вѣнковото ухо — бѣше гимназистътъ, който туку-що се връщаше отъ училище. Въ първия моментъ Вѣнко се сдърви, — той и самъ послѣ не би можалъ да каже отъ какво чувство.

— А! засрами се, Вѣнко, засрами се! Съ единъ такъвъ старецъ — туй го не очаквахъ отъ тебе! заговори гимназистътъ и освободи стареца.

— Ами що ме бие, хж? проточи вратъ Вѣнко и въ сщия мигъ махнх и съ двѣтѣ си ржцѣ, па кривнх, съ наведена глава пое улицата на нѣкждѣ, остави стомната си.

Гимназистътъ се слиса, загледа отъ подиръ Вѣнка, па почуди се послѣ, но нѣмаше що, зима самъ стомната и я занесе въ кѣщи.

Кждѣ часа три слѣдъ обѣдъ Вѣнко се озова у тѣхъ си. Гладенъ, измжченъ, той бѣше отслабнжлъ; вѣждитѣ му едва издържахх сърдитостъта, — ту се мръщѣхх, ту отпадахх. Вуйна му тѣй се и залѣ въ смѣхъ, като го зѣрнх.

— Нека го оставѣше да го набижтъ, па да се научи! казваше тя на гимназиста.

Това посрѣщанье слабо жегнх Вѣнка: по-мжно му бѣ, че той бѣше гладенъ, а не намираше не само думи да продума на вуйна си, ами и дѣ да се спре въ кѣщи.

— Хайде, ела да се нахранишъ, че да вървишъ на училище, улесни го вуйна му.

Вѣнко се нахрани, зима си книгитѣ и се запхти дѣйстви-телно за училището.

Учителката изпитваше и тихо бѣше въ стаята, когато вратата скръцнх, отвори се, влѣзе — Вѣнко. Той бѣше съ прѣсилено спокойно, но и блѣдо лице. Спрѣ до вратата, отпуснх ржцѣ спокойно, но и поиздигнх рамена, поизпжчи гржди. Всички лица се обѣрнххх къмъ него. Обѣрнх се и учителката.

— Що не си седнешъ, Вѣнко? седни сп! каза тя меко.

Вѣнко си отиде на мѣстото, но кога да седне, той въздѣхнх, че чухх всички, а лицето на учителката се поизчерви, лека усмивка се мѣрнх на устнитѣ ѝ. Всичко туй Вѣнко не забѣлѣза, той надали съзна и въздишката си; само едно той ясно чувствуваше, като седнх — че нѣщо тежко отмахнх отъ себе си, нѣщо, което бѣ го твърдѣ уморило. Лицето му скоро се отпуснх, дори и червенинка заигра по него.

Свърши се часътъ, и Вѣнко пакъ настѣхнх. Учителката спрѣ прѣдъ чиноветѣ, понече да говори, но сѣкашъ не доу-

мѣваше, какъ да почне. Отъ думитѣ ѝ единъ възпитателъ би се горчиво усмихналъ и замислилъ би се, дълбочко би се замислилъ; а дѣтскитѣ този миръ се трогнѣ; мнозина вжтрѣшно си казахъ: „нѣма вече да се карае, не е хубаво!“

А въ продължение на тоя говоръ Вѣнковитѣ устни все по се разтрепервахъ, едната му рѣка притискаше силно челото. Въ това положение останѣ той, и кога учителката вече бѣше излѣзла. Единъ ученикъ отърча при него и му зашепнѣ на ухото.

— Дири те Атанасъ Стойковъ, отъ първи класъ — два пѣти идва вече да те дири!

Вѣнко не познаваше тоя ученикъ, а въ това си положение той и не се почуди, че го дирили: дигнѣ нехайно рамена, като да искаше да каже: „толкозъ ми държи“. Ала тъкмо тукъ на вратата се озова нѣщо петнайсетгодишно момче, кѣсо и плещесто, съ широко, кокалесто и кръвено лице, поиздадено напѣдѣ, съ неголѣми винени очи, но свѣтли, странно игриви. Той носѣше рунтавъ коженъ калпакъ на глава, облѣченъ бѣ въ бозеви шаячени дрехи и държеше рѣцѣ на кръста.

— Хж, ей го! додаде ученикътъ, що шепнѣше на Вѣнка, и махнѣ на момчето да дойде.

Атанасъ Стойковъ втренчи свѣтлитѣ си очи въ Вѣнка, наблѣжи го, сложи рѣка на рамото му и гледа го още мигъ.

— Добрѣ! продума той сериозно; ти ни трѣбашъ, Вѣнко. Сега, като ви пуснатъ, ела на голѣмия мостъ, тамъ ще те чакаме. Ще научишъ нѣщо хубаво. А вне тамъ пѣзлювци, обѣрнѣ се Стойковъ къмъ Вѣнковитѣ противници, да си налѣгате парцалитѣ, че нѣма и да видите, отъ кѣдѣ ще ви дойде!

Стойковъ си отиде, като повтори на Вѣнка, че ще го чакатъ при моста.

— Азъ му разправихъ, какъ ги ти би, та затуй те дири, обясни на Вѣнка ученикътъ: турчата треперѣтъ отъ Стойковъ, ти ще го научишъ.

На Вѣнка бѣ неприятно, че Стойковъ подразни противниците му, но пѣкъ силно го интересува поканата. Щомъ ги пуснахъ, той съ книгитѣ си отиде на моста. Тамъ Стойковъ съ още двамина го чакаше. Заведохъ го въ една кѣща, затворихъ вратата, и въ една малка стапчка, до изкривена маса, станѣ нѣщо. Стойковъ се изпѣчи и заговори:

— Вѣнко, вижъ ни тукъ трима; ние сме троица нераздѣлна. Имаме още петима и ти — ще станемъ шестима. А до пѣколко години ние ще съберемъ дружина — за Македония! Съгласенъ ли си?

— Съгласенъ съмъ! отвърнѣ Вѣнко все още свѣнливо.

— Между насъ нѣма име Петко, Стоянъ: викаме се „българи“. Когато нѣкой „българинъ“ те повика, и на яденѣе да си, трѣба да отидешъ, па ако ще и въ огънь. И — това никому нѣма да обадишъ!

— Азъ нѣма да обаджъ! каза Вѣнко.

— Тѣй — ще разплачемъ турската майка!

— Щемъ! подѣехъ другитѣ двама.

— Щемъ, додаде и Вѣнко глухо.

... Слѣдъ малко въ една отъ улицитѣ си потегли едно турче, — нашитѣ юнаци го ритяхъ по земята, и единъ стражаръ го отърва. Вѣнко бѣше между тѣхъ, но и не понече да удари — той не бѣше наученъ да бие, безъ да го разсърдятъ.

Сжщата вечеръ Вѣнко се бѣ затворилъ у тѣхъ въ малка и тъмна стая, дѣто спѣше. Той не мислѣше, нито се особено радваше, — чувствувахе се като уморенъ; а неосѣтно отлекваше му на душа, па по едно врѣме запѣ. Мѣнѣше пѣснитѣ, не ги доизпѣваше до край и скоро изчерпи оскъдниятъ си репертуаръ отъ „Смѣй се за насъ, гордѣ Балканъ“, „Напрѣдъ, напрѣдъ за слава“ и др., па на край, безъ добръ да се съзнава, затънаника напѣвъ и зареди думи — каквито му се попадахъ на уста... споменувахе България, Македония, имена на едноврѣмешни царѣе, на войводи... По едно врѣме той навѣрно вреди нѣщо твърдѣ странно: прѣдъ вратата отъ вънъ се разлѣ смѣхъ — поделушвахъ го гимназистътъ и вуйка му. Гласътъ на малкия импровизаторъ плахо гъкнѣ — прѣсѣче се . . .

(Слѣдва.)

А. Т. Страшимировъ.

ДИМИТЪРЪ МАТОВЪ.

(* 15 май 1864 въ Велесъ — † 15 септември 1896 въ Дрезденъ.)

I. Книжовната дѣйность на Матова.¹⁾

Внезапната смъртъ на нашия другаръ Д. Матовъ дойде като бурно стихийно нещастие, което смая и покърти всички ни. Още сме подъ тежкото впечатлѣние на тая скръбна случка и, разбира се, не можемъ да се сдобиемъ съ потребното хладнокръвие, каквото достойно да оцѣнимъ кратковрѣмната, ала и твърдѣ плодovита книжовна дѣйность на покойника. Такава оцѣнка ще стане тепърва съ врѣме, а засега ще фърлимъ само единъ кратъкъ библиографиченъ погледъ върху съчиненията на Матова, за да се види, какво губи съ него нашата млада и бѣдна наука.

Като ученикъ на Потебня и Дринова въ харковския университетъ, въ който постъпи прѣзъ есенъта на 1884. год., Матовъ се бѣ изцѣло прѣдалъ на студии изъ областъта на славянската филология: история на езика, литературата, народния битъ и народната свовесность. Нѣма съмнѣние, че той като студентъ еднакво е залѣгалъ да усвои елементитѣ на своята специалность въ цѣлия ѝ зѣсегъ, но сжщо така не може да не се забѣлѣжи, че вече тогава историко-литературнитѣ, а специално тѣй нареченитѣ фолклорни научни въпроси, които сж завзимали видно мѣсто въ прѣподаванията на харковскитѣ слависти, ще да сж привлѣкли вниманието на Матова и съ това спомогнали, да се развие отсетнѣ у него особена наклоность и къмъ тая областъ на избраната му специалность.

Първата научна работа, съ която станж у насъ извѣстно името на Матова, бѣ неговиятъ прѣводъ на обширното гръцко житие на Св. Климента, направено при помощъта на М. Дринова и издадено отъ нашето Книжовно дружество на 1885. г. Това житие има голѣма исторична важность за насъ, поради

¹⁾ Въ Бѣлг. Прѣгледъ кн. IX—X., год. III., стр. 288—296 г. Ив. Шишмановъ указва кратки данни изъ живота на Матова.

която покойниятъ епископъ Партени Зографски още на 1859. г. бѣ побързалъ да го прѣведе (на дебърско нарѣчие и неподпѣлно) и да го напечата въ Български Книжници. Прѣводътъ на Матова, станалъ възъ основа на грѣцкия текстъ и на руския прѣводъ на професора Меншикова, се яви умѣстенъ, не само защото първиятъ прѣводъ на Партения е библиографична рѣдкостъ, но и защото тепърва тоя втори прѣводъ е подпѣлно точенъ и вѣренъ, а откъмъ подирната страва даже по-добъръ и отъ споменатия руски прѣводъ, както забѣлѣзва Дриновъ въ прѣдговора (5). Своя прѣводъ Матовъ прѣиздаде минжлото лѣто въ нѣщо съкратенъ и по-популаренъ откъмъ езика видъ заедно съ обяснителни бѣлѣжки, каквото да може това издание да послужи на училищата и на народа (вж. моя рефератъ върху това издание въ Бѣлг. Прѣгледъ, год. III. кн. IV., стр. 131). Схщинската научно-книжовна дѣйностъ на Матова захваща отъ първата година слѣдъ свършване университетскитѣ науки, а именно прѣзъ учебната 1888/9. год., когато Матовъ вече учителствува въ солунската българска гимназия. Осмиятъ „Годишенъ отчетъ“ на схщата гимназия ни изненада тогава съ една негова научна статия „За исторпята на новобългарската граматика“, печатана на първо мѣсто. Както показва и заглавието, тукъ се разисква главниятъ въпросъ, съ който всѣки нашъ езиковѣдецъ е захващалъ и ще захваща самостоянитѣ си научни изслѣдвания върху българския езикъ, а именно: може ли и какъ да се разрѣши гатанката, що прѣдстави сегашниятъ български езикъ съ своитѣ особени форми въ сравнение съ тѣй наречения старославянски езикъ и другитѣ славянски езици. Българскиятъ езикъ се е измѣнявалъ въ течение на вѣковетѣ отъ Кирило-Методиево врѣме насамъ и най-сетѣ въ своята именна флексия толкова много се отдалечилъ отъ общославянския пратниъ безъ съмѣние подъ влиянието на фактори вжтрѣшни, излѣзли отъ самия неговъ организъмъ, и външни, дошли отъ страна на чужди етнографични примѣси. Повечето славянски учени отдаватъ най-голѣмо значение по тоя въпросъ на външитѣ фактори, ала това е погрѣшно: трѣба да се изпитатъ първомъ вжтрѣшнитѣ, и само въ случаи, когато тѣзи не могатъ ни освѣтли върху извѣстенъ фактъ, да диримъ външни влияния. Наистина нѣмаме, колкото е потрѣбно, стари писмени паметници на народната рѣчь, да можемъ по тѣхъ прослѣди историческитѣ ѝ измѣнения, ала затоа имаме многобройни нарѣчия, които не еднакво се развивали по пѣтя на модерния български езикъ, та като се е запазила въ тѣхъ ту една ту друга архаична форма, ще могатъ

нарѣчната донѣгдѣ да замѣстижтъ недостатѣжтъ отъ писани паметници. Слѣдъ тѣзи общи възгледи Матовъ минава къмъ най-важния въпросъ — самостоятелното исторично измѣненіе на българскитѣ форми, и тукъ той изказва мнѣния, съ които ученикътъ на Потебня ясно издава солиднитѣ основи на своята школа: Матовъ тукъ пръвъ съ голѣмо ударение изтъкна аналогията като единъ отъ най-важнитѣ фактори въ историята на българскитѣ форми и подкрѣпи своето мнѣние съ редъ хубави примѣри и духовити тълкувания. Съ този пръвъ свой трудъ по българското езикознание Матовъ веднага обърна вниманието на своитѣ другари по специалностъ, така че малко слѣдъ това неговото име вече се цитуваше у насъ въ научни трудове, близки по прѣдмета си на казанія пръвъ трудъ на Матова (вж. у мене. Мин. Сб. II., Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия, стр. 236.).

Прѣзъ сжщата 1889. год. се прѣдприе въ Солунъ издаването на списанието „Книжици за прочитъ“, което се посрещна не само въ Македония, но и тукъ въ княжеството съ голѣма радостъ. Вече отъ авторитѣ на статиитѣ въ първата книжка на Книжици се вижда, че между нѣколкото добри учителски сили, които ще да сж били главнитѣ инициатори и насърчителы на туй книжовно прѣдприятие, е билъ и Матовъ. Тукъ сж обнародвани отъ него на прѣво мѣсто твърдѣ цѣлни приноси къмъ въпроса за старото носово произношение въ македонскитѣ говори. Именно въ статията „Остатѣци отъ звуковетѣ *ѣл, ѣн, ен, ел* въ Костурския говоръ“ Матовъ не само че съобщи около двайсетъ нови думи съ слѣди отъ нѣкогашно носово произношение, записани отъ единъ ученикъ споредъ както се говорижтъ сега въ Костурско, но още направи и сводъ на всички дотогава публикувани думи отъ тоя родъ, а именно изъ Периодич. Спис. XV. и изъ неслѣдната статия на Драганова, печатана въ Рус. Филологич. Вѣстникъ. Въ края Матовъ посочи за одеснение на издирвачитѣ споредъ словаря на Миклошича и ония старобългарски думи, що съдържатъ носова гласна, а не бѣхж дотогава още издирени между думитѣ отъ казанитѣ области. Докато Матовъ въ своя първъ трудъ „За историята на българската граматика“ още съ резерва се отнася къмъ въпроса за отечеството на Кирило-Методиевия книжовенъ езикъ, тукъ, подъ впечатлѣніето на голѣмото количество новооткрити слѣди отъ носово произношение, вече се изказва въ смисълъ, че той ще да е билъ езикъ, „на който сж говорили едно врѣме българитѣ въ югозападна Турция“. Втората и третата статия показватъ нагледно, какъ Матовъ систематично е изучавалъ езикътъ въ

цѣлия му обсегъ: слѣдъ статията върху историята на граматиката и слѣдъ втората върху най-характеристичнитѣ старобългарски звукове той дава цѣнни приноси „Къмъ българския рѣчникъ“, а именно съобщава 11 диалектични названия за това, що наричаме „чепъ“ въ дѣската, 16 израза за джгата, 9 — за вастегарка (товарникъ), 12 — за джиркитѣ (що остоятъ отъ сланината, кога се прѣтопи на масть), 6 — за дървенитѣ склопци и 9 — за дървото, съ което се затварятъ врата (сюрме, лостъ). Много по-сериозно е продължението на това начало пакъ въ статията „Къмъ българский рѣчникъ“, въ Книжици IV—VII (излѣзли наедно), гдѣто Матовъ публикува словарни приноси, които е билъ записалъ и обяснилъ заедно съ своя колега А. Тошевъ, тогава учителъ по естественитѣ науки въ солунската гимназия. И тукъ се слѣдва по сѣщия методъ: изброяватъ се провинциализми, що означаватъ единъ и сѣщъ прѣдметъ, така че цѣлиятъ материалъ се разпада на отдѣлни „купчинки“. Въ такива именно 100 купчинки, като се смѣтатъ и 6-тѣ отъ Книж. I, е прибранъ извънредно цѣненъ словаренъ материалъ изъ областъта на живота и природата; послѣдната категория думи захваща именно съ купчинка 34, и то отъ 34 до 68 изъ областъта на фауната, а останалитѣ изъ областъта на флората. Споредъ бѣлѣжката „слѣдва“ види се, че е било въ плана на авторитѣ да продължатъ публикуванъето на словарни материали отъ тоя родъ, ала наскоро тѣ се раздѣлихъ, защото Матовъ заминъ за Вiena, гдѣто слѣдъ като прѣстоя една година, продължи сгуднитѣ си по своето усѣвършенствуванъе въ Лайпцигъ. Отъ тукъ той прѣзъ пролѣтъта на 1892. г. проводи продължение на словарнитѣ си материали, вече групирани по другъ планъ и обяснявани понаучно, да се напечататъ въ VII. томъ на Мин. Сборникъ пакъ подъ заглавие „Къмъ българския рѣчникъ“. Между това г. А. Тошевъ бѣше прѣпечаталъ (съ нѣкои допълнения) въ Пер. Сп. 36. кн. обнародванитѣ по-прѣди думи изъ областъта на животното и растителното царство, така че Матовъ поради това счелъ за умѣстно да изостави материалитѣ, набрани и у него по тая областъ, за другъ случай. Богатата етимологична литература, която Матовъ тукъ употрѣбя, за да обясни много отъ думитѣ въ своя словарь, както и изобщо голѣмата начетеностъ и чисто научниятъ методъ, що личатъ въ тоя трудъ, прѣдставихъ вече Матова не само като трудолюбивъ събирателъ на словарни материали, но и като твърдѣ солидно подготвенъ ученъ. Може да се каже, че тоя приносъ къмъ българския рѣчникъ е не надминътъ досега образецъ отъ научна лексикография у насъ. Народнитѣ умотворения (пѣсни, приказки и пословици), които

Матовъ съобщи въ сжщата книжка съ малки обяснителни бѣлѣжки подѣ линия, показватъ, че той не по-малко е обръщаль вниманіе и върху народната словесностъ, на чието изучаване слѣдъ три години вече сериозно се прѣдаде. Това се подкрѣпня и отъ статията върху „Киречь-къойскія говоръ“, печат. въ II. кв. отъ Книж., гдѣто слѣдъ едно кратко описание на селото Киречкѣой (Пазвантово) отъ В. Кънчева се съобщаватъ и точно записани отъ Матова образци, а именно двѣ приказки, фрази, както и отдѣлни по-забѣлѣжителни думи отъ сжщия говоръ. Въ заключение Матовъ дава и кратка граматична характеристика на говора, като взима въ внимание и ударението.

Въ третата книжка отъ „Книжици“ Матовъ засѣга въ стат. „Нави“ единъ твърдѣ интересенъ въпросъ, разискванъ отъ мнозина литературни историци. За „навитѣ“ се споменува въ старитѣ наши книги (индексътъ), гдѣто се казва, че попъ Богомилъ (Иеремия) „былъ въ навѣхъ на Верзиуловѣ колу“. На Матова е извѣстна литературата по тоя въпросъ и именно затова особено го е заинтересувало едно мѣсто въ оставенитѣ записки на покойния Бояджиевъ отъ Велесъ, гдѣто било забѣлѣзано едно баянне противъ „навитѣ“. Докато думата „навѣ“ въ старобългарскитѣ паметници значи мъртвецъ, отъ разпитванията си М. установилъ, че тая дума въ множ. ч. „нави“ се схваща днесъ въ Велесъ и др. съ значение на „лоши жени, които мъчатъ родилката прѣдъ и слѣдъ ражданъето“. Съгласно съ това казаното мѣсто отъ индекса става по-ясно и значи, че попъ Иеремия отивалъ у навитѣ на верзиуловото имъ хоро (сръб. врзино коло), което тѣ, както самовилитѣ и други сродни тѣмъ същества, устройвали.

Но при все това останѣ пакъ донѣгдѣ неясно, какво отношение къмъ казаното има значението „зли духове на умрѣли дѣца“, както се тълкуватъ думитѣ навѣе, мавѣе, мавки и пр. у другитѣ славянски народи. Още повече възбуждаше съмнѣние и думата „Верзиулъ“, които едни довеждахъ въ свръзка съ „Велзевулъ“, а други съ името на поета Вергили. Всичко туй е потѣквало Матова нататъкъ да слѣди тая тема въ нашитѣ народни вѣрвания и въ фолклорната литература. Слѣдъ петъ години Матовъ изново се повърна къмъ сжщия въпросъ въ статията „Верзиуловото коло и навитѣ“ (Бѣлг. Прѣгледъ, год. II., кн. IX—X), като го обяснява възъ основа на обилни допълнителни данни изъ нашитѣ народни вѣрвания и богата литература. По поводъ на първата статия въ Книжици проф. Соболевски бѣ забѣлѣжилъ, че подѣ „нави“ трѣба да се разбиратъ изобщо „зли духове“, като подкрѣпи това мнѣние съ едно мѣсто изъ руския Началенъ лѣтописъ и

други руски вѣрвания. Притуѣ Соболевски се придържа о мнѣнието, че „Верзиулъ“ произлиза отъ Велзевулъ. Но неотколѣ Веселовски прѣдложи друго тълкуванье, което надъ всѣко съмнѣние разясни истинското потекло на загатната дума. Именно въ единъ коптски вариантъ на легендата за св. Сисиния (Сисой) и сестра му Мелитина тази послѣдната се нарича В е р з е л и я. Тя се обръща въ демонско сѣщество, което граби дѣцата, сир. въ „нава“. Въ легендата подробно се разправя „какъ Верзелия убила първенчето на брата си Сусени, какъ подирниятъ я гонилъ и я намѣрилъ седнала въ единъ гѣстакъ срѣдъ зли духове, и какъ най-сетнѣ я убилъ. Тая легенда (баянье) споредъ Веселовски е дошла въ Етиопия изъ Армения, отъ която страна вѣроятно е дошла и на Балканския полуостровъ, що стая вѣроятно особено като се вземе въ внимание, че въ българскитѣ вѣрвания навитѣ на нѣкои мѣста се наричатъ „ерменки“ (ерменлясало и пр.), и че имената павликяни, манихеи, арменци и богомили сж били смѣсвани въ старо врѣме, а пъкъ е извѣстно, че старитѣ павликяни сж били прѣселенци откъмъ Армения. И тѣй Верзелия, като нава, е могла да води, както и самодивитѣ (срѣб. вили), навско хоро. Отъ тамъ се развили у сърбитѣ вѣрванията за тѣй нареченото вързино коло. Всички тия съображения хубаво се подкрѣпѣятъ отъ даннитѣ изъ нашитѣ народни вѣрвания относително навитѣ и „ерменкитѣ“, за които Матовъ съобщава въ втората часть на статията си. Навитѣ, споредъ вѣрванията въ Велесъ, били три жени, отъ които двѣтѣ били ерменки. Въ Добричко ги казватъ арменци и сѣрмѣанки. Въ нави вѣрватъ и българитѣ отъ Рѣсенъ, Прилѣпъ, Битоля и Костурско; въ Тетово се вѣрва въ „навѣнци“, въ Татаръ-Назарджишко има дума „навѣсалъ“ съ значение „злѣ боленъ“ и пр. Не малко интересни сж и сѣбитѣ свѣдѣния, които въ края на статията се даватъ изъ вѣрванията на другитѣ народи по сѣщия прѣдметъ чрѣзъ сѣщи прѣдстави за демонски сѣщества, които мѣчатъ лахуситѣ и убиватъ дѣцата имъ.

Единъ отъ най-важнитѣ въпроси, които Матовъ постоянно слѣдѣше съ голѣмо внимание, е подигнатиятъ отъ страна на сръбската пропаганда въпросъ за етнографията на Македония. Този въпросъ е занимавалъ Матова още бидейки учителъ въ Солунъ. Той вече тогава, покрай многото други научни и педагогични записи, е успѣвалъ да му отдѣля толкова врѣме, че прѣзъ Априли мѣсець 1891. година се получи отъ него въ редакцията на Периодич. Списание обемистъ ръкописъ, който се и напечата подъ заглавие „Кратка разправия по етнографията на Македония“ (въ 34. и 35. кн). Това съчинение на Ма-

това се яви, както и самъ той казва. по поводъ на писаното по тоя въпросъ отъ Ястребова, Драганова и Новаковича. Съчинението можемъ да раздѣлимъ на двѣ части.

Специалиститѣ по славянска филология изобщо сж убѣдени, че македонскитѣ славяни принадлежатъ къмъ българитѣ. И въ най-ново врѣме мнозина отъ тѣхъ пакъ се изразихъ въ този смисълъ противъ противнитѣ твърдѣния на тенденциозни писатели, но при все туй не трѣба ние да стоимъ пасивни спрѣмо сръбската пропаганда и „да се утѣшаваеме съ мисълта“, че безпристрастнитѣ учени ще разпознахъ винѣги истината отъ фалсификациитѣ на тия, които подържатъ сръбската теория, а ще трѣба да освѣтляваме европейската публика по поводъ на всѣки опитъ отъ сръбска страна, който би излизалъ съ единъ видъ учени доказателства по въпроса. Такова внимание заслужаватъ отъ наша страна съчиненията по тоя въпросъ на споменихтитѣ трима писатели, между които най-много на Ст. Новаковича. Колкото се отнася до Ястребова, очевидно станѣ отъ първото издание на неговия сборникъ „Пѣсни и обичаи на дебърскитѣ славяни“, че той неточно прѣдава народния говоръ, като изопачава на много мѣста звуковетѣ и формитѣ, поради което научната критика се отнесе недовѣрчиво къмъ изданието му. Второто издание на сѣщия сборникъ още повече доказа, не само че Ястребовъ е съвсѣмъ некомпетентенъ откъмъ своята научна подготовка да сѣди по въпроса за езика на македонскитѣ българи, но че е даже твърдѣ пристрастенъ въ полза на сръбскитѣ домогвания, като дори умишлено е изопачвалъ текстоветѣ на много мѣста и като е напечаталъ вмѣсто чисто-народна проза отъ езика на македонцитѣ около 50 търговски писма, писани на единъ неокъчествимъ езикъ — смѣсица отъ сръбски и български. И Драгановъ, който провъзгласи македонцитѣ за славянско племе, различно отъ българитѣ и сърбитѣ, ала по-сродно на послѣднитѣ, доказа въ публикуванитѣ свои материали и разсѣждения („Етнографич. очеркъ славянской части Македоніи“, печ. въ „Извѣстія Слав. Благот. Общ.“ 1888. г.), че има разбъркани понятия за македонскитѣ говори, които не е изучавалъ непосредствено чрѣзъ свои лични наблюдения, и че криво схваща и още по-криво и ненаучно тълкува тѣкмо тия езикови фактове, на които се стреми божемъ да основе своето „открытие“. Между друго Драгановъ се мѣчи да докаже, че въ македонскитѣ говори сѣществуваило произношение т, ѣ, каквото е въ сръбскія езикъ, като при това твърди, че още по-разпространени били вмѣсто тѣзи сръбски звукове други, несвойствени ни на сръбскія ни на българскія, а именно зв. *к'*, *г'*, съ което се доказало самостоятелното

мѣсто на мак. говори, сир. „откритието“ на Драганова, одобрено сѣтиѣ и отъ второто издание на Комаровата етнографич. карта. Слѣдъ като подробно анализува всичкитѣ доказателства на Драганова и слѣдъ като изнася на явѣ тѣхната несѣстоятелностъ, Матовъ минава къмъ съчинението на Новаковича „ѣ и ѣ у македонским народним дијалектима“, въ което ужъ по-научно се доказва, че изобищо съглас. *к*, *г*, които се говорѣтъ въ западнитѣ български говори срещу източ. бѣлг. *ш*, *жд*, трѣбало да се пишѣтъ чрѣзъ *ѣ*, *ѣ*, защото напълно съотвѣтствуваѣ на тия сръбски звукове. Матовъ твърдѣ подробно се спира при всичкитѣ доводи на Новаковича и лесно успѣва, не само да ги обори въ повечето случаи, но и да докаже, че Н. тукъ често пакъ е постигналъ ненаучно и очевидно съвсѣмъ — тенденциозно. Съ това се завършва първата, полемична частъ на съчинението. Много по-важна за насъ е втората, гдѣто Матовъ съобщава цѣлъ редъ цѣнни данни, които той е посѣбралъ отъ очевидци и отъ устно прѣдание върху историята на възражданѣето на македонскитѣ българи именно въ ония мѣста, гдѣто тѣ сѣ имали да се борѣтъ повече или по-малко съ чужди пропаганди, специално съ грѣцката, та сѣ показали въ борбата пълно съзнание на своята народностъ, за която дали и многобройни жертви, прѣди още да е могѣлъ пѣкой да подозира, че ще се подигне единъ денъ въпросъ за тѣхната народностъ отъ страна на най-новата пропаганда — сръбската. Многоважнитѣ исторични материали, които Матовъ събралъ съ удивително трудолюбие, се отнасятъ къмъ историята на възражданѣето на Куманово, Тетово, Сѣрско, Неврокопско и Солунско (Доѣранъ, Богданци, Мачуково, Негованъ). Отъ града Солунъ публикува много интересенъ текстъ (отъ г. 1841.) изъ една „Плакокрнижица или терзиски еснафъ Дебрани въ Солунъ“. И отъ този документъ се вижда пакъ, че съзнанието за българската имъ народностъ у дебранитѣ и прѣди 60 години е било събудено. Доколко и самъ Матовъ отдава главно значение именно на казаната втора частъ отъ този свой трудъ, показватъ думитѣ му: „Ако въ настоящия сѣ трудець не бѣхъ се опиталъ, до колко ми позволяватъ нищожнитѣ сили, да спомогна за изучаванieto на борбата на съотечественицитѣ сѣ за своя езикъ и народностъ, азъ и самичкъ заедно съ г-да Ястребовъ, Драгановъ и др. бихъ смѣталъ труда сѣ (сир. първата полемична частъ) за изхабенъ напразно.“ ¹⁾ Последнитѣ думи свидѣтелствуватъ за голѣмата скромностъ на автора, съ която винаги се отличавахе.

¹⁾ Нека при тоя случай да отбѣлѣжимъ и едно друго мѣсто отъ сѣщото съчинение на Матова, гдѣто той много вѣрно казва: „Населението въ Македония ви-

Като се спрѣхме толкова при македонския етнографски въпросъ, нека веднѣга да споменемъ и другитѣ съчинения на Матова по тоя прѣдметъ, публикувани сѣтиѣ, слѣдъ двѣгодишното му стоене въ Виена и Лайпцигъ. Именно прѣзъ 1893. год. Матовъ напечата въ вѣстника „Югозападна България“, на който той сътрудничеса, единъ доста пълненъ библиографиченъ прѣгледъ върху изказанитѣ въ науката мнѣния за и противъ стременията на сръбската пропаганда да изкара македонскитѣ българи поне за неутрални „славяни“. Въ този прѣгледъ, който има заглавие „Сръбско-българската етнографска прѣпирня прѣдъ науката“, Матовъ показва своята голѣма начетеностъ по прѣдмета както и необикновена сръчностъ, кратко и едровито да изложи мнѣнието на многобройни писатели и отъ двата лагера. Тукъ именно се изреждатъ мнѣнията по въпроса: на сръбския професоръ Миловановича, на Сретковича, Милоевича, Ал. Харузина, Никольски, Баджовича, Ястребова, Драганова, Новаковича, Леже, Ровински, Флорински, Облака, Мазинга, Ягича, Кочубински, Лескина и пр., както и на всички наши писатели. Окончателниятъ резултатъ, до който дохожда авторътъ, добръ е опрѣдѣленъ отъ самия него въ уводнитѣ думи: „Отъ този сводъ ще се види, че сръбската идея прѣтърпява винѣги фиаско, че стариятъ догматъ за Македония си стои непокѣтнатъ въ науката, че македонскитѣ славяни все още се смѣтатъ за българи. Ученитъ негодуватъ даже за това прѣтрупване на книжвината съ брошури, които ужъ поправятъ етнографскитѣ възгледи на славиститѣ, а въ сѣщность ги затѣмняватъ, като прѣслѣдватъ чисто политически цѣли. А това е утѣха за насъ. Това показва, че на лѣжата краката сѣ кѣси.“ (Отд. отп. 7.)

Като продължение на казанія прѣгледъ трѣба да се смѣта статията „Македония споредъ най-новитѣ книжовни вѣсти“, печатана минѣлата година въ Бѣлг. Прѣгледъ (г. III., кн. XII.). Тукъ се съобщаватъ мнѣнията по македонския въпросъ на иностранны, незаинтересувани пѣтешественици отъ послѣднитѣ години. Стѣдъ като се споменуватъ накратко съчиненията на Фонъ-деръ-Голца, Наумана и Маха, за които е говорено и въ специални рецензии въ Бѣлгарски Прѣгледъ, както и мнѣ-

пѣги се е прогласявало за българско Нека се даде свобода на населението, да се изкаже то само за своята народностъ, за своитѣ желаниа, и да видимъ, какво ще да излѣзе то. Ако има държава, която искрено да желае изпълнението на Берлинския договоръ, споредъ който се прѣдоставятъ извѣстни правдини на християнското население въ Македония, то е Българското Княжество. Ако има народъ, който искрено да желае развиванieto на тия правдини, то този народъ е българския, както въ Княжеството България, така и въ Македония и Одринско. На гърцитѣ е съвѣтъм нежелателно това, както и на сърбитѣ . . .“ (Отд. отп. 84.)

нията на Берара и Облака, по-подробно се изтъкватъ важнитѣ изявления на Вайганда въ полза на българитѣ, а тъй също и отзивътъ по тоя поводъ на Рихардъ Андрѣ, който изказа, тъй да се каже, окончателна прѣсжда на западно-европейския ученъ миръ върху фалсификацитѣ на Гопчевича. Не по-малко важна е и изкрената изповѣдь на чешкия географъ д-ръ Ем. Файтъ, който е пътувалъ по Македония, познава добръ Сърбия и България, та може да се смѣта не само безпристрастенъ, но, като славянинъ, и доста компетентенъ да даде мнѣнието си по въпроса. Като сключва и този свой много интересенъ прѣгледъ, Матовъ пакъ резюмира резултатътъ въ смисълъ, че „сръбската теория търпи ново фиаско прѣдъ науката“. Че сръбската пропаганда не е направила нищо за просвѣщението на македонското население, Матовъ доказва чрѣзъ статистични данни върху числото на училищата и ученицитѣ, които сж подъ вѣдомството на българската екзархия, въ сравнение съ сръбскитѣ училища въ Македония, като ги изкарва около 30 срещу 482 български и съ около 1000 ученика срещу 27,429 въ българскитѣ училища.¹⁾

Освѣтъ въ казанитѣ съчинения Матовъ се е докосвалъ о македонския въпросъ и въ много други случаи, кое пжтемъ кое направо. Така въ статията си „Пътуването на Вайганда въ югозападнитѣ български области“, гдѣто критически слѣди съдържанието на първия томъ отъ Вайгандовото съчинение „Аромънитѣ“ (Die Aromunen), Матовъ даже поправя нѣкои неточности на Вайгандовата етнографска карта, на която доста

¹⁾ Не е безинтересно, като имаме прѣдъ видъ конфликтътъ между гръцката патриархия и сръбското правителство заради новоназначения скопски владика, който е сега на дневенъ редъ, да приведемъ отъ горѣказаната статия на Матова едно сѣкашъ пророчество по тоя въпросъ: „... Естествено е, че сърбитѣ не биха желали днесъ да се тури на зелената маса македонскитѣ въпросъ: тѣ не сж никакъ пригответи. Не може да се познае, за колко врѣме тѣ смѣтатъ че ще бѣдѣтъ готови. Но една отъ политическитѣ партии въ Сърбия се надѣва, че единъ денъ въ съюзъ съ гърцитѣ тѣ ще постигнатъ своятъ идеалъ. Гърцитѣ трѣба да помогнатъ на сърбитѣ да хванѣтъ почва въ Македония, и то ето по какъвъ начинъ: 1) славянскитѣ (сръбскитѣ) езикъ да се въведе съ съгласие на патриаршията по желание на повечето жители отъ всѣка енория; 2) патриаршията да земе подъ крилото си сръбскитѣ училища въ Македония и да отвара нови по желание на мѣстното население; 3) да пригответи въ Халки нѣколко сърби богослови; 4) да допуште поне въ двѣ епархии епископи отъ сръбска народност. Така сѣ формулирани сръбскитѣ искания въ една брошура, издадена не отколѣ отъ единъ личенъ държавенъ мжжъ Костадинъ (псевдонимъ!): „Цариградска патриаршија и православие у Европ кој Турекој, Београд. 1895“. Какво обѣщаватъ сърбитѣ въ замяна за това, въ брошурата не се казва, но то е извѣстно: тѣ отстъпятъ на гърцитѣ цѣла южна Македония. И така съюзъ за нападанье и отбрана срещу българитѣ! Да бѣ зависѣло отъ Атина, тоя планъ веднага би се осъществилъ. Но фенерското духовенство не е тъй просто да изтърве отъ рждѣтъ си и послѣднитѣ кокали, които има да догривза. Тукъ тамъ патриаршията отстъпя своитѣ постове на съюзника си, но прави това съ страхъ, защото знае, че нѣма да получи назадъ онова, което отстъпи веднажъ. Азъ прѣдоставямъ на лица, калени въ политика, да си изкажѣтъ мнѣнието по тоя въпросъ. Моятъ цѣлъ е да прѣдставя правствената страна на въпроса“ (пр. д. 53—54).

вѣрно сж отобѣлзани българскитѣ етнографски граници въ Македония (вж. Бѣлг. Прѣгледъ, год. III, кн. II., стр. 57.). Сжщо тѣй и рецензитѣ на Матова върху съчиненията на Наумана (Macedonien und seine neue Eisenbahnen), Фонъ-Маха (Die macedonische Frage), Драганова (Македонско-славянскій сборникъ), Новаковича (Списке старине по Македонији), както и въ други по-дребни реферати (вж. по-долу списъкътъ на съчиненията) не е пропустихтъ ни единъ случай, който право или косвено досѣга македонския въпросъ. Не е лесно скоро да се надомѣсти загубата, която ни сполетѣ въ лицето на Матова и откъмъ тази страна.

Въ съчиненията на Матова, които е писалъ слѣдъ 1892. година, ясно личи, отъ какво епохално значение бѣше за неговото научно усвѣршенствуванье рѣшението му, да прѣкара поне двѣ години на нѣкой отъ западнитѣ университети. Той избра Виена, а слѣдъ една година се прѣмѣсти въ Лайпцигъ. Въ Виена постигна главното си желание — да утвърди знанията си по най-необходимия за единъ славистъ езикъ — нѣмския, и да се ориентува по-добрѣ въ специалната езиковна литература, що не бѣше мѣчно покрай сгоднитѣ условия, при които сж поставени славянскитѣ студии тъкмо въ тоя университетъ. Като имаше потребната основна подготовка, той нѣмаше нужда да губи врѣме съ лекции, които приповтарятъ нему извѣстенъ материалъ, а се прѣдаде изцѣло да допълни знанията си по всичкитѣ посоки на широката филологична областъ. Неговата голѣма наклонность къмъ етнографичнитѣ и фолклорнитѣ студии и тукъ ще да е по-често рѣшавала избора на четмото въ своя полза, но мож да кажж, че Матовъ винаги се е старалъ да държи потребното равновѣсие между отдѣлнитѣ филологични дисциплини, толкова повече, че той още не знаеше, въ коя посока окончателно ще подкара своитѣ специални изслѣдвания. Венчкитѣ многобройни незачекнати въпроси отъ българската филология чакахж да имъ се прибави единъ добъръ работникъ; а можеше ли Матовъ да знае, гдѣ ще притрѣбать най-първенъ и най-много неговитѣ сили? Съ какъвъ голѣмъ интересъ е слѣдилъ той и тукъ всѣко ново явление изъ областта на славянското езикознание, свидѣтельствува и рецензията му върху съчинението на Мазинга „За звуковетѣ и ударението на македонскитѣ нарѣчия“, която се обнародва въ Ягичевия «Archiv» (т. XIV. 1891). И въ Лайпцигъ, гдѣто М. повече се увлѣче въ студии по народната словесность, се е старалъ да не

занемаря и чисто лингвистични прѣдмети. За характеристика ще си позволяя да цитувамъ нѣколко реда отъ първото му писмо до мене изъ Лайпцигъ (22/XI 1891): „Библиотеката ми се вижда твърдѣ бѣдна по славянската частъ. Удобствата на Ягичевия семинар се хубаво осѣщатъ Освѣн Лескина, ще слушамъ нѣщо и по санскрит. Като че бѣ прѣдвидѣл ти това. Бругман чете Омира, и не исках да ходя при него. Като си поразмисля хубаво, не съмъ много задоволен. Но вече би, не може се върнѣ. Ще седя тука, дордѣ мож.“ Ала слѣдъ малко, като се запозна лично съ Лескина, Вайганда и др., както и съ извънредно богатитѣ въ много отношения литературни пособия, които човѣкъ най-лесно намира въ центра на нѣмското книжарство — Лайпцигъ, той доседѣ тука цѣла година, и съ голѣма полза за себе си. Прѣзъ това врѣме той се бѣ прѣдалъ на неуморно четене и систематизиране прибрани материали. За тогавашнитѣ му занятия можатъ ни да освѣтление и нѣкои негови съчинения, писани въ Лайпцигъ. Именно съ дата отъ януари м. 1892. г. е подписана хубавата му рецензия върху Вайгандовото съчинение «Wlacho-Meglen» (въ Период. Спис., кн. 39.). Тука Матовъ между друго пакъ намира поводъ да освѣтли своето мнѣние относително макед.-бѣлг. звукове ж', г', като се позива и на едно устно изказано мнѣние на Вайганда. Слѣдъ това обръща внимание върху славянскитѣ елементи въ езика на мегленскитѣ власи и извлича подирнитѣ, доколкото сж прѣдставени въ съчинението на Вайганда. — Отъ Лайпцигъ Матовъ проводи и казанитѣ свои приноси „Къмъ българския рѣчникъ“, подписани съ дата отъ м. мартъ сжщата година (Мин. Сб. VII.). Слѣдъ три мѣсеца (27. юни) той е довършилъ и обширната си критика върху първата книга на „Жива Старина“ отъ Д. Мариновъ (вж. Пер. Спис. кн. 41—42). Тази критика най-добре свидѣтелствува, колко потѣнко се е вдѣлбавалъ Матовъ въ специалната фолклорна литература и колко много е челъ, за да може добросвѣстно да оцѣни многобройнитѣ въпроси, задѣнати у Маринова. Такава специална фолклорна критика въ нашата литература не бѣше се явявала до тогава. Сжщо такава стойностъ има и критиката на Матова върху кн. II. и III. отъ „Жива Старина“, която наскоро послѣдва и се отпечата въ Български Прѣгледъ (кн. I., год. I.). Въ Лайпцигъ е писана и рецензията на Матова върху съч. на Máhal, Nákras slovanského bajé-sloví (Пер. Сп. XLI—XLII).

Като непосредственъ плодъ отъ усиленитѣ занятия на Матова прѣзъ двѣтѣ години, които прѣкара въ Виена и Лайпцигъ, трѣба да означимъ още двѣ съчинения: неговитѣ „Гръцко-бѣл-

гарски студии“, които се напечатаха наскоро слѣдъ завръщанieto му отъ Лайпцигъ (1893 г. Мин. Сб. IX), и бѣлѣжкитѣ му „Къмъ критическото четене на дакословенскитѣ текстове“ (Мин. Сб. VI.). Последното е подписано наистина отъ Велесъ съ дата 6. септември 1891. г., но въ сжщностъ то е работено прѣди това въ Виена и само окончателно е приготвено за печатъ въ родния градъ на покойния, гдѣто той постоя прѣзъ ваканциитѣ, прѣди да отиде въ Лайпцигъ. Гръцко-българскитѣ студии на Матова е крупенъ трудъ, който самичкъ е достатъченъ да изпълни всѣкого съ дълбоко уважение къмъ автора. Тукъ Матовъ показва и своето основателно знание на гръцкия езикъ, толкова потрѣбенъ на всѣки нашъ филологъ и историкъ. Слѣдъ като въ първата глава оцѣнява значението на гръцко-славянскитѣ издирвания, изброява гръцкитѣ и българскитѣ глаголни думи въ нашия езикъ, които се употрѣбаватъ съ основно окончание *-са*, взето изъ гръцката аористна форма, като напр. амболясвамъ, аргосвамъ, белисвамъ, бильосвамъ и пр. Разбира се, че Матовъ и тукъ добросъвѣстно си е послужилъ съ цѣлата литература по прѣдмета, така че е видно, доколко неговиятъ собственъ трудъ потиква науката напрѣдъ. Въ втората глава разглежда въпроса за славянския елементъ въ Гърция и най-сетнѣ прѣминава къмъ главната си задача — „словѣнскитѣ думи въ новогръцкия езикъ“. Извѣстното съчинение на Миклошича върху славянскитѣ елементи въ гръцкия езикъ (излѣзло на 1870. г.) бѣше единичко по своя родъ, понеже у него сж изброени до 100 славянски думи отъ гръцкия езикъ. Миклошичъ смѣташе, че вече не ще могатъ се намири много пропустнѣхти отъ него думи. Обаче въ издирванията на Густава Майера и др. се набраха, тукъ-тамъ прѣснѣхти, още 30-тина подобни думи, па изобщо се видѣ, че има още не малко материалъ отъ тоя родъ, който Миклошичъ не е могълъ да изнамери. Матовъ си поставилъ за задача, да прибере всичкитѣ досега извѣстни думи наедно, като имъ даде и нѣкои нови обяснения, а къмъ това и самъ да издири, доколкото му бжде възможно, неизвѣстни до сега славянски думи въ гръцкия езикъ. Съ тая цѣль той е билъ принуденъ да прочита разни новогръцки текстове, словари и пр., които той редомъ именува на стр. 52—54. По този начинъ Матовъ успѣлъ да прибави отъ своя страна още 30 славянски думи, покрай които той изрежда и обяснява и други 30, събрани изъ изслѣдванията на разни учени, като споменува за подпѣдностъ и обнародванитѣ у Миклошича. — Въ съчинението върху „дакословенскитѣ“ текстове Матовъ прѣдлага обяснение на нѣкои тъмни мѣста въ издаденитѣ отъ Миклошича паметници на седмиградско-българския

езикъ. Матовъ напразно се е мъчилъ да открие нѣмскитѣ оригинали на казанитѣ текстове, увѣренъ, че тѣ ще му спомогнатъ да рѣши по-лесно задачата си. Това настояване на М. изпълнихъ азъ по-сетнѣ, като намѣрихъ и издадохъ реченитѣ нѣмски оригинали (вж. съчин. ми Седмиградскитѣ българи, Мин. Сборн. XIII). Матовъ бѣше убѣденъ, че езикътъ на седмиградскитѣ текстове е български, но при все това е употребилъ Миклошичевото название „дакословенски“, види се, по-кратко да означа съ това тъкмо тия седмиградско-български текстове, които Миклошичъ издаде и които пакъ той въ послѣдно врѣме бѣ нарекълъ „дакословенски“.

Слѣдъ завръщанъето му въ България прѣзъ есенъта на 1892. год. Матову се отвори ново поле за работа въ София. гдѣго прие да бѣде редакторъ на Министерския Сборникъ и да прѣподава като доцентъ славянска етнография въ висшето училище. Отдѣлтътъ за народнитѣ умотворения въ Сборника го потѣкваше, да се занимава по-усилено съ народната словесность изобщо, така че отъ тогава неговитѣ занятия по-опрѣдѣлено се устремиха въ една посока. Плодъ на тия студии е нашироко заснованиятъ и многообмислянъ фолклоренъ трудъ, отъ който за жалость се яви само началото въ статията „Бѣлѣжки върху българската народна словесность I.“ (Мин. Сб. X), дадено въ печатъ въ края на 1893. год., както се види отъ подписаната дата. Тукъ въ увода се излага значението на фолклора, споредъ както е обяснено отъ нѣкои по-нови изслѣдватели, особено отъ Густава Майера и Веселовски, слѣдъ което специално се минува къмъ отдѣлни приказни мотиви изъ нашата народна словесность. Захваща се съ „Пѣсенъта за слънчевата женидба“, известна у насъ по доста много варианти и разяснявана отъ мнозина писатели, и то прѣимуществено отъ митологично становище. Матовъ съ голѣма начетеность по прѣдмета прави подробенъ анализъ на изказанитѣ до сега мнѣния върху произхода ѝ и дава самъ свои съображения, които го довеждатъ до резултатъ, че пѣсенъта за слънчевата женидба е съставена отъ елементи, които прѣди сж били приказки и легенди. Първата часть — издиганъето на момата, е била стара приказка, въ която е фигурирало слънцето, но която не е имала онова митично значение, що ѝ придавахъ Крекъ и др. Тази приказка се е свързала съ приказката за нѣмата отритнхъта булка, на която свѣщъта щѣла да изгори прѣститѣ — приблизително както бѣ схванхълъ това и Краусъ.

Колкото и да желаете покойниятъ Матовъ да продължи публикуването на тия свои изслѣдания по народната словесностъ, не успѣваше поради многото нови задѣлки и задължения, които му поглъщаха всичкото свободно врѣме. Освѣнитъ правописния въпросъ, за разрѣшеніето на който той най-ревностно настояваше и по който взима най-дѣятелно участие както въ устни разисквания, така и съ перо (вж. въ долуизложения подробенъ списъкъ на съчиненията му), Матовъ се ангажира заедно съ другитѣ си колеги да работи и въ редакцията на Български Прѣгледъ. Страницитѣ на досега излѣзлитѣ три годишници отъ това списание най-добрѣ доказватъ, че Матовъ е билъ единъ отъ най-ревностнитѣ и най-добросъвестни членове на тая редакция. Трѣбаше да се обмисли за материала, който ще влѣзе въ всѣка книжка, да се четатъ чужди ръкописи и да се оцѣняватъ и поправятъ отъ много страни, да се водятъ мъчни коректури и да се пише същеврѣменно почти за всѣка книга, и то не само безъ една пара материално възнаграждение, но и при систематични худи и клевети отъ много страни на обществото и на печата. При все това Матовъ никогажъ не се колебаваше да парамъ своето брѣме, и така изтрая до край, ако и да бѣше тѣлесно изнемошѣлъ. Той не забравяше въ туй врѣме и Мин. Сборникъ, въ който обнародва доста важни критики и реферати върху разни съчинения: Миклошичевитѣ и Густавъ-Майеровитѣ турски студии, Драгановия Македонско-славянски сборникъ, Щраусовитѣ Български пѣсни въ нѣмски прѣводъ и Сборника отъ народ. умотворения, издаденъ отъ А. П. Столова. Последната критика е негово прѣдсмъртно съчинение, обнародвано въ Мин. Сб. XIII. т. Въ сжщностъ то не е обикновена критика, а богата студия, която най-добрѣ показва, доколко бързо е напѣдвалъ Матовъ въ знанията си, и каква велика учена сила щѣше той да стане съ врѣме Нека не забравяме, че все прѣзъ тоя периодъ, откакъ се настани въ София, Матовъ е писалъ и разни статийки по македонския въпросъ въ в. „Югозападна България“ и „Право“, а все въ тоя периодъ е писана и цѣлната статия въ Периодич. Спис. кн. 44 „За взаимната замѣна на ясниѣ и тъмниѣ съгласни въ новобългарския езикъ“.

Колкото за това, що е писалъ Матовъ въ спис. Бѣлг. Прѣгледъ, читателтъ ще намѣри всичко изброено по-долу въ хронологичния списъкъ на съчиненията му. Безъ съмнѣние най-важно е тукъ съч. „Епосътъ ли е най-стариятъ родъ поезия?“ (Б. Пр., год. II., кн. III.), гдѣто възъ основа на нови съчинения и тънки съображения въстава противъ традиционното мнѣние, че лириката, като субективна поезия, която изисквала

и по-голъмо индивидуално развитие на човѣка, ужъ се явила слѣдъ епоса. Това съчинение на Матова биде прѣведено и на руски. Не малко важни сѣ тукъ и фолклорнитѣ му статии, отъ които по-подробно вече споменяхъ за „Верзиуловото коло и навитѣ“, сетнѣ баладниятъ народенъ мотивъ въ пѣсенята „Невѣрна Груйовица“ и „Къмъ нар. песенъ за невѣрната жена“. Отъ критикитѣ на Матова, печатани въ Б. Пр., особено трѣба да споменемъ критиката му върху Геровия рѣчникъ на българския езикъ, въ който се посочихъ важни празнини и недостатъци, даже прѣмълчани заимания отъ чужди трудове, именно слаби страни, които се потвърдихъ и отъ напослѣдъкъ излѣзлата критика на Дринова върху сѣщия рѣчникъ.

Слѣдъ всичко казано не е ли ясно, че смъртта на Матова е грамадна, неоцѣнима загуба за нашата наука, а частно за насъ, неговитѣ другари отъ висшето училище, най-силенъ ударъ!?

II. Съчиненията на Матова въ хронологиченъ редъ.¹⁾

1885. год.

1. Животъ, дѣяния, изповѣдание и кратко изложение за чудесата на св. Климентъ. Отъ архиепископа Теофилакта. Прѣвелъ отъ грѣцки Д. Матовъ. Издава Българското Книж. Дружество. — II. издание: Животописъ на св. Климента. Пловдивъ 1896.

1889. год.

2. За историята на новобългарската граматика (вж. Осмий годишенъ отчетъ на бълг. Солунска гимназия, стр. 1—31).
3. Остатъци отъ звуковетѣ *ѣм*, *ѣи*, *ем*, *еи* въ костурския говоръ (вж. Книжици за прочитъ. Солунъ. I. с. 17—26).
4. Къмъ българския рѣчникъ (вж. Книж. I. 27—29, IV—VII 273—299).
5. Киречъ-Кьойскиятъ говоръ. Образци и граматична характеристика (вж. Книж. II. 40—48).
6. Нави (вж. Книж. III. 49—54).
7. Народни умотворения. Отъ Воденъ, с. Загоричани, Велесъ и Куманово (вж. Книж. I. 29—41); отъ Щипъ (вж. Книж. III. 57).

1890. год.

8. Кратка разправа по етнографията на Македония (вж. Пер. Спис. кн. 34. стр. 425—475, и кн. 35. стр. 674—717).
9. Календарче св. Кирилъ и Методий за 1890. г. Солунъ. — Българско календарче Вардаръ за 1890. г. — *Реч.* (вж. Пер. Спис. кн. 32. стр. 390—403).

¹⁾ За съставянето на тоя списъкъ отъ часть спомогъ и г. Е. Спространовъ.

1891. год.

10. Къмъ критическото четене на дакословенскитѣ текстове (вж. Мин. Сбор. кн. VI. 226—238).
11. D-r L. Masing, Zur Laut- und Accentlehre der macedonischen Dialecte. — *Рец.* (вж. Archiv für slavische Philologie Bd. XIV. 131—136).

1892. год.

12. Къмъ българския рѣчникъ (вж. Мин. Сбор. VII. 448—483).
13. Д. Мариновъ, Жива Старина, кн. I. — *Рец.* (вж. Пер. Спис. кн. 41—42 стр. 961—998).
14. D-r G. Weigand, Wlacho-Meglen. — *Рец.* (вж. Пер. Спис. кн. 39. стр. 474—482).
15. D-r Hanuš Máhal, Nákras slovanského bájesloví. — *Рец.* (вж. Пер. Спис. кн. 41—42. стр. 1010—1012).

1893. год.

16. Гръцко-български студии (вж. Мин. Сбор. IX. с. 21—84).
17. Сръбско-българската етнографска прѣпирня прѣдъ науката (вж. в. „Югозападна България“ бр. 6—11. Отд. отпеч. 38 стр.).
18. И. Ст. Ястребовъ (вж. Югозападна България бр. 20. и 21.).
19. Днешното хилendarско братство (вж. Югоз. Бълг. бр. 20. и 21.).
20. Д. Мариновъ, Жива Старина, кн. II. и III. — *Рец.* (вж. Бълг. Прѣгл. год. I. кн. I. стр. 166—174).
21. D-r Fr. Pastrnek, Bibliographische Uebersicht über die slavische Philologie 1876—1891. — *Рец.* (вж. Бълг. Прѣгл. г. I. кн. I. 184—185).
22. П. В. С., Кратка биография на св. Иоанъ Кукузелъ. — *Рец.* (вж. Бълг. Прѣгл. г. I. кн. V. 149—151).
23. Календарче св. Кирилъ и Методий за 1894. Солунъ. — *Рец.* (вж. Бълг. Прѣгл. г. I. кн. V. 151—152).

1894. год.

24. Бѣлѣжки върху българската словесность I. (вж. Мин. Сборн. X. 268—323).
25. Невѣрна Груйовица. Баладенъ мотивъ изъ нашата народна поезия (вж. Бълг. Прѣгл. год. II. кн. I. 51—61).
26. Идеята за изкуственъ всемирень езикъ (вж. Бълг. Пр. г. I. кн. XI—XII. 190—209).
27. Е. Зола за значението на дневния печатъ (книж. вѣсти въ Бълг. Прѣгл. г. II. кн. I. 163—164).
28. Гастонъ Пари за френския правописень въпросъ (Бълг. Прѣгл. г. II. кн. I. 185—188).
29. Тлъстиятъ господинъ „ѡ“ (Бълг. Прѣгл. г. II. кн. II. 173—175).
30. Мизонезиштъ в правописната реформа (Бълг. Прѣгл. г. II. кн. II. 175—178).
31. Чуждитѣ учени въ България (вж. въ Книж. вѣсти Бълг. Прѣгл. г. I. кн. XI—XII. 367—369).
32. Къмъ народната пѣсень за невѣрната жена (Бълг. Прѣгл. г. II. кн. II. 114).

33. М. Хорникъ (вж. Кн. вѣсти въ Бѣлг. Пр. г. I. кн. IX. 147).
34. Dr Fr. Miklosich, Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschatz. — Gustav Meyer, Türkische Studien I. — *Рец.* (вж. Мин. Сб. кн. X. 63—68).
35. П. Ивановъ, Пѣсни изъ българската история. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. г. I. кн. VII. 131—132).
36. К. А. Шапкаревъ, Сборникъ отъ български народни умотворения, кн. VIII—IX. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. г. I. кн. IX. 125—131).
37. Н. О. Сумцовъ, Современная малорусская этнографія. — *Рец.* (вж. Мин. Сб. X. 68—69).
38. П. Драгановъ, Македонско-славянскій сборникъ. — *Рец.* (вж. Мин. Сб. XI. 13—23).
39. Единъ Македонецъ, За отечество и народность! Три статии, посветени на Българска Македония. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Прѣгл. г. I. кн. XI—XII. 314—317).
40. Д. Мариновъ, Басненикъ. — *Рец.* (Б. Пр. г. II. кн. I. 110—114).
41. А. Теодоровъ, Сѣнки. — *Рец.* (Б. Пр. г. II. кн. I. 114—116).
42. Н. О. Сумцовъ, Мужъ на свадьбѣ своей жены: — Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ: — Дума объ Алексѣѣ Поповичѣ (библиогр. вѣс., Бѣлг. Пр. г. II. кн. I. 124).
43. М. Н. Сперанскій, Апокрифическiи дѣянiя апостола Андрея въ славяно-русск. спискахъ (библиограф. вѣстѣ въ Бѣлг. Пр. г. II. кн. I. 123).
44. Гастонъ Тисандиѣ, Мъченици на науката. — *Рец.* (Б. Пр. г. II. кн. II. 102—105).
45. П. Драгановъ, Македонско-славянскій сборникъ. — *Рец.* (Б. Пр. г. II. кн. II. 105—108).
46. М. Дриновъ, О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматиана. — E. de Wildemann et A. Tocheff, Contributions à l'étude de la flore de Bulgarie (библиограф. в., Б. Пр. г. II. кн. II. 134).
47. Ст. С. Бобчевъ, Нѣколко думи за бѣлг. общаино право. — Въпросникъ за издирване бѣлгарскитѣ правни обичаи. Издава министерството на народ. просвѣщение. — *Рец.* (вж. Мин. Сбор. X. 68—73).
48. Стојан Новаковић, Српске старине по Македонији. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. год. I. кн. X. 134—136).
49. Стојан Новаковић, Хаджи Калфа или Кјатиб-Челебија. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. год. I. кн. X. 136—138).
50. Стојан Новаковић, Српска Краљевска Академија и неговоане језика српског; — Предлог да се отпочне куплење грађе за академијски Српски Рјечник. — *Рец.* (вж. Мин. Сбор. X. 73—76).
51. Библиотека, I. — III. 2894. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Прѣгл. год. I. кн. XI—XII. 310—314).
52. Свѣтъ, год. II. кн. I. II. III. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. год. I. кн. IX. 166—167).
53. Globus, herausg. von R. Andree. 1893. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. год. I. кн. IX. 167—169).
54. Вѣстникъ Европы, 1894. Январь — Май. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. год. I. кн. XI—XII. 382—384).
55. Византийскій Временникъ, т. I. Вып. I. — *Рец.* (вж. Бѣлг. Пр. год. I. кн. XI—XII. 384—385).

56. Отчетъ за състоянието на Сухиндолското читалище „Тръзвеностъ“ за 1893. год. — Българска Сбирка год. I. кн. IV. — Китка, год. I. кн. X. — Славиеви Гори, год. I. априлъ. — Gustav Meyer, Neugriechische Studien, I, II. — Dr J. Máchal, O bohatýrském epose slovanském. Č. I. (вж. библиографични вѣсти, Бълг. Пр. год. I. кн. IX. 179 — 181).
57. D-r I. Schischmanov, Der Lenorenstoff in der bulg. Volkspoesie. — А. П. Стоиловъ, Сборникъ отъ бълг. народ. умотворения I. — D-r C. Zibrt, Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII věku. — Anton Tuma, Serbien. — D-r Fr. Krauss, Haarschurgodschaft bei den Südslaven. — Achille Millien, Ballade et chansons populaires tchèques et bulgares (вж. библиограф. вѣсти, Бълг. Пр. год. I. кн. XI—II. 387 — 391).
58. Българска Сбирка, год. I. кн. IX — X. — *Рец.* (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. I. 135—139).

1895. год.

59. Епосътъ ли е най-стариятъ родъ поезия? (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. III. 77—92).
60. Гр. С. Пърличевъ. Книжовно-биографични чертици (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. IV—V. 157—173).
61. Верзиуловото коло и навитѣ (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. IX—X. 140—156).
62. Ново дружество за упрощение на френския правописъ. (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. IV—V. 325—329).
63. Кога се е възродилъ Гр. С. Пърличевъ? (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. VIII. 121).
64. Изъ автобиографията на едно глухонѣмо момиче (вж. книж. вѣст. Бълг. Пр. год. II. кн. III. 174—176).
65. Западното потекло на китайската култура (вж. книж. вѣсти, Бълг. Пр. год. II. кн. III. 176—178).
66. † Трайко Китанчевъ (вж. Бълг. Прѣгл. год. II. кн. IX—X. 310—312).
67. Гдѣ се намираме с правописния въпрос? (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. XI. 169—171).
68. Македония споредъ най-новитѣ книжовни вѣсти (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. XII. 52—74).
69. Приказка за правината и кривината. Текстъ и обяснения (вж. Книжици год. II. кн. VI. 22—30).
70. Нова пѣска книжка по македонския въпросъ („Право“ год. I. брой 34).
71. Ческитѣ вѣстници по македонския въпросъ („Право“ г. I. бр. 37).
72. Д-ръ Густавъ Вайгандъ за турското управление („Право“ год. I. брой 41).
73. Чуждитѣ вѣстници по македонското въстание („Право“ год. I. брой 33).
74. Образци за подражаниѣ на нашето духовенство („Право“ год. I. брой 16 и 17).
75. Adolf Strausz, Bulgarische Volksdichtungen. — *Рец.* (вж. Мин. Сборн. кн. XII. 3—9).

76. Adolf Strausz, Bulgarische Volksdichtungen. — *Рец.* (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. IX—X. 264—265).
77. Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1891 г. — *Рец.* (вж. Мин. Сборн. кн. XII. 9—15).
78. E. Naumann, Macedonien und seine neue Eisenbahnen. — *Рец.* (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. III. 115—118).
79. А. Иширковъ, Момчилъ юнакъ. — *Рец.* (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. III. 123—124).
80. Б. М. Ляпуновъ, Краткій обзоръ главнѣйшихъ явленій словенской литературы. (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. III. 127—128).
81. Sitzungsberichte der K. Akad. d. Wiss. in Wien. Ph.-hist. Cl. B. 119—130. (вж. Бълг. Пр. год. II. кн. III. 160—162).
82. Вардарски, Стамболовщината въ Македония. — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. II. кн. IV-V. 201—205).
83. Н. Геровъ, Рѣчникъ на българский языкъ. Ч. I. — *Рец.* (Бъл. Пр. г. II. кн. VI. 101—109).
84. Стоянь Поповъ, Сбирка стихотворения. — *Рец.* (Бъл. Пр. г. II. кн. IV—V. 243—246).
85. Gustav Meyer, Neugriechische Studien III. (Бъл. Пр. кн. II. кн. IV—V 246).
86. П. А. Сырку, Краткій Отчетъ о занятіяхъ за границей. — Нат. Гротъ. Богъ въ природата. — А. Поповъ, изъ новата история на българитѣ въ Турско (Библиограф. вѣсти, вж. Бъл. Пр. г. II кн. VII. 133—134).
87. Т. Д. Флоринскій, Новые труды по славяновѣдѣнію. 1895. — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. II. кн. VIII. 124—127).
88. Византийскій Временникъ. т. II Вып. 1 и 2. — Русскій Филолог. Вѣстникъ 1894—5. (Б. Пр. г. II кн. VIII 146—148).
89. Gustav Weigand, Die Aromunen. — *Рец.* (Бъл. Пр. г. II. кн. IX—X. 262—264).
90. Записки отъ живота на Георги Стойковъ Раковски. — *Рец.* (Бъл. Пр. г. II. кн. IX—X. 267—268).
91. Искуство, г. I. кн. I. — *Рец.* (Бъл. Прѣгледъ г. II. кн. IX—X. 306—307).
92. Три Български прѣвода на Хозяинъ и работникъ. — *Рец.* (Бъл. Прег. г. II. кн. XI. 130—136).
93. Българска Сбирка г. II. кн. VII. (Български Пр. г. II. кн. XI. 146—147).
94. Sitzungsberichte der k. Akad. d. Wiss. Ph.-hist. Cl. B. 132. (Бъл. Пр. г. II. кн. XI. 152—154).
95. А. М. Смирновъ, Александръ Сергѣевичъ Грибоѣдовъ. — *Рец.* (Бъл. Пр. г. II. кн. XII. 122—123).

1896 год.

96. Пжтуванъето на Вайганда въ югозападнитѣ балкански области (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. II. 63—88).
97. Двѣ нови сбирки по западно-българския фолклоръ: А. П. Стоиловъ, сборникъ отъ народни умотворения, и Св. Ц. Любеновъ, Самодиви и Самовили (вж. Мин. Сбор. XIII. крит. отд. 1—50).

98. Спомениѣ за П. Р. Славейкова въ в. „Новини“ (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. I. 162—165).
99. Нова вѣсть за учебното дѣло въ Македония (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. I. 170).
100. Прѣдложение за упростиаване руския правописъ (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. I. 171—172).
101. Нѣколко мисли за една хубава книга съ лошъ правописъ (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. VI. 136—138).
102. Стојановиѣ Л., Приступна беседа, говорена на свечаном скупу Академије 11. Ian. 1896. — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. VI. 103—108).
103. Споменик српске Краљевске академије XXVI—XXVII. — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. I. 155—157).
104. И. Н. Дурново, Имѣють ли болгари историческѣ права на Македонію, Оракію и Старую Сербію? — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. II. 139—143).
105. Ундольскій, Климентъ епископъ словенскій. Съ предисловіемъ П. А. Лаврова. — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. I. 140—142).
106. Пособіе для устройства общедоступныхъ научныхъ и литературныхъ чтеній. Изд. Харьк. ист.-ф. факултета. — *Рец.* (Бъл. Пр. г. III. кн. II. 143—146).
107. Библиотека, г. II. кн. VII—X. *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. III кн. III. 151—155.)
108. С. Поповъ, Сбирка стихотворения ч. II. — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. III. кн. I. 132—133.)
109. Б. Райновъ и А. Байчевъ, Уроци по словесността. г. I. — *Рец.* (вж. Бъл. Пр. г. III кн. V. 119—121).
110. Календарче св. Кирилъ и Методи за 1896 г., Солунъ (вж. Б. Пр. г. III. кн. I. 140).
111. В. Пасковъ, Насилственъ бракъ. — Х. Чилингириѣвъ, Апелъ, стихотворна сбирка (Библ. вѣсти, Български Пр. г. III. кн. II. 136—137).
112. Писъма П. I. Шафарика къ О. М. Бодянскому. (Бъл. Пр. г. III. кн. V. 140—141).
113. Св. П. Цв. Любеновъ, Сборникъ съ народни умотворения кн. III. (Библиогр. вѣсть, вж. Бъл. Пр. г. III. кн. V. 141).

Трѣба още да забѣлѣжж, че въ Минист. Сборникъ сж печатани отъ Матова и народни умотворения, а именно въ кн. III. отъ Воденъ, кн. V. отъ Велесъ и Струга, кн. VIII. отъ Велесъ, Бобища и Рѣсенъ, кн. IX. отъ Велесъ, кн. X. отъ Брѣзничко (?) и кн. XI. Велесъ (вж. по-подробно въ съдържанието на всѣки томъ отъ казанитѣ на Сборника). Дали е останало нѣщо готово за печатъ въ рѣкописитѣ на Матова, ще се види сетнѣ, откакъ бѣдѣтъ тѣ заедно съ библиотеката на Матова прѣдадени на висшето училище съгласно съ едно похвално рѣшениѣ на роднителитѣ му.

Л. Милетиѣв.

РЕЛИГИЯ НА ХУБАВОТО.

РЪЖСКИНЪ.

(Етюдъ отъ Robert de la Sizéranne.)

Прѣди нѣколко години, когато бѣхъ въ Флоренция прѣзъ празника на Св. Тома на 7. мартъ, пожелахъ да изуча фрескитѣ на Меми и Гадди въ доминиканския манастиръ Santa Maria Novella, дѣто се намѣрва триумфътъ на Св. Тома Аквински съ неговия ареопагъ отъ седемтѣхъ му небесни науки и седемтѣхъ земни. Струва ми се, че не може се избра поподходящъ день, за да се узнае, като какъвъ човѣкъ е билъ той въ дисциплиниранѣто на мисълта. Яркъ слънце блѣщѣше върху куполитѣ на Флоренция, градъ на лилнитѣ. Трѣбаше слънце дѣйствиелно, за да разпознамъ всичкитѣ онѣя фигури на апостоли, алогорически животни, на божествени исета, що гонѣхъ еретическитѣ вълци, на мъдреци, като захванешъ отъ Боеция, който прилича на прокаженъ, до Тубалкаина, който е цѣлъ орангутанъ. Понеже желяехъ да бѣдѣ самъ, отидохъ въ деветъ часа сутриньта. Манастирътъ бѣше празенъ. Хладната утрина и тишината правѣхъ отъ него чудесно мѣсто за разходка. Изпомежду старитѣ арки отъ XIV. вѣкъ лъщѣхъ зеленитѣ морави, които постоянно се подновяватъ. Клисарьтъ бѣше заключилъ портата съ една голѣма ключалка. Камбанитѣ гръмнѣхъ празнично и послѣ отново дълго мълчание. Азъ вървѣхъ нѣколко врѣме по тротуара на гробницата, що заобикаля мрачния манастиръ, докато, приближавайки испанската капела, захухъ слабъ, постепенно увеличаващъ се шумъ отъ говоръ, четене . . . като на молитва. Отишелъ ли бѣхъ много на прѣдъ? Да, азъ съгледахъ въ полумрака силуетитѣ на двѣ млади дѣвойки, съ Джйотовски профили, моряшки шапки и бѣли теменуги, съ мимози въ ржцѣ. Тѣ се бѣхъ навели една срещу друга прѣдъ триумфа на Св. Тома. Една отъ тѣхъ четѣше:

Optavi et datus est mihi sensus,
Invocavi et venit in me spiritus sapientiae
Et praeposui illam regnis et sedibus.

Послѣ гласътъ подѣ единъ английски текстъ съ слѣдния смисълъ:

„ Помолихъ се и духътъ на мъдростта дойде у мене Личното могъщие на мъдростта, σοφία или Св. София, на която бѣ посветенъ първиятъ великъ християнски храмъ, тази висша мъдростъ, що управя съ присмѣтливостъ си всички вървежъ тука на земята и чрѣзъ наставлението си — земното изкуство изцѣло, — Флоренция ви казва, че я получаи само съ молитва “

Дълго ти чете въ този смисълъ, като указваше поврхностно ролата на дисциплинираньето човѣшката мисль и като отбѣлѣзваше най-дребнитѣ нѣща по прѣститѣ или коситѣ на тая или оная фигура отъ фреската, отбѣлѣзвайки послѣдващитѣ ѝ поправки, изучвайки положението на главитѣ, гънкитѣ на дрехитѣ, противопоставяйки спокойнитѣ движения въ Реториката на разюзданитѣ жестове на гражданитѣ по улицитѣ на Флоренция, които приказватъ повече съ рѣцѣ, отколкото съ уста, и глупешки се надѣватъ да изтрѣгнатъ съ воплитѣ венчко, що желяхтъ отъ хората или отъ Бога . . .

Другата, която слушаше съсърѣдоточена, маневрираше, като пруски войникъ, прѣдъ тази или онази фигура споредъ указанията на позлатената книжка. Понѣкога тонътъ се възвишаваше до възгласи. Отдалечениятъ шумъ на органа я пригласяше. Вѣтърътъ съ тихото си полѣхване разнасяше миризма отъ цвѣтя, като тампаянъ. Златнитѣ тичинки на мимозитѣ. галени отъ слънчевитѣ лъчи, свѣтѣхъ въ рѣцѣтѣ имъ, като запалени свѣщи. Забѣлѣзахъ, че дамитѣ стоехъ надъ гробния камъкъ на испанскитѣ посланици, които сж дали името на тази капела. Това що четѣхъ, приличаше сящо на снопъ цвѣтя, пропити съ тѣгата за нѣкакво си изгубено минжло. Каква бѣше тази книга? тази служба непозната? Кой бѣ жрецътъ на тая религия на хубавото? Клисарътъ, който минаваше тогава отъ тамъ, ми припушнѣ името: Ржскииъ.

Другъ единъ пѣтъ азъ си почивахъ отъ економическия конгресъ въ Лондонъ въ единъ отъ ония строги, но комфортни готически салони, които така удовлетворяватъ вкуса, безъ да нарушаватъ веселото настроение. Говорѣше се за промѣнитѣ, които машинитѣ внасятъ въ всѣкитѣ работи и особено въ платоветѣ, които бѣхъ едно врѣме работа на изкусната човѣшка рѣка и оттова много по-здрави тогава, когато бѣлитѣ дрехи се прѣдавахъ въ наслѣдство отъ едно поколѣние на друго. Днесъ, казвахъ, фабричнитѣ платове не траятъ никакъ.

„И тия кърпички, каза единъ отъ гоститѣ, не ще и дума, че нѣма да струватъ вече нищо още слѣдъ първия чай.“ — „Ахъ! молиж, отговори домакинката, вие забравяте, че сж отъ Лангдалски ленъ!“ — „И моятъ рединготъ, прибави домакинтѣ, е отъ Saint-George's Guild'овитѣ платове“. Това бѣ сериозно казано.

Тогазъ се научихъ, че въ Westmoreland имало една прѣданица, помѣстена въ една селска кжща, за прѣдене ленъ съ чекърцитѣ на нашитѣ баби, и дѣто мжже тъчели платна на стари станове. Това платно, изработено на ржка, струвало два до шесть шилинга ярдѣтъ. Всичкитѣ пари отъ продажбата се събирали въ банката, и печалбата раздѣляли работниците на края на годината помежду си. Отъ тамъ идѣли бѣлитѣ дрехи на домакинитѣ ни; а колкото за платоветѣ на економиститѣ, тѣ идѣли пѣкъ отъ прѣданицата на Saint-George въ Laxey, на островъ Манъ, дѣто влачали вълната и тъкали платоветѣ. Само естествениятъ двигателъ, водата, помагала на човѣшкитѣ ржцѣ. Още повече боята на тия платове никога не излѣзвала, защото била само черната боя на мѣстнитѣ овцѣ. Много английски дами отъ тамъ си изписвали платоветѣ. Тия платове били много трайни и били тъкани безъ дима, шума и грозотията на машинитѣ, на отворено поле, на пукъ на прогреса и като че ли съ нѣкакво заканване на цѣлото индустриално и социално движение на нашия вѣкъ. И кога попитахъ, кой бѣше инициаторътъ на тоя Guild? .. титанътъ или безумниятъ, що е прѣдприелъ тоя вратоломенъ повратъ срещу течението на вѣка? отговорихъ ми съ същото име, което ми бѣ поразило слуха въ зеления манастиръ: Ржскинъ.

Единъ човѣкъ бѣше слѣдвателно до самитѣ насъ, отвѣдъ Ламаншъ, който бѣ така завладѣлъ духа на англичанитѣ, да ги ухити къмъ екстазитъ на „Примитивнитѣ“ ¹⁾ и да имъ напомни неустрашимо ретрограднитѣ си концепции за живота, стипла, економията и дори облѣклото. Този човѣкъ се появи още прѣди 50 години съ една прѣдизвикателна книга въ борба, която отпослѣ го направи знаменитъ, и отъ тогазъ подъ тройния образъ на писателъ, ораторъ и директоръ на завода той проповѣдваше тройствената доктрина на естетикъ, моралистъ и социологъ, като рѣзко се отдѣляше отъ своя вѣкъ, и всѣка негова дума се поглѣщаше съ благоговѣние отъ неговитѣ обожатели и обожателки, като капки отъ кръвта на нѣкой мжче-

¹⁾ Италиански художници въ началото на възраждането.

никъ. Книгитѣ му въ дваѣсетъ-триѣсетъ хиляди екземплара, макаръ и толкова скъпи, прѣскаха по цѣла Англия неговитѣ идеи за живота и хубавото, а пъкъ потайни издания ги сѣеха далечъ задъ Far-West. Сто хиляди лева на година бѣ паятъ на автора отъ тия естестически произведения; и тая печалба отиваше за усиляване фонда на социалнитѣ му прѣдприятия, които той бѣлнуваше. Особени дружества за четене Ръскина се бѣха основали въ Лондонъ, Манчестеръ, Глазго, Ливерпулъ: единъ вѣстникъ да го възвѣстява; особена книжарница, Ruskin House, въ Лондонъ — да го разпространява. Отъ друга страна артисти гравираха неговитѣ рисунки; писатели му описваха живота още при-живѣ, излагаха неговитѣ доктрини, додѣто ги пишеше още, правѣха извлѣчения отъ неговитѣ книги, Ruskiniana, Birthday Books, пжтеводители за въ музеитѣ, трудове по раздаване премии. Въ врѣме на стачкитѣ говорѣха по отдѣлни мѣста отъ произведенията на великия естестикъ; и неотдавна директорътъ на единъ женски институтъ въ Лондонъ казваше на едно училищно тържество, че деветнайсетиятъ вѣкъ не ще бѣде знаменитъ за бѣдещото по друго, освѣнъ че Ръскинъ е писалъ въ него!

Какъвъ бѣше тоя човѣкъ и каква бѣше неговата дѣйность? Освѣнъ любопитството, което тука може да има мѣсто, не може се зачекна отъ сега нататъкъ нито единъ въпросъ по естестиката, безъ да се не докосне човѣкъ до него. Азъ пожелахъ да го изуча по-отблизу, отколкото образцовиятъ етюдъ, публикуванъ въ *Revue des deux Mondes* прѣди триѣсетъ и петъ години отъ Милсандъ, въ това врѣме, когато Ръскинъ бѣ написалъ едва третината отъ произведенията си, бѣ едва наполовинъ отъ живота си и развилъ само една страна отъ мисълта си. Затова ми се стори, че не трѣба само да се прочете той и ония, които сж го най-добрѣ познавали и, прѣди всички неговиятъ близъкъ послѣдвател Collingwood, но още да се прослѣди въ Европа и въ естестиката пжтътъ, който самиятъ учитель е прѣминялъ. Въ Швейцария, въ Флоренция, въ Венеция, на брѣга на Рейнъ или Арно, навредъ, дѣто е работилъ, и азъ работихъ подирѣ му, като изучавахъ постепенното развитие на неговитѣ теории, като съмъ причаквалъ наклонението на слънчевитѣ лъчи точно тъй, както той ги е описвалъ, наблюдавайки бѣглитѣ отсѣнки на неговитѣ мисли върху вѣчнитѣ паметници. Послѣ азъ отложихъ писаньето, додѣто системата му слѣдъ нѣколко години ми се покаже не вече въ привлѣкателната си завръзка, но въ чудната си стройность, като тия Алпи, които той толкова обичаше. От-

близу тѣ приличатъ на цѣлъ хаосъ, а колкото повече се отдалечватъ, тѣ все повече се сливатъ така, че образуватъ на хоризонта само една синя черта, която прѣдстава цѣлъ миръ.

I

Една лѣтна нощъ въ 1833. година стражарьтъ на една отъ портитѣ на Шафхаузенъ бѣ събуденъ отъ шума на едни кола, и когато полусънливъ едва-едва отвори барьерата на закъснѣлитѣ пжтници, колата прѣминъ покрай него съ такава бързина, щото изпочупи фенера и се изгуби въ тъмнината. На хотела слѣзохъ куриерьтъ, единъ джентелменъ англичанинъ, неговата жена, едно момиче, едно четирнайсетгодишно момче и единъ слуга. И всички си легихъ тогачъ. Трѣбаше да сж на крака сутриньта за божествената служба, защото бѣше сжбота срещу недѣля.

Имената, що записа хотелньтъ на сутриньта въ регистра си, нѣмахъ нищо странно, и свѣдѣнията, каквито можа да добие отъ куриера, Салваторъ, за новитѣ си клиенти, не прѣставяхъ нищо необикновено. Ако му кажехъ, че г. Джонъ Джеймсъ Ржскинъ, въпросиятъ джентелменъ, е търговецъ на вино въ града, и на законно основание личи името му издѣлбано врѣхъ мѣдната плоча въ Billiter Street на чело на фирмата Ruskin, Telford and Domeeq, че е най-честниятъ търговецъ въ своята страна, че слѣзихлата заедно съ него дама е негова жена, напрѣди г-ца Margaret Cox, момчето, Джонъ, единствениятъ имъ синъ и момичето, Мери, тѣхна внучка, сираче; и че всички сж тори и якобинци въ политиката, презвитерианци въ религията, — щѣхъ да кажѣтъ истината, и при всичко туй — нищо, което да би имало нѣкакъвъ интересъ за историята на изкуството. Трѣбаше да се прибави още, че тази фамилия, макаръ и малко дивичка, не живѣеше за друго на този свѣтъ, освѣнъ да наблюдава природнитѣ хубости, и че естетичниятъ ентузиазъмъ бѣ нейниятъ главенъ двигателъ.

Страшно бихъ се зачудили нанстина търговцитѣ отъ града, да се научехъ, че Джонъ Джеймсъ Ржскинъ, толкозъ точенъ въ контората си, толкова акуратенъ въ изплащанията си, има художнически наклонности. Но фактъ е, че той като влѣзнѣше въ къщи, ставаше заеднажъ ентузиастъ и химерикъ. Намацва набърже нѣкой акварель или земе нѣкое ново произведение на Валтера Скота, нѣкой стара пиеса на Шекспира и чете съ звучния си, оживенъ гласъ на жена си и сина си. Много често изъ младитѣ години нощьта го е заварвала прѣгърбенъ

надъ гравюритѣ на Prout или Turner или надъ картитѣ на Швейцария и Италия, прѣдъ лампата, бълнуващъ разни нхтешествия, тогава невъзможни, неизпълними, изъ странитѣ, дѣто планшитѣ се тѣй бѣдѣжтъ и водитѣ небесно спибѣжтъ.

Но тогава го изненада г-жа Ржскингъ, която съ убѣдителното си краснорѣчие му вдѣхна тая грижа, която англичанитѣ наричатъ дългъ. — да спечели много пари. Тя бѣше братовчедка на мъжа си и четири години по-стара отъ него. Той я познаваше още отъ дѣтство и единъ денъ се сѣти, че тя напълно отговаря на неговитѣ мечти за добра домакинка: каза ѝ го, и двамата рѣшиха да почакатъ съ свадбата, додѣто той изплати всички дългове на семейството си, уреди добръ магазина си и имъ се прояви хоризонтътъ. Чакахъ деветъ години. Най-сетнѣ една вечеръ, като видѣхъ въ равносмѣтката, че капиталътъ надминава обръщенията, оставихъ сърцата си да поговорѣжтъ малко по-високо. Оженихъ се младитѣ слѣдъ вечеря и тѣй скришната, че и слугитѣ нищо не подушихъ, додѣто не ги видѣхъ на другата сутринъ да замиватъ и двамата за Единбургъ.

Тази нечувана смѣсъ отъ флегма и чувствителностъ, отъ романтична вѣрностъ и практически смисълъ го правѣше изключение между търговцитѣ и му позволи не само да спаси честта на семейството си, съ изплащанъето на бащинитѣ си дългове, но и да остави отъ своя страна петъ милиона на сина си и му завѣщае този ентузиазмъ за природата, който е най-забѣлжителната черта на великия писателъ.

Природата се показваше на дѣтето само отъ врѣме на врѣме, като нѣкоя царица, която се показва само въ празникъ. Той я виждаше, когато отиваше у лелци си въ Croydon, дѣто му се прѣдставяше такъвъ хубавъ изгледъ, щото първия пѣтъ малкиятъ Джонъ очудено извика на майка си: „ослѣпѣхъ“; или пъкъ въ Perth, дѣто наклоненитѣ къмъ Тау градини омаяхъ първитѣ му погледи. Послѣ мрачната завѣса на Лондонския димъ забулваше всичко. По-послѣ, когато родителитѣ му оставихъ града и се установихъ въ Herne Hill накрай хълмоветѣ на Surrey, природнитѣ хубости, що го тѣй въдушевявахъ, му станяхъ близки. Отъ бащиния си прозорецъ той гледаше, какъ се разстилатъ отъ една страна зелени ливади, дървета, кщия, разпрѣснхти тукъ-тамъ на първия планъ въ едно разкошно поле, що се простира на вълни къмъ югъ: а отъ другата страна очитѣ му прѣминавахъ надъ Лондонъ къмъ Уиндзоръ и Хари. Около простата, но удобна кщия се простираше градината съ добръ покосена морава, пълна съ

череша и черници, съ обаятелната прѣлестъ на изобилни плодове, съ крѣпка зеленина, приятенъ аромат, пурпуровъ, кадифѣнъ мѣхъ, перлови гроздове, що наводжатъ трѣнливитѣ клончета, и рубинови висулки, които игриво се подаватъ изподъ голѣмитѣ, като лозови, листа. — „прѣлестна градина, наистина, въ която дѣцата не виждахъ никаква разлика отъ земния рай, само че никакво животно не се допущаше тамъ и всичкитѣ плодове бѣхъ запретени“. Вродениятъ му вкусъ къмъ формата и боитѣ не бѣше заставенъ, като въ града, да се занимава съ рисуване на разни обайни украшения и постройка на разни „кжщички“. „Кога бѣше хубаво въ градината, казва той, азъ прѣминавахъ врѣмето си въ изучаване растенията. Азъ обичахъ да ги развѣждамъ и нѣмахъ друга грижа освѣнъ да наблюдавамъ птичкитѣ, дърветата или небето и морето. Всичкото си врѣме прѣкарвахъ въ наблюдаване. Подбуденъ не отъ празно любопитство, а отъ нечувано обожание, разглеждахъ азъ подробно всѣки цвѣтецъ, додѣто можехъ да изтрѣгнахъ всичко, що ми бѣ възможно да узнамъ съ дѣтинскитѣ си очи.“

Толкова срамежливъ въ обществото, колкото смѣлъ въ прѣд-приятията си. Ржскинъ живѣеше съвършено уединено, въ общение само съ легендарнитѣ или романтични херои на любимитѣ си автори. Колкото за жена му, израснѣла въ по-долна ерѣда, злѣ поставена поради това въ новото си положение, довольно умна, за да го не съглежда, и много горда, за да го понесе, бѣ рѣшила и тя да забрави свѣта. Отъ тогава станѣ благочестива, прѣдана майка, съ „Християнското съкровище“ врѣхъ масата и ненавистъ къмъ папата въ сърцето, прѣзираща театра и любеща цвѣтята, „сѣднявявайки духа на Мария съ оня на Марта“, неуморна, бодра, не живѣеше за друго освѣнъ за мжжа си и сина си, способна да отиде да живѣе въ Оксфордъ, въ странство, за да не остави сина си самъ прѣзъ студенчеството му, постоянно на шрекъ да отстрани отъ него всѣка скърбъ, съ рискъ да го прѣгали, и всѣка опасностъ, съ рискъ да го направи неспособенъ за нищо: даваше му всѣки денъ уроци изъ библията систематично, послѣдвателно, безъ да го отекчи, отваряйки му полека-лека очитѣ за тази свѣтлина на Стария и Новъ завѣтъ, които ще му свѣти отпослѣ до край отъ възвишенитѣ устреми на неговата дѣятелностъ. Дѣтето не знаеше даже, що е тѣга. Ржкинови не харчехъ никога повече отъ половината на доходитѣ си и нѣмахъ какво да се безпокоятъ откъмъ парична страна; съсърѣдоточавайки всичката си радостъ въ наблюдение на природнитѣ хубости, тѣ не познавахъ мжкитѣ на ревността и честолюбието. Тѣ прѣдпочитахъ да жи-

вѣжтъ въ една селска къща, но да си запазѣтъ за всекога удоволствието отъ новинка. кога отидѣхъ въ Warwick Castle, отколкото честѣта да живѣжтъ тамъ и да изгубѣтъ ентузиазма си отъ всичко.

Тихи по характеръ, тѣ не се въодушевявахъ отъ друго, освѣнитъ отъ идентъ или по-добрѣ отъ изгледа на природата. „Никога“, казва синъ имъ, „азъ не ги чухъ да си възвнѣжтъ гласа по обсъжданѣто на нѣкой въпросъ, никога не ги видѣхъ да нагубѣжтъ нѣкой слуга“. Подъ единъ чиненъ редъ въ тая къща царуваше миръ, довѣрие и послушание.

Така запазванъ отъ всекакви външни вълнения, естетичниятъ вкусъ на дѣтето се разви въ единъ видъ екстаза. Кога нѣтуваше, възхищението му никакъ не намаляваше, а намѣрваше нова храна въ всеки новъ изгледъ. Всека година прѣзъ май Ржескинъ правѣше своята обиколка по работата си. Жена му, която не го оставяше да понесе самъ ни най-малката неприятностъ, го слѣдваше навредъ: турвахъ помежду си малкия John, и цѣлата фамилия се отправяше на пѣтъ. Вечеръ, като си свърши търговската работа, Ржескинъ развождаше сина си по развалинитѣ, замѣцитѣ, катедралитѣ, каквито намѣрѣше по пѣти си, четѣхъ поезии и рисувахъ. Така, петгодишенъ още, Джонъ посѣти езерата въ Шотландия, десетгодишенъ — Франция, прѣкара празникитѣ по коронасанѣто на Карла X. въ Парижъ и посѣти бойното поле при Ватерлоо; послѣ се върна въ Англия, като си държеше навредъ бѣлѣжки и скици, описвайки катедралитѣ и църквицитѣ, музиката въ Оксфордъ, Шекспировия градъ, фабриката за карфици въ Бирмингамъ, изгледитѣ въ Blenheim или Warwick Castle, описвайки свѣта въ неговата чувствителна и живописна разнообразностъ на възраст, въ която у насъ младитѣ прилежно зубрижтъ отвлѣчени наименования врѣхъ плоскитѣ географически карти. Възхитенъ отъ мѣстността на езерата, той написва за Skidaw тия стихове, въ които никои не може подозрѣ десетгодишно дѣте: — „Всичко, което човѣшкото изкуство може направи, е нищо прѣдъ тебе. Ржката на човѣка издигна пигмейски планини — човѣшки гробове. Природата издига планински върхове, — но никога гробници.“ Въ Herne Hill той е прѣкарвалъ цѣли мѣсеци отъ зимата да мечтае надъ Turner'овитѣ, гравюри които плустриратъ Roger'овата; „Италия“ и страшно желание го е овладѣвало, да види, отъ какви материални първообрази е заимствувалъ великиятъ мечтателъ своитѣ привидѣния. Той правѣше минерални събирки изъ долинитѣ на Клифтонъ, Бристолъ и Матлекъ въ Дербинширъ, наблюдаване отраженията, измѣрваше

височинитѣ. И е прѣдвидѣлъ всичката важностъ на тия нѣща съ извънредно прозорливия си духъ и ги е обикналъ съ всичкото си неопитно сърце. Защото вънъ отъ семейството си не познаваше никого. Даже изъ пхтешествията тѣ не се сношавахъ съ никого. Ако любопитствуватъ да видѣтъ великия си поетъ Wordsworth, тѣ не смѣхтъ даже и помисли да го посѣтихтъ въ къщи, а ще се задоволихтъ само да го издебнахтъ задъ нѣкой стѣлбъ въ черква. „Ние не пхтуваме за приключения, нито за сношения съ другитѣ, а да разгледваме съ очитѣ си и изпитваме съ сърцата си.“ Срѣдствата имъ позволявахъ да разгледватъ всичко, а незнанието на чуждитѣ езици имъ отнимаше всѣки други интересъ отъ хората, освѣнъ живописния имъ изгледъ. Тѣ изпитватъ особено удоволствие, когато не разбиратъ нищо отъ говора на тълпата, прѣзъ която се промѣкватъ. Забѣлѣзвахъ всѣко движение споредъ неговата хубостъ, всѣки звукъ на гласа споредъ неговия тимбъръ, а не споредъ значението му, „като въ нѣкоя мелодична опера или пантомима“.

Подчинени на тоя особенъ режимъ, всичкитѣ способности на дѣтето се насочвахъ къмъ изтънчаванье чувствителността му и дълбокъ анализъ на пейзажи и фигури. Естетичнитѣ чувства се развиватъ на смѣтка на другитѣ. Той не може да обича малката си братовчедка, защото носи кждрици à l'anglaise, форма неестетична. Ако случайно го заведѣхъ на гости той не гледаше нищо друго, освѣнъ картинитѣ по стѣнитѣ. Наскоро въ Оксфордъ той не ще може да търпи безличнитѣ си наставници и другари, „недостатъчно живописни“, и не ще слуша освѣнъ ония професори, които му напомнятъ Холбайновия „Еразъмъ“ или Дюреровия „Меланхтонъ“. Способенъ за геометрията, той малко се запира надъ всичко, що дава тая наука на осезателнитѣ и фигурни протежения, за да встѣпи въ алгебрата, която не е друго, освѣнъ отношение на величинитѣ. Нищо друго не го интересува въ нѣщата, освѣнъ тѣхната хубостъ, освѣнъ удоволствието или отежчението, що правѣтъ на окото. Цѣлниятъ свѣтъ му се вижда построенъ само на това. Той приготвя оня афоризмъ, който изказва отпослѣ въ своята „Прозерпина“: „Сѣмената и плодетѣ сж, за да даватъ цвѣти, а не цвѣтията — за плодове и сѣмена.“ И отъ тогава една силна естетична нужда отъ хубавото го обладава при прага на самостояния животъ, и разбира се опрѣдѣля посоката на самия му животъ. Природата му се явява вече не въ мрачнитѣ изгледи на сѣвера, а въ своята прѣлестъ на синия югъ, не прирасена като околноститѣ на голѣмитѣ гра-

дове, а въ величествената си свободна, дива, първобитна голота, и тозчасъ умъ, воля, сърце — всичко се прѣдава ней и на онѣзи, като Turner'a, които му я открихъ.

Такова бѣ състоянието на духа на младия, четирнайсет-годишенъ Ржскингъ, когато го видѣхме да пристига въ Шафхаузенъ съ баща си, майка си и братовчедка си Мери. Такъвъ бѣше неговиятъ жаръ безъ опрѣдѣленъ стремежъ, неговитѣ неопрѣдѣлени надѣжди, този пламъкъ, що горѣ, безъ да свѣти, който ние всички изпитваме, когато се попитаме на двайсетата си година, какво ще правимъ. Той силно желаше това пжтешествие. Въ Щрасбургъ, когато се попитватъ, кждѣ да отиджтъ, — въ Базелъ или въ Шафхаузенъ: „въ Шафхаузенъ“, извиква той. „Горещата ми молба най-сетнѣ бѣ чута, и на другия денъ рано сутринята ние се разхождахме по куверта на парахода за Килъ, и още веднажъ изгледахъ линията на Черна Гора, която се разширочаваше и възвишаваше, колкото отивахме по-нататкъ по Рейнъ.“

Да го оставимъ по-добръ самъ да ни разкаже за първата си срѣща съ неувѣдаемата хубостъ. И слѣдъ 52 години гласътъ му като че ли трепери още:

„Стигнахме въ града прѣзъ нощта и никому не минаваше прѣзъ ума, че могатъ се видѣ Алпитѣ безъ никаква екскурсия, която щѣше да ни отклони отъ религиознитѣ правила за недѣлята. Обѣдвахме въ четири часа и като бѣше тѣй хубава вечерята, излѣзохме: баща ми, майка ми. Мери и азъ. Трѣба да сме употрѣбили доволно врѣме за разглеждане на града, защото слънцето залѣзваше, когато намѣрихме единъ видъ градина за разходка, на западъ отъ града, вѣрвамъ, доволно високо надъ Рейнъ, отъ дѣто се виждаше всичкото поле отъ югъ до западъ. Ние разгледахме този пейзажъ, низкитѣ му вълни, що се синѣхъ въ далечината, както бихме гледали нѣкой отъ нашитѣ хоризонти изъ Malvern или Dor-king, когато на югъ — гледайте! . . таткъ!

Никому нито на мигъ не се пристори това на облаци. Контуритѣ бѣхъ ясни, като кристалъ изострени върхъ чистия фонъ на небето и почервенени вечъ отъ заходъ-слънце. Това несравнено надминаваше всичко, каквото си бѣхме мечтаели и сънували. Стѣнитѣ на изгубения рай, ако се бѣхъ появили, не щѣхъ да ни се виджтъ толкова хубави, толкова величествени. Тогава, въ разцвѣта на живота си и съ огънь въ сърцето, когато не желяехъ друго освѣнъ дѣте да съмъ, какъвто си бѣхъ, нито да имамъ нѣщо повече отъ това, що имавъ, позна-

ващъ нещастнето достатъчно вече, за да гледамъ сериозно на живота, но не достатъчно, за да скжсамъ връзкитѣ, що ме свързвахъ съ него, имахъ доволно познания примѣсени въ впечатлѣннията си, щото видѣтъ на Алпитѣ да не ми е само откритие на земната хубостъ, ами и начало на първата страница отъ нейната книга. Азъ слѣзохъ нея вечеръ отъ терасата на Шафхаузенъ съ опрѣдѣлена вече цѣль и изобщо всичко, що трѣбаше да ми бѣде свето и полезно отпослѣ. Врѣхъ тази тераса и брѣговетѣ на Женевското езеро сърцето ми и душата ми се прѣнасятъ днесъ въ най-благороднитѣ си пориви, що сж се спасили още въ тѣхъ, въ всека мисль, що тамъ царува, ободрени и умирени.“

Отъ тогава това наблюдаване на природата изпълва живота му не само като просто развлѣчение, очудено и неопрѣдѣлено зѣпанье, а като негово призвание, като химнъ къмъ идеала. Всичкитѣ му първи опити, написани отъ 15-та до 20-та година въ тогавашния наученъ вѣстникъ Magazine of Natural History — отъ какво произлѣзва боята на водата Рейнъ, върху наслоенията на Монбланъ, схожданьето на перпедикуляритѣ, по метеорологията, — сж подписани Kata Physin (споредъ природата). Първата му книга, Modern Painters, отпослѣ озаглавена „Тжрнеръ и Примитивнитѣ“, нѣма друга цѣль освѣнъ да защити човѣка, що му е открилъ природата, и да покаже, какъ той е най-вѣрниятъ пейзажистъ, какъвто е живѣлъ нѣкога. Неговата борба въ полза на Прерафаелититѣ бѣ прѣдприета заради тѣхния девизъ — „за природата“. Всичкитѣ му произведения слѣдъ Stones of Venice (1851) до Laws of Fiesole (1878), всичкитѣ му съчинения, било по орнитология, било по минералогия, ботаника или по политическа икономия (Fors Clavigera), всички рожби на неговия духъ, всеко туканье на неговото сърце, сж отправени къмъ природата. Историята на живота му не е друго освѣнъ история на неговитѣ срѣщи съ нея, на неговитѣ пжтешествия, които той прѣдприимаше всека година отначало съ родителитѣ си и послѣ самъ, когато тѣ се поминяхъ. Той не бѣгаше при нея уморенъ, отчаянъ или за развлѣчение въ тежкитѣ си минути, а отиваше насрѣща ѝ въ пълния си разцвѣтъ като срещу Бога, що радва младостта. Тя не е само утѣшителка въ любовта; тя е за него сама любовъ, — „това чувство не може се описа отъ никого, който и да го е изпитвалъ. Мотото на Wordsworth'a: „влада ме, като страсть“ не е добро опрѣдѣление; защото това влѣчение е дѣйствителна страсть. Работа е, да се опрѣдѣли, въ какво се тя

отличава отъ другитѣ страсти. Какъвъ видъ човѣшко чувство, възвишено, хуманно, е чувството да обичашъ единъ камъкъ заради него самия и единъ облакъ, защото е облакъ? Маймуна обича маймуната заради нея самата и орѣха за негова плодъ, но не и камъка, защото е камъкъ. За мене камъньотѣ бѣхъ вѣкога хлѣбъ“. За да ги гледа по-отблизу, той прѣкарва по цѣли мѣсеци въ Швейцария или Италия. Намисли даже да си установи жилище въ Шамуни надъ мандрата Blaitière; но стремежътъ къмъ пхтешествия го отвърща у-врѣме. Послѣ прѣдлага на Бонвилската община да му продаде цѣлия върхъ Брезонъ; но селянинѣ, очудени отъ това, дѣто иска да купи ония голе скали и поляни, годни да прѣхранихъ само нѣколко кози, заподозиратъ милорда, че е подушилъ нѣкакво си иманье тамъ, и го обезкуражаватъ съ безмѣрния си искъ. Той се утѣшава съ промѣната на климата, но не и на любовта. „Етюдътъ, написанъ въ розовата градина на San Miniato и въ кипарисовата алея на Porta Romana въ Флоренция, е за мене, казва той, единъ отъ най-хубавитѣ спомена на първото ми съществуване.“

Дълго врѣме тази страсть го прѣдпазва отъ други, и когато другитѣ го завладѣхъ, тя го пакъ пзцѣри. До седемнайсетата година постоянното непрежение на духа му и сърцето къмъ хубавото го бѣше отвлѣкло отъ съблазнитѣ на това, що въ обикновения говоръ наричатъ хубость. Но единъ денъ, когато младиятъ поклонникъ отъ Herne Hill повдига главата си отъ книгитѣ и вижда напрѣдъ си образа на младата дѣвойка, засмѣна въ шестнайсетгодишната си прѣмѣна, той безумно се влюбва. Тя бѣше една отъ дъщеритѣ на бащиния му съдружникъ Доменикъ. Казваше се Аделина, и това име станъ отпослѣ фамилиарно за читателитѣ на Friendship's Offering, дѣто младиятъ юноша публикуваше стиховетѣ си, що отправяше къмъ цѣлия свѣтъ, като не се рѣшаваше да ги отправи направо къмъ единствената читателка, за която се грижеше толкова. Колкото за нея, увѣдомена веднажъ за страстьта на тоя младъ, чудакъ мислителъ, на тоя неодѣланъ трубадуръ, тя му се засмѣ задоволна. „Благосклонни въ душевнитѣ си разговори съ многообичната ми Аделина, която бѣше испанка по рождение, парижанка по възпитание и католичка по сърце, азъ се мжчехъ вѣски пхтъ да я посветя въ своитѣ лични възгледи върху непобѣдимата армада, битката на Ватерлоо и доктрината на трансформизма“, казва Ржекинъ въ своитѣ Praeterita. Колкото до г-жа Ржекинъ, майка му, дълбоко възмутена, че единъ тори, мждрецъ, презвитерианецъ и привърженикъ на Георгия III.

може да люби една французойка и особено католичка; наранена въ всичкитѣ най-сжжии традиции и чувства отъ тази чудовищна любовъ, рѣшително се възпротиви тя на всѣка идея за съединение. Тази безнадежна страсть се протака четири години, въ продължение на които измжчи съвършено тоя крѣхъкъ организъмъ на ентузиастъ и мислителъ. Смъртъта на нѣколко пѣти посѣщава леглото му и се отдрѣзва. Аделина се омжжи. А младия мечтателъ разведохъ по Европа, за да поразсѣе малко тжжнитѣ си спомени и вѣрния образъ, що пазѣше въ сърцето си. Но той ги посѣше навредъ, по брѣговетѣ на Луара, въ Овернскитѣ планини, изъ галеритѣ на Флоренция и Римъ, безъ да ги остави нѣкждѣ. Най-сетнѣ вижда пакъ Алпитѣ и му се струва, че се възражда. „Не изгледътъ на Алпитѣ, казва Collingwood, а потребността отъ гледанье планинитѣ го спаси.“ Той самъ разказва въ своитѣ *Praeterita*, какъ слѣдъ една година го е изцѣрило наблюдението на природата. Намѣрва се единъ денъ трескавъ въ Фонтенебло. Едвамъ се домѣква до гората, се изтѣква край пѣти връхъ едно дръвце и се опитва да заспи. „Не помръдваше нито едно клонче отъ дърветата, що се рисувахъ връхъ спящото небе, освѣнъ това дръвце на отворено.“ Разбира при все това, че не му е дошло врѣмето да мре още него денъ, и се залавя да рисува малкия ясенъ отъ другата страна на пѣти. Тогава намѣрва той, че нищо въ Фонтенебло не заслужа внимание.

„И днесъ бѣхъ забравилъ скалитѣ, палатитѣ и фонтана, всичко въобще, и се намѣрихъ изтегилъ въ пепельта край единъ пѣтъ; нищо друго нѣмаше напрѣдъ ми освѣнъ единъ малъкъ ясенъ върху синьото небе Вѣло, но съ усърдие захваняхъ да го рисувамъ, и както го рисувахъ, прѣминъ ми всичко. Чудни линии лѣхъ безъ никакво усилие И ставахъ все по-хубави и по-хубави, защото излѣзвахъ една отъ друга и заимахъ послѣдователно мѣстото си въ пространството. Съ все по-голѣмо възхищение азъ съглеждахъ, какъ се съединявахъ сами една съ друга по най-хубави закони, каквито човѣкъ познава. Най-сетнѣ дървото бѣше отпрѣдъ ми, но нищо не останъ отъ това, що бѣхъ мислилъ по-напрѣдъ за дърветата.“

Като всѣка страсть, макаръ любовта му къмъ природата и да пѣлише живота съ велики радости, донасяше му при все това и тжги, непознати никому другиму. Щомъ изгуби прѣдъ очитѣ си цвѣтията, на които бѣ привикналъ още отъ дѣтinstvo, той се разтжжава. „Едва хиацинтитѣ и борицитѣ на Brightwood, пише въ мемуаритѣ си, ми напомнѣхъ загубата на милитѣ ми цвѣта, и лѣтнитѣ вѣтрове разпрѣснѣхъ листата на ди-

витъ ни рози, азъ печално се замислямъ за пурпурнитѣ кампанели, що се катерѣтъ и цѣвтѣтъ още прѣзъ есенъта по ябълкитѣ.“ Даже нѣщо повече, ако се върне при нѣкой свой любимъ пейзажъ и го намѣри разваленъ, обезобразенъ отъ „прогреса“ на локомотива, отъ нѣкое пристанище или желѣзень пѣтъ, нѣкое ханче или хотелъ, той е нараненъ като отъ нѣкоя обида отъ страна на своята безкрайно любима. „Вие прѣзрѣхте природата, пише той въ обръщението си къмъ съврѣмenniцитѣ, вие прѣзрѣхте най-светитѣ и дълбоки впечатлѣния отъ нейнитѣ изгледи! Френскитѣ революционери прѣобърнахъ на кочини катедралитѣ на Франция. Вие, вие прѣобърнахте на арена за надпрѣпусканье всичкитѣ катедрали на земята — планинитѣ, дѣто най-неносрѣдствено се съобщаваме съ божеството! Единственото ви удоволствие е, да се търкаляте по желѣзницитѣ около вжтрѣшността на тѣзи катедрали и да обѣдвате врѣхъ тѣхнитѣ прѣстоли! Вие направихте мостъ за желѣзница надъ Шафхаузенския водопадъ! Направихте тунелъ прѣзъ Люцернскитѣ скали при капелата на Тела! Вие развалихте Кларанския брѣгъ на Женевско езеро! Нѣма нито една тиха долина въ Англия, да я не изпълнихте съ проклетия пискливъ огънь!“

Когато сама природата се е измѣнила, той се оплаква и отъ нея, но по-нѣжно, като отъ измѣнница. „Да, написа той отъ Англия на единъ свой приятель въ Алпитѣ, Шамуни е печално жилище вече за мене. Азъ нѣма да се върна, вѣрвамъ, нѣкога тамъ. Могъ да избѣгна тѣлната прѣзъ зимата и началото на пролѣтъта; но тѣй да ми измѣнятъ ледницитѣ, што да не се познава вече стариятъ имъ пѣтъ — това е много! Засвидѣтелствайте, ако обичате, прѣданността ми на стария, голѣмъ камъкъ при Бревентъ, четвъртъ мила далечъ надъ селото, ако не сж го разрушили досега за нѣкой хотелъ“ При всичко туй той пакъ се завръща въ 1882. год. въ Алпитѣ и пише: „Днесъ видѣхъ Монбланъ, който не бѣхъ виждалъ отъ 1872. год., и съмъ твърдѣ доволенъ. Всеки пѣтъ изгледътъ му ми възвръща всичкитѣ сили, и прѣдъ него приятелскитѣ ми връзки и спомени ставатъ по-сжпоцѣни“

Радостъ или тъга — това съзерцание, което изглежда на пръвъ погледъ като мистично поклонение, дѣтинско и прѣвѣзпесено, е първата главна черта отъ физиономията на Рѣскина. Когато е изпадналъ въ него, нищо не може го изтрѣгна отъ тамъ. Всичко прѣминава отпрѣдъ му, безъ да удостои нѣщо съ погледа си. Понѣкога прѣкарва по цѣли недѣли, безъ да знае какво вълнува страната му. Самитѣ събития въ частния му животъ изглеждатъ да го не смущаватъ. Научава се въ Алпитѣ

за смъртта на братовчедка си Мери, другарка на първитѣ му пжтешествия, и тутакси се залавя да възпроизведе ефекта на изгрѣвъ-слънце надъ Montanvert и въздушнитѣ приливи на върховетѣ. Принуденъ отъ родители и приятели, оженва се въ 1848. год. за една доволно хубава мома, безъ да прѣкъсне мистичнитѣ си сънища, и когато слѣдъ шесть години жена му го оставя и законнитѣ връзки законно се разтѣгватъ, великиятъ ентузиастъ като че ли не бѣше си отвеждалъ очитѣ нито на минута отъ веселитѣ хоризонти на земята, нито бѣ изневѣрилъ на вѣчната, безчувствена природа.

II.

Той не е само наблюдателъ, но и човѣкъ на дѣлото. Ако държи нѣкое цѣлѣ, той има цѣлъ мечъ въ ржцѣтъ си, като ония срѣдновѣкови, благочестиви рицари по картинитѣ на Примитивнитѣ, които въ пълно въоръжение прѣдставятъ прѣдъ Мадоната. И тази черта съвършено го отличава отъ другитѣ критици и поети, които се задоволяватъ обикновено само да коментиратъ изложенията или да възпѣхтъ природата безъ никаква повече грижа, да подобрѣхтъ еднитѣ или защитѣхтъ другата. Ржскинъ имаше тази грижа. Всѣки пжтъ, кога стрѣлваше нѣкоя идея, нѣкоя брошура или книга, той отиваше съ отворени гръди да види, какво е станжло съ неговата идея, за да я подкрѣпи съ личността си, и се сборичкуваше, тѣй да се каже, съ самата дѣйствителностъ заради нея.

Тѣй веднажъ бѣ писалъ, че трѣба да се подигне естетичниятъ вкусъ на работника, не за да върши нагрубо работата на художника, а да работи артистично своя занаятъ. Не го послунахъ. Тогавъ се рѣшава самъ той да дава уроци по рисуване въ вечернитѣ училища, и въ продължение на четири години, отъ 1854.—58. година, заедно съ Росети,¹⁾ който прѣподавалъ рисуване на човѣшката фигура, той се принуди да води неловкитѣ ржцѣ при скициране на пейзажи и орнаменти и да стопля всѣки пжтъ хладиѣщия ентузиазъмъ. Въ 1876. година на свои издрѣжки и подпомогнатъ отъ приятели, основава при Sheffield — работнически центъръ по прѣимущество, градъ на желѣзото — единъ музей, пълненъ съ любопитни, хубави издѣлия, между които и една картина отъ

¹⁾ Rossetti (1828—1882), знаменитъ английски художникъ и поетъ отъ италианско потекло, основателъ на новата английска школа въ живописа — „Прерафаелизма“, която самъ Ржскинъ запази отначало отъ нелѣпнитѣ нападки на критиката заради главния ѣ, основенъ принципъ: вѣрностъ и искреностъ въ изображението на природата.

Верокио, който е билъ също желѣзарь. Помѣстилъ го бѣше въ околноститѣ на индустриалния градъ въ една селска къща, между зеленитѣ полета, връхъ единъ хълмъ. Отъ прозорцитѣ се виждаше Денската долина съ Wharnccliffe-Grag-скитѣ гори, и отъ тамъ погледътъ прѣминаваше връхъ бойдисанитѣ отъ XIII. и XIV. вѣкъ потрѣби, които дълѣхъх отдалечъ подъ златнитѣ лъчи на слънцето; по шкафовеѣ, пълни съ ониси, различни кристали, аметисти, които показвахъ боитѣ, що краситѣ земята; по шаренитѣ карти съ птициѣ на цѣлия свѣтъ, що пълнитѣ ефира. По стѣнитѣ картини прѣдставятъ най-хубавитѣ архитектури на цѣлия свѣтъ, между другитѣ и венецианския Св. Марко, — прѣнасятъ посѣтителя въ единъ идеаленъ миръ и го направятъ да забрави на мигъ мрачнитѣ фасади и димешитѣ кумини на Шефилдъ. По-послѣ музеятъ бѣ прѣнесенъ въ самия градъ, дѣто си е днесъ въ Meersbrook Park въ едно здание, прѣдложено отъ градския съвѣтъ, Ruskin Museum за работницитѣ.

Също и кога бѣ избранъ въ 1869. година да заеме катедрата на изкуствата, основана отъ Slade въ Оксфордъ, той прѣдугажда, че не ще му е възможно да говори за живописъ, безъ да покаже нѣкоя картина, нито за архитектура, безъ да покаже нѣкой примѣръ отъ архитектурни линии, за да подпомогне тезата си или да подкрѣпи рѣчта си. Затова прибави при основата на Slade'a едно училище по рисуване и една колекция, кое отъ оригинални произведения отъ Тинторето чакъ до Бърнъ Джона, които можехъ да копиратъ, кое отъ снимки изъ великитѣ майстори, измежду които сто и седемдесетъ сж отъ неговата ржка, за да иматъ поне понятие и за тѣхъ. Организира музея въ 1872. година и подаря на университета 125.000 лева за поддръжка на школата и професора, който ще прѣдава въ нея. Тринайсетъ години посвети той тамъ на поддържане култа на хубавото въ интелектуалния храмъ на Велика Британия, до него денъ, когато учениѣ въведохъ противъ неговото желание рѣзанъето на живо месо; и той си дава оставката съ протестъ, че не може да търпи тази мръсна работа, жестока и безполезна за изкуството, слѣдъ като гръцкитѣ скулптори не сж познавали никакъ анатомията. Но музеятъ останя. Много студенти и дѣвизи се ползватъ всѣки денъ отъ ржскинското обучение. Произведенията, чудесно класифицирани за възпитанието на око и мисльта, рисункитѣ, наивно включени въ рамки отъ червено дърво съ надписи отъ слонова костъ, сж на разположение на всичкитѣ учещи. Оксфордъ е притова художественъ центъръ благодарение пакъ нему.

Но за какво да се отварятъ нѣкакви-си изложби изъ академитѣ, когато цѣлъ свѣтъ става мръсенъ, когато селянитѣ папушатъ работата си, която развива мускулитѣ и усилва тѣхнитѣ мишици, за да се трушѣтъ въ градоветѣ, дѣто се изнуряватъ да управятъ машинитѣ, да ставатъ машини тѣ сами съ механически жестове, да се движатъ подъ командата на господаря си? И защо да се събиратъ изъ музеитѣ нѣкакви-си блѣдни копия на хубавитѣ пейзажи, когато най-хубавитѣ отъ тѣхъ, оригиналитѣ, сътворени отъ природата, изчезватъ подъ индустриалнитѣ постройки, заводитѣ, що изсушаватъ трѣвата и разпрѣсватъ черния си димъ до небесата? Любителтъ се задоволя да гледа, наглежда хубавото въ музеитѣ, малкитѣ черкви, дѣто не ходѣтъ освѣнъ най-набожнитѣ. Трѣба да се унищожи грозотията въ живота, и като я прогонимъ отъ сънищата си, да я прогонимъ и отъ дѣйствителността!

„Да се опитае, провиква се Ржекинъ, да направимъ едно парче отъ нашата територия хубаво, мирно и плодородно. Не ще имаме нужда нито отъ парни машини, нито отъ желѣзница; нѣма да имаме създадения безъ воля и мисль; не ще има нещастия, освѣнъ болнитѣ, нито празни, освѣнъ умрѣлитѣ. Нѣма да провъзгласяме свобода, а минутно послушанье на припознатитѣ закони и означени лица, — нито равенство, а пълно освѣтление на всѣка възвишеностъ, каквато намѣримъ, и похуляване всѣка низостъ. Когато ни потрѣба да отидемъ вѣкъждѣ, ще си отидемъ спокойно и сигурно, а не да прѣхвъркваме 40 мили въ часъ съ рискъ на живота си; а като ни потрѣба да прѣнесемъ нѣщо, ще си го прѣнесемъ на гърба на нѣкое животно или съ кола, или кораби. Ще имаме въ изобилие цвѣти и зеленчукъ въ градинитѣ си, сума жито и трѣва въ полетата си и малко кирпичи. Ще имаме по-малко музика и поезия дѣцата ще се научѣтъ да играѣтъ и пѣѣтъ на малкото парче земя, и старитѣ ще можѣтъ да правѣтъ същото, когато имъ скимне. Полека-лека нѣкое изкуство или нѣкакво възвишено въображение може да се появѣтъ измежду ни, и слаби лъчи отъ наука да изгрѣѣтъ и за насъ; — по ботаника, колкото и да сме скромни, за да разсѣждаме за поражданьето на цвѣтята, — и отъ историята, колкото и да сме прости, да подфърлимъ на съмнѣние произхождението на човѣка; кой знае? Може-би нѣкой мъдрецъ, безъ много-много да му мисли, при силното си желание, като наивнитѣ мъдречи, ще приподнесе и на това рождение златнитѣ си и измирски подарѣци“.

Прѣзъ май 1871. година, прѣзъ днитѣ на комуната, Ржекинъ бѣднуваше така. Слѣдъ нѣколко врѣме той основа Saint-

George Guild, за да осъществи мечтите си. На чисто земе-
дѣлческа почва, която е била винаги подведенъ камъкъ за
всячки социални доктрини, той заседи на пѣськъ. Наистина,
намѣрва за 50.000 франка единъ чифликъ съ 5—6 хек-
тара земя до Миклей; и отъ друга страна разни приятели отъ
Guild'a, притежатели на голе полини и необработваеми скали,
побързахъ да се отървѣтъ отъ тѣхъ за въ полза на човѣчеството.
Но като не се оказа никой отъ членоветѣ на Guild'a земе-
дѣлецъ, не можа и да се уреди никаква земе-дѣлческа колония. Ржски-
нъ се обърнѣ тогава къмъ комунистѣтъ и ги помоли да му помогнатъ.
Прѣдлага имъ тѣзи мѣста, за да опитатъ на дѣло своитѣ идеи, като
приложатъ и неговитѣ естетически идеи. Комунистѣтъ се съгласихъ
на едно свиждане, за да разгледатъ работата. Ржски-
нъ пристига на каляска съ елегантенъ кочияшинъ, безъ да даде ни петъ пари
на неестетичнитѣ желѣзници. Въ Шефилдъ срещи повитѣ си
съюзници. Тѣ бѣхъ двайсѣтина отъ най-малко двайсѣтъ секти.
Срѣщата на естетика съ социолозитѣ, на тоя тори, парти-
занитѣ на аристокрацията, и братята отъ пета степенъ, на тоя
духъ свободенъ, като въздуха, съ тия мозъци систематизувани,
като нѣкой маханизъмъ, — бѣше извънредна. Не само не мо-
жихъ да се споразумѣтъ, но съмнително е, дали сж се и разбрали.
При все туй Ржски-нъ имъ повѣрѣва земитѣ на Saint-George
Guild, качва се въ каляската си и се изгубва въ облаци прахъ
съ величествени си кочияшинъ и цѣлата едноврѣмешна болярска
живописностъ на осемнайсетия вѣкъ прѣдъ очитѣ на всички
секуларисти, юнионисти и квакери, очудени и зѣпнали. — То-
гава именно се сѣтихъ и тѣ, че никой отъ тѣхъ не е земе-
дѣлецъ, и че както всички други земевладѣлци, сж наели и тѣ единъ
чифликъ. А понеже чифлицитѣ толкова прѣуспѣватъ, намѣсто
блжнувания рай тѣ създадохъ нищо и никаква мандра. Така
щото на земе-дѣлческа почва не можихъ да се приложатъ нито
теоритѣ на комунизма, нито ония на Ржски-на.

Но за туй пѣкъ въ индустриално отношение учителътъ си
отмѣсти. Той прѣдвиждаше, че дребната селска индустрия въ
Вестморландскитѣ равнини изчезва отъ денъ на денъ. Не
дѣлахтъ повече дървото, нито прѣдхтъ, нито тъкхтъ едноврѣ-
мешнитѣ хубави платове. Машинитѣ, що тѣй глупаво се вър-
тихтъ около себе си, благодарение на удушливата пара, измѣстятъ
хубавитѣ движения на ржката, въодушевѣвана отъ живото дѣ-
ханье на човѣка. И той се опълчва на свещена война противъ
машинитѣ. Страстниятъ му поклонникъ въ областта, Fleming,
се заклева да възстанови ржчното прѣденье. Дълго търсихъ
орждията, но чекъркътъ не бѣше се запазилъ освѣнъ въ Coven

Garden въ момента, кога Маргарита пѣе: „Кой ли е този момъкъ?“ . . . Прѣобърнххх цѣлата Лангдалска долина, обявихъ въ вѣстниците. Най-сетнѣ намѣрихъ у една стара баба, която бѣ прѣла прѣди половинѣ вѣкъ, единъ чекъркъ, скритъ, като онова вретено, ще намѣрва хубавата царкиня въ приказката за фентѣ. Тутаки долината зима първия си изгледъ. Първиятъ чекъркъ се разнася триумфално по улицитѣ, като картината на Чимабуе изъ Флоренция. Наскоро откриватъ и единъ станъ на двацетъ парчета. Но какъ да го сглобятъ? За щастие една фотография на стана, що е издѣлбанъ на Джйотовата „Овчарска кула“, ¹⁾ имъ обясни сръдновѣковитѣ традиции, сжщо тѣй, както слѣдъ нѣкое врѣме нѣколко стиха отъ Хомеровата Одисея ще ги научи да бѣлятъ по ржскини приготвеното платно. Може-би това платно и да е малко злато. Но може да се успокои човѣкъ, като разтвори Ржскиновото съчинение „Seven lamps of architecture“ и прочете тѣзи редове:

„Възможно е на човѣка, да се прѣобърне на машина и да постави работата си на равнището на машиннитѣ производства. Но и кога работи така, като човѣкъ, който влага душата си въ това, що върши, прави го колкото му е възможно по-хубаво; та малко значи, че е още лошъ работникъ; ясно е, че каквато и да е, ржчната работа ще има все повече прѣимущества отъ машинната, защото надъ послѣдната работятъ безчувствени машини, парчета безгрижни и бързи, когато на другата грижливо работятъ човѣшки ржцѣ. Ефектътъ, който произвежда една ржчна работа и една машина, ще бѣде сжщиятъ, каквото една поезия, хубаво, съ чувство прочетена и избѣрана отпослѣ отъ нѣкой папагалъ.“

Наистина, скоро това платно съживи старитѣ жени и силнитѣ селяни въ Лангдалъ и Кесвикъ. Модата се сбърка, и захванъ да се чува, че се появява вече и въ прикята ржскински лепъ.

Други гласъ се провиква отъ Манския островъ. Оплакватъ се, че прѣдненьето на вълната пропада постоянно. Женитѣ напущатъ чекърцитѣ си и колибитѣ и отиватъ да работятъ въ минитѣ. Момитѣ не се учятъ вече да прѣдхатъ.

Притова, чернитѣ овни на острова не прѣставатъ да си даватъ хубавата вълна и отъ всебждѣ търсятъ трайния home-prim. Ржскинъ се залавя пакъ, намѣрва капиталъ, съгражда единъ заводъ въ Лаксей, и заедно съ намѣстника Ридита постави най-необходимитѣ машини за влачане на вълната и бѣ-

¹⁾ Знаменита звѣнарица на Флорентинския съборъ.

дешъ на платоветъ. Машини казваме, но машини движими отъ нѣкоя природна, а не изкуствена сила, машини, на които двигателъ е естетиченъ. Защото машинитъ сж изфърлени отъ Guild'a само тамъ, дѣто измѣститъ нѣкое здраво тѣлесно упражнение, или въ изкуството, дѣто точността на ржката е необходима, особено въ декоративното дѣло. Единствени позволени двигатели сж природнитъ сили: вѣтрътъ или водата (електричеството за напръдъ може да бѣде търпимо); но парата е абсолютно изключена, като безкрайна и жестока хабителка на гориво, когато всѣка рѣка или вѣтръ може да извърши сжщата работа безъ никакви разноси. И додѣто не се снабждъ съ нѣкоя естетическа монета като флорентискитъ фиорини, нѣма да употрѣбаватъ никаква монета. Фермеритъ имъ носѣтъ вълната, която събиратъ въ тепавицата, и се връщатъ заплащани кое съ платъ, кое съ прѣжда за трико, което плетѣтъ въ къщи, кое съ вълна приготвена за прѣдене на чекърка. Тия крайно реакционерни мѣрки не потъмнихъ ни най-малко индустрията на Лаксейския homespun, който не е никакъ лошъ отъ напръжния. Съ него се открихъ за въ бѣдеще любопитни въпроси, и когато Ржскинъ казваше, че всичката индустрия трѣба да заима двигателната си сила отъ вѣтроветъ и рѣкитъ, не можихъ да се сдържѣтъ да се не попитатъ, дали този естетикъ не е намѣрилъ въ сѣнищата си формулата на цѣлия механизъмъ на бѣдещото, когато електричеството чрѣзъ прѣнасяне силата на разстояние ще тури безкопечното и неоползотворено могѣщество на рѣкитъ и вѣтроветъ на разположение не само на прибрѣжнитъ жители или на планинцѣтъ, а на услугитъ на всички.

Ако се е борилъ така юнашки вънъ помежду безчувствената тѣла за подчинение обществения животъ на естетическитъ закони, ималъ е смѣлостта, слѣдъ като е подчинилъ по-напръдъ своя животъ. Той не е отъ ония проповѣдници, които споредъ неговото изражение „обѣдватъ съ богатитъ, а проповѣдатъ на сиромаситъ“. У тѣхъ си въ Brantwood, на брѣга на Конистонското езеро, той намисля да разоре цѣлината съ висока надница само и само да възвърне селянитъ отъ градската работа, която ги загрозява и все пакъ ги привлича. Той самъ дава примѣръ на ржченъ трудъ, като построява едно малко пристанище на езерото съ нѣколко свои послѣдватели — измежду два прѣвода на Ксенофонта, и като направи съ студентитъ си отъ Оксфордъ пѣти при Хенксей. Присмѣхитъ не сирѣхъ ни най-малко тия страни кантонери, които изпочунихъ толкова мотики и употрѣбихъ много повече време, отколкото трѣбаше. Учителъ изучава

метенъето, дърводѣлието и боядисванъето на кѣщитѣ. По нѣкои отъ тѣзи си черти той прилича на Толстой, за когото бѣ казалъ: „Този ще бѣде мой послѣдвател“, а Толстой — за него: „Той е единъ отъ най-великитѣ хора на вѣка.“ Като слѣдва до край войната си противъ машинизма, той изфѣрля отъ кѣщата си свѣтилния газъ и се съпротиви съ всичкитѣ си сили на прѣкарванъето желѣзницата прѣзъ Амблесидъ въ живописнитѣ околности на езерата, дѣто живѣеше. Омарата противъ парата му е вдъхнала нечувани аргументи. Искате ли да знаете, за какво служатъ желѣзницитѣ? извика той на съгражданитѣ си. Ето:

Градътъ Улверстонъ е на 12 мили отъ тука, отъ които четири мили пътятъ е въ планинитѣ около Конистонското езеро, три прѣзъ една овчарска долина и петъ покрай морето. Мѣчно е да се намѣри по-хубава и приятна разходка. Едно врѣме, когато нѣкой селянинъ си имаше работа въ Улверстонъ, отиваше пѣша до тамъ, безъ да похарчи нищо повече отъ подлогитѣ на обувката си, като пие отъ студентитѣ извори, и ако похарчеше два баца (20 стотинки), додѣ стигне въ Улверстонъ, бѣше чудо на свѣта. А сега кой ти помисля да направи така. Вървѣтъ три мили възъ противната страна, за да намѣрѣтъ желѣзнопътната станция, и послѣ прѣминаватъ 24 мили, додѣто стигнатъ въ Улверстонъ, като заплащатъ по два шилинга за билетъ, и прѣкарватъ туй врѣме мързешката, напрашени и замаяни и уврѣли въ горещина или замръзнали отъ студъ. И въ двата случая се пие пиво на двѣ, три станции, прѣминаватъ врѣмето съ когото попадне, като се приказва, безъ да има какво да кажѣтъ, и отъ такива разговори всѣкога все повече се развалятъ. Стига въ Улверстонъ уморенъ, наполовинъ пиянъ, разваленъ и съ три шилинга по-малко въ джеба отъ сутринята

Не само че учителътъ не позволяваше на вагона да го вози него самия, но не допущаше даже и книгитѣ си, доколкото е възможно, да се разнесѣтъ отъ него. Книгитѣ, що му изпращаше неговиятъ издател отъ Орнингтонската му книжарница въ кѣщи, въ Лондонъ, ги прѣпращаше съ кола.

Самата тази книжарница е едно приложение на практика на рѣскиновскитѣ рецепти. Тя не гледа на нѣкоя заглѣхнала улица безъ небе и нѣма нито машини, нито нѣкакви механически приспособения. Ако трѣгнете по Орнингтонския пътъ и изминете 12 мили по тая посока, ще стигнете най-сетнѣ едно тихо поле, живописно, увѣнчано съ Кентскитѣ хълмове, и ще намѣрите измежду другитѣ кѣщи посрѣдъ зеленитѣ и розови полета, — тия рози, що сѣ по коричкитѣ на Рѣскиновитѣ брошури, — една селска кѣщица, принадлежаща на Алтонъ. Въ

нея се намѣрватъ за 700.000 лева книги, разнo подвързани, и една фамилия само да ги реди и изпраща на ония, що сж любопитни да ги четжтъ. Тамъ сж все приятели, поклонници, поспѣдватели на великия писателъ. Безъ издатель, безъ посрѣдници. Сжщитѣ рѣцѣ, що обвинватъ книгитѣ, пишжтъ трактати по доктрината на учители или гравиратъ неговитѣ рисунки. Когато прѣди двайсетъ години авторътъ на „Сусамътъ и лилитѣ“ се рѣши да си бжде самъ издатель и основа това чудно заведение въ село, посрѣдъ полето, всичкитѣ книжари прѣдричахъ скоро и неизбѣжно разорение. Ржскинъ така имъ се присмѣ: „Безъ съмнѣние (споредъ васъ), азъ можахъ да спечелж нѣкоя и друга пара отъ книгитѣ си, ако се бѣхъ заелъ да развалямъ критицитѣ на списанията, да плащамъ половината отъ печалбата си на книжаритѣ, да дѣлж обявления прѣдъ фенеритѣ и да не казвамъ нищо, което не понася на епископа въ Peterborough.“ А днесъ търговскиятъ успѣхъ говори доволно въ полза на това ново прѣдприятие. Прѣсмѣтатъ, че за деветъ години само съчинението «Seven lamps of architecture» е донесло 75000 лева на автора си. Печалбата отъ едно само издание на «Modern painters» е достигнжло до 150.000 лева. Трийсетгодишни книги, като „Сусамътъ и лилитѣ“, се разпродаватъ още по 3000 екземплара на година, като струва всѣки екземпляръ по шестъ лева. Естетичната книжарница, „разположена въ Кентскитѣ пустини“, като протестъ противъ модернитѣ дюгенчета, изглежда да е най-ползотворна работа на тоя мечтателъ.

Така дѣлата всѣкога сж слѣдвали идеитѣ у Ржскина. Неговиятъ девизъ е To-day (днесъ). Той пише и като че ли се бори да постигне резултати очевидни, бързи и опрѣдѣлени. И ги е постигнжлъ, доколкото е искалъ, много повече, отколкото може да каже нѣкой критикъ на изкуството. Първото нѣщо, което поразява странника въ залитѣ на Националната галерия, сж джамоветѣ по картинитѣ: ще види, че всички сж въ джамове, както нашитѣ акварели. Мъгливата атмосфера на Лондонъ имъ налага тази прѣдпазителность, но не бихъ я въвели никога, ако Ржскинъ не имъ бѣ подказалъ тази идея въ едно писмо до Таймсъ въ 1845. год. Друго нѣщо, което сжщо тѣй бърже се фърля въ очи, е чудесното богатство на галерията отъ картинитѣ на Примитивнитѣ. Петъ зали сж посветени на Сиенската и Флорентинска школа, пълни съ картини отъ Ботичели, Липи, Беноцо, Гоцоли, Перуджино, Гирландайо, Пентурикио въ несъмнѣна чистота. Лувръ не ни прѣдставя нищо подобно. До 1845. година Националната галерия не притежаваше

почти нищо отъ тия майстори, а сега виждаме, какъ е билъ чутъ укоретъ на Ръскина слѣдъ завръщанъето му отъ Италия. Ако влѣземъ въ залата на Търнера, ще видимъ още по-добръ успѣхитъ отъ борбата му въ полза на великия пейзажистъ; а ако слѣземъ долу да разгледаме изложенитъ рисунки и акварели до най-незначителнитъ скици отъ автора на „Дидона въ Картагенъ“, ще видимъ, че „Модернитъ живописци“ не бѣхъ напразно напечатани. Нѣщо повече, слѣдъ появяванъето на „Венецианскитъ камъне“ и „Седемтѣхъ свѣтила на архитектурата“ — цѣлата английска архитектура се промѣни. Отъ псевдо-грѣцка, каквато бѣше, прѣобърна се на строго готическа, съ засмѣни бои и живописна разнообразност. Самитъ архитекти на Оксфордския музей, сжръ Тома Денъ и М. Woodworth, сж се възпитали на рѣскиновитъ начала. Тѣ позволихъ на работницитъ си да си измислѣтъ сами подробноститъ на орнаментовката, да украсѣтъ по вкуса си капителитъ и тимпанитъ, и сега намѣсто класически, збести аканти се виждатъ английски папрати, които издаватъ всичката неопитностъ и пълната, наивна свобода на марагонзоа каменаръ. Въ Оксфордъ сжщо една група млади художници, ентузиасты, се опитахъ надъ рѣководството на Ръскина да разпишѣтъ съ алфрески библиотеката на Union Debating Club. Врѣмето потъмни отпослѣ тѣзи опити, направени при най-лоши материални условия; но не напразно авторътъ на Laws of Fiesole въодушевѣваше съ свещения си огънь хората, като Данте Росети, Мориса, Мъйра, Майлса, Ханта, Уулнера, Пренсипа, и Бърпъ Джона. Ония отъ тѣхъ, които не бѣхъ още извѣстни, не се посрамихъ отпослѣ, и ентузиазмътъ, вдѣхнахъ тѣзи дни отъ Ръскина въ душитъ имъ, утрая много повече отъ боитъ връхъ Union Debating Club.

Сжщо му правѣтъ честь и послѣдвателитъ. Единъ отъ тѣхъ, Яковъ Бони, се е заловилъ за спазванъето на италианскитъ паметници и ги е наредилъ споредъ метода на учителя. Отъ неговитъ курсове по рисуванъето въ училищата за възрастнитъ сж излѣзли художници, гравьори, рисувачи, марагонзисты. Първитъ прерафаелиты, които той защищаваше, възтържествувахъ. Нео-прерафаелититъ, като Бърнъ Джона, които насърчаваше отъ самото начало, сж вече надъ всѣка обществена силетия и, тѣй да се каже, влѣзохъ бече въ историята. Двата пейзажисти, които той най-много подирѣ, Хуукъ и Бретъ, сж между първитъ, и може-би, първитъ въ страната си. Открито може да се каже, че половината отъ великото съврѣменно изкуство на Англия се дължи на Ръскина; толкозъ за рѣководенъето на художницитъ, което бѣ сериозно, колкото и за влия-

нието му върху публиката, което бѣше безгранично. Защото да се въздигне изкуството на една страна на величието си, не сѣ достатъчни само велики художници въ пълното си могъщество; трѣбать още любители, за да ги гледать, да ги окуражавать, да ги разбирать и ако трѣба още да се каже — да ги поддържатъ. Ржекинъ направи сто пкти повече тия любители. Той отвори очитѣ на съотечественицитѣ си, да видѣтъ природата, да гледать и обичать картинитѣ. Това даже и неприятелитѣ му не могѣтъ отказа. Отдавна вече г-ца Бронтѣ писа: „Изчетохъ „Модернитѣ живописци“ и изпитахъ отъ тая книга нечувани наслаждения. Въ всѣки случай тя ме направи да се видѣхъ, доколко съмъ била невѣжа по-напрѣдъ по нейния прѣдметъ. До тогава нѣмахъ освѣнъ единъ инстинктъ, който ме ръководѣше въ оцѣнката на работитѣ по изкуството, и сега виждамъ, какъ слѣпенската съмъ вървѣла. Тази книга, като че ли ми даде нови очи“ Не само г-ца Бронтѣ може се подписа подъ това писмо, а всички англичани, за които слѣдъ четиресетъ години a thing of beauty is a joy for ever.

Въ дѣйствителность той не можеше да прокара тази хубость въ народния животъ, както той искаше. Не можеше да постигне нѣкои цѣли, просто понеже мѣрѣше много нависоко. Тѣй въ 1854. год. той написа една остра критика противъ Кристалния палатъ, „този топликъ за краставици, украсенъ съ два кумина“, и като порицаваше безсмисленитѣ разноски, които правѣтъ по новата архитектура на стъкло и желѣзо, той подѣе идеята за едно дружество за запазване каменнитѣ паметници. Не съборихъ Кристалния палатъ, но основахъ дружество, каквото искаше. Сѣщо тѣй ако и да не развалихъ желѣзницитѣ и не подсушихъ локомотивитѣ, разбрахъ поне въ Англия, че пейзажътъ може да бѣде единъ радостенъ елементъ за окото, единъ живописенъ оазисъ, източникъ на богатство, и прѣди малко викахъ художници прѣдъ комисията на пероветѣ, за да си дадѣтъ миѣнието, дали еди-коя си долина ще се обезобрази отъ желѣзницата, която мислѣтъ отъ тамъ да прѣкарать. Найсетѣ ржекинската пропаганда въ полза на живописнитѣ костюми и символически празници на хубавото старо врѣме не пропаднахъ съвършено, както може да се вѣрва. Който иностраенецъ мине на първи май прѣзъ Челсей прѣдъ дѣвическия институтъ на Witeland и който получи позволение да влѣзе вътрѣ, ще види канелата и двора обкичени съ цвѣтя, цвѣтя изпратени отъ бившитѣ ученички отъ венчкитѣ крайща на Англия. Него денъ празнувать завръщаньето на протѣтъта. Сто и педесетъ ученички събрали на двора си избиратъ из-

помежду си майска царица съ тайно гласоподаване. Избиратъ я не по хубостъ или прилежание, а защото е заслужила общата имъ любовъ. Ето я, че се явява. Другаркитѣ ѝ образуватъ двойна верига и държатъ палми, които образуватъ единъ сводъ надъ главата ѝ, когато тя минува. Тя е увѣнчана съ цвѣта, облѣчена съ една архаическа дълга дреха, нарисувана отъ Kate Greenaway и украсена съ единъ златенъ кръстъ, рисуванъ отъ Бърнъ Джона. Слѣдъ нея върви миналогодинната царица, увѣнчана само съ помничета (myosotis). Послѣ сѣда на трона си, а другаркитѣ ѝ прѣминаватъ прѣдъ нея, за да ѝ поздравятъ и получатъ отъ ржцѣтѣ ѝ подарѣка си — съчиненията на Ржскина, изящно подвързани. Струва ти се да чувашъ, какъ си шепнатъ всички тия вѣнчета думитѣ изъ „Сусамътъ и лилиитѣ“: „Съзнателно или не, вие всички трѣба да си имате издигнатъ тронъ въ сѣкровищата на сърцата и вѣнецъ, който никога да не снимате. Царица трѣба да сте всекога, царица за вашия годеникъ, царица за мъжа си и синоветѣ си, царица въ още по-високъ смисълъ за свѣта, който ви се прѣкланя и всекога ще се прѣкланя прѣдъ миртовия вѣнецъ и неопетнения скиптъръ на жената за да може да се каже, че жената не стѣпкува цвѣтата, дѣто си сложи крака, а ги съживѣва. Тѣ не трѣба да овѣхвватъ при нейното прѣминаване, а да се разцѣтватъ“ Премиятъ не се раздаватъ споредъ нѣкакъвъ конкурсъ, защото учителятъ е билъ ужасно противъ съперничеството. Царицата ги раздава по свое усмотрѣние. Тази получава премия, „защото е върна на приятелкитѣ си“, онази — „защото знае музика“, другата — „защото е винаги весела“, третата — „защото царицата я много обича“. И особено прѣлестно е, казваше единъ свидѣтель, да видишъ умениката на царицата, когато минува нѣкоя нейна близка приятелка и ѝ цѣлува ржцѣ при получаване подарѣка си. Сутринтъ съ пѣсни въ капелата отдаватъ хвала понапрѣдъ на прѣдвѣщния Царь, прѣди възхвалението на еднодневната царица. И вечеръта, ако тая, що е получила за премия Ruskin Birthday Book, я отвори на страницата за първи май, нѣма да намѣри, като въ социалистическитѣ вѣстници, които викатъ по него врѣме изъ улицитѣ за новини по универсални стачки, укори противъ закона за всекидневната работа; а тии думи на учителя: „Ако човѣкъ изпълня рѣшително всичко, що му заповѣдва длгътъ, съ врѣме би го обикналъ постепенно съ изпълнението му.“

Безъ съмнѣние това е свършено малкъ протестъ отъ страна на единъ малкъ пансионъ, потъналъ въ Лондонъ, про-

тивъ всеобщото равнодушие и всемирната грозотия. Но ученич-
 китѣ на пансиона сж прѣдзначени за учителки; повечето отъ
 тѣхъ сж устроили вече въ селскитѣ си училища естетическия
 празникъ на Ржскина. Цвѣтята на вѣнеца сж изсъхнали, но
 сѣмената на идеята живѣятъ съ десетки още години далечъ
 чакъ въ Ирландия. И днесъ на първи май картината, що се
 прѣдставя на всички, не е вече опушениятъ митингъ, дѣто плѣ-
 шиви оратори облѣчени въ черно, педанти и отвратителни,
 крѣщатъ на работниците отъ всичкитѣ страни: „сѣдинявайте
 се и не работѣте!“ — нѣщо като картината «Salle Graf-
 fard» на Béraud; това е едно явление на мира, радостта и
 гиздавитѣ прѣмѣни, на проповѣдта не на доктори социалисти,
 а на природата, дѣто първитѣ дарове не се дължатъ освѣтъ
 на дългата, потайна и тъмна работа на растенията прѣзъ зи-
 мата. Тя ги учи не да напущатъ работата си, а да работятъ;
 не да въставатъ противъ човѣшкитѣ закони, а да се покоря-
 ватъ на вѣчнитѣ, които може да не познаваме, но не можемъ
 да насилваме.

(Слѣдва.)

Прѣвелъ отъ френски *Хр. Берберовъ*.

Отривка.

(По Вжрса.)

Въ поле се скитахъ вечеръ самъ, самецъ...
 Бѣ лѣто — класъ на ниви бѣ узрѣялъ;
 Въ печаль, подъ джбовий зеленъ листецъ,
 Мечтаехъ тамъ, при мѣсеца изгрѣялъ.

Рѣчка водитѣ си бързомъ въ море
 Струеше...; нощний чухалъ всегъжовно
 Отъ хълмъ, надъ рѣчний брѣгъ, въ поле
 Раздаваше гласа си тихъ, плачовенъ...

Иванъ П. Славейковъ.

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

История на славянскитѣ литератури отъ Йорданъ Ивановъ, учителъ въ Сливенската д. м. гимназия. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 1896. Стр. 217. Цѣна 2 лева.

Въ програмата на гимназиитѣ е прѣдвидѣна покрай българска литература още и славянска, па дори нѣщо и отъ обща — европейска литература. То се знае, че отъ всичко туй едвали се минува само българската литература, защото вече тя сама дава доста материалъ за една година. Отъ славянскитѣ литератури ще минжтъ нѣйдѣ-нѣйдѣ руската, а за другитѣ — ни поменъ. Истина, по литература въ VII. класъ се иска засега много, ала не можемъ отказа, че причина да се не изпълня прѣдписаната програма по тоя прѣдметъ е и това, че досега не е имало нужно ръководство по него. Тая липса отъ пособие по славянска литература иде да навакса г. Й. Ивановъ съ книгата си „История на славянскитѣ литератури“ — книга, която ще послужи не само на учители и ученици, но и на всички ония, които бихъ желали да се запознажтъ отъ малко-малко съ литературния вървежъ у разнитѣ славянски народи. Отъ малко-малко казваме, защото книгата на г. Ив. макаръ да е като за учебникъ доста голѣма, но за хора любители извън класоветѣ е твърдѣ малка и съдържа само най-главнитѣ моменти изъ славянския литературенъ животъ. Туй е обща грѣшка на всички ония, които искатъ да угоджтъ на цѣлъ свѣтъ: хемъ учебникъ, хемъ книга за четене — та ни едно, ни друго. То е впрочемъ недостатъкъ, който нѣма да попрѣчи, щото книгата на г. Ив. да си бѣде нарѣчна книга за учители, па съ малки съкращения да стане и добъръ учебникъ за ученици.

Книгата на г. Ив. е съставена прѣимуществено по извѣстната литературна история на Пишинъ и Спасовичъ и съдържа:

Сръбско-хърватска литература — стр. 1—22.

Хорутанска или словенска — стр. 23—26.

Чешка литература — стр. 27—57.

Полска литература — стр. 58—91.

Руска литература — стр. 92—217.

Както може да се види отъ това разпрѣдѣление, въ книгата на г. Ив. нѣма съразмѣрностъ между частитѣ, сирѣчь за едни сл. литератури се говори твърдѣ напространно (както напр. за руската), а за други съвсѣмъ накратко (както напр. за словенската, която се минува въ три непълни странички). Това е недостатъкъ, който пада веднага въ очи, щомъ разгърне човѣкъ историята на г. Ив. Но покрай тоя недостатъкъ, който произлиза може-би отъ тамъ, че г. Ив. е търсилъ да прѣдстави само по-крупнитѣ литературни явления у сла-

вянскитѣ народи, ще отбѣлѣжимъ още единъ, който не знаемъ, какъ ще ни обясни г. Ив. Той е именно, че литературата на г. Ив. не обема и найновитѣ, съвременни литературни движения у разнитѣ славянски народи, а свършва обикновено съ по-стара дата и оставя тѣй една празнина, която не би трѣбало да се допуска. Въ една литературна история, която си поставя за цѣль да ни запознае съ обществения и духовенъ животъ на славянитѣ, за да подготви почва за „славянско опознаване и общение“, както се казва въ прѣдговора, би трѣбало не само да четемъ, какъ е вървѣло литературното развитие у разнитѣ славянски народи до еди-кога-си, ами и да видимъ, какво е това развитие днесъ-за-днесъ, какви идеи се борятъ у този или онзи славянски народъ, кои му сж главнитѣ подвигници и около какви стожери се движи сега-за-сега духовниятъ животъ у всѣки славянски народъ. Заедно съ това не виждаме въ литературата на г. Ив. никакъвъ прѣгледъ на журналистиката у славянскитѣ народи; а знае се, каква роля играе днесъ тоя лостъ на умствения напѣдъкъ. Ето, ако нѣмаше тия недостатѣци, книгата на г. Ив. както е изложена гладко и ясно, щѣше да бѣде прѣвъзходна книга за четене и поука. Но и тѣй не ще е безъ полза тая книга, и надѣваме се да помогне и тя за общо упознаване на славянскитѣ народи, които иматъ тѣй сжщо свои книжовни великани и заематъ вече видно мѣсто между образованитѣ народи. Като проповѣдваме всѣки денъ славянска взаимностъ и братство, нека не забравяме, че първо условие, да се обичаме и да живѣемъ задруженъ животъ, е — да се упознаемъ помежду си. На първо мѣсто отъ това упознаване трѣба да стои запознаването ни съ душевния животъ на славянскитѣ ни братя, който животъ най-добръ се отражава въ литературитѣ имъ. Истина съчинението на Пипина и Спасовича „Исторія славянскихъ литературъ“ е доста разпространено у насъ, и мнозина височко образовани сж се ползвали и ползуватъ отъ него, но пакъ не трѣба да оставяме широката наша публика безъ подобно съчинение на български; а докато се намѣри добръ прѣводачъ на това прѣвъзходно съчинение, или докато се сподобимъ съ подобно може-би по-ново на български, книгата на г. И. Ивановъ може да върши добра служба.

Б. Ц.

Атлас Српскихъ земалъа и Балканскогъ полуострова са земьописомъ (12 карата и 21 слика) по наставномъ програму, за ученике IV разряда основне школе. Израдио П. К. Шрепловичъ. Београд 1896. Ц. 60 п. д.

Това е заглавието на единъ учебникъ по география, прѣдначенъ за IV. отдѣление на сръбскитѣ народни училища; той съдържа, както се вижда отъ заглавието, описание на сръбскитѣ земи и на Балканския Полуостровъ. Доколко добросъвѣстно е изпълнилъ авторътъ длѣжността си, се вижда отъ това, че като разглежда човѣкъ този учебникъ, ако и малко запознатъ съ разположението и числеността на народитѣ, които населяватъ Балканския Полуостровъ, изведнажъ ще забѣлѣжи, че авторътъ му е далъ голѣмъ просторъ на сръбското племе, въ ущърбъ на другитѣ племена, и особено на българското.

Азъ нѣмамъ за цѣль да критикувамъ учебника обстоятелствено, дали той отговаря на всички научни и педагогични изисквания, тъй като нѣмамъ тази подготовка, а ще се задоволих само да направихъ нѣколко извадки за числото и разпространението на сръбското племе, като оставихъ на г-да читателитѣ, сами да си съставятъ понятие за него.

Прѣди всичко, въ прѣдговора авторътъ заявява, че книгата е по възможность точна и пълна.

I. Най-напрѣдъ върви описанието на кралство Сърбия: пространството (48.302'6 кв. км.) и населението (2,341.408 души) съзети споредъ послѣдното прѣброяване (31/XII 1895). Населението е само сърби, а по голѣмитѣ градове има малко нѣмци и евреи; за българи се не споменува — вижда се, авторътъ е забравилъ, че окржитѣ Враня, Нишъ и Пиротъ до берлинския конгресъ бѣхъ български, съ българско население, и че тогава се дадохъ въ владѣние на Сърбия (за Пиротския окржъ и населението му вж. С. Христовъ въ Мин. Сборникъ, XI, стр. 159. и т. н.).

II. Босна и Херцеговина съ 52.000 кв. км. пространство и 1,400.000 жители население (намалено съ около 200.000 души). За населението на тѣзи области се казва, че тамъ „живе чисти Срби, који говоре лепо српски“: за други народности не се споменува.

III. Стара Сърбия съ 60.000 кв. км. пространство и 1.600.000 жители. Цифритѣ на населението и пространството не могатъ да се проверятъ, защото нѣмаме свѣдѣния за пространството и населението на „Стара Сърбия“, както я тѣ разбиратъ и на която границитѣ съ: на с. Сърбия, на с.-в. Херцеговина, на в. Черна-Гора и Адриатическо море, на ю. границата върви отъ Адриатическо море, южно дѣто се влива рѣката Шкумба, на и почти до Елбасанъ, завива на ю.-и. до Деволя, който загражда, послѣ загражда Горица и Костуръ и завива на с. до Витоля, който не загражда, слѣдъ това върви на с.-и. до гр. Струмица, който тъй сжщо оставя вѣнъ, послѣ продължава въ тая посока до Пиринъ-Планина, завива на с. по гребена ѝ до Рила, като загражда Джумая и се опира о българската граница. За населението се казва, че болшинството, 1.200.000 души, е сръбско, което живѣе, мисли, осѣща и има сжщитѣ обичаи, както и сърбитѣ. Останалитѣ 400.000 д. съ турци, арнаути, цинцари и гърци. Училища въ „Стара Сърбия“ има много малко, всичко минжлата година съ били до 50 и едно богословско училище въ Призренъ. „Срби с тешком муком могу да отворе по коју школу, јер им у томе сметају Бугари и Турци.“ Чудното е само, отъ дѣ се зиматъ българи, че даже пѣтъ и да имъ прѣчкатъ. Населението на градоветѣ е: Скопие съ 30.000 души, отъ които 20.000 сърби, 8.000 турци, а останалитѣ гърци и евреи: тѣзи 20.000 сърби съ имали въ 1891. год. 4 отдѣления и 2 класа съ 148 ученика и 50 ученички, а несжществуващитѣ българи иматъ 6 първоначални общински училища и една шестокласна учителска семинария съ 1889 ученика и ученички и 31 учители и учителки. Охридъ съ 18.000 души „чистих Срба“ на 20.000 население. Прилѣпъ съ 15.000 „чистих Срба“. Велесъ съ 25.000 „чистих Срба“ и малко Турци. Други по-забѣлжителни градове съ: Дебъръ, Горица, Костуръ, Кичево, Гостиваръ, Тетово и Куманово (споменувамъ само градоветѣ, които се намиратъ въ Македония). За града Драчъ (на Адриатическо море) се казва: „то је стара српска приморска варош“. Како се

вижда отъ изложеното, Албания на с. отъ р. Шкумба и повече отъ половината на Македония влизатъ въ състава на Стара Сърбия.

IV. Македония съ пространство 20.000 кв. км. и 1,000.000 жители. За Македония се казва, че е сръбска земя, въ която болшинството (600.000 души) отъ населението е чисто сръбско, а останжалото (400.000 души) оставя на турци, цинцари, гърци и българи: слѣдъ това се казва, че макаръ сега въ Македония да има най-много сърби и макаръ да е била сръбска държава, но Грци и Бугари почели су доказивати да је то њихова земља. Међу тим, саданѣ Маѣдонци немају ничега сроднога са Грцима и Бугарима. Маѣдонци нису порекла ни грчког ни бугареког. Маѣдонци зборе српски, славе, певају српске јунаке, краљеве и цареве, нима се поносе, играју у ору као и Срби, и цео им је живот као и у истих Срба. У Маѣдонији, на жалост, има врло мало српских школа. Све су остале школе или бугарске или грчке, у којима се наши Срби Маѣдонци уче.“

Населението на градовѣтъ е: Солунъ съ 150.000 души, най-много евреи, а най-малко „Срба Маѣдонаца“, а тѣ сж най-малко отъ това, че Солунъ е пръво търговско мѣсто слѣдъ Цариградъ, и останжалитѣ народности сж изтикали сърбитѣ отъ таквозъ важно търговско мѣсто, но затова пѣкъ отъ 72 села на окрѣга само шестъ сж грѣцки, а останжалитѣ сж все сръбски; отъ 30.000 жители на Битоля 25.000 сж сърби, а останжалитѣ турци, цинцари и евреи (за българи ни поменѣ); за населението на другитѣ градове не се споменува, колко и какво е то. За Света Гора се казва, че отъ хилядата манастири, които тамъ има, нѣколко сж сръбски, между които най-забѣлжителенъ е Хилendarекиятъ. И най-послѣ, че „Маѣдонија је сем Солуна некада била српска држава“.

Отъ приведеното до тука се вижда, че и Македония е сръбска страна, както и „Стара Сърбия“. А пѣкъ Македония споредъ нашитѣ свѣдѣния има около 95.000 кв. км. и около 2,200.000 жители, болшинството отъ които (1.200.000) сж българи, което потвърждаватъ и етнографитѣ Лежаиѣ, Кипертъ, Ритихъ, Грегоровичъ, Хилфердингъ, Вайгандъ и други: това твърдѣние е прѣминжло и въ учебната литература, а че най-послѣ е прѣминжло и въ справочнитѣ книги, като напр. въ *La Grande Encyclopédie Française*, въ *Dictionnaire Universel de Géographie moderne* отъ Vivien de St-Martin, въ руския Енциклопедически словарь на Брокхауза и други.

V. Черна-Гора съ 9.400 кв. км. пространство и 200.000 жители (съ около 40.000 по-малко); за нея се казва, че тя си е била отъ край врѣме сръбска и жителитѣ ѣ сж сърби — които се наричатъ черногорци.

VI. Далмация — това е сръбска земя съ 13.000 кв. км. пространство и 530.000 жители — „прави Срби“; освѣнъ сърбитѣ (които се наричатъ далматинци) има малко италиянци.

VII. Истрия съ 4.950 кв. км. пространство и 300.000 жители; тука четемъ, че повечето отъ жителитѣ на този полуостровъ сж сърби, и затова и Истрия е сръбска земя.

VIII. Хърватско, Славония и (рѣкъ съ 43.600 кв. км. пространство и 2,200.000 жители, отъ които $\frac{1}{3}$ сж нѣмци, маджари, евреи и цигани, а $\frac{7}{8}$ сж „прави Срби и Хрвати“.

IX. Банатъ и Бачка съ 37.000 кв. км. пространство и 1.600.000 жители; и това сж сръбски земи, защото половината отъ населението е чисто сръбско, а останалото съставятъ маджари, нѣмци, евреи, власи и цигани. Тука между другото се окайва сръбството въ Маджарско, защото трѣбало да говори маджарски, когато имало сношение съ властѣта.

X. Видинска и Срѣдеца областъ съ 12.400 кв. км. пространство и 450.000 жители: това е единъ голѣмъ дѣлъ отъ сръбската земя, който е подъ Българско. „У овим крајевима живе све сами чисти Срби, који говоре српски, имају исте обичаје и славе славу као ми у Србији. Блгари не могу добро да разумеју Шопове у говору нити Шопови Блгаре, за то Блгари много мразе на Шопове: што говоре као и Срби, што славе као и Срби, а не кољу курбане као Блгари, што певају народне песме као и Срби и уз гусле, и за све то мрзе их и киѣе, ружећи им славу, гусле и језик. Од 450.000 становника, преко 400.000 су чисти Срби. Школа у овим областима има много, али на жалост нема ни једне српске школе већ Срби Шопови морају своју децу да шаљу у блгарске школе.“

По-главни градове сж: София (съ 40.000 жители), която си е получила името отъ църквата Св. София, която е съградилъ сръбскиятъ кралъ Милутинъ по образъ на цариградската Св. София, и днесъ моштитѣ му се намиратъ въ нея; това не е вѣрно, църквата е съградена много по-рано, а пѣкъ моштитѣ на кралъ Милутина се намиратъ въ църквата Св. Кралъ, по-късно съградена. За Видинъ (съ 27.000 жители) се казва, че е билъ въ рѣцѣтъ на сръбскитѣ крале до паданѣто на сръбското царство. За Кюстендилъ се казва, че е получилъ името си отъ послѣдния сръбски властелинъ Константинъ Дејановичъ, побратимъ на Крали-Марка. „Ову је варош 1878 год. српска војска у савезу са Русима ослободила и право је ушла у Кюстендил српска војска, па је после три дана дошла и руска коњица (това не е вѣрно, а е било наопаки). Кюстендил је права српска варош е околном својем, али злим удесом, велике државе решише, да тим крајем владају Блгари. Наша је света дужност да се Кюстендил ослободи и сједини са Србијом ако хоѣмо да сачувамо Мораву и Вардар“. За Трънъ съ 6.000 жители се казва, че е освободенъ отъ сѣрбитѣ въ 1877/78. год. и че окржгѣтъ му е управляванъ отъ сѣрбитѣ една година и че на берлинския конгресъ Сѣрбия е била принудена да стѣтжни цѣлия окржгъ на България (или по-право да земе Враня, Пиротъ и Нишъ). Послеъ затрѣнчани се казва, че тѣ сж „чувени Срби“, които токова пакти сж дигали гласа си, да се сѣдинѣтъ съ Сѣрбия (като вѣсганието на блгаритѣ въ Нишко на 1842. год). „Триски је округ увек био српски. Турци су га од Срба отели, а Срби су га опет от Турака ослободили. За што да се уступа Блгарској кад је и у сливу Нишаве? Правда ће кад кад избити на површину и Триски ће се крај ослободити и сјединити са Србјом као што је некада и био.“ Други градове сж: Самоковъ, Перникъ, Врѣзникъ, Царибродъ, Ломъ, Кула, Враца и Берковица — все сръбски.

За тѣзи области се казва още, че слѣдъ освобождението имъ отъ турцитѣ, великитѣ сили не искали, щото тѣ да придружѣтъ Сѣрбия, а сж ги дали на блгаритѣ, „који се труде да те Србе побугаре.

Сад тѣм областима опет владају Блгари на штету српског народа и државе“.

Видинската и Софийската областъ сж зети споредъ старата имъ голѣмина.

Слѣдъ описанието на всѣка срѣбска областъ по отдѣлно иде кратъкъ прѣгледъ на срѣбскитѣ земи ; тука се казва, че въ тѣхъ живѣѣтъ 9.000.000 сѣрби, които говорѣѣтъ на единъ езикъ ; освѣнъ тѣхъ има и доста много нѣмци, маджари, власи, италиянци, арнаути, турци, гърци, евреи, цинцари и други.

Съ това се свѣршва и описанието на срѣбскитѣ земи; слѣдъ тѣхъ иде описанието на другитѣ господарства на Балканския Полуостровъ, отъ които най-напрѣдъ се описва

I. България и Източна Румелия съ 130.000 кв. км. пространство и 2,900.000 жители; пространството на България е увеличено, а населението намалено, и мене ми се струва, че не ще се излѣжемъ, ако прѣдположимъ, че авторътъ нарочно е направилъ тази грѣшка въ населението, защото не може да се вѣрва, че не му е билъ извѣстенъ резултатътъ, ако не отъ послѣдното прѣброяване (1/I 1893), то поне отъ прѣдпослѣдното (1/I 1888), което дава на България 3,168.847 жители. — за да се прѣдаде на ученицитѣ, че България е малко по-голѣма по население отъ Сѣрбия.

За населението на България се казва, че то се състои освѣнъ отъ блгари, но и отъ сѣрби, турци и цигани. Цѣлнятъ западенъ край на България, а това сж Видинската и Софийската областъ, е населенъ отъ срѣбското племе шопи. Послѣ се казва: „Што се тиче школа, Блгари су врло вредни и заузимаѣиви. Они се труде и подижу школе што више могу. Не само да у својој земљи подижу школе веѣ су почели и по Ст. Србији и по Маѣедонији да подижу школе и да уче тамошѣе Српчиѣе, како они несу Срби веѣ Бугари. То од стране Блгара није лепо, јер би требали да се сеѣјају оног добра, што смо им ми чинили док су у ропству били. Да несу Срба и Руси заратили с Турцима и ослободили Блгарску, они би и дан дањи били турски робове. То данас Блгари нама не признају, веѣ су постали тако нечовечни, да себе присвајају чак и оне земље у којима живе Срби.“

За градоветѣ на България се споменува накратко.

II. Турция съ 170.000 кв. км. пространство и повече отъ 6,000.000 жители, отъ които най-многого сж сѣрби, а слѣдъ тѣхъ арнаути, турци, гърци, ерменци, евреи, цинцари и цигани. За блгари ни дума.

III. Гърция съ 64.000 кв. км. пространство и 2,200.000 жители; тука най-много населението е гърци, сѣтиѣ арнаути, цинцари, турци и евреи; сѣрби вече нѣма.

Слѣдъ всичко това иде общъ прѣгледъ на Балканския Полуостровъ, на който живѣѣтъ 14.000.000 души (авторътъ би трѣбало да земе цифрата 15,000.000, като по-близка до истинската), отъ които 6,000.000 сж сѣрби, слѣдвателно най-многобройната народностъ на полуострова.

За Румѣния не се споменува, тя трѣба да се изучава съ срѣдно-европейскитѣ държави.

Отъ всичко изложено читателътъ си е съставилъ понятие за стойността на учебника, както и за гледището на сѣрбитѣ върху

разположението на народноститѣ въ полуострова. Нека се не забравя, че това е учебникъ за IV. отдѣление, и че шовинизмътъ още отъ тогава се втѣпява въ умовеѣ на ученицитѣ.

Сега нека се попитаме, дали е възможно нѣкакво сближение между сърби и българи, докато тѣ настояватъ, че Македония е сръбска земя, докато развиватъ такава пропаганда изъ областитѣ населени съ българи въ Турско (Български Прѣгледъ, год. III., кн. IX—X., стр. 263—273.) и докато най-послѣ учятъ дѣцата си, че Видинската и Софийската област сѣ сръбски земи подъ чуждо иго, и че е тѣхна света длъжностъ, да освободятъ тия земи отъ Българско и да се присѣдинятъ къмъ Сърбия?

Нека споменемъ на свършване и това, че учебникътъ е придруженъ съ една карта на Балканския Полуостровъ въ края, и че за всѣка областъ има и отдѣлна карта. съ което се улеснява много изучаването на тия страни; освѣнъ това, има и 21 изгледа на по-забѣлжителнитѣ градове въ разнитѣ области.

Нарежданъето учебници по географията по този планъ е разпространено изъ западна Европа и желателно би било да се въведѣше и у насъ при съставянъето учебници, особено по отечествената география.

С. С. II.

Ц. С. Арnaudовъ, инспекторъ на Пловдивското учебно окръжие. Аритметика за първи класъ на гимназитѣ и народнитѣ училища. Първо издание. Цѣна 80 ст. Пловдивъ, Д. В. Манчовъ. 1896.

Появяванъето на тая аритметика не може да се обясни съ нѣкаква необходимостъ, защото на български езикъ имаме вече доста много съставени и прѣведени учебници по аритметика, отъ които нѣкои сѣ твърдѣ добри. Г. Арnaudовъ би оправдалъ съставянъето на новъ учебникъ съ това, ако укажеше на нѣкои сжществени недостатъци въ употрѣбяванитѣ засега въ нашитѣ училища по-добри учебници и ако той излѣзѣше съ учебникъ, който да прѣдставя прѣимущества, що нѣматъ другитѣ учебници. За съжалѣние виждаме съвършено противното. Въ прѣдговора си г. Арnaudовъ е изказалъ нѣкои много хубави съображения, по които се е ръководитъ при съставянъето на учебника си, но колкото и да се е старалъ да направи нѣщо по-добро, той не е могълъ да прѣмахне една сиѣнка, която се състои въ това, че той не притежава, както се вижда, оная опитностъ, която се добива съ по-дълъжко успѣшно прѣподаване на прѣдмета. Добриятъ учебникъ по аритметика, както и по други учебни прѣдмети, трѣба да е резултатъ отъ една по-дълготрайна и плодovита учителска дѣйностъ. Не сж достатъчни само знания, за да състави човѣкъ добъръ учебникъ. Това, което се излага печатно и се дава въ рѣцѣтѣ на ученицитѣ, трѣба да е добрѣ обмислено и на практика опитвано; всѣко изражение трѣба да е приведено въ най-простъ и най-ясенъ видъ, всѣки примѣръ трѣба да е избранъ и изработенъ добрѣ. всичко трѣба да е поставено на мѣстото си; въ цѣлия учебникъ трѣба да владѣе пълна хармония между отдѣлнитѣ части, а за тая цѣль трѣба авторътъ да има опитностъ, която се добива не въ кабинета, а въ срѣдата на ученицитѣ. Азъ ще покажж по-долу нѣкои не-

достатъци отъ разгледваната аритметика, отъ които ще се види, че г. Арнаудовъ нѣма изискваната учителска практика, и че той въпрѣки това е много прибръзалъ съ издаването на учебника си. Не щж да привождамъ тука всички дребни и едри недостатъци, които забѣлѣзхатъ при първо прочитане на книгата, а само нѣкои, които обаче мислиж сж достатъчни, за да се даде г-ну Арнаудову поводъ, щото той, като познава инакъ добръ прѣдмета, да ревизира учебника си и да го очисти за второто му издание отъ подобни недостатъци.

Въ § 1. се опрѣдѣля, какво е броене: „броенето състои въ това, че отдѣляме единъ прѣдметъ отъ други (истински или мисленно) и изговаряме думи: единъ, два, три . . .“ Отъ това опрѣдѣление слѣдва, че, за да можемъ да броимъ, трѣба да знаемъ, какво означаватъ думитѣ: единъ, два, три и пр., т. е. трѣба да имаме понятие за число; инакъ броенето би се схванжло като нѣкое магьосническо дѣйствиe, при което се изговарятъ таинствени нѣкои думи. Г. Арнаудовъ не прѣдполага обаче знанието на „число“, защото той въ § 2. ни казва, какво е число и какво е единица.

Въ § 3. се говори за конкретни и отвлѣчени числа. За послѣдвателностъ трѣбало е думата „отвлѣчени“ да се замѣни съ „абстрактни“. Но по-добръ щѣше да бжде, както въ всички почти аритметики, да се говори за „именувани“ и „неименувани“ числа, като се помѣстятъ тукъ §§ 32, 33, 34, 35, 36, дѣто се говори за „величина“, „еднородни и разнородни величини“, „именувани числа“ и пр.

Въ § 4., стр. 1. до стр. 19., се говори за нумерация. Тука срѣщаме цѣль редъ грѣшки:

а) Думата нумерация (*numération*), която значи просто „броене“, се смѣсва съ „нумерационна система“ (бройна система, *système de numération*).

б) Въ § 4. се говори за цѣльта на нумерацията, а какво е „нумерация“, това дохожда въ § 6. Въ § 4. стои: „цѣльта на нумерацията е, да изнамѣри такъво срѣдство, което да позволява да означаваме много числа съ малко различни думи и бѣлѣзи“. Тука „нумерацията“, т. е. бройната система се прѣдставя като нѣщо, което може да изнамѣрва срѣдства! Азъ мислиж, че „бройната система“ е сама такова едно срѣдство.

в) Въ §§ 4., 5. и 6. се дава общо понятие за броини системи, а въ § 7. се обяснява десетичната система. На ученици отъ I. класъ е неумѣстно и непедагогично да се дава понятие за броини системи въобще, и ако това се допусне, то поне трѣба да се обясни прѣдварително десетичната система, като най-удобопонятна.

г) Отдѣлътъ за „нумерацията“ е разточенъ на цѣли 17 страници, когато е възможно да се изложи работата на половина по-малко пространство. Съ много фрази често пхти прѣдметътъ става много потъменъ. Азъ съмъ увѣренъ, че единъ ученикъ ще добие по-ясно понятие за десетичната бройна система, като прочете за това напр. въ аритметиката на Икономова, дѣто тоя въпросъ е изложенъ наполовина по-кратко.

д) Въ § 14. се дава погрѣшно опрѣдѣление за „дробно число“: „Броятъ на разнитѣ части отъ нѣкой прѣдметъ (единица) се нарича дробно число или дробъ!“ Отъ тая дефиниция слѣдва, че ако единъ прѣдметъ състои отъ 4 равни части, то „5“ ще е дробъ!

е) Въ § 16. се опрѣдѣля „смѣсено число“ така: „Смѣсено число се нарича онова число, което е съставено отъ цѣли единици и десетична дробь“. Отъ това опрѣдѣление не може да добие човѣкъ ясно понятие за смѣсено число, защото не е казано, по какъвъ начинъ трѣба да си прѣдставимъ състава.

ж) Въ § 17. се въвежда „десетичната точка“, а за писане на смѣсени числа се говори чакъ въ § 22., когато необходимостта отъ десетичната точка се явява именно тогава, когато дойдемъ до писмено означаване на смѣсенитѣ числа. Тѣй, както е постѣпилъ г. Арnaudовъ, § 17. не прѣдставя освѣтъ тъмно изложенъ начина за писане на смѣсенитѣ числа, а § 22. се явява като повторение.

з) § 23. „За да направиме едно цѣло число десетъ, сто, хиляда, ... пѣти по-голъмо или по-малко, трѣба да отмахнемъ една, двѣ, три, ... нули отъ дѣсната страна на означението му.“ Увеличението или намалението съ 10, 100, ... пѣти трѣба да се обясни съ движението на десетичната точка, а не съ прибавяне и отмахане нули, защото това е донѣдѣ и погрѣшно. Ако искаме да намалимъ едно число, което нѣма на дѣсната си страна нули, съ 10, 100, ... пѣти, то ние не отмахваме една, двѣ и пр. нули, а отдѣляме отъ дѣсно налѣво една, двѣ, три и пр. цифри съ десетичната точка.

Въ § 33. се дава слѣдната съвсѣмъ непонятна дефиниция за еднородни величини: „двѣ величини се наричатъ еднородни, ако едната отъ тѣхъ е или равна или по-голъма или по-малка отъ другата.

Въ § 63. се дава подробно правило за събиране на числа, а чакъ въ § 67. отново се говори, „отъ кои разреди се подкача събирането, когато го извършваме писмено“, като се споменува тука, че можело събирането да се почва и съ събиране цифритѣ отъ най-високия разредъ, стига само да се правятъ поправки. За такова едно събиране не е трѣбало да става и дума, защото никой нѣма да си губи врѣмето да извършва събиране по такъвъ крайно непрактиченъ начинъ. Сжщото нѣщо е направено и при изваждането. Повече смисълъ щѣше да има, да дадѣше г. Арnaudовъ повече значение на изваждането съ събиране, отколкото да разиравя за изваждане съ почване отъ най-низкитѣ разреди. За изваждането съ събиране е казано въ § 78.: „Въ практиката търговцитѣ и счетоводителитѣ намиратъ, че е по-сгодно и по-бързо да се прави изваждането чрѣзъ събиране по слѣдния начинъ... (дава се единъ примѣръ)“. Азъ мисля че ако търговцитѣ и счетоводителитѣ намѣрватъ изваждането съ събиране по-сгодно и по-бързо, то толкова повече трѣбало би то да се прѣпорѣчва и на ученицитѣ. Въ сжщность не сж само търговцитѣ и счетоводителитѣ, а въ повечето училища въ Англия, Германия и пр., както и нѣгдѣ въ България изваждането се извършва отъ ученицитѣ прѣдпочтително съ събиране. Двата вида изваждане иматъ за училищата еднакво право за сжществуване: работа е на павина, да употребяме единия или другия начинъ.

Г. Арnaudовъ казва „сложно число“ вмѣсто „многозначно число“; послѣдното е прѣдпочтително, защото можемъ да говоримъ за еднозначни, двузначни, тризначни числа, когато „сложно число“ като противуположно на „просто число“ означава друго.

Въ I. класъ не може да се прѣпоръча въвеждане на аритметически изражения и скоби, както е направилъ г. Арнаудовъ, защото нѣма нужда.

Прѣди да завършъ, ще привеждъ за примѣръ нѣкои тъмни изражения:

§ 8. „Числа, които слѣдъ свършване группировката, съдържатъ по една единица отъ най-горния разрядъ, който имъ съотвѣтствува, ще ги наречеме единици.“

§ 75.: „И така за да извадимъ разредено число отъ число, изразено въ единици отъ сѣщия разредъ, трѣба, като махнемъ въ означенията на умалемото и умалителя по толкова нули, колкото има въ означението на умалителя, да извадимъ числото което е означено отъ останалата цифра на умалителя, и къмъ означението на разликата да напишемъ отдѣсно толкова нули, колкото сме отхвърлили въ означението на едно отъ зададенитѣ числа.“

§ 189.: „... а сума на двѣ или повече дробя съ различни знаменатели се нарича оная дробъ, която може да се добие, като съберемъ такъви дробя съ еднакви знаменатели, отъ които първата да е равна на една отъ зададенитѣ дробя, втората на друга и т. н. до последната“.

§ 196.: „Бѣлѣжка. Прѣди да извършимъ умножението на числата въ числителя и знаменателя на добитото частно, трѣбва да съкратимъ съотвѣтствующитѣ числа, ако това е възможно.“

Учебникътъ има и добри страни, но тѣ се затѣняватъ отъ недостатъцитѣ. Г. Арнаудовъ ще стори прочее добръ за себе си и за училищата ни, ако направи една генерална инспекция на учебника си, като го сравни съ нѣкои по-познати наши и чужди аритметики и го очисти отъ тѣрне.

Н. И.

Werner Sombart, Friedrich Engels, ein Blatt zur Entwicklungsgeschichte des Sozialismus. (В. Зомбартъ, Фридрихъ Енгелсъ, страница къмъ историята на развитието на социализма.)

Бреславскиятъ економистъ Зомбартъ, единъ отъ най-компетентнитѣ изслѣдватели на научния социализмъ, който въ своитѣ работи се отнася съ най-големъ симпатии къмъ научната дѣйность на Маркса и Енгелса и комуто въ изслѣдванията прѣди всичко е драга научната истина, възбуди съ тая нова студия, която излѣзе въ края на миналата година, живъ интересъ въ научнитѣ кръгове.

Никой не може да отрече, че научната дѣйность на Енгелса, която захваща главно съ съчинението „Положението на работническата класа въ Англия“ (I. издание Липска 1875. год., II. изд. 1892. год.), неговата радикално-публицистична дѣйность, която захваща въ 1845. год. съ неговото сътрудничество въ радикалното пѣмско списание, що починахъ да издаватъ въ Парижъ Марксъ и Руге, и неговата социалистическа агитация, що захваща съ „Манифеста на комунистическата партия“, издаденъ отъ Маркса и него въ 1848. год., ни показватъ, какво Енгелсъ (1820—1895), този синъ на богатъ пѣмски търговецъ въ Англия, почти цѣлия си животъ прѣкара въ самоотвържено служене на идеята. Толкова по-бѣлѣжитъ е този фактъ, че Енгелсъ се занимаваше съ търговия, не само прѣди да захване своята кому-

нистическа агитация (1843—1844), но че и слѣдъ издаването на „Манифеста“, слѣдъ неговата „интернационална“ дѣятелностъ той пакъ прѣгърнѣ занаята на своя баща въ 1850. год. като простъ служещъ (Commis), додѣто той станѣ въ 1864. год. съдружникъ (Associé). Въ 1869. год. той напуснѣ търговския занаятъ, изключително се прѣдаде на научно-агитаторската дѣйностъ и умрѣ манхлата година като богаташъ-милионеръ, като успѣ да издаде научното за-вѣщание на своя другаръ Марксъ — свѣршѣка на неговото съчинение „Капиталътъ“.

Когато Марксъ се сдружи съ Енгелса, единиятъ бѣше на двайсетитри-годишна, другиятъ на двайсетипетъ-годишна възраст, и отъ тогава тѣ почти половина столѣтие заедно пишехъ, заедно мислехъ, та мѣчно е да се установи, какво е създавъ единиятъ, какво другиятъ. Тѣ водѣхъ усърдна кореспонденция, почти катадневно пращахъ писма, въ които анализавахъ най-разнообразнитѣ свѣрѣшени политически и теоретически научни въпроси. Особено е интересенъ периодътъ 1850 до 1870. год., когато Марксъ живѣше въ Лондонъ, а Енгелсъ въ Манчестеръ. Само когато ще бѣдѣтъ напечатани тѣзи писма, донѣгдѣ ще бѣдемъ въ състояние да установимъ участието на всѣки отъ тѣхъ. Своео писателско отношение къмъ Маркса Енгелсъ е описалъ шеговито слѣдъ смъртъта на своя другаръ въ едно писмо: „Прѣзъ цѣлия си животъ азъ свирѣхъ втората цигулка и мислѣхъ, че сполучихъ да станѣ виртуозъ въ това отношение. Сега, когато азъ като прѣдставителъ на (създадената) теория трѣба да свирѣхъ първата цигулка, трѣба добръ да се пазѣхъ, да не би да се посрашимъ.“ Когато излѣзе Енгелсовото съчинение за английскитѣ работници, Марксъ нѣмаше никакви самостоятелни оригинални възгледи върху социално-економическия въпросъ. Това съчинение му даде потикъ и главно упѣтване къмъ самостоятелни издирвания на английския животъ, които му послужихъ като важна основа на неговия наученъ градежъ. И прѣди Енгелса бѣхъ издадени солидни опити по „дескриптивната политическа економия“, така работитѣ на англичанитѣ Kay (1832), Gaskell (1833) и французитѣ Frégier (1839), Buret и Villermé (1840) и др., обаче Енгелсовиятъ трудъ се отличава главно съ онѣзи общи теоретически възгледи, които дигнахъ този трудъ надъ чисто описателнитѣ издирвания. — Слѣдъ това съчинение Енгелсъ вече работи почти изключително съ Маркса, за да създадѣтъ онази система, която тѣ нарекохъ „наученъ социализъмъ“, и ето защо трѣба прѣди всичко да имаме прѣдъ видъ този плодъ на Марксъ-Енгелсовата задружна дѣйностъ. Марксъ и Енгелсъ, и двамата граждани отъ прирейнскитѣ провинции, дѣто най-силно господствувахъ идеитѣ на първата френска революция и дѣто бѣше силенъ протестътъ противъ присъединението на тѣзи провинции къмъ ненавистната Прусия слѣдъ Виенския конгресъ, бѣхъ отъ природа революционни натури, натури, въ които непрѣкъснато горѣше пламъкътъ на протеста, на критиката, на неуморната борба за идеала. Отъ друга страна тѣхното дългогодишно прѣбѣждане въ Франция и Англия, много по-свободни страни, отколкото тѣхната нѣмска татковина, още повече усили тѣхния протестуващъ духъ, що съставя главната основа на тѣхната научна дѣйностъ. Къмъ това се присѣдини учението на Хегела, този строго консервативенъ възпитателъ на толкова крайно-радикални, революционни младежи: русина Бакунина, французина Прудона, германцитѣ Маркса и Енгелса и много,

много други. И това влияние на нѣмската философия Енгелсъ опрѣдели въ 1891. год. съ слѣдните думи: „Ние нѣмскитѣ социалисти се гордѣемъ, че произлизаме (abstammen) не само отъ Сенъ-Симона, Фурье и Оуена, но и отъ Канта, Фихте и Хегела. Нѣмското работническо движение е наслѣдникъ на нѣмската класическа философия.“ Това трансцендентално философствуване повлия въ висша степенъ лошо върху цѣлата система на Маркса и Енгелса. Ето какво казва професоръ Зомбартъ: „Съ тая напълно недостатъчна критика на познанието (Erkenntniskritik) се създавахъ въздушните замъци на «диалектичния процесъ». Оттукъ и произлиза обстоятелството, че ние навсѣкѣждѣ (auf allen Ecken und Enden) въ марксизма срѣщаме онази «застарѣла формалистика» (antiquirte Formalistik), която трѣба да отстранимъ, ако искаме да разберемъ същността на учението. А отъ друга страна — и това е най-важно, на Марксовата система въ важни отдѣли липсува удовлетворително обоснование на познанието (erkenntnistheoretische Begründung); и двамата бѣхъ съвсѣмъ правовѣрни (gutgläubig) . . . Формулуването на тѣхната теория е съвсѣмъ неудовлетворително, и нейната несъстоятелностъ е вече доказана отъ науката: понятието «законосъобразностъ» (Gesetzmässigkeit), върху което тѣ съградихъ цѣлата си еволюционна теория, е едвамъ изслѣдвано отъ тѣхъ. Накжсо казано, сега вече ние можемъ до извѣстна степенъ рѣшително да кажемъ, че формата на марксовото учение не може да издържи сериозна критика. Разбира се, че отъ това не слѣдва, че всичкитѣ учения на Маркса сѣ невѣрни. Прѣди всичко Марксъ и Енгелсъ приехъ въ основата на своята система еволюционната теория, утѣмелена отъ Конта. Обаче трѣбаше да се рѣши спорниятъ въпросъ, дали идеята или материята, дали идеалитѣ или материалнитѣ интереси сѣ главнитѣ стимули въ еволюцията. „Развитието на материалното производство е основата на обществения животъ и на историята“, заяви Марксъ, а пъкъ, споредъ Енгелса, тѣ направихъ „откритието“, че „навсѣкѣждѣ и винаги политическитѣ обстоятелства и събития могатъ да се обяснятъ съ економическитѣ фактори“, съ една дума, споредъ Енгелса марксизмътъ създаде историческото гледище, споредъ което „всички събития и прѣдставления, всѣка политика, философия, религия се обясняватъ съ материалнитѣ и економическитѣ условия на дадена епоха“. За жалость, тѣзи възгледи се затѣмняватъ благодарение на това, че Марксъ-Енгелсъ еднажъ казватъ, че економическитѣ условия „обясняватъ“, другъ пѣтъ, че тѣ „опрѣдѣлятъ“, и трети пѣтъ, че тѣ „обуставятъ“ цѣлия общественъ животъ, — нѣща съвсѣмъ различни, които показватъ, че и за самитѣ „откриватели“ въпросътъ е билъ малко неясенъ. Като турятъ въ основата на своята система изключително материални интереси, тѣ съглеждатъ въ цѣлата история само борба на класоветѣ (Klassenkämpfe), които главно произлизатъ отъ обстоятелството, че формитѣ на живота не се съгласяватъ съ неговото съдържание, юридическо-социалнитѣ наредби съ начина на производството. Отъ тази борба ще произлѣзе побѣдата на новитѣ производствени елементи, защото именно економическитѣ фактори иматъ рѣшаващо влияние въ тази класова борба. Оттукъ ще произлѣзе, споредъ марксизма, тържеството на социализма!

Отъ цѣлата форма на системата надали ще остане нѣщо. Затуй пъкъ извѣстни части отъ тази система ще трѣба по-точно да се фор-

мудуватъ, за да бждатъ приети отъ социалната наука. Извѣстни части на системата, особено онѣзи, които се отнасятъ къмъ аграрния въпросъ, трѣба да се изфърлятъ. Не ще съмнѣние, че почти всички части на марксизма се срѣщатъ и до него, обаче той съсрѣдоточи тѣзи идеи въ една система, неговата критика на капиталистичното производство принесе не малко полза на научния напредѣтъ. Въ създаването на тази система Енгелсъ зинаше по-големо участие, отколкото той самъ казва; особено силно бѣше неговото практическо влияние върху развитието на работническото движение. Отъ друга страна при всичката си реалностъ, въ марксистическата система има доста утопични принципи: така тѣхното гледище, че въвеждането на частната собственостъ е било първото грѣхонадане на човѣчеството и че съ прѣмахването на този институтъ ужъ щѣлъ да настѣпи идеалниятъ животъ безъ борба и прѣципи. Сѣщо така още отъ 1845. год. и двамата бълнувахъ за прѣврати, революции, които ще създадатъ идеалния социалистически строй.

Като съвѣтникъ за по-младитѣ държави, дѣто захващаше марксистическото движение, Енгелсъ играеше голѣма роля и бѣше единъ видъ „Пития“ за тѣхъ. Обаче онова, което той можа да създаде и което получи трайни корени, — това е интернационалността на работническото движение. Нѣщо ново той не можа вече да създаде, а пъкъ работническото движение се нуждае отъ нови сили, неговата програма отъ реформи. Споредъ Зомбарта социалъ-демократическото движение се намира въ надвечерието на извѣстни промѣни, и на прага на селския въпросъ ще се рѣши неговата бѣднина (*An der Schwelle der Bauernschaft wird sie über ihr zukünftiges Schicksal entscheiden*). Въ много „системата“ е остарѣла, нуждае се отъ подновяване, „*damit das Salz nicht dumm wird*“, както остроумно заврѣшва авторътъ.

Интересната, ако и кратка студия на Зомбарта е сериозенъ приносъ къмъ историята на марксизма. Зомбартъ направи опитъ, поне въ общи черти да се установятъ онѣзи основни принципи, които трѣба да се изфърлятъ отъ Марксъ-Енгелесовата система, и онѣзи, които, разширочени и поправени, ще станатъ важни съставни части на социалната наука. А само въ тази посока лежи пътятъ къмъ разрѣшение на въпроса, какви научни заслуги трѣба да се припишатъ на двамата дѣйци. Студията на Зомбарта е най-сетнѣ сполучливъ опитъ, да се махне правотѣрността на „системата“, защото Марксъ и Енгелсъ не бѣхъ непогрѣшни като папата, що особено не искатъ да признажатъ онѣзи умствено ограничени послѣдватели на Маркса, които го накаралъ, както казватъ, да заяви: *«Moi, je ne suis pas Marxiste»* — азъ не съмъ марксистъ.

Б. Минцесъ.

Алоисъ Стрѣнадъ, Стереометрия за горнитѣ гласове на гимназиалнитѣ училища. — Праволінейна тригонометрия за горнитѣ класове на гимназиалнитѣ училища. — Сферическа тригонометрия за горнитѣ класове на гимназиалнитѣ училища. Прѣвелъ отъ чешки А. В. Шоурекъ.

Тия три учебника, заедно съ планиметрията отъ сѣщия авторъ, която излезе прѣди нѣколко мѣсеца, съставятъ единъ пъленъ курсъ по елементарната геометрия. Съ прѣвеждането на тия книги г.

Шоурекаъ принася голѣма услуга на нашитѣ гимназии, които до сега бѣхъ лишени отъ цѣль курсъ по геометрията отъ единъ и сѣщъ авторъ. Материалътъ, който е изложенъ твърдѣ свързано и систематично въ тия учебници, не изтѣзва отвѣтъ кръга, опрѣдѣленъ отъ нашата програма за горнитѣ гимназиални класове. Дефинициитѣ, обясненията, теоремитѣ и доказателствата сѣ кратки и ясни, фигуритѣ прѣвъзходни — качества, каквито трѣба да има добъръ учебникъ по геометрията. Прѣводътъ е сполучливъ. Учителитѣ, които бихъ въвели тия учебници, могатъ да очакватъ и сигуренъ успѣхъ, доколкото, разумѣва се, успѣхътъ може да зависи отъ качества на единъ учебникъ. При второ издание на тия учебници бихме посвѣтвали г. Шоурека, да помѣсти къмъ всѣки параграфъ по нѣколко добри избрани задачи, което ще улесни твърдѣ много учителитѣ въ търсенее подходящи примѣри и задачи.

Василъ Н. Икономовъ, Аритметика за първи и втори класъ на срѣднитѣ училища и горния курсъ на основнитѣ училища. Пето прѣработено издание. 1896. Ц. 2 л. — Аритметика за трети класъ на гимназитѣ и народнитѣ класни училища. Трето прѣработено издание. 1896. Ц. 3 л. 20 ст.

Вече пето, респективно трето издание въ четири години, това не е лошъ знакъ за достойнствата на тия учебници. Безъ съмнѣние аритметиката на г. Икономова е една отъ най-добритѣ у насъ. При едно просто и външно сравнение само може човѣкъ веднага да забѣлѣжи редъ прѣдметва, съ които разгледваниятъ учебникъ се отличава. Систематичността въ сгруппиранъето и означението на твърдѣ разнообразния материалъ, избѣгванъето на излишни подраздѣления на многобройни параграфи, употрѣбението на разни шрифтове за правила, пояснения, термини, примѣри, задачи, както и чистиятъ и ясенъ печатъ, това сѣ редъ условия за единъ добъръ учебникъ, каквито ги има горниятъ. Но и ако внимемъ по-отблизу въ самото изложение на материала, ще забѣлѣжимъ веднага, че имаме прѣдъ себе си трудъ, който е плодъ на многогодишна дѣятелность. Нѣма въ тоя учебникъ да срещнемъ такива излишни повторения, не намѣсто поставени работи и безсмислени изражения, неумѣстни примѣри и пр. Г. Икономовъ, благодарение на добитата си опитность, е изложилъ аритметическия материалъ съ крайна ясность и прецизность. Многобройнитѣ добри избрани и хубаво изработени примѣри и голѣмото число методично наредени задачи уголѣмяватъ твърдѣ много достойнствата на учебника.

Не ще и дума, че ако човѣкъ земе да придирава повечко, ще намѣри въ разгледвания учебникъ нѣкои и други насажи, върху сполучливостъта на които може да се спори, но изобщо учебникътъ е сполучливъ и може свободно да се прѣпоръчва най-горещо на вниманието на учителитѣ по аритметика.

Въ новото издание г. Икономовъ е направилъ нѣкои значителни измѣнения; тъй той е увеличилъ числото на задачитѣ почти на двѣ пѣти: въвелъ е по-систематично и по-сполучливо означение на мѣрнитѣ по метричната система, и пр. Едно нововъведение обаче не намѣрваме сполучливо, то е необщоприетото означение на децималитѣ въ десетиничнитѣ дробни съ по-малки цифри: такова едно означение

за търговците може да е полезно, но за училищата от педагогични съображения то не може да се препоръча. Начинътъ, по който се изважда понятието за десетична дробъ, изисква, да се запази същото означение както за цѣлитѣ единици. Мисля, че г. Икономовъ отъ опита, който ще направи прѣзъ текущата учебна година, ще се убѣди за несполучливостта на това нововъведение.

Антунъ Цувай, Смѣтане съ прибавка изъ геометрическото чѣртание за четвърто отдѣление. Прѣвелъ отъ хърватски Василъ Н. Икономовъ. Ц. 80 ст.

Тая е последната отъ книжкитѣ по смѣтане отъ Цувая, прѣведена отъ г. В. Икономова. Книжкитѣ на Цувая по смѣтане сѫ собствено сборници отъ задачи твърдѣ разнообразни и методично наредени. Всѣка група задачи е прѣдшествувана съ изяснение на правилата, по които ще се рѣшаватъ. Прибавкитѣ изъ геометрическото чѣртание къмъ книжкитѣ за III. и IV. отдѣление съдържатъ не само задачи, а и всички необходими обяснения на основнитѣ геометрически понятия и образи. Въ книжката за IV. отдѣление геометрическиятъ материалъ състои въ измѣрване плоското съдържание на нѣкои най-прости фигури, както и повърхнината и обема на най-проститѣ тѣла.

Д-ръ Фр. Райдтъ, Обща аритметика и алгебра. Ръководство за срѣдни учебни заведения. Прѣвелъ Павелъ Ихчиевъ. Пловдивъ, Хр. Г. Дановъ, 1897 (?).

Алгебрата на Райта (D-r Friedrich Reidt) е една отъ най-разпространенитѣ въ Германия; тя е прѣтърпѣла тамъ нѣколко издания, и нѣмската критика многократно се е отзовала твърдѣ ласкаво за нея. Прѣводжането на подобни иностранны учебници трѣба да посрѣщаме съ отворени рѣцѣ и да насърчаваме всячески. Манията за съставяне (собствено компилиране) лоши учебници може само по тоя начинъ да се изцѣри. Прѣводътъ, ако и да е разборчивъ, но на много мѣста непобългаренъ; прѣводачътъ се е влиялъ доста много отъ нѣмската конструкция. При второ издание трѣба г. Ихчиевъ да се постави да прѣмахне тоя недостатъкъ. Тѣй както ни се прѣдставя сега обаче прѣводътъ, ние можемъ свободно да го препоръчаме на г-да прѣподавателитѣ. Една доста важна забѣлжка ще си позволимъ тука да направимъ. Въ прѣвода на г. Ихчиева, както и въ всички почти наши учебници по математика, има голѣмо число погрѣшки, отъ които само нѣкои се указватъ. Това е единъ голѣмъ недостатъкъ. Въ чужди, напр. нѣмски, учебници погрѣшки твърдѣ рѣдко се срѣщатъ и сѫ даже забранени. Напр. въ нѣмската алгебра на Райта нѣма нито една отбѣлжана печатна погрѣшка. Не е ли възможно, и нашитѣ издатели на учебници да бждатъ въ това отношение по-внимателни и да прѣгледватъ по-строга коректуритѣ, прѣди да се печата учебникътъ окончателно. Но ние бързаемъ по-скоро да приберемъ паритѣ на ученицитѣ!

ИЗЪ НАШИТЪ И ЧУЖДИТЪ СПИСАНИЯ.

Единъ отговоръ.

(Дело, год. III., септембар.)

Познатата на българскитѣ читатели брошура „Политиката на турското правителство спроти българитѣ въ Македония“ е обърнала върху си вниманието и на нѣкои отъ по-виднитѣ сръбски писатели. Въ сръбския журналъ „Дело“, въ септемврийската книга, е обнародвана една дълга критика, която е издадена и на особенъ отпечатъкъ. Критикътъ „Свет.“ е единъ отъ младитѣ учени сърби, добръ познатъ на софийското професорско общество. Неговиятъ трудъ заслужва особено внимание отъ българска страна, понеже той е единъ отъ малцината брата сърби, които сж съзнали, че сърбитѣ и българитѣ, ако искатъ да бждѣтъ свободни и независими, трѣба да живѣятъ сговорно.

Ний ще се помъчимъ да разгледаме труда на г. Свет., колкото се може хладнокрѣвно, както той съвѣтва въ встъплението си, което завзема първитѣ четири страници.

Това встъпление е написано вѣщо. Отъ него виждаме, че авторътъ познава добръ източния въпросъ, виждаме още, че той желае българо-сръбскитѣ недоразумѣния да се разглеждатъ, както отъ насъ тѣй и отъ сърбитѣ, колкото се може по-обективно, за да може единъ денъ да се намѣри пътъ за сговоръ. Г. Свет. силно въстава противъ ония патриоти-шовинисти, които иматъ за цѣль, да раздухвватъ националната вражда между сърбитѣ и българитѣ, да заблуждаватъ общественото мнѣние, за да печелѣтъ лека слава или пари. Жално е само, че авторътъ, както ще видимъ по-нататъкъ, не е можалъ да се удържи на онази височина, която тѣй горещо проповѣдва.

Г. Свет. съвѣтва държавниците на българитѣ и на сърбитѣ, на които задачата при сегашното положение на работитѣ въ Турция е много трудна и постовѣтъ имъ много отговорни, да бждѣтъ внимателни и обзорливи, да не въспиратъ общественото мнѣние, но и да не насърчаватъ такова обществено течение, което може да доведе до грозни послѣдци, както въ 1885. год.

За разрѣшението на източния въпросъ споредъ сръбския писател, силитѣ на малкитѣ балкански държавници сж слаби, и тѣ, българитѣ и сърбитѣ, трѣба да търсѣтъ опора въ Русия (стр. 2. на особенния отпечатъкъ).

Ако се вгледаме сериозно въ нашата литература и въ дѣйствиата на нашитѣ правителства досега, ще заблѣжимъ, че лекцията, която чете г. Свет. въ прѣдисловието си, не се отнася толкози къжъ

насъ. Ако има въ какво да се кори българската интелигенция, то не ще е въ шовинизъмъ, а въ прѣкалено равнодушие къмъ съдбата на своитѣ братя отвѣдъ границитѣ на княжеството. Даже минжлогодешното македонско движение не можа да произведе нужната реакция въ очвръстѣлата наша интелигенция, извънредно обладана отъ грижи за материални облаги. Та не само интелигенцията отъ княжеството, ами сжщо тѣй голѣмо множество македонски българи, които сж по-развити, забравятъ, съ малко изключение, грозната съдба на своето отечество, щомъ намѣрижтъ топло мѣсто въ княжеството. А колкото за нашитѣ правителства, и рѣчь не трѣба да се отваря. Тѣ сж толкова много били заняти съ безконечнитѣ избори, съ лютитѣ вхтрѣшни борби за удържане на властѣта, съ мнимитѣ вхтрѣшни врагове на отечеството, щото рѣдко имъ е оставало врѣме да се сѣщатъ за ония българи, които се намиратъ подъ турска властъ. Ако въ нѣкои случаи българскитѣ правителства сж обръщали погледитѣ си къмъ Македония, то не е било толкозъ отъ чисто побуждение, да помогнатъ на своитѣ сънародници, а да подигнатъ падналия си престижъ въ общественото мнѣние въ княжеството, или пъкъ да уреджтъ нѣкои свои мѣстни интереси. Не е тѣй работата въ Сърбия. Тамъ и до денъ днешенъ има публицисти и писатели, които не само че не допущатъ да се спомене за съществуваньето на българи въ Македония, ами отричатъ такива и у добра половина отъ българското княжество. Сръбското правителство отъ 20 години насамъ не е било толерантно не само къмъ македонцитѣ въ Сърбия, които сж се осмѣлявали да се наричатъ българи, но и къмъ жителитѣ отъ княжеството, които сж били въ Бѣлградъ. А нетърпимостѣта къмъ българитѣ отъ Македония достига повѣкога до крайни размѣри. Всеки македонецъ, който е пжтувалъ прѣзъ Сърбия, знае недобритѣ обноски на пограничнитѣ сръбски власти въ Христовецъ къмъ тѣхъ. Хлѣбаритѣ, млѣкаритѣ, механджиитѣ македонци проваждахъ минжлата година парични помощи до софийското македонско дружество, даже дохождахъ нѣкои да се записватъ доброволци, но въ Бѣлградъ никой явно не посмѣи да изповѣда, че е българинъ. Когато писачътъ на тѣзи редове укоряваше веднажъ въ Бѣлградъ една група македонци, защо не смѣихъ да се наричатъ българи, отговорихъ му, че ако направихъ това, не можѣтъ да живѣихъ въ Бѣлградъ.

Какъ може да се разясни фактътъ, че въ София има сръбска колония, а въ Бѣлградъ нѣма българска, когато тамъ половинъ столѣтие сж се стичали българи?

Въ Русе на българска служба има македонецъ, който проповѣдва сърбизма, на когото сестрата е сръбска учителка въ Скопье. Въ София има единъ голѣмъ гъркоманъ и гонителъ на българитѣ въ Киречъ-Кьой, който търгува свободно съ варъ. Никой досега не е обрънжлъ внимание на тия хора, както и на други тѣмъ подобни. Нито въ Бѣлградъ, нито въ Атина е възможна тази търпимостъ.

Всеко сръбско правителство отъ десетина години насамъ е туряло въ своята програма на първо мѣсто македонския въпросъ, за да печели между общественото мнѣние.

При това положение на работитѣ, редоветѣ, които въ увода си е написалъ г. Свет. сж извънредно умѣстни. Ние прѣпорѣчваме горещо тия редове и на нашата интелигенция и на нашето правителство.

По-нататък г. Свет. търси главната цѣль, които е подбудила автора на брошурата, да я напише, и критикува направлението му и аргументитѣ, съ които си служи. Споредъ него българскиятъ писателъ е ималъ за цѣль, „да обнародва дѣйствия, които ако и да не сж свършено истинни, способни сж да подигнатъ патриотическото осѣщанье, да тласнатъ общественото мнѣние по посока, която би довела България до неприятелски дѣйствия спрѣмо Турция“. По тоя начинъ покрай критския и арменския въпросъ да се изнесе на сцената и македонскиятъ; та съ това, като се дава още по-голяма възможность на Англия да бърка работитѣ въ Турция, да се доведе по-скоро на сцената въпросътъ за съществуването на Турция като държава въ Европа. Понеже това нѣщо е противоположно на стремежитѣ, които засега има руската политика спрѣмо Турция, а отъ друга страна авторътъ на българската брошура се вижда да е русофилъ, то г. Свет. намира една голѣма парадоксалность въ книгата.

Сръбскиятъ писателъ не е могълъ да улучи главната цѣль на брошурата. Главната цѣль на книгата е, да се посочи на българския народъ, какъ турското правителство се е завзело систематично, да съсипе българското население въ Македония, не толкозъ затова, защото е българско, а защото като болшинство въ тази областъ, като напръдничаво въ образованието, като свързано съ тѣсни връзки съ княжеството, е опасно за турската властъ въ Македония — нѣщо, което турцитѣ въ Македония днесъ явно говорятъ. И като се посочи това убийствено положение на българското население отвѣдъ Рила и Родопитѣ, да се напомни на българитѣ отъ княжеството, че тѣ сж длъжни да се погрижатъ за участъта на злочеститѣ си братя, които европейската дипломация остави въ тежко робство, за да умаловажи резултатитѣ на голѣмата освободителна война и да даде животъ на турската държава; а българското правителство, като изражение на интереситѣ на българския народъ, да се накара да потърси по-енергични мѣрки за турянье край на убийствената турска политика спрѣмо българитѣ, ако не иска единъ денъ и то да бжде изненадано отъ непрѣдвидѣни събития.

Не е необходимо нужно сега, да се дохожда до открити стѣлкновения съ Турция за запазване интереситѣ на българитѣ. Българското правителство има и други срѣдства, които могатъ да доведатъ до подобръние участъта на българитѣ. Тѣ трѣба всички да се турятъ въ дѣйствие, и най-накрая, когато не остане никакъвъ изходъ, трѣба да се помисли за война. Колкото и да сме противници на войната ние я намираме за необходима и наложителна, щомъ не остане никое друго срѣдство за спасение на българитѣ въ Турция. Българското правителство трѣба да бжде готово за войната, макаръ че не трѣба да я прѣдизвиква.

Относително парадоксалността, която г. Свет. съглежда у българския авторъ, има да кажемъ слѣдното: както българската, тъй

и сръбската интелигенция, която намира, че доброто на славянскитѣ народи въ Балканския Полуостровъ изисква, ако да се държатъ до Русия, е длъжна да бѣде искрена и ясна спрѣмо руситѣ. Тази интелигенция трѣба открито да изказва своитѣ мисли, да не лицемѣри прѣдъ руситѣ, за да прави врѣменно удоволствие на ръководителитѣ на руската политика. Нека рускитѣ държавни мъже знайтѣ всѣкога истинскитѣ стремежи на балканскитѣ народи, за да не послѣдватъ грѣшки и разочаруваня. Ние българитѣ се стремимъ къмъ освобождението на Македония отъ тежкото турско иго. Вѣковната руска политика е била сѣщо за освобождението на христианитѣ. Плодъ отъ това стремление е освобождението на Сърбия, Румѣния, Гърция и България, плодъ бѣше и свети-стефанскитѣ договоръ, който прѣдвиждаше и освобождението на Македония. Ако врѣменно руската политика се е отклонила отъ вѣковния пътъ, това не ни задължава насъ ни най-малко, да се отричаме отъ длъжноститѣ, които ни се налагатъ спрѣмо злочеститѣ роби въ Турция. Чудовищно би било, да се завземемъ да търсимъ мѣрки за поддържане на убийственото и страшно иго върху христианитѣ въ Турция. Ако отъ врѣме на врѣме се появяватъ между насъ и между сѣрбитѣ лица, които проповѣдватъ запазването на Турция, това сж хора неискрени.

Сръбскитѣ писатели, като критикува българската брошура и цѣлитѣ, които тя прѣслѣдва, излиза отъ двѣ ръководещи начала: безнационалността на македонската маса и политическитѣ нужди на Сърбия. Намираме за нужно да се спремъ повече върху тия начала.

Болшинството отъ сръбскитѣ писатели, които сж се занимавали въ най-ново врѣме съ македонския въпросъ, проповѣдватъ, че тая страна е населена съ чисти сѣрби, и че български агитатори подъ защитата на българската екзархия, възползувани отъ немарливостта на сѣрбитѣ отъ Сърбия, сж успѣли да натрапѣтъ чуждо име на народа. По-умѣренитѣ сѣрби, въ родѣ г. Свет., г. Миловановича, покойния Карича, твърдятъ, че македонцитѣ сж славяни, които съставяватъ нѣщо като прѣходъ между българитѣ и сѣрбитѣ. Тѣ, македонцитѣ, нѣматъ съзнание. Тамъ, дѣто българскитѣ агитатори сж успѣли да отворѣтъ български училища, македонската интелигенция е усвоила българско име, но масата си е останала безнационална, и понеже има въ нея симпатии къмъ сѣрбитѣ, то успѣхътъ на сръбската пропаганда е достатъчно осигуренъ.

Понеже българскитѣ автори на брошурата, като твърди, че Македония е географично и етнографично принадлежи на България, не е намѣрилъ за нужно, да дава за това доказателство, то и сръбскитѣ критикъ не е счелъ за нужно, да оборва това твърдение, „противъ което, казва той, може да се изнесатъ толкова доводи, и то основателни, колкото и за него“ (стр. 7.).

Вече, споредъ г. Свет., на много мѣста въ Македония добъръ дѣлъ отъ населението се счита за сръбско, и ако успѣхитѣ на сѣрбитѣ не сж такива, каквито трѣбаше да бѣдѣтъ, то една отъ голѣмитѣ причини на това трѣба да се търси въ турското правителство, което сиира сръбското развитие, защото турската история учи турцитѣ, че тѣ сж добили цѣлата областъ съ мечъ отъ сѣрбитѣ, че тя е пълна съ сръбски наметници отъ минхлото, че въ нея се е ширилъ

Брали-Марко, че пѣснитѣ ѿ сѣ проникнаѣтъ съ сръбски традиции, че обичаитѣ на македонцитѣ сѣ сжѣтитѣ, каквито сѣ и на сѣрбитѣ, че езикътъ на македонцитѣ, раздѣленъ на много говори, се приближава по своятѣ морфологични и фонетични особености ту къмъ сръбския, ту къмъ българския езикъ, служейки като прѣходна зона отъ единия къмъ другия (стр. 12.).

Доколко турцитѣ се учѣтъ отъ своята история, и доколко тѣ разбиратъ отъ пѣснитѣ и обичаитѣ и отъ морфологичнитѣ и фонетичнитѣ особености на езика на населението, което владѣхтъ, оставяме да сжжѣтъ читателитѣ, а ние ще се повърнемъ върху националната самосъзнателностъ на македонското славянско население, която се оспорва отъ г. Свет. и отъ други негови събратя.

Какъ се е наричало славянското население въ днешна Македония въ минхлитѣ вѣкове и какъ сѣ го наричали другитѣ народи, които сѣ имали съприкосновение съ него, нѣма да говоримъ тука. Това е една добра задача за нѣкой отъ нашитѣ млади историци.¹⁾ Ние ще обърнемъ вниманието на сръбскитѣ учени върху това, какъ се е наричало самѣ това население въ днешния вѣкъ, и набѣрзо ще споменемъ, какъ сѣ го наричали ония, които сѣ го познавали.

Македонскитѣ славяни, колкото и да сѣ били потѣпкани отъ гръцката духовна властъ и отъ тежкото политическо иго, колкото и да сѣ останжли надирѣ въ националното си развитие, все сѣ имали помежду си мѣже по-развити, било търговци, било духовници, било учители, които отъ вѣме на вѣме сѣ издигали гласа си още отъ началото на днешното столѣтие и заявявали народността си. Имаме вече цѣль редъ най-неопровержими доказателства, че тѣзи по-първи мѣже, които сѣ излизали изъ народа, сѣ се наричали българи. Тѣй сжщо първитѣ славянски общини въ Македония, които поведохъ борба съ чуждото духовенство, излѣзохъ на сцената като български общини. За да не би да ни се натяква, че тия македонски мѣже и македонски общини сѣ се повлиявали отъ българското движение въ сѣверна или южна България, ще споменемъ за българското национално пробуждање въ Македония, което ставаше успоредно съ онова въ сѣверна и южна България, и ще говоримъ за такива македонски мѣже, които сѣ дѣйствували изключително въ Македония, безъ да сѣ се докосвали до мизійскитѣ и тракийскитѣ си събратя. Подирѣ това ще поискаме отъ г. Свет., да ни покаже, кои македонци, очувани не въ Сѣрбия, сѣ дѣйствували и дѣйствуватъ въ Македония като сѣрби?

Почваме съ Кирила Пейчиновича — единъ отъ най-старитѣ и най-заслуженитѣ македонски български мѣже. Той е родомъ отъ с. Теарце, Тетовска околия. Родилъ се е въ края на минхлото столѣтие, около 1785—90. год. Възпитавалъ се е въ дебърския манастиръ Св. Иванъ, постригалъ се е въ Хиландарския манастиръ, под-

¹⁾ За любознателнитѣ читатели ние посочваме извѣстия трудъ на руския историкъ Викентіа Макушевъ. Историческія разсысканія о славянахъ въ Албаніи въ средніе вѣка*, Варшава 1871. — По този въпросъ сѣ писали доста много нашиятъ почтенъ историкъ М. Дриновъ и писателътъ А. Поповъ, но досега липсува единъ мѣленъ трудъ.

повилъ е Лешкия манастиръ, въ Тетовско, дѣто е игуменувалъ, билъ е игуменъ и въ Марковския манастиръ, въ Скопската околия, и е починалъ въ 1845. год.¹⁾ Този Кирилъ е написалъ въ началото на днешния вѣкъ една книжка, наречена „Огледало“, и я напечаталъ въ 1816. год. въ Пеща. Заглавието на тази книжка най-ясно показва, какъ съ се наричали славянитѣ въ скопския край. Това заглавие гласи: „Книга сия зовомоя Огледало описася ради потреби и ползования прѣпростѣйшимъ и не книжнимъ языкомъ Болгарскимъ долния Миссии, многогрѣшнымъ въ Иеромонасѣхъ и недостойнѣйшимъ Игуменомъ Краль Марковаго манастиря; иже въ Скопие оу Маркоа река храма свѣтаго великомученика Димитрия Кирилъ Тетоецъ Пейчиновичъ....“ Сръбскиятъ ученъ Новаковичъ изказва съмнѣние, че нѣкой коректоръ въ Будапеща е притурилъ на коричката думитѣ „языкъ болгарскій долния Миссии.“²⁾ Обаче това съмнѣние е много прѣсилено, и то свършено надих, щомъ се намѣри въ Лешечкия манастиръ рѣкописътъ отъ единъ другъ трудъ на сѣщия монахъ, който се зове „Оутѣшение грѣшнымъ“ и е печатанъ въ солунската българска печатница въ 1840. год. На първата страница на тоя рѣкописъ е написано: „Сия книга зовомая Оутѣшение грѣшнымъ поучение со похвали пречистия богородици толкование отъ евангеліе отъ Матеа, зачало ов и.... со истиния свидѣтели отъ книги глаголемия Илія Минантъ со некакви примѣрными историами преведено и исписано Кирилломъ иеромонаха Пейчиновича бившаго игумена Лешачкаго манастиря светаго Атанасія преписано на простий языкъ болгарски долния Миссий Скопскій и Тетовскій....“³⁾

Отъ дѣ е дошло на ума на Кирила Пейчиновича, да пише въ 1816. год., че езикътъ на народа въ „Долна Мизия“, въ Скопско и Тетовско, е български езикъ? По това врѣме нѣмаше нито споменъ за български нѣкакъвъ въпросъ! Българскиятъ народъ бѣ забравенъ отъ цѣлия свѣтъ. Но тоя народъ не билъ забравенъ въ манастирскитѣ огради, дѣто се е училъ и възпитавалъ нашиятъ писателъ. Отецъ Кирилъ не е билъ простъ човѣкъ; той е познавалъ нѣщо отъ сръбската история; ималъ е нѣкакви сношения съ сърбитѣ, защото на горѣпоменхтия рѣкописъ намираме още слѣдното: „Преписахъ сие во манастиръ Лешечки емуже первий ктиторъ светий князь Лазаръ Сербскій во лѣто 1700 по благодати.“⁴⁾ Намираме още загадка, че за печатаньето на книгата е помогналъ тогавашниятъ сръбски князь. „Обаче аще не би помогналъ свѣтлѣйшій пакъ нищо не би било совершенно“ е написано тамъ, дѣто се говори за спомоществувателитѣ на книгата.⁵⁾ Може ли човѣкъ да допусне, че иеромонахъ Кирилъ по нѣкакъвъ необяснимъ капризъ повѣствува на „простий языкъ болгарскій

¹⁾ Вж. А. Шоповъ, Изъ повата история на българитѣ въ Турция. Пловдивъ 1895.

²⁾ Гласъ, XII, 1889. Стр. 13.

³⁾ А. Шоповъ, Изъ новата история на българитѣ въ Турция. Стр. 50.

⁴⁾ Ibid, стр. 52.

⁵⁾ Ibid, стр. 52.

долния Мисей Скопский и Тетовский“, когато е знааятъ славнитъ прѣдания на княза Лазара, когато е виждалъ славната борба на сърбитъ за освобождение когато е получавалъ помощъ отъ сръбския господарь да напечата своята книга? Може-би ще каже пѣкой изтърканата вече фраза на покойния Ястребовъ: боляъ се е неромонахъ Кирилъ да каже, че пише на сръбски езикъ. Ако е тъй, защо не е казалъ, че пише на славянски? Отъ дѣ му е дошелъ на умъ тоя „прешпрости и не книжни языкъ болгарский“, когато въ 1816. год. никому на умъ не дохождало за него вѣнъ отъ Българско?

Съ Кирила Пейчиновича е тѣсно свързано едно друго дѣло, което блѣскаво показва на свѣта, какъвъ е народътъ въ Македония, и отъ какви народни осѣщания сж се движили неговитъ първи мже. То е уреждането на първата българска печатница въ Солунъ отъ Хаджи Теодосия, архимандритъ Синаитски. Като че ли съдбата нарочно доведе тоя монахъ отъ светата Синайска гора въ отечеството на светигъ брата Кирила и Методия, та да въздигне първа българска печатница тамъ, дѣто се е написала първата славяно-българска книга. Архимандритъ Теодоси е роденъ въ гр. Поляннѣ (Дойранъ) въ края на минхлото столѣтие. Станалъ е монахъ въ Синайския манастиръ при Церусалимъ и въ началото на настоящото столѣтие е дошелъ въ Солунъ и кждѣ 1836. год. съ голѣми мжки е основалъ българска печатница. 1) „ѣта типографія основана природнымъ Болгариномъ Теодосіемъ, архимандритомъ Синайскимъ, въ 1839 году“, пише знаменитиятъ руски славистъ Григоровичъ. 2)

Има още едно важно нѣщо. Първиятъ български букваръ е напечатанъ въ първата българска печатница въ отечеството на Кирила Философа, дѣто той е написалъ първото славяно-българско азбуки! И то е напечатано отъ македонски българинъ. Тая залѣлѣжителна книжка носи названието: „Началное Оучение съ молитви оутренния Славяноболгарский и греческия. Напечатана въ градъ Солунъ, со изново типъ: при хаджи напа Теодосиа архимандрита Синаитскаго лѣта (1838). 3)

Тази печатница е изгорѣла и е била подновена отъ отца Кирила Пейчиновича, който е печаталъ въ нея своето „Оутѣшение грѣшнимъ“ въ 1840. год.

Още на 1833. год. сж се досѣтили българитъ въ Солунъ, да търсѣтъ българска книга. Терзийскитъ еснафъ въ тоя градъ, който се е състоялъ отъ дебрани и крушовци, намѣрилъ единъ монахъ чужденецъ, който знааятъ славянски, и проститъ дебрани и крушовци му рекли: „отче молимте учини нама мило како знаешъ книга нашинска серечъ словянска или на по просто бугарски научини тия наши дечица за споменъ вѣченъ твой и за словото да ни не угасни со свѣ и той лубивий старъ самакъ сиречъ по грчки монахъ именемъ Псаия родомъ *рус.* (Русия) не се обленилъ и исполнилъ желаемото на помощи манастири“. 4)

1) А. Шоповъ. Изъ новата история и пр. стр. 3—14.

2) Викторъ Григоровичъ, Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи. Казань 1848 года. Стр. 104.

3) А. Шоповъ, Изъ новата история и пр. Стр. 13—14.

4) Ibid., стр. 54.

Още сжщата година (1833) населението отъ Скопската и Самоковската епархия потърсило отъ Константинополската патриаршия владии българи.¹⁾ Причината, задѣто скопяни искали български владика, била, защото тѣ имали въ началото на сегашното столѣтие владика Захария, родомъ българинъ отъ Скопье, който билъ много добъръ черковенъ служителъ. Захария билъ прѣмѣстенъ въ Призренъ, и подиръ него въ Скопье били четири владии небългари, които много притѣснявали населението. Пита се, какъ е дошло на умъ на скопяни въ 1833. год., да дирижтъ българинъ владика, когато българитѣ отъ Мизия и Тракия още никакъ не се сѣщали за такова нѣщо? Не показва ли това, че славянското население въ Скопье, което още въ XI. в. се наричало българско²⁾, и въ XIX. вѣкъ е било упазило народността си, при все че въ Скопье се короняева Душанъ и че въ XVIII. столѣтие то бѣше подъ Ипекската патриаршия!

Макаръ че патриаршията не удовлетвори исканъето на населението, тя пакъ биде принудена да имъ проводи за владика лице, което знае български и на което майката била българка. Този бѣше Гаврилъ, който казвалъ на населението: „И я сумъ бугаринъ, оти майка ми е бугарка“.

Освѣтъ Пейчиновича отъ скопския край има още много лица, които още въ първата половина на днешния вѣкъ високо издигнахъ гласа си въ полза на своя български народъ. Тукъ ще споменемъ само нѣкои отъ тѣхъ, защото не е въ кръга на такава статия, да се простираме много нашироко. Такъвъ е билъ иеромонахъ Иоакимъ отъ Кичевско, който е билъ учителъ на Пейчиновича и е издалъ на 1819. г. въ Будимъ своята книга: „Различна поучителна наставленія“; такъвъ е билъ по-послѣ Богданъ (сегашниятъ митрополитъ Натанантъ), който се е родилъ въ село Кучевица. Скопска каза, въ началото на днешното столѣтие и е написалъ двѣ забѣлжителни книги: Пріятелско писмо отъ Българина къ пріятелю Гръку. Прага 1852. год., и Движеніе въ скопскитѣ Бѣлокапски села отъ 1860. до 1865. год. Браила.

Отъ 1842. год. се наченва въ Скопье люта борба отъ населението, което искало български владии, български училища и славянско богослужение, срещу гръцката патриаршия, която се противила на това нѣщо. Въ 1848. год. скопскитѣ първенци условили си учителъ въ българското училище Йорданъ Костадиновъ Джино, който е билъ захласнахъ български патриотъ, и прѣзъ цѣлия си животъ е останалъ обокателъ на сърбитѣ и на сръбската книжнина.³⁾ Този Джино, родомъ отъ Велестъ, възпитаванъ по гръцки въ Солунъ, е прѣкаралъ цѣлия си животъ въ борба за възражданъето на българитѣ. Той е намѣрилъ убѣжище въ Сърбия въ най-трудни случаи, писалъ е въ сръбския „Гласникъ“, ималъ е много приятели въ Сърбия

¹⁾ Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 700.

²⁾ Вж. В. Григоровичъ, Историческія разысканія о славянахъ въ Албаніи въ средніе вѣка. Варшава 1871 г. На стр. 7. е написано: Въ 1040. год. възстанѣла България срещу византийцитѣ. Петръ, по прозвание Δελεαυρος, робъ на единъ цариградски жителъ, бѣгалъ въ България и достигналъ Скопье, дѣто билъ провъзгласенъ за царъ. Тогава българитѣ избли въскитѣ гърци...

³⁾ Вж. статията Йорданъ Хаджи Костадиновъ Джино отъ В. Кънчовъ, напечатана въ книга V. на „Български Прѣгледъ“, год. III., стр. 85—107.

и си е оставалъ всекога разпаденъ българинъ. Ето що нише тоя Джино въ 1852. год. за македонскитѣ градове: „Охридъ е за сожаление, защото се гнусатъ (охридянитѣ) отъ своя болгарскій языкъ. Даво Богъ ги уразуми. Дебаръ, Крчова, Галикъ, Река — Болгаре въ зло худи мѣста Тетово, Гостиваръ прости Болгари. Скопие старъ градъ, великъ и чудесенъ, окрестъ него близо 20 манастира зидани отъ ербскій царе. (Скопянитѣ сж) Стари болгари, но како (се) вселили между тѣхъ 10 куки арбаногегорци. променили нрави и го-столюбія болгарскій.“¹⁾

Въ борбата сж се отличили братя Поповичъ, които крѣпили Джино; тѣ били прогонени изъ Туреко отъ властитѣ поради грѣцкитѣ клевети и бѣгали въ Сърбия, дѣто и досега иматъ наслѣдници. Постѣ излѣзли на сцената като борци Зафиръ Малевъ, Карайовевъ и др. и въ 1870. год. окончателно побѣдили и спечелили български владика.

Днесъ въ Скопье има 11.000 души „славяни“, които себе си наричатъ болгари, принадлежатъ на българската черква, иматъ 6 първоначални български училища съ 1100 дѣца, поддържани отъ града, и двѣ класни училища: едното мъжка педагогическа гимназия съ 250 ученика и другото дѣвическо четверокласно съ 50 ученички. Додѣто всички християни, що не влизатъ въ българската черква, едва достигатъ 500 души (и тѣ се състоятъ отъ власи, албанци и болгари, които се гърчеятъ). Г. Свет. е билъ въ Скопье, и вѣрвамъ, че се е убѣдилъ въ това нѣщо. Ако не се е убѣдилъ, нека ни яви, ние ще му посочимъ име по име всички ония човѣци въ Скопье, които се навъртатъ около ербското консулство и се наричатъ за интересъ сърби. Тѣ никога не ще надминатъ 40—50 души. Една телеграма, която напоследъкъ е дадена отъ Скопье до Високата Порта, споредъ »Neue Freue Presse« е носила 50 подписа ербски, които искали сърбинъ владика. Това е послѣдното число, на което могатъ да се облекнатъ сърбитѣ въ Скопье.

Тукъ му е мѣстото да оборимъ документално твърдението на г. Свет., че българското дѣло въ Кумановско, както и въ другитѣ части на Скопската епархия назадва (стр. 17—18.). Напротивъ, въ Скопската епархия българското черковно-училищно дѣло стои много добръ и отъ година на година показва все по-добри и по-добри успѣхи. За да се убѣди всеки, че това, което говоримъ, не сж празни думи, ние ще покажемъ съ числа, какъвъ напрѣдъкъ сж направили българскитѣ училища отъ 1886/87. учебна година до сега въ поменхитѣ мѣста, като се ползуваме отъ печатанитѣ статистики за 1886/87., 1893/94., 1894/95.²⁾ учебна година и отъ ненапечатанитѣ статистики за 1895/96. уч. год., които си доставихме отъ Скопье. Това го правимъ и за българскитѣ читатели, за да се убѣди всеки, че Скопската епархия е била българска епархия и продължава да е българска епархия при всичкитѣ несгоди, въ които е поставена.

¹⁾ Вж. Цариградски Вѣстникъ отъ 1852. год., броеве 94, 95, 96.

²⁾ Вж. Статистика на българскитѣ училища въ Турция за учебната 1886/87. учебна година; Статистика за бълг. училища въ Европейска Турция (Македония и Одринско) за 1893/94. учебна година. Пловдивъ 1895. г.; Статистика на българскитѣ училища въ Евр. Турция (Македония и Одринско) за 1894/95. учебна година. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1896.

Името на казата	Числото на ученицитѣ и ученичкитѣ							
	1886/7		1893/4		1894/5		1895/6	
	въ кла- советѣ	въ от- дѣлен.	въ кла- советѣ	въ от- дѣлен.	въ кла- советѣ	въ от- дѣлен.	въ кла- советѣ	въ от- дѣлен.
Скопска	263	673	247	1038	213	1302	263	1338
Кумановска	—	367	18	639	33	686	35	781
Щипска	102	487	88	955	112	927	135	953
Паланска	11	137	22	347	15	407	21	382
Тетовска	4	454	8	1032	11	1115	13	1285
Качанска	—	230	17	380	28	601	33	760
Малешовска ¹⁾ . . .	—	—	—	443	11	628	23	907
Кратовска	—	248	9	279	8	424	15	420
Всичко	380	2596	409	5113	431	6090	538	6826

Ако бѣхж обстоятелствата малко по-добри за българското черковно-училищно дѣло, то и резултатитѣ щѣхж да бѣдѣтъ несравнено по-добри. Нека се не забравя, че прѣзъ послѣднитѣ три години въ Скопье е валия Хафѣзъ-паша, който си е поставилъ за задача, по какъвто и да е начинъ да спре развитието на българскитѣ училища. Сръбскитѣ пропагандисти могатъ отъ всичко да се оплакватъ, само не отъ тоя паша, на когото българската преса вѣнци вие.

И тъй българското население отъ Скопската епархия, което споредъ руския писателъ Теплоу достига 202.400 души, ²⁾ което има 146 български учебни заведения, въ които се учѣтъ повече отъ 7.000 души ученици и ученички на български книги; което поддържа 185 български екзархийски церкви, 12 български екзархийски манастири и 240 български екзархийски свещеници, ³⁾ — това население изкуствено било побългарено отъ български пропагандисти! За бога, може ли единъ сериозенъ и безпристрастенъ изслѣдвателъ да твърди подобни нѣща?

Ние сме дълбоко убѣдени, че г. Свет. е заблуденъ отъ кривитѣ свѣдѣния, които му сѣ доставени отъ скопското сръбско генерално консулство. Ние твърдимъ на всеуслишанье, че въ Скопската епархия националното самосъзнание стои много високо. Въ града Скопье самъ г. Свет. признава, че имало хора, които сѣ подписвали на сръбски махзари, но си оставали привърженици на българската черква. Това показва, че и най-разваленитѣ элементъ отъ населението, който за

¹⁾ До 1893. год. двѣтъ кази бѣхж съединени въ административно отношение.

²⁾ Греко-болгарскій церковный вопросъ по неизданнымъ источникомъ. Историческое изслѣдваніе В. Теплоу. С.-Петербургъ 1889 г.

³⁾ Споредъ свѣдѣніята, които имаме за Скопската епархия отъ най-достовернъ източникъ, църквитѣ, манастиритѣ и свещеницитѣ, които признаватъ духовното вѣдомство на българската екзархия, сѣ разпрѣдѣлени на кази както слѣдва:

Скопската	каза	има	35 свещеника,	26 церкви	и 6 манастира
Кумановската	"	"	30	27	" 2 "
Кратовската	"	"	29	13	" 1 "
Кочанската	"	"	30	14	" 1 "
Щипската	"	"	31	26	" — "
Тетовската	"	"	25	52	" 1 манастира
Паланската	"	"	20	9	" 1 "
Пехчево (малемъ)	"	"	40	18	" — "

пари си продава „мухурътъ“. нѣма куражъ явно да издѣе противъ своята народностъ.

Позабавихме се повечко върху Скопье, защото тамъ сръбитѣ съ устремили своитѣ погледи най-вече, и защото за Скопската епархия трърди г. Свет., че е вече посърбена.

Прѣминаваме къмъ други македонски дѣйци и общини, които отрано на всеуслишанье съ прокламирали своята народностъ.

Извѣстно е, че създателтъ на българската нова школа е отецъ Неофигъ Рилски. Този монахъ се е родилъ въ Банско (Македония) около началото на днешното столѣтие, училъ се е въ гръцкото училище въ Мелникъ и е посветилъ цѣлия си животъ за възражданьето на българския народъ. Въ всичкитѣ си трудове още отъ най-рания периодъ на живота си о. Неофигъ се е показвалъ като българинъ. Той е написалъ география, която се е печатала въ Бѣлградъ прѣзъ първата половина на сегашния вѣкъ съ помощта на сръбското правителство, и въ тая география е означена Македония като страна българска. ¹⁾

Архимандритъ Анатоли, родомъ отъ Галичникъ (Дебърско), е извѣстенъ като прѣустроителъ на Зографския манастиръ подиръ погрома въ 1820. год. Той е дѣйствувалъ като патриотъ българинъ въ оная отдалечена епоха, по негово настояване съ подновени много нѣща въ манастира. Въ 1823. год. той е убѣдилъ нѣколко одески търговци, да направятъ скъпоцѣнна ризница на иконата Св. Георги Сонгато. На тая ризница на сребърната дъска е написано, че е направена по настояваньето на архимандрита Анатоли съ подаянието на христолюбивитѣ раби божи одески купци „славяноболгарскихъ македонскихъ оуруженцевъ изъ разнихъ епархїяхъ“. ²⁾

Въ 1832. год. велешката община е отворила „славяноболгарско“ училище, издържано отъ църковнитѣ приходи, ³⁾ въ което по-сетия съ се подвизавали мнозина отъ най-извѣстнитѣ български учители, каквито съ били самоковчанинътъ Икономовъ, велешанинътъ Джино, Василъ Поповичъ, Милетичъ, Живковъ и пр. Единъ отъ най-извѣстнитѣ велешки първенци отъ първата половина на днешното столѣтие, Ангелко Палашевъ, възпитанъ въ австрийскитѣ сръбски земи, е ималъ печатъ съ левъ. ⁴⁾ Този многозаслужилъ велешанецъ, който се е срѣщалъ съ Колара въ Виена ⁵⁾ и му е давалъ свѣдѣния за българитѣ въ Македония, е писалъ въ общинския тевтеръ прѣзъ 1847. г. слѣдното: „Азъ грѣшнѣй рабъ Божїй Анѣлько Палашевъ зритель и настоятелъ словеноболгарской училище...“ ⁶⁾ Отъ 1856. год. до 1870. год. българската община въ Велесъ води блѣскава борба съ гръцката патриаршия, която борба биде увѣнчана съ пълна сполука,

¹⁾ Единъ екземпляръ отъ тая география се намира въ библиотеката на Зографския манастиръ, дѣто е видѣна и прѣгледана отъ писача на настоящитѣ редове.

²⁾ Библиотека, год. III., кн. XV., стр. 1.

³⁾ Вж. сегашното и недавното минало на гр. Велесъ. Краткъ очеркъ отъ К. София. Стр. 44.

⁴⁾ Ibid., стр. 49.

⁵⁾ Вж. Ив. Шиниановъ, Личнитѣ сношения на Шафарика съ българитѣ. Бѣлградъ, год. II., кн. XII., стр. 77., бѣлзка втора. Коларъ е именуvalъ този Палашевъ „големъ български търговецъ“.

⁶⁾ Сегашното и недавното минало на гр. Велесъ, стр. 57.

така щото Високата Порта бѣше принудена да впише Велешката епархия въ числото на ония, които се давахъ на българската екзархия направо.

Въ Велесъ сж родени освѣнъ Джино и Палашевъ още мнозина дѣйци, които сж положили цѣлия си животъ за подиганъето на българския народъ. Тукъ ще споменемъ само злочестия поетъ Райко Ив. Жинзифовъ, роденъ въ 1839. год., възпитанъ въ духа на Миладинова. Още отъ млади години той е посветилъ живота си, за да служи на българския народъ. Той е авторъ на нѣколко забѣлжителни стихотворения, отъ които „Кървава кошула“ е образцова. Жинзифовъ е свършилъ университетското си образование въ Москва и съ цѣлъ редъ статии е освѣдомявалъ руското общество за положението на българитѣ въ Македония.¹⁾

Единъ отъ най-виднитѣ борци и дѣятели при възражданъето на българския народъ е Димитъръ Миладиновъ. Този ревностенъ патриотъ, който жертвува живота си за българския народъ, е отъ Струга. Родилъ се е около 1810. год. и се е възпитавалъ на гръцки въ Охридъ и Янина. Той е билъ извѣстенъ елинистъ и прославенъ гръцки учителъ въ Македония, докато не отишелъ въ Босна, дѣто видѣлъ пробужданъето на сърбитѣ. Отъ тамъ той прѣминалъ прѣзъ Сърбия, дѣто славянскиятъ му духъ се пробудилъ, и като се върналъ въ Македония, станалъ най-великиятъ проповѣдникъ на българското събуждане.²⁾ Съ своя сборникъ на български пѣсни Миладиновъ станж извѣстенъ и на учения свѣтъ.

Коя магическа сила накура този македонецъ, да се нарече българинъ, когато славянскиятъ му духъ бѣше събуденъ въ Сърбия? Та и Палашевъ и Джино, и още мнозина други не сж ли черпили отъ Сърбия своята енергия, за да се борятъ срещу гърцитѣ? Защо се не нарекохъ тия борци сърби? . . . „Страхували се отъ турцитѣ“, ще ни отговори може-би г. Свет. Ние ще го попитаме: защо ипекскитѣ, прищинскитѣ, ново-пазарскитѣ славяни се не страхувахъ отъ турцитѣ и се наричахъ и сега се наричатъ сърби?

Да продължимъ. Българскитѣ общини въ Ципъ, Прилѣпъ, Битоля, Охридъ, Солунъ, Воденъ и други градове се основахъ прѣди създаванъето на българската екзархия. Пърличевъ въ Охридъ отъ най-прѣдаденъ елиниъ станж най-ревностниятъ българинъ въ 1861. год. и положи цѣлия си животъ за възражданъето на българщината въ своя край.³⁾ Погърчениятъ Охридъ за чудо и приказъ станж въ петъ год. вжтрѣ най-българскиятъ градъ. Въ 1859. год. охридяни поискахъ българинъ митрополитъ,⁴⁾ а това тѣхно искане паджъ като гръмъ върху главитѣ на синодалнитѣ старци отъ Фенерската патриаршия.

Въ 1855. год. се е наченжло сериозно движение на българитѣ въ Солунъ, и въ 1865. год. учителката Славка Дразилова, родомъ стъ Солунъ, отвори въ града българско училище.⁵⁾

¹⁾ Вж. Жинзифовъ отъ С. С. Бобчевъ. Пловдивъ 1883.

²⁾ Вж. Материали за животоописанието на брати Миладинови, Димитрия и Константина, отъ К. А. Шапкаревъ. Пловдивъ 1884.

³⁾ Вж. автобиография отъ гр. С. Пърличевъ. СбМ. XI., стр. .

⁴⁾ Вж. СбМ. XIII, стр. 625.

⁵⁾ Вж. А. Шошовъ, Народността и езикътъ на македонцитѣ, 1-88, и Бѣлжикътъ на Велю Петровъ, напечатани въ вѣжжката „Изъ новата история на българитѣ въ Турция“, стр. 55—59.

Въ 1859. год. прилѣчани сѣ имали доста уредено българско училище, ръководено отъ Джиню, който тукъ биде уловенъ повторно отъ властитѣ поради клеветитѣ на битолския владика Венедикта и откаранъ на заточение.¹⁾ Въ 1861. год. това училище, още не уредено, се ръководѣше отъ Василъ Михайловъ, родомъ отъ с. Маврово (Тетовска каза), възпитаникъ отъ Груевата школа, а на 1862. год. прилѣчани празнувахъ св. Кирилъ и Методи.²⁾ На 1865. год. се отваря и дѣвическо българско училище въ тоя градъ отъ баба Недѣля. На 1868. год. се образува добръ организирана българска община въ Прилѣпъ съ секретаръ Тодѣ Кусевъ, познатъ български патриотъ, който станъ извѣстенъ съ една разпалена рѣчь въ първия български църковенъ съборъ. Прилѣпската и други македонски общини, безъ да бждѣтъ канени, изпроводили прѣдставители въ събора. Породило се въпросъ, дали да ги приемѣтъ, като тѣхнитѣ градове не влизатъ въ областта на екзархията. Тогавъ Тодоръ Кусевъ (сега митрополитъ Методи) държалъ една такава трогателна рѣчь за бѣдственото положение на българитѣ въ Македония, щото разплакалъ мнозина отъ членовѣтъ на събора и ги накарали да донесѣхѣтъ македонскитѣ прѣдставители въ него.³⁾

Битоля е далъ на българския народъ извѣстната фамилия Робевъ, отъ която Димитъръ Робевъ разсипа грамадното си иманье по черковния въпросъ. Отъ този градъ излѣзохъ още българскиятъ митрополитъ Панаретъ, който игра най-видна роля въ черковния въпросъ, и братъ му д-ръ Мишайковъ, който съзида българската черква въ Битоля.

Не само по-големитѣ, а и малкитѣ градове и селата въ Македония зехъ най-дѣятелно участие въ възражданьето на българския народъ, и то въ оная отдалечена епоха, когато нито помисль имаше за екзархия.

Въ гр. Кукушъ се отвори хъ български училища въ 1857. год. отъ Димитъръ Миладиновъ и Райко Жинзифовъ.⁴⁾ Въ 1858. год. се наченъ борба съ гръцкото духовенство, която има особено историческо значение за българитѣ, защото въ Кукушката (Полянинската) епархия за првъ пѣтъ биде принудена гръцката патриаршия, да проводи българинъ владика, и то още въ 1859. год.⁵⁾ Това бѣше извѣстниятъ Партени, родомъ отъ Галичникъ (Дебъръ), който написа и българска граматика. Кукушъ е далъ единъ първостепененъ борецъ за събужданьето на българския народъ въ лицето на Нако Станишевъ, който 20 години стоя на чело на кукушани въ борбата имъ съ гръцкитѣ владци.

Въ 1856. год. монахъ Алексъ отъ Зографския манастиръ въведе българския езикъ въ Полянинското (Дойранското) училище.⁶⁾ Въ

¹⁾ Вж. В. Кънчовъ, Йорданъ Константиновъ Джинютъ. Български Прѣгледъ, год. III., кв. IV., стр. 99.

²⁾ Вж. Български Прѣгледъ, год. III., кв. VII—VIII., стр. 240—241.

³⁾ А. Шоповъ, Първиятъ български народенъ съборъ въ Цариградъ. Библиотека, год. II., кв. VII., стр. 52—53.

⁴⁾ Вж. Материали за животоописанието на братъ Миладинови. Стр. 17.

⁵⁾ В. Тепловъ, Греко-българскій церковный вопросъ. Стр. 36.

⁶⁾ Вж. Великденска разходка по Поленинско. СбМ. IX, стр. 693.

1860. год. Кире Христенинъ отвори отдѣлно българско училище въ тоя градецъ. ¹⁾

Въ Сѣрбъ, този погърченъ български градъ, събужданъето на българитѣ се почва отъ 1865. год. и се дължи на сръбския археологъ Стефанъ Верковичъ. ²⁾

Около 1855. год. се наченва пробужданъето въ Неврокопъ и въ неговата околностъ. Прѣзъ 1863. год. и въ тоя заляхнхлъ градъ се отвори българско училище. ³⁾

Изобщо казано, до 1860. год. ние виждаме националното пробужданъе на цѣла Македония отъ Солунъ до Скопье и отъ Неврокопъ до Костуръ. ⁴⁾ Черковниятъ български въпросъ завари българитѣ въ Македония съвсѣмъ подготвени.

Не сж ли най-силно опровержение на сръбскитѣ претенции върху Македония фактоветѣ, че въ тая страна въ много отношения националното събужданъе прѣдшествуваше онова въ Мизия и Тракия? Не е ли истина, че Паиси, уроженецъ македонски, написа въ Македония (манастиръ Хилендарски) първата българска история още въ 1762. год., въ която се казва, че българитѣ като прѣмивхли Дунава, населили Тракия, Македония и една частъ отъ Илирия (издание Лонгиновъ, стр. 53.)? Не е ли знаменателно, че скопйви потърсехъ първи българинъ владика, а кукушани подучихъ най-напрѣдъ български владика? Не е ли знаменателно, че отецътъ на българската школа е македонски българинъ? Не е ли знаменателно, че въ Солунъ се откри първа българска печатница отъ македонски българинъ?

И подиръ всички тия фактове се намѣрватъ още просвѣтени сѣрби, които твърдятъ, че въ Македония славянското население било безредно, но български пропагандисти подъ покровителството на екзархията и на турското правителство го побългарили!

Да видимъ, какво говорятъ извѣстни чужденци за населението въ Македония, които сж имали случай прѣзъ настоящия вѣкъ или да пътуватъ прѣзъ тая областъ, или да проучватъ историята ѝ и населението ѝ. Ще се спремъ само на най-извѣстни писатели, и то прѣимушествено на такива, които сж писали за Македония въ по-рано врѣме, когато нѣмаше никаквъ споменъ за нѣкаква распра относително народността на славянското население.

Още когато ученитъ въ Европа не знаехъ нищо за български народъ, или пъкъ нѣкои мислѣхъ, че въ Тракия, Мизия и Македония има нѣкаква останка отъ славяни и ги считахъ за сѣрби, още тогава европейски пътници, които сж имали случай да минатъ прѣзъ Македония и да се доближхъ до славянската маса, назоваха сж я българска.

¹⁾ Ibid., стр. 694.

²⁾ Вж. Пътуване по долините на Струма, Мѣста и Брѣгалница. Сѣм., X. XI. XII. Отдѣленъ отпечаткъ, стр. 16.

³⁾ Ibid., стр. 127.

⁴⁾ Георги Динговъ Дразилевичъ отвори българско училище въ Загоричани (Костурска каза) съврѣменно съ отваряньето на българското училище въ Солунъ отъ сестра му Славка (вж. А. Шоповъ. Народността и езикътъ на Македонцитѣ. Стр. 90.).

Прѣскачае пастоещия вѣкъ само съ единъ случай. защото ни се види доста интересенъ. Въ 1745. год. е посѣтилъ втори пѣтъ Св. Гора единъ русинъ, В. Григоровичъ Барски, и я описалъ. Този Барски, който говори за единъ чуденъ обичай въ Зографския манастиръ, именно че монаситѣ прѣкръщавали всички малоруси, които дойдѣтъ въ тѣхния манастиръ, казва, че това е лошо, а допуца само да се прѣмиросватъ нѣкои „ибо въ болгарской странѣ, иже въ Македоніи, и аже около Дуная, ради небреженія архиерейскаго, жѣло малочислени обрѣтаются священники“. ¹⁾ Притова трѣба да припомнимъ, че Барски много хубаво отличава сѣрбитѣ отъ българитѣ, както се вижда отъ описанието на манастиритѣ, дѣто често говори за сръбски монаси.

Отъ извѣстнитѣ европейски пѣтешественици прѣзъ Македония най-стариятъ е Пукевилъ, който въ самото начало на сегашното столѣтіе е кръстосалъ нѣколко пѣти Македония и навсѣкждѣ, дѣто е ималъ съпрокосновение съ славянския елементъ на тая страна, нарекълъ го е български. Щомъ приближава отъ албанскитѣ земи въ костурската страна, Пукевилъ отбѣлзва, че влиза между население, което говори български езикъ, който той не разбира, и го нарича варварски. Ще цитуваме само два-три случая, дѣто Пукевилъ мимоходомъ се изказва по тоя въпросъ. Като отивалъ на Костуръ къмъ Биглища, спрѣлъ се да нешува съ другаритѣ си подъ стѣнитѣ на единъ керванъ-сарай. „Въ тази околностъ — бѣлѣжи пѣтешественикътъ — не говорѣтъ другъ езикъ освѣнъ български“. ²⁾ Като говори за Струга, казва: „Населението на Струга е около 3000 души, отъ които около 50 или по-малко сѣ мухамедани. Околията на града има около 50 села. Рѣката Дринъ дѣли българския езикъ, който остава на дѣсно отъ албанския“. ³⁾ Да прѣминемъ въ сѣверна Македония. Пукевилъ е дошелъ отъ Гиліани за Куманово, па не пише за населението на тоя градъ, понеже не можелъ да седи повече въ него, защото билъ пѣленъ съ топове, които сѣ експедирали за Али-паша. Отъ Куманово той трѣгва закъмъ югъ по долината на Крива и Вардаръ и описва голѣмото поле вѣнъ отъ града. „Слѣдъ 2 часа пѣтъ видѣхъ 3 села български,“ ⁴⁾ пише той.

Не можемъ да кажемъ, че нѣкой е заблудилъ този ученъ мжжъ, нито пъкъ че той се е боялъ да нарича това население сръбско. Нарекълъ го е българско, защото то се е наричало тъй.

Ами Буе е другъ забѣлжителенъ пѣтешественикъ и описателъ на Балканския Полуостровъ. Той е пѣтувалъ прѣди него цѣли три години: 1836, 1837 и 1838, и дава едно описание, напечатано въ Парижъ прѣзъ 1840. год., което до днесъ има още голѣмо значение особено въ етнографическо и геологическо отношение, затова се и прѣведе въ 1884. год. на нѣмски езикъ. „Българитѣ завзиматъ — пише той — долната часть на Мизия и голѣма часть отъ Горна Мизия; сжщоврѣменно тѣ сѣставятъ

¹⁾ Второе посѣщеніе Святой Афонской горы Василия Григоровича Барскаго. С. Петербургъ 1887.

²⁾ Pouqueville. Voyage de la Grèce. Paris 1806. Т. III., стр. 34.

³⁾ Ibid., т. III, стр. 59.

⁴⁾ Ibid., т. III., стр. 175.

главната часть отъ населението на Македония съ включение на мѣстносттата югозападно отъ Костуръ.¹⁾ По-нататкъ продължава: Сърбитѣ населяватъ Сърбия (тогавашна), Босна, Херцеговина, Черна Гора {и една часть отъ пашалѣцитѣ Призренъ, Прищина и Ипекъ.²⁾

Прѣзь 1839. год. е пропътувалъ прѣзь Македония извѣстенъ нѣмски ученъ Гризебахъ, който макаръ мимоходомъ, но начесто говори и за населението на страната. Като разпирая за скопския пашалѣкъ, казва, че Амзи-паша, тогавашниятъ неговъ управитель, владѣе 14 кази, „находящи се въ сѣверната половина на Македония и една тѣсна ивица отъ Албания. Тия кази сж споредъ главнитѣ имъ градове: Скопска, Качаникеска, Калканделенска (Тетовеска), Кичевска, Дебърска, Кюстендилска, Мелнишка, Струмишка, Радовишка, Щипска, Кратовска, Кумановска, Егрипаланска и Кочанска. Тази областъ има срѣдно 10 геогр. мили отъ с. къмъ ю. и 30 геогр. мили отъ и. къмъ з., захваща около 300 кв. мили пространство и съдържа плодородни равнини, изобщо добръ обработвани и гжесто населени съ *българи*.“³⁾

Прѣзь 1844. и 1845. год. пътувалъ прѣзь Турция заблѣжителниятъ руски филологъ Викторъ Григоровичъ, който е посѣтилъ голѣма часть отъ Македония и навсѣкждѣ, дѣто говори за славянското население на тая областъ, нарича го българско.⁴⁾ Като споменува за едно съчинение на Joseph Müller, въ което се описва Албания, Румелия и Черна-Гора, Григоровичъ казва: „Въ сочиненіемъ этомъ нашель я много невѣрныхъ показаній. Странно, что славянь, населяющихъ Эйалетъ Румели, называетъ Миллеръ вообще Сербами. Жители Битоля, Охрида и Дебра всегда себя называютъ Болгарами.“⁵⁾ Слѣдъ това Григоровичъ показва маса крупни грѣшки въ описанието на Милера, които показватъ, че казанитѣ писателъ не е могълъ да изучи добръ страната.

Тукъ му е мѣстото да се спомене за още нѣколкомина отъ най-добритѣ славянски писатели, които сж се произнасяли прѣко или косвено за интересуващия ни въпросъ.

Гилфердингъ, който е билъ единъ отъ най-вѣститѣ знатоци на исторіята на сърбитѣ и българитѣ, е пътувалъ прѣзь 1857. год. прѣзь Турция. Като говори за Призренъ, той казва: „Този градъ лежи още на сръбска земя, но на самия неинъ край въ подножието на огромната планина (Шаръ), която е срѣда движението на сръбския елементъ къмъ югъ и служи за граница между сръбското и българско племе. Това послѣдното е замикнло тая планина откъмъ юго-източна

¹⁾ Ami Boné, Die Europäische Türkei. Wien 1887. I. Band, стр. 340.

²⁾ Ibid., стр. 341.

³⁾ A. Griesebach, Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839. Göttingen 1841. 2 B., стр. 223.

⁴⁾ Викторъ Григоровичъ, Очеркъ учената путешествія по Европейской Турціи. Казань 1848. Стр. 2, 105, 107, 113, 114, 115, 120, 141 143 и пр.

⁵⁾ Ibid., стр. 208., бѣлѣжка втора.

страна и е заело Македония и източната частъ на Албания.“ (Гил-фердингъ, т. III, стр. 141.) ¹⁾

Голубински въ своето извѣстно съчинение за историята на сръбската и българската черква, като говори за областта, която е е обзирала непосредствѣно Ипекската патриаршия, казва: „епархитѣ Самоковска, Кюстендилска и Скопска сж свършено български“. ²⁾ И за всичкитѣ други епархии македонски Голубински говори като за чисти български.

Забѣлжителни сж изучаванята върху разпространяванѣто на българския елементъ отъ Македония въ Албания, направени отъ Викентия Макушевъ, дѣто се доказва, че българитѣ сж стигнали дори до миридитскитѣ страни ³⁾.

Другъ руски историкъ, Тимофей Флорински, като се занимава съ сръбското господарство въ сръднитѣ вѣкове, пише: „Къ X столѣтію сербы являються племенемъ уже вполнѣ разсѣлившимся и занимають почти тѣ же предѣли, что и въ настоящее время.... Отсюда (отъ Адриатического море) на юго-востокъ вдоль Скадарскаго озера горною стравою къ Призрену и верховьямъ Моравы. На востокъ трудно указать границу распространения сръбскаго элемента: онъ сливался съ болгарскимъ, но вѣроятно не переходилъ за Мораву.“ ⁴⁾

Единъ отъ най-сериознитѣ учени изтешественици е и нѣмецътъ J. G. v. Hahn, който въ 1858. год., придруженъ отъ сръбския майоръ Ф. Захъ, обиколи Македония, Стара Сърбия и Албания. Ханъ има чести случаи да говори за населението въ Македония и, дѣто е споменувалъ за народността на славянитѣ, всѣкога ги е наричалъ българи. Ние цитуваме само едно мѣсто отъ Хана за краткостъ. Като се занимава съ разпространението на албанския елементъ въ Македония, той пише: „Изобщо ние намираме, че албанскитѣ елементъ не само че прѣскача Шаръ, понеже Тетово, изворната котловина на Вардаръ, е единъ смѣсепъ албано-български окръгъ, но той достига до дѣсенія брѣгъ на Вардаръ при дефилето южно отъ Скопье. Вѣроятно българитѣ живѣятъ само по краищата на тригълника, образуванъ отъ Вардаръ, Трѣска и Голѣшница-Планина, а по вѣтрѣшната планинска мѣстность живѣятъ арнаути. Слѣдвателно тукъ, както и навсѣкждѣ, арнаутитѣ населяватъ голѣмитѣ планини, а българитѣ — плодороднитѣ долини.“ ⁵⁾

Отъ горния цитатъ се вижда много ясно, че Ханъ подгьлно се съгласява съ Ами Буе и Гризебаха относительно народността на

¹⁾ Вж. Народността и езикътъ на българитѣ, стр. 29.

²⁾ Краткій очеркъ исторій православныхъ церквей, Болгарской, Сербской и Румынской. С. Голубинокаго. Москва 1871.

³⁾ Историческія разысканія, стр. 18.

⁴⁾ Тимофей Флоринскаго, Южные славяне и Византия во второй четверти XIV вѣка. Выпускъ второй. Образование Сръбскаго царства. С.-Петербургъ 1882 год.

⁵⁾ J. G. v. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik. Zweite Auflage. Wien 1868. Стр. 165.

населението въ Скопската околностъ, за която г. Свет. намира, че особено клонѣла къмъ сърбинѣ.

Не можемъ да прѣскокнемъ английскитѣ пжтешественици, госпожицѣ Г. Макензи и А. Ерби, които сж пжтували прѣзъ 1863. г. Тѣхниятѣ пжтописъ е особено важенъ за насъ, защото е прѣведенъ на срѣбеки отъ единъ извѣстенъ сърбинъ, Ч. Миатовичъ, още въ 1868. год.¹⁾, и въ прѣдговора си прѣводачътъ ето съ какви думи хвали англичанкитѣ за тѣхното доблестно и благородно прѣдприятие: „Али дело што су га госпођице М. и И. написале, и које овде у српском преводу предајемо служи нам више но на утеху“ ... „И ош ваља да додам да је мало страних дела о Словенима у Турекој, која су написана толиком помњом, толикомъ озбиљним проучавањем њихове прошлости, садашњости и народнога характера њиховог... као што је то ово дело госпођица Макензијеве и Ирбијеве.“²⁾

Това добро изучување на славянскитѣ народи въ Турция е довело до убѣждение англичанкитѣ, че Македония е страна българска. Ние ще цитуваме нѣколко тѣхни бѣлѣжки за потврждение.

За Солунъ тѣ казватъ, че е политически турски, етнографически еврейски, а географически български.³⁾ За околността на Солунъ тѣ говорѣтъ като за мѣстность населена съ българи, а гърци се намиратъ главно на югъ отъ Игнатиевския пжтъ (via ignatia) Солунъ — Битоля. Ето какъ изрично англичанкитѣ опрѣдѣлятъ земитѣ, населени съ българи: „Иланинскитѣ вериги на Балкана и Родопитѣ дѣлѣтъ българската земя на три дѣла — сѣверна, сѣрна и южна. За сѣверната страна, между Балкана и Дунава, ние не можемъ да говоримъ като очевидци, понеже турцитѣ казвахъ, четоя край е несигуренъ за пжтници ... Срѣдната България е онази, която лежи между Балканската верига и Родопитѣ. Въ тия мѣста сме споходили училищата въ Одринъ, Пловдивъ, Самоковъ, София и Нишъ — това сж училища, които се издържатъ и управляватъ отъ християнскитѣ общини безъ никаква помощъ отъ страна на властитѣ и владичитѣ ...

Южна България лежи, както вече споменяхме, между Родопитѣ и границитѣ на древна Гърция. Училищата (български), които тукъ споходихме, сж и по-малко и по-сиромашки отъ другитѣ по останалитѣ краеве. Но ние не сме видѣли училищата въ Щипъ и по другитѣ градове, които лежѣтъ малко по на сѣверъ отвѣдъ линията Солунъ-Скопье. ... “⁴⁾

На края на книгата, за която тукъ се говори, има етнографска карта,⁵⁾ споредъ която цѣла Македония съ цѣлата Скопска епархия е означена като земя населена съ българи.

¹⁾ Путување по словенскимъ земљама Турске у Европи од Г. Г-ца Миѣр Макензијеве и А. П. Ирбијеве с англискогъ превео Ч. Мијатовикъ. У Београду 1868.

²⁾ Ibid., стр. 7.

³⁾ Ibid., глава III.

⁴⁾ Ibid., стр. 26, 27, 28.

⁵⁾ Мапа јужнословенскихъ земља по народностима.

Колко по-справедливо сж гледали сръбскитѣ учени на българската Македония прѣди 30 год.! Възможно ли е сега въ Сърбія да се напечата книга, която твърди, че Македония е българска земя, и да се похвалява отъ прѣводача? Чадомилъ Миятовичъ би билъ прѣдаденъ днесъ на всеобщо поругание, ако би се осмѣлилъ да издаде второ издание отъ своя прѣводъ заедно съ етнографическата карта и съ прѣдговора му.

Иде редъ да кажемъ нѣщо и за сръбския етнографъ Стефанъ Верковичъ, който по порѣка на сръбското правителство дълги години изучава Македония и има възможность да обиколи много нѣти голѣма часть отъ нея. Подиръ 9 години живѣние въ тая страна (1851—60) Верковичъ издаде една сборка отъ български нѣсени, които направихх голѣмъ шумъ между славиститѣ. Първата книга е напечатана въ Бѣлградъ въ 1860. год. на сръдства на сръбското правителство; тя носи заглавие: „Народне песме македонски бугара. Скупіо Стефанъ И. Верковичъ. Книга прва. Женске песме.“ Посветена е на княгиня Юлия Михаила Обреновича, тогавашна сръбска княгиня.

Въ прѣдговора на тая книга се описватъ прѣдѣлитѣ, които завзима българскиятъ народъ въ Македония, а на стр. XIII. ето що пише Верковичъ: „Но я самъ ове песме назвао бугарскимъ, а не словенскимъ, збогъ тога, еръ данасъ кадъ бы когодъ македонскогъ славенина запитао: што си ты? съ места бы му отговоріо: я самъ Болгаринъ, а свои езикъ зову болгарскимъ, премда многи іоле писмени люди, свагда себе називаю славено-болгарима. Наречіа Бугарска према сѣверу отъ Македоніе, око Вранѣ, Куманова, Душнице много се више приближаю сръбкоме языку, нежели ово южно македонско наречіе.“

Въ друга една книга издадена на руски сжщиятъ Верковичъ пише: „Вообще Македонія населена народомъ говорящимъ на самомъ чистомъ болгарскомъ языкѣ, начинаая отъ самой сѣверной границы — горы называемой Люботранъ — до самой южной границѣ, т. е. до Средиземнаго моря . . .“ ¹⁾

Каква разлика между 1860. год., когато сръбската княгиня се съгласяваше да ѝ се посвещава една книга, която прѣдставя Македония като българска страна, и когато сръбското правителство печаташе тая книга, и между 1890. год., когато Верковичъ бѣше вече прѣдаденъ на проклетія отъ сръбскитѣ политически и учени мъже за сжщата книга!

Важни сж още трудоветѣ на френския ученъ Лежанъ, на нѣмския ученъ Кинертъ, на италиянеца Убичини, на англичанина Джонъ Евансъ, на русина Ритихъ и на мнозина още други, за които по нѣщо се споменува и въ книгата на Офейковъ ²⁾: но ние нѣма да говоримъ за тѣхъ, защото мислимъ, че и това, що казахме, е достатъчно да убѣди всѣки непрѣдзетъ човѣкъ, че Маке-

¹⁾ Описаніе быта болгаръ населяющихъ Македонію, сочиненіе Стефана Верковича. Москва 1868.

²⁾ Офѣйковъ, La Macédoine. Philippopolis 1888.

дония е страна българска и че народътъ славянски, който я населява, е български народъ.

Прѣди да напуснемъ тази глава, намираме за добръ да прѣпоръчваме на интересуващитъ се съ тоя въпросъ още и пѣтописитъ на руския учень архимандритъ Антонинъ,¹⁾ който е пѣтувалъ прѣзъ Македония въ 1865. год. и е ималъ много близки сношения съ българитъ.

Отъ новитъ пѣтешественици прѣзъ Македония най-добръ е изучилъ населението Gustav Weigand, който изучаваше специално власитъ, но много често говори и за другитъ народи и изрично казва, че българитъ сж главниятъ елементъ въ тая страна.²⁾

Авторътъ на критиката си е задалъ трудната задача, да докаже, че сръбската идея прави голѣми успѣхи въ ония мѣста, дѣто е допущено отваряне на сръбски училища (Скопската епархия), и че ако се позволи на сърбитъ и по другитъ части на Македония да отварятъ училища, то и тамъ ще се намѣри достатъчно народъ да ги послѣдва (стр. 13—19). Авторътъ твърди още съ голѣма увѣреностъ, че българското черковно-училищно дѣло въ Скопската епархия е вече на пропадане.

Ние съ числа показвахме по-напрѣдъ, какво е положението на нашето черковно-училищно дѣло въ Скопската епархия, и нѣма да се повръщаме върху тая точка. Сега искаме да докажемъ на г. Свет., че той дълбоко се лъже, ако вѣрва на успѣхитъ на сръбската пропаганда въ Скопье. Всичко, що иматъ до сега спечелено сърбитъ, е фактивно. Тѣ иматъ на разположеннето си цѣлата Прѣшовска каза, която въ 1870. год. останх вѣрна на грѣцката черква и въ 1890. год. се продаде отъ нея на сърбитъ, тѣ иматъ около 100 кѣщи въ Куманово и толкова въ Тетово, които тоже имъ сж продадени доста скѣпо, но ще ги изгубятъ, щомъ властѣта имъ откаже съдѣйствието си. Въ другитъ окрѣзи сърбитъ нѣматъ абсолютно нищо. Въ центра на епархията, въ Скопье, сърбитъ нѣматъ нито 20 кѣщи отъ мѣстното население, докато българската община разполага съ единайсетъ хиляди души. Не е успѣхъ това, че въ Гостиварската нахия съ мощѣта на разбойника Абединъ-ага сръбскитъ агитатори сж успѣли да отворятъ въ 6—7 села сръбски училища, понеже при сегашното несносно положение на тая нахия успѣхътъ на училищата и на учебното дѣло сж невъзможни. Населението се изстребѣва отъ арнаутитъ. братя и другари на Абединъ-ага, и подиръ 10—15 години, ако не се измѣни положението, Гостиварската нахия ще бѣде чисто арнаутска. Не ли въ градеца Гостиваръ сж останхли 20 кѣщи християнски всичко на всичко! Отворенитъ сръбски училища въ селата на Скопската епархия не ще пострѣбятъ селянитъ, защото и самитъ имъ учители, като мѣстни селяни, синове на попове и коджабашии, не знайтъ сръбски, защото тия училища сж непостоянни, една година сж отворени, друга не, понеже издържаньето е много тежко за консулството. За да се поддържа едно селско сръбско училище, трѣба да се плаща

¹⁾ Поѣздка въ Румелию архимандрита Антонина. С.-Петербургъ 1879. — Изъ Румелий. Архимандрита Антонина. С.-Петербургъ 1886.

²⁾ Gustav Weigand, Die Aromanen. I. Band. Leipzig 1895.

не само на учителя, ами и на пона и на единъ-двама селски чорбаджии. Нека г. Свет. се освѣдоми за тия наши думи въ канцеларията на генералното консулство въ Скопје. Щомъ скопскиятъ гръцки владика дигне закрилата отъ сръбската пропаганда, тя ще изгуби значение.

Има една-две инсинуации, които се фърлятъ на българитъ въ Скопје. Напр. подхвѣта се, че нѣкой-си Кочо Миновѣ „испаща у затвору, због подметнуге му заставе“. Или г. Свет. не знае историята на Кочо Миновѣ или я знае, но иска да спекулира съ нея. Ако е послѣдното, то е недостойно. Този почтенъ учителъ Кочо Миновѣ (бивши Миновѣ) заедно съ още по-почтения Питко (защо и той не е прѣдставенъ като мъченикъ?), заедно съ единъ сръбинъ учителъ приготвятъ едно българско знаме съ надписъ „свобода или смъртъ“ и на самия денъ Св. Кирилъ и Методи го набиватъ до българската махла „Топхане“. Полицията въ два-три дена изпозатвори купища невинни българи и почна да изслѣдва най-виднитъ първенци. За щастие единъ отъ съучастницитъ на историята въ цяно състояние открива работата, подиръ което се изловихъ истинескитъ виновници, заедно съ вещественно доказателство (една маса отъ сръбския пансионъ, на която било разпнато знамето, за да се напишжтъ съ боя буквитѣ). Сръбскиятъ учителъ се отърва благодарение на г. Лисевича, а Кочо Миновъ, Питко и оня, който издаде историята, се осждихъ на дълго-врѣмененъ затворъ. Никакви български интриги тукъ не е имало и не можеше да има, понеже позорното дѣло бѣше скроено срещу българския националенъ празникъ, за да се запрети празнувањето му отъ властитѣ.

Мжчно може да се спори съ г. Свет. по работитъ на Скопската епархия. Мжчно, защото той е съвършено заблуденъ. Да земемъ напр. историята съ Нерезкия манастиръ. Споредъ автора на критиката (стр. 15) той билъ съграденъ съ ферманъ, даденъ на патриаршията, споръ било станжло за него между околното население, съ прѣсжда на касационния сждъ билъ прѣдаденъ на гръцката патриаршия. Отъ всичко това нищо не е вѣрно. Манастирътъ е старъ и не е зиданъ въ ново врѣме, за да е билъ нуженъ особенъ ферманъ. На и да имаше ферманъ, даденъ на гръцкия владика, той не може на основание на него да бжде господаръ на манастира, който е съгражданъ отъ околното население и принадлежи нему. Никакъвъ споръ не е ставало между околното население, защото всичкитъ 30 села по Водно-Планина, които обикалятъ манастира, сж екзархийски, и най-сетнѣ никакъвъ сждъ не е разрѣшавалъ дѣлото, а е разрѣшено то въ полза на гръцката черква по чистъ административенъ начинъ. Подкупи и други разноси се правѣхъ отъ сръбския генераленъ консулъ.

Една истина е казалъ г. Свет., но не я разяснилъ. „Карактеристично је — казва той — и врло важно за оцену расположења Скопскога становништва, да се међу подписницима, који траже српску школу, налазе имена многихъ лица који иначе, у црквеномъ погледу, припадају екзархији“. Сръбскитъ агитатори, за да иматъ нужнитъ подписи, които формално имъ иска полицията, купуватъ ги съ пари отъ нѣкои много прости сиромаси или много лукави елементи въ махлата. Обаче и еднитъ и другитъ си оставатъ българи, яко привързани къмъ българската община съ семейни и черковни врѣзки.

Басни разпирва г. Свет. за сръбскитѣ успѣхи, като твърди, че за нещълни три години сръбитѣ се „толико истргли испод утицаја бугарских агитатора, да се по броју школа могу мерити са бугарима, а броем ученика их много надмашују“. Такива вѣтрени приказки очаквахме отъ г. Бдинъ или отъ Милоевича, но не отъ г. Свет. Това означава, че и той при всичкитѣ си добри желанія е наклоненъ да проповѣдва на своя народъ най-шовинистични и най-неистински работи.

За да се убѣдихтъ читателитѣ, че говоримъ истината, ще имъ прѣдставимъ числа за броя на ученицитѣ въ Македония прѣзъ двѣтъ послѣдни години.

Прѣзъ 1893/94. учебна година българитѣ въ Македония сж имали: 561 училища, съ 30.266 ученика и 853 учители и учителки.

Прѣзъ 1894/95. година сж имали: 617 училища, съ 32.548 ученика и 1.045 учители и учителки.

За послѣдната година нѣмаме още пълни свѣдѣния, но ако заключаваме отъ тия, които дадохме за Скопската епархия, числата ще бждатъ много увеличени.

Г. Свет. се оплаква, че турцитѣ въ Битолския вилаетъ не даватъ на сръбитѣ да отварятъ училища, макаръ че населението (!) иска. Сръбитѣ сж прѣдоставили ужъ Битолския вилаетъ на грѣцкото влияние и сега искатъ да влѣзжтъ като узурпатори. Ние можемъ само едно нѣщо да увѣримъ г. Свет., а то е, че никакво население нѣма въ Битоля, което да иска сръбско училище. Ще бжде добръ, г. Свет. да ни покаже поне 10 сръбски фамилии въ тоя градъ за потвърждение на истината. Вирочемъ това той трѣбаше да направи още повече за града Скопье.

Миналата година сръбското генерално консулство въ Битоля чрѣзъ своитѣ агитатори събра 40 подписа въ града за сръбско училище. Проебата се подаде на валията и той я прѣдложи на мезлича. Грѣцкиятъ владика, като членъ на мезлича, поиска да се повикатъ подписанитѣ и да се попитатъ, отъ каква народностъ сж и признаватъ ли подписитѣ си. Това се направи. И ето що излѣзе: 25 души власи, 8—10 слуги отъ сръбското консулство и 5—6 души битолчани българи, извѣстни като хора съ недобро поведение. Рѣшението на мезлича бѣше отрицателно за сръбитѣ. Сега наново се подигна въпросъ за сръбско училище, и то отъ Цариградъ. Моарифъ мюдюрѣтъ (директорѣтъ на учебното дѣло въ вилаета) се е произнесълъ въ полза на сръбскитѣ искания, макаръ че тѣ не сж справедливи, гледани отъ строга законна точка. За да се отвори въ Турция едно общинско училище, трѣба по-прѣди да има община, и религиозниятъ началникъ на общината да търси отварянѣто му. Понеже религиозни началници на сръбитѣ въ Турция сж патриаршескитѣ владци, то би трѣбало въ Битоля грѣцкиятъ владика да иска отварянѣто на сръбско училище за своето духовно стадо отъ сръбска народностъ. Грѣцкиятъ владика въ Битоля не иска това да прави не толко, защото нѣма сръби между духовното му стадо, а защото Битолскиятъ вилаетъ, както и Солунскиятъ, се счита отъ патриаршескитѣ владци като грѣцка страна.

По нашето дълбоко убѣждение ученитѣ мъже на сръбския народъ знайтѣ добръ положението на работитѣ въ Македония, знайтѣ хубаво, какъвъ народъ живѣе тамъ, какъ се е наричалъ и какъ сега се нарича тоя народъ, и какъ го наричатъ чуждитѣ учени. Причинитѣ, които каратъ нашитѣ братя отвѣдъ Тимокъ, да се борятъ за Македония, сж ни извѣстни добръ; тѣ се съзиратъ ясно и въ критиката на г. Свет. и ние ще се сиремъ замалко върху тѣхъ. Като говори за ония мѣста отъ българската брошура, дѣто се изтъква, че Македония освѣнъ що географично и етнографично съставя часть отъ българското отечество, но и политическитѣ и економическитѣ нужди заставятъ българитѣ да се борятъ за нея, сръбскитѣ писатели продължава: „Важно нѣщо е да се признае, че при рѣшаванъето на такива спорни въпроси трѣба да се иматъ прѣдъ видъ не само географичнитѣ и етнографичнитѣ данн, но и политическитѣ нужди, създадени отъ економичнитѣ условия, отъ които зависи развитието и обстановка на единъ народъ. Понеже въ рѣшението на македонския въпросъ сж ангажирани и наши (сръбски) политически интереси, то нека ни се не приписва въ грѣхъ, ако кажемъ нѣщо и ние за тѣхъ“. (Стр. 7). Слѣдъ това г. Свет. разглежда лошото политическо и економично положение на Сърбия, която е злѣ притисната отъ Австрия, и разправя, какво може да стане и за насъ, ако Австрия дойде въ Солунъ единъ день.

Политически и економически нужди — това е единичкото оправдание за сърбитѣ, друго тѣ нѣматъ. Берлинскитѣ договоръ имъ отне двѣ голѣми провинции и имъ прѣгради пътя къмъ Адриатическо море. Тамъ тѣ виждатъ чужда голѣма сила и се осѣщатъ слаби да воюватъ съ нея, затова се обърихъх на югъ къмъ Македония — къмъ Бѣло море. За да оправдайтъ постѣпкитѣ си, въпрѣки истината провъзгласихъ, че тая страна е населена съ сърби, и въпрѣки всѣкакъвъ здравъ разумъ най-опорито настояватъ на своето. За да сполучатъ, съюзихъ се съ Фенерската патриаршия, отъ която южнитѣ славяни толкова неволи сж видѣли, съединихъ се съ гърцитѣ, които сж заклетн неприатели на славянитѣ, които претендиратъ на цѣла Македония и Тракия дори до Бургазъ, почияхъ да възхваляватъ турското правителство, което систематично съенива народа имъ въ Стара Сърбия.

Политиката на сръбското правителство се одобрява отъ интелгенцията, но тя ще доведе скоро до разочарования, които вече и почияхъх.

Нито гръцката патриаршия, нито гръцкото правителство ще помогнатъ на сърбитѣ, да излѣзятъ на Бѣло море. Напротивъ, тѣ ще имъ бждатъ най-люти противници въ това отношение. Австрия ще бжде най-голѣмиятъ противникъ на сърбитѣ не само за излизанъето имъ на Бѣло море, но и за доближаванъето имъ до стратегичния градъ Скопье. Военни сили Сърбия нѣма достатъчно, за да се наеме да рѣши македонския въпросъ въ своя полза, нито пъкъ македонскитѣ народъ ще излѣзе единъ день съ оружие въ рѣка да поиска присѣдиняванъето си къмъ Сърбия. Русия има величайши интереси въ далечния изтокъ и въ проливитѣ, и при сегашното положение не е невъзможно едно спогаждане между нея и Австрия върху работитѣ на Бал-

канския Полуостровъ, подобно на това прѣди руско-турската война, което рѣши сѣдбата на Босна и Херцеговина. Несговорътъ между българитѣ и сѣрбитѣ, некадърноста имъ, да образуватъ каква-годѣ положителна сила, коварноста въ политиката на тѣхнитѣ държавни маже сѣ нѣща, които могатъ твърдѣ много да помогнатъ да зематъ работитѣ такъвъ край. Нека си прѣтегли добръ сѣрбската интелгенция и сѣрбската дипломация, какви резултати би ималъ за Сѣрбия единъ такъвъ изходъ! Наистина той ще бѣде гибеленъ и за насъ, но за сѣрбитѣ ще бѣде унищожителенъ.

Като разглежда ужаснитѣ послѣдствия за сѣрбитѣ и за българитѣ, ако Австрия излѣзе на Бѣло море, сѣрбскитѣ писатели дохажда до нѣкои добри размисления, които ще приведемъ тукъ и върху които намираме за добръ да се изкажемъ, прѣди да туримъ послѣдната точка на нашия отговоръ.

„Неприятлътъ ни е единъ и сѣщи — казва г. Свет. — и опасността, която ни грози, е една и сѣща. За да се отървемъ отъ него, прѣди всичко намъ е потребно и на еднитѣ и на другитѣ (т. е. и на сѣрбитѣ и на българитѣ) да излѣземъ на морето, а нѣтътъ къмъ Бѣло море води — прѣвъ Македония. Най-голѣмитѣ грижи на сѣрбитѣ и на българитѣ, ако искатъ да запазятъ своитѣ интереси, трѣба да бѣдѣтъ запазването на Македония отъ общия нашъ неприятелъ, който е много по-опасенъ отъ турцитѣ (т. е. отъ Австрия). Не е тукъ сега питанье, трѣба ли сѣрбитѣ или българитѣ да усвоѣтъ Македония. Тѣй могатъ да гледатъ само ония патриоти, които не виждатъ подалечъ отъ носа си. Както стоѣтъ сега работитѣ въ Европа, ликвидацията на Турция е въпросна, и както се види, за това има още много да се чака. А докато това врѣме настѣпи, ние сме длѣжни да помагаме на оная политика, която би се стремѣла съ удобни реформи да облекчи положението на нашитѣ сънародници въ Македония, и въ интереситѣ на тия наши сънародници, както и въ нашитѣ (сѣрбскитѣ и българскитѣ) интереси е, да се постарѣемъ да неутрализуваме македонския въпросъ, тѣй щото да не бѣде той споренъ между насъ.“ А заради това, повтаря авторътъ по-надолѣ, да се съгласимъ за начина, какъ би могли да си отворимъ взаименъ нѣтъ къмъ Бѣло море. (Стр. 9.)

Хубаво щѣше да бѣде, ако цѣлата критика на Свет. бѣше напоена съ този духъ, обаче както имаме случай да видимъ, не е тѣй. Тия хубави думи, които ние подкрѣпѣме, сѣ навѣяни на автора отъ грозотията, която той вижда, кога разгледва, що ще стане съ Сѣрбия, ако Австрия излѣзе по долината на Вардаръ къмъ Солунъ. А че той не е съвсѣмъ искренъ, се вижда отъ това, дѣто малко по-нататѣкъ се избѣга отъ тоя кошмаръ, става войнственъ и проповѣдва, че е настѣпѣлъ край вече на българизма въ сѣверна Македония, а скоро ще настане такъвъ край и въ другитѣ ѣ части, щомъ се позволи на сѣрбитѣ да разперѣтъ своитѣ крила отъ Битоля до Сѣръ по цѣлата страна, „која је пуна споменике српске прошлости, у којој је постојбина срп-

ског краља Марка, у којој се певају песме проникнуте српскимa традицијама“ (стр. 12.). Това показва, че авторътъ не е могълъ да се освободи отъ шовинизма, не е могълъ да бѣде подпълно обективенъ и хладнокрѣвенъ.

Ние подкрѣпваме благородното желание на г. Свет., мимоходно изказано, че е необходимо нужно да се сговоримъ, за да не пропаднемъ. А тоя сговоръ може да базира при сегашното положение само на една точка: пълна автономия за Македония.

Македония трѣба да получи пълна автономия; народътъ трѣба да се избави отъ люто то тепло, въ което се намира днесъ, и да се прѣдостави на всичкитъ народности най-свободно развитие. Една митническа конвенция трѣба да отвори свободенъ пѣтъ както на Сърбия, тъй и на България, тъй и на Гърция, тъй и на Албания, за солунското пристанище.

Автономна Македония заедно съ Сърбия и България ще съставятъ една сила, която ще бѣде внушителна за неприятелитъ на славянитъ на Балканския Полуостровъ.

Автономнитъ македонци ще могатъ да се развиватъ и културно самостойно въ каквато посока желаятъ.

Това е желанието на най-виднитъ македонци въ България.

Това ще приеме съ удовольствие и българскиятъ народъ.

Македонското население ще намѣри достатъчно сили въ себи си, да се развива самостойно въ каквото направление желае; то ще умѣе да си отваря само училища безъ вънкашни помощи и да се учи и развива, както желае.

Руската политика ще приеме това нѣщо, защото то е въ интереса на славянството; Италия ще се съгласи, защото и тя не желае Архиепископътъ да стане австрийски; благородната френска нация не ще се възпротиви, нито пъкъ ще вѣстане Англия, която се е отчаяла да поддържа Турция, неспособна да влѣзе въ реда на еропейскитъ държави.

И тъй нека сърбитъ изфърлихтъ отъ плановѣтъ си посрѣбването на Македония, което е невъзможно; нека изфърлихтъ отъ плановѣтъ си покоряването на тая страна, което нѣма да стане; нека изфърлихтъ отъ мислитъ си разпокъсването ѝ, което ще бѣде причина на вѣчни спорове, нека почиятъ словомъ и дѣломъ да проновѣдватъ и поддържатъ автономия за Македония, и тогава само ще се вѣдвори сговоръ и съгласие между насъ и ще настане честита епоха за южното славянство.

Азъ съмъ дълбоко убѣденъ, че българскиятъ народъ отъ Българското княжество ще приемѣтъ това рѣшение на македонския въпросъ. Колкото се отнася до самитъ македонци, тѣ сж имали случай многогажди да се изкажатъ въ тоя духъ.

Ако сж далновидни сръбскитъ прѣдци мже, трѣба да усвоихтъ тоя пѣтъ. Другъ нѣма.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Висшиятъ Учебенъ Съветъ.¹⁾ Отъ всичкитѣ законопроекти, които се разгледахъ прѣвъ тазгодишната сесия въ Висшия Учебенъ Съветъ, най-сериозни и горещи прѣния възбуди законопроектътъ за сръдното дѣвическо образование. И наистина, какво по-важно може да бѣде отъ възпитанието на българската дѣвица за ония, които сж поставени да се произнасятъ за нашето народно образование. Не зависи ли отъ образованието на майката направлението, което се дава на дѣцата въ по-нататъшното имъ развитие? Коя страна днесъ не прави голѣми жертви за възпитанието на младитѣ поколения, и не стои ли на първо мѣсто между задачитѣ на всѣко правителство грижата за женското образование, като се знае, че майката е единъ отъ главнитѣ фактори на народното образование и че първата стѣпка въ възпитанието на юношеството се намира въ нейнитѣ рѣцѣ? Ако днесъ изобщо нашето народно образование не се намира на висотата на своето назначение, не може ли да се припише една голѣма частъ отъ вината на отсъствието на домашно възпитание у нашата младежъ? Колко би се улеснила задачата на нашитѣ учители, ако да имахъ да работятъ съ дѣца съ по-добра домашна подготовка. Не можемъ, разбира се, да искаме отъ нашето общество повече, отколкото то може да ни даде. Длъжни сме напротивъ да му помогнемъ да се издигне, а това ще можемъ да го постигнемъ съ широкото разпространение на женското образование. Ето защо казаниятъ законопроектъ възбуди голѣмъ интересъ въ В. У. С., и за разглежданъето му се посветихъ доста много засѣдания, независимо отъ това, че и секцията, която бѣше натоварена съ изучаванъето му, бѣше посветила доста време за неговото прѣдварително разглеждане.

Внесе се тоя законопроектъ отъ секцията на В. У. С. съ особенъ мотивиранъ докладъ, въ който подробно се излагахъ мотивитѣ на законопроекта и взѣтиеніята, каквито бѣше извършила секцията. Докладчикътъ справедливо обясни, че досега у насъ не се е давало на дѣвическото образование такова внимание, каквото се е давало на мъжкото, че досегашнитѣ наши дѣвически гимназии прѣслѣдватъ много цѣли, но не постигатъ добръ нито едната. Отъ досегашнитѣ наши шестокласни гимназии се очаквали и добръ възпитани бѣдещи майки, и добри учители и бавачки, и добръ подготвени дѣвици за висше образование. Тия разнообразни цѣли не се постигали поради разнообразната програма, съ която сж трупали ученичкитѣ, и поради недостатъчния шестгодишенъ курсъ. За да могатъ да се прѣкаратъ педа-

¹⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ, год. III, кн. VII—VIII, стр. 305.

гогическите прѣдмети, които се налагали на всичките ученички без-разборно, пакърнявала се е програмата на общообразователните прѣдмети и се е прѣчило по тоя начинъ на прѣматата цѣль на дѣвическите гимназии, да даватъ пълно срѣдно образование, необходимо за всѣка добръ възпитана дѣвица и бъдеща майка, и да подготвятъ дѣвиците за висше или специално образование. Тая цѣль именно не се постигала споредъ досегашната наша образователна система, и такава цѣль си задава новиятъ законопроектъ. Тия бѣхх мотивитѣ, съ които се внасяше законопроектътъ въ В. У. С.

Законопроектътъ прѣдвиждаше, вмѣсто досегашните шестокласни дѣвически гимназии, седмокласни гимназии, които се дѣлѣтъ на два курса, доленъ и горенъ, отъ които първиятъ състои отъ петъ класа, а вториятъ — отъ два. Тамъ дѣто нѣма пълни дѣвически гимназии, дѣвическите училища ще се наричатъ „срѣдни дѣвически училища“, или споредъ както се прие отъ В. У. С. — „петокласни дѣвически училища“. „Петокласните дѣвически училища“ по програмата си се приравняватъ приблизително на първите петъ класа въ мъжките гимназии; прибавенитѣ двѣ години служатъ като горенъ гимназиаленъ курсъ, който обаче има нѣкакъ по-специално назначение, защото нѣма само общообразователни прѣдмети, а и педагогически; той се дѣли на два отдѣла: педагогически и общообразователенъ, отъ които послѣдниятъ се подраздѣля още на два клона: литературенъ и наученъ. Притова прѣдвижда се, че при гимназиите ще може да има въ горния курсъ и само единъ отдѣлъ, педагогически или общообразователенъ. Тия сж по-главните постановления на законопроекта „за срѣдното дѣвическо образование.

Въ първията, които станяхх по тоя законопроектъ, се изтък-няхх най-паче двѣ мнѣния: трѣба ли да се гледа на двата курса гимназиални като на двѣ нераздѣлни части на пълна дѣвическа гимназия, или като на два отдѣлни вида училища, отъ които въ единия, сир. въ петокласните училища, да се получава срѣдно дѣвическо образование, а въ другия, сир. въ горния двугодишенъ курсъ, да се дава на дѣвиците специално образование, както по общообразователните прѣдмети, тъй и по педагогическите. Ако се приемеше първото мнѣние, сир. че двата вида училища сж двѣ нераздѣлни части отъ едно цѣло, които се допълнятъ една друга и които съставятъ заедно пълното срѣдно дѣвическо образование, то новиятъ проектъ можеше да се гледа като значително подобрѣние на дѣвическото образование у насъ, защото споредъ него се прибавяше една година повече за гимназиалното образование на дѣвиците, сравнително съ минхлата организация на дѣвическите гимназии. Ако напротивъ възтържествуваше второто мнѣние, то пълното срѣдно образование можеше да ползува само едно съвсѣмъ малко меншество, защото послѣдните двѣ години ще служатъ само за дѣвици, които бихх искали да се подготвятъ за учителека или друга нѣкоя карьера. Болшинството на В. У. С. заедно съ секцията прие първото мнѣние, ако и да не можа всхду да прокара така релефно мисълта си: като напримѣръ, то не можа да възтържествува по въпроса, да носи ли долниятъ курсъ на гимназията името „прогимназия“, както бѣше прѣдвидѣла секцията, съ явно желание да гледа на петокласните училища като на частъ отъ гимназиалния курсъ, или „срѣдни дѣвически училища“. Името „прогимназия“ за долния

курсъ на гимназията пропаднах, но и името „срѣдни дѣвически училища“ не можа да възтѣжествува, а се прие друго едно название, и то не съвѣшъ сполучливо — „петокласни дѣвически училища“, което обаче има поне туй прѣимущество, че отговаря напълно на днешнитѣ петокласни училища, които именно иска да фаворизира и узакони новиятъ законопроектъ. В. У. С. прие организацията на срѣдното дѣвическо образование въ главнитѣ му черти споредъ проекта, сир. раздѣлението на двата курса на гимназията си останя все такова, каквото бѣше въ проекта, отъ петъ долни и два горни класа, защото петокласни училища има въ много наши градове, дѣто нѣма дѣвически гимназии. та законопроектътъ иде просто да узакони тѣхното положение. Това бѣше най-големиятъ мотивъ, който караше болшинството да се съгласи на такова несъразмѣрно раздѣление на двата гимназиални курса. Посочваше се пакъ истина и другъ мотивъ, че въ петокласни училища ще могатъ повече дѣвници да получатъ по-цѣло и завършено образование, отколкото въ прогимназии съ по-малко отъ петъ класа. Но тоя аргументъ не издържа критика, защото петокласнитѣ сегашни училища сж пародни и общински училища, и нѣма никакво основание да се намалаватъ тѣхнитѣ класове отъ петъ на четири, ако това не го желаятъ самитѣ общини. Правителството би трѣбало въ такъвъ случай да иска само съгласуването на програмитѣ на тия училища съ програмитѣ на държавнитѣ дѣвически училища и нищо повече.

Изказа се въ В. У. С. и друго едно мнѣние, което имаше за цѣль сжщо разширението на дѣвическото срѣдно образование отъ шестъ на седемъ години. Това мнѣние се опираше върху рѣшението, зето въ сжщия В. У. С. прѣвъ първата му сесия отъ миналата 1895. година въ разгледания и приетия законопроектъ за гимназиитѣ. Тогава бѣше прѣодошло мнѣнието, щото дѣвическиятъ гимназии да се приравнятъ съ мъжкитѣ, курсътъ на дѣвическиятъ гимназии да бѣде отъ седемъ години, и програмата да бѣде допълнена така, щото класическиятъ езици да бѣдѣтъ факултативни и да има едно малко усиление на литературнитѣ прѣдмети и ограничение на математическиятъ за дѣвическиятъ гимназии въ сравнение съ мъжкитѣ. Инакъ се прѣдвжидаше пълно изравняване на мъжкитѣ гимназии съ дѣвическиятъ: споредъ тоя законопроектъ дѣвическиятъ гимназии имахъ два курса, доленъ и горенъ, първиятъ отъ четири години и вториятъ отъ три години, тѣмо както мъжкитѣ. Нѣкои отъ членоветѣ на В. У. С. поискахъ да знайтъ мотивитѣ, защо се е напуеняла тая идея и се прокарва друга съ новия законопроектъ. Обясни се, че това стапжло споредъ горѣуказанитѣ мотиви, сир. че петокласнитѣ училища у насъ сж повече, че тѣ си спечелили историческо право и давали добри резултати. Наистина идеята за пълни дѣвически гимназии е нова, и тя е приложена само въ нѣкои държави отъ Еврона, особено въ Русия и за онитъ само въ Франция. Но голѣма частъ отъ държавитѣ още се колебайтъ въ тоя въпросъ, и очевидно защо: на западъ образованието се е намирало въ течение на вѣкове въ изключително положение, особено въ католическиятъ страни, дѣто и досега, въ нѣкои отъ тѣхъ, нѣма самостоятелни държавни училища, и ученето се намира въ рѣцѣтъ на религиозни конгрегации. Но нѣма съмнѣние, че тая идея кога да е ще се реализира, поне до толкова, щото

да може една дѣвица да получи всичкото това образование, което отговаря на нейнитѣ условия и нужди, и което се дава и на момчетата. Идеята за изравнение правата на двата пола отъ денъ на денъ се осъществява въ модерното законодателство, и тя не ще закъснѣе да приеме приличното разрѣшеніе. Може ли въ такъвъ случай да се пази за дѣвицитѣ особено положение въ народното образование? Защо да не прибѣгнемъ още отъ сега къмъ направенія вече опитъ въ Русія, дѣто женското образование е поставено на много висока нога. Не е ли ималъ всѣкой отъ насъ случай, да види това прѣвъзходство на руската гимназія у нашитѣ руски възпитаници, които сж свършили съ стотияя образованието си въ Русія? Плодотворнитѣ резултати отъ организацията на женското образование въ Русія сж констатирали въ литературата. Руското общество се интересува до толкова за женското образование, щото никой не би могълъ днесъ да се опита да го ограничи. Та и може ли да става дума за такова ограничение, когато женскитѣ гимназии се развиватъ въ Русія подъ просвѣтеното покровителство на самия руски царски домъ. Днесъ трийсетъ руски дѣвически гимназии се намиратъ подъ ръководството на особено управление на гимназиитѣ отъ вѣдомството на императрица Марія, независимо отъ това, че въ Русія има днесъ повече отъ 100 държавни пълни дѣвически гимназии и приблизително 200 държавни дѣвически прогимназии отъ три и четири-годишенъ курсъ. И нека се не забравя, че дѣвическитѣ гимназии въ Русія сжществуватъ едва отъ 30 години насамъ.

Споредъ приетия законопроектъ горниятъ курсъ на дѣвическитѣ гимназии прѣдстави нѣщо специално, съвсѣмъ различно отъ горния курсъ на мъжкитѣ гимназии. Това се вижда отъ програмата на тоя курсъ: въ него се прѣдвижда да се чете история на цивилизацията, която едвали отговаря на силитѣ и подготовката на дѣвици съ петокласно образование, и която, доколкото ни е извѣстно, не е прѣвидѣна да се чете въ сръдни училища. Ето защо тия, които защитавахъ ланския законопроектъ, настоявахъ, щото да се запази ланското рѣшеніе и да се уравни по възможность женското образование съ мъжкото, като се вземжтъ постановленіята на новия законопроектъ само до толкова, щото наредъ съ общото гимназиално образование отъ горния курсъ да върви и единъ специаленъ педагогически курсъ за подготвяне на учителки, но горниятъ общообразователенъ курсъ да бѣде отъ три години и за него да се изработи програма съвсѣмъ изравнена съ програмата на мъжкитѣ гимназии съ единствениятъ отклонения, които указахме по-горѣ. Разумѣва се, въ такъвъ случай долниятъ курсъ на гимназіята би се ограничилъ на четири години и за дѣвицитѣ, както е постановено въ сжщия законопроектъ отъ ланската година за мъжкитѣ гимназии.

Но наше мнѣние новиятъ законопроектъ можеше да приеме рѣшението на миналогодишния В. У. С., безъ да пакърни интереситѣ на общинитѣ, които иматъ петокласни дѣвически училища, като допусне да сжществуватъ тѣ и занарѣдъ съ единствено задѣлженіе, да се съобразяватъ съ правителствената програма. А отъ друга страна да приеме за държавнитѣ женски гимназии системата на дѣление на горенъ и доленъ курсъ, приета за мъжкитѣ гимназии, сир. отъ четиригодишенъ доленъ курсъ или прогимназія и отъ тригодишенъ горенъ курсъ. Споредъ тая система прѣдметитѣ отъ двата курса бихъ могли да се разпрѣдѣ-

лжът по-съразмѣрно и по-цѣлесъобразно между двата курса. Ние сме убѣдени, че четиригодишни прогимназии добръ уредени, снабдени съ необходимитѣ пособия и приспособения и съ добъръ персоналъ (каквито нѣматъ петокласнитѣ училища), ще можътъ успѣшно да конкуриратъ съ петокласнитѣ общински училища и най-напоконъ да възтържествуватъ и да привлѣкътъ въ себе болшинството на ученичкитѣ. А и горниятъ курсъ би билъ въ такъвъ случай нѣщо по-цѣлно въ него би могли да се прѣминжътъ прѣдметитѣ отъ горния гимназиаленъ курсъ по-систематически и по-цѣлно, а главно би се изравнилъ съ горния курсъ на мъжкитѣ гимназии, и съ това бихъ се избѣгнали за въ бждеще нови реформи, които се налагатъ толкова по-често, колкото сж по-несигурни основитѣ, върху които почиватъ. Ако оставимъ горния курсъ да сжествува въ тоя видъ, както се прие въ тазгодишния законопроектъ, като единъ специаленъ курсъ, прѣдначаченъ само за пѣкои дѣвници, които бихъ пожелали да си приготвятъ известна карьера, и бихме изпуснали изъ прѣдъ видъ и общообразователното му назначение, което трѣба да се цѣни на първо мѣсто при едно сръдно училище, то се страхуваме да не би чрѣзъ тоя законопроектъ, който има за задача да подигне женското образование, да се постигне тъкмо противоположенъ резултатъ. Нека имаме горенъ гимназиаленъ курсъ за дѣвници, равенъ съ горния курсъ на мъжкитѣ гимназии; тогава ще знаемъ сигурно, че дѣйствително сме извършили една стѣпка напредъ въ организацията на нашитѣ дѣвически училища, и че веднажъ свършили горниятъ курсъ на гимназия, дѣвницитѣ ще можътъ и да слѣдватъ съ полза по-нататѣкъ висше образование, и да се оттеглжътъ въ частенъ животъ съ познания много по-цѣлни и сигурни, необходими за всѣка просвѣтена гражданка.

Държавата за извършване на нови прѣобразования въ училищната система не трѣба, по наше мнѣние, да се ръководи освѣтъ отъ общитѣ интереси на страната. Нека прочее види онита и приеме тая общообразователна система, която е най-добрата, и да се не спира толкова прѣдъ традицията или прѣдъ единични случаи и ползи на еди-коя и еди-коя община, при извършване на такава коренна реформа, каквато е тая на новия законопроектъ. Ние сме още младъ народъ, у насъ не може да има такава стара, онитана, закоренѣла образователна система, щото да не може да се замѣсти тя съ друга, ако тая друга се намѣри за по-добра.

Освѣтъ споменжтитѣ законопроекти, разгледахъ се въ тазгодишната сесия на В. У. С. и правилницитѣ: за ученическитѣ библиотеки и читални при сръднитѣ и специалнитѣ училища, за учебницитѣ, и за униформата на ученичкитѣ при дѣвическитѣ сръдни учебни заведения. Съ първия отъ тѣхъ се прѣслѣдва цѣльта, щото чрѣзъ добръ наредени ученически библиотеки при сръднитѣ училища да се помогне за саморазвитието на ученицитѣ, които иначе се прѣдаватъ на външни зловрѣдни влияния, занемарятъ училището и се поврѣждатъ. Съ втория правилникъ министерството има за цѣль, да тури малко редъ въ издаването на учебницитѣ, които напоследѣкъ наченяхъ да никнжтъ въ голѣмо изобилие и съ които се върши днесъ съвсѣмъ нескромна експлуатация. Занапредъ се туря известенъ контролъ върху издателството на учебницитѣ, които ще се избиратъ, ще има малко постоянство въ

употрѣбението на веднажъ одобренитѣ учебници, и ще има намаление на цѣнитѣ, което може лесно да се добие най-паче за учебницитѣ на първоначалнитѣ училища, дѣто се употрѣбаватъ съ десетки хиляди учебници въ годината. Цѣлата, която се прѣселѣдва съ третия правилникъ, е очевидна: да се противудѣйствиува на развитието на труфенъето, което се забѣлѣжава все повече и повече между дѣвницитѣ отъ нашитѣ срѣдни училища. Ако майкитѣ поради едно неразбрано съравнувание приучватъ дѣцата си неволно къмъ лугеъ, длѣжността на властитѣ е да комбатиратъ това зловрѣдно направление и да поддържатъ у дѣвницитѣ скромность и сериозность, — черти, които сѣ най-висока добродѣтель за женския полъ. Всичкитѣ тия три правилника отговарятъ на нуждитѣ на нашитѣ училища, и тѣ бѣхъ приети тукуречи безъ измѣнение отъ В. У. С.

Д. Д. А.

Къмъ вѣститѣ за исторiята на о. Паисия Хилендарски.

Когато прибирахъ въ Български Прѣгледъ III, 2, 120—126 наедно вѣститѣ за отбѣлѣзани прѣписи отъ исторiята на о. Паисия и нейни прѣработки, азъ съмъ пропуеихъ да споменѣ прѣписа, за който говори Иречекъ въ сП. Сп. I, 48. Споредъ годината 1771., която посочва Иречекъ за тоя прѣписъ, той излиза да е по-старъ както отъ Жеравненския прѣписъ на покойния Априловъ, така и отъ оня отъ 1772. г., който притежава професоръ Дриновъ, въ случай само че и той не е самиятъ Жеравненски прѣписъ (срв. БП. III, 2, 123). Иречекъ видѣлъ прѣписа отъ 1771. г. въ Рилския манастиръ.

Тая година изъ имѣхъ случай да си отбѣлѣжъ отъ каталога на манастирската библиотека ржкописа, който видѣлъ Иречекъ и който е означенъ тамъ подъ № 91 така: „Българска исторiя отъ Иеромонаха Паисiа Хилендарца, а пренисана отъ нѣкой свиященникъ именемъ Алексѣ Великовичъ Поповичъ въ Самоковъ 1771.“ Като подирихъ тоя ржкописъ въ библиотеката, отецъ Теодоси, комуто е тя повѣрена, ми прѣдаде, че го нѣма тамъ, понеже билъ изпратенъ прѣди нѣколко години отъ бившия игуменъ Иоасафъ въ министерството на просвѣщението въ София за нѣкаква врѣменна потрѣба, и отъ тогава вече не билъ върхитъ назадъ. Отецъ Теодоси билъ придобилъ ржкописа за манастирската библиотека прѣзъ 1870. г. отъ една бабичка самоковка. На моитѣ лични разпитвания за Рилския ржкописъ въ министерството на просвѣщението никой не знаеше да ми даде другъ отговоръ, освѣнъ че ржкописътъ вѣроятно е минѣлъ въ софийската народна библиотека. По каталога на ржкописитѣ въ тая библиотека тя притежава два ржкописа Паисиеви исторii: едната подъ № 86, „прѣведена“ отъ Г. П. Р. и Г. Х. Д., а другата подъ № 56, въ която изложенiето на събитията достига до 1458. г. и се прѣкъсва нататкъ, понеже сѣ изгубени листове. За първата вече събщи И. Д. Шимановъ въ БП. II, 1, 104—110; тя е прѣработка на „Петка Рачовичъ [= Славейковъ] и Христа Драгановичъ“ по Еленски прѣписъ, прѣписанъ отъ Котленския на Стойка иерея [= Софрони Врачански] отъ 1765. г. Втората азъ прѣгледахъ въ библиотеката и намѣрихъ, че е съвсѣмъ еднаква съ първата. Отъ самага Славейкова ние знаемъ (Фотиневски Юбилеенъ сборникъ отд. 2., 86—87), че той и другаритѣ

му Христо Драгановъ работили заедно двѣ еднакви „сглоби“ на Паисиевата история по Еленския прѣписъ и по единъ донесенъ отъ Фофанова въ Търново отъ Стара-Загора. Явно е, че едната сглоба е оная, за която даде съобщения Н. Д. Шишмановъ, а другата е оная, която билъ позналъ Славейковъ на 1881. г. въ народната библиотека, въ стоваренитѣ тамъ книжа на Браилското книжовно дружество. Дали не е останяла послѣ тая сглоба въ библиотеката, вмѣсто да се изнесе заедно съ другитѣ книжа на дружеството, и така да е влѣзла въ каталога на библиотечнитѣ ржкописи подъ № 56? Както и да е, ржкописецътъ № 56 отъ софийската народна библиотека не е Рилскиятъ ржкописъ. И затуй министерството на просвѣщеніето трѣба да се погрижи да го издири, понеже той е засега най-важниятъ за насъ прѣписъ отъ Паисиевата история.

Въ Български Прѣгледъ III, 2, 121 азъ казахъ за най-близкия до автографа на Паисия, на негли и тъждественъ съ тоя Котленски прѣписъ, че до пожара на Котелъ за него имаше изнесени повечко подробности, освѣтъ ония, които е подалъ Г. Кръстовичъ въ Читалище I, 351—367, и че ще трѣба да се изпита, дали е уцѣлѣлъ и слѣдъ пожара. Сега това изпитване става суетно, защото въ „Българско Княжество“ отъ Г. Димитровъ четемъ бѣлѣжка (I, 159), че котленецътъ Х. Петръ Х.-Матеевъ, 92-годишенъ старецъ, съобщилъ на автора, какъ старата книга, що се намирала въ черквата Св. апостоли Петъръ и Павелъ и въ която се говорило за унищожението на Търновската патриаршия (а то е тъкмо прѣписецътъ на Стойка иерея), била се изгубила вече! Какъ, дѣ се изгубила тая първа по старината си Паисиева история, и кога се изгубила, прѣди войната, или слѣдъ нея, не знаемъ. Любителитѣ на българската книжнина може-би ще трѣба да се надѣжтъ на нѣкой честитъ случай, да налетѣжтъ нѣкога пакъ върху Котленския прѣписъ, ако само изгубеното не значи още и — загиняло!

Единъ прѣписъ на Паисиевата история, направенъ прѣди прѣписа на Шишкова, най-младъ отъ извѣстнитѣ досега прѣписи (отъ 1845. год., вж. ИС. XLVI, 507), разглеждахъ по порѣчка на министерството на просвѣщеніето и сравнявахъ съ текста, издаденъ отъ М. Московъ (Търново, 1893) по прѣписа на Тошковича отъ А. В. Лонгиновъ (Люблинъ, 1885). Той билъ пратенъ до министерството отъ Тулча. Писанъ е съ курсивъ отъ руска школа, а поправки има внасяни съ церковнославянско писмо. Съдържа всичко, което се чете и въ изданието на Москва, съ малки и незначителни промѣни въ текста. Ала на много мѣста се види, че прѣписвачътъ не разбиралъ подложката си; а като прѣдавалъ текста ѝ съ новобългарски езикъ, изказвалъ се съ повече думи и дори съ нови свои тълкувания. Така у него срѣщаме: „началнически градъ преслава то е сѣ шумень“; думата „коварень“ разбралъ и написалъ „курваринъ“; Милутиновитѣ мощи се пазили „у идна баня лучная сиречь умивальной бания“, когато у Москва просто е казано, че се намирали „въ Баня-Лучина“, сир. въ сегашната Банялука; мѣстото у Москва, че Драгутинъ билъ прѣнесенъ отъ Сремъ въ София, той прѣписалъ „от срамъ въ росию“! Прѣписецътъ е озаглавенъ: Ц а р с т в е н н и к ъ. Во славу светей единосущней (жево) и неразделней тройцѣ оца и сына и светого духа. Начало писати книга сія от менѣ недостойнаго е священникъ василія Ма-

нуилова племе свещеническу рождениѣ крещениѣ угорода Сливне македонскую страну от Христа 1841го (шисаси) года февраля 20го числа приписахъ изъ хилендарскому царственику отъ писанъ на 1820 ноебря 9....“ Питанъето е сега, кой е тоя Хилендареки царственикъ“ отъ 1820. година и дѣ го намѣрилъ попъ Василь Маноловъ отъ Сливенъ, за да го прѣписва? Не ще ли може се откри нѣкоя връзка между тоя „царственикъ“ и прѣписа на Томковича, като се знае, че и той е донесенъ отъ Света-Гора (срв. бѢС. IV, 6)? Подиръ заглавието на прѣписа попъ-Василевъ идхъ два апокрифни разказа („сказанія како ослепели еврейѣ“ и „като една жена [ка]рмила дитето детуса намерило въ гимназията инакъ умряла поживяла“), които намираме и въ книгата на даскала Иоакима Кърчовски „Чудеса престыя Богородицы“ отъ 1817. год. Подъ втория разказъ е записана 1844. година, юни 20.; а на слѣдния листъ се захваща: „Исторія славено Болгарская о народѣхъ и оцѣхъ и о свѣтихъ царехъ Болгарекихъ и о вѣсѣхъ днания ибитія Болгарскаго собранно инариденно; и нѣкоторимъ: Свещеникъ василія Манолова; ещеже и от другихъ повествователи достовѣрныхъ на ползу (на ползу) роду Хри; и Болгарскому.“ Тукъ попъ Василь прѣписвалъ вече истинскиятъ насловъ на Паисиевата история, едвамъ въ по-сетнитѣ си прѣработки наречена „царственикъ“; ала щомъ дошелъ до името на „Паисия иеромонахъ“ въ наслова, прѣскочилъ го и го замѣтилъ само съ празнитѣ думи „и нѣкоторимъ“. И въ послѣсловието на самага Паисия попъ Василь приписалъ на себе всичко онова, що се отнася до автора на прѣписаната отъ него история; той казва въ края на рѣкописа: прѣписахъ — „отъ хилендарскую историцу азъ иереѣ Василий свещеническаго сина Емануила, син протоіерея Стифана македонскаѣ и сливенскѣй где вода источникъ изъ землю извира гореща и много людѣ от простуда здрави получають; собрахъ и написахъ по руски речи простѣй; и обратихъ на болгарски прости языкъ, защо помало поревними са сасъ желанию по рода моего болгарскаго, . . понеже нематъ исторіи наедно собрани запреславная дияныя цареи ихъ исветіи болгарскихъ для рода нашего; того ради подѣхъ трудъ много: за 2 години зачалу в мѣсица февраля кончалосѣ во октовріи 28 го числа 1842 года.“ Дѣто Паисия споменува, че работилъ въ Хилендаръ и при брата си Лаврентия, попъ Василь гудилъ, че писалъ „въ колонія башкови или новое Кирсово в Бесарабскую страну“. Споредъ това можемъ да именуваме тоя прѣписъ на Паисиевата история Башкѣо ѣски. Едно мѣсто въ тоя прѣписъ ми обърнѣ вниманието съ едно старо име на сегашното село Жеравна. Попъ Василь разирава по Паисия за българскитѣ светци и заврѣшва пакъ съ огледъ къмъ себе си: „толкосѣ найдохме первѣѣи манастири въ Сливенскую страну именуемая по евангелское жерновъ; после въ приходящие агаряское разоренъ былъ и много церковны вѣщи сокрыты въ землю околу его; посие времени именуемая по языка срацинскаго селеніе ташъ кюю.“ Подъ името „жерновъ“ безъ всѣко съмнѣние се мисли сегашна Жеравна; и означението ѣ по турски „ташъ кюю“ отговаря добръ на българската дума „жерновъ“ (мелниченъ камѣкъ). Възъ основа на тия двѣ имена, забѣлѣжени въ Башкѣйския прѣписъ, чини ми се ще трѣба да измѣнимъ досегашнитѣ мѣстѣна за етимологията на „Жеравна“. Иречекъ казва въ своитѣ Cesty po Bulharsku 526, че името на селото „припомня птицата жеравъ (grus), която наистина прѣлита прѣзъ тия мѣста“. Ала

като приемемъ, че отъ старото „Жерновъ“ само по народна етимология може да се дойде до смисълъ „жеравна“, какъвто Иречекъ подлага на тая дума, ще трѣба въ сжщото врѣме да обяснимъ, че и сегашното турско име „Башъ-къой“, което нѣма никакво вътрѣшно отношение къмъ „жеравна“, е измѣнено отъ „Ташъ-къой“, въ което се съдържа единъ естественъ признакъ отъ думата „жерновъ“.

Покрай горнитѣ два прѣписа отъ Паисиевата история имамъ да отбѣлжж и двѣ прѣработки на сжщата история, които да се добавятъ къмъ прибранитѣ наедно вѣсти за тоя видъ ржкописи. Една прѣработка (или история?) е споменувалъ отдавна подъ име „цароставникъ“ Венелинъ въ пжтнитѣ си бѣлжжки, издадени отъ Безсонова (Москва, 1857). Работата се види по-ясно въ писмото му до Априлова отъ 1837. година, обнародвано въ Министерския Сборникъ I, 1, 176—187. Като се намиралъ въ Бабадаа, Венелинъ се научилъ за единъ пергаменовъ ужъ „Цароставникъ“ у нѣкой-си бивши логотетъ на русенския митрополитъ. За тая сжжна находка за българската история Венелинъ прѣдлагалъ дори 350 рубли, ала не билъ честитъ да я добие, защото логотетътъ, който си мислѣлъ, че Венелинъ го слѣди зарадъ нѣкои неговни нечисти дѣла, се зашилѣлъ нѣкъдѣ и пропадилжлъ безъ вѣсть съ ржкописа си. Съ слзи на очи поради тая загуба се върижлъ Венелинъ въ Пюргево. „Богъ знаеть, — дума той по тоя поводъ въ писмото си, — гдѣ теперь гуляеть бѣдний Болгарскій цароставникъ! Можеть быть теперь его уже и на бѣломъ свѣтѣ нѣтъ“ (178). Друга прѣработка издаде въ „Труды восьмаго Археологическаго Съѣзда въ Москвѣ“, томъ II, стр. 242—263, П. Лавровъ. Тя била спазена въ сборката ржкописи на покойния В. Григоровичъ (№ 1731) и е направена въ 1839. г. Лавровъ обнародва изъ нея нѣколко извадки и по поводъ на това опрѣдѣля изворитѣ на нѣкои Паисиеви вѣсти и зима Паисия подъ защита отъ укоритѣ, които му се правятъ нѣкога незаслужено. Прѣработката била подобна на оная, която е известна подъ името „Ржкописъ на Герова“ (отъ 1831. г.). За тоя трудъ на Лаврова знажъ по „Византійскій Временникъ“ III, 1, (1896), 147.

А. Т.

Географията на държавния изпитъ за учители въ срѣднитѣ ни училища. Ето вече четири години, откакъ е установенъ държавниятъ изпитъ за учители въ срѣднитѣ ни училища, но още не е изработена строго опрѣдѣлена програма за този изпитъ, така щото нито кандидатитѣ знажтъ точно, какво се изисква отъ тѣхъ, нито изпитвачитѣ можтъ да знажтъ, въ кои граници да изпитватъ. А най-голѣма неразбория се явява на изпита по география. Споредъ правилника за държавния изпитъ, „историцитѣ“ сж длжжи да правятъ изпитъ и отъ география като главенъ прѣдметъ, а сж се явявали досега на изпита съ онѣзи познания, които сж добили нѣкога-си въ гимназията, а нѣкъ изпитвачитѣ, като сж имали, види се, това прѣдъ очи, изпитвали сж ги така, както изпитватъ ученици отъ гимназията. А това е противъ духа на закона за държавнитѣ изпити и въ ущърбъ на обучението по география.

Географията е застжлена въ програмата на нашитѣ гимназии съ десетъ часа, отъ които осемъ самостоятелни и два съединени съ

физика и математика. Този, който ще преподава география, трябва да има специално образование по нея въз основа на сжщитѣ основи, както се изисква това отъ учителитѣ по всички други прѣдмети на срѣднитѣ ни училища. За да не бждатъ обаче онеправдани опѣзи, които, безъ да сж изучавали география въ университетъ, смѣтатъ, че сж добрѣ подготвени за учители по нея, нека се подложатъ на изпитъ по оня материятъ, който се изучава въ университета и който трябва да служи за мѣрка на подготовката имъ прѣдъ комисията на държавния изпитъ.

Като искаме да помогнемъ на ония, които ще изработватъ програмата за държавните изпити, излагамъ въ общи черти материала, който трябва да се изисква отъ кандидатитѣ за учители по география въ срѣднитѣ училища.

1. Да се знаатъ основнитѣ черти на математическата география заедно съ учението за проекциитѣ на картитѣ; да се знаатъ систематично разнитѣ картографически срѣдства за прѣдставяне.

2. Отъ всеобщата физическа география да се знаатъ главно всички ония природни сили и произшествия, които дѣйствуватъ да се прѣобразява постоянно земната поврхнина: издигане и снискане на земната поврхнина, вкопаване на долините; разтрошаване на камънетѣ чрѣзъ извѣтряване, и отъ дѣйствието на подвижната вода, на леда и морскитѣ вълни; отнасяне на разтрошения материятъ и новото му разстилане; отношение на движението и други общи явления у рѣкитѣ; възникване, общи свойства и дѣйствия на ледниците (глетчеритѣ); възникване и изчезване на езерата; температурни отношения, течения и пр. на моретата заедно съ тѣхнитѣ причини; сжщо и основнитѣ черти на учението за температурата, наблюдането на въздуха, вѣтроветѣ и валежитѣ съ тѣхнитѣ причини; разпространение, общъ характеръ, причини и географически значителни дѣйствия на различнитѣ климати по земното кълбо; основни черти за разпространение на главнитѣ форми на растителността съ отношенията ѝ къмъ общитѣ географически условия; най-послѣ разпространението на географически значителнитѣ типове на сега живѣщитѣ по-висши животни, като се обясни, доколкото е възможно, зависимостта на това отъ дѣйстващитѣ причини.

3. Основни черти отъ всеобщата етнография, именно основнитѣ и главнитѣ моменти върху разпрѣдѣлението на човѣцитѣ въ раси и народни групи; прѣгледъ на главнитѣ културни форми на човѣцитѣ въ тѣхнитѣ отношения къмъ природнитѣ условия на заселената областъ, разпрѣдѣление на главнитѣ религии и др.

4. Специално учение за земитѣ. Да се знае видътъ на всѣка земя, ако е изслѣдвана тя достатѣчно, и нѣщо за възникването на релефа ѝ; води, климатъ и основни черти на растителния и животния миръ; важни полезни произведения на природата; население и неговото етнографическо положение (като се земе въ внимание историческото равнитие на сегашнитѣ отношения на населението); най-послѣ държавно устройство, географически важнитѣ черти на стопанскитѣ отношения, по-именититѣ градове и т. н., като се изтъкне, доколкото е възможно, вътрѣшната причинна зависимост на всѣко упоменато отношение и явление.

5. Основни черти отъ историята на географията и на най-важнитѣ географически открития.

6. Кандидатътъ трѣба да знае добръ главнитѣ сръдства за нагледно обучение по география (апарати, модели, релефи, изображения, географически, геологически, климатически, статистически карти и др.); да може самъ да чертае карти, да прави релефи, профили, диаграми и др.; да знае педагогиката и методиката на географията; да умѣе да уиктва ученицитѣ да наблюдаватъ природата по полето, и да е запознатъ що годѣ съ географическата литература на оня чуждъ езикъ, по който ще прави изпитъ. (Гледай въ Zeitschrift für Schul-Geographie, XVII. Jahrgang, II. Heft извлѣчение отъ рѣчьта на проф. Lehmann: Die Vorbildung der Geographielehrer auf den Universitäten, държана на VI. международенъ географически конгресъ въ Берлинъ.)

А. Иширковъ.

Животътъ върху мѣсеца.

Трѣва да се съгласимъ, че мѣсецътъ до скоро бѣше излѣзълъ изъ мода. Непромѣливииятъ видъ на нашия спътникъ, неговиятъ изгледъ на мъртва звѣзда бѣхх отвѣрнали малко по малко астрономитѣ, та не се много грижехх тѣ да губѣтъ времето си за изучаване на единъ мъртвецъ, на билъ той и звѣзда. Наблюдателитѣ, уморени, напуснахх мѣсеца въ неговия мъртвешки сънъ, когато вече бѣхх тѣй добръ извѣстни неговитѣ безкрайни неподвижни полета, на които бѣхх дали имена на морета, безъ обаче да се е забѣлявало нѣкога по тѣхъ нѣ какво старо или ново морско дѣйствие: когато бѣхх нарисували тѣй точно неговитѣ циркообразни кратери, които по своитѣ размѣри нѣматъ съперници на нашата планета. Бѣхх останали едва нѣколко непоколѣбими селенографи: Нисонъ въ Англия, Клайнъ въ Германия и Оскаръ Шмитъ въ Атина, които продължавахх да изучаватъ видимата частъ на спътника ни, като фиксиралхх най-дребнитѣ подробности отъ неговата топография съ една крайна точностъ. Въспрѣки сравнителното несъвършенство на тѣхнитѣ инструменти, тѣ мислѣхх да сх забѣлявали присѣтствието на вода въ нѣкои кувини, по нѣкога даже периодично появяване, въ извѣстни точки, на нѣкаква растителност и една още жива вулканическа дѣятелностъ.

Въ сѣщностъ трѣбва да се каже, че мѣсецътъ ни е несъвършено познатъ. Най-добрата ни карта за неговото видимо лице, колкото и точна да е тя, е въ масштабъ 1: 1,780,000, което, разумѣва се, е недостатъчно. И дѣйствително знаемъ, върху нашия глобусъ ставатъ измѣнения въ видъ на планини, въ посока на воднитѣ течения, измѣнения доста добръ уловими, и които притова не бѣха могли да бждатъ отбѣлявани колко-годѣ изразително на карта съ толкова много редуцирана скала. Днесъ даже не можемъ нито съ Ликския телескопъ, който има леща 36 палеца, нито съ чудесния телескопъ на парижката обсерватория да забѣлжимъ такива движения на почвата, могили или долове, на които ширината не надминава 650 до 1000 стхпки. Съ подобни инструменти, съ които наблюдаваме мѣсеца, ако нѣкой наблюдател отъ тамъ изслѣдваше земята,

щеше сигурно да обяви, че нашата планета е мъртва звезда и че на нея няма никаква слъда от растителност и живот.

Съ такъв въпрос се занимава княз Кропоткинъ въ английския прѣгледъ »Nineteenth Century«. Това ново издирване е пакъ твърдѣ много спомогително чрезъ прогреситѣ на фотографията, които се притекохъ въ помощ на телескопическото наблюдение. Върху фотографическитѣ снимки планинитѣ, кратеритѣ, полетата се изобразяватъ съ една точностъ, отъ която най-добритѣ мѣсечни карти не сж въ състояние да даждъ едно прѣдставление. И при все това прѣиятствията, които има да се оборватъ, сж още значителни. Собственитѣ движения на мѣсеца сж толкова неправилни, прозрачността на атмосферата е толкова промѣнлива, разбритѣ на снимкитѣ (8 палеца диаметръ) толкова недостатъчни, щото фотографията не е досега още принесла тия услуги, каквито имаме право да очакваме. Нека споменемъ обаче, че нѣкои негативи въ Лисската обсерватория и особено ония, добити въ парижката обсерватория отъ братята Хенри, сж достигли такава чистота, щото тѣ могатъ да се изслѣдватъ микроскопически. Такова изслѣдване е докарало г-да Loewy и Puiseux да основатъ нова теория върху успореднитѣ цѣпки, които се забѣлѣзватъ по лицето на мѣсеца.

Размѣритѣ на мѣсеца сж чувствително по-малки отъ тия на земята. Неговото тѣло е само $\frac{1}{81}$ отъ земното; вслѣствие на това привлѣкителната му сила е значително по-малка; и като допуснемъ, че той има атмосфера, сжщо тъй съставена като нашата, то гъстотата на тая атмосфера въ най-долнитѣ ѝ слоеве ще е трийсетъ до четиресетъ пхти по-разредена, отколкото е гъстотата на нашата атмосфера на морското равнище.

Но отъ изслѣдванията на Dr. Johnstone Stoney излѣзва, че да е билъ мѣсецътъ въ извѣстна епоха отъ сжществуването си покритъ съ нѣкаква газообразна маса, съставена отъ кислородъ, азотъ и водни пари, то не би могълъ да я задържи до сега. Знае се именно, че газове сжстожатъ отъ молекули, които се движатъ по всички посоки съ ужасни бързини. Когато бързивата на такъвъ единъ молекулъ, пристигналъ до крайнитѣ граници на атмосферата, достигне 3500 метра въ секунда, той ще избѣгне отъ привлѣкителната сила на нашата планета. Газътъ по тоя начинъ ще се изгуби молекулъ по молекулъ въ междупланетарното пространство. Това изяснява причината, дѣто нашата атмосфера не може да съхранява свободенъ водородъ и защо тая на мѣсеца не запазва нито въздухъ нито водна пара.

При все това, нито тия изводи въпрѣки тѣхната видима логичностъ, нито по-прѣдишнитѣ прѣсѣтвания на Бесела не можакъ да убѣждатъ астрономитѣ въ несжществуването на атмосфера около мѣсеца. Констатира се именно около нашия сжжтникъ едно слабо мръкване (crepuscule, Dämmerung), което, както се знае, е причинено отъ прѣчуването на свѣтлината въ една въздухообразна покривка. Освѣтъ това отдавна се е забѣлѣжило въ Гринвичъ, че звѣздитѣ, които се закриватъ отъ мѣсеца, се виждатъ най-малко двѣ секунди повече, отколкото това трѣбаше да бѣде, ако лхчитѣ, които изпускатъ тия звѣзди, не се прѣкривавахъ при прѣминуването имъ въ близостъ на мѣсечната повърхностъ. Отъ тукъ се е заключило, че мѣсецътъ трѣба да има атмосфера, макаръ и около 209 пхти по-лека

отъ нашата. Тая атмосфера, като достига въ дълбокитѣ мѣста, както сж планинскитѣ църкове, максимална гѣстота, ще е почти неуловима по върховетѣ; тя не би играла по-малко важна рола въ економията на живота по повърхността на мѣсеца.

Направенитѣ наблюдения въ Ликъ, Парижъ и Ареквиа потвърдяватъ напълно тия заключения. Положително е, че се вижда ясно едно мръкване къмъ крайника на мѣсечния сѣрпъ, главно около първата и последната четвъртъ. Тоя рефлексъ като продължава крайника на сѣрпа съ около 60 секунди, потвърдява присъствието, на една атмосфера, на която гѣстотата при повърхността на мѣсеца е еднаква съ тая на нашата атмосфера въ височина отъ 55 километра. Сжщиятъ резултатъ е намѣренъ и за Юпитера въ момента, когато той бива закриванъ отъ мѣсеца или се подава изподъ него. Такава една атмосфера е наистина твърдѣ незначителна, но съгледатъ се е единъ мраченъ поясъ между Юпитера и мѣсеца въ врѣме на покриванъето имъ (occultation). И професоръ Pickering не намѣрва за това явление друго обяснение освѣнъ сжществуванъето на една лека мъгливостъ, образувана отъ водна пара, която би се издигнала на нѣколко мили върху повърхността на мѣсеца, когато последниятъ се сгрѣе отъ слънчевитѣ лъчи.

Още до скоро би се посрещало едно такова прѣдположение съ недовърне. Днесъ обаче се разбира, че на нѣкои мѣста поне сжществуванъето на една мъгливостъ, произведена отъ водната пара, е единичното приемливо обяснение на нѣкои констатирани явления. Тѣй въ 1774. г. Eysenhard, единъ ученикъ на Ламберта, е съзрѣлъ отчетливо по сѣнчестата линия, която прѣсича една отъ полянитѣ (Mare Crisium), вълнообразно движение, което траело два часа и е било наблюдаено отъ три различни лица. Тия вълнения, които изникли едно разстояние отъ 120 километра съ скоростъ отъ 400 метра въ секунда, не сж могли да произтѣжтъ, както казва D-r Sarling, освѣнъ отъ пари, плуващи надъ поляната. Но нѣколко нхти се забѣлявало, че при изгрѣванъето на слънцето вътрѣшността на дълбокитѣ мѣсечни църкове се изпълняла съ единъ видъ мъгла, която ту изчезвала съ каченъето на слънцето, ту постоянноствувала да стои нѣколко врѣме още, макаръ околнитѣ прѣдмети да се виждали твърдѣ ясно. Тѣй като температурата на повърхността на мѣсеца е твърдѣ близу до точката на замръзванъето, то изпаренъето на тая вода подъ дѣйствието на слънчевитѣ лъчи съвсѣмъ не е невѣроятно.

Естествено е да се издири, дали въ извѣстни случаи тая мъгливостъ не се дължи на водата, изфърлена отъ вулкани или отъ гейзери; толкова повече, като сочи да сжществува на мѣсеца още извѣстна вулканическа дѣйностъ. Нѣкои астрономи приематъ, че сжществува единъ недавно образуванъ кратеръ съ диаметръ 3 мили. — D-r Klein биде първиятъ, който го откри на 1870. г. въ долината наречена Mare Vaporum, слѣдъ като е нѣколко нхти издирвалъ сжщото мѣсто, безъ да е забѣлявалъ отъ него слѣди. Освѣнъ това послѣдователнитѣ появявания и изчезвания на другъ единъ кратеръ, Лиине, който има близу 6 километра диаметръ, не биха могли да се изяснятъ, ако откажемъ да приемемъ, че тоя кратеръ понекога се закрива отъ паритѣ, които той самъ изпуска. Колкото за наблюдаванитѣ

промянния въ формата на малките мѣсечни вулкани, тѣ сж твърдно, за да се отдадѣтъ изключително на погрѣшки въ наблюдението

Ако водата сѣществувала днесъ още по мѣсеца, или ако тя е сѣществувала прѣдъ единъ недавнашенъ периодъ, то можемъ да се попитае, дали тя не е оставила нѣкоя слѣда отъ своята дѣйность. До послѣдно врѣме мнозинството на астрономитѣ отговаряше на тоя въпросъ отрицително. Знаеше се вече, че прословутитѣ морета на старитѣ селенографи не бѣхж друго освѣтъ полета и не прѣдставяхж ни най-малка слѣда отъ водното дѣйствие, че освѣтъ това цѣнкитѣ бѣхж проведени въ една трѣда поврѣхность.

При все това обаче възъ отъ тия поврѣхности, констатирани сѣществуваньето на рѣзки по-тънки, които, слѣдъ едно тъкко изслѣдванье, сж намѣрени, че иматъ всички изгледъ на рѣчни легла. Тѣ не вървятъ по права линия, ами се извиватъ напротивъ змиеобразно, както се изобразаватъ и рѣкитѣ по нашитѣ земни карти. Тѣ се разклоняватъ, тѣ сж на единия си край по-широки, отколкото на другия. Професоръ Pickering, който ги е изучавалъ внимателно, е намѣрилъ такива 35 съ различни размѣри. Противно на земнитѣ рѣки, тия мѣсечни рѣки прѣдставятъ това курьозно явление, че иматъ най-широката си часть къмъ извора си, който всѣкога се намѣрва близу до нѣкой върхъ или нѣкой кратеръ. Знае се обаче, че и нѣкои рѣки въ централна Азия и въ южна Америка показватъ сжщата особеность. Тѣ излѣзватъ отъ нѣкое езеро и ставатъ все по-тъсни и по-тъсни, колкото повече течението имъ се продължава въ жѣднитѣ полета. Една отъ тѣхъ напр., съ дължина 80 километра, излиза отъ единъ кратеръ съ широчина 700 метра и се свива до широчина 300 метра, а послѣ малко по-малко изчезва въ полето. Има обаче и мѣсечни рѣки, които иматъ сжщия видъ като нашитѣ. Една отъ тѣхъ извира въ планинитѣ, извъпредио тѣсна въ началото си, тя малко по-малко се разширява и приема единъ притокъ; друга една пъкъ е разклонена въ най-високата си часть. Съ една дума ние можемъ днесъ да гледаме като положително сѣществуваньето на рѣчни легла, които прѣдставятъ всичкитѣ условия за водно произхождение; тѣ сж обаче толкова тѣсни, щото и да съдържахж още вода, не бихме могли да я видимъ.

Като приемемъ това единъ пакъ, можемъ да се попитае, дали нѣма и нѣкакви слѣди отъ растителность. На планетата Марсъ виждаме всѣка година, какъ поларниятъ поясъ се покрива съ снѣгъ, който по-послѣ се разтопява и образува голѣми течения. Тамъ се е констатирало даже сѣществуванье на облаци, обширни пространства си промѣнятъ нанѣлно цвѣта, а това може да се припише на растителността. Явно е, че ако и върху мѣсеца станѣше подобно явление, то би било отдавна забѣлѣзано. Тука обаче може да се прѣдстави работата въ по-малкъ масщабъ, и професоръ Pickering ни доказва, че има вѣроятность въ полза на сѣществуваньето на растения или на нѣщо подобно.

Голѣмитѣ мѣсечни циркове достигатъ, както е извѣстно, колосални размѣри. Най-голѣмитѣ отъ тѣхъ иматъ 130 до 160 километра диаметръ, и почвата въ вжтрѣшността имъ е чувствително гладка. Neison е забѣлѣзалъ, че въ много отъ тия кратери се явяватъ въ врѣме на пълнина нѣкои тъмно-сиви петна, които скоро пакъ изчезватъ. Възрѣчки всѣко очакванье, тия петна ставатъ по-тъмни

веднага слѣдъ пълнината, т. е. въ момента, когато слънцето осветява напълно видимата частъ на мѣсеца и когато прочее е геометрически невъзможно да се вижда иѣкаква сѣнка. W. Pickering, като се осланя на авторитети като Mädler и Neison, е наклоненъ да отдаде тия промѣни на растителността. И наистина това не еж никакъ случайни явления. Тѣ ставатъ въ всичкитѣ полани, съ изключение на една, а пъкъ въ двѣ отъ тѣхъ петната като че ги покриватъ цѣли до толкова, щото поиѣкога могатъ да се забѣлѣжатъ и съ просто око. Тия петна еж тъмно-сиви, по пма за сега единъ случай наблюдаванъ съ твърде силенъ телескопъ, дѣто петното се явява съ жълтеникавъ цвѣтъ, въ който се подозира и зелено.

Тия наблюдения на професора Pickering'a еж пълни съ обща-ния, толкова повече, че тѣ не еж единички. Въ послѣднитѣ години е събрано голѣмо число данн, които всички клонятъ да докажатъ, че е било неразумно да се прѣдставя мѣсецътъ като свършено лишень отъ животъ. Напротивъ сочи твърдѣ вѣроятно, че вулканическитѣ изфъргания продължаватъ да ставатъ на мѣсеца много по-силно отколкото на земята и че, върѣки извънредно неблагоприятнитѣ условия, органическиятъ животъ ежществува тамъ, макаръ и въ малкъ размѣръ.

Безъ съмнѣние ние сме далеко още отъ твърдѣнията на селенографитѣ отъ минхлн вѣкъ, които претендирахъ, че еж видѣли на мѣсеца укрѣпления, национални пхтинца и слѣди отъ индустриална дѣйностъ. Но колкото за една растителностъ, която се развива въ известни периоди и изчезва отгстнѣ, за слѣди отъ вода, която може-би и днесъ още тече, за вулканически прѣврати по поврѣхността, всичко това, т. е. проявлението на живота става непрѣстанно по-вѣроятно, колкото повече напредвае въ изучаването на нашия съжитникъ.

(Dr. L. Caze, Revue des revues, № 19, 1896.)

И.

БЪЛГАРСКИ
ПРѢГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА III.

КНИГА XII. — ДЕКЕМВРИ

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА

(Братя Протекови)

1897

СЪДЪРЖАНИЕ.

КНИГА XII.

	Стр.
Въ мъгла. Отъ А. Т. Страшимировъ. (Край)	1
Казанлъжската „Розова долина“, бждща пустиня. Отъ П. Ивановъ	31
Хорациеви сатири. Сатира първа. Прѣв. Р. Горановъ.	37
Изгрѣваща луна. Стихотворение отъ П. Б. Шели. Прѣв. Ив. Толевъ	41
Споменъ. Разказъ отъ Фр. Коппе. Прѣв. Х.	42
Малодушие. Стихотворение отъ К. Христовъ	48
Врѣмето. Стихотворение отъ П. Б. Шели. Прѣв. Ив. Толевъ	50
Императоръ Фридрихъ като студентъ. Отъ Б. Минцесъ.	51
Сънища и тълкуваньето имъ у народа. Отъ А. П. Стоиловъ. (Край)	59
Банатски българи въ село Асѣново (Никополско). Отъ В. няшки	71
Послѣдниятъ опитъ на сръбската пропаганда въ Скопье. Отъ Ив. А. Георговъ	77
Религия на хубавото. Ржскинь. Отъ Robert de la Sizéranne. Прѣв. Хр. Берберовъ. (Край)	104

Рецензии и книгописъ.

G. Benger, Rumänien ein Land der Zukunft. — Отъ <i>Гр. Бялковски</i>	119
A. G. Drandar, Les événements politiques en Bulgarie depuis 1876 jusqu'a nos jours. — Отъ <i>Д. Д. Агура</i>	130
Dr. Vatroslav Oblak, Macedonische Studien. — Отъ <i>Б. Цоневъ</i>	135
Г. М. Ляпуновъ, Д-ръ Ватрославъ Облакъ, Критико-биографическій очеркъ. — Отъ <i>А. П. Стоиловъ</i>	141
Г. А. Петровъ, Конспектъ по историята на римското право. — Отъ <i>Гр. Бялковски</i>	143
Полковникъ Тошевъ, Писма отъ войната, II-ро издание. — Отъ <i>Б. Ц.</i>	144
М. Попъ-Тодоровъ, Божествена литургия	146
Г. Байдановъ, Краткъ учебникъ по музика, 3-то издание	148

	Стр.
К. В. Дюгмеджиевъ и П. Добревъ, Музикална школа, съ кратка теория по музиката	148
М Stayitch, Album cent danses nationales Serbes. — Отъ М-нъ	149
Г. Рафанловичъ, Добри пастиръ проповѣди съ различно съдържание	150
А. Димитровъ, Радка, поема. — Отъ Б. Ц.	150
Нѣколко думи по поводъ на писаната отъ г-на Ем. Иванова рецензия на учебницѣ ми. Отъ Ц. С. Арнаудовъ и редакц. бѣлѣжка отъ Ем. Ивановъ	151

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Archiv für slavische Philologie, XIX. Band. 1. und 2. Heft. — Отъ Л. Милетичъ	154
Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава министерството на народното просвѣщение въ София. Книга XIII. — Отъ Б. Цоневъ	157
Цвѣтъ, мѣсечно списание. — Отъ А. Т.	162

Книжовни и научни вѣсти.

Съчиненията на Димитъръ Матовъ. — Отъ Л. М.	163
Крали Марко у старитѣ западни историци. — Отъ А. Иширковъ	163
Първи пѣтъ у дръ Облака. — Отъ Х.	164

Отчетъ за дѣйността на редакционния комитетъ на Бѣлг. Прѣгледъ прѣзъ III-та годишнина на списаннето му	167
Покана за новъ абонаментъ на Български Прѣгледъ, год. IV. (на корицата стр. 4.)	
Покана за абонаментъ на съчиненията на Д. Матовъ (на корицата, стр. 2.)	

ВЪ МЪГЛА.¹⁾

(Откъслекъ.)

II.

ПО-НАТАТЪКЪ.

Прѣдстоеше литературна вечеринка: давахъ я гимназисти. Гласена бѣ тя за въ полза на бѣдни ученици: за разтуха на изпълнителитѣ — копивеща младежъ — и за добро развлѣчение на гражданитѣ; прѣдзначавана бѣ пъкъ за далечъ прѣдстоещитѣ коледни празници. А сега — сега тя бѣше прощална бесѣда.

Обявена бѣ сръбско-българската война; неприятелътъ нечаяно бѣше прѣдъ столицата.

Работилници, дюгени, магазини се затвориха; затвориха се основни училища и гимназии. Катадневно тръгвахъ нови и нови чети доброволци.

Сутрѣ тръгваше още една, отборъ чета — гимназисти, — изпълнителитѣ на литературната вечеринка.

Малката сала бѣ отрано задрѣстена, и когато завѣсата се дигна, публиката бѣше на нозѣ — не можеше да се седи. Последвахъ декламации, сцени, пѣсни — разливахъ опонтеленъ възторгъ, навѣвахъ кървава, смъртелна тжга. Тая младежъ бѣ отбрала, каквото ѝ съотвѣтствуваше: вдъхна бѣ въ всичко своята ведрина и — горди, безкористни чувства, вѣра и възторжена готовность на пълно саможертвуванье буйно се изтъкваше на малката тази сцена. Тукъ и тамъ по заглъхналата сала се чуеше хленчъ — не за изпратения въ безвѣстность синъ, братъ, годеникъ или съпругъ; не от болното чувство на незарастялата още рана слѣдъ черното робство и затъмнената сега надѣжда за блѣскавото утро; не и за застрашеното отечество: а всичко, всичко туй наедно — бѣше въ тия неукривани сълзи. . .

¹⁾ Вж. Бълг. Прѣгледъ, год. III., кн. XI., стр. 33.

И — слѣдъ една поразителна кратка сцена на умиращъ български войникъ — задъ кулисѣтъ се озова 13-14-годишно момче. То, блѣдо, съ три стъпки бѣ срѣдъ сцената, спрѣ и дигна лице. Възждра черна коса се рошеше надъ право чело, подъ което, съ блуждаещъ сега погледъ въ публиката, пламтѣхъ свѣтли очи. Потресе се неосѣтно тая малка глава, по-духъ се дѣтскитѣ гръди, съ чувство се прострѣ въ въздуха дѣсната ръка — понесе се звѣнливъ гласъ :

Не плачи, майко, не тужи,
 Че станяхъ ази хайдутинъ,
 Хайдутинъ, майко, бунтовникъ,
 Та тебе клета оставихъ
 За първо чадо да жалишъ !

Обръщението бѣше внушително : настанъ гробна тишина : нѣщо замрѣ въ въздуха — замрѣхъ думитѣ, що отлитахъ отъ тия розови дѣтски уста : сѣкашъ косеше се само звѣнливиятъ гласъ съ безмѣрно чувство и дълбоко засѣдаше въ сърцето...

.
 А ти га чуешъ, майно ле,
 Че куршумъ пропѣ надъ село
 И момци вече наскочатъ ;
 Ти излѣзъ, майко, питай ги :
 Дѣ ти е чадо остало ?

Малкиятъ декламаторъ се унисаше : гласътъ му се усилваше, затвърдѣваше :

.

 Да помнѣхъ мене, да търсѣхъ :
 Бѣло ми месо по скали,
 По скали и по орляци ;
 Черни ми кръви въ земята,
 Въ земята, майко ! — черната . . .

 И дѣто срещнахъ душманинъ,
 Съ куршумъ да го поздравѣхъ,
 А пъкъ съ сабя помилвахъ . . .

Унесенниятъ декламаторъ цѣлъ треперѣше : възблѣдото дѣтско лице за мигъ изразяваше само едно — омраза, злъчъ и отмъщение, безмилостно, догробно отмъщение за потъпкана светиня... Невѣрванъ бѣше гнѣвниятъ блѣсъкъ въ невинния още погледъ на тия черни очи !

И — изведнажъ, като неочаквано, полетѣ задушевното отмекчение, обхванъ и потресе всички сърца — дивното отмекчение на тайно делѣната надѣжда:

А ако ли пъкъ, майно ле,
Живъ и здравъ стигна до село,
Живъ и здравъ съ байракъ въ рѣка. . .

При първата още строфа звънливиятъ гласъ като да се прѣчупи, разтреперихъ се устнитѣ, развълнуванитѣ гръди все по-често поимахъ дѣхъ и — магносно се прѣдаде туй на публиката: безброй гръди глухо кипѣхъ, сълзи играехъ по клѣпкитѣ на старо и младо. . .

О, тогазъ, майко юнашка!
О, либе мило, хубаво!
Берѣте цвѣта въ градинка. . .

Това се не чуваше — разбираше се. . . Сѣкашъ струна се откъснѣ — заглѣхваше въ трепетъ звънливиятъ гласъ: чудната дѣтска фигура съ прѣселяне се бѣ насочила къмъ публиката, стискаше малкитѣ си пѣсници, езикътъ му още шепнѣше строфи, но сълзитѣ бликвахъ, задавихъ го, наведе то глава, отпуснѣ рѣцѣ. . .

Никой никого не чуваше: прѣзъ сълзи екнѣхъ гласове, оглушителни рѣкоплѣскания. . . Още мигъ, и дребната фигура на странния декламаторъ изчезнѣ отъ сцената — той избѣга. . . Задъ кулиситѣ го посрещнѣ нѣкой, и пламнѣлото дѣтско лице се притиснѣ о друго — на рошавъ гимназистъ.

— Тѣй, Вѣнко, тѣй, братче! браво! — шепнѣше гимназистътъ. . .

Читателътъ ги е позналъ.

Вѣнко бѣше въ II. класъ, а Владимировъ, познатиятъ ни гимназистъ, който живѣеше все още у Вѣнкови, вече довършваше гимназията, бѣ въ VII. класъ.

Въ изминѣлия се двугодишенъ животъ на Вѣнка се шарихъ редъ още запомнени съ добро и зло случки. Атанасъ-Стойковата дружина отъ „българи“ отдавна бѣше останѣла също нѣйдѣ отзадъ въ мъгла, ала оставила бѣ слѣда. Нѣколко дни слѣдъ Вѣнковото постѣпване въ нея има едно голѣмо сбиване между българчета и турчета, по 50—60 души и отъ двѣтъ страни. За тоя денъ Стойковъ прави особени приготовления. Всѣки отъ дружината трѣбаше да има кама — ако турчата насмогнатъ, то нѣма да имъ се оставятъ. . . Ала Вѣнко нѣмаше кама, пъкъ не можеше и да си купи. Тогазъ Стойковъ

му намѣри пожъ. Но той трѣбаше да се накръви. . . На мръкване Стойковъ поведе Вѣнка, хванъ едно куче и кара Вѣнка да го коли. На Вѣнка не му се удаде, — той не намираше какъ.

— Хе, баба! Ей тъй! — рѣгнъ Стойковъ съ камата си кучето, а то заквичи остро, жално. . .

Оставихъ го и избѣгахъ. Вѣнко млчеше — нему бѣ мъчно само, задѣто Стойковъ му свика. Кучето той не съжали, — „ножътъ трѣба да се накръви“, бѣ казано отъ тоя, що рѣководеше, и Вѣнко не се усъмни въ необходимостта.

А на заранята въ жестокия бой, който се свърши съ не малко разцѣпени глави, не станъ нуджа не само отъ Вѣнковия ножъ, но дори и отъ самия Вѣнко: биехъ се възрастни момчета, и Вѣнко бѣше опашка, замѣрваше само съ камъне. . . Но Стойковъ бѣше раненъ — една голѣма бразда по подпунклата му буза, — и това задоволяваше „българитѣ“. Тѣ на другия денъ се събрахъ, па ходихъ и въ самото училище да викатъ Вѣнка. Съ тая компания Вѣнко се улесни въ училището, противниците му укротѣхъ. Пъкъ не слѣдъ много дойде изпитъ, всички поутихихъ, а прѣзъ ваканцията Вѣнко имаше другаде да се залѣгва. Изобщо Вѣнку не бѣ твърдѣ драго при „българитѣ“: защо? — той не можеше самъ да каже. — А слѣдъ лѣтото Стойковъ се прости съ своята „дружина“: той щѣше да се учи въ другъ градъ, дѣто сестра му станъла учителка, та го викала при себе си. Прѣди раздѣлата на Вѣнка му бѣ мъчно, но послѣ, кога Стойковъ сърдечно го прѣгърнъ и цѣлунъ, нему станъ неприятно, дори противно, та кога се връщаше дома си, фюфюкаше и неволно се мъчеше да забрави тая раздѣла, каквато той досега не бѣ ималъ.

А прѣзъ това врѣме Вѣнко все по привикваше да се застоява дома си. Вуйка му бѣше се поразболѣлъ, лежа нѣщо два мѣсеца, и Вѣнка карахъ да му носи вода отъ далечна една чешма — здрава вода. Нему бѣ драго да върши това, — вуйна му често му думаше и сега вече меко, съ обичъ: „ще потеглимъ, Вѣнко, мило, ще потеглимъ, докато вуйка ти оздравѣе, а послѣ ще ни е по-добричко“. — Па и сега вече тя не се смѣеше тъй лошо, не ходѣхъ съ гимназиста да го закачатъ, да му правятъ смѣхове, което не му се харесваше. Че и вуйка му веднажъ, когато Вѣнко му подаде пълната стомничка съ прѣсна вода, каза му: „отруди се, синко, за менъ, но ако Богъ даде да оздравѣѣмъ, то не ще те оставѣмъ — ще те изучъ, щъ, колкото ми дойде отъ рѣки“!

Издигнъ се болниятъ и заживѣ се у Вѣнкови нѣкакъ подобро. Вуйка му не бѣше вече като прѣди, млчливъ, угри-

женъ и намръщенъ. Мажъ и жена сега често вечеръ се заседѣвахъ, приказвахъ си задушевно, дори се разсмивахъ. Прѣди не бѣ тѣй, нѣщо повече: случвало се бѣ Вѣнко да чува сърдити шепненія. И драго бѣ на Вѣнка отъ тая промѣна: той мълкомъ се заседѣваше слѣдъ вечерята при тѣхъ. Една съботна вечеръ вуйката съвсѣмъ се разпуснѣ, развесели се, дори и затананика, па пригана жена си да пѣе. . . Разсмѣхъ се. Вѣнко го пожегнѣ нѣщо, стори му се, че вуйка му се свѣни прѣдъ него, па излѣзе на двора, стоя колко стоя самъ, и туку му дойде на плачъ, просълзи се. За пръвъ пѣтъ бѣ туй. . . за пръвъ пѣтъ той спомни вечернитѣ часове въ дѣтинството си, едва запомненитѣ ония вечери, кога баща му си дойдѣше, седнѣхъ мълчаливо да вечерятъ, и докато се нахранятъ, дигваше се говоръ, смѣхъ. . . най-вече съ него. Ако тѣ — баща, майка — ако тѣ бихъ били още живи! — Болезнено се пробудихъ сирашкитѣ чувства.

Слѣдъ туй не рѣдко Вѣнко се застояваше до прозореца у тѣхъ, гледаше дълго вечеръ, когато мѣсечината изгрѣва, звѣздитѣ затрентятъ и небето е тѣй тайнствено, а градътъ стихва, задрѣмва. И въ тия часове дѣтскитѣ още грѣди неосѣтно привиквахъ на тжгата — безформената и безпричинна оная човѣшка тжга . . .

Една вечеръ Вѣнко се бѣше застоялъ до пѣтнитѣ врати у сестрини при купъ жени и моми — съсѣдки. А мѣсечината непълна, като откършено грѣеше слабо, тжжно. Вѣнко, издигнѣлъ нѣжното си лице къмъ небото, бѣ се унесѣлъ, па по едно врѣме въздѣхнѣ — дълбочка и трайна въздишка.

— Защо въздишашъ, братче, — умилн се сестра му, па го замилва по косата, лицето.

— Е, како, промѣлви Вѣнко едва чуто.

— Да не ти е нѣщо, моето братче, кажи ми, загали го сестра му, па го притегли до себе, цѣлунѣ го. Тя отдавна не бѣ го цѣлувала.

— Нищо ми не е, како, отвърнѣ Вѣнко, па неволно додаде: — искамъ да живѣемъ наедно.

— Че нали сме наедно, бре братче! Да не те е огорчила пакъ нѣщо вуйна?

— Не ме е, како. . . . Тѣ сега ме гледатъ добръ.

— Сирачето ми — ти ще пораснешъ, шешъ, зашенихъ вече просълзена сестра му и милваше го по лицето, цѣлунѣ го пакъ, а Вѣнко въздѣхнѣ, пое — хленчѣ. . .

— Плаче, ами — сираче! простенѣ сестра му.

Разчувствувахъ се женитѣ. А послѣ моми отвѣтѣкохъ на страни Вѣнка, вѣздохъ въ единъ широкъ дворъ и се загонихъ, смѣхъ се, на развѣтѣкохъ Вѣнка. По едно врѣме запилѣхъ се въ широчка домашна градина. Вѣнко се бѣше спрѣлъ до разцвѣтѣлъ шаренъ каранфилъ и изреждаше да мирише цвѣтята. Наближи го момата, въ чията къща бѣхъ, — 15-16-годишна дѣвойка, ученичка въ гимназията, па откъснѣ единъ каранфилъ и го даде Вѣнку.

— Не тѣй мо, Теофано, — отърча дяволита мома; — а така, накичи го, като ергенъ! каза тя и втикну каранфила задъ Вѣнковото ухо.

Вѣнко се понзчерви, снѣ каранфила и поблагодари на гимназистката.

— Гледай го, какъ благодари! като кавалеръ! закиска се дяволитата мома.

— Дава ми цвѣте, благодарѣ. Какво отъ туй? отвѣрни Вѣнко.

— А — хъ, какъвъ се пѣкъ досѣща!

— Каква си пѣкъ ти, мо! — ококори се Теофана къмъ приятелката си. — Недѣй я слуша, Вѣнко: идвай, когато щешъ, да си късашъ цвѣтя.

— Е, ами, мѣзате си: черноока съ черноокъ! — пилѣзи езикъ момата, киснѣ и отърча при другитѣ моми.

— Недѣй я слуша, Вѣнко, ти идвай! — пришепнѣ Теофана, па сѣщо се отдалечи.

И Вѣнко ходѣше. Изобщо нему бѣ сега вредъ твърдѣ добръ. У дома му вече все по го държехъ като възрастнѣ: вуйна му винаги му говорѣше кротко; гимназистътъ сегисъ-тогисъ го разпитваше за прочетенитѣ книги, па по едно врѣме му донесе една руска книга съ картини, па Вѣнко, безъ да се досѣща, зачете и руски; а пѣкъ Вѣнковътъ вуйка бѣше станѣлъ тѣй мекъ, че Вѣнку бѣ просто драго да ходи въ малката приматарница, да се застоява тамъ, та че и понѣкога да зима метлата и самъ да измита дюгена. Добръ бѣ на Вѣнка и въ училище. Кога той свърши IV. отдѣление, гимназистътъ направи една странна шега: той зима Вѣнковото „златно свидѣтелство“, зачете — все „отлични“, па се изсмѣи каза на Вѣнка:

— Да прибавимъ ли още едно „отлично“?

Вѣнко мълчеше.

— Или да го фърлимъ на смѣта, а Вѣнко!

Вѣнко се опули: Владимировъ наистина зафърли прѣзъ прозореца свидѣтелството.

— Мжчно ли ти е, Вѣнко? запита го послѣ той; ако ти е мжчно, ти си пѣкъ поплачи: но азъ мислихъ, че ѣти не си се учили за парче книга и за шесторкитѣ на нѣкоя учителка.

Вѣнко не разбра, не се съгласи, зима си свидѣтелството, ама вече не го показва никому. Вуйна му обаждаше на всички, че все шесторки ималъ, и това бѣ достатъчно за Вѣнка. А кога постѣпи въ I. класъ, той вече не хаеше къмъ хубави бѣлѣжки и къмъ учителитѣ, па и учители много, кому по-напрѣдъ да се харесва. Притова и други ученици вече се смѣехъ на шесторкитѣ. А пнакъ на Вѣнка се удавахъ уроцитѣ, оставаше му твърдѣ свободно врѣме, мразѣше да чертае, а не имъ давахъ да рисуватъ, — нѣщо, което Вѣнка би полъгвало; той често се вираше въ рисункитѣ на по-възрастнитѣ гимназисти.

И безъ особености течеше врѣмето. Вѣнко четѣше съ сърце каквото му се попадне; малко ходѣше, защото не намираше развлѣчения, и вечеритѣ комай прѣкарваше все въ уличката, дѣто живѣехъ сестрини му. Свако му свирѣше на флейта, Вѣнко заучи сжщо. Никога не бѣ се той още тѣй радвалъ, както кога свако му веднажъ се сѣти и му купи малко флаво. То вече не падаше отъ рѣцѣтъ му, и съ какво увлѣчение свирѣше вечеръ, спрѣнъ срѣдъ мрачевината въ двора или дори въ градината у Теофанини! Съсѣдки жени и моми прѣзъ топлитѣ есенни вечери се събирахъ като прѣди, говорѣхъ по своему, а момитѣ правѣхъ смѣхове, шурѣхъ отъ дворъ въ дворъ, гонѣхъ се. Вѣнко се често навѣрташе между тѣхъ, намисаше се въ смѣховетѣ имъ, а не рѣдко тѣхнитѣ дяволити остроти го досѣгвахъ, той се обиждаше, хрумваше му да се не увира между тѣхъ, а все се увличаше. Много му харесваше Теофана, кога се усмихваше. Тя имаше обло лице съ пълни алени странички, срѣдъ които играехъ трапчинки. Често се вираше Вѣнко въ това хубаво лице. А една вечеръ, кога бѣ на-самъ у тѣхъ си, нему хрумнхъ: да съмъ възрастенъ, ще се ожени за нея! Подразбираше — Теофана.

Прѣзъ зимата гимназиститѣ заготовихъ прѣдставление. И у Вѣнкови, и у сестрини му много се говорѣше за това прѣдставление, защото щѣхъ да играхъ едно Владимировъ и друго — Теофонината сестра — учителка. Вѣнко съ свито сърце чакаше дена, той не бѣ ходилъ още на прѣдставление! А тоя денъ дойде и отминхъ. . . Вѣнковътъ свако и не споменхъ за ходенъе, пѣкъ Вѣнко не подсѣти никого отъ другитѣ за себе си, — той и не предполагаше, че ще го забравяхъ! Черна бѣше за него тая нощъ. На зараньта той бѣше намръщенъ, а прѣзъ недѣлята, вѣнъ отъ врѣмето за училище.

той не се мъркаше на пхтя: четѣше единъ романъ и четѣше сега съ нѣкаква задлѣжителностъ, дори и опрѣдѣляше, колко листа трѣба да прочете на день. . . . Кога му омръзнѣше, слизаше въ двора, фюфюкаше, а веднажъ-дважъ излизá и край рѣката, ходи далечко, и все самъ. Тѣй изтече недѣлята, и Вѣнко все по́ домжанияше, — той бѣ рѣшилъ да не приказва съ никого, да не се разсмива, а — да не ходи и у сестрини си. . . . Ала вечеръта въ сѣбота нему хрумнх — какво ще е, ако заранъта иде тамъ. Леката мечта го помами замалко, въ нея дори се мърнх облото лице на Теофана. „Ще минх, но нѣма да се отбиж!“ рѣши той.

Ала на заранъта, слѣдъ черква, Вѣнко завари въ кѣщи: свака си и сестра си, Теофана ведно съ сестра ѝ — учителката — и Владимирова, — насѣдали въ салона съ весели лица. Вѣнко си бѣ унесеничкѣ, пое кѣщнитѣ стълби и кога зѣрнх гоститѣ, бѣ изненаданъ, наведе глава, па станх му просто мъчно.

— Ела, Вѣнко, ела! — усмихнахх му се и сестра му и свако му. . . . като да не е бивало нищо!

Вѣнко приближи съ прѣвзето нехайство въ лице, дори и изгледа гоститѣ. Теофана бѣше облѣчена богатко, като мома, а не като ученичка. Вѣнко не бѣ я виждалъ въ такива дрехи, нему се стори нѣщо, като че тя да не е тя.

— Че кѣдѣ се губишъ цѣла недѣля, бре Вѣнко? упрекнх го сестра му.

— Нийдѣ, како, отговори тихо Вѣнко.

— Зачелъ се той тая недѣля, не може да му се продума, обясни леля му.

— А, зачелъ се! сви Вѣнко устни.

— Добрѣ прави той, туку ние събъркахме, каза Владимировъ; нему се щѣше да дойде на прѣдставлението, а ние не се сѣтихме да го заведемъ.

При тия думи всички изпитателно загледахх Вѣнка, — тѣ трѣба да сж говорили и по-прѣди по това. Вѣнко като да разбра.

— Мене не ми се щѣше, каза той и извърнх зачервеното си вече лице.

— Хубаво, не ти се щѣше то! Зеръ не те слушахъ да пышкашъ цѣла нощъ! изсмѣ се вуйна му.

Неочакваното откриванье на това, отъ което тѣй болѣше Вѣнка, го жегнх; той изгледа остро вуйна си, почти съ стиснати зѣби и наведе глава, отиде си въ стаячката.

— Колко е чувствителенъ! пришепнх Владимировъ; не, трѣбаше да го заведемъ!

— Азъ се сѣтихъ, но не посмѣихъ да кажа, усмихнхъ се Теофана: то се одумваше веднажъ прѣди, че ще дойде на прѣдставлението.

— На менъ и не е продумвалъ, отвърнхъ Владимировъ: чини ми се, той идва често у васъ?

— Че идва... очитѣ му все въ нашата градина, въ цвѣтата, отвърнхъ Теофанината сестра; право, мирно дѣте, азъ го обичамъ. Гледамъ го понѣкога, спрѣлъ се прѣдъ каран-филитѣ, а не смѣе да си откъсне. На и събиратъ се вечерь съсѣдни, правитѣ смѣхове, а то свирѣ съ флаво — залтъва се. Но азъ не съмъ го слушала да приказва за прѣдставлението.

— То само на менъ приказва, изкиска се и се изчерви Теофана; ние сме приятели, дори ме кара да му кжсамъ и цвѣта.

Разсмѣххъ се. Вѣнко се вслушваше отъ стапчката си, но не можеше да чуе, инакъ кой знае, какво би му било отъ дяволития намекъ на Теофана. По едно врѣме гоститѣ се разшавахъ и женски гласъ завика Вѣнка. Вѣнко не отговори. Викаше го сестра му и понече тя да влѣзе при него, но въздържахъ я, — знайно бѣше, кактъвъ е Вѣнко, може и да се разплаче.

— Ама мъчно ми е бе, защо не идва у дома? разчувствува се тя.

— Азъ ще го придумамъ, той ме слуша! пришепнхъ ѝ Теофана, като смигаше дяволито.

Разсмѣххъ се пакъ; а слѣдъ малко Теофана влѣзе при Вѣнка. Тоя не очакваше и се слиса.

— Вѣнко, сърдишъ ли се и на менъ? — наведе се тя надъ него ухилена.

— Ами азъ не се сърдижъ!

— А, не се сърдишъ... защо тогачъ не идешъ у дома? Ела днесъ.

— Може — ще виджъ.

— Ела ела, Вѣнко! Ше ти се разсърдижъ, да знаешъ! — Ще дойдешъ, нали? изви шепетъ поамливо гимназистката, на сѣкашъ неосѣтно и за нея, и за него тя го удари съ показалеца по бузата и изфръкнхъ на вѣнъ.

Вѣнко се обхванжъ отъ смѣтна драгость. Слѣдъ обѣдъ той ходи у сестрини си, навърта се тамъ дълго, па надвечерь Теофана пригоди врѣме — тя бѣше въ тѣхната градина, чоплѣше нѣщо, а Вѣнко я гледаше отъ прозореца у сестрини си — и повика го тя.

— Мѣза на тебѣ! пришепниж му и му подаде едно дребно зимно шебойче.

Вѣнко се изчерви, погледнѣя . . . Недоумѣние, привързаностъ, обичъ . . . или не, нѣщо опрѣдѣлено нѣмаше въ тоя умилень погледъ, но не бѣше той, не бѣше вече дѣтски!

На занизахъ се дни, настѣпваше пролѣтъ, и Вѣнко все по се унисаше, като въ нѣкакъвъ сладкъ снъ. Той залавяше всѣка работа съ нечувствуванa досега задушeвностъ. Учеше уроцитѣ си, четѣше занимателни книги, и всичко туй съ сѣщото доволство, съ каквото надуваше своето малко флаво. А не пропускаше вечеръ, — тия пролѣтни вечери . . . какъ се тѣ запечатихъ въ тая крѣпка душа! Шумно бѣ въ тѣсната уличка: край сестрини му прѣдъ вратитѣ насѣдали жени приказватъ, дѣца на страни викатъ, играятъ, а момѣ по двѣ, по три крачатъ до широката улица, поспиратъ тамъ, погледатъ минувачитѣ, изтъкнатъ нѣкоя смѣхурия, па втурнатъ се назадъ, кискатъ се и тичатъ. Не рѣдко Вѣнко крачеше съ нѣкоя отъ тия групи, па дори се правѣше повече дѣте, отколкото си бѣ — маршируваше като войникъ, прѣскачаше опнато отъ момитѣ вжже, гонѣше се съ тѣхъ и се смѣше не по-тихо отъ тѣхъ. А най се унисаше той, трескаво се унисаше, кога играехъ на миженица: прѣзъ прѣсти гледаше, кждѣ се укрива Теофана. па най-напрѣдъ нея ще издири, ще наближи и изведнатъ ще се втурне, ще я задърпа . . . По едно врѣме нѣкои момѣ забѣлѣвахъ това, па една дяволито му каза прѣдъ всички, кога бѣше редъ той да мижи: „ама нѣма да диришъ най-напрѣдъ Теофана!“ Тая забѣлѣжка подигна остъръ смѣхъ, Вѣнко се обиди, а Теофана — и тя се смѣше . . . Слѣдъ туй тия игри не мамѣхъ вече Вѣнка, той станъ по-сериозенъ, дори почна да пропуска вечери, да си остава дома. Една вечеръ той пошари пакъ между момитѣ край сестрини си, па прѣдъ Теофана се одума да си ходи, ималъ да учи уроци. Тя се интересува, а Вѣнко я запита за една геометрическа теорема, която той не можа да разбере отъ учителовото прѣподаване, защото, както не рѣдко му се случваше въ часъ, бѣше се захласналъ. Теофана му заразправи съ готовностъ, вслушахъ се и други момѣ, ала трѣбаше да се чертае, па отидохъ у Теофанини — сами тя и той. Вѣнко не можеше да разбере — не бѣше въ състояние да внимава, та че и неговото запитване по тоя урокъ бѣше туку тѣй само, той си знаеше, че като го прочете веднажъ-дважъ отъ учебника, и ще го разбере. Ала случайната учителка го не остави, дордѣ той не ѝ разправи урока, дори се подърпа и ухото на невнимателния ученикъ . . .

— Ами що не питаишъ Владимирова, щомъ не разбираишъ нѣкой урокъ? запита го Теофана на край.

— Че защо ще питаишъ, научавамъ го отъ учебника.

— Ами мене защо запита?

— Е, — изчерви се Вѣнко и наведе глава.

— Какво си ти дяволче! пришепни му Теофана, сложи двѣтѣ си длани на бузитѣ му, а той дигни клѣпки, загледа я изподъ вѣжди. . . Теофана дяволито се огледа, бърже духни свѣщта и се наведе — бузата ѝ допрѣ до Вѣнковата. . . Тоя бѣше вцѣпененъ и не помръднѣ. Теофана се изкиска прѣсилено, постисни му бузитѣ, божемъ милваше го, па пое го за ржката и тръгнѣхъ да излизатъ.

— Сега вече си знаешъ урока, не ще бързашъ да си ходишъ, нали? питае го тя по стълбитѣ.

— Нѣма! отвърни едва чуто Вѣнко.

По двора крачехъ мълкомъ, а до пжтнитѣ врати Теофана спрѣ, поколеба се, па пришепни на Вѣнка:

— Ти излѣзъ, — азъ ей сега ще дойдѣ.

Вѣнко излѣзе, а Теофана се повърни въ кѣщи. Тя сама не можеше да си каже, защо не посмѣи да излѣзе ведно съ Вѣнка. Нея неосѣтно обхванѣ силна гузность. Отиде си въ стаята, рѣцѣтѣ ѝ размѣствахъ книги по масата тѣй, машинално, тя все по се смутяваше, обхващаше я смѣтна плахость и не страя, излѣзе на пжтя. Неволно тя чувствувае, че трѣба нѣкакъ да заглади постѣжката си съ Вѣнка. А тоя го нѣмаше — той бѣше си отишелъ.

На слѣдната вечеръ Вѣнко попамръщенъ, като рѣшенъ на нѣщо, се запжти закъмъ сестрини си. Прѣдъ уличката той спрѣ. И снощи, и сега прѣзъ минута-двѣ промѣняхъ се у него чувствата. Той като да осѣщаше още онова на бузата си, свиваше му се сърце, задавяше се, и нѣщо болезнено го влѣчеше навънъ отъ училището и отъ дома, а — като да му се не щѣше да е съ нея прѣдъ хората. . . Пѣкъ снощи не дочака Теофана, отиде си, защото ей тѣй хрумни му смѣтна прѣдпазливость. И сега чакаше по да се смрачи. Не дочака, разбира се. Въ първия мигъ Теофана и не го погледни, а послѣ тя сама го наближи и го пита за урока, изпитвали ли сѣ го и какъвъ новъ урокъ имъ сѣ задали. Па най-сухо си отиде. . . На Вѣнка бѣ нѣщо криво, — отъ какво и защо, не бѣ му съвѣмъ ясно. А слѣдъ нѣколко дни потръгни като прѣди, само че Теофана бѣше студена къмъ него и той, неволно, бѣше къмъ нея тихъ, кроткъ и въздържанъ, сериозенъ.

А не слѣдъ много настѣпихъ годишнитѣ изпити. Вѣнко замалко се погълнѣ отъ тѣхъ — правѣше му впечатлѣние студената строгость на учителя, кога изпитва, мъртвата тишина въ класната стая, прѣблѣднѣлиятъ изпитванъ ученикъ. И сладостиятъ сѣнь бѣше развѣянъ; у сестрини си ходѣше рѣдко, не дирѣше да види Теофана, пѣкъ и ти не се мѣркаше на улицата — занята бѣше съ изпититѣ. На Вѣнка дори и не домѣчнѣ, кога единъ недѣленъ денъ слѣдъ изпититѣ бѣхъ у сестрини му Владимировъ, Теофанната сестра, Теофана, Вѣнковата вуйна и други, па излѣзохъ да се разхождатъ, пѣкъ него не зимахъ съ тѣхъ.

Ала прѣвъ лѣтото тайнствениятъ захласъ се поднови у Вѣнка. Не се пропускаше празникъ, да не ходятъ сестрини му на лозята ведно съ сѣсѣдки жени и моми, а най-често ведно съ Теофана и сестра ѝ. Не рѣдко се случваше и въ дѣлнични дни, сестра му повикаше Вѣнка, па земѣше една или друга сѣсѣдка — обикновено Теофана — и ходѣхъ на близко лозе. Незабравими останяхъ тия весели дни за Вѣнка! А Теофана бѣ разхубавѣла — божуръ, и все тѣй кѣса, тунтереста, пѣкъ весела — дума не продумва безъ усмивка. Вѣнко се взираше пакъ въ нейното хубаво лице, но сега вече прѣдпазливо: не се гевезѣше прѣдъ нея, дирѣше да оставатъ на-самѣ, да приказватъ, и често умѣло се държеше като възрастнѣ. Ала Теофана надви, — закачкитѣ ѝ бѣхъ безъ край, па отпуснѣ се и Вѣнко, — гоненици, смѣхъ отъ сърце, а случваше се, тя го спъне, пѣкъ той ѝ извие рѣцѣтъ отподиръ, кара я да му се моли. . . Веднажъ той се бѣ сврѣлъ въ гжстата лѣска, що бѣ срѣдъ тѣхното лозе, унесенъ дирѣше скрититѣ подъ листѣ плодове и фюфюкаше. Отъ невидѣло цѣла пола вѣйки и листѣ се посипахъ върху му и — заглѣхъ. . . Вѣнко изненаданъ се огледа, па зѣрнѣ я — тя, Теофана, свила се дяволито до дѣнера. Божемъ задѣтъ, той се впуснѣ, обвѣси се надъ нея, а тя се залѣ въ глухъ смѣхъ, остави му се, па заглѣхнѣхъ мигъ буза до буза. . . Тя го отблѣснѣ меко и тѣрти да бѣга, а изви се и му се закаи съ прѣстъ.

— Какво? ухили се изчервенъ Вѣнко.

— Ще те обады!

— Че защо? ококори се Вѣнко и го обхванѣ едно неясно, но сѣвѣмъ неприятно чувство.

Послѣ, слѣдъ години, имѣ минути, кога туй чувство се поврѣщѣ у Вѣнка — ведно съ спомена за това странно момиче. . . Но сега, сега Теофана прогони тая черна сѣнка.

— Разсърди ли се, Вѣнко? запита го тя и наближи.

— Ама какво ще обадиши? намръщи се и проточи той лице.

— Азъ се шегувамъ, Вѣнко, плашж те.

— Защо?

Теофана се наведе до самото му лице, загледа го странно.

— Защото те обичамъ, защото си хубаво! — наведе тя лице подъ самитѣ му очи, отпуснж лакътъ на рамото му и ухилена, милава, загледа го толкозъ смѣхурливо, колкото и не..

Вѣнковѣтъ погледъ се замъгли, слѣдъ мигъ той потрепери цѣлъ, лицето му прѣблѣдниѣ, потресе се малката глава, и още слѣдъ мигъ ржката му се обви о проточената шия на дѣвойката, лицето му се закри о грждитѣ ѝ. . . Той все по треперѣше и, задавянъ, притискаше се о нея. . .

Теофана не очакваше, тя прѣблѣдниѣ уплашена.

— Остави ме, Вѣнко — ще ни виджтъ! Остави ме, бре! задърпа се тя.

— Нека! не ще те оставя! отвърщаше глухъ гласъ.

— Ти си лудо! проговори вече високо Теофана, отблѣснж го, подскочи и съ бързи крачки се отдалечи.

Редъ дни Вѣнка не сдържаше нийдѣ, — Теофана му се сърдѣше, и него плашеше най-вече прѣдположението, че тя може да се оплаче отъ него.

— Е, що ми се сърдиши? намѣри той една вечеръ врѣме и ѝ пришепнж на-самѣ.

— Проклето! отвърнж тя шеговито, закани му се съ пръстъ и се отдалечи.

Вѣнко се успокои не, а замечта пакъ, и не вече дѣтски, по Теофана. . .

— Ама кажи, че не ми се сърдиши! каза ѝ той веднажъ.

— Какво си се заяло съ мене бре! соинж му се тя.

Вѣнко се поразн, отпуснж глава, дори понече да се отдалечи.

— Ставашъ дѣте, бре Вѣнко! Азъ не ти се сърдж, ама каква работа имамъ съ тебъ?

Вѣнко припрѣвно дигнж глава, втрени погледъ въ нея. Теофана се изсмѣ, а той вече гнѣвно се извърнж и си отиде.

Това бѣше въ края на августъ. Владимировъ се завърнж отъ ваканцитѣ, а Вѣнко най-напрѣдъ го срещнж у сестрини си — заприказвалъ се съ Теофана на-самѣ, пкъ Вѣнковата сестра бѣ въ кухнята.

Вѣнко изтрѣпнѣ. Здрависа се той съ гимназиста, постоя още минута-двѣ, и не съдържа го, — излѣзе, отиде си. На пѣтя той бѣ въздѣхнѣлъ, силно и неволно; дори се бѣ извърнѣлъ съ гнѣвенъ поглѣдъ къмъ вратата, която тихо бѣ затворилъ слѣдъ себе си. . . Той съзнаваше чувството, що го бѣ обхванѣло; но видѣше се безсиленъ, дори смѣтно му се мѣрнѣ и мисълта: „да съмъ по-възрастенъ!“ — но всичко все по се замѣгляваше въ съзнанието му, прѣвърщаше се въ едно озлобение.

Слѣдъ туй по цѣли дни Вѣнко не излизаше отъ дома си — четѣше, фюфюкаше съ уста, но флаво то вече не го привличаше, а по едно врѣме неосѣтно се застрасти да копира картини, да ги шари съ разноцвѣтенъ моливъ, та че пѣколко дни се мѣчи да нарисува и старата стволеста и величава черница, що осѣняваше тѣхния дворъ. Той бѣше рѣшилъ, безъ думи, безъ обмисляне, въ първия си още гнѣвъ бѣше рѣшилъ, да живѣе по своему. Това той разбираше — пакъ смѣтно разбираше — въ това: да не скърби, да се не гнѣви, но и да не се радва. Отъ тукъ бѣ и уседчивостъта въ кѣщи. Но защото денъ се не минаваше да му се не дощѣва тѣй, непрѣодолично, да иде у сестрини си, то той се одумваше, намираше самъ за себе си прѣдлогъ и — ходѣше. . . А срещнѣше ли нея, поздравяше я сериозно и не се изчервяваше, макаръ че нѣщо го задавяше за мигъ. Пъкъ кога вечеръ се струпвахъ пакъ на пѣти жени и момѣ, Вѣнко си позволяваше мигъ-два да застане на страна и да се взре въ Теофана. Лицето му си оставаше спокойно, прочѣ му замислени, а никаква мисль се не мѣркаше въ съзнанието му. Но послѣ, кога той се отдалечеше отъ уличката, малката глава клюмваше, той крачеше цѣлъ унесенъ въ нѣкаква мѣка, що го ту наежваше спрѣмо нѣщо далечъ прѣдстоещо, ту го пѣкъ прѣгъваше въ тѣга силна, болезнена, макаръ и не до сълзи.

И неосѣтно все по се набираше, безъ да намира изразъ, смѣтна тежчина въ крѣхката душа. Така го завари 6. септември и — като да го пробуди отъ сънъ. — Нѣщо прѣди година Вѣнко се бѣ случилъ на нѣкакъвъ митингъ, въ който единъ старецъ-ораторъ се просълзи на думата „сѣдинение“. Това бѣ направило силно впечатлѣние на Вѣнка; нему и послѣ бѣ се случвало да слуша за сѣдинението, и сега, то извършено, Вѣнко се раздвижи: той гледаше пробудения изведнажъ около му шумъ, шурене, и искаше да се радва, съвсѣмъ много да се радва, не тѣй малко, както се чувствуваше. Той се луташе изъ улицитѣ, увираше се при всѣка купчина хора, втурваше

се нахвдѣто чуеше и най-малкия шумъ, а като тичаше, задавише го страненъ напливъ на чувства — нито радостъ, нито скръбъ, а сѣкашъ и двѣтъ смѣсени и силни, готови да се разлѣятъ въ нѣкакъвъ крѣсѣкъ, а на врѣмени дори и въ съзри... И въ тая омая Вѣнко като да растѣше, като да се издигаше прѣдъ себе си: често се чувствувахе по-горѣ отъ други: веднажъ дори се съвсѣмъ почуди, като чу свака си угриженъ да говори, че трѣбало да се плати налогътъ на лозята, защото идѣло гроздоберъ... Въ такова врѣме да се мисли за нѣкакви налози! И ясно: Вѣнко сега на всѣка стъпка слушаше пѣсни и декламации най-патриотични, обкръжаваше го такова общо въодушевление, каквото поне Вѣнко не бѣ виждалъ. И той до едно врѣме бѣше въ сжщинско опиянение. Пѣеше, декламираше и изглеждаше като да е съвсѣмъ забравилъ опова, що го слѣдѣше до прѣди шума: сега най-голѣмото му удоволствие бѣ да слуша Владимирова, кога разправя „новинитѣ“. А тоя бѣ напусналъ прѣдпшното си важно държанье, говорѣше много, тананикаше пѣсни, водѣше свои другари, спорѣхъ, декламирахъ... Замаянъ, съ какъвъ интересъ по цѣли часове ги подслушваше Вѣнко!

Пѣкъ и не минж се много, и нѣкакъ като да оседнахъ всички... отворишъ се и училищата, — потрѣгнахъ като винаги. Вѣнко не осѣти това, защото и той самъ незаблѣзано оседна — не че се залѣга съ училищни работи, съвсѣмъ не, а само тѣй ставаше нехаенъ, нѣщо като да му бѣ омръзнило, нищо го не увличаше, а сжщоврѣменно твърдѣ много се и скиташе. Спре се нѣкога на височко край рѣката, помълчи, па му хрумне — издекламира нѣщо, не го доизкарва, а нѣкакъ заканително съ гласъ въздѣхне или пѣкъ отъ нѣкоя урва кресне, колкото гласъ има, и втурне се надолѣ съ все сила. Вече сегизъ-тогизъ свирѣше пакъ съ флаво. А единъ денъ му се дошѣ да се собие съ едно турче, което срещи въ уединено мѣсто, но когато бѣше съвсѣмъ близу до турчето, той се разтрепери отъ прѣдвзетата си мисль, станж му съвсѣмъ неприятно и си подминж, извърнижъ на страна прѣблѣднѣлото си лице....

Тѣмко въ това врѣме заговорихъ гимназиститѣ за литературна вечеринка. Владимировъ, като прѣди, водѣше другари въ стаята си, говорѣхъ за възможната война между България и Турция, па загласихъ и литературната вечеринка: слѣдъ първото сражение ще даджъ вечеринката и ще трѣгнатъ доброволци. Туй наежи пакъ Вѣнка. Единъ денъ въ Владимировата стая буенъ гласъ издекламира цѣлия „Въстанитѣ“.

Вѣнко подслушваше и разтреперенъ се опрѣ о стѣната: декламаторътъ отвѣтрѣ бѣше свършилъ, и дигнало се бѣ шумъ:

— Война, трѣба да има война! иначе ще е тъй сухо! викахъ гласове.

— Трѣба да има война! казваше си нея вечеръ Вѣнко на-самъ, казваше го припрѣно и разлистваше христоматията, четѣше стихотворения.

А заговори се — говорѣхъ пакъ гимназиститѣ въ Владимировата стая — война нѣмало да има, Турция не искала да нападне България. Само нѣ, щѣло да се побави, дордѣ се признае съединението. Но какъвъ пѣкъ празникъ ще е, като се признае то! Ще зарѣжжѣ занимания, цѣла недѣля ще се веселяжѣ. Тогазъ може да се даде и литературната вечеринка и — славно ще е!

И заготви се сериозно литературната вечеринка; прѣд-назначаваше се за рождественитѣ празници, — тогазъ, навѣрно, ще може да се тържествува.

Вѣнко подслушваше и се въодушевляваше на-самъ. Една вечеръ, затворенъ въ тъмната си стаячка, той декламираше, вече наизустъ, цѣлия „Вѣстаникъ“. Унесенъ той викаше съ все гърло, махаше ръцѣ, блѣскаше съ кракъ . . . Отвори се вратата, влѣзе при него Владимировъ, хванъ го за ръката и го изведе навънъ — прѣдъ купъ гимназисти.

— Ето ви още единъ войникъ противъ Сърбия! каза той полу гордо, полу шеговито.

Излизаше, че Сърбия обявила война на България. Туй само почуди Вѣнка, той не можеше да се оправя да се наежи на нѣщо. И наистина, защо сѣрбнитѣ? Ала — тѣ били вече до София . . . Това поразя Вѣнка. Той денъ и нощъ бѣше като запхтѣнъ, — набраната отъ прѣди смѣтна тежчина у него сега се разгаряше ту въ трескава злоба, ту въ болезненъ, до плачливостъ страхъ за — за нѣщо мило. . .

И сега на импровизуваната сцена декламираше не приучено дѣте а обхванхтата отъ общото болезнено настроение чувствителна, макаръ още и дѣтска душа.

Завѣсата бавно закри послѣдната сцена — жива картина на съединението: двѣ дългокоси, румени българки подъ единъ вѣнецъ . . . Неохотно се разотиваше публиката. Напаконъ излѣзохъ и нашитѣ хора. Вѣнко вървѣше край свака си, прѣдъ тѣхъ жени, между които и Теофана; отподиръ — гимназисти. Вѣнку се щѣше да приказва, а свако му крачеше нѣмъ, за-

мисленъ, та той пристъпи къмъ женитѣ, — мълчахъ и тѣ. Неочаквано Теофана се обърнѣ, зѣрнѣ Вѣнка и пристъпи до него.

— Не ще ли се запинешъ и ти доброволецъ, Вѣнко? — запита го тя, божемъ на смѣхъ, но глѣсътъ ѝ тѣжно треперѣше.

— Да бихъ ме приели . . .

— Нима би отишѣлъ?

— Че разбира се!

— Какъвъ си! — наведе глава Теофана; — и какъ хубаво декламира: като те слушахъ, не ми се вѣрваше . . . когато пѣкъ заплака! . . .

— Е, доплака ми се!

Теофана въздъхнѣ.

— Не идвашъ вече у дома, зашепнѣ ти изведнажъ: ставашъ дѣте!

— Че защо ще идвамъ! отвърнѣ едва чуто Вѣнко и все поотпущаше глава, дишаше неравно, — отдавна не бѣ му говорила така Теофана.

— Възгордѣлъ си се! Азъ ще съмъ все въ къщи, ще ми е мѣчно — идвай! Искамъ още веднажъ да ми декламирашъ това стихотворение, — че и други —

— Ще идвамъ! пришепнѣ ѝ Вѣнко, като глезено си поклати главата до рамото ѝ.

— Само да не идеешъ и ти доброволецъ, че! — проговори Теофана съ гласъ и се изсмѣ; — чухте ли, викижъ къмъ женитѣ; и Вѣнко иска да вѣрви!

— Той да е по-голямъ, нѣма и да го осѣтите, ами, — проговори отподиръ Владимировъ.

— Не ще е по-долу отъ васъ! отвърнѣ милаво Теофана и се сврѣ между женитѣ.

Другари сбутахъ дяволито Владимирова. Тоя въздъхнѣ.

— И право, проговори той: туй дѣте все по ме очудва: отъ дена на съединението просто го не съдържа нийдѣ! въздиша, пѣе, декламира, — драго ми е само да го гледамъ!

— Не, тия дѣца, що растжтъ въ туй бурно врѣме, ще ни даджтъ нѣщо! додаде другъ; — прѣдъ публиката да се упесе до толкозъ, да се забрави въ свои чувства!

— Да, но не забравийте, че то вчера нѣколко пѣти ме пита за сърѣбитѣ — далечъ ли ежъ отъ София . . . Малко, но чувствува не по-слабо отъ насъ, пѣкъ не може да направи туй, което ние ще направимъ . . .

Вѣнковѣтъ свако дръпнѣ Владимирова на страна.

III.

ПРЪЛОМЪ.

На зараньта Вѣнко съ затаенъ дѣхъ чакаше доброволцитѣ, — тѣ щѣхъ да се събератъ у тѣхъ и отъ тамъ да трѣгнатъ. Въ стаята на Владимирова бѣхъ разфърлени манерки, цървули и навои, револвери и ками . . . Съ какво сърце ги гледаше Вѣнко!

По едно врѣме дойде си Владимировъ, но самъ — съ пламнѣло лице и съ китка въ рѣка. Вѣнко потрѣгнѣ насрѣща му ухилень, тѣкмѣше да го пита, кога ще трѣгватъ, ала вуйна му го спрѣвари.

— Е, е, бива си я китката! усмихнѣ се тя Владимирову и се поизчерви; кога пѣкъ свари!

— Остави се, тя бѣше!

— Какво? !

— Не устоя, — проплака . . . всички видѣхъ!

— Тѣй а? Гледай я ти! Сочи малка, хрисима таквазъ, а пѣкъ . . .

— Е, че не е малка!

— Ами голѣма ли е бре! До вчера играеше съ Вѣнка . . . ходѣхъ да се гонѣтъ изъ лозьето — ха, ха!

Това бѣ казано прѣдъ Вѣнка. Тоя изтрѣпнѣ, а послѣ наведе глава, намрѣщи се неволно, дори и стиснѣ зѣби . . . Думитѣ на леля му, иначе тѣй добродушни и наивни, пишѣхъ въ ушитѣ му и замайвахъ го . . .

— Ами кога ще трѣгвате? питаше вуйна му Владимирова, като бѣ го наближила и гледаше китката; днесъ ще заповѣдашъ у насъ, да обѣдваме, додаде тя и се взрѣ въ стройния гимназистъ, който се поухили и я загледа подъ вѣжди.

Вѣнко нищо не забѣлѣзваше, той бѣше се отстранилъ до единъ прозорецъ и навелъ бѣ глава на рамо.

— Вѣнко, отърчи до фурната за гювеча; почакай тамъ и да го сгрѣжътъ! изпрати Вѣнка вуйна му, а той бърже потрѣгнѣ и едва на пѣтнитѣ врати се сѣти, че е безъ калпакъ, поколеба се, дали да се върне да си го земе, но все излѣзе на пѣтя съ рѣка на темето. Лѣхнѣ го вѣтрецъ, той спрѣ, огледа се. въздѣхнѣ и тукъ добрѣ съобрази, че трѣба да си земе калпака, — фурната бѣше далечъ, па и щѣше да се бави тамъ. И повърнѣ се. Отпуснѣлъ глава, той скоро крачеше съвсѣмъ машинално, — собствено мислѣше, не само да не ходи у нея, но и да я поздравя само, като я срещне съ познати хора, а на-самъ — не. Не ще съмишнѣе, подразби-

раше Теофана. Съ тия мисли той си влѣзе въ кѣщи и — сенихъ се, счу му се хленчѣ откъдѣ стаята на Владимирова. Туй бѣ съвсѣмъ странно, Вѣнко се поспрѣ, а послѣ закрачи на прѣсти кѣдѣ своята стая, като се мъчеше да си обясни това, що вече по-ясно чуваше. А хленчѣтъ спрѣ, долетѣхъ въздишки, послѣ шепетъ и — друго . . . Вѣнко настрѣхъ, спрѣ и почти се задави, — не можеше вече да се вслушва въ това, що не му бѣ за вѣрване. Слѣдъ нѣщо минута той, съвсѣмъ замаянъ, понече да се повърне, да си излѣзе безъ калпака. Но тукъ въ Владимировата стая утихъ, като да се вслушвахъ. Вѣнко замрѣ на стѣпката и, макаръ безъ най-малката мисль въ глава, треперѣше цѣлѣ. И — скръцъ врата, наднече зачервено и разплакано лице — Вѣнковата вуйна. Понесе се глухъ писъкъ, който вцѣпи Вѣнка.

— На ти едно шпионство! на ти едно подслушване! — прѣсѣче се отъ яростенъ шепетъ тоя писъкъ, и бѣсни удари и ритания се посипвахъ врѣхъ заваления Вѣнка; — за туй ли съмъ те хранила, куче! Да ме подслушвашъ, ха, гладно куче! — задавяше се отъ злоба, вѣнъ отъ себе си, едрата тазъ жена.

Владимировъ мигъ-два стоеше въ пълно недоумѣние, а послѣ сгърчи лице, впусъ се да разтърва. Вѣнко се окопити на защита, не удряше, но дращѣше рѣцѣтъ на вуйна си и се отърва, слѣдъ намѣсата на гимназиста, ала не търти да бѣга — спрѣ се съ посинѣло лице, потъмнѣли очи, осекнъ окървавения си носъ и разтреперенъ загледа вуйна си безсмыслено, лудо —

— Да се праждосашъ! Да те не виждатъ очитѣ ми! насочи се пакъ вуйна му къмъ него.

А Вѣнко и не помръдъ, не отслаби дори устремения си въ лицето ѝ страненъ, грозенъ погледъ.

— Остави го! намѣси се пакъ Владимировъ; — Вѣнко, махни се сега!

Вѣнко бавно извърнъ глава къмъ гимназиста и слѣдъ мигъ пое съ всичка сила дѣхъ, па отпусъ глава, бликнѣхъ му сълзи на очи и потръгъ все като не въ себе си. Вуйна му, разпѣхъ оцѣ, отърча, намѣри калпака и му го фърли отподиръ.

— На ти калпака! Да ми си не стѣпвалъ вече въ кѣщата! кресъ му тя на жестокъ изпроводакъ.

Вѣнко се наведе, зима си калпака, и тукъ вече поройни сълзи му замръжихъ погледа.

На пхтя той постоя, избърса си сълзитѣ и съ чувство на подавяща униженостъ, потъпканостъ потръгнѣ безъ направление, като изгубенъ.

Късно слѣдъ обѣдъ Вѣнко попрѣгърбенъ, съ съвсѣмъ изнурено лице крачеше къмъ сестрини си. Той бѣше безъ мисли, безъ чувства, и като откъснѣхъ отъ всичко това, що е било до тоя день. Шумътъ наколо му го не залъгваше; той крачеше въ едно отпаданье отъ гладъ и отъ мъчение слѣдъ болезнено чувство на пълно окаянство. По едно врѣме кривнѣхъ и пришепнѣхъ: „нека! ще слугувамъ пѣкъ!“ — Тоя шепетъ бѣ смѣтно хрумнѣлото напokonъ заключение отъ мислитѣ и чувствата, що го вълнувахъ прѣди часъ-два и въ които сѣщо не бѣ се стѣснила опрѣдѣлена нишка. Нему и не хрумваше, че може да се върне при вуйка си, пѣкъ му бѣше мъчно, противно, че у свакови му ще го съжалѣхъ, ще го приберѣхъ... И съ израза „ще слугувамъ!“ той съвсѣмъ не изказваше нѣкое твърдо свое рѣшение, а като че ли го съпоставяше врѣменно срещу мъчителната безизвѣстностъ, която сега, ведно съ глада, все по го изнураваше, прѣгъваше.

Кога влѣзе у сестрини си, той се опита да се осерпозии, намръщи, но бѣ твърдѣ слабъ и на стѣлбитѣ вече се развълнува, прѣблѣднѣ.

— Ела, Вѣнко! — посрещнѣхъ го сестра му, трѣгнѣхъхъ ли вече?

Вѣнко извърнѣхъ лице и отвърнѣхъ глухо: — Не знамъ!

— Ами че не минѣхъхъ ли край васъ!

Вѣнко се побави, па повтори: — не знамъ!

Че какъ бре, не бѣше ли си у васъ? Хемъ ти изглеждашъ такъвъ... какво ти е! загледа го сестра му слисана.

— Нищо ми не е, отговори едва чуто Вѣнко, несъзнателно пристѣпнѣхъ на страни, па туку дойде сухо, като да не бѣ думата за сами него: — вуйка ме изпѣди! — па изкривихъ му се устнитѣ въ странна усмивка.

— Какво говоришъ, бре!

— Каквото е, како... би ме... би ме и ме изпѣди! отвърнѣхъ Вѣнко съ сжщата още усмивка на уста, но вече очитѣ му плувахъ съ сълзи.

— Бе, божке... Че какъ бре, кога?

— Днесъ... отзаранъ още...

— Отзаранъ? Ами дѣ се храни?

Вѣнко си избърса сълзитѣ.

— Бе братче, че бива ли да ходишъ гладно! Ела тукъ! Да не дойдешъ ти при менъ! — Ела се нахрани!

— Не щя! — извърна глава Вѣнко.

— Не ми кжсай сърцето, Вѣнко! долови го сестра му за ржката и го поведе да се нахрани; — ами кждѣ бѣше досега?

— Нийдѣ — ходѣхъ —

— Не вижда ли свака си?

— Не.

— Отиде да ги изпроважда, а кждѣ се забави, не знамъ. Пъкъ ти да не дойдешъ у насъ!

Вѣнко се захрани мълкомъ. Той бѣше твърдѣ гладенъ, но все пъкъ мжчно прѣглътчаше и скоро остави яденъето, загледа на страна. Сестра му бѣше неспокойна, туку погледнаше къмъ пжти и сѣканъ бѣ забравила да разпита Вѣнка.

— А кога трѣгнхх? запита я напоконъ Вѣнко.

— Че туку слѣдъ обѣдъ бре! Толкова врѣме вече отъ тогазъ. . . И ти да ги не видишъ! Че какъ станж вашето, бе братче. . . разправи ми. . . ама нѣма да плачешъ, че и менъ ми се е набрало, — замилва тя Вѣнка.

Вѣнко помълча, па изведнажъ, само съ нѣколко думи, съобрази станжлото. Той и не намекна за това, що бѣ чулъ отъ Владимировата стая, не споменж за плача на вуйна си, — Вѣнко скри това, като нѣщо много лошо. Ала и малкото разправено осерииози сестра му, тя го заразитва, па туку изведнажъ млъкна. прѣхапа устни и внушително пришепна на Вѣнка :

— То вече станжло, братче. . . само да се не разчуе! Ти друго трѣба да разправяшъ! Чакай. . .

Вѣнко наведе глава, — съ злоба и съ пѣленъ срамъ за вуйна си; нейната постжпка едва сега му бѣ съвсѣмъ ясна.

Па братъ и сестра пригодихж измислица за Вѣнковата скарня съ вуйна си. По нея изкарваше се и Вѣнко що отъ що виновенъ.

— Че по-малко е, нека да прѣмълчава! Ама вироглавко си е! осждихж Вѣнка женитѣ у свакови му — старата майка и сваковитѣ му двѣ оженени сестри, на които мжжетѣ бѣхж вече въ войната, та тѣ се тюхкахж за прѣхрана.

Тежка бѣ тая прѣсжда за Вѣнка. Той бѣше невиненъ, а не можеше да се защищава. Пъкъ случката бѣше неизгладима. Упрекътъ на женитѣ клонѣше къмъ мисълъта: Вѣнко да си иде. . . И тѣй бѣ тежко въ кжщи: Вѣнковѣтъ свако бѣ едничкийтъ мжжъ. затова и освободенъ отъ войска, па отъ

него се очакваше всичко. Смѣтно съзнаваше това Вѣнко и боязливо очакваше да се завърне свако му.

А той, Вѣнковѣтъ свако, се не завръщаше. Лека-полека неспокойството обхващъ всички. Той днесъ, кога изпращахъ доброволцитѣ, бѣ вършилъ много странни смѣхурии. Отъ начало мѣлкомъ гледаше, какъ се прощаватъ доброволцитѣ, па на край туку се разсмѣ, сграбчи майчината си рѣка, цѣлунѣ я,

„Ако ли мале, майко юнашка!

Честѣта пѣкъ мѣжка покаже!“

импровизува, обърнѣ се къмъ жена си и съ шеговититѣ думи „о, тогазъ, либе хубаво!“ я прѣгърнѣ, зацѣлува — прѣдъ всички!... А ти се разплака, божемъ съ смѣхъ. — Тоя я заблѣска къмъ дома:

— Върви! дума ѣ: върви бѣрже, вѣнецъ да сплетешъ! Ще побѣдимъ и турци, и сѣрби.... да ме увѣнчаешъ — довечера!

И — смѣхъ... А ей, мрѣкнѣ се, пѣкъ той се не връща!

Напосокъ дигнѣ се писѣкъ — плахъ, грозенъ... една съ моливъ записница съобщаваше това, що не бѣ за вѣрване: Вѣнковѣтъ свако бѣ заминалъ ведно съ доброволцитѣ.

Занизахъ се дни въ тѣги и коинѣния по тия, що бѣхъ въ грозната неизвѣстность. Вѣнко мѣлкомъ живѣше въ тоя затѣженъ кѣтъ: къмъ него не хаехъ; той често самъ се чувствуваше като чуждъ на всички. Па и дѣйствително той бѣше като на гости у сестринѣ си: нѣмаше, както при вуйка си, своя стаичка, своя маса, що отъ що свой редъ на животъ. Настояникѣтъ му го не подирѣ; нѣщо повече, вуйна му по жени бѣ пратила много здравье — отхранила го и го отгледала досега, а посемъ туй нека му бере грижата сестра му. Вѣнковата сестра, и тѣй записана сега въ живота, не отвѣрихъ на вуйна си, — останяхъ сѣрдити, и — редѣхъ се за Вѣнка отежителни дни въ неизвѣстность. Па неосѣтно той привикнѣ на постоянно шляенѣ, при което съ врѣме се додаде нѣкакво теготенѣ, не силно, но което замѣгляваше съвсѣмъ чувствата и мислитѣ, зафѣрляше го въ едно странно нехаенѣ, и рѣдко само минутно се сепнуваше, като гузенъ. сепнуваше се съ страхъ прѣдъ нѣщо неизвѣстно. Бѣше вече зима, а прѣзъ денъ — прѣзъ два Вѣнко се заплѣше самъ-самичѣкъ, губѣше се по цѣли часове изъ лозита, завръщаше се изнуренъ и случваше се, прѣдпазливо влѣзе въ кѣщи, земе си почти скритомъ коматъ хлѣбъ и дири на-самъ да си уталожѣ глада. Това той

правѣше не отъ нѣкакво обмислянье, а просто отъ смѣтна свѣтливостъ. Сестра му понѣкога сама му думаше:

— Не се свѣни, братче, огладиѣниѣ ли, ето тамъ хлѣба, отрѣзвай си. . . Сега тѣй ще прѣкарваме, че ако даде Богъ, свако ти да се завърне. . .

Ужасниятъ изразъ като че своеволно се изтрѣсваше отъ нейнитѣ уста, тя горко въздъхваше, и бликвахъ ѝ готовитѣ сълзи.

И Вѣнко ставаше все по-мълчаливъ.

Отъ баща си Вѣнкови бѣхъ унаслѣдили кѣща, дюгенъ, нѣколко ниви въ близко село и едно голѣмо лозье. Дали имаше и готови пари, Вѣнкови не бѣхъ запитали вуйка си. Дюгенътъ биде еринхътъ, кога планирахъ улицата, и градскиятъ съвѣтъ трѣба да е платилъ за него нѣщо: кѣщата и нивитѣ вуйка му даваше подъ наемъ, а лозьето обработваше Вѣнковътъ свако. За всичко туй Вѣнко знаеше твърдѣ малко, на и не бѣ му хрумвало досега да се интересува. Ала прѣзъ туй празно врѣме намѣрихъ се хора, що го интересувахъ отъ наслѣдническитѣ смѣтки. Това бѣхъ тия, що живѣехъ подъ наемъ въ кѣщата — едно семейство русенци, старъ баща-еменджия, майка, синъ — 15-годишно момче — и дъщеря, вече мома за жененье. Единъ случай даде поводъ, Вѣнко да зачести въ това семейство. Минаваше единъ денъ край кѣщата и видѣ, влѣзо тамъ свещеникъ, а прѣдъ вратата купъ дѣца. Имало злѣ боленъ човѣкъ. Вѣнко бѣ ходилъ съ сестра си у тия хора, та познаваше ги, а познавахъ го и тѣ. И сега той се осмѣли — послѣдва свещеника въ кѣщата. Бѣше болна дъщерята. Съ болезнено впечатлѣние напуснѣ Вѣнко това семейство. Посинѣлото лице на окжсанъ пиянецъ баща: желтата, грухнѣла стара майка: мжтниятъ погледъ на болната дѣвойка; тѣжното лице на мълчаливия синъ — тия образи тѣй се и вковахъ въ прѣдставата на Вѣнка. Слѣдъ тоя случай той все по-често и по-често наминаваше при тия хора и се оближи съ сина — Трифонъ го викахъ —, който сега слугуваше въ една търговска магазия. На неосѣтно Вѣнко бѣше като вжтрѣшенъ въ това семейство. Болната дъщеря оздравѣ, но окояството се не махваше отъ тая челядъ, и това сѣкашъ правѣше Вѣнко да се чувствува нѣкакъ по-свободенъ между тия хора. И тѣ разправихъ на Вѣнка за наслѣдството отъ баща му, знаехъ всички подробности и го интересувахъ. Единъ недѣленъ денъ той и Трифонъ се дори наканихъ — отидохъ въ близкото село, дѣто бѣхъ бащинитѣ ниви на Вѣнка. Бѣше твърдѣ весело: намѣрихъ селянина, що обработваше нивитѣ, той ги гостува, разправя имъ за Вѣнкова баща, води ги и по

нивитѣ... Вѣнко се бѣ цѣль унесълъ, забравилъ бѣ всичко и, когато на връщане за въ града той се опомни, станъ му грозно, съвсѣмъ тѣй плахо. Отъ неяснитѣ мисли изтъкнахъ се пакъ смѣтно — какво му прѣдстои занаяпрѣдъ? Ами ако свака му убиѣтъ въ войната? — Сега за пръвъ пѣтъ нему станъ твърдѣ ясно, че той е още малъкъ, че — че и сестра му ще остане съвсѣмъ сиромахкиня... Вѣнко погледнахъ Трифона и въздѣхнахъ — нему хрумнахъ, че бива и той да слугува. Но не се одума по това, то останъ у него мисль. Послѣ, слѣдъ още дни, когато все по му омръзваше шляенъето, запита той Трифона:

— А бе, не мож ли намѣри и азъ да слугувамъ нѣйдѣ?

Трифонъ го изгледа съ упрекъ.

— Да имаме имущества, като васъ, азъ хичъ не слугувамъ! отвърнахъ му той.

Трифонъ бѣ височко момче съ черно въздълго лице и полетчеше. та затуй малко приказливъ. Но съ Вѣнка той бѣше привикнахъ, дори и нѣщо повече: ако се случеше денъ-два Вѣнко да го не подири, той самъ отиваше прѣдъ тѣхъ и биваше дълго да стои на пѣти, да чака Вѣнка да излѣзе случайно, защото не смѣше да го повика. На Трифона не бѣ се случвало да другарува още съ нѣкого; той не бѣ станхъ на години, кога се изселихъ отъ Русе, а тукъ не свари да се огледа, кога го помѣкнахъ по чужди врати. И сега той развързваше езикъ само прѣдъ Вѣнка. Откъслеченъ бѣ говорѣтъ на Трифона, но искренъ, безцѣленъ. Той разказваше за магазиня, въ който слугуваше: за една гостиница, дѣто бѣ по-прѣди работилъ и дѣто господарѣтъ билъ скъперникъ — при най-хубавитѣ ястия той трѣбало да се храни съ спренъе... Трифонъ по-нѣкога много грубо упрекаваше баща си, че билъ мързеливъ, че шель, та отъ него забѣгнахъ и Трифоновѣтъ бабю, който сега билъ въ русенския затворъ, но щѣли скоро да го пуснѣтъ.

Вѣнко самъ разпитваше Трифона. и туй, послѣдното съобщение, го слиса съвсѣмъ.

— Че защо е затворенъ? запита той.

— Обилъ се съ единъ матрозинъ и го рѣгнахъ, отговори сухо и кратко Трифонъ. Той не знаеше нищо повече.

Чудно бѣше това приятелство между Вѣнка и Трифона. Случваше се, дълго да се шияхъ вечеръ, безъ да си продуматъ и безъ да омръзва това на Вѣнка. По-нѣкога Вѣнко се разпущаше прѣдъ Трифона, приказваше много, разказваше му често хрумнали анекдоти. По едно врѣме дори приятелитѣ се съвсѣмъ развеселихъ, — на Вѣнка ставаше все по-присърце

да разсмива и да се разсмива. И Трифонъ знаеше смѣхурии, — слушани отъ възрастни хора и често не за прѣдъ свѣтъ. Много пкти отъ сърце се разсмивахъ приятелитѣ, но и не рѣдко тоя смѣхъ изведнажъ и безъ причина се прѣкъсваше. Веднажъ Трифонъ изкриви уста:

— Господарѣтъ ми има двѣ дѣщери, ама малката — само да я видишъ!

Вѣнко не отговори, замисли се, а послѣ каза:

— Азъ мразя момичетата!

Слѣдъ туй той се изсмѣ, а едновременно се и намръщи . . .

Вѣнко не бѣ забравилъ Теофана, но не полтъгвахъ го вече мисли по нея; не дирѣше да я види; не ходѣше никакъ у тѣхъ, а кога дойдѣше тя у сестрини му, той я не поглеждаше, дори си излизаше . . .

И отекчително, и пакъ незабѣлѣзвано течеше врѣмето. Побѣди се празнувахъ въ черкви и навѣтъ. — Вѣнку се щѣше да се радва, а не намиреше какъ и шурѣше изъ навалицитѣ безучастно, съвсѣмъ безучастно.

Най-послѣ се отпразнува и примирието. Вѣнка замъчи нетърпѣние, кога ще се завърне свако му. А отворихъ се и училищата, — равнодушно си зима книгитѣ Вѣнко, потрѣгнъ, като на задлъжителна работа. Най-послѣ биде и то — посрѣщахъ ката денъ войници, доброволци. И това, което най би възраждало Вѣнка, и то не се случи тѣй утѣшно: една вечеръ, не съвсѣмъ неочаквано, но все и не прѣдвѣстено, захлопа се у Вѣнкови — озовахъ се свако му и Владимировъ.

Въ момента на съпружеската радостъ Вѣнко мълчеше, а когато свако му го забѣлѣза, притегли го при себе си, а Вѣнко отпуснъ глава, намръщено си въздържа сълзитѣ — присѣтствието на Владимирова бѣ направило своето върху измъчената му душа.

Вѣнковѣтъ свако и не даде ухо за скарнята на Вѣнка съ вуйна си: отпървомъ бѣ твърдѣ радостенъ, а послѣ пѣкъ твърдѣ угриженъ — да дири служба. И Вѣнко си слѣдваше въ училището, успокои се, привикнъ у сестрини си; тѣ му отдѣлихъ и маса до единъ прозорецъ. На Вѣнко почнъ дори пакъ да почитва и вѣнъ отъ уроцитѣ.

По едно врѣме той вече неосѣтно занемари Трифона. Ала една вечеръ по мръкнѣло го посрещнъ прѣдъ тѣхнитѣ врати Трифонъ. Имаше нѣщо особено. Приятелитѣ се отстранихъ и зашепихъхъ.

— Азъ напуснахъ господаря си, казваше Трифонъ; искамъ да идъ при баця въ Русе, него вече пуснахли; ама нѣмамъ хичъ пари . . .

— Че защо тъй изведнажъ?

— Не щж тука, — баща ми зима всичкитѣ ми пари — изпива ги. Не искамъ вече тукъ, — сестра ми бѣ се пакъ поболѣла, а пѣкъ снощи —

— Какво?

— Те, почнж да вика . . . а пѣкъ днесъ нѣ, полудѣ . . .

Вѣнко опуленъ гледаше своя приятель.

— Ти не знаешъ, ти имаше годеникъ; бѣше и той въ войната, че като отиде, не пишеше . . . Ти мислѣше, че сж го убили, та затуй се поболѣ зимаеъ. А пѣкъ сега, като си дойде, повърнж годежа, — заради баща ми, дѣто пие. Отъ то сестра ми се пакъ поболѣ. Че вчера баща ми скритомъ прибралъ много отъ прикята и — сама бѣше си ги работила — и ги продалъ — да пие. — Отъ то нѣ . . . И азъ не искамъ да седж тукъ, и монтѣ пари зима. Ще идж при баця си въ Русе, ама нѣмамъ никакъ пари . . .

Вѣнко не помогнж на своя приятель, — на сами него отдавна не бѣ попадало дори и петаче въ ржка; но затуй пѣкъ приятелството се възобнови. Съ каквъ трепетъ той влѣзе най-напрѣдъ въ кжщата, която сега ту заглѣхваше, ту грозно екваше отъ безсмисления крѣсѣкъ, напѣвъ, плачъ на лудата! — Туй не трая много. Трифонъ намѣри работа въ една тютюнева фабрика, и приятелитѣ нѣмахж вече врѣме често да се срѣщатъ.

А между туй Вѣнковтъ свако все още бѣше безъ служба. По едно врѣме той почнж по цѣли дни, че и до късни нощи да се не връща. Веднажъ-дважъ Вѣнко го вижда и понапитъ. Той се водѣше съ приятели, съ които ту шушукаше, ту сърдито говорѣше — за министри, за князъ. Но не слѣдъ много Вѣнко бѣ занятъ съ годишнитѣ изпити. Тѣ свѣршихж благополучно, и на Петровденъ се раздадохж свидѣтелствата. Но тоя празникъ бѣше и именниятъ денъ на Вѣнкова вуйка. А Вѣнко бѣше вече съвѣзмъ окжсанъ: общата едва се задържахж на нозѣтъ му. Сестра му все по се угрижваше; тя не смѣеше да помоли мъжа си, — ами че той бѣ вече прѣстанжлъ и да дири работа! Сега всички вкупомъ сѣдахж на една обща трапеза, която отдавна вече се издържаше отъ двамата зетѣове на Вѣнкова свако . . . Бѣше трудно; самъ Вѣнко все по съзнаваше положението и — мълкомъ униваше. Въ надвечерието

на празника свако му се сѣти и одума се на-самѣ прѣдъ жена си и Вѣнка:

— Вѣнко се вече съвсѣмъ окжса. То и ние не сме по-добрѣ, но поне за него има леснина: нека иде утрѣ при вуйка си, като на имененъ день — идѣте ведно. Послѣ азъ самъ мож да му споменж, да купи на Вѣнка дрехи.

Вѣнко се намръщи, наведе глава, но ако въ тоя мигъ бихж го попитали, съгласенъ ли е да иде утрѣ у вуйкови си, той, може-би, би кљумнжлъ глава утвърдително. Ала не бѣ тѣй съ сестра му, — лицето ѝ пламнж, налѣхж ѝ се очитѣ...

— Сега — не мож азъ. Да си на работа, бихъ отишла, отвърнж тя глухо.

Мжжъ ѝ наведе глава, — той я разбираше, въздѣхнж. зима си калпака и излѣзе.

На заранѣта слѣдъ обѣдъ Вѣнковата сестра дълго мисли, па изведнажъ станж, пооблѣче се.

— Хайде Вѣнко да идемъ у вуйкови, покани тя сухо Вѣнка, безъ и да помисли, че той може да не рачи.

Вѣнко се сепнж, но си зима калпака. Ала послѣ прѣ-блѣднѣ, сложи го на масата, извърнж се и, изправенъ прѣдъ единъ прозорецъ, каза:

— Азъ не искамъ — не щж!

Сестра му се намръщи, тя сѣкашъ се помжчи да му се сопне, а наведе глава и влѣзе въ стаята, заключи се. Всичко това не трая и минута. Слѣдъ мигъ отъ стаята долетѣ задавенъ хленчъ, разлѣ се въ глухъ припѣвъ. Вѣнко блѣденъ, намръщенъ, зима си калпака и излѣзе. До пжтнитѣ врата го посрещнж свако му съ Владимирова.

— Вѣнко, да идешъ утрѣ при вуйка си, на дюгена, ще ти поржча дрехи, каза му той.

На заранѣта Вѣнко, дори безъ да му повторжтъ, отиде при вуйка си и му поржчяхж дрехи. Вуйка му, какъвто си бѣше мълчаливъ, не каза му нищо друго. А дрехитѣ — ленини лѣтни дрехи — сѣкашъ съвсѣмъ не зарадвахж Вѣнка: той ги облѣче едва въ недѣлния день, а въ понеделника станж рано, облѣче си пакъ вѣтитѣ дрехи и излѣзе, па се върнж тъкмо по обѣдъ. А казахж му въ кжщи да не ходи вече съ тия окжсани дрехи, да си облѣче новитѣ. Вѣнко прѣмълча, но и не се покори: излѣзе пакъ съ вѣтитѣ си дрехи и се върнж по мръкванѣ. Едва тогазъ той обади, — намѣрилъ си работа —, сгъвалъ книги въ една печатница, пѣли да му плащатъ по 40 стотинки на день. Сестра му онѣмѣ, не му отвърнж нищо; каза на мжжа си, а тоя се по-

чуди, дори изкриви уста — усмихна се, но сѣщо не казанищо на Вѣнка. Само Владимировъ се интересува, — той се възмути, говори на Вѣнкова свако, да не оставатъ тѣй Вѣнка, у него имало нѣщо . . . Той говори сѣщо и на Вѣнковата вуйна, дори и на вуйка му. Ала той слѣдъ нѣколко дни си заминахъ за винаги отъ Х. и — Вѣнко продължаваше по 10 часа на денъ да свива на листове печатнитѣ коли. А тая работа Вѣнко бѣ заловилъ съвсѣмъ случайно. Не че му бѣ мѣчно, като гледаше, какъ върви у сестрини му, та самъ да се замисли за залъка си: но просто той не се сѣщаше самъ, какъ да направл. не мислѣше, че може да си помогне. Едноврѣмешното му одумване да слугува бѣше туку тѣй или поне мисль, че може-би ще потрѣба занаяпрѣдъ това. Ала настоещото не бѣ го още ухитило да се замисли, когато единъ неговъ съученикъ, по-малъкъ отъ него, единъ денъ съвсѣмъ случайно го срещна, облѣченъ въ синя риза, и, запитанъ, отговори, че работѣлъ въ една печатница — сгъвалъ книги. Отъ тукъ и Вѣнко на сѣщата работа, но не самъ се услови, а другарѣтъ му пита за него, и го приехъ. Това продължи пѣщо мѣсець. Вѣнко не привикваше на работата: не че тя бѣ тежка, а — пуста бѣше тя, — не умиротворяваше Вѣнка. И все по-често той си изпъваше широчкитѣ вече грѣди, погледнѣше прѣвъ пращнитѣ прозорци на печатницата вънъ — ясенъ лѣтенъ денъ, весель — и въздишаше. Сега той пакъ ката вечеръ се събираше съ Трифона, приказвахъ не като прѣди, а по-замислено, като по-възрастни. Вѣнко се случваше да приказва за — за голѣми работи . . . Че Сърбия пакъ щѣла да обяви война, помагала ѝ Австрия, а на България нѣмало кой да помогне, защото Русия мразѣла княза. Тия работи Вѣнко слушаше отъ словослагателитѣ въ печатницата. Трифонъ мълчеше, докато приказваше Вѣнко, а намѣрѣше ли врѣме, заразправяше своето — че скѣтва пари и за зимата, какъ и какъ ще иде при бати си въ Русе. Вѣнко сѣщо мълчеше на тия Трифонови одумки, но не че не даваше ухо. Веднажъ той дори му каза:

— Не се знае, какво ще стане, може и азъ да дойдѣ тебъ.

— Че ще напуснешъ ли училището?

— Ами какво ще правишъ като нѣма. — А тукъ азъ не щѣ да слугувамъ: ще идѣ нѣйдѣ, дѣто никой да не ме познава.

Вѣнко се одума тѣй, слѣдъ като прѣвъ тоя денъ свако му прѣдъ него бѣ казалъ на жена си:

— То се види, че до година ние не ще можемъ да поддържае Вѣнка, ами вижъ да се одобришъ съ вуйна си, па той да иде пакъ при тѣхъ.

Сестра му прѣмълча, а Вѣнко наведе глава, отиде на работата си и — хрумнх му горната мисль.

На край мѣсеца, кога на Вѣнка платихъ за работата му — 12 лева —, той ги занесе на сестра си.

— Скрый ги, како! промълви той, като не посмѣя да ѝ каже, че ги дава ней, както му се щѣше.

Но сестра му сѣкашъ разбра.

— Имай си ги ти, братче, тѣ сж твои — ние може да ги похарчимъ, отвърнх му тя.

— Че нека, смѣнка Вѣнко.

— Не, имай си ги ти!

Вѣнко се поизчерви, станх му мъчно.

На слѣдния день той не идва да се храни по обѣдъ. Вечеръта сестра му го зашита. — Купилъ си хлѣбъ и сиренъе, та се хранилъ въ печатницата. Сестра му помълча, па туку се просълзи.

— Ти ме не мъчи баре, Вѣнко — не мъчи ме, братче! пришепнх и заплака.

Тѣкмо тукъ си дойде Вѣнковътъ свако. Сестра му не свари да си обърше сълзитѣ и — разправихъ се. Не се можело то тѣй. Вуйка имъ билъ много разсърденъ, задѣто Вѣнко станхлъ слуга, и говорѣше, че тѣ нарочно задържатъ Вѣнка при себе си, за да земжъ настояничеството; но нѣмало какво да ги огрѣе, защото сирачетата дори били длѣжни на вуйна си. Срамота било да мамжтъ тѣй дѣтето и да му убиватъ бжджщността; да го пратѣли пакъ при вуйка си, че да го изучелъ.

— Нека ти не е мъчно, Вѣнко, додаде свако му; ако ние бѣхме по-добрѣ, тогазъ би било по-друго, но сега — не искамъ да слушамъ думи — иди при вуйка си.

Вѣнко дълго си седѣ на мѣстото мълкомъ, навелъ глава, неподвиженъ.

На зараньта той излѣзе и се не върнх вече у сестрини си. Първия день го не дирихъ, а на послѣдния узнахъ, че не е ходилъ у вуйка си. Свако му, угриженъ, го подири у печатницата. Вѣнко работилъ тамъ тоя день до пладне, но си зималъ вече смѣтката, напуснхлъ.

Прѣзъ нощъта на тоя день станх онова събитие, което съ своитѣ послѣдствия завинаги зарови много добри човѣшки чувства въ душиѣ на хора като Вѣнковътъ свако.

То бѣ 9. августъ 1886. год.

Срѣдъ тайнственото щуренъе на хора и на роти войски изъ града крачехъ двѣ момчета, нарамени съ торбички. Тѣ поехъ русенското шосе. Не слѣдъ много бѣхъ връхъ височинитѣ надъ града. Едното отъ тия момчета си сне торбичката, положи я на земята и се загледа къмъ разпиляния въ дола градъ, сега милаво освѣтенъ отъ нощнитѣ фенери. Другарьтъ му направи цигара и му подаде табакерата си, но първиятъ отказа, — той все гледаше къмъ града, а по едно врѣме въздъхнъ и седнъ.

— Че да вървимъ де, — да не почиваме още отъ сега, каза правиятъ.

— Да вървимъ, Трифоне, смѣнка глухо слѣдъ малко мълченъе седнълиятъ и станъ, на потеглихъ — подъ звѣздното небо.

(Край на първия откъселекъ.)

А. Т. Страшимировъ.

Казанлъшката „Розова долина“, бждща пустиня.

Минжлото лѣто азъ направихъ една малка разходка до Казанлъкъ. Има повече отъ петнайсетъ години, откакъ не бѣхъ ходилъ въ тоя градъ. Прѣдстоеше ми да пътувамъ отъ Ст.-Загора за Казанлъкъ. И така при свършека на мѣсець май тръгнахъ отъ Ст.-Загора. Полето и нивитѣ се намѣрвахъ въ цвѣтеще състояние: житнитѣ класове, пълни съ изобилие, скромно се навеждахъ на долу, а отъ подухването на вѣтра тѣ се плакнѣхъ като развълнувано море. Яснозелената боя на сѣдбитѣ отъ настѣпаещитѣ горещини зафаняла бѣше да линѣе и да клони къмъ жълтовато-зелена. Славейтѣ още самъ тамъ се обаждахъ изъ покрайрѣчнитѣ гжсталаци, защото тѣ споредъ народното вѣрване прѣставатъ да пѣхътъ, щомъ като кльвнхъ отъ узрѣлъ ечмикъ. При всичко това пътуването бѣше приятно, защото умѣрено топлиятъ и свѣжъ полски въздухъ разширяваше грждитѣ, усилваше кръвообращението та човѣкъ се осѣщаше по-веселъ и душевно разположенъ.

Минхъ Сръдна Гора и се спустнхъ въ казанлъшката долина. Стигнахъ при рѣката Тунджа и прѣзъ здравия камененъ мостъ, построенъ прѣзъ врѣмето на Султанъ-Махмуда, споредъ свидѣтелството на турския камененъ надписъ, оцѣлѣлъ на сръдата на моста, минхъ на сръщния брѣгъ на рѣката. Насаденитѣ прѣди 18—19 години върби и трепетлики около моста, за да се запази шосето и мостътъ отъ наводнение, станали голѣми дървета, а подъ тѣхъ се образувала такава зеленина, щото човѣкъ неволно се прѣлѣстя и пожелава да посѣдне на изпъстрената съ разни полски цвѣта мека трѣвица, засѣнена отъ гжститѣ листа на върбитѣ и шумещитѣ трепетлики. Посѣднхъ и азъ подъ сѣикитѣ на това омайно мѣсто, току до брѣга на Тунджа, покрай самия камененъ мостъ. Подъ моста, покрай бешонитѣ, съ хиляди риби плувахъ на рояци низъ водата. Почивахъ си и се радвахъ като дѣте на великолѣпната чаровна картина.

Слѣдъ половинъ часова почивка продължихъ пътьтъ си къмъ туловската кория и селото Тулово¹⁾. По едно добръ построено шосе, отъ моста до Туловата кория, азъ пристигнахъ въ тая последната. Всичко по старому, нищо ново за моето око. Вѣковнитѣ джбови и брѣстови дървета, които може би да сж съвременници на Крума, Симеона и Асѣня, все сжщитѣ, както и прѣди петнайсетъ години. Азъ познавамъ казанлъшката долина, особено тоя пжтъ, още отъ дѣтinstvo. защото баща ми често ме водѣше по мѣнастиритѣ калоферски. мѣглишки и казанлъшки. Но най-добръ се запознахъ и изучихъ казанлъшката котловина тогава. когато веднага слѣдъ оттеглянето на окупационнитѣ руски войски бѣхъ назначенъ за околийски началникъ въ Казанлъкъ. За това слѣдъ петнайсетгодишното ми отсъствие отъ тия мѣста съ напрегнато внимание наблюдавахъ и най-малкитѣ промѣнения въ естеството.

Отъ селото Тулово потеглихъ направо къмъ Казанлъкъ. Стигнахъ до Деветтѣхъ могили, тамъ гдѣто отъ шосето единъ коларски пжтъ се отбива за с. Мѣглишъ. До тукъ азъ нищо необикновено не забѣлжихъ. Но отъ тукъ до малката рѣка Кара-дере настъпихъ като въ една непозната за мене мѣстность. Колелата на каруцата се забихъ въ единъ дебелъ пѣськъ, и пжтьтъ станъ мжченъ за пжтуване. Прѣди петнайсетъ години пѣськътъ на Кара-дере не се простираше така надалечъ отъ лѣговицето си: сега той завземаше пространство отъ два и повече километра вънъ отъ коритото на рѣката. Забѣлжихъ още, че като насаждали върби и правили искусствени язове пѣкои се мжчили да дадътъ друга посока на течението на водата. Най-послѣ слѣдъ силно напрѣгане на коньетѣ стигнахъ до самото корито на рѣката. На дѣсния неинъ брѣгъ е построено ханче. около което каруцаритѣ обикновено даватъ отдихъ на коньетѣ си. Слѣзохъ и азъ прѣдъ ханчето и заповѣдахъ да ми направятъ едно кафе.

Прѣдъ ханчето сѣдѣхъ нѣколко души селяни. Отъ дума на дума азъ подкачихъ разговоръ съ сѣдѣщитѣ около мене селяни.

— Кой се е мжчилъ да отбива рѣката отъ коритото ѝ та е направилъ пжтьтъ да се напѣлни съ пѣськъ? — попитахъ единъ мой събесѣдникъ.

— Кой ще да я отбива — чергановци. отговорѣ селянинътъ.

¹⁾ За историческото значение на туловското поле и с. Тулово вж.: Историята на българитѣ отъ А-ра Константина Пречека, български прѣводъ, стр. 82. Или пъкъ Sasoris Ces. Musea отъ 1876. г. стр. 686 отъ сжщия авторъ.

Селото Черганово е нѣщо на два километра по-долу отъ самия друмъ, тъкмо срѣщу течението на Кара-дере.

— Ами защо я отбивать?

— Какво да я не отбивать, нито ливада нито нива останж незасипана отъ пѣсѣка на клетитѣ сиромаси. Та че и кѣшитѣ сж засипани съ пѣсѣкъ.

— Ами има ли баремъ нѣкаква полза, като отбивать рѣката? — попитахъ събесѣдника си.

— Ехъ, има . . . вѣтъръ! — отговори ми той. — Дойдѣтъ чергановци, бѣхтѣтъ се цѣла недѣля да заграждатъ съ язове и плетища, но пакъ праздна работа. Дѣждѣтъ като завали и поронитѣ като дойдѣтъ, всичко се замаже и прѣглади съ пѣсѣкъ, като че нищо не е било, а отъ день на день мѣрата и нивитѣ ставатъ по-малко.

— Нима толкова много щета прави пѣсѣкътъ на селото?

— Не е за изказване, господине, отговори събесѣдникътъ ми. Та че да е само Черганово, що страда отъ това зло — иди и прийди; ами има и други села, подзе селянинътъ, що страдатъ отъ тая пакостъ. Ето Мъглишката рѣка засипва нивитѣ и ливадитѣ на туловчани; рѣката Асащица, що слиза отъ мѣстността Зърневецъ, засипва нивитѣ и ливадитѣ на мъглижани; Казанлъшката (Епинската) — засипва казанлъшкитѣ градини и нивитѣ и ливадитѣ на с. Емишлери, и кой знае още кои рѣки чии ливади и ниви засипватъ. Не знамъ, господине, ама ако това зло отиде все така, голѣмъ зараръ ще направи на сиромаситѣ, и хората ще трѣбва да търсѣтъ други мѣста за гечинмека си. Поминѣкътъ ни отъ день на день става по-мѣченъ, та че и това зло отгорѣ . . . Кой знае отъ гдѣ се взема толкова? — Божа работа!

— Не е божа работа, брате мой, — отговорихъ на събесѣдника си. Богъ всичко е наредилъ хубаво и разумно, но човѣкъ си самъ докарва злинитѣ. Тоя пѣсѣкъ, що ви засипва нивитѣ и ливадитѣ, иде отъ планината и посовскитѣ ридове, които сж оголени като келява глава и ни едно дръвче не е останжло на мѣстото си. Ако нашитѣ бащи, дѣди и прадѣди бѣхж били по-умни и не изтрѣбвахж така душмански изъ коренъ горитѣ, тоя пѣсѣкъ, тия сипеи нѣмаше сега да пустошѣтъ нивитѣ и ливадитѣ ви. Още колко други злини докарва изкореняванетоъ горитѣ и неразумното имъ сѣчене, но сега нѣмамъ врѣме да ти разказвамъ, а и да ти разкажж, едва ли ще ме разберешъ.

— То се знае, господине, че ние, проститѣ хора, не разбираме на тънко отъ тия работи, — отвърна събесѣдникътъ

ми; но ако това нѣщо отиде до край все така, тука жива диха нѣма да остане — всичко ще запустѣе тѣдѣва и хората ще се разбѣгатъ.

Събесѣдникътъ ми бѣше правъ. Само той не знаеше, може би, че и историческото село Шипка страда отъ сѣщата болѣсть. По тая причина слѣдъ освободителната война шипчани въ мнозинство напустихахъ селото си и се заселихъ въ близкитѣ турски села, като Шейново, Спиречево и други, и слѣдъ като се завърнихъ турцитѣ отъ бѣгството си никаква сила не бѣ въ състояние да ги възвърне на старитѣ имъ огнища, макаръ че старото огнище всѣкога е по-мило на човѣка.

Слѣдъ разговора, който имахъ съ добрия селянинъ прѣдъ карадеренската кръчма, азъ се качихъ на каруцата си и продължихъ пътятъ си за Казанлъкъ. По пътя азъ си размишлявахъ за пѣсчливитѣ сипей въ казанлъжската котловина и дойдохъ до скръбното заключение, че ако не се отмахнатъ причинитѣ на тия пѣсчливи опустошения, то въ едно близко бъдеще Розовата долина напстина може да се прѣобърне въ пѣсчлива пустиня. Отъ тия размишления се роди у мене идеята, да се обърне вниманието на общественото мнѣние чрѣзъ печата и да се заинтересуватъ ония людѣе, отъ които зависи прѣкрятването на това зло въ единъ отъ най-хубавитѣ кѣтве на нашата татковина.

Нека сега разгледаме и отъ друга, по-сериозна страна опустошителното дѣйствие на пѣсчливитѣ сипей въ казанлъжската долина, които се увеличаватъ изъ година въ година.

Всѣкой любознателенъ читателъ, ако фърли единъ погледъ върху коя да е карта, особено върху най-новата на Данова, ще забѣлѣжи, че казанлъжската котловина е стѣснена между Стара-Планина и Срѣдна-Гора, отъ западъ къмъ истокъ, съ една продълговатостъ отъ 60—70 килом. Началото ѝ се зафаща отъ Калоферската клисура и се свършва татѣкъ нѣгдѣ около Кортенскитѣ бани, тамъ гдѣто рѣката Тунджа напуска полето и се мѣчи да си пробие пътъ между издънкитѣ на Стара-Планина и Срѣдна Гора. Най-голѣмата широчина на казанлъжската котловина не надминава 15 килом., и то въ междината между Шипка и Армаганово. На другитѣ мѣста широчината играе между 5 и 10 км. И тъй сравнително котловината между двѣтѣ огромни планини, при това на повечето мѣста обезлѣсени, е твърдѣ тѣсна и безъ спънка е изложена на пороитѣ и на пѣсчливитѣ сипей. Землището на казанлъжската котловина е

алувнално. Вижда се, че то въ прѣдисторийско врѣме е било дъно на езеро, което се е простирало отъ калоферската клисура до тѣснинитѣ около кортенскитѣ бани. Съ течение на вѣкове водата е пробила прѣградата си около споменхтитѣ бани и си е проправила пътъ покрай селата Струпецъ и Карасжрлип къмъ голѣмото тракийско равнище и къмъ морето. Водитѣ сж се изтекли изъ котловината и останяла само рѣката Тунджа да бжде свидѣтелка на нѣкогашното красиво езеро.¹⁾ Рѣката Тунджа за сега тече току до политѣ на Сръдна Гора, а малкитѣ притоци, които се стичатъ отъ послѣдната и отъ Стара-Планина, отвѣсно се втичатъ въ нея, и тѣ сж, които влачатъ пѣськътъ отъ обезлѣсенитѣ ридове къмъ тѣсното казанлъшко поле.

Коя е причината, че тия малки рѣчици сриватъ пѣськъ въ равнището?

На тоя въпросъ ще сепостараж да отговорѣхъ по-долше.

На една голѣма частъ отъ нашитѣ мислещи людѣе е извѣстно, че южнии наклонъ на Стара-Планина е почти обезлѣсенъ. А извѣстно е сжщо така, че южнитѣ поли на сжщата планина дори до Черно море падатъ отвѣсно и стрѣмно къмъ равнището. Въ казанлъшката котловина, освѣнъ веригата на Балкана, има и други планински издънки, които гдѣ по-вече гдѣ по-малко се простиратъ като полуострови въ равнището. Такива издънки отъ планината се намѣрватъ най-много между Мъглижъ и Енина, а на ширъ достигатъ дори до Куленската махала въ Казанлъкъ. Геоложката формація на тия издънки състои отъ гранито-гнайсови скали. Тия скали, бидейки съвсѣмъ оголени и обезлѣсени, подъ влиянието на студа и топлината се раздробятъ и подгатвятъ пѣсчниятъ материалъ. При буйни и поройни дъждове тоя пѣськъ се подема отъ горскитѣ порои и се завлича въ полето като опустошителенъ елементъ.

Ако всеобщата история ни учи, че нѣкогашнитѣ културни народи, като финикиянитѣ, египтянитѣ, гърцитѣ и римлянитѣ сж изпаднали на най-низка степенъ на цивилизацията. (?—Ред.) и съвсѣмъ сж изчезнали отъ лицето на земята, защото покрай другитѣ свои несмислености въ народното стопанство сж обезлѣсили и земитѣ си, колко повече трѣбва да вѣрваме, че и казанлъшката котловина, по сжщитѣ причини въ едно близко

¹⁾ Спорѣдъ мене такива геоложки промѣнения сж се случили и въ софийското поле, което тѣй сжщо нѣкога е било езеро; водитѣ му сж пробили планината и сж си проправили пътъ къмъ Дунава. Котловинитѣ: Радомирска, Кюстендилска и Герловска (въ Шуменско) все сж били езера. Радомирското езеро е пробило Кюнева планина, Кюстендилското — Вобшевскитѣ височини, а Герловското — Дервишъ баиръ и си е пробило пътъ къмъ морето.

бждще не ще дочака сжщитѣ послѣдствия, които тая тѣсна ивица, плодородна засега земя, е разположена между грамадни, почти обезлѣсени планини? Нищо по-вѣрно отъ това нѣма, ако заблаговрѣменно се не вземжтъ потрѣбнитѣ мѣрки за прѣмахване причинитѣ, които наводняватъ казанлъжското поле съ пѣсчяливи сипеи. Не ми е цѣльта тукъ да разправамъ, какви сж ползитѣ отъ добрѣ пазенитѣ гори въ една страна, защото тая идея е доволно популяризирана между нашето общество, а имаме и доволно пълненъ законъ за запазване горитѣ ¹⁾. Искамъ само да кажж, че нашата горска инспекция не трѣбва да се задоволява само съ това, да разпрѣдѣля горитѣ на участъци, но е длѣжна да развие и по-обширна дѣятелность. Освѣнъ да запазимъ горитѣ, оставени намъ случайно отъ нашитѣ бивши владѣтели, ние сме длѣжни още и да насаждаме нови гори, особено по оголенитѣ високи планински мѣста, и то не само въ Казанлъжско, но на всѣкждѣ, гдѣто се осѣща нужда и гдѣто сипентѣ опустошаватъ нивитѣ и ливадитѣ на сиромашкитѣ бѣлгарски данѣкоплатци. Ако единъ само човѣкъ, по своя собствена инициатива, безъ да му влѣзва въ длѣжноститѣ, е въ състояние да залѣси цѣло едно грамадно пространство съ гора, каквото направи старо-загорскиятъ митрополитъ г. Методи съ обезлѣсенитѣ ридове около Ст.-Загора, то колко по-вече може да направи това едно правителство, което има на разположенieto си и срѣдства и специално плащани за тая цѣль органи? Слѣдователно правителството е длѣжно да посади околнитѣ височини покрай казанлъжското поле както и други оголѣли мѣста часъ по-скоро съ лѣсове, ако не желае да се разбѣга населението и хубавата „Розова долина“ да се прѣобърне въ пѣсчялива пусстина.

П. Ивановъ.

¹⁾ Който иска да се запознае, каква полза принасятъ добрѣ пазенитѣ гори и каква врѣда има отъ тѣхното унищожение, нека чете брошурката на г. В. Атанасовъ, подъ насловъ: „Пазѣте лѣсоветѣ!“

ХОРАЦИЕВИ САТИРИ.

КНИГА ПЪРВА.

САТИРА ПЪРВА.

(Ненаситность).

СЪДЪРЖАНИЕ.

Никой не е доволенъ отъ своето положение и всекога завижда на другитѣ (с. 1 до 14), съ което противуречи самъ на себе си, защото ако му се предложатъ друго звание, той не би се съгласилъ да се раздѣли съ първото (15—22). Споредъ това причината на неблагодарността лежи не въ самото звание, но въ цѣлтъ, която се гони съ него, именно да се припечели колкото е възможно повече имотъ. Лакомиятъ, който често рискува и животътъ си да увеличи на своето състояние, и скъперникътъ, който само се мъчи съ богатството си, сж достойни за приемъхъ и окайване (23—100). Блаженството се състои въ утѣрения животъ, а не въ ненаситността, която съсипва хората (100—121).

Що ли така, Меценате, та никой, въ каквато и участь
Да е попаднълъ, било отъ ума си, или случайно,
Не е доволенъ отъ нея, но хвали все чуждото благо?
„Ахъ, блазе на търговцитѣ!“ казва войникътъ, когато
Му досадятъ години и грухне отъ многото мъки, 5
А търговецътъ, въ случай че вѣтъръ му погне корабътъ,
Дума: „Войникъ па войникъ! Какво е нему? Той влѣзне
Въ бой и завчасъ прѣкара смъртъ, или пъкъ драга побѣда.“
Правовѣдецътъ хвали земледѣлецътъ, ако
Рано-рано зачука нѣкой клиентъ на вратата, 10

Забѣлѣжка. Тѣй като сатирата е съставена въ диалогична форма, гдѣто Хораци се обръща къмъ едно мислимо лице, то за улеснение на правия смисълъ азъ отличихъ говорътъ на това лице съ разрѣденъ шрифтъ.

Ст. 1. Меценатъ, знатенъ римлянинъ, приятель на импер. Августа, който се прославилъ като покровитель на наукитѣ и искуствата и защитникъ на свържменитѣ му римски поети, особено на Вергилия и Хорация. Като на таквъ Хораци нему и посветява първата си сатира, както и първата ода, първата епода и първото писмо.

4. Войникътъ, именно ветеранътъ, който гледалъ на военната служба като на занаятъ за прѣхрана.

9. Правовѣдитѣ били обикновено сенатори, до които се допитвали за съвѣтъ спорнитѣ страни, адвокатитѣ и даже и самитѣ съдии.

А призованиятъ отъ поржчителъ въ града земледѣлецъ
 Вика: „Честити граждани! Да знайтъ тѣ че живѣйтъ.“
 Има толкозъ такива примѣри, че и бѣбрецътъ
 Фабій би рекълъ доста. Да те не задържамъ, послушай,
 Що ще кажъ азъ. Ако богъ извикаше: „Ето 15
 Азъ ще направя, както вий искате: тѣй ти войниче
 Ставашъ търговецъ, а ти правовѣде селянинъ, хайде
 Да мѣните сега животътъ си. Скоро! Не стойте!“
 Тѣ не би искали, а би могли ужъ да бѣдѣтъ щастливи.
 Е тогава нѣма ли право богъ да надуе 20
 Двѣтѣ си бузи отъ ядъ и да каже, че никога вече
 Той не ще иска да чуе и знае за тѣхнитѣ жалби?
 Послѣ . . . , но да оставимъ шегата, иначе ще бѣде
 Цѣла комедия, — впрочемъ ти можъ да се смѣешъ и пакъ да
 Казвашъ правото, чункимъ изкусний учитель не дава 25
 Сладки на дѣцата, за да научатъ абето —,
 Но шегата на страна, а сега сериозно:
 Този, който оре затвърдѣлата почва съсъ рало,
 Онзи лъжливъ кръчмаръ, войникътъ и този търговецъ,
 Който смѣло кръстосва моретата — всичкитѣ казватъ, 30
 Че за това се трудятъ, за да добруватъ на старость,
 Щомъ си бѣдѣтъ приготвили нужний запасъ за живѣнье:
 Тѣй и малката, но за примѣръ трудолюбива
 Мравка влачи съ уста, що може и слага на купа,
 Който гради, като си мисли за скората зима; 35
 Ала щомъ водолей докара лошото врѣме,
 Тя и не се подава на вѣнъ, но се ползува умно
 Отъ събранный запасъ, а твойта жѣдностъ не спира
 Ни прѣдъ зной, ни желѣзо, ни зима, ни огънь, ни море,
 Ни прѣдъ нищо, салъ да не бѣде другъ по-имотенъ. 40
 Има ли нѣкаква полза отъ туй, че криешъ огромни
 Суми сребро и злато съ боязливостъ въ земята?
 „Само да го раздробишъ, то ще фрѣкне до бодка“.
 Ами иначе какво придобивашъ отъ тази грамада?
 Нека речемъ, че ти имашъ сто хиляди крини пшеница, 45

11. По желанието на ищеца отвѣтникътъ трѣбало да се обвърже съ единъ или повече поржители, че ще се яви въ опредѣления день въ съда; ако не се явявалъ и не могълъ да оправдае своето отсъствие, той изгубвалъ залога и повечето пѣти и самиятъ процесъ.

14. Фабій билъ нѣкакъвъ стоически философъ, който проповѣдвалъ моралъ на всѣка крачка. — Отъ тукъ и отъ много други случаи може да се види онази особеност на римската сатира, гдѣто обича да си служи съ конкретни примѣри, вмѣсто съ общи прѣдставления. Ср. ст. 58.

36. Водолей, знакъ на зодияка, гдѣто слънцето стѣпва въ мѣсець януари, когато врѣмето въ Италия бива много лошо.

43. Цѣлиятъ стихъ е отговоръ на скѣпеца.

Е ще побере ли твоятъ стомахъ по-много отъ моя?
 Сжщо тѣй, ако мѣкнешъ копъ хлѣбъ като робъ на гърба си,
 Ти не ще получишъ повече отъ оногова,
 Който не носи. Кажй, що печелишъ, ако живѣешъ
 По природата и орешъ сто или хилядо 50
 Уврата? „Ама приятно е отъ голѣма грамада“.
 Да, но щомъ можемъ да вземемъ и отъ малката толкозъ,
 Що ми хвалишъ твоятъ хамбаръ прѣдъ моята ракла?
 То е като да искашъ вода не по-много отъ чаша,
 Или кърчагъ, па да викашъ: „По бихъ желатъ да налѣж 55
 Отъ рѣката, а не отъ такова кладенче“. Ето
 Що такива, които искатъ богатство безъ мѣра,
 Буйний Авфидъ ги отвлича заедно съсъ брѣговетѣ.
 А напротивъ тозъ, който иска, колкото трѣбва,
 Той не пие ни кална вода, ни пѣкъ мре по вълнитѣ. 60
 Но мнозина, обзети отъ гибелно лакомство, казватъ:
 „Малко е, малко; имашъ ли повече, повече чинишъ.“
 Що да правишъ съ такъвъ? Нали да оплуге нещастенъ,
 Щомъ си го иска, подобно на мрѣсний атински скжперникъ,
 Който не искалъ да знае отъ хорскитѣ думи и казвалъ; 65
 „Нека тѣ ми подсвиркуватъ, азъ пѣкъ си ржкоплѣскамъ
 У дома, като си погледнж паритѣ въ ковчегъ.“
 И жаждущиятъ Танталъ ламти за вода, но не може
 И да укуси. Що се смѣешъ? подѣ чуждото име
 Тебе разбирамъ: ти спишъ зинжлъ на твойтѣ мѣшлини, 70

47. Римляни, когато пѣтували на по-дълъгъ пѣтъ водили съ себе си и робѣе, които носили храната и другитѣ потрѣби, и овзи, който мѣкнжлъ хлѣбѣтъ, разбира се, не ялъ повече отъ другаритѣ си. Подобно на хлѣбоносеца и нашиятъ скжперникъ се прѣдставлява подѣ товара на своето богатство, но безъ да се ползува отъ него повече отъ оногова, който е свободенъ отъ такова брѣме.

50. Да живѣешъ по природата споредъ епикурейското учение значи да се ограничишъ съ ошѣзи нужди, които самата природа признава и лесно удовлетворява.

51. Ама. . . , отговоръ на скжперника.

58. Буйн. Авфидъ, сега Офанто, рѣка въ Хорац. отечество Апулия, стои вмѣсто буйнитѣ води въобще.

64. Примѣрътъ за безименния атински скжперникъ служи да прѣдстави жалкото положение въобще на забравенитѣ Мамонови поклонници.

68. Танталъ, синъ на Зевса и нимфата Плутъ (богатството), лидийски царъ, който живѣлъ съ боговетѣ като съ другари; но когато зель да издава тѣхнитѣ тайни на хората и се осмѣлилъ да имъ прѣдложи снитѣ си наготвенъ, за да изпита всезнанието нѣтъ, той билъ фърленъ въ ада и осжденъ да стои до гуша въ вода и да гледа надъ себе си разни плодове, безъ да може да пине и хапне, защото, когато се навеждалъ да пие, водата се секвала, а когато посеталъ да откъсне, клонѣто се дигали: освѣтъ това надъ главата му висѣла огромна скала, която грозила да го смаже всѣки часъ.

69. Оборениятъ скжпецъ неволно се смѣе отъ сподучливото сравнение съ толкозъ нещастия „синъ на богатството“, отъ гдѣто вижда, че той самъ по отношение на своето богатство е втори Танталъ, защото толкозъ се ползува отъ огромното си богатство, колкото Танталъ отъ излишната вода.

70. Зинжлъ, именно отъ неяснота. — Мѣшлини (торби), разбира се, съ пари.

Всѣкакъ нагребени, сжщо като че вардишъ светини,
 Или че се възхищавашъ отъ пѣкой красни картини.
 Знаешъ ли ти цѣлѣта на парата и нейната полза?
 Тя е да купишъ хлѣбъ, зеленчукъ, шишенце съсъ вино
 И подобни потрѣби, безъ които човѣкътъ не може; 75
 А да не спшишъ и чезнешъ отъ страхъ и денемъ и пощемъ
 И да треперешъ отъ огънь, отъ страшни крадци и отъ робье,
 Само да те не обержтъ и бѣгаты, нима е приятно?
 Въ тѣзи блага азъ бихъ желалъ да бѣдъ най-бѣденъ.
 Ако се разболѣнешъ и цѣлъ отнаднешъ отъ треска, 80
 Или друго и легнешъ на одъръ, дали ще се вѣсне
 Нѣкой при тебъ да ти туря кърпи, да викне лѣкарътъ,
 Та да те оздрави и остави при твойтъ домашни?
 Не! Ни жена ти, нито синъ ти не ще те пожалжтъ;
 Всички съсѣди и старо и младо ще те ненавиждатъ. 85
 Ще ли се чудишъ, щомъ прѣдпочиташъ паритѣ прѣдъ всичко,
 Ако подиръ това не заслужишъ ничия обичъ?
 Ако ще искашъ да те обичатъ и да милжтъ
 Твойтъ безъ трудъ отъ твоя странъ дарени роднини,
 То напразно ще чакашъ, клетнико: то ще го бѣде, 90
 Както да учишъ магаре да ходи раванъ по команда.
 Най-подиръ и печалбата има край. Ти си имашъ
 Доста, тогазъ не се бой отъ бѣдность, но трѣба да мирнешъ,
 Щомъ си постигналъ всичко желано, да не направишъ
 Както Умидий, който — ето му всичката повѣсть — 95
 Билъ до толко богатъ, че теглилъ паритѣ, но толко
 Стишца, че се носилъ като слуга и трепералъ
 Всѣки пжтъ и до крайния часъ, да не би да загине
 Нѣкакъ отъ гладъ; но една жена, свободна робиня,
 Храбра като Клитемнестра, го разсѣкла на половъ. 100
 „Ами ти какъ ме свѣтвашъ? Да живѣжъ тѣй както
 Мений, или като Номентана?“ — Ехъ ти отивашъ
 Да съпоставишъ противни крайности: ако ти казвамъ
 Да не бѣдешъ скжпецъ, то не значи да бѣдешъ разсипникъ.
 Разлика има между „Танансъ“ и „тестъ на Визела“. 105

71. Всѣкакъ нагребени, т. е. законно и незаконно.

79. Блага е употрѣб. въ ироничеки смисълъ.

95. Умидий единъ римски по-близо непознатъ богаташъ.

99. Робиня, която била негова незаконна жена.

100. Клитемнестра, дъщеря на спартавския царъ Тиндарей, която разсѣкла съ брадва мъжа си Агамемнона.

101, 102. Ами Номентана? е въпросъ на скжперника.

102. Мений и Номентанъ, два прочути разсипника, отъ които послѣдниятъ билъ съврѣменикъ на Хорация.

105. Танансъ, единъ волноотпущеникъ, билъ внукухъ, а Визель, тестъ — испанъ.

Всѣчко си има мѣра и извѣстни прѣдѣли,
 Вънѣ отъ които добро не може вече да има.
 Тѣй, та ще кажѣ пакъ както въ начало: „Никой експериментъ
 Не е доволенъ отъ своето, но хвали всичко чуждинско.
 Той се топи, щомъ козата на другото дава по-много 110
 Млѣко и не вижда хиляди други по-бѣдни,
 Но се стреми да надмине тогова и оногова;
 Той обаче срѣща все по-имотенъ отъ него:
 То е както, кога се надтичватъ конѣ съ колесници,
 Гдѣто карачътъ се мжчи да стигне всѣка по-прѣдна, 115
 А не гледа, че той нѣкъ прѣдваря толкова други.
 Ето защо едва ли ще наидешъ човѣкъ да ти каже:
 «Азъ живѣхъ щастливо» — и, когато умира,
 То да се раздѣли доволенъ подобно на ситъ гостъ.“
 Стига вече. Да не кажемъ, че азъ съмъ откраднѣлъ 120
 Книжниятъ скринъ на Криспина слѣпеца, не реквамъ ни дума.

Прѣвелъ отъ латински: *Р. Горановъ*.

Изгрѣваща луна.

(Отъ Перси Бишъ Шели).

Трепнѣ въ небето нощенъ мракъ игриво
 Изъ блѣдната полумѣгла:
 Луната скръбна, болна и мъглива
 Възлѣзе надъ смутената земя,
 Трепти, пълзи и рони тя страховито
 Прѣзъ облаци лжча подиръ лжча.
 Тѣй нѣвга въ часъ тажовенъ прѣзъ нощта,
 Жената болна става отъ леглото
 И горко плаче, — блѣдно ѣ ней челото —
 Изпѣлнена съ неземната тжга.

Прѣв. *Ив. Толевъ*.

121. Криспинъ, дребнавъ стоически философъ и неуморимъ бѣбрецъ на добродѣтели, който обичалъ и да поетизира. Той е нареченъ слѣпецъ, едно защото билъ чагавъ, отъ какъвто недостатокъ страдалъ и Хораци, а друго, което е и повече за вѣрване, зарадъ душевната му слѣпота. Хораци свършва съ него за смѣхъ, като казва, че ужъ се бои, да не излѣзе, че се е ползувалъ отъ такова слѣпо свѣтило.

СПОМЕНЪ.

Разказъ.

отъ

Франсуа Коппе.

Азъ бѣхъ тогава на 25 години, — ахъ, Боже мой! колко това е далечъ! — и на тази възраст всѣкой, който можеше да римува два размѣрени реда, имаше вече за мене извѣстно достоинство. Тогава въ моето сърдце се гнѣздѣхъ още цѣли съкровища отъ снизхождение и приятелство — дори и за найпернатия студентъ, който ми направѣше честта да ми довърши единъ свой сонетъ. И азъ много се чудѣхъ тогава, когато ми се случваше да срещна дисхармония между характера и таланта на нѣкой поетъ — па и до днесъ даже азъ съмъ още твърдѣ наивенъ и тия нѣща искрено ме наскърбяватъ.

Какъвъ юношески пламъ обзе сърдцето ми, когато единъ мой другаръ ми прѣдложи да ме запознае съ Алфреда Мерленъ, още младъ, но вече извѣстенъ по всичкитѣ кръчми на лѣвия брѣгъ на Сена поетъ. Анархистъ и безбожникъ, Алфредъ Мерленъ бѣ главенъ сътрудникъ на единъ сатирически вѣстникъ подъ име Брѣмбаръ, гдѣто той бѣше публикувалъ вече цѣлъ редъ твърдѣ гиздави пѣснички, написани по една Виллоновска и Мюреновска маниера, но изъ които избликваше страстенъ кипежъ на младостъ. Тѣ бѣхъ титулувани съ смѣлото название „мълнии.“ Авторътъ сваляше тамъ Бога отъ небето, „събаряше“ гнилото обществено здание и навредъ горчиво се оплакваше отъ нѣкой си демонъ на име — Розета.

Имайте прѣдъ видъ, че по туй врѣме азъ бѣхъ скромнъ държавенъ чиновникъ, който всѣка сутрина отиваше смирено въ канцеларията си съ едно малко хлѣбче въ джеба; тихъ момъкъ, който живѣеше при майка си и който внасяше редовно всѣки мѣсецъ платата си въ фамилната „каса“; срамежливецъ, който криеше стиховетѣ си като сжщо прѣстѣпление, — и вне ще разберете, какво вълнение изпитвахъ азъ при мисълта, че ще се срещна съ този „голѣмъ човѣкъ,“ който никога не

може да мине край Тюйлери, безъ да му посочи юмрукътъ си — (това бѣ въ врѣме на империята) — и чнето появяване на бала у Бюе бѣ цѣло събитие.

Азъ бѣхъ виждалъ този великъ човѣкъ само веднѣжъ, именно по булевара Сенъ-Мишелъ въ сѣщия този день, когато въ Брѣмбара се появи неговата карикатура — исполинска глава върху едно недажгаво тѣлце. Щомъ го зѣрихъ, азъ изведнѣжъ открихъ оригинала на карикатурата въ този мургавъ момѣкъ, който съ нахаленъ взоръ и потѣнѣлъ цѣлъ въ грубото си палто минаваше съ небрѣжно нахлузена на главата си ширококрайна рубенсова шапка и въоръженъ съ сопа, дебела почти колкото вититѣ колони на римския Св. Петъръ. Той се приближаваше, като пълнѣше широкиятъ тротуаръ съ своята важностъ и като се усмихваше отъ далечъ на собствения си образъ, окаченъ на най-лично мѣсто по всичкитѣ вѣстникарски бараки. А тѣлпи студенти, натрупани прѣдъ вратитѣ на кафенетата, го сочеха съ прѣстъ и си шепнѣхъ нѣщо помежду си, съ единъ видъ тѣпоуменъ почитъ по лицата. Азъ разбрахъ тогава, че туй бѣше то славата.

Моятъ другаръ, който искаше да ме запознае, въ една отвратителна, дъждовна декемврийска вечеръ ме заведе въ малката кръчма „Бждѣще,“ що бѣше въ дъното на улицата Monsieur-Ie-Prince, гдѣто бѣ свѣрталището на Алфреда Мерленъ.

Когато съ трепетно сърдце прѣкрачихъ прагътъ на кръчмата, бидохъ задушенъ отъ ужасенъ мирисъ на тютюнъ и армея. Посрѣдъ вълнистъ дименъ облакъ Алфредъ Мерленъ, намѣстенъ прѣдъ една отъ дървенитѣ маси на кръчмата, довършваше своята вечеря въ компания съ домакиня на заведението. Слугинята, нещастно блѣдно момиче, съ прѣвѣрзана отекла страна, се доближаваше къмъ тѣхъ въ рѣка съ едно блюдо салата отъ бобъ, подпразненъ въ дървено масло.

Великанътъ ни прие безъ да се подигне, но съ едно особено благоволение, което се употрѣбѣва обикновено къмъ пигментѣ. „Катерино, два ботуша бира на тия господа!“ — заповѣда поетътъ, а послѣ, обѣрихъ къмъ мене, ми заяви крайното си щастие че ни вижда, изповѣда, че билъ чель нѣкои мои стихотворения, че ги намиралъ добри, прѣдложи ми да дамъ нѣщо за Брѣмбаръ, — съ една рѣчь биде крайно сърдеченъ и покровителенъ.

Смутенъ, развълнуванъ, азъ прѣдѣвкахъ нѣкой и други комплиментъ като едвамъ се осмѣлявахъ да си подигна очитѣ къмъ великия човѣкъ, и — щомъ като той пѣхнѣ пакъ носѣтъ си въ паницата, азъ захванхъ да разглеждамъ заведението.

ощастливо от неговото присъствие — орловото гнѣздо. Моятъ почителенъ погледъ се луташе ту по лавицата съ лулитѣ, ту по биреното буре, ту по грамадната плъстена шапка на поета, закачена на единъ гвоздѣй. Живописцитѣ, които обикновено посѣщавахъ кръмата „Бѣдѣще“, бѣхъ декорирали стѣнитѣ и съ многобройни карикатури и зевзешки скици. Тамъ бѣ и портретътъ на стопана — тлѣтъ пияница, чийто оригиналъ въ този мигъ бъркаше бобената салата и тласкаше съ лакътя си една дузина стриди съ единъ лимонъ и единъ ножъ. Тамъ се перѣше и Наполеонъ III, накиченъ съ великия кордонъ на почетния легионъ, обиколень съ разни пейзажи, на които нито димътъ отъ лулитѣ, нито нѣкъ парата отъ миризливитѣ ястията не бѣхъ въ състояние да потулижтъ животинскитѣ и мискински тонове. Да, всичко туй свидѣтелствуваше не за съвѣстна работа на артиста, но за напразно изгубеното врѣме въ разни напани на платно и книга, за безконечнитѣ билиардни партиди, за дългитѣ разходки съ лодка по Сена, гдѣто лигавата пѣсень на една жена, седнѣла на кормилото, оскверня меланхолията на вечерната дрезгавина. Главната картина, нацѣпана надъ грамадната фаянсова соба, прѣдставяше, въ единъ облакъ димъ, цѣлъ цѣлинничѣкъ единъ блондинъ, съ чорани на дълги рѣзки и съ червени обувки, носещъ на една табла три грамадни запѣнени чаши.

Туй бѣхъ най-забѣлжителнитѣ паметници на този музей, дѣто Алфредъ Мерленъ благоволи да развие прѣдъ мене своитѣ социални, артистични и религиозни теории. Азъ слушахъ съ единъ видъ възторгъ, размѣсенъ съ страхъ, какъ той, въ нѣколко блѣскави фрази произнесе прѣсѣдната надъ жалката католическа религия и — просодия, — когато вратата на кръмата се отвори, и една млада гиздава брѹнетка, доста добръ прѣмѣнена, полетѣ посрѣдъ една струя отъ влаженъ въздухъ и седнѣ до поета, като му взема главата съ двѣ рѣцѣ и пошунѣ на ухото му — съвсѣмъ не шепнешката.

— Дай ми сто су за файтона: азъ отивамъ съ Хенриета на Валентино.

Поетътъ се усмихна, и понеже нѣмаше у себе си тази нищожна сума, той, не безъ неловкостъ, я зае отъ стопана на кръмата и я връчи на своето весело дѣте. А послѣ ни я прѣдстави така:

— Розета на „мълниитѣ“.

Почти както Ламартинъ би могълъ да каже: Елвира на моитѣ „Размишления“.

Ние се поклонихме.

Младата жена се готвеше вече да си излѣзе, когато непадѣйно се подѣсти — извади отъ джеба си едно писмо и го подаде на любовника си:

— Дръжъ това писмо, намѣрихъ го въ къщи.

А послѣ тя изфркънх навънъ, като остави задъ себе си еда лека воия отъ кожа и отъ евтини парфюми.

— Ще ми позволите ли? каза поетътъ, като раздираше пликътъ на писмото, отъ което извади два банкови билета.

Не, разбира се, позволихме. Той прочете набързо ситно написаниятъ листъ, усмихнх се и го подаде на мене:

— Прочетѣте това — ми показа. Туѣ писмо е отъ малката ми сестра . . . И кажете пакъ, че въ провинцията не знайтъ, какъ се пише.

Писмото бѣ слѣдното:

Ангар, 1 декември 1868, година.

Мили ми Алберте!

Ако и да не ни пишешъ вече, азъ съмъ увѣрена, че ти винаги съ удовольствие получавашъ нашитѣ писма. Мама ми даде да ти изпратѣхъ твоя обикновенъ пансионъ и този мѣсець. Тя ти е все още сърдита — и то е най голѣмата моя скръбъ; но ти я знаешъ мама, — колко тя е строга и набожна! Азъ сама не знамъ, какво се учи тя за живота, който ти водишъ въ Парижъ, пита, какво е имало въ оня ужасенъ вѣтникъ, гдѣто ти пишеше, и дали ѣ сж го показали. Туѣ не е работа на малкитѣ момичета — та и тѣѣ съмъ си много благодарна, че не знахъ нищо, за да не бѣдх принудена и азъ да те обвинявамъ. Но колкото и да е недоволна мама, тя пакъ те обича отъ все сърдце. Тази сутрина, като ми казваше: „Ти ще пишешъ днесъ на Алберта“, тя напраздно се силеше да си даде спокоенъ видъ, защото когато ми подаде двата банкови билета по 100 франка, които ти изпращамъ, азъ много добръ видѣхъ, че ржката и трепереше. Когато азъ седнахъ да ти пиша въ гостната стая, тя седнх до прозореца и дълго тѣѣ останх, съ наведена глава, взрѣна въ работата си, безъ да работи. Тя бѣ даже забравила, че и азъ съмъ тамъ и по едно врѣме изохка съ глухъ гласъ: „Ахъ туѣ нещастно дѣте!“ Ако ти я видѣше, ако видѣше тазъ цѣла вече побѣлѣла глава, сърдцето ти би се разкжсало, Алберте.

Азъ пъкъ . . . азъ като че съмъ безчувствена дъщеря. Защото въпрѣки скръбъта, която ти, господинчо мой, ни причинявашъ, азъ никога не съмъ била въ таково добро разположение. Струва ми се даже, че съмъ станжала твърдѣ мила —

знаеш ли ти, че азъ навършавамъ вече 17 години — или не? На Михаловъ-денъ, когато стариятъ Недѣлко дойде да ни донесе наемтъ отъ кѣщата, вѣрвай ми, не можа да ме познае, — толкова порасла ме намѣри. Но моятъ рѣцъ — тѣ още сѣ тѣй червени, като на селянка... ахъ колко ме наскърбява това...

Пишѣ ти това, за да те накарамъ да се позасмѣешъ малко, а то въ дѣното на душата си азъ съмъ дълбоко печална, защото радостта напустѣхъ нашата кѣща, откакъ си сърдитъ ти сѣ мама. Но да не помислишъ пѣкъ, че азъ съмъ седнѣла да ти четѣ мораль — пази ме боже! Не може да има такава дързость една малка и много глупава провинциялка, каквато съмъ азъ — та и освѣнъ туй азъ не щѣ да скривамъ нищо — хичъ и не разбирамъ, какво те обвиняватъ, за гдѣто си прѣнебрѣгнѣлъ религиознитѣ си длѣжности ли? Но азъ, правичко да си кажѣ, великата литургия е много дълга, макаръ, че често намирамъ въ нея развлѣчение. За гдѣто пишешъ стихове ли? — Та това, както мислѣ азъ, е много хубаво нѣщо. Стиховетѣ — то сѣ единъ видъ музика, която сѣщо иска да каже нѣщо. Да, ти можешъ поне въ това да вѣрвашъ на своята нещастна сестра, която цѣли 10 години вече троши клавишнитѣ на пианото. Наистина дѣдо архимандритъ и нашиятъ старъ приятель г. МатьѠ — помнишъ ли го? — бубулечкаджията де, те обвиняватъ, че си билъ още и републиканецъ, отъ червенитѣ (както казватъ тука), но азъ не разбирамъ нищо отъ политика. Ама все пакъ ти трѣба да си направилъ нѣщо много лошо, за да плаче мама. Ахъ, ако ти се съгласишъ, драги Алберте, мило братче, — ти стига само да се върнешъ — и всичко ще се свърши: и мама ще ти простре рѣцѣ. Послушай ме, гълѣбче. Азъ не искамъ да ти дотѣгамъ така, — и ще ни бѣде много мѣчно, ако ти вземешъ молѣбитѣ на своята малка сестра за увѣщания на нѣкого другѣго. Тази сутрина, като обикаляхъ келера съ плодетѣ, азъ намѣрихъ една хубава круша, — най хубавата отъ градината, която бѣхъ нарочно за тебе откѣснѣла и задѣлила, защото се надѣвахъ, че ще се върнешъ за малко къмъ края на ваканцията, а сега тя не е вече за даване. Тя цѣла нагнила, и ти би ми се смѣлъ, ако видѣше, колко това ме наскърби.

„Сбогомъ, скъпо братче; прѣгрѣщамъ те отъ лѣвата страна — ти знаешъ, че това е моето мѣсто — и ти повтарямъ още веднѣжъ: ела, тичай — и ти ще дойдешъ!

Твоя любеща те сестра

Юлия Мерленъ.“

Като допрочетохъ послѣдниятъ редъ — прилично ли бѣше или не, но азъ осѣтихъ, че очитѣ ми се бѣхж просълзили. Това писмо на дѣте, опито отъ благоуханието на своята дѣвственостъ, възбуди у мене такава жалость, каквато възбужда една китка теменужки, стъпкана въ калъта. Азъ погледнихъ Мерлена — той сѣщо бѣше цѣль трогихъ.

— Е? попита той тѣжно.

Но, смѣшно сантименталенъ, азъ не отгатихъ истинската причина на неговото вълнение. Да, това писмо нѣмаше за него никакво друго достоинство, освѣнъ литературно.

— Нали хубаво пише моята малка сестрица? — каза най-послѣ кръчмарскиятъ постъ. — Пѣстро... трогателно, ако щете. — Нали? Ей туй е то, ето „животѣтъ“, приятелю, туй е искреностъта... Азъ ще намѣриж мѣсто на тия редове въ моя бѣдѣщи романъ.

Него день азъ се увѣрихъ, че единъ даровитъ човѣкъ може да бѣде въ сѣщото врѣме и най-голѣмиятъ мескинъ и нехранимайка на свѣта.

Прѣведе отъ френски X.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Малодушие.

Or s'alcuna volta l'rido o canto,
Facciol perch'i'non ho se non quest'una
Via da celare il mio angoscioso pianto.
Petrarca.

Гърмѣтъ подъ насъ прѣпрѣнитѣ талази
На ручея въ крайбрѣжния шумакъ;
Бѣлѣ се планинскій пѣтъ прѣдъ назн
Далечъ, далечъ въ вечерний полумракъ.

Дома завръщахме се ний двамина
Подиръ прѣкараний мятежно день, —
Съ насъ нѣмаше я шумната дружина —
И сѣкашь по-добрѣ ми бѣше менъ.

Вървѣше бодро той въ дрезгавината,
Съ взоръ пѣленъ отъ улада и покой; —
А моя погледъ — не въ нощта благата! —
Въ душа ми смутна бѣ отпавенъ той.

Какъ тъмно бѣше тамо. . . . И край мене
Какъ тъмно бѣ. . . . А още прѣди часъ
Туй безпричинно, тягостно мъченъе
Въ горитѣ да оставѣхъ вѣрвахъ азъ.

Но тѣхъ другари весели щастливи
Навѣхъ нова на духътъ тѣга. . . .
И хвърляхъ тайни взори завистливи
Къмъ милия си спътникъ азъ сега.

Завиждахъ азъ на тия млади сили
За вихъренъ създадени животъ,

Че свойтъ ранни младини унили
Въ всесиленъ виждахъ впрегнати хомотъ.

И сѣтихъ трогната и накиннала
Душа си прѣдъ туй жизнено лице —
И свойтъ горести и своята хала
Като на родно довѣрихъ сърдце.

И чухъ азъ въвъ отвѣтъ слова утѣшни,
Но взорътъ му останѣ тѣй студенъ, —
Че тѣ почти сторихъ ми се грѣшници. . . .
И криво ми и мъчно стана менъ.

И се замислихъ азъ: „Нима, о, Боже.
„Тозъ погледъ само радоститѣ зре —
„И освѣнъ свойто щастие не може
„Сърдце му нищо друго да сбере?

„Или така бои се отъ нещастя,
„Че не желай и да ги вижда той
„И бои страдалъ — съсъ искрено участие
„Да наруши душевний си покой? . . .

Не бихъ могълъ повѣрва азъ тогава,
Че често дълги бури, изпитни
Най-жизнерадостно лице прикрива
И най-засмѣни устни и страни.

Забравилъ бѣхъ великото геройство:
Болезкитѣ да снасяме безъ викъ,
Да не тревожимъ чуждото спокойство
Съсъ свойтъ възгласи на мъченикъ.

Че кой знай съсъ каква душевна сила
Безгрижно лице сѣ сдобили тѣ. . . .
И тѣй безчувствена душа му мила
Стори се менъ, капризенъ катъ дѣте.

Да, неразбрахъ го азъ — нещѣ да тая—
Туй безподобното сърдце въ свѣта. . .

Простихъ се — и затворенъ въ свойта стая,
Отдадохъ се безъ упоръ на скръбъта.

Но скоро ядъ сѣтихъ и разкаянье. . . .
Когато разумътъ надви, кога
Съзнателнитѣ искрени страдания
Смѣнихъ въ менъ капризната тѣга.

Тогасъ разбрахъ . . . че най-голѣми нужди
Прѣнисатъ се по-легко — и безъ срамъ!
Но не и състраданията чужди,
Подадени, като милостиня, намъ. . . .

София 1896 г.

Кирилъ Христовъ.

Врѣмето.

(Отъ Перси Бишъ Шели).

О пропасть вѣчна, гдѣ вълнитѣ сѣ години!
Водитѣ ти шумѣтъ, ридаѣтъ безъ почина,
Горчиви сѣ отъ хорскитѣ сълзи!
Потокъ безъ брѣгове, ти плѣскашъ постоянно
И все верѣдъ вѣчността, катъ морскитѣ вълни!
Наситенъ отъ грабежъ, жаднѣенъ непрѣстанно
За нови жертви и ревешъ и вийшъ,
О мрѣтвитѣ скали ти труповетѣ бийшъ!
Погубвашъ тозъ, кой съ вѣра би го ти намѣрилъ,
Въвъ тишина съ лѣжа си сгрѣнъ,
И кой те знай, и кой би те измѣрилъ,
Бездѣнни Океанъ!

Прѣв. Из. Толевъ.

Императоръ Фридрихъ като студентъ.

Императоръ Фридрихъ, баща на сегашния императоръ Вилхелмъ II., безъ съмнѣние прѣдставя извънредно интересно явление въ най-новата история на Германия. Мжченикъ на ужасна болестъ, той можа едвамъ нѣколко мѣсеца да носи пруската кралека и германската императорска корона, обаче това кратко врѣме на неговото царуване внесе нова свѣтлина въ социално-политичния животъ на германския народъ и спечели на страдалеца симпативитѣ на цѣлия образованъ свѣтъ.

Скоро слѣдъ като вѣтхил на прѣстолоа, той побърза да направи на най-стария германски университетъ, Хайделбергъ, единъ извънредно скъпоцѣненъ подаръкъ, а именно най-стариятъ ръкописъ на минезенгеритѣ, който за стотини хиляди лева откупи у французитѣ, — истински царски подаръкъ. Такава „библнотечна“ грижа отъ страна на смъртно болния императоръ е най-добра илюстрация за онѣзи високи идеали, които го въодушевяхах. Ала тѣзи идеали се намиратъ въ неразривна връзка съ неговото възпитание и образование. Прѣди малко изтѣзе една твърдѣ интересна публикация, която ни дава възможность по-отблизу да се запознаемъ съ образованието на императора Фридриха, когато той е билъ студентъ на бонския университетъ. Авторътъ на тази публикация е извѣстниятъ берлински писателъ Паулъ Линденбергъ, който е получилъ достъпъ въ сѣмейния архивъ на починалия императоръ.¹⁾

Студентството на Фридриха, продуктъ на най-новитѣ демократични идеи въ Германия, най-добрѣ ни показва, въ каква посока трѣбаше да тръгне дѣйността на императорския дворъ. Знаемъ, че идеята за съединението на всички германски държави и държавици, идея, която въодушевляваше нѣколко поколения и най-просвѣтенитѣ граждани отъ всички

¹⁾ Paul Lindenberg, Kaiser Friedrich als Student. Berlin 1896. — Вж. също Arthur Böhlingk, Die beiden ersten deutschen Kaiser. 1888. — Wilhelm Oncken, Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm. 2 тома. Berlin 1890.

Германия, тази идея, която намъри въ лицето на извѣстния Ернстъ Морицъ Арнтъ своя бардъ, най-много вълнуваше германскиятъ народъ. Прочутата пѣсенъ на Арнта, която захваща съ думитѣ: „Кое е отечеството на германеца?“ (*Was ist des Deutschen Vaterland?*), бѣше написана на байрака на цѣла просвѣтена Германия; обаче йезуитски-реакционната политика на Метерниха спрѣ тѣзи народолюбиви движения, и едвамъ слѣдъ франко-германската война се създаде цѣлокупна Германия. За осъществение на тази идея не малко е работилъ и Фридрихъ, ученикъ на Арнта, чийто лекции въ Бонъ той усърдно посѣщавалъ.

Годината 1848, тази революционна година, която разклати тронове почти въ цѣла Европа, прѣдставя цѣла епоха за пруския дворъ. Бурнитѣ революционни дни въ Берлинъ оставиха голѣма дия въ сърцето на младия принцъ, бащата на когото, подирниятъ императоръ Вилхелмъ, трѣбаше съ бѣгство въ Англия да спаси своя животъ. Въ сжщата година, на сѣмейния коледенъ празникъ, седемнайсетгодишниятъ принцъ извика къмъ своя баща въ едно стихотворение, което той му посвети: „Сѣмената на историята сж узрѣли за жетва.“ (*Zur Ernte reif sind der Geschichte Saaten!*) Когато народътъ се дигна съ оръжие въ ръка да защити своитѣ права, младиятъ принцъ прѣкарваше тѣзи опасни дни въ палата и особено бурната нощъ отъ 6/18. срещу 7/19. мартъ, онѣзи „мартовски дни“, когато народътъ проливаше кръвъ, за да тласне своето отечество на новия пътъ, на пътя на напрѣдка.

Не ще съмнѣние, че младиятъ принцъ не малко е билъ обвързанъ на своя учител Курциуса (*Curtius*), прочутия историкъ. Трийсетгодишниятъ гимназиаленъ учител Курциусъ, простъ гражданинъ на свободния градъ Любекъ, извѣстенъ още отъ 1842. год. благодарение на своята интересна студия «*De portubus Athenarum*» и др. трудове, биде поканенъ на 1844. год. за възпитателъ на тринайсетгодишния принцъ, когото напустих слѣдъ петъ години, когато послѣдниятъ станъ студентъ. Курциусъ съобщи въ своитѣ интересни въспоминания, какъ той се разхождалъ съ своя възпитаникъ по музеитѣ и запаятчийскитѣ работилници, за да го запознае съ живота.

Той сжщо сполучи да събуди у младия принцъ интересъ къмъ науката и литературата и да го възпита къмъ сериозна, търпѣлива работа. Съ голѣми мъчности можа да се осъществи планътъ, бѣдещиятъ императоръ да постъпи въ университетъ, да слѣдва редовно наукитѣ заедно съ най-проститѣ граждански синове. Придворнитѣ етикети и други прѣдразсѣдъци, тол-

кова силни въ висшите кръгове, можахъ съ голѣма мъка да се надвижъ, додѣто наследникътъ на прѣстола сполучи да заеме студентското мѣсто въ аудиторията на бонския университетъ. Това бѣше първъ примѣръ въ историята на пруския дворъ. Че принцътъ трѣбало да мине всички формалности, се вижда отъ студентската карта, която той получи отъ ректората. Като курioзъ, съобщаваме съдържанието на този университетски паспортъ:

Legitimations-Karte ¹⁾

für den auf der K. Pr. Rhein. Friedrich-Wilhelms-Universität immatriculirten Studiosus juris

Herrn Prinzen Friedrich Wilhelm

Königliche Hoheit

aus Berlin

Bluume

v. Solomon

Голѣмо влияние върху Фридриха имаше и пълковникъ Фишеръ, комуто биде повѣрено въ Бонъ военното възпитание на принца. Фишеръ, приятел на по-подиръ прочутитѣ Роонъ и Молтке, бѣше демократична натура, врагъ на всички аристократически прѣдразсѣждъци. Той четѣше на своя възпитаникъ лекции по военнитѣ науки.

Въ Бонъ принцътъ имаше да слѣдва четири семестра. Той е посѣщавалъ редовно лекциитѣ и се е занимавалъ прилежно. Той е слушалъ лекции по германското частно право, по държавното, углавното, международното и черковното право, по историята, политиката, литературната история и пр., слѣдвалъ е лекциитѣ по английски и френски езикъ, зималъ е участие въ практическитѣ упражнения по тѣзи прѣдмети, и вънъ отъ това е ималъ и частни уроци при нѣколко професора. Отъ единъ рапортъ на пълковника Фишера се научаваме, какъ се били разпрѣдѣлени занятията на принца. Обикновено той ставалъ въ часа шестъ, правѣлъ малка разходка, отъ 7¹/₂ до 8¹/₂, изучавалъ подъ ръководството на Курциуса латински класици, слѣдъ това слушалъ лекции въ университета. Въ 2 часа той обѣждалъ, правѣлъ разходка слѣдъ това, а сетнѣ пакъ се за-

¹⁾ Студентска (легитимационна) карта за иматрикулирания на кралско-пруския рейнски университетъ Фридрихъ-Вилхелмъ студентъ по правото г-на принца Фридриха Вилхелма, кралско височество, отъ Берлинъ.

нимавалъ. Притова трѣба да забѣлѣжимъ, че той не само „слушалъ“ лекциитѣ, но самичѣкъ си съставялъ записки. Въ врѣме на лекциитѣ той обикновено си правѣлъ бѣлѣжки, слѣдъ това най-подробно ги разработвалъ у дома си. Въ сѣмейния архивъ се намиратъ още онѣзи многобройни тетрадки и хиляди изписани страници, които най-добрѣ илюстриратъ оная сериозностъ, съ която младиятъ принцъ се отнасялъ къмъ своитѣ студентски длѣжности. Особено интересни сж неговитѣ подробно разработени записки по политичната и социалната история на Англия и Франция. — Освѣнъ това младиятъ принцъ разработвалъ различни теми, които той си задавалъ самъ. Това сж били обикновено въпроси, които най-вече го интересували и за които искалъ да си даде ясенъ отчетъ.

Въ висша степенъ интересна е неговата студия за призиването на университетитѣ. Това съчинение е написалъ, когато е билъ въ третия семестъръ. Ще съобщимъ тукъ само по-интереснитѣ мѣста. — „Посѣщавашьето на университета е важно за всѣки младъ човѣкъ, който е получилъ необходимото гимназиално образование и който иска да се посвети било на висока държавна служба, било на служенье на науката.

Това студентско врѣме има двойно значение: първо, че младиятъ момъкъ се освобождава за прѣвъ пѣтъ отъ бдителното око на родителитѣ си, напуща привичната сѣмейна сфера и стѣпя въ свободния животъ, дѣто за прѣвъ пѣтъ срѣща по пѣтя си изкушения отъ всѣкакъвъ характеръ. Затуй пѣкъ нему се прѣдстави чуденъ случай да възпита своя характеръ чрѣзъ енергично и рѣшително отношение къмъ своитѣ задачи. А познанството съ сума разни хора му дава възможностъ да си състави ясно понятие за човѣшката дѣйностъ. Второ, той има удобенъ случай, да се усѣвърши въ онѣзи научни области, къмъ които той се чувствува най-вече привлѣченъ. Университетитѣ сж напстина така организувани, че доцентитѣ и студентитѣ сж разпрѣдѣлени по своитѣ специалности, обаче нашитѣ (сир. германскитѣ) университети иматъ тази особеностъ, че факултетитѣ не сж отдѣлни висши учебни заведения, ами образуватъ заедно нѣшо цѣло; по такъвъ начинъ различнитѣ специалисти запазватъ съзнанието, че всички научни специалности сж части отъ едно цѣло, а пѣкъ доцентитѣ и слушателитѣ отъ разнитѣ специалности иматъ възможностъ да се сближаватъ помежду си.

Обаче, напстина, не всички студенти зиматъ въ внимание важното значение на този периодъ въ тѣхния животъ. Има

доста помежду тѣхъ, които се радватъ, че сж получили най-сетнѣ възможностъ да поживѣятъ извѣстно врѣме свободни отъ домашни задължения и навици. Намѣсто да мислятъ за наука и самообразуване, тѣ се отдаватъ на удоволствия и развлѣчения и губятъ скъпоцѣнно врѣме, която загуба по-подиръ само съ мъчна работа и голѣми грижи едвамъ могатъ да наваксатъ.

Отъ нѣколко години пъкъ захваняхъ князѣ да посѣщаватъ висши учебни заведения. Наистина тѣхното призвание не е, да станатъ специалисти — учени. Колкото по-близу тѣ се намиратъ къмъ трона, толкова повече трѣба да се старажатъ да стожатъ надъ разнитѣ съсловия. Твърдѣ голѣмата научна едностранчивостъ може да имъ побърка ясно да виждатъ практическитѣ условия на живота. При все това студентескитѣ години сж тъкмо за тѣхъ особено важни, понеже повече отъ тѣхъ за първъ пѣтъ получватъ възможностъ да напуснатъ придворния животъ и да се запознажатъ съ живота отъ неговата истинска страна (*und lernen die Welt von ihrer wahren ungeschminkten Seite her kennen*).

Университетитѣ сж сборни мѣста за по-образованата младежъ отъ разнитѣ съсловия и мѣста на държавата. Когато младиятъ князь въ двореца обикновено се срѣща съ по-стари хора, въ университета той стѣква въ кръга на млади другари, съ които му прѣдстои да живѣе и да дѣйствува. Тукъ той по-близу се запознава съ онова, което интересува младежта, запознава се съ онѣзи течения, които господствуватъ, съ онѣзи надежди, които тя храни.

Най-сетнѣ тукъ, покрай друго, се осилва научното усърдие, което е особено важно за князетѣ, които у дома сж осамотени и нѣматъ това прѣдимство.

На два научни прѣдмета князътъ трѣба да посвети особено внимание: на правото и историята.

При изучаването на историята той трѣба да разширява неуморно онѣзи знания, които той придобива, трѣба да ги допълня, за да има винаги живо прѣдъ очитѣ си живота на народитѣ и държавитѣ.

Отъ другитѣ науки князътъ трѣба да се запознае най-близу съ правото, защото първата длъжностъ и първата добродѣтель на княза е, да упражнява добродѣтель (*denn des Fürsten erste Pflicht und Tugend ist Gerechtigkeit zu üben*).

Правото урежда общественитѣ отношения и е затова основата на всѣка държава. Публичното право урежда отношенията

на гражданина къмъ държавата, частното право на гражданинѣ помежду имъ.

Римянитѣ имахъ да изпълнятъ историческа задача, да създадѣтъ за цѣлото образовано човѣчество образецъ на послѣдвателна правна система, ето защо князѣтъ трѣба прѣди всичко да се запознае съ римското право, за да си усвои строго критическо гледище по отношение къмъ правнитѣ въпроси. Стѣдъ това той трѣба да се запознае съ германското право, за да изучи особенитѣ свойства на собствения народъ откъмъ неговитѣ правни и обичайни възгледи.

Подготвенъ отъ тѣзи юридически изучавания, той ще се запознае съ съврѣменното държавно и черковно право, за да може въ епохата на най-насилственитѣ прѣврати и прѣходи (in einer Zeit der gewaltsamsten Erschütterungen und Uebergänge), да си запази безпристрастно сжждение върху най-важнитѣ държавни въпроси.

А пъкъ учението за административнитѣ наредби, особено за организацията на своята държава, ще състави естественото довършване на неговитѣ научни знания.

Бонъ, прѣзъ зимния семестъръ 1850.

Фридрихъ Вилхелмъ.“

Този извънредно интересенъ документъ, който за първъ пѣтъ се появява въ печата, ясно ни показва, какво голѣмо влияние е имала революционната година 1848 върху цѣлото миросъзерцание на талантливия студентъ-князь.

Между другитѣ интересни студентски съчинения на Фридриха се намира неговата студия: „Защо и какъ трѣба князѣтъ да пѣтуватъ по разнитѣ мѣста на своята земя“, и голѣмиятъ трудъ, повече отъ 200 ръкописни страници отъ голѣмъ форматъ: „Фактическото положение на съврѣменнитѣ германски правни отношения“. Като изслѣдва обективно отъ историческо и социално гледище най-заплетенитѣ моменти въ този сложенъ въпросъ, Фридрихъ между друго пише: „Политичната съврѣменность захваща отъ момента, когато въ Германия за първъ пѣтъ почнѣ да дѣйствува непознатата тамъ до тогава сила на революцията. Врѣмето, което отъ тогава изминѣ, е нѣщо цѣло, свързано. Въ движенията на тази съврѣменность изпъкватъ много нѣща, еднакви въ Германия и въ другитѣ европейски държави. Обаче съ едно Германия се отличава отъ другитѣ държави, — съ отношението на отдѣлнитѣ германски племена и държави къмъ германския народъ. Тази разлика дава на съврѣ-

менността особенъ националенъ отпечатъкъ и ще рѣши нашата политическа бѣднина.“ Цѣлото съчинение се разпада на слѣднитѣ глави: 1) Разнитѣ германски държави, създадени прѣзъ сръднитѣ вѣкове. 2) Револуционната епоха 1789—1811 съединява тѣзи традиционни организации. 3) Дипломатията на Виенския конгресъ 1813—1815 се опитва да създаде нова държавна система. 4) Борбата на политичнитѣ партии влияе върху историческото развитие на тази новосъздадена система. 5) Револуцията отъ 1848 събаря създаденото. Съ тази последна епоха се занимава Фридрихъ най-вече въ своето съчинение, като свършва съ главата: „Цѣлитѣ и изходнитѣ точки на борещитѣ се партии въ Германия“. Въ тази последна частъ той особено много цитува прочутитѣ съчинения: „Социализмътъ и комунизмътъ на съврѣмenna Франция“ отъ Щайна и „Философията на съврѣмennото право“ отъ Щала, като особено обръща внимание върху ежичността на сенъ-симонизма, социализма и комунизма. И когато други епосове на бонската *alma mater* се черпѣхъ прилежно и нѣхъ весели студентски пѣсни, младиятъ принцъ седѣше до своята маса цѣли ноци, изучавайки най-заплетенитѣ въпроси на съврѣмennия социално-економиченъ животъ, търсейки отговоръ на онѣзи епохални питання, които изпълняхъ неговия умъ, вълнувахъ неговото топло сърце.

Скромно облѣченъ въ черни цивилни дрѣхы — Фридрихъ никога не носѣше въ Бонъ воененъ мундиръ —, съ студентска тояга въ рѣка, той се разхождаше изъ града, любезно поздравявайки гражданитѣ. На своитѣ разходки той нѣколко пѣти е забѣлѣзвалъ единъ бѣдно облѣченъ студентъ, който го заинтересувалъ съ своя сериозенъ изгледъ. Единъ пѣтъ Фридрихъ го срещналъ подъ рѣка съ единъ старъ човѣкъ, който му отдалъ честъ по военно, когато младиятъ студентъ му казалъ нѣщо на ухото. Фридрихъ се приближилъ къмъ тѣхъ, попиталъ стария, кой е той, и узналъ, че това е единъ ботушаръ отъ другъ градъ, който е дошелъ на гости у своя синъ. Фридрихъ помелилъ двамата да го посѣтихъ. И отъ това врѣме той е давалъ възможностъ на младия колежъ, безбѣдно да довърши своитѣ занятия, а слѣдъ години последниятъ като ултрамонтански депутатъ, често посѣщавалъ палата на Фридриха, когато той бѣше вече наслѣдникъ на прѣстола.

Не ще съмнѣние, че на неговата майка, която толкова влияеше върху неговото възпитание, благодарение на която той получи за възпитателъ не прусенъ а гражданинъ на свободния градъ Любекъ, и благодарение на която той биде изпра-

тенъ въ университетъ, трѣба прѣди всичко да се припише тази благородна обноска, това отношение къмъ хората и науката, които му спечелихъ симпатитѣ на образования свѣтъ. Доколко майка му се грижеше, щото синъ ѝ да бѣде обиколень отъ истински другари, а не отъ лъжлива, безхарактерна придворна камарила (Fuchsschwänzelnde Hofschranzen!), се вижда отъ нейното писмо къмъ Фридриховия другаръ въ дѣтство, когато той го придружи въ Бонъ: „Ти ще имашъ вишъги въ менъ майка, другарка. Бѣди затуй ти другаръ и братъ на моя синъ; за жалость князъетѣ иматъ рѣдко истински другари!“ (Fürsten haben leider selten wahre Freunde!).

Б. Минцесъ.

Сънища и тълкуването имъ у народа.¹⁾

II.

Съкращения.

СбМ. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава Министерството на Народното Просвѣщение: СбМ. IV = 92—93 стр., всичко 40 сънища, отъ Софийско. СбМ. VII = 129—131 стр., всичко 76, отъ Прилѣпъ, СбМ. XIII = 146—149 стр., всичко 65, отъ Прилѣпъ, СбМ. XIII = 149—163 стр., всичко 29, отъ Прилѣпъ, СбМ. XIII = 175—176 стр., всичко 31, отъ Велесъ. сПсп. XLI—XLII = Периодическо Списание на Б. Кн. Др., София, 950 стр., всичко 17, отъ Горно-Джумайско, СлГ. — Славиеви Гори (Родопи), мѣсечно списание за народни умотворения, наука и обществени знания. I. г. Пловдивъ: СлГ. IV = 43—44 стр., всичко 30, отъ Ахж-Челебийско, СлГ. V—VI = 82—83 стр., всичко 18, отъ Рупчоско, Шапк. — Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть трета. Отдѣлъ I. Български обичаи обреди и суевѣрія, кн. VII, 203—205 стр., всичко 36, отъ Охридъ, п. = Бѣлг. Прѣгледъ, год. III, кн. IX—X, 187—208 стр., 40 пѣсенни сънища, Р. — Е Романовъ, вж. въ „Бѣлг. Пр.“, III г., кн. IX—X, 190 стр. Б. — А. Баловъ, вж. цит. при Е. Романовъ. Пот. А. А. Потебня, вж. цит. при Е. Романовъ.

Арабскитѣ цифри у мене означаватъ нумеритѣ на самитѣ сънища въ разнитѣ източници. За сънищата въ СбМ. XIII, 146—149 и 149—163 стр. давамъ по-напрѣдъ страницитѣ, а сетнѣ нумера на сънѣтъ; а само страницитѣ давамъ при Р., Б., Пот. и пр.

I. Природни прѣдмети и явления.

Бисеръ — плачъ (СбМ. VII 49), символъ на сълзи (Пот. 103).

¹⁾ Вж. „Бѣлг. Прѣгледъ“ год. III, кн. IX—X, 187 стр.

Вода да тече — пхтешествие (СбМ. IV 18), мжтна — болестъ, бистра — здравье (СлГ. V—VI 9), бѣда (Шапк. 9), щастие (Шапк. 8), войска (п. 3, 11, 27), нещастие (Р. 56, Б. 210), да лѣншъ — печалба (СбМ. VII 58), да газиншъ — турци ще дойдѣтъ (сПСп. XLI—XLII 7), ще говорѣтъ за тебе (Р. 56), да те отнесе — ще те убиятъ турци (СбМ. XIII 152—153 № 6). Символическото значение на водата е любовта (Пот. 72), да отбивашъ вода, ще изгубишъ любовта (ib), да шешъ — сълзи (ib. 18). Споредъ сръбски пѣсни водата е символъ на невѣста (О. Гуслеаевъ, *op. cit.* I. т. 47 стр.).

Вѣтъръ да духа — споръ (СбМ. IV 53, Р. 56).

Димъ — скръбъ (СбМ. VII 66), новина (Р. 56), символъ на скръбъ (Пот. 25—26).

Звѣзди да попадатъ по дружина — потеря ще я избие (СбМ. XIII 153—154 № 7), на небото да стоп — сестра (п. 1), малки звѣзди — дѣца (п. 1).

Земята да се тресе — ще падне голѣмъ човѣкъ (СбМ. XIII 147 № 18), плодородие по нея — богатство, неплодородие — сиромашия (Р. 56), символъ на производителка.

Калъ да газиншъ — болестъ ще те хване (СбМ. VII 19, ib. XIII 162—163 №№ 26, 27, ib. 152 № 20, Шапк. 11).

Кладенецъ прѣсѣхилъ да очистишъ — ще добиешъ добро положение (СбМ. XIII 160—161 № 24), съ вода пьленъ — богатство, празенъ сиромашия (Р. 57).

Мѣгла — войска (п. 1, 7, 10), свадба (п. 32).

Мѣдни пари да броишъ — ядове (СбМ. IV 47, ib. XIII 12), думи ще чуешъ (СбМ. XIII 9, сПСп. XLI—XLII 10), плачъ (Р. 57, Б. 210), златни — добро (СбМ. IV 48, ib. XIII 147 № 4, СлГ. IV 26), кемеръ съ златни пари да опаивашъ — ще се карашъ съ нѣкого (СбМ. XIII 149 № 52), бѣли пари — добро (СбМ. XIII 12), дребни — споръ (СлГ. IV 26, СбМ. XIII 147 № 20), давашъ ли нѣкому пари — ще чуешъ неприятни думи (СбМ. VII 8, СлГ. V—VI 6, Шапк. 16).

Мѣсецъ — женидба (сПСп. XLI—XLII 3), зайде ли — смъртъ (Р. 57).

Огънь съ пламѣкъ — печалба, безъ — загуба (СлГ. IV 25), споръ (Р. 57), въ печка — бѣда (Б. 210).

Пожаръ — богатство (СбМ. VII 61), увеличение на добитѣка (СбМ. IV 24, Шапк. 34), зименъ — мразъ, лѣтенъ — горещина (Р. 57, Б. 211), ако не издава пламѣкъ — лоше

(СбМ. IV 25), ако гасинъ — ще унищожинъ имотътъ си (ib. 26), радостъ (Шапк. 35).

Роса — съзън (п. 7), симв. на нещастие (Пот. 88).

Рѣка да газинъ — ще се поболинъ (СбМ. VII 1), съзън (Р. 57), изъ кжи да тече — богатство (СбМ. VII 2), ще се прѣселинъ другдѣ да живѣнъ (ib. XIII 157—158 № 18).

Хала да те ухапе за ржка — ще умрешъ (п. 8).

II. Човѣкъ.

Боя да туринъ на главата си — ще иманъ голѣма скръбъ (СбМ. VII 26).

Брада — щастие (СлГ. V—VI 16), болестъ (Шапк. 14), скръбъ (СбМ. XIII 147, № 13), печалба (Б. 210).

Владика — дяволъ (СбМ VII 37).

Вѣжда да те сѣрби — ще се срамуванъ (СбМ. VII 64).

Главата да си видинъ обрѣсена, или че я мнешъ — махванъ грижитъ си (сПсп. XLI—XLII 1, СбМ. VII 22, Шапк. 30), срамъ (Р. 59).

Гологлавъ — ще останешъ вдовецъ (СбМ. XIII 147 № 22).

Голъ мжжъ — жена ще умре и обратно (сПсп. XLI—XLII 6), спромашия (СбМ. XIII 2), гола жена — неприятна вѣсть (Б. 210, Р. 59), самъ да се видинъ голъ — позоръ (ib), мжжъ съ вѣнецъ на главата — добѣръ домакинъ ще бжде, жена — св. Богородица ꙗ се явява (СбМ. IV 51, ib. VII 40).

Дѣте — дяволъ (СбМ. VII 72), болестъ (Сл. Г. IV 11, Р. 59), печалба (Б. 210), да ти вземе пѣкой изъ кжи дѣте и да го отнесе въ село, а ти пакъ да го вземешъ — ще оздравѣе (СбМ. XIII 146 № 1), да залъгванъ — разправия съ чужденецъ (Сл. Г. IV 10).

Дюлгеринъ да ти работи — гробъ ще копанъ за мрътвецъ (СбМ. VII 43).

Дяконъ да сънуванъ, че се е потурчилъ — ще го убиятъ турци (СбМ. XIII 151—152 № 5).

Жена съ прѣкрѣстени ржцѣ — ще умре мжжъ (СбМ. XIII 147 № 14), позната и пагиздена жена — ще стане трудна (Сл. Г. IV 15), гола и трудна — ще помѣтне (ib 16), трудна да носи менгушки — ще роди женско, прѣстенъ — мжжко (СбМ. VII 54), сама да сънува тѣзи труфила, сж

въ обратенъ смисълъ (ib. 55), чужденка да ти дойде — болестъ ще те фане (Сл. Г. IV 14).

Зжбъ да вадиншъ — смъртъ на домашенъ или близъкъ: ако е прѣденъ — отъ домашнитѣ, заденъ — по-далечни роднини (СбМ. IV 16, ib. VII 25, ib. XIII 28, ib. 148 № 33, ib. 153—154 № 7, ib. 155 № 12, сПсп. XLI—XLII 8, Сл. Г. V—VI 11, Шапк. 12, Р. 59—60, Б. 210), отъ кукъ кжтникъ нечистотия да извадиншъ — ще се избавишъ отъ нѣкои лошотии (СбМ. VII 67).

Косата на главата си да рѣшиншъ и отъ нея да падатъ косми — ще имашъ скърбъ (СбМ. VII 12, 13, Р. 59), ако моми разрѣшаватъ космитѣ си — ще взематъ добри ергени (Р. 59).

Краката да си миешъ — пжтешествие (СбМ. VII 65).

Мустаци (вжси) — скърбъ (СбМ. XIII 147 № 13), да ти порастнатъ — болестъ (ib. 154 № 8).

Мжжъ прѣстенъ да тури на ржката си — ще му се роди мжжко дѣте, жена — женско (сПсп. XLI—XLII 13, Шапк. 21), срамъ (СбМ. IV 46).

Покойникъ да се видишъ — смъртъта ти умира (СбМ. VII 27), болестъ ще те фане (ib. XIII 149 № 62, Р. 60), боленъ да си — ще оздравѣешъ (СбМ. IV 37), много ще живѣешъ (ib. XIII 147 № 25), зимѣ да го сънувашъ — снѣгъ лѣтѣ — дъждъ (Б. 210), покойния баща да ти прави кжща — ще умре нѣкое животно отъ добитѣка (СбМ. XIII 148 № 37), възсѣднжалъ на черенъ конъ да ти дойде дома — ще пжтувашъ, но злополучно пжтешествие (ib. 147 № 7), живъ мртвецъ — умира лошотията му (Сл. Г. IV 14), да поржжж покойникъ да му проводжтъ нѣкого, ще умре това лице, що е повикалъ (СбМ. XIII 155—156 № 14), покойникъ се явява на наслѣдницитѣ и имъ явява, гдѣ сж паритѣ му (ib. 159 № 22), покойна мома — ще се сгоди (ib. 29), да се виждашъ съ покойникъ — желае за тебе (ib. VII 56)).

Ржцѣтѣ да си миешъ — ще изгубишъ нѣщо (СбМ. IV 17).

Свещеникъ — дяволъ (СбМ. VII 6, ib. XIII 1, ib. 148 № 48, Шапк. 2, Р. 61).

Старецъ да прѣгрѣщашъ, или той тебе — ще те фане болестъ (СбМ. VII 75), да прѣпасва жена съ пафтенъ поясъ ще остане трудна и ще роди мжжко дѣте (ib. XIII 151 № 4).

Турчинъ — ангелъ (Шапк. 3, СбМ. VII 5), светецъ (СбМ. XIII 20).

Ханъмка (була, турска жена) — треска (СбМ. XIII 149 № 55).

Царь да посрѣщашъ — ще почнешъ добра работа (СбМ. XIII 159—160 № 23), радость (Р. 61).

Циганинъ — болестъ (Сл. Г. V—VI 7, ib. IV 2, Р. 61), радость (СбМ. XIII 2).

Човѣшки статуси: едната да оживи и да свали главата на другата — синъ отъ баща ще се раздѣли (СбМ. XIII 147 № 17).

III. Дѣйствия.

Ако болестъ вземе себѣ отъ нѣкого — ще умре (СбМ. XIII 150 № 3).

Ако се мѣчишъ — ще рахатувашъ (СбМ. VII 73).

Боленъ ли си, и излизашъ по поле съ нѣкого — ще му прѣдадешъ болестъта (СбМ. XIII 149 № 51), боленъ, че е умрѣлъ — ще оздравѣе (ib. IV 37).

Боришъ ли се: ако надвиешъ — добро, ако те надвие — лошо (Сл. Г. IV 4).

Викашъ ли — ще пѣешъ (СбМ. IV 20).

Вървишъ ли по пѣтъ — ще умрешъ (СлГ. IV 28).

Гласъ отъ пушка — извѣстие, писмо ще получишъ (сПсп. XLI—XLII 12, Шапк. 17, СбМ. XIII 9. ib. IV 39, 40, п. 15, Р. 63).

Гувѣешъ ли като зетъ или невѣста — ще умрешъ (Шапк. 13).

Да говоришъ съ мома — пари ще придобиешъ (СбМ. XIII 26).

Да прѣминешъ прѣзъ разтопенъ снѣгъ — ще ти мине прѣмрѣждие (СбМ. XIII 148, № 45).

Джигерътъ (дробътъ) да си изѣдешъ — ще прахосашъ сермията си (СбМ. XIII 154, № 9).

Женишъ ли се — ще се радвашъ (СбМ. VII 7), ще умрешъ (сПсп. XLI—XLII 5, СбМ. IV 29, Р. 61), дълго врѣме не ще да се оженишъ (СбМ. XIII 147, № 24, ib. 24), женидбата е симв. на смъртъ (Пот. 14).

Жѣтва плодородие (СлГ. IV 13); колкото спомне нажнешъ — толкова години ще живѣешъ (Р. 61).

Карашъ ли се съ нѣкого — ще станешъ приятелъ съ него (СбМ. VII 28), ще те фане болестъ (ib. IV 49).

Крѣвъ отъ носѣтъ да ти тече — врѣда ще те сполети (СбМ. XIII 149, № 29), болестъ (СлГ. IV 20), роднина ще ти дойде на гости (Р. 60).

Къпешъ ли се — болестъ ще те фаве (СбМ. IV 27, Шапк. 11), радостъ (Р. 62), симв. на женидба (Потембня, Обясн. малор. и сродн. п., II т. 430 стр.).

Летишъ ли — ще обогатѣешъ (СбМ. VII 31), успѣхъ въ работи (ib. XIII 163, № 29, Р. 62), извъпредно здравье (Шапк. 10).

Минешъ ли съ пушка на рамо и възсѣдижъ на конь между двама — ще умре единиятъ (СбМ. XIII 147, № 15).

Намѣришъ ли се въ непозната градина — ще се оженишъ (СбМ. XIII 150, № 2), градината е симв. на женидба, любовь (Пот. 41).

Не виждашъ ли — не е за добро (СбМ. IV 46); тъмнината е симв. на скърбъ (Пот. 52).

Орешъ ли — ще умре нѣкой отъ къщата ти (СлГ. V—VI 10, Р. 62), плодородие по нивитъ (СбМ. IV 35), гробъ ще копанъ (СбМ. XIII 3).

Падашъ ли и не се убивашъ — ще изгубишъ отъ сермията си (СбМ. XIII 163, № 28, Б. 210), ще останешъ малтъкъ на рѣстъ (Р. 62).

Плачешъ ли — ще се радвашъ (СбМ. XIII 147, № 4, Р. 62).

Полудѣешъ ли — ще се разболишъ (Шапк. 29).

Пѣешъ ли — ще плачешъ (СбМ. XIII 155, № 13, СлГ. IV 27, Р. 62), ще скърбишъ (СбМ. IV 36), ще се карашъ (ib. VII 38): на боленъ да пѣешъ — ще оздравѣе (ib. XIII 149, № 60).

Свирня или веселие — плачъ (Шапк. 32).

Свѣтишъ ли съ борина — печалба ще имашъ (СлГ. IV 5), свѣтлината е симв. на веселие (Пот. 54).

Слизашъ ли — сиромашия. качвашъ ли се — богатство (СбМ. VII 51, 52), отъ висока скала — недобро извѣстие (ib. XIII 147, № 9), качвашъ ли се по стѣлба въ къща — трудна работа ще извършишъ (ib. 148, № 43), скърбъ (Р. 63).

Смѣешъ ли се — ще плаченъ и обратно (Шапк. 18, 33. СбМ. XIII 11, Ром. 63).

Убоджтъ ли те съ нишъ — несправедливо ще те набѣджтъ (СбМ. XIII 156, № 15).

Хоро да играешъ — ще умрешъ (сПсп. XLI—XLII 16), ще се радвашъ (Р. 63), жена или мжжъ да играе — ще умре нѣкой или нѣкой отъ къщата, кждѣто играхтъ (СбМ. XIII 17).

Цѣлувашъ ли се съ нѣкого — хрема ще те фане (СбМ. XIII 148, № 31), ще те наскърби (Р. 63), жена или покойникъ да ти цѣлува ръка — ще се поболитъ (СбМ. IV 33, ib. XIII 148, № № 46, 47).

Цѣри ли ти рани нѣкой на грждитѣ — ще се помиришъ съ неприятель (СбМ. XIII 158—159, № 21); рана — огорчение (Ром. 60),

IV. Ястия и пития.

Благо да ядешъ — горчиви думи ще чуешъ, горчиво — благи думи (СбМ. VII 3, 63), боленъ ще бѣдешъ (ib. XIII 8); благо то е симв. на любовъ, щастие (Пот. 22).

Вино да пнешъ — здравъ ще бѣдешъ (СбМ. IV 31, ib. VII 16, СлГ. V—VI 4), ще бѣдешъ обвиненъ (Р. 64, Б. 210); виното е симв. на женитба (Пот. 14).

Месо да ядешъ — грѣхове имашъ (Шапк. 7), скърбъ (Р. 64); да ти даватъ — ще ти се развали нѣкоя работа (СбМ. XIII 147 № 21).

Попара да ядешъ — пари ще спечелишъ (СбМ. XIII 149 № 58).

Ракия да пнешъ — скърбъ, да давашъ другиму да пие — ще му причинишъ скърбъ (СбМ. IV 32, ib. VII 15, 76, сПсп. XLI—XLII 14, СлГ. V—VI 1, Шапк. 28, Р. 64).

Хлѣбъ — щастие (СбМ. IV 44, ib. VII 47, 53, Шапк. 1, СлГ. V—VI 18), скърбъ (Р. 66), отъ трапеза да вземешъ — ще обогатѣешъ (СбМ. XIII 148 № 34).

Яйца — спромания (СбМ. VII 50, Б. 211), да ступишъ — ще умрешъ (Р. 65).

V. Къщи и обряди.

Бѣчва съ вино да изтече — жена ще роди (Шапк. 22); тя е симв. на невѣста (Пот. 7).

Въ къщи дърва за горенъе — богатство (СбМ. VII 47, ib. IV 28, Шапк. 1).

Гергевъ — носила (п. 29).

Да си на свадба — ще се карашъ съ нѣкого (СбМ. VII 36), въ чиято е къща — ще умре нѣкой отъ нея (ib. IV 30, СлГ. V—VII 13, СбМ. XIII 21, Р. 61).

Дълбокъ бунаръ (пзлакъ) и вжтрѣ черно нѣщо да има — ще ти умре ближенъ, бѣло — далеченъ (СбМ. XIII 25).

Звънецъ — плачъ (П. 29).

Зидъ да прѣрипашъ, прѣскачашъ — ще отидешъ другдѣ да живѣешъ (СбМ. VII 34), да падне отъ кѣща — ще умре стопанинътъ ѝ (СбМ. VII 46, Шапк. 23), ще роди жена (Шапк. 24), прѣдъ врата да съборишъ — ще почнешъ добра работа (СбМ. XIII 147 № 27).

Кола — споръ (СбМ. IV 22, ѡв. VII 23).

Кѣщата да ти гори — богатство (СбМ. VII 61, ѡв. IV 24, ѡв. XIII 11), нова да правишъ — нова работа ще почнешъ (СбМ. XIII 147 № 3, СлГ. IV 18), гробъ ще копашъ (Р. 67); да се събори кѣща — ще умре стопанинътъ ѝ (СлГ. IV 19, п. 27), да откривашъ — вж. да се събори (СбМ. VII 45).

Метла — смъртъ (СлГ. IV 23).

На високъ чардакъ да се качувашъ — ще имашъ голѣма печалба (СбМ. XIII 147 № 26), да се срути — смъртъ на нѣкого отъ кѣщата (п. 30).

Нечистотия въ кѣщи — омраза (СбМ. IV 23, ѡв. VII 4, Шапк. 19).

Ноштва — гробъ (СлГ. IV 24). Ср. рускиятъ за сандѣкъ — гробъ (Р. 67).

Отъ таванъ да слизашъ прѣзъ снѣгъ — много алѣшъ-веришъ ще имашъ (СбМ. XIII 148 № 30, Р. 67).

По дѣска да вървишъ и да паднешъ отъ нея — ще изгубишъ нѣкоя добра работа (СбМ. XIII 149 № 53).

Прѣзъ три врати да мѣнешъ — три години печалба ще имашъ (СбМ. XIII 149 № 39).

Разбой — богатство (СбМ. XIII 148 № 49).

Свѣщъ — смъртъ (СлГ. IV 29, Р. 67), символъ на смъртъта (Пот. 25).

Столъ да носишъ на рамо — ще отидешъ другдѣ да живѣешъ (СбМ. XIII 149 № 56).

Чешма въ кѣщи — богатство (СбМ. VII 57).

VI Дрѣхи и принадлежности.

Бѣла дрѣха да ти даде нѣкой — ще добиешъ голѣма честь (СбМ. XIII 146 № 2, Р. 65), да давашъ нѣкому — ще оздравѣешъ, ако си боленъ, а той ще се разболи (СбМ. XIII 147 № 5); ако болна се мѣжи и облича мѣжевата си кошуля — ще оздравѣе (ѡв. 149 № 54); бѣла дрѣха — ангелъ (СбМ. IV 50).

Бѣлъ шаякъ — пѣтешествие (СбМ. VII 32), синъ — злополучно пѣтешествие (ѡв. 33, ѡв. XIII 147 № 23, ѡв. 150 № 1, 49.).

Вълна — душа отъ мрътвецъ (СбМ. VII 44), бѣла — добро, — цѣрна — лошо (сПсп. XLI—XLII 17, СлГ. IV 6), грижа (СбМ. XIII 5).

Въоръженъ ли си — богатство ще придобиешъ (СбМ. XIII 147 № 8).

Въже — пѣтъ (СбМ. VII 17).

Гребенъ да намѣришъ — ще изгубишъ нѣщо (СбМ. XIII 148 № 41).

Гривна — срамъ (СбМ. IV 45).

Зелена антерия да носишъ — ще наскърбишъ нѣкого (СбМ. VII 68).

Игла (СбМ. XIII 148 № 41) — вж. гребенъ.

Ключъ да ти падне въ море — домътъ ще ти изгори съ дѣцата (п. 14).

Кондури (чехли) да си изгубишъ, или да ги прѣфърлишъ прѣзъ кѣща — ще останешъ вдовецъ (СбМ. VII 24, ib. XIII 154—155 № 10), да обувашъ — ще се оженишъ (СбМ. XIII 149 № 65), добро (Р. 65).

Нови дрѣхы да носишъ — ще измѣнишъ лошия си характеръ (СбМ. VII 21), ще почнешъ добра работа (ib. XIII 148 № 28), ще се карашъ съ нѣкого (СлГ. V—VI 2), да обличашъ нѣкого — ще умре (СбМ. VII 69), скѣсани дрѣхы — добро, нови — лошо (Шапк. 15, СбМ. XIII 27), черни — болестъ (СбМ. VII 14, Р. 65), угриженостъ (Шапк. 14), нова кошуля — избавление (СбМ. IV 41).

Опасанъ съ черенъ поясъ — ще умрешъ (п. 15); черното е симв. на смъртъ (Пот. 48).

Платно да простирашъ — пѣтешествие (СбМ. VII 18, ib. XIII 31, сПсп. XLI—XLII 9, Шапк. 31, Р. 66, Б. 210).

Прѣстенъ — срамъ (СбМ. IV 45), симв. на бракъ (Пот. 98).

Свързани конци — лоша смѣтка (СбМ. XIII 147 № 11, Р. 65).

Съ бѣлъ покривъ да си покриенъ — ще умрешъ (СбМ. XIII I 47 № 12), съ черга — болестъ (Сл. Г. V—VI 8, Р. 66), съ кожухъ — врѣда (СбМ. XIII 149 № 61).

Фесъ или калпакъ да носишъ — ще скърбишъ (СбМ. XIII 148 № 32), ще имашъ честь (Р. 66); да ти падне отъ главата — ще умрешъ (п. 7).

Черна шамя — болестъ (СбМ. VII 35).

VII. Животни.

Биволица — призракъ (СбМ. VII 71)

Буби да хранишъ — ще умрешъ (СбМ. VII 42),

Вълкъ — турчинъ (неприятель) (п. 24).

Въшки — богатство (СбМ. XIII 147 № 19. Сл. Г. IV 6, Б. 210), да кълцашъ — ще похарчишъ отъ сермията си (СбМ. IV 42), ще ти умре нѣкой отъ своитѣ (сПСп. XLI — XLII 4).

Гължобъ или лѣстовица да ти долети дома или да фанешъ — ще се оженишъ (СбМ. XIII 18, ib. 156 — 157 № 16, ib. № 17. Сл. Г. IV 7, Р. 69), да убнешъ — ще ти се роди дѣте, но ще умре (Сл. Г. IV 8); изъ мъгла да долети — неприятель ще дойде (п. 10); гължобъ безъ глава — смъртъ ще те сполети (п. 12, 28), дѣверъ (п. 32).

Гжска — печалба (Сл. Г. IV 9), снѣгъ (Р. 69), ако крека — ще плачешъ (Р. 69); креканьето е симв. на нещастие (Пот. 18).

Заколена кокошка — смъртъ нѣкому отъ ближнитѣ си (Шапк. 36, СбМ. XIII 154 — 155 № 10, Б. 210).

Змия да те ухае — бѣда, смъртъ (Шапк. 4, Р. 70, п. 4, 9, 24, 25), да утрепашъ — ще се освободишъ отъ нѣкой грѣхъ (СбМ. XIII 149 № 64), да фанешъ — болестъ (ib. 155 № 11).

Конь да ездн мома или момче — ще се ожени (СбМ. VII 29), да ездншъ — печалба (ib. XIII 147 № 16, ib. 148 № 38, Шапк. 25), болестъ (СбМ. VII 30, Р. 68), ще се видишъ съ приятель (Б. 210), вѣтъръ ще духа (СбМ. IV 54), на чернъ да ездншъ — бѣда ще те сполети (Шапк. 26), на червенъ — пожаръ (ib. 34, 36).

Кукувица — майка, любе, сестра (П. 6), скърбъ (Р. 69).

Куче да те нападне — ще иманъ разправия и прѣтѣждане съ и отъ турци (СбМ. IV 43, ib. VII 41, ib. XIII 158 № 19, ib. 14, сПСп. XLI—XLII 15, Шапк. 5, п. 24), да се борншъ и да му надвнешъ — ще побѣдишъ неприятели си (Сл. Г. V—VI 12, СбМ. XIII 15, 16), да те ухае — загуба (СбМ. XIII 14).

Магаре да ездншъ — безчестие (Шапк. 27).

Мечка — болестъ (Сл. Г. IV 22, Р. 68), женидба (Б. 210).

Овци да гледанъ зимно врѣме — снѣгъ ще вали (СбМ. IV 19), ще се размръзне (Р. 67).

Окучена кучка — споръ (СбМ. XIII 147 10).

Оси — евреин (п. 20).

Отъ купъ врани да убиешъ една — ще отидешъ при много людье, и съ одного отъ тѣхъ ще почнешъ добра работа (СбМ. XIII 148 № 35); врана, гарванъ сж симв. на злопрѣд-извѣстители (Пот. 55, Иванъ Франко, Притчата за едно-рога и нейниятъ български вариантъ, въ СбМ. XIII 612 стр).

Пиле да ти излетне изъ къщи — ще ти умре дѣте (СбМ. VII 62, ib. XIII 13, п. 10, Р. 69), извѣститель (п. 21).

Пчели — християни (п. 20), дъждъ (Р. 70), богатство (Б. 211).

Рибѣ да фащашъ — ледъ (Сл. Г. IV 30, СбМ. VII 11, ib. XIII 30), ще вали дъждъ (Шапк. 20), срамъ (СбМ. XIII 23), сълзи (Б. 211, Р. 70).

Свинье — споръ (СбМ. XIII 148 № 40), вързана свиня да ти избѣга — ще ти избѣгне добра работа (ib. XIII № 42), прасе — дѣте ще ти умре (ib. VII 74, Р. 68).

Соколъ — младоженецъ (п. 29, 30), симв. на младоженецъ (М. Е. Халанскіи, Южно-славянскія сказанія о Кра-левичѣ Маркѣ . . . 362).

Страшенъ звѣръ — болестъ (СбМ. XIII 162—2 № 25).

Хутка — прѣдизвѣстителка на смъртъ (п. 11), писмо (Р 70).

Яребица — мома (СбМ. XIII 6), невѣста (п. 10), да ти излетне — жена ти ще се прѣмъжжи (п. 27).

VIII. Растения.

Гроздье на прчка (вешало) да имашъ въ пазухата си и да ядешъ отъ него — ще оздравѣешъ, ако си боленъ (СбМ. XIII 147, № 6); гроздье — скърбъ (СлГ. V—VI 5), дъждъ (СбМ. VII 10, Шапк. 20), незрѣло и разфърлено изъ лозье — снѣгъ, а зимно врѣме — болестъ ще те фане (СбМ. XIII 149, № 50).

Дърво да прѣсѣчешъ — ще ти умре нѣкой свой (СлСп. XLI—XLII 2, Р. 71), гранка — болестъ (СбМ. XIII 22), израстижло дърво въ море (вж. п. 18, 19, 20), свадба (ib. 32); дърво — симв. на животъ (Ив. Франко, ор. cit. 579, Н. О. Сумцовъ, заяцъ въ народной словесности, въ „Ѣтн. Обозрѣніе,“ кн. X 74 стр.); златно дърво — симв. на царека власть (А. Н. Веселовскій Разысканія, III—V 56 стр.)

Житни копни въ гумно — не е добро (СбМ. IV 34).

Зелени жита — ядове (СбМ. IV 38).

Зелень бобъ — скърбъ (СлГ. IV 3, Р. 71).

Зелена дуля — скърбъ, зрѣла — добро (СлГ. IV 12).
 Зелени сливи — лоши думи или болестъ (СбМ. XIII 148, № 36), черни — спорове (ib. № 44).

Зелѣе — вж. бобъ (СлГ. IV 17).

Краставица — горчиви думи (СбМ. XIII 4).

Круши (СбМ. IV 21, ib. VII 9, СлГ. V—VI 15, Шапк. 6) — вж. бобъ.

Ливада (п. 5, Р. 72) — вж. зелѣе.

Лубеница (СбМ. XIII 149, № 57) — вж. дуля.

Лѣшникъ (СлГ. IV 21) — вж. ливада.

Оризъ — сипаница (СбМ. XIII 149, № 63).

Орѣхи — лоши думи (Шапк. 16), сълзи (Р. 72).

Отъ запаленъ конопъль да туришъ въ пазухата си — богатство ще добиешъ (СбМ. 148, № 29), конопъль — сълзи (Р. 71).

Тръница — бой (п. 5).

Цвѣте отъ градина да кѣсашъ — ще ти умре дѣте (СбМ. VII 59).

А. П. Стоиловъ.

Банатски българи въ село Асѣново (Никополско).

Въ първа и втора книга, III година, на „Български Прѣгледъ“ читателитѣ сж прочели за Банатскитѣ българи, за които г-нъ Л. Милетичъ тамъ подробно разправя. Слѣдъ освобождението ни нѣкои отъ тѣзи българи въ Банатъ почнахъ да се прѣселяватъ обратно въ родината на своитѣ прадѣди, България. Отъ тѣхъ до сега сж заселени слѣднитѣ села: въ Орѣховската околия (Вратчански окръгъ) двѣ села: Бърдарски-геранъ и Гостиля; въ Свищовската с. Драгомирово; въ Плѣвенската с. Мъртвица и въ Никополската с. Асѣново. Съ послѣдното на кжсо искамъ да запознаж читателитѣ, понеже на менъ се падна щастieto прѣзъ учебната 1895/96 година, да бждъ първиятъ учителъ въ него, та, може да се каже, го изучихъ „горѣ-долѣ“. Кръстено е Асѣново, както виждате, за споменъ и увѣковѣченъе паметъта на славния български царъ Асѣнъ. Разположено е между селата Дебово и Мечка, въ долчинката на шосето „Никополъ-Плѣвень“, отъ първия далече 25 километра. Двѣ голи пзидигитини, навѣрно брѣгове на нѣкогашна рѣка, отъ сѣверъ и югъ го заграждатъ и се спускатъ къмъ него: първата полегато, а втората стръмно. Край южната страна на селото минава едно отъ приточетата на рѣката Осъмъ, която тихо, по посоката на кждрица, лакатуши по срѣдъ брѣгове, обрасли съ върби, папуръ и трѣстъ, и се влива въ Дунава. Това ново село съ своитѣ планирани улици, хубави кжщи и съ живота на жителитѣ си привлича погледътъ и обръща вниманието всѣкому, който заминува прѣзъ него. Особено приятна гледка се изпрѣчва прѣдъ пжтника, когато влиза въ Асѣново отъ къмъ западната му страна, сир. отъ пжти на с. Тръстеникъ или Плѣвенското шосе. Отъ тамъ край дългитѣ прави и съ еднаква ширина улици се виждатъ спретнжти кжщи, наредени като войници на парадъ — вспкки бѣлосани и съ еднакъвъ видъ и форма. Селото се заселва отъ 1893 година. До сега брой 209 кжщи или „нумера“, както се изразяватъ жителитѣ му. Най-много отъ прѣселениитѣ сж Вин-

ганци, а другитѣ сж отъ с. Бешеново. Освѣнъ това има 12 нѣмски сѣмейства, двѣ маджарски и двѣ влашки. Всички кѣщи сж еднообразни, съ основа правоѣгълникъ. Дуваритѣ имъ градѣтъ само нѣкои отъ сурови керпичи, а обикновено ги правѣтъ отъ прѣстъ, която набиватъ съ дървени чукове между дѣски, гудени хоризонтално и овѣрзани и прикрѣпени на отвѣсни яки дървени колове. Прозорцитѣ не сж голѣми, но не сж и малки, и тѣхъ ги пробиватъ и изкопватъ въ стѣнитѣ, откакъ ги набивѣтъ. Покривитѣ на всѣка кѣща сж двокрили и обикновено покрити съ снопове рѣжена слама, равно отъ горѣ остригана. Има нѣкои и тенокени. Кѣщитѣ вѣтрѣ разпрѣдѣлятъ обикновено на двѣ стаи, въ които старателно се пази чистота. Една отъ тѣхъ служи за спалня и живѣние денемъ. Въ нея стоѣтъ дървени кровати за спанье съ възглавници и завивки, напѣлнени съ пухъ и очистени пера отъ гѣски, патки или куркои. Денемъ завивкитѣ, възглавницитѣ и чаршавитѣ вкусно се нареждатъ на креватитѣ, съ което красѣтъ стантѣ и имъ придаватъ повече градски видъ нежели селски. Освѣнъ креватитѣ въ всѣка кѣща има маса или „трапеза“, както я наричатъ тѣ, а до нея пейки и столове за сѣданье. Масата имъ служи да точѣтъ листа на нея за суна, за баница, да правѣтъ разни сладка, да шивѣтъ и др. домашни работи да извѣршватъ. На нея сѣдатъ и да се хранѣтъ, като насипватъ гостбата на всѣкой членъ отъ сѣмейството въ отдѣлна чиния. Тѣ не топятъ гостбата съ прѣсти, като нашитѣ селяни, а всѣкога съ вилака, „фъркулица“. И никога не сѣдатъ на сухъ хлѣбъ. Въ началото на зимата колятъ свинѣтѣ, отъ които мастѣта употрѣбѣтъ цѣла година, отъ месото напѣлватъ вкусни салами и суджунци, а бутуетѣ сушатъ та ставатъ богати шунки (жамбони). Кланѣто на свинѣтѣ въ всѣка кѣща се придружава съ гощавка на комшини, роднини и приятели, всрѣдъ свирки, хора и веселби. Това наричатъ „прѣснина“.

Хлѣбътъ мѣсятъ съ квасъ отъ трици на голѣми издути сомунѣ, които опичатъ въ собственитѣ си фурнишки, направени въ кѣщи или въ двора. По стѣнитѣ въ стантѣ сж окачени разни икони, които изображаватъ разни светци, спасителя и майка му, и нѣкои свещени статуйки, извапени отъ дърво или излѣпени отъ стѣкло. На всѣка кѣща има еднакъвъ четвъртитъ дворъ, отдѣленъ отъ съседния съ зидъ отъ набита прѣстъ. Въ двора е построенъ оборътъ или „саята“, както го наричатъ тѣ, за конѣтѣ и кравитѣ (биволи не отглеждатъ — само едно нѣмско сѣмейство има една биволица). На нѣкои оборътъ заема частъ отъ кѣщата. Сравнително съ нашия селя-

нинъ тѣ държатъ оборитѣ си много по-чисто, добитѣка хранятъ по-добрѣ и съ по-голѣма внимателностъ и усърдие. Въ двора правятъ още и хармана, овръшватъ житото, слѣдъ което пакъ тамъ натрупватъ сламата на голѣми хубави камари (пластове). Освѣнъ обора въ двора се помѣщава кочината, свинѣтъ и курникътъ за разнитѣ домашни птици или „гадовѣтъ“, както тѣ ги наричатъ. Когато нѣма работа, въ двора си отпочива и каруцата, която за Асѣновчанина играе сжщата рола, както за другитѣ наши селяни биволската кола. Главното занятие на селянитѣ отъ Асѣново е земледѣлнето, при което си служатъ съ плугове, вѣячки машини и пр. А минхлото лѣто сдружени нѣколко души бѣхъ купили и една жътварка, но тя излѣзе калпава и наскоро нѣколко пхти се трощи, до като станъ съвсѣмъ негодна, та я зафърлихъ.

Зимѣ жителитѣ на Асѣново, както и останалитѣ наши селяни, си отпочиватъ отъ лѣтния трудъ, посѣщаватъ се и гощаватъ, празнуватъ и правятъ свадби и седѣнки. Седѣнкитѣ правятъ, разбира се, само момцитѣ и момитѣ, и то всѣка вечеръ съ изключение на четвъртъкъ и сжбота вечеръ.¹⁾ А ставатъ само въ една къща, за което всѣкой момъкъ и мома плащатъ на стопанина еднаква такса, състоеща отъ 15 кило кукурузъ и по 20 стот. за една зима: лѣтъ ставатъ на пхтия подъ открито небе. Както съ живота и къщитѣ си, тѣй и съ характера си на първъ погледъ Асѣновчанинътъ спечелва симпатията ти. Той е учтивъ, любезенъ, говорливъ и „подложенъ“ на „голѣмитѣ“ и „силнитѣ“ особено. Не е простъ, ала е прѣкритъ, лицемѣръ и недовѣрчивъ. Когато въ село или въ градъ срещне интеллигентно лице съ цивилна форма или каквото и да би било друго служащо лице, съ форма, напр. началникъ, раздавачъ на пощата, стражаръ, полицейски, горски, той смилено повдига съ два прѣста прѣдната частъ на шапката си и съ уважение, на гледъ, го поздравява. Не ще съмнѣние, четѣзи и др. черти отъ тѣхния характеръ сж повечето отпечатъкъ на австрийското общество, въ което сж порасли.

Още много по-красиво би било селото, ако да имаше какви-годѣ дървета низъ него. Но въ скоро врѣме и туй ще бжде: минхлата пролѣтъ отъ селския горски разсадникъ отъ акации всѣкому раздадохъ дървчета, които посадихъ по двороветѣ и край улицитѣ.

¹⁾ Обичаятъ, да не ставатъ седѣнкитѣ въ четвъртъкъ вечеръ, е останалъ още отъ турско врѣме, когато тѣ сж запрѣщавали, понеже е знайно, че въ петѣкъ турцитѣ празнуватъ, както ние недѣля, а въ сжбота вечеръ пхтъ не правятъ, защото на другия день е недѣля.

По срѣдъ селото е оставенъ доста голѣмъ мегданъ, на западната частъ на който е построена сгодна и хубава черква, гдѣто извършватъ богослужението и др. обреди. Подъ единъ покровъ съ нея, отъ западъ, сж и стаятъ, гдѣто живѣе тѣхниятъ доминъ (свещеникъ). На източната частъ на мегдана, срѣщу черквата, стои общинското здание, раздѣлено на двѣ половини, отъ които въ първата се помѣщава канцеларията на общинското управление, а въ втората — училището, за сега. Последната е съвсѣмъ негодна за задачата, която изпълнява. Тя е тъмна, низка, тѣсна и не побира всички дѣца, които би трѣбало да посѣщаватъ училището. Нѣма ни най-необходимитѣ пособия: ученицитѣ вмѣсто на чинове, седятъ на пейки, а за черна дѣска служатъ двѣ парчета сковани дѣски, дълги не повече отъ метъръ. на една връвъ провѣсени и закачени на гвоздеи. Ама ще каже нѣкой: ново и бѣдно е селото, та нѣма. Тѣй! наистина нѣма, ама покрай другитѣ непотрѣбни нѣща има и за вѣстникъ „Дунавски Извѣстия“, а за училището нѣма. . . . Свѣтлината въ „училището“ е съвсѣмъ оскѣдна, защото тамъ я пропускатъ само двѣ малки прозорчета, така че когато ученицитѣ пишатъ, трѣба да се отварятъ вратитѣ, макаръ че се излагатъ на студа и вѣтъра. Прѣкрасенъ успѣхъ бихъ показали ученицитѣ, ако да обръщахъ за това на тѣхъ поне малко внимание бацитѣ имъ. Ала понеже иматъ друго вѣроизповѣдание и ги е страхъ, че ако изучаватъ дѣцата имъ българскиятъ езикъ, „ще изгубятъ вѣрата си“. за това се отнасятъ хладно, недовѣрчиво къмъ нашето четмо. Още щомъ стигнахъ да се условя за учителъ, училищницѣ настоятели, кметътъ и членовѣтъ на общин. съвѣтъ почнахъ да ме питатъ, знае ли да четъ тѣхното писмо и четмо — съ латински букви. И за да се увѣрятъ, подавахъ ми разни молитвеници, катихизиси, които ме карахъ да имъ четъ. Благодарение на това, че съмъ училъ по нѣщо въ класовѣтъ френски, та криво-лѣво, макаръ съ мъка, прочетохъ. иначе посрѣдъ студъ и снѣгъ (на 2 Ноември бѣ това) щѣхъ да се връщамъ на Свищовъ при инспектора да искамъ друго село или да ми помогне въ случая. Нѣколко врѣме слѣдъ това ми казахъ, че ако не водя дѣцата въ сѣбота вечеръ и въ недѣли въ черква, ще си условятъ другъ учителъ. Освѣнъ че тѣй се отнасятъ къмъ училището, ами и на братята си съсѣди-българи гледатъ съ друго око . . . защото не сж отъ тѣхното вѣроизповѣдание! Кога говорятъ за тѣхъ, не казватъ напр. „единъ селянинъ“ отъ еди кое си село, ами — „единъ българинъ“ (като че ли тѣ не сж българи!) отъ еди кое си село. Често

ще ги чуешъ да се смѣхатъ на нашитѣ селяни, че живѣхатъ въ лоши жилища, че нѣматъ кровати, хубаво облѣкло, завивки, че се хранятъ съ лоши ястия, че нѣматъ маси и столове въ кѣщи, че не ядѣтъ изъ чинии и съ вилицы, че не знахтъ да готвѣхтъ и пр. Защото не помислятъ, че да бѣхх тѣ сѣдѣли на мѣстото на нашитѣ селяни, то и тѣ сж щѣли да останхтъ таквизъ: да спхтъ на рогозка, като се завиватъ съ чулъ и вълнена или кълчищна черга, да живѣхтъ въ незгодни жилища, а храната имъ да състои отъ кукурузенъ хлѣбъ и качамакъ съ лютика, кѣлцана често пхти въ дървено блюдо!.. И ако нашитѣ селяни бѣхх живѣли на тѣхно мѣсто, то и тѣ щѣхх да бѣдхтъ като тѣхъ.

Въ празнични дни слѣдъ обѣдъ правхтъ хорò на мегдана прѣдъ кръчмитѣ. Освѣнъ тѣхния своеобразенъ „танць“ играхтъ, макаръ не право, и нѣколко леки български игри, които сж научили отъ съсѣднитѣ села. За хорà и седѣнки нѣмскитѣ сѣмейства се събиратъ отдѣлно въ една кѣща, гдѣто пѣхтъ, веселхтъ се и танцуватъ подъ звука на хармониката, съ което каратъ да се захласватъ минувачитѣ простодушни селяни отъ околнитѣ села.

Асѣново полека-лека указва влияние на съсѣднитѣ си села. Минувахъ ли прѣзъ нѣкое отъ послѣднитѣ, и си гражданинъ, като поздравишъ нѣкой селянинъ, току виждъ, че клюмне глава, като че ще киха, а рѣка вдигне бързо къмъ чело, като че муха го хапе, та да ѝ разпхди — сир. отговаря ти на поздрава, като Асѣновчанинъ. Други сж купили или съ си заржчали отъ Асѣново каруци, трети правхтъ новитѣ си кѣщи по подобие на Асѣновскитѣ, четвърти месхтъ вече и пекхтъ, като тѣхния хлѣбъ и т. н. Тукъ прѣживява годинитѣ на старинитѣ си почтенихъ 70 годишенъ старецъ Илия Карабенчовъ, за когото г-нъ Л. Милетичъ споменува въ „Български Прѣгледъ“. Дѣдо Илия е събиралъ стари народни приказки, пѣсни, гатанки и пословици, съставялъ е и самъ пѣсни и ги е помѣстялъ въ разни врѣмена въ павликенскитѣ и маджарски вѣстници въ читанки и календарчета. Събранитѣ отъ трудолюбивия старецъ народни пѣсни, за които тоже г-нъ Милетичъ поменува, сж споредъ думитѣ на дѣда Илия на брой 215, ржкописътъ на които е оставилъ на Ив. Мартонъ, бивши учитель въ гр. Вилга, да ги помѣсти въ вѣстника си „Маджарски Българинъ“, който тъкмѣлъ тогава да издава. Дѣдо Илия Карабенчовъ знае да чете и пише влашки, маджарски, нѣмски, латински, сръбски и български. И сега ученолюбивиятъ ста-

рець слѣдъ ступанската си работа хваща перото, да запише нѣкоя пѣсенъ, гатанка или пословица въ тефтера си или нѣкоя по-важна случка въ село. Пакъ дѣдо Илия прѣвъ на 1894 год. е научилъ 6 дѣца за 5 недѣли да четжтъ и пишжтъ български, а други 34 въ сжщото врѣме запозналъ съ латинската азбука и ги научилъ необходимитѣ молитви и пѣсни за черкви и дома. Симпатиченъ е съ своята добродушность, сладкост, честь и умъ. Като минувате, елате само при него и запитайте за едно, той триста ще ви разправи, като ще ви покани да седнете, ще извади вѣстници наши, читанки, календари, па само имайте търпѣние и воля да слушате! . .

Виняшки.

Последният опитъ на сръбската пропаганда въ Скопье.

Съ извънредна енергия и последовностъ, достойна за по-благородни дѣла, заловили сж се сърбитѣ, особено отъ едно десетолѣтне насамъ, да се закрѣпихтъ въ сѣверна Македония, та единъ пжтъ опрѣни върху нея, да могатъ да прѣслѣдватъ отъ тамъ по-здроаво своята цѣль, да изтѣзжтъ нѣкакъ на Бѣло Море, хипнотизувани отъ мисълта, че за да се освободжтъ отъ пагубното влияние на Австро-Унгарската монархия, трѣба да намѣрижтъ по какъвто и да е начинъ излазъ на Бѣло Море. Само така можемъ си обясни онѣзи извънмѣрни усилия и ония непосилни за сръбскитѣ финанси разноски, които правихтъ сърбитѣ особено отъ съединението и сръбско-българската война насамъ, когато разбрахж, какъвъ опасенъ съперникъ иматъ тѣ въ младото Българско княжество. Този енергия зе особено да се проявява, когато управлението въ Сърбия попадна въ ржцѣтѣ на едного отъ най-върлитѣ сръбски шовинисти, Стояна Новакевича. Сръбското правителство разбра, че за да има пропагандата имъ здрава опора, трѣба да се закрѣпи сръбското дѣло въ центра на сѣверна Македония, въ Скопье. Тамъ бѣ се отворило вече прѣди нѣколко години, съ силната подкрѣпа на сръбското правителство и на неговия бюджетъ, сръбско училище съ пансионъ, макаръ и да не съществува въ Скопье истинска домородна сръбска община. Стѣдъ тоя „успѣхъ“ захваща да се мисли и по-нататъкъ, да се прѣвърне гръцката или по-добрѣ геркоманската патриаршеска община въ сръбска и да се завладѣе отсѣтѣ и самиятъ митрополитски столъ въ Скопската епархия. Отначало сръбската пропаганда намѣри добра съюзница въ патриаршията, която съ всички сръдства гледа да врѣди на българското дѣло. Тамъ, дѣто патриаршията виждаше ясно, че не ще може да извърши нищо съ поддържаньето на елинизма, тя отсѣжни терена драговолно на сръбското влияние. Изглежда, като че отъ 1890. г. насамъ да е сключена спогодба между сърбитѣ и гръцката патриаршия за взаимно дѣйствиe

противъ българитѣ. По силата на тая спогодба патриаршията захванѣ да съдѣйствува на сърбитѣ въ тѣхнитѣ стремежи, да отварятъ училища въ „Стара Сърбия“ и сѣверна Македония, да назначава сръбски свещеници въ чисто сръбскитѣ страни, и даже въ 1892. и 1895. год. назначи за помощникъ на скопския митрополитъ сърбинъ. Самиятъ скопски гръцки митрополитъ Методи, когото сръбското правителство успѣ да привлече откъмъ своя страна, подкрѣпяше съ всички сили дѣлото на сръбската пропаганда. Той даже отиваше дотамъ, да подпомага на сърбитѣ да създадатъ сръбска община въ Скопье. Всички усилия на сръбския консулъ и на Методия отивахъ обаче напусто, тъй като въпрѣки всѣкакви увѣщания и богато прѣскани парични срѣдства не можахъ да се намѣрѣжтъ въ Скопье достатъчно къщи, които да се обявятъ за сръби или по-право за „славяни“. Характеристично е въ тая агитация на сърбитѣ, че тѣ не смѣжтъ открито да настояватъ прѣдъ домородното православно население, да се произнесе то право за сръбско, ами искатъ да вкаратъ изпърво разиѣпление между населението, като го мамѣтъ да се нарича нѣкакво „славянско“ население, различно отъ българското племе. Обаче никакви подкупи и хитрини не помогнахъ на сърбитѣ, защото нито власитѣ, нито малкото български къщи, които още признаватъ гръцката патриаршия, не искахъ да се поддадѣтъ на никакви изкушения на сръбската пропаганда. Намѣрили се всички, освѣнъ служещитѣ въ сръбското консулато и нѣколко къщи прѣселенци отъ ново врѣме отъ Призренско, около 25-30 хора изпаднали, които заради извѣстни облаги сѣ се показали готови да слѣдватъ заповѣдитѣ давани отъ консулатото. Тѣзи хора до едно врѣме сѣ живѣли въ добри отношения съ гръцката община и сѣ ходѣли да се черкуватъ въ гръцката църква „Св. Спасъ“. Но когато въ Сърбия дойде на власть министерството на г. Стояна Новаковича, пропагандата зе по-енергично да дѣйствува. Свойствено на управлението на напрѣднячката партия, която нѣма никаква почва между народа въ Сърбия, е, че то търси да блѣсне прѣдъ населението съ нѣкакъвъ външенъ успѣхъ и гледа изобщо да занимава народа съ въикашни въпроси, за да му отвлѣче вниманието отъ вътрѣшнитѣ неуредици. Така постѣпи правителството на г. Гарашина въ 1885. г., като устрояваше митинги противъ българското дѣло въ Македония и като отсетнѣ въроломно подигна сръбския народъ противъ българитѣ, за да „запазва равновѣсието на Балканския полуостровъ“. Така и тоя пѣтъ напрѣднячкото правителство се впусна въ по-енергична дѣй-

ностъ въ сѣверна Македония. Издава се заповѣдь, за да се окуражатъ сръбскитѣ агитатори въ Скопско и за да се даде по-силна опора на тамошната пропаганда, да се присвои църквата Св. Спасъ въ Скопье. На Великденъ 1896. година сръбоманитѣ поискватъ отъ гръцкия владика, да се иѣе въ църквата на славянски. Митрополитъ Методи, напълно зависещъ отъ сръбския консулъ, билъ наклоненъ да удовлетвори желанието на сръбоманитѣ, ала тукъ гръцката община, на чело съ влиятелната фамилия Захо, се възпротивила на исканъето на сръбитѣ и даже дала на патриаршията да разбере, че ако тя отстъпи въ тоя въпросъ прѣдъ исканията на сръбитѣ, гръцката община ще се откаже отъ патриаршията и ще потърси чуждо вѣдомство. А на самия митрополитъ, който всецѣло се турилъ на разположение на сръбския консулъ, общината заявила, че не ще вече да се подчинява на неговитѣ распоредби, и въ сжщо врѣме тя помолила патриаршията, да проводи друго лице вмѣсто него.

Прѣзъ цѣлото изтекло лѣто сж се водѣли прѣговори по тоя въпросъ между патриаршията и сръбското правителство, и най-сетнѣ патриаршията изпраща охридско-прѣспанския митрополитъ Амвросия, за да изучи положението на работитѣ въ Скопье и да докладва на патриаршията. Амвроси намѣрилъ, че гръцката община има право, че митрополитъ Методи давалъ на патриаршията невѣрни свѣдѣния по скопскитѣ работи, за което и тя му направила строга бѣлѣжка. Амвроси прѣдложилъ за разрѣшение на спора, щото църквата Св. Спасъ да си остане на гръцката община, и „сръбитѣ“ да си съградятъ нова църква, а докогато сторятъ това, да имъ се дава редъ въ Св. Спасъ. Това рѣшение не задоволило сръбоманитѣ и тѣхнитѣ подстрекатели, които непрѣмѣнно искали да турятъ рѣка на Св. Спасъ, и затова тѣ протестували прѣдъ патриаршията противъ подобно рѣшение. Въ това врѣме, когато вече Амвроси се готвѣлъ да си замине обратно за Охридъ, внезапно умира на 16. ноември м. г. митрополитъ Методи отъ апоплексия. Тая смъртъ дошла тѣй не на врѣме за сръбското дѣло, щото министъръ Новаковичъ, като отговарялъ на запитванъето, направено нему по скопския въпросъ на 4. декември въ скупщината, счелъ за нужно да изкаже съмнѣние за естествената смъртъ на митрополита. „Между това, казалъ г. Новаковичъ, митрополитъ Методи умира внезапно една вечеръ. Сжщия денъ, сжбота или недѣля послѣ обѣдъ, хора видѣли митрополитъ Методия съвсѣмъ здравъ и читавъ. Къмъ 10 часа вечерята той се разболѣва и къмъ полунощъ прѣдава Богу духъ.“ Сестрата на митрополита, по

подучване, дала даже заявление на валията, че братъ ѝ билъ отровенъ.

На погребението на покойния, на което присъствуваха гърците и сърбите, станало между тяхъ спръчкване, понеже сърбите почнали да пѣятъ по славянски, което Амвроси не искалъ да позволи. Това раздразнило още повече сръбската партия, която по внушение на сръбския консулъ рѣшила да се опита още веднажъ да завземе църквата Св. Спасъ. Свикалъ се бърже колкото е имало „сръбски народъ“ въ Скопье и въ така нареченитъ черногорски села (не далечъ отъ Скопье има мѣстность, наречена Скопска Черногория, съ нѣколко села прѣселенци сърби), и надвечеръ на 20. ноември тоя „народъ“ навлѣзълъ въ църквата на чело съ свещеницитъ и служилъ веднага вечерня на славянски. На другия денъ, на „Въведение Богородици“, заранъ „народътъ“ пакъ нахлува силомъ въ църквата и служи повторно на славянски. Амвроси и гръцката община протестували противъ това насилие прѣдъ валията, който се разпоредилъ да се затвори веднага църквата.

Между това патриаршията, слѣдъ като получила извѣстие за смъртта на митрополита Методия. незабавно свикала св. синодъ за изборъ на новъ митрополитъ, и синодътъ избралъ на упразненото мѣсто Амвросия. Тая бърза постѣпка на патриаршията крайно изненадва сръбското правителство, което бѣ си направило смѣтка да поиска отъ патриаршията, щото тя да настани на вакантни митрополитски столъ сръбинъ. А патриаршията, като се бояла именно отъ подобно нѣщо, е искала съ бързата си постѣпка да създаде вече *fait accompli*. Сръбското правителство зима тогава всички дипломатически мѣрки, да накара патриаршията да унищожи станалия изборъ, като поисква помощта и на черногорското и руското правителство, и като дѣйствува прѣдъ Портата, щото тя да не утвърди извършения набърже изборъ. А за да има сръбското правителство на какво да се ослани въ своитъ дипломатически дѣйствия, то се разпорежда чрѣзъ скопския си консулъ, щото и тамошниятъ „народъ“ да протестува противъ избора. Сръбското консулато напика дори и една депутация, която да иде въ Цариградъ и лично да се оплаче както прѣдъ портата, така и прѣдъ патриаршията. Прѣскалъ се навредъ фалшиви слухове, че цѣлиятъ народъ въ Скопско е развълнуванъ поради станалия изборъ, и че 15.000 сръбски кѣщи отъ Скопската епархия искатъ настойчиво, щото бѣденниятъ митрополитъ да е отъ сръбска народность. Самъ г. Новаковичъ отива дотамъ, щото публично твърди въ свой отговоръ на интервюацията, че еснафитъ отъ

Скопье, Куманово, Кочани, Тетово и др. мѣста пратили веднага толкова прошения и протести до патриаршията и св. синодъ, щото синодътъ не могълъ да прочете тѣзи прошения и трѣбало да патовари особена комисиѣ да ги прочете и сетѣ да му докладва!

Онова, което обаче е най-удивително въ цѣлата тая история, то е поведението, което държи рускиятъ консулъ Лисѣвичъ въ тѣзи мѣстни работи. Негова милость изгледа да е забравилъ своята истинска мисия и да се е прѣобържилъ въ цѣлъ сръбски агитаторъ. Г. Лисѣвичъ си служелъ съ всѣкакви сръдства за разпространение на сръбската идея между тамошното население, като се ползува съ обаянието, което упражнява на тамошното население прѣдставителятъ на Русия. Хора негови отивали между селската маса, за да я убѣждаватъ да се постави откъмъ страна на сърбитѣ. Неговата омраза противъ българитѣ отивала дотамъ, щото той нито еднажъ не е стѣпвалъ досега въ скопскитѣ български училища и църкви. Затова пъкъ и скопското българско интеллигентно общество му отплащало съ сжщата монета, като не стѣпвало и то въ руското консулато. Хора като г. Лисѣвича, който билъ родомъ сърбинъ, не ще могатъ поврѣди твърдѣ много на българското дѣло, защото българската интеллигенция умѣ въ всѣкакви обстоятелства да защитава своитѣ национални интереси. Страхъ ни е само, че таква руски консули ще накаратъ македонската мѣстна интеллигенция, сръди която Русия винаги се е ползувала съ силно обаяние, да „намрази покрай нашъ Никола и Св. Никола“ и да потърсп лѣкъ противъ дѣятелността на хора като г. Лисѣвича тамъ, дѣто не би било желателно. Вече захваща да се почувва, че известни влиятелни лица въ Скопье, като отождествяватъ Лисѣвича съ руското правителство, се заканвали, че въ краенъ случай ще съумѣятъ да защитятъ националността на тамошното българско население срещу каквито и да било посѣгания въ краенъ случай и съ крайни сръдства.¹⁾ Ние мислимъ, че е длъжностъ на нашето правителство да подѣйствува дѣто трѣба, щото поне да се спре зловрѣдната дѣятелностъ на Лисѣвича, ако не може да се издѣйствува неговото отстранение отъ тамъ.

¹⁾ Така и дописката отъ Скопье, помѣстена въ „Знаме“, бр. 64. отъ 11. декември 1896. год., завършва съ слѣднитѣ характеристични думи: „Ако нѣма кой да ни защитава, ако ние сме обречени да станемъ жертва на сърбитѣ, ще потърсимъ други пактици, които да спасятъ народността ни.“ — А една по-прѣсна дописка отъ Скопье, помѣстена въ сѣщия вѣстникъ, бр. 71-72. отъ 11. януари 1897. год., свършва вече по-ясно така: „Вслѣдствие на тия прѣсѣдвания (отъ страна на г. Лисѣвича), за жалость населението почва да обръща своитѣ погледи къмъ унията.“

Но най-голѣмиятъ пакостникъ на българското дѣло въ Скопье е самиятъ валия, Хафъзъ-паша. Откато той е назначенъ за скопски валия, всичкото си внимание е насочилъ, да ослаби колкото се може силния български елементъ въ своя вилаетъ. А за тая цѣль той употрѣбѣа като най-добро сръдство подкрѣпянето на сръбската пропаганда. Ако тая негова дѣятелностъ не е внушена отъ самата централна властъ, въ интереса на която е да разнебити българщината въ тоя пограниченъ вилаетъ, ние не можемъ си обясни противобългарските дѣйствия на тоя паша иначе, освѣнъ че той е спечеленъ, извѣстно какъ, отъ сръбското правителство, което разполага съ достатъчни сръдства за това и което най-добрѣ може да постигне своитѣ цѣли съ такива способности. Знае се, че Хафъзъ-паша е главната причина за отстраненето на прѣдидиния скопски владика Максима, а така сѣщо, че той гледа да прѣмахне по който и да било начинъ и сегашния български митрополитъ, прѣосвещения Синесия.

И тукъ нашето правителство трѣба да покаже, че умѣе да защитава интереситѣ на нашето дѣло поне колкото сръбското правителство, исканията на което нѣматъ оная здрава основа, върху каквато могатъ да се ослонѣтъ нашитѣ заявления. А и сръдствата, съ които разполага българското правителство, за да подкрѣпи нашитѣ интереси въ Македония, сѣ много по-внушителни, отколкото ония, които може да има кое да било друго правителство отъ балканскитѣ държавици. Стига само правителството да махне ония стѣснителни мѣрки, съ които парализува дѣйността на върховния македонски комитетъ, за да види турското правителство, че всѣко поврѣждане на нашитѣ национални интереси въ Македония може да повлѣче подирѣ си събития, които сѣ въ сѣстояние да разклатѣтъ основитѣ на цѣлата империя. Най-малкото, което трѣба да иска нашето правителство, е, да се издадѣтъ берати за български владии въ ония епархии, които още не сѣ могли да се снабдѣтъ съ свои духовни началници, и да се прѣкжне дѣятелността на разни Хафъзъ-пашовци, насочена противъ интереситѣ на македонското българско население. —

Отначало българското население въ Скопско е стояло мирно на страна по изникналния между сърбитѣ и гърцитѣ споръ, толкова повече, че митрополитъ Амвроси се поставилъ въ добри отношения съ българитѣ. Но когато до Хафъзъ-паша било подадено прошение отъ нѣкаква-си „славянска“ депутация, въ която се казвало, че въ Скопската епархия имало 15 000 къщи „славяни“, които искали „славянинъ“ за владика, и

когато замнижла депутация отъ Скопье за Цариградъ, за да подкрѣпи това исканье на „славянското“ население, българското население въ Скопье рѣшило да протестува срещу подобни лъжливи твърдѣния и заявило на Високата порта, че сръбскиятъ елементъ въ Скопско се състои само отъ отдѣлни прѣселенци, и че сръбскитѣ асимирации се възбуждатъ изкуствено отъ вънъ, така че назначението на сърбинъ митрополитъ за Скопската епархия би било несправедливо и би възбудило омраза между населението и неприятности за правителството. Подобни протести сж били подадени и отъ другитѣ български общини на епархията.

Между това турското правителство, което много добръ знае състоянието на работитѣ въ Скопско, като е искало навѣрно да покаже очевидно, че сръбскитѣ искания не се основаватъ на дѣйствителното положение на нѣщата, се разпоредило да се прѣбройтъ православнитѣ кѣщи въ Скопье, и въ резултатъ отъ това прѣбройване изтѣзало, че въ цѣлия градъ, който броя около 1400-1500 български екзархийски кѣщи, имало 120 гръцки и влашки и само около 30 кѣщи „сръбски“! Разбира се, че тази официална статистика е най-добриятъ отговоръ на сръбскитѣ притезания, особено като се земе прѣдъ видъ, че прѣбройването е извършено отъ единъ валия, който тѣй подкрѣпя сръбската пропаганда. Отъ тогава въпросътъ стои висещъ, и по всѣка вѣроятностъ ще се рѣши тѣй, че ще си остане избраниятъ гръцки митрополитъ, а сръбскитѣ притезания ще прѣтърпятъ пълно фиаско. Защото не е за вѣрване, да отстъпи въ тоя споръ патриаршията, която добръ разбира своитѣ интереси и която не може днесъ за нищо да жертвува една епархия, когато твърдѣ добръ знае, че утрѣ сърбитѣ ще заявяватъ и за другъ „славянски“ владика, тѣй като освѣнъ въ Скопската епархия има и въ други епархии, подвѣдомствени на патриаршията, „славянско“ население. Сжщитѣ побуждения, които карахъ патриаршията, да се постави тѣй враждебно срещу исканията на българитѣ за национална църква, принуждаватъ я и сега да се противи на подобни искания отъ страна на сърбитѣ, толкова повече, че патриаршията много добръ знае, че сръбскитѣ искания нѣматъ никакво оправдание. Интересно е, че вече сега зе да излиза на явѣ всичката изкуственостъ на сръбско-гръцката спогодба. Тя не можа да покаже своята жизненостъ още на първия опитъ, дѣто трѣбаше да се приложи на практика. Ако сега вече се изострихъ толкова отношенията между сърби и гръци, какво може да се очаква, когато сърбитѣ ще се опитатъ да фърлятъ своята мръжа

и въ другитѣ епархии на Македония! А че апетитътъ на сърбитѣ е порастналь твърдѣ много отъ огромнитѣ (?) нмѣ успѣхи въ Скопско, се вижда между друго и отъ думитѣ, които е казалъ г. Новаковичъ въ поменѣтата своя рѣчь за нѣкакво сръбско население въ Охридъ. Като говорилъ за митрополита Амвросия, г. Новаковичъ между друго казалъ слѣдното: „За свой повѣреникъ патриаршията опрѣдѣли охридския митрополитъ Амвросия, който прѣди три-четири години биде изпратенъ въ Охридъ отъ страна на патриаршията като особено довѣрено лице, понеже тя не е била задоволна отъ прѣдшественника му, защото той е билъ наклоненъ къмъ тамошнитѣ сърби и разположенъ да задоволи тѣхнитѣ тежнениа въ черковно и училищно отношение“. Още не сж успѣли сърбитѣ при таква дългогодишни успѣли и неимовѣрни разноски да основатъ община въ Скопье, което е досамъ тѣхната граница, а вече посѣгатъ рѣка и къмъ другия край на Македония!

На седнахли наши хора сериозно да размишляватъ за споразумѣние съ сърбитѣ. Нима е възможно да стане спогодба съ хора, които като въ хипноза сж устремили погледъ къмъ Бѣло Море? Нима може нѣкой да повѣрва, че въ критически моментъ хора, които съ майчиното си млѣко възприиматъ шовинистични идеи, споредъ които не само цѣла „Стара Сърбия“ и Македония е чисто сръбска страна, ами и хубава четвъртъ и отъ Българското княжество се смѣта за узурпирана отъ българитѣ, като се проповѣдва още на крѣхкитѣ дѣтски умове, че е за всѣки сърбинъ „света дужност да се Бустендил ослободи и сѣдини са Србијом ако хоѣмо да сачуваме Мораву и Вардар“, и че „Трнски ѿе се крај ослободити и сѣдинити са Србијом као што је некада и био“, ¹⁾ че хора, които въ

¹⁾ Вж. Бѣлг. Прѣгледъ, год. III., кн. XI., стр. 106. — Че книгата, разглеждана въ тоя брой на „Бѣлг. Прѣгледъ“ не е отдѣлно явленіе, а е брѣнка въ цѣла верига отъ подобни сръбски съчинения, които иматъ за цѣль, да вдѣхвватъ краенъ шовинизъмъ у сръбската младежъ, като захванешъ отъ основнитѣ училища до Великата школа, ни показва издадената отъ „сръбската великошколека омадина“ въ 1891. год. като притурка къмъ „Просветни гласникъ“ (органъ на сръбското министерство на просвѣщеніето) „Етнографска карта српскихъ земаља израбѣна на основу историје, језика, обичаја и поезіје“. За да си съставятъ читателитѣ понятие за духа, въ който е написано това съчинение, ще приведемъ нѣколко цитата: „Још се веќе питанье намеѣе мислиоцу откуда је дошла Бугаріја ма мисао да претендују на народност Македоније, кад ни по историји, а као што ѿемо видети ни по другимъ знацима не припада Бугарима? Али кад се узме на ум ѿнихова етничка особина, грамзивост на све што је тугѣе још од прве појаве ѿнихове на Балкану и то грамзивост на начинъ, који је само ѿима својетвен и којимъ се данас у кулминацији служи, онда се то питанье своди само на то да они претендују безъ доказа, безъ разлога. . . .“ (Стр. 35.) — „Бугари пакъ дошавши донели су и свој азиеко-татарски језикъ на дошавши у додиръ са Србима примили одъ ѿнихъ језикъ, и тако га немилосрдно осакатили и

крѣпки младини още се надѣхвату съ подобни идеи, че тѣ — и да съществува даже спогодба между двата народа — нѣма да изневѣрјатъ на тая спогодба, за да изпълнитъ въ даденъ моментъ своята „света дужност“! Нека не се лѣжемъ и нека знаемъ, че срѣбитѣ некатъ само да нечелјатъ врѣме, като мислјатъ, че съ разни простени и непростени срѣдства ще можатъ да свлѣжтъ гиѣзда въ разни мѣста въ Македония, стига да си остане тя още за нѣколко десетолѣтия въ сегашното положение, което е най-сгодно за тѣхната пропаганда. Срѣбитѣ нѣма никога да склонјатъ, щото да дѣйствуватъ съ насъ заедружно, за да се придобинѣтъ политически правдини за македонското население, защото тѣ знајатъ, че тогазъ вече е изгубена веѣкаква надѣжда за посрѣбване на това население. Това е призналъ недавно самъ Новаковичъ въ една срѣща съ едного отъ нашитѣ държавни мже, който му казалъ, че двата народа бихж могли да се споразумѣжтъ лесно, стига да поискатъ да дѣйствуватъ заедружно, за да добинѣтъ автономия за Македония. Новаковичъ откровенно си изповѣдалъ, че подобна спогодба е неприимлива за срѣбитѣ, и че тѣ бихж могли само да се съгласјатъ да се раздѣли Македония, защото имъ трѣбало непрѣмѣнно да излѣзжтъ на Бѣло Море. Все сжщата пѣсенъ! —

онаказали да је он данас најоригиналнији језик од свију словенских изгубивши све оне чиме се словенски језици карактеришу“ (Стр. 36-37.) — „На кад је то тако онда да поспотримо да ли је језик Македонаца онај измрвљени и онакажени језик бугарски или је то језик са чистим особинама српским и словенским.“ (Стр. 37.) — „Но првог (т. е. језик прaviх Бугара, срп. езикътъ на народнитѣ бугарски умотворени) на жалост нема, јер Бугари или неке да изпосе песме свога народа да свет у њима не би видео прави бугарски језик или их никако и немају, а оно што себи припису у пису њихове веж су то српске песме дотериване на најспекулативнији начин на бугарски калуп, на нема укљн својих похитане у сувишно ревности својој да покупе и пред свет изнесу умотворе из Македоније и Старе Србије називајуќи их „Вжлгарски народни пѣсни“. (Стр. 37.) — А бугаритѣ нарочно и не издаватъ граматика като Даничичевата или рѣчникъ като Вуковия, за да не излѣжт на јавѣ истинскитѣ својини на бугарски езикъ, и тогава да не можатъ вече да се присвојаватъ срѣбитѣ пѣсни за бугарски! — И всичко това се говори въ издание на великошколска младежъ!

Като резултатъ на всички тия „научни“ изслѣдвания се јавява нај-сетитѣ приложената въ края етнографска карта на срѣбитѣ земи, на която съ срѣбска боя сж нашарени не само цѣло Хърватско, Южна Унгарија, Далмација, Босна, Херцеговина, Черна-Гора, ами и цѣла Стара Србија, Македония съ Дебъръ, Охридъ, Битола, Воденъ, Енидже-Вардаръ, Сѣръ, Меликъ, Дажмај, като пригова една малка ивица излиза покрай Вардаръ до Бѣло Море (трѣба имъ непрѣмѣнно излазъ на Бѣло Море! : сетитѣ за срѣбска земя е означена цѣлата западна часть на Бугарското княжество до Самоковъ, послѣ край София отатѣкъ Пекъръ, задъ Враца, та до Дунава между Ломъ и Рахово. Освѣтѣн това срѣбитѣо население е размѣсено съ бугарско и отатѣкъ Сѣръ до Драма, Доспатскитѣ иланини, Ихтиманъ, близу до Етрополе, та допира до Видъ и до устието на Искъръ! — Нека забѣлжнѣжъ туку, че и въ брой 1. на „Босанска Вила“ отъ 15. јануари 1897. год. се тврди, че споредъ нѣмски (?) статистици цѣлиятъ срѣбски народъ въ Европа достигалъ внушителното число 9,695,000 души, така щото срѣбитѣ по брой завзимали осмо мѣсто между европекитѣ народи!

Но да се върнемъ пакъ къмъ скопския въпросъ. Скопската епархия се състои отъ казитѣ: Скопска, Кумановска, Кратовска, Кочанска, Щипска, Паланска, Пехчевска (които съставитъ Скопския санджакъ въ Косовския вилаетъ) и отъ Тетовска каза (Призренски санджакъ) и Прѣшовска каза (Прищински санджакъ). Всѣка отъ тѣзи кази, съ изключение на послѣдната, се управлява въ духовно отношение отъ единъ архиерейски намѣстникъ, назначаващъ отъ скопския митрополитъ. Въ Прѣшовската каза не е могло и до днесъ да проникне влиянието на екзархията затова, защото колчимъ българскитѣ скопски владци Теодоси, Максимъ и Синеси сж се опитвали да назначатъ и въ нея свой намѣстникъ, винаги скопскиятъ сръбски консулъ настоятелно е протестувалъ противъ такова нѣщо, така щото тая каза и днесъ е цѣла подъ вѣдомството на гръцкия скопски митрополитъ. За да прѣдставимъ на читателитѣ, доколко безосновни и лъжливи сж твърдѣнията на сръбското правителство, че имало толкова хиляди сръбски кжци въ тая епархия, които настойчиво искали „славянски“ митрополитъ, ние се постарахме да съберемъ най-подробни и съвсѣмъ достовѣрни свѣдѣния за числото на кжцитѣ по вѣра, народностъ и духовно вѣдомство въ Скопската епархия. Засега можахме да се снабдимъ съ такива свѣдѣния само за казитѣ: Кратовска, Кочанска, Пехчевска, Паланска и Тетовска заедно съ Гостиварската нахия. Прѣшовската каза, както казахме, е цѣла подъ вѣдомството на гръцката митрополия. Тя брои вѣсичко около 2000 кжци православни. Затуипкъ Щипската каза цѣла е чиста отъ кжци православни, които да признаватъ патриаршията, така щото тамъ нѣма нито единъ свещеникъ патриаршески. Ето сега статистиката на кжцитѣ въ горѣизброенитѣ петъ кази: ¹⁾.

¹⁾ Щомъ съберемъ точни свѣдѣния и за другитѣ кази, ще ги съобщимъ допълнително на читателитѣ си.

Кратовска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на къ- щитѣ по вѣра		Брой на къщитѣ по домашенъ езикъ			Брой на право- славн. кжци по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Ци- гански	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
1	гр. Кратово. . . .	500	300	480	300	20	255	45
2	с. Желѣзница. . .	—	33	—	33	—	33	—
3	„ Жива-лѣво . . .	—	20	—	20	—	20	—
4	„ Талашманци . .	—	31	—	31	—	31	—
5	„ Крилатица . . .	—	52	—	52	—	52	—
6	„ Опила	—	144	—	144	—	144	—
7	„ Одрено	—	48	—	48	—	48	—
8	„ Каваклия. . . .	—	40	—	40	—	40	—
9	„ Иванковци . . .	—	10	—	10	—	10	—
10	„ Търновацъ . . .	—	75	—	75	—	75	—
11	„ Страцинъ	—	126	—	126	—	126	—
12	„ Опендѣкъ	—	27	—	27	—	27	—
13	„ Димонци	—	21	—	21	—	21	—
14	„ Куклица	—	65	—	65	—	65	—
15	„ Кетеново	—	25	—	25	—	25	—
16	„ Вакъвъ.	—	20	—	20	—	20	—
17	„ Шопско-Рудари	—	100	—	100	—	100	—
18	„ Коню.	—	28	—	28	—	28	—
19	„ Татомиръ. . . .	—	22	—	22	—	22	—
20	„ Барбарево . . .	—	108	—	108	—	108	—
21	„ Строиманци . .	—	23	—	23	—	23	—
22	„ Горно-Гюганци.	—	16	—	16	—	16	—
23	„ Долно-Гюганци.	—	40	—	40	—	40	—
24	„ Орелъ	17	14	17	14	—	14	—
25	„ Стисовци	100	—	?	—	—	—	—
26	„ Горни-Стуболъ.	—	26	—	26	—	26	—
27	„ Долни-Стуболъ.	—	20	—	20	—	20	—
28	„ Плешанци	—	35	—	35	—	35	—
29	„ Проби-Щинъ . .	—	29	—	29	—	29	—
30	„ Кундино	—	17	—	17	—	17	—
31	„ Гризилевци . . .	—	13	—	13	—	13	—
32	„ Приковци	—	16	—	16	—	16	—
33	„ Тара-лѣво	—	30	—	30	—	30	—
34	„ Филиповци . . .	—	34	—	34	—	34	—
35	„ Сакулица.	—	43	—	43	—	43	—
36	„ Тополовникъ . .	—	28	—	28	—	28	—
37	„ Шлегово	—	76	—	76	—	76	—
38	„ Моричино	—	29	—	29	—	29	—
39	„ Добрево	—	41	—	41	—	41	—
40	„ Древено	—	40	—	40	—	40	—
41	„ Колница	—	34	—	34	—	34	—
42	„ Неокъзи	—	10	—	10	—	10	—

Кратовска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на къ- щитѣ по вѣра		Брой на къщитѣ по домашенъ езикъ			Брой на право- славн. кльци по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турци	Бъл- гарски	Ци- гански	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
43	с. Бучица	—	14	—	14	—	14	—
44	„ Стърмошъ . . .	—	34	—	34	—	34	—
45	„ Петършино. . .	—	19	—	19	—	19	—
46	„ Дренъкъ	20	15	20	15	—	15	—
47	„ Алобица	—	6	—	6	—	6	—
48	„ Трипотанци . .	—	19	—	19	—	19	—
49	„ Драчъ	—	2	—	2	—	2	—
50	„ Ратавици. . . .	—	18	—	18	—	18	—
51	„ Бунешъ	—	36	—	36	—	36	—
52	„ Райчани	—	10	—	10	—	10	—
53	„ Ратковица . . .	—	6	—	6	—	6	—
54	„ Шалковица . . .	—	43	—	43	—	—	43
55	„ Зелени-градъ .	—	20	—	20	—	20	—
56	„ Самари	—	7	—	7	—	7	—
57	„ Ямица	—	25	—	25	—	25	—
58	„ Злетово	40	104	40	104	—	84	20
59	„ Турско-Рудари.	80	—	80	—	—	—	—
60	„ Лесново	—	88	—	88	—	88	—
61	„ Койково	—	19	—	19	—	19	—
62	„ Близанци	—	5	—	5	—	5	—
63	„ Луково	—	13	—	13	—	13	—
64	„ Емирица	—	9	—	9	—	9	—
65	„ Кнежево	—	28	—	28	—	28	—
66	„ Кавракъ	—	18	—	18	—	18	—
67	„ Нежилово	—	30	—	30	—	30	—
68	„ Мушково	—	50	—	50	—	50	—
69	„ Куново	—	10	—	10	—	10	—
70	„ Горно-Кратово .	—	40	—	40	—	40	—
71	„ Върбица	—	8	—	8	—	8	—
72	„ Крива-Ябълка .	—	2	—	2	—	2	—
73	„ Млаки	—	5	—	5	—	5	—
Всичко въ казата		757	2612	637	2612	20	2504	108

Паланска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветѣ и селата	Брой на къ- щитѣ по вѣра		Брой на къщитѣ по домашенъ езикъ			Брой на право- славн. къщи по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Влашки	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
1	г. Крив.-Паланка	465	251	1400	250	1	245	6
2	с. Станча. . .	—	30	—	27	?	27	3
3	„ Гулинци . .	—	17	—	17	—	17	—
4	„ Отощица . .	—	96	—	92	4	96	—
5	„ Ранковци . .	—	130	—	130	—	124	3) 3
6	„ Радибушъ . .	—	114	—	114	—	114	—
7	„ Милутинци . .	—	54	—	54	—	54	—
8	„ Любинци . .	—	10	—	10	—	10	—
9	„ Петърлица . .	20	250	—	250	2) 20	250	—
10	„ Гиновци . . .	—	55	—	55	—	55	—
11	„ Криви-каменъ	—	23	—	23	—	23	—
12	„ Бащево . . .	—	32	—	32	—	32	—
13	„ Дълбочица . .	—	68	—	68	—	68	—
14	„ Габеръ . . .	—	90	—	90	—	90	—
15	„ Градецъ . . .	—	150	—	150	—	150	—
16	„ Бѣливецъ . .	—	14	—	14	—	14	—
17	„ Огутъ . . .	—	127	—	127	—	127	—
18	„ Подържи-конъ	—	115	—	115	—	115	—
19	„ Метежево . .	—	50	—	50	—	50	—
20	„ Лукъе . . .	—	120	—	120	—	120	—
21	„ Кърстовъ-долъ	—	35	—	35	—	35	—
22	„ Г.-Църцория .	—	70	—	70	—	70	—
23	„ М.-Църцория	—	50	—	50	—	50	—
24	„ Осиче . . .	—	50	—	50	—	50	—
25	„ Добровница . .	—	50	—	50	—	50	—
26	„ Дренъ . . .	—	16	—	16	—	16	—
27	„ Киселица . .	—	40	—	40	—	40	—
28	„ Търново . . .	—	110	—	110	—	110	—
29	„ Жедилово . .	—	100	—	100	—	100	—
30	„ Уземъ (?) . . .	—	40	—	40	—	40	—
31	„ Костуръ . . .	—	17	—	17	—	17	—
32	„ Къркля . . .	—	70	—	70	—	70	—
33	„ Кошари . . .	—	3	—	3	—	3	—
34	„ Варовица . .	—	10	—	10	—	10	—
35	„ Бъсъ . . .	—	9	—	9	—	9	—
36	„ Станци . . .	—	50	—	50	—	50	—
37	„ Дурачка-ръка	—	70	—	70	—	70	—
38	„ Дрѣнъкъ . .	—	20	—	20	—	20	—

1) Вѣроятно има още 65 къщи цигани.

2) Тия 20 къщи сж вѣроятно цигани.

3) По всѣка вѣроятностъ има още 3 къщи патриархисти.

Паланска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на кж- цитѣ по вѣра		Брой на кжцитѣ по домашень езикъ			Брой на право- славн. кжци по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Влашки	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
39	с. Мартиница .	—	30	—	30	—	30	—
40	„ Конопница .	—	158	—	158	—	158	—
41	„ Мечковъ-чифл.	—	10	—	10	—	10	—
42	„ Борово. . .	—	20	—	20	—	20	—
43	„ Ново-село .	—	12	—	12	—	12	—
44	„ Мождивекъ .	—	90	—	90	—	90	—
45	„ Тъменци . .	—	25	—	23	2	25	—
46	„ Псача . . .	—	143	—	143	—	143	—
47	„ Вържи-грънци	—	25	—	25	—	25	—
	Всичко въ казата	485	3119	400	3109	6	3104	¹⁾ 12

Пехчевска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на кжци- тѣ по вѣра		Брой на кжцитѣ по домашень езикъ			Брой на право- славн. кжци по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Цигани	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
1	гр. Пехчево. .	790	110	—	890	10	110	—
2	с. Берово . .	116	360	?	417	6	260	100
3	„ Будинарци. .	—	110	—	110	—	110	—
4	„ Владимирово .	—	250	—	250	—	250	—
5	„ Мачово . . .	—	42	—	42	—	42	—
6	„ Митрошинци.	—	168	—	168	—	168	—
7	„ Негрево . . .	—	40	—	40	—	40	—
8	„ Ратово . . .	20	80	—	80	20	40	40
9	„ Робово . . .	—	110	—	110	—	110	—
10	„ Русиново . .	1	230	—	230	1	230	—
11	„ Смоймирово .	—	80	—	80	—	80	—
12	„ Спиково . . .	—	14	—	14	—	14	—
13	„ Умлено . . .	—	65	—	65	—	65	—
14	„ Чифликъ . . .	—	51	—	51	—	51	—
15	„ Калиманци .	85	25	—	110	—	25	—
16	„ Луковица . .	—	18	—	18	—	18	—
17	„ Тодоровца .	—	15	—	15	—	15	—
18	„ Цѣра	—	130	—	130	—	130	—
19	„ Селникъ . . .	—	15	—	15	—	15	—

¹⁾ По всѣка вѣрность има още 3 кжци патриархисти.

Пехчевска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на кжци- тъ по възра		Брой на кжцитъ по домашень езикъ			Брой на право- славн. кжци по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Ци- гански	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
20	с. Драмча	—	60	—	60	—	60	—
21	" Митрашъ . .	чифликъ съ 15 празни кжци						
22	" Главовица . .	—	22	—	22	—	22	—
23	" Мециница . .	—	60	—	60	—	60	—
24	" Косевница . .	—	25	—	25	—	25	—
25	" Каменица . .	—	50	—	50	—	50	—
26	" Лещница . .	—	42	—	42	—	42	—
27	" Габрово . . .	81	—	—	80	1	—	—
28	" Вирче . . .	40	20	—	60	—	20	—
29	" Стамиръ . . .	20	3	—	23	—	3	—
30	" Царево . . .	200	70	85	170	15	70	—
31	" Разловца . .	—	112	—	112	—	112	—
32	" Гърлено . . .	—	64	—	64	—	64	—
33	" Градъ . . .	112	4	—	116	—	4	—
34	" Звигоръ . . .	70	—	—	67	3	—	—
35	" Дулица . . .	—	60	—	60	—	60	—
36	" Тробоживица	60	45	—	98	(?) 8	45	—
37	" Киселица . .	—	18	—	18	—	18	—
38	" Истевникъ . .	50	88	—	138	—	88	—
39	" Панчерево . .	—	95	—	95	—	95	—
40	" Гаврилъ . . .	—	4	—	4	—	4	—
41	" Вратиславца .	—	18	—	18	—	18	—
42	" Въртенъ . . .	—	12	—	12	—	12	—
43	" Костиндолъ .	—	19	—	19	—	19	—
44	" Илиево . . .	—	25	—	25	—	25	—
45	" Цървникъ . .	320	—	—	310	10	—	—
46	" Очипаля . . .	—	14	—	14	—	14	—
Всичко въ казата		1965	2843	85	4597	74	2703	140

Кочанска каза.

Брой по редъ	Имена на градоветъ и селата	Брой на къщитѣ по вѣра		Брой на къщитѣ по домашень езикъ				Брой на православи. къщи по дух. вѣдомство	
		Муха-медани	Православни	Турски	Бъл-гарски	Влашки	Ци-гански	Екзар-хисти	Па-триар-хисти
1	гр. Кочани . . .	550	441	505	400	21	¹⁾ 60	426	15
2	с. Оризари . . .	83	126	62	121	—	²⁾ 25	126	—
3	„ Истибания . .	160	20	150	20	—	10	20	—
4	„ Якимово . . .	10	30	10	30	—	—	30	—
5	„ Драгобраща .	—	56	—	56	—	—	56	—
6	„ Бигла	—	80	—	80	—	—	80	—
7	„ Пекляни . . .	45	35	45	35	—	—	35	—
8	„ Лжки	—	85	—	85	—	—	85	—
9	„ Блатецъ . . .	710	138	700	135	3	10	138	—
10	„ Липецъ . . .	53	40	50	40	—	3	40	—
11	„ Градецъ . . .	120	—	120	—	—	—	—	—
12	„ Кършла . . .	—	14	—	14	—	—	14	—
13	„ Винаца . . .	90	120	60	120	—	30	120	—
14	„ Лѣски	—	30	—	30	—	—	30	—
15	„ Зърновци . .	230	93	200	93	—	30	93	—
16	„ Видовица . .	100	—	100	—	—	—	—	—
17	„ Мородвисъ .	44	12	40	12	—	4	12	—
18	„ Перанци . .	75	6	75	3	3	—	6	—
19	„ Припечани .	—	40	—	40	—	—	40	—
20	„ Буковецъ . .	15	—	³⁾ 10	—	—	—	—	—
21	„ Кучичино . .	—	45	—	45	—	—	45	—
22	„ Бурилчово .	—	12	—	7	—	5	12	—
23	„ Паджаджикъ.	—	30	—	30	—	—	30	—
24	„ Чашиновци .	—	35	—	35	—	—	35	—
25	„ Облѣшово . .	35	25	35	25	—	—	25	—
26	„ Долн. Позлакъ	22	10	20	10	—	2	10	—
27	„ Горни „	—	30	—	30	—	—	30	—
28	„ Мойнци . . .	—	18	—	(?) 10	—	—	18	—
29	„ Гърдовци . .	30	60	25	60	—	5	60	—
30	„ Прибачево .	—	18	—	18	—	—	18	—
31	„ Траканъе . .	—	81	—	80	1	—	81	—
32	„ Баня	40	6	40	—	6	—	6	—
33	„ Спангево . .	—	106	—	100	6	—	106	—
34	„ Секулярци . .	—	104	—	97	7	—	104	—
35	„ Върбица . .	—	19	—	10	9	—	19	—
36	„ Жегиянци . .	1	20	—	20	—	1	20	—
37	„ Лѣнопелци .	—	28	—	20	8	—	28	—
38	„ Пантелеѣ . .	—	34	—	30	4	—	34	—

¹⁾ Останжалитѣ 5 къщи сж арнаутски.²⁾ Има още 1 къща арнаутска.³⁾ Останжалитѣ 5 къщи сж черкезки.

Кочанска каза.

Брой по редъ	Имена на гра- доветъ и селата	Брой на кж- щитъ по вѣра		Брой на кжщитъ по домашенъ езикъ				Брой на право- славн. кжщи по дух. ведомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Влашки	Ци- гански	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
39	с. Нивичани . .	—	65	—	60	5	—	18	47
40	„ Бѣли	—	55	—	55	—	—	—	55
41	„ Лѣшки	—	20	—	20	—	—	—	20
42	„ Цървена Нива	—	10	—	10	—	—	—	10
43	„ Падшаджикъ	—	15	—	15	—	—	—	15
44	„ Ораховица . .	—	4	—	4	—	—	4	—
45	„ Чурилякъ . .	—	14	—	14	—	—	14	—
46	„ Остремникъ .	—	25	—	25	—	—	25	—
47	„ Градче	—	25	—	25	—	—	25	—
48	„ Полаки	—	66	—	66	—	—	66	—
49	„ Вранинци . .	—	25	—	25	—	—	25	—
50	„ Рѣчани	—	18	—	18	—	—	18	—
51	„ Костиндолъ .	—	35	—	35	—	—	35	—
52	„ Ново-село . .	—	20	—	20	—	—	20	—
53	„ Небојани . . .	—	20	—	20	—	—	20	—
54	„ Дългидѣлъ . .	—	9	—	9	—	—	9	—
55	„ Мишино	—	5	—	5	—	—	5	—
56	„ Чиперникъ . .	—	2	—	2	—	—	2	—
57	„ Прѣсѣка . . .	—	160	—	160	—	—	160	—
58	„ Безиково . . .	—	60	—	60	—	—	60	—
59	„ Саса	—	80	—	80	—	—	80	—
60	„ Търсино . . .	102	20	100	20	—	2	20	—
61	„ Свираново . .	—	4	—	4	—	—	4	—
62	„ Припуръ . . .	—	8	—	8	—	—	8	—
Всичко въ казата		2515	2812	2347	2701	73	1187	2650	162

1) И още 6 кжщи арнаутски и 5 черкезки.

Тетовска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на кж- щитъ по вѣра		Брой на кжщитъ по домашень езикъ				Брой на прав. кжщи по дух вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Арна- утски	Ци- гански	Екзар- хисти	Патри- архисти
1	гр. Тетово . . .	2000	1000	1800	1000	—	200	850	150
2	с. Лахце	—	15	—	15	—	—	15	—
3	" Гермо	30	—	—	—	30	—	—	—
4	" Порой	80	—	—	—	80	—	—	—
5	" Дженчища . .	70	11	—	11	70	—	11	—
6	" Едоарци . . .	—	12	—	12	—	—	12	—
7	" Сетоле	—	50	—	50	—	—	50	—
8	" Отунье	—	30	—	30	—	—	30	—
9	" Непрощено . .	20	80	—	80	20	—	80	—
10	" Варвара . . .	—	32	—	32	—	—	32	—
11	" Лѣшокъ	—	75	—	75	—	—	75	—
12	" Брѣзно	—	70	—	70	—	—	16	54
13	" Слатино	50	10	—	10	50	—	10	—
14	" Теарци	120	80	120	80	—	—	80	—
15	" Отушница . . .	—	30	—	30	—	—	30	—
16	" Пършовци . .	30	—	—	—	30	—	—	—
17	" Елошникъ . . .	—	60	—	60	—	—	60	—
18	" Глоги	—	30	—	30	—	—	—	30
19	" Доброще . . .	35	32	—	32	35	—	32	—
20	" Одри	20	30	—	30	20	—	?	?
21	" Първце	13	—	—	—	13	—	—	—
22	" Бѣловище . . .	—	75	—	75	—	—	—	75
23	" Вратница . . .	—	100	—	100	—	—	—	100
24	" Старо-село . .	—	30	—	30	—	—	—	30
25	" Ораше	35	—	—	—	35	—	—	—
26	" Рогачево	—	40	—	40	—	—	—	40
27	" Яжинци	40	3	—	3	40	—	—	3
28	" Дълбочица . .	70	—	—	—	70	—	—	—
29	" Стража	16	—	—	—	6	—	—	—
30	" Котлино	30	—	—	—	30	—	—	—
31	" Иване	15	—	—	—	15	—	—	—
32	" Горанци	30	10	—	10	30	—	?	?
33	" Кървеникъ . .	30	—	—	—	30	—	—	—
34	" Съчища	35	—	—	—	35	—	—	—
35	" Рѣжанци	15	—	—	—	15	—	—	—
36	" Нераще	85	—	—	—	85	—	—	—
37	" Егуновце	—	15	—	15	—	—	15	—
38	" Подорѣче . . .	—	20	—	20	—	—	20	—
39	" Янчища	—	20	—	20	—	—	20	—
40	" Прѣлюбища . .	—	16	—	16	—	—	16	—
41	" Шемшово	28	8	—	8	28	—	8	—
42	" Жилче	—	35	—	35	—	—	35	—

Тетовска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на кж- щитъ по вѣра		Брой на кжщитъ по домашень езикъ				Брой на право- слав. кжщи по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Арна- утски	Ци- гански	Екзар- хисти	Патри- архисти
43	с. Ратай	4	15	—	15	4	—	15	—
44	„ Озормище . .	5	12	—	12	5	—	12	—
45	„ Полатица . .	—	2	—	2	—	—	2	—
46	„ Саракинци . .	—	30	—	30	—	—	—	30
47	„ Радуше	60	—	—	—	60	—	—	—
48	„ Раотинци . . .	—	50	—	50	—	—	50	—
49	„ Копаница . . .	13	16	—	16	13	—	16	—
50	„ Туденце	—	40	—	40	—	—	40	—
51	„ Сиричино . . .	—	45	—	45	—	—	—	45
52	„ Цѣрово	26	—	—	—	26	—	—	—
53	„ Ласкарце . . .	50	—	—	—	50	—	—	—
54	„ Паничари . . .	30	—	—	—	30	—	—	—
55	„ Раовичъ	20	—	—	—	20	—	—	—
56	„ Н.-с. Дерентъ .	30	—	—	—	30	—	—	—
57	„ Мѣрово	30	—	—	—	30	—	—	—
58	„ Рогле	25	—	—	—	25	—	—	—
59	„ Копачинъ долъ .	30	—	—	—	30	—	—	—
60	„ Трѣбушъ	25	11	—	36	—	—	11	—
61	„ Чиflikъ	35	—	—	—	35	—	—	—
62	„ Лърце	25	—	—	—	25	—	—	—
63	„ Добърце	50	—	—	—	50	—	—	—
64	„ Угумшинъ . . .	60	—	—	—	60	—	—	—
65	„ Желино	90	—	—	—	90	—	—	—
66	„ Стримница . . .	45	—	—	—	45	—	—	—
67	„ Дол. Лъшница .	27	7	—	7	23	4	7	—
68	„ Горна „	35	—	—	—	35	—	—	—
69	„ Челопеки . . .	190	70	—	70	190	—	70	—
70	„ Мелетино . . .	25	28	—	28	25	—	28	—
71	„ Блаце	—	60	—	60	—	—	60	—
72	„ Техново	27	24	—	24	27	—	24	—
73	„ Лукувица . . .	18	15	—	15	18	—	15	—
74	„ Саларево . . .	60	—	—	—	60	—	—	—
75	„ Къркорница . .	50	—	—	—	50	—	—	—
76	„ Корита	30	—	—	—	30	—	—	—
77	„ Стенче	—	90	—	90	—	—	90	—
78	„ Вълковие . . .	—	85	—	85	—	—	85	—
79	„ Чеграни	90	—	—	—	90	—	—	—
80	„ Форино	50	3	—	3	50	—	3	—
81	„ Жаровяни . . .	—	8	—	8	—	—	8	—
82	„ Радиовци . . .	—	20	—	20	—	—	20	—
83	„ Гор. Седларци .	15	—	—	—	15	—	—	—
84	„ Долно „	—	5	—	5	—	—	5	—

Тетовска каза.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на кж- щитъ по вѣра		Брой на кжщитъ по домашень езикъ				Брой на прав. кжщи по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Ариа утеки	Ци- гаеми	Екз-р- хисти	Патри- архисти
85	с. Бървеница. .	—	15	—	15	—	—	15	—
86	" Оралише. . .	—	8	—	8	—	—	8	—
87	" Ломница. . .	30	—	—	—	30	—	—	—
88	" Гюргювяще .	50	—	—	—	50	—	—	—
89	" Горяни . . .	35	7	—	7	35	—	?	?
90	" Сѣнокосе . .	70	5	—	5	70	—	?	?
91	" Градецъ. . .	120	13	—	13	120	—	?	?
92	" Пирокъ . . .	120	—	—	—	120	—	—	—
93	" Богоне. . . .	110	—	—	—	110	—	—	—
94	" Еловяни . . .	160	—	—	160	—	—	—	—
95	" Урвичъ. . . .	70	—	—	70	—	—	—	—
96	" Синичани . .	40	—	—	—	40	—	—	—
97	" Каменяни . .	120	—	—	—	120	—	—	—
98	" Новаки	25	5	—	5	25	—	5	—
99	" Дол. Палчица	30	30	—	30	30	—	30	—
100	" Горно "	30	—	—	—	30	—	—	—
101	" Гол. Рѣчница	70	—	—	—	70	—	—	—
102	" Малка "	55	—	—	—	55	—	—	—
103	" Лисецъ . . .	60	—	—	—	60	—	—	—
104	" Горие	40	—	—	—	40	—	—	—
105	" Шипковица .	100	—	—	—	100	—	—	—
106	" Родецъ	30	—	—	—	30	—	—	—
107	" Вешали . . .	80	—	—	—	80	—	—	—
108	" Бозовци . . .	60	—	—	—	60	—	—	—
109	" Селце	90	—	—	—	90	—	—	—
	Всичко въ казата (безъ Гостиварека нахия).	5762	2738	1920	2993	3383	204	2116	557

Тетовска каза, Гостиварска нахия.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на къщи- тъ по вѣра		Брой на къщитѣ по домашенъ езикъ				Брой на правос- лавни, кащи по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Правос- лавни	Турски	Бъл- гарски	Арна- утски	Ци- ган- ски	Екзар- хисти	Патри- архисти
1	гр. Гостиваръ . . .	705	45	670	41	1) 7	32	40	5
2	с. Неготино. . .	38	4	—	4	38	—	—	4
3	" Добри-долъ . . .	170	—	—	—	170	—	—	—
4	" Камица. . .	43	—	—	—	43	—	—	—
5	" Топлица. . .	22	—	—	—	22	—	—	—
6	" Пожарени. . .	20	98	—	98	20	—	48	50
7	" Галати . . .	—	45	—	45	—	—	—	45
8	" Врапчица . . .	335	42	300	42	30	5	42	—
9	" Зубовци . . .	—	94	—	94	—	—	—	94
10	" Ново-село. . .	—	10	—	10	—	—	10	—
11	" Враньовци. . .	38	—	—	38	—	—	—	—
12	" Дебреце. . .	98	36	73	36	25	—	—	36
13	" Здунѣ . . .	82	8	60	8	22	—	8	—
14	" Лъшница . . .	—	20	—	20	—	—	20	—
15	" Долно-Еловци . . .	25	51	—	51	25	—	51	—
16	" Горно " . . .	55	54	—	54	55	—	54	—
17	" Печково. . .	—	40	—	40	—	—	—	40
18	" Равенъ. . .	37	—	—	—	37	—	—	—
19	" Врутокъ. . .	57	58	—	58	54	3	58	—
20	" Рѣчани. . .	180	—	—	—	180	—	—	—
21	" Духъ. . .	48	129	—	—	177	—	20	109
22	" Оркюше . . .	18	2	—	—	20	—	—	2
23	" Маврово ²⁾ . . .	2	146	—	146	2	—	111	35
24	" Никифорово ²⁾ . . .	—	56	—	56	—	—	—	56
25	" Леуново ²⁾ . . .	10	110	—	110	10	—	98	12
26	" Цѣрово. . .	—	30	—	30	—	—	30	—
27	" Срѣдново. . .	—	40	—	40	—	—	—	40
28	" Таймица. . .	—	85	—	85	—	—	—	85
29	" Падалища. . .	40	—	—	—	40	—	—	—
30	" Кяфа. . .	18	—	—	—	18	—	—	—
31	" Желѣз.-Рѣчани . . .	—	70	—	70	—	—	70	—
32	" Страяни. . .	46	—	—	—	46	—	—	—
33	" Търново. . .	60	—	—	—	60	—	—	—
34	" Сърбиново. . .	80	—	—	—	80	—	—	—
35	" Куново. . .	—	36	—	36	—	—	36	—
36	" Лаковица. . .	100	—	—	—	100	—	—	—
37	" Гйоновци. . .	35	20	—	20	35	—	—	20
38	" Симница. . .	90	—	—	—	90	—	—	—
39	" Митренъ-Кръсти. . .	—	13	—	13	—	—	13	—
40	" Сушица. . .	—	20	—	20	—	—	20	—

1) Има още 4 къщи влашки.

2) Тия села влизать въ състава на Дебърската епархия.

Тетовска каза, Гостиварска нахия.

Брой по редъ	Имена на градо- ветъ и селата	Брой на кѣщи- тъ по вѣра		Брой на кѣщитѣ по домашень езикъ				Брой на право- славн. кѣщи по дух. вѣдомство	
		Муха- медани	Право- славни	Турски	Бъл- гарски	Арна- утски	Циган- ски	Екзар- хисти	Па- триар- хисти
41	с. Горна-Баница.	80	4	80	4	—	—	4	—
42	" Долна-Баница.	125	19	123	19	—	2	3	16
43	" Гол. Турчани .	30	5.	—	52	30	—	—	52
44	" Малко-Турчани	21	—	—	—	21	—	—	—
45	" Балинъ-долъ(?)	36	23	—	23	36	—	23	—
46	" Чайле	65	26	—	26	65	—	26	—
47	" Флорино.	136	3	—	3	136	—	3	—
48	" Чеграни.	240	—	—	—	238	2	—	—
49	" Корито	28	—	—	—	28	—	—	—
50	" Тумчевица . . .	—	38	—	38	—	—	—	38
51	" Н.-с. Папрандо	—	20	—	20	—	—	—	20
	Всичко въ Гости- варска нахия .	3151	1547	1306	1450	1960	44	788	759

Нека видимъ сега, какъ стои учебното дѣло въ Скопската епархия. За Прѣшовската каза не можаме си достави никакви данн за тамошнитѣ училища. Тѣй като тая каза е цѣла подъ патриаршията, разбира се, че тамъ не може да съществува никакво българско училище. Всички училища въ нея каза сж сръбски. Сръбски училища има и въ другитѣ кази на Скопската епархия, съ изключение на Щипската, която е чиста както отъ влиянието на патриаршията, така и отъ сръбски училища. Ето сега по кази градоветѣ и селата, въ които е имало прѣзъ 1895/96. учебна год. български училища. Числата въ скобитѣ означаватъ по редъ броя на училищата, учителитѣ и ученицитѣ въ основнитѣ училища.

1. Скопска каза: Скопье ¹⁾ (6, 17, 998), Драчево (2, 2, 46), Мирковци (1, 2, 30), Бразда (1, 1, 17), Глухово (1, 1, 14). Оризари (1, 1, 11), Любанци (1, 1, 30). Люботинъ (1, 1, 20), Черешово (1, 1, 21), Булачани (1, 1, 12), Ращакъ (1, 1, 15), Кожле (1, 1, 19), Блаце (1, 1, 13), Брѣвица (1, 1, 19), Лѣтевци (1, 1, 13), Сушица (1, 1, 13),

¹⁾ Въ Скопье има още 2 четворокласни училища съ 14 учителя и 263 ученика.

Ракотинци (1, 1, 13), Горно-Сълье (1, 1, 12), Говърлево (1, 1, 20). Всичко въ казата (безъ класнитѣ училища): 25, 37, 1336 (въ 1894|95. учебна година: 25, 35, 1302, а въ класнитѣ училища: 2, 12, 213).

2. Кумановска каза: Куманово ¹⁾ (3, 11, 389), Винци (1, 1, 22), Челопекъ (1, 1, 35), Орашецъ (1, 1, 19), Старо-Ногорицино (1, 1, 19), Градище (1, 1, 31), Павлешени (1, 1, 22), Четирце (1, 1, 16), Ячинци (1, 1, 17), Бѣляковци (1, 1, 13), Романовци (1, 1, 39), Малино (1, 1, 39), Соиотъ (1, 1, 22), Мургащъ (1, 1, 19), Кукушинье (1, 1, 20), Жегиняне (1, 1, 41), Манастиръ Карпински (1, 1, 18). Всичко въ казата (безъ класното училище): 19, 27, 781 (въ 1894|95. учебна година: 16, 17, 686, а въ класното училище 33 ученика).

3. Кратовска каза: Кратово ²⁾ (2, 7, 194), Злетово (1, 2, 47), Шлегово (1, 1, 35), Плешанци (1, 1, 20), Барбареве (1, 1, 19), Страцинъ (1, 1, 19), Добрево (1, 1, 17), Лесново (1, 1, 20), Опила (1, 1, 28), Бунешъ (1, 1, 6). Всичко въ казата (безъ класното училище): 11, 17, 420 (въ 1894|95. учебна година: 13, 17, 424, а въ класното училище 8 ученика).

4. Паланска каза: Криворѣчна-Паланка ³⁾ (2, 6, 143), Търново (1, 1, 15), Лукье (1, 1, 20), Голѣма-Църцория (1, 1, 8), Огутъ (1, 1, 30), Петърлица (1, 1, 31), Гиновци (1, 1, 21), Отошица (1, 1, 20), Ранковци (1, 1, 16), Радибушъ (1, 1, 34), Псача (1, 1, 10), Конопница (1, 1, 12), Градецъ (1, 1, 22). Всичко въ казата (безъ класното училище): 14, 18, 382 (въ 1894|95. учебна година: 12, 19, 407, а въ класното училище 15 ученика).

5. Кочанска каза: Кочани ⁴⁾ (1, 5, 173), Оризари (1, 2, 68), Драгобраща (1, 1, 34), Лжки (1, 1, 28), Блатецъ ⁵⁾ (1, 2, 115), Липецъ (1, 1, 51), Виница ⁶⁾ (1, 2, 80), Лѣски (1, 1, 13), Зърновци (1, 2, 53), Гърдовци (1, 1, 39), Траканье (1, 1, 52), Спанчево (1, 1, 17), Секулярци (1, 1, 9), Пантелей (1, 1, 19), Нивичани (1, 1, 9). Всичко въ казата (безъ класнитѣ училища): 15, 23, 760 (въ 1894|95. учебна година: 12, 19, 601, а въ двѣтѣ класни училища 2 учителя съ 28 ученика).

¹⁾ Въ Куманово има и 1 класно училище съ 30 ученика.

²⁾ Въ Кратово има и 1 класно училище съ 15 ученика.

³⁾ Въ Криворѣчна-Паланка има и 1 двукласно училище съ 21 ученикъ.

⁴⁾ Въ Кочани има и 1 двукласно училище съ 2 учителя и 22 ученика.

⁵⁾ Въ Блатецъ има и 1 класно училище съ 1 учителъ и 5 ученика.

⁶⁾ Въ Виница има и 1 класно училище съ 6 ученика.

6. Пехчевска (Малешевска) каза: Пехчево¹⁾ (2, 4, 117), Берово (1, 3, 202), Ратово (1, 1, 28), Русиново (1, 2, 52), Владимирово (1, 3, 148), Смоймирово (1, 1, 53), Чиѣликъ (1, 1, 40), Умлено (1, 1, 20), Негрево (1, 1, 29), Робово (1, 1, 23), Будинарци (1, 1, 47), Митрашинци (1, 1, 39), Разловца (1, 1, 16), Истевникъ (1, 1, 23), Папчерево (1, 1, 35), Царево-село (1, 2, 34). Всичко въ казата (безъ класното училище): 17, 25, 907 (въ 1894|95. учебна година: 15, 18, 628, а въ класното училище 11 ученика).

7. Щипска каза: Щипъ²⁾ (1, 7, 423), Щипско Ново-село³⁾ (1, 9, 315), Голѣмо-Балванъ (1, 1, 18), Доленци (1, 1, 17), Лѣсковина (1, 1, 20), Богословецъ (1, 1, 12), Мечкуевци (1, 1, 21), Нѣманица (1, 1, 14), Св. Николе (1, 3, 111). Всичко въ казата (безъ класнитѣ училища): 9, 25, 953 (въ 1894|95. учебна година: 9, 23, 927, а въ класнитѣ училища 112 ученика).

8. Тетовска каза (безъ Гостиварската нахия): Тетово⁴⁾ (3, 11, 554), Лѣшокъ (1, 1, 30), Сетеле (1, 1, 47), Теарци (1, 1, 42), Елошникъ (1, 1, 36), Раотинци (1, 1, 45), Челопекъ (1, 1, 42), Блаце (1, 1, 27), Степче (1, 1, 33), Вѣлковие (1, 1, 45). Всичко въ казата (безъ класното училище): 12, 20, 901 (въ 1894|95. учебна година: 12, 18, 846, а въ класното училище 11 ученика).

9. Гостиварска нахия: Гостиваръ (1, 2, 64), Куново (1, 1, 28), Желѣзно-Рѣчани (1, 1, 33), Цѣрово (1, 1, 24), Леуново (1, 2, 82), Маврово (1, 1, 52), Врутокъ (1, 1, 36), Долно-Еловци (1, 1, 49), Пожареци (1, 1, 16). Всичко въ нахията: 9, 11, 384 (въ 1894|95. учебна година: 7, 8, 309).

Ето сега пѣтъ какви училища сръбски, съ по колко учителя и ученика е имало прѣвъ сжщата 1895|96. учебна година въ Скопската епархия:

1. Скопска каза: Скопье⁵⁾ (3, 13, 179), Мирковци (1, 1, 11), Кучково (1, 1, 30), Баняни (1, 1, 30), Глухово (1, 1, 16), Побоже (1, 1, 19), Булочани (1, 1, 4), Чучеръ (1, 1, 16), Бродецъ (1, 1, 12), Кучевища (1, 1, 40), Ново-село (1, 1, 8). Всичко въ казата: 13, 23, 365.

2. Кумановска каза: Куманово (2, 5, 120), Старо-Нагоричино (1, 1, 25), Кукушинье (1, 1, 23), Клевовци (1, 1, 15), Табановци (1, 1, 20). Всичко въ казата: 6, 9, 203.

¹⁾ Въ Пехчево има и 1 класно училище съ 23 ученика.

²⁾ Въ Щипъ има и 1 трикласно училище съ 90 ученика.

³⁾ Въ Щ. Ново-село има и 1 двукласно училище съ 45 ученика.

⁴⁾ Въ Тетово има и 1 класно училище съ 7 ученика.

⁵⁾ Въ тия училища влизатъ винаги и класнитѣ училища, дѣто има такива.

3. Кратовска каза: Кратово (3, 4, 55), Злетово (1, 2, 15), Шалковица 1, 1, 11). Всичко въ казата: 5, 7, 81.

4. Паланска каза: Криворѣчна-Паланка (1, 1, 11).

5. Кочанска каза: Кочани (1, 3, 10), Бѣли (1, 1, 12). Всичко въ казата: 2, 4, 22.

6. Пехчевска каза: Берово (1, 4, 110), Ратово (1, 1, 19). Всичко въ казата: 2, 5, 129.

7. Тетовска каза (безъ Гостиварската нахия): Тетово (3, 5, 145), Брѣзно (1, 1, 30), Бѣловище (1, 1, 25), Вратница (1, 1, 20), Старо-село (1, 1, 10), Сиричино (1, 1, 17). Всичко въ казата: 8, 10, 247.

8. Гостиварска нахия: Гостиваръ (1, 1, 9), Галати (1, 1, 47), Зубовци (2, 2, 47), Духъ (1, 1, 29), Леуново (1, 1, 6), Никифорово (1, 2, 49), Маврово (1, 1, 32), Срѣдново (1, 1, 26). Всичко въ нахията: 9, 10, 235.

За Прѣшовската каза нѣмаме никакви свѣдѣния: като земемъ обаче прѣдъ видъ, че тая каза, която брои много мухемедани, има всичко около 2000 кѣщи православни, за които сърбитѣ не се грижѣтъ твърдѣ много, защото тамъ нѣматъ никакъвъ съперникъ по училищното дѣло, та не имъ трѣба да развиватъ особена пропаганда, може да заключимъ. безъ много да се лъжемъ, че тамъ училищата не ще бѣдѣтъ многобройни и въ добро положение. Такова заключение можемъ направити и отъ това обстоятелство, че въ голѣмата Рашко-призренска епархия, която е цѣла на тѣхно разположение, прѣзъ 1895/96. учебна година тѣ сѣ имали всичко 57 училища!

И така срещу 143 български училища съ 252 учителя и 7351 ученикъ сърбитѣ въ Скопската епархия (безъ Прѣшовската каза) иматъ всичко 46 училища съ 70 учителя и 1293 ученика! И всичкиятъ този „успѣхъ“ се дължи единствено на досегашната подкрѣпа отстрана на патриаршията и на голѣмитѣ суми на сръбския държавенъ бюджетъ. А че тия два фактора крѣпятъ сръбската пропаганда, става явно, като се вземъ по-отблизу въ обнародванитѣ отъ насъ данн. Въ кои мѣста има собствено сръбски училища? Да земемъ Кратовската каза. Ако погледнемъ статистиката на кѣшитѣ въ тая каза, ще видимъ, че въ нея има само въ три мѣста население, което макаръ и българско, останжло е поради извѣстни причини подъ вѣдомството на патриаршията; тѣ сѣ: Кратово (255 кѣщи екзархисти и 45 патриархисти), Шалковица (43 кѣщи само патриархисти) и Злетово (84 кѣщи екзархисти и 20 кѣщи патриархисти). И тъкмо само въ тия три мѣста на казата има сръбски училища. Отъ тѣзи мѣста Кратово и Злетово сѣ смѣ-

сени, и тамъ има наистина и български училища, и то съ много по-голъмо число ученици (въ Кратово 209 срещу 55, въ Злетово 57 срещу 15, точно съразмѣрно съ дѣленнето на кжщитѣ); а въ Шалковица, дѣто нѣма никакъ екзархисти, не съществува и българско училище. Сжщото е и съ Пехчевската каза, въ която има патриархисти само въ селата Берово и Ратово. И пакъ само въ тия села на казата има сръбски училища, и то заедно съ български училища, тѣй като въ обѣтѣ села има и екзархисти (въ Берово 202 ученика въ българското училище, 110 въ сръбското, въ Ратово 28 срещу 19). Че населението въ Берово и Ратово, което признава патриаршията, не е сръбско, ами е чисто българско, то е очевидно, щомъ погледне човѣкъ картата и види, дѣ лежатъ тѣзи двѣ села. Тѣ се намиратъ въ Малешевска планина, близу Мелникъ и съвсѣмъ далечъ отъ сръбско съседство, заобиколени все отъ българско население; и при все това, подъ давлението на самото турско правителство, можахъ да се отворятъ сръбски училища въ тия двѣ села. Всичкото околно население вѣстанъ изначало противъ вмѣкването на сърбизма, но правителството съ своитѣ крути мѣрки удуши това съпротивление, като изпозатори сума селяни, учители и попове и даже затвори българското училище въ Берово.¹⁾ Отъ послѣдното обстоятелство даже се възползува г. Свет. въ рецензията си върху долѣ цитуваната брошура, помѣстена въ Дело, год. III., септембар 1896, за да утвърди, че въ Берово огромното мнозинство било откъмъ сръбска страна, заради което и сърбитѣ имали тамъ въ 1893/4. учебна година 150 (?) ученика, докато „бугарашитѣ“ били толкова малко, че даже нѣмали училище. Ала щомъ въ 1895. год. се отвори изново българското училище, виждаме, че то веднага се е напълнило съ повече отъ 200 ученика.

Така е изобщо въ всѣка каза. Сръбски училища има само въ села, дѣто има население, което признава патриаршията. Нигдѣ нѣма сръбско училище тамъ, дѣто населението е подъ вѣдомството на екзархията. Но обратно има много села, дѣто населението цѣло е подъ вѣдомството на патриаршията и при всичко това не допуска отварянето на сръбско училище. Такива села сж напр. Градище и Довезенци въ Кумановска каза, Таймища, Дебреще, Печково, Голѣмо-Турчани въ Гостиварска нахия, и пр. А български училища има и въ такива села, дѣто екзархиститѣ сж по-малко, и дѣто при все това нѣма сръбско

¹⁾ Вж. Политиката на турското правителство сироти българитѣ въ Македония. Leipzig 1896. Стр. 23.

училище. Такъвъ е случаятъ съ Нивичани (Кочанска каза), Пожарени (Гостиварска нахия).

А че не е населението, което поддържа тия училища, ами сръбското правителство, то е явно отъ това, че има мѣста съ само нѣколко кѣщи патриархисти, дѣто се поддържа цѣло училище, често пѣти съ по нѣколко учителя, заради 5-10 дѣца. Така въ Кочани, дѣто има само 15 кѣщи патриархисти и всичко 10 ученика, има 1 училище съ 3 учителя! Единъ учителъ се пада значи на 3 дѣца и 5 кѣщи! Въ Кратово съ 45 кѣщи патриархисти има 3 училища съ 4 учителя за 55 ученика! Въ Злетово съ 20 кѣщи 1 училище съ 2 учителя за 15 ученика. А въ сѣщото Злетово, което има 84 кѣщи екзархисти, има 1 училище българско съ 2 учителя за 57 ученика, и въ Кратово съ 255 кѣщи екзархисти има тоже 3 български училища съ 7 учителя за 209 ученика! Очевидно е слѣдвателно, какъ се поддържатъ тѣзи училища и доколко тѣ биха съществували, ако се оставѣше да ги издържа самото мѣстно население. Ако сега за основаването и поддържанъето на тия нѣколко училища трѣба сръбското правителство да прѣдвижда годишно въ бюджета си 5-600.000 лева, можемъ лесно си прѣдстави, какви суми би трѣбало Сърбия да харчи, за да поддържа както трѣба тая безумна пропаганда не само въ тоя вилаетъ, ами да отиде и по на югъ, дѣто сѣрбитѣ ще ерещижатъ още по-силенъ отпоръ отъ страна на закрѣпнѣлата тамъ българска интелигенция. Но при всичко това, за да не оставимъ да се веѣва развала между населението и въ сѣверна Македония отъ сръбската пропаганда, трѣба да послѣдваме съвѣта, който даваше покойниятъ Д. Матовъ въ края на своята статия „Сръбско-българската етнографска прѣпирия прѣдъ науката“. Отъ тия негови думи ще завършимъ и ние: „Ето защо се иска отъ насъ още едно напѣванъе на силитѣ. Трѣба да се сложитъ сръбскитѣ сили и да се укрѣпи нашата народностъ въ сѣверна Македония. Щомъ се отблѣснатъ сега сѣрбитѣ, тѣ надали ще се опитатъ вече повторъ. Члѣдъ десетъ години материалнитѣ срѣдства, които сѣжатъ за подкупъ, ще се изтощитъ. Малкото Сръбско крадство не може много да туря на рискъ своитѣ бюджети и ще се откаже отъ агитация.“

Ив. А. Георговъ.

РЕЛИГИЯ НА ХУБАВОТО.¹⁾

РЪСКИНЪ.

(Етюдъ отъ Robert de la Sizeranne.)

Човѣкътъ, който върши тия работи, е прѣди всичко веселъ човѣкъ дори и въ нещастията си, симпатиченъ даже и въ тиранията си, благороденъ дори и въ омразата си. Видѣхме го въ екстаза, като нѣкоя личность на Анджелико,²⁾ въ ливадата прѣлѣстенъ отъ цвѣтата. Видѣхме го поборникъ, като нѣкой отъ херонти на Микель-Анджело, отблѣсващъ съ гигантскитѣ си мускули усилията на цѣлата тѣла. Да го видимъ сега въ покой, както стојтъ фигуритѣ на Холбайна — спокойни, да имъ прѣчетенъ всичкитѣ бръчки, даже и най-дребнитѣ, тѣй ясни — да можешъ прѣсмѣтихъ даже и най-крѣстосанитѣ отъ тѣхъ. Може-би, като го видимъ и въ частния му животъ, въ непосредственитѣ му отношения, ще намѣримъ, че и за него Данте би могълъ каза: „И ако свѣтътъ знаеше, какво сърце има той, слѣдъ многото си хвалби би го възхвалилъ още повече.“

Но свѣтътъ не го позна. Обезпокоени отъ тоя ентузиастъ, който се борѣше, набѣдихъ го за нетолерантенъ и горделивъ. Нарекохъ противурѣчие ревността му къмъ всички истини, които той вѣрваше, че изнамѣрва една слѣдъ друга, нарекохъ непостоянство — неговитѣ увлѣчения къмъ всички дѣла, тирания — неговата ревность, егоизъмъ — неговата щедрость. Ако искатъ нѣкога да бѣдѣтъ справедливи и разбрани, трѣба да нарекохъ всичко това само съ една дума, която изразява цѣлия Рѣскинъ, който е третата велика черта на неговата личность — прѣмость.

Да бѣдешъ *ἐγυθερος*, свободенъ или прѣмъ, казва той нѣкъдѣ, ще рече, като се научишъ да управлявашъ страститѣ си, осигуренъ веднажъ, че поведението ти е правилно,

¹⁾ Вж. Българ. Прѣгледъ, год. III., кн. XI., стр. 76.

²⁾ Беато Анджелико, знаменитъ калугеръ и вдъхновенъ художникъ отъ Тосканската школа въ началото на италианското възрождение.

настойчиво да вървишъ прѣзъ и противъ всичко, противъ убѣждения, противъ нещастия, противъ удоволствия. Да прѣзрешъ прѣдубѣжденияга на тълпата, заплашванията на противниците си и изкушенията на дявола — такъвъ е у всички велики народи смисълътъ на тия думи: да бждешъ свободенъ, и единичкитѣ условия за постигане на тази свобода сж показани въ единъ само стихъ на 119. псаломъ: „Върви свободенъ, защото слѣдвамъ твоитѣ наставления.“ Когато я употребѣше къмъ другитѣ, тази груба прѣмостъ го правѣше да изгубва всѣка мѣра и да забравя всѣка вѣжливостъ. Тѣй, на одного, който му казалъ, че неговитѣ произведения го много обрадвали, той отговаря: „Все ми е едно, дали сж ви обрадвали; не ви ли донесохъ нѣщо добро?“ На една дама, прѣдседателка на едно дружество за еманципация на жената, която му попросила участието, той отговаря на французки: „Всички сте съвършено безразборчиви по тоя въпросъ.“ На студентитѣ въ Глазго, които сж искали да го изберхъ ректоръ противъ Баусета и маркиза Бюта, но му искали прѣдварително да си изкаже свонѣ политически идеи, като сж желаели да знахъ поне, дали е съ Дизраели или Гладстона, той имъ отговаря: „Какво ви влиза въ работа, дали съмъ съ Дизраели или Гладстона? Вие сте студенти въ университета и нѣмате, какво да се занимавате повече съ политиката, отколкото съ ловъ на мишки. Ако сте прочели само нѣкога десетина мои реда и да ги разберете, ще знаете, че не се присъединявамъ нито къмъ Дизраели, нито къмъ Гладстона, освѣнъ къмъ старитѣ двама гуслари, и че ненавиждамъ всѣки либерализъмъ, както ненавиждамъ Велзевула, и че съмъ за Карлайля, единичкъ сега въ Англия, за Бога и за кралицата!“ Всичко каквито мисли, той го изказва, безъ да се грижи за ефекта, който произвежда, безъ да щади и самитѣ си послѣдватели. Твърдѣ характеристично по тоя поводъ е писмото му до едно прѣподобие, задлъжено да съгради черква въ Ричмондъ, което се обвърнжло къмъ него да го почете съ една молба.

Брантвудъ, Конистонъ Лавкаширъ, 19. май 1886.

Господине,

Правите ме да се сѣмъ, като сте се обвърнали къмъ мене, който съмъ тъкмо най-малко разположениятъ човѣкъ на свѣта, да ви даде нѣкой фартингъ. Първото нѣщо, което казвамъ на хората и дѣцата, що искатъ моитѣ свѣти, е: „Не правѣте дългове! Умрѣте отъ гладъ и идѣте на небето, но не заимайте. Опитайте се даже да просите, — не бихъ ви даже

осждилъ да откраднете, ако това се окаже дѣйствително необходимо. Но не купувайте нѣща, които не можете да платите!

И отъ всички видове длъжници най-лоши хора сж ония, които съграждатъ черква, безъ да могатъ я изплати; тѣ сж най-мръснитѣ безумци споредъ мене. Не можяхте ли да се молите задъ нѣкой плетъ или нѣкоя кола за пѣсѣкъ, въ нѣкоя вжгларница?

И отъ всички видове черкви, каквито правятъ тѣй глупешки, желѣзнитѣ черкви сж за мене най-осждителни.

И отъ всички вѣрващи секти, индуци, турци, поклонници на перата или обожаващи Мюмбо-Жюмбо, гредитѣ и огъня, които иматъ нужда отъ храмове, вашата, най-новата английска, евангелическа секта е за мене най-безсмислена, най-неприимлива и песносна! Всичко, що можете намѣри въ монтѣ книги, е свършено друга секта, която вашата именно сформира, прѣди да си дамъ труда да я изложж.

За всекога обаче и като ви изказахъ всичко туй, оставамъ вашъ покоренъ слуга

Ржскинъ.

Ето онакото на тази прѣмота, която ражда бодили, а не полезна и хранителна трѣва. Трѣба ли още да забѣлѣзвамъ, че учителтъ не щадѣше и себе си, както не щадѣше и другитѣ. Твърдѣ често той разказва въ *Praeterita* „за лудориятъ и глупоститѣ“ на своята младостъ, смѣе се на надутия си стилъ въ *Modern painters* и на това врѣме, когато, ако имаше да каже нѣкому, че кжщата му гори, намѣсто да му каже: „Господине, кжщата ви гори“, — ще каже: „Господине, жилището, въ което мислж сте прѣкарали най-хубавитѣ години отъ живота си, е разрушено отъ пламъцитѣ“. . . . Той немилостиво прѣпечатва погрѣшитѣ си текстове, като изказва явно заблужденията си.

Кога бѣ говорилъ за Гладстона безъ стѣснение, че го познава, безъ да го познаваше добръ, изфърли отъ послѣдващото издание жестокитѣ фрази, но остави празно мѣсто за споменъ на несправедливитѣ осждания, казваше той. Ржскинъ си знаеше напълно стойността и тази на литературното щеславие. Когато въ 1870 год. приятелитѣ му го карахж да пише на пруския кралъ, да отвърне германскитѣ топове отъ готическата катедрала на Франция, която наблюдава отгорѣ всичко, той се отказа, като нарече приятелитѣ си „пустославни приятели, които си въображаватъ, че единъ писателъ ще има нѣкакво-си влияние прѣдъ практичния господаръ на Германия“. При

все това той записа доста за фонда за спомагане на Парижъ заедно съ архиепископа Мавинга, Лебока и Хжкели. Най-сетнѣ единъ денъ, когато му се прѣстори, че критиката на изкуството не може сериозно да повдигне изкуството на една страна, нито дава впечатлѣние на друго нѣщо, освѣнъ на пълна порѣдственостъ; не помисли нито на минута, че ще отправижтъ собственото му признание противъ него самия, противъ трийсетѣхъ тома, въ които си е положилъ цѣлия животъ, и високо провъзгласи, що му се бѣ сторило да е открилъ: „Вие ме пращайте да търся материалъ, за да ви говоря по изкуството, и азъ ви послушахъ. Но главното, което трѣбаше да ви кажъ, е, че не трѣба да се говори за изкуството. Никои истински живописецъ никога не говори, нито е говорилъ нѣкога много за изкуството си. Най-великитѣ не говорятъ нищо. . . .“ Това е една отъ многочисленитѣ фрази въ книгитѣ му, които даватъ поводъ на хората да викатъ за противурѣчия и да смятатъ автора на *Stones of Venice* като единъ Бонги или Чамберленъ въ естетиката. И наистина си противурѣчи, защото е мислилъ различно въ разни епохи за едни и същи нѣща. И ние сме тъй всички, само че не се изказваме. Послѣ, ние не захващаме обикновено да печатаме още на 15 години, и рѣдки сж ония измежду насъ, които пишатъ още на 68 години съ всичката мощъ на духа. Ржскинъ прибързваше да каже онова, що мислѣше, безъ спиръ, а никога не е прѣставалъ да мисли. Той никога не е очаквалъ да се увѣри напълно въ истинността на идентъ си, за да ги напише, и по-късно никога не се е лишавалъ отъ правото, да пише и противъ тѣхъ, ако е виждалъ тѣхната несъстоятелностъ. Бредъ, дѣто е съглеждалъ заблѣщукванъето на нѣкоя нова искра, се е затичвалъ къмъ нея. Ако понѣкога се увлѣчение безрасждно много напредъ, той безъ никакъвъ срамъ се повръщаше назадъ, като имаше само едно нѣщо прѣдъ видъ: истината. Неговата еластичностъ би била завидна участъ на писателитѣ, ако тѣ притежаваха и неговата прѣмота. Всѣки отъ насъ си противумисли. Не можемъ го твърдѣ унизи, като кажемъ, че си билъ противурѣчелъ.

Но ето дѣ става неговата прѣмота благодѣтелна. Когато тя му отваря очитѣ връхъ мизерията, що заобикаля въздушитѣ кули на дилетантитѣ и естетицитѣ, и връхъ истинския дългъ, да излѣзе и ги подкрѣпи. Видѣхме вече тая страна на неговата прѣмота, що го наводждаше на укори: да видимъ и оная, що наводжда на умиление. Прѣзъ мартъ 1863, когато бѣше въ Алпитѣ, на *Mornex*, посрѣдъ спокойни и прѣлестни пейзажи, Ржскинъ се запитва и си дума, има ли право да

се наслаждава мирно отъ любовта си къмъ природата. Тъй пише той на единъ свой приятелъ:

„Самотията е извънредна и тишината, въ която живѣя, сега прилича на оная, кога се навлѣзе въ гхстата трѣва на нѣкое бойно поле, залѣно съ кръвъ: защото едва си дигнах главата, и викътъ на земята е въ ушитѣ ми. Азъ съмъ твърдѣ злѣ и безпокоенъ отъ желанието за почивка и щастливъ животъ, и чувствуванъето на тоя ужасенъ призивъ на човѣшката прѣстѣпностъ, на която трѣба да се противустои, и човѣшката мизерия, на която трѣба да се помага. . . .“

Тогава се оттегля отъ егоистическитѣ си съзерцания: сѣща се, че въ пейзажитѣ има и селяни, а не само пейзажисти. Не гледа повече Тжрнера, чете икономиститѣ и намѣрва ги безумни съ тѣхното бълнуване на всемирно задоволство, и повдига верѣдъ Манчестеръ ожесточена борба противъ теорията на „непротивенъе на злото“. Написва своята *Fors Clavigera*, ежемѣсечни писма, адресувани къмъ работницитѣ отъ всички класове, и тамъ развива социалнитѣ си доктрини. Но той не е отъ ония, които се задоволяватъ само съ говоренъе. Той се признаваше искрено, че се е лъгалъ, дѣто е давалъ съвѣти намѣсто примѣри. Тогава той основава и поддържа Saint-George Guild, дава къщи на мисъ Октавия Хилъ за дѣлото ѝ по устройството на работническитѣ помѣщения и поддържа навредъ всеко обществено прѣдприятие. Единъ денъ съглежда, че петтѣхъ милиона, оставени отъ баща му, сж изчезнали, прѣобърнати въ украшения изъ музеитѣ и на хлѣбъ изъ колибитѣ. Тогава зима своя Тжрперъ и херойски го фърля въ бездната на мизерията. Почитателитѣ му имахж случай да покажжтъ благородната си привързаностъ, като се залегнахж да му спасжтъ единъ или два шедѣвра отъ коработрошението. Ала не можахж да спасжтъ великолѣпния Наполеонъ на Мейсонъе, който красѣше стаята му и пропаднах заедно съ останилитѣ. При всичко това, додѣто не бѣ далъ всичко, не можеше да се успокои, че не е направилъ още достатъчно, не си е изкупилъ грѣховетѣ. Ужасната прѣмота, която у него се ползува съ пълна свобода, се простира до нечувана крайностъ. „Заелъ съмъ се да прѣобразувамъ свѣта, казва той на единъ отъ своитѣ приятели въ Оксфордъ, и разбира се, че трѣба да захванж отъ самъ себе си. Опитахъ дѣятелността на Св. Бенуа, по трѣбаше да бждж светецъ. Обаче азъ съмъ тука посрѣдъ турски килими и Тицианови картини и пия толкова чай — като изпивамъ втората си чаша — какъ могж низлѣзе до тамъ!“

Той трѣбаше да прѣнесе тази си блѣскава и проникателна послѣдвателност на наблюдението въ дълбочинитѣ на съвѣстѣта си и сърцето, тамъ, дѣто чувствата сж неизясними и неизразими, дѣто всѣка свѣтлина наранява и всѣка рана убива. Трѣбаше да я приспособи къмъ двѣ нѣща, които най-малко търпѣтъ анализъ: вѣрата и любовта. Първата си любовъ разчепква хладнокрѣвно съ извителна рѣзкостъ. „Чудж се, инше той съ тагата на влюбеиъ, какво същество бнхъ станжлъ, ако въ него врѣме любовта ми благоприятствуваше, а не би била противъ мене; ако се наслаждавахъ отъ радостѣта на една позволена любовъ и неизчислимото насърчение на нейната симпатия и обожание!“ на се обръща тогчасъ къмъ съдбата: „Такива нѣща не сж позволени на тоя свѣтъ. Способнитѣ за най-възвишени, идеални страсти сж всѣкога изфърляни отъ нея врѣхъ страшиитѣ вълни. Тия, които намѣрватъ въ нея тихо и спокойно пристанище, сж отъ други родъ...“ Вѣрата си той мислѣше, че си я запазилъ такава, каквато я бѣ черпилъ изъ псалмитѣ подъ черинитѣ на Herne Hill, даже такава, каквато я бѣ получилъ отъ поклонението на Херберта и Водуа. И всѣкога си спомняше много добръ, че е нарушилъ реда една недѣля, като липсва отъ службата въ обичнитѣ си планини. Тази побѣда на страстѣта надъ религиознитѣ длѣжности му бѣ оставила жестокъ споменъ. Двадѣсетъ години слѣдъ това той бѣ посмѣлъ да рисува въ недѣля. Послѣ отвръщението, което доби отъ ограниченостѣта на сектитѣ, които го бѣхж учили да обича, изгледа все по-точенъ и ясенъ на естетичната хубостъ въ католицизма, отъ който го бѣхж учили да се гижел; съмнѣнията, които науката сѣе по пхтя на всички ни, го бѣхж поставили въ оная неизвѣстностъ, която Мелокъ, неговъ послѣдвателъ, тѣй описва въ своята «Нова Република»: «Вѣрующъ ли съмъ? Не, защото съмъ скептикъ. Други пхтъ можахъ да се моля всѣка сутринъ и отивахъ на работата си спокоенъ и доволенъ, а сега не можъ вече да се моля. Вне ми отнехте мой Богъ и не знаж, кждѣ го дѣнжхте»... Той бѣше най-тежкиятъ моментъ на тия непрѣкъснати и неизразими мъчения, за които по странна случайностъ любовта му помогна да се вгледа по-ясно въ самъ себе си и да употребѣи своята прѣмота по начинъ, отъ който се най-много плашеше. Бѣше въ Оксфордъ. Младата жена, на която бѣ известна неговата привързаностъ и която минаваше за негова годеница, се умори. Тя бѣше много набожна, която набожностъ я бѣ врѣхлетѣла въ послѣднитѣ години на живота ѝ, и слѣдъ това не щѣше и да чуе за проектирания бракъ съ „невѣрника“. Той поиска

да я види. Умирайки тя му задава тоя въпросъ: „Не сте ли поне до толкова вѣрующъ, щото да можете ми каза, че обичате Бога повече отколкото менъ?“ Той се вгледва внимателно въ мислителния си хоризонтъ. Но като морякъ въ тъмнина, не вижда никаква спасителна искра да блъсне нито връхъ бръговетъ на презвитерианизма, който напущаше, нито връхъ тия на „католическото християнство“, ¹⁾ дѣто пристигна слѣдъ нѣколко години. Искрено, херойски отговори той: „Не!“ и вратата се затварятъ слѣдъ него.

Човѣкъ, що си донася самъ на себе си за всичкитъ си слабости, не смѣе да се порадва на своята работа и когато знае, че е добра. И това е скромность, ако не както я разбира свѣтското лицемѣрие, поне както той я разбира. За Ржекина дѣйствиелно:

„Скромността никакъ не се счита въ това, да се стѣмгѣвашъ въ собственитъ си способности или въ настойчивото поддържане на собственитъ убѣждения; но въ точното разбиране отношението на собственитъ способности спрямо ония на другитъ, да знаешъ точно и безъ прѣувеличение стойността си. Защото скромността е добродѣтель на модитъ и границитъ. Арнолфо е билъ скромень, когато казалъ, че може да съгради хубавъ съборъ на Флоренция. Сжщо и Дюреръ, когато напсалъ въ отговоръ на намѣрената погрѣшка въ работата му: „По-хубаво не може се направи“; защото ясно е виждалъ това, и да отговори другояче, би означавало недостатъкъ на смѣлостъ. Истинската скромность се възхищава отъ чуждитъ работи; тя е толкова наклонна да се възхищава отъ чуждитъ работи, щото не ѝ остава време да се оплаква отъ своитъ, и като познава сладкото чувство на задоволствието безъ срамъ и не за да се хареса на справедливостта си, а на другитъ, казва си простичката: „Че било отъ мене, отъ васъ, или отъ когото и да е, малко значи! Това е хубаво.“

Като е писалъ тия редове, Ржекинъ е мислилъ, че дълбае своята мисль, че е отразилъ самата си физиономия. Защото нѣмаше у него нѣщо по-евтино отъ възхищението, нито по-силно отъ насърчението. „Модернитъ живописци“ бѣхж почитателно посветени не на нѣкой князь, не на нѣкой великъ писателъ, а на „английскитъ пейзажисти отъ искрения имъ почитателъ“. „Ако сравните, казва твърдѣ добръ Collingwood, карнерата на Ржекина, като критикъ, съ тази на Жифоне и

¹⁾ Въ най-широкъ смисль. Очевидно е, че не се говори тука за римската католическа църква.

Жифорда, ще видите, че ако е грѣшилъ той нѣкъдѣ, то е било въ всегдашното му настрѣчаванье: никого не е обезкуражавалъ рѣзко.“ Ако случайно Ржскинъ се види принуденъ по съвѣсть да накастри нѣкого отъ художниците, когото уважава, той го накастри, но въ сѣщо врѣме му написва частно писмо, да му изкаже съболезнаването си и го увѣри, „че това нѣма да произведе никаква промѣна въ тѣхното приятелство“. Това му е прѣдизвикало слѣдния отговоръ на единъ отъ тия художници: „Драги Ржскинъ, щомъ като Ви срещнѣ, ще Ви набѣхтамъ чисто, като вѣрвамъ, че това нѣма да произведе никаква промѣна въ нашето приятелство.“

Увлѣкателността и наивността на неговото възхищение сѣ станали пословични. При всѣки новъ художникъ, когото изучава, при всѣко значително произведение, що разглежда, той прѣдписва на слушателитѣ си да иматъ прѣдъ видъ, че този художникъ е най-великиятъ, какъвто нѣкого е живѣлъ; това произведение е най-свършеното, безъ да има прѣдъ видъ самъ той, че е давалъ това мѣсто на стотина вече други отъ сѣщия родъ. По едно врѣме бѣше на мода у профанитѣ въ Оксфордъ, да питатъ ржскиниститѣ: „Кой е днесъ най-великиятъ художникъ? Вчера бѣше Карпачио“ Професорътъ се възхищаваше и отъ работитѣ на своитѣ ученици, приписвайки имъ хиляди въобразими достоинства; като се изразяваше напримѣръ, че билъ срещналъ една млада американка, която рисувала чудесно, тѣй хубаво, че слѣдъ като казва, че никоя жена не би могла тѣй да рисува, се изкушава даже и отъ мисълта, че никой не може да рисува тѣй хубаво, освѣнъ женитѣ. И въ сѣщия день открива двама млади италиянци, до тамъ проникнѣли вече въ духа на примитивното си изкуство, че „никога подобна ржка не се е докосвала до книгата слѣдъ Луини и Леонардо“ Този ентузиазъмъ е достигвалъ по нѣкого до комичность. Познато е прѣзрѣнието на учителя къмъ обикновеното образование, що даватъ въ народнитѣ училища, подантично, догматично, безъ никаква грижа за развитие на ржчната ловкость и естетичния вкусъ на работника. Единъ денъ зидарьтъ, който му правѣлъ една прибавка къмъ къщата въ Брантвудъ, останѣлъ безъ пари и му поискалъ прѣдплата. Ржскинъ му дава и послѣ му прѣдстави една разписка, за да я подпише. Страшно смущение и вълнение послѣдватъ тази постыжка тѣй проста, и работникътъ му казва най-сетнѣ на своя диалектъ: „Ah mun put ma mark!“ Не знаелъ да пише! Тогава Ржскинъ става, гужда двѣтѣ си ржцѣ врѣхъ очудения зидаръ и му казва: „Щастливъ се счи-

тамъ, че Ви познавамъ! Сега разбирамъ, защо сте добъръ работникъ!“

Споредъ нѣкои черти, нечувани, парадоксални, можехъ по-нѣкога да си въобразихъ че физиономията на учителя е маска и неговата оригиналностъ е само външностъ, задъ която се крие по примѣра на естетиците, личнитѣ му неприятели, които той силно и постоянно нападаше. Нищо подобно. Неговата прѣмота, като му вдъхвала най-абсолютни противурѣчия и странни жестокости, въ сжщото врѣме го прѣдпазвала отъ всѣкакво притворство. Никои не е живѣлъ по-буржуазно въ семейството си, повече като *gentleman farmer*, по-обичанъ и внимателенъ съсѣдъ, който е пазѣлъ всѣкога ледницата си студена и топлика си винаги топълъ, за да дава на селянитѣ ледъ и гроздье, когато имъ потрѣба, безъ да гуди нѣщо нито на дрехитѣ си, нито въ обноскитѣ си, нито въ къщата си, което би ги очудило. Никаква изисканостъ, естетичностъ нито въ мобилитѣ, нито въ архитектурата. Живѣеше посрѣдъ бащинитѣ си мобили отъ червено дърво. Когато захванъ предачницата на *Saint-George Guild*, не щѣше друго, освѣнъ да е здрава и удобна, за да служи добръ на запаята, и не ѝ турижъ никакви украшения. Собствената му къща въ Брантвудъ е проста, четвъртита, удобна, нашарена съ катерливи растения, безъ никакътъ стилъ. Нищо нѣма поставено не намѣсто, но и нищо особено не се фърля въ очи.

Тази засмѣйна простота и личната скромностъ сж очудвали всѣкога ония, що сж се запознавали съ него отблизу.

„Ще Ви кажж — пише *James Smetham* на единъ свой приятель слѣдъ едно посѣщение въ *Denmark Hill* прѣзъ 1858. год. — че той има голѣма къща съ едно помѣщение, единъ камериеръ, единъ лакей и единъ кочияшъ и голѣми сали съ хубави картини, най-вече отъ Тжрнера. Ваща му, хубавъ дженглеманъ съ гжета побѣлѣла коса, вѣжди бодро навѣсени, съ такава спокойна маниера се приближава наерѣща ви, съ ржцѣ въ джобовѣтѣ, и заведнажъ ви прѣдразполага, отговаряйки на Вашитѣ забѣлѣжки: „Да, Джоновитѣ произведения въ проза сж довольно добри.“ Майка му е стара, седемдесетинетгодишна дама, висока, кръвена, достойно и твърдѣ богато облѣчена, познава Шамуни много по-добрь отъ Камбервелъ, очевидно добра стара дама. Тя гълчи Джона и поддържа убѣжденията си, открито му противурѣчи, и той приема всичко това съ такова мило уважение и учтивостъ, щото да ти е драго да го гледашъ. — Бихъ желалъ да можъ да ви възпроизведжъ доброто си впечатлѣние отъ Джона и затова ще се помжжъ да

ви дамъ поне нѣкоя идея за неговата крайна миловидностъ и скромностъ. Дѣйствиелно, че и той се разпалва понѣкога, като прави нѣкоя забѣлѣжка или ви противурѣчи по само защото вѣрва, че на негова страна е истината, безъ никаква отсѣнка на догматизмъ или щеславие. Той е съвършено другъ отъ оня прѣдъ събраннето, прѣдъ смѣсената публика, и има нѣкаква си душевна умиленостъ въ полусрамежливи му погледъ; и кога ви налива наздравица, заедно съ „за ваше здравье“ слѣдва ви съ единъ погледъ, — погледъ почти насълзень...”

Но въ събранията, прѣдъ публиката той не очарува помалко слушателитѣ си съ този видъ личенъ магнетизмъ, който му привръзва толкова приятели измежду лондонскитѣ работници или коннстонскитѣ селяни. Да го послѣдимъ малко, кога се качва на катедрата въ Оксфордъ, прѣзъ 1870. год. напримѣръ. Много отрано салата се прѣпълва, всички кжтове се набѣхтватъ съ студенти, които бѣгатъ отъ другитѣ си курсове, за да слушатъ него. Изпопълнятъ и прозорци, и долани. Тукъ-тамъ дами, които понѣкога сж повече и отъ студентитѣ; американки, които минаватъ Атлантическия океанъ, за да видѣтъ тогова, когото Карлайлъ нарича безсмъртния Ржскинъ. Вратата оставатъ отворени, блокирани отъ тълпата, що прижда изъ отвънъ. Когато учителтъ се появи, цѣлиятъ Оксфордъ го акламира. Тѣзи, които не сж го виждали никога, се издигатъ на прѣсти и виждатъ единъ голѣмъ човѣкъ, бързъ, когото съпроважда цѣлъ кортежъ послѣдватели, като нѣкоя атински философъ. Коситѣ му дълги и гжсти, очитѣ свѣтлосини, промѣнливи, като морекитѣ вълни; устнитѣ тънки, пронични, по-подвижни отъ лѣка, що стрѣля; кръвенъ, съ дебели вѣжди. Цѣлата физиономия еднакво приспособена за ентузиазмъ и сарказмъ, за отражение на страститѣ, що подядатъ, и наблюдението, което умиротворява: фигура на борецъ и мечтателъ. Той поздравя излека и учтиво, размѣня нѣкои знакове съ приятелитѣ си, разпръснати изъ салата, нарежда цѣла сбирка разни дребулии наоколо си: минерали, пари, рисунки, фотографии, „диаграми“, както ги нарича той, да му служатъ за рѣчьта: послѣ си фърля дългата, черна, професорска дреха и като че ли цѣлата му университетска ортодоксия се смича съ нея. Явява се съ синъ рединготъ, съ широки, бѣли ржкави и яка а la Gladstone, дебела синя връзка, отличителниятъ му бѣлѣгъ; простъ накитъ, безъ прѣстени, нито висулки, но солидна, строга елегантностъ.

Той говори като нѣкоя старецъ, кога чете свещено писание. Чете пасажы, дѣйствиелно, грижливо написани. Той

размърва фразитѣ си, прѣтегля периодитѣ си, прѣсмѣта тѣло-движенията, промѣнява погледа си. Полека-лека се въодушевява. Въодушевението му достига онова въ оня денъ, когато го е писалъ. Забравя да гледа мъртвитѣ листове, що сж врѣхъ масата му, и оглежда оживенитѣ фигури на слушателитѣ. Съгласни ли сж тѣ съ него? Той не може да продължава, додѣто не знае това. Той ги пита, кара ги да си дигатъ ржцѣтъ въ знакъ на одобрение. Насърченъ, залавя сжщността на темата си, импровизува, спира се, показва диаграмитѣ си. Показва напримѣръ лъвска глава отъ единъ псевдокласически скулпторъ, на която противупоставя една тигрова глава, рисувана отъ Манлса въ зоологическата градина. При вида на контраста той захваща да се смѣе. Но това не му е достатъчно; трѣба да прѣдаде живописно идеята. Тогава учителътъ се увлича; изгубва съвършено смирения си видъ. Ако говори за птицитѣ, подражава тия, що фъркатъ, и ония, що се кокошинятъ. Ако обяснява, че гравюрата е изкуство на драсканьето, подражава котката, какъ дращи съ ноктитѣ си. Салата гърми съвършено по други причини; но чувствува, че той дѣйствиува подъ властѣта на идеята. Той не декламува, а излага само истината, която открилъ него моментъ; той не се показва, а доказва. Натрупва наблюденията, увеличава доказателствата. Ботаникъ, геологъ, тълкувателъ на священото писание, филологъ, всекакъвъ става, за да прокара тезата си. Въ това врѣме не обсжда, а само проповѣдва, и ония, що държатъ бѣлѣжки, не сварватъ да записватъ вече. Той изгубва плана си, но спечелва аудиторията. Цѣла серия, разнебитена, отъ мисли ясни и наивни, интриги и покорения. Нагонъ ли е? Наука ли е? Карба ли е? Гений ли е това? Не го знаатъ; но го слушатъ и радостни го слѣдватъ, ако и да ги трѣска постоянно изъ този пжтъ, що кривулича безпрѣстайно, и на всеѣки завой имъ показва нови долини, необятни хоризонти. Най-сетнѣ почувствуватъ, че сж пристигнали, изкачили сж се: изгледътъ се разширява все повече и повече и срѣдъ ржкоплѣсканье рѣчѣта, захванята врѣхъ микроскопически дребулии, свършва съ една всеобща идея. — Отъ затънтеното селце, скрито въ дѣното на долината, вашия водачъ ви извежда на високия рѣтъ и ви показва отъ тамъ свѣта. . . .

Но единъ денъ водачътъ се спрѣ при подножието на планинитѣ, врѣхъ които толкова пжти се бѣ качвалъ. И ето какъ изглежда сега старецътъ, на когото гласътъ не гърми вече прѣдъ публиката, въ брантвудското му прибѣжище, заобиколено съ скали и диви гори (brant-wood), на брѣга на Кони-

стонското езеро, дѣто се оттегли да живѣе слѣдъ смъртта на родителитѣ си, за да не смуцава нищо неговитѣ стѣпица: „Ржскинъ, пише имъ Thackeray Ritchie, ми се виждаше много по-малко живописенъ въ младинитѣ си, отколкото сега въ послѣднитѣ си дѣне. Може-би, че бѣлитѣ, кждрави коси му приличатъ повече отъ тъмнитѣ кждърци: но блѣстещитѣ му сиви очи сж останжли сжщитѣ, сжщо и тонътъ на приятни му гласъ съ лекото иностранно произношение на р-то, което ни се показва тѣй фамилиарно въ второто ни посѣщение на Конястонъ, дълго, дълго слѣдъ първото ни виждане. Като го видѣхъ слѣдъ петнайсетъ години, азъ бѣхъ смаянъ отъ хубавата промѣна въ него, отъ блѣстещи му видъ, здравината и подивѣлия изгледъ, който човѣкъ получава, кога живѣе посрѣдъ горитѣ, планинитѣ и чиститѣ вѣтрове . . . Нея вечеръ, първата, що прѣкарахме въ Брантвудъ, салитѣ бѣхъ освѣтени отъ полегатитѣ лъчи на заходъ-слънце, което се отражаваше въ езерото. Госпожа Севернъ (братовчедката на Ржскина) седнх на мѣстото си прѣдъ сребърния самоваръ, когато домовладиката, като обърнх гърба си къмъ прозореца, раздаваше закуситѣ, каквито могатъ си прѣдстави само ония, които сж му гостували нѣкога: хубавъ, пшениченъ хлѣбъ и млинчета, завъртѣни на кравай или полумѣсеци, пестърва отъ езерото и такива ягоди, каквито растятъ само по склоноветѣ на Брантвудъ. Само чай ли бѣше това или фантазия, сентименталниченъ, вдъхновение? И все като похрускахме и подрѣпвахме на дълги прѣсѣклици, ние си вдавахме ушитѣ на една пѣсенъ неоппсѣема, която прѣминаваше отъ тежкитѣ ноти, съ които захванх, къмъ най-сладкитѣ и очарувателни трептения... Какъ се спомватъ такива хубави хорати? Можете да си спомните стаята, дѣто сж ставали тѣ, формата на столоветѣ, но хоратитѣ струватъ крилье и изчезватъ. . . съдържанието бѣше таково, че фразитѣ трѣбахъ да бждатъ намѣстени, мили; чувствувахе се единъ критерий, приложимъ врѣхъ качествата на всѣка дребулия изъ живота, и този критерий съ извѣстно озлобѣнийце, грациозно, гостоприимно, духовито, той немилостиво захванх да го прилага къмъ едно нѣщо, къмъ тогова, къмъ оно-гова, къмъ нажититѣ, храната, книгитѣ“

Този великъ магьосникъ си има вече и легендитѣ. Разказватъ, че единъ денъ, като влѣзълъ въ единъ магазинъ на безцѣнности, познали го, извадили му напрѣдъ отъ всички видове безцѣнни камъни и го помолили да имъ разкрие потайноститѣ. Тогава на крака, посрѣдъ внимателнитѣ купувачи, авторътъ на Deucalion захваща да разправя. Говори съ зна-

нието на Валкиритѣ, що открадихъх Рейнското злато, и съ очаруването на ундинитѣ, що го пазѣхъх. Говори за секрета на рубина. който не е друго нищо освѣтъ персейска роза, цвѣтътъ на любовта, радостта и живота тука на земята; който занима шара си отъ цвѣтия, птъкитѣ на които сж служили за първообразъ на алабастра, отъ който Магдалина е поливала съ миро краката на Спасителя; и за секрета на сафира, който е символъ на любовта и радостта тамъ на небето, сжщиятъ камѣкъ, както и рубинътъ, но съ другъ шаръ: „врѣхъ краката му бѣхъ сафирови повязки“, казва писанието; и за секрета на бисера, който е смиреннито на свѣтлината, символъ на търпѣнието, съ цвѣтъ на гълъба, който е донесълъ новината за спаданъето на водитѣ. Маргаръ, сивъ, доленъ цвѣтъ, но сжпоцѣнъ, защото смиреността отваря вратата на рай, стѣнитѣ на който сж яписови, а портитѣ всѣка отъ по единъ маргаръ. Изброява имъ тъмнитѣ и бавни произхождения въ нѣдрата на земята или морето, послѣ се обръща къмъ свѣтскитѣ хубавици и имъ казва нѣщо подобно: „Разумно ли е да се привързваме къмъ тия камъни, да ги обичаме, да ги имаме за безцѣнни? Да, защото ги обичаме и ги имаме за безцѣнни заради тѣхъ самитѣ, а не заради насъ си. Да обожаваиъ единъ черъ камѣкъ, защото билъ пратенъ отъ небето, може-би не е твърдѣ разумно: а се приближава само до разума, който казва да се обожава самото небе. Не е съвсѣмъ безумие, да се мисли, че камънитѣ виждатъ, но е дѣйствиелно безумно, да се мисли, че очитѣ не виждатъ. Не е безумно до толкова, да се мисли, че въ дена, когато събержатъ безцѣнноститѣ, ще съзидатъ стѣнитѣ на палатитѣ врѣхъ тѣхъ, като врѣхъ краехгълни камъни; колкото е безумно да се вѣрва, че него денъ ще пропаднатъ всички живи души въ бездната, и никакъвъ неустрашимъ духъ не ще остане надъ развалинитѣ. Да, хубавици, обичайте драгоцѣнноститѣ и се грижете за тѣхъ, но обичайте повече душитъ си и се грижете повече за тоя денъ, кога учителятъ събере всичкитѣ си безцѣнности.“

Хубавитѣ клиентки на магазина стоѣтъ още захласнати отъ тия думи, каквито никой отъ тѣхнитѣ балерини не бѣ имъ говорилъ, и пророкътъ го нѣма вече тамъ. Той се отправя къмъ единъ grill room и продължава да говори; полка-лека присѣдстваващитѣ си оставятъ закускитѣ и го заобикалятъ любипитни, за да получатъ отъ оная духовна храна, що раздаваше той. — Тѣй, легендата не го оставя да поучава само въ синагогитѣ, но и на публичнитѣ мѣста посрѣдъ про-

сташкия животъ и неговитѣ груби нѣдра. Тя го измѣква ежщо тозчасъ навредъ, дѣто се нуждае душата на художника отъ подкрѣпа, ентузиазмътъ отъ възпламеняване. Една сутрина въ Лувръ двама усърдни негови читатели, безъ да го познаватъ лично, се изстаживатъ прѣдъ „Емаускиѣ поклонници“ и единътъ захваща да ги копира. Единъ старецъ се приближава, заговорва имъ, разправя имъ за Рембрантовата картина, обажда имъ, че и той самъ я копиралъ нѣкога-си, въодушевява се, като че ли се подмладява при спомена за великата епоха на изкуството, и ето че мълния блѣсва въ очитѣ му, и трѣпки побиватъ слушателитѣ му. . . , послѣ ги поканва на обѣдъ въ хотела си и едвамъ при разчупването на хлѣба тѣ узнаватъ, че учителътъ е прѣдъ тѣхъ: Ржскипъ! И навѣрно сж си казали на отиванье, както поклонницитѣ на старата картина, що наблюдавахъ прѣди два часа: „Не туптѣхъ ли ни сърпата, когато ни говорѣше и ни обясняваше светитѣ естетици?“

Разказватъ най-сетнѣ, че една нощъ Ржскинъ сънувалъ въ Римъ, че постъпилъ въ францискаския орденъ и се посветилъ на тая велика община, която той прослави въ една глава на своята Santa Croce. Малко слѣдъ съна, когато се качвалъ по стълбата на Пинчио, единъ старъ просякъ, седналъ на пътя му, го замолва за милостиня. Той му дава нѣщо и си трѣгва по пътя, когато просякътъ му улавя ржката да я цѣлува. Тогавъ Ржскинъ се навежда набърже и прѣгрѣща стареца. На другия денъ вижда у тѣхъ си тоя парцаланъ да го моли съ сълзи на очи да приеме една драгоценна останка, едно парче тъменъ платъ, останкло споредъ него отъ дрехитѣ на Св. Фрапписка. Не бѣше ли самиятъ светецъ, казва единъ биографъ, който се яви на послѣдвателя си въ изкуството, за да му изтълкува гласа на природата? Както и да е, Ржскинъ си спомня съна и тозчасъ отива на поклонение въ манастира на Асизския светецъ. Той и не можеше по-сполучливо да избере покровителя си, и ние не бихме му намѣрили по-вѣренъ първообразъ. Ржскинъ правѣше прѣкрасни чудеса, като него. Той сполучи, да бѣде изслушана философията му не отъ птичетата, а отъ свѣтскитѣ жени, което е, може-би, още по-мъчно. Той не отвѣждаше рози по снѣга; но вложи въ студениѣ думи на бритапцитѣ онова чудесно цвѣте на ентузиазма, което сега ни поразява у тѣхъ. Той не заповѣдваше на годишнитѣ врѣмена, но кога единъ денъ бѣ загатилъ на художницитѣ, да увѣковѣятъ разцвѣтѣлитѣ ябълки, всичкитѣ стѣни на Академията се покрихъ съ цвѣнжли ябълки. Разправятъ го тѣй малко, а и споменитѣ,

що е оставилъ у едни, че и възхитенитѣ усмивки, що е сѣлъ по устата на други, може-би сж породили толковато легенди. Но това не е обикновена участъ даже и на всички велики мъже, да се обвинватъ още при-живѣ въ грациозния вуалъ на легендитѣ. Мъглитѣ обикновено не се събиратъ освѣнѣ около най-високитѣ върхове.

Може-би, Конистонскиятъ връхъ да ни се покаже още по-високъ, кога врѣмето прибави къмъ дрезгавината на увлѣчението възвишената си и света тъма. Може-би тогава пѣтешественицитѣ, за които Ржскинъ направи венецианскитѣ камъни на хлѣбъ и на цвѣти — украшенията на Палада Атина, ще пожелахтъ да видѣхтъ мѣстото, дѣто е живѣлъ човѣкътъ, що е оживилъ толкова души: дѣто е горѣлъ огънѣтъ, що е запалилъ толкова пламъци. Тогава, може би, желѣзницитѣ, които той толкова е прѣслѣдвалъ, ще занасятъ тамъ отъ всичкитѣ краища на свѣта поклонниците на естетика. Пѣтнитѣ книги, които той толкова осмиване, ще отбѣлѣжатъ съ звѣздичка жилището на пророка въ Браптвудъ, и тази звѣзда по новата мода ще бѣде звѣздата, която ще заведе мъдрецитѣ и богатитѣ връхъ люлката на новата религия, дѣто сж отведени вече овчаритѣ. Може-би, най-сетнѣ, както всичко ни показва, че тържествуващата грозотия съ съдружницата си наука и нейната съюзница — политическата икономия, и иие — ще погледнемъ като легендарна личностъ тогава, който се бори самъ противъ цѣлия свѣтъ, — не за истината, която има своитѣ пророци, — не за правдата, която има своитѣ апостоли, — не за религията, която има своитѣ мъченици: но за онази отидентѣ, която нѣма никакъвъ защитникъ и надали ще види нѣкога подобна побѣда — за хубавото.

Прѣвелъ отъ френски: *Хр. Берберовъ.*

РЕЦЕНЗИИ И КНИГОПИСЪ.

G. Benger, Rumänien. ein Land der Zukunft (Г. Бенгеръ. Ромъния, страна съ бъдъще). Stuttgart. 1896. 4°. VIII+152. (Съ една географическа карта, 10 пълни картини и 14 въ текста).

Съ постепенното нарастванье на ония сръдства, които служатъ за по-интензивно общуване между народитѣ, все повече и повече се осѣщатъ и сетнинитѣ отъ социално-економическитѣ явления, както интензивно, така и екстензивно. Тѣ прѣкрачватъ прѣдѣлитѣ на държавата, гдѣто сж никнжли, и образуватъ редъ концентрични кръгове. Затова тѣзи послѣдници се отразяватъ и върху обществения животъ на съседнитѣ държави. По тая причина не бива да остане незабѣлѣвана отъ българската четеща публика една книга, която ни запознава съ економичния напрѣдъкъ и културното състояние на Ромънската държава прѣзъ 30-годишното царуване на кралъ Карла (1866—1896 г.).

Въпросното съчинение принадлежи на перото на ромънския генераленъ консулъ въ Штутгартъ, г. Бенгеръ, който въ 1892. год. е направилъ една обиколка изъ кралството, за да се запознае чрѣзъ лични наблюдения съ страната, та да може да стои на височината на възложената върху него професионална задача. Като ималъ възможность, лично да се убѣди въ напрѣдъка на кралството въ културно-економично отношение, г. Бенгеръ намира за добръ, да съобщи и на по-широката публика за развитието, което Ромъния е направила подъ скиптра на първия си кралъ. Той се надѣва, че резултатитѣ на наблюденията и изучаванията му ще разпръснатъ старитѣ прѣдрезсѣдъци сирѣмо ромънитѣ и че ще убѣдятъ, какво послѣднитѣ иматъ бъдъще, както въ политическо, така и въ економическо отношение.

Тенденциозниятъ характеръ на Бенгеровия трудъ, ако и да му е попрѣчилъ да хвърли въ прѣгледа на историческитѣ сѣдби на ромънския народъ (стр 1—14) потрѣбната свѣтлина върху политическото му поведение прѣзъ послѣднитѣ десетилѣтия, не ни лишава обаче отъ възможността, да си послужимъ съ оиѣзи данни, които засѣгатъ явления отъ економическо-финансиаленъ характеръ. Краснорѣчивиятъ езикъ на цифритѣ ни гарантира обективната стойность на тѣзи данни.

Слѣдъ речения исторически уводъ авторътъ пристѣпва направо да запознае читателя съ най-главния клошъ на поминѣка на ромънското население — селското стопанство (р. 14—51).

Благодарение на туй обстоятелство, че публично-правнитѣ отношения на Турция къмъ крайдунавскитѣ княжества се отличаваха отъ

ония, които съществуватъ спроти сегашнитѣ други държавници на Балканския полуостровъ, ние намираме въ първитѣ значителни особености въ аграрния имъ строежъ.

Въ Влахия и Молдавия тегиѣше надъ селянина властната и мощна ръка не само на мусулманския чифликчия, както въ България и Сърбия, ала и на прѣдставителитѣ отъ мѣстното дворянство и духовенство. Поземлената собственост бѣше съсредоточена изключително въ ръцѣтѣ на привилегированото съсловие, въ полза на което селянинътъ трѣбаше да тегли ратайщина.

За да има възможностъ да живѣе охолень животъ въ градовѣтѣ, ромънскитѣ бояринѣ, по примѣра на английскитѣ лендлорди, си отдава чифлицѣтѣ въ арендна държанне и при туй на кратъкъ срокъ. Когато отдава поземленитѣ участъци въ чуждо стопанствуване, собственикътъ има прѣдъ очи само едно условие — да установи колкото се може по-голяма арендна заплата. Начинътъ, какъ ще се експлоатира имотътъ му, никакъ не го интересува. Нѣма нѣщо чудно, че това поведение на бояритѣ въ свръзка съ отношението на турскитѣ закони спрѣмо стопанството на раята (напр. прѣдпочтителното право на турската администрация, да купува житото и добитъкътъ по цѣнитѣ, които се установяватъ отъ нея и др.), трѣбаше да създаде за подирното такава душнила атмосфера, въ която то не можеше да вирѣе (р. 15—16).

Но прочутиятъ господарь на Молдавия и Влахия, полковникъ Куза, се рѣши по различни побуждения да нанесе първиятъ ударъ на ромънската феодална аристокрация и да направи стѣпка, за да се образува отъ селянитѣ съсловие на дребни земедѣлци.. Съ закона отъ 14. VIII. 1864. г. се извърши единъ въ висша степенъ важенъ актъ въ историята на аграрното дѣло въ Ромъния, като се отне отъ едритѣ земевладѣлци по $\frac{2}{3}$ отъ поземленитѣ имъ участъци срѣщу едно държавно обезщетение въ количество отъ 107 мил. фр. Издаденитѣ за тази цѣль „селски облигации“ трѣбаше да се погасятъ отъ новитѣ собственици прѣзъ 15 години. Повече отъ 400 хиляди сѣмейства получилихъ $1\frac{1}{2}$ мил. ha., по 5, 4 и 2 ha. на всѣко сѣмейство съобразно съ количеството на рогатия добитъкъ.

За да се уголѣми контингентътъ на дребнитѣ земледѣлци, държавата намѣри за необходимо да отстъпи на селянитѣ частъ отъ собственитѣ си имоти, голѣма частъ отъ които състоеше отъ секуларизувани манастирски чифлици. И тѣзи участъци се дадохъ на селянитѣ съ доста сгодни условия: само една трета отъ продажената цѣна трѣбаше да се внесе незабавно, а останалитѣ двѣ трети трѣбаше да се изплащатъ прѣзъ 12 год. съ 6% лихва.

Законътъ отъ 1889 год. изрично установи, че поземленитѣ участъци отъ състава на държавнитѣ домени, които се продаватъ на частнитѣ лица, могатъ да се придобиватъ отъ послѣднитѣ максимумъ въ количество до 15 ha. За да се запазятъ такива участъци въ ръцѣтѣ на селянитѣ и за да се осигури съществуването на дребното земледѣлие, единъ законъ още отъ 1879 год. обявява за недействителни ония продажби на недвижимия имотъ, които се извършватъ отъ селянитѣ (hamstead).

Благодарение на значителността на ромънскитѣ държавни имоти само отъ 1889 год. насамъ сѣ раздадени на селянитѣ въ парцели отъ

5, 10 и 15 ha¹⁾), поземлени участъци въ количество до 308 хиляди ha, съ стойностъ отъ 123 милиона франка.

Наредъ съ тази дѣятелностъ на правителствената власть, която създаде въ Ромъния съсловие на дребни земледѣлци, вървѣше и работата по създаванетоъ общи благоприятни условия за развитието на селското стопанство. Непрѣстаното уголѣмяване на желѣзнопътната мръжа, най-умѣренитѣ цѣни за прѣкарването земледѣлчески продукти, влагалищата въ главнитѣ портове, специалнитѣ тържища за добитѣкъ, широкото развитие на специалното селскостопанско образование и на реалния кредитъ — ето главнитѣ сръдства, съ които ромънското кралство си служи, за да направи селското си стопанство способно да издържи конкуренцията на международното тържище.

За сегашната продуктивностъ на селското стопанство въ Ромъния, съ което тамъ се занимаватъ $\frac{2}{3}$ отъ населението, ние можемъ, между друго, да сждимъ и по продажбенитѣ цѣни на поземленитѣ участъци, отъ които сръднокачественитѣ се продаватъ по 90—120 фр. ha, а доброкачественитѣ по 150—450 фр. (р. 18).

Обаче не ще съмнѣние, че значителниятъ успѣхъ на селското стопанство въ Ромъния трѣбва да се отдаде и на туй, гдѣто народътъ е намѣрилъ можественъ съюзникъ въ лицето на природата, която богато го възнаграждава. Черноземътъ, който прѣдставя единъ пластъ отъ 50 до 100 см. и който е много богатъ съ фосфоръ, дава възможностъ, да се изкарва значителенъ приходъ (21 hl. pro ha), безъ да се води колко-годѣ рационално стопанство (р. 20). До колко почвата е благоприятна за земледѣлческата култура въ тѣсенъ смисълъ на думата, може да се види отъ туй, че Ромъния обработва за житнитѣ произведения 43 хил. четвъртити км., сир. по-малко съ 633 хил., отколкото Руссия, съ 591 хил., отколкото Сѣверна Америка, съ 147 хил., отколкото Франция, съ 138 хил. отколкото Германия и съ 70 хил., отколкото Италия.

Отъ наведената въ книгата таблица (р. 26) ние видимъ, че отъ 6 мил. ha, които се култивиратъ въ Ромъния, най-голѣми количества се завзематъ отъ царевица (1800 хил.) и пшеница (1500 хил.). Отъ различни други продукти иматъ още значение ечмикътъ (520 хил. ha) и овесътъ (200 хил. ha). Царевицата се изкарва катагодишно въ количество отъ 21 до 32 мил. hl, пшеницата 11 до 15 мил. hl. ечмикъ 5—8 мил. hl, овесъ $2\frac{1}{2}$ —4 мил. hl.

Царевицата и пшеницата се явяватъ като главни артикули отъ житнитѣ продукти, които Ромъния изнася на международната пияца. Първата се изнася въ количество $25-50\%$ отъ реколтата (1892 $\frac{2}{3}$ —1212 хил. тонна), втората — 43 до 70% (прѣвъ сжщата година 730 хил. тонна. Стр. 28—29).

Заслужа внимание, че значителниятъ ръстъ на продуктивността отъ поземленитѣ участъци, на който Ромъния дължи сегашното си доста важно положение на международното житно тържище, съставя резултатъ отъ екстензивното развитие на селското стопанство. Сега се обработва за агрикултура близу половината отъ повърхнината ѝ. Понеже втората половина на послѣдната прѣдставя само пасбища и гори (2 мил. ha), Ромъния може да добие още по-

¹⁾ Прѣзъ 1898 год. се прие законъ, споредъ който такива парцели не трѣбва да надминаватъ 5 ha. (Виж. Revue d'écon. pol., 1896; № 9—10, p. 781).

голям значение на международното житно тържище, ако екстензивното стопанствуване се замѣни съ интензивното.

Както климатътъ така също и почвата съ твърдѣ благоприятни и за лозарството. Мжчно е да се посочи една мѣстностъ, гдѣто то да не може да вирѣе. Прѣзъ 1895 год. 267 хил. души обработвали съ тази цѣль 167 хил. ha (р. 32). Отъ единъ хектаръ се получава срѣдно по 20—25 hl. Срѣдната стойностъ на послѣдния се равнява на 13,5. Сурозиятъ приходъ отъ хектара възлиза на 304 фр., за обработванieto се плаща по 117 фр. Отъ лозарството, народното стопанство получава сега срѣдно повече отъ 40 мил. фр. (ib.).

За да се води успѣшна борба противъ филоксерата, която върлува и въ Румъния, държавата назначи една специална лозарска комисия (р. 34), която, както и въ други страни, или насажда американски лози, или облагородява съ тѣхъ мѣстнитѣ. По инициативата на тази комисия се създадохъ специални училища, особени образцови питомници и зимници за издържане на виното (ib.).

Като подобри условията, които съж необходими за да се развие лозарството, държавата придоби възможностъ, да си служи съ този клонъ на селското стопанство като съ особенъ източникъ за приходъ. За всѣки хектолитъръ вино държавата взема 39 фр., сир. три пѣти повече отъ стойността му! Понеже и общинитѣ зиматъ отъ виното доста високо градеко право (въ по голѣмитѣ градове по 39 сант. за декалитъръ), то върху лозаритѣ тежи едно данъчно брѣме отъ 30 мил. фр. (р. 35). Нѣма нищо чудно, че това прави голѣми мжноти при прѣфърлянето тази толкозъ голѣма сума върху плѣщитѣ на потребителя, та заради туй съществуватъ и доста значителни спѣнки за по-бързото развитие на лозарството въ Ромъния.

Като трети важенъ клонъ на селското стопанство въ Ромъния се явява скотовѣдството, за което така също има необходимитѣ за процвѣтяването му условия. Значителна частъ отъ рогатия добитѣкъ служи за извършване селскостопанскитѣ работи. Частъ отъ него служи за потребителнитѣ нужди на градското население и се изнася въ странство. И сега ромънскиятъ селянинъ, у когото потребителитѣ съ още въ висока степенъ ограничени, гледа на месото като на прѣдметъ за разкошъ, та заради туй го има на софрата си само въ празниченъ день.

При такъвъ редъ на нѣщата става ясно, какво вдяние трѣбаше да има и въ Ромъния този фактъ, гдѣто различни европейски държави, прѣдъ видъ на върлюющитѣ эпизоотически болѣсти, съ затворили границата си за чуждия добитѣкъ.

Споредъ послѣднитѣ свѣдѣния въ Ромъния се намиратъ около $2\frac{1}{2}$ мил. рогатъ добитѣкъ (1,2 мил. волове, 17 хил. биволи, 30 хил. биволици и др.), 5 мил. овци и 926 хил. свине. Назарнитѣ цѣни за месо въ Ромъния съ почти такива, каквито и въ България (40—50 стот. килото).

Съ направата на тържището за добитѣкъ (особено въ Турну-Северинъ), съ подобренieto на ветеринарната служба и съ прѣвърщаньето Кюстендже въ първокласно пристанище, дѣто ще се спиратъ и пароплувитѣ, които идятъ за Суезъ, може да се очаква, че за ромънското скотовѣдство ще се създадѣтъ по-благоприятни условия.

Отъ значителното си количество овци Ромъния получава ката-годишно до $7\frac{1}{2}$ мил. клг. вълна съ стойност 10, 2 мил. фр. Заслужва внимание, че отъ овца, която принадлежи къмъ унгейската раса, се получава по 3— $3\frac{1}{2}$ фуп. вълна (р.45). При всичко туй, за да задоволи своитѣ потребности, Ромъния внася и чужда вълна.

Ето и табличка за съотношението между вноса и износа на въпросния артикулъ прѣзъ 1888—1892 год. въ мил. клг.:

	Износъ.	Вносъ.
1888 :	2,3	1,2
1889 :	2,9	1,3
1890 :	2,5	1,5
1891 :	3,0	1,5
1892 :	2,7	1,2

Отъ най-хубавата ромънска вълна се правятъ фанели, войшишки и мобилни платове, отъ срѣднокачествената покривки за конѣ, калпаки и др.

Отъ различни други клонове на селското стопанство, за които ни съобщава авторътъ, заслужва още да се спомене за риболовството. Въ Ромъния има такива села, гдѣто жителитѣ добиватъ прѣзъ цѣль редъ седмици по 100—400 хиляди клг. риба катадневно.

Като прѣминува къмъ разглеждането миннитѣ богатства на страната, авторътъ прѣброява различни мѣста, които съдържатъ запаси отъ каменни въглища, прости и скъпоцѣнни метали и разни други минерални въ грамадно количество (р. 52—60). Между това всичкитѣ тѣзи богатства, отъ които особено заслужватъ внимание каменната соль и различни минерални масла, не могатъ да се експлоатиратъ отъ мѣстното население въ колко-годѣ значителни размѣри, понеже отекствуватъ въ страната онѣзи именно едри капитали, които сж нужни за рационалното утилизирание миннитѣ продукти. За да се привлѣкжтъ чуждостранни капитали, ромънскиятъ законодатель се видѣлъ принуденъ да издаде законъ, съ който се направи отетжление отъ началото, споредъ което чужденцитѣ не могатъ да бждатъ притежатели на поземеленъ имотъ (чл. 7 отъ Ром. Конст. Ср. спис. Rev. d'écon. pol. №. 7—8, р. 622: La loi nouvelle sur les mines en Roumanie). Собственикътъ на почвата, ако не иска да работи заедно съ новия придобивачъ на миннитѣ, получава като обезщетение $3\frac{0}{10}$ отъ прихода който се изкарва отъ послѣднитѣ (р. 620). Придобивачътъ на мината трѣба освѣнъ туй да плаща катагодишно извѣстно възнаграждение на онова лице, което е намѣрило мината, както и на онова, което я направило пригодна за експлоатирание (р. 621 и 625). Ламбертъ, който е авторъ на казаната статия въ R. d'éc. p., е на мнѣние, че Ромъния съ новия си законъ за минитѣ нѣма да постигне гонимитѣ задачи (р. 635).

Подиръ като запознава читателя съ минералнитѣ извори и курорти на Ромъния, авторътъ прѣминува къмъ въпроса за горитѣ. Оказва се, че по настоящемъ тази страна притежава 2 мил. ha гори, отъ които 0,9 мил. сж държавни. При всичко туй на правилна експлоатация се подлагатъ само 91 мил. ha частни и 75 хил. ha държавни гори. Послѣднитѣ сж дали на държавата прѣзъ 1891 год. близо 4 мил. при-

ходъ (р. 68). За да се противудѣйствиува на безпощадното истребление на горитѣ, държавата не позволява да се сѣкжтъ безъ контрола отъ страна на своитѣ органи. Тя особено много се грижи да се насаждатъ нови гори. Доста благоприятни резултати сж постигнати въ Добруджа както и въ ония мѣста, които страдатъ отъ движушитѣ се лѣсѣци. Заслужва така сжщо внимание този фактъ, че 34 образцови училища се занимаватъ да приготвятъ разнообразна покшцинна отъ дървени материали, а това даде потикъ да направятъ и досежното кшцино производство.

Не малкъ интересъ прѣдставитъ за читателя ония страници, които сж посветени на положенитѣ отъ Ромъния усилия, да развие собствена промишленостъ (р. 70—86). Тѣзи страници заслужватъ толкова повече внимание, че и Ромъния, както и България, е земеделска страна.

Още и сега въ Ромъния селянитѣ самъ си изработва прѣдмети, съ които се задоволяватъ току речи всичкитѣ му потребности. Единствениятъ занаятчия, който се намира въ ромънскитѣ села, е ковачътъ. До скоро и въ градоветѣ занаятитѣ се намирахж въ плачевно състояние, а отъ едрата индустрия липсвахж и зародиши. Понеже суровитѣ продукти на страната не се подлагахж вътрѣ на прѣработване, Ромъния получаваше брашно отъ Пеша, вино отъ Франция и Маджарско, масло и месо отъ Седмиградско, сирене отъ Швейцария и Парижъ, бира отъ Австрия, петролей отъ Америка и т. н. За да се даде потикъ, да се развие отечествената промишленостъ, Ромъния намѣри за необходимо, да послѣдва примѣрътъ на Сърбия (зак. отъ 12 I 1884) и да издаде законъ за насърдението на индустрията отъ 21 IV 1887 год. съ однородно съдържание както и българския отъ 28 I 1895 год.

Всѣко ново промишлено прѣдприятие се освобождава отъ данъци прѣзъ 15 год. (ср. чл. 3, гл. 3 отъ бълг. зак.). Сжщо така и старитѣ могатъ да бжджтъ освободени отъ мито не само за донасяне отъ странство машини и тѣхнитѣ части, ала и за онѣзи сурови материали, които сж нужни за фабриката, а не се намиратъ въ страната въ достатъчно количество (ср. чл. 3, ал. в и г. чл. 8 и 9 отъ бълг. зак.). За направа на фабричнитѣ сгради могатъ да се отстъпятъ безплатно държавни поземлени участъци (ср. гл. 6 отъ бълг. зак.). Ако фабрикантинтъ желае да свърже фабриката си чрѣзъ шосе, желѣзница или каналъ съ пѣкой държавенъ пжтъ, той се освобождава отъ различнитѣ държавни, общински и доменни тегоби. Българскиятъ законодател въ този случай прави още по-голѣми улеснения, като прѣдоставя на такъвъ фабрикантинъ нужното му пространство отъ общинскитѣ или държавни земи безплатно (чл. 7). Отъ съществуващитѣ желѣзнопжтни тарифи се прави на фабрикантитѣ отстъпка не само за прѣвозване ония прѣдмети, отъ които фабриктѣ се нуждажтъ, ала така сжщо и за ония, които тѣ изпращатъ (ср. чл. 3, точка г. отъ бълг. зак.).

Макаръ благодарение на привилегитѣ за индустриалцитѣ и да сж изникнали разнородни промишлени прѣдприятия (р. 77—83), макаръ благодарение на значителнитѣ прѣобразувания въ всичкитѣ страни на живота и да се е отворило за промишлеността доста широко тържище

законътъ за индустрията не оправда опъзи надежди, които се възлагаха на него. Прѣдъ видъ на животренетния характеръ на този въпросъ въ България, не е излишно да посочимъ, че авторътъ отдава на пасърдчителнитъ индустриални закони второстепенно значение (*kleine Massregeln von secundärer Bedeutung*). Най-главни условия пакъ сж капиталътъ и работническитъ сили. А пъкъ както едното, така и другото липсватъ въ страната. Сжщитъ тия моменти важжтъ и за Сърбия. Като считатъ тежки условията за възнаграждението на работника (2 лева, когато се дава храна само $1\frac{1}{2}$, 2 л.) и тамъ прѣдставителитъ на капитала ($5-6\%$)¹⁾ сир. индустриалцитъ си обръщатъ погледитъ къмъ правителството. Че оплакванията имъ сж обаче искрени, се вижда отъ туй, гдѣто мнозина отъ тѣхъ сж загинили отъ ранна смъртъ. Ето защо и сега Ромъния внася на десетки милиони такива продукти, за които всички сурови елементи се намиратъ вътрѣ въ страната. Тѣзи данни сж въ висока степенъ поучителни и за България. Тѣ по единъ краспорѣчивъ начинъ свѣдожжтъ, че промишлеността на една малка и безкапитална страна може да се развива само при една рационална политика спрѣмо растежа и развитието на личнитъ и материалнитъ сили.

Въ отдѣла за съобщителнитъ срѣдства авторътъ съобщава, че прѣди 27 години въ Ромъния не само не се намирали още желѣзници, ала и шосета нѣмало въ достатѣчно количество. Въ 1869 год. Ромъния направила първата си желѣзница Букурещъ—Журжево отъ 70 км. дължина, а въ началото на 1896 год. тя вече имаше 2800 км., до като сега сж прибавени още 66 километра, всичко 2866 километра, безъ да се смѣтатъ близо 190 км., които въ близко бѣджще ще се отворижтъ за експлоатация. Отъ тѣзи данни се вижда, че въ сравнение съ България, Ромъния има желѣзница 5.12 пѣти повече, ако се смѣтатъ само държавнитъ желѣзници на първата, или 3.11 пѣти повече, ако се включватъ и 361 км., които принадлежжтъ на *Société des chemins de fer orientaux*. До гдѣто въ България, ако се приеме сегашното население отъ $3\frac{1}{2}$ мил., пада върху всѣки милионъ жители 262, 8 км., въ Ромъния пада на сжщото число 440, 9 км., ако се приеме населението ѝ съгласно съ съобщението на г. Венгера отъ $6\frac{1}{2}$ мил.

Посоката на ромънскитъ желѣзници се опрѣдѣля въ зависимостъ отъ течението на Дунава и отъ черноморската граница. Отъ 1888 г. насамъ всичкитъ желѣзници сж държавни. — Отъ тѣхъ се изкараха чиста печалба въ мил. марки прѣзъ 1891 год. 14, 7, прѣзъ 1894¹⁾ — 13, 6; прѣзъ 1895¹⁾ — споредъ бюджета се прѣдиполага 14, 4. (р. 88). Отъ даннитъ, които се навеждатъ отъ автора за стойността на ромънскитъ желѣзници прѣзъ 1892 г., оказва се, че печалбата отъ тѣхъ се равнява на 4, 8⁰/₁₀.

Главниятъ прѣдметъ за трафика съставятъ, както и трѣбаше да се очаква, житнитъ продукти, за прѣвозванѣето на които желѣзнопѣтното законодателство е създадо редъ улеснения и, най-главно, такава умѣрена специална тарифа, която не е извѣстна на други европейски желѣзници, освѣнъ, може би, на държавнитъ желѣзници въ

¹⁾ Rev. d'éc. pol, 1895, № 2, p. 256.

Франция. Срѣднѣ се взема за всѣки тонъ на километръ 2,9 cts. (1'89). Въ 1892. год. Ромъния е изнесла повече отъ 1½ мил. тона житни продукти. Въ 1890. г. тя значително намали и пасажерската тарифа, както въ други страни, и това има като сѣтнина значително нарастванье на пасаж. движение (1889: 980, 1893: 2325 души на единъ km.).

Отъ рѣчнитѣ съобщителни срѣдства и за Р. най-главна роля играе р. Дунавъ, който я омира на разстояние 650 km. (отъ Верчиорова до Галацъ). Значението му нараства и за Ромънитѣ благодарение на прѣмахването спънки за параплувитѣ при Желѣзнитѣ Врати. Въ едно отъ дунавскитѣ си пристанища Ромънитѣ иматъ сега държавна корабостроителница. Но ромънската флота е сега още твърдѣ нищожна. На Дунава тя състои отъ петъ, а по Черно море отъ два пароплува. До сега отъ 19 ромънски пристанища сж играли голѣма роля само Браила и Галацъ, въ които прѣзъ 1892. год. се установихъ 170 елеватора съ по 100 и 50 тона вмѣстимостъ. Тѣзи елеватори даватъ възможность, щото всѣки часъ да се приематъ по 600 тона жито и сжщеврѣменно да се разтоварва на параплувитѣ по 300 тона. Прѣзъ мѣсець септември въ тѣзи елеватори само Браила се разтоварвали катадневно отъ 5 до 7 житни вагона.

Не безъ основание трѣба обаче да се признае, че въ едно близко бждѣще изрвостепенно значение ще придобие ромънското черноморско пристанище въ Кюстенджа, за направата на което ромънскиятъ бюджетъ прѣдвикда 56 мил. фр. Съ тоя фактъ сж свързани политикотърговски интереси не само на Ромъния, но и на България.

Великото бждѣще, което очаква Кюстенджа, трѣба да се отдаде на новия мостъ прѣзъ Дунава при Черна-Вода, който се отвори на 26.IX. 1895. и на съединението му съ права желѣзница съ Букурещъ (0'99). Благодарение на това съобщително срѣдство Р. не само получава достъпъ до Черното море и по суша, което има особено значение прѣзъ замръзването на Дунава, ала може да установи едно право морско съобщение съ цѣлъ редъ държави. Освѣнъ това и обстоятелството, че при изпращанъето стоки via Кюстенджа се прави значителна икономия въ фрахтове, ни кара да признаемъ, че ще се уголѣми значително трафикътъ на ромънскитѣ желѣзници.

За да запознае читателя съ движението на външната търговия на Р. (0'100—115), авторътъ най-напрѣдъ дава една таблица за голѣмината на вноса и износа прѣзъ 1884—1894 год. Ето тази таблица въ мил. фр.:

вносъ	износъ	вносъ	износъ
1884 — 294 — 184;		1890 — 362 — 276	
1885 — 268 — 247;		1891 — 436 — 274	
1886 — 297 — 255;		1892 — 380 — 285	
1887 — 314 — 265;		1893 — 430 — 370	
1888 — 310 — 256;		1894 — 422 — 294.	
1889 — 367 — 274;			

Отъ тази таблица ние можемъ да се убѣдимъ, че Р., както и Бавария, има пасивенъ търговски балансъ. Макарь Р. и да изкарва твърдѣ голѣмо количество хранителни продукти (прѣзъ 1893 год. на 339 мил. фр.), обаче тя не може да посрѣщне стойността на ония

тъкачни, металически, колониални, както и луксозни прѣдмети, които се внасятъ въ нея. Този фактъ може обаче да свидѣтельствува за растежа на производителнитѣ сили на страната и на потрѣбителния бюджетъ на населението. Главнитѣ държави, съ които Р. има търговски земания — давания, сж на първо мѣсто Германия, а подиръ Австро-Унгария, Франция и Белгия.

Нѣма нищо чудно, че голѣмитѣ подобрения и прѣобразования направени въ различнитѣ области на живота, сж изисквали отъ населението и значителни материални жертви. За да се посрещиждъ изискуемитѣ разноси, между което само за военни нужди личеше цифра отъ 400 мил. фр., оказа се необходимостъ, не само да се отнематъ пмотитѣ на манастиритѣ, да се въведатъ нови даждия и монополи, но да се сключатъ и голѣми заеми. Въ 1872 год. Ромъния въвежда своятъ монополъ на тютюна, въ 1891. г. даждие на ракията и гербовъ сборъ, въ 1886. г. кибритни монополъ и др. Р., която сега работи съ единъ бюджетъ по-голѣмъ отъ 200 мил. фр., получава прѣзъ 1894. бюджетна година отъ държавнитѣ си имоти 52,3 мил., отъ четиритѣ си монопола (тютюнъ, соль, кибритъ и карти за играње) 48,5 мил., отъ мита 37,1 мил., отъ разни други даждия 28,1 мил.

Върху всеѣки жителъ падатъ прѣки даждия по 5,7 фр., косвени по 22,6 фр. (р. 118). Но въ сравнение съ България се указва, че въ Р. прѣкиятъ даждия сж по-малки, косвенитѣ пъкъ сж даже нѣколко пѣти по-голѣми, ако се взема периодътъ до въвеждането въ княжеството акцизътъ. Ако съпоставимъ голѣминитѣ на косвенитѣ даждия прѣзъ послѣднитѣ двѣ години, указва се, че въ Ромъния тѣ сж повече отъ два пѣти по-високи, отколкото въ България. Заради туй и общата голѣмина на данъчното брѣме, независимо отъ данъкоспособността на населението, е по-тежка въ Р., отколкото въ България.

И въ Р. съ редовнитѣ постѣпления не можахъ да се посрѣщиятъ всеѣки държавни разноси. Прѣзъ 1880—1894. год. се похарчихъ за желѣзници 579 мил., за мостове 30 мил., за докове 17 мил., за двигателни пѣтни срѣдства 16 м., за държавни сгради и пѣтища 67 м., за въоръжение 145 мил., за въвеждане златниятъ еталонъ 38 мил., за обръщателни срѣдства на националната банка, земеделчески каси и монополи 45 милиона. Сега държавнитѣ дългове на Р. прѣдставятъ една цифра отъ 1200 мил. фр. (р. 116). Отъ тѣхъ сж пласирани вътрѣ въ страната 200 мил., въ Германия 760 мил. и въ Франция 220 мил. (р. 125). За характера на кредита, съ който се ползува Р., ние можемъ да сѣдимъ и по това, че тя плаща по заемитѣ си, сключени прѣзъ послѣднитѣ десетилѣтия, не повече отъ 5%₀, че има и такива, по които плаща само 4%₀ (отъ 1889. и 1891. год.). Заслужва особено внимание, че Р. до 1880. г. е получавала фактически срѣдно само 73%₀ отъ номиналната стойностъ на дълговитѣ ѝ титри, а пъкъ отъ тогава насамъ срѣдно 89%₀. Такова силно нарастванье на емисионния курсъ на дълговитѣ титри служи като несъмнитѣнъ доказъ за силното уголѣмяване на кредитоспособността на Ромъния.

Въ тѣсна свръзка съ въпроса за задължеността авторътъ излага въ кратки черти нѣкои моменти отъ историята на паричното и кредитно обращение въ Р. (р. 128—131). Извѣстно е, че до началото на текущото десетилѣтие и тя е страдала отъ онзи бичъ въ народодържавното стопанство, който е извѣстенъ подъ името ажио. Голѣ-

мината му въ тази страна се обуславяше не само отъ наличностъ на обезпечениятъ сребърни пари, ала така също и отъ обръщането на книжнитъ парични знакове — ипотечни билети въ количество отъ 26 мил. фр. За значението на ажиото за държавното и народно стопанство на Р. може да се сѣди между другото по това, че ковчежничеството трѣбаше да плаща само аннуитети по дълговетъ 57 мил. фр. и че търговскиятъ ѝ балансъ има пасивенъ характеръ. На министра на финанситъ Шермани Р. дължи извършването на паричната реформа, благодарение на която тя се отърва отъ книжнитъ пари и ажиото. Съ въвеждането на златния еталонъ Р. се радва на златната циркулация, за постиганье на която тя бѣше принудена да издаде единъ 4⁰/₁₀ рентенъ заемъ.

За да се прокара въпросната реформа и за да се прѣмахнатъ причинитъ, които могатъ пакъ да породятъ ажиото, държавата намѣри респ. намира значителна подкрѣпа въ лицето на националната банка, която има акционерно-държавенъ характеръ. Акционерниятъ ѝ капиталъ възлиза на 30 мил., отъ които 4 мил. принадлежатъ на държавата. Вече прѣзъ първата операционна година (1882) той е далъ единъ дивидендъ отъ 12⁰/₁₀. Освѣтъ дивиденда държавата получава върху капитала си 20⁰/₁₀ отъ цѣлата банкова печала. Прѣзъ 13 години на съществуването си банката ѝ броила по тѣзи основания 11¹/₂ м. фр. (р. 129). Съ ромънската национална банка не трѣба да се смѣсва «Banque de Roumanie», която прѣдставлява чисто акционеренъ кредитенъ институтъ. Той е учреденъ отъ чужденцитъ за извършване различни финансови и търговско-промишлени операции, както и за осъществение различни прѣдприятия отъ общественъ характеръ. Специално за нуждитъ на земевладѣлцитъ съществуватъ „Селскостопански кредитни институти“ за селянитъ и „Съдружия за ромънския почвенъ кредитъ“ за едро земевладѣние. Първитъ съществуватъ отъ 1873. г. насамъ и играятъ тамъ същата роля, каквато въ Ръжеството земледѣлческитъ каси. Тѣ получили отъ държавата обръщателенъ капиталъ отъ 20 мил., за които и плащатъ дивидендъ $\frac{1}{2}$ ⁰/₁₀ (р. 130), а се радватъ на таково довѣрие, щото сполучихъ да пуснатъ въ кръгообръщанье заложни писма 5⁰/₁₀ на сума отъ 200 мил. фр. (р. 18 и 19). Срѣщу залога на селскостопанскитъ продукти тѣзи кредитни учреждения даватъ на дребнитъ земевладѣлци заеми срѣщу една невисока лихва. Всѣка година тѣ прѣскаатъ между неселението по 15—20 м. фр. Съдружието за почвенъ кредитъ почива върху солидарната отговорност на длъжницитъ, които могатъ да получатъ заложни писма до половината отъ стойността на тѣхната поземлена собственост. Прѣзъ 12 години на своето съществуване (1883—1895) реченото съдружие е пуснѣло въ кръгообръщение заложни писма на стойностъ до 220 м. фр.

За да се задоволятъ нуждитъ отъ ипотечния кредитъ на градското население, създаде се въ 1875. год. „Букурешкия градеки кредитъ за недвижности.“ И това съдружие така също издава облигации (заложни писма), за които се плаща същата лихва, както и на казаното общество.

Остава ни още да споменемъ, че послѣднитъ 20 страници на съчинението сѣ посветени на въпроса за организацията и състоянието на ромънската войска (р. 132-137) и за състоянието на умствената просвѣта (р. 138—147).

При всичко, че последниятъ отдѣлъ носи насловъ „Verwaltung, Rechtspflege, Unterricht и Kultus“, той не съдържа нищо абсолютно нито за общата администрация, нито за сѣдебната. Онова цѣкъ, което съдържахъ последнитѣ 10 страници, свидѣтелствува, че макаръ Р. и да прави голѣми жертви за умственото си напредване (министерството за народна просвѣта харчи повече отъ 25 мил. фр.), макаръ и да се е сдобила съ значително количество народни, сръдни и висши учебни заведения, както общи, така и специални, макаръ и да притежава сега чисто научни висши институти, все трѣба да се признае, че въ тази областъ трѣба много, твърдѣ много да работи, за да докара умственото си развитие въ съотвѣствие съ икономическия си напредѣкъ.

Отъ прѣгледаното съдържание на въпросното съчинение читателятъ може да се убѣди, че то най-главно привежда данни отъ различнитѣ области на икономическо-финансиалния животъ на крайдунавското кралевство.

При специалната цѣль, която е гонилъ г. Бенгеръ, ние трѣба съ голѣма прѣдпазливостъ да се отнасяме къмъ този материалъ, който при едно по-дълбоко изучаване феноменитѣ на социалния животъ въ Р. може да ни се яви и въ друга свѣтина. При всичко туй съчинението на г. Бенгера е пълно съ такива данни, които безусловно свидѣтелствуватъ за значителното икономическо развитие на съедината съ княжеството страна. Благодарение на този именно материалъ книгата става интересна за българската четеща публика и може да бѣде особено полезна за ония, на които се пада разрѣшението на едни или други икономическо-финансиални въпроси въ княжеството. Въ много случаи българскиятъ законодатель може да си послужи съ опита и на тази държавица, когато ще пристѣпва да удовлетвори различни узрѣли нужди на народното и държавно стопанство. Трудътъ на г. Бенгера прѣдставя толковъ по голѣмо значение, защото въ много отношения сръщахме въ икономическия животъ на Р. дѣйствието на сжититѣ фактори и наличностъ на сжититѣ сили, както и въ княжеството. Нека вземемъ, напр. въпросътъ за еталона, който сега се намира на дневенъ редъ въ сегашното Народно Собрание. Много цѣнни данни може да намѣри по този заплетенъ въпросъ българскиятъ законодатель и въ движението на паричното дѣло въ Р.

Ако авторътъ на въпросното съчинение, като се осланя най-главно върху икономическото развитие на Ромъния, твърди, че последната е страна съ бѣджие, той същевременно изразява една обща истина, която въ примѣнение и къмъ България ще гласи, че въ развитието на производителнитѣ природни сили на последната и въ икономическото и напредване се крие траенъ залогъ и за нейната бѣднина.

София, 23 XII 1896.

Г. Вѣлковски.

„*Les événements politiques en Bulgarie depuis 1876 jusqu'à nos jours*“, отъ г-на А. Г. Драндаръ, 1 томъ, София, 1896.

Подъ горния надсловъ извѣстниятъ нашъ писателъ,¹⁾ г. Драндаръ, е издалъ едно свое съчинение, което съдържа историята на политическото ни развитие отъ освобождението до примирението ни съ Русия, постигнато съ прѣкръщанъето на прѣстолонаслѣдника князь Бориса на 3. февруари 1896. година. Съчинението съдържа като прибавка още три статии: за армията, финанситѣ ни и за републиката на помациитѣ. Писано е то на французки, види се, за външната публика, за което трѣба да бждемъ благодарни на г-на Драндара, защото Европа, която толкова много говори за насъ, трѣба и да се освѣтлява върху нашитѣ работи. Това съчинение въ сжщностъ е продължение на съчинението „*Cinq ans du règne*“, издадено прѣди дванайсетъ години отъ сжщия авторъ. За това събитията отъ първитѣ петъ години отъ царуванъето на княза Александра сж едва засегнати, и авторътъ отправя читателя къмъ тая книга, колкото пжти има да говори за тия събития. Главното съдържание на книгата е историята на Румелия до Съединението, сръбско-българската война и послѣдующитѣ събития до 2. февруари 1896. г.

Съчинението е писано доста леко и живо; книгата има повече описателенъ характеръ, въ нея нѣма никакви недоизказаности, авторътъ е искалъ да бжде откровенъ и изказва всичко, безъ да скрива нѣщо. Старалъ се е даже да бжде безпристрастенъ и да избѣгва напада телниятъ тонъ, съ който се отличава нашата дневна политическа литература, и не е кривъ той, ако при все това не е могълъ да остане обективенъ. Г-нъ Драндаръ е съврѣменникъ, прѣживявалъ е събитията, които описва, и не е могълъ да не внесе нѣщо отъ своитѣ политически възрениа въ описанитѣ отъ него събития. Колко щѣше да бжде добръ, ако г. Др. бѣше се ограничилъ да даде въ книгата си дѣйствително само материали за бжджщата история, както той самъ казва въ прѣдговора си, безъ да ги придружава съ своитѣ сжждения. Колко щѣше да бжде добръ сжщо, ако г. Др. изложеше накратко, както е направилъ, старата ни история, безъ да се внуша съ голословни доводи да опровергава научно установената вече отъ компетентни историци теория за произхождението на старитѣ българи. Сжщо колко щѣше да бжде добръ, ако г-нъ Драндаръ не вмѣсваше въ своитѣ политически материали голословни сжждения, недоказани съ нищо, като, напр., твърдението му за нашата студентска младежъ. Г-нъ Др. именно, като взима поводъ отъ участието на студентитѣ въ събитията отъ 18. май 1894. г., прибавя, че студентитѣ били възпитани въ нихилистически духъ, а не въ патриотически чувства. Безъ да одобряваме или не одобряваме постжжката на студентитѣ на 18. май, ние питае г. Др., актътъ на студентитѣ отъ 18. май има ли въ себе нѣщо нихилистическо?! Независимо отъ това г-нъ Драндаръ изобщо не е показалъ до сега, че милѣе и се интересува за нашата младежъ, за да има право да фърля по неинъ адресъ такива тежки укори. Съ една дума най добръ щѣше да бжде, ако г-нъ Др. изобщо бѣше запазилъ необходимото хладнокрѣвие въ описанието на събитията поне до толкова, щото безъ да се отказва отъ своитѣ възгледи, да

¹⁾ А. Г. Drandar. „*Cinq ans du règne*“, или историята на първитѣ 5 години отъ царуванieto на княза Александра, 1884. год. София.

прѣдстави истинска картина на нашето минѣло. За жалость това хладнокрѣвие го нѣма. И ние ще посочимъ за примѣръ само нѣкои факти, които се отнасятъ до първитѣ седемъ години отъ освобождението, сир. до отричаньето на княза Александра отъ прѣстола. Ние намираме, наприм., че дѣятелността на княза Александра е описана много пристрастно. Отъ цѣлото съдържание на книгата се вижда, че авторътъ е отчаянъ русофилъ, и слѣдователно и неговата оцѣнка за дѣятелността на княза Александра не можеше да бѣде освѣтъ отрицателна. Ние сме увѣрени обаче, че даже политическиятъ противникъ на княза Александра, които сж имали да страдатъ по едни или други причини въ негово врѣме, не ще сж съгласни съ автора на това съчинение, което е цѣлъ обвинителенъ актъ противъ княза Александра. Ние се чудимъ на тая неприязненостъ на автора къмъ покойния нещастенъ князь толкова повече, че знаемъ г-на Драндара съвсѣмъ непричастенъ въ политическия борби, които прѣкара България прѣзъ периода на царуваньето на княза Александра. Затова намъ ни иде да ирѣдположимъ, че г-нъ Др. или е станѣлъ отзивъ на една частъ отъ съврѣмънната тогавашна дневна журналистика или пъкъ е билъ увлѣченъ да оцѣни така черно царуваньето на княза Александра подъ влиянието на нѣкакви съвсѣмъ субективни мотиви. Това впечатлѣние ни прави, на примѣръ, участието, което авторътъ приписва на княза Александра въ дѣлото на Съединението.

Самъ г-нъ Драндаръ сполучливо рисува мотивитѣ на Съединението, като казва, че националното движение, което наченѣ да вълнува Румелия, щомъ се рѣши отъ Берлинския конгресъ отцѣпваньето ѣ отъ княжеството, не прѣстанѣ освѣтъ съ прѣврата отъ 6. Септември (29 стр.). Истина е, че причината на румелийската революция е Берлинскиятъ конгресъ (71 стр.). Не по-малко истина е, че идеята за съединението прѣдставяше идеалътъ на всичкитѣ българи, и политическиятъ партии отъ южна България изкусно се ползувахъ отъ тая идея въ борбата си и я записахъ всѣко на своето знаме. Още по-голъма истина е, че това движение се усили поради економически причини и поради вътрѣшни партийни условия, така че разврѣзката му отъ 6. Септември бѣше неизбежна, тя се наложи. Не може да се отрича, че князь Александъръ е знаелъ за това движение, даже и това, че той му е съчувствувалъ; трѣбвало би да отречемъ князу Александру всѣко чувство на български владѣтель, ако бихме прѣдположили, че той не се е въодушевѣвалъ отъ най-скѣпия идеалъ на българския народъ. Знаемъ сжщо, и то отъ най-близъкъ източникъ, че князь Александъръ въ едно свое свиждане съ покойния руски канцлеръ Гирсъ въ Францесбадъ е обѣщавалъ, че ще се помъчи да спре движението въ Румелия. Съгласни сме съ г-на Др., че можеше да се почака моментътъ за съединението, когато нашата покровителка намѣреше за добръ да стане то; но въ историята на народитѣ има моменти, които не могатъ да се спрѣтъ и които не чакатъ никого. Съединението бѣше необходимо, и то се изпълни на 6. Септември, защото моментътъ бѣше неотлагаемъ. Ето защо е много оскърбително за всѣкой българинъ, и толкова повече за г-на Драндара, който нарича себе си патриотъ, да се твърди тѣй голословно, че князь Александъръ „излъгалъ царя“ (77 стр.). Кой не знае, че прѣвратътъ отъ 6.

Септември избухна прѣди врѣме и изненада всички, както и князъ Александра. Князъ Александъръ не можеше да спре движението, това не бѣше въ негова сила. На друго мѣсто авторътъ казва, че князъ Александъръ, щомъ получилъ извѣстието, че Съединението е провъзгласено, веднага приелъ поканата да отиде въ Румелия и прѣгърналъ дѣлото на Съединението. Всички тѣ близки хора до княза както и тогавашното наше висше офицерство знаахъ, че князъ Александъръ прие поканата да отиде въ Румелия не безъ колебания и не веднага. Отъ вѣренъ източникъ знаемъ, че князъ Александъръ се е намиралъ въ тоя моментъ въ най-мъжнитѣ минути отъ живота си, като е чувствувалъ, колко е рисковано за него, било да приеме, било да отблъсне поканата. Той, щомъ получилъ извѣстието за прѣврата, телеграфиралъ на Царя и искалъ разрѣшение. Прѣди обаче да получи отговоръ, който той доста врѣме на празно е чакалъ, най-сетѣ подъ натиска на общественото мнѣние, изразено въ сѣверна и южна България съ шумни митинги, и прѣдъ опасността, че могатъ да станатъ нѣкои безредици и кръвопролития въ Румелия, той прѣмислялъ съ войскитѣ си Балкана. Това бѣ една грѣшка прѣдъ руския царъ, която самъ князъ Александъръ признаваше и която той обяви тържествено като единъ отъ мотивитѣ на своето отричане отъ прѣстола прѣдъ събранитѣ офицери въ лагера, прѣди да излѣзе отъ София. Но можеше ли князъ Александъръ да направи друго, можеше ли да се откаже да отиде той въ Румелия, гдѣто го викахъ отечественитѣ интереси. славата и опасността? Всѣкой знае, колко радостно се посрещихъ това събитие отъ българския народъ и отъ двѣтѣ страни на Балкана, какъ всички безъ разлика на партии се произнесохъ за съединението, и ако князъ Александъръ прѣгърна това дѣло, той изпълни на свой рискъ единъ священъ дългъ къмъ отечеството си.

Съединението се осъществи, а за щастие на България и неговиятъ епизодъ — сръбско-българската война — излѣзе сполучливъ за българското оръжие. Правото дѣло възтържествува и на бойното поле, при Сливница и Пиротъ. Дали сж „последвали всичкитѣ нещастия на България отъ Съединението“ (82), това е твърдѣ смѣло да се твърди: сръбско-българската война не ни докара нещастия (82 стр.), напротивъ тя ни подигна прѣдъ очитѣ на Европа и на Русия даже, гдѣто въ общественото мнѣние, па дори и въ правителственитѣ кръгове се забѣлѣза едно благоприятно за насъ течение въ врѣме на нашитѣ успѣхи противъ сърбитѣ. Приказътъ на руския царъ, чрѣзъ който се благодарѣше на рускитѣ офицери за отличната подготовка, дадена отъ тѣхъ на българската войска, е явно доказателство за благосклонността на Русия сирѣмъ насъ и за съчувствието ѝ на нашитѣ успѣхи. Князъ Александъръ отговори на това благоволение на руския царъ съ другъ приказъ, въ който се отбѣлявахъ високо заслугитѣ на рускитѣ офицери. Това бѣше добъръ случай за да се примиримъ ни съ Русия, но се пропуснахъ отъ княза Александра и таквъ случай сетѣ той не можа повече да намѣри.

До колкото намъ е извѣстно, за това примирие се е посочувалъ на княза Александра отъ руския делегатъ въ делимитационната комисия въ Пиротъ, генерала Каулбарса, и пѣтътъ, по който можело да стане то. Князъ Александъръ съобщилъ на находящия се при главната

квартира въ Пиротъ прѣдсѣдатель на народното събрание, покойния Стамболовъ, съвѣтъ на Каулбарса, а именно, че за да може да се възстановятъ добритѣ отношения съ Русия, трѣбало да отстъпи за време отъ мѣстото си тогавашното министерство и да дойде на властъ друго, при което да стане примирението, понеже не можело да се извърши при същото министерство, при което билъ станалъ разрывътъ. Прѣдсѣдателятъ на камарата приелъ планътъ за примирението, вижда се, съ недовѣрие, или пъкъ не намѣрилъ въ тогавашния прѣдсѣдатель на министерския съвѣтъ и въ висшето офицерство съчувствие за тоя планъ, защото всички посрѣщали тоя планъ за примирение съ негодование и демонстративно заявили своето несъгласие. Примирението съ Русия трѣбаше да възвърне и рускитѣ офицери въ българската войска, и разумѣва се, българскитѣ офицери, слѣдъ бѣскавитѣ усѣпки въ току що довършената побѣдоносна война, не можехъ подъ никой случай да отстъпятъ положението си въ войската, спечелено така заслужено на бойното поле. И дѣйствително, възвръщането на рускитѣ офицери не можеше да стане при прѣдиданитѣ условия, и тѣ можехъ да се приематъ най-много въ видъ на инструктори, но все не бѣше тогава, въ Пиротъ, положението такова, щото да е могълъ хладнокрѣвно да се обсъжда единъ толкова деликатенъ въпросъ, даже и въ такъвъ видъ. Прѣдъ тоя категориченъ протестъ отъ страна на всички тия, които бѣхъ виновницитѣ на славната война съ Сърбия, князь Александъръ не се възползува отъ съвета на Каулбарса, и когато послѣдниятъ при трѣгванъето си отъ Пиротъ попиталъ княза, какъвъ отговоръ да носи въ Петербургъ по тоя въпросъ, той му отговорилъ, че до сега нищо не можалъ да направи, но че ще се старае да извърши това по-сетнѣ. Моментътъ бѣше пропустилъ и събитията се развихъ, както е извѣстно всѣкому, все въ по-неприятно направление сирѣмъ Русия. Това не показва ли, че князь Александъръ е виждалъ най-добръ въ бѣдѣщето, че не е той, който е билъ противъ примирението и че не е билъ той нито единъ моментъ русофобъ, както иска да го прѣдстави г-нъ Др. Дали това бѣше едно добро или едно зло, историята ще го каже въ свое време. Не може въ всѣкой случай да се отрече, че всичко това бѣ едно фатално стечение на обстоятелствата, което попрѣчи за изравнение на недоразумѣниата ни съ Русия и докара до катастрофата отъ 9. Августъ, послѣдницѣтъ отъ която отложихъ примирението ни още за 10 години.

Но Съединението се утвърди чрѣзъ сполучливата сръбско-българска война, и за раздѣлението ни отъ Южна България никой повече не помисли. Това го засвидѣтелствувахъ самитѣ думи на руския царъ прѣдъ българскитѣ пратеници въ Коненхагенъ: „за раздѣление на Княжеството отъ Южна България дума не може да става.“ Не, Съединението не докара нещастията на България, за каквито говори авторътъ. Нашитѣ финанси при всичкитѣ усиления разноси за войната, за желѣзници и портове, за прѣвъоръжаване на армията пакъ не стоѣтъ тъй злѣ, както г-нъ Др. твърди, и въ всѣкой случай не сръбско-българската война ги упропасти; тя ни погълна само готовитѣ економии въ ковчежничествата. Не отидохъ тия економии за безполезна работа. Съединението е единъ великъ отечественъ актъ, който струва десетъ пѣти повече отъ тия економии. Съединението ще състави една славна страница въ нашата история, и до когато се то помни, до

тогава и името на княза Александра ще се уважава отъ потомството, а нѣма да се укорява, както прави г. Драндаръ. Князь Александъръ си пожертвува короната за тоя актъ. Не трѣба ли да му бждемъ признателни винъги за тая негова жертва? Ето защо ние мислимъ, че г-нъ Др. игнорира най-елементарнитѣ понятия за патриотизмъ, като се отнася така враждебно къмъ най-славнитѣ наши дѣла, защото главенъ виновникъ въ тѣхъ е нарочениятъ отъ него князь Александъръ. Той всѣду и въ всичко осжда княза Александра. Нарича го автократъ, партизанинъ на абсолютизма, егоистъ, интригантъ (???), непризнателенъ къмъ Русия.¹⁾ На едно мѣсто даже казва, че князь Александъръ билъ до толкова русофобъ, щото още отъ втория денъ на своето царуване искалъ да изглади изъ сърцата на българитѣ чувството на признателностъ къмъ Русия (192 стр), когато отъ всички се знае, съ какъвъ пиететъ се отнасяше той къмъ Русия и руския царъ, прѣдъ който постоянно ходѣше, до когато му бѣхъ отворени вратата на Русия. Ние мислимъ, че г-нъ Драндаръ прави лоши услуги на отечеството си, като твърди голословно толкова невѣроятни работи за княза Александра.

Горнитѣ мнѣния изказваме съ дълбоко убѣждение, че вършимъ единъ дългъ къмъ истината. Ние нѣмаме намѣрение да пишемъ панегирикъ на княза Александра. Напротивъ ние признаваме въ неговата дѣятелностъ и не малко недостатъци; несъмнено е, че прѣвратътъ отъ 1881. г. е една погрѣшка голѣма въ неговото царуване, при все че могатъ да се посочятъ много облекчающи обстоятелства за тая погрѣшка; и повикването на генералитѣ Каулбарса и Соболева бѣше също една погрѣшка, а изпращанieto имъ съ блямъ — още по-голѣма погрѣшка. Но той има и заслуги, които сж велики, за които намѣсто да го чернимъ, трѣба да го славимъ.

Г-нъ Др. констатира „че една искра отъ военна слава блѣщи надъ царуването на княза Александра“, но той не е съгласенъ съ това. „България — казва — той, не дължи славата на дена на Сливница на своя князь, който отсъствуваше отъ боя въ рѣшителния моментъ, а на своитѣ войници и на своитѣ млади офицери, ученици и достойни съперници на другаритѣ си отъ руската армия“. Ние ще оставимъ, военната история да каже истината за неговото участие въ войната, и вѣрваме, че тя ще я каже въ негова полза, безъ да намали нито славата на българския войникъ, нито героизма на нашитѣ офицери. Ще утвърдимъ само и ние, че князь Александъръ дѣйствиелно се ползува отъ ауреола на военната слава. Никой не може да вѣрва, че князь Александъръ е избѣгалъ на 7. ноември отъ бойното поле, както твърди г-нъ Др. (168 стр.). Всички войници и офицери знайтъ, че князь Александъръ не бѣше страхливецъ, защото той отъ вечерята на 3. ноември се намираше постоянно между тѣхъ, и нощемъ и денемъ и въ бой и при почивка, винъги съ насърчителни думи и за офицери и за войници, и подъ чуждия огънь е отивалъ да окачва на пѣкон офицери ордени за храбростъ. Петдесетъ хиляди души войници сж свидѣтели за тая неустрашима дѣятелностъ на княза Алек-

¹⁾ Г-нъ Др. не забравя да спомене и за пѣкакви кѣпания и интимности на княза съ офицери, съ които тогавашнитѣ дневни вѣстници хулѣхъ княза.

сандра при Сливница. Легендата за бѣгството на княза Александра отъ Сливница на 7. ноември се скрои отъ неговитѣ врагове по-поводъ на факта, че той дохожда на 7. ноември отъ Сливница въ София. Дохожданъето му въ София бѣше свързано съ малката побѣда, която бѣхх одържали сѣрбитѣ на дѣното си крило при Брѣзникъ и съ възможността на една атака противъ София откъмъ Владайския проходъ. Понеже въ боя при Сливница на 6 ноември българекитѣ войски бѣхх одържали всѣху позицитѣ си и отблъснххх успѣшно нападенията на сѣрбитѣ, то единъ воененъ съвѣтъ отъ вечеръта на 6 ноември бѣше рѣшилъ, щото на 7 ноември да се пазн отъ нашитѣ войски отбранително положение, толкова повече, че се очаквахх войски отъ Южна България, съ помощта на които можеше да има надѣжда за сигурна сполука при едно нападателно дѣйствиє противъ сѣрбитѣ. Князътъ се възползува отъ това и трѣгва за София; но не успѣва да пристигне тукъ, и топоветѣ загърмѣли при Сливница, гдѣто, извѣстно е всѣкому, въпрѣки рѣшението на военния съвѣтъ се бѣше подновилъ боятъ. Тѣкмо когато столицата се е намирала въ паника, встѣпи князь Александъръ въ София, и мнозина видѣхх въ неговото идване отчаяното положение на нашитѣ войски, а враговетѣ му се възползувахх отъ случай да го хулихтъ. Колко сж безсилни обаче всичкитѣ опити за развѣичаванъе на княза Александра отъ спечелената военна слава се вижда отъ факта, че той носи името „Сливнишки герой“, и тая народна прѣсжда е вече достояние на историята, наша и обща.

Д. Д. А.

Dr. Vatroslav Oblak, Macedonische Studien. Die slavischen Dialekte des südlichen und nordwestlichen Macedoniens. (Македонски студии. Славянскитѣ нарѣчия въ южна и сѣверо-западна Македония.) Виена 1896 г.

Македония, люлка на славянската писменность и съ това заедно люлка на славянската просвѣта изобщо, съставя живъ интересъ за славянската наука. И откакъ има славистика, отъ тогава сж нашепери погледитѣ къмъ тая страна: Добровски, Конитаръ, Востоковъ, Миклошичъ, Ягичъ и кой не още отъ славиститѣ — сж изказвали и изказватъ при всѣка възможность желание, щото да се изслѣдва на нѣкоѣ начинъ езикътъ и говоритѣ въ тая загатна страна, та да ни стане пѣ-ясно произхождението на стария славянски книжовенъ езикъ. За насъ, българитѣ, е пѣкъ особено потрѣбно да изучимъ тая страна, пѣ че се съмняваме, че тамъ е изникнало най-напрѣдъ славянското писмо, не че не сме убѣдени въ дѣното на душата си, че тамъ живѣхтъ наши братя, които въ наше име страдатъ и пѣшкатъ още подъ турекия гнетъ, ами защото изобщо трѣба да се стремимъ да изучимъ всичко, що е свързано съ нашия културенъ животъ, съ нашата история, съ нашия езикъ. А толкозъ повече трѣба да ни бѣде длѣжность да изслѣдваме прѣди всичко Македония, защото именно тая страна е свързана тѣсно както съ минхлото ни, тѣй и съ бѣдността ни: Македония като люлка на българеката просвѣта, бѣше едно врѣме нераздѣлна часть отъ България. Македония остава и за напрѣдъ най-важна съставна часть на българекото общо отечество и когато и да е трѣба да влѣзе въ границитѣ на политическа България; защото безъ нея ние ще бѣдемъ народъ безъ никакво значение на Балканския

полуостровъ. Именно днесъ, когато къмъ тоя злочестъ български край сж насочени отъ сички страни лакоми погледи, именно днесъ трѣба още повече да милѣемъ за Македония и колкото ни иде отръжи да настояваме, щото да прѣдставимъ прѣдъ науката тоя нашъ край както си е, безъ прѣувеличения, безъ прѣдзети мисли; защото самата истина говори въ наша полза и ние само съ голи факти на рѣцѣ ще бждемъ винаги побѣдители прѣдъ сички позвани и непозвани конкуренти за тая страна. Ето защо трѣба не само сами да се стараемъ да изучимъ тая страна, ами и внимателно да слѣдваме всичко, що се пише за нея, като приемаме онова, що е истинско, а оборваме онова, що не е.

Между изслѣдвачитѣ на Македония, а заедно съ това и между пионеритѣ за българската правда въ тая страна, важно мѣсто ще заеме и покойниятъ Др. Ватрославъ Облакъ, който не успѣ, истина, да продължи на пълно прѣдначъртаната си цѣль, но и колкото сполучи, заслужва да бжде отбѣлѣзано въ науката. Четири мѣсеца само прѣкара Облакъ въ Македония и съвсѣмъ малка частъ отъ нея изходи, но зоркото му око можа да забѣлѣжи много важни работи. И като научно слѣдствие отъ краткото му прѣбивание въ Македония, можемъ да посочимъ една филологическа студия отъ 128 страници, напечатана въ 134 томъ на „Виенскитѣ академически извѣстия.“ Къмъ тази студия сж прибавени и писмата на Облака къмъ професора си Ягича, писма, пълни съ наученъ интересъ, но и съ печални прѣживѣнки на бѣдния филологъ, комуто не бѣ колѣ да свърши докрай дѣлото си, защото веднага биде подозрѣнъ отъ турското правителство, че ужъ прѣброявалъ българитѣ въ Македония! Чудното е, че нито австрийскиятъ нито рускиятъ консулъ се завзехъ за тая работа, а оставихъ да пропадне едно захваиѣто дѣло, което пѣмаше нищо общо съ политиката, а бѣше чисто научно. А пъкъ Облакъ бѣше австрийски поданикъ и си имаше официална прѣпюржка до австрийския солунски консулъ, а съ руския (Истобовъ) се запозна лично, докато стоя въ Солунъ.

Писмата на Облака до Ягича сж на брой 11, писани ѣ отъ Солунъ: първото отъ тѣхъ носи дата 21. ноември 1891. год., а послѣдното 5. марта 1892. год., новъ стилъ. Тия писма сж интересни за насъ било зарадъ научнитѣ си данни, било зарадъ нѣкои съобщения отъ личния животъ на Облака, било най-сетнѣ и зарадъ нѣкои впечатлѣния отъ Македония, които Облакъ сподѣля писмено съ професора си. Тѣй напр. веднага въ първото си писмо Облакъ се оплаква отъ пустотията въ Солунъ: нѣма, каже, никакви книги — даже Министерския Сборникъ неможешъ да намѣришъ въ цѣль Солунъ“. Но се хвали съ учителитѣ отъ солунската българска гимназия, които го приели добръ и директорътъ му позволилъ да посѣщава часоветѣ по български езикъ. При това Облакъ забѣлѣзва, че ученицитѣ не биле силни по български езикъ — обща наша болестъ. — Единъ отъ въпроситѣ, които често повтаря въ писмата си Облакъ, е и въпросътъ за народността на македонскитѣ славяни. Той си е убѣденъ, че македонскитѣ славяни сж чисти българи по езикъ и по чувства, но се сърди на ония „патриоти“ българи, както ги нарича иронично, които не допусчатъ, че въ македонскитѣ говори съществува сръбско произношение на к' и г'. Това е, струва ми се, субективно заблуждение у почтения филологъ, което заблуждение отива до тамъ, че смѣта реченитѣ маке-

донски к' и г' за чуждъ сръбски елементъ въ българскитѣ македонски говори, — но Облакъ държи въ сѣки случай правата страна по въпроса за народността на македонцитѣ и се възмущава напр. — отъ картата, която тъкмо по онуй врѣме издадохъ сръбскитѣ студенти подъ заглавие „Карта српских земаља“. Въ седмото си писмо отъ 9. февруари 1892. год, Облакъ казва: „Въпросътъ за македонскитѣ нарѣчия е вече основно решенъ и азъ можъ да си иджъ спокойно у дома! Видѣхъ „Карта српских земаља“ съ дългото ѝ „историко-филоложко“ въведение, издадена отъ сръбската „Омладина“. Въ цѣла Македония, въ цѣла западна България наедно съ София — дори и въ Родопитѣ — живѣхъ само сърби! за да закръглитъ по добръ тия велико-сръбски земи, примѣкинали къмъ тѣхъ и цѣла източна Краина (Словенско) и частъ отъ южна Штирия! Дриновъ и Миладиновци се прогласяватъ за фалсификатори и сичкитѣ издадени отъ български народни умотворения счита омладнината за поправени! Честитъ се считамъ, че получихъ ѝ време това блѣскаво съчинение, защото сега вече знамъ, че въ с. Сухо, напримѣръ, не говорѣхъ български! . . . Трѣба да съжаляваме твърдѣ братята сърби, че иматъ такава университетска младежъ, която нищо не учи и нищо не знае“.

Вредомъ въ писмата на Облака се забѣлѣзва живъ интересъ къмъ македонскитѣ говори и широки планове, за какъ да се изслѣдва тая „Диалектическа Калифорния“, както я нарича той. Освѣнъ солунскитѣ говори, които Облакъ изучавъ на самото мѣсто, въ плановетѣ му влизаше още: Сересъ, Драма, Неврокопъ, Мелникъ, Петричъ, Струмица, Дойранъ, Кукушъ — тия сичкитѣ мѣста иматъ на умъ да посѣти лично Облакъ и да изнесе отъ тамъ сигурни диалектоложки бѣлѣжки. Ала надъ сичко отгорѣ Дебѣръ му се мѣркалъ като обѣтована земя за студентѣ му. Въ писмата си туку споменува сѣ Дебѣръ, но и опасно-ститѣ, съ които е свързано едно пѣтуване по Дебѣръ, не изпуска изпрѣдъ видъ. „Ястребовъ ми разказва хубави работи отъ пѣтуването си по вѣтрѣшна Македония. По Дебѣръ абсолютно не може да се пѣтува: човѣкъ рискува съ главата си — пѣкъ тя ми трѣба. Дори Ястребовъ, който пѣтувалъ по тия мѣста подъ защита на разни харамии, безъ малко щѣлъ да бѣде убитъ. Единъ хайдутинъ, що билъ затрилъ 17 души, го придружавалъ като »пощенъ човѣкъ«! Дебѣръ е вече заличенъ отъ програмата ми“ (писмо 1.) А на друго мѣсто (4-писмо) четемъ: »Днесъ чухъ, че хайдутини отведи посрѣдъ бѣлъ день главниятъ учителъ отъ градъ Дебѣръ, когато се вращалъ въ недѣля отъ черква! Хубава управа! А пѣкъ когато и да е ще трѣба да се провѣри на самото мѣсто диалектичниятъ материалъ“. Освѣнъ Дебѣръ Облакъ желалаше да посѣти и Света-Гора, но сичкитѣ му хубави планове се осуетихъ на 3. Марта 1892, когато бѣдниятъ Облакъ биде хванатъ въ солунското село Вардаровци като шпионинъ и докаранъ подъ конвой въ Солунъ. „Стояхъ, каже, при попа на огнището и си бѣлѣжехъ мирно, когато наведнѣжъ по тъмнѣ одаята и азъ погледнѣхъ къмъ вратата и видѣхъ единъ турски офицеринъ съ револверъ въ ръка и слѣдъ него шестъ души стражари съ наготвени пушки. Офицеринътъ се спуснахъ връзъ мене и съ дивъ погледъ ми грабнѣхъ отъ ръцѣтъ тефтерчето, па изиди първо домашнитѣ и захванѣ да разтѣрся моятъ кираджия. Подиръ него наченѣ мене и ми взѣ сичкото по джебветѣ съ изключение на паритѣ и часовника ми. Слѣдъ това ме закаралъ

на селския съдъ безъ да слушатъ монтѣ протести, че съмъ австрийски поданикъ, безъ да гледатъ, че имамъ позвоелително писмо отъ валията. Отъ тамъ ме взематъ, та въ Солунъ, — 12 часа пътъ по дъждъ и по студень вѣтръ на конь отгорѣ. Въ Солунъ стигнахъ измокренъ до кожа, слѣдъ като бѣхъ седѣлъ дванайсеть часа на конь, азъ, който не съмъ наученъ да ездѣ. Разбира се, че слѣдъ това не можехъ ни да седѣ, ни да ходѣ. На 1 часътъ прѣзъ нощта ме изпитвахъ въ полицията, но почти не можахме да се разберемъ. Днесъ ме пустиха по милость божия, но бѣдниятъ мой кираджия, защото не е чужди поданикъ, лежи още въ полицията. И тѣй при пашпортъ и при прѣпоръчително писмо могатъ на човѣка да се случатъ такива неприятности! — Да можъ да си получишъ само тевтерчето назадъ! Въ него сж записани сичкитѣ мои наблюдения, и ако го изгорѣтъ като нѣщо съмнително — отиде ми трудецътъ! Сичкитѣ ония хорица, които показахъ къмъ мене извѣстно гостопримство, ще иматъ навѣрно нѣкои неприятности: или ще ги затворѣтъ, или ще ги глобѣтъ. Менъ ми е жалъ за тѣхъ, пъкъ нашия консулъ още не е се застъпилъ за тѣхъ, макаръ че може лесно да ги отърве.“

Въ 11. и послѣдно писмо Облакъ вече се отчайва, че ще може да продължи пътуванъето си въ Македония: „Всѣко по-нататъшно пътуване по Македония ми е съвсѣмъ невъзможно. Днесъ ходихъ пакъ при нашия консулъ, а той туку си ми каза, да си идѣ по-скоро отъ Турция. Турцитѣ ме смѣтатъ за шпионинъ, и не знаѣ, да ли ще ми дадѣтъ пашпортъ за Света-Гора. Тѣ казватъ, че монтѣ бѣлѣжки съдържали само данни за числото на българитѣ въ Македония!! И тѣй *kuća, pazot, deco* etc. види се е нѣкоя нова мода на прѣбровяване населението, защото освѣтъ такива думи други нѣща нѣма въ бѣлѣжничето ми. — И тѣй за диалектични студии, както си ги мислѣ азъ, не е още дошло врѣме въ Македония!“ се провиква съ горестъ Облакъ и се утѣшава съ това, че ще иде на островъ Крк (Далмация), който, каже, е тѣй сжщо „диалектична Калифорния!“ Тѣй печално се свършиха македонскитѣ студии на Облака, тѣй както много още учени ще си изнащатъ, които отиватъ съ цѣлъ да прѣснѣтъ свѣтлина върху Македония; защото сегашнитѣ владѣтели на тая злочеста страна се боѣтъ като отъ огнь прѣдъ свѣтлината, защото веднажъ излѣзла истината на явѣ, тѣмъ се свършва господството. Макаръ и прѣкъснатъ въ студитѣ си, Облакъ сподучи да забѣлѣжи въ главни черти свойщинитѣ на три македонски говори: I. говоръ на с. Сухъ; II. Сѣверно-Солунски говори, а именно отъ села: Вардаровци, Ново-Село, Грдоборъ (Градоборъ), Вугариево, Ваталкъ, и III. Дебърски говори, отъ села: Галичникъ—Кленъе и Обоки.

Въ прѣдговора къмъ „Македонскитѣ студии“ Облакъ разказва, какъ записвалъ материалитѣ си, отдѣто виждаме, колко внимателно тоя търпѣливъ филологъ събиралъ и записвалъ всѣка дума, и какъ прѣдпазливо избиралъ хората, отъ които черпилъ материалитѣ си.

Говоритѣ отъ Сухъ, Галичникъ, Кленъе и Обоки изучвалъ Облакъ въ Солунъ, а именно говорѣтъ на с. Сухъ изучвалъ отъ едно чираче въ Солинъ, което било редено отъ Сухъ и не заело българска книга

Говорѣтъ отъ Галичникъ записвалъ отъ единъ дебравия, който ималъ стадо овцѣ близу до Солунъ. Тѣй като тоя човѣкъ дохождалъ

вѣка зима въ Солунско, Облакъ се усѣмнилъ, да не би човѣкътъ му да е забравилъ домашното си нарѣчие. Затова отишълъ веднажъ съ него на кошарата му, дѣто намѣрили двѣ момчета, туку-що дошли отъ Дебърско. Отъ тѣхния говоръ се увѣрилъ, че и стариятъ човѣкъ — притежателтъ на овцетѣ — си знаелъ добръ нарѣчието и отъ тогава записвалъ само отъ него.

По говора на с. Клене (Дебърско) записвалъ отъ едно 10-годишно момче, което било дошло прѣди нѣколко мѣсеца отъ родното си мѣсто и ходѣло въ българското училище.

По говора на с. Обоки (Дебърско) Облакъ записвалъ материалитѣ си отъ единъ обочанинъ — 55-годишенъ — който го увѣрявалъ, че сега първи нхъ идѣлъ въ Солунъ, че не е излизалъ други нхъ отъ селото си; — но Облакъ го уловилъ по смѣсеня му говоръ и пакетина излѣзло, че почтениятъ обочанинъ 17 години си не билъ въ селото, а се скиталъ по Солунско — за това си и размѣнилъ говорътъ. Облакъ го натирилъ, но материалитѣ записани отъ него не унищожилъ „за да се види, какъ се смѣсватъ нарѣчията въ Македония“.

По говоритѣ въ близнитѣ солунски села Облакъ си бѣлѣзълъ материалитѣ на самитѣ мѣста и повече отъ жени.

При записването на звуковетѣ Облакъ не изпуща и най тънкитѣ нюанси въ произношенieto. За това гледаме, че той си съставилъ твърдѣ сложна азбука за македонскитѣ говори, та ни се струва даже невѣроятно сичкото туй цѣнене на гласнитѣ и съгласнитѣ, каквото го виждаме въ неговитѣ бѣлѣжки. Кой би повѣрвалъ напр. че българитѣ въ солунскитѣ и други македонски села си служатъ съ седемнайсетъ различни гласни и съ трийсетъ и седемъ съгласни, каквито срѣщаме въ студиитѣ на Облака! Нашата и тѣй сложна азбука не е нищо при тая върволица отъ знакове, които Облакъ намира за нужни за да се прѣдстави сжщияското произношение на българскитѣ говори. И ако единъ Облакъ си признава при това, че „може би да не е схванжлъ пакъ сичкитѣ говорни потѣкности“ може да си мислимъ, каква внимателность трѣба при записването на говорни материали и колко назадъ стојатъ сичкитѣ наши записани до сега народни умотворения и деалектични сборки.

Слѣдъ като установява азбуката, съ която ще си служи, и слѣдъ като обяснява сѣки звукъ отъ нея, какъ се произнася, Облакъ минува да разглежда звукувитѣ и и формални явления въ тритѣ макед. нарѣчия и то успоредно, сиречъ щомъ говори за едно явление напр. въ нарѣчието на с. Сухо, веднага слѣдъ това говори за сжщото явление въ сѣверните солунски села и подиръ това пакъ за сжщото явление — въ дебърскитѣ говори.

Студиитѣ на Облака прѣдставятъ за насъ интересъ повече откъмъ звукова страна; защото откъмъ формална страна почти нищо ново не ни донася Облакъ — освѣнъ двѣ-три обяснения на нѣкои форми. Но въ сѣки случай студиитѣ на Облака сж цѣненъ приносъ къмъ българската диалектология, и, както сж примѣрно изложени, могатъ да служатъ за образецъ на бѣдни изслѣдвания по българскитѣ диалекти.

По-подробно ще разгледаме Облаковитѣ студии на друго мѣсто, а тука ще кажемъ само, че тия студии на покойния ревностенъ филологъ заедно съ интереснитѣ му писма до професоръ Ягича иматъ

за насъ двойна цѣна: общо-научна и национална. Отъ тѣхъ придобиваме слѣднитѣ печалби за българската и обща наука:

1. Установява се веднѣжъ за винѣги произхождението на старобългарски езикъ. Тоя въпросъ, който занимава умоветѣ на славиститѣ, откажъ се е паченжло изобщо славянска наука, днесъ стои вече прѣдъ насъ разрѣшенъ и то въ наша полза. Трѣба да кажемъ, че Облакъ бѣше строгъ привърженикъ на Миклошичевата теория за произхождението на старобългарски езикъ и неведнѣжъ сме се прѣпирали съ него по тоя въпросъ като колеги при Ягича. Облакъ държеше твърдо, че Кириловиятъ езикъ произхожда нейдѣ отъ Панония — както го бѣше научилъ отъ своя професоръ и родинна покойния Миклошичъ. Това си мнѣние Облакъ поддържаше дори до прѣди да иде въ Македония. Истина, необоримитѣ факти изъ българскитѣ нарѣчия, които се трупахъ отъ година на година повече, разколебаха до нѣкъдѣ убѣждението и на твърдия Облакъ, по пълно разубѣждение получи Облакъ слѣдъ като се увѣри съ ушитѣ си, че въ Солунско се говорѣтъ още днесъ назалнитѣ звукове и слѣдъ като си обясни по-хубаво развитието на днешния български езикъ. До прѣди македонскитѣ си студии Облакъ наричаше Кириловиятъ езикъ — „старословенски“ (Altslovenisch); въ тия студии първи пакъ употрѣбѣа за сѣщия езикъ названието „старобългарски“ (altbulgarisch), а за жѣстопроехождението му посочва солунскитѣ краища и то именно ония села, въ които е запазенъ и до днесъ ринезмътъ „Само, каже, още нѣколко склонидбени трохи и съ добра фантазия — въ нарѣчието на с. Сухѣ би се намѣрилъ езикътъ на Кирила и Методия!“ (писмо 3.).

2. Втора придобивка отъ студитѣ на Облака състои въ това, че единъ ученъ и сериозенъ мжъ като него навредъ дѣто говори за Македония и за населението и, признава, че тя е българска страна и населението ѝ — българско. Истина, той не зема явно страната на българитѣ, а прѣдпочита да оперира съ х и у, както се изразява въ писмо 3, защото „не иска щото диалектичнитѣ му студии да служатъ за политически цѣли“, но вече самия фактъ, че тоя трезвъ филологъ стана въ очитѣ на турцитѣ и на други още — „български агитаторъ“, говори твърдѣ много въ наша полза.

3. Трета печалба за българската наука е, че съ Облаковата екскурсия въ Македония се установява веднѣжъ за винаги, че старото произношение на *ѣ* нѣма нийдѣ по солунскитѣ села, които обиколилъ той. На мнозина ще бѣде извѣстно, че на нѣколко пакти въ ПСп. се подигахъ въпросъ за старото произношение на *ѣ* като *ѣ*: *ѣн*, *кѣтка*, *мѣшка*, *намѣсто сынъ*, *кѣтка*, *мѣшка* (сравни ПСп. XVII, 232, ПСп. XIX и XX 258). Споредъ достовѣрното свидѣтелство на Облака, излиза, че въ с. Сухѣ (за което се твърдѣше именно, че е запазило старинското произн. на *ѣ*) нѣма особено произношение на *ѣ*, освѣнъ обикновеното — общобългарско — произношение като *и*.

4. Отъ Облаковитѣ студии се поучаваме още и за произношението на *ѣ* въ източна Македония. Въ разнитѣ наши сборки ѣ отъ тия мѣста (Разлогъ, Неврокопъ, Драма, Сересъ, Сухѣ) се прѣдава твърдѣ различно (*е*, *и*, *еа*, *е*, *ѣае*, *ѣае*), а то за туй, защото произношението на *ѣ* по тия мѣста не е нито източно *ѣ*, нито западно *е*, а е нѣщо посрѣдъ. — Както го обяснява сега Облакъ то е

широко *e*, което се приближава къмъ *a*. Той различава четири нюанси за *y* въ Сухо: 1) *ä*, 2) *eä*, 3) *ë* и най-сетне 4) *e* — които се различаватъ по ударение и положение, а именно: *ä* (мл'аку) и *eä* (бе'ала) — за ударено *ѣ* п'къ *ë* (др'ех) и *e* (утре) — за неударено. Разликата въ произношението на първитъ два звука не е голъма, а състои само въ това, че *ä* е п'какъ по-меко отъ *eä*. Колкото п'къ за *ë* и *e*, които зам'стятъ неударено *ѣ*, разликата е въ това, че *ë* е по-тъмно и се чува въ ср'бдисловието, а *e* — по-ясно и се чува въ окончанията.

Б. Облаковитъ студии ни обясняватъ и произношението на *ж* въ Сухо, а именно отъ т'хъ се научаваме, че н'д еднакво се изговарятъ назалнитъ звукове по тия м'ста, а двойко и то споредъ това, дали назалния звукъ има ударение, или — н'ѣма: споредъ това *ж* — ти звучи въ Сухо по-кратко, по-затворено и по-глухо въ думи като: з'ъмб, д'ъмб — защото е съ ударение, а по отворено и по дълъко въ думи като з'ъмб, г'ъмбѣк — защото е безъ ударение.

Съ тия петъ важни придобивки за българската и обща наука Облаковитъ студии заслужаватъ голъмо внимание, а като приносъ къмъ българската диалектология т'ѣ ще ни б'ждатъ винаги при-р'ж'ѣ. Би било само желателно, ако се яв'яхъ и за другитъ български говори подобни студии, защото само тогава ще имаме хубавъ пр'гледъ върху ц'ѣлия български езикъ и само тогава ще ни стане ясно развитието му.

Б. Ц.

Г. М. Ляпуновъ. Д-ръ Ватрославъ Облакъ, критико-биографически очеркъ. Харьковъ. 1896. 19 стр.

Читателитъ на „Б'лг. Пр'гледъ“ знайтъ вече за смърт'та на младия славистъ д-ръ Ватрославъ Облакъ отъ некролога на г. д-ръ Л. Милетичъ (вж. „Б'лг. Пр'гл.“, III год. IV кн. 154—5 стр.). Не е безинтересно да се съобщи н'що и отъ недавно появилитъ се критико-биографически б'л'ж'ки на г. Б. М. Ляпунова. Отъ голъма важностъ е за насъ вс'ко съобщение за ранопочинлия словенски ученъ, достойния ученикъ и съотечественникъ на великия Фр. Миклошичъ и ученикъ-другаръ на В. Ягичъ, защото то е т'сно свързано съ славянската наука, а въ частности и съ българската. Да, загубата за славистиката е твърд' чувствителна, а главно за нашата млада научна книжнина, на която покойниятъ даде ц'ѣнии приноси. Една отъ най-крупнитъ заслуги на Облака за насъ е че възстан' противъ теорията на Миклошича относително Кирило-Методиевия езикъ и съ научни, живи факти доказва, че отечеството му е Македония. А именно по тази причина ижтува пр'възъ 1891—1892 год. въ Македония, подпомогнатъ парично отъ Виенската Академия, а не отъ университета («Reisestipendium»), както твърди г. Ляпуновъ (2 стр.). Так'во пос'щение на т'зи м'ста (Солунско) необходимо б'ше за учения св'тъ да се извърши отъ чужденецъ, не защото съ това щ'ше да се открие съв'с'мъ ново н'що (впрочемъ Обл. съобщи и н'кои нови н'ща по езика), но да се потвърд'ятъ главно св'д'ѣнията за назалното произношение въ Солунско и Костурско както и други важни езикови свойщини. Св'д'ѣния за назалното произношение има твърд' рано отъ тия м'ста (вж. Мар. Дриновъ, Бр. II Сп. XI—XII кн.), ала на т'хъ Миклошичъ и привърженцитъ

на панонската теория гледахъ като на патриотически съобщения отъ страна на българитѣ.

Освѣнъ указанитѣ отъ г. Ляпунова съчинения на Обл. ще прибавимъ и най-послѣдното му «Macedonische Studien», издание на Австр. Имп. Академия на наукитѣ въ Виена, излѣзло прѣди два мѣсеца; състои отъ 156 стр.; занимава се съ нѣкои солунски и дебърски диалекти, на края сж помѣстени и писма (всичко 11, 128—156), що е Обл. пращаль до Ягича, когато билъ въ Солунъ. Прѣди да го сполети смъртта, далъ това съчинение на Академията да се печати, но, за жалъ, смъртта го прѣвари, та не може даже и първата му коректура да издържи, и поради това било възложено Ягичу да го редактира.

Не по-малко сж важни и писмата, защото въ тѣхъ ни описва Обл., какъ постъпва, когато изслѣдва нѣкой говоръ, полученитѣ резултати праща до Ягича, обръща се за съвѣтъ къмъ послѣдния, запознава се съ нѣкои видни люде въ Солунъ, които и го ухитватъ при събирането на материалитѣ; най-сетнѣ въ послѣднитѣ три писма описва, какъ турското правителство го фаща въ с. Вардаровци (Солунско) и арестува и какъ се освободилъ отъ затвора, благодарение на чуждото поданство и пр. и пр.

Ако и да се отдалечихъ за малко врѣме отъ задачата си, т. е. да съобщя на кратко върху биографическитѣ бѣлѣжки за Обл. отъ г. Ляпуновъ, мисля, че не ще да се нахърни прѣгледътъ, а се подигъва съ новия му трудъ. Освѣнъ това се погълва и списъкътъ на съчиненията отъ Обл., помѣстенъ въ края у г. Ляпунова.

Г. Б. М. Ляпуновитѣ биографически бѣлѣжки за Обл. сж извлѣчени, както самъ казва г. Л., отъ писмото, що получилъ отъ М. М. Мурко, къмъ когото се билъ обръщаль за свѣдѣния, отъ некролога на Fr. Vidic въ „Ljubljanski Zvon“, Zv. 5, стр. 310—312 (1896) и отъ лични спомени.

Д-ръ Ватрославъ Облакъ въ родния си градъ Целъ прѣкараль благополучно VII класъ на гимназията, но когато постъпилъ на VIII кл., разболѣлъ се отъ туберкулоза, вслѣдствие на която болестъ билъ принуденъ да напустне училището посрѣдъ година. При всичкото настояване на лѣкаритѣ, да не отива въ училището поне за година, той пакъ постъпилъ въ сѣщия класъ, но не можаль да изкара годината, защото билъ подозрѣнъ отъ гимназиалното началство въ подстрекателство, да се изгѣ австрийскиятъ химнъ на 19 ноември на словински езикъ противъ волята на директора. Тогава Обл. се принуди да отиде въ Загребъ, гдѣто и свършилъ гимназиалниятъ курсъ съ зрѣлостенъ изпитъ. Баща му желаль, слѣдъ като свършилъ IV класъ, да стане рисувачъ, но това занятие не привличало душата на младия Ватрославъ, при всичко че въ гимназията не се занимаваль съ филологически работи, а повече се занимаваль съ военна история. „Какъ е обикнълъ филологията, за мене е още и сега неясно“, пише Мурко на Ляпунова. Той се занимаваль усърдно съ филология още въ гимназията. Прѣзъ 1886 г. виждаме Обл. редовенъ студентъ на философския факултетъ въ Виена, за да обогати знанията си по славистиката. Отъ тукъ той станъ любимъ ученикъ на Ягича, и останъ такъвъ до послѣдния си часъ. Доколко Ягичъ го е оби-

чалъ, вижда се отъ това, че когато получили извѣстие въ Виена за смъртъта му, отива въ Целъ, за да отдаде послѣдната почеть на уважаема си ученикъ и другаръ въ науката и да порони сълзи прѣдъ останкитѣ му. Освѣтъ това читателтъ може да види за обичѣта на Ягича къмъ Облака отъ некролога, помѣстенъ въ послѣдната книга на „Archiv für slavische Philologie“

Слѣдъ тѣзи кратки бѣлѣжки у Ляпунова слѣдва краткъ прѣгледъ на по-важнитѣ Облакови съчинения (4—13 стр.), а слѣдъ това списъкъ на съчин. (14—19), които възлизать на 89.

А. П. Стоиловъ.

„Конспектъ по историята на римското право“; съставилъ Г. А. Петровъ по лекцитѣ на профессоритѣ Гр. А. Бѣлковскій и Н. Боголѣповъ, 1896. г, 96 стр. in 8°.

Въ увода къмъ въпросния, конспектъ четемъ: „Като зная колко трудности се полагать за изучаванieto историята по римското право по пространнитѣ лекции на профессоритѣ, рѣшихъ се да напечатамъ своя си конспектъ по тоя прѣдметъ, за да услуга, мисля, съ него и на други млади юристи“ (стр. 3). — Отъ това заявление на автора се убѣждаваме, че задачата му била да освободи „младитѣ юристи“ отъ необходимостта, да полагать трудъ за изучаване „пространнитѣ лекции на профессоритѣ“. Ние по единъ рѣшителенъ начинъ осмждаме издаването на такива книжлета, които съдържатъ конспективно изложение на една наука, защото педагогическиятъ опитъ е установилъ съ пълна несъмнѣнность тѣхната врѣдителность даже въ такива страни, които иматъ солидна учебна литература за университетската младежъ. Такава конспективна литература наводни рускитѣ книжарници, слѣдъ като се въведе въ Русия университетскитѣ уставъ отъ 1884. год., който изисква отъ студентитѣ, да полагать изпитъ въ държавнитѣ изпитни комисии. Понеже тѣзи изпити се произвеждатъ прѣзъ кжео врѣме се то, натрупва за студентитѣ значителенъ материалъ, и нѣкои господа, движими изключително отъ спекулативни съображения, се рѣшихъ да издавать конспекти по съществуещитѣ печатни курсове, които да служатъ като помагала за горѣпосочената цѣль.

За значението на тѣзи конспекти ето какво пише професоръ Табашниковъ въ своята неотдавна излѣзла книга „Прошлая ученая дѣятельность цивилиста П. П. Цитовича:“ „Едва ли нужно пояснять еще, что конспективное изложениe науки, какими бы качествами оно ни отличалось, неспособно дать начинающему именно того разумнаго пониманiя научныхъ истинъ и положенiй, какое изображено выше. Только подробный курсъ, въ коемъ передъ начинающимъ будетъ раскрыта картина научнаго творчества, гдѣ всякая часть явится логическимъ звеномъ прѣдидущаго и послѣдующаго и гдѣ логическими доводами и примѣрами изъ исторiи, и фактами дѣйствительной жизни до очевидности уяснена необходимость и неизбѣжность данныхъ правилъ, и научныхъ положенiй, только такой курсъ можетъ дать начинающему разумныя и осмысленныя знанiя, только онъ можетъ подготовить истинно полезныхъ общественныхъ дѣятелей“ (стр. 18).

Понеже значителната частъ отъ сегашното студенчество въ Русия, което постъпва въ университетъ, не за да обогати умътъ си съ познания и за да разширичи умствения си кръгъзоръ, но зарадъ карьеристически цѣли, въ повечето случаи си служи съ такива помагала на мѣсто „пространни лекции на професоритѣ“, и се оказва, че знанията ѝ сж твърдѣ оскъдни, та заради туй прѣзъ послѣдното десетолѣтие много по-голямъ процентъ пропада при изпитъ, отколкото по-прѣди (33,9% на мѣсто 3,5%. Вж. ст. „Население университетовъ“, въ „Вѣст. Европы“, 1896. г., кн. IX, 87).

Лесно е, да се прѣдвиди, какви печални явления ще народятъ тѣзи конспекти въ България, гдѣто липсува още напълно учебна литература по правитѣ и политически науки.

Ако вече отъ принципно гледище конспективното излагане на науката за университетската младежъ даже като „наржчникъ за изпити“ се оскъжда, то се явява като особена отрова онзи трудець, който ни дава поводъ за горнитѣ бѣлѣжки.

Едно лице, което, слѣдъ като се прие прѣди три мѣсеца за редовенъ студентъ, се готви още само за изпити, дава си право, безъ да е поискалъ разрѣшение, да избърши вивисекция надъ литографиранитѣ заниски на прѣподавателя си и печатния курсъ на единъ прочутъ професоръ отъ Московския университетъ и върху парчетата на операцията си да тури, освѣтънъ своето име, и онова на горнитѣ лица.

Този инцидентъ се явява като unicum не само въ лѣтописитѣ на университетския животъ, но и въ историята на литературната собственостъ. Послѣдната е цѣлна съ случаи на плагиатъ, но никога не е била потыкана свещената воля на автора, да си печата произведенията тогава и въ такава форма, когато и въ каквато той това намира за цѣлесъобразно.

Безъ да се е удостоверилъ, че е схваналъ добръ съдържанието на онова, което е слушалъ по една толкозъ тежка дисциплина като историята на римското право, авторътъ печата за „младитѣ си колеги“ ония си бѣлѣжки, които той зель отъ нелегално прѣлитографиранитѣ лекции на прѣподавателя си и отъ прѣпоръчаното отъ послѣдния „Пособіе“ на професора Боголѣпова.

Трѣба ли да се чудимъ, че този „наржчникъ“ е пъленъ съ най-груби грѣшки, изопачени опрѣдѣления на юридическитѣ институти и понятия? На единъ антиюридически езикъ авторътъ разправя невъзможни пѣща даже за опѣзи факти отъ въпросната дисциплина, които толкозъ ясно и опрѣдѣлено се излагатъ у Боголѣпова. Единъ по-подробенъ разборъ на въпросния конспектъ щѣше да ни завлѣче твърдѣ далечъ, но е излишно, защото и самиятъ авторъ признава несъстоятелността на напечатания отъ него трудець.

Гр. Бѣлковски.

Полковникъ Тошевъ. Писма отъ войната, второ издание, исправено и попълнено. София, 1896 г. стр. 250, 8-о, цѣна 2 лева.

Сръбско-българската война макаръ и да носи срамно име — братоубийствена война — за насъ българитѣ има голѣмо възпитателно значение: тя прослави българското оръжие, тя подигна въ очитѣ на

цѣль свѣтъ нашия народъ и му даде главно мѣсто между балканскитѣ народи. На ако тая война съставя позорно дѣло за славянството, нека се червѣжтъ ония, които я подкачихъ. Частно за насъ тя е славенъ исторически фактъ и ще остане като вѣчна хвала за онова поколѣние, което я тѣй юнашки искара. Колкото и да сме надѣхани отъ приятелски, братски и не знамъ какви благородни чувства къмъ нашитѣ славянски събди — сѣрбитѣ, не можемъ да задушимъ онова сѣрдечно възхищение, което изгълва душата ни всѣки пѣтъ, кога си спомнимъ за Сливница, или кога четемъ хубави описания на ония славни дни отъ 6 до 16 Ноемврий 1885 г. Една отъ рѣдкитѣ наши книги, които съ такивато описания възбуждатъ националното чувство у българина и го правѣтъ да се мисли силенъ и славенъ, е и книгата на г. полковникъ Тошевъ „Писма отъ войната“, изгълва сега въ ново издание съ нѣкои допълнения. Дополненията досѣгатъ нѣкои поправки въ шеститѣхъ писма, които авторътъ печати прѣвъ 1895 г. по случай на десетолѣтието отъ войната. Къмъ тия шестъ поправени писма въ новото издание сръщаме още двѣ, а именно едно за живота и движението въ болницитѣ и посръщането на побѣдоноснитѣ войски въ София и едно „до автора на »Писма отъ войната“, въ което се разглежда критически войната и се указватъ грѣшкитѣ сторени отъ наша и сръбска страна. Освѣнъ това къмъ книгата има прибавени и нѣкои планове и карти, съ които се обяснява още повече и тѣй ясното описание на биткитѣ.

Може да каже нѣкой, че слѣдъ 11 години отъ войната нѣма вече смисълъ да се пишѣтъ и четѣтъ писма са нея. Не, ще кажемъ ние, за тая война ще трѣбва още дълго врѣме да говоримъ и пишѣмъ, и то не само специални книги, за да си обяснимъ добриятъ или лошъ вървежъ на тая война, но и популярни описания, за да подѣржаме патриотическиятъ духъ у потомството. Книгата на г. Тошевъ заема сръдно мѣсто, сирѣчь добра е за военнитѣ, но добра е и за широката публика, защото е написана увлѣкателно и чете се леко. Истина езикътъ и правописътъ на много мѣсто купчатъ, но пакъ книгата си остава интересна книга за четене, — а и полезна за поука. Прѣди всичко намъ се хареса необикновената искреностъ на автора, който си описва просто и ясно всичко, що е видѣлъ и прѣживѣлъ, безъ да затаява нѣщо, безъ да украшава съ измислици онова, което само по себе си е красно, щомъ се каже, както си е. Съ изключение на нѣкои и други развлѣчени описания и разсеждения писмата на г. Тошевъ увличатъ човѣка и на мѣста възбуждатъ смѣхъ, дѣто е смѣшно, пѣкъ на мѣста покъртватъ човѣка до сълзи — тѣй прочувствено сж написани. Само ако г-нъ полковникъ пише и за напѣдъ, да внимава повече върху езика, защото не е хубаво да чете човѣкъ въ една сериозна книга напр. прикарва намѣсто прѣкарва, призрѣние намѣсто прѣзрѣние; огньови намѣсто огньове — да не говоримъ за буквени грѣшки като: полъзень, рѣдъ, глѣдамъ, распорѣждане. Освѣнъ дебелитъ русизми, съ които е избилна книгата на г. Тошевъ (каквито вѣдомости, каквито 20 километра, нѣкои-си 7—8 часа, нѣкакви-си $\frac{3}{4}$ часа, осторожность, позиция, вистрѣли, уровень, правъ си намѣсто имашъ право) можѣтъ да се посочѣтъ доста неправилни конетрукции, които затъмняватъ слогътъ; г. Т. злоупотрѣбѣва твърдѣ много съ глаголитѣ

сжществителни — обща слабостъ у нашитѣ военни писатели: „още първата граница ме накара да глѣдамъ на срѣщнитѣ като на едни смъртни врагове, дълга срѣщу които се заключава само *въ изобилното осѣвяване съ тѣлоти или мѣстността прѣдъ позицията*“ стр. 44. — „Трѣбва да се удостовери факта за очистванieto на окопа отъ 9 роты Струмци слѣдъ попаданието въ него една граната“. стр. 50. — „Въ програмата на моето отиваніе на Руй влизаше и обикалянието на окопитѣ за насърдачаваніето съ нѣколко думи войницитѣ“ стр. 51. — „Трета грѣшка е: въ неумѣнието и отсѣтствието желание да се слѣди противника“. стр. 61. — „Намѣриха се по-послѣ нѣкои да ме обвиняватъ, че съмъ заповѣдалъ отсѣжпваніето на дружината, безъ да дочакамъ пристиганіето на нейнитѣ други двѣ роты“. стр. 79 — „Може ли да се възлага прикриваніето на отсѣжпваніето на най-ненадѣжната войска?“ стр. 83. — „Изискваше непрѣменно турянието въ стомаха каквото и да е“. стр. 130. — „Унесени цѣли въ идеята за непрѣменното задържаніе на противника, ний жаждахме единъ непрѣмененъ усѣхъ“. стр. 133. — „Не служи за причина на напусканіе мѣстата *си отъ* чиноветѣ“. стр. 153. — „Ако ли Сърбитѣ излѣзоха толкова прости, че не се възползуваха отъ нашата грѣшка . . . , то и ний, освѣнъ непълното аванпостно охранение(?), бѣхме твърдѣ красиви(?) още и съ допусканіето тѣхната аванпостна верига туку до самата Мека-Кревъ“. стр. 164 — Тия погрѣшни и неясни конструкции — и всички други, колкото ги има въ книгата на г. Т. (а има ги на всѣка страна по нѣколко) щѣхъ да бѣдѣтъ много по-ясни, точни и правилни, ако намѣсто неопрѣдѣлнитѣ глаголни сжществителни бѣхъ употребени сжщински глаголи.

Б. Ц.

Божественная литургия отъ М. Понъ Теодоровъ. Самоковъ, издава книжарницата П. Лесичевъ, 1896. Цѣна 2 л. 50 ст. —

Трѣбва да признаемъ, че отъ нищо не осѣщаме по-голѣма нужда, отколкото отъ такъва книга, въ която да има разнитѣ псалтични напѣви, напечатани съ обикновени ноти. Подобно издание липсва най-много на селскитѣ ни учители, които сж принудени да пѣхътъ при разнитѣ църковни обреди. Затова не се съмнявамъ, че ще посрещнатъ съ радостъ всѣко ново дѣло отъ тоя родъ, безъ да гледатъ, има ли то нѣкаква научна стойностъ или не, стига да може да ги улесни врѣменно.

Подобно е и съ казаната литургия. Авторътъ — самъ единъ отъ „псалтоветѣ“ — е събралъ напѣви, колкото ги знае, и тѣй, както се пѣхътъ обикновено въ сегашното врѣме, написалъ ги е съ модерна семантика. По този начинъ нѣкои хубави мелодии на Петъръ Целононески, Петъръ Лампадарносъ, Георги Кретосъ и Иванъ Протопсалтъ дойдохъ въ книгата тѣй осакатени, че самитѣ мело не би могли да ги познахътъ. Авторътъ вижда се даже не подозира, че нѣколко отъ сжщитѣ напѣви ги има вече точно напечатани и разгледани въ разни европейски списания, а други нѣкои и въ особени издания. Имашъ вече случай да обяснижъ въ това списание, че сегашната псалтика не е нито слаба сѣнка отъ бившето ѣ величие и богатство,

така щото, ако искаме да употребимъ нѣкоя отъ псалтичните мелодии, не трѣба да пригърнемъ жалкитѣ остатъци, но да вземемъ материала отъ самия изворъ, т. е. такива напѣви, каквито сж се употребявали прѣди два-три вѣка. Но нашиятъ авторъ не само че не е направилъ това, но не е прѣдалъ напѣвитѣ даже тѣй, както ни ги е оставила известната комисия на патриаршията; той е написалъ просто това, което той самъ знае да пѣе. При това е счелъ за излишно да ни обясни, кое му е послужило за основа при нотиранието на обявенитѣ мелодии, така щото настоящиятъ му трудъ се измѣква съвсѣмъ извънъ рамкитѣ на науката.

Ако въобще не можемъ да се откажемъ отъ псалтиката, то поне трѣба да се стремимъ къмъ това, да прѣведемъ точно на сегашната семантика всичкитѣ стари църковни мелодии, каквито ги има и колкото сж нужни за богослужението ни. Въпросътъ е само, кой да се завземе за тая работа? Да направи това нѣкое частно лице, е просто невъзможно, защото е свързано съ много разности. Трѣба да се обиколятъ най-напрѣдъ разнитѣ малоруски мѣнастири, гдѣто гнижтъ и до сега старобългарскитѣ църковни напѣви. Слѣдъ като се изнесжтъ тѣзи на явѣ, можтъ да се допълнятъ — ако въобще ще има нужда отъ подобно допълняне — съ нѣкои други мелодии, изровени изъ ватиканската, монашката, венецианската и др. библиотеки, богати съ ръкописи на най-славнитѣ мелодии. Съмнявамъ се, че ще се намѣри лице съ доволно солидно общо, както и специално образование, което да се заложи за тая трудна работа.

Има два фактора, които би могли да даджтъ потикъ, за да се направи нѣщо въ туй отношение, тѣ сж: св. синодъ и министерството на народното просвѣщение. Отъ св. синодъ едвамъ може да се очаква, че ще се отрече доброволно отъ плесенясалата си привычка, каквато съставя за църквата сегашната ни псалтика. Всѣка реформа трѣба у него — както и у другитѣ църкви — да се извоюва. Не остава освѣнъ самото министерство да се погрижи да издаде поне най-необходимитѣ ръководства. Ако се издаджтъ църковнитѣ напѣви съ модернитѣ ноти, да ставжтъ достъпни всѣкому, нѣма да се мине дълго врѣме и нуждата отъ реформа въ псалтичното пѣние ще се появи само по себе.

Ако ли пъкъ министерството и св. синодъ не искатъ да измѣнятъ нито йота отъ сегашната псалтика, то нека се постаражтъ поне, да се прѣподава споредъ съврѣменнитѣ изисквания на науката. Въ такъвъ случай би било най-подходяще, да отворжтъ особенъ курсъ за църковното пѣние, какъвто иматъ напримѣръ австрийскитѣ сѣрби при монашеското училище въ фрушко-горския мѣнастиръ Хопово до Иригъ. Цѣлата на курса би била, да запознае както свѣщеницитѣ, тѣй и учителитѣ съ правилно ритуално пѣние.

Всички съзнаваме, че сегашното пѣние не отговаря никакъ на достолѣието на църквата и че не може да послужи като срдство за повдигане религиознитѣ чувства. Срамота е проче да не се грижимъ, или да го поправимъ или да го прѣмахнемъ съвсѣмъ и замѣнимъ съ друго. Но това нѣма да постигнемъ съ книжки, подобни на Поцъ-Теодоровата, а съ сериозна нѣколкогодишна работа.

Кратък учебник по музиката за долнитѣ классове на гимназиитѣ и горний курсѣ на основнитѣ училища отъ Г. Байдановъ. Пригоденъ за въ училищата и въ Македония. Трето издание. Часть I. Пловдивъ, печатница „Единство“ 1896. Цѣна 1 левъ. —

Съ този учебникъ не би трѣбало да се занимавамъ, защото разгледахъ второто му издание доста подробно въ „Кавалъ“ (бр. 12 и 13). Но понеже виждамъ, че въ отдѣла за такта авторътъ е оставилъ въ новото издание сжшитѣ грѣшки, на които бѣхъ посочилъ въ рецензията си, искамъ да се опитамъ още веднѣжъ да го убѣдя, че $2 \times 2 = 4$, а не 5.

Г. Б. се е ползувалъ — споредъ думитѣ му — при съставяването на учебника си съ французескитѣ автори: А. Marmontel и А. Bernard; съ нѣмекитѣ М. Haller и А. Marx, а още съ нѣкои други руски, безъ всѣкаква извѣстность. Споредъ приведенитѣ у него музикални списатели тактоветѣ се дѣлятъ на двойни (mesures binaires или paires — zweizählige Taktarten) и на тройни (mesures ternaires или impaires — dreizählige Taktarten). Нашиятъ авторъ не се е задоволилъ само съ тѣзи имена, а намира, че тактоветѣ могатъ да бѣдѣтъ прости или двойни, и сложни или тройни. Но друго нѣщо е да дѣлишъ тактоветѣ на двойни и тройни, а друго — на прости и сложни, така щото трѣбова строго да разпознаваме тия термини, а не да ги смѣваме тѣй лесно, както е направилъ авторътъ. Вслѣдствие на туй отдѣлтъ за тактоветѣ въ учебника му е цѣлиятъ погрѣшенъ. Сжщъ абсурдъ е дефиницията му за проститѣ мѣрки: „проста или двойна мѣрка се нарича оная, на която всѣко врѣме съдържа стойность. дѣлима на двѣ, като напр. половина, четвъртина или осмина ноти.“ Слѣдва, че всичкитѣ тактове сж прости, защото нѣма такива, гдѣто за единица на врѣмето да сж били взети триола, квинтола и пр. ноти, а пъкъ напр. сложниятъ тактъ $12/8$ — строго взето — се състои отъ 12 врѣмена, отъ които всѣко е дѣлимо на двѣ.

Най-добриятъ съврѣмененъ теоретикъ — Н. Riemann — брои къмъ двойнитѣ тактове слѣднитѣ: $2/4$, $2/2$, $2/8$, $6/8$, $6/4$, $6/16$, $4/4$, $4/2$, $4/8$, $12/8$, $12/4$ и $12/16$. Къмъ тройнитѣ: $3/4$, $3/2$, $3/8$, $3/1$, $9/8$, $9/16$, $9/4$, $6/4$, $6/2$, $6/8$, $18/8$, $18/16$, а сжщо и $2/4$, $3/4$ и $3/16$ въ тѣй наречения ritmo de tre battute, т. е. когато три такива такта правятъ тепърва единъ дѣйствиеленъ тактъ. Колкото за другото дѣленне, казва ясно: „проститѣ тактове иматъ за числителъ цифритѣ 2 или 3, а у сложнитѣ тактове числителятъ е по-голямъ“.

Това сж правила, които нѣма пикой да измѣни, и о които всѣкой трѣба да се придържа. Който се интересува да ги изучи, най-голяма възможность му дава затова обширната монография на сжщия Riemann: Studien zur Geschichte der Notenschritt, особено пъкъ отдѣлтъ за такта (стр. 254). За жалость, авторътъ на горния учебникъ не е на сжщото мѣстие, защото (просто като на инатъ) е запазилъ всичкитѣ грѣшки, макаръ че му ги посочихъ вече единъ пѣтъ. Да не е това, учебникътъ му би могълъ да се нарече просто образцовъ.

Музикална школа съ кратка теория по музиката. Солфеджий (?) и пѣсни за упражнение на единъ и два гласа за първитѣ классове на гимназиитѣ и народнитѣ училища (отъ ?). Прѣведохъ отъ

5-то френско издание К. В. Дюгмеджиевъ и П. Добревъ, учители въ Шуменското трикласно и педагогическо училище. Варна, печатница Л. Нитче, 1896 г. Цѣна 70 ст.

Прѣводачитѣ захвататъ прѣдговора си тъй: „Намъ ни е мжно и скръбно да гледаме училищата ни и клетитѣ ученици безъ ръководства за работа“. Излиза, че отъ съжаление къмъ науката и къмъ дѣцата сж се завзели да прѣведжтъ горния учебникъ. Макаръ че имаме вече доста добри ръководства по пѣнието за класоветѣ отъ Пауновъ и Г. Гайтановъ, пакъ би било полезно, да се прѣведе нѣкое образцово съчинение отъ тоя родъ. Че изборътъ на г-да прѣводачитѣ е попадналъ именно върху тая книга, очудва ме до нѣкждѣ, понеже:

1) френската музикално-педагошка литература не е толкова разработена, щото да можемъ отъ нея бозна колко да се ползуваме;

2) ако е било работа да се прѣведе непрѣмено нѣкое френско съчинение, има такива по-добри отъ настоящето;

3) този учебникъ оставя далечъ задъ съществуващитѣ у насъ ръководства.

Материалътъ е изложенъ въ форма на катехизисъ, съгстенъ, безъ всѣкакви обяснения и свръски помежду си, разфърленъ пето прѣзъ девето. Въ прѣвода се смѣсватъ твърдѣ често понятията тонъ и нота, както напр. въ тая чудна дефиниция: „гамма е послѣдователностъ отъ осемъ ноти“. Какво сж искали да кажтъ съ това г-да прѣводачитѣ, незнамъ. Въ названието на тактоветѣ има пѣла бъркотия: двуударни, триударни и шестударни тактове, тактъ отъ 4, 9, 12 врѣмена и пр. — Колкото за солфеджиитѣ, върно е, че сж избрани твърдѣ грижливо и сполучливо. Само доста паузитѣ ще затрудняватъ ученицитѣ; трѣбаше да се оставжтъ за подиръ, когато ученицитѣ сж усвоили вече малко отъ практиката.

Учебникътъ ще може да се употрѣби въ народнитѣ трикласни училища, гдѣто пѣнието е търпимъ гостъ и се прѣподава обикновено безъ учебникъ, та по-добрѣ този, отколкото никакъвъ.

Album cent danses nationales Serbes. Compositions de divers auteurs. Editeur: M. Stayitch, librairie, Belgrade. Prix 5 frcs. —

Ето издание, за което бихме могли да завиждаме на братията сърби. Събрали сто най-хубави народни игри и като сж ги аранжирали по единъ най-лесенъ начинъ за пиано, прѣдлагатъ ги на своя и на чуждия музикаленъ свѣтъ. И ние имаме сума разни хорца, едно отъ друго по-хубави, но кой ти се сѣща да ги събира и приспособява за разни инструменти, а камо ли да ги отпечати! Трѣба да признаемъ, че сърбитѣ се отнасятъ къмъ старитѣ си народни игри съ по-голъмъ пиететъ, отколкото ние. На програмитѣ за тѣхнитѣ вечеринки, балове и пр. рѣдко ще намѣришъ нѣкоя странна игра, особено ако забавлението се дава отъ нѣкое интеллигентно общество, като учители, офицери, чиповници, рази дружества и пр. У насъ пъкъ е обратното: всички възможни танцове, а никакви хорá!

Нѣма съмнѣние, че и тази сборка се е появила вслѣдствие на голѣмата любовъ на сърбитѣ къмъ тѣхнитѣ народни игри. Тѣ искатъ да се похвалятъ, да парадиратъ съ тѣхъ прѣдъ странныя свѣтъ, затова сж ги издали тъй хубаво и изяшно. — Въ сборката има нѣкои

хора, които не сж народни, а изкуствени, като: Академско коло, Божино коло, Инжинерско коло, Омладинско коло и др. Има други нѣкои, които не сж сръбски, а влашки, като: Бојерко, Војничко коло, Срба и Кладовка. Най-подиръ има и три български хора, а именно: Коритарка, Пиротанка, и Цану-ле.

Както вече горѣ споменяхъ, аранжировката имъ е проста, лесна, тя не е нужно голѣмо умѣние, за да се отсвирижтъ. Цѣната 5 лева при тая изящностъ и толкова материалъ е твърдѣ ефтина.

Ломъ, 17/XII 1896 год.

М—нѣ.

Добрий пастирь или проповѣди съ различно съдържание за всичкитѣ велики и сръдни празници. Издава свещеникъ Георги Рафаиловичъ. Книжка I., II. и III. София, печатница Просвѣщение, 1896.

Господинъ Г. Рафаиловичъ, единъ отъ малкото наши образовани свещеници, се е нагърбилъ съ похвалната задача, да издава подъ горното заглавие мѣсечни книжки, за да снабдява полека-лека българскитѣ свещеници съ черковни проповѣди. Който знае апатията на дневнитѣ наши попове къмъ службата имъ, който знае, колко празници минуватъ безъ да се пусижтъ отъ амвона къмъ благочестивото паство двѣ думи на разбранъ български езикъ, той ще посрещне съ радостъ такова едно прѣдприятие и ще пожелае отъ сърце, щото началото, що го туря отецъ Рафаиловичъ, да се увѣчае съ пълна сподука. Излъзлитѣ до сега три книжки за октомври, ноември и декември съдържатъ тъкмо проповѣди и поучения за главнитѣ празници прѣзъ това врѣме, а именно двѣ за Коледа, една за Съборъ богородиченъ (26. дек.), една за Св. Стефанъ, три за Нова година, една за Божоявление и една за Св. Иванъ.

Тия всичкитѣ проповѣди сж пълни съ чувство, ала не прѣкалено, аскетическо чувство, а съ общо, човѣшко — бихъ рекълъ — българско чувство. Проповѣдникътъ знае тукъ-тамъ да вплете въ духовнитѣ си проповѣди и мирски нѣща, и така поученията му ставатъ по-интересни и то не само за слушанье, но и за четенье. „Добрий Пастирь“ (по-добрѣ „Добъръ пастирь“) ще излиза всѣки мѣсець и то въ размѣръ отъ една кола на 8^о и ще струва за въ България 2 л. и 40 ст. на година, а задъ граница 3 л. и 20 ст. Дано това списание, макаръ и въ твърдѣ скромни размѣри наченжто, постигне нѣлѣта си, т. е. дано слѣдъ като снабди нашитѣ свещеници съ готови проповѣди, стане причина да се посъбуди малко заспалата енергия у нашето свещенство.

В. Ц.

Радка, поема отъ Александра Димитровъ, ученикъ. Хасково, 1896. Стр. 35. Цѣна 40 ст.

Тази ученишка поема не струва нищо, па и стихотворенията и епиграмитѣ, които слѣдватъ като извънредна притурка къмъ нея, сж слаба работа. Но тъй като забѣлѣзваме извѣстна поетска дарбица у тоя ученикъ, считаме за нужно да му дадемъ единъ съвѣтъ, който би трѣбало да слѣдватъ всички млади като него поетчета: г. Димитровъ да не бърза да печата произведенията си, а да ги туря въ сандѣка си, па на година или на двѣ да ги прѣгледва и поправя и

пакъ да ги скрива, и чакъ като узрѣе умътъ му хубаво, та да различава добръ, какво е за прѣдъ хора и какво не, тогава да се рѣши да излѣзе прѣдъ свѣта, и то пакъ, слѣдъ като прочете по-напрѣдъ поезиитѣ си прѣдъ хора, които разбиратъ нѣщо отъ това художество.

Б. Ц.

Нѣколко думи по поводъ на написаната отъ Г-на Ем. Ивановъ рецензия на учебницитѣ ми „Геометрия съ Геометрическо чертане“ за III и IV Отдѣление, за I и II класъ.

Не ще и дума, че и нашитѣ училища само тогава ще се сдобиятъ съ добри учебници, когато въ нашитѣ списания подкачатъ да се явяватъ по-начесто безпристрастни и обстоятелствени рецензии. Ето защо съ радостъ посрѣщахъ рецензията на г-на Ем. Ивановъ, понеже съ нея той показа нѣкои недостатѣци въ учебницитѣ ми, които ще бѣдѣтъ поправени въ третето издание. Като благодарѣ за това на Г-на Иванова, както и за добрия му отзивъ, че учебницитѣ му сѣ написали съ много хубавъ, кратъкъ, ясенъ и точенъ математически езикъ, поради което щѣли да зематъ скоро прѣднина, азъ мислѣхъ, че не ще направѣ злѣ ако покажѣ грѣшкитѣ, въ които г-нъ Ивановъ е падналъ при рецензиранieto.

1) Г-нъ Ивановъ грѣши, като смѣсва рецензирането на учебницитѣ съ разгледванието на програмата.

За да може рецензентътъ да се произнесе, да ли учебникътъ е написанъ споредъ програмата, той трѣбва да прѣгледа тая програма и да сравни, да ли има въ учебника повече или помалко материялъ отъ прѣдвидения въ нея (програмата). Ако г-нъ Ивановъ бѣше направилъ това, той щѣше да види, че както въ учебника ми за III и IV отдѣление, така и въ учебника ми за II класъ, нѣма нѣщо повече отъ прѣдвиденото въ програмата и, слѣдователно, щѣше да се убѣди, че съвѣтътъ му — да промѣни адреса на тия учебници — е съвсѣмъ неумѣстенъ. Той щѣше да види, че този съвѣтъ погрѣшно се испраща до мене, щѣше да види, че съ подобенъ съвѣтъ би трѣбвало да се обърне къмъ учреждението, което съставлява програмитѣ; защото отъ програмата зависи какъвъ материялъ трѣбва да съдържа единъ учебникъ. Че програмата по геометрия е прѣтрюпана, въ това азъ напълно съмъ съгласенъ съ г-на Иванова, нъ и той трѣбва да се съгласи, че съставителитѣ на учебници не трѣбва да отговарѣтъ за нѣща, които сѣ слѣдствия отъ прѣтрюпанността на програмата. Ето защо, пакъ повтарямъ, адресътъ на съвѣта, който г-нъ Ивановъ ми дава, е побърканъ.

Вмѣсто да се съсредоточи на поставената си задача — да рецензира учебницитѣ ми за III и IV отдѣление и за II класъ — г-нъ Ивановъ се увлѣклъ отъ възгледитѣ си по програмата и говори само за нея. Нъ и въ тоя въпросъ той прави грѣшка, понеже за избѣгванието отъ една крайностъ съвѣтва да прибѣгнемъ къмъ друга. Споредъ съществуващитѣ програми, учебний материялъ по геометрия е разпрѣдѣленъ въ три концентрически кръга, отъ които първий се прѣминава въ III и IV отдѣление, вторий — въ долнитѣ класове на гимназията, а третий — въ горнитѣ класове. Г-нъ Ивановъ иска щото вторий концентрически кръгъ да се исхвърли, и на негово мѣсто да се тури първий, а въ отдѣленията никакъ да се не учи геометрия. Но тая

причина той похвалява министерството, за дѣто въ обнародваната прѣзъ 1894 година програма то бѣше направило по геометрия нѣщо подобно на това, което той самъ желае. Ала той забрави, че това бѣше една грѣшка, която министерството по послѣ, вижда се, съзна, та не въведе новата програма, както въ III и IV отдѣление, така и въ I и II класъ. Споредъ мене грѣшката се състоеше, първо, въ това, че съ изхвърлянето на геометрията отъ отдѣленията, повечето ученици отъ основнитѣ училища, които прѣкръпяватъ образованието си съ свършването на IV отдѣление, не щѣха да иматъ никакви познания по геометрията; второ, въ това, че основното училище щѣше да се лиши отъ единъ учебенъ прѣдметъ, който най-много влияе за формалното развитие на ученицитѣ; и трето, въ това, че тогава въ долнитѣ класове ще трѣбва да се прѣминава нагледенъ геометрически курсъ, отъ какъвто курсъ ученицитѣ на тия класове не ще иматъ голѣма полза. Споредъ мене концентрическитѣ кръгове по геометрията трѣбва да си останѣтъ, а само прѣдвидения материялъ въ първия и втория кръгъ трѣбва да се съкрати. Какво, обаче, трѣбва да се съкрати, не му е мѣстото тука да се говори.

2) Казаното отъ г-на Иванова относително § 8, на учебника за I класъ не си е на мѣстото. Ако § 12 бѣше туренъ прѣди § 8, тогава г-нъ Ивановъ щѣше да бѣде правъ; нѣ понеже това не е тъй, той грѣши.

3) Казаното за § 10 нѣма си мѣстото. При по-внимателно разглеждане, г-нъ Ивановъ ще се убѣди, че въ § 10 нѣма нови опрѣдѣления на геометрическитѣ величини, а само едни разяснения, потрѣбни за да се обясни по-добрѣ образуването на тия величини.

4) Колкото за заетитѣ отъ г-на Гюзелева опрѣдѣления на права и крива линия и повърхнина, които сѣ спорни още, азъ мисля, че, докѣ се не докаже тѣхната несполучливостъ, тѣ трѣбва да се търпѣтъ въ учебницитѣ съ същата толерантностъ, съ какъто се търпѣтъ традиционнитѣ опрѣдѣления на права и крива линия и повърхнина, въ чиято несъстоятелностъ, вѣрвамъ, никой не се съмнѣва вече.

Ц. С. Арnaudовъ.

Б. Р. Когато единъ учебникъ се назначава изрично за извѣстенъ класъ отъ гимназия или основно училище, то мисля, че не само не е грѣшка, ами е главна длѣжностъ на рецензента да обърне внимание на това, до колко учебникътъ по-обемъ и по-форма на изложение отговаря на назначението си; това толкова повече трѣба у насъ да се прави, като нашитѣ програми не сѣ придружени съ никакви инструкции за практическото имъ изпълнение, и за това много нови учители и съставители на учебници правѣтъ голѣми грѣшки, като нѣкои обикновено развиватъ извѣстни пунктове отъ програмата много повече, отъ колкото трѣба, тогава като пакъ други се ограничаватъ да кажѣтъ само по нѣколко думи за всѣки пунктъ. Г-нъ Арnaudовъ напразно обвинява програмитѣ, че били прѣтрупани, като съ това извинява прѣтрупаното съдържание на своитѣ учебници. Мигаръ нашитѣ програми прѣдвиждатъ да се даватъ на ученицитѣ отъ III. отдѣление такива научни дефиниции за геометрическитѣ основни образи и понятия, или да се прѣкарва такъвъ наученъ курсъ отъ планиметрията, какъвто ни прѣдставя по случай неговия учебникъ за II. класъ. Ако

г. Арнаудовъ се заловеше самъ да прѣподава въ II. класъ геометрията по своя учебникъ, той щѣше да дойде много скоро до убѣждението, че работата не върви.

Колкото за концентрическитѣ кръгове, за които г. Арнаудовъ говори горѣ, както и за програмата отъ 1894. година, азъ ще имамъ случай другъ пътъ да поговорѣж повече; тука не му е мѣстото да се спори по тоя въпросъ.

2. Г. Арнаудовъ казва, че съмъ грѣшалъ съ казаното отъ мене, относително § 8 отъ учебника му за I. класъ. Азъ не признавамъ да съмъ направилъ грѣшка въ тоя пунктъ, защото по никой начинъ не можъ да се съгласѣ, че е педагогично или полезно да се говори за дебелина на повърхнина, за широчина на линия и пр. или да се обяснява повърхнина съ тънъкъ листъ хартия или съ сѣнка, когато понятията за повърхнина, линия и точка много лесно се обясняватъ на ученицитѣ нагледно съ показване на физически тѣла. Каква нужда има да доказваме за единъ прѣдметъ, че нѣма извѣстно свойство, присхтветието на което въ прѣдмета ние никога не сме подозирали?

3. Ако на извѣстенъ прѣдметъ се приписва извѣстенъ атрибутъ, присхтветието на който не се доказва, нито се извежда като слѣдствие отъ другъ атрибутъ, то съ такова приписване се дефинира прѣдметътъ. Г. Арнаудовъ като казва: „всѣко мѣсто отъ линията, зето безъ дължина, прѣдставя геометрическа точка“, той съ това приписва на точката свойство, което той не извежда като слѣдствие отъ дадената по-прѣди дифиниция за точка като „върхъ безъ вещество“, нито пъкъ доказва това свойство; слѣдователно подчъртаното не е разяснение, а нова дефиниция.

4. Несподучливостта на г. Гюзелевитѣ дефиниции на права и равнина състои въ това, че тия образи се дефинирватъ съ „отклонение, т. е. съ едно понятие, което обратно произтича отъ понятието за права и равнина.

Ем. Из.

ИЗЪ НАШИТЪ И ЧУЖДИТЪ СПИСАНИЯ.

Archiv für slavische Philologie. Herausgegeben von V. Jagić.
XIX. Band. 1 и 2 Heft. Berlin 1896.

Между статитѣ въ първата половина отъ XIX томъ на Ягичевия »Archiv«, който излѣзе въ края на минлия мѣсецъ, особенъ интересъ прѣдставя и за по-широката публика биографията на единъ отъ първитѣ дубровнишки поети. Шишко Менчетичъ, изложена твърдѣ подробно отъ нашия историкъ, г-нъ К. Иречекъ (»Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić, geb. 1457, † 1527« стр. 22—89). Не е въ сжщность самата биография на поета, която съерѣдоточва вниманието на читателя върху си, а главно цѣлокупната културно-исторична картина на съврѣмненното поету дубровнишко общество, която сега за първъ пътъ ни се прѣдставя въ ясни и подробни черти, въ каквито и не очаквахме че може да ни се очертае стариятъ Дубровникъ, като сѣдимъ споредъ изнесенитѣ до сега данни въ литературата по тоя въпросъ. Но и това, което се излага тукъ като приносъ къмъ дубровнишката литературна история, е само незначителна частъ отъ богатитѣ материали по историята на Дубровникъ изобщо, които Иречекъ има на рѣцѣ и съ помощта на които той тѣкми въ скоро бѣдѣще немалко да освѣтли не само миналото на Дубровникъ, но туку-речи на цѣлото югославяниство откъмъ културна и економична страна, понеже, както е знайно, дубровчанитѣ бѣхъ завързали давнешни търговски сношения съ балканскитѣ държави и народи и бѣхъ помежду имъ най-пѣргавитѣ разпространители на западната промишленость и култура. А тия богати материали е захванялъ Иречекъ да черпи отъ едно наистина извѣстно досега по име, но не разровено още богато съкровище — архивата на градъ Дубровникъ (Ragusa). Въ тая архива двѣ три години наредъ професоръ Иречекъ прѣкарва ваканционното си врѣме, като разгрѣща и прѣлистя купища още не пиняhti отъ вѣща ржка стари документи, извънредно важни за историята на южнитѣ славяни. Прѣвъ септември 1895 год., като продължавалъ своитѣ занятия въ сжщата архива, достигналъ билъ по четенитѣ отъ него документи до началото на XVI. вѣкъ. При това намѣрилъ въ сѣдебнитѣ и воториалнитѣ книги както и въ завѣщанията цѣни вѣсти върху тогавашнитѣ латински и славянски писатели на града, та неволно се увлѣкълъ отъ историята къмъ литературната история. Най-важнитѣ данни се отнасяли къмъ живота на знаменития Шишко Менчетичъ, наричанъ латински Sigismundus Simonis de Menze, който заедно съ своя съврѣменикъ, свещеника Гьоре Държичъ (лат. Georgius Nicolai de Dersa), захваща редътъ на знаменититѣ дубровнишки поети.

Въ Дубровникъ силно се кръстосвали двѣ култури: тогавашната югославянска и съседната латинска, по-право италянска. Сгоднитѣ условия, които гарантираха на Дубровникъ прѣзъ цѣли столѣтия пълна политическа свобода и благосъстояние, що бѣ поради износнитѣ и умни спекулации на републиката въ областитѣ на балканекитѣ народи значително порастахъ, дадохъ възможность да никнахъ въ Дубровникъ буйни зачатъци на една художествена поезия, първомъ латинска, а сепиѣ пародна, славянска, която съставя, тъй да се каже, бисерътъ на старата сръбско-хърватска литературна история. За да се разбержтъ тия начала отъ латинска и славянска поезия, които Пречекъ излага въ два отдѣла (42—78), разбира се въ свръзка съ живота на Менчетича, прѣдварително описва животътъ на Дубровникъ, какъвто е билъ прѣзъ втората половина на XV. вѣкъ (*Ragusa in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts*, с. 24—42). Този отдѣлъ е отъ общъ исторически интересъ. Турската сила бѣ замѣтила добритѣ югославянски съседни държави на републиката. Подирната трѣбало да плаща данѣкъ на турцитѣ а сжщеврѣменно и на унгарския кралъ, да води дволична политика и да бжде постоянно на шрекъ, да не би турцитѣ да нахлужтъ въ нейната територия. Ала съ своята мъдрость и тактичность Дубровникъ наскоро слѣдъ първитѣ завоевателни османски бури успѣва да се постави и спрѣмо Турция така добръ, че получава даже и твърдѣ износни привилегии за търгуване по всичкитѣ широки области на турската империя. По този начинъ дубровчанитѣ съ своята търговия ставатъ извѣстни на цѣлия Балкански полуостровъ до Черно Море, на даже и въ южна Унгария. При това се разпространяватъ и морекитѣ имъ търговски сношения така, че врѣмениятъ отпадыкъ се махва и изново почва Дубровникъ да цвѣти економически, а съ това и душевно. Градътъ е билъ укрѣпенъ и изглеждахъ много солидно съ своитѣ хубави каменни кжщи, и по-слани съ камѣкъ и тухли улици. Мѣстото прѣдъ управителния палатъ („palatium regiminis“) е било най-съживеното тържище въ града, който въ своитѣ многобройни дукани („apothecae“, „botteghe“) криялъ натрупани най-разнообразни стоки отъ всичкитѣ страни на свѣта. Вечеромъ градскитѣ порти се затваряли, а ключоветѣ се отнасяли въ управителния палатъ. Тогавъ захващалъ нощниятъ весель животъ на дубровчанитѣ, които се собирали по частнитѣ кжши и многобройнитѣ кръчми (taberna), гдѣто обилно се точило червено вино и се подържали веселби и пѣсни. Разбира се, най-живитѣ и най-интелигентнитѣ кръгове сж били отъ сръдата на владѣтелното съсловие — благороднитѣ (nobiles), които сж били сжщинскитѣ коренни жители на града и които сж имали въ ржцѣтъ си държавнитѣ служби. Покрай благороднитѣ (сръбско-хърватски „властелини“, както се казвали сами) твърдѣ слабо участие вземали въ управлението тъй-нареченитѣ „популани“, сир. хора отъ народа: търговцитѣ, занаятчинѣ и моряцитѣ, повече сепиѣшни пришелци, настанени слѣдъ като въ XIII. в. градътъ се разширилъ. И между поцуланитѣ, организувани по еснафи, е имало твърдѣ богати сѣмейства.

Благороднитѣ повечето сж печелили богатствата си чрѣзъ търговски прѣдприятия, като образували дружества и влагали капиталъ, та на обща смѣтка изпроваждали съ стоки кораби и каравани. Печалбата се разпрѣдѣляла споредъ вложения капиталъ. Рѣдко е управлявалъ единъ благороденъ самъ свой корабъ. Понеже вземали

за жени само благородни, частъ отъ благороднитѣ сѣмейства е била сродена съ знатнитѣ отъ сѣсѣднитѣ далматински и приморски градове. Близу до управителния палатъ въ тѣй нареч. „Loggia“, единъ видъ днешенъ „граждански клубъ“ или „касино“, ежедневно се събирали гражданитѣ да изучатъ единъ отъ други новости и да скратѣтъ врѣмето си съ играње шахъ и други игри. За младитѣ пъкъ е имало добри наредени училища, въ които прѣподавали повикани отъ Италия учители. Съ законъ отъ 1455. г. се изключвали „неукитѣ“ (illiterati) изъ държавнитѣ служби. Видни учени мже изъ Италия дѣйстви-вали въ дубровнишката школа, докато немалко дубровчани пращали синоветѣ си да се учатъ и на италянскитѣ университети. Младитѣ хора слѣдъ свършванеъ на наукитѣ били приемани на служба, която обикновено се захващала въ митницитѣ, магазинитѣ и сѣтната палата. Свободното врѣме се прѣкарвало въ ловъ, тържества и всѣ-какви авантюри, които напълно съответствували на буйнитѣ и раз-пасани срѣдовѣчни нѣрави, подържани въ Дубровникъ именно въ оня духъ, какъвто е вѣялъ по тогавашнитѣ италянски свободни градища. Твърди характеристичнитѣ примѣри изъ криминалнитѣ сѣдебни книги, които се цитуватъ, доказватъ хубаво, че при всичката нагледна из-тиченостъ на нѣравитѣ въ Дубровникъ, пакъ възпитанието е било грубо и „срѣдовѣчно“: промушване съ ножъ между другари, чести сбивания по улицитѣ, кървави авантюри и даше жестоки отмъщения, като напр. параняване мома съ ножъ въ лицето, само защото не се отзовава на неканенъ любовникъ, който безочливо я дебне и прѣ-слѣдва, и пр. всичко това, както и обстоятелството, че напр. мома-служия, за която би се доказало, че е кришомъ пустягла нощемъ у себе си любовникъ, съ сѣдилищна прѣжда се наказвала като ѝ се отрѣзвалъ носътъ, — сж все примѣри, които никакъ не хармониратъ съ днешнитѣ наши понятия за угладенъ градски животъ и градска интел-лигенция.

Въ такава срѣда е расълъ и Менчетичъ, въ чието врѣме се захващатъ и началата на хърватската книжевностъ въ Дубровникъ. Прѣвъ втората половина на срѣдния вѣкъ славянски се е писало въ Далмация изобщо само кирилски и маголически. Латинската азбука почивали да употрѣбятъ хърватитѣ тепърва прѣвъ XV вѣкъ. Кол-кото се отнася до езика специално за вжтрѣшнитѣ работи на града, въ Дубровникъ официално се е писало само латински до началото на XVI вѣкъ, ако и прѣди това, напр. на 1472. год. да сж били захванли да говорѣтъ на домашния слав. езикъ даже и въ градския свѣтъ. Тогавъ съ едно рѣшение било наложено, пакъ да се говори само на „lingua Ragusea aut latina vulgaris“, докато „lingua sclava“ се забранявала. Между туй домашниятъ езикъ по-лека-лека на сила си пробивалъ нхъ въ канцеларския стилъ, осо-бено въ сѣдебнитѣ изслѣдователни актове, гдѣто се позволявало да се отбѣлѣзватъ въ оригиналъ сторени словесни обиди (вж. образецъ на стр. 55) и пр. Първото съчинение на хърватски е едно завѣща-ние отъ 1528. г. 21. януари. Имало е и по-прѣди завѣщания, писани на домашенъ езикъ, но нотарнуситѣ сж ги вписвали въ своитѣ книги (Testamenta Notariae) въ латински прѣводъ. Но между туй въ част-нитѣ интеллигентни кръгове домашниятъ езикъ е билъ отколѣ и въ писменно употрѣбение, като се е развивала полека-лека и художе-

ствена поезия. По-стари начала отъ такава поезия се съзиратъ въ нѣколко стиха, писани около 1421. г., които Иречекъ намѣрилъ забѣлжени на една празна страница отъ единъ старъ латински кодексъ. Тия начала ще да сж били още твърдѣ скромни, защото до втората половина на XV. в. е цѣвтѣла въ Дубровникъ латинската поезия, въ която се отличилъ като „poeta laureatus“ даже и единъ отъ съмейството на поета Шишко Менчетичъ (62). За рода на подирния г. Иречекъ изнася подробни данни, като го слѣди назадъ до XIV вѣкъ. За самия поетъ Шишко Менчетичъ, за чийто животъ досега много малко се знаеше, Ир. съобщава подробности, които хубаво характеризуватъ слободията на тогавашнитѣ млади *nobiles*. Неговиятъ животъ е пълненъ съ младежки дудории и дързости, които тогава не се вземали за лошо на буйната младежъ. Менчетичъ съ ножъ напада младата Владислава, дойка въ кѣщата на своя съседъ, защото не отговаряла на любовнитѣ му замисли и даже оскорбително му се присмѣла при единъ случай. За това Менчетичъ излежава шестъ мѣсеченъ затворъ, разбира се лесно, защото въ туй врѣме баща му билъ прѣдседателъ на криминалния съдилищенъ отдѣлъ (*caput iudicum de criminali*). Дори и на 40-годишна възраст, когато се оженилъ, Менчетичъ продължавалъ да буйствува. Въ съдебнитѣ актове отъ 1498. год. се запазило и едно дѣло заради станкло сбиванье съ ножове между Менчетича и братята Гондола. Въ сжщность поетътъ една вечеръ се спрѣчкалъ съ одного отъ братята, който минавалъ покрай портата му, и го погналъ, та се развила цѣла борба, въ която се намѣсили и другитѣ двама братя на Гондола, отъ които Менчетичъ едвамъ се спасилъ живъ. На другия день поетътъ лежалъ нараненъ въ ржката, а така сжщо и неговиятъ противникъ. Сждътъ, който констатиралъ всичко туй, осждилъ поета само на глоба отъ 12 перпера. — Така се живѣло въ Дубровникъ, който даде цѣлъ редъ даровити поети, каквито другадѣ у южнитѣ славяни, които прѣвъ сжщото врѣме водѣхж тежъкъ, потиснатъ животъ, не можехж да се явижъ и не се явихж. — Както много други въпроси, които тукъ Иречекъ засѣга, оставяме на страна и подробноститѣ, които се отнасятъ специално до Менчетича както и до неговия съврѣменикъ, поета Държичъ. — Забѣлжително е, че споредъ всичко, що е изложено у Иречека, излиза, като че ли тогава въ Дубровникъ да не е било развито у славянското градско жителство понятието за народность въ днешния смисълъ, споредъ което днесъ дубровчанитѣ се наричатъ отъ частъ сърби, а повечето хървати. Въ латинскитѣ цитати езикътъ се нарича само „lingua sclava“.

Л. М.

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава Министерството на народното просвѣщение. Книга XIII. София, 1896.

И тая книга на Министерския Сборникъ ни донася богати материали, — обработени и необработени — материали, които досѣгатъ отъ всички страни сегашното и миналото на българитѣ и тѣхното отечество. Човѣкъ се просто смайва прѣдъ импозанцията външность на тия сборнишки томове, които слѣдватъ ужъ полека единъ слѣдъ други, но въ малко врѣме натрупахж такъвъ огроменъ материалъ въ нашата книжнина, че сега остава само да се желае, щото да се намѣрижъ

повече хора у насъ, които да се ползватъ отъ това готово и лесно достъпно съкровище.

Послѣдниятъ — тринайсти — томъ на Сборника съдържа освѣтъ обикновенитъ народни умотворения и филологически материали — тринайсетъ прѣдни статии една отъ друга по-интересни. На първо мѣсто между тия статии стоить двѣтъ статии на г. Милетичъ („Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ“ стр. 3—152 и „Седмиградскитъ български“ стр. 153—257) и двѣтъ пълни съ драгоцѣнни приноси за историята на българския езикъ. Тия статии сж резултатъ отъ едно пътуване по Седмиградско (Трансилвания), що го прѣдприе нашиятъ колега по лани съ нарочна цѣль да изслѣдва, дали нѣма още нѣкои дири отъ извѣстнитъ седмиградски български колонии. Изслѣдвањето му не остана безплодно. Г. Милетичъ ималъ щастие да разгледа архивитъ на градъ Брашовъ (Kronstadt), отдѣто извѣкъль доста данни както за българскитъ колонисти въ Брашовъ, тъй и за старитъ отношения на влашкитъ воеводи съ тоя търговски градъ. За тия отношения узнаваме отъ обнародванитъ въ първата статия на Милетича 121 грамоти и писма. Тия нови грамоти служтъ и като допълнение на обнародванитъ отъ г. Милетича и Агура влахо-български грамоти въ МСб. IX, въ статията имъ подъ заглавие „Дако-ромънитъ и тѣхната славянска писменность“. Както въ тая си статия, тъй и тука г. М. показва нагледно, че българския писменъ езикъ не умира заедно съ българската независимость, а живѣе още у ромънитъ отатъкъ Дунава като държавенъ, канцеларски езикъ. г. Милетичъ отива и по нататкъ, а именно отъ езика на тия грамоти, както и отъ единъ тефтеръ, намѣренъ тъй сжщо въ Брашовъ, заключава, че българскиятъ езикъ не е билъ само мъртъвъ, канцеларски езикъ, а си е билъ органически, домашенъ езикъ въ Ромъния, дѣто открай врѣме имало български елементъ. Съ това реченитъ грамоти получаватъ и важно културно-историческо значение — макаръ че това имъ значение тѣмъже прѣдъ несъмнѣната имъ цѣнность за тѣмната история на българския езикъ. Тия грамоти заедно съ по напрѣдъ издаденитъ въ Министерския Сборникъ, както и Венелиновитъ, освѣтляватъ вече доста състоянието на българския езикъ прѣзъ 15 и 16 вѣкъ — тъкмо прѣзъ туй врѣме, отъ когато нѣмаме други народни паметници.

Не по-малко интересна е втората статия на Милетича за седмиградскитъ български, въ която освѣтъ историчнитъ факти и личнитъ си наблюдения отъ пътуванъето си по Седмиградско г. М. печата и цѣненъ езиковъ материалъ по седмиградското българско нарѣчие, а именно еднакви съ издаденитъ отъ Миклошича пѣсни и молитви, а тъй сжщо и осемъ съвсѣмъ нови пѣсни, що ги намѣрилъ М. въ Чергедъ. Тия пѣсни и молитви сж напечатани тъй, че на срѣщу българскитъ съ нѣмско писмо писани текстове стои кирилска транскрипция, а освѣтъ това има приведени и нѣмскитъ оригинали, открити отъ М., защото почти всичкитъ седмиградски пѣсни и молитви сж прѣводъ отъ подобни нѣмски текстове. Съ пѣленъ интересъ се четхтъ разказитъ на г. М. за прѣбиванието му въ тритъ седмиградски мѣста: Чергедъ, Баумгартенъ и Райхсдѳрфхенъ, въ които имало едно врѣме български колонии, но сега сж вече поромънчени и едничка дира отъ тѣхъ е, че сж протестанти и че другитъ ромъни ги наричатъ шкяи. Но кой би се надѣвалъ, че и до дне-

шенъ день тия поромънчени българи си пѣхътъ още въ черква българеки пѣсни, четхътъ български молитви макаръ да ги не разбирають! Можете си прѣдстави възхищението на единъ модеренъ българинъ да чуе срѣдъ Маджарско живи отзиви на български езикъ отъ 14-вѣкъ! А. г. М. прѣживялъ това щастие и чулъ съ ушитѣ си, какъ набожнитѣ чергадчанки му изпѣли, както си пѣхътъ винаги вѣрую-то: „вярвамъ във една бога, пресегишна башта!“

Къмъ трансилванскитѣ български текстове, които сега излизать цѣлокупно печатани, има и рѣчникъ за по-мжчинитѣ думи, отъ който рѣчникъ се вижда, че въ трансилванското българско нарѣчие има много маджарски и ромънски думи. — Хвала и благодарность заслужва г. Милетичъ, както зарадъ свѣдѣнията, що ни дава за тия наши братя въ Трансильвания, тъй и за езиковнитѣ материали, съ които обогатява нашето езикознание. Отъ такива студии, като тия двѣ, се вижда хубаво, колко плодотворно може да бѣде едно научно пжтуванье, употребено както трѣба.

Въ втората статия „Новонайдени Охридски старини“ (257—265) г. В. Кнчовъ ни съобщава за нѣкои стари книги и черковни вещи, събрани отъ разни мѣста по Македония и съхранени въ Охридската митрополия. Отъ тия старини се вижда интересенъ откъмъ езика сръднобългарския паметникъ — пергаментенъ триодъ (№ 1), отъ който г. Кнчовъ привежда нѣколко извадци. № 2 (Четвороевангелие отъ Слѣпченския манастиръ) е сръбска редакция и е важенъ за насъ повече зарадъ запискитѣ си извадрѣ. Освѣтъ това г. Кнчовъ привежда нѣколко реда и отъ два пергаментени листа (№ 3), донесени пакъ отъ Слѣпченския манастиръ, а намъ се струва, че тия два листа сж отъ № 1, т. е. отъ Триода. Ржкописъ № 4 (Номоканонъ сръбска редакция), № 5 (Трѣбникъ, сръбско-българска редакция), № 6 (Антимисъ руско-българска редакция), № 7 (Поменникъ съ гръцки букви), № 7 (гръцко евангелие) може да иматъ тъй сжщо извѣстенъ наученъ интересъ, за това би трѣбало да се приберхътъ въ нашата народна библиотека. Покрай тия книжовни старини г. Кнчевъ споменува още и за нѣкои сребърни утвари, отъ които най-интересенъ е „хорътъ“ — особенъ видъ полиелей — отъ врѣмето на св. Прохора, архіепископъ пръви Устиніаніе бльгаромъ и сръблемъ. А въ храма на св. Климента се намира една сребърна кутийка съ мощи отъ св. Климента!

Подъ заглавие „Паметници въ Кратово“ (266—281) г. Е. Карановъ ни съобщава за нѣкои книжовни старини, намѣрени въ Кратово и около него. Отъ извадцитѣ, които прави г. Карановъ, се вижда, че седемъ отъ тия старински книги сж сръбска редакция, а само двѣ — сръднобългарска. Но тая „сръбска редакция“ отъ Кратово би трѣбало на подробно да се изслѣдва, защото сръбското въ нея е само това, че ж е замѣстено съ ѡ и ѡ — съ ѣ, а по сичко друго личи влиянието на българското нарѣчие отъ онзи край. Интересни въ езиковно отношение сж тия паметници по това, че въ тѣхъ съ изключение на № 3 (Понтъ-Войковъ Апостолъ) и № 8 (печатано сръднобългарско евангелие, каквото подобно имаме и въ Соф. народна библиотека) въ всичкитѣ други се употребява знакъ ѡ за я=и. Ако тоя знакъ нѣма тукъ особенъ нѣчъртъ, а е сжщи като руското ѡ, можемъ да заключимъ, че тия сичкитѣ кратовски паметници не сж

по-стари отъ 17. вѣкъ, сирѣчь откакто начеватъ да се употрѣбятъ руски книги въ славянскитѣ черкви на Балканския полуостровъ.

Нашиятъ младъ и надѣженъ историкъ г. В. Златарски продължава да обнародва историческитѣ си писма до царъ Симеона; сега ни донася въ прѣводъ „Писмата на византийския императоръ Романа Лакапена“ (282—322), на брой три, въ които се продължаватъ вѣчнитѣ прѣговори за миръ съ българския царъ. Тия писма заедно съ коментариитѣ на г. Златарски, които ги придружаватъ, обясняватъ доста отношенията на двѣтѣ съперници-държави на балканския полуостровъ — България и Византия.

Ихтнитѣ бѣлѣжки на ** продължаватъ и въ тая книга на сборника подъ сѣщото заглавие: „Ихтуване по долинитѣ на Струма, Мѣста и Брѣгалница,“ (323—354) съ любопитни данни за селата по реченитѣ източно-македонски рѣки.

Хубавъ приносъ за черковно-училищнитѣ и въстаннически движения въ Т.-Пазарджишко съставя „Автобиографията“ на единъ отъ сподвижницитѣ по пробужданъето на българщината въ оня край — Йорданъ Неновъ (355—379).

Подъ общо заглавие „Материали по археологията на България“ г. Добруски продължава приноситѣ си по тая още твърдѣ малко изпитана частъ на българската наука. Въ тая си статия г. Д. съобщава за „Култътъ на нимфитѣ въ Тракия и Мизия“ (398—442), който, ако се сѣди по многото находки, ще е билъ твърдѣ разпространенъ по Балканския полуостровъ. Тѣй освѣнъ многото мраморни плочи и монети съ изображение на тритѣ нимфи, г. Добруски съобщава и за цѣло светилище или храмъ на тия нимфи, намѣренъ до с. Саладиново, Т.-Пазарджишко, съ много жъртвени прѣдмети (барелефи, кандилца, шишенца, лъжички, огледалца и пр.). Не по-малко сѣ разпространени по нашето отечество и тѣй нареченитѣ „тракийски конници,“ за които г. Д. съобщи въ МСб. кн. XI, а сега допълва числото имъ съ още 12 нови екземплари. Слѣдъ това г. Д. съобщава и за нѣкои стари надписи, отъ които за насъ е найъ важенъ старобългарския Батшовески надписъ — притежание на Софийския народенъ музей. Тоя надписъ е счупена мраморна плоча съ твърдѣ свързано кирилско писмо, отъ което се вижда, че Батшовеския мѣнастиръ е основанъ въ врѣмето на Михаилъ-Асеня (1246—1257). Важенъ е тоя надписъ и откъмъ палеографско-филологическо отношение, че въ него знакове Ж и Ѧ сѣ употрѣбени по сѣщи старобългарски начинъ, а не по срѣдно-български, както е обикновено въ паметницитѣ отъ 13. вѣкъ.

Въ студията си подъ заглавие „По-говора въ гр. В. Търново“ (442—473) господи́нъ П. Гѣбовъ ни дава хубави свѣдения за единъ важенъ източно-български говоръ, свѣдения вече по-цѣлни и по-систематично изложени отколкото бѣхъ досегашнитѣ подобни разправки на познатиятъ нашъ книжовникъ. Ако г. Гѣбовъ при тая си богата наблюдателность, която го отличава, имаше и редовно филологическо образование, щѣше да бѣде нашъ най-добъръ диалектологъ. А тѣй студиятѣ му, често загрозени съ наивни похвати, показватъ, че ги пише човѣкъ дилетантинъ.

Подъ заглавие „Пѣсенъта на мъртвия братъ въ поезията на балканскитѣ народи“ (474—569) г. Ив. Шишмановъ почва пространната си студия върху извѣстния народенъ мотивъ „Лазаръ и Пет-

кана,“ върху който г. III. обнародва още прѣди двѣ години единъ свой трудъ на нѣмски: *Der Lenorenstoff in der bulgarischen Volkspoesie*, *Indogermanische Forschungen* IV. Въ сегашния томъ на Меб. г. III. обнародва първата частъ на тая си студия, въ която частъ излага съ голѣма подробностъ и вѣщина досегашното състояние на тая тема въ науката съ цѣлата ѝ библиография, както на съчиненията, тъй и на обнародванитѣ и необнародвани до сега балкански варианти на речената народна пѣсень.

Слѣдъ тая фолклорна студия на г. III. слѣдва друга една пакъ отъ сѣкия наученъ клонъ, но отъ друга епоха, — студия на Лвовския професоръ Иванъ Франко подъ заглавие: „Притчата за еднорога и нейния български вариантъ“. (570—620). Тая притча, у насъ известна повече подъ име. Варлаамъ и Иоасафъ, е твърдѣ разпространена въ старата наша литература, и води началото си още отъ Буда, но е минала по книжовенъ пътъ отъ Гърция въ България. Г. Франко намира сега, че възъ основа на подобни разкази е произлѣзала на самостоятелна българска почва и притча „О богатыхъ“ — тъй сѣщо общо позната не само на Българи, но и на Сърби и Руси.

Съ особенъ интересъ се четжтъ материалитѣ на г. Е. Сиро-страновъ „По възражданъето въ градъ Охридъ“ (621—681), възраждане подигнахто съ толкозъ мъки и жертви. Като четешъ и прѣфърляшъ прѣзъ умътъ си тия свети сѣнки — отъ братя Миладинови, Пърличева и до днесъ, що минаватъ като вихри прѣзъ народната борба, горда радостъ ти изпѣлва сърцето, мислейки, че всички тия паті и борби сѣ пѣща самоникли въ Охрида, че всички мъченици въ тоя нашъ далеченъ край сѣ мъченици въ наше общо българско име. Отъ 1848. г., когато първи пътъ става дума за българска книга, та дори и до днешенъ день Охридъ държи доблестно знамето на българската свѣсть, а имаме пълна вѣра, че и за напредъ тоя градъ ще остане вѣренъ стражъ на българската народностъ. Би трѣбало да се обнародватъ и отъ други македонски градове подобни описания на борбитѣ по възражданъето, за да се види, че всичко това си става съвсѣмъ естествено и самостоятелно, безъ никакви „български пропаганди,“ а само по единъ самороденъ импулъ, който щомъ обладѣ българскитѣ сърца, прави чудеса по обширното ни отечество. Такива описания ще подигатъ народния духъ и ще подържатъ бодро борбата, кждѣто е още нужна.

Слѣдъ нѣколкото факсимилни документи по българското въстание и слѣдъ грижливо съставенитѣ мѣсечни и годишни бюлетини отъ централната метеорологическа станция въ София, слѣдва една обстоятелствена критика отъ покойния Матовъ върху „Двѣ нови сборки по западнобългарския фолклоръ,“ а именно за сборникитѣ на А. II. Стоиловъ (винускъ I) и свещ. Любеновъ (Самовили и самодиви), критика, въ която на всѣки редъ испѣкватъ обширнитѣ познания и здравитѣ ссждения на покойния авторъ.

Въ народнитѣ умотворения на тоя томъ констатираме съ радостъ по избранъ материалъ отколкото до сега — макаръ че изборътъ би могълъ да бжде още по голѣмъ.

Изобщо сборникътъ прави прѣкрасно впечатление както по хубавата си вѣнщина, той и по съдържателната си вътрешностъ и, ако се

държи сѣ на тая висота, ще служи въ странство и за напръдъ като достойно мѣрило на българската наука.

Б. Ц.

Цвѣтъ. Научно-литературно списание за младежи. Редактори Н. Начовъ и Г. Х. Боневъ. София, 1896. 8°. Излиза единжъ въ мѣсеца, цѣна 4 лева. — Година I, брой 1. януарий 1897, 40 страници.

Като гледаме, какъ се работи въ други страни за младежта, колко и какви книги се издаватъ всѣка година за нея, па погледнежъ и у насъ, каква скудость и нерадене владѣхтъ отъ къмъ тая страна, ние трѣба съ радостъ да посрещаме всѣко прѣдприятие, което смѣря да и дойде тукъ на помощъ. Добритѣ книги и всѣкакви други издания за младежта ще постигнѣтъ положително и въ хиляди нѣти повече онуй възпитание, онова развитие на нашата младежъ, което ние отъ редъ години гонимъ изключително съ правилници по училищата, съ еремияди по вѣстниците и съ проклетии надъ социалиститѣ.

Ние се радваме, че г-да М. Начовъ и Г. Боневъ се завзели да спохаждатъ отъ тая година нашата младежъ всѣки мѣсець съ книжки отъ едно ново българско списание, уречено за нея. Двамата редактори на списанието „Цвѣтъ“ не сѣ непознати на българското книжно общество, — и отъ двамата и за двамата то е чело вече и слушало нѣкои добри работи. За туй то съ по-голъмо довѣрие ще погледне и на дѣлото, прѣдприето отъ тѣхъ заедно. Така гледаме и ние на „Цвѣтъ“, като взимаме въ рѣка първиятъ му брой.

Прѣгледваме съдържанието. Стихове „На новата година“, вѣроятно отъ г. Начова, въ края на които той честити и на своето списание, дано даде Богъ да се сбднѣхтъ мечтитѣ на неговитѣ редактори. Протоколенъ разказецъ „Рождество Христово“ отъ г. Боневъ. Дѣто се славихъ нѣкои селски обичаи и се завършува безсмислено съ думитѣ „невѣжествени сѣ нашитѣ селени“. Статийка „Свети Кирилъ и Методий“ съ нѣкои груби грѣшки, остатъци отъ прѣди 50 години. „Единъ грозенъ обичай у камчадалитѣ“ отъ Д. Заира; „Седемтъ мъдрецѣ“, прѣводъ на Р. Горановъ (отъ дѣ?); „Училищна хигиена“, „Народни умотворения“ и „Смѣсь“. Това съдържание на „Цвѣтъ“ е нагаждано споредъ врѣмето, когато излиза първиятъ брой на списанието, и споредъ интереса на читателитѣ. За кжсоветѣ по първия огледъ казахме вече съ нѣкоя дума своето мнѣние; а за кжсоветѣ по втория огледъ намираме изобщо, че нѣматъ въ себе достатъчна живость, толкова необходима въ материяли за младежъ; само „Седемтъ мъдрецѣ“ правихъ една разлика. Между народнитѣ умотворения има нѣща антикварни и злѣ кроени.

Защо пише „Цвѣтъ“ младежи? Просто български е млади; а ако иска дума книжовна, нека си служи съ единичката правилна младежъ, ж. р. ед. ч.

А. Т.

КНИЖОВНИ И НАУЧНИ ВЪСТИ.

Съчиненията на Д. Матовъ. Редакцията на Български Прѣгледъ, като обмисляше по поводъ на внезапната смъртъ на своя незащитимъ членъ, Д. Матовъ, какво да направи отъ своя страна въ паметъ на покойния, дойде на убѣждение, че най-траенъ и най-достоеенъ паметникъ на Матова би било едно издание на неговитѣ съчинения, придружено съ биографията и портрета му. За това рѣшение на редакцията загатихъ вече г. Ив. Шишмановъ въ своя некрологъ (Бъл. Прѣгледъ г. III. кн. X). Нека да отбѣлѣжимъ, че вслѣдствие на тая първа вѣсть се получихъ отъ Англия, а именно отъ професора Шнурманъ, 25 лева златни въ полза на проектираното издание. Редакцията се надѣва, че у насъ не по-малко съчувствено ще се посрещне това нейно рѣшение, и затова вече пристѣпихъ да го изпълни.¹⁾ За да не излѣзе книгата много голѣма и скъпа, рѣши се да се изоставятъ по-маловажнитѣ реферати и книжовни вѣсти, които е писалъ покойниятъ. При все това книгата ще съдържа най-малко 40 печатани коли въ обикн. 8-ина. Цѣната на книгата ще бѣде 5 лева. Понеже редакцията нѣма да пристѣпихъ къмъ печатанье, докато не осигури поне 1000 абоната, рѣши се, абонаментътъ да се приема само въ рѣдплата.

Л. М.

Крали Макро у старитѣ западни историци.

Млвбата за краля Марка, героя на югославянския епосъ, се е носила далеко по Европа, а характерно е това, че той е именуванъ на всекъдѣ „Князь Български“ и често се споменува като господаръ на България вмѣсто Шишмана.

Въ първата книга на първия томъ отъ *Chronicorum Turcicorum: Turcorum origo, principes et imperatores, usque ad Selimum II. Autore Philippo Lonicero. Francfort, Anno M. D. LXXIII*, четемъ на стр. II, какво гръцкитѣ първенци направили заговоръ противъ императора Палеолога, като разчитали на силитѣ на Марка Кралевича „началникъ на Долна Мизия, която сега е България;“ понеже Палеологъ не може да имъ противустои съ собствени сили, изпросва помощъ отъ Мурата, защото бѣхъ свързани съ съюзъ и приятелство (*Conspirarant aduersus Imperatorem Paleologum Crecie procures, subnixi viribus Marci Craiovicij Misie inferioris, que nunc Bulgarie est, Principis, aduersus quos, cum viribus ipsorum im-*

¹⁾ Вж. обявлението затова на 2-та страница на корицитѣ отъ тази книга на Български Прѣгледъ.

par esset, Turcici Tyranni Amurathis implorat Paleologus auxilia, eo quod oedere et amicitia iuncti essent.). После се говори за съединението на българитѣ и сѣрбитѣ, за обща борба срещу Турцитѣ, за убиването на Мурата и после какъ Баязитъ, за да отмъсти за смъртта на баща си, убива „Крали Марка заедно съ всички български боляри“ (eorumque duce Marco Despota cum universa Bulgaria nobilitate ceso, universala ditione potitas dst).

Сжщо тъй разправя тази история и нѣмскиятъ историкъ Iohan Christoph Wagner въ книгата: Declinationis provinciarum pannoniae et imperii Turcici in Oriente Anno MDCLXXXVII. Augsburg: „Амуратъ заключилъ миръ съ грѣцкия императоръ и му далъ 12000 турци помощъ противъ Marcum Crajouvichium, съ което тури кракъ въ Гърция, като се укрѣпи въ Адрианополъ. И слѣдъ поражението на Лазара, деспотъ на Сѣрбия, и Марка, князь на България, и другитѣ князѣ въ Албания, даде възможность на сина си Баязита да прѣвземе и Цариградъ. Но нататѣкъ разправя: „Баязитъ поднови войната противъ Марка, князь Български, за да отмъсти за смъртта на баща си чрѣзъ много кървава битка; уби князь Марка, изтрѣби благороднитѣ, взе държавата въ властта си и покори твърдѣ много християни и господари отъ Унгария, Албания и Влахия.“

Въ книгата на Венецианеца Carpedo (Histoire de l'empire ottoman, traduite de l'italien de Sagredo par Mr Laurent. 7. тома. Amsterdam. MDCCXXX-XXXII), който произлизалъ отъ знатна фамилия, билъ посланикъ въ най-главнитѣ европейски държави и станалъ най-послѣ прокураторъ на св. Марко, намираме много цѣненъ материалъ за историята на Турция; особено хубаво сж разгледани отношенията на Венеция съ Турция. Въ първия томъ стр. 55 се казва, че Амуратъ побѣдилъ „Cracoviz, Seigneur de Bulgarie“, а на 59 стр. отъ сжщия томъ, какво „Marc prince de Bulgarie“ се спасилъ въ косовската битка чрѣзъ бѣгство.

Въ книгата на французина De la Croix (Abregé Chronologique de l'histoire ottomane par De la Croix. Paris. MDCLXXIII) се споменува, какво въ битката при Косово билъ и „Българския князь“ Marc (I. 122).

А. Иширковъ.

Първи пѣтъ у Д-ръ Облака (прѣзъ 1894).

Есенно врѣме. Свилъ съмъ се и си вървѣхъ по „Herrengasse.“ Знайте гдѣ е то? Тамъ въ Грацъ. Ама вие не познавате нашиятъ Грацъ, — но затова други пѣтъ, ако се срѣщнемъ, разбира се.

Срѣща ме единъ братъ словенецъ и ми казва, че отъ нѣколко дена е искалъ вече да приказва съ мене, понеже не познавалъ другиго българина, тъй като д-ръ Облакъ желае да се срѣщне съ нѣкой българинъ. Давамъ му адреса си и подиръ нѣколко дена получавамъ едно отворено писмо, съ което д-ръ Облакъ ме кани, да го посетѣж другиятъ денъ около 5 часа подиръ обѣдъ.

Макаръ че по-вече отъ една година бѣхъ въ Грацъ, и при все че знаехъ, че д-ръ Облакъ е доцентъ на тукашния университетъ, никоги не бѣ ми се падалъ случай, да го видѣж поне изъ далечъ.

Така щото много ме развесели това писмо, понеже ми даваше случай, не само да се видѣж, но и да се запознажъ съ този пѣтникъ и

патникъ по Македония. Изведиждъ въображението ми взе да работи. Що за човѣкъ е? Трѣба да е нѣкой „бабантинъ“, на когото окото твърдѣ не мига прѣдъ турски ножъ и „хапусана“, и който не се е страхувалъ да посѣти блаженото турско царство.

Наредихъ се, натѣкахъ се, колкото бѣше възможно, щото и азъ да взема по-сериозно изражение и се ухитихъ къмъ „Lechgasse“, гдѣто случайно пакъ тамъ живѣше и покойниятъ князь Александъръ.

Изкачихъ се на първия катъ, както гласѣше писмото, гледамъ наоколо, никакъвъ надписъ, а азъ си го прѣдставяхъ поне половинъ аршинъ, ако не единъ, както е обичай у нѣмскитѣ професори. Това обстоятелство направи, щото да се посвземж малко нѣщо, защото не ще е така надутъ както въжишкитѣ тѣзи нѣмци.

Ударихъ звънецътъ. Излѣзе една възрастичка госпожа, попитахъ я, да ли тука живѣе професоръ д-ръ Облакъ. Тя каза „да“ и отвори вратата.

Чукамъ, отварямъ вратата и влизамъ. Намирамъ се не въ нѣкой разкошенъ палатъ, както ще си помислите, но въ една чисто студентска стая. Въ сръдата, покрай масата, седналъ и си пие кафето, д-ръ Облакъ, възерѣденъ, младъ, да има да има 30-годишенъ, но много слабъ, пожълтѣлъ като сминъ, както казватъ по насъ, и постоянно кашле, види се, че немилостивата смъртъ вече гледа съ четири очи, какъ да покоси този младъ животъ. Покани ме да седна. Не се миш много и азъ зафърлихъ моето страшно и странно изражение, което бѣхъ взималъ дома и, седещъ сръщу д-ръ Облака, приказвахъ както се приказва съ обикновенъ смъртенъ, но все пакъ той не бѣше обикновенъ човѣкъ.

Въ началото приказвахме, той словенски, азъ български, но разговорътъ взе да тече по-бърже, когато казахъ, че ако обича, можемъ да обърнемъ разговора хърватски, понеже съмъ напълно запознатъ съ този езикъ. Казано — сторено.

Понеже д-ръ Облакъ се занимаваше съ изучаването на българскитѣ нарѣчия, първиятъ му въпросъ бѣше, отъ гдѣ съмъ родомъ. Казахъ му, че съмъ отъ Кованлъка, Търновско. Сега искаше да чуе, какъ нѣкои думи по насъ се изговарятъ. Той веднага отвори Министерския „Сборникъ“, който се намираше на масата, и взе да ме пита, какъ тази дума, какъ онази по насъ се изговаря, като си записваше всичко.

Прѣзъ всичкото това наше забавление видѣхъ, че Д-ръ Облакъ има голѣмо и тънко познание по българския езикъ, което мене българина, но не филолога, често хвърляше въ очудване.

Най-много се интересуваше все пакъ за македонскитѣ нарѣчия и така лека полека дойде дума на пжтуването му по Македония, за спънкитѣ, които сж му правили турскитѣ области, затварянето и най-послѣ немедленото заминуване. За всичко това той разказваше така живо и увлѣкателно, щото за моментъ забравяшъ, че имашъ отъ прѣдъ си боленъ човѣкъ, а както ми се струва и той самъ забравяше своето неволно положение.

Трѣба да забѣлжж, че туку що бѣхъ челъ Гоневича, този „великъ“ сръбеки „филологъ“, който на никждѣ не се спънжлъ поне въ единъ българинъ, така щото разни мисли ми се въртахъ низъ главата. Най-послѣ не можахъ да се стържж и попитахъ: „Молиж Ви се

господинъ докторе, кажете ми, какво е вашето мнѣние или по-добрѣ увѣреніе, що за народъ е този, който живѣе въ Македония, да ли има поне мая отъ българщина въ тази многострадална земя?

— Правичката да Ви кажж, отъ онѣзи пѣсни, думи, пословици, които азъ съмъ събралъ прѣзъ моето кратко стоянѣе въ Македония, напълно съмъ увѣренъ, че сж български. — Добрѣ, но Вие сте били само въ единъ вилаетъ, а пъкъ азъ искамъ да знаж вашето мнѣние въобще за цѣла Македония и кой елементъ прѣобладава тамъ. Вие сте, г-не докторе филологъ, който по-натѣтко познавате всички извори, що се отнасятъ за Македония, пъкъ и сами изслѣдвате този прѣдметъ.

Той се позасмѣ.

— Знажж, знажж, вие искате да ви направж тази радостъ, да кажж: Македония е ваша, Македония е българска. Но азъ и безъ това — и тука лицето му прие сериозно изражение — ще ви кажж, че моето мнѣние е, че днесъ за днесъ Македония прѣдставя най-добра почва за българщината, а щомъ е така, тя ще се вкорени и ще даде плодове. Само и по-нататкъ така работѣте, както и до сега. Азъ пъкъ отъ своя страна ще се старажж, ако ми даде Богъ животъ и здравѣе, да спомогжж, щото и въ научно отношение този въпросъ да бжде още по-ясенъ, макаръ че вашитѣ учени българи разяснихж отъ всѣка страна доста добрѣ този въпросъ.

Не отговорихъ нищо, на какво можехъ въ този моментъ да отговоржж, само знамъ, че и сърдцето ми и душата ми плавахж въ неизказано блаженство.

На прощаванѣе два три пжти ми каза, нека го посѣтижж и нека вземж съ себе си пѣкоя българска книга или вѣстникъ. А особено пъкъ, като му обадохъ, че въ нашето читалще се намира и „Български Прѣгледъ“, каза, че непрѣмѣнно трѣбвало да дойдж у него и да му го донесж. Така и направихъ. Съ това се свърши моето първо посѣщение у Д-ръ Облака.

X.

О Т Ч Е Т Ъ

за дѣйността на редакционния комитетъ на „Български Прѣгледъ“ прѣзъ III. год.

Въ заседанието си на 3. декември 1895. година редакционниятъ комитетъ на „Български Прѣгледъ“ избра за свой прѣдседатель за прѣзъ III. годишнина на списанието г. Ив. Георгова, а за дѣловодителъ-касиеръ г. Ем. Иванова, който отъ 27. октомври т. г. се замѣни съ г. Б. Цонева. Книгитѣ отъ III. годишнина излѣзохъ подъ редакцията на г-да А. Теодоровъ (I. и VI.), Ив. Шишмановъ (II. и VII.-VIII.), Б. Цоневъ (III. и IX.-X.), Л. Милетичъ (IV. и XII.), Ив. Георговъ (V. и XI.).

Броятъ на абонатитѣ на „Български Прѣгледъ“ прѣзъ III. му годишнина възлѣзе на 1200, отъ които 34 абоната получавахъ списанието въ замѣна, а 84 даромъ или като сътрудници. Значителното намаление въ числото на абонатитѣ, въ сравнение съ II. годишнина, произлѣзе отъ това, че редакцията, вслѣдствие на направения прѣзъ II. година опитъ съ абонатитѣ, не пратцаше вече така лесно списанието на довѣрие, понеже много отъ абонатитѣ на II. годишнина не оправдахъ довѣрието на редакцията.

Смѣтката за III. годишнина на списанието е слѣдната:

I. Приходъ.

1. Събрани отъ недобора отъ I. годишнина . . .	2677 л. 35 ст.
2. „ „ „ „ II. „ . . .	3522 „ 45 „
3. Отъ абонаментъ отъ III. годишнина . . .	11336 „ 80 „

Всичко приходъ 17536 л. 60 ст.

II. Разноски.

1. Печать на 12 книги	13826 л. 85 ст.
2. Клишета	142 „ —
3. Хонораръ за оригинални белетристични произведения	548 „ 50 „
4. Плата на администраторъ и слуга	1760 „ —
5. Лихви на българската народна банка	479 „ 55 „
6. Експедиция, канцеларски и пр.	1674 „ 70 „
7. Изплатенъ дългъ за II. годишнина	7050 „ —
8. Проценти на агенти, книжари и пр.	415 „ —

Всичко разноски 25896 л. 60 ст.

Така щото редакцията има недостигъ за покриване на разнос-
китѣ си 8360 лева.

Отъ III. годишнина редакцията има недоборъ отъ около 4300
л., на който тя разчита, за да покрие отчасти голѣмия си недостигъ.

Освѣнъ това редакцията има недобори отъ абонаментъ за I.
година на сума около 16500 лева и отъ II. година на сума около
4700 лева.

За да се види по-ясно, защо нашето списание, въпрѣки голѣ-
мата правителствена парична помощъ, която му се даде отначало, и
въпрѣки добритѣ отзиви, съ които се посрещихъ и посрѣща отъ вси
страни, постоянно се бори съ финансови мѣхнотии, редакцията рѣши,
да се публикува тукъ подробенъ поимененъ списъкъ на нашитѣ длѣж-
ници — общини, учреждения и лица — за I. и II. годишнина на
списанието. Редакцията се надѣва още, че ще прибере по-голѣмата
частъ отъ тия недобори, за което и при тоя случай най-учтиво подканя
всички свои долгуозначени длѣжници. За всѣки прибранъ не-
доборъ поименно ще се публикува въ слѣднитѣ книги
на „Български Прѣгледъ“. Понеже е възможно, въ списъка на длѣж-
ниците, който обнародваме по-долу, да сж попаднали и имена на
нѣкои абонати, които сж може-би платили на нѣкого отъ нашитѣ
бивши агенти и иматъ за това разписка отъ агентина, безъ да е било
съобщено това на редакцията, молимъ въ такъвъ случай да се увѣ-
доми редакцията, а тя отъ своя страна ще публикува името на по-
грѣшно вписания въ числото на длѣжниците абонатъ, каквото никому
да не стане криво.

Както виждатъ читателитѣ, положението на редакционния коми-
тетъ на „Български Прѣгледъ“ не е твърдѣ завидно. Ако той при
все това се рѣшава да издава и занаярѣдъ списанието,
той прави това едно, защото е убѣденъ въ ползата, която принася
такова едно списание като „Български Прѣгледъ“ на нашата млада
литература, и второ, защото намира насърчение за трудното си прѣд-
приятие въ добритѣ отзиви, които то срѣща както срѣди нашата,
така и срѣди чуждестранната публика.

Понеже въ течение на тритѣ изтекли години броятъ на чле-
новетѣ на редакционния комитетъ бѣ се намалилъ отъ 12 на 7, коми-
тетътъ рѣши да допълни числото на членоветѣ до 10 и съ тая цѣль
покани да влѣзатъ занаярѣдъ въ състава му г-на В. Златарски,
доцентъ въ висшето училище, и г-да Г. Дерманчевъ и А. Ишир-
ковъ, прѣподаватели въ софійската мъжка гимназия. Приятно ни е
да съобщимъ, че поменжитѣ господа съ готовност приехъ нашата
покана, така щото въ бѣдъщо редакционниятъ комитетъ на „Бъл-
гарски Прѣгледъ“ ще се състои отъ слѣднитѣ членове: Д. Агура, Л.
Милетичъ, Ив. Георговъ, Б. Цоневъ, Ив. Шишмановъ, А. Теодоровъ,
Ем. Ивановъ, Г. Дерманчевъ, В. Златарски и А. Иширковъ.

Отъ даденото горѣ изложение читателитѣ виждатъ, че редакци-
онниятъ комитетъ, за да изравни своитѣ досегашни смѣтки, трѣба
да се постараетъ да събере сумитѣ, които има да прибира отъ
минхлитѣ годишнини, а прѣди всичко отъ тазгодишнитѣ си абонати.
Притова комитетътъ за въ бѣдъщо трѣба по-точно да знае прибли-
жителното число на своитѣ абонати, за да не прави излишни разноси,

като печата списанието въ много повече екземплара, отколкото е потребно.

Затова се рѣши, да захване IV. годишнина на „Български Прѣгледъ“ отъ 1. априли 1897. год. Редакцията, като захваща вече отъ сега подписката за IV. годишнина на списанието, кани всички стари и нови абонати, които желаятъ да получаватъ „Български Прѣгледъ“ занапрѣдъ, да явятъ за това въ редакцията, като изпратятъ въ прѣдплата поне половината отъ годишния абонаментъ.

Списекъ на дѣлжниците ни за I. и II. годишнина отъ „Български Прѣгледъ“:

I. година.

A. Общини.

1. Бургаски окръгъ: а) Айтоска околия: Врѣсово, Дживрили, Кадж-кѣй, Кара-Сарли, Гйонекли, Къзълджикъ, Малко-Ченче, Урумъ-Ени-кѣй, Пирне. — б) Карнобатска околия: Карнобатъ, Аладалии, Ачларе, Бѣлг.-Бей-кѣй, Гердилии, Джумалии, Докузекъ, Дуваларе, Иситли, Караджиларе, Климашъ, Комарево, Костенъ, Мокренъ, Папа-кѣй, Подѣвъ, Прилѣвъ, Сигменъ, Сунгурларе, Тарашъ-кѣй, Теллякъ-кѣй, Терзилии, Турско-Бей-кѣй, Фердинандово (Черкемли), Янъкъ-Балабавлии. — Всичко 34 общини по 18 л. = 612 лева.

2. Видински окръгъ: а) Видинска околия: Акчаръ, Балей, Брѣгово, Бѣла-Рада, Видболъ, Видинъ, Вървъ, Гомотарци, Гънзово, Гърци, Изворъ, Капитановци, Керимъ-Бей, Кошава, Кушово, Логошевици, Молалии, Неговановци, Ново-село, Синаговци, Сланотръвъ, Флорентинъ, Чунгурусъ, Шефъ, Ясенъ. — б) Вѣлоградчишка околия: Боровица, Бѣла, Вѣлотинци, Вѣлоградчикъ, Варбовчецъ, Влаховичъ, Воднянци, Върбово, Горни-Ломъ, Гюргючъ, Долни-Ломъ, Калугеръ, Карбиници, Костицевци, Орѣшецъ, Плашивецъ, Праужда, Рабица, Раяновци, Ружинци, Рѣляна, Салашъ, Срѣдогровъ, Стакевици, Търговище, Черно-поле, Чупрене. — в) Кулска околия: Бойница, Бракевици, Бранковци, Голѣманово, Градсково, Грамада, Злокуче, Изворъ-махла, Киреево, Кула, Макрешъ, Медешевци, Пседерци, Раброво, Раковица, Старонатица, Тополовецъ, Урбабиници, Халово, Царъ-Петрово, Царъ-Шинманово, Черноманица, Чичилъ, Шипиково, Ясѣновецъ-голѣмъ, Ясѣновецъ-мали. — Всичко 78 общини по 18 л. = 1404 лева.¹⁾

3. Врачански окръгъ: а) Врачанска околия: Бабино (голѣмо), Баурене, Бѣшовица (горна), Бѣшовица (долна), Бистрецъ, Бѣла-българска, Бѣла-руска, Враца, Върбешница, Галатинъ, Главацъ, Градешница, Девене, Дерманци, Добруша, Дубни-врѣхъ, Звѣрина, Згори-градъ, Игнатица, Каленъ, Кременя (горна), Костелево, Краводеръ, Криводолъ, Криводолъ-Осленъ, Кременя (долна), Крета, Лѣсура, Ликъ, Лилячъ, Моравицъ, Мраморенъ, Осенъ, Осиково, Очинъ-долъ, Пещенъ (горно), Пещенъ (голѣмо), Пудрия, Радовене, Райково-село, Реборково, Романъ, Синьо-бърдо, Старо-село, Струнецъ, Типченица, Типшевица, Три-кладенци, Цаконица, Чийренъ. — б) Орѣховска околия: Бешли, Брѣгаре, Букювци, Бутанъ, Бързина, Вадинъ-горни, Галичъ, Галово, Гложене, Гюсеница, Добролево, Козлодуй, Крушовене, Крушовица, Липница, Лѣсковецъ, Малорадъ, Манастирище, Островъ, Селановци, Сърбеница, Хайрединъ, Хърлецъ. — в) Вѣло-слатинска околия: Борованъ, Бировско. — Всичко 75 общини по 18 л. = 1350 лева.

4. Кюстендилски окръгъ: а) Кюстендилска околия: Богословъ, Буново, Вратца, Илия, Пелатиково, Скакавица-полска, Страдалово, Църварица. — б) Босилградска околия: Тълъино (долно), Уино (горно). — в) Дупнишка околия: Бабино, Бадино, Баланово, Баня, Вистрица, Бобовъ-долъ, Бобошево, Бураново, Висока-могила, Вуково, Върбовникъ (голѣмъ), Голѣмо-село, Джерманъ, Долнесто, Драгодинъ, Дуп-

¹⁾ Срещу тая сума получихъ се отъ г. кулския училищень инспекторъ съ писмо отъ 28. августъ 1896. год. 252 лева отъ 14 общини, безъ да ни сѣ сообщени и до днесъ имената на тѣзи общини.

ница, Дяково, Каменикъ, Козница-горна, Коркина, Кочариново, Краици, Ърнолъ, Мацакурово, Мламолово, Мурсалево, Новоселяне, Овчарци, Палашово, Пастухъ, Поромино, Рила, Ръсилово, Самораново, Сапарево, Скрино, Слатино, Смочево, Стобъ, Тополница, Фуча-голѣма, Цървени-брѣгъ, Цървище, Шатрово, Яхиново. — г) Радомирска околия: Батаовци, Блатешница, Бѣлово, Враня-Стена, Върба, Горна-Диканя, Дебели-лакъ, Дивля, Долни-Раковецъ, Долна-Диканя, Долна-Секирна, Друганъ, Дрѣвъ, Етълница, Еловъ-долъ, Жедна, Жигуша, Изворъ, Калище, Каси-лакъ, Кѣлновикъ, Кондофрей, Косача, Лобонъ, Муси-Бей, Негованци, Пещера, Поцтрненци, Прибой, Проваленица, Пчелинци, Радомиръ, Сиричникъ, Чуковецъ. — Всичко 89 общини по 18 л. = 1602 лева.

5. Ловченски окръгъ: а) Троянска околия: Балабанско, Вѣли-Осѣмъ, Вѣлишъ, Врабево, Велчево, Голѣма-Желѣзна, Гумошникъ, Дѣбново, Дѣлбокъ-долъ, Калейца, Ломецъ, Ново-село, Острецъ, Орѣнакъ, Патрешко, Скадалото, Старо-село, Терзиско, Турска-Лѣшница, Шипково. — Всичко 20 общини по 18 л. = 360 лева.

6. Ломски окръгъ: а) Ломска околия: Вълчедърма, Голинци, Дрѣновецъ, Калугеръ-махла, Ковачица, Комошица, Котеновци, Крива-бара, Криводолъ, Крумово, (Дервишъ-махла), Куле-махла, Лабецъ, Мокрешъ, Прогорелецъ, Разградъ-махла, Раво, Статиска-махла, Тополовецъ, Цибъръ-Варошъ, Черни-връхъ, Чорлово, Ломъ. — б) Берковска околия: Бистрица, Боровци, Влашко-село, Желѣзна, Ковачица, Костенци, Лопушна, Чипоровци, Кошиловци, Котеновци. — в) Фердинандовска околия: Бая, Вѣли-Мель, Вѣдотинци, Вълкова-Слатина, Габровница, Горна-Вереница, Горна-Лука, Горно-Цървене, Долно-Цървене, Долна-Вереница, Громошинъ, Дългодѣлци, Живовци, Криводолъ, Липецъ, Лѣхчево, Люта, Маданъ, Мала-Кутловица, Митровци, Ново-село, Охридъ, Прѣвала, Славотинъ, Смоляновци, Стубель, Студено-Бучье, Сумеръ, Чельосница. — Всичко 61 общини по 18 л. = 1098 лева. ¹⁾

7. Пловдивски окръгъ: а) Пловдивска околия: Брѣстовица, Изворъ, Калековецъ, Ново-сѣлъ. — б) Овче-хълмска околия: Български (голѣмъ) Чардакъ, Гол-Конаре, Даутларе, Демирджиларе, Думанлии, Дудене, Демирджинова-махла, Елешница, Кръстевичъ (Горно-Османово), Малки (турски) Чардакъ, Паничари, Селджиково, Старо-Ново-село, Узунъ-Кърово, Цаланица, Чоллукъ. — в) Конушка околия: Бѣлг. - Арапово, Бачково, Горно-Арбанаси, Горни-Воденъ, Избеглии, Кара-Агачъ, Караджово, Кара-Резово, Катуница, Катунско-Конаре, Катърли, Крумово (Паша-махла), Казаново, Ковушъ, Кукленъ, Пранга, Садово (Чешнегиръ), Сатъ-Вѣгово, Станимака, Тополово, Ходжиново, Чешнегиръ-нова-махла, Чървенъ, Яврово, Яхали. — г) Рупчоска околия: Бойково, Дѣдово, Лилково, Малево, Павелско, Ситово, Чепеларе, Шейтаново, Широка-лъка, Югово. — д) Брѣзовска околия (Сърпено-горска): Автово, Асѣ-Кърово, Брѣзово, Гиренъ, Кюселлии, Скобелево, Чехларе. — е) Карловска околия: Арапово, Горно-Кюселаре, Дуганджии, Кара-Топракъ, Клисуря, Михилци, Хисаръ, Сонотъ, Спиджирлии. — Всичко 71 община по 18 л. = 1278 лева.

8. Русенски окръгъ: а) Русенска околия: Бабово, Басарабево, Гоголя, Долапитъ, Долно-Абланово, Иваново, Костанденецъ, Кошовъ, Красенъ, Кулата, Линиякъ, Нисово, Рахово, Сваленикъ, Сърна-Бей (6 л.), Тузстеникъ, Червенъ, Щръклево. — б) Тутраканска околия: Брешленъ, Бѣлг.-Кусой, Вѣлици, Денизлеръ, Кадж-кѣй, Кара-Коджалеръ, Старо-село, Тутраканъ. — в) Вѣленска околия: Банско, Бей-Върбовка, Белцовъ, Горно-Абланово, Дѣвъ-могили, Дрѣновецъ, Долни-манастиръ, Копривецъ, Ломъ-Черковна, Капелово, Полско-Косово, Халваджи-Ендже-кѣй, Кара-Коджали, Осиково, Обрѣтень, Шираково, Кривне. — г) Балбунарска околия: Ветово, Тетово, Черешево, Юперъ. — Всичко 46 общини по 18 л. и 1 община 6 л. = 834 лева.

9. Свищовски окръгъ: а) Свищовска околия: Акча-Ерѣ, Борумлии, Батакъ, Вѣлене, Българене, Вардимъ, Горна-Студена, Драгомирово, Долна-Студена, Кара-Исень, Караманово, Козаръ-Вѣлене, Козловецъ, Новъ-градъ, Овча-могила, Павелъ, Пети-кладенци, Пиперково, Сарж-Яръ, Сливо, Стижаровъ, Татари, Хаджи-Муса, Хибилли, Чатма, Чаушево, Яджии, Свищовъ. — Всичко 28 общини по 18 л. = 504 лева.

10. Севлиево окръгъ: а) Севлиевска околия: Агатово, Бериево, Богатово, Буковоро, Вѣла-рѣка, Горско-Сливово, Градище, Градница, Граднички колиби, Габени, Даминово, Дебелцово, Дерелии, Добромирка, Драгевци, Душово, Кармянсково, Крамолийъ, Крушово, Кръвеникъ, Ловин-долъ, Махла-Дебелъ-дѣлъ, Махла-Еневъ рѣтъ, Махла-Мариновци, Махла-Тумболово, Млѣчево, Музга, Рѣховцитъ, Сръбе (9 л.), Стокитъ, Сухиндолъ, Търхово, Шумата. — б) Габровска околия: Габрово. — Всичко 33 общини по 18 л. и 1 община 9 л. = 603 лева.

¹⁾ Съ писмо отъ 7. ноември 1896. год. ломскиятъ учил. инспекторъ ни изпрати 162 лева отъ 9 общини, безъ да обозначи, отъ кои общини сѣ събрани тѣзи пари.

11. Сливенски окръгъ: а) Сливенска околия: Артаклари, Бѣла, Демирджилли, Джиново, Драгоданово, Есирли, Керменли, Михайлово, Налбантларе, Чанрли, Чокуба, Сливенъ. — б) Ямболска околия: Акъ-бунаръ, Александрово, Арнаутъ-кѣй, Афтане, Башали, Бояджикъ, Войника, Гюлюмяново, Гидекли, Доуруклий, Дерменъ-кѣй, Ени-махле, Емирли, Косемджи-гидики, Крумово (Гююмли, Кукурево; Къшла-кѣй, Мансарли, Мусукуджали, Пандакли, Сейменъ, Симеоново, Стралда, Тюркмени, Тонузлари, Ханово, Хасъ-Бегли, Чомлекъ-кѣй, Черганъ, Ямболъ. — в) Котленска околия: Градецъ, Ичера, Къя-башъ, Котель, Медвепъ, Нейково, Катунце. — г) Къзълъ-агачка околия: Айваджикъ, Ахлатли, Башъ-Атли, Бей-кѣй, Боргуджикѣй, Гаджилово, Голъмъ-Дервентъ, Голъмъ-Бояджъ, Дерменъ-дере, Дере-кѣй, Копадина, Къзълъ-Агачъ, Казъ-кисе, Лалково, Омана, Повово, Саралъ-Ени-кѣй, Урумъ-Бегли, Факия, Хамбарли, Читалово. — д) Каваклийска околия: Гердеме, Голъмъ-манастиръ, Главанъ, Дилджилери, Дуганово, Карапча, Каяджикъ, Козлуджа, Калфа-кѣй, Каялъ-дере, Кююкъ-бунаръ, Малъкъ-манастиръ, Мишчево, Ново-село, Синапли, Соуджакъ, Таламшанли, Татаръ-кѣй, Хасанъ-бегли, Шевкулари, Явузъ-дере. — Всичко 91 община по 18 л. = 1638 лева.

12. Старо-загорски окръгъ: а) Старо-загорска околия: Ада-тепе, Арабаджиево, Арнаутито, Ахиево, Балъкли, Гюкъ-Пала, Гюрджии, Дервентъ, Джамбазито, Дълбоки, Казанка, Кара-бунаръ, Караджали, Кършали, Нова-махла, Оръховица, Радне-махле, Трънково, Хамзаларе, Черково, Шапназлии Стара-Загора. — б) Ново-загорска околия: Атлире, Акъ-бунаръ, Атлиголу, Вухали, Вешъ-тепе, Богданъ-махле, Гердеме, Голъмо-Терфели, Гютели-махле, Джумали, Едже-кѣй, Запалля, Кадъ-кѣй, Караджа-Муратли, Кадъ-Аланъ, Каспегли, Колучли, Конари, Коруджи, Кйосе-махле, Майнасли, Нова-Загора, Омарчево, Старо-Гювели, Твърдица, Торлакъ-махле, Терзобашъ, Химитли, Чанакли, Юртчи. — в) Казанлъшка околия: Ашикли, Александрово, Байасли, Бабарево, Димовци, Долно-Сахране, Елково, Енина, Казанлъкъ, Кара-Гитли, Козлуджа, Койматли, Къзълъ-Агачъ-дере, Лаханли, Мъглишъ, Нова-махла, Павелъ, Секеречево, Тулово, Турия, Търничане, Хасътъ, Черганово, Шипка, Яйканли, Шейново. — г) Т.-сейменска околия: Акъч-Ибрямъ, Аладали, Гурбетито, Златица (Пиринчли), Кара-бунаръ, Кючюклере, Кюстю-кѣй, Кокарджа, Кючюкъ-Хасанъ, Обрукли, Опанъ, Почорли. — д) Чирпанска околия: Алабашево, Али-Пашиново, Алтънъ-чаиръ, Бурнусузъ, Голъмо-Дерели, Дервентъ-махле, Евджилери, Елхово, Енищепъ, Ешевренъ, Калфа, Кара-Атли, Кара-Джовренъ, Карапча, Кара-Терзилери, Кара-орманъ, Куртъ-бунаръ, Меричлери, Мурсалково, Нова-махла, Омурово, Саръ-Смаилъ, Сюлмешли, Тюркмешли, Чанли, Чалтикчи, Чирпанъ, Чикарджи, Чифтикъ-махле, Чухлаково, Шекеръ-бунаръ. — Всичко 121 община по 18 л. = 2178 лева.

13. Т.-пазарджишки окръгъ: а) Т.-пазарджишка околия: Вѣтрень, Голъмо-Вѣлово, Момина-Клисура, Синитово, Щърково, Т.-Пазарджикъ. — б) Панагюрска околия: Ерели, Саръ-гюль, Ферезли. — в) Ихтиманска околия: Авли-кѣй. — г) Пещерска околия: Пещера. — Всичко 11 общини по 18 л. = 198 лева.

14. Трънски окръгъ: а) Трънска околия: Бусинци, Горочовци, Зелениградъ, Пенкъовци, Рани-лукъ, Филиповци, Ярловци. — б) Бръзничка околия: Бръзникъ, Владиславци, Коско, Копарево, Недѣлице, Ярлови. — в) Парибродска околия: Борово, Градини, Комница, Смиловци, Туденъ, Парибродъ. — Всичко 19 общини по 18 л. = 342 лева.

15. Търновски окръгъ: а) Търновска околия: Балванъ, Балванъ-махла, Бѣляковецъ, Голъмо-Ялари, Дебелецъ, Келифарово, Керяка, Леденикъ, Мерданя, Михали, Мусина, Ново-село, Плаково, Присово, Рѣсенъ, Самоводене, Фида-Бей, Хотница, Цѣрова-кория, Шемшево, Търново. — б) Горно-орѣховска околия: Арбанаси, Влашица, Горна-Орѣховица, Добридѣлъ, Долна-Орѣховица, Драганово, Кара-Хасанъ, Козаровецъ, Лѣсковецъ, Обчиларе, Поликраице, Сейди-кѣй, Сушица, Тантуре, Темниско. — в) Кесаревска околия: Горско-Ново-село, Джюлюнци, Калъчлари, Кесарево, Кралъ-бунаръ, Стражица. — г) Еленска околия: Горни-Маринъ, Капиново. — д) Наскалевска околия: Бугово, Вѣла-черква, Вишовъ-градъ, Горна-Липница, Градиче, Димча, Дъскотъ, Дичинъ, Долна-Липница, Иванча, Куцина, Лесичери, Мекишъ, Мишукли, Неданъ, Никюль, Павликини, Патренъ, Полски-Сѣновецъ, Сломъръ, Тенча. — ж) Тръненска околия: Тръвна. — Всичко 66 общини по 18 л. = 1188 лева.

16. Хасковски окръгъ: а) Хасковска околия: Еллери, Мусатли, Хасково. — б) Борисовградска околия: Бодрово, Дипсизъ-гюль, Дервентъ, Кара-Аланъ, Караджалово, Караджиларъ, Козъ-бунаръ, Козлукъ, Мюселижъ, Новаково, Татарово. — в) Харманлийска околия: Харманли, Оваджикъ. — Всичко 16 общини по 18 л. = 288 лева.

Всичко отъ общинитѣ 15063 лева.

Б. Учреждения.

Княжево: Техническо училище, 18 л. — Сливенъ: Трикласно училище, 18 л. — София: 4. артилерийски полкъ, 18 л. — Станимака: Трикласно училище, 18 л. — Стара-Загора: 12. п. Балкански полкъ, 18 л. — Тутраканъ: Училищно настоятелство, 18 л. — Хасково: 10. п. Родопски полкъ, 18 л.; офицерско събрание, 18 л. — Ямболъ: 4. конни полкъ, 18 л. — Всичко 162 лева.

В. Частни лица.

Брацигово: Сава Савовъ, учителъ, 18 л.; С. Тикларовъ, учителъ, 18 л. — Бургасъ: Д. Х. Герджиковъ, ученикъ, 9 л.; Ив. Златаровъ, 8 л.; Маматарковъ, учителъ, 18 л.; Д. Милковски, 18 л.; Ил. Нейчиновски, 18 л.; Р. М. Русевъ, 9 л.; Щ. Тошевъ, адвокатъ, 18 л.; Ив. Цанковъ, 18 л. — Варна: Подполковникъ Минковъ, 18 л. — Видинъ: А. Хр. Ангеловъ, 18 л.; Конст. Ангеловъ, 6 л.; Д. Димитровъ, 18 л.; Ив. Ивановъ, 18 л.; Мл. Ивановъ, 18 л.; Хр. Пигулевъ, 18 л.; подполковникъ Христовъ, 18 л. — Добричъ: Списаревски, адвокатъ, 18 л. — Казанлъкъ: Хр. Атанасовъ, учителъ, 9 л. — Кюстендилъ: Байляновъ, 18 л.; Ив. Черноколевъ, учителъ, 18 л.; Ив. Карановъ, 18 л. — Ловечъ: Хр. Генчевъ, учителъ, 18 л.; Ст. Паскалевъ, учителъ, 18 л. — Ломъ: Ил. Григориевъ, 18 л. — Орѣхово: Д. Вълчевъ, адвокатъ, 18 л. — Плевенъ: Д. Миховъ, 18 л. — Пловдивъ: Бойчевъ, секр. въ окр. управление, 18 л.; Вас. Бълчеваровъ, 18 л.; В. Симовъ, учителъ, 18 л. — Провадия: Шоповъ, сѣд. слѣдователъ, 18 л. — Разградъ: Хр. Велизаровъ, 18 л.; Хр. Килифарски, 18 л.; Г. Мартиновъ, прѣдсед. на окр. сѣдъ, 18 л. — Русе: Ил. Джамджиевъ, 18 л.; Ангелъ Ганевъ, членъ въ окр. сѣдъ, 10 л.; Конст. Догановъ, 18 л.; П. Маволовъ, 18 л.; В. Стояновъ, въ банката, 18 л.; Петъръ Стояновъ, 18 л. — Свищовъ: Петъръ Стаменковъ, 18 л. — Силистра: прокуроръ Георгиевъ, 18 л.; Д. Коджабашевъ, 18 л. — Сливенъ: Д. Боевъ, 18 л.; подполковникъ Велчевъ, 18 л.; Хар. Дончовъ, 18 л.; В. Загоровъ, 18 л.; подполковникъ Каранановъ, 18 л.; Милковъ, 18 л. — София: Ив. Бѣлопитовъ, учителъ, 18 л.; Хр. Куновъ, 9 л.; Н. Камбуровъ, 9 л.; А. Козаровъ, 18 л.; Т. Йончовъ, 12 л. — Стара-Загора: М. Алтъновъ, 18 л.; Хар. Ангеловъ, 18 л.; Ст. Бенчевъ, 18 л.; В. Начевъ, прѣдседателъ на окр. сѣдъ, 18 л.; Семерджиевъ, 18 л. — Т-Пазарджикъ: Ст. Кировъ, 18 л.; Т. Мумджиевъ, 18 л.; Г. Пеневъ, 18 л. — Търново: Чуховски, учил. инспекторъ, 18 л.; П. Анастасовъ, 9 л. — Търново-Сейменъ: Ив. Неновъ, учителъ, 18 л. — Хасково: Б. Балтаджиевъ, 8 л.; подполковникъ Велевъ, 18 л.; Кировъ, 18 л.; Котабановъ, 18 л. — Харманли: Д. Цокровъ, 2 л. — Шипка: Н. Митковъ, 18 л. — Шуменъ: Подполковникъ Витановъ, 18 л.; Герчо Ив. Кировъ, 8 л.; Георги Ненковъ, ученикъ, 14 л.; Герчо Ранчовъ, адвокатъ, 18 л.; А. Стояновъ, учителъ, 18 л.

Москва: П. Палазовъ, 5 л. 40 ст. — Одринъ: Д. Поневъ, 23 л. 40 ст. — Солунъ: Н. Колушевъ, 23 л. 40 ст. — Тулча: В. Пановъ, 23 л. 40 ст. Всичко 1332 л. 60 ст.

Всичко недобори отъ I. година 16557 лева 60 стот.

II. година.

А. Общини.

1. Бѣло-слатинска околия: Бѣла-Слатина, Брѣница, Потница, Търнакъ, Чомаковци, по 15 л., всичко 75 л.

2. Варненска околия: Влахларъ, 15 л.

3. Ески-джумайска околия: Чикендия, 15 л.

4. Карловска околия: Войнягово, Джбене, Митиризово, Рахманларе, Химитли, Хисаръ-Кюселери, по 15 л., всичко 90 л.

5. Котленска околия: Жеравна, 15 л.

6. Луковитска околия: Блъсничево, Бъркачъ, Бѣглежъ, Бѣжаново, Бѣленци, Девенци, Дерманци, Бардуково, Луковитъ, Муткурово, Радомирци, Ракита, Руци, Телинъ, Тодоричани, Торосъ, Червени-брѣгъ, Жгленъ, по 15 л., всичко 270 л.

7. Плевенска околия: Бохотъ, Бръшляница, Брѣстовецъ, Български-Карагачъ, Вълчи-трѣтъ, Върбица, Горна-Митрополия, Горни-Джобникъ, Гривица, Дисевина, Долна-Митрополия, Долни-Джобникъ, Згальовецъ, Каменецъ, Кацамунница, Комарево, Крушевица, Махлата, Одрини, Орѣховица, Нелимать, Петерница, Писарево, Пор-

дмѣ. Пърдилово. Радиненецъ, Галово, Рибенъ, Славовица, Староселци, Тръстеникъ, по 15 л., всичко 465 л.

8. Никополека околия: Бръстъ, Гигенъ, Коприва, по 15 л., всичко 45 л.

9. Орѣховска околия: Алтимиръ, Букювци, Крушовене, Луковитъ, Малорадъ, Селановци, Сърбеница, Хайрединъ, по 15 л., всичко 120 л.

10. Османъ-пазарска околия: Османъ-Пазаръ, Върбица, по 15 л., всичко 30 л.

11. Панагюрска околия: Джумая, 15 л.

12. Прѣславска околия: Прѣславъ, Драгоево, Осмаръ, по 15 л., всичко 45 л.

13. Разградска околия: Торлакъ, 15 л.

14. Свищовска околия: Бѣлени, Драгомирово, Караманово, Лажене, по 15 л., всичко 60 л.

15. Харманлийска околия: Търново, 15 л.

Всичко 1290 лева.

Б. Учреждения, дружества и пр.

Балчикъ: Кирило-Методиевска библиотека, 15 л. — Бръзникъ: Околийска училищна библиотека, 15 л. — Бургасъ: Учителско друж. „Напрѣдъкъ“, 15 л. — Бѣла-Слатина: Библиотека на класното училище, 15 л. — Варна: Държавна мъжка гимназия, 15 л. — Видинъ: Офицерско събрание, 15 л. — Враца: Дружество „Развитие“, 15 л. — Вълчедръма (Ломска околия): Читалище „Животъ“, 5 л. — Златарица (Еленска околия): Дружество „Развитие“, 15 л. — Казанлъкъ: 23. Шипченски полкъ, 15 л. — Карлово: Общинско управление, 7 л. 50 стот. — Княжево: Запаятчийско училище, 15 л. — Къзълъ-Агачъ: Околийско трикласно училище, 15 л. — Кюстендилъ: Дружество „Майчина любовъ“, 15 л. — Луковитъ: Околийско трикласно училище, 15 л. — Долни-Камарци (Новоселска околия): Дружество „Напрѣдъкъ“, 15 л. — Османъ-Пазаръ: Околийска учителска библиотека, 10 л. — Върбица (Османъ-пазарска околия): Читалище „Ръшмостъ“, 15 л. — Пещера: Читалище „Развитие“, 15 л. — Попово: Народно читалище „Св. Кирилъ и Методи“, 15 л. — Радне-махле (Старо-загорска околия): Читалище „Трудъ“, 10 л. — Радомиръ: Читалище „Напрѣдъкъ“, 15 л. — Разградъ: Общо работническо читалище „Общественостъ“, 7 л. 50 ст. — Русе: Дѣвическа гимназия, 15 л. — Самоковъ: Долно-махленско читалище, 10 л.; градска библиотека, 15 л.; народно училище, 15 л. — Свищовъ: Дружество „Св. Кирилъ и Методи“, 15 л.; офицерско събрание при 18. п. полкъ, 7 л. 50 ст. — Севлиево: Петокласно училище, 15 л. — Сливенъ: Читалище „Развитие“, 15 л.; народно училище, 15 л. — София: Телеграфна рота, 15 л. — Трънъ: Читалище „Напрѣдъкъ“, 15 л. — Харманлии: Читалище „Дружба“, 15 л. — Хасково: Народно училище 15 л. — Царибродъ: Държавно трикласно училище, 15 л. — Ченеларе (Рупчоска околия): Читалище „Родопска Искра“, 15 л.

Всичко 522 лева 50 стот.

В. Частни лица.

С. Абланица (Ловченска околия): Г. К. Платниковъ, 15 л. — Балчикъ: Борисъ Бакмаджиевъ, 10 л. — Батакъ: Ив. Дебеляновъ, нач. на станцията, 15 л. — Берковица: М. Герасковъ, учителъ, 15 л. — Брацигово: М. Г. Ковачевъ, мирови съдия, 15 л.; Ник. Петленковъ, 15 л.; Г. Петровъ, фотографъ, 5 л.; С. Савовъ, учителъ, 15 л.; А. Томчевъ, учителъ, 15 л. — Бургасъ: Хр. Андреевъ, инженеръ, 10 л.; Ив. Воденичаровъ, 15 л.; А. Късджиевъ, 15 л.; Анастасъ Петковъ, търговецъ, 5 л.; Ат. Славовъ, 10 л.; Д. Филиновъ, 5 л. — Бѣла-Слатина: В. Т. Димитровъ, 10 л.; Петъръ Зелковъ, 15 л.; Тодоръ Косевъ, 10 л.; Георги Томовъ, 10 л.; Хр. Флоровъ, 15 л. — Варна: В. Давидовъ, учителъ, 15 л.; С. Кърджиевъ, учителъ, 15 л.; Борисъ Минковъ, 5 л.; Г. К. Райковъ, 5 л.; Р. М. Русевъ, членъ въ окр. съдъ, 15 л.; А. Явашевъ, 15 л. — Видинъ: Т. Ганчевъ, учителъ, 5 л.; Пеню Матевъ, членъ въ окр. съдъ, 10 л.; П. Митковъ, 15 л.; А. В. Нетовъ, ученикъ, 12 л.; К. Стефановъ, аптекаръ, 15 л. — Враца: Н. Баламезовъ, 9 л.; подпоручикъ К. Георгиевъ (2. артил. полкъ), 8 л.; А. Димитровъ, учителъ, 15 л.; Ив. Желѣзковъ, членъ въ окр. съдъ, 15 л.; М. Х. Златановъ, прокуроръ, 15 л.; А. Ив. Сокачевъ, адвокатъ, 10 л.; д-ръ Л. Ташковъ, членъ въ окр. съдъ, 15 л.; Ив. Д. Тумпаровъ, окоп. началникъ, 15 л.; подполковникъ Христовъ, 15 л. — С. Върбица (Османъ-пазарска околия): Хр. Ив. Мустаковъ, 15 л. — Габрово: Д. Берберовъ, 15 л.; П. Венковъ, 12 л.; Т. Кошчилевъ, учителъ, 5 л.; С. Сейковъ, търговецъ, 15 л.; Илия Стояновъ, 10 л.; Н. Тодоровъ, учителъ, 15 л. — Голѣмо-Конаре: А. Дечевъ, 15 л.; Г. Пенеловъ, 15 л.; А. Трифоновъ, 15 л.; Ст. Ив. Шоповъ, учителъ, 15 л. — С. Доланитѣ (Русенска околия):

Ганчо Савовъ, учитель, 10 л. — Долна-Орѣховица: Г. Х. Стояновъ, учитель, 7 л. 50 ст. — Добричъ: П. Габе, 15 л.; П. Илиевъ, учитель, 10 л.; Н. Тантуновъ, 10 л. — Дупница: Г. Димитровъ, учитель, 10 л.; Д. Димовъ, учитель, 10 л. — Елена: Подполковникъ Витановъ, 15 л. — С. Дългодѣлци (Фердинандовска околия): Петко Качанковъ, 10 л. — Ески-Джумая: Ст. Бояджиевъ, нач. на станцията, 7 л. 50 ст.; З. Д. Кърджиевъ, учитель, 10 л.; М. Г. Нановъ, мир. съдия, 10 л.; Хар. Палазовъ, 15 л.; Дим. Славовъ, 10 л. — Сопотъ: М. П. Ивановъ, 5 л.; Еремия Нечовъ, учитель, 5 л. — Карлово: В. Бочевъ, пом. на горския инспекторъ, 15 л.; Г. Велевъ, секр. на окол. началникъ, 5 л.; В. Г. Софтовъ, 10 л. — Карнобать: Ив. Я. Крушковъ, учитель, 10 л.; А. Яневъ, писаръ, 15 л. — Княжево: Д. Ванковъ, 15 л. — Жеравна (Котленска околия): Н. Николаевъ, учитель, 15 л. — Кюстендилъ: А. Дѣяновъ, 10 л.; Ж. К. Ивановъ, акцизъ надзиратель, 10 л.; М. С. Камбуровъ, адвокатъ, 10 л.; Ив. Карановъ, учитель, 15 л.; Дам. Кацаровъ, 5 л.; К. Кипровъ, ученикъ, 12 л.; подпоручикъ Ковачовъ, 8 л.; Хр. Милановъ, мир. съдия, 10 л.; Д. Свраковъ, учитель, 15 л.; Гавр. Филиповъ, секр. въ окр. управление, 10 л. — С. Литаково (Орханйская околия): Дойчо Поповъ, 15 л. — Ловечъ: Подпоручикъ Антоновъ, 8 л.; Ст. Георгиевъ, 10 л.; Хр. П. Кръстевъ, 7 л. 50 ст. — Ломъ: Ст. Василевъ, нач. на станцията, 15 л.; Ангелъ Моневъ, 5 л.; В. Петровъ, управитель на митницата, 15 л.; Ник. Ралчовъ, 5 л.; Г. Д. Топаловъ, сжд. слѣдователь, 10 л.; Йовчо Топаловъ, 15 л.; Ив. Ханджиевъ, ученикъ, 12 л. — Луковитъ: М. П. Минчевъ, телеграфистъ, 15 л. — С. Лажене (Пешерска околия): Ст. Аджаровъ, ветер. лѣкаръ, 15 л. — Никополю: Ив. Гатевъ Авалковъ, 12 л. — Нови-Пазаръ: Вичо Ив. Рачевъ, 10 л.; В. Д. Хлѣбаровъ, 10 л. — Орханне: Д. М. Стамболиевъ, 15 л.; Д. Ив. Тодоровъ, учитель, 15 л. — Орѣхово: А. Константиновъ, секретарь, 10 л. — Османъ-Пазаръ: Ст. Кириловъ, 15 л.; П. Кулевъ, просвѣщенецъ, 10 л.; Ив. Купаровъ, 10 л.; П. Поповъ, търговецъ, 10 л. — Панагюрище: Д. С. Кърпаровъ, 15 л.; В. Райковъ, секретарь на окол. началникъ, 15 л.; Савовъ, 15 л. — Пещера: Г. Тръндафиловъ, секретарь на мир. съдия, 15 л. — Пирдопъ: С. Меченовъ, окол. началникъ, 10 л. — Пловдивъ: Д. Антоновъ, 15 л.; Д. Атанасовъ, въ общинското управление, 15 л.; А. Брашнаровъ, учитель, 15 л.; Д. Георгиевъ, ученикъ, 9 л.; Хр. Даскаловъ, 15 л.; Вл. Н. Зографски, 6 л.; П. Лафчиевъ, прѣдсед. на окр. сждъ, 5 л.; Ив. Матеевъ, ученикъ, 12 л.; Дим. П. Общински, 15 л.; Г. Цаковъ, книжаръ, 127 л. 50 ст.; Д. Шоповъ, учитель, 10 л. — Плѣвенъ: Г. Антоновъ, горски инспекторъ, 10 л.; Г. Д. Влаховъ, 10 л.; Ст. Градинаровъ, 15 л.; Р. Димитровъ, 10 л.; Ив. Ив. Доковъ, адвокатъ, 10 л.; Ил. Драсовъ, 5 л.; д-ръ А. Друшевъ, 10 л.; Т. Ив. Макашиновъ, 5 л.; Йор. Митевъ, 15 л.; Д. Миховъ, учитель, 15 л.; М. Паневъ, секр., 5 л.; Петъръ Д. Поповъ, 5 л.; Н. Симовъ, 5 л. — Провадия: Н. Великовъ, окол. началникъ, 10 л.; Чонс Недѣлковъ, 10 л. — Разградъ: Хр. Килифарски, книжаръ, 12 л. 75 ст.; А. Д. Поповъ, сжд. слѣдователь, 10 л.; Ж. Сапунджиевъ, 5 л.; Ив. Т. Шекеровъ, 10 л. — Русе: Н. Белелиевъ, ветер. лѣкаръ, 5 л.; Ив. В. Гарваловъ, 15 л.; Ев. С. Даверовъ, 15 л.; А. Димитровъ, книжаръ, 36 л. 25 ст.; Цановъ, полицейскій приставъ, 15 л.; Чавовъ, пикиеръ, 15 л. — Самоковъ: Ангелъ Андреевъ, ученикъ, 7 л.; П. Годжевъ, сжд. приставъ, 5 л.; Тодоръ С. Йовчевъ, ученикъ, 12 л.; Ангелъ Пейчиновъ, ученикъ, 12 л.; Петъръ Тилевъ Христовъ, ученикъ, 12 л. — Свищовъ: Дим. Божановъ, 5 л.; Ив. А. Вѣлиевъ, учитель въ търг. училище, 15 л.; Юрд. Д. Паневъ, 5 л.; Ем. К. Данчовъ, учитель, 10 л.; Недѣлко Дититровъ, 10 л.; Тодоръ Добриновъ, учитель, 15 л.; Ив. Киревъ, 5 л.; Мих. Кисеурски, 15 л.; Ив. Т. Козаревъ, книжаръ, 63 л. 75 ст.; Д. Пеневъ, учитель, 5 л.; Д. Поповъ, учитель, 5 л.; Апостолъ Д. Руевски, 5 л. — Севлиево: Григоръ Арабаджиевъ, 15 л.; д-ръ Т. Васарабовъ, 10 л.; К. Божиновъ, адвокатъ, 15 л.; Ник. Ил. Денчевъ, 5 л.; М. Ив. Заиковъ, 10 л.; Ст. Каракулевъ, 10 л. — Силистра: С. Бакаловъ, 10 л.; Ив. Диковъ, учитель, 15 л.; Г. Мартиновъ, прѣдсед. на окр. сждъ, 15 л.; П. Т. Райновъ, инжениръ, 10 л.; свещ. Г. Рафаиловичъ, 15 л. — Сливенъ: В. Хр. Бъчваровъ, 15 л.; Спасъ Донковъ, ученикъ, 12 л.; Ц. Къзлакевъ, 15 л.; д-ръ Планински, 15 л.; Ник. Юрковъ, ученикъ, 12 л. — София: Н. Абрашевъ, адвокатъ, 15 л.; Петъръ Балкански ученикъ, 9 л.; С. Ив. Визизаковъ, въ смѣтната палата, 7 л. 50 ст.; Конст. Елевъ, инженеръ, 8 л.; Д. Казаковъ, учитель, 10 л.; Д. Г. Коларовъ, въ смѣтната палата, 11 л. 25 ст.; Евст. Обовъ, ученикъ, 7 л.; Т. Петровъ, въ смѣтната палата, 7 л. 25 ст.; Д. Стояновъ, въ смѣтната палата, 4 л. 75 ст.; Паскаль Тодоровъ, въ смѣтната палата, 15 л. — Станимака: Н. Кръстевъ, 10 л.; Чипариновъ, адвокатъ, 10 л. — Стара-Загора: П. Касабовъ, 15 л.; К. Д. Кондевъ, 15 л.; С. Стоиловъ, 10 л.; Захари Цаневъ, учитель, 15 л. — Татаръ-Пазарджикъ: Г. Войводовъ, просвѣщенецъ, 10 л.; Н. Епитроповъ, фелдшеръ, 15 л.; Т. Костадиновъ, 15 л.; Г. Низамовъ, въ общинско управление, 5 л.; — Тетевенъ: Хр. Георгиевъ, учитель, 8 л. —

Троянъ: С. Икономовъ, учитель, 5 л.; Хр. К. Кожухаровъ, 10 л.; Сава Паскалевъ, 10 л. — Трънъ: Д-ръ Хр. Генчевъ, 5 л. — Търново: П. Абаджиевъ, 15 л.; Иорданъ Радовъ, въ банката, 7 л. 50 ст. — Харманлии: Хр. И. Мутафчиевъ, аптекаръ, 15 л. — Хасково: Хр. Антоновъ, учитель, 5 л.; Б. Балтаджиевъ, 15 л.; Д. Пасифовъ, прокуроръ, 5 л.; Хр. Минчевъ, въ земл. каса, 5 л. — Цариградъ: К. Рачевъ, учитель, 15 л. — Шуменъ: Хар. Ангеловъ, 5 л.; поручикъ Бъчеваровъ, 10 л.; поручикъ Величковъ, 10 л.; Коста Д. Джамджиевъ, 5 л.; М. П. Кираповъ, 10 л.; Н. Марковски, учитель, 15 л.; Ж. Павловъ, учитель, 15 л.; поручикъ Телевъ, 10 л.; З. Футековъ, ученикъ, 12 л. — Ямболъ: Гр. Несторовъ, учитель, 15 л.

Виена: П. Н. Даскаловъ, 20 л. — Йена (Германия): Български студенти, 20 л. — Лозана (Швейцария): А. Д. Станчовъ, 11 л. 90 ст. — Лондонъ: Книжарница Dulau & Co, 20 л. — Мачинъ (Румъния): Дим. М. Петковъ, 20 л. — Одринъ: Българска митрополия, 20 л. — Парижъ: Хр. Докторовъ, 20 л. — Тулча: Н. Б. Бончевъ, 18 л.; Вас. Георгиевъ, 18 л.; Стоянъ Каролевъ, 18 л.; Богданъ Пановъ, 18 л.; Теодоръ А. Спасовъ, 18 л. — Фокшани (Румъния): Български клубъ, 20 л.

Всичко 2928 лева 90 стот.

Всичко недобори отъ II. година 4741 левъ 40 стот.

175
155
296
341
155
4092 л.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 122878769